Oddając do rąk Czytelnika Województwo Lubelskie w 15-tu tomach Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego, winni jesteśmy wyjaśnienia genezy przedruku z dzieła w 70 lat po jego zakończeniu, a w 94 lata od początku jego wydawania.

Geneza przedruku treści haseł tyczących się miejscowości woj. lubelskiego, wiąże się bezpośrednio z pracą nad Słownikiem Geograficznym Województwa Lubelskiego, a pośrednio z historią polskich poczynań słownikowych na przestrzeni ostatnich 190 lat..

Nie tu miejsce na szersze przedstawienie tej niezwykle osobliwej historii, znakomicie odzwierciedlającej losy Polski w tym okresie, ale główne jej rysy omówimy na podstawie tablicy synoptycznej zamieszczonej poniżej.

Początek stanowił olbrzymi, kilkudziesięcio-tomowy zbiór materiałów, jako opis parafii wykonany po r. 1784, z polecenia Michała Jerzego Poniatowskiego, jako prymasa Polski. Opisy te miały służyć do sporządzenia dokładnej mapy Polski. Istotnie, korzystał z nich kartograf królewski K. Perthees, przy sporządzaniu swoich map województw. Materiały te, rewindykowane na mocy Traktatu Ryskiego, zdeponowane w Bibliotece Narodowej, spłonęły wraz z nią w r. 1944. Zachowały się nieliczne wyciągi, wykonane przez Komisję Atlasu Historycznego Polski dla historycznych województw Krakowskiego, Sandomierskiego i Lubelskiego.

Inspirowany przypuszczalnie przez te materiały Franciszek Siarczyński układa plan i rozpisuje ankietę, mającą na cela zgromadzenie materiałów do Dykcyonarza Królestwa Polskiego. Ankieta nie dała rezultatu, a z nagromadzonych materiałów F. Siarczyński daje tylko Opis powiatu Radomskiego, pomyślany przypuszczalnie jako wzór opisu do “Dykcyonarza” Wydaje go w 20 lat po śmierci autora T. Upiński dopiero w r. 1847. Również pozostaje w rękopisie /obecnie w Ossolineum/ F. Siarczyńskiego Słownik hist.-stat.-geograf. Król. Galicyi.

Między rokiem 1816 a 1846 powstają dwa dzieła: niewielki 2-tomowy Opis Starożytnej Polski T. Świeckiego i 4-tomowa Starożytna Polska M. Balińskiego i T. Lipińskiego, II wyd. 1880, pod redakcją F. K. Martynowskiego.

W Galicji, przez dziesiątki lat gromadzi materiały A. Schneider, samouk, amator-zbieracz “starożytności”, aby po długotrwałych zabiegach wydać w 11. 1871-1873 dwa tomy Encyklopedyi do Krajoznawstwa Galicyi /do hasła Balin/. Po nieprzychylnej krytyce, Wydział Krajowy odmówił subwencji na dalsze tomy, deponuje ogromny zbiór materiałów w Akademii Umiejętności w Krakowie, jako “Teki Schneidra”, nie wykorzystane do dzisiaj. W niespełna dwa lata po zabraniu mu materiałów, Schneider popełnił samobójstwo.

W Królestwie Polskim *z,* Inicjatywy F. Sulimierskiego, redaktora ,-i później właściciela znanego tygodnika “Wędrowiec”, powstaje i wychodzi w ll. 1880 - 1904, Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych Krajów Słowiańskich pod redakcją najpierw inicjatora F. Sulimierskiego, po jego śmierci /umarł nagle na serce, na godzinę przed śmiercią pisząc jeszcze artykuł do Słownika/, pod redakcją B. Chlebowskiego, który dzieło to - mimo licznych trudności - z niezwykłą wytrwałością

po 20-tu latach doprowadził do końca.

Dzieło to pod każdym względem na owe czasy było niezwykłe. Początkowo w oparciu o szczupłe środki inicjatora, Jako właściciela “Wędrowca”, znalazło szerokie poparcie przez subskrypcję, bezinteresowne w ogromnej większości nadsyłanie I opracowywanie materiałów /zamieszczona w 2-lin tomie lista współpracowników obejmuje 685 osób, a koszta redakcyjne wyniosły zaledwie 30 % ogółu kosztów/, wreszcie w postaci pomocy finansowej W. Walewskiego /15 000 rubli, przy ogólnym koszcie wydawnictwa 123 000/ i subwencji Kasy im. Mianowskiego /7 000 rb/.

Od zamierzonych pierwotnie 2 tomów, w miarę napływu materiałów, rozrasta się Słownik do 6, później 8, a kończy się na 15-tu tomach dużego formatu, o objętości ponad 15 000 stron, dając opis ok. 200 000 nazw. Dorównuje objętością największemu ówcześnie dziełu polskiemu - 28-tomowej Encyklopedii Orgelbranda.

Dziełem tym wyprzedzili Polacy wiele wielkich i niepodległych narodów. Oto co pisał E. Romer o Słowniku /Polska w kulturze powszechnej, Kraków, 1918/:

“Daremne byłoby silić się na tym miejscu na charakterystykę tego dzieła, o którym tyle napewno twierdzić możemy, że dużo wielkich i szczęśliwych narodów może go nam pozazdrościć. Jeśli sam fakt pojawienia się tego dzieła wymagającego kilkudziesięciu lat zbiorowej pracy jest legitymacją kulturalną dla społeczeństwa, które je wydało, to ileż więcej świadczy w tym samym kierunku fakt, że tak poważne, wielkie i kosztowne dzieło tak życzliwe przyjęcie w społeczeństwie znalazło, że w r. 1914 organizował się już Komitet Redakcyjny, którego zadaniem miało być obmyślenie i przygotowanie nowego wydania Słownika Geograficznego”.

Pierwsza Wojna Światowa przekreśliła te zamierzenia i częściowo przyczyniła się do tego, że “Słownik Geograficzny” nie doczekał się poważnej, naukowej oceny, tak jak zresztą w dziesięcioleciu 1904-1914, a właściwie i do dzisiaj.

Po odzyskaniu niepodległości, lukę informacyjną o nowej Polsce, zapełnia mała książeczka /65 s./- Polska. Ilustrowany słownik geograficzny dla użytku szkół - S. Świtniewskiego, inspektora szkolnego we Lwowie.

Dopiero z inicjatywy Pol. Tow. Krajoznawczego, podjętej w r. 1929, na Kongresie Krajoznawczym w Poznaniu, została zorganizowana praca nad Słownikiem Geograficznym Państwa Polskiego pod redakcją prof. S. Arnolda,'w wyniku której wychodzi w ll. 1936-1939 I tom nowego Słownika /w układzie regionalnym - Pomorze.../, niedokończony z powodu wybuchu II Wojny Światowej. W czasie bombardowania Warszawy zostało doszczętnie zniszczone archiwum redakcji, zawierające materiał dla ok. 200 000 haseł, zginęło też przy tym całe archiwum redakcyjne “Słownika Geogr. Król. Polskiego”, przejęte przez Pol. Tow. Krajoznawcze.

Po 20-tu latach, w r. 1948, prof. S. Arnold, były redaktor “Słownika Geogr. P. P.”, podejmuje próbę opracowania 2-tomowego Słownika Geograficznego Rzeczypospolitej Polskiej . w oparciu o ośrodki geograficzne. W Lublinie materiały opracowywał prof. A. Malicki. Mimo znacznego zaawansowania prac, zamierzenie nie doszło do skutku z powodu trudności pozaredakcyjnych.

Lukę informacyjną o Polsce w nowych granicach zapełnia dopiero Słownik Geografii Turystycznej Polski wydany w 2 tomach /około 3 500 haseł/ w ll. 1956 - 1959 pod redakcją I. M. Mileskiej, /II wyd. prawie dwukrotnie poszerzone jest w opracowaniu/.

Z tego krótkiego przeglądu polskich poczynań słownikowych w ciągu ostatnich 190 lat widać, że jedynym wielkim dziełem słownikowym doprowadzonym do końca, pozostaje Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego ... F. Sulimierskiego, W. Walewskiego i B. Chlebowskiego, stanowiąc do dzisiaj - mimo przestarzałości - najobszerniejsze źródło informacji historycznej, geograficznej, gospodarczej i społecznej dla okresu wydawania Słownika - o wszystkich miejscowościach b. Królestwa Polskiego, ale też i znacznej większości b. Galicji, Poznańskiego i Pomorza.

Z tego faktu wypływa też konieczne powiązanie z wielkim poprzednikiem - prac nad współczesnym słownikiem geograficznym.

Oddając do druku dzieło w całości już gotowe i wykończone, łatwo przychodzi autorowi zaopatrzyć je wstępnem słowem i światlejszemu czytelnikowi przedstawić w streszczeniu znaczenie dzieła, jego względną wartość, ważniejsze zalety i usterki.

Miłością własną zaślepiony autor nie wywiąże się niekiedy z tego zadania tak jak powinien, i temu to właśnie przypisać można dość często przejawiający się u piszących wstręt do wszelkiego rodzaju przedmów; ale bądź co bądź jeżeli kto oddaje do druku dzieło w całości gotowe, ten przynajmniej ma sposobność do sprawiedliwej oceny swojej pracy i jeśli tylko jest zdolnym do przedmiotowego myślenia, powinien książkę swoją zabezpieczyć od niesumiennej krytyki przez wskazanie stanowiska, jakie jej nadać pragnął, i zastrzeżenie się przed wymaganiami niezgodnemi z tem stanowiskiem.

Redakcya naszego Słownika trudniejsze ma zadanie w tej chwili, bo jakkolwiek mamy poza sobą jasno wytknięty cel i mnóstwo nagromadzonych środków, które do tego celu doprowadzić nas mają, to jednakże przed nami jeszcze większa część pracy, zbiorowej, nawet w pewnym stopniu luźnej, a od wykonania tej pracy, od codziennej, mrówczej roboty wielu osób rozproszonych po świecie zależeć będzie wartość tego, co w niniejszej przedmowie powinniśmy określić, przedstawić i zalecić czytelnikom polskim. W takich warunkach byłoby może najlepiej zrzec się przedmowy; w danym atoli wypadku jest to rzeczą niemożliwą, i chociażbyśmy się mieli ograniczyć na prostem objaśnieniu celu i formy “Słownika”, parę słów czytelnikowi jesteśmy dłużni.

Do dzieła naszego, stosownie do programu zatwierdzonego przez Wydział Prasy, wejdą:

1. Wszystkie miejscowości położone w Królestwie Polskiem.
2. Wszystkie ważniejsze miejscowości w guberniach Nadbałtyckich, Zachodnich i Południowych Cesarstwa Rossyjskiego.
3. Miasta gubernialne, stacye pocztowe, telegraficzne i stacye dróg żelaznych w pozostałych guberniach Rossyi Europejskiej.
4. Wszystkie ważniejsze miejscowości Prus Zachodnich i Wschodnich, W. K. Poznańskiego i Szląsku Pruskiego ze szczególnym względem na słowiańskie nazwy miejscowości, dziś zniemczone.
5. Wszystkie ważniejsze miejscowości Galicyi, Szląska Austryackiego, Morawy, słowackich komitatów Węgier, Bukowiny, także z uwzględnieniem dokładności w nomenklaturze okolic, które uległy wpływowi: germanizacyi, madziaryzacyi i romanizacyi.
6. Dokładna hydrografia i orografia wymienionych powyżej krajów.
7. Wszystkie miejscowości będą opisane pod względem geograficznym, statystycznym, społecznym (szkoły, stosunki religijne, przemysł, komunikacye, handel), historycznym (założenie miejscowości, wypadki ważniejsze, przechodzenie z rąk do rąk) i archeologicznym.

Wiadomości te, rozrzucone w wielu dziełach specyalnych, tak polskich jak

cudzoziemskich, w wielu monografiach i wydawnictwach informacyjnych, nie. były dotąd nigdzie skupione w tak szerokim zakresie, nawet w *Starożytnej Polsce* Balińskiego i Lipińskiego, jak będą zebrane w naszym "Słowniku". Chcąc się zbliżyć ile możności do wyczerpującego w zakresie ziemioznawczym obrazu, gromadziliśmy wiadomości statystyczne, społeczne, historyczne a nawet po części etnograficzne, ażeby "Słownik" był raczej "Encyklopedyą" krajoznawczą niż prostym zbiorem nomenklatur w rodzaju zwykłych podobnych wydawnictw zagranicą. Pragnęliśmy, jednem słowem, dać w rękę czytającej publiczności dzieło mające wartość naukową i informacyjną, z którego mógłby korzystać zarówno historyk jak geograf, dziennikarz jak i ekonomista a wreszcie każdy, kto pragnie i potrzebuje dowiedzieć się czegoś o tej lub owej okolicy kraju czy i lanej miejscowości.

Nad potrzebą i pożytkiem dzieła tego rodzaju byłoby zbytecznie rozwodzić się obszerniej; tem więcej atoli winniśmy powiedzieć o jego wykonaniu a raczej o planie wykonania, który urzeczywistnić chcemy.

Musieliśmy pod niejednym względem cofnąć się przed trudnościami, których pokonanie wymagałoby większych sił niż nasze. Zbieranie danych "na miejscu", pozostawione dobrej woli osób prywatnych, nie może nigdy doprowadzić do stworzenia zupełnego we wszelkich szczegółach obrazu całości pewnego kraju, chociażby jak najmniejszych rozmiarów; cóż dopiero mówić o całości tak rozległej jak ta, która niniejszy Słownik obejmuje, całości złożonej z żywiołów nadzwyczaj różnych pod względem politycznym i administracyjnym. W takich razach spółudział władz urzędowych jest prawie koniecznym. Z wdzięcznością wyznajemy, że co do niektórych okolic Królestwa i przyległych krajów mogliśmy dotąd zebrać drogą urzędową wiele dokładnych danych; w innych atoli musieliśmy poprzestać na szczegółach zebranych prywatnie, które wszakże płyną ciągle bardzo obficie i mamy nadzieję, że równie obficie nadpływać będą przez cały czas trwania naszego wydawnictwa. Nierównomierność w opracowaniu, która byłaby konieczną przy takiem posługiwaniu się wiadomościami z różnorodnych źródeł prywatnych i urzędowych, staraliśmy się łagodzić przez porównywanie tych dat dostarczonych świeżo z wydawnictwami dawniejszemi, bądź prywatnemi, bądź rządowemi, i przez dopełnianie wzajemne braków w jednych i drugich.

Pomimo tej mozolnej pracy porównywania i sprawdzania, nietylko dat statystycznych ale częstokroć i nazw jeszcze nieustalonych, "Słownik" nie uniknie wobec drobiazgowej krytyki, zarzutu nierównomierności opracowania. Z góry świadomi tej niedokładności przyjmujemy na siebie winę a usprawiedliwiamy ją tem, że gdy z niektórych okolic kraju nadsyłają nam łaskawi spółpracownicy bardzo obszerne i .wyczerpujące opisy pewnych miejscowości, nie możemy żadną miarą pomijać takich szczegółów, zwłaszcza oryginalnych, nigdzie dotąd nieogłoszonych, gwoli formalnym względom jakiejś zbyt pedantycznej niwelacyi artykułów.

Jesteśmy również przygotowani na zarzut opuszczeń i braków, chociaż tylko w bardzo drobnych szczegółach; jak również na zarzut błędów, które, pomimo wszelkiej możliwej staranności, zakraść się muszą do dzieła, z samych faktów złożonego. Gdzie każdy prawie wyraz, jest osobnym faktem, tam omyłki już samej korekty i pisma są, niestety, nieuniknione.

“Słownik” nasz jest pierwszą w literaturze naszej próbą encyklopedyi krajozmiwczej na tak wielka skalę i musi nosić na sobie cechy nieodłączne od wszelkich pierwszych prób. Będziemy bardzo zadowoleni jeśli to tylko spełni zadanie, że posłuży za kadry, które kiedyś następcy nasi uzupełnią.

Jeżeli gdzie, to u nas, i jeżeli kiedy, to w tych czasach, powinniśmy mieć na względzie potrzeby społeczne przedewszystkiem i zaspakajać je w miarę sił jak najspieszniej. Lepiej zacząć niedostatecznie, byle z wolą poprawy, niż czekać, zbierać przez lata cale i.... nic nie zrobić. Wiemy o licznych tego rodzaju usiłowaniach naszych uczonych, które poszły na marne. Stosy notat ś.p. Kucharskiego. Stekierta i w. i. były dla nas odstraszającym przykładem, że chęć wykonania odrazu wielkiego dzieła i zwlekanie bez końca przynosi w takich razach szkodę. A zresztą wszakże i słynne dziś encyklopedye Brockhausa, Meyera, miały także niezbyt świetne początki. Powtarzamy: lepiej zrobić co można niż zostawić bez użytku manuskrypta choćby najstaranniejsze ale przedawnione i dla nikogo prawie nie zrozumiałe.

Tak się zapatrując na cel i na plan wykonania Słownika nie kusiliśmy się o uzupełnienie go dodatkami, których się domagali i korespondenci prywatni i pewna część prasy. Żądano od nas miedzy innemi dołączenia atlasu z kilkudziesięciu mapp pojedynczych prowincyj złożonego; doradzano zamieszczenie kilkudziesięciu tablic statystycznych, wyczerpujących rozmaite stosunki społeczne, etnograficzne, administracyjne i t. d.; żądano rycin przedstawiających ważniejsze miasta, gmachy, typy ludowe, herby miast, bieg rzek i t. p. Nie zaprzeczamy, że wszystkie te propozycye były w zasadzie słuszne a wykonanie ich byłoby pożądane; lecz musieliśmy się liczyć z okolicznościami, które ograniczały swobodę niniejszego wydawnictwa w różnych kierunkach: jedne projekta okazały się za kosztowne, inne dla braku materyału niepodobne do wykonania, jeszcze inne były wprost niemożliwe lub nie odpowiadały celowi i planowi zamierzonego przez nas dzieła.

Za najodpowiedniejszy z wymienionych projektów uważaliśmy i uważamy dopełnienie “Słownika- obszernym atlasem z kilkunastu mapp złożonym u przedstawiającym te ziemie, o których dzieło wspomina. Lecz wstrzymaliśmy się z tym zamiarem przez wzgląd na znaczne koszta: “Słownik” z takim .”atlasem” byłby dwa razy droższy niż jest dzisiaj i w takim razie ceną swoją odstraszyłby może publiczność, czytającą, to jest chybiłby swego przeznaczenia. Jeżeli jednak w tej formie jak go w świat puszczamy zaskarbi sobie uznanie ogółu i zapewni wydawcom zwrot kosztów, to jeszcze przed ukończeniem niniejszego wydawnictwa nie omieszkamy zabrać, się do podobnego atlasu i dostarczyć go za pewną dopłatą, nabywcom “Słownika”.

Dzieło to i bez owych proponowanych uzupełnień, przekracza rozmiarami swojemi zwykłą normę dykcyonarzy geograficznych, pojedynczym krajom poświęconych: pochodzi to ztąd, żeśmy nie trzymali się wyłącznie geografii a także i ztąd. że na obszarze ziemi objętym przez nasz Słownik toczy się od lat wielu zacięta walka różnych żywiołów etnicznych, która, odbijając, się w jeżyku. wpływa na lo. że bardzo wiele miejscowości, rzek, jezior i t. p. nosi podwójne a niekiedy i potrójne nazwy, nie licząc waryantów przez czas wytworzonych w jednym i tym samym nawet języku.

Zwracamy bardzo pilną uwagę na te różnorodne nazwy, zamieszczając je we właściwych miejscach jako odsyłacze; wiemy bowiem z doświadczenia, że Słownik, który nie uwzględnia wszelkich możliwych różnic w nazwie a nawet pisowni danej nazwy (np. *Geogr. Lexicon Rittera*) traci wiele na wartości jako dzieło informacyjne. Zauważyć jednakże musimy, że nazwy czysto historyczne, dziś już nie będące w użyciu, nie znajdują się także i w naszym Słowniku, z bardzo małemi wyjątkami miejscowości ważniejszych.

W ogólności co się tycze historyi "Słownik" nasz dodatkowo tylko ten dział nauki traktuje. Przedewszystkiem ma na uwadze obecny stan kraju i pojedynczych miejscowości a do przeszłości o tyle tylko się odwołuje, o ile ważniejsze wspomnienia lub główne zarysy geografii historycznej tego wymagają. Dlatego też przy oznaczeniu położenia danej miejscowości podaje dzisiejsze podziały administracyjne lub kościelne, nie wspominając o dawniejszych, które na innych miejscach i pod właściwemi rubrykami są geograficznie oznaczone.

W określeniu położenia miejscowości kładziemy silny przycisk na podział kościelny, jako trwalszy od zmieniających się bardzo często administracyjnych podziałów.

Dla możliwego skrócenia dzieła, do którego materyały z każdym dniem rosną nam pod ręką, zaprowadziliśmy w opisie miejscowości pewien szczegół, który może zrazu wyda się czytelnikowi niedogodnym, ale ostatecznie ten charakter utraci. Oto zamiast pisać, iż dana miejscowość leży w powiecie A. gubernii B., lub w powiecie C. okręgu regencyjnego D. (w Prusiech) i t. p., piszemy poprostu, iż leży w powiecie A. lub c., gdyż na właściwem miejscu znajdziemy, że powiat A. lub powiat C. należą do takiej a takiej szerszej całości B. lub D. Na kilkudziesięciu tysiącach nomenklatur stanowi to oszczędność kilku jeśli nie kilkunastu arkuszy druku! Tylko co do tych powiatów, które jak np. bielski, brzeski, powtarzają się w różnych stronach, wyjątek jest potrzebny i tu też zaznaczamy, czy dana miejscowość leży w pow. bialskim gub. siedleckiej, czy w pow. bielskim grodzieńskiej, czy w takimże powiecie Galicyj. Ponieważ w początkowych zeszytach, gdy czytelnik niema jeszcze pod ręką wszystkich głosek alfabetu, orientowanie się co do położenia powiatów byłoby trudnem, przeto na okładce kilku pierwszych zeszytów podamy alfabetyczny spis wszystkich powiatów, o których będzie mowa w "Słowniku".

Troskliwą zwróciliśmy uwagę na bibliografią, którą pod ważniejszemi artykułami przytaczamy prawie wyczerpująco, podając tytuły nietylko osobnych dziel ale także godnych uwagi artykułów pism peryodycznych, przede wszystkiem z dziedziny fizyografii. Gdybyśmy mogli na czele tego "Słownika" wymienić wszystkie ważniejsze przynajmniej dzieła i manuskrypta, z których spółpracownicy nasi i redakcya czerpią materyał do artykułów, ułatwiłoby to znacznie i skróciło dział bibliograficzny, gdyż dosyć byłoby wtedy zamiast dzieł cytować autorów przez skrócenia; ale nie możemy tego uczynić, bo praca jest w biegu, źródła drukowane i rękopiśmienne mnożą się, dzisiejszy ich spis byłby niezupełny. Podobnież i spis spółpracowników. Dlatego więc zarówno jeden jak drugi odkładamy na koniec dzieła a tymczasem w przytoczeniu bibliografii używać będziemy takich tylko skróceń, które bez trudu zrozumiane być mogą; artykuły zaś ważniejsze będziemy podznaczali tak jak sobie tego życzą autorowie, a obok ich spisu na końcu dzieła znaczenie tych skróceń w podpisach zostanie wyjaśnione.

Etnografii nie mogliśmy traktować w dziele naszem wyczerpująco. Przytoczenie cech różnych ludów i plemion, których wymieniamy osady, chociażby tylko cech najcharakterystyczniejszych pod względem fizycznym i umysłowym, rozszerzyłoby nad miarę objętość Słownika i nawet przekraczałoby jego plan pierwotny; ograniczyliśmy się zatem w odnośnych artykułach na topograficznem określeniu rozmieszczenia danych ludów albo plemion i na treściwej historyi ich odrębnego w pewnej mierze bytu.

Na jednę jeszcze okoliczność zwracamy uwagę czytelnika. Przy opisie pojedynczych miejscowości, tudzież rzek, jezior i t. p., często zachodzi potrzeba używania pewnych naukowych terminów geograficznych lub też nazw oznaczających pewne miejscowe tylko stosunki, niepowtarzające się w innych prowincyach. Żeby uniknąć powtarzania objaśnień co takie wyrazy znaczą, zamieszczamy je w porządku alfabetycznym na właściwych miejscach, odmiennem tylko pismem, jako artykuły nienależące właściwie do tej kategoryi imion własnych, która wyłącznie taki Słownik jak nasz stanowić powinna. Jeżeli więc między artykułami geograficznemi czytelnik znajdzie tu i ówdzie: objaśnienie co znaczy na Litwie: okolica, w Prusiech wieś gburska, w Galicyi starostwo, co to jest haf, majdan, wola, opole, to sądzimy, że uzna słuszność tego dopełnienia. Nie zaniedbamy też, oprócz źródłosłowu częściej powtarzanych nazw polskich i cudzoziemskich, podawać objaśnienia takich zasadniczych składników obcej nomenklatury geograficznej, jak np. niemieckie Werder, Burg, Heide, madziarskie Falva, .Nagy, Alsó, łotewskie Mujża, Gola i t. p.

Czujemy jeszcze obowiązek udzielenia czytelnikom pewnych objaśnień ogólnych co do samego korzystania z naszego “Słownika”. Właściwie mówiąc wskazówki takie w przedmowie zamieszczone zwykle nie prowadzą do celu, bo trudno za każdą razą przed użyciem Słownika odczytywać przedmowę; gdy jednakże niepodobna też drukować ich na każdej stronnicy dzieła, musimy je tu zamieścić. Nietrudno zresztą będzie czytelnikowi oswoić się z dziełem, w którem zarówno liczbę skróceń jak potrzebę ogólnych wskazówek postaraliśmy się zredukować do minimum.

A najprzód co do pisowni, której jednostajność i racyonalność stanowi w dziele tego rozmiaru i treści co nasz “Słownik” bardzo ważny wzgląd. Wahaliśmy się długo, mając do wyboru samowolny eklektyzm panujący w obecnem piśmiennictwie lub racyonalniejsze, lecz nie poparte dostateczną powagą i szerszem uznaniem nowatorstwo. Obraliśmy wreszcie pośrednią drogę, przyjmując główne zasady prof. Maleckiego, który stara się, o ile można, godzić wyniki dzisiejszych badań lingwistycznych z naszą wadliwą grafiką i praktycznemi względami. Jednakże co się tycze nazw miejscowości tak polskich jak i obcych, z któremi nieustannie będziemy mieli do czynienia, wskazówki prof. Maleckiego nie zawsze będą. wystarczającemi i w takim razie opierać się musimy bądź na etymologii, o ile takowa zdoła objaśnić wytworzenie się danej nazwy, bądź wreszcie na zwyczaj u. r silnie starać się będziemy o ustalenie rzeczywistego brzmienia i racyonalnej pisowni nazw geograficznych, uważając to za rzecz bardzo ważną, tak pod względem naukowym jak i obywatelskim, wobec systematycznego zacierania i przekształcania takowych, zwłaszcza ze strony Niemców. Nazwa jest pieczęcią, znamieniem wyrażającem związek człowieka z zajmowanem przezeń terytoryum i jego stosunek do ziemi:

stanowi ona historyczny i polityczny dokument niezmiernej wagi. Sądzimy, że samo już zebranie i zestawienie nazw z tak rozległego obszaru oddać może wielką przysługę nauce i wystarcza dla usprawiedliwienia potrzeby i doniosłości podjętej przez nas pracy.

W każdym razie tylko przyjęta przez nas pisownia obowiązuje nasze wydawnictwo, i jeśli kto zechce szukać *Maryampola* pod *Maryjampolem* lub *Warmii* pod *Warmiją* , to oczywiście dozna zawodu. Inaczej się rzeczy mają, gdy idzie o nazwy, których pisownia jest nieustaloną dla braku zasady lub z powodu niepewności źródłosłowu. W takim razie uważaliśmy pomieszczenie odsyłaczów za swój obowiązek, i dlatego zamieszczamy zarówno *Humań* jak *Umań*, zarówno *Mortęgi* jak *Mortengi*. Nazwy cudzoziemskie piszemy ile możności tak jak się one piszą, w ich własnym języku, z zaprowadzeniem koniecznych zmian tylko tam, gdzie zachodzi różnica alfabetu. Przy szukaniu nazwisk niemieckich trzeba pamiętać, że *ä* znaczy *ae, ö, oe, ü ue,* i np. wsi *Tütz* nie szukać między *Tus*... a *Tuw*... lecz między *Tud*... a *Tuf*... Ma się rozumieć, iż odsyłaczy zbyt wyraźnych jak np. *Rodowitz-Radowice* albo *Połonnoje-Połonne* unikamy jako zupełnie niepotrzebnych. Mimo wszelkiej dokładności w przytaczaniu waryantów, nie możemy jednak uwzględniać takich np. wymagań staroświeckich, które każą pisać *Raygród* przez y lub zakorzenionych błędów miejscowych w rodzaju *Rzegiestów* zamiast *Żegiestowa*; że już nie wspominamy o tak częstych, niestety, błędach ortograficznych, rozpowszechnianych nawet drukiem, jak *Podchajce* zamiast *Podhajce*.

Jeżeli dana miejscowość ma kilka nazwisk w różnych językach, to opisujemy ją zawsze pod nazwą polską a inne zamieszczamy tylko jako odsyłacze; jeżeli więc opis danej miejscowości zaczyna się od dwóch, trzech nazwisk np. *Slana*, *Szlana*, wieś i t. d., to zawsze nazwa pierwsza jest polską a druga cudzoziemską (jak w powyższym przykładzie madziarską), co też najczęściej wyraźnie się zaznacza przez dodanie w nawiasie: (węg.) lub (niem.) Pomimo tej zasady radzimy czytelnikom, którzy pragną wyczerpać informacye o danej miejscowości zawarte w naszym Słowniku, aby odczytywali nietylko opis główny, ale także, w razie istnienia paru nazw cudzoziemskich, żeby i do odsyłaczy zajrzeć raczyli; łatwo się bowiem zdarzyć może, przy takiej olbrzymiej massie imion własnych i wobec trudności zbierania materyału, że niektóre tylko szczegóły dotyczące np. *Ełku* zamieścimy pod wyrazem *Ełk* a inne, później zebrane, damy pod *Lyck*.

Wypada nam jeszcze nadmienić co do nazw geograficznych, zakończonych na *ów* i *owo*, *ice* i *icze*, że nazwy te po większej części bywają zmieniane jedne w drugie, w praktyce mówienia i pisania, prawie bezwiednie; ponieważ zaś tego rodzaju jednoznacznych form bardzo jest wiele, przeto nie wszędzie podaliśmy odsyłacze. Jeśli więc kto w rzędzie artykułów p. n. *Janów* nie znajdzie pewnego Janowa, którego szukał, to znajdzie go z pewnością pod artykułem *Janowo* i na odwrót.

O informacyjnej wartości Słownika dopiero po ukończeniu całego wydawnictwa będzie można powziąć dokładne wyobrażenie; dlatego też, co do tej charakterystyki naszej pracy, sądzimy, że krytyka dobrze uczyni, jeśli swój sąd aż do owej chwili powstrzyma.

Jakkolwiek z obowiązku wdzięczności względem łaskawych korespondentów

naszych i spółpracowników wypłacimy się dopiero przy końcu dzieła, podając dokładną ich listę, to jednak nie możemy zamknąć niniejszego przemówienia tymczasowego, nie wyraziwszy podziękowania przynajmniej tym panom, którzy głównie zbogacili materyałami nasz Słownik, a do których należą pp.

Józef Bliziński, znany autor dramatyczny.
Adam Chmara, obywatel z gub. mińskiej.
Ksiądz M. Gapiński z Nawry pod Chełmżą.
Bronisław Gustawicz, nauczyciel gimnazyum św. Anny w Krakowie.
Karol Hojfmann z Suwałk.
Aleksander Jelski, obywatel gubernii mińskiej.
Bolesław Kamiński Żyłłok z gub. wołyńskiej.
Dr. Wojciech Kętrzyński ze Lwowa.
M. Marasse z Krosna.
Dr. Eugeniusz Maryański z Jarmoliniec.
Henryk Müldner, literat z Krakowa.
J. J. Ossowski z Czerwonej (pod Ełkiem).
Klaudyusz Przedrzymirski z gub. kijowskiej.
Ludwik Rokossowski z gub. wołyńskiej.
Bronisław Rozwadowski z Brzeżan.
Zygmunt Różycki z gub. wołyńskiej.
Edward Rulikowski z gub. kijowskiej.
Hr. Józef Skarbek z Osięcin w pow. nieszawskim.
Tytus Sopodźko, obywatel z gub. mińskiej.
Studniarski Michał, nauczyciel szkoły realnej w Poznaniu.
Edward Ślaski z Janowa lubelskiego.

Pisałem w Warszawie 20 listopada 1879 r.

Redaktor główny, *Filip Sulimierski*.

akad.	— akademia.	inst.	— instytut.
al	— alias, inaczej.	izr.	— Izraelici, izraelski,-a,-e
analf.	— analfabeci, nieumiejący czytać.	jarm.	— jarmark.
apt.	— apteka.	J. Ch.	— Jezus Chrystus.
art.	— artykuł.	jez.	— jezioro.
bisk.	— biskup, biskupi,-a,-c, biskupstwo.	jęz.	— język
brz.	— brzeg.	j. w.	— jak wyżej.
c., cent.	— cent austrjracki.	k., kop.	— kopiejki.
chrz.	— chrześcianie.	Kal.	— Kalendarz.
c. k.	— cesarsko-królewski.	kapl.	— kaplica
cm.	— centimetr.	kat.	— katolik, katolicki. -a, -e
cz.	— część	kil.	— kilometr.
czet.	— czetwiert.	kl.	— klasa.
czyt.	— czytaj.	kob.	— kobiety.
d., dm.,	— dom, domy.	kol.	— kolonia.
dek.	— dekanat.	kom. cel.	— komora celna.
dł.	— długi, -a, -e, długość,	kop	— kopiejki.
dł. g.	— długość geograficzna	kość.	— kościół
domin.	— dominium.	kr.	— król, krajcar.
dr.	— drewniany, -a, -e.	król.	— królewski, -a, -e; królestwo.
druk	— drukowany, -a, -e.	Król. Pol.	— Królestwo Polskie.
dr. żel.	— droga żelazna.	ks.	— książę.
dyec.	— dyecezya.	ksi.	— ksiądz.
dz., dzies	— dziesięcina.	kw.	— kwadratowy, -a, -e.
Dzien.	— Dziennik.	1., ludn.	— ludność
emfit.	— emfiteuza.	lit.	— litewski -a-e.
ew., ewang.	— ewangelik, ewangelicki, -a, -e.	łac.	— łacina
excl.	— exclusive, wyłącznie.	łot.	— łotewski .-a, -e.
f.	— fenig pruski.	M.	— Mały, -a, -e
fabr.	— fabryka.	mad.	— madziarski, -a, -e.
fil.	— filia.	men.	— menonici.
fl.	— floren, złoty reński,	męż.	— mężczyźni
folw.	— folwark.	m. i.	— miedzy innemi.
fr.	— frank, francuski -a, -e.	mil.	— milion,
Gal.	— Galicya	mk.	— mieszkańcy,
Gaz.	— Gazeta.	mko.	— miasteczko,
gimn.	— gimnazjum	mm.	— millimetr.
gł.	— głęboki, -a, -e	mr.	— mórg.
gm.	— gmina.	mrk.	— marka (niemiecka moneta),.
gr. kat.	— greko-katolicki,-a,-e.	mt.	— metr
gub.	— gubernia, gubernialny. -a. -e	mur.	— murowany, -a, -e.
ha.	— hektar.	n.	— nad.
hr.	— hrabia, hrabstwo.	N.	— Nowy, -a, -e.
i i.	— i inne.	nal.	— należy.
incl.	— inclusive, włącznie.	Nadw.	— Nadwiślańska (dr. ż.)
nied.	— niedaleko.	st. tel.	— stacya telegraficzna.

Nie wymieniamy tu naturalnie skróceń przypadkowo użytych lub łatwiej zrozumiałych.

Adamy H. - Die Provinz Schlesien. Wrocław 1873,
Afanasiew D. - Materijaly dlia geografii i statistiki Rossii, Petersburg 1861.
Ath. - Atheneum (wileńskie), 1841-1848.
Beauplan - Description de l'Ukraine, 1665.
Bibl. Oss. - Biblioteka Ossolillskich (czasopismo) 1842-44.
Bibl. Warsz. - Biblioteka Warszawska, 1841-1880.
Bienenstamm - Geographischer Abrirss der drei deutschen Ostsee . Provinzen Russlands, Ryga 1826.
Bobrowski - Materijaly dlia geografii i statistiki Rossi;, Petersburg 1863.
Bussching - Geografia Królestwa Polskiego, Lipsk 1768.
Cenowa dr. – Skarb kaszubo-słowiańskiej mowy. Świecie 1866.
Długosz - Liber beneficiorum.
Echard - Dykcyonarz geograficzny, Warszawa, 1782.
Enc. Kośc. - Encyklopedya kościelna, Warszawa od 1876.
Enc. Org. - Encyklopedya powszechna S. Orgelbranda w 28 tomach, Warszawa.
Enc. Org. Mn. - Encyklopedya powszechna S. Orgelbranda w 12 tomach, Warszawa.
Enc. Roln. - Encyklopedya rolnictwa, Warszawa.
Enc. Ungra. - Encyklopedya ogólna wiedzy ludzkiej w12 tomach, Warszawa.
Funduklej - Statisticzeskoje opisanije kijewskoj gubernii, Petersb. 1852.
Grabowski A. - Kraków i jego okolice, 1844.
Gwagin - Sarmatiae Europeae descriptio.
Jaroszewicz - Obraz Litwy.
Kętrzyński - Nazwy miejscowe polskie Prus zachodnich, wschodnich i Pomorza wraz z przezwiskami niemieckiemi, Lwów, 1880.
Kłosy - Kłosy (czasopismo) Warsz.
Knie - Dykcyonarz Szląska pruskiego, po niem., Wrocław 1845.
Kolberg O. – Lud.
Korejwo - Materijały dla geografii i statistiki Rossii, Petersburg 1861.
Korzistka - Geografia Szląska Austryackiego i Morawii (po niemiec.)
Krasiński J. - Opisanie Polski z w. XVI.
Kraszewski J. I. - Litwa.
Kromer. - Polonia, sive de situ, populis etc.
Kummersberg - Administrativ-Karte von Galizien, Lodomerien etc. 1855.
Lachnicki. - Statystyka gubernii litewsko- grodzieńskiej, Wilno 1817.
Malte Brun. - Tableau de la Pologne.
Manteuffel G. - Inflanty Polskie, Poznań 1879.
Marczyński Stat., top. i hist. opisanie gub. podolskiej, Wilno, 1820-23.
Plater. - Opisanie jeogr. his i stat. W. Ks. P., Paryż 1841.
Pol W. – Północny Wschód Europy i Hydrografia Polski.
Połujański - Opisanie lasów i t. d.
Przewod. nauk i lit - Przewodnik naukowy i literacki, miesięczny dodatek do Gazety lwowskiej.
Pusz - Geognostyczny opis Polski.
R. G. K. - Roczniki gospodarstwa krajowego, Warsz. 1842-6l.
Rieger - Czechy, ziemia i naród, po czesku.

Rodecki – Obraz geogr. stat. Król. Polskiego, 1830, Warsz.
R. T. N. K. - Roczniki Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (1817-61.)
R. T. P. N. - Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Warsz. (1803-30).
Rzączyński - Historia naturalis curiosa.
Siemienow - Słownik geograficzno-statystyczny Cesarstwa Rossyjskiego (bez Król. Polskiego) po rossyjsku, Petersburg.
Słowaczyński - Polska w kształcie dykcyonarza.
Spraw. Kom. Fizyogr. - Sprawozdanie komisyi fizyograficznej Akademii Umiejętności, Kraków.
Starowolski - Polonia, nunc denuo recognita ancta.
Star. Polska - Starożytna Polska Balińskiego i Lipińskiego, Warszawa.
Staszic - O ziemiorództwie Karpat.
Stecki T. J. Wołyń.
Stołpiański N. Diewiat gubernij zapadno-russkaho kraja, Petersb. 1866. Zieliński
Stuckenberg - Hydrographie des russischen Reiehs,
Stupnicki - Najnowszy Skorowidz pocztowy Galicyi, Lwów 1877.
Syrokomla, - Niemen od źródeł do ujścia.
Sznajder A, Encyklopedya Galicyi, kilka zeszytów,
Szulc D. - O Pomorzu Zaodrzańskim.
Święcki - Opis starożytnej Polski.
Tatomir - Geografia fizyczna i historyczna Polski oraz Geografia Galicyi.
Toeppen - Geographie Preussens.
Tyg. Ill. - Tygodnik Illustrowany (czasopismo), Warszawa od 1859 r.
Tyszkiewicz - Opis powiatu borysowskiego i Brzegi Willi.
Voight - Geschichte Preussens.
Zarański - Geograficzne imiona słowiańskie, Kraków 1878.
Zieliński - Materijały dlia geografii i statistiki Rossii, Petersb. 1865.
Zinberg - Skorowidz Królestwa Polskiego, Warsz. 1878.

Monografij specyalnych tutaj nie podajemy, tylko pod odpowiedniemi artykułami.
Rękopisy i inne dzieła, z których korzystaliśmy, wymienimy przy końcu Słownika.

Pierwszą myśl wydania ukończonego obecnie dzieła, powziął wychowaniec b. Szkoły Głównej Filip Sulimierski, który nabywszy “Wędrowca”, tygodnik poświęcony podróżom i geografii, ogłosił w nim na początku r. 1878 o zamiarze opracowania treściwego “Słownika geograficzno-statystycznego”.

Otrzymując z różnych stron kraju wyrazy uznania i zachęty, skłonił się do rozszerzenia ram pierwotnego planu, i wydania w formie słownikowej o ile można wyczerpującego opisu geograficzno statystycznego, z dołączeniem historyi każdej miejscowości. Zamiast zamierzonych dwu tomów, projektował wydanie pięciotomowego dzieła, lecz nie mając ani potrzebnych na to funduszów ani tez odpowiednich materyałów, ogłosił odezwę, wzywającą ludzi dobrej woli do pospieszenia z pomocą materyalną i współudziałem w pracy. Odezwa odniosła skutek. Zamożny ziemianin Władysław Walewski, właściciel dóbr Milonice w Kutnowskiem, oświadczył gotowość dostarczenia materyalnej pomocy wydawnictwu, a setki listów z różnych stron obiecywały współpracownictwo, przez dostarczanie bądź opisów, bądź surowych materyałów, które wkrótce zaczęto nadsyłać redakcyi “Wędrowca”. Lista takich bezinteresownych współpracowników, ogłoszona przy “Odezwie” redakcyi “Słownika” z dnia 1 marca 1879 r., obejmuje około 130 nazwisk. Na odezwie tej podpisali się jako współredaktorzy obok Filipa Sulimierskiego, głównego kierownika, Władysław Walewski i Bronisław Chlebowski, który pośredniczący w zawiązaniu stosunku między Sulimierskim a Walewskim, pozostał następnie w charakterze współredaktora, zajmującego się głównie obszarem Królestwa polskiego, podczas gdy inne części i kierownictwo całości objął Filip Sulimierski.

Wspomniana odezwa ustaliła wreszcie zmieniany nieraz tytuł, pod jakim wydawnictwo to będzie się ukazywać w zeszytach miesięcznych od 1 stycznia r. 1880.

Krępującym a trudnym do uniknięcia warunkiem było zobowiązanie się do wydawania w miesięcznych terminach zeszytów “Słownika”, przez co prenumeratorzy zyskiwali gwarancyą otrzymania w określonym czasie całości dzieła. Peryodyczność taka, przy alfabetycznym porządku, nie szkodziłaby wartości i dokładności dzieła, gdyby w chwili rozpoczęcia wydawnictwa istniał już rękopis ukończony przynajmniej dla kilku liter początkowych. Tymczasem praca przygotowawcza zaczęła się zaledwie na rok przed ogłoszeniem pierwszego zeszytu. Mimo całej energii i zabiegliwości głównego redaktora, mimo życzliwego poparcia jego pracy przez publiczność nadsyłającą książki, mapy, notatki, opisy itp., pokazał się w ostatniej chwili brak danych, nazwisk miejscowości nawet, dla wielu części objętego obszaru, a przytem brak współpracowników uzdolnionych do umiejętnego wyzyskania i opracowania zgromadzonego materyału.

Sam zresztą. materyał dotąd nagromadzony przedstawiał się bardzo ubogo. Badanie kraju pod względem fizycznem zaledwie się zaczynało i to na małych tylko cząstkach całego obszaru, pod pewnym, specyalnym bardzo względem: rozmieszczenie pewnych grup roślinnych, zwierzęcych, występowanie pewnych warstw w budowie powierzchni, poszukiwania paleontologiczne, archeologiczne, antropologiczne.

Poszukiwania te, których rezultaty pomieszczają zbiorowe wydawnictwa, jak: “Roczniki komisyi fizyograficznej”, “Zbiór wiadomości do Antropologii krajowej”, “Pamiętnik fizyograficzny”, “Wisła”, dostarczają przeważnie surowego materyału, oczekującego na obrobienie i zużytkowanie dla celów krajoznawczych. Zarówno geologia jak hydrografia, klimatologia, etnografia i archeologia, wreszcie statystyka polska, przedstawiają. w stosunku do całości zadania tylko cząstkowe, różnej wartości opracowania. Brak środków materyalnych, instytucyi mogących pokierować takiemi pracami, utrudnia, lub uniemożliwia często, usiłowania nielicznych jednostek pragnących oddać się studyom na tem polu.

Najłatwiejsze stosunkowo z zadali krajoznawczych, opisy statystyczno-historyczne miejscowości ważniejszych, czy pewnych jednostek administracyjnych (gmin, powiatów), rzadko bywają. podejmowane, z powodu słabości życia umysłowego na prowincyi i trudności jakie spotyka się przy zbieraniu danych ze strony osób czy instytucyi, niechętnych takim zabiegom lub obojętnych. W ostatnich czasach dopiero obudził się żywszy ruch w tem kierunku na obszarze Galicyi wschodniej. Przeważna część prac dokonanych u nas na polu krajoznawstwa przypada na. ostatnie dwudziestolecie.

Wydawnictwa Akademii umiejętności zaczęły się ukazywać nieco wcześniej, ale “Pamiętnik fizyograficzny” i “Wisła”, tudzież tak cenne dla geografii historycznej dzieło “Polska XVII w.”, wchodzące w skład “Źródeł dziejowych”, i dotąd niestety nieukończone, ukazywały się w ciągu wydawania “Słownika geograficznego”, ztąd tylko częściowo mogły być zużytkowane.

Obok braku specyalnych monografii, na których by się mogło oprzeć wydawnictwo mające stanowić rodzaj encyklopedyi krajoznawczej, trzeba było walczyć ciągle z brakiem uzdolnionych do takiego zadania pracowników. Redaktor “Słownika” Sulimierski kończył wydział fizyczno-matematyczny Szkoły Głównej, która nie posiadała katedry geografii. Wprawdzie wydawał on i redagował “Wędrowca”, lecz specyalnym; studyom geograficznym nigdy się nie oddawał. Był to przedewszystkiem inicyator, pełen zapału dla działalności społecznej, zdolny publicysta. który chcąc obudzić w społeczeństwie zainteresowanie się własnym krajem, powziął śmiałą myśl powołania do pracy na polu krajoznawczem, obok specyalistów, tych było wtedy tak mało, legion ochotników, mających zapałem dla sprawy i miłością dla najbliższych im miejsc i zabytków zastąpić brak naukowego przygotowania. Zamiar ten chwilowo uwieńczony został świetnem powodzeniem. W odpowiedzi na swą. odezwę otrzymał Sulimierski mnóstwo listów obiecujących współudział w pracy. Chcąc spiesznem wypuszczeniem w świat początkowych zeszytów podtrzymać to zainteresowanie się i w nim znaleźć podporę dla wydawnictwa, śmiały redaktor “Wędrowca”, nie czekając na skompletowanie kadrów swego ochotniczego hufca, ni też na zebranie pełniejszego zasobu materyałów pomocniczych, rozpoczął z początkiem r. 1880 wydawać “Słownik”, ogłaszając co miesiąc, z przykładną punktualnością, zeszyt pięcioarkuszowy. Przeszło 2000 prenumeratorów poparło śmiałą. inicyatywę.

Nadzieja jednak na współudział licznych pracowników zawiodła. Znaczna część obiecujących swą pomoc poprzestała na przesłaniu drobnych notatek tyczących się jednej jakiej, często małoznaczącej miejscowości. Znalezienie współpracowników,

którzyby podjęli się stałego dostarczania opisów miejscowości z pewnego obszaru, przedstawiało wielkie trudności. Skutkiem tego tak rozlegle terytorya, jak obecne gubernie: grodzieńska, kowieńska, wołyńska, witebska, mohylewska, nie mogły być, do połowy niemal “Słownika” traktowane z równą dokładnością i zupełnością co inne części. Szląsk i Prusy wschodnie nie znalazły także stałych przedstawicieli w gronie współpracowników. Brak, nietylko opisów i danych, ale spisów wsi i osad, z wymienionych wyżej obszarów zmuszał do ograniczenia się na samych miastach i wsiach kościelnych. Przytem pierwotny plan zamknięcia całości dzieła w 5 tomach zniewalał redakcyę do opuszczania wielu drobniejszych osad i zamykania historyi miast w szczupłych ramach[1].

Tymczasem doświadczenie przekonało, że po większej części współpracownicy mogli jedynie, prócz nie zawsze pewnych danych statystycznych i skąpych szczegółów topograficznych, dostarczać wyłącznie faktów tyczących się historyi danej miejscowości. Niektórzy, jak Edward Rulikowski, ks. Fankidejski, przesyłali obszerne bardzo, źródłowe opracowania, dla których trzeba było poświęcić zasadę równomierności, pożądanej w takich jak “Słownik” wydawnictwach. Rozmaitość podziałów administracyjnych, różnice w stopniu kultury i metodach statystyki urzędowej, spotykane na obszarze objętym w “Słowniku”, uniemożliwiały też jednostajność w układzie opisów i korzystanie z danych napotykanych na mapach i w wydawnictwach urzędowych. Różnice również w uzdolnieniu, przygotowaniu i warunkach pracy u licznego grona ochotników, którzy pospieszyli ze współudziałem, nie pozwalały stawiać jednakowych wymagań dla wszystkich. Konieczność terminowego dostarczania prac utrudniała gruntowne przygotowawcze poszukiwania a z drugiej strony konieczność regularnego wydawania zeszytów nie pozwalała redakcyi czekać na spóźnione opracowania i zniewalała do zastępowania brakujących krótszemi, mniej dokładnemi. Rosnące mimo to rozmiary dzieła oddalały coraz więcej termin ukończenia, budząc w prenumeratorach zniecierpliwienie i zniechęcenie, wyrażające się w stopniowem zmiejszaniu się ich cyfry, z 2000 przy tomie I, do 500 przy ostatnim.

W chwili rozpoczęcia. druku tomu VI “Słownika” (litera M), na początku r. 1885 umiera inicyator i kierownik wydawnictwa Filip Sulimierski. Nadmiar prac i obowiązków, jakie z nieoględnym zapałem wziął na swe barki, wyczerpał zasób sil młodego organizmu i sprowadził nagły, przedwczesny zgon. Obowiązki redaktorskie objął wtedy Bronisław Chlebowski, zaprosiwszy do współudziału Józefa Krzywickiego, wychowańca b. Szkoły Głównej. Nowa redakcya starała się, przy zachowaniu rozszerzonej już od tomu III skali opracowań, dążyć do stopniowego uzupełniania dotychczasowych luk, tak pod względem współmierności w traktowaniu różnych części obszaru jak i możliwej jedności w sposobie opracowywania i korzystania ze źródeł.

Zachowując w dalszym ciągu zasadę regularnego wydawania zeszytów, w odstępach miesięcznych, musiała redakcya niekiedy poświęcać, w większych opracowaniach zwłaszcza, wymagania ścisłości i zupełności, do których dla braku czasu nie zawsze mogą się stosować zarówno stali współpracownicy jak i zapraszani

dla ważniejszych artykułów, specyaliści w danym zakresie. Wobec nielicznego grona ludzi poświęcających się geografii fizycznej czy historycznej, niezmiernie trudno było wynaleźć pracowników mogących i chcących podjąć się trudniejszych zadań z zakresu krajoznawstwa, ztąd też pochodzi tak nierówna wartość naukowa i różnorodność układu i metody w opracowaniach obejmujących większe obszary historyczne czy administracyjne, w historyach większych miast, opisach znaczniejszych rzek, grup górskich.

W kwietniu r. 1890 umiera zacny wydawca “Słownika” Władysław Walewski, nie doczekawszy się końca dzieła, którego nakład przekazał testamentem na własność “Kasie pomocy naukowej imienia Mianowskiego”. Choć instytucya ta, z powodu procesu między sukcesorami Walewskiego, dotąd nie mogła objąć w posiadanie “Słownika”, wspierała jednak, od tomu XI, to wydawnictwo stałym znacznym zasiłkiem, który umożliwił ukończenie dzieła.

Z licznego grona pracowników, którzy bądź sami pośpieszyli ofiarować swą pomoc “Słownikowi” bądź też zaproszeni zostali przez redakcyą, tylko siedmiu wytrwało aż do końca dzieła: *Dziedzicki Ludwik, Jelski Aleksander, Maciszewski M., Maryański B., ks. Ostaszewski, Palmirski Al. i Rulikowski Edward*.

Przez dłuższy czas stale pracowali dla “Słownika”:

Bliziński Józef
Callier Edmund
Chorąży Jan ks.
Fankidejski ks.
Frydrychowicz
Gustawicz Bronisław
Beck Waleryan
Łebiński Władysław
Łopaciński Adam
Majerski Stanisław
Manteuffel Gustaw
Napieralski Adam
Oczykowski R.
Przegaliński Robert
Sembrzycki Jan
Studniarski Maks.
Witanowski Michał
Żukowski Tytus.

Zmarli w ciągu wydawnictwa współpracownicy:

Banzemer Jan
Bliziński Józef
Callier Edmund
Chorąży Jan
Kraszewski Kajetan
Kurtzman z pod Rawicza
Łopaciński Adam
Rzążewski

Fankidejski Adam
ks. z Sopoćko
Pelplina Tytus
Gapiński ks. Studniarski
z Nawry Maksymilian
Kosmowski Tyszyński
Adam z Aleksander.
Wilna

W uzupełnieniu powyższych spisów tudzież pomieszczonej przy końcu tomu II listy współpracowników i osób, które przyobiecały swój współudział lub dopomagały przez nadesłanie materyałów, podajemy tu nazwiska współpracowników, którzy użyczali swej pomocy przy wydaniu następnych tomów lub zostali pominięci w pierwszym spisie:

Bryndza Ludwik z Woroblina
Chmara Adam z gub. mińskiej
Dobrzańska Emilia z Piotrkowa
Eliasz- Radzikowski Stanisław
Federowicz Władysław z Okna
Gerlach Karol
Gerson Wojciech
Haller O.
Hofman Karol z Suwałk
Kamiński Bolesław z Wołynia
Korotyński Władysław
Król Kazimierz
Kaczyński Józef
Kurtzman z pod Rawicza
Kuściński Michał z gub. witeb.
Leppert Wojciech
Łabuński Józef
Łazowski Józef z Sawina
Maliszewski Edward
Marasse M. z Krosna
Chmurzyński z Radomska
Czołowski Aleksander ze Lwowa
Miączyński Tadeusz z Wielgiego
Mroczkowski Ildefons z Wyszek
Nałkowska Anna
Ostrołęcki z Lubartowa
Ostrowski Juliusz
Plebański Kazimierz z Izdebna
Przedrzymirski Klemens z Wołynia
Rehman Antoni ze Lwowa
Romer Eugeniusz ze Lwowa
Rychlik Ignacy z Jarosławia
Skrzyński Stanisław
Slaski Bdward z Janowa lubel.
Sylwestrowicz Dowojna z Lapkaś
Szpilewski Gustaw z Białegostoku
Uściński B. z Maryampola
Wiśniewski Władysław z Krakowa
Wejssenhof Józef
Wojciechowski Konstanty.

Ogółem w pracy nad Słownikiem brało udział przeszło 150 osób.

Nadmienić tu należy, że śród stałych współpracowników kilku udzielało swej pomocy bezinteresownie, za co im się należy gorąca podzięka. Inni poprzestawali na skromnem bardzo wynagrodzeniu. Z pomiędzy przygodnych pracowników większość

również nie żądała za swą pomoc honoraryów. Tym sposobem w ogólnej sumie kosztów wydawnictwa, wynoszącej do 110000 rubli, wydatki redakcyjne stanowią około 30% zaledwie. Objętością swą czternaście tomów “Słownika” dorównywają, bez mała, dwudziestu ośmiu tomom wielkiej Encyklopedyi Orgelbranda, stanowiącej dotąd największe rozmiarami wydawnictwo polskie.

Dzięki życzliwemu poparciu przez prasę “Słownik”, mimo rozmiarów swych i połączonych z niemi kosztów nabycia, rozchodził się dość pomyślnie, tak że niedobór wydawnictwa uzupełniony przez ś. p. Walewskiego (w dwóch trzecich) i kasę Mianowskiego (w jednej trzeciej) wyniósł tylko 21000 rubli, które rozprzedaż kompletów dzieła pokryje zapewne.

Ażeby uzupełnić braki i sprostować błędy nieuchronne w dziele takich rozmiarów i wydawanem w tak trudnych warunkach, redakcya zamierza przygotować suplement, do którego posiada już pewną część materyału i opracowań. Mamy nadzieję, iż zarówno stali dotychczasowi współpracownicy jak koła ludzi interesujących się naszem wydawnictwem udzielą nam swej pomocy, bądź przez wskazywanie braków i błędów wymagających sprostowania, bądź przez nadsyłanie opracowań uzupełniających opuszczenia, dość liczne w początkowych tomach “Słownika”. Druk suplementu pragnęlibyśmy rozpocząć w ciągu roku przyszłego.

Warszawa, w czerwcu r. 1897.

W tomie XV zamykającym wydawnictwo “Słownika Geograficznego” rozpoczęte w dniu l stycznia r. 1880, staraliśmy się uzupełnić braki, wyrównać nierównomierności, sprostować błędy poprzednich tomów a wreszcie podać przy ważniejszych miejscowościach świeższe dane statystyczne i uzupełnić bibliografię podaniem opracowań i źródeł ogłoszonych w ostatnich czasach.

Z dawnych współpracowników kilku zaledwie wzięło udział w mozolnej i nieponętnej pracy nad uzupełnianiem skończonego już dzieła. Aleksander Jelski dostarczył dodatków i poprawek do miejscowości z obszaru gub. mińskiej. Ur. Maryański i ks. M. Ostaszewski do gub. podolskiej, Michał Witanowski kilkanaście opracowań miejscowości dawnej ziemi łęczyckiej i innych okolic, Ludwik Żytyński przysłał opisy kilkunastu osad z gub. wołyńskiej, nieżyjący już F. Morgulec notatki do pewnej liczby osad v gub. kijowskiej, Ad. Łopaciński notatki do wielu osad z obszaru gubernii litewsko-białoruskiej, dr. Ludwik Czarkowski kilka opracowań osad z okolic grodzieńskich, Przegaliński Robert uzupełnił wielu szczegółami opisy osad z pow. janowskiego, gub. lubelskiej, inżynier Witkowski notatki do hydrografii Królestwa (do litery A i B), nieżyjący już L. Kurtzman bibliografię krajoznawczą dla obszaru W. Ks, Poznańskiego. Drobne przyczynki i sprostowania nadesłali też: M. Baruch, Wł. Ciechanowiecki i M. Wawrzeniecki.

Cały obszar ziem w obrębie Cesarstwa Rosyjskiego, jak w poprzednich tomach, tak i w suplemencie, opracowywał Józef Krzywicki. Pozostałe części kraju tudzież bibliografie źródeł i opracowań dla całości, obrobił Bronisław Chlebowski. Zrobiliśmy co przy skromnych siłach i środkach było możliwe.

Warszawa, w lutym 1904 r.

Przedruk treści 3 850 haseł zawarty na stronach l - 620, niestety - nie jest wolny od usterek technicznych, zmniejszających niekiedy czytelność pewnych partii tekstu.

Powodem tego jest zastosowany sposób reprodukcji tekstów. Złożyło się nań:

1. mikrofilm,
2. powiększenie na papierze,
3. powtórne fotografowanie w postaci zmontowanych stron “książki”,
4. wykonanie pozytywu fotograficznego na błonie,
5. kopiowanie na folię metalową sposobem offsetowym,
6. druk offsetowy.

Pierwsze 3 zabiegi były wykonywane na przestrzeni kilku lat, przez różnych pracowników, na różnym materiale fotograficznym. Drobne różnice w długości naświetlania, powodują niekiedy dużą zmianę jakości kopii, co sprowadza się w rezultacie do mniejszej czytelności tekstów.

Niestety - przy tej Ilości mikrofilmów /około 2 500 klatek/, 164 negatywach i takiej że ilości diapozytywów w formacie 30 x 40 cm, daleko idące powtórzenia i. poprawki, zwiększyłyby bardzo koszt reprodukcji. Dlatego poprawek dokonaliśmy niewiele, stąd duża niejednolitość druku - za co Czytelników przepraszamy.

Odwołamy się tu do zasady, zastosowanej przez twórcę “Słownika” F. Sulimierskiego: “lepiej dać pracę mniej doskonałą, niż nie dać jej wcale”. “Mutatis – mutandis”, gdybyśmy dążyli do doskonałego efektu drukarskiego, przypuszczalnie przedruku nie dokonalibyśmy, bo nie starczyłoby na to środków.

Przedruk niniejszy jest drukiem roboczym, nie bibliofilskim i to częściowo tłumaczy decyzję wypuszczenia go w formie niedoskonałej.

W końcu poczuwamy się do obowiązku podkreślić, że za różną czytelność i niejednolitość druku ponosi odpowiedzialność Pracownia Reprodukcyjna Zakładu Kartografii UMCS, nie ponosi zaś żadnej winy “Introgaf” - Zakład Nr l, który wykonał matryce offsetowe nienagannie, ze słabych z naszej winy diapozytywów.

Za podjęcie się druku z niedoskonałego materiału dziękujemy serdecznie p. Zygmuntowi Figlowi, kierownikowi Zakładu Nr 1 “Introgafu”.

Lublin, w lipcu 1974.

Władysław Sakławski
Franciszek Uhorczak

Abramów, wś. pryw. i folw. w pow. lubartowskim, gm. Wielkie, 60 osad włośc.; par. w Rudnie, st. p. w Kurowie. Odl. od Lubartowa 20 w.

Abramów i **Abramowska wola**, dwie wsie graniczące ze sobą, w pow. zamojskim, gm. Goraj. Leżą na wyniosłych wzgórzach (565 st. n. p. m.), nad rz. Ładą, o 2 w. od Goraja i tyleż od Frampola oddalone. A. posiada gorzelnię produkującą za 4,000 rs. rocznie; obszerny ogród i sad. Kościół par. w sąsiednim Rodzięcinie, st. p. we Frampolu. *B. Ch*

.

Abramowice (właśc. **Abrahamowice**), ws. i folw. nad rz. Czerniejówką w pow. lubelskim, gm. Zemborzyce; kośc. paraf. mur.; gorzelnia z produkcyą do 40,000 rs. rocznie, st. p. i st. kol. Nadwiślańskiej w Lublinie. A. pierwotnie należały do par. lubelskiej, dopiero w 15w. utworzono tu oddzielną parafią i wystawiono kośc. drewn. Obecny wzniósł Wincenty Jezierski w 1786 r. (Por Długosz L 199 II. 539 i III 306, 307). *B. Ch.*

Adamki, folw., pow. włodawski, gm. Wyryki, przestrzeni morgów 1580; par. i st. p. we Włodawie.

Adamki 2) A., folw. pow. radzyński, gm. Biała, par. Radzyń, ma 2 dm., 7 mk., 400 morg.

Adamów, 1. **A.,** lub *Jadamów*, osada, dawniej mko, pow. łukowski, gm. Gudów, posiada sąd gminny, szkołę elementarną i kościół parafialny murowany. Zwyczajna droga łączy A. z Łukowem, odległym o 23 w.; naj bliższa st. dr. żel. Krzywda na linii z Łukowa do Iwangrodu, st. poczt. w Łukowie. Ludność A. wynosi około 1,000 mk. w 90 domach. Mieszkańcy, przeważnie rolnicy, posiadają 1830 morgów ziemi. A. parafia dek. łukowskiego liczy 1406 dusz. W zeszłym wieku A. był własnością Krasińskich i słynął z jarmarków.
5.) **A.,** wś. i fol., pow. zamojski, gm. Suchowola, wł. pryw., par. w Krasnobrodzie, st. p. w Zamościu.
Adamów 24) A., w r. 1569 *Jadamów* os. miejska, pow. łukowski, gm. Gułów. W r. 1569 A., należał do parafii Wojcieszków. Szosu płaciło miasteczko fl. 2, od garnca gorzałcz. gr. 24, od 12 ćwierci roli z dziesięciną fl. 4., od trzech żydów ubogich z dziećmi fl.7, czopowego za rok cały fl. 9. Ludność wynosiła 415 głów. Kiedy otrzymał prawo miejskie niewiadomo. Zdaje się, że powstał na obszarze dóbr Gułów należących r. 1569 do Rusieckich.
25) **A.,** wś. pow. zamojski, gm. Suchowola, par. Krasnobród.
26) **A.,** fol., pow. chełmski, gm. i par. Rejowiec.

Adamówka, 3) **A.,** fol., pow. hrubieszowski, gm. Miętkie, par. Tyszowce.
4) **A.,** wś pow. lubartowski, gm. Chudowola, par. Michów.

Adelin fol., pow. nowoaleksandryjski (Puławy), gm. Godów, par. Chodel

Adelina, os., pow. hrubieszowski, gm. Miętkie, par. Nabróż.

Agatówka, 1). wś. pow jauowski. gm. Trzydnik. par. Gościeradów;

2.) **A.,** pow. chełmski, gm Turka. par. Świerze.

Albinów, 3.) **A.,** wś. pow. zamojski, gm. Goraj, par. Radzięcin.

Aleksandrów, 2.) **A.,** gm. p. biłgorajski, sąd gm.ok. IV w Józefowie o 8 w. st. P. w Biłgoraju, ludność gminy 4827.
5.) **A.,** wś. pow. włodawski, gm. Romanów, par. Wisznice, 1020 mórg. rozl.
7.) **A.,** wś. należąca do ordynacyi Zamoyskich, pow. biłgorajski, gm. Aleksandrów, posiada urząd gminny.
10.) **A.,** kolonia. pow. łukowski. gn. Gołąbki, par. Węgrów, st. p. w Łukowie; rozl. 684 morgi.
34.) **A.,** wś, pow. biłgorajski, gm. Aleksandrów, par. Górecko. W r 1827 wś. pryw. ma 168 dm., 1,294 mk.
35.) **A.,** wś, kol., pow. janowski, gm. Goscieradów, par. Księżomierz. Utworzona w 1865 r. i ogólnych pastwisk wsi rząd. Księżomierz. Ma 368 morg. obszaru, 36 osad, 90 działów. 294 mk rz.-kat. Każda osada obejmuje około 4 ch mórg.**Aleksandrówka,**
3.) **A.,** kolonia, pow. lubartowski, gm. Rudno, erygowano w r. 1865 z lasów do dóbr lubartowskich należących. Składa się z osad 15, odległa od m. Lubartowa o wiorst 17. (Niezamieszczona w Skorowidzu Zinberga).
3.) **A.,** *krzywowolska* i *niedziałowska*, kol. pow. chełmski, gm. Rejowiec, par. ew. Lublin. Mieszkają tu niemieccy koloniści.
9.) **A.,** kol., pow. chełmski, gm. Staw. par. Pawłów.
10.) **A.,** fol., pow. radzyński, gm. Szóstka
11.) **A.,** wś, pow. konstantynowski, gm. Olszanka,8 dm., 39 mk., 328 morg.

Alojzów 2.) **A.,** wś, pow. chełmski, gm. Wojsławice, par. Kumów.
3.) **A.,** fol., pow. hrubieszowski, gm. Werbkowice, par. Hrubieszów.

Amelin, wś, pow. lubartowski, gm. Samoklęski, o 15 w. od Lubartowa, utworzona .v 1804 r. w czasie uwłaszczenia włościan części dóbr Garbowa, liczy 30 osad.
3.) **A.,** kol., pow. lubartowski, gm, Samoklęski, par. Czemierniki. 4.) **A.,** wś.pow. radzyński, gm. Siemień, par. Parczew, ma 20 dm., 125 mk., 342 mórg.

Andrzejów 1.) wś, pow. janowski, gm. Kawenczyn, par. Janów (odl. o 5 w.). Należała do dóbr Ordynacyi Zamojskiej. Osad 52, gruntu włość. 580 mórg. i 360 mk. n. kat. 2.) **A.,** wś. pow. chełmski, gm. Turka, par. Swierze i Czerniejów. 3.) **A.,** ob. *Andrzejew*, *Andrzejewo* i *Jędrzejów*.
2.) **A.,** wś i folw. pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, między Włodawą a Łęczną, na północ od Wereszczyna, u stóp wyniosłości panującej nad bagnistą okolicą, 27 dm., 2074 mórg. W XIII wieku istniał tu gród wspominany w Latopisie Hypacowskim. 3.) **A.,** dobra, pow. włodawski, znajdują się w nich cztery duże jeziora: Nidzie Wielkie v. Wytyckie, Ważkie, Karaśne i Płotycze.

Andrzejówka, wś, pow. biłgorajski, gm. Kocudza, należy do ordynacyi Zamojskiej, par. w Biały, st p. w Janowie.
5.) **A.,** wś. pow, zamojski, gm. Goraj, par. Radzięcin.

Anielin 15.) A., wś. kolon. pow. janowski, gm. Annopol. Utworzona w 1876 r. z obszaru leśnego należącego do dóbr Rachów hr. Grabowskich. Otrzymała nazwę od

imienia właścicielki. Osad 81, na 532 morg. Ziemi piaszczystej, po wyciętych lasach dębowych. Ludność 543 dusz. rz. kat.

Anielki, fol., pow. radzyński, gm. Szóstka, par. Międzyrzec, ma 1 dm., 10 mk., 5 mórg.

Anielówka, wś, pow. lubartowski, gm. Chudowola, par. Rudno.

Anielpol, wś, pow. krasnostawski, gm. Czajki, par. Surchów. W r. 1827 było 19 dm., 90 mk.

Annobór, wś. i fol. pryw., pow. lubartowski. gm. Łuck. należy do dóbr Łuck, które przed 20 laty oddzielone zostały i sprzedane z obszaru dóbr Lubartowskich. Odl. od Lubartowa 4 w.**Annopol**, 1) **A.,** osada, dawniej mko, w gm. t. n., pow. janowski, należy do sądu gminnego okr. I w Gościeradowie, odległe od m. pow. 45 w., od Lublina 73 w., od Warszawy 225 w., leży niedaleko Wisły i połączone jest z Józefowem drogą bitą drugiego rzędu. A. założony został na gruntach wsi Rachów (ob.) i pod tą nazwą najwięcej znany, ponieważ cały ruch handlowy i przemysłowy skoncentrował się w położonym nad Wisłą Rachowie. A. należy do parafii w Świeciechowo i posiada tylko kaplicę murowaną z XVII wieku. Ludność osady wynosi około 1,000 dusz. 2) A., gm., pow. janowski, gub. lubelska, posiada 3 szk. pocz. w Rachowie, Świeciechowie i Grabówce. Z fabr. zakładów istnieją tu huta szklanna, gorzelnia parowa, browar, smolarnia. Ludność obecna gm. wynosi 4,595, rozległość 18,225 morgów. Ziemia na powiślu bardzo dobra. Obficie rodzi się rzepak i jęczmień; na wzgórzach ziemia pomieszana z krzemionką. Wzorowego gospodarstwa gmina ta nie ma. Lasów jest 5,600 morgów, w opłakanym stanie.
3.) **A.,** dobra, pow. janowski; w skład ich wchodzi: A. osada, Rachów wś i folwark, Jakóbowice wś, Chamówki wś, tudzież Łąg wś nad Wisłą w pow. sandomierskim
7.) **A.,** a. *Rachów*, os. miejska, pow. janowski. ma 1,279 mk. Poprzednio należała do par. Świeciechów. lecz r. 1886 tę parafię rozdzielono na dwie odrębne: Świeciechów i Annopol. Do nowoutworzonej par. Annopol obecnie należą: os. A., wsie: Rachów. Jakubowice, Nowa wieś. Dąbrowa, Huta rachowska,Suchowolk, Anielin, Chamówka, oraz Opoka duża, Opoczka i Wymysłów. Kaplica dawna drewniana p. w. św. Anny, pochodząca z XVII w., fundacyi Morsztynów, właścicieli dóbr, zamieniona została na kościół paraf. Do tej kaplicy, obok któej na wzgórzu piasczystem znajduje się grupa olbrzymich głazów granitowych narzutowych, przywiązana jest legenda, że założycielką pierwotnej kaplicy była Anna Rachowa, matka rodu Rachów, która nie mogąc pogodzić dwóch zwaśnionych braci, jej synów: Żegotę i Sędziwoja, z powodu porwanej przez Żegotę żony jego brata Sędziwoja, uroczej Halszki ze Słupi —- gdy przyjść miało do bratobójczej walki między braćmi na polach dzisiejszej osady A., wezwała Pana Boga,aby raczej synów i ich hufce w kamienie przemienić raczył, niż dozwolił na rozlew krwi bratniej. Prośba sędziwej matrony wysłuchaną została, gdyż zanim orężne wojska braterskie starły się z sobą, powstała mgła, która okryła pędzące ku sobio hufce, a gdy takowa opadła, w tych miejscach, gdzie znajdowały się wojska, zamiast rycerzy — ukazały się dwie grupy kamieni; jedna w tem miejscu, gdzie dziś stoi kościół, a druga opodal nad Wisłą na wzgórzu piaszczystem, zwanem obecnie Wesoła. Blisko tej ostatniej grupy dotąd są widoczne dwa największe granity, ma to być owa wiarołomna Halszka i jej przyjaciółka Marta z Maruszuwa. które stojąc na uboczu podżegały braci do walki i także na prośbę matki zamienione zostały w

kamienie. Po tem zdarzeniu matka Anna Rachowa miała się udać na pustelniczy żywot w góry świętokrzyzkie, a na miejscu przekleństwa rzuconego na synów stanęła z jej fundacyi pierwotna kaplica pod wezwaniem jej patronki. Dziać się to miało za Bolesława Śmiałego. Lud miejscowy głęboko wierzy w tę tradycyę dotąd przechodzący pobożnie odsłaniają głowę, i odmawiają modlitwy za umarłych. Trzecia takaż grupa granitów skandynawskich leży nad Wisła blisko wsi Jakubowice.
8.) **A.,** os. fabr.. pow. chełmski. gm. Żmudź. Fabryka parowa sukna i młyn parowy. Należała do dóbr Klesztów.
9.) **A.,** wś. pow. hrubieszowski, gm. i par. Moniatycze. W r. 1827 było 12 dm., 53 mk.
10) **A.,** os. pow. łukowski, gm. Białobrzegi, par. Kock, ma 4 dm 13 mk, cegielnia. W 1827 r. 2 dm., 25 mk.
11.) **A.,** kol., pow. radzyński, gm. i par. Jabłoń, ma 3 dm., 11 mk., 270 morg.

Annówka, wś. pow. łukowski, gm. Białobrzegi, par. Kock, ma 3 dm., 60 mk. W 1327 r. 3 dm., 15 mk.

Antolin 2.) **A.,** wś, pow, janowski, gm. Brzozówka, par. Modliborzyce. odl. od Janowa w. 12. Dawniej; należała do dóbr Pasieka, Kochanowskich. Osad 16, obszaru 344 mórg, 160 mk. rz.-kat. Przy wsi istniał fol. Węglarka, który uległ parcelacyi, ob. *Pasieka*.
3.) **A.,** fol., pow. konstantynowski. gm. Zakanale. par. Janów, ma 1 dm, 13 mk.. 1.956 morg.
2). **A.,** wś, pow. janowski, gub. lub. gm, Brzozówka.

Antonin 4.) **A.,** fol., pow. radzyński, gm. Suchowola, par. radzyń, ma 1 dm., 8 mk., 75 morg.

Antoniów 4.) **A.,** wś. i fol., pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Milejów.**Antoniówka** 3.) **A.,** wś i fol., pow. krasnostawski, gm. i par. Źółkiewka. W r. 1827
było –23 dm., 114 mk. 4.)A., fol. dóbr Zaklikowsko-Zdziechowickich, pow. janowski, gm. i par. Zaklików, ob. Zdziechowice. Gruntów ornych 346 morg., łąk 48 m., wód zarybionych 68 mórg; gleba piaszczysta lecz z powodu wysokiej kultury urodzajna. Dom dwors. 4, bud. drew. 6, ludności 58 dusz. Nad jednym ze stawów zarybionych zbudowana jest drewniana kaplica p.w. św. Jana Nepomucena z XVIII w., fundacyi Małachowskich, poprzednich właścicieli dóbr.
5.) **A.,** fol., pow. lubartowski, gm. Luszawa, par. Lubartów.
6.) **A.,** wś. pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków.

Antonówka 1.) kol., pow. łukowski, gm. Jarczew. par. Stanin, ma 17 dm., 108 mk, 58 morg.
2.) **A.,** wś. pow. tomaszowski, gm. Krynice., par. Krasnobród
3.) **A.,** ob. *Antoniówka*.

Antopol 1.) **A.,** folw., pow. nowoaleksandryjski, gub. lubelska, do dóbr Nałęczów należący, w gm. Drzewcza, mieszkańców 20.

Anusin 2.) wś pow. chełmski, gm. Siedliszcze, par. Pawłów.
3.) **A.,** folw.. pow. krasnostawski, gm. Rybczewice, par. Częstoborowice.

Augustów, 10.) **A.,** fol. pow.włodawski, gm. i par. Włodawa, ma 4 dm. 20 mk., 748 morg.

Augustówka 6.) **A.,** os., pow. radzyński, gm. Szóstka, par. Międzyrzec, ma 1dm., 10 mk., 5 mórg.
14.) **A.,** wś. pow. krasnostawski, gm. Czajki, par. Surchów.

Aurelin, wś. pow. hrubieszowski, gm. Jarosławiec, par. Uchanie.

Awuls 1.) fol. pow. Lubartowski, gm. i par. Czemierniki.

Baba 3). **B.,** wś, pow. nowoaleksandryjski, gub. lubelska, gm. Godów.

Babianka, wś. i fol.., pow. włodawski, gm. Tyśmienica, par. Ostrów, przestrzeni mórg 1279. W 1827 roku liczyła 15 domów i 106 mieszkańców.

Babice, 1). wś i folw., pow. biłgorajski, gm. t. n., leży w dolinie nad rzeczką wpadającą do Tanwi z lewego brzegu, w okolicy bezleśnej, o 5 w. od granicy Galicyi. Posiada urząd gminny, browar produkujący za 1,400 rs. rocznie. Obecnie buduje się tu nowa cerkiew dla ludności rusińskiej. Katolicy należą do parafii w Łukowy; w 1827 r. liczyła 142 dm., 754 mieszk.; obecnie ma 211 dm.
B., gmina, pow. biłgorajski, s. gm. okr. III i st. Poczt. w Tarnogrodzie , odległa od Biłgoraja wiorst 34 Obszar gm. wynosi 15.153 mórg, lud. 4737.

Babin, 1.) wś i fol., nad rz. Bychawka, pow lubelski, gm. Bełżyce, o 21/2 m. od Lublina, na drodze do Bełżyc.Wspomniany w Lib. Ben. Długosza (I! 540). Należał włedy do par.w Krężnicy Jarej i składał się z dwóch dziedzin: Piotrowa i Marcinowa. W XVI w. dziedzicem B., był Stanisław Pszonaka, sędzia lubelski, założyciel słynnej rzeczypospolitej babińskiej. W 1827 r. B. Liczył 64 domy i 485 mieszk.

Babin, wś, pow. lubelski. Dziedzic wsi tej i części Giełczwi, Stanisław Pszonka (ur. 1515 +1580) był założycielemi stowarzyszenia głośnego p. n. „Rzeczypospolitej babińskiej”. Dzieje tego towarzystwa skreślił i akty pozostałe po nim wydał Stan. Wimlakiewicz. (Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce”, t. VIII, Kraków. 1895 r.).

Bachus albo *Wanda*, wś. pryw., pow. chełmski, gm. i par. Olchowiec.

Baczków, wś. i folw., pow. łukowski, gmina Mysłów, par. Zwola; 1043 m. dworskiego gruntu (opuszczone u Zinberga).

Banach, wś, pow. nowoaleksandryjski (Puławy), gm. i par. Baranów. W r. 1827 było 8 dm.. 50 mk.

Banachy, wś., pow. biłgorajski, gm. Sól, parafia Puszcza Solska. W 1827 r. byto tu 29 dm. i 328 mieszk.

Bania wś. pow. janowski, gm. Modliborzyce par. Potok wielki.

Barak, 2.) **B**., pow. lubelski, gm. Jastków, par. Bochotnica

Baraki 2) **B**., wś. pow. lubelski, gm i par.Bełżyce. 3.) **B**., *Bliskowickie*, wś kolon. pow. janowski, gm. Annopol, par. Świeciechów. Powstała w 1873 r. na miejscu wyciętych lasów dóbr Bliskowice. Ma obecnie 1100 mk. i 43 osad wieczysto-dzierżawnych, z obszarem 390 morg. Koloniści opłacają właścicielowi po 1 rubl. z morgi czynszu i laudemium w razie zmiany własności na rzecz dóbr Bliskowice. 4.) B., Maziarnia, wś kolon., pow. janowski, gm. i par. Zaklików. Utworzona z lasów oddzielonych od dóbr Zdziechowice- Zaklików około 1880 r. utworzyło się 24 kolonii zajętych przeważnie przez mieszczan z Zaklikowa. W 1892 r. rozparcelowano fol. Baraki między włościan i

podzielono na dwie oddzielne części: baraki i Kusywałek. Obie te kolonie obejmują osad 68. gruntu orn. 540 mórg., mieszczańskie zaś kolonie obejmują morg. 140. Ludność dochodzi 580 dusz. Łomy kamienia wapiennego. Baranica, wś i folw., pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków. Leży w okolicy wzgórzystej, poprzerzynanej licznemi wąwozami, o 5 w. na zachód od Gorzkowa. W 1827 r. było tu 25 dm., 130 mieszk.

Baranów, 1). dobra, pow. nowo-aleksandryjski, składają je: Baranów osada,. wsie i folwarki: Banach, Czołna, Gródka, Śniadówka, Wola i Zagrodzie; folwarki: Hutka i Niwa.
2). B.,. os. miejska, przedtem mko, pow. nowo-aleksandryjski, gm. t. n. Leży w dolinie rzeki Wieprza, u stóp zamykających ją wyniosłości. Odległe od Warazawy 14 mil, od Lublina 6 m. Posiada kościół parafialny murowany z XVIII wieku, urząd gminny, dom schronienia dla ubogich (?). tartak parowy z produkcyą około 7000 rs. Liczy 1817 mk. i około 200 dm. W 1858 r. ludność wynosiła 1790 mk., w tem 950 żydów. B. był gniazdem rodziny Baranowskich. Istniał tu do początków 17 wieku zbór kalwiński i drukarnia. 3) B. albo Wola Czołnowska, gm. pow. nowo-aleksandryjski, ludności 4123, rozległości 13662 mor., należy do s. gm. okr. I w Żyrzynie o 8 w., najbliższa st. p. Radosz. Parafia B. dek. nowo-aleksandryjskiego liczy 1960 dusz.

Baranów, B., os. miejska nad Wieprzem.pow. nowoaleksandryjski (Puławy). Wzniesiona 508 st. n. p. m. Prawo miejskie otrzymała zapewne w początkach XVI w. Według reg. pob. z r. 1569 B . miasto nie zapłacił wcale szosu. W r. 1676 mieszczanie płacą pogłówne od 204 dusz i 12 żydów. We dworze Jan Piaszczyński ststa nowogrodzki od 19 dworskich i l osoby z rodziny. (Paw., Małop., 406 i 2a). W r. 1880 pożar zniszczył osadę.**Baranówka**, wś, pow. lubartowski, gmina Łuck, par. Lubartów, leży w nizinie w dolinie rzeki Wieprza, na południe od Lubartowa. W 1827 r. liczyła 22 dm. i 166 mieszk.

Barbarowin, wś, pow. chełmski, gm. Turka, par. Dorohusk. W 1827 r. liczyła, 32 dm i 195 mieszk.

Barchaczów, wś, pow. zamojski. gm. i par. Łabunie. W 1827 r. miała 39 dm. i 296 mieszk.

Barków, os., pow. łukowski, gm. Białobrzegi, par. Kock. ma 4 dm.

Barłogi, wś.. pow. nowoaleksandryjski (Puławy), gm. Kurów, par. Markuszów. W r. 1827 było 8 dm., 49 mk.

Bartatycze, wś. pow. zamojski, gm. i par. Zamość. O 6 w. na połud. zachód od Zamościa na wzgórzu nad błotnistą rz. Łabuńką, na lewo ode drogi z Zamościa do Krasnegostawu. W 1827 roku miała 40 dm. i 239 mk., obecnie 65 dm. (opuszczona u Zinberga).

Bartłomiejowice, wś, pow. nowo-aleksandryjski. gub. lubelska, gm. Celejów, par. Wąwolnica.
2.) B., wś. pow. nowoaleksandryjski (Puławy). W połowie XV w wieś królewska. Łany km. dają dziesięcinę (do 8 grzyw.) pleban. w Wąwolnicy. (Dług., L. B. II, 568, III, 248 i

Bartoszew, wś rządowa, pow. krasnostawski, gm. Izbica (opuszczona u Zinberga).

Bartoszycha, pow. włodawski, gm. i par. Hańsk.

Bassonia, wś, pow. nowo-aleksandryjski, gub. lubelska, gm. i par. Rybitwy. W 1827 r. liczyła 29 dm. i 169 mk. Wspomina ją już Długosz (Lib. Ben. T. I 194) jako graniczącą z Popowem, wioską stanowiącą uposażenie par w Świeciechowie.

Bassonia, ws nad Wisłą, pow. nowo-aleksandryjski (Puławy) par. Rybitwy, ma 238 mk. W r. 1676 płacono tu pogłówne od 79 poddanych.

Baszki, wś, pow. lubartowski, gm. Niemce, par . Bystrzyca.

Batorz, wś i folw., pow. janowski, gm. Chrzanów, par. Batorz. W 1827 r. liczył 111 dom. i 539 mieszk. Kościół tutejszy parafialny spalił się, na to miejsce wznoszą murowany Poprzedni kościół założył i poświęcił 1445 r. Zbigniew Oleśnicki. W XV w. B. przeszedł z rąk Andrzeja z Tęczyna do Rabsztyńskich. W pobliżu znajduje się stare zgrodzisko mające 62 sąż. obwodu, a 150 stóp wysokości. Batorska Wola, wś niedaleko Batorza, ma 28 dm 156 mk. *B. Ch.*

Batorz, *Batorska Wola*, u Długosza *Botorz*, dwie wsi pow. janowski, 15 w od Janowa. W połowie XV w. posiada kościół par. drewnianyj uposażony rolą i łąkami przez dziedzica wsi Andrzeja Tęczyńskiego, od którego przeszła w posiadanie Jana Rabsztyńskiego. Kościół poświęcił i erekcyję wydał Zbigniew Oleśnicki na prośbę Tęczyńskiego r 1445 (Dług.. K. B.. II. 501). Obie wsi przed uwłaszczeniem należały do dóbr ordynacyi hr. Zamoyskich. B. Obecnie liczy osad.138, ludności 820 dusz. Batorska Wola ma 68 os. i 450 dusz. rz.-katol. Fol. w B. należy do ordynacyi Zamoyskich, rozl.910 morg. Nadto powstał folw. B. Poduchowny rozl. 240 morg. Należący obecnie do Górskiego. Kościół murowany wzniesiony w 1884 r. na miejscu dawnego, z ofiar parafian z pomocą ordynacyi, okazały w stylu gotyckim, może pomieścić do 1.000 osób. Grunta ciężkie, gliniaste.

Bazar, B., wieś, pow. Krasnostawski, gm. Rybczewice, par. Częstoborowice leży o 3 ½, mili na zachód od Krasnego Stawu, nad rzeką Radomirką, dawne woj. ruskie, ziemia chełmska, pow. krasnostawski. Król Sobieski założył tę wieś jedynie dla żon i dzieci żołnierzy, którzy z nim szli na wojnę, a ponieważ żołnierskie żony zwano dawniej bazarkami, gdyż zwykle w obozie trudniły się sprzedażą trunków i żywności, nadano tej osadzie nazwę B. Mieszkańcy posiadali przywilej króla Jana III, który ich od pańszczyzny uwalniał. Ludność składała się (do roku 1830) z samych rzemieślników, a utrzymujący się z roli ten jedynie mieli włożony obowiązek, że ich dziedzic mógł posyłać w jaką chciał drogę, i obowiązani byli do utrzymania w porządku ogrodu w pobliskich Pilaszkowicach. We wsi była do roku 1830 mała kamieniczka, niegdyś mieszkanie piwniczego króla Sobieskiego, i z niej wchód do sześciu wybornych lochów kowanych, gdzie mogło się mieścić kilka tysięcy beczek. Tu, wedle podania, król ten, w największe upały, w winie szukał ochłody.
2.) **B.**, wś, pow lubelski, gm. Jaszczów, par. Biskupice. W r. 1827 wś B. w par. Baranów, ma 11 dm., 56 mk.

3.) **B.**, wś, pow. krasnostawski, gm. i par. Częstoborowice. W r. 1827 wś. pryw., 28 dm., 142 mk.**Bedlne**, wś. pow. radzyński, par. Ulan. W r. 1552 siedzi tu drobna szlachta na małych cząstkach. Jest l9 osad. W r. 1580 płacą tu Bedleńscy różni od 15 włók i 6 półwłóczków 5 fl. 13 gr.

Bedlne, wś i folw., pow. radzyński, gmina Biała, par. Ułan, ma obszaru 1873 m., 20 dm. i 239 mk.
Bednarzówka, wś i folw., pow. włodawski, gm. Dębowa-Kłoda, par. Parczew, ma obszaru 1437 m.

Bekiesza, osada leśna, o 2 w. na wschód od Cycowa, pow. chełmski, gm. i par. Olchowiec.

Bełcząc, (źródłosłów „bełk", zkąd Bełk, Bełcz, Bełczączka, Belczące), wś., pow. lubartowski, gm. i par. Czemierniki, o 3 w. na zach. od Czemiernik, na wzgórzach, na krawędzi lasów i mokradli nad rz. Tyśmienicą. Posiada browar piwny. Długosz wspomina B. jako graniczącą ze wsią Tarkowioe w par. Kocko (I, 632). W 1827 r. było tu 60 dm. i 367 mk. (Opuszczona u Zinberga).

Bełżec (z przysiółkiem Brzeziną; wieś, dawniej mko, pow. cieszanowski, nad samą granicą Galicyi od gubernii lubelskiej, nad gościńcem rządowym prowadzącym ze Lwowa do Lublina, oddalony ode Lwowa o 10 mil na północo-zachód, o 3 mile na północo-wscbód od Cieszanowa, tyleż na północ od Bawy ruskiej. Obszar dworski posiada roli ornej 641 mórg. anstr., łąk i ogrodów 35 m., pastwisk 135 m., lasu 1521 m. Włościanie posiadają: roli ornej 1741 m., łąk i ogrodów 119 m., pastwisk 91 m., lasu 22 m. Okolica piaszczysta i lesista, mało urodzajna. Ludności ma rzym. kat. 775, należących do parafii w Lipsku, oddalonym o l milę austr., grek. kat. 200, izraelitów 126, razem 1101. St. poczt, połączona traktem z Jarosławiem (72 kil.) i ze Lwowem (83 kil.) Bełżec ma grecko-katol. administratora w miejscu, stanowi jednak jednę cześć gr. kat. parafii w Lipsku. Tamże znajduje się urząd celny uboczny I-ej klassy. Właścicielka Melania Grolle. Przywilej Zygmunta III z dnia l marca 1607 r. na założenie miasta Bełżca na gruncie przeworskim, dany Samuelowi Lipskiemu Wojskiemu bełzkiemu, nadaje miastu prawo magdeburskie, ustanawia jarmarki na ś. Agnieszkę, i ś. Wawrzyńca. *B.R.*

Bełżyce, dobra, pow. lubelski. W skład ich wchodzi: osada miejska Bełżyce, wieś Wzgórze z osadą Tartak tudzież Podole i Zastawie. Osada B., przedtem mko, w gm. t. n., pow. lubelski, o 3 m. od Lublina, przy trakcie do Janowa i Sandomierza (dawne województwo lubelskie, pow. urzędowski), nad strumiemieniem bez nazwiska, który biorąc początek w sąsiedniej wsi Krężnicy, tworzy tu obszerny staw. W 1417 r. dziedzice wsi B. Jan i Spytek z Tarnowa, Leliwici, uzyskali od Władysława Jagiełły przywilej na założenie miasta na prawie magdeburskiem. Oni też prawdopodobnie zbudowali warowny zamek z basztami i wałami, w którym 1446 odprawił się zjazd panów małopolskich i nastąpiło ogłoszenie królem Kazimierza Jagielończyka. W XVI w. B. przeszły w ręce Orzechowskich kalwinów, w skutek czego drewniany kościół katolicki zmieniono na zbór kalwiński i założono przy nim szkołę. W końcu wieku XVI Aryanie ustąpiwszy zLublina założyli tu swój zbór i szkołę, w obszernych gmachach zamkowych. Jednocześnie powstała tu i żydowska szkoła z której wyszedł głośny Jakób z. B., znany z polemiki jaką prowadził z Marcinem Czechowiczem. W 1603 r.

odbył się, tu sobór różnowierców. W XVII w. B., dzięki swemu położeniu na trakcie z Sandomierza do Lublina i szkołom, posiadały dość znaczną ludność i domy przeważnie murowane. Kozactwo Chmielnickiego spustoszyło B. w 1648 r., przyczem zgorzał zbór kalwiński wraz ze szkołą. Wypędzenie Aryanów w 1602 r. zniweczyło do reszty podstawę pomyślnego bytu miasta. Verdum przejeżdżając przez B. w 1672 tak je opisuje:
„Miasteczko otwarte, bardzo dobrze zaludnione i zabudowane, po większej części ma domy kamienne. Obok niego zamek, otoczony w wielkim okręgu grubym murem. Własność Osuchowskich kalwinów; ztąd jest tu kościół reformowany. :Mieszkańcy papistowscy i ruscy chrześcianie i bardzo wielu żydów. Było tu piękne gimnazyum dla reformowanych. Stary zamek Tarnowskich przerobiono w 1829 r. na browar i gorzelnię, przyczem wały i baszty rozebrano. Jedyną pamiątką pobytu różnowierców jest cmentarz, należący obecnie do kościoła ewangelickiego w Lublinie. Katolicki kościół, wystawiony 1670 r. przez dziedzica B. Szaniawskiego Feliksa, zgorzał w r. 1822 i odbudowany został na nowo 1855 r. Obecnie B. liczą 2496 mk.. w tej liczbie 1186 izraelitów; domów murowanych 27, drewnianych 130, ulic 10 (w 1858 miał 1793 mk., domów 211 (?). dochód kassy miejskiej rs. 363 według Enc. Org.). Ma rząd gm., sąd gm. II okr., kasę wkładowo-zaliczkową, stacyą pocztową przy trakcie z Lublina do Urzędowa. Ludność trudni się bednarstwem i wyrabianiem kożuchów. Z fabryk istnieją tu: 2 garbarnie. Rozległość gruntów osady wynosi 1660 morgów. Sklepów i kramów 42. Jarmarków 6. Mają być połączone. B koleją żelazną z Jarosławiem. Odl. od Warszawy 155 w. (Rękopis Wł. K. Zielińskiego; Verdum str. 115). Par B. dek. Lubelskiego liczy 3397 dusz. Gmina B. należy do s. gm. okr. II, ma 5607 ludn. Przemysł fabryczny koncentruje się w os B. *Br. Ch.*

Bełżyce, os. miej., pow. lubelski. W połowie XV w. istnieje tu kościół par. drewniany p. w. Nawrócenia św. Pawła. Dziedzicem miasta Jan Pilecki herbu Leliwa. (Dług.. L. B., II, 570). W r. 1676 mieszczanie dają pogłówne od 306 osób, a żydzi od 90. Należące do miasta osady Wzgórze i Podole mają kilku właścicieli i liczą 155 poddanych, 2 mieszczan, 47 dworskich i szlachty.

Bełżyce. mstko, pow. lubelski. Trybunał lubelski nakazał r. 1654 tutejszym kalwinom oddać kościół katolikom, lecz wtedy dziedzic B. Orzechowski wystawił nowy zbór drewniany, który istniał tu jeszcze w połowie w. XVIII.**Benczyn**, ws, nad rz. Urzędówką, pow. janowski, gm. Dzierzkowice, o 2 w. na zach.-połd. od Urzędowa, liczy 77 dm. (opuszczona u Zinberga). Por. *Bęczyn*.

Berdyszcze, wś, pow. chełmski, gm. Turka, par. Dorohusk. Leży przy linii dr. żel. Nadwiślańskiej, o 5 i pół w. od st. Dorohusk. Istnieje tu cerkiew dla ludności rusińskiej i parafiia dek. chełmskiego. W 1827 r. było tu 88 dm. i 481 mk.

Berejów, wś, pow. lubartowski, gm. Tarło, par. Ostrów. W 1827 r. było tu 23 domy i 164 mk.

Bereście, wś, pow. hrubieszowski, gm. Mołodziatycze, par. Grabowiec. Istnieje tu cerkiew parafialna dla ludności rusińskiej. W 1827 było 88 dm. i 481 mk.

Bereście, wś, pow. hrubieszowski, gm. Mołodziatycze, par. Grabowiec. W r. -1827 wś pryw., 88 dm., 481 mk.

Bereza, wś i folw., pow. radzyński, gm. Zagajki, par. Międzyrzec. W 1827 r. było tu 62 dm., 414 mk.; obecnie przy obszarze 1857 morg. jest 405 mk.

Berezowiec, wś. pow. hrubieszowski, gm. Białopole, par. Dubienka . W r. 1827 Berezowice wś. rząd., 8 dm.,56 mk.

Berezówka, wś pow. pow. bialski, gm. Kobylany. ma 29 dm., 214 mk.. 342 mórg. W r. 1827 par. Malowa Góra miała 10 dm., 67 mk.

Bereżnica, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. i par. Horodło. 1827 r. liczyła 32 dm. i 174 mk.

Bezek, wś. i fol. pow. chełmski, gm. Staw, leży w okolicy wzgórzystej i błotnistej, na lewo od szosy z Chełma do Lublina. Posiada cerkiew rusińską, młyn parowy, cegielni. W 1827 r. było tu 53 dm. i 322 mk. Obecny obszar gruntów dworskich 2722 m.; włosciańskich 1168 m. *S. N. K.*

Bezwola, wś i folw., pow. radzyński, gm. Lisiawólka, par. Wohyń; cerkiew rusińska. W 1827 r. miała 162 dm. i 691 mk.; obecnie 1034 mk. i 3906 m. obszaru.

Biadaczka, wś, pow. lubartowski, gm. Samoklęski, par. Bochotnica. W r. 1837 par. Garbów, ma 14 dm.. 76 mk.

Biała, 1.) (*Radziwiłowska*, *książęca*, *Alba ducalis*). miasto powiatowe gubernii siedleckiej, w języku urzędowym Bieła zwane, leży nad rz. Krzną, pod 52° l',6" szerokości i 40° 47' długości geograficznej względem Ferro: odległe od Lublina mil 16 od Warszawy 21 mil. dawne województwo i pow. brzeski. Obecnie B. posiada kilka zakładów naukowych. przeznaczonych dla ludności rusińskiej: jak gimnazyum męzkie, seminaryuin nauczycielskie, dwie szkoły początkowe męzka i żeńska. Z władz rządowych znajduje tu się zarząd powiatu, zarząd akcyzy IV okręgu, zjazd sędziów pokoju i sąd pokoju III okręgu dla B. i Terespola. Szpital ś. Karola na 25 łóżek i dwie ochrony na 14 i 30 dzieci, stacya dr. żel. War. Teresp.. st. poczt, i telegr. W 1827 r. B. liczyła 309 dm. i 3386 mk.; 1858 r. 323 dm. (57 murowanych) i 3786 mk. (w tem 2394 izrael.). W 1878 r. było 350 dm. i 7112 mk. Do miasta należy 2825 morgów ziemi. Przed zbudowaniem kolei łączyła się, z Warszawą głównym traktem pocztowym brzeskim (Biała, Międzyrzec, Zbuczyn, Siedlce, Mingosy, Kałuszyn, Mińsk, Miłosna): mil 20 i pół. Rzym. katol. par. bialska dekanatu t. n. liczy wiernych 2750. Założycielem miasta był Piotr Janowicz Biały, woj. trocki, pierwszy het. W. Lit. (um. 1498), dziedzic Olyki, Nieświeża. W XVI w. była własnością Illiniczów, od których nabył ją 1568 r. Radziwiłł Sierotka. Starożytna ta osada była miejscem obronnem, jak się okazuje z wałów wyniosłych i rowów głębokich, otaczających zamek. Wysoka i mocna wieża stoi dotąd nienaruszona, na 52 łokcie wysoka, opatrzona zegarem. Radziwiłł, zwany Sierotka, zbudował ten piękny zamek. Gimnazyum tutejsze, a raczej, jak je nazywano, akademia, była filią krakowskiej i w r. 1628, za Aleksandra Ludwika Radziwiłła, otrzymała od dziedziców fundusz na utrzymanie ubogich uczniów. W r. 1633 Wilski, oficyał podlaski, pomnożył tej szkoły fundusze i uprowadził z Krakowa profesorów gramatyki, retoryki, poetyki i filozofii. Kościół farny, fundowany w r. 1520 pod wezwaniem Panny Maryi i ś. Jadwigi przez Grzegorza

Iwanowicza marszałka wielkiego litewskiemu, czas jakiś należał zapewne do wyznania helweckiego. Za Jana Kazimierza został przywrócony katolikom. Odnowiony staraniem katarzyny z Sobieskich Radziwiłłowej przed rokiem 1690, która ozdobiła go ołtarzami i wieżę na nim wzniosła. Trzy kaplice dotykają tego kościoła; w jednej mieszczą się relikwie św. Wiktora, sprowadzone z Rzymu.Bazylianie zostali tu sprowadzeni w roku l690 przez Karola Stanisława Radziwiłła, kanclerza wielkiego lilewskiego, który im kościół wymurował; najczęściej przemieszkiwał w zamku i zmarł roku 1719, znacznie przyczyniwszy się do jego przyozdobienia. Reformatów fundował w roku 1671 Michał Kazimierz Radziwiłł, hetman polny litewski, a Siostry Miłosierdzia Karol Stanisław Radziwiłł, kanclerz wielki lilewski roku 1716. Oddział Szwedów w roku 1706 miasto i zamek spustoszył z rozkazu Karola XII. Za Augusta II mieszkali tu ciągle możni dziedzice Białej, a dwór ich był siedliskiem gościnności, zabaw i wystawności. Ostatnimi z Radziwiłłów, którzy tu przebywali, byli: Karol, wojewoda wileński, zwany Panie Kochanku (umarł tutaj dnia 22 listopada 1790 r.) i Dominik, jego synowiec, syn Hieronima, podkomorzego litewskiego.

W B. urodził śię zasłużony historyk nasz Julian Bartoszewicz, który miedzy innemi pracami zajmował się wyjaśnieniem przeszłości B. i historyii bialskiej linii domu Radziwiłłów. W b. szkole obwodowej tutejszej uczył się przez czas jakiś J. I. Kraszewski, który pisał o B. w dziele: Obrazy z życia i podróży. Wilno 1842 i w Atheneum I, 70. Rysunek kościoła podał Tyg Illustr. z 1871 r. (194). Zamek zaś w tomie VIII z 1863 r. (500 str.) Monografią Jul. Bartoszewicza o zamku bialskim drukuje teraz (1880) „Przewodnik nauk. i liter, lwowski.” Powiat bialski gub. siedleckiej w obecnych zmniejszonych rozmiarach utworzony został w 1866 r. z dawnego większego pow. bialskiego, który rozdzielono na dwa powiaty: konstantynowski i bialski. W obecnym swym obszarze przedstawia on trójkąt, którego bok wschodni stanowi rz. Bug. tworząca zarazem granicę dla Cesarstwa. gub. grodzieńskiej; podstawę od strony północnej stanowi łamana linia na pónoc od szosy warsz. brzeskiej; od zachodu trzeci bok niema żadnej naturalnej granicy.

Powierzchnia powiatu przedstawia płaszczyznę nisko położoną. z niewielkiemi wzniesieniami w pobliżu brzegów Bugu. Wynioślejsze stosunkowo wzgórza ciągną się po za Krzną w północnym krańcu pow. około Biały, Woskrzeniec, Kijowca, Dereczanki. Malowej góry, Mokran; dochodzą one do 67 sąż. nad poz. morza. Najwyższe wzniesienie przedstawia wyżyna z prawego brzegu rz. Krzny, niedaleko Bugu, otoczona dokoła mokradłami a mieszcząca na sobie wsie: Dobrzyń i Koroszczyn; dochodzi tu ono do 75 sąż. (około 550 stóp). Znaczna ilość lasów i nizkie położenie sprzyjają gromadzeniu się wód w drobnych jeziorkach i rzeczkach, spływających do Bugu. Główną rzeką powiatu jest Krzna, zabierająca w siebie Grabarkę, Zielawę, Bialkę i inne strumienie. Błota znajdują się głównie po brzegach Krzny. Gleba ziemi średniej dobroci sprzyja głównie uprawie żyta; obfitość łąk i pastwisk hodowli licznego inwentarza.

W r. 1878 wysiano w całym powiecie pszenicy 2500 czetw., żyta 13048 czetw., jarego zboża 440 czetw, owsa 9317 czetw., jęczmienia 3839 (czetw., gryki 1621 czetw.. innych zbóż 1598 czetw. Wysadzono kartofii 21729 czetw. i siana zebrano około 950,000 pudów. Przeważną cześć powiatu zajmują średnie posiadłości ziemskie; wielkich własności jest kilka zaledwie; Kodeń (hr. Krasińskich) ma 11,3102 mórg, Sławatycze (ks. Hohenlohe) liczy 6900 mórg i Sitnik (tejże właścicielki) 3489

mórg. Pięć majątków liczy przeszło 2,000 mórg a 17 więcej niż 1000 mórg. Lasy, prócz rządowych (leśnictwa Rokitno, Horbów, Dobrzyń), najznaczniejsze są w dobrach: Kodeń (około 6000 m..) Przemysł fabryczny bardzo ubogo przedstawia się i pow. B. zajmuje ostatnie miejsce w całej gubernii co do ilości fabryk i ich produkcyi. Znajdujemy tu 2 gorzelnie (prod. roczna 5000 rs.), 5 browarów (18787 rs.), warzelnię miodu (400 rs.), 4 olejarnie (575), 2 fabr. octu (665 rs.), 7 garbarni (19240 rs.), l fabr. mydła (150 rs.), 3 fabr. świec (640 rs.), l fabr. drew. gwoździ (11.800 rs.), l tartak (10,000 rs), l smolarnię (900), l dziggciarnię (915 rs.). Ogółem 29 fabryk z produkcyą roczną na 69152 rs., co stanowi czterdziestą niemal cześć produkcyi całej gubernii a ćwierć produkcyi najuboższego pod tym względem pow. garwolińskiego. Pow. B. przy rozległości 25,4 m. kw. liczył w 1878 r. 59,274 mk. (28967 męż. i 30307 kob.); podług wyznań: 30,120 prawosł, (rusinów). 13,319 żydów, 9494 kat., 233 protestantów. 108 mahometan. W ciągu 1878 r. ur. się 14(il (2,5%), zmarło 1008(1,7%), zawarto małż. 225 (0,7%). Pod względem kościelnym było w pow. 30 parafij dla ludności rusińskiej, tworzących tak zwani: bielskoje błagoczynie i 7 par. katolickich.

Zakłady naukowe w 1878 r. były l gimnazyum, 1 seminaryum nauczycielskie, 1 szkoła 2-klasowa, 30 szkół początkowych i 1 prywatna szkoła żeńska; w ogóle 35 zakładów i 1606 uczniów (w tej liczbie 1431 chłopców i 175 dziewcząt). Pod względem sądowym pow. B dzieli się na cztery okręgi sądów gminnych (Horbow, Łomazy, Kodeń i Sławatycze) i jeden sąd pokoju w Biały. Pod względem administracyjnym zaś na 15 gmin następujących: Dobrzyń, Kobylany, Kodeń, Kostomłoty, Kościeniewicze, Lubianka, Łomazy, Międzyleś, Piszczac, Połoski, Rososz, Sidorki, Stlniki. Sławatycze, Zabłocie. Rzym.-katolicki dekanat bialski dyec. lubelskiej składa się z 7 parafij: Biała, Huszcza, Łomazy, :Malowa góra, Piszczac z filią Horbów, Sławatycze i Terespol; zaś grecko-unicki dek. bialski b. dyec, chełmskiej dzielił się na 14 parafij: Biała, Cicibór, Dokudów, Horbów, Hrud, Kijowiec, Klonownica, Kościeniewice, Koszoty, Łomazy, Ortel-Królewski, Ortel-Książęcy, Rokitno i Woskrzenice.

8.) **B.**, wś i probostwo, nad rz. Białą, pow. janowski, gm. Kawenczyn, par. Janów, o 2 w. na półn. od Janowa, na wyniosłych brzegach rzeczki Biały. Istniał tu dawniej kościół parafialny katolicki. W 1827 r. było tu 143 dm. i 662 mk. B. należy do ordynacyi Zamojskich i ma 149 dm. B. probostwo 18 dm.

9.) **B.**, wś i folw., pow. radzyński, gm. t.n., par. Radzyń o 12 w na zachód Radzynia. W 1827 r. było tu 51 dm. 1 343 mk. Posiada sąd gminny okr. IV i urz. gminny; st. p. Radzyń; w gminie istnieją: 2 gorzelnie, 1 browar, 4 młyny wodne, 3 cegielnie; 5089 mk.

Biała, rzeka, bierze początek pod Godziszowem, w pow. janowskim, płynie przez Ratajską Wolę, Rataje, Białę, około Janowa i wpada do Bukowiny pod Bąkiem. Długa 17 w., szer. 6 st., głęboka do 4 st. Dno i brzegi iłowate.

14.) **B.**, wś. pow. janowski. Kościół par. drewn. istniał ti już za Długosza. (L. B. II.r.576). Do par. należały Zwola i Kocudza. Wś ma 162 osad, 1500 mórg i 840 mk. kat. Kościół drewn. modrzewiowy wzniesiony w XVI w., a odrestaurowany przez Zamoyskiego (wnuka hetmana) w XVII w, jednocześnie z założeniem miasta Janowa. Do r. 1882 Janów i okoliczne wsi ordynackie należały do par. Biała. Po wyrestaurowaniu kościoła po-dominikańskiego w Janowie tamże parafię przeniesiono,

a kościół w B. został filialnym, lecz dotąd odprawia się tu nabożeństwo. W r. 1676 płaci tu Jan Lpski od siebie, córki, 4 sług szlach., 11 dworskich, 327 poddanych.
15.) B., wś. par., pow. biłgorajski, ob. Goraj

Biała góra, nazwa pasma wyniosłości lubelskich, będących przedłużeniem gór sandomierskich. Zaczyna się od wsi Majdan Górno pod Tomaszowem i ciągnąc się prawym brzegiem Huczwy, zwraca się na południe do Galicyi, zkąd wraca i zapełnia lekkiemi wzgórzami przestrzeń między Huczwą a Bugiem. Najwyższe wyniesienie na półn.-wschód od wsi Majdan Górno dochodzi do 1.000 st. (143 i 140 sąż. ros.).Br. Ch.

Białeczka, fol., pow. radzyński, gm. Biała, par. Radzyń, l dm., 5 mk., 300 mórg.

Białka 1.) al. Kamionka. Klikawka, Leśnia, rzka. Powstaje w pow. konstantynowskim, ze strug od wsi Koszelówki i Bachorze. płynie przez Bukowicze, Koszelówkę. Leśną, Witulin, Jagodnice, Terebelę. mija Cicibór, Grabanów i pod wsią Sielce o 4 klm. na wschód od miasta pow. Biała, uchodzi do Krzny z lew. brzegu. Długa 32 klm. Płynie śród brzegów podmokłych.

Białka, 1.) wś i *Białecka Wólka*, wś, pow. lubelski, gm. Jaszczów, par. Milejów. W bagnistej i lesistej okolicy, o 9 wiorst na połd. Od Trawnik, stacyi dr. żel. Nadwiśl. Według Lud. Wolskiego posiada dwa jeziora Bieleckie i Księże, lecz mapa. woj. top. król. nie zamieściła takowych. (Por. kartę XX, 2.). B. ma 34 dm. a przyległa jej Białecka wólka 12 dm.
2.) **B.**, wś, pow. włodawski, gm. Dębowa-Kłoda, par. Parczew. W lasach należących do wsi znajduje się jezioro Białe. W 1827 r. było tu 31 dm. i 177 mk., obecnie 290 mk., B. Chnin i Dębowa Kłoda, dobra Kruzenszternów, mają, 2305 morg obszaru.
3.) **B.**, wś i folw., pow. radzyński, gm. Biała, par. Radzyń, o 1 w. na półn. wschód od Radzynia. W 1827 r. było tu 40 dm. i 275 mieszk., obecnie 34 dm. i 401 mieszk.
4.) **B.**, wś, donacya, pow. krasnostawski, gm. i par. Krasnystaw. Br. Ch.

Białobrzegi 6.) **B**., wś i folw., pow. łukowski, gm. t. n., par. Kock. na prawo ode drogi z Łysobyk do Kocka, sród mokradli. Posiadają sąd gminny, urząd gminny, szkołę gminą, cegielnię, tartak. W 1827 r. było tu 88 dm., 561 mk.; obecnie 612 mk., 9582 m. obszaru, Gmina B. należy do s. gm. okr. VI., do st. p. w Kocku; od Łukowa 34 wiorst odległa, ludn. 3814.
S 3.) **B**., wś. pow. łukowski. Gmina B. graniczy z gm. Łysobyki i Serokomla, ma 3,814 mk., obszaru 19,054 mr.; sąd gm., okr. I i urząd gm. w miejscu. W skład gm. wchodzą: Annopol, Białobrzegi, Borków, Bośniewiće, Górka-Kocka, Kozisz, Lipniak, Linówka, Papiernia, Poizdów, Pyszny-Łęk, Ruda-Serokomelska, Ruska-wieś, Skarbicierz, Stoczek, Talczyn, Tchórzew i Zakalew.
7.) **B**., wś, pow. zamojski, g. Tereszpol, par. Nielisz, na półn.-zach.od Zamościa, na wzgórzu nad błotnistą doliną Łabuńki, na lewo ode drogi Zamościa do Krasnegostawu, Była tu poprzednio gmina, lecz została przeniesioną do Tereszpola.

Białopole, 1.) wś, pow. hrubieszowski, gm. Strzelce, par. Uchanie, w podmokłej nizinie śród lasów i wzgórz, przy drodze bitej z Chełma do Raciborowic, posiada urząd gminny i szkołę początkową. W 1827 r. było tu 57 dm. i 334 mk., obecnie 61 dm. Gmina B. należy do s. gm. okr. I w Jarostawcu, st. p. w Dryszczowie. odl. od Hrubieszowa 20 wiorst. W gminie istnieje gorzelnia, smolarnia, 3 młyny wodne, pięć

szkółek.

Białopole, wś, pow. hrubieszowski. Przybysławski Wł. „Skarb srebrny znaleziony we wsi B.” (Wiad. num.-archeol., nr. 35 z 1 898 r.).

Białoskóry, wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Hrubieszów.

Białowoda 1.), mylnie Białowody, wś. kol., pow. janowski, gm. i par. Wilkołaz. Utworzona w 1872 r. na obszarze lasów liściastych oddzielonych od dóbr Kłodnica Dolna przez ówczesnego właściciela Ostrowskiego. Obecnie ma osad. kol. 46, dm 52, gruntu orn. 320 mórg i 250 mk. rz.-kat. Grunta gliniaste bardzo urodzajne. Por. Białowody (t. I).
2.) **B**., kol., pow. janowski, gm. Urzędów, par. Baby. Powstały z parcelacyi dóbr Baby, mają 9 dm.,48 mk.

Białowody, 1.) wś kol., pow. janowiki, gm.. Wilkołaz, par. Boby.
2.) **B.**, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Grabowiec, par. Uchanie. W 1827 roku było tu 19 dm. i 105 mieszk.

Białowola, wś i folw., pow. zamojski, gm. Mokre, par. Zamość, o 7 w. na połd. od Zamościa w dolinie. W 1827 r. było tu 21 dm. i 132 mk., obecnie 42 dm.

Biardy, wś rządowa, pow. łukowski, gm. Dąbie par. Łuków. W 1827 r. było tu 20 dm. i 116 mk.

Bielany 3.) **B.**, kol., pow. łukowski, gm. i par. Serokomla, ma rozl. 723 mórg, 34 dm. i 289 mk.

Bieleckie, jezioro we wś. Białka, poniżej Biskupic, z prawej strony Wieprza, ma rozl.60 mórg, głęb. około 50 st., według Ludwika Wolskiego. Na mapie woj. top. król. (XX, 2) nie oznaczono wyraźnie; zdaje się;, że leży na półn. wsi Białka i dotyka błota ostrowskiego.

Bielin, kol., pow. chełmski, gm. i par. Żmudź, par. ew. Lublin.

Bielszczyzna, folw., pow. lubelski, gm. Konopnica, par. Kalinowszczyzna.

Bieławin lub *Bielowin*, wś, pow. chełmski, gm. Krzywiczki, par. Chełm, o 2 w. od Chełma, śród mokradli położona. Stoi tu baszta zwana przez lud „stołpem” (słup) na usypanym wzgórku śród błot. Baszta ta dziś w ruinie, zbudowana jest z kamienia polnego w zaprawie wapiennej. Kiedy i w jakim celu została wzniesiona niewiadome. Przypuszczenia archeologów nie są zgodne.

Biesiadki, wś, pow. chełmski, gm. Cyców. par. Olchowiec..

Bielkowa, rzka, wypływa z błot pod wsią Amelia i Wola przybysławska w pow. nowoaleksandryjskim (Puławy), płynie ku zachodowi przez Wólkę kątną, Kłodę i pod Sumowem, niedaleko Kurowa. uchodzi do Kurówki z praw. brzegu. Długa 18 klm.

Blisko, wś, pow. janowski, gm. Brzozowka, par. Modliborzyce.

Blisko, wś, pow, janowski, 8 w. od Janowa, obecnie ma 32 os., 130 mk., 220 morg.

Biłgoraj, urzęd. *Biełgoraj*, m. pow. nad rz. Ładą, z praw. brzegu, odl. od Warszawy 241 wiorst, od Lublina 89 w. Leży pod 50°,53 szer, geogr. i 39°,31.2 dług., wzniesione nad poz. morza na 645 stóp. Posiada kościół par. katolicki i drugi dla ludności rusińskiej, sąd pokoju okr. II należący do zjazdu sędziów w Zamościu, dwie szkoły początkowe, biuro powiatowe, stacyą, telegraf., st. poczt., szpital dla chrześcian i żydowski, dom schronienia dla starców. Od XVII wieku ludność B. trudni się wyrobem sit i przetaków z włosia, łyka, jedwabiu lub drutu. W 1873 roku wyrobiono sztuk 1,450,000, wartości około 150,000 rs. Dawniej męzka część ludności wyruszała zwykle w różne strony kraju z towarem dla sprzedazy; obecnie zaś kupcy (żydzi) dostarczają im włosów i zamawiają, towar, którego sprzedażą, sami się zajmują. Konkurencya sit drucianych zaszkodziła temu przemysłowi. B. założony został przez Adama Gorajskiego. Stefan Batory nadał mu prawo magdeburskie i ustanowił jarmark i targi przywilejem z 1578 r. Gorajscy jako dysydenci założyli tu kościół dla spółwierców. Jeszcze w 1634 Zbigniew Gorajski, odnawiając przywilej erekcyjny, zastrzegł, by każdy właściciel domu dostarczał pastorowi furę drew rocznie. Katolicy mieli w 1604 r. małą kapliczkę. Późniejszy dziedzic :Marcin Szczuka założył stojący dotąd kościół paraf. katolicki, przed którym stoi słup z datą, 1699 r. Później B. należał do Potockich. W 1781 r. było tu 368 dm. W 1859 r. 500 dm. i 5434 mk., w tej liczbie 2070 żyd. Obecnie 404 dm. (w tej liczbie 36 mur.) i 6570 mk. Ludność tutejsza mówi czystą i piękną polszczyzną, odznacza się niezwykłą pięknością budowy ciała i rysów, co kobietom tutejszym dość smutną zrobiło sławę. Par. B. dek. t. n. ma 1882 wiernych (Bibl. War. 1842 r. II 222).

Powiat biłgorajski gub. lubelskiej, utworzony z połud.-zachodniej połowy dawnego zamojskiego powiatu W 1866 r., zajmuje 31,02 mil kwadr. i graniczy od północy z janowskim i zamojskim, od wschodu z tomaszowskim, od zachodu zaś i południa z Galicyą. Rzeka Tanew rozdziela terytoryum powiatu B. na dwie połowy: północna przewaznie lasami pokryta, nizko położona, obfituje w drobne rzeczki o bagnistych wybrzezach; południowa część przeciwnie, górzysta i wzniesiona, mało ma lasów i uboga w wody. W północnej części wody obszernych lasów odprowadzają rzeki: Branwica, Bukowna, Rakowa, Kurzanka, Lada. W południowej jedna tylko mała rzeczka Złota płynie wprost do Sanu. Tanew nie jest spławną. Błota spotykamy po brzegach rzek: Bukowny i Kurzanki, i w lasach pomiędzy temi rzekami się znajdujących. Największe są: Błogie przy wsi Wypalenki, Szeliga na prawym brzegu Kurzanki, i Wypalanki między rzeką Bukowną a Branwicą. Około Biłgoraja zaczynają się wyniosłości dochodzące 700 st. nad poziom. Część południowa powiatu jest więcej zaludniona i lepiej uprawna; wsie, choć rzadkie lecz duże i ludne bardzo, mają często po tysiąc i więcej mieszkańców. Dla braku dróg ani rolnictwo ani przemysł fabryczny ani handel nie mogły się tu pomyślnie rozwinąć. Powiat cały nie ma całkiem niemal dróg bitych; jedyna droga wodna, San na małej tylko przestrzeni dotyka granic powiatu a kolej Nadwiślańska przechodzi w średniej odległości 10 do 12 mil od granicy powiatu. Jedyną, więcej rozwiniętą gałąź przemysłu stanowi sitarstwo koncentrujące się w mieście Biłgoraju i produkujące za 124,570 rs. rocznie, gdy w całym powiecie istnieje tylko jedna gorzelnia (18,576 rs.), jedna papiernia (4,500 rs.); 4 małe browary: ogółem 6 fabryk z produkcyą dochodzącą do 34,000 rs.

rocznie. Pod tym względem B. powiat jest naj uboższym w całej gubernii. W 1878 ludność powiatu wynosiła: 80,355, w tem: 38,600 męz. i 41,755 kob. Podług wyznań w 1876 r. było: 46,595 katolików, 18,294 unitów, 2232 prawosławnych, 14 protestantów i 6761 izraelitów (na 73,898 mk.) Pod względem sądowym B. powiat nalezy do II okręgu sądowego w Zamościu i dzieli się na cztery okręgi sądowe gminne: Sól, Lipiny, Tarnogród i Józefów. Jeden sąd pokoju w Biłgoraju należy do zjazdu sędziów pokoju w Zamościu.

Pod względem administracyjnym B. powiat dzieli się na 14 gmin: Aleksandrów, Babica, Biszcza, Różaniecka wola, Krzeszowska-Huta, Kniaźpol, Kocudza, Krzeszów, Łukowa, Majdan Sopocki, Potok górny, Puszcza Solska, Sol i Tarnowatka. Jedyne miasto W powiecie; Biłgoraj; osady miejskie trzy: Krzeszów, Tarnogród, Józefów. Szkół początkowych w 1878 r. było 19. Dekanat biłgorajski dyec. lubelskiej składa się z 9 parafij: Biłgoraj, Gorecko, Huta-Krzeszowska, Józefów- Ordynacki, Krzeszów, r,ukowa, Potok Ordynacki, Puszcza-Solska i Tarnogród. *Br. Ch.*

S 4.) **B.**, miasto pow. gub. lubelskiej. W r. l676 płaci tu wojewoda lubelski pogłówne od osoby administratora żony jego, 2 córek, l sługi szlach., l księdza obrządku greckiego, 4 dworskich. 123 mieszczan, 16 wieśniaków, 35 żydów. (Paw. Małop., 5a). W r. 1890 było zapisanych do ksiąg stałej ludności 8,185, w tem 1.079 nieobecnych. Nistałych było 115. Śród zapisanych do stałej ludności było: 661 praw., 4.094 katol. i 3.430 żydów. Powiat obejmował 93.656 stałych mk., w tem 6.747 nieobecnych, 1.300 niestałych. Śród stałej ludnosci było: 28, 002 praw., 56.516 katol., 1 prot., 9. 613 żydów. Pow. biłgorajski w 1880 r. miał lasów pryw. Nieurządzonych 78.085 morg., urządzonych 6,044, zasianych na nowo 36, nie zadrzewionych 3,945 danych na serwituty 632, dawnych włośc. 882, sadów dworskich 53, włośc. 162, w osadach miejs. 186 morg.

Binduga, 2.) *B. Majdan*, pow. lubartowski, gm. i par. Czemierniki.

Biskupice, 1.) os, miejaka, przedtem mko nad rz. Giełczew, pow. lubelski, gm. Jaszczów, par. Bukupice, odl. od Lublina 29 w., od Warszawy 184. Posiada kościół par. murowany z 1730 r., szkołę początkową. W 1827 r. było tu 61 dm. i 546 mk., w 1809 r. 87 dm. i 807 mk. B. założone zostały prawdopodobnie przez Zbigniewa Oleśnickiego, kardynała i biskupa Krakowskiego, który tu, jako w majątku należącym do dóbr stołowych biskupów krakowskich, założył parafią i wystawił w 1444 r. kościół drewniany z modrzewia, który przetrwał do 1730 r. Długosz odróżnia wyraźnie B. wieś(villa) należąca do par. w B. mieście (oppidum), widocznie więc powstało miasteczko na części ziemi należącej do wsi B. Miasto miało wtedy 20 łanów, wieś zaś 9 łanów. Oleśnicki urządził tu na rzece Giełczew staw i młyn. (Długosz II. 549. Tyg. III. 1863, VII, 228).

Biszcza, wś, i Biska Wólka, wś, nad rz. wpadajacą do Tanwi z lew. brz., pow. biłgorajski, gm. Biszcza, par. Tarnogród; duża wieś, ciągnie się na milę przeszło w bezleśnej okolicy, na wyniosłości 646 st. nad poziom morza. Posiada urząd gminny i cerkiew dla ludności rusińskiej. Należy do ordynacyi Zamoyskich. W 1827 r. było tu 238 dm. i 2222 mk. Obecnie 236 a B. Wólka 30 dm. Gm. B. należy do s. gm. okr. II w Potoku górnym, st. p. w Tarnogrodzie, odl. od Biłgoraja 20 wiorst; szkoła 1-klasowa, ludn. 5753. *Br. Ch.*

Bizle, os. pow. radzyński, gm. Milanów, ma 5 dm.. 26 mk.. 217 morg.

Blinów, wś i folw., pow. janowski, gm. Brzozówka, par. Blinów. Posiada kościół par. drewniany z XVIII w. W 1827 r. było tu 67 dm. i 485 mk. Par. B. dek. janowskiego liczy 1989 dusz.

S. **Blinów** 1.), u Długosza *Blymow*, wś, pow. janowski. Należała dawniej do par. Potok. W r. 1530 mia.ła 4 łany km. W r. 1676 niema tu jeszcze kościoła. Zamoyski płaci tu od 89 poddanych. Należała dawniej do ordynacyi Zamoyskich. Obecnie ma osad 142, ziemi 1,520 morg., ludności 700 dusz rz.-kat., 24 w. od Janowa. 2.) B., fol., pow. janowski, należy do ordynacyi hr. Zamoyskich, gruntu 480 morg., dm.
3.) **B**., parafia filialna, należąca do Potoku Wielkiego, obejmuje wsie: Blinów, Brzozówka,
Moczydła dolne i górne z ludnością w 1898 r. dusz 2,500.

Bliskowice, wś i folw. i *Bliskowickie baraki*. kol., pow. janowski. gm. Annopol, par. Świeciechów, nad Wisłą. W 1827 r. było tu 31 dm. i 265 mk.. obecnie 302 mk., 2227 m. rozl., z tego 1950 m. dworskiego gruntu a 277 włościańskiego. A. M.

Bliskowice, wś, pow. janowski. W połowie XV w. siedzą tu dwaj Rawici. Wieś ma 5 łan km., dających dziesięcinę kantoryi sandomierskiej i 2 folwarki, dające plebanowi w Świeciechowie. (Dług., L. B., II, 510). W r.. 1676 siedzą tu: Pruszyński i Jastrzębski, płacą od 5 osób szlach., 12 sług dworskich i 52 poddanych.

Blizny, jezioro w pow. włodawskim, dobrach Lejno, w zlewie Wieprza, śród trzęsawisk niedostępnych, ma 31 m. rozl.; łączy się. z poblizkiemi jez. Wielkie, Głębokie i Humeńko.

Blizocin, wś. i dobra, pow. łukowski, gm. par. Łysobyki.W 1827 r. było tu 40 dm. 216 mk. B ma 2047 mórg obszaru, 1271 morg. dworskich.

Blizocka wola, wś, pow. łukowski, gm. Serokomla, par. Łysobyki. Posada szkołę wiejską. W 1827 r. było tu 34 dm. i 254 mk., obecnie 44 dm. i 338 mk.

Blizów, wś i folw., pow. zamojski, gm. Suchowola, par. Krasnobród, w górzystej okolicy lesistej niedaleko Wieprza. W 1827 r. byłotu 28 dm. i 216 mk.**Błażejki**, wś. pow. łukowski, gm Prawda, par. Stoczek. Ma 13 dm., 96 mk. i 266 morg obszaru.

Błażek wś, pow. janowski, gm. Brzozówka, par. Batorz. W 1827 r. było tu 55 dm. i 375 mieszk.

S **Błażek**, wś, pow. janowski. Przed uwłaszczeniem należała do dóbr ordjnacyi Zamoyskich. Obecnie os. 82, gruntów 960 mórg i 520 mk. rz.-kat., 20 w. od Janowa. W pobliżu lasy ordynackie przeważnie z buków złożone.

S **Błójce Potockie**, wś, pow. janowski. Część dóbr Potok Wielki lit. C. Niwińskich, nosi nazwę Błojce. Są to kolonie utworzone z lasu wyciętego, około 1889 r., osad 16, gruntów 180 mórg, 120 mk., rz. kat.

Błonie, 6.) **B.,** wieś, pow. konstantynowski, gm. Rokitno; w 1827 r. było tu 31 dm. i 236 mk.; obecnie 38 dm. i 260 mk.; 1342 mórg obszaru.

Błotków, 1.) wś, pow. bialski, gub. siedlecka, gm. Kobylany nadbużne, par. Terespol, ma szkołę wiejską. W 1827 r. było tu 48 dm. i 357 mk., obecnie 62 dm. i 336 mk.
2.) **B.,** dawniejsza nazwa Terespola w pow. bialskim.

Bobliwo, wś, pow. krasnostawski, gro. Gorzków, par. Tarnogóra.

Boboszów, folw., pow. lubelski, gm. i par. Konopnica.

Bobowiska, wś., pow. nowo-aleksandryjski, gub. lubelska, gm. i par. Markuszów.

Bobowiska, pow. nowoaleksandryjski (Puławy) W r. 1676 płacą tu pogłówne od 12 poddanych. W r. 1827 jest 10 dm., 56 mk.

Bobrowa wola, wś. pow. łukowski, gm. i par. Wojcieszków, ma 11 dm.. 135 mk. i 249 morg. obszaru.

Bobrowe, wś i folw., pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków, w lesistej i górzystej okolicy. o 3½. w na polu. od Gorzkowa. W 1827 r. było tu 31 dm.. 175 mk.

Bobryk, os., pow. włodawski. gm. Uścimów, par. Ostrów.

Boby 1.) wś i folw., pow. janowski. gm. Dzierzkowice . par. Boby, o 10 w. na zachód połudn. od Urzędowa, na lewo od drogi z Urzędowa do Opola. w dolinie śród wzgórz; posiada kościół par. drewniany. Par. B. dek. janowskiego ma 2958 dusz.
2.) **B**., fol., pow. janowski. Rozparcelowany około 1880 r. Utworzono tu oddzielny folwark, nabyty przez ks. Metelskiego p. n. Metelin, obejmujący 150 mrg. B. parafia obejmuje wsie i osady: Boby, Kozarów, Metelin, Moniaki, Okrąglica, Wierzbica, w ogóle przeszło 3,600 dusz. W r. 1676 istnieje tu już parafia. We wsi jest 11 części, na których mieszka 32 osób z rodziny dziedziców, 60 głów służby dworskiej i 60 poddanych (Paw., Małop., 7a).

Bochotnica mała, wś. pow. nowoaleksandryjski, gm. Celejów, par. Kazimierz, położona w prześlicznej dolinie ciągnącej, się od Bochotnicy kościelnej przez Celejów aż do Wisły, po obu brzegach rz., stanowi jedne z najpiekniejszych okolic Powiśla. Na szczycie góry lasami porosłej dają się widzieć zwaliska starożytnego zamku, który, jak podanie niesie, założył w XIV w. słynny z rozbojów Maciej Borkowicz. wojewoda poznański, i w którym oddana mu pod dozór miała przebywać żydówka Esterka. ulubienica Kazimierza Wielkiego, podczas gdy król ten przebywał w Kazimierzu. Osobliwszy ten zameczek, w półokrąg zabudowany, z zachodnią tylko ścianą piaską, w której brama wjazdowa była wybitą. Oprócz zewnętrznych murów, bardzo już uszkodzonych i śladu piwnic, nic więcej nie dochował, a z pozostałych tylko szczątkow. Całość nawet jego odgadnioną być nie może. Obok bramy widać że była wieża, ściana bowiem w tem miejscu znacznie wzniesioną jest w górę; ścianę tej wieży podpierały dwie skarpy, z których jedna wcałości, drugiej dolna cześć tylko została. Obok bramy są ślady jakichś ozdób z kamienia wykutych: podług zaś podania miejscowego, prowadził do niej most. nad szerokim parowem rzucony. Zamek ten stawiany był głównie z kamienia, zewnętrzna tylko powłoka muru jest z cegły czerwonej. Położenie jego dosyć wyniosłe, lecz z powodu mocnego drzewami zarośnienia trudno ocenić, czy był on kiedy obronnym. Opodlal od zamkn, już poza wąwozem, znajdują się zwaliska innego budynku, formy czworokątnej, po rogach skarpami wspartego; są to szczątki kaplicy, nie współczesnej wprawdzie zamkowi, ale w każdym razie z XVII przynajmniej pochodzącej wieku; kaplica ta, częścią z

kamienia, częścią z cegły stawiana i po wierzchu tynkowana: znajduje się pod nią. grób murowany, a obok była niegdyś chatka, w której przemieszkiwał pustelnik. Widok ztąd na dolinę i na przeciwległe wzgórza, gęsto lasem zarosłe, zachwycający. Ruiny te i malownicza dolina bochotnicka stanowią cel wycieczek dla zwiedzających pobliskie Puławy. Kazimierz i dla przyszłych gości zakładu kąpielowego w niedalekim również Nałęczowie. W 1827 r. K. liczyła 62 dm. i 413 mieszk. *Br. Ch.*

Bochotnica 1.) *mała*, wś, nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski (Puławy). Posiada 531 mk. Wymieniona w dok. z r. 1330 w liczbie włości Dzierzka kaszt. krakow. i brata jego Hostasiusza, które król Władysław przenosi z prawa średzkiego na magdeburskie. Do B. według aktu należały dwie wioski (villulae): Wirzchoniów i Rudka (Kod. Mał., II, 275). W połowie XV w. dziedzicem tu jest Piotr Kurozwęcki h. Szreniawa. Wieś ma 12 łan. km. dających dziesięcinę (do 10 grzyw.) klasztorowi na Łysej Górze. Folw. dawał (do 2 grzyw.) kościołowi w Kazimierzu. W drugim opisie Długosz dziedzica nazywa Kurowskim, a dziesięcinę folwarczną każe oddawać do Klimuntowic (L B., II, 553 i III. 247). W r. 1676 kasztelan połaniecki płaci tu od 123 dworskich i poddanych.

Bochotnica Kościelna, zwana *Wielka* lub *Górna*, wś, pow. nowoaleksandryjski, gmina Drzewce, par. Bochotnica. W XV w. istniał tn już kościół paraf. św. Jana a wieś była własnością Mikołaja Kazimirskiego h. Rawa. Niegdyś własność Nałęczów-Małachowskich dziś należy do dóbr Nałęczów. Kościółek i plebania, na wzgórku w bardzo malowniczem położeniu. W 1827 r. było tu 20 dm. i 222 mk., obecnie zaś 28 dm. i 240 mk. Par. B. dek. nowoaleksandryjskiego ma 1.100 dusz. *Br. Ch.*

2) **B.,** *wielka*, al. *górna*, al. Kościelna, wś. pow. nowoaleksandryjski. Długosz nazywa wieś raz królewską, a w drugim opisie szlachecką (dziedzic Kazimirski). Siedm łan. km. dawało dziesięcinę klasztorowi na Łysej górze, a folwark miejscowemu plebanowi. (L. B., II, 556 i III 247). W r. 1676 Łukasz Rostworowski płaci tu pogłówne od 9 osób szlach., 16 sług dwor. i 49 poddanych. *Br. Ch.*

Boćków, właściwie *Boczków*, wś, pow. krasnostawski, gm. Zakrzów, par. Targowisko. Według spisu z r. 1676 włączona była do obszaru wsi Zakrzów.

Boduszyn, folw., pow. lubelski, gm. Wólka, par. Czwartek.

Boczenka, fol., pow. konstantynowski, gm. Swory, par. Biała, ma 2 dm., 7 mk., 210 morg.

Bodaczów. 1.) wś i folw., nad rz. Pur. pow. zamojski, gmina Sułów, par. Szczebrzeszyn. Leży w podmokłej dolinie rzeki Pur. o 12 w. na zach. od Zamościa, stanowi z wsiami Wielączą i Zawadami jeden ciąg, jakby jednę wielką wieś. Droga bita łączy B. z Zamościem. W 1827 r. było tu 75 dm. i 516 mk.

S **Bodaczów**, wś, pow. zamojski. Cukrownia czynna od r. 1898, własność ordynacyi Zamojskich. B. należał do dóbr Szczebrzeszyn nadanych r. 1388 Gorajskim.

Bogdanka, wś. pow.chełmski, gm. Cyców, parafia Puchaczów, od Łęczny w. 8, od Chełma w.38. Dawniej stanowiła całość z dobrami Nadrybie. Ziemi ornej m. 371, łąk

m. 70, ogrodów m. 2; pod lasem, przeważnie sosnowym, m. 266, nieużytki i t. d. morg 23. Ziemia urodzajna, zwana popielatką, zalicza się do pszennej kl. II. Płodozmian 11-polowy. Pokłady dobrego torfu. Budynków 5, dm. 2.

Bogdanka, os . pow. chełmski, gm. Cyców, par. Puchaczów.

Bohorodyca, *Borodyca*, *Bogarodzica*, wieś nad rz. Huczwą, pow. hrubieszowski, gmina i parafia Hrubieszów. o 4 w. na zach. od Hrubieszowa. Była własnością St. Staszyca i przezeń darowana włościanom jako część Towarzystwa rolniczego hrubieszowskiego. Mieszkańcy trudnią. się wyrobem płótna. Istniała tu cerkiew paraf. dla ludności rusińskiej. W r. 1827 r. było tu 61 dm. i 408 mk., obecnie 84 dm.

S **Bogarodzica**, wś, pow. hrubieszowski, ob. *Bohorodyca*

Bogdanówka, wś. pow. hrubieszowski, gm. Białopole par. Uchanie.

Bogucin wś. pow. nowoaleksandryjski (Puławy). W połowie XV w. ma 30 łan. km. i fol. rycerski. Dziesięcinę wartości od 10 do 30 grz. Pobierał kościół w Garbowie. Dziedzic Sobiesław Szczekocki (Dług. L. B. II. 541). W r. 1676 B. należy do parafii Garbów. Chorąży nowogródzki płaci tu pogłówne od 38 a Kłokocki od 12 poddanych. 4.) B., wś. pow. włodawski, gm. Turno, ma 5 dm., 43 mk., 274 morg.

Bogusław, *Bohusław*, wś. pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków.

Bohukały, wś, pow. konstantynowski, gm. t. n., par. Pratulin. Posiada urząd gminny. W 1827 r. było tu 38 dm. i 282 mk. Gmina B. należy do s. gm. okr. I i st. p. w Janowie odl. od miasta pow. 10 w., 2 szkoły, ludności 3336. *Br. Ch.*

S **Bohukały**, wś. pow. konstantynowski, ma 50 dm., 392 mk., 812 morg.

Bohutycze, wś, pow. hrubieszowski, gm. Mołodziatycze. par. Hrubieszów, leży w podmokłej nizinie, o 12 w. na zachód od Hrubieszowa. Istniała ta cerkiew filialna dla ludności rusińskiej. W 1827 r. było tu 20 dm., 178 mk.

Bohutyn, wś. pow. włodawski, gm. Turna, par. Sosnowica, ma 5 dm., 43 mk., 274 morg.

Boiska, 1.) wś nad rz. Strużą, pow. janowski, gm. Dzierzkowice, par. Boiska, o 15 w. na zach. od Urzędowa, o 12 w. od Opola, o 8 w. od Wisły. Posiada kościół par. mur. R. 1873 r. przy kopaniu fundamentów dla nowo wzniesionego kościoła znaleziono naczynie z całym niemal kompletem przyborów kościelnych ze srebra, z początków XVII w. pochodzących i wybornie zachowanych („Tyg. Ill.” 1873 r. Nr. 307). R. 1827 było tu 33 dm. i 224 mk., obecnie 50 dm., 325 mk., rozl. ogólna mórg 2450, z czego włościanie posiadają m. 529. Niegdyś własność Henryka Dembińskiego, od 1840 r. Herniczka. Par. B. dek. janowskiego liczy 1480 dusz.

S **Boiska**, wś, pow. janowski. Kościół murowany uległ gruntownej restauracyi w 1897 r. Pokryty blachą cynkową. Dobra. B., obecnie należą do L. Skrzetuskiego. Par. obejmuje wsie: Boiska, Grabówka. Sosnowa Wola, Stefanówka, Zaborcze z ludnością

do 3,300 dusz. W połowie XV w., wś należała do par. Rybitwy. W XVI w. B. wraz z Wolą mają 5 łan. km. R. 1671 Boiska wieś z kościołem daje pogłówne od 30 poddanych, 8 dworskich i 3 osób z rodziny właścicielki Justyny Czermińskiej.

Bojanówka, 1.) folw. Pow. radzyński, gm. Lisia Wólka, par. Wohyń. Ma 1118 morg. obszaru, 11 dm. i 79 mk.
2) **B.,** folw., pow. janowski, gm. Stróża.

Bojary, wś. pow. włodawski, gm. i par. Opole, ma 24 dm. 178 mk., 493 morg. W 1827 r. 17 dm., 91 mk.

Bokinia. wś, pow. hrubieszowski, gm. Jarosławiec, par. Uchanie. R. 1827 r. było tu 38 dm. i 280 mk.

Bokinka, 1.) wś i folw., pow. bialski, gm. Kościeniewicze, par. Piszczac. W 1827 r. było tu 50 dm. i 292 mk., obecnie 45 dm., 204 mk. i 1359 m. obszaru, 643 gruntów folwarcznych, od r. 1853 własność Bielaków.
2.) **B.,** wś i folw., pow. bialski, grm Międzyleś, par. Kodeń. W 1827 r. było tu 32 dm. i 147 mk., obecnie 38 dm., 234 mk. i 1300 m. obszaru.

Bolesławin, fol. pow. biłgorajski, gm. Wola Różaniecka, par. Tarnogród.

Bondyrz, wś i folw., nad Wieprzem, z prawego brzegu, pow. zamojski, gm. Suchowola, par. Krasnobród. W górzystej i lesistej okolicy. Folw. B. z drugiej strony rzeki, o 3 w. od wsi. W 1827 r. było tu 66 dm. i 452 mk.

Buńcza, wś, pow. krasnostawski. Istniał tu jeszcze w początkach w. XVIII zbór kalwiński, a wieś była własnością Suchodolskich.

Bononia, wś kolon., pow. zamojski, gm. i par. Goraj, niedaleko os. Goraj.

Bonów, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm.i par. Gołąb. W 1827 r. było tu 19 dm. i 103 mk.

Bór, 1.) wś., pow. nowoaleksandryjski, gub. lubelska, gm. i par. Rybitwy. Posiada tartak i 3 młyny wodne.

Bordziłówka nowa, wś. i B. stara, wś i folw., pow. konstantynowski, gm. Witulin, o pół mili od Witulina, par. Bordziłówka. Posiada kościół par. erygowany 1647 r. przez Maacieja i Maryannę Chodkowskich; obecny 1850 roku murowany. W 1827 r. było tu 21 dm. i 109 mk., obecnie l9 dm. i 132 mk., 710 morg obszaru. Parafia B. dek. konstantynowskiego 590 dusz liczy.

Bordziłówka, dawniej Borzyłówka, wś. nad rz. Białką, pow. konstantynowski, gm. Witulin, par. rz. kat. dawniej w miejscu, dziś w Górkach, dawna r. gr. w Wygnankach. Rozróżniano w XVI w. już wieś dominialną i fol. zw. Borzyłowa Wola, własność Mikołaja Kiszki, wojew. podlaskiego (1587 r.), po którym pozostali wdowa, Barbara z Chodkiewiczów, aktem sporządzonym w grodzie Drohickim 1594 r., rzeczone dobra oddała w wieczyste posiadanie ur. Wawrzyńcowi Witanowskiemu, ten zaś w r. 1628

cedował swe prawa w Mielniku. ur. Maciejowi Chodkowskiemu. (Metr. Koron., W. T. Lubel., 402.). Na Bor. mieli części i Poniatowscy, ztąd spory sąsiedzkie z Witanowskiemi, zwłaszcza w r. 1598. (Wyroki Lubel. ks. 76 kar. 318, 352). Nowy dziedzic Cbodkowski, wraz z małżonką Marją Kościuszkówną, fundował w B. r. 1646 kościół par. p. w. Św. Mateusza Ap. Uposażenie jego stanowił, oprócz gruntów i dziesięcin, młyn na rz. Białce, który wzniósł jeszcze wojewoda Kiszka, (l. c., 402, 1043). Gdy kościółek ten spłonął r. 1791, a zbudowana wtedy kaplica zgorzała r. 1846, stanął nowy drewniany kościółek r. 1849, który dotrwał do r. 1897. Obecnie stoi tu cerkiew prawosławna. Parafian rz. kat. przyłączono do Górek i sąsiednich kościołów. W r. 1862 było tu katolików 500, gr. un. 520, żydów 12, razem 1,032 duz. Do par należały wsie: Bordziłówka, Droblin, Kiełbaski. Koszelówka, Osówka, Pasieka, Podleśna, Witulin. wszystkie w dekanacie konstantynowskim. Podłóg wykazów urzęd.z r. 1877, ma 92 mk., 9 dm. i 246 morg.; B. stara wś i fol. 60 mk., 10 dm. i 464 morg. Obecnie w posiadaniu Aleksego Lubickiego. *M. K. Wit.*

Borek 17.) B., fol., pow. krasnostawski, gm. Rybczewice, par. Częstoborowice.

Borki, 4.) **B.,** wś. i folw.. pow. radzyński. gm. Sitno, par. Kock. R. 1827 r. było tu 18 dm. i 130 mk., obecnie 20 dm. 234 mk. i 2663 morg obszaru. B. dobra mają i 2726 m. rozl.

S **Borki**, 24.) **B.,** fol., pow. włodawski, gm Dębowa Kłoda, ma 2 dm., 184 morg.

Borków, wś, pow. nowoaleksandryjski. gm. i par. Garbów. Br. G.

Borkowiców dół, miejscowość na gruntach wsi Wylągi, pow. nowoaleksandryjski, gmina Celejów, o pół mili od Kazimierza Dolnego odległej. Istnieje podanie, że w tym dole śmierć poniósł Maciek Borkowic. H.W

Borkowizna, kol. nad rz. Bystrzycą, pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Kiełczewice, na połud. od Lublina, 59 dm.

Borów, wś, pow. lubelski. W XV w. należy do par. Ratoszyn. W r. 1676 płaci tu Bog. Orzechowski pogłówne od 62 poddanych. Wś należy do par. Chodel.
8.) **B.,** w dok. Borowo, wś, pow. janowski. Wymieniony w dok. z r. 1257 uposażającym klasztor w Zawichoście. W 1373 r. królowa Elżbieta przenosi B. wraz z innemi włościami klasztoru św, Andrzeja (klarysek) w Krakowie na prawo niemieckie. (Kod. Mał., I, 53, 379). B. należał pierwotnie do par. przy kościele św. Maurycego w Zawichoście. W połowie XV w. Mateusz z Odolina proboszcz u św. Maurycego przeniósł parafię do B. i wystawił tu kościół drewniany p. w. św. Andrzeja. Dziesięcinę z 8 łan. km. dawano kościołowi w Sandomierzu lecz Lutko z Tokar scholastyk sandom. ustąpił ją kościołowi w Borowie w zamian za inną. Potwierdził to Jan bisk. krakow. r. 1465. (Dług. L. B., I, 330, II. 504). W r. 1676 płaci tu Bronicki wojski krakow. pogłówne od 59 dworskich nieszlacheckiego pochodzenia i 52 poddanych. Tenże Bronicki posiada też kilka przyległych wsi. (Paw. Małop., 8-a). Dobra B. poduchowny w 1880 r. na licytacyi na Rządu nabył Adam Horoch, który w 1898 r. fol. rozparcelował miedzy włościan. Br. Ch.

Borowa 4.) **B.,** wś i folw., pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Gołąb.
5.) **B.,** wś, pow. chełmski, gm. Bukowa, par. Pawłów.

Borowica, wś, pow. chełmski, gm. i par. Pawłów. W 1827 r. było tu 32 dm., 295 mk.

Borowina, 1.) wś., pow. biłgorajski, gm. i par. Huta Krzeszowska. Należy do Ordynacyi Zamojskiej.
2.) B., Staro-Zamojska, wś i folw., pow. zamojski, gm. Stary Zamość, par. Sitaniec. W 1827 roku było tu 83 dm. i 576 mieszk. Br. Ch.

S **Borowina** 1.) *sitaniecka*, wś. pow. zamojski, gm. Wysokie, par. Nielisz.
2.) **B.,** os., pow. nowoaleksandryjski (Puławy). gm. i par. Gołąb.

Borowo 7.) B., wś. pow.chełmski, gm. Siedliszcze, par. Pawłów.
7.) **B.,** ob. *Borów*, *Borowe*, *Borowie*.

Borowski Majdan, wś. pow. krasnostawski, gm. Rudnik, par. Płonka.

Borsuk, wś, pow. krasnostawski, gm. Gorzków, par. Tarnogóra.
2.) **B.,** wś, pow. tomaszowski, gm. Telatyn, par. Łaszczów.

Bortatycze, wś. pow. zamojski, gm. Wysokie, par. Nielisz.

Borysin, wś., pow. chełmski, gm. Cyców, par. Wereszczyn.

Borysławice, kol., pow. chełmski, gm. Żmudź, par Kumów.

Borysów u Dług. *Borzyschków*. wś. pow. nowoaleksandryjski (Puławy). par. Gołąb. W XV w należy do par. Końskowola. (Dług. L. B., II, 572) W r. 1676 Jezuici z kolegium krakowskiego płacą tu od 24 poddanych, Żyrzyńscy w 4 częściach od 18 poddanych. W r. 1827 wś. pryw 30 dm., 163 mk. Par. w Zyrzynie.

S **Borysów**, wś., pow. nowoaleksandryjski. gm. Żyrzyn, par. Gołąb, na wzgórzach śród lasów, przy drodze bitej z Warszawy do Lublina, o 2 w. nza zach. od Żyrzyna. W 1827 r. było tu 30 dm. i 163 mk.

Borzechów, wś, pow. lubelski. Istniał już w XV w. W r. 1539 Mikołaj Syrek płaci tu od 3 łan. km. i młyna.

S **Borzechów**, wś i folw., pow. lubelski, gm. Niedrzwica. Par. Ratoszyn. W 1827 r. było tu 29 dm. i 244 mk.

Borzęcinek, wś i folw. pow. lubelski, gm. i par. Krzezonów. W 1827 r. było tu 17 dm. i 116 mk.

Bozniewice, r. 1569 *Bodzniowice*, wś., pow. łukowski, gm. Białobrzegi, par. Kock ma 23 dm., 209 mk, 437 morg. W r. 1827 wś. pryw. 22 dm., 147 mk. W r. 1569 Stan. Zerzyński płaci od 2 półłankow.

Boża-Wola, I.) wś i folw., pow. janowski, gm. Zakrzówek, par. Bożawola należy do (Ordynacyi Zamojskich, leży śród lasów. Kościół par. drewniany z XVIII w., gospodarstwo staranne, owczarnia wzorowa. W 1827 r. było tu 22 dm. i 237 mk. Par. B. dek. janowskiego 1900 dusz liczy.
3.) **B.,** wś, pow, janowski,. ma 14 dm., 180 mk., 125 morg. Zapewne powstała na obszarach należących pierwotnie do klasztoru koprzywnickiego. W reg. Pob. z 1676 niema ani wsi t. n. ani parafii. Widocznie kościół pochodzi z koiica XVII lub z XVIII w. W r. 1827 wś.pryw., 22 dm., 237 mk. Wś należała do folw. Dębina, dziś rozparcelowanego. Zapewne Zamojscy byli fundatorami kościoła. Parafia utworzona z części par. Batorz, obejmuje: Dębin, Studzianki, Wolę studziańską, ma 2500 dusz.
2.) **B.,** wś. i folw., pow. zamojski, gm. Suchawola, par. Krasnobród. W 1827 r. było tu 23 dm. i 164 mk.

Braciejowice, wś i folw., pow. nowoaleksandryjski, gm. Kamień, par. Piotrowin. Leży na kępie utworzonej przez dwa Wisły, gran. z Jarnułowicami i Zakrzewem (Długosz, III 240); stanowiła wlasność benedyktynów łysogórskich, wymieniana już w przywileju z 1270 r. W 1827 było tu 54 dm., 379 mk., obecnie stanowi majorat. Br. Ch.

S **Braciejowice** 1). wś nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski i (Puławy), mają 654 mk. Według dok. z r. 1270 i 1374 własność klasztoru łysogórskiego. W r. 1569 należą do par. w Solcu. Andrzej Klonowski Kurek płaci tu od l łanu, 2 zagr., 2 kom.

Branew, dok. *Branwicz*, wś. pow. janowski, par. Goraj. W r. 1377 nadana wraz z Gorajem przez Ludwika króla Dymitrowi podskarbiemu i bratu jego Iwanowi (Kod. mał. III 310). W r. 1676 cześnik parnawski płaci tu pogłówne od 26 osób, a wojew. lubelski od 27. Ob. Goraj.

S **Branew**, szlachecki i ordynacki. wś. piw. janowski, gm. Chrzanów. par, Goraj. Dwa folwarki i młyn. Tu bierze początek rz. Branwica (ob.). W 1827 r. było tu 14 dm.. 252 mk. Dawniej była tu par. unicka.

Branewka wś. pow. janowski. gm. Chrzanów, par. Goraj. W 1827 r. liczyła 23 dm., 121 mk.

Branica, 2.) **B.,** wś. i fol., pow. radzyński, gm. Suchowola, par. Radzyń. Na prawo od drogi z Radzynia do Wołynia. W 1827 r. było tu 30 dm. i 212 mk., obecnie 42 dm.. 453 mk. i 645 morg. obszaru. Dobra B. składają się z wsi i folw. Niewęgłosz, Branica, Zbulitów, Siedlanów, Stasinów, Antonin i osady młynarskiej Branka. Rozległość ogólna wsi i folwarków m. 7686, z czego m. 2465 należy do 160 włościan. Dobra te dawniej stanowiły jednę całość z dobrami Radzyń. A. T.
3.) **B.,** wś. i folw., pow. radzyński. gm. Suchowola. par. Czemierniki. W 1827 r. było tu 20 dm. i 169 mk.. obetnie 29 dm., 317 mk. i 525 morg. ziemi leży w pobliżu większej wsi t. n., nad strugą wpadającą do Tyśmienicy.

Branwica lub *Branew*,rz. bierze początek w wąwozach w górzystej okolicy koło wsi Branew w pow. janowskim, płynie przez wsie Branewka, Krzemień, Flisy, i ubiegłszy około 18 w. wpada do rz. Bukowny z prawego brz. pod wsią Mamaty Grójce. w pobliżu granicy galicyjskiej. Przy ujściu rozciągają się po jej brzegach niskie i mokre

łąki, w ogóle zaś brzegi ma wyniosłe, dno glinianie, głęb. 2 st. Druga rzeczka t. n., o której wspomina Lud. Wolski (Enc. Org. IV, 296) nie jest oznaczoną na mapie Woj. Topogr. Król. (XX, I),samą zaś B. mylnie podano dwa razy jako Branwica i Branew. *Br. Ch.*

Bratnik, folw., pow. lubartowski, gmina Niemcy, par. Dyss.

Brody 7.) **B.,** stare i nowe. Wś. i folw., pow. zamojski, gm. Zwierzyniec, par. Strzebrzeszyn. W 1827 r. było tu 64 dm. i 459 mk.

Broncin, fol., pow. radzyński, gm. Biała, par. Ulan, ma 1 dm., 4 mk., 120 morg.

Brodziaki, wś. ordynacka, pow. biłgorajski. gm. Sól, par. Puszcza Solska.

Bronice, wieś i folw., pow. nowoaleksandryjski, gm. Drzewce, par. Wąwolnica, w pięknem położeniu z parkiem i murowanym pałacykiem. W 1827 r. było tu 18 dm.,124 mk.; obecnie 22 dm. i 218 mk., z których 14 żydów. Wspomina o tej wsi Długosz (III 257).

S **Bronice**, wś, pow. nowoaleksandryjski (Puławy). W XV w. siedzi tu 16 dziedziców, szlachty różnoherbowej i 4 kmieci. Dziesięcinę wartości do 10 grzyw. dają plebanom w Wąwolnicy (L. B. II, 569). W r 1676 Jan Kazim Humski podkom. i vicenotaryusz ziemski lubel. Płaci 35 poddanych, 5 dworskich, 6 osób szlach.

Bronisławów
7.) **B.,** wś., pow. łukowski, gm. i par. Serokomla. Liczy 27 dm., 210 mk. i 494 m. obszaru.
8.) **B.,** wś., pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec. *Br. Ch.*

Bronowice w dok. *Brunovicze*, wś., pow. lubelski. Wieś należała do wójtostwa lubelskiego wraz z Konopnicą., wymienione w akcie sprzedaży wójtostwa lubelskiego w r. 1342. (Kod. mał. III, 46). W r. 1676 płaci tu Piotr Kazimierz Kościuszkiewicz od 24 poddanych, 3 dwor. 3 osób z rodziny.
2.) **B.,** wś i fol., pow. lubelski. Gm. Zemborzyce, par. Lublin, położona za rogatką piasecką m. Lublina, należała od 1317 do wójtostwa lubelskiego w 7. Dziesiątku w. 19 sprzedana; dziś stanowi własność prywatną, położona nad rzeką Czerniejówką. W r. 1827 było tu 12 dm., 116 mk. Opis w Kalend. Polit. Król. Polsko 1829 r.

Brudna , wś. pow. radzyński, gm. Suchowola, par. Parczew; ma 11 dm., 122 mk., 225 morg. W 1827 r. 10 dm.,88 mk.

Bruss, 1.) z przyległościami i Osmołem i Mietiołką, dobra, pow. włodawski, gul. Turna, par. Sosnowica. w okolicy lesistej, na lewo ode drogi z Łęczny do Włodawy, o 21 w. od Włodawy, podług dawnego podziału do ziemi chełmskiej należące, mające rozległości z włościańskiemi gruntami m. 5964. W końcu 18 wieku należał do rodziny Chajęckich i paru innych właścicieli cząstkowych. W roku 1802 sprzedany :Franciszkowi Kunieckiemu, podkomorzemu chełmskiemu, który go odsprzedał sędziemu Karolowi Grzymale Dobieckiemu w r. 1803. Od sukcesorów zaś tegoż

dzisiejszy właściciel Roch Dołęga Jasieński nabył .B. w r. 1836 i odtąd tenże w jego ręku pozostaje. Ludności liczy B. dzisiaj 940 dusz, z których łacińskiego obrządku jest 180, wschodniego 620, ewangelickiego 130, żydów 10. Znajduje się w B. cerkiewka owalna, murowana, długości 8, szerokości 5 sążni mająca, z kopułą, z krzyżem we środku i dwiema kopułkami nad chórem i nad presbyteryum. Ganek o dwóch murowanych słupach z napisem łacińskim „Supremo Omnipotenti Aeterno." Postawioną została w r. 1807 przez Karola Dobieckiego, ówczesnego dziedzica, chcącego utworzyć w B. osobną par. unicką, na co jednak konsystorz chełmski nie zezwolił; kapelan bazylianin utrzymywany byłjednak kosztem właścicicielа aż do r.1821, poczem cerkiew ku upadkowi chylić się poczęła, a w r. 1835 piorun znaczne w niej szkody poczynił. Jasieński wyrestaurował ją swo im kosztem zupełnie i cerkiewka ta, jako kaplica prywatna, służyła obu obrządkom katolickim r. l. i g.; nadto dla swojej wygody utrzymywał właściciel swoim kosztem kapelanów zakonników r. 1. aż do r. 1865; odtąd zaś x. Zieliński emeryt proboszcz włodawskiej parafii r. g. obowiązki kapelana przy tejże kaplicy spełniał, a na obsługę parafialną zjeżdżali proboszcz r. l. z Sosnowicy i r. g. z Wołoskiej woli do r. 1867, w którym to roku kaplica ta prywatna przeszła pod zawiadywanie rządu. Szkółka elementarna założona w roku 1870. W kilku miejscach na polach B. znaleziono siekierki krzemienne, starannie obrobione. Folw. B. ma 3096 m., w czem ziemi ornej m. 729, łąk m. 615, pastwisk m. 169, lasu (w r. 1870) m. 1213, zarośli m. 312, pod wodami m. 5, pod ogrodami m. 12, nieużytków m. 41; folwark Zanocin z awulsem Osmoł, rozległości ogólnej m. 361; 44 osad wieczysto-dzierżawnych m. 735; ziemi włościańskiej m. 1857, po-kościelnej m. 6 i pół. Gleba po większej części żytnia, po dołach sapowata; płodozmian w r. 1840 zaprowadzony. Znaczne pokłady torfu. Na folw. B. oranżerya. Dymów folwarcz. 12, innych zabudowań 10.

Brwinów 2.) **B.,** folw., pow. radzyński, par. Parczew, gm. Siemień, od rz. Tyśmienicy odl. w. 4., od Radzynia w. 22, od Parczewa w. 11; sąd gm. okr. III w Cichostowie. Rozległość ogólna m. 480, w tem ziemi ornoj m, 154, łąk m. 30, pastwisk m. 99, pod zabudowaniami m. l, lasu m. 190, nieużytki m. 6. Do roku 1871 stanowił całość z dobrami Siemień. Dawniej B. nosił nazwę Kopicka. *A. T.*

Brykowiec lub *Berkowiec*, wś. pow. krasnostawski, gm. Rudka. par. Krasnystaw.

Brzezice, 1.) wś i folw. Nad rz. Giełczew, pow. lubelski, gm Piaski. par. Biskupiec. Leży o wiorstę na wschód od Piasków. W 1827 r. liczyły 36 dm., 249 mk.; obecnie mają 36 dm.

S **Brzezice**, w dok. *Bryscza*, u Dług. *Stroza* al. *Brzezycze*, wś, pow. lubelski, par. Biskupice. R. 1330 otrzymują zmianę prawa sieradzkiego na magdeburskie.(Kod. mał.II, 275). Wedle Długosza nabył tę wieś dla bisk. krakow. Zbigniew Oleśnicki. Miała 8 łan. km., l sołtysi Dzieslięcinę vartości 8 grzyw, dawano biskupowi. Do wsi przyłączono łan nadany kościołowi w Biskupicach przez Mirza Jastrzębca. (L. B. II. 549. Odnosi się to widocznie do wsi Struża oddzielonej następnie od Brzezin. W r. 1676 Aleks. Lanckoroński dziedzic Biskupic płaci tu od 41 poddanych, na pięciu innych działach siedzą różni dziedzice płacący od 22 poddanych, 4 dworskich i 10 osób z rodziny. Stróża oddzielna wieś ma 22 poddanych.

Brzeziczki, wś i folw. nad rz. Giełczew, pow. lubelski. gm. Piaski, par. Biskupice.

Liczą obecnie 20 dm.

Brzeziny, 18.) **B.,** fol., pow. radzyński, gm. Zelizna, par. Komarówka, ma l dm., 6 mk., 185 morg.
16.) **B.,** *Stojeszyńskie* dwie wsi przyległe, pow. janowski, gm i par. Modliborzyce, odl. 13 w. od Janowa. B. potoczkowskie mają 12 os., 104 mk., 125 morg. Powstały na obszarze do dóbr Potoczek należącym. B. stojeszyńskie mają 17 os., 135 mk. 231 morg. Powstały na obszarach należących do Stojeszyna. Leżą nad rz. sanną.
9.) **B.** *Chniszewskie*, wś i folw. pow. chełmski, gm. i par. Swieże. Leżą przy samej linii dr. żel. nadwiślańskiej, między stacyami Chełm i Dorohusk, śród błot rozległych. W 1827 r. było tu 43 dm. i 242 mk., obecnie 54 domów.Na mapie wojsk. topogr. (XX — 2) mylnie nazwane Brzeźno.
10.) **B.** *Mogielnickie*, wś, pow. chełmski, gm. Siedliszcze, par. rz. kat. Pawłów, dla ludności rusińskiej par. Siedliszcze. W 1827 r. było tu 7 dm. i 30 mk.
11.) **B.** *Puchaczowskie*, wś, pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Puchaczów. Znajduje się tu urząd gm. W 1827 r. B. liczyły 32 dm. i 232 mk. Gmina B. należy do s. gm. okr. I w Cycowie, st. p. Łęczna, od Chełma odl. 30 wiorst. Ludn. 5509.
12.) **B.,** wś, nad rz. Wojsławką, z prawego brzegu, pow. krasnostawski, gm. Czajki, par. Surchów przy drodze z Krasnegostawu do Wojsławic w okolicy górzystej, poprzerzynanej licznymi wąwozami. Wieś B. wzniesioną jest na 572 stóp nad powierzchnią morza; 1827 roku było tu 10 dm;, 172, obecnie 34 dm.
13.) **B.,** wś, pow. lubartowski, gm. Łuck, par. Lubartów. W 1827 r. liczyły 45 dm., 234 mk. 14.) B., wś, pow. biłgorajski. gm. Aleksandrów, par. Gorecko. W 1827 r. było tu 24 dm. i 158 mk. Br. Ch.

Brzeźnica, 6.) **B.** *książęca*, wś i folw., pow. lubartowski, gm. Tarło, par. Ostrów. (Mylnie podano w t. I. Gm. Mierzwin i par. Grudzyny). W r. 1676 Andrzej Miączyński płaci tu od 5 osób szlach., 8. dwor.. 74 poddanych; St. Bychawski od 4 osób szlach., 8 dwor., 21 poddanych, Jan Kozubowski miecznik łęczycki od 4 osób szlach i 10 dwor i poddanych.
6.) **B.** *bychawska*, wś., pow. lubartowski. gmina Tarło par. Ostrów; od rz. Wieprza odl. w. 6, od Lubartowa w 12, od B. Książęcej w 4. Rozległość ogólna morgów 1554. Graniczy z wsiami: Jamy, Babianka, Zabiele, Tarło, Niedźwiada, Berejów. Kaznów i Brzeżnica książęca. Ma 21 dm. A. T.
7.) **B.** *książęca*, wś. pow. lubartowski, gm. Mierzwin, par. Grudzyny. Własność Banku Polskiego. Leży na południo-zachód od Ostrowa. Posiada kaplicę murowaną. W 1827 r. B. liczyła 29 dm., 281 mk.,obecnie ma 38 dm. i 51 morg ziemi włość. Dobra B., do których należy folw. Zabiele i Niwa Zagrodzka mają 2014 morg obszaru, w tem: 875 m. ziemi ornej, 229 m. łąk, 815 morg lasu, 93 m. bagien.
8.) **B.,** dawna nazwa Jędrzejowa. Br. Ch.

Brzeźna B., al. Brzyzno, wś, pow. chełmski, gm. i par. Świerze. W r. 1827 było 43 dm., 242 mk.

Brzostowiec, 1.) wś i folw., pow. radzyński, gm. Biała, par. Radzyń. W 1827 r. było tu 24 dm., 180 mk., obecnie 27 dm., 223 mk.; rozległości 1686 m., w tem 1106 m. ziemi dworskiej t. j. 493 m. ornego gruntu, 93 m. łąk, 403 m. lasu, w którym od 1858 r. zaprowadzono gospodarstwo leśne z koleją 80-letnią. Istnieje tu cegielnia, wyrabiająca na sprzedaż. Włośc. (24 osad) maju 580 m. ziemi. *A. T.*

Brzostówka, 2.) B., wieś i folwark, majorat, powiat lubartowski, gmina Syrniki, paralia Ostrów. W 1827 r. liczyła 56 dm. i 289 mk., obecnie ma 69 dm.

Brzozowa-gać, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Kurów. W 15 w. był tu dziedzicem Piotr Kurowski Szreniawita. W 1827 roku. B. liczyła 28 dm., 180 mk.

S **Brzozowa-gać**, wś, pow. nowoaleksandryjski (Puławy). W połowie XV w. łany km. z wyjątkiem dwu dających klasztorowi sw. Krzyża, dawały dziesięcinę bisk. krak., wartości do 8 grzyw. Dziedzicem był Kurowski (Zbąski) h. Nałęcz. (L.B. II, 571). W r. 1676 dają pogłówne tu od 53 dusz.

Brzozowa wola i wólka, wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Komarów, o 3 wiorsty na wschód od Komarowa, przy drodze do Tyszowiec, ma 45 dm. Br. Ch.

Brzozowica, 1.) lub *Brzozownica*, wś, pow. radzyński, gm. Kąkolewnica, par. Trzebieszów. Leży przy linii dr. żel. Warsz.-Teresp., miedzy stacyami Międzyrzeczem a Szaniawami, i obecnie ma tu być urządzony przystanek. R. 1827 r. B. liczyła 47 dm. i 249 mk., teraz zaś ma 66 dm., 532 mk. i 1530 obszaru. 2.) B., wś, pow. radzyński, gm. Rudzicnko, par. Dobre. W 1827 r. było lu 15 dm., 112 mk.

Brzozówka, 6.) **B.,** wś. i folw., pow. janowki, gm. Brzozówka, par. Blinów. W 1827 r. było tu 43 dm., 276 mk. Gmina B. należy do s. gm. okr. III w Potoku Wielkim, st. poczt. w Kraśniku, od Janowa 10 wiorst. Liczy 5968 mk. .Składa się z 16 wsi, 7 folw. Położona między Janowem a Kraśnikiem. Urząd gm. we wsi Polichna górna. Wsie Polichna górna i dolna, Wojciechów, Moszydła, Błasik, Blinów i Brzozówka nie mają najmniejszego strumyka, studnie niewystarczające i włościanie przywożą nieraz wodo o milę odległości z rzeki Sanny. Grunta po większej części należą do ordynacyi Zamojskich, ziemia rozmaita, mianowicie sap, gliniasta, piaskowata. Napotykają się gospodarstwa postępowe: 3, 6 i 9-polowe. W tej gm. we wsi Wojciechów uprawiają wiele drzew owocowych. Gorzelni wcale niema; lud przeważnie używa piwa nie wódki. We wsi Struża. nad rzeczka. tirużą, jest browar, do ordynacyi Zamojskich należący, i fabryka terpentyny w oosadzie Rudki. także do Zamojskich należąca. Drugi browar we wsi Wierzchowiska.

S 7.) **B.,** wś i fol., pow. janowski, ma 68 osad, 440 mk. rz. kat., 750 morg. włośc. i 430 folw. Wchodziła w skład dóbr ordynacyi Zamojskich. Gm. Brz. ma swój zarząd we wsi Polichna. W skład gm. wchodzą wsi Antolin, brzozówka, Blinów, Błażek, Blisko, Karpiówka, Obleszcze, Pasieka, Polichna, Stróża, Słodków, Szatarka, Wojciechów, Węgliska i Wierzchowiska. Ze siedmiu folw. Jakie istniały w r. 1875, obecnie pozostał tylko jeden Wierzchowiec i dwa ordynackie, inne jak Polichna górna i dolna, Wojciechów, Pasieka, Węgliska i Putyk zostały rozparcelowane między włościan. Ludność gminy podniosła się do 8000 dusz rz. kat.

Brzozowy kąt, 1.) wś, pow. radzyński, gm. Brzozowy kąt, par. Komarówka. Posiada urząd gminny. W 1827 r. B. liczyła 63 dm., 402 mk.. obecnie ma 72 dm., 532 mk., rozległości 1459 morg. Gm. B. graniczy z gm. Jabłoń, Lisiawólka, Milanów i Żelizna, ludn. 3340, rozl. 14652 m. Zarząd gm. we wsi Rudno, od Konstantynowa 22 w., s. gm. okr. II Szóstka, st. p. Międzyrzec. W skład gm. wchodzą Brzozowy kąt, Elizin,

Derewiczna, Planta, Rudno, Walina, Wiski i Woronice.

Brzuska wola, wś, pow. łukowski, gm. Miastków, par. Borowie. Liczy 13 dm., 113 mk, i 180 mórg. ziemi.

Brzuza 3.) B., wś, pow. janowski, gm. i par. Zaklików.
4.) B., por. Brzóza.

Bubel 1.) wś., pow. konstantynowski. W roku 1827 wś rząd. 87 dm., 465 mk.

Buchałowice, *Buchwałowice*, niegdyś *Boguchwałowice*, wś. i folw., pow. nowoaleksandryjski, gm. Drzewce, par. Wąwolnica. W r.1827 było tu 19 dm. i 143mk. Obecnie zaś liczy 19 dm., i 209 mk.

S **Buchałowice**, u Długosza *Boguchwałowice*, r. 1676 *Buchwałowice*, wś, pow. nowoaleksandryjski (Puławy). W połowie XV w. łany km. i folw. dają dziesięcinę (do 4 gr.) klasztorowi św. Krzyża. (L. B. II 570 i III 244. R 1676 Franc. Andrzejowski płaci pogłówne od 2 osób z rodziny, 3 dwor., 9 poddanych.

S **Buczyce** *nowe* i *stare*, wś, pow. konstantynowski, ob. Buczyny (t. 1). W r. 1827 Buczyce mają 39 dm., 185 mk.

Buczyny, stare i nowe, dwie wsie, pow. konstantynowski, gm. Pawłów, par. Janów, B. Stare liczą 42 dm., 275 mk. i 494 morg. ziemi, nowe, 15 dm. 93 mk. i 424 morg.
Budki, 1.) wś, pow. janowski, gm. Trzydnik, par. i okr. sądowy Gościeradów, st. p. Kraśnik. Osad włośc. 10, ziemi ornej 83 morg., lasu 32 m., 75 mk. Włościanie średniej zamożności: jeden ma pasiekę z 200 pni. Gleba: glinka popielatka urodzajna. Przed uwłaszczeniem włościan B. należały do dóbr Liśnik Mały. A. M.
2.) **B.,** kol., pow. chełmski, gm. Rejowiec.

Budy, 24.) **B.,** wś., pow. krasnostawski,gm. Zakrzów, par. Targowisko.

Budynin, wś., pow. sokalski, o 3 mile na zachód od Sokala, a o 10,5 kil. na północny wschód od Bełza. Przestrzeń posiadł, więk. roli orn. 473, łąk i ogr. 80, past. 8, lasu 58; posiadł, mniej, roli orn. 870, łąk i ogr. 181, pastwisk 5 morg. Ludność rzym. kat. 24, gr. kat. 579, izrael. 10: razem 613. Wieś ta leży w jednej z najurodzajniejszych okolic Galicji. Należy do rzym. kat. parafii w Żniatynie, gr. kat. parafią ma w miejscu, do której należą, miejscowości Worochta (183) filia, Wasylów Wielki (528 dusz gr. kat. obrządku): razem ta parafia liczy 1260 dusz gr. kat. i należy do dekanatu bełzkiego.

Budziarze, wś, nad rz. Tanwią, z prawego brzegu, pow. biłgorajski, gm. Biszcza, par. Tarnogród. Leży śród lasów, liczy 239 dm. Należy do ordynacyi Zamojskich.

Budziska 2.) **B.,** wś, pow. łukowski. W r. 1569 leżą w par. Przetoczno (Łysobyki) Stan. Sobieski płaci tu od 14 półłanków. Jan Sobieski od 16 półłan. ½ łanu, 1 zagr. i folwarku.

4.) **B.,** wś i folw., pow. łukowski, gm Serokomla, par. Gułowska Wola. Liczy 29 dm.,

259 mk. i 2355 m. obszaru ziemi dworskiej.

Budzyń, 1.) wś nad strumykiem Wyżnicą, pow. janowski, gm. Dzierzkowice, par. i st. p. Kraśnik, okr. sąd. Popkowice, przy trakcie poczt. z Kraśnika do Urzędowa; łączy się z Kraśnikiem przez przedmieście Piaski. Osad włośc. 30; włościanie posiadają 500 m. ziemi ornej, gleba licha, przeważnie piaszczysta, w częśći glinka popielatka; 248 mk. Świeżo założony folwark do ordynacyi Zamojskich należący, ma 100 m. ziemi ornej, 20 m. łąk. Przy końcu 18 w. ówczesny ordynat sprowadził tu kilku kolonistów niemieckich, którzy zupełnie się z czasem spolonizowali.
2.) **B.,** wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Wola Czołnowska par. Michów. W 1827 r. było tu 10 dm. i 75 mk.
3.) **B.,** wś, pow. lubelski, gm. i par. Chodel.

Bug, rz., zajmująca po Wiśle pierwsze miejsce w rzędzie rzek polskich, a to z powodu swej długości, wielkiej ilości wód i znacznych korzyści, jakie przynosi. Powstaje z połączenia Bużka opackiego i Bużka kruhowskiego. Bużek opacki wypływa w obr. gm. Opaków (pow. złoczowski), w półn. zach. jej stronie, koło zabudowań podleśnych, Majdanem zwanych, na mokrych łąkach pod lasem Biłochą. Płynie w kierunku południowo-wschodnim i południowym, przez mokre łąki opackie i wieś Opaki. Bużek zaś kruhowski ma źródliska w obr. gm. Kruhowa, na niezmierzonych błotach kruhowsko-kołtowskich, z których zabiera wody, w kierunku półn.-zach. przerzyna. moczary kołtowskie i w półn. stronie wsi Kołtowa, na granicy gm. Opaków i Kołtowa, łączy się z Bużkiem opackim. Płynie na półn. zach. podmokłemi łąkami śródleśnemi, przez znaczniejszy staw w Rudzie kołtowskiej; poczem przechodzi w obręb Sassowa, tu minąwszy staw i młyn Zofijówkę dostaje się na rozwartą dolinę, a przybrawszy po wschodniej stronie Sassowa z pr. brz. potok Spinohę, nastający pod Zielonym horbem(439 m.), a z lew. Brz. potoczek z pod sassowskiego folw. Kalinki, opływa miasteczko Bassów od północy, zabiera na gran. Sassowa. z gm. Usznią, z pr. brz. potok Bużek oleski, mija krętem łożyskiem śród obszernych moczarowatych łąk gminy Usznię, Czeremosznię, Biały kamień i Bużek.

Dolinie tej nadbużańskiej towarzyszą z obu stron łańcuchy znaczniejszych wzgórz, częścią lesistych, częścią gołych, które urocze nadają jej wejrzenie; jak n. p. od północy Łysa góra (374 m.) w Rudzie kotłowskiej, Chomiec (362 m.) i Turycka. (320 m.) w Uszni, Święta góra (373 m,) w Czeremoszni. Od południa zaś wznoszą się wzgórza Bzowy (409 m.) i Horodesko (387 m.) w połd.-wsch, stronie Sassowa; Lipina (288 m.), Wysoka (363, m.) i Żulica (369 m,) w obr. Czeremoszni i Żulic. Źródła Bużka kruhowskiego znajdują się na wysokości 304 m. n.p.m., staw w Rudzie kołtowskiej na 280 m., ujście Spinohy do Bugu na 269 m., powierzchnia Bugu powyżej Czeremoszni na 263 m., a tuż poniżej Bużka 249 m. Na tej przestrzeni 29 kil. ogólny spadek czyni 55 m. Poniżej Bużka zwraca się na płn. zach., płynąc przez błotniszcza w obr, gm. Rozważa, Sobolówki, mija Pietrycze, gdzie z lew. brz. przyjmuje potok Bełżec (ob.). W Uciszkowie wpada do obszernego stawu, dziś w zaniedbaniu zostającego. W Stronibabach zwraca się na północ i pod Buskiem od wschodu (od pr. brz.) przyjmuje Słotwinę, od półn.-zach. Rokitnę, a od połd. zach. Pełtew i nieco niżej dawnego stawiska. Średni potok. Dotąd płynie on na stawy groblami ścieśniony, które corocznie prawie psuje i wyrywa.

Dno ma przeważnie namuliste, a z ujściem Pełtwi doń przybywa mu wody drugie tyle, tak iż odtąd mógłby być spławnym. Od Buska płynie przeważnie w kier'. półn., krętem łożyskiem. przez. gminy: Łanczówkę, Rakobuty, gdzie z lew. brz. zabiera potok Rudkę; potem tworzy granice gm. Rakobutów i Derewlan z jednej a Pobużan i Wolicy derewlańskiej z drugiej strony, płynąc ustawicznie podmokłemi łąkami. W Pobużanach przyjmuje z praw. brz. potok Jabłonówkę, Poczem płynie granicą gm. Spasa, i Sokoli i przechodzi w między leśne łąki, a w Tadaniu rozlewa się na obszerniejsze przestrzenie, tworząc liczne kolana i w kier. płn. zach. dostaje się do Kamionki Strumiłowej. Ztąd na północ toczy swe wody przez Łapajówkę, Rudę sielecką, Sielec, Dobrotwór. Tutaj spław jego staje się dogodniejszym, a dno przeważnie piaskiem pokryte. Mija w dalszym biegu gminy Stryhawkę i Tyszycę.

Ciekawe zachodzi w obr. tych gmin zjawisko, iż Bug, płynący powolnym biegiem,

dzieli się na 62 mniejszych i większych odnóg, z sobą łączących się, tworzy liczne ostrowy i trzęsawiska, porosłe trzciną, szuwarem i innem zielskiem moczarowatem, tudzież wikliną, w których w widu miejscach dotąd jeszcze noga ludzka nie postała. W r. 1846 r. rządowy inżynier p. Majer sporządził mapę biegu Bugu w celu uregulowania koryta tej rzeki, co jednak do skutku nie przyszło. Mapa ta w 6 sekcyach skreślona pozostawała do roku 1854 w archiwum c. k. urzędu obwodowego w Żółkwi. Minąwszy Horodyszcze bazyliańskie i Parchacz płynie znowu pojedynczem korytem, mija zdala Krystynopol, przepływa gm. Klusów, Dobraczyn, Zawisznię, Poturzyce i Sokal. Pod Sokalem przebija wał uralsko- czarnohorski, dzieli się znowu na ramiona oblewa wyspy, które lasem porastają., a nieco niżej Skala płyną po nim już większe statki. Odtąd też koryto jest głębokie, wart stały, dostatecznie w wodę zaopatrzony.

Spadek pow. wód jednostajny i poważny, a miejscami nawet leniwy. Tutaj tworzy granicę gmin Konotopów, Cielęża i Ulwówka z jednej a Ilkowic i Skomorochów z drugiej strony. Poniżej Ulwówka zwraca się na północny zachód. Odtąd prawym brzegiem przypiera do gub. wołyńskiej, lewym zaś do Galicyi, a zwłaszcza do gmin Horodłowic, Pieczygór, Starogrodu a przybrawszy w północnej części gminy Tuturkowic potok Warężanką, także Urynówką, Szychtą lub Uśmiczką zwany, opuszcza zupełnie Galicyą. Wody, które Bug z sobą na tej przestrzeni zabiera, są, to wody puszcz leśnych, brodów i moczarów, i w stosunku do długości biegu są przeważnie małe strugi i potoki. Z lew. brz. przybiera w Galicyi: Bełżec, Pełtew, Średni potok, Rudkę, Hryczkową, Ostrówkę czyli Horpinkę, Kamionkę, ,Batiaczkę, Sarneczek, Ratę, Sołokiję, Bród, Żłób i Warężankę. Z pr. brz. wpadają do Bugu w Galicyi: Spinoha, Bużek oleski, Słotwina, Rokitna, Jabłonówka, Jazienicki rów, Bobrówka, Chołojówka, Kijowski p., Grabowiec czyli Peresika, Białystok i Usławica.

Długość biegu od miejscowości Bużka, aż do granicy poniżej Ulwówka, czyni 110 kil., długość zaś wzdłuż granicy, aż do ujścia Warężanki 19 kil., a więc od źródeł aż po Warężankę długość biegu czyni 158 kil. Ważniejsze wzniesienia Bugu npm. od Bużka począwszy są: 237 m. w Stronibabach, 218 m. ujście Pełtwi, 212 m. w Spasie, 210 m. w ł,apajówce i Rudzie, 203 w Sielcu, 200 poniżej Tyszycy, 198 ujście Raty, 194 w Dobraczynie, 192 w Konotopach, 191 w Ulwówku, 189 w Pieczygórach, 180 poniżej Starogrodu, a 182 ujście Warężanki. Ogólny spadek 122 m na 158 kilometrów długości.

Od Uściługa B. stanowi granicę między królestwem polskiem a gubernią wołyńską. Dalej od wsi Piaseczno lewym brzegiem przypiera do królestwa a od Łuczkowa naprzeciw Uściługa staje się spławnym, jednak tylko przy dużej wodzie z powodu krętego koryta. Na Uściług, Dubienkę, Opalin, Włodawę, Kodeń dochodzi do Brześcia litewskiego i odtąd zwraca się ku zachodniej północy i płynie na Niemirów, Drohiczyn; przyjąwszy Nurzec zwraca się ku zachodowi na Brok i łączy się pod Serockiem z. Narwią, z którą wspólnie uchodzi do Wisły z prawego brzegu między Nowym Dworem a Modlinem. Dopóki przerzyna pagórkowatą wyniosłość wołyńską B. ma szybki bieg. Linia wodnego działu biegnie jego prawym brzegiem od źródeł ar. do Włodawy i na tej przestrzeni zabrzeża rzeki są wyniosłe i oddalają, się miejscami od samego strumienia, który płynie wtedy śród szerokich, często podmokłych łęgów porosłych trzciną, szuwarem i kępami skrzypów. Prawy brzeg na tej przestrzeni jest suchszy od lewego, na którym spotykamy częste błota, zwłaszcza w okolicach ujścia

rzek wlewających się do B.

Od Włodawy dział wodny - skręca coraz więcej na prawo, oba brzegi B. stają się nizkimi i dostępnymi dla wód okolicznych. mianowicie od ujścia Muchawca pod Brześciem litewskim. Koryto B. jest w górnym biegu namulone a poniżej piaszczyste. Od ujścia Muchawca wody puszcz i jezior prą tak silnie na jego koryto, ze od Brześcia załamuje się na zachodnią północ a potem na pełny zachód. Długość B. od źródeł, aż do ujścia Warężanki v. Uhrynówki, na granicy Królestwa, wynosi 148 w. (158 kil.); od tego punktu do złączenia się z Narwią pod Serockiem 583 wiorst; ogólna długość wynosi przeto 731 w. (L. Wolski podaje 700. W. Pol. tylko 574 w., 82 mil). Do B. wpadają w obrębie Wołynia i Królestwa z lewego brzegu: Warężanka v. Uhrynówka v. Nuświczka v. Szychta, Huczwa, Wieniawa, Wełnianka, Stryjanka, Udal, Uherka, Włodawka, Wyrzykówka, Krzna v. Trzna, Konik, Piszna v. Krzywula, Rodzyna, Burzecka, Tuczna, Jeziorna, Kamionka, Turna, Cetynia, Buczynka V. Sterdyń, Kossówka, Treblinka, Wielącza, Zbożawa, Ugoszcz, Liwiec, Fisior, Muchawiec, Leśna, Nurzec, Pukawka, Brok, Turka, Tuchelna.

Prawy brzeg, dopóki B. płynie przez formacye kredowe, posiada rozległe pagórkowate zabrzeża, oddalające od niego wody najbliższych okolic. Przytem wodny dział europejski ciągnie się wzdłuż prawego brzegu B. od jego źródeł do źródeł Prypeci. W obrębie gub. wołyńskiej zabiera wody rozległych bagnisk, błot i jezior leśnych, uchodzące przemyślnie pokopane rowy i kanały. W obrębie gub. grodzieńskiej wpadają do B. Kapajówka i rzeka bez nazwy sprowadza wody jezior: Czarne, Białe, Zbunińskie; Spanawka z wodami jez.: Miednego, Muchawiec Lśna v. Leśna, Pulwa, Moszana, Mięta, Kamionka, Silna i Nurzec. Przy małym spadku, nizkich w ogóle brzegach i rozlaniu się wody, nieujętej w uregulowane koryto, prędkość B., mimo zlewających się do niego licznych wód, jest mała. Najwyższa woda bywa w końcu marca lub w początkach kwietnia i wtedy w czasie lat mokrych dochodzi 10-12, a w latach suchych 4-9 stóp; do końca maja stopniowo opada, aż do 3 stóp nad zero, który to stan uważać można za średni. Normalną szerokość B. przyjąć można: od Terespola do Nura 40. odtąd do ujścia 50 sążni.

Średni peryod pokrycia się lodami wynosi miesięcy 3-31/3,bowiem zamarzanie zwykle następuje w początkach grudnia, lody zaś puszczają i ruszają w drugiej połowie marca. W miarę tęgości, zimy dochodzą one od 6-13 cali grubości. Rzeka ta jest ważną. linią komunikacyjną; ma związek z trzema morzami: Czarnem, Baltyckiem i Niemieckiem; z morzem Czarnem przez rzekę Muchawiec, kanał Królewski, rzeki; Pinę, Prypeć i Dniepr; z morzem Bałtyckiem ma podwójną komunikacyą,: jedną za pośrednictwem rzek Narew i Wisła, druga, za pośrednictwem rzek: Narew, Biebrza, Netta, kanału Augustowskiego i rzeki Niemna; z morzem niemieckiem zostaje w związku przez Wisłę, Brdę, kanał Bydgoski, Noteć, Wartę i Odrę. Gdy nadto przepływa ona przez urodzajne strony, od dawna więc uważana jest za jedną z ważniejszych dróg transportowych.

Już w Galicyi rozpoczyna się spław dla tratew z belkami, klepkami i zbożem; dla galarów i innych statków zwykle zaczyna się od Uściługa; lecz z powodu niskiego stanu wód, wielu mielizn i zawałów, szczególniej na najwyższej części rzeki, spław jest utrudniony i chodzić mogą, tylko statki z płaskiemi dnami, niewiele zagłębiające się. Wszystkie berlinki i galary ładowane zbożem, tak zwykle zdążają, aby stanąć na

Narwi jeszcze za wielkiej wody, najpóźniej w maju, bo potem osiadłyby. Ominięcie niedogodności spławu i skrócenie drogi statkom, płynącym z transportami z wyższej części rzeki, przytem potrzeba osuszenia błot szeroko rozciągających się pomiędzy Włodawą i Łęczną, podały jeszcze w roku 1829 myśl otworzenia kommunikacyi tej wyższej części Bugu z Wisłą, za pośrednictwem licznych znajdujących się tu jezior i rzeki Wieprza; nie przyszło to jednak do skutku.

Za dawnych czasów Bug, jako rzeka spławna, według konstytucyi z r. 1548, nie miał być, począwszy od Sokala, żadnemi groblami hamowany pod karą 200 marek srebra. W roku następnym konstytucyą tę potwierdzono i oznaczono czas do zniesienia wszystkich grobli i jazów, wyjąwszy jednej grobli w województwie bełzkiem Mikołaja Ostroroga, która służyła do wzmocnienia zamku; jednakowoż dziedzic musiał obmyśleć wszelkie środki ku wygodzie przepływających tamże statków. Pokazuje się jednakże, iż znoszenie tych tam szło opieszale, ponieważ konstytucyą z r. 163: ponowiono ten rozkaz pod karą 1,000 marek, a roku 1641 nawet pod karą ,3.000 grzywien i to bez apelacyi. Płynący na tej rzece połowę cła Koronie, drugą zaś Litwie opłacali.

Na Bugu znajdują się obecnie dwa mosty żelazne dla. kolei: pod Dorohuskiem dla linii dr. żel. Nadwiślańskiej o trzech przęsłach (każde po 25 sążeni) i pod Terespolem dla linii dr. żel. warsz.-terespol. Obszerna rozprawa i opis hydrotechniczny rz. B. znajduje się w „Rocznikach gospodarstwa krajowego” (1863 r. z listopada). Por. opis wybrzeży Bugu L. Kunickiego p. t:. „Podlasie z okolic Włodawy” (Tyg. Ill. 1870 r. T. V, str. 69-76). Z. Glogera „Dziennik Podróży po B.” (Kronika rodzinna z r. 1875 r. Nr. 20). „Zasługi Długosza pod względem geografii” przez prof. Win. Pola. Mitscha: „Statistische Berichtigung”. Lemb. Zeit 1817. Beil. zu Nro. 25. Wutzke „Beschreibung des Bugflusses. Beitr zur Kunde Preussens.” 1820 r. Krótki zbiór jeogr. Król. Pols. i w. ks. poznańskiego, Wrocł. 1816 r. *Br. G. i Br. Ch.*

Bujki, wś., pow. włodawski, gm. Ostrów. Liczy 18 dm., 112 mk. i 726 m. obszaru.

Bukowa 3.) **B.,** wś, pow. biłgorajski, gm. Kocudza, par. Puszcza Solska. W 1827 r. było tu 12 dm. i 63 mk.
4.) **B.** *Wielka*, wś. rozkolonizowana, pow. chełmski, gm. Bukowa, par. Sawin. Posiada urząd gminny i hutę szklaną, produkującą za 10.000 rs. rocznie, zajmuje ona 15 robotników. Włościanie posiadają ziemi 1731 morg, koloniści niemcy 1815 morg. Gmina B. należy do s. gm. okr. II we wsi Świerze, st. p. w Chełmie, od Chełma o 20 w.
5.) **B.** *Mała,* wś, pow. chełmski, gm. Bukowa, par. Sawin. Gruntów włość. 395 morg., dworskich 916 mórg. W 1827 r. było tu 36 dm. i 196 mk.

S **Bukowice** 1.) ob. *Bukowiec* (t. 1).
2.) **B.,** wś, pow. konstantynowski ob. *Bukowiec* 5) (t. I). W r. 1827 wś Bukowiec w par. Górki ma 40 dm. 240 mk.
5.) **B.,** wś i folw., pow. konstantynowski, gm. Witulin, paraf. r. l. Bordziłówka. r. g. Nosów, st. p. Biała, okr. sąd. Komarno. rozległość gr. włościańskich m. 1080. domów 44. ludności 426; gruntów folwarcznych m. 1200, właściciel Wilhelm Wężyk. *Rz.*

S **Bukowiec** 4.) **B.** wieś, pow. biłgorajski, gm. Księżpol, par. Puszcza Solska.

Bukowina, wś. pow. biłgorajski. gmina Biiszcza, par. Tarnogród. Leży na samej granicy od Galicyi, na wzniesieniu 734 stóp nad poziom morza. Ciągnie się długim pasem z południa ku półn., o pół mili na zachód, od Tarnogrodu. W 1827 r. było tu 211 dm. i l173 mieszk. *Br. Ch.*
S 3.) **B.,** wieś pow. biłgorajski. Wieś tę, położoną w dawnej ziemi przemyskiej, pow. przeworskim, nadał Jan Zamoyski r. 1594 na uposażenie profesorów Akademii założonej w Zamościu. Nadanie ocenia dochód ze wsi na 1000 złp.

Buradów, wś. pow. włodawski, gm. Tyśmienica, par. Parczew. Liczy 10 dm., 106 mk., 305 morg. rozl.

Buradówka lub *Guźnica*, rzeka, bierze początek w pow. włodawskim w leśnictwie rządowem Parczew, płynie w kierunku półn. zachod. i pod Buradowem na granicy pow. radzyńskiego, wpada do jeziora tulnickiego, przez które przepływa Tyśmienica. B. stanowi więc dopływ tej ostatniej z prawego brzegu. Długa 5 wiorst. *Br. Ch.*

Burwin, wś i dwa folw., pow. bialski, gnb. siedlecka, gm. Lubienka czyli Lubeńka, par. r. l. Łomazy, r. g. Karczówka. Jeden folw. rozległy wraz. z folwarczkiem t. n. (90 morg. obejmującym) m. 343, w tem ziemi ornej m. 117, łąk i past. m. 73. ogrodów 3 m., bagien l m., w lasach i zaroślach 129 m., pod zabudowanianii i nieużyt.. m. 20. Grunta żytnie; łąki w ¾ błotniste, obfite wydają plony. Fol. te należą do Chmielińskiego i Mroza, a mniejszy z nich nosi nazwę; hypoteczną”lit. B”. Drugi folw. z. poprzednim graniczący, od m. Białej odległy mil 2, od Łomaz w. 5, do r. 1874 stanowił całość z. dobrami: Krasówka, Lorcin i Krasowce. Rozl. morg. 415, w tem ziemi ornej m. 98, łąk i pastw. m. 96, lasu m. 213, nieużytków m. 8. Nazwa hypoteczna tego folw. Burwin „lit. A.”. Cała wieś B. liczyła 1827 r. 23 dm., 84 mk.; obecnie 25 dm., 227 mk. *A. T.*

Buryłów, wś, pow. biłgorajski. gm. Księżpol.

Burzec, wś i folw., pow. łukowski, gm. i par. Wojcieszków. od stacyi dr. żel. dęblińsko-łukowskiej Krzywda odl. w. 4, przy drodze bitej z Łukowa przez Gończyce do Warszawy. Rozległ. folw. m. 1994, w tem ziemi ornej m. 595, łąk m. 228. pastw. m. .338. lasu m. 625, pod wodami m. 76, nieużytki m. 132, kolonia Jasnosz m. 158. Na folw. Burzec młyn wodny o sile 20 koni parowych; kopalnia wybornego torfu. Osad włościańskich 121, dymów 75, mk. 587, ziemi morg. 1363.

Burzecka wola, wś i folw., pow. łukowski, gm. i par. Wojcieszków. Liczy 20 dm., 224 mk. i 1212 morg. obszaru. Dobra B. wola mają 1654 morg. *Br. Ch.*

Busieniec, wś, pow. hrubieszowski, gm. Jarosławiec, par. Uchanie. W 1827 r było tu 6 dm. i 48 mk.

Buśno, wś. pow. hrubieszowski, gm. Białopole, par, Uchanie, leży na wzgórzach nad doliną rzeki Wiełnianki, śród podmokłej niziny i lasów, o 9 w. na wschód północny od Uchania. Posiada kościół par. dla ludności rusińskiej. W 1827 r. było tu 51 dm. i 283 mk., obecnie 59 dm. B. stanowiło przedtem par. dek. dubienieckiego. Br. Ch.
Busowno, wś i folw., pow. chełmski, gm. i par Olchowice, o 10 w. na zachód od Sawina, w lesistej i mokrej nizinie, przy drodze z Sawina do Cycowa. Istniała tu cerkiew parafialna dla ludności rusińskiej. W 1827 r. było tu 40 dm. i 254 mk. *Br. Ch.*

Bużecka, *Sarna*, *Sarnaki*, rzeka, powstaje w pow. konstantynowskim z połączenia dwóch strug: jednej wschodniej od wsi Terlikowa i Hołowczyc, drugiej zachodniej od os. Sarnaki; dążąc ku północy, łączą się one z sobą pod Benewiską górą i wpadają z lewego brzegu do Bugu. Długa 8 wiorst. *Br. Ch.*

Bychawa, os., przedtem mko, pow. lubelski, gm. i par. t. n. Leży mil 4 na połud. od m. Lublina, przy dawnym trakcie od Zamościa, u zbiegu dwóch rzek Kosarz i Gałęzówka, które odtąd łączą się i płyną pod nazwą Bychawki. W. 1827 r. było tu 102 dm. i 712 mk.; obecnie B. liczy mieszko 1595, w tem katolików 417, izrael. 1178, domów 92. Jarmarków 12, dość licznych; targi co tydzień się odbywają; po łęczyńskich, jarmarki bychawskie drugie w tej gubernii miejsce zajmują. Spekulanci większych miast królestwa i zagraniczni znacznemi partyami zakupują tu bydło, nierogaciznę i rózne wiktuały. Do miejscowej szkoły elementarnej uczęszcza około 200 uczni.

Sąd gminny wydziału II pow. lubelskiego tu odbywa swoje posiedzenia. Cztery gminy: Bychawa, Krzczonów, Piotrków i Piotrowice składają okręg sądowy. Dwie olearnie, garbarnia, szlachtuz, 2 kowali, 2 stelmachów, kilku tkaczy, szewców, krawców, stolarzy i piekarzy, zaspakajają miejscowe i sąsiednich wsi potrzeby. Są także 2 młyny wodne, tartak, cegielnia, piec wapienny i wiatrak. Dawniej B. slynęła z wyrobów garncarskich, dziś zaniechanych. Mieszczanie posiadają po 18 -20 morgo gruntu, trudnią się rolnictwem i furmankami. Kościół parafialny murowany, w r. 1637, po zniesieniu aryanów na łaciński zamieniony. Prócz bożnicy żydowskiej i domu mieszczącego aptekę murowanych, reszta budynków z drzewa stawiane. Rynek i

ulice niebrukowane, lecz mimo to wejrzenie miasta dość schludne. Liczne wioski i folwarki przytykające tuż do osady i należące przedtem do dóbr bychawskich dają B. pozór większej rozległości.

Grunta osady w większej części mają spód przepuszczalny, miejscami spód wapienny i sapowaty, przy nawozie obfity plon dają; mieszczanie posiadają łąk i lasu około 350 morg., otrzymanych w zamian serwitutów, oraz dostateczne pastwiska. Z dochodów gotowych zbyt szczupłe fundusze na utrzymanie porządku w osadzie pozostały. Na szpital miejscowy jest wyznaczony plac, od dawna wyczekujący fundatora; ubodzy i kaleki wraz z organistą mieszczą się tymczasowo w ciasnej,walącej się lepiance. Początek Bychawy czyli Kletna sięga r. 1537, w którym Zygmunt I stary, oceniając usługi Mikołaja na Pilczu, kasztelana lwowskiego i dziedzica na Bychawia, aryanina, pozwolił na założenie miasta na miejscu wsi Bychawa, pod imieniem „Kletchno". Pilecki lub Pilczyński, jak go w dawnych aktach różnie piszą, wzniósł pod miastem zamek i on zapewne jednocześnie z miastem, budując 101 domów dla mieszczan, był fundatorem miejscowego kościoła. R. 1639 król Władysław IV prerogatywy miasta potwierdza.

W 1560 r. odbywały się tu dwa synody kalwińskie, na których traktowano o środkach szerzenia reformacyi między ludem wiejskim. W drugim synodzie brał udział 18-letni podówczas Jan Zamojski, jadący na nauki do Włoch. Władysław IV udzielił zarazem przywilej na 11 jarmarków. N astępnie dobra B. były w posiadaniu Myszkowskich, po tych najdłużej zostawały w ręku Stoińskich, dalej właścicielem w r. 1787 był Stecki, w r. 1802 Karol hr. Scypio, po którym kupił na licytacyi Łaniewski; od tego przeszły do marszałka Wincentego Sarneckiego, po którym dziedziczył syn Zygmunt, który w roku 1869 sprzedał Bychawę Adamowi Duniewskiemu. B. była miejscem urodzenia :Fr. Maks. Sobieszczańskiego, znanego badacza dziejów Warszawy i archeologa. Par. B. dek. lubelskiego 4642 dusz liczy. Gmina:B. należy do s. gm. okr. II w os. Bychawa, st. poczt. w Lublinie. Ludność 4525. Zarząd gminny w Bychawie; w skład gminy wchodzą: os. Bychawa, wsie Gałęzowska wola z folw.; Gałęzów z folw., Zaraszów z fol w., Ossowa z fol., Ossowska Wólka z folw., Podzamcze folw., Gradzany, Zadubie, Mała wola, Zdrapy, Bychawska wola z folw., Olszowiec, B. proboszczowska, Leśniczówka z folw., Ogrodziska kol., Marysin fol., Józefów folw., Wincentówek folw., Rogalec osada. *Ad. Sip. i Ad. Dun.*

S **Bychawa**, os. miej , pow. lubelski. W dok. z 1375 r. występuje w grodzie lubelskim „Ada de Bychawa". (Kod. mał. III, 289). W połowie XV w. jast to wieś, z kościołem par. drewnianym p. w. św. Piotra i Pawła. Dziedzicami są Andrzej i Hieronim Ossoryowie. Dziesięcinę z łan. km. wartości do 20 gr. pobiera pleban. Wieś rozległa ma cztery części z różnemi nazwami: „Szdrapy" w końcu wsi, w środku Bychawa, na początku Wola i cześć krańcowa, zaroślami oddzielona: Olszowiec. Z części tych powataly następnie oddzielne wsi. (Dług. L. B. II, 544). W r. 1676 miasto daje pogłówne od 58 chrześc., 17 żydów.

Bychawka, wś, pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Bychawka, odl. o 18 w. od Lublina na połud., graniczy z Bychawką. Leży w malowniczej i rozległej dolinie i piękny przedstawia widok śród ogrodów i łąk, które przerzyna rzeczka B. płynąca od Bychawy. B. posiada kościół parafialny. Według wizyt biskupich B. od 14 w. do końca 16 była w posiadaniu jednych dziedziców niepodzielną. R. 1332 r. właścicielem jej był

Eliasz, fundator kościoła. W 1513 r. Jan Stanisław Przedbór zwany Bychawski, r. 1558 Jan Jakób i Stanisław Bychawscy dziedzice na Bychawce.

Przy końcu wieku 16 B. podzieloną została na trzy części lit. A., B., C. i do dziś należy do trzech właścicieli. Część jednak największa lit. B., położona na południc i granicząca z Bychawą, jeszcze do połowy wieku 17 należała do Bychawskich. Roku 1629 był właścicielem Seweryn Bychawski; po nim ciągle się zmieniali właściciele. Od r. 1805 do 1834 posiadał B. hr. Karol Scypio, którego marnotrawne gospodarstwo dało powód do znanego epigramatu o dwóch Scypionach, z których „jeden zburzył Kartaginę a drugi Bychawę". Po Scypionie B. była sprzedaną przez publiczną licytacyą. Ta część B., oznaczona lit. B., zajmuje obszaru ziemi ornej przeważnie gleby pszennej morgo 1100, łąk 50, lasu 200, liczy 29 dm. i 336 mk. Włościanie mają po 16 morg. ziemi i po jednej mordze łąki; należy do nich ziemi ornej gleby żytniej morg. 464, łąk 29. B. lit. A. (Radkowem także zwana) posiada młyn cylindrowy o dwóch kamieniach francuzkich, sadzawkę rybną, ziemi ornej gleby w połowie pszennej morg. 400, łąk 36, lasu 160. Włościanie, których dusz 147, domów 18. posiadają ziemi ornej morgów 175, łąki morgo 6. B. lit. C., położona na wschód a granicząca. z Jabłonną, od r. 1613 do naszych czasów należała do Gruszeckich. Fol. lit. C. zajmuje ziemi ornej gleby w połowie pszennej morgo 180, łąk 17, lasu 30. Włościanie, których dusz 127, dm. 14, posiadają ziemi ornej morgo 139, łąk 12. W całej B. łąki przeważnie mokre, gospodarstwo prowadzone systemem dawnym, trzypolowym.

Ogólna ludność B. wynosi 664 dusz, wszyscy wyznania rzymsko-katolickiego. Młyny arendują żydzi. Kociół parafialny murowany pod wezwaniem Wszystkich Świętych był fundowany r. 1332 przez Eliasza, dziedzi ca na Bychawce, i przez tegoż uposażony. Kościół pierwotnej fnndacyi został zniszczony. Roku 1781 już był kościół drewniany stary, chylący się do upadku a r. 1802 zapieczętowany z obawy zawalenia się. Nabożeństwo odprawiano w zakrystyi, nieco lepszej od zapieczętowanego kościoła. Kosztowności, jakie posiadał ówczesny kościół, mianowicie srebrna sukienka na obrazie Matki Boskiej i inne srebrne naczynia zostały zabrane w r. 1794. Roku 1797 kosztem Krystyny z Suchodolskich Gruszeckiej, Tomickiej, Babickiej i innych nie wymienionych z nazwiska osób rozpoczęto budować kościół nowy, murowany W połowie z cegły, długości łokci 36, szerokości łokci 18 mający a ukończono r 1816 staraniem ówczesnego proboszcza księdza Jakóba Żuczkowskiego i Kaspra Gruszeckiego kolatora, dziedzica wsi Wierciszów i Bychawka lit. C.

Gdy r. 1840 został proboszczem śp. ks. Walenty Baranowski, późniejszy biskup lubelski, dla kościoła i parafii w Bychawce nastały świetniejsze czasy. Ks. Baranowski nader gorliwie zajął się restauracyą i upiększaniem kościoła, przy pomocy ówczesnych parafian, nadto cmentarze kościelny i grzebalny opodal stojący kamiennym murem otoczył. Dzwonnicę kamienną wystawił w miejsce dawnej drewnianej; nareszcie plebanią murowaną z kamienia z suterenami i szkółką także murowaną z kamienia wystawił. Szkoła ta uposażoną byla przez Józefa Ciołek Poniatowskiego, właściciela wsi Tuszów, funduszem w Banku lokowanym w kwocie rs. 3802, od której procent rs. 152 pobiera nauczyciel. Roku 1857 ks. Baranowski, jako sufragan lubelski a proboszcz w Bychawce, kościół swój odnowiony we wszystkie potrzeby opatrzony poświęcił. Roku 1873 kościół w B., potrzebujący nowej restauracyi, staraniem obecnego proboszcza ks. Euzebiusza Warszawskiego a

znacznym kosztem Romana Kozaryna, parafianina, dziedzica Jabłonny, z pomocą innych obywateli i włościan w parafii został wyrestaurowany, odświeżony, blachą żelazną pokryty i nową wieżą ozdobiony, Na cmentarzu grzebalnym znajduje się kaplica w stylu ostrołukowym, murowana r. 1848, hr. Stadnickich, w której sklepach są groby familii Stadnickich. Na cmentarzu tutejszym pochowany został Kajetan Koźmian, kasztelan, autor „Ziemiaństwa" i „Stefana Czarnieckiego", zmarły w 1856 r.

Do par. B. oprócz Bychawki należą wsie: Wierciszów, Ossowa, Tuszów, Hyce, Piotrowice, Bystrzyca i Jabłonna, na polach której są krzaczki, miejsce choinką zarosłe, „Boże miłosierdzie" zwane, przez lud za miejsce cudowne uważane, gdzie od dawna na Wniebowstąpienie Pańskie kompaniami o mil kilka gromadzi się lud, modli się pod krzyżem i ziemią, jakby cudowną, rany i chore części ciała okłada. Od dawna właściciele Jabłonny starali się u władzy duchownej o pozwolenie postawienia kaplicy „w krzaczkach", na co nie zezwolono. Par. B. dek. lubelskiego liczy 2821 dusz. W B. przebywał często znany astronom Jan Baranowski i w Bibl. Warsz. (z r. 1846 i 49) ogłaszał „Tabele ruchu ptastwa, uważanego w Bychawce" w latach 1845 i 1848."
E. W.

Bychawka, *Koza*, *Samica*, rzeka. Poczyna się pod Nową wsią, pow. krasnostawski, płynie na zachód do Martynówki, poczem zaraz uchodzi w pow. lubelski i płynie ku północy przez Wolę Gałęzowską, Gałęzów, Bychawę, Bychawkę i pod Osmolicami wpada z prawego brzegu do Bystrzycy. Długa tu wiorst. Pod Bychawą przyjmuje z prawego brzegu Kosarza. Miejscowa ludność uważa B. za połączenie rz Kosarza i Gałęzówki, które dopiero od wsi Bychawki przybierają to miano. Dolina tej rzeczki ma brzegi wzgórzyste i bardzo malownicze.

Bystra v. *Charzówka*, v. *Trypa*, rzeka, bierze początek pod wsią Cynków w pow. nowoaleksandryjskim, gdzie się schodzą trzy parowy, głębokie od 20-40 stóp; niemi ze źródeł ciągle wydających wodę, odległych na dwie do trzech wiorst, dochodzą trzy strumienie: jeden od wsi Czasławice, drugi od wsi Szadurki a trzeci środkiem z parowu lesistego. Strumienie te, połączywszy się z sobą, tworzą rzeczkę Bystrą, która płynie koło Nałęczowa, Charzecka, Wąwolnicy, Celejowa i ubiegłszy 3 i pół mili, wpada pod wsią Bochotnicą do Wisły z prawego brzegu. Okolica, jaką ta rzeka przepływa, jest wzgórzysta., poprzerzynana parowami głębokiemi od 20-60 stóp, grunta gliniaste, jednak dno rzeki najwięcej ma pokład kamienia wapiennego. Spadek rzeki średnio wynosi stóp 8 na wiorstę, szerokość koryta przy początkach sążni 2, przy ujściu 20 sążni. W czasie wezbrań na roztopach i przy ulewnych deszczach, woda podnosi się szybko do wysokości stóp 8, ale też i raptownie powraca do normalnego stanu. Nadbrzeża tej rzeki są prawie wszędzie suche, a woda z powodu wysokich brzegów mało gdzie występuje na lądy. Z powodu bystrego biegu źródeł, z których rzeka ta powstaje, nawet w mroźnej zimie zamarza ona tylko na stawach i w otwartych niższych miejscach. Pod wsią Celejowem wpada z lewej strony strumień bez nazwiska, długi milę 1, płynie w parowie głębokim na stóp 25 pod wsiami Rzeczyca i Witoszyny. Na rzece Bystrej, jako i wpadających w nią strumieniach, możnaby z wielką, korzyścią urządzać zakłady przemysłowe; źródła bowiem w tej okolicy wzgórzystej zawsze i bez przerwy dostarczają wiele wody, o silnym spadku. Cała dolina .B. przedstawia szereg malowniczych krajobrazów i

godnych widzenia miejscowmici. z któryeh najciekawsze są: Nałęczów, Celejów i Bochotnica dolna. *Br. Ch.*

Bystre
5.) **B.,** lub *Bystro*, wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Krzeszów. Leży o 3 w. na połd. wschód od Krzeszowa, w pobliżu Sanu i granicy od Galicyi. W 1827 r. liczyła 57 dm. i 428 mk.

Bystrzejowice, 1.) wieś i folw. prywatny, pow. lubelski, gm. Piaski, par. Mełgiew; od Lublina odległe w. 15, od Piasków w. 7, przy drodze bitej do Uściługa i Zamościa. Rozległość ogólna m. 1836, w czem ziemi włościańskiej m. 617, folwarcznej m. 1159, a mianowicie ornej m. 600, łąk i pastwisk 106, ogrodów warzywnych i owocowych m. 24, lasu m. 387. pod zabudowaniami, drogami i t. p, m. 34, osady karczemne m. 2; wieczyste dzierżawy m. 60. Obfite pokłady wapna i tak zw. opoki, stanowiącej wyborny materyał budowlany. Zabudowań folw. murow. 7, drewnianych 11. grunta gliniasto-piaszczyste, zaliczane do klasy II pszennej. O granicę leżą drugie B. dawniej do klaszloru bernardynek lubelskich, dziś do skarbu należące.
2.) **B.** ob. *Bystrojowice*.

S **Bystrzejowice**, wś., pow. lubelski. W r. 1676 mają tu część zakonnice lubelskie i płacą od 18 poddanych. W sześciu działach szlach, było 78 poddanych, 21 dworskich i 16 osób z rodziny szlach.

Bystrzyca, ws, nad rz. t. n., pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Bychawka, o 3 i pół mili od Lublina. W 1827 r. było tu 28 dm. i 182 mk.; obecnie 98 dm. Zamek tutejszy, niegdyś do wsi Strzyżowic należący, wystawili w pierwszych latach XVI wieku Żarczyńscy. Budowla niewielka, na jedno piętro wzniesiona, obszernemi lochami podmurowana. Miała dziedziniec murem obwiedziony, a nad bramą dosyć wysoką wieżę. Posiadali ten zamek później Gorajscy, a po nich Skarbkowie, Kielczewscy, Kajetan Koźmian. Za dziedzictwa Kiełczewskich, gdy się dwaj bracia na podział majątku zgodzić nie chcieli i każdy z nich pragnął zamek posiadać, podzielono się tą budowlą i odtąd każda jej jej połowa oddzielnogo doswiadczała losu. Wschodnia dająca widok na dolinę Bystrzycy, wcześnie opuszczona poszła w ruinę, obenie odnowił ją p. Stelmasiewicz. Zachodnia, na równinie położona, ciągle prawie mając mieszkańców, utrzymywana była w porządku, ale przerabiana stopniowo straciła swą pierwotną postać. *Br. Ch.*

S **Bystrzyca** 1.) wś, pow. lubelski. W połowie w. XV posiada kościół par. drewniany. Do parafii należą wsie: Bystrzyca „Radzy bogii" i B. Kyansky (Dług. L. B., II ,575. 576). W R. 1676 w skład par, wchodzi 18 wsi, B. ma 4 części szlacheckie, z których pogłówne płacą od 96 poddanych i 4 osób szlach.
2.) **B.,** wś. pow. janowski, par. Zakrzówek. W dok. z r. 1277 wymieniona, jako własność klasztoru koprzywnickiego. Wieś tę dał klasztorowi „comes Paulus de Samborzec". (Kod. małop. I, 110, 123). Wspomniana też w dok. z r. 1279 i 1284. Obok części klasztornej istniały też działy szlacheckie. R. 1375 w Lublinie Skarbko ze Strzyżowic poręcza za Sławkiem Bończą, iż tenże swą dziedziczną wieś Bystrzyce odda na św. Marcin klasztorowi Koprzywnickiemu. (Kod, mał. III, 288). W połowie XV w. wś ta należy do par. Kiełczowice, ma 30 łan. km. dających czynszu po fertonie, 2 korce owsa na stacyą królewską. Dziesięcinę dają snopową a z niektórych łanów

pieniężną po 8 gr. z łanu. Młyn ma pół łanu ziemi daje 2 grzyw. czynszu. Trzy karczmy z półłankami dają po 1 grzyw. Sołtystwo ma 3 ½ łan., karczmę bez roli, 1 zagrod. Klasztor ma 4 zagród., 4 sadzawki. Dwaj kmiecie mają pasieki. (Dług. L. B. III, 384). W r. 1676 wś ta w par. Zakrzew daje pogłówne od 35 poddanych.

Bystrzyca, rzeka, bierze początek ze źródeł we wsi Sulów, w pow. janowskim. Płynie ku półn. przez wsie: Zakrzówek i Bystrzyca, Kiełczewice, Strzyżowice, Bystrzyca, Piotrowice, Osmolice, Żabia Wola, Prawdniki, Zemborzyce, Wrotków. Rury, miasto Lublin, pod wsią Tatary, folwarkiem Ponikwody, wsiami: Hajdowo, Jakubowice Murowane, Długie, Turka. Sobianowice, Bystrzyca, Charłęż i pod wsią Spiczyn wpada do rzeki Wieprz z lewego jej brzegu. Zródła B. są dosyć obfite; w dalszym biegu, przyjmując wody różnych źródeł, strumieni i rzeczek, staje się ona dosyć znaczną. Do wsi Bystrzycy płynie niziną, szeroką na 180 sążni. Od Osmolic nizina ta rozszerza się i aż do samego ujścia rzeki, szeroka jest na 370 sążni; brzegi rzeki są strome, stałe, suche, wznoszące się na 3 do 4 stóp nad średni stan wody; dno rzeki piaszczyste. Nizina po największcj cześci torfowa, w wielu miejscach rozbłocona, a to głównie z powodu podniesienia wody na młyny. Pola orne i lasy z obu stron niziny są wyniesione nad jej poziom na 20 do 40 stóp i mają wszędzie grunt gliniasty.

Całkowita długość rzeki w rozwinięciu wynosi 8 i pół mili; średnia szerokość od źródła aż do wsi Osmolic sązni 2, głębokość nieco więcej nad stopę; od Osmolic do ujścia średnia szerokość sążni 8, a przy ujściu 10; średnia głębokość stóp 2. Ponieważ rzeka płynie śród wzgórzystej okolicy, wylewa więc tylko w roztopach, tudzież po raptownych lub kilkodniowych ulewnych deszczach; wtedy woda wznosi się na stóp 6 nad stan zwykły i całą nizinę łączną zatapia. Na zimę woda zamarza tylko na stawach i w miejscach gdzie są płaskie lądy i większa szerokość rzeki. Do Bystrzycy wpadają: 1) pod wsią Bystrzycą z prawej strumień bez nazwiska, który wypływa w okolicy wzgórzystej wsi Rudnik, w powiecie zamojskim, z parowu głębokiego na stóp 20; płynie on kręto parowem w długości mili, ze spadkiem na jednę wiorstę stóp 4, w gruntach gliniastych; 2) rzeka Bychawka, Koza albo Samica; 3) pod wsią Krężnicą Jarą, z lewej strony strumień bez nazwiska, którego źródło i bieg są następujące: pod wsią Jaroszowicami, w okolicy wzgórzystej, poniżej miasta Bełżyc, schodzą się trzy strumienie: jeden mający swój początek ze źródeł o pół mili pod Bełżycami, drugi płynący przez miasto Bełżyce od Krężnicy Okrągłej o ¾. mili, a trzeci biorący początek o pół mili w parowie wsi Matczyna. Po takiem połączeniu powstały ztąd strumień przepływa około wsi: Jaroszewice, Babin, Strzeszkowice i przebiegłszy 1 ¾ mili uchodzi do Bystrzycy pod wspomnioną wsią Krężnica Jara. W każdej z pięciu wymienionych wsi znajdują się młyny. Długość strumienia około 2 i pół mili, spadek na wiorstę stóp 2 1/3. Średnia szerokość stóp 8, głębokość w stanie zwykłym cali 9, brzegi strome, wysokie na 2 do 3 stóp; średnia szerokość niziny sążni 180, pola za nią wzniesione na stóp 30.

Nizina w ogólności sucha, rozbłocona tylko powyzej stawów, utworzonych przez podniesienie wody dla młynów. Przybory wody bywają raptowne w czasie roztopów śniegowych i ulewnych deszczów, lecz wkrótce opadają. Naprzeciw wsi Krężnicy Jarej do strumienia tego wpada z prawej strony inny mały strumień, długi pół mili, biorący swój początek ze źródeł w gruncie wzgórzystym, pod wsią Niedrzwica Duża. 4) rzeka Czerniejówka; 5) rzeka Czechówka; 6) strumień pod wsią Jakubowice Murowane. Ten

ma początek w parowie, głębokim stóp 40 a szerokim średnio na sążni 20, ze źródeł pod osadą Rudnik; długi pół mili, szeroki stóp 4, kręty, koryto gliniaste; 8) rzeczka Dyrka.

2.) **B.,** rzeka. Pod wsią Lisikierz, w pow. łukowskim, wypływa z błot strumień Wilkojatka, i pod tem nazwiskiem dochodzi do wsi Świderki; od niej płynie okoto wsi: Wólka Domaszewska, Zofibór, Sętki, Sobole, pod nazwą Świder; dalej dopiero przyjmuje nazwę Bystrzyca, płynie pod wsiami Rozwadów, Ulan, Wola Chomojowa, Krassów, Olszewnica, Wola Osowińska, Osowno, Borki, rozgranicza dobra Wrzosów od dóbr Tchórzewek i na koniec powyżej wsi Tchórzew wpada do rzeki Tyśmienicy, a z nią do Wieprza. Od początku swego aż do wsi Wola Chomejowa płynie prawie wprost na wschód odtąd zmienia kierunek na wschodnio-południowy. Powyżej wsi Wola Osowińska przyjmuje w siebie z prawej strony rzeczkę Bystrzycę małą, zwaną także Białowoda, która bierze początek na gruntach wsi Radoryż, w pow. łukowskim; płynie na wschód około wsi Cissownik, Rnda, Wólka Radoryska, Krzywda, Burzec, Wojcieszków, Wola Bystrzycka, Wola Bobrowa, Oszczepalin. Długość Bystrzycy mil 13, szerokość przy początku stóp 4, pod Staninem 6, Sarnowem i Świderkami 12, Ulanem 18, przy ujściu 24; głębokość stóp 5 do 6, bieg wody regularny. Okolice tej rzeki mają grunta urodzajne, złożone z próchnicy i części glinki; lądy nadbrzeżne płaskie, znacznie wyniesione nad powierzchnię wody; zalewy wiosenne nie dochodzą dalej jak na pół wiorsty, są krótko trwałe, nie zrządzają szkód; owszem przyczyniają się do użyźnienia łąk, których nad rzeką tą znaczna znajduje się obfitość.

Bytyn, wś, pow. włodawski, gm. Bytyń, par. Uhrusk. Posiada urząd gminny, szkołę początkową. W 1827 r. było tu 30 dm. i 171 mk., obcenie liczy 33 dm., 342 mk. i 1161 m. obszaru. Gmina B. graniczy z gm. Sobibór i Hańsk, ludności 2870, rozległości 15999 m., sąd gm. okr. IV Sobibór, o 16 w. st. p. Chełm, do Włodawy 27 ¼ w. W skład gm. wchodzą: Bytyń, Kossyń, Macoszyn-Mały, Macoszyn-Wielki, Majdan, Mszanka, Rożniewka, Siedliszcze, Stulno, Uhrusk, Uhruska-Wola, Zastawie i Zezulka. Br. Ch.

Bzite, wieś z folwarkami Bzite i Walercin, pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Krasnystaw (r. l) i Krupe (r. g.), odległa od rzeki Wieprz o wiorst 2, od stacyi kolei nadwiślańskiej Rejowiec o wiorst 7, od miasta powiatowego Krasnystaw o wiorst 6. Ma ludności stałej 311 dusz t. j. 149 mężczyzn, 165 kobiet religii katolickiej, domów 40. Rozłegłość ogólna m. 661, z czego w r. 1864 dla 39 osad włościańskich przeszło m. 391; reszta m. 270 stanowi własność dominialną. Grunta lekkie, ale łąk i pastwisk obfitość. R. 1827 było tu 38 dm., 165 mk. B. należało niegdyś do Bzickich, dziś Piotrowskich Kazimierza i Waleryi.

Bzowiec, 1.) **B.** *górny*, wś i folw. w pow. krasnostawskim, gm. Rudnik, par. Chłaniów, od Krasnegostawu odl. w. 23, od Szczebrzeszyna w. 15, od stac. poczt. i sądu gm. w Żółkiewce w. 10, od rz. Wieprza w. 16; włościanie (osad 43) posiadają ziemi morg. 337; z przestrzeni folwarcznej morgo 966, ziemi orn. m. 595, łąk m. 15, lasu m. 328, różnych nieużytków m. 28; do dóbr tych należy nadto folw. Zabłocie, inaczej Medardów, rozległy m. 530, w tem ziemi ornej m. 227, łąk m. 229, pastw. m. 50, lasu 2 m, nieuzytki 22 m.

2.) **B**. *dolny*, wś i folw., o granicę z poprzednim leżący, rozl. ogólnej morg. 1899, z czego do 31 osad włościańskich należy m. 541; przestrzeń folw. m. 1358, a mianowicie: ziemi ornej, przeważnie pszennej, m. 513, łąk m. 200, pastw. m. 55, ogrodów warzywnych m.14, owocowych m. 5, lasu m. 527, różnych nieużyt. m. 44. Młyn i wiatrak. Zabudowań folw. 20. Pasieka ze 100 uli ramowych, systemu księdza Dolinowskiego. *A. T.*

Cacanin, wś. pow. biłgorajski, gm. Kocudza. par. Janów.

Celej, folw., pow. łukowski, gm. Mysłów, par. Wilczyska. Ma 3 domy, 171 morg. obszaru.

Celejów, 1.) wś i folw., pow. nowoaleksandryjski, gm. Celejów, par. Wąwolnica. Posiada sąd gm. okr. V, urząd gm. Dobra C. składają się z folwarku głównego Celejów, wsi i folw. Rąblów, wsi i folw. Dochotnica, oraz Wsi Stok, Wierzchniów, Witoszyn i Karmanowice; rozległość ich ogólna m. 8565, w tem przestrzeń dworska m. 5734, włościańska 2831; a mianowicie folwark C. obejmuje morg 2825, w tem ziemi ornej m. 661, łąk m. 120, pastw. m. 193, stawy m. 25, lasu m. 1734, nieużytki place i t. d. morg. 92; folwark Rąblów morg. 1030, w tem ornej m. 454, łąk m. 36, stawy m. 10, lasy m. 1093, nieużytki różne m. 37; w Bochotnicy przestrzeń folwarczna m. 1280, składa się z ziemi ornej m. 900, łąk i pastwisk m. 61, nieużytki m. 212.

Włościanie posiadają w Bochotnicy m. 524, w Stoku m. 834, w Rąblowie m. 427, w Wierzchniowie m.267, w Witoszynie m. 239, w Karmanowicach m. 540. W polach dworskich i lasach poszczególne ich części noszą następne nazwania: w polach celejowskich: Iły, Strychowiec, Kośmiejowskie, Stockie, Sciborowizna, Tarlaczna, Stolec, Jachowice; w łąkach tego z folw.: Stawki, Obroki. Grudziska, Krychowa, Banachawa i t. d.; w lasach: Szelągowa góra, Wilczy dół, Skrzynka, Żuk, Grota, Stawisko. W folw. Rąblowie w polach: Skrzedowice, w polach w Bochotnicy: Czarne staje, Ostrówki, Brzeziny; w lasach bochotnickich: łąka przy Rusinach zamku Esterki (morg. 76 rozległa), Cwiartniaki, Czarnylas i t. d.

Folwark główny Celejów odległy od Puław w. 14, od Kurowa w. 7, od Wisły w. 6; zabudowań folwarcznych 50, młyn wodny w Bochotnicy o 3 zwyczajnych i jednym ganku amerykańskim, młyn o jednym ganku i folusz w Wierzchniowie, tartak wodny tamże; dwa młyny wodne w Strychowie, o siedmiu gankach zwycz. i jednym amerykańskim; młyn wodny w Witoszynie o dwóch gankach; cegielnia, browar, gorzelnia; dzierżawa 4 młynów, tartaku i dwóch spichlerzy oraz opłata t. z. lądowego nad Wisłą przynosi 4 i pół tys. rub. rocznie. Gospodarstwo płodozmienne, starannie prowadzone.

C. leży w dolinie bochotnickiej, na połowie drogi między dwiema Bochotnicami, zamykającymi tę uroczą dolinę, 6 w. na lewo od drogi bitej prowadzącej z Puław do Kazimierza. W początkach XIX w. należał do Sewerynowej Potockiej, która wystawiła tu piękny pałacyk i założyła park, rozciągający się śród cudnej doliny, z widokiem na zamykające ją, wzgórza, okryte lasami liściastymi. Następnie C. przeszedł w ręce ks Czartoryskich a od nich do obecnych właścicieli Klemensowskich; pałac uległ przed kilkunastu laty pogorzeli, po której dotąd oczekuje odbudowania a park został zapuszczony. Mimo to przyroda tak hojnie uposażyła pięknością te miejsca, że nikt nie pożałuje trudu kto zwiedzi całą dolinę bochotnicką. Gm. O. ma 3105 mk.

S **Celejów**, u Dług., *Czelyow*, wś pow. nowoaleksandryjski (Puławy). W połowie XV w. dziedzicem jest Jakób h. Nabra. Dziesięcinę pobiera klasztor świętokrzyski. (L. B. II, 569)

Celinki, folw., pow. biłgorajski, gm. Kocudza, par. Janów.

Celiny, 1.) wś, pow. łukowski, gm. Celiny, par. Trzebieszów. W 1827 r. było tu 84 dm. i 308 mk.. obecnie jcst 97 dm. 511 mk. i 1252 morg. obszaru. Gm. C. graniczy z gm. Trzebieszów, Jakusze i Gołąbki, lud. 2326, rozl. 8244 morg.; s. gm. okr. III w Trzebieszowie, urząd gm. we wsi Nurzyny, od st. p. i urzędu pow. w Łukowie o 6¼ w., od Siedlec 27 w. odległy. W skład gm. wchodzą: Celiny, Dębowica, Jasionka, Karwów, Nurzyny, Popławy, Role, Suleje, Świercze i Turzerogi.
Chajdów, wś, pow. lubelski, gm. Tatary, par. Lublin.

S **Chajdów**, r. 1676 *Heydow*, wś, pow. lubelski, par. Lublin. W r. 1676 płacą tu Dominikanie lubelscy od 10 poddanych.

Charlejów, wś i folw., pow. łukowski, gm. Serokomla, par. Łysobyki, sąd Sm. okr. V w osadzie Adamów, st. poczt. w Kocku odl. w. 10 od Wieprza w 4.W Ch. włościanie posiadają m. 857 (osad 61,. dymów 44), w należącym doń Ernestynowie morg. 152 (osad i dymów 10), wieczysta dzierżawa w Ernestynowie m. 90. Do dominium należy ziemi ornej m. 600, łąk m. 182, lasu (w r. 1873) morg.458, nieużytki zajmują m 15. Zabudowań folwarcznych drewnianych 15. W 1827 roku było tu 42 dm., 373 mk.; obecnie liczy 46 dm. i 443 mk.

S **Charlejów**, r. 1569 *Chartiow*, wś, pow. łukowski. W r. 1569 ma 7 łan. km., 10 zagr.

Charlęż, wś; pow. lubartowski, gm. Zawieprzyce, par. Bystrzyca. W 1827 r. było tu 36 dm., 105 mk. Por. *Byszów* i *Chabne*.

S **Charlęż**, u Dług. *Karwansch*, w spisie pob. z XVI w. Charlias, wś; pow. lubartowski, par. Bystrzyca. W r. 1676 Wacław Stoiński płaci tu pogłówne od 5 osób z rodziny, 4 dwor., 9 poddan.

Charz, *Charzek*, wieś i folwark nad rzeką Bystrą lub Charzówką, powiat nowoaleksandryjski, gubernia lubelska, gmina Drzewce, parafia Wąwolnica, sąd gminny okręg. V Celejów, st. poczt. Kurów, odl. od Lublina mil 5, od Puław 2, od Kurowa w. 10; do r. 1872 stanowił całość z dobrami Kazimierz i Wąwolnica. Przestrzeń folwarku m. 857, z czego pod pługiem 193, łąk 24, ogrodów 3, pod lasem, w roku 1872, m. 637. Zabudowań drewn.9. Graniczy z Wąwolnicą. W 1817 r. było 10 dm., 113 mk., obecnie 14 dm., 134 mk. *A. T.*

Chełm 1.) w języku urzędowym *Chołm*, miasto pow. w gub. lubelskiej, nad rz. Uherką, na górze od wsch. ku zach. spadzistej, noszącej starodawne miano Chełmu, które przyjęła i utworzona tu osada; byłe miasto gł. b. ziemi chełmskiej. Odl. od Warszawy 231 w., od Lublina 84 w., od Krasnegostawu 14 w. Posiada katedrę, poprzednio grecko-unicką, obecnie prawosławną, kościół par. katolicki, sąd pokoju okr. V należący do zjazdu sędziów w Lublinie. Zarząd powiatu, magistrat, gimnazyum męzkie klasyczne, gimnazyum żeńskie, szkołę 2-klasową żeńską, seminaryum duchowne prawosławne, seminaryum pedagogiczne i kilka szkółek elementarnych. Prócz tego Ch. posiada st. dr. żel. Nadwiśl., odl. od Kowla 83 w., st. telegr., st. poczt. (o l w. od st. dr. żel.), dom przytułku dla starców i kalek, zarząd akcyzy II okręgu. W 1827 r. liczył C. 323 dm. i 2216 mk. W 1860 r. było tu 254 dm. (64 murow.) i 3607 mk., w tej liczbie 2481 izrael.

Obecnie Ch. liczy 332 dm. i 7152 mk. a wskutek ułatwionej komunikacyi i koncentracyi wielu władz i instytucyj szybko się podnosi i rozwija. Przemysł fabryczny jednak w uśpieniu; jeden tylko młyn parowy z produkcyą 6300 rs. i browar piwny z produkcyą 4000 rs. go reprezentują. Prócz tego fabr. kredy szlamowej. Kasa miejska miała dochodu w 1878 roku 6777 rs., rozchodu zaś 2251 rs.; kapitał rezerwowy w banku polskim wynosił 15,411 rs. Osada to jeszcze z przeddziejowych czasów pochodząca, odwieczna siedziba słowiańska. Włodzimierz Wielki, rozszerzając z Kijowa władzę swoją i wiarę Chrystusa aż ku Rusi Czerwonej, miał tu założyć pierwszy kościół drewniany i nawet ustanowić biskupa obrządku wschodniego.

W XIII wieku stolica udzielnych książąt, a między nimi i jednego z najpotężniejszych, Daniela halickiego. On to właściwie założył tutejsze biskupstwo, wprzódy będące w Uhrowesku, odbudował, a raczej na nowo wzniósł tudzież umocnił w roku 1233 miasto, do którego, według świadectwa współczesnej kroniki hipacowskiej, opuściwszy Halicz po strasznem spustoszeniu tegoż przez mongołów, przybył z bratem Wasilkiem. Ch. na szczęście od grabieży ocalał, a zamieszkały przez wielu rzemieślników, śród okolicznych popiołów i gruzów, najwygodniejszem się zdawał miejscem pobyt u dla Daniela. I w rzeczy samej, otoczony wesołemi ogrodami, w których zasadzone były drzewa ręką samego Daniela, miał wspaniałe budowy i świątynie, które król własnym nakładem wznosił aż do r. 1246. W roku 1251 spaliło się miasto do szczętu, warownie nowe upadły, a Daniel umarł w r. 1264.

Ch. tez do końca XIV w. ciągle panów zmieniając, częstym ulegał zniszczeniom i dopiero w r. 1377 ostatecznie do Polski przyłączony, począł niejakiej spokojności używać. Zaraz król Władysław Jagiełło zajął się jego losem i zamierzył porównać go z innemi miastami na prawie niemieckiem osiedlonemi, a lubo projektowana za niego w roku 1392 nowa, lokacya miasta nie została wówczas zatwierdzoną, wątpliwości jednak nie podpada, że prawo niemieckie w Ch. jeszcze za tego panowania poczęło być w użyciu.

Następcy Jagiełły rozszerzali coraz bardziej jego swobody, a chociaż miasto w r. 1473 wielkie szkody przez ogień poniosło, starania jednakże następnych królów, nanowo byt dobry mu zapewniły; wzrastało ciągle, aż do wojen kozackich za panowania. Jana Kazimierza. Spalone wówczas przez nieprzyjaciół, ulegając jeszcze w następnych latach kilkakrotnym pożarom, już więcej nie mogło przyjść do pierwotnego stanu. W

Ch. był zamek, wzniesiony przez króla Daniela na wysokiej i nad okolicą panującej górze. Była to budowla po większej części drewniana, na wysokiem jednak podmurowaniu. Miała jednę wieżę wysoką, drewnianą, drugą niższą murowaną, a niedaleko od niej podobnież murowaną oficynę, w której się akta grodzkie mieściły. W roku 1789 zamek ten stał jeszcze w całości, teraz zaledwie pozostały z niego fundamenta i to nie wszędzie widoczne. Również z drzewa wybudowane było pierwotne miasta opasanie, lubo wieżami wzmocnione. Taki drewniany parkan wspomina jeszcze lnstracya z r. 1569. W r. jednak 1616 już mur otaczał miasto, lecz tego ani śladu dziś nie ma, równie jak murowanego ratusza, w dokładnej i najbardziej szczegółowej lustracyi tutejszego starostwa pod r. 1789 wspominanego.

Ch. jako stolica ziemi miał wszystkie właściwe tejże władze, a mianowicie: podkomorzego, stolnika, cześnika, sędziego ziemskiego i t. d. Ziemia chełmska w b. województwie ruskiem miała za herb: niedźwiedzia pod trzema drzewami w polu zielonem. Mundur obywatelski składał się z kontusza z sukna ciemno-zielonego i żupana słomkowej barwy z czarnemi wyłogami. Co do budowli kościelnych, przez Włodzimierza W. wystawiona była cerkiew z drzewa, długo zatem przetrwać nie mogła; dopiero Daniel halicki w pierwszej połowie XIII w. wystawił tu dwa murowane kościoły, jeden pod wezwaniem Bogarodzicy, drugi św. Jana Złotoustego; z tych ostatni był nadzwyczaj piękny i wspaniały. Kościół ten w roku 1640 ówczesny biskup chełmski Metodyusz Terlecki rozszerzył i przebudował. Gdy przecież i ta budowla okazała się niedogodną, późniejszy biskup Filip Wołodkowicz rozebrał ją i nową na jej miejsce wystawił w r. 1735. którą szczególniej co do wewnętrznych ozdób następni biskupi Maksymilian Ryłło, Teodozy Rostocki i Porfiry Ważyński starali się ukończyć.

Roku 1802 gwałtowny pożar zniszczył na nowo świątynię, a lubo rząd austryacki wyznaczył fundusz na jej re stauracyą, nie przyszło to przecież do skutku aż dopiero za rządów królestwa. Roku 1827 kościół był otwarty i nabożeństwo zaprowadzone; uroczyste zaś poświęcenie r. 1839 dnia 8 września. nastąpiło. W 1874 r. zamieniony znowu został na sobór prawosławny. Tak więc wszystko, czegokolwiek szukaćby można w kościele tak starożytnego pochodzenia, jest tu nowem. Jeżeli tu jest co dawnego i prawdziwie ruskiego, to chyba dzwonnica. Ma ona kształt bardzo prosty, ale w dzwonnicach niezwyczajny i zdaje się jakby sama pierwotnie oddzielnym była kościołem. Stojąca przy niej niska nakształt kośnicy okrągła wieżyczka w budowie swojej całkiem styl byzantyjski przedstawia. Wszakże zewnętrzna postać tego kościoła kształtną jest i okazałą. Kopuła na środku i dwie wieże na czele, niemało mu przydaj ozdoby, a głównie robi go rnalowniczym samo wysokie i nad całem miastem panujące położenie. Wnętrze jest skromne, ale utrzymywane czysto i wzorowo. Ołtarze nie odznaczają się pod względem sztuki; nagrobków jest kilka z słowiańskiemi napisami bez żadnej rzeźby.

Najważniejszym atoli zabytkiem tego kościoła jest malowany na drzewie obraz Najświętszej Panny. Cudowny ten wizerunek był szczególnym przedmiotem czci króla Jana Kazimierza. Miał on go z sobą ciągle w obozach i przed nim przed zaczęciem każdej bitwy modlitwy odprawiał. Znajdo wał się obraz ten pomiędzy innemi pod Beresteczkiem w roku 1621, a na zawdzięczenie wygranej tamże bitwy sprawił król do katedry chełmskiej srebrne przed wielki ołtarz antepedyum, całą wspomnioną bitwę przedstawiające. Obecnie zostało usunięte i podobno znajduje się w Moskwie. Obraz ten i doznane za jego pośrednictwem łaski opisał obszernie Jakób Susza,

biskup chełmski, w dziele pod tytułem: „Fenix tertiato redivivus”, 1684.

Drugiego kościoła wystawionego przez króla Daniela, Najświętszej Panny, nie masz dziś żadnego śladu; to tylko wiadomo, iż w nim pochowany był założyciel w roku 1264 synowie jego Roman i Swarno, tudzież prawnuk Michał Jerzewicz w roku 1284 zmarły. Podobnież niewiadomo z pewnością gdzie stała katedra biskupstwa obrządku rzymsko- katolickiego, która i stu lat w Ch. nie dotrwała, w rozmaite miejsca będąc przenoszoną. Według podania, była ona w tem miejscu, w którem się dzisiaj wznosi kościół popijarski. Kościół ten, fundowany w r. 1667, mniej jest wspaniałym od katedry, lubo także ma front o dwóch wieżach; wnętrze za to jego jest bogatsze i ozdobniejsze niż w tamtym; ma niezgorsze malowania na murze i ołtarze pięknie złocone; styl w całej budowie zwykły kościołom jezuickim. Wcześniej jeszcze od pijarów wprowadzeni byli do Ch. ks. reformaci. Kościół ich na przedmieściu, otoczony murem, wystawiony podług przyjętego w tym zakonie nic szczególnego w sobie nie zawiera.

Bazylianie posiadali tu osobny klasztor wraz z kościołem, a raczej kaplicą, zarazem na pomieszczenie seminaryum dyecezyalnego przeznaczony. Nie ma tu także nic osobliwego w budowie. Dominikanie bez wątpienia najpierwej ze wszystkich łacińskich zakonników osiedli byli w Ch. Mieli oni tu kościół wystawiony w XIV w., który w następnych czasach obrócony został na dom modlitwy dla izraelitów. Nakoniec kościół prawosławny ze wszystkich jest najświeższą budowlą duchowną, która w naszych czasach w Ch. powstała. Oprócz wymienionych znajduje się w Ch. kaplica, wzniesiona świeżo na pamiątkę złączenia unitów z cerkwią prawosławną, na której zbudowanie fundusz 30,000 rs. poczerpnięty został z ofiary mieszkańca miasta Kaługi Pestrykowa; cerkiew Mikołajewska przy seminaryum duchownem; cerkiew św. Barbary przy instytucie Maryjskim; cerkiew wzniesiona w roku 1849 i cerkiew Zesłania św. Ducha przerobiona z dawnego kościoła katolickiego. Izraelici posiadają dwie synagogi i dwa domy modlitwy.

Kat. par. Ch., dek. chełmskiego, liczy 3806 dusz. W okolicy Ch. znajdują się szczątki dwu budowli, ciekawość powszechną obudzających, które już w XVI i XVII wieku były zagadkowemi. Są to pojedyncze czworograniaste wieże. Z tych jedna stoi śród błotnistej płaszczyzny o pół mili od Ch. na północ, druga na zachód, nad samą drogą do Lublina wiodącą, o 1 i pół mili od miasta, górą i lasem od niego przedzielona. Pierwsza wieża pod wsią, Bieławinem, ma tylko jednę ścianę całą, około 15 łokci szeroką i szczątki dwu innych do niej przytykających, które także podobnie szerokie być mogły. Cała oblana jest wodą, a z przestrzeni którą zajmuje, widać, że sama jednę całość budowli tworzyła. Wieża ta wystawiona jest z kamienia. Na ścianie, która po- została, widać w połowie wysokości ślady beczkowego zasklepienia, które mogło pierwsze piętro wieży pokrywać.

Druga wieża stoi we wsi Stołpi, w jednym narożniku czworokątnego z ziemi usypanego oszańcowania. Wieża ta znacznie lepiej dochowana niż pierwsza, mniejsze od tamtej ma wymiary. Wejście do niej dopiero z pierwszego piętra, ślad sklepienia na drugiem, a wyżej jeszcze z każdej strony wy stające na zewnątrz belki, które służyły widocznie do podparcia ganku, wieżę do koła otaczającego; na ten ganek prowadziły ze środka wieży drzwi od strony zachodu; zresztą zaś oprócz wązkich strzelnic, żadnych innych w jej murach nie ma rozświetleń. W drugim

narożniku tego oszańcowania są znaczne jeszcze ślady innej podobnej wieży; trzecia miała być na samym kierunku drogi i przy jej przeprowadzaniu zburzoną została całkowicie. Autorowie „Starożytnej Polski” powtórzyli podania, jakie o tych wieżach zebrał ksiądz Jakób Suszaw dziele swojem drukowanem w r, 1684 o Ch., który je wywodził od pogańskich jeszcze czasów. Kronika tak zwana Hipacowska, zabytek właśnie z owego wieku, drukowany w zbiorze latopisców w Petersburgu roku 1843, najdokładniej sprawę tę rozstrzyga; wyraźnie bowiem pisze pod rokiem 1259, że książę Daniel, osiadłszy w Ch., chcąc go dostatecznie umocnić i uczynić obronnym, wystawił niedaleko wieżę wysoką, z której widać było wokoło miasto, z fundamentem do piętnaście łokci wysokości kamiennym, a nadto słup kamienny (stołp) o milę od miasta oddalony, na którym był orzeł z kamienia ciosany; wysokości tego słupa było dziesięć łokci, a z głowami i podnóżkami dwanaście. Nie masz tedy wątpliwości, że mowa tu jest o owych wieżach pod Ch., co służyły i do ozdoby i do obrony przeciw nieprzyjacielowi jako strażnice, często przy dawnych warowniach stawiane.

Podobne całkiem do budowy zamku, oddzielne ostrzeżniki znajdują się dotąd przy ruinach w Olsztynie i Kazimierzu, oraz opodal od fundamentów zamku w Potoku złotym, gdzie nawet pierwotne nazwisko ostrzeżnika dotąd zatrzymał. Jakoż wieża Bielawińska, pojedyncza wprawdzie, ale znacznie obszerniejsza od Stołpskiej, broni głównie przeprawy przez błota i rzekę Uher do zamku chełmskiego. Stołpska, położona po za górą, z zamku samego nie widoczna i dla tego silniej urządzona, zasłaniała przejście przez górę i wstrzymywała w na}Jadzic nieprzyjaciela, aby się znienacka nie ukazał pod miastem.

Powiat Chełmski zajmuje obszaru 38,63 mil kw., graniczy z północy z pow. włodawskim, z półn. zach. z lubartowskim, od zachodu z lubelskim, od połud. zach. i południa z krasnostawskim, od południa i połd. wschodu z hrubieszowskim a od wschodu z gub. wołyńską. Naturalną, granicę od wschodu stanowi rz. Bug, od zach. w części rz. Wieprz, od południa zaś pasmo wyniosłości lubelskich, ciągnące się od Tarnogóry i Krasnegostawu aż ku dolinie Bugu. Linia drogi bitej, idącej z Lublina do Uściługa, - przerzynając powiat w całej szerokości, może służyć poniekąd, w braku innych naturalnych wskazówek, za linią dzielącą obszar powiatu na dwie części: północno-wschodnią i południowo-zachodnią. Pierwsza zostaje w ścisłym . związku z pobliskiem Polesiem, przedstawiając obszar lesisty, obfitujący w lasy, bagna, jeziora i rzeki, których wody spływają do Bugu i Wieprza. Gdzieniegdzie tylko śród podmokłej niziny sterczą wyniosłości piaszczyste lub kredowe, na których umieściły się wsie i osady: jak sam Chełm, tudzież Tarnów, Hniszów, Siedliszcze, Brzeźno, Hańsk. Łowcza, Święcica, - Świerszczów, Bussówno, Wereszczyn. Samo nazwisko wskazuje, że strony te zaludnione zotały już w historycznej dobie, stanowiąc pole kolonizacyjnej działalności Rusinów, Małopolan, Mazurów.

Wytrzebienie lasów i osuszenie stopniowe gleby wymagało wielu wieków pracy. Dziś jeszcze orne grunta zajmują dopiero połowę obszaru. Na 188,343 dziesięcin obszaru całego powiatu przypada na orną ziemię 96,593 dzies., na lasy 31.316 dzies., łąki 28,479 dzies., nieużytki zabierają, 11,838 dzies., wody i błota zajmują 10,030. Słowem lasy, wody, błota i nieużytki zajmują około 54,000, dzies., a więc blisko trzecią część całego obszaru.

Południowo-wschodnia część powiatu, przeważnie górzysta i lesista, stanowi pod

fizycznym i pod historycznym względem część dawnej Czerwonej Rusi. Tutejsza roślinność zawdzięcza swą bujność glebie zwanej rędzinną borowiną, obfitującej głównie w wapno, ponieważ spoczywa ona na warstwach kredy lub kamienia wapiennego. Jezior nie ma tu prawie wcale, mokradle występują tylko nad brzegami rzek Wełnianki i Siennicy a wzniesienie wzrastające ciągle ku południowi, dosięga 900 stóp około Pliskowa, Rakołup, Horodyska, Wojsławic.

Rolnictwo przy takich warunkach nie może stać na wysokim stopniu rozwoju. Przeważają tu posiadłości znacznych rozmiarów, od 40 do 100 i więcej włók. W całym powiecie jest 563 wsi, folw. i kolonii i 3099 osad włościańskich. Z większych majątków zasługują na wyróżnienie: Wojsławice, Rakołupy, Świerze nad Bugiem i Rejowiec. Poprawne obory znajdują się w Nadrybiu i Hniszowie, a owczarnie w Korybutowej Woli i Żulinie. Obfitość łąk sprzyja wielce hodowli bydła. Gospodarstwo leśne zaniedbane.

Przemysł stoi na nizkim bardzo stopniu; bogactwa naturalne nie są jeszcze wcale prawie wyzyskiwane. Prócz gorzelni (w liczbie 10) i browarów 10, których istnienie ułatwia obfitość i taniość opałowego materyału, istnieją tu z ważniejszych: fabryka mebli giętych w Rakołupach, fabryka drożdży prasowanych i krochmalu w Żulinie, młyn parowy w Bełzku, huta szklana w Rudzie. Eksploatacya pokładów kredy, na których wznosi się miasto Chełm, nie jest należycie prowadzoną. Prócz powyższych w dobrach Klesztów znajduje się fabryka sukna grubszego na sukmany, z wełny dostarczanej przez włościan; fabryka machin rolniczych w Siedliszczu; wyrobów miedzianych w Rejowcu; papiernia w Żulinie. Ogólna wartość produkcyi 165 zakładów fabrycznych wynosi około 392,000 rs.

Przemysł rękodzielniczy koncentruje się w Chełmie i pięciu osadach, utworzonych z poprzednich miasteczek. Rzemieślnicy tutejsi jednakże zaopatrują, tylko swymi wyrobami biedniejsze klasy ludności. W Pawłowie ludność zajmuje się przeważnie garncarstwem. Handel w rękach żydów pozostaje. Komunikacye w powiecie Ch. są dość liczne i dogodne, rzeki spławne na granicach, wnętrze powiatu przerzyna zaś linia drogi żel. nadwiślańskiej od przy st. Trawniki do stacyi Dorohuska, tudzież szosa idąca od Lublina na Chełm do Uściługa, która poprzednio stanowiła główną linią komunikacyjną między Wołyniem i Ukrainą a Królestwem.

Ludność tutejsza co do pochodzenia składa się z Rusinów, stanowiących klasę włościan i Polaków (więksi właściciele, urzędnicy, rzemieślnicy). Lud mówi narzeczem małoruskiem (tak zwanym chachłackiem), z wielką przymieszką polskich wyrazów. Ciemny, biedny, nieradny, lecz uczciwy i trzeźwy. W r. 1878 ogólna ludność wynosiła 81,869 dusz; w tej liczbie 514 szlachty, 78 drobnej szlachty, 1116 kupców i przemysłowców, zresztą włościanie i drobni mieszczanie. Co do wyznania to było 32,903 zaliczonych do kościoła prawosławnego, 31,377 katolików, 9,214 protestantów (przeważnie niemieckich kolonistów) i 8731 izrael. W powiecie znajdowało się jedno miasto, 5 osad miejskich, 563 wsi, folwarków i kolonij i 3099 osad włościańskich.

Pod względem administracyjnym dzielił się powiat na 14 gmin: Brzeziny, Bukowa, Cyców, Krzywiczki, Olchowiec, Pawłów, Rakołupy, Rejowiec, Staw, Siedliszcze, Świerze, Turka, Wojsławice, Żmudź. Chełmski dekanat katolicki dyec. lubelskiej

składa się z 11 parafij: Chełm, Czułczyce, Kuniów, Łańcuchów, Milejów, Olchowiec, Pawłów, Puchaczów, Sawin, Swierze z filią w Dorohusku i Wojsławice. O biskupstwie chełmskiem pisze Jul. Bartoszewicz w Enc. Org. „Po wyplenieniu Jadźwingów na Podlasiu, postanowiono w tamtych stronach dla nowo nawróconych założyć biskupstwo i na ten cel obrano Łuków; było to za panowania Bolesława Wstydliwego w Polsce. Skończyło się tą razą na projekcie. Za to później powstało biskupstwo w Chełmie, którego czas niewiadomy.

Są mniemania, że biskupstwo łukowskie nie ustawało, tylko że z powodu ubóstwa posagu i niepewności erekcyi wakowało często; wreszcie że w Chełmie osiadło. Wading (Annalium ordinis minorum IV) twierdzi, że w roku 1359 Innocenty VI do katedry chełmskiej, długo wtedy osierociałej, mianował franciszkanina Tomasza Himpergwey de Seyno (Niesiecki domyśla się, że Seyno znaczy Sienno i przywodzi o tem stosowny list papiezki). Są nawet ślady, ze ten biskup Tomasz poświęcał w r. 1365 w Krakowie w kościele świętej Katarzyny u augustyanów kaplicę świętej Doroty (Dryacki, w żywocie błogosł. Izajasza Bonera). Wreszcie w Skrobiszowskim jest, że Jakób, arcybiskup halicki, roku 1394 zatwierdzał odpusty nadane we Lwowie przez Stefana, biskupa chełmskiego. Rzeczywiście, kiedy Ludwik węgierski stanowił biskupstwa łacińskie dwie na Rusi r.1375, mówił, że je tylko odnawia; odnowił tedy i katedrę chełmską. Są więc ślady wyraźne, że biskupstwo istniało przed Władysławem Jagiełłą, ale wtenczas było więcej jak by in partibus infidelium; sam król Litwin w akcie horodelskim świadczy, że biskupstwo to wakowało roku 1413, a więc przed erekcyą, o której dopiero w lat kilka później pomyślał.

Rzeczywiście Władysław Jagiełło, po zwycięztwie grunwaldzkiem stale ufundował i nadał katedrę chełmską i nowego w niej uposażył biskupa; od króla więc tego poczyna się szereg senatorów biskupów chełmskich. Przywilej erekcyjny nosi datę 19 sierpnia 1417 (Panowania Jagiellonów Luk. Gołębiowskiego t. 1, str. 432). Nie była to atoli fundacya pierwotna, ale tylko pomnożenie starożytnego funduszu: król przyłączył wtedy na własność biskupa Kumów, Pobołowice, Dobrnów, Plitniki, Zagaczyce, Łyszcze, Siedliska i t. d., ustanowił proboszcza, dziekana i dziesięciu kanoników. Ziemia lubelska, która od pierwotnej fundacyi katedry krakowskiej do niej należała, była za bliską Chełma, żeby nie przyszła królowi myśl i ziemię tę wcielić do nowego biskupstwa. Król, za namową Jana z Opatowic biskupa, już porobił stosowne o to kroki w Rzymie w- roku 1424 i nie znalazł tam żadnego oporu, aż dopiero jego usiłowania złamały się o żelazną wolę kardynała Zbigniewa, który nareszcie i u papieża upomniał się swojej krzywdy. Ostateczna erekcya kapituły nastąpiła nieco później, za biskupa Jana Kraski Taranowskiogo18 stycz. 1455 r.

Stolica dyecezyi często bardzo z miejsca przenosiła się na miejsce. Z Chełma przeszła naprzód do Hrubieszowa, a ztąd do Krasnegostawu; biskupi jednak zawsze chełmskimi się nazywali, od ziemi chełmskiej Daty obu przenosin są w Gołębiowskim: do Hrubieszowa 29 kwietnia 1473 r. za Pawła z Grabowy; do Krasnegostawu zaś 26 czerwca 1490 r. za Macieja z Łomży (tamże, tom III, str. 315). Biskup chełmski zajmował w senacie koronnym duchownym za Jagiellonów przedostatnie l0-te miejsce, to jest szedł tylko przed jednym biskupem kamienieckim i zaraz po chełmińskim; po unii zaś lubelskiej był trzynastym senatorem, a między niego i kamienieckiego biskup kijowski się dostał. Kościołów liczbę tylko na 83 podaje Bielski roku 1761. Cztery tylko dyecezalne synody odbyły się w chełmskiem. Zamojski złożył

jeden w r. 1606, Łubieński drugi w roku 1624, Swięcicki trzeci w roku 1694 i Szembek w roku 1717. Biskup zwykle przemieszkiwał w Skierbieszewie, miasteczku niedaleko od Chełma.

Taki stan rzeczy trwał aż do czasu sejmu czteroletniego. Mało co przedtem, biskup chełmski, przez odpadek Galicyi, stracił większą połowę swojej dyecezyi, a katedrę przeniósł do kościoła pojezuickiego w Krasnymstawie. Na sejmie urządzano inaczej kraj pod względem duchownym; chciano porównać dyecezye; jedna była za wielka, druga za mała, jedna za bogata, druga za uboga. Więc ostatni raz wtenczas przeniesiono katedrę chełmską, z Krasnegostawu do Lublina i ziemię lubelską już do tego biskupstwa wcielono. Odtąd nowy biskup w nowej dyecezyi zwał się biskupem lubelskim i chełmskim. Lublinowi i w tytule Chelm ustąpił pierwszeństwa. Biskupstwo lubelskie w tylko ówczesnym składzie swoim zajmowało dawniejsze właściwe województwo lubelskie, ziemię łukowską, tudzież pow. urzędowski i ziemię stężycką. Nietylko więc środek ciężkości, ale cały ogrom swój biskupstwo posunęło ku północy.

Dopiero za czasów kongresowego królestwa urządzono ostatecznie biskupstwo lubelskie. Wypada z tego wszystkiego, że biskup lubelski dzisiejszy jest dziedzicem i następcą dawniejszego chełmskiego. Uchwała sejmowa o granicach dyecezyi przetrwała aż do roku 1818. Wtenczas, kiedy urządzano na nowo hierarchią królestwa polskiego, biskup lubelski znowu pomknął swoję władzę cokolwiek ku północy, i granice dyecezyi zamknęły się granicami wówczas departamentu, potem województwa i nareszcie gubernii. Łuków i Stężyca odeszły do biskupstwa podlaskiego”.

O Biskupstwie chełmskiem ruskiem ze stolicą w Chełmie na Rusi Czerwonej, czytamy tamże: „Zagarnąwszy grody czerwieńskie, miał jeszcze Włodzimierz, ks. kijowski, zbudować w Chełmie cerkiew, jak o tem mówi Jakób Susza. biskup chełmski w dziele swojem „Cuda chelmskie”, na zasadzie ksiąg dawnych lubomlskich, pergaminowych, które się zachowywały przy cerkwi świętego Jerzego. Potwierdzać ma toż samo liczba 1001, napisana po grecku na sklepieniu cerkwi. Ale Jana, biskupa chełmskiego, wspominają dopiero kroniki pod rokiem 1072; miał się podówczas znajdować na przeniesieniu zwłok Borysa i Hleba, synów Włodzimierza, zabitych przez Swiętopełka, do cerkwi natenczas wystawionej w Wyszogrodzie. Fakt jednakże pewniejszy jest, ze dopiero Daniel, król halicki, założył tutejsze biskupstwo, które wprzódy było w Uhrowesku. Pierwsza o tem wzmianka znajduje się pod rokiem 1223 r. (latopis hypacowski, w Bibliotece warszawskiej, 1845 tom IV str. 4, 5, 6, 26).

Chełm sam wzniósł się nieco później, po r. 1233. Daniel, wdzięczny Bogu, że go zachował od najazdu Batego, ozdabial Chełm cerkwiami i murami aż do roku 1246. Spaliło się miasto w roku1251 tak okropnie, że pożar widać było aż we Lwowie. Warownia chełmska w roku 1261 upadła (Kronika Lwowa Zubrzyckiego, str. 6.) Konsystorz jeneralny chełmski składał się w r. 1824 z oficyała i dwóch surogatów; z tych jeden nazywa się podlaskim, drugi tykocińskim; assesorów było dwóch i pisarz. Władza biskupa rozciągała się na wszystkie kościoły unickie w królestwie i w okręgu wolnego miasta Krakowa, zajmując całą, wschodnią, połać królestwa. Głównie biskupstwo to rozciągało się przez województwo lubelskie i podlaskie, a w części i przez augustowskie, więc i z trzema biskupstwami łacińskiemi wiązało się i

jednoczyło; poza granicami tej Rusi, jeden był tylko księży bazylianów kościół w Warszawie i jedna cerkiew parafialna w Krakowie. Bazylianie byli jeszcze w czterech innych kościołach, to jest w Chełmie, w Biały, w Zamościu i w Lublinie: te pięć klasztorów stanowiło prowincyą polską.

Cerkwi parafialnych było 241 w roku 1824, a już 278 w roku 1827; w roku 1834 zaś było parafii 360, w r. 1842 kościołów 404, oprócz czterech klasztorów. Ludność zaś wynosiła w roku 1827 osób 239,548; w r. 1830 osób 220,255; w roku 1834 osób216,000; w roku 1857 ludność ta wynosiła217,136, w 270 parafiach. W r. 1834 było w dyecezyi księży świeckich 305, zakonników 25, nowicyuszów 44; w roku 1842 zaś księży 224, a zakonników 30; w seminaryum było nauczycieli 6, alumnów 37."

W r. 1863 dyecezya ta dzieliła się na 21 dekanatów: augustowski, bialski, chełmski, dubieniecki, grabowiecki, horodelski, hrubieszowski, kodeński, krasnostawski, lubelski, łosicki, międzyrzecki, parczewski, sokołowski, szczebrzeski, tarnogrodzki, tomaszowski, tyszowiecki, wisznicki, włodawski i zamojski. Było w niej: 1 kościół katedralny, parafialnych 270, filialnych75, kaplic publicznych 51, klasztorów bazyliańskich 5, konsystorz 1, seminaryum 1 i 222,999 ludności tegoż wyznania. Dekanat chełmski grecko-unicki b. dyecezyi t. n. składał się z 15 grecko-unickich parafij: Berdyszcze, Chełm, Chutcza, Czułczyce, Husynne, Kamień, Kolemczyce, Łowcza, Łukówek, Pławanice, Ruda, Sawin, Serebryszcze, Spas, Świerze.

Dyecezya prawosławna chełmsko-warszawska. Po nastąpionem w r. 1875 połączeniu greko-unitów w Królestwie Polskiem zamieszkałych z kościołem prawosławnym, dyecezya prawosławna warszawska, przemieniona na chełm.-warsz. Skład jej następujący: dom arcybiskupi w Warszawie, klasztor św. Onufrego w Jabłecznej w pow. bialskim (zakonników 8), sobór katedralny warszawski, kaplica Narodzenia Chrystusa Pana w Instytucie Maryjskim dla dzieci prawosławnych, cerkiew cmentarna na Woli, cerkiew pobazyliailska przy ulicy Miodowej. Dawniej zarząd cerkwi prawosławnych w Królestwie obejmował dwa dekanaty: pierwszy i drugi. Do dekanatu pierwszego należały cerkwie: św. Aleksandra Newskiego w Łazienkach, konstantowska w b. zamku królewskim, św. Trójcy na Podwalu; św. Mikołaja w Aleksandryjsko-Maryjskim Instytucie wychowania panien; św. Cyryla i Metodyusza w gimnazyum I; św. Aleksandra Newskiego w cytadeli; cerkwie na Pradze, w Łowiczu, w Aleksandrowie pogranicznym, w Suwałkach, w Augustowie, w Kibartach, w Pokrowsku gub. suwalska („jedinowierczeskaja", niezależna od dziekanów); w Łomży, konstantynowska przy zarządzie celnym tamże, w Pułtusku, w Mazowiecku, Godyszewie, Płocku, Modlinie, kolonii Aleksandryjskiej, przy zarządzie celnym w Mławie, w Kaliszu i przy zarządzie celnym w Słupcy.

Do dekanatu drugiego: przy zarządzie celnym w Praszce (pow. wieluński), w Piotrkowie, w Częstochowie, w Kielcach, przy zarządzie celnym w Olkuszu, w Radomiu, przy zarządzie celnym w Sandomierzu, w Lublinie, w Chełmie, w Zamościu, w Hrubieszowie, Tarnogrodzie, w Babicach, Potoku górnym, Luchowie, Janowie, Dęblinie (Iwangorod), w Instytucie gospodarstwa wiejskiego i leśnictwa w Nowej Aleksandryi (Puławach), w Siedlcach, w Drohiczynie i w Biały.

Obecnie od roku 1875 przybyły: sobór katedralny w Chełmie, cerkiew św. Mikołaja przy chełmskiem seminaryum duchownem i św. Barbary przy szkole Maryjskiej

6-klasowej żeńskiej w Chełmie oraz dekanaty w gub. lubelskiej: chełmski (parafij 25: Beredyszcze, Wojsławice, Husynne, Depułtycze, Zmudź, Kamień, Klesztów, Kolemczyce, Leszczany, Łukówek, Pławanice, Pobołowice, Rakołupy, Rejowiec, Rostoka, Ruda, Sawin, Świerze, Sielec, Sras, Serebryszcze, Turkowice, Chutcza, Czerniejów, Czułczyce); krasnostawski (parafij 21: Bezki, Bończa, Bussówno, Dratów, Zdzanne, Zulin, Kania, Kraśniczyn, Krasnystaw, Krupe, Kulik, Łopiennik, Lublin, :Mogilnica, Pawłów, Pniewno, Świerszczów, Syczyn, Siedliszcze, Tarnów, Cyców); zamojski (parafij 21: Bereśce, Bortatycze, Horyszów polski, Horyszów ruski, Grabowiec, Złojec, Kosobudy, Lipsk, Miączyn, Potoczek, Radecznica, Sitno, Skierbieszów, Solmice, Suchawola, Siedlisko, Terespol, Topolcza, Tuczempy, Szczebrzeszyn, Swidniki); hrubieszowski (parafij 31: Buśno, Wierzbkowice, Wiśniów, Horodło, Gródek nadbużny, Hostynne, Kryłów, Łużków, Matcza, Mirczót, Modryń, Mołodziatycze, Moniatycze, Nieledów, Peresołowice, Podhorce, Sagryń, Ślipcze, Strzyżów, Strzelce, Teratyn, Terebin, Ubrodowice, Uchanie, Chyzanowice, Czerniczyn, Szychowice); tomaszowski (parafij 30: Wakijów, Hołub. Grodysławiec, Dołhobyczów, Dub, Żerniki, Zulice, Klątwa, Komarów, Łaszczów, Łosice, Nabroż, Nowosiółki, Pawłowice, Pieniany, Perespa, Posadów, Poturzyn, Przeorsk, Sniatycze, Stare siolo, Tarnowatka, Telatyn, Tomaszów, Typin, Tyszowce, Chodywańce, Czartowiec, Cześniki,Szlatyn); biłgorajski (parafij 17: Biszcza, Braniów, Biiłgoraj, Zamek, Książpole, Krzeszów, Korchów, Kulno, Lipiny, Majdan-Książopolski, Obsza, Otrocz, Różaniec, Sól, Sopoć, Tarnogród, Chmielek); w gub. siedleckiej dekanaty: bialski (parafij 30: Biała, Woskrzenice, Hanna, Holeszów, Horbów, Dobratycze, Dobrzń, Dokudów, Dołhobrody, Zabłocie, Kijowiec, Kobylany, Kodeń, Kopytów, Koroszczyn, Korczówka, Kościeniewicze, Kostomłoty, Koszoły, Łomazy, Łukowce, Ortel-książęcy, Ortel-królewski, Piszezac, Połoski, Sławatycze, Terespol, Choroszczynka, Cicibór, Jabłeczna); włodawski (parafij 31: Wereszczyna, Wola- Wereszczyńska, Wiśnicze, Włodawa, Wola-Wołoska,Wytyczno, Hańsk, Hołowna, Hola, Horodyszcze, Chorostyta, Zeszczynka, Zberez, Kodeniec, Kolechowice, Kosyń, Lejno, Lubień, Motwica, Opole, Orchówek, Ostrów; Parczów, Polubicze, Różanka, Rozwadówka, Sobiebór , Sosnowice, Uhrusk, Uścimów; konstantynowski (parafij 23: Bubel, Witulin, Gnojne, Hrudd, Klonownica, Konstantynów, Kornica, Krzyczów, Łosice, Łysów, Leśna, Makarówka, Mostów, Mszanna, Nosów, Pratulin, Prochenki, Rokitno, Sfory, Chłopków, Chotycze, Janów); radzyński (parafij 16: Bezwola, Witoróz, Wohynia, Gęś, Dołha, Drelów, Kolembród, Międzyrzec nowy, Międzyrzec stary, Przegaliny, Radzyń, Radecz, Ruska-Wola, Szóstka, Jabłoń); sokołowski(parafij 9: Hołubl, Gródek, Grodzisk, Rogów, Sieroczyn, Sokołów, Czekanów, Czołomyje, Szkopy); w gubernii suwalskiej: Augustowski (parafij 7: Sopoćkinie, Balla-cerkiewna, Hołynka, Łabno, Lipsk, Perstuń, Rygałówka).

Dane niniejsze czerpano z Nr. 7 czasopisma „Cholmsko-warsz. Eparchial. Wiestnik” (1880).

S **Chełm,** 1.) miasto pow. gub. lubelskiej. W r. 1890 było 8202 mk., stałych i 3038 zapisanych do ksiąg ludności niestałej, ogółem 11240 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności było 1046 prawosławnych, 1885 katol., 52 prot.i 5652 żydów. Szkoła techniczna dr. Żel. Nadwiśl. mieszcząca się pierwotnie w Lublinie przeniesioną została do Ch.

Ch. centrum ziemi t. n. w r. 1564 płacił od żydów w ogóle 250 fl. szosu, grzyw. 18, od

24 przekupniów soli po 6 gr., od 4 włóczęgów po 12, od 112 rzemieśl. po gr 4, ich towarzyszów 25 po gr. 1, od 4 cerkwi po fl. 2, od bań gorzał. po gr. 24, od 74 ubogich kom. po gr 4.

W pow. chełmskim w r. 1890 było 112409 mk. zapisanych do ksiąg ludności stałej i 7378 mk. niestałych. Śród ludności stałej było: 45686 praw., 37527 katol, 17484 prot. (kolonistów niemieckich) i 11711 żydów. W roku 1880 na. obszarze powiatu chełmskiego znajdowało się lasów prywatnych nieurządzonych 62871 morg., lasów urządz. 12457 m., wyciętych a. niezadrzewionych 4149 m., danych za serwituty 6129 m., dawnych włościańskich 444 m., do osad miejskich należących 1869 mr., sadów dwor. 234, mr., sadów włośc. 56 m. Kolberg O. „Chełmskie obraz etnograficzny". Z materyałów pośmiertnych wydał J. Kopernicki. Kraków 1891, t. 2.

S **Chełm**, miasto w gub. lubelskiej. Według lustracyi ststwa chełmskiego z r. 1564 było w mieście. w obrębie parkanu, domów 100. W tych domach 121 komorników. Czynsz z domów zł. 10, od komorn. zł. 6 gr. 1½. Na przedmieści u było dom.148 po gr. 3 dających; w nich 99 komor. po gr. 1½. Łanów miejskich 14 ¼ z tych posiadali pop spaski i pop spieński pół łanu, po trzy ćwierci mieli wójt i organista. Ogrodów było 3 po 1 gr. Domów zw. biskupie w mieście i na przedmieściu było 12. po gr. 30 czynszu. razem zł. 12. Kramnic 20 po gr. 15 i kramnic nowych 3. Należały przeważnie do żydów. Na miejscu zw. Skomroszy Kąt 2 zagr. po gr. 24. Łaźnia w arendzie daje zł. 25 gr. 18. Piekarzów było 52 po gr. 8. szewców 21 po gr. 8. Jatek rzeźniczych 13 po kamieniu za gr. 30, w tej liczbie 4 wójtowskie. Targowe i składne daje w arendzie zł. 48. Żydzi dają szosu królewskiego zł. 30 i 12 funt. pieprzu. Podymne ze wsi ziemiańskich zł. 53. Ogółem zł. 265 gr. 23.

W skład statwa wchodziły wsi: Żółtańce. Serebryszcze, Rudna Niżna i Wyższa, Isajszyce. Czołczyce, Ochota. Nowosiołki, Stołpy, Wygnańce, Krzywa Wola, Dypułtycze, Wereszcze, Błonie. Żmódź z Drzyszczowem. Rozdziałów, Strupin, Krzywicza. Koczów, Siedliszcze, Butyń. Macoszyn. Strachosław z Wolą, Kosin z Wolą, Stolno. We wsiach tych było 25 młynów i foluszów w arendzie za zł. 500. Folwarki były: wygnaniecki, żółtaniecki. Chełmski, czołczycki, nowo-siółecki. siedliski i stoleński. Zwieziono w nich r. 1564 do gumien i żyta kóp 2054. z tego 1027 korcy krasnostawskich (po 21 na łaszt),wartości po gr 20, w ogóle zł. 684 gr. 20. pszenicy kóp 1376 (kor. 688 po gr. 28), jęczmienia kóp 520 (z 8 kóp 5 korcy po gr. 13), owsa kóp 1894 (z kopy korzec po gr. 10). grochu kóp 80 (korcy 40 po gr. 24), prosa 63 1/3 (z 4 kóp 3 korce po gr. 20), tatarki kóp 142 ½ (z 3 kóp 2 kor. po gr. 12). Ogółem ze zboża było 2201 gr. 2, a po strąceniu na siew i żywność czeladzi zł. 1760 gr. 25 den. 15).

Bory i lasy obfitowały w zwierza, lasy dębowe i bukowe dawały żer dla świń. Ogółem z całego starostwa było dochodu zł. 4883 gr. 11 den. 12, oprócz zwierzyny i komiąg wyrabianych w lasach. Od ststwa odpadły należące do niego poprzednio wsi: Chodcza i Petryłów z Wolą, zostawały one w „dożywociu gołem" Floryana Krajowskiego i czyniły zł. 441 gr. 13 den. 12. Barci zamkowe były: w Żółtańcach (40 z górą), w Nowosiołkach (37). Strachosławiu (do 40) i w kilku innych. Dały miodu około 13 ćwierci po grzyw. 3. w ogóle zł. 64. Do dziejów Ch. i okolicy odnoszą się prace:

Batiuszkow: „Chołmskaj a Ruś”. Petersburg. 1887, z 45 rycin. i mapą. Emil Bańkowski ks.: „Ruś chełmska od czasu rozbioru Polski. Lwów. 1887. str. 248.

Chełmiec, wś, pow. krasnostawski, gm. Kraśniczyn, par. Surchów. Ma 38 osad włośc., 253 m. gruntu włośc. i folw. należący do dóbr kraśniczyńskich, własność prywatna. R. 1827 miał 9 dm., 66 mk.

Chlewiska 2.) **Ch.,** wś, pow. lubartowski. W r. 1676 płacą tu pogłówne od 44 poddanych.
3.) Ch., wś pow. lubartowski, gm. Berejów, par. Syrniki. W 1827 r. liczyły 25 dm., 195 mk.

Chłaniów, folw. z wsią Chłaniów i Chłaniówek, pow. krasnostawski, gm. Żółkiewka, par. Chłaniów, od Lublina w. 49, od Krasnegostawu w. 28, od Szczebrzeszyna w. 14, od Zółkiewki w. 7, od drogi bitej w Izbicy w. 18, od Łukowa w. 120, od rzeki spławnej Wieprza w. 18. Nabyte w r. 1869 za rs. 75,000. Ogólnej powierzchni mają m. 1989, a mianowicie: w gruntach ornych i ogrodach m. 961, w łąkach m. 166, w pastwiskach prętów 277, w lasach m. 730, w nieużytkach i placach m. 130. Budowli dworskich murowanych , drewnianych 13. Wieś Chłaniów ma osad 61 z uposażeniom gruntu ogólnem m. 481. Kośc. drew. z XVIII VI. 1827 było tu 58 dm., 349 mk. Par. Ch. dekan. krasnostawskiego liczy dusz 1683. A. Pal.

S **Chłaniów**, wś, pow. krasnostawski. W roku 1564 istnieje tu kościół parafialny. Wieś wspom. w dok. z r. 1465.

Chłaniówek, wś, pow. krasnostawski, gm. Żółkiewka, par. Chłaniów, ma 18 osad włośc.,
214 m. gruntu włośc.

Chłopków, 1.) wś, pow. zamojski, gm. Rodecznica, par. Mokrelipie. W 1827 r. było tu 68 dm., 400 mk.

Chmiel, wś i folw., pow. lubelski, gm. Piotrków, par. Krzczonów. W r. 1827 liczył 71 dm. i 220 mk. Donacya Chmiel i Brzostówka z wsiami tejże nazwy. Rozległość nomenklarury Chmiel (w r. 1844) wynosiła m. 3418, zaś Brzostówki m. 2328; razem 5746.

Chmielek, wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Łukowo. Cerkiew parafialna dla ludności rusińskiej. Ch należy do ordynacyi Zamojskich. W 1827 roku było tu 173 domów i 1198 mieszk. Br. Ch.

Chmielita, folw., pow. włodawski, gm. Romanów, par. Wisznice.

Chmielnik,6.) **Ch.** *Stary* i *Nowy*, wieś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Wronów, par. Końskawola.
7.) Ch., wś i folw., pow. lubelski, gm. Wojciechów, par. Bełżyce. W 1827 r. było tu 30 dm., 148 mk. Folw. Ch. i Góra, z wsiami Ch.: Nowy Ch., Góra, Nowa Góra, odległe od Lublina w. 26, od Bełżyc w. 5, od drogi bitej w Kurowie W. 17, od rzeki Wisły W. 18. Nabyte w r. 1867 za rs. 35,700. Rozlegrość dworska wynosi m. 1264 a mianowicie, w gruntach ornych i grodach m. 1053, w łąkach m. 20, w lasach m. 157, w nieużytkach i placach m. 34; budowli dworskich murowanych 4, drewnianych 25. Wiatrak. Dobra posiadają pokłady kamienia białego, zwanego opoką, do budowli zdatnego. Wś Ch. osad 53, gruntu m 752; Nowy Chmielnik osad 6, gruntu m. 41; Góra osad 11, gruntu m. 8; Nowa Góra osad 5, gruntu m. 31. *A. Pal i Br. Ch.*

S **Chmielnik** 2.) u Dług. *Chmielnik Mazur*, wś. pow. lubelski. W połowie XV w. należała do par. Wojciechów. R. 1531 ma 5 ½ km., łan., młyn wodny. W r. 1676 jest tu 7 właścicieli. Fran. Słotwiński wiceregens grodu lubel. Płaci od 80 poddanych, 5 dwor. 5 osób z rodziny. Inni właściciele dają pogłówne od 15 osób z rodzin i 39 dworskich. Ob. Smoleńcowa Karolina. „ Wieś Ch." (Wisła, t. III. 237-252).

Chmielów, 5.) **Ch.,** wieś i folw., nad rzeką Piwonią, pow. włodawski, gm. Dębowa Kłoda, par. Parczew, ma 1878 m. rozl., (w tem 1047 m. dworskiej), glebę żytnią, 32 dm., 221 mk., z tych 56 rz. kat. Rzeka Piwonia dzieli tę wś na część półn., która się zowie „Koroną", i na część płd., zwaną „Litwą"; według podania rzeczka ta stanowiła tu istotnie granicę Korony od Litwy a za dowód tego służyć mają znajdywane w niej duże kamienie, jakoby graniczne. R. 1827 Ch. miał 31 dm., 138 mk.
Chochłów, r. 1531 *Volhow*. przys. wsi Hulcze w pow. sokalskim. Posiadał w r. 1531 kościół par. łaciński. Do parafii należały wsi: Hoyce (Hulcze), Winniki, Dłużniów, Wyżłów, Lewce i Myców. Mała wioska zlała się później w jedną całość z większym Hulczem, a parafia upadła widocznie. W spisach pob. z r. 1578 podano: Chochłów i Hulcze w par. Tyszowce. Szymon Mirecki (z Mircza) płacił tu od 7 ½ łan., 4zagr. 4 zagr., 3 rzem.. 8 kom.

Chodel, *Chotel*, os., przedtem mko, pow. lubelski, gm. i par. Chodel, odl. od Warszawy 154 w., od Lublina w. 35, od Opola 14, od Bełżyc 14 i od Wisły 14. posiada kościół par. murowany, urząd gminny, szkołę początkową, dom przytułku dla starców i kalek, garbarnię i cegielnię. W 1827 r. było tu 57 dm. i 387 mk., w 1860 r. liczył 74 dm, i 582 mk. Założone w 1440 r., dla braku odpowiednich warunków nie mogło się rozwinąć należycie i pozbyć się cechy wiejskiej osady. Najpomyślniej stosunkowo musiało tu być za dziedzictwa jezuitów, którzy posiadali Ch. wraz z przyległym Ratoszynem i Godowem. Założyli tu oni piękny ogród i swą letnią siedzibę, zbudowali kaplicę Matki Boskiej Loretańskiej. Verdum wtedy widział tu sklepiony ratusz trwałej budowy i drewniany szpital, należący do kolegium jezuickiego w Lublinie (str. 116 wyd. Liskego). W XVIII wieku Ch. stał się napowrót wioską, później znowu figuruje jako miasto do 1825 r. Odtąd do 1838 zamieniony na osadę wiejską, należy do gminy Ratoszyn. Wskrzeszony na nowo jako miasto, wlecze swą, egzystencyą do 1866 r. Nie było tu ani fabryk, ani jarmarków, nawet targów zwykłych; ludność cała oddaje się rolnictwu.

Główną ozdobą, Ch. stanowi kościół parafialny w stylu ostrołukowym, wzniesiony przez Bernarda Maciejowskiego, kasztelana lubelskiego (ojca Samuela), około 1530 r. Kościół ten zbudowany z cegły bez tynku, ma wieżę o pięciu kondygnacyach, wysoką, na 109 stóp, zakończoną blankami. Znajdują, się tu marmurowe pomniki w całej postaci samego fundatora i drugiej jego żony. Rysunek i opis tego kościoła podał Tyg. Ill. (z 1867 r. t. XV str. 4). Par. Ch. dekanatu lubelskiego 5308 dusz liczy. Gmina Ch. należy do s. gm. okr. I w os. Bełżyce. Garbarnia i cegielnia w os. Chodel, młyny 4, tartaki 2 i cegiel., ludn. 3511. Dobra Ch., składające się z fol. Ratoszyn i Jeżów, z nomenklatur Przytyk, Budzyń i Kawenczyn oraz osady Chodel, wsi Ratoszyn, Jeżów i Budzyń, należały niegdyś do funduszów komisyi edukacyjnej. Rozległość ogólna wynosi m. 3,943 a mianowicie: folw. Ratoszyn grunta orne i ogrody m. 1263, łąk m. 30, pastwisk. m. 16, lasu m. 1871, wody m. 49, zarośli m. 39, nieużytki i place m. 14, razem m. 3283; folw. Jeżów grunta orne i ogrody m. 517, łąk m. 112, past. m. 16, wody m. 4, nieużytki i place m. 16, wody m. 4, nieużytki i place m. 11, razem m.

660. Budowli murowanych 1, z drzewa 26; terytoryum dóbr przerzyna rzeczka Chodelica; znajdują się tu 3 stawy przynoszące dochód z rybołóstwa, dwa młyny, tartak i smolarnia. Chodel ma osad 126, gruntu m. 1551; wś Ratoszyn osad 93, gruntu m. 1691; wś Jeżewo osad 8, gruntu m. 198; wś Budzyń osad 12, gruntu m. 147. *A. Pal. i Br. Ch.*

S **Chodel**, os. miej., pow. lubelski, w r. 1569daje szosu fl. 4, czopowego fl. 16. R. 1676 mieszczanie płacą pogłówne od 104 głów, a w przyległych wioskach Ratoszynie i Godowie jest 283 głów. Ob. Dr. Wł. Olechnowicz: „ Narzędzia krzemienne z okolic Ch.” („Światowit” t. II)

Chodel, *Chodelica*, *Chodlik*, rz., bierze początek z połączenia się kilku drobnych strumieni, wypływających ze wzgórzystej i po części lesistej okolicy na południe od Bełżyc w pow. lubelskim między Wierzchowiskami a Kłodnicą. Płynie w kierunku zachodnim do Chodla, zwraca się więcej ku północy i płynie śród lesistej i nizkiej okolicy przez Chodlik, Zmijowiska, Kłodnicę, Wilków i ubiegłszy 5 ½ mil wpada pod Zastawem do Wisły z prawego brzegu. W biegu swym tworzy liczne stawy, dostarczające wody tartakom i młynom, z których największy jest młyn amerykański w Rudzie pod Opolem. Niedaleko ujścia swego Ch. zabiera wody jezior Rybackiego, Kłodnickiego i Szczekarkowskiego, będących właściwie łachami Wisły, których wody odpływają, strumieniami do rzeki Chodel pod wsią Podgórze. Długa 30 w. *Br. Ch.*

Chodlik, nad rz. Chodlik (ob. Chodel), pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Karczmiska. W 1827 r. było 29 dm., 183 mk., obecnie jest 39 dm., 333 mk. Młyn wodny. *H. W.*

S **Chodlik**, wś, pow. nowoaleksandryjski, (Puławy). W r, 1676 należy do par. Kazimierz, daje pogłówne od 48 poddanych.

Chodywańce, wś, pow. tomaszowski, gm. Jarczów, par. Chodywańce, o 112 w. od Lublina, o 14 od Tomaszowa, o 42 od Bugu. Posiada kościół par. od 1425 r. istniejący; obecny jest drewniany, przez Grabowskich w 1757 wystawiony; dom schronienia starców i kalek. Ch. mają także cerkiew paraf. dla rusinów erekcyi niewiadomej, 1766 r. już istniała a należały do niej filie Jurów o 1 w. i Jarczów o 4 w. Wieś ta leży o 3 w. od pasu granicznego Galicyi. W 1827 r. było tu 53 dm., 259 mk. Par. Ch. dek. tomaszewskiego 870 parafian liczy. Fol. Chodywańce z attynencya, Plebanka i łąką Dolne osady zwana, tudzież z wsią Chodywańce, nabyte były w r. 1871 za rs. 38,000. Rozległość ogólna wynosi m. 1668. a mianowicie grunta orne i ogrody m. 929. łąk m. 208, pastwisk m. 267, lasu m. 241, w nieużytkach i placach m. 11; płodozmian zaprowadzony 4, 8 i 12-polowy; znajdują, się pokłady torfu. Budowli dworskich murowanych 1, z drzewa 21; wś Ch. osad 65, gruntu m. 997. *A. Pal i Br. Ch.*

Choinka, wś, pow. lubelski, gm. Konopnica, par. Czwartek.

Chojeniec, wś, pow. chelmski, gm. i par. Siedliszcze, od m. Lublina w. 42, od Chełma w. 28, od st. poczt. Piaski w. 14, od dr. żel. w Inkowie w. 91, od rzeki Wieprza w. 3. Folw. nabyty w r. 1865 za rs. 16,950. Rozległość wynosi m. 1,414, a mianowicie:

grunta orne i ogrody m. 200, łąk m. 472, pastwisk m. 145, lasu m. 559, zarośli m. 24, nieużytki i place m. 12. Budowli murowanych 1, z drzewa 9; wś Ch. odsad 29, gruntu m. 772. R. 1827 miała 21 dm., 87 mk. Do r. 1859 tworzył Ch. osobną parafią gr. Un. dek. lubelskiego. Zowią tez Ch. Chojęcin. *A. Pal., Br. Ch.*

Chojno 3.) **Ch**. *stare* i *nowe*, wś. i fol. pow. chełmski, gm. i par. Siedliszcze. W 1827 r. było 69 dm. i 508 mk. Dobra Ch. stare i nowe i Ch. nowe lit. A. D., składające się z fol. Ch. i Lipówki oraz wsi Ch. stare, Majdan Wojciechów, Majdan Anusin, odległe od Lublina w. 40, od Chełma w. 28, od Krasnegostawu w. 24, od Siedliszcz w. 8, (droga bita przechodzi przez territoryum), od dr. żel. :Nadwiś. w. 8, od rzeki Wieprza w. 6, nabyte w 1875 za rs. 77,500; ogólna rozległość m. 3630 a mianowicie: fol. Chojno grunta orne i ogrody m. 922, łąk m.271, pastwisk 26, lasu m. 1486, razem m. 3077; budowli murowanych 8, z drzewa 18; fol. Lipówka grunta orne i ogrody m. 392, łąk m. 40, pastwisk m. 58, nieużytki i place m. 21, razem m. 511; budowli murowanych 2, z drzewa 4; znajduje się też browar piwny, pokłady wapna, kamienia zwanego opoką, kredy i torfu; wś Chojno stare osad 26, gruntu m. 609; wś Majdan Wojciechów osad 12, gruntu m. 165; wś Majdan Anusin osad 13, gruntu m. 106. *Br. Ch., A.Pal.*

Chojny, 9.) **Ch.,** os., pow. lubelski, gm. Konopnica, par. Kalinowszczyzna.

Cholewianka, fol., pow. nowo-aleksandryjski, gm. Karczmiska, par. Kazimierz, o 42 w. od Lublina, o 14 od Puław, o 4 w. od Kazimierza. Ma 17 mk. Ch. ma 309 m. rozl. a mianowicie: grun. orne i ogrody m. 197, łąk m. 30, zarośli m. 76, nieużytki i place m. 3, budowla drewniana 1; znajdują się bogate pokłady kamienia wapiennego w blizkości Wisły; folwark ten świeżo oddzielony od dóbr Karczmiska i Rzeczyca. *A. Pal.*

Chomejowa wola, wś. i folw. nad Bystrzycą, pow. radzyński, gm. Biała, par. Radzyń. W 1827 r. było tu, 31 dm., 206 mk., obecnie liczy 32 dm., 360 mk., i 757 morg. obszaru.

S **Chomejowa wola**, w XVI w. *Wola chomieynowa*, wś. pow. radzyński. W r. 1531 płacą tu od 1 łanu i młyna. R. 1552 Jan Roszkowski, pisarz ziemski lubel. Od 11 osad, 1 koła młyń.; 1580 r. Katarzyna Chomejowa od 1 włoki osiadłej fl. 1. Ob. Wola chomejowa (t. XIII). Por. też dok. z 1198 r. (Kod. W. n. 34).

Chomęciska wielkie, *Ch. małe* i *Ch. szlacheckie*, trzy wsie, pow. zamojski, gm. i par. Stary Zamość. Znajduje się stacya pocztowa. W 1827 r. było 66 dm. i 451 mk. Na gruntach Ch. znajduje się jezioro mające 50 morg. obszaru.

Chorostyta, *Horostyta*, wś, pow. włodawski, gm. Krzywowierzba, par. Chorostyta. Cerkiew par. dla ludno rusińskiej, fundacyi Kopciów. W 1827 r. było tu 54 dm., 265 mk., obecnie zaś 68 dm., 456 mk. i 2873 m. obszaru. Ch. należała niegdyś do dóbr opolskich i zostawała w ręku Kopciów, później Szlubowskich i Sierakowskich. Dotąd przechował się tu starożytny skarbczyk, murowany, piętrowy, z czas.)w dziedziców Kopciów z początku XVII wieku. *Kaj. Kr.*

Choroszczanka, *Choroszczynka*, wś i folw., pow. bialski w gub. siedleckiej, gm.

Połoski, par. Piszczac. Cer. par. dla ludności rusińskiej b. dek. kodeńskiego, erygowana 1752 przez Augusta III. W 1827 r. było tu 79 dm., 481 mk. Obecnie liczy 38 dm., 268 mk. i 2609 morgo obszaru.

Chorupnik, wś, pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków. Ma. 40 osad włośc., 672 m. gruntu włośc. a 1072 dworskiego. Folw. należy do dóbr Gorzków. R. 1827 Ch. miał 31 dm., 187 mk.

Choszczów, wieś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Kurów, par. Markuszów. W 1827 r. było tu 18 dm., 104 mk.

Chotycze, wś i folw., pow. konstantynowski, gm. Czuchleby, par. Niemojki. Posiadały cerkiew par. dla ludności rusińskiej, szkołę początkową. W 1827 r. było tu 27 dm. i 123 mk., obecnie liczy 26 dm., 318 mk. i 1518 m. obszaru. Ch. dobra mają 3056 m. obszaru i są własnością Seweryna Wężyka. *Rz.*

Chotyłów, folw., pow. bialski, gm. Połoski, par. Piszczac. Jest tu stacya dr. żel. war. teres. i st. pocztowa, odległa o 174 w. od Warszawy. W 1827 r. było tu 10 dm. i 49 mk., obecnie Ch. liczy 13 dm., 137 mk. i 1055 morg obszaru. Położenie płaskie, gleba żytnia l-ej klasy.

Chruślanki *Józefowskie* i *Mazanowskie*, wsie, pow. nowoaleksandryjski, gm. Józefów, par. Prawno. Jest tu młyn i tartak wodny. R. 1827 Ch. Józefowskie liczyły 3 dm. i 21 mk., Ch. mazowieckie zaś 25 dm. i 178 mk.

Chruślina, wieś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Godów, par. Boby. W 1827 r. było tu 55 dm., 373 mk. Folw.Ch., 40 włók rozl., obecnie ulega parcelacyi.

S **Chruślina**, r. 1676 *Chroślina*, wś, pow. nowoaleksandryjski (Puławy). W r. 1676 płacono tu od 164 poddanych, 11 dwor., 3 osób szlach.Dziedzicem był Tom. Głuski.

Chruszczów, wieś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Drzewce, par. Bochotnica; obecnie mas 16 dm., 116 mk. W 1827 r. było tu 14 dm. i 123 mk. H. W.

Chrzanów, 3.) **Ch**., *szlachecki* i *ordynacki*, dwie wsie, pow. janowski, gm. Chrzanów, par. Góraj. Od Goraja 1 mila, okolica górzysta ale urodzajna i lesista. Ch. posiada browar wyrabiający rocznie za 1980 rs. W 1827 r. w Ch. ordynackim było 113 dm., 587 mk.; Ch. szlachecki 35 dm. i 306 mk. Gmina Ch. należy do s. gm. okr. IV w Godziszowie, liczy 6,856 mk. Składa się z 14 wsi i 8 fol. Urząd gm. we wś Chrzanowie. Ziemia gliniasta, gdzieniegdzie sapowata. Gospodarstwo 3-polowe. Cała gm. bardzo górzysta. Wody wiosenne i jesienne czynią, duże szkody, stałej zaś wody brak. Wieś Otrocz odznacza się przemysłem, włościanie wypalają tu dziegieć. Pszczelnictwo przynosi też duże dochody, do 1500 rs. rocznie. Lasy, po większej części do ordynacyi Zamojskich należące, w dobrym stanie. Pomiędzy wś Ładą i Maliniem są trzy ogromnych rozmiarów kopce, a we wsi Batorzu znajduje się zamczysko, mające 1/8 wiorsty obwodu a 150 stóp wysokości. W skład gminy wchodzą wsie: Branew szlachecki i ordynacki i Branew folw., Branewka, Maliń, Ch. szlachecki i ordynacki, Jabłonowiec folw. Dobra Ch. szlachecki składają się z folw. Ch. szlachecki, a attynoncyą Zalesie, folw. Jabłonowiec, Dalekowice i Branew, tudziez wsi Ch.

szlachecki i Branew szlachecki. Rozległość ogólna wynosiła m. 2754, lecz w skutek sprzedaży folw. Jabłonowca m. 1010, folw. Dalekowic m.337, folw. Braniewa m. 695 i gruntów porozrzucanych pomiędzy włościańskiemi m. 78, obecnie pozostało przy folw. Ch. szlachecki z przyległością Zalesie m. 711, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 558, łąk m. 24, lasu m. 101, nieużytki i place m. 24, lasu m. 101, nieużytki i place m. 27, płodozmian 11 i 8-polowy. Budowli murowanych 9, z drzewa 18; znajdują się tu pokłady kamienia wapiennego. Wś Ch. zlachecki osad 71, gruntu m. 1435. Wś Branew szlachecki osad 23, gruntu m. 659.

S 3.) **Ch.,** wś, pow. lubelski, par. Chodel. W połowie XV w. dawała dziesięcinę kościołowi w Kłodnicy. (L. B. II, 547). W r. 1676 St. Chrzanowski płaci tu od 5 dwor. i 3 osób z rodziny.
4.) **Ch.,** wś pow. janowski, ob. *Góraj*.

Chrząchów i *Chrząchówek*, dwie wsie przyległe, pow. nowoaleksandryjski, gm. Kurów, par. Końska-wola. W 1827 r. Crząchów liczył 45 dm., 335 mk., Chrząchówek zaś 42 dm. i 297 mk. *Br. Ch.*

Chudowola, 2.) Ch., wś, pow. lubartowski, gm. Chuda Wola, par. Rudno. Jest tu urząd gm. W 1829 r. Ch. Wola liczyła 16 dm., 61 mk. Gmina Ch. należy do s. gm. okr. I w os. Michów, st. pocz. w Lubartowie; w gm. są 2 garbarnie, 3 młyny wodne. 2 szkoły początkowe, lud. 4,187. W skład gminy wchodzą: os. Michów, wsie: Rudzienko z fol., Mieszko, Podgórze, Elżbiecin, Majznerzyn, Ujazdówek, Katarzyn, Anielówka, Przechody, Węgielce, Drewnik, Ostrów szlachecki, Chudawola, Serafin, Adamówka, Skrobaka, Ostrów wielki, Szczuchnia. Dobra Ch. lit. A. składają się z fol. Szczuchnia lub Chuda Wola A., z wsi Chuda wola, Węglice i Majznerzyn; od Lublina w. 35, od Lubartowa w. 21, od Kocka w. 14, od Łukowa w. 35, od rzeki Wieprza w. 2. Rozległość wynosi m. 812, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 260, łąk m. 55, pastwisk m. 63, lasu m. 265, zarośli m. 48, nieużytki i place m. 121; pokłady torfu, młyny wodne 2, folusz, tartak i cegielnia; rzeka Wieprz i rzeczka Minja płyną, przez terrytoryum dóbr; wś Chuda Wola osad 6, gruntu m. 63; wś Węglice osad 5, gruntu m. 102; wś Majznerzyn osad 55, gruntu m. 445. Fol. Ch. lit. B. z wsiami: Drewnik, Węgielce i Katarzyn, w par, Rudno; rozległość wynosiła m. 96; wś Drewnik, osad 4, gruntu m. 4; wś Węgielce osad 7, gruntu m. 118; wś Katarzyn osad 24, gruntu m. 287. *A. Pal. i B. Ch.*

Chutcze, majorat, pow. chełmski, gm. Buków, par. Sawin. Cerkiew dla ludności rusińskiej. Istnieje tu huta szklana, wyrabiająca szkła na 4826 rs. rocznie. W 1827 r. było tu 41 dm., 304 mk.; teraz jest ziemi włościańskiej 1147 morg., dworskiej 1544 morg. Dobra rządowe Ch. składadały się z wsi i folwarku Ch., młyna Krupydra, wsi Petryłowa, wsi Woli Petryłowskiej, Sierniawy, Majdanu we wsi Sierniawy. młyna Sierniawa, nomenklatury Bachus. Rozległość była wykazana m. 7827, w tem lasu m. 2433. *N. Krz. i A. Pal.*

Chutków, wś, pow. zamojski, gm. Suchowola, par. Krasnobród. R. 1827 r. było tu 62 dm., 338 mk. *Br. Ch.*

Chylin, 2.) Ch., wś, pow. chełmski, gm. Olchowiec, par. Sawin. Jest tu gorzelnia wyrabiająca rocznie za 40,000 rs. W 1827 r. Ch. miał 42 dm., 248 mk. Dobra Ch.

składają się z fol. Ch. i Magdzinek, tudzież wsi Ch.; od Lublina w. 58, od Chełma w. 23, od rz. Bugu W. 21. Nabyto w r. 1869 za rs. 33,900; rozległość wynosi m. 1946, a mianowicie: fol. Chylin grunta orne i ogrody m. 552, łąk m. 107, lasu m. 909, nieużytki i place m. 80, razem m. 1,648; płodozmian 10-polowy, budowli murowanych 9, drewnianych 16. Fol. Magdzinek grunta orne i ogrody m. 165, łąk m. 77, lasu m. 49, nieużytki i place m. 7, razem m. 298; płodozmian 7-polowy, budowli murowanych i drewnianych 2, pokłady torfu i marglu; wś Ch. osad 60, gruntu m. 813. *Br. Ch., A. Pal.*

Chyżowice, *Chiżowice*, wś, pow. hrubieszowski, gm. Jarosławiec, par. Trzeszczany. Istnieje tu (dawno przed r. 1742) cerkiew par. dla ludności rusińskiej. W 1827 r. Ch. liczyły 52
dm. i 332 mk. Dobra Ch. składają, się z fol. Ch., Wandzin i Zofin, tudzież wsi Ch.; od Lublina w. 110, od Hrubieszowa w. 10, od rz. Bugu w.20. Nabyte w r. 1858 za rs. 61,000; ogólna rozl. m. 1,568, a mianowicie: fol. Chyżowice grunta orne i ogrody m. 404, łąk m. 60, wody m. 15, lasu m. 354, nieużytki i place m. 28, razem m. 862; budowli murowanych 6, drewnianych 20. Folwark Wandzin grunta orne i ogrody m. 391, łąk m. 55, nieużytki i place m. 10, razem m. 456; płodozmian 9-polowy, budowli drewnianych 6. Fol. Zofin grunta orne i ogrody m. 160, łąk m. 61, lasu m. 24, nieużytki i place m. 5, razem m. 250; płodozmian 7 -polowy, budowli drewnianych 4; pokłady kamienia wapiennego i młyn wodny; wś Ch. osad 47, gruntu m. 530. *A. Pal., Br. Ch.*

Cichobórz, wś. i folw., pow hrubieszowski, gm Mienniany, par. Kryłów. W 1827 r. było tu 92 dm., 598 mk. W obrębie C. znajduje się jezioro Niżne. Rozległość folw. wynosi m. 2,153, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 883, łąk m 236, lasu m. 965, nieużytki i place m. 69; wś Cichobórz osad 71, gruntu m. 851. *Br. Ch. i A. Pal.*

Cicibór *wielki* i C. *mały* lub *Ciciborek*, dwie wsie, pow. bialski, gub. siedleckiej, gm. Sitnik, par. Biała, o 5 w. od. rz. Krzny. Ma cerkiew drewnianą, par dla ludności rusińskiej, erekcyi niewiadomej, ale powtórną erekcyą udzielił 1655 r. Adam Świderski, dziedzic C.; szkoła początkowa. W 1827 r. C. wielki liczył 15 dm., i 101 mk.; obecnie ma 20 dm., 237 mk. i 478 morg. obszaru. C. mały liczył 23 dm. i 137 mk.; obecnie ma 13 dm. i 157 mk., 306 morg. obszaru. Fol. C. 3 dm., 11 mk. i 1,228 m. obszaru. Gorzelnia, pokłady torfu i marglu.

Ciechanki, 1.) wś i folw., pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Łańcuchów. Jest tu gorzelnia wyrabiająca rocznie za 36, 000 rs.; w 1827 było tu 20 dm. 136 mk.
2.) **C.** *Krzesimowskie*, wś i folw. pow. lubelski, gm. Łuszczew, par. Łęczna. W 1827 r. było tu 27 dm., 127 mk. *Br. Ch.*

S **Ciechanki**, u. Dług. *Czechanky*, wś, pow. chełmski. Istniała już w XV w. (LB. II 537).

Ciechocin, wś i fol. pow. janowski, gm i par. Modliborzyce. *A. Pal. i F. O.*

Ciechomin, 1.) wś i folw., pow. łukowski, gm. Mysłów,par. Wilczyska, przy trakcie z Siedlec do Żelechowa, o 10 w od Żelechowa, o 23 w. od Łukowa, o 40 w. od Siedlec, o 13 w. od Krzywdy. Ma 274 mk.,44 dm., 2,500m ziemi. R. 1827 było 20 dm., 131

mk. Miejscowość lesista, płaska, grunta żytnie klasy I-ej i pszenne 2-ej (w szachownicy). Przed kilku laty rozparcelowano te dobra. W tejże gminie i par. wś włościańska Wola Ciechomska o 3 w. od C. na miejscu wyciętego lasu urządzona kolonialnie przez byłego właściciela dóbr C. p. Zakrzewskiego, ma 13 osad, 101 mk., 220 m. grun. *T. Ł.*

Ciecierzyn, 2.) **C.,** Wś, pow. lubartowski, gm. Niemce, par. Dyss. W 1827 r. było tu 31 dm., 200 mk. W XV w. C. należał do par. w Lublinie i stanowił Grota h. Rawa (Długosz I, 200). Dobra C. składają się z fol. C. i Baszki, tudzież wsi C. i Baszki od Lublina w. 7, od Lubartowa w. 17, od rz. Wieprza w. 10. Nabyte w r. 1878 za rs. 63,385; rozległość wynosi m. 1,358, a mianowicie: fol. C. grunta orne i ogrody m. 688, łąk m. 58, pastwisk m. 113. nieużytki i place m. 31. razem m. 891; płodozmian 9-polowy; budowli murow. 8, drewn. 6; fol. Baszki grunta orne i ogrody m. 440, łąk m. 13, pastwisk m. 13; nieużytki i place m. 2, razem m. 467; płodozmian 9-polowy; budowo mur. 1, drewno 3. Młyn wodny cylindrowy i pokłady kamienia wapiennego. Wś C. osad 34, gruntu m. 432; wś Baszki osad 17, gruntu m.217. *A. Pal, i Br.Ch.*

Cieleśnica, wś i fol., pow. konstantynowski, gm. Rokitno, par. Janów, odleg. o 1 milę od Janowa. Posiada szkołę początkową, gorzelnię, browar. W 1827 r. było tu 38 dm. i 301 mk.; obecnie liczy 63 dm., 528 mk. i 3,354 morg. obszaru, w tem dworskich 2,132 morg. Dobra C. mają obszaru 5.355 morgo i należą do Maryi Rosenwerth. C. od 1630 do 1810 r. należała do Radziwiłłów, stanowiąc część dóbr bialskich. Od Dominika Radziwiłła nabył C. Andrzej Serwiński, który rozumną i wytrwałą pracą opuszczoną wieś przekształcił i podniósł pod każdym względem. Zbudował piękny pałacyk, założył ogród, browar, gorzelnię, olejarnię, młyny, cegielnię, zaprowadził wyborowy inwentarz i zamyślał o hodowli jedwabników, dla których urządził obszerną plantacyą morw. W miejscowem archiwum znajdują się ciekawe dokumenta do dziejów C. od XVI w. (Tyg. Illustr. z 1878 r. N. 108). Dobra C. składają się z fol. C., nomenklatury Salusin i fol. Serwin. z attynencyami we wsiach Błonie i C. tudzież wsiami: C. i Błonie. Fol. Cieleśnica ma gruntu orn. i ogr. m. 927, łąk m. 342, pastwiska m. 3, lasy m. 608; nieużytki i place m. 27, razem m. 1927; budowli mur. 13, drewno 29. Fol. i nomenklatura Salusin grunt.a orne i ogrody m.641, łąk m. 20, lasu m. 168, nieużytki i place m. 15, razom m. 843; bud. mur. 1, drewno 5. Fol. Serwin grunta orn. i ogrody m. 150, łąk m. 26, lasu m. 718, nieużytki i place m. 9, razem m. 903; bud. drewn. 3; w attynencyach dwóch m. 29; wś Cieleśnica osad 48, gruntu m. 1,305; wś Błonie osad 54, gruntu m. 1356. *Rz., A. Pal.*

Ciemno, wieś, pow. lubartowski, gm. i par. Kamionka. W 1827 r. było tu 13 domów, 124 mk.

Ciepielówka, wieś, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par Opole, należy do dóbr opolskich. Posiada młyn do mielenia gipsu nawozowego.

Cieślanki, wś, pow. janowski, gm. i par. Zakrzówek.

Cieszkowizna, wieś i folw., pow. łukowski, gm. Gołąbki, par. Łuków, stanowi przedmieście Łukowa. Ma 6 dm., 147 mk.,602 m. gruntu pszennego klasy II, w pozycyi płaskiej. Folwark ostatniemi laty rozparcelowany; nadany grunt 83 m. wynosi. *T. Ł.*

Cieszyn, r. 1442 *Czieszin*, wś. pow. zamojski. Wspom. w dok. z r. 1442. W r. 1564 należy do par. kat w Skierbieszowie. Własność bisk. chełmskiego.

Ciołki, 1.) *Czółki*, wś, pow. zamojski, gm. Zamość, par. Sitaniec. W 1827 r. było tu 8dm. i 43 mk. Fol. C. od Lublina w. 85,od Zamościa w. 9, od rz. Wieprza w. 24. Rozległość wynosi m.728, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 358, łąk m. 106, lasu m. 240, zarośli m. 16, nieużytki i place m. 8; płodozmian 8 polowy; bud. Mur. 2, drewn. 8; pokłady kamienia wapiennego i torfu. Folwark ten został oddzielony w r. 1874 od dóbr Sitno.
2.) **C**., fol., pow. hrubieszowski, gm. i par. Horodło.

Ciośmy, wś ordynacka, pow. biłgorajski, gm. i par. Sól. W 1827 r. było tu 29 dm., 385 mk. Br. Ch.

Ciotusza, *Stara* i *Nowa*, wś i fol., pow. biłgorajski, gm. Majdan Sopocki par. Krasnobród. W r. 1827 r. było tu 71 dm., 402 mk., obecnie 1iczy około 500 mk. Posiada cerkiew dla ludności rusińskiej, filią par. w Majdanie Sopockim, a do czasów austryackich osobną parafialną. Otoczona zewsząd lasami bukowymi i jodłowymi, stanowi niejako oazę między dobrami ordynacyi Zamojskich. Należała niegdyś do Szeptyckich. Dobra C. składają się z fol. C. z attynencyą Róża i Józefówka; z wsią C. Stara, C. Nowa, Róża i Józefówka; od Lublina w. 112, od Biłgoraja w. 30, od dr. żel. w Jarosławiu w Galicyi w. 44. Nabyte w r. 1838 za rs. 37,350; rozl. wynosi m. 1,572, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 594, łąk m 31, lasu m. 837, zarośla i nieużytki m. 130, w osadzie karczemnej m.1; płodozmian 7 -polowy; bud. mur. 3, drewno 15, gorzelnia, młyn wodny, pokłady torfu i kamienia wapiennego szarego. Wś C. Stara, osad 28, gruntu m. 350; wś C. Nowa, osad 34, gruntu m. 350; wś Róża osad 17, gruntu m. 118; wś Józefówka osad 16, gruntu m. 95. *A. R. i A. Pal.*

Cisownik, *Cissownik* 1.) wś nad Bystrzycą, pow. łukowski, gm. Radoryż, par. Okrzeja. W 1827 r. było tu 15 dm., 162 mk.,i 439 morg. obszaru.

Cmiłów, wś, pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par Abramowice. W 1827 było tu 24 dm., 150 mk. *Br. Ch*.

S **Cmiłów**, u Dług. *Smylow*, wś, pow. lubelski. W XV w. siedzą tu częściowi dziedzice. Łany km. dają dziesięcinę (do 6 grz.) kościołowi w Lublinie. (L. B. II, 539) W r 1676 Smiłow ma 5 właścicieli płacących pogłówne od 65 poddanych i dwor. i 8 szlach.

Curyn, wś. i fol., pow. włodawski, gm. Horodyszcze, par. Wisznice. Dobra C., własność frankowskich, składają się z folw. C. i wsi Rowiny, od Siedlec w. 84, od Włodawy w. 35, od Wisznic w. 1, od Biały w. 21, od rzeki Bugu w. 18. Nabyte w r, 1858 za rs. 50,000; rozl. wynosi m. 2,865, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 554, łąk m. 375, pastwisk m. 390,lasu mor.1481, nieużytki i place m. 64, gospodarstwo 4 polowe, bud. mur. 1, drewn. 10, pokłady torfu; wś Rowiny osad 31, gruntu m. 927. *Kaj. Kr. i A. Pal.*

Cwientalka, *Cwimałka*, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Opole, par. Kluczowice. W 1827 r. było tu 18 dm., 138 mk.

S **Cwiętałka**, wś, pow. nowoaleksandryjski (Puławy), gm. Opole, par. Kluczowice. Należała do dóbr Kluczowice (ob.).

Cyców, wś i folw., nad rz. Świnią, pow. chełmski, gm. Cyców, par. Olchowiec. C. posiada urząd wójta gminy, sąd gminny, cerkiew par. dla rusinów erekcyi niewiadomej, 1768 r. przez Bąkowskiego potwierdzonej. R. 1768 należała do C. cerk. fil. Stręczyn, 1812 r. pogorzała i nieodbudowana. W C. cerkiew 1844 zgorzała. Obecna murowana. Młyn. tartak parowy, smolarnia. Wieśniacy trudnią się płóciennictwem i uprawą lnu. R. 1827 r, było tu 52 dm., 257 mk. Dobra C. mają dwa jeziora: Głębokie, liczące 12 morg. obszaru i Porosłe 5 morg. obszaru. Gmina należy do s. gm. okr. I w Cycowie, st. p. Łęczna, od Chełmu 28 w. W gminie istnieją 2 gorzelnie z prod. rocz. za 58000 rs., 6 smolarni, młyn parowy, 2 olejarnie, 4 cegielnie, 2 kopalnie wapna, kopalnia torfu, 8 szkółek elem., 3 cerkwie. Lud. 5475. Dobra C. składały się z folw. C., Stawek, Głębokie, Biesiadki. tudzież wsi: C., Głębokie, Stawek i Wola Cycowska; od Lublina w. 35, od Chełma w. 28, od Łęczny w. 12, od Siedliszcz w. 12, od Łukowa w. 84, od rz. Wieprza w. 12. Rozl. gruntów dworskich i lasów w ogóle wynosi m 4679, grunta probostwa m.108. Wś Cyców osad 49, gruntu m. 736; wś Głęboka osad 16, gruntu m. 249, wś Stawek osad 19, gruntu m. 249; wś Wólka Cycowska osad 12, gruntu m. 275.

S **Cyców**, r. 1564 *Czicow*, wś, pow. chełmski. W r. 1564 płaci od 13 łan., 10 zagr., 1 kom., 1 rzem., cerkiew.

Cycowe, jezioro we wsi Zielniki, pow. włodawski, w zlewie Wieprza wraz z przyległem mu jez. Dolne rozległe 90 morg. Br. Ch.

Cycowska wólka i *Cycowski kąt,* pow. chełmski, gm. i par. Cyców (ob.).

Cyłujki, wieś, pow. konstantynowski, gm. Swory, par. Swory. W 1827 było tu 18 dm. i 110 mk.; obecnie liczy rozl. M. 471 dm. 18, mk. 166. *Rz.*

Cynków, 1.) wieś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Drzewce, par Wąwolnica. Liczy 8 dm, 90 mk. Pod C ma swoje źródła rz. Bystra.
2) **C.,** u Dług. Czenykow, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławy). W XV w. należały do par. Bochotnica. W r. 1676 dziedzic Bochotnicy Łukasz Rostworowski płaci tu od 14 poddanych.

Czajki, 3.) cz., wś, pow. Krasnostawski, gm. czajki, par. Kraśniczyn, posiada urząd gminny, 7 osad włośc., 22 m gruntu włośc. Gmina Cz. należy do s. gm. okr. IV w Surhowie, st. p. Wojsławice, od m. pow. 13 w. Ludn. 4008. W skład gminy wchodzą: Aleksandrowski Kraśniczyn, Augustówka, Anielpol, Bończa, Brzeziny, Boniecka Wola, Czajki, Chełmiec, Drewniki, Franciszków, Kraśniczyn, Kraśniczyńska Wola, Łukaszówka., Olszanka, Stara wieś, Surhów, Surhowski. majdan, Wojciechów, Zalesie, Zalesie, Majdan, Żułów. *Br. Ch. i A. Pal.*

Czarna, 4.) **Cz.,** wś, pow. łukowski, gm. i par. Serokomla. W . było tu 12 dm., 140 mk., obecnie liczy 14 dm., 111 mk. i 292 mórg obszaru.
5.) **Cz.,** wś, powiat nowoaleksandryjski, gm Szczekartów, par. Opole. W 1827 r. było tu 20 domów, 129 mieszkańców.
S 4.) **Cz.,** wś nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski (Puławy), par Opole. Wś ma 53

mk., część zw. Czarna Księża 18 mk.

Czarne, 7.) **Cz.,** jezioro w dobrach Uścimów, pow. włodawski, gm. Uścimów. Leży w zlewie Wieprza, ma 44 morgo rozl., 12 sążni głęb. Woda do niego przypływa z jez. Uścimowskiego a odpływa rowem do rz. Piwonii.
8.) **Cz.,** jezioro pod Gościńcem, pow. włodawski, gm. Tyśmienica. Liczy 19 morg. rozl., leży w zlewie Wieprza.
9.) **Cz.,** jezioro w poblizu wsi Sosnowica, pow. włodawski, gm. Turna. Leży w zlewie Wieprza, ma 49 morg. rozl., brzegi lesiste i bagniste.

Czarnołozy, wś, pow. chełmski, gm. Rakołupy, par. Wojsławice. W 1827 r. było tu 9 dm. i 36 mk.

Czarnostocka Wólka, wś, pow. zamojski, gm. Rodecznica, par. Szczebrzeszyn.

Czarnowoda, wieś, pow. zamojski, gm. Suchawola, par. Krasnobród; 48 m. rozl., 30 mk.

Czarny- Stok, wś, pow zamojski, gm. Rodecznica, par. Szczebrzeszyn. R. 1827 liczył 100 dm., 662 mk., obecnie 75 dm., 635 mk., 2052 m. gruntu włośc. Leży przy trakcie ze Zwierzyńca do Frampola. W Cz. była gr. un. cerkiew filialna parafii Tereszpol, dek. szczebrzeskiego, erekcyi niewiadomej; 1699 już istniała, niegdyś osobną parafią była. *T. Ż.*

Czartorya, 2.) Cz., wś. pow. hrubieszowski, gm. Miączyn, par. Grabowiec.

Czartowczyk, wś, pow. tomaszowski, gm. Tyszowce, par Wożuczyn. W 1827 r. było tu 33 dm. i 172 mk. Rozl. wynosi m. 900, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 350, łąk m. 50, lasu m. 590, wieś Czartowczyk osad 40, gruntu m. 463.

Czartowiec, 1.) wieś, pow. tomaszowski, gm. Tyszowce, par. Łaszczów. Leży o 9 w. na półn. zach. od Łaszczowa na. wzgórzach po nad doliną rzeczki. Posiada cegielnię. R. 1827 miał 74 dm., 442 mk. Była tu. gr. unicka cerkiew par. erekcyi niewiadomej, z filią w Moratynie o 3 w., dek. tyszowieckiego. Przed 50 laty była też cerkiew filialna. w Siemnicach o 4 w. Dobra Cz. Wielki składają się z folw. Czartowiec Wielki i Kołnicha (?), tudzież wsi Cz. Wielki i Sobole. Rozl. wynosi m. 1221, a mianowicie grunta orne i ogrody m. 810, łąk m. 186, lasu m. 102,. nieużytki i place m. 26; obfite pokłady torfu znajdują. się. Wieś Czartowiec Wielki osad 55, gruntu m. 716; wieś Sobole osad 19, grutu m. 217. 2) Cz., wś, pow. hrubieszowski, gm. Moniatycze, par. Horodło. W 1827 r. było tu 23 dm., 105 mk. Była. tu grecko-unicka. cerkiew fil. parafii Moniatycze w dek. horodelskim, erekcyi niewiadomej, drewniana.

Czasławice, wieś pow. nowoaleksandryjski, gm. Drzewce, par Bochotnica, leży przy drodze żelaznej Nadwiślańskiej. Liczy 3 dm. i 268 mk. *Br. Ch.*

Czech, osada, pow. radzyński, gm. Suchowola, par. Parczew; 1 dom, 11 mk., 3 morgi.

Czechów, 1.) wś i folw., pow. lubelski, gm. Konopnica, par Lublin. W 1827 r. było tu 9 dm., 80 mk. Ob. Długosz (I. 200)

Czechówka, 1.) wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec. W 1827 r. było tu 11 dm. i 67 mk. Folw. Cz. z wsią tejże nazwy, od Lublina w. 83, od Hrubieszowa w. 21, od Wojsławic w.5, od Kowla w. l00, od rzeki Wieprza w. 33. Rozl. wynosi m. 225, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 122, łąk m. 12, lasu m. 80, nieużytki i place m. 12; młyn wodny. Wś Cz. osad 9, gruntu m. 98. Folwark powyższy powstał w r. 1868 z oddzielenia od dóbr Białowody.

2.) **Cz.** *górna*, wś, pow. lubelski, gm. Konopnica, par. Kalinowszczyzna. W 15 wieku wraz z Cz. dolną była własnością Skarbka Piwko z Zastępów h. Habdank, do którego należał też i poblizki Czechów. Później sama Cz. górna była własnością, Jana Bychowskiego, w końcu zaś 18 w. przeszła do Tarłów. W 1827 r. było tu 19 dm. i 99 mk. Cz. dolna zaś liczyła 13 dm. i 147 mk., obecnie weszła w skład terytoryum Lublina. Rzeczka Czechówka dzieli obie powyższe miejscowości. Folw. Cz. górna z osadą, Choinki z wsią, Cz. i Choinki, nabyty w r. 1878 za rs. 36,500. Rozl. wynosi m. 618, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 454, łąk m. 24, pastwisk m. 1, wody m. 14, lasu m. 95, nieużytki i place m. 30. Bud. mur. 3, drew. 15; młyn wodny, stawy z rybołówstwem; przepływa rzeczka bez nazwy; w niektórych miejscowościach są, pokłady kamienia wapiennego. Wś Cz. osad 19, gruntu m. 155; wś Choinki osad 3, gruntu m. 9.

Czechówka, rzeczka, bierze początek koło wsi Sławinka w pow. lubelskim, płynie pod Lublinem, między wsią Cz. górną, a Cz. dolną i ubiegłszy 1 milę, wpada do Bystrzycy z lewego brz. w Lublinie.

Czemierniki, 1.) osada, przedtem mko, nad rz. Tyśmienicą, pow. lubartowski, gm. i par. Czemierniki. Odległe od Lublina 42 w., od Warszawy 154 w. Posiadają kościół par. murowany, urząd gminny, szkolę początkową, kasę wkładowo-zaliczkową. Odbywa tu się sześć jarmarków w ciągu roku. W 1827 r było tu 135 dm. i 931 mk.; w 1860 r. było 194 dm. i 1408 mk., w tej liczbie 315 izr.; obecnie liczą 184 dm. (13 mur.), 2016 mk. (659 izr.). Z zakładów fabrycznych istnieje tu tartak parowy o sile 20 koni, 2 olejarnie, browar piwny produkujący za 1500 rs. rocznie, cegielnia, mydlarnia, młyn wodny. Cz. zostały miastem w roku 1509, za Zygmunta I; staraniem Mikołaja z Dąbrowicy Firleja, otrzymały prawo magdeburskie.

W r. 1622 Henryk z Dąbrowicy Firlej, biskup płocki, wystawił tu wspaniały pałac i założył tak piękno ogorody, że Cz. słynęły w kraju jako jedna z najpiękniejszych miejscowości. Mieszkalna część tego pałacu zbudowaną była w stylu włoskim,a całość stanowiła rodzaj fortecy, opatrzonej bastyonami a otoczonej stawem i fossą. Pałac dawny dziś nie istnieje, a ten który obecnie w Cz. widzimy nie odznacza się wcale architekturą, wyglądając jak duża, nieozdobna kamienica. Tenże biskup Henryk Firlej wystawił tu piękny kościół, o dwóch widach, w r. 1620 r., który przed dwoma laty z ofiar parafian i staraniem miejscowego proboszcza. ks. Mleczki zupełnie wyrestaurowany został. W r. 1624 podczas zarazy w Krakowie przebywał tu czas jakiś Zygmunt z całym dworem. W r. 1813 Cz. uległy wielkiej klęsce pożaru i od tego czasu niejednokrotnie pożary to miasto nawiedzały, a szczególniej dały się we znaki w ostatnich kilku latach. Dobra Cz. w pierwszej połowie bieżącego wieku

należały do Radziwiłłów, następnie były własnością Zygmunta Krasińskiego. Za czasów Radziwiłłów urządzał tu gospodarstwo słynny agronom niemiecki Thaer; niedokładnie obeznany z tutejszemi stosunkami, poczynił nakłady, które potem żadnej nie przyniosły korzyści.

Około roku 1860 gospodarstwo tutejsze należało do najlepiej urządzonych w kraju, a jego administrator Nozdrowicz otrzymał nagrodę w medalu na wystawie lubelskiej. Hodowla, jedwabników była niegdyś w Cz. bardzo rozwiniętą; świadczy dziś o tem wielka ilość drzew morwowych, znajdujących się w miejscowym ogrodzie. Lasy tutejsze starannie urządzone mają 3374 m. obszaru. Obecnie dobra Cz. pozostają w dzierżawach pojedyńczemi folwarkami Par. Cz. dek. lubartowskiego 9147 dusz liczy. Gmina Cz. należy do sądu gm. okr. III w Leszkowicach, st. p. w Kocku. Ludności 4672. Dobra Cz. składają się z osady Cz., folwarków Cz., Skruda, Bełcząc, awulsu Tarchówka i młyna wodnego na rzece Wieprzu, zwanego Binduga, z nomenklaturami: Brzeziny, Stok-Stoczek, Ludmirów, Zapowiedek; tudzież wsi: Stoczek, - Skoki i Bełcząc. Dobra są własnością hr. Krasińskiego. Wś Bełcząc os. 77, gruntu m. 1467; wieś Stoczek osad 42, gruntu m. 1246; wieś Skoki osad 38, gruntu m. 1199.

2.) **Cz**., wś, pow. lubelski, gm. Jaszczów, par. Biskupice. W 1827 r. było tu 20 dm. i 150 mk. *Br. Ch.*

S **Czemierniki**, os. miej., pow lubartowski. W połowie XV w. jest to wieś mająca kościół drewniany p. w. św. Wincentego. W r. 1531 wś. Cz. płaci ze Stokiem i Stoczkiem od 11 1/9 m. i młyna. W r. 1667 płacą tu pogłowne od 206 mieszczan i 12 żydów.

Czeputka, wś, pow. włodawski, gm. Romanów, par. Wisznice; odl. od Włodawy 3 mile. W 1827 r. było tu 36 dm., 274 mk.; obecnie liczy 45 dm., 306 mk. i 1,040 mórg obszaru. Należy do dóbr Romanów, będących własnością Kraszewskich. *Br. Ch.*

Czerkasy, wieś, pow. tomaszowski, gmina Czerkasy, par. Łaszczów, dawniej przedmieście miasteczka, obecnie osady Łaszczów, położona nad rzeczką Huszwią, o 16 w. od Tomaszowa, posiada roli ornej mórg 443, łąk 142 mórg, dm. mieszk. 38, ludności 278 dusz. Siedziba urzędu gminnego t. n.; gmina należy do s. gm. okr. III w Łaszczowie, ma 4.978 mk.; stacya poczt. w Tyszowcach. Gminę Cz. składają wsie: Czerkasy, Podhajce, Domaniż, Małoniż, Dobużek, Podlodów, Nabroż, Kmiczyn, Żerniki, Ratyczów, Kryszyn, Staniatyn i osada Łaszczów. Kościołów rz. kat. w gminie dwa, cerkwi prawosławnych 7, szkółek początkowych pięć. Zakłady przemysłowe: fabryka krochmalu (ob. Podlodów), młynów wodnych 4 na rzeczce Huszwi, przepływającej środkiem gminy. Przy urzędzie gminnym kasa pożyczkowa, której pierwotny fundusz zakładowy, pochodzący z kar zasądzanych przez były sąd gminny, wynosił rs. 566 kop. 45. *S. S.*

S **Czerkasy**, wś, pow. tomaszowski, wspom. w dek. Z r. 1464, nadane kanonikom lwowskim. R. 1578 płaci od 2 ½ łan., 7kom., 2 rzem.

Czermno, 3.) Cz., wieś, pow. tomaszowski, gm. i par. Tyszowce. Leży w pobliżu osady Tyszowce, nad rz. Huczwą. Tu według domysłu Michała Balińskiego istniał

stary słowiański gród Czerwińsk (?). W 1827 r. było tu 51 dm. i 367 mk. Dobra Cz. składają się z folw. Cz., Kazimirówki, lasu w granicach dóbr Perespy i Tyszowce, gruntu i łąk na Wakijowie, tudzież wsi Cz. i Wakijów; od Lublina w. 113, od Tomaszowa w. 28, od Hrubieszowa w. 21, od Tyszowiec w. 6, od Puław w. 18, od Chełmu w. 50, od rzeki Bugu w. 35; odziedziczył je w spadku hr. Zdzisław Ronikier. Rozległość wynosi m. 1612 a mianowicie: folw. Cz. grunta orne i ogrody m. 365, łąk m. 288, lasu m. 267, nieużytki i place m. 21; razem m. 941. Budowli murowanych 6, drewnianych 10. Folwark Kazimirówka grunta orne i ogrody m. 459, łąk m. 66, pastwisk m. 43, lasu m. 97, nieużytki i place m. 6: razem mórg 671. Budowli drewnianych 5, młyn wodny. Wieś Czermno osad 58, gruntu mórg 992; wieś Wakijów osad 40, gruntu mórg 734.

Czerniczyn i *Czerniczynek*, wieś, pow. hrubieszowski, gm. Mieniany, par. Hrubieszów. W 1827 r. liczył 90 dm., 718 mk. Istniała tu dawniej cerkiew par. dla ludności rusińskiej. Cz., jako stanowiący część dóbr Staszyca, należy do urządzonego tu przez tak zwanego Towarzystwa rolniczego hrubieszowskiego. Do 1589 osobna par. rz. katol., od 1589 filia Hrubieszowa.

Czerniejów, 1.) wś, fol. i osada, pow. lubelski, gm. Piotrków, par. Cz.; posiada kościół par. murowany; kościół ten i parafią, erygowało tu 1612 r. zgromadzenie lubelskie brygidek, do którego dobra Cz. należały. W 1827 roku Cz. miał 48 dm. i 276 mk. Par. Cz. dek. lubelskiego 1,088 dusz liczy. Dobra majorat Cz. składają się z fol. Cz. i Skrzynice, tudzież wsi: Cz., Skrzynice, Desenta, Zemborzyce, Wrotków, Majdan Wrotkowski al. Nowa osada. Właścicielem majorackim jest hr. Rydygier, w r. 1835 obdarowany. Rozl. posiadł. folw. wynosi m. 3,000, a mianowicie: fol. Cz. grunta orne, ogrody, łąki i t. p. m. 607; fol. Skrzynice m. 1,370; lasy do majoratu należące wynoszą m. 1,023; wś Desenta osad 24, gruntu m. 753; wś Cz. osad 52, gruntu m. 1,292; wieś Skrzynice osad 93, gruntu m. 2,251; wieś Zemborzyce osad 147, gruntu m.4,863; wieś Wrotków osad 64, gruntu m. 1,212; wieś :Majdan Wrotkowski v. Nowa osada osad 12, gruntu m. 44. Osada Cz. m. 124, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 97, łąk m. 2, pastwisk m. 22, nieużytki i place m. 3; bud. mur. 2, drew. 4; pokłady marglu.

2.) **Cz.,** wieś i fol., pow. lubartowski, gmina i par. Syrniki. W 1827 r. było tu 28 dm. i 177 mk.

3.) **Cz.,** wieś, pow. chełmski, gm. Turka, par. Chełm. W 1827 r. było tu 25 dm., 169 mk. Dobra Cz. składają się z folw. Cz., Nowiny i attynencyi Majdanu-Andrzejów, tudzież wsi: Majdan Andrzejów, Majdan Kołodzeń i Cz.; od Lublina w. 77, od Chełma w. 10, od Dryszczowa w. 7; droga bita przechodzi przez terytoryum. Rozl. wynosi m. 1,855, a mianowicie: fol. Cz. grunta orne i ogrody m. 364, łąk m. 197, pastwisk m. 440, wody m. 60, lasu m. 587, nieużytki i place m.79, razem m.l,717; bud. mur. 2, drew. 18; fol. Nowiny grunta orne i ogrody m. 52, łąk m. 54, pastwisk m. 2. zarośli m. 26, nieużytki i place m. 3, razem m. 138; budowli drew. 6; Majdan Andrzejów bud. drew. 3; młyn wodny i folusz, cegielnia, stawy, pokłady kamienia wapiennego, torfu, marglu i gliny garncarskiej; wieś :Majdan Andrzejów osad 16, gruntu m. 304; wieś Majdan Kołodzeń osad 9, gruntu m. 67; wieś Cz. osad 32, gruntu m. 1,053.

S **Czerniejów** 1.) u Dług. *Czyrynow*, wś pow. lubelski. W połowie w. XV leży w par.

Kraśnica, jest własnością klasztoru Brygidek w Lublinie, nadana przez Wład. Jagiełłę. Wś za długosza miała 10 łan km. dających każdy po pół grzyw. Czynszu rocznego klasztorowi, 2 karczmy dające po kopie groszy każda. Dziesięcinę dawali kmiecie pleb. kościoła św. Wita we wsi Góry pod Sandomierzem, wartości 7 grzyw. Był też we wsi fol. klasztorny z dworem, na trzy pola podzielony, cztery sadzawki na strumieniu „Piotrków". Na jednej był młyn z łanem ziemi. (Lib. Ben. III. 305). W r. 1676 płaci tu Drohojowski pogłówne od 46 dusz i ta część wsi należy do par. w Bystrzycy. Druga połowa wsi należy do klasztoru Brygidek w Lublinie i posiada kościół parafialny. Płacą tu pogłówne od 104 dusz. Do par. należy wś Mętów.
5.) **Cz.,** wś i folw., pow. włodawski, gmina Turno, par. Wołoska Wola. Liczy 4 dm., 14 mieszkańców i 238 mórg obszaru. *Br. Ch.*

Czernięcin, wś nad rz. Purem, pow. krasnostawski, gm. Turobin, należy do ordynacyi Zamoyskich, ma 59 osad włok, 1,585 mórg gruntu włośc. i kościół filialny par. turobińskiej; wystawił go 1326 r. dziedzic Dobrogustów, do 1530 r. parafialny, nowoodbudowany 1857 r. W 1827 r. było tu 67 dm. i 467 mk. Do Cz. należy Czernięcka Wola. Według rubrycelli dyecezyalnej, Cz. jest par. dek. krasnostawskiego i liczy 1,387 dusz. Opis Cz. w Tyg. Illustr. 1860, IV, 468. *Br. Ch.*

Czerśl, wś i folw., pow. łukowski, gm. i.par. Łuków, przy drodze bitej z Łukowa do Żelechowa. R. 1827 miała 20 dm., 215 mk., obecnie ma 21 dm., 215 mk., 881 m. gruntu żytniego, położenie płaskie. Włościanie, osad 14, mają w tem 141 m. gruntu. *T. Ł.*

Czesławice, wś i folw., pow. nowoaleksandryjski, gm. Wąwolnica, par. Bochotnica. Leży przy dr. żel. Nadw., o 2 i pół w. od Nałęczowa ku Puławom.

Cześniki, wś, pow. tomaszowski, gm. Kotlice, par. Dub. Istniała tu par. gr. unicka dek. zamojskiego; cerkiew drew., erekcyi niewiadomej. W 1827 r. było tu 105 dm. i 711 mk. Dobra Cz. lit. A. B. składają się z fol. Cz. i Bożydar, tudzież wsi Cześniki. Rozległość wynosi morg. 2169, folw. Cześniki1969 morg., folw. Bożydar m. 200; w gruntach ornych i ogrodach m. 1052, łąk m. 68, pastwisk m. 75, lasu m. 840, zarośli m. 125, nieużytki i place m. 9, własność Juliusza Sierakowskiego. Wś. Cz. osad 107, gruntu m. 1173. *A. Pal.*

Cześniki, dawniej Czasniki, wś. pow. tomaszowski. W r. 1531 należą do par. Łabunie,, mają 1 łan; r.1578 Świętosław Lipski płaci tu od 6 łan; 7 zagr., 10 kom.

Częstoborowice, wś i folw., pow. krasnostawski, gm. Rybczewice, par. Częstoborowice. Posiada kościół par. murowany z XVIII w., poaryański. R. 1827 r. było tu 37 dm., 216 mk. Obecnie 48 os. włośc., 803 m. gruntu włośc. Dobra Cz. składają się z folw. Cz. i Podizdebno, tudzież wsi Cz. Rozl. wynosi m. 1455 a mianowicie grunta orne i ogrody m. 452, łąk m. 70, lasu 534, pastwisk i zarośli m. 360, nieużytki i place m. 79. Par. Cz. dek. krasnostawskiego liczy dusz 3890. *Br. Ch.*

S **Częstoborowice**, r 1531 *Cząstoborowicze*, wś, pow. krasnostawski. W r. 1531 istnieje tu już kościół parafialny. W dziale Stryjeńskiego podano 1 łan. km. R. 1676 Boglewski, podsędek czerski daje pogłówne od 74 poddanych, 7 dwor., 2 szlach.

Czółki, pow. zamojski, gm. Zamość, par. Sitaniec, ob. Ciółki. Jest tu nie tylko folw., ale i wś, która ma 13 dm., 93 mk., w tem 55 rus., gruntu 104 m. Odl. od Zamościa 6 w., od gm. 5. *W. T. Żuk*

Czołna, 1.) lub Czołny, wieś i folw., pow. lubelski, gm. Bełżyce, par. Niedrzwica. Roku 1827 r. było tu 15 dm., 9l mk. Folw. Cz. z wsią Cz., od Lublina w. 18, od Bełżyc w. 7, od :Miłocina w. 14, od rzeki Wisły w. 28. Rozl. wynosi m. 753, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 637, łąk m.14, lasu m. 84. nieużytki i place m. 18. Płodozmian 8, 5 i 4-polowy; pokłady kamienia wapiennego. Wieś Cz. osad 26, gruntu m. 384.
2.) **Cz.,** wieś i folw. i Czołnowska wola, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Baranów. Leży o 2 w. na połd. od Baranowa, w lesistej okolicy. W 1827 r. było tu 22 dm., 153 mk., obecnie liczy 20 dm., w Czołnowskiej Woli 24 dm. *Br. Ch*.

S **Czołna** 1.) r. 1676 Czołny, wś, pow. lubelski. W r.1676 podkomorzy lubelski płaci tu od 63 poddanych.
S 2.) **Cz**. wś. pow. nowoaleksandryjski (Puławy). W r. 1676 ma 22 dusz a Wola Czołnowska 24 dusz.

Czortowice, pow. hrubieszowski, ob. Czartowiec. Folw. Cz. z wsią t. n., od Lublina w. 105, od Hrubieszowa W. 8, od Kowla w. 100, od rz. Bugu w. 10. Nabyte w r. 1866 za rs. 18408. Rozległość wynosi m. 250, a mianowicie grunta orne i ogrody m. 206, łąk m. 34, nieużytki i place m. 10; płodozmian 13-polowy. Wieś Cz. osad 25, gruntu m. 276.

Czortówka, wieś, pow. włodawski, gm. Krzywowierzba, par. Opole; 819 m. obszaru ziemi dworskiej.

Czułczyce, 1-sze i 2-gie, wieczysta dzierżawa i wś, pow. chełmski, gm. Staw, par. Czułczyce. Posiada kościół par. katolicki drewniany, który 1603 już istniał. Cerkiew parafialna drewniana, b. dok. chełmskiego, erekcyi niewiadomej 1744 r. przez Augusta III odnowionej. Kaplica protestancka. R. 1827 było tu 58 dm., 477 mk. W pobliżu leży Czułczyńska wólka. Par. Cz. dek. chełmskiego 530 parafian liczy. Dobra rządowe Cz. składają się z wsi i folw. Cz., sołtystwa Cz., młyna Szajczyce, folw. i wsi Szajszyce, młyna Zarzyce. Rozl. folw., wsi i przyleg. wynosiła około m. 12,000. Na Cz. włościanie mają 1626 m., dwór 1601 m. *A. Pal. i Br. Ch.*

Czumów, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Mieniany, par. Hrubieszów. W 1827 r. było tu 56 dm., 334 mk. Istniała tu dawniej kaplica gr. un. parafii Ślipcze, fundowana przez Kurdwanowskich. Folw. Cz. z wsią t. n., od Lublina w. 112, od Hrubieszowa w. 6, od Raciborowic w. 24, od Kowla w. 87; rzeka Bug przepływa terytoryum dóbr. Rozl. wynosi m. 577, a mianowicie; grunta orne i ogrody m. 422, łąk m. 124, nieużytki i place m. 31. Wś Czumów osad 44, gruntu m. 679. *Br. Ch. A Pal*

Czwartek, jedno z przedmieść Lublina.

Czysta-Dębina, 1.) wieś pryw., pow. krasnostawski, gm, i par. Gorzków. W 1827 r. było tu 38 dm., 221 mk. Dobra Cz. Dębina składają się z folw. Cz. Dębina, z wsią Cz. Dębina, Baranica i Antonówka, od Lublina w. 42, od Krasnegostawu w. 16, od Zółkiewki w. 8, od rz. Wieprza w. 12. Rozległość wynosi m. 746 a mianowicie: grunta

orne i ogrody m. 427, łąk m. 38, pastwisk m. 17, wody m. 12, lasu m. 224, zarośli m. 11, nieużytki i place m. 18. Płodozmian 8-polowy, gorzelnia, browar, młyn i pokłady kamienia wapiennego i torfu; rzeczka Żółkiewka przepływa przez territorium dóbr. Wieś Czysta Dębina osad 43, gruntu m. 611; wieś Baranica osad 24, osad 13, gruntu m. 80.

Dalekowice, wś i folw., pow. janowski, gm. Chrzanów, par. Goraj, od Lublina w. 54,od Janowa w. 16, od rzeki Wisły w. 51. Rozl. wynosi m. 337 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 261, łąk m. 5, lasu m. 60, nieużytki i place m. 11. Bud. drew. 3, ludn. L9; folw. powyższy oddzielony od dóbr Chrzanów szlach. w r. 1879. Ziemia gliniasta, sapowata. *Br. Ch.i A. Pal.*

Dance, wś pow. bialski, gm. i par. Sławatycze, odl. 5 mil od Biały. R. 1827 było tu 37 dm. i 197 mk.; obecnie liczy 40 dm., 280 mk. i 1040 morg. obszaru. Należy do sławatyckiego klucza dóbr bialskich, własność hr. Hohonlohe. *K. Kr.*

Dańczypol, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec. R. 1827 było tu 15 dm. i 52 mk., od Lublina w. 92, od Hrubieszowa w. 24. od Zamościa w. 24, od Wojsławic w. 14, od Chełma w. 35, od rzeki Buga w Dubience w. 36. Nabyte roku 1878 za rs. 29000. Rozległość wynosi morg 564 a mianowicie: grunta orne i ogrody morg. 431, łąk morg. 64, pastwisk m. 5, lasu m. 52, nieużytki i place m. 12, płodozmian zaprowadzony 7-polowy. Budowli drewnianych 13, młyn wodny, cegielnia i piec do wypalania wapna, pokłady kamienia wapiennego; wieś Dańczypol uposażona gruntem m. 101. *Br. Ch. i A. Pal.*

Darmocha, folw., pow. zamojski, gm. Zamość, par. Sitaniec.

S **Dawidy** 2.) **D**., wś, pow. radzyński, gm. Jabłoń, par. Gęś. W 1827 r. było tu 49 dm. i 367 mk.; obecnie liczy 70 dm., 425 mk., gruntu 147 mórg.

Dąbie, 8). **D**., wś i folw., pow. łukowski, gm. Dąbie, par. Łuków, przy trakcie z Łukowa do Stoczka. W 1827 r. było tu 51 dm., 274 mk.; obecnie jest 61 dm., 487 mk., 59 osad, 1721 m. ziemi włość, Gmina D. Ma lud. 2180, rozl. 12451 mórg., s. gm.ok. IV, urz. gm. w Grężówce, od Łukowa 7 w., od Siedlec 19 w. odl. W skład gm. wchodzą: Biardy, Dąbie, Dąbrówka. Grężówka, Jagodno, Klimki, Krynki i Zdżary. Pozycya płaska, ziemia żytnia I kl. Folw. D. należy do majoratu Grężówka.

9.) **D.,** wś włość., pow. janowski, gm. i par. Modliborzyce, dawniej wś zarobna dóbr Modliborzyce, ma 152 mk., 22 dm. Ogólna rozl. gruntów włośc. (ziemia piaszczysta żytnia I kl.) 213 m. Prócz tego 39 m. gruntów dworskich dóbr Modliborzyce, na których to gruntach urządzona nad rz. Sanną papiernia, wyrabiająca grube gatunki papieru i tektury, z ogólną produkcyą roczną na 6000 rs. R. 1827 D. miało 28 dm., 159 mk.

10). **D.,** wś nad rz. Giełczew, pow. krasnostawski, gm. i par. Żółkiewka, staw i młyn na rz. Giełczwi. W 1827 r, było tu 35 dm., 183 mk. (Zinberg mylnie podaje pod nazwą Dębe). Dobra D. składają się z folwarku i wsi D.; od Lublina w.28, od Krasnegostawu w 21, od Żółkiewki w. 7, od drogi bitej w. 21, od Wieprza w. 14. Rozl. wynosi około m. 1170, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 700, łąk m. 17, lasu m. 160, pastwiska i zarośli m. 140, nieużytki i place zajmuią resztę obszaru. Wieś D. osad 37, gruntu m 1144.

Dąbrowa 74.) **D.** lub *Majdan Olbięcki*, osada nowozałożona w r. 1860 pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Rzeczyca Ziem. Ma osad 40, ziemi ornej 399 m., lasu 90 m.; 274

mk. Gleba t. z. glinką lubelską, wzbogacona nawozom. Włościanie, aczkolwiek posiadają niewielkie przestrzenie ziemi, są jednak zamożni a prowadzą gospodarstwo rolne postępowe, sieją koniczynę, plantują buraki cukrowce, mają sady owocowo, niektórzy mają także pasieki. Folw. D. ob. *Olbięcin*.

75.) **D.,** kol., pow. janowski, gm. Annopol, par. Świeciechów. o 6 w. od Annopola. Nowopowstająca po wykarczowaniu lasów, należących do dóbr rachowskich. Roli ornej 500 m., gleba piaski i margle, osad 50, ludności niestałej pochodzenia polskiego dusz około 200.

76.) **D.,** wś, pow. tomaszowski. gm. Krynice, par. Dzierzążnia. W 1827 r. było tu 38 dm., 188 mk.

Dąbrowica 1.) wś, pow. lubelski, gmina Jastków, par. Lublin. Leży o milę na zachód od Lublina. W 1827 r. było tu 20 dm. i 230 mk. D. była dziedzictwem możnej rodziny Firlejów (Długosz I, 200), której potomkowie zawsze się dziedzicami na Dąbrowicy pisali. Po jej wygaśnieniu po mieczu weszła przez kobiety w obce domy, ostatecznie zaś należała do księżny Maryanny Sapieżyny, z Firlejów także pochodzącej. Gdy ta zmarła bezpotomnie w drugiej połowie XVIII wieku, znaczne po sobie zostawiwszy długi, wierzyciele cały jej majątek około 100 wsi wynoszący, a między innemi i wieś Dąbrowicę zagarnęli, w skutek czego na publicznej licytacyi sprzedana.

We wsi tej znajdują się dość znaczne ruiny zamku firlejowskiego. Stawiał go Piotr Firlej, wojewoda ziem ruskich, zmarły w r. 1553, także zamku janowieckiego i licznych kościołów fundator. Zamek ten miał postać podłużnego czworokąta, o ile zaś wnosić można z pozostałych ruin i części przerobionej na gospodarskie użytki, długość tego prostokąta około 100 łokci, a szerokość około 40 wynosiła. Frontem swoim obrócony był ku miastu Lublinowi, to jest na wschód, wyniesiony na jedno piętro, i tak na dole jako i na piętrze zabudowany w arkady, stanowiące korytarz, na który wychodziły wewnętrzne okna mieszkalnych pokojów; zbudowany częścią z kamienia wapiennego, częścią z cegły, i tynkiem obrzucony. Wierzchnią część murów zakończały blanki ozdobne, włoskim sposobem położony dach zakrywające. W każdym narożniku wznosiła się wieża czyli baszta, z których dwie frontowe o 8 ścianach, ozdobione były pięknemi krokształynami i głowicami przy płaskosłupach sztukatorską robotą z gipsu wykonanemi. Tylne zaś po 6 tylko ścian miały. Z całości tej pozostała jedynie południowa część zamku z jedną basztą frontową, na 20 łokci wysoką, i częścią tylnej na 25 łokci wyniesionej, które mur obwodowy z sobą łączy; z innych zaś ścian zamkowych małe już tylko odłamki po 20 i 30 kroków wymierzające. Znaczna jednak część tej budowli, jak się wyżej rzekło, na gospodarskie, użytki została przerobioną. Wystawiono z niej między innemi spichlerz piętrowy, północnej stronie zamku odpowiadający. W ruinach tych oprócz ozdób architektonicznych, żadnych nie masz ani herbów, ani też żadnych napisowych tablic. W kilku izbach, które się w całości z pierwotnemi nawet sklepieniami dochowały, mieszkają oficyaliści dzisiejszego dziedzica. Ruinę tę rozpoczęły najprzód wojny szwedzkie za czasów Króla XII, a dokończyli jej wierzyciele księżny Sapieżyny, wytrzymujący do czasu jej dobra na satysfakcyę należytości swoich. Ci sami, a nawet ich służba, Ci sami, a nawet ich służba, usuwali z zamku to wszystko, co tylko usunięte być mogło, a gdy już marmurów i tym podobnych ozdób ani też drzewa nie stało, wyrywali haki i ankry z murów, przyśpieszając tym sposobem ich upadek. Zamek ten, wystawiony na małem wzniesieniu śród doliny, znacznemi do koła otoczonej wzgórzami, nie mógł

służyć do obrony, i nie widać też około niego żadnego śladu przekopów, ani mostu zwodzonego, któreby zaświadczały jakiekolwiek jego umocnienie. Dolina sama jest malownicza, rozrzuconemi na pochyłości wzgórzy chatami, strumieniem śród zielonej łąki płynącym, a dalej stawem i groblą urozmaicona. Rysunek ruin zamku podał Tyg. Ill.. 1864, X, 358.

Folw. D. z wsią t. n., od Jastkowa w. 3, od rz. Wisły w. 28. Rozl. wynosi m. 914 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 584, łąk m. 32, lasu m. 249, nieużytki i place m. 49. Budowli mur. 12, drewn. 14, młyn wodny, pokłady kamienia wapiennego i murowego. Wieś D. osad 69, gruntu m. 496.

2.) **D.,** wieś kolonialna, pow. janowski, gm, Modliborzyce, par. Potok wielki, z gruntów folwarku Dąbrówka w 1879 r. utworzona po rozparcelowaniu tegoż przez ostatniego właściciela Aleksego Wysockiego. Ogólna rozległość morg. 667, w 1880 r. domów mieszkalnych 23, ludności 214. Grunta pszenne kl. 2-ej, gliniasto-piaskowate, urodzajne.

3.) **D.,** wś ordynacka, pow. biłgorajski, gmina i par. Puszcza Solska. W 1827 r. było tu 71 dm. i 360 mk.
5.) **D.,** *wielka* i *mała*, dwie wsie i folw., pow. bialski, gm. Kościoniewicze, par. Piszczac. D. wielka posiada szkolę początkową. W 1827 roku D. wielka liczyła 47 dm., 313 mk., a D. mała 46 dm. 284 mk. Obecnie zaś D. wielka ma 50 dm., 353 mk., D. mała 50 dm., 355 mk. Folw. D. wielka z wsią t. n. i wsią Mańkowce, od Siedlec w. 84, od Biały w. 24, od os. Piszczac w. 6, droga bita przechodzi przez terytoryum, od Chotyłowa w. 8, od rzeki Krzny w. 10, od rzeki Buga w. 12. Rozl. wynosi m. 593 a mianowicie: grunta orne i ogrody m, 314, łąk m. 92, pastwisk m. 105, lasu m. 64, nieużytki i place m. 18. Gospodarstwo 4-polowe. Bud. drewn. 13, w niektórych miejscowościach pokłady torfu i szlamu. Rzeczka Hołubka przepływa przez terytoryum dóbr; oprócz rozległości wymienionej włościanie wsi D. wielka nabyli częściowo m. 300. Wieś D. wielka osad 55, gruntu m. 879; wś Mańkowce osad 3, gruntu m. 38. Folw. D. mała z wsią t. n. rozl. wynosi m. 512 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 357, łąk m. 84, pastwisk m. 32, wody m. 3, zarośli m. 26, nieużytki i place m. 10. Bud. drewn. 4, pokłady torfu; wieś D. mała. osad 51, gruntu m. 853.

S **Dąbrowica**. wś, pow. lubelski, par. Lublin. W dok. z r. 1330 własność Dzieszka, kan. Krak. i brata jego Hostasiusza. Ma prawo niemieckie. W reg. pob. z r. 1531 podano: „Dambrovicze et Plonissovicze łan. 8, mol. 1”.
Dąbrówka 43) **D.,** fol. do dóbr Polanówka należący, pow. nowoaleksandryjski, gm. Rogów, par. Wilków.
44.) **D.,** wś, pow. lubelski, gm. Wólka, par. Kijany.
45.) **D.,** wś, pow. lubartowski, gm. i par. Kamionka; w 1827 r. było tu 14 dm., 118 mk.
46.) **D.,** wś ordynacka, pow. biłgorajski, gm. Potok górny, par. Potok Ordynacki; w 1827 r. było tu 35 dm., 180 mk.
47.) **D.,** folw., pow. janowski, gm. Modliborzyce. par. Potok wielki, z attynencyą Majdan, tudzież wsią D., od Lublina w. 42, od Janowa w. 21, od Modliborzyc w. 10, od Kraśnika w. 10, od rz. Wisły w. 17. Rozległ. wynosi m. 561 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 313, lasu m. 130; reszta w szczegółach niewymieniona pozostaje na pastwiska, zarośle i nieużytki m. 118; w r. 1872 odprzedano m. 120 częściowym

nabywcom: wieś zarobna D. do folw. D. wpierw należąca, liczy w 1880 r. dm. 24, ludn. 98; ogólna rozległość ziemi włościańskiej morgów 372; grunta pszenne kl. 2, gliniasto-piaskowate.
48.) **D.,** huta szklana, wś. pow. łukowski, gin. Jarczew, par. Wilczyska.

Depułczyce, 1.) królewskie, wś, pow. chełmski, gm. Krzywiczki, par. Chełm. Posiada szkołę i cerkiew par. dla Rusinów. R. 1827 było tu 22 dm. i 115 mk.
2.) **D.** *ruskie*, wś, pow. chełmski, gm. Krzywiczki, par. Chełm. R. 1827 było tu 19 dm., 128 mk. Por. Dypułtycze

S **Depułczyce**, r. 1564 *Dipultice*, pow. chelmski, wś królewska w ziemi chełmskiej; miała r. 1564 kościół par. łaciński i cerkiew, 2 łany, 2 zagr. Miał też tu dział swój Mikołaj Sienicki, płacący od 9 ½ łan., 8 zagr., i Skoruta l łan.

Dereczanka, wś i folw., pow. bialski, gm. Dobryń, par. Piszczac. R. 1827 było tu 16 dm., 100 mk.; obecnie liczy 37 dm., 240 mk. i 715 morg obszaru.

Derewiczna, wś i folw., pow. radzyński, gm. Brzozowy-Kąt, par. Komarówka, liczy 94 dm., 620 mk., gruntu 2436 morg.

Dereźnia Majdan, *D. solska* i *D. zagrody*, trzy wsie, pow. biłgorajski, gm. Sól, par. Puszcza solska, D. Majdan i D. Sól należą do ord. Zamoyskiej.

Derło, wieś i folw., pow. konstantynowski. gm. Bohukały, par. Pratulin, st. pocz. Janów, okr. sąd. Janów, gruntów włość. mor. 358, dm. 37, lud. 299; gruntów folwarcznych mr. 400, własność rządowa. DobraD. składały się z folwarków D., Kajetanka, Rokitno i lasu, tudzież Wsi D., Kajetanka, Rokitno, Lipnica, Michałki i Szurowiec, a na zasadzie opisu z r. 1855 miały powierzchni folwarcznej i włościańskiej mr. 10828, w tem lasu mr. 2557. Dziś rozległość folwarczna i lasu uległa zupełnej zmianie. *A. Pal. i Rz.*

Derylaki, wś ordyn., pow. biłgorajski, gm. i par. Huta Krzeszowska.

Deszkowice, wś i folw., pow. zamojski, gm. Sułów, par. Szczebrzeszyn. W obrębie tej wsi znajduje się 12 małych jezior, mających 40 morgów obszaru. Roku 1827 było tu 101 dm. i 612 mk.

Dęba 6.) **D.,** wś, pow. nowo-aleksandryjski, gmin Nowa-Aleksandrya, par. Włostowice. R. 1827 było tu 25 dm. i 180 mk.
7.) **D.,** wś, pow. nowo-aloksandryjski, gm. Kurów, par. Końskowola. Br. Ch.

Dębek (u Zinberga nazwana Dębsk mylnie), os., pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek. Zabudowania straży leśnej lasów majoratu Prawda; przed paru laty była tu pasieka, systemu Dolinowskiego, przez Jana Meczkowskiego nadleśnego wzorowo prowadzona. Obok osady staw i młyn wodny. Pozycya falista.

Dębica, wś i folw., pow. lubartowski, gm.i par. Czemierniki. R. 1827 roku było tu 31 dm. i 222 mk. Dobra D. składają się z folw. D. i Józefów, tudzież wsi D., od Lublina w. 46, od Lubartowa w. 21, od Radzynia w. 15, od Kocka w. 8, od drogi bitej w. 15, od

Łukowa w. 28, od Wieprza w. 2 i Tyśmienicy w. 1. Rozl. posiadłości folwarcznych wynosi około m. 2650 a mianowicie grunta orne i ogrody m. 620, łąk m. 210, past. m. 160, lasu m. 1200, zarośli m. 320, nieużytki i place m. 240. Wieś D. osad 40, gruntu m. 787 (opis z r. 1867 i 1870).

Dębina 12.) **D.,** wś, pow. janowski, gm. Zakrzówek, par. Boża Wola.
13.) **D.,** ob. Czysta Dębina.
14.) **D.,** przedmieście Tyszowiec.

Dębinki 5.) **D.,** wś, pow. janowski, gm. i parafia Potok wielki.

Dębiny 1.) folw., pow. lubartowski, gmina Wielkie, par. Rudno. Dobra D. skład. Się z fol. D., attynencyi Łąki Oskie i Łąkać, tudzież wsi Wolicy; od Lublina w. 35, od Lubartowa w. 14, od Miechowa w. 4, od Kurowa w. 7, od Łukowa w. 56, od rz. Wieprza w. 7. Rozległ. wynosi mórg. 2191 a mianowicie: grunta orn. i ogrody m. 1190, łąk m. 155, pastwisk m. l, lasu m. 799, nieużytki i płace m. 46. Płodozmian zaprowadzony 8-polowy. Bud. mur. 3, drewn. 11, jest piękna owczarnia i wiatrak. Wś Wolica osad 56, gruntu m. 1111.
8.) **D.,** wś. pow. włodawski, gmina Turno, par. Wołoska wola (r. g.). Liczy 15 dm., 52 mk. i 195 mg obszaru. *Br. Ch., A. Pal.*

Dębki, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Baranów.

Dębowa kłoda, wś z folwar. donacyjnym i awulsem Fiołki, pow. włodawski. urząd gm. t. n. w miejscu, par. Parczew. Rozl. 1794 mor., gleba żytnia, 60 dm., mieszk. 533, w tem 500 rzym.-kat., 33 grec. katol. R. 1827 było tu 46 dm., 249 mk.; gm. D. graniczy z gm. Krzywowierzba, Turno, Uścimów, Tyśmienica i m. Parczew; lud. 2620, rozl. 16331 mr., sąd gm. ok. U w os. Ostrów o 15 w., st. pocz. Parczew; do Włodawy 39 ¾ w. W skład gm. wchodzą: Białka, Bednarzówka, Chmielów, Dębowa-kłoda. Makoszka, Plebania-Wola, Sowin, Stepków i Uhnin.

Dębowica 2.) **D.,** wś, pow. łukowski, gm. Celiny, par. Łuków. R. 1827 było tu 33 dm. i 158 mk.; obecnie liczy 36 dm., 226 mk. i 568 morg. obszaru.
3.) **D.,** folw., pow. łukowski, gm. Gałów, par. Adamów. Liczy 2 dm., 19 mk. i 459 morg obszaru. *Br.Ch.*

Dębowiec 2) **D.,** wś. i pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Dzierzkowice, łączy się z Olbięcinem,do którego dawniej należała. Ze wzgórz wapiennych, latem porosłych, wypływa tu rzeczka Tuczyn, zwana miejscowo Olbietką. Osad 10, mk. 85, ziemi ornej 174 morg., lasu 25 m. Gleba glinka lubelska
13) **D.,** wś. i fol w. pow. zamojski, gm. Stary Zamość, par. Skierbieszów. Leży na wyniosłości 958 stóp nad poziom morza. W 1827 r. było tu 56 dm., 280 mk.

Dębowierzchy, wś, rząd., pow. radzyński, gm. Kąkolewnica. par. Trzebieszów. W 1827 r. było tu 16dm. i 115 mk.; obecnie liczy 16 dm. 140 mk. i obszern. 496 morg.

Długie 10.) **D.,** wś, pow. lubelski, gm. Wólka, par. Bystrzyca. R. 1827 było tu 12 dm. i 71 mk.

Dłużniów (z Winnikami), wś, pow. sokalski, oddalona od tego miasta o 20 kilometrów na zachód, od Bełza na północ o 10 kilometrów, od Żniatyna o 2 kilometry na wschód, leży w doskonałej bełzkiej ziemi. Przestrzeni: posiadł. więk. roli orn. 446, łąk i ogrod. 110, past. 62, lasu 228; posiadł, mniej, ról orn. 747, łąk i ogrod. 133, past. 14 morg. austr. Ludność rzym. kat. 89, gr. kat. 308, izrael. 7, razem 404. Należy do rzymsko-kat parafii w Żniatynie, gr. kat. parafią, ma w miejscu należącą do dekanatu waręskiego; do tej parafii przyłączone są filie w Mycowie z 342 i w Wyżłowie z 378 duszami gr. kat. obrządku. Właściciel większej posiadłości: Henryk Rylski.

Dminin, wś, folw., pow. łukowski, gm. Gołąbki, par. Łuków. R. 1827 było tu 32 dm., 202 mk.; obecnie liczy 33 dm., 278 mk. i 1397 morg. obszaru. Dobra D. należą do Zenobii Skarzyńskiej, składają się z folw. D. i Kłębów, tudzież wsi D. i Kłębów; od Siedlec w. 35, od Łukowa w. 8, od drogi bitej w. 1, od rzeki Wieprza w. 40. Rozl. wynosi m. 1149, a mianowicie: folw. Dminin grunta orne i ogrody m. 445, łąk m. 65, pastwiska m. 7, w stawach m. 5, lasu m. 365, zarośli m. 8, nieużytki i place m. 17 - razem m. 892. Bud. drewn. 18. Fol. Kłębów grunta orne i ogrody m. 226, łąk m. 15, pastwiska m. 3, w stawach m. 1, zarośli m. 4, nieużytki i place m. 8, razem m. 257. .Bud. drew. 6, wiatrak i w niektórych miejscowościach pokłady torfu; wieś D. osad 21, gruntu m. 187; wś Kłębów osad 7, gruntu m. 138.

S **Dobieszów**, wś, par. Świeciechów. Leżała w dzisiejszym pow. janowskim. W dok. z r. 1191 wymieniona w liczbie posiadłości kolegiaty sandomierskiej. Istniała jeszcze w XV w. W reg. pob. z XVI w. nie podana. Zapewne zniszczona przez wylewy Wisły.

Dobratycze, wś nad Bugiem, pow. bielski gub. siedleckiej, gm. Kostomłoty, par. Terespol, o 7 w. od Terespola, o 15 w. od Brześcia lit., o 5 w. od Biały. R. 1827 było tu 26 dm., 199 mk.; obecnie 43 dm., 228 mk. Ma szkołę początkową i cerkiew, którą erygował w XVII w. Mikołaj Sapieha, odnowioną 1845, drewnianą. R. 1848 wcielono do par. D. cerkiew dawniej parafialną Lebiedziów. NLa cmentarzu w D. spoczywają zwłoki Piotra Szymańskiego, niegdyś dziekana wydziału teologicznego w uniw. warsz., zmarłego 1852. Dobra D., od r. 1856 własność Lipińskich, składają się. z fol. D., z wsi D., Kołpianka, Ogrodniki, Żuki i Murawiec. Rozl. wynosi m. 1,461, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 914, łąk m. 287, wody m. 15, lasu m. 84. zarośli m. 80, nieużytki i place m.81.Bud. mur.2, drewn. 19; oprócz rzeki Bugu płynącej granicą są jeziora, wiatrak. Wieś Dobratycze osad 27, gruntu m. 800; wieś Kołpinka osad 20, gruntu m. 350; wś Ogrodniki osad 4, grunta m. 124; wś Huki osad 7, gruntu m. 110; wś Murawiec osad 29, gruntu m. 546.

Dobre, 3.) **D.,** wś i folw., pow. nowo-alektandryjski, gm. Rogów, par. Wilków. R. 1827 było tu 46 dm. i 342 mk. Dobra D. składają się z folw. Dobra, Dąbrówka i Podgórz, tudzież wsi: Podgórz, Kosiarów, Menćmierz, Żmijowiska i Dobre; od Lublina w. 42, od Nowej-Aleksandryi w.21,od Kazimierza w. 7, od Końskowoli w. 24. Rzeka Wisła stanowi granicę zachodnią. Rozl. dóbr wynosi m. 1,160, a mianowicie: folw. Dobre grunta orne i ogrody m. 164, łąk m. 44, pastwisk m. l, nieużytki i place m. 9, razem m. 219. Płodozmian zaprowadzony 8-polowy, bud. drewn. 5. Folw. Dąbrówka grunta orne i ogrody m. 324, pastwisk m. 15, lasu m. 23, nieużytki i place m. 11, razem m. 373. Płodozmian zaprowadzony 10-polowy, Bud. mur. 2, drewn. 7, folw. Podgórz,

grunta orne i ogrody m. 454, pastwisk m. 8, lasu m. 6, nieużytki i place m. 100, razem m. 568. Plodozmian 8, 10, i 12-polowy. Bud. mur. 4, drewn. 7; pokłady marglu i kamienia wapiennego, wiatrak. Wieś Podgórz osad 26, gruntu m. 279; wś Kosiarow osad 14, gruntu m. 107; wś Menćmierz osad 11, gruntu m. 44; wś Żmijowiska osad 25, gruntu m. 395; wś Dobre osad 71, gruntu m. 790.

S 2) **D.,** u Dług. Dobre major i minor, wś, pow. nowoaleksandryjski (Puławy). Dawało dziesięcinę klasztorowi św. Krzyża, lecz od 1442 r. wyrok sądu polubownego przyznał takową bisk. krakow. (L. B., II, 555).
3.) **D.,** ob. *Dobrcz.*

Dobromierzyce, wś, pow. hrubieszowski, gm. Mołodziatycze, par. Grabowiec. W 1827 było tu 44 dm. i 257 mk. Podług opisu z r. 1867 rozl. folw. wynosiła m. 709, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 548, łąk m. 52, lasu m. 92, nieużytki i place m. 17. Wieś D. osad 39, gruntu m. 534.

Dobromyśl 3.) **D.,** folw., pow. bialski gub. siedleckiej, gm. Zabłocie, par. Kodeń, w skład dóbr kodeńskich wchodzący, od Kodnia 2 w. Ma 19 dm., 65 mk. i 1108 m. rozl.
4.) **D.,** osada kolonialna na gruntach dóbr Potok stany utworzona, w pow. janowskim, gub. lubelskiej, gm. Modliborzyce, par. Potok Wielki. W r. 1880 domów mieszkalnych 7; ludności 108, ziemi włościańskiej morgów 147, śród okolicy lesistej, na gruntach. piaszczysto-gliniastych.
5.) **D.,** wś, pow. chełmski, gm. Siedliszcze, par. Pawłów. W r. 1827 było tu 19 dm., 90 mk. *Br. Ch*.

Dobropol, folw., pow. włodawski, gm. Wyryki, par. Włodawa. Ma 4 dm., 8 mk., 602 morg. obszaru.

Dobryłów, wś, pow. chełmski, gm. i par. Świerze. W 1827 roku było tu 11 domów i 96 mieszkańców.

Dobryń, wś i folw., pow. bialski, gm. Dobryń, par. Malowa Góra. W 1827 r. D. liczył 61 dm. i 471 mk:; obecnie liczy 95 dm, 786 mk. i 4568 m. obszaru. Posiada cerkiew paraf. dla ludności rusinskiej i szkołę początkową, Dobra D. mają 1743 mórg. obszaru i należą do hr. Baranowa. Gmina D. gr. z gm. Kobylany; ludn. 3095, rozl. 17187 m., s. gm. ok. l w Horbowie, urz. gm. we wsi Zalesie. W skł. gm. wchodzą: Dereczanka, Dobryń, Dobryńska-Wólka, Hnsinka, Horbów, Kijowiec, Kłoda, Koczukówka, Lachówka i Zalesie.

S **Dobryń**, wś i fol. nad n. Krzną, pow, bialski, par. Malowa Góra. Wieś D. oraz Koroszczyn znajdują się na najwyższym wzniesieniu praw. Brzegu Krzny, otoczonem dokoła mokradlami. Według dekretu podkomor. Z r. 1599 miał D. nomenklatury: Horodyszcze, Podemużec, borek Biały, bór Wieliki, Omelin, Krasne błoto, Ozek. Śliwszczyzna, pole Ochodnik, Szczuka, Kudienkoje błoto. W w. XV D. był własnością Łozów al. Łozków, zwanych też Łozowickiemi, od gnrazda ich Łozowic nad Bugiem. Z nich Fedko, ożeniwszy się w Kijowszczyźnie, osiadł w Rożowie. Potomkiem jego był Borys, którego synowie: Andrzej, Olechno i Jacho, zaraz po śmierci ojca (1507 r.) podzielili się majątkami. Andrzejowi dostał się Dobryń pod Brześciem Litew., z

mkiem. i dworem Mytnicą; i z siołami doń należącemi. Ów Andrzej Borysowicz Łozka, właściciel D, jako wojski brzeski, zm. 1534 r. (Metr. Litew., 15, 24, 54). Majątek jego przeszedł do Micutów, Sołtanów i spokrewnionych z nimi Greków. Według instrukcyi danej posłom wojew. brzeskiego na sejm warszawski r. 1597, „prosić mają za Jp. Janem Grekiem, z uczestnikami jego o komisię, aby panowie komisarze wyjechawszy oglądali, jako wiele gruntów odeszło od imienia ich dobryńskiego do dóbr J. Kr. Mci sioła Małaszewicz, do starostwa brzeskiego należących" (Akta brzesk. ziem. sądu, II, 153). W r. 1599 zapadł dekret podkomorski, dotyczący wsi D., „nad rz. Krsną", z kościołem par. i podziału gruntów między współwłaścicielami: Łukaszem Sołtanem i małżonką jego Dorotą Micutą a Walentym Czarniawskim i żoną jego Anną, oraz Krzysztofem Zwierzem i małżonką jego Halszką Broszkowską; i potomkami ś. p. Stanisława Brzostowskiego: panną Anną, Barbarą i Stanisławem Brzostowskimi, jakoteż Anastazyą Sołtanową, małżonką ś. p. Jana Greka (1. c., II, 176-200). Wspomniana Anna Brzostowska wyszła za Stanisława Jerzewicza Witanowskiego, wnosząc majętność dobryńską. Syn ich Mikołaj ma sprawę z Brzostowskimi o naruszenie granicy D. 1634 r. W roku 1687 d. 5 czerwca, syn tegoż Konstanty Mikołajewicz Witanowski, pisarz grodzki brzeski, zapisuje żonie Helenie Młożewskiej połowę wsi D. Drugiej połowy D. właścicielem jest r. 1680 Piotr Stanisław Grek, podczaszy brzeski. R. 1771 Jan Konstantynowicz Witanowski część swą w D. odsprzedał Buczyńskiemu, sędziemu brzeskiemu. Według opisu z r. 1790 D., w par. malowogórskiej, J. O. ks. Czartoryskiego, attyn. klucza wołczyńskiego, posiada 72 dymy, część Mieczyńskiego dym. 3. Pleban w D. z 25 dym. składa ofiarę 9 zł. 15 gr. (Akta podskarb., n. 35, str. 16). Marcin Matuszewicz wspomina, że r. 1754 pożyczył ks. Czartoryskiemu, łowczemu w. kor., 2,000 czerw. zł. na. zastaw. Po r. 1831 przeszedł D. na własność rządu i stanowi obecnie donacyę hr. Baranowa. *M. R. Wit.*

Dobrynka, wś i folw., pow. bialski, gmina Połoski, par. Piszczac. W 1827 r. było tu 54 dm., 357 mk.; obecnie liczy 74 dm , 477 mk. i 3642 morg. obszaru. Dobra D., własność Antoniego Wardyńskiego, od Siedlec w. 84, od Biały w. 21, od Terespola w. 7, od drogi bitej w. 4, od Chotyłowa w. 6, od rzeki Buga w. 5. Rozl. folw. wynosi m. 2154 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 510. łąk morg. 185. pastwisk m. 164. lasu m. 1200, nieużytki i place m. 95. Bud mur. 1, drewn. 10; w niektórych miejscowościach są pokłady torfu i szlamu; dr. żel. przechodzi przez teritoryum dóbr. Wieś Dobrynka osad 68, gruntu morgów 1333. *A. Pal.*

Dobryńska-wólka, wś, pow. bialski, gm. Dobryń, par. Malowa góra. W 1827 r. było tu 31 dm., 244 mk., obecnie liczy 40 dm., 358 mk. i 1358 morg. obszaru.

Dobużek, wieś, pow. tomaszowski, gmina Czerkasy, sąd gminny Łaszczów, par. rzym. kat. również i prawosławna Łaszczów. Rozl. ogólna 2132 m.; z tego w posiadaniu włościan: roli 482, łąk 200; ludności stałej 288 m., domów mieszkalnych 50. W 1827 r. miał 52 dm., 324 mk. Łąki włościańskie, położono po obu stronach rzeki Huczwi, błotniste, zaniedbane, ludność trudni się rybołówstwem i przemytnictwem wódki z Galicyi, do granicy której odległość wiorst 5; moralność i oświata nader nizkie, zamożność mała. W posiadaniu dworskiem jest 1450 m., z czego ziemi ornej 760 m., łąk 430, stawisk wód i nieużytków 184, łanu 76 m. Serwitut dla włościan i leśny (zbiórka nawiązki) i pastwiskowy. Gleba po większej części gliniasta, nader urodzajna, z podłożem przepuszczalnem; na 35 morgach

czarnoziem z warstwą 90 cali grubą; poddany analizie chemicznej we Wrocławiu wykazał na 100 części 1,20 fosforów; kawałek ten, nigdy nie nawożony, wydaje ogromne plony. Pod krzaczkami niedaleko Huczwi ogromne pokłady wapna, które poddane rozbiorowi chemicznemu pp. Teofila Cichockiego z Puław, Napoleona Milicera z Warszawy i Hutwy z Wrocławia (rezultaty tych badań przedstawiają, nader małe różnice) wykazują 82 wapna na 100 kamienia. Wapno to hydrauliczne, obecnie bardzo mało eksploatowane; 200 morgów łąki torfowej dają również nadzieje długoletniego zapasu opałowego dla okolicy, niezbyt w lasy uposażonej. Torf ten badany przez ś. p. Glinojeckiego wykazuje pokład 3-sążniowy przy wyborowej jakości tegoż. D. stanowił dawniej jedność z Łaszczowem, będąc dziedzictwem Łaszczów, dalej Gembarzewskich, Pawłowskich, od których przeszedł spadkiem na Serednicką a od tej ostatniej w 1869 r. nabyty przez p. Ludwika Rakowskiego w jego posiadaniu zostaje. *S.S.*

Dokudów, wś, pow. bialski, gm. Sidorki, par. Biała. Posiada cerkiew par. dla ludności rusińskiej (erygował ją 1696 r. ks. Karol Stan. Radziwiłł) i szkołę początkową. W 1827 r. było tu 93 dm. i 561 mk., obecnie liczy 118 dm., 877 mk. i 2399mr. obszaru. D. był niegdyś mkiem radziwiłowskiem, dziś to wieś znaczna z niezmienioną formą miasteczka, z kilku ulicami, lud rusiński. Grunt miejscami piaskowaty a miejscami sapowaty. Łąk błotnych pod dostatkiem. Mieszk. Trudnią się rolnict., ciesielką i rybołówstwcm. Radziwiłłowska puszcza oddziela tę wieś od Ortela książęcego, a od Ortela królew. Rz. Zelowa i obszerne błotne łąki.Do miasta powiatowego Biały 1 mila.

Dół okrągły, wieś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Kamień, par. Wilków.

Dołha, wś i folw., pow. radzyński. gm. Zerocin, par. Międzyrzec. Posiada cerkiew paraf. dla ludności rusińskiej i szkołę początkową. W 1827 r. byto tu 37 dm. i 206 mk.. obecnie liczy 43 dm., 376 mk., 1881 morg. obszaru. Pozycya płaska, ziemia żytnia I. kl. *T.Ł.*

Dołhobrody, duża wś, pow. bielski gub. siedleckiej, gm. i par. Sławatycze, na lewym brzegu Buga, do klucza sławatyckiego dóbr bialskich należąca, o 2 mile od Włodawy, przy głównym, w części żwirowanym, trakcie włodawsko-chotyłowskim. Są tu dwie cerkwie rit. gr. Jednę parafialną erygował 1701 r. Karol Stan. Radziwiłł. Miała filią o 6 w. w Ladzku. R. 1827 D. miały 112 dm., 406 mk.; obecnie 136 dm., 1053 mk. i 4798 m. obszaru.

Dołhobyczów, wś i folw., pow. tomaszowski, gm. Dołhobyczów, par. Oszczów. Leży na samej granicy od Galicyi. Posiada cerkiew par. dla ludności rusińskiej, drewnianą, erekcyi niewiadomej (istniała już 1778 r. miała dwie filie Horoszczyce i Oszczów), szkołę początkową, st. pocztową, rogatkę celną (na której w r. 1876 przywóz wynosił 29446 rs., wywóz 44643 rs.), browar, gorzelnię. Piękny pałac D. był własnością bar. Edwarda Rastawieckiego, obecnie należy wraz z rozległymi dobro do bankiera Epsteina. W 1827 r. było tu 112 dm. i 701 mk. Dobra D. składają się z folw. D. i Mołczany, tudziez wsi D.; od Lublina w. 128, od Tomaszowa w. 50, od Hrubieszowa w. 29, od Zamościa w. 50, od Kowla w. 88, od rzeki Bugu w. 7. Rozl. wynosi m. 2726 a mianowicie fol. Dołhobyczów grunta orne i ogrody m. 932, łąki m. 104, lasu m. 364, nieużytki i place m. 59, razem m. 1459, płodozmian 11-10 i 8-polowy. Bud. mur. 22, drewno 38. Folw. Mołczany grunta orne i ogrody m. 264, łąk m. 88, lasu m. 884, nieużytki i place m. 30. Płodozmian 7-plowy; bud. drewno 13; wiatrak, cegielnia i w niektórych miejscowościach pokłady torfu, przydatnego tylko na nawóz. Wieś D. osad 90, gruntu: m. 1074.

Dołholiska, wieś i dwór, pow. włodawski, gm. Horodyszcze, par. Wisznice, od Włodawy mil trzy. Miejsce pamiętne pobytem Kościuszki około roku 1784-5 po powrocie z Ameryki. W starej bardzo cerkiewce, która jako zawaleniem się grożąca oddawna stała zamknięta a upadła w roku 1865, na ołtarzu zawiesił był generał order swój Cincinnata, z rąk Washingtona otrzymany; pamiątka ta nieoceniona przetrwała na miejscu aż do roku 1856, w którym znikła z ołtarza i dostała się podobno do zbiorów śp. Karola Bejera. Tamże w D. stoi na polu, nieopodal od dworu, w gruzach już walący się, mały murowany pomniczek, postawiony własnemi rękoma Kościuszki i okolony kilku drzewami, które sam też posadził; tu zamurowanych było parę butelek

z papierami generała, które temuż losowi co i order Cincinata uległy. W 1827 roku było tu 15 dm. i 138 mk.; obecnie liczą, 24 dm., 169 mk. i 484 morgów obszaru. Była tu gr. un. cerkiew par. z r. 1700, w r. 1856 zapieczętowana. Dobra. D. mają 1512 morgo obszaru i należą. do Witolda
Ratajewicza.

Dołhołęka, folw. pow. radzyński, gm. Tłuściec, par. Międzyrzec. Ma 3 dm., 30 mk. i 726 morg. obszaru.
S **Domanin**, okolica szlach., w pow. łukowskim, w par. Ulan. Zatraciła dziś swą pierwotną nazwę i rozpadła się na cząstki z różnymi nazwami. Ob. *Gąsiory*.

Domaniż, pierwotnie *Domanysz*, *Domanis*, wś, pow. tomaszowski. Na obszarze jej Łaszcz ststa chełmski założył r 1549 miasteczko Łaszczów. W r. 1578 Łaszcz płaci tu od 4 łan., 11 zagr. Z rolą, 3 kom., popa. Dwa Łany i ćwierć pusta.

Domaniż, wś, pow. tomaszowski, gm. Czerkasy, par. Łaszczów, dawniej przedmieście miasteczka, obecnie osady Łaszczów; w posiadaniu włościan 265 mrg. Roli, 120 mrg. łąk; Ludn. 267 dusz, dm. mieszkal. 53. W Domaniżu gruntów posiadłość większa nie ma żadnych. *S. S.*

Domaszewnica, wś i folw.. pow. łukowski, gm. Ulany, par. Łuków. W 1827 r. było tu 64 dm., 440 mk.. obecnie liczy 56 dm., 536 mk. Dobra D., własność Pawła Gąsowskiego, składają się z folwarku D., awulsów Malcanów i Jadwisin, tudzież wsi D.; od Siedlec w. 38, od Łukowa w. 10, od drogi bitej w. 2. llozl. wynosi m. 3191, a. mianowicie: grunta orne i ogr. 1516, łąk ra. 297, pastw. m. 177. lasu m. 1127, nieużytki i place m. 74. Płodozmian 12-polowy. Bud. mur. 6, drew. 24, gorzelnia parowa o sile 8 koni z młynem przerabiającym zboża na pytel około 4.000 kocy rocznie. cegielnia dostarczająca cegły na potrzeby miejscowe i częściową sprzedaż. Rzeka Bystrzyca płynie pomiędzy łąkamiWieś D. osad 100, gruntu m. 1084. *Br. Ch.*

S **Domaszewnica**, r. 1531 *Domassovnicza*, wś, pow. łukowski. W r. 1531 jest 8 działów drobnej szlachty, płacącej od 6 łan., młyna wspólnego o 2 kołach. W r. 1552 jest 17 osad kmieci w 3 działach i 7 dzialków drobnej szlachty.W r. 1580 jest obok D. i Wola Domaszewska. Siedzi tu 13 dziedziców, płacących od 16 włok, mlyna, folusza. Płacą fl.. 22 gr. 16 ½.

Domaszewska wólka, wieś. pow. łukowki, gm. Ulany, par. Łuków. Liczy 26 dm., 271 mk., 849 m. obszaru.

Damaszki, folw., pow. łukowski, gm. Ulany, par. Łuków; od Siedlec w. 37, od Łukowa w. 9, od drogi bitej w. 6, od rz. Wieprza w. 21. Rozl. wynosi m. 217. a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 167, łąk m. 44, pastwisk m. 2, nieużytki i place m. 4. Płodozmian 5-polowy. Budowli drewn. 3. Folwark powyższy oddzielony w r. 1872 od dóbr Wólka Domaszewska.

Dominiczyn (majdan), wś, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn. W 1827 r. było tu 14 dm., 88 mk.

Dominów 1.), wś i folw., pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par. Abramowioe. Leży przy linii drogi żel. Nadwiśl., na 5 w. od przystanku Minkowice ku Trawnikom. W 1827 r. było tu 10 dm. i 57 mk. D. leży na wzniesieniu 615 stóp nad poziom morza.
2-) **D.,** wś. po w. lubelski, gm. i par Mełgiew.

S **Dominów**, u Dług. *Doninow*, wś, pow. lubelski. W XV w. siedzą tu częściowi dziedzice h. Nowina i kmiecie. Dziesięcinę. (do 4 grz.) dają do Lublina (L. B., II, 539). W r. 1531 „Dominow" i „Smylow" płacą od 2 łan i młyna.

Dorbozy, wś, pow; biłgorajski, gm. Babice, par. Łukowa. W 1827 r. było tu 18 dm. i 159 mk. .
Dorohucz, Dorohucza, wś i folw., pow. Chełmski. gm. Siedliszcze, par. Biskupice. W 1827 r. było tu 48 dm. i 314 mk. Folw. D. od Lublina w. 34, od Chełma w. 32, od st. poczt. Piaski w. 12, droga bita przechodzi przez territoryum i rzeka spławna Wieprz. Koił. wynosi m. 1157, młyn wodny (podług opisu 1870). Wieś Dorohucz osad 58, gruntu m. 751. *Br. Ch., A. Pal.*

S **Dorohucz**, u Dług. *Dorohucza*, ws, pow. chełmski. W XV w. należy do par. Czemierniki. W r. 1531 Drohucza płaci od l ½ łan. km.

Dorohusk, *Dorohowsk*, *Drohiczyn chełmski*, wś i dwór, pow. chełmski, gm. Turka, parafia Dorohusk, o 2 mile od Włodawy, na lewym brzegu Buga, o 21 w. od Chełmu, o 14 w. od Dubienki, o 98 w. od Lublina. Stary pałac z rozległemi podziemiami, wystawiony w zeszłym wieku przez Suchodolskich, jak się zdaje przez Wojciecha chorążego chełmskiego. D. przetrwał w ręku tej rodziny do dzisiejszych czasów. Obecny właściciel Ludwik Okęcki. Z Suchodolską żonaty. Jest tu kościół par. i dom schronienia dla starców i kalek. W 1827 r. D. miał 90 dm., 644 mk. Znajduje tu się st. dr. żel. Nadwiślańskiej, odl. od Warszawy 249 w., od Kowla 65 w. Par. D. dek. chełmskiego, 700 dusz liczy. Dobra D. składają się z folw. D, attynencyj wieczysto-czynszowych: Teosin, Zaliszcze, Długie pole, Leśniczówka, Kąty, Piasek, Istrów, Konotopy, Paszki i Pogranicze, tudzież wsi: D., Skordjów, Mieszkowice, Barbarowina, Ostrów, Michałowin, Turki, Berdyszcze. Rozl. folw. wynosi m. 3061 a mianowicie; grunta orne i ogrody m. 470, tak m. 400, pastw. m. 200, wody m. 8, lasu m. 1800, nieużytki i place m. 183. Bud. mur. 9, drewn. 28. W attynencyach wieczysto-czynszowych m. 2769, młyn, staw. Rzeka Bug stanowi granice płn. Wieś D. osad 66, gruntu m. 1106; wś Skordjów-Ostrów osad 12, gruntu m. 69, wś Mieszkowice osad 10, grunta m. 208; wś Barbarowina osad 22, gruntu m. 355; wś Ostrów osad 41, gruntu m. 582; wś Michałowin osad 31, gruntu m. 639; wś Turki osad 57, gruntu m. 1273: wś Berdyszcze osad 11, gruntu m. 181. *Br. Ch. i K. Kr.*

S **Dorohusk**, wś, pow. chełmski. R. 1564 wś „Dorohusko", w ziemi chełmskiej, ma cerkiew; należy do par. łac. w Swierzu.

Dragany, wś, pow. krasnostawski, gm. i par. Wysokie.

Dratów, wś, pow. lubartowski, gm. i par. Łęczna, należy do dóbr Łęczna. W obrębie tych dóbr znajdują się jeziora: Dratowekie, Rogużno, Łukcze, Łokietek, Kureczków. W D. jest cerkiew parafialna. W 1827 roku liczono tu 56 dm. i 390 mk. *Br. Ch.*

Dratowskie, jezioro we wsi Dratów, ma rozległości 194 mórg., głęb. 24 stóp, leży śród rozległej płaszczyzny; poziom wód jeziora jest o 21 stóp wyższy nad poziom Wieprza pod Łęczną. Wody odchodzą do rz. Jagielny.

Drągi, 1.) wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Szczekarków. par. Wilków. W 1827 r. było tu 7 dm. i 47 mk.

Drelów, wieś i folwark, pow. radzyński, gm. Zahajki, par. Miedzyrzec. Znajduje się tu cerkiew parafialna dla ludności rusińskiej, erygowana 1653 r. przez Zofią z Tęczyńskich Daniłowiczową. R. 1835 ks. Konst. Czartoryski zmurował nową. O ćwierć mili od D. na gruncie zwanym Horodek kaplica drewniana. Szkoła początkowa. W 1827 r. było tu 54 dm., 511 mk.; obecnie liczy 88 dm., 564 mk. i 2263 m. obszaru.

Drewnik 1.) wś, pow. lubartowski, gm. Chudawola (ob.), par. Rudno.

Drewniki 1.) wś i folw. (należący do dóbr Skierbieszów, Mościckiego), pow. zamojski, gm. i par. Skierbieszów. Leżą o 26 w. na północ od Zamościa, i 5 w. od gm., na granicy pow., w lesistych wzgórzach. Obecnie liczą: 17 dm.. 102 mk , w tej liczbie 64 prawosł., i 233 m. rozl. włość.
2.) **D.** krasnostawskie, wś, pow. krasnostawski, gm. Czajki, par. Surchów. W 1827 r. było tu 13 dm. i 77 mk. *T. Żuk., Br. Ch.*

Droblin, 1.) wś i folw., pow. konstantynowski, gm. Witulin, par. r. 1. Bordziłówka, r. g. Witulin. Rozległości grun. włościańskich m. 441, domów 23, ludności 221, rusini i drobna szlachta. Na łąkach wsi D. są źródła rz. Białki. Folw. D. lit. A. B. lub Białkowszczyzna z attynencyą Koszelówka i wsią D., własność Wilhelma Wężyka, od Siedlec w. 45, od Konstantynowa w. 14, od Biały i Janowa w. 14. Rozl. folwarczna wynosi m. 946 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 640. łąk m. 112, pastwisk m. 8, lasu m. 146, nieużytki i place m. 40, płodozmian 8-polowy, budow. mur. 3, drewn. 13; młyn wodny, staw z sadzawkami zarybione stanowią dochód, pokłady torfu; wieś Droblin osad 25, gruntu m. 385.

Drogojewka, wś, pow. hrubieszowski. gm. Mołodziatycze, par. Trzeszczany.

Drohiczany, wś, pow. hrubieszowski, gm. Jarosławiec, par. Trzeszczany. W 1827 roku było tu 22 dm., 120 mk. Dobra D. lit AB, składają się z folw. Popławce i Gliniska, tudzież wsi Gliniska, od Lublina w. 90, od Hrubieszowa w. 21, od Uchań w. 4, od Wojsławic w. 10, od Dryszczowa w. 10, od rzeki Bugu w. 20. Rozl. dworska wynosi morg. 2190, a mianowicie: folw. D. grunta orne i ogr. m. 383, łąk morg. 93. pastw. m. 6, wody m. 5, lasu m. 644, nieużytki i place mórg. 18, razem m. 1152; folw. Popławice grunta orne i ogrody morg. 159, łąk m. 8, nieużytki i place m. 5, razem m. 172; folw. Gliniska grunta orne i ogrody m. 434, łąk m. 16, pastw. m. 17, lasu m. 389, nieużytki i place m. 10, razem m. 866. Bud. drewn. 44 w ogóle na folwarkach. Płodozmian 8-polowy. Dwa młyny wodne i dwa stawy; pokłady kamienia wapiennego. Wieś D. osad 44, gruntu m. 533; wieś Gliniska osad 31, gruntu morgów 355. *Br. Ch.*

Drozdek. wś, pow. łukowski, gm. Radoryż, par. Okrzeja. Liczy 30 dm., 205 mk. i 459

morg. obszaru. *Br. Ch..*

Drozdówka 2.) D, wś, pow. włodawski, gm. Uścimów par. Ostrów. W 1827 r. było tu 24 dm., 169 mk ; obecnie liczy 24 dm., 326 mk. i 667 m. obszaru. *Br. Ch.*

Dryszczów, wś i folw., pow. chełmski, gm. Żmudź, par. Kumów. Posiada stacyą pocztową. W 1827 r. było tu 20 dm. i 140 mk. Folw. D. od Lublina, w. 85, od Chełma w. 19, od Dubionki w. 14, od rzeki Buga w. 14. Rozl. wynosi m. 301 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 167, łąk m. 67, pastwisk m. 1, lasu m. 60, nieużytki i place m. 4. Bud. mur. 5, drewn. 10, pokłady marglu. Folw. ten w r. 1873 oddzielony od dóbr Żmudź. *A. Pal.*

S **Dryszczów**, r. 1565 Dziszczów, wś, pow. chełmski. W r. 1565 wsi: „Zmodz i Diszczow"łączące się ze sobą należały do ststwa chełmskiego. Miały 14 dworzysz, na 12 ½ siedzieli kmiecie, a 1 ½ dworz. zajmował Stanisław Hyricz bracią, którego król libertował. Ogólny dochód zł. 165.

S **Drzewcza** w dok. z r. 1252 Dzewcza Gora r. 1676 Drzewca, pow. nowoaleksandryjski (Puławy), par. Wąwolnica. Wydawca kod. dypl. kat. krakow. (I, 43) domyśla się, że „Dzewcza-Gora" w dok. z r. 1252 wyliczającym posiadłości klasztoru Sieciechowskiego, oznacza dzisiejsze Drzewce. Nadał ją klasztorowi ks. Henryk. W połowie XV w. jest tu 6 fol., na których siedzą częściowi dziedzice: Jastrzębce i Nałęcze. Dziesięcinę (do 15 grz.) dają do Wąwolnicy, Wieś należała do klasztoru sieciechowskiego, następnie stała się własnością plebana w Wąwolnicy, który miał od 2 do 3 łan. (Dług. L. B., II, 569 570).Według reg.pob.z r. 1676 jest tu 5 działów. Ludwik Drzewiecki płaci pogłówne od 15 poddanych i 3 osób we dworze. Poniaowska od 15 poddan., Drzewiecki od 5 poddan., dwaj pozostali od 8 osób ze dworu.

Drzewcza lub *Drzewce*, wś i folw., pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Wąwolnica. Leży na lewo od linii dr. żel. Nadwiślańskiej, miedzy Klementowicami a Miłocinem. W 1827 r. liczono tu 28 dm. i 179 mk., obecnie liczy 35 dm. i 355 mk. L. Wolski w wykazie jezior (Kal. Obser. Astron. Warsz. w 1861 r.) powiada, iż we wsi D. są dwa oddzielne jeziora bez nazwiska, z których jedno ma 200 drugie 80 m. obszaru; tymczasem karta woj. topogr. Królestwa, (XX-1) nie wskazuje wcale ich istnienia. Gmina Drzewcza, urzędownie Drzewce zwana, świeżo została przemianowaną w r. 1880 na gminę Wąwolnica, gdyż z Drzewczy do Wąwolnicy urząd gm. przeniesiono. Dobra D. i Łopatki, do których należą i wsie t. n. podług opisu z r. 1868 mają rozl.. gruntów dworskich m. 1374 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 885, łąk m. 57, pstw. m. 2, lasu m. 404, zarośli m. 3, nieużytki i place m. 23. Wieś D. osad 38, gruntu m. 797; wś Łopatki osad 17, gruntu m. 337.

Dub, *Dubie*, wieś, pow. tomaszowski, gm. Kotlice, par. Dub, Posiada kościół par. drewniany i cerkiew dla ludności rusińskiej. Cerkiew tę erygował 1691 r. Adam Kazimierz z Mirowa Myszkowski, starosta tyszowiecki. Miała filiią we wsi Zubowice. Kościół katol. i parafią erygował 1544 r. Dubieński, dziedzic D. Przez lat blisko 70 był ten kościół kalwińskim. R. 1628 Aleksander Myszkowski dziedzic D. wznowił erekcyą i oddał kościół franciszkanom zamojskim, którzy atoli 1636 r. zrzekli się togo beneficium. Wieś D. ma też szkołę początkową, 774 mk. W 1827 r. liczono tu 94 dm., 721mk. Parafia D. dek. tomaszowskiego 2377 dusz liczy. Dobra D. własność Edw.

Koseckiego, składają się z folwarków: D., Rudki i Michałówka, Swaryczów i wsi D., od Lublina w. 95, drogi bitej w.10, od Jarosławia w. 108, od rzeki Buga w. 25. Rozległość dworska wynosi m. 2850, a. mianowicie: folw. D. grunta orne i ogrody m. 760, łąk m. 438, pastwisk m. 156, wody m. 25, lasu m. 492, nieużytki i place m. 44: razem m. 1915. Budowli mur.5, drew. 33. Folw. MIichałówka grunta orne i ogrody m. 327, łąk m. 87, nieużytki i place m. 11: razem m. 425. Budowli drew. 12. Folwark Rudki grunta orne i ogrody m. 443, łąk m. 67: razem m. 510. Budowli drew. 2. Attyneneya Swaryczów bud. drew. 4. Gorzelnia, dwa młyny wodne i pokłady torfu. Wieś D. osad 109, gruntu m. 1412. *A. Pal., Br. Ch*.

Dubica, *Dubice*, wieś i folw., pow. włodawski, gm. i par. Horodyszcze. W 1827 r. było tu 47 dm. i 303 mk., obecnie liczy 74 dm., 609 mk. Dobra D. składają się z folw. i wsi D.; od Siedlec w. 85, od Włodawy w. 35, od Biały w. 25. od Wisznic w. 3; podług opisu z r. 1866 rozległość dworaka wynosi m. 1775, a mianowicie grunta orne i ogrody m. 513, łąk m. 65, pastwisk i zarośli m. 420, lasu m. 800, nieużytki i place m. 177. Wieś D. osad 70, gruntu m. 1364. Br. Ch., A. Pal.

Dubienka, msto nad trzema rzek.: Bugiem, Wełnianką i Stryhanką, pow. hrubieszowski. Leży pod szer. płn. 50° 23' i 41° 33' 4 długości wschod. Posiada kościół par. murowany, cerkiew dla ludności rusińskiej, dom schronienia dla starców i kalek, szkołę początkową, urząd miejski, stacyą pocztową. Stanowi jeden z głównych punktów składowych dla zboża spławianego po Bugu. W 1827 r. liczono tu 444 dm. i 1808 mk., w 1860 r. było tu 3015 mk. (w tem 1427 żydów), 357 dm. (11 mur.); dochody miasta wynosiły 2741 rs. Pierwotnie nazywało się *Dębno*, lub po rusku *Dubno*, i było wsią należącą do starostwa horodelskiego, którą na przełożenie starosty Jana Sienińskiego, kasztelana lwowskiego, król Zygmunt III przywilejem dnia 10 lutego 1588 r. wyniósł na miasto, obdarzył prawem magdeburskiem, ustanowił jarmarki, targi i t. p. Wkrótce potem tenże sam monarcha rozszerzył nadania i swobody miasta nowemi przywilejami w latach 1593, 1596, 1598 i 1613, które przez następnych monarchów były potwierdzane. Pierwszą wzmiankę o zmianie nazwy Dębna. Dubna na Dubienkę znajdujemy w przywileju Augusta II, wydanym w pierwszych latach XVIII wieku, w którym się wyrażono, iż nadania te tyczą miasta Dębna alias Dubienka. Miasto to było niegdyś dość silnie obwarowane, prowadziło znaczny handel spławowy, miało licznych rzemieślników, dopóki pierwsza wojna szwedzka nie zniszczyła go prawie do szczętu; odtąd już podnieść się nie mogło, pomimo iż rząd wszelkich do tego dokładał starań. Stanisław August w podróżach swoich na Ruś dwukrotnie zwiedzał Dubienkę w latach 1781 i 1787.

Między tem miastem a wsią Kulemczycami, stoczoną została kilkogodzinna bitwa d. 18 lipca 1792 r., w której odznaczył się Tadeusz Kościuszko a poległ generał rossyjski Palembach; nagrobek jego przez rodzinę wystawiony przetrwał był jeszcze do niedawnych czasów. Od tegoż 1792 roku odbywały się w Dubience sejmiki i wybory na wszystkie ziemskie urzędy województwa czernihowskiego, odpadłego od całości Rzpltej w r. 1686 mocą traktatu grzymułtowskiego; zanim wybory przeniesiono do D., odprawiano je pierwiastkowo we Włodzimierzu wołyńskim. Par. D. dek. hrubieszowskiego 2401 dusz liczy. Kośc. i par. rzym. katolicką erygował tu 1588 r. Jan z Sienna Sieniński, wda podolski, star. horodelski. Kościół drewniany. Jest też tu cerkiew parafialna drewniana, 1838 roku nowowzniesiona. Były dekanat dubieniecki greko-unicki b. dyec. chełmskiej w r1863 składał się z 12 greko-unickich parafij:

Buśno z fil. Putnowice, Czerniejów, Dubienka, Kiesztów, Leszczany, Pobołowice, Rostoka, Sielce, Strzelce, Turkowice, Wojsławice z fil. Przedmieście i Żmudź. Starostwo niegrodowe dubieńskie w województwie bełzkiem, pow. horodelskim, powstało przez wydzielenia niektórych dóbr z dawniejszego starostwa horodelskiego, nazwę zaś swą wzięło od m. Dubienki. Podług lustracyi z r. 1765 składało się z przytoczonego miasta i następujących włości: Uchanka, Starosiele, Berezowiec, Kładniów, Strzelce i folw. Janów-Ostrów. Posiadaczami tego starostwa byli w r. 1765 Eustachy Potocki generał artyleryi lit., w r. 1770 Adam Chołoniewski kasztelan buski, a w r. 1771 Celestyn Czaplic podkomorzy łucki, którzy opłacali, z niego kwarty złp. 5802 gr. 9, a hyberny złp. 472 gr. 3. *Br. Ch.*

S **Dubienka** r. 1565 *Dubna*, os. miej., pow. hrubieszowski. W r. 1565 wś Dubna w ststwie horodelskim miała 14 kmieci pociągłych i 9 dworzyszcz na prawie wołoskiem, zagrod. 5 i ludzi 9 dających po wiadrze miodu dannego. Ogółem dochodu bvto zł. 64 gr. 13. Na obszarze D. ułożona została wieś Uchanka.
Dubów, 1.) folw., pow. włodawski, gm. Romanów, par. Wisznice; 4 dm., 7 mk., należy do dóbr Mutwica. 2.) D., wś i folw., pow. bialski, gm. Lubienka, par. Biała. W 1827 r. było tu 24 dm. i 180 mk.; obecnie liczy 48 dm., 473 mk. Od Siedlec w. 75, od Biały w. 10, droga bita w miejscu; od rzeki spławnej Buga w. 30. Rozl. folwarczna wynosi m. 1080 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 265, łąk m. 190, pastwisk m. 19, lasu m. 553, nieużytki i place m. 44; budowli drewnianych 19, browar piwny; pokłady torfu w niektórych miejscowościach. Wieś D. osad 52, gruntu m. 921. *Br. Ch.*

Dulnik, 1.) wś i folw. należący do dóbr Skierbieszów Mościckiego, pow. zamojski, gm. i par. Skierbieszów, odl. od Zamościa w. 18. Ma 10 morg. obszaru posiadłości włośc., 3 dm. i 36 mk., w tej liczbie 6 prawosł. Posiada młyn wodny o 2 kamieniach.

Dutrów, wś i folw., pow. tomaszowski, gm. Telatyn, par. Nabróż. Roku 1827 D. liczył 43 dm., 229 mk. Wieś D. leży nad odnogą, rz. Huczwy, o wiorst 4 od granicy państwa austryackiego. Wieś D. zajmuje posiadłości włościańskiej morgów 534; ludność wynosi 540 dusz, z których 240 prawosławnych, reszta katolików. Zajęcie ludności rolnicze, przemysłu żadnego, z wyjątkiem kontrabandy, którą po większej części się zajmują. Ziemia w D. bardzo urodzajna, łąki dobre, lasu niema; włościanie jednak z małemi wyjątkami niezamożni. Do najbliższej stacyi pocztowej Tyszowiec wiorst 8; od traktu bitego lwowsko-warszawskiego wiorst 24. Włościanie oczynszowani przed ukazem. dzisiaj od dworu w zupełności odseparowani. Była w D. grecko-unicka cerkiew filialna b. par. Telatyn, erekcyi niewiadomej, 1700 r. już istniała. Folw. D. łącznie z folwarkiem Rudny gruntów ornych morgów 600 posiadający, gospodarstwo płodozmienne, pomiędzy dwiema fabrykami cukru Mirczem i Poturzynem znajdujące się, przeważnie rzepak. pszenicę i buraki cukrowe produkujące. D. jest dziedziczną własnością Wysoczańskich od lat sześciudziesięciu. Do dóbr D. należała też wieś Kryszyn: osad 28, gruntu m. 325. *J. W.*

Dwornia, wś, pow. łukowski, gm. Jarczów, par. Wilczyska. Liczy 16 dm., 160 mk. i 279 morg. obszaru.

Dworzyska, wś, pow. krasnostawski, gm. Izbica, par. Tarnogóra. Ma 20 osad włość, i 228 mor. ziemi.

Dworzyska, wś, pow hrubieszowski, gm. i par Grabowiec.

Dyakonów lub *Dziekanów*, wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Hrubieszów. W 1827 r. było tu 52 dm. i 397 mk. Istniała tn cerkiew paraf, unicka erekcyi niewiadomej, ostatnio 1769 r. zbudowana, drewniana, z filią Szpikołasy o 2 w. Wś D. należała do dóbr hrubieszowskich i stanowiła rozydencyą dziedzica ich Staszica. *Br. Ch.*

S **Dyakonów**, r. 1578 *Diakonów*, wś, pow. hrubieszowski. Wspom. w dok. z r. 1400. W r. 1578 D., Szpikołosy i inne przyległe zostają, w posiadaniu wojewody bełzkiego. Wchodzą w skład ststwa hrubieszowskiego.

Dyle, wś i folw., pow. biłgorajski, gm. Puszcza Solska, par. Biłgoraj. Jest tu browar wyrabiający za 4520 rs. rocznie. W 1827 r. było tu 16 dm. i 107 mk. Folw. D. z wsiami D., Kajetanówka, Cecynopol, Ignatówka i Rapy, od Lublina w. 70, od Biłgoraja w. 7, od Rejowca w. 42, od rzeki Sanu w. 35. Rozl. folw. wynosi m. 1375 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 187, łąk m. 15, pastwisk m. 17, lasu m. 1129, nieużytki i place m. 27. Budowli mur. 17, drewn. 5; gorzelnia, wiatrak, piec wapienny wypalający 250 korcy wapna tygodniowo, pokłady torfu, granitu, kamienia wapiennego i kopalnia opoki. Wieś D. osad 22, grunta m. 232; wi Kajetanówka osad 32, gruntu m. 337; wieś Cecynopol osad 3, gruntu m. 40; wś Ignatówka osad 8, gruntu m. 99; wś Rapy osad 8, gruntu m. 91. Od dóbr powyższych w. r. 1880 oddzielono gruntu m. 400, który ma mieć nazwę folwark Żembrów.

Dyniska (z Jedrzejówką i Magdalenką), wś, pow. Rawa ruska, oddalona od rzymsko kat. parafii i urzędu poczt, w Uhnowie o 8 kil. Przestrzeń pos. więk. roli or. 496, łąk i ogr. 275, past. 52, lasu 1588; pos. mniej. roli or. 596, łąk i ogr. 583, past. 60, lasu 14 mr. austr. Ludności ma 652 (między tymi 117 rzym. kat., 470 gr. kat., 65 izrael.); gr. kat. paraf, ma w miejscu, należącą do dekanatu uhnowskiego dyccezyi przemyskiej; do niej należą filie: Nowosiołki z 320 i Nowosiołki kardynalskie z 472 gr. kat. wyznania; z tych pierwsza jest o l milę, druga o l i pół mili od Dynisk oddalona. Grunta orne są ciężką borowiną, sianożęcie średniej jakości. Właściciel więk. posiadłości Julian Skolimowski. *B. R.*

Dysie, os. i folw., powstała z osad uwłaszczonych, położone w gm. Niemce, par. Dyss, od Lublina w. 6, od Lubartowa w. 20, od rzeki Wieprza w. 14. Rozl. wynosi m. 256, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 216, lak m. 23, past. m. 2, wody m. 1; nieużytki i place m. 14, budowli drewn. 11. *A. Pal.*

Dyss, wś, pow. lubartowski, gm. Niemce, par. Dyss. Leży na wyżynie, na 687 stóp nad poziom morza. Jest tu kościół paraf, murowany. Kościół i parafią erygował tu r. 1382 Gabryel hr. z Górki, dziedzic tej wsi. W1827 r. D. miał 51 dm. i 440 mk. Par. D. dek. lubartowskiego 3094 dusz liczy. *B. Ch.*

Dziaduchy, os., pow. radzyński, gm. Szóstka, par. Międzyrzec. Liczy 6 dm., 36 mk. i 80 morg. obszaru.

Działyń 3.) D. kol., pow. radzyński gm. Siemień, par. Czemierniki. Posiada szkołę elementarną, liczy 37 dm., 280 mk. i 600 morg. obszaru.

Dzielce, wś włośc., pow. zamojski, gm. Rodecznica, par. Mokrelipie, położona na zachód o 33 w. od Zamościa; posiada 235 morg. ziemi ornej, urodzajnej, w jednolitej równinie; liczy obecnie 8 dm, i 93 mk. kat. *T. Żuk*

Dzierążnia 4.) **D.,** wś, pow. tomaszowski. gm. Krynice, par. D., na wschód od Zamościa i na zachód od Tomaszowa o 3 mile, o pół mili od szosy, własność niegdyś Węglińskich, potom Debolich, obecnie Jana Rudnickiego; w pięknem położeniu górzystem, obejmuje przestrzeni włościańskiej mr. 641, dm. 48; ludności obrz. łac. 413, grec. 40; w tej wsi jest dwór na wzgórzu wyniosłem z ogrodem owocowym, aleami lipowemi; pozycya południowa posłużyła na założenie obszernych inspektów, winnicy; oranżeryi, tudzież szkółki drzew owocowych; poniżej togo ogrodu jest staw, młyn i gorzelnia, rozrzucono po wzgórzach domy i lasy, tudzież miedzy tymi ciągnące się długiem pasmom łąki z rzeczką. Dworskiej ziemi jest 700 mr.; 450 mr. lasów dobrze utrzymanych. We wsi D. jest kościół katolicki parafialny; pierwiastkowy był z drzewa, w 1537 r. przez Stanisława, Tyburcego i Macieja Dzierążeńskich wystawiony; następnie w 1763 r. przez Antoniego Weglińskiego dziedzica z cegły wymurowany, sklepiony; w 1817 r. pogorzał; po wyrestaurowaniu a właściwie wybudowaniu nowego dachu i dzwonnicy, pokonsekrowany w 1858 r. przez biskupa Baranowskiego. Odwiecznie lipy i świerki otaczają ten kościół. Ludność parafii (dawniej dek. tyszowiecki) jest 1668 dusz; w pobliżu kościoła szkółka; na cmentarzu grzebalnym jest kościółek filialny, dawny unicki, przez Makomaską., dziedziczkę Sielca wystawiony, niegdyś filialny komarowski, przez dziedzica Debolego odnowiony. Ludność tej wsi rolnicza, z wyjątkiem 3 tkaczy. Grunt popielatka. Dzierążeńska Huta (od huty szklanej tu niegdyś istniejącej zwana) leży w pobliżu trak. Bitego; wś ta na pochyłości górzystej położona obej muje 51 dymów, ziemi 489 mr. i 62 łasu: łączy się z wsią Budy Dzierążeńskie w takiejże pozycyi, a noszącą tę nazwę od bud stawianych przed 80 laty przez belczarzy spuszczających sosny; dziś wś ta ma 29 dm., gruntu 208 mr. i 42 m. lasu; ludności obrz. łac. w tych dwu wsiach 470; oprócz kilku tkaczy i pasieczników ludność rolnicza. *B., Ks. Sk.*

Dzierzkowice, wś i folw., pow. janowski, gm. i par. D., wieś z 3 nomenklaturami: Dzierzkowice majorackie, Dz. poduchowne i Dzierzkowice Łanowi-Sołtysi. Wieś położona nad rzeką Strużą i Urzędówką, przy trakcie pocztowym urzędowsko-rachowskim i przy trakcie 3 rzędu z Kraśnika do Józefowa prowadzącym, odległa od Kraśnika wiorst 10, od Urzędowa w. 5, od Józefowa i Wisły w. 15. Dzierzkowice niegdyś należały do rodziny Dzierzków, następnie niewiadomo kiedy wcielone do starostwa Urzędowskiego; zaś w 1835 r. nadane generałowi Geismarowi. Kościół parafialny drewniany pod wezwaniem św. Stanisława, wzniesiony na początku XVIII wieku, poświęcony przez Kajetana Sołtyka, biskupa kijowskiego w 1751 r. erygował parafią któryś z królów polskich. W r. 1405 Wład. Jagiełło nadał kościołowi przywilej. Do parafii należą: Dzierzkowice, kol. Ludmiłówka, Olbiencin i Dembowiec, wiernych 3650 dusz. Parafia ma filią w Księżomieszy, kaplicę w

Olbięcinie. W Dzierz. majorackich do większej własności należą 2 młyny, tartak, terpentyniarnia, staw 16-morgowy, łąk 250 mr., lasu 3692 mr. i gr. ornych 1300 mr. z 4 folwarkami: Dzierzkowice, Krzywie, Wójtostwo (Dębina) i Zalesie. Gospodarstwo w stanie średnim, gleba przeważnie margle, w mniejszości glinki i piaski średnio urodzajne. Lasy, przeważnie liściaste, przed kilku laty wycięto, pozostawiono li tylko młodzież i drzewo opałowe. W lesie pomiędzy Moniakami a Dzierzkowicami zwanym Wałki znajdują się szańce ręką ludzką sypane; według miejscowej tradycyi sypali je jeńcy tureccy. Las pomiędzy Urzędowem a Dzierzkowic., zwany Zwierzyniec, był niegdyś dobrze ogrodzony i różnym zwierzem napełniony (Baliński St. Polska, T. II, str. 1137), dziś utrzymała się li tylko nazwa śladów; zaś z ogrodzeń nic nie pozostało. Do włośc. należy ziemi ornej 4623 mr., łąk 80 mr.;w Dzierzkowicach poduchownych folw. 240 mr. nabył donataryusz - do włościan należy 60 mr.Dzierzkowice Łanowi sołtysi albo wybrańcy osad 29, ziemi or. 468 mr., łąk 39 mr. Wybrańcy ci mieli obowiązek doglądania stawów królewskich, do starostwa należących oraz w razie wojny wysyłania z każdej osady zbrojnego (tak zwanego czeladnika); podatków nie płacili żadnych jak również nie odrabiali pańszczyzny, korzystali z folwarku i wolnego wrębu w lasach. Przywileje wybrańców poraz ostatni potwierdzone były przez Stanisława Augusta w dniu 11 stycznia 1767 r. Przy urządzeniu kolonialnem w 1845 r. wybrańcy, zrównani w prawach z włościanami, służebności leśnych i pastwiskowych tak samo jak i włościanie nie mają przyznanych.

W ogóle w Dzierzkowicach osad 302, ludności mężczyzn 950, kobiet 1100. W tej liczbie 14 gospodarzy żydów, mało zajętych rolą, więcej drobnym handlem i lichwą. Jest w D. kancelarya gminna i szkółka elementarna. Naprzeciw dzisiejszego dworu wzgórze porosłe lipami nazywa się Zamczyskiem, jakkolwiek niema śladów zamku. Nazwa to uzasadniona, w dawnych bowiem aktach miasta U rzędowa znajdują się wzmianki, jako wyroki wójta i radców urzędowskich w ważniejszych sprawach karnych zatwierdzane bywały przez starostę na, zamku w Dzierzkowicach. Wś w malowniczem położeniu ciągnie się blisko 7 w. Domki okolone sadami, częścią, w nizinie, częścią, na wzgórzach porozmieszczanej środkiem wsi przepływa rzeka Struża na wiosnę i po zlewach znacznie powiększająca wody, zalewa ogrody i drogę publiczną; kościół i plebania podlegały również zalewom; staraniem i kosztem miejscowego proboszcza przed 3 laty zabezpieczone wałem 2 łokcie wysokim. Zamożność włościan zaledwie średnia, przyczynia się do tego brak pastwisk i lasów. Obecny proboszcz, znając wybornie pszczelnictwo, rozbudził we włościanach zamiłowanie w tym kierunku; we wsi znajduje się około 400 pni pszczół.

Gmina D. graniczy: od północy z gm. urzędowską, od wschodu z gruntami do miasta Kraśnika należącemi i z gm. trzydnicką, od południa z gm. trzydnicką i gościeradowską, od zachodu z gm. annopolską i pow. nowoaleksandryjskim. Należy do II okręgu sądowego w Popkowicach i do 3 parafij Dzierzkowice, Boiska i Kraśnik. W skład tej gminy wchodzą: Boiska, Budzyń, Dzierzkowice, kol. Ludmiłówka, Sosnowa W ola, Suchynia, Wyżnica, Wyżnianka i .kol. Zaborcze. Gleba w ⅓ bogate margle, nadające się wybornie pod uprawę roślin strączkowych i jęczmienia, w ⅓ glinka lubelską zwana (z wyglądu podobna do gliny popielatki uboższa jednakże w części organiczne) i w ⅓ piaski średnio urodzajne. Rozl. gm. wynosi 19,600 mr., wtem 6,970 m. lasu. Lasy w części zniszczone, w połowie wysokopienne, iglaste; w połowie, niskopienne liściaste. Gruntów ornych 11,460 m., wód około 170, łąk 940 m. Jedyna gmina w powiecie janowskim, posiadająca stosunkowo tak znaczną przestrzeń łąk.

Łąki te w części zaniedbane, położone nad rzeczką Strużą, i strumykiem Wyżnicą, przez zaprowadzenie irygacyi i odpowiednie osuszenie można, niewielkim kosztem znakomicie ulepszyć. Do większej posiadłości należy 12,230 mr., wtem 6970 m. lasu, 4620 ziemi ornej i 640 mr. łąk. Do mniejszej 6970 m. ziemi ornej i 300 łąk; lasu włościanie nie mają, serwituty bowiem nigdzie dotychczas nieukończone. Gospodarstwa dworskie prowadzą się prawie wszędzie bez systemów płodozmiennych, dowolnie; stan gospodarstw włościańskich zaczyna się powolnie podnosić z wiekowego uśpienia; zamożność włościan przeciętnie biorąc średnia, obok zajęć rolnych trudnią belczarstwem i furmaństwem. Rzemiosła jako to: bednarstwo, kowalstwo, stelmachostwo, ciesielstwo, szewctwo i tkactwo, mają swoich przedstawicieli; służą jednakże wyłącznie na zaspokojenie potrzeb miejscowych i nie wykraczają po za granicę powszedniości.

Zakładów przemysłowo-fabrycznych 13, jako to: młynów wodnych 7, terpentyniarnia, garncarnia, cegielnia i 3 tartaki; dochód roczny netto 31,000 rs. W gminie znajduje się kasa pożyczkowa dla włościan z kapitałem obrotowym 1200 rs., kościołów parafialnych dwa, szkółka elementarna jedna: liczba uczących się w 1879 r. 91, czyli wypada na ogólną ludność 1 uczący się na 43 mieszk. Niezależnie od szkółki włościanie w paru miejscowościach w porze zimowej sami zajmują się w miarę możności nauką dzieci. Administracyą gminy składają wójt, kand. na wójta, pisarz gminy, 12 sołtysów i tyluż pomocników. Domów mieszkalnych 534, ludności niestałej 119, stałej katolików mężczyzn 1773, kobiet 1900, żydów 66 męż., 51 kobiet. W 1879 r. zawarto związków małżeńskich 83, urodziło się chłopców 82, dziewcząt 149; zmarło 56 męż., 49 kob. Gmina bogato uposażona w wody; rzeka Struża mająca tu dwa dopływy (Urzędówkę i Wyżnicę) i zasilana źródłami przerzyna wzdłuż całą gminę. *A. M.*

S **Dzierzkowice** 1.) w dok. *Derszkovicz*, wś, pow. zamojski W r. 1358 dnia 19 czerw., bawi tu Kazimierz W. i nadaje ztąd prawo niemieckie dla wsi Korzeniów (Kod. mał., III, 119).
2.)**D.,** wś, pow. janowski. Kościół par. istniał tu już w połowie XV w. Kościół par. tutejszy i pewien dział we wsi, stanowiły uposażenie prepozytury w katedrze krakow. (Dług. L. B., I, 17). W r. 1676 płaci z tej wsi Stan. Bełczęcki, pogłowne od 4 osób z rodziny i 211 poddanych.
3.) **D.,** ob. *Dzietrzkowice*.

Dziewicza góra, pod Chełmem, gub. lubelska.

Dzwola, wś ordynacya, pow. biłgorajski, gm. Kocudza, par. Biała. W 1827 r. było tu 18 dm., 700 mk.

Dzwola, w dok. *Zwola*, wś, pow. biłgorajski, par Biała, ob.*Góraj*. Wspomina ją Długosz (L. B., II, 576).

Edwardów 2.) E., folw. rząd., pow. biłgorajski, gm. Puszcza solska, par. Biłgoraj.

Edzin, folw. w pow. zamojskim, należący do dóbr Ruskie-Piaski (ob.), gm. Nielisz, leży w północno- zachod. kierunku, pomiędzy rzeką Wieprzem, a traktem 1 rzędu lwowsko-lubelskim. *T. Żuk*

Egersdorf (niem.), kol., pow. lubelski, gm. i par. Bełżyce.

Elizin, folw., pow. radzyński, gm. Brzozowy kąt, par. Komarówka. Ma 1 dm., 13 mk., 605 morg. obszaru.

Elizówka, os., pow. lubatowski, gm. Niemce, par. Dyss.

Elżbiecin, 2.) **E.** lub *Zielonka Dolna*, folw., pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Rzeczyca, od Lublina w. 49, od Janowa w. 21, od Kraśnika w. 7. Rozl. wynosi m. 145, grunta orne i ogrody m. 123. Rzeczka bez nazwy przepływa. Folwark ten w r. 1878 od dóbr Zielonka Górna oddzielony.
3.) **E.,** folw. pow. hrubieszowski, gm. i par. Werbkowice.
6.) **E.,** folw., pow. bialski, gm. Kostomłoty, par. Kodeń. Dobra E. i Kodeń składają się z folw. Elżbiecin, Kopytów, awulsu Babcze i Kazanówka, tudzież osady Kodeń, wsi Kazanówka, Kopytów; od Siedlec w. 91, od Biały w. 28, od Chotyłowa w. 10. Rzeka Bug płynie przez terytoryum. Podług spisu z r. 1867 i 1870, rozl. wynosi morg 3689, a mianowicie: grunta orne i ogrody mr. 1272, łąk m. 338, lasu m 1031, pastwisk m. 385, nieużytki i place m. 647. Obecnie stan dóbr uległ zmianie, gdyż prawie całe dobra rozparcelowane zostały na drobne części, w których potworzyło się wiele folwar. i kolonij. Wieś Kazanówka osad 19, gruntu m. 547; wś Kopytów osad 54, gruntu m. 1666; osada Kodeń (ob.) z kościołem parafialnym, dawniej grecko-unickim, a obecnie prawosławnym, osad 75, gruntu m. 599.

Elżbietów 3.) **E.,** wś pow. nowo-aleksandryjski gub. lubelskiej, gm. i par. Opole

Emilcin, wś, pow. nowo-aleksandryjski gub. lubelskiej, gm. Godów, par. Opole

Emilianów 11.) E., wś, pow lubelski, gm. Piaski, par. Piaski Wielkie. *Br. Ch.*

Ernestynów, kol., pow. łukowski, gm. Serokomla, par. Gułowska wola. Liczy 19 dm., 174 mk. i 384 morg. obszaru. Por. *Charlejów*

Ewopol, wś, pow. chełmski, gm. i par. Pawłów. W 1827 r. było tu 16 dm., 127 mk.

Ewunin, wś, pow. janowski, gm. Urzędów, par Popkowice; ma 28 os., 187 mk., 214 morg.

Fajsławice (zapewne pierwotnie Wojsławice), wś i folw., pow krasnostawski, gm. i par. Fajsławice. Leży przy drodze bitej z Lublina do Zamościa, na płd. zach. od Krasnegostawu. Posiada kościół par. murowany, który tu wraz z parafią erygowali 1754 r. Konstanty i Anna Ołtarzewscy; po r. 1788 wzniesiony nowy murowany; urząd gminny, gorzelnię produkującą za 8000 rs. rocznie. W 1827 r. liczono tu 47 dm. i 275 mk. W polu przy wsi na niewielkim kopcu stoi słup murowany, na dwa sążnie wysoki, nieznanego przeznaczenia, uważany jako zabytek po Jadźwingach albo też pamiątka po Aryanach. Par. F. dek. krasnostawski 4122 dusz liczy. Dobra F. składają się z folw. F., Ignasin, Zosin i wsi F. i Wola Idzikowska, od Lublina w. 31, od Krasnegostawu w. 18, od Biskupie w. 6, od st. p. Piaski w. 9; droga bita i rzeka Wieprz przechodzi terrytoryum. Rozl. wynosi m. 2470 a mianowicie: folw. Fajsławice m. 1462, fol. Ignasin m. 532 a folw. Zosin m. 476. Bud. w ogóle na wszystkich folwarkach mur. 12, drewno 27; dwa młyny wodne, most na rzece Wieprz, stawy i strugi bez nazwy, pokłady kamienia wapiennego zwanego opoką używanego na szosę. Wieś F. osad 62, gruntu m. 867; wś Wola Idźkowska osad 54, gruntu m. 1032. Gmina F. należy do sądu gm. okr. III w Fajsławicach, st. poczt. Piaski. Liczy 3433 mk. i 16286 morgo obszaru. W skład gminy wchodzą: Boniewo, Gęsia karczma, Dziecinin, Fajsławice, Ignasin, Ksawerynówka, Idzikowska wola. Marysin, Oleśniki, Siedliska, Suchodoły, Zosin. *Br. Ch.*

Feliksówka, wś i folw., należący do dóbr Rahodoszcze (ob.), pow. zamojski, gm. Suchowola, par. Krasnobród. Odl. od Zamościa o 14 w. w kierunku połud., zajmują przestrzeń włośc. 358 morg., liczą 25 dm. i 214 mk., w tej liczbie 7 Rusinów. F., leżąc na wzgórzu okolonem lasami, zajmuje urocze położenie, lecz brak studni i zdrojowiska w blizkości, (najbliższe bowiem źródło zwane „Zjawienie", zaspakajające jedynie potrzebę wody do życia, oddalone o 3 i pół w., znajduje się pod wsią Lipskiem), pomimo stosownego pastwiska, uniemożebnia chów inwentarza, przeto gleba ziemi płonna, płodna tylko kostrzewą, nie zaspakaja nawet skromnych potrzeb, przez co stan włościan nędzny, bo i uprawiane tu sadownictwo w celu zapełnienia braków rolnictwa, polega głównie na prostem i nieumiejętnem jeszcze pielęgnowaniu, ograniczającem się przesadzaniem z lasu do ogrodów zwyczajnych gatunków dziczek, trześni i śliwek. R. 1827 było tu 21 dm., 138 mk. *T. Żuk.*

S **Felinów** 3.) **F**., folw., pow. janowski, gm. Modliborzyce; należy do dóbr Stojerzyn, ma 3 dm., 41 mk., 470 m. *Br. Ch.*

Ferdynandów, 1.) wś, pow. łukowski, gm. i par. Łysobyki. W 1827 r. było tu 3 dm. i 11 mk., obecnie liczy 22 dm., 168 mk. i 327 m. obszaru.

Fifiłówka lub Poraj, folw., pow. hrubieszowski, gmina i parafia Horodło, od Lublina w. 98, od Hrubieszowa w. 12, od Dubienki w. 12, od Stepankowic wiorst 10, od Raciborowic w. 13, od Dorohuska w. 29, Chełma w. 48, od Buga w. 2. Rozl. wynosi m. 746, grunta orne i ogrody m. 395; płodozmian 10 i 12-polowy, bud. drewno 11. Folw. ten w r. 1874 oddzielony został od dóbr Bereznica.

Fijałki, wś, pow. radzyński, gm. Lisia wólka, par. Radzyń.

Filipin, folw. dóbr Skomorochy, pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec, o 4 mile od st. dr. żel. Rozl. ok. 100 m., w tem łąk 16.

Filipina, fol., pow. łukowski, gm. Wojcieszków, par. Kock, ma 36 mk., 500 morg.

Filipówka, wś. i folw., pow. łukowski, gm. Miastków, par Borowie. W 1827 r. liczono tu 11 dm. i62 mk.; obecnie 16 dm., 143 mk. i 234 morg. obszaru.
Firlej, 1.) dawne miasteczko, dziś os. w powiecie lubartowskim, leży na trakcie pocztowym, prowadzącym z Lublina do Kocka, w odległości od Lubartowa wiorst 12 a od Lublina wiorst 34, założoną została przez wojewodę Mikołaja Firleja w r. 1557. Do osady tej przy lega duże jezioro firlejowskiem zwane, w pobliżu zaś znajduje się drugie, noszące nazwę: jezioro Kunowskie. Obecnie oba te jeziora należą w części do mieszkańców Firleja i wsi Kunowa, w części zaś do Banku Polskiego, będącego właścicielem dóbr lubartowskich. Firlej nie posiada żadnego murowanego domu, zaś domów drewnianych liczy 105, ulic 4; rynek, przy którym 3 sklepiki. Kościołek drewniany był :filią kościoła parafialnego W Lubartowie. Ludność osady stanowi obecnie 1092 mieszkańców; oprócz rolnictwu, oddających się także garncarstwu. Znajduje się tu 1-o klasowa szkoła elementarna i urząd gminny. Około 1780 należało biedne miasteczko do ks. Sanguszki marszał. W. Ks. Lit. Bank Polski miał tu czasowo fabrykę kos i sierpów. W 1827 r. F. miał 120 dm. i 630 mk., w 1861 r. było 876 mk., w tej liczbie 101 żydów. Kościół został zupełnie odnowiony staraniem ks. Krześniaka w r. 1880; erygował go 1683 r. ks. Graniewski, proboszcz lubartowski. :Par. F. dek. lubartowskiego liczy 2476 dusz. Gm. F., należy do sądu gm. okr. 1 w os. Michów, st. poczt. w Kocku; liczy 13,506 morgo obszaru i 5834 mk. W skład gminy wchodzi os. Firlej i wsie Antonów, Baran, Czerwonka, Karolina, Kunów, Łukowiec, Majdan, Olesin, Pipisówka, Pożarów, Rozwadówka, Sobolew, Sułoszyn, Skromowska wola, Serock, Zagrody łukowskie, Wólka mieczysławowska.

Firlejowszczyzna, folw. pod Lublinem, pow. lubelski, gm. Wólka par. Kalinowszczyzna. F. była własnością ojca Winc. Pola i Eleonory z de Longechamps Polowej. Winc. Pol jednak nie tu się urodził tylko w Lublinie. Rozl. wynosi m. 82, a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 75, łąk m. 5, nieużytki i place m. 2. Bud mur. 1, drew. 5; pokłady łupku wapiennego i marglowego. *A. Pal.*

Fiukówka, wś i folw., pow. łukowski, gm. i par. Radoryz; 1827 r. było tu 18 dm. i 137 mk.; obecnie liczy 26 dm., 231 mk. U Zinberga mylnie nazwana Finkówka.. Folw. ten leży od. Siedlec w 42, od Łukowa W. 21, od Zelechowa w. 14, od rzeki Wieprza w. 28. Rozl. wynosi m. 1314 a mianowicie. grunta orne i ogrody m. 348, łąk m. 55, past. m. 137, lasu m. 498, zarośli m. 111, nieużytki i place m. 165. Bud. drew. 10; bogate pokłady torfu; folwark ten w r. 1873 oddzielony został od dóbr Krzywda. *A. Pal. i Br. Ch.*

Flisy, wś włośc., pow. janowski, gm. Kawęczyn, par. Janów, o 7 w. od Janowa, przy trakcie biłgorajskim, śród lasów, na gruntach lekkich piaszczysto-sapowatych. R. 1880 miała 22 dm., 214 mk.; r. 1827 dm. 13, mk. 74. Należała niegdyś do ordynacyi hr. Zamojskich. *T. Żuk.*

Floryanka 1.) fol., pow. biłgorajski, gmina Aleksandrów, par. Górecko.

Frampol, os., przedtem mko, pow. zamojski, gm. i par. Frampol, 4 okr. sądu gmin. w Gorajcu (ob.), leży w zachod. str. pow., nad rzeką Ładą, przy trakcie poczt. z Biłgoraja do Jano wa ordynackiego, i graniczy z pow. janowskim. Odl. od Zamościa W. 46, Szczebrzeszyna w. 24. Janowa ord. w 17 i pół i Lublina oraz st. dr. żel. Nadwiśl. Rejowiec w. 70. F. założonym został w Małej Polsce, byłem wdztwie lubelskiem, pow. urzędowskim, przez ówczesnego właściciela Franciszka Butlera w r. 1705, z nadaniem obecnego nazwiska od swego imienia, i pozostawał pierwotnie pod zarządem wójta; dopiero w r. 1773 następny właściciel Jan Wisłocki sukces. Butlera, wyniósł go do godności mta, z ustanowieniem tegoczesnej władzy municypalnej i cechów: tkackiego, szewckiego i garncarskiego, co potwierdzając, Stanisław August przez przywilej z d. 1 grudnia 1789 r., nadał mtu 7 jarmar., lecz mto to zwolna się rozwijając, prawdopodobnie przez utrudnione komunikacye niedoszło do posiadania kompletnego charakteru mta, skutkiem czego w r. 1870 zamienione zostało na osadę. Przy pierwszym podziale w r. 1772, F. stanowił punkt linii granicznej Galicyi, prowadzącej od Szląska Wisłą po ujście Sanu, potem na F., Zamość, Hrubieszów, do Buga po Zbaraż, Podhorce i Dniestr.

Do zabytków z epoki założenia F., należał egzystujący tu do r. 1873 kościół drewno parafialny a w później. szych czasach filialny, t. j. zależący z księgami metr. do par. Radzięcin (ob.) pod wezw. ś. Jana Nepom., gdyż świątynia ta zbudowaną była w r. 1740 przez Józefa hr. Butlera; lecz uległszy czasowemu zniszczeniu, musiała być usuniętą z swego miejsca, na którem stanął nowy przybytek Panu, murowany, wzniesiony w 1873 do 1878 r. kosztem parafii, który również jak i poprzedni benedykowany został na cześć św. Jana Nepom. na d. 11 listopada 1878 r. przez prałata i dziekana zamojskiego ks. Karnickiego dla 2618 parafian. W okresie budowy kościoła wymurowano tu synagogę żyd. dla 1189 wyz., a więc prócz rzeczonych kościołów i synag. F., obecnie posiada: zarząd gm. z kasą. pożyczkowo-wkładową, stacyą pocztową, szkółkę początkową, drobnych sklepów i kramików 11, wokoło niezwykle obszernego, odznaczającego się regularną równiną placu targowego „rynku", ulic 12 (niebrukowane) i 227 dm., z których 2 mur., a w r. 1780 było tu 130 dm. drewn.

Os. ta, zajmując ogól, przestrzeni 423 mr., 278 pr., w tej liczbie ziemi or. i pod ogr. 393 m. 276 pr., stałej ludności liczy 2154 mk., t. j. 958 kat., 7 prawosł. i 1189 żydów. Głównie lud. chrześc. zawiera 245 gospodarzy rol. i ich familie, reszta zaś takowej trudni się tkactwem, garncarstwem i szewctwem, a żydzi przeważnie oddani są handlowi na małą skalę i spekulacyi; lecz cała ta działalność zastosowaną jest li tylko do miejscowych potrzeb. R. 1827 było tu 114 dm., 654 mk. Gleba ziemi tutejszej składa się z glinki, miejscami popielatki, pomięszanej z piaskiem lub też z samego piasku, a w nim napotykane z rzadka, większych i mniejszych rozmiarów głazy i krzemyki. Położenie powierzchni więcej równe, uprawa roli zwyczajna, zaniedbana; objawia się chęć zaprowadzenia sadów choć na małą skalę. W skład gm. F. wchodzą następujące wsie: Aleksandrówka 9 os., roz1. 53 mr., folw. Buczyn, włas. Ad. Kamińskiego rozl. ziemi 138 mr. i lasu 150 mr., oraz Karolówka, Komodzianka, Kąty, Niemirów, Rzeczyca, Starawieś, Sokołówka, Teodorówka, Wola-Radzięcińska i Wola-Kątecka. *Tit. Tiro.*

Franciszków. 6.) **F.,** fol w., pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Kiełczewice, od Lublina w. 23, od Bychawy w. 6, od rz. Wieprza w. 28. Rozl. wynosi m. 656, grunta

orne i ogrody m. 369, lasu m. 257; płodozmian 4 i 10-polowy, bud. mur. 1, drew. 4. Folw. ten w r. 1875 oddzielony został od dóbr Strzyżowice.
7.) **F.,** wś, pow. krasnostawski, gm. Czajki, par. Surchów. W 1827 r. było tu 16 dm. i 84 mk. Br. Ch.

Frankamionka, folw., pow. hrubieszowski, gm. Miączyn, par. Grabowiec. W 1827 roku liczono tu 10 dm., 53 mk.

Franopol, 2.) **F.,** folw., pow. konstantynowski, gm. Swory, par. Huszlew, poczta Międzyrzec, sąd Huszlew, rozl. mr. 180.
3.) **F.,** folw., pow. konstantynowski, gm. Kornica, par. Górki, poczta Łosice, okr. sądowy Huszlew, rozl. 447 mr. *Rz.*

Franusin 1.) folw., pow. hrubieszowski, gm. i par. Horodło.
2.) **F.,** folw., pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków.
3.) **F.,** folw., pow. tomaszowski, gm. Telatyn, par. Rzeplin, od Lublina w. 126, od Tomaszowa w. 26, od Łaszczowa w. 7, od st. poczt. Tyszowce w. 14. Rozl. wynosi m. 181, grunta orne i ogrody m. 170. Folw. ten oddzielony w r. 1874 od dóbr Telatyn.

Gaj 21.) **G.-***stary* i **G.-***nowy*, wś, pow. lubelski, gm. i par. Wojciechów. W 1827 roku było tu 13 dm., 105 mk.
22.) **G.** *gruszczański*, wś i folw. nad rz. Por, pow. zamojski. gm. Surów, filia Czernięcin par. Turobin. Leży w zachodniej stronie powiatu, o 28 w. od Zamówią, ma H dm., 80 mk. kat. i 349 mórg. rozl. włość. Folw. należy do dóbr ordynacyi Zamojskiej Bodaczów, zajmujących wraz z folw. Deszkowice{ob.), Gruszka zaporska, Źrebce, Zakłodzie, Kitów, Klemensów, Michałów, Mokrelipie, Roztopy, Sąsiadzka i Tworyczów 4665 mórg. obszaru. Gleba ziemi żyzna.
23.) **G.** *czernięciński*, wś, pow. krasnostawski, gm. Turobin, par. Czernięcin. W r. 1827 było tu 7 dm., 56 mk. Jest to wś włość., należąca poprzednio do dóbr ordynacyi Zamojskiej; liczy 9 osad i 202 morg. ziemi włość.
24.) **G.,** wś, pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Puchaczów.

Gajowniki, pow. zamojski, gm. i par. Skierbieszów. Por. *Gajewniki*.

Gałęzów, wś nad rz. Gałęzówką, powiat lubelski, gm. i par. Bychawa. W 1827 roku było tu 43 dm., 257 mk. W tej wsi urodził się Koźmian Kajetan, autor Ziemiaństwa i Stefana Czarnieckiego. Wspomina ją Długosz (II 544). Dobra G. składają się z folwarków Gałęzów, Zaraszów, Marysin, attynencyi Niwa gałęzowska i wsi Gałęzów, Zaraszew; od Lublina w. 27, od Kraśnika w. 17, od rz. Wisły w. 38. Nabyte w r. 1866 przez Maryą Koźmian za rs. 82500 Rozl. dworska wynosi m. 3261 a mianowicie: folw. Gałęzów morg. 2088, płodozmian 9 polowy. Bud. mur. 8, drewnianych 17; folw. Zaraszów m. 723, płodozmian 4-polowy. Bud. drewn. 16; folw. Marysin m. 326. Bud. mur. l, drew. 2. Młyn wodny, piec do wypalania wapna, pokłady kamienia wapiennego i marglu. Wieś Gałęzów osad 48, gruntu m. 877; wś Zaraszów osad 22, grunta m. 317. W r. 1875 był projekt do podziału dóbr na 3 części lecz do tej pory doprowadzony nie został. *Br. Ch., A. Pal*.

Gałęzówka, wś, pow. biłgorajski, gm. Aleksandrów, par. Górecko.

Gałęzówka, rzeka, ob. *Bychawka*.

Gałęzowska wola, wś, pow. lubelski, gm. Bychawa, par. Targowisko. W 1827 r. liczono tu 38 dm. i 239 mk.

Gany, wś, pow. krasnostawski, gm. i par. Żółkiewka. W 1827 r. było tu 10 dm., 60 mk.; obecnie liczy 10 osad włość, i 148 mor. gruntu włość. Folw. G. od Lublina w. 42, od Krasnegostawu w. 26, od Szczebrzeszyna w. 21, od Zółkiewki w. 5. Rozl. wynosi m. 568, w tem lasu m. 411; bud. drewn. 5, pokłady kamienia wapiennego i w niektórych miejscowościach marglu. Br. Ch.

Garbatówka, folw., pow. chełmski, gm. Cyców, par. Wereszczyn. Od Lublina w. 38, od Łęczny w. 17, od Urszulina w. 7. Rozl. wynosi m. 4369 a mianowicie: grunta orne i ogrody m. 464, łąk m. 250, pastwisk m. 1293, wody m. 330, lasu m. 1547, zarośli m. 18, nieużytki i place m. 467. Bud. mur. 2, drew. 15; jeziora Somin, Rudcze i cześć Uściwierza, pokłady torfu. Dobra te w r. 1873 oddzielone od dóbr Świerszczów.

Garbów 4.) **G.,** wś i folw., i G. -probostwo, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par.

Garbów. Jest tu staranne i na wielką skalę urządzono rybne gospodarstwo, zarodowa trzoda chlewna i produkcya traw pastewnych. Posiada kościół par. drewniany erckcyi niewiadomej, który przed r. 1440 już istniał. Obecny z 1731 r. wystawił dziedzic Ługowa Daniel Kowalewski. Urząd gminny. W 15 w. G. był własnością Dobiesława Szczekockiego (Dług. III, 250). Par. G. dek. nowoaleksandryjskiego 7678 dusz. Gmina G. należy do sądu gm. okr. II w Kurowie, st. poczt. Nałęczów. Liczy 15389 mórg. obszaru i 3443 ludności, zarząd gminny we wsi Garbów. W skład gminy wchodzą: Bogucice, Borków, Garbów, Góry, Gutanów, Jałowice, Karolin wś i folw., Liśce z folw., Lisiecka Wólka, Morniki folw., Miłońce z folw. Piotrowice z fol., Przybysławice z folw. Dobra G. składają się i folw. G., Bogucice, Przybysławice, Marynki, Orlicz i 3-ch osad młynarskich; podług opisu z r. 1871 posiadłość dworaka wynosi w ogóle m. 7026. Wieś G. osad 39, gruntu m. 962; wś Miesiące osad 15, gruntu m. 225; wś Przybysławice osad 74, gruntu m. 1234; wś Bogucice osad 37, gruntu m. 756; wś Wola Przybysławska osad 94, gruntu m. 2135;>; wś Orlicz osad 5, gruntu m. 148; wś Karolin. osad 51, gruntu m. 505. Wieś Amelin osad 30, gruntu: m. 206; wś Borków osad 70, gruntu m. 509: wś Wólka Kątna osad 21, gruntu m. 638; wś Janów osad 48, grunta m. 350.

Gardzienice 2.) **G.,** wś nad rz. Giełczew, pow. krasnostawski, gm. Rybczewice, par. Częstoborowice. Leży w pobliżu szosy z Lublina do Zamościa pod os. Piaski Luterskie. W 1827 r. liczono tu 100 dm. i 465 mk., obecnie istnieje tu 73 osad włośc., do których należy 3378 mr. ziemi. Do dworu należy 936 mr. Istnieje tu gorzelnia produkująca za 19,000 rs. rocznie i browar z produkcyą na 5000 rs. G. były własnością Stefana. Czarnieckiego, woj. ruskiego, słynnego wojownika. Wystawił on tu zamek, który, zamieniony w końcu na śpichlerz, poszedł w ruinę. Opis i rysunek podał Tyg. Illustrow. z 1865 r. N. 308. Dobra G. składają się z folwarków: G., Żegatów, Podgranicznik, Borek; wsi: G. i Wola Gardzienicka. Nabyte w r. 1865 za rs. 97,500; rozl. dworska wtedy wynosiła m.3474, a mianowicie: folw. Gardzienice m. 1689, bud. mur. 22, drewn. 14; folw. Żegatów m. 598, bud. mur. 2, drewn. 2; folw. Podgranicznik m. 785, bud. mur. 2, drew. 2; folw. Borek m. 401, bud. mur. 2, drew. 2; płodozmian na. wszystkich folwarkach 4-polowy, młyn wodny,obfite pokłady kamienia wapiennego i budowlanego; wś Gardzienice liczyła osad 73, gruntum. 977; wieś Wola Gardzienicka osad 22, gruntu m. 427.

Gardzienicka Wola, wś. pow. krasnostawski, gm. Rybczewice, par. Piaski Luterskie Por. *Gardzienice*.

Garka, rzeczka, pow. chełmski, bierze początek pod Majdanem Krzywowolskim, pomiędzy Pawłowem i Chełmem, płynie w kierunku wschodnio-północnym przez Stołpie, Nowosiółki, Ochożę; od Stawu skręca ku wschodowi i za Horodyszczem wpada z lewego brzegu do Uherki. Długa 13 w.(Nazwę jej podaje Enc. Większa Orgel. XXIV str. 188)

Gawłówka, wś, pow. lubartowski, gmina i par. Rudno. Stanowi posiadłość Banku Polskiego. W 1827 r. liczono tu 20 domów i 104 mieszk.

Gąsiory, wś, pow. łukowski. Jest to część wsi zw. pierwotnie Domanino. W r. 1531 istnieje Domanin Zelki (Domaniny Żyłki, Kępki, Gąsiory, Rzymy, Rzyszki) D. Kapki, D.

Gąsiory, D. Krzymy, D. Borkaty.
S 4.) **G.,** wś,pow łukowski, gm. Skrzyszew, par. Ulan. Liczy 36 dm., 272 mk., i 848 morg. obszaru.

Gąska, wś i folw. pow. łukowski, gm i par. Stanin, liczy 16 dm., 118 mk.; folw. G. z wsią G., Jonnik i Wróblina, od Siedlec w. 36, od Łukowa w. 15. Rozl. fołw. wynosi morg. 1079, grunta orne i ogrody m. 358, łąk mor. 223, pastwisk m., lasu m. 401, nieużytki i place m. 41, płodozmian 6 i l0-polowy. Budow. mur. 1, drew. 17, pokłady torfu. Wieś G. osad 12, gruntu m. 25; wś Jonniki osad 7, gruntn m. 395; wś Wróblina osad 9, gruntu m. 278; w r. 1874 oddzieloną została nomenklatura Jonnik z rozl. m. 145 i w r. 1880 nomenk. Wróblina z rozl. m. 226. *A. Pal.*

Gąsów, folw., pow. łukowski, gmina i par. Miastków, st. p. Garwolin.

Gdeszyn, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Mięczyn, par. Grabowiec. W 1827 r. było tu 67 dm. i 421 mk. Leży na znacznej wyniosłości, na 820 stóp nad poziom morza. Była też cerkiew fil. gr. uno parafii Peresołowice, r. 1671 wzniesiona przez Zofią zNapiórkowa Sarbiewską,. Dobra G. składają, się z folw., G. Karolin i wsi G.; od Hrubieszowa w. 20, od Grabowca w. 7. Nabyte w roku 1870 za rs. 48000. Roz1. wynosi m. 1829; folw. Gdeszyn grunta orne i ogrody m. 802; razem m. 1012. Bud. mur. 4, drew. 16; folw. Karolin grunta orne i ogrody m. 208, lasu m. 566; razem m. 817. Bud. drew. 7, płodozmian 4-polowy, cegielnia. Wieś G. osad 67, gruntu m. 813.

S **Gdeszyn**, wś, pow. hrubieszowski. W r. 1531 istnieje tu parafia łacińska. R 1578 Gozd płaci tu od 6 ½ łan., 9 zagr., 2 rzem., 6 kom., 3 ubog.

Gdola, wś, pow. chełmski, gm. i paraf. Świerze.

Gdola, rzeczka, w pow, chełmskim. Początek ma z błot pod wsią. Brzeźno, na wschód m. Chełma, płynie ku północy pod wsią Gdolą i poniżej wsi Budy wpada z prawego brzegu do Uherki. Długa 8 w. J. Bl.

Gęś, wś i folw., pow. radzyński, gm. Jabłoń, par. Gęś. Jest tu cerkiew par. dla ludności rusińskiej (1665 już istniała) i szkoła początkowa. W 1827 r. liczono tu 113 dm., 918 mk.; obecnie jest 137 dm., 865 mk., 2816 m. gruntu. R. 1861 folw. G. mial 450 mor. ziemi.

Gielnin, wś, pow. janowski. Jest to właściwie część wsi Lipia, dawniej należącej do dóbr ordynacyi, leży na granicy od galicyi, śród lasów, ma 48 dm., 300mk

S **Gielnin**, wś, pow. janowski, gm. i par. Zaklików.

Giełczew, 1.) wś, folw. i wójtostwo, pow. lubelski, gm. Piaski, par. Mełgiew. W 1827 r. było tu 9 dm., 72 mk. Folw. miał 1840 r. 343 m. rozl. i należał do ekonomii lubelskiej.

S **Giełczew** 1.) r. 1531 *Gyelczew*, ws, pow. lubelski. W reg. pob. z r. 1531 podana w parafii Piasek jedna część, a druga z Wolą Giełczewską, w par. Krzczonów. Wola

Giełczewska przybrała w XVII w. nazwę: Wola Sobieska. W r. 1676, G., w par. Piaski należą do Suchololskiego, który płaci od 14 dworskich i 35 poddanych.
2.) **G.,** ws nad rz. t. n., pow. krasnostawski, gm. Wysokie, par. Targowisko. W 1827 roku było tu 106 dm., 812 mk. Wspomina ją Długosz (II 503).

S 2.) **G.,** wś. pow. krasnostawski, ma 219 dm. W r. 1576 Szym Taszewski płaci tu od 20 poddanych i 4 osób z rodziny, podkom. luberski od 5 poddan., Katarz. Kotarbska od 6 osób z rodziny, 5 dwor. i 49 poddanych. W części królewskiej jest 55 poddanych.

Giełczew, *Radomirka* -(dawniej Bełza i Kiełczewka), rzeka. Poczyna się w pow. krasnostawskim pod wsią Giełczew, płynie w stronę północno-w»chodnią pod wsie Randomirkę, Sobieskę Wolę Sobieską; Dąbie; od Pilaszkowic przybiera kierunek północny, plynie pod Częstoborowicami, Rybczowicami, Stryjną, pod Gardzienicami wchodzi w pow. lubelski, a od osady Piaski znowu powraca do kierunku północno-wschodniego. Za os. Biskupicami pod Połczynem wpada z lewego brzegu do Wieprza. Długa w. 38. Przyjmuje z lewego brzegu: pod Stryjną i Wygnanowicami strumień płynący z zachodo-południa od Krzczonowa i Olszanki, pod Piaskami Kozice.. Na całej jej długości oba brzegi tak są gęsto zaludnione (22 wsi i dwie osady miejskie), że przedstawiają jeden ciągły szereg siedzib ludzkich. Są to wszystko wsie bardzo obszerne, ludne i bogate we wspomnienia historyczne jak: Pilaszkowice i Sobieska wola własność Sobieskich. Gardzienice siedziba Czarnieckiego Stefana.

Giermanicha i Lis, wieś, pow. łukowski, gm. Jarczow, par. Wilczyska; ob. Lis.

Gilów, wś, pow. krasnostawski, gm. Turobin, par. Goraj. W 1827 r. było tu 22 dm., 118 mk. Obecnie liczy 21 osad i 177 mórg ziemi włość.

Giżyce 3) G., wś, pow. lubartowski. gm. i par. Rudno. Posiada kantorat ewangielicki, stanowi posiadłości Banku Polskiego jako część dóbr lubartowskich. Br. Ch.

Gliniska 1.), wś, pow. hrubieszowski, gm. Jarosławiec, par. Uchanie. W 1827 r. było tu 22 dm., 124 mk. Należy do dóbr Drohiczany (ob.)
2.) **G.-***orchowskie*, wś i folw., pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków, liczą 21 osad włość, i 154 m. ziemi. Folw. G. należy do dóbr Ochowiec (ob.). Br. Ch.

Glinki 6.) **G.,** wś. pow. łukowski, gm. i par. Miastków. W 1827 r. było tu 7 dm. i 50 mk., obecnie liczy 22 dm., 186 mk. i 118 mr ziemi.

Glinnik, 4.) **G.,** wś i folw., pow. lubartowski, gm. Wielkie, par. Kurów.

Glinny stok, wś i folw., pow. radzyński, gm. Suchowola, par. Parczew. Wieś liczy 36 dm., 42 osad, 300 mk., 805 mórg. ziemi. roi. według opisu z 1868 roku ma 1536 morgów rozległ.

Głębokie 2.) **G.,** wś i folw. nad jeziorem t. n., pow. włodawski, gm. Uścimów, par. Ostrów. W 1827 r. było tu 20 dm., 103 mk. Folw. G. lit. AB, od Włodawy w. 42, od

Parczewa w. 14, od rzeki Wieprza i Tyśmienicy wiorst 14. Rozl. wynosi m. 867, grunta orne i ogrody m. 429, łąk m. 63, pastwisk m. 43, wody m. 34, lasu m. 159, zarośli m 131, nieuiytki i place m. 9. Bud. drewn. 16; cegielnia i jezioro przynoszące dochód z rybołówstwa; wieś G. osad 18, gruntu m. 863.
3.) **G.,** kol. włość., pow. chełmski, gm. i par. Cyców; 311 m. rozl. Jest tu duże jez. zwane G. *N. K.*

Głodno 2.) **G.,** wś i folw. nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski, gub. lubelska, gm. Kamień, par. Piotrowin. Liczy 303 mk. Została nadaną benedyktynom na Lysej górze w roku 1270.

Główne, wś i folw., pow. radzyński, gm. Biała. par. Radzyń. W 1827 r. było tu 12 dm., 118 mk.

Głusk 1.) albo *Głusko*, os., przedtem mko nad rz. Czerniejowką, pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par. Abramowice. Odl. 6 w. od Lublina. Założono w 1688 r. przez Tomasza z Drzewisk Głuskiego, podstolego lubelskiego; zawsze pozostawało w stanie nędznej osady. W 1827 r. było tu 95 dm. i 520 mk., w 1861 r. liczono tu 63 dm. i 659 mk. w tej liczbie 369 żydów.

Głusko 1.) *duże*, wś i folw. pow. Nowoaleksandryjski. gm. Kowala, par. Opole. W roku 1827 było tu 12 dm. i 100 mk. W 15 w. należało do Jana Drzewieckiego h. Ciołek (Dług. II, 545). Folw. G. duże r. wsią G. duże, Bielek i Górki, od Lublina w. 42, od Puław w. 26, od Opola w. 6. Rozl. wynosi m. 986, grunta orne i ogrody m. 508, łąk m. 126, pastwisk m. 17, lasu m. 321, nieużytki i place m. 19. Bud. mur. 2, drew. 18. Młyn wodny, w niektórych miejscowościach pokłady marglu. Przepływa rzeczka bez nazwy, która tworzy staw. WieśG. Duże osad 127, gruntu mr 230; wś Bielek osad 17, gruntu mr 307; wś Górki osad 8, gruntu mr. 123.

2.) **G.-***małe*, wś, pow. Nowoaleksandryjski, gm. Kowala, par. Opole. Folw. G. małe oddzielony w r. 1872 od dóbr G. Duże, obecnie nie istnieje jako folwark, lecz jako osada rozdzielona pomiędzy 18 kolonistów. Rozl. ogólna wynosi mr. 413, grunta orne i ogrody mr. 323, łąk mr 22, pastwisk mr. 4, lasu mr. 60, nieużytki i place mr.4. *A. Pal. i Br. Ch.*

Głuszczyzna, wś i folw. pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par Czerniejew. W 1827 r. było tu 13 dm. 71 mk.

Gnojno 7.) **G.,** ws i folw. nad rz. Bugiem, pow, Konstantynowski, gm. Zakanale, par. Janów. Posiada cerkiew paraf, dla ludności rusińskiej. Wieś G. leży nad samym Bugiem i stanowi przystań dla berlinek, prowadzących do Gdańska zboże z całej okolicy w trzechmilowem promieniu. Na piaszczystych wzgórzach znajdują się nasypy, nazywane przez lud cmentarzyskiem pogańskiem, dotąd nie badane. W r. 1827 było tu 39 dm. i 389 mk.; obecnie liczy 51 dm. i 403 mk., tudzież 1125 morgów ziemi włość. Folwark G. należy do dóbr Konstantynów. *Br. Ch.*

Godów 1.) wś i folw., pow. nowoaleksandryjski, gm. Godów, par. Chodel (niegdyś par. w Kłodnicy). W 1827 r. było tu 29 dm. i 228 mk. Gmina G. należy do sądu gm. okr. V w Opolu, gdzie i st. poczt. Zawiera 23,213 mr. obszaru, 4093 mk. W gminie

istnieją jedna szkoła początkowa, gorzelnia parowa i 6 młynów. W skład gminy wchodzi Baba os, Chmielczyn, Chruślina, Godów, Józefówka, Kamoszyce, Kożuchówka, Leonin, Ludwików, Puszno, Swidno, Skoków, Stanisławów. Dobra G. składają się z folw. G., attynencyi Józefówka i wsi G., Puszno, Wólka Kamoszycka, Ruda Maciejowska, Kamoszyoe. Rozl. wynosi m. 1504, grunta orne i ogrody mr. 903, łąk mr. 65, pastwisk mr. 12, wody mr. 6, lasu mr. 426, zarośli m. 54, nieużytki i place m. 38, płodozmian 4 i 7-polowy. Bud. mur. 2, drew. 19. Pokłady marglu wapiennego, stawy i rzeczka baz nazwy, formująca się ze źródeł. Wś G. osad 125, gruntu m. 1759; wś Puszno osad 55, gruntu m. 1019; wś Wólka Kamoszycka osad 16, gruntu m. 420; wś Ruda Maciejowska osad 9, grunta m. 93; wś Kamoszyce osad 37, gruntu mr. 617. Oprócz powyższego wyszczególnienia od dóbr tych oddzielono w roku 1878 las zwany Ruda mr. 778 i nomenklaturę Kożuchówka, młyn jak również nomenklaurę Darowane. W XV w. G. Należał do Maciejowskich h. Ciołek (Długosz II)

S **Godów**, wś, pow. nowoaleksandryjski)Puławy). Wchodziła w skład dóbr Ratoszyn. należących do Jezuitów lubelskich. W r. 1676 G. Płacił pogłówne od 18 dworskich i 111 puddanych, Ratoszyn od 9 dwor. i 145 poddan.. Puszno od 78 poddanych i Komaszyce od 2 szlach., 9 dworskich, 78 poddanych.

Godziembów, wś, pow. lubartowski, gm. Łęczna, par. Kijany.

Godziszów, wś i folw., nad rz. Biala, pow. janowski, gm. Kawęczyn, par. Janów. Leży w głębokim parowie, utworzonym przez rzekę Białą, o 8 w. na półn.-wsch. od Janowa, śród górzystej i pustej okolicy, wznoszącej się na 900 stóp nad poziom morza. W 1827 r. G. liczył 219 dm. i 1052 mk.; obecnie ma 275 dm. Fol. G. leży opodal, przy drodze ku Branwi.

Goliszowice, wś, pow. janowski, gm. i par Zaklików.

Gołaszyn 1.), wś, pow. łukowski, gm. i par Łuków, o 3 w. od Łukowa. W 1827 r. było tu 43 dm. i 227 mk.; obecnie liczy 43 dm., 322 mk. i 1022 mr. Obszaru. Folw. ma 179 mr. rozl. 1876 r. oddzielony od dóbr Ławki.

Gołąb 1.), wś nad Wisłą z prawego brzegu, pow. nowo-aleksandryjski, gm. i par. Gołąb. Leży przy linii dr. żel. Nadwiślańskiej, która tu ma przystanek nieotwarty dotąd, w odległości 10 w. od st. i fortecy Iwangrodu i 10 w. od Puław (Nowej Aleksandryi). Od Wisły odl. 1 wiorstę i zasłonięta od jej wylewów przez wał ochronny, długi na 11 wiorst i wzniesiony w 1840 r. Posiada kościół paraf. murowany, szkołę gminną, urząd gminny. Kościół i par. niewiadomej erekcyi, ale 1170 r. już istniały wtedy G. był królewszczyzną. Obecny kościół wystawił ks. Szymon Grzybowski w latach 1626-36. Par. G. dawniej dek. kazimierskiego liczy dusz 3398. W 1861 r. G. miał 118 dm. i 700 mk.,; obecnie 132 osad, 178 dm 1093 mk. Dnia 18 lutego 1656 r. liczne zastępy Szwedów pobiły pod G. Stefana Czarnieckiego. Gdy Mahomet IV na początku sierpnia 1672 r. stanął pod Chocimem, dążąc pod Kamieniec Podolski, a 27 tenże zdobył, król Michał wobec ściągania się pospolitego ruszenia, któremu punkt zbierania się był wskazał na Wołyniu, zamiast osłaniać Lwów, 11 września wysłał posłów o pokój do najeźdźcy, zawarty w Buczaczu 18 października. Lwów i Ruś okupiona nim za 80,000 tal., Ukrainę i Podole odstąpiono Turcyi. Tymczasem na rozkaz króla Michała, Sobieski stanął w Bełzie, Haneńko (ob.) z kozakami w Zamościu; 7 października Dymitr Wiśniowiecki odbył przegląd wojska, w którem była i piechota kurfirsta brandenbursk. 9-go zażądały województwa osobno obradujące, koła generalnego w obozie pod marszałkiem Stef. Czarnieckim, pisarzem polnym, i zamiast iść przeciw Turkom, zawiązały konfederacyą pod Gołębiem 16 paźdz., do której już na sejmie majowym gotowano się, pod wodzą Paców litewskich i Szczęsnego Potockiego, a wymierzoną przeciw Turkom i stronnictwu francus., które przez Olizara zerwało sejm koronac., przez Zabokrzyckiego marcowy 1670, Grudzińskiego styczniowy (pominięto Ubysza, który zerwał czerwcowy 1672).

Konfederaci żądali destytucyi prymasa Prażmowskiego i jego 2 braci, głów francuskiej partyi, i konfiskaty mienia, Czarniecki regimentarstwa i starostw po Prażmowskich itd. Obawiano się destytuować Sobieskiego, że miał wojsko, którem zasłaniał kraj od czambułów tatarskich, ale wezwano go na sąd. W odpowiedzi tej konfederacyi gołąbskiej, którą potwierdził reces lubelski (10 list.), zawieszający jej obrady do Warszawy 4 stycznia, z królem na czele, wojsko Sobieskiego pod Szczebrzeszynem zawiązało konfederacyą (23 - 24 list.) przy wolnościach zachwianych tamtą, konfederacyą, i władzy hetmańskiej, zagrożonej przez Stef. Czarnieckiego. Podpisali ją hetman polny stryj króla i w. in. i chorągwie królewskie. Tak stanęły 2 partye: austryacko-królewsko- gołąbska, z hańbą dopuszczenia do pokoju buczackiego i żołnierskich pretensyj, i Szczebrzeszyńska Sobieskiego i francuskich stronników oraz prymasa.

Po bitwach obu partyj pod Zwoleniem i Rawą, w Łowiczu Sobieski i Prażmowski odbyli konwokacyą a król zresztą reasumpcyą 4 stycznia. Za wpływem nuncyusza Buenvisiego, Andrzeja Trzebickiego, bisk. krak. (który uważał, że co prymasowi dziś, to i nam jutro) i Chrapowickiego, woj. witebskiego. przyszło do zgody w Ujazdowie 10

marca r. 1673, która wszystko umarzała, 100,000 dając Czarnieckiemu ze skarbu, 40,000 Szczepanowi Potockiemu, dyfamatorowi Sobieskiego, i każden 3 sejm w Grodnie. Sobieski przeparł na sejmie wojnę zaczepną z Turkiem. Co do znaczenia konfederacyi gołabskiej ona równa się z wojną kokoszą i jest skutkiem fatalnej zasady J. Zamojskiego z konwokacyi 1573 r., osobistego głosowania całej szlachty, która, po większej części ciemna, była ślepem narzędziem możnowładców. Teraz Pacowie tak samo stronnicy Francyi jak Sobieski, ale mu nieprzychylni, podobnie jak Szczęsny Potocki, marszałek sejmu elekcyjnego i woj. sieradzki, Wierzbowski St., bisk. poznań. i Krzysztof Żegocki bisk. chełmski partyzant z 1655 r., użyli szlacheckiej demagogii dla steroryzowania przeciwników przez konfederacyą gołębską i podkopanie znaczenia Olszowskiego podkanclerza (ob. Konf. gołąb. przez Wyrwicza). *Gołąbskie starostwo* niegrodowe leżało w wdztwie sędomierskiem, w ziemi stężyckiej, powiecie chęcińskim. Historyczne to starostwo, po zajęciu go przez rząd austryacki, składało się wedle lustracyi z r. 1789 z wsi i dóbr następujących: Gołąb, Wólka Gołąbska, Nieciecza, Skoki, Bonów, Bałtów i folwark Bałtowski. W roku 1770 posiadała je Katarzyna z Zamojskich Mniszchowa, podkomorzyna w. ks. lit., następnie zaś dzierży toż starostwo Jacek Ogrodzki, pisarz w. kor., opłacając z niego kwarty złp. 2,647 gr. 23, a hyberny złp. 809 gr. 26. G. miał w r. 1661 mk. 182, dm. 17. Część rządową trzymał Andrzej Tyzenhaus ststa uświacki a roku 1605 Jerzy Grudziński. R. 1654 należała do ststwa Ryki. Po śmierci Andrzeja Tyzenhauza dobra gołąbskie, składające się z wiosek: Gołąb, Bałutów, Nieciecza, Skoki, Gromki, Gołębia Wola, przywilejem króla Michała z 19 lut. 1673 nadane zostały Marcinowi Oborskiemu stście liwskiemu.

Gmina G. rozcią ga się od północy ku południowi wzdłuż rzeki Wisły, stanowiącej jej zachodnią granicę od ujścia rzeki Wieprza do rz. Kurówki, oddzielającej pomienioną gminę od gm. nowo-aleksandryjskiej (puławskiej). Przestrzeń ogólna gm. jest morgów nowopolskich 16297, w' tej liczbie lasów po większej części iglastych mr. 7556; wsi należących do tej gminy jest dziesięć, os. 326 z ludnością stałą 3014, mężczyzn 1480, kobiet 1534, ludności niestałej dusz 128. Gleba ziemi od strony rz. Wisły dobra, urodzajna, w stronie wschodniej piaszczysta; w granicach gminy są dwa jeziora, z tych jedno zwane Wspólne, przeszło 50 mr. powierzchni zajmujące, nie bardzo w ryby obfite. Ludność składa się prawie wyłącznie z chrześcian kat. rolników (żydów około głów 50). Zajęcie główne, uprawa roli staranna; przemysł ogranicza się przewozem drzewa do spławu nad Wisłą i opałowego do bliskiej twierdzy iwangrodzkiej.

Pod względem dróg komunikacyjnych, gmina ta oprócz drogi bitej, szose l-go i 2-go rzędu od ujścia Wieprza do granicy ościennej gminy nowo-aleksandryjskiej, ciągnącej się przez w. 15, od lat dwóch posiada linią kolei żelaznej Nadwiślańskiej, przerzynającą od strony wsch na długość wiorst 14, z przystankiem zwanym Gołąb. Lasy dominialne należące do głównych dóbr Iwanowskie-Sioło (stanowiących majorat familijny ordynacyą książąt warszawskich), urządzone są wedle zasad przez Tow. kredytowe wskazanych. W gminie tej istnieje jedna szkoła elementarna; mieszkańcy wsi G. własnym kosztem pobudowali obszerny dom szkolny, wszelkie wydatki na utrzymanie tego zakładu bez spółudziału tak rządu, jak i ościennych wsi ponoszą; uczniów zaś tak chłopców jak dziewcząt uczęszcza około stu. Zajęcie główne mieszkańców, jak całej gminy, rolnictwo, którem się starannie i z korzyścią zajmują, zaprowadziwszy znaczne ulepszenia, tak przez zastąpienie dawniejszych płużyc

pługami, jak też przez zasiewanie roślin pastew., jako to: koniczyny, lucerny itp. Skutkiem zamiłowania gospodarzy tej wsi do ogrodnictwa, większa część domów otoczona jest sadami drzew owocowych, z których ciągną niemałe dochody. Por. *Dęblin*.

S **Gołąb**, u Dług. Golambye, wś, pow. nowoaleksandryjski (Puławy). Kościół par., fundacyi królewskiej zapewne z XIV w., gdyż z pomiędzy wsi wchodzących w skład parafii Końskowola, istniejącej już w XV w. dwie: Osiny i Młynki dawały dziesięcinę z łan. km. plebanowi w G., widocznie więc parafia Końskowola powstała później i włączono do niej wtedy część gołąbskiej.

2.) **G.,** wś i folw., pow. lubartowski, gm. i par. Rudno. W r 1827 r. było tu 20 dm. i 203 mk. Folw. G. z przyległością Wypnicha, od Lubartowa w. 18, od Michowa w. 2. Rozl. wynosiła m. 1106, grunta orne i ogrody m. 514, łąk m. 123, past. m. 41, lasu m. 404, nieużytki i place m. 24; bud. mur. 2, drewn. 17. Wiatrak. Folwark ten w r. 1876 oddzielony został od dóbr Lubartów. W r. 1878 odpadło m. 411 jako wynagrodzenie za służebności włościan, przeto i ogólna rozległość uległa zmniejszeniu. *A. M. P. i Br. Ch.*

Gołąbki 2.) **G.,** wś i folw., pow. łukowski, gm. Gołąbki, par. Łuków, o 4 w. od Łukowa. W 1827 r. było tu 14 dm. i 104 mk., obecnie liczy 21 dm., 199 mk. Folw. G. z wsiami G. i Jeziory rozl. wynosi mr. 843, grunta orne i ogrody mr. 290, lasu mr. 322, nieużytki i place mr. 152. Bud. drewn. 15, wiatrak, pokłady torfu. Wieś G. osad 16, gruntu mr. 96; wś Jeziory osad 14, gruntu m. 66. Gmina G. należy do sądu gm. okr. IV w Łukowie i graniczy na północ z gm. Trzebieszów i Dębowicą, na zachód z miastem powiatowem Łuków, gm. Łuków i Ułan, na wschód gm. Skrzyszew i Kąkolewnica radzyńskiego powiatu. Powierzchnia gm. Gołąbki wynosi około 10672 morg., gleba prawie wszędzie pszenna, znacznych wyniosłości niema, z zachodniej strony znajdują się łagodne wzgórza piaskowe, a zresztą równina pokryta w połowie lasami, które 10 lat temu stanowiły większą przestrzeń od gruntów ornych, lecz teraz w niektórych miejscowościach np. koloniach Aleksandrów, Łazy zupełnie wytrzebione. Znacznych wód niema z wyjątkiem błotnistej rzeczki Krzny, przepływającej przez grunta wsi Cieszkowizna, Łazy, Zarzyc Łukowski i Strzyżew, i głębokiej wpadliny około 0,567 wiorst w obrębie wsi: Jeziory i Gołąbki, która to miejscowość, jak się zdaje, musiała stanowić jezioro, gdyż i sama nazwa wsi położonej na jego brzegach to wskazuje. Oprócz obfitości lasów gm. G. posiada znaczną ilość torfiastych łąk. Wielkich zmian geologicznych nie widać na powierzchni i nic nie oznajmia bytności jakichkolwiek ciał kopalnych.

W gminie G. niema żadnych przemysłowych zakładów i główne zajęcie jej mieszkańców stanowi rolnictwo, które najlepiej popłaca z powodu blizkości miasta Łukowa, gdzie ceny na zboże równają się warszawskim. Hodowli inwentarza nie prowadzą też na wielką skalę. Na swoje potrzeby mieszkańcy posiadają, trzy wiatraki, sami tkają dla siebie: siwe sukna, drelichy, płótna i t. p. Z rzemieślników gmina ma: około 6 kowali, 4 cieśli, 1 rymarza, 1 krawca, 3 stolarzy i z 10 szewców. Mieszkańcy gm. w liczbie 2662 dusz obojej płci dzielą, się na trzy warstwy społeczne: szlachtę częściową, zwaną „drobną”, włościan i kolonistów niemieckich. Pod względem materyalnym drobna szlachta daleko lepiej się ma od włościan, którzy jeszcze nie mogą przywyknąć do swego nowego stanu i mało robią oszczędności. Charakterystycznym rysem drobnej szlachty i włościan jest łatwość przejmowania

rzemiosł; prawie wszyscy rzemieślnicy są samouczkami. Oprócz żydów lichwiarzy i drobna szlachta lubi się też zabawiać lichwą, na której cierpią, najwięcej włościanie. Drobna szlachta i włościanie w liczbie około 2195 dusz są wyznania rzymsko katolickiego, koloniści zaś niemieccy w liczbie około 400 dusz należą do rozmaitych odcieni religii protestanckiej, luteranów, ewangielików, menonitów, anabaptystów i t. p. Gmina posiada jednę szkołę utrzymywaną przez kolonistów, w której wykłady są w dolno-niemieckiem narzeczu. Pomimo braku innych szkół drobna szlachta i włościanie starają się pilnie o naukę czytania i pisania.

Gmina G. składa się z 11 wsi i dwóch folwarków, mianowicie wsi mieszanych tj. należących do szlachty i włościan: Cieszkowizny, Łazów, Zarzyc Łukowski, Gołąbek i Jeziór, wsi rządowej Kownatki i własności większych właścicieli: Strzyżowa i Wapowa, Dminina i Klembowa i folwarku Józefów, kolonij niemieckich Łazy i Aleksandrów. Gminą Gołąbki zarządza wójt, wybieralny na ogólnej zasadzie co trzy lata, wraz z sołtysem. Zarząd gminny mieści się we wsi Łazach. Na utrzymanie zarządu gmin. gmina płaci z 12959 morg miary nowopolskiej 995 rs., na utrzymanie sądu gminnego około 450 rs. W gminie G. Znajduje się 284 domów mieszkalnych drewnianych. Na 1 w. kw. wypada 76 dusz i 8 dom. Przez grunta. wsi Jeziory, Gołąbki, Dminina i Klembowa przechodzi drugorzędna szosa z Łukowa do Radzynia, inne zaś miejscowości komunikują się z Łukowem bocznemi drogami, których odległość wynosi od ¾ do 11 wiorst.

W pamiątki historyczne gmina G. nie obfituje; z powodu częstej zmiany właścicieli nic pewnego nie można powiedzieć, podania ulegają zapomnieniu. Archeologiczne zabytki także są bardzo ubogie i ograniczają się na kopcu w lesie majątku Dminin, zwanym przez lud „szwedzką mogiłą”, i okrągłego okopu w lesie majątku Strzyżew, zwanego „Bujniak”, lecz co one zawierają, nikt nie wie, gdyż nie prowadzono nigdy systematycznych poszukiwań, a dorywcze żadnych rezultatów nie dały. Z monet znajdywano najwięcej z czasów Jana Kazimierza, chociaż trafiają się i inne ale w małej liczbie czasami znajdują na polach kartacze, a raz nawet przy kopaniu studni znaleziono kilkadziesiąt kul kamiennych obtaczanych z gliniastego zbitnia.

Gołazy, wś, pow. łukowski, gm. Jarczew, par. Wilczyska. W 1827 r. było tu 16 dm. i 100mk., obecnie liczy 32 dm., 279 mk. i 419 mr. obszaru.

Gołota, os., pow. hrubieszowski, gm. i par Werbkowice.

Gołowierzchy, wś, pow. łukowski, gmina i par. Trzebieszów. Liczy 53 dm.,373 mk. i 1692 morg. obszaru.

Góra 15.) **G.** Puławska, wś i folw. rządowy, majorat, nad Wisłą, z lewego brzegu, pow. kozienicki, gm. Góra Puławska, par. Góra Jaroszyn. Leży na wyniosłym brzegu Wisły, naprzeciw Puław (Nowej Aleksandryi), przy drodze bitej, łączącej Lublin i Puławy z Radomiem. Posiada urząd gminny, browar i dystylarnię. G. P. należała. do 183J r. do ks. Czartoryskich i nosiła przedtem nazwę Góry Jaroszyńskiej; obecnie stanowi majorat generała Reinthala. Liczy 54 dm., 462 mk.; 1412 mr. ziemi dwor. i 513 włośc. Gmina G. liczy 4897 mieszk., przestrzeni 18092 mórg, wtem ziemi dworskiej 9325 mr.; sąd gm. okr. III Mszadła o 10 w., st. poczt. Puławy (N. A.) przez Wisłę; gorzelnia, smolarnia, cegielnia i 3 młyny wodne. W skład gminy wchodzą,: Anielin, Bronowice, Góra Jaroszyn, Góra Puławska, Kajetanów, Klikawa, Kowala, Kuroszów, Leokadyów, Łęka, Nasiłów, Nowa Góra, Oleśniak, Opatkowice, Pachnowola, Pachnowolska-Wólka, Pająków, Piskorów, Polesie, Sadłowice, Smogorzew, Sosnów, Trzebianki, Zarzecze, Żabianka. i Żurawiec.

16.) **G.,** wś, pow. nowo-aleksandryjski gub. lubelskiej, gm. Godów, par. Chodel.
17.) **G.** i *Nowa* **G.,** wsie, pow. lubelski, gm. Wojciechów, par. Bełżyce. W 1827 r. było tu 6 dm. i 43 mk. Por. Chmielnik.

Goraj 1.) dawniej miasteczko, dziś osada, pow. zamojski, gm. i par. Goraj, w IV okręgu sądu gminnego w Gorajcu (ob.). Leży o 49 w. na zachód od Zamościa, w górzystej okolicy, nad rzeczką Ładą, przy trakcie z Lublina do Biłgoraja. Odl. od Szczebrzeszyna w. 28, Janowa ord. w. 18 i Lublina w. 63. Wiadomości o czasie pierwiastkowego założenia G., dawniej także i Ładą zwanego, na miejscu odnaleźć nie można, lecz według autorów „Starożytnej Polski" (t. II, 1150, 1156), starożytna wś G. czyli Łada w XIII już w. posiadała i otaczała zamek królewski Goraj, inaczej Łada zwany, który w cennym Atlasie I. A. Jabłonowskiego (Londyn 1772 r.) figuruje pod nazwą „Guraia", zapewne na dzisiejszem wzgórzu dominującem nad poziomem ziemi i stawem, nad którym stoi folw. Zagrody, gdyż z pod zabudowań tegoż wydobywają się szczątki kamienia i wapna w dość obfitej ilości i o znacznych rozmiarach. Zamek ten z otaczającą go wsią, i innemi jako to: Rodzanczinem (obecnie Radzięcin), Brenwiczą (Branew) i t. d. oraz, jak świadczy Enc. Org. (t. IV, 439) z włośćmi szczebrzeskiemi, król Polski i Węgierski Ludwik I w nagrodę rozlicznych zasług Dymitra, wice-podskarbiego koron., nadał temuż Dymitrowi i jego rodzonemu bratu Iwanowi, dziedzicom z Klecz, herbu Korczak, na dziedzictwo, przez przywilej, datowany pod zamkiem bełzkim w ziemi ruskiej 26 lipca 1377 roku, z wyjęciem tych włości z pod prawa i urzędów polskich a nadaniem prawa niemiec. średzkiego, podług którego sołtysi mieli być instancyą z ostateczną apelacyą do dziedzica.

Nadanie to konfirmował Władysław Jagiełło listem danym w Krakowie 1389 r. i za jego to dopiero panowania G. z osady wiejskiej do rzędu miasta wyniesionym został w dzień św. Barbary, zapewne 4 grudnia, 1398 roku. Zygmunt I w r. 1508, miasto G., będące wówczas własnością Mik. Firleja z Dąbrowicy, wojew. lubelskiego, przeniósł z prawa polskiego na magdeburskie. Następnie zaś, gdy pożar strawił dawne przywileje miasta, późniejszy dziedzic tegoż, Stanisław hr. z Górki syn Andrzeja kaszt. poznańskiego i jenerała wielkopols., odnowił wszystkie nadania poprzedników w r. 1561, przepisując zachowanie prawa magdebur. przy urządzeniu dochodów i powinności miejskich. Oprócz tego G. otrzymał przywileje na jarmarki od króla

Zygmunta Augusta w r. 1569 i Zygmunta III w r. 1600. W czasach kiedy G. był własnością, Firlejów, znajdował się tu głośny w naszych dziejach zbór kalwiński, istniejący jeszcze w pierwszych latach XVII w. Dymitr Gorajski podkomorzy poznański, fundował tu kościół w r. 1379 pod tytułem św. Bartłomieja, który zgorzał w czasie srogiego pożaru, jaki nawiedził G. na początku drugiej połowy XV w., pożerając z nim i dowody miasta i kościołów, a inny kościół drewniany zbudowano w r. 1520 na miejscu starej kaplicy, do którego w dalszym czasie kościół radzięcki, zborom kalwińskim będący, przyłączono, lecz wspomnienia o tych świątyniach dziś do tradycyi tylko należą. Niegdyś, jak wnosić można z powyższej historyi i miejscowego podania, miasto G. było dosyć przemysłowe, lecz z czasem, zwykłą koleją., wraz z świątyniami i zamkiem upadło, skutkiem czego, nie posiadając należytego charakteru miasta, w r. 1870 na osadę zmieniono zostało.

Obecna os G. posiada: kościół paraf. murowany, wzniesiony przez miejscowego proboszcza ks. Baltazara Dulewskiego, kan. kat. chełmskiej oraz infułata i scholastyka koll. zamojskiej w r. 1779-1782, pod wezwaniem św. Bartłomieja Apost., który konsekrowanym został dopiero w roku 1790, przez ks. Jana Kant. Lenczewskiego, bisk. abderyt i pierwszego sufrag. lubelskiego, i obecnie liczy w swej par. (dawniej dekanatu zaklikowskiego) dusz 5687 wiernych; jak również żydowską synagogę, zarząd gminny z kassą pożyczk.-wkładową, 1-o klasową szkołkę etatową, sklepów 4 i domów 270, w tej liczbie 1 tylko murowany, pomimo obfitości ciosowego kamienia w całej tej okolicy. Ludności liczy: kat. męż. 707, kob. 785, razem 1492, i żyd. męż. 253, kob. 279, razem 532, czyli ogółem 2024 mk., którzy prócz rolnictwa trudnią się garncarstwem, tkactwem i przemysłem handlowym, wystarczającym li tylko na zaspokojenie miejscowych potrzeb. R. 1827 było 245 dm., 1712 mk. (464 izr.).

Osada G. zajmuje przestrzeni 2143 mr. W skład gm. G. wchodzą wsie: Abramów wś i folw., par. Radzięcin, odl. od Zamościa w. 55 i gminy w. 2. Przestrzeni posiadłości dwor. należącej do Teof. Gorlicza 1092 mr., włośc. 59 mr. Ludność 93 mk. kat., dm. 11. Folw. posiada młyn wodny o 2 kamieniach i browar piwny. Albinów, odległy od Zamościa w. 57, od gminy w. 6. zawiera przestrzeni włośc. 77 mr., licząc obecnie 5 dm. i 50 mk. kat. Bononia, wś i młyn wodny o 2 kamieniach ordyn. zamojskiej, odl. od Zamościa w. 60, od gminy pół wiorsty, zawiera przestrzeni włośc. 374mr., licząc obecnie 25 dm. i ludności 177 mk. kat. Należy do parafii Goraj. Oraz (ob.) Hosznia Abramowska, Hosznia Ordynacka. Jędrzejówka, Majdan Abramowski, Radzięcin, Średniówka, Wólka Abramowska i Zagrody Malińskie. Gmina G. ma 11166 mr. rozl. W okolicy G. obfitość gliny garncarskiej.

2.) **G.,** folw. poproboszczowski, tamże, obecnie własność Ant. Christenko, zawiera 217 mr. ziemi ornej i łąk, położony w obrębie os. G.

S 3.) **G.,** w dokum. *Goray* albo *Lada*, os. pow. zamojski. „Christinus de Goray heres in Kraśnik” w dok. z r. 1290 (Kod. Mał., II 287). Jest togród królewski nadany r. 1377 przez króla Ludwika, Dymitrowi „de Celcze”, poskarbiemu i bratu Iwanowi, wraz ze wsiami Łada, Radzięcin, Chrzanów, Dzwola, Kocudza, Biała, Branew, Zdziłowice, tudzież z miastem kraśnik ze wsiami: Stróża, Wyżnica i pół Rzeczycy (Kod. Mał. III. 310)

Gorajec, wś i dobra ziemskie, w zachodniej stronie pow. zamojskiego, gm. Rodecznica, par. Mokrelipie, przy gościńcu wiodącym z Zamościa na Szczebrzeszyn, Frampol, do Janowa ordynac., u podnóżka grupy gór Szczebrzeskich, odl. od Zamościa w. 34, Biłgoraja wiorst 27 ¼ i Janowa w. 30. Liczy obecnie dm. 4 dwor., 144 włość., ludności kat. 1081, prawos. 34 i żyd. 30, razem 1145 mk., obszaru posiadł. włośc 3387 mr. R. 1827 było 152 dm., 941 rok. Dobra wraz z folw. (ob.) Zaburze, Zaporze, Latyczyn, Podborce, Podlesie, Rodecznica, Trzęsiny, Ujście i Czarnystok, należące do ordynacyi Zamojskich, zajmują obszaru 3224 mr. G. posiada sąd gmin. 4 okręgu, do jurysdykcyi którego należą gminy: Goraj, Rodecznica, Sułów i Frampol i młyn wodny o 2 kamieniach. Gleba lekka, gliniasta i popielatka, urodzajna, włośc. zamożni. *T. Żuk.*

Górajec, wś, pow. zamojski, ma 269 dm. W r. 1564 należy do Latyczyńskich (z poblizkiego Latyczyna). W dwu działach ma 17 ½ łan., 12 zagr., 5 rzem., 4 kom. Istnieje też jakaś huta czy kopalnia („officina mineraria").

Górecko, G.-kościelne i G.-stare. wś. pow. biłgorajski, gm. Aleksandrów, par. Górecko. Jest tu kościół paraf, drewniany z 1720 r., powiększony z kościółka, który wzniósł 1668 r. Marcin Zamojski. Przy kościółku tym byli franciszkanie. Prócz tego były w G. dwie kapliczki: jedna we wsi a druga nad strugą Szum zwaną. W 1827 r. G. liczyło 57 dm., 451 mk. Par. G. dek. biłgorajskiego, dawniej tarnogrodzkiego, 5100 dusz liczy.

S **Górka kocka**, wś przy ujściu Tyśmienicy do Wieprza, pow. łukowski. W połowie XV w. własność bisk. płockich, ma 4 łan; km. i młyn na Wieprzu. (L. B., II, 566). Dziesięcinę do 4 grz. pobierał pleban w Kocku. W r. 1531 podano tu 1 ½ łana.
17.)**G.-**kocka, wś i folw. pow. łukowski, gmina Białobrzegi, par. Kock. W 1827 r. było tu 67 dm. i 421 mk.; obecnie liczy 61 dm., 566 mk., 1060 mr. ziemi.
18.) **G.-**lubartowska, wieś, pow. lubartowski, gin. Berejów, par. Lubartów. Należy do banku polskiego w Warszawie. W 1827 r. było tu 9 dm. i 90 mk. *Br. Ch.*

S **Górki**, wś, pow nowoaleksandryjski, gm. Kowala
40.) **G.,** wieś, pow. włodawski, gm. Turno, par. Sosnowica. W r. 1827 było tu 42 dm. i 223 mk.

Górne 1.) folw., pow. radzyński, gm, Lisia Wólka, par. Wohyń. Liczy 3 dm., 15 mk. i 470 mr. obszaru.
2) **G.,** folw., pow. chełmski. gm. Brzeziny, par. Łańcuchów.

Górniki, 12.) G., wś i folw. w połudn. stronie pow. zamojskiego, gm. Podklasztor, par. Józefów Ord. odleg. od Zamościa i Biłgoraja o w. 30, w 3 okr. sąd. Zajmują obszaru 819 mr. posiadłości włośc., folw. zaś należy do dóbr (ob.) Majdan Nepryski. Liczą obecnie dm. dwor. 20, włość. 50 i mk. 382, t. j. kat. 379 i żydów 3. Roku 1827 było tu 24 dm., 133 mk.

Górno-Majdan, wieś, pow. tomaszowski, par. Tomaszów, gm. Majdan-Górno, na

wysokiej górze rozciągająca się. Góra ta, zwana *Biała Góra,* ma na najwyższem wzniesieniu za wsią fosą otoczone zamczysko, gdzie od niepamiętnych czasów istniał zamek, w środku którego miała być studnia, gdzie dziś grunt zapadnięty, jak równie obszerne lochy, zasypane ziemią. Przy oraniu znaleziono krzyż żelazny, tudzież pieniążki rdzą pokryte i cześci ostróg. Oprócz tych rnin znajdują się zaraz za wsią od strony południa 4 mogiły, ślady wojen. Wieś ta 2 wiorsty od Tomaszowa i granicy Galicyi odległa, ma przestrzeni gruntów włość. 1180 mr. i 400 lasu. Ludność oprócz uprawy roli i zarobkowania ma 6 cieśli, 15 tkaczy, 2 kołodziei, 6 traczy, 4 łyżkarzy, l kowal. Jest tu kilku pasieczników, którzy posiadają 400 pni. Ludności jest 868 obrz. łac., 108 grec. Obok tej wsi od strony południowej jest dwór z folwarkiem posiadającym gruntu ornego 725 mr. i 500 lasu, łąki 20 mr.; brak wody, łąk. Grunt mimo że górzysty jest sapowaty i ztąd późno wiosenne obsiewy tu się rozpoczynają. Wieś ta należała niegdyś do Kurdwanowskich, później do Hulewiczów, obecnie dworskie grunta są wdowy po Hulewiczu.
2.) **G**.-Majdanek, folwark, włas. ordynacyi Zamojskiej, ma gruntu 200 mr. ornego; pozycya i gatunek ziemi jak poprzednia. Por. Majdan-Górno. *X. S. S.*

Górny, folw., pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Rzeczyca.

Górny 25.) **G.,** wś i folw., pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Markuszów. Folw. G. od Kurowa w. 7, od Markuszowa w. 2, nabyty w r. 1877 za rs. 19800. Rozl. wynosi mr. 409, grunta orne i ogrody mor. 323, łąk mor. 59. pastwisk mr. 2, nieużytki i place morg. 25. Bud. drewno 8, płodozmian 4 i 12-polowy. Folwark ten w r. 1878 odłączony został od dóbr Markuszów.
26.) **G.,** wś, pow. nowo a1eksandryjski, gm. i par. Garbów. W 15 W. była dziedzictwem Ciołka h. Topór (Długosz II, 542).
27.) **G.,** folw., pow. zamojski, gm. Sułów, par. Szczebrzeszyn.
28.) **G.,** wś, powiat lubelski, gm. Sławin, par. Lublin.
29.) **G.,** wś, majorat, nad rz. Wieprzem, pow. krasnostawski, gm. i par. Krasnystaw. W 1827 roku było tu 31 dm. i 298 mk., obecnie jest 62 osad i 972 mr. ziemi włośc.
30.) **G.,** wś nadrz. Żółkiewką, pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków. W 1827 r. było tu 6 dm. i 52 mk; obecnie jest 10 osad i 185 morgo ziemi włośc.

Gorzków, 4.) G., os., przedtem mko. nad rz. Zółkiewką, pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków, o 49 w. od Lublina, o 12 od Krasnegostawu. Posiada kościół par. murowany. Kościół ten i parafią założył wraz z wsią w r. 1404 Mikołaj Gorzkowski. Potem było to wszystko zburzone, aż 1623 r. Stan. Gorzkowski wzniósł nowy kościół murowany. Szkoła początkowa (od 1810 r.), urząd gminny, synagoga, młyn. Przy osadzie istniejo ogromny staw na rzece. Jan III przywilejem z 1689 r. zamienił wieś G. na miasteczko. W 1827 r. G. liczył 46 dm. i 301 mk., a 1861 r. było 38 dm., 378 mk. (w tej Jiczbie 218 żydów.); obecnie jest 49 osad miejskich, do których należy 786 mr. ziemi i 649 mr. ziemi folwarcznej; 32 dm. (3 mur.), 656 mk. Par. G. dek. krasnostawskiego 4141 dusz liczy. Gmina G. należy do sądu gm. okr. II w os. Żółkiewka, st. poczt. w Krasnymstawie. Obszar gminy wynosi 14593 mr., ludności 4804. W skład gminy wchodzą: os. Gorzków i wsie: Antoniewka, Baranica, Boblino, Bogusław, Borowie, Czysta dębina, Chorupnik, Felicyan, Gliniska archowskie, Gliniska borowskie, Gorzków, Góry, Izdebno, Majdan borawski, Majdan borsuk, Olesin, Orchowiec, Piaski-szlachta, Wielkopole, Wielobycz, Wierniew, Zamostek, Zmysłówka. Jest w gminie kasa wkład.-zaliczkowa. Według danych Tow. kred. ziems. dobra G.

składają się z folwarku G., Chorupnik, attynencyi Józefow, z osady G., wsi G. i wsi Chorupnik. Rozl. wynosi m. 1655 a mianowicie: folw. G. grunta orne i ogrody m. 246, łąk m. 22, past. m. 26, lasu m. 156, zarośli m. 28, wody m. 55, nieużytki i place m. 36, razem m. 569; folw. Chorupnik z attynencyą, Józefowem grunta orne i ogrody m. 552, łąk m. 5, past. m. 13, lasu m. 249, zarośli m. 60, nieużytki i place m. 141, razem m. 1020; nadto w osadach karczemnych i innych gruntu m. 66; płodozmian na folwarkach 10-polowy, bud. mur. 5, drew. 14, pokłady torfu, kamienia wapiennego i budo wlanego. Osada G.os. 47, gruntu m. 195; wieś, G. osad 40, gruntu m. 663; wieś Chorupnik os. 32, gruntu m. 544.

Górznica lub *Guźnica*, rzeka w pow. włodawskim. Wypływa z jez. Wielkiego, na zachód Sosnowic, płynie ku płn. pod Sójką, następnie ku zachodowi i przyjąwszy z lew. brz. odnogę Jedlonki, wpada do jez. Talnickiego, czyli jest przytokiem Tyśmienicy z praw. brz. Długa 15 w. *J. Bl.*

Gościewicze, wieś i folw., pow. łukowski, gm. Miastków, par. Borowie. Liczy 7 dm., 83 mieszk.

Gościniec 1.) os. nad jez. Czarnem, pow. włodawski, gm. Tyśmienica, par. Ostrów. Liczy 3 dm., 15 mk. i 6 mr. ziemi.
2.) **G.,** ob *Drozdówka*.

Gotówka, wieś i kol., pow. chełmski, gm. Krzywiczki, par. katol. Chełm, a ewangelicka Lublin. Jest tu szkoła elementarna. G. Należy do dóbr Serebryszcze.

Gozd, 9.) **G.,** wieś ordynacka, pow. biłgorajski, gm. i par. Huta Krzeszowska.
10.) G., wieś, pow. łukowski, gm. i par. Tuchowicz. W 1827 r. było tu 23 dm. i 193 mk., obecnie liczy 23 dm., 203 mk. i 979 mr. obszaru. Dawniej tę wieś zwano G. domaszewski. Folw. G.-Kij z osadą Warkocz i wsią G. ma rozl., według danych Tow. kred. ziem., m. 1256; folw. G. grunta. orne i ogrody m. 464, łąk m. 147, past m. 8, wotly m. 1, lasu m. 317, zarośli m. 24, nieużytki i place .m. 40, razem m. 980, bud. drewno 1.3, płodozmian 4-polowy. Osada Warkocz grunta orne i ogrody m. 7, lasu m. 269, bud. drew. 4. Wieś G. osad 29, gruntu m. 249.

11.) **G.,** wś i folw., pow. łukowski, gm. Miastków, par. Parysew, o 14 w. od Garwolina. W 1827 r. było tu 16 dm. i 99 mk., obecnie liczy 21 dm., 86 mk., 995 mr. obszaru. Dla. odróżnienia nazywano tę wś G. dramiński. Rozl. folw. wynosi m. 917, grunta orne i ogrody m. 290, łąk m. 80, lasu m. 521, nieużytki i place m. 27, bud. drew. 7, mur. 2. Wieś G. osad 19, gruntu m. 91.

Gozdek 5.) **G.,** wś, pow. łukowski, gm. Mysłów, par.Wilczyska. Liczy 18 dm., 173 mk. i 295 mr. obszaru.

Gozdów, 6.) **G**. lub *Gozdowa*, wieś i folw., pow. hrubieszowski. gra. Werbkowice, par. Hrubieszów. W 1827 r. było tu 50 dm. i j 93 mk. Istniała tu cerkiew parafialna dla ludności rusińskiej, ostatniemi czasy filia parafii Podhorce. Dobra G. składają się z folwarku G. i Aloizów, tudzież wsi G., od Hrubieszowa w. 7. Rozl. wynosi m. 1268. Folw. G. grunta orne i ogrody m. 459, łąk m. 128, pastw. m. 70, lasu m. 226, nieużytki i place m. 91, razem m. 974, bud. mur. 4. drew. 13. Folw. Aloizów grunta orne i ogrody m. 22l. łąk 62. nieużytki i place m. 11, razem m. 294, bud. mur. 1. drew. 3; płodozmian na obu folwarkach 10-polowy, pokłady torfu i marglu. Wieś G. osad 73. gruntu mr. 1120. *Br. Ch., A. Pal.*

S **Gozdowa**, wś, pow. hrubieszowski R 1564 „oppidulum” w ziemi chełmskiej, płaci szosu fl. l gr. 18 i od 2 rzem po gr. 4.

Gozdy 4.) **G.,** wś, pow. biłgorajski. gm. Biszcze, par. Tarnogród. Należy do dóbr ordynacyi Zamojskiej.

Grabanów, wś i folw., pow. bialski, gub. siedl., gm. Sidorki, par. Biała, o 6 w. od Biały. W 1827 r. było tu 34 dm. i 233 mk., obecnie ma 46 dm., 326 mk. Dobra G. składają się z folwarku G., Kozula, awulsu Julków i wsi G. Rozl. wynosi m. 1818; folw. Grabanów grunta orne i ogrody m. 613, łąk m. 195. lasu mr. 859. nieużytki i place

mr. 37, razem mr. 1698; folw. Kozula grunta orne i ogrody mr. 83, łąk mr. 28, nieużytki i place mr. 7; razem 119. Płodozmian 6-polowy. Bud. mur. 6. drewn. 25. gorzelnia, młyn, deptak i cegielnia. Wieś G. osad 34, gruntu mr. 869.

Grabarka, przysiółek, pow. konstantynowski, gm. Swory. par. Biała, okr. sądowy Huszlew, rozl. mr. 6. dm. 2. ludn. 7. Jest tu smolarnia. *Rz.*

Grabczycha, wś, pow. janowski, gm. i par. Modliborzyce, w okolicy błotnistej.

Grabina 21.) **G.,** folw., pow. bialski, gm. Połoski, par. Piszczac, od Białej w. 20, od Kodnia w. 9. Rozl. wynosi m. 755, grunta orne i ogrody m. 212, łąk m. 63, pastw. m. 4, wody m. 1, lasu m. 456, zarośli m. 2, nieuzytki i place m. 17, płodozmian 7 -polowy. Folwark ten świeżo oddzielony od dóbr Horoszczynki.
Grabowczyk, wś i folw., pow. hrubieszowski. gm. i par. Grabowiec. W 1827 r. było tu 10 dm. i 78 mk. R. 1866 folw. miał 472 m. rozl. a wś 12 osad, 114 mr. rozl.

Grabowica, wś ordynacka, pow. biłgorajski, gm. Majdan Sopocki, par. Tomaszów, o 2 mile od Tomaszowa, o 5 od Biłgoraja. Położona na płaszczyźnie górzystej ma 47 dm., 454 mk. rit. lat., gruntu ornego 1012 ra. Ludność trudni się uprawą roli i przemytnictwem. Gleba w części piaszczysta i popielatka. We wsi oprócz tkaczy innych rękodzielników nie ma.

Grabowiec, 11) **G.,** wś nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski, gm. Kamień, par. Wilków. Jest tu 82 mk.

12.) **G.,** os., przedtem mko, nad rz. Wolicą v. Kalinówką, pow. hrubieszowski, gmina i par. Grabowiec. Leży w dolinie błotnistej, od południa i północy otoczonej wzgórzami, o 3 i pół mili od Hrubieszowa, przy drodze z Zamościa do Włodzimierza wołyńskiego. Posiada kościół par. murowany, po pożarze 1814 r. wzniesiony na nowo w 1855 r. przez ks. Bychawskiego; cerkiew, 2 synagogi, dom schronienia dla starców i kalek, szkółkę, garbarnię. W 1827 r. było tu 253 dm. r 1492 mk.; w 1865 r. 310 dm., 1998 mk. (958 żydów), przeważnie rolników; 1880 r. 2612 mk., 220 dm. Jest to starożytna osada, dawny gród obronny, wspomniany przez ruskich kronikarzy z XIII w. Następnie należał do ks. litewskich, od których na mocy ugody otrzymał go Kazimierz Wielki w 1366, lecz puścił zaraz prawem lennem Jerzemu Narymuntowi ks. Belzkiemu. Najazdy tego księcia zniewoliły króla, iż wyprawił Sędziwoja z Szubina, który w 1377 r. odebrał Jerzemu zamek grobowiecki. Dostał się on wraz z ziemią bełzką Ziemowitowi ks. mazowieckiemu 1388 r. w posagu za żoną Aleksandrą siostrą Jagiełły. Władzca ten założył tu miasto na prawie polskiem, wystawił kościół i nadał parafii wś Żurawlów.

W 1447 r. Władysław ks. mazowiecki i ruski nadał miastu prawo niemieckie (magdeburskie) i liczne zwykłe przywileje (jarmarki, wyrób piwa i wódki, wolny wręb w lasach itp.). Po bezpotomnej śmierci Władysława w 1463 r G. przeszedł do korony. Spalone i złupione przez Tatarów w 1500 r. nie mogło się pomyślnie rozwijać, mimo ulg i przywilejów jakie nadawali Jan Olbracht, Zygmunt II i Zygmunt III. Ten ostatni pozwolił zaprowadzić tu cechy rzemieślnicze w 1625 r. Stanisław Sarbiewski, starosta hrubieszowski, na mocy uchwały sejmowej z 1655 r. odnowił i umocnił zamek, za co otrzymał od sejmu wynagrodzenie. Nie uchronił go jednak od ruiny. Lustracya 1765 r.

znalazła go w gruzach a miasto w zupełnym upadku. Ostatni starosta Ludwik Wilga mury rozebrał i użył materyał na budowle gospodarskie. Zamek ten stał na wyniosłości, gdzie obecnie przedmieście zwane Góra „naturą i obroną miejsca niedostępny" jak się wyraża Gwagwin.

Par. kat. G. dek. hrubieszowskiego 5100 dusz liczy. Gmina G. należy do sądu gminnego okręgu II w osadzie Grabowiec, stacya pocztowa Wojsławice; liczy 6513 mk. i 19310 morgów obszaru, urząd gminny ma we wsi Dworzysko. Dek. grabowiecki, greko-unicki b. dyec. chełmskiej, w 1863 r. dzielił się na 10 parafij: Bereśce z filią w Zaborcach. Boncza, Dub z filią w Zubowicach. Grabowiec, Horyszów Ruski z filią w Koniuchach. Perespa, Świdniki. Tuczempy, Uchanie z filią w Jarosławcu. Wakijów z filiją w Honialyczach.

Dobra G. składają się z folwarku Siedlisko, przyległości Czartorya i Szubienica, tudzież os. G., wsi Bronisławka, Szczelatyn i Dworzysko. Rozl. wynosi mórg. 1526, grunta orne i ogrody mr. 524. Łąk mr. 286, pastwisk mr. 138. wody mr. 42. lasu mr. 488, zarośli mr. 43. nieużytki i place mr. 5. Bud. mur. 4, drew. 22. gorzelnia, browar, dwa młyny wodne, pokłady torfu i kamienia budowlanego opoką zwanego; wś Grabowiec osad 359, gruntu mr. 3460; wś Bronisławka osad 10, gruntu mr. 153; wś Szczelatyń osad 9; gruntu mr. 81; wieś Dworzysko osad 13, gruntu mr. 148.

13.) **G.,** wś i folw., pow. radzyński, gm. Misie. par. Miedzyrzecz. Istnieje tu cerkiew paraf, dla ludności rusińskiej. Liczy 36 dm., 236 mk. i 1902 mr. obszaru.
14) **G.,** os., pow. radzyński, gmina Biała, paraf. Radzyń. Ma 2 dm., 6 mk.. 3 mr. obszaru.

S **Grabowiec**, mstko, pow. hrubieszowski. W r. 1531 leży w ziemi bełzkiej, daje szosu fl. 4, pop gr. 15, wójt od 2 łan. gr 24, od młyna gr.6 i drugiego też gr. 6. W r. 1578 jest centrem powiatu t. n., daje szosu fl. 10 gr. 4, od 32 ¼ łan. pod 1, od 15 rzem. i przemysł., 16 kom., od 7 kół młyń., od popa fl. 2.
Grabówka 3.) **G.,** wieś, pow. nowoaleksandryjski, gra. i par. Opole. W 1827 r. było tu 40 dm. i 203 mk.

6.) **G.,** wś, pow. janowski, par. Boiska, gm. Annopol, od Lublina mil 7, od Wisły w. 7. Do 1873 r. stanowiła jedną całość z dobrami Boiska i należała do Jana Herniczka, obecnie w części rozkolonizowana. Główny zaś fol. należy do Roberta Przegalińskiego. Ogólna rozl. 2486 mr., w tam folw. Grabówka 467 m. drutu ornego 385 m., lasu 68 m., ogrodów 10 m., wód 1 m., nieużytków 3 m.), osady włościańskie tabelowe w liczbie 44 posiadają 872 m., kolonie utworzone w 1861 r. z gruntów dworskich w liczbie 23 posiadają 461 m., wreszcie kolonie utworzone z gruntów dworskich w 1873 zwane Janówek w liczbie 32, posiadają 686 m. W folwarku Gr. bud. mr. l, drew. 9; we wsi i koloniach bud. drew. 137, ogólna ludność 673 katol. 11 i 7 żydów. R. 1827 było 49 dm., 281 mk. G. założona w XV wieku, przez Pszonków, śród rozległych lasów grabowych od nich wzięła nazwisko, następnie przeszła w posiadanie Sienieńskich, którzy w XVI w. zbudowali okazały dworzec i założyli tutaj rezydencyę; do klucza zaś grabowieckiego wtedy należały wsie: Boiska, Sosnowa-Wola, Mazanów i Wałowice. W XVII wieku dobra to były w posiadaniu z Kirowa Myszkowskich, z których Jan poczynił zapisy dla kościoła w Boiskach, oblatowane w grodzie lubelskim w 1645 r. W XVIII wieku klucz grabowiecki przeszedł

w posiadanie Moszyńskich i należał do Joachima Moszyńskiego, po śmierci którego na polu walki w 1794 r. G. przeszła w drodze spadku na jego brata Józefa, a następnie stała się własnością jego córki Heleny żony Franciszka Olszewskiego, podprefekta województwa lubelskiego, zmarłego w roku 1814.

Po zejściu bezpotomnem Olszewskich dobra przeszły w posiadanie różnych członków rodziny, rozpadły się na części; Grabówkę zaś z Boiskami posiedli Zagórscy, pochodzący z powtórnego małżeństwa pozostałej po Józefie Moszyńskim, wdowy Anny z Łuczajów z Andrzejem Zagórskim. W 1829 r. generał Henryk Dembiński, urodzony z Maryanny z Moszyńskich, córki Józefa Moszyńskiego, ponabywał prawa do tych dóbr od spółsukcesorów Zagórskich i stal się właścicielem dóbr Gr. i Boiska. lecz po wypadkach 1831 r. dobra uległy konfiskacie, i zostawały w administracyi rządu do 1837 r. a następnie w skutek .wyroku trybunału lubelskiego z d. 11 maja 1838 r. przeszły na własność innych sukces. Maryanny Dembińskiej, od których w 1844 r. w drodze działów nabyła siostra generała Cecylia Dembińska i taż w 1846 r. dobra to sprzedała Janowi Herniczkowi za 41250 rs., który w r. 1873 Grabówkę, od Boisk oddzielił i w większej części rozkolonizował; folwark zaś w takim składzie jak jest dzisiaj sprzedał Adamowskim. Gr. położona na wyniosłej płaszczyźnie, w glebie glinkowatej urodzajnej, słynie w całej okolicy z sadownictwa, każdy bowiem włościanin posiada sad owocowy.

Dworski sad, rozległy około 10 mr., obfituje w wyborowe gatunki drzew owocowych. W tymże sadzie w r. z. odkopano ruiny spalonego w końcu zeszłego wieku pałacu i odkryto doskonale zachowane lochy podziemne, dwupiętrowe, które obecny właśc., odrestaurowawszy, przeznaczył na cele i użytki ogrodnicze. Nadto wykopano na nowo u stóp dawnego pałacu położony staw, w którym odkryto ślady mostu, jaki przez staw do pałacu prowadził. W G. od 1865 istnieje szkoła elementarna, utrzymywana wyłącznie kosztem mieszkańców jednej wsi G. Uposażenie nauczyciela 150 rs., gruntu 3 m i lasu 2 m. Szkoła mieści się w domu gminnym na ten cel wystawionym. Serwituty włościańskie jeszcze w 1871 r. w zupełności odseparowane, włościanie otrzymali na własność 140 mr. lasu dworskiego w drodze dobrowolnego układu z właścicielem. Na koloniach grabowieckich osiadła ludność galicyjska polskiego pochodzenia, niezamożna; zaś właściwa wieś stanowiąca osadę odwieczną ma ludność zamożną, której jednym z głównych dochodów jest sadownictwo i pszczelnictwo. Sadownictwo powstało pod wpływem dworu i dzięki temu wpływowi, dziś samo sady włościańskie w G. produkują, w latach urodzajnych przeszło 1000 korcy jabłek na wywóz za granicę. Pszczelnictwo jest również szeroko rozwinięte i w G. znajduje się z górą 500 pni pszczół starego systemu.

7.) **G.,** wś. pow. włodawski, gm. i par. Opole. W r. 1827 było tu 40 dm., 203 mk., obecnie liczy 36 dm., 191 mk. i 911 mr. obszaru.

Graniczna, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Józefów, par. Prawno.

Grady 10.) **G.,** wś, pow. lubelski, gm. Chodel, par. Ratoszyn.
11.) **G.,** wś, pow. lubartowski, gm. Łęczna, par. Kijany.

Gremczyzna, pow. nowoaleksandryjski. gm. Irena, par. Bobrowniki.
Grędków czyli *Sołtysy*, pow. chełmski, gm. Staw. par. Czułczyce. Ma 153 mr.

obszaru.

Grężówka, wś, pow. łukowski, gm. Dąbia par. Łuków. Jest tu urząd gminny. W 1827 r. było tu 38 dm. i 196 mk., obecnie liczy 53 dm. 461 m.k. i 2123 mr. obszaru. Dobra donacyjne Dąbie i Domanice, nadano generałowi Obruczewowi w r. 1836, .składają się z folw. Dąbie, Domanice, Krynka, Grężówka i lasu tudzież wsi: Dąbie, Grężówka, Kynka, Biardy. Klinki, Domanice, Czachy, Kopcie, Przywory. Rozl. wynosi gruntów folwarcznych około nr. 6633 Folw. Dąbie; grunta orne i ogrody m. 415, łąk mr. 231. pastwisk mr. 20, zarośli mr. 34. nieużytki i place mr. 17, razem mr. 716. Folw. Domanice grunta orne i ogrody mr. 433, łąk mr. 123, zarośli mr. 68 wody mr. 2. Nieużytki i place. mr. 61, razem mr. 684. Folw. Krynki grunta orne i ogrody mr. 552, łąk mr. 47, pastw. mr. 4, nieużytki i place mr. 20, razem mr. 624. Folw. Grężówka grunta orne i ogrody mr. 540, łąk mr. 59, pastwisk mr. 9. zarośli mr. 193, nieużytki i place mr. 43, razem mr. 845, lasu mr. 3763. Wieś Dąbie osad 59, gruntu mr. 1721; wieś Grężówka osad 60, gruntu mórg. 1528; wieś Krynka osad 112, gruntu mr. 2122; wś Biardy osad 21, gruntu mr. 846, wś Klinki osad 12, gruntu mórg. 308; wś Domanice osad 64, gruntu morgów 1090; wieś Czachy osad 14. gruntu mr. 393; wś Kopcie osad 32, gruntu mr. 1019; wś Przywory osad 46, gruntu mr. 1219. (opis z r. 1865).

Grobla, 9.) **G.,** wieś, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Opole. W 1827 r. było tu 8 dm. i 64 mk. Br. Ch.

Grochówka 1.), wieś, pow. łukowski, gm. Jakusze, par. Trzebieszów. W 1827 r. było tu 49 dm., 219 mk., obecnie liczy 60 dm. i 408 mk.
2.) **G.,** ob. *Goździków*.

Grodarz lub *Skokowa*, rzeczka, przepływa przez. Kazimierz lubelski i wpada tamże do Wisły.

Gródecka Wola, wś, pow. tomaszowski, gm. Rachanie, par. łac. Gródek. Leży na stoku góry, o 2 mile od Tomaszowa, o 5 od Zamościa, o l m. od granicy Galicyi, ma 34 dm., 135 mk. rit. lat., 106 r. gr. Włościanie maja gruntu ornego i łąk 210 mr., lasu 50 m. Gleba popielatka.. Prócz rolników są tu: stolarz, kołodziej, kowal, mularz, 2 tkaczy, 3 cieśli. Obok wsi leży t. n. folw., własność hr. Fredro, 210 mr. roli ornej, 150 mr. lasu; mały młynek. X. S. S.

Gródek
7.) **G.,** wś, pow. włodawski, gm. Tyśmienica, par. Parczew. Liczy 6 dm., 62 mk. i 53 mr. ziemi.
8.) **G.,** wś, pow. radzyński, gm. Siemień, par. Parczew. Liczy 18 dm., 146 mk. i 412 mr. obszaru.
12.) **G.,** wś pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Baranów.

13.) **G.,** wieś, pow. tomaszowski (niegdyś ziemi bełzkiej), gmina Jarczów, parafia rzym. kat. Gródek; grunt po większej części górzysty, gleba popielatka. Dwór z ogrodem owocowym, folwark, tartak parowy, dym. 61, mieszk. 520, z tej liczby kat. 450; gruntu i łąk dwor. 926 mr., lasu 36 mr., włościanie mają gruntu ornego 531 mr.; wieś ta odległa od Tomaszowa mil 2, od granicy Galicyi mila 1. Posiada kościół

parafialny murowany; pierwiastkowy był wystawiony w r. 1410 przez braci Alberta, Stefana, Stanisława i Mikołaja Wołczek, dziedziców, a obecny w 1846 r. kosztem par. Ludn. par. 2137 dusz: do składu par. (daw. dek. tyszowiecki) należą wsie: G., Szłatyń, Łubcze, Wieszczyca, Nedeżów, Rathorze, Typin, Wola Gródecka, Pieniany, Hopkie, Podlodów. Włość. wsi G. zajmują się tylko uprawą roli oprócz l tkacza i 2 kowali, żadnych rzemieślników niema; własność prywatna Arczyńskiego.

14.) **G.,** wś nad Bugiem, gm. Mieniany, pow. hrubieszowski, parafia Hrubieszów. Jest tu dom schronienia dla starców i kalek, cerkiew paraf, dla ludności rusińskiej. W roku 1827 było tu 52 dm. i 353 mk. Cerk. b. gr. unicka erygowana r. 1725. A. K. Ciechowski wzniósł tu 1725 monaster bazylianów; obecną cerkiew z r. 1801 wzniósł dziedzic Krystyan Gródecki. W G., u zbiegu Huczwy z Bugiem, według Długosza miał stać zamek Wołyń, od którego poszło nazwisko Wołynia. Pod tym zamkiem Wołyniem Bolesław Chrobry rozbił 1018 r. Jarosława I (?). Dobra G. Nadbużny składają się z folwarku G. Nadbużny, Kozodawy i wsi G. Nadbużny, od Hrubieszowa w. 4 Rozl. wynosi m. 1018; folw. Grodek Nadbużny grunta orne i ogrody m. 161, łąk m. 67, pastw. m. 76, wody m. 149, nieużytki i place m. 13, razem m. 465, bud. drew. 15; folw. Kozodawy grunta orne i ogrody m. 431, łąk m.118, nieużytki i place m. 5, razem mr. 553, bud. drew. 5. Dwa młyny wodne; jeden z nich miał 1880 roku 7200 rs. produkcyi. Wieś G. Nadbużny osad 44, z gruntem m. 708.
Grodysławice, wieś, pow. tomaszowski, gmina i par. Rachanie, o mil 3 od Tomaszowa, a 1 i pół od pasu granicznego galicyjskiego; w tej wsi jest cerkiew, dawniej unicka, drewniana, która powstała z przeniesienia kościoła parafialnego ze wsi Rachań w roku 1787 i na cerkiew unicką przeznaczona, a jednocześnie w Rachaniach, na jego miejscu, wymurowano kościół parafialny. Dwór murowany z obszernym ogrodem, przed 40 laty założonym; folw. własność hrabiego Fredro, gruntu or. dwor. 579 mr., 186 mr. łąk, 630 mr. lasu; dymów włość. i dworskich 90. Włościanie mają gruntu ornego 717 mr., 994 mr. łąk, 100 mr. lasu. Ludność 615 dusz, w tej liczbie 112 rz. katol. Oprócz zajmujących się uprawą roli włościan., jest stolarzy 2, kołodziej l, cieśli 3, kowali 2, tkaczy 2, mechanik 1. Ziemia borowina, urodzajna. Kościół na cerkiew przeznaczony wybudowany był 1744 r. przez Annę Rostkowską, dziedziczkę dóbr Rachań, Grodysławic i Michałowa, erygowany 1695 przez Czarnowskiego dziedzica Rachań. Była par. unicka G. należała do dek. tyszowieckiego dyec. chełmskiej i miała filią w Werechaniach. *X. S. S.*

S **Grodysławice**, wś, pow. tomaszowski. Nabyte r. 1444 przez Jana z Nieborowa. W roku 1578 leżą w par. Łaszczów i należą do Pukarzowa, płacą od 7 łan., 8 zagr., popa.

Grodzany, wś, pow. lubelski, gm. i parana Bychawa. W 1827 r. było tu 8 dm., 64 mk.

Gromada v. *Gromady Biłgorajskie*, wieś i folw., pow. biłgorajski, gm. Puszcza Solska, par. Biłgoraj. W 1827 r. było tu 35 dm. i 200 mk.

Grudż 1.) wś, pow. łukowski, gm. Mysłów, par. Wilczyska, Liczy 18 dm., 146 mk. i 412 mr. obszaru. 2.) **G.,** ob. *Czosnów łosicki*.

Gruszka 1.) *wielka* A. B. C. D., G. *mała* i G. *zaporska*, 3 wsie i 4 folw., pow. zamojski. G. wiel, folw. a. b. c. d., i mała, leżą w północnej stronie od Zamościa o w. 23, nad rz. Łętownią, w gm. i par. fillial. Nielisz, w 2 okręgu sądowym, a G. zaporska, o 34 w. na

zachód od Zamościa, w gm. Sułów, par. Mokrelipie, nad rz. Pór, przy trakcie do Turobina, odl. od gm. w. 7, w 4 okręgu sadowym, na granicy pow. krasnostawskiego i zamojskiego. Tej ostatniej folw. należy do dóbr ord. Zamojskich Bodaczew, (ob. Gaj gruszczański), licząc 4 dm. dwor.; wś. zaś ma: 26 dm.. 234 mk. kat. i 601 morg. urodzajnej a lekkiej ziemi i łąk. G. wielka wraz z folw. G. a. b. c. d , liczy: dm dwor. 10, włość. 35; ludności: kat, 225, prawosł. 11 i żyd. 3, razem 239 mk.; obszaru posiadł, włość. 214 mórg. a 2-a fol. stanowiące własność Tarczyńskiego, zawierają przestrzeni 1504 morg.; G. mała liczy: dm. dwór. 2, włość. 31; ludności: kat. 209 i żyd. 2, razem 211 mk.; posiadłości włość. 169 a dwor. (własność Foltańskiego) 270 morg. Gleba żyzna, rąk dostatek. R. 1827 G. zaporska miała 42 dm ., 233 mk.; G. mała 20 dm., 153 mk. a G. wielka 36 dm., 209 mk.

Gruszów
3.) **G.,** wś, pow. chełmski, gm. Rejowiec, par Pawłów. Mar.

Gubernia 1.) folw., pow. radzyński, gm. Biała. Liczy 10 dm., 26 mk. i 8457 mr. obszaru.

Guciów, wieś i folw., pow. zamojski, gm. Zwierzyniec, par. Krasnobród, w 3 okręgu sądowym. Leży w lesistych wzgórzach, o 24 w. na połud. od Zamościa, nad rz. Wieprzem, odl. od gminy w. 7. Obecnie liczy dom. dwor. 2, włośc. 21, ludności 169 mk. rzym. kat., i 338 m r. obszaru. Folw. zaś należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich Zwierzyniec (ob.). Stan zamożności średni. T Żuk.

Gułocha, błoto, zob. *Omulew*.

Gułów, wś i folw., pow. łukowski, gm. Gułów, par. Adamów. Liczy 42 dm., 430 mk., obszaru ziemi 4200 m. Własność hr. Ludwika Krasińskiego. W XVII w. należał do powiatu stężyckiego, par. Jadamów, i był własnością Krasińskiego, kasztelana ciechanowskiego. Ludności miał 1664 r. 95; chat 1661 r. 12. Roku 1563 i 1567 własność Hier. Rusieckiego. Dobra G. składają się z folwarków: G., Dębowica, Wola Gułowska, nomenklatury Młynków, z wsi G., Wola Gułowska i osady, dawniej miasta Adamów. Rozl. wynosi m. 4668; folw. Gułów grunta. orne i ogrody m. 802, łąk m. 237, wody m. 5, lasu m. 2070, nieużytki i place m. 280, razem m. 3394; bud. mur. 10, drew. 17, płodozmian 10 i 11.polowy. Folw. Dębowica grunta orne i ogrody m. 389, łąk m. 50, past. m. 18, lasu m. 192, nieużytki i place m. 19; razem m. 668, bud. mur. 1, drew. 5. Folw. Wola Gułowska grunta. orne i ogrody m. 111, łąk m. 7, lasu m. 442, nieużytki i place m. 30, razemm. 590, bud. drew. 10. W osadach karczemnych i kowalskich m. 16, bud. mur. l, drew. 5. Gorzelnia, browar, cegielnia, młyn wodny. Wieś G. osad 38, z gruntem m. 748; wś Wola Gułowska osad 14, z gruntem m. 299. Osada dawniej miasto Adamów os. 101, z gruntem m. 1537. Gm. G. graniczy z gm. Łysobyki i Serokomla, liczy 3233 mk., rozl. 20461 mr., sąd gm. okr. V w Adamowie, urząd gm. we wsi Gułowska-Wola, od st. poczt. i urzędu pow. w Łukowie 27 ¾ w., od Siedlec 54 ¼ odl. W skład gm. wchodzą: Adamów os., Dębowica, Gordzieszka, Gułów, Gułowska Wola, Konorzatka, Lipiny i Okrzeja.
Gułowska Wola, wieś, pow. łukowski, gm. Gułów, parafia Wola gułowska. Posiada. kościół par. murowany. G.-wola liczy 33 dm., 291 mk., 721 mr. obszaru i urząd gminny. Kościół z klasztorem ks. karmelitów antiquistów, założony około r. 1548 przez Hieronima Rusieckiego, chorąż. sandomierskiego. W XVIII w. zupełnie w stylu

francuskim przerobiony. R. 1664 należała ta wieś do pow. stężyckiego, par. Jadamów, i część jej (2 łany) była własnością klasztoru karmelitów w miejscu. Ludności miała wtedy 76, wtem 5 izr.

Gumienek, jezioro w dobrach Uścimów, pow. włodawski, leży w zlewie Wieprza, rozl. 45 mr., głęb. 18 sążni: tak podaje L. Wolski (Kalend. Obs. warszaw. z 1861 r.), jednakże mapa Woj. Topogr. królestwa (XX, 2) nie wskazuje tu jeziora z podobnem nazwiskiem; będzie więc to zapewne jezioro Uścimowskie.

Gumulica, struga zpod Opola w pow. nowoaleksandryjskim, płynie przez jeziora Niecieckie i Wrzelowskie a wpada do Wisły z pr. Brz. (Lud. Wol.)

Gusinka, wś i folw., pow. bialski, gm. Dobryń, par. Piszczac. W 1827 r. było tu 27 dm. i 203 mk.; obecnie liczy 31 dm., 344 mk. i 1886 mr. obszaru.

Gutanów, wś i folw., pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Garbów, o 5 w. od st. dr. żel. Nałęczów. W 1827 r. było tu 39 dm. i 286 mk. Wspomina tę wieś Długosz (II, 542). Jest tu stary dwór modrzewiowy, budowany 1731 r. podobno, obszerne piwnice, kaplica we dworze (była), sad owocowy z aleą lipową i we dworze oryginalny piec kaflowy. Folw. G. Z wsią t. n., rozl. wynosi mr. 991, grunta orne i ogrody morgów 573, łąk mor. 54, pastwisk mr. 3, lasu mr. 336, nieużytki i place mr. 25.Bud mur. 1. Drew14, płodozmian 4-polowy. Wieś G. Osad 36 z gruntem morg. 483.

Guzówka 1.) wieś i folwark, powiat łukowski gmina Mysłów parafia Wilczyska, domów 15, mieszkańców 120, ziemi nadanej 66 morgów, serwituta włościańskie 66 morgów, folwarcznej 600 morgów. Pozycya falista, ziemia żytnia, okolica lesista. Torfu zdatnego na opał znaczne pokłady. Na łąkach wypływają liczne i obfite źródła, schodzą się w jeden strumień zwany Wiśniówką, który wpada przy folwarku Celej (mr. 173, w roku 1875 oddzielony) do małej jeszcze w tej miejscowości rzeki Świder. Na gruntach pomienionych dóbr, znajduje się huta szklana, zwana Łuchocz, oddzielną nomenklaturę stanowiąca. G. przy dawnym podziale kraju stanowiła północny kraniec województwa sandomierskiego, ziemi stężyckiej, a należała do dóbr Żelechowa do r. 1825, w którym to czasie nabył ją Alojzy Zajdler od masy likwidacyjnej po Ignacym Wyssogota Zakrzewskim, za 36000 złp. W roku 1830 od dzieci wspomnianego nabywa Kobylański i odstępuje w roku 1841 Józefowi Pągowskiemu za 69487 złp.; w roku 1844 nabywa Klementyna Suchodolska za 85286 złp., w roku 1845 Jan Deskur za rs. 12450, w roku 1857 Tymoteusz Myśliborski za 16000 rs. w roku 1859 Apolonia Androlewska za 22500 rs., w roku 1808 Barbara Deskur, od tej kupuje w roku 1870 Tymoteusz Łuniewski i sprzedaje Henrykowi Wokulskiemu, obecnemu właścicielowi, w roku 1876. Gospodarstwo płodozmienne starannie prowadzone. Od lat 10 znaczne ilości torfu do użyźnienia ziemi corocznie się używa. Stacya pocztowa Żelechów o wiorst 10, miasto powiatowe Łuków o wiorst 21. Stacya drogi żelaznej nadwiślańskiej Krzywda o wiorst 10; od Stoczka w. 4. Roku 1664 G. należała do Skórkowskiego i miała 9 domów, 35 mieszkańców. 2.) G., wieś i folwark, powiat krasnostawski, gmina Wysokie, parafia Turobin. W 1827 roku było tu 10 domów i 125 mieszkańców; obecnie liczy 14 osad włościańskich i 349 morgów ziemi włościańskiej. Folwark należy do ordynacyi Zamojskich, ma 90 morgów rozległości.

Gwardyanówka, folwark, powiat krasnostawski, gmina Zakrzów, par. Targowisko.

Gwizdów 2.) **G.,** przysiółek i karczma w dobrach Stojeszyn, powiat janowski, gmina Modliborzyce, parafia Potok Wielki.

Gościeradów, wieś, pow. janowski, gmina i par. G., nad rzeczką Tuczynem, dzieli się na dwie części: G. i G. poduchowny. G. położony przy trakcie bitym pocztowym lubelsko-wiślanym jest głównym punktem dóbr Gościeradowskich, największej własności ziemskiej w powiecie janowskim (za wyłączeniem dóbr do ordynacyi Zamojskich należących). W skład dóbr gościeradowskich wchodzą folwarki: G., Liśnik duży, Łychów, Salamin, Szczecin, Węglin i Wólka Gościeradowska. Ogólna przestrzeń dóbr tych wynosi 15160 morg., wtem lasów 10500 mr., łąk 360 mr. i ziemi ornej 4200 mr. Lasy dzielą się na nomenklatury: Dąbrowa las przeważnie dębowy, Zaborcze iglasty; na dwóch tych lasach serwituty nie ciążą, stan ich b. dobry. Dalej Kotówka, Marynopole, Dąbrowa Szczecka i Zawólcze, lasy z porostem mięszanym, w części zniszczone, Wartość drzewa spławnego i materyałowego da się w przybliżeniu ocenić na 350000 rs. Zwierzostan lasów tych średni; spotyka się tu: dziki, sarny, zające, borsuki i lisy; wilki tylko wyjątkowo.

Zakładów przemysłowo-fabrycznych 12, jako to: młynów wodnych 5, tartak, cegielnia, wapniarnia, 3 maziarnie i gorzelnia; roczna produkcya brutto 75000 rs. Stan gospodarstwa dawniej był mniej niż średni, od r. 1876 znakomicie się polepszył. Z inwentarzy znajdujących się tu, zasługuje na zaznaczenie 3000 sztuk owiec rasy Elektoral-Negretti. Do większej posiadłości w G. należy: 650 mr. ziemi ornej, łąk 40 mr.; do mniejszej osad włościańskich 48, ziemi ornej 870 mr., łąk 25 mr. Gleba w części margle, w części glinki z przymieszką piasku, gospodarstwo dworskie dowolne, niepłodozmienne, zamożność włościan średnia, ludności mężczyzn 280, kobiet 293.

R. 1827 było 60 dm., 282 mk. Dobra n. w składzie obecnym, o ile wiadomości zebrać można, dopiero w zeszłym wieku stanowiły jednę całość. Sam zaś G. w odległej przeszłości miał należeć do rodziny Gościeradowskich; w r. 1456 dziedziczył go Trojan; w połowie XVI w. należał do aryańskiej rodziny Ostrowskich. W XVIII wieku dobra te w całkowitym swoim składzie należały do możnej rodziny Wybranowskich, następnie przez małżeństwo Wybranowskiej z Eligiuszem Prażmowskim, przeszły w dom Prażmowskich. Tenże Eligiusz Prażmowski w epoce panowania Stanisława Augusta był znakomitym muzykiem-skrzypkiem; wzniósł po dziś dzień istniejący pałac na 3 kolumnach wsparty, bez wybitnego stylu; budowla ta jednakże robi przyjemne wrażenie. Pałac stoi w parku, przez który przepływa strumyk bez nazwy, dopływ rzeczki Tuczyna. (Ciekawe szczegóły z życia ówczesnego dworu gościeradowskiego podaje Kajetan Koźmian w Pamiętnikach t.II). Obecnie właścicielem dóbr gościeradowskich jest hr. Eligiusz Suchodolski, wnuk Prażmowskiego. W pałacu właściciel posiada zbiór instrumentów muzycznych i oryginalną, Madonnę Coreggia.

W G. mieści się kancelarya gminna, sąd gminny I okr. pow. janowskiego; do sądu tego należą, gminy: annopolska, gościeradowska, kosińska i trzydnicka. G. poduchowny łączy się z poprzednim, położony przy trakcie 3-go rzędu z Kraśnika do Zawichosta prowadzącym; osad włościańskich 21 z przestrzenią ziemi ornej 413 mr.; ludności męż. 136, kob. 140. Do większej posiadłości należy: ziemi ornej 380 mr., łąk 20 mr. i lasu 123 mr., gleba piaszczysto-gliniasta. Większa własność nabytą została w r. 1879 od rządu na wyjątkowych prawach przez Rossyanina; gospodarstwo rolne nad wyraz nędzne, nabywca las w pień wycina. W G. poduchownym znajdują się: szkółka elementarna, dom przytułku dla biednych z legatu Agnieszki Jabłońskiej,

sporządzonego w r. 1849; kapitał w ilości 450 rs. ulokowany w banku polskim, procent w kwocie 27 rs. pobierają dziady kościelne. Kościół parafialny drewniany pod wezwaniem św. Jana i św. Stanisława, o 3 ołtarzach; budowę jego rozpoczął ks. Stanisław Dzierżek w roku 1674, poświęcenia zaś dopełnił ks. Kobielski sufragan kujawski w r. 1728. Trzecia to już świątynia wznoszona w Gościeradowie: pierwszą zniszczyli Tatarzy około 1241 r., druga, nielepszy los spotkał z ręki Szwedów w roku 1657. Świątynia ta była prawdopodobnie murowaną, świadczą o tem gruzy obok dzisiejszego kościoła oraz ładna dzwonnica murowana, po dziś dzień istniejąca. Teraźniejszy kościół był restaurowany w 1840; w 1879 i 80 r. przez obecnego proboszcza z gruntu odnowiony. Około r. 1456 ówczesny dziedzic Gościeradowa Trojan zabił miejscowego proboszcza, z tego tytułu odjęto dziedzicom Gościeradowa prawo kolatorstwa; prawo to przywrócone zostało w 1523 r. przez biskupa krakowskiego Jana. Tenże Trojan nadał proboszczom tutejszym niwę, po dziś dzień przez lud zwaną Trojanówką. Na cmentarzu znajdują się dwie kaplice murowane. Do parafii należą, wsie: Agatówka, Budki, Gościeradów, Liśnik duży, Liśnik mały, Marynopole, Salamin, Suchodoły, Szczecin i Wólka Gościeradowska; wiernych 2660.

G. oddalony jest od miasta Kraśnika mil 2, od osady Annopola w. 12 i Od Wisły w. 10; st. pocztowa Rachów. Gmina G. należy do I okr. sądowego w Gościeradowie i do 3 parafij: Gościeradów, Księżomiesz i Borów. W skład tej gminy wchodzą: Aleksandrówka (kolonia), Gościeradów, Księżomiesz, Liśnik duży, Marynopole, Salamin, Szczecin, Wólka Gościeradowska i Wólka Szczecka. Gleba w 1/5 części margle i glinka lubelską zwana, reszta grunta gliniasto-piaszczyste i piaszczysto-gliniaste.

Rozl. gminy wynosi 23233 mr., W tem lasów 11073 mr., ziemi ornej 11200 mr., łąk 380 mr. i nieuż. pod drogami i t. p. 480 mr. Do większej posiadłości należy; 15334 morg., W tem lasów 11073 mr., ziemi ornej 3860 mr i łąk 274 mr. Do mniejszej: ziemi ornej 7899 mr., łąk 106 mr. Lasu włościanie nie posiadają, serwituty bowiem nigdzie dotychczas nie ukończone. Gospodarstwa dworskie prowadzą się dowolnie, bez systemów płodozmiennych; stan gospodarstw włościańskich powoli się polepsza, zamożność włościan przeciętnie biorąc średnia. Rzemiosła jako to: bednarstwo, kowalstwo, szewctwo, stelmachostwo, ciesielstwo i tkactwo mają swoich przedstawicieli; służą jednakże wyłącznie na zaspokojenie potrzeb miejscowych. W gminie znajduje się zakładów przemysłowo-fabrycznych 12, jako to: młynów wodnych 4, gorzelnia, wiatrak, tartak, cegielnia, wapniarnia i 3 maziarnie; roczna produkcya brutto 75000 rs.

Kościołów parafialnych 2, dom przytułku, kasa pożyczkowa dla włościan z kapitałem 2900 rs. Domów mieszkalnych 360, ludności stałej katolików mężczyzn 2002, kobiet 2299, żydów męż. 6, kobiet 8; niestałej 94 męż., 82 kobiet. Szkółek elementarnych 3, liczba uczących się w nich w 1880 r. 50 czyli wypada jeden uczący się na 90 mieszkańców; niezależnie od szkółek, do których włościanie nie mają zaufania, sami o ile możność im pozwala zajmują się nauką dzieci.

Inwentarzy jako to: koni, owiec i bydła rogatego znajduje się 5590 sztuk czyli na jednę morgę ziemi ornej przypada pół sztuki. Gminę wzdłuż przerzyna rzeczka Tuczyn i trakt lubelsko-wiślany pocztowy, na przestrzeni 5 w. zamieniony na drogę

bitą. Do dóbr G. zaliczano wsie: Wólka Gościeradowska osad 17, gruntu morg. 361; wieś Liśnik duży osad 42, gruntu mr. 750; wś Szczecin osad 62, gruntu mr. 1228; wś Wólka Szczecka osad 24, gruntu mr. 537; wieś Węglin osad 16, gruntu mr. 377; wś Węglinek osad 16, gruntu mr. 269; wieś Łychów osad 47, gruntu mr. 748; wieś :Marynopol osad 14, gruntu mr. 141; wś Salomin osad 16, gruntu mr. 189; osada Agatówka gruntu mr. 36; wieś Suchodoły osad 22, gruntu mr. 245. *Al. Mik.*

S **Gościeradów**, r. 1198 *Gostiradic*, wś, pow. janowski. W dok. z r. 1198 dla klasztoru miechowskiego spisanym, w wyliczeniu nadań powiedziano: „Johannes dedit villam que decambita fuit a fratre eins Matheo pro Gostiradic", a w drugim miejscu: „Andreas frater Mathei dedit Bamvol". Wydawca Kod. Wielk. odnosi to do jedynego znanego Gościeradowa, w pow. janowskim. W r. 1531 istnieje tu parafia. Wś ma działy: Piątkowski płaci od 3 łan., a Sienieński Andrzej od 4 łan. i młyna. Klasztor zapewne prędko się pozbył zbyt odległej pozawiślańskiej włości. G. był gniazdem rodu Gościeradowskich, h. Bogorya, z których Trojan r. 1456 zabił ówczesnego proboszcza, Piotra Czarnego z Radomia. O tymże Trojanie wspominają księgi grodzkie urzędowskie pod r. 1436. Syn zabójcy, Czesław, posiadał tę wś w r. 1470 i pozostawił synów, Mikołaja i Stanisława; zmarłych około r. 1488. Syn jednego z nich, Jan, był właścicielem cząstki G. r. 1499. Na nim wygasł ród.

Około r. 1523 G. przeszedł w ręce Tenczyńskich, z których Andrzej, wwda sandomierski, ststa chełmski i bełzki, był fundatorem nowego kościoła w G. R. 1558 dziedzic sąsiedniego Leśnika, aryanin, Jan Ostrowski, dopuścił się zabójstwa ówczesnego proboszcza w G., Andrzeja Pszonki. Od r. 1608 właścicielami G. są Słupeccy, mianowicie Barbara z Leszna Słupecka, a r. 1639 jej syn Jerzy, ststa pilzneński. R. 1650 posiada G. Wacław Leszczyński, arcyb. gnieźn., a po nim bracia: Jan i Przecław Leszczyńscy. W r. 1676 płaci z G. Andrzej Dzierżanowski od 3 osób z rodziny i 108 poddanych i dworskich. Żechowicz, pleban miejscowy, od 38 poddanych. W r. 1683 zostaje właścicielem G. Jan Kazimierz Krasiński, r. 1687 syn jego, Karol Krasiński. W r. 1699 spotykamy wspówłaścicieli: Krzysztofa Żurawskiego i jego żonę Konstancyę z Pruszyna, oraz Józefa Szembeka i Aleksandrę Żurawską, od których nabywa G. Romuald Wybranowski z żoną Salomeą ze Słupowa Szembekówną.

Tenże Wybranowski, przez dokupno Węglina, Szczecina i Leśnika Dużego, uformował kompleks dóbr w tym składzie, jaki przetrwał do naszych czasów. Był on, jako półkownik za Jana III-go, pod Wiedniem, jego rynsztunek rycerski zachował się w pałacu G. i obecnie złożony w Muzeum Czartoryskich w Krakowie. Romuald Wybranowski zmarł r. 1742, pozostawiwszy dobra synowi Stanisławowi, żonatemu z Maryanną z Karwickich, z których jedyną córką Salomeą, r. 1781, ożenił się Eligiusz Prażmowski, ststa mszczonowski, znany z Pamiętników Koźmiana.

Z tego małżeństwa jedyna córka Maryanna Prażmowska wyszła za mąż za Wojciecha Suchodolskiego, głośnego posła sejmu czteroletniego, i wniosła mu w posagu dobra G., które w połączeniu z rodzinnemi dobrami Wojcieszków w łukowskiem i Dorohusk w chełmskiem, stanowiły prawie magnacką fortunę. Synowie Wojciecha, Franciszek i Jan, otrzymali od rządu austryackiego tytuł hrabiowski. Franciszek Suchodolski, oficer gwardyi austryackiej, zmarł w 1829 r., pozostawiwszy dwóch synów: Eligiusza i

Edmunda hr. Suchodolskich, którzy rozdzielili się spadkiem. G. przeszedł na schedę starszego Eligiusza, a młodszy, Edmund, objął Wojcieszków.

Eligiusz Suchodolski, zmarły r. 1894 bezżennie, testamentem, sporządzonym r. 1892, całe dobra G., zapisał na własność warszawskiemu katolickiemu Towarzystwu Dobroczynności, obciążywszy tylko zapis dożywociem brata Edmunda. Zbiory zaś swoje i pamiątki rodzinne oddał do muzeum ks. Czartoryskich w Krakowie. Edmund Suchodolski prowadził długi proces o unieważnienie testamentu brata, lecz przegrał takowy we wszystkich instancyach tak, iż ostatecznie dobra G. przeszły hypotecznie na własność warszawskiego Towarz. Dobroczynności. Życiorys Eligiusza Suchodolskiego, oraz jego testament, pomieścił „Wiek” z r. 1894, nr. 131. (Dzieje przechodzenia własności G. skreślone na podstawie notatek Eligiusza hr. Suchodolskiego, przez Rob. Przegalińskiego).

Haczyska, wieś, pow. hrubieszowski, gm. Mołodziatycze, par. Trzeszczany.

Hajowniki, wś i folw. w północno-wschodniej stronie pow. zamojskiego, gm. i par. Skierbieszów. Leżą w lesisto-górzystej miejscowości nad rz. Wotyka, odl. od Zamościa w. 26, Krasnegostawu w. 32, w 2 okr. sądowym. Liczą obecnie dom. dwór. 5, włość. 34; ludności kat. 113, prawosł. 166 i żydów 11, razem 290 mk., obszaru dwór. 877 mr. (własność Kiełczewkiego) i włość. 334 mr. Gleba żytnia, żyzna, stan zamożności średni. Posiadają młyn wodny o 2 kam. Do folw. H. należała niegdyś wieś Lipiny, osad 11, rozl. mr. 178. *T. Żuk.*

Haliczany, wś, pow. chełmski, gm. Żmudź, par. Kumów. W 1827 r. było tu 15 dm., 98 mieszk.

Hamernia 7.) H., os. ordynacka, pow. biłgorajski, gm. Majdan Sopocki, par. Józefów. W r 1827 było tu 58 dm., 238 mk. Od 1827 r. istniała tu papiernia, która w 1864 r. zatrudniała 47 robotników i wyrobiła 5430 mas papieru. Wartość jej produkcyi rocznej dochodziła do 5000 rs.

Hanna, wieś nad Bugiem, pow. bialski, gm. i par. Sławatycze, odl. 3 mile od Włodawy, leży przy drodze do Kodnia. Jest to jedna z najstarszych osad nad Bugiem. Do 1821 r. H. było miasteczkiem, obecnie jest to uboga wieś. W 1827 r. liczono tu 73 dm. i 427 mk., obecnie jest 91 dm., 726 mk. i 2383 mr. obszaru. Istnieje tu cerkiew dla ludności rusińskiej, przed którą znać jeszcze plac stanowiący dawniejszy rynek. Cerkiew ta, erekcyi niewiadomej, założona 1739 r., została uposażoną 1750 roku przez ks. Hieronima Floryana Radziwiłla. Szkoła początkowa. Przy drodze ku wsi Dańcom, na miejscu dawnego cmentarza leży kamień wielkich rozmiarów ze starosłowiańskimi napisami, nieco uszkodzonymi. *K. Kr:*

Hańsk, wieś i folw., pow. włodawski, gm. Hańsk, par. Sawin. Leży o 2 i pół mil od Włodawy. Posiada cerkiew parafialną dla ludności rusińskiej, szkołę początkową. Cerkiew erekcyi niewiadomej, obecna z r. 1798, wzniósł ją Ign. Miączyński. Parafia H. miała kaplicę we wsi Żdżarka z r. 1785. W 1827 r. liczono tu 81dm. i 615 mk., obecnie liczy 117 dni. 740 mk. i 12659 mr. obszarów. Jest to zamożna i obszerna wieś. Wszystkie domy włościańskie otoczone są obszernymi sadami. Tu urodził się i przebywał jako proboszcz ks. Dolinowski, znany pszczelarz, tu miał on swą sławną pasiekę. Dobra H., niegdyś dziedzictwo rodziny Hańskich. przeszły za Władysława IV do Kunickich a następnie w ostatnich czasach w ręce Okęckich i Jermałowicza. W obrębie dóbr są trzy jeziora: Lawskie, Seluble, Żdżareckie. Dobra H. składają się z folw. Hańsk i Ujazdów, nomenklatur Leć i Dubeczno (wsie niżej wymienione). Rozl. wynosi m. 9116, a mianowicie grunta orne i ogrody m. 1407, łąk m. 1100. pastw. m. 1395, wody m. 56, lasu m. 4216, nieużytki i płace m. 941; na fol. Hańsk bud. mur. 5, drew. 26; folw. Ujazdów bud. mur. l, drew. 7, nomenklatury i osady karczemne, bud. drew. 6, płodozmian 4, 5, 8 i 14-polowy. Gorzelnia przerabiająca rocznie około 10000 korcy kartofli, fabryka terpentyny i serów holenderskich. pokłady torfu. Wieś Hańsk osad 83, z gruntem m. 2205; wś Kołacze osad 75, z. gruntem m. 1071; wś Żdżarka osad 25, z. gruntem m. 1583; wś Majdan Lubomierz osad 8, z gruntem m. 73; wś Szcześniki osad 13, z gruntem m. 545; wś Starościna os. 15, z gruntem 826; wś Konstantynówka osad 15, z gruntem 229; wś Głębokie osad 2, z gruntom m. 46; wś

Majdan Kozak osad 2, z. gruntem m. l38. Osada l Staryna z gruntem m. 42. Oprócz powyższych realności w r. 1879 oddzielone zostały od dóbr powyższych nomenklatury Kratja i Podstawie z gruntem m. 765. Gm. H. graniczy z gminami: Wereszczyńska-Wola, Turno, Wyryki, Sobibór i Bytyń, liczy 3023 mk., rozl. 15766 mr., sąd gm. okr. III i st. p. Wołoska-Wola o 15 wiorst, do Włodawy 18 i pół w. W skład gmin wchodzą: Bartoszyska, Głębokie, Hańsk, Kołacze, Konstantynów, Kozak, Krute, Kulczyn, Lubowież, Ledź, Majdan-stary. Podluta, Staryna, Szcześniki, Ujazdów, Wojciechów, Zagacie i Żdżara. *Br. Ch.*

S **Hańsk**, r. 1564 Hańsko, wś. pow. włodawski. W r. 1564 wś ta w par. rz.-kat. Sawin, ma działy Reja i Hańskich, płacą od 15 łan., 29 zagr. z rolą, 11 zagr. bez roli, 2 kom., 3 rzem., cerkiew, Jan Czerski od 1 łan.

Harasinki, wś ordynacka, pow. biłgorajski, gm. Kuta Krzeszowska, par. Krzeszów.

Hatyska (właśc. *Hatyska- Wólka*), wś, pow. chełmski, gmina Olchowiec, par, Wereszczyn. Należała do dóbr Tarnowa (ob.).
Hedwyżyn, wś i folw. należący do dóbr ordynacyi Zamojskich Poręby, w południ.-zach. stronie pow. zamojskiego, przy gościńcu ze Zwierzyńca do Biłgoraja, gm. Terespol, par. Gorecko, odl. od Zamościa w. 44, Janowa 42 i pół i Biłgoraja w. 7 ¾, zajmuje 31 osad włośc., 562 mr. ziemi, liczy mk. r. l. 218, r. gr. 111, razem 329. Dm. dwor. ma 4.

Helenin, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn.

Helenów, 16.) H. wś, pow. lubelski, gm. Jastków, par. Garbów. Nie zamieszczony w spisie urzęd. (Pam. Kniżka gub. lubelskiej z 1872 r.)
17.) **H.,** Folw., pow. janowski, gm. Brzostówka, par. Blinów.

Henrykówka, wś, pow. Hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec.

Hniszów, wś nad Bugiem, pow. chełmski, gm. i par. Świerze. W 1827 r. było tu 36 dm.. 182 mk. (Por. tom I, 555). Folw. H. z wsią H. i Brzeziny; rozl. wynosi mr. 882, grunta orne i ogrody mr. 274, łąk mr. 117, pastwisk mr. 28, lasu mr. 420, nieużytki i place mr. 43. Ma kopalnie rudy żelaznej, bud. drewn. 14. Wieś H. osad 35, z gruntem mr. 662; wś Brzeziny osad 3, z gruntem mr. 41; oprócz powyższego opisu w r. 1873 odprzedano częściowym nabywcom, gruntu mr. 397, z której to przestrzeni utworzyły się kolonie pod nazwą: Wesołówka, Jamno i Marysin.

Hola 1.) wieś i folw., pow. włocławski, gm. Turno, par. Opole, od r. 1588 egzystuje parafia, erekcyi niewiadomej. W 1827 r, było tu 50 dm. i 327 mk.; obecnie liczy 41 dm., 328 mk. i 2739 mr. obszaru. Jest tu cerkiew dla ludności rusińskiej. 2.) ?H., lub Gola, os., pow. bialski, gm. Sidorki, par. Biała. W 1827 r. było tu 50 dm., 327 mk.

Holeszów, wś i folw , pow. bialski, gm. i par. Sławatycze. Jest tu cerkiew dla ludności rusińskiej, b parafia unicka dek. włodawskiego, którą erygował l691 r. ks. Karol Stan. Radziwiłł; obecnie cerkiew z r 1727; szkoła początkowa. W 1827 r. było tu 121 dm., 678 mk., obecnie liczy 114 dm., 779 mk. i 4606 m. ziemi.

Hołowno, wś. pow. włodawski, gm. i par. Opolu. Jest tu cerkiew dla ludności rusińskiej. par. unicka, już r. 1700 istniała: i szkoła elementarna. W 1827 r. było tu 71 dm , 457 mk., obecnie liczy 89 dm,660 mk. i 2337 mr. ziemi. H. należało do dóbr opolskich. Dobra H. lub Antopol składają się z folwarków: Antopol, Feliksów, Kaniuki, przyległości łąki Sierak i wsi H. Antopolskie. Rozl. wynosi m. 2893; folw. Antopol grunta orne i ogrody m. 566, łąk m. 484, pastw. m. 32, lasu m. 598. nieużytki i place: m. 34, razem m. 1713. bud. mur, 3, drew. 20, płodozmian 5 polowy; folw. Feliksów grunta orne i ogrody m. 119, łąk m. 186, past. m. 55, lasu m. 76, nieużytki i place m. 13, razem m. 449, bud. mur. 1, drewn. 4. płodozmian 5 -polowy; folw. Kaniuki grunta orne i ogrody m. 223, łąk m. 202, nieużytki i place m. 13, razem m. 438, bud. mur. 3, drew. 4. płodozmian 5-polowy; nadto w gruntach z pustek m. 121. łąk m. 169, nieużytki i place m. 2, razem m. 292. Wiatrak i pokłady torfu. Wieś H. Antopolskie: osad 93, m. 1879.

Hołubie, wś, nad rz. Bugiem, pow. tomaszowski, gra. Dołhobyczów, par. Kryłów, o 4 mile od Hrubieszowa, o 8 od Tomaszowi, o milę od Dołhobyczowa, ma 90 dm., 535 mk., w tem 23 r. 1.; 994 m. roli ornej. 100 m. lasu, gleba w części gliniasta. Cerkiew wystawiona z drzewa 1776 r. przez ks. Leona Orskiego wtedy już odwieczna. Szkółka. Dwór z ogrodem w pięknem położeniu. Dobra H. z folw. Pasieczne mają 1228 m. roli ornej, 480 m. lasu. Własność niegdyś marsz. Jeżewskiego, dziś żonatego z Jeżewską Eustachego Świeżawskiego. R. 1827 H. miało 82 dm., 570 mk.

S **Hołubie**, wś, pow. tomaszowski W r. 1578 wś ta w pow. bełzkim, par. Uhrynów. Żurawiński (dziedzic Uhrynowa) płaci tu od 9 łan., 10 zagr., 2 rzem., 6 ubog., 2 kom., popa. Jeszcze w pierwszej połowie w. XVII istniał tu zbór kalwiński przy którym był ministrem Tomasz Petrycjusz.

Hołubowiec, wś, pow. hrubieszowski, gm. Hrubieszów, par. Horodło.
Honiatycze, wieś, pow. tomaszowski, gm. Kotlice, par. Dub, o 6 mil od Tomaszowa,. O 2 od Hrubieszowa, o 1 i pół od Tyszowiec, ma 62 dom., 451 mk., w tem 128 r. l.; 626 mr. gruntu, 173 m. łąk,37 m. lasu; gleba popielatka. Ludność rolnicza, cerkiew drewniana. Dwór z folw. 797 m. gruntu, 162 m. łąk, 153 m. lasu i cegielnia; własność Rulikowskich od 1749 r. Była tu filia byłej parafii gr. un. Wakijów. R. 1827 H. miały 31 dm. i 241 mk.

Honiatyczki, wieś, pow. tomaszowski, gm. Kotlice, par. Tyszowce, ma 32 dm., 306 mk., w tem 127 r. l.; 311 m. roli ornej, 308 m. łąk, grunta płaskie, gleba popielatka, ludność rolnicza. Dwór ma ziemi folw. 501 m. roli ornej, 184 m. łąk, własność Wacława Świeżawskiego. Na gruntach H. znajdują się na dwa kurhany, pamiątki Szwedów za Jana Kazimierza i konfederacyi tyszowieckiej. R. 1827 było tu 45 dm., 384 mk. X. S. S.

Honiatyn, wś, pow. tomaszowski, gm. Dołhobyczów, par. Oszczów, o 7 mil od Tomaszowa, u 6 od Hrubieszowa, o pół mili od Dołhobyczowa, w pasie granicznym; ma 37 dm., 313 mk., w tem 50 rit. lat., cerkiew drewniana, 599 m. gruntu, 30 m. lasu, czarnoziem. Ludność rolnicza. Dwór z pięknym ogrodem, przy nim folwark 474 m. gruntu, 140 m. lasu. Do dominium H. należą folwarki w Oszczowie i Pawłowicach. Własność niegdyś Leszczyńskich, Rulikowikich, obecnie Tomislawa Rozwadowskiego. R. 1827 H. miał 37 dm., 226 mk. *X.S.S.*

Hopkie, wś, pow. tomaszowski, gm. Rachanie, paraf, rzymsk. kat. Łaszczów, o 2 w. od Łaszczowa a 3 od Tomaszowa; pół mili od pasa granicy Galicyi; ma folw. własn. hr. Fredro; ludności 300 dusz, w tej liczbie kat. 111. Dymów 31; ziemi włość. 370 m., gr. ornego, a 103 mr. łąk lasu; do włościan należącego mr. 54. Ziemia popielatka w połowie piaszczysta. Włościanie zajmują się uprawą roli, jest tylko stolarz l, kołodziej l, cieśla l, tkacz l i mularz 1. W tej wsi jest cerkiew była unicka, z drzewa wystawiona, filialna do paraf. Pieniany. R. 1827 było tu 28 dm., 190 mk.

Horbów, wś i fol. donac. pow. Bialski, gm. Dobryń. par. Piszczac (o milę). Jest tu szkoła początkowa, dom schronienia starców i kalek. W 1827 r. było 16 dm. 110 mk. Cerkiew paraf. obrz. pr. erekcyi niewiadomej. R. 1827 dziedzic H. Tomasz Kazimierz Łużecki erekcyą potwierdził. Obecna cerkiew z 1854, drewniana. Kościół i par. rzym. katol. erygowano przed r. 1516 niewiadomo przez kogo. Dziedzice Horbowscy 1518 i 1517 potwierdzali erekcye: 1741 wznowiony drewniany kościół; 1821 przez wojska zniszczony: potem wystawiono kaplicę tylko i ta do dziś istnieje. Dobra rządowe H., pochodzące z konfiskaty majątku ks. Adama Czartoryskiego, składają nie z folwarku H, wsi H., Lachówka. Zalesie i Kłoda. Szacunek hypotoczny w r. 1842 wykazany na złp. 1.180.000. Dobra te jeżeli nie w całości to w znacznej części uległy podziałowi na donacye. *Br. Ch.*

Hordziesz, wś i folw., pow. łukowski, gm. i par. Serokomla. W 1827 r. było tu 24 dm. i 232 mk.; obecnie liczy 34 dm., 362 mk. i 1185 mr. obszaru.

S **Hordziesz**, u Dług. Chordzcza, wś, pow. łukowski. W XV r. wś królewska, należy do par. Wojcieszków. Trzy łany km. dają dziesięcinę do 2 grz., bisk. krakow., fol. zaś plebanowi (L. B., II, 560). Por. Serokomla (t. X).

Hordzieszka, folw, pow. łukowski, gm. Gułów, par. Adamów. W 1827 r. było tu 15 dm. i 98 mk.; obecnie liczy 32 dm., 167 mk. Folwark H. nabyty w r. 1872 za rs. 41000. Rozl. wynosi mr. 913, grunta orne i ogrody m. 278, łąk 19, pastw. 17 m., lasu m. 581, nieużytki i place mr. 18. Bud. murow. l, drewn. 9. Folwark ten w r. 1874 oddzielony od dóbr Turzystwo.

Horodysko, wś, pow. chełmski, gm. Rakołupy, parafia Wojsławice. Jest tu folusz sukienny.

S **Horodysko**, wś, pow. chełmski,. Jest to prawdopodobnie wieś wymieniona w reg. pob. z roku 1564 p. n. „Pustothew”, w ziemi chełmskiej, posiadała kościół par. łaciński, 14 łan., 16 zagr., 1 kom., 2 włóczęgów. Ob. *Pustothew*.

Horodyszcze 1.) os., przedtem mko i dwór, pow. włodawski, gm. i par. Horodyszcze. Łazy śród bagnistej okolicy, odl. 4 mile od Włodawy. Nazwa sama wskazuje starożytny początek tej osady, co potwierdza już same położenie śród błot. Zygmunt August wydał przywilej na założenie tu miasteczka, które jednak nie mogło się nigdy rozwinąć pomyślnie; ztąd senat królestwa wyrokiem z 1850 r. skasował przywilej lokacyjny jako nieważny bo niewykonany i niepotwierdzony. W końcu XVI w . H. należało do Koniecpolskich i stanowiło część dóbr Rososz. Od 1625 r, przeszło do Firlejów, następnie do Mogilnickich. Niemcewicz w początkach bieżącego stulecia znalazł tu pałac, ogród, park (Podróże, 526); tu się ożenił jego synowiec. W 1827 r.

było tu 107 dm. i 603 mk.; w 1861 r. liczono 100 dm. i 765 mk. Obecnie jest tu cerkiew paraf. dla ludności rusińskiej (fundował ją 1550 r. Wasyl Połubiński, miała kaplico unicką we wsi Połubicze), szkoła początkowa, 112 dm., 861 mk., 5771 mr. grunta. Gmina H. graniczy z gm. Opole i Romanów, liczy 4967 mk., rozległ. 13894 mr., ląd gm. okr. I i st. poczt. W Wisznicach, urząd gm. we wsi Dubica od Włodawy 41 ¼ w. odl. W skład gm. wchodzą: Curyn, Dołholiska, Dubica, Horodyszcze, Łyniów, Połubicze, Romaszki, Rowiny, Wyszenica, Wygoda i Zacisze.

2.) **H.,** wś, pow. chełmski, gm. Staw, par. Czułczyce. Jest tu kopalnia piaskowca używanego na kamienie młyńskie. W 1827 r. było 29 dm., 265 mk.; obecnie liczy gruntów dwór. 972 mr., włośc. 798 mr. i 39 osad. Do wsi H. należy awuls Zielona lub Malowana.

Horoszczyce, wieś, pow. tomaszowski, gm. Dołhobyczów, par. Oszczów, leży w pasie granicznym, w glebie żyznej, ma 45 dm., 445 mk., w tem 164 r. gr., 704 m. gruntu, 56 m. lasu, cerkiew drewnianą. Folw. z dworem i ogrodem ma 577 m. rozl. Młyn i staw. Ludność rolnicza, 1 tkacz, 1 kowal. Folw. należał do Berezowskich, potem Rastawieckich, dziś Epsteina. *X. S. S.*

Horyszów Polski, (z Wólką i Kolonią), trzy wsie i dobra ziemskie w półn. wschodniej stronie pow. zamojskiego, gm. Zamość, par. kat. Grabowiec, prawosł. Horyszów Pol. w I okręgu sądowym (Żdanów), odl. od Zamościa w. 14. Wsie te obecnie liczą 1140 mk., z których przypada: na H. z kolonią katol. 332, prawosł. 671 i żydów 14. a na Wólkę Horyszowską kat. 6 prawosł. 117, razem 123. H. P, ma dm. dwor. 3, osad włośc. 78, przestrzeni 1478 mr. i posiada cerkiew prawosł. drewnianą pod gontem, wzniesioną w r. 1856 dla par. unickiej (r. g.) przez. Ordynacyą zamojską (parafia unicka istniała już 1743 r. a 1863 miała filią w Skarbowie). Wólka ma: dm. dwor. 4, osad 14, obszaru 194 mr., kol. 20 osad i 562 mr. ziemi. Budowa szkółki początkowej w H. P. ukończoną została w końcu roku 1881. Dobra H. P. wraz z folw. Jarosławice, Pniówek, Świeżawka, Sławęcin, Stabrów, Szopinek, Topornica, Wulka i Żdanów, zajmujące 5905 mr. ogólnej przestrzeni należą do ordynacyi Zamojskich. Gleba ziemi lekka, urodzajna, popielatka, glinka i czarnoziem. R. 1827 H. miał 84 dm., 614 mieszk. *T. Żuk.*

S **Horyszów**, 1.) *Polski*, r. 1578 *Horiszow Lacki*, wś, pow. zamojski. Wspom. w dok. z roku 1440. W r. 1578 wś królewska; mieli tu działy: Horyszowscy i Komorowski. Płacą od 6 łan., 12 zagr., 4 kom., popa.
Horyszów Ruski, wś, pow. hrubieszowski, gm. Miączyn, par. Grabowiec. W 1827 r. było tu 73 dm., 487 mk. Jest tu cerkiew i parafia gr. unicka erekcyi niewiadomej. R. 1755 potwierdza erekcyą Józef Popiel, ststa nowogrodzki. Miała filią w Koniuchach o 2 w. Dobra H. ruski składają się z folwarków: H. Ruski, Koniuchy i Frankamionka, tudzież wsi H. ruski, Koniuchy; od Grabowca w. 7. Rozl. wynosi m. 3306. Folw. H. ruski grunta orne i ogrody m. 593, łąk m. 145, wody m. 7, lasu m. 937, nieużytki i płace m. 20, razem m. 1702, bud. mur. 3, drew. 13; folw. Koniuchy grunta orne i ogrody m. 538, łąk m. 268, wody m. 7, lasu m. 281, nieużytki i place m. 24, razem m. 1118, bud. mur. 5, drew. 23, płodozmian 9-polowy; folw, Frankamionka grunta orne i ogrody m. 364, łąk m. 114, nieużytki i place m. 6, razem m. 486, bud. drewn. 10, płodozmian 10 polowy. Gorzelnia, młyn wodny; wody stanowią stawy i sadzawki, w niektórych miejscowościach są pokłady torfu. Wieś H. ruski osad 70, z gruntem m.

1092; wś. Koniuchy osad 71, z gruntem. 1141.

S 2.) **H.** *Ruski*, wś, pow. hrubieszowski. W r. 1578 Błażej Horyszowski płaci tu od 4 ¾ łan , 12 zagr., 2 kom., 8 ubog., pop, szewc.

Hostynne, wś, pow. hrubieszowski, gmina Werbkowice, par. Hrubieszów. W 1827 roku było tu 66 dm., 592 mk. Jest tu cerkiew dla ludności rusińskiej, była par. unicka, założona przez Józefa Sapiehę, pisarza polnego lit. R. 1778 dziedzic Kunicki potwierdził erekcyą cerkwi i parafii. Dobra H. składają się folwarków: H. i Lutów, tudzież wsi tychże nazw. Podług opisu z r. 1866 rozl. wynosi 1722 m., grunta orne i ogrody m. 1062, łąk mr. 132, lasu mr. 473, nieużytki i place mr. 55. Wieś H. osad 67, z gruntem mr. 957; wś Lutów osad 19, z gruntem mr. 247.

Hoszczów, wś, pow. tomaszowski, ob. *Oszczów*.

Hosznia abramowska i ordynacka, mylnie *Horznia*, *Hożnia*, *Gorznia*, dwie wsie, pow. zamojski, gm. i par. Goraj. Leżą w górzystej i lesistej okolicy, o 38 wiorst na zachód od Zamościa. H. A. liczy 10 dm.. 69 mieszk. katol. i 143 mr. ziemi, a odl. od gminy na północ o 6 i pół wiorst. H. O. 53 dom., 462 mk. katol. i 1053 mr. ziemi, odl. w tymże kierunku od gm. w. 7. *T. Żuk.*

Hrebenne, wś i pow. hrubieszowski, gm. i par. Horodło. Jest tu cerkiew dla ludności rusińskiej, niegdyś filia par. Łuszków, do rządów austr. osobna parafia. W 1817 r. było tu 37 dm., 274 mk. Dobra H. składają się z folwarków H. i Franusin, tudzież wsi; obszar wynosi mr. 831; folw. H. gr. orne i ogrody mr. 449. łąk mr. 61, lasu mr. 52, nieużytki i place mr. 18, razem mr. 580, Budowli mur. 6, drew. 22. Płodozmian 10-polowy; folw. Franusin grunta orne i ogrody mr. 240, łąk mr. 3, nieużytki i place mr. 8, razem mr. 251. Budowli mur. 2, drew. 3, płodozmian 11-polowy; gorzelnia i młyn wodny. Wieś osad 48. z. gruntem mr. 492. *A. Pal.*

Horodło, osada, przedtem miasto nad Bugiem, pow. hrubieszowski, gm. i par. Horodło. Odl. od Warszawy 270 w., od Lublina 129 w., od Hrubieszowa 18 w., leży przy trakcie pocztowym z Lublina do Uściługa. Posiada kościół par. murowany, cerkiew (z r. 1836, wzniósł ją kolator Wieniawski i parafianie.), szkołę początkową, urząd gminny, fabrykę wódek słodkich z produkcyą roczną na 3560 rs. H. jest przystanią dla statków płynących po Bugu i dość ożywionym punktem dla handlu zbożowego. W 1827 r. liczono tu 278 dm. i 1479 mk., w 1861 r. było 208 dm. i 1635 mk.; obecnie liczy 280 dm., 2300 mk. Domy wszystkie drewniane, ulice niebrukowane.

Sądząc z brzmienia nazwy tego grodu czyli horodu, można wnosić, iż osada ruska dała mu początek. H. przechodziło przez ręce różnych władców: Lubart, książę litewski, udział swój na Wołyniu mający, zawierając ugodę z Kazimierzem Wielkim 1368 r. ustąpił Koronie powiat horodelski; dla załatwiania zaś zachodzących między poddanymi kłótni, ustanowieni sędziowie graniczni zjeżdżać mieli do Horodła dla sądzenia i karania Polaków polskiem, a Rusinów ruskiem prawem. Zdaje się, iż wkrótce potem otrzymał Jerzy Narymuntowicz, księże litewski, z ziemią bełzką i powiat horodelski lennem prawem; lecz gdy po zgonie monarchy, najeżdżać począł kraje koronne, wyprawiony 1377 r. Sędziwój z Szubina, stasosta krakowski, zdobył zamek tutejszy. Korzystając z zamieszek po śmierci króla Ludwika 1382 r., dowódca załogi rodem Węgier, zaprzedał zamek Lubartowi, księciu łuckiemu. Niedługo wszakże utrzymał się książę przy nieprawym nabytku; Jagiełło bowiem, wydając siostrę Aleksandrę, za Ziemowita, księcia mazowieckiego, ustąpił mu 1388 r. w posagu ziemię bełzką w której obrębie znajdowało się i Horodło.

W dziejach szczególniej stało się pamiętne zjazdem w dniu 2 października 1413 r., zwołanym przez króla Władysława Jagiełłę. Zobowiązali się wówczas przedstawiciele Polski i Litwy do wzajemnej względem siebie wierności. Był to jedyny w dziejach przykład dobrowolnego zjednoczenia się nieprzyjaznych przez wieki ludów, któremu historya jeszcze ściślejszego miała udzielić spoju. Dla utrwalenia związku Witold wybrał 47-u najprzedniejszych, jako najgodniejszych szlachectwa, a tyleż różnoklejnotnych panów koronnych przyjęło ich do tyluż herbów Spisano o tem dokument, którym szlachta koronna poświadcza przypuszczenie Litwy do swoich klejnotów a który w głównej części opiewa jak następuje:

„ W Imię Pańskie Amen. Ku wieczystej pamięci. Nie doznać nikomu łaski zbawienia, kogo me wesprze miłość, gdyż ona jedna nie działa marnie, lecz sama sobie świecąc, kładzie koniec niezgodom, uśmierza swary, ukróca nienawiści, łagodzi waśnie, użycza wszystkim pokoju, skupia co się rozpierzchło, podźwiga co upadło, wygładza rzeczy szorstkie, prostuje krzywe, wszystkim pomaga, nikogo nie obraża, kocha każdego, a ktokolwiek schroni się pod jej skrzydła, ten znajdzie bezpieczeństwo i nie ulęknie się gróźb niczyich. Miłość to tworzy prawa, włada. państwami, urządza miasta, wiedzie stany Rzeczypospolitej ku najlepszemu końcowi, udoskonala wszystkie cnoty prawych, a kto nią, wzgardzi, ten wszelkiego dobra pozbędzie. Dla tego my prałaci, rycerstwo i szlachta Korony Polskiej, chcąc pod tarczą miłości spocząć i pobożnem dysząc ku niej uczuciem, zespoliliśmy i zjednoczyli i dokumentem niniejszym zespalamy i jednoczymy nasze domy, pokolenia, rody, herby i klejnoty herbowe z wszystką szlachtą i bojarstwem litewskich ziem,

mianowicie zaś z tymi, którym najjaśniejszy książe i pan, Władysław, z Bożej łaski król polski, tudzież oświecony książę i pan Aleksander, rzeczony Witold, wiel. książę litewski, nadali na prośby nasze i mocą dokumentów zatwierdzili łaski swobód, wolności i przywilejów.

Zespoliliśmy, mówimy i zjednoczyli, aby na wieczne odtąd czasy mogli używać naszych herbów i klejnotów i godeł naszych, któreśmy odziedziczyli po ojcach i przodkach naszych, a któremi oni cieszyć się mają w znak prawdziwej miłości, jak gdyby takowe po swoich własnych przodkach otrzymali dziedzictwem. Niechaj więc zjednoczą się z nami miłością i braterstwem i staną się nam równymi, jak już sama wspólność wiary, praw i przywilejów porównała ich z nami. I przyrzekamy im słowem czci i przysięgi nie opuścić ich w żadnych przeciwnościach i niebezpieczeństwach, lecz owszem stawać im ku pomocy w każdej potrzebie, udzielać im rady przeciw wszelkim zamachom nieprzyjacielskim i pracować usilnie u panów naszych Władysława i Aleksandra Witolda, aby coraz szerzej rozwierali dla nich rękę swojej szczodrobliwości, aby ich coraz hojniejszemi darzyli swobodami, aby nigdy nie przestawali przymnażać im łask i pożytków. Co toż i przerzeczeni panowie litewskich ziem obowiązali się słowem i przysięgą czynić dla nas nawzajem.” (Rzyszczewski, Cod. diplom., I, 286 - 289).Panowie litewscy złożyli ze swojej strony poświadczenie przyjęcia zaszczytów polskich (Działyński, Zbiór praw lit., 20).

- Władysław Jagiełło i Witold wydali dokument trzeci (Vol. teg., I, 66), uzupełniający dzieło unii potwierdzeniem nobilitacyi litewskiej, powtórzeniem wszystkich dawniejszych warunków zjednoczenia Litwy z Koroną, i przydaniem niektórych nowych. W tym celu wyrzeczone jeszcze raz wieczyste połączenie obu narodów, uznano prawomocność wszelkich fundacyj katolickich, przypomniano wszystkie udzielone Litwie z chrześcijaństwem swobody, mianowicie prawo własności dziedzicznej, wolność związków rodzinnych i dziedzicznego wyposażania córek i wdów, wreszcie wyzwolenie z służebnictwa osobistego, wyjąwszy służbę wojenną i pomoc w budowaniu zamków warownych. Za to obowiązuje się szlachta litewska do wierności Jagiełłę, do jedności z koroną polską, do posłuszeństwa Władysławowi i Witoldowi po koniec życia. W razie śmierci Witolda nie będą panowie litewscy obierali sobie wiel. księcia bez przyzwolenia króla i narodu polskiego, a Polacy nawzajem ni. obiorą sobie króla po Władysławie Jagielle, nie porozumiawszy się z Litwą. Dla takiego wzajemnego porozumienia się będą obadwa narody zjeżdżać się na wspólne sejmy w Lublinie lub Parczowie, albo gdziekolwiek indziej, ilekroć zajdzie potrzeba. Ku tem zupełniejszemu porównaniu Litwy z Koroną, zaprowadzają obaj sprzymierzeni książęta też same rządy w Litwie co i w Koronie, t. j. stanowią dwa województwa i tyleż kasztelanij litewskich w Wilnie i Trokach.

Zjazd ten w Horodle, jako pierwsze wspólne zebranie obu zbratanych ludów, otrzymał nazwę sejmu walnego (Sarnicki, Annal., przy wyd. Długosza, p. 1166). Roku 1427 zjechał tu Jagiełło z żoną Zofią, a w r. 1431 idąc na odzyskanie Łucka z rąk Świdrygiełły, pod tem miastem przez całe dni 12 stał obozem. Władysław, książę mazowiecki i ruski, przywilejem 1454 r. w Bełzie wydanym, chcąc zaradzić upadkowi miasta H., oraz do rychlejszego osiedlenia zachęcić, przeniósł mieszczan z prawa polskiego i ruskiego na magdeburskie. Tenże Władysław 1462 r. zmarł bezpotomnie, a H. jako lenność przydzielone do Korony, zostało głównem miastem jednego z powiatów województwa bełzkiego.

Kazimierz Jagielończyk przywilejem w Rubieszowie 1487 r. ustanowił targi co wtorek i dwa do roku jarmarki: na św. Stanisław i św. Idzi; a dla tem większego zachęcenia do przybywaniu na takowe, uwolnił od opłaty ceł i targowego w mieście pobieranych. Jan Olbracht, mając wzgląd na miasto ogniem i mieczem w r. 1500 przez tatarów zniszczone, uwolnił je do lat 8 od wszelkich podatków i ceł. Zygmunt August r. 1565 zezwolił na wystawienia śród rynku ratusza. We wszystkich tych przywilejach zwano jest Hrodło. Litwini aż do ostatecznego spojenia z Koroną na unii lubelskiej, nie przestawali się upominać, aby im to miasto powrócono było, dając za przyczynę, iż z dawna je posiadali. Ucierpiało też H. nie mało, gdy Karol XII, król szwedzki, wracając z Wołynia w lipcu 1706 r. przeprawiał się tu z wojskiem.

Za rządu austryackiego przez zamianę stało się własnością prywatną. Napróżnoby szukano zamku (którego ruiny jeszcze w r. 1765 według ostatniej lustracyi istniały), ratusza i klasztoru dominikanów fundacyi Władysława, księcia bełskiego około r. 1455; jedynym zabytkiem są ślady wałów w północno- zachodniej stronie tego miasta.*Gmina H.* należy do sądu gm. okr. III w Dyakonowie, st. poczt, w Stepankowicach, liczy 6367 mk. i 19326 mr. obszaru. W skład gminy wchodzą: os. Horodło i wsie: Brzeźnica, Cegielnia, Fifiłówka, Hrebenne, Husinne, Kobło, Kopyłów, Komora, Kraśnica, Liski, Łuszków-bojarszczyzna, Łuszków, Łuszków-Komora, Maziarnia, Matcze, Starzyn, Strzyżów, Wieniawka, Wygoda.

Dekanat horodelski b. grecko-unickiej dyec. chełmskiej w 1863 roku dzielił się na 9 parafij: Dyakonów z filią w Szpikołosach, Horodło, Kopyłów, Łużków z filią w Hrebennem, Matcze, Moniatycze z filią w Czortowicach, Strzyżów z filią w Husynnem, Teratyn, Ubrodowice. Parafia rzym. kat. H. już 1506 roku istniała, liczy 1803 parafian.

Dobra H. składają się z folwarków H., Łuszków, Kraśnica, Wieniawka i attynencyi Bereżnica, tudzież miasta obecnie osady H i wsi Łuszków. Podług opisu z r, 1866 rozl. dworska wynosi mr. 2138. Wieś Łuszków osad 49, z gruntem mr. 669, osada H. wiejskich osad 298, z gruntem mr. l836. Starostwo grodowe horodelskie w wdztwie bełzkiem, podług lustracyi z r. 1628 składało się z miasta H. nad Bugiem, wsi: Łuszków z folwarkiem, Czerniawka,Milejów, Wólka Kierakowa i młyn wodny na Kotczu. W r. 1771 posiadał je Czesław Siekierzyński, spłacając i niego kwarty złp. 3176, a hyberny złp. 1011 gr. 14. Po zajęciu go przez rząd austryacki, ustąpione zostało kredytorom masy Joachima hr. Potockiego, jako częściowe wynagrodzenie za dobra bolechowskie. i odtąd stało się własnością prywatną. *Br. Ch.*

S **Horodło**, r. 1531 *Hradło*, os. miej., powiat hrubieszowski. W r. 1560 mto z przedmieściami ma dworzyszcz pomiernych 5l ½. Prócz tego placów zwanych karczmami, choć nie zawsze tam szynkują, jest 61 ¾, ogrodów 22, łanów na miejskim gruncie 25 ½, na urocz. Sielce 12 ½ za błotem Katscza 6. Popów trzech: piatnicki, woskrzesiński, mikuliński. Żydzi mają kramnic 7. Garncarzów 9, szewców 4, rzeźników 7. Żydzi dają szosu fl. 12. Ogółem zł. 101 gr. 23, den. 2. W r. 1578 msto powiatowe, płaci szosu fl. 14 gr. 12. od 31 1/3 łan. po fl. l, od 45 komor, po gr. 6, od 45 przekup, po gr. 15, od przekup. soli po gr. 15, od 53 rzemieśl. i przemysłowców, od 3 cerkwi, od 2 kół młyn., od 75 żydów po l fl. od głowy, od 7 sług żydow., 5 palących wódkę, po gr. 24, od szynkarza gr. 12, od wójtów. 2 łan. po gr. 20. Okółem fl. 232 gr. 17. Gmina H. (mstko i kilka wsi) miała w 1890 roku 8.575 mk., w tej liczbie

5,200 praw., 2,354 katolików i 1,021 żydów.

Hrubieszów lub *Rubieszów*, miasto powiatowe gub. lubelskiej, nad rz. Huczwą, pod 50° 46'3 szer. półn. i 41°32' długości wschodniej, o milę od ujścia rz. Huczwy do Bugu. Odl. od Warszawy 268 wiorst, od Lublina 116, od Chełma 49, połączony z sąsiedniemi miastami przez zwyczajne drogi ponieważ brak kamienia utrudnia budowę dróg bitych. W 1827 r. H. liczył 634 dm. i 3992 mk., w 1849 r. było tu 6258 mk., w 1862 r. 600 dm. (51 murow.) i 6181 mk. (3605 żydów). Obecnie (1879 r.) posiada 522 dm. (52 murow.) i 8208 mk. W tej liczbie 1706 prawosł., 1515 katol.. 4984 żydów, 3 protest. Co do płci to 3836 mężcz. i 4372 kob. H. składa się z miasta właściwego i 3 przedmieść: Sławęcina, Pogórza i Pobereżan.

Środek miasta położony w dolinie Huczwy na niewielkiem wzniesieniu, oblany jest z dwóch stron wodami tejże samej rzeki, z płn. korytem, z płd. odnogą, łączącemi się poniżej miasta w jedno koryto. Koryto Huczwy głębokie jest od 4 do 15 stóp, szerokie od 30 do 60; rzeczka ta jednak nie jest spławną. .Miasto właściwe połączone jest z Pogórzem i Pobereżenami mostem na. odnodze, ze Sławęcinem mostem na samej rzece Huczwie, jako tez 2 małemi mostkami dla pieszych. Miasto z przedmieściami Pogórzem i Sławęcinem według lustracyi z roku 1564 zajmowało powierzchni łanów 56 ¼ (według rejestru z r. 1788 mr. wiedeńskich 4609). Samo miasto bez przedmieść zajmuje dziś około 175 mr., z których 93 zostaje pod ogrodami, reszta pod ulicami, placami i zabudowaniami; za wyłączeniem też części żydowskiej, miasto jest dobrze w świeże powietrze i zieloność zaopatrzone. Od niedawna posiada jednę studnię, w rzeczywistości jednak na i wszelkie potrzeby miasto używa wody rzecznej, latem ciepłej, woni bagnistej. Właściwe miasto stanowią dwa rynki stary i nowy i 24 ulic.

Ulice niebrukowane dla braku kamieni w promieniu 7-milowym; ztąd na wiosnę i jesień błoto trudne do przebycia; wysycha ono jednak w porze wiosennej dość prędko i po kilku dniach pogody ściera się na pył nadzwyczaj miałki unoszący się w powietrzu. Domy przy rynkach i na ulicy Pańskiej przeważnie murowane, parterowe lub też jednopiętrowe, wreszcie miasta z małym wyjątkiem drewniane, parterowe. W roku1859 wszystkie budowle miejskie były ubezpieczone od ognia na. ogólną sumę 188,140 rs., dziś zaś na 395,640 rs. Ludność chrześciańska i w małej części żydowska trudni się rzemiosłami, zaspakajającemi w części miejscowe potrzeby, nadto uprawą ogrodów i rolnictwem. Na wywóz nic się nie wyrabia. Do zakładów fabrycznych policzyć można browar i 2 wiatraki, młyn parowy w odległości l wiorsty w stronie południowej i bliżej w stronie przeciwnej 3 cegielnie. Na Pogórzu prócz tego znajduje się fabryka reperacyi maszyn i narzędzi rolniczych, jako też zakład kotlarski zatrudniający 5 ludzi.

Ludność przedmieść jest od wyłącznie rolniczą, gospodarkę prowadzi trójpolową., ciągnie też dość duże zyski z przewozu towarów. Handel prawie wyłącznie w ręku żydów, znajduje się jednak 6 sklepów utrzymywanych przez chrześcian, 2 z towarami kolonialnemi, 2 produktów wiejskich, .jeden galanteryjny, jeden żelaza i maszyn. Żydzi trudnią się przeważnie handlem, faktorstwem a częścią. małą rzemiosłami; chrześcianie przeważnie rolnictwem. Wysiew roczny zboża jest 1780 korcy ozimego i jarego zboża; posiadają, oni bydła sztuk 630, koni sztuk 455, owiec. sztuk 80, świń sztuk 800. Miasto płaci rocznie podatków 11621 rubli 51 kopiejek. Dochód kasy miejskiej 5311 rs. 87 kop.

W Hrubieszowie istnieje teraz jeden tylko kościół rzym. katolicki, dawny dominikański; kościół farny jako grożący upadkiem w 1186 r. został z rozkazu rządu austryackiego rozebrany. Cerkwi prawosławnych jest dwie, jedna dawna unicka św. Mikołaja wymurowana w 1808 roku przez parafian za współudziałem dziedzica, a zrestaurowana i pokryta blachą w 1811 roku; dzwonnica przy tej cerkwi jest wymurowana i pokryta blachą w 1870 r. kosztem mieszczanina hrubieszowskiego Antoniego Hajwińskiego. Do tej cerkwi zostały włączone wszystkie trzy dawniejsze parafie, po rozebraniu dawnych i po sprzedaży placów przez rząd austryacki. Druga jest cerkiew Wniebowzięcia N. M. P. wystawiona kosztem rządu w 1873 r. Bóżnic żydowskich jest dwie: obie murowane, jedna stara a druga nowa, zbudowana w r. 1874, na miejsce dawniejszej wystawionej jeszcze w r. 1578, która do tego czasu dotrwała.

Szpitali jest trzy: 1-szy św. Jadwigi wymurowany i uposażony kosztem obywateli powiatu w r. 1858; 2-gi św. Edmunda, przeznaczony dla. chorych na sekretne choroby, wystawiony na nowo w 1881 roku kosztem Tow. rol. hrub.; 3-ci żydowski wymurowany kosztem gminy żydowskiej w 1844 toku. Domów przytułku dla starców jest dwa, jeden św. Ducha do którego uposażenia weszła połowa funduszu po spaleniu się kościoła tegoż nazwiska w 1803 roku, drugi przy cerkwi św. Mikołaja założony przez Jana. III. Do 1860 roku istniały pod H. dwa. młyny na. rzece Huczwie, ale po zniszczeniu ich przez gwałtowną. wodę wiosenną. ze względów sanitarnych nie były już odbudowywane, skutkiem czego staw (miał przeszło 120 mr. rozległości) zamienił się na piękne łąki z głębokim pokładem torfu, który zaczynają wydobywać na opalanie młyna parowego, postawionego pod miastem H. w zamian za zniesione wodne młyny. W skutek zniesienia młynów poziom wody się obniżył i miasto znacznie się osuszyło.

Stacya poczt. i st. telegr. w r. 1881 wysłała 4273 a odebrała 4059 depesz. Progimnazyum mieści się w dawnym klasztorze dominikańskim. Przedtem było tylko trzy klasy, później Staszic przeznaczył 60000 złotych; z procentu tej sumy utrzymywał się profesor 4 klasy. Zapis ten zrobiony jest pod tym warunkiem, że gdyby szkołę miano wynieść z H, w takim razie ten kapitał wraca do kasy Tow. rol. hrub. W roku szkolnym 1881/2 znajduje się uczniów 187, z tych katol. 95, prawosł. 82, protestant 1, żydów 9. Nauczycieli wraz z inspektorem jest 8 prócz 2 księży rzym. katolickiego i prawosł. wyznania, którzy wykładają naukę religii. Klas 4 i piąta przygotowawcza. Oprócz tego są trzy szkółki elementarne: I-sza dwuklasowa męzka w H, (56 uczni: katolików 17, prawosławnych 39, nauczycieli 2); 2-ga szkółka żeńska. (uczennic 29: katol. 8, prawosł. 15, żyd. 6); 3-cia szkółka elementarna na Sławęcinie (uczniów 50: katol. 28, prawosł. 22). Na utrzymanie szkółek elementarnych Tow. rolno daje rocznie 235 rs. i 85 fur drew.

Władysław Jagiełło przywilejem z dnia 29 września1400 r. we Lwowie datowanym. mając na uwadze zniszczenie krain ruskich i pragnąc zapewnić dochód swojemu skarbowi ze wsi Rubieszowo w ziemi chełmskiej położonej, wyniósł ją na miasto. (W dawnych aktach H. nosi nazwę Rubieszów; nawet Staszic w swej ustawie wszędzie nazywa Rubieszów). Wspomnianym przywilejem wójtowo w H. nadał król Bartłomiejowi obywatelowi chełmskiemu za 100 grzywien groszy praskich prawem dziedzicznem, wyznaczywszy mu dwa łany pola, sadzawkę na rzece Uczew z prawem postawienia sobie młyna, w miejscu nie przynoszącym szkody młynom królewskim, z

możnością mielenia wszelkiego gatunku zboża wyjąwszy słodu nadto połowę przychodu jatkowego, z kramnic piekarskich, szewskich, rybackich, jako też połowę przychodu z łaźni, którą miał obowiązek zbudować, przydawszy mu trzeci grosz z prawych kar, a szósty z czynszu, zobowiązując za to jego i jego potomków do służenia na wojnie z dzidą, i jednym łukiem. Włożył także obowiązek na rzeczonego Bartłomieja wymierzenia łanów czyli włók gruntu dla mieszkańców, ile można najwięcej, z których to łanów po dziesięciu latach powinni byli mieszczanie opłacać po 3 złote czynszu i po 6 groszy dziesięciny; A dla pomyślniejszego wzrostu miasta, nadał mieszkańcom prawo magdeburskie, uwolnił od wszelkiej juryzdykcyi starostów, kasztelanów i wojewodów we wszystkich tak większych jak i mniejszych sprawach, zabójstwach, kradzieżach i innych występkach, poddając ich swemu (gdy doń za listem królewskim z pieczęcią. pozwani będą) lub wójtowskiemu sądowi, z prawem karania wszelkich zbrodni i tracenia winowajców na miejscu.

Tenże król w r. 1400 w dzień św. Remigiusza erygował kościół w H. pod wezw. Wniebowzięcia N. M. P. zastrzegłszy sobie i swoim następcom prawo ustanawiania proboszcza i oddał takowy w za rząd Wacława Łaskiego pisarza królewskiego. Nadał kościołowi gumno tak zwane Szczepanowskie, mieszkanie, dom na warzenie piwa, browar czyli słodownię. dwa ogrody czyli place, łąkę, sześciu poddanych z polami i łąkami we wsi Pobereżanach, czterech ogrodników z polami i łąkami w tejże wsi, czternastu zagrodników na gruncie kościelnym, zobowiązując tych ostatnich do oddawania w dzień ś. Marcina po 10 groszy na wosk i lampę, które przed Najświętszym Sakramentem palić się winny, zaleciwszy wójtowi Bartłomiejowi wskazanie tego wszystkiego i oddanie proboszczowi w posiadanie. Dozwolił dla korzyści plebana mieć karczmę, zapewnił wolny wręb w lasach dla niego i jego poddanych w Pobereżanach, wolne mlewo bez miarki, dziesięcinę soli, dziesięcinę snopową wszelkiego zboża i nasienia z folwarków królewskich: Hrubieszowa, Czerniczyna, Borodycy, Dyakonowa, Szpikołos, Ślipca, Cześniowa, Busieńca, Huszczy, z tego ostatniego miejsca dodając beczkę ryb i beczkę miodu, i z folwarków szlacheckich Gródka, Czumowa, Waliczy, Terchiniec, Terchińskiej Woli, Hussynnego i Ohrowca, nadto wedle zwyczaju dawnego miasta i wsi w ziemi ruskiej położonych, zobowiązał wszystkich mieszkańców H. i innych tamże pola mających do oddawania w dzień św. Marcina z każdego łanu po korcu żyta i po dwa korce owsa.
Część Rusi Czerwonej, stanowiąca księstwo bełzkie, zostawała przez czas jakiś w posiadaniu książąt mazowieckich i ci zakładali nowe osady i już; istniejącym nadawali swobody. Władysław ks. mazowiecki i bełzki nowe miasta nadał. różnymi przywilejami między innemi na sadzawkę miejską i cło targowe. Tenże książę fundował kościół z klasztorem OO. dominikanów, uposażając wsią Zadubce; dla mieszkańców obrządku greckiego wzniósł cerkiew pod wezw. św. Mikołaja ze stosownem uposażeniem plebana. Zbudowany został zamek a miasto tak szybko zaczęło wzrastać, że już w roku1411 Władysław Jagiełło po powrocie z Węgier od cesarza Zygmunta zjechał się w H. z Witoldem w. ks. lit., a z nim także przybyli do Władysława posłowie tegoż Zygmunta, prosząc o pożyczenie 80000 złotych ówczesnych, za którą to sumę oddawali w zastaw ziemię Spiską. Zjazd ten panujących i posłów pozwala przypuszczać że miasto było już na pewnym stopniu zamożności i mogło posiadać obszerny zamek, zdolny do pomieszczenia tak wielkiej liczby osób. W następnym 1412 roku Władysław Jagiełło odwiedza znowu miasto jadąc do Horodła na zjazd Litwy z Koroną. Niedługo jednak miasto cieszyło się spokojnością, albowiem brat królewski Świdrygiełło, zostawszy po śmierci Witolda, w.

ks. lit., chcąc odebrać w posiadanie Podole i Ruś, rozpoczął wojnę z królem i w 1433 r. została stoczona bitwa pod H., w której hufce królewskie zostały pobite i wzięte do niewoli, a potem jeszcze przez długie czasy walczył w tych stronach Fedko książę Ostrogski. Przy ówczesnym sposobie wojowania, polegającym na niszczeniu ogniem i mieczem, miasto bardzo podupadło. Kazimierz Jagiellończyk w wigilią Trzech Króli 1450 roku w Sandomierzu, potwierdził przywileje Władysława mazowieckiego i nakazał aby kupcy i furmani jadący z ziem ruskich z wszelkiemi towarami do Radomia, Poznania, Wrocławia i innych miast przejeżdżali przez H. i tam opłacali cło, dochód zaś z tego cła przeznaczył na korzyść swej matki królowej Zofii.

Skierowana na H. droga handlowa musiała wpłynąć na wzrost miasta, tenże bowiem król we wtorek w dzień św. Tomasza 1456 r. w Grodnie daje pozwolenie żydowi z H. Michlowi, kupować i sprzedawać wino i wszelkiego gatunku towary po całej Polsce a nawet do innych państw - rozwozić i uwolnił go od odpowiedzialności przed wszystkiemi sądami krajowemi, zostawiając sobie rozpoznanie wszelkich na niego zażaleń, a następnie przywilejem w Grodnie w tymże roku wydanym w dzień św. Klemensa, uwalnia rzeczonego Michla od płacenia wszelkiego cła w kraju.

W r. 1459 w dzień św. Jana Chrzciciela król Kazimierz, wziąwszy pożyczkę 500 złotych od Jana Kuropatwy podkomorzego lubelskiego puścił mu zastawem H. ze wsiami do niego należącemi, z zastrzeżeniem, że dopóki suma spłacaną nie będzie, dochody wszelkie do rzeczonego Kuropatwy należeć będą. W r. 1470 na zjeździe generalnym w Tarczynie w wilią. Bożego Narodzenia król wypożycza od Jakóba z Sienna 1400 złotych węgierskich i sumę tę na cle hrubieszowskiem zapewnia. W 1473 roku w środę po św. Marku na przedstawienie Pawła z Grabowa biskupa chełmskiego została przeniesiona katedra roku biskupia po spaleniu się Chełma do H. jako do miejsca urodzajnego, ludniejszego i prawie w środku dyecezyi położonego; niedługo jednak miasto cieszyło się rezydencyą biskupa., bo w r. 1490 za. staraniem Macieja z Łomży nominata- chełmskiego do Krasnegostawu przeniesioną została.

W 1475 r. Kazimierz Jagiellończyk wypożycza w Łukowie od Pawła z Jasieńca skarbnika, złotych 200 monety polskiej, które na mieście H. i wsiach do niego należących zapewnia. W tymże roku bierze od urodzonego Deszbora2400 złotych wagi prawdziwej czystego złota i oddaje mu w zastaw H. ze wsiami do niego należącemi, oraz Czystkowice z możnością czerpania dochodów i posiadania dopóki dług nie zostanie spłaconym.

W 1484 roku w dzień św. Piotra, król, spadłą na niego po śmierci mieszczanina Myszy połowę domu w m. H., na wstawienie się Pawła z Jasieńca kasztelana sandomierskiego, oddał na własność Janowi Dąbskiemu i jego sukcesorom. W roku1493 Jan Albrecht spadły na niego takimże prawem dom z placem i browarem po śmierci Jerzego Kiesha mieszczanina hrubieszowskiego, leżący przy folwarku Marcina Razora z jednej a kupca Misza rusina z drugiej strony, nadał Mikołajowi Wydżdże swemu dworzaninowi. W tymże 1493 w czwartek po Trzech królach Jan Albrecht wypuszcza żydowi hrubieszowskiemu Szachniewiczowi Schach, poczynając od św. Stanisława, w trzechletnią arendę cło hrubieszowskie, a następnie w Piotrkowie w piątek mięsopustny t. r. sporządził dział majątku pozostałego po ojcu pomiędzy tymże Szachem Szachowiczem a Moszkiem Mordacz braćmi.

Napad tatarów w 1498 roku, oraz dwa napady w 1500 roku, tak zniszczyły i i spustoszyły H., że Jan Albrecht, na przedstawienie Jakóba Buczackiego starosty chełmskiego i hrubieszowskiego pragnąc zniszczonemu i spalonemu miastu przyjść w pomoc, w Krakowie w czwartek przed niedzielą palmową 1501 r. uwalnia miasto od wszelkich podatków i ciężarów na lat 10. Ponowiony napad w 1502 roku zniszczył do reszty miasto. Król Aleksander chcąc je podźwignąć, potwierdza mu przywileje Władysława Jagiełły a zarazem tegoż dnia to jest w czwartek przed świętem św. Filipa i Jakuba 1502 roku ustanowił dwa jarmarki, jeden w dzień Wniebowstąpienia Pańskiego, a drugi na Podniesienie św. Krzyża, oraz targ raz w tydzień w dzień czwartkowy, tak żeby kupcy wedle zwyczaju ziem ruskich i wszelkiego stanu ludzie przybywać mogli.Również przywilejem wydanym w Mińsku w piątek po Wniebowzięciu N. M. tegoż 1502 r. mostowe i cło, które od dawna pobierane było; pozwolił aby na korzyść miasta obrócone było, nadto w tymże dniu i oddzielnym przywilejem uwolnił mieszkańców od opłaty czopowego na rok jeden. Podnoszące się miasto zostało znowu zniszczone w 1506 roku przez tatarów. Oprócz tego miasto było uciemiężane przez miejscowego Starostę Jerzego Krzepskiego, który, zapozwany przed króla Zygmunta I-go przez wójta Jana. Bochotnickiego, skazany został przez tegoż, wyrokiem wydanym w Krakowie w niedzielę palmową 1507 roku, za wszelkie gwałty i nadużycia, na wynagrodzenie mieszkańcom strat i szkód i na zapłacenie kosztów.

W 1511 roku król Zygmunt w Brześciu Litewskim potwierdził wszelkie prerogatywy i swobody nadane przez swych poprzedników. Tenże król często na zamku hrubieszowskim przebywał a nawet niektóre przywileje dla m. Horodła tam podpisywał, a w 1518 r. we wtorek po św. Łucyi w Brześciu Litewskim odnowił dla obywateli m. H. przywilej na sadzawkę miejską, dozwalając korzyści z niej na potrzeb y miasta obracać.

W 1519 roku miasto zostało znowu zniszczone przez tatarów, w skutek czego Zygmunt I na sejmie w Krakowie w niedzielę piątą postu 1523 r. na prośbę Andrzeja z Tenczyna wojew. sandomierskiego, hrubieszowskiego i bełzkiego star., uwolnił obywateli m. H. na rok jeden od podwód i wszelkich stacyj dla niego, posłów i dworzan jego a w 1524 roku to uwolnienie jeszcze na jeden rok przedłużył. W 1526 roku znowu H. został zniszczony przez tatarów. Zygmunt I na ponowne wstawienie się Andrzeja Tenczyńskiego, nagradzając tę klęskę w piątek przed św. Agnieszką 1526 roku, na sejmie w Piotrkowie nadaje miastu karczmę z wolnością sprowadzania i sprzedawania w tejże trunków na użytek miasta, oraz uwalnia mieszkańców od podwód, furmanek i posłańców na rok jeden.

W 1527 roku potwierdza przywilej króla Aleksandra z 1502 r. na pobieranie cła i mostowego na korzyść miasta. W tym roku potwierdzony przywilej Władysława mazowieckiego, nadający dominikanom Zadubie. Ponieważ kupcy ze Lwowa dla uniknienia opłaty cła, jadąc na jarmarki do Krakowa, Poznania i Litwy omijali H., zaskarżeni o to przez Andrzeja z Tenczyna dekretem Zygmunta I w sobotę po św. Piotrze 1532 r. w Krakowie wydanym, zobowiązani zostali, aby nie inną drogą, tylko na H. i Chełm przejeżdżali tam napowrót i należyte cło opłacali. Następnie król Zygmunt w 1532 roku, w piątek po św. Marcinie w Krakowie, nadaje nowy przywilej na pobieranie targowego, od każdego korca zboża na targ przywiezionego i od każdej ćwierci miodu, po dwa denary na ogólną korzyść miasta, za to zobowiązuje

każdego po szczególe mieszkańca do wywożenia co roku po 4 dęby na reperacyą zamku wedle rozkazu starosty lub podstarościego.

W 1538 roku obywatele m. H. oskarżyli przed królem w Niepołomicach obywateli m. Chełma i Krasnegostawu, że ci wzbraniają się dostarczać podwód, przez co cały ciężar na H. spadał; produkowała strona. przeciwna dokumentem, że jest od tego uwolnioną; jednakie dekretem królewskim w 1540 r. wydanym została zobowiązana do płacenia obywatelom hrubieszowskim po 20 marek corocznie wiecznemi czasy a to w miejsce dawania furmanek, których cały ciężar wyłącznie spadł na H.

W 1544 roku pożar niszczy miasto a z niem kościół i klasztor dominikanów. W 1546 r. Adam pleban hrubieszowski r. g. wyjednał sobie od króla konsens na trzy pracownie czyli działy w żupach bocheńskich przez tegoż zakupione. Zygmunt August, przebywając często na zamku hrubieszowskim, również był hojnym w nadaniach dla miasta. Król ten, pragnąc rozszerzyć i umocnić zamek tutejszy, robi układ z dominikanami, mocą którego konwent odstępuje przyległy zamkowi plac, na którym kościół i klasztor przed pogorzelą w 1544 roku były zbudowane, w zamian za dwa place bliżej rynku miejscowego położone, granatowskie zwane; zamiana ta zrobiona w Wilnie 29 marca 1549 roku. Następnie tegoż roku 21 czerwca uwalnia miasto na lat 3 od wywożenia po 4 dęby do zamku. W 1550 roku w Piotrkowie pozwala miastu zająć wszystkie place, na których w przeciągu jednego roku, dawni mieszkańcy nie zaczną się budować, aby zaś ułatwić odbudowanie się nadaje mu prawo wrębu w lasach starostwa lubomiskiego. Tenże król nadał miastu herb wyobrażający jelenią głowę, między rogami której umieszczone są, dwa krzyże wokoło napis: „Sigillum Civitatis Hrubieszow”.

Wójtowstwo hrubieszowskie z polami, łąkami, ogrodami i wszelkiemi przynależytościami Jędrzejowi Dąbrowskiemu staroście hrubieszowskiemu wypuszcza. Dozwolony wrąb w lasach starostwa lubomlskiego dla wielkiej odległości był dla miasta mało pomocnym; dla tego król nowym przywilejem z d. 16 paźdz. 1551 roku dozwala mieszkańcom wolnego wrębu na opał i budowle w lasach starostwa hrubieszowskiego. Tyle dobrodziejstw przez króla i jego poprzedników wyświadczonych, przyczyniło się nie mało do pomyślności miasta, to też przybrało ono postać warowną, okopane i umocnione wałem zostało, dwie bramy bełzka i od Sławęcina idąca zamykały miasto. po za obrębem którego były trzy przedmieścia Sławęcin, Podgórze i Chrust zwane; to ostatnie dziś jest w obrębie miasta. Wzniesiony został drugi kościół r. g. świętego Krzyża, z oddzielnie uposażonym plebanem, do którego wsie Pobereżany, Wolica, Borodyc i Świerszowa przyłączono. Poprzednio z dobrowolnych darów mieszkańców miasta fundowany był kościół ze szpitalem św. Ducha r. l., któremu to kościołowi Zygmunt August w dniu 24 grudnia 1547 roku dziesięcinę wszelkiego ziarna i nasienia ze wsi Jarosławce i Rochatycz przeznaczył, w połowie dla plebana, w połowie na utrzymanie ubogich; prawo prezentowania proboszcza nadał magistratowi miasta za potwierdzeniem starosty.Lustracya z 1554 r. wykazuje czysty dochód ze starostwa 4092 złote 10 groszy ówczesnej monety za dochód miasta podany na 133 złote 5 groszy tamże wykazana cena zboża: żyta korzec złoto 4, pszenicy zł. 10, jęczmienia zł. 6, owsa zł. 5, hreczki zł. 8, grochu zł, 10, prosa zł. 8, siemienia lnianego zł. 10, konopnego zł. 5. Mieszkańcy uwolnieni przez króla czasowo od dostarczania furmanek, odmawiali i nadal takowych; pozwani o to do króla przez Stanisława Noskowskiego dworzanina

królewskiego w Krasnymstawie 1558 roku, zostali od pretensyi Noskowskiego uwolnieni. W poniedziałek po św. Agnieszce na sejmie w Piotrkowie w dniu 12 marca 1565 r. dziesięcinę z pól folwarcznych należących do zamku: Czerniowa, Kosmowa i Slipcza oddał oo. dominikanom hrubieszowskim. Tegoż roku dnia 8 lipca król, pożyczywszy w Kmiczynie od Andrzeja Dąbrowskiego woj. bełzkiego star. hrubieszowskiego 16,000 złotych, oddaje mu w zastaw H. ze wsiami do niego należącemi.

Dnia 21 listopada 1576 roku Stefan Batory oddaje w dożywotnio posiadanie starostwo hrubieszowskie Andrzejowi Tęczyńskiemu i żonie jego Zofii z Dębowskich, a w dniu 18 grudnia t r. wydaje wspomnianemu Andrzejowi hrabiemu na. Tęczynie przywilej na wykupienie wójtostwa hrubieszowskiego. Tenże król 12 grudnia 1578 roku na prośbę Andrzeja Tenczyńskiego daje przywilej żydom hrubieszowskim na pobudowanie szkoły, domów dla kantora i rabina z uwolnieniem od powinności i ciężarów miastu należących, dozwalając nadto żydom w mieście wszelkiego handlu, rzezią się trudnić, mięso sprzedawać, w rynku sklepy i :kramnice budować i w takowych sprzedawać, browary stawiać, w tych piwo warzyć, trunki i żywność wszelkiego rodzaju sprzedawać, domy w rynku i całym mieście zakupować i zamieszkiwać, zgoła do wszelkich praw i prerogatyw na równi z obywatelami chrześciańskiemi dopuszcza, obowiązując ich do ponoszenia wszelkich ciężarów, wspólnie z temiż; z powodu dozwolonej rzezi wkłada na żydów obowiązek dawania corocznie 15 kamieni łoju do zamku, zaś ile razy mieszczanie zmuszeni będą zwozić dęby, żelazo lub inne potrzeby do zamku, żydzi mieli obowiązek dawania po 2 faski gwoździ. Tenże król na prośby Tenczyńskiego i całego pospólstwa m. H., w skutek udowodnionego dobrego sprawowania się, pozwala Abrahamowi żydowi propinacyą gorzałki, którą dotychczas trzymał, trzymać do śmierci, z obowiązkiem płacenia corocznie po 60 marek polskich na potrzeby i fortyfikacye miasta, o raz dostarczania rocznie jednej dobrej hakownicy.

Dnia 8 listopada 1588 roku w Brześciu litewskim Zygmunt III nadaje dożywotnie starostwo i wójtowstwo hrubieszowskie Stanisławowi Żółkiewskiemu. Tenże Żółkiewski zawiera dnia 20 listopada 1592 roku układ z miastem, mocą którego miasto ustępuje mu prawa do stawu pod miastem będącego, a Żółkiewski uwalnia mieszczan od wożenia dębów z puszczy Huszcza zwanej, zastrzegając obowiązek odwożenia tamże zboża; uwalnia również mieszczan od reperacyi grobli a tylko z powodu pobierania przez miasto mostowego, tenże most na upuście mieszczanie obowiązani są reperować; w końcu zezwala mieszczanom łowić ryby na nizie rzeki, zacząwszy od grobli. Układ ten został zatwierdzony przez Zygmunta III w Warszawie dnia 23 maja 1593 roku.

W tymże czasie zaczęły się w mieście tworzyć cechy rzemieślnicze, potwierdzane przez króla lub starostę i tak Zygmunt zatwierdził w 1605 roku na sejmie w Warszawie ustawę cechu kuśnierskiego, w 1615 roku ustawa cechu krawieckiego potwierdzona przez starostę Żółkiewskiego, także cechu piekarskiego; w 1616 zatwierdzona przez króla ustawa cechu szewckiego; w 1617 zatwierdzone przez króla ustawy cechów: kowalskiego, ślusarskiego, bednarskiego, stolarskiego, stelmaskiego. siodlarskiego, kotlarskiego, mieczników, złotników i gonciarzy. Zaś 24 października. 1619 roku zatwierdzona została ustawa cechu tkackiego przez Jana Żółkiewskiego starostę hrubieszowskiego.

Dnia 26 czerwca 1630 roku Zygmunt III w Warszawie na prośby Metodiusza Terleckiego biskupa chełmskiego zatwierdził fundacyą cerkwi gr.-un, pod wezwaniem Wniebowzięcia N. M. P., wymurowanej i uposażonej przez Sofroniego Koculę mieszczanina hrubieszowskiego; sukcesorowie tegoż Koculi dodali jeszcze na uposażenie plebana łan pola kupionego od Marka Demkowicza. i uzyskali od Władysławą IV w Wilnie dnia. 9 lutego 1633 roku, zatwierdzenie tej ofiary i potwierdzenie pierwotnej erekcyi cerkwi. Zygmunt III d. 5 marca 1519 roku potwierdził nadanie Zygmunta Augusta na wolny wręb do lasów lubomiskich i hrubieszowskich. W archiwum sądu pokoju hrubieszowskiego znajdują się akta radzieckie od 1606 roku z różnemi przerwami w czasach zaburzeń, obejmują one sprzedaż o, zapisy, testamenta, wyroki tak cywilne jako i kryminalne, te ostatnie zwykle bardzo srogie, w nich jest wzmianka o szczególnym zwyczaju, iż przy kupnie nieruchomości dawano kupującemu od rajców gałąź zieloną, którą obnoszono po całym mieście, obwieszczając kupno, potom następował mohorycz, którego koszt był włączony do aktu kupna.

Lustracya z tego czasu pokazuje, że mieszkańcy płacili staroście z 54 ½ łanów po 1 zł. 6 gr. co czyni 65 zł. 12 gr., osobno plebanowi po 6 groszy. Z 7 browarów z każdego po 2 marki, aby w nich piwa zamkowego nie warzono. Piekarze, których liczba jest nie jednakowa a teraz jest 12, płacili po 4 grosze, co czyni zł. 1 gr. 18; szewcy których jest 26 płaca, czynszu po 8 groszy, co czyni zł. 6 gr. 28; z łaźni płacą czynszu zł. 26. Targowe, spaśne czy to arendne chodzi zł. 60; od rzeźników, którzy dają, za każdą, łopatkę bydlęcą po 3 gr., a za baranie po szelągu, arendy 26 złotych; żydzi za 3 faski gwoździ płacą 9 zł.; rzeźnicy żydzi dają, łoju kamieni 15, kamień 1 zł 10 gr. co czyni zł. 20. Młyny dwa pod miastem czynią arendy 700 zł. Dochód z miasta czyni 1111 zł. 10 gr.; dochód ze starostwa wyrachowany na 11318 złotych.W tym czasie do starostwa hrubieszowskiego należały wsie: Pobereżany, Czerniczyn, Horodyca, Modryń, Mienczany, Kosmów, Bohutycze z młynem, Dyakonów, Szpikołosy, Jarosławiec, Putnowice, z młynem Busieniec, oraz Huszcza z dwoma młynami w wojew. bełzkim i Jastrzębna Kola albo Przyhorha w ziemi chełmskiej.

Dnia 15 marca 1627 r. Zygmunt III wakujące starostwo hrubieszowskie oddał synowi Władysławowi. Dopełniona lnstracya z 1628 r. odwołuje się do lustracyi z 1616 roku i ten sam dochód z małą różnicą wykazuje. Na przedstawienie mieszkańców H. o złych drogach i potrzebie urządzenia grobel, Zygmunt III przysłał na grunt rewizorów; wskutek ich relacyi już Władysław IV przywilejem wydanym w czasie sejmu koronacyjnego w Krakowie 16 marca 1633 roku, ustanowił mostowe od każdego konia i bydlęcia po groszu, z którego to funduszu mieszkańcy mają obowiązek groble naprawiać i mosty W dobrym stanie utrzymywać. Na tymże sejmie król potwierdził przywileje wydane dla miasta przez Zygmunta I i Zygmunta Augusta.

Tegoż roku 10 marca król oddał to starostwo Rafałowi Leszczyńskiemu wojewodzie bełzkiemu z obowiązkiem płacenia kwarty, zaś 12 października 1639 roku nadaje wójtostwo hrubieszowskie Annie Żyżyńskiej dożywotnio. Tegoż roku wielki pożar niszczy miasto; zaś w następnym 1640 r. najście tatarów. W 1641 roku Abraham Szlatkowski sufragan chełmski, proboszcz hrubieszowski, zabiera miastu niektóre domy na wale miejskim położone, takowe rozrzuca i grunta do probostwa przyłącza, ulicę przy rzece będącą zagradza, buduje gorzelnię, wódkę i likwory pali; pozwany o

to przed króla, po wyznaczeniu komisyi na grunt dla sprawdzenia, wyrokiem wydanym w piątek przed św. Pryską 1643 roku, skazany został na zapłacenie miastu 4000 złotych, jak niemniej na rozrzucenie budowli przez niego postawionych. Poczem król potwierdza miastu prawo na wolną propinacyię wódki, z tem aby dochód ten na uporządkowanie miasta był obracany.

W roku 1646 kiedy Władysław IV gromadził wojska na wojnę z Turcyą, od przechodu ich miasto bardzo ucierpiało; wzmianka o tem w aktach radzieckich brzmi w ten sposób: „po różnych ciężkościach od dawnych czasów, przyszła niesłychana opressya tego roku na mieszkańce od żołnierza, dwojaki chleb, w zimie jeden na pana Bieganowskiego chorągiew, na wiosnę drugi na chorągiew pana wojewody rawskiego, któryśmy opłacili 3000 złotych. Czternaście chorągwi do obozu i z obozu ciągnących wzięły od nas półtora tysiąca złotych. Gwardyi królewskich trzy chorągwie, pod któremi 600 ludzi, ci kosztowali do 3000 złotych, bo od żydów wzięli pół dziewiętnasta, a złożono pół siedemnasta. miejskich od gospodarza, po tem Korydynowa chorągiew na zimowlę przybyła i bardzo ciążyła, bo jednego gospodarza po 60 złotych kosztowała. Bóg daj że żeby tego nigdy nie było.

Chmielnicki, który w roku 1648 roku doszedł aż do Zamościa, zawadził także o H., zniszczył miasto i zamek, mieszkańcy unickiego wyznania najbardziej ucierpieli, dla tego Jan Kazimierz dnia 19 kwietnia 1652 roku w Warszawie na przedstawienie Jakuba Suszy biskupa chełmskiego unickiego, Danielowi Koculi, prezbyterowi przy cerkwi hrubieszowskiej, nagradzając stałość jego w utrzymywaniu i rozszerzaniu wiary w czasie rebelii kozackiej, dozwala dwa razy do roku na jego potrzeby, a mianowicie na Wniebowzięcie N. M. P. i na Boże Narodzenie miód warzyć bez opłaty, o czem Łukasza z Bnina Opalińskiego, marszałka nadwornego, starostę hrubieszowskiego zawiadamia; przywilej ten w 1728 roku był potwierdzony przez Augusta II. Tenże Łukasz Opaliński na gruntach należących do starostwa hrubieszowskiego w ziem i chełmskiej erygował m. Opalin.

Konfederacya tyszowiecka sprowadziła w te strony Szwedów, którzy miasto zniszczyli, potem przechód Rakoczego tam i napowrót znowu miasto zniszczył. Tyle klęsk następujących jedne po drugich zamożne przedtem miasto przywiodły do upadku. Lustracya w 1661 roku dopełniona wykazuje dochód z miasta 243 zł., a dochód ze starostwa 3000 złotych. Starostą był wtedy Mikołaj Daniłowicz podskarbi koronny a posiadaczem wójtostwa Krzysztof Strojnowski. Oprawa arcyksiężniczki Eleonory żony Michała Korybuta 100000 zł. i tyleż przy wianku konstytucyą sejmową z dnia 9 września 1670 roku była zabezpieczona między innemi dobrami koronnemi i na H.Napad tatarów w 1672 roku znowu zniszczył miasto, w powrocie byli pobici pod H. przez Jana Sobieskiego. Akta radzieckie w tym czasie przerwane nic o tem nie wspominają. Zostało tylko o tem podanie ludowe z nazwą góry tatarskiej. Ponieważ dochody katedry chełmskiej tak upadły, że nie wystarczały na utrzymanie kapituły a zatem konstytucyą sejmu koronacyjnego z r. 1676 probostwo hrubieszowskie do tejże katedry przyłączone zostało. W skutek skargi mieszczan zjechał z ramienia starosty hrubieszowskiego do zamku Jan Bełchacki łow. rus. i słuchał rachunków Szajewicza burmistrza z summy 1618 złotych, przyjął wydatek zł.1006 na. postawienie upustu miejskiego, resztę 612 zł. zalecił zwrócić ratami nakazując tę kwotę obrócić na postawienie ratusza mieiskiego. Szajewcza z urzędu burmistrza zrzucił. Jan III z Żółkwi dnia 23 listopada 1693 roku na wstawienie się Marka

Matczyńskiego woj. zam. rusk. i na prośbę mieszczan r. g., utrzymując przy wszystkich prawach i przynależytościach jakie posiadała cerkiew św. Mikołaja, funduje szpital, dodając proboszczowi pole na dębinie za Sławęcinem położone i ogród z wałem, bractwu zaś łan pola Turczyński zwany na Uszowej dolinie, z ogrodem i sadami za basztą. Szpitalowi pół łana pola przy drodze sokalskiej i ogród.

W 1709 r. trapiło miasto morowe powietrze; potem walki Sieniawskiego hetmana ze stronnikami Leszczyńskiego i Karola I znowu zniszczyły miasto, tak że już nie mogło dojść do tego stanu i zamożności w jakim było przed 1639 rokiem. Kościoły i cerkwie były jednakże odbudowane, jak świadczą, wizyty biskupów Krzysztofa Szembeka 16 października 1714 r. i Józefa Lewickiego 21 lipca 1721 roku. Dominikanie zaś zaczęli murować kościół i klasztor i przy pomocy Kuropatnickich i Kurdwanowskich skończyli; groby obydwóch tych familij są w lochach kościelnych. August II dnia 23 listopada 1722 roku potwierdził miastu wszystkie przywileje dane przez swych poprzedników.

Starostwo hrubieszowskie od 5 marca 1705 roku było w posiadaniu Stanisława Potockiego str. litew., który w 1727 r. odstąpił takowe w grodzie bełzkim Franciszkowi Salezemu Potockiemu, co było zatwierdzone przez króla 22 czerwca 1727 r. Lustracya z 1765 r. taki stan miasta przedstawia: domów żydowskich 135, domów chrześciańskich 26, na ulicy wójtowskiej domów 13, na sokalskiej 24, na zamojskiej 25, domów należących do kościoła farnego 17, do klasztoru dominikanów 8, do cerkwi św. Mikołaja 5, na przedmieściu Sławęcinie 101, razem 375 dm. Dochód z propinacyi z porękawicznem 27575 złotych, staw który się napuszcza przynosił 700 złotych. Daniny: Huszcza od żydów 133 zł.; tejże od chrześcian 465 zł. Czynszu z pól pustych od mieszczan 66 zł. 20 gr. Czynszu z cechów piekarskiego, szewckiego i z browaru od żydów 18 zł. Goździowego i łojowego od żydów 432 zł. Rybackiego od chrześcian i żydów 100 zł.; od rzeźników chrześcian 100 zł. Parkannego od katolików i żydów 40 zł. Legunu od chrześcian 324 zł.; od żydów 282- zł. Ogół dochodu ze starostwa razem z m. Opalinem, Huszczą i Jastrzębną Wolą, 60045 zł. 15 gr.

W skutek pierwszego rozbioru kraju H. przeszedł pod panowanie austryjackie. Po śmierci Franciszka Salezego Potockiego, ostatniego starosty, rząd austryjacki miasto H. ze wsiami do niego należącemi objął w swoje posiadanie a następnie z Ignacym hrabią Cetnerem wojewodą bełzkim na dobra solne zamienił. Przy zamianie dóbr to jest przy pierwotnych umowach o tę zamianę sporządzony został przez rząd austryjacki dnia 7 marca 1788 roku inwentarz, według którego miasto obowiązane było płacić: 1) Huszczy daniny pieniężnej, którą mieszczanie hrubieszowscy zamiast odwózki zboża do wsi Huszczy obowiązani byli płacić, 457 zł. 2) Z wygonu obok cmentarza ku wsi Grudek ciągnącego się 58 zł. 20 gr. 3) Rybackiego 58. zł. 20 gr. 4) Czynszu od rzeźników katolików 100 zł. 5) od piekarzy i szewców 6 zł. 6) Huszczy od żydów 135 zł. 7) Rybackiego od żydów 33 zł. 10 gr. 8) Łojowe od żydów 216 zł. 9) Browarne od żydów 12 zł. 10) Gwoździowe od żydów 136 zł. 11) Parkanne 40 zł. Czynsze te płacone były do 1866 roku; w tym roku przy uwłaszczeniu miast zostały zniesione bez chełmskich żadnego wynagrodzenia.

Egzystował jeszcze wtedy w m. H. dwór, składający się z 12 pokoi i sieni, oficyny z 6 izb z sienią. i piekarnią., śpichrz, stajnie, wozownia z oddzielną stajnią, obory, wszystko z drzewa, szlachtuz za dworem nad rzeką, młyn jeden o 4 kamieniach i tartak o 1 pile. Summa czystej intraty wyrachowana na 20,010 zł. 20 gr.

Zamiana dóbr hrubieszowskich dokonaną została układem komplanacyjnym z dnia 7 grudnia 1799 roku pomiędzy skarbem cesarskim a Ignacym Cetnerem a przez dekret cesarski z dnia 16 lutego 1802 roku zatwierdzonym. Wskutek czego hrabia Cetner wojewoda bełzki wedle dekretu fori nobilium lwowskiego z dnia 20 maja 1803 roku do tabuli jako właściciel wpisany został. Nim jednak akt zamiany uzyskał najwyższe zatwierdzenie, Ignacy Cetner wraz z córką, swą, Anną, Potocką., późniejszą ks. lotaryńską., z dóbr dawniej starostwo hrubieszowskie składających: miasto H. z wójtowstwem i Podzamczem, wsie: Pobereżany, Czerniczyn, Borodycę, Dyakonów. część Szpikołos Starościńską, zwana, Jarosławice, Busienia i część Putnowic za kontraktem prywatnym z dnia 30 marca 1800 r. we Lwowie spisanym Aleksandrowi i Annie z Zamojskich ks. Sapiehom za summę szacunkową 700000 zł. sprzedali. Ze strony Sapiehów zawierał i podpisał kontrakt ks. Stanisław Staszic jako specyalny plenipotent.Pokazuje się jednak że ks. Sapiehowie byli tylko podstawionymi właścicielami, a dobra wspomniane Staszic sam dla siebie nabywał; że zaś nie był szlachcicem niemógł więc w państwie austryackiem dóbr na swoje imie nabyć, za aktem bowiem z dnia 20 lutego 1801 roku Aleksander Sapieha wszelkie prawa do dóbr hrubieszowskich przelał na osobę żony swej Anny, która następnie za upoważnieniem męża, aktem z dnia 28 marca 1801 r. oświadczyła, że dobra Hrubieszów Stanisław Staszic sam dla siebie rzeczywiście zakupił i z szacunku wypłaconego 700000 złotych tegoż skwitowała, dawszy mu poprzednio dnia 19 marca t. r. nieograniczoną do dyspozycyi powyższemi dobrami plenipotencyą. Aktu tego jednak Staszic w tabuli nie objawił z powodu, że nie mógł dowieść szlacheckiego pochodzenia. Dopiero po przyłączeniu tej części kraju do ks. Warszawskiego za kontraktem zawartym przed Walentym Skorochód Majewskim 1811 roku 19 sierpnia w Warszawie, ks. Sapieżyna wspomniane dobra hrubieszowskie na rzecz i osobę ks. Staszica odstąpiła i na przepisanie tytułu własności w księgach departamentu lubelskiego zezwoliła. Kontrakt ten pod dniem 13 marca 1812 roku w aktach hypotecznych pod liczbą 18 na stronnicy 370 wpisany został.

W latach 1801 i 1803 znaczne pożary zniszczyły miasto; wzrost jego nowo rozpoczął się dopiero w 1806 r. kiedy w Hrubieszowie umieszczono zarząd podprefektury, sąd pokoju i szkołę podwydziałową. W czasie założenia. tow. Roln. hrubieszowskiego przez Staszica miasto, posiadając dziedziczne swoje grunta, do składu tegoż towarzystwa niechciało przystąpić, weszły do niego tylko dziedziczne części jako to: Wójtostwo i Podzamcze; zawsze jednak Staszic przypuścił miasto do pewnych dogodności a mianowicie udzielają się pożyczki amortyzacyjne na ziemie i domy murowane i kto w mieście jak w całem towarzystwie postawi z gruntu dom murowany i pokryje go materyałem niepalnym ten dostaje zwrot ¼ części wartości tego domu. Od czasu założenia towarzystwa w mieście wymurowano i pokryto materyałem niepalnym 38 domów, za co wypłacono 33,228 rs. 52 kop. Z tego chrześcianie wymurowali 13 domów i dostali 12198 rs. 37 kop., żydzi wymurowali 25 domów i dostali 21,030 rs. 75 kop. Kapitał wypożyczony miastu wynosi 43646 rs., od którego płacony jest 5 ½ rocznie procent i umorzenie w ciągu lat 20. W mieście H. urodził się słynny mechanik i matematyk Abraham Stern 1769 r.

Par. H. dek. t. n. liczy 3720 dusz. Gmina H. należy do s. gm. okr. III w Dyakonowie, tamże urząd gminny, obszar jej wynosi 12019 mr. a ludność 4023. W skład gminy wchodzą: Antonówka. folw., Bohorodyca wś. Białoskury, Czerniczyn, Dyakonów,

Jakubówka folw.. Kaźmierówka, Łotoszyny. :Makowszczyzna folw., Michałówka folw., Moroczyn wś i folw., Pobereżany. Świerszczów wś i folw., Szwajcary fol., Szpikołosy wś i fol., Teosin fol., Teresówka fol., Tentiuków, Wójtostwo fol., Wolica Podhorecka.

Powiat Hrubieszowski obecny stanowi tylko część północną dawnego powiatu, z którego utworzony został w 1866 r. drugi nowy powiat tomaszowski. Graniczy on od północy z pow. chełmskim, od wschodu z gub. wołyńską, od której oddziela go rz. Bug, od płd. z pow. tomaszowskim a od zachodu zamojskim. Obszar ogólny wynosi 26,68 mil kw. Półn. część powiatu, tworząca trójkąt zawarty między rzekami Wełnianką i Bugiem, a odgraniczony od południa drogą bitą łączącą Uchanie z Horodłem, przedstawia obszar lesisty i błotnisty, zwłaszcza nad brzegami Wełnianki i kilku strumieni odprowadzających wody leśne do Bugu. Trójkąt ten pod względem cech fizyograficznych stanowi część przyległego mu Polesia. Jest to najmniej zaludniona część powiatu; wsie rozmieściły się tylko po krawędziach trójkąta nad brzegami Wełnianki, Bugu i przy drodze bitej; środek zajmuje obszar leśny bez wsi i dróg. Dalej ku południowi zaczyna się kraj wzgórkowaty z glebą tłustą, gliniastą, w na części czarnoziemną mający wspólne cechy z przyległym mu Wołyniem.

Wzniesienia gruntu zaznaczają się stopniowo i dochodzą do900 stóp w stronie zachodniej między Uchaniami a Grabowcem; postępując ku wschodowi, spotykamy stopniowe obniżanie się tak, iż krawędzie doliny Bugu leżą na wyniesieniu 650 do700 stóp nad poziom morza, a więc o 250 do200 niżej niż część zachodnia. Na żyznej glebie rozsiadły się liczne ludne i zamożne wsie. Lasy zajmują, w powiecie przestrzeni 57632 mórg, z tego przypada 46149 mr. na nieurządzone a 4617 na lasy z urządzonem gospodarstwem leśnem (w 1880 r.). Wycięte a nie zadrzewione obszary leśne wynoszą 3182 mórg. Włościanie posiadali tylko 195 mr. a za serwituty zniesione otrzymali 2588 mr.; do osad miejskich należy 622 mr. Sady dworskie zajmują 296 mr., włościańskie 195 mr.

Rolnictwo mimo bogactwa gleby nie stoi na wysokim stopniu rozwoju. Przeważają tu dobra większych rozmiarów (po nad 1000 mr.) a brak drobniejszych posiadłości. Głównym produktem rolnym jest pszenica, a przy tem w mniejszej ilości buraki uprawiano dla cukrowni w Mirczu. Przemysł fabryczny mało rozwinięty dla braku miast i dróg handlowych. Istnieje w całym powiecie 20 fabryk w tej liczbie 9 gorzelni z produkcyją wartości 306000 rs., jedna cukrownia wyrabiaja.ca za 62000 rs., 1 młyn parowy (Pobereżany) z produkcyą na 28000 rs., 6 małych browarów, 1 dystylarnia i 2 warzelnie miodu. Ogólna suma produkcyi wynosi 413209 rs.

Główną drogę komunikacyjną stanowi rz. Bug, która dla zmiennego stanu wody przedstawia wiele niedogodności przy spławie drzewa i zboża. Dróg bitych dla braku kamienia niema tu wcale, z wyjątkiem małego kawałka traktu z Lublina do Uściługa; trakty zaś dla gliniastego gruntu są. w porze deszczów lub roztopów nie do przebycia. Ludność powiatu wynosi 78226 dusz; szkół elementarnych 72. Pod względem sądowym pow. H. dzieli się na cztery okręgi sądów pokoju: Jarosławiec, Grabowiec, Dyakonów, Mądryniec zaś pod względem administracyjnym na 13 gmin: Białopole, Grabowiec, Horodło, Hrubieszów, Jarosławiec, Kryłów, Miętkie, Mircze, Miączyn, Mołodziatycze, Moniatycze, Mieniany, Werbkowice.

Dek. hrubieszowski rzym. kat. dyec. lubelskiej, składa się z 8 parafij: Dubienka,

Grabowiec, Horodło, Hrubieszów, Kryłów, Moniatycze, Trzeszczany i Uchanie. Dek. hrubieszowski b. grecko-unickiej dyec. chełmskiej w 1863 r. dzielił się na 18 parafij: Chyżowice, Czerniczyn, z filią w Masłomęczu, Grudek-Nadbużny, Hołubie, Hostynne, Hrubieszów, Kryłów z filią w Prehorylu, Mircze, Modryń, Mołodziatycze, Nieledew, Pawłowice, Peresołowice z filiami w Bohutyczach i w Gdeszynie, Podhorce nad Huczwą z filią w Gozdowie, Ślipcze z filiami w Czumowie i w Mieniach, Szychowice, z filią w Małkowie, Terebiń i Werbkowice. Dek. hrubieszowski prawosł., ob. Chełm.

S **Hrubieszów**, miasto powiatowe. W r. 1900 ma 12,554 mk., cały powiat zaś 115,488 mk. W r. 1565 czynsz z domów miejskich pobierał pleban, a do zamku dawano tylko z ról, których było 56 ¼ łan. (po 36 gr.), ogrodów 8, domów wójtow. 3 (dawały zł. 19 gr. 6), piekarzów 23 po gr. 4, szewców 9, dochód od rzeźników trzymali w arendzie żydzi i dawali po 36 kamieni łoju, łaźnia. czyniła zł. 10, żydów 5 dawało zł. 3. Ogółem zł. 143 gr. 11. W r.1890 miasto H. miało 9406 mk., wtem: 3259 praw., 1074 katol., 5264 żyd. Powiat miał 92,806 mk. rozłożo nych na miasta: H., Dubienkę 5177 mk. (792 pr., 1500 katol. 2833 żyd.) i gminy: Białopole 6594 mk. (4243 praw.. 1756 katol., 500 prot., 95 żyd.), Grabowiec 7843 mk. (1886 prawosł.), Jarosławiec 8057 mk. (3381 praw., 1613 żyd.), Horodło 8575 mk. (5200 praw., 1021 żyd.), Hrubieszów 6433 mk. bez miasta (6026 praw.), Kryłów 7451 mk. (4517 praw., 1412 żyd.), Miączyn 5434 mk. (4095 praw.), Miętkie 4200 (2856 praw.), Mieniany 4402 (3980 praw.), Mołodziatycze 5413 mk. (3581 praw.), Moniatycze 4818 mk. (3313 praw.), Werbkowice 6696 mk. (5758 praw.).

Koskowski B.: „Powiat hrubieszowski” (Dodatek do Przegl. Tygodn. z r. 1892), Dobrowolski A.: „Lud hrubieszowski” (Lud. 1894, t. 1.).

Hrud, wś włość. pow. konstantynowski, nad rz. Białką, o 5 w. na płn. od Białej, przy trakcie bialsko-janowskim, przylega do folw. Roskosz. R. 1827 było tu 60 dm. i 437 mk.; obecnie 59 dm., 580 mk. Kościół i parafią r. gr. erygował 1666 r. Michał Kazimierz Radziwiłł.

Hruszów, folw. i wś z majdanem Marynin, pow. krasnostawski, w gm. Rejowiec. Podług opisu z r. 1866 rozległość wynosi m 1360, grunta orne i ogrody m. 276, łąk m. 61, past. m. 49, lasu m. 670, zarośli m. 280, nieużytki i place m. 24. Wieś H. osad 15, z gruntem m. 144; wś Majdan Marynin osad 16, z gruntem m. 241.

Hrywniaki, jest to nazwa jaką nosi lud w okolicach Opola w lubelskiem.

Hucisko, 16.) **H.,** wś i folw. należący do dóbr Krasnobród, w południowej stronie pow. zamojskiego, gm. Podklasztór, par. Krasnobród, odl. od Zamościa w. 34, Tomaszowa (Zamojskiego) w. 16, liczy dm. dwor. l, osad włość. 27; kat. 193 i prawosł 2, razem 195 mk. i 404 mr. ziemi w posiadaniu włośc. Gleba ziemi żytna, przeważnie piaszczysta. R. 1827 było tu 15 dm., 84 mk.
17.) **H.,** wś, pow. biłgorajski, gm. Huta Krzeszowska par. Krzeszów. W 1827 r. było tu 54 dm. i 307 mk.
18.) **H.,** nowe, folw., pow. biłgorajski, gm. Majdan Sopocki, par. Józefów W 1827 r było tu 12 dm.. 174 mk. *Br. Ch.*

Huczwa, dawniej *Hoczew,* rzeka, dopływ Bugu, powstaje z połączenia dwóch strumieni, z których jeden ze źródeł tryskających ze wschodniego stoku wyniosłości leżącej koło Tomaszowa (z zachodniego stoku tryska źródło Wieprza). płynie przez wieś Podhorce, drugi zaś od wsi Nadeżewa, płynących ku wsch. i łączących się pod Wolą Gródecką, płynie w str. wsch. pod Podlodów; od Pienian skręca ku północy, płynie przez Batyczów, Zimno, Łaszczów, Mikulin. Tyszowce. Od młyna w Dobużku aż do Tyszowiec H. płynie w szerokiej nizinie, mającej około wiorsty szerokości. Stanowi tu ona jedno rozległe niedostępne bagno, pokryte powłoką (kożuchem) z czarnej, tłustej ziemi grubości na stopę. Pod nią dopiero w głębokości trzech stóp spotyka się dno twarde. Pomiędzy tym kożuchem a dnem mieści się czysta, bieżąca woda, obfitująca w ryby, którym powietrza dostarczają liczne otwory w wierzchniej powłoce. Pod Czermnem dotyka granicy pow. hrubieszowskiego. a pod Malicami wchodzi w ten pow., przybiera kierunek północno-wschodni i płynie pod Werbkowicami, Obrowcem, m. Hrubieszowem i pod Gródkiem wpada z lewego brz., do Bugu. Długa około 55 wiorst. Przyjmuje z prawego brzegu strumienie: pod Zimnem od Rzeplina, pod Łaszczowem od Telatyna, poniżej Tyszowiec od Starej Wsi. Z lewego: pod Łaszczowem od Dzierążni i Wożuczyna, pod Mikulinem od Czartowca, pod Czermnem Jarochę, pod Malicami od Czesznik i Kotlic, pod Werbkowicami od Gdeszyna i Tereszczan. pod Obrowcem od Łaszczowa i Zadubia, pod Hrubieszowem od Dyakonowa. W Encyklop. Orgelbr. większej (XXIV, 45) pomiędzy przytokami Huczwi. oprócz Jarochy, wymienione: Jeżówka i Jezioranka. Czyt. Tygod. illustr. t. X, 186!), str. 464. *Br. Ch.*

Hulanka 11.) **H.,** os., pow. bialski, gm. Lubienka, par. Dokudów.

Husinka, *Gusinka* (ob.), wieś i folw., pow. bialski, gm. Dobryń, par. Piszczac. Rozl.

folw. wynosi m. 1479, grunta orne i ogrody m. 526, łąk m. 314, wody m 74, lasu m. 165. zarośli m. 234, nieużytki i place m. 157. Fol. powyższy nabyty przez częściowych właścicieli, którzy tak gruntem jak i budowlami się podzielili. Rzeka Krzna przepływa. Wieś Husinka osad 42, z gruntem m. 419; wieś Kuczukówka osad 13, z gruntem m. 102. *Br. Ch.*

Husińska Wólka, wś, pow. zamojski, gm. Podklasztór, par. Krasnobród. Ma 33 dom., 255 mk., w tem 249 r. l., 561 mr. gruntu piaszczystego.

Husiny, wieś i dobra ziemskie, położone w stronie połud. pow. zamojskiego, gm. Podklasztór, par. Krasnobród, odl. od Zamościa w. 30 i pół, zajmują przestrzeni 1725 mr. ziemi, pomiędzy lasami majątku Krasnobród i Tarnawatka. Własność Sznuka. R. 1827 miały 10 dm., 87 mk. *T. Żuk.*

Husynne 1.), wsi folw.. pow. hrubieszowski, gm. i par. Horodło. W 1827 r. było tu 58 dm., 384 mk.

2.) **H.,** wieś i folw., powiat chełmski, gm. Turka. par. Świerze. W 1827 r. było tu 54 dm., 322 mk. Kościół i parafią r. gr. erygował tu Józef z Targowiska Gałęzowski, skarbnik krasnostawski, r. 1766. Dobra H. składają się z folw. H., Zanowinie v. Łysobyki, Mościska, nomenklatury Horodysko i wsi H., Ladyniska, Zanowinie, Ksawerów v. Mościska. Rzeka Bug stanowi granicę północną i zachodnią. Rozl. wynosi m. 3740; folw. H, grunta orne i ogrody m. 76, folw. Zanowinie lub Lysobyki grunta orne i ogrody m. 320, folw. Mościska grunta orne i ogrody m. 78, nadto we wszystkich folwarkach łąk m. 788, pastwisk m. 191, lasu m. 1531, zarośli m. 221, wody m. 130. nieużytki i płuco m. 404; w Husynnem bud. mur. 2, drew. 17; w Zanowiniu czyli Łysobykach bud. drew. l 2; w Mościskach bud. drew. 8; nomenklatura Horodysko bud. drew. 4. Dobra H. mają grunta położone i za rzeką Bugiem. Gorzelnia, browar, cegielnia i wiatrak, pokłady torfu i marglu wapiennego. Wieś H. osad 52, z gruntem m. 929; wieś Ladyniska osad 8, z gruntem m. 193; wś Zanowinie osad 10, z gruntem m. 270; wś Ksawerów lub Mościska osad 10, z gruntem m. 93.

Huszcza 1.). wś o 2 m. od Kodnia, powiat bialski, gm. Lubienka, par. Huszcza. Posiada kościół par. drewniany z r. 1772 i szkołę początkową. W 1827 r. było tu 194 dm. 939 mk., obecnie liczy 176 dm. 1267 mk., gruntu 4745 m. Jest to wś dawna i obszerna, obsiadła wyłącznie przez samą zagonową szlachtę, znaną z przywiązania do ziemi ojczystej, czego mieszkańcy tutejsi złożyli niejednokrotne dowody, zwłaszcza w końcu sejmu czteroletniego i w czasach następnych. Kościółek stary w H. zastąpionym być ma nową, murującą się już świątynią, na którą rząd wyznaczył sumę rs. 15000 w zamian za pełen bogactw i starożytnych pamiątek zamknięty kościół infułacki w Kodniu. Parafia H. erokcyi niewiadomej, 1713 była wcieloną do par. Kodeń. Par. H. dek. bialskiego 2700 dusz liczy.

2.) **H.,** ob. Hrubieszów. *K. Kr.*

Huszczatka mała i *H. wielka*, wsie, pow. zamojski, gm. Stary Zamość, par. Skierbieszów. W 1827 r. H. mała liczyła 39 dm., 215 mk., a H. wielka 10 dm., 74 mk.

Huszczka wielka i **mała**, dwie wsie i fol. należący do dóbr (ob.) Stary-Zamość, pow. zamojski, gm. Stary Zamość, par. Skierbieszów, odl. od Zamościa w. 14. H. wielka posiada młyn wodny o 1 kam., własność włość., dom dwór. 1, osad 29, ludności katol. 312, prawosł. 44, żyd. 3, razem 359 mk., przestrzeni 792 mr. H. mała, na 11 osad włość, liczy 343 mr. ziemi i 114 mk., t.j. kat. 79 i prawos. 35. *T. Żuk.*

Huta

18.) **H.,** wieś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Karczmiska, par. Wąwolnica, przed kilku dziesiątkami lat powstała na wycinkach lasów, do obszernych niegdyś dóbr ks. ks. Czartoryskich, a jeszcze dawniej do starostwa wąwolnickiego należących. W czasie radowania lasów tutejszych wyrabiano tu szkło; stąd nazwa wsi. Domów 18, mieszkańców 152,

19.) **H.,** folw., pow. nowoaleksandryjski, gm. Wola Czołnowska, par. Baranów, od Kurowa w. 10. Rozl. wynosi mr. 575, grunta orne i ogrody mr. 144, łąk mr. 50; pastwisk mr. 2, lasu mr. 302. zarośli mr. 7. nieużytki i place mr. 8, wody mr. 1. Budowli drewn. 12. Folwark ten w r. 1879 oddzielony od dóbr Baranów.

20.) **H.,** wś, pow. krasnostawski, gm. i par. Żółkiewka, o 2 w. od Żółkiewki. Ma 22 dm., 91 mr. gruntu, 240 ludności rolniczej. Folw., własność Karoliny Preszel, 400 mr. gruntu, 200 mr. lasu, gleba popielatka.

21.) **H.,** wś, pow. chełmski, gmina i par. Wojsławice. W 1827 r. było tu 32 dm., 149 mk.

22.) **H.,** pow. łukowski, gm. Jarczew, par. Wilczyska.

23.) **H.,** pow. łukowski, gm. Radoryż, par. Okrzeja

35.) **H.** - borowska, pow. lubelski, gm. i par. Chodel.

43.) **H.** - dzierożeńska, wieś, pow. tomaszowski, gm. Krynico, par. Krasnobród.

44.) **H.** - firlejowska, pow. lubartowski, gm. i par. Firlej. Należy do dóbr Lubartów.

57.) **H.** - komarowska, wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Komarów. W r. 1827 było tu 10 dm., 61 mk.

58.) **H.** - krasocińska, ob. *H. Nowa*.

59.) **H.** - krzeszowska, wsi folw., własność ordynacka, pow. biłgorajski, gm. i par. Huta krzeszowska. W 1827 r. było tu 93 dm., 704 mk. Jest tu kościół par. drewniany i urząd gminny. Par. H. krzeszowska, dek. biłgorajskiego, liczy 2600 dusz. Kość. i par. erygowała 1706 r. Teresa z Miechowskich ordynatowa Zamoyska. Gmina Huta krzeszowska należy do sądu gm. okr. I w Soli, st. p. w Krzeszowie, zarząd gminny w miejscu. Obszar gminy wynosi 35,546 mr., ludność 4804 głów. W skład gminy wchodzą: Derylaki, Gózd. Harasinki, Hucisko, Huta krzeszowska, Hula plebańska, Kiszki, Momoty, Maziarnia, Ryczki, Sieraków, Szeliga, Uście, Wólka-kusze, Żuk.

60.) **H.** -krzywowolska, lub *Majdan Stary*, folw., pow. chełmski, gmina Rejowiec, par. Pawłów. Rozl. wynosi mr. 180, grunta orne i ogrody mr. 81, łąk mr. 49, lasu mr. 44, nieużytki i place mr. 3. Bud. drew. 7. Por. *Krzywa Wola*.

68) **H.** -miastkowska, wś i folw., pow. łukowski, gm. i par. Miastków. Liczy 12 dm., 73 mk., 497 mr. obszaru.

79.) **H.** -plebańska, wś. pow. biłgorajski. gm. i par. Huta krzeszowska. Należy do dóbr ordynacyi Zamojskiej.

80.) **H.** -płosy, wś, pow. chełmski, gm. Cyców, par. Olchowiec.

83.) **H.** -potocka, os., pow. janowski, gm. i par. Potok wielki, fabryka szkła.

95.) **H.** -stara, wś i folw. należący do dóbr (ob.) Krasnobród, pow. zamojski, gm. Podklasztór, par. Krasnobród. Leży w połud. stronie od Zamościa o wiorst 30, w miejscowości lesisto-wzgórkowatej, ma 2 dm. dwór., osad włość. 25. Posiada 489 mr. obszaru gleby żytniej, ludności kat. 173, żyd. 3, razem 176 mk.

107.) **H.** -tarnowacka, pow. tomaszowski, gm. Tarnowatka, par. Dzierążnia. W 1827 r. było tu 25 dm. i 149 mk. Leży śród lasów i gór, o l milę od Tomaszowa, o 3 od Zamościa. Ma 23 dm., 151 mk. r. l. a 34 r. g. mieszk., 104 mr. gruntu.

108.) **H.** -turobińska, wś, powiat krasnostawski, gm. i par. Turobin. W 1827 r. było tu 27 dm., 179 mk.; obecnie liczy 40 osad włość., 605 mr. ziemi. Należy do dóbr ordynacyi zamojskiej.
Hutki 1.) wieś i folw., pow. zamojski, gm. Podklasztór, par. Krasnobród. Odległe od Zamościa w. 25, posiadają młyn wodny o 2 kamieniach, własność folw. należąca wraz z tym do dóbr Krasnobród. Liczą, domów dwór. 10, osad włość. 20, ludności katol. 214, prawosł. 20, razem 243 mk. i 482 mr. ziemi ornej. R. 1827 było 25 dm., 157 mk.

Hutków, *Chutków*, wieś, pow. zamojski, gm. Suchowola, par. Krasnobród, odl. od Zamościa w. 19 i od Tomaszowa w. 23, graniczy z powiatem tomaszowskim, ma osad włośc. 66, mk. 519, t. j. kat. 499, prawosł. 9 i żyd. 11, przestrzeni 793 mr. *Tiro.*

Hyża, wieś i folw., pow. zamojski, gm. Zamość, par. Sitaniec. Leży o 4 w. od Zamościa, nad rz. Topornicą, w 1 okręgu sądowym, odl. o 2 w. od traktu bitego lwowsko-lubelskiego, ma dom. dwór. 5, włośc. 21, młyn wodny o 2 kamieniach, liczy ludności kat. 239, prawosł. 13, razem 252; obsz. dwor. 585, włośc. 232 m. Niegdyś miejscowość ta należała do klasztoru oo. franciszkanów w Zamościu, jako własność dziedziczna, licząc się do parafii Wielącza; obecnie zostaje w posiadaniu Sajkiewicza i włośc. Grunt lekki, pszenny, łąk dostatek, brak lasu. R. 1827 było tu 35 dm., 193 mk. *Tiro*.

Idalin, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Józefów, parafia Boby. Jest tu szkoła początkowa.

Idzikowska wola, wś, pow. krasnostawski, gm. i parafia Fajsławice. Liczy 54 osad włość, i 1007 mr. roli. Należy do dóbr Fajslawice (ob.).

Ignaców 18,) **I.,** pow. krasnostawski, gm. i par. Fajaławice.
19.) **I.,** folw., pow. włodawski, gmina Krzywowierzba, par. Opole, o 18 w. od Włodawy i Wisznic. Rozl. wynosi mr. 778, grunta orne i ogrody mr. 287, łąk mr. 114, wody mr. 2, lasu mr. 363, nieużytki i place mr. 11. Bud. mur. l, drewn. 6, płodozmian 8-polowy. Folw. ten w r. 1874 oddzielony został od dóbr Horostyta (ob.).

Ignacówka, 6.) **I.,** pow. hrubieszowski, gm. Mołodiatycze, par. Trzeszczany.

Ignanin, folw., pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków. Należy do dóbr Fajsławice.

Ignatów, 3.) **I.,** fol., pow. lubel., gm. i par. Wojciechów.
4.) **I.,** wś i folw., pow. chełmski, gm. Turka, par. Chełm. Folw. I., od Chełma w. 8, od rzeki Buga w. 14. Rozl. wynosi m. 721, grunta orne i ogrody m. 37, łąk m. 18, wody m. 1, lasu m. 663, nieużytki i płace m. 2, bud. drew. 4, w niektórych miejscowościach na pokłady wapna marglowego. Folw. ten w r. 1874 oddzielony od dóbr Kamień.

Ignatówka, folw., pow. biłgoraiski, gm. Puszcza Solska, par. Biłgoraj. Należy do dóbr Dyle (ob.).

Iłowa kol., pow. chełmski, gm. Bukowa, par. Sawin. Liczy 146 mr.

Iłowiec 1.) wś i dwa majątki większe, dzielące się na Ił. A.) i Ił. B.), pow. zamojski, gm. i par. Skierbieszów. Odl. od Zamościa w. 16, Krasnegostawu w. 27 i pół; liczy: dm. dwor. 8, włość. 44, lud. kat. 12, prawosł. 69, razem 81 mk.; zajmują obszaru Ił. A. Boduszyńskiego z folw. majdan Żukowski 1193 mr. Ił. B. Tora i folw. majdan Szorcówka 664 mr., a włosc. 526 mr. Posiada młyn wodny o 2 kamieniach i szkołę początkową, R. 1828 było tu 53 dm., 300 mk.

Infułacka wólka, wś i fol., pow. zamojski, gm. i par. Zamość. Por. *Wólka*.

Irena, 2.) **I.,** wś i os. fabr. nad rz. Sanną, pow. janowski, gm. i par. Zaklików. Założoną została śród lasów należących do dóbr Zaklików przez hr. Henryka Łubieńskiego w 1837 r. i od imienia żony jego otrzymała nazwę. Urządzono tu pudlingarnię i walcownię żelaza do którego surowiec sprowadzano z wielkich pieców w Ostrowcu o 7 mil za Wisłą położonym. W 1843 r. Irena wraz z zakładami Ostrowca przeszła na własność banku polskiego, w skutek czego zakłady fabryczne zostały znacznie rozszerzone. Trzy machiny parowe o sile 60 koni służyły za motor dla pudlingarni o 6 piecach i walcowni o 2 piecach i 4 walcach. Produkcya roczna dochodziła do 30,000 centn. wartości 120 000 rs. Fabryka narzędzi rolniczych wyrabiała za 3500 rs. Robotników pracowało 120. Bank założył dla nich szkołę początkową i kasę oszczędności. Droga bita połączyła I. x. Zaklikowem i Wisłą. W ostatnich czasach I. została własnością bar. Frenkla. W 1875 r. wyrobiono 170,484

pudów żelaza kutego a 56.264 pud. wyrobów żelaznych i drutu. W 1877 r. wyrobiono 100107 pudów żelaza walcowanego. Średnia roczna wartość produkcyi wynosi 540000 rs. Przy zakładach pracuje średnio 350 ludzi. Opis I. podał Tyg. Illustr. (nr. 81 z 1861 r.) i kalendarz Jaworskiego z 1862 r.
Irkuck, folw., pow. włodawski, gm. Włodawa, par. Orchówek. Ma 2 dm., 382 m. obszaru. Wspominany już w spisie, wsi z 1827 r.

Istrów, kol., pow. chełmski. gm. Turka, par. ewan. Lublin. Tor. Dorohusk.

Iwanki, 1.) wś, pow. włodawski, gm. Wyryki, par Włodawa. Liczy 5 dm., 25 mieszk. i l80 mr. obszaru.
2.) **I.,** folw., pow. hrubieszowski, gm. i par. Moniatycze, od rzeki Bugu w. 8, od Chełmn w. 44. Rozl. mr. 342, grunta orne i ogrody mr. 212, łąk mr. 5, lasu mr. 120, nieużytki i place mr. 5. Bud. drewn. 6, płodozmian 9-polowy, cegielnia; folwark ten w r 1880 oddzielony od dóbr Nowosiołki.

Iwnia, przysiółek, pow. zamojski, gm. Wysokie, par. Krasnobród, odl.od Zamościa w. 14.

Izabelin 10.) I. folw., pow. radzyński, gm. Sitno, par. Kock. Ma l dm., 3 mk. i 126 mr ziemi.

Izabelmont, folw., pow. lubartowski, gm. Wielkie, par. Rudno.

Izbica 14. 2.) **I.,** os., przedtem miasteczko, nad rz. Wieprzem, z prawego brzegu, pow. krasnostawski, gm. Izbica, par. Tarnogóra. Posiada urząd gminny, kassę wkładowo-zaliczkową, młyn amerykański z produkcyą około 150,000 rs. rocznie. I. stanowi właściwie przedmieście Tarnogóry, leżącej na przeciwległym brzegu Wieprza. Żydzi usunięci z Tarnogóry osiedlili się na przeciwległym brzegu i wtedy to Antoni Granowski starosta krasnostawski wyjednał u Augusta III w 1760 r. przywilej na podniesienie tej osady do rzędu miast. W 1827 r. I. liczyła 51 dm. i 407 mk., w 1861 r. było 117 dm. (80 mur.) i 1450 mk. samych żydów. Obecnie jest tu 154 dm. (90 mur.) i 2077 mk., w tej liczbie 2047 żydów i do 30 chrześcian. I. posiada 4449 rs. kapitału, złożonego obecnie w kassie wkładowo-zaliczkowej. Z Tarnogórą łączy ją stały most drewniany, z \Warszawą zaś i Zamościem szosa l-go rzędu; odl. od Warszawy 212 w., od Lublina 62 w. a od Krasnostawu 12 w. Gmina I. należy do sądu gm. okr. IV w Surchowie, st. poczt, w Tarnogórze, zarząd w miejscu, obszar gminy wynosi 18 094 mr., ludność 7,209 głów. W skład gminy wchodzą: Dekarzyska, Izbica, Kryniczki, Krynicki majdan, Maliniec, Maryanka, Mchy. Orłow Drewniany, Orłowska wólka. Ostrówek, Ostrzyca, Stryjów. Tarnogóra, Topola, Tarzymiechy, Wał.

3.) **I.,** wś na wzgórzu z prawej strony Wieprza, pow. krasnostawski, gm. Tarnogóra. Domostw 61; ludn chrz. 481: gruntów 231 mr. 202 pręt.
4.) **I.,** folw., pow. biłgorajski, gm. Majdan Sopocki, par. Józefów.
S 2.) **I.,** r. 1565 Izdbicza, wś, pow. krasnostawski. W r. 1565 wś w ststwie krasnostawskiem ma 13 kmieci na półłanktch, l zagr., 3 rybaków. Dochodu zł. 15, gr. 27.

Izdebno 5.) I., wś i folw., pow. krasnostawski, gm. Gorzków, par. Częstoborowice.

Liczy 42 osad włość., 437 mr. ziemi włość i 1102 mr. dworskiej, w tem 468 roli ornej i ogr., 488 lasu. Na folw. bud. mur. 3, drew. 12.

Iżyce, wś, pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Bychawka, o 3 mile od Lublina, należała do dóbr Osmolice. W 1827 r. było tu 11 dm., 87 mk.

Jabłeczna lub *Jabłeczno*, wś i folw.. pow. bialski, gm. Zabłoć, par. Sławatycze. Folw. należy do Sławatycz. Cerkiew .parafialna dla ludności rusińskiej i szkoła początkowa. Cerkiew erygował 1750 r. Hier. Flor. książę Radziwiłł. W r. 1827 było tu 40 dm. i 279 mk.. obecnie liczy 64 dm., 570 mk. i 1337 mr. obszaru. Przy J. znajduje się. tak zwany Jabłoczyński monastyr, liczący 10 dm. 12 mk. i 100 mr. obszaru, jedyny w Król. Polskiem od czasów Rzplitej monastyr ruski.

Jabłoń 1.), wś i folw., pow. radzyński. gm. i par. Jabłoń, o 3 mile od Radzynia. o 5 od Włodawy. Posiada cerkiew parafialną dla ludności rusińskiej (którą erygowała 1571 r. Janowa Połubińska; 1854 spłonęła; filia Paszeńki) szkołę początkową i gorzelnię. W 1827 r. było tu 78 dm. i 515 mk., obecnie liczy 97 dm., 780 mk. i 2569 mr. obszaru, w tem1306mr. ziemi dworskiej. Była tu st. pocztowa. Dobra J. w XVIII! W. należały do Firlejów; Werena z Dąbrowicy Firlejówna, córka Andrzeja i Lanckorońskiej, kasztelanka kamieńska, wniosła je w posagu na pocz. XVIII w. Józefowi hr. Scipio de Campo stście mukarowskiemu i lidzkiemu. Od Scypionów przeszły do Potockich, miedzy innemi do Seweryna Potockiego brata Jana słynnego podróżnika, ożenionego z córką Aleksandra Sapiehy. Pani ta, dziedziczka słynnego z piękności Celejowa (ob.), który upiększyła przez założenie okazałego parku i pałacu, wydała swą córkę Emmę za młodego i walecznego oficera Piotra Strzyżowskiego przyczem w posagu młoda pani otrzymała dobra Jabłoń.

Strzyżowski, równie zdolny i energiczny gospodarz jak wojak, zajął się wytrwale podniesieniem zaniedbanego majątku. Dogadzając upodobaniom żony, nawykłej do piękności i przepychu Puław i Celejowa, założył tu piękny park, zbudował pałacyk, poprawił błotniste drogi w całej okolicy, powysadzał je drzewami, pozakładał szkoły i plantacyje drzew dzikich i owocowych; gospodarstwu rolne pod kierunkiem Stanisława Nazdrowicza, ucznia Thaera, stanęło wkrótce na najwyższym stopniu doskonałości. Osuszono błotniste role i łąki, założono wybornie urządzoną gorzelnię, powstała liczna owczarnia wysoko poprawnych owiec., głośna na cały kraj zarodowa obora szwajcarskiego bydła. Towarzystwo rolnicze nagradzało kilkakrotnie tutejszy inwentarz medalami a kierownikowi gospodarstwa p. Nazdrowiczowi przyznało wielki medal srebrny za wzorową 30-letnią działalność. Przed 1863 r. dobra J. przynosiły do 15000 rubli czystego dochodu. Opis i dzieje J. podał J. Loski w Tyg Illustr. z 1876 r. str. 49. tom II.

Dobra J. składają się. z folwarków J., Annopol. Sewerynów, Pustki, wsi: J., Dawidy i Kudry. Nabyte w r. 1872 przez Kazimierza hr. Lubieńskiego za rs. 86631. Rozl. wynosi m. 3275: folw. Jabłoń grunta orne i ogrody m. 504, łąk m. 578. pastw. m. 159. lasu m. 954, razem m. 2196, bud. mur. 7, drewn. 20, płodozmian 10 polowy. folw. Annopol grunta orne i ogrody m. 274, łąk : m. 3, past. m. 31, razem 312; bud. mur. 2. drew. 4, płodozmian 9-polowy; folw. Sewerynów grunta orne i ogrody m. 279, łąk m. 173, razem m. 412; nadto w nieużytkach i placach pod budowlami na wszystkich folwarkach m. 73 i w gruntach oddzielnych m. 129. Wieś Jabłoń osad 121, z gruntem m. 1990, wś Dawidy osad 68, z gruntem m. 1491; wś. Kudry osad 12, z gruntem m. 378. Gmina J. Należy do sądu gminnego cichostowskiego. Zarząd gminny we wsi J. wsie i miejscowości do niej należą: Annopol, Gęś, Dawidy, Kolano, Kudry, Lubno, Paszenki, Puchowa Góra, Radcze, Rudzieniec, Sewerynówka.

Jabłonna 9.) J., wś. i folw. nad rz. Czerniejówką. pow. lubelski. gm. Piotrków, par. Bychawka (ob), o 14 w. od Lublina. W 1827 r. było 80 dm. i 579 mk. Dobra J. składają się z folwarków: Wólka i Romanów, tudzież wsi J.; rozl. wynosi mr. 2227. Folw. Jabłonna grunta orne i ogrody mr. 246, łąk mr. 43, pastw. mr 6, lasu mr. 240, nieużytki i place mr. 17 - razem mr. 582; folw. Wólka grunta orne i ogr. mr. 727, łąk mr. 26, pastwisk morgów 15. nieużytki i place morgów 17. razem morgów 758; folwark Romanów grunta or. i ogr. mr. 604, łąk mr. 4, pastwisk mr. 2, lasu mr. 244, nieużytki i place mr. 5. razem mr. 860. Bud. na wszystkich folw. 11 mur., drew. 26, płodozmian 9- polowy, dwa młyny wodne, pokłady kamienia wapiennego i budowlanego. Wś J. osad 90 z gruntem mr. 1433.

Jacków 4.) J., pow. lubelski, gm. i par. Mełgiew. *Br. Ch.*

Jacnia, wś i folw., pow. zamojski, gmina Podklasztor, par. Krasnobród. Leży śród lasów na południe od Zamościa o w. 20; obecnie liczy dm. dwor. 1, włość. 43, mk. kat. 238, razem 294 dusz; obszaru włość. 855 mr., gleba piaszczysta, dworski zaś obszar zaliczony do majątku Krasnobród (ob.). *T. Żuk.*

Jadwiga 1.) folw., pow. łukowski, gm. i par. Wojcieszków. Ma 1 dm., 4 mk., 300 mr. ziemi.
2) **J.,** ob. *Jadwigów*.

Jadwisin 2.) **J.,** kol., pow. tomaszowski, gm. Kotlice, par. Dub; i folw. dobr Niewirków-Majdan. r. 1769 założony.
4.) **J.,** ob. *Domaszewnica*.

Jagielna, 1.) rzeczka, odprowadza wody jeziora Dratowskiego (ob.) do Wieprza, z którym się łączy z prawego brzegu pod Łeczną po 4 milach biegu, opływa Brzeziny. Nazwę te podaje L. Wolski (Enc. Pow. XXIV-44) Karta woj. topogr. wskazuje w tem miejscu małą rzeczkę bez oznaczenia nazwy. Tej samej nazwy rzeczkę na Szlązku wspomina dokument z 1239 r. zamieszczony w „Liber fundationis" klasztoru w Henrykowie, (por. Baudonin: Drew. pol. język, str. 17, Słownik).
2.) **J.,** albo Jagielnica, rz. ob. Świnka.

S **Jagodne**, wś, pow. łukowski. W r. 1580 Ługowa Wola i Jagodne w ststwie łukowskim, dały od 4 włók osiadłych 4 fl. poboru. Wasilewski Z, „Jagodne, zarys etnograficzny", Warszawa, 1889 r.
7.) **J.,** wś. pow. włodawski. gm. Wola Wereszczyńska. par. Sosnowica. Ma 24 dm.. 179 mk. i 400 mr. obszaru.
8.) **J.,** wś. pow. chełmski, gm. Staw. par. Czułczyce. Leży przy linii dr. żel. Nadwiślańskiej, o 8 w. od Dorohuska ku Lubomli.

Jagodnica 2.) **J.,** wś i folw , pow. bialski, gm. pilnik, par. Biała. W 1827 r. było tu 22 dm. i 154 mk., obecnie 11 dm., 139 mk. i 573 mr. obszaru. *A. Pal., Br. Ch.*

Jakubowice 5.) **J.** murowane, wś. i folw. nad rz. Bystrzycą, pow. lubelski, gm. Wólka, par. Kalinowszczyzna. Leżą o pół mili od Lublina w dolinie Bystrzycy, w bardzo malowniczem położeniu. Jest to starożytna osada, która wraz z przyległymi dobrami

miała należeć kolejno do książąt Zasławskich, Ostrogskich, następnie do Tęczyńskich, jak o tem świadczą herby i godła zdobiące wejście do kaplicy, której ostrołukowa budowa pozwala odnosić początek do XV wieku. Długosz wspomina o tej wsi (II 537) lecz nie podaje żadnych szczegółów o istnieniu zamku i kaplicy. Mówi tylko o folwarku szlacheckim i 4 łanach kmiecych. Później J. miały stanowić własność Jakóba Sobieskiego. W czasie wojny szwedzkiej Karol XII miał tu swoją kwaterę. W początkach bieżącego stulecia .J. należały do generałowej Szeptyckiej. synowicy Tadeusza Czackiego, który tu częstym bywał gościem. Na cześć jego usypano w tutejszym ogrodzie kopiec, na którym leżał kamień z napisem. Obecnie znajduje tu się piękny dwór na wzgórzu, przerobiony z dawnego zamku, o czem świadczą potężne mury i strzelnice. Piękny ogród starannie utrzymany posiadać ma wszystkie rodzaje drzew w naszym kraju rosnących. W 1827 r. było 16 dm. i 131 mk. W 1861 r. liczono 14 dm. i 97 mk. Opis z ryciną podał Tyg. illustr. z 1873 r. N. 304 i Kłosy T. II, str. 545. Folwark J. Murowane z wsiami: J. Murowane, Długie, Zadębie, Świdniczek, Rudnik i Wólka, rozl. wynosi mr. 581: grunta orne i ogrody mr. 288, łąk mr. 103, pastw. mr. 127, nieużytki i place mr. 63. Bud. mur. 15, drew. 6, płodozmian 5-o, 7-o i 10-o polowy. Jest młyn wodny, pokłady szarego kamienia wapiennego i torfu. Wś J. Murowane osad 10, z gruntem mr. 181; wś Długie osad 15, z gruntem mr. 321; wś Zadębie osad 4, z gruntem mr. 54; wś Świdniczek osad 12, z gruntem mr. 222; wś Rudnik osad 14, z gruntem mr. 214; wś Wólka osad 7, z gruntem mr. 140.

6.) **J.** końskie, wś i folw., pow. lubelski, gm. Jastków, par. Dyss. W 1827 r. było tu 49 dm., 345 mk. Dobra J. Końskie składają się z folwarków: J. Końskie, Zaradowka, Smugi, Dębina, nomenklatury Niny, Dyszlówka i Krawka, wsi Końskie, Rozl. wynosi mr. 1961. Folw. J. końskie grunta orne i ogrody mr. 479, łąk mr. 60, pastwisk mr. 28, lasu mr. 488, nieużytki i place mr. 53, razem mr. 1116. Bud. mur. 6. drew. 9, płodozmian 12-o polowy. Folw. Zawadówka grunta orne i ogrody mr. 252, łąk mr. 1, lasu mr. 1, nieużytki i płace mr. 8, razem mr. 262. Bud. drew. 4. Folw. Smugi grunta orne i ogrody mr. 182, łąk mr. 9, nieużytki i place mr. 4, razem mr, 195. Bud. drew. 3. Folw. Dębina grunta orne i ogrody mr. 309, łąk mr. 1, nieużytki i place mr. 7, razem mr. 317. Bud. drew. 4, płodozmian 12-o polowy. Nomenklatura Dyszlówka z gruntem mr. 60. Bud. mur. 1, drew. 3. Nomenklatura Kawka bud. drew. 6, młyn wodny, pokłady kamienia wapiennego, rzeczka Ciemięga przepływa. Wś J. końskie osad 49, z gruntem morgów 754.

7.) **J.,** wś nad Wisłą, pow. janowski, gmina i par. Świeciechów. W 1827 r. było tu 11 dm., 80 mk.; obecnie ma 100 mk. i fabrykę mączki i krochmalu, która 1880 r. miała 8000 rs. produkcyi.

Jakubówka 2.) **J.,** folw., pow. lubelski, gm. i par. Zemborzyce, powstały z gruntów po probostwie w Zemborzycach, od Lublina w. 8. Rozl. wynosi mr. 172. grunta orne i ogrody mr. 152. łąk mr. 11, lasu mr. 5, nieużytki i place mr. 3.

Jakówki, wś i folw.. pow. krasnostawski, gm. Pawłów, par. Janów. W 1827 roku było tu 22 dm., 157 mk., obecnie liczy 26 dm.. 223 mk., rozl. gruntów włośc. 471 mr. dwor. 570 mr. W r. 1840 dobra J. około 1500 mr. miały. W pobliżu wieś Horoszki 2 morgi 2 osady.

Jakusze, wś, pow. łukowski, gm. Jakusze, par. Trzebieszów. Ma 33 dm., 184 mk. i 958 mr. obszaru. Gmina J. graniczy z gm. Celiny i Trzebieszów, liczy 2332 mk., rozl. 8178 mr.; należy do sądu gm. okr. III w Trzebieszowie, urząd gm. we wsi Wierzejki, od Łukowa l6 ¾ w., od Siedlec 25 ¼ w. W skład gm. wchodzą: Grochówka Jakusze, Kurów, Leszczanka, Maciejowice, Płudy, Szczepanka. Tęczki Wierzejki i Wylany.

Jamielno, *Jamielne*, wś, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek. W 1827 r. było tu 39 dm., 230 mk., obecnie 30 dm., 364 mk. i 1214 mr. obszaru.

Jamińszczyzna, wś, pow. biłgorajski, gm. Wola Różaniecka, par. Tarnogród.

Jamy 5.) **J.,** wieś, pow. włodawski, gra. i par. Ostrów. W 1827 roku miała 75 dm. i 397 mk., obecnie 36 dm., 517 mk. i 2493 mr. obszaru (Opuszczona w Skorowidzu Zinberga).

Janiki, kol., pow. janowski, gm. i par. Zaklików.

Janin 7.) **J.,** kol. pow. chełmski, gm. Żmudź, par. Kumów. *Br. Ch*.

Janki 6.) **J.,** folwark, powiat hrubieszowski, gm. i par. Moniatycze. Folw. Janki. od Hrubieszowa w. 7, od Stepankowic w 3. Rozl. wynosi mr. 408, grunta orne i ogrody mr. 294, łąk mr. 31, lasu mr. 73, nieużytki i place mr. 10. Bud. mur. 1, drewn. 6; płodozmian 10-polowy. Folw. ten w 1872 r. oddzielony od dóbr Moniatycze.

Janiszkowice, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Opole. W 1827 r. było tu 23 dm., 147 mk.

S **Janiszów**, wś nad Wisłą, pow. janowski. Należała do grodu w Zawichoście i nadana (co do dziesięcin?) r. 1262 klasztorowi przeniesionemu do Skały. W r. 1278 Kunegunda ks. krakow. i sandom. nadaje tę wieś kupiona od męża Bolesława ks. krakow. za 30 grzyw. jakiejś Elżbiecie („Elyzabet femine nobili"). Akt spisany w Korczynie (Kod. mał., I. 70, 115). W r. 1531 wś w par. Piotrawin. Częściowi właściciele płacą od 2 łan.

2.) **J.,** wś i folw. nad Wisłą, pow. janowski. gm. Kosin, par. Borów. W 1827 r. liczono tu 94 dm. i 628 mk., obecnie jest 800 mk. Jest tu tak zwana binduga t. j. miejsce do spławu drzewa. J. leży naprzeciw Zawichostu. Odl. od Lublina w. 63, od Janowa w. 28. od Zawichostu w. 2. Rozl. folw. wynosi m. 961, grunta orna i ogrody m.149 łąk m. 179. past. m. 99, lasu m. 363, nieużytki i place m. 201. bud. drewn. 17. Wieś J osad 134, z gruntem m. 451.

3.) **J.,** wieś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Kamień, parafia Piotrowin W 1827 r. liczono tu 12 dm. i 87 mk. Podług opisu z r. 1867 rozl. folw. wynosi m 915 grunta orne i ogrody m. 506. łąk m. 24 lasu m 194. zarośli m. 156, nieużytki i place m. 35. Wieś J. Osad 19, z gruntem m. 98.

Jankowa, wś, pow. nowoaleksandryjski; gm. i par. Opole. W 1827 r. było tu 4 dm. i 15 mk.

Jankowice 12.) J., wś, pow. chełmski. gm. Staw. par. Chełm. *Br. Ch.*

Janówek 9.) **J.,** wś, pow. janowski, gmina i par. Modliborzyce.
10) **J.,** kol., pow. janowski, ob. Grabówka.

Janowica 1.) wś, pow. chełmski, gm. Staw, par. ewan. Lublin.
2.) **J.,** wś, pow. chełmski, gm. Cyców, par. Puchaczów.
3.) **J.,** wś, powiat chełmski, gm. Siedliszcze, par. Pawłów.

Janowice 18.) **J.,** wś i folw. don., pow. zamojski, gm. i par. Zamość. Leżą nad rzeką Topornicą. odl. od Zamościa w. 2 na północ, gleba ziemi bardzo urodzajna, łąk wielki dostatek. Obecnie dm. dwór. 3, włość. 38; mieszk. rz. kat. 198, prawosł. 19, razem 217 dusz; obszaru dwor. 400 mr., włośc. 396

19.) **J.,** wś i folw.., pow. lubelski, gm. i par. Mełgiew. W 1827 r. było tu 27 dm., 129 mk. Folw. J. z wsią t. n. podług opisu z r. 1868 rozl. wynosiła mr. 1235, grunta orne i ogrody mr. 790 łąk mr. 78, lasu mr. 356, nieużytki i placu mr. 11. Wieś J. osad 36 z gruntem mr. 545

S 5.) **J.,** wś, pow. lubelski, par. Mełgiew W dok. z r. 1330 własność Dzierżka, kan. Krakow. i Hostaziusza jego brata. R 1676 płacą tu pogłówne od 40 poddanych.

Janówka 4.) **J.,** wieś pow. chełmski, gm. Rakołupy, par. Wojsławice. Jest tu piec wapienny. 5.) J., wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Komarów, o 3 mile od Tomaszowa i granicy Galicyi, o pół mili od szosy idącej z Zamościa do granicy. Włościanie, przed 1804 roku czynszownicy, w liczbie 507 dusz, mają dymów 90, gruntu ornego 487 mr., tak 14 mr. a łanu 264 mr.; niegdyś J. należała do hr. Mierów. Grunt na wzniesieniu popielaty, urodzajny, włościanie jako mało gruntu posiadający zajmują się różnemi rzemiosłami: stolarz 1, cieśli 2, szewc l, tkaczów 12; inni zaś zajmują się powroźnictwem, robieniem łyżek, szufli i t. p.

6.) **J.,** folw. dóbr Zubowice, pow. tomaszowski.

7.) **J.,** wś i folw., pow. bialski, gm. i par. Kościeniewicze, o 20 w. od Biały, o 14 od Wisznic, o 8 od Chotyłowa. Ma 3 dm., 45 mk. i 373 mr. obszaru.

8.) **J.,** wś, pow. bialski, gmina i par. Sławatycze, o 5 w. od Sławatycz, poprzednio należała do par. Hanica i miała w r. 1827 25 dm., 155 mk.; obecnie ma 30 dm., 239 mk. i 715 mr. obszaru.

Janów obecnie lubelskim przedtem ordynackim zwany, miasto powiatowe gnbernii lubelskiej, leży pod 50°42’2 szerokości półn. a 40°04’5 długości wschodniej, nad rzeką Białą, śród płaskowzgórza wzniesionego na 751 stóp nad poziom morza a 230 stóp nad poziom Lublina. Grunta przyległe do J. liche, piaszczyste. J. położony w końcu powiatu, jako punkt w którym ześrodkowują się interesa mieszkańców powiatu, jest miejscem niedogodnem, jako punkt handlowy bardzo lichem. Odległość od Warszawy wynosi 228 wiorst, od Lublina 70 wiorst, od linii drogi żel. nadwiślańskiej 61 wiorst, od najbliższej drogi żel. w Galicyi 49 wiorst, od Wisły 35 wiorst. Połączony w części drogą bitą z Lublinem. Posiada sąd pokoju okręgu IV, należący do zjazdu sędziów w Lublinie i obejmujący miasto Kraśnik, zarząd powiatu, zarząd miejski, zarząd akcyzny okręgu III, obejmujący powiaty: janowski, biłgorajski i części powiatów zamojskiego, krasnostawskiego i nowoaleksandryjskiego; urząd pocztowy, stacyą telegraficzną, szpital powiatowy, więzienie śledcze ze szpitalem. Kościół parafialny katolicki podominikański, cerkiew parafialną, synagogę i dom modlitwy. Szkołę miejską jednoklasową i elementarną żeńską. W 1827 roku było tu 509 domów a 3199 mk.; w 1860 roku liczono 550 dm. (27 murow.) i 3356 mk (1520 żydów); obecnie jest 5570 mk. (około 2500 żydów). Istnieją tu dwie fabryki sukna z produkcyą na 7000 rs.; fabryka zapałek z produkcyą roczną na 6000 rs., 1 garbarnia wyrabiająca za 6000 rs.

Z 20 ulic 9 posiada bruk; najgłówniejsza Zamojska przerzyna środek miasta i mieści przy końcu bardzo piękny ogród, założony z wielką pracą i własnym kosztem przez Józefa Sotowskiego urzędnika z biura powiatowego. W ogrodzie tym stoi obelisk z piaskowca (33 stóp wysoki) wzniesiony na miejscu, w którym Kościuszko, wracając z pod Dubienki, stał obozem. Wystawiono go w 1818 r. z publicznych składek. Dawniej mieściła się, oderwana obecnie, tablica z napisem: „Jaśnie Wielmożnemu Tadeuszowi Kościuszce, Dowódzcy Naczelnemu Wojsk Polskich, na pamiątkę, wdzięczni obywatele.” Miasto. J. założone zostało na gruntach przyległej i dotąd istniejącej wsi Biała, przez Katarzynę z Ostroga, Tomasza Zamojskiego, podskarbiego W. kor., małżonkę, na mocy przywileju Władysława IV z dnia 21 lipca 1640 r. Wtedy to monarcha polski mieszkańców obdarzył prawem magdeburskiem, nadał osobną pieczęć z wyobrażeniem Najświętszej Panny, dozwolił zaprowadzić zgromadzenie kupieckie i rzemieślnicze, wyznaczył ośm jarmarków do roku, targi tygodniowe i t. p. W kilka lat potem syn wspomnionej Katarzyny, Jan Zamojski ordynat, zmienił nazwisko Biały na Janów, na pamiątkę swego imienia, a król Jan Kazimierz przywilejem 10 czerwca 1653 r. w Janowie datowanym, już mko Białę mianuje świeżo nazwanym Janowem, które z powodu przechodu różnych wojsk, morowem powietrzem dotknięte, ogniem i mieczem zniszczone, chcąc podnieść, nakazał omijać swojemu wojsku i rozmaitemi nadaniami wynagrodził.

Dziedzice też ordynatowie Zamojscy w różnych czasach udzielali potem Janowowi wiele swobód i funduszami opatrywali, mianowicie wyżej wspomniany Jan Zamojski w r. 1664, Marcin wojewoda. bracławski w r. 1687, który do dawniejszych trzy nowe jarmarki dodał, dozwolił mieszkańcom pobierać targowe i inne opłaty na rzecz miasta. Toż uczyniła i Anna Zamojska 1696 r.; ordynat Jan w roku 1770 i 1777, Aleksander r. 1792, Andrzej r. 1793 i w. i. Przywileje te po większej części ze zmianą czasu uchylone lub odebrane zostały. Miasto też przedtem było daleko ludniejsze i dobrze zabudowane. Kwitnęły w niem rozmaite rzemiosła, a mianowicie słynęły.

istniejące tu do r. 1831 fabryki cienkiego sukna, które wielki miały odbyt i zatrudniały przeszło 360 osób; po wypadkach owego roku zupełnie upadły. Istnieje tu wspaniały kościół z wysokiemi wieżami, poklasztorny po dominikanach wystawiony przez rodzinę Zamojskich w r. 1650, słynący cudownym obrazem Najświętszej Panny, zdawna tu przy źródle objawionej, do którego niegdyś bardzo liczne zgromadzenia ludu ściągały i ściągają w dnie 8 września; przy kościele tutejszym istnieje od dawna zwyczaj w porze przedwieczornej uderzania w duży dzwon 9 razy za poległych pod Warną.

W Janowie znajduje się kilkadziesiąt starych domów, zbudowanych na wsch. sposób, to jest niemających z frontu okien, tylko drzwi w półksiężyc z góry wycięte. Istniała tu widocznie osada jeńców tatarskich, o czem dotąd świadczą nazwiska niektórych mieszczan np. Ałałajka i t. d. Opis Janowa i rysunek kościoła podał Tygod. Ilustrowany (r. 1870, Nr. 135), rysunek pomnika Kościuszki (r. 1880, Nr. 17). W r. 1880 w miesiącu czerwcu J. został dotknięty klęską pożaru, zgorzało około 100 domów; obecnie miasto odbudowuje się, w miejsce domów drewnianych wznoszą murowane, kryte materyałem niepalnym, blachą i tekturą smołowcową.

Powiat janowski w gub. lubelskiej utworzony został w 1867 r. z 1/3 części dawnego powiatu zamojskiego (dawny powiat zamojski 99,33 kw. Mil). Graniczy od północy z powiatami: lubelskim, krasnostawskim i nowoaleksandryjskim, od wschodu z krasnostawskim i biłgorajskim, od południa z biłgorajskim i Galicyą; na zachodzie Wisła odgranicza go od gubernii radomskiej. Obszar powiatu obejmuje 35,66 mil kw. (297,014 mr.); w powiecie mieszczą się 2 miasteczka, 4 osady (z dawnych miasteczek) i 250 wsi i kolonij. Powierzchnia pow. przedstawia rozległą wyżynę, wznoszącą się stopniowo od brzegów Wisły w kierunkach południowo-wschodnim i północno-zachodnim, stanowiącą część większą wyżyny lubelskiej. Wzniesienie jej wzrasta od 700 do 900 - 950 stóp nad poziom morza. Wzgórza te noszą najczęściej nazwy miejscowości, w których się znajdują, jako to: góry olbienckie, chrzanowskie i urzędowskie; te ostatnie około 950 stóp, stanowią najwyższy punkt w powiecie (myli się Joachim Szyc, w rysie geograficznym dawnej Polski, jak również i Baliński, uważając punkt ten za najwyższy w gubernii lubelskiej; najwyższym bowiem punktem w gubernii jest wieś Huta w powiecie krasnostawskim, 1050 stóp). Góra Chełma stożkowata; piaszczyste około Modliborzyc góry Sławiankami zwane; wapienne w Opolu nad Wisłą, zkąd prześliczny widok na rzekę i wsie galicyjskie. We wschodniej części powiatu a mianowicie W gminach Brzozówka, Chrzanów, :Modliborzyce i Kawęczyn, występują liczne wąwozy jary i rozdoły.

Co do geologicznej budowy występuje tu przeważnie formacya kredowa, ciągnąc się pasem stopniowo zwężającym się od północno-wschodu ku południo-zachodowi. Formacye trzeciorzędowe zajmują niewielką przestrzeń, rozpoczynając się w środkowej części powiatu w gminie Brzozówka (na pograniczu gm. trzydnickiej), ciągnąc się z północo-zachodu na południo-wschód, ku Modliborzycom, gdzie zwężone rozszerzają się następnie na granicy powiatu biłgorajskiego. Margle liasowe występują przeważnie w gminach dzierzkowickiej i urzędowskiej, tworząc trójkąt, którego wierzchołek stanowi Urzędów (zwane tu taj “Urzędowską Opoką”), boki zaś wsie: Wyżnica i Dzierzkowice. Margle te częściowo znajdują się również na wyżynach dotykających brzegów Wisły (w nizinie rzeki Struży). Najświeższe warstwy napływowe (wiślane) stanowią glebę doliny Wisły, piaski a pod nimi iły aluwialne

rozpoczynają się wąskim, następnie znacznie rozszerzonym pasem od zachodnio-południowej strony (przy wsiach Zabełczu i Kosinie) ku południowo-wschodniej, wchodząc w powiat biłgorajski. Głazy narzutowe; granitowe, znajdują się przeważnie około Urzędowa, wsi Wyźnicy i Księżomieszy; ogromne piaskowce, w lasach do Wierzchowisk należących i około rzeki Łysakowa, zaś około osady Annopola na gruntach przeważnie piaszczystych rozrzucone massy syenitów czy też syenito - granitów. Badania geologiczne w powiecie janowskim prowadzili: prof. Trejdosiewicz (ob. “Pam. Fizyograficzny” z r. 1881) i prof. Jurkiewicz (,,O miełowoj formacyi w lublinskoj gubernii”).

Gleba różnorodna: na gruntach piaszczystych w zachodnio-południowej i południowo-wschodniej części powiatu licha, żytnia (w obszarze tym znaczną przestrzeń zajmują lasy i bagna). Na gruntach piaszczysto gliniastych występujących częściowo w gminach: annopolskiej, dzierzkowickiej, gościeradowskiej, kosińskiej i urzędowskiej, przy silniejszej sterkoryzacyi udaje się pszenica; niewielkie przestrzenie gruntów marglistych stanowią ziemię bogatą pszenną. Zaś grunta gliniaste zajmujące resztę przestrzeni w powiecie wypada zaliczyć do ziemi pszennej II klassy; przy racyonalnem bowiem płodozmiennem gospodarstwie zasiew pszenicy daje rezultaty dobre. Glina tutejsza nosi nazwę glinki lubelskiej (z wyglądu podobna do glinki popielatką zwanej, uboższa od niej w części organiczne). Główną wadę tutejszej gleby stanowi mało przepuszczalne podłoże, albowiem pod warstwą rodzajną występują szaro-niebieskawe iły; przepuszczalność ta zmniejsza się w kierunku od północo-zachodu ku południo-wschodowi. Drugą wadę stanowią niewielkie wzgórki z glinką czerwonawą. Z powodu przymieszki wodanu tlenniku żelaza przez wypalenie tych miejsc wadę tę łatwo usunąć.

Największy obszar ziemi należy do ordynacyi Zamojskich, 18 folwarków, wszystkie wydzierżawione (lasy ordyn, w pow., ob. Kraśnik, leśnictwo kraśnickie). Majątków donacyjnych w powiecie janowskim 3: Dzierzkowice, Księżomiesz (dawne starostwo urzędowskie), Zakrzówek (dawniej własność Czartoryskich). Większe gospodarstwa rolne stopniowo podnoszą się; obecnie niemal w całkowitej kulturze majątki: Kępa, Potoczek, Popkowice, Olbiencin, Metelin, Wilkołaz dolny i Struża; w częściowej przeszło 25 majątków. Najniżej stoją pod względem kultury majątki poduchowne, stanowiące własność osób posiadających specyalne prawo nabywania tychże dóbr.

Główne produkta, wytwarzane przez większą własność, stanowią: rzepaki (na powiślu), pszenica, koniczyny, jęczmień, owies, żyto, kartofle i buraki cukrowe. U mniejszych właścicieli: żyto, jęczmień, tatarka, owies, kartofle i len, który w znaczniejszych ilościach sieją włościanie w okolicy Godziszowa i Kawenczyna. Zamożność włościan ogólnie biorąc zaledwie średnia; najlepiej się mają we wsiach ordynackich (przyczyniło się do tego wcześniejsze oczynszowanie w 1846-1848 roku), szczególniej zaś we wsiach Godziszowie i Wilkołazie, gdzie wielu z nich hoduje piękne konie. W przeciągu ostatnich lat 14 większa własność znacznie się zmniejszyła przez parcelacyą: całkowitemu rozczłonkowaniu uległy dobra: Chrzanów, Dąbrówka, Rudnik, Radwanówka, Osiny, Wola potocka, Stany, Potok wielki, Polchna górna, Polichna dolna i Świeciechów; częściowej parcelacyi z korzyścią dla większych gospodarstw: Popkowice, Bliskowice, Opoka, Liśnik mały, Grabówka, Olbiencin, Zdziechowice i Ostrów. Kolonistami są po największej części przybysze z Galicyi polskiego pochodzenia i włościanie miejscowi; tylko w Woli Potockiej i kolonii

Natalinie Niemcy.

Lasy pokrywające 1/3 część powiatu sprzyjają wytwarzaniu się licznych rzek, strumieni i błot. W południowo-wschodniej części powiatu powstają rzeki: Biała ma źródła w Godziszowie, przyjmuje poniżej osady leśnej (Pikule) dopływ Trzebesznę lub Zajemnę, bieży w kierunku z północo-wschodu na płd.-zachód, wpada około Łążka ordynackiego do Bukowny. Branwica bierze początek We wsi Branew, płynie równolegle do poprzedniej, również przez lasy, wpada do Bukowny pod wsią Momoty dolne. Czartosowa lub Czartowa, maleńki strumyk, bierze początek z błót leśnych około Szklarni, wpada również do Bukowny. Wszystkie te rzeczki z wiosną zabierają w części wody błót leśnych. Rzeka Bukowna ma źródła w pow. biłgorajskim zaś w pow. janowskim bieży przez niewielką przestrzeń w kierunku ze wschodu n. zachód, odgranicza niemal powiat od Galicyi, gdzie wkroczywszy wpada do Sanu. Oprócz powyżej wymienionych w lasach graniczących: z półn. z Łążkiem Zaklikowskim, Zaklikowem i Modliborzycami, ze wschodu z Janowem a z południa i zachodu z Galicyą, z błot noszących najczęściej nazwy miejscowości do których na leżą. jak np. błota: stojeszyńskie, zdziechowickie i Sienielity błoto (nazwa specyalna), powstaje kilka strumyków, z których jeden nosi nazwę Moszków: inne o nieustalonych nazwach; wszystkie bieżą. w kierunku z północo- wschodu na południo-zachód, wkraczają do Galicyi i wpadają do Sanu.

Rzeka Łada ma źródła w Chrzanowie, bieży przez niewielką przestrzeń w pow. janowskim, wkracza w biłgorajski, gdzie uchodzi do Tanwi i wraz z nią wpada do Sanu w Galicyi pod Ulanowem. W środkowo wschodniej części powiatu w gminie Modliborzyce we wsi Wierzchowiska bierze początek rzeka Sanna; źródła jej biją z pod wzgórz lesistych, kierunek z północo- wschodu na południo-zachód utrzymuje się do Modliborzyc, gdzie tworząc kolano zmienia kierunek na zachodnio-północny. Długość jej wynosi wiorst 26. Rzeka ta z wiosną niesie bogate namuły; wody jej zużytkowano w nawodnieniu łąk w dobrach: Wolica, Lute i Potoczek. Oprócz kilku strumieni bez nazwy we wsi Potoczku przyjmuje strumyk Potok zwany, mający źródła we wsi Potok Stany, zaś o wiorst 6 od swego ujścia przyjmuje dwa znaczniejsze dopływy Karasiówkę i Tuczyn; wpada do Wisły na gruntach do dóbr Opoki należących. Ujście jej w zimie stanowi dogodną przystań dla berlinek.

W środkowej części powiatu w gminie trzydnickiej we wsi Olbiencinie bierze początek rzeczka Tuczyn u źródeł zwana Olbientką. Źródła jej biją z pod wzgórz wapiennych na 600 stóp wyniesionych nad poziom morza, długość jej wynosi 18 wiorst, kierunek z płn.- wschodu na południo-zachód utrzymuje się stale. Na wiosnę i po zlewach znacznie wody jej wzbierają. Oprócz źródeł nad jej korytem położonych, które wody jej powiększają, przyjmuje w Lipniku dużym strumień Zimnowodą zwany; w Gościeradowie zaś strumień bez nazwy, mający źródła w lesie Dąbrową zwanym Tuczyn wpada do Sanu pod Janiszowem, większą połowę swej drogi licząc od źródeł bieży przez malowniczą okolicę. Rzeka Karasiówka ma źródła we wsi Rzeczycy księżej, o wiorst 6 od źródeł Tuczyna, na wiosnę znacznie wzbiera; kierunek z północo-wschodu na południo-zachód utrzymuje do Zdziechowic, gdzie tworząc kolano zmienia kierunek na zachodnio-północny; oprócz kilku strumyków bez nazwy, we wsi Węglinie przyjmuje najznaczniejszy dopływ rz. Jędrzejówkę, wpada do Sanu pomiędzy wsiami Kosinem i Janiszowem, o pół wiorst od ujścia. Tuczyna. W pierwszej połowie swej drogi bieży przez najwięcej malowniczą okolicę w powiecie. Rzeczka

Jędrzejówka ma źródła we wsi Trzydniku na łąkach torfiastych, długość jej wiorst 10, kierunek z północo-wschodu na południo-zachód.

Rzeka Struża ma źródła we wsi Sładkowie, gm. Brzozówka, o wiorst 4 od źródeł :Bystrzycy; przerzyna wzdłuż gminę dzierzkowicką, wkracza następnie w powiat nowoaleksandryjski i pod Józefowem wpada do Wisły (rzeka ta mylnie na karcie wojenno-topograficznej nazwana Wyżnicą). Kierunek jej z południo- wschodu na północo-zachód utrzymuje się stale. W nizinie rzeki Struży najwięcej łąk w po wiecie janowskim, przeszło 1000 morgów. Rzeka Struża ma liczne dopływy, z których najznaczniejszemi są: strumyk Źródliska, wpadający pod Kraśnikiem; strumyk Wyżnica mający źródła we wsi Budzynin; rzeka Urzędówka 18 wiorst długości, źródła jej pomiędzy wsiami Wolą Rudnicką i Wilkołazem, u źródeł bez nazwy, dalej w Popkowicach zwana Suką, wlewa się do Struży w Dzierzkowicach dwiema odnogami. Rzeczka ta zmienia ustawicznie swój kierunek aż do przedmieść urzędowskich zkąd bieży już stale z północo-wschodu na południo-zachód.

Rzeka Podlipie ma źródła w Bokach, gminie urzędowskiej wkracza w powiat nowoaleksandryjski, wpada do Struży pod Prawnem. Kierunek jej z północo-wschodu na południo-zachód. W północo-wschodniej części powiatu we wsi Sulowie, gminie Zakrzówek, ma źródła pod znacznemi wzgórzami rzeka Bystrzyca, najznaczniejszy dopływ Wieprza; wpada do niego w powiecie lubartowskim, zaś w powiecie janowskim przebiega 10 wiorst przestrzeni; w nizinie jej w Zakrzówku wyborne łąki. W północnej części powiatu bierze początek kilka strumyków bez nazwy. około wsi Kłodnicy; mają one swoje ujście do rzeki Chodla w powiecie lubelskim. Wisła na przestrzeni 24 wiorst odgranicza powiat janowski od gubernii radomskiej, przyjmuje w janowskim jedyny dopływ rzekę Sannę; w nizinie Wisły bogate łąki i wyborna gleba, niedająca się częstokroć zużytkowywać z powodu sporów serwitutowych. Dawne koryto Wisły, zwane Łachą Wiślaną, obfituje w ryby.

Najuboższą pod względem wód w powiecie jest gm. Brzozówka. Niezależnie od błót leśnych powyżej opisanych, w Chrzanowie szlacheckim występują błota zwane Ładą; zajmują, przeszło 100 mr., stanowią prawdopodobnie pozostałość po niegdyś tu istniejących jeziorach; pomiędzy wsiami Rudnikiem i Wilkołazem około 100 m. błot zwanych Jazami. Jak w Chrzanowie tak i tutaj poławiają się ryby. W lesie wilkołaskim jezioro bez nazwy 4-morgowej przestrzeni, głębokie stóp 20. W dalekiej przeszłości w nizinie rzeki Struży, począwszy od Kraśnika aż do Dzierzkowic, istniały ogromne stawy; szereg ich zajmował przeszło 1000-morgową przestrzeń; świadczą o tem duże groble na łąkach kraśnickich, oraz we wsiach: Wyżnicy, Wyżniance i Dzierzkowicach (że stawy te istniały i nosiły nazwę królewskich ob. Dzierzkowice, przywileje wybrańców). Ostatnim śladem tych stawów był duży słynny z wybornych szczupaków staw wyżnianecki, przed paru laty zniesiony. Obecnie w pow. janowskim znajduje się przeszło 50 stawów i kilkadziesiąt sadzawek. Rybołówstwo w wielu stawach i sadzawkach sztucznie zaprowadzone, na szczególniejszą jednak uwagę zasługuje w Potoczku, gdzie umiejętną ręką z nieużytków i błot stworzono cały szereg sadzawek obficie zarybionych; dalsze prace w tym kierunku ciągle się prowadzą i z czasem stanowić będą jedno z najlepiej urządzonych rybołóstw w kraju.

Lasy stanowiące według wykazów urzędowych 1/3 część powiatu, 90000 mr; w rzeczywistości zaś 1/4, 75000 mr., w znacznej części należą do ordynacyi

Zamojskich. Lasy rządowe należą do nowoaleksandryjskiego leśnictwa, z prywatnych zaś największe przestrzenie leśne należą. do dóbr: Gościeradów około 10000, Dzierzkowice, Zdziechowice, Modliborzyce, Stojeszyn, Boiska, Sosnowa-Wola, Opoka i Zakrzówek W 1879 r. rozpoczęto w dobrach Potoczek i Zdziechowice na znacznych przestrzeniach zalesiać nieużytki i urządzać lasy istniejące; również urządzają lasy, dobra: Moniaki. Popkowice, Lute, Wolica i Olbiencin.

Przemysł fabryczny, jakkolwiek mało rozwinięty, pod względem wysokości cyfry rocznej produkcyi ustępuje li tylko powiatowi lubelskiemu. Z fabryk znaczniejszych znajdują się tutaj: zakłady żelazne w Irenie 600000 rs. produkcyi rolnicznej. Cukrownia w Zakrzówku 150000 rs. Dwie fabryki mączki kartoflanej w Potoczku i Jakubowicach 30000 rubli (produkcya ta znacznie z czasem się zwiększy; chwilowy bowiem zastój należy przypisać zmianie właściciela), huta szklanna 9000 rs., dwie fabryki sukna w Janowie 7000 rs., 3 garbarnie 10000 rs., 4 gorzelnie 60000, goździarnia w Zaklikowie 10000 rs., 5 browarów 20000 rs., 2 terpentyniarnie w Rudkach i Dzierzkowicach 9000 rs., papiernia 1500 rs., 2 fabryki miodu 1500 rs., oprócz tego znajduje się kilka pieców wapiennych, kilkanaście cegielni, młynów, wiatraków i tartaków przeszło sto; ogólnie więc roczna prodnkcya dochodzi do 1,000,000 rs.

Dwa główne trakty przerzynają powiat pierwszy lubelsko-wiślany wiorst 44, w tem drogi bitej 26 wiorst od granicy pow. lubelskiego do Annopola nad Wisłą.; drugi janowsko-kraśnicki wiorst 28, w tem drogi bitej w. 20; dalej przedłuża. się ten trakt ku granicy pow. biłgorajskiego wiorst 10, w tam drogi bitej w. 3. Droga. bita istnieje. jeszcze na przestrzeni od Zaklikowa do Ireny w. 3; w ogóle więc dróg bitych w powiecie w. 54. Drogi 2-go, rzędu zwyczajne z Urzędowa do Annopola, Bełżyc i Kraśnika (dawny trakt pocztowy) i z Annopola do Józefowa nad Wisłą. Drogi gminne w znośnym stanie, jakkolwiek wiele czasu i robocizny marnuje się częstokroć przez nieumiejętne kierownictwo. Przed 2-ma laty istniał projekt przeprowadzenia dróg bitych z Ireny do Zawichosta nad Wisłą oraz dopełniania traktów lubelsko-wiślanego i janowsko- kraśnickiego. Przedsiębiorstwa tego miano dokonać prywatnym funduszem na rachunek funduszów szosowych gubernialnych, zkąd przedsiębiercy mieli częściowo wycofywać wyłożony kapitał; projekt ten dotychczas nie uzyskał zatwierdzenia władzy.

Z miejscowości historycznych w powiecie jak Kraśnik, Urzędów i inne będą pod właściwemi literami.

W przeszłości w dzisiejszym pow. janowskim miały tu swoje posiadłości dawne rodziny: Kraśnickich, Rzeczyckich, Bobowskich, Wierzbickich, Zaklików, Górków, Gorajskich, Tenczyńskich. Olelkiewiczów, Słuckich, Wybranowskich, Rejów, Moszyńskich i Myszkowskich. Pod względem etnograficznym na tak niewielkiej przestrzeni 35,66 mil ciekawe dają. się widzieć różnice; innym jest typ nadwiślanina, innym mieszkańca środkowej i północnej części powiatu. We wsi Wilkołazie np. mężczyźni odznaczają się silną wspaniałą budową; największy ztąd procent rekrutów. Po linii ciągnącej się od Blinowa na Wierzchowiska aż po Chrzanów, Godziszów i Kawęczyn t. j. w wschodniej części powiat n typy tutejsze cokolwiek zbliżone do mieszkańców powiatu biłgorajskiego, rusinów.

Mieszczanie i mieszkańcy osad (dawnych miasteczek) przedstawiają również wybitne różnice; pochodzi to prawdopodobnie ztąd, że niemal wszystkie te miejscowości rządziły się prawem magdeburskiem, otrzymując je w różnych epokach, a wraz z niem obcych przybyszów, którzy, choć łączyli się z miejscową ludnością i całkowicie polonizowali, to jednak, pod względem typu, względnie swój specyalny charakter utrzymali. W 1879 r. było ludności 75676, w tem mężczyzn 36663, kobiet 39013; podług stanów: szlachty 717, duchownych 30, mieszczan 4052, handlarzy 5620, mieszkańców osad (dawnych miasteczek) 6740, kolonistów 5624, żołnierzy dymisyonowanych i ich rodzin 1496, obcych poddanych 1774 i włościan 52669.

Podług wyznań katolików 65569, żydów 8275, w tem kobiet 4262, mężczyzn 4013, prawosł. 1614 (3 parafie: Janów, Otrocz i Branew; 2- ostatnie byli unici, w tem męż. 813, kob. 801) i protestantów 223. Pod względem sądów gminnych powiat dzieli się na 4 okręgi: 1) gościeradzki,2) popkowicki, 3) potocki i 4) janowski. Gmin 13: Annopol, Brzozówka, Chrzanów, Dzierzkowice, Gościeradów, Kawęczyn, Kosin, Modliborzyce, Trzydnik, Urzędów Wilkołaz, Zaklików i Zakrzówek. Dekanat janowski dzieli się na parafie: Batorz filia w Bożej Woli, Borów, Boiska, Boby, Dzierzkowice filia w Księżomierzy, Gościeradów, Janów, Kraśnik, Modliborzyce, Popkowice, Potok Wielki, filie Blinów i Rzeczyca Ziemiańska, Swieciechów, Urzędów, Wilkołaz, Zaklików i Zakrzówek. Najstarszym jest kościół w Potoku na początku XIV w. wzniesiony, najpiękniejszym kraśnicki po klasztorze kanoników regularnych. Według wykazów urzędowych przestrzeń powiatu 297014 mr. dzieli się na: ziemi ornej 163228 mr., lasów 90000 m., bagna, rzeki i drogi 8000 m., nieużytki i krzaki 20612 m., ogrody 7904 m., łąki 9160. W rzeczywistości zaś przestrzeń ziemi ornej co najmniej wynosi 178000, lasy zaś nie więcej nad 75000 m.; w wielu bowiem miejscowościach znaczne przestrzenie leśne zamieniono na żyzne niwy. W ciągu 3 lat od 1870-1873 przeciętny wysiew wynosił pszenicy 3300 czetw., zebrano 10330 czetw.; żyta 22000, zebrano 70000 czetw. Obecnie wysiew pszenicy co najmniej wypada podwoić, w miarę bowiem postępu gospodarstw większych i krudowania lasów coraz znaczniejsze przestrzenie obsiewane są pszenicą.

Pod względem roślinności powiat tutejszy nie przedstawia wybitnej różnicy od innych okolic królestwa; zachowały się tu jednakże w lasach ordynackich w północno-wsch. części powiatu około wsi Szatarki, modrzewie w znaczniejszej ilości, zaś w płd.-zach. części powiatu lasy bukowe, należące w części do ordynacyi, w części zaś do dóbr Wierzchowiska i Pasieka. W południowo-zachodniej części powiatu po nad granicą galicyjską w lasach ordynackich około wsi Lipy nierzadko spotyka się jesiony, klony i wiązy, również rosną one w lasach sąsiadujących z poprzednie mi do dóbr Stojeszyna należącemi.

Szkółek początkowych w powiecie znajduje się 22, budzą one jednakże mało zaufania pomiędzy ludnością. wiejską, w ogóle chętną. i pragnącą nauki. Głównemi portami zbytu produktów rolnych do niedawnego czasu były (i dzisiaj są dla drzewa) osada Annopol i wieś Janiszów naprzeciwko Zawichostu. Obecnie po otwarciu kolei nadwiślańskiej zboże odstawia się przeważnie do Lublina lub też do Konopnicy, najbliższej stacyi, oddalonej od Kraśnika, środkowego punktu powiatu, o wiorst 36. *Aleksander Mikuliński*

45.) **J.,** wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. i par. Garbów (ob.).

46.) **J.,** osada przedtem mko nad rz. Krzywką, o 2 W. od Bugu, pow. konstantynowski, gmina i par. Janów (zwany Podlaski lub Biskupi). Odl. 228 w. od Warszawy, o 76 w. od Lublina, o 8 w. od Konstantynowa. Połączony drogą bitą z Białą (19 i pół wiorst) gdzie stacya droga żel. j Warsz. Teresp. Posiada kościół par. murowany, przedtem katedralny, szkołę dwuklasową, męzką i takąż żeńską, dom schronienia dla starców i kalek, st. pocztową, sąd gminny okr. I-szego i urząd gm., zarząd rządowego stada koni.

W 1827 r. było tu 228 dm. i 1380 mk.; w 1861 roku 217 domów i 1960 mieszkańców (448 żydów); obecnie zaś 210 dm, 2976 mk. i 3943 mr. ziemi do osady należącej. Pierwotnie była to wieś Porchów zwana, którą W r., 1423 Witold, wielki ks. lit., darował kościołowi katedralnemu łuckiemu. Za rządów pierwszego biskupa Andrzeja ze Spławki, czyli Spławskiego, a w. ks. Zygmunt takową donacyą, w r. 1437 zatwierdził. Na mocy powyższych przywilejów, biskup łucki Jan Losowicz (Joczowicz) wś tę zamienił w r. 1465 na miasto i od imienia swego przezwał J., nadał prawa chełmińskie, oznaczył czynsz z gruntów, wyrabiać i szynkować piwo za. pewną opłatą dozwolił, polowania w lasach, łowienia ryb w rzece Bugu, pod warunkiem utrzymywania i reperowania grobel w tychże dobrach. W r. 1497 król Aleksander Jagielończyk, będąc jeszcze W. Ks. Lit., nadał nowemu miastu trzy jarmarki, król Zygmnnt I potwierdził ów przywilej, a król August II w r. 1730 dodał czwarty.

Od niepamiętnych czasów w J. biskupi łuccy mieli swoją, rezydencyą, tak iż został prawie drugą, ich stolicą, ztąd niemal każdy starał się o dobry byt miasta i 1icznemi obdarzał je swobodami. Istnieją, też rozmaite w tym względzie nadania: z r 1503 biskupa Albrychta Radziwiłła, Bernarda Macieiowskiego z r. 1589, Jędrzeja Gembickiego z r. 1654, Tomasza Leżeńskiego 1673 i wielu innych, które oblatowane są. w aktach brzeskich, terespolskich i mielnickich. Seminaryum tutejsze założył i uposażył w r. 1685 biskup Stanisław Witwicki. Tu zmarli biskupi łuccy: Franciszek Kobielski, Antoni Wołowicz i znakomity historyk polski Adam Naruszewicz, wszyscy trzej w J. pochowani. Ostatni po drugim podziale kraju osiadł nawet zupełnie tutaj i na krok się do śmierci nie oddalał. Wtedy to i miasto przeszło na własność rządową.

Przed r.1575 było ono ludne i pięknie zabudowane, gdy podług śladów archiwalnych, liczono w niem przeszło 500 domów, wtedy zaś całkiem spaliło się; drugi pożar w r. 1620 wynikły, także zniszczył je ze szczętem. Szwedzi zrabowali w r. 1757 zdobyli zamek biskupi i zabrali akta dyecezyi łuckiej tu przechowywane i archidyakonatu brzeskiego od r.1469 spisywane. Wprawdzie wypędził Szwedów z J. Paweł Sapieha wojewoda wileński ale z upadku już się nie podźwignęło.

Kościołów jest tu trzy, z tych najznaczniejszy były katedralny, przedtem parafialny i kolegialny pod wezwaniem św. Trójcy, założony został w r. 1428 przez Witolda, w. ks. litewskiego, który gdy w kilkadziesiąt lat potem zgorzał, Paweł Aligmont ks. Holszański. biskup łucki, na nowo go w r. 1522 odbudował, w ostatku w r. 1714 biskup Aleksander Wychowski założył teraźniejszy, którego budowę drugi po nim biskup Stefan Rupniewski w r. 1728 dokończył. Kiedy po r. 1818 w królestwie utworzono nową dycezyą podlaską, a J. wybrany na rezydencyą biskupów, kościół

ten wyniesiono do godności katedralnego, lecz dopiero odnowiony czyli przyozdobiony został przez księdza Benjamina Szymańskiego w roku 1859, wtedy także i otrzymał sprowadzone tutaj z Rzymu relikwie św. Wiktora męczennika. Znajdują się w niej groby biskupów łuckich, a między nimi i znakomitego dziejopisa Adama Naruszewicza, zmarłego 6 lipca 1796 r.; żaden jednak niema nagrobku, prócz Franciszka Kobielskiego.

Drugi kościół księży dominikanów pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela, założony w r. 1465 przez biskupa Jana Lasowicza; klasztor przez bisk. Stan. Gomolińskiego, po spaleniu się w czasie ostatniej wojny szwedzkiej, zbudowany dopiero został ze składek i jałmużny, zbieranych od r. 1790 do 1801, za staraniem przeora, księdza Gronostajskiego. Trzeci parafialny b. grecko-unicki, drewniany, pod wezwaniem śś. Kosmy i Damiana, wystawiony w r. 1840 na miejscu dawniejszego, ze starości upadłego a erygowanego w XVI w. przez biskupa łacińskiego łuckiego Jerzego Falczewskiego. Należał do dek. łosickiego. Jest tu jeszcze kaplica na cmentarzu murowana.

Z gmachów świeckich znaczniejsze są dwie oficyny murowane, wznoszące się na miejscu zwanem zamkiem biskupim, gdyż w istocie niegdyś do niego należały. Zamek zaś dawniejszy, kiedy stał w całości, był wystawiony na górze, w czworobok wałami otoczony i wystającemi w narożnikach bastyonami wzmocniony. W tych to oficynach mieszkał i w nich umarł biskup Naruszewicz; od roku1818 przeznaczone na biura wydziału stada rządowego koni i mieszkania niektórych urzędników zakładu. Dalej stoi oficyna murowana, przeznaczona na mieszkanie biskupa podlaskiego, która złączona jest z innem zabudowaniem murowanem, w którem się mieścił konsystorz i mieszkania kanoników, oraz seminaryum rzymsko-katolickie.

Dyecezya podlaska została zniesioną w 1866 i wcieloną, do lubelskiej. Par. J. dek. konstantynowskiego ma 3100 dusz. Opis J. i pamiątek po Naruszewiczu podał Tyg. Illust. (z 1876. N. 15). Gm. J. graniczy z gm. Bohukały, Pawłów i Rokitno liczy 2934 mk. rozl. 4383 mr., sąd gm. okr. I i st p. w miejscu; w skład gm. wchodzą: Janów osada, Kozioł i Zabrowarny. Dek. J. b. dyec. podlaskiej miał 12 par.: Janów, Knychówek, Kożuchówek, Łosice, Niemojki, Paprotna, Przesmyk, Rusków, Sarnaki, Skrzeszew, Sokołów, Wyrozęby; 2 filie: Hadynów, Wierów; oraz dominikanie w .Janowie. Dobra rządowe J. składają się z os. Janów, folwarku Wygoda nomenklatur: Hutkowice, młynów: Kozioł, Międzybrowarny, Pozamkowy i Zaborek, Wsi Pawłów, Buczyce, Bubel, Ostrów i Wajków. Podług opisu z r. 1856 rozległość ogólna wynosiła mr. 10,069.

S **Janów** 1.) miasto pow. gub. lubelskiej. W r. 1897 miał 7927 (4740 męż., 3187 kob.). Powiat janowski miał 117,683 mk. (59,819 mężczyzn, 57,864 kob.). Dane te dostarczone zostały przez spis jednodniowy, dnia 9 lutego 1897 r. Wedle wykazów urzęd. z 13 stycznia 1897 r. było w mieście 6491 mk., a w powiecie 118,105. Kobiety przewyższały liczebnie ludność męzką.

2.) **J.,** dawniej J. Biskupi, mstko, centr powiatu konstantynowskiego gub. siedleckiej, miał w r. 1900-6790 mk. Mieści się tu zarząd powiatu, który w r. 1900 miał 123,211 mk. W r. 1676 mstko dawało pogłówne od 212 mieszczan i 32 żydów. W r. 1890 było

3720 mk., w tej liczbie 548 praw. i 1939 żydów. Ob. Podlasiak J. K. „Janów Biskupi”.

Janowiec, os. nad rz. Wisłą, naprzeciw Kazimierza, pow. kozienicki, gm. Oblassy parafii Janowiec, poczta w Zwoleniu. Odl. 42 w. od Kozienic. Posiada kościół paraf. murowany, szkołę elem., ochronkę i dom schronienia starców i kalek, 4 jarmarki, targ co niedzielę. W 1827 r. było tu 129 dm. i 861 mk ; w 1827 r. było 920 mk. (330 żydów); obecnie 118 dm. (17 mur.), 1142 mk. i 2060 mr. ziemi do mieszczan należącej.

Miejsce to pierwotnie było wsią Serokomlą zwane, należącą do Piotra Firleja, kasztelana wiślickiego, który otrzymał w r. 1537 przywilej Zygmunta I na osadzenie miasta, zwać się mającego Janowiec. Monarcha ten obdarzył wtedy mieszkańców prawem niemieckiem, ustanowił targi tygodniowe i 3 jarmarki. Jędrzej Firlej, kasztelan lubelski, spisał w r. 1580 szczegółowo prawa i powinności mieszczan, udzielił rozmaite swobody, oznaczył czynsze i daniny, miary i wagi, rzemieślników od nich uwalniając, nadal miastu pieczęć z wyobrażeniom wieży na skale, z 2-ma lewartarni.

Pod J. w r. 1606 rokoszanie pod wodzą Zebrzydowskiego, woj. krak. zebrali się by stawić opór wojskom królewskim, lecz senatorowie ubłagali Zygmunta III, aby się nakłonił do umowy, w skutek czego Zebrzydowski przeprosił króla, a rzecz całą odłożono na sąd sejmowy.

Szwedzi w r. 1656 złupili J. i spalili do szczętu. Po wygaśnięciu rodziny Firlejów miasto przeszło w posiadanie Tarłów, potem Lubomirskich, w r. 1780 stało się własnością Piaskowskich.

Główne znaczenie J. stanowił zamek, wzniesiony na wyniosłej kamienno-wapiennej górze, z takiegoż kamienia zbudowany, a nad całą panujący okolicą, której dotąd są największą ozdobą jego wspaniałe ruiny. Zamek ten wystawił wspomniany Piotr Firlej, człowiek uczony i “wielki budownik”, jak go nazywa Paprocki, w pierwszych latach XVI wieku. Był to gmach ogromny, zbudowany w czworogran, z obszernemi dziedzińcami, na podobieństwo zamku królewskiego w Krakowie. Obejmował ten zamek siedm sal wielkich a pokojów 98, miał piękne malowidła na ścianach, szczególnie w pokojach lewego frontowego narożnika, marmurowe posadzki, kominki i kolumny, przedstawiające oku wspaniały obraz zamożności dawnych swych mieszkańców. Dotąd jeszcze w pokoju umieszczonym w południowej baszcie widać piękno rzeźby i sztukaterye.

Obszerne sklepione suteryny mieściły kuchnie, w głąb idące lochy służyły za piwnice, w których według podania mają się ukrywać niezmierne: skarby. Po Firlejach, przy końcu XVI stulecia, posiadała ten zamek można rodzina Tarłów; od nich zaś w spadku familijnym przeszedłszy do Lubomirskich. przybrał tę ostateczną postać jakiej dziś ruinę tylko postrzegamy. Wtedy i przyległości wielkich dóbr, ogrodami, zwierzyńcami i kilku ładnemi budowlami ozdobione zostały. J., jak wszystkie owych wieków zamki był stolicą obszernego klucza, który rozciągał się o kilka mil w około i do jednego należał pana. Zygmunt III gościł tu w r. 1591.

W czasie pierwszej wojny szwedzkiej J., niedostateczną załogą opatrzony, zdobyli Szwedzi dnia 7 lutego 1656 r. i zwyczajem swoim zburzyli i spalili. Wkrótce atoli

Lubomirscy do dawnego przywrócili go stanu. W nim to mieszkał znany w dziejach Jerzy Lubomirski, marszałek wielki kor. i hetman polny koronny, jedna z najznakomitszych postaci za panowania Jana Kazimierza. Michał Korybut, chcąc obecnością swoją zachęcić szlachtę do skorszego ciągnienia przeciw Turkom, zjechał tu w połowie sierpnia 1672 r., i dopiero gdy nadeszła wiadomość o zdobyciu Kamieńca i posuwaniu się nieprzyjaciela w głąb kraju, wyruszył ztąd do obozu pod Gołębiem. Tu, w czasie wojny domowej w r. 1716 bawił August II i traktował ze związkowymi o ustąpienie wojska saskiego z kraju, a zgodziwszy się na zawarcie pokoju, był obecnym jak niedaleko ztąd przeprawiały się jego hufce przez Wisłę, wracając do Saksonii.

Ostatecznie ozdobiony i odnowiony był ten zamek przez Marcina Lubomirskiego, sławnego z awanturniczych przygód swojego życia, który średniowiecznemi wybrykami i hulankami straciwszy cały ogromny majątek przodków, w końcu zmuszony był sprzedać J. wraz z zamkiem w r. 1783 Piaskowskiemu, podkomorzemu krzemienieckiemu. Nowi właściciele, mniej zamożni a może mniej dbali, nie mogli go długo w należytym staniu utrzymać, a ostatni dziedzic zamku starania Piaskowski zmarł tutaj w 1803. Po śmierci jego, gmach przez następnych dziedziców opuszczony, począł upadać, w latach 1809 i 1813 wszystko żelaztwo i drzewo z niego wydobyto i na inny obrócono użytek, pozostały tylko same mury, dziś jeszcze zdumiewające swoim ogromem i okazałością.

W samem miejscu znajdujący się, parafialny kościół murowany jest także pomnikiem budownictwa z początku XVI wieku, fundacyi Firlejów. W r. 1539, kiedy przyjęli oni wyznanie kalwińskie, Jan Firlej, wojewoda ruski, kościół ten na zbór przemienił i szkoły przy nim założył. Powrócił go katolikom i bogatemi sprzętami przyozdobił Stanisław Tarło, starosta sochaczewski. w r. 1599, i tam jego obok żony popioły spoczywają jak o tem świadczy piękny nagrobek z łacińskim napisem. W skarbcu kościelnym jest pięknej roboty krucyfiks ofiarowany w r. 1625 przez miejscowego proboszcza ks. Wawrzeńca Reklewskiego, a przez niejakiego Jana Gosławskiego zrobiony, oraz kielich starożytny, dar Abrahama Świderskiego.

Przywilej fundacyjny J. zamieścił M. Baliński w Bibl. Warsz. (1841 r. T. IV. str. 645). Opis i widok ruin podał Tyg. III. (z 1868 r. Nr. 26). Par. J. dek. Kozienieckiego, daw. zwoleńskiego, 6153 dusz posiada.

Według Tow. Kred. Ziem. dobra J. Składają się z folw. J. nad Wisłą, Oblassy, Manyż, attynencyi Pomysłów, Nadbrzeże, osady J., wsi Oblassy, Łaguszew, Ignaców, Łowiecko i Helenów; od Radomia w. 50, od Kozienic w. 42, od Zwolenia w. 20, od Kazimierza w. 2. Rozl. wynosi m. 2516; folw. Oblassy i Manyz, grunta orne i ogrody m. 441; folw. Janowiec nad Wisłą grunta orne i ogrody m. 250, łąk m. 140; ogółem wykazano: wody m. 15, lasu m. 1290, zarośli m. 310, nieużytki i place m. 20, osady karczemne 20; bud. mur. 12, drewn. 32, płodozmian 12-polowy. Gorzelnia, wiatrak, dwa piece wapienne i cegielnia, pokłady torfu i kamienia wapiennego. Osada Janowiec osad 189, z gruntem m. 1434; wś Oblassy os. 33, z gruntem m. 225; wś Łaguszew os. 25, z gruntem m. 660; wś Ignaców os. 25, z gruntem m. 285; wś Ławiecko os. 26, z gruntem m. 545; wś Helenów os. 17, z gruntem rn. 266. Oprócz powyżej wymienionych realności rozprzedano kolonistom na zupełną, własność m. 2220; nazwa powstałych nomenklatur nie jest wiadomą. *Br. Ch., A. Pal.*

Jarczew 1.) wś i folw., pow. łukowski, gm. Jarczów, par. Wilczyska. W 1827 r. było tu 23 dm., 169 mk.; obecnie 46 dm., 376 mk. Dobra J. składają się i folwarku Jardów i Lis, od Siedlec w. 42, od .Łukowa w. 28, od Żelechowa w. 4. Rozl. wynosi mr. 5234; folw. J. grunta orna i ogrody mr. 830, łąk mr. 190, pastwisk mr. 143, wody mr. 6, lasu mr. 3380, nieużytki i place mr. 176, razem mr. 4725. Bud. mur. 13, drewn. 29, płodozmian 13-polowy. Folw. Lis grunta orne i ogrody mr. 186, łąk mr. 230, pastwisk mr. 25, wody mr. 3, nieużytki i place mr. 65, razem mr. 509. Bud. drewn. 19, płodozmian 9-polowy. Gorzelnia, browar, tartak, młyn wodny, wiatrak, cegielnia, smolarnia, pokłady torfu, stawy, sadzawki i struga bez nazwy przepływa stroną północną. Wieś J. osad 54, z gruntem mr. 226; wś Dwornica osad 20, z gruntem mr. 291; wś Nowy Świat osad 22, z gruntem mr. 127; wieś Gotołazy osad 27, z gruntem mr. 422; wieś Giermanicha osad 29, z gruntem mr. 347; wś Antonówka osad 5, z gruntem mr. 63; wś Zawalina osad 8, z gruntem mr. 119; wś Stara Huta v. Mysłonin osad 24, z gruntem mr. 336; wś Feliksin osad 19, z gruntem mr. 321; wś Podosie otad 28, z gruntem mr. 452; wś Teodorów osad 12, z gruntem mr. 206; wś Kasyldów osad 20, z gruntem mr. 305. Gmina J. graniczy z gm.: Gułów i Mysłów, ma 3175 mk., rozl. 5928 mr.; należy do s. gm. okr. I w Miastkowie Kościelnym, st. p. w Żelechowie i urząd gm. we wsi Podosin. W gminie znajduje się: huta szklana, gorzelnia, młyn. W skład gm. wchodzą: Antoniówka, Dwornia, Feliksin, Gołełazy, Hermaniska, Jarczew, Kasyldów, Lis, Nowy-świat, Podosie, Stara buta, Teodorów i Zawalina.
2) **J.,** ob. *Jardów*.

Jarczów, osada, przed 1868 r. miasteczko, pow. tomaszowski, gm. Jarczów, par. rzym. kat. Chodywańce; posiada cerkiew dawniej unicką z drzewa, kancelaryą gminną, bóżnicę nowobudującą się z drzewa. Oprócz bardzo rozległego rynku wogóle przedstawia stan ubóstwa i na nazwę miasteczka nie zasługuje, ma domów 32, mk. 328, w tej liczbie 286 żydów, a 17 katol.; gruntu piaszczystego mr. 9; jest tu 2 krawców, 3 szewców, l mechanik, l rymarz. Wieś J. przy osadzie t. n. położona ma cerkiew i szkółkę. Ludności 391 dusz, w tej 219 kat.; grunta włość, mają 493 mr., dymów 43, tkaczy 3, kołodziej 1. Grunt borowina i piasek w mniejszej części; sławny tu jest browar piwny. We wsi tej jest dwór i folwark, budynki w połowie murowane; gruntu dworskiego 620 mr. Dobra jarczowskie własność Antoniego Makomaskiego rozciągają się nad pasem granicy Galicyi i zowią się Jarczów-Jezierna; składają się z folw. Jarczów, Korczynia, osady młynarskiej Żeliszki i Lucenie, tudzież osady J., wsi Korczyn, Żyłki i Jadany. Fading opisu z r. 1866 rozl. wynosi mr. 2484, grunta orne i ogrody mr. 1128, łąk mr. 154, lasu mr. 800, zarośli mr. 290, pastwisk mr. 64, nieużytki i place mr. 48. Osada Jarczów osad 83, z gruntem mr. 502; wś Korczyn osad 52, z gruntem mr. 451; wś Żyłki osad 12, x gruntem mr. 96; wś Jezierna osad 49, z gruntem, mr. 444. Gmina J. należy do sądu gm. okr. III w Łaszczowie, st. poczt, w Tomaszowie, ma 13,715 mr. obszaru i 3724 mk.(1867 r.).
2.) **J.,** ob. *Jarczew*. *X. S. S.*

S **Jarczów**, osada miejska, pow. tomaszowski. Powstała na obszarze wsi Korhinie al. Korczyn. Utrzymała miano od nazwiska dziedziców Korhinia, Jarczewskich. W r. 1876 płaci ze wsi Korhinie, Jarczewski od 5 łan., 5 zagrodn., 4 kom.

Jarczówek, wś, pow. łukowski, gm. i par. Stanin. W 1827 r. było tu 13 do., 147 mk.; obecnie 16 dm., 167 rak., 348 mr. obszaru.

Jarentowice, dawniej *Jarontowice*, wś nad Wisłą z prawego brzegu, pow. nowo-alaksandryjski, gm. Kamień, par. Wilków. W XV w. należała do par. Chotcza po drugiej stronie Wisły w pow. kozienickim i była wsią królewską (Długosz II, 567). Obecnie ma 71 mk.

Jarocha, rz. w pow. tomaszowskim. Poczyna się pod wsią Księżostawy, płynie na wschód przez Komarów, Perespę i pod Czermnem wpada z lew. brzegu do Huczwy (ob.). Długa 16 wiorst. *J. Bl.*

Jarosławiec 1.), wieś, pow. hrubieszowski, gm. Jarosławiec, par. Uchanie. Jest tu cerkiew dla ludności rusińskiej, b. filia gr. katol. parafii Uchanie, erygowana 1640 r. przez Władysława IV. Sąd gminny okr. I. Wieś ta należy do Towarzystwa rolniczego hrubieszowskiego (ob. Hrubieszów) i wchodziła w skład dóbr Staszyca. Posiada 1292 mr. roli i 3238 mr. lasu. W 1827 r. 47 dm. i 356 mk. Gm. J. należy do s. gm. okr. I. w miejscu, st. poczt, w Wojsłowicach, ma 16502 mr. obszaru i 6460 mk. (1867).

Jarosławiec, wś, pow. hrubieszowski. W r. 1564 należy do par. rz.-kat. w Hrubieszowie, posiada cerkiew, 6 łan., 8 zagrodn., 2 komorn., popa. R. 1565 w ststwie hrubieszowskim, miała 24 kmieci na półłankach, 8 wolnych, którym już wolność się kończyło, karczmarz, woźny, pop. Ogółem zł 41, gr. 8.

Jarosławiec 2.) **J.,** wś i folw., należący do dóbr Horyszów polski (ob.). pow. zamojski, gm. Zamość, par. Sitaniec. Leży przy trakcie zamojsko-hrubieszowskim, na wschód od Zamościa o w. 7. Z tej wsi liczącej obecnie dm. dwor. 5, włośc. 40. mk katol. 335, prawosł. 32, razem 367 dusz i posiadłości włośc. 1014 mr., pisał się poeta polski Karol Baliński. *T. Żuk.*

Jaroszewice 3.) J. lub Jaroszowice, wś pow. lubelski, gm. i par. Bełżyce, nad Bystrzycą. W 1827 r. było tu 22 dm., i 123 mk. Folw. Jaroszowice z przyległością Korytowszczyzna, Piątakowizna, Ulatowizna i wsią Jaroszewice od Lublina w. 20, od st. poczt. Bełżyce w 2. Rozl. wynosi mr. 690, grunta orne i ogrody mr. 636, łąk mr. 23, nieużytki i place mr. 31. Bud. mur. 3, drew. 10, płodozmian 12 polowy, są pokłady kamienia wapiennego. Wś Jaroszewice osad 30, z gruntem mr. 360. *Br. Ch.*

Jaśki 2.) J., wś i folw., pow. radzyński, gm. Biała, par. Radzyń, o 9 w. od Radzynia. W 1827 r. było tu 11 dm., 45 mk., obecnie 13 dm., 207 mk. Rozl. folw. wynosi mr. 601, a mianowicie: grunta orne i ogrody mr. 218, łąk mr. 41, pastw. Mr. 3, lasu mr. 325, nieużytki i place mr. 13. Bud drew. 6. Wś J osad 8 z gruntem mr. 5.

Jasiennik stary i **J.** nowy, wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Krzeszów. W 1827 r. J. stary liczył 24dm., 208 mk.

Jasionka 7) **J.-** ruska, wś, pow. radzyński. gm. Milanów, par. Parczew. W 1827 r. było tu 19 dm. i 92 mk., obecnie 23., dm., 112 mk. Folw. J.-ruska z wsią J. -ruska i Zaniówka od Radzynia w. 23, Parczewa w. 2. Rozl. wynosi mr. 1423, grunta orne i ogrody mr. 482, łąk mr. 157, pastwisk mr. 11, lasu mr. 730, nieużytki i place mr. 35. Bud. drewn. 16, płodozmian 7-polowy, pokłady torfu. Wś J. -ruska osad 16, z gruntem mr. 210; wś Zaniówka osad 33 gruntem mr. 677. W roku 1874 oddzieloną została

nomenklatura Bierzla z gruntem mr. 220.

Jaślików, wś, pow. krasnostawski, gmina i par. Krasnystaw. W 1827 r. było tu 31 dm., 264 mk. Folw. Jaślików lit. A, od Lublina w. 44, od Krasnegostawu w. 8. Rozległ wynosi mr. 497, grunta orne i ogrody mr. 393, łąk mr. 9, pastwisk mr. 19, lasu mr. 63, nieużytki i place mr. 13. Bud. mur. 2. drewn. 11, pokłady kamienia wapiennego. Wieś J. osad 9, z gruntem mr. 90. Folw. Jaślików lit. B D. rozl. wynosi mr. 329, grunta orne i ogrody 254, wody mr. 11, lasu mr. 64. Bud. drewn. 8. Folw. Jaślików lit. G C E, powstały z części zwanych Przyjałkowszczyzna, Rutkowszczyzna, Kozirynek i Chmielowszczyzna z wsią, Jaślików G C E, rozl. wynosi mr. 225, grunta orne i ogrody mr. 221, nieużytki i place mr. 4. Bud. drewn. 10. Wieś J. osad 9, z gruntem mr. 42.
A. Pal.

Jasnosz, młyn i kol., pow. łukowski, gm. Wojcieszków, par. Rydoryż. Ma 1 dom, 6 mk., 90 mr. obszaru. Por. *Burzec*.

Jastków 1.), wś nad rzeką Dyską, powiat lubelski, gm. Jastków, par. Garbów; odl. 10 w. od Lublina. Jest tu gorzelnia, produkująca za 21,000 rs. rocznie; niegdyś sławny browar. W 1827 r. było tu 41 dm., 327 mk. Wspomina tę wieś Długosz (II, 541) jako dziedzictwo Grota h. Rawa. Część jej zwana Jastkowa Dąbrowa lub Opatki należała do klasztoru w Sieciechowie (Dług. III, 271). Gm. J. należy do sądu gm. okr. IV w Wieniawie, poczta w Lublinie, liczy 20,801 mr. obszaru i 4023 mk. (1867 r.). Dobra J. składają. się folw. J. i Wygoda, tudzież wsi J. i Skorupniki. Podług opisu z r. 1867 rozległość dworska. wynosi mr. 1918. Wieś Jastków osad 52, z gruntem mr. 1050; wś Skorupniki osad 44, z gruntem mr. 450.

S **Jastków**, wś, pow. lubelski. Pierwotnie trzy oddzielne wsi t. n. w par. Garbów, należały do klasztoru sieciechowskiego, wedle dokum. Z r. 1252. Zajęte następnie przez Rawitów, pomimo wszczętego przez klasztor procesu i przychylnego dla klasztoru wyroku, w sądzie ziemskim lubelskim, pozostały włością szlachecką. Za Długosza włada tu czterech braci h. Rawa (L. B., III, 270)

Jaszczów, wieś i folw., pow. lubelski, gm. Jaszczów, par. Milejów. Leży przy drodze żel. nadwiśl. o 7 w. od Minkowic ku Trawnikom, na trakcie ku Łęczny nad Wieprzem. W 1827 r. było tu 40 dm. i 251 mk. Gmina J. należy do sądu gm. okr. III we wsi Mełgiew, st. poczt. Piaski, ma 18213 mr. obszaru i 4182 mk. (1870). W pobliżu wsi są ślady zamczyska na górze niegdyś istniejącego, również groby aryańskie, grunt żyzny. Dwór z ogrodem, folwark, obfitość lasów, starodrzewia, własność jenerałowej Kickiej. Dobra J. składają się z folw.: Jaszczów, Starościce, Natalin. Białka. i Ludwinin v. Wola. Białecka.; wsie: Jaszczów, Białka, Zgniła Struga, Starościce, Wólka Białecka. Rozl. wynosi m. 6023, folw. Jaszczów grunta orne i ogrody m.454, łąk m. 369, pastw. m. 1()7, wody m. 2840, lasu m. 1024, nieużytki i place m. 21, ra:zem m. 2358, bud. mur. 3, drew. 19; folw. Starościce grunta orne i ogrody m. 229, łąk m. 84, nieużytki i place m. 5, razem m. 317, bud. drew. 8; folw. Natalin grunta orne i ogrody m. 436, łąk m. 9, pastw. m. 6, nieużytki i place m. J 1, razem m. 463, bud. drew. 4; folw. Białka grunta orne i ogrody m. 258, łą.k m. 22, pastw. 58, wody m. 1873, lasu m. 592, zarośli m. 22, nieużytki i place m. 15, razem m. 2841, bud. drew. 12; folw. Ludwinin V. Wola Białecka grunta orna i ogrody m. 86, łąk m. 18, pastw. m. 3, wody

m. 5, zarośli m. 30, nieużytki place m. 1, razem m. 143, bud. drew. 5. Gorzelnia, cegielnia, piec wapienny, młyn pływak, pokłady kamienia wapiennego i opoki. Wieś Jaszczów osad 56, z gruntem m. 518; wś Białka osad 28, z gruntem m. 343; wś Zgniła Struga osad 9, z gruntem m. 124; wś Staroszczyce osad 28, Z gruntem m. 272; wś Wólka. Bielecka osad 9, z gruntem m. 259. *Br. Ch.*

S **Jaszczów**, wś, pow. lubelski. W r. 1437 „Pelka de Jaszczów" odstępuje bratu swemu „Zlbank" zwanemu „sacerdotem ruthenicum alias popu et eum ecclesia et super quo idem sacerdos sedet" (Kod. dypl. pol., III. 412). Dziedziców J. spotykamy też w dokum. z r 1475 i 1477. W reg. pob. z r. 1531 podana w par. Piaski. ul,. Kicka Nat. „J. pod względem archeol." (Wiad. arch.. t. IV. 1882 r).

Jatutów, wś, pow. zamojski, gm. i par. Łabunie, o pół mili od Zamościa; ma 37 dm., 384 mk., w tem 372 r. l., ludność rolnicza, 1 kowal, 1 tkacz. Gruntu 522 mr., lasu 72 mr., gleba popielatka. Roku 1827 było 28 dm 208 mk. *X. S. S.*

S **Jatutów**, r. 1504 Jatultow. wś. pow. zamojski. W r. 1564 mają tu dwa działy Witkowscy, wś należy do par. Zdanów. Obecnie istnieje tu wielki browar, własność ordynacji Zamojskich, cegielnia parowa wyrabiająca klinkier, własność rządowa, dwie kaflarnie, fabryka powozów, mydlarnia, fabryka gilz, zakład wyrobu narzędzi rolniczych.
Jawidz, wś, pow. lubartowski, gm. Zawieprzyce, par. Bystrzyca. W 1827 r. było tu 63 dm. i 525 mk.

S **Jawidz**, wś nad Wieprzem, pow. lubartowski. Należała w XVI w. do Ożarowskich. Po śmierci Benedykta zabitego w J., majątek rozpadł się na cząstki (Paprocki, Herby, 547).

S **Jaworów** 2.) J, wś i folw. pow. nowo-aleksandryjski, gm. i par. Żyżyn. W 1827 r. było tu 10 dm., 85 mk.

S **Jaworzec**, wś w par. Włostowice (około Puław). W dok. z r. 1254 śród posiadłości klasztoru zwierzynieckiego. Już za czasów Długosza znikła, podobno przez Wisłę zniszczona.

Jazy, błota zajmujące około 100 mr. w pow. janowskim, między Rudnikiem i Wilkołazem.

Jaźwin, os., pow. bialski, gm. Sitnik. Ma 1 dm.. 4 mk.

Jaźwiny 4.) J., wieś i folw., pow. łukowski, gm. Miastków, parafia Borowie. W 1827 r. było tu 15 dm., 143 mk.; obecnie 27 dm., 190 mk. i 428 mr. obszaru. Folw. należy do dóbr Borowie.
6) J., wś, pow. bialski. Gm. Sidorki, par. Biała. Nie pomieszczona w spisie urzędowym w Pam. Kniżce za 1877 r.

Jedlanka 4.) **J.,** wieś, pow. włodawski, gm. Uścimów, par. Ostrów. Ma 39 dm., 421 mk., 1182 mr. obszaru. Należy do dom. Uścimów, niegdyś do ststwa parczewskiego.
5.) **J.,** wś, pow. łukowski, gmina Prawda, par. Tuchowicz. W 1827 r. było tu 33 dm. i

193 mk., obecnie 34 dm., 272 mk., 1916 mr. obszaru.

Jedlanka v. *Jedlina* rz. Wypływa zpod wzgórz pomiędzy Krasnem a Lejnem w pow. włodawskim, płynie ku północy przez Maszłuchy, za któremi przyjmuje z prawego brzegu strumień płynący od jeziora pod wsią Lejno; płynie dalej przez Drozdówkę i Jedlankę, gdzie rozdziela się na dwa ramiona; jednem płynie w stronę półn. zach. przez młyny Królik, Rudka. Kozera, Gościeniec i uchodzi do jeziora Tulnickiego przez które przepływa Tyśmienica czyli jest przytokiem tej ostatniej z praw. brz. Drugiem płynie ku północy do tegoż jeziora. Długa 15 wiorst. *J. Bl.*

Jedlinki, wieś, pow. biłgorajski, gm. i par. Potok górny. W 1827 r. było tu 21 dm., 135 mieszk.

Jedlonka 1) rzeka. Pod nazwą Piwonii wypływa z jez. Łukie w pow. włodawskim, w dobr. Zawadówka. Por. *Górznica*.

Jeleniec 4.) **J.,** wś i folw., pow. łukowski, gmina Stanin, par. Tuchowice, o 5 w. od Łukowa. W 1827 r. było tu 34 dm., 258 mk., obecnie 37 dm., 265 mk. i 1841 mr. obszaru. W spisie wsi urzędowym (Pamiat Kniżka siedlec, gub. za 1877 r.) mylnie podany jest pod nazwą Ełmiec. Wspomina te wieś Długosz (II, 559). Jest tu klasztor pobernardyński drewniany, w którym przecież nigdy nie było więcej nad dwóch księży mszalnych i jednego braciszka bez nowicyatu. Klasztor ten i kościół przy nim erygował 1771 r. dziedzic Ant. Jezierski. Później J. należał długo do Dmochowskich. Fol. J. rozl. m. 1401, grunta orne i ogrody m. 493, łąk m. 300, pastw. m. 70, lasu m. 423, zarośli m. 109. wody m. 2, place m. 4, bud. mur. 10, drewn. 6, pokłady torfu, młyn wodny i staw. Wieś Jeleniec osad 36, z gruntem m. 572.
Jelita, os., pow. hrubieszowski, o 6 w od Hrubieszowa ku Zamościowi, w dobrach Podhorce, nad Huczwą. R. 1882 powstała tu fabryka narzędzi rolniczych.

Jelnica, wś, pow. radzyński, gm. Misie. par. Międzyrzec. W 1827 r. było tu 50 dm., 225 mk., dziś 47 dm., 264 mk. i 906 mr. obszaru. Tu prawdopodobnie urodził się Marcin Matuszewicz, autor głośnych „Pamiętników", tak ciekawych dla dziejów wieku XVIII-go.

Jeziorna 4.) **J.,** wieś, pow. tomaszowski, gm. Tomaszów, par. rzym. kat. Tomaszów, przy samym pasie gran. Galicyi położona, o 3 w. od Tomaszowa, śród lasów z jednej i drugiej strony granicy ciągnących się, o pół mili od Narola w Galicyi. Folw. ma gruntu ornego 804 mr., licząc i łąki. Lasu dobrego budulcu sosnowego 212 mr., gorzelnia, własność Antoniego Makomaskiego. W tej wsi mieszka straż graniczna; włościanie mają gruntu ornego i łąk 433 mr., dymów 58, ludność 469 dusz, w tej liczbie 429 kat.; w ogóle gleba urodzajna, mimo że piaszczysta; często tu padają grady; ludność oprócz roli i zarobku, jako w pobliżu miast, nie zajmuje się rzemiosłem, oprócz 2 gonciarzy, 1 kowala, innych niema.

2.) **J.,** rzeka, poczyna we w pow. konstantynowskim, z kilku strumieni płynących od Kamionek, Plewisk, Sawic górnych i małych, łączących się w pow. Mokotowskim pod Knychówkiem: płynie ku północy przez Szczeglatyn i pod Starzewicami, na zachód Drohiczyna, wpada z lewego brzegu do Bugu. Długa 12 w. (Mappa hydrogr.).

Jezioro 3.) J., wieś nad jeziorem, pow. radzyński, gmina Suchowola, par. Czemierniki. W 1827 r. było tu 24 dm., 178 mk.; obecnie 37 dm., 326 mk. i 690 mr. obszaru. Przy wsi tej leży jezioro bez nazwy, rozległe 203 mr., z głębokością do 20 stóp. Wody jego odchodzą do rz. Tyśmienicy.

Jeziory 3.) **J.,** wś, pow. łukowski, gm. Gołąbki, par. Łuków, o 4 w. od Łukowa. W 1827 r. było tu 13 dm., 80 mk., obecnie 14 dm., 113 mk. i 672 mr. obsz. Folw. Jeziory rozl. wynosi mr. 540, grunta orne i ogrody mr. 172, łąk mr. 55, pastw. mr. 64, lasu mr, 133, zarośli mr. 110, nieużytki i place mr. 4; bud. drew. 9; w niektórych miejscowościach są pokłady torfu. Folwark ten w roku 1874 oddzielony od dóbr Gołąbki (ob).
4.) **J**-*Sobienie*, wś, ob. *Sobienie-Jeziory*.

Jeżów 9.) **J.,** wieś, pow. lubelski, gm. i par. Chodel (ob.). W r. 1827 było tu 5 dm. i 30 mk. folw. J. rozl. wynosi m. 478, grunta orne i ogrody m. 341, łąk m. 48, pastw. m. 3, wody m. 3, lasu m. 4, zarośli m. 64, nieużytki i place m. 15, bud. drew. 6. Rzeka Chodlica przepływa, są pokłady kamienia wapiennego. Folw. ten w r 1878 oddzielony od dóbr Chodel i Ratoszyn. *Br. Ch.*

Jędrzejówka 2.) **J.,** wś. pow. zamojski gm. Goraj, par. Radzięcin. Leży o 39 w. na, zachód od Zamościa, i o 6 i pół w. na wschód od gm. W 1827 r. było tu 34 dm i 189 mk. Obecnie liczy 33 dm., 241 mk. kat. i 574 mr. ziemi. Położenie równe, gleba żytnia, uprawa roli zwyczajna. Podług atlasu J. A. Jabłonowskiego (Londyn 1772 r.) J. posiadała przy końcu XVII w. kościół, z którego dziś i śladu nie pozostało.
3.) **J.,** wś, pow. tomaszowski, gmina Miętkie, par. Nabróż.
4.) **J.,** pow. biłgorajski, ob. *Andrzejówka*

Jędrzejówka, rz., dopływ rz. Karasiówki w Węglinie w pow. janowskim (ob.), ma źródła w Trzydniku, długa 10 w., płynie z płn.-wsch. ku płd. zach.

Joanin 2.) **J.,** folw., powiat krasnostawski, gm. Rudnik. par. Gorzków. Niezamieszczony w spisie miejscowości gub. lubelskiej (Pam. Kniżka 1872).

Joanówka, wś i folw., pow. zamojski, gmina Zamość, par. Sitaniec. Leży o 11 w. od Zamościa na północo-wschód. ma dm. dwor. 4. włość. 9, ludn. katol. 18 i prawosł. 42, razem 69 mk.; posiadł, dwor. 398 mr., włośc. 17 mr. Folw. 1874 r. oddzielony od dóbr Sitno.

Jonaki lub *Junaki*, *Janiki*, wś i folw., pow. janowski, gra. Kaweczyn, par. Janów. Spis urzędowy z 1872 r. podaje tylko nazwę: Janiki. Spis z 1827 r. i Zinberg Jonaki.

Jonnik albo *Jonniki*, wieś, pow., łukowski, gm. i par. Stanin. W 1827 r. było tu 8 dm., 55 mk., obecnie 24 dm., 226 mk. i 953 mr. obszaru. Należała do dóbr Gąska.

Józefek 1.) uroczysko, pow. radzyński, gm. Suchowola, par. Parczew, 1 dom, 6 mk., 2 mr. ziemi. 2.) **J.,** uroczysko, pow. bialski, gm. Sitnik, 1 dom, 4 mk., 190 mr. obszaru.

Józefin 9.) **J.,** wś, pow. janowski, gm. Zakrzówek, par. Boża Wola.
10.) **J.,** folw., pow. janowski, gm. Kosin, par. Świeciechów.
11.) **J.,** folw., pow. chełmski, gm. Turka, par. Chełm, 361 mr. rozl., 10 bud. Do folw. J. zaliczano wsie: Kamieniec, Ignatów, Udalce, Maciejów.
12) **J.,** folw.. powiat chełmski, gmina Cyców, parafia Puchaczów.
13.) **J.** -majdan, wieś, pow. chełmski, gm. Krzywiczki, par. Chełm.
14.) **J.,** wieś, pow. chełmski, gm. Pawłów. Niezamieszczona u Zinberga.
15.) **J.,** wś, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn. Niezamieszczony w spisie urzędowym z 1872 r.

Józefinów, folw., pow. łukowski, gm. Radoryż, par. Okrzeja.

Józefków 3.) **J.,** wś. pow. bialski, gm. Sitnik. par. Biała. Nie zamieszczony w spisie urzędowym miejsc, gub. siedl. z 1877 r.

Józefów (nad Wisłą), osada, przedtem miasteczko, na praw. brzegu Wisły, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Rybitwy, par. Józefów. Odl. od Warszawy 177 w., od Lublina 56 w. od Puław 49 w., leży przy trakcie pocztowym z Opola do Annopola, pod 51 °2’30.”4 sz. i 19° 29’33.”1 dług. Posiada kościół murowany, synagogę, szkołę początkową, stac. pocztową. W 1827 r. liczono tu 130 dm. i 1115 mk.; w 1861 r. było 142 dm. (113 murow.) i 1714 mk. (1454 żydów). Obecnie ma około 50 dm. murow., 140 drewn. i 1917 mk. Opoka kredowa, na której mieści się J., dostarcza taniego materyału do budowy domów; ludność trudni się rolnictwem, rybołóstwem i przewoźnictwem na Wiśle, żydzi drobnym handlem, 55 kramów. Było przedtem wsią Kołczyn zwaną, którą Andrzej Potocki, kasztelan krakowski, przywilejem wydanym dnia 25 marca 1687 roku na miasto zamienił, a, król Jan III Sobieski takowy dnia 5 kwietnia 1688 roku zatwierdził; podobnież uczynił i król August II dnia 31 maja 1710 r. Według pierwotnego nadania miasto miało prawo wybudowania sobie łaźni i woskobojni, z których dochody, równie jak z kramów około ratusza, były mu przyznane. Niemniej miało wolność palenia wódki, warzenia piwa, sycenia miodu i szynkowania nim, za pewną opłatą dworowi, oraz wolny wrąb do lasu. Wszystkie te nadania z czasem uchylone zostały. Istniał tu do ostatnich czasów klasztor ks. bernardynów; kościół poklasztorny jest obecnie filialnym, erygował go 1727 r. Józef Potocki wojewoda kijowski. Ob. rysunek ratusza w Kłosach Nr. 844. Dawna par. J. należała do dek. chodelskiego.

Dobra J. nad Wisłą, podług wiadomości zaczerpniętych z roku 1870 składały się z folwarków głównych: 1) Kołczyn i attynencyi Nietrzeba; 2) Nieszawa z attynencyami Pocześnie, Studnicko i Maryampol; 3) Chróślina. z attynencyą folwark Górny v. Owczarnia, oraz miasta Józefów i wsi niżej wymienionych. Rozległość ogólna wynosi mr. 10,083 a mianowicie: folw. Kołczyn z attynencyami grunta orne i ogrody mr. 907, łąk mr.169, wody mr. 120, lasu mr. 1622, nieużytki i place mr. 47, w osadach karczemnych i innych mr. 25, razem mr. 2890. Folw. Nieszawa z attynencyami grunta orne i ogrody mr. 1275, łąk mr. 60, pastwisk mr. 306, wody mr. 500, lasu mr.

2020, nieużytki i place mr. 30, w osadach mr. 20, razem mr. 4211; folw. Chróślina z attynencyami, grunta orne i ogrody mr. 898, łąk mr. 130, pastwisk mr. 90, wody mr. 169, lasu mr. 1500, zarośli mr. 150, nieużytki i place mr. 30, w osadach mr. 15, razem mr. 2982. W całych dobrach jest bud. mur. 19, drewn. 89, gospodarstwo zaprowadzone 4-polowe. Rzeka Wisła stanowi granicę zachodnią, nadto dwie rzeczki bez nazwy przepływają, na których jest 5 młynów wodnych, 2 tartaki; są dwa jeziora i 3 stawy, 2 gorzelnie, browar i cegielnia. Miasto Józefów nad Wisłą osad 212, z gruntem mr. 243; wieś Kołczyn osad 23, z gruntem mr. 398; wś Wólka Kołczyńska osad 14, z gruntem mr. 272; wś. Rybitwy osad 23, z gruntem mr. 642; wś Nieszawa osad 17, z gruntem mr. 342; wś Basonia osad 38, z gruntem mr. 892; wś Bór osad z gruntem mr. 602; wś Chróślina osad 79, z gruntem mr. 1078; wś Chróślanka osad 61 z. gruntem mr. 872; wieś Idalin osad 33, z gruntem m. 517; wś Wandalin osad 72, gruntem mr. 1419; wś Spławy osad 5, z gruntem mr. 27. *A. Pal.*

Józefów (ordynacki), osada., przedtem mko, nad rz. Nepryszką, pow. biłgorajski, gm. Aleksandrów, par. Józefów. Odl. 252 wiorst od Warszawy, 100 w. od Lublina, 55 wiorst od Zamościa, 63 od Rejowca. Posiada kościół par. drewniany, sąd gminny okr. IV, dom schronienia dla starców i kalek, synagogę, 22 kramy, st. pocz. w Zwierzyńcu. W 1827 r. liczono tu 133 dm. i 1045 mk.; w 1861 r. było 166 dm. (20 mur.) i 911 mk. (656 żydów); obecnie ma 27 dm. mur., 94 drew., 1200 mk. J. leży na pokładach piaskowca białego, średnio ziarnowo skalistego, na nagrobki używanego. Jarmarków sześć.

Było dawniej wsią Majdan zwaną, którą ordynat Tomasz Józef Zamoyski, starosta grodecki, przywilejem d. 3 grudnia 1725 r. na miasto zamienił i od swego imienia Józefowem przezwał. Nadał on mu wtedy 4 jarmarki do roku, dozwolił palenia wódki, warzenia piwa i sycenia miodu za pewną opłatą, który to przywilej przez żadnego z monarchów nie był potwierdzony. Ordynatowie zaś późniejsi, swobody przedtem udzielone następnie sami znieśli. Tenże sam ordynat fundował tutaj w r. 1723 istniejący dotąd kościół drewniany na podmurowaniu, z dwiema wieżami, pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia N. M. Panny, który konsekrował dopiero w roku 1728 biskup chełmski Szaniawski. Była tu drukarnia hebrajska założona w r. 1824, która, przed laty bardzo czynna, dużo książek hebrajskich wydawała, lecz od czasu powstania i rozwinięcia się tego rodzaju drukarń w Warszawie, działalność jej znacznie się zmniejszyła. Są tu łomy kamienia ciosowego na gruntach wydzierżawionych przez ordynacyą. Pod J. zginął 24 kwiet. 1863 i pochowany Mieczysław Romanowski, zdolny poeta. Par. J. dek. biłgorajskiego dusz 3984. *Br. Ch.*

Józefów 78.) **J.** albo *Józwów* folw., powiat lubelski, gm. i par. Bychawa. Graniczy na południe z pow. krasnostawskim, na zachód i pow. janowskim, na północ i dobrami Gałęzów, na wschód z dobrami Wola Gałęzowska. Folwark dobrze zagospodarowany i zabudowany, własność Stefana Kowarskiego. Zawiera przestrzeni mr. nowopol. 600; w tej lasu mr. 230, przeważnie liściastego, urządzonego na 30-letnie poręby. Gruntów ornych mr. 370. Gospodarstwo na 260 mr. od wielu lat płodozmienne, 13-polowe. 10 mr. pod ogrodami i zabudowaniami; pozostających 100 mr. w czteropolówce: Grunt pszenny, przepuszczalny; gleba glinka szara lubelska. Folw. J. założony 1856 r. przez Józefa Przowłockiego.

79.) **J.,** wś, pow. lubelski, gm. i parafia Piaski.

80.) **J.,** wś i folw., pow. lubelski, gm. Jastków.
81.) **J.,** pow. lubelski, gm. i parafia Krzczonów.
82.) **J.,** folw., powiat lubelski, gmina i paraf. Mełgiew.
83.) **J.,** folw., pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Kurów.
84.) **J.,** folw., pow. janowski, gm. i par. Zaklików.
85.) **J.,** kol., pow. janowski, gra. Urzędów, par. Popkowice.
86.) **J.-**stany, folw., powiat janowski, gm. i par. Potok Wielki.
87.) **J.,** wieś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Horodło.
88.) **J.,** attyn. do Chorupnika, pow. krasnostawski.
89.) **J.,** folw. dóbr Dębica, pow. lubartowski.
91.) **J.,** wś, pow. łukowski, gm. i par. Tuchowicz. W 1827 r. było tu 18 dm., 144 mk; obecnie 22 dm„ 192 mk., 752 mr. obszaru.
92.) **J.,** wś, pow. łukowski, gm. i par. Serokomla. Ma 35 dm., 268 mk., 605 mr. obszaru. *Br. Ch*.

Józefówka 1.) wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Godów (ob.), par. Opole.
2.) **J.** albo Zemborzyce, os., pow. lubelski, gm. i par. Zemborzyce, 98 mr. rozl.
3.) **J.,** ob. *Józefówek*.

Juliopol 3.) J., kol, pow. radzyński. gm. Czemierniki. Jest tu szkoła elementarna. Ma 52 dm. 414 mk., 923 mr. ziemi *Br. Ch.*

Jurów, wś, pow. tomaszowski, gm. Jarczów, par. Chodywańce, o 2 mile od Tomaszowa, o pół mili od granicy, ma cerkiew b. unicką z drzewa, dymów 55 z ludnością 417 dusz; gruntu włościanie mają 699 mr. a 3 mr. łąki; czarnoziem i popielatka urodzajna. W tej wsi jest dwór murowany, z obszernym w pół dzikim ogrodem. Folwark ma ziemi ornej 469 mr., własność hr. Łosia. O pół wiorsty na wschód od tej wsi na łąkach (właściwie pastwiska) znajdują się wzniesienia zwane „Horodysko", na których był zamek, czego dowodem są ślady fundamentu; znajdują tam kółka od ostróg i inne rzeczy żelazne. W zamku tym opasanym fosą i wodą, bawił za Jana Kazimierza, w czasie wyprawy, król szwedzki Karol Gustaw; w następstwie zamek, napadany przez turków i tatarów, został zburzony. W 1838 wystawiany w pobliżu młyn, a miejsce po zamku do nieużytków zaliczone.

Jarów, r. 1578 *Juryow,* wś, pow. tomaszowski. Wspom. w dok. z r. 1453. W r. 1531 należy do par. rz.-kat. w Chodywańcach; r. 1578 własność wojew. Bełzkiego.

Jurydyka 3.) **J.** -grabowiec, pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec, W 1827 r. było tu 36 dm., 256 mk.

Jusaki, folw , pow. bialski, gm. Łubianka, par. Łomazy. Ma 4 dm, 37 mk., 60 mr. rozl.

Justynów 7.) J., kol., pow. lubartowski, gm. Rudno, ma kantorat ewangelicki. Nie zamieszczona ta miejscowość ani w spisie urzędowym (Pam. Kniżka lub. gub. z 1872 r.) ani u Zinberga.

Kaczorka albo *Kaczorki*, wieś i folw., pow. zamojski, gm. i par. Krasnobród, poczta w Zamościu. Odl. 28 w. na połud. od Zamościa, 6 w. od Krasnobrodu, przy trakcie ze Zwierzyńca do Tomaszowa. Leży w pięknej malowniczej dolinie leśnej, nad rzeczką przepływającą żyzne łąki. W lasach sąsiednich, bogatych w budulcowe drzewo, jest kilka maziarni, wyrabiających smołę. Oprócz sośniny znajduje się tu wiele buków, brzóz i grabów. Ludność przeważnie trudni się rolnictwem i hodowlą bydła. W 1827 r. było ta 20 dm, i 159 mk. i wtedy K. należała do parafii Sucha Wola. Obecnie liczy 16 dm., do 400 mk., w tem 116 kat.; 252 mr. obszaru.

Kadłubiska, wś, pow. tomaszowski, gmina Dołhobyczów, par. Oszczów o ćwierć mili od Dołhobyczowa, w pasie granicznym, ma 20dm., 156 mk. w tem 83 r. l.; 248 mr. gruntu, 13 mr. łąk, gleba popielatka. Folw. z pięknym ogrodem, własność Franc. Świeżawskiego, 387 mr. gruntu, 100 mr. lasu, ziemia żyzna. Dwór staroświecki, od dwóch wieków rezydencyja Świeżawskich, którzy w ziemi bełzkiej tradycyjnie urzędy sędziowskie piastują. *X. S. S.*

Kadzidło 2.) **K**. lub *Kadzidła*, wieś, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek. Ma 6 dm., 61 mk., 150 mr. obszaru.

Kadzinek, wś i folw., pow. chełmski, gm. i par. Rejowiec.

Kajetanka, wś i folw., pow. konstantynowski, gm. Pawłów, par. Janów, rozl. gruntów włościańskich mr. 306, dm. 9, ludn. 62; grunta folw. mr. 244. (U Zinberga pominięta). Por. *Derło*.

Kajetanów 9.) **K**., folw., pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Łańcuchów. *Br. Ch.*

Kajetanówka, 1.) folw., pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Bychawka.
2.) **K**., wś, pow. biłgorajski, gm. Puszcza Solska, par. Biłgoraj. Należała do dóbr Dyle (ob.).
3.) **K**., folwark. pow. krasnostawski, gm. i par. Wysokie.
4.) **K**., pow. hrubieszowski, gm. Białopole, parafia Dubienka. Niezamieszczona w spisie urzędowym (Pam. Kniżka lub. gub. z 1872 r).

Kalenie, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Markuszów. W 1827 r. było tu 18 dm., 120 mk. Wspomina ją Długosz (tom II, 572).

Kajków, folw., pow. konstantynowski. gm. Witulin, parafia Bordziłówka, rozległość mr. 148 (u Zinberga pominięty). *Rz.*

Kalenne, wś, pow. janowski, gm. Modliborzyce, par. Janów. .

Kalichowszczyzna, wś i folw., pow. bialski, gm. Międzyleś, par. Kodeń; odl. 10 w. od Wisznic. Ma 7 dm., 55 mk. i 250 mr. ziemi. Folw. należał do wisznickiego klucza Sapiehów.

Kalinka, *Kalinki*, wś i folw., pow. włodawski, gm. i par. Opole. W 1827 r. było tu 16 dm., 64 mk., obecnie 18 dm. 116 mk. i 1478 mr. obszaru: w tem 1239 mr. ziemi

dworskiej.

Kalinowice, ordynackie, rządowe i poklasztorne, trzy wsie i folw., pow. zamojski, gm. i par. Zamość, nad rz. Łabuńką, przy trakcie bitym 1-go rzędu z Zamościa do granicy austryackiej, odl od Zamościa w. 5; liczą K. ordynackie 21 dm., 259 mk. i 393 mr., posiadają wiatrak o 1 kamieniu; K, rządowe 9 dm., 83 mk. i 128 mr.; K. poklasztorne należały niegdyś do pp. szarytek w Zamościu i Szczebrzeszynie, dm. dwor. 2, włość. 2, razem 4 dm., 17 mk. i posiadł, dwor. 17 mr., a włość. 29 mr. Gleba ziemi nadzwyczaj urodzajna, wyłącznie pszenna, lasu brak, łąki obfite. Posiadają szkółkę początkową. Istniał tu browar wyrabiający za 8000 rs. W 1827 r. liczono ogółom 31 dm., 185 mk. *T. Ż.*
Kalinówka, 5) **K**., pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec. Nie zamieszczona w spisie miejscowości gub. lubelsk. (Pam. Kniżka w 1872 r.).
6.) **K.,** folw., pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par. Abramowice.

Kalinowszczyzna, przedmieście Lublina (ob. *Lublin*).

Kalinowy ług al. dół. wieś, pow. łukowski, gm. Łysobyki, par. Gułowska Wola. Ma 9 dm., 50 mk., 122 mr. rozl.

Kaliszany, 2.) **K.,** wś i folw. nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski, gm. Kamień, par. Piotrowin. W 1827 r. było tu 22 dm. i 140 mk., obecnie 243 mk. W XV w. była dziedzictwem Mikołaja Czajki h. Dębno (Długosz II, 562). Dobra K. składają się z folwarku K., Kopanina, Ostrów, attynencyi, Kępa Kaliszańska, las Ludomirów, wsi K. i Łopoczno. Rozl. wynosi m. 2750; folw. Kaliszany grunta orne i ogrody m. 384, pastw. m. 130, pod zabudowaniami m. 10, folw. Kopanina grunta orne i grody m. 218, pod zabudowaniami m. 2; folw. Ostrów grunta orne i ogrody m. 116, łąk m. 121, pastwisk m. 115; Kępa Kaliszańska grunta orne i ogrody m. 34. łąk m. 34, pastwisk m. 128; w osadach karczemnych i młynarskich gruntu m. 18, nadto lasu m. 973, zarośli m. 40, wody m. 347, w nieużytkach m. 82; bud. mur. 12, drewn. 18. Płodozmian 6-o i 7-polowy. Gorzelnia i wiatrak. W r. 1875 przeszło dla częściowych nabywców z przestrzeni leśnej m. 397 i w r. 1880 las Ludomirów m. 180. Wś K. osad 24, z gruntem m. 223; wieś Łopoczno osad 22, z gruntem m. 240.

3.) **K.,** wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Opole.

Kamelanka, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Irena, par. Gołąb.

Kamień 24.) **K.,** wś i folw, pow. nowoaleksandryjski, gm. Kamień, par. Piotrowin, odl. 35 w. od Nowo-Aleksandryi (Puław). Jest tu gorzelnia wyrabiająca za 75000 rs. do 120000 rs. (w 1879-80). W 1827 r. było tu 57 dm., 445 mk., obecnie liczy 401 mk. W XV w. była to wieś królewska (Długosz II, 512). Gm. K. należy do sądu gm. okr. V w Opolu, gdzie st. poczt., liczy 17307 mr. obszaru i 3729 mk. W skład gminy wchodzą: Braciejowice, Dół okrągły, Głodno, Grabowiec, Janiszew, Jarentowice, Kaliszany, Kamień, Kępa kaliszańska, Kępa Piotrowińska, Kopanina, Kosiorów, Las dębowy, Łaziska, Łopoczno, Niedźwiada, Ostrów, Piotrowin, Wyrwas, Zakrzew. Dobra Kamień na.d Wisłą składają się z fol. Kamień i Kopanina, wsi Kamień, Jarantowice, Grabowiec, Dół Okrągły i Las Dębowy. Rozl. wynosi m. 2100; folw. Kamień grunta orne i ogrody m. 739, łąk m. 74, lasu m. 478, nieużytki i place m, 363, razem 1655, bud. mur. 31,

drew. 20, płodozmian 14-polowy; folw. Kopanina grunta orne i ogrody m. 413, zarośli m. 23, nieużytki i place m. 9, razem m. 445, bud. mur. 3, drewn. 1, płodozmian 14-polowy. Od dóbr tych w r. 1872 oddzieloną została nomenklatura Wymysłów lub Wyrwas z gruntem m. 17. Wieś Kamień osad 84, z gruntem m, 640; wieś Jarantowice osad 7, z gruntem m. 126; wś Grabowiec osad 13, z gr. m. 198; wś Dół Okrągły osad 4, z gruntem m. 85; wieś Las Dębowy osad 45, z gruntem m. 633. Dobra Kamień, dawna własność Dębowskich, później Brzozowskich a ostatnio Domawskich, znalazły obecnie nowego nabywcę w osobie p. Cywińskiego. Kamień należy do najpiękniejszych majątków w pow. nowoaleksandryjskim, ma bowiem glebę pszenną, obfitość łąk nadrzecznych, a nadto znajduje się tu gorzelnia, na obszerną prowadzona. skalę.

25.) **K.,** wś i folw., pow. chełmski, gm. Turka, par. Chełm. Posiada cerkiew paraf. (b. unicką) dla ludności rusińskiej i paraf. dom modlitwy ewangelicki dla parafii liczącej 6000 dusz. Na jego miejsce ma być zbudowany kościół parafialny. W 1827 r. było tu 39 dm, 341 mk. K. par. ewangelicka należy do dyecezyi warszawskiej. Cerkiew par. r. gr. w K., erekcyi niewiadomej, 1751 przez dziedzica Olędzkiego odnowionej; obecna murowana z r. 1830. Dobra K. składają się z folwarków: Kamień, Józefin, Ignatów, nomenklatury Sewerynówka, attynencyi Arędy, wsi: Kamień, Józefin, Ignatów i Musiejów. Rozl. wynosi m. 3238; folw. Kamień grunta orne i ogrody m. 342, łąk m. 450, pastw. m. 13, wody m. 121, lasu m. 947, nieużytki i place m. 34, razem m. 1907, bud. mur. 6, drewn. 20; folw. Józefin grunta orne i ogrody m. 435, łąk m. 189, lasu m. 58, nieużytki i place m. 12, razem 694. bud. drew. 4; folw. Ignatów grunta orne i ogrody m. 133, łąk m. 82, wody m. 53, lasu m. 361, nieużytki i place m. 8, razem m. 637, bud. drew. 8. Piec wapienny, cegielnia, wiatrak, pokłady kamienia wapiennego, kredy, marglu. Wieś Kamień osad 37, z gruntem m. 1521; wś Udalec osad 6, z gruntem m. 25; wś Ignatów osad 11, z gr. m. 179; wś Musiejów osad 4. z gruntem m. 2.

26.) **K.,** wś, pow. łukowski, gm. Mysłów, par. Wilczyska. W 1827 r. było tu 9 dm., 73 mk.; obecnie 11 dm., 123 mk. i 212 mr. obszaru.
Kamieniucha, os., pow. chełmski, gm. Staw par. Chełm.

Kamienno Wola, wieś, pow. lubartowski, gm. Luszawa, par. Czemierniki. W 1827 r. było tu 20 dm., 145 mk.

Kamionka, 18.) wś, pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Łańcuchów.

19.) **K.,** os., przedtem mko, nad dwiema strugami bez nazwy, przy trakcie z Lublina do Łysobyk, pow. lubartowski, gmina i par. Kamionka. Odl. 25 w. od Lublina a 10 od Lubartowa. Posiada kościół par. murowany z XVI wieku, szkołę początkową, synagogę, sąd gm. okr. I, kasę wkładowo-zaliczkową, cegielnię, wiatrak, farbiarnię, dwie olejarnie. W 1827 r. liczono tu 162 dm. i 1680 mk., w 1861 r. było 234 dm. i 1553 mk. (231 żydów); obecnie liczy do 2200 mk., przeważnie rolnictwem się trudniących, 257 dm. Data założenia tu miasta niewiadoma. Już Kazimierz Jagiellończyk w 1469 r. nadał przywilej na dwa jarmarki w K. Zygmunt I i Zygmunt August rozszerzali przywileje na targi i jarmarki. Kościół par. b. dek. hrubieszowskiego, erekcyi Górków, niegdyś filia parafii Dyss. Należała K. do dóbr ordynacyi Zamojskiej, par. K. dek. lubartowski liczy 4950 dusz.

20.) **K.,** wieś nad Sanem, pow. biłgorajski, gmina i par. w Krzeszowie. Położona w pięknej pagórkowatej okolicy, tuż po nad granicą austryaoką, ma posterunek straży pogranicznej. Grunta pszenne, urodzajne, pastwiska obfite. Włościanie trudnią się uprawą ogórków, które sieją na polach i masami je sprzedają tak do Galicyi jak i miasteczek sąsiednich. Należy do dóbr ordynacyi Zamojskich, w okolicy brak lasów. Obok dworu piękny ogród owocowy i winnica obfitująca w różne gatunki wina, założona na górze pochylonej ku południowi. Do folwarku Kamionki należy mały folwarczek Łazy pod Krzeszowem położony. W 1827 r. liczono tu 65 dm. i 481 mk.

21.) **K.,** wieś włość., pow. łukowski, gm. Mysłów, par. Wilczyska. W r. 1827 było tu 17 dm., 123 mk., obecnie jest 16 dm., 132 mk. i 190 mr. obszaru.

22.) **K.,** wś j folw., pow. łukowski, gm. Miastków, parafia Borowie. Ma 8 dm., 257 mk. i 812 mr. obszaru, w tem 677 mr. folw.

2.) **K.,** wś. pow. biłgorajski. Wchodziła w r. 1589 w skład ststwa krzeszowskiego, miała 35 zagr. z rolą, karczmę, 2 kom. ubog., 1 rzem. Graniczy z Krzeszowom. Nadana wraz ze starostwem Janowi Zamojskiemu.

S **Kamionka**, mstko, pow. lubartowski. Dziedzicami K. byli Szamotulscy, oni to zapewne zamienili kościół na zbór, dopiero ostatni z nich wróciwszy do katolicyzmu, oddał zajęty przed laty 40 kościół katolikom, na początku w. XVII. Tak podaje Łukaszewicz za świadectwem Gaspara Cichockiego.

Kanie, wś i folw., pow. chełmski, gm. Pawłów, par. Kanie. Dobra K. z przyległemi wsiami: Kańska Wólka, Kański majdan, Zalesie i Ewopol, stanowiły jednę całość, będącą ostatecznie własnością Adama ks. Woronieckiego. Po uwłaszczeniu włościan 2 folwarki: jeden we wsi Kanie, drugi we wsi Kańska Wólka są obecnie własnością Mieczysława ks. Woronieckiego, a posiadaczami reszty majątku są uwłaszczeni włościanie. Wieś K. graniczy od strony wschodniej z dobrami kraszeńskiemi i w części z lasami rządowemi pawłowskiemi; ze strony południowej z dobrami wsi Liszno; ze strony zachod. z gruntami folwarcznemi Wólki Kańskiej; ze strony północnej z dobrami folwarku Chojno. Od strony północnej, w odległości 3 wiorst, znajduje się szosa lubelsko-chełmska, od południowej zaś kolej żelazna nadwiślańska, która przerzyna dobra kańskie w całej ich długości.

Kanie są, odległe od miasta gubernialnego Lublina o 42 wiorst, a od powiatowego Chełma o 28 wiorst. Stacya kolei nadwiślańskiej Trawniki odległa od wsi Kanie 7 w., a stacya Rejowiec gdzie się znajduje stacya pocztowa odległa o 6 w. Teraz istniejąca wś Kanie założona jest w trzeciem miejscu z kolei. Pierwiastkowo wieś Kanie była wysunięta bardziej na wschód i leżała obok dzisiejszego majdanu kańskiego Zalesie. Miejsce to, na którem stała poprzednio wieś Kanie obecnie pokryte jest lasem i nosi nazwę groszowe dworzysko, a to z powodu, jak podanie niesie, iż w tym dworze miały być skryte skarby. Robione były kiedyś przez kogoś poszukiwania celem wykrycia tych bogactw, ale bezskutecznie. Drugie miejsce, na którem była zabudowana wieś powtórnie, bliżej jest posunięte dzisiejszej wsi Kanie, t. j. między groszowem dworzyskiem a wsią teraźniejszą.

Dowodem, że wieś zmieniała miejscowość są. jeszcze po dziś dzień rozmaite nazwy części lasu jako to: Konowrocie, Konopczysko, Kapuśnisko, Groszowo dworzysko, Księża smuga, Pałkówki itp. Jaka przyczyna być mogła, że wieś dwa razy znikała z powierzchni i ostatecznie po raz 3 odbudowała się? Bardzo łatwo da się to wytłomaczyć, jeżeli przyjmiemy pod uwagę, że nieopodal od pierwotnie zabudowanej wsi znajdują się szańce z odległych czasów, czyli t. zwane Okopy, lub tez Horodysko, a w części lasu zwanej Lipówki, niedaleko od szańców, 2 ogromne kurhany. Nadto w sąsiednich lasach kraszeńskich i pawłowskich, jak niemniej około majdanu kraszeńskiego Zalesie, znajduje się przeszło 100 kurhanów, już to większych, już mniejszych. We wsi sąsiedniej Liszna również znajduje się kurhan ogromnych rozmiarów, na którem pobudowany jest spichrz dworski, należący do państwa Iżyckich. Na majdanie liszeńskim zwanym Krepkowski znajduje się kurhan jeden olbrzymi i nieopodal od niego cztery pomniejsze. W końcu na kańskich łąkach położonych nad Wieprzem znajdują się szańce zupełnie podobne do tych, co są w lasach kańskich; obok szańców nad Wieprzem znajdują się dwa kurhany czyli może reduty olbrzymich rozmiarów. Pod Wólką Kańską jeden kurhan.

Ogólna przestrzeń K. wynosi posiadłości dworskiej 1782 mr. 178 pr., włość. 565 mr. 34 pr. Grunta cerkiewne 58 mr. 266 pr. Z tej przestrzeni lasów 674 mr. 123 pr. We wsi K. znajduje się cerkiew i probostwo kańskie prawosławne. Kiedy probostwo założone zostało, niewiadome również, lecz jak podanie niesie, że cerkiew obecnie istniejąca stoi już w drugiem miejscu, a poprzednio monastyrek był położony przy drugiem starym dworzysku, gdzie dziś się znajduje część lasu zwana Sierotą. Poprzednio zawiadywało probostwem duchowieństwo zakonne, bazylianie, lecz w 1749 zrezygnowali na rzecz świeckiego duchowieństwa. Cerkiew jest drewniana, modrzewiowa, w której znajduje się obraz Matki Boskiej cudami słynący, do której udają się pobożni z odległych stron z prośbą o łaski. Cerkiew pod wezwaniem śś. apostołów Piotra i Pawła. Ludność we wsi K dzieli się na prawosławną i rzymsko-katolicką. Prawosławnych jest mężczyzn 148, kobiet 171, rzym. kat mężczyzn 63, kobiet 76, żydów męż. 4 i kobiet 4.

Grunt we wsi K. jest dwojakiego rodzaju, gliniasty czyli tak zwany mamutowego pochodzenia, pod którym znajduje się w wielkiej ilości wapień, a w niektórych miejscach glina biała; grunt zaś popielica zajmuje część niższą czyli środkową; jest to grunt aluwialny i na nim znajdują się lasy i w połowie orne grunta; trzecią część stanowią, bagna i łąki torfowe, a te są w części najniższej na północ ode wsi położone, tak że tych bagien, łąk i halizn jest 419 mr. 23 pr. Na tej przestrzeni znajduje się wyborny torf, w niektórych miejscach mający do 20 stóp głębokości. Dziś on najspokojniej spoczywa, bo jest jeszcze dostateczna ilość lasu. Wieś jest zabudowaną, nad bagnem, które ma przestrzeni 16 m. 156 pr. We wsi K. jest rezydencya właściciela Mieczysława ks. Woronieckiego. Zabudowania folwarczne składają się z 10 domów mieszkalnych i 7zabudowań ekonomicznych. Wogóle wieś K. posiada osad włośc. 34, domów zaś mieszkalnych 45. Wieś K. posiada dwa młyny: wodny i wiatrak. Jak się zmieniło Kanie w ciągu jednego wieku świadczy ten fakt, że dawniej znajdowało się tu 5 wodnych młynów po których ślady są jeszcze po dziś dzień. Opowiadają, wiekowi mieszkańcy, że tak w lasach kańskich bagniska, jak i tak zwane stawisko za KańskąWólką, były nie dostępne dla inwentarza, tylko masa dzikiego ptactwa się w nich lęgła. Dziś trudno temu dać wiarę. Na tych miejscach są łąki i wyborne pastwiska, a bliżej lasu położone bagnisko zajmuje pod swoje

panowanie brzezina.

Na gruntach folwarku kańskiego prowadzi się gospodarstwo płodozmienne 10-polowe. Włościanie po jarzynach sieją oziminy, po oziminach z wiosną jarzyny i tak bezustannie. Niwy dworskie, kiedy było prowadzone 3-polowe gospodarstwo, nosiły nazwy: Grosowa, Kotłowa, Podzierocie. Nazwa niwy grobowej pochodzi od zabytku, na najwyższym wzniesieniu się znajdującem. Są tam jeszcze szczątki murów i okopane miejsce w kwadrat okopem. Widać je ze wsi w południowej stronie. Nie napotkałem nigdzie wzmianki o tem miejscu. Lasy mają swoje charakterystyczne nazwy i takowe przytaczam: obręb lasów 1-y na którym dawna wieś istniała, nosi nazwy: Konopczysko, Kołowrocie, Kapustnisko, Mszane błoto,Groszowe dworzysko. Głęboki Czaszcz, Szeroka choina, Zgnilec, Księża smuga, Stójło, Tudki, Pałkówki, Dudziszowa, Madejowa, Maziarnia. Drugi obręb lasów kaliskich nosi nazwy: Lipówki, Żurawiniec, Okopy i Horodysko, Wihor, Osowiec, Szeroka łąka, Szerokie błoto, Okrągły ostrówek. Długi ostrów, Sierota. *P. W.*

Kanie-wola, wieś, pow. lubartowski, gm. Ludwin, par. Łęczna. Leży przy drodze żel. nadwiśl. o 10 w. za Trawnikami. W 1827 r. było tu 28 dm. i 206 mk. Por. *Kaniawola* i *Kaniowola*.

Kaniowola, wieś, pow. włodawski, na płd. od jez. Bikcze i Piaseczno.

Kaniuki, mylnie Kaninki, wś, pow. włodawski, gm. Opole, par. Hołowno. W 1827 r. liczono tu 17 dm., 79 mk.; najnowszy spis miejscowości gub. siedlec. (Pam. Kniżka 1878 r.) nie zamieszcza tej wsi.

Kańska Wólka, wś. pow. chełmski, gm. i par. Pawłów, o 6 w. od Trawnik ku Rejowcowi. Graniczy od strony wschodniej z polami włościan kańskich, od południa z gruntami wsi Liszno i w części z lasami należącemi do dóbr Oleśniki, z zachodu z gruntami włościańskiemi wsi Ewopole, od północy z lasami dóbr Chojno i z łąkami włościan chojeńskich. K. W. ma os. 33, domów zaś mieszkalnych 44. Ludność dzieli się podług wyznań na prawosławną i rzymsko-katolicką. Ogółem ludności jest 482 dusz, z tych prawosł. 310 dusz, rzym. katol. 158, izr. 23 dusz. Folw. należący do dóbr Kanie ma przestrzeni: w gruntach ornych 528 mr. 73 pr., lasów 938 mr. 141 pr., łąk 174 mr. l pr. Ogółem posiadłość dworska na Wólce Kańskiej wynosi 2028 mr. 46 pr. Posiadłość włościańska ma przestrzeni gruntu ornego 500 mr. 286 pr., łąk 144 mr. i pastw. 90 mr. Gorzelnia przy folwarku, na której w czasie kampanii przerabia się 7000 korcy kartofli. Gospodarstwo na folwarku urządzono 10-polowe. Grunt na miejscach wynioślejszych gliniasty, pszenny, pod nim w ogromnej ilości wapień czyli, jak go tu nazywają; opoka na niższych popielica a nawet i piaszczysty. Od połud. strony, przez całą przestrzeń pól i lasów Wólki Kańskiej przechodzi kolej nadwiśl. Łąki są położone nad rzeką Wieprzem, tak folwarczne jak i włość. Por. Kanie - Wola. Majdan Zalesie kańskie ma osad 7, dom. mieszk. 8, ludności 67 dusz, z których prawosł. 41 dusz, rzym. kat. 26 dusz; gruntu ornego, należącego do włościan 46 mr. 3 pr., łąk l9 mr. 260 pr., pastw. 20 mr. 251 pr., zarośli 10 mr. 17 pr., bagien 2 mr. 150 prętów. *P. W.*

Kapice 1 .) folw. nad rz. Świdrem, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek.

Niezamieszczona w spisie miejscowości gub. siedleckiej (Pam. Kniżka z 1878 r.), stanowi majorat.

Kapłonosy al. *Kaplenosy*, wś i folw., pow. włodawski, gm. Wyryki, par. Włodawa. W 1827 r. było tu 90 dm. i 493 mk.; obecnie 100 dm., 735 mk., 4348 nir. obszaru: posiada szkołę początkową.

Karasiówka, rz., bierze początek w pow. janowskim, poczyna się z dwóch strumieni płynących zpod Trzydnika i Rzeczycy księżej, na południe Kraśnika, i łączących się pod Węglinem; płynie ku południowi pod Zdziechowice, potem ku zachodowi pod Szczecin i pomiędzy Borowem a Kosinem wpada z prawego brzegu do Sanny. W Enc. Orgelbr. większej (XXIV 43) wymieniona błędnie jako rzeka oddzielnie wpadająca do Wisły. Długa 24 wiorst. Porównaj też artykuł Janów, t. III, str.417, gdzie mylnie dwukrotnie wydrukowano San zamiast Sanna.

Karaśne, jezioro śród bagnistych obszarów, leżących miedzy wsiami Lejno, Wola Wereszczyńska, Jagodne i Załucze, w pow. włodawskim, otoczone dokoła bagnami i bagnistemi zaroślami, ma około 100 mr. obszaru. Karta geogr. (szt. gen. XX, 2) oznacza w tem miejscu obszerne jezioro, mogące mieć przeszli trzy wiorsty kwadratowe obszaru, lecz nie podaje jego nazwy. Leży na płn. -wschód od jeziora Łukie (ob.), w zlewie rz. Wieprza. Por. Pam. fizyogr. t. II.

Karczew 3.) K., wś, pow. krasnostawski, gm. Rybczewice, par. Częstoborowice. Mylnie u Zinberga Karaczew.

Karczmiska, wieś i folw., pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Karczmiska. Leży przy trakcie miedzy Kazimierzem a Opolem, na stoku wyżyny lubelskiej, przechodzącej po za wsią w dolinę powiślańską.Wieś gęsto zabudowana śród sadów. Kościół par. murowany. Wiatrak, cegielnia. Przed niedawnym jeszcze czasem gorzelnia. Gospodarstwo dworskie wzorowe. W 1827 r. było tu 135 dm. i 656 mk., obecnie jest dm. dwor. 11, włość. 178; mieszk. 1374. Urząd gminny. K., dobra, niegdyś część dóbr Puławy Czartoryskich, potem rządowe, skonfiskowane, w końcu sprzedane przez rząd. Dobra te składają os. Kazimierz i folw. Karczmiska, z gruntami na wójtostwie, z folwarku Owczarnia, oraz wsi Karczmiska z dwoma karczmami, Chodlik z młynem wodnym i karczmą oraz gruntami, łąkami i pastwiskiem dawniej folwark Perecz stanowiącemi, Uściąż z młynem wodnym i karczmą, Leśniczówką osadą, oraz gruntami i lasami do dworu należącemi, Zastaw z karczmą i 18 mr. łąki. Rozl. wynosi m. 6326: folwarki: Karczmiska, Owczarnia, Chodlik i Zastów, grunta orne i ogrody m. 1116, łąk m. 154. pastwisk m. 57, wody m. 8, lasu m. 1768, zarośli m. 421, nieużytki i place m. 70. razem m. 3594: folwark Rzeczyca z leśnictwem Uściąż grunta orne i ogrody m. 268, łąk m. 25, wody m. 6, lasu m. 2092, zarośli m. 13, nieużytki i place m. 18, razem m. 2422; folwark Cholewianka grunta orne i ogrody m. 198, łąk m. 32, zarośli m. 77, nieużytki i place m. 3, razem m. 310. Na wszystkich folwarkach budyn. mur. 5, drewn. 40. Trzy młyny wodne, wiatrak, cegielnia, piec wapienny, pokłady kamienia wapiennego. Dobra te w r. 1873 oddzielone zostały od dóbr Kazimierz (wsie przy dobrach głównych Kazimierz będą wyszczególnione). Par. K. dek. nowoaleksandryjskiego ma 2057 dusz. Gm. K. należy do s. gm. okr. IV w Polanówce. st. pocz. Opole, urząd gminny w miejscu. Obszar gm. wynosi 37993 mr., ludn. 5293 mk.; w skład gminy wchodzą: Cholewianka czerniowa, Chodlik, Huta, Karczmiska, Kębło, Nowo-ręblów, Rogalew, Rzeczyca Skowieszyn, Słotwiny, Stanisławka, Zaborze,

Zofianka.

Karkówka, folw., pow. janowski, gm. i par. Zaklików.

Karmanowice, wś, pow. nowoaleksandryjski. gm. Celejów, par. Wąwolnica. W 1827 r. było tu 25 dm., 180 mk. Wspomina ją dwukrotnie Długosz jako dziedzictwo Andrzeja i Piotra h. Prus (tom II, 568 i tom III, 249). Por. *Celejów*.

Karolin 6.) **K.,** wsi folw. pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Garbów (ob.).
7.) **K.,** folw., pow. lubartowski, gm. Ludwin, par. Łęczna.
8.) **K.,** pow. hrubieszowski. gm. Miączyn, par. Grabowiec. Niezamieszczony w spisie urzędowym (Pam. Kniżka lub. gub. 1872 r.). Por. *Gdeszyn*.

Karolina 9.) **K.,** os., pow. lubartowski. gm. Firlej. Leży przy drodze z Kocka do Miechowa (pominięta w Skorowidzu Zinberga).
10.) **K.,** folw. pow. łukowski, gm. Białobrzegi, par. Kock. Ma 3 dm., 15 mk., 309 mr. obszaru.

Karolówka 3.) **K.** albo *Świnki*, folw., wlasność Lud. Sajkiewicza pow. zamojski, gm. i par. Zamość, nad strugą wypływającą z łąk wsi Płoskie i rz. Topornicą, o 3 w. od Zamościa, ma 3 dm., 261 mr. czarnoziemu, łąki obfite, lasu niema.
4.) **K.,** wś i folw., pow. zamojski, gm. i par. Frampol, 28 osad włość., 315 m. roli or. i łąk, 285 mk. kat. Od Frampola w. 5, od Zamościa 60. Gleba ziemi żytnia. Folw. należy do dóbr Kąty.
5.) **K.,** wś, pow. tomaszowski, położona na stoku góry, graniczy z Krynicami, ma 9 dm., 96 mk. (1 tkacz, reszta rolnicy); 75 m. gruntu, 10 m lasu Wś ta obfituje w czereśnie.

Karpie, karczma, pow. zamojski, gm. i par. Zamość, o 12 w. na wschód od Zamościa przy trakcie do Hrubieszowa, w lesie ordynackim.

Karpiówka, wś, pow. janowski, gm. Brzozówka. par. Kraśnik.

Karwów, 2.) **K.,** wś, pow. łukowski, gm. Celiny, parafia Trzebieszów. W 1827 r. było tu 52 dm., 255 mk., obecnie 56 dm., 294 mk. i 990 mr. obsz.

Kasian, wś, pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Krasnystaw. Młyn wodny.

Kasiłan, wś (majdan), pow. chełmski, gm. Rakołupy, par. Kumów. W 1827 r. było tu 9 dm., 34 mk.
Kassyldów, wś, pow. łukowski, gm. Jarczew, par. Wilczyska. Ma 19 dm., 165 mk. i 283 mr. obszaru. Por. *Jarczew*.

Kaszuby, wieś włośc., pow. krasnostawski, gm. Rudnik, par. Płonka; ma 17 osad i 388 m. obszaru.

Katarzyn, kol., pow. lubartowski, gm. Chudowola (ob.), par. Rudno.

Kawęczyn 18.) **K.,** wś i folw., pow. lubelski, gm. Piaski, par. Mełgiew. W 1827 r. liczono tu 12 dm., 110 mk. Folw. K. (z wsią K. i kolonią Stoków v. Majdan Kawenczyński) rozległy 1372 m., grunta orne i ogrody m. 577, łąk m. 80, past.w. m. 64, lasu m. 624, nieużytki i place m.27. Bud. mur. 4, drew. 11, pokłady wapna. Wieś Kawenczyn osad 14, z grun. m. 135. Kolonia Stoków v. Majdan Kawenczyński osad 15, z grun. m. 165.
19.) **K.,** folw., pow. lubelski, gm. i par. Chodel (ob.).
20.) **K.,** wś, pow. janowski, gm. Kawęczyn, par. Janów. Gmina K. należy do s. gm. okr. II w Godziszowie, st. poczt. w Janowie o 3 w.; liczy 39,454 mr. obszarn i 7740 mk. (1867 r.)

21.) **K.** i *Kawęczynek* albo K. duży i mały, urzędownie *Kawęczyn*, wś ifolw., pow. zamojski, gm. Zwierzyniec, par r. l. Szczebrzeszyn. r. gr. Topólcza, w III okręgu sądowym, przy trakcie bitym 2 rzędn z Szczebrzeszyna do Zwierzyńca, odl. od tegoż na półn. w. 9, od Zamościa na połud.-zach. w. 25, od Biłgoraja w. 28; leży na płaskowzgórzu wzniesionem na 1022 stóp nad poz. morza, nad rz. Wieprzem, który przepływa przez obfite łąki K. Liczy dm. dwor. 2, włość. 106, lud. kat. 595 i rusin. 55, razem 650 mk., zajmując przestrzeni 1950 mr. W 1827 roku było tu 79 dm., 459 mk. Folw. należy do dóbr Zwierzyniec (ob.). Gleba ziemi przeważnie żytnia., piaskowata i borowina; stan zamożnośoi średni, położenie więcej równe.
24.) **K.,** folw., pow. łukowski, gm. i par. Łysobyki. Ma 1 dm., 5 mk. i 1151 mr. obszaru.

Kawka, 3.) **K.,** folw., pow. lubelski, gm. Jastków, par. Bochotnica.
4.) **K.,** os., pow lubartowski, gm. Samoklęski, par. Garbów.

Kazimierów, 5.) **K.,** wś, pow. lubelski, gm. Chodel, par. Ratoszyn.
6.) **K.,** wś, pow. lubelski, gm. i par. Mełgiew. Nie zamieszczony w spisie urzęd. (pam. Kn. Lub. gub. 1872).

Kazimierówka, 4.) **K.** al. *Kaźmirówka*, pow. tomaszowski, gm. i par. Tyszowce. Była siedzibą znanego uczonego historyka Łukasza Gołębiowskiego. Por. Czermno.
5.) **K.,** wś i folw. pow. chełmski, gm. Żmudź, par. Kunów. Fabryka, terpentyny i smoły, z produkcyą na 6,000 rs. rocznie. Folw. K. Wielka, rozległy m. 361; grunta orne i ogrody m. 35, łąk m, 70, lasu m. 253, nieużytki i place m. 3. Bud. drew. 5; Folwark ten w r. 1879 odłączony od dóbr Żmudź.

6.) **K.,** pow. chełmski, gm. Żmudź, par. Lublin. Nie zamieszczona w spisie urzęd. (Pam. kn. lub. gub. r. 1872).
7.) **K.,** folw., pow. chełmski, gm. Bukowa, par. Sawin. Rozl. 310 m Nie zamieszczony w spisie urzęd. (Pam. kn. lub. gub. r. 1872).
8.) **K.,** folw., pow. chełmski, par. Uhrusk, od rz. Bugu w: 3, rozl. wynosi m. 400, grunta orne i ogrody m. 286, łąk m. 57, lasu m. 53, nieużytki i place m. 4. Bud. drewn. 4, płodozmian 5-polowy, pokłady torfu i marglu; folwark ten w r. 1874 oddzielony został od dóbr Łukówek Piękny.

Kazimierz (w oddzielnym pliku)

Kazimierzów 4.) **K.,** al. *Kazimirów*, kol., pow. nowo-aleksandryjski, gm. i par. Opole. 16.) **K.,** folw., pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. r. l. Górki, r. g. Nosów; folwark K. od rzeki Bugu w. 8, rozległy m. 903, grunta orne i ogrody m. 706, łąk m 68, pastwisk m. 13, lasu m. 89, nieużytki i place m. 27; bud. mur. 2, drew. 10; folwark ten w 1877 oddzielony od dóbr Wólka Nosowska. *Br. Ch.*
Kaznów, 2.) wś i folw. pow. lubartowski, gm. Syrniki. par Ostrów. W 1827 r. było tu 25 dm. i 158 mk. Dziś folw. K. rozległy m. 1560, grunta orne i ogrody m. 667, łąk m. 265, pastwisk m. 142, , lasu m. 464, nieużytki i place m. 22 Bud. drew. 15; wieś K. osad 30, z gruntem m. 349.

Kąkolownica, wś, folw. i os., pow. radzyński, gm. i par. Kąkolownica. Odl. 14 w. od Radzynia. Posiada kościół parafialny, urząd gminny, szkołę początkową. Kościół parafialny był właściwie filialnym parafii Trzebieszów, erekcyi niewiadomej; obecny z r. 1767 wystawił Filip Szaniawski. Par. K. dek. radzyńskiego, dawniej międzyrzeckiego, 3377 dusz posiada. W 1827 r. było tu 109 dm., 610 mk., obecnie 155 dm., 1221 mk, i 6480 m. ziemi dworskiej. Gm. K. graniczy z gm. Szóstka, Misie, Zagajki, Tłuścice i Biała, liczy 4600 mieszk. i 22360 mr. obszaru, sąd gm. okr. II w Szóstce o 7 w., st. p. Międzyrzec; do Radzynia 14 i pół w. W skład gminy wchodzą: Brzozowica, Dębowierzchy, Jurki, Kąkolownica, Lipniak, Mościska, Olszownica-mała, O.-wielka, Rudnik, Ruskowola, Siekule, Stanisławów i Żukowola. Dobra majorat K. składają się z folwarków: K. z przestrzenią m. 1401, Ruska wola z przestrzenią m. 153, Żukowa wola m. 32; lasu m. 2454. Wsie: Kąkolownica osad 113, z gruntem m. 3343; wś Ruskowola osad 78, z gruntem m. 2216; wieś Żukowa wola osad 68, z gr. m. 1825; młyn, folusz. Podług wiadomości z r. 1854 dobra powyższe w ogólnej rozległości m. 10628 nadane zostały jako majorat w r. 1835 generał-majorowi Paniutynowi. Starostwo niegrodowe kąkolewnickie w ziemi łukowskiej, podług lustracyi z r. 1660 obejmowało wsie: Kąkolewnica z folw. i wybraniectwem, Ruska Wola, Lipniaki, Brzozowica, Dębowierzchy i Trzebieszów z folw. W r. 1771 posiadali je Filip Neryusz Szaniawski i Ludwika z Załuskich, małżonkowie, opłacając z niego kwarty w ilości złp. 3915 gr. 23, a hyberny złp. 1145 gr. 28.

Kątecka Wola, wś, pow. zamojski, gm. i par. Frampol, o 5 w. Frampola, o 52 od Zamościa. Liczy 166 mk. kat., 17 osad włośc., 315 m. rozl. Położenie płaskie, gleba urodzajna, przeważnie żytnia. *T. Żuk.*

Kątna wólka, wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm i par. Markuszów, ob. *Garbów*.

Kąty, 29.) **K.,** wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Szczekarków.

30) **K.,** wś i dobra, pow. zamojski, gm. i par. Frampol, o 7 w. od Frampola, o 44 od Zamościa. Wś K. liczy osad włość. 24, dm. dworskich 4, mk. kat, 187, rozl. 5,888 mórg: dwór 1,020 m. roli or. i łąk, 4,564 m. lasu; włościanie 304 m. roli or. i łąk. Dobra K. posiadają piec wapienny (wypala 290 cet. wapna, wart. 348 rs.) i cegielnie (rocznie 42.000 cegieł, wart. 378 rs.). Położenie nieco górzysto, uprawa roli zwyczajna, gleba rozmaita, na podłożu wapiennem. Na folw. znajduje się obszerny dwór (pałacem zwany), w 1812 r. wystawiony, z jednem piętrem; na około niego park 30 mórg. rozległy, w którym wspaniałe alee lipowe, modrzewie, orzechy włoskie, sosny i t. p. Dobra K. od 200 lat były własnością familii Puchałów; w skład ich wchodzą: folwark Pulcinów, folwark Karolówka. Na pulcinowskich gruntach wapniarka, cegielnia z dobrą gliną, zbliżoną do ogniotrwałej, i garncarską na kafle. Za Jana Kazimierza była tu huta żelazna, teraz od 1880 fabr. mebli giętych. Grunt w części pszenny, 200 morg., reszta popielatka-borowinka na Pulcinowie. Dobra K. sprzedał 1870 r. Puchała izraelitom, ci zaś w r. 1872 Marcinowi Kratochwilowi z Galicyi. Włościanie we wsi K. mają 17 dm., 150 mk., 200 m. roli a w Karolówce 28 dm., 300 mk., 300 m. roli. Oprócz 10 garncarzy innych rzemieślników niema. Według Tow. Kred. Ziem. dobra K. składają się z folwarków: K., Pulcinów i Ruda al. Karolówka (z wsiami , Kąty, Rzeczyca, Wola kątecka, Karolówka. i Stara wieś), rozległość m. 5.013; fol. Kąty grunta orne i ogrody m. 629, łąk m. 79, pastwisk m. 17, nieużytki i place m. 39, razem m. 764, bud. mur. 7, drewn. 9; folw. Polcinów grunta orne i ogrody m. 385, pastwisk m. 5, nieużytki i place m. 27, razem m. 417, bud. mur. l, drewn. 5; fol. Ruda al. Karolówka, grunta orne i ogrody m. 44, łąk m. 41, pastwisk m. 16, nieużytki i place m. 7, razem m. 108. bud. mur. l, drewn. 1. Nadto lasu m. 3.723. Wś Kąty osad 19, z gruntem m. 309; wś Rzeczyca osad 47. z gruntem m. 764; wi Wola Kątecka osad 17, z gruntem m. 318; wś Karolówka osad 28, z gruntem m. 321; wś Stara wieś osad 27, z gruntem m. 301.

31.) **K.,** wś i folw., pow. zamojski, gm. Mokre, par. Wielącza, w I okręgu sądowym, leiące pod lasem ordynacyi zamojskiej obejmujący 12,760 morg przestrzeni, odleg. od Zamościa w. 11 i gminy w. 9; liczą dm. dwor. 2, włośc. 35, ludności kat. 206 i rusinów 11, razem 217 mk., przestrzeni 491 morg. Grunt ciężki, borowina na pokładzie opoki, łąk niema zupełnie. Folw. zaś wraz z folw. Wielącza, Wieprzec, Wólka wieprzecka, Zawada, Zarzecze, Lipsko, Mokre, Niedzielska i Płoskie, należą do dóbr ordynacyi zamojskiej Białowola; razem dm. 45,. rozlg, 24,499 morg.
32.) **K.,** kol. wiecz. czynsz., pow. chełmski, gm. Turka, ob. *Dorohusk*.

Kębło lub *Kembło*, dwór i folw., pow. nowo-aleksandryjski, gm. Karczmiska. par. Wąwolnica, pod miasteczkiem Wąwolnica, niegdyś awuls starostwa wąwolnickiego, które drogą zamiany przeszło w posiadanie XX. Czartoryskich. Nowy pałacyk i 5 domów mieszkalnych dla służby i oficyałów. Mieszkańców 60. Folwark K. (z awulsem Zgorczyńskie i Huta), rozległy m. 3349; grunta orne i ogrody m. 870, łąk m. 85. lasu m. 2324, zarośli m. 24, nieużytki i place m.39. Bud. mur. 4, drew. 27; 2 młyny wodne, tartak i piec wapienny, pokłady kamienia wapiennego. Rzeczka nie mająca nazwy przepływa. Dobra powyższe w r. 1873 oddzielone od dóbr Kazimierz. *H. W.*

Kębłów 1.) r. 1531 *Camblow,* wś, pow. lubelski. W r. 1531 wsi: Pogorzały staw, K., Giełczew i Siedliska dają od 10 łan. R. 1676 płaci z K. Suchodolski pogłówne od 53 poddanych.

S 2.) **K.** *Stary*, **K.** *Nowy*, wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Piaski.

Kępa 51.) **K.** chotecka. wś nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski, gm. Szczekarków, par. Chodcza. W 1827 r. było tu 35 dm., 218 mk., obecnie liczy 268 mk.
52.) **K.** kaliszańska, wś nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski. gm. Kamień, par. Piotrowin. Leży przy Wsi Kaliszany.
53.) **K.** piotrowińska, wś nad Wisłą pow. nowo-aleksandryjski, gm. Kamień, par. Piotrowin.
54.) **K.** kłodnicka. wś, pow. janowski, gm. Wilkołaz. par. Ratoszyn. Leży nad rzeką, przy trakcie z Bełżyc do Urzędowa. Ob. Kłodnica i Janów. Folw. Kępa z attynencyą Albertówi Podwale rozległy m. 880, grunta orne i ogrody m. 491, łąk m. 27, lasu m. 342, nieużytki i place m. 20, bud. mur. 2, drewn. 7; płodozmian 7 i 10-polowy, pokłady kamienia wapiennego i opoki; wś Kępa osad 22. z gruntem m. 234.
55.) **K.,** os. nad Wieprzem, pow. lubartowski, gm. i par. Syrniki.
56.) **K** -pasieka, pow. lubartowski, gm. Starościn, par. Krasienin, utworzona przez małą rzeczkę wpadającą do Wieprza.

Kępki, wś. pow. łukowski, gm. Skrzyszew, par. Ulan. Ma 30 dm., 194 mk. i 728 mórg obszaru.

Kępska wólka, wś, pow. janowski, gmina i par. Wilkołaz.

Kiełczewice, *Dolne* i *Górne*, wś i folw. nad rz. Bystrzycą, pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Kiełczewice. Posiadają kościół par. murowany; parafia istniała ta już w XV w., kościół założony został w 1431 r. przez Jana dziedzica Kiełczewic i dotąd przetrwał. Par. K. dek. lubelski, 1348 dusz. Dobra K. lit. A składają się z folwarków Poczyśle i Dobczyzna oraz wsi K. Dolne. Rozległ. wynosi m. 1910. Folwark Poczyśle: grunta orne i ogrody m. 681, łąk mr. 83, pastwisk mr. 2, wody mr. 10, lasu mr. 517, nieużytków i placów mr. 21, razem mr. 1314; bud. mur. 6, drewn. 13; płodozmian 10 polowy. Folw. Dobczyzna: grunta or. i ogrody m. 380, lasu mr. 199, nieużytki i place mr. 17, razem mr. 596; bud. drewn. 3, gorzelnia, młyn wod., tartak; pokłady wapna i marglu. Wś K. Dolne os. 37, z gruntem m. 767. Folw. K. Górne lit. B rozległy mr. 935: grunta or. i ogrody mr. 711, łąk mr. 7, pastwisk mr. 13, wody m. l5, lasu m. 173, nieużytki i place mr. 16; bud. mur. 3, drewn. 14, młyn wodny; pokłady wapna. Wś K. Górne os. 33,. z gruntem mr. 464. Fol. K. lit. C al. Borkowizna. rozległy mr. 852; grunta orne i ogrody mr. 389, łąk mr. 8, pastwisk mr. 19, lasu mr. 318, zarośli m. 87, nieużytki i place mr. 31: bud. drewn. 5. Folw. ten w r. 1874 oddzielony od dóbr K. lit. A.

S **Kiełczewice**, wś, pow. lubelski. Władysław Łokietek nadaje r. 1325 tej wsi, własności synów Wincentego Męcikala, prawo niemieckie nowotarskie (Kod. Kat. krak., l, 174). W roku 1531 wś ma kościół par. Płaci z niej Jan od 7 ½ łan., 2 młynów. Do parafii należą: Bystrzyca, Zakrzów i Sułów. W r. 1676 jest w K. sześciu dziedziców na różnych działach. Największy ma Aleks. Kiełczewski, płacący od 160 poddanych, 20 dworskich i 2 osób z rodziny.

Kienkówka, wieś, pow. łukowski, gmina Prawda, parafia Stoczek, ma 22 dm., 191

mk. Przestrzeń 580 mr.

Kierz 4.) **K.,** wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Bełżyce. W 1827 r. było tu 10 dm., 69 mk. Rozległość folw. wynosi m. 1,178, grunta orne i ogrody m. 723, łąk m. 13, wody m. 1, lasu m. 422, nieużytki i place m. 19, płodozmian 9-10 i 11-polowy, bud. drewn. 17; wś Kierz osad 12, z .gruntem m. 117.

Kierzków, 2.) **K.,** pow. łukowski, gm. Ryki, par. Tuchowicz. W 1827 r. było tu 19 dm., 82 mk. Niezamieszczony w spisie urzęd. (Pam. Kn. Gub. Siedl. 1878 r.).

Kierzkówka 1.) folw., pow. lubartowski, gm. Starościn, par. Rudno, leży miedzy traktem lubartowsko-siedleckim a szosą lubelsko-warszawską, ma 327 mr. rozl.; r. 1882 z dóbr lubartowskich za 41,000 rs. nabyty. Według Tow. Kred. Ziems. 438 mr. rozl. R. 1827 miał 12 dm., 86 mk.
2.) **K.,** wś, pow. łukowski, gm. Prawda, ma 22 dm., 100 mk., 487 mr. obszaru.

Kijańska wólka, *stara* i *nowa*, wieś. powiat lubartowski, gm. Syrniki, par. Ostrów. Ob. *Kijany*.

Kijany, 1.) wś, pow. lubartowaki, gm. Spiczyn, par. Kijany. Posiada kościół paraf. i cukrownię (Ludwików), obecnie przerobioną i rozszerzoną. Verdum zastał tu w swej podróży w końcu XVII w. zamek ciężko zbudowany (str. 86 wyd. Liskego). Kościół par. erygował 1699 r. Piotr Czerny dziedzic; obecny murowany wystawił 1723 Atanazy Miączyński. Filią w Łuszczowie o 3 i pół w. erygował r1742 Seweryn Rzewuski. Par. K. ma 3078 dusz. Dobra K. składają się z folwarków K., Stoczek i grunta przy cegielni, wsi K. Bliższe, K. Dalsze, Januszówka. Wólka Kijańska Stara, Wólka Kijańska Nowa i Stoczek. Rozl. m. 1279; folw. K. grunta orne i ogrody m. 478. łąk m. 40, pastw. m. 4. nieużytki i place m. 65, razem m. 787; folw. Stoczek grunta orne i ogrody m. 325, łąk m. 36, past. m. 17, nieużytki i place m. 26, razem m. 404; grunta przy cegielni m. 42, łąk m. 22, pastw. m. 9, nieużytki i place m. 14, razem m. 87, bud. mur 32, drew. 14; na wszystkich folwarkach płodozmian 10-polowy. Rzeka Wieprz przepływa. Młyn wodny, cegielnia i pokłady wapna. Wś K. Bliższe osad 10. z gruntem m. 202; wś K Dalsze osad 9, z gruntem m. 190; wieś Januszówka, 11, z gr. m. 229; wś Wólka Kijańska Stara osad 11 z gruntem m. 16; wś Wólka Kijańska Nowa osad 18, z gruntem m. 403; wś Stoczek osad 12, z gruntem 224.

Kijowiec 2.) **K.,** wś i folw.. pow. bialski, gm. Dobryń, par. Piszczac. Posiada cerkiew i szkołę. W 1827 było tu 73 dm., 484 mk ; obecnie 94 dm., 663 mk.; b. par. unicka dek. bialskiego, erygow. przez Zygm. Augusta. Dobra majorat Kijowiec, nadane w r. 1836 generał majorowi Simiszyn, od Biały w. 16, od Chotyłowa w. 7, nad Krzną, składają, się. z folwarku K., nomenklatury leśnej Borówka i Karpy, wsi K. i Dereczanka. Rozległość wynosi mr. 2040, grunta orne i ogrody mr. 553, łąk mr. 250, pastw. mr. 27, wody mr. 38, nieużytki i place mr. 32; lasu pod nazwą Borówka i Karpy mr. 1140; budowli z kamienia i drzewa 19; płodozmian 6-polowy. W terytoryum gruntów folwarcznych są miejscowości mające oddzielne nazwy a mianowicie: Hrud, Pasica, Hołowczycha, Krycha, Kurhanki, Sołtany i Poporotno, do których się odnoszą, rozmaite legendy i wieści historyczne; przed kilku laty przy przekopywaniu rowów natrafiano na rozmaite szczątki bardzo dziwnych zbroi wojennych. Wieś K. os. 74, z grunt. mr. 1803; wś Dereczanka os. 41, z grun. mr. 792;

w K. probostwo ma gruntu i łąk mr. 104.

Kindoły, folw., pow. krasnostawski, gm. i par. Łopiennik.

Kinkówka v. *Kienkówka*, wś, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek. W 1827 r. było tu 16 dm., 104 mk.; obecnie 22 dm., 190 mk. i 580 mr. obszaru.

Kisielsk, wś, nad n. Świdrem, pow. łukowski. gm. Prawda, par. Stoczek. W 1827 r. było tu 27 dm., 172 mk., obecnie 31 dm., 268 mk . 967 mr. obszaru, młyn.

S **Kisielsk**, r. 1576 *Kisielsk episcopi,* wś, pow. łukowski. W dok. z r. 1297 w liczbie włości bisk. poznańskich (K. W., n. 765, 1301). W r. 1576 wś ta wraz z poblizką Prawdą, własność bisk. pozn. miała 11 łan.

Kisielska Wola, wś, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek, ma 27 dm., 200 mk., 736 mr. obszaru.

Kiszki, wieś. pow. biłgorajski, gmina Huta Krzeszowska, par. Janów. Należy do ordynacyi zamojskiej.

Kitów, wś i folw., pow. zamojski, gm. Sułów, par. Mokrelipie, w IV okr. sądowym, leży w płn.-zach. stronie, na granicy powiatu, nad rz. Lętownią, w żyznej lecz nieco falistej okolicy, na przestrzeni od Zamościa w. 31. Liczy dm. dwor. 4, włośc. 24, mk. kat. 231, w tem kob. 109; przestrzeni mr. 832. Stan zamożności dobry. Ta wieś należy do dóbr ordynacyi Zamojskiej Bodaczów. Ob. *Gaj-Gruszczański.*

Klarów, folw., pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Milejów. Niezamieszczony w spisie urzędow. z 1872 r. (Pam. Kniż. lub. gub.).

Klątwy albo *Klętwy*, wś, i K. sołtyskie. wś, pow. tomaszowski. gm. Tyszowce, par. Tomaszów; cerkiew parafialna pounicka erekcyi niewiadomej (druga filialna w Mikulinie o 2 wiorsty). W 1827 r. było tu 34 dm., 263 mk., obecnie jest 61 dm., 396 mk, w tej liczbie 102 katol., a należące do tej wsi sołtystwo Klętwy miało 15 dm., 94 mk. w 1827 r. Wieś ma 881 mr. ziemi włośc. i 142 mr. cerkiewnej. *X. S. S.*

Kleciówka, wś, majorat, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Irena.

Klecówka, wieś, pow. tomaszowski, gmina Krynice.

Klemensów, pow. zamojski, gm. Sułów, parafia Wielącza, pałac rezydencyonalny ordynatów Zamojskich, należący do dóbr Gaj-Gruszczański (ob.), leży nad prawym brzegiem Wieprza, na wzgórku dominującym nad wsią Michałowem, przy trakcie i Zamościa do Szczebrzeszyna i Turobina. Odleg. od Szczebrzeszyna, do którego prowadzi wysadzony dorodnemi i cienistemi drzewami trakt bity, o w. 8, i od Zamościa w. 17. Pałac K., wraz z okalającym go dość obszernym i pięknym ogrodem angielskim z drzew zagranicznych i miejscowych, i owocowym, przy którym jest oranżerya i wodociągi, założony został około roku 1750 przez Teresę z Michowskich Zamojską, wojewodzinę lubelską, w dawnej ziemi chełmskiej, pow. krasnostawskim,

pod obecną nazwą, od imienia syna jej Klemensa. *Tit. Tiro.*

Klementów 2.) K., pow. chełmski, gm. Staw, par. Chełm.

Klementowice, wś i folw., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Celejów, par. K. W Klementowicach jest przystanek kolei żel. nadwiślańskiej, rozdzielający stacyą między Nową Aleksandryą (Puławami) a Nałęczowem na dwie części, oddalony od Puław i Wisły na 1 ¾ mili, a od Lublina na 5 ½ mil. Nazwa K. niewiadomo skąd poszła, może od Klemensa rycerza, który tę wieś miał założyć, jak o tem tradycya miejscowa niesie, a co tembardziej może być prawdopodobnem, że w aktach kościelnych jest wzmianka, iż w r. 1418 Piotr Rycerz (Miles), dziedzic Klementowic, Płonek i Bochotnicy, erygował kościół w K. pod wezwaniem św. Klemensa. Z czasem kościół sam ze starości miał się zawalić, aż dopiero r. 1690 Adam Kotowski, stolnik ziemi wyszogrodzkiej i K. dziedzic, wybudował nowy kościół z modrzewia, który do dziś dotrwał i przedstawia żywy pomnik dawnego budownictwa w Polsce.

W r. 1872 kościół klementowicki, pochyliwszy się znacznie, wymagał gruntownej poprawy, która też za staraniem miejscowego proboszcza ks. W. Korciepińskiego i znacznem materyalnem przyczynieniem się teraźniejszego dziedzica Ludwika Klemensowskiego, przy pewnym współudziale parafian, dokonaną została. Przy tem warto wspomnieć, ze jeden z włościan klementowickich, gospodarz rolny imieniem Paweł Tarkowski, lat 21 mający, tyle talentu samorodnego do budownictwa w czasie reparacyi tego kościoła okazał, iż budowlę, w skutku zgnicia przyciesi mocno pochyloną, sam z kilku pomocnikami sposobem przez siebie wymyślonym w górę dźwignął, nowe posady założył, nowy dach wraz z kopułą zbudował, i wszystkiemi innemi robotami bardzo dobrze kierował. Kościół klementowicki może pomieścić w sobie około 600 osób, jest pod wezwaniem św. Klemensa i św. Małgorzaty, której obraz w wielkim ołtarzu się mieści, i jest dość pięknego, dawnego, jak się zdaje, pędzla, a z Rzymu podobno miał być sprowadzony.

Po wspomnionym wyżej stolniku Kotowskim zmarłym bezdzietnie, K. w roku 1700 dziedziczył Stanisław Szczuka, potem syn jego Marcin, ale już w r. 1720 dwór murowany, do dziś istniejący (w r. 1877 znacznie rozszerzony), stawia Anna Gordonowa, która w dożywociu K. posiadała. W r. 1730 włość tę miał Jan Kącki, potem zięć jogo Eustachy Potocki, którego syn Ignacy, jako wydatna postać dziejowa drugiej połowy zeszłego stulecia, mieszkał w K. od r. 1796 do 1809. Do tych czasów łączy się pewna ciekawa legenda miejscowa o tem, jak w dniu śmierci Piramowicza (w Międzyrzeczu podlaskim 29 grudnia 1801 r.), przyjaciel jego Ign. Potocki w K. był przez umierającego w godzinę śmierci nawiedzony, t. j. przez pukanie w okno uprzedzony. Jedyna po Ignacym Potockim pamiątka, obecnie w K. pozostała, jest piękny i duży dzwon przy kościele zawieszony, o czem świadczy odpowiedni na nim napis. Także ogród przy dworze i dziś do lepszych w tych okolicach zaliczający się, był przez Ignacego Potockiego głównie rozszerzony i uporządkowany, czego dowodem traktat przez niego napisany: „Rady dla ozdoby ogrodu Klementowickiego”, drukowany w „Słowianinie” Jaszowskiego, w tomie II, str. 153. W r. 1810 K. przeszły na własność Jana Kochanowskiego, z którego córką w r. 1819 ożenił się Leon Dembowski, późniejszy autor pamiętników z czasów pierwszych

trzech dziesiątek bieżącego wieku. Od Dembowskiego nabył ten majątek w r. 1858 Symforyan Hermanowski, a od tego po r. 1863 obecny dziedzic Ludwik Klemensowski.

K. leżą w pięknem nader położeniu. Posiadają duży staw kilkudziesiecio-mr., w którym szczególnie dobrze hodują się karpie i inne ryby. Z tej przyczyny w okolicznych wioskach, do obecnego dziedzictwa klementowickiego należących, zaprowadzono od paru lat wzorowe gospodarstwo rybne, które znacznie wartość tych majątków podniosło. O wiorstę od dworu w K. jest lasek, a w nim źródło, skąd rozchodzi się woda tworząca rzeczkę ale prawie stojącą, która przecina drogę wiodącą do miasteczka Kurowa, o 5 w. oddalonego. Od tego lasku poczyna się równina, na której miasteczka: Końskowola, Kurów i Markuszew się rozłożyły. Z przeciwnej zaś strony kończy się w owym lasku pasmo wzgórz, których jedna gałąź biegnie od Kazimierza lubelskiego, na 2 mile od tych miejsc oddalonego. Droga z K. do Kazimierza należy do bardzo pięknych w ziemi lubelskiej, zwłaszcza w lecie; wszędzie pełno tu wzniesień lub głębszych jarów, jak zazwyczaj w gruncie glinki, tak zwanej lubelskiej, z podłożem opoki kredowej. Glinka ta, zwłaszcza klementowicka, nader urodzajna, bez piasku i kamieni, przeważnie pszenna, jest tak głęboką i w niższych warstwach ścisłą, że można w niej kopać obszerne - bez ładnych podpór istnieć mogące piwnice. Woda w studniach jest tu tylko zaskórna, brudna wprawdzie ale zdrowa, źródła nader rzadkie i tylko w okolicznych wioskach trafiające się. Wioski te ważniejsze są: Płonki, Stok, Karmanowice, Celejów, Strychowiec, Zbędowico, Skowieszyn, Pożóg i Olesin.

K. mają 85 osad włościańskich i jeden dwór murowany z odpowiednimi budynkami gospodarskimi. Po za tymi znajduje się z jednej strony drogi rozległy sad owocowy, z drugiej piękny ogród ozdobny, w guście angielskim, z wielu bardzo drzewami północno-amerykańskiemi, przyswojonemi. Gruntu ogółem jest 2,200 mr. i 300 mr. lasu, z czego 800 mr. należy do dworu i 150 mr. lasu, a reszta do osad włościańskich; 120 mr. niegdyś plebańskich, przed kilku laty p. Popowowi sprzedanych, pozostaje w dzierżawie z osobnem gospodarstwom. Ludności liczą: katolickiej 910 osób, i 10 żydów; do parafii zaś należy 193 osad z 1756 duszami. We wsi K. jest szkoła elementarna jednoklasowa, a przy kościele bractwo wzajemnej modlitwy i pomocy.
F. Berdau.

Klementynów 2.) **K.,** folw., pow. lubartowski, gm. Tarło, par. Ostrów. Należy do dóbr lubartowskich, klucza Tarło, ma 731 mr. obszaru.
3.) **K.,** kol., pow. chełmski; gm. Rejowiec, par ew. Lublin, ma 228 mr. obszaru.

Kleszczówka albo *Kleciówka*, wś. pow. nowoaleksandryjski gm. Irena, par. Bobrowniki. W 1827 r. było tu 14 dm., 115 mk. Należy do dóbr dęblińskich. Lud obchodzi tu uroczyście sobótki. *R.*

Klesztów, wś. folw. i kol., pow. chełmski, gm. Żmudź, par. Kumów. Posiada gorzelnię i cerkiew parafialną pounicką. W 1827 r. było tu 31 dm. i 198 mk. Por. Chełm, t. I, 556 Dobra Klesztów składają się z folwarku Klesztów, attynencyi Rudno, wsi Klesztów, Puszcza i Wołkowiany, od rzeki Bugu w. 10: granicą północną przepływa rzeczka Skordyówka. Rozl. wynosi m. 1928, grunta orne i ogrody m. 678, łąk m. 392, wody m. 6, lasu m. 389, zarośli 460, nieużytki i place m. 8, bud. mur.1, z drzewa 18,

wiatrak, pokłady wapna i torfu. W koloniach wieczysto-dzierżawnych m. 205, grunta cerkiewne m. 72 Wś Klesztów osad 20, z gruntem m. 388; wieś Puszcza osad 10, z gruntem m. 116, wieś Wołkowiany osad 29, z gruntem m. 864. *A. Pal.*

Klimki, 1) wś. pow. łukowski. gm. Dąbie, par. Łuków. W 1827 r. było tu 18 dm. 84 mk.: obecnie 13 dm., 97 mk., 295 mr. obszaru. Ob. *Grezówka*.

Kliny 3.) **K.,** folw., pow. lubelski, gm. Zemborzyce. par. Abramowice
4.) **K.** *Kraczewskie*, ob. *Kraczewice*.
5.) **K.,** por. *Januszewice* i *Klamy*.

Klocówka, wś, pow. tomaszowski, założona w r. 1870 na porębie, ma 6 dm., 30 mk., 44 m. gruntu. *S. S.*

Klonownica, 1.) *Wielka*, wś. pow. konstantynowski, gm. Rokitno, par. Klonownica. Jest tu gorzelnia, szkoła i cerkiew par. pounicka. Liczy 58 dm., 419 mk.. obszaru 2465 mr. Kośc. i par. r. gr. w b. dek. bialskim, erygował 1703 ks. Karol Radziwiłł dziedzic. Według Tow. Kred. Ziemsk. folwark Klonownica (z nomenklaturą Nowinki), od Biały w. 12, rozległy mr. 1346; grunta orne i ogrody mr. 747, łąk mr. 79. pastw, mr. 9, lasu mr. 473, nieużytki i place mr. 38; bud. mur. 3, z drzewa 8, płodozmian 4-polowy. Gorzelnia i młyn-deptak. Dobra powyższe w r. 1803 oddzielone zostały od dóbr Cieleśnica. Wieś Klonownica Wielka osad 66, z gruntem mr. 1382.

2.) **K.** *Mała* al. *Klonowniczka*, wś i folw., pow. konstantynowski, gm. Pawłów, par. Janów. W 1827 r. było tu 19 dm., 100 mk., obecnie 21 dm., 192 mk., 675 mr. gruntu folw a 415 mr. włośc.

Kazimierz, os., przedtem miasto nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Kazimierz, Leży nad Wisłą z prawego brzegu pod 51 0 18’ 9” szer. i 39 0 36’9” dług. geograf. otoczone dokoła wyniosłymi wzgórzystymi krawędziami wyżyny lubelskiej, która tu występuje jako przedłużenie niejako wyniosłości przeciwległej gub. radomskiej. Otoczenie to nadaje Kazimierzowi charakter miasta śród gór leżącego i w połączeniu z płynącą obok Wisłą czyni położenie jego wielce malowniczem. K. odl. jest Warszawy 132 w., od Lublina 36 w., od Puław (Nowej Aleksandryi) 12 w. Z tym ostatnim miejscem łączy K. droga bita, malowniczo się wijąca brzegiem Wisły śród bujnych sadów owocowych ciągnących się długim rzędem od Puław pod osłoną wyniosłej ściany wzgórz, tamujących północne i wschodnie wiatry.

Żyzna gleba z gliny i osadów wiślanych sprzyja wegetacyi i dobroci obficie się rodzących gruszek. jabłek i śliwek. Mimo pięknego i dogodnego położenia. K. jest obecnie ubogą i nieludną osadą. Są tu trzy kościoły: parafialny, poreformacki i po szpitalny św. Ducha., dom przytułku dla starców i kalek, synagoga, urząd gminny, szkoła początkowa, stacya pocztowa. Z zakładów fabrycznych jest tu pięć garbarni z produkcyą roczną na 62,450 rs. i browar wyrabiający za 4,690 rs. W r. 1827 było tu 270 dm. i 2177 mk.: w 1861 r. liczono 247 dm. (103 mur.) i 2624 mk. (1509 żydów); obecnie jest 20 ulic, 89 dm. mur., 161 drewn., 3297 mk., w tej liczbie 178 j. żydów; 42 sklepów.

Przy mieście jest t. z. binduga dla spławu zboża, przystań dla statków parowych i innych. Spichrze tutejsze jeszcze przed kilku laty, nim otwarto kolej nadwiślańską; służyły za skład zwożonego nad Wisłę, dla spławu, zboża.; dziś stoją pustkami. Przez samo miasto płynie jeszcze rzeczka, a raczej strumień, dawniej Grodarza teraz Stokowy zwany. Mało jest pewnie miast w Polsce któreby w małym obrębie gromadziły tyle ciekawości, ile Kazimierz. Z jednej strony góry bujną wegetacyą okryte, z drugiej płynąca tuż pod miastem Wisła, w pośrodku z pomiędzy drzew wyglądające mury kamienic i opuszczone już dawnych śpichlerzy zwaliska, panujące nad niemi wysokie dachy kościołów, wyżej nad temi ostatniemi wznoszący się zamek, a nad tym jeszcze, na najwyższym szczycie góry, samotna okrągła strażnica: wszystko to stanowi krajobraz, godny pędzla malarskiego.

Samo nazwisko miasta okazuje, że jednemu z Kazimierzów winno założenie swoje. Historya przypisuje to dzieło Kazimierzowi W.; miejscowe podania podnoszą dawność miasta o dwa wieki wyżej, aż do panowania Kazimierza Sprawiedliwego. Jedne atoli i drugie w tem są zgodne, że posada tutejsza należała do wsi Skowieszynka i nosiła miano Wietrzna góra. Akta kościelne miejscowe głoszą, że Bolesław Chrobry wieś tę wraz z innemi w okolicy nadał w r. 1008 benedyktynom na Łysej Górze. Później zaś, około r. 1181, nastąpiła. zamiana tych majętności z norbertankami, fundowanemi na Zwierzyńcu pod Krakowem. Dalej, że król Kazimierz, upatrując wielkie z niej dla handlu dogodności, miejsce to od zakonnic nabył, miasto na niem założył, spichlerze na zboże a dla siebie zamek zbudował i t. d. Że fundacya zakonnic na Zwierzyńcu z XII wieku pochodzi, to żadnemu nie podpada zaprzeczeniu, ale i to także pewna, że jeśli który z Kazimierzów o potrzebie portu handlowego w Polsce pomyślał, to pewno nie inny jak Wielki, i nie ma potrzeby twierdzenia Długosza (lib. III, p. 269) w tej mierze w jakąkolwiek podawać wątpliwość. Kazimierz zatem Wielki jeśli nie założył to odbudował i podniósł miasto tutejsze, prawem magdeburskiem je nadał, spichlerze

pobudował, zamek obronny na górze i panującą jeszcze nad nim strażnicę wystawił.

Pod Władysławem Jagiełłą, dostał K. w r. 1420 przywilej na targi tygodniowe, co środa odbywać się mające, Długosz wspomina, iż istniał tu w XV w. kościół murowany św. Bartłomieja. Zygmunt I uwolnił w roku 1519 jego mieszkańców od opłaty ceł w królestwie, a w r. 1526 dla podniesienia miasta wolny wręb w lasach królewskich i przywilej na pobór mostowego onemu udzielił. Zygmunt August zatwierdził w r. 1558 poprzednie nadania i prawa, nadto wyłączył mieszczan kazimierskich od władzy starostów, zostawiając odnoszenie się wprost do króla. Tymże samym przywilejem pozwolił odbywać targi w dnie sobotnie lub poniedziałkowe, oraz zatwierdził 3 jarmarki. W r. 1566 dozwolił wystawić dwa młyny na Wiśle dla podniesienia. funduszów miejskich. W r. 1572 nadał przywilej wolnego wprowadzania z żup krakowskich soli Wisłą do K. i tą handlowania.

Przy takich dogodnościach rychło się podniósł i pod względem handlu stanął w liczbie pierwszych miast w Polsce, tak dalece, że zagraniczni nawet kupcy przybywali tu i osiadali. Mianowicie zjeżdżali się tu kupcy z Gdańska, Elbląga i Torunia dla skupowania pszenicy; był czas nawet, że i Anglicy mieli tu swój kantor, a K. małego Gdańska zjednał nazwanie. Przez K. szedł trakt handlowy ze Lwowa na Lublin do Gdańska. Panowanie Zygmunta III i Władysława IV było najświetniejszą dla niego epoką. Cellarius w swem dziele powiada: „C. inter scopulos ad Vistulae ripam pulchre exstructa civitas... Mercaturae exercendae cives strenuam operam navant.” Dla komunikacyi i ułatwienia dowozu zboża z lewego brzegu Wisły do Kazimierza, zbudowano tu most stały, od którego Zygmunt III w r. 1601 dozwolił miastu pobierać większe myto. Tenże sam monarcha bronił miasta od wszelkich powinności wojskowych: tak w roku 1616 uwolnił od dawania podwód, a w roku 1628 od wojskowych kwaterunków.

Władysław IV założył tutaj w roku 1637 komorę celną i osobne składy towarów, których utrzymanie wyłącznie tylko mieszczanom tutejszym służyło. Na tem się też pomyślna jego dola skończyła. Wojny na szwedzkie i upadek materyalny kraju tak silnie go dotknęły, że wszelkie późniejsze przywileje i opieka następnych monarchów już go do dawnej nie powróciła świetności, chociaż Jan Kazimierz nadane przez swoich poprzedników prawa zatwierdził w r. 1649, na dał dwa nowe jarmarki w r. 1662. Toż uczynił Michał Korybut w r. 1672. Jan III Sobieski w r. 1677 udzielił przywilej na nowych siedm jarmarków, a co większa Ormianom, Grekom, Żydom nawet domy w K. stawiać pozwolił. Verdum w swym dzienniku podróżnym w końcu XVII w. tak przedstawia K: „Trzy kościoły z klasztorem bosych karmelitów i synagoga. Po obu bokach miasta nad Wisłą, znaczne przedmieścia. W zachodnim ładny szpital kamienny”.

Zniszczone po dwakroć przez nieprzyjaciela miasto, dotknięte prócz tego w r. 1705 morową zarazą, szybko upadało, ludność chrzesciańska malała przy napływie starozakonnej. Wisła przy tem, zmieniając w łożysko oddaliła się od pobudowanych na brzegu spichlerzy, piaszczystą tylko po sobie zostawiając płaszczyznę. Dochowało się jednak kilka pomników, dawne czasy jego wspaniałości przypominających. Najpierwsze pomiędzy niemi miejsce trzyma zamek, założony prawdopodobnie przez króla Kazimierza Wielkiego. O całości i pierwotnym kształcie tej budowli trudno jest dziś powziąć wyobrażenie. Widać tylko, że miał posadę nieforemną, zastosowaną. do

kształtu skały, na której wznieiony. Częścią mieszkalną obrócony był na południe, to jest ku miastu. od północnej zaś strony miał niewielki dziedziniec. Izb było tylko cztery na dole i tyleż na górze, po większej części nieforemnego kształtu. Jedna z nich z szerokiem, na pół przedzielonem oknem, mieściła w sobie pewnie kaplicę. Mur obwodowy dziedzińca, niższy od muru części mieszkalnej, opatrzony był u góry w strzelnice. Tuż po za murami tego gmachu rozpoczyna się spadzistość skały, co, pomimo znaczniejszej otaczających wzgórzy wyniosłości, przed wynalazkiem prochu małą tę warownię trudną do zdobycia czyniło, tem bardziej że skałę wspomnioną głębokie od innych przedzielały wąwozy.

Na najwyższym punkcie, nad szeregiem wzgórzy tutejszych panującym, samotną zbudowano strażnicę. Jest to wieża okrągła, opatrzona w niewielkie otwory w rozmaitych swych wysokościach, bez porządku rozrzucone. Mury tej strażnicy, zapuszczając się głęboko w ziemię, otaczają loch. do którego spuszczano złoczyńców. W tym lochu, wedle niektórych, nie zaś w olsztyńskim zamku Maciej Borkowicz, wojewoda poznański, na głodową, śmierć za panowania króla Kazimierza Wielkiego skazany, z wiązką tylko siana zamknięty, dziesięciodniową męką, zbrodnie swoje przypłacił. Jest także mniemanie, że wieża ta u wierzchu oświetlona, służyła za latarnię dla statków na Wiśle żeglujących. Zamek Kazimierza przetrwał w całości aż do pierwszej wojny szwedzkiej; pewnie w ciągu tego czasu nie jednokrotnie poprawiany; lecz doznawszy razem z miastem w r. 1656 zniszczenia, przy obojętności starostów, coraz bardziej upadać zaczął. Rozpoczął wprawdzie jego naprawę król August II, chcąc z niego przeciw Karolowi XII korzystać, lecz go w tymże samym roku Szwedzi powtórnie zdobyli i zburzyli. Została więc tylko ruina, do niczego nie przydatna, wielce jednak. podnosząca malowniczą okolicę tutejszą. Ściągała ona od dawna i dziś jeszcze ściąga mnóstwo ciekawych.

Ciekawsze są jeszcze od zamku trzy kamienice w obrębie samego miasta zbudowane, lubo znacznie od tamtego późniejsze; w rzeczy samej w nich pozostał ślad wielkiej zamożności K., a zarazem umiłowania mieszkańców sztuce budowniczej. Dwie z tych kamienic stoją w rynku, trzecia zaś na Senatorskiej ulicy; wszystkie mają dachy kryte z murem wystającym i różnokształtnemi blankami przyozdobionym.

Dolne piętro obu rynkowych kamienic zabudowane było w podsienia, każde o trzech sklepionych arkadach. Tu się mieściła sień obszerna i schody na górę. były trzy pokoje i sień; z tych arkad jedna tylko pozostała i ta stanowi bramę dzisiejszego ratusza, wszystkie zaś inne zamurowano. Arkady rozstawione były w równych podziałach, lecz okna pierwszego piętra nie mają jednostajnych między sobą, odstępów, tak dalece, że przepołowiwszy front każdej z kamienic na dwie równe części, w jednej z tych połów znajdują się dwa okna, a w drugiej na samym środku jedno. Taki, sam jest plan kamienicy przy ulicy Senatorskiej; tu atoli różnica szerokości odstępów między oknami nie jest tak znaczna. Wszystkie trzy kamienice stawiane są z kamienia i grubo obrzucone tynkiem, na którym artysta różno-wzorowe wymodelował rysunki. Ściany aż po pierwszy gzyms, to jest okap, wyrabiane są kamienie, futra od okien dziwacznem przystrojone obramowaniem, na płaskosłupach widać w płaskorzeźbie popiersia a nawet całe figury świętych i rozmaite inne przedmioty.

Głównie przecież odznaczają, się rynkowe kamienice obrazami, wypełniającemi

najszersze między ich oknami odstępy. Na jednej z nich wystawiony jest w ozdobnych ramach św. Mikołaj, na drugiej zaś bez żadnego obramowania olbrzymi Krzysztof. Część muru dach właściwy zasłaniająca aż po blanki wyrobioną jest w płaskosłupy, w odstępach zaś między temi ostatniemi znajdują się na kamienicach rynkowych płaskorzeźby świętych, medaliony i rozmaite godła; na domu zaś przy ulicy Senatorskiej okrągło-wklęsłe i w półokrąg zakończone wnęki. Blanki same, które wszystkie trzy powyższe kamienice u góry wieńczą, na każdej z nich są odmienne. Na kamienicy ze ś. Mikołajem podobne są, z ogólnego kształtu do blanków gmachu szpitalnego św. Ducha w Lublinie, odmiennie tylko wywzorowane; na kamienicy ze św. Krzysztofem są więcej wieżyczkowate; na trzeciej zaś mają postać ołtarzy żłobkowane wnęki a w nich pięknie modelowane figury świętych. Z pomiędzy wspomnionych kamienic, ta właśnie ostatnia zdaje się najdawniejszą i przedstawia prawdziwy wzór ozdobnego budownictwa w stylu odrodzenia. Pochodzić może z końca XVI wieku, dwie inne są, późniejsze.

Na kamienicy ze św. Mikołajem wyrobiony jest rok 1625. Była ona podówczas własnością Mikołaja Przybyły, rajcy kazimierskiego, zmarłego roku 1627, tego samego który fundował kościół farny i inny dla księży reformatów w, mieście tutejszem. Dziś mieści ona urząd gminny; na górnej części jej muru umieszczone są obrazy czterech ewangelistów ze stosownemi napisami, na skrajnych zaś płaskosłupach dolnej części popiersia św. Jakóba większego i ś. Tomasza. Dawny właściciel drugiej kamienicy ze ś. Krzysztofem nie jest wiadomy. Popiersiowe medaliony onę zdobiące pochodzą ze świeckiej historyi, na płaskosłupach zaś napisane są sentencye moralne, po części z dzieł Seneki czerpane, z powodu zatarcia w wielu miejscach nie łatwe teraz do zrozumienia. Miasto K. liczy trzy kościoły, najznamienitszy z tych jest kościół farny czyli parafialny, chociaż ten nie jest już pierwotnym ale trzecim z kolei; ustanowienie bowiem parafii tutejszej odnoszą, dzieje do XI wieku; istniała ona pierwotnie we wsi Skowieszynie, zkąd ją Kazimierz W. tu przeniósł. Kościół sam pierwotnie był drewnianym. Późniejszy murowany wzniósł niewiadomo kiedy Wojciech ze Żnina Placentinus prob. miejscowy. Długosz powiada, iż za niego istniał tu kościół murowany św. Bartłomieja i św. Jana Chrzciciela (II, 553).

Tablica w samym kościele zamieszczona świadczy że od fundamentów w r. 1610 odnowiony a w roku 1612 poświęcony został kosztem Mikołaja Przybyły rajcy kazimierskiego, który w po przednio stojącym kościele nagrobek dla siebie i dzieci w roku 1598 obmyślił. Stawiany on jest głównie z wapiennego kamienia, a lubo wysokością ścian i ostrością dachu przypomina kościoły stylu gotyckiego, całe jednak ozdobowanie jego wykonane jest w stylu odrodzenia. Jakoż szczytowe ściany przyozdabiają w nim na krawędziach piramidalne występy, zębom gotyckich szczytów odpowiadające, a miejscami esowate wyginania. Sklepienie jest gotyckie, ołtarze zaś nowszej roboty ale niezłego dłuta. Najciekawszą tu jest drewniana statua Matki Boskiej do noszenia za procesyą urządzona, a czasy króla Kazimierza Wielkiego niewątpliwie przypominająca. Osobliwszym jest także wiszący na środku kościoła świecznik w kształcie jeleniej głowy, ale ten zdaje się być dziełem bardzo niedawnych czasów, zwłaszcza że na wierzchołku swoim ma umieszczonego austryackiego orła.

Są tu trzy kaplice: jedna, wchodząc do kościoła po lewej stronie, zowie się

Borkowska, fundowana jest w r. 1610 przez Elżbietę Borkowską, mieszcząca groby założycieli druga, po tejże samej stronie, pod tytułem Matki Boskiej Różańcowej, ze sklepieniem półkulistem malowanem; trzecia, po prawej stronie, zwana Górska. Nagrobków w samym kościele jest pięć, wszystkie niemal rajców i mieszczan kazimierskich, a pod względem sztuki nic w sobie nie zawierają osobliwego. Oprócz nich są jeszcze dwie tablice z napisami z których jedna poświadcza odnowę kościoła, druga, nader niezrozumiała, zdaje się mówić o erekcyi wielkiego ołtarza przez Henryka Firleja biskupa.

Drugi kościół św. Anny, wystawiony jest także z kamienia, ale gontami tylko kryty, obecnie opuszczony. Fundator jego niewiadomy; erekcyjna tylko tablica poświadcza, że w r. 1671 przez Mikołaja Oborskiego, biskupa laodycejskiego i sufragana krakowskiego, został poświęcony. W kościele tym znajduje się dosyć dawny obraz, przedstawiający zaślubienie św. Cecylii Panu Jezusowi. Zresztą nic nie ma szczególnego. Kościół po księżach reformatach, na pochyłości górzystego wybrzeża w nowszym stylu murowany i dachówką pokryty, założycielem swoim uznaje Henryka Firleja, biskupa przemyskiego a później poznańskiego; kamień jednak nagrobkowy Mikołaja Przybyły, który się w tym kościele znajduje, naucza, że na jego budowę łożył także wspomniony Przybyło, rajca kazimierski. Kościół ten ma postać do innych kościołów reformackich podobną, wewnątrz trzy nagrobki rodziny Przybyłów, a jeden Teresy Tarłowej wojewodziny lubelskiej i jej syna Hieronima Tarły, w młodzieńczym wieku w r. 1724 zmarłego: nagrobki te nic szczególnego pod względem sztuki nie mają. Data założenia wspomnionego kościoła przypada na r. 1620.

Już w1594 r. wystawiony był tu na górze zwanej Plebanią mały kościołek Zwiast. N. Maryi P.; obecny po spaleniu odbudowany 1828 r. Na południowej stronie miasta, nad samą Wisłą, ciągnie się szereg ruin pozostałych po dawnych śpichlerzach, których miasto w epoce świetności swojej w wieku XVII kilkadziesiąt liczyło. Niektóre z nich, jak to nawet widać z pozostałych murów, troskliwie i ozdobnie były stawiane. Odznacza się pod tym względem jeden z figur ukrzyżowanego Pana Jezusa. Pochodzą one przeważnie z w. XVII, lubo na pozór nierównie dawniejszemi się wydają. Przywileje w archiwum miejskim zachowane sięgają czasów króla Władysława Jagiełły. Najdawniejszy z nich pochodzi z r. 1406, a obejmuje zakaz, aby Żydzi nie ważyli się mięsa i soli na sprzedaż do miasta przynosić. W ogólności Żydzi tutaj długo bardzo byli ograniczeni w swobodach, w r. 1672 zakazano im sprzedaży owoców, chleba i śledzi; a w r. 1738 król August III zastrzegł, że im żadnych szynków w mieście trzymać nie wolno. Zrównał ich dopiero z innymi obywatelami król Stanisław August w r. 1777, pozwalając im. domy murować i handlem się zatrudniać. Tym sposobem klęskami wojny i morowego powietrza z ludności chrześciańskiej poprzednio ogołocony, przeszedł K. całkiem w ręce starozakonnych, którzy główniejsze w nim domy zajęli i stali się wyłącznymi panami tutejszego przemysłu.

Opis i widok K. podał Tyg. Il. z 1865 r. str. 52; rysunki spichlerzy Tyg. Il. z 1880 r. T. IX str. 125. Ob. Baliński Michał Wspomnienie jednego dnia wędrówki po kraju (Bibl. Warsz. 1841 IV -640).

Par. K. dek. nowoaleksandryjski 2,682 dusz. Są tu trzy cechy; z których szewcki ma przywileje Zygmunta Augusta z roku 1569, a kowalski z roku 1567; krawiecki zaś

składają sami żydzi. Starostwo niegrodowe Kazimierskie, położone w województwie i powiecie lubelskim, podług lustracyi z r. 1660 obejmowało miasto Kazimierz Dolny i wsie: Karczmiska z folw. Chodlik, Zasztów, Rzeczyca z folw. Uściądz, Wojszyn z folw. Trzcianka i Słotwiną. W r. 1771 było w posiadaniu Franciszka Lubomirskiego miecznika kor., który z niego opłacał kwarty w ilości złp. 4,836 gr. 7, a hyberny złp. 2,024 gr. 5.

Dobra K. i Wąwolnica do r. 1873 składały się z głównych 6 folwarków oprócz pomocniczych - ogólnej rozległości m. 12,160; uległy rozdziałowi (pod właściwemi literami będą, zamieszczone), położone w gminach Karczmiska, Zastów, Celejów, Drzewce i Oblasy-par. Kazimierz, Wąwolnica, Wilków i Janowiec; wymieniają, się wsie, które należały do dóbr powyższych - wś Trzcianka osad 31, z gruntem m. 835; wś Wojszyn osad 43, z gruntem m. 916; wś Karczmiska. osad 186, z gruntem mr. 3,255; wś Chodlik osad 34, z gruntem m. 269; wś Rzeczyca osad 42, z gruntem m. 836; wś Chorz osad 14, z gruntem m. 191; wś Zawada osad 8, z gruntem m. 208; wś Rogalew osad 15, z gruntem m. 87: wś Uściąrz osad 18, z gruntem m. 470; wś Zaborze osad 7, z gruntem m. 24; wś Nowy Rąblów osad 17 z gruntem m. 237; wś Stanisławka osad 11, z gruntem m. 123; wś Cholewianka osad 3, z gruntem m. 53; wś Ruta Kołbielska osad 18, z gruntem m. 195; wś Zotianka osad 23, z gruntem m. 317; wś Zastaw Karczmitski osad 123, z gruntem m. 662; wś Bartłomiejewice osad 20, z gruntem m. 489; wś Mareczki osad 16 z gruntem m. 340; wś Skowieszym osad 22, z gruntem m. 81. *Br. Ch., A. Pal.*

S 3.) **K.,** mstko, pow. nowoaleksandryjski. Ob. Kaszewski K.: „K. Nad Wisłą” (Gaz. Polska, r. 1893, nr 173-174) i Spraw. Kom. historyi sztuki, t. VI. Zbieraniem materyałów do historyi miasta zajmował się Kazimierz Król. Obecnie osada ta swem położeniem ściąga dość licznych gości na pobyt letni, a nawet i na stałe mieszkanie we wznoszonych pod miastem domkach i willach.

Kluczkowice, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Opole, par. Kluczkowice. Posiada browar z produkcyą roczną na 186000 rs. Jest tu kościół parafialny murowany z XVIII w. W 1827 r. było tu 49 dm., 335 mk. W XV w. K. należały do par. w Opolu (Dług. II.512). Dykcyonarz Echarda zowie K. miastem. Par. K. Dek. Nowoaleksandryjski. 1560 dusz. Dobra K. składają się z folw.: K., Maszów, Kręciszówka; wsi K., Kluczkowice Małe i Cwientałka. Rozl. wynosi m. 4751; folw. Kluczkowice grunta orne i ogrody m 225, łąk m. 47, pastw. M. 12, wody m 11, lasu m. 3455, nieużytki i place m 35, razem m. 3814, bud. mur. 7, z drzewa 26; folw. Maszów grunta orne i ogrody m. 199 lasu m. 4, nieużytki i place m. 1, razem m. 204, bud. z drzewa 3; folw. Kręciszówka grunta orne i ogrody m. 647, łąk m. 53, pastw. M. 21, nieużytki i place m. 12, razem m. 733, bud. mur. 1, z drzewa 9, płodozmian 12-polowy. Gorzelnia, tartak parowy, wyrabiający gąty, deski i bale. Młyn. Wieś Kluczkowice osad 56, z gruntem m. 765; wieś Kluczkowice Małe osad 43, z gruntem m. 149, wieś Cwientałka osad 11, z gruntem m. 106.

S **Kluczkowice**, w XVI w. Kliczkowice, wś pow. nowoaleksandryjski (Puławy). W r. 1676 K są miastem i płacą pobór od 106 głów. Wieś K. własność Fel. Wolskiego daje od 3 głów szlach., 7 dwor., 61 poddanych (Paw. Małop., str. 34a).

S **Kluczkowice**, wś (Puławy). Zapewne do K. Odnosi się to co podaje o nieistniejącym „Kliczkowie" Łukaszewicz (Dzieje wyzn. helw., 345). Słupeccy dziedzice K. Zamienili za Zygm. Augusta kościół tutejszy na zbór, a dopiero Feliks Słupecki kaszt. Lubelski, porzuciwszy kalwinizm,zwrócił kościół katolikom na początku w. XVII.

Klukowszczyzna, 1.) wś i folw. nad rz. Kamionką, pow. konstantynowski, gm. Wituln, par. Bordziłówka, okr. sąd. Komarno; rozleg. w. l60, dm. 5, ludność mk. 36; grun. dworskich mr. 296; właściciel dr. Radcewicz. Byt tu folwark należący do ks. paulinów w Leśny, i właściciel dzisiejszy, nabywszy go na licytacji, nazwał Jelizawetówką. Na łąkach K. I Droblina źródła rz. Białki.

Kłoda 2.) K., wieś, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Markuszów. W 1827 r. były tu 32 dm., 219 mk. 3.) K. kol., pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Kurów. 5.) K., wś i folw. u zbiegu Lutyni z Zielawą, pow. bialski, gm. Dobryń, par. Piszczac. W 1827 r. było tu 16 dm., 98 mk.; obecnie 37 dm., 276 mk. i 786 mr. obszaru. Należała do dóbr Horbów (ob.).
Kłodnica 1.) os. włość, nad rz. Chodel i jez. Kłodnickiem, pow. lubelski, gm. i par. Chodel. W XV w. istniał tu kościół drewn. par. św. Piotra; wieś zaś była dziedzictwem Mikołaja Maciejowskiego h. Ciołek (Długosz, II. 546). Z czasem widocznie kościół zniszczał i nie został odbudowany, ponieważ w pobliskim Chodlu stanęła okazała świątynia.

2.) **K.,** wieś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Szczekarków, par. Wilków. W 1827 r. było tu 27 dm., 187 mk. W XV w. wieś ta zwała się Kłodnia Nogawszczyna i należała do Pakosza i Grzegorza Nogawki (Długosz, II, 555 i III. 252.

3.) **K.** *Dolna*, folw., pow. janowski. gm. i par. Wilkołaz. W 1827 r. było tu 40 dm., 243 mk. W XV w. dziedzicami byli: Jan, Hektor i Michał Wieniawici (Dług., II, 552). Por.

Janów, III, 417. Folw. K-Dolna (z wsią K.-Dolna, Białowody i Emilków), rozległy mr. 815: grunta orne i ogrody mr. 609, łąk mr. 9, lasu mr. 175, wody mr. 6, nieużytki i place i place mr. 16, bud. murow. 4, z drzewa 9; płodozmian 10 i 12-polowy; pokłady kamienna wapiennego i kamienia budulcowego wapniaka. Rzeczka bez nazwy przepływa; młyn wodny i 3 stawy. Wś K. Dolna os. 38, z gruntem mr. 628; wś Białowody os. 10, z grun. mr. 89; wś Emilków os. 2, z grun. mr. 12.

4.) **K.** *Górna*, folw., pow. janowski, gm. i par. Wilkołaz. W 1827 r. było ta 84 dm., 247 mieszk. Folw. K. Górna (z wsią K. Górna i Ryczydół). rozległy mr. 1189: grunta orne i ogrody mr. 816. łąk mr. 56, wody mr. 3, lasu mr. 297, nieużytki i place m. 16, bud. murów. 6, z drzewa 19; młyn wodny, staw, pokłady torfu i kamienia wapiennego. Wś K. Górna os. 28, z gruntem mr. 412; wś Ryczydół os. 12, z grun. mr. 102. Dobra kłodnickie składające się z wsi K. należały prawem dziedzicznem do trzech braci Kłodnickich, którzy w r. 1596 takowemi podzielili się, a następnie r. 1610 przeszły na Jadwiga Pajewską, córkę Andrzeja Kłodnickiego, i w rodzinie Pajewskich do r. 1706 pozostawały. W tym roku Piotr Potemski, urodzony z Teresy Pajewskiej, nabywa od wuja swego Jana jednę cześć Kłodnicy, a w r. 1727 drugą od swej kuzynki Anny z Pajewskich Iwanickiej. Potemscy posiadają Kłodnicę do połowy XVIII w. i przez ten czas prowadzą nieustanne procesy o granicę z Miączyńskimi. W połowie XVIII w. wieś K. przechodzi prawom sukcesyi na Jełowiokich, Jemiołkowskich i Budzyńskich, z których pierwsi spółsukcesorów w r. 1758 spłacają: Jemiołkowskich summą złp. 23,333. a Budzyńskich summą 16,6000. W owej chwili dobra kłodnickie składały się z K., Kępy i Wólki Radlińskiej. Antoni Jełowicki „sortei suae in bonis Kłodnica" oddaje Stanisławowi Bożeniec Jełowickiemu, podkomorzemu królewskiemu.

Kmiczyn, wś, pow. tomaszowski, gm. Czerkasy, par. ł. Łaszczów, r.-gr. w miejscu, poczta Tyszowce. Jest tu cerkiew par. dla ludności rusińskiej erekcyi niewiadomej; obecna z roku 1829. Ziemi dworskiej 400 mr. ornej, łąki 250, lasu materyałowego dębowego mr. 70. Gleba czarnoziem, chów młodzieży końskiej ze stada w Tarkowicach sztuk 40. Płodozmian na całej przestrzeni. K. nabyty przez Pawła Makomaskiego w r. 1778 od hr. Leszczyńskiego, ówczesnego dziedzica Starej wsi. jest obecnie własnością Władysława Makomaskiego. prawnuka Pawła. Włościanie mają roli z łąkami i laskiem 680 mr.; dm. 67, ludności ogółem 533 dusz. *S. S.*

Kobiałki 2.) **K.,** wś, nad rz. Świdrem, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek. Ma 22 dm., 172 mk., 791 mr. obszaru. 3.) **K.,** ob. *Kobiałka*.

Kobło, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. i par. Horodło. W 1827 r. było tu 71 dm., 417 mk. Dobra K. składają się z folw. K. i Ciołki al. Józefówka; mają rozl. m. 1146; folw. Kobło. grunta orne i ogrody m. 439, łąk mr. 35, lasu mr. 108, nieużytki i place mr. 22, razem mr. 604, bud. mur. 4. drew, 19, płodozmian 7 i 9-polowy; folw. Ciołki al. Józefówka, grunta orne i ogrody mr. 502, łąk mr. 26, nieużytki i place m. 14, razem m. 542, bud. mur. l, drew. 6, płodozmian 7 i 9-polowy, cegielnia. Wieś Kobło osad 68, z gruntom mr 792. *Br. Ch.*

Kobusy, wś nad Okrzeją, pow. łukowski, gm. Sobolew, par. Maciejowice. W 1827 r. było tu 9 dm., 61 mk., obecnie 11 dm., 101 . mk.; 236 mr. obszaru.

Kobylański Majdan, wś. pow. krasnostawski. gm. Rudnik, par. Płonka.

Kobylany . 5) **K.-***nadbużne*, wś, pow. bialski, gm. Kobylany, par. Terespol, o 2 w. od Terespola. Posiada sąd gm. okr. III, szkołę początkową, cerkiew b. dek. kodeńskiego; już przed 1679 r. istniała. W 1827 r. było tu 75 dm., 435 mk., obecnie liczą 53 dm., 450 mk. Dobra K. Nadbużne, z folw. Polatycze, awulsem Reforma i wsią K. i Polatycze, jeden z najlepszych majątków w tej okolicy, ziemia pszenna, trzecią cześć zajmują łąki, w połowie błotna, w drugiej gruntowe nadbużne. W przeciągu ostatnich stu lat były w posiadaniu Rusczyców, Rudnickich, a ostatecznie były własnością Fr. Jaszczolda, znanego w swym czasie w kraju zdolnego architekta, który wiele gustownych pałaców, świątyń w Królestwie i na Litwie możnym panom budował; mianowicie pałace rezydencyonalne Pusłowskich, ks. Witgensteinów. Orzeszków, Szydłowskich, marszałka Kuczyńskiego, Mierzejewskiego i wielu innych panów, są podług jego pomysłu i planu stawiane; znajduje się tu ręką tegoż założony park angielski, z prawdziwym gustem i symetryą urządzony, cerkiew drewniana, oraz cmentarz wspólny i dla parafian katolickich Terespola. Obecnie K. są własnością inżeniera Łaszkiewicza. Rozległość dóbr mr. 1276; grunta orne i ogrody mr. 549, łąk mr. 370, pastw. mr. 5, lasu mr. 255, zarośli mr. 31, nieużytki i place mr. 34; bud. mur. 3, z drzewa. 17, wiatrak. Wieś Kobylany Nadbużne osad 65, z gruntem mr. 1152; wś Polatycze osad 12, z gruntem mr. 351. Gmina K. nadbużne, graniczy z gm. Dobryń, liczy 3178 mk, rozległ. 15363 mr., należy do s. gm. okr. 3 w miejscu, st. p. Terespol, urząd gm. we wsi Błotków; od. Biały 33 w. odl. W skład gm. wchodzą: Berezówka, Błotków, Kobylany, Koroszczyn, Leguty, Łobaczew, Malowa góra, Maleszewice-Małe, M.-Wielkie, Michałków, Polatycze, Samowicze i Starzynka.

6.) **K.,** wś i folw., pow. konstantynowski, gm. i par. Huszlew, rozległ. gruntów włościańskich m. 638, dm. 21, ludn. 383. Dobra K. składają się z folwarków K., Rudka, Kiełbaski, nomenklatury Wypełski, attynencyi las Florya, wsi K., Rudki, Kiełbaski i Wygnanka. Rozległość mr. 2888; folw. Kobylany z nomenklaturą Wypełzki: grunta orne i ogrody mr. 464, łąk mr. 79, pastw. mr. 4, łasa mr. 287, nieużytki i place mr. 24, razem mr. 858; bud. mur. 6, z drzewa. 23, płodozmian 8-polowy; folw. Rudka: grunta orne i ogrody mr. 343, łąk mr. 47, pastw. mr. 6, lasu mr. 525, nieużytki i place mr. 26, razem mr. 947; bud. z drzewa 8; folw. Kiełbaski: grunta orne i ogr. mr. 605, łąk mr. 69, pastw. mr. 4. lasu mr. 76, nieużytki i place mr. 27, razem mr. 781; bud. mur. 2, z drzewa 11, płodozmian 8-polowy; attynencya las Fiorya ma rozległości mr. 301, gorzelnia, wiatrak i w niektórych miejscowościach pokłady torfu. Wieś K. osad 37, z gruntem mr. 652; wś Rudki osad 24, z gruntem mr. 453; wś Kiełbaski osad 17, z gruntem mr. 13; wś Wygnanka osad 18, z gruntem mr. 454.

Kobyle, wś, pow. chełmski. Mikołaj Rej otrzymał K. w posagu za żoną, która miała te dobra po swej matce. Arcyb. lwowski Borzyszowski kupił i podarował jej, jako krewnej te dobra. W r. 1564 jest tu „ecclesia ruthenica”. Rej płaci tu od 12 ½, łan., 4 zagr., 2 rzem. W r. 1578 należy do Drohiczyńskich h. Nałęcz. Leżała w par. rz.-katol. Pawłów. 2.) **K.,** wś i folw., pow. chełmski, gm. i par. Rejowiec.

Kochany, wś, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Seroczyn. W 1827 r. było tu 12 dm., 70 mk.; obecnie 9 dm., 68 mk., 83 mr. obszaru.

Kocianów, *Kocyanów* 1.) wieś, powiat nowoaleksandryjski, gm. Kowala, par.

Wąwolnica.
2.) **K.,** kol. na gruntach dóbr Niezabitów z 2 os. złożona, pow. nowoaleksandryjski, gm. Karczmiska, 2 dm., 15 mk.

Kocików, wś, pow. lubartowski, gm. Wola Zawieprzycka, par. Kijany.

Kock (w oddzielnym pliku)

Kocudza górna i **K.** *dolna*, wś, pow. biłgorajski, gm. Kocudza, par. Janów. leży o 2 w. na zachód od Frampola, na prawo od drogi z Frampola do Janowa, otoczona z trzech stron obszernymi lasami. W 1827 r. było tu 146 dm., 940 mk.; dziś 235 dm. Należy do dóbr Ordynacyi Zamoyskich. Gm. K. należy do s. gm. okr. I w Soli, st. pocz. Frampol. urz. gm. w Kocudzy. Odl. od Biłgoraja 22 w.; ma 16564 mr. obszaru i 5034 mk. (1847 r.). W skład gm. wchodzą: Andrzejówka, Bukowa, Dzwola, Kapronie, Kocudza dolna i górna, Konstantów, Korytków wielki, K. mały, Władysławów, Zdzisławice.

S **Kocudza**, w dok. *Choczudza*, wś, pow. biłgorajski. Wielka wieś, ma 354 domów, ob. *Góraj*.

Koczów, wś, pow. chełmski. W r. 1565 wś w statwie chełmskiem wraz z Rozdziałowem, Strupinem i Krzywicami tworzyła jedną całość. Miały 26 dworzyszcz. Dochód z nich zł. 14 gr. 18.

S **Koczów**, wś. pow. chełmski, gm. Żmudź, par, Kumów. W 1827 r. było tu 10 dm., 46 mk.

Koczukówka, wś i folw., pow. bialski, gm. Dobryń. par. Piszczac. Ma 14 dm., 78mk., 617 mr. rozl.

Kodeń (w oddzielnym pliku)

Kodeniec, wś, pow. włodawski, gm. Krzywowierzba, par. Opole. Jest tu cerkiew par. dla ludności rusińskiej. szk. począt. W 1827 r. było tu 103 dm., 597 mk., obecnie 127 dm., 809 mk., 3332 mr. obszaru.

Kolano, wś i folw., pow. radzyński, gm. i par. Jabłoń (ob.). Odl. 21 w. od Radzynia. W 1827 r. było tu 64 dm., 354 mk.; obecnie 74 dm., 547 mk. dobra K. Składają się z folw. K., Sewerynówka, Puchowa góra, attynencyi Piaski, wsi Kolano i Paszenki; własność Zdzisława hr. Łubieńskiego; rozległość dóbr wynosi mr. 2887; folw. Kolano grunta orne i ogrody mr. 623, łąk mr. 23, pastw. mr. 351, lasu mr. 374. nieużytki i place mr. 32; razem mr. 1403. Bud. mur. 1, drew. 26. Płodozmian 11-polowy. Folw. Sewerynówka grunta orne i ogrody mr. l00, łąk mr. 99, nieużytki i place mr. 6, razem mr. 205. Bud. drew. 5. Płodozmian 7-polowy. Folwark Puchowa góra grunta orne. i ogrody mr. 526, łąk mr. 494. lasu mr. 414, nieużytki i place mr. 45, razem mr. 1279. Bud. drew. 10. Płodozmian 10-polowy. Wiatrak. pokłady torfu, w lasach gospodarstwo leśne zaprowadzone. Wieś Kolano osad 85, z gruntem mr. 1184; wś Paszenki osad 56, z gruntem mr. 1439.

Kolczyn 1.) wś nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski, gm. Józefów, par. Rybitwy. Jest tu binduga do spławu drzewa. W 1827 r. było tu 24 dm., 198mk., obecnie 139 mk. Piękna oranżerya i cieplarnia.

Kolczyńska Wólka, wieś, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Rybitwy.

Kolechowice, wś i folw., pow. włodawski, gm. Tyśmienica. par. Ostrów; posiada cerkiew paraf. b. unicką. W 1827 r. było 67 dm., 398 mk.; obecnie 68 dm., 530 mk. Cerkiew paraf. w b. dekan. parczewskim drewniana, erekcyi niewiadomej, ma przywilej Jana III z. r. 1693. Folw. K. rozległy mr. 2453; grunta orne i ogr mr. 615, łąk mr. 366, lasu mr. 831, zarośli mr. 588, wody mr. 5, nieuż. i płace mr. 49, bud. z drzewa 25; pokłady torfu. Wś K. osad 74, z gruntem mr. 1803. *Br. Ch.*

S **Kolechowice**, w dok. *Colechowice*, wś, pow. włodawski. Według dok. z r. 1330 połowa wsi należy do dóbr Dzierżka, kanon. krak. i brata jego Hostasiusza (Kod. mał., II, 275). W r. 1531 K. Z Wolą płacą od 5 łan., wójt od 2 łan. i młyna. Należą do par. Ostrów. Pop tutejszy płacił gr. 15.

Kolembród al. *Królówbród*, wś i folw., pow. radzyński, gm. Żelizna, par. Komorówka. Posiada cerkiew par. dla. ludności rusińskiej, b. par. unicką, szkołę początkową,; liczy 70 dm., 621 mk. i 4905 mr. obszaru. W spi8ie wsi z r. 1827 nosi jednę tylko nazwę Królówbród (ob); był wtedy wsią rząd. i miał 79 dm., 521 mk. Par. niewiadomej erekcyi; Jan III nadał jej grunt; filia Komaszki.

Kołacze, wś, folw., pow. włodawski, gm. i par. Hańsk, ma szkołę początkową. W r. 1827 było tu 9 dm., 46 mk., obecnie 54 dm., 433mk., gruntu 1571 mr, Według Tow. Kred. Ziem. Folw. K. (z przyległością Ostrówki i Szelibady), od rz. Bugu w. 10, rozl. mr. 2623 grun. orne i ogr. 436, łąk mr. 408, pastw. mr. 460, lasu mr 1288, nieuż. i pl. mr 31; bud z drzewa 11; płodozmian 9-polowy, młyn wodny, folusz, pokłady torfu. Folw. powyższy w r. 1879 oddzielony został od dóbr Hańsk (ob.).

Kołczyn, wś i folw., pow. konstantynowski, gm. Bohukały, par. Pratulin. W 1827 r. tu 15 dm., 98 mk.; obecnie 22 dm., 230 mk. Folw. K. (z attynencyami leśnemi: Dalskie, Dębina, Hajki, Olszyn, wsiami: Kołczyn i Nowosiółki), od Terespola w. 16, nad rz. Krzną, rozległe mr. 1663; grunta orne i ogr. mr. 843, łąk mr. 106, pastw. mr. 1, lasu mr. 680, nieuż. i place mr. 33, bud. mur. 6, z drzewa 23, płodozmian 7- polowy; wiatrak i cegielnia; wś K os. 29, z grun. mr. 316; wś Nowosiółki os. 17, z gruntem mr. 270. *A. Pal.*

Kołodeń, 1.) al. *Kołodno*, folw., pow. chełmski, gm. Turka, par. Chełm.
2.) **K.** czerniejowski, folw., pow. chełmski, gm. Turka, par. Chełm. Dawniej był to majdan czerniejewski. W 1827 r. było tu 8 dm., 51 mk. Dziś folw. K. rozległy mr. 129, grunta orne i ogrody mr. 37, łąk mr. 49, pastwisk mr. 40, nieużytki i place mr. 3. Bud. z drzewa 4. Folwark ten w r. 1875 oddzielony od dóbr Czerniejów (ob.) z karczunku po wyciętym lesie.
3.) **K.** pławanicki, wś, pow. chełmski, gm. Turka, par. Swierze. Poprzednio majdan pławanicki; w 1827 r. 4 dm., 17 mk.

Kołpinek al. *Kołpianka*, wś, pow. bialski, gm. Kostomłoty, par. Dobratycze (ob.). W 1827 r. było tu 16 dm., 104 mk.; obecnie 15 dm., 110 mk., 341 mr. obszaru.

Komar, os. nad rz. t. n., pow. łukowski, gm. Prawda, par. Tuchowicz. W 1827 r. był tu 1 dm., 5 mk. Spis urzędowy miejsc. gub. siedleckiej z 1877 r. nie wymienia tej osady.

Komar, rzeczka, dopływ Świdra, do którego wpada pod Dębkiem, w pow. łukowskim.

Komarno, wś i folw., pow. konstantynowski, gm. Zakanale; par. r. l. Janów, r. gr. Konstantynów, gruntów dworskich mr. n. p. 1110, włościańskich 1169; ludność 392, gorzelnia. W r. 1827 było tu 31 dm. i 284 mk. *Rz.*

Komarów, os., przed 1868 r. miasteczko nad rz. Jarochą, pow. tomaszowski, gm. i par. Komarów; odl. 5 w. od drogi bitej. 2 w. od Tyszowiec, 21 w. od Zamościa, tyleż od Tomaszowa, o 68 w. od Lublina. Posiada kościół filialny (do parafii Łabunie), synagogę, urząd gminny, sąd gminny okr. II, szkołę początkową (od 1882 r.). Przeszłość i data założenia msta są nieznane, akta bowiem miejskie spłonęły w czasie jednej z częstych tu pogorzeli. W połowie XVII w. K. był własnością, Jana Miera kasztel. inflanckiego, który wystawił tu kościół a raczej kaplicę drewnianą, około 1750 r. W ołtarzu znajduje się Chrystus z drzewa rzeźbiony, przeniesiony wraz z innymi ołtarzami z kościoła reformatów w Zamościu po zamknięciu takowego w 1804 r. K. podobno założony miał być około 1550 r. przez ks. Sanguszkową (?). W 1827 r. liczono tu 206 dm. i 1354 mk.; w 1861 r. 184 dm. (14 mur.) i 1551 mk. (w tej liczbie 905 żyd.); obecnie jest 232 dm. (12 mur.), 2431 mk. (w tej liczbie 852 katol., 111 b. unitów i 1468 żyd.). Do os. należy 795 mr. roli i 126 mr. łąk, gleba pszenna. Ludność pracowita, dbająca o oświatę, oddaje się rolnictwu i rzemiosłom. Jarmarki tutejsze są, licznie nawiedzane.

K. par. dek. tomaszowski: 2867 dusz. Należy do niej K. os., K. wś, K. kol., Komarowska Huta kol.. Janówka, Księżostany, Krzywystok, Wolica Brzozowa i Wolica Swiątecka. Dobra K. do r. 1871 stanowiły jednę całość z folwarkami: Komarów, Kaiężostany, Janówka, Wolica Brzozowa, Krzywystok i Huta Komorowska, zawierających przestrzeni w ogóle mr. 5310; lecz w późniejszym czasie zostały w całości lub w drobnych udziałach posprzedawane i obecnie pozostał sam folwark K. z rozległością, mr. 747; grunta orne i ogrody mr. 374, łąk mr. 162, lasu. mr. 200, nieuż. i place mr. 11, bud. z drzewa 6, płodozmian 9 i 13-polowy, pokłady torfu. Do dóbr powyższych należały: os. dawniej msto K. os. 315, z gruntem mr. 1081; wś K. os. 67, z grunt mr. 864; wś Wolica Brzozowa os. 51, z gr. mr. 752; wś Krzywystok os. 11, z gr. mr. 71; wś Księżostany os. 22, z gr. mr. 232; wś Janówki os. 66, z gr. mr. 505; wś Huta Komarowska os. 10, z gr. mr.117. Grunt w K. górzysty, popielatka, z pokładem gliny, urodzajny; włościanie oprócz uprawy roli oddają się rzemiosłom; jest tu 1 bednarz, 1 kołodziej, 3 cieśli, 2 szewców, 1 kowal, 3 tkaczy. Kol. K. powstała w r. 1872 z osiadłych a przybyłych z Galicyi włościan, którzy zakupili budynki, grunta i lasy dworskie. Kol. ta ma 10 dm., 42 mk.; pola mr. 56, łąk 4 mr., lasu 24 mr. Gm. K. należy do sądu gm. okr. II, st. poczt. Tomaszów. obszaru ma 17752 mr. i 5778 mk. (1867). W gm. są, dwie szkoły początkowe, 5 młynów, gorzelnia, cegielnia. W skład gminy wchodzą: Brzozowa Wola, Janówka., Komarów, Kozia Wola, Kraczew, Komarowska Huta, Krzywystok, Księżostawy, Sniatycze, Sniatycka Wola, Siemierz, Wożuczyn, Zwiartówek. *X. S. S.*

Komarów, mstko, pow. tomaszowski. W r. 1531 wś w par. Łabunie, ma 4 łany km. i młyn. Leży w pow. grabowieckim.

Komarówka, 2.) **K.,** wś i folw., pow. radzyński, gm. Żelizna, par. Komarówka, mają 20 dm., 220 mk., 910 mr. ziemi (według innych źródeł 53 dm., 646 mk.). Pozycya płaska, ziemia pszenna kl. II, gospodarstwo płodozmienne, gorzelnia. K. była poprzednio uważana za mko, plac przed kościołem w czworobok zabudowany. Leży, przy trakcie z Parczewa do Międzyrzeca. Par. łac. K. należy do dekan. radzyńskiego, dawniej międzyrzeckiego, i liczy dusz 924 (1876 r. 1136). Kościół p. w. św. Wawrzyńca M. erygowany w r. 1709. Obecnie wznosi się świątynia murowana, r. 1857 odbudowana, staraniem ks. Juliana Kryńskiego dobrze utrzymana. *T. Ł.*
Komarowo stare, wś, pow. radzyński, gm. Żelizna, par. Komarówka; 19 dm., 99 mk., 201 mr. rozl.

Komarowska-Huta, wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Komarów. Od Zamościa mil 2, Tomaszowa 2 ½, od szosy pół mili. Wśród lasu i gór ta wieś położona, miała niegdyś hutę szklaną, o której włościanie z tradycyi wiedzą; własność niegdyś hrabiego Miera. Posiada 12 dm., 70 dusz; gruntu mr. 116 i lasu 40 mr.

Komarowska Wólka, wś, pow. radzyński. gm. Żelizna, par. Komarówka; 29 dm., 210 mk.. 600 mr. obszaru.

Komarzyce, wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Godów, par. Chodel. W XV w. należały do par. w Kłodnicy i były własnością Mikołaja Maciejowskiego (Dług. II 546 i III 253). Dziś niewłaściwie zwą tę wieś spisy urzędowe Komaszyce. Folw. K. z nomenklaturą Ruda Maciejewska rozległy mr. 951. grunta orne i ogr. mr. 491, łąk mr. 92, wody i bagna mr. 44, lasu mr. 305, nieużytki i płace mr. 19; bud. z drzewa 9. płodozmian 4-polowy; rzeczka Chodelka przepływa, tworząc staw, na którym jest młyn wodny, i tartak: pokłady marglu wapiennego. Folw. ten w r. 1878 oddzielony został od dóbr Godów. *Br. Ch.*

Komaska Wólka, wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Godów, par. Chodel.

Komodzianka, wś, pow. zamojski, gm. Frampol, par. Radzięcin,. o 5 w. od Frampola, o 38 w. od Zamościa; ma 46 dm., 448 mk. kat., 783 m. ziemi ornej i łąk. Gleba ziemi żytnia, uprawa roli zwyczajna, włościanie średnio zamożni. W 1827 r. było tu 30 dm., 178 mk. *T. Tiro.*

Kock, os., przedtem miasto, nad rz. Wieprzom, pow. łukowski, gm. i par. Kock, leży pod 51° 38’ szer. płd. i 40° 06’6 dług. wschod., odl. 126 w. od Warszawy, 47 w. od Lublina 20 w. od Radzynia, 36 w. od Łukowa, o 23 w. od st. Krzywda dr. żel. Iwangrodzko-Łukowskiej. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, stacyę pocztową urząd gminny, aptekę, dwie olejarnie, fabrykę mydła i fabr. octu, dwa młyny.

W r. 1827 było tu 261 dm. i 1788 mk., w r. 186J 273 dm. (19 mur.) i 2870 mk. (w tem1653 żydów); obecnie 324 dm. (rynek cały murowany) i 3788 mk. (w połowie żydów). Rzemieślników 136, przeważnie białoskórnicy, chrześcianie głównie trudnią, się rolnictwem, do 296 osad rolnych należy 2254 mr. gruntu. Z otwarciem kolei terespolskiej ruch handlowy zmniejszył się tu znacznie.

Ozdobą miasta jest kościół murowany przez Annę z Sapiehów Jabłonowską wystawiony w r. 1779, konsekrowany w r. 1805, a restaurowany w r. 1831. Jest on kryty blachą i zbudowany we włoskim stylu. Dotąd również istnieje dawny pałac, założony przez Firlejów i niejednokrotnie przebudowywany; ostatni raz w r.1832. Przy nim ks. Jabłonowska założyła słynny z piękności i doboru drzew i krzewów ogród.

K. należał w XV w. do dóbr biskupów płockich, którym prawdopodobnie zawdzięcza swe wyniesienie na miasto w r. 1437 na prawie magdeburskiem. W XV wieku istniał tu już drewniany kościół paraf. Wniebowzięcia N. Panny (Dług. II 566). Kiedy K. przeszedł w ręce Firlejów, jeden z nich, Jan, wystawił tu sobie okazały zamek na rezydencyą, i kościół par. murowany podówczas zamienił na zbór kalwiński. Syn jego Jędrzej założył przy tym kościele szkołę, która trwała do 1648 r., gdy oddziały Chmielnickiego zrabowały i spaliły miasto a zarazem szkołę i bogaty jej księgozbiór. W 1649 r. katolicy odzyskali na nowo kościół, o czem świadczy przechowany dotąd napis na dzwonie.

Tu się urodził Berek Joselowicz, izraelita, wychowany na dworze ks. Masalskiego i w podróżach zagranicą. W r. 1794 uformował on oddział lekkiej jazdy z samych ochotników żydów złożony, i przez Kościuszkę szefem jego mianowany. Oddział ten odznaczył się walecznością, a przy obronie Pragi w tymże roku prawie cały wyginął. Następnie Joselowicz wstąpił do legionów pol. we Włoszech, a w r. 1807 jako szef szwadronu 5 pul. strzelców konnych odznaczył się pod Gdańskiem, Licbarkiem, a szczególniej pod. Frydlądem, gdzie otrzymał krzyż Virtuti Militari. W r. 1809 odbył kampanią, z tymże samym szwadronem, a przybywszy w okolicę swego rodzinnego miasta, chciał je oczyścić od stojących tam huzarów austr., ale pokonany od przemagającej siły rozsiekany tam został. Zwłoki tego walecznego męża spoczywają w mogile pod Kockiem, dotąd jeszcze widocznej a zwanej przez lud okoliczny Kopcem Berka.

Dobra Kockie, w dawnym pow. łukowskim i stężyckim, składały się z miasta Kocka, wsi Górka z folw., wsi Pożarow, Sułoszyn, Łukowiec, Rozwadówek, folw. Wola Skromowska z folw., wsi Skromowice, Białobrzegi z folw., wsi Bożniewice, Zakalew, Skarbimierz, Pogwizdów z fol w., Stoczek, wsi Talczyn z folw. i Tchorzew z folwarkiem. Stanowiły w X V wieku własność biskupów płockich. Drogą zamiany pomiędzy biskup. Erazmem Ciołkiem a królem Zygmuntem I, w roku 1512, na dobra

Raciąż, przeszły na własność Rzeczypospolitej.

Król Zygmunt wynagradzając zasługi Mikołaja Firleja kasztelana krakowskiego hetm. W. K. nadał mu K. na dziedzictwo w roku 1522, (akt nadawczy na pergaminie znajduje się do dziś dnia przechowany w bibliotece pałacowej w Kocku) w zamian za dobra Zawady i Rogalów, co spowodowało nieukontentowanie i spory, ponieważ niektórzy posłowie przeciwstawili prawo statutu Aleksandra, że król nie może darować ziemi.

Po Firlejach dobra kockie zostawały w ręku Stanisława Zbąskiego. Następnie dziedzicem dóbr tych był Jan hrabia na Pieskowej-Skale Wielopolski, który miał za żonę Maryą d'Arquien, siostrę Maryi Kazimiry, żony króla Sobieskiego. Później dobra te przeszły w posiadanie Anny z Sapiehów ks. Jabłonowskiej. Nieraz przebywał w Kocku król Stanisław August, a w r. 1782 w. ks, rossyjski Paweł, wracając z krajów zagranicznych, pod nazwiskiem hr. du Nord z małżonką swą, na początku listopada parę dni przepędził.

Księżna Anna z Sapiehów Jabłonowska bezdzietna zapisała dobra Kock bratu księciu Franciszkowi Sapieże, któren jednakże, z powodu niezliczonych długów, któremi dobra były obciążone, utrzymać się przy nich nie mógł, a jeden z wierzycieli, Jan Meissner, bankier warszawski, dobra nabył. Tenże bankier, wydawszy jednę z 3 córek za barona d'Austett'a, później ministra rossyjskiego i plenipotenta Rossyi na kongresie frankfurckim jej w posagu te dobra zapisał. W roku 1862 przeszły dobra te drogą, spadku do Edwarda i Emilii Fenschaw siostrzeńców ministrowej d'Austett a w r. 1869 sprzedane zostały Adamowi hr. Żółtowskiemu za rs. 251119; syn Adam Edward, przesiedliwszy się z Poznańskiego, dobra te objął i w Kocku zamieszkuje.

Po księżnie Annie z Sapiehów Jabłonowskiej pozostały liczne działalności jej ślady, jak również różne listy i papiery w bibliotece pałacowej przechowanej świadczą, one o wysokim rozumie i praktyczności tej pani, autorki kilku dzieł ekonomiczno-admistracyjnych, do której z dalekich stron udawano się po radę i pomoc. Różne znajdują się tu także inwentarze dóbr, z których jeden z najdawniejszych w r. 1686 spisany może posłużyć jako cenny materyał do historyi ekonomiczno-administracyjnej kraju; jak również liczne papiery i korespondencye po bankierze Meissnerze, pomiędzy któremi najciekawsze są różne korespondencye tyczące się wypłat rocznej pensyi przez trzy dwory: rossyjs., austryac. i pruski Stanisławowi Augustowi z Petersburga czynione.

Dziś dobra K. składają, się z folw.: Białobrzegi z rezydencyą Kock, Wygnanka. al. Regulacya, Talczyn, Annopol, Górka Kocka, Annówka i Lipniak, nomenklatur: Rudka, Paprotnia, Kozisz, Leśniczówka, os. Kock, wsi: Białobrzegi, Bożniewice, Zakalew, Talczyn, Górka Kocka, Tchórzew, Ruska wieś; rozl. posiadłości dwor. wynosi m. 8534; folw. Białobrzegi z rezydencyą, Kock, grunta orne i ogrody m. 476, łąk m. 590, pastw. m. 104, nieużytki i place m. 210, razem m. 1380, bud. mur. 9, drew. 26; folw. Wygnanka a1. Regulacya, grunta orne i ogrody m. 495, łąk m. 50, pastw. m. 6, nieużytki i place m. 6, razem m. 557, bud. drew. 3; folw. Talczyn grunta orne i ogrody m. 800, łąk m. 217, pastw. m. 39, lasu m 2011, nieużytki i place m. 140, razem 3207 m., bud. mur. 2, drew. 23; folw. Annopol grunta orne i ogrody m. 660,

łąk m. 143, pastwisk m. 16, lasu m. 94, nieużytki i place m. 26 1 razem m. 939, bud. mur. 2, drew. 15; folw. Górka Kocka grunta orne i ogrody mr. 643, łąk m. 87, lasu m. 36, nieużytki i place m. 76, razem m. 842, bud. mur. 10. drew. 7; folw. Annówka grunta orne i ogrody 322 m., łąk m. 45, pastw. m. 58, lasu m. 560, nieużytki i place m. 35, razem m. 1020, bud. mur. 3, drew. 6; folw. Lipniak grunta orne i ogrody m. 402, łąk m. 77, lasu m. 98, nieużytki i place m. 10, razem m. 587, bud. drew. 8 Płodozmian w niektórych folwarkach 8 i 12-polowy, trzy młyny wodne, cegielnia, pokłady torfu.

W r. 1878 folwark Tchórzew, rozległości 469 m., od dóbr powyższych odłączony. Osada Kock, osad 416. z grunt m. 2328; wś Białobrzegi osad 80, z grun. m. 1118; WR Bożniewice osad 27, z grunt 402; wś Zakalew osad 51, z grun. m. 431; wś Talczyn osad 50, z grun. m. 729; wś Górka Kocka osad 74, z grun. 971; wś Tchórzew osad 32, z grun. m. 469; wś Ruska Wieś osad 24, z grunt m. 309. Par. K. dek. łukowski 9200 dusz. Gm. K. graniczy z gm. Wojcieszków i Łysobyki, i obejmuje samą, tylko os. Kock; ma 3918 mk., rozległ 2478 m., s. gm. okr. IV w Białobrzegach o 3 w. Por. *Jadźwingi*.

S **Kock**, w dokum. z r. 1203 *Kucsko*, r. 1414 *Cothssko*, mstko, pow. łukowski. W dok. z połowy XIII w. wyliczającym włości bisk. płockich, podano: „Item in pogost circa lublyn Kucsko cum ecclesia, et foro, et taberna, et cum villis, et pertinenciis”. Bolesław Wstydliwy nadaje r. 1258 wsi „Cocsk” i przyległym włościom bisk. płockiego, wolność od danin, ciężarów, pomocy przy budowie zamków w Lublinie i Łukowie, tudzież uwalnia od juryzdykcyi kasztelana łukowskiego (Kod. mał., I, 63). W r. 1416 Władysław król, na prośbę Jakuba bisk. płockiego, przenosi wś „Cothssko” na prawo magdeburskie i zamienia ją na miasto, nadając wójtowi sądownictwo wyższe i niższe, a miastu dwa jarmarki rocznie i targi tygodniowe (Kod. maz., 160 i 337).

W r. 1531 miasto „Coczko” płaci szosu kościół ten z dochodami wikaryuszom kolegiaty w połowie 3 grz. i jako szóstą część 1 grzyw. R. 1552 daje 6 grz. czyli fl. 9 gr. 18. W reg. km., 4 pob. z r. 1580 podano „Kocko zgorzało”. W drugiej połowie XVIII w. dobra kockie należały do ks. Jabłonowskiej, wojewodziny bracławskiej.

Według J. Bartoszewicza (Dzieła X, 322-3), księżna w K. wystawiła okazały pałac i wiele murowanych budowli. Przy pałacu urządzono ogród, do którego najrzadsze sprowadzono rośliny. Pałac w K. był podobno okazalszy od rezydencyi księżnej w Siemiatyczach. Uporządkowała ona miasto; rynek zaczął się wtedy zabudowywać domami murowanymi. Rozebrała stary kościół i postawiła. r. 1779 nowy ozdobny. Fundowała też szpital, do którego sprowadziła Siostry miłosierdzia i dla nich wzniosła kościółek z konwentem. Dobroczynną tę fundacyę zatwierdził sejm wielki w r. 1790 (Vol. leg., t. IX, 197).

Kodeń, os., przedtem mko, nad rz. Bugiem, z lewego brzegu, w malowniczem położeniu przy ujściu doń strugi Kalmaczki, pow. bialski, gm. i par. Kodeń. Odl. 14 w. od Sławatycz, 17 od Piszczaca, 21 w. od Terespola, 35 w. od Biały a 185 i pół w. od Warszawy.

Posiada kościół (cerkiew) par. dla ludności rusińskiej, dwie szkoły początkowe: męzką i żeńską, dom schronienia dla starców i kalek (?), stacyą, pocztową, garbarnie. W 1827 r. liczono tu 306 dm., 2307 mk.; w 1861 r. było 260 dm (9 mr.) i 2380 mk. (722 żydów), obecnie jest 258 dm., 2589 mk. Do osady należy 4507 m. Ludność trudni się przeważnie rękodzielnictwem, tkactwem, wyrobem sukna a głównie szewctwem; ztąd poszło przysłowie, iż Kodeń na stu szewcach zbudowany. Tu urodził się w 1802 r. uczony chemik Zdzitowiecki Seweryn.

Pierwotnie istniały tu osady młynarskie, których właścicielami również jak całej bliższej okolicy, byli czterej bracia Ruszczycowie. Od nich to pod koniec X V wieku Jan, Siemiona Sunigaiły syn, Sapieha, wojewoda trocki, nabył K. z przyległościami. Tenże sam Sapieha, marszałek, od Zygmunta I nadzwyczaj lubiony, otrzymawszy od tego króla wiele dóbr, dostał razem przywilej w roku 1541 na założenie miasta K. na prawie magdeburskiem. Na mocy tego przywileju, wydał inny od siebie Sapieha 1513 r., stanowiąc burmistrza i 3 radców, w połowie wyznania rzymskiego i greckiego, z oznaczeniem sposobu ich wybierania. Mieszczanie przytem uwolnieni zostali na lat 12 od podatków i t. d.

Następnie zajął się wymurowanie tutaj zamku, który wzniósł na małem wzgórzu, między Bugiem a jeziorem oddzielającem go od miasta, i połączył z nim przez most zwodzony a wałami zewsząd otoczył. W tym zamku właśnie przyjmował Zygmunta I wspaniale. Sapieha ów uważany był za głowę linii kodeńskiej rodu tego; umarł wojewodą podlaskim 1520 r. Syn jego Paweł, wojewoda nowogrodzki, dla długiego wieku Nestorem zwany, wymurował w obrębie zamku cerkiew w stylu gotyckim i w niej zwłoki rodzica swego złożył. Mikołaj Sapieha, syn Pawła, marszałek litewski, sprawując od Zygmunta Augusta poselstwo do cesarza Maksymiliana II, nietylko order Złotego runa, ale razem godność hrabiego na Kodniu dla siebie i następców wyjednał, co też król 1572 roku osobnym przywilejem zatwierdził.

Król Stefan Batory przywilejem roku 1582 liczbę jarmarków w Kodniu o 3 nowe powiększył, a dziedzice z rodziny Sapiehów aż do ostatnich czasów, nadając mieszczanom rozmaite grunta i zwolniwszy od obowiązków względem dworu byt ich znakomicie polepszyli. Wspomniany zamek, przez następnych Sapiehów przerabiany po kilkakroć, ma dziś formę nowszego pałacu, i stracił całkiem starożytniczą, wartość. Z dawnych części zamku została tylko kaplica czyli cerkiew, pod wezwaniem ś. Mikołaja, w roku1550 wystawiona. Jest to budowla stawiana z cegły na czerwono, pokryta gontem, ma ogólne rozpołożenie murów gotyckie, część jednak kapłańską zaokrągloną, a we wszystkich wnękach kołowe łuki. Szczególną, pięknością odznaczają się szczyty na ścianach naczelnej i tęczowej, licznemi przyozdobione. wnękami. Wnętrze tej cerkwi więcej jeszcze odpowiada warunkom gotyckiego stylu. Prezbiteryum bowiem, zewnątrz zaokrąglone, jest wewnątrz pięciościennem; nawą, czterema filarami we dwa rzędy ustawionemi, na trzy podzieloną jest ganki, a wszystkie sklepienia żebrowane.

Kościół ten połączony był z zamkiem osobnym murowanym korytarzem, którego jednak nie masz już dzisiaj; sam także w bardzo smutnym jest stanie. Mury przecież są jeszcze zdrowe i godne troskliwej opieki. Parafialny kościół tutejszy fundowany był pierwiastkowo pod wezwaniem św. Ducha w roku. 1520. Mikołaj Sapieha, chorąży litewski, osobliwszem zdarzeniem uświetnił ten przybytek.

Zapadłszy w ciężką chorobę, uczynił ślub odbyć pobożną, pielgrzymkę do Rzymu, celem uproszenia Boga o powrót do zdrowia. Przepędzając tam czas niejaki na nabożeństwie, odzyskał zdrowie zupełne; na wyjeździe otrzymawszy błogosławieństwo i komunią św. od papieża Urbana VIII, gdy sam został w kaplicy, postrzegł na ołtarzu obraz Najśw. Panny, de Guadalupa zowiący się, który mu się nadzwyczaj podobał. W tej chwili taką, w sobie uczuł żądzę osiągnienia go, że bez żadnego względu postanowił go sobie przywłaszczyć, nie mając nadziei, żeby mu w darze dobrowolnie odstąpiono. Nie długo myśląc, odkrył swój zamiar obecnemu zakrystyanowi i tyle dokazał namowami i znacznemi pieniędzmi, że ten następnej nocy i obraz pomieniony i relikwie przy nim znajdujące się wykradł i przyniósł mu do mieszkania. Sapieha uniósł tę zdobycz i w zamku kodeńskim umieścił.

Tymczasem w Rzymie obejrzano się, że nie ma obrazu, wyśledzono sprawcę świętokradztwa i Sapieha. zapozwany został przed sąd nuncyusza w Warszawie. Stanął przed nim obwiniony i przyznał prawdę otwarcie. Sąd skarał Sapiehę na rok więzienia, powrócenie obrazu i relikwij pod klątwą i na odbycie podróży pieszo do Rzymu dla przeproszenia papieża, a przytem zobowiązał dokończyć zaczęte mury kościoła farnego w Kodniu. Sapieha, obarczony takim wyrokiem, wysłał w r. 1633 synowca swego do Rzymu, prosząc o przebaczenie winy i zostawienie przy nim uwięzionych świętości. Bądź to poselstwo, bądź sprawy sejmowe roku 1633, gdzie traktowano o niektórych ważnych stosunkach kościelnych i gdzie Sapieha wielce był pożytecznym nuncyuszowi, winowajca zwolniony został przez papieża od klątwy i kary, a. wyrok nuncyatury skasowany; co większa, Sapieha, pojechawszy r. 1635 sam do Rzymu, otrzymał w darze od papieża tenże obraz, który był uwiózł a w dodatku niektóre inne relikwie z upoważnieniem danem biskupowi łuckiemu do złożenia obrazu i relikwij w mającym się wykończyć kościele.

Wszakże tymczasem obraz cudowny z wielką uroczystością złożono w drewnianym kościele 1636 r., gdzie też i zwłoki dawnych Sapiehów z zamku przewieziono. Murowany konsekrowano 1686 r. z nowym tytułem św. Anny, jako probostwo, które za staraniem Jana, Fryderyka Sapiehy, referendarza litewskiego, w roku 1710 do stopnia infułacyi wyniesione zostało. Szwedzi i Siedmiogrodzianie, złupiwszy 1657 roku kościół i popsuwszy ozdoby, zdarli z niego dach ołowiany i dzwony zabrali. Jan Kazimierz, po uspokojeniu kraju, zwiedzając Kodeń, złożył na ofiarę do cudownego obrazu nader piękny i kosztowny rubin. Jan Fryd. Sapieha, po otrzymanej bulli od Inocentego XIII papieża, doprowadził do skutku 1723 r. koronacyą cudownego tutejszego obrazu., odbytą przez Stefana Rupniewskiego, biskupa łuckiego, i przytem missyą jezuicką, zaprowadził.

Piękny ten kościół miał plan ogólny krzyżowy, mury tynkowane, na czele wieżę wyniosłą i elliptyczną., na. środku rotundę piramidalną, dachem i belwederem u góry zakończoną; cały pokryty blachą cynkową. Wnętrze ozdobne w sztukaterye i obrazy, bogate w nim sklepienia i znaczną, liczbę nagrobków Sapieżyńskich. W głównym

ołtarzu znajdował się cudowny obraz św. Anny; w dzień tego święta odbywał się odpust, i infułat (ostatnim infułatem kodeńskim był X. Zegard) pontyfikalnie ubrany mszę celebrował. Obraz św. Anny wraz z głównym ołtarzem wspaniałej i misternej roboty po skasowaniu kościoła kodeńskiego i przerobieniu na cerkiew w 1875 r. został przeniesiony do nowo-wzniesionej świątyni we wsi Kadzidle na. kurpiach w gub. łomżyńakiej. Wyżej wspomniany cudowny obraz Matki Boskiej, który po częstochowskim najbardziej w kraju słynie, mieścił się w osobnej kaplicy. (Obecnie obraz ten umieszczony w Częstochowie w kościele na Jasnej Górze). Naprzeciwko zaś tej, po lewej stronie kościoła, W innej kaplicy Pana Jezusa, oprócz relikwij rzymskich, widać było na całej ścianie zbiór portretów, wielkości naturalnej do pasa, rodziny Sapiehów, od ich początku aż do końca XVIII wieku, nieźle na płótnie malowanych.

Portrety te, umieszczone jedne przy drugich, oddzielone tylko między sobą wąską ramą, tak, że no ogół stanowił jakby jeden ogromny obraz. Ciekawa ta nadzwyczaj galerya zawierała 75 portretów z długimi w języku łacińskim podpisami, wymieniającemi na tytule nazwisko, urzędy, daty śmierci, ale nieraz i główne czyny przedstawionych mężów. Sporządził ja, w roku 1720 tenże sam Jan Fryderyk Sapieha, który, będąc miłośnikiem i znawcą sztuk pięknych, zakupił nadto we Włoszech za kilka tysięcy skudów obrazów i niemi kościół kodeński ozdobił, wzniósł grobowce poprzednikom swoim, nakoniec, chcąc rozgłosić po świecie sławę cudownego obrazu N. P. Kodeńskiej, napisał o niej osobne dzieło, p. t. Munumenta antiquitatum Marianarum (Warszawa, 1721, in fol.). (Ob. obszerniejsze szczegóły o tych obrazach w Józefa Łoskiego: Genealogia, portretowa Sapiehów (Warszawa , 1856) oraz w dziełach Walickiego, Kognowickiego i Misztołda).

Oprócz tej świątyni miał jeszcze K. drugi kościół (cerkiew) św. Michała, za miastem zaś kaplicę ś. Wawrzyńca. Paweł Sapieha, biskup żmudzki, założył około r.1715 na przedmieściu tutejszem dom miejski czyli, jak go nazywał, kampanię, której dał imię Placencyi, otoczywszy ogrodem włoskim, gdzie się znajdowały domki na wzór kamedulskich i kartuskich. Misya jezuicka została uposażona 5 włókami ziemi przez Józefa Kosmowskiego, podczaszego latyczowskiego, r. 1744, i trwała aż do czasu kasacyi tego zakonu. Na kodeńskich dobrach oparta była także summa złp. 127,388, którą Elżbieta z Branickich Sapieżyna, wojewodzina mścisławska, z synem Kazimierzem Nestorem, generałem artylleryi, na fundusz edukacyi narodowej ofiarowała, co Stanisław August w roku 1791 zatwierdził. Dobra kodeńskie z kilkunastu przyległemi wsiami i folwarkami były własnością, ks. Sapiehów aż do początku bieżącego wieku.

Połowa miasteczka wraz z ruinami zamku Sapiehów należy obecnie do Ludwika hr. Krasińskiego i to wraz z kilkunastoma folwarkami wydzierżawionemi stanowi klucz kodeński, a druga połowa miasteczka wraz z folw. Elżbietów, Kopytów i wsią tegoż nazw., z rezydencyą, w Kodniu tak nazwaną, Placencyą, przeszła na własność z posiadania Sapiehów do familii Sarneckich, a po kilkudziesięciu latach był właścicielem tej połowy Kodnia ks. Świdrygiełło Świderski, a ostatnio hr. Sołtyk. W Placencyi położonej nad brzegiem Buga, ocienionej stuletniemi drzewami, znajduje się dom obszerny murowany, stawiany przez Kaź. Sapiehę, mający pozór więcej dworu szlacheckiego niż pałacu pańskiego, tylko wnętrze jego posiada obszerne i pyszne apartamenta, ozdobione złoconą gipsaturą, staroświeckie kominki marmurowe rzeźbione i olbrzymie lustra w złoconych gipsowych ramach w ścianach,

co wszystko jeszcze pozostało niezniszczone i do dzisiejszych czasów prawie w całości dotrwało.

Według Towarz. Kred. Ziem. dobra K. składają się z folwarków: Dobromyśl, Zabłoć, Krzywowólka, Wólka Zabłocka, Zygmuntów, Zdanówka, Bokinka i Władysławów. Rozległość w posiadłościach dworskich wynosi mr. 11,712; folw. Dobromyśl grunta orne i ogrody mr. 546, łąk mr. 80, wody mr. 2, nieuż. i place mr. 31; razem mr.659, bud. murow. 7, z drzewa 20; folw. Zabłoć grunta. or. i ogr. mr. 606, łąk mr. 112, pastw. mr. 39, zarośli mr. 5, nieuż. i place mr. 26, razem mr. 788, bud. z drzewa 17; folw. Krzywowola grunta or. i ogr. mr. 626, łąk mr. 194, pastw, mr. 54, nieuż. i pl. mr. 38, razem mr. 912, bud. z drzewa. 18; folw. Wólka Zabłocka. grunta or. i ogr. mr. 481, łąk mr. 89, pastw. mr, 23, wody mr. 5, zarośli mr. 19, nieuż. i pl. mr. 45, razem mr. 662, bud. z drzewa 17; folw. Zygmuntów grunta or. i ogr. mr. 176, łąk mr. 49, pastw. mr. 106, nieuż. i pl. mr. 17, razem mr 348, bud. z drzewa 5; folw. Władysławów grunta or. i ogr. mr. 583, łąk mr. 228, pastw. mr. 63. nieuż. i pl. mr. 39, razem mr. 913, bud. mur. 1, z drzewa 11; folw. Zdanówka grunta or. i ogr. mr. 207, łąk mr. 114, pastw. mr. 107, nieuż. i pl. mr. 22, razem mr. 510, Dud. z drzewa 14; folw. Bokinka grun. ort i ogr. mr. 411, łąk mr. 160, pastw. mr. 6, zarośli mr. 9, nieuż. i pl. mr. 21, razem mr. 607, bud. z drzewa 13.

Płodozmian w niektórych folwarkach jest 4 i 8-polowy; w lasach urządzonych mr. 5886, w rozmaitych osadach leśnych, młynarskich i karczemnych mr. 450, w tychże osadach bud. murow. 3, z drzewa 12. Wszystkie budowle dworskie ubezpieczone na rs. 55,865. Browar piwny, wiatrak, młyn wodny, pływak z foluszem i pokłady torfu. Osada, poprzednio miasto Kodeń osad 479, z gruntem mr. 4170; wś Olszanki os. 38, z grun. mr. 1133; wś Leniuszki os. 21, z grunt mr. 853; wś Wólka Zabłocka os. 30, z grunt mr. 519; wś Rozbitewka os. 24:, z grun. mr. 523; wś Matyaszówka os. 38, z grun. mr. 953; wś Ogrodniki Wielkie os. 17, z grun. mr. 312; wś Ogrodniki Małe os. 9, z grun. mr. 25; wś Bokinka os. 31, z grunt mr. 743; wś Żuki os. 30, z grun. mr. 743; wś Międzyleś os. 62, z grun. mr. 1558; wś Zabłoć os. 72, z grunt mr. 1973; wś Krzywowólka os. 38, z grun. mr. 915; wś Suchry os. 5, z grunt mr. 25; wś Szostaki v. Szartaki os. 12, z grun. mr. 225; wś Zalewsze os. 8, z grun. mr. 170.

Kodeń-Placencya i Elżbiecin zamieszczone pod Elżbiecin. Gm. K. należy do s. gm. okr. II w Kobylanach Nadbużnych, urz. gm. w miejscu. W skład jej wchodzi tylko sama os. Kodeń, graniczy z gm. Kostomłoty, liczy 1650 mk., ziemi 5020 mr. Opis K. z rycinami podał Tyg. Illustr. z 172 Nr 240; kościół zaś i obraz .Matki Boskiej w 1873 r. Nr 290. Dekanat kodeński b. gr.-unic. dyec. chełmskiej w 1863 r. dzielił się na 15 parafij: Choroszczynka, Dobratycze z filią w Lebiedziowie, Dobryń, Kobylany, Kodeń z filią, w miejscu, Kopytów, Koroszczyn, Kostomłoty, Krzyczew, Neple, Piszczac, Połoski, Pratulin.

S **Kodeń**, mstko, pow. bialski. Ob. Kraszewski kaj.: „Tradycje kodeńskie” (z lat 1790-1792), Kraków, 1893 . P. Podlasiak: Kodeń Sapiehów”, Kraków, 1898 r.

Końskowola, dawniej miasteczko prywatne, od roku 1870 osada rządowa, w powiecie nowoaleksandryjskim (puławskim), gm. i par. posiada własne. Położoną jest na płaszczyźnie między wzgórzami, nad rzeką Kurówką, od wschodo-północy płynącą i wpadającą do Wisły o milę dalej pod Puławami, a raczej pod wsią Wilką profecką. Końskowola przeto oddaloną jest na milę od Wisły i Puław nad nią położonych, a na 2 ½ wiorsty od stacyi Nowa-Aleksandrya kolei żelaznej nadwiślańskiej. Sam środek tej osady przecina gościniec pierwszorzędny, z powłoką kamienną (szosse), łączący Radom z Lublinem, i przechodzący od Wisły przez Puławy. W stronie zachodnio-południowej Końskowoli płynie między domami mały strumień, w lecie całkowicie wysychający, biorący początek ze stawków przyległych i wód polnych, a do rzeki Kurówki uchodzący. Od strony południowej osadę tę otacza wś Końskowola, w której dwór obszerny murowany i liczne budynki gospodarskie, także murowane, należące do Instytutu Rolniczo-leśnego w Nowej-Aleksandryi; dalej około 30 chałup wiejskich, należących do gminy Nowa-Aleksandrya, tak samo, jak od wschodu wś Witowice i Grzechówek, a od północy wś Rudy.

W XV wieku, na miejscu gdzie dziś osada miejska, była wś, należąca do Jana Konińskiego, i zwała się Wolą konińską, z czego następnie utworzyła się *Konińska wola*, a ostatecznie *Końskowola*. Owa to Konińskowola wymienioną już była w r. 1442 w Liber Beneficiorum dyecezyi krakowskiej, jako mająca swój własny kościół i urządzoną przy nim parafią. W r. 1532 Jędrzej Tęczyński miecznik krakowski, właściciel Końskowoli, na mocy przywileju wydanego przez króla Zygmunta I, wś tę przemianował na miasto, któremu nadano prawo magdeburskie i pozwolenie na jarmarki. Od Tęczyńskich, Końskowola przeszła do Lubomirskich, potem do Sieniawskich, dalej do Denhofów a. w końcu do Czartoryskich. Z tych Elżbieta Helena z Lubomirskich hetmanowa Sieniawska przywilejem z r. 1712 nadała mieszkańcom pozwolenie pędzenia gorzałki, warzenia piwa i miodów, tudzież osiedlania się i nabywania własności żydom, które to przywileje potwierdzili następni dziedzice; król zaś August III nadał miastu 10 jarmarków.

Między rokiem 1815 a 1831 osiadło tu wielu fabrykantów pończoch, sukna i płócienek, po większej części z Saksonii przybyłych. Ci, otrzymując znaczne zapomogi od ówczesnego zarządu dobrami książąt Czartoryskich, bo i miejsca pod budowle fabryczne (darmo), i pieniądze na stawianie fabryk, z prawem spłaty (bez procentu) w ciągu pewnego czasu, tak szybko przyczynili się do rozwinięcia przemysłu, iż przepowiadano, że kiedyś Końskowola połączy się z Puławami i utworzy jednę osadę fabryczną.

Po roku jednak 1831 wszystko upadło, z powodu stagnacyi handlu i położenia kraju; fabrykanci dla braku zajęcia opuścili swoje fabryki i przenieśli się do Cesarstwa (wielu do Białegostoku). Odtąd miasteczko upadło i już więcej nie podniosło się, a przynajmiej charakter fabrycznego zupełnie utraciło. Dziś wprawdzie istnieje jeszcze kilka fabryk ręcznych sukna, ale to, będąc grubem i ordynaryjnem, tylko przez włościan okolicznych używane bywa. W roku 1882 Końskowola posiadała dwa kościoły katolickie, jednę kaplicę filialną wyznania ewangelicko- augsburgskiego i synagogę żydowską murowaną. Ulic ma 10, zajętych przez 80 domów murowanych i 135 drewnianych, zamieszkałych przez 2776 głów płci obojga; z tych 1095 katolików, 138 ewangelików, 5 prawosławnych i 1535 żydów. Szkół jest dwie jednoklasowych, z

których do jednej uczęszcza 120 dzieci katolickich z miasteczka i 6 wsi okolicznych, oraz około 20 dzieci żydowskich; do drugiej zaś 20 dzieci ewangelików.

Cechów jest 3, sukienniczy, powroźniczy i szewcki. Fabryk wyrabiających grube sukna włościańskie jest 13; prócz tego są powroźnicy, stolarze. kowale, szewcy, krawcy, 2 mosiężników i 1 czapnik. Sklepów sprzedaży sukna fabrycznego 3 a z różnym innym towarem 40; prócz tego bydłobójnia, jatki rzeźnicze, skład okowity i17 szynków. Duży młyn wodny na rzece Kurówce o 6 kamieniach i browar piwny, chociaż mieszczą się tuż przy mieście, należą jednak do folwarku instytutowego końskowolskiego, o którym wyżej wspomniano. Jarmarków w Końskowoli bywa rocznie 6, targi co piątek. Mieszkańcy oddają się, prócz rzemiosłom, i rolnictwu, a w lecie pewna ich ilość wychodzi na mularkę w różne strony naszego kraju. Domu ochrony i kasy pożyczkowej niema. Herbu miejskiego Końskowola nie posiada.

Ponieważ kościoły w Końskowoli są duże i piękne; godne tu przeto osobnego wspomnienia. Pierwotnie miał być końskowolski kościół parafialny drewniany, którego erekcya, przez Tęczyńskich zabrana i w skarbcu zamkowym w Tęczynku złożona, zaginęła. Później na wniosek Jędrzeja Tęczyńskiego wojewody krakowskiego, wydano inną, którą Piotr Gamrat arcybiskup gnieźnieński i biskup krakowski d. 6 lutego 1545 r. zatwierdził, i dowód w aktach krakowskich złożył.

W r. 1624 powstał w Końskowoli kościół murowany, kosztem księdza Stanisława Lisowicza, ówczesnego tamecznego proboszcza fundowany, lecz ten w czasie wojen szwedzkich do szczętu zgorzał. Dopiero w r. 1730 August książę Czartoryski wojewoda ruski, na nowo go odbudował, i taki aż do naszych czasów przetrwał. Kościół parafialny w Końskowoli, położony przy gościńcu, w środku prawie miasta, wystawiony został więcej z opoki (miejscowego kamienia wapiennego) aniżeli z cegieł, jest w kształcie krzyża, o dwóch wieżach niewysokich, ze ścianami tynkowanemi, kryty w części dachówką, a w części blachą. Nawę ma arkadami na 3 części podzieloną, 2 kaplice, odrzwia zewnętrzne i wewnętrzne z czarnego marmuru krzeszowickiego (krakowskiego), oraz posadzkę marmurową kostkową. Ołtarze drewniane nieosobliwe, a obrazy z wyjątkiem w wielkim ołtarzu mierne. Poświęcony jest N. M. P., a zmieścić w sobie może około 2000 osób.

Pomników w nim znajduje się kilka, a z tych w kaplicy po prawej stronie najdawniejszy jest sarkofag z marmuru czarnego, z leżącą figurą, niewiasty naturalnej wielkości, z metalu ołowiu odlaną. Jest to grobowiec Zofii Lubomirskiej marszałkowej wielkiej koronnej, zmarłej r. 1675. Figura leży na trzech wezgłowiach, z tyłu których jest blacha pozłacana z napisem łacińskim. W drugiej kaplicy, po lewej stronie kościoła, znajduje się duża płyta marmurowa, śród posadzki wprawiona i pamięci Tęczyńskich poświęcona. Płyta ta, bez daty, mieszcząca wiersze rymowane i herb Tęczyńskich, prawdopodobnie powstała na początku bieżącego wieku. Z tego samego czasu jest inny pomnik czarny marmurowy nie daleko od wejścia po lewej stronie kościoła. Poświęcony jest pamięci doktora Karola Khittla, na. dwornego lekarza książąt Czartoryskich, zmarłego r. 1817, pierwszego założyciela szpitala dla chorych w Puławach. Prócz tego, na cmentarzu tegoż kościoła od wschodu, znajdują się jeszcze dwa marmurowe nagrobki, to jest generała Orłowskiego zmarłego r. 1808, i poety Franciszka Kniaźnina. Ten ostatni, ku końcowi życia podupadły na umyśle, przebywał - w Końskowoli, gdzie też umarł w r. 1807.

Oprócz parafialnego jest tu jeszcze nie wielki kościół pod wezwaniem św. Anny, na samym początku prawie miasteczka od strony Puław zbudowany, który wystawił wyżej wspomniany ksiądz Lisowicz w roku 1613. Jest to budowla pięknych wymiarów, z dachem dosyć ostrym i szczytami w obeliski przyozdobionemi, tak zupełnie jak kościół parafialny w Kazimierzu lubelskim. Przypomina to poniekąd szczyty gotyckich kościołów, lubo ten ściśle jest w stylu odrodzenia wystawiony; jakoż i prezbiteryum jego nieco zniżone w stronie wielkiego ołtarza i zakończone jest okrągło. Sklepienie na obu częściach tej świątyni jest beczkowe, a w stylu włoskim ozdobione. Z ołtarzy znajduje się w niej tylko wielki, wcale dobrego dłuta i w stylu wiekowi właściwym. Mieści się w tym ołtarzu duży obraz św. Anny z Najświętszą Panną i Dzieciątkiem Jezus, malowany na drzewie przez Stanisława Szczerbica, o czem mówi podpis: *Stanislaus Szczerbic pinxit anno domini 1618*. Przy drugiej stronie obrazu w odpowiedniem miejscu wymalowany jest klęczący kapłan w komży, prawdopodobnie ksiądz Lisowicz, fundator; za nim rodzaj herbu a raczej znaku, jakiego częstokroć i mieszczanie używali, otoczonego cyframi. Koło tego głównego obrazu znajdują się cztery inne, wyobrażające patronów królestwa: śś. Wojciecha, Stanisława, Jacka i Floryana. Nad nim zaś obraz Wniebowzięcia Najświętszej Panny, dosyć osobliwie pomyślany. Wszystkie te obrazy są jednej ręki i wcale dobrego pędzla.

Parafia końskowolska posiadała w końcu przeszłego wieku i na początku bieżącego kilku znakomitych talentem, nauką i zasługą dla. kraju mężów, między swymi proboszczami. Byli nimi ksiądz Franciszek Zabłocki, ksiądz Grzegórz Piramowicz i ksiądz Barciński rektor b. Instytutu nauczycieli elementarnych książąt Czartoryskich w Puławach. W czwartym dzieciątku bieżącego stulecia był proboszczem w Końskowoli ksiądz Kazimierz Biesch, wielki amator muzyki. Za niego powstała przy tutejszym kościele muzyka amatorska, która z czasem zamieniła się na szkołę muzyki kościelnej, obdarzoną przez księdza Biescha porządnym domem i funduszem na nauczyciela, oraz instrumenta muzyczne. Szczątki uczniów tej szkoły istnieją, do dziś, lecz fundusz przelano od r. 1868 na szpital św. Karola w Puławach. Obecnie proboszczem jest ksiądz Jan Hetner, kanonik katedry lubelskiej, który obadwa kościoły końskowolskie w r. 1880 z gruntu odrestaurował i we wzorowym porządku utrzymuje. *F. Be.*

S **Końsko Wola**, mstko, pow. nowoaleksandryjski (Puławy). W r. 1531 Konińska Wola, Młynki i Rudy, dają od 15 łan., 1 młyna. Od Tęczyńskich drogą wiana przeszła do Zbaraskich, którzy władają tu na początku XVII w. Od nich Wiszniowieckich. Ob. Puławy(t. IX). Łukasz Opaliński, marsz. Nadw. Kor. posiada tu rezydencyę swą wspomnianą przez Morsztyna w dedykacyi “Lutni”. W r. 1676 miasto daje pogłówne od 174 mieszczan i 23 żydów. Stanisław Zagórski płaci od 2 osób z rodziny, notaryusza i 21 dworskich.

Koniuchy, 1.) wś, pow. hrubieszowski, gm. Miączyn, par. Grabowiec. W 187 r. było tu 62 dm., 470 mk. Cerkiew filialna dla ludności rusińskiej. Por. *Horyszów ruski*.

Konopna-Wólka, wś, pow. łukowski, gm. Krasuse, pow. Trzebieszów, ma 35 dm., 253 mk. i 885 mr. obszaru.

Konopne, wś. pow. hrubieszowski, gm. i par. Werbkowice. Młyn wodny (Konopki) systemu amerykańskiego, wyprodukował w 1880 r. mąki za 70500 rs.

Konopnica 14.) **K.,** wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Konopnica. Leży przy linii dr. żel. nadwiśl., która ma tu przystanek między stacyami Nałęczów i Lublin, odl. 151 w. od Warszawy, a 162 w. od Kowla, zaś 10 w. od Lublina. Posiada kościół par. murowany z XVII w. K. należała w. XIV do wójtostwa lubelskiego; w XV w. stał tu już kościół par. drewniany św. Katarzyny, (Dług. II, 539). W r. 1827 było 53 dm. i 330 mk. far. K. dekan. lubelski 2600 dusz. Dobra K. BC. i cześć A składają się z folwarków: Konopnica B., Konopnica C.. Stasin i osady Teresin. Rozległość wynosi mr. 1746: folw. Konopnica B i C z częścią A grun. or. i ogr. mr. 835, łąk mr. 13, pastw. mr. 2, lasu mr. 585, nieuż. i pl. mr. 27, razem mr. 1462; bud. mur. 11, z drzewa 24. Folw. Stasin grun. or. i ogr. mr. 278, lasu mr. 3, nieuż i pl. mr. 3. razem mr. 284; bud. mur. 2. z drzewa l, pokłady kamienia wapiennego i budulcowego; wiatrak, hodowla ryb. Folw. K. lit. A rozległy mr. 588, grun. or. i ogr. mr 293, łąk mr. 4, lasu mr. 287, nieuż. i pl. mr. 4; bud. mur. 2. z drzewa 6, pokłady kamienia budowlanego. Wieś Konopnica osad 15, z gruntem mr. 221. Folw. K. lit. B podług wiadomości z r. 1866 rozległy mr. 893; wieś Konopnica B osad 18. z gruntem mr. 485. Folw. lit. C (z wsią Konopnica lit C. i Teresin) podług wiadomości z r. 1866 rozległy mr. 374; wś K. lit. C. osad 12, z gruntem mr. 145; wś Teresin osad 7, z gruntem mr. 62. Gmina K. należy do s. gm. okr. IV w os. Wieniawa, st. poczt. w Lublinie, urząd gminny w os. Wieniawa; ma 13590 mr. obszaru i 6045 mk. W skład gm. wchodzą: Wieniawa os. wiej; Bielszczyzna folw., Baboszów fol., Czechów wś i folw., Czechówka górna wś folw., Chojny, Dębówka, Konstantynówka, Konopnica folw., Leśniczówka, Lemszczyzna, Mostki os., Pawlin, Radowiec duży wś folw., Radowiec mały wś folw., Radowczyk, Radowiecki Sporniak, Rury brygitkowskie wś folw., R. Świętoduskie wś folw., R. pojezuickie wś folw., K. wizytkowzkie wś folw., R. bonifraterskie wś fol., Sławin, Sławińska wola, Słomianka, Sporniak motycki, Stasin, Teresin, Trojaczkowice, Uniszowice, Zimne doły, Zarzecze. *Br. Ch.*

S 2.) **K.,** wś, pow. lubelski. Według dokumentów z r. 1342 należy do wójtowstwa lubelskiego. W r. 1676 Jan Gałęzowski, sędzia grodzki lubelski płaci tu od 4 osób z rodziny, 10 dworskich i 131 |poddanych. Ob. *Bronowice*.

Konorzatka, wś, pow. łukowski, gm. Gułów, par. Adamów. W r. 1827 było tu 12 dm., 59 mk.; obecnie 13 dm., 87 mk., 561 mr. rozl.

Konotopy, attyn. wieczysto czynszowa pow. chełmski, ob. *Dorohusk*.

Konotopa, rzeczka, powstaje z połączenia kilku strumieni płynących od wsi Plebania wola, Borek, Stępków, Sowin, w pow. włodawskim łączą się one pod Parczewem, i odtąd K. płynie ku północy a w samym Parczewie wpada do Piwonii. Długa 6 w. *J.*

Bliz.

Konradów, 3.) **K.,** pow. janowski, gm. Urzędów, par. Boby. Niezamieszczony w spisie urzęd. miejsc. gub. lubelskiej. (Pam. Kniż. s 1872 r.).

Końskowola (w oddzielnym pliku)

Konstantyn, wś, pow. włodawski, gm. i par. Włodawa; 21 dm., 128 mk., 560 mr. obszaru

Konstantynów (w oddzielnym pliku)

Konstantynów, kol., pow. lubartowski, gm. Łuck, par. Lubartów.
17.) **K.,** folw., pow. lubelski gm. Konopnica, par. Lublin, od Konopnicy w. 3: rozl. wynosi mr. 180, grunta orne i ogrody mr. 166, łąk mr. 11, nieużytki i place mr. 3, bud. mur. 1, z drzewa 13, płodozmian 10-polowy. Rz. Bystrzyca przepływa. Folw. ten oddzielony od dóbr Rury pojezuickie.

Kopanina 5.) **K.,** ob. *Kaliszany*.
6.) **K.,** folw dóbr Kamień (ob. pow. nowoaleksandryjski.
7.) **K.,** folw. do dóbr Kębło, pow. nowoaleksandryjski. gm. Karczmiska, dom 1 zamieszkany stale.

Kopiec 10.) **K.,** os., pow. konstantynowski, ob. Harachwosty.

Kopijówka, młyn i staw w pow. janowskim, należy do dóbr gościeradowskich. Staw tworzy rzeczka Tuczyn, przyjmująca opodal dopływ bez nazwy, od wsi Księżomieszy bieżący. K. Jest jedną z najpiękniejszych miejscowości w powiecie; staw 12-morgowy, zarybiony, daje dochodu co 3 lata 1000 rubli; otoczony zewsząd naturalnemi wyniosłościami porosiłemi lasem sosnowym. Młyn zgorzał w 1881 r., lecz zaraz nowy wzniesiono.

Kopina 1.) wś i folw., pow. łukowski, gm. i par. Stanin. W 1827 r. było tu 12 dm., 125 mk.; obecnie jest 23 dm., 189 mk. Dobra K. składają się z folw. i wsi Kopina i Ogniwo. Podług wiadomości z r. 1866 rozległość wynosi około mr. 900: grunta orne i ogrody mr. 577, łąk mr. 114, lasu mr. l83, nieuż. i place. mr. 26. Wś K. Os. 19, z gruntem mr. 378: wś Ogniwo os. 7, z grun. mr 236.
2) **K.,** wś i folw., pow. radzyński, gm. Milanów, par. Wohyń. W 1827 r. było tu 44 dm.. 249 mk.; obecnie jest 29 dm., 313 mk. Folw. Kopina podług wiadomości z r. 1866 rozległy mr. 874; grunta orne i ogrody mr. 492, łąk mr. 107, lasu mr. 243, zarośli mr. 14, nieuż. i place mr. 18; folw. powyższy w r. 1858 oddzielony od dóbr Suchowola. Wieś K. osad 38, z gruntem mr. 602.
3) **K.** al. *Kopina*, wś włośc., pow. chełmski, gm. Cyców, parafia Wereszczyn. W 1827 r. było tu 23 dm., 151 mk.; obecny obszar jest 796 mr. Należała do Świerszczowa.

Kopyłów, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. i par. Horodło; odl. 21 w. od Horodła, 4 w. od rz. Bugu. posiada cerkiew parafialną dla ludności rusińskiej, erygowaną przez Jana III w 1686 r. Rozległość folwarku wynosi mr. 1215; grunta orne i ogrody mr. 791,

łąk mr. 84, lasu mr. 315, nieużytki i place mr. 25, bud. mur. 8, z drzewa 24, wiatrak i młyn wodny. Wś Kopyłowo os. 62, z gruntem mr. 728.

Kopytnik, wś, pow. bialski, gm. Łubienka. par. Huszcza. W 1827 r. było tu 41 dm., 231 mk.; obecnie 50 dm., 290 mk., 818 mr. obszaru.

Kopytów 2.) K., wś i folw., pow. bialski, gm. Kostomłoty, par. Kopytów; posiada cerkiew paraf. dla ludności rusińskiej, fundowaną przez Elżbietę z Branickich Sapieżynę w 1772 r. należała do dek. kodeńskiego. Szkoła początkowa 77 dm., 380 mk.. 4870 mr. obszaru. Ob. *Elżbiecin* i *Kalmaczka*.

Korchów, wś, pow. biłgorajski, gm. Księżopol, par. Tarnopol. Jest tu szkoła elementarna i cerkiew par. dla rusinów, która już r. 1621 istniała. W r. 1827 było tu 126 dm., 754 mk.

S **Korchów**, r. 1589 *Korzchow*; wś, pow. biłgorajski, ma 289 dm. W r. 1589 wchodziła w skład ststwa. krzeszowskiego, następnie Zamojskich. Miała 6 łan , popa, młyn, karczmę, 5 ubog.

Korchynie, wś, pow. tomaszowski, gm. Jarczów, par. rzym.-kat. Chodywańce; o półtorej mili od Tomaszowa, przy granicy Galicyi położona; ma folwark, dm. 41. Ludn. 322 i 454 mr. gruntu orn. Gleba w części piaszczysta i w około lasy; oprócz włościan zajmujących się uprawą roli, jest tu 5 tkaczy i 1 kowal. R 1827 było 45 dm., 252 mk. *X. S. S.*

S **Korchynie**, r. 1531 *Corhynie*, takie Korczyn, wś, pow. tomaszowski. W r. 1531 należy do par. rz.-kat. w Uhnowie. We wsi cerkiew pustką stojąca, 2 ½ łan. R. 1578 dziedzicem tu Jarczewski. Na obszarze wsi powstanie później miasteczko Jarczew.

Korczmin (po rusku *Korczmyn*), wś w pow. Rawa ruska. 30 kil. na płd. od Rawy, 12 kil., na płn.-wsch, od sądu pow. w Uhnowie. a 10 kil. na płn.-zach. od urzędu poczt. w Bełzie, na granicy pow. Na płn. leżą Staje, na płd.-zach, Karczów, na zach. Szczepiatyn, na płn. Krzewica i Wasylów wielki, na wsch. Machnówek (w pow. sokalskim). Przez środek obszaru płynie pot. Rzeczyca (zwany przez ludność pospolicie Swynoryją), dopływ Sołokiji. Wchodzi on tu z Szczepiatyna i płynie od zach. na wsch, a potem na płd.-wsch. do Machnówka. W dolinie potoku przy granicy wsch. obszaru, leżą zabudowania wiejskie, na płd. od nich cegielnia i leśniczówka. Na płd. zach. od zabudowań wiejskich leży folwark. Zresztą leży na prawym brz. Rzeczycy las (Nawrycze i Wielki las), a tylko wzdłuż płn. granicy pastwisko. Na lew. brz. Rzeczycy leżą orne pola i pastwiska. Własność większa (Felicyi Serwatowskiej) na roli or. mr. 459., łąk i ogr. mr. 114, pastw. mr. 4, lasu mr. 813 (las przeważnie dębowy); własność mniejsza roli orn. mr, 874, łąk i ogr. mr. 187, pastw. lichego mr. 24. Według spisu z r. 1880 było 809 mk. w gminie, 78 na obszarze dwor. (obrz. gr.-kat., z wyjątkiem 40 rz.-kat.). Parafia rz.-kat. w Żniatynie. gr.-kat. w miejscu, należy do dekanatu bełskiego, dyec. przemyskiej, i ma filie w Machnówku i Krzewicy (al. Szczewicy). We wsi jest cerkiew, pod lasem zaś jest kaplica postawiona w r. 1862 ze składek gromady, z odpustem w dzień Uśpienia M. B. W tej kaplicy znachodzi się

cudowny obraz M. B. We wsi jest szkoła elementarna jednoklas., piękny dwór i młyn wodny o 2-ch kamieniach. Z rzemieślników są: kowal, szewc, stelmach i kilku tkaczów. Wieś istnieje przeszło 300 lat, jak to widać z napisu w cerkwi umieszczonego. W obrębie tej gminy, w tak zwanym Wielkim lesie, znajdują się kurhany, wewnątrz piaskiem wyłożone, w których jednak dotąd nic nieznaleziono. Na granicy Szczepiatyna, Korczmina i Korczowa jest „Mogiła" zwana „za Kurhanami", dziś znacznie uszkodzona i nie do poznania latem porośnięta. Do powyższego opisu podał kilka szczegółów p. Jan Mirkowski. *Lu. Dz.*

Korczów, 1.) wś, pow. biłgorajski, gm. Sól par. Puszcza Solska.
2.) **K.,** por. Korczew.

Korczówka 1.) wś i folw., pow. bialski, gm Łubienka, par. Łomazy. Posiada cerkiew par. dla ludności rusińskiej. W r. 1827 było tu 22 dm., 125 mk.; obecnie jest 26 dm., 172mk. Dobra K. składają się z folwarku: K., os. Rososz, wsi K., Wólka korczewska i Burwina. Rozległość folw. wynosi mr. 1141; grunta orne i ogr. mr. 400, łąk mr. 237, pastw. mr. 79, lasu mr 390, nieuż. i pl. mr. 35; bud. mur. 7, z drzewa 15, pokłady torfu. Os. Rososz osad 361, z grun. mr. 8998; wś Korczówka os. 23, z grun. mr. 411; wś Wólka korczewska os. 10, z grun. mr. 178; wś Burwina os. 5, z grun. mr. 30.
2.) **K.,** wś i folw., pow. konstantynowski, gm. Olszanka, par. Hadynów, okr. sąd. Huszlew. Liczy 41 dm., 318 mk.; gruntów włościańskich mr. 1038, gruntów dworskich mr. 563; wieś ta należała dawniej do starostwa łosickiego, obecnie stanowi majorat rodziny Jazykow-Poleszke.

Kornie (po rusku *Korni*), wś w pow. rawskim, 10 kil. na płn. od sądu pow. i urzędu poczt. w Rawie ruskiej. Na płn. leży Machnów, na wsch. Wierzbica, na płd. Rzyczki i Hrebenne, na zach. Mosty małe. Przez środek obszaru płynie Sołokija z Mostów małych od płd. zach. na płn. wsch. do Machnowa. W dolinie potoku leżą zabudowania wiejskie, na południo-zach. od nich przy granicy obszaru browar. Na prawym brzegu Słokii leżą pastwiska (Podłużne). Najwyższe wzniesienie czyni tutaj 235 m. na płd. a 226 m. na płn. Na lew. b. Sołokii leżą orne pola i pastwiska a na granicy płn. zach. mały lasek. Najwyższe wzniesienia tej części obszaru czyni 264 m. w stronie płd. zach., a 227 m. w stronie płn. wsch. Własn. większa ma roli or. 295, łąk i ogr. 172, pastw., 235, lasu 25 mr.; własn. Mniej. roli or. 413, ł. i o. 386, pastw. 614 mr. Grunt torfowaty i piaskowy. Według spisu z r. 1880 było 584 mk. w gminie, 68 na obsz. dwor. (60 obrz. rz. kat., reszta gr. kat.). Par. rz. kat. w Wierzbicy, gr. kat. w Machnowie. We wsi jest cerkiew. *Lu. Dz.*

Kormanów, *Kurmanów*, wś, pow. hrubieszowski, par. Moniatycze. Ma kaplicę b. parafii r. gr. Buśno, murowaną. W 1827 r. było tu 16 dm., 120 mk.

Kornelówka, folw., pow. zamojski, gm. Zamość, par. Sitaniec, o 11 w. od Zamościa, między lasami, własność Kornelego Malczewskiego, ma 769 mr. przestrzeni, gleba pszenna; 2 dm., 20 mk., owiec cienkorunnych 400, grunta orne i ogrody mr. 448, łąk mr. 120, lasu mr. 200, nieużytki i place mr. 9. Bud. drew. 11. Płodozmian 4-polowy, pokłady torfu, kamienia wapiennego i budulcowego; folw. ten w r. 1874 oddzielony został od dóbr Sitno.

Korolówka al. *Korolewka*, 1.) wś i folw., pow. włodawski, gm. i par. Włodawa. W r. 1827 było tu 92 dm., 581 mk.; obecnie 95 dm., 580 mk., 2595 mr. obszaru.
2.) **K.,** pow. tomaszowski, gm. Krynice, par. Łabunie.

Koroszczyn, wś i folwark, pow. bialski, gm. Kobylany Nadbużne, par. K. Odległy od miasta i stacyi dr. żel. Terespol w. 4, od szosy warszawsko-brzeskiej w. 2, od rzeki Buga w. 3, od rzeki Krzny w. 4, od parafii Malowa-Góra w. 6, od Brześcia Lit. w. 10, od sądu gminnego III-go okręgu w Kodniu w. 14, od Biały w. 32. Jest tu cerkiew prawosławna (dawniej unicka), erygowana przez księcia Piotra Szujskiego w roku 1572, a w r. 1778 odrestaurowana. Dobra K. składają się z folwarków K. i Samowicze, ogólnej przestrzeni gruntów dworskich morgów 1626 (według Tow. Kred. Ziemskiego 2168 mr.). Folwark K. gruntów ornych 738 mr., łąk 163 mr., pastwisk 10 mr., nieużytków, dróg i granic 39 mr., ogrodów 10 mr., lasów 527 mr., budynków murowanych 4, z gustownym piętrowym pałacem, wystawionym przed kilkunastu laty, i ładnym ogrodem, budynków drewnianych 23, płodozmian 9-polowy na części gruntów, gospodarstwo wzorowe, inwentarz żywy poprawnej rasy. Folwark Samowicze gruntów ornych 210 mr., łąk 53 mr., pastwisk 54 mr., ogrodów 2 mr., nieużytków, dróg, granic i wód 30 mr., budynków drewnianych 8. K. od początku XVI do końca XVIII wieku należał do książąt Szujskich. Następnie był w posiadaniu obywatela Łopuskiego, poczem drogą spadku przeszedł na własność jego córki, która wyszła za Bocka bankiera z Krakowa. Od tego ostatniego w roku 1836 nabyty został przez Kuczyńskich. Wś K. ma włościańskich gruntów ornych 783 mr., łąk 256 mr., pastwisk 92 mr., ogrodów 34 mr., lasu 117 mr., nieużytków, dróg i granic 28 mr.; mk. 850, dm. 112.

Korybutowa-Wola, wś i folw., pow. chełmski, gm. Siedliszcze, par. Pawłów. Por. *Chełm*.

Korytków, 3.) **K.,** wś. pow. zamojski, gm. Frampol, par. Goraj. Ma 28 dm., 676 mk., 146 mr. gruntu, 235 rar. łąk. Gleba glinka; wieś wśród lasów.
4.) **K.** *Wielki*, wś, pow. biłgorajski, gm. Kocudza. Wchodzi w skład dóbr ordynacyi Zamojskich.
5.) **K.** *Mały*, wś, pow. biłgorajski, gm. Kocudza. Wchodzi w skład dóbr ordynacyi Zamojskich. Por. *Bukowa*.

Korytyna, wś, pow. hrubieszowski, gm. Mołodiatycze, par. Trzeszczany.
Kosarzew (*górny*, *średni* i *dolny*), wś, pow. lubelski, gm. Krzczonów, par. Bychawa. Posiada szkołę początkową. W 1827 r. było tu 91 dm., 338 mk. Długosz wspomina tę wś jako należącą do par. Bychawa (II, 544).

Kościaszyn (al. *Kostiaszyn*, mylnie *Kościerzyn*, po rus. *Kostyrzyn*), wś w pow. sokalskim, 21 kil. na zach. od Sokala, 17 kil. na płn. od sądu powiat. w Bełzie. Na płd. leżą Liski i Hulcze, na wsch. Sulimów, na płn. Żabcze, na zach. Suszów. Wzdłuż granicy płd. płynie od zach. na wsch. pot. Sulimówka.. Przez wschodnią część obszaru płynie pot. Zadolina z Królestwa Polskiego, od płn.-zach. na płd.-wsch. Od praw. brz. zasila go mała struga graniczna, płynąca także z Królestwa. Dolina Sulimówki wznosi się do średniej wysokości 216 m., w środku obszaru dochodzi punkt jeden 239 m. Własn. więk. ma roli or. 257, łąk i ogr.52, pastw. 10, lasu 15 mr.; własn. mniej. roli or. 684, łąk i ogr. 131, pastw. 18 mr. Według spisu z r. 1880 było

408 mk. w gminie, 25 na obsz. dwor. (około 100 obrz. rz.-katol., reszta gr.-katol.). Par. rz.-kat. w Żniatynie, gr.-kat. w Liskach. We wsi jest cerkiew, kaplica i szkoła l-klas. niezorganizowana.

Szaraniewicz pisze w dziele: Rzut oka na beneficya ruskie, str. 34. „Dokumentem wydanym w Bełzie r. 1698 tamtejszy konwent dominikanów nadaje ojczenkowi Bazylemu Michałowiczowi cerkiew z mieszkaniem, dworzyskiem, z ogrodem, łąką, polami i t. p. we wsi Kostiaszynie z namienieniem, że wolno przełożonemu konwentu: rzeczonego duchownego od cerkwi tej alienować, odrzucić i oddalić, gdyby pomieniony ojczenko wpadł w szyzmę albo herezyą, tudzież gdyby był niedbałym około służby bożej, gdyby żył ze zgorszeniem dla ludzi, gdyby się starał więcej o rzeczy doczesne, gdyby nie chciał być w czemkolwiek posłuszny starszemu konwentu bełzkiego, gdyby za administracyą, sakramentów wyciągał czego nad zwyczaj i na kształt zapłaty po swoich parafianach. Ojczenko pomieniony zobowiązał się za siebie i za dziatki swe, zostając w stanie kapłańskim, nauczać parafian o posłuszeństwie najwyższemu całej owczarni Chrystusowej pasterzowi, biskupowi rzymskiemu”. O sumie zakładu pieniężnego za otrzymane probostwo, nie ma w tej prezencie wzmianki, i owszem konwent uczcił w niej Bazylego Michałowicza tytułem „plebana i dyrektora tej cerkwi w Kostiaszynie”. We wsi tej znaleziono piękny egzemplarz popielnicy i odesłano do archeologicznego muzeum akademii krakowskiej. Są tu także kurhany pozaorywane i przekopane, w których znachodzono kości ludzkie i sprzęty kamienne i bronzowe, a w niwie „za Horodom” ślady dawnego grodu. *Lu. Dz.*

Kościeniewicka Wólka, wś, pow. bialski, gm. i par. Kościeniewicze. Ma 29 dm., 194 mk. i 1259 mr. obszaru.

Kościeniewicze, wś i folw., pow. bialski, gm. Kościeniewicze, par. Piszczac; posiada cerkiew par. po-unicką dla ludności rusińskiej, szkołę początkową, urząd gminny. W 1827 r. było tu 30 dm., 257 mk.; obecnie ma 49 dm., 408 mk., 1969 mr. obszaru. Kościół i parafia r.-gr. erygowała tu 1673-1682 Anna z Szujskich Ruścicka, dziedziczka K. Według Tow. Kred. Ziems. są tu dwa folwarki i dwie wsie: Folw. K. lit. A. (z wsią Bokinka) od Chotyłowa w. 3, rozległy mr. 732; grunta orne i ogr. mr. 200, łąk mr. 113, lasu mr. 393, wody mr. 2, nieużytki i place mr. 23, bud. z drzewa 12, przepływa rzeczułka Lutnia; wś K. lit. A osad l9, z gruntem mr. 256; wś Bokinka osad 46, z gruntem mr. 617. Folw. K. lit. B. od Chotylewa w. 4. Rozległy mr. 637, grunta orne i grody mr. 264, łąk mr. 55, pastwisk mr. 19, lasu mr. 284. nieużytki i place mr. 15, bud. z drz. 7; wś K. lit. B os. 23. z grun. mr. 330. Gmina K. graniczy z os. Piszczac posiada 3113 mk., rozleg. 13927 mr., nad gm. okr. II os. Łomazy o 11 w., st. p. Biała o 17½ w. W skład gminy wchodzą: Bokinka, Dąbrowica Mała i Wielka, Janówka, Kościeniewicze, Kościeniewicka Wólka, Mańkowice, Ortel Królewski, Wiski, Wyczółki i Zagościniec. *Br. Ch.*

Kosin 2.) **K.,** nad rz. Tucznią, pow. janowski, gm. Kosin, par. Borów. W 1827 r. było tu 47 dm., 327 mk. Należał do dóbr Borów, własnością franciszkanów krakowskich będących; nadany został przez Bolesława Wstydliwego klasztorowi św. Andrzeja (Długosz I, 331; II, 505; III, 315. Kod. dypl. pol. I. 79). Gm. K. należy do s. gm. okr. I w Gościeradowie, st. poczt. w Rachowie, obszaru ma 11916 mr. i 2971 mk. (1867). W skład gm. wchodzą: Annopol (Rachów). Borów, Jakubowice, Janiszew, Józefin, Kosin, Łapy folw., Michalin, Mniszek, Opoka Mała, Opoka Duża, Rachów wś z folw., Rakówka

folw., Suchowólka, Zabielcze. Por. Janów, III, 416.

Kosiorów 2.) **K.,** w., pow. nowo-aleksandryjski, gm. Szczekarków, par. Wilków, ob. Dobre.
3.) **K.,** ob. *Koszorów*.

Kośmin 2.) **K.,** wś i folw., pow. nowoaleksandryjski. przy szosie warsz.-lubel., nad rz. Wieprzem. Dobra K. składają się z folw. K. i awulsu Cezaryn. Ogólnej przestrzeni 50 włók, z tych na K. 4 włóki ziemi wyborowej, reszta 280 m. na Cezarynie gleby żytniej, łąk włók 11, lasu bardzo zniszczonego około 19 włók. K. zostawał długo w ręku Scipionów. następnie przeszedł do Miastkowskich, z kolei do Kamionieckich a w r. 1879 nabył te dobra p. Lingenau za sumę rs. 70 tys. Miastkowscy postawili tu most łukowy na Wieprzu po szosie, w 1856 r. zniesiony i zwykłym na palach zastąpiony. Wś K. składa się z 26 gospodarzy, posiadających po 15 mr. ziemi prócz serwitutów. We wsi mieszka też trzech szlachty, którzy mają po włóce ziemi od dawna im nadanej za wojenne zasługi. Jeden z nich zowie się Kośmiński. Nadania szlachty miały się znajdować w grodzie stężyckim, lecz zaginęły. Lud niezamożny, trudni się uprawą cebuli. Dawniej K. miał się zwać Kuźmin. Do dóbr K. należała wś Strzyżowice; ma 16 osad włośc. po 15 mr. każda. Obecnie K. się parceluje.

Kośmin, *Kośminek*, ob. pod. *Koz*...

Kośminek, młyn parowy pod Lublinem, połączony koleją żel. 112 sąż. długą z Lublinem a raczej z plantem dr. żel. Nadwiślańskiej. R. 1880 miał 218000 rs. produkcyi.

Kosmów, 2.) **K.,** wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Kryłów, par. Hrubieszów, nad Bugiem. W 1827 r. było tu 16 dm., 120 mk.; folw. K. (z nomenklaturą Przemysławice), rozległy mr. 921, grunta orne i ogrody mr. 514, łąk mr. 95, pastwisk mr. 28, lasu mr. 256, nieużytki i place mr. 28. Bud. mur. 3, drew. 20. Wś Kosmów osad 55, z gruntem mr. 689. *F. S.*

Kossobudy 3.) **K.,** wś i folw., należący do dóbr Zwierzyniec (ob.), pow. zamojski, gm. Zwierzyniec, par. r. 1. Wielącza, w III okr. sąd., mają dm. dwor. 6. włośc. 55, ludn. kat. 71 i rusiń. 345. razem 416 mk., obszaru 896 mr. Posiadają szkołę początkową od 1881 r. Leżą w lesie ordynacyi zamojskiej, liczącym 12760 mr. przestrzeni, przy gościńcu z Zamościa przez Zdanów do Zwierzyńca, odl. od tego w. 8 i od Zamościa na płd. w. 15. Posiadają cerkiew murowaną pod gontem, zbudowaną pierwotnie w r. 1848 kosztem ordynacyi Zamojskiej, a odrestaurowaną przez rząd w r. 1870. Gleba ziemi piaszczysta, łąk nie ma, ludność uboga.

Kossuty, 1.) wś, pow. łukowski, gm. i par. Stanin. W r. 1827 było tu 16 dm., 134 mk., obecnie ma 23 dm., 324 mk., 543 mr. obszaru.

Kossyń, wś, pow. włodawski, gm. Bytyń, par. Kossyń. Posiada cerkiew parafialną, dawniej gr.-unic., eryg. 1718 przez Wacława Rzewuskiego dziedzica. W r. 1843 odnowioną. K. ma 52 dm., 437 mk., 2550 mr. obszaru.

S **Kossyń**, w spisie z. r. 1827 *Koszyn*, wś, pow. włodawski. W r. 1827 wś rządowa miała 58 dm., 351 mk.

Kostomłoty 2.) **K.,** wś i folw.. nad Bugiem, pow. bialski, gm. i par. Kostomłoty, o 1 milę od Kodnia, o 2 od Terespola. Jest tu cerkiew par. dla ludności rusińskiej, niewiadomej erekcyi, szkoła początkowa i urząd gminny. K. liczą 106 dm., 90 os., 697 mk. i 3264 mr obszaru, wtem 1563 mr. obszaru dworskiego. Dobra K. stanowiły część dóbr kodeńskich. Według Tow. Kred. Ziem. folwark K. z nomenklaturą Bór v. Łoś rozległy mr. 1445, grunta orne i ogrody mr. 792, łąk mr. 261, pastwisk mr. 39, lasu mr. 209, nieużytki i place mr, 144. Bud drew. 13, wiatrak. Gm. K. graniczy z gm. Kobylany, Kodeń i os. Rososz. ma 2932 mk., rozl. 18521 mr., s. gm. okr. III w os. Kobylany-Nadbużne, od Biały 37 ½ w. W skład gm. wchodzą: Bór, Dobratycze, Elżbiecin, Kąty, Kopytów, Kozanówka, Kołpinek, Kostomłoty, Lebiedziów. Ogrodniki, Okczyn, Murawice, Zagadzie i Żuki.

Kostry 5.) **K.,** wś, pow. radzyński, gm. Milanów, par. Parczew. W 1827 r. było tu 37 dm., 234 mk.; obecnie 38 dm., 314 mk., 914 mr. obszaru.

Kostunin 1.) folw., pow. chełmski, gm. i par. Rejowiec.
2.) **K.,** wś, pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Siennica.
3.) **K.,** folw.. pow. radzyński, gm. Biała, par. Radzyń, 3 dm., 9 mk., 300 mr. obszaru.

Koszarów 2.) **K.,** pow. nowo-aleksandryjski, gm. Kamień, par. Opole.

Koszary 7.) **K.,** pow. bialski, gm. Sidorki, par. Biała.

Koszeliki, wś i os., pow. radzyński, gm. Tłuścież, par. Międzyrzec; posiada szkołę początkową. W 1827 r. było tu 33 dm., 171 mk., obecnie 30 dm., 198 mk., 761 mr.; os. zaś l dm., 3 mk., 82 mr. rozl.

Koszoły, dwie wsie i folw. pow. bialski, gm. Lubienka, parafia Huszcza. W 1827 r. było tu 81 domów, 537 mk.; obecnie 66 dm., 552 mk. i 2405 mr. obszaru. Jest tu cerkiew parafialna dla ludności rusińskiej. Według Towarzystwa Kredyt Ziems. folwark K. lit. A podług wiadomości z r. 1866 rozległy mr. 570 grunta orne i ogrody mr 185, łąk mr. 70. lasu. mr. 90. zarośli mr. 75, nieużytki i place mr 150. Wś K. lit. A. osad 30, z. grun. mr. 771. Folw. K. lit. B podług wiadomości z r 1866. rozległy mr. 750, grunta orne i ogrody mr 365, łąk mr. 140, lasu mr. 200, zarośli mr. 25, nieużytki i place mr. 20. Wś K. lit. B osad 29, z gruntem mr. 595.

Konstantynów, os., przedtem miasteczko, i folw., pow. konstantynowski, gm. Zakanale, poczta Janów, par. r.l. Janów, r. g. Konstantynów, okr. sąd. Komarno; odl. 7 w. od Janowa, leży na wzgórzu przy trakcie wojennym z Warszawy do Brześcia prowadzącym. Posiada cerkiew murowaną paraf.; drewniana pierwotna istniała w Kozieradach już w XV w., obecnie prawosławna. Miejscowość ta dawniej zwała się Kozierady. Tu w r. 1660 stało wojsko hetmana Czarnieckiego, wybierające się na wojnę rossyjską; tu odbył się ów słynny pojedynek Paska z braćmi Nurzyńskimi i Jasińskim, o którym tak jowialnie w swoich pamiętnikach Pasek opowiada. Około r. 1744 Karol Józef hr. Odrowąż Sedlnicki, podskarbi w. k., do którego majętność ta należała, od imienia żony swojej Konstancyi nazwał Kozierady Konstantynowem. Nazwa Kozierady pozostała tylko jako pamiątka w nazwie małego folwarku do dóbr tych należącego. Sedlnicki K. zrobił miasteczkiem, uzyskał przywileje na jarmarki, sprowadził rozmaitych rzemieślników, pobudował pałac obszerny dla siebie i założył przy nim park angielski.

Podług taryfy z 1775 r. mczko to liczyło 189 domów. W 1827 r. było tu 84 dm., 818 mk.; w 1860 r. 69 dm., 830 mk. (657 żyd.); dziś 60 dm. i ludności 1590, w tem żydów 910. Z licznych fabryk, które tu w końcu XVIII w. istniały, pozostała tylko jedna olejarnia. Gruntów należących do mieszczan i włościan liczy K. mr. 1433. Dobra K. po śmierci Sedlnickiego prawem sukcesyi przeszły na Borzęckich i Czartoryskich; od Czartoryskich schedę wyprocesowali Wężykowie, a Borzęcki część swoję sprzedał Turnie. Od Turny w r. 1792 K. kupił Tomasz hr. Aleksandrowicz, wojewoda podlaski, za sumę 830000 zlp., wszystkiej ziemi z górą\ 600 włók. Syn Tomasza Stanisław fundował w mczku cerkiew murowaną i odprzedał od dóbr majątek Komarno. Obecnie rozległość dworska K. wynosi mr. 11078 i składa się z folwarków: Konstantynów, Witoldów, Kozierady, Zakalinki, Antolin i Wandopol (ob.). Dobra te posiadają, gospodarstwo wzorowe, w wysokiej kulturze płodozmiennej racyonalnie prowadzone, jedno z najlepszych w tym powiecie. Lasy niezbyt rozległe, ale w nich zaprowadzono systematyczne gospodarstwo leśne nie są tak jak w wielu majątkach wytrzebione. Młyn parowy, gorzelnia parowa. założona przez hr. Aleksandrowicza, dzisiejszego właściciela; gorzelnia przerabia dziennie na okowitę 100 korcy kartofli, jest największą, w gub. siedleckiej; owczarnia zarodowa od r. 1s74 posiadająca 4000 wysoko poprawnych owiec elektoralnych; plantacya. buraków cukrowych; ziemia w połowie pszenna, w połowie lekka żytnia; nakładami i racyonalnem prowadzeniem gospodarstwa, majątek ten daje niezwykłe rezultaty. a do takiego kwitnącego stanu doprowadzony został przez obecnego swego właściciela.

Według Towarz. Kred. Ziems. dobra K. składają się z folwarków: K. i Witoldów z awulsem Kozierady, są rozległe mr. 2771; folw. K. grunta orne i ogrody mr. 863, łąk mr. 106, pastwisk mr. 9. wody mr. 21, lasu mr. 1098. nieużytków i place mr. 44, razem mr. 2032, bud. mur. 30, z drzewa 29, płodozmian 16-polowy; folw. Witoldów z awullsem Kozierady grunta orne i ogrody mr. 584, łąk mr. 17, wody mr.2, nieuż. i place mr. 23, nadto w gruntach pomiędzy lasami mr. 25, razem mr. 627, bud. mur. 1, z drzewa 8; płodozmian 8 i 9-polowy; bud. w wymienionych dobrach ubezpieczone na rs. 54,580; gorzelnia przerabia rocznie kartofli 18000 korcy i zboża 1400 kor.; młyn parowy pytluje około 4000 kor. zboża rocznie; browar piwny potrzebujący 500 korcy słodu jęczmiennego; młyn wodny, wiatrak, cegielnia., pokłady wapna i torfu, dwa stawy zarybione; od dóbr tych w r. 1877 oddzielono folw.: Zakalinki, Wandopol i

Antolin z ogólną rozległością mr. 4921, stanowiące łączną, własność, przeto się zamieszcza: folw. Zakalinki grunta orne i ogrody mr. 770, łąk mr. 70, pastwisk mr. 19, lasu mr. 707, nieużytki i place mr. 31, razem mr. 1600. bud. mur. 8, z drzewa 10, płodozmian s i 13-polowy; folw. Wandopol grunta orne i ogrody mr. 607, łąk mr. 76, lasu mr. 566, nieużytki i place mr. 28, razem mr. 1277, bud. mur. 2, z drzewa 9, płodozmian 6 i 14-polowy; folw. Antolin grunta orne i ogrody mr. 673, łąk mr. 206, pastwisk mr 73, lasu mr. 983, wody mr. 36, zarośli mr. 11, nieużytki i place mr. 62, razem mr. 2044, bud. mu.r. 6, z drzewa 13, płodozmian 8 i 10-polowy; budowle na tych 3 folwarkach ubezpieczone na rs. 24550. Os. Konstantynów u.właszczona gruntem mr. 217; wś Zakanale os. 49, z grunt mr. 955; wś Wiechowicze os. 7, z grun. mr. 218; wś Peredyło os. 10, z grun. mr. 293; wś Zamieście os. 9, z grun. mr. 5; wś Zakalinki os. 22, z grun. mr. 886; wś Gnojno os. 62, z gr. mr. 1214.

Powiat Konstantynowski gub. siedleckiej powstał w 1867 r. z dawnego pow. bialskiego, którego mniej więcej połowę stanowi. Zarząd powiatowy mieści się w osadzie Janów, konstantynowskim zaś powiat nazwany od osady K., a to dla odróżnienia od pow. janowskiego w gub. lubelskiej. Granice pow. od północy stanowi rzeka. Bug i pow. sokołowski, od zachodu pow. siedlecki i radzyński, od południa pow. bialski, a całą. wschodnią, ścianę oblewa rz. Bug.

Rozległość całego pow. wynosi 26.10 mil kwadr., w mr. zaś 277994; w tem: gruntów należących do posiadaczy większych i dóbr majorackich - mr. 123070, gruntów należących do włościan i drobnej szlachty mr. 154924. Podług gatunku grunta te dzielą się: pod osadami mr. 9050, gruntów ornych mr. 16656s, łąk mr. 27188, pastwisk mr. 15264, lasu mr. 49208, rzeki, błota, drogi i nieużytki mr. 10716. Z wyjątkiem rz. Buga, która stanowi całą wschodnią i część północnej granicy pow., na całej przestrzeni istnieje tylko jedna rzeczka Tuczna, wypływająca z pod Łosic, a wpadająca do Bugu pod Mężeninem i przez małą część pow. rz. Białka, wpadająca już w powiecie bialskim do rz. Krzny. Powierzchnia ziemi ma charakter wzgórkowaty, i to także jest powodem niekorzystnego stosunku łąk i pastwisk do ogólnej przestrzeni. Jeżeli zaś zwrócimy jeszcze na to uwagę, że stosunek łąk jest największy na pograniczach powiatu, przy rz. Bugu i Krznie, a także wzdłuż rz. Tuczny, to przekonamy się, że na resztę powiatu łąk bardzo mało przypada. Ten brak naturalnych pastwisk i łąk był powodem, te we wszystkich prawie majątkach większych prowadzi się gospodarstwo płodozmienne ze szczególnem uwzględnieniem roślin pastewnych, a koniczyna, koński ząb, lucerna i okopowe wcale dobrze się tu udają.

Natura gruntu ogólnie biorąc jest pszenna średnia, przy rzekach z charakterem czarnoziemów, na wzgórkach natury przeważnie wapiennej. Wskutek tego powiat ten zaliczyć można do urodzajniejszych, i produkcya pszenicy w nim czterykroć prawie jest większa, niż w sąsiadującym z nim pow. bialskim i w powiatach gub. grodzieńskiej. Wysiew średni wynosi 5300 czetw. pszenicy, 25000 żyta, 10000 owsa, 3400 jęczmienia, 400 gryki, 900 innych ziarn, 35000 czetw. kartofli. Zbiór siana wynosi do 700000 pudów. W 1/3 powiatu, począwszy od Wólki Nosowskiej ku Hruszniewowi, są bogate pokłady kredowe i wapienne; we wsiach Koszelówce i Kornicy istnieją piece do wypalania wapna., a ludność okolicznych wiosek trudni się sprzedażą kredy i glinki do bielenia. Nierzadko także znajdują się bogate pokłady torfu, który w niektórych miejscowościach używa się jako materyał opałowy. Lasy

stanowią około 1/6 przestrzeni ogólnej, przeważnie są one jednak wyniszczone, a wartość opału z każdym rokiem niepomiernie wzrasta. Pod względem przemysłowym pow. K. posiada następujące fabryki: gorzelni 14, w tej liczbie 2 parowe, browarów do wyrobu piwa zwyczajnego 9, piwa bawarskiego 1, garbarni 3, serów holenderskich 1, cegielni 8, tartaków 3, z tych 2 parowe, smolarni 2, terpentyny 1, olejarni 9, fabryka octu 1, mydlarnia 1, wódki gm. Góra, par. Nowydwór, leży w dobrach pejsacznej 1, kafli 1, wapniarek 2, młyn.: parowych 2, wodnych 37, wietrznych 109. Produkcya roczna ma wartość około 600000 rs.

Zabudowania wszystkie folwarczne, fabryczne my i włościańskie w 1879 r. ubezpieczono w towarzystwach ubezpieczeń i prywatnych na sumę rs. 2178300. Inwentarz żywy z końcem tegoż roku był taki: bydła sztuk 25952, koni 6205, owiec 75770, świń 23886sztuk. Właściwie chowają rasę krajową, w folwarcznych zaś gospodarstwach wprowadzają się rasy poprawne, a majątki Hruszniew i Konstantynów sprzedają sztuki rozpłodowe.

W Janowie, a właściwie w odległej od Janowa miejscowości zwanej Wygoda, istnieje rządowe stado koni; stąd corocznie rozsyłane są ogiery w rozmaite strony Królestwa, a także każdego roku sprzedają, się przez licytacyą klacze i młodzież. Pod względem komunikacyi do spławu zboża służy rz. Bug; z kolei żelaznych najbliższą, jest linia warsz.-terespolska, a także stacya Brześć, skąd rozchodzą się trzy linie dróg rossyjskich. Ceny ziemi w ostatnich czasach znacznie wzrosły i dziś za mórg płaci się od 50 do 100 rs., a ziemia w gospodarstwach folwarcznych stosunkowo jest droższa od gruntów włościańskich. W pow. konstantynowskim nie masz żadnego miasta; dawne bowiem miasteczka: Janów, Konstantynów, Łosice, Sarnaki, zamieniono na osady. Ludność z końcem1879 r. wynosiła: 53590, która, rozdzielona na narodowości, tak się przedstawia: rosyan 83, rusinów 29912, polaków 16951, żydów 6057, cudzoziemców 587. Pod względem kościelnym pow. konstantynowski stanowi dekanat dyec. lubelskiej i składa się z 10 parafij: Bordziłówka, Górki, Huszlew, Janów, Łosice z filią Hudynów, Niemojki, Pratulin, Przesmyki, Rusków i Sarnaki.

Pod względem administracyjnym, pow. konstantynowski rozdzielony jest na 16 gmin: Zakanale, Huszlew, Czuchleby, Rokitno, Bohukały, Kornica, Witulin, Hołowczyce, Przesmyki Olszanka, Janów, Łosice, Swory, Pawłów, Łysów i Chlebczyn. Zarząd i biuro naczelnika pow. mieści się w os. Janowie. Pod względem sądowym pow. dzieli się na 4 okręgi sądowe: Janów, Komarno, Huszlew i Łosice, w os. zaś Janowie zamieszkuje inkwirent sądowy sądu okręgowego siedleckiego, a hypoteka osobnej własności miejskiej, tudzież prezydyum w radach familijnych obywatelskich (jeżeli majątek przynosi 1000 rs.) dołączone do biura sędziego pokoju m. Międrzyrzeca w pow. radzyńskim. Szkół początkowych 31 i jedna 2-klas. ludowa. Kas oszczędności trzy: Hołowczyce, Pawłów, Hoszlew. Stacyj poczt. dwie: Janów, Łosice; stacya telegraficzna Janów. *A. Rzążewski.*

Kotlice, wś, pow. tomaszowski, gm. Kotlice, par. Dub, półtorej mili od Tyszowiec, 3 od Zamościa, 4 od Tomaszowa, w ziemi żyznej. W 1827 r. było to 66 dm., 516 mk.; obecnie 105 dm., 915 mk., w tem 576 rit. lat., 6 izr., osad 74, gruntu włośc. 1312 mr. Dobra K. z oddzielnym folwark. Prawda, grunta ornego 1040 mr. łąk, 358, lasu 360 i cegielnia. Gleba gliniasta zwana „iłowaciął a w części czarnoziem i borowina. Własność Rulikowskich od r. 1792 a obecnie Edwarda Eugeniusza Rulikowskiego. Piękny księgozbiór historyczny. Gmina K. należy do s. gm. okr. II w Komarowie, st. poczt, w Tyszowcach. Składa się z 7 wsi a mianowicie; K., Honiatycie, Honiatyczki. Perespa, Dub, Niewirków, Cześniki. Ludność w r. 1879: wś K. ma 393 męż., 403 kob.; wś Honiatycze ma 212 męż., 186 kob.; wś Honiatyczki ma 136 męż., 143 kob.; wś Perespa ma 352 męż, 347 kob.; wś Dub ma 375 męż., 399 kob.; wś Niewirków ma 332 męż., 317 kob.; wś Czeiniki ma 374 męż., 384 kob.; razem męż. 2174 a kob. 2179. Obszar gminy wynosi 20138 mr. a mianowicie. K. wś 1312 mr., dwór 1621 mr.; Honiatycze wś 836 mr., dwór 1084 mr.; Honiatyczki wś 628 mr., dwór 705 mr.; Perespa wś 1207 mr., dwór 2324 mr.; Dub wś 1697 mr., dwór 2742 mr.; Niewirków wś 772 mr. 201 pr., dwór 2164 mr.; Cześniki wś 1173 mr. 83 pr., dwór 1872 mr. Cerkwi prawosławnych jest 4: w Cześnikach, Dubie, Perespie i Honiatyczach. Kościół rzym.-katol. w Dubie. Szkół wiejskich 4: w Kotlicach, Dubie, Niewirkowie i Perespie. Z fabryk: gorzelnia jedna czynna w Cześnikach; wapniarka w Porespie; cegielnie w Kotlicach, Honiatyczach i Perespie. Młynów wodnych: w Cześnikach l, w Dubie 2. w Perespie l młyn; 2 wiatraki, jeden w Cześnikach, drugi w Niewirkowie. *E. E. R*

Kotliny 3.) **K.,** wś, pow. nowo-aleksandryjski, gmina i par. Żyżyn.

Kotorów, wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Werbkowice. W 1827 r. było tu 16 dm., 110 mk.

Kotówka, folw., pow. janowski, gm. i par. Gościeradów (ob.).

Kowala 3) **K.** al. *Kowale*, wś, pow. nowo-aleksandryjski. gm. Karczmiska, par. Wąwolnica: ma 80 dm., 706 mk. W XV w. wś ta była dziedzictwem Jana Łukasza ze Słupczy h. Rawa i Jana Drzewieckiego h. Ciołek (Dług. III, 253). Następnie stanowiła część obszernych dóbr opolskich, będących w ostatnich czasach własnością ks. Lubomirskich. Łomy opoki i wapniaka; 2 młyny wodne; obszerny park przy dworze ze starą opuszczoną murowaną kaplicą. Była tu gmina ale przeniesiona do wsi Karczmiska. Dobra K. składają się dziś z folwarków: Kowala i Nowy; wsi: Kowala, Niezabitów i Borek. Rozległość wynosi mr. 1220: folw. K. grunta orne i ogr. mr. 577, łąk mr. 23, lasu mr. 300, nieużytki i place mr. 19, razem mr. 919; bud. murow. 7, z drzewa 10, płodozmian 8-polowy. folw. Nowy grunta orne i ogrody mr. 274, łąk mr. 4, pastwisk mr. 9, nieużytki i place mr. 14, razem mr. 301; bud. z drzewa 2. Wś K. os. 93, z grun. mr. 1119; wś Niezabitów os. 10, z grun. mr. 139; wś Borek os. 4, z grun. mr. 106.

Kowale 7.) **K.,** przysiółek, pow. zamojski, gm. Podklasztor, w lesie należącym do dóbr Krasnobród.

S **Kowalin**, kol., pow. janowski, gm. Trzydnik. Powstała r. 1879 na obszarze wsi Góry Olbięckie, nazwę otrzymała od właściciela dóbr Tadeusza Kowalskiego. Ma 24 dm.,

200 mk., 250 morg.

Kowersk, wś, pow. janowski, graniczy na północ z dobr. Kiełczewice, na wschód z dobr. Gałęzów i Józefów, na południe z lasami dóbr donacyjnych Zakrzówek, na zachód z gruntem wsi Rudnik złodziejski i dóbr Zakrzówek nowy. Folwark, w r. 1879 założony i zabudowany przez Stefana Kowerskiego, jego jest własnością. Kupiony od Martensa, negocyanta z Hamburga. Powstał z części lasów, do dóbr niegdyś książąt Czartoryskich, Zakrzówka należących. Dobra te, skonfiskowane po roku 1831, były przez rząd po r. 1863 nadane na prawie donacyjnem jenerał. Trepowowi, zaś 4000 mr. lasu z przepysznym drzewostanem, okalającego te dobra, rząd sprzedał jon. Trepowowi, które ten odprzedał niebawem p. Martensowi z Hamburga. P. Martens wycina lasy, grunta przedaje. K. ma 610 mr. rozl., w połowie wykarczowany; gleba pszenna, przepuszczalna, z glinką szarą, lubelską, w daleko mniejszej części borowina.

Kownatki 1.) wś i folw., pow. łukowski, gm. Gołąbki, par. Łuków; posiada szkołę początkową. W 1827 r. było tu 25 dm., 139 mk., obecnie 23 dm., 286 mk.; 1508 mr. obszaru. Od r. 1868 majorat gen. majora Ulrycha. Do niego liczą się w pcie iłżeckim: Chwałowice; w radomskim: Maryackie; w kieleckim: Świadka; oraz część lasów w leśnictwach łukowskiem i iłżeckiem.

Kownaty, 8) **K.,** wś i folw., pow. konstantynowski. gm. Swory, par. Huszlew. Ogólny obszar 1351 mr., w tem gruntów folwarcznych mr. 1002: 6 dm., 46 mk. Według Tow. Kredyt. Ziems. folw. Kownaty (z nomenklaturą Karolinów, z wsiami Kownaty i Makarówka), od Międzyrzeca w. 16, rozległy mr. 1497: grunta orne i ogr. mr. 651, łąk mr. 95. pastwisk mr. 79, wody mr. 9. łanu 4S4, zarośli mr. 138, nieużytki i place mr. 38; bud. mur. 5, z drzewa 7, pokłady torfu; rzeczka Cetynia przepływa. Wś Kownaty os. 8, z gruntem mr. 6; wś Makarówka os. 40, z gruntem 933.

Kozak, wś, pow. włodawski, gmina i par. Hańsk, (ob.); 3 dm., 12 mk., 136 mr. rozl.

Kozaki, wś, pow. biłgorajski, gm. Łukowa, par. Babice. W 1827 r. było tu 7 dm., 161 mk.

Kozarów, wś, pow. janowski, gm. Urzędów, par. Boby.

Kozarzec, pow. włodawski, gm. Krzywowierzba, par. Opola.

Kozarzewka al. *Kozar*, rzeczka, bierze początek pod wsią Stróża w pow. lubelskim, płynie w kierunku płn.-zach. przez Kozarzów, Wolę Bychawską i pod Bychawą wpada z praw. brz. do Bychawki (ob.). Długa 8 w. *J. Bliz.*

Kozarzów, ob. *Kosarzów*, pow. lubelski. Według Tow. Kred. Ziem. folwark K. Górny lit. A.(z wsią K. I Teklin) rozległy mr.1463: grunta orne i ogrody mr. 721, łąk mr. 1, past. mr. 9, lasu mr. 710, nieużytki i place mr. 22; bud. z drzewa 20, wiatrak, pokłady kamienia wapiennego i kamienia budulcowego. Wieś Kozarzów osad 27, z gruntem mr. 393; wś Teklin os. 19, z grun. mr. 215. Folw. K. lit. B albo Stróża Kosarzewska rozległy mr. 833: grunta orne i ogrody mr. 798, łąk mr. 18, nieużytki i place mr. 17;

bud. z drzewa 15. Wś Stróża Kosarzewska m. 33, x grun. mr. 448. Dobra K. dolny lit. CE składają się z folw-: K. i Urszulin; wsi: K. średni, Kozarzów dolny, Romanów, Urszulin i Władziów, rozległe mr. 930: grun. orn. i ogr. mr. 690, łąk mr. 19, lasu mr. 203, nieuż. i pl. mr. 18; bud, mur. 4, z drzewa 10, płodozmian 14-polowy, pokłady kamienia wapiennego i budulcowego. Wś Kozarzów średni os. 18, z grun. mr. 246; wś Kozarzów dolny os. 29, z grun. mr. 442; wś Romanów os. 4, z grun. mr. 58; wś Urszulin os. 22, z grun. mr. 319; wś Władziów os. 8, z grun. mr. 53. Folw. K. średni lit. D rozległy mr. 466: grun. orne i ogr. mr. 376, łąk mr. 15, lasu mr. 61, nieuż. i pl. mr. 14; bud. mur. 3, z drzewa 9, płodozmian 7-polowy. Folwark ten w r. 1876 oddzielony od dóbr Kozarzów dolny. A. Pal.

S **Kozarzów** al. *Kosarzew*, u Dług. i w reg. z. r. 1676 Kozarzow, wś, pow. lubelski. Podany dwukrotnie p. n. Kosarzew (t. IV. 439) i Kozarzów (t. IV, 541). Według Długosza dziedzicami wsi byli: Jan i Broda. Wś miała 14 części szlacheckich (quatuordecim... praedia militaria) i 14 łan. kmiecych. Kmiecie dawali dziesięcinę bisk. krakow. po 6 gr. z łanu, zaś działy szlacheckie plebanowi w Bychawie (L. B., II, 544). W r. 1676 było 13 działów szlacheckich (na jednym tylko siedział Kozarzewski) i jeden dział królewski. Płacono pogłówne od 33 osób szlacheckiego stanu, 25 dworskich, 105 poddanych i 10 żydów.

Kozia Góra 5.) **K.,** wś, pow. chełmski, gm. Olchowiec, par. Sawin. W r. 1827 było tu 48 dm., 295 mk.

Kocia Woda 2.) K., folw., pow. zamojski, gm. Podklasztor, par. Krasnobród, o 16 w. na płd. od Zamościa, należy do dóbr Krasnobród.

Koziawola 1.) wś, powiat tomaszowski. gm. Komarów, par. Wożuczyn. Na pochyłości góry położona, o 3 mile od Tomaszowa i Zamościa, 1 od Komarowa, a 1 ¼ od szosy odległa, ma dm. 14, ludn. 113, pola 41 mr., a łąk 14 mr.; ziemia popielatka żyzna; oprócz rolników jest tu kowali 3. W tej małej wiosce znaczna ilość mieszk. umie czytać. Przy tej wsi płynie strumyk, który zasilał przed 20 laty rozległy i rybny staw, dziś na łąkę. zmieniony. Wieś ta była własnością Mierów, a później Wydżgów. Nosi ona drugą nazwę *Kozika*.

Kozice 4.) **K.** *Górne*, wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Piaski. Rozległość folw. wynosi mr. 2063: grunta orne i ogrody mr. 1091, łąk mr. 35, pastwisk mr. 16, lasu mr.890, nieużytki i place mr. 31; bud. mur. 9, z drzewa 16, płodozmian 10-polowy, pokłady kamienia wapiennego i opoki, młyn wodny. Wieś Kozice osad 58, z gruntem mr. 556; wś Majdan osad 20, z gruntem mr. 196.
5.) **K.** *Dolne*, wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Piaski. Rozległość folw. wynosi mr. l517:grunta orne i ogrody mr. 782. lak mr. 13, pastwisk mr. 5, wody mr. 3, lasu mr. 657, zarośli mr. 22. nieużytki i place mr. 35; bud. mur. 7, z drzewa 15, płodozmian 10 i 12-polowy, młyn wodny, pokłady kamienia wapiennego i opoki. Wieś Kozice dolne osad 55, z gruntem mr. 691; wś Majdan Kozic dolnych osad 17, z gruntem mr. 186.

Kozieniec, 2.) wś, pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Siennica. W 1827 r. było tu 14 dm., 69 mk.

Kozirynek stary wś i **K.** *nowy* wś, pow. radzyński, gm. Biała, par. Radzyń (ob.). W r. 1827 było tu 29 dm., 218 mk.: obecnie K. stary ma 9 dm., 130 mk.; K. Nowy 6 dm., 52 mk., 235 mr. obszaru.

Kozisz, os., pow. łukowski, gm. Białobrzegi. par. Kock; 2 dm., 4 mk.

Kozłowiecki majdan, pow. lubartowski, gm. Niemce, par. Kamionka: przy wsi Kozłówka.

Kozłówka 2.) K., wś i folw., pow. lubartowski, gm. i par. Kamionka. W r. 1827 było tu 45 dm., 388 mk.; przy tej wsi leży Kozłowiecki majdan. Dobra K., od rzeki Wieprza w. 9, własność Konstantego hr. Zamojskiego, składają. się z folwarków: K., Bratniki, Skrobów, Nasutów, Stoczek, Pólko i Dys, osad fabryczn. i nomenklatur: Niećko, Stróżek, Polny młyn i Elizówka. Rozległość wynosi mr. 13662: folw. Kozłówka grunta orne i ogrody mr. 722, łąk mr. 281, pastwisk mr. 10, lasu mr. 7800, w osadach fabrycznych mr. 35, nieużytki i place mr. 36, razem 8864 mr., bud. mur. 14, z drzewa 27; folw. Skrobów grunta. orne i ogrody mr. 709: łąk mr 68, zarośli mr. 20, nieużytki i place mr. 16, razem mr. 813, bud. mur. 6, z drzewa 13; folw. Bratnik grunta orne i ogrody mr. 114, łąk mr. 185, wody mr. 9, nieużytki i place mr. 24, razem mr. 332, bud. z drzewa 9; folw. Nasutów grunta orne i ogrody mr. 1053, łąk mr. 185, pastwisk mr. 7, wody mr. 27, nieużytki i place mr. mr. 33, razem mr. 1303, bud. mur. 3, z drzewa 32; folw. Stoczek grunta orne i ogr. mr. 567, łąk mr. 41, w osadach fabrycznych mr. 19, nieużytki i place mr. 14, razem mr. 641, bud. mur. 3, z drzewa 19; folw. Pólko grunta orne i ogrody mr. 475, wody mr. 5, nieużytki i place mr. 22, razem mr. 502, bud. mur 4, z drzewa 10; folw. Dys grunta orne i ogrody mr. 964, łąk mr. 55, pastw. mr. 20, wody mr. 9, lasu mr. 130, w osadach fabr. mr. 10, nieużytki i place mr. 19, razem mr. 1187, bud. mur. 5, z drzewa 13; nadto w osadach fabrycznych bud. mur. 6, z drzewa 33; płodozmian po folwarkach 4,7,8 i 10-polowy, pokłady torfu i wapna.

Rzeczki przepływają Ciemięga i Mnina, stawów jest 6, gorzelnia, browar, dwie cegielnie, 4 młyny wodne, 2 folusze, tartak, fabryka terpentyny i dwa piece wapienne; budowle dominialne ubezpieczone rs. 76540. B. miasto obecnie os. Kamionka. osad 372, z gruntem mr. 3625; wieś Kozłówka osad 72, z gruntem mr. 1212; wś Majdan os. 17, z grun. mr. 281; wś Nasutów os. 66, z grun. mr. 1640; wś Dys os. 49, z grunt mr. 1492; wś Skrobów os. 29, z grun. mr. 908; wś Nowy staw os. 17, z grunt mr. 375; wś Dąbrówka os. 12, z grun. mr. 342; wś Konstantynów os. 6, z grunt mr. 14; wś Stoczek os. 26, z grunt mr. 706;wś Ciemna os. 17, z grunt mr. 714; wś Rudka kozłowska os. 39, z grun. mr 905; wś Siedliska os. 45, z grun. mr. 1319.

3.) **K.,** młyn, pow. janowski gm. Kosin, par. Borów.

Kozły, 4.) **K.,** pow. łukowski, gin. Skrzyszew, par. Ulan. Nie wymienione w spisie miejsc. gub. siedl. (Pam. kn. 1877 r.)
5.) **K.,** kol., pow. chełmski, gm. Turka, par. Lublin (ewangiel.).

Kozubata al. *Kozubaty*, wś, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn. Jest tu 4 dm., 78 mk.; 157 mr. obszaru.

Kozubizna, folw., pow. lubelski, gm. i par. Niedrzwica.

Kozodawy, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Mieniany, par. Hrubieszów. W 1827 r. było tu 17 dm., 136 mk. Ob. Gródek nadbużny. Folw. K. z awulsem Mieniany, wsiami Kozodawy i Mieniany. Rozległy mr. 1435: grunt ora i ogrody mr. 871, łąk mr. 104, lasu mr. 424, nieużytki i place mr. 36; bud. mur. 14, z drzewa 17. Wieś Kozodawy osad 30, z gruntem mr. 285; wś Mieniany osad 59, z gruntem mr. 846. *B. Ch.*

Kozula, folw., pow. bialski, gm. Sidorki parafia Biała, ma 2 dm, 5 mk., 179 mr. Ob. *Grabanów*.

Kożanówka, wś. pow. bialski, gm. Kostomłoty, par. Dobratycze. Ma 21 dm., 150 mk,. 561 mr. obszaru.

Kożuchówka 1.) wś, pow. nowo-aleksandryjski. gm. Godów, par. Chodel.
2.) **K.,** folw. i wś, pow. łukowski, gmina i parafia Radoryż. W 1827 r. było tu 13 dm., 100 mk.; obecnie 9 dm., 102 mk., 121 mr. rozl. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. rozległy mr. 601: grunta orne i ogrody mr. 312, łąk mr. 34, pastwisk mr. 23, lasu mr. 137, nieużytki i place mr. 95, bud. z drzewa 8; pokłady torfu. Folwark ten w r. 1875 oddzielony od dóbr Krzywda.

Kraczew 2.) **K.,** pow. hrubieszowski, gm. Miętkie, par. Tyszowce. Nazwy tej nie podaje urzęd. spis miejsc. gub. lubels. (Pam. kn. z 1872 r.).

Kraczewice, dwór i wieś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Karczmiska, par. Wąwolnica. Domów 58, mieszk. 305. W ogrodzie dworskim widzieć można starożytny drewniany śpichlerzyk. Obok osada młynarska Młynki Kraczewskie. Na gruntach dóbr K. znajduje się biała glinka, której sąsiedni mieszkańcy używają do bielenia domów. W 1827 r. było tu 31 dm., 179 mk. Według Tow. Kred. Ziemi. folw. K. (z wsią K. i Młynki) od rz. Wisły w. 14, rozległy mr. 2075: grunta orne i ogrody mr. 1188, łąk mr. 13, lasu mr. 850, zarośli mr. 10, wody mr. l, nieużytki i place mr. 13; bud. mur. 7, z drzewa 19; płodozmian 10-polowy. Wieś K. osad 28, z gruntem mr. 792; wś Młynki osad 4, z gruntem mr. 63.

Kraczewice, wś, pow. nowoaleksandryjski (Puławy), ob. *Pankratowice* (t. VII).

Kraczów i **Kraczówka**, wś, pow. tomaszowski, gm. Komarów, par. Wożuczyn, od Wożuczyna 3 w. odległa. K. założony był przez dziedzica dóbr wożuczyńskich Kraczewskiego, który sprowadził z Galicyi serwetników, wybudował im domy i ziemi na ogród udzielił, nie żądając pańszczyzny; ludność z uwielbieniem opowiada dotąd o swym dobrodzieju, i rok rocznie, w sierpniu, obchodzi pamiątkę założenia, którą Kraczewski uroczyście w niedzielę przez sute przyjęcie tychże serwetników zaprowadził. Wioska ta ma dymów 11, gruntu mr. 17, z ludnością 99; lud ubogi i dziś zaledwie pozostało 4 tkaczy biednych, po głośnych owych serwetnikach. Od pół wieku do 1854 r., była własnością Wydżgów. W 1827 roku było tu 27 dm. i 139 mk.
X. S. S.

Krasienin, wś i folw., pow. lubartowski, gm. Samoklęski, par. Krasienin. Posiada kościół paraf, murowany z XVII w.; pierwotny drewniany ś. Sebastyana i parafią założył tu Jakób Koniński h. Rawa (Dług. II 544). Przy kościele dom przytułku dla starców i kalek (?). Verdum w swym dzienniku podróży (Liske, 86 str.) nazywa K. otwartem miasteczkiem, mającem kościół murowany. W 1827 r. było tu 48 dm. i 434 mk. Par. K. dek. lubartowski ma 773 dusz. Według Tow. Kred. Ziems. dobra K. podług wiadomości z r. 1860 rozlegle mr. 4295, ale cała przestrzeń została rozparcelowaną pomiędzy częściowych nabywców w r. 1869, 1870, 1871 i 1873, skutkiem czego wytworzyły się następujące nomenklatury: folwark Krasienin, z gruntem mr. 306; kol. Krasienin osad 32, z gruntem mr. 335; kol. Wólka Krasienińska osad 8, z gruntem mr. 140; kol. Kawka osada 1, z gruntem mr. 243; kol. Maziarka os. 61, z gruntem mr. 434; kol. Ossówka osad 32, z gruntem 860; kol. Pryszczowa góra osad 55, z gruntem mr. 874; kol. Majdan osad 36, z gruntem mr. 798. Nadto w r. 1866 podług tabeli likwidacyjnej uwłaszczeni zostali: wieś Krasienin osad 28, z gruntem mr. 480; wś Wola Krasienińska osad 19, z gruntem mr. 421: wś Majdan os. 10, z gruntem mr. 140; wś Wólka Krasienińska os. 11. z gruntem mr. 150. *A. Pal.*

Krasieńska Wola, wś i kol., pow. lubartowski, gm. Samoklęski, par. *Krasienin* (ob.).

Krasne 1.) wś i folw., pow. chełmski, gm. i par. Pawłów, o 7 w. od rz. Wieprza. W 1827 r. było tu 22 dm., 158 mk. Folw. Krasne s attynencyą Buczek (wsiami: K., Zalesie, Majdan Józefin albo Popielniki), rozległy mr. 1535: grunta orne i ogrody mr. 483, łąk mr. 231, pastwisk mr. 19. lasu mr. 786. nieużytki i place mr. 16, bud. mur. 2, z drzewa 12, pokłady kamienia wapiennego. Wś K. os. 27, z grun. mr. 426; wś Zalesie os. 9, z grun. mr. 110: wś Majdan Józefin albo Popielniki os. 12, z grun. mr. 153.
2.) **K.,** wś, pow. chełmski, gm. Wojsławice, par. Turowiec. W 1827 r. 19 dm., 76 mk.
3.) **K.,** wś i folw., pow. zamojski, gm. i par. Stary Zamość, odl. od tegoż w. 5 i od Zamościa w. 18, leży w lesie, na północnej granicy powiatu, przy trakcie bitym 1-go rzędu z Lublina do Lwowa. Ma dm. dwor. 2, włośc. 60, ludności katol. 595, żyd. 9, ziemi żytniej 882 mr. Folw. należy do dóbr Stary Zamość.
4.) **K.,** wś i folw. nad jez. Głębokie, pow. włodawski, gm. i par. Uścimów (łacin. Ostrów); posiada cerkiew parafialną dla ludności rusińskiej, ma 52 dm., 542 mk. i 2539 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 60 dm. i 314 mk. K. było wsią rządową. Pomiędzy K. a Łajnem ma źródła rz. Jedlinka.

Kraśnik (w oddzielnym pliku)

Krasnobród (w oddzielnym pliku)

Krasnogliny, osada fabryczna, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Irena, par. Bobrowniki. Leży przy drodze bitej moszczańsko-iwangrodzkiej. o 7 w. od fortecy Iwangród. Są tu dwa piece Hoffmana, wypalające rocznie do czterech milionów cegły na budowę fortów, oraz jest wiele odpowiednich szop do suszenia t. z. surówki. Mieszkańcami są wyłącznie strycharze czasowi. K. należą do dóbr dęblińskich i włościanom okolicznym dostarczają znacznego zarobku przy dostawie cegły do fortów.

Krasnystaw (w oddzielnym pliku)

Krasówka 1.) wś i folw., pow. bialski, gm Lubienka, par. Łomazy (Korczówka). W 1827 r. było tu 15 dm., 164 mk.; obecnie 26 dm., 235 mk. i 1523 mr. obszaru. Dobra K. mają obszaru około 3000 mr., w tem 1100 mr. ziemi ornej, 1000 mr. lasu, 460 mr. łąk. Według Tow. Kred. Ziem. folw. K. (z wsią K. i Burwin) rozległy mr. 1643: grunta orne i ogrody mr. 438, łąk mr. 235, pastwisk mr. 6, wody mr. l, lasu mr. 814, zarośli mr. 11, bagna, nieużytki i place mr. 140, bud. mur. 2. z drzewa 27; pokłady tortu. Nadto w r. 1875 od dóbr tych oddzielono folw. Burwin mr. 1100 i awuls Lorcin mr. 98. Wś K. os. 26, z grun. mr. 418; wś Burwin os. 17, z grun. mr. 304.

2.) **K.,** wś, pow. włodawski, gm. Wyryki, par. Włodawa. W 1827 r. należała do par. w Lubieniu i miała 64 dm., 401 mk.; obecnie 82 dm., 570 mk. i 1802 mr. obszaru. Jest tu szkoła początkowa.
3.) **K.,** wś, pow. janowski, gm. Kawenczyn. *Br. Ch.*

Krasusze al. *Krasuse*, okolica szlach., pow. łukowski, gmina Krasusze, par. Trzebieszów. W obrębie jej leżą wsie: K. Gołowierzchy, K. Łęcznowola, K. Mikłusze, K. Smolanka, K. Wólka Konopczana, K. Zaolszynie, K. Zembry. Wspólna ogólna nazwa: Krasusze, zatrzymana jeszcze w spisie wsi z 1827 r., dziś wyszła z użycia, a utrzymała się tylko w nazwie gminy mającej ten sam obszar co dawna okolica szlachecka. Znaleźliśmy tez w księgach Tow. Kred. Ziems. folw. Krasuse-Łęcznowola z wsią Łęcznowola rozległy mr. 276. Wieś Łęcznowola osad 13, z grun. mr. 54. Gmina Krasusze al. Krasuse graniczy z gminami: Jakusze, Celiny i Trzebieszów, ma 2010 mk., rozl. 8082 mr., sąd gm. okr. III Trzebieszów o 7 ½ w., urząd gm. w Konopnej Wólce o 12 ½ w. od Łukowa, a 22 ½ w. od Siedlec odległe, st. poczt. Łuków. W skład gm. wchodzą: Gołowierzchy, Konopna Wólka, Łącznowola, Miklusze, Smolanka, Zaolszynie i Zembry. W 1827 r. wsie te miały 228 dm. i 1261 mk.

Kraszew 4.) K. (*Krasew*, *Krassów*, *Krasiew*), wś i folw., pow. radzyński, gm. Biała, par. Ulan, o 8 w. od rz. Wieprza. W 1827 r. odróżniano K. Stary, który miał 37 dm. i 234 mk. i K Wielki, liczący 17 dm., 102 mk., dziś jest tu 57 dm., 426 mk. i 2559 mr. obszaru Według Tow. Kred. Ziems. folw. Krassew Wielki i Stary (z wsią Krassew i Stara Wieś). rozległy mr. 1799: grunta orne i ogr. mr. 960, łąk :mr. 230, pastwisk mr. 23, lasu mr. 540, nieużytki i place mr. 47, bud. mur. 5, z drzewa 16. Wś Krassew os, 32, z grun mr. 322, wś Stara Wieś osad 18, z grun. mr. 206. Por. Bystrzyca, rz., 511. *Br. Ch.*

S **Krępa** 1.) w dok z r. 1254 *Krampa*. Leżała pod miastem Kazimierzem nad Wisłą. Obecnie nie istnieje.

12) **K.,** wieś, pow. łukowski, gm. i par. Łysobyki. W 1827 r. było tu 45 dm., 282 mk.; obecnie ma 44 dm., 412 mk. i 887 mr. obszaru. Według Tow. Kred. Ziems. folw. Krepa A B albo Kawęczyn (z wsią K. i Poznanie), rozległy mr. 1181: grunta orne i ogrody mr. 578, łąk mr. 131, pastwisk mr. 38, wody mr. 33. lasu mr. 401, bud; z drzewa 18, płodozmian 10-polowy; pokłady torfu. Wś K. os. 53, z grun. mr. 928; wś Poznanie os. 10, z grun. mr. 199.
Krępiec 1.) wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Mełgiew; leży przy linii dr. żel. nadwiślańskiej o 11 w. za Lublinem ku Minkowcom. Jest tu młyn wyrabiający mąkę w

lepszych gatunkach. Folw. K. i Janowiec podług wiadomości z r. 1866 rozległy mr. 3627: grunta orne i ogr. mr. 1218, łąk. mr. 187, lasu mr. 2032, nieużytki i place mr. 40; gorzelnia, browar, młyn wodny. Wś K. os. 59, z grun. mr. 1352.
2.) **K.,** wś, pow. krasnostawski, gm. Rudka.

Krężnica jara, 1.) wś nad rz. Bystrzycą, pow. lubelski, gm. Niedrzwica, par. Krężnica jara. Leży na wyniosłości 700 stóp npm. Posiada kościół par. drewniany, który istniał tu już w XV w; wś tedy była dziedzictwem Jarowskiego h. Rawa (Dług. II, 540). W 1827 r. K. jara była posiadłością kościelną miała 35 dm., 314 mk. Obecny kościół z XVII w. Do 1528 był on filią par. Zemborzyce. odtąd parafialny. Par, K. jara dek. lubelski 2300 dusz.

2.) **K. okrągła**, wś i kilka folw., pow. lubelski. gm. i par. Bełżyce. W 1827 r. było tu 55 dm., 322 mk. W XV wieku istniał tu kościół (Dług, II 570), obecnie jest tu filia par. Bełżyce (?). Dobra K. Okrągła lit. A składają się z folwarków: K. Grabowszczyzna, Antoniów; wsi K. Okrągła i Egersdorf. Podług wiadomości z r. 1866 rozległość dominialna wynosi mr. 2411: grunta orne i ogrody mr. 1473, łąk mr. 29, lasu mr. 640, pastw. i zarośli mr. 204, nieużytki i place mr. 65. Cegielnia i piec wapienny. Wieś Krężnica Okrągła osad 34, z gruntem mr. 741; wś Egersdorf osad 12, z gruntem mr. 198. Folw. K. Okrągła lit B. Podług wiadomości z r. 1841 rozległości ma wynosić mr. 390. Folw. K. Okrągła lit. C., r. 1838 rozległość wynosiła mr. 1161. Folw. K. Okrągła lit. D., podług wiadomości z r. 1841 rozległość wynosiła mr. 390. Folw. K. Okrągła lit. K. podług wiadomości z r. 1855 rozległość wynosiła mr. 400. *Br. Ch.*

Krasnobród, dawniej miasto, obecnie na osadę zamienione, pow. zamojski, gm. i par. Podklasztor, odległe od stacyi pocztowej Zwierzyniec wiorst 16, od Zamościa w. 16, od Szczebrzeszyna w. 21, od Janowa w. 56, od Lublina. w. 84, od Warszawy w. 252, od Rejowca w. 78 a od granicy Galicyi austr. w. 19. K. leży na lewym brzegu rzeki Wieprza, w dolinie, otoczony górami pokrytemi lasami snowemi i jodłowemi. Od strony północnej płynie ku miastu Wieprz, w tem miejscu jeszcze wąski i płytki, wcale nie spławny, jednak na wiosnę znacznie wylewa; pod miasteczkiem jest most długi 32 łokcie, szeroki 10 łokci, który utrzymuje komunikacyą z okolicą. Przez K. żaden trakt większy nie przechodzi, dopiero o 16 w. w Krynicach droga bita lwowsko-zamojska. Bezpośrednia komunikacya z Zawierciem i okolicą utrudniona przez góry otaczające, w których znajdują się łomy kamienia piaskowego ziarnistego.

Rozległość ogólna gruntów miejskich 645 morgów. Ulic cztery: Klasztorna, Józefowska, Ciotuszańska i Hutecka. Rynek zbudowany w czworobok, część mieszkańców rolników mieszka. za obrębem miasta, na przedmieściach zwanych Piasek od południa i Nowa osada od północy. Miasto i przedmieścia piaszczyste, niebrukowane, z wiosny i jesieni błotniste. Domów murowanych 10, drewnianych 153, ludności 1827 r. 973, w 1860 r. było 1268, wtem chrześcian 782, żydów 486. Podług zajęć: rolników 41, szewców 3, krawców 2, rzeźników 18, piekarzów 6, kramarzów i handlarzy 14, tkaczów 3, zdunów 2, blacharz 1, mularzów 2, szynkarzów i handlarzy solą 12. Obecnie 1602 mk. (558 rz.-kat., 1039 izr., 5 rusinów). Jarmarków jest rocznie 6 we wtorki, oraz targi niedzielne, na które ludność okoliczna dostawia zboże, bydło, trzodę w średniej ilości.

Cechów nigdy w K. nie było. U przednio był magistrat, a teraz urząd wójta gminy. Zajęcie ludności chrześciańskiej przeważnie rolnicze, żydzi zaś oddają, się handlowi, rzemiosłom zostającym w stanie niskim i przemysłowi, zastosowanym do miejscowych potrzeb; może zajęcia przy nowo otworzonej w 1879 r. fabryce kafli na Podzamczu (ob.) Krasnobród vel Hutki rozbudzą, chęć przemysłu. Jest tu szkółka elementarna, do której dzieci niezbyt licznie uczęszczają skąd stan oświaty nadzwyczaj niski. K. pamiętny jest wytępieniem szarańczy, naleciałej tu w jesieni 1860 r. z Galicyi; zniszczono bowiem w K. i jego okolicach żywej korcy 656 i jaj garncy 555.

Miasteczko to, będąc niegdyś dziedzictwem Leszczyńskich, otrzymało od Zygmunta III króla polskiego przywilej na 6 jarmarków i tygodniowe targi. W XVII jeszcze wieku był tu zbór kalwiński, w którym odbył się we wrześniu 1647 roku synod prowincyonalny małopolski, pod prezydencyą, Tomasza Węgierskiego, byłego kaznodziei na dworze Rafała Leszczyńskiego, mianowanego później w r. 1626 na synodzie w Okszy superintendentem zborów małopolskich wyznania helweckiego. W XVII wieku. przeszedł od Zamojskich do rodziny Tarnowskich. Obecnie istnieje o wiorstę od miasta, śród lasu, na gruntach wsi Pod klasztor, piękny choć niewielki murowany kościół pod wezwaniem N. :Maryi Panny, słynący cudami i ściągający tłumy pobożnych na odpusty. Przy tymże kościele jest zarząd parafii rzymsko-katolickiej Podklasztor (ob.) od końca XVII wieku, gdy dawniejszy kościół drewniany, w samem mieście zbudowany, opustoszał, a posiadający go, od 1673, OO. Dominikanie, z zapisu Jana Stanisława na Tarnowie i Zofii na Dąbrowscy

Tarnowskich, przenieśli się za miasto do dzisiejszego kościoła murowanego.

Historya zaś dzisiejszego kościoła jest taka, iż po napadzie w 1648 r. i zniszczeniu K., w lesie za miastem znaleziono cudowny obraz N. Maryi Panny, przy którym najpierw stanęła figura; w następnym roku Katarzyna z ks. Ostrogskich Zamojska, wdowa po Tomaszu Zamojskim kanclerzu w. kor., zbudowała kaplicę czyli kościołek drewniany, a Jan Zamojski, wojew. sandomierski, w celu zaprowadzenia w nim codziennego nabożeństwa uczynił fundusz, naznaczając kapłanowi na jego utrzymanie całą górę zwaną Chełmiec, nadto troje staj gruntu wszerz i wzdłuż około kaplicy. Wtedy to OO. Dominikanie przeprowadzili się tutaj z miasta, ale po spaleniu się drewnianej kaplicy i klasztoru, królowa Marya Kazimira, żona Jana III, mająca w szczególnej swej opiece to miejsce cudami słynące, w którem, podług tradycyi, sama zdrowie odzyskać miała, wzniosła nowy murowany przybytek Pański, pięknej architektury; przy nim także murowany obszerny klasztor dla OO. dominikanów fundowali Aleksander i Michał Tarnowscy dziedzice, i nowy kościół, do dziś dnia istniejący, w d. 12 lipca 1699 r. pod tytułem Nawiedzenia. N. Maryi Panny, został konsekrowany przez ks. Deodata Norsesowicza, biskupa lwowskiego obrządku ormiano -katolickiego, a na tę pamiątkę w facyacie kościoła wmurowano marmurową. tablicę, ze stosownym napisem, dotąd znajdującą się.

Klasztor OO. dominikanów uległ kasacie w 1864 r. a kościół oddano świeckiej duchownej administracyi jako parafialny. (Opis Krasnobrodu i kościoła drukował ks. Karol Boniowski: Pamiętnik Rel.-Moralny 1841 r., tom pierwszy, str. 419).

Jest też w K. cerkiew filialna par. Suchowola, 1870 r. kosztem rządu zmurowana; synagoga murowana, dwa domy modlitwy, dom przytułku. Pod osadą, na górze wznosi się pałac dziedziców dóbr K. (po Tarnowskich Nostitz-Jackowskich, od 1880 Fudakowskiego) i folw., do którego należą, folwarki Rusiny i Nieprysz. Dominium K. ma 2306 mr. roli ornej, 9119 mr. lasu, fabrykę gontów i patyczków do zapałek, tartak wodny i fabrykę kafli. Według danych Tow. Kred. Ziemskiego dobra K. składają się z folwarków K. i Koziowoda, os. K., wsi Jacni, Hutki, Kaczorki, Małoszczyzna, Huciska, Stara Huta, Potok Senderki i Majdanek Kasztelański; rozległość wynosi mr. 7654: folw. K. grunta orne i ogr. mr. 624, łąk mr. 178, pastwisk mr. 70, wody mr. 38, lasu mr. 6195, nieużytki i place mr. 156, razem mr. 7261; bud. mur. 11, z drzewa 26; folw. Koziowoda grunta orne i ogrody mr. 392, nieużytki i place mr. 1, razem mr. 393; bud. z drzewa 2; os. K osad 154, z gruntem mr. 637; wś Jacnia osad 43, z gruntem mr. 865; wś Hutka osad 26, z gruntem mr. 499; wś Kaczorki osad 12, z gruntem mr. 265; wś Małoszczyzna osad 16, z gruntem mr. 300; wś Ruciska osad 27, z gruntem mr. 438; wś Stara Huta osad 29, z gruntem mr. 505; wś Potok Senderki osad 23, z gruntem mr. 3f19; wś Majdan Kasztelański osad 23, z gruntem mr. 312.

Krasnystaw (al. Krasnostaw), miasto powiatowe gub. lubelskiej. nad rz. Wieprzem, leży pod 50° 58,9 szerok. i 40° 49,8 długości geograf., na krawędzi doliny Wieprza, głęboko się wrzynającej w wyżynę lubelską, wzniesioną, tu na 800 przeszło stóp nad poziom morza. Miasto leży w punkcie zetknięcia się Wieprza z wpadającą, doń Żółkiewką, która. tworzy także szeroki i głęboki jar. Połączony z Lublinem odl. 51 w., szosą, i w części dr. żel. nadwiślańską, której stacya Rejowiec odl. 19 w. od K., od Warszawy odl. 201 w. Posiada kościół par. murowany, cerkiew, szpital na 20 łóżek, dom schronienia dla 10 starców i kalek, dom dla ubogich wdów, sąd pokoju okr. V, należący do zjazdu sędziów w Lublinie, urząd powiatowy, urząd miejski, stacyą telegraficzną, stacyą pocztową, przystań wodną i składy zbożowe, straż ogniową ochotniczą, pięć szkół elementarnych. Z zakładów fabrycznych istnieje tu garbarnia i fabryka mydła i świec.

W r. 1827 K. miał 355 dm. i 2952 mk.; w 1860 r. było 534 dm. (56 murow.) i 3882 mk. (w tem 153 żydów), obecnie 25 ulic, 553 dm. (72 murow.), 5455 mk. (810 żydów), 4 większe sklepy i 29 drobnych. Do miasta należą, folwark, łąki i obszar lasu. Dochód kasy miejskiej wynosił w 1860 r. 8242 rs., a w 1877 r. 12869 rs. Ratusz miejski uległ spaleniu w pożarze 1878. Miasto posiada kilka przedmieść: Krakowskie, Grobla, Zakręcie, Zasław. Pierwotnym zawiązkiem K. był istniejący tu od wieków gród warowny, jakie zwykle spotykamy w punktach zbiegu większych rzek. Wznosił się on nad brzegami Wieprza. Kazimierz W. miał wznieść tu zamek murowany, a dla zabezpieczenia fos zamkowych od braku wody w razie opadnięcia poziomu Wieprza kazał wykopać staw, podobnie jak w Korczynie-Nowem-mieście. Nad stawem tym pod osłoną, zamku zaczęła się tworzyć osada, która otrzymała miano Krasnego stawu, choć istniała na gruncie wsi Szczekarzowa.

W 1394 r. Władysław Jagiełło dał Stanisławowi z Kozic wójtostwo w Szczekarzowie prawem dziedzicznem z przywilejem na założenie miasta na prawie magdeburskiem. Istniał wtedy już zapewne kościół parafialny pod wezw. W. Świętych, który uposażył Jagiełło w 1410 r. Król ten, złamawszy nogę na łowach w puszczy białowieskiej, leczył się tu przez kilka tygodni w 1426 r. Na. prośbę Stanisława z Przybysławic wójta szczekarzowskiego potwierdził Kazimierz Jagiellończyk przywilej ojca (w 1462 r.) dla miasta zwane go także Krasnym Stawem. Na podniesienie miasta wpłynęło wiele przeniesienie katedry biskupiej chełmskiej z Hrubieszowa w 1490 r., przez biskupa Macieja z Łomży. Zygmunt I ustanowił tu skład soli w 1518 r. z pozwoleniem pobierania od niej pewnej opłaty dla miasta. Gdy w pożarze 1524 r. zniszczały wszystkie papiery i przywileje miejskie, tenże król potwierdził dawne nadania, a przytem udzielił mieszczanom prawo warzenia piwa, palenia. wódki i szynkowania wszelkich napojów; dochód z mostowego na rzecz rajców przeznaczył. W 1510 r. uwolnił mieszczan od dawania podwód.

Mieszczanie wschodniego obrządku otrzymali w 1542 r. od Zygmunta Augusta pozwolenie na budowę cerkwi, która z muru, w stylu gotyckim, wzniesioną została nad Wieprzem niedaleko zamku. Tenże król zwołał tu w 1558 r. zjazd senatorów i szlachty, lecz dla nielicznego zebrania przeniesiono obrady do Piotrkowa. Stefan Batory w 1578 r. zabronił żydom osiadać w mieście, a chrześcian obu obrzędów porównał co do prawa piastowania urzędów miejskich.

Lustracya z 1564 r. pokazuje, iż K. miał 205 domów murowanych, 73 ogrodów, 24 jatek rzeźniczych, tyleż szewckich. W 1588 r. w zamku tutejszym osadzony został pod strażą Marka Sobieskiego arcyksiążę Maksymilian, wzięty do niewoli przez Jana Zamojskiego pod Byczyną; tu siedział on cały rok, odbierając wizyty nawiedzającego go Jana Zamojskiego, a po wyzwoleniu i samego Zygmunta III. Król ten, obok zatwierdzenia dawniejszych przywilejów zalecił, by każdy kupiec jadący z Wołynia i Podola przez Chełm, Horodło, Hrubieszów obierał drogę na K. i zatrzymywał się w nim z towarami przez cztery dni. W 1619 roku i 1621 r., przedłużając dawniejsze zwolnienia od podwód, zabronił żądać ich bez zapłaty. Jan Kazimierz uwolnił K. od kwaterunku wojsk. Nietylko miasto ale i pojedyncze korporacye otrzymywały liczne odrębne przywileje.

Cechy tutejsze mają swe z XVI wieku urządzenia i swobody. Szewcki, rzeźniczy z 1558, krawiecki z 1562, ślusarski, kowalski, siodlarski, złotniczy i mieczników z 1566, kuśnierski z 1605, płócienniczy z 1637 r. Mimo to już na początku XVII w. zaczyna się upadek miasta; w 1616 r. lustracya znajduje tylko 140 domów. Morowe powietrze, wojny szwedzkie, ucisk starostów, z którymi miasto spory wiodło, zniszczyły resztę pomyślności. Zamek poszedł w ruinę; jeszcze w 1816 roku stały dwie całe ściany, dające pojęcie o budowie; mury miejskie zniszczały i został tylko mały po nich szczątek.

Stara cerkiew z XVI w. poszła w ruinę. Pierwotny kościół parafialny katolicki, później przez trzy wieki. katedralny, wyrestaurowany w połowie XVII wieku przez Macieja Łubieńskiego bisk. chełmskiego, został jeszcze w zeszłym wieku rozebrany z powodu. ruiny. Kościół i klasztor augustyanów, wzniesiony podobno w 1503 r., został obrócony na koszary, a na to miejsce rząd wystawił nowy kościół i klasztor za miastem między 1826 a 1839 r. Istniał tu również kościół i klasztor bonifratrów przy szpitalu fundacyi Michała Świrskiego, sufragana. chełmskiego w 1677 r.

Jedyny obecnie istniejący kościół został wzniesiony dla jezuitów wraz II kolegium w 1695 r. przez Annę Krystynę Potocką, żonę Feliksa. hetm. w. kor. i kasztelana krakowskiego, a córkę Sebastyana Lubomirskiego marsz. kor. i hetm. poln. Budowniczym był Jan Hus węgier. Obrał on za wzór kościół św. Piotra w Rzymie i wzniósł na środku olbrzymią kopułę o dwóch kondygnacyach, z oknami i gankiem żelaznym wewnątrz. Kopuła ta zawaliła się w 1849 r. i uszkodziła sklepienie i posadzkę kościoła. Na jej miejsce dano sklepienie murowane. Do tego kościoła przeniesiono po kasacyi jezuitów w 1776 r. katedrę biskupią, która tu istniała aż do 1826 r., w którym przeniesiono ją do Lublina. W 1880 r. ze składek parafian, a staraniem miejscowego proboszcza kościół ten został wyrestaurowany gruntownie i przyozdobiony wewnątrz. Z dawnych pamiątek przechowały się tu portrety fundatorów i ich rodziny i kilka grobowców; z tych najokazalszy biskupa Jana Krasińskiego, sufragana chełmskiego, zmarłego i pochowanego we Frauenburgu w Warmii (1763 r.). Ratusz tutejszy spłonął w pożarze z 1878 r. K. jest miejscem urodzenia Oleszczyńskiego Antoniego znanego rzeźbiarza i rytownika, i Pilata Stanisława pracownika na polu dziejów literatury polskiej.

Par. K. dek. krasnostawski 9615 dusz. Dobra rządowe K. podług wiadomości z r. 1854 po oddzieleniu na majoraty, mają ogólnej rozległości mr. 6256: miasto K. z rozległością mr. 9; folwark Siennica Królewska mr. 659; lasy z odpadkami mr. 3894;

wieś Siennica Królewska i młyn mr. 1656; wś Niemienice mr. 38. Dobra majorat K. v. Rońsk podług wiadomości z r. 1854, nadane na prawach majoratu baronowi Fryderyksowi, rozległe mr. 2489: folwark Krasnystaw v. Zadworze mr. 374; folw. Rońsk mr. 523; osady młynarskie: Kawęcka, Tuligłowy i Rzeszów mr. 5, lasu z odpadkami mr. 1587. Nadto podług wypisu tabel likwidacyjnych z r. 1866 zostały uwłaszczone wsie: wś Gory osad 60, z gruntem mr. 1064; wś Mołochwice osad 44, z gruntem mr. 1597; wś Latyczew osad 54, z gruntem mr. 1111; wś Zad worze osad 10, z gruntem mr. 56; wś Rońsk osad 6, z gruntem mr. 185. Starostwo grodowe krasnostawskie mieściło się w województwie ruskiem, w ziemi chełmskiej i podług lustracyi z r. 1628 zaliczały się do niego: miasto Krasnystaw i wsie: Niemienice. Białka, Zażółkiew, Hruszów, Niedziałowice, Mołochwice, Latyczów, Łopiennik Ruski i Lacki, Dobrzyniów, Stężyska, Płońka, Siennica, Lipie i 6 folwarków. W r. 1771 było w posiadaniu Kazimierza Krasińskiego, oboźnego koronnego, który go opłacał kwarty w ilości złp. 6873 gr. 20, a hyberny złp. 1909 gr. 27.

Powiat krasnostawski, gub. lubelskiej, stanowi część dawnego powiatu t. n., z którego w 1867 r. utworzono drugi jeszcze powiat chełmski. Ma on obszaru 27,47 mil kwadr. i rozciąga się w kierunku od zachodu ku wschodowi w samym środku gubernii lubelskiej. Graniczy na północ z powiatem lubelskim i chełmskim, na. wschód z chełmskim, na połud. z zamojskim, a na zachód z janowskim i lubelskim. Położony w samym środku lubelskiej wyżyny, przedstawia on płaskowzgórze wzniesione średnio 800 do 1000 stóp nad poziom morza i poprzerzynane luźnemi, głębokiemi i wąskiemi dolinami (jarami), utworzonemi przez liczne rzeczki i strumienie. Przez środek powiatu w kierunku od połud. ku półn. przepływa rz. Wieprz, torując sobie drogę szeroką i błotnistą przeważnie doliną, na przestrzeni 33 w. od wsi Tarzymiechy aż do Oleśnik. Do niej zbiegają, się liczne dopływy, z których najważniejsze są: Wolica, Wojsławka i Siennica z praw. brz. i Zółkiewka z lew. brzegu. Wieprz uprowadza wody środkowej i wschodniej części powiatu, w zachodniej zaś Giełczew czyli Radomirka prowadzi ku północy do Bystrzycy, a Por ku południowi do Wieprza, ale już w powiecie zamojskim.

Stolica powiatu Krasnystaw leży w punkcie panującym nad doliną Wieprza, rozszerzoną, znacznie przez zbieg trzech jego ważnych dopływów: Wolicy, Wojsławki i Żółkiewki. Średnie wzniesienie mniejszej, wschodniej połowy powiatu wynosi 900 do 950, w zachodniej większej połowie wzniesienie wzrasta w kierunku od zachodu ku wschodowi i od północy ku południowi. Między doliną Poru a granicą, pow. janowskiego leży obszerna wyżyna wznosząca się 1000 do1050 stóp, pokryta lasami, przerznięta licznemi jarami i niezaludniona; toż samo przedstawia po części obszar zawarty między doliną Poru, Żółkiewki i Wieprza, stanowiący przeważnie lesistą wyżynę. Na obszarze tym na przestrzeni 20 w. od folw. Nowydwór do wsi Wierzbica w kierunku od zachodu ku wschodowi a na 10 w. od półn. ku połud.-wschod. od Żółkiewki do Bzowca ciągną się same lasy i jary. Miasteczka i wsie, zwykle ludne i rozległe, rozsiadły się tylko nad brzegami większych rzek, w szerokich dolinach. Niewielka. rzeczka Giełczew ma nad swemi brzegami cały szereg wielkich wsi z dziejową po części przeszłością jak: Giełczew, Sobieska Wola, Pilaszkowice, Częstoborowice, Rybczewice. Pod względem geologicznym cały obszar powiatu spoczywa na formacyi kredowej; jedynie tylko na prawym brzegu Wieprza na północo-wsch. od Krasnostawu występuje tak zwane średnie ogniwo trzeciorzędnej formacyi.

We wsi Krupe (na drodze z Krasnostawu do Rejowca) położonej na tej formacyi dobywają, brunatny wapień muszlowy, zmieszany z krzemionką, twardy i stąd zdatny na bruki i szosy. Miękki wapień, kredowej formacyi, znajduje się obficie w całym powiecie. Torf w dolinach rzek napotyka się w wielu miejscach, ale dla obfitości drzewa dotąd niedobywany. Zwierzchnia warstwa, gleba-urodzajna, mimo swej żyzności (glinka pszenna. po części) nie przynosi należytych korzyści dla smutnego stanu rolnictwa. Z ogólnego obszaru 123040 dziesięcin, na grunt orny wypada połowa: 69843 dzies., lasy zajmują, 29159 dzies., zarośla 2879 dzies., nieużytki 2284: dzies., drogi i wody 1890 dzies., zabudowania i ogrody4367 dz., łąk 8157 dz. i pastwiska 4101 dzies. Leśne gospodarstwo tu nieznane prawie, to też lasy wyniszczone powszechnie. Tylko na 7280 mr. lasów prywat. zaprowadzono gospodarstwo leśne (w dobrach ordynacyi Zamojskich), zaś 53451 mr. (w 1880 r.) lasy nie były urządzone; obok 295 mr. zasianych, spotykamy 4638 mr. niezadrzewionych po wycięciu. Włościanie obok 142 mr. zdawna posiadanych, otrzymali za serwituty 2344 mr. Łąki nadrzeczne, nad Wieprzem mianowicie, piękne i w wybornych warunkach do racyonalnego gospodarstwa ale zostawione w stanie natury.

W 1878 r. wysiano w całym powiecie 9354 czetw. pszenicy, 19575 czetw. żyta, 25000 czetw. jarego zboża i 12819 czetw. kartofli; zebrano zaś 43721 pszenicy, 85392 żyta, 145000 jarego zboża i 98000 kartofli. Siana sprzątnięto 570000 pudów. Hodowla inwentarza zaniedbana. W całym powiecie (1877 r.) było 14810 koni, 37572 bydła, 2704 owiec prostych i 49528 poprawnych. Zarodowych obór, owczarni, stadnin nie było wcale. Ogrodnictwo zaniedbane, sady dworskie zajmują tylko 256 mr., a włościańskie 229 mr; owoce sprowadzane bywają z Krzeszowa i Puław, choć warunki produkcyi są, na miejscu wyborne, dzięki licznym ścianom jarów na południe wystawionym.

Mimo obfitości wód hodowla ryb nie istnieje; stawy istniejące zapuszczone, zarosłe trzciną, pełne błota. Pszczelnictwo mające tu dobre warunki trzyma się starych form ula (stojaki i leżaki), w 1877 r. było 4230 uli, które wydały 1152 wiader miodu i 160 pudów wosku, wartości około 9000 rs Zwierzyna utrzymuje się dotąd, mimo braku ochrony dzięki licznym jarom, obfitości wód i lasów. Wilki znaczne dotąd wyrządzają szkody w zwierzynie i inwentarzu. Sarny, zające, kuropatwy, w wielkiej obfitości; toż i ptastwo wodne (kaczki i bekasy); w Wieprzu często spotyka. się wydry. Przemysł ani na drobną skalę, domowy, ani fabryczny nie rozwinął się dotąd dla braku środków komunikacyjnych i zbytu; z wyjątkiem jednej fabryki mebli giętych w Wojciechowie (produkującej za 100000 rs.), istnieją tylko zakłady niewystarczające nawet skromnym miejscowym potrzebom. Jeden młyn parowy (w Orłowie) przerabia około 25000 korcy pszenicy, dwa młyny amerykańskie (Tarnogórd. i Tuligłowy), cztery gorzelnie (z produkcyą na 48000 rs.), pięć małych browarów (15,000 rs.), zwyczajne młyny wodne, tartaki, małe olejarnie, garbarnie (Turobin-Izbica).

Handel naturalnie nie może się rozwijać dla braku dostatecznych środków. W 1877 r. w całym powiecie wykupiono 20 świadectw 2-iej gildyi i 803 na drobny (kramarski) handel. Przedmiotem wywozu jest zboże (około 50000 czetw.), drzewo (w 1877 r. tylko za 250000 rs. z powodu stagnacyj), wełna (do 4000 pudów). W związku z niepomyślnym stanem handlu i przemysłu zostaje małe rozwinięcie środków komunikacyi. Linia kolei żel. nadwiślańskiej dotyka tylko granicy powiatu; najbliższe

stacye jej są: Trawniki o 20 w. i Rejowiec o 19 w. od Krasnego Stawu. Drogi bite mają, 46 w. długości, z tych 36 w. szosy lubelsko-zamojskiej i 10 w. drogi z Krasnostawu do Chełmu. Rzeka Wieprz spławną, jest na przestrzeni 11 w. od wsi Tarzymiechy do Oleśnik.

Ludność powiatu wynosiła w 1877 roku 66385, wtem: 53767 katolików, 6013 prawosł., 6578 żydów, 27 ewang., z tego w mieście Krasnostawie mieszkało 5070, a w gminach 61315. Co do ruchu ludności, to urodziło się w 1877 r. 2657, zmarło: 1626, przesiedliło się 370, a wysiedliło 156. Co do narodowości to przeważną większość stanowią polacy, w kilku tylko gminach na granicy powiatu chełmskiego spotykamy Rusinów; i tak w gm. Czajki 1952 rus. i 2094 polak.; gm. Łopiennik 1702 rus. i 2427 pol.; Rudka 1603 rus. i 2824 pol.; gm. Turobin 207 rus. i 5844 pol.; gm. Wysokie 136 rus. i 4067 pol. O niskim stanie oświaty świadczy mała liczba szkółek - 32, i mała ilość uczących się bo 1076, wtem 906 katol., 135 prawosł., 32 żydów i 2 ewang. Z zakładów dobroczynnych jest szpital na 30 łóżek z kapitałem 17471 rs.; jeden dom przytułku dla 10 kobiet (kapitał 4896 rs), drugi dla 4 kobiet (600 rs.), ochrona dla dzieci nieotwarta (kapitał 3899 rs).

Pod względem kościelnym powiat ten stanowi dekanat t. n., składający się z 16 parafij: Bończa, Chłoniów, Częstoborowice, Fajsławice, Gorzków, Krasnystaw, Łapiennik, Płonka, Siennica- Różana, Surchów, Targowisko, Turobin z filią Czernięcin, Wysokie i Żółkiewka. Dawniejszy dekanat grecko-unickiej dyecezyi chełmskiej dzielił się w 1863 r. na 11 parafij: Depułtycze, Krośniczyn, Krupe, Łopiennik, Orłów, Pawłów, Rakołupy, Rejowiec, Stężyca z filią w Krasnymstawie, Zdżanne i Żulin; obecnie natomiast jest 7 parafij prawosławnych.

Pod względem sądowym powiat K. stanowi jeden okrąg (V) sądu pokoju dla miasta Krasnostawu i .cztery okręgi sądów gminnych: Wysokie, Żółkiewka, Fajsławice, Surchów. należące do zjazdu sędziów w Lublinie. Pod względem administracyjnym składa się powiat z jednego miasta i 14 gmin: Czajki, Czernięcin, Fajsławice, Gorzków, Izbica, Krasnystaw, Łopiennik.. Rudka., Rybczewice, Wysokie, Zakrzew, Żółkiewka. *Br. Ch.*

Kraśnik, byłe miasto, od 1818 osada miejska, pow. janowski (ob. Janów), nad rz. Stróżą, która ma źródło o wiorst 4 od K. we wsi Słodkowie; w K. przyjmuje dwa dopływy: strumień Źródliska, bieżący od wsi Pasieki księżej przez przedm. Góry; poniżej zaś strumień bez nazwy, bieżący z przedmieścia Podlesie. Rzeczka ta i jej dopływy na wiosnę i po zlewach znacznie wzbierają. Miasto położone na wzgórku, pośród znacznych wyniosłości, wzniesione npm. na 840 stóp, graniczy: na wsch. z wsiami Stróżą, Słodkowem i Pasieką księżą, na zachód z wsiami Suchynią i Budzyniemj na półn. z lasami do dóbr Popkowice i Ostrów należącemi, a na połud. z wsiami Rzeczyca księża, Rzeczyca Ziemiańska. Trzydnik i Dąbrowa.

Od Warszawy odl. 200 w., od Lublina 45 w., od Janowa 28 w., od Wisły w Rachowie 26 w. i od najbliższej stacyi kolei Konopnica. 38 w. K. w części połączony drogą, bitą, z Lublinem, Janowem i Rachowem. W skład K. wchodzą. przedmieścia: Góry, Piaski vel Grzebień, Podlesie i Zarzecze. K. jest miastem dawnem, założenie jego przypisują rodzinie, która się „z Kraśnika” pisała; pierwszą atoli wiadomość, noszącą cechę prawdy, znajdujemy u Bartosza Paprockiego:

„Krystyn z Goraja, żyjący za czasów Władysława II-go roku 1142 i monarsze onemu znacznie się przysługiwał i syna potem od imienia swojego po sobie zostawił, który był panem na Kraśniku roku 1240. Gdy Tatarowie wielką mocą przez ruskie krainy przejechawszy, przyszli do Kraśnika (miasto i zamek, w których się było wiele zacnych ludzi rycerskich z małżonkami i dziećmi zawarło), wtenczas ten zacny a sławy nieprzeżyty pan, jako drugi Agis Lacedemoński, z zamku wyjechał, i nie pytając się quot sunt hostes, sed ubi sunt, w pewnej obronie sąsiady swe zostawiwszy, którzy się kniemu sub tutellam uciekli z dworem swoim przypadł, pogany poraził i rozegnał i zdobycz im wszelką, pobrał a to im pokazał iż: non a militum numero pendere victoriam sed a fortitudine, bo wojsko ich nabieżawszy, nietylko motłochu onego pogańskiego wiele poraził ale i samego hetmana przy nich zabił, okazując im to iż: omnia bella non qui plures Bunt numero recte conficiunt, sed qui virtute sunt Buperiores, i za takową posługę hojnie od księcia udarowan, a przytem i myto wiecznemi czasy miastu onemu na poprawę murów darowane od tegoż Władysława książęcia było”.

Ksiądz Krzysztof Kraiński w „Postylli swojej kościoła powszechnego”, wydanej in folio, w Łaszczowie r. 1611, w części 3 o świętych, w dedykacyi do Jana z Goraja Lipskiego, podkomorzego bełskiego, sławiąc ród Gorajskich, zwycięstwo owo przypisuje. Krystynowi Gorajskiemu. Zdaje się jednak, że Paprocki i Kraiński są w błędzie; Niesiecki bowiem owego Krystyna zwie Kraśnickim, według zaś akt miejscowego klasztoru (obecnie zniszczonych) Gorajscy dopiero w połowie XIV wieku byli dziedzicami K. Tegoż samego zdania jest i Baliński (Starożytna Polska, str. 1150). Własnością, Gorajskich Kraśnik był zaledwie przez ¾ wieku.

Ludwik król węgierski i polski przez akt r. 1377 dnia 26 lipca pod zamkiem bełskim zdziałany nadał Kraśnik Iwanowi iDymitrowi Gorajskim, wraz z innemi darowiznami, za rozliczne zasługi jakie mu okazali. Nadto nadał miastu prawo teutońskie średzkie (jus Theutonicum Stredense) (ob. Źródła do Dziejów Polskich. Wilno 1843 r. t. I str. 141). Następnie K. przeszedł do rodziny Tenczyńskich. Niesiecki w tomie IV, pisząc o Tenczyńskich, wspomina że K. wraz z przyległościami przeszedł jako posażne wiano

w rodzinę Tenczyńskich, przez małżeństwo Jana Tenczyńskiego kasztelana krakowskiego z Anną Gorajską, córką Dymitra Gorajskiego, podskarbiego koronnego, ówczesnego dziedzica K. Działo się to między rokiem 1436 a 1464.

Z domu Tenczyńskich przeszedł K. do rodziny książąt Olelkiewiczów Słuckich, przez połączenie związkiem małżeński m w r. 1558 Katarzyny Tenczyńskiej z Jerzym książęciem Słuckim. Rodzina ta przy końcu szesnastego wieku zupełnie wygasła., K. wcielony został do ordynacyi Zamojskich (i do dziś dnia do niej należy) z tej przyczyny, iż Anna Osolińska, córka Doroty z Tenczyńskich Osolińskiej, była pierwszą, żoną Jana Zamojskiego, hetmana wielkiego koronnego.

Miasto, różnemi czasy, otrzymywało przywileje od królów polskich i swoich dziedziców; ważniejszemi z nich były: 1) wolność szynkowania piwa, bez żadnej opłaty na korzyść urzędników miasta Kraśnika (w Lublinie w niedzielę kwietnią 1555 r.). 2) dnia 10 grudnia 1555 r., miastu na własność grunta z niwą i lasem, Szliszkowskie zwane, a na przedmieściu Podlesiu leżące. 3) przywilej w zamku kraśnickim, dnia 19 maja 1622 r. podpisany, grunta Rokiciną zwane, od klasztornej sadzawki aż po stawek Grzebienny ciągnące się, miastu daje. 4) Zygmunt I w r. 1541 naznaczył targi dla miasta K. na dnie piątkowe. 5) Zygmunt August r. 1569 zalecił, aby od obywateli miasta K. nie wymagać cła od towarów. Przywilej ten Zygmunt III potwierdził r. 1589. 6) Władysław IV dnia 6 lutego 1657 r. nadał miastu dwa jarmarki: jeden na niedzielę kwietnią, drugi na św. Franciszek. 7) r. 1750 jeszcze 4 jarmarki, na św. Walenty, na św. Antoni, na św. Nikodem i na św. Barbarę. 8) tegoż roku wieś Piaski (dawniej Wola Piasecka zwaną) w przedmieściu miasta leżącą, z wszelkiemi prawami i gruntami do miasta wcielona. Nadto przywilej ten, wiele innych swobód zaniechanych mieszkańcom wrócił. 9) r. 1636 na zamku kraśnickim ferowany był dekret o wolności używania drzewa przez mieszczan kraśnickich, z lasku Borek zwanego; dekretem tym las został przyznany miastu.

K. był miastem warownem, ze wszech stron opasany wałami i murem; czego ślady jeszcze dzisiaj widzieć się dają, a mianowicie, od wjazdu od Rachowa, w miejscu gdzie znajdowała się warowna brama, Sandomierską zwana; również od wjazdu od Lublina, gdzie była brama, Lubelską, zwana. Brama ta została w 1880 r. rozebraną,; zbudowana była w części z cegły a w części z kamienia ciosowego; przez długi czas mieściły się w niej magistrat na piętrze, a na dole areszt policyjny. Jakkolwiek obwarowanie miasta murami przypisują, Tenczyńskim, to przywilej nadany przez Władysława II książęcia Krystynowi Kraśnickiemu, darowujący mu myto na poprawę murów miejskich, jasno wskazuje, że miasto już w owe czasy obwiedzione murem było. Tenczyńscy zaś prawdopodobnie mury wzmocnili.

Zamek kraśnicki, wzniesiony na wysokiej górze (obecnie Zamczyskiem zwanej) naprzeciwko kościoła i klasztoru, był już miejscem obronnem za czasów Bolesława Wstydliwego. Oprócz Krystyna Kraśnickiego, pierwszego dziedzica Kraśnika, niewiadomo kto później zamek ten zamieszkiwał; podpisywane jednakże na nim były przywileje, nadawane tutejszym mieszkańcom (jak pod N. N. 3 i 9) w pierwszej połowie XVII wieku. Pod datą 1646 r. w aktach miejskich znajduje się lustracya tegoż zamku, z której widać że chylił się już do upadku. Był tu również maleńki. drewniany kościołek, pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny Loretańskiej, na własność pannom zakonnym, wraz z przyległą łąką, oddany. Miejscowa tradycya utrzymuje, że

zakonnicami temi były karmelitanki bose. W inwentarzu zaś z r. 1714 jest już mowa nie o zamku, ale o gruzach i zwaliskach tegoż, oraz budowli kościelnych. Dzisiaj zaś, śladów zamku, tylko wiedzący o tem że zamek niegdyś tu istniał, dopatrzeć się mogą (o niecałą wiorstę od K. jest druga miejscowość, zamczyskiem zwana; ub. Pasieka księża).

Niegdyś sami chrześcianie byli mieszkańcami K., dopiero w r. 1584 ówczesny dziedzic książe Aleksander Słucki pozwolił zamieszkiwać w K. żydom, naznaczając od nich podatku po czerwonym złotym i twardym talarze z całych placów, połowę zaś tej kwoty z pół placów; takiż podatek i komornicy, w ich domach mieszkający płacić powinni. Żywioł żydowski w niedługim czasie rozwielmożnił się; ukrócono więc ich wolność, ustawą w zamku kraśnickim ferowaną anno domini 1654, i dozwolono im zamieszkiwać tylko ulicę około bóżnicy. Wkrótce jednakże o ograniczeniach tych zapomniano. Morowa zaraza w 1622 i1652, za każdą razą, zabierała w K. wiele ofiar, o czem świadczy akt w księgach miasta feria quarta post festum sanctorum Sebastiani et Fabiani anno 1653 spisany.

Za nieszczęśliwych rządów Jana Kazimierza, miasto kilkakrotnie było niszczone i palone przez Szwedów, o czem akta miejskie świadczą. Od napadu Szwedów K. powolnie chylił się ku upadkowi. Miasto rządziło się prawem magdeburskiem. Urząd dzielił się na wójtowski i radziecki. Magistratury te sądziły sprawy, nietylko majątkowe, ale i gardłowe, a że w dobrach prywatnych jurysdykcya sądowa należała do dziedzica, zatem dla miasta i wsi ordynacyi Zamojskich ustanowiony był w Zamościu trybunał, sądzący sprawy w drodze apelacyi.

W czasie konfederacyi barskiej, w marcu 1771 r., znany generał rosyjski Suworów zwyciężył pod Kraśnikiem słynnego kozaka Sawę. Zdaje się, że jednocześnie z tem zwycięstwem wybuchł pożar w K., w którym zgorzał dach na kościele. W bieżącem stuleciu los nie był łaskawym dla K.; kilkakrotne straszliwe pożary przyprowadziły go do upadku; pierwszy z nich w 1813 r.: spłonęło wtedy ¾ domów w mieście; pomiędzy innemi ratusz miejski; dzisiejsi mieszkańcy nie są, w stanie wskazać miejsca, gdzie ratusz ten się znajdował. Znaczną, również klęskę spowodował pożar 1861 r.; ostatni wreszcie w 1877 roku, w którym spłonął klasztor, dach na kościele i przeszło 80 domów, zmienił całkowicie charakter starożytny K. Miasto poddane zostało regulacyi. W miejsce domów dawnej struktury, połączonych z sobą, podcieniami, które obecnie zniesiono, nowe budowle pooddzielane zostały tak zwanemi brandmurami, pokryte blachą, lub tekturą smołowcową.

Z dawnych pamiątek pozostał w K. wspaniały kościół, pod wezwaniem Wniebowzięcia N. Maryi Panny. Kościół ten, wzniesiony około 1448 przez Jana z Tenczyna Rabsztyńskiego dla księży świeckich. Podług Długosza Liber Beneficiorum kościół ten miał być wzniesiony przez Toporczyków Tenczyńskich jeszcze w r. 1400. We dwadzieścia kilka lat po 1448 tenże fundator wybudował klasztor, osadziwszy w nim księży kanoników regularnych lateraneńskich. Kościół kraśnicki jest jedną z najwspanialszych świątyń w dyecezyi lubelskiej. Długość kościoła wynosi stóp 160, szerokość 70, posadzka z marmuru, sprowadzonego z Czerny pod Krakowem. Ołtarzy wszystkich 13, wielki ołtarz wspaniałej struktury. Obok tegoż ołtarza znajduje się pomnik, w kształcie piramidy, pod którą, w niszy znajdują się figury kobiety i rycerza, trzymających się za ręce; pod niemi napis: Quod vita coujunxit, mors in tumbo

reduxit. Pomnik ten nie ma daty, sądząc jednakże po herbie Zamojskich, umieszczonym na szczycie, należy mniemać że go wystawili Zamojscy. Pomnik ten ma być poświęcony pamięci Jana Tenczyńskiego, który miał się żenić z Cecylią królewną szwedzką, siostrą Eryka IV. Również znajdują się tu pomniki w płaskorzeźbie pięknego dłuta - Gabryela Tenczyńskiego +1550 roku, Jana Gabryela Tenczyńskiego +1558 r., Andrzeja Kosty +1589, oraz pomniki rodziny Wybranowskich. Szymon Starowolski w dziele swojem „Monumenta Sarmatorum" wspomina i o innych Tenczyńskich, w grobach tutejszego kościoła pochowanych; zamieszcza nawet napisy, jakie znajdowały się na pomnikach; z pomników tych śladu nie pozostało.

Kościół i klasztor opasane mocnym murem; w klasztorze było pomieszczenie dla 30 zakonników. Obok kościoła stoi piękna dzwonnica, w stylu włoskim; w niej wspaniałe dzwony. W porze przedwieczornej w duży dzwon uderzają 9 razy, na pamiątkę poległych pod Warną,. Po pożarze w 1877 r. staraniem miejscowych księży kościół pokryty został blachą, i z zewnątrz odnowiony. Część klasztoru odnowiono kosztem proboszcza i parafian, drugą część kosztem kasy miejskiej; mieszczą, się w niej władze magistratu i areszta policyjne. Tutejszy klasztor hojnie był uposażonym przez Jana z Tenczyna Rabsztyńskiego, a zdaje się że i przez Górków. Do tutejszego klasztoru należały wsie: Pasieka księża i Rzeczyca księża, wraz z folwarkiem Owczarnią, zwanym. Do roku1853, t. j. do r. śmierci ks. prałata Lubaczewskiego, przełożonego klasztoru, gospodarstwo mienia. klasztornego i samego klasztoru było prowadzone wzorowo; później, aż do czasu kasacyj, zapanowała pod każdym względem anarchia; jednakże z chwilą przejścia dóbr w ręce rządu, gospodarstwo rolne znajdowało się w wysokiej kulturze. Obecnie dobra te stanowią własność osób posiadających specyalne prawo nabywania dóbr poklasztornych.

Jest w K. i drugi kościół, pod wezwaniem św. Ducha, wystawiony w r. 1531 przez Jana hrabiego Tenczyńskiego. Stan tego kościoła wymaga szybkiej poprawy.

Parafią składa miasto K. z przedmieściami i następującemi wsiami: Budzyń, Karpiówka, Pasieka, Pułankowice, Rzeczyca księża, Szatarka, Suchynia, Stróża, Słodków, Wyżnica i Wyżnianka. Parafian 6500 dusz.

K. jest miejscem rodzinnem Józefa Rychtera, słynnego artysty dramatycznego i księdza Euzebiusza Antoniego Warszawskiego, gorliwego spółpracownika „Słownika Geograficznego". Wiele zasług dla miasta położyli w ostatnich czasach dr. Andrzej Mazurkiewicz (+około 1848) i dr. Kazimierz Łukaszewicz (+1881).

Ludność K. wynosi 4621 dusz, wtem katol. mężczyzn 1085, kobiet 1127, żydów męż. 1150, kob. 1259; domów mieszkalnych 360, w tej liczbie murowanych 40. Inwentarzy żywych znajduje się: koni 300 sztuk, bydła rogatego 800, owiec i kóz 50. R. 1827 było 362 dm., 3333 mk. Kapitał kasy miejskiej, złożony w banku polskim, wynosi rs. 3052 kop. 17. Podatków miasto płaci: kwaterunkowego rs. 2775, transportowego7 rs drogowego 3607 rs., szkolnego 621 rs., z patentów handlowych 980 rs., ogniowego z zabudowań 2100 rs., podymnego 1550, żydzi płacą podatek bóżniczny 2770 rs. Fabryk 6: jedna świec, 3 młyny i 2 garbarnie. Szkółka elelmentarna 1, uczących się w niej w 1881 sklepów i kramów dwadzieścia. kilka rzemieślników 110.

Przed wypadkami z 1831 roku przy klasztorze znajdowała się dwuklasowa szkółka dla 20 uczniów, kosztem księży utrzymywanych. Dom przytułku dla 20 ubogich wyznania katolickiego, z funduszu nadanego przez Jana Tenczyńskiego, kasztelana lubelskiego, w r. 1531. Fundusz ten później zwiększony został przez Zamojskich. W 1881 roku znajdowało się tu 11 ubogich; po za. obrębem pomieszczenia, w domu na. ten cel przeznaczonym, koszt utrzymania wynosił dziennie na jednę osobę kop. 8. Placów 2: Rynek i Targowy, ulic 13: Lubelska, Rachowska (dawniej Sandomierska.) obie brukowane, Wielka, Garbarska, Wałowa, Szewcka, Stawowa, Janowska., Przechodnia, Kościelna, Krzywa, Szkolna i Targowa. K. w niezbyt odległej przeszłości był miastem handlowem; istniał tu nawet jeszcze przed 40 laty ogromny śpichlerz murowany na skład zboża służący; obecnie K. jest najwięcej handlowym punktem w powiecie; obroty jednakże w handlu zbożem stopniowo zmniejszały się, z chwilą zaś otwarcia kolei Nadwiślańskiej upadły.

Mieszczanie, nawet najzamożniejsi, dzieci nie kształcą, poprzestając na szkółce elementarnej, żydzi toż samo; w przeciągu ostatnich lat 20 tylko dwóch synów mieszczan-rolników uczęszczało do gimnazyum. Do mieszczan należy ziemi ornej 4900 mr., łąk 140 mr. Prawo pastwiskowe przysługuje mieszczanom w lasach do ordynacyi Zamojskich należących a do miasta przyległych. Niemal przy każdej osadzie na przedmieściach są ogrody owocowe. Gleba różnorodna; na przedmieściach Góry, Zarzecze i Podlesie glina dosyć bogata lubelską zwana, na przedmieściu zaś Piaski w części glina, w części margle liasowe i piaski, średnio urodzajne; co do geologicznej budowy niemal wszędzie formacya kredowa. Ludność katolicka obok zajęć rolniczych zajmuje się rzemiosłami i przemysłem. Przemysł stanowi furmanienie i wyrób kasz rozmaitego gatunku. Kaszę tę zbywają w Rachowie, Zawichoście, Sandomierzu i dalej; jest poszukiwana i znana pod nazwą kaszy kraśnickiej.

K. do r. 1876 posiadał sąd policyi prostej, zwany inaczej sądem pokoju, mieściła aię przy nim hypoteka miasta Kraśnika i Janowa, oraz poblizkich osad jako to: Urzędowa, Modliborzyc, Zaklikowa i Annopola. Z chwilą, organizacyi sądów hypoteka przeniesioną została do Janowa, Kraśnik zaś pod względem sądowym należy do Janowa. Warunki sanitarne miasta jak najgorsze; szlachtuz i dwie garbarnie położone niemal w centrum miasta. Oprócz władz magistratu jest w K. kancelarya notaryusza, sporządzająca około 1000 aktów rocznie. Znajdują się tu również stacya pocztowa, apteka i stale zamieszkuje dwóch lekarzy. O K. pisali (oprócz licznych wzmianek dawnych pisarzy, jako to: Długosza (t. II, 499), Paprockiego, Niesieckiego, Starowolskiego i innych) w nowszych czasach ksiądz T. T. w „Bibliotece Warszawskiej” z 1847 r., Józef A. Czajkowski (opis kościoła) i H. Gawarecki w „Pamiętniku Religijno-Moralnym” z 1844 r., wreszcie Święcki w „Dawnej Polsce,” Baliński w „Starożytnej Polsce,” Wł. K. Zieliński w „Tygodniku Ilustrowanym” z 1871 r. Nr. 194 i Encyklopedye. *Aleksander Mikuliński*.

S **Kraśnik**, mstko, pow. janowski. Dawna osada, starożytny gródek strzegący posuwającej się ku wschodowi kolonizacyi małopolskiej i kultury. Nazwa przyległej wsi: Stroża świadczy o istnieniu tu grodu, przy którym mieściło się zapewne targowisko i wcześnie założono parafię. Dziesięcinę dawano ztąd pierwotnie scholastykowi w Sandomierzu.

W czasie najścia Tatarów na ziemię lubelską i sandomierską, ludność okoliczna znalazła tu schronienie, a zamek dzięki położeniu warownemu i obronie odparł napad, przyczem zginął jeden z hanów. Nagradzając przeto zasługi dziedzica, Krystyna z Góry, cześnika książęcego, Władysław ks. polski, nadaje miastu Kraśnikowi r. 1290 prawo poboru cła. Od konia po 1 gr., od wołów z Podola i Rusi gnanych po ½ gr., ot! wozu ze zbożem lub produktami po 1 gr. (Kod. mat, II, 287). W roku 1377 Ludwik król węgierski i polski, bawiąc w Bełzie, nadaje Dymitrowi i Iwanowi z Klecia gród Goraj al. Łada i miasto (civitas) Kraśnik z wsiami do nich należącymi. Posiadłości te otrzymały prawo niemieckie średzkie (Kod. Mał. t. III. 310).

Po dziedzicach z Goraja władają tu: Toporczykowie (Tenczyńscy, Rabsztyńscy, Melsztyńscy). Oni tu założyli r. 1469 przy kościele parafialnym klasztor kanoników regularnych św. Augustyna i uposażyli dochodami. Za Długosza było tu 8 braci i przeor. Miasto miało 30 łan. ziemi, z tych 10 dawało dziesięcinę scholastykowi w Sandomierzu, a 20 klasztorowi w Kraśniku po 6 gr. z łanu i tak zw. kopczyznę w zbożu. Przy klasztorze założono już w XV w. szkołę, której rektor pobierał 5 grz. (L. B., t. III, 174). W r. 1531 miasto płaci szosu. 2 grzyw. 32 gr., r. 1569 nic nie dało, zapewne po pożarze. W r. 1676 pogłówne płacą od 303 mieszczan i 68 żydów. Przyległa Rzeczyca księża dawała od 140 poddanych, a Stróża włość kasztelana halickiego, ze Słodkowem miała 200 głów.

Wedle spisu jednodniowego z r. 1897 miał 8028 mk. (4749 męż., 3279 kob). Wykazy urzędowe z 13 stycznia 1897 r. podały 6284 mk. (3284 kob.). Domów było 502, wtem 72 murowanych. Wzniesiono tu kosztem około 500,000 rs. wielkie koszary dla wojska na obszarze 40 morg. na przedmieściu Piaski. Kościół świeżo odrestaurowany i budowle poklasztorne w K., zbadał i opisał pod względem architektonicznym Maryan Sokołowski. Praca ta ukaże się w wydawnictwach Akad. Umiej. w Krakowie.

Krobonosza, wś i folw., pow. chełmski, gm. Staw, par. Czułczyce, o 12 w. od Chełmu. W 1827 r. było tu 20 dm., 107 mk. Folw. należał do dóbr Swięcica. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. rozległy mr. 941: grunta orne i ogrody mr. 487, łąk mr. 90, pastw. mr. 118, lasu mr. 227, nieużytki i place mr. 19, bud. z drzewa 24, pokłady torfu i wapna. Wieś Krobonosz os. 36, z gruntem mr. 277.

Kroczyn, kol., pow. chełmski, gm. Turka, par. Lublin (ewang.).

Króle 3.) **K.** *nowe*, wś. pow. biłgorajski, gm. Księżopol, par. Tarnogród. Należy do dóbr ordynacyi Zamojskich.
4) **K.-***stare*, wś, pow. biłgorajski. gm. Księżopol. par. Tarnogród (rus. Księżpol). Należy do dóbr ordynacyi Zamojskich.

Królewski dwór, folw., pow. włodawski, gm. Tyśmienica. Jest tu szkoła gminna K.-dwór, dobra własność , Iwana Nabokowa, mają 667 mr. obszaru.

Królów bród, pow. radzyński ob. *Kolem bród*.

Kropiwki, wś, pow. włodawski, gm. Turna. par. Hola (prawosł.). W 1827 r. wś rządowa ma 33 dm., 171 mk., obecnie 32 dm., 283 mk., 979 mr. rozl.

Krośniczyn al. *Krasniczyn* i **K.** *Aleksandrowski*, wś i folw. nad rz. Wojsławką, pow. krasnostawski, gm. Czajki, par. Surhów i Krośniczyn. Leży w głębokim jarze, utworzonym przez rz. Wojsławkę w wyżynie lubelskiej, sięgającej tu od 800 do 900 st. nad poziom, przy drodze prowadzącej z Wojsławic do Krasnostawu. Posiada cerkiew paraf. erekcyi niewiadomej: w 1857 r. murowana nowa na miejscu dawnej. K. był jakiś czas miasteczkiem („imienia Miączyńskich, pisze Dykc. Echarda, o 1 m. od Skierbieszowa"). W 1827 r. było tu 44 dm., 216 mk. K. Aleksandrowski folw. przyległy, K. Wólka o 10 w. dalej ku wschodowi. Według Tow. Kred. Ziems. dobra K. składają się z folwarków: K., Wolica, Zułów, Chełmiec, Wojciechów i wsi K., od rz. Wieprza w. 13, własność hr. Poletyłły. Rozległość wynosi mr. 5015: folw. K grunta orne i ogr. mr. 179, łąk mr. 34, pastw. mr. 103. lasu mr. 2968, nieuż. i place mr. 38, razem mr. 3322, bud. mur. 8, z drzewa 18, płodozmian 7-polowy folw. Wolica grunta orne; i ogr. mr. 316, łąk mr. 94, lasu mr. 3. nieużytki i place mr. 21, razem mr. 434, bud. mur. 2, z drzewa 4, płodozmian 8-polowy; folw. Chełmiec grunta urne i ogrody mr. 234, lasu mr. 21. nieuż. i place mr. 16, razem mr. 271, bud. mur. 6, z drzewa 15, płodozmian 9 i 10-polowy; folw. Zułów grunta orne i ogr. mr. 431, łąk mr. 5, lasu mr. 9, nieużytki i place mr. 28, razem mr. 473; bud. mur. 3. z drzewa 5, płodozmian 9-polowy: folw. Wojciechów grunta orne i ogr. mr. 295, łąk. mr. 101, lasu mr. 39, nieużytki i place mr. 80, razem mr. 515, bud. mur. 11, z drzewa 6. Płodozmian 5 i 8-polowy; fabryka mebli giętych, smolarnia, fabryka terpentyny, młyn wodny, piec wapienny, pokłady wapna i torfu. Wieś K. osad 65, z gruntem mr. 823.

S **Krośniczyn**, wś, pow. krasnostawski. W r. 1584 K. „oppidulum" z kościołem par. rz.-kat., daje szosu l grz. (fl. 3 gr. 6), od 4 kom. po gr. 4, od 5 rzem. po gr. 4, od 2 kół młyń. po gr. 24, od bań gorzałcz. gr. 24.

Krośniczyńska Wola albo *Kraśniczyńska Wola*, wieś, pow. krasnostawski, gm.

Czajki, par, Surhów.
Krowica 1.) wś, pow. chełmski, gm. i par. Pawłów. Nie umieszczona w spisie urzęd. wsi gub. lubelskiej i 1872 r.

Kruk 2) **K.,** wś, pow. lubartowski, gm. Samoklęski par. Bochotnica.
3.) **K.,** wś, pow. łukowski, gm. Mysłów, par. Wilczyce; 7 dm., 63 mk.; 47 mr. rozl.

Krupe, wś, pow. krasnostawski, gm. Rudka. par. Krasnystaw, o 3 w. od m. pow., przy trakcie do Siedliszcz. Posiada cerkiew paraf. dla ludności rusińskiej, niewiadomej daty założenia. W 1827 r. było 20 dm., 137 mk. Niegdyś K. dziedzictwo Krupskich, potem Samuela Zborowskiego, Gnoińskich, Rejów, Buczackich. Zborowski ozdobił ją wspaniałym zamkiem. Rysunek zamku w Krupem znajduje się w album lubelskiem wydanem przez Lerue 1858 r. W lesie przytykającym do wsi śród licznych mogił stoi na wzgórzu 200 stop wysokim kamienna piramida 108 stóp wysoka (sama piramida 72 stóp), z podstawą mająca 324 łokci kwadr. Przeznaczenie tego pomnika, uważanego za grobowiec aryański, niewiadome i trudne do odgadnięcia. Rysunek i opis podaje Tyg. Illustr. z 1869 r., str. 110, (Nr. 88). Dobra K. składały nie z folwarków: K., Ostrów i Bzite, wsi: K., Krupice, Bzite, Wincentów i Oleśnica. Rozległość wynosi mr. 5413: folw. K. grunta orne i ogrody mr. 765, łąk mr. 256, pastwisk mr. 36, wody mr. 49, łanu mr. 2142, nieużytki i place mr. 21, razem mr. 3269; bud. mur. 4, z drzewa 20. Folw. Ostrów grunta orne i ogrody mr. 351, łąk mr. 62, lasu mr. 1267, nieużytki i place mr. 4, razem mr. 1684; bud. mur. 1, z drzewa 4. Folw. Bzite grunta orne i ogrody mr. 371, łąk mr. 24, pastwisk mr. 46, lasu mr. 5, nieużytki i place mr. 7, razem mr. 453; bud. mur. 2, z drzewa 4, płodozmian na wszystkich folwarkach 4-polowy: młyn wodny, smolarnia, pokłady kamienia wapiennego i kamienia budowlanego. Wś K. osad 48, z gruntem mr. 778; wś Krupice os. 15, r. grun. mr. 216; wś Bzite os. 7, z grun. mr. 103; wś Wincentów os. 18, z grun. mr. 175; wś Oleśnica os. 3. i gruntem mr. 41. *Br. Ch. i Al. Pal.*

Krupice, wś, pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Krasnostaw. W 1827 r. 1 dom, 61 mk. W spisie urzęd. nie zamieszczone (Pam. kniż. lub. gub. 1872). Por. *Krupe*.

Krupydra, os. rząd., pow. chełmski, gm, Olchowiec, par. Sawin. Por. *Chutcza*.

Kruszczów, *Krućców,* dawne nazwy wsi Chruszczów w powiecie nowoaleksandryjskim wcielonej w XVIII w. do dominium Nałęczowa (ob.), ze źródłem wody żelazistej, już 1817 r. przez prof. Celińskiego rozbieranej.

Kruszówka, wś, pow. łukowski, gm. i par. Miastków; ma 12 dm., 125 mk., 237 mr. rozl.

Krupa 6.) **K.,** os., pow. janowski, gm. i par. Zaklików. Jest tu posterunek straży pogranicznej na granicy od Galicyi. *Br. Ch.*
Kryłów, os. miejska, przedtem mko, nad Bugiem, pow. hrubieszowski, gm. i par. Kryłów. Odl. 10 w. od Dołhobyczowa, 18 w. od Hrubieszowa, 135 w. od Lublina i 286 w. od Warszawy. Posiada kościół par. murowany, cerkiew po-unicką, dom schronienia dla starców i kalek, szkołę początkową,. W 1827 r. było tu 163 dm. i 1102 mk., w 1860 r. 116 dm. (2 mur.) i 1216 mk. (588 żydów); obecnie liczy do 2000 mk. Pierwotnym zawiązkiem osady był zamek warowny na wyspie oblanej wodami Bugu,

który służył za schronienie okolicznej ludności w czasie napadów tatarskich. W XVI wieku K. stał się własnością i siedzibą, Ostrorogów, którzy, przyjąwszy kalwinizm, założyli tu zbór. Dopiero Mikołaj Ostroróg, podczaszy koronny, spełniając wolę swego ojca Jana wojewody poznań., wzniósł tu w 1635 roku piękny kościół katolicki murowany i uposażył hojnie parafią,. Obecny kościół na miejscu poprzedniego wzniosła z muru w 1860 roku dziedziczka Aniela z Rzewuskich Chrzanowska. Cerkiew rusińska unicka istniała tu dawno, ostatnia z 1777 roku. Zamek, który jeszcze w XVII w. służył za mieszkanie Ostrorogom, przedstawia dziś jedynie bardzo malownicze ruiny, pozwalające mieć pojęcie o jego warowności. Cztero łokciowej grubości mury, obszerne podziemia, murowane bastyony, wały, przekopy, wreszcie oblewająca go zewsząd woda zabezpieczały istotnie chroniących się przed nieprzyjacielem. Prócz ruin zamku w mieście są, jeszcze pozostałe zrujnowane mury po kościele i klasztorze reformatów, zniesionym jeszcze za rządu austryackiego. Po Ostrorogach K. posiadali Radziejowscy (kardynał między innymi), po nich prymas Prażmowski, następnie Chrzanowscy i Horodyscy. D. 11 kwietnia 1831 r. Dwernicki pod K. przeszedł przez Bug. Par. K. dek. hrubieszowski: 1274 dusz. Gmina K. należy do sądu gmin. okr. IV w Mirczach, stacyi poczt. w Hrubieszowie; ma 18072 mr. obszaru, 5625 mk. (1867 r.).W skład gminy wchodzą: Kosmów, Łasków, Małków, Nowo Sady, Prehoryłe, Rulikówka, Smoligów, Szychowice. Dobra K. składają się i folwarków: Perehoryłe. Małków, Smoligów, attynencyi Olesin; os. Kryłów; wsi: Perehoryłe, Smoligów, Małków i Ńowosady. Podług wiadomości z r. 1866 rozległość dominialna wynosi mr. 4874: grunta orne i ogrody mr. 1868, łąk mr. 618, lasu mr. 2273. nieużytki i place mr. 113. Sam Kryłów ma osad 228, z gruntem mr. 1399; wś Perehoryłe osad 132 z grun. mr. 2007; wś Smoligów osad 41, z grun. mr. 581; wś Małków osad 61, z grun. mr. 1063; wieś Nowosady osad 12, z gruntem mr. 174. *Br. Ch.*

S **Kryłów**, mstko, pow. hrubieszowski. Wedle reg. pob. z r 1578 należał poprzednio do pow. bełzkiego lecz został włączony do chełmskiego.

Krynice, wś, pow. tomaszowski, gm. Krynice; leży przy trakcie bitym, o 2 mile od Zamościa i tyleż od Tomaszowa odległa, w uroczym jarze, ciągnącym się wężykowato przy szosie idącej przez lasy liściaste i iglaste. Piękność położenia podnosi jezioro 600 mr. rozlegle, które pod zwierciadlaną powierzchnią wielką obfitość ryb kryje. Jadącemu z Krynic na zachód ku Zamościowi odsłania nie cudna panorama, na zamykające jar po obu stronach wyniosłości pokryte liściastym lasem (buki, graby) i dochodzące 1000 stóp npm. Wieś rozciąga się z jednej strony nad obszernem jeziorem; z drugiej strony szosy na wyniosłej stromej pokrytej lasem sosnowym górze, wznosi się piętrowy z cegły dwór. Folw. ma 319 mr. gruntu, 120 mr. lasu; wś ma 46 dm., 479 mk., gruntu 423 mr., lasu 45 mr. R. 1827 dm. 47, mk.307. We wsi jest kancelarya gminna i szkółka. Była tu przed laty st. poczt. a do r. 1870 magazyn solny. Dobra K. są od dawna własnością Głogowskich, dziś Franciszka Głogowskiego. Folw. K. z nomenklaturą Majdan Krynicki, wsiami: Polany i Majdan, rozległe mr. 904: grunta orna i ogrody mr. 348, łąk mr. 38, pastwisk mr. 22, wody mr. 12, lasu mr. 467, nieużytki i place mr. 16, bud. mur. 1, z drzewa 26, płodozmian 9-polowy. Wś K. os. 43; z grun. mr. 459; wś Polany os. 39, z grun. mr. 547; wś Majdan os. 20, z grunt mr. 266. Gm. K. należy do sądu gm. okr. V w Tarnowatce, st. poczt Tomaszów, ma 13468 mr. obszaru i 3650 mk. W skład gm. wchodzą: Antonówka, Dąbrowa, Dzierążnia, Dzierążeńskie Budy, Dzierążeńska Huta, Garbie, Klecówka, Krynice, Kryniczki, Krynicki Majdan, Korolówka, Namule, Niemirówek,

Polany, Romanówka, Sielec, Sielecki Majdan, Zwiartówka.

S **Krynice**, wś, pow. tomaszowski. W r. 1531 leży w pow. grabowieckim, ma cerkiew, 2 ½ łan., należy do par. rz -kat. w Łabuniach. W r. 1578 Marcin Oleśnicki płaci tu od 5 łan., 24 zagr. z rolą, 24 komorn., 1/8 łan. karcz., pop fl. 2.

Krynicki Majdan 1) wś, pow. tomaszowski, gm. Krynice, par. Łabunie, o 3 w. na płn. wsch. od wsi Krynice, przy szosie z Tomaszowa do Zamościa. Ma 24 dm., 318 mk., 250 mr. gruntu, 20 mr. lasu.
2.) **K.** *Majdan*, wś, pow. krasnostawski, gm. Izbica, par. Tarnogóra, założona na terytoryum przyległej wsi Kryniczki.

Krynickie, jezioro przy wsi Krynice, na płn. od Krasnobrodu w pow. tomaszowskim, ma rozległości do 600 mr. Mały strumień odprowadza wody do Wieprza. Brzegi jego wyniosłe, bezleśne; od zachodu tylko przechodzi w obszerną błotnistą nizinę, stanowiącą widocznie dno wielkiego jeziora, które rozlewało się szeroko kilkoma ramionami pod wsie: Namule, Suchowola, Hutki, Zaboreczno, Polany. Dzisiejsze jezioro jest tylko maleńką pozostałością dawnego olbrzyma, który stanowił zbiornik wód rozległych tutejszych lasów. W dykcyonarzu Echarda opisane jako Krynice v. *Brynice*.

Krynickie bagno, w pow. zamojskim, pod lasem, we wsi i gm. Suchowola, dalszy ciąg jeziora krynickiego, w pow. tomaszowskim, leży na płn. osady Krasnobrodu; zajmuje około 50 mr. powierzchni wraz i otaczającem je trzęsawiskiem. *Tiro.*

Kryniczki 1.) wś i folw., pow. tomaszowski, gm. Krynice, par. Łabunie, niedaleko Krynic, ma 9 dm., 54 mk., 68 mr. grunta, 13 mr. lasu. Dwór wystawiony z drzewa nad jeziorom z ogrodem święto założonym, ma 611 mr. gruntu, 150 mr. lasu. Własność Piotra Kurmanowicza, dawniej Głogowskich.
2) **K.,** wś nad rz. bez nazwy, pow. krasnostawski, gm. Izbica. par. Tarnogóra, leży śród jaru w okolicy lesistej. Jest tu 37 dm., 314 mk., gruntu 449 mr., 82 pr.

Krynka, wś i kol., pow. łukowski, gm. Dąbie, par. Łuków, ma 75 dm., 552 mk. i 2032 mr. obszaru; kol. zaś 7 dm., 280 mr. W 1827 r. była tu wś rząd., miała 57 dm. i 303 mk. Majorat K. otrzymaj generał lejtn. Obruczew. Por. *Grężówka*.

Krypkowski Mądjan, pow. chełmski, gm. Pawłów.

Kryszyn, wś, pow. tomaszowski, gm. Czerkasy, par. Nabroż, o milę od Tyszowiec, o 5 mil od Tomaszowa, ma 29 dm., 207 mk., w tem 75 r. l., ludność rolnicza. W 1827 r. było tu 32 dm, 164 mk. Gruntu ornego 307 m., gleba żyzna. Obok wsi 2 piękne kapliczki murowana ze statuami. Dwór i folw. 471 mr. gruntu, należał do Wysoczańskich, dziś do Janiszewskiego. Ob. Dutrów. *X. S. S*.

Krzak, wś i folw., pow. zamojski, gm. i par. Nielisz, leży w lesistej okolicy, pomiędzy rz. Por i Wieprzem, o 17 w. na płn.-zachód od Zamościa, a 7 w. od Nelisza. Posiada młyn wodny o 2 kamieniach na obszernym stawie. Jest tu obecnie dm. dwors. 3, włośc. 19, ludn. katol 149, rusin. 17 i żyd. 13, razem 179 mk., obszaru mr. 230. Młyn

i folw. K. należą do dóbr Nielisz (ob.). Gleba ziemi żyzna, łąki obfite, pastwiska dobre, obfitują w raki i ryby, zbywane w sąsiednich miasteczkach. Stan zamożności włościan dobry. *Tiro*.

Krzczeń, os., pow. lubartowski, gm. Ludwin, par. Łęczna.

Krzczeń, jezioro przy os. t. n., w dobrach Zezulin, pow. lubartowski; leży o 5 w. na płn. od jez. Dratowo; ma 60 mr. obszaru i 20 stóp głęb. Dokoła niego ciągną się rozległe błota, idące dalej brzegami Tyśmienicy na przestrzeni kilkunastu tysięcy mr. Por. *Krzeń*.

Krzczonów 3.) **K.,** wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Krzczonów. Posiada kościół paraf, murowany, urząd gminny, kasę wkładowo-zaliczkową, szkołę gminną, gorzelnię, browar i młyn wodny. Data założenia kościoła nieznana; obecny murowany wzniesiony na miejscu drewnianego w 1633 r. Jest to osada przemysłowa; śród ludu rozwija się tu płóciennictwo. W 1827 r. K. był wsią rządową i miał 111 dm. i 406 mk. Par. K. dek. lubelski ma 5857 dusz. Gmina K. nalały do sądu gm. okr. II w os. Bychawa, st. pocztowa Piaski, ma 17819 mr. obszaru i 4030 mk. W gminie są 2 szkoły początkowe, gorzelnia, browar, dwa młyny, l wiatrak. W skład gminy wchodzą: Borzęcinek wś i folw., Gierniak-Lipniak, Kosarzew Górny wś i folw., Kosarzew Średni wś i folw., Kosarzew Dolny wś i folw., Krzczonów, Lewandowszczyzna, Olszanka, Policzyzna z fol., Policki Majdan, Romanów, Stróża Kosarzewska z folw., Teklin (Majdan Kosarzewa Górnego), Urszulin, Walentynów, Władysławów, Zielona karczma, Ziemin, Żuków.

3.) **K.,** r. 1531 *Crczonow*, r. 1676 *Chrzczonow*, wś nad rzką Giełczew, pow. lubelski. W r. 1531 istnieje tu parafia. Mikołaj Lipski płaci od 1 łanu, Jakób Piczkowski od 4 ½ i ćwierci. Drobne działki szlacheckie 2 ½ łan. W skład parafii wchodziły: Giełczcw, Wola Giełczewska, Żuków i Borzęcinek. Dział królewski w tej wsi należał do ststwa lubelskiego. W r. 1549 Jan Tęczyński, wojew. sandomierski, ststa lubelski, uzyskał połączenie kościoła par. w K. z parafią św. Trójcy na zamku lubelskim. W r. 1676 płaci tu pogłówne Więckowski od 4 osób z rodziny, 6 dwor., 102 poddan., 5 żydów, 15 głów na sołtystwie. Żelisławski i Zabilski od 9 osób z rodziny, 11 dwor. i plebana. Obecny kościół murowany p. w. Wnieb. N. P. Marji wzniesiony r. 1780. Wieś ludna i rozległa liczy obecnie 218 dm.

Krzemień, pow. janowski, ma 261 dm., 2050 mk., 1500 morg włośc. W r. 1827 wś ta w par. Biała, miała 168 dm., 1044 mk. Reg. pob. z r. 1531 nie wymieniają tej wsi w parafii Biała. W r. 1676 zdaje się, że należy w części, wraz z Białą i Godziszowem do Jana Łęskiego, który tu płaci pogłówne od 169 poddanych, zaś Wojc. Buszkowski od 4 osób z rodziny, 5 dwor., 44 poddanych. Wchodziła w skład dóbr ordynacyi zamojskiej. S 3.) **K.,** wś, pow. janowski, gm. Kawęczyn, par. Janów.

Krzeń, jezioro w pow. włodawskim, w dobrach Zezulin, w pobliżu Uścimowa, śród błot rozległych na kilka tysięcy morgów, których wody odprowadza Tyśmienica. Ma 60 mr. obszaru. Por. *Krzczeń*.

Krzepianka, rz., prawy dopływ rz. Włodawki.

Krzesimów, wś, pow. lubelski, gm. Łuszczew, par. Mełgiew. Młyn wyrabiający mąkę, w lepszych gatunkach. W 1827 r. 65 dm , 416 mk. Dobra K. składają się z folwarków: K., Zakrzów z przyległością Podlipie i Białka; wsi: K., Lubieniec i Zakrzew. Podług wiadomości z r. 1866 rozległość wynosi mr. 2179: grunta orne i ogrody mr. 1173. łąk mr. 315, lasu mr. 322. pastwisk i zarośli mr. 250, nieużytki i place mr. 119, gorzelnia, dwa młyny wodne, cegielnia i piec do wapna. Wś K. os. 48, z grun. mr. 900; wś Lubieniec os. 4, z grun. mr. 74; wś Zakrzew os. 39, z grun. mr. 418.

Krzeszów 1.) os. miejska, dawniej miasto, nad rzeką Sanem, pow. biłgorajski, gm. i par. Krzeszów. Odległy od Biłgoraja w. 30, od Tarnogrodu w. 28, od Janowa w. 35, od Lublina w. 112. Rzeka San, już spławna pod Krzeszowem, przybywa z Galicyi; od wsi Łazowa do K. stanowi granicę Królestwa Polskiego na przestrzeni dwóch mil, a tuż za K., o dwie wiorsty powyżej, powraca znów do Galicyi. Pod K., przy zwykłym stanie wód, San ma głębokości 4 łokcie, szerokości 130 łokci. Podczas wezbrań, głębokość dochodzi do 12 łokci, szerokość do 400 łokci. Przeprawa z Galicyi do miasta odbywa się na promach i innych statkach przewozowych. Przewóz ma taryfę, klasy 3-ej i należy do kasy miejskiej. Na głównym trakcie, prowadzącym tędy z Galicyi, znajduje się komora klasy II-ej. Nadto, do 1870 znajdował się w K. magazyn solny, dla soli rządowej dostawianej Wisłą z Krakowa i Sanem w górę rzeki od Zawichosta. Po rzece Sanie pod Krzeszowem idą transporta drzewa i zboża z Galicyi, kierujące się. ku Wiśle, a zarazem spławia się zboże krajowe w ilości około 20000 korcy rocznie, oraz miski gliniane miejscowego wyrobu, przeszło tysiąc kóp rocznie.

Ogólna rozległość K., wraz z gruntami miejskiemi, wynosi zaledwo 150 morgów; miasteczko leży w nizinie, ściśnięte od wschodu i północy znacznej wysokości górami, na których rozciągają się sady obfitujące w śliwki, wyborowe węgierki, i orzech włoskie, doskonale hodujące się -dzięki pozycyi zakrytej od północy górami, a odkrytej na południe. Granice terytoryum miejskiego są od południa i zachodu rzeka San, od wschodu Wieś Działy, od północy wieś Kamionka. K. od najdawniejszych czasów stanowił królewszczyznę, jako starostwo krzeszowskie, które, wraz z innemi okolicznemi dobrami narodowemi, otrzymał w nagrodę wielkich swych zasług Jan Zamoyski, i wcielił do założonej przez siebie Ordynacyi Zamoyskich, Katarzyna z ks. Ostrogskich Zamoyska, wdowa po Tomaszu kanclerzu w. k., w 1640 r. wyjednała dla K. przywilej Władysława IV, podnoszący K. do rzędu miast, nadający mu prawi magdeburskie i inne przywileje. Dominium directum dotąd należy do Ordynatów hr. Zamoyskich, którzy, oprócz dochodów z wydzierżawiania prawa propinacyi, do 1866 r. pobierali jeszcze czynsze, opłaty żarnowego i łojowego, kanon od procederów kramarskich. Miastu prowadzi od wielu lat proces z Ordynacyą hr. Zamoyskich o prawo wolnego wrębu w lasach ordynackich, dotąd jeszcze ostatecznie nierozstrzygnięty. Ludność K. wzrasta stopniowo choć powoli. W r. 1836 było ogółem dusz 1088, w 1860 r. 1212, którzy wtedy rozpadali się na mężczyzn 550, kobiet 662, obecnie dochodzi 1800 dusz. Podług spisu 1860 r. w liczbie ogólnej 1212 ludności znajdowało się: żydów mężczyzn 336, kobiet 390, podług zajęć: szewców 15, krawców 9, bednarzów 10, stolarzów 4, kowali 3, zdunów 6, stelmach 1, garbarzy 2, rzeźników 10, piekarzów 2, szklarz 1, waciarz 1, mularz 1, malarz 1, olejarz 1, kupców 2, kramarzów 5 przekupniów 28, handlarzy soli 14, szynkarzów 4, flisów 40, nauczycieli żydowskich 8, wyrobników 50. Ludność posiada mało ziemi, więc w zimie

zajmuje się rękodzielnictwem, a w lecie zarobkiem przy ładowaniu i spławie zboża ze śpichrzy na statki. Cechów było trzy: szewcki, bednarski i garncarski. Jarmarków dotąd odbywa się w K. 6 na rok, a targi tygodniowo we wtorki i piątki, na które ludność okoliczna dostawia: zboże, bydło, trzodę, płótno i t. p. w średniej ilości. W r. 1860 było w K. domów 168, murowanych 10, drewnianych 158, dwa zajazdy, komora celna, magazyn solny, posterunek straży pogranicznej. Magistrat obecnie kancelarya wójta gminy. Nad Sanem spichrz murowany i cztery drewniane, mogą pomieścić do 30000 korcy zboża, szkoła elementarna, ulic cztery: Kościelna, Janowska, Nadsańska l Sieniawska. Kościół katolicki wzniesiony w XVI wieku, poświecony został w 1596 r.: po spaleniu odbudowany w 1642 r. przez Katarzynę Zamoyską; obecny z drzewa, na podmurowaniu, wzniesiony po zniszczeniu poprzedniego w 1728 r. Cerkiew tutejsza zdawna istnieje, w 1693 r. odbudował ją Jan Zamoyski; obecna z 1790 r. Par. K. dek. biłgorajski, daw. tarnogrodzki, ma 3747 dusz. Jest też cerkiew. Gmina K. należy do sądu gm. okr. II w Potoku górnym, ma obszaru 12488 mr. i 5767 mk. (1867). W skład gm. wchodzą: Krzeszów os. i wsie: Bystre, Jasiennik, Kamionka, Krzeszów górny, K. dolny, Kustrawa, Nowa- wieś, Podolszynki ordynackie, P. plebańskie, Sigielki,

S **Krzeszów**, mstko, pow. biłgorajski. W układzie jaki zawierają w Bełzie r. 1427, Ziemowit, Kazimierz i Władysław książęta Mazowsza i Rusi, powiedziano, iż gdyby król polski nie chciał oddać „castrum Crzeschow cum districtu" książętom, ale dał go jednemu z nich Ziemowitowi, to tenże ma wydzielić braciom ze swych dóbr równej wielkości obszary (Kod. maz. 172). W r. 1515 K. płaci od 10 łan., 7 karczem po fertonie, pop gr. 15. W r. 1588 centr ststwa t. n., ma 9 ½ łan , popa, 2 zagr., 4 karczmy, młyn, 2 komorn., 2 rzem.

Krzewica, wś i folw., pow. radzyński, gm. Tłuścież, par. Międzyrzec. W 1827 r. było tu 52 dm., 312 mk.; obecnie 53 dm., 397 mk. i 2040 mr. obszaru.

Krzna al. *Trzna*, rz., bierze początek w pow. łukowskim, w stronie płn.-zach. od Łukowa o 14 kil., w wielkim rządowym lesie, z obszernych błot zwanych wraz z lasem Jata (ob.), prowadzi ona wody tych błot i lasów; płynie w kierunku wschodnim przez Cieszkowice, Łazy, Strzyżew, Zarzyc Łukowski, Sokale, Mościska, Przychody, odtąd zwraca się ku południowi szeroką błotnistą niziną ku Grabowcowi, zakreśliwszy luk skręca od Wygnanki ku północy, za Wysokiem wraca do pierwotnego wschodniego kierunku i płynie na Rudniki, Surmacze, Sławacinek, Białą, Sidorki, Czosnówek, Horbów, Kijowiec, Dereczankę, Mokrany i za Neplami wpada do Bugu. Długość jej wynosi do 10 mil. Od Woskrzenic przy szerokości 10 sążni spławną jest dla tratew. Pod Sidorkami wpada do K. Grabarka a prócz niej Białka i Zielawa.

Krzówka, wieś, pow. łukowski, gm. Serokomla, par. Gułowska Wola. W 1827 r. wś rząd. (par. Hola), ma 33 dm., 171 mk.; obecnie 15 dm., 90 mk., 317 mr obszaru.

Krzyczew, nad rz. Bugiem wś i folw., pow. konstantynowski, gm. Bohukały, par. Pratulin i Krzyczew, poczta Terespol. W 1827 r. było tu 38 dm., 337 mk.; dziś 46 dm., 379 mk. Jest tu cerkiew parafialna. niewiadomej erekcyi, drewniana; w 1683 r. na miejscu dawnej wzniesiono nową,. Na terytoryum K. wzniesiono nowy fort twierdzy Brześć Litewski, na lewym brzegu. Bugu, na północ od linii drogi żelaz. Terespolskiej. Ziemia piaszczysta, w lata mokre tylko urodzajna, łąki nadrzeczne tylko podczas

wylewu Bugu dają dobre rezultaty. K. należał w końcu zeszłego wieku do większych dóbr Pratulin i był własnością hr. Mostowskich. Nabył je od p. Szymanowskiej z domu Mostowskiej, Jerzy Dramiński; w posagu za Zofią Dramińską przeszły do Michała Bogusławskiego, od którego nabył je baron Brüningk; obecny właściciel Kuczewski Kazimierz. Znajduje się tu ładny ogród angielski z wyniosłemi aleami lipowemi. Dom murowany frontem do rz. Bugu zwrócony; dwa budynki murowane, z których jeden do dziś nazywany jest lamusem, a drugi skarbcem; stylem swoim zdradzają dawną budowę. W lesie należącym do Krzyczewa, nazwanym Kurhanki, znajdują się dwie olbrzymie mogiły czyli kurhany; lud tamtejszy utrzymuje, że one kryją zwłoki w wojnach ze Szwedami poległych. Nikt dotychczas, dla przekonania się co owe kurhany zawierają, takowych nie rozkopywał. Folw. K. z attynencyą Łany rozległy mr. 1282: grunta orne i ogrody mr. 545, łąk mr. 221, pastwisk mr. 210, lasu mr. 193, nieużytki i place mr. 113, bud. mur. 4, z drzewa 20; płodozmian 8 polowy; 8 jezior zajmuje mr. 103; w niektórych miejscowościach są pokłady torfu i kamienia wapiennego. Wś K. osad 55, z gruntem mr. 825.

Krzymoszyce, wieś, pow. radzyński, gm. Tłuściec, par. Międzyrzec. W 1827 r. było tu 30 dm., 189 mk.; obecnie 30 dm., 168 mk., 550 mr obszaru.

Krzymowska Wólka, wś, pow. radzyński, gm. Tłuściec, par. Międzyrzec. Ma 22 dm., 178 mk., 648 mr. obszaru.

Krzymowskie, wś szlach., pow. konstantynowski, gm. Swory, par. i sąd Huszlew, poczta Międzyrzec o 10 w., rozległ, mr. 327, dom. 22, ludności 200. *Rz.*

Krzywda 1.) wś, pow. łukowski, gm. i par. Rydoryż. Posiada stacyą dr. żel. nadwiśl. na odnodze z Łukowa do Iwaogrodu; odl. od Łukowa w. 21, od Warszawy w. 137. W 1827 r. 22 dm., 240 mk.; obecnie 29 dm., 311 mk., 517 mr. obszaru. Dobra Krzywda składają się z folw. K., awulsu Józefin, wsi: K., Kożuchówek, Radoryż Kościelny i Fiukówka. Rozległość wynosi mr. 2201: grunta orne i ogrody mr. 797, łąk mr. 125, pastwisk m r. 174, lasu mr. 880, nieużytki i place mr. 226, bud. mur. 4, z drzewa 29, płodozmian 8-polowy; gorzelnia, młyn wodny, pokłady torfu. Wś K. os. 27, z grun. mr. 741; wś Kożuchówka os. 8, z grun. mr. 119; wś Radoryż Kościelny os. 30, i grun. mr. 483; wś Fiukówka os. 15, z grun. mr. 336.

Krzywe 1.) wś, pow. krasnostawski, gm. i par. Łopiennik. W 1827 r. 36 dm., 215 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. z wsiami K., Majdan Krzywski i Olszanka, od Trawnik w. 10, od rz. Wieprza w. 6. Rozległość wynosi mr. 1019: grunta orne i ogrody mr. 528, łąk mr. 47, pastwisk mr. l, wody mr. 3, lasu mr. 393, nieużytki i place mr. 42, bud. mur. 3, i drzewa 11, płodozmian 9-polowy; pokłady kamienia wapiennego i budulcowego. Wś K. os. 51, z grun. mr. 626; wś Majdan Krzywski os. 32, t gruntem mr. 473; wś Olszanka os. 17, z grun. mr. 189.

Krzywice, wś i folw., gm. Krzywiczki, par. Kumów (rus. Chełm). W 1827 r. własność prywatna, 8 dm., 46 mk.; obecnie majorat.

S **Krzywice**, roku 1566 Krzywicze, wś, pow. chełmski, ob. *Koczów*.

Krzywiczki, wś, pow. chełmski, gm. Krzywiczki, par. Kumów (rusińska Chełm). W

1827 r. wś duchowna 8 dm., 44 mk.; obecnie majorat. Mieści tu się urząd gminny. Gmina K. należy do sądu gm. okr. III w os. Rejowiec, st. p. Chełm odl. o 6 w. Obszar gminy wynosi 29895 mr., ludności 4916. W gminie jest: 9 szkół początkowych, 5 młynów wodnych, 3 wiatraki, 2 browary, smolarnia i cegielnia. W skład gminy wchodzą: Bieławin, Depułtycze Królewskie, Depułtycze Ruskie, Gotówka, Gotówka Niemiecka, Krzywice, Krzywiczki, Łanowe Sołtysy, Obłonie, Piasek, Pokrówka, Rożdżałów, Serebryszcze, Strachosław, Strupin, Stańków, statwo Trubaków, Udalec, Zagroda, Żółtańce.

Krzywie 2.) **K.,** folw., pow. janowski. Ob. *Dzieszkowice*.

Krzywowierzba, wś i folw., pow. włodawski, gm. Krzywowierzba, par. Opole, odległe o 4 mile od Włodawy, o 1½ od Sosnowicy. Wieś obecnie rozkolonizowana, niegdyś królewszczyzna; szkoła początkowa. W 1827 r. wieś rząd., par. Hola, ma 82 dm., 465 mk.; obecnie 116 dm., 732 mk. i 2555 mr. obszaru. K. jako majorat była nadaną 1839 r. gennrał-majorowi Krynkowowi. Gmina K. graniczy z gm. Opole, Dębowa-Kłoda, Turno i Wyryki, -należy do sądu gm. okr. III w Wołoskiej Woli, ma 3744 mk., rozleg. 18400 mr., st. p. Wołoska Wola o 8 w. W skład gminy wchodzą: Czortówka, Horostyta, Ignaców, Julianów, Kodeniec, Krzywowierzba, Lipówka, Lubiczyn, Nietiachy, Pachole, Wygalew i Zagajki

Krzywowola, wś. i folw., pow. chełmski, gm. Rejowiec, par. Spas (dla rusinów). Na obszarze tej wsi założono fol. Krzywowolska Huta, W 1827 r. było tu 55 dm., 205 mk.; obecny obszar 669 mr. ziemi dwór. i 215 mr włośc. Według Tow. Kred. Ziems. do folw. K. należały wsie: Zyngierówka, Felcin, Tomaszówka, Aleksandrówka, Majdan Stary i Klementynów. Rozległość folw. wynosi mr. 695, grunta orne i ogrody mr. 387, łąk mr. 106, pastwisk mr. 10, lasu mr. 173, nieużytki i plkace mr. 20, budowli z drzewa 14; pokłady torfu. Wieś K. os. 20. z grun. mr. 282; wś Zyngierówka os. 21, z grun. mr. 317; wś Felcin os. 13, z grun. mr. 195; wś Tomaszówka os. 15, z gr.mr.210; wś Aleksandrówka os. 24. z grun. mr. 447; wś Majdan Stary os. 7, i grun. mr. 130; wś Klementynów os. 14, z grun. mr. 241. Por. *Garka*.

Krzywowólka, wś. i folw, pow. bialski, gm. Miedzyleś, par. Kodeń (rus. Zabłoć).W 1827 r. 46 dm., 305 mk.; obecnie 50 dm., 363 mk., 1800 mr. obszaru Por. *Kodeń*.

Krzywski-majdan, wś, pow. krasnostawski, gm. i par. Łopiennik.

Krzywy stok, wś i kol., pow. tomaszowski, gm. i par. Komarów. W położeniu górzystem, od Zamościa 2, od Tomaszowa 3 mile, od szosy ½ mili, wśród lasów położone; folw. ma 4 dm. mur. gruntu orn. 701 mr., 220 mórg lasu; grunt popielatka z piaskiem i borowina; włościanie mają 10 dm. z ludnością 70 dusz, gruntu ornego 44 mórg, lasu 50 mr., ogrody przy domach pełne śliw. Owoc ten corocznie śród gór udaje się i znaczny dochód mieszkańcom przynosi; mają tu włościanie pasieki, ilość pni nie przenosi stu. Po wykarczowaniu lasu zakupionego przez przybyłych z Galicyi osadników w r. 1873 założona została kol. K.; przybyli włościanie część drzewa sprzedali, a część obrócili na wybudowanie domów, których. w r. 1880 było 17. w nich ludności rzym.-katol. 107, posiadających gruntu ornego 232 mr., łąk 24 mr. i lasu 6 mr. Grunt mimo pagórków popielatka zwany, urodzajny jako na świeżej nowiznie. Por. *Komarów*. *X S. S*.

Ksawerów 14.) **K.** al. *Mościska*, wś, pow. chełmski, gm. Żmudź, par. Kumów (rus. Kleszczów). Por. *Husynne*. *Br. Ch.*

Ksawerówka 2.) **K.,** pow. krasnostawski, gm. i par. Fajsławice.

Ksawerynów 1.) kol., pow. łukowski, gm. Mysłów, par. (?). Ma 17 dm., 90 mk., 230 mr. obszaru.

Księże 1.) jez. we wsi Białka, w pobliżu Biskupic, w pow. lubelskim. Na lewo od linii dr. żel. nadwiślańskiej, na płn. od st. Trawniki, śród lesistej i błotnistej niziny; jest to szczątek ostatni rozległego jeziora, jakie tu musiało kiedyś istnieć; wieś Białka rozłożyła się nad niem na obszarze wynioślejszym. Według Ludwika Wolskiego miało to jezioro około 1860 r. 30 mr. obszaru i do 60 stóp głębokości.

Księżomiesz, *Księżomierz*, wś w pow. janowickim. gm. Gościeradów, par. Dzierzkowice, o mil 7 od Lublina, o 5 od Janowa, o wiorst 10 od Wisły, 20 od granicy austriackiej, na rozległej równinie, znacznie wzniesionej nad poziom wód okolicznych; od płd. i wsch. otoczona lasami gościeradowskiemi, zaś z płn.-zachodu graniczy z dobrami Grabówka. Miejscowość ta, skutkiem wysokiego położenia, pozbawiona wody bieżącej, a tem samem i łąk naturalnych; grunta posiada w części piaskowate, ale przeważnie, zwłaszcza od płd.-zach., pszenne szczerkowate, urodzajne, chociaż z podłożem trudno przepuszczalnem. K. od najdawniejszych czasów była królewszczyzną; razem z dobrami Dzierzkowicami stanowiła jedno starostwo urzędowskie, później ekonomią t. n.; w 1837 r. oddzielona, nadaną została na prawach majoratu gen. Baranowowi; obecnie donacya ta należy do Sidorskiego. Do tej donacyi należy las, około 600 mr. przestrzeni obejmujący, pod administracyą rządu zostający, w którym drzewostan; przeważnie sosna, oraz dąb, brzoza, osika. Folw. K. mr. 400 w dzierżawie od donataryusza. Osad włościan. 114, a nadto na uprzednich gromadzkich pastwiskach, mających około 200 mr., uwłaszczono w 1865 r. nowych osad 26 i tej nowej osadzie nadano nazwisko Aleksandrówka.

Obecnie ogólna rozległość gruntów w posiadaniu włościan mr. 1700. Ogólna ludność 1051 dusz. Przez K. przechodził uprzednio trakt pocztowy z Urzędowa do Annopola, obecnie trakt ten zamknięty, skutkiem zmiany biegu poczt na Kraśnik. Przez wieś K. nadto przecinają się pod kątom prawie prostym dwie drogi: jedna z Urzędowa do Gościeradowa, druga z Liśnika do Grabówki. W K. znajduje się filialny kościółek drewniany, p. wez. N. Maryi Panny, słynącej cudami w czasach dawniejszych; obecnie jeszcze sprowadza znaczną ilość pobożnych na odpust doroczny 8 września. Kościółek schludny, przed kilkunastu laty odnowiony i odświeżony, leży na końcu wsi ku stronie Grabówki, od tej ostatniej wsi zaledwie o wiorstę; przeto mieszkańcy Grabówki, choć do parafii Boiska należący, licznie go nawiedzają i ofiarami wspierają. W zeszłem stuleciu znajdowała się tylko kaplica drewniana śród pól w miejscu dotąd zwanem „Objawieniem”, gdzie gruzy, otoczone drzewami, miejsce dawnej kaplicy wskazują. Dopiero w 1783 r. mieszkańcy wsi K., a głównie rolnik tutejszy Michał Guz, uczynili znaczną stosunkowo między sobą ofiarę, zakupili stary kociołek, do rozebrania przeznaczony, w miasteczku Chodlu, takowy sprowadzili i zbudowali obecny kościół, przy pomocy ówczesnego starosty urzędowskiego Józefa Wybranowskiego. W rubrycelach duchownych figuruje jako fundator kościoła Michał

Guz rolnik, który na ten cel cały swój majątek przeznaczył. Przy kościółku zostający prebendarz, na prawach wikaryusza dzierżkowickiego utrzymuje jednak oddzielne akta stanu cywilnego, a do jego duchownej jurysdykcyi należy tylko wieś K. i kolonia zwana Aleksandrówką (dusz 916). W K. znajduje się szkoła elementarna, licznie przez dzieci wiejskie uczęszczana, wzorowo prowadzona i utrzymywana przez dobrego pedagoga p. Polakowskiego. Z zakładów przemysłowych jest wiatrak dobrze urządzony, fabryka smoły pode wsią, lecz na terytoryum gościeradowskiem, oraz między włościanami rozpowszechnione warsztaty tkackie, kilku dobrych stelmachów i dwóch stolarzów. *Prz.*

S **Księżomierz**, wś, pow. janowski, ma 233 dm. W spisie z r. 1827 *Xiężomysz*, wś rządowa miała 98 dm., 461 mk.
Księżostany 1.) wieś, pow. tomaszowski, gm. i par. Komarów; od r. 1873 przez zakupienie lasów od domin. Komarów i ich w części wykarczowanie znacznie powiększyła się. Dziś znajduje się dymów 21, ludności polskiej 154 a niemieckiej 6; posiadają gruntu ornego 172 mr., łąk 44 mr., a lasu 88 mr. Ludność cała oddaje się uprawie roli, ziemia dość żyzna; od Tomaszowa 3, od Zamościa 2 mile.

2.) **K.,** kol., pow. tomaszowski, gm. i par. Komarów. powstała po odkupieniu części dominium Komarów (przy parcelacyi) w 1873 r. przez przybyłych włościan z Galicyi, którzy na gruntach uprawnych i wykarczowanym lesie takową założyli, i w położenia górzystem śród lasów. Obecnie znajduje się dymów 47, ludności rzym.-katol. 357, mających gruntu ornego 484 mr. i 100 mr. lasu. Osadnicy ci, jak i w kolonii Komarowa Krzywystok, odznaczają się pracą, postępowem gospodarstwem, pobożnością i stawiają domy wygodne i gustownej struktury; tak samo i zabudowania gospodarskie; wszyscy rolnicy, 2 tylko zajmuje się tkactwem. Por. *Jarocha* i *Komarów*.

Księżpol, wś, pow. biłgorajski, gm. Księżpol, par. katol.-łac. Tarnogród, rus. Księżpol, leży na płn. od Tarnogrodu, przy drodze bitej z Biłgoraja do Tarnogrodu, na wyniosłym brzegu doliny Tanwi, nad wpadającą do niej rzeczką. Posiada cerkiew paraf, dla ludności rusińskiej, założoną w 1879 r. przez Zamojskich; nowo murowana wzniesiona 1858 r. Jest tu szkoła elementarna. K. należy do dóbr ordynacyi Zamojskich i ma około 100 dm. Gmina K., w języku urzędowym Kniaźpol, należy do sądu gm. okr. III w Tarnogrodzie, st. pocztowa Biłgoraj, urząd gm. we wsi Króle Stare. Gmina ma 20799 mr. obszaru i 5965 mk. W skład jej wchodzą: Bukowiec, Cegielnia. Gliny, Korchów, Króle Stare i Króle Nowe, Księżpol, Kulasze, Lipowiec, Markowicze, Marynki, Przymiarki, Płusy, Rakówka, Zanie, Zawadka, Zynie. *Br. Ch.*

S **Księżpol**, r. 1589 *Księżopol*, wś. pow. biłgorajski. W r. 1827 w par. Tarnogród, miała 186 dm., 854 mk. W r. 1589 należy do ststwa krzeszowskiego, ma 10 łan., ½ łan. popa. ¾ łan. karcz., młyn, 5 zagr. rybaka, 6 komorn. ubogich.

Księżopolski Majdan, pow. biłgorajski, gm. Księżpol, par. Tarnogród (rus. Sól); leży na północ od Księżpola, na prawo od drogi bitej z Biłgoraja do Tarnogrodu, w lesistem wzgórkowatem położeniu. Obszerna szeroko rozłożona wieś posiądą cerkiew filialną rusińską, która do 1838 r. stanowiła oddzielną parafią. Obecnie jest tu 107 dm.

Kuczukówka, folw., pow. bialski. gub. siedlecka, gm. Dobrzyń, par. Piszczac, nad Krzną Rozległość wynosi mr. 526: grunta orne i ogrody mr. 313, łąk mr. 99, pastwisk mr 7, lasu mr. 97, nieużytki i place mr. 19, bud. z drzewa 7, płodozmian 9-polowy, pokłady torfu. Folwark ten w r. 1877 oddzielony od dóbr Husinka.

Kudry, wś, pow. radzyński, gm. i par. Jabłoń (ob.). W 1827 i . 12 dm., 90 mk.; obecnie 13 dm., 73 mk., 299 mr.

Kujawy 2.) **K.,** wś. pow. łukowski, gm. i par. Stanin; ma 35 dm., 320 mk., 2484 mr. obszaru. Dobra te zostały w 1861 r. przez właściciela ich, Włodzimierza Młockiego, zapisane Szkole Głównej warszawskiej na fundusz stypendyalny. Przynosiły one rocznego dochodu 16000 zł. Według Tow. Kred. Ziems. folw. Kujawy (z wsią K. i Jarczówek) rozległe mr. 2125, a mianowicie: grunta orne i ogr. mr. 677, łąk mr. 157, łanu mr. 1041, pastw. i zarośli mr 174, nieuż. mr 76. Wieś K. i Jarczówek osad 36, z grun. mr. 968.

Kukawka, wś i folw., pow. chełmski, gm. Rakołupy, par. Wojsławice (rus. Rakołupy). Posiada cerkiew par. dla ludności rusińskiej. W 1827 r. 12dm., 62 mk.

Kukawski Majdan, pow. chełmski, przy wsi Kukawka.

Kukuryki, wś i folw. nad rz. Bugiem, powyżej Nepli, pow. konstantynowski, gm. Bohukaly. par. r. 1. Pratulin. r. g. Neple; poczta Terespol, okr. sąd. Janów; rozległość gruntów włościańskich mr. 185, dm. 12, ludn. 87; gruntów folwarcznych mr. 61. W 1827 r. 24 dm. 136 mk. *Rz.*

Kulczyn, wś i kol., pow. włodawski, gm. i par. Hańsk; ma 111 dm., 554 mk. i 4738 mr. gruntu; szkoła początkowa. Obszar dworski mający 1578 mr. został rozkolonizowany między niemców osadników. W 1827 r. było tu 67 dm., 451 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. (z wsiami K. i Wojciechów) miał rozległości mr. 2014: grun. orne i ogrody mr. 113, łąk mr. 829, pastw, mr. 623, latu mr. 439, nieużytki i place mr. 10, bud. z drzewa 12; pokłady torfu. Wś K. os. 65, z grun. mr. 2634; wś Wojciechów os. 23, z grun. mr. 468.

Kulik 1.) wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Opole.
2.) **K.,** wś. pow. chełmski, gm. Cyców, par. Kulik; ziemi dwors. 1178 mr.. włośc. 1065 mr., 40 osad. Jest tu jezioro, w pobliżu Bugu, mające 24 mr. rozl. i do 20 st. głębok.
3.) **K.,** ob. Kulig.

Kuliki, wś w par. Czemierniki (pow. lubartowski). Wspomina ją Długosz (II, 550).

Kulików, wś i folw. nad rz. Por, pow. zamojski, gm. Nielisz, par. Szczebrzeszyn. Leży w północno-zachod. stronie powiatu; odl. od Zamościa w. 25, od gm. w. 6. Liczy dm. dwors. 3, włośc. 12; ludności 105 dusz katol. i posiadłości włośc. 319 mr. Dobra zaś wraz z. folw. Nawóz należą do Ordynacyi Zamoyskiej. Obejmuje przestrzeni 682 mr., domów razem 7. Gleba ziemi żyzna, łąk dosyć. W 1827 r. K. należał do par. Nielisz i miał 11 dm., 78 mk. *Tiro.*

Kulno, wś nad rz. Złotą, pow. biłgorajski, gm. i par. Potok górny (rus. Kulno). Leży w stronie zachodniej od Tarnogrodu, na samej granicy od Galicyi, w pobliżu Sanu; wody dwóch miejscowych jezior czy stawów, tudzież przyległych mokradli od strony zachodniej odprowadza rz. Złota, wpadająca do Sanu pod Kulnem. Jest tu cerkiew par. dla ludności rusińskiej. W 1827 r. było 173 dm., 1371 mk. Obsz. dworski należy do dóbr Ordynacyi Zamoyskiej. Cerkiew istniała już w r. 1712.

S **Kulno**, r. 1589 Kulna, wś, pow. biłgorajski). W r. 1515 Kolna, płaci od 5 łan., 2 młynów. 1 ferton., |'"pop gr. 15. W r. 1589 wchodzi w skład ststwa krzeszowskiego, ma 10 łan., ¼ łana popa, 2 karczmy i łan ziemi, młyn, 6 zagr., 6 kom. z bydłem 5 komorn, ubogich, 3 rzem. Obecnie ma 222 dm.

Kulońska Wólka, wś, pow. biłgorajski, gm. Biszcza. Leży na płn. wschód od Kulna, nad rz. Złotą, między Dąbrówką a Bukowiną.

Kułakowice, wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Moniatycze. Posiada cerkiew paraf. drewnianą niewiadomej erekcyi, z filią w Ubradowicach. W 1827 r. było tu 62 dm., 391 mk.

Kumów, wś i folw., pow. chełmski, gm. Rakołupy, par. Kumów (rus. Sielce). Posiada kościół par. murowany i dom schronienia dla starców i kalek (?). W 1827 r. było tu 60 dm., 402 mk. Najpierwszy kościół tutejszy z drzewa zbudował 1434 r. Jan Zaborowski bisk. chełmski. W 1592 r. odbudował go Stan. Gumaliński bisk. chełmski; w 1696 Wojciech Rostkowski prob. K., wreszcie w 1821-25 r. nowy murowany wystawił biskup Skarszewski. Par. K. dek. chełmski 3580 dusz.

Kunki 3.) **K.,** wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Tomaszów, o 2 mile od Tomaszowa a o 1 milę od granicy Galicyi; 30 dm. 515 mk., w tem 183 obrz. Łac., 918 mr. gruntu ornego, piaszczystego, w części glinki. Wieś K. należy do ordynacyi Zamojskiej. Ludność obok rolnictwa ma zarobek w sąsiedniej parowej fabryce gontów.

Kunów 3.) **K.,** wś nad jez. t. n., pow. lubartowski, gm. Firlej, par. Rudno. W 1827 r. 14 dm., 101 mk. *Br. Ch.*

Kunowskie jezioro pod wsią Kunów, w pow. lubartowskim, posiada brzegi płaskie, piaszczyste, dość twarde i zarośnięte z trzech stron trzciną Obszar ogólny wynosi 1175 hekt. (209 mr. 235 pręt.), głębokość 3 do 5 metr. Dno błotniste, ryb niewiele: karpie, leszcze płocie, uklejki. Łączy się strumieniem z jez. Firlejowskiem (Pam. Fizjogr. I, 110).

Kupin, os. włośc., pow. lubelski, gm. Jastków, par. Bochotnica.

Kupony, folw., pow. bialski, gm. i par. Połoski. Ma 2 dm., 4 mk., 652 mr. ziemi. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K., od Chotyłowa w. 7, od rz. Bugu w. 10, rozległy mr. 681: grunta orne i ogrody mr. 294, łąk mr. 91, pastwisk mr. 52, lasu mr. 131. zarośli mr. 98, nieużytki i place mr. 15, bud. z drzewa 7. Wś K. osad 15, z gruntem mr. 285. *A. Pal.*

Kurmanów, wś, pow. hrubieszowski, gm. Białopole. Posiada małą cerkiew rusińską.

Kurów, os. miejska, dawniej miasto, nad rz. Kurówką, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Kurów. Leży na lewo od linii drogi żel. nadwiślańskiej, o 5 w. od przystanku Klementowice, przy drodze z Puław do Lublina, pomiędzy Końskowolą a Markuszowem, odl 30 w. od Lublina, 16 w. od Puław i 125 w. od Warszawy. Posiada kościół paraf, murowany, dom schronienia dla starców, synagogę, sąd gminny II okr., urząd gminny, kasę, wkładowo zaliczkową, szkołę początkową, stacyą pocztową. W r. 1827 r. było tu 248 dm., 1920 mk.; w 1860 r. 146 dm., 2672 mk. (1562 żyd.); obecnie, jest 245 dm. (13 mur.), 3593 mk, (2035 żyd.). Apteka, 48 sklepów, 6 jarmarków do roku. Kiedy K., został miastem, niewiadomo. W połowie XV w. istnieje tu już drewniany kościół św. Idziego, a fundatorem jego jest dziedzic Jan Zbąski h. Nałęcz (Długosz II, 570). Przyjąwszy kalwinizm Zbąscy zamienili kościół na zbór kalwiński, co trwało od 1559 do 1620 r., w którym rodzina ta powróciła do katolicyzmu. W 1690 wzniesiono nowy murowany, dotąd stojący kościół. Około tego czasu Verdum przejeżdżając przez K. nazywa go „mierną wsią z żydowską synagogą” (Liske: Cudz. w Polsce, 76). Po Zbąskich dziedzicami K. byli: Szczukowie, Potoccy, Kuczyńscy, Zbyszewscy, Iżyccy. Przy tutejszym kościele był proboszczem ks. Grzogórz Piramowicz, znakomity na swój czas pedagog i uczestnik prac komisyi edukacyjnej. W kościoła znajduje się jego tablica grobowa i pomnik Stanisława Zbąskiego z 1585 r. Par. K dek. nowo-aleksandryjski (daw. kazimirski), 3420 dusz. Gmina K. należy do sądu gm. okr. II-go w miejscu, posiada 12764 mr. obszaru i 6621 mk. (1866; r.). W skład gminy wchodzą Barłogi, Brzozowa Gać, Choszczów, Chrząchów, Chrząchówek, Dęba, Łąkoć, Nowodworska Wólka, Olesin, Paluchy, Płonki, Podbórz, Sielce, Szumów, Kurów. Dobra K. składają się z folwarków K., Józefów, Iżyce i Podbórz; nomenklatur Kłoda i Wygoda; osady K., wsi: Płonka, Brzozowa Gać, Szumów i Paluchów. Podług wiadomości z r. 1866 rozległość dominialna wynosi mr. 3204: grunta orne i ogrody mr. 1566. łąk mr. 234, lasu mr. 919, pastwisk i zarośli mr. 311, nieużytki i place mr. 178; młynów wodnych 3, wiatrak 1. Tartak i cegielnia. Osada Kurów os. 459, z grun. mr. 1606; wś Płonki os. 70, z grun mr. 1226; wś Brzozowa Gać os. 36, z grun. mr. 619; wś Szumów os. 12. z grun. mr. 198; wś Paluchów os. 10. z grun. mr. 270. *Br. Ch.*

S **Kurów** 1.) mstko, pow. nowoaleksandryjski (Puławy). W r. 1531 daje szosu grzyw. 6, r. 1569 płaci fl. 27 gr. 24 a czopowego fl. 64. W r. 1676 płaciło pogłówne od 262 mieszczan i 40 żydów. Franc. Wilczopolski płacił od 8 osób szlach. i 18 poddanych.

Kurzynka, rzeczka, powstaje z połączenia dwóch strumieni płynących od wschodu z pod wsi Ciosny w pow. biłgorajskim; płynie ku zachodowi pod Hutą Krzeszowską, poczem wchodzi do Galicyi i pod Kurzyną wpada z prawego brzegu do Tanwi. Długa w obrębie Królestwa 9 w. *J. Bliz*.

Kustrawa al. *Kustrawica*, wś, pow. biłgorajski. gm. i par. Krzeszów. Leży na samej granicy od Galicyi, na południo wschód od Krzeszowa. Należy do ordynacyi Zamoyskiej.

S **Kustrawa**, wś, pow. biłgorajski. Nazwę swoją otrzymała zapewne w XIV w. od Iwana Kustry z Krzeszowa, którego działalności kolonizacyjnej wspomina

Kochanowski w wierszu „Dryas Zamechska”.

Kuszabiny, pow. zamojski, gm. i parafia Frampol.

Kuszaby al. *Kaszuby* (ob.), pow. krasnostawski.

Kużawka 1.) wś i folw., nad Bugiem, pow. bialski, gm. i par. Sławatycze, o 1 w. od Sławatycz (ob.). Główny folw. dóbr sławatyckich. Przystali dla statków zbożowych na Bugu i binduga. R. 1776z K. odpłynął na galarze do Gdańska i dalej do Ameryki gen. Kościuszko (Czyt. Pamiętniki Soroki, Tyg. ill. 1881. Nr. 300). Jest tu 65 dm., 491 mk. i 2644 mr. obszaru; w 1827 r. było 49 dm.. 337 mk.

2.) **K.,** wś, pow. konstantynowski. gm. Bohukały. paraf. r. l; Pratulin, r. gr. Krzyczew, poczta Terespol, okr. sąd. Janów, rozl. m. 274. dm. 23. ludn. 174. W 1827 r. 23 dm., 188 mk. K. Kr.

Kwasówska, wś. pow. radzyński, gm. Zagajki, par. Drelów (rus.). W 1827 r. 51 dm., 248 mk., obecnie 49 dm., 339 mk. l298 mr. ziemi.

Kwiatkowice, folw., pow. janowski, gm. Stróża. par. Kraśnik.

Lachówka, wś, pow. bialski, gm. Dobryń, par. Piszczac (rus. Horbów). W 1827 r. 12 dm., 78 mk.; obecnie 26 dm., 219 mk., 564 mr. rozl. Wchodzi w skład dóbr rządowych Horbów (ob.)

Lack, wś i folw., pow. bialski, gm. i par. Sławatycze (rus. Dołhobrody). W 1827 r. 41 dm., 269 mk.; obecnie 37 dm., 303 mk., 1675 mr. Ma kaplicę b. gr.-unickiej par. Dołbobrody, 1795 r. wzniesioną. Por. Dołhobrody.

Ladyniska, wś, pow. chełmski, gm. Turka, par. Świerze (rus. Husynne). Ob. Husynne. W 1827 r. 2dm., 17 mk.

Las 8.) **L.** *Dębowy*, wś nad Wisłą. pow. nowo-aleksandryjski, gm. Kamień, par. Piotrowin. W 1827 r. było 28 dm., 173 mk., (par. w Chotczy); obecnie 212 mk. Ob. *Kamień*.

Laski 19.) **L.,** wś, pow. łukowski, gm. i par. Radoryż. Ma 14 dm., 90 mk., 355 mr. obszaru.
20.) **L.,** wś, pow. włodawski, gm. Tyśmienica, par. Parczew. W 1827 r. wś rząd. 34 dm., 212 mk.; obecnie 34 dm., 320 mk., 1010 mr. rozl.

Lasochy, wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Tomaszów. Fabryka posadzek z produkcyą na 14400 rs. i parowa fabryka gontów.

Lasoń, wś, pow. nowo- aleksandryjski, gm. Irena, par. Bobrowniki. Ma 6 dm., 41 mieszk. Por. *Dęblin*.

Lasowe 11.) **L.-***Gaje* (al. *G. L., Na lesie*, po rusku *Haji lisowe*), cześć Radruża pow. Rawa ruska.

Latyczów, wś nad rz. Wieprzem, pow. krasnostawski, gm. i par. Krasnystaw. W 1827 r. wś rząd. 26 dm., 209 mk.; obecnie 55 osad włośc. i 1035 mr. ziemi. W XVII w. należał L., do dóbr starostwa krasnostawskiego (ob. Krasnystaw. IV, 643).

S **Latyczów**, wś nad Wieprzem, pow. krasnostawski. W r. 1565 wś w ststwie krasnystawskiem, ma 3 ½, łan., 6 kmieci, dwa obszary puste, 5 zagr., 7 rybitwów. Ogółem zł. 25 gr. 22 den. 6.

Latyczyn, wś i folw.. pow. zamojski, gm. Radecznica, par. Mokrelipie. leży o 34 w. na zach. od Zamościa, w górzystej okolicy ugajonej lasami, odl. od Janowa w. 30, Biłgoraja w. 35 i od gm. w. 5. Liczy dm. dwors. 2, włośc. 73 i 488 mk. katol. Włośc. posiadają ziemi ornej 386 mr:., łąk 589 mr., razem 975 mr. przestrzeni, a folw. L. należy do dóbr Gorajec (ob.). Gleba ziemi żytnia, łąki obfite przez zroszenie ich strugą dopływającą tu do rz. Por. Najbliższa st. poczt. Szczebrzeszyn. L. wspominany już w XVI w. jako wś pograniczna wojew. lubelskiego. W 1827 r. było tu 66 dm., 409 mk. *Tiro*.

S **Latyczyn**, wś i fol., pow. zamojski, gm. Radecznica, par. Mokre Lipie. W r 1564 własność i gniazdo rodu Latyczyńskich. W dwu działach płacono od 14 ½, łan., 16

zagr., 2 rzem., 1 rybaka. Ob. Górajec. W r. 1827 było 66 dm., 409 mk.

Lebiedziów, wś i folw., pow. bialski, gm. Kostomłoty, par. Kodeń (rus. Dobratycze). Ma 39 dm., 200 mk., 25 mr. ziemi włośc. Dobra Lebiedziów mają 789 mr. R. 1827 L. należał do parafii Terespol (ob.) miał 45 dm, 257 mk. Istniała tu cerkiew filialna dla ludności rusińskiej. Według Tow. Kred. Ziem. folw. L. lit. AB rozległy mr. 1110: grunta orne i ogrody mr. 441. łąk mr. 214, lasu mr. 440, nieużytki i place mr. 15, bud. mur. 3, z drzewa 9, płodozmian 8-polowy: pokłady torfu. Wś L. osad 29, z gruntem mr. 237. Folw. L. lit. C rozległy mr. 335, grunta orne i ogr. mr. 144, łąk mr. 129, zarośli mr. 7, nieużytki i place mr. 55, bud. z drzewa 5. Folw. powyższy oddzielony w r. 1872 od dóbr L., AB. Folw. L., lit. DE, z osadą Ułanowszczyzna, rozległy mr. 906: grunta orne i ogrody mr. 362, łąk mr. 186, pastwisk mr. 68, lasu mr. 275, nieużytki i place mr. 12; nadto w osadzie czynszowej Ułanowszczyzna mr. 3; bud. z drzewa 12. Folwark ten w r. 1872 odłączony od dóbr L. AB. *A. Pal*.

Leć, *Ledź*, os., pow. włodawski, gm. i par. Hańk (ob.). W 1827 r. 2 dm., 9 mk. Nie zamieszczona w spisie urzęd. z 1878 r.

Lechuty, wś, pow. bialski, gm. Kobylany nadbużne, par. Terespol, leży między Koroszczynem a fortem Krzyczew. Ma 23 dm., 161 mk., 449 mr. W 1827 r. 25 dm., 147 mieszk.

Lejno, *Lino*, wś i folw., pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. (rus.) Lejno. Posiada cerkiew paraf. dla ludności rusińskiej, szkołę początkową. W 1827 r. było tu 45 dm., 368 mk.; obecnie dobra L. mają, 1458 ror. obszaru. Folw. Lin al. Lejno (z wsiami: L., Zamłyniec; koloniami czynszowemi: Jagodne, Rowisko, Zarowie, Za młyniec i Daleki Kąt), podług wiadomości z r. 1866 rozl. mr. 3693: grun. orne i ogr. mr. 512, łąk mr. 798, pastw. mr. 184, lasu mr. 968, zarośli mr. 497, nieuż. i place mr. 598; rozl. powyższa jest ogólną, dla folwarku, jakoteż i 5 kolonij wytworzonych. WŚ Lin osad 66, z grun. mr. 1776; wś Zamłyniec osad 6, z grun. mr. 22. Gr. un. cerkiew par. erygował Leon na Wereszczynie Wereszczyński 1771 r. W dobrach L. są jeziora: Wielkie al. Wytyckie, Głębokie, Chumeńko i Blizny połączone z sobą rowami. Przepływa przez nie rz. Piwonia. W pobliżu L. bierze początek rz. Jedlanka, stanowiąca równie jak i Piwonia dopływ Tyśmienicy. Por. *Łukie*.

Leliszka, wś, pow. tomaszowski, gm. Jarczów, par. Chodywańce, o 1 milę od Tomaszowa, na samym pasie granicy galicyjskiej położona, ma 5 dm., 20 mk., 60 mr. gruntu i młyn, przy którym, według podania, bursztyn znajdywano.

Lemieszów, wś, pow. hrubieszowski, gm. Jarosławiec, par. Uchanie.

Lemszczyzna, wś i folw. lubelski, gm. Konopnica, par. Kalinowszczyzna.

Leniuszki, wś i folw., pow. bialski, gm. Zabłocie, par. Kodeń, o milę od Kodnia (ob.") ku Wisznicom. Ma 16 dm., 223 mk., 915 mr., szkoła począt. W 1827 r. 22 dm., 157 mk.

Lentownia, *Łętownia*, rz. w gub. lubelskiej, poczyna się pod wsią Wierzchowiną, w

pow. krasnostawskim, i płynąc w kierunku wsch.-płd., wpada w pow. zamojski około wsi Gruszka (ob.), gdzie zwraca się ku płn. i w tymże kierunku wpada z lew. Brzegu do Wieprza pod wsią Stawem, ubiegłszy około 16 w. *Tiro.*
Leokadyew, wś włośc. Pow. kozienicki, gm. Góra Puławska, par. Góra Jaroszyńska, od Kozienic 24 w. Gruntu mr. 723; dm. drew. 36, mk. 369.

Leonardów 3.) **L.,** wś, pow. łukowski, gm. i par. Serokomla. ma 20 dm., 128 mk., 283 mr. obszaru.

Leonin, folw., pow. nowoaleksandryjski , gm. Godów, par. Opole. Rozl. wynosi mr. 314, grunta orne i ogr. mr. 206, łąk mr. 1, lasu mr. 75, zarośli mr. 22, nieuż. i place mr. 10, bud. z drzewa 9, pokłady kamienia wapiennego. *A. Pal.*

Leonów 18.) **L.** (majdan), pow. chełmski, gm. Staw, par. Chełm. *Br. Ch.*

Leonówka, przysiółek, dawniej folwark, pow. zamojski, gmina Wysokie, o 8 w. od Zamościa, o 7 w. od gminy.

Leopoldów 5.) L., folw., pow. hrubieszowski, gm. Werbkowice, par. Podhorce. *Br. Ch.*

Leosin 2.) folw., pow. hrubieszowski, gm. Hrubieszów. *Br. Ch.*

Leśce, ob. *Leszcze*, w dok. Leszno, wś, pow. nowoaleksandryjski (Puławy). W dok. z r. 1252 śród włości klasztoru sieciechowskiego, podano wś „Leszno", w której wydawca domyśla się dzisiejszej wsi Leszcze. Należałoby właściwiej odnieść tę nazwę do miasta Łęczny. W r. 1676 Floryan Gałęzowski płaci tu pogłówne od 48 poddanych, a Daniel Lisiecki od 2 osób z rodziny, 5 dwor., 9 poddanych.

S **Leśce** (zapewne Leszcze), wś i folw., pow. nowo-aleksandryjski gm. i par. Garbów, o 15 w. od Lublina, o 26 od st. dr. żel. Puławy. W 1827 r. 26 dm., 197 mk. W XV w. dziedzicami byli Grot i Andrzej h. Nałęcz, dwa folwarki i łany kmiece (Dług. II, 541). Folw. L. Rozległy mr. 983: grunta orne i ogr. mr. 608, łąk mr. 67, lasu mr. 279, nieuż. i place mr. 29, bud. z drzewa 23, płodozmian 10 polowy, wiatrak. Wś Wólka Lesiecka os. 7, z grun. mr. 82.

Lesiecka Wólka, pow. nowo-aleksandryjski, gm. i par. Garbów. Por. Leśce i Lesiew.
Leśna, wś i folw. nad rz. Kamionką (zwaną także Leśnią albo Białką), pow. konstantynowski, gm. Witulin, par. L. Leśna za dawnych jeszcze czasów była miasteczkiem i posiadała nawet obronny zameczek, który atoli już w połowie w. XVII leżał w gruzach a fosy były drzewami zarosłe. Miejscowość tę już w XVII w. nazywali włościanie „Okopami krzyżackiemi", jak to widać z zeznań świadków w procesie zjawienia się cudownego obrazu. Piśmienny ślad tego spotykamy po raz pierwszy w wizyce kś. Rupniewskiego biskupa łuckiego w kościele L., gdzie Rupniewski przytacza dwa przywileje Augusta II, z których pierwszy L. miastem nazywa, a dozwalający wiecznemi czasy jarmarków w poniedziałki. środy i soboty każdego tygodnia w roku. W 1683 r. pasterz Aleksander Stelwaszerna szukając w nocy zgubionego bydlęcia na okopach, na gruszce ujrzał płonący ogniem obraz święty. Kiedy o zjawieniu tem wieść się rozeszła, zebrana z okolicy ludność przy pomocy modłów obraz ten z

gruszki zdjęła i tymczasowo złożono go u Kazimierza Michałowskiego w Bukowicach, właściciela Leśny. Obraz ten jest z kamienia, kształtu owalnego, długości cali 13, szerokości cali 12; wykute na nim wyobrażenie Matki Boskiej, trzymającej na ręku Chrystusa, rysunek bardzo poprawny.

Kiedy zjawiony obraz cudami wsławiać się zaczął, Kazimierz Michałowski, skarbnik orozwicki, wzniósł na miejscu zjawienia się jego kościół drewniany, a zeznawszy w aktach mielnickich na utrzymanie kościoła wsie: Leśnę, Klukowszczyznę i Grzegorzewszczyznę, w roku 1656 obraz do kościoła przeniósł. Proboszcz Franciszek Janicki wyjednał u Franciszka Prażmowskiego, bisk. łuckiego, naznaczenie komisyi, któraby, przeprowadziwszy proces o doznanych przed obrazem leśnieńskim cudach, rzeczywiście obraz ten za cudowny przyznała. Proces ten ukończono r. 1700 i dekretem biskupim 24 października t. r. obrazowi moc cudowną przyznano. W r. 1718 kś. Fabijański. proboszcz leśniański, częścią ze składek, częścią zaś z dochodów probostwa, w miejscu gdzie rosła gruszka, na której obraz się zjawił, wybudował kaplicę murowaną, a umieszczona obok niej studnia, po wykopaniu gruszki, dostarczała na okolicę cudownej, uzdrawiającej wody.

Za staraniem ks. Konstantego Muszyńskiego, prowincyała ks. paulinów, rodzina Michałowskich zrzekła się prawa kollacyi na probostwo leśnieńskie i na wieczne czasy odstąpiła je zakonowi księży paulinów. 1727 r. w obecności Rupniewskiego, bisk. łuckiego, Ludwika Pocieja, wojewody wileńskiego i innych dostojników, paulini do L. wprowadzeni zostali. Paulini, przy pomocy paulinów częstochowskich, a jeszcze więcej wspierani przez Karola Stanisława Radziwiłła, kancl. w. lit., syna jego Michała, Jana Odrowąża wojewodę sieradzkiego, Kuczyńskiego podkomorzego drohickiego, Franciszka Szujskiego podstolego brzeskiego, hr. Sedlnickiego podskarbiego w. k.. Ludwika Pocieja woj. wileńskiego, Józefa Potockiego hetmana w. k., Jana Szembeka kanclerza w. k., ks. Michała Czartoryskiego, Aleksandra Buttlera i w. in., wspaniały kościół murowany obok istniejącej kaplicy wznieśli i 1752 r. kościół ten Antoni Kobielski bisk. łucki poświecił. Później przy pomocy wyżej wyliczonych dobrodziejów, których portrety do ostatnich przechowywały się czasów, wymurować obszerny klasztor, założono archiwa i bibliotekę i bogato zaopatrzono skarbce w aparaty kościelne. W każde święto Matki Boskiej, a szczególniej d. 26 września, to jest w rocznicę zjawienia się cudownego obrazu, nie tylko z Podlasia, ale ze wszystkich okolic kraju, a głównie z Litwy, zbierały się tu nieprzeliczone tłumy pobożnych, aż do r. 1874, w którym łacińskiego proboszcza, zastępującego miejsce skasowanego zgromadzenia ks. Paulinów usunięto, a kościół zamieniono na cerkiew prawosławną. Obecnie wś Leśna ma ziemi włościańskiej mr. 66, dm. 9. mk. 152; folw. zaś stanowiący własność rządową ma rozległości mr. 220. W 1827 L. stanowiła własność funduszu edukacyjnego, miała 17 dm., 113 mk. czytaj ks. Kazim. Dobrowolskiego: „Historya zjawienia cudownego obrazu N. M. Panny na kamieniu wyrytego, znalezionego przez pasterzów w r. 1683 na drzewie gruszkowym w Leśny” (1844 r. w druk. Jasnej Góry Częstochowskiej). *A. Rzążewski.***Leśniczówka** 3.) **L.,** wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Karczmiska; dm. 10,mk. 37. Por.
Karczmiska.
4.) **L.,** wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Bychawa.
5.) **L.,** folw., .pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Krężnica.
6.) **L.,** os., pow. lubelski, gm. Niedrzwica.
7.) **L.,** os., pow. lubelski, gm. Konopnica.

8.) **L.** *abramowska*, os., pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par. Abramowice.
9.) **L.** *wilczopolska*, os., pow. lubelski, gm. Zemborzyce.
10.) **L.** *miętowska*, os., pow. lubelski, gm. Zemborzyce.
11.) **L.,** os., pow. lubartowski, gm. Chudowola.
12.) **L.,** os., pow. hrubieszowski, gm. Werbkowice.
18.) **L.,** folw., pow. krasnostawski, gm. Łopiennik, majorat.
14.) **L.,** os., fol w., pow. chełmski, gm. Staw, par. Chełm, 864 mr. rozl. z awulsem Chrosnówka.
15.) **L.,** kol., pow. chełmski, gm. Turka., par. (ew.) Lublin, attyn. wieczysto czynszowa dóbr Dorohusk (ob.).
16.) **L.,** przysiółek, pow. zamojski, gm. i par. Stary Zamość, o 15 w. od Zamościa, o 5 w. od gminy.
17.) **L.,** pow. łukowski, gm. Białobrzegi, par. Kock, 3 dm., 10 mk.
18.) **L.,** os. leśna, pow. radzyński, gm. Brzozowy kąt, par. Wohyń. Ma 2 dm., 10 mieszk., 1631 morg. lasu. *Br. Ch.*

Leśniowice, wieś, folw. i majdan, pow. chełmski, gm. Rakołupy. par. Kumów „(rus. Rakołupy). W 1827 r. odróżniano L. *pliskowskie* (3 dm., 14 mk.) i L. r*akołupskie* 23 dm., 96 mk. *Leśniowski majdan* miał 12 dm., 68 mk.

Leszczanka 1.) wś, pow. łukowski, gm Jakusze, par. Trzebieszów. Ma 32 dm., 230 mk., 945 mr. ziemi, w tem nadane 3 os., 18 mr. ziemi. W 1827 r. 34 dm., 167 mk.
2) **L.,** wś włośc., pow. radzyński. gm. Żerocin. par. (gr.-rus.) Witoraz. W 1827 r. 16 dm., 99 mk., (par. Biała); obecnie 19 dm., 154 mk., 364 mr.
3.) **L.,** wś, pow. chełmski, gm. Pawłów.

Leszczańska Wólka, wś, pow. chełmski, gm. Żmudź par. Kumów (rus. Leszczany). W 1827 r. miała 23 dm , 90 mk. Leszczański Majdan w 1827 r. 12 dm., 59 mk.
Leszczany, wś, pow. chełmski, gm. Żmudź, par. Kumów. Posiada cerkiew paraf, dla ludności rusińskiej, gorzelnię produkującą za 50000 rs. rocznie i cegielnię. W 1827 r. miały 44 dm., 193 mk. Cerkiew paraf. należała do gr. unickiego dek. dubieńskiego, 1834 r. spłonęła. 1838 odnowiona. Dobra Ł. składają się z folwarków: L. Górne i L. Dolne, os. młynarskiej Wołosów, wsi: L., Koczów, Wólka Leszczańska. Krasne, Turowiec, Aloizów, Teresin, Wygnaniec; od rz. Bugu w. 14; własność Leopolda hr. Poletyłło. Rozległość wynosi mr. 3012: folw. L. Górne grunta orne i ogrody mr. 657, łąk mr. 58, pastwisk mr. 3, lasu mr. 1655, nieużytki i place mr. 40, razem mr. 2413. bud. mur. 4, z drzewa 25, płodozmian 5, 6, 7 i 9-polowy; folw. L. Dolne grun. orne i ogr. mr. 201, łąk mr. 230. pastw. mr. 6, lasu mr. 127, nieuż. i place mr. 35, razem mr. 599, bud. mur. 1, z drzewa 12, płodozmian 5, 6, 7 i 9-polowy. Gorzelnia, dwa młyny wodne, wiatrak, cegielnia, pokłady torfu, kamienia wapiennego i marglu. Wś L., osad 83, z grun. mr. 1327; wś Koczów os. 26, z grun. mr. 430; wś Wólka Leszczańska os. 33, z grun. mr. 716; wś Krasne os. 39, z grun. mr. 768; wś Turowiec os. 23, z grun. mr. 600; wś Aloizów os. 32, 2 grun. mr. 383;wś Teresin os. 30, grun. mr. 380; wś Wygnaniec os. 30, z gruntem mr. 530.

S **Leszczany**, wś, pow. chełmski. W r. 1564 należą do par. rz. kat. w Kumowie. Drohiczański płaci tu od l0 ½ łan., 1 zagr., 11 kom., 3 rzem., cerkiew. Horoch daje od 1 ½, łan., 4 zagr. W r. 1578 własność Lanckorońskich.

Leszczeniec, wś, pow. nowo aleksandryjski, gm. Karczmiska. Niedawno na gruntach dóbr Wolica (ob.) powstała. Dm. 10, mk. 72.

Leszczyniec, 1.) wś. pow. nowo-aleksandryjski. gm. Kowala, par. Piotrowin.
3.) **L.,** ob. *Kuskowo-L*.

Leszkowice, wś nad rz. Wieprzem, pow. lubartowski, gm. Luszawa, par. Czemierniki. Leży w niskiem błotnistem położeniu; dokoła ciągną się obszerne błota. Posiada sąd gm. okr. III. W 1827 r. 49 dm., 475 mk.

S **Leszkowice**, w r. 1330 Leskowicze, wś, pow. lubartowski. W dok. z r. 1330, śród włości, Dzierżka, kan. krak. i Hostasiusza jego brata, przeniesionych na prawo niemieckie. (Kod. mał. II, 275). W r. 1531. Leakowicze w par. Czemierniki, płacą od 2 łan. km.

Lewandowszczyzna, os., pow. lubelski, gm. i par. Krzczonów.

Lhowa, jezioro w dobrach Strzelce, w pow. hrubieszowskim. Ma 15 mr. obszaru i do 18 stóp głęb. Wody jego odprowadza strumień do Bugu.

Lichty, wś i folw., pow. radzyński, gm. Sitno, par. Radzyń. W 1827 r. wś rząd., 39 dm., 224 mk.; obecnie 53 dm., 388 mk., 1168 mr. obszaru. Według Tow. Kred. Ziems. folw. L. r. 1866 rozległy mr. 381. Wś L. os. 8, z gruntem mr. 51. *Br. Ch.*

Lipa 6.) **L.,** wś, pow. janowski, gm. i par. Zaklików. na pograniczu galicyjskiem położona, od Lublina mil 9, od Janowa mil 2. Przedłużenie tej wsi nazywa się Goliszowiec; należy też do niej leśna osada Janiki. Należy do ordynacyi hr. Zamojskich od czasu założenia tejże. Położona śród lasów rozległych, oprócz drzew iglastych obfitujących w lipy, jesiony i inne drzewa liściaste. Widocznie nazwę swą, otrzymała od lipy. W 1880 r. było osad włośc.110, oraz dymów dwor. 8 i 3 dm. będące w posiadaniu straży celnej, której dwa posterunki Brzuza i Goliszowiec znajdują się na dwóch końcach tejże wsi. Ogólna ludność męż. 446 i kob. 473; pod osadami włośc. gruntów mr. 1500, oraz folw. Lipa ma rozległości 200 mr. Folw. ten wpierw był wydzierżawiany, od 1882 roku oddany na pomieszczenie i uposażenie straży leśnej ordynackiej. Jest to osada bardzo dawna, założenie jej sięga XV w. Ludność miejscowa, z powodu nieurodzajnych piaszczystych gruntów, dawniej oddawała się myśliwstwu i bartnictwu, obecnie z przemytnictwa ma główne utrzymanie, ku czemu sprzyja położenie nadgraniczne. Rodzaj tego zajęcia rozwinął siły i dzielność miejscowego ludu, który też odznacza się bujnym wzrostem i śmiałością, odróżniającemi go od okolicznych włościan, oddanych przeważnie rolnictwu.

S **Lipie** 3.) **L.,** wś, pow. zamojski, ob. *Mokre Lipie* (t. VI, 627).

Lipinki 2.) **L.,** wieś, powiat włodawski, gmina Romanów , parafia Wisznice, odl. 1 ½ w. od Wisznic. Ma 28 dm., 253 mieszk., 599 mr. obszaru. Należała do dóbr Wisznice.
3.) **L.,** wś, pow. chełmski, gm. Żmudź. par. Kumów (rus. Rostoka). W 1827 r. wś rząd. 30 dm., 131 mk.

Lipiny
13.) **L.,** wś. pow. nowo-aleksandryjski, gm. Wronów.
14.) **L.** al. Lipina, wś i folw., pow. zamojski, gm. i par. Skierbieszów. Leży na północ.-wsch od granicy pow., w lesistej okolicy, odl. od Zamościa w. 19 i od gminy w. 7, ma obecnie dm. dworu. 2, włośc. 11, mk. 91 dusz, obszaru 704 mr., z których 158 mr. należy do włośc., a 220 ziemi ornej. 45 łąk i 281 mr. lasu stanowią posiadłość dwors.; dziś własność Gepnera. Por. Hajowniki.
15.) **L.,** (*Górne* i *Dolne*). wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Potok górny. Leży o 6 w. na wschód od Krzeszowa, na lewo od drogi z Krzeszowa do Tarnogrodu, na krawędziach podmokłej doliny rzeczki uchodzącej do Tanwi pod Sierakowem. Posiadają cerkiew par. dla ludności rusińskiej: obszar folwarczny należy b dóbr ordynacyi Zamoyskich. W 1827 r. było tu 255 dm., 1419 mk.: obecnie 241 dm. Gr-un. cerkiew par. erckcyi niewiadomej, 1612 r. już istniała, obecna 1798 odnowiona; 1839 wcielono do par. L Górne parafią gr.-un. Potok górny.
18.) **L.,** wś i folw., pow. łukowski, gm. Gułów, par. Wola Gułowska. W 1827 r. par. Żabianka, 31 dm., 195 mk.; obecnie 36 dm., 276 mk., 2706 mr. Dobra L mają 2324 mr.
20.) **L.,** pow. włodawski, gm. i par. Hańsk.
Lipniak 1.) kol., pow. nowo-aloksandryjski, gm. Opole, par. Piotrowin.

2.) **L.,** kol., pow. lubartowski. gm. i par. Rudno. Leży niedaleko Wieprza, nad rz. Minią i stawem Skrobackim (około 100 mr.), jednym z wielu przez tęż rzeczkę utworzonych. Jest to kol. czynszowa, założona w 1868 r., po większej części przez Niemców zaludniona, ma 10 dm., 137 mr. 55 pr. gruntu. Należy do dóbr lubartowskich. Na płn. od niej leży os. leśna t. n., 1 dom, 15 mr, l65 pr., ustanowiona dla dozoru lasów lubartowskich. Okrąg leśny L. lasów lubartowskich ma 340 mr. 210 pr. i leży na wsch. od kolonii t. n.
3.) **L.,** wś i os. leśna, pow. radzyński, gm. i par. Kąkolownica. Wś ma 31 dm., 260 mk., 901 mr; os. leśna l dm., 5 mk., 1 mr.
4) **L.,** wś, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn, 7 dm., 60 mk., 369 mr.
5.) **L.,** wś, pow. łukowski, gm. i par. Tuchowicz. 7 dm., 14 mk., 400 mr. Wchodziła w skład dóbr Kock (ob.).

Lipnica 4.) **L.,** wś, pow. konstantynowski, gm. i par. Rokitno; rozl. mr. 2054, dm. 57, mk. 417. W 1827 r. par. Piszczac, wś rząd., 55 dm., 326 mk. Por. Derło. *Br. Ch.*

Lipowiec 2) **L.,** wś, pow. zamojski. Gm. i par r. g. Tereszpol, r. l. Szczebrzeszyn, odl. od Zamościa w. 40 i pół, Biłgoraja w. 16, Janowa Ordynac. w. 33 i gm. w. 6. Leży pomiędzy lasami, przy trakcie ze Zwierzyńca do Frampola, w falistej okolicy, na dawnej płd.-zach. granicy ziemi chełmskiej. Starożytna ta wś obecnie liczy: 73 dm., 563 mk. w tem 378 rusinów i 5 żyd. (w 1827 r. było 58 dm., 389 mk.) a rozległości włość. 1335 mr., w tem 500 mr. łąk. Gleba ziemi żytnia, lekka. Folw. L. należy do dóbr ordynacyi zamojskich Poręby (ob.).
3.) **L.,** wś. pow. hrubieszowski, gm. Miętkie, par. Nabróż.
4.) **L.,** wś, pow. biłgorajski, gm. Księżpol. par. Puszcza Solska (obrz. grec. Księżpol). Należy do dóbr ordynacyi Zamojskich.

Lipówka 4.) **L.,** folw., pow. chełmski, gm. Siedliszcze, par. Pawłów (obrz. grec. Siedliszcze). Por. Chojno Stare.
5.) **L.,** karczma, pow. zamojski, gm. Wysokie, o 4 w. od Zamościa, o 5 w. od gminy.

Lipsko 2) **L.,** wś i folw., pow. zamojski, gm. Mokre. Par. katol. Zamość, prawosł. w miejscu. Leży w dość regularnej kotlinie, okolonej liściastemi i iglicowemi lasami, o 9 w. na płd. od Zamościa, od Tomaszowa w. 31, Biłgoraja w. 38 i gminy w. 7. Posiada cerkiew mur. w kształcie krzyża wzniesioną, na miejscu dawnej drewnianej, przez ordynacją Zamojskich w 1861 r. pod wez. ś. Jana Bogosłowa, dla 812 wiernych. Wś L. Odznacza się regularnem i dobrem zabudowaniem, co świadczy, iż należy do wsi nowszych czasów, chociaż stan zamożności włościan średni, z powodu ciężkiej gleby borowiniastej, której posiada wraz z ogrodami 359 mr. i łąk 407 mr. na 39 osad. Łąki nad przepływającym przez nie ku Topornicy strumykiem, biorącym początek w miejscowości „Zjawienie" (ob.) Feliksówką, są dwuzbiorowe i podtrzymują gospodarstwo. Ludność 447 mk., w tem prawosł. 355. Dm. dwors. 5. Folw. należy do dóbr ordynacji Zamoyskich Białowola-Kąty. *Br. Ch.*

Lisia Wólka, wś, pow. radzyński, gm. Lisia Wólka, par. Bezwola. W 1827 r. 95 dm., 382 mk.; obecnie 84 dm., 468 mk., 657 mr. obszaru. Gmina L. graniczy z gm. Suchowola, Milanów, Sobótka. Brzozowy Kąt, Żelizna i Biała, ma 5250 mk. i 18829 mr. obszaru, sąd gm. okr. IV w Biały, urząd gm. we wsi Bezwola, od pow. i st. poczt.

w Radzyniu 12 i pół wiorst odległy. W skład gminy wchodzą: Bezwola, Bojanówka. Dąbrowa, Fijałki, Grabiówka. Górne, Lisiawólka, Okalew, Siedlanów, Sosnówka, Stasinów, Ustrzesz, Wilczysko, Wohyń, W.-wójtostwo, Wymyśle, Zbulitów-Mały i Zbulitów-Wielki. *Br. Ch.*

Lisikierz, wś i folw., pow. łukowski, gm. Mysłów, par. Wilczyska. W 1827 r. 14 dm.. 105 mk.; obecnie 16 dm.. 296 mk., 30 os., 399 mr. obszaru. Folw. miał 1866 r. 1159 mr. roli. Por. Bystrzyca i Krupa.

Liski 2) **L.,** wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Horodło (gr. obrs. Kopytów). W r. 1827 30 dm., 208 mk.

Liśnik 1.) *duży*, wś, pow. janowski gub. lubelskiej, gm. i par. Gościeradów, obecnie wcielona do rozległych dóbr gościeradowskich. Os. włość. 68, dm. 73, mk. 547, ziem włośc. mr. 614, oraz folw. 400 mr., a na nim dm. 2, bud. 4. Cegielnia dworska. L. leży przy drodze bitej z Kraśnika do Annopola, nad Tuczynem, który w L. przyjmuje Zimnowodę i pod Janiszowem. wpada do Wisły. Grunta gliniaste lecz urodzajne, łąki dobre, rybny staw rzeczny. L. jest os. starożytną, dawniej zwał się Leśnik i w XVI w. do Otwinowskich należał. Ślad tego znajdujemy w opisie poselstwa i podroży Erazma Otwinowskiego do Konstantynopola r. 1557 odbytej, wydanym 1860(Bibliot. Turowskiego) przez J. I. Kraszewskiego z rękopisu hr. Ilińskiego(z Romanowa), który to poseł rzplitej wracał przez Bełz, Skokówkę i Turobin do L., gdzie, zastawszy panią matkę „z łaski Bożej dobrze zdrową", odpoczywał w domu i przyjaciółmi po tej na owe czasy bardzo uciążliwej i niebezpiecznej podróży. R. 1827 było tu 43 dm., 282 mk.

2.) **L.** *mały*, wś, pow. janowski. gm. Trzydnik, par. Gościeradów. Razem z dobrami L. duży, w XVI w. należał do Otwinowskich, w XVIII w. do Mroczkowskich, od których otrzymał ludową nazwę Mroczkowszczyzna, w bieżącem stuleciu do Mianowskich, później Narzymskiego, a obecnie rozparcelowany od 1881 r.; główny zaś folw. 14 wł. nabył dr. med. Aleksander Braun. Ogólna rozl. dwor. gr. wł. 30, do których należą obecnie w posiadaniu kolonistów attynencye Budki i Kotówka. Gruntów włość. mr. 284, dm. włośc. 23, dwor. 4; ogólna ludność 196 dusz. Również jak L. duży leży nad rzeczką Tuczyn, przy drodze bitej kraśnicko annopolskiej. Dawniej na rzeczce tu był młyn, śladem czego pozostała usypana pod górą grobla, znacznie podnosząca poziom wody w razie potrzeby. R. 1827 było tu 23 dm., 115 mk. *R. P.*

Lisów 7.) **L.,** wś włość., pow. lubartowski, gm. Luck, par. Lubartów, leży na stoku wyżyny przerzniętej kilku parowami, obniżającej się ku dolinie Wieprza, po lewej stronie rzeki, o 3 w. od Lubartowa; ma 40 dm., należy do dóbr lubartowskich. Spadek gruntów ku nizinie Wieprza tu dopiero się zaczyna. R. 1827 dm. 18, mk. 133. *Br. Ch.*

Lisowska Wola, wś, pow. lubartowski, gm. Lucka par. Lubartów.

Liszna 1.) wś, pow. bialski, gm. Zabłocie, par. Sławatycze, nad Kalmaczką i Bugiem. W 1827 r. wś rząd., par. Sarnaki, 51 dm., 312 mk.; obecnie 61 dm., 463 mk., 1176 mr.

2.) **L.,** ob. *Liszno*.

Liszno 1.) wś i folw., pow. chełmski, gm. i par. Pawłów. Leży przy linii dr. żel. nadwiśl., o 8 w. od Trawnik ku Rejowcowi (por. Kanie). Folw. L. lit. A. (z wsiami: L., .Majdan Krypkowski i Majdan Leszczanka) rozległy mr. 1260: grunta orne i ogr. mr.464, łąk mr. 79, pastw. mr. 116, lasu mr. 709, nieuż. i place mr. 31, bud. mur. 4, z drzewa 9, pokłady torfu. Wś L. lit. A. osad 18, z grun. mr. 227; wś Majdan Krypkowski os. 4, z grun. mr. 36; wś Majdan Leszczanka os. 7, z grun. mr. 70. Folw. L. lit. B. (z wsiami: L. lit. B., :Majdan Krypkowski i Majdan Leszczanka) rozległy mr. 828: grunta orne i ogr. mr. 328, łąk mr. 68, pastw. mr. 2, wody mr. 32, lasu mr. 337, nieuż. i place mr. 61, bud. mur. 4, z drzewa 25. Młyn wodny, pokłady kamienia budowlanego. Wś L. lit. B. os. 12, z grun. mr. 126; wś Majdan Krypkowski os. 2, z grun. mr. 19; wś Majdan Leszczanka os. 5, z grun. mr. 48.

Litwa 1.) ob. *Kulesze-L*.
2.) **L.,** ob. *Kostry-L*.
3.) **L.,** folw., pow. krasnostawski, założony i zabudowany 1878 r. przez dziedzica Stefana Kowerskiego. Powstał z gruntów po lesie do dóbr Stara Wieś A należącym. Rozl. 142 mr., wykarczowanej już i obsiewanej. Grunta pszenne przepuszczalne, glinka szara lubelska.

Liwcze 1.) ob. *Liwce*.
2.) **L.,** wś w pow. sokalskim, 18 kil. na zach. od Sokala, 15 kil. na płn. od sądu powiat. w Bełzie, 5 kil. na płd. zach. od urzędu poczt. w Warężu. Na płn. leży Sulimów, na wsch. Horodyszcze i Waręż wś, na płd. Winniki, na zach. Hulcze. Wzdłuż granicy płn. płynie dopływ Bugu Sulimówka, zwany W arężanką, od zach. na wsch. Do granicy zach. przytyka stawek, utworzony przez pot. Młyński. Potok ten, wypłynąwszy ze stawu, płynie przez płn. zach. narożnik wsi, tworzy w pobliżu płn. granicy drugi pomniejszy stawek, z którego wypłynąwszy, wpada do Sulimówki. Zabudowania wiejskie leżą w płn. stronie obszaru. W płd., lesistej stronie obszaru, wznosi się Łysa góra do 265 m. Własn. więk. ma roli or.258, łąk i ogr. 48, pastw. 7, lasu 372 mr.; własn. mniej. roli or. 256, łąk i ogr. 41, past. 11, lasu 32 mr. W r. 1880 było 173 mk. w gminie, 87 na obszarze dwor. (obrz. przeważnie gr.-katol.). Par. rzym. i gr.-katol. W Warężu. We wsi jest folwark, młyn i kasa pożycz. gm. z kapit. 201 zł. w. a. *Lu. Dz.*

Lubanki, folw. i las pod Krasnymstawem, własność miasta Krasnegostawu.

Lubartów (w oddzielnym pliku)

Lubiczyn, wś i trzy folw., pow. włodawski, gm. Krzywowierzba, par. Opole. Ma 60 dm., 347mk., 2303 mr. obszaru. W 1827 r. 40 dm., 198mk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. L. lit. B. z wsiami L. i Nietachy, rozległy mr. 664. Wś L.os.35,z .grun. mr. 431; wś Nietachy os. 4, z grun. mr. 35. Folw. L. lit. C Emilianówka, rozległy mr. 242; grun. or. i ogrody: mr. 59, łąk mr. 78, pastwisk mr.4, lasu mr. 91, bud. z drzewa 4. Folw. L. lit. E Sabinin, rozległy mr. 242, grunta orne i ogrody mr. 59, łąk mr.70, pastwisk mr.13, lasu mr.100, bud. z drzewa 7, pokłady torfu. *A. Pal.*

Lubień 4.) **L.,** wś, pow. włodawski, gm. Wyryki, par. Włodawa (gr. obrz. Lubień).

Posiada cerkiew drewnianą, po-unicką, niewiadomej erekcyi, szkołę początkową. W 1827 r. było tu 86 dm., 378 mk.; obecnie 65 dm., 478 mk. i 1310 mr. obszaru. *Br. Ch.*

Lubienica (u Wolskiego), *Czarna* (na mapie hydr.), rz. w pow. biłgorajskim; początek pod wsią Hucisko; płynie w kierunku południowo-zachodnim i wpada z praw. brzegu do Tanwi, naprzeciwko wsi Dorbozy. Długa w. 14.

Lubieniec 2.) L., os. włośc. pow. lubelski, gm. Łuszczew, par. Mełgiew. W 1827 r. 4 dm., 28 mk. Por. *Krzesimów*. *Br. Ch.*

Lubienka, wś, pow. bialski, gm. Lubienka, par. (grec. obrz.)Łomazy. Posiada urząd gminny 48 dm., 385 mk., 1446 mr. obszaru. W 1827. r. wś rząd. 43 dm., 342mk. Gmina L. graniczy z osadą Łomazy; ma 4148 mk., rozl. 17052 . mr., sąd. gm. okr. II w Łomazach o 2 w., st. p. Biała o 17¼, w. W skład gm. wchodzą Burwin, Dębów, Dziechciarka, Huszcza., Jusaki, Kopytnik, Korczówka, Kostrzewska Wólka, Koszoły, A. i B., Lubienka, Młyniec, Rogatka, Stasiówka, Studzianka i Szenejki.
Lublin (w oddzielnym pliku)

Lubomirka, wś, pow. nowo-aleksandryjski gm. Szczekarków, par. Opole. W 1827 r. 14 dm., 86 mk.

Lubowież (mylnie Lubomierz), wś i folw., pow. włodawski, gm. Hańsk, par Sawin (gr. obrządku Hańsk), ma 8 dm., 65 mk., 72 mr. rozl. Folw. rozległy mr. 2428, t.j. grunta orne i ogrody mr. 351, łąk mr. 345, past. mr. 748, lasu mr. 894, nieuż. i place mr 90, bud. z drzewa 10, płodozmian 8-polowy, pokłady torfu, rzeczka bez nazwy przepływa; folw. ten w r. 1879 oddzielony od dóbr Hańsk (ob.).

Lubycza (w oddzielnym pliku)

Luchów (*Górny* i *Dolny*), wś, pow. biłgorajski, gm. Wola Rożaniecka, par. Tarnogród. Leży o 2 w. w stronie zach.-połud. od Tarnogrodu, nad rz. Starą, uchodzącą do Sanu; ciągnie się wś na milę długim pasem aż do samej linii granicznej od Galicyi, w położeniu górzystem, bezleśnem. W 1827 r. miał 213 dm., 1018 mk.; obecnie 220 dm., stanowi majorat gen. Seymoura. Jest tu cerkiew paraf. dla ludności rusińskiej. Podług wiadomości z r. 1838 rozległość folwarczna wynosi około mr. 800 i lasy mr. 2260. Wś L. Górny os. 108, z grun. mr. 1862; wś L. Dolny os. 106, z grun. mr. 2092.

Luchówka, rz. w pow. biłgorajskim; początek pod Wola, Rożaniecką na płd. Tarnogrodu, płynie ku zachodowi po granicy galicyjskiej na długości 11 w., poczem wchodzi w Galicyą i znowu na punkcie granicznym wpada z prawego brzegu do Sanu. Przyjmuje z prawego brzegu Starą i Złotą. *J. Bl.*

Lucyanów 2.) L., os. pow. lubartowski, gm. Samoklęski, par. Krasienin.

Ludmiłówka, wś kol., pow. janowski, gm. i par. Dzierzkowice, o 7 mil od Lublina, o 6 od Janowa; utworzona z lasów b. ststwa urzędowskiego dopiero w r. 1865 przez nadanie części tychże lasów włościanom bezrolnym; otrzymała nazwę od imienia żony komisarza włościańskiego Ludmiły. Jest tu dziś 96 dm., 840 mr. ziemi, 610 mk.

Pierwotnie obdarowanych ziemią, przeważnie dymisyonowanych żołnierzy, nie ma już ani śladu; wszyscy oni, dostawszy ziemię bez budowli i nie mając zasobów, w bardzo krótkim czasie za bezcen sprzedali swoje udziały innym włościanom pochodzenia polskiego, którzy dopiero na porębach leśnych założyli osadę kwitnącą, w glebie urodzajnej, gliniastej. Przez L. idzie droga dawniej pocztowa urzędowsko-rachowska i przecina wieś pod kątem prostym.

Ludwików 25.) **L.,** pow. nowoaleksandryjski, gm. Godów, par. Chodel.
26.) **L.,** os. fabr. i folw., pow. lubartowski, gm. Spiczyn, par. Kijany, o 14 w. od Lublina. Jest tu cukrownia założona w dobrach Kijany, produkcya jej w 1880 r. wynosiła 49,275 rub. Rozl. folw. mr. 495: grunta orne i ogrody mr. 483, nieużytki i place mr. 12, bud. mur. 4, z drzewa 8, płodozmian l0-polowy. Folw. ten w r. 1879 oddzielony od dóbr Kijany
27.) **L.,** por. *Ludwikowo*. *Br. Ch.*

Ludwin, wś, pow. lubartowski, gm. Ludwin, par. Łęczna. Posiada urząd gminny, piękną pasiekę. W 1827 r. było tu 20 dm., 145 mk. Gmina L. należy do sądu gminnego okr. IV w Zezulinie, st. poczt. w Łęczny, obszar gminy wynosi 25314 mr., ludność 4288 (1867 r.). W skład gm. wchodzą: Dratów, Godziębów folw., Grądy, Kaniawola, Karolin, Krzceń os., Ludwin, Łysy grąd, Piaseczno, Rospłucie, Podzamcze, Skarbin, Stasin, Starawieś, Szczecin, Witaniew, Zezulin, Ziółków.
Ludwinów 18.) **L.,** wś, pow. lubelski, gm. Chodel, par. Urzędów.
19.) **L.,** wś i folw., pow. chełmski, gm. Cyców, par. Olchowiec. Folw. L. rozległy mr. 214: grunta orne i ogr. mr. 141, łąk mr. 35, lasu mr.17, zarośli mr. 15, nieuż. i place mr. 5, bud. z drzewa 8. Folw. ten w r. 1877 oddzielony od dóbr Syczyn.
20.) **L.,** wś, pow. chełmski, gm. i par. Świerze.
21.) **L.,** kol., pow. nowoaleksandryjski, gm. Karczmiska; dm. 4, mk. 19; utworzona na gruntach dworskich wsi Niezabitów.
22.) **L.,** os. folw., pow. lubartowski, gm. i par. Czemierniki. Tartak parowy przerabiający za 7000 rocznie.
23.) **L.** al. *Elizin*, folw., pow. lubartowski, gm. Niemce, par. Dys. Rozl. wynosi mr. 240: grunta orne i ogr. mr. 226, pastw. mr. 13, nieuż. i place mr. 1, bud. mur. 1, z drzewa 4; płodozmian 8-polowy, pokłady kamienia wapiennego i budulcowego. Folw. ten w r. 1882 oddzielony od dóbr Baszki.
24.) **L.,** wś, pow. łukowski, gm. Mysłów, par. Wilczyska. Ma 10 dm., 61 mk., 93 mr. ziemi. Ob. *Jagodne*.

Ludwinówka, folw., pow. zamojski, gm. i par. Zamość; odl. 3 w. od Zamościa, ma 2 dm., 183 mr. ziemi pszennej.

Luszawa, wś, pow. lubartowski, gm. Luszawa, odl. 15 w. od. Lubartowa, ma urząd gminny i szkołę począt. l-kl. ogólną. Gmina L. należy do sądu gm. okr. III w Leszkowicach, st. poczt. w Lubartowie. Ma 8999 mr. obszaru, 2370 mk. (1867 r.). W skład gminy wchodzą: Antoniówka folw., Kamienno Wola, Leszkowice, Luszawa, Ostrówek, Zawada i Żurawieniec.

S **Luszawa**, wś, pow. lubartowski. Według Długosza, wś ta, własność bisk. Płockich, w par. Kock, miała 4v łany km., 2 łany sołtysie, młyn. Dziesięcinę do 4 grzyw. Pobierał biskup krakow. (L. B., II, 567).

Lute, wś, pow. janowski, gm. i par. Modliborzyce, położona od Lublina mil 9, od Janowa W. 9. Uprzednio L. stanowiło część dóbr wierzchowiskich, własność Wiercieńskich, później Malhomme'ów, ostatecznie Ferężowiczów, w 1881 r. rozparcelowane całkowicie, z wyłączeniem jedynie dworu z ogrodem i kilkunastu mr. ziemi, który pozostał własnością Antoniego Ferężowicza. Nabywcami gruntów dworskich są koloniści polskiego pochodzenia. Ogólna rozległość gruntów dworskich do 1881 r. wraz z nowo utworzonym folw. Michałów włók 27. Włościanie posiadają osad 13, dymów 16, gruntów orn. 234 mr., nadto dwors. dymów 6. Ludność ogólna wraz z koloniami dusz 325. R. 1827 było 36 dm., 124 mk. Dawny folwark L. leży w bardzo pięknem położeniu, nad łąkami i głębokiem jeziorem, okolonem z trzech stron wzgórzami, a z czwartej strony ujście ma ku rzece przez łąki płynącej. Jezioro to, utworzone z źródeł bijących z pod rzeczonych wzgórzy, stanowi wyborną miejscowość dla hodowli ryb, lecz nie wszystkie gatunki mogą się hodować, bo ma wodę stosunkowo za zimną, jako źródlaną. Przy ujściu jeziora na łąki jest młyn wodny, dobrze urządzony. Łąki ulegają zalewom wód, gdyż rzeka Sanna przez nie płynąca corocznie prawie przybiera i niesie namuł gliniasty. Ogród dworski, z pod parcelacyi wraz z dworem wyłączony, pracowicie jest założony, choć na ziemi trudno przepuszczalnej, i dotąd dobrze utrzymany. Grunta. w ogóle gliniaste, sapowate, lecz w suchym roku urodzajne.

Lutedoły, folw. dóbr Modliborzyce, pow. janowski, gm. i par. Modliborzce, od r. 1869 podzielony na kolonie czynszowe. Dm. 18 mk. 163, ziemi 350 mr. lichej, gliniasto-sapowej; kamień wapienny. Przez L. Idzie droga bita kraśnicko-janowska.

Lublin, główne miasto gubernii i powiatu lubelskiego, leży na wzgórzach w rozległej dolinie, utworzonej śród lubelskiej wyżyny w punkcie zbiegu rz. Bystrzycy z wpadającemi doń rzeczkami: Czechówką i Czerniejówką, pod 51° 14'3 szer. płn. i 40° 13'8 dłg. wschod. (od Ferro), a 26° 14' (od Paryża), przy wzniesieniu 571,6 stóp paryskich nad poziom morza; odl. od Warszawy 163 w., od granicy Cesarstwa 89 ½ w. Obronne położenie i rozległe łąki nadrzecznej niziny ściągnęły tu w przeddziejowej już epoce osadników. Wzgórza panujące nad okoliczną niziną nadawały się na założenie grodu, który tu zdawna istnieć musiał. Stanowiąc pożądaną stacyą dla kupców i wędrowców podążających od doliny Bugu ku dolinie Wisły, L. zdawna nabrał znaczenia w stosunkach handlowych i ruchu prądów kolonizacyjnych i cywilizacyjnych. Jako placówka zachodniej cywilizacyi i targowisko handlowe, ściągał do siebie różnoplemienną ludność wschodu, południa i zachodu, a przez to stał się jednem z najludniejszych i najbogatszych miast dawnej Polski. Dziś stracił wiele ze swej cywilizacyjnej i handlowej doniosłości mimo to jako ognisko obszaru bogatego w przy rodzone zasoby, niewyzyskiwane należycie przez nieliczną, ciemną, i ubogą, stosunkowo ludność, ma przed sobą jeszcze piękną przyszłość i doniosłe posłannictwo do spełnienia.

W obecnym stanie L. posiada katedrę biskupią katolicką, kościół katedralny i 11 kościołów katolickich, dwie cerkwie prawosławne, kościół par. ewangelicki, synagogę; szpital św. Wincentego na 50 łóżek, szpital dla syfilitycznych na 50 łóżek, szpital św. Jana Bożego dla obłąkanych na 30 chorych, szpital starozakonnych na 50 łóżek, dom schronienia dla starców i kalek, trzy ochrony dla sierot, seminaryum katolickie, gimnazyum męskie klasyczne, gimnazyum żeńskie, szkołę ewangielicką, szkołę starozakonnych (początkowa), szkołę techniczną dr. Żel. nadwiślańskiej, szkołę niedzielno-handlową, 5 szkół początkowych l-klasowych (1 męs., 1 żeń., 3 ogól.).

Z władz mieszczą, się tu: rząd gubernialny z kasą gubernialną, komisyą włościańską? archiwom, drukarnią rządową i redakcyą „Gubernialnych Wiadomości”; urząd powiatowy, konsystorz generalny dyecezyi lubelskiej, sąd okręgowy, zjazd sędziów pokoju okręgu I gub. lubelskiej, dwa sądy pokoju (okr. I i II), rada gubernialna dobroczynności publicznej, oddział Banku polskiego, Izba obrachunkowa i Izba skarbowa na trzy gubernie, zarząd akcyzy na trzy gubernie, dyrekcya szczegółowa Towarz. Kredyt. Ziemskiego, intendentura wojskowa, magistrat z archiwum, kasą miejską, strażą, ogniową,. biurem policmajstra, zarządem straży ziemskiej, urząd pocztowy gubernialny (na trzy gubernie)), stacya telegraficzna, archiwum akt dawnych (ma być zniesione w 1884 r.), towarzystwo dobroczynności rosyjskie, towarzystwo dobroczynności polskie, towarzystwo lekarskie. Kolej nadwiślańska łączy Lublin z Warszawą, i zachodnimi guberniami Cesarstwa. Stacya kolei w L. odl. od Warszawy163 w., od Kowla 150 w.

Ogólny obszar L. wraz z przedmieściami i folwarkami wynosi1540 mr., samo miasto według pomiaru z 1863 r. zajmowało 670 mr. i 225 pręt. Dzieli się na: stare miasto, nowe i dolne przez żydów zamieszkałe. Przedmieścia są,: Czwartek, Kalinowszczyzna, Piaski, Kazimierz, Czechowskie, Wieniawa (niedawno odrębne mczko). Folwarki miejskie są: Ponigwoda, Tatary, Firlejowszczyzna, Bronowice, Rury, Czechówka dolna i górna, Bielszczyzna, Lemszczyzna - Sierakowszczyzna. Miasto ma

10 placów, 51 i ulic, 891 dm. W 1827 r. było w L. 773 dm. - i 13159 mk.; w 1860 r. 811 dm., 19745 mk. (11300 żyd.), a z niestałą ludnością do 25000. W 1880 r. 25916 mk. stałych i 3855 niestał., ogółem 29771 mk. (w tem 14648 żydów); obecnie (w 1883 r.) jest 36546 mk. W 1859 r. - budowle miasta ubezpieczone były na sumę1061730 rs., a dochód kasy miejskiej wynosił 30374 rs.; w 1877 r. kasa miała 75800 rs. Z zakładów fabrycznych istniały tu w 1879 r. 2 fabr. tytuniu z prod. na 309181 rs.;2 mydlarnie na 58613 rs.; 3 fabr. narzędzi rolniczych na 51757 rs.; 4 dystylarnie z prod. na 319670 rs.; 4 browary na 64130 rs.; 1 młyn parowy z prod. na 31575 rs.; 1 garbarnia na 23719 rs.; 1 fabr. wód gazowych 1740 rs.; fabr. sztucznych nawozów na 640 rs. Cyfra produkcyi rzemieślniczej nie znana. O życiu i zamożności miasta mogą dać pojęcie następne dane.

Hoteli pierwszorzędnych ma L. 4, zajazdów zwanych hotelami 8, pismo peryodyczne codzienne, handli win i towarów kolonialnych 20, restauracyj 7, traktyerni i garkuchni 7, cukierni 4, sklepów galanteryjnych 7, wyrobów platerowanych 3, szkła i porcelany 6, narzędzi optycznych 2, księgarni 3, drukarni i litografij 5, jubilerów 3, składów futer 3, magazynów mód damskich 12, składów sukna 3, dystrybucyj i składów cygar 18. Co do zajęć liczono w L. 23 lekarzy, 22 adwokatów, 6 rejentów, 7 inżynierów i budowniczych, 7 geometrów, 6 aptekarzy.

Rynek, 100 kroków długi i 80 szeroki, otaczają kamienice, w których późniejsze restauracye cechy starożytności zatarły. W pośrodku rynku wznosi się: ratusz, który r. 1389 w miejsce drewnianego Władysław Jagiełło z muru wznieść kazał. Pierwotnie był to gmach jednopiętrowy, lecz za panowania Stanisława Augusta (r. 1787) przez architekta Marliniego w dzisiejszym kształcie przebudowany został. Tu odbywały się od r. 1578 trybunały koronne. Tu (r. 1584) Jan Kochanowski, tknięty apopleksyą nagle życia dokonał. R. 1836 dopełniono gruntownej restauracyi gmachu całego. W archiwum trybunalskiem i w archiwum kanncelaryi ziemiańskiej znajdują się dokumenty dotyczące dziejów miasta i rodzin pojedyńczych. W salach trybunalskich na pierwszem piętrze mieszczą się portrety królów: Augusta III, Stanisława Augusta i Fryderyka Augusta księcia warszawskiego; dalej: prymasa Poniatowskiego, marsz. Małachowskiego i wielu innych marszałków trybunału koronnego.

Oprócz tego gmachu, w Rynku zwraca uwagę: kamienica № 12, którą wzniósł dziadek Marka Sobieskiego wojew. lubelskiego. Za panowania Zygmunta III r. 1610 w kamienicy tej dni kilka przemieszkiwał car Wasil Szujski z braćmi swymi Dymitrem i Iwanem, prowadzony tędy z Moskwy do Warszawy. R. 1703 Karol XII, król szwedzki, zatrzymał się tu przez dni trzy, a w r. 1716 przez kilka miesięcy Piotr Wielki. Nadto w tymże samym domu za każdorazową bytnością, w L. mieszkał Jan III. W głębi ulicy Złotej wznosi się kościół św. Stanisława, należący do klasztoru oo. dominikanów. Kościół ten założył (r. 1342) Kazimierz W. w miejscu drewnianej kaplicy św. Krzyża. Biskup Andrzej kijowski, otrzymawszy od Iwana, kniazia kijowskiego, relikwią drzewa Krzyża Św., złożył tu znaczną jej część (r. 1420). R. 1505 kościół i klasztor spłonęły, klasztor wznosić poczęto na nowo r. 1618. Restauracyi dokonano ostatecznie 1660 r.

Na początku XVI stulecia Firleje z Dąbrowicy wybudowali kaplicę św. Dominika, gdzie są ich groby. R. 1658 Janusz Tyszkiewicz, wojew. kijowski, wzniósł za wielkim ołtarzem chór zakonny bardzo piękny, a na początku XVII wieku Eleonora z

Rzewuskich Krasińska dokończyła rozpoczętej kaplicy Krzyża Ś-go W kościele tym jest dziesięć kaplic, z tych godne widzenia są następne: 1) kaplica Matki Boskiej Trybunalskiej; tu jest piękny starożytny obraz Matki Boskiej, a na ścianie u wchodu nagrobek marmurowy fundatora kaplicy: Feliksa Cezara Szaniawskiego, sędziego ziemskiego lubelskiego. 2) kaplica św. Tomasza z Akwinu, z kamieniem grobowym w posadzce Adama z Babina Pszonki, podkomorzego lubelskiego, syna Stanisława fundatora rzeczypospolitej babińskiej (z r. 1677). 3.) kaplica św. Dominika, z piękną sztukateryą na sklepieniu i podwójnym pomnikiem Firlejów: Piotra, wojew. ruskiego (z r. 1553) i Mikołaja fundatora kaplicy. 4) kaplica Niepokalanego Poczęcia N. M. Panny z wielkiemi obrazami historycznemi na ścianach, oraz pięknie rzeźbionemi odrzwiami. Kaplicę tę fundowali Firleje; lecz ostatecznie ukończona została przez Eleonorę z Rzewuskich Krasicką, kasztelanowę chełmską. 5) kaplica Ruszlowska, ze starożytnym bardzo obrazem :Matki Boskiej Ruszlowskiej; obraz ten należał do ks. Pawła Ruszla dominikanina (r. 1658). 6) kaplica św. Jacka z ładnym obrazem i zasuwą, przedstawiająca, męczeństwo św. Sadoka w Sandomierzu(r. 1260). Naprzeciw kaplicy św. Jacka znajduje się piękny pomnik Piotra Firleja, wojew. lubelskiego (z r. 1619). W posadzce zaś, tuż obok, jest starożytny kamień grobowy z wytartemi prawie herbami.

Chór zakonny przez Janusza Tyszkiewicza wzniesiony, zdobny sztukateryą i pięknemi obrazami. Na ścianach wiszą portrety Janusza Tyszkiewicza i Stanisława z Popowa Witowskiego, kaszt. sandomierskiego. Jest tu także pulpit (z r. 1645) rzeźbiony, w którym są przechowywane pergaminowe psałterze z miniaturami. Nadto przed wielkim ołtarzem znajduje się w posadzce osadzony duży kamień grobowy, pokrywający wejście do grobu, gdzie spoczywa ciało biskupa Andrzeja zmarłego r. 1434 i Iwana Gieorgiewicza, kniazia kijowskiego, z żoną jego Maryanną i synem Ignacym, którzy, zmuszeni do ustąpienia z Kijowa, przybywszy do L. na zamku aż do śmierci mieszkali. W zakrystyi, oprócz obrazów odnośnych do historyi Krzyża Ś-go, znajduje się jeszcze duży obraz przedstawiający widok L. z r. 1710; nadto są tu piękne starożytne ornaty z herbami Firlejów i innemi, oraz cenne relikwie, a między temi najkosztowniejsza: drzewo Krzyża Ś- go, na oprawę którego Janusz dał 6666 dukatów w złocie. Oprawę tę zabrali Szwedzi i dopiero r. 1794 Matuszewiczowa dała pięćdziesiąt grzywien srebra i sztabkę złota, z czego zrobiono dzisiejszy relikwiarz ważący 30 funtów. W klasztorze jest biblioteka ze znaczną, ilością cennych dzieł i inkunabułów. W dolnej części klasztoru, tuż pod biblioteką, mieści się archiwum akt dawnych, które uważać można za jedno z najbogatszych w kraju naszym; obecnie, na mocy rozporządzenia władzy, ma być przeniesione do Warszawy. W kościele tym odbywały się sejmy koronne i sejmiki wojewódzkie i tutaj r. 1569 ogłoszono akt unii.

Wyszedłszy z kościoła dominikanów i przeszedłszy wzdłuż ulicę Archidyakońską, widzimy małą kamieniczkę № 56 zwaną Ratuszek, która była własnością, archidyakona lubelskiego, skąd powstała nazwa ulicy; idąc dalej wchodzi się na plac św. Michała, dziś zasadzony drzewami. Tu wznosiła się dawna fara, fundowana, r. 1282 przez Leszka Czarnego, który, idąc na Jadźwingów, tu pod rozłożystym dębem zasnął i miał sen zwycięstwo zapowiadający. Pobiwszy Jadźwingów, niezwłocznie kościół pod wezw. św. Michała przez zabranych jeńców wznosić kazał. Kościół ten był kolegiatą lubelską i dopiero w latach 1853-1855 ze szczętem go rozebrano, a z cegły pozostałej wystawiono w ogrodzie miejskim domek dla ogrodnika; nadto pod wielkim ołtarzem znaleziono pień dębu, pod którym Leszek Czarny miał owo senne widzenie,

oraz jednę cegłę w kształcie krzyża.

Naprzeciw tego placu już przy ulicy Grodzkiej pod № 92 wznosi się dom, dawniej należący do kolegiaty, w którym mieściło się seminaryum. Na jednym z dymników tego domu zamieszczona jest figura św. Michała, wycięta z blachy, i na niej rok 1516; postać ta pochodzi z wieży fary. Z placu tego piękny przedstawia się widok na zamek, Tatary, Firlejowszczyznę, Kalinowszczyznę i t. d. Idąc w dół ulicą Grodzką, przychodzimy do bramy grodzkiej, wzniesionej przez Kazimierza Wielkiego r. 1342, która, przez odnowienie jej za Stanisława Augusta, zupełnie cechę swej starożytności utraciła. Przez bramę tę, jeszcze w końcu zeszłego stulecia, wchodziło się na most zwodzony, łączący się bezpośrednio z ulicą Zamkową. Wróciwszy na Rynek, zaraz u wstępu z ulicy Grodzkiej, gdzie dziś rozpoczyna się ulica Rybna, wznosiła się do niedawna Brama Rybna, stanowiąca połączenie dwóch pobocznych gmachów, lecz nie należącą do fortyfikacyj miejskich.

Dalej zaś przeszedłszy ulicę Bramową, wchodzimy w Bramę krakowską. Bramę tę Kazimierz W. r. 1342 wznieść kazał, a odnowił ją Stanisław August, którego cyfra u szczytu błyszczy. Na wieży tej jest zegar i czatownia straży ogniowej. Nad bramą, nisko sklepioną, wznosi się 180 stóp wysoka wieża, z kopułą baniastą, i gankiem żelaznym; - przed bramą od Placu Królewskiego przy budowaną jest wystawa czyli poterna. Ze szczytu wieży widok na całe miasto i jego okolicę. Brama ta była punktem środkowym fortyfikacyi miejskiej na drodze wiodącej do Krakowa. Zygmunt III r. 1611 dozwolił rozebrać wały i mury, począwszy od gmachów jezuickich aż do bramy krakowskiej, i w miejscu tem powstała dzisiejsza ulica Jezuicka i Królewska.

Od bramy tej rozpoczyna się Plac Królewski; minąwszy gmach magistratu, wchodzimy w ulicę Krakowskie-Przedmieście. Otóż, u wejścia do tej ulicy, spotykamy gmach magistratu miasta L., tak zwany Ratusz nowy. Tu mieści się urząd magistratu, na pierwszem piętrze klub rosyjski z piękną salą koncertową, na dole zaś kasa miejska, zarząd policmajstra m. L. i archiwum miejskie; w oficynie pomieszczone są więzienia policyjne. Gmach ten r. 1610 Jan Mikołaj Daniłowicz, syn Mikołaja, podskarbiego wielkiego koronnego, fundował jako kościół i klasztor dla karmelitów bosych, lecz, po pogorzeli r. 1803, kościół i klasztor przerobiono na pomieszczenie magistratu. W tym byłym kościele pochowany był :Mikołaj Łada Moczarski, pułkownik Lisowczyków, r. 1638 poległy pod Kumejkami.

Tuż obok znajduje się kościół św. Ducha r. 1342 wzniesiony z dobrowolnych ofiar; w domu przytykającym do tego kościoła mieścił się szpital miejski. Kościół św. Ducha spalił się był r. 1421, lecz go na nowo odbudowano; r. 1733 pożar zniszczył go po raz wtóry, i ksiądz Ludwik Burnel kapelan św. Ducha, kosztem go swoim wraz ze szpitalem odrestaurował. Obok tego kościoła wznosiły się zabudowania szpitalne, które wraz z nim otoczone były murem obronnym z bramą św. Ducha, która do r. 1858 istniała i w tym czasie zupełnie rozebraną została. Sebastyan Klonowicz (Acernus) był pochowany na cmętarzu św. Ducha, w miejscu gdzie dziś targ za magistratem. Przy regulacyi tegoż placu, kości sławnego poety wraz z innemi przeniesiono na cmętarz Rurski; pomnik zaś, który mu jeden z przyjaciół położył w farze, przeniesiony został do katedry.

Minąwszy gmach komendy pożarnej, ulicę św. Duską i miejsce gdzie się wznosiła

brama, idąc dalej Krakowskiem-Przedmieściem, za hotelem Europejskim, przychodzimy na plac tak zwany Litewski, czyli, jak go dziś nazywają, Rządu gubernialnego. Tu, śród zieleni drzew i kwiatów, na wyniosłym kopcu, wznosi się pomnik unii; jest to kolumna żelazna, 46 stóp wysoka, na której od strony ulicy są postacie Jadwigi i Jagiełły z herbami łączących się narodów, po bokach zaś rok założenia 1569 i rok odnowienia 1825. Pomnik ten, w miejsce dawnego kamiennego, postawionego przez Zygmunta Augusta, wznieść kazał cesarz Aleksander I kosztem swoim. Na placu tym, w pobliżu pałacu Radziwiłłów (dziś pałac gubernatorski), szlachta litewska przez cały ciąg sejmu roku 1568 i 1569 obozowała. Pałac ten w onym czasie był własnością Zygmunta Augusta, który go w posagu za żoną swą, Barbarą był dostał. Obok wznosi się gmach rządu gubernialnego, już ostatniemi czasy zbudowany

Dalej za kolumną otoczoną ogrodem gubernatorskim, na obszernym placu, wznosi się cerkiew prawosławna. Na placu litewskim był do r. 1816 kościół i szpital bonifraterski, otoczony cmętarzem; kościół i klasztor fundował Mikołaj Świrski, sufragan chełmski (r. 1649). Idąc dalej ciągle wzdłuż Krakowskiego-Przedmieścia, prawą stroną, ku rogatkom warszawskim, widzimy kościół ewangelicki, fundowany roku 1785 przez zgromadzenie ewangelików lubelskich. Obok tego kościoła jest stary cmętarz ewangelicki z kilku pięknemi pomnikami od r. 1787 aż po rok 183]. Wracając od rogatek warszawskich, naprzeciw kościoła ewangelickiego widzimy dom podłużny, zajęty obecnie przez fabrykę narzędzi rolniczych. Był to niegdyś pałac :Morskich; tuż obok, w ogródku zwanym Tivoli, znajdował się tymczasowo wystawiony teatr letni. Wyszedłszy stąd, mijamy ulicę Wizytkowską, dziś Szpitalną, i widzimy w głębi szpital wojskowy z kaplicą prawosławną wzniesioną na gruzach kościoła wizytkowskiego, fundowanego r. 1723 przez Jana ze Słupowa Szembeka i Ewę z Leszczyńskich, oraz Stanisława i Dorotę z Tarłów Chomętowskich; klasztor i kościół ten zwinięto r.1809.

Idąc dalej, mijamy nowy gmach pocztowy i dochodzimy do kościoła pokapucyńskiego. Kościół ten, r. 1728 wzniósł książę Paweł Sanguszko. Godna, jest tu widzenia kaplica :Mattki Boskiej. Kaplica ta wzniesioną jest w czystym gotyckim stylu, z kolorowemi oknami i statuą Matki Boskiej, rzeźbioną przez Oleszczyńskiego. W zakrystyi są, liczne portrety i inne obrazy niezłego pędzla; tuż pod chórem pomieszczony jest stary obraz, przedstawiający sen Leszka Czarnego. Wyszedłszy z kościoła i minąwszy hotel Victoria, przeszedłszy potem ulicę po-Kapucyńską, wchodzimy w ulicę Namiestnikowską, gdzie zaraz na wstępie spostrzegamy starożytny kościół Panny Maryi, dawniej Brygidek, dziś Wizytek zwany, fundowany przez Władysława Jagiełłę (r. 1426), na pamiątkę zwycięstwa pod Grunwaldem. Kościół ten kilkakrotnie ulegał pogorzeli w latach 1640 do 1650. R. 1732 pożar gwałtowny zniszczył kościół i klasztor, lecz niebawem od restaurowany, zajmowany był przez brygidki aż do r. 1818. R. 1836 gmach ten zajęły w posiadanie pp. wizytki, które dotąd mieściły się u karmelitek. Kościół cały jest w stylu gotyckim i mieści w sobie kilka pięknych obrazów; otacza go mur obronny i duży ogród.

Tuż obok wznosi się gimnazyum męskie, gmach bardzo piękny, w stylu nowożytnym; jest tu sala mieszcząca do 1000 osób, w której znajduje się gabinet zoologiczny, oraz bogata biblioteka. Dążąc stąd do środka miasta, zbliżamy się do gmachów po-pijarskich; dawniej pałac hr. Olizara marsz. trybunału, dziś w części własność prywatna. Za czasów austryackich mieścił się tutaj trybunał cywilny, później

Dyrekcya Szczegółowa Towarz. Kredytowego, a ostatecznie lazaret wojskowy. Część tych gmachów zajmuje gimnazyum żeńskie; przed niem rozciąga się nowozałożony skwer z pięknym marmurowym kompasem, postawionym w r. 1875 na pamiątkę miastu przez profesora Jana Baranowskiego, b. dyrektora obserwatoryum astronomicznego warszawskiego.

Obok wznosi się kościół po-bernardyński wraz z byłym klasztorem, fundowany r. 1460 dzięki wspaniałomyślności króla Kazimierza Jagiellończyka, oraz rajców lubelskich: Jakóba Kwanty, Macieja Kuninogi, księdza Mikołaja Krystyni i doktora Mikołaja z L. R. 1557 kościół i klasztor, zniszczony przez pożar, na nowo ze składek publicznych odbudowano; ostatecznie r. 1858 dopełnioną została gruntowna restauracya. R. 1864 klasztor został zwinięty W klasztorze tym przemieszkiwali czas dłuższy synowie króla Jana III, dopełniając działu familijnego. W kościele po-bernardyńskim znajdują się piękne pomniki, jak: Andrzeja Osmólskiego (z r. 1598), Waleryana Trembińskiego (z r.1754), Jana i Eremiasza braci Kochanowskich (z r. 1613), Mikołaja Brodowskiego (z r. 1618), Teodora Krzyckiego (z r. - 1609) i Wojciecha Oczko, doktora medycyny- i sekretarza Zygmunta Augusta, oraz kilka innych w posadzce z wytartemi już napisami. W grobach kościoła tego, mianowicie w kaplicy zwanej królewską, spoczywają: Marek Sobieski, wojew. lubelski, żona jego z domu Snopkowska, Bernard ze Skrzyńca Sobieski i inni członkowie rodziny Sobieskich. W skarbcu znajdują się bardzo piękne starożytne pergaminowe psałterze.

Na placu, gdzie się wznosi statua Matki Boskiej, był dawniej cmętarz bernardyński. Naprzeciw tego placu i kaplicy pogrzebowej wznosi się kamienica № 235; był to niegdyś pałac Parysów, gdzie jeszcze na początku bieżącego stulecia dawano publiczne bale i przedstawienia teatralne.

Wyszedłszy z kościoła po-bernardyńskiego i przeszedłszy przez plac na ulicę Bernardyńską, na dziedzińcu klasztornym widzimy gmach ochrony lubelskiego towarzystwa dobroczynności, a idąc dalej tą samą, ulicą, ku ulicy Zamojskiej, na lewo znajduje się klasztor pp. bernardynek, na prawo zaś młyn parowy, wzniesiony na ruinach pałacu Radziwiłłów, dawniej Sobieskich; tuż obok wznosi się dystylarnia wódek i browar, przerobiony z kościoła i klasztoru po-reformackiego, fundowanego (r. 1674) przez Mikołaja Bieganowskiego, kaszt. kamienieckiego. Na wzniesienie tych gmachów (r. 1060) Helena z Prusinowskich Sapieżyna, kasztelanowa wileńska i Maryanna Bogatko, kasztelanowa sanocka, darowały swój pałac i ogrody. R.1820, po ustąpieniu reformatów, którzy nie mieli funduszów na utrzymanie, gmachy te zajęli bonifratrzy, ustępując z placu Litewskiego; gdy zaś r. 1838 bonifratrów przeniesiono na Czechowskie, gmachy i kościół sprzedano. Były tu pomniki Tarłów, Wyżyckich, Tretera i innych osób.

Przeszedłszy ulicę aż do jej końca i zwróciwszy się na lewo już z ulicy Zamojskiej, wchodzimy do kościoła po-misyonarskiego, fundowanego przez Annę z Stanisławskich ze Zbąszyna Zbąską r. 1696, w miejscu, gdzie był zbór aryański. Gmach klasztorny zajmuje dziś seminaryum duchowne. Na gmachu tym są zamieszczone bardzo starożytne rzeźby, przedstawiające królów polskich. W ogrodzie seminaryjskim była kaplica aryańska, obecnie przerobiona na altanę. Do wzniesienia kościoła przyczynił się wielce Jan Tarło, wojew. lubelski. Tuż obok

kościoła, przy placu zwanym pod Lipkami, z powodu, iż rosną rozłożyste lipy, znajduje się dom starców i kalek lubelskiego towarzystwa dobroczynności, a dalej cokolwiek widzimy pałac biskupi i pałac konsystoryalny, otoczone pięknym ogrodem. Pałace te wznoszą się na miejscu, gdzie była niegdyś kamienica Suchodolskiej, chorążyny lubelskiej, w której mieścił się zbór, szkoła i drukarnia aryańskie; w latach już bliskich nowej epoce, przed r. 1830, kiedy ta posiadłość należała do pułkownika Zawidzkiego, była tu loża masońska.

Wchodząc w ulicę Królewską zaraz wprost ulicy Zamojskiej, wstępujemy po niedawno urządzonych wschodach, u szczytu których wznosi się kamienna statua Matki Boskiej, fundacyi pani Strojnowskiej z Abramowic, i stajemy odrazu przed piękną rzeźbą zdobnym portykiem katedry. Katedra dzisiejsza, dawniej kościół oo. jezuitów pod wezw. Rozesłania Apostołów, a dziś św. Jana Chrzciciela, była wzniesiona r. 1582 przez Bernarda Maciejowskiego, kardynała, w miejscu istniejącego tu domu Paklewskiego, gdzie był pierwszy zbór aryański. Kościół ten, tak jak i miasto całe, ulegał kilkakrotnej pogorzeli. Po zniesieniu jezuitów, kościół wraz z otaczającemi go gmachami oddany został do użytku oo. trynitarzom; r. 1795 po wkroczeniu Austryaków do L., jenerał komenderujący zajął go na magazyny wojskowe, co aż do czasów księstwa warszawskiego trwało.

Po ustąpieniu Austryaków kościół po-jezuicki przywrócono do dawnego stanu, a po zniesieniu fary św. Michała, podniesiono go do znaczenia katedry biskupiej i kościoła parafialnego, tembardziej, że od r. 1805, za zezwoleniem kuryi rzymskiej, dyecezya r. l. chełmska zniesiona, a dyecezya lubelska z siedzibą, biskupa w L. utworzoną została. Było to za biskupstwa Wojciecha Skarszewskiego, który po 34-letnim zarządzaniu dyccezyą chełmską a następnie lubelską, prymasem mianowany został. R 1824 kościół katedralny ponownie restaurować poczęto. Presbyteryum całe oraz nawa główna i kaplice, są malowane przez Józefa Majera (r. 1757). W wielkim ołtarzu jest piękna rzeźba z drzewa przedstawiająca Narodzenie Chrystusa Pana. W jednej z kaplic, w ołtarzu, umieszczony jest sławny krucyfiks trybunalski, który przed rokiem1839 z fary tutaj przeniesiono. Pomników w kościele tym jest kilka: Marcina de Obory Leśniowolskiego z r. 1618, Adalberta z Bieniowa Pruszak Bieniowskiego z r. 1731; były tu także pomniki Jerzego Dołęgi Szornel'a z1677, Izabeli Tęczyńskiej i jej siostry Agnieszki Firlejowej z r. 1655, oraz księcia Słuckiego z r. 1590. Pomnik Sebastyana Acerna (Klonowicza), wzniesiony mu przez jednego z przyjaciół jego, przeniesiono z fary i pomieszczono tu w pierwszej kolumnie po prawej stronie.

Za kaplicą, św. Michała znajduje się tak zwany kapitularz, sala bardzo obszerna, malowidłami ozdobiona i akustycznie zbudowana. Stanąwszy mianowicie w jednym z rogów sali, słyszy się najwyraźniej co druga osoba w przeciwległym rogu stojąca zaledwie tylko szepcze Za tą salą, jest jeszcze druga, znacznie mniejsza, sklepiona, z krużgankami u góry; tu odbywają się doroczne posiedzenia kapituły lubelskiej.

Obok katedry wznoszą się w czworobok gmachy niegdyś klasztorne, w których mieścił się konwikt, później szkoły jezuickie, ostatecznie zaś gimnazyum. Cały plac katedralny był dawniej ze wszystkich stron otoczony takiemiż gmachami i murami, do wnętrza których wchodziło się tylko małą furtą, prowadzącą na dziedziniec kościelny i do bramy jezuickiej, wzniesionej równocześnie z kościołem; przez nią było - wejście do wnętrza miasta. Bramę tę zowią dzisiaj trynitarską, z powodu, iż w

przyległym pawilonie, dziś wikaryacie, mieszkali trynitarze. Przed r. 1582 była w tem miejscu furta zwana dominikańską a dająca pieszym przystęp do miasta. R. 1709 pułkownik Błędowski w kilkanaście chorągwi napadłszy na L, zajęty przez Szwedów, uderzył z tej strony na miasto, furtę jezuicką zdobył i wszedłszy do komisarza wojennego komendanta załogi Lindke, wziął go wraz z takową do niewoli. Na wieży trynitarskiej są, zawieszone dzwony katedralne; między temi jest jeden, zwany Jan, lany r. 1627, ozdobiony 10 herbami fundatorów i napisem; dzwon ten ma 25 stóp obwodu, 13 stóp wysokości a 1-ą stopę grubości. W r. 1874 z powodu pęknięcia został na nowo przelany. Z krużganków tej wieży prześliczny widok na miasto i okolicę.

Przy ulicy Królewskiej, idąc już ku Krakowskiemu-Przedmieściu, po lewej ręce widzimy: b. gmach Dyrekcyi Szczegółowej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, wznoszący się na gruzach pałacu książąt Sapiehów; tuż obok pod № 204 widzimy dom dwupiętrowy, który do niedawna był tylko o jednem piętrze z ozdobnym gankiem. Był to niegdyś pałac biskupi a poprzednio Jabłonowskich. Tuż obok za murem wznosi się kościół i klasztor pp. bernardynek r. 1618 fundowany przez Piotra Czarnego, chorążego lnbelskiego, dziedzica Kijan i t. d., który kamienicę swą dał na klasztor a kościół wzniósł z drzewa, dając nadto wieś Rozkopaczów na utrzymanie klasztoru. Siennicki, cześnik lubelski, wzniósł kościół dziś istniejący w r. 1636 pod wezw. św. Pawła Apostoła. Kościołek to piękny, lecz ubogi. Przeszedłszy obok bramy krakowskiej i częścią, Krakowskiego-Przedmieścia, potem ulicą św. Duską i Zieloną, przychodzimy do cerkwi prawosławnej, do niedawna jeszcze greckiej. Cerkiew tę Grecy w L. mieszkający r. 1786 kosztem swoim wystawili; jest tu piękny ikonostaz.

Idąc dalej ulicą Zieloną, po prawej ręce spotykamy frontem do Krakowskiego-Przedmieścia piękny gmach, dawniej pałac Potockich, r. 1800 rządowi odstąpiony. Tu mieściły się więzienia kryminalne i poprawcze; dziś zajęty jest na odwach główny i koszary; znany zaś jest pod nazwą starego kryminału. Naprzeciw tego gmachu, już przy ulicy Początkowskiej pod № 146a, znajduje się w dziedzińcu piękny gmach, zwany pałacem Czartoryskich; do niedawna mieściła się tu fabryka tytuniu L. Kronenberga. Minąwszy ulicę Radziwiłłowską i idąc dalej ulicą Początkowską, przychodzimy do kościoła i klasztoru pp. miłosiernych czyli szarytek. Mikołaj Daniłowicz z żoną swą Zofią z Tęczyńskich fundowali r. 1659 te gmachy pod wezw. Niepokalanego Poczęcia dla pp. karmelitanek czyli początek (stąd i nazwa ulicy). Obecnie mieszczą się tu siostry miłosierdzia, szpital św. Wincentego a Paulo i sala sierot lubelskiego towarzystwa dobroczynności. Wobocznej ulicy Radziwiłłowskiej jest szpital św. Józefa, wzniesiony na gruzach pałacu Lubomirskich.

Idąc ulicą św. Duską ku Krakowskiemu-Przedmieściu, widzimy naprzeciwko kościół karmelitów bosych, wzniesiony (r. 1624) przez Katarzynę z Kretków Sangużynę dla karmelitanek bosych. W r. 1809 umieszczono tu pp. wizytki, a po przeniesieniu tychże (r. 1836) do brygidek, klasztor i kościół oddano karmelitom bosym, którzy dotąd mieścili się na Czechowskiem. Piękny obraz św. Józefa, oraz pomnik Stanisława Trojanowskiego (z r. 1630) zdobią, ten kościół. Naprzeciw niego, przy zbiegu ulic Rybnej i Olejnej, na znacznem podwyższeniu(Psiej górce), wznosi się dom № 70½ dawniej pałac Pawęczkowskiego. Był to niegdyś kościół i klasztor fundowany (r. 1731) przez Mikołaja Łosia, kaszt. lwowskiego, dla oo. trynitarzy, lecz po zniesieniu tego zakonu, gmach ten już w ostatnich czasach przeszedł na własność prywatną..

Ulicą Nową, a następnie przez Bramę Krakowską na prawo, wejdziemy w ulicę Jezuicką, gdzie w kamienicy pod. № 40 ujrzymy starożytną basztę, należącą, niegdyś do murów obwodowych miasta L., a wzniesioną, równocześnie z bramą Krakowską. Baszta wspomniana, wysoka na trzy piętra, zaopatrzona jest w strzelnicę na łuki i kusze. Naprzeciw tego domu na kamienicy № 16, ponad parterem, zamieszczony jest kamień z rzeźbą, przedstawiającą herb Tępa Podkowa dawnym kształtem i cyframi S. M., oraz rokiem: 1*5*2*5*.

Idąc dalej, na rogu ulicy Jezuickiej i Dominikańskiej spotykamy teatr zimowy, wewnątrz brudny i ciasny a nadto w razie pożaru bardzo niebezpieczny. Wyszedłszy na tak zwaną, górkę Dominikańską, zapuszczamy się w ulicę Podwale. Po lewej ręce tej ulicy, pod kościołem i klasztorem oo. dominikanów, widzimy szczątki dawnych murów miejskich ze strzelnicami. W końcu tej ulicy wznoszą się ruiny kościoła św. Wojciecha, fundowanego (r. 1611) przez Stanisława Garwaskiego, sstę gostyńskiego. Obok był klasztor i szpital sióstr miłosierdzia. Kościół ten zamknięto r. 1830, pp. miłosierne przeniesiono do karmelitek (poczętek), a kościół z klasztorem sprzedano.

Minąwszy kościół św. Wojciecha i idąc prosto ulicą Zamkową, przychodzimy przed bramy zamku lubelskiego czyli grodu. Zamek ten pierwotnie wzniesiony był z drzewa. Za czasów Bolesława Krzywoustego śród drewnianego zamku wymurowano okrągłą wieżę. R. 1240 Tatarzy spalili zamek. Kazimierz W. kazał go odbudować i otoczyć silnemi murami. Od tego czasu zamek służył za czasowe mieszkanie królom i innym dostojnikom odwiedzającym L. Tu mieściło się archiwum akt grodzkich, magdeburskie sądy, a nim jeszcze ratusz wystawiono, były tu mieszkania sstów i odbywały się. sądy ziemskie i grodzkie. Gdy Jagiełło jechał do Krakowa, tu był witany przez Spytka z :Melsztyna i Dymitra z Goraja. Następnie, gdy po koronacyi z Jadwigą jechał na Litwę, znowu zatrzymał się na zamku lubelskim.

Roku 1395 kosztem swoim wznieść kazał kościół, a raczej kaplicę św. Trójcy. Sklepienie kościoła tego, czysto gotyckie, spoczywa na jednej wyniosłej kolumnie, sklepienie liczy 100 stóp obwodu. Pod kościołem są jeszcze dwa piętra piwnic, również jak kościół o jednej kolumnie. Po bitwie grunwaldzkiej, część w niewolę pojmanych krzyżaków długi czas na zamku tym trzymano. Za Kazimierza Jagiellończyka, który często na zamku lubelskim przebywał, przybył około r. 1425 do L. kniaź Iwon (Iwan Gieorgiewicz) z Kijowa wraz z żoną swą, Maryanną i synem Ignacym i tu przez króla podejmowany do końca życia swego przemieszkiwał. R. 1569 w sali zamku tego odbyło się ostateczne zatwierdzenie aktu unii i tu król Zygmunt August zaprzysiągł akt, podpisawszy go poprzednio wobec zgromadzonej polskiej, ruskiej i litewskiej szlachty. Jan Kazimierz po abdykacyi, jadąc do Sokala, żegnał tutaj mieszczan lubelskich; tu nakoniec August II witał na pomoc mu przybywającego Menszykowa.

Starostowie lubelscy mało dbali o utrzymanie zamku, który w XVIII w. popadł w ruinę. R. 1826 z rozporządzenia namiestnika księcia Zajączka kazano go z gruntu odrestaurować. Przerobiono go w tym kształcie, w jakim go dziś widzimy. Z obrazu znajdującego się w zakrystyi oo. dominikanów sądzić możemy jak wyglądał zamek w r. 1710 Z całego starożytnego gmachu pozostał dziś tylko kościół św. Trójcy w stanie pierwotnym i wieża, aczkolwiek wielce przekształcona. Wieża zamkowa służyła za więzienie dla szlachty. Zamek lubelski jest dzisiaj własnością rządu, mieszczą się tu

więzienia kryminalne i poprawcze, oraz warsztaty więzienne, mieszkanie nadzorcy i służby więziennej. Zamek i kaplicę zamkową zwiedzić można każdodziennie za piśmiennem pozwoleniem wydanem przez prezesa sądu kryminalnego. Archiwum akt grodzkich i ziemskich, przed przeniesieniem go do gmachu oo. dominikanów, mieściło się w kamieniczce na górze obok zamku.

Tuż pod zamkiem, przy ulicy Jatecznej, wznosi się wielka synagoga, wymurowana r. 1683 przez Jelenia Doletorowicza za pozwoleniem Władysława IV. Synagoga ta, r. 1858 na nowo przebudowana, przedstawia się obecnie jako ładny gmach w nowożytnym stylu, gdyż wszelkie cechy starożytności są tu zatarte. W świątyni znajdują się różne napisy w języku hebrajskim, oraz liczne rodały. Stąd przez ulicę Jateczną, i most na Czechówce, idąc drogą pomiędzy łąkami, dochodzimy do starożytnego muru, okalającego stary kierkut, przywilejem z r. 1554 lokowany na górze zwanej Grodzisko, a darowanej w tym celu izraelitom przez Tęczyńskiego. Znajdują się tu pomniki nadzwyczaj stare, na których napisy są już zupełnie zatarte, oprócz na jednym: rabina Jakóba Lewity (z r. 1541). Na drodze ku Kalinowszczyźnie widzimy na prawo szpital starozakonnych.

Idąc dalej pomiędzy ogrodami, wchodzimy na przedmieście zwane Kalinowszczyzna; tutaj wznosi się piękny kościół i klasztor po-augustyański, r.1646 przez księdza Sługockiego, oficyała lubelskiego i Jana Reklowskiego, rajcę lubelskiego, dla augustyanów z Krasnegostawu sprowadzonych wybudowany (r. 1624), na gruncie darowanym im przez Macieja i Barbarę z Kuflów Wardziak. R. 1831 kościół ten przez pożar zniszczony, był zaraz odrestaurowany. Za kościołem wznosi się wielka mogiła, na której stał wiatrak; w niej spoczywają ciała wojowników, poległych w bitwie z Tatarami stoczonej r. 1340.

Naprzeciw tego przedmieścia za Bystrzycą leży wieś Tatary. :Niedaleko stąd, nad rzeką Bystrzycą, na łąkach naprzeciw zamku, na górze zwanej Łysą, Tatarzy usypali wielkie okopy (dzisiaj w znacznej części rozebrano). U wjazdu do dworu tatarskiego widać w ziemię wkopane dwie śmigownice, które, wbrew podaniu, jakoby miały pochodzić od Tatarów, są śmigownicami szwedzkiemi z czasów Karola XII. Tatary przed r. 1532 były przedmieściem L., później zamieniono je na osadę wiejską, stanowiącą część wójtowstwa lubelskiego, następnie należały do dóbr narodowych, w czasach zaś ostatnich, miasto sprzedało tę wieś osobie prywatnej. Stanisław August, jadąc na L. do Kaniowa, był przyjmowany w dworze Tatarskim przez sstę lubelskiego, podkomorzego Dłuskiego i tamże nocował. Obok Tatar były kamieniołomy, skąd brano materyał na budowę kamienic w L. Stamtąd przez Kalinowszczyznę, nową, szosą, obok starego kierkutu przychodzimy do fabryki mydła i świec.

Gmachy te były niegdyś kościołem i klasztorem oo. franciszkanów. Ks. Wojciech Zuziewicz, prebendarz kijański, odziedziczywszy po ojcu swoim Janie, ławniku lubelskim, grunt wraz z zabudowaniami, osadził tam franciszkanów (r. 1619). Kaplica była najpierw w domu ks. Zuziewicza,. następnie wzniesiono kościół drewniany, a r. 1688 zakrystyą murowaną. Franciszek Łodzia Kossowski, wojski lubelski, wzniósł swym kosztem gmach klasztorny (r. 1700). Jednocześnie dał fundusz na utrzymanie klasztoru i założenie kursu filozofii w nowicyacie lubelskim. W byłym refektarzu tego klasztoru znajduje się tablica marmurowa z r. 1693, poświadczająca jego z łożenie.

Po opuszczeniu klasztoru przez franciszkanów (r.1826), gmachy te wraz z kościołem sprzedano na własność prywatną.

Idąc napowrót do miasta, widzimy zaraz u wstępu w ulicę Ruską, wznoszącą się po prawej ręce cerkiew po-unicką, zwaną, Bazylianów, wraz z probostwem. Cerkiew tę fundował r. 1588 Zygmunt III, w r. 1857 była odnowioną. Są tu piękne starożytne odrzwia i ładny ikonostas oraz inne pamiątki. Przeszedłszy stąd na przedmieście Czwartek, wstępujemy na górę kościelną i wchodzimy do najstarożytniejszego w L. kościoła św. Mikołaja, wzniesionego jeszcze przed r. 986 przez Mieczysława I, jak to twierdzą podania miejscowe i niektóre kroniki. Kościół ten r. 1837 odnowiono, zacierając najzupełniej pozostałe resztki starożytności, zachowane w czasie gruntownej restauracyi, dopełnionej przed r. 1830; pomimo, iż już nawet wtedy zmieniono architekturę pierwotną. W kościele znajduje się w ołtarzu bardzo starożytna statua św. Mikołaja. Na jednej ze ścian pomieszczony jest pomnik z marmuru Walentego Turobojskiego, oficyała lubeskiego (z r. 1676).

Wracając z góry, wchodzimy naprzeciwko na przedmieście Czechowskie czyli Czeskie. Tutaj, na górze dominującej po nad miastem, wznosi się kościół i klasztor po-bonifraterski, oraz szpital św. Jana Bożego. Kościół ten wraz z klasztorem wzniósł r. 1680 Jan Mniszek, ssta lwowski, dla karmelitów trzewiczkowych, którzy go aż do r. 1838 zajmowali; potem mieścili się tutaj bonifratrzy mający pod swa, opieką szpital. Obecnie chorych w szpitalu tym (w którym jest główny oddział dla cierpiących na umyśle) doglądają siostry miłosierdzia. Kościół jest zbudowany w kształcie rotundy, w stylu czysto włoskim z kopułą. Kilka obrazów starożytnych zasługuje na uwagę. Cmętarz, zwany na Lipkach a zwyklej: na Rurach, jest starannie utrzymany i zdobny w piękne pomniki, z których najstarszy jest z r. 1800. Jest tu kaplica, przy niej znajduje się piękny pomnik biskupa Pieńkowskiego. Obok cmętarza rzymsko-katolickiego mieści się cmętarz ewangelicki i prawosławny. Naprzeciw cmętarzy wznosi się niedawno wybudowany dom przedpogrzebowy fundacyi doktora Wasilkowskiego.

Wracając z cmętarza koło rogatek warszawskich, wchodzimy do ogrodu miejskiego, zwanego powszechnie Saskim założonego w r. 1837 na gruntach przyległego przedmieścia Wieniawa. Przy końcu jednej z jego alei, zwanej lipową, znajduje się na pagórku pomnik wzniesiony r. 1724 na pamiątkę morowej zarazy. Za szosą prowadzącą na Wieniawę, śród gaju morwowego, wznosi się baszta murowana ośmioboczna, pochodząca z r. 1468 a może nawet wcześniejsza, jak to świadczy jeden z przywilejów miasta. Nad drzwiami tej baszty wyryty jest rok 1595; dawniej służyła ona za miejsce tracenia winowajców, a za rządów austryackich było na wierzchu rusztowanie szubieniczne. Obecnie jest tu skład prochu dla garnizonu lubelskiego. Wracając stamtąd ku miastu, naprzeciw ogrodu miejskiego spotykamy koszary zwane Św. Krzyskie, przerobione r. 1801 ze zwiniętego klasztoru dominikanów obserwantów. Jacek Rawski, podstoli bracławski, fundował r. 1607 kościół i klasztor św. Krzyża dla dominikanów w miejscu, gdzie od r. 1434 wznosiła się kaplica drewniana, wzniesiona przez Henryka, mieszczanina gdańskiego. Wieniawa powstała r. 1400 na ogrodach zwanych Niwa, należących do Jana Krydlera. R. 1532 była własnością Jana Lubomelskiego. Około roku 1419 były tu winnice, należące do Mikołaja Goreckiego, Klosmana i Mikołaja Brandilantego. Dziś osada ta jest zamieszkałą przeważnie przez ludność izraelską i biednych chrześcian.

Za Wieniawą, na wzgórzach, rozłożyła się wioska Czechówka Górna, za Kazimierza Wielkiego własność prywatna; w r. 1532 wraz z Czechówką Dolną należała do Skarbka Piwko z Zastępów herbu Habdank. Czechówka górna sama była następnie własnością Jana Bychowskiego, w końcu zaś XVIII stulecia przeszła do Tarłów. W miejscu, gdzie się teraz wznosi dwór Czechowski, były do niedawna ruiny pałacu tychże Tarłów. Za rogatkami zamojskiemi czyli piaseckiemi znajduje się wś Bronowice, należąca niegdyś do wójtowstwa lubelskiego. Naprzeciw folwarku Bronowice jest nowo założony ogród publiczny zwany: Foksal. Cokolwiek dalej za folwarkiem wznosi się młyn angielski parowy, zwany Kośminek. Za temiż rogatkami rozciąga się przedmieście Piaski a raczej Kazimierz żydowski, założone przez Kazimierza Wielkiego; tu mieści się dworzec kolei nadwiślańskiej. Między Bronowicami a Tatarami, tuż nad łąkami, w cieniu lip, znajduje się mały folwark Firlejowszczyzna, siedziba rodziców Wincentego Pola. W przedłużeniu ulicy Namiestnikowskiej, za rogatkami rurskiemi, znajduje się wieś i cztery folwarki stanowiące niegdyś przedmieście zwane Rury. Z nich: folw. Kilowski czyli Baki vel Czuby, należał do Piotra Zakalskiego, rajcy lubelskiego, który go r. 1669 dał bonifratrom. Były tu dawniej wodociągi, zaopatrujące miasto w wodę. Wodociągi te, zniszczone następnie przez Szwedów, urządzał kosztem miasta r. 1535 majster Jan, za zezwoleniem Zygmunta I.

Za rogatkami lubartowskiemi, na lewo od szosy, znajduje się mogiła z figurą murowaną. Za Kalinowszczyzną w oddaleniu wiorst paru, w ślicznem położeniu, leży folwark Ponigwoda. R. 1456 folw. ten był własnością Bogusława, który go Janowi ze Szczekocina, cześnikowi sandomierskiemu, za młyn na Chłopczy ustąpił. R. 1470 ks. Zbigniew z Palikij i Wojciechowa, kanonik sandomierski, sprzedał Ponigwodę Maciejowi Szklarzowi, obywatelowi lubelskiemu, a roku 1486 miasto nabyło tę posiadłość i wcieliło do wójtostwa lubelskiego. Folwarki Bielszczyzna i Sierakowszczyzna należą, także do jurysdykcyi miejskiej.

Henryk, syn Bolesława Krzywoustego, dostawszy Lublin razem z Sandomierzem w dziale od ojca 1139 r., przekazał go testamentem w r. 1169 bratu swemu Kazimierzowi Sprawiedliwemu. W 1205 r. Roman ks. halicki oblegał L. przez cały miesiąc, nie mogąc zdobyć i musiał stąd ze stratą odstąpić. Gdy Mongołowie, najechawszy Polskę pod dowództwem Bajdara w r. 1241 cały kraj aż po Wisłę zniszczyli, wtedy i to miasto uległo pożarowi; za ich przykładem toż samo zrobili w r. 1244 Litwini z Prusakami i Jadźwingami. W tymże samym roku Daniel ks. halicki opanował L. I dla ubezpieczenia swej zdobyczy wałami go i przekopami obwarował, a w pośrodku zamku wieżę okrągłą murowaną, wystawił.

Odtąd miasto przez lat kilkadziesiąt w rozmaite przechodząc ręce, kilkakrotnie przez Rusinów zdobywane i odbijane, ciągle niszczone było; spalił je Mendog król litewski w r. 1255. Leszek Czarny wyparł w r. 1280 Leona, syna Daniela halickiego, a potem we dwa lata, dla odegnania Litwy plądrującej pod L., wyprawił się tu z od Krakowa i aż na Podlasiu u rzeki doścignąwszy, pobił ich na głowę. Na pamiątkę tego wielkiego zwycięstwa, w którem Jadźwingowie zupełnie zostali pokonani, Leszek powróciwszy do L. kościół farny pod wez. Ś., Michała rękami jeńców wymurował. Od Leszka Czarnego odebrali znowu L. Rusini, dzierżąc go pod krótkiem panowaniem Przemysława i podczas sporów o tron polski Władysława Łokietka z Wacławem czeskim aż do r. 1302, w którym Polacy, zebrawszy znaczne siły, miasto od nich

odzyskali.

Odtąd L. stale już należał do Korony. Był jednak tak zrujnowany, że Władysław Łokietek, podówczas książę krakowski i sandomirski, lokował go na nowo w r. 1317, nadając prawo magdeburskie na 100 włókach ziemi, i wyznaczył szóstą część tego dla wójta Macieja z Opatowic, któremu osiedlenie mieszkańców w nowo erygowanem mieście powierzył. Oprócz powyższego gruntu miał sobie tenże wójt przeznaczoną trzecią część opłat sądowych, szóstą, część opłat ze sklepów sukiennych i kramów, oraz całko wity dochód z jatek, szynków, młyna, szlachtuza i łaźni. Dochody te przechodzić miały prawem dziedzictwa na jego spadkobierców, którzy za to sprawy mieszczan wedle prawa magdeburskiego sądzić byli obowiązani. Niedługo atoli wójtostwo lubelskie zostawało w ręku Macieja z Opatowic; we 20 lat potem było już bowiem królewszczyzną i w r. 1342 król Kazimierz Wielki, przyciśniony potrzebą sprzedał je za 140 grzywien groszy praskich niejakiemu Franciszkowi, mieszczaninowi mogunckiemu, wraz z przyległemi wsiami Bronowice i Konopnica, które do wójtostwa przyłączył, dawszy zarazem temuż Franciszkowi najwyższe nad miastem zwierzchnictwo.

W roku1402 właścicielem wójtostwa lubelsk. był jakiś Włodko, od którego król Władysław Jagiełło wś Konopnicę odkupił i tę na bezpośrednią własność miasta oddał. Wyrok sądu magdeburskiego, w L. w r. 1446 zapadły, przyznał powyższe wójtostwo Janowi Puzynie, przez którego w 10 lat później Stanisławowi Morsztynowi ustąpione zostało. Nareszcie miasto, wyrobiwszy sobie u króla w r. 1494 prawo obierania wójta, samo wójtostwo w r. 1504 od Morsztynów nabyło. Kazimierz Wielki starał się szczególnie o wzrost L., za niego najwięcej stanęło tu murów, i na jego też pamiątkę jedno przedmieście, dziś Piaski żydowskie, mianowane było Kazimierzem. Najazd Tatarów w r. 1341 przerwał tę wszczynającą się pomyślność miasta, gdy większa część nowego grodu spaloną została. Wtedy król, pośpieszywszy na pomoc, w zaciętej walce pod samym L., zwycięsko ich pokonał, położywszy 6000 trupa, który to wypadek dał powód do nazwania bliskiej wsi Tatary, okopy zaś pod Czerniejowem przez Tatarów wtedy usypane, lud do dziś dnia mogiłami tatarskiemi zowie.

Usiłowania wielkiego monarchy wkrótce zagładziły ślady klęsk poniesionych; zaraz w roku1342 L. opasany został murem i przekopem- wzniesione były piękne bramy: krakowska i grodzka, dźwigniony zamek i daleko silniej obwarowany; nakoniec oprócz domów murowanych, mieszczanie z własnych składek wystawili kościół ze szpitalem ś. Ducha czyli gospodę na znaczną liczbę ubogich i takowy funduszami opatrzyli. Sam zaś król tegoż 1342 r. fundował i uposażył dominikanów. W takiem położeniu podniósł się niebawem L. i zaludnił handlującymi, głównie przychodniami z Niemiec. Obywatele tutejsi, razem z mieszczanami Krakowa, Poznania i Sandomierza, wezwani byli w r. 1343 do podpisania ugody z krzyżakami, co dowodzi, iż miasto już wtedy do pierwszorzędnych w kraju należało.

Zawichrzenia za panowania Ludwika Węgierskiego zachwiały nieco wzrost L. W r. 1376 Litwa w przechodzie do ziemi sandomierskiej zajęła miasto, a potem w r. 1376 sławny Kiejstut ks. trocki, razem z Lubartem łuckim i Jerzym Narymuntowiczem bełskim książętami, gwałtownym na padem zniszczył jego okolice; dopiero wyprawa 1377 r. króla Ludwika uwolniła od nich L. i całą, krainę. Władysław Jagiełło wszelkie bezpieczeństwo mieszkańcom w przejazdach przez państwa swoje przywilejem

wydanym w r. 1383 zapewnił. Królem zostawszy, bawił tu kilkakrotnie i ,wiele pamiątek swojej opieki w nim zostawił. Tu właśnie odprawił się w lutym 1386 r. pierwszy zjazd panów polskich z litewskiemi, w obecności Jagiełły jadącego do Krakowa dla przyjęcia korony.

Następnie przywilejem z r. 1392 nakazał wszystkim obcym kupcom przez to miasto przejeżdżającym ośm dni w niem zatrzymywać się i swoje towary na sprzedaż wystawiać, a jednocześnie prawo obwoływania dorocznego jarmarku na dzień Zielonych Świątek miastu nadał. Tym sposobem pomnożone fundusze miejskie wystarczyły na wzniesienie, zamiast drewnianego jaki był dotąd, pośród rynku ratusza murowanego w r. 1389, król zaś wystawił na zamku 1395 kościół ś. Trójcy, a w r. 1420, na pamiątkę sławnego zwycięstwa nad krzyżakami pod Grunwaldem, fundował dotąd istniejący kościół Panny Maryi z klasztorem przy nich brygitek.

Doświadczyło wprawdzie miasto znacznej klęski przez pożar w r. 1415 wydarzony, ale pomyślność jego mieszkańców niebawem ślady jej zatarła. Niemniejsze zlewał dobrodziejstwa drugi syn Jagiełły Kazimierz, który podnosząc L. na sejmie piotrkowskim w r. 1474 na stopień miasta wojewódzkiego, znakomicie się przyczynił do jego wzrostu. Wiele też na dał innych korzyści handlowych, szczególnie podczas sejmu 1478 r. Korony wspólnie z Litwą tu po raz pierwszy odprawującego się, podług ustawy zapadłej na sejmie horodelskim. Chociaż zjazd ten niedługo trwał, miasto jednak uświetnione było zgromadzeniem najpierwszych mężów z obu narodów, wielu książąt i cudzoziemców. Tem bardziej opieka ta była korzystną, gdyż w tych czasach L. po dwakroć nawiedzały klęski; w r. 1447 splądrowali go Tatarzy, a w r. 1491 przypadkowy pożar znaczną część domów w nim zniszczył. Zwolnieni od wszelkich opłat i ciężarów mieszczanie po pierwszem nieszczęściu na lat 10, po drugiem na lat 14, powetowali straty swoje, dochody zaś miejskie zwiększyły się przez podniesienie liczby jarmarków do 4-ch i przekazanie miastu tak zwanego strygieltu, to jest opłaty od towarów na jarmarki przywożonych na rzecz królewskiego skarbu poprzednio pobieranej, co wszystko w r. 1468 nastąpiło.

Za tego króla bernardyni w r. 1459 zostali tu fundowani, a dostatnie już miasto kupiło w r 1486 za 100 grzywien wś Ponigwodę. Za Jana Alberta zyskało miasto prawo wybierania sobie wójta, lecz srodze dotknięte było najazdem tatarskim w r. 1500. Król Aleksander dozwolił urządzić tu wagę publiczną i opłatę od niej na rzecz miasta pobierać; za niego także odprawił się w r. 1506 sejm w L., do którego już i posłowie ziemscy należeli. Dokumenta w aktach miejskich znajdujące się świadczą, ze w owym czasie, liczne place, domy nawet już wystawione przez mieszkańców poopuszczane były. Aby więc temu zaradzić, za upoważnieniem króla, zrobiono w r. 1535 wodociąg z rzeki Bystrzycy wybornej wody miastu dostarczający, w r. 1537 urządzono nad tąż rzeką blech i szlifiernię z przeznaczeniem dochodu stąd na naprawę wałów miejskich, a w r. 1538 wystawiono młyn wielki, zaś w r. 1533 zastrzeżono wyłączny monopol mieszczanom na wyrób i przedaż sławnego wtedy piwa lubelskiego.

Najważniejszy wszakże krok do uporządkowania miasta pod tem panowaniem zrobiono, wyznaczając osobną, dzielnicę dla starozakonnych. Odebrał im nawet król w roku 1521 wolność prowadzenia handlu w samem mieście; później atoli w lat 10 dozwolił sprzedawać sukno, nie inaczej jednak jak w postawach i to za opłatą stałego

strygeldu na rzecz miasta. Za króla Zygmunta Augusta szczególnie handel w L. był w stanie kwitnącym Sprowadzano tu na sprzedaż, prócz krajowych, rozmaite towary z Włoch, Francyi, Niemiec, z Niderlandów, z Litwy, Rossyi i Wschodu. Przybywali do L. na jarmarki kupcy z różnych najodleglejszych krajów; dom handlowy braci Soderynów załatwiał sprawy pieniężne króla i prywatnych.

Dochody miejskie znacznie zostały pomnożone, do czego się przyczyniło wiele nowych przywilejów i swobód nadanych przez króla. Odbywały się tu coraz częściej sejmy, jak w latach 1554 i 1556, a między temi pamiętny w r.1568 i 1569, na którym nastąpiła znana w historyi unia Korony z Litwą. Po śmierci Zygmunta Augusta d. 13 października 1572 na polach między wsią Bystrzycą a Lublinem odbył się sławny zjazd dla narady nad przyszła, elekcyą, na którym kilkadziesiąt tysięcy szlachty się znajdowało.

Do szybkiego wzrostu miasta, jaki w następnych czasach dostrzegać się daje, przyłożyło się najwięcej zaprowadzenie trybunału koronnego dla województw małopolskich, przywilejem króla Stefana Batorego w r.1578 postanowionego. Szlachta, a nawet magnaci, zmuszeni, bądź dla kadencyj trybunalskich jako deputaci, bądź dla przypilnowania spraw swoich jako interesowani, znaczną, część roku przepędzać, pałace a przynajmniej obszerniejsze domy stawiać w L. poczęli. Za szlachtą pociągnęła znaczna ilość kupców ze Wschodu. Zabudował się przeto w domy prywatne L., a gdy w tym napływie ludności znaczna liczba różnowierców a zwłaszcza kalwinów poczęła w nim osiadać, żarliwość katolików przyozdobiła go w liczne nowe kościoły. Chociaż więc pożar w r. 1574 wynikły wielkie szkody porobił, powszechny jednak dostatek sprawił, że w kilka lat śladów zniszczenia nie było. Owszem nowe mury się wzniosły, a opustoszałe od ognia gmachy, po naprawieniu ich, okazalszą, postać przybrały.

Mądre i opiekuńcze rządy Batorego rozlały powszechną, pomyślność między mieszkańców. W r. 1586 rada senatu, na którą, zjechał monarcha dla naznaczenia sejmu, celem przyszłego zakończenia sprawy Zborowskich, nie mało dodała świetności. W r. 1588 wzniósł się tutaj kościół z klasztorem oo. bazylianów wraz z probostwem, fundowane przez króla. Mikołaj Zebrzydowski, wojew. lubelski, zaprowadził w r. 1590 bractwo miłosierdzia na wzór krakowskiego., Drukarnie Pawła Konrada 1593, a później Śmieszkowicza od r. 1622, wybijały liczne księgi. Izraelici tutejsi, równie z chrześcianami doszedłszy do wielkiej zamożności, mieli jednę z najpiękniejszych bóżnic w Polsce, i drukarnię, która już w r. 1559 część talmudu z pras swoich wydała.

Stanął wtedy L. na najwyższym swej świetności stopniu w pierwszych latach XVII w. pod panowaniem Zygmunta III. Liczył naówczas do 40000 ludności, miał kilkanaście kościołów, wiele pałaców możniejszej szlachty i wiele fabryk. Późniejsze atoli czasy coraz mniej były dla niego pomyślne. Najpierwszą klęskę zadał mu rokosz Zebrzydowskiego, wojewody krakowskiego, 1606 r. wybuchły, w którym głównie stan kupiecki, kontrybucyami zubożony, ucierpiał. Wkrótce wybuchły krwawe zatargi katolików z kalwinami i innymi różnowiercami, w skutku których kilkanaście możnych rodzin tego wyznania z L. wydalonych zostało. Wszakże budowały się w niem więcej niż kiedy indziej kościoły. R. 1607 Jacek Rawski, podstoli bracławski, razem z mieszczanami lubelskimi zbudował za rogatkami warszawskiemi wielki kościół Ś.

Krzyża i przy nim klasztor dla dominikanów obserwantów w r. 1610, który w r. 1801 na koszary wojskowe został przerobiony; wymurowano w r. 1611 kościół Ś. Wojciecha ze szpitalem, do którego z czasem przeniosły się siostry miłosierdzia.

W r. 1818 Siennicki, cześnik lubelski, zbudował ozdobny kościół z klasztorem przy ulicy Królewskiej dla panien bernardynek. Ksiądz Wojciech Zuziewicz, prebendarz kijańskiego kościoła, sprowadził franciszkanów, wystawiwszy im niewielką świątynię w r. 1619, na miejscu której później sami zakonnicy wspanialszą, w latach 1635, 1649 wymurowali. Obok tych kościelnych gmachów, magnaci katoliccy mieszkać w L. nie przestawali, i choć ogólna ludność nieco się już była zmniejszyła, byłby pewnie niezadługo świetność dawną, odzyskał, gdyby go nowe, cięższe jeszcze, nie spotkały nieszczęścia w drugiej połowie XVII stulecia. Jakoż w r. 1656 spalili mianowicie przedmieścia, od samego miasta obszerniejsze, kozacy; prawie jednocześnie Szwedzi za ocalenie resztek wysoki okup na mieszkańcach wycisnęli; potem zrabowali znowu Tatarzy 1672 r., nareszcie morowa zaraza i przypadkowe pożary zupełnie do upadku nachyliły. Nikt nie podał ręki utrapionym mieszkańcom, bo cały kraj był nieszczęśliwy postanowiono tylko w r.1668, żeby województwo całe zajęło się naprawą wałów miejskich.

W r. 1695 srogie powietrze, grasując w mieście, znaczną część pozostałej ludności wygubiło lub rozproszyło. Do klęsk wojennych i moru, pożar okropny w r. 1702 znaczną część miasta, ocalonego dotąd w obrębie wałów swych co do budowli, zrujnował do szczętu. Tak upadł zupełnie starożytny gród, Piastom i Jagiełłom ulubiony i dzielną ich opieką na wysokim stopniu pomyślności postawiony.

Nieprędko po takich nieszczęściach mógł znowu L. stanąć na drodze postępu, będąc zwłaszcza teatrem wojny, prowadzonej pomiędzy pretendentami do korony przez dwóch wielkich monarchów wspomaganymi. Nie miał już co w nim niszczyć Karol XII, żołnierze tylko jego ubogą i bezbronną, ludność trapili. Piotr W. założył tu główną kwaterę, mieszkańcy bowiem trzy mali stronę króla Augusta II, którego sprawę on sam popierał. Tu August II, ogłoszony przez Karola XII za odpadłego od tronu, zwołał sejm nadzwyczajny na 19 czerwca 1703 r., na którym stany związek między narodem a królem dla silniejszej obrony od Szweda nowemi ustawami wzmocniły. Obywatele L. przez nową konstytucyą, zostali we wszelkich prawach i swobodach z Krakowem porównani; wdzięczny zaś za stałe przywiązanie monarcha, osobnym przywilejem nakazał kupcom, pod konfiskatą towarów, aby na jarmarki nie do Łęczny ale do L. jak dawniej zjeżdżali. Były to jednak środki niedostateczne, prawo noszenia szabli i wybierania posła na sejm nie zastąpiło lublinianom utraconych majątków, a raz przeniesione jarmarki do Łęczny, już potem do L. zwrócić się nie dały. Owszem ustały one zupełnie, handel cały w inne strony się obrócił, zamożni dawniej mieszczanie i kupcy po większej części do ubóstwa przyprowadzeni, a domy ich w pustki były obrócone.

Już w r. 1660 rozwiązały się cechy szmuklerzy, powroźników, tkaczy, czapników, cieśli; inni rzemieślnicy nie znajdowali roboty i ostatkiem gonili. Sama tylko obecność trybunału utrzymywała jakikolwiek ruch w smutnem mieście, a zbieg wypadków politycznych zgromadzał czasem znakomite osoby i wprowadzał na pole historyi zubożały L. Tak w r. 1707, kiedy Karol XII wkroczył do Saksonii, stany, po zrzeczeniu się korony przez Augusta II, nie chcąc uznać królem Stanisława Leszczyńskiego,

naznaczyły tu na 11 sierpnia sejm elekcyjny, który nie przyszedł do skutku. W r. 1716 L. był miejscem ważnych układów, na których stanęła z konfederacyą tarnogrodzką ugoda za pośrednictwem księcia Dołhorukiego.

W ciągu całej tej nieszczęsnej epoki upadku L., powstawały w nim jednak nowe zgromadzenia duchowne i niektóre inne zakłady. Seminaryum, pierwiastkowo na 6 kleryków tylko w r. 1675 erygowane i powierzone potem w r. 1714 sprowadzonym tu misyonarzom, opatrzyła znaczniejszym funduszem Anna ze Stanisławskich Zbąska, podkomorzyna lubelska, która im wymurowała także kościół tuż przy seminaryum będący. Fundacya karmelitek sięga r. 1659. Kościół dla nich, dziś zajmowany przez siostry miłosierdzia, wystawiła i uposażyła Zofia z Tenczyńskich Daniłowiczowa, podskarbina koronna. Na klasztor dla oo. reformatów jeszcze w r. 1660 darowała dwór swój Helena Sapieżyna, kasztel. wileńska, przy ulicy Żmigród, a w r. 1676 zbudował dla nich kościół i ostatecznie osadził Mikołaj Bieganowski, kasztelan kamieniecki. Karmelici trzewiczkowi fundowani zostali w r. 1680 przez Jana Mniszka, starostę lwowskiego, którym kościół i klasztor wymurował na Czechowskiem przedmieściu, dziś przez bonifratrów zajmowany.

Wizytki sprowadziła w r.1700 Ewa z Leszczyńskich Szembekowa, kanclerzyna koronna, ale za pogorzeniem w r. 1702 klasztoru, Stanisław Chomentowski, wojewoda mazowiecki, w r. 1723 na nowo je erygował. Zaraz potem, bo w r. 1724, ks. Paweł Sanguszko fundował ojców kapucynów na przedmieściu Krakowskiem. Ważnym zakładem przysłużyła się w r. 1730 Lublinowi Jadwiga Niemyska, zaprowadzając szpital sióstr miłosierdzia w przeznaczonej na to kamienicy, skąd je w późniejszym czasie do klasztoru Ś. Wojciecha a następnie do karmelitanek przeniesiono. Na koniec ostatnią w tem mieście fundacyą. zakonną byli trynitarze, którym kościół zbudował w r.1731 Mikołaj Łoś, kasztelan lwowski, dziś na dom zwany pałacem Pawęczkowskiego zamieniony. Izraelici także dla. swoich współwyznawców wznieśli na Podzamczu wielką murowaną, synagogę w r. 1683, za. pomocą bogatego kupca Jelenia Doletorowicza, a za pozwoleniem króla Jana III.

Starozakonni, korzystając z powszechnego upadku mieszczan lubelskich, coraz liczniej tu osiadali i w końcu cały handel w swoje ręce ujęli. Napróżno chrześcianie zanosili skargi, zyskiwali wyroki i dekreta rugujące ich stąd, nawet z pomocą wojskową, umieli oni to wszystko obejść i ostatecznie na swojem postawili, przeważając niebawem zabiegłością, oszczędnością, przemysłem i ludnością wszystkie inne wyznania. Zresztą całe miasto w większej połowie było napełnione sterczącemi i opalonemi murami lub walącemi się gruzami. Krakowskie przedmieście ledwie miało jeden dom wielki w całości, zresztą, kilka małych o dwóch lub trzech oknach domków, w gęstych przez rudery przerwach, stanowiło Jednę stronę ulicy, na przeciwnej połaci był ten sam obraz, kończyły zaś ku bramie krakowskiej kamienice opustoszałe i okopciałe.

Ulica Grodzka w podobnie nędznym była stanie; w samym rynku na wszystkich czterech połaciach stały kamienice po większej części puste lub w gruzach. Gmachy, które pałacami nazywano, takie w gruzach, większa liczba klasztorów w części tylko zamieszkała, cóż mówić o bramach krakowskiej, grodzkiej; bramy i mieszkania na nich zawaleniem się groziły. A kiedy chrzeciańskie ulice i rynek były w tak opłakanym stanie, łatwo sobie wystawić czem było przedmieście żydowskie, które, złożone z

kamienic spalonych i karczem zajezdnych drewnianych, tonęło w błocie, kałużach i śmieciach. W całem mieście nie było bruków, żadnej policyi, żadnej straży od ognia i żadnych narzędzi, chociaż był magistrat i starosta lubelski, mający obowiązek czuwania nad porządkiem i bezpieczeństwem miasta.

Taki był stan L. aż do połowy panowania Stanisława Augusta; dopiero Kajetan Hryniewiecki, wprzód kaszt. kamieniecki a potem wojew. lubelski, mąż prawy, nieskażony i czynny, wielką usilnością, wytrwałością, i pracą, wydobył to opuszczone i nieszczęśliwe miasto z rozwalin, popiołów i błota. On w r. 1785 stanąwszy na czele komisyi tak zwanej dobrego porządku i wezwawszy do niej majętniejszych obywateli, wynalazł, uporządkował, powiększył dochody, dotąd znikłe lub marnowane. Ulice główniejsze wybrukował, rynek z gruzów oczyścił, bramy miejskie i ratusz wyrestaurował. Zachęceni przez niego mieszczanie kapitaliści zaczęli puste zwaliska i place kupować; kupcy lubelscy wyznania ewang. wznieśli na Krakowskiem przedmieściu kościół dla siebie i parafią fundowali, w następnym zaś 1786 r. kupcy ruscy i Grecy zbudowali ze składek przy ulicy Zielonej kaplicę prawosławnego obrządku i proboszcza przy niej ustanowili. Słowem podupadły L. począł się znowu przyozdabiać gmachami, lecz w zaludnieniu ta głównie zaszła zmiana, że ludność starozakonna, pod panowaniem Jagiełłów nieznaczna, wkrótce dorównała ilości chrześcian a dziś o wiele ją przewyższa. Nowożytny wzrost L. rozpoczyna się z r. 1815. L. w ciągu ostatniego stulecia wydał kilku zasłużonych na polu nauki i sztuki pracowników. Tu urodzili się dwaj Bandtkowie (Jan Winc. i Jerzy Samuel), Wincenty Pol, dwaj Wieniawscy (Henryk i Józef). Historyą L. opisywalo wielu badaczy. Najobszerniejsze są dzieła Sierpińskiego i Wład. K. Zielińskiego.

Powiat lubelski, gubernii t. n., stanowi część dawnego pow. lubelskiego, z którego połowy utworzono w 1867 r. pow. lubartowski. Graniczy on od płn. z pow. nowoaleksandryjskim (puławskim) i lubartowskim, od wsch. z chełmskim i krasnostawskim, od płd. z krasnostawskim i janowskim, od zach. z nowoaleksandryjskim. Obszar pow. wynosi 33.10 mil kwadr. Zajmuje on część obszernej wyżyny lubelskiej, która tu wznosi się na 500 do 600 stóp nad poziom morza i pokryta jest falisto układającemi się wyniosłościami. Wyżyna ta łagodnie dość się obniża ku dolinom rzek, tworząc szerokie jary, dogodne dla zakładania siedzib ludzkich. Miejscami tylko na płn. i zach. od L. występują takie nagłe i ostre zagłębienia, jakie cechują okolice Kazimierza nad Wisłą. Podnoszenie się poziomu wzmaga się w miarę posuwania się ku płd.

Główna rzeka powiatu, Bystrzyca, dzieli go na dwie połowy i płynie w kierunku od płd. ku płn. Zabrawszy (w obrębie powiatu) Bychawkę, Chodel i Urzędówkę, spotyka dalej Czerniejówkę i Czechówkę i w punkcie zetknięcia się z nimi, wytwarza obszerną dolinę a odtąd zbaczając ku wsch., podąża do Wieprza. Ta obszerna dolina trzech rzek, przedstawiając wyborne warunki dla rozległej osady ludzkiej, dała początek L,. Wyżyna lubelska spoczywa na pokładzie kredy, śród której niekiedy występuje tak zwane średnie ogniwo trzeciorzędnej formacyi. Bujna i bogata roślinność cechuje cały obszar wyżyny. Skoro tylko przebędziemy dolinę Wieprza, który, zataczając wielkie półkole, odgranicza gubernią i wyżynę lubelską. od pow. garwolińskiego i łukowskiego, siedleckiej gubernii, inny świat przedstawia się naszym oczom. Zamiast monotonnej płaszczyzny, piasków, mokradli i ubogich sosnowych lasów, występują malowniczo falujące się wzgórza, lasy liściaste, w których z dębami i lipami mięszają

się potężne, proste, w górę strzelające sosny; wsie ukryte w jarach zaznaczają się tylko wieżą kościoła.

Dzisiejszy powiat lubelski przedstawia najdawniejsze w całej gubernii ognisko kultury, przyniesionej tu przez kolonistów z przyległej Małopolski, którzy, posuwając się, wzdłuż brzegów Wisły i natrafiwszy w okolicach Kazimierza na warunki terytoryalne, przypominające ich odwieczne siedziby śród olkusko-sandomierskiej wyżyny, posunęli się w głąb ku wschodowi i zaludnili dolinę Bystrzycy i okolice L. Bełżyce, Bychawa, Biskupice, Chodel - wszystko to siedziby zamożnych małopolan lub włości biskupów krakowskich. Sławny Babin i to życie towarzyskie i umysłowe, jakiego wyrazem była „rzeczpospolita babińska", jest owocem rozkwitu kultury małopolskiej na przyjaznym dla niej gruncie. Brak danych nie pozwala nam podać obrazu obecnych stosunków rolnych i przemysłowych powiatu.

Średni wysiew w latach 1870-72 wynosił 10300 czetw. pszenicy i 30000 czetw. żyta, zbiór zaś 45000 czet. pszenicy i 94000 czetw. żyta. W 1880 r. lasy zajmowały przeszło 64000 mr.; w tem było lasów prywatnych nieurządzonych 40746 mr., urządzonych 11954 mr., wyciętych a niezadrzewionych 5831 mr., oddanych za serwituty 3705 mr., włok obsianych na nowo 779 mr., włośc. dawnych 151, do osad należących 415 mr. Sady dworskie zajmowały 457 mr., włośc. 265 mr. Produkcya fabryczna wraz z produkcyą Lublina wynosiła w 1878 r. 1460192 rs., z tego na powiat przypadało około 900,000 rs. Jest to przeważnie produkcya gorzelni i młynów, bo z właściwych fabryk istnieje tylko młyn parowy w Kośminku pod Lublinem(240000 rs.) i tartak parowy w Bełżycach; cały przemysł fabryczny skupia się w Lublinie. Pod względem środków komunikacyjnych tylko północna część powiatu jest tak szczęśliwa, iż posiada, prócz kolei przerzynającej go na przestrzeni 54 wiorst (trzy stacye: L., Minkowice, Trawniki i przystanek w Konopnicy), jeszcze szosę (około 40 w.) idącą od Puław na Kurów, L., Piaski. Południowa zaś część (2/3- powiatu) pozbawioną jest zupełnie dróg bitych. Ludność powiatu wynosiła w 1872 r. około 60000, w 1880 r. zaś 78006 (2350 na milę kw.), O stanie oświaty początkowej smutnie świadczy mała ilość szkół elementarnych 1-kl. ogólnych, których według wykazu jest 23, z tych 5 ma L. a po 1-ej: Babin, Bełżyce, Bychawa, Bychawka, Biskupice, Bystrzejowice, Gałęzów, Jaszczów, Kosarzew, Krzczonów, Miętkie, Piaski, Piotrowice, Sieprawice, Świdnik, Wzgórze, Wrotków, Zemborzyce.

Dek. lnbelski, dyecezyi t. n., dzieli się na 21 parafij: Abramowice, :Bełżyce z filią Wojciechów, Biskupice, Bychawa, Bychawka, Bystrzyca, Chodel, Czerniejów, Kalinowszczyzna z filią Czwartek, Kiełczewice, Konopnica, Krzczonów, L., (od r. 1884 dwie: obok katedralnej obejmującej 10223 dusz, utworzono przy kościele pobernardyńskim parafią Nawrócenia ś. Pawła obejmującą dusz 7442), Matczyn, Mełgiew, Niedrzwica, Piaski Wielkie, Ratoszyn, Wojciechów i Zemborzyce z filią Krężnica. Pod względem sądowym istnieją tu 2 okręgi sądu pokoju w Lublinie i 4 okręgi sądów gminnych(Bełżyce, Bychawa, Mełgiew, Wieniawa). Pod względem administracyjnym dzieli się na 15 gmin: Bełżyce, Bychawa, Chodel, Jastków, Jaszczów, Konopnica., Krzczonów, Mełgiew, Niedrzwica, Piaski, Piotrków, :Piotrowice, Wojciechów, Wólka, Zemborzyce.

Gubernia lubelska zajmuje południowo-wschodnią część obszaru królestwa i obejmuje 305.78 mil kw. (14795.6 wiorst, 16831.7 kilom. kw.). Graniczy od wsch. z

gub. Wołyńską, od płd. i płd. zach. z Galicyą, od zach. Wisła dzieli ją od gub. radomskiej, a od płn, graniczy z gub. siedlecką. Granicami naturalnemi są: rz. Bug od wsch., Wisła od zach. a Wieprz i Tyśmienica od płn, Pod względem układu poziomego przedstawia ona rozległą wyżynę, wzniesioną średnio na 800 do 900 stóp, otoczoną dokoła dolinami wielkich rzek. Wzniesienie to poziomu wzmaga się w miarę oddalania się od dolin rzek opasujących środkową wyżynę. Część północna gubernii, obejmująca płn. część pow. nowo-aleksadryjskiego (puławskiego), położona na lewo od drogi bitej z Puław do L., tudzież cały niemal pow. lubartowski (z wyjątkiem pasu przylegającego do pow. włodawskiego i chełmskiego) przedstawia równinę utworzoną przez spotkanie się dwóch dorzeczy: Wisły i Wieprza, bez wyraźnej linii działu wodnego, niczem się nieróżniącą od równiny pow. łukowskiego i radzyńskiego, po drugim brzegu Wieprza rozłożonej.

Te same rozległe lasy, rzadkie wsie i kolonie świeżo przeważnie pozakładane na wykarczowanych obszarach, gleba buk), piaszczysta, uboga roślinność, leniwo wlokące się ale obfite rzeczki i strumienie, słowem typowe rysy mazowieckiego Polesia, podczas gdy we wschodniej części pow. lubartowskiego, w półn. wschod. połowie chełmskiego i wschod. części hrubieszowskiego, występuj a, liczne jeziora, bagna, cechujące, wraz z ubogą, karłowatą roślinnością, nędzną glebą obszary bagniste sąsiedniego Polesia wołyńskiego i dolinę Bugu, który po za Horodłem tworzy na prawym brzegu częste bagna. Dorzecze Wisły, obejmujące pow. nowo-aleksandryjski i zachodnia, część janowskiego, przedstawia dalszy ciąg wyżyny sandomierskiej, w której Wisła wyżłobiła sobie dolinę, rozpościerającą się na przemiany to po prawym, to po lewym brzegu, to znowu zwężającą się do szerokości koryta jedynie na przestrzeni (14 wiorst) między Kazimierzem a Puławami. Południowa część pow. janowskiego i płn.-zach. część pow. biłgorajskiego stanowią dorzecze i część rozległej doliny Sanu, łączącej się tu z szeroką doliną Wisły. Droga łącząca wieś Łążek na granicy od Galicyi z Janowem, stanowi w przybliżeniu linią działu wodnego Wisły i Sanu a zarazem kraniec doliny Sanu.

Środkowa wyżyna, stanowiąca charakterystyczną, cechę układu poziomego gubernii lubelskiej, rozpocząwszy się w środkowej części pow. nowo-aleksandryjskiego między Kazimierzem a Puławami, obejmuje płd. część pow. lubartowskiego, cały pow. lubelski, wsch. połowę janowskiego, zamojski, krasnostawski, płd.-zach. część chełmskiego, niemal cały hrubieszowski i dochodzi do najwyższego wzniesienia (900 do 1050) w tomaszowskim i przyległej mu wschodniej części biłgorajskiego. Wyżyna tomaszowska płd. jest punktem zbiegu i przecięcia się wododziałów Wisły, Sanu, Wieprza i Bugu. Z niej wypływa: Wieprz, Tanew (do Sanu), Sołokija i Huczwa (do Bugu). Wieprz przebija się w ciągłych zakrętach przez środkową, wyżynę i uprowadza jej wody. Wrzyna się on głęboko w tę wyżynę i płynie wąskiem korytem o wysokich brzegach, rozsuwających się od czasu do czasu dla utworzenia błotnistej doliny, jak: przy ujściu Poru, w okolicach Tarnogóry i Izbicy, pod Krasnymstawem gdzie przyjmuje Zółkiewkę. Po za Łęczną, przyjmuje pod Spiczynem Bystrzycę i szeroką błotnistą płaszczyzną, podąża do połączenia się z Tyśmienicą powyżej Kocka a nadawszy tej ostatniej rzece wraz ze swemi wodami swą, nazwę, płynie w wytkniętym przez Tyśmienicę kierunku aż do Wisły.

Ta środkowa wyżyna, przerznięta licznemi rzekami i strumieniami, które w niej powyżłabiały głębokie jary, dotąd jeszcze, w środkowej i południowej części

przedstawia lesisty obszar, z bogatą, roślinnością (dąb, lipa, buk), mało zaludniony dla braku komunikacyj - południowa połowa gubernii nie ma dotąd dróg bitych. Wielkie wsie (po 100 do 200 dm. i od 1000 do 3000 mk.), znacznie od siebie oddalone, skupiają się po brzegach rzek w szerszych jarach i dolinach. Znaczne kilkomilowe nieraz obszary (w pow. janowskim, krasnostawskim i biłgorajskim) są pokryte w zupełności lasami, urwistemi jarami, wąwozami lub bagnami. Kolonizacya i kultura rolna pojawia się tu przed kilku dopiero wiekami (od XIV wieku), spółcześnie z procesem kolonizacyjnym i cywilizacyjnym, jaki się obudził na Rusi po jej złączeniu z rzpltą. Dorzecze Wisły przyjmowało już dawniej osadników i kulturę z :Małopolski. Przez Końskowolę, L., Krasnystaw, Hrubieszów szedł zdawna wielki trakt handlowy od Gdańska i Bałtyku na Wołyń, Ukrainę aż do morza Czarnego. Z wzrostem Rusi i Lwowa otworzył się nowy trakt z L. do Lwowa i Węgier, któremu Zamość zawdzięczał swe znaczenie. Przeprowadzenie kolei nadwiślańskiej zbliżyło nieco te nieprzystępne dla oświaty, handlu i przemysłu okolice, choć dopiero odnoga na Tomaszów do Lwowa wiodąca i jednoczesna sieć dróg bocznych kołowych, starannie utrzymanych, może rozbudzić życie i nadać wartość naturalnym bogactwom tych okolic.

Co do układu geologicznego, to środkowa wyżyna spoczywa na pokładzie kredowym, który, wziąwszy początek na lewym brzegu Wisły w gub. radomskiej, przechodzi na prawy brzeg i :począwszy się za Puławami, obejmuje część południową pow. lubartowskiego, ciągnie się lewym brzegiem Wieprza w dół po Łęcznę, rozszerza się po za Chełm i sięga ku południowi aż po za Tomaszów. Na krańcach zach., pośród tej formacyi a także w okolicy Chełmu występuje tak zwane średnie ogniwo. Wierzchnie warstwy stanowią w dolinach rzek piaski i namuły, w środkowej wyżynie i na stokach jarów gliny z występującym miejscami czarnoziemem (w hrubieszowskiem).

Mała stosunkowo ludność, brak komunikacyi, wielkie obszary większej posiadłości, powstałej z nadań królewskich, utrudniają postęp rolnictwa. Po 1863 r. nastąpił jednakże dość żywy ruch parcelacyjny i kolonizacyjny. Włościanie galicyjscy osiadali w przyległych powiatach, niemieccy koloniści nad Wisła, i Wieprzem. Odpowiednio do różnych warunków układu poziomego i pionowego uwarstwowania, gleba ziemi przedstawia wielką rozmaitość. W środkowej wyżynie i południowo- wschodniej części przeważa gleba żyzna, bądź to borowina leżąca na pokładach kredowych (jak w chełmskiem), bądź tłusty gliniasty czarnoziem jak w hrubieszowskiem. (Geologiczne badania prowadzili w lubelskiem prof. Jurkiewicz i Trojdosiewicz; te ostatnie są ogłoszone w „Pamięt. fizyogr.”). Z ogólnego obszaru wynoszącego 1,503,834 dzies. (blisko 3,000,000 mr.), trzecia część prawie przypada na lasy w ilości 854,138 mr., w tem lasów prywatnych nieurządzonych 526,055 mr., urządzonych (lasy ordynacyi Zamojskich przeważnie) 126,891 mr., rządowych 35,855 mr., poduchownych 16,977 mr., donacyjnych 37,931mr., miejskich i instytutowych 6,413 mr., do osad należących 4,220 mr., danych włościanom za serwituty 40,808 mr., dawnych włośc. 1690 mr., emfiteutycznych 898 mr., wyciętych i niezadrzewionych 45,896 mr., zasianych po wycięciu 10,504 mr. (cyfry z 1880 r.).

Na ziemię orną przypada połowa, mniej więcej, obszaru. W 1878 r. wysiano w całej gubernii 82,496 czet. pszenicy, 198,277 czet. żyta, 3718 czet. pszenicy jarej, 77,806 czet. jęczmienia, 152,357 czet owsa, 44,988 czet. gryki, 273,525 czet. kartofli; zbiór 1879 r. wydał średnio 4 1/2 ziarn. Łąki zajmują, w gubernii 121,655 dzies. i wydają około 7,000,000 pud. siana. Co do inwentarza to w 1878 r. było 128,160 koni i

341,011 sztuk bydła. Wartość wyprodukowanej wełny wynosiła 350,000 rs. Sadownictwo rozwija się W gubernii, w powiatach nadwiślańskich mianowicie; w 1880 r. liczono tu 2,488 mr. sadów dworskich, 3,006 mr. sadów włościańskich i 180 mr. sadów w osadach. Co do rozdziału ziemi pomiędzy posiadaczy, przeważaj a, tu większych rozmiarów majątki. W gubernii znajduje się 15 majątków mających więcej niż 50,000 rs. pożyczki Tow. Kred. Ziem. (stanowiącej 10 do 15 % ceny sprzedażnej), przeszło100 majątków z pożyczką 25,000 do 50,000 rs. }Mniejsze z pożyczką 3,000 do 10,000 rs. stanowią tylko 25%, a mające mniej niż 3,000 tylko 14% ogólnej ilości obciążonych pożyczką majątków.

Pod względem przemysłu fabrycznego gub. lubelska zajmuje jedno z ostatnich miejsc w kraju. Według urzędowych danych znajdowało się w 1881 r. fabryk i zakładów przemysłowych 829, zatrudniających 4399 robotników, produkcya zaś roczna obliczoną jest na 5,978,101 rs. Przemysł fabryczny przeważnie złączony jest z rolnictwem, główną więc cyfrę produkcyi przedstawiają te zakłady, które przerabiają płody rolnicze. Pierwsze miejsce zajmują, gorzelnie w ilości 66, produkujące okowity za rs. 2,558,033. Najwięcej gorzelni, gdyż 12, posiada pow. chełmski, najmniej zaś pow. biłgorajski, gdyż tylko jednę. Fabryka wyrobów żelaznych w Irenie, pow. janowskim, wyprodukowała w ostatnim roku na rsr. 487,880. Cukrowni znajduje się w gubernii 4, a mianowicie: w Zakrzówku, w pow. puławskim; w Kijanach, w pow. lubartowskim; w Mirczu, w pow. hrubieszowskim i w Poturzynie, w pow. tomaszowskim. Produkcya cukrowni obliczoną, jest na rs. 362,000; obecnie otwiera się wielka cukrownia w Opolu. Browarów posiada gubernia 44, z produkcyą na rs. 349,035. Produkcya młynów parowych jest podaną na rs. 272,311, a młynów wodnych na rs. 502,409. Oprócz powyżej wymienionych zasługują, jeszcze na uwagę 3 fabryki tabacznę z produkcyą rs. 190,432.; 7 fabryk maszyn i narzędzi rolniczych, z których 3 w L., 1 w Hrubieszowie, w Zwierzyńcu 1 i w Puławach 2, produkujących w ogóle na rs. 118,718; fabryka mebli giętych w Wojciechowie, produkująca na rs. 113,800; 2 fabryki mąki kartoflanej: w Wólce Profeskiej pod Puławami i w Podlodowie, w pow. tomaszowskim, z produkcyą na rs. 80,000; wreszcie fabryka posadzek w Zwierzyńcu, z produkcyą roczną, na rs. 14,100.

Z gałęzi drobnego wiejskiego i miejskiego przemysłu rozwinięte jest najwięcej płóciennictwo u włościan, z produkcyą do 1,000,000 rs. i sitarstwo u mieszczan biłgorajskich, przerabiających do 500 pudów włosia. Handel, mało rozwinięty, koncentruje się w L. i nadrzecznych osadach nad Wisłą (Rachów, Józefów, Kazimierz, Puławy), Sanem (Krzeszów), Bugiem (Kryłów, Horodło, Dubienka) i Wieprzem (Łęczna). Zboże i drzewo stanowią główny przedmiot wywozu. Owoce i wyroby drzewne, kreda, sita są także dość ważnemi artykułami wywozowemi, których produkcya z czasem wzrość może do znacznie większych rozmiarów.

L., dzięki kolei nadwiślańskiej, stał się ważnem centrum handlowem i przemysłowem; rozciągającem zakres swej działalności i na przyległe gubernie. Jeżeli o stanie oświaty wnosić można z ilości i różnorodności zakładów naukowych, to gub. lubelska powinnaby przodować innym. W 1878 r. znajdowało się zakładów naukowych 406, a mianowicie: instytut gospodarstwa i leśnictwa w Nowo-Aleksandryi, w którym uczących się było 164; gimnazyów męskich 2: w L. i Chełmie, uczących się 642; gimnazyum żeńskie jedno w L. uczących się było 179; progimnazyów męskich 2: w Hrubieszowie i Zamościu, w obydwu uczących się było 334; progimnazyum żeńskie

jedno w Zamościu z liczbą uczących się 52; instytut maryjski panien w Chełmie, uczących się w nim 150; seminaryum nauczycielskie jedno w Chełmie, a w niem uczących się 45; przy niem szkoła wzorowa, w której uczących się było 50; szkółek początkowych l-klas. 312, a w nich uczących się 12,729; 2-klas. dla chrześcian 12, dla żydów 1, uczących się 788; niedzielno-rzemieślniczych szkółek 10 z liczbą uczących się 313; szkoła niedzielno-handlowa jedna, w niej uczyło się 17 uczniów; zakładów naukowych prywatnych 8, pomiędzy któremi szkoła techniczna drogi żel. nadwiślańskiej i 6- klas. szkoła realna prywatna w L., posiadające w r. 1878 uczniów razem 165, i kilka pensyj żeńskich, w których znajdowało się uczennic 98; seminaryów duchownych 2: rzym.-katol. w, L. i prawosł. w Chełmie, a w nich uczących się 8.,5; szkoła prawosł. w Chełmie dla przygotowania djaków, w której uczyło się uczniów 88, i nareszcie kantoratów 49, w których znajdowało się chłopców 1128, dziewczyn 381, razem 1509.

Pomimo przyrodzonych bogactw, pięknej gleby, przyjaznych klimatycznych warunków, rolnictwo i przemysł nie rozwija się należycie, zarówno dla braku oświaty śród mas ludności włościańskiej, jak i dla braku odpowiednich dróg komunikacyjnych. Pograniczne części gubernii maja, wprawdzie drogi wodne (San, :Bug, Wisła, Wieprz), ale te oddają usługi w niektórych jedynie miesiącach. Linia kolei nadwiślańskiej przerzyna północno-wschodnią, uboższa, część gubernii, i dla braku dróg bocznych, dojazdowych, nie może należycie obsługiwać południowych i środkowych powiatów. Brak kamienia utrudnia budowę dróg bitych. Skutkiem tego i ludność gubernii nie odpowiada jej rozległości i bogactwu gleby. W d. 1 stycznia 1881 r. było w gub. 828,362 mk. (402,869 męż. i 425,493 kob.), więc przeszło 2700 mk. na mili kwadr. Podług wyznań było: 520,539 katol., 162070 prawosł., 18,981 ewang., 116,773 żydów. Prócz tego wojsko stale przebywające w gubernii liczyło 16,862 głów. Z powiatów najludniejszym był nowo- aleksandryjski (puławski) z ludnością 94,230 dusz, najmniej ludny lubartowski 70,601 dusz. Miast w gubernii znajduje się 13, z nich prócz L, mającego przeszło 30,000 mk., żadne inne nie przechodzi 10,000 ludności. Osad miejskich, dawnych miasteczek, jest 48, z nich najludniejszy Tarnogród ma przeszło 5000 mk., zaś Tyszowce, Turobin, Kurów, Kazimierz, Opole maja, przeszło po 3000 mk. Z pozostałych: 15 osad ma 2 do 3000, 21 osad od l-go do 2000, a 6 osad nie ma 1000; z tych najmniejszy Jarczów liczy 29 dm. i 311 mk. W osadach tych przeważa ludność żydowska nad chrześciańską; w 12 tylko chrześcianie przeważają i to mało ludnych. Ludność chrześciańska utrzymuje się przeważnie z uprawy roli, żydowska z drobnego handlu.

Pod względem kościelnym lubelska gub. wchodzi w skład dyecezyi lubelskiej, obejmującej 19 dekan.: nowo- aleksandryjski, biłgorajski, chełmski, hrubieszowski, janowski, krasnostawski, lubartowski, lubelski, tomasowski i zamojski w obrębie gub. lubelskiej, - bialski zaś, garwoliński, konstantynowski, łukowski, radzyński, siedlecki, sokołowski, węgrowski i włodawski w obrębie gub. siedleckiej położone. Lubelska dyecezya posiada kościołów parafialnych 236, filialnych 44, klasztorów 3 (2 męskie, 1 żeński). Ludności rzym.-katol. wyznania 810,993. Ludność prawosł. należy do tak zwanej chełmsko- warszawskiej dyecezyi (ob. Chełm). W samej gub. lubelskiej znajduje się obecnie kościołów rzym.-katol. 157 (mur. 114 i drewno 43) i kaplic 44. Cerkwi 228 (mur. 48 i drewno 180) i kaplic prawosł. 24. Kościołów ewang. 2 i kaplica], synagog izrael. 65 i domów modlitwy 84. Porównywając z ludnością, na jeden kościół katol. przypada 2589 wyznawców tej religii, na jednę cerkiew 643, na jeden

kościół ewang.6327, a na jednę synagogę i dom modlitwy 783 mk. :Baptyści, zamieszkali w pow. lubartowskim, mają tamże swój dom modlitw we wsi Zezulinie. Zakładów dobroczynnych posiada gubernia 18: szpitali 12, domów schronienia dla starców i kalek 3, dom przytułkowo-wychowawczy dla ubogich dzieci 1, ochronek dla przychodzących dzieci 2.

Pod względem administracyjnym dzieli się na 10 powiatów: lubelski, lubartowski, nowo-aleksandryjski, chełmski, janowski, krasnostawski, zamojski, hrubieszowski, biłgorajski i tomaszowski.

Pod względem sądowym dzieli się na dwa okręgi zjazdów sędziów pokoju w Lublinie i Zamościu, każdy obejmujący po 5 okręgów sądów pokoju miejskich i 41 okręgów sądów gminnych (po 4 w powiecie, z wyjątkiem nowo-aleksandryjskiego, posiadającego 5 o- kręgów). *Br. Ch.*

S **Lublin**, miasto, wznies. 194 mt. n. p. morza. Założenie tego miasta Kadłubek przypisuje Julii siostrze Juliusza Cezara a żonie Lestka. Wnosić ztąd można, że w końcu XII w., L. był już tak starożytną osadą, iż początek jego pokryła mgła niepamięci. Miejscowe tradycye odnoszące założenie kościołka p. w. św. Mikołaja do czasów Mieszka i pierwszych chwil wprowadzenia chrześciaństwa, stwierdzają odległą przeszłość istniejącego tu grodu kresowego i skupiającej się przy nim osady. W chwili śmierci Krzywoustego, jest już L. centrem odrębnej ziemi, która wraz z sandomierską dostaje się ks. Henrykowi, a po jego śmierci Kazimierzowi Sprawiedliwemu. Już w latach 1224 i 1228 występują przy boku księcia. (na wiecu w Korytnicy) „Woychec" kasztelan i „Blasius" archidyakon lubelski. Przez cały wiek XIII, L. wystawiony jest na ciągłe napady Rusinów. Litwinów, Jadźwingów.

Dopiero z początkiem XIV w. zaczyna, się pomyślniejsza epoka w rozwoju zrujnowanej i wyludnionej zapewne osady. Władysław „dziedzic królestwa polskiego", oddaje r. 1317 Mateuszowi wójtowi z Opatowca, wójtowstwo w Lublinie. Miasto otrzymuje 100 łan. magdeb., osadnicy 20 lat wolności i wolność od ceł i opłat w całem państwie. Urządzenia według prawa magdeburskiego (Kod. mał., II, 237). W r. 1342 Kazimierz król sprzedaje Franczconowi „civi de Moguncia" wójtowstwo lubelskie za 140 grz. Do wójtowstwa należą wsi: Bronowice i Konopnica (Kod. mat, III, 46). Piotr kasztelan i starosta lubelski zobowiązuje się aktem dnia 16 wrześn 1379 r. wydanym w Krakowie, wynagrodzić mieszczanom lubelskim wyrządzone im krzywdy wedle oceny, którą mają dokonać na miejscu Jan z Tarnowa kaszt. sandomierski i Dobiesław wojew. krakowski (Kod. Mał., III, 328).

Szereg znanych najdawniejszych kasztelanów tworzą: Woychec 1224-1229, Signeus 1252, Nicolaus 1255, Petrus 1258, Jacobus1271, Joannes1284, 85, Florianus 1286, Johannes 1333, Pelca 1353, Eustachius 1358, Abraham 1362, 63, Groth 1364-1371, Petrus 1375 -1382.

Wedle regestru pogłównego z r. 1676, miasto zapłaciło od rajców, ławników, burmistrza, wójta, kupców trzech klas, mieszczan w obrębie murów i przed mieszczan fl. 4584 i od 328 osób w dworach szlacheckich. Prócz tego:

Drohojowskiego fundus od 21 osób, Gorayskiego fundus od 28 osób, Białkowska góra 49 osób, Słomiany Rynek, Stanisław Trębiński od siebie, 11 ludzi w papierni i 42 komorników. Czwartek od 33 osób i św. Mikołaja. fundus od 50 osób, Sierakowskiego fundus 125 osób. Ojców Jezuitów „fundus in Canalibus" od 53 osób. Bursa jezuicka od 125 osób. Zakonnic św. Brygity, od 106 osób. Pod zamkiem 131 osób. Kotarbszczyzna (Karmelici, kościoła paraf. i kościoła greckiego, część szlachecka 99 osób, 2 szlach.). Żydzi lubelscy od 50 osób. W r. 1900 miasto miało 56.108 mk. (25,932 męż. i 29,176 kob.). W r. 1891 było śród ludności 3743 praw. Zakładów fabrycznych miał L. 59, z produkcyą roczną na 1,358,482 rb. Archiwum akt dawnych przeniesione zostało przed kilkunastu laty z L. do Wilna.

W roku 1890 powiat lubelski miał 139,941 mk. (z miastami), w tej liczbie 26,340 zapisanych do ksiąg niestałej ludności, 13,009 zapisanych do ksiąg a nieobecnych. W miastach mieszkało 48,475, w gminach wiejskich 91,466. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności było 1280 prawosł. (722 w miastach, 558 w osadach i wsiach), 1997 prot. (362 w miastach) i 26833 żydów (16,848 w miastach) Katolicy stanowili 76,2% ogółu ludności. W r. 1891 było w powiecie 193 fabryk z produkcyą: na 3,881,046 rubli. Gubernia lubelska obejmuje 1,503,834: dzielięcin, z tego pod uprawą 753,645 dz., łąk 148,382 dz., nieużytki i wody 100,090 dz.

Na obszarze gubernii jest 2980 osad (prócz miast), z tych1193 ma dwory i folwarki, oddzielnych folwarków i kolonii 584. Duża własność składa się z 1886 jednostek gospodarczych, mała własność ma 120.209 osad. Ludność bezrolna tworzy11% ogółu zaludnienia. Niżej 3 morgów ma 6213 osad, od 3-10 morg. 20,000, od 10-30- morg, 59,611, od 100-300 morgo 133, od 300- do 1000 morgo 295, od 1000-3000 morgo 268. Po nad tą normą stoi obszar dóbr ordynacyi Zamojskich.

W r. 1899 uprawa żyta zajmowała 350,000 morg., zebrano 2,151,300 korcy, owies. 200,000 morg., zebrano 2,123,000 kor. pszenicy zebrano 1,125,000 kor. jęczmienia 974,200 kor., gryki 211,000 kor., strąkowych roślin 412,000 kor., buraków cukrowych na 15,000 morg. 1,520,000 kor., kartofli na 100,000 morg. około 7 milionów korcy. W 43 gorzelniach wyrobiono (1899-1900) w jednej kampanii zimowej 984,250 wiader spirytusu wartości rubli 2,666,836. W 12 cukrowniach wyrobiono cukru za 8 milionów rb. Produkcya chmielu na 500 morgo wydała około 15 tysięcy pudów.

W roku1900 było 1715 fabryk, 8445 robotn., produkcya wynosiła 12,888,959 rb. W r. 1900 gubernia lubelska miała 1,266,293 mk. (628,697 męż. i 637,596 kob.). W powiatach było (bez miast): biłgorajski 109,272, chełmski 151,457, hrubieszowski 115,488, janowski 123,211, krasnostawski 107,332, lubartowski 104,562. lubelski125,109, nowoaleksandryjski 114,626, tomaszowski 104,000, zamojski 122,505. W r. 1890 ludność ogólna (bez nieobecnych) wynosiła 996,551 (484,444 męż., 512,107 kon.). Śród 989,666 zapisanych do ksiąg ludności stałej było: 202,729 praw. (9434 w miastach), 26,325 prot. (465 w miastach) i 135,554 żydów (58,848 w miastach). Katolicy stanowili 63,1% ogółu ludności.

Do miasta L. i obszaru gubernii odnoszą się następujące wydawnictwa i opracowania: „Kodeks dyplomatyczny lubelski" opracował i do druku przygotował H. Łopaciński (w rękopisie). Tenże badacz wydał z objaśnieniami: „Najdawniejszy widok Lublina." wyjęty z dzieła Brauna, „Theatrum Mundi", in folio, Warszawa, 1901 r. Ulanowski B.:

„Wyjątki z najdawniejszej księgi miejskiej lubelskiej” Kraków, 1885 r. Inne prace do L. się ściągające są: A. Berganzoni: „Lublin podług ustaw medyki uważany”, Lublin, 1782. „Statystyka województwa lubelskiego ułożona przez Ignacego Lubowieckiego prezesa Komisyi Wojewódz Lubel.", Lublin, 1824., str. 70. L. R.: „Lublin i Lubelskie przed półwiekiem” (Gaz. Lubelska., n, 34-51, rok 1885). Pomian Kobierzycki Alfred: „Monografia. Lublina”, Lublin, 1901 r., str. 112. Jest to bezkrytyczna kompilacya. R. M. A.: „Ilustrowany przewodnik po L.” część I i II, Lublin, 1901 r., str. 236, z planem i rycinami. Do obszaru gubernii odnoszą się: Trejdosiewicz I., "Mapa geolog. gub. Lubelskiej” (2 części, „Pam. Fizyogr.”, t. XIII i XIV). Tenże: „O występowaniu piętra sarmackiego i górnego śródziemnego formacyi mijocenicznej w gubernii lubelskiej” (Pam. Fizyogr., t. I). Tenże: „O utworach trzeciorzędowych gub. Lubelskiej” (Pam. Fizyogr., t. III). Siemiradzki I. „Piętro cenomaneńskie w gub. Lubelskiej” (Wszechświat, t. IV).

Wyliczenie wszystkich nowszych opracowań zawierających rezultaty badań geologicznych obszaru gubernii mieści „Opis gub, lubel.”, H. Wiercińskiego (str. 52, 53). Olechnowicz Wł.: „Charakt. antrop. ludności gub. Lubelskiej”(Wisła, 1892 r., t 6, 1893 r., t. 7, tudzież Zb. wiad. do antr. kraj. 1893, t. 17). H. Wierciński: „Opis gub. Lubelskiej”, Warszawa, 1901 r. Praca bardzo bogata w szczegóły, starannie wykonana „Księga pamiątkowa wystaw lubelskich”, Warszawa, 1902 r.

S **Lublin**, miasto. Bibliografią prac i wydawnictw tyczących się L. zebrał H. Łopaciński i ogłosił w kalendarzu lubelskim z r. 1903. Dyecezya lubelska w dniu 1 stycznia r. 1904 obejmowała 19 dekanatów (l0 w gub. lubelskiej, a 9 w siedleckiej). Kościołów par. 215, filialnych 16 kaplic 176, księży 395 (w siedler.145), zakonników 8, alumnów seminaryum 72, sióstr miłosierdzia. 11 (3 w gub. siedl). Wiernych było w gub. lubel. 755, 691, siedlec. 499,873.

Lubartów (dawniej *Lewartów*), miasto powiatowe gub. lubelskiej od r. 1867, poprzednio zaś okręgowe, położone o w. 2 od rzeki Wieprza; odległe od Warszawy 150 wiorst, od Lublina 24, od dawniejszych miasteczek, obecnie zaś osad: Kamionki w. 10, Michowa 20 Firleja 12 i Czemiernik 26; połączone z Lublinem szosą gubernialną. Miasto posiada 12 ulic, z których tylko jedna, Lubelską zwana, jest brukowana,; inne zaś: Rynek I, Rynek II koński, Kamionkowska, Stodolna, Browarna, Cmentarna, Syrnicka, Żabia, Krzywe-Koło, Podzamcze i Piękna, niebrukowane, z powodu bardzo szczupłych środków kasy miejskiej. Stąd na wiosnę i jesień błoto trudne do przebycia. dla pieszych; wysycha ono jednak w porze wiosennej bardzo prędko z powodu gruntu piaszczystego. Domy przy obu rynkach i w części na ulicy Lubelskiej murowane, parterowe lub jednopiętrowe; w reszcie zaś miasta, z małym bardzo wyjątkiem, drewniane, parterowe. Ludność z końcem r. 1883 wynosiła 4869, a mianowicie: męż. 2400 i kob. 2469, a w tej liczbie obojga płci: katol. 2148, prawosł. 22, ewang. 18 i żydów 2681. Ogólna przestrzeń terytoryum należnego do miasta wynosi mr. 1337 pręt. 71, t. j. pod gruntami ornemi mr. 1018 pręt. 106, pod zabudowaniami mr. 58 pręt. 53, pod pastwiskami mr. 105 pręt. 173, pod łąkami mr. 101 pręt. 268, pod nieużytkami mr. 4 pręt. 115, pod drogami, rzekami i błotami mr. 48 pręt. 256.

Przed r. 1830 posiadało miasto 587 dm., daleko obszerniejszych od teraźniejszych, lecz po spaleniu się do dawnego stanu dotąd nie powróciło; obecnie zaś istnieje dm. murow. 52 i drewn. 280 zaasekurowanych we wzajemnem gubernialnem towarzystwie od ognia, łącznie z wszelkimi zabudowaniami gospodarskiemi, na sumę ogólną rs. 188100, z których opłaca rocznie składki ogniowej normalnej rs. 1677 kop. 76 i dodatkowej rs. 417 kop. 84 czyli łącznie rs. 2095 kop. 60. Mieszczanie z końcem r. 1883 posiadali: koni 42, bydła rogatego sztuk 326 i nierogacizny 483. Mieszkańcy chrześcianie głównie zajmują się rolnictwem; żydzi zaś je dynie drobnym handlem i rzemiosłami. Obok tego znaczna część mieszczan-chrześcian, z powodu małej ilości posiadanego gruntu, zajmuje się mularstwem, tak dalece, ze z początkiem wiosny każdego roku około 200 starszych i młodszych udaje się na mularkę w okolice sąsiednie, do Lublina i dalszych miejscowości, by powrócić do domów dopiero późną jesienią; niektórzy wreszcie zajmują się robotami bednarskiemi i przygotowane przez siebie statki drewniane zbywają na miejscu, lub też rozwożą na sprzedaż po okolicznych jarmarkach.

Miasto obecnie (1883) posiada narzędzia ogniowe, stanowiące własność kassy miejskiej: sikawek 3, beczek 11, drągów żelaznych 10, bosaków 10 i beczkę dużą rezerwoarową na. wózku, objętości wiader 30; obok zaś tego mieszkańcy: drabin 332, bosaków 188, wiader 248 i beczek332. Dochody kasy miejskiej w r. 1883 wynosiły rs. 4323 kop. 95 ½; wydatki zaś w tym że roku rs. 3533 kop. 39. Miasto płaci składek gminnych i podatków skarbowych, oraz innych specyalne przeznaczenie mających rocznie rs. 6756 kop. 9 (r. 1883); posiada 17 latarń na słupach żelaznych, oświetlanych naftą na głównej ulicy Lubelskiej. Własności nieruchomej, oprócz szopy drewnianej na skład narzędzi ogniowych i szlachtuza miejskiego, z którego pobiera (1883) rocznej dzierżawy rs. - 588, żadnej nie posiada. W mieście istnieją dwa browary piwne, na których wyrabia się piwo zwyczajne i bawarskie, na miejscu i przez- okolicznych włościan i szynki używane, oraz fabrykę miodu.

Z władz rządowych iustytucyj i urzędników posiada L.: zarząd powiatowy, magistrat, dziekana powiatowego, oddział pocztowy, stacyą telegraficzną, kancelaryą komisarza włościańskiego, sędziego pokoju, sędziego śledczego, rejenta, szkołę elernentarną miejską i pomocnika nadzorcy okręgowego akcyzy; obok tego jest dwóch lekarzy, jeden powiatowy, drugi zaś wolno praktykujący, i jedna apteka, a przy zarządzie powiatowym istnieje litografia. Jarmarków bywa 6, we wtorki: po Trzech Królach, po niedzieli kwietnej, po św. Stanisławie, po św. Annie, po św. Bartłomieju i po św. Dyonizym. W mieście znajdują się dwa kościoły katolickie: jeden parafialny pod wezw. św. Anny, drugi zaś pokapucyński, pod wezw. św. Wawrzyńca; żydzi mają obszerną bóżnicę murowaną i dwie szkoły. R. 1781 urodził się w L. Feliks Bentkowski.

Miasto L. założone zostało w r. 1543. Wybudował je na gruntach wsi Łucki i Szczekarkowa, śród lasów, Piotr z Dąbrowicy Firlej, wojew. bełski i lubelski, pan i właściciel dóbr Kockich, Czemiernickich, Firlejowskich, Baranowskich, Szczekarkowskich, Janowieckich i t. d.; a miasto od swego herbu Lewart nazwał Lewartowem. W r. 1552, po śmierci Piotra, dziedzictwo przeszło na syna Mikołaja Firleja, (nagrobki obu znajdują, się w kościele ks. dominikanów w Lublinie, w oddzielnej bocznej kaplicy z prawej strony, Firlejowską zwanej), słynnego z pięknej wymowy. Ze sławnych szkół kalwińskich, do których Mikołaj Firlej sprowadzał znacznym nakładem biegłych nauczycieli z Lipska i Wittenberga, także i ze szkół aryańskich nie tylko śladów żadnych, ale nawet żadnych tradycyj nie przechowało się na miejscu. Mikołaj Firlej sprowadzał z Flandryi i Holandyi rękodzielników, obdarzając ich przywilejami, t. j. stolarzy w roku 1571, bednarzy zaś, kowali, cieśli, szewców i kuśnierzy. W r. 1580. (Angielscy kupcy w Elblągu i Szczecinie poszukiwali potem wyrobów tutejszych rękodzielników). Osiedlił tu również trudniących się chowem bydła osadników.

Miasto wzrastało w zamożność i domy murowane się wznosiły, zwłaszcza, że do tutejszych szkół nawet młodzież katolicka z akademii krakowskiej tak licznie przybywała, że jej nie było gdzie pomieścić. Zostawszy potem zwolennikiem nauki kalwińskiej, dziedzic oddał tutejszy kościół katolicki współwiercom swoim. W r. 1580 zjechało się tu 150 kalwinów i luterskich pastorów, dla porozumienia się z sobą co do różnicy dogmatów; lecz za przybyciem aryan i unitaryuszów, a mianowicie ich naczelnika Fausta Socyna, synod się rozwiązał, nie chcąc z wyklętymi przez kościół wchodzić w żadne stosunki. Wtedy to stronnicy Aryusza założyli tu szkołę, a pierwszy jej rektor, biegły w naukach Albert Kalisz w r. 1581 miał w Lewartowie dysputę z jezuitą Radzimińskim. (Czyt. Albert Calissius „Schola Levartoviana restituta” 1593). Ze śmiercią Mikołaja w roku 1588, dla braku męskiego potomka, wygasła dziedziczna linia Firlejów w tych stronach. Podobno za jego czasów zbory kalwińskie miały być tu usunięte, jak o tem wspomina K. Wł. Wójcicki w notatce biograficznej (Encyklopedya Powszechna, t. VIII, str. 931).

Pozostałe po Mikołaju Firleju cztery córki, podzieliwszy się dobrami, przeniosły Lewartowszczyznę w inne domy jako to: Tarnowskich, Wiśniowieckich, Lubomirskich, a jedna z nich Elżbieta poszła za Mikołaja Kazimirskiego-Bibersztein, wojskiego radomskiego. Ten, będąc wyznawcą Socyna, wprowadził do zboru lewartowskiego nabożeństwo swojego wyznania. Niezadługo jednak, w skutek starań ks. Piotra Skargi, powrócił na łono kościoła katolickiego i na śmiertelnem łożu wynurzył w

testamencie swą wolę, aby kościół w Lewartowie powrócony był katolikom, a szkoły rozpuszczone, czego na początku XVII wieku dokonał brat jego Krzysztof Kazimirski, biskup kijowski. Wtedy to zbory akatolickie zupełnie tu upadły.

W r. 1643, w charakterze dziedzica dóbr figuruje Władysław Dominik książę Zasławski, lecz już w r. 1678 Lewartów drogą spadku przeszedł w posiadanie księcia Dymitra Jerzego Korybuta Wiśniowieckiego; następnie w r. 1688 dostał się Józefowi Karolowi Lubomirskiemu, który się ożenił z wdową po Wiśniowieckim, Teofilą córką ks. Zasławskiego. W r. 1705 Maryli. Lubomirska wyszła za Pawła ks. Sanguszkę i w posagu dostała dobra Lewartowskie. Odtąd przez lat 184 miasto było własnością Sanguszków, którzy ród swój wywodzili od Lubarta i Lubartowiczami się mianowali. Małżonek Maryi, upodobawszy sobie tutejsze okolice, postanowił Lewartów zrobić głównem siedliskiem dla siebie i dla swojej familii. Po śmierci ks. Maryi z Lubomirskich, Lewartów przeszedł na syna jedynaka Aleksandra; od niego ojciec nabył te dobra, lecz po nastąpionej śmierci syna, sukcesorowie Lubomirscy pieniali przez lat 4 księcia Pawła de nullo dato et accepto, żądając zwrotu dóbr, do czego jednak nie przyszło.
W r. 1723 i 1726 nadano miastu przywileje na jarmarki dwutygodniowe, w pierwszym na. trzy a w drugim na jeden dodatkowy. W roku 1739 Paweł Sanguszko objął powtórnie miasto w posiadanie i stał się jego odnowicielem,- a w r. 1743 wyrobił przywilej do zmiany nazwy Lewartów na Lubartów, stosownie do imienia swego protoplasty. Przy sposobności tej wznowiono także niektóre jarmarki, zatwierdzono ponownie prawo magdeburskie, czego pierwej po Firleju dokonali w r. 1643 Władysław Dominik, książę na Ostrogu i Zasławiu, hrabia na Tarnowie, koniuszy koronny, a w r. 1678 książę Jerzy Korybut Wiśniowiecki i w 1688 Józef Karol Lubomirski; nadano miastu herb nowy itp. Dziedzic, poraz drugi ożeniony z hrabianką ze Skrzynna Duninówną, zostawił trzech synów: Józefa, Hieronima i Janusza. Lubartów przeszedł na najstarszego Józefa, połączonego w r.1788 z Anną z Cetnerów, córką Ignacego-Aleksandra i Ludwiki z Potockich. Po zgonie męża ur. 1781, dobrami rządziła wdowa, słynna z urody i majątku. W r. 1790 pochowawszy syna, oddała rękę swemu ciotecznemu bratu ks. Kazimierzowi Nestorowi Sapieże, generałowi artyleryi litew., z którym niezadługo wziąwszy rozwód, poraz trzeci weszła w związki małżeńskie z hr. Kajetanem Potockim, sstą urzędowskim. Niesnaski domowe wywołały z tym małżonkiem proces rozwodowy ze strony Anny z Cetnerów, a do kłopotów familijnych przybyły także i majątkowe.

Gdy skutkiem wypadków ówcześni bankierzy Teper, Szulc i Kabryl zbankrutowali, obywatele będący z niemi w związku, narażeni zostali również na straty i nieprzyjemności. Kajetan Potocki należał do tych ostatnich, a mając zapis od żony na dobra Lubartowskie w sumie rs. 60000, naraził ją, na liczne odwiedziny wierzycieli, sam zaś był zasypany pozwami i zagrożeniami, a lubo te dobrom dożywotnim szkodzić nie mogły, przecież mimo to ciągle trwały. Proces rozwodowy nabrał przez to nowej siły. Zgryziony i obarczony Potocki uprzedził śmiercią swoją wyrok rozłączenia. W r. 1806 przybył książę Janusz Sanguszko (najmłodszy syn ks. Pawła) z zagranicy do kraju po kilkoletniej daremnej kuracy i na oczy i zastał dobra lubartowskie w wielkim nieładzie. Do tego mieszczanie lubartowscy rozpoczęli o różne atrybucye sześć procesów przeciwko niemu, jako dziedzicowi po śmierci synowca jego (syna ks. Pawła i Anny z Cetnerów Sanguszków). Książę Janusz najprzód z pomocą przyjaciół nabył prawa dożywocia, następnie starał się zaspokoić

mieszczan, pozwolił żydom na wolną sprzedaż wódki; lecz wkrótce, utraciwszy wzrok, życie zakończył w gub. wołyńskiej. Po śmierci jego do r.1822 wdowa zarządzała Lubartowszczyzną.

W r. 1823, wskutek podziału z bratem swoim księciem Karolem, otrzymała dobra Lubartowskie dziedzictwem Klementyna z Sanguszków, córka ks. Jannsza, z powtórnego małżeństwa hrabina Małachowska i sprzedała je następnie w r. 1839 Henrykowi hr. Łubieńskiemu. Po nim dobra lubartowskie zajęte zostały w r. 1844 na własność Banku polskiego, następnie zaś na rzecz skarbu, od którego ostatecznie nabył w r. 1859 hr. Mycielski Ten ostatni z ogółu dóbr tych sprzedał folwark Pałecznicę w r. 1860; zaś folwarki Łuckę i Annobór w r. 1861, które następnie w r. 1882 przeszły na własność drobnych kolonistów; znaczną zaś część gruntów dworskich i lasów hr. Mycielski w latach 1865-67 sprzedał na prawach dzierżawy wieczystej powiększej części Niemcom-kolonistom i z obszarów tych uformowały się oddzielne kolonie. W końcu Bank polski w r. 1883 pozostałe folwarki, do dóbr tych należące: Rudno, Gołąb, Kierzkówka, Wincentów, Szczekarków, Tarło, Klementynów, Brzeźnicę Książęcą, Zagrody Lubartowskie i pałac lubartowski wraz z parkiem i ogrodem owocowym, sprzedał z publicznej licytacyi pojedynczo rozmaitym osobom a obecnie pozostał jeszcze czasowo właścicielem przy folwarku Serock i znacznej przestrzeni lasów, z powodu trudności uregulowania spraw włościańskich.

Wspominając o m. L., nie podobna nie wspomnieć i o pałacu lubartowskim, tuż przy samem mieście położonym, oraz parku, terytoryum których zajmuje przeszło mr. 33. Pałac ten, który wraz z całem otoczeniem zamkiem zwykle nazywano, wybudowany został przez założyciela samego miasta Piotra Firleja, park zaś i ogrody założone i pielęgnowane przez syna tegoż Mikołaja. Według inwentarza z r. 1703 zamek przedstawia się bardzo smutnie. Brama wjazdowa od miasta przez sadzawkę o piętrze z gankiem naokoło, z dwoma kompasami, bez szyb, tylko z kratami w oknach; dalej na prawo parkany drewniane i szopy na stajnie i kuchnie ku drugiej bramie, zdaje się na północ, ogołoconej z parkanu, który Szwedzi spalili. W zamku okna po większej części bez szyb z kratami żelaznemi, gdzieniegdzie pouszkadzanemi.

Zamek piętrowy opisany niejasno. Zdaje się wszakże, iż było na dole izb, pokoi i alków razem osiem z obrazami na ścianach, stołem marmurowym w jednej. Na drugiem piętrze trzy pokoje. Stan w ogóle zły. Na dziedzińcu na prawo piwnica murowana. Na środku dziedzińca lipa, pod którą ganek gątami kryty, opustoszały, podobnie jak i stojąca obok strzelnica, w której stawała armata. W ogrodzie otoczonym 160-ma przęsłami parkanu, siedem kwater zasadzonych bukszpanem, dom dla ogrodnika i łazienka, wszystko zniszczone. Następnie pałac przez Pawła ks. Sanguszkę został rozprzestrzeniony. W roku też 1747 na dziedziniec prowadzi brama murowana, ośmiokątna, z figurami drewnianemi, malowanemi i złoconemi na każdym rogu. Nad bramą, wieża z kopułą zakończoną żelazną, złoconą gałką, i wietrznikiem albo Pogonią z żelaza, malowanym i pozłacanym. Nad drewnianemi wrotami takaż cyfra snycerska, robotą malowana. Brama uzbrojona 5-ma wielkiemi i czterema mniejszemi armatami śpiżowemi, oraz lawetami od 4 przelanych na dzwon. Dziedziniec w kwadrat (1 mórg 5.pr.), otoczony murem, z basztami po rogach ośmiokątnemi Na dachach baszt figury drewniane jak na bramie. Po bokach

dziedzińca ku pałacowi ciągną się dwie oficyny. Mur na froncie dziedzińca, ozdobiony filarami z figurami kamiennemi i sztachetami żelaznemi, zielono malowanemi ze złoconemi strzałkami. Na środku każdego przęsła sztachet na blachach herb Pogoń z mitrą i paludamentem, miejscami wyzłacana. Z dziedzińca tuż przy pałacu dwie bramy murowane, ku północy na folwark, ku południowi do miasta. Ta ostatnia z mostem zwodzonym.

Pałac jest budynkiem dwupiętrowym, prostokątnym, o 13 oknach frontu od wschodu. Środek jego zdobi ganek żelazny na ośmiu filarach z pojedynczych brył piaskowca, stylu doryckiego, wsparty; dalej pilastry w tymże stylu i facyata trójkątna. Nad facyatą “osoba drewniana snycerską, robotą alias Victoria z insigniami i cyfrą Imienia Pańskiego. Pod nią immediate dwie osoby także drewniane, snycerską robotą, siedzące, różne reprezentujące insignia. Niżej znowu jakowaś dwie statuy. Koło tejże facyaty rozchodzą, się dwie rynny z białej blachy per modum smoków skrzydlatych. Od ogrodu facyata we dwie baszty kwadratowe, czyli wieżyczki pod takową jak i pałac dachówką termina (?); koło tychże w angule rynny z blachy w postaci smoków. Na wierzchu tych wieżyczek po jednej osobie drewnianej snycerską robotą z insyguiami wyzłacanemi.” Od przyczółków pałacu do baszt dziedzińcowych mur sztachetowy, jak od frontu z wrotami prowadzącemi na galeryą ogrodową, ciągnącą, się z trzech stron pałacu z posadzka, kamienną, i balustradą ozdobioną 20-ma posągami. Z galeryi do ogrodu prowadziły z każdej strony schody dębowe.

W następnym opisie z r. 1788 nie pomieszczono już galeryi ale za to figurują dwie oficyny parterowe, nazwane łazienkami, w miejsce dawniejszych wejść na galeryą ogrodową. Występują też pomieszczenia w antresolach, o których w, poprzednim opisie mowy nie było Główna facyata frontowa przyozdobiona jest dziś symbolicznemi figurami: poezyi, astronomii i innemi postaciami, sztuki piękne wyobrażajacemi. Elewacya pałacu tego przedstawia obecnie dom dwupiętrowy, z oknami dolnego piętra bardzo wysokiemi, pierwszopiętrowemi mniejszemi nieco i oknami drugiego piętra o 2 dużych szybach, jedna nad drugą; zdobny ornamentami w stylu francuskim Ludwika XV z dwoma skrzydłami parterowemi, dawniej z dachem płaskim a dziś wznoszącym się na sposób zwykły. Jedynie dolne piętro jest dziś mieszkalne. Figury, zdobiące szczyt, pouszkadzane w czasie burzy w 1846 r. Na szczycie dachu głównego budynku znajduje się ganek opatrzony galeryą żelazną.

Piękne, szerokie schody, o misternej żelaznej poręczy, na piętro jak również kamienne kręcone na górne i dwoje drewnianych bocznych na toż piętro w dobrym przechowały się stanie. Dolne piętro w znacznej części podzielone jest na dół i antresole, bez widocznego z zewnątrz przedziału. Antresole te są w większej części w stanie mieszkalnym. W południowej baszcie urządzona była kaplica. W sklepieniu jej pozostawiono otwór okrągły, pozwalający sięgnąć okiem do wierzchołka wieży, na której dwu piętrach Paweł Sanguszko urządził bibliotekę w sposób niezwykły. Podłoga biblioteki wiła się czterema skrętami helisojdy o tworzącej prostopadłej do osi pionowej. Szafy modrzewiowe a raczej jedna szafa wycinkiem śrubowym walca biegła przy ścianach wzdłuż dwu piętr górnych, niby zwój śruby prostokątnej Urządzenie to przechowało się dotąd prawie nienaruszone zębem czasu.

Ostatnia dziedziczka. z rodu Sanguszków Klementyna hr. Małachowska zburzyła oficyny boczne i zamierzyła w nowym guście około 1830 r. pod kierunkiem Szucha

odrestaurować pałac. Przygotowany materyał drzewny zgorzał w młynie parowym Banku polskiego w Warszawie, a pałac pozostał w zaniedbaniu.

Kościół parafialny w m. L. fundowany był pierwotnie z drzewa w r. 1549 przez Piotra z Dąbrowicy Firleja, założyciela miasta, jak o tem bliżej przekonywa protokół wizyty z d. 28 września 1800 r. Wojciecha Skarszewskiego, biskupa chełmsko-lubelskiego, znajdujący się w aktach kościelnych. Fundacya pomieniona zatwierdzoną została przez biskupa krakowskiego Samuela Maciejowskiego. Po nastąpionej w r. 1552 śmierci Piotra, za syna jego Mikołaja, kościół pierwotny oddany wyznaniu kalwińskiemu, dopiero po śmierci socynianina Mikołaja Kazimirskiego-Bibersztein, na początku XVII stulecia był powrócony katolikom. Kościół ten w następstwie czasu ulegał pięć razy zupełnemu zniszczeniu przez pożar, lecz w których latach miało to miejsce, kiedy i przez kogo po czterykroć był odbudowywany, żadnego o tem śladu nie pozostało. Po ostatnim dopiero pożarze, na miejsce poprzedniego drewnianego, istniejący obecnie kościół parafialny murowany wybudowany został w latach 1733-1735, przez Pawła-Karola dwóch imion księcia Sanguszkę, marszałka w. ks. litews., ówczesnego dziedzica dóbr lubartowskich, a następnie, za zezwoleniem kardynała Lipskiego, biskupa krakowskiego, w r. 1738 konsekrowany przez Michała Karpia, biskupa żmudzkiego.

W roku 1791 świątynia uległa częściowemu pożarowi; lecz w jakim czasie i przez kogo dopełnioną, została restauracya, akta kościelne nie zawierają - wzmianki. Domyślać się tylko można, że rzeczonej restauracyi prawdopodobnie dopełnili następni dziedzice, albo wdowa po Józefie ks. Sanguszko (na którego przeszły dobra lubartowskie po ojcu Pawle), Anna z Cetnerów, córka Ignacego i Ludwiki z Potockich, zarządzająca dobrami po śmierci męża swego, lub też synowie zmarłego fundatora Hieronim i Janusz książęta Sanguszkowie, i to wkrótce po nastąpionym pożarze, albowiem już w r. 1793 wystawili oni w pomienionej świątyni wspaniały nagrobek ojcu swemu Pawłowi i matce Barbarze z Duninów; według zaś wzmiankowej wizyty biskupiej z r. 1800, kościół w tejże epoce już w poprzednio świetnym znajdował się stanie. Za staraniem ks. kanonika Jana Skolimowskiego, proboszcza miejscowego, w r. 1860 przystąpiono do gruntownej zewnętrznej restauracyi kościoła, prowadzonej do r. 1864, która jednakże dopiero w r. 1871 w zupełności została ukończona. Następcy zmarłego. ks. Antoni Kazanowski, potem zaś ś. p. ks. Adam Laskowski, proboszcze lubartowscy w latach 1873-1877, uskutecznili wewnętrzną restauracyą kościoła. Nareszcie w r. 1880 poprawiono wiązania dachowe i pokryto część dachów blachą cynkową w miejsce dachówki.

Wspaniała ta świątynia zbudowaną jest w stylu nowym Odrodzenia. Niezwykły wygląd nadaje jej kształt beczkowy w rzucie poziomym. Nawa główna ma również kształt wrzecionowaty, boczne zaś odpowiednio wygięty. W ołtarzu wielkim umieszczony jest obraz św. Anny, malowany w r. 1694, przechowany z poprzednio spalonego drewnianego kościoła. Sześć innych ołtarzy posiada obrazy bardzo mierne. Odrzwia kościoła nadzwyczaj okazałe i wielkością swoją imponujące, zbudowane są z marmuru czarnego, w których umocowane odpowiednie podwoje. Z prawej strony nawy bocznej kościoła jest nagrobek fundatorowi dzisiejszego kościoła, jego żonie i jednemu z synów poświęcony. Oprócz powyższego grobowca, w filarach kościelnych wmurowane są cztery tablice marmurowe, poświęcone pamięci: Hyacentego i Lucyi z Cholewickich Nestorowiczów z roku 1826,-Antoniego

Jaruzalskiego b. kapitana b. wojsk polskich, zmarłego w r. 1847; - Feliksy z Dziewczopolskich Kleszczyńskiej zmarłej w r. 1857-i Maryi Dębickiej zmarłej w roku 1876; a nadto bardzo piękny grobowiec z marmuru kararyjskiego białego, poświęcony pamięci Józefa Kossobudzkiego i Teodozyi Kossobudzkiej, dzieło Syrewicza.

Tuż obok kościoła, po prawej stronie cmentarza kościelnego, stoi okazała murowana dzwonnica, a na niej zawieszone są trzy dzwony, z których największy waży podobno funtów 3450. Wreszcie kościół cały, dzwonnica i cmentarz kościelny, opasane są murowanym parkanem, front którego ozdobiony jest gzemsami i sztachetami w murze osadzonemi.

Istniejący w m. L. drugi kościół po-kapucyński, obecnie od r. 1865 filialny, wybudowany został wraz z klasztorem ks. kapucynów w r. 1741 kosztem Mikołaja Krzynieckiego. Postacią, zewnętrzną i urządzeniem wewnętrznem przypomina wszystkie kościoły kapucyńskie w kraju. W ołtarzach zawiera dobre obrazy, prawdopodobnie pędzla Smuglewicza. Zabudowania klasztorne, z pozostawieniem części takowych dla wikaryusza przy kościele, przeznaczone zostały od r. 1869 na pomieszczenie w nich zarządu powiatowego; obszerny zaś ogród klasztorny rozdzielony został na cztery części, z których jednę oddano do użytku wikarego przy kościele, drugą dla szkoły elementarnej miejscowej, trzecia, przeznaczono dla zarządu powiatowego; ostatnią zaś i największą, gdyż 1877 sążeni kwadratowych zawierającą, zarezerwowano pod budowę szpitala powiatowego.

Dobra lubartowskie, powstałe z dawnych wsi Szczekarków i Łucka, w r. 1466, według aktu granicznego z owej epoki, którego oryginał na pergaminie spisany zniknął w ostatnich czasach z akt miejscowych, stanowiły dziedzictwo Grotha na Ostrowie i w r.1703 składały się z miast Lubartowa i Firleja, wsi i folw. Szczekarków, wsi Lisów, wsi Brzeziny, wsi Pipisówka, wsi i folw. Serock, wsi i folw. Leszkowice, wsi i folw. Brzeźnica, wsi Zabiele, wsi i folw. Niedźwiada, wsi i folw. Tarła, wsi i folw. Pałecznica, wsi i folw. Górka, wsi i folw. Łucka, wsi Baranówka, wsi Trzcińca. W r. 1747 występują dobra w składzie powiększonym o wś i folw. Kijany bliższe i dalsze, wś Stoczek, wś Wólkę Kijańską, wś i folw. Jakóbowice, wsie: Długie, Świdniczek, Wólkę Świdnicką i wś i folw. Zadębie. W inwentarzu z r. 1788 wykazano znowu dodatkowo: wś i folw. Rudno, wś Krupy, wś Kunów, mczko Rawę, wś i folw. Giżyce. Prawie w takim składzie dobra istniały do r. 1850, ubyły bowiem tylko Jakóbowice z 4-ma okolicznemi i około r. 1855 Kijany z przyległościami. Od r. 1860 zaczęła się parcelacya, prowadzona przez plenipotentów hr. Mycielskiego, który połowę prawie folwarków sprzedał i znaczne przestrzenie lasów rozkolonizował. Obecnie wszystko już prawie zostało w różne ręce sprzedane przez Bank polski.

Powiat lubartowski, utworzony w 1869 r. z północno-wschodniej części dawnego powiatu lubelskiego, graniczy na północ z powiatem radzyńskim gub. siedleckiej, na; wschód z powiatami: radzyńskim, włodawskim i chełmskim, na południe z powiatami: chełmskim i lubelskim, na zachód zaś z nowoaleksandryjskim (puławskim). Powierzchnia powiatu wynosi 23 ½ mil kwadr., albo inaczej 234734 mr., albo 120294 dziesięcin, z której to przestrzeni 50536 dz. ziemi ornej, 13102 dz. pastwisk, 11661 dz. łąk, 2891 dz. pod budynkami, 32395 dz. lasu, pod nieużytkami 3540 dz., pod

zaroślami 3301 dz., pod drogami, błotami i rzekami 2868 dz. Gleba przeważnie piaszczysta i sapowata, tylko w południowo-wschodniej części powiatu, od strony powiatu chełmskiego, gliniasta i urodzajna. Bardzo widoczny tu jest wpływ wzrostu mieszkańców w śladach szybkiego znikania wód, których, jak widać z resztek dawnych urządzeń stawowych i dokumentów piśmiennych, było nieskończenie więcej.

Gospodarstwo po większej części trzypolowe, a u włościan nawet i dwupolowe. Pszenicy uprawia się stosunkowo mało. W r. 1883 zasiano czetwerti: pszenicy ozimej 3981, żyta 21240, pszenicy jarej 90, owsa 10448, jęczmienia 5732, gryki7268, innego zboża 2203, kartofli 31273. Zebrano zaś w tymże roku czetwerti: pszenicy ozimej 19475, żyta 111959, pszenicy jarej 493, owsa 65683, jęczmienia 25811, gryki 34904, innego zboża 11547 i kartofli 190393. Siana zebrano 1387533 pudów. W r. 1883 podano do ubezpieczenia bydła 29358 sztuk (oprócz 3327 sztuk cieląt, które są, wolne od opłaty), a z tej liczby w dwu miastach 719, u właścicieli większych 5609, resztę zaś 23030 sztuk u włościan. Wołów było w tej liczbie 1919, krów 21864 i jałowizny 5575 sztuk. Koni10899 sztuk, a mianowicie w miastach 212 a reszta po wsiach. W tej liczbie pomieszczone są konie znanej stajni p. Grabowskiego w Syrnikach, krwi czysto-angielskiej, a mianowicie 5 ogierów, 7 koni wyścigowych, 9 ma tek i 24 źrebaków po lat 2 i mniej.

Ludność przeważnie zajmuje się rolnictwem. Z rzemiosł najbardziej kwitnie mularstwo i bednarstwo w L. (250 mularzy i 10 bednarzy). Ludność wiejska wyrabia gdzieniegdzie płótno i sukno na własne potrzeby, a nawet pewną ilość na handel. W powiecie istnieje 59 fabryk i zakładów przemysłowych, zatrudniających razem 427 robotników i produkujących wyrobów na sumę 482999 rs. Pierwsze miejsce w liczbie fabryk pod względem obrotu trzyma cukrownia w Kijanach z 256-ma robotnikami i obrotem 185000 ts.; liczebna, zaś przewagę w ogólnej ilości stanowi 30 młynów. Dalej idą gorzelnie, browary i cegielnie po 5, jeden tartak parowy i trzy wodne, 3 smolarnie i t. d. Główny przedmiot handlu miejscowego stanowi zboże; wywozowego zaś wełna i drzewo, którego znaczne bardzo ilości wyrębują się corocznie. Według danych statystycznych w roku 1883 utrzymywano owiec około 21000 sztuk cienkorunnych i do 18000 prostych włościańskich; sprzedano wełny 2150 pudów za 60220 rs. i drzewa za rs. 106100. Po miastach i osadach w powiecie lubartowskim bywa corocznie 30 jarmarków, z których jednak tylko dwa łęczyńskie, w czerwcu dni 8 i we wrześniu dni 10 się odbywające, szerszy budzą interes.

W r. 1883 było w powiecie ludności 74365, a w tej liczbie męż. 36257, kob. zaś 38108. Pod względem wyznań: prawosł: 1441, katol. 58846, ewang. 5153, baptystów 435, żydów 8490. Według stanów szlachty 537, duchowieństwa 18, mieszczan} kupców, handlarzy i t. p. 8912, mieszkańców osad (miasteczek) 7221, włościan 49543, kolonistów 4,942, urlopników 2952, cudzoziemców 240. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na gminy: Łucka, Niemce, Kamionka, Samoklęski, Firlej, Chudowola, Rudno, Wielkie, Tarło, Luszawa, Czemierniki, Syrniki, Ludwin, Spiczyn, z których dwie pierwsze czwórki i dwie następne trójki, po kolei stanowią jeden okrąg sądowy. Wsi i osad włościańskich znajduje się 171, z których 31 nie miało przyznanych serwitutów, 78 zamieniło je r. 1883, a 63 korzysta dotąd z praw służebnościowych.

Pod względem kościelnym dekanat lubartowski dyecezyi lubelskiej obejmuje 10 parafij: L. z filią Firlej, Czemierniki, Dys, Kamionka, Kijany, Krasienin, Łęczna, Michów, Rudno, Syrniki. Szkółek początkowych l-klasowych ogólnych jest w powiecie 23.

Powiat lubartowski mógłby być nazwany powiatem dolnego biegu Wieprza, gdyż nie licząc 20 wiorst najniższej części koryta tej rzeki, większa połowa spławna przerzyna tenże powiat od strony Łęczny do Kocka (50 z górą wiorst) w kierunku północno-zachodnim, a następnie od Kocka do Baranowa w południowo-zachodnim. Bardzo kręte koryto rzeki i nader szybki bieg wody wywołują częste wyrywanie brzegów i zmiany koryta. Tym sposobem od Serocka do Łysobyk powstały dwie odnogi przez połączenie dawnej rzeczki Starca z korytem Wieprza na prost wsi Luszawy, gdzie zdawna istniało podwójne koryto. Wpływa to bardzo niekorzystnie na komunikacyą tak lądową pod Kockiem, gdzie trzeba utrzymywać podwójny przewóz, jak i wodną z powodu ubytku wody. Całą pociechą dla spławiających drzewo są bardzo gęste młyny z groblami i mosty z dwu promów złożone a przewozami zwane, które w czasach suszy stanowią pewien system sztucznego podwyższania wody w danej części rzeki. Gęste bardzo wyrwy czyli łachy, będące zbiorowiskami wody stojącej, zwie tu lud niecieczami.

W powiecie lubartowskim Wieprz przyjmuje z lewej strony, oprócz najdrobniejszych, nie noszących nazwy, strumieni pod Rokitnem i Wólką Rokicką: Bystrzycę naprost Zawieprzyc wraz z wodami Dyski, małą tylko cząstką wkraczającą w powiat lubartowski, i bardzo obfitą w wodę choć wązką Mininę, poruszającą, bardzo wiele młynów. Rzeczka ta powstaje pod Nasutowem, tworzy kilka stawów, z których Młyniski ma dwieście kilkadziesiąt morgów powierzchni, Skrobacki zaś bliżej ujścia nie wiele mniejszy. Zaczynając od stawu Młyniskiego wody Mininy tworzą szerokie błotniste przestrzenie a suche grunta okoliczne na 2 łokcie głęboko napawają sobą całkowicie. Z prawej strony uchodzą do Wieprza tylko dwa krótkie strumyki pod Górką Lubartowską i Luszawą. Na płdn.-wschodnim krańcu powiatu po prawej stronie Wieprza występują jeziora: Dratów, Rogoźne, Woksza, Chrzcze, Piaseczno, Bikcze.(Bihcze) i Uściwierz, spływające do Wieprza (Pam. Fiz. t. II); na północy zaś pod Firlejem: Firlejowskie i Kunowskie albo Dychawica (Pam. Fiz. t. I), nie mające wyraźnego odpływu i znacznie wyżej od niedalekiego Wieprza położone.

Z płodów kopalnych w południowo-wchodniej części powiatu dobywają nieco wapienia, używanego na budynki lub do wypalania wapna, a w Woli Skromowskiej zaczęto od lat kilku kopać torf na opał gorzelni

(Artykuł opracowany przez pp. Stan. Ostrołęckiego i Zygm. Gepnera).

S **Lubartów**, miasto. W r. 1900 ma 6388 mk., powiat zaś 104,562. W r. 1890 miasto miało 5183 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności było 16 praw., 29 prot., 3004 żydów, katolicy stanowili 43,2%, żydzi 56%. Powiat miał 87,139 mk., a śród 82,675 zapisanych do ksiąg stałej ludności było 1731 praw. (gmina Ludwin głównie), 5345 prot. (gm. Ludwin 1457, Firlej 1566, Luszowa 753) i 9890 żyd. Katolicy stanowili 79,5%. M. Tołwiński: rozwój fizyczny ludności powiatu lubartowskiego”(“W sprawach naszych”, wydawn. Zbiorowe, t. III, Warszawa, 19002 r.)

Lubycza (al. *Lubica*, *Lubicza*) 1.) mko, zwane także *Lubyczą królewską*, 2.) **L.-** Kameralna (al. **L.-***wieś*) i 3.) **L.-***Kniazie*, wieś. Wszystkie te trzy miejscowości leżą w pow. rawskim, 15 kil. na płn. zach. od sądu powiat. w Rawie ruskiej, 75 kil. ode Lwowa, na przestrzeni m. 50º 17' 30" a 50º 23' płn. szer. I m. 41º 5' 30" a 41º 13' wsch. dług. od :F. Na płd. leży Huta Lubycka i Werchrata, na wsch. Teniatyska i Ruda Żurawiecka, (część Żurawiec), na płn. wsch. Żurawce i Żyłka (w Królestwie Polskiem, w pow. tomaszowskim), na zach. Bełżec, Chlewiska, Łukawica i Wola Wielka (3 ostatnie miejscowości w pow. cieszanowskim).

Wody z całego obszaru płyną na wsch. do Sołokii, płynącej na małych przestrzeniach wzdłuż granicy wsch. od płn. na płd. Najznaczniejszy jest pot. Łukawica. Płynie on prawie środkiem obszaru, z Chlewisk, zrazu na płn. wsch. a potem na płd. wsch., i tworzy w mku mały stawek. Do tego stawku wpada jeszcze kilka małych potoków, płynących od płd. zach., a ze stawu wypływa jedna struga zwana Lubyczką; płynie na wsch. do Teniatysk i wpada tam do Sołokii. Płn. krawędź wsi przepływa pot. Krynica (ob.), wpadający również do Sołokii.

Płd. zach. część obszaru zajmuje Lubycza Kniazie, a mianowicie jej części i grupy domów: Dęby, Kułajce, Majdan, Pawliszcze, Ruda lubycka, Rudki lubyckie, Starawieś, Stawisko, Stawki uhrynowskie, Werłoka, Wereszyce, Własznówka i Zatyła. Część płd. wsch. i płn. wsch. zajmuje Lubycza królewska z przedmieściem Przedlubycza i Lubycza Kameralna, a mianowicie jej części: Borysy, Czoczumaj (al. Czoczomaje), Gruszka, Hłuszki, Huzije, Lisy (al. Łysy), Łużek, Mrzygłody, Nadkiernicami, Netreba, Petryny, Podstawiszcze, Sołtysy, Święc (al. Świat) i folwark Szalenik. Najwyżej wznosi się płd. część obszaru. Wzgórze Kruhły Haraj na granicy Werchraty dochodzi 395 m. W części płd. zach. dochodzi najwyższe wzgórze 337 m. Część wsch. opada do 254 m. Własn. więk. ma roli ornej 317, łąk i ogr. 109, pastw. 87, lasu 3936; własn. mniej. roli orn. 4039, łąk i ogr. 514, pastw. 407, lasu 207 mr.

W r. 1880 było w L. mczku 654 mk. w gminie, 13 na obsz. dwor., w L. Kameralnej 918 w gminie, 149 na obsz. dwor.; a w L. Kniazie 1378 mk. w gminie (obrz. przeważnie gr.-katol.). Par. rzym.-katol. w Rawie, gr.-katol. w L. Kniazie, dek. potylicki, dyec. przemyska. W L. Kniazie jest cerkiew murowana, a w L. Kameralnej drewniana. W L. miasteczku jest kaplica, w której niegdyś mszę odprawiano, obecnie zamknięta. W L. Kniazie jest szkoła etat. jednokl., kasa pożyczko gminna z kapit. 1500 zł. W L. mczku jest urząd pocztowy, fabryka naczyń fajansowych i t. zw. kamiennych, istniejąca od początków w. XIX i tartak wodny o jednym gatrze i jednej pile zwyczajnej. Tartak ten konsumuje rocznie 800 metr. kub. drzewa świerkowego i sosnowego a produkuje 520 metr. kub. zwykłych desek.

W lasach lubyckich jest dosyć zwierzyny a mianowicie sarn, które tu doznają, troskliwej opieki, i zajęcy, dla których teren wyborny, gdyż lasy poprzerzynane są polami a moczarów bardzo mało. Nazwa „Lubycza” jest według Schneidera (Monografia wsi Lubienia, str. 4) pochodzenia rumuńskiego. Nadawano ją osadzie wolnej, pochodzenia rumuńskiego, rozsiedlonej dworzyszczami na dość znacznej przestrzeni, z obowiązkiem służby wojskowej, pod jurysdykcyą wójta czyli kniazia, jak go wtenczas nazywano.W przywileju z r. 1420 Ziemowita, księcia mazowieckiego i bełzkiego na wieś „Lubicz” dane jest pozwolenie, aby ta wieś rządziła się prawem

wołoskiem (ob. „O wsiach t. zw. Wołoskich” p. Stadnickiego, Lwów, 1848, str. 4). Za czasów polskich należała L. do dóbr koronnych województwa i powiatu bełskiego do sstwa rzeczyckiego. Lustracya z r. 1667 powiedziawszy, iż wś „Lubicza” z 5 innemi wsiami (Kamionka, Hrebenne i t. d.) należy do dzierżawy rzeczyckiej, wyraża, iż w niej siedziało poddanych na dworzyszczach 58, teraz tylko osiadłych dworzyszcz dwa, zagrodnik 1.

„Obwieszczeni od nas kniaziowie, aby pokazali prawa swoje na grunta i role, nie stanęli, którzy udają się być na służbie wojennej, a tej od dawnych lat nie odprawują i tak sine fructu reipublicae absque onere dóbr króla i rzpltej używają, których my na sejm podajemy, aby oto czynił z niemi instygator K., albo za takową kontumacyą, benemeritis do króla dla uproszenia takowych jure caduco dóbr, drogę pokazał”. Zagrożeni kniaziowie udali się do bawiącego we Lwowie króla Michała, który, potwierdzając 12 października r. 1671 odwiecznie służące im prawa, przy takowych: dictos libertinos seu kniaziów zachowuje.

Przywilej zaś Jana III w Lublinie r. 1678 opiewa: „uczciwi kniaziowie wsi Lubycza, uczyniwszy odwagę przysług przez przodków i osadców swoich niegdyś jeszcze Semowitowi ks. mazow., merucrunt sobie to, aby we wsi i gruntach do niej należących, szczycili się prawami i wolnościami swemi według tychże rządzili się jako najprzystojniej. Dla czego, jako od antecessorów naszych o potwierdzenie tychże wolności konkurowali, tak consequenter i do nas na tronie państwa posadzonych, uczciwi: Bazyli Vańczyszyn, Alexiej Kiszczak, Andrzej Chodor i t. d. swojem i innych tamże sortes swoje mających imieniem suplikowali, abyśmy onych przy wsi Lubyczu, gruntach, prawach i wolnościach ich zachowali, zatrzymali i one powagą naszą, królewską zmocnili i utwierdzili”. Opisawszy, granice i grunta przypierające do rzeki „Bełżec”, stawy, lasy, łąki, mówi dalej, iż takowe „z wolnem piwa robieniem, gorzałki kurzeniem na własną potrzebę, zwyż mianowani kniaziowie, jako i sukcesorowie ich, trzymać i zażywać będą, aż do ostatniego kresu życia swego, przy wszelakiej wolności, żadnych pańszczyzn, ani robocizn, ani podwód dawania nieodprawując, za co szczególnie na potrzebę wojenną żołnierza wyprawowaniem (sic). Uwalniamy też wiele onych od wszelkich żołnierskich stacyj, exakcyj, chleba pobocznego zimowego, podwód brania i innych ekstorsyj. Obiecując to po nas i następcach naszych, pomienionych kniaziów i sukcesorów ich od wsi Lubycza nie oddalić i do oddalenia władzy nikomu nie dać.”

August III pod d. 24 grudnia 1744 r. mówi: „przywileja kniaziom lubyckim we wsi Lubyczy na prawie wołoskiem fundowanym i do służby wojennej czasu potrzeby rzpltej obligowanym nadane, stwierdzamy” -co też uczynił i Stanisław August 1770 r. (Baliński, Star. Polska, t. II, str. 1207).

Lustracya. z r. 1765 (Rkp. Ossol. Nr 2835, str. 80 i nn.) podaje następujące szczegóły: „Miasto Lubycza przy gościńcu ze Lwowa do Lublina i Warszawy idącym osiadłe, ma domów zajezdnych 8 i kilka małych domków żydowskich, którego żydzi do skarbu kotłowe płacą, i do więcej danin pociągani nie są. Pod miastem zaraz jest staw duży, czysty, na nim młyn o 3 kamieniach. Mielnicy na tym :młynie po półtora dnia do reparacyi RudyŻurawieckiej lub budowli odbywają. Intrata in A. 1764 wynosiła 4312 złp. 20 gr. a mianowicie: kotłowego na rok 800 złp., arędy browarnej 2000, porękawicznego do tej 180, za mięso, łój, smołę 40 złp. 20 gr., spust stawu 1200 złp.,

czynszu od mielników 36, za ukarmienie wieprzów trzech 48 złp.We wsi Lubyczy jest łan wybraniecki, na którym siedzący wybrańcy reproduxerunt przywilej Augusta III z r. 1744 uczciwym Piotrowi i Eliaszowi Juryncom, tudzież Dmytrowi Hryciowi, Semkowi Olexie, synom Piotra Jurynca na łan cały dany, którym przywilejem Jana Kazimierza 1642 r. we Lwowie nastąpiony wolnego mlewa, przykopywania gruntów w lasach, warzenia piwa, gorzałki na domową potrzebę pozwalający, przywilejem Jana III w Grodnie 1679 r. zatwierdzony, aprobuje, przychylając się do prawa więcej nad 4 wybrańców na łanie zostawać zakazującego, tudzież wzwyż wyrażonych przywilejów Hrycia, Semka, Oleksę Jurynców braci, tudzież Iwana Dmitrowego przy łanie i wolnościach wybrańcom służących zachowujemy i płacenie łanowego corocznie po złp. 100 naznaczamy, mlewa bez miarki mocą, prawa i przywileju we młynie lubyckim pozwalamy.

Przy tej także t. j. Lubyczy Kniazie, znajdują się kniaziowie, żadnego podatku do rzpltej i województwa niepłacący, między granicami sstwa lubaczowskiego, dobrami krzesłowemi województwa bełskiego i dobrami ziemskiemi, a osobliwie między wsiami sstwa rzeczyckiego wiele gruntów posiadający, bez wszelkiej zwierzchności sub tutella tylko i tustione jurium obranego zostający, przeciwko którym zaniósł kwerellę JMP. ssta rzeczycki o posiadanie gruntów, z których czynsz płacili, a teraz przez niepłacenie z tychże gruntów 4-ta pars do skarbu koronnego należąca upada; przeto zawołani ad reproductionem jurium et privilegiorum reproduxerunt przywilej Semowita, ks. mazowiec., ziemi ruskiej i bełskiej dziedzica, uczciwym i opatrznym Jakubowi i Miskowi braciom rodzonym r.1422 nastąpiony, kniaztwo na wsi czyli we wsi Lubyczy (ut forma privilegii est) ducatum in villa nostra Lubycz tymże Wołochom za wś Lubycz przedtem od tegoż księcia nadaną, przy doliczeniu przez Wołochów pewnej sumy w zamian dający, przedaży, zastawy in toto vel in parte za konsensem jednak swoim lub sukcesorów pozwalający, młyn Tenetyszcze i pole także łąk przy pomienionym młynie będący nadający, trzeci pieniążek z każdej rzeczy osądzonej w pomienionej wsi naznaczający, wyprawę podczas wojny more Walachorum zalecający, a ten przywilej, bez podpisu i pieczęci, ani nie zaoblatowany, sam zaś w sobie pergaminowy, dobry cały i niezepsuty.

W tej wsi żadnych obszarów dworskich i łąk nie ma, zgoła mówiąc formalnego nie ma ustanowienia, dla naznaczenia którego do komisyi ekonomicznej odsyłamy. Lasy sosnowe od granic dóbr ziemskich Bełzca i Woli Jędrzejowskiej, pomieszane z lasami Wierchrackiemi; ostępy tych lasów mają przezwiska różne; wszerz i wzdłuż ciągną, się one na pół mili do Hutki Lubyckiej, do tegoż sstwa należącej, i są na wszelką budowę zdolne. Prowent z tej wsi 1764 r. wynosił 2858 złp. 5 gr.”

Po zajęciu sstwa rzeczyckiego w r. 1787 oddano Lubyczę mczko i wsie do sstwa należące, z wyjątkiem Lubyczy, Edwardowi Romanowskiemu w zamian za warzelnię soli w Kossowie. Wieś L., dołączoną do Jastrzębicy, nabył przy licytacyi r. 1830 H. A. baron Zeubitz za 24.450 złt. m. k. Potem należała kolejno do Woronieckich, Zielińskich, Kaempfów. W obrębie L. królewskiej jest las Baczków (al. Beczków), dziś po większej części wytrzebiony. W lesie tym była dawniej mała mogiła z krzyżem, przypominająca napad Tatarów na Ruś w r. 1500. Z lasu tego dostarczano mateyału budowlanego do odbudowania się pogorzałym w r. 1834 mieszkańcom mka Lubyczy. We wsi Lubycza Kniazie zwie się jedno pole Horodyszczem, a nazwa ta wskazuje, że dawny gród ruski istniał wtem miejscu. *Lu. Dz.*

S **Lubycza** r. 1565 *Lubicza* mstko, pow. Rawa ruska. W 1565 wś w ststwie bełzkiem, miała 19 kmieci na całych dworzyszczach, na prawie wołoskiem, 4 karczmarzów, 15 gontarzów dających po 10 kóp gontów każdy (kopa 1 gr.), kniastwo (wójtostwo) na którym siedziało siedmiu właścicieli, mieli siedem stawów i młyn. Był i pop. Dochód wynosił zł. 102, gr. 18, den. 3. Do wsi należały lasy rozległe na kilka mil wzdłuż, obfite w dąbrowy.

Łęczna (w oddzielnym pliku)

Łęcznowola, r. 1532 Crasusza Lanka, wś, pow. łukowski. W r. 1552 stanowi część wsi Krasuse, ma 6 działków szlach., na nich 6 osadn. W r. 1827 wś Krasusze - Łęczna wola miała 37 dm., 178 mk.

S **Łęcznowola**, *Łącznowola*, wś, pow. łukowski, gm. Krasusze (ob.), par. Trzebieszów. Ma 41 dm., 330 mk., 1358 mr. obszaru.

Łęgi 1.) wś nad rz. Bugiem, pow. konstantynowski, gm. Bohukały, par. Pratulin, rozl. mr. 269, dm. 20, ludn.l44. W 1827 r. 14 dm., 107 mk.

Łęka 6.) **Ł.,** wś nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. Góra Puławska, par. Góra Jaroszyn, odl. od Kozienic w. 30. Ma 33 dm., mk. 200, 298 mr. ziemi dwors. i 399 mr. włośc.

Łobaczów, wś i folw.. pow. bialski, gm. Kobylany nadbużne, par. Terespol. W 1827 r. było tu 37 dm., 278 mk.; obecnie 85 dm 583 mk. i 1604 mr. obszaru. W XVIII w. była tu cerkiew paraf. grecka. Dobra Ł., własność gener. hr. Baranowa, mają 813 mr.

S **Łokietek**, jezioro we wsi Dratów, w pow. lubartowskim, gm. Łęczna; wraz z sąsiednim jez. Łukcze mają 5 ½ mr. obszaru. Wody ich idą do rz. Jagielny.

Łomazy, os., przedtem mko nad rz. Zielawą, pow. bialski, gm. i par. Łomazy. Odl. 186 w. od Warszawy, 16 w. od Biały, z którą łączy je szosa idąca do Włodawy. Posiada kościół par. drewniany i cerkiew pounicką paraf., bóżnicę, sąd gminny okr. IV, urząd gminny, szkołę początkową. Stacya poczt. w Biały. W 1827 r. było tu 293 dm. i 1917 mk.; w 1860 r. 309 dm. (l mur.) i 2370 mk. (1218 żydów), obecnie jest 345 dm., 3188 mk. i 6612 mr. obszaru, gruntów należących do osady i dóbr t. n. Same dobra mają 1614 mr. i stanowią majorat rządowy. Osada L. stanowi sama gminę odrębną. Jest tu fabryka świec, garbarnia, dwie olejarnie, cegielnia, 4 wiatraki i młyn. W XV wieku Ł. były nędzną wioską, którą Kazimierz IV r. 1447 odłączywszy od sstwa parczowskiego łożącego w województwie lubelskiem, do ekonomii brzeskiej, t. j. do Litwy wcielił. Ściągnął stąd na siebie niechęć panów polskich. Zabiegi Gastolda i innych możnowładców litewskich o zerwanie, a przynajmniej osłabienie unii z Polską, stały się powodem, że na sejm wspólny dla obu narodów do Parczowa r. 1451 zwołany, żaden z Litwinów nie chciał przybyć, aż pókiby im glejt, czyli zabezpieczenie ich osób i swobodnego przejazdu, nie był przysłany. Król chcąc przełamać ten opór i nieufność, sam wyjechał z Parczowa aż do Łomaz, i tam dopiero sprowadziwszy z Brześcia posłów litewskich, namówił ich do zjechania się z Polakami w Brześciu. Takiż sam zjazd dla załatwienia nieporozumień przed naradami w Parczowie, miał miejsce w 1464 r. Mikołaj Radziwiłł, wojew. wileński i ssta brzeski zamienił Ł. na miasto, gdyż powtarzające się zjazdy i przejazdy panów polskich i litewskich, ściągnęły tu dość znaczną liczby osadników. Gdy Zygmunt August w 1568 r. nadał Ł. prawo magdeburskie, miały one już 5 ulic i 196 włok ziemi na uposażenie ludności. W zamian za hojne nadania ziemią, wolny wręb w puszczy Klikówka, mieli obowiązek mieszkańcy utrzymywać w porządku most i groblę na gościńcu wileńskim. Kościół paraf. katolicki wzniesiony został przez Władysława IV. Spłonął w 1795 r, a nowy

zbudowano w 1862 r. Cerkiew istniała tu z dawnych czasów. W bitwie pod Ł. zginął w 1769 r. Franciszek Pułaski. Par. Ł. dek. bialski: 830 dusz. Według Tow. Kred. Ziems. dobra rządowe Ł. r. 1838 składały się z miasta i folw. Łomazy, wsi: Lubeńka, Ortel, Huszcza, Szenejki, Kopytniki, Kolembrod, Koszoły i dwóch młynów Jussaki. Ogólna rozległość wynosiła około mr. 6886, a mianowicie: w gruntach ornych, łąkach i pastwiskach mr. 1444, lasu mr. 5442. Obecnie dobra powyższe uległy podziałowi na donacye. Folw. Ł. w gm. Lubienka położony. Ma 4 dm., 23 mk., 1614 mr. obszaru. *Br. Ch.*

Łomnica 1.) wś, powiat włodawski, gmina Wola Wereszczyńska, parafia Lejno (obrządku greckiego). Ma 13 dm:, 137 mk., 1178 mr. obszaru. We wsi są jeziora: Karśne i Moszna. Ł. i Zienki dobra mają 1183 mr. obszaru. Według Tow. Kred. Ziems. dobra Ł składają się z folw. Ł, wś: Ł., Ziemki, Lipniak, Zbójno, r. 1866 rozległość wynosiła mr. 1966: grunta orne i ogr. mr. 382, łąk mr. 263, lasu mr. 488, zarośli mr. 22, nieuż. i place mr. 811. Wś Ł. os. 24, z grun. mr. 487; wś Zienki os. 35, z grun. mr. 1226; wś Lipniak os. 10, z grun. mr. 369; wś Zbójno os. 7, z grun. mr. 93.
2.) **Ł.,** wś, pow. łukowski, gm. Mysłów, par. Wilczyska. Ma 13 dm., 157 mk., 312 mr. obszaru.

Łopatki 3.) Ł., wś i folw., pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Wąwolnica, dawniej Opatki, miały bowiem stanowić niegdyś własność opatów benedyktyńskich w Wąwolnicy, cegielnia, wapniarnia; dm. 17, mk. 159. Ob. *Drzewcza*.

Łopień, rzeczka, w pow. krasnostawskim, poczyna się; pod wsią Krzywe, płynie w kierunku północno-wschodnim pod wsiami Łopiennik Lacki i Łopiennik Ruski, i za tym ostatnim, naprzeciwko Borowicy, wpada z lew. brz. do Wieprza. Niegdyś stanowiła granicę pomiędzy wdztwami lubelskiem i ruskiem. *J. Bl.*

Łopiennik 1.) *Lacki*, wś, pow. krasnostawski, gm. i par. Łopiennik. Posiada kościół par.
erekcyi niewiadomej; obecny z 1684 r. wzniósł tu kś. Maciej Grajewski, proboszcz miejscowy. Folw. Ł. stanowi majorat. W 1827 r. wś prywatna, 65 dm., 477 mk.; obecnie 90 os. włośc.; pszczolnictwo pomyślnie rozwinięte. Par. Ł., dek. krasnostawski, 2162 dusz.

2.) **Ł.** *Ruski*, wś, gm. i par. Łopiennik, pow. krasnostawski. Posiada cerkiew paraf., erygowaną 1524 r. przez Aleksandra Jagiellończyka; obecna drewniana z 1710 r.; szkołę począt., urząd gm. i młyn wodny. W 1827 r. wś prywatna, 97 dm., 585 mk.; obecnie majorat. Ł. pamiętny jest porażką Jadźwingów przez Leszka Czarnego w r. 1282. Dotąd są tutaj liczne mogiły, a w nich często wykopują szczątki rozmaitych przedmiotów dawnego uzbrojenia i ozdoby rycerskie. Ośm ogromnych takich kurhanów jest w samym Ł., większa zaś ich liczba znajduje się w sąsiedniej wsi zwanej Krzywe. Kiedy w r. 1474 na sejmie piotrkowskim utworzone zostało wojew. lubelskie, rz. Łopień stanowiła granicę pomiędzy nowem a dawniejszem województwem ruskiem. Wś ta nadana była na sejmie warszawskim w r. 1659 Jerzemu Niemiryczowi, podkomorzemu kijowskiemu, na wieczne czasy; w ośm lat jednak zastawiona pracz jego rodzinę, wraz z innemi dobrami, przeszła na własność Prażmowskich, na mocy uchwały sejmowej 1667 r., a w końcu do rządu. Gm. L.

należy do sądu gm. okr. III w Fajsławicach, st. poczt. Krasnystaw, ma 11,980 mr. obszaru i 3828 mk. (1867 r.). W gm. są dwie szkoły począt. i dwa młyny wodne. W skład gm. wchodzą: Dobrzyniew, Kindały, Krzywe, Krzywski Majdan, Ł. Lacki, Ł. Ruski, Nowa Wieś, Nowina, Olszanka, Stężyca i Ziemiany. Por. Krasnystaw.

3.) **Ł.,** wś i folw., pow. lubelski, gm. Chodel, par. Urzędów. W 1827 r. 25 dm., 168 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. Ł. rozległy mr. 1216: grunta orne i ogr. mr. 694, łąk mr. 43, wody mr. l, lasu mr. 466; nieuż. i place mr. 12, bud. mur. 4, z drzewa 10, płodozmian 10 i 14-polowy; pokłady torfu i kamienia wapiennego; folw. ten w r. 1880 oddzielony od dóbr Radlin. *Br. Ch.*

S **Łopiennik**, wś, pow. krasnostawski. W r. 1565 wś ta w ststwie krasnostawskiem składała sio. z trzech części: Wola Łopenicka, Łopiennik ruski i L. lacki. Wola miała 19 kmieci na półłankach 7 pustych, 4 zagr. Ogółem dochodu zł. 31, gr. 10, den. 12, L. ruski 39 kmieci, na półłankach, 6 łan pustych, 6 zagr., 2 karczmarzów. Ogółem zł. 71, gr. 3, den. 6. Ł. lacki, 16 kmieci na półłankach, 3 ¾ łan. pustych, 9 zagr., 3 karczm, z rolami. Ogółem zł. 69, gr. 20, den. 12, cztery stawy dawały rocznie zł. 160. Wedle reg. pob. z r. 1564 Ł. duplex płaci od 46 łan., 20 zagr., 4 kom., 4 rzem., cerkiew; K. nobilium od 2 łan., na których siedzą Chojeńscy. We wsi istnieje kościół parafialny. Do gumna folwarcznego w Ł. zwieziono r. 1565 żyta ozimego kop. 895, jarego 70, pszenicy jarej 63, jęczmienia 131, owsa 780, tatarki 74, grochu 37.

Łopoczno, wś nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski, gm. Kamień, par. Rybitwy, ma 134 mk. W 1827 r. par. Piotrowin, 22 dm., 154 mk. Wchodziła w skład dóbr Kaliszany (ob.).

Łosiniec, wieś, pow. tomaszowski, gmina Tomaszów, parafia rzymsko - katolicka Tomaszów, o ½ mili od granicy Galicyi (w ordynacyi Zamoyskich), a 15 w. od Tomaszowa. Posiada cerkiew drewnianą, z drzewa, do której należy gruntu 159 mr. Data erekcyi nieznana, istniała już w 1692 r. Dymów włośc. 69, w których ludności 577, w tych rzym.-katol. 83, reszta prawosławni. Szkoła początk. 1-kl. ogólna. Gruntu ornego 1260 mr., grunt piaszczysty, zaledwie czwarte ziarno żyta przynosi, poczta najbliższa Tomaszów. W 1827 r. było tu 69 dm., 441 mk.

S **Łosiniec**, wś, pow. tomaszowski. W roku 1578 „Nowa Łosiniecz non solvit ob novam locationem”. Była więc ponownie osadzona w tym czasie.

Łosiniecka-Wólka, wś, pow. tomaszowski, gm. i par. rzym.-katol. Tomaszów. Leży na piaszczystej pochyłości, graniczy z Łosińcem. Ma dymów 45, z ludnością 397 dusz, posiadającą 658 mr. gruntu ornego, piaszczystego, w małej ilości pomieszanego z popialatką. Brak chleba przyczynia się do różnych zajęć, i tak: jedni do fabryki gątów, inni do zwożenia materyałów leśnych i kamienia, lub zarabiają w Tomaszowie; jak w Łosieńcu, tak i tu ogrodów owocowych niema i stąd oprócz wierzby, żadnej zieloności przy domach niema. Przy tej wsi jest folwark (ordynacyi Zamoyskiej) Świdy, zwany od młyna t. n. Folw. ten ma razem 8 dymów i 421 mr. przestrzeni gruntów ornych. Piaszczysta ta okolica mało przynosi produktów i stąd, oprócz żyta, owsa i tatarki, a w ogrodach jęczmienia i pszenicy, bardzo mało sieją i to

tylko jare. W pobliżu tego folwarku, tuż przy granicy wsi Wólki Łosinieckiej, rozciągają się sosnowe lasy ordynacyi Zamoyskiej, a w nich jest wiele nasypów w kształcie wałów, tudzież kurhany lasem porosłe; lud jak zwykle przypisuje takowe wojnom szwedzkim. *X. S. S.*

Łotoszyn, kol., pow. hrubieszowski, gm. i par. Hrubieszów. (Istniała tu fabryka oleju ? znacznych rozmiarów).

Łotów, wś, pow. hrubieszowski, gm. Werbkowice, par. Hostynne (obrz. grec.).

Łowcza, wś i folw., pow. chełmski, gm. Bukowa, par. Sawin i Łowcza (obrz. grec.). Leży przy trakcie i Chełma do Włodawy o 18 w. od Chełma. Od Chełma zaczyna się dopiero szosa ku Włodawie. Posiada cerkiew niewiadomej erekcyi. Spaliła się w 1851 r. Była tu stacya pocztowa. W 1827 r. wś rząd., 39 dm., 234 mk.; obecnie własn. pryw. 400 mr. ziemi dworsk, i 636 mr. włośc. Od połowy XVIII w. do połowy XIX w. własność Kunickich. Piękny ogród i staroświecki dwór murowany założył tu był Franc. Kunicki podkomorzy chełmski. Według Towarz. Kred. Ziems. folw. Ł. (z wsiami Ł. i Rudka) rozległy mr. 633: grunta orne i ogr. mr. 199, łąk mr. 73, wody mr. 5, lasu mr. 340, nieuż. i place mr. 17, bud. mur. 5, z drzewa 12; pokłady kamienia wapiennego i torfu; rzeczka Witowa przepływa. Dobra powyższe w r. 1866 zawierały mr. 2380. Wś Ł. osad 22, z grun. mr. 642; wś Rudka osad 12, z grun. mr. 360.

Łubcze, wś i folw., pow. tomaszowski, gm. Jaremów, par. Grudek, 2 mile od Tomaszowa, o 5w. od granicy Galicyi, ma 33 dm, 431 mr. gruntu ornego (gleby głownie pszennej); włościanie rolnicy, 4 tkaczy, 1 kołodziej, 1 kowal. Lud pracowity i cichy, nieco odmienniej się ubiera niż włościanie okoliczni. Była tu zwana filią kaplica katolicka, dziś skład gospodarczy. Szk. pocz. 1-kl. ogólna. Dwór z ogrodem i folwarkiem należy do Teodora Bilińskiego. Folw. ma 858 mr. ziemi, 106 mr. lasu. Młyn, staw. R. 1827 dm. 31, mk. 195. Według Tow. Kred. Ziems. dobra Ł. i Szlatyn składają się z folw. Szlatyn, nomenklatury Ł., wsi Ł. i Szlatyn. Na wschód graniczą z Galicyą, Rozległość wynosi mr. 1402: grunta orne i ogr. mr. 558, łąk mr. 250, pastw. mr. 30, lasu mr. 510, nieuż. i place mr. 54, bud. z drzewa 19, pokłady torfu. Wieś Ł. osad 33, z grun. mr. 454; wś Szlatyn os. 52, z grun. mr. 593. *Br. Ch.*

Łubki 3.) Ł., wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Karczmiska, par. Wojciechów, niegdyś wś szlach., czego ślady w 11 os. drobnej szlachty pozostały dotąd. Staw, młyn wodny, rogatka na gościńcu. Dm. 52, mk. 418. W 1827 r. 43 dm., 284 mk. Obok kolonia na gruntach dóbr Ł. powstała: Wolta Łubkowska al. Budy Łubkowskie (ob.). Według Tow. Kred. Ziems. folw. Ł. (z wsiami Ł. i Wólka Łubkowska al. Budy Łubkowskie) rozległy mr. 1676: grunta or. i ogr. mr. 834, łąk mr. 36, pastw. mr. 18, wody mr. 6, lasu mr. 708, nieuż. i place mr. 74, bud. mur. 3, z drzewa 18, młyn wodny, pokłady kamienia wapiennego; rzeczka Trepa przepływa, na której istnieje most za opłatą. Wś Ł. os. 39, z grun. mr. 501; wś Wólka Łubkowska al. Budy Łubkowskie os. 10, z gruntem mr. 132.

Łubkowskie Budy al. Budki Łubkowskie, wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Karczmiska. ma 10 dm., 81 mk. Inaczej zowią tę wieś Wola Łubkowska. Obok tej wioski znajdują się inna z dwóch chat złożona, zwana Budy Kraczewskie. Por. Łubki.

Łubno 5.) Ł., folw., pow. radzyński, gm. Jabłoń, 3 dm., 10 mk., 700 mr. ziemi. W. W.

Łuck al. Łucka, wś, pow. lubartowski, gm. Łuck, par. Lubartów. Leży na lew. brz. Wieprza, odl. 20 w. od Lublina, 4 w. od Lubartowa, przy drodze bitej. Posiada gorzelnię produkującą za 56,324 rs. rocznie i młyn. W 1827 r. było tu 28 dm., 230 mk. Ł. do 1860 r. wchodził w skład dóbr lubartowskich; obszar obecny wynosi 2700 mr. G mina Ł. należy do sądu gm. okr. II w Kamionce, urząd gm. w Lubartowie, st. poczt. tamże. W gm. jest jedna szkoła, kantorat, piec wapienny, 4 młyny. Obszar gm. wynosi 28,086 mr., ludność 3,458 mk. W skład gm. wchodzą: Annobór, Baranówka, Brzeziny, Holendry, Konstantynów, Lisów, Łuck, Mieczysławka, Rokitno, Rokicka Wólka, Stójka Brzezińska, Szczekarków, Trzciniec, Wincentów i Zagrody Lubartowskie. Według Tow. Kred. Ziems. dobra Ł. składają się z folwarków: Ł., Annobór, nomenklatury Wandzin, wsi: Ł., Annobór, Trzciniec i Baranówka; rozległość wynosi mr. 2584: folw. Ł. grunta orne i ogr. mr. 860, łąk mr. 196, lasu mr. 581, zarośli mr. 11, nieuż. i placu mr. 30, razem. mr. 1688, bud. mur. l, z drzewa 27, płodozmian 8-polowy, gorzelnia, młyn wodny, pokłady torfu; folw. Annobór grunta orne i ogr. mr. 411, łąk mr. 41, pastwisk mr. 90, lasu mr. 28, zarośli mr. 17, nieuż. i place mr. 1 3, razem mr. 600, bud. z drzewa 6, płodozmian 6-polowy. Nomenklatura Wandzin ma rozległości mr. 296; folw. Annobór jak również i nomenklatura Wandzin w r. 1881 oddzielone zostały od dóbr Ł. i obecnie stanowią oddzielne własności i hypoteki. Wś Ł. os. 26, z grun. mr. 467; wś Annobór os. 12, z grun. mr. 448; wś Trzciniec os. 23, i grun. mr. 443; wś Baranówka os. 24, z grań. mr. 462.

Łuczycki majdan, pow. krasnostawski, gm. Rudnik.

Ługów, wś, pow. lubelski, gm. Jastków, par. Bochotnica. W 1827 r. (par. Garbów) ma 17 dm., 107 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. Ł. rozległy mr. 600: grunta orne i ogr. mr. 437, łąk mr. 26, past. mr. 42, wody mr. 2, lasu mr. 90, nieuż. i place mr. 3, bud. z drzewa 14. Wś Ł. os. 18, z grun. mr. 262.

Łukawica 1.) wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Baranów, par. Michów. W 1827 r. 17 dm., 140 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. Ł. (z nomenklaturą młyn. Zabór, z wsiami: Miaskówek, Meszno, Węgielce i Budzyń) rozległy (po oddzieleniu w r. 1877 częściowym nabywcom mr. 935) mr. 582: grunta orne i ogr. mr. 368, łąk mr. 98, past. mr. 38, wody mr. 5, lasu mr. 60, nieuż. i place mr. 13, bud. mur. 17, z drzewa 2, płodozmian 10-polowy, pokłady torfu, młyn wodny. Wś Miaskówek os. 23, z grun. mr. 401; wś Meszno os. 21, z grun mr. 872; wś Wegielce os. 2, z grun. mr. 28: wś Budzyń os. 8, z grun. mr. 108.

Łukawiec 2.) **Ł.,** wś, pow. lubartowski, gm. Firlej, par. Kock. W 1827 r. było tu 54 dm., 435 mk.

Łukawiec 2.) **Ł.,** wś, pow. lubartowski, gm. Firlej, par. Kock. W 1827 r. było tu 54 dm., 435 mk.

Łukawka 1.) wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Wola Czołnowska, par. Michów. Według Tow. Kred. Ziems. folw. Ł. (z nomenklaturą Podgórze, wsiami Ł. i Łukawica),

od Nowoaleksandryi w. 20, od rz. Wieprza w. 4, rozległy mr. 983: grunta orne i ogr. mr. 522, łąk mr. 84, lasu mr. 356, nieuż. i place mr. 21, bud. mur. 1, z drzewa 22, młyn wodny i cegielnia. Wś Ł. os. 18, z grun. mr. 206; wś Łukawica os. 7, z grun. mr. 69.

Łuków (w oddzielnym pliku)

Łukowa 2.) **Ł.,** wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Łukowa. Leży na lewo od drogi z Józefowa do Tarnogrodu, o 9 w. od granicy galicyjskiej, o 2 w. od Tanwi, tworzącej szeroką błotnistą dolinę. Wieś ciągnie się linią około 5 w. długą po obu stronach jaru utworzonego przez strumień wpadający do Tanwi. Posiada kościół parafialny nowo wniesiony w 1881 r. na miejsce dawnego drewnianego z XVII w., urząd gminny, szkołę. W r. 1827 było tu 322 dm. i 2034 mk. Obszar dworski Ł. należy w części do dóbr ordynacyi Zamoyskich, w części zaś stanowi prywatną własność. Par. Ł. dek. biłgorajski: 6741 dusz. Gm. Ł. należy do sądu gm. okr. IV Józefowie, st. poczt, w Tarnogrodzie posiada obszaru 28018 mr. i 5219 mk. W skład gm. wchodzi: Borowiec, Chmielek, Łukowa, Osuchy, Pisklaki, Szarajówka i Szóstaki. *Br. Ch.*

Łukowce, wś i folw., pow. bialski, gm. Sitnik, par. Biała. Posiada 18 dm., 132 mk., 646 mr. ziemi i cerkiew paraf, dla ludności rusińskiej, którą 1695 r. erygował ks. Karol Stanisław Radziwiłł. Według Tow. Kred. Ziems., folw. Ł. rozl. mr. 365 (w r. 1866), grunta orne i ogr. mr. 215, łąk mr. 59, pastw. mr. 89, nieuż. i place mr. 2. Wś Ł. osad 16, z grun. mr. 349.

Łukówek 1.) *Górny*, wś, pow. chełmski, gm. Bukowa, par. Uhrusk, cerkiew par. dla ludności rusińskiej. W 1827 r. Ł.-Górny i Ł.-Piękny miały 56 dm., 320 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. Ł.-Górny (i wsią Ł.-Górny i Iłowo), odl. od rz. Bugu w. 3. Po odłączeniu w r. 1880 folw. Józefin mr. i50 i folw. Potoki i Iłowo, rozległość wynosi mr. 309; grunta orne i ogr. mr. 218, łąk mr. 75, pastw. mr. 2, lasu mr. 3, nieuż. i place mr. 8, bud. z drzewa 13, wiatrak. Wś Ł.-Górny os. 26, z grun. mr. 447; wś Iłowo os. 5, z grun. mr. 157.

2.) **Ł.-***Piękny*, wś, pow. chełmski, gm. Bukowa, par. Uhrusk (Łukówek gr. obrz.). Według Tow. Kred. Ziems. folw. Ł.-Piękny (i wsią Ł.-Piekny i Rudnia), od rz. Bugu w. 4, rozległy mr. 665: grunta orne i ogr. mr. 225. łąk mr. 68, pastw. mr. 174, lasu mr. 155, nieuż. i place mr. 23, bud. mur. 2, z drzewa 10, rzeczka Uherka przepływa. Wś Ł.-Piekny os. 29, z grun. mr. 69. Por. Kazimierówka. *A. Pal.*

Łukowiec 5.) Ł., wś, pow. lubartowski, gm. Firlej, par. Kock. Wchodziła w skład dóbr kockich. Wspomina ją Długosz (II,567). Por. Zagrody łukowieckie. *Br. Ch.*

Łukowisko, pow. radzyński, gm. Tłuściec, par. Międzyrzec. Posiada 62 dm. 472 mk. i 2033 mr. obszaru. W 1827 r. 63 dm., 155 mk.

Łabunie, wś i folw., pow. zamojski, gm. i par. Ł. Leżą w nizinie na prawo, a dwór z pałacem rezydencyonalnym dziedzica w lipowym parku na lewo od drogi bitej l-go rzędu z Zamościa do granicy austryackiej. Odl. od Zamościa na wsch.-płd. o w. 10, od Lublina w. 93, Krasnegostawu w 43 ½, i Tomaszowa Zamojskiego w. 21. Starożytna ta wś, pierwotnie zwana Łabuń, niegdyś dziedzictwo Oleśnickich, pod koniec XVI w. należała do b. pow. grabowieckiego w wojew. bełskiem, stanowiąc ogniwo graniczne tego wojew. od zach.-płn. strony. Jedyną, pamiątką przeszłości tego zakątka jest egzystujący tu kościół paraf. murowany pod wez. Ś. Dominika i N. Maryi P., erygowany w r. 1435, przez ówczesnego dziedzica dóbr Ł. Adama Oleśnickiego, oraz Wawrzyńca, dziedzica na Komarowie, i Eubarda z Wierzby, a konsekrowany w listop. 1436 r. przez kś. Jana z Opatowic dominikanina, bisk. chełmskiego. W kościele tym, po prawej stronie, znajduje się kaplica hr. Tarnowskich z grobowcami kollatorów, oraz wielki ołtarz z obrazem Ś. Antoniego Padew., sprowadzony tu po kasacie klasztoru oo. bernardynów w Rodecznicy (ob.) i obraz umieszczony również w presbiteryum, do którego kilka razy do roku tłumnie się schodzą wierni, w dnie odpustowe, odbywane w Rodecznicy, skąd, prócz powyższego ołtarza z obrazem, przewieziono tu stare malowidła, przedstawiające pokusy Ś. Antoniego, i umieszczono takowe w świeżo zbudowanym na ten cel kurytarzu przez hr. Tarnowską na cmentarzu kościelnym. Do par. Ł. dek. zamojskiego należy kościół fil. w Komarowie z jego księgami metrycznemi dla wsi: Janówka, Księżostany, Huta Komarowska, Wolica Brzozowa, Wolica Śniatycka i Krzywystok pow. tomaszowskiego i wsie tegoż powiatu: Krynice, Majdan Krynicki, Polany, Romanówka i Kryniczki, oraz pow. zamojskiego: Ł., Wólka Łabuńska, Ruszów, Majdan Ruszowski, Wierzbie, Łabuńki, Barchaczów i Jatutów. Par. ma 4473 dusz. Prócz tego Ł. posiadają: urząd gminny, l-klas. szkółkę etatową browar piwny z produkcyą, roczną na 2025 rs., młyn wodny o 2-ch kamieniach i cegielnię. Dobra Ł. A.. stanowią, folw.: Majdan Ruszowski, Ruszów, Wólka v. Wola- Łabuńska i Wierzbie, rozległość których wynosi: ziemi ornej, glinki i borowiny na pokładzie wapienniaka, lecz urodzajnej, przeważnie. pszennej: 1593 mr., łąk 440 mr., lasu, pastw. i in. 4240 mr.; attynencya Ł. B. zajmuje mr. 166, razem 6439 mi,. obszaru i 16 dm., wasn. hr. Tarnowskiego Adama. Wś Ł. ma trzy części: 1) 84 dm., 960 mr.; 2) 22 dm.; 100 mr. i 3) 133 mr. włośc. i 41 mr. dwor.; dwie ostatnie części powstały z probostwa. Ludność: katol. 755, prawosł. 23 i żyd. 56, razem 834 mk. W 1827 r. było 83 dm., 539 mk. W skład gm. Ł. wchodzą: wsie Barchaczów mający 46 dm. i 447 mk., Brudek 4 dm. i 46 mk., Jatutów, Ł., Łabuńki, Majdan-Ruszowski, Ruszów, Wierzbie v. Wierzbica daw. Wierzba, Wólka- Łabuńska i folw. Mocówka, razem dm. dwors. 47, włok 421 i ludn. katol. 3639, prawosł. 230, żyd. 70, w ogóle 3939 mk. Obszar gminy wynosi 15866 mr., ludność w 1867 r. wynosiła 387. Gm. Ł. należy do sądu gm. I-go okr. w Zdanowie, wchodzącego w skład zjazdu sędziów pokoju II-go okr. gub. lubelskiej w Zamościu. Najbliższa st. p. Zamość. *Tit. Tiro*

S **Łabunie**, wś i dobra, pow. zamojski. Pałac tutejszy wystawił Andrzej Zamojski, kanclerz. Plany pałacu wykonał architekt budujący pałac łazienkowski w Warszawie. Obecnie właściciel Ł., hr. Jan Tarnowski sprzedał te dobra za sumę około miliona rubli, hr. Aleks. Szeptyckiemu z Łaszczowa. Istnieje tu obecnie dystylarnia parowa i tartak. W r. 1578 Marcin Oleśnicki, dziedzic Krynic, Niemirowa, Polanowa płaci tu przez swego wójta od 4 ¼ łan., 1 karczmy, 13 zagr. z rolą, 11 komorn. ubogich. Istnieje też Wola Łabuńska, z której płaci Udrycki od 5 ¼ łan., 5 zagr., 2 rzem., 5

komorn. ubogich. W r. 1890 gmina Ł. miała 4839 m k zapisanych do ksiąg stałej ludności i w tej liczbie 333 praw. i 92 żydów. Katolicy stanowili 91%.

Łabuńka, dwie rzeczki w pow. zamojskim. Pierwsza wypływa z łąk wsi Łabuń i Barchaczowa gm. Łabunie, w kierunku płn. płynie około Kalinowic, Podtopola i pomiędzy Nowem Miastem Zamość a byłą twierdzą wpada z prawego brzegu do rz. Topornicy, ubiegłszy około 9 w. Druga zaś poczyna się pod wsią Sitnem, gm. Zamość, i ubiegłszy w kierunku zach. płn. około 14 w. pod wsią Bortatycze, gm. Wysokie, również wpada z praw. brzegu do rz. Topornicy. (Według innych źródeł Ł. z dopływem Topornicą wpada do Wieprza lub do jego dopływu Wieprzca).

Łabuńki, wś i folw., pow. zamojski, gm. i par. Łabunie. Leżą na płaszczyźnie nad rz. Łabuńką, przy drodze bitej od Zamościa do granicy austryackiej, odl. 6 w. od Zamościa, 4 w. od Łabuń i 25 w. od Tomaszowa. Gleba popielatka, pomieszana z piaskiem i borowiną. Piękny pałac tutejszy posiada bibliotekę (4000 tomów) i zbiór obrazów i dzieł sztuki. Park otaczający pałac stanowi cel wycieczek letnich mieszkańców Zamościa. Była tu dawniej cerkiew greko-unicka, przeniesiona do Zamościa. W 1827 r. Ł. miały 47 dm., 336 mk., obecnie 68 dm., 728 mk., w tej liczbie 682 katol., 9 ewang., pozostali prawosławni. Do włościan należy 65 osad i 1058 mr. ziemi. Dobra Ł. wspólnie z Łabuniami były w XV w. własnością, Oleśnickich, w XVI w. należały do Zamojskich, lecz nie weszły w skład ordynacyi; w początkach XVIII dziedzicami byli Wielhorscy, potem Grzebscy, Karniccy, obecnie Teodor Kaszowski. Składają się te dobra z folw. Ł., wsi Barchaczów, Brudek, Jatutów i młyna wodnego, maja, 20 dm. dwors., browar piwny z produkcyą na 3600 rs. i obszaru 1707 mr., w tem 333 mr. ziemi pszennej, 193 mr. żytniej, 72 mr. łąk i 1109 mr. lasów, pastwisk i nieużytków. Do częściowych posiadaczy należy 27 mr. ziemi. W 1648 r. stał w Ł. obozem Bohdan Chmielnicki, oblegając Zamość, i stąd na wieść o elekcyi Jana Kazimierza cofnął się na Ukrainę. Dotąd znajdują się okopy nazywane szwedzkiemi. Opis Ł. i widok pałacu podał Tygod. illustr. z 1881 r. *Br. Ch.*

Łabuńska Wólka, wś i folw., pow. zamojski, gm. i par. Łabunie, o milę od Zamościa, w miejscowości górzystej: wś ma 57 dm., 485 mk., w tem 478 r. 1., 3 izr., 526 m. gruntu, gleba borowina. Folw. należy do Łabuń.

Łachowce, wś, pow. tomaszowski, gm. Telatyn, par. Rzeplin. Granice: na północ Telatyn, na wschód Radków, na południe Rzeplin, na zachód Posadów. Rozległość ogólna 730 mr., z tego włościańskich 249 mr., dworskich 481. Ludność ogólna 219 dusz, osad 27. W 1827 r. 27 dm., 169 mk. Gospodarstwo dwor.: gruntu ornego 317 mr. w płodozmianie 10-polowym, łąk 110 mr. Bydła rogatego65 sztuk, owiec 426, koni 29. Ł., dawniej własność Górskich, w drodze działu familijnego przeszły na własność d-ra Feliksa Głogowskiego przed 23 laty. Zasługuje tu na uwagę, kultura łąkowa, z wzorowo przeprowadzonem osuszeniem bezdennych i nieurodzajnych bagien.

Łada, wś, pow. janowski, gm. Chrzanów, par. r. l. Goraj, r. gr. Branew, o pół mili od (Goraja (ob.), o 2 mile od Janowa, wzdłuż rzeki Ł. zabudowana, do 1864 część ordynacyi Zamoyskich; 1880 r. 55 dm., 431 mk., w tem 402 r. l. Gleba gliniasta o podłożu nieprzepuszczalnem, ale mimo to żyzna; 1493 mr. ziemi. R. 1827 dm. 41,

mk. 236. *R. P.*

Łada, *Ladzica*, rz. w gub. lubelskiej, poczyna się pod wsią Ładą. i Otrocz, ze steku strumyków wypływających z gór pod wsiami: Chrzanów Szlachecki, Ordynacki i Tokary w pow. janowskim, skąd w kierunku połud.-wsch., pod wsią. Zagrody Malińskie, wpływa w pow. zamojski i płynie około Goraja, Frampola, Woli-Kąteckiej, gdzie zwraca się na północ-zachód, skutkiem czego, zbliżając się powtórnie do Frampola, pod wsią Rzeczycą przybiera pierwotny kierunek, w którym na 4 w. przestrzeniod wsi Kąty po Korytków, stanowi pas graniczny pow. i gm. Frampol, poczem wpada na terytoryum pow. biłgorajskiego. Tu płynie około Biłgoraja. gdzie przybrawszy z lew. brzegu kilka strumyków (Dobra, Sól) spływających doń w tej okolicy, pod wsią Rożnówką zwraca swe łożysko w kierunku południ.-zachod. i pod wsią Budziarze i Gozd lipiński (a nie Babice jak twierdzi Encykl. Orgel., t. 7, str. 259) wpada do Tanwi, ubiegłszy około 48 w. Por. *Janów*, III, 417. *T. Żuk.*

Łagiewniki 11.) **Ł.,** wś, pow. lubelski, gm. Wólka, par. Bystrzyca.
S 4.) **Ł.,** wś, pow. lubelski. W r. 1676 było tu 16 poddanych. Ob. *Pliszczyn* (t. VIII).

Łaguszówka, rz., dopływ rz. Przyłęckiej, poczyna się na łąkach wsi Pająków w gm. Góra Puławska, przepływa przez gm. Oblasy na długość 8 w. i pod Baryczką uchodzi do Przyłęckiej, z którą do Wisły koło Janowca wpada.

Łańcuchów, wś i folw. i *Łańcuchowska Wólka*, wś nad rz. Wieprzem, na wzgórzu, w pięknem położeniu, pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Łańcuchów. Posiada kościół par. murowany i dom schronienia dla starców i kalek. W 1827 r. było tu 39 dm., 355 mk. W XIV w. Ł. był w ręku Szreniawitów. Czy t. Kod. dypl. pol. II, 519. Na przywileju szlachcie litewskiej w Horodle 1413 nadanym jest wymieniony Jan z. Ł. kaszt, zawichoski. Dawna to zatem jest osada, której właściciele przybrali z czasem przydomek Kuropatwa. Zygmunt I, przychylając się; do prośby dobrze zasłużonego sobie i poprzednikom Stanisława Kuropatwy z Ł., kaszt. chełmskiego, pozwolił mu, przywilejem r. 1519 wydanym, wś dziedziczną Ł. zamienić na miasto. Zarazem nadane mu zostało prawo magdeburskie, ustanowiono trzy jarmarki i targi tygodniowe. Był tu niegdyś wielki zamek, którego teraz śladu nie ma. Blisko dworu znajduje się staw do kilkuset morgów przestrzeni mający, na którym są trzy wyspy. Jedna z nich zowie się Hałuże, druga Okopy, i na tej widać istotnie szaniec w kształcie czworoboku, najeżony po rogach czterema owalnemi nasypami. Trzecia wyspa na stawie niema nazwiska. Ł. od połowy zeszłego wieku stał się własnością rodziny Suffczyńskich, lecz tak z powodu wojen poprzednich i pogorzeli podupadł, że zamieniono go na wieś. Istniejący tu kościół parafialny był dawniej drewniany, w r. 1672 przez Mateusza Sikorskiego, kustosza kolegiaty lubelskiej, wystawiony, który trwał do r. 1812, w tym bowiem roku teraźniejszy murowany wybudował Józef Suffczyński, dziedzic dóbr Ł. Piękna ta świątynia jest pod tytułem ś. Jana Chrzciciela, ma 5 ołtarzy wcale nieźle rzeźbionych z dobremi obrazami. Tu urodził się i przez 30 lat mieszkał znany powieściopisarz Kajetan Suffczyński (Bodzantowicz). Ł. par. dek. chełmski 1162 dusz. Dobra Ł. składają się z folw. Ł., Górne, awulsu Kajetanówka, wsi Ł., Wólka Łańcuchowska i Zalesie. Rozl. wynosi mr. 2765; folw. Ł. z Kajetanówką: grunta orne i ogr. mr. 693, łąk mr. 305, pastw. mr. 119, wody mr. 46, lasu mr. 801, nieuż. i place mr. 48, razem mr. 2012; bud. mur. 6, z drzewa 35; płodozmian 9 i

10-polowy; folw. Górne: grunta orne i ogr. mr. 671, łąk mr. 36, wody mr. 22, nieuż. i place mr. 26, razem mr. 753; bud. mur. 3, z drzewa 11. Młyn wodny, tartak. Wś Ł. osad 27, z grun. mr. 594; wś Wólka Lańcuchowska os. 29, z grun. mr. 708: wś Zalesie os. 12, z grun. mr. 213. Folw. Ł. poduchowny al. Pelasin rozległy mr. 95; grunta orne i ogr. mr. 93, nieuż. i place mr. 2; bud. z drzewa 4. *Br. Ch.*

Łańcuchów, wś, pow. chełmski. Za Długosza (II, 547) wś ma kościół par. drewniany p. w. św. Wojciecha. Dziedzicem wsi jest Jan Kuropatwa h. Szreniawa. Wedle reg. pob. z r. 1531 par. Laczuchow leży w pow. lubelskim. Wójt płaci tu od l łanu.

S **Łańcuchów**, wś, pow. chełmski. Dziedzice Kuropatwowie h. Jastrzębiec przyjąwszy kalwinizm zamienili kościół tutejszy na zbór, lecz już przy końcu wieku XVI wrócili do katolicyzmu.

Łany 3.) Ł., folw., pow. konstantynowski, gm. Bohukały, paraf. r. l. Pratulin, r. gr. Krzyczew, poczta Terespol, okr. sądowy Janów, rozległy mr. 145. Por. Krzyczew.
4.) **Ł.,** wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. i parafia Markuszów. W 1827 r. 12 dm., 63 mk.
5.) **Ł.,** folw., pow. janowski, gm. Kosin, par. Borów; folw. należał niegdyś do dóbr Borów, franciszkanek krakowskich.

Łapiguz 1.) dawniej *Łapigury*, folw., pow. zamojski, gm. Wysokie, par. Sitaniec, odl. od Zamościa na północ w. 4, od Krasnegostawu w. 32 ½ , Hrubieszowa w. 46 ¼, od Tomaszowa w. 35 i od gm. w. 5; leży nad rz. Łabuńką i wraz folw. Borowina, Białobrzegi, Wolica-Sitaniecka, Wysokie, Wólka-Złojecka, Zarudzie, Złojec, Siedliska i Sitaniec, sianowi dobra Ordynacyi Zamoyskich Bortatycze, liczące 31 dm. i 4253 mr. rozl., czyli ziemi ornej 2477 mr., łąk 733 mr. i lasu 1043 mr. Gleba ziemi u rodzajna, lasy mieszane dobre.
2.) **Ł.,** miejscowość tej nazwy podana w spisie, z 1827 r. w pow. łukowskim, par. Łuków; 2 dm., l5 mieszk.

Łasków, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Mircze, par. Kryłów, ma kościółek pounicki, filią par. Mircze, szkołę początk. 1-klas. ogólną, 36 osad, 537 mr. ziemi włośc. R. 1827 dm. 34, mk. 253. Folw. Ł. od Witskich przeszedł w spadku przed, wiekiem do Rulikowskich. Dziś własność Gabryeli z R. Lempickiej. Rozl. mr. 894.

Łasochy, wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Tomaszów, odl. od Tomaszowa mil 1 ½, od Zamościa mil 6, od szosy 2, od granicy Galicyi mila 1. Grunt piaszczysty śród lasu. Ma 12 dm., 89 mk. Włościanie trudnią się; .oprócz uprawy roli, której posiadają 238 mr., zarobkiem jako wywózką kamieni do szosy i drzewa. W pobliżu tej wsi, w lesie, przy trakcie z Tomaszowa do Józefowa ordynackiego idącym, znajduje się od 1876 r. parowa fabryka gątów i posadzek, należąca do ordynacyi Zamojskich. Starodrzew wysokopiennych jodeł dostarcza tej fabryce w obfitości materyału.

Łaszczów, os., pow. tomaszowski, gm. Czerkasy, par. Ł. Leży o 120 w. od Lublina, o 24 w. od Tomaszowa. Ma 106 dm., 1246 mk., inel. 1126 izr., kościół, cerkiew prawosł., synagogę, 2 dm. modlitwy, szkołę pocztę, aptekę, 6 jarmarków. Urząd gm.

w Czerkasach, sąd gm. w Domaniu. Niegdyś jezuici mieli tu swoją. rezydencyą a zapewne i szkoły niższe. W XVI w. kalwini mieli tu drukarnię. Dobra Łaszczów i Małoniż składają się z folwarków Nadolce i Podhajce, os. Ł., wsi: Podhajce, Małoniż, Czerkasy i Domaniż; rozległość wynosi mr. 2618: folw. Nadolce grunta orne i ogr. mr. 1163, łąk mr. 400, wody mr. 48, lasu mr. 289, nieuż. i place mr. 52, razem mr. 1952, bud. mur. 14, z drzewa 12; folw. Podhajce grunta orne i ogr. mr. 428, łąk mr. 137, past. mr. 7, wody mr. 31, lasu mr. 37, nieuż. i place mr. 26, razem mr. 665, bud. z drzewa 13. Dwa młyny wodne, pokłady torfu. Os. Ł. os. l., os. l53, z grun. mr. 20: wś Podhajce os. 29, z grun. mr. 350, wś Małoniż os. 28, z grun. mr. 413; wś Czerkasy os. 34, z grun. mr. 585: wś Domaniż os. 33, z grun. mr. 366. *A. Pal.*

S **Łaszczów**, mstko, pow. tomaszowski. Powstał na obszarze wsi Domaniż, założony r. 1549 przez Łaszcza. W r. 1578 burmistrz z rajcami dają szosu fl. 1 gr. 18, od 3 łan miej. po fl. 1. od 4 rzem. po fl. 1, od 18 komor. ubogich po gr. 2, od wyszynku wódki gr. 6. W r. 1578 czopowe przyniosło fl. 16 gr. 3.

S **Łaszczów**, mstko, pow. tomaszowski. Dziedzice L. Gorajscy urządzili tu zbór kalwiński przy którym był ministrem głośny kaznodzieja Krzysztof Kraiński. W założonej tu drukarni wydał on nakładem dziedzica Piotra Gorajskiego ststy uszpolskiego, w r. 1611 swą ogromną Postylę.

Łaszczówka, wś, pow. tomaszowski, gm. Majdan Górny, par. Tomaszów, odl. pół mili od Tomaszowa i granicy Galicyi. Własność niegdyś Placyda Kurdwanowskiego, kuchmistrza króla Augusta III, później Hukwiczów; obecnie właścicielem dóbr Ł. Wojciech Kiwerski. Ł. miała podobno być miasteczkiem w zeszłem stuleciu i posiadać kościół paraf. Ś. Trójcy. Dwór Ł. ma zarazem folw., 494 mr. gruntu, 100 łąk, 830 lasu sosnowego: doń należą 2 młyny i stawy ze źródeł utworzone. Grunt piaszczysty, w części popielatka: na gruntach dworskich znajdują się kamienie w ogromnych rozmiarach. Przed 40 laty górnicy sprowadzeni poszukiwali w pokładach kamiennych srebra: robiono próby, wydobywano części metaliczne, lecz dla małej ilości srebra zaniechano dalszych poszukiwań i dziś pozostały tylko olbrzymie kamienie wydobyte przez górników (??). Wś Ł., ma dymów 33, ludności 371 r. l., ziemi włośc. 384 mr.: ludność rolnicza zajmuje się przy tem przemycaniem okowity z Galicyi. Według Tow. Kred. Ziems. folw. L. (z wsiami: Ł., Sznury i Majdan Górny, rozległy mr. 1501: grunta orne i ogrody mr. 364. łąk mr. 209, pastw, mr. 95, wody mr. 9, lasu mr. 793, nieuż. i place mr. 31, bud. z drzewa l9, browar, 2 młyny wodne, dwie rzeczki, stawy, pokłady kamienia wapiennego i torfu. Wś Ł. os. 32, z grun. mr. 417: wś Sznury os. 11, z grun. mr. 271: wś .Majdan Górny os. 126, z grun. mr. 1350. *X. S. S.*

Ławki 5.) Ł., wś i folw., pow. łukowski, gm. i par. Łuków. W 1827 r. 16 dm., 111 mk.: obecnie 17 dm., 184 mk. Jest tu sławna wzorowa pasieka K. Lewickiego. Folw. Ł. (z wsiami: Ł i Gołaszyn), rozległy mr. 796: grunta orni; i ogr. mr. 232, łąk mr. 72, pastw. mr. 6, lasu mr. 463, nieuż. i place mr. 23, bud. mur. 1, z drzewa 12; wś Ł. os. 19, z grun. mr. 276; wś Gołaszyn os. 9, z grun. mr. 141.

6.) Ł., przysiółek, pow. konstantynowski, gm. Pawłów, paraf., poczta i okr. sąd. Janów, rozl. mr. 97.

Łaziska

12.) **Ł.,** wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Kamień, par. Piotrowin. W 1827 r. 20 dm., 190 mk. Jest tu gorzelnia, która w 1879/80 wyprodukowała za 137,088 rsr. W XV w.

należała do par. Opole (Dług. I, 546). Według Tow. Kred. Ziems. Dobra Ł. składają, się z folwarków: Ł. i Średnie, wsi: Ł. i Koszarów, od rz. Wisły w. 7: rozległość wynosi mr. 3680: folw. Łaziska grunta orne i ogr. mr. 714, łąk mr. 223, past. mr. 130, lasu mr. 1785, nieuż. i place mr. 93, razem mr. 2945, bud. mur. 7, z drzewa 9, płodozmian 12-polowy: folw. Średnie: grunta orne i ogr. mr. 70.5, nieuż. i place mr. 30, bud. mur, 3, z drzewa 14, płodozmian 12-polowy. Cegielnia. Wś Ł. osad 30, z grun. mr. 225: wś Koszarów os. 7, z grun. mr. 98.

13.) **Ł.,** wś i dobra, pow. zamojski, gm. i par. katol. i prawosł. Skierbieszów, leżą o l3 w. na płn.-wsch. od Zamościa, między lasami, o32 ¼, w. od Krasnegostawu, o 47 ½, w. od Hrubieszowa, o 44 w. od Tomaszowa i 7 w. od gminy. Niegdyś Ł. stanowiły punkt graniczny półn.-zach. kąta wdztwa bełskiego; obec nie posiadają szkółkę począt. 1-kl. ogólną, młyn wodny o 1 kamieniu. Dobra Ł. Skladają się z folw. Ł., Sławęcin i Suchodębie, tudzież młyna, rozległość których wynosi 1460 mr. t. j. ziemi ornej urodzajnej przeważnie żytniej 461 mr., łąk 92 mr. i lasu wraz z past. 907 mr., liczą 7 dm. Własność niegdyś Skawińskich, dziś Świdzińskiego. Obszar rozl. włośc. wynosi 259 mr. na 31 osad. Ludności katol. 120, prawosł. 154, żyd. 3, razem 277 mk. Istniała tu cerkiew b. unicka niewiadomej erekcyi. Według Tow. Kred. Ziems. folw. Ł. (z wsiami: Ł.., Sławęcin i Suchodębie) rozległy mr. 1524: grunta orne i ogr. mr. 669, łąk mr. 142, past. mr. 74, lasu mr. 609, nieuż. i place mr. 30, bud. mur. 6, z drzewa 21; są dwa młyny wodne; rzeczka bez nazwy przepływa, formując dwa stawy. Wś Ł. os. 29, z grun. mr. 262; wś Sławęcin os.9, z grun. mr. 130; wś Suchodębie os. 7, z grun. mr. 155.
Łazory, wś, pow. biłgorajski, gm. Sól, par. Puszcza Solska (obrz.-greck. Sól). Należy do dóbr Ordynacyi Zamoyskich. W 1827 r. było tu 22 dm., 277 mk.

Łazów 3.) Ł., wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Krzeszów (ob.). Należy do dóbr Ordynacyi Zamoyskich.

Łazy 13.) *Ł.-Naklickie*, folw., pow. biłgorajski, gm. i par. Krzeszów; otrzymały nazwę od pobliskiej wsi Naklik. Folw. Ł. Łącznie z folw. Naklik główny zajmuje przestrzeni ogólnej mr. 1398, w tem gruntu ornego mr. 743, łąk mr. 208; należy do klucza ksieżpolskiego w Ord. Zamoyskch.
14.) Ł.-Malenieckie, wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Krzemów. Należy do dóbr Ordynacyi Zamoyskich Kamionka.
15.) **Ł.,** wś nad rz. Krzną, pow. łukowski, gm. Gołąbki, par. Łuków. Ma 56 dm., 523 mk. i 1005 mr. W 1827 r. było tu 43 dm., 285 mk. Według Tow. Kred. Ziem. folw. Ł. lit. A, B, C, D r. 1866 miał mr. 2706 rozl.: grunta orne i ogr. mr. 680, łąk mr. 184, lasu mr. 1031, pastw. i zarośli mr. 269, nieuż. i place mr. 542. Wś Ł. os. 53, z grun. mr. 312.

Łączki 2.) **Ł.,** wś, pow. lubelski, gm. i par. Bełżyce.
3.) **Ł.-** *Łopatki*, Wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Drzewce.

Łąki 6.) Ł. Oskie, attyn., ob. Dębiny, a pow. lubartowski. Por. *Łąkoć*.

Łąkoć, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Kurów, par. Markuszów.

Łążek 4.) **Ł.** *Ordynacki*, wś, pow. janowski, gm. Kawenczyn, par. Janów, o mil 2 od m.

Janowa. Do 1867 r. stanowiła część ordynacyi hr. Zamojskich. Wś ta w zapadłych lasach na granicy Galicyi austryackiej położona, nad rz. Bukowną, która połączywszy swe wody pod wsią Mamotami z rzeczką, Branwicą, tworzy pod Ł. obszerny kilkunastomorgowy staw, porosły trzciną i obfitujący w ryby i wodne ptactwo. W 1880 r. wś ta miała dymów włok 50, ludności męż. 254, kob. 260; lud dorodny, wyznaje wyłącznie religią katolicką. Grunta piaszczyste, nieurodzajne, stąd też utrzymanie ludności daje głównie przemytnictwo. W Ł. jest posterunek straży pogranicznej. R. 1827 dm. 26, mk. 262, par. Biała.

5.) **Ł.** *Zaklikowski*, wś, pow. janowski, gm. i par. Zaklików, stanowi część obszernych dóbr zaklikowskich, będących obecnie własnością spółki obywatelskiej pod firmą A. Przanowski i siedmiu innych. Wś ta, śród lasów i gruntów piaszczystych rozłożona, na pograniczu galicyjskiem, w 1880 r. miała dymów włośc. 28, oraz dwors. 6, ludności ogólnej 241 dusz. Jest tutaj posterunek straży pogranicznej i przykomórek celny; tędy prowadzi trakt główny handlowy do Galicyi austryackiej, od której oddziela Ł. tylko rzeczka Sanna, wpływająca pod Łążkiem do Galicyi i formująca w swym przepływie obszerny staw kilkumorgowy, środkiem którego przechodzi idealna granica państwowa. Lud utrzymuje się z przemytnictwa lub z zarobków przy przewozie zboża do Galicyi. R. 1827 dm. 18, mk. 84.

6.) **Ł.** *Zaklikowski*, folw. do dóbr Zaklików należący, stanowi własność spółki obywatelskiej Przanowski i inni, 250 mr. ziemi piaszczystej, mało urodzajnej, dm. dwors. 4; główny zarząd leśny dóbr zaklikowskich. :Młyn na rz. Sannie, która zarazem tworzy staw dworski, obficie zarybiony; odległy od miasta powiat. Janowa mil 4, od os. Zaklikowa w. 4.

7.) **Ł.,** ob. *Łężek*.

Łęczna, miasto nad rz. Wieprzem, przy ujściu Jagielnicy, w pow. lubartowskim. Leży na wyniosłym brzegu doliny Wieprza na samej granicy pow. lubartowskiego z lubelskim, odl. 24 w. od Lublina, 179w. od Warszawy i 62 w. od Włodawy, z którą jest połączona drogą bitą. Z Lublinem łączy ją dotąd droga zwyczajna w małej części przerobiona na bitą.

Ł. posiada obecnie kościół paraf. murowany, dom schronienia dla starców i kalek, szkołę począt. 1-kl. ogólną, urząd miejski, st. poczt. i telegr. Słynie z jarmarku (na konie głównie) jaki tu się odbywa dwa razy do roku. Z zakładów przemysłowych istnieją tu: browar z produkcyą na 5500 rs., warzelnia miodu i cegielnia. W 1827 r. było tu 297 dm. i 2488 mk. W 1860 r. 280 dm. (53 mur.) i 2633 mk. (1705 żyd.); obecnie jest 164 dm. (37 mur.) i 3409 mk. (1194 żyd.). Dochód roczny kasy miejskiej wynosił w 1860 r. 817 rs.; obecnie 2124 rs. (1882 r.). Miasto niebrukowane i nie posiada studzien, stąd wodę potrzeba wozić z rzeki. Niegdyś własność (kolejno) Tęczyńskich, Firlejów, Noskowskich , Szeptyckich.

W 1693 r. w połowie października, pojawiła się w Ł. morowa zaraza zabierając bardzo wiele ofiar prawie przez miesięcy trzy, bo aż do 1 stycznia następnego roku. Symptomata tego cierpienia były: osłabienie, mdłości, zsinienie, odpływ krwi ustami i nosem, i w kilka godzin chory kończył życie. Podanie miejscowe twierdzi, iż na 9 dni przed Bożem Narodzeniem nagle zjawiła się morowa zaraza, od której w przeciągu dni 9 wymarli wszyscy mieszkańcy miasta, z wyjątkiem jakiegoś jednego szczęśliwca, który został przy życiu; z tego to powodu mieszkańcy aż do dziś obchodzili i obchodzą te pamiętne dni 9, ścisłym postem i odprawianą w kościele nowenną do Matki Boskiej i św. Rozalii na uproszenie obrony ich od takiej klęski. Nadto został postawiony krzyż dębowy w r. 1693, który w całości przetrwał aż do r. 1829, w którym to czasie został wzmocnionym przez obicie go blachą żelazną. Wkrótce potem Verdum jadąc przez Ł. zastał tu zamek na wysokiej górze oblanej Wieprzem, miasto otwarte i spustoszone. (Liske, Cudzoziemcy, str. 86).

Stefan Batory ustanowił 1582 r. w Ł. dwa jarmarki. Za spaleniem się przywileju w pogorzeli miasta, Stanisław August, na prośbę Hieronima Szeptyckiego, bisk. płockiego, dziedzica, potwierdzając nowym przywilejem 1766 r. dawny, przydał trzeci jarmark dwuniedzielny, dozwalając kupcom i jakiegokolwiek bądź stanu ludziom przyprowadzać na ten jarmark konie i bydło stadami lub pojedynczo. Odtąd jarmarki w Ł. tak znacznie urosły, że Wołyń, Podole i Ukraina dostawiać tu zaczęły tysiącami wołów i koni na sprzedaż. Kupcy nawet ze wschodu nieraz przybywali.

Pożary częste przerywały pomyślność tego handlownego miasta. Pomieniony wyżej Hieronim, na Szeptycach i Łęcznie dziedzic, przekazał te dobra testamentem r. 1772 siedmiu swoim synowcom i na uposażenie czterech synowic. Nabył je od nich w r. 1774 Ksawery Branicki, hetman w. kor. r. 1879 od L. Grabowskiego nabył Ł. znany finansista Jan Bloch. Do znaczniejszych budowli należy kościół paraf. mur., z dwoma kaplicami, wystawiony w r. 1647 przez Adama Noskowskiego, podkomorzego lubelskiego, na miejscu dawniejszego, fundacyi Tęczyńskiego, kasztelana wojnickiego z r. 1400.Targi są tygodniowe, a jarmarków odbywa się 6 do roku, z których walne: jeden na Boże Ciało, drugi na ś Idziego 1 września; pierwszy trwa dni 8, drugi 10. Na obu bywa znaczna liczba koni rasowych, owiec, wołów i t. p., nadto z

miast fabrycznych Łodzi, Zduńskiej Woli, Pilicy, Ozorkowa i innych, fabrykanci przywożą swoje wyroby, kupcy zaś z Rossyi rozmaite towary, tak, że obrót jarmarczny rachują zwykle na 800,000 rs. W czasie tylko tych dwóch jarmarków ruch handlowy w Łęcznie jest znaczny, zresztą w ciągu roku bardzo mały. Świetność tych jarmarków zmniejsza się szybko. Podczas gdy w 1875 r. przywieziono towarów za 600,000 rs., to w 1878 r. tylko za 120,348 rs.

Opis Ł. i widok miasta podały Kłosy, t. XIX, str. 119. Par. Ł., dek. lubartowski, 3065 dusz. Według Tow. Kred. Ziems. dobra Ł. podług wiadomości z r. 1866 składają się z folw.: Podzamcze, Ludwin, Dratów, Kaniawola, Trębaczew z awulsami Zofijówka i Ciechanki i folw. Łuszczew, ogólna rozległość wynosi mr. 17109: w gruntach orn. i ogr. mr. 4911, łąk mr. 661, past. mr. 28, lasu mr. 7118, zarośli mr. 1291, nieużytki i place mr. 3100. Nadto wchodzą w skład dóbr następujące nomenklatury: osada miejska Ł. os. 459, z grun. mr. 2243; wś Stara Wieś os. 23, z grun. mr.227; wś Witaniew os. 33, z grun. mr. 605; wś Ludwin os. 21, z grun. mr. 452; wś Dratów os. 89, z grun. mr. 1835; wś Kaniowola os. 43, z grun. mr. 838; wś Zofijówka os. 5, z grun. mr. 3; wś Trembaczów os. 17, z grun. mr. 315; wś Cielanka os. 6, z grun. mr. 146; wś Dąbrówka os. 8, z grun. mr. 21; wś Nowogród os. 20, z grun. mr. 438; wś Łuszczów os. 53, z grun. mr. 926: osada Krzczeń gruntu mr. 19. *Br. Ch.*

S **Łęczna**, miasto, pow. lubartowski. W dok. r. 1252 wyliczającym włości klasztoru sieciechowskiego powiedziano ze „Jacza cognominatus dux” nadał: „leszno, stipicza, seulod, Ostwisz i Nadrib”. Ze względu na to ze wszystkie te miejscowości leżą w pobliżu Łęczny (Szpica, Uściwierz jezioro i Nadrybie, Sewlód dziś nie znany) przeto i „leszno” oznacza niewątpliwie dzisiejszą Łęcznę, która nosi jeszcze r. 1676 nazwę Lęczno. W r. 1676 płacą tu pogłówne od 204 mieszczan i 107 żydów. Mikołaj Firlej od 24 osób szlach. i 74 dworskich. Sebastyan Słucki od 8 głów, „Gregorius presbiter łęcznensis ritus graeci” od 3 osób. Ob. Rostworowski J. „Jeziora Łęczyńsko-Włodawskie”. (Pam. Fizyogr. t. II).

Łuków, nad rz. Krzną, miasto powiatowe gub. siedleckiej, leży pod 51º 55'5 szer. i 40º 20'3 dłg. geogr., śród łukowskiej wyżyny (ob.), w błotnistej dolinie rzeczki Krzny. Odl. 110 w. od Warszawy, 26 w. od Siedlec, 121 w. od Lublina (linią kolei a 77 w. traktem na Lubartów), 91 w. od Brześcia, 58 od Dęblina. Jest tu stacya dr. żel. warsz.-teresp. (o 1 w. od miasta) i st. dr. żel. nadwiśl. (o 3 w. od miasta.). Obie linie się tu schodzą z sobą. Ł. posiada obecnie kościół par. murowany i drugi popijarski murowany, kaplicę . przy szpitalu, szpital Ś. Tadeusza na 20 łóżek, szkołę początkową ogólną, sąd pokoju okr. IV, sąd gminny okr. IV, urząd powiatowy, urząd miejski, urząd gminny, stacyą pocztową, stacyą telegraficzną. W 1827 r. było tu 259 dm., 3206 mk., w 1861 r. 244 dm. (46 murow.) i 3311 mk. (2255 żyd.), obecnie jest około 400 dm. (do 100 murow.) i około 5000 mk. Przemysł fabryczny słabo rozwinięty; są tylko drobne fabryki świec, oleju i garbarnie.

Ozdobą miasta jest piękny, zdala widzialny z powodu swej wysokości wież, kościół pobernardyński. Pierwotny kościół par. drewniany, który powstał zapewne koło 1250 r. Wraz ze sprowadzeniem templaryuszów do Ł., spłonął ostatecznie w 1803 r. i odtąd nabożeństwo odprawia się w kościele bernardynów. Par. Ł. ma 10050 dusz. Dek. łukowski b. dyec. podlaskiej miał 10 par.: Adamów, Ł., Radoryż, Stanin, Stoczek, Trzebieszów, Tuchowicz, Ulan, Wojcieszków, Żelechów; prócz tego byli pijarzy w Ł., bernardyni w Ł. i Jeleńcu, dominikanie w Zofiborzu i karmelici w Gułowskiej Woli.

Ł. jest jedną ze starożytnych osad pogranicznych dawnej Polski i zdaje się, że tu pierwiastkowo któryś z Piastów musiał wznieść zamek drewniany, dla wstrzymania napadów Jadźwingów z Podlasia. Już w połowie XIII w dzieje wspominają o Ł. jako mieście na pograniczu Litwy i Jadźwingów. Bolesław Wstydliwy, mając w Ł. zamek osadzony załogą i kasztelana rządzącego całą tą ziemią, a usiłując powściągnąć ciągle powtarzane napaści pogan, zaprowadził tu w r.1250 templaryuszów, którzy zarazem obowiązani byli nawracać Jadźwingów. Pomagali do tego Bolesławowi franciszkanie, najgorliwsi w owej epoce apostołowie w tych stronach, a mianowicie jeden z nich, imieniem Bartłomiej, rodem Czech. Z jego to rady Bolesław Wstydliwy, gdy wielu nawróconych Jadźwingów rzucało wiarę i z Litwinami się wiązało, postanowił wyjednać u papieża oddzielenie części znacznej kraju od dyecezyi krakowskiej i ustanowienie biskupstwa nowego w Ł., który dotąd razem z ziemią lubelską do województwa sandomierskiego należał. Jakoż komisarze, wyznaczeni w tym celu od Innocentego IV papieża, zjechali do Ł. r. 1254 dla erygowania tu nowego biskupstwa, ale, znalazłszy miejsce nieodpowiedniem na założenie katedry biskupiej, naznaczyli ją w Chełmie.

Nieustające napaści pogan sprawiły, że Bolesław Wstydliwy, zrobiwszy na nich wyprawę r. 1264, zwiódł z Jadźwingami krwawą bitwę i stanowcze odniósł zwycięstwo. Historya nie powiada gdzie zaszła walna ta rozprawa, ale podanie miejscowe twierdziło, że bój odbył się pod Ł. Historycy też nasi, dając temu wiarę, jedni za drugimi powtarzają, iż na pamiątkę owej bitwy znajduje się na polach pod samym Ł. znaczny kopiec, dotąd mogiłą Jadźwingów przez lud nazywany (Star. Pols. t. II, str. 1161). Tymczasem na miejscu nie ma żadnego śladu, aby kiedykolwiek był tam jaki kopiec, i najstarsi ludzie żadnego podania o Jadźwingach nie przechowują. Nierychło jednak, bo aż za Władysława Jagiełły, zaczął Ł. używać prawdziwych swobód miejskich i przychodzić do pewnej pomyślności. (Por. Kod. dypl. t. III pod r.

1286). Przywilejem r. 1403 w Szczekarzowie danym, przeniósł ten król po raz pierwszy miasto z prawa polskiego na niemieckie. Kazimierz Jagiellończyk, celem przyczynienia się do wzrostu jego, nadał mu, znajdując się w Ł. 1445, targ tygodniowy, znosząc odtąd targi po wsiach okolicznych się odbywające. Pomimo to wszystko, musiał być Ł. bardzo jeszcze nędzną mieściną naówczas, kiedy Aleksander Jagiellończyk, przywilejem wydanym na sejmie w Radomiu 1505 r., mając wzgląd na ubóstwo nadzwyczajne Ł. i pragnąc temu zaradzić, obdarzył go stosownemi swobodami i dochody na ten cel przeznaczył.Za obu Zygmuntów miasto przyszło do lepszego bytu i przybrało postać pozorniejszą, nieraz bowiem sami królowie odwiedzali to miejsce, na samej drodze do Litwy położone, gdzie w zamku czyli dworze swoim drewnianym przemieszkiwali. Jeden ze sstów łukowskich, Krzysztof Szydłowiecki, kaszt. krakowski i kanclerz w. kor., obwarował własnem staraniem i nakładem miasto wałami i przekopem dla zabezpieczenia mieszkańców od napadu nieprzyjaciół. Zygmunt I, wracając r. 1530 z Litwy, sam to oglądał; przekonawszy się, że z powodu wzniesienia tych warowni nie mało domów zrzucić musiano, niektóre zaś place i zabudowania mieszczan. uszczuplone zostały, przywilejem tegoż roku na miejscu zaraz wydanym, uwolnił mieszkańców wieczyście od płacenia pięciu grzywien na potrzeby rzeczypospolitej. Za panowania tegoż króla, wyrokiem jeszcze w r. 1513, zapewniono między nimi a sstą zgodę o młynowe i inne dochody.

W tymże czasie Ł. uległ wielkiemu nieszczęściu, pożar w r. 1533 całe miasto prawie obrócił w perzynę, tak, że warownie nawet zrujnowane zostały, a mieszkańcy cały swój dobytek stracili. Z tego powodu król uwolnił ich w r. 1534 od opłaty podatku szos zwanego, od wszelkich myt w całem królestwie pobieranych i od dostawiania woza wojennego na lat 18, od czopowego na rok jeden a od podwód na lat 2. Warował jednak, że, za tak wielką, ulgę, obowiązani są w przeciągu pięciu lat odbudować albo wszystkie, albo większą część domów pod utratą gruntów i obwarowanie miasta przywieść do takiego stanu, jaki był przed pożarem. Tym, oraz innemi przywilejami w Wilnie w r. 1534, 1543 i 1544 datowanemi, odnowił dla Ł., prawa i przywileje od poprzedników nadane, które, podczas ognia ze skrzynką do wody wrzucone, butwieć zaczęły.

Zygmunt August często w podróżach swoich do Litwy zatrzymywał się w Ł., a raz w r. 1553, jak pisze w swojej kronice Górnicki, dla wielkich roztopów tydzień tu mieszkał. Potwierdzał on wtedy dawniejsze nadania miastu i nowemi swobodami obdarzył przywilejami w r. 1550, 1553, 1555 i 1570. Toż uczynił Stefan Batory w r. 1578, Zygmunt III w r. 1589, 1605 i 1623, Władysław IV w r. 1633, Jan Kazimierz 1651, Michał Korybut 1671, Jan Sobieski 1682, August II 1727, August III 1750, na koniec Stanisław August w latach 1766 i 1791. Starozakonni mieszkańcy Ł. posiadają dotąd w swoich rękach przywileje i prawa nadane im na rozmaite swobody przez Jana Kazimierza w r. 1652, odnawiające dawne przez pożar utracone; Mich. Korybuta z r. 1671, Jana III z r. 1680, Augusta II z r. 1699, Augusta III z r. 1751, wreszcie Stanisława Augusta 1792, który to ostatni przywilej oblatowany został w aktach ziemskich lubelskich w r. 1796 i w aktach ziemskich łukowskich w r. 1803. Erazm Domaszewski, koniuszy koronny, ssta tutejszy, fundował za murami miasta Fernardynów i kościół im drewniany w r. 1629 wystawił, który za panowania Stanisława Augusta w r. 1770 ze składek i ofiar wymurowany został.

Utrzymywało się miasto w dosyć dobrym bycie, aż do nieszczęśliwych czasów Jana

Kazimierza. Podczas najścia kozaków, starożytny farny kościół drewniany już w r. 1250 istniejący spłonął, również jak inny kościołek podobnież dawny Ś. Leonarda ze szpitalem; bernardyni tylko ocaleli. Zaraz po tej klęsce naszły w r. 1656 wojska Rakoczego i całe prawie miasto zrabowane i spalone zostało, tak że lustracya z r. 1659 zaledwie już 37 domów osiadłych naliczyła. Blisko przez pół wieku w zupełnem zubożeniu zostawał Ł. W r. 1695 na prośbę szlachty łukowskiej, licznie w okolicach osiadłej, a od Bolesława Wstydliwego jeszcze różne przywileje i nadania za męstwo w walce z Jadźwingami okazane posiadającej, przybyli tu pijarowie. Zrazu na przedmieściu osiedli, dopóki im kościołka drewnianego i domu nie wystawiono, w którym zamieszkawszy otworzyli w r. 1701 szkołę o 4-klasach. Felicyan Konstanty Szaniawski, bisk. krakowski, z tejże samej szlachty łukowskiej pochodzący, chcąc zostawić pamiątkę dla siebie w rodzinnem miejscu, zrobił w r. 1730 przy niej fundusz na utrzymanie konwiktu Szaniawskich dla dziesięciu alumnów ubogich swojego imienia.Kolegium pijarskie murować zaczęto r. 1733, i tu był przeniesiony nowicyat z Podolińca r.1714. Kościół stanął w r. 1762, podług planu budowniczego Antoniego Solarego. Słynne ich szkoły pierwotnie jako kolonia akademii krakowskiej, od r. zaś 1785 wyłącznie pod zarządem komisyi edukacyjnej, potem od r. 1821 podniesione do stopnia wojewódzkiej o 6-klasach (b. gimnazyum wojewódzkie w Ł. wydawało 1834-40 w Siedlcach „Akta uroczyste zakończenia roku szkolnego”), w ostatnich czasach gimnazyum, zwinięte zostały w r. 1852 i przeniesione do Siedlec wraz z dwoma konkwiktami, dziś stypendyami, imienia Szaniawskich i Izdebskich, ten ostatni w r. 1787 na 2 alumnów ze szlachty łukowskiej fundowany; dotąd tamże utrzymują się. W szkołach łukowskich pobierali nauki, pomiędzy innymi, naturalista Kluk i filozof Bron. Trentowski. Wzrosło tedy znacznie miasto w ciągu XVIII w. i około 60 domów murowanych w niem stanęło. Sejm w r. 1775 ustanowił kasztelanią łukowską, na którą wyniesiony został pierwszy i ostatni Jacek Jezierski.

Gmina Ł. graniczy z gminami: Dąbie, Celiny, Gołąbki, Tuchowicz, Ulan i Skrzeszew; ludn. 3220, rozległ. 11335 mr.; sąd gm. okr. IV Łuków poduchowny; urząd gm. w m. Ł. W skład gm. wchodzą: Czerel, Gołaszyn, Ławki, Poważe, Ryżki, Sienciaszka, Szczygły-Górne, ,S.-Dolne, Świdry, Świderki, Świątkowska- Wólka, Wojtostwo i Zalesie.

Folwark-majorat Ł. (z wsią Poważe i Wojtostwo) podług wiadomości z r. 1854 nadany na prawach majoratu w r. 1836 radcy stanu Wiktorowi Janowiczowi, rozl. mr. 956: w gruntach ornych, ogrodach, łąkach, pastwiskach mr. 255, lasu mr. 701. Wieś Poważe os. 14, z grun. mr. 145; wś Wójtostwo os. 12, z grun. mr.217.

Powiat łukowski gub. siedleckiej utworzony został r 1867 r. z części dawnego pow. łukowskiego (19 gmin) i dwóch gmin pow. radzyńskiego, z drugiej połowy zaś utworzono pow. garwoliński. Graniczy on od północy z częścią nowo-mińskiego i siedleckim, od wsch. z radzyńskim, od południa z lubartowskim i kawałkiem nowo-aleksandryjskiego, granicę naturalną stanowi tu rz. Wieprz i wpadającą doń Tyśmienica, od zach. z pow. garwolińskim. Obszar pow. łukowskiego wynosi 34.23 mil kwadr. Przedstawia on płaszczyznę, środek której zajmuje rozległe płaskowzgórze, wzniesione prawdopodobnie na 500 do 600 stóp nad poziom morza i rozciągające się na przestrzeni objętej czworokątem, którego narożnikami są Żelechów, Łuków, Stoczek i Adamów. Wody płaskowzgórza tego spływają w czterech kierunkach ku zlewom czterech rzek: ku półn. zachod. dążą do Świdra, ku zachod.

południ. zabiera je Wilga, w południ. wschodnim kierunku uprowadza je Wieprz, a w płn. wschodnim przyjmuje Bug.

Centralnym punktem tego płaskowzgórza i miejscem rozchodzenia się linii wododziałów jest las i bagno Jata w stronie zach. płn. od Łukowa (odl.14w.). Samo płaskowzgórze przedstawia lesistą i bagnistą równinę, przypominającą na znacznych obszzarach, w zachodniej części (koło Jaty), bagna poleskie lub okolice Kolna. Wzgórza stanowiące siedzibę wiosek otoczone są rozległemi często błotami; leniwie wlokące się po równinie wody rzek, tworzą po obu brzegach szerokie mokradle. Uboga karłowata roślinność uzupełnia całość posępnych rysów krajobrazu. Obszar ten cały już w czasach historycznych musiał stanowić jednę wielką puszczę, której pierwotni osadnicy długo bardzo nie oddawali się rolnictwu dla ubóstwa gleby i utrudnionego wpływu wyższej cywilizacyi ludności sąsiednich ziem. Nazwy wsi: Turzec, Niedźwiadka, Lisikierz, Wilczyska, Sokola, Jeleniec, Sarnów, wskazują myśliwskie przezwiska pierwszych osadników i myśliwskie ich zajęcia. Osiny, Cisownik, Lipiny, Grabów, Jedlanka, Szyszki dają nam zarys roślinności tej puszczy, bogatszej zapewne niż dzisiejsza skarłowaciała, podobnie jak i potomkowie obecni pierwotnych synów puszczy. Świeżemu stosunkowo przetrzebieniu leśnego pokrycia zawdzięcza obszar pow. łukowskiego swą obfitość wód.Trzy wielkie rzeki: Wisła, Wieprz i Bug zabierają wody tego obszaru, który przedstawia stąd trzy główne linie wododziałów, rozchodzące się z centralnego punktu, którym jest las i bagno Jata. Pierwszym jest wododział Wisły i Wieprza (północny naturalnie, bo południowy mieści się na terytoryum gub. lubelskiej). Począwszy się w Jacie, idzie przez las Warkocz, Jedlankę, polami między Turcem i Niedźwiadką, lasami koło Osin i Cisownika, w pobliżu Woli Okrzejskiej, przechodzi linią dr. żel. nadwiślańskiej między Krzywdą a Leopoldowem na wysokości 176 metr. nad poziom morza, przybrawszy teraz kierunek płdn. zachodni przecina powtórnie przy Leopoldowie (178 metr.) linią drogi żelaznej i podąża do ujścia Wieprzu pod Dęblinem do Wisły.

Drugi wododział Wisły-Bugu, wyszedłszy z Jaty między wsiami Różą i Olszycem, ciągnie się na Wolę Wadzyńską, Kamieniec, Dębowice, Kuflew, Cegłów, między Cegłowem a Mrozami przecina (169 metr. wznies.) linią dr. terespolskiej i w kierunku płn. zach. podąża ku Nowemu Dworowi. Dwa te wododziały wraz z Wisłą tworzą wielki trójkąt różnoboczny i rozwartokątny, którego wierzchołkami są: Jata, Dęblin i Nowy Dwór W części trójkąta przeległej Jacie mieszczą się w obrębie pow. łukowskiego dwa drobniejsze wododziały: Świdra i Wilgi, idący od wsi Wnętrzne na Ciechomin, Kruszawkę, Parysew i przecinający pod Pilawami (148 metr.) linią dr. nadwiśl.; drugi: Wilgi i Okrzejki idzie od Cisownika na Gołełazy, Sokolą ku zachodowi. Trzeci główny wododział Wieprza i Bugu nie zaczyna się ale kończy się właściwie w Jacie. Idzie on w kierunku płdn. wschod. koło wsi Dąbie, Zalesie, Ryżki, przecina odnogę kolei nadwiśl. (169 metr. wznies.), dalej przez Świdry, Jeziory i Gołąbki skręca ku wschodowi aż po za Międzyrzec. Stąd skręca na południe ku Horodyszczom i Kolanu. Pod wsią Tarnowem wchodzi w lubelskie, przecina między Chełmem a Rejowcem kolej nadwiśl. (234 metr. wznies.) i w kierunku południ. podąża ku wyżynie tomaszowskiej, stanowiącej jego punkt wyjścia. Na obszarze objętym pomiędzy wododziałami Wieprza-Wisły i Wieprza-Bugu, znajduje się kijka mniejszych rzek, których wododziały nie są oznaczone, a brak dokładnych map utrudnia to zadanie. Rzeczki te są: Trzna, Stanówka, Bystrzyca, Czarna, z których pierwsza jest dopływem Bugu a następne wpadają do Wieprza.

Rolnictwo spotyka tu niezbyt przyjazne warunki. Piaski, błota, obfitość wód stojących i zaskórnych, klimat, na samej wyżynie łukowskiej mianowicie, nieco ostrzejszy niż w sąsiednich powiatach, wiosną późniejszą utrudniają pracę rolnika i nie dają zachęty w pomyślnych rezultatach zbioru. Kartofle, owies, żyto, gryka, są głównemi przedmiotami uprawy. W 1878 r. wysiano: 5497 czetw. pszenicy, 24157 czetw. żyta, - 18258 owsa, 4787 gryki, 4499 jęczmienia, 3146 innych ziarn, 43000 kartofli. Siana zebrano 626260 pudów. Większych posiadłości (nad 1500 mr.) jest 25 w powiecie, z tych trzy: Kock, Gułów i Miastków mają przeszło 5000 mr., trzy 4000 do 5000 mr., 12 przeszło 2000 mr., siedm od 1500 do 2000; średnich folw. od 500 do 1500 mr. trzydzieści cztery.

Mała zamożność ludności, brak miast, odległość znaczna od większych ognisk przemysłu i handlu, nie pozwoliła na rozwój pomyślny przemysłu fabrycznego, który nie mógł zaspokoić nawet skromnych miejscowych potrzeb. W r. 1878 było w powiecie 32 fabryk, a mianowicie: 7 gorzelni, 4 browary, 2 miodosytnie, 2 olejarnie, 1 fabr. octu, 1 mydlarnia, 3 fabr. świec, 2 garbarnie, 2 tartaki, 2 fabr. szkła, 7 cegielni, wszystko to przecie drobnych rozmiarów, gdyż zatrudniały tylko 180 rob. i wyprodukowały za 383610 rs., w czem przeważną część stanowi produkcya gorzelni. Pod względem środków komunikacyjnych pow. łukowski jest lepiej uposażony od innych powiatów gub. siedleckiej, przecinają go bowiem dwie linie dróg żelaznych: terespolska na długości 18 (około) wiorst i nadwiślańska, której odnoga z Iwangrodu do Łukowa prawie całą swą długością (około 40 w.) przechodzi przez środek powiatu. Prócz tego drogi bite łączą Łuków z Siedlcami, Żelechowem i Radzyniem.
Ludność powiatu z 59118 w 1867 r., podniosła się na 73955 w 1878 r., w tej liczbie było 35849 mężcz. i 38106 kob., co do wyznań: 68773 katol., 8490 żydów, 1575 ewang., 118 prawosł. O niskim stanie oświaty smutnie świadczy 12 szkół początkowych i 3 kantoraty ewangiel.; podczas, gdy pow. lipnowski przy takiej samej ludności ma 64 szkół i do 4000 uczniów. Pod względem kościelnym pow. łukowski stanowi: łukowski dek. dyec. lubelskiej i składa się z 18 parafij: Adamów, Borowie, Gułowska-Wola, Kock, Łuków, Łysobyki, Miastków, Okrzeja, Radoryż, Serokomla, Stanin, Stoczek-Łukowski, Trzebieszów, Tuchowicz, Ulan, Wilczyska, Wojcieszków i Zwola. Pod względem sądowym stanowi IV okrąg sądu pokoju dla Łukowa i 6 okręgów sądów gminnych: Miastków, Tuchowicz, Trzebieszów, Łuków, Adamów, Białobrzegi, należących do zjazdu sędziów w Siedlcach. Pod względem administracyjnym dzieli się na 22 gmin: Białobrzegi, Dąbie, Celiny, Gołąbki, Gułów; Jakusze, Jarczew, Krasuse, Kock, Luków, Łysobyki, Miastków, Mysłów, Prawda, Radoryż, Serokomla, Skrzyszew, Stanin, Trzebieszów, Tuchowicz, Ulan, Wojcieszków. Szkoły początkowe istnieją we wsiach: Stoczek, Borowe, Trzebieszów, Szaniawy, Kock, Łysobyki, Wola Blizocka, Kszów, Serokomla, Białobrzegi, Adamów, Okrzeja (1883).

Płaskowzgórze łukowskie zajmuje obszar, którego przybliżonemi granicami są linie dróg żelaznych: terespolskiej na przestrzeni od Mrozów do Łukowa i iwangrodzko-łukowskiej odnogi drogi nadwiślańskiej na przestrzeni od Leopoldowa do Łukowa. Trzeci bok nieforemnego trójkąta stanowi linia przeprowadzona ze stacyi Mrozy (drogi teresp.) przez Stoczek i Żelechów do stacyi Leopoldów. Obszar ten stanowił kiedyś rozległą puszczę, pełną bagien z powodu małego spadku dla zbierających się tu wód.

Nazwy wsi: Turzec, Niedźwiadka, Jeleniec, Sarnów, Wilczyska, Lisikierz, Sokola, Jagodne, Jedlanka, Osiny, Cisownik, Dąbrowica, Jamielnik, Lipiny, Grabów, Olszyc, Dąbie, Szyszki charakteryzują dawniejszą, faunę i florę tej okolicy i warunki bytu pierwotnej ludności. Szczątkiem tej pierwotnej puszczy jest las Jata (tyle co buda, chata), rozciągający się w stronie płn. zach. od Łukowa na największem wzniesieniu z całego płaskowzgórza. Wzniesienie to prawdopodobnie dochodzi do 200 metrów (650 stóp), bowiem na krawędziach płaskowzgórza. spotykamy 169 metrów (554 stóp) a 178 metr. w Leopoldowie. Obszar ten środkowy, zakryty przez las Jata, stanowi punkt, z którego na wszystkie strony rozchodzą się wododziały, z których najgłówniejsze są: Wisły-Wieprza, Wieprza-Bugu, Wisły- Bugu. Wody wyżyny spływają, rzekami Krzną do średniego Bugu, Kostrzyniem do Liwca i dolnego Bugu, Bońkówką, do Stanowki, Tyśmienicą do Wieprza, ze wsi Roży struga idzie do Świdra a nim do Wisły. Więcej szczegółów podał Kazimierz Łapczyński w pracy „O łukowskiem płaskowzgórzu i jego roślinności.” Pamięt. Fizyograf., t. 1. *Br. Ch.*

S **Łuków**, miasto. W r. 1890 ma 7156 mk. Śród stałej ludności było 50 praw., 2285 katol., 16 prot., i 4722 żydów. Powiat miał 87949mk., w tej liczbie śród stałej ludności 119 praw., 78,642 kat., 1673 prot. (w gminach: Gołąbki i Serokomla) i 10,773 żydów (miasto Łuków i mstko Kock przeważnie). Gród łukowski (castrum) wspom. w dok. z r. 1286 (Kod. dypl. pol. III, 149). W r. 1552 płaci miasto królewskie Ł. szosu fl. 16 i od 7 żydów fl. 7. W r. 1580 burmistrz z rajcami dali poboru od 60 włók z dziesięciną fl. 60. Szosu fl. 32, od 10 piekarzów fl. 10, jeden zaniechał piec, od 12 rzeźników fl. 12, od 4 kowalów fl 4. od 20 prasołów fl. 20, od 4 kuśnierzów fl. 4, od 12 szewcóww fl. 12. od 4 krawców fl. 4, od 5 bani gorzałczanych fl. 4, od 6 szynkarek fl. 3, od hultajów i komornic fl. 62 ¼, od żydów sług chrześciańskich fl. 1 gr. 18. Suma fl. 171 gr. 7 ½. Ob. N. Krisztafowicz: „Jurskija obrazowanja w okrestoostiach goroda Łukowa, siedleckiej gubernii” (Jeżegod. po Gieol. i Miner. Rossii t. II. 1897).

Łuniew, wś, pow. radzyński, gm. Tłuściec, par. Międzyrzec. Posiada 37 dm., 211 mk., 897 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 43 dm., 215 mk.

Łuszczacz, wś, pow. tomaszowski, gm. Tarnawatka, par. Krasnobród. Ma 46 dm., 400 mk. rzym.-kat., 644 mr. gruntu. Niektórzy włościanie wyrabiają gonty. W 1827 r. par. Łabunie, 42 dm., 274 mk.

Łuszczów 1.) wś i folw., pow. lubelski. gm. Łuszczów, par. Kijany. Posiada kościół filialny par. Kijany z XVIII w. W 1827 r. było tu 49 dm., 314 mk.
2.) **Ł.,** wś pow. hrubieszowski, gm. Jarosławiec, par. Trzeszczawy. W 1827 r. 26 dm., 154 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. Ł. (z wsią Ł. i Lemieszów) rozl. mr. 760: grunta orne i ogr. mr. 515, łąk mr. 144, wody mr. 2, lasu mr. 50, zarośli mr. 30, nieuż, i place mr. 19, bud. z drzewa 21. Wś Ł. os. 24, z grun. mr. 348; wś Lemieszów os. 14, z grun. mr. 285.

Łużeczka, os., pow. radzyński, gm. Zagajki, 1 dm., 3 mk., 3 mr. ziemi.

Łużki 1.) wś i folw., pow. radzyński, gm. Zagajki, par. Drelów. Ma 93 dm., 393 mk., 2941 mr. W 1827 r. było 99 dm., 514 mk.

Łużków, r. 1565 Loskow, wś pow. hrubieszowski. W r. 1565 wś w ststwie horodelskiem, miała dworzyszcza rozdzielone; na 26 płóz (ploszi), z tych 19 ½ osiadłych, było 4 zagrodn., karczmarz, wołoszyn wolny pasł bydło, 4 ½ płoz pustych, pop na płozie. Ogółem zł. 29 gr. 2 1/3.

S **Łużków**, wś, Ł. Bojarszczyzna, wś i Ł. Komera wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Horodło (ob.). Spis z 1827 r. wymienia tylko Ł.-Strzyżowski, wś, 16 dm., 116 mk. Jest tu cerkiew par. dla ludności rusińskiej, która 1760 r. była spłonęła i szk. pocz. 1-kl. ogólna. Filia w Hrebennem.

Łychów 1.) *Gościeradowski*, wś, pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Rzeczyca Ziemiańska, nad rzeczką Karasiówką, przed uwłaszczeniem włościan należała do dóbr gościeradowskich; gleba glinu urodzajna, osad włośc. 47, ziemi 670 mr., ludności: męż. 88, kob. 100.

2.) **Ł.-** *Szlachecki*, wś tamże, jedyna w powiecie należąca do szlachty zagonowej, łączy się z Łychowem gościeradowskim i zdaje się, że oba stanowiły jedną całość. Wieś ta od dawna ma być zamieszkałą. Według miejscowej tradycyi Bolesław Wstydliwy, polując w olbrzymich puszczach, jakie tu w owe czasy istniały, zabłąkał się, i natrafił na jedynego mieszkańca tych lasów, niejakiego Łycha, który zbłąkanego króla odprowadził do Zawichostu, odległego stąd o 3 mile. Chojnie obdarowanemu Łychowi pozwolił król w miejscu zamieszkiwanem przez niego założyć wieś. Osad 50, ziemi ornej 400 mr., gleba glina urodzajna silnie wzbogacona nawozami. Ludności mężcz. 82, kob. 98. Mieszkańcy różnią się strojem od włościan, ubierają się w kapoty z szamerowaniami, przypominającemi węgierskie czamary. Czytać i pisać umieją prawie wszyscy. Wś tę zamieszkują rodziny: Brzostowskich, Domaradzkich, Wąsowiczów i Życzyińskich. Folw. L. należy do dóbr Gościeradów (ob.). R. 1827 Ł. Gościeradowski miał 10 dm., 64 mk. a Szlachecki 40 dm., 211 mk. *A. M.*

Łykoszyn, wś i folw., pow. tomaszowski, (gm. Telatyn, par. Nabroż. Odl. o 5 w. od Nabroża. Posiada cerkiew, filią par. Nabroż, dawniej parafialną, niewiadomej erekcyi, drewnianą. W 1827 r. było tu 60 dm., 373 mk.; obecnie 85 dm., 487 mk. (233 m., 254 k.), obszaru dwor. 780 m. (545 ornej roli), włośc. 731 mr., 64 osad. Czarnoziem pszenny, gospodarstwo- płodozmian, plantacya buraków, chów owiec. Ciekawy akt opisu granicy między Łykoszynem a Radostowem, z r. 1447 spisany na pargaminie, wielkości ¼ arkusza, gotykiem po łacinie, przez właściciela użyczony, załączamy:

„Nos Gotardus de Miszewo, Succamerarius Bełzensis et Sarsinus de Granew Judex Bełzensis recognoscimus tenore praesentium, praesentibus et futuro quomodo ad petita Genorosi Stanislai Czambor, haeredis in Łykoszyn, et Stanislai Sieciech de Radostów haeredis, condescensionem facimus ad limitandum et terminandum perpetuas granicies inter villas Łykoszyn ex unanimi voto et amicitiae ambarum partium, nulla contradicenta parte. Nos in propria Persona... granicies separimus tali modo ..... ibidem incipiendo a via quao vadit de villa Wiszniów ... fundum Szypice ad Tyszowce, ad villam aliam quac vadit de Radostów ad Mircze separimus colles unqueundo, recte faciendo granicies ad salitem quac stat in farca a fundo Szypiciensi ex parte doxtrae et colles aż do Mogiły qui penes viam eundem de Radostów ad Mircze in fundo Szypiciensi jacet a parte dextra et currunt granities per farcam ad salites duas, quae stant in fundo Łykoszynensi, ibiquo facimus signa granicialia. Perecurrendo recte per campos ad collas do Mogiły qui jaeet penes viam publicam Sokalska... via ibiquefacimus colles, ab hoc eundo sufficiente terminans et distincte colles usque ad farcam dictam Lutum quis in mediis campis Łykoszyn ex una parte et Radostów ex aliasparte dividimus per medium illius Luti usque ad aliud Lutum qui vadit do Radostów ad Telatyn et ibidem terminantur. Granities et colles granitiales finitae sunt cum lapide molendinario penes viam Wasylów qune vadit et divides Radostów, Wasylów et Łykoszyn. Quas granicies tenere debent ambac partes perpetuo sub vadio ducentas marcas et Pueri corn... (?) in cujus rei testimonium sigilla nostra sunt appensa ot applicata. Datum in Wiszniów feria quarta aute festum Michaelis, anno Domini Millesimo quadringentesimo quadrigesimo septimo. Praesentibus ibidem Generosi Stanislao de Switarzew et Marco do Gródek at aliis quum pluribus fide dignis.”

- O ile papiery znajdujące się na gruncie wskazują Ł. od bardzo dawnych czasów stanowił własność Wydżgów i Świeżawskich, i kilkakrotnie przez związki rodzinne pomiędzy temi domami przechodził od jednych do drugich. Ostatecznie w roku 1760 należał do Kaspra Świeżawskiego, sędziego grodzkiego grabowieckiego, potem powrócił do Wydżgów, a następnie na nowo przez związki rodzinne przeszedł do rodziny Świeżawskich; obecnym właścicielem jest Eustachy Świeżawski. *S. S.*

Łyniów, wś i folw., pow. włodawski, gm. Horodyszcze, par. Wisznice. Ma 60 dm., 302 mk, 2913 mr. W 1827 r. 33 dm., 219 mk. Dobra Ł. układają się z folwarków: Ł. i Annulin, nomenklatury Marylin, wsi Ł. Rozległość wynosi mr. 2158; folw. Ł. z Marylinem, grunta orne i ogrody mr. 671, łąk mr. 329, pastwisk mr. 89, lasu mr. 679, nieużytki i place mr. 38, w różnych osadach mr. 69, luzem mr. 1875; bud. z drzewa 19; folw. Annulin, grunta orne i ogrody m. 282, łąk mr. l, nieużytki i place mr. 2, razem mr. 285; bud. z drzewa 5; browar, rzeczka Sielawa przepływa. Wieś Ł. osad

50, z gruntem mr. 634.
Łysa Góra 40.) **Ł**. al. *Lisa hora*, wzgórze lesiste, na płn. zachód mka Lubyczy Królewskiej, w pow. rawskim, pod 41° 8' 30" wsch. dłg. g. F. a 50° 22' 10" płn. sz. g., z szczytem 291 m. npm. wysokim.
7.) **Ł.,** folw, i smolarnia, pow. lubelski, gm. Wólka. Leży śród lasu, o 3 w. na płd.-wsch. od Żyżyna.

Łysaków, wś i folw., pow. janowski, gm. Zaklików, par. Potok Wielki, o dwie mile od Janowa, nad rz. Sanną, która tu tworzy piękny staw, zarybiony karpiami. Ma 6 dm. włościańskich we wsi, 10 dm. w Majdanie Łysakowskim i 10 dm. dworskich. Mieszk. 154. Gruntu włośc. 163 mr. Dobra Ł., dawna własność Sierakowskich, dziś Jelczewskich, podług oszacowania do Tow. Kred. Ziems. 1881 r. obejmowały ogółem 924 mr., t. j. 6 mr. ogr., 22 łąk, 108 roli orn., 3.5 paatw., 6.5 zarośli, 24 wody, 736 lasu, 11 nieuż. Prócz tego jednak Ł., posiada znaczny obszar piasków, karłowatą choiną porosłych, które, jako bardzo małej wartości, zupełnie z pod taksy wypuszczono, chociaż ta piaszczysta pustynia, do granicy galicyjskiej ciągnąca się ma podobno z górą 1500 mr. rozl. Położenie dworu malownicze, ogród na stoku góry nad wodą, rzeka obraca młyn i tartak. Według Tow. Kred. Ziems. rozległość dóbr wynosi mr. 2804: grunta orne i ogr. mr. 475, łąk mr. 90, pastw. mr. 13, wody mr. 13, lasu mr. 2067, nieuż. i place mr. 201, bud. mur. l, z drzewa 21; płodozmian 11-polowy. R. P.
2.) **Ł.,** wś. pow. lubelski. W r. 1676 było tu 46 poddanych. Ob. Pliszczyn (t. VIII).

S **Łysaków** 1.) wś nad rz. Dyską, pow. lubelski, gm. Wólka, par. Bystrzyca.

Łysobyki 1.) os. miejska nad rz. Wieprzem, pow. łukowski, gm. i par. Łysobyki; odl. 35 i pół w od Łukowa, 62 w. od Siedlce; st. poczt. w Kocku. Leży na prawym brzegu Wieprza przy ujściu rzeczki Mininy w nizinie otoczonej lesistemi wzgórzami. Posiada kościół par murowany, erygowany podobno przez Odrowąża Pieniążka, woj. sieradzkiego; obecny pochodzi z 1797 r. Jest tu szkoła początkowa urząd gminny, 116 dm., 1112 mk. i 1680 morg. ziemi miejskiej. W 1827 r. było tu 133 dm i930 mk.; w 1862 r. 62 dm. i 1013 mk. (356 żydów). Ł. stanowiły pierwotnie cześć wsi Przytoczno, którą na prośbę dziedzica Mikołaja z Ostrowa woj. sandomirskiego Jan Olbracht przywilejem z 1498 zamienił na miasto. Łukasz Zbąski, następny dziedzic Ł., założył Nowo Przytoczno na wyspie Wieliska zwanej, przez Wieprz utworzonej, w 1533 r.- i tu utrwaliła się osada miejska pod opieką Zbąskich. Oni to zapewne założyli tu zbór kalwiński, przy którym w 1629 r. był pastorem Krzysztof Muzoniusz. Od Zbąskich przeszły Ł. do Rzewuskich. Potem należały do Krasińskich i Przanowskich. Par. Ł. dek. łukowski: 2940 dusz. Gm. Ł., graniczy z gm.: Białobrzegi i Kock, ma 3612 mk., 15876 mr. obszaru, sad gm. okr. I w Białobrzegach o 8w., st. p. Kock. W skład gm. wchodzą.: Blizocin, Blizocka Wola, Ferdynandów, Kalinowy-Dół, Kawęczyn, Krępa, Lendo-Wielkie, Łysobyki, Mściska, Natalin, Niedźwiedź, Podkrępie, Podlodów, Podlodówka, Przytoczno, Walentynów, Wojciechówka i Zielony-Kąt.
3.) **Ł**., wś, pow. chełmski, gm. Turka, par. Świerze (grec. obrz. Hnsynne). Ob. Husynne. *Br.*

Łysołaje, wś i folw., pow. lubelski, gm. Jaszczów, par. Biskupice. Leży przy linii dr. żel. Nadwiślańskiej, o 1 ½ w. od Minkowic ku Trawnikom. W 1827 r. 44 dm., 246 mk. Według Tow. Kred. Ziems. fol w. Ł. rozległy mr. 2187; grunta orne i ogrody mr. 392,

łąk mr. 283, pastwisk mr. 16, wody mr. 34, lasu mr. 925, nieużytki i place mr. 35. Bud. mur. 6, z drzewa 15; młyn wodny, pokłady kamienia wapiennego i torfu. Rzeka Wieprz przepływa granica, wschodnio-północną; wś Ł. osad 32, z grun. m. 458.

Majdan

9.) **M.-***Borowski*, wś, pow. lubelski, gm. i par. Chodel.
10.) **M.-**Bożechowski, pow. lubelski, gm. Niedrzwica, par. Ratoszyn.
11.) **M.-***Brzeziński*, wś, pow. lubelski, gmina Piaski, par. Biskupice.
12.) **M.-***Kawęczyński*, pow. lubelski, gm. Piaski, par. Biskupice; ob. *Kawęczyn*.
13.) **M.-***Kozic Górnych*, pow. lubelski, gm. Piaski, par. Biskupice. Leży przy wsi: Kozice Górne.

14.) **M.-***Kozic Dolnych*, wś, pow. lubelski, gm. Piaski, par: Biskupice.
15.) **M.-***Lewandowszczyzna*, os. włośc., pow. lubelski, gm. i par. Krzczonów.
16.) **M.-***Mętowski*, pow. lubelski, gm. Zęborzyce, par. Lublin.
17.) **M.-***Policki* (al. *Policzyzna*), os., pow. lubelski, gm. i par. Krzczonów.
18.) **M.-***Romanów*, os., pow. lubelski, gm. i par. Krzczonów.
19.) **M.-***Siostrzytowski*, wś, pow. lubelski, gm. Jaszczów, par. Biskupice.
20.) **M.-***Skrzyniecki*, wś, pow. lubelski, gm. Bełżyce, par. Chodel. Przy wsi Skrzyniec.

21.) **M.-***Sobieszczański* folw., pow. lubelski, gm. i par. Niedrzwica. Rozl. wynosi mr. 110: grunta orne i ogr. mr. 77, łąk mr. 6, lasu mr. 27, bud. z drzewa 8; folw. ten w r. 1873 oddzielony od dóbr Sobieszczany lit. C.
22.) **M.-***Stary*, pow. lubelski, gm. Chodel.
23.) **M.-***Strzeszkowski* pow. lubelski gm. Niedrzwica par: Krężnica. Leży wsi Strzeszkowice.
24.) **M.-***Teklin*, pow. lubelski, gm. i par. Krzczonów.
25.) **M.-** *Urszulin*, pow. lubelski gm. i par. Krzczonów.

26.) **M.-** *Walentynów*, wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Krzczonów.
27.) **M.-** *Władysławów*, pow. lubelski, gm. i par. Krzczonów.
28.) **M.-** *Wolnica*, pow. lubelski, gm. Piotrków.
29.) **M.-** *Wrotkowski*, os., pow. lubelski gm Zęborzyce, par. Lublin. Por. Czerniejów.
30.) **M.** wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Szczekarków, par. Wilków.
31.) **M.** *Trzebieski*, pow. nowo. aleksandryjski, gm. Godów, par. Opole. W pobliżu wsi Trzebiesza.

32.) **M.-***Kozłowiecki*, pow. lubartowski, gm. Niemce, par. Kamionka. W r. 1827 było tu 19 dm., 153 mk. Por. Kozłówka.
33.) **M.-***Krasieniński*, wś, pow. lubartowski, gm. Samoklęski, par. Krasienin (ob.). W 1827 r. 7 dm., 52 mk.
34.) **M.-***Sobolewski*, os., pow. lubartowski, gm. Firlej, par. Rudno. Należała do dóbr lubartowskich.
35.) **M.-***Józefin*, pow. chełmski, gm. i par. Pawłów.
36.) **M.-***Andrzejów* i M.-*Kołodeński*, pow. chełmski, gm. Turka, par. Chełm. Por. Czerniejów. 37.) M.-*Krypkowski*, pow. chełmski, gm. i par. Pawłów.

38.) **M.-***Kukowski*, pow. chełmski, gmina Rakołupy, parafia Wojsławice.
39.) **M.-***Leśniewiecki*, powiat chełmski, gmina Rakołupy, parafia Kumów.
40.) **M.-***Leszczanka*, powiat chełmski, gm. i par. Pawłów. Porównaj *Liszno*.
41.) **M.** *Ostrowski*, pow. chełmski, gm. Rakołupy, par. Wojsławice.

42.) **M.** *Rubie*, pow. chełmski, gm. Rejowiec, parafia Depułtycze.
43.) **M.** *Stajne*, pow. chełmski, gm. Rejowiec, par. Pawłów.
44.) **M.** *Stary*, folw., powiat chełmski, gm. Rejowiec, par. Spas. Ob. *Huta Krzywowolska*.
45.) **M.** *Zahorodyski*, pow. chełmski, gm. Siedliszcze, par. Pawłów. Por. *Chojno*.

46.) **M.,** os. leśna, pow. hrubieszowski, gm. Werbkowice, par. Hostynne.
47.) **M.** *Wielki* i *Mały*, pow. hrubieszowski, gm. Mołodiatycze, par. Trzeszczany.
48.) **M.** *Tuczępski*, wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec. W 1827 r. 11 dm., 65 mk. 49.) M. *Żukowiecki* al. *Stanisławka*, pow. hrubieszowski, gm. Miączyn, par. Grabowiec.
50.) **M.** *Borów*, wś, pow. krasnostawski, gm. Rudnik, par. Płonka. Ma szkołę począt. 1-klas. ogólną,.
51.) **M.** *Gdański* wś, pow. krasnostawski, gm. Rudka. Leży przy wsi Zdżanne, zwanej także Gdańsk.

52.) **M.** *Jeziorka*, pow. krasnostawski, gm. Zakrzów, par. Targowisko.
53.) **M.** *Kobylański*, pow. krasnost., gm. Rudnik, par. Płonka.
54.) **M.** *Kozieniec*, pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Siennica Różana.
55.) **M.** *Krynicki*, pow. krasnostawski, gm. Izbica, par. Krasnystaw.
56.) **M.** *Łuczycki*, pow. krasnostawski, gm. Rudnik, par. Płonka.
57.) **M.** *Średni*, pow. krasnostawski, gm. Rudnik, par. Płonka.

58.) **M.** *Urszulin*, pow. krasnostawski, gm. Rudnik, par. Płonka.
59.) **M**. *Wierzchów*, pow. krasnostawski, gm. Zółkiewka, par. Chłaniów.
60.) **M.** *Zalesie*, pow. krasnostawski, gm. Czajki, par. Zdżanne.
61.) **M.** *Abramowski*, wś, pow. zamojski, gm. Goraj, par. Radzięcin, odl. od m. pow. w. 55, a od gm. w. 7; liczy 14 dm., 117 mk. kat, i193 mr. ziemi ornej, w glebie żytniej.
62.) **M.,** folw. i leśniczówka, pow. zamojski, gm. Nelisz, należą do dóbr Nelisz (ob.).
63.) **M.,** folw., pow. zamojski, gm. Podklasztor, należy do dóbr Krasnobród al. *Hutki* (ob.).

64.) **M.** *Nepryski* al. *Niepryski*, wś, pow. zamojski, gm. Podklasztor, par. Józefów Ordynacki, odl. od Zamościa na płd. o w. 33, od Krasnobrodu w. 7, od Józefowa w. 1 ½ i od Biłgoraja w. 29. Dobra M. Nepryski wraz z folw. Górniki (ob.) zajmujące ziemi or. 501 mr., łąk 126 mr. i 2678 mr. lasu i nieużytków, czyli ogólnej przestrzeni 3305 mr., wchodzą w skład ordynacyi Zamojskiej; wś zaś zajmuje 2150 mr. przestrzeni, liczy dm. 174, ludn. katol. 1248, prawosł. 89, razem 1337 mk., posiada szkółkę początkową, do której należy os. Józefów, dawniej Józefówkiem zwana. R. 1827 dm. 150, mk. 869. Położenie górzyste, ugajone lasami. Gleba ziemi przeważnie piaszczysta, z której mieszkańcy wydobywają, kamień piaskowy na nagrobki i żarna. Z pod tutejszych gór i z łąk wytryskują źródła tworzące pod Józefowem Ordyn. rzeczkę Nepryszkę.

65.) **M.** *Szorcówka*, folw., pow. zamojski, gm. Skierbieszów, nad rz. Kalinówką, należy do dóbr Iłowiec B. (ob.).
66.) **M.** *Żukowski*, wś i folw., pow. zamojski, gm. Skierbieszów, należą do dóbr Iłowiec A. (ob.), par. Skierbieszów. Leżą, w płn. wsch. stronie od Zamościa o W. 22, odl. od

Skierbieszowa w. 6, zajmują, 42 mr. przestrzeni na 6 os. włośc. z ludn. 33 mk. katol.
67.) **M.** Skierbieszowski, wś i folw., pow. zamojski, gm. Skierbieszów (ob.). Leży w lesistej stronie na płn. od Zamościa o w. 22, w odl. od gm. w. 7, na granicy pow. hrubieszowskiego. Liczy domów dwors. 2, włośc. 27, ludno katol. 145, prawosł. 59, razem 204 mk.; posiadł. włośc. 267 mr.
68.) **M.** *Iłowiecki*, przys. tamże.

69.) **M.** *Sitaniecki*, wś i folw., pow. zamojski, gm. Stary Zamość, par. Stary Zamość, nad strugą, Ołyką w lesistej okolicy, odl. od Zamościa na płn. w. 24, od gm. w. 8, liczy os. włośc. 48, ludn. katol. 207, prawosł. 160, razem 367 mk., przestrzeni 556 mr. R. 1827 dm. 31, mk. 228. Gleba urodzajna, czarnoziem i popielatka, łąk niewiele. Folw. M. Sitaniecki należy do dóbr ordynacyi Zamojskich Stary Zamość.

70.) **M.** *Podhuszczka* al. *Huszczka Mała* (ob.).
71.) **M.-** *Zamojski*, wś, pow. zamojski, gm. Zamość, składająca się z 16 osad żołnierskich, zawierających przestrzeni 41 mr., wydzielonych z poklasztornego folw. M. ks. bazylianów w Zamościu.
72.) **M.-***Przedmieście*, ob. Zamość.
73.) **M.** *Ruszowski*, wś i folw. należący do dóbr Łabunie (ob.), pow. zamojski, gm. i par. Łabunie, odl. od Zamościa w. 14, od gm. w. 5, ma dm. dwors. 1, włośc. 49, ludn. 299 mk. i 624 mr. ziemi włośc., przeważnie żytniej. R. 1827 dm. 45, mk. 256.
74.) **M.** *Bobowski*, wś włośc., pow. janowski, gm. Urzędów, par. Boby, dawniej do dóbr Boby należąca, dm. włośc. 13, ludn. 104 dusz, ziemi włośc. 180 mr.; grunta gliniaste, poleśne, urodzajne.

75.) **M.** *Białowody*, wś włośc., pow. janowski, gm. i par. Wilkołaz, dawniej do dóbr Kłodnica Dolna należący, dm. włośc. 23, ludn. 185 dusz, ziemi włośc. 200 mr., grunta glinkowate, poleśne, urodzajne.
76.) **M.** *Moniacki*, wś włośc., pow. janowski, gm. Urzędów, par. Boby, dawniej do dóbr Moniaki należąca, dm. włok 13, ludn.86 dusz, ziemi włośc. 109 mr., grunta gliniaste, urodzajne.
77.) **M.** *Kłodnicki*, zwany Ryczydół, wś włość., pow. janowski, gm. i par. Wilkołaz, dawniej do dóbr Kłodnica Górna należący, dm. włośc. 12, ludn. 97 dusz, ziemi włośc. 158 mr. Por. *Ryczydół*.

78.) **M.** *Łysakowski*, wś włośc., pow. janowski, gm. i par. Zaklików, dawniej do dóbr Łysaków należąca; dm. włośc. 10, ludno 81 dusz, ziemi włośc. 157 mr., grunta liche, piaszczyste.
79.) **M.** *Skorczycki*, inaczej Leszczyna zwany, wś włośc., pow. janowski, gm. Urzędów, par. Popkowice, dawniej do dóbr Skorczyce należąca, około1820 r. założona; dm. dwors. 1, włośc. 51, ludn. 407 dusz, ziemi włośc. 618 mr., grunta glinkowate, poleśne, urodzajne. W 1827 r. 37 dm., 199 mk.
80.) **M.** *Zakrzówiecki*, inaczej Skolnik zwany, wś włośc., pow. janowski, gm. i par. Zakrzówek, uprzednio do dóbr zakrzowieckich należąca, dm. włośc. 18, ludn. 124 dusz, ziemi włośc. 200 mr.

81.) **M.** *Emilków*, os. wiejska, pow. janowski, paraf. Wilkołaz, założona na Białowodach, należała do dóbr Kłodnica dolna, składa się z 4 osad wiejskich. Tę

osadę r. 1840 założył właściciel Kłodnicy dolnej Zawidzki, b. pułkownik b. w. polskich. W lesie Białowody pod Emilkowem znajdowały się okopy pochodzące z czasów wojen szwedzkich za Jana Kazimierza, gdy Szwedzi ciągnęli na Urzędów.

82.) **M.** *Ostrowski* al. Ewunin, wś, pow. janowski, gm. U rzędów, par. Popkowice, około 1810 r. założona w dobrach Popkowice-Ostrów i od imienia Ewy Smoczyńskiej, tych dóbr dziedziczki nazwany; ma 22 dm. (1 dworski), 159 mk., 320 mr. ziemi. W 1827 r. 15 dm., 74 mk.

83.) **M.** *Modliborzycki* al. *Nowa Osada*, wś, pow. janowski, gm. i par. Modliborzyce, o 10 w. od Janowa, należała do dóbr modliborzyckich; 8 dm., 67 mk., 140 mr. ziemi. Grunta piaszczyste, mało urodzajne, śród lasów dworskich. Por. *Dąbrówka*.

84.) **M.** *Stary* al. M. *Obleszcze*, wś włośc., pow. janowski, gm. Brzozówka, par. Modliborzyce, o 18 w. od Janowa, należała do dóbr Pasieka; 24 dm., 191 mk., 300 mr. ziemi. Grunta gliniaste, urodzajne, śród wzgórzy i wąwozów położone.
85.) **M.** *Olbięcki*, ob. *Dąbrowa*, str. 922.
86.) **M.,** ob. *Węglinek*.

87.) **M.** *Górny* al. *Górno*-M., wś, pow. tomaszowski, gm. Majdan górny, par. Rachanie. W 1827 r. par. Tomaszów, miał 133 dm., 776 mk. Jest tu szkoła począt. I-kl. ogólna. Według Tow. Kr. Ziems. folw. M. Górny rozległy mr. 1736: grunta orne i ogr. mr. 504, łąk mr. 48, pastw. mr. 202, lasu mr. 943, nieuż. i place mr. 39, bud. mur. 11, z drzewa 12, cegielnia, pokłady kamienia wapiennego. Folwark ten w r. 1869 oddzielony od dóbr Łaszczówka (ob.). Gmina M. Górny należy do sądu gm. okr. I w Tarnowatce st. poczt. w Tomaszowie. Ma obszaru 13382 mr. i 4289 mk. W gminie są: 4 szkoły począt. 4 młyny wodne, browar i cegielnia. W skład gm. wchodzą wsie: Łaszczówka, Majdan Górny, Majdan Typiński, Niedzieżw, Podgórce, Przeorsk, Ruda Wołoska, Ruda Żelazna, Sznury i Typin.

88.) **M.** *Krynicki*, wś; pow. tomaszowski, gm. i par. Krynice (ob.), 10 dm., 100 mk., 119 mr. ziemi. W 1827 r. par. Łabunie, 34 dm., 188 mk.
89.) **M.** *Mały*, wś, pow. tomaszowski, gm. Tarnawatka, par. Krasnobród (ob.). W 1827 r. par. Łabunie 98 dm., 329 mk.
90.) **M.** *Niewirkowski*, pow. tomaszowski, gm. Kotlice, par. Tyszowce.
91.) **M.** *Perespa*, folw., pow. tomaszowski, gm. Kotlice, par. Tyszowce.
92.) **M.** *Sielce*, wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Krynice.
93.) **M.** *Wielki*, wś, pow. tomaszowski, gm. Tarnawatka, ma 84 dm., 727 mk., wtem 724 obrz. łac., 1407 mr. gruntu, gleba piaszczysta, śród lasów. R. 1827 par. Łabunie, 87 dm., 487 mk.
94.) **M.** *Gromadzki*, wś, pow. biłgorajski, gm. Puszcza Solska, par. Biłgoraj.

95.) **M.** *Kasztelański*, pow. biłgorajski, gm. Aleksandrów, par. Majdan Sopocki. W 1827 r. par. Górecko, 24 dm., 144 mk.
96.) **M.** Księżpolski, pow. biłgorajski, b. par. fil. unicka (ob. Księżpol). W 1827 r. było tu 199 dm., 1346 mk. Tu mieści się zarząd klucza księżpolskiego ordynacyi Zamojskich.
97.) **M.** *Nadrzecze*, wś i folw., pow. biłgorajski, gm. Puszcza Solska, par. Frampol.

98.) **M.** *Nowy*, wś, pow. biłgorajski, gm. Sól, par. Puszcza Solska. Należy do dóbr ordynacyi Zamojskich.

99.) **M.** *Sopocki*, wieś, pow. biłgorajski, gm. Majdan Sopocki, par. Józefów, odl 32 w. od Biłgoraja. Należy do dóbr ordynacyi Zamojskich. Posiada cerkiew parafialną. W 1827 r. 90 dm., 304 mk. Gmina M. Sopocki należy do sądu gm. okr. IV w Józefowie, st. poczt. w Tomaszowie. Ma 20543 mr. obszaru i 4275 mk. (1867 r.). W skład gminy wchodzą: Ciotusza-Stara, Ciotusza, Długi Kąt, Grabowica, Hamernia, Józefówek, Majdan Sopocki, Oseredek Nowiny, Podrusów, Rybnica, Susiec, Stanisławów. Por. *Józefów Ordynacki*.

100.) **M.** *Stary*, wś, pow. biłgorajski, gm. Sól, par. Puszcza Solska. Należy do dóbr ordynacyi Zamojskich.
101.) **M.,** pow. włodawski, gm. Bytyń, par. Uhrusk. Por. *Hańsk* i *Dominiczyn*.
13.) **M.** część Lubuczy-Kniazie, pow. Rawa Ruska.

S **Majdan Sopocki**, wś, pow. biłgorajski. W r. 1890 gmina Majdan Sopocki miała 5525 mk. stałych, w tej liczbie 1446 praw., 4025 katol., 54 żyd.

Machnów (po rus. *Machniw*), wś, pow. rawski, o 15 kil. na płn. od Kawy Ruskiej, 12 kil. na zach. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Uhnowie. Na płn. leżą Nowosiółki Kardynalskie i Nowosiółki Przednie, na wsch. Wierzbica, na płd. Kornie, na zach. Mosty Małe, Teniatyska i Żurawce. Ta część wsi obejmuje przysiółki: Borki, Majdan, Strona, Usiki (al. Osiki). Wody z tego obszaru płyną, od zach. na wsch. za pośrednictwem strug małych i wpadają do Sołokii. Na płn. zachód wynosi się; wzgórze Machnów, 288 m. wys. (znak triang.). Druga część wsi, tak zwana ,,Zielona Machnowska" i „Laszczyna" leży o 10 kil. na płn. wsch. od Rawy. Jest to obszar lesisty, objęty od płn. i wsch. Poddubcami, od płd. Zaborzem i Rzeczką od zach. Wierzbicą. W płd. części tego obszaru leży leśniczówka Zielona Machnowska, w części płn. Laszczyna. Obszar ten przerzyna kolej jarosławsko-sokalska, a w Zielonej Machnowskiej jest jej stacya. Własn. więk. ma roli or. 1057, łąk i ogr. 350, past. 584, lasu 1757 mr.; własn. Mniej. roli or. 562, łąk i ogr. 494, past. 358 mr. W r. 1880 było 757 mk. w gminie, 76 na obsz. dwor. (obrz. gr.-kat.). Par. gr.-kat. w miejscu (dek. uhnowski, dyec. przemyska). Do parafii należą Kornie. We wsi jest cerkiew, i szkoła filialna. W M. założył nowszemi czasy Aleksander Korzeniowski przysiółek i nazwał go Aleksandrówką. Według kontraktów kolonizacyjnych nadal on osadzie 300 mr. roli i 98 m r. łąk i pastwisk. Dotąd składa się przysiółek z kilku chat i kilkudziesięciu mieszkańców. *Tu. Dz.*

Machnówek (rus. *Machniwok*), wś, pow. sokalski, 30 kil. na płd. zach. od Sokala, 8 kil. na płn. zach. od sądu powiat., urzędu poczt, i st. kolei jaroslawsko-sokalskiej w Bełzie. Na wsch. Leżą Budynin i Worochta, na płd. Staje, na zach. Korczmin, na płn. Wasilów Wielki (te ostatnie miejscowości w pow. rawskim). Przez wieś płynie pot. Rzeczyca, dopływ Sołokii, od zach. z Korczinina na wsch. do Worochty. Na lew. jego brzegu leżą zabudowania wiejskie. Własność więk. (probostwa łacińskiego w Bełzie) ma roli or. 312, łąk i ogr. 123, past. 172,lasu 116.; włas. mniej. roli or. 634, łąk i ogr. 144,past. 63 mr. W r. 1880 było 447 mk. w gminie, 83 na obszarze dworskim (obrz. gr.-kat. z wyjątkiem 80 rz. kat.). Par. rz. kat. W Bełzie, gr.–kat. w Korczminie. We wsi jest szkoła filialna i cerkiew pod weź. Ś. Michała. Materyał na budowę tej cerkwi pochodzi w znacznej części z dawnego kościoła parafialnego w Bełzie (czyt. Papee „Zabytki przeszłości m. Bełza"; w Przewodniku nauk. i iter. 1884, t. I. str. 210). Jest tu także folwark, gajówka i młyn. *Tu. Dz.*

Machów *Stary* wś i *Machów Nowy* wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Szczekarków, par. Opole.

Maciejów 4.) **M.** *Stary* i **M.** *Nowy*, wś, pow. krasnostawski, gm. i par. Wysokie. W 1827 r. 16 dm., 227 mk.
5.) **M.-***Majdan*, ob. *Majdan-M*.
6.) **M.,** pow. chełmski, gm. i par. Wojsławice; por. *Józefin*.

Maciejowice 3.) **M.,** wś, pow. łukowski, gm. Jakusze, par. Trzebieszów. Ma 36 dm., 253 mk., 786 mr. obszaru. *Br. Ch.*

Macorzyn Wielki i **M.** *Mały*, wś, pow. włodawski, gm. Bytyń, par. Uhrusk. M. Wielki ma 38 dm., 362 mk., 1635 mr. M. Mały ma 59 dm., 395 mk., 8988 mr. obszaru. W 1827 r. M. Wielki, wś rząd., 42 dm., 253 mk. M. Mały. wś rząd., 32 dm., 200 mk. *Br.*

Ch.

S **Macorzyn**, r. 1565 *Maczoszin*, wś, pow. włodawski. Według lustracyi z r. 1565 wieś ta w ststwie chełmskiem, nowo posadzona miała 24 kmieci i 2 świeżo osiadłych. Dochód wynosił zł. 52.
Maczuły, pow. hrubieszowski, gm. Mołodiatycze, par. Trzeszczany.

Magazyn 2.) **M.,** folw. do dóbr Boiska i Grabówka należący, pow. janowski, gm. Dzierzkowice, par. Boiska: obecnie, rozszerzony przez wykarczowanie części lasów przyległych, nosi nazwę Stefanówka. Dom 1, bud. drewn. 3, gruntu mr. 300, gleba dobra gliniasto-piaszczysta. *R. P.*

Magdzinek, fol., pow. chełmski, ob. *Chylin*.

Majdan (w oddzielnym pliku)

Majznerzyn, kol., pow. lubartowski, gm. Chudowola (ob.), par. Rudno.

Makoszka, wś rząd. Z lasem rządowym parczewskim, pow. włodawski, gm. Dębowa Kłoda, par. parczew. Rozl. 5909 mr.(w tem 4931 mr. lasu). Wyrób smoły, terpentyny, dziegciu. Urząd leśny. Mk. 203 rz.-katol., 24 dm., 343 mr. ziemi. R 1827 dm. 11, mk. 91.

Maków 5.) **M**.-*Nowy* i **M**.-*Stary*, wsie, pow. nowoaleksandryjski, gm. Szczekarków, par Opole. W 1827 r. M.-Nowy 19 dm., 106 mk.; M.-Stary 11 dm., 68 mk.
6.) **M.,** ob. Makowo. Br. Ch.

Malcanów 2.) **M.,** awuls dóbr Domaszewnica w pow. łukowskim.

Maleniec 8.) **M.,** wś włośc., pow. janowski, gm. i par. Modliborzyce, o 14 w. od Janowa, niegdyś do dóbr Potoczek należąca, śród lasów dworskich założona; grunta liche, piaszczyste; 10 dm 117 mk., 400 mr. ziemi.
9.) **M.-***Świdry*, ob. *Świdry*.
10.) **M.,** folw., pow. krasnostawski, gm. i par. Izbica, 400 mr. roli ornej. *Br. Ch*.

Malewszczyzna, wś, pow. zamojski, gm. Podklasztor. Ma 16 dm., 118 mk., 294 mr. gruntu wieczystego.

S **Malice**, wś. pow. hrubieszowski. Wspomn. w dok. 1443. W r. 1531 istnieje tu par. rz.-kat. a więc zapewne i kościół. Wś ma 1 ½ łan. i młyn. W r. 1578 Turkowicki z Malicką płacą tu od 3 łan., 5 zagr., 4 komorn. 1 rzem. Leży w ziemi bełzkiej.
5.) **M.,** wś nad Huczwą, pow. hrubieszowski, gm. Werbkowice, par. Tyszowce. W 1827 r. 28 dm., 306 mk. Według Tow. Kred. Ziem., dobra M. składają się z folw. M. i Łysa Góra, wsi M. Rozl. wynosi mr. 1170: folw. M.: grunta orne i ogr. mr. 218, łąk mr. 102, lasu mr. 433, nieuż. i place mr. 16, razem mr. 769; bud. mur. 5, z drzewa 16; płodozmian 10-polowy; folw. Łysa Góra: grunta orne i ogr. mr. 331, łąk mr. 64, nieuż. i place mr. 6, razem mr. 401; bud. z drzewa 3; płodozmian 7-polowy. Młyn wodny, cegielnia, pokłady torfu. Wś M. os. 54. z grun. mr. 549. *Br. Ch.*

Malinie 1.) wś włośc., pow. janowski, gm. Chrzanów, par. r. I. Goraj, o 14 w. od Janowa, nad rz. Ładą, niegdyś część dóbr ordynacyi zamojskiej; 36 dm., 276 mk., w tem 202 r. l., 497 mr. ziemi, gleba gliniasta, urodzajna. Mylnie zwane Malinne, a r. 1827 podane p. n. Malinice; miało wtedy 30 dm., 177 mk.

Malinnik 2.) **M.,** folw., pow. biłgorajski, gm. i par. Krzeszów.
Malinówka 3.) **M.,** kol., pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Puchaczów.
4.) **M.,** kol. włośc., pow. chełmski, gm. Bukowa, par. Sawin. W 1827 r. 1 dm., 7 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. M., od rz. Bugu w. 4, rozl. mr. 600: grunta or. i ogr. mr. 288, lak mr. 76, wody mr. 1, lasu mr. 164, zarośli mr. 66, nieużytki i place mr. 5, bud. z drzewa 13. Folw. ten w r. 1869 oddzielony od dóbr Łowcza.

Malowa góra, wś i folw., pow. bialski, gm. Kobylany nadbużne, par. Malowa góra, o 10 w. od Terespola. Posiada kościół par. drewniany. W 1827 r. było tu 18 dm., 160 mk., obecnie jest 18 dm., 93 mk., 574 mr.; obszar folwarczny stanowi własność gener. Niroda. Par. M.-góra dek. bialski: 300 dusz rzym.-kat. Kościół pod wezw. Przemien. Pańsk. istniał już 1464, gdy M.-góra należała do Szczyttów. R. 1657 zburzyli go Szwedzi i Siedmiogrodzianie a r. 1782 ks. Adam Czartoryski wzniósł nowy, drewniany. W parafii M.-góra było 1861 r. 1492 dusz, t. j. 1200 r. g., 220 r. l., 68 izr., 4 akatol. *Br. Ch.*

Malowana 1.) os., pow. chełmski, gm. i par. Staw. Por. *Horodyszcze*.
2.) **M.,** os. karcz., pow. chełmski, należy do miasta Chełma.

Malowszczyzna, wś, pow. zamojski, gm. Podklasztor, par. Krasnobród, odl. od Zamościa na płd. o w. 30 i od gm. w. 15; dom. 16, mk. 130 r. l i 4 r. g., razem 134; rozległy 295 mr. *T. Ż.*

Malwinów 1.) pow. łukowski, gm. i par. Ułan.

Małszewicze *Małe* i *M. Wielkie*, wś, pow. bialski, gm. Kobylany Nadbużne, par. Terespol. M. Małe w 1827 r. 26 dm., 190 mk.; obecnie 37 dm., 230 mk., 1822 mr. M. Wielkie w 1827 r. 25 dm., 147 mk.; obecnie 34 dm., 304 mk., 1614 mr. Budują tu na lew. brz. Bugu, na płd. od Terespola, fort do Brześcia Litew. Od r. 1880 jest w M. przystanek drogi żel. terespolskiej. Według Tow. Kred. Ziems. folw. M. Wielkie lit. A. rozl. mr. 391: grunta orne i ogr. mr. 235, łąk mr. 42, past. mr. 85, lasu mr. 22, nieuż. i place mr. 8, bud. z drzewa 7. Wś M. Wielkie lit. A. os. 7, z grun. mr. 172. Folw. M. Wielkie lit. B. rozl. mr. 446: grunta orne i ogr. mr. 272, łąk mr. 56, lasu mr. 26, past. mr. 67, nieuż. i place mr. 25. Wś M. Wielkie lit. B. os. 8, z grun. mr. 170. Folw. M. Wielkie lit. C. rozl. mr. 351. Wś M. lit. C. os. 11, z grun. mr. 249. Folw. M. Małe lit. D. rozl. mr. 1401: grunta orne i ogr. mr. 447, łąk mr. 236, wody mr. 2, lasu i zarośli mr. 348, nieuż. i place mr. 368, bod. z drzewa 18. Wś M. Małe lit. D. os. 15, z grun. mr. 298. *A. Pal.*

Małowola 2) M., wś, pow. lubelski, gm. i par. Bychawa.
3.) **M.,** wś, pow. biłgorajski, gm. Puszcza Solska, par. Biłgoraj.

Małgorzacin, folw, pow. włodawski, gm. Horodyszcze, par. Wisznice. Ma 3 dm., 921 mr. Według Tow. Kred. Ziems. folw. M., od rzeki Bugu w. 10, rozl. mr. 877: grunta

orna i ogr. mr. 364, łąk mr. 268, lasu mr. 187, zarośli mr. 42, nieuż. i place mr. 15, bud. mur. 1, z drzewa 5. Folw. ten w r. 1870 oddzielony od dóbr Wisznice. *Br. Ch.*

Małki 1.) wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Tomaszów.

Małków 3) **M.,** wś, pow. chełmski, gm. Cyców, par. Wereszczyn.
4.) **M.,** wś i folw. n. rz. Bukową, pow. hrubieszowski, par. i gm. Kryłów (ob.). Jest tu cerkiew dla ludności rusińskiej, dawniej filialna do Szychowic, unicka i szkoła początk. 1-kl. ogólna. Gorzelnia z produkcyą na 18980 rs. i browar za 890 rs. produkujący. *Br. Ch.*
Małochwiej, wś, pow. krasnostawski, gm. i par. Krasnystaw, ma szkołę pocz. 1-kl. ogólną. W 1827 r. było tu 31 dm., 207 mk., wieś rządowa.

Małoniż, wś, pow. tomaszowski, gm. Czerkasy, par. Łaszczów, o pół mili od Łaszczowa (ob.). Ma 34 dm., 322 mk., z nich 202 r. l, ludność rolnicza. Grutu 396 mr., piasek i popielatka, lasu brak. R. 1827 dm. 26, mk. 216. Niegdyś osobna parafia katolicka.

S **Małoniż**, r. 1531 *Malonisz*, wś, pow. tomaszowski. W r. 1531 istnieje tu par. rz. kat., wś ma 2 łany. W r. 1578 starosta chełmski (Łaszcz) płaci tu od 2 ½ łan., 5 zagr., 2 kom.

Małoszczyzna, wś, pow. zamojski, ob. Krasnobród i Maleszczyzna.

Manie, wś, pow. radzyński, gm. Tłuściec, par. Międzyrzec. Ma 54 dm., 407 mk. i 1130 mr. obszaru. W 1827 r. 61 dm., 290 mk.

Manin 2) **M.,** folw., pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec. Folw. M. al. Majdan Tuczempski, od Hrubieszowa w. 28, rozl. mr. 419: grunta orne i ogr. mr. 391, past mr. 2, zarośli mr. 23, nieuż. i place mr. 3, bud. mur. 3, z drzewa 4. Folwark ten w r. 1873 oddzielony od dóbr Tuczempy.

Mańkowice, wś i folw., pow. bialski, gm. Kościeniewicze, par. Piszczac. Ma 4 dm., 30 mk., 155 mr. Folw. M. od Chotyłowa w. 12, rozległy mr. 108: grunta or. i ogr. mr. 59, łąk mr. 14, pastw. mr. 14, zarośli mr. 19, nieuż. i place mr. 2, bud. z drzewa 3. Folw. ten w r. 1874 oddzielony od dóbr Dubrowica Wielka.

Marcinów 4.) **M.,** fol., pow. lubartowski, gm. Wielkie, por. Rudno, odl 21 w. od Lubartowa. Według Tow. Kred, Kred. Ziems. folw. M. i wsią Sosnówka ma rozl. mr. 1202: grunta or. i ogr. mr. 954, łąk mr. 102. past. mr 1, lasu mr. 112, nieuż. i place mr. 34, bud. mur. 1, z drzewa 11; jest wiatrak. Wś Sosnówka os. 31 z gruntem mr. 670.

Marcinówka, wś i folw. w płn. stronie pow. zamojskiego, gm. i par. Skierbieszów, o 24 w. od Zamościa i 7 w. od gm., położona na granicy pow. krasnystawskiego w falistej okolicy ugajonej lasami, liczy os. włośc. 11, mk. 64. w tem prawosł. 18, przestrzeni 147 mr. Folw. M. należy do dóbr Skierbieszów (ob.). Gleba dość urodzajna, lecz brak łąk. *T. Żuk.*

Mareczki, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Celejów, par. Wąwolnica. W 1827 r. wś rząd. 13 dm., 93 mk. Należała do dóbr sstwa kazimierskiego (ob. t. III, 928-I).

Margole, wś, pow. biłgorajski, gm. Sól, par. Puszcza Solska. Należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich.

Markowice 2.) **M.,** wś, pow. biłgorajski, gm. Księżpol, par. Puszcza Solska. Należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich. W 1827 r. 21 dm., 148 mk. *Br. Ch.*

Markuszew, os. miejska przedtem miasteczko, nad rz. Łachą, pow. nowoaleksandryjski (puławski) gm. i par. Markuszew. Odl. w. 5 od Kurowa, 8 w. od stacyi dr. żel. Nadwiśl. Miłocin, 21 w. od Pulaw,25 w. od Lublina i 130 w. od Warszawy. Leży przy trakcie bitym warszawsko-lubelskim, między Kurowem a Lublinem, w dolinie rzeczki tworzącej zagłębienie śród okolicznej wyżyny. Posiada kościół par. murowany i drugi filialny, dom schronienia dla 10-u starców i kalek, synagogę, urząd gminny, szkółkę początkową, kasę wkładowo-zaliczkową wiejską i fabrykę narzędzi rolniczych. Stacya pocztowa w Kurowie, gdzie także i sąd gminny dla M. W 1827 r. było tu 78 dm., 525 mk., w 1861 r. 91 dm. (9 mur.) i 826 mk. (387 żydów); obecnie ma 1256 mk. (672 żydów) i 135 dm. (6 mur.) Pierwotni dziedzice i założyciele zapewne wsi pochodzili z możnego rodu Firlejów, którzy dla kolonizacyi obszaru między Wisłą a Bugiem, położyli wielkie zasługi. Przybrali oni od siedziby miano Markuszewskich, lecz zachowali wspólny herb Lewart. Po wygaśnięciu tej gałęzi rodowej (na Kazanowskiej sędzinie łukowskiej) majątek przeszedł do Firlejów, a po nich należał do Hryniewieckich, Tarnowskich, Zbyszewskich. W 1608 roku dziedziczka M. Gertruda Firlejowa (z Bnina Opalińska) żona podskarb. w. koronnego wzniosła tu kościół murowany ś-go Ducha i szpital. Kościół ten został przyłączony do parafialnego, który wznieśli tu Jan i Andrzej Firlejowie w r. 1667. Ten ostatni murowany, z dwoma wieżami, sklepiony, ma dwa nagrobki Katarzyny Hryniewieckiej kasztel, kamienieckiej (z r. 1773) i Rafała Tarnowskiego (1803 r.) i marmuru.

Przywilej miejski nadał osadzie Jan III w r. 1686, a cuchy ustanowił 1689 r. M., par. dekan. nowo-aleksandryjski, 2558 dusz. M., gm., należy do s. gm., okr. II w Kurowie, gdzie też i st. p., ma 11,536 mr. obszaru i 3,547 mk. (1867) W skład gminy wchodzą: Bobowisko, Góry, Kalenie, Kłoda, Kątna wólka, Łomy, Markuszów, Orlicz, Przybyszewska wola, Zabłocie, Zastawa. W gminie istnieje jedna szkoła początkowa, jeden wiatrak, dwa młyny wodne i l fabryka narzędzi rolniczych z prod. za 2,500 rocznie. Dobra M. składają się z folw. Łany v. Markuszów, nomenklatury Marynki, osady miejskiej M., wsi: Góry, Zabłocić, Kłoda, Bobowisko, Łąkoć, Barłogi, Choszczów, Kany, Kaleń i Zastawie. Rozl. wynosi mr. 2223, grunta orne i ogr. m. 717, łąk mr. 245. pastw. mr.50, wody mr. 37, lasu mr. 1108, nieuż. i place mr. 76. Bud. mur. 7, z drzewa 19. Płodozmian 14-polowy, młyny wodne i wiatrak. Osada M., osad 110, grun. mr. 892; wś Góry, osad 37, z grun. mr. 777; wś Zabłocie, osad 21, z grun. mr. 625; wś Kłoda, osad 26, z grun. mr. 689;wa Bobowisko, osad 11, ł grun. mr. 352; wś Łakoć, osad 11, z grun. mr. 307; wś Barłogi, o». 11, z grun. mr. :<49; wś Clioszczów, osad 20, z grun. mr. 615; wś Łany, osad 19, z grun. mr. 58; wś Kaleń, osad 10, z grun mr. 469; wś Zastawie, osad 13, z grun. mr. 395. Poduchowne grunta w M., mające 284 mr., przeszły na własność rządu, i zostały sprzedane w r. 1881 za 19,345 rs. *Br. Ch.*

Markuszów, r. 1330 *Markussovicze*, u Dług. *Marcuschovicze*, wś, pow.

nowo-aleksandryjski (Puławy). W dok. z r. 1330 śród włości Dzierzka kan. krak. i jego brata Hostasiusza, przeniesionych na prawo niemieckie (Kod. mał. II, 275). Za Długosza (L. B. II, 572) wś ma kościół par. drewn., p. w. św. Małgorzaty. Dziedzic wsi Eustachiusz h. Leward. Należą do niego wsi .wchodzące w skład parafii: Kalinie, Ostre Błoto, i Ostaszów. Dziesięcinę z M. wartości do 7 grz. pobiera klasztor łysogórski. W roku 1676 jest miasteczkiem (oppidum), daje pogłówne od 156 mieszczan i 6 żydów. Folw. M. Stan. Drzewieckiego płacił od 15 dworskich, 12 folwarcz. i właściciela. Jeszcze wtedy należy do Drzewieckiego wieś Ostaszów dziś nie istniejąca, miała 21 poddanych.

Marnopole al *Marynopol*, wś, pow. janowski, gm. i par. Gościeradów, o 10 w. od Kraśnika, o 32 od Janowa, należała do dóbr gościeradowskich, założona śród lasów, grunta sapowate lecz urodzajne; 16 dm., 157 mk., 141 mr. ziemi. *R. P.*
Maruszowiec, folw., pow. radzyński, gm. Sitno, par. Kock, 2 dm., 5 mk.

Maryampol 7.) **M.,** wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Rybitwy, par. Józefów. W 1827 r. par. Gościeradów, 11 dm., 51 mk.
8.) **M.,** kol., pow. chełmski, gm. Żmudź, par. Kumów.
9.) **M.,** folw., pow. konstantynowski, gm. Witulin, par. Nosów, okr. sad. Komarno, rozl. mr. 360; właściciel Wilhelm Wężyk.
10.) **M.,** pow. radzyński, gm. Milanów, par. Parczew. Ma 5 dm., 11 mk., 100 mr.

Maryanka 16.) wś. pow. biłgorajski gm. Księżpol, paraf. Tarnogród. Wchodziła w skład dóbr Ordynacyi Zamojskich.
17.) **M.,** folw., pow. lubelski, gm. Jastków.
18.) **M.** folw., pow. krasnostawski, gm. Izbica, paraf. Tarnogóra.

Maryanki 8.) **M.,** wś, pow. włodawski, gm. Turno, par. Hola (grec. obrz.). Ma 74 dm., 272 mk., 1021 mr.

Maryanówka, folw., pow. lubelski, gm. i par. Niedrzwica.

Marylin, attyn. dóbr Łyniów, w pow. włodawskim.

Marymów, wś, pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Milejów.

Marynin 3.) **M.,** kol., pow. chełmski, gm. Rejowiec, par. Pawłów, ma 227 mr. obszaru.
4.) **M.,** pow. chełmski, gm. i par. Pawłów.
5.) **M.,** majdan, paw. krasnostawski, ob. Hruszów.
6.) **M.,** fol., pow. bialski. gm. Sidorki, pow. Biała, 2 dm., 11 mk., 470 mr.
7.) **M.,** folw., pow. radzyński, gm. Biała, par. Radzyń, 3 dm., 14 mk., 450 mr.

Marynki 8.) **M.,** folw., pow. lubelski. Należy do dóbr Gałęzowska Wola.
9.) **M.,** wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Garbów (ob.).

Marynówka, folw., pow. zamojski, gmina Zwierzyniec. Leży przy trakcie z Zwierzyńca do Frampola i Biłgoraja pod lasami w falistej okolicy, należy do dóbr ordynacyi Zamojskich Zwierzyniec, od którego odległość wiorst 2. *P. Ż.*

Marysin 5.) **M.,** folw., pow. lubelski, gm. i par. Bychawa. Odl. 27 w. od Lublina. Rozl. m. 326, grunta orne i ogr. m. 236, łąk mr. 8, pastw. m. 10, lasu m. 66, nieuż. i place m. 7. Bud. mur. 1, z drzewa 2, jest cegielnia, folw. ten w r. 1875 oddzielony od dóbr Gałęzów.
6.) **M.,** folw., pow. lubelski, gm. Jastków.
7.) **M.,** kol., pow. chełmski, gm. i par. Świerze, ob. Hniszów.
8.) **M.,** folw., pow. lubartowski, gm. i par. Syrniki.
9.) **M.,** folw., pow. krasnostawski, gm. Fajsławice.
10.) **M.,** folw., pow. tomaszowski, gm. Kotlice, par. Tyszowce. Należy do dóbr Perespa.
11.) **M.,** folw., pow. hrubieszowski, należy do dóbr Mircze.

Michalin 6.) **M.,** fol., pow. janowski, gm. Kosin, par. Świeciechów. Należy do dóbr Opoka duża, rozl. 470 mr.: 388 roli or., 60 lasu, 12 pod bud. i nieuż.

Michalów (*Michałów*), wś i folw. nad rz. Wieprzem, pow. zamojski, gm. Sułów, par. Szczebrzeszyn, należy do dóbr ord. Zamojskich Bodaczów (ob. Gaj Gruszczański). Leży w zach.-płn. stronie powiatu, o 18 w. od Zamościa, 13 w. od Sułowa, a 6 w. od Szczebrzeszyna, na lewym brzegu Wieprza. Posiada młyn wodny o 2 kamieniach, cegielnią o 4 piecach, wypalającą za 1200 r. rocznie cegły, stajnię koni rasowych i kuźnię. Liczy dm. dwor. 3, osad wł. 38, mk. 371, z których 16 prawosł., ziemi or. urodzajnej 382 mr. i łąk 144 mr., razem 526 mr. posiadłości włośc. Gospodarze zamożni, niektórzy trudnią, się pszczolnictwem. Lasu nie ma. W 1827 r. 44 dm., 357 mk.

2.) **M.** al. *Michałów*, wś, pow. tomaszowski, gm. Rachanie, par. Wożuczyn, odl. 14 w. od Tomaszowa, ma 51 dm., 461 mk. (215 byłych unitów, 7 żyd.). W 1827 r. było tu 42 dm., 253 mk. Gr. or. 681 mr., lasu 66. Fol. ma 1087 mr. gr., 917 lasu, własność hr. Starzyńskiej. Przy fol. znajduje się 5 wysokich kopców, rowem i fosą opasanych; największy 26 st. wysoki. W tem miejscu były zwaliska starych murów, z których wystawiono przy wsi na wzgórzu murowaną kaplicę. Przy rozkopywaniu jednego kopca znaleziono urny gliniane z popielnicami i szczątkami kości. W innem miejscu woda wymuliła szkielet, na którym był łańcuszek miedziany.
3.) **M.,** ob. *Michałów*.

Michałki 2.) **M.,** wś i fol., pow. konstantynowski, gm. i par. Rokitno, poczta i sąd Janów, rozl. gruntów włośc. mr. 1360, dm. 50, ludn. 402; gruntów folw. mr. 1117; własność rząd. W 1827 r. 37 dm., 226 mk. Szkoła począt. Fol. M. wchodził w skład dóbr Derło, a następnie w skład dóbr Kornica.

Michałków 2.) **M.,** wś i fol. nad Bugiem, pow. bialski, gm. Kobylany Nadbużne, par. Terespol. Leży nad Bugiem powyżej Terespola, pod fortem Małaszowiec. Posiada szkołę począt., 30 dm., 170 mk., 446 mr. W 1827 r. było 31 dm., 197 mk. Fol. i wś. M., rozl. mr. 219: gr. or. i ogr. mr. 120, łąk mr. 28, past. mr. 30, nieuż. i place mr. 41. Wś M. os. 27, z gr. mr. 271.

Michałów 38.) **M.,** fol., pow. janowski, gm. i par. Modliborzyce, odl. 10 w. od Janowa, założony około 1850 r. przez dziedzica dóbr Lute Michała Malhomme'a, śród lasów dworskich. 9 dm., 128 mk., 240 mr. ziemi. Obecnie rozdzielony na części.

Michałówek 4.) **M**. al. *Michałów*, folw., pow. janowski, gm. i par. Modliborzyce.

Michałowin, wś, pow. chełmski, gm. Turka, par. Dorohusk (ob.). Posiada szkołę początkową. W 1827 r. 24 dm., 152 mk.

Michałówka 7.) **M.,** os. karcz., pow. lubartowski, gm. Rudna.
8.) M., folw., pow. tomaszowski, gm. Kotlice, par. Dub (ob.).

Michelsdorf, wś, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn, odl. 21 w. od Włodawy, posiada 16 dm., 223 mk., 374 mr.

Michów, os. miejska, dawniej mczko, pow. lubartowski, gm. Chudowola, par. Michów, odl. 35 w. od Lublina, 21 w. od Lubartowa, 6 w. od rz. Wieprza. Leży w piaszczystej równinie, w lesistej okolicy, pomiędzy Lubartowem a Baranowem, zdala od dróg bitych i linii dr. nadwiśl. Posiada kościół par. drewniany, dom schronienia dla starców i kalek, sąd gminny okr. II, szkołę początkową, urząd gminny, kasę wkładowo-zaliczkową, 170 dm. (10 murów.) i 2140 mk., w tej liczbie 1106 żydów. Z zakładów przemysłowych istnieje tu garbarnia, która w 1880 r. wyprodukowała za 10400 rs. W 1827 r. M. miał 89 dm., 613 mk., zaś w 1809 r. było 150 dm., 1407 mk. (609 żyd.). Położony śród całej grupy drobnych osad miejskich (Baranów, Łysobyki, Firlej,Kamionka, Kurów, Markuszów), wyniósł się nad nie ludnością i zamożnością przez swą ruchliwość handlową. M. dawna własność i siedziba Michowskich (zapewne Gryfitów z Michowa pod Jędrzejowem, którzy osiedliwszy się w tych stronach, jak wielo rodów małopolskich, nadali siedzibie nowej nazwę dawnego rodowego gniazda) był pierwotnie wsią. W r. 1616 r. Wojciech Michowski, łowczy lubelski, wzniósł kościół par. Wnieb. P. Maryi i założył przy nim szpital i szkółkę, jednakże dopiero w 1638 r. Zadzik, bisk. krak., erygował tu parafią. W 1661 r. liczono w M. 150 gospodarzy rolnych.

Po śmierci ostatniego z Michowskich w 1732 r. dziedziczką została Ewa Szaniawska, kasztelanka lubelska. Ona to sprzedała czy też darowała M. jezuitom lubelskim w tymże samym roku, jezuici uzyskali dla M. od Augusa III w 1747 r. przywilej erekcyjny miejski na prawie magdeburskiem, ustanawiający 5 jarmarków. Po kasacyi zakonu M. został własnością funduszu edukacyjnego i był wydzierżawiony księżnie Annie Jabłonowskiej, dziedziczce Kurowa, i o ile się zdaje przez nią nabyty. Po niej dziedzicami byli: Ignacy Potocki, marsz. w. ks. litew., a od 1803 r. Piotrowscy. W 1850 r. wykopano tu urny gliniane w znacznej ilości. Gdy 1817 cały M. został zniszczony przez pożar, spłonął i kościół, w którego ruinach, popodpieranych przez belki, odprawiało się nabożeństwo aż do 1879 r., w którym położono fundamenta pod nowy kościół, na który parafianie złożyli 17000 rs. Kościół ten został wykończony i poświęcony w początkach 1881 r. M. par. dek. lubartowski (dawniej kazimierski), ma 3001 dusz. Dobra M. składają się z folw.: Rudzienko, Natolin, os. młynarskiej Skrobak, os. miejskiej M.; wsi Rudzienko, Składowa, Adamówka, Wólka Ostrowska. Rozl. mr. 2580: folw. Rudzienko: gr. or. i ogr. mr. 673, łąk mr. 137, lasu mr. 941, nieuż. i place mr. 56, w wieczystych dzierżawach mr. 543, razem mr. 2351; bud. mur. 11, z drzewa 7; płodozmian 12-polowy; folw. Natolin: gr. or. i ogr. mr. 233, nieuż. i place mr. 6, razem mr. 235; bud. mur. 1, z drzewa 7; płodozmian 4-polowy. Są pokłady torfu. Osada M. os. 207, i gr. mr. 1578; wś Rudzienko os. 61, z gr. mr. 673; wś Składowa os. 13, z gr. mr. 149; wś Adamówka os. 7, z gr. mr. 94; wś Wólka Ostrowska os. 9, z gr. mr. 208; w r. 1882 os. młyn. Skrobak, z gr. 35 i w innych miejscowościach gruntu mr. 180, zostało odprzedane częściowym nabywcom. *Br. Ch., A. Pal.*

Michowska Wólka, wś, pow. lubartowski, gm. Rudno, par. Michów.

Mieczysławka, os., pow. lubartowski, gm. Łuck, par. Lubartów. W 1827 r. 2 dm., 12 mk.; obecnie 10 os., 86 mr. Należała do dóbr Lubartów.

Mieczysławska Wola, wś, pow. lubartowski, gm. Łuck, par. Lubartów.

Miedniki, wś, pow. hrubieszowski, gm. Jarosławiec, par. Uchanie. W 1827 r. 20 dm.,

138 mk.

Miejska Wólka, przedmieście miasta Zamościa w gub. lubelskiej.

Mielnikowszczyzna al. Sady, folw. nad rz. Kalinówką, pow. zamojski, gm. Skierbieszów, rozl. 12 mr., własność Grynasiuka. *P. Ź.*

Mieniany, wś, pow. hrubieszowski, gm. Mieniany, par. Hrubieszów (rus. Slipcze), odl. 10 w. od Hrubieszowa. W 1827 r. było tu 68 dm., 370 mk. Istnieje tu cerkiew filial. par. Slipcze pounicka, i urząd gm. M. wchodziły w skład dóbr Kozodawy. M. gmina należy do sądu gm. okr. III w Dyakonowie, st. p. w Hrubieszowie. Gmina ma 12,919 mr. obszaru i 3704 mk. (1867 r.). W skład gminy wchodzą: Cegielnia pasieka, Cichobuże, Czerniczynek, Czomów, Dąbrowa pasieka, Gajek pasieka, Grodek nadbużny, Kozodawy wś i fol. Masłomęcz (z folw.), Mietelin (z folw.), Mieniany Slipcze (z folw.), Wygoda karczma.

S **Mieniany**, r. 1565 Miniani, wś, pow. hrubieszowski. Wedle lustracji z r. 1565 wś ta w ststwie hrubieszowskiem, osadzona była na służbie, dopiero Andrzej Dembowski, wojew. bełzki, ststa hrubieszowski. poskupywał dworzyszcza i poosadzał kmieci na czynszu. Było 14 kmieci na ćwierciach, 10 zagrodn., 5 służków. Ogółem dochodu zł 16. Do gumna folwarcznego zwieziono: żyta kóp 336, owsa 300, tatarki 46 kóp. W r. 1564 wś ta w par. Hrubieszów, w ziemi bełzkiej płaci od 3 łan. W r. 1890 gm. M. miała 4402 mk. stałych, śród nich: 3980 praw., 355 kat., 67 żyd.

Miesiące, wś włośc., pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Garbów, ob. Garbów.

Mietelin, ob. *Metelin*, pow. hrubieszowski.

Mietełka al. *Mietiełka*, os. włośc., pow. włodawski, gm. Turna, par. Sosnowica, 2 dm., 8 mk., 7 mr. Należy do dóbr Bruss.

Międzyleś 3.) M., wś, pow. bialski, gm. Międzyleś, par. Zabłoć, odl. 34 w. od Biały. Posiada szkołę początkową, urząd gm., 77 dm., 568 mk. i 1568 mr. obszaru. W 1827 r. par. Kodeń, 68 dm.. 410 mk. M. należał do dóbr Kodeńskich. M. gm., graniczy z gm. Zabłoć, ma 3732 mk.. rozległ. 19720 mr., sąd gm. ok. IV Sławatycze o 11 ½ w., st. p. Kodeń, do Biały 34 ½ w. W gm. gorzelnia 1, we Władysławowie; szkoła 1, w Międzylesiu. W skład gm. wchodzą: Bohinka, Kalinowszczyzna, Krzywowólka, Matyaszówka, Mazanówka, Międzyleś, Ogrodniki- małe, O.-wielkie, Rozbitówka, Sagówka, Tuczna, Zańków i Żuki.

Międzyrzec (w oddzielnym pliku)
Miętkie, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Miętkie, par. Nabroż (rus. Sahryń), odl. 20 w. od Hrubieszowa. Jest tu cerkiew filialna pounicka i szkoła początkowa. W 1827 r. było tu 73 dm.,536 mk. Cerkiew tutejsza erekcyi niewiadomej, istniała w XVIII w.; w 1800 r. nowa z drzewa wzniesiona, filia par. Sahryń. Dobra M., własność dawniej Horodyjskich, Wyszyńskich , obecnie Tadeusza Świeżawskiego. Dobra M. składają się z folw. i wsi M., Jedrzejówka i Adelinki, rozl. mr. 2106; folw. M.: gr. or. i ogr. mr. 591, łąk mr. 162, lasu mr. 516, nieuż. i place mr. 21, razem mr. 1290; bud. mur. 5, z drzewa 13; folw. Jędrzejówka: gr. or. i ogr. mr. .174, łąk mr. 25, łanu mr. 306, nieuż. i

place mr. 4, razem mr. 509; bud. z drzewa 8; folw. Adelinki: gr. or. i ogr. mr. 291, łąk mr. 10, nieuż. i place mr. 6, razem mr. 307; bud. z drzewa 6; płodozmian 10-polowy. Są pokłady torfu. Wś M. os. 52, z gr. mr. 1007: wś Jedrzejówka os. 14, z gr. mr. 207; wś Adelinki os. 11, z gr. mr. 59. M., gmina należy do sądu gm. okr. IV w Mirczach, st. poczt. Tyszowce. Ma 14573 mr. obszaru: 3307 mk. W skład gminy wchodzą: Adamówka folw., Adelinki wś i folw., Andrzejówka wś i fol w., Kożuchy wś i folw., Lipowiec, Miętkie, Mołożów Rakowskiego wś i folw. Mołożów Chrzanowskiego, Sahryń wś i folw., Tuczany wś i folw., Turkowice z folw. *Br. Ch.*

S **Miętkie**, r. 1578 *Miekkie*, wś, pow. hrubieszowski. W r. 1578 wś w par. Tyszowce. Mikołaj i Joanna Modryńscy płacą tu od 5 ¾ łan., 4 zagród., 2 kom. W r. 1890 gmina M. miała 4200 mk. stałych, śród nich 2856 praw., 1271 katol., 73 żyd.

Mikłusy, wś, pow. łukowski, gm. Krasuse, par. Trzebieszów. Ma 34 dm., 248 mieszk., 713 mr.

Mikołajew 10.) **M.** al. *Szczalb*, folw., pow. łukowski, gm. i par. Wojcieszków, 2 dm., 3 mk.. 720 mr. *Br. Ch.*

Mikołajęczyn, fol., pow. łukowski, gm. Jakusze, par. Trzebieszów, 3 dm., 6 mk., 12 mr.

Mikołajówka 3.) **M.,** kol., pow. janowski, gm. Urzędów, par. Boby. Powstała około 1865 r. na gruntach dóbr Boby. Ma 6 dm., 33 mk., 90 mr. ziemi włośc.
4.) **M.,** os., pow. janowski, gm. Urzędów. Należała poprzednio do dóbr Popkowice Przedkościelne; 5 dm., 30 mk., 54 mr. ziemi włośc.

Mikoszewskie, przedm. Urzędowa w pow. janowskim.

Mikulin 2.) **M.,** wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Tyszowce, o pół mili od Tyszowiec, ma 38 dm., 209 mk., w tem 21 r. 1., 634 mr. gruntu. Cerkiew drewniana, gorzelnia, cegielnia. Gleba czarnoziem. Ludność rolnicza. Folw. należy do dom. Tyszowce i ma 796 mr. żyznego gruntu. W 1827 r. było tu 34 dm., 262 mk. *X. S. S.*
Milanów 2.) M., wś, pow. radzyński, gm. Milanów, par. Parczew, odl. 21 w. od Radzynia. Posiada szpital prywatny, kaplicę ze stałym kapelanem, siostry miłosierdzia przy szpitalu. Jest tu urząd gm., 76 dm., 736 mk. W 1827 r. 43 dm., 291 mk. M. Niegdyś siedziba rodziny Milanowskich, w XVIII w. już własność Potockich. Po Potockiej I-mo voto za Uruskim, 2 v. za Kabogą będącej, przeszły dobra na własność Seweryna Uruskiego. Dziś rezydencya ks. Włodzimierza Czetwertyńskiego, który tu wystawił piękny pałac i obszerny park i ogród założył. Tu znajduje się jedna t najciekawszych w kraju bibliotek, z samych najrzadszych prawie polskich druków złożona, którą właściciel ks. Czetwertyński zbiera i powiększa ciągle. Założyła tu hr. Kabogowa kaplicę i szpital. Dobra M. składają się z folw. M., Zieleniec, Mogiłki, Zabłocie al. Hermancin i Czeberaki; wsi: M., Kostry i Czeberaki, rozl. samego obszaru dworskiego mr. 3992: folw, M. gr. or. i ogr. mr. 656. łąk mr. 142, past. mr. 43, lasu mr. 1860, nieuż. i place mr. 146, razem mr. 2847; bud. mur. 10, z drzewa 36; płodozmian 9 polowy; folw. Zieleniec gr. or. i ogr. mr. 126, łąk mr. 16, nieuż. i place mr. 2, razem mr. 144; bud. mur. l, z. drzewa 5; płodozmian 6-polowy; folw. Mogiłki gr. or. i ogr. mr. 193, łąk mr. 125, past. mr. 85, nieuż. i place mr. 18, razem mr. 421;

bud. mur. l, z drzewa 6; płodozmian 6-polowy.; folw. Zabłocie al. Hermancin gr. or. i ogr. mr. 178, lasu mr. 69, nieuż. i place mr. 3, razem mr. 250; bud. mur. 1, z drzewa 3; płodozmian 6-polowy; folw. Czeberaki gr. or. i ogr. mr. 174, łąk mr. 125, past. mr. 27, nieuż. i place mr. 5. razem mr. 331; bud. mur. 2, z drzewa 10; płodozmian 7-polowy; jest gorzelnia parowa, wiatrak, pokłady torfu.. Wś M. os. 81 z. gr. mr. 1288; wś Kostry os. 48. z gr. mr. 979; wś Czeberaki os. 50, z gr. mr. 847. M. gmina graniczy z gm. Suchowola, Siemień, Lisiowólka i Jabłoń, n.:1. 2750 mk. i 15190 mr. obszaru, należy do sądu gm. okr. III w Cichostowie, st. p. Parczew, do Radzynia 20 ¾ w. W skład gm wchodzą: Biźle, Cichostów, Czeberaki, Jasionka niska, Kopina, Kostry, Maryampol, Milanów, Mogiłki, Przewłoka A i B, Szajdówka, Wicinki, Wierzbówka, Zaniówka i Zieleniec. *Br. Ch.*

Milejów 6.) **M.,** wś i folw. nad rz. Wieprzom, pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Milejów. M leży w pobliżu stacyi Minkowice dr. żel. nadwiślańskiej; posiada kościół par. mur., piec wapienny, cegielnię, smolarnię, pokłady kamienia wapiennego i torf. Istniały tu znaczne plantacye tytoniu, zwinięte obecnie. W końcu XVII w. Verdum zastał tu piękny dwór z wielkim ogrodem (Liske, Cudzoziemcy, 86). W 1827 r. M. należał do par. Łańcuchów, miał 42 dm., 282 mk. Dobra M. składają się z folw. M., Antoniów, Klarów, nomenkl. Trąba; wsi: M., Majdan Antoniów i Majdan Maryniów, rozl. mr. 2911: folw. M. gr. or. i ogr. mr. 560, łąk mr 275, past. mr. 34, lasu mr. 1002, nieuż. i place mr. 98 razem mr. 1969; bud. mur. 7, z drzewa 24; płodozmian 8-polowy; folw. Antoniów gr. or. i ogr. mr. 464, łąk mr. 62, past. mr. 2, lasu mr. 58, nieuż. i place mr. 10, razem mr. 602; bud. mur. 3, z drzewa 7; płodozmian 5 i 6 polowy; folw. Klarów gr. or. i ogr. mr. 258, łąk mr. 60, past. mr. 14, nieuż. i place mr. 7, razem mr. 339; bud. z drzewa 7, płodozmian 9-polowy. Wś M., os. 35, z. gr. mr. 632; wś Majdan Antoniów os. 27, z gr. mr. 269; wś Majdan jMaryniów os. 23, z. gr. mr. 196. M. par. dek. chełmski, 1983 dusz. *Br. Ch.*

Milin 2.) **M.,** folw., pow. lubartowski, gm. Samoklęski, par. Garbów. *J. Chor.*

Miłków 2.) **M.,** wś i folw., pow. radzyński, gm. Suchowola, par. Parczew; ma 20 dm., 333 mk., 411 mr. W 1827 r. wś rząd., 18 dm., 111 mk. Dobra M. i Brudna z wsiami: M., Pobulanka i Brudna, podług wiadomości w 1866 r. rozl. folw. M. wynosiła mr. 1855, zaś attyn. Brudna mr. 64. Wś M. os. 13 z gr. mr. 293; wś Pohulanka os. 7, z gr. mr. 82; wś Brudna os. 16, z gr. mr. 278. *Br. Ch.*

Miłocin, wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Wojciechów. Leży przy samej linii dr. żel. nadwiślańskiej, odl. 20 w. od Lublina. Na terytoryum tej wsi mieści się stacya tejże drogi (miedzy Nowo-Aleksandryą z Lublinem), która pierwotnie nosiła nazwę Miłocin, obecnie zmienioną na Nałęczów (ob). W 1827 r. wś poduchowna, 10 dm., 104 mk. Folw. i wś M., rozl. mr. 1152: gr. or. i ogr. mr. 764, łąk mr. 98, past. mr. 58, lasu mr. 221, nieuż. i place mr. 11; bud. mur. l, z drzewa 5; płodozmian 4, 9 i 12-polowy. Są tu pokłady kamienia wapiennego i budowlanego. Wś M. os. 15, z gr. mr. 167. *Br. Ch.*

Miłoszówka, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Rybitwy, par. Prawno.

Minina al. *Minia*, rz. w pow. lubartowskim, początek pod wsią Niemce, płynie w kierunku zach.-płn. przez Nowy Staw, Dąbrówkę, Samoklęski, Kierzkówkę, Gawłówkę, gdzie tworzy wielki staw, potem koło Rawy, Wólki trzy mniejsze stawy i pod Ostrowem wpada z lew. brzegu do Wieprza. Długa 35 w. Przyjmuje pod Kierzkówką z

praw. brzegu rzeczkę płynącą od os. Kamionki, z lew. strumienie: pod Dąbrówką od Krasienina, pod Samoklęskami od Starościna. Ob. Lipniak.

Ministrówka, folw., pow. hrubieszowski, gm. Miączyn, par. Grabowiec.

Minkowice Dolne, wś i folw., *M. Górne*, wś, pow. lubelski, gm. i par. Mełgiew, posiada st. dr. żel. nadwiślańskiej, odl. od Warszawy 177 w., od Kowla 137 w., od Lublina 14 w. W 1827 r. wś poklasztorna, 28 dm., 198 mk., nosi nazwę *Miękowice*.

Mircze, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. i par. kat. Nabroż (rus. Mircze), odl. 16 w. od Hrubieszowa, 63 w. od Chełmu, 10 w, od rzeki Bug. Posiada cerkiew murowaną parafialną, szkołę początkową, urząd gminny, cukrownią, dwa sklepy i 1500 mk. W 1827 r. było tu 121 dm., 868 mk. Cukrownia tutejsza, należąca do właściciela dóbr M., założona została w 1845 r., przerabia do 100000 kor. buraków rocznie, zatrudnia około 150 robotn. Wartość produkcyi dochodzi 200000 rs. Ogólny obszar ziemi włośc. wynosi 1500 mr., dwor. 1130 mr. ziemi ornej, 153 mr. łąk i 153 ½ mr. lasu. Do M. należy też folw. Marysin, mający 303 mr. Nieużytki i wody zajmują 63 mr Ogólny obszar dóbr M. 2102 mr. M. zostaje od 1826 r. w ręku rodziny Rulikowskich. Staranne i postępowe gospodarstwo, wydaje świetne rezultaty. Dobra te produkują średnio do 85000 korcy buraków cukrowych, do 3000 korcy pszenicy, 400 korcy rzepaku i około 3000 korcy owsa. Z wysoką kulturą ziemi łączy się staranny chów inwentarza, przynoszący znaczne korzyści. Tutejsza cerkiew par. niewiadomej erekcyi, w 1772 r. spłonęła, zaś w 1814 r. odbudowana z muru. Kaplica w Łaskowie. Folw. i wś M. rozl. mr. 1799: gr. or. i ogr. mr. 1130, łąk mr. 154, lasu mr. 453, nieuż. i place mr. 62; bud. mur. 17, z drzewa 31; płodozmian 6, 8 i 9-polowy. Wś M. osad 106, z gr. mr. 1494. M. gmina nałoży do sądu gm. okr. IV w Modryńcu, st. poczt. Hrubieszów. Obszaru ma 12673 mr. i 3350 mk. (1867 r.). W skład gminy wchodzą: Modryń, Modryniec (A. i B), Wiszniów (A i B), Radostów. *Br. Ch.*

S **Mircze**, wś, pow. hrubieszowski, ma 207 domów. W r. 1531 wś w ziemi bełzkiej, w par. Nabros. R. 1578 siedzą tu na 3 działach Mireccy, płacą od 6 łan., 4 zagr., 8 kom. W r. 1890 gmina M. miała 4037 mk. stałych, w tej liczbie 2897 praw., 1140 kat.

Misie, wś. pow. radzyński, gm. Misie, par. Międzyrzec. Ma 68 dm., 427 mk. i 1512 mr. obsz. W 1827 r. było tu 62 dm., 251 mk. M. gmina, graniczy z gm. Tłuścież, Zagajki, Żerocin, Szóstka i Kąkolownica, ma 2340 mk., rozl. 7305 mr., sąd. gm. ok. I Stołpno, st. p. Międzyrzec, urz. gm. we wsi Jelnica, od Radzynia 25 ¼ w. odl. W skład gm. wchodzą: Grabowiec, Jelnica, Misie, Pościsze, Pożary, Przygody, Rzeczyca i Strzakły. *Br. Ch.*

Mizary, wś, pow, łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek. Ma 39 dm., 365 mk., 922 mr. W 1827 r. wś rząd., 34 dm., 232 mk.

Masin, nad rz. Ladą, folw. do dóbr Abramów należący, pow. zamojski, gm. Goraj, par. Radzięcin, leży na urodzajnych wzgórzach gliniastych, odl. 5 w. od Góraja. Ma 3 dm., 465 mr. ziemi: roli orn, 377, łąk 26, lasu 41, wody 2, nieuż. i pod bud. 17 mr. *R. P.*

Maśluchy, jezioro przy wsi t n., w pow. włodawskim, ma 57 mr. obszaru, leży w zlewie Wieprza.

Maśluchy, wś, pow. włodawski, gm. Uścimów, par. Ostrów. Ma 22 dm., 236 mk., 630 mr. obszaru. W 1827 r. wś rząd., 22 dm., 167 mk.

Masłomęcz, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Mieniany, par. Hrubieszów, odl. 10 w. od Hrubieszowa, o 6 w. od rz. Bugu. W 1827 r. 57 dm., 345 mk.; obecnie jest tu cerkiew pounicka filialna i szkoła począt. Folw. Masłomęcz, z wsiami M. i Czerniczynek rozl. mr. 1130, grunta or. i ogr. mr. 685, łąk mr. 154, past. mr. 18, lasu mr. 226, nieuż. i place mr. 47, bud. mur. 1, z drzewa 43, jest wiatrak. Wś M. os. 69, z grun. mr. 791; wś Czerniczynek os. 22, z grun. mr. 250. *Br. Ch.*

Maszki, wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Wojciechów. W 1827 r. 33 dm., 232 mk., obecnie 42 dm., 383 mk. i 1107 mr. ziemi włośc. Należy do dóbr Wojciechów. Tu się urodził Muczkowski, badacz, dziejów uniwersytetu Jagiellońskiego.

Maszów *Średni*, wś i folw., *M. Mały* i *M. Szlachta*, folw., powiat krasnostawski, gm. Rudnik, par. Płonka, odl. 14 w. od Krasnegostawu a 10 w. od rz. Wieprza. W 1827 r. wś rząd. 38 dm.. 307 mk. Folw. M. Średni z nomenklaturą Wyszpolszczyzna, wsiami; M. Średni, Majdan Łuczyński i Majdan Urszulin rozl. mr. 603: gr. orne i ogr. mr. 418, łąk mr. 47, past. mr. 67, lasu mr. 50, nieuż. i place mr. 11, bud. mur. 1, z drzewa 10. Wś M. Średni os. 15, z grun. mr. 113; wś Majdan Łuczyński os. 8, z grun. mr. 90; wś Majdan Urszulin os. 7, z grun. mr. 80. Folw. M. lit. C. z wsiami: M. Mały i Majdan Borowski rozl. mr. 249: gr. orne i ogr. mr. 171, łąk mr. 23, past. mr. 8, lasu mr. 43, nieuż. i place mr. 4, bud. z drzewa 12. Wś M. Mały os. 3, z grun. mr. 20; wś Majdan Borowski os. 11, z grun. mr. 93. Fol. M. lit. B. z wsią Majdan Kobylański rozl. mr. 441: gr. orne i ogr. mr. 308, łąk mr. 20, lasu mr. 90, zarośli mr. 20, nieuż. i place mr. 3. W ś Majdan Kobylański os. 15 z. grun. mr. 214. *A. Pal. i Br. Ch.*

Matcze wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Horodło. Posiada cerkiew par. pounicką i szkołę początkową. W 1827 r. było tu 65 dm.,440 mk. Była to posiadłość duchowna, mająca 1400 mr. obszaru; po przejściu na własność rządu sprzedana w 1881 r. za 66,000 rs.

Matczyn, wś i folw., pow. lubelski, gm. Bełżyce, par. Matczyn. Posiada kościół par. drewniany z XVII w., dom schronienia dla starców i kalek (?). W 1827 r. było tu 22 dm. 115 mk. Kościół tutejszy erygował 1605 r. Krzysztof Ziemacki dziedzic. W 1664 r. dziedzic Pszonka Andrzej wystarał się o urządzenie parafii. Obecny drewniany, odnowiony w 1854 r. M. par. dek. lubelski 928 dusz. Dobra M. składają się z folw.: M., Wojcieszyn i Jadwinin z wsią Matczyn. Rozlegle m. 1145 folw. M. grunta or. i ogr. mr. 351, łąk m. 40, lasu m. 207. nieuż. i place m. 18, razem m. 607, bud. z drzewa 18, płodozmian 9 i 12 polowy: folw. Wojcieszyn, grunta orn. i ogr. 377, łąk m. 1, nieuż. i

place mr. 6, razem m. 384, bud. z drzewa 7, płodozmian 9-o polowy: folw. Jadwinin grunta orne i ogr. m. 152. nieuż. i place m. 2, razem m. 152, bud. z drzewa 4, płodozmian 10-polowy. Wieś M. osad 17 z gruntem mr. 157. *Br. Ch.*

Matyaszówka, wś i os. pow. bialski, gm. Międzyleś, par. Zabłoć. Wś na 54 dm., 384 mk., 920 mr. Os. 1 dym., 5 mk., 110 mr. Wchodziła w skład dóbr kodeńskich.

Matygi, folw., pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Gołąb. Należy do majoratu Dęblin, al. Iwanowskie sioło, nadanego ks. Paszkiewiczowi.

Mawryczyn. Tak się nazywa płn. część wsi Cześniki w pow. tomaszowskim. W erekcyi wsi Cześniki są wzmianki, że obok wsi Cześnik istniało mko zwane Mawryczyn. Jakoż i dziś jest tu 9 chałup, które lud zowie „Miasteczkiem". Przy kopaniu trafiają fundamenta murowane. Tu właśnie jest cerkiew b. unicka, od r. 1872 murowana. *X. S. S.*

Mazanów, wś i folw. nad rz. Stróżą, pow. nowoaleksandryjski (puławski j, gm. Rybitwy, par. Prawno, odl. 45 w. od Puław, 7 w. od Józefowa, a 5 w. od Wisły. Posiada dwa młyny wodne ulepszonej konstrukcyi. W r. 1827 było tu 37 dm., 219 mk., obecnie 28 dm., 160 mk. Dobra M. należały dawniej do klucza Józefowskiego, Potockich. W końcu XVIII w. przez Niesiołowskich oddzielone, przeszły do Chociszewskich, później byty własnością Cukra z Lublina, który korzystając z wody, jako naturalnego motoru, urządził w M. fryszerki żelaza, następnie po jego upadłości nabył dobra M. przemysłowiec warszawski Albert Klejf, ten odprzedał młyn i dwie kolonie braciom Janeczko, a dobra sprzedał w 1876 r. Kazimierze Złotnickiej, od tej zaś nabyła M. w 1879 r. dzisiejsza ich właścicielka Emilia Bojarska za 66000 rs. Istniały tu dwie fryszerki żelaza z produkcyą roczną na 10000 centn., walcownia i pudlingarnia z prod. do 35000 centn., tokarnia i gwoździarnia wyrabiające do 4000 centn. gwoździ. Gdy zakłady te upadły, przerobiono pozostało budynki na papiernią, która istniała do 1883 r. i wyrabiała różne gatunki papieru, tektury i bibułkę na papierosy. Niepowodzenia, brak odpowiedniej wody, zły stan komunikacyi i pęknięcie kotła parowego w 1883 r., który to wypadek zrujnował budowlę, spowodowały zwinięcie fabryki ze stratą na niej około stu tysięcy rubli.

Poprzedni właściciele dóbr Józefowskich i M. Potoccy, byli protektorami założonego przez nich w XVII w. klasztoru oo. bernardynów w Józefowie. Erekcya tegoż, klasztoru, początkowo przez Andrzeja Potockiego kasztelana krakowskiego d. 17 kwiet. 1691 r. nadana, a następnie przez syna jego, właściwego założyciela Józefowa, Józefa Potockiego wojew. kijowskiego w zamku halickim 1693 r. przyznana, w aktach grodzkich lubelskich 1727 r. oblatowana, obciążyła dobra M. następującymi ciężarami wniesionymi do księgi hypotecznej. Według tych nadań należało się corocznie oo. bernardynom Józefowskim: żyta miary polczyńskiej korcy 69, pszenicy pięknej kor. 20, pszenicy słodowej kor. 15, jęczmienia kor. 50, tatarki na krupy kor. 25, grochu kor. 15, jagieł kor. 4, owsa kor. 60, siemienia konopnego albo rzepaku na olej kor. 4, siemienia lnianego korzec 1, wina do mszy ś-tej antał jeden, wosku kamieni 4, łoju kam. 7, ryb solonych beczkę1, wieprzy karmnych 4, soli Rumówki beczek 4. albo soli Ruskiej beczek 12, masła fasek 4, serów kóp cztery, kapusty beczek 2, jarzyny różnej korcy 12, miodu praśnego ruskiego półbeczków 2, śledzi

beczek 4, lnianego płótna półsetków 4, paczosnego płótna półsetków 2, konopnrgo płótna półsetków 4 i zgrzebnego płótna półsetków 2, a nadto gotowizną po 300 złp. na habity i po 200 złp. na mięso i korzenie, wreszcie prawo wolnego mlewa we wszystkich młynach i wolnego wrębu w lasach. Wszystkie te obowiązki po skasowaniu klasztoru bernardynów w Józefowie w 1864 r. przeszły na własność skarbu i o spłatę takowych służebności, obecnie właścicielka M. toczy układy ze skarbem. Dobra M. składają się z folw. M., wsi: M., Chruślanki, Prawno, Graniczno, Pielgrzymka i Miłaszówka. Rozl. mr. 2634: grunta orne i ogr. mr. 613, łąk mr. 97, pastw. mr. 57, wody mr. 109, lasu mr. 1719, nieuż. i place mr. 39, bud. mur. 6, z drzewa 49 ubezpieczonych na rs.. 47260. Wś M. os. 40, z grun. mr. 403; wś Chruślanki os. 36, z grun. mr. 360; wś Prawno os. 37. z grun. mr. 332; wś Graniczno os. 12, z grun. mr. 36; wś Pielgrzymka os. 9, z grun. mr. 157; wś Miłaszówka os. 26, z grun. mr. 341. *R. P.*

Mazanówka, wś i folw. (lit. B. i D.), pow. bialski, gm. Międzyleś, par. Huszcza, odl. 14 w. od Kodnia a 30 w. od Siedlec. W 1827 r. 33 dm., 206 mk., obecnie 40 dm., 254 mk., 1671 mr. obszaru. Folw. i wieś Mazanówka lit. B. rozl. mr. 167. grunta orne i ogr. mr. 74, łąk mr. 32, pastw. mr. 10, lasu mr. 32, zarośli mr. 16, nieuż. i place mr. 4, bud. z drzewa 5. Wś M. os. 22, z grun. mr. 301. Folw. M. lit. D. rozl. mr. 177: grunta orne i ogr. mr. 82, łuk mr. 27, pastw. mr. 12, lasu mr. 24, zarośli mr. 18, nieuż. i place mr. 6, bud. z drzewa 9. *A. Pal.*

Maziarka 2.) **M.** *Krasienińska*, osada, pow. lubartowski, gm. Samoklęski.

Maziarnia 1.) os. leśna, pow. janowski, gm. i par. Zaklików, należy do dóbr zaklikowskich i łączy się z nowopowstałemi na wyciętej części lasu koloniami, noszącemi ogólną nazwę Baraki. R. 1877 miała 3 dm., 19 mk.
2.) **M.,** os., pow. hrubieszowski, gm. Horodło.
3.) **M.** *Świeciechowska*, folw., pow. janowski, gm. Świeciechów.
4.) **M.,** folw., pow. chełmski, gm. i par. Wojsławice. Fabryka terpentyny i smoły.
5) **M.,** ob. w dobrach Wólka Leszczańska, pow. chełmski.
6.) **M.,** wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Huta Krzeszowska. Należy do dóbr ordynacyi Zamojskich. W 1827 r, były tu dwie oddzielne wsie mające razem 45 dm. i 257 mk.

Maziarze 3.) M., wś, pow. biłgorajski gm. i par. Łukowa. Należy do dóbr ordynacyi Zamojskich. *Br. Ch.*

Maziły, wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Tomaszów, o 2 mile od Tomaszowa, przy samym pasie granicznym galicyjskim, gdzie jest dom straży granicznej. Ma 48 dm., 667 mr. gruntu ornego, 363 mk., grunt piaszczysty, śród lasów. Włościanie rolnicy pozakładali starannie sady owocowe. Przed r. 1864 M. należały do dóbr Ordynacyi Zamojskiej.

Mazurów, folw., pow. janowski, gm. Urzędów, par. Popkowice, odl. 7 w. od Kraśnika; 300 mr. ziemi: l mr. ogr., 347 roli orn., 11 pastw., 26 zarośli, 3 mr. nieuż.; dm. drew. 1, bud. 4. Gleba gliniasta, sapowata lecz żyzna. Należy do dóbr Popkowice. *R. P.*

Mątwy, w pow. biłgorajskim, nad rz. Bukową, mylnie podane (t. I, 461 str.) zamiast

Momoty.

Mchy, wś, pow. lubelski, gm. Izbica, par. Tarnagóra. W 1827 r. 6 dm., 63 mk; obecnie ma 17 dm., 127 wk., 155 mr. ziemi włośc.

Mełgiew (dawniej *Meglew*), wś, i M. Podzamcze, wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Mełgiew. Leży przy linii dr. żel. nadwiśl, o 2 w. od Minkowic i 15 w. od Lublina. Posiada kościół paraf. murowany z XVIII w., sąd gminny okr. III; młyn wodny ulepszony i pokłady kamienia wapiennego. W 1837 r. M., wś prywatna, 34 dm., 239 mk.,. a M. poduchowna 37 dm., 387 mk. W XV w. M. nosi wyłącznie nazwę Meglew (ztąd Meglewscy). Ma ona wtedy już kościół drewniany, parafialny ś. Wita. Dziedzicem jest Jan Podoleński h. Lewart. Obok łanów kmiecych, zagrodników i karczem są tu dwa folwarki. Pleban z tych ról bierze 30 marek dziesięciny i ma swe role i łąki (Dług., II, 551). Obecny kościół murowany wystawił na miejscu dawnego w 1726 r. Jacek Stoiński, sędzia ziem. lubartowski. Dobra M. w ostatnich czasach przeszły od Puchałów do Szlubowskich. - M., par., dek. lubelski, 4911 dusz. Dobra M. Podzamcze składają się z folw.: M. Podzamcze, Żanecin i wsi M. Rozl. mr. 2189; folw. M. Podzamcze: grun. orne i ogr. mr. 434, łąk mr. 57, lasu mr. 1232, nieuż. i place mr. 116, razem mr. 1839; bud. mur. 5, z drzewa 21; płodozmian 10-polowy. Folw. Żanecin: grun. orne i ogr. mr. 339, nieuż. i place mr. 11, razem mr. 350; bud mur. 1, z drzewa 5; płodozmian 10-polowy. Wś M. Podzamcze os. 32, z grun. mr. 309. Folw. M. -Jacków z wsiami: M.-Jacków, Dominów i Żurawieniec rozl. mr. 966: grun. orne i ogr. mr. 550, łąk mr. 191, pastw. mr. 21, nieuż. i place mr. 204; bud. mur. 4, z drzewa 12; płodozmian 7 i 10-polowy. Wś M. -Jacków os. 23, z grun. mr. 387; wś Dominów os. 54, z grun. mr. 551; wś Żurawienieo os. 22, z grun. mr. 402. Folw. i wś M. rozl. mr. 910: grun. orne i ogr. mr. 303, łąk mr. 81, pastw. mr. 22, lasu mr. 483, nieuż. i place mr. 211, bud. z drzewa 12. Wś M. os. 14, z grun. mr. 155. M., gmina, należy do sądu gm. okr. III w miejscu, st. poczt. Lublin. W gminie jest gorzelnia, pięć młynów ulepszonych, pięć kopalń kamienia wapiennego i pieców wapiennych, dwie cegielnie, szkoły niema. Obszar gminy wynosi 20328 mr., ludność: 4478 dusz. W skład gminy wchodzą: Dominów, Janowice, Jacków, Józefów, Kazimirów, Krępiec, Minkowice Górne, M. Dolne, Mełgiew, Smolarnia, Trzeciaków, Trzeszkowice, Złość, Żanecin. *Br. Ch. i A. Pal.*

S **Mełgiew**, r. 1330 *Melywi*, wś, pow. lubelski. W dok. z r. 1330 w liczbie włości Dzierzka kan. krak. i jego brata Hostasiusza, przeniesionych na prawo niemieckie. (Kod. mał. II, 275). Rok 1676 płaci tu Jan Biskupski pogłówne od 82 poddanych i 3 osób z rodziny, a Stanisław Dunin Głuszyński od 57 poddanych, 13 dworskich, 4 z rodziny, 3 osób z plebanii.

Mentów (*Mętów*?) al. *Głuszczyzna*, wś i fol. pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par. Czerniejów. Folw. należy do dóbr rząd. W 1827 r. wś duchowna; 30 dm., 213 mk. W XV w. należał do par. Krężnica Jura (Dług. III, 306). Fol. M. al. Głuszczyzna z wsią Głuszczyzna, rozl. mr. 412: gr. or. i ogr. mr. 303, łąk mr. 14, past. mr. 5, lasu mr. 83, nieuż. i place mr. 6; bud. mur. 1, i drzewa 4; płodozmian 12-polowy. Wś Głuszczyzna os. 10, z gr. mr. 233.

Mentula (mapa Reym.), rz. w pow. łukowskim; właściwie jest to odnoga Wieprza,

oddzielająca się z praw. brzegu pod Bozniewicami na zach. Kocka, płynąca ku zach. pod Mościskiem i powracająca do głównego koryta pod Łysobykami. *J. Bliz.*

Meszno 1.) wś włośc., pow. lubartowski, gm. Chudowola, par. Michów. Posiada szkołę początkową. W 1827 r. 17 dm., 145 mk., obecnie 21 os. i 872 mr. Wchodziła w skład dóbr Łukawica.
2.) **M.,** wś i os., pow. lubartowski, gm. Samoklęski.
Metelin 1.) wś i dwór. pow. hrubieszowski, gm. Mieniany, par. Hrubieszów, odl. 5 w. od Hrnbieszowa. Browar z produkcyą na 1515 r. W 1827 r. 38 dm., 304 mk. Niegdyś własność Aksaków, później Kurdwanowskich, na początku bież. stulecia Bormanów, obecnie Horodyńskich. Jest tu starożytny, pięknie zachowany, skarbiec piętrowy murowany z końca, jak się zdaje, XVII w. Folw. M. z wsią M. i Terebiniec, rozl. mr. 743: grunta orne i ogr. mr. 439, łąk mr. 95, lasu mr. 188, nieuż. i place mr. 21, bud. mur. 6, z drzewa 37; płodozmian 15-polowy. Wś M. os. 54, z gr. mr. 382; wś Terebiniec os. 21, z gr. mr. 283.
2.) **M.,** folw., pow. janowski, gm. Urzędów, .par. Boby, od dóbr Boby oddzielony; bud. drew. 5, młyn wodny, roli ornej 150 mr., łąk 30 mr. Własność ks. Jana Metelskiego. *Br. Ch.*

Męcmierz, wś nad Wisłą, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Rogów, par. Kazimierz, ma 56 dm.; (ob. *Dobre* 3).

Miasteczko 2.) M., wś, pow. tomaszowski, gm. Kotlice.

Miastkówek, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Wola Czołnowska.

Miączyn 3.) **M.,** wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Miączyn, par. Grabowiec, odl. 30 w. od Hrubieszowa. Posiała cerkiew parafialną pounicką, urząd gminny, szkołę początkową, gorzelnią produkującą za 36000 rs., dwa młyny wodne, wiatrak, cegielnię, pokłady torfu i kamienia wapiennego. W 1827 r. było tu 78 dm., 570 mk. Tutejsza cerkiew paraf. erekcyi niewiadomej, obecna z 1824 r., murowana, filia Zawalew o 2 w. Dobra M. składają się z folw.: M. i Ministrówki, wsi M. Rozl. mr. 3000, folw. M.: grun. orne i ogr. mr. 868, łąk mr. 369, lasu mr. 223, nieuż. i place mr. 28, razem mr. 1489; bud. mur. 6, z drzewa 33; płodozmian 10-polowy; folw. Ministrówka: grun. orne i ogr. mr. 499, łąk mr. 56, lasu mr. 941, nieuż. i place mr. 15 razem mr. 1511; bud. mur. 2, z drzewa 10; płodozmian 4-polowy. Wś M. os. 108, z. grun. mr. 1424. Miączyn, gm., należy do sądu gminnego okr. II w Grabowcu, st. poczt. Zamość. Gmina ma 19603 mr. obszaru i 3998 mk. (1867 r.). W skład gminy wchodzą: Franciszków, Fraukamionka folw., Horyszów Ruski, wś. i folw., Koniuchy, Konstantynówka, Miączyn,Ministrówka, Namuły, Rogów, Stanisławówka, Świdniki, Zawalew, Żuków. *Br. Ch.*

S **Miączyn**, r. 1531 *Mijaczin*, wś, pow. hrubieszowski. W r. 1531 wś w par. Grabowiec, płaci od 3 łan., ¼ wójt., pop i cerkiew. W r. 1578 ststa grabowiecki płaci tu od 21 ½ łan., 10 zagr. z rolą, 4 kom. 7, bydłem, 6 kom. ubogich, pop fl. 2 od ½ łana. W r. 1890 w gminie M. było 5434 mk stałych, a śród nich 4095 prawosł., 1336 katol., 3 żyd.

Międzyrzec, miasto nad rz. Krzną, przy ujściu do niej Tłuścca, pow. radzyński. Leży przy linii dr. żel. warsz.-teresp., odl. 136 w. od Warszawy, 24 w. od Radzynia. Posiada kościół par. mur., dwie cerkwie pounickie, szpital żydowski na 20 łóżek, szkołę dwuklasową męską i 1 klas. Żeńską, sąd pokoju okr. II, należący do zjazdu sędziów w Biały, sąd gminny I okr., oddział hipoteczny, urząd miejski, stacyę kol. żel. warsz. teresp. (po za miastem), stacyę telegr. i stacyę pocztową. Śród pięknego parku wznosi się pałac dziedziców dóbr międzyrzeckich. Z zakładów fabrycznych jest młyn parowy, fabryka wyrobów miedzianych i garbarnia. M. ma obecnie: 566 dm., 9792 mk. i 7183 mr. ziemi do mieszczan należącej. M. jest dawną, bardzo osadą. W 1390 r. Władysław Jagiełło nadaje Abrahamowi Chamcowi wsie: Międzyrzec i Stołpno z obowiązkiem stawiania się na wojnę każdą samotrzeć, w uzbrojeniu z kopii, łuku i sajdaku złożonym.

Prawo miejskie otrzymała ta osada widocznie w XV w., bowiem już jako miasto należy w 1477 r. do Jana Nasutowicza, starosty brzeskiego, który na miejscu starego kościoła wznosi nowy pod wezw. św. Mikołaja i uposaża hojnie probostwo. Miasto i łączące się z nim dobra należały potem do Wyszyńskich a przez wiano posiadł je Jan Zabrzeziński, woj. trocki. Syn jego Jan, marsz. nadw. litew., ożeniony z Beatą Tęczyńską, zabezpieczył jej posag (3000 dukatów) na tych dobrach. Po śmierci Beaty Tęczyńscy prowadzili z pozostałym mężem proces o posag córki. Następnie również przez wiano posiadał M. Stefan ks. Zbaraski, woj. trocki którego córka Barbara, wydana za Gabryela Tęczyńskiego, wniosła mu M. w posagu. Umierając zostawia tenże (w 1617 r.) jedyną córkę Zofią pod opieką brata Jana, woj. krak., a probostwo oddaje głośnemu matematykowi Janowi Brosciuszowi (Brożkowi) pod warunkiem aby akademia krakowska utrzymywała w M. profesora łaciny i greckiego a z części dochodów probostwa została ufundowana katedra do wykładu ksiąg politycznych Arystotelesa. Jednakże pozostała po Tęczyńskim córka, wyszedłszy za Daniłowicza, nie spełniła woli ojca i zapisu nie utrzymała. Później znowu w posagu za Zofią z Sieniawskich Denhofową wziął M. wraz z 40 wsiami ks. August Czartoryski, woj. ruski.

Z taryfy poborowej z 1775 r. widzimy iż M. był największem miastem na Podlasiu, miał bowiem 424 dm. Cesarz Józef II wracając z Petersburga nocował tu w 1780 r. Opieka ks. Czartoryskich wiele przyczyniała się do utrzymania porządku i podniesienia dobrobytu miasta. Pałac książęcy spustoszony był w 1812 r. Probostwo tutejsze miewało do 50000 zł. dochodu i zwykle zostawało w ręku biskupów. W 1800 r. został tu proboszczem ks. Grzegorz Piramowicz, uczony pedagog i członek tow. ksiąg elementar. Kościół sam murowany, posiada dwie boczne kaplice. Z dwóch cerkwi: pierwsza założona, została w 1564 r. przez Jana i Zofię Daniłowiczów; obecna zaś z 1784 r. fnndacyi ks. Aug. Czartoryskiego; druga cerkiew paraf. bez erekcyi ma tylko przywilej z r. 1583 nadany przez Stef. Zbaraskiego, woj. trockiego, obecna, w 1774 r. fundował ks. Aug. Czartoryski.

M., jako ognisko handlowe całego Podlasia, rozwijał się szybko, zwłaszcza. między 1830 a 1861 r. Podczas gdy w 1827 r. ma tylko 443 dm. i 4340 mk, to w 1862 r. ma 535 dm. (173 mur.) i 8219 mk. (w tem 6636 żydów). Pożar w 1875 r. zniszczył tu do 80 dm. W M. urodził się 1807 r. znakomity matematyk polski współczesny G. H. Niewęgłowski. M. par. dek, radzyński 5630 dusz. W 1861 r. par. międzyrzecka miała: 4188 kat., 6565 unitów, 95 akat., 6234 izraelitów, ogółem 17082. Międzyrzecki

dekanat dyecezyi podlaskiej obejmował parafie: Kock, Komarówka, Kąkolownica, Łysobyki, M., Ostrówki, Radzyń, Serokomla, Wohyń. Międzyrzecki dekanat gr.-unicki dyec. chełmskiej w 1863 r. dzielił się na 14 parafii: Dołha, Drelów, Łukowce, Makarówka, Międzyrzec Nowe-Miasto, Międzyrzec Stare-Miasto, Mostowo, Mszanna, Prochenki, Radzyń, Rusko-wola, Swory, Szóstka i Witoroż.
Dobra M. i Witoroż, własność hrabiny Potockiej, składają się z folwarków: Zadworny, Halasy, Dołhołęka, Żerocin, Ostrówki, Turów, Łózki, Drelów, Witoroż, Danówka, Rogoźnica, Przyłuki, Krzewica, Żabce, Tuliłów, Grabowiec i Bereza. W 1866 r. rozl. mr. 44503: gr. or. i ogr. mr. 11401, łąk mr. 4753, lasu mr. 13841, past. mr. 3698, zarośli mr. 1283, nieuż. i place mur. 3001. Budowle ubezpieczone na rsr. 466,900. Są tu 2 gorzelnie, 3 cegielnie, młyn parowy o sile 40 koni, 2 wiatraki i deptak.

Do składu tych dóbr należą: miasto M. os. 1251, z gr. mr. 7334; wś Zasiadki os. 33. z gr. mr. 900; wś Szóstka os. 82, z gr. mr. 2465; wś Łukowisko os. 63, z gr. mr. 2057; wś Sitno os. 23, z gr. mr. 481; wś Dzieduchy os. 4, z gr. mr. 82; wś Sowki os. 18 1 z gr. mr. 454; wś Rudniki os. 5, z gr. mr; ,202; wś Krzewica os. 50, z gr. mr. 1542; wś Żabce os. 37, z gr. mr. 627; wś Sokule os. 35, z gr. mr. 347; wś Łuby os. 26, z gr. mr. 552; wś Worsy os. 58, z gr. mr. 1092; Wś Grabowiec os. 35, z gr. mr. 490; wś Wólka Krzymowska os. 28, z gr. mr. 652; wś Wólka Łuziecka os. 45, z gr. mr. 1118; wś Zerocin os. 72, z gr. mr. 1413; wś Jelnica os. 50, z gr. mr. 931; wś Misie os. 69, z gr. mr.1522; wś Szachy os. 21, z gr. mr. 463; wś Strzakły os. 62, z gr. mr. 1167; wś Przychody os. 50, z gr. mr. 1041; wś Bereza os. 54 z gr. mr. 1198; wś Koszeliki os. 30, z gr. mr. 769; wś Utrówki os. 8, z gr. mr. 171; wś Rzeczyca os. 57, z gr. mr. 461; wś Turów os. 62, z gr. mr. 1499; wś Puchacze os. 14, z gr. mr. 449; wś Krzymoszyce os. 31, z gr. mr. 556; wś Surmacze os. 6, z gr. mr. 236; wś Drelów os. 78, z gr. mr. 181]; wś Tłuściec os. 68, z gr. mr. 1170; wś Kwasówka os. 44, z gr. mr. 945; wś Stolino os. 35, z gr. mr. 290; wś Pościsze os. 52, z gr. mr. 799; wś Strzyżówka os. 13, z gr. mr. 482; wś Rogoźnica os. 44, z gr. mr. 1338; wś Zahajki os. 38, z gr. mr. 1088; wś Wygnanka os. 49, z gr. mr. 379; wś Witoroż os. 29, z gr. mr. 760; wś Dołha os. 37, z gr. mr. 886; wś Leszczanka os. 19, z gr. mr. 409; wś Manie os. 57, z gr. mr. 1143; wś Tuliłów os. 45 z gr. mr. 896; wś Przechodzisko os. 43, z gr. mr.1183; wś Ostrowki os. 83, z gr. mr. 2574; wś Łużki os. 103, z gr. mr. 2128; wś Pereszczówka os. 35, z gr. mr. 795; wś Danówka os. 15, z gr. mr. 364; wś Łuniew os. 53, z gr. mr. 901; wś Kożuszki os. 45, z gr. mr. 911; grunta kościelne wynoszą mr. 1814. *Br. Ch., A. Pal.*

S **Międzyrzec**, miasto, pow. radzyński. W r. 1890 było zapisanych do ksiąg ludności stałej 12, 094 mk., obecnych jednak tylko 9858. Śród zapisanych do ksiąg było 742 praw., 1864 katol., 9481 żydów. Ob. Pleszczyński Ad.: „Bojarzy międzyrzeccy stud. Etnograf.(Bibl. Wisły, t. 9, Warszawa, 1893).

Młodziejów, wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Piaski. Folw. jest własnością rządową.

Młyn 12.) **M.-***Fryszerka*, os. młyn., pow. lubelski, gm. i par. Chodel.

Młyniec 2.) **M.,** fol., pow. bialski, gm. Lubienka, par. Łomny, odl. 12 w. od Biały, rozl. mr. 302: gr. or. i ogr. mr. 56, łąk mr. 59, past. mr. 18, lasu mr. 165, nieuż. i place mr. 4; bud. z drzewa 8. *Br. Ch.*

Młyniska 3.) **M.,** wś. pow. lubartowski, gm. i par. Rudno. Należą do dóbr Lubartowskich i są własnością Banku Polskiego w Warszawie. Jest tu 8 dm., 50 mr.

Młynki 10.) **M.,** wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Nowo-Aleksandrya, par. Końskowola. W 1827 r. było tu 43 dm., 294 mk. W XV w. dziedzicem Jan Koniński z Konińskiej Woli (dziś Końskowoli) h. Rawa. Łany kmiece płacą dziesięcinę kość. w Gołębiu; folwarku nie ma (Dług. II, 572).
11.) **M.** Kraszewskie, młyn wodny do dóbr Kraszewice należący, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Karczmiska, par. Opole, 2 dm., 4 mk.
12.) **M.** Wronowskie, wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Wronów, par. Chodel.

Mnina, rzeczka w pow. lubartowskim, pod wsią Kozłówka.

Mniszek 6.) M., wś i folw., pow. janowski, gm. Kosin, par. Borów, o 35 w. od Janowa, o 20 w. od Kraśnika. Wś ma 32 dm., 218 mk., 348 mr. ziemi, gleba licha, piaszczysta. W 1827 r. było tu 40 dm., 295 mk. W XV w. wś ta była własnością klasztoru franciszkanów w Krakowie i stanowiła cześć dóbr klasztornych Borów. Z jednego dawnego łanu szła dziesięcina dla scholastyka sandomierskiego, toż z dawnego łanu sołtysiego. Z nowych łanów sołtys (miał ich cztery) płacił proboszczowi w Borowie. Kmiecie na nowo wykarczowanych łanach (w liczbie 12) płacili dzies. biskup krakow. Karczmy dwie, młyn i zagrodnicy czterej płacą scholastykowi sandomirskiemu (Dług. I, 332). W 1830 r. przez rząd sprzedana, i folw. M., oddzielnie od dóbr Borów nabył na licytacyi za 25000 rs., Albert Wallerstein. Ogólna rozl. folw. 600 mr., dm. 3. bud. 7. Obok roli piaszczystej posiada dobre łąki nad Wisłą stanowiące wraz z zaroślami oddzielną attyn. Dębiny, 90 mr. przestrzeni *Br. Ch. R. P.*

Mocówka, folw., pow. zamojski, gm. i par. Łabunie, odl. od Zamościa w. 8 i od gm. w. 4. Ma 1 dm, 12 mk, i 719 mr. rozl., t. j. ziemi ornej 462 mr., łąk 15 mr. i lasu wraz z pastwiskiem 242 mr. Gospodarstwo staranne, gleba lekka, urodzajna; owczarnia. Folw. ten oddzielony został w 1874 r. od dóbr Łabunie.

Moczydła 6.) **M.,** wś, pow. janowski, gm. Brzozówka, par. Blinów, odl. 20 w. od Janowa. Niegdyś rozdzielona na M. Górne i Dolne, należała do ordynacyi zamojskiej. Gleba nieurodzajna, gliniasto-sapowata. Ma 38 dm., 297 mk., 475 mr. ziemi. W 1827 r. 18 dm., 120 mk. *Br. Ch. i R. P.*

Moczydło, jez. w pow. zamojskim, w mokrej nizinie, w pobliżu rz. Pór, miedzy Bodaczowem a Niedzieliskami. Ma 10 mr. obszaru i do 8 stóp głębokości.
Modliborzyce (w oddzielnym pliku)

Modryń, dawniej *Modryń Wielki*, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Mircze, par. r. l. Hrubieszów, r. g. Modryń, odl. od Chełma 62 w., od Hrubieszowa 16 w., od Bugu 10 w. Posiada cerkiew paraf, i szkołę począt. Osad włośc. 65 było w r. 1864, teraz jest 78 i zajmują one przestrzeń 721 mr. Ziemi cerkiewnej 92 mr. W 1827 r. było tu 65 dm. i 368 mk. Dworska przestrzeń całości wynosi 2221 mr., z którego to obszaru oddzielony został hypotecznie w 1882 r. folw. Anusin rozl. mr. 410: ziemi or. i ogr. mr. 368, łąk mr. 42. Folw. ten ma dom mieszkalny drewn., budynki dla służby, gospodarskie 2 bud. mur. i 5 drewnianych. Folw. główny M. ma ogólnej przestrzeni 1811 mr., a w tem ogr. 27 mr., pól or. 730 mr., łąk, 150 mr. i lasów 904 mr. Budynków gospodarskich mur. 10, drewn. 7. Dwór nowo wzniesiony mur., oficyny drewn., domów dla służby 5 drewn., stary dwór w połowie mur., zajazd mur., cegielnia, wiatrak, wapniarka w której wapno marglowe (hydrauliczne) wypala się do 10 pieców rocznie Grunta wszystkie są co do położenia faliste, położenie niskie, osuszone doliny stanowią wyborne łąki, ziemia bardzo przepuszczalna; pod warstwą 3-ch stóp czarnoziemu znajduje się szczery ziarnisty piasek; w części płd., więcej wyniosłej, grunta przeważają gliniaste, w stronie płd.-zach. od folw. borowina na przestrzeni 60 mr,, w warstwie półtory stopy grubości, z podłożem a marglu, jest to ziemia najurodzajniejsza, która na 15-letnim nawozie wydaje 8 do 10 ziarn pszenicy. Za czasów austryackich przez M. szedł trakt solny, którym na płn. wieziono sól z Galicyi i wino z Węgier, teraz przechodzi trakt fabryczny, komunikujący cukrownie Mircza i Poturzyna z Hrubieszowem i koleją w Chełmie. Cukrownia mirecka oddalona o w. 3 a od folw. Anusin w. 2, dla której rozwiniętą jest plantacya buraków. M. jest bardzo starą osadą, należał on do sstwa hrubieszowskiego a następnie, w początkach XVIII w. przyłączonym został do sstwa grodowego grabowickiego.

Za rządów austryackich M. sprzedanym został i od tego czasu stanowi prywatną własność. Na gruntach M. znajdują się mogiły sięgające odległej starożytności; na granicy Mircza wysoka mogiła, której podobną widać w Moniatyczach w odległości 3 ½ mil, w lesie w części zachodniej na przestrzeni dość znacznej rozrzuconych mniejszych i większych mogił kilkadziesiąt. Gdy w r. 1879 właściciel wybrał miejsce na nowy dwór na polu przy folwarku, sądził iż wybrany wzgórek był naturalnem wzniesieniem, tymczasem przy kopaniu fundamentów w głębokości 3-ch łokci natrafiono na kości ludzkie i końskie i cały wzgórek okazał się nasypem; pomiędzy kośćmi znaleziono garnuszek bardzo gruby, innego jak dzisiejsze kształtu. M. był kilkakrotnie niszczony, najbardziej za Jana Kazimierza; Szwedzi spalili wszystkie budynki i cerkiew, w następnych latach podług lustracyi sstwa wysiewano tylko tak u włościan jak w dominium 7 ćwierci żyta i 10 ćwierci owsa. Wykazy urzędowe z r. 1787 wskazują, że pod osadami włościańskiemi było tylko użytków mr. 347 i dopiero w tym wieku M. został więcej zaludnionym a włościanom oddaną została ta przestrzeń jaką dziś posiadają. Około 1825 r. właściciel M. Michał Koźmiński, pułkownik wojsk pols., zaczął regulować majątek, następny dopiero nabywca Władysław Milowicz ostatecznie urządził dobra, pobudował nowy folwark Anusin i podniósł kulturę; dzisiejszym właścicielem M. i Anusina jest Kazimierz Milowicz. Ostatnim sstą grabowieckim był Wilga; rezydował on w Łokaczach, w M. zaś zarządzał przez swego komisarza; siostra jego panna wymurowała swoim kosztem cerkiew w M. i kazała się pochować przed drzwiami głównemi. Cerkiew tutejsza założoną była pierwotnie przez Władysława Jagiełłę w 1406 r.

Modryniec, dawniej *Modryń Mały*, wś, pow. hrubieszowski, gm. Mircze, par. r. l. Hrubieszów, r. g. Modrzyń, odl. od Chełma 60 w., od Hrubieszowa 6 w., od Bugu 10 w. Hypotecznie rozdzielony na dwie połowy, stanowi dwie odrębne własności: 1) M. lit. A miał w r. 1864 osad włośc. 35, dziś 41, nałoży do nich 268 mr. ziemi dwors. zaś przestrzeni jest w ogrodach i polach or. 607 mr., w łąkach 97 mr., w lasach 226 mr. W 1827 r. było tu 71 dm. i 405 mk. Budynków gospodarskich mur. 7, drewn. 7, oprócz tego dwór mur., oficyny drewn. i 3 domy dla służby, młyn, wiatrak i cegielnia. 2) M. lit. B miał w r. 1864 osad włośc. 36, dziś jest 43, zajmują one przestrzeń 322 mr., dwors. ogrody i pola 420 mr., łąki 109 mr. i lasów 340 mr.; bud. gospodar. mur. 3, drewn. 7, dwór i oficyny mur., domów dla służby 5. Ziemia w całym M. jest czarnoziemem z przepuszczalnem podłożem, położenie faliste z naturalnemi spadkami, w ogóle niskie, wśród pól rozsiane jeziorka, które rowami osuszone, stały się wybornemi łąkami. M. jest bardzo starą osadą, w miejscu dzisiejszego folwarku M. lit. B. był kiedyś obronny zameczek, którego ślady pozostały w resztkach wałów i kanałów; w XVII w. był własnością rodziny Modryńskich. W XVIII w. stanowi kolokacyą 17 właścicieli, nareszcie w połowie tego wieku Olszewski skupuje części i tworzy jeden folwark, a od córki jego w r. 1797 kupili M. bracia Milowicze i pomiędzy siebie rozdzielili, tworząc dwa folwarki. W początkach bież. wieku w M. były 2 młyny wodne, z dochodem zł. 100, które wszystkie łąki zalewały i tworzyły bagna i błota; wówczas całej ziemi ornej było tylko 120 mr. Z tego czasu przechował się na gruncie kontrakt dzierżawny arendy, którym właściciel zobowiązuje arendarza do utrzymywania przy karczmie dwóch par wołów do wyciągania podróżnych z błota. Po spuszczeniu stawów, łąki stały się wybornymi a drogi się poprawiły. Niegdyś na gruntach M. istniała wś nazywana Żabokruki, która następnie uległa zniszczeniu. W dokumentach z XVI w. już o niej nie ma wzmianki, choć do dziś lud miejsce gdzie wieś ta stała, nazywa Żabokrukami.

Mogilnica 1.) wś i folw., pow. chełmski, gm. Siedliszcze, par. Pawłów, odl. 21 w. od Chełma a 5 w. od linii dr. żel. nadwiślań. W 1827 r. 56 dm., 265 mk. Jest tu cerkiew par. dla ludności rusińskiej, szkoła począt., gorzelnia, młyn wodny i pokłady kamienia wapiennego. Folw. M. z wsią M. i Dobromyśl rozl. mr. 2357: gr. or. i ogr. mr. 1056, łąk mr. 473, past. mr. 98, lasu mr. 576, nieuż. i place mr. 154; bud. z drz. 31. Wś M. os. 50, z gr. mr. 1173; wś Dobromyśl os. 19, z gr. mr. 319.

S **Mogilnica**, r. 1564 Mogilnicza Dux, wś, pow. chełmski. W r. 1564 Mogilnicza Dux (Kniaź?) płaci od łan 12, zagr. z rolą 6, zagr. bez roli 4,' rzem. 2, cerkiew. W r. 1578 siedzą tu Mogilniccy.

Mogilnickie brzeziny, pow. chełmski, ob. *Brzeziny* 10).

Mogiłki 2.) **M.,** folw., pow. radzyński, gm. Milanów, par. Parczew, 4 dm., 22 mieszk., 389 mr.

Mojsławice, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Jarosławiec, par. Moniatycze. W 1827 r. par. Uchanie, 19 dm., 132 mk. Folw. i wś M. w 1866 r. rozl. mr. 323: gr. or. i ogr. mr. 199, łąk mr. 43, lasu mr. 49, nieuż. i place mr. 32. Wś M. os. 23, z grun. mr. 395.

Mokradki, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Nowo-Aleksandrya, par. Włostowice. Leżą w dolinie nadwiślańskiej, w odl. ½ w. od Wisły, pod samymi Puławami, których

stanowią niejako przedmieście. Tu mieszkają biedniejsi studenci instytutu agronom, puławskiego a latem liczni goście przybywający do Puław na mieszkanie. Na gruncie M. mieści się wzorowa obora instytutu puławskiego. Stała ludność wynosi 305 dusz. *Br. Ch.*

Mokrany 1.) Stare, wś i folw. nad rzeką Krzną, pow. konstantynowski, gm. Bohukały, paraf. Pratulin, poczta Terespol, akr. sąd. Janów, rozl. grun. włośc. mr. 280, dm. 20, ludn. 230, grun. folwarcznych mr. 780. własność szpitala ś. Karola Boromeusza w Biały.
2.) **M.-***Nowe*, wś, rozl. mr. 552, dm. 25, ludn. 184. W 1827 r. M. stanowiły własność fund. eduk. i miały 44 dm., 283 mk.

Mokre 15.) **M.,** wś i folw., pow. zamojski, gm. Mokre, par. Zamość, odl. 5 w. od Zamościa, w stronie południowej. Leży pomiędzy rz. Topornicą a traktem bitym Zawichost-Uściług, w odl. 2 w. od tegoż. Posiada urząd gminny z kasą, pożyczk.-wkładową dla włośc.; dm. dwors. 5, os. włośc. 46, przestrzeni 852 mr., t. j. ziemi ornej 432 i łąk 420 mr., ludności liczy: katol. 368, prawosł. 87, razem 455 mk. W 1827 r. było 47 dm., 288 mk. Gleba urodzajna, przeważnie czarnoziem, brak lasu. Folw. M. wraz z folw. Niedzieliska, Kąty, Płoskie, Wielącza, Wieprzec, Wólka Wieprzecka, Zawada, Zarzecze i Lipsko, stanowią, dobra ord. zamojskiej Białowola, zawierające przestrz. 2!499 mr., z których pola ornego 5029, łąk 1169 i lasu 18301 mr. Gm. M. należy do sądu gm. okr. II w Zdano wie, st. poczt. Zamość zajmuje przestrzeni 22230 mr., t. j. ziemi ornej 13158, łąk 5302, nieuż. 1366, pod zabud. 470, rz. i błota 20, pod lasami ord. zamojsk. 1914 mr.; ma 1 kościół murow. w Wielączy, 1 cerkiew prawosł. w Lipsku, 2 szkółki początkowe w tychże wsiach i 1 młyn wodny w Wieprzcu. Fabryk nieposiada; ludność prócz rolnictwa, co stanowi główne zajęcie, najliczniej trudni się wyrobem płótna, potem koszałek, kobieli i wozów. W skład gm. M. wchodzą wsie: Białowola, Kąty, Lipsko, Mokre, Niedzieliska, Płoskie, Wieprzec, Wólka Wieprzecka, Wielącza, Zawada, Zarzecze i Zawodne. Ogólna ludność wynosi 5453 mk., w tem katol. męż. 1847, kob. 1911, prawosł. męż. 765, kob.856 i żyd. męż. 36, kob. 38.

16.) **M.-***Gubale*, folw., pow. zamojski, gm. Mokre, par. Zamość.
17.) **M.-***Lipie* al. *Mokrelipie*, wś i fol w. nad rz. Pór, w zach. stronie pow. zamojskiego, gm. Sułów, par. katol. Mokrelipie, rus. Rodecznica, odl. od Zamościa w. 28, od zarz. gm. w. 6. Podług ksiąg poborowych M. dzieli się na nomenklatury: M., wieś, os. 25, obszaru 5l6 mr., M. lit. A., proboszczowskie, os. 21, przestrz. 99 mr. i M. lit. B., po proboszcz., os.5, posiad. 14 mr. Ludności ma 313 dusz, w tej liczbie 5 prawosł. i 6 żyd. W 1827 r. było tu 28 dm., 120 mk. Gleba urodzajna, czarnoziem i popielatka; włościanie zamożni, łąki obfite, lasu niewiele, powszechnem jest sadownictwo, lecz na małą skalę i przeważnie śliwczane. Folw. M., dm. 5, należy do dóbr ord. zamojskiej Bodaczów (ob.), Gaj gruszczański. Obecny kościół paraf. murowany, pod wezw. Znalezienia św. Krzyża, wzniesiony w r. 1403 przez Mikołaja z Latyczyna, w ciągu 50-u lat, mianowicie w 1547-1597 r., służył, jak wiele innych w tej okolicy, za zbór kalwiński, poczem przywrócony został katolikom przez Jerzego Zamoyskiego, bisk. chełmskiego. Po przerobieniu, dopełnił konsekracyi w r. l671 ks. Mikołaj Świrski, bisk. sufrag. chełmski. M. par., dek. zamojski (dawniej tarnogródzki), 5502 dusz. *Br. Ch., T. Żuk.*

S **Mokre**, wś, pow. zamojski. W r. 1564 wś ta w parafii Zdanów, płaciła od 6 łan., 1 zagr. bez roli. W r. 1890 gmina M. miała 6905 mk. zapisanych do ksiąg stałych, w tej liczbie: 2112 praw., 4600 kat.. 193 żyd.

Mołczany, wś i folw., pow. tomaszowski, gm. Dołhobyczów, par. Oszczów, ob. Dołhobyczów.

Mołodutyń, wś, pow. chełmski, gm. Żmudź, par. Kumów, odl. 10 w. od Chełma. Ma pokłady kamienia wapiennego. W 1827 r. wś rząd. 29dm., 146 mk. Folw. i wś M. rozl. mr. 556: gr. or i ogr. mr. 328, łąk mr. 92, lasu mr. 112, nieuż. i place mr. 24; bud. mur. 2, z drz. 6. Wś M. os. 38, z gr. mr. 619.

Mołodziatycze al. *Mołodiatycze*, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Mołodziatycze, par. Trzeszczany. Posiada cerkiew paraf., urząd gminny, gorzelnią produkującą za 35,000 rs. rocznie. W 1827 r. 80 dm., 401 mk. Cerkiew tutejsza, dawniej unicka, niewiadomej erekcyi; obecna z 1765 r. Dobra M. składają się. z folw.; M., Ostrówek, Haczyska, Maczuły i Józefin; wsi: M., Korytyny i Majdan Wielki. W 1866 r. rozl. wynosiła mr. 3176: gr. or. i ogr. mr. 1818, łąk mr. 325, lasu mr. 975, zarośli mr. 36, nieuż. i place mr. 22. Wś M. os. 79, z gr. mr. 688; wś Korytyny os. 12, z gr. mr. 93; wś Majdan Wielki ob. 22, z gr. 327. Mołodziatycze gm. należy do sądu gm. okr. II w Grabowcu, st. poczt. Hrubieszów. Ma 16543 mr. obszaru i 4414 mk., 6 szkół początkowych, gorzelnią, browar, 2 cegielnie, fabrykę narzędzi rolniczych, 4 młyny, 8 kuźni. W skład gm. wchodzą: Bogutycze, Brzeście z folw., Dobromierzyce z folw., Drogojewka, Gdeszyn z folw., Haczyska z folw., Józefin folw., Karolin folw., Korytyna, Majdan, Mołodziatycze z folw., Ostrówek z folw., Poresołowice z folw., Trzeszczany z folw., Zaborce z folw. *Br. Ch.*

S **Mołodziatycze**, r. 1564 Młodatycze, wś, pow. hrubieszowski. W r. 1564 wś w par. Hrubieszów, płacą tu od łan. 18,zagr. z rolą 8, kom. 2, rzem. 3, pop i cerkiew. W r. 1578 własność Branickich W r. 1890 gmina M. miała 5413 mk. stałych, śród nich 3581 praw., 1725 katol.

Mołożów, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Miętkie, par. Nabróż. Własność Winc. Rulikowskiego, obejmuje 460 mr. roli or., 176 mr. łąk, 507 mr. lasu, 8 mr. ogrodu. We wsi szkoła początkowa ogólna.

Momoty 1.) wś i folw. nad rz. Branwicą, pow. janowski, gm. Kawęczyn, par. Janów. Leży na samej granicy galicyjskiej, śród lasów ordynackich, o 12 w. od Janowa. Rzeka Branwica płynie tu granicą i wpada do Bukowny. Część wsi nad Branwicą przy jej ujściu zowie się Grójec. Wś ma 12 dm., 71 mk., 200 mr. ziemi, posterunek straży granicznej; folw. ordynacki M. 2 dm., 6 bud., 240 mr. roli or., 90 mr. łąk.
2.) M., wś i folw., pow. biłgorajski, gm. Huta Krzeszowska, par. Janów. Należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich. *R. P.*

Monastyrek 2.) **M.,** wś i folw. nad rz. Kalinówką, w płn. stronie pow. zamojskiego, o 20 w. od Zamościa i 7 w. od gm. Stary-Zamość położony, w II okr. sądowym, należy do par. Skierbieszów. Posiada młyn wod. o 2 kamieniach . i cerkiew filalną drewnianą, niewiadomej erekcyi, należącą do par. prawosł, Sulmice. Ma 5 dm. dwor.,

29 dm. włośc., 169 mk., w tem 115 prawosł. Ziemi ornej 159 mr. i łąk 47, razem 206 mr., posiadł, włośc. Folw. M. należy do dóbr ordynacyi zamojskiej Stary Zamość. Gleba urodzajna, czarnoziem, okolica lesista. *T. Ż*

Moniaki, wś, folw. i dobra, pow. janowski, gm. Urzędów, par. Boby, odl. 40 w. od Janowa, o 12 w. od Kraśnika i 30 w. od st, dr. żel. nadwiśl. Nałęczów. Dobra M. z folw. M.. Wierzbica i Okrąglica, własność Zembrzuskiego, poprzednio przez cztery wieki (do 1841 r.) Wierzbickich, mają 1639 mr. rozl. Fol. M., z rezydencyą posiada budynków murowanych 3, drewnianych 8, gr. or. 340 mr., płodozmian 11-polowy, łąk; 50 mr. i lasu urządzonego 205 mr.: folw. Wierzbica, bud. mir. 2, drew. 7, gr. nr. 240 mr., płodozmian 10-polowy, łąk mr. 7. Cegielnia produkuje 100,000 cegły, zajmuje trzech robotników; ful. Okrąglica, nowo Krygowany, budyń. mur. 3, drew. l, gr. or. 550 mr. w płodozmianie 15-polowym. Wś M. w r. 1803 nosiła nazwo Wólka Wierzbicka, miała osad włośc. 30. W r. 1846 przy układaniu tabel prestacyjnych nosi nazwę Moniaki i ma os. 24. W r. 1864 przy układaniu tabel likwidacyjnych było os. 25, posiadających gr. or. mr. 435 i wspólnych past. mr. 28. Wskutek układów o służebności w r. 1880 włościanie otrzymali 50 mr. lasu i 50 mr. or. ziemi na pastwisko. Wś M. ma obecnie osad 40 i szkołę elementarną od 1861 r., do której uczęszcza dzieci od 30 do 40. W r. 1833 zamieniona na szkołę elem. gm. Wś Wierzbica w r. 1803 miała osad 20, w 1840 r. os. było 18 a w r. 1804 os. 18, które miały gr. ornych mr. 395 r. Wskutek układów o służebności w r. 1879 włościanie otrzymali lasu 38 mr., gr. or. na pastwisko 34 mr. Dziś wś ma os. 26. Nadto przy tej wsi jest część szlachecka z osobną hypoteką, przestrzeni mr. 100. Wś Majdan Moniacki, założona w 1849 r., w r. 1864 miała os. 12, dziś 15 i gr. or. 132 mr. *Wł. Z.*

Moniatycze, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. i par. Moniatycze, odl. 7 w. od Hrubieszowa. Posiada kościół par. drewn., dom schronienia dla starców i kalek, cerkiew dla ludności rusińskiej, urząd gm., szkołę począt. ogólną. W 1827 r. było tu 63 dm., 381 mk. Dobra M. składają się z folw. M. i Stefków, wsi M., rozl. mr. 676: folw. M. gr. or. i ogr. mr. 205, łąk mr. 36, nieuż. i place mr. 13, razem mr. 254; bud. mur. 2, z drzewa 22; płodozmian 12-polowy; folw. Stefków gr. or. i ogr. mr. 379, łąk mr. 32, nieuż. i place mr. 11, razem mr. 422; bud. z drzewa 4; płodozmian 10 polowy; wś M. os. 56, z gr. mr. 748. Pierwotna erekcya kościoła i parafii niewiadoma, powtórna erekcya pochodzi t 1599 r.; dokonał jej dziedzic M. Samuel Koniecpolski i parafianie. Obecny kościół wystawił 1740 r. Józef Kuropatnicki. M. par. dek. janowski (dawny hrubieszowski), 1850 dusz. Cerkiew, dawniej gr.- unicka, niewiadomej erekcyi, była filią Czartowic w dek. horodelskim. Moniatycze gm., należy do sądu gm. okr. I w Jarosławcu, st. poczt. Stepankowice, ma 18,161 mr. obszaru, 3,560 mk. (1867 r.), 5 szkół początkowych, gorzelnia, dwa browary, trzy młyny wodne, wiatrak. W skład gm. wchodzą: Annopol, Biała Karczma, Czartowice z folw., Janówka folw., Jurkowszczyzna młyn, Kułakowice, Lipiny. Moniatycze z folw., Nieledów z folw., Nowosiołki z folw., Obrowiec, Stepankowice z folw., Turkułówka folw., Ubradowice, Wincentówka folw., Wołajewice, Zadubce z folw., Zielona Karczma *Br. Ch.*

S **Moniatycze**, wś, pow. hrubieszowski. Wspom. w dok. z r. 1453. W r. 1531 posiadają parafię rz. kat. Wieś płaci od 4 łan., pop i cerkiew. W r. 1578 Janiewski i Sobol, płacą od 3 ½ łan., 3 zagr. z rolą, 1 zagr. bez roli, pop. Koniecpolski od 5 ¼

łan., 3 zagr., 3 kom. W roku 1890 gmina M. miała 4818 mk w tej liczbie 3813 praw., 1452 kat., 46 żyd.

Montowszczyzna, wś włośc., pow. nowo-aleksandryjski, par. abelska, uwłaszczona od dóbr Bohdaniszki Romera.

Moratyn, wś i folw., pow. tomaszowski, gm. Rachanie, par. Łaszczów. Posiada cerkiew drewn., dawniej gr.- unicką; ma 46 dm., 471 mk., w tem 73 obrz. łac., 845 mr. gruntu or., 53 mr. lasu, gleba żyzna, ludność rolnicza. Gorzelnia z produkcyą na 84,000 rs., bednarz, 1 kowal, 1 tkacz. W 1827 r. było w M. 40 dm., 309 mk. Tutejsza cerkiew, dawniej gr.-unicka, była filią par. Czartowiec. Założyli ją w 1687 r. małżonkowie Prusinowscy. Pierwotnie była parafialna. *X. F. S.*

S **Moratyn**, wś, pow. tomaszowski. Nadany r 1430 Mikołajowi z Nieborowa. W r. 1531 płaci od l ½ łan. W r. 1578 należy do parafii rz.-kat w Łaszczowie. Ludwik Drohiczański (dziedzic Pukarzowa), płaci tu od 2 ¼ łan, 3 zagr. z rolą, 1 kom.

Moroczyn, wś, pow. hrubieszowski, par. Horodło, odl. 5 w. od Hrubieszowa. W 1827 r. 36 dm., 259 mk. Obec. folw. i wś. M. ma rozl. mr. 721: gr. or. i ogr. mr. 494, łąk mr. 115, pastw. mr. 10, wody mr. 4, lasu mr. 85, nieużyt. i place mr. 13; bud. mur. 6, z drz. 14; młyn wodny. Wś M. osad 35, z gr. mr. 318.

Modliborzyce os. miejska, przedtem mko, nad rzką Sanną, pow. janowski, gm. i par. M. Leży przy trakcie bitym kraśnicko janowskim, odl. od Janowa 8 w., od Kraśnika 20 w., od Lublina 63 w. Posiada synagogę, dom przytułku dla starców (?), urząd gminny, warzelnią miodu (z prod. na 500 rs.), 113 dm., wtem 6 mur., 1962 dusz, w tej liczbie 959 izrael. i 4 prawosł. Ludność chrześciańska trudni się przeważnie rolnictwem, a w części tkactwem i szewctwem. M należą do rzędu wsi założonych na obszarach prawego brzegu Wisły i dorzecza Sanu przez osadników małopolskich. Świadczy o tem nazwa. Wś ta pierwotnie należała do kościoła paraf. w Słusztowie (dziś pow. ropczycki). Gdy tamtejszy kościół uległ zniszczeniu, wzniesiono w 1412 r. drewniany kościół w M. i założono tu parafią. Fundatorem był Jan Dłuto ze Słupi.

W 1642 r. dziedzic M. Stanisław Wietcki, chorąży bełzki, uzyskał u Władysława IV przywilej na podniesienie M. do rzędu miast, a raczej na założenie w tych dobrach miasta na gruncie wsi Dąbie Słupie. Tenże Wietecki w 1664 r. wzniósł dzisiejszy okazały kościół murowany, pod wez. Ś. Stanisława, i pierwiastkowo miał zamiar fundować tu klasztor kanoników regularnych lateraneńskich, potem zmienił swój zamiar i przy kościele osadził oddzielnego prebendarza, który miał swe pomieszkanie w frontowej części kościoła. Pierwiastkowy kościół paraf. z drzewa modrzewiowego, stojący nad łąkami bliżej wsi Dąbia, pomimo że parafia przeniesioną została do nowej murowanej świątyni, przetrwał do ostatnich czasów, i dopiero przed kilkoma laty rozebrany został. Na pamiątkę przeniesiono do dzisiejszego kościoła dwoje starożytnych oddrzwi modrzewiowych i wmurowano je w przedsionku. Po dopełnieniu konsekracyi nowego kościoła murowanego w r. 1668 przez ks. Mikołaja Oborskiego, sufragana krakowskiego, w lat kilkanaście później zniesiono oddzielnego prebendarza, mieszkanie jego wcielono do kościoła, a tym sposobem kościół znacznie rozszerzono i powiększono, pozostały jedynie pamiątką dolne i piętrowe okna w nawie kościelnej, dające wiele światła i okazałości tej świątyni.

Na frontowej ścianie kościoła pozostało sześć nisz w murze, gdzie dawniej umieszczone były obrazy świętych. Kościół zbudowany jest w formie krzyża, z wieżą umieszczoną na sklepieniu, nad presbyteryum. Na szczycie wieży metalowa chorągiewka z wyobrażeniem Ś. Stanisława wskrzeszającego Piotrowina. Z pamiątek przeszłości kościół posiada piękny rzeźbiony krzyż umieszczony na tęczy i sześć lichtarzy starożytnych bronzowych z XVII w. Pod kościołem w grobach kościelnych znajdują się zwłoki fundatora i jego rodziny, z powodu suchego miejsca dobrze zachowane. Kościół przetrwawszy bez zmiany przeszło dwa wieki, potrzebował gruntownej restauracyi i obecnie staraniem miejscowego proboszcza, a wyłącznym kosztem parafian, którzy złożyli przeszło 12,000 rs., przed dwoma laty starannie został odnowiony wewnątrz i na zewnątrz, pokryty blachą cynkową, a na nowo poświęcony przez biskupa dyec. lubelskiej ks. Kazimierza Wnorowskiego w d. 11 września 1884 r.

M. dopiero w ostatnich czasach szybko wzrosły w ludność. W 1827 r. było tu 128 dm. i 893 mk., w 1860 r. 108 dm. i 998 mk., gdy obecnie jest 1962 mk. Pożary w 1814 i 1841 r. zadawały ciężką klęskę ubogiej mieścinie. Par. M. należy do dek. janowskiego (dawniej zaklikowski), obejmuje wiernych 5175 dusz, w skład jej wchodzą: os. M. i dobra M. z folwarkami, a nadto wsie: Ciechocin, Dąbie, Kalenne, Lute Doły, Lute, Majdan Modliborzycki. Michałów, Świnie, Świnki, Wolica, oraz kilka wsi z gm.

Brzozówka: Majdan Obleszcze, Pasieka, Polichna Dolna i Górna, Putyk i Bilsko, Węgliska, Wierzchowiska i Wojciechów. Grunta stanowiące uposażenie tutejszego probostwa i obejmujące 176 mr. ornej ziemi wraz z łąką, przeszły na własność rządu i zostały sprzedane komisarzowi Popowowi, który tu wzniósł cztery nowe budowle i założył ogród owocowy. Tym sposobem utworzony nowy folwark M. Plebania, zawiera gruntu or. 133 mr., łąk 15 mr., past. 9 mr., zarośli i nieuż. 32 mr., położony na granicy gruntów miejskich i wsi Słupie.
Dobra M. składają się z osady t. n., z folw. Zamek, Janówek i Lute Doły, ogólnej przestrzeni 6493 mr., w tem 4836 mr. lasu, 1336 mr. roli, 105 mr. łąk, 63 mr. past., i 14 mr. wody. Dobra te obecnie należą do spółki obywatelskiej pod firmą: Przanowski, Łempicki i kilku innych. Nabyte przez tęż spółkę w 1866 r. od Towarz. Kredyt. Ziems. za 54,000 rs.; poprzednio należały do Gorzkowskich, dawniej Dolińskich. Dobra M. miały dawniej rezydencyą w drewnianym zameczku o wiorstę od osady, w folwarku t. n. zbudowanym, z którego obecnie ani śladu nie pozostało, a tylko nazwa folwarku głównego Zamek i stare drzewa około dzisiejszego dworu rosnące, wskazują miejsce gdzie stał dawny zameczek. Folw. Zamek ma rozl 350 mr., dm. dwors. 3, bud. 7; folw. Janówek, od którego znaczną część gruntów przed kilkunastu laty zakupili mieszczanie modliborzyccy, ma rozl. 150 mr., dm. i bud. 2; fol w. Lute doły ogólnej przestrzeni300 mr., podzielony na 10 morgowe kolonie, jest wydzierżawianym miejscowym włościanom na lat 12, po rs. 2 z morgi czynszu. Do dóbr należą papiernia w Dąbiu, zatrudniająca12 ludzi, z produkcyą roczną 3,000 rs., dwa młyny, cegielnia w Ciechocinie, łomy kamienia wapiennego.

Gmina M. należy do sądu gm. 3 okr. w Potoku Wielkim. W skład jej wchodzą, dwie par. r. l. Modliborzyce i Potok Wielki i następujące miejscowości: Brzeziny, Ciechocin, Dąbie, Dąbrowica, Dąbrówka, Grójec, Gwizdów, Huta Józefów, Kalenne, Lute, Lute Doły, Majdan Modliborzyck, Maleniec, Michałów, osada M., dobra M. z folwarkami: Ossówek, Potok Stany, Potok Wielki, Potoczek, Radwanówka, Słupie, Stanki, Stawki, Stojeszyn, Świnie, Świnki, Świdry, Wola Potocka, Wolica i Zarajec. Ogólna ludność w gminie M. 7248 dusz, t.j. 3581 męż., 3667 kob., wtem katol. 6170, prawosł. 5, żyd: 988 i protest. 85 dusz, którzy należą do sekty anabaptystów i mają w Potoku Wielkim swoją, szkołę i dom modlitwy, a należą do par. Lublin. Nadto w gm. M. od lat 20 osiadło wielu kolonistów polskiego pochodzenia, przybyłych z Galicyi, stanowiących ludność niestałą, około 3000 dusz, którzy zakupili znaczne przestrzenie gruntów dworskich, jako to całe dobra Potok Stany, Dąbrówkę, Radwanówkę, Wolę Potocką, Potok Wyszomirski, Lute, Michałów i wiele osad włościańskich.

W gminie znajduje się kasa pożyczkowa dla włościan z kapit. do 8000 rs. Większą połowę obszaru gminy M. stanowią lasy sosnowe (około 18000 mr.), na gruntach piaszczystych i bagnistych rosnące, a należące do dóbr Modliborzyce, Potok Wielki, Potoczek i Stojeszyn. Lasy te są obciążone wielkiemi serwitutami włościańskiemi, zatem nie mogą być urządzone i znajdują się w smutnym stanie. Wyjątek stanowią dobra Potoczek, w których właściciel mimo serwitutów zaprowadził gospodarstwo leśne. Podług najnowszych poszukiwań geologicznych inżyniera Łubieńskiego, od M. ku Janowowi i Frampolowi ciągną się formacye mioceńskie, dające wskazówkę, że w tej miejscowości znajdować się mogą pokłady soli kuchennej, wyłącznie w tych formacyach odkrywane. Oprócz tego znajduje się tu obficie kamień wapienny muszlowy, dający doskonałe wapno, i glina zdatna na wyrób cegły i dachówek, lecz przemysł ten jest jeszcze w kolebce.

Rzeka Sanna, przepływająca przez gminę M. od samego źródła pod wsią Wierzchowiskami, przez Wolicę ku Modliborzycom w kierunku z płn.-wsch. na płd.-zach., pod M. tworząc kolano, zmienia kierunek na płn.-zach. i płynąc dalej przez Dąbie, Słupie, Stojeszyn, Brzeziny, Potoczek, w których to miejscowościach obraca kilka młynów i dwa tartaki, pod Łysakowem wchodzi w gminę Zaklików i pod wsią Łążkiem na przestrzeni 3 wiorst stanowi granicę od Galicyi, poczem zwraca swe wody do Wisły. Nad tą rzeką, wszędzie gdzie przepływa, znajdują, się dobre łąki, a w dobrach Potoczek zasila. swemi wodami obszerne i liczne stawy i sadzawki, w których urządzone jest gospodarstwo rybne na przestrzeni około 400 mr. wód zarybianych przez właściciela tychże dóbr A. Przanowskiego, dające około 6000 rs. rocznego dochodu. Nadto gm. M. posiada fabrykę mączki kartoflanej w Potoczku, papiernię w Dąbiu, browar piwny w Potoku.
Br. *Ch. i B. P.*

Mościska 10.) **M.,** wś, pow. krasnostawski, gm. Rudnik par. Płonka, odl. 14 w. od Krasnegostawu. W 1827 r. 31 dm., 194 mk. Dobra M. składają się z folw. M. i Zosin, wsi M., rozl. mr. 1445: folw. M. gr. or. i ogr. mr. 502, łąk mr. 89, pastw. mr. 2, wody mr. 3, lasu mr. 423, nieuż. i place mr. 41, razem mr, 1061; bud. mur. 1, z drzewa 14; folw. Zosin gr. or. i ogr. mr. 344, łąk mr. 31, wody mr. 1, nieuż. i place mr. 9, razem mr. 385; bud. z drzewa 5. Wś M. os. 44, z gr. mr. 402.
11.) **M.,** wś, pow. chełmski, gm. Turka, par. Świerze.
13.) **M.,** wś włośc., pow. radzyński, gm. Kąkolownica, pow. Trzebieszów. Ma 28dm., 154 mk., 872 mr. ziemi. W 1827 r. M. Sokule i M. Stare, pierwsze ma 18 dm., 85 mk., drugie 29 dm., 135 mk.
20.) **M**. al. *Ksawerów*, wś i folw., pow. chełmski, ob. *Husynne* i *Ksawerów*. *Br. Ch.*

Mosiejów, wś, pow. chełmski, gm. Tarka, par. Chełm (rus. Kamień).

Mostki 1.) mała rka, poczynająca się w pow. janowskim, w lasach na płd. Modliborzyc, płynie w kierunku zach.-płd. i ubiegłszy około 6 w. wchodzi do Galicyi, gdzie pod Rzeczycą długą wpada z praw. brzegu do Sanu. Cały bieg wynosi około 10 kil.
14.) **M.,** os., pow. lubelski, gm. i par. Konopnica.
15.) **M.,** os. leśna, pow. janowski, gm. i par. Zaklików, śród lasów ordynacyi zamojskiej, stanowi przedłużenie wsi Goliszowiec; w niej posterunek straży granicznej, dwa dm. drewn. *Br. Ch.*

Mosty 3.) **M.,** pow. chełmski, gm. Turka, par. Berdyszcze.
4.) **M.,** wś i folw., pow. wtodawaki, gm. i par. Opole, ma 45 dm., 286 mk., 921 mr. obszaru.
5.) **M.,** przys., pow. konstantynowski, gm. i par. Swory, 1 mk., 3 mr. *Br. Ch.*

Moszczanka, wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Irena par. Bobrowniki. Leży nad rzeczką wpadająca do Wieprza, na samej granicy gub. lubelskiej z pow. garwolińskim gub. siedleckiej. Była tu stacya pocztowa na szosie warsz.-lubelskiej, odl. 9 w. od Iwangrodu, z którym M. łączy odnoga drogi bitej wychodząca od szosy lubelskiej. Dziś stacya ta przeniesiona do wsi Rossosz w pow. garwolińskim. W 1827 r. było tu 34 dm., 226 mk., obecnie wś ma 24 osad 19-morgowych i 12 os. 9-morgowych, młyn wodny. Folw. 33 mr. rozl.

Moszenki, wś nad rz. Ciemięgą, pow. lubelski, gm. Jastków, par. Garbów, odl. 15 w. od Lublina a 4 w. od st. dr. żel. nadwiślań. w Nałęczowie. Posiada wiatrak i cegielnię. W 1827 r. 6 dm,, 36 mk. W XV w. wś ta, p. n. *Moszyn Mały*, była dziedzictwem drobnych posiadaczów (ob. *Moszna*) „qui soli per se colunt agros cmethonales” (Dług. II: 542). Folw. M. zniszczony do szczętu, ogniem w r. 1880, został przez teraźniejszego właściciela odbudowany i uporządkowany. Powznoszono wygodne budynki murowane, po większej części kryte blachą. Lasy troskliwie pielęgnowane i całkiem na użytek zamknięte, pozakładane zagajniki z zasiewem modrzewi, świerków, sosny, jaworów, brzóz, jesionów, dębów, grabów i olsz błotnych. Ziemia w M. jest pszenną 1-ej klasy, urodzajną w jednakowym gatunku. Przestrzeń jej zawiera ogrodów mr. 13, łąk i past. mr. 170 ½, gr. or. mr. 400, lasu mr. 65, wód mr. 3, dróg, granic i wygonów mr. 9, pod zabudowaniami mr. 2. Serwitutów żadnych. Znajduje się

tu obszerny ogród w pięknem położeniu, z alejami wiekowych lip i jesionów i kilkoma zarybionemi sadzawkami. Niektóre z wielkich drzew w M. miały być sadzone ręką Jana III, inne ręką Kościuszki. *H. G.*

Moszna 2.) M., wś, pow. lubelski, gm. Jastków, par. Garbów, odl. 14 w. od Lublina. W 1827 r. par. Markuszów, 14 dm., 146 mk. W XV w. pod nazwą *Moszyn Wielki*, zamieszkała przez drobną szlachtę czy też kolonistów ,,qui soli per se agros occuparunt et illos arant" (Dług. II: 542). Ob. Moszenki. Folw. i wś M. rozl. mr. 1322: gr. or. i ogr. mr. 779, łąk mr. 204, !asu mr. 240, nieuż. i place mr. 99; bud. z drz. 18. Wś M. os. -23, z gr. mr. 288. *Br. Ch.*

Moszne, jez. w pow. włodawskim, gm. Wola Wereszczyńska. Leży śród bagnistych lasów, na prawo od drogi ze wsi Wola Wereszczyńska do wsi Zienki. Należy do dóbr Łomnica. Obszar jego wynosi około 60 mr.

Moszyki, os., pow. radzyński, gm. Żerocin, par. Międzyrzec, w 1827 r. 1 dm., 16 mk. Spis urzędowy miejsc. gub. siedleckiej z 1877 r. pomija tę nomenklaturę.

Motwica, *Mutwica* al. *Mątwica*, wś i dwór, pow. włodawski, gm. Romanów, par. Wisznice i Motwica (grec. obrz.). Leży w płd.-wsch. stronie od Wisznic, w odl. 21 w. od Włodawy. Posiada cerkiew parafialną, szkołę początkową ogólną, 53 dm., 446 mk. i 2843 mr. obszaru. W 1827 r. 49 dm., 339 mk. Dobra M. i Dubów mają 3808 mr. obszaru Cerkiew parafialna murowana, niegdyś unicka, fundacyi Sapiehów, a w niej piękny włoski obraz Jezusa Chrys. M. niegdyś własność ks. Sapiehów, od nich przeszła w posiadanie Mierzejewskiego, strażnika koronnego, od niego w początku XIX w. nabyli ten majątek Borkowscy, dalej już przechodził z rąk do rąk, do Bontanich, Moczulskich, Wołłowicza.

Motycz, wś. pow. lubelski, gm. i par. Konopnica. W 1827 r. wś poduchowna, 100 dm., 500 mk. W 1853 r. własność Węglińskiego.

S ***Motycz***, wś, pow. lubelski. W dok. z r. 1330 śród włości Dzierzka kan. krak. i brata jego Hostasiusza, przeniesionych na prawo niemieckie (Kod. mał., II, 275). R. 1676 Łukasz Kochanowski płaci tu pogłówne od 102 poddanych i 7 osób z dworu.

Mroczkowszczyzna, ob. *Liśnik mały*, pow. janowski.

Mściska, folw. nad rz. Mentulą, odnogą Wieprza, pow. łukowski, gm. i par. Łysobyki. W 1827 r. par. Kock, 5 dm., l6 mk.; obecnie ma 281 mr. obszaru, w tem 85 ornej ziemi, 103 łąk, 71 past., 12 mr. nieuż. i placów, 4 bud. drewn. Spis urzędowy miejsc, gub. siedleckiej (z 1876) nie podaje tej miejscowości.

Mszanka, wś, pow. włodawski, gm. Bytyń, par. Uhrusk, ma 10 dm., 73 mk., 299 mr.

Mszanna 2.) **M.,** wś, pow. chełmski, gm. Bukowa, par. Uhrusk. Ma 1096 mr. obszaru. W 1827 r. 9 dm., 27 mk. *Rz., A. Pal.*

Murawiec, wś nad Bugiem, pow. bialski, gm. Kostomłoty, par. Dobratycze (ob.).

Leży pod samym Brześciem, na południu od fortu Małoszewiec, ma 34 dm., 207 mk., 493 mr. W 1827 r. par. Kodeń. 38 dm., 382 mk.

Myców, rus,. *Myciw*, wieś, pow. sokalski, 22 klm. na płd. Zach. od Sokala, 7 ½ klm. Na płn. od sądu pow., urz. Poczt. I st. kol. Jarosławsko-sokalskiej w Bełzie. Na płn. leży Dłużniów, na wsch. Wyżłów i Przemysłów, na płd. Oserdów, na zach Chłopiatyn. Wody płyną do Bugu, za pośrednictwem małej strugi,idącej z chłopiatyna od zach. na wsch., a wpadającej po za obrębem wsi do Młynówki, zasilającej Warężanką. Zabudowania wiejskie leżą w środku obszaru. Na płd. od nich wznosi się wzgórze Ostrów do 268 m. wys. Własn. więk. tu i w Wyżłowie ma roli or. 520, łąk i ogr. 120, pastw. 93, lasu 267; własn. mn. roli or. 801, łąk i ogr. 147, past. 14 m. W r. 1880 było 361 mk. w gminie, 59 na obsz. dwor. (między nimi 26 obrz. rzym.-kat.). Par. rzym.-kat. w Żniatyniu. gr.-kat. w Dłużniowie. We wsi jest cerkiew pod wezw. św. Mikołaja, szkoła filialna i kasa pożyczk. gm. z kapit. 2,298 zł. *Lu. Dz.*

Mysłów 2.) **M.,** wś, pow. łukowski, gm. Mysłów, par. Wilczyska, odl. 28 w. od Łukowa. Ma 41 dm., 420 mk., 457 mr. Dobra M. przed 1882 r. miały 4674 mr. obszaru, lecz w skutek działów uległy rozdrobnieniu. Obecnie dobra te składają się z wsi: M., Ksawerynów, Wola-Mysłowska, Osiny, Kamień i Gródź, rozl. mr. 1198, a mianowicie: gr. or. i ogr. mr. 545, łąk mr. 204, past. mr. 7, lasu mr. 333, nieuż. i place mr. 49; bud. mur. 6, z drz. 31; płodozmian 12-polowy; jest młyn wodny, pokłady torfu. Wś M. os. 53, z. gr. mr. 483; wś Ksawerynów os. 12, z gr. mr. 269; wś Wola Mysłowska os. 35, z gr. mr. 106; wś Osiny os. 17, z gr. mr. 388; wś Kamień os. 33, z gr. mr. 225; wś Gródź os. 22, z gr. mr. 461. M. gm. graniczy z gm. Prawda i Miastków, ma 3844 mk., rozl. 17,854 mr.; sąd gm. okr. I w Miastkowie o 11 w., st. p. Żelechów, urząd gm. we wsi Ciechominie, od Łukowa 30 ¾ w., od Siedlec 44 ¾ w. odl. W skład gm. wchodzą: Baczków, Bronisławów, Celej, Ciechomin, Ciechomska-Wólka, Górka, Gózdek, Gródź, Guzówko, Jagodne, Kamień, Kamionka, Krupa, Ksawerynów, Lisikierz, Ludwinów, Łomnica, Mysłów, Mysłowska-Wola. Osiny, Powały, Świder, Wilczyska i Wnętrzne. *Br. Ch.*

Mysłowska Wola, wś, pow. łukowski, gm. Mysłów, par. Wilczyska. Ma 20 dm., 240 mk., 354 mr. obszaru.

Myślatyn, wzgórze lesiste, miejsca znaku tryan., pod 41° 22' 40"wsch. dłg. g. F., a 50° 23' 41" płn. sz. g., w obrębie gm. Dynisk, w pow. Rawa Ruska, na płd. od Dynisk. Wzniesienie 241 m. npm. (szt. gen.). *Br. G.*

Myszkowiec, wś; pow. chełmski, gm. Turka, par. Dorohusk.

Nabróż, wś i folw., pow. tomaszowski, gm. Czerkasy, par. Nabróż. Leży o kilka wiorst na lewo od drogi z Tyszowiec do Łaszczowa, śród wyżyny, odl. 7 w. od Tyszowiec a 5 mil od Zamościa i Tomaszowa. Posiada kościół par. murowany, cerkiew parafialną rusińską, szkółkę początkową ogólną, cegielnię i 72 dm. Dwór z pięknym ogrodem, młyn i wiatrak. Gleba żyzna, czarnoziem. W 1827 r było tu 53 dm., 312 mk. Kościół i par. założył tu w 1411 r. Jan Szompnik; obecny kościół został wzniesiony z muru w 1684 r. przez Samuela Łaszcza. W kościele tym znajduje się ołtarz P. Jezusa z kościoła kolegiaty lubelskiej, przez Leszka Białego wystawionego, przeniesiony tu w 1845 r. Przy tym ołtarzu są dwie rzeźbione starożytne figury. Kościół jest pod wezw. Wniebowzięcia M. Panny Par. składa się z wsi: N., Tuczępy, Lipowiec, Małożów, Miętkie z Adelinką Jędrzejówką, Mircze, Stara wieś, Wereszczyn, Wiszaniów, Radostów, Łykoszyno, Dutrów, Dobużek, Kryszyn, Kmiczyn, z ludnością ogólną 2,703 dusz. Folw. N. z wsią t. n. i Mołożony, rozl. m. 1001: grun. or. i ogr. m. 507, łąk m. 118, lasu m. 346, nieuż. i place m. 30. Gospodarstwo leśne staranne; obszary wycięte zasiewano. Bud. mur. 14, z drzewa 22; płodozmian 6-polowy. Do dóbr powyższych należał folw. Mołożów z obszarem m. 1170, który w r. 1884 oddzielony został. Wś .N. os. 62, z gr. m. 681; wś Mołożany os. 47, z gr. m. 600. Dobra N. były własnością Drohojewskich, Rakowskich, obecnie należą do Wincentego Rulikowskiego. *X. S. S. i Al. Pal.*

Nadolce, folw., pow. tomaszowski. Gm. Czerkasy, par. Łaszczów. Należy do dóbr Łaszczów, ma 6 dm., 2,188 m. gruntu, 202 m. lasu. Własność Szeptyckich. Dwór murowany, obszerny ogród. *X. S. S.*

Nadrybie 1.) wś i dobra, i *Nadrybska Wola*, wś. pow. chełmski, gm. Cyców, par. Puchaczów, odl. 35 w. od Chełma, posiada gorzelnię, wiatrak, cegielnie, poprawną oborę rasy szwajcarskiej i znaczną pasiekę. W dobrach tych są cztery jeziora: Nadrybek, Uściwierz, Ciesacin i Uściwierzyk, mające 596 mr. obszaru. Największa głębokość 4 do 5 sążni ma jez. Uściwierz. Dobra N. składają się z folw. N. i Józefina, wsi: N., Majdan, Przymiarki, Ostrów, Zarobna, kol. N., Janowiec i Wólka. Rozl. mr. 3048: folw. N. grun. orne i ogr. mr. 539, łąk mr. 270. pastw. m. 351, lasu mr. 455, wody mr. 478, w wieczystych dzierżawach mr. 473, nieuż. i place mr. 183, razem or. 2749; bud. mur. 3, z drzewa 35; płodozmian 10-polowy; folw. Józefin grun. orne i ogr. mr. 286, łąk mr. 4, nieuż. i place mr. 9, razem mr. 299; bud. z drzewa 5; płodozmian 11-polowy.
2.) **N**. al. Potyrała, nomenklatura dóbr Janowice, w pow. stopnickim.

S **Nadrybie**, u Dług. *Nathryp*, wś, pow. chełmski. Za czasów Długosza wieś ta nad jeziorem t. n. stała pustką.. Należała do par. Łęczna. Nadana była klasztorowi sieciechowskiemu przez Jaksę fundatora, wraz z jeziorem (L. B., t. III, str. 271).

Nadrybska Wólka, wś, pow. chełmski, ob. Nadrybie.

Nadrzecze, wś, pow. zamojski, gm. i par. Frampol. Ma 35 dm., 153 mk., 190 mr. ziemi. Ludność rolnicza. Wś N. założył b. dziedzic Antoni Wisłocki. *X. S. S.*

Nadwiślańska droga żelazna (w oddzielnym pliku)

Nadwitne, wś i fol., pow. radzyński, gm. Biała, par. Radzyń, dm. 3, mk. 18, ziemi 220 m.

Nadzieja 5.) **N.,** kol., pow. radzyński, gm. Siemień, par. Parczew, dm. 35, mk.228, mr. ziemi 341.
Naklik, wś i fol., pow. biłgorajski, gm. i par. Potok Górny. Fol. N. wraz i przyl. fol. Łazy Naklickie ma 1398 mr. obszaru i należy do klucza Księżpol w dobrach ordynacyi Zamoyskich.

Nałęczów (w oddzielnym pliku)

Namule 1.) wś. pow. tomaszowski, gm. Krynice, par. Łabunie. Jest tu browar wyrabiający za 7740 rs. rocznie.
2.) **N.,** pow. krasnostawski, gm. i par. Krasnystaw.

Nasiłów 1.) wś nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. Góra Puławska, par. Góra Jaroszyn, odl. 44 w. od Kozienic, ma 39 dm., 248 mk., 422 mr. ziemi włość, i 994 folw., stanowiącej majorat gen. Reinthala i senatora Milutyna. W 1827 r. było 24 dm., 159 mk. Były tu łomy kamienia, należące do benedyktynów w Sieciechowie. Stąd brano w 1623 r. kamień do budowy zamku warszawskiego. Położenie nadrzeczne ułatwiało spław materyału (ob. Małopolska, t. VI, 71).

Nasutów, wś i fol. u źródeł rz. Mininy, pow. lubartowski, gm. Niemce, par. Dyss. Fol. N. należy do dóbr Kozłówka. Założono tu w 1881 r. tartak parowy. Wś N. posiada szkołę początkową ogólną. W 1827 r. było dm. 62, mk. 427. Ob. *Kozłówka* 1).

Natalia 2.) **N.,** pow. lubartowski, gm. Chudowola. par. Rudno.

S **Natalin**, kol., pow. janowski, 41 osad, 270 mk., 300 morg. Powstała na obszarze dóbr Bliskowice.
4). **N.,** fol., pow. lubelski, gm. Jaszczów, par. Milejów. Folw. ten wchodzi w skład dóbr Jaszczów (ob.).
5.) **N.,** wś, pow. łukowski, gm. Łysobyki par. Gułowska-Wola. Ma 17 dm., 131 mk., 234 mr. ziemi: wchodziła w skład dóbr Lendo (ob.).

Nawóz, wś i fol. pow. zamojski, gm. i par. Nielisz, przy ujściu rz. Póru do Wieprza, odl. 24 w. na płn.-zach. od Zamościa. Starożytna ta wieś ma 2 dm. dwór., 48 włośc., 452 mk. kat., obszaru 785 mr. urodzajnej popielatki i czarnoziemu, łąki obfite nad rz. Wieprzem i Porem. Fol. należy do dóbr ordyn. Zamoyskich. Kulików (ob.). St. poczt. Chomęciska. W 1827 r. było tu 51 dm., 312 mk. *Tiro.*

Nedezów, wś, pow. tomaszowski, gm. Majdan Górny, par. katol. Gródek. Leży śród wyżyny sięgającej od 800 do 1000 stóp npm., pomiędzy Majdanem Górnym a Gródkiem, odl. 10 w. od Tomaszowa. Posiada cerkiew filialną, drewnianą, do par. Typin należącą, i 40 dm. Data erekcyi cerkwi nieznana. W 1827 r. par. kat. Krasnobród, 50 dm., 290 mk. Fol. i wś N. lit A. rozl. mr. 550: gr. or. i ogr. mr. 307, łąk mr. 27, past. mr. 3, lasu mr. 207, nieuż. i place mr. 7; budowli z drz. 8. Wś N. lit. A. os. 18, z gr. mr. 207. Dobra te miały prawo wolnego wrębu i pastwiska w lasach wsi Łaszczówki i Przeorska. *Br. Ch.*

S **Nedezów**, r. 1578 *Niedezow*, wś, pow. tomaszowski. W r. 1578 płaci tu Łaszcz Nieledewski od 10 łan., 16 zagr. z rolą, 1 szewca, 8 kom., pop.
Neledew, wś i młyn, pow. hrubieszowski, gm. Moniatycze, par. Trzeszczany, odl. 6 w. od Hrubieszowa. Posiada młyn wodny i pokłady torfu: fol. wś N. rozl. mr. 2159: gr. orn. i ogr. mr. 945, łąk mr. 340, pastw. mr. 2, lasu mr. 834, nieuż. i place mr. 39; bud. mur. 4, z drzewa 47. Wś N lit. A i lit. B. os. 60, z gr. mr. 342.

Neple, wś, fol. i pałac nad rz. Bugiem, przy ujściu rz. Krzny, pow. konstantynowski, gm. Bohukały, par. Pratulin (wschód, obrz. Neple), st. poczt. Terespol. W malowniczem położeniu nad Bugiem, w stronie płn-zach. od Brześcia litewskiego, o 21 w. od Janowa, posiadają cerkiew par. pounicką, kaplicę murowaną katolicką, pałac, park, cieplarnie, młyn wodny, 39 dm., 234 mk. Cerkiew tutejsza erygowana w 1686 r. przez Adama Skaszewskiego, obecnie murowana z 1769 r., fundacyi ówczesnych dziedziców Niemcewiczów, posiadała zbiór portretów tej rodziny. Kaplica katolicka, w stylu gotyckim, wzniesiona została w 1829 r. Na początku bieżącego stulecia przebywał tu często jako gość Julian Ursyn Niemcewicz, o czem wspomina w swych „Podróżach historycznych.” Od Niemcewiczów drogą spadku przeszły N. do Orzeszków. W posagu wniosła te dobra w dom Mierzejewskich Julia z Orzeszków 1° voto Niepokojczycka, drugiemu małżonkowi swemu Kalikatowi Mierzejewskiemu, marszałkowi. Był on synem strażnika w. kor. i miał jedną siostrę Emilię za hr. Uruskim.

N. zasłynęły szeroko z chwilą gdy stały się siedzibą Kalikata Mierzejewskiego, posiadacza ogromnych dóbr w pow. brzeskim, ciągnących się od Brześcia aż do Prużany, i klucza Rudzkiego na Polesiu litewskim. Założył on w N. głośną w całym kraju cieplarnią, złożoną z 4000 krzewów, przeważnie olbrzymich kamelii, których hodowli oddawał się z zamiłowaniem. Część zbioru zakupił on na sprzedaży po zmarłym królu saskim i takową końmi z Drezna do N. sprowadził. Założył on również specyalną ananasarnią, zwierzyniec, w którym znajdowały się żubry z puszczy Białowieskiej i daniele oraz prowadzona była hodowla bażantów. Pałac murowany otoczony był w półkole amfiteatrem, w którym mieściły się kwiaty. Dawniejszy pałac, z wieloma pamiątkami, zgorzał w r. 1854. W kaplicy spoczywają zwłoki Kaliksta Mierzejewskiego i syna jego Aleksandra, jedynaka, zgasłego w 15 r. życia w skutek wypadku na polowaniu. W N. dwukrotnie gościł cesarz Aleksander I, dla którego Mierzejewski zbudował okazały pawilon murowany z okien, którego otwierał się widok na okolice, miasto Brześć i fortecę. Do dziś dnia znajduje się na tej budowli tablica marmurowa z francuskim napisem, przypominającym pobyt monarszy. Wszystkie te budynki były stawiane według planów Franciszka Jaszczołda.

N. w 1861 r. sprzedane zostały przez wdowę po Mierzejewskim generałowi Korniłowicz, następnie przeszły na własność Rudnickiego a obecnie są w posiadaniu gen. Kierbedzia. Pałac przerobiono, amfiteatr zniesiono, pawilon przebudowano, najpyszniejsze drzewa wycięto. N. straciły obecnie swój poprzedni charakter. Ze sławnej oranżeryi pozostały tylko szczątki, zaledwie 1000 drzew kameliowych, przechowanych w złym stanie. Dobra K., złożone z fol. N. z wsiami: N., Samowicze, i Kużawka rozl. mr. 969: gr. or. i ogr. mr. 375, łąk mr. 115, past. mr. 33, wody mr. 34, lasu mr. 388, zarośli mr. l6. nieuż. i place mr. 8; bud. mur. 15, z drzewa 13; płodozmian 6-polowy. Wieś N. os. 26, z gr. mr. 390, wś Samowicze os. 18, z gr. mr.

305, wś Kużawka os. 18, z gr. mr. 350.

Nałęczów, st. kol. żel. nadwiślańskiej, zakład kuracyjny i folw., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Wąwolnica, par. Bochotnica. Stacya zwana początkowo Miłocin, od wsi, na której gruntach się mieści, odl. 142 w. od Warszawy, 21 w. od Lublina i 172 w. od Kowla. W odległości 31f 2 wiorst od stacyi leży zakład kąpielowy N., mieszczący się na gruntach folwarku stanowiącego dawniej główny centr obszernych dóbr, należących do Małachowskich, którzy wzniósłszy w końcu XVIII w. we wsi Szadurki okazały pałac, nazwali nową rezydencyą wraz z założonym przy niej folwarkiem Nałęczowem (od herbu swego). Jeszcze za Małachowskich w początkach obecnego stulecia zwrócono uwagę na źródła żelazistej wody, wypływające z pokładów wapiennych wzgórz tutejszych.

W 1816 r. Józef Celiński, prof. uniwersytetu warszawskiego, dokonał rozbioru obu źródeł i rezultaty swej pracy odczytał na posiedzeniu Tow. Przyjaciół Nauk, a następnie ogłosił drukiem w Roczniku Towarzystwa (t. XII z 1818 r.). Zachęcona przez to polecenie publiczność, zaczęła przybywać tu dla kuracyi. W zniesiono wtedy przy źródle łazienki i zbudowano dom, w którym przez dwa lata z rzędu ówczesny biskup chełmski Cieciszowski przebywał dla kuracyi. Po 1830 r. goście przestali tu uczęszczać i o źródłach zapomniano zupełnie. Dobra N. przechodziły od Małachowskich (w 1840 r.) przez coraz to inne ręce i uległy w końcu podziałowi na pięć części.

Dział obejmujący pałac i folw. Nałęczów pozostał w ręku inżeniera Górskiego, który około 1818 r. wydzierżawił na 36 lat pałac, park i przyległy obszar ze źródłami spółce lekarzy, utworzonej z inicyatywy dra Fortunata Nowickiego, dla urządzenia w N. zakładu hydropatycznego i kąpieli żelazistych. Warunki położenia i klimatu są tu przyjazne dla takiego zakładu. N. leży śród wyżyny lubelskiej, wznoszącej się tu na 500 do 600 stóp nad poziom morza i poprzerzynanej dolinami i jarami wyżłobionymi przez strumienie dążące do pobliskiej Wisły Jedną z najpiękniejszych części tej nadwiślańskiej okolicy stanowi dolina Strypy al. Trypy, ciągnąca się od Bochotnicy Kościelnej, sąsiadującej z N., do ujścia rzeczki do Wisły, pod drugą Bochotnicą, leżącą przy drodze z Puław do Kazimierza i posiadającą ruiny zamku Esterki. Lesiste wyniosłości, tworzące ściany tej doliny, nadają okolicy górski charakter; wielka liczba strumieni, zdrojów, piękna roślinność lasów, obfitujących w drzewa liściaste, podnosi jeszcze malownicze warunki położenia.

Otworzony w 1880 r. zakład wodny szybko się rozwinął i pozyskał sobie licznych gości, zapełniających w miesiącach letnich wszystkie mieszkania, tak zakładowe, jak i prywatne. Pod względem wygody i elegancyi, tak w samym kurhauzie, urządzonym w dawnym pałacu, jak i w licznych willach, zakład ten należy do rzędu pierwszych w naszym kraju. Wspaniała sala balowa, czytelnia, gabinety dla dam, restauracya mieszczą się wygodnie i okazale w dawnym pałacu, posiadającym prócz tego 22 pokoi gościnnych. Piękny cienisty park otacza dokoła pałac. Przy parku tym nad stawem mieszczą się inne budowle zakładowe: hotel o 50 pokojach, dom hydropatyczny o 32 pokojach i kilka innych.

Wogóle zakład ma 146 oddzielnych pokoi. W oficynie pałacowej mieści się sala, służąca dla gimnastycznych ćwiczeń i przedstawień teatralnych. U stóp góry, zwanej Armatnią, w najniższej części parku, stoją okazałe łazienki dla żelazistych kąpieli, z

urządzeniom dla hydroterapii. Do kąpieli żelaznych dostarcza wody zdrój Celińskiego, dający do 100,000 garncy wody na dobę. Ciepłota wody wynosi 7° R. Główne jej części składowe są: węglan tlenku żelaza 0,034 grm., węglan wapna 0,256, węglan magnezyi 0,075, chlorek sodu 0,017, chlorek potassu 0,010 i krzemionka 0,034. Słabą stronę zdroju stanowi brak kwasu węglowego. Obok domów zakładowych, głównie na terytoryum sąsiedniej Bochotnicy, powstał cały szereg pięknych willi prywatnych.

W 1827 r. N. miał 50 i 278 mk. Dziś liczb a zabudowań i stałych mieszkańców, niewiele wzrosła zapewne, gdyż w epoce Małachowskich mieścił się tu zarząd dóbr, liczna służba dworska i folwarczna. Następnie istniała tu jakiś czas cukrownia i gorzelnia. Obecnej cyfry ludności nie znamy. Szczegółów bliższych o zakładzie, środkach i warunkach kuracyi dostarczyć może: „Przewodnik po N.”, wydany przez zarząd zakładu (Warszawa 1881 r.). Prócz tego opisy N. i widoki podały: Tygod. Ilust. (t. III z 1882r.), Kłosy (№ 825) i Tygod. Powsz. O wodach w N. pisali: dr. Talko (Gaz. lekar., 1878), Nowicki (Medycyna,1881).
Br. Ch.

Nadwiślańska droga żelazna całą swą długością przecina przeważnie królestwo polskie; w skład jej wchodzą następujące części:

1) linia główna Mława-Kowel, długa 429.76 w., łączy drogę żelazną z malborsko-mławską z siecią dróg południowo-zachodnich. Rozpoczyna. się właściwie po za granicą kraju; bowiem już od Iłowa, krańcowej stacyi drogi malborsko-mławskiej, obok wąskiego jej toru biegnie szeroki tor drogi nadwiślańskiej. Przekroczywszy granicę w kierunku południowo-wschodnim, przebiega pow. mławski i ciechanowski, oraz stacye: Mława, Konopki, Ciechanów i Gąsocin. Po za ta, ostatnią zwraca się ku południowi łagodnym łukiem, wchodzi do pow. pułtuskiego, przecina zachodni kraniec takowego, mijając przystanek Swiercz i st. Nasielsk i pod Modlinem zjawia się znowu na terytoryum gub. płockiej, pow. płońskiego. Po za twierdzą i st. Nowo-Gieorgiewsk przebiega most żelazny na Narwi, u samego ujścia jej do Wisły, wkracza do pow. warszawskiego i zwróciwszy się prawie pod kątem prostym ku wschodowi, podąża w górę Wisły, nieopodal prawego jej brzegu, przez Nowy-Dwór, Jabłonnę, Płudy do Pragi, w pierwotnym płd.- wsch. kierunku. Minąwszy Pragę, okrąża jej przedmieścia po nad liniami dróg: warszawsko-petersburskiej i terespolskiej, biegnie przez pow. warszawski i nowomiński przez stacye: Otwock, Wawer, Celestynów i wkracza do pow. garwolińskiego gub. siedleckiej. Przechodzi środkiem takowego, pozostawiwszy za sobą stacye: Pilawa, Wilga, Sobolew, Żyrzyn i zjawia się w pow. nowo-aleksandryjskim gub. lubelskiej na st. Iwangród (Dęblin). Tutaj łączy się z dr. żel. iwangrodzko-dąbrowską i wysławszy na lewo odnogę do Łukowa, przechodzi po moście żelaznym na Wieprzu pomiędzy fortami twierdzy, podąża dalej ku Lublinowi przez Gołąb, Nowo-Aleksandryą (Puławy), Klementowice. Nałęczów (dawniej Miłocin) i wkracza do pow. lubelskiego. Na terytoryum takowego mija: Konopnicę, Lublin, Minkowice, Trawniki, przebiega powiat chełmski ze st.: Rejowiec, Chełm, Dorohusk i zaraz po za. nim, opuściwszy granicę królestwa, wkracza przez Bug do pow. włodzimierskiego gub. wołyńskiej, przechodzi st. Luboml, Maciejów i w Kowlu łączy się z brzesko-kijowską, linią, dróg południowo-zachodnich. Główna linia drogi nadwiślańskiej otwartą została d. 15 lipca 1877 r., lecz dopiero w końcu sierpnia tegoż roku rozpoczął się ruch prawidłowy.

2) Odnoga Iwangród (Dęblin) - Łuków, długa 56.78 w., łączy drogę warsz.-terespolską z drogą iwangrodzko-dąbrowską i nadwiślańską. Od st. linii głównej Iwangród dąży w kierunku płn.-wschodnim, przeciawwszy kilkowiorstową przestrzeń pow. nowo-aleksandryjskiego wchodzi do gub. siedleckiej i przez pow. garwoliński i łukowski dobiega kolei warsz.-terespolskiej. Posiada. 3 stacye: Leopoldów (pierwotnie Rososz), Krzywda i Łuków-Towarowy, odl. 1 ½ w. od st. Łuków drogi terespolskiej, która jest zarazem st. pasażerską drogi nadwiślańskiej. Odnoga łukowska otwarta dla ruchu d. 2 grudnia 1876 r. jest linią mającą czysto militarne znaczenie i dla handlu miejscowego.

3) kolej obwodowa, długa wraz z bocznicami 17.32 w. łączy drogi żelazne prawego brzegu Wisły z drogą warsz.-wiedeńską. Począwszy od st. towarowej drogi warsz.-wiedeńskiej na Czystem, okrąża Warszawę z płn.-zach. strony, przecina drogę bitą kaliską., przechodzi po pod murem cmentarza Powązkowskiego, po za którym skręci wszy na płn.-wschód, wkracza na esplanadę warszawskiej cytadeli, mija stacyą główną Warszawa-Nadwiślańska i przebiega Wisłę po moście żelaznym kratowym

długim 1659 stóp. Po za nim rozgałęzia się na dwie odnogi, z których jedna na lewo dąży do dworca Praga-Nadwiślańska, druga zaś na prawo do dworców kolei petersburskiej i terespolskiej, odczepiwszy po drodze gałąź do warszawskiej fabryki stali. Zbudowana wraz z mostem pod cytadelą przez rząd, a następnie oddana do eksploatacyi towarzystwu dr. nadwiślańskiej, otwartą została w d. 28 listopada1876 r. Ze względu na znaczne oddalenie od miasta pierwotnej głównej stacyi Praga na Pelcowiźnie, towarzystwo dr. nadwiślańskiej postarało się o urządzenie stacyi Warszawa- Nadwiślańska, na której ruch towarowy i osobowy otwarty został d. 13 lutego 1878 r.

Ogólna długość wszystkich linii dr. nadwiślańskiej wynosi 507.08 w., w tem krzywych 96.29 w., najmniejszy promień łuku 300 sażeni. Ilość wiorst poziomych wynosi 218, pochyłych 289.08; najmniejszy spadek 0.001, największy 0.008. Tor pojedyńczy, z wyjątkiem dystansu Iłowo-Mława oraz kolei obwodowej, które posiadają 2 tory, wąski i szeroki. Szyny na linii głównej i odnodze łukowskiej stalowe, takiemiż zastępują. się stopniowo żelazne drogi obwodowej.

Mostów na całej przestrzeni 181, w tej liczbie żelaznych na murowanych fundamentach 76. Z tych znaczniejsze: 1) Na Wiśle pod Warszawą, światło 236.74 sażeni, waga konstrukcyi żelaznej 168,455 pudów, pomost kolejowy biegnie po wierzchu, spodem odbywa się komunikacya wozowa. 2) Na Narwi pod Nowo-Gieorgiewskiem (Modlinem), światło 105 saż., waga konst. żel. 46,650 pud., pomost kolejowy zawieszony u samego dołu, górą przejazd dla wozów. 3) Na Wieprzu pod Iwangrodem, światło 79 saż., waga konst. żel. 25,700 pud. 4) Na Bugu pod Dorohuskiem, światło 75 saż., waga konst. żel 25,500 pud. 5) Na Wieprzu pod Trawnikami, światło 60 saż., waga konst żel. 23,360 pud. 6) Na rz. Turwi, światło 40 saż., waga konst. żel. 11,500 pud. 7) Wiadukt nad dr. petersb., światło 30'96 saż., waga konst. żel. 8,508 pud. 8) Przez Wkrę pod Iwangrodem, światło 25'00 saż., waga konst. żel. 8,500 pud. 9) Na Bystrzycy, światło20'00 saż., waga konst. żel. 5,200 pud. 10) Wiadukt nad dr. terespolską, światło 14.80 saż., waga konst. żel. 2,350 pud.

Długość linij rozjazdowych na 29 stacyach i 10 przystankach wynosi 104'77 w.; dworce murowane posiada tylko Mława i Lublin, reszta drewniane. Tabor drogi składają: 114 parowozów, 136 powozów osobowych i 1700 wagonów ładunkowych. Kolej nadwiślańska stanowi ważną drogę dla handlu tranzytowego. Najważniejszym artykułem przewozowym na linii głównej jest zboże, idące od Kowla z dróg południowo-zachodnich do portu gdańskiego przez drogę malborsko-mławską; na drodze zaś obwodowej węgiel w kierunku z dr. warsz.- wiedeńskiej na drogi prawego brzegu Wisły.

W pierwszym roku prawidłowej eksploatacyi, t. j. 1878 r., przewieziono na wszystkich liniach 920,075 pasażerów i 40,744,580 pudów ładunku, w tem zboża 13,591,692, węgla zaś 5,613,968 pud.; dochodu osiągnięto 2,663,052 rs. 7 ½ kop., przy wydatkach 2,339,703 rs. 16 kop. Sprawozdanie dyrekcyi za 1884 r. wykazuje: dochodu 3,294,950 rub. 55 ½ kop., kosztów eksploatacyi 2,911,481 rubli 73 ½ kop.; przewieziono pasażerów 854,938, ładunku 72,770,005 pud., a mianowicie: w komunikacyi wewnętrznej 16,999,447, bezpośredniej 28,766,698 i tranzytowej 27,003,860 pud., w tem węgla 13,449,103 pud., zboża 13,260,073, produktów

zbożowych (mąka, kasza, otręby) - 3898,655, surowca 3,172,721, olei mineralnych 2,861,407, soli 2,852,636, drzewa opałowego 2,803,190, drzewa budulc. 2,735,523, - żelaza kutego 1,752,255, cegły, dachówki i sączek 1,740,828, wyrobów żelazn. 1,330,530, cementu 1,178,177, szyn 1,146,147, buraków 1,002,999, wyrobów jedwabnych i bawełnianych 936,089, cukru 901,677, śledzi 898,751, lnu i pakuł 768,469, wapna 628,393, kartofli 618,679, nasion 511,570, makuchów i wytłoczyn 508,803, żelaza starego (szmelc) 503,809 pud.; przewóz żadnego z pozostałych artykułów nie dosięgnął 500,000 pud.

Najruchliwszemi stacyami na drodze nadwiślańskiej są: Warszawa, z dochodem rocznym około 1 miliona rubli, Lublin około 300,000 rub., Praga- Nadwiślańska 200,000 rub., Praga-Stalownia i Iwangród każda po 130,000 rub., Nowo-Aleksandrya (Puławy), Mława, Chełm i Rejowiec po 100,000 rub., Ciechanów i Kowel po 70,000 rub., Nowy-Dwór i Nowo-Gieorgiewsk (Modlin) po 50,000, Nasielsk, Pilawa, Jabłonna, Maciejów i Sobolew po 20,000 rub., Nałęczów, Iłowo, Dorohusk, Łuków pasażerski, Gąsocin, Luboml i Trawniki po 15,000 rub., Otwock i Minkowice po 10,000 rub., Krzywda, Łnków-towarowy i Konopnica po 6,000 rnb.. Dochód pozostałych, jako to: Konopek, Celestynowa, Wawra, Leopoldowa, Wilgi, Klemontowic, Płud, Żyrzyna, Świecza, Warszawy-Obwodowej i Gołębia nie przenosi razem 30,000 rub. Komunikacye tranzytowe dają przecięciowo około 650,000 rubli. przychodu.

Droga nadwiślańska należy do dróg gwarantowanych, kapitał jej zakładowy wynosi: w akcyach 6,588,125 rub. kredytowych, w obligacyach 18,003,700 rubli metalicznych. Z tytułu gwarancyi po 1 stycznia 1884 r. dopłacił rząd akcyonaryuszom i właścicielom obligacyi 5,948,246 rnb. 88 kop. metalicznych i 1,620,681 rub. 37 kop. kredyt.

St. W.

Nieborów 3.) **N.,** fol., pow. chełmski, gm. Bukowa Wielka, par. Sawin, odl. 21 w. od Chełma. Ma 132 mr. obszaru, w tem 72 mr. roli i 45 mr. lasu. Oddzielony został w 1878 r. od obszaru dóbr Łowcza. *Br. Ch.*

Niebrzegów, wś nad Wieprzem, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par Gołąb, należała do dóbr Dęblin. Ma 18 osad po 16 mr. ziemi, przewóz przez rzekę promem. W 1827 r. było ta 19 dm., 150 mk.

Nieciecz 1.) wś nad Wieprzem, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Gołąb. Ma 6 osad; należała do dóbr Dęblin. W 1827 r. było 8 dm., 51 mk.
2.) **N.,** wś i fol., pow. nowoaleksandryjski, gm. Szczekarków, par. Opole. W 1827 r. było dm. 2, mk. 17.

Niedrzwica 1.) *Wielka* al. *Duża*, wś i fol. nad rz. Bystrzycą, pow. lubelski, gm. i par. Niedrzwica. Leży w dolinie rz. Bystrzycy, przy trakcie z Lublina do Kraśnika, o 10 w. na płd. od Lublina, o 23 w. od Kraśnika a 8 w., od st. dr. żel. Nadwiślańskiej w Konopnicy. Posiada st. poczt., otworzoną w 1881 r., urząd gminny, 118 dm., młyn wodny i pokłady kamienia wapiennego. W 1827 r. było tu 80 dm., 674 mk. Fol. i wś N. Wielka, rozl. mr. 1882: gr. or. i ogr. mr. 1176, łąk mr. 54, lasu i zarośli mr. 594, nieuż. i place mr. 58; bud. mur. 8, z drz. 30; płodozmian 4, 10 i 12-polowy. Wś N. *Wielka* os. 111. z grun. mr. 2054.

2.) **N.** *Mała* al. *Kościelna*, wś folw. nad rz. Bystrzycą, pow. lubelski, gm. i par. Niedrzwica. Leży o kilka wiorst na płd. od wsi K. Duża, śród jaru nad brzegami rzeki. Posiada kościół par. mur. fundacyi Rybkowskich i Górskich. Istniał już w drugiej połowie XVI w. Obecny wystawił w 1797 r. Tomasz Dłuski a konsekrował w 1806 r. Wojciech Skarszewski. Wś ma 56 dm., młyn wodny, cegielnią, piec wapienny i pokłady kamienia wapiennego. W 1827 r. było tu 36 dm. i 318 mk. N. par., dek. lubelski, 2145 dusz. Fol. N. Mała al. Kościelna, z przyległ. Ludwinów i wsią N. Małą rozl. mr. 1337: gr. or. i ogr. mr. 938, łąk mr. 81, past. mr. 31, lasu i zarośli mr. 240, wody mr. 13, nieuż. i place mr. 33; bud. mur. 8, z drz. 22; płodozmian 10 i 14-pobwy. Wś N. Mała os. 38, z gr. mr. 880. N. gmina należy da sądu gm. okr. I w Bełżycach, urząd gm. i st. poczt, w miejscu. W skład gminy wchodzą: Borzechów (z fol.), Borzechowski Majdan, Kozubizna fol., Krężnica Jara (z fol.), Leśniczówka al. Dębina osada, Maryanówka fol., N. Duża (z fol.), N. Kościelna (z fol.), Radawczyk (z fol.), Strzoszkowice Duże (z fol.), Strzeszkowice Małe, Sobieszczany (z fol.), Sobieszczański Majdan, Strzeszkowicka Wola, Tomaszówka fol. *Br. Ch*

S **Niedrzwica**, r. 1531 *Niedrwicze*, wś, pow. lubelski. Kościół par. istnieje już r. 1531. W skład par. wchodzi wieś Sobieszczany, mająca 30 działków szlacheckich. W samej N. płacił Rypczewski od 4 łan. i Matowski od 2 ½ łan. W r. 1676 Niedrzwica major kościelna ma 6 działów. Jeden należy do Jana Rybczewskiego. Płacą wogóle od 21 poddanych, 85 dworskich i 11 osób z rodziny. We wsi N. minor Teodor Suchodolski od 105 poddanych i 6 dwor. i 2 osób z rodziny. Jest Wólka Niedrwicka, i której płacą Bełtowscy od 13 dwor. i 5 osób z rodziny.

Niedziałowice, wś i fol., pow. chełmski, gm. Rejowiec, par. rus. Depułtycze, odl. 15 w. od Chełma. Wś ma 1010 mr. ziemi dwor. i 81 mr. włośc. Kol. N. zamieszkują

Niemcy. ewangielicy. W 1827 r. wś rząd., par. Krasnystaw, 20 dm., 130 mk. M. wchodziły w skład dóbr starostwa krasnostawskiego (ob. t. IV, 643-1). Fol. N. z przyl. Wańkowszczyzna, i wsią N., kol.: N., Aleksandrya, Wańkowszczyzna i Budki, rozl. mr. 1001: gr. or. i ogr. mr. 596, łąk mr. 69, past. mr. 1, lasu mr. 317, nieuż. i place mr. 18; bud. z drz. 21; płodozmian 5 i 9 polowy; są pokłady kamienia wapiennego, budowlanego i torfu. Wś N. os. 23, z gr. mr. 195; kol. N. os. 7, z gr. mr. 82; kol. Aleksandrya os. 13, z gr. mr. 185; kol. Wańkowszczyzna os. 13, z gr. mr. 217; kol. Budki os. 14, z gr. mr. 149.

Niedzieliska 2.) **N.,** wś i fol., pow. zamojski, gm. Mokre, par. Wielącza, odl. o 15 w. na płd. od Zamościa, 11 od gm., a 12 w. od s. gm. I okr. w Zdanowie. Leżą na południowej krawędzi rozległej doliny, stanowiącej widocznie dno jeziora dawnego. Północny brzeg tej doliny zajmują wsie Bodaczew Wielącza i Zawada, tworzące jedną wielką wieś, mającą 7 w. długości. N. ma 8 dm. dwor., 102 włośc., 860 mk. kat., 2054 mr. ziemi włośc, i 2 mr. kol. W 1827 r. było tu 95 dm., 617 mk. Fol. należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich Białowola Kąty. Gleba ziemi ciężka, borowina na pokładzie kamiennym. W górach tej wsi wydobywają glinę odznaczającą się. kredową białością. Jest tu znaczna ilość skamieniałości, zwanych strzałkami piorunowymi: Szkoła w Wielączy.

Niedźwiada 3.) **N.,** wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Kamień, par. Opole. Leży w nizinie nadwiślańskiej, ma 7 dm.

4.) **N.,** wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Szczekarków par. Opole. Leży w nizinie nadwiślańskiej, ma 36 dm.

5). **N.,** wś i folw., pow. lubartowski, gm. Tarło, par. Czemierniki. Leży śród lesistej i wzgórkowatej wyżyny, dzielącej dolinę Wieprza od doliny Tyśmienicy, pomiędzy Górką Lubartowską nad Wieprzem a Tyśmienicą, w odl. 10 w, od Lubartowa. Posiada dystylarnię, produkującą rocznie za 17,980 rubli, browar, gorzelnię, cegielnię, dwa wiatraki, pokłady torfu. Dobra K. składają się z folw. i wsi N. i Leszkowice, rozl. m. 4029: gr. or. i ogr. mr. 1101, łąk .mr. 175, past. mr. 48, wody mr. 12; lasu mr. 2664, nieuż. i place mr. 29; bud. mur. 2, z drz. 26; płod. 7 i 12-polowy. Wś N. os. 40, z gruntem mr. 921; wś Leszkowice os. 93, z gr. mr.1705. *R. Ocz. Br. Ch.*

Niedźwiedź 5.) **N.** wś, pow. łukowski, gm. Łysobyki, par. Gułowska Wola. Ma 17 dm., 131 mk., 234 mr. ziemi. W 1827 r., par. Drążgów, 23 dm., 139 mk. Wieś ta należała do dóbr Lendo.

Niedźwiedzikierz 2.) N. al. Niedźwiadka, wieś i folw., pow. łukowski, gm. i par. Tuchowicz. Odl. 20 w. od Łukowa, Fol. ma 589 mr. obszaru, w tem 281 mr. ornej ziemi. 130 mr. łąk, 66 mr. past. i 97 mr. lasu. Wś ma 15 dm., 147 mk., 24 osad i 146 mr. W 1827 r. było 12 dm., 98 mieszkańców. *Br. Ch.*

Nieledów, wś, pow. hrubieszowski, gm. Moniatycze, par. Nieledów (rus.). Leży o 6 w. na lewo od drogi z Hrubieszowa do Krasnegostawu, śród wyżyny, w błotnistej dolinie rzeczki, dopływu Huczwy, miedzy Zadubiem a Obrowem. Posiada cerkiew pounicką , paraf, drewnianą, szkołę, początkową i 55 dm. W 1827 r. należy do par. Trzeszczany ma 55 dm., 301. mk., wś sama nazwana w spisie ówczesnym Nieledno. Cerkiew tutejsza, niewiadomej erekcyi, istniała już, w 1740 r.

S **Nieladew**, mylnie *Nieledów*, wś, pow. hrubieszowski. W roku 1578 płaci tu

Stanisław Łaszcz przez wójta, od 6 łan., 17 zagr. z rolą, 6 zagr. bez roli, 5 rzem., 11 kom. z bydłem, 15 kom. ubogich, pop. W r. 1899 założono tu cukrownię.

Nielepin, pow. włodawski, gm. Wola-Wereszczyńska, par. Wereszczyn. Spis miejsc, gub. siedleckiej z 1877 r., nie podaje tej miejscowości.
Nieliska Wólka, wś nad rz. Łabuńką, pow. zamojski, gm. i par. Nielisz. Leży w stronie płn.-wsch. od Nielisza, ma 18 dm.

Nielisz, rus. *Nelisz*, wś i dobra nad Wieprzem, pow. zamojski, gm. i par. Nielisz. Leży na wysokiej krawędzi wyżyny zamykającej dolinę. Wieprza, przy ujściu Poru w stronie płn.-zach. od Zamościa, w odl. 22 w., a od st. p. Chomęciska, o 18 w. Posiada kościół par. drewniany od 1763 r., filią par. Wiolącza, obecny z 1858 r., urząd gminny, kasę wkładowo-zaliczkową, szkołę początkową. Ma 8 dm. dwor., 64 dm. włośc., 749 mk., 714 kat., 22 prawosł. i 13 izrael. W 1827 r. było 71 dm., 446 mk. N. po-proboszcz. ma 5 mr. N. wś 729 mr. i N. częściowi właściciele 144 mr. Dobra N. z fol. Wirkowice i Krzak (ob.), oraz kol. młynarską N. wchodzące w skład ordynacyi Zamojskich liczą ziemi ornej 739 mr., łąk 205 mr., lasu, past. i nieuż. 3301 mr., razem 4245 mr. Młyn wodny o 3-ch kamieniach na rz. Wieprzu, ordynacki. Kościół fil. pod wez. ś. Wojciecha niewiadomej erekcyi obecnie, należy z księgami metrykalnemi do par. Wielącza, dek. zamojskiego, liczy 3400 wiern. Gmina N. należy do sądu m. okr. I w Udrycach, st. poczt. Chomęciska. W skład gminy wchodzą wsie: Gruszka Wielka i Mała, Krzak, Kulików, Nielisz, Nawóz, Nowawieś, Ruskie-Piaski, Staw Ujazdowski i Noakowski, Średnie mniejsze i większe, Ujazdów, Wirkowice, Wólka Nieliska; przysiółki: Gacisko, Źródlisko, Nowiny, Sędzizna i Ferens; leśniczówki: Majdan i Wolica. Gmina N. zajmuje przestrzeń 20,141 mr., t. j. ziemi or. 10,475 mr., łąk 2,121 mr., nieuż. 268 mr., lasu 6,108 mr., pod zabudów. 342 mr., rzeki i błota 827 mr. Gleba ziemi przeważnie gliniasta, potem popielatka, czarnoziem i piasek. Ma 2 jeziora al. stawy (Krzak i Nielisz), 3 rzeki: Wieprz, Pór i Łabuńka, oraz 10 błót w różnych miejscowościach. Ogół ludn. męs. 2315, kob. 2495.

Niemce 2.) **N.,** wś, pow. lubartowski, gm. Niemce, par. Bystrzyca. Leży na połowie drogi między Lubartowem a Lublinem, ma 61 dm., urząd gminny i szkołę początkową ogólną, gorzelnię i browar. W 1827 r. par. Krzeszów Górny, 59 dm., 362 mk. Dobra N. składają się z fol. N. i Włóki, wsi: N., Wola Niemiecka i Zalesie. Rozl. mr. 3200: gr. or. i ogr. mr. 1640, łąk mr. 50, lasu mr. 1200, zarośli mr. 180, nieuż. mr. 130. Wś N. os. 73, z gr. mr. 911; wś Wola Niemiecka os. 41, z gr. mr. 746; wś Zalesie os. 8, z gr. mr. 127. N. gmina należy do s. gm. II okr. w Kamionce, st. poczt. Lubartów. Ma 3679 mk. W skład gm. wchodzą: Baszki, Bratniak, Ciecierzyn, Dys, Elizów, Kozłowiecki Majdan, Nasutów, Niemcy, Niemiecka Wola, Rudka, Stoczek, Stróżek, Włóki i Zalesie.

S **Niemce**, wś, pow. lubartowski. W r. 1676 płaci pogłówne od 60 poddanych.

Niemiecka Wola, wś, pow. lubartowski, gm. Niemce, par. Dys. Leży przy wsi Niemce (ob.) i ma 47 dm.

Niemienice 2.) N., wś, pow. krasnystawski, gm. i par. Krasnystaw. Posiada szkołę początkową ogólną. Wchodziła w skład starostwa krasnystawskiego (ob. t. IV, 643-1) według lustracyi z 1628 r. W 1827 r. było tu 21 dm., 195 mk. *Br. Ch.*

S **Niemienice** 2.) **N,** wś, pow. krasnystawski. W r. 1565 wieś ta miała 27 łanów osiadłych, rol pustych 3 ½ łan., obszrów trzy, ogrody dwa, karczmarz na 3 ćwierciach. Ogółem dochodu zł. 44 gr. 22 ½.

Niemirów 2.) **N.,** wś, pow. zamojski, gm. i par. Frampol. Leży przy drodze z Frampola do Biłgoraja. Ma 7 dm., 52 mk. rzym.-kat.; 44 mr. gruntu; ludność rolnicza. Wś założona przez Leona Niemirowskiego, byłego dziedzica.
3.) **N.,** wś, pow. chełmski, gm. Staw, par. Chełm. leży przy drodze z Chełmu do Łęczny, pod wsią Stołpie, ma 13 dm. *Br. Ch.*

Niemirówek, dwie wsie i fol., pow. tomaszowski, gm. Krynica, par. Krasnobród odl. 14 w. od Tomaszowa, o 20 w od Zamościa, Wś. N. lit. A. ma 15 dm., 97 mk. obrz. łac., ludność rolnicza, 191 m. gruntu. Folwark N. lit. A., własność Florentyny Głogowskiej, ma 270 m. gruntu, 100 m. lasu. Kol. N. lit. A. ma 12 dm. 250 m. gruntu, 75 m. lasu; 1878 r. założona. Wś. N. lit. B ma 8 dm., 95 mk. obrz. łac., 56 m. gruntu. Folw. N. lit. B. ma 550 gruntu, 600 m. lasu własność Onufrego Głogowskiego. W 1827 r. było tu wogóle 61 dm., 312 mk.

S **Niemirówek**, r. 1578 *Niemierów*, wieś, pow. tomaszowski. W r. 1518 wraz ze wsiami: Krynice, Łabunie i Polanów, należy do Marcina Oleśnickiego, który płaci tu od 6 łan., karczmy, 1 zagr., 1 rzem., 13 kom. Wieś leży nad Wieprzem, na którym urządzono staw wielki, mogący według lustracyi z r. 1565 dawać ze 250 zł. ze spustu.

Niemojki, wś, pow. konstantynowski, gm. Łysów, par. Niemojki (rus. Łysów). Posiada kościół par. mur. z XVIII w., dom schronienia dla starców i kalek, 48 dm., 380 mk., 1447 mr. ziemi. W 1827 r. było 11 dm., 258 mk. Kościół i parafią założył Piotr Kiszka, woj. drohicki, w 1448 r.; Jakób Ciecierski dziedzic 1793 r. erekcyą odnowił i wyniósł mur. kościół. W 1657 r. podczas najścia Szwedów kościół został sprofanowany przez zabójstwo na księdzu popełnione. N. par., dek konstantynowski, 1800 dusz. W 1861 r. było w par. 1662 rz.-kat., 1721 unitów i 32 izrael.

Niepryśka al. *Nepryś*, rzka w pow. biłgorajskim, ma początek pod wsią Nieprysz, płynie pod Józefowem w stronę płd.-zachodnią i przyjąwszy pod Kozakami strumień od lewego brzegu, wpada z lewej strony do rzeki Tanwi. Długa 11 wiorst.

Nieszawa, wś i folw. nad rz. Wisłą, pow. nowoaleksandryjski, gm. Józefów, par. Rybitwy. Leży w nizinie nadwiślańskiej, nad łachą wiślaną, ma 179 mk. N. z attyn. Poczesnie, Studziuko i Maryampol, wchodziło w układ dóbr Józefów. Spis wsi z 1827 r. podaje pod tą wsią 221 dm. i 1371 mk., jest to widocznie omyłka.

Nietiahy al. *Nietahy*, wś i fol., pow. włodawski, gm. Krzywowierzba, par. Parczew. Ma 28 dm., 179 mk., ziemi 732 mr. Wchodziło w skład dóbr Lubiczyn. W 1827 r. było dm. 14, mk. 38.

Nietrzeba 1.) przyległ., pow. nowo-aleksandryjski, gm. Józefów, par. Rybitwy. Jest to przyległość fol. Kołczyn, wchodzącego w skład dóbr Józefów.
2.) **N.,** przysioł., pow. tomaszowski, gm. Poturzyn, par. Rzeplin.

Niewęgłosz 1.) wś i fol. nad rz. Tyśmienicą, pow. radzyński, gm. Biała, par. Radzyń, odl. 10 w. od Radzynia, leży na samej granicy od gub. lubelskiej. Posiada młyn wodny, wiatrak, pokłady torfu. Ma 35 dm., 394 mk. W 1827 r. było dm. 32, mk. 257. Dobra N. składają, się z fol.: N., Antonin, osady młyn. Bramka; wsi: N., Branica, Zbulitów, Siedlanów, Ustaszów i Lichty. Rozl. mr. 1375: gr. or. i ogr. mr. 836, łąk mr. 203, past. mr. 22, lasu mr. 244, nieuż. mr. 70; bud. mur. 12, z drzewa 24; płodozmian 8 polowy. Wś N. os. 48, z. gr. mr. 588; wś Branica os. 62, z gr. mr. 677; wś Zbulitów os. 43, z gr. mr. 675; wś Siedlanów os. 38, z gr. mr. 524; wś Ustaszów os.44, z gr. mr.28; wś Lichty os. 8 z gr. mr. 51.
2.) **N.,** os. nad rz. Tyśmienicą, pow. lubartowski, gm. i par. Czemierniki. Leży naprzeciw wsi t. n. w pow. radzyńskim; jest tu przewóz przez rzekę.

Niewirków, wś, i **N.** *Majdan*, fol., pow. tomaszowski, gm. Kotlice, par. Dub, odl. 14 w. od Zamościa, o 28 w. od Tomaszowa. Posiada szkołę początkową, cerkiew parafialną, mały browar. Wś ma 78 dm., 730 mk., z nich 400 rz.-kat., 13 izr. Gruntu 583 mr., łąk 171 mr. Fol. ma 4 dm., 44 mk., z tych 17 rzym.-kat., 6 żydów. W 1827 r. N. należy do par. Gródek, ma 59 dm. i 448 mk. Na łące zwanej Mogiła znajduje się. wielki kopiec, nazywany Szwedzkim. Dobra N., własność Bolesława Sierakowskiego, składają się w 1884 r. z fol.: N. i Jadwisin, wsi: S., rozl. mr. 2222: fol. N. gr. or. i ogr. mr. 766, łąk mr. 293, lasu mr. 873, nieuż. mr. 46, razem mr. 1978; bud. mur. 2. z drzewa 23; płodozmian 7 i 9° polowy; fol. Jadwisin gr. or. i ogr. mr. 149, łąk mr. 94, nieuż. mr. 1, razem mr. 244; bud. z. drzewa 7. Wś N. os. 63, z gr. mr. 773. *X. S. S. i A. Pal.*

Niezabitów, w dok. *Niezabythow*, wś i fol, pow. nowoaleksandryjski, gm. Karczmiska, par. Wąwolnica, odl. 21 w. od Puław, 28 w. od Nałęczowa a 7 w. od Klementowic, ma 37 dm., 378 mk. W 1827 r. było 52 dm., 348 mk. Są tu bogate pokłady żwiru pod warstwą ziemi rodzajnej, na przestrzeni kilkudziesięciu morgów. Według Lib. Ben. Długosza (III, 256) N., wś w par. Wąwolnica, miała 6 łanów kmiecych i 30 folwarków (triginta praedia ?). Dziesięcina szła do Wąwolnicy i miała do 20 grzywien wartości. Dziedzicami wsi byli współcześnie: Bodzanta h. Wieniawa, Jan Głowacz h. Nowina i Mikołaj Kurek h. Nieczuja. W powtórnej wzmiance o tej wsi (II, 569) powiada Długosz: „cujus haeredes multi, nullus cmetho". Wartość dziesięciny oznacza na 18 grzywien. Byli to więc widocznie częściowi posiadacze, drobna szlachta małopolska. Obszar folwarczny ulegał w ostatnich czasach ciągłemu rozdrabnianiu, stąd utworzyło się kilka oddzielnych posiadłości. Fol. N. lit. A B, z wsiami: N., Obliźniak, Nowa Osada i Zgórzynszczyzna miał w 1874 r. rozl. mr. 578: gr. or. i ogr. mr. 459, łąk mr. 6, lasu mr. 97, nieuż. mr. 16; bud. z drz. 14; płodozmian 10-polowy. Wś N. os. 25, z. gr. mr. 108; wś Obliźniak os. 8, z. gr. mr. 128; wś Nowa Osada os. 4, z gr. mr. 60; wś Zgórzynszczyzna os. 2, z gr. mr. 13. Fol. N. Zagody w 1878 r. miał mr. 156: gr. or. i ogr. mr. 120, lasu mr. 30, nieuż. mr6; bud. z drz. 14; płodozmian 7-polowy. Fol. N. lit. F ¼, z wsią Ludwin rozl. w 1880 r. mr. 138: gr. or. i ogr. mr. 130. past. mr. 1, lasu mr. 1, nieuż. mr. 6; budowli z drz. 7; wś Ludwin os. 5, z gr. mr. 39. Fol. N. rozl. mr. 841: gr. or. i ogr. mr. 566, łąk mr. 37, lasu mr. 229, nieuż. mr.9; bud. mur. 2, z drz. 6; płodozmian 15-polowy; w 1878 r. odprzedano częściowym nabywcom mr. 179 z ogólnej przestrzeni. Fol. ten w r. 1872 oddzielony od dóbr Kowala. *Br. Ch.*

Niezdów, wś, fol. i dobra nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Opole, odl. 45 w. od Lublina. Posiada piękną rezydencyą, z ogrodem, cieplarniami, młyn wodny, folusz, tartak, młyn do mielenia gipsu, olejarnię. Tu mieścił się zarząd dóbr Opole. W 1827 r. było 42 dm., 156 mk. Dobra N. należały dawniej do mr. Rzewuskich, od 1853 r. do Wydrychewicza. Dobra N. w 1874 r. składały się z fol. N., Elżbieta i Ożarów; nomenklatur Ciepielówka, Jankowy i Pomorze; wsi: N., Wrzelowice, Jankowa, Niedźwiada, Trzciniec, Kaliszany, Grobla, Ciepielówka. Dobra te poprzednio wchodziły w układ dóbr Opole; rozl. mr. 5348: fol. N. gr. or. i ogr. mr. 545, łąk mr. 437, wody mr. 36, lasu mr. 3243, nieuż. mr. 141, razem mr. 4402; bud. mur. 14, z drz. 48; płodozmian 7-polowy. Fol. Elżbieta gr. or. i ogr. mr. 506, past. mr. 12, nieuż. i place mr. 29, razem mr. 547; bud: z drz. 7. mur. 4; płodozmian 10-polowy. Fol. Ożarów gr. or. i ogr. mr. 374, past. mr. 17, nieuż. mr, 8, razem mr. 399; bud. mur. 2, z drz. 7; płodozmian 10-polowy. Wś N. os. 41, z gr. mr. 956; wś Wrzelowice os. 50, z gr. mr. 603; wś Jankowa os. 7, z gr. mr. 71: wś Niedźwiada os. 35, z gr. mr. 628; wś Trzciniec os. 27, z gr. mr. 741; wś Kaliszany os. 12. z gr. mr. 194; wś Grobla os.5, z gr. mr. 64; wś Ciepielówka os. 3, z gr. mr. 80. *Br. Ch.*

Niny, przyl., pow. lubelski, ob. *Jakubowice* 6.).

Niżne, jezioro w pow. hrubieszowskim, na obszarze dóbr Cichobórz, w gm. Mieniany, leży w dolinie Bugu, śród bagien, trzęsawisk, ma 30 mr. obsz. i do 6 stóp głębokości, obfituje w pijawki. Wody odpływają do Bugu.

Nosów 2) **N.,** wś i fol. nad rz. Kamionką, pow. konstantynowski, gm. Witulica, pocz. Biała, par. r. l. Bordziłówka, r. g. Nosów, odl. 14 w. od Konstantynowa. Posiada cerkiew parafialną drewnianą, istniejącą już w 1585 r., z filią Bukowiec. Rozległość, gruntów włościańskich mr. 928, ludność 420 (rusini) gruntów dworskich mr. 1372, właściciel Wilhelm Wężyk. W 1827 r., par. Górki, 36 dm., 328 mk. *Br. Ch.*

Nosowska-Wólka, wś i fol., pow. konstantynowski, gm. Zakanale, parafia Górki (rit. gr. Nosów). Ma 30 dm., 320 mk., 1963 mr. obszaru. W 1827 r. 29 dm., 219 mk. Ob. *Konstantynów* (str. 300-1).

Nowa Góra 3.) **N. G.,** wś, pow. nowo -aleksandryjski, gm. Godów, par. Bełżyce. W 1827 r. 6 dm., 43 mk.

Nowa Osada 1.) al. *Zagaje Małe*, kol. na gruntach dóbr Niezabitów powstała, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Karczmiska, ma 8 dm., 46 mk. W skład tej kol. wchodzi nomenklatura Zgórzyńszczyzna.

Nowa wieś 66.) **N.** al. Stańkowa Wola, wś i fol., pow. lubartowski, gm. i par. Syrniki, odl. 7 w. od Lubartowa. W 1827 r. było 26 dm., 164 mk. Fol. i wś N. rozl. w 1873 r. miał 292 mr. Wieś N. os. 23, z gr. mr. 345.
67.) **N.,** wś i fol., pow. zamojski,gm. Nelisz, par. Stary Zamość, odl. od Zamościa na płn. o 18 w. Fol. należy do dóbr Ruskie- Piaski a wś ma 12 dm., 104 mk. kat. i 116 mr. ziemi, nader urodzajnej glinki z popielatką. W 1827 r. było tu 17 dm., 57 mk.
68) **N.** al. *Joanówka*, pow. zamojski, gm. Zamość, par. Sitaniec.
69.) **N.,** wś włośc., pow. zamojski, gm. i par: Krasnobród, ma 8 dm., 75 mk., 76 mr. gruntu piaszczystego.
70.) **N.,** wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Krzeszów.
71.) **N.,** wś, pow. krasnystawski, gm. Turobin, par. Czernięcin.
72.) **N.,** wś, pow. krasnystawski, gm. i par. Łopiennik. W 1827 r. było 19 dm., 99 mk.

Nowe Miasto 2.) **N.,** wś, pow. lubelski, gm. Jaszczów, par. Biskupice.

Nowinki 4.) **N.,** os. włośc., pow. konstantynowski, gm. Rokitno, parafia, poczta i sąd Janów, ma 25 mr., 3 dm., 27 mk.
37) **N.,** fol., pow. konstantynowski, gm. i par. Witulin, okr. sąd. Komarno. rozl. 145 mr.
Nowiny 14.) **N.,** kol., pow. lubelski, gm. i par. Zemborzyce.
15.) **N.,** wś, pow. biłgorajski, gm. Majdan Sopocki, par. Józefów, (obrz. grec. Majdan). W 1827 r. było tu 87 dm., 482 mk.
10.) **N.,** fol., pow. krasnystawski, gm. i par. Łopiennik, odl. 12 w. od Krasnegostawu, ma 301 mr. obszaru, w tem 300 mr. or. roli, 40 mr. lasu, 18 mr. łąk; oddzielony w 1879 r. od dóbr Krzywe.

17.) **N.,** przysiółek, pow. zamojski, gm. i par. Nielisz.
18.) **N.,** wś, pow. włodawski, gmina Turna, parafia (rus.) Wołoska Wola, ma 27 dm., 164 mk., ziemi 338 mr. Należy do dóbr Wołoska Wola.
19.) **N.,** fol., pow. chełmski, ob. Czerniejów.

Nowo-Aleksandryjski powiat, ob. Puławy.

Nowodworska Wólka, wś, pow. nowo-aleksandryjski. gm. Kurów, par. Końskawola. Fol. stanowi majorat. W 1827 r. *Wola Nowodworska*, par. Włostowice, 6 dm., 62 mk.

Nowogród 3.) **N.,** wś włośc., pow. lubelski, gm. Wólka, par. Kijany, ma 20 os. i 438 mr. W 1827 r. było 20 dm., 101 mk. Wchodziła w skład dóbr Łęczna.
S 2.) **N.,** wś, pow. lubelski. W reg. pob. z r. 1531 wś N. ma kościół par. i dwa działy szlach. (Lipieński i Charlaski), razem 6 ½ łan. W r. 1676 parafia istnieje już w Kijanach. Płaci ze wsi Kołuszyński od 61 poddanych, 4 dwor., 5 szlach.

Noworębłów al. *Noworęblów*, kol., pow. nowoaleksandryjski, gm. Karczmiska, parafia Wąwolnica. Nazwę otrzymała od nowej poręby w obszernych łanach dóbr Kębło, dokonanej przed kilkunastu laty. Na porębie tej założono wieś, która ma 15 dm., 139 mk.

Nowosady 1.) wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Kryłów. W 1827 r. było 10 dm., 50 mk. Należy do dóbr Kryłów.
Nowosiółki, 3.) **N.,** wś, fol. i dobra, pow. chełmski, gm. Staw, par. łac. obrządku Chełm gr. obrz. Spas. Posiadają gorzelnię, browar, tartak i folusz. W 1827 r. było 27 dm., 174 mk. Na obszarze N. powstał folw. Henrysin (ob.). Dobra N. w 1866 r. składały się z folw.: N., Jankowice, Tytusin i Henrysin; wsi: N., Stołpe, Majdan Niemirów i Majdan Leonów, rozl. mr. 4870: gr. or. i ogr. mr. 1770, łąk mr. 662, past. i zarośli mr. 700, lasu mr. 1570, nieuż. mr. 138. Las nieurządzony. Wś N. os. 34, z gr. mr. 452; wś Stołpe os. 33, z gr. mr. 379; wś Majdan Niemirów os. 7, z gr. mr. 88; wś Majdan Leonów os. 17, z gr. mr. 283. Dobra te stanowiły dawniej sstwo niegrodowe w wdztwie ruskiem, w ziemi chełmskiej. Podług lustracyi z r. 1664 obejmowało wsie: Nowosiołki, Stołpię, Krzywowolę, Czułczyce i Sajczyce, które były odłączone ud dawniejszego sstwa chełmskiego. W r. 1771 posiadał je Wacław Rzewuski, wda krakowski, opłacając zeń kwarty złp. 782 gr. 25. Po przejściu w ręce rządu austryackiego tej części Rzpltej, sstwo sprzedane zostało osobom prywatnym. W 1853 r. dziedzicem dóbr był Ńiemirowski. wtedy składały się z fol. i wsi zarobnej tegoż nazwiska, tudzież fol.: Henrysin, Tytusin i Jankowice, oraz wsi czynszownych Leonów i Niemirów, jak niemniej dwóch młynów w Nowosiółkach, sołtystwa Nowosiółki czyli Stołpie i sołtystwa w Krzywej Woli.

3.) **N.,** wś i fol., pow. hrubieszowski, gm. i par. Moniatycze, odl 4 w. od Hrubieszowa. Fol. i wś N. rozl. mr. 600: gr, or. i ogr. mr. 535, łąk mr. 57, nieuż. i place mr. 8; bud. mur. 5, z drz. 20; płodozmian 13 polowy. Wś N. os. 38, z gr. mr. 411. Od dóbr N. oddzielono folwark Iwanki.

4.) **N.** *Pokropiwne*, wś i fol., pow. tomaszowski, gm. Poturzyn, par. r. l. Rzeplin, r. g. Nowosiółki, odl. 42 w. od Tomaszowa, leżą w glebie czarnoziemnej, żyznej, mają 96 dm., 764 mk., 78 kat., 686 gr. obrz., 4 żyd. Istnieją tu dwie cerkwie: jedna stara

drewniana, niewiadomej erekcyi istniała już w 1732 r., druga przed 40 laty z muru wzniesiona przez Edwarda Rastawieckiego, dziedzica N., w stylu kościołów katolickich, z ołtarzami i organami. W 1870 r. organ i ołtarze zostały usunięte. W grobach tej cerkwi spoczywają zwłoki rodziny Rastawieckich. Jest we wsi szkółka początkowa. Dwór murowany, przy nim folwark. N. stanowiły klucz jeden z fol,: Wasylów i Suszów. Własność niegdyś Roztworowskich, Trębińskich, Ludwika i Edwarda Rastawieckich, sprzedane przez ostatniego na przeżycie Mieczysławowi Epstein. Że zaś wkrótce umarł, tak N. jak i bogate w lasy, ziemie, budynki dobra Dołhobyczów, dostały się w dziedzictwo Mieczysława Epsteina. W N. był ogród angielski (dziś opuszczony), kanałem w części opasany. Dobre N. Pokropiwne składały się w 1875 r. z fol. i wsi: N., Wasylów i Suszów, rozl. mr. 2242. Fol. N. gr. or. i ogr. mr. 638, łąk mr. 47, lasu mr. 538. nieuż. mr. 41, razem mr. 1264; bud. mur. 7, z drz. 28; płodozmian 13-polowy. Fol. Wasylów gr. or. i ogr. mr. 516, łąk mr. 50, lasu mr. 41, nieuż. mr. 17, razem mr. 624; bud. mur. l, z drz.18; płodozmian 10-polowy. Fol. Suszów gr. or. i ogr. mr. 312, łąk mr. 8, lasu mr. 15, nieuż. mr. 18, razem mr. 353; budowli mur. 2, z drz. 13; płodozmian 4-polowy. Wś N. os. 79, z gr. mr. 1162; wś Wasylów os. 72, z gr. 703; wś Suszów os. 44, z gr. mr. 525.

5.) **N.,** wś, pow. konstantynowski, gm. Bohukały, par. Pratulin, ma 15 dm., 105 mk., ziemi 265 mr. W 1827 r. było 17 dm., 102 mk. Wchodziły w skład dóbr Kołczyn.
Nowydwór 7.) **N.,** fol., pow. nowo-aleksandryjski, gm. Kurów, par. Końskowola.
8.) **N.,** wś i fol., pow. lubartowski, gm. i par. Kamionka. Posiada szkołę początkową ogólną.
9.) **N.,** pow. krasnostawski, gm. i par. Wysokie.

Nowy Folwark 5.) **N. F**. al. Nowy, awuls dóbr Kowale, pow. nowo-aleksandryjski. gm. Karczmiska, par, Wąwolnica, odl. 21 w. od Puław, rozl. mr. 301: gr. or. i ogr. mr. 283, łąk mr. 5, past. mr. 5, nieuż. mr. 8; bud. z drz. 5. Pokłady kamienia wapiennego.
6.) **N. F.,** pow. chełmski, gm. Rakołupy, par. obrz. łac. Wojsławice, obrz. grec. Rakołupy.

Nowy Majdan, pow. chełmski, gm. i par. Wojsławice.

Nowy Staw 2.) **N. S.,** wś, pow. lubartowski, gm. Niemce, par. Dys, ma 17 osad, 375 mr. Wchodziła w skład dóbr Kozłówka. W 1827 r. było 19 dm., 129 mk.

Nowy Świat 8.) **N. Ś.,** wś, pow., łukowski, gm. Jarczew, par. Wilczyska, ma 18 dm., 190 mk., ziemi włośc. 122 mr. W 1827 r. było 10 dm., 54 mk.; wchodziła w skład dóbr Jarczew. Br. Ch.

Nurzyna, wś. i fol., pow. łukowski, gm. Celiny, par. Luków, ma 38 dm., 220 mk. W 1886 r. folw. N. ma 167 morg, w tem 96 mr. roli, 42 mr. łąk, 17 mr. lasu i 12 mr. nieuż. Wieś ma 8 osad i 48 mr. W 1827 r. było 32 dm., 180 mk.

Obelniki 1.) wś i fol., pow. łukowski, gm. i par. Trzebieszów, ma 6 dm., 22 mk., ziemi 308 mr. W 1827 r. było 5 dm., 21 mk.
2.) **O.,** os., pow. radzyński. gm. Żerocin, par. Międzyrzec, ma 1 dm., 4 mk., ziemi 4 mr. W 1827 .r. było 2 dm., 21 mk.

Obleszcze Majdan, pow. janowski, ob. Majdan Stary (t. V, 910).

Obłapy, wś nad Wieprzem, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Gołąb. Leży na lew. brz. Wieprza, na ustroniu, zdawna do dziedziców Dęblina należała. Ma 2 osady po 18 mr. ziemi. *R.*

Obłonie, wś., pow. chełmski, gm. Olechowiec, par. kat. i grec. Chełm. Leży przy drodze żel. nadwiślańskiej, niedaleko Chełmna ku Dorohuskowi. W 1827 r. było tu 16 dm.

Obrocz, wś i fol., pow. zamojski, gm. Zwierzyniec, par. .Szczebrzeszyn. Leży pomiędzy lasami ordyn. Zamoyskich, odl. od Zamościa na płd.-zach. o w. 22, od Zwierzyńca 5 w. Ma 7 dm. dwor, 31 włośc., mk. 138 kat., 186 prawosł. i 15 żyd., razem 330 dusz.; przestrzeni 530 mr. W 1827 r. było tu 36 dm., 231 mk. Fol. ma 509 mr. obszaru i należy do dóbr ordynacyi. *Tiro.*

Obroki, nazwa łąk na obszarze dóbr Celejów, pow. nowoaleksandryjski (puławski).

Obrowiec, wś fol. nad rz. Huczwą, pow. hrubieszowski, gm. i par. Moniatycze, odl. 3 w, od Hrubieszowa. Posiada szkoło począt. ogólną, młyn wodny, browar. Czy Johannes de Obrowiecz, zawierający w 1329 r. polubowną ugodę, z opatem cystersów w Szczyrzycu o wieś Sciborzyce (pow. olkuski), był dziedzicem tego jedynego dziś Obrowca (Kod. Małop., 214), trudno rozstrzygnąć. Dobra O. składały się w 1885 r. z fol. O. i Wincentówka, wsi O., rozl. mr. 1336: gr. or. i ogr. mr. 510: łąk mr. 315, past. mr. 28, lasu mr. 453, nieuż. mr. 30; bud. mur. 2, z drz. 24. Las nieurządzony. Wś O. os. 41, z gr. mr. 383.

Obrówka, wś, pow. janowski, gm. Kawenczyn, par. Janów.

Obsza, wś i fol. i O. Nowa, fol., pow. biłgorajski, gm. Babice, par. rz.-kat. Łukowa, obrz. grec. Olsza. Leży na samej granicy od Galicyi. Posiada cerkiew pounicką, parafialną, niewiadomej erekcyi. Wzniesiona z drzewa 1762 r., zgorzała 1854 r. Obecna murowana z 1860 r. O. fol. należy do dóbr ordynacyi, ma 821 mr. obszaru (584 mr. roli) W 1827 r. było tu 124 dm., 797 mk.

S **Obsza**, r. 1565 *Pscha*, pow. biłgorajski. W r. 1565 wś ta w starostwie zamechskiem, „nad błotem niejakiem leżąca”, miała 44 kmieci posiadających „ról dosyć bez miary”, lecz płacących od 11 łanów tylko. Prawie wszyscy byli też bartnikami. Był tywon wolny od czynszu, pop z cerkwią dawał gr. 12, karczmarzów 5 każdy po 2 grzyw, i 4 podsadków. Dani miodowej dawano ogółem kunników 122 każdy po gr. 24, czyniło zł. 97 gr. 18. Dochód ogólny zł. 134 gr. 1. Wedle Kochanowskiego („Dryas zamechska”) była siedzibą Iwana Kustry, władającego tu w XIV w. W r. 1588 należy do ststwa zamechskiego, ma 8 ¼ łan., popa, ¾ łan. karcz., 3 zagr. bez roli, 1 kom. Przy wsi jest

Pszańska Wola. Ob. Zamch (t. XIV).

Obszańskla Wola, wś, pow. biłgorajski, gm. Rabin, par. Łukowa.
Ochoża, wś, pow. chełmski, gm. Staw, par. rz.-kat. Czułczyce, gr. obrz. Spas. Posiada pokłady kamienia wapiennego, młyn wodny, 1610 mr, ziemi dwor., 836 w. włośc. Dawniej należała do dóbr królewskich, obecnie majorat Al. Burmana. Odłączona od dóbr Nowosiółki w 1833 r. W 1827 r. było tu 40 dm., 203 mk.

S **Ochoża**, r. 1565 *Ochoza*, wś, pow. chełmski. W r. 1565 wś w ststwie chełmskiem, miała 60 z górą ludzi osiadłych na 7 dworzyszczach zdawna wymierzonych. Z tego obowiązani byli 7 cieśli chodzić do zamku na roboty. Innych opłat i danin nie dawali.

Odpudki al. *Łoputki*, wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Drzewce, par. Wąwolnica.

Ogniwo, wś i fol., pow. łukowski, gm. i par. Stanin, ma 13 dm., 135 mk., ziemi 235 mr. W 1827 r. było tu 8 dm., 101 mk.; wchodziła w skład dóbr Kopina.

Ogrodniki 1.) wś i fol.(pow. bielski, gm. Kostomłoty, par. rz.-kat. Kodeń, grec. obrz. Dobratycze, ma 4 dm., 54 mk., ziemi 124 mr. W 1827 r. było tu 7 dm., 32 mk.: wchodziły w skład dóbr Dobratycze.
2.) O. Większe i O. Małe, wś. pow. bielski, gm. Międzyleś. par. Kodeń, leżą niedaleko Bugu:, w płn.-zach. stronie od Terespola. O. Większe mają 16 dm., 139 mk., ziemi 312 mr. W 1827 r. było 13 dm., 87 mk. O. Małe mają 9 dm , 94 mk, 225 mr. ziemi. W 1827 r. było tu 7 dm., 40 mk. Wchodziły w skład dóbr Kodeń.

Okalew 2.) O., fol., pow. radzyński, gm. Lisia Wólka, par. Parczew, ma 2 dm., 15 mk.; rozl. mr. 410; gr. or. i ogr. mr. 63, łąk mr. 25, lasu mr. 309, nieuż. mr. 22; bud. z drzewa 4, las nieurządzony. Fol. ten w 1882 r. oddzielony od dóbr Zminne.

Okczyn, wś, pow. bielski, (gub. siedlecka), gm. Kostomłoty, par. Kodeń. Posiada szkołę początkową ogólną, ma. 73 dm., 478 mk., ziemi 2226 mr. W 1827 r. było tu 64 dm., 366 mk.

Okopska Wólka, wś, pow. chełmski, gm. Świerze.

Okopy 2.) **O.,** wś, pow. chełmski, gm. i par. Świerze. Leży tuż pod Dorohuskiem. st. dr. żel. nadwiślańskiej. W 1827 r. było tu 25 dm., 163 mk.
3.) **O.,** wyspa na stawie we wsi Łańcuchów, pow. chełmski; ob. Łańcuchów.

Okrągłe 2.) **O.,** wś, pow. biłgorajski, gm. Sól, par. rz.-kat. Puszcza Solska, gr. obrz. Sól.

Okrzeja al. *Okrzejka*, u Długosza *Okrzeya*, rzka, poczyna się w pow. łukowskim pod Wolą Okrzejską, płynie w kierunku połud.-zachodnim pod Okrzeją wchodzi w pow. garwoliński, płynie pod Żabianką, Koszycami, Życzynem, Oronnem, Maciejowicami i pod wsią Przewóz wpada z praw. brzegu do Wisły. Długa przeszło 40 wiorst. Pod Koszycami przyjmuje z praw. brzegu Korytkę, a poniżej Oronna z tegoż brzegu strumień płynący dwoma ramionami od Krępy i Sobolewa. Pod Maciejowicami zbudowany na tej rzeczce most żelazny dla kolei nadwiślańskiej. *J. Bliz.*

Okrzeja, wś, dawniej mtko, i dobra nad rz. Okrzejką, pow. łukowski, gm. Gułów, par. Okrzeja, odl. 28 w. od Łukowa; posiada kościół par. murowany, szkołę początkową ogólną, , dom schronienia dla. starców i kalek, gorzelnią, dwa wiatraki, 156 dm., 1006 mk. Dobra. O. składały się w 1855 r. z fol. Okrzejska Wola wsi: Okrzeja, lit. A. i B. i Okrzejska Wola. Rozl. mr. 4779: gr. or. i ogr. mr. 1448, łąk mr. 288, pastw mr. 220, lasu mr. 2732, nieuż. mr. 91; bud. mur. 5, z drzewa 38; płodozmian 8 i 11 polowy; las urządzony. Wś O. lit. A. os. 92, z gr. mr. 1415; lit. B. os. 77, Z gr. mr. 976; wś Okrzejska Wola os. 44, z gr. mr. 451. O. par., dek. łukowski, dawno stężycki, 3154 dusz.

Jest to starożytna osada, jak o tem świadczą okopy podobno z epoki wojen szwedzkich i prastare grodzisko przedhistoryczne, leżące o kilka staj od samej osady; zajmuje ono wyniosłość przeszło sześcio-morgową, oblaną wodami, dzisiaj uprawną. O. było miastem już w drugiej połowie XV w., jak świadczy o tem akt erekcyi kościoła z r. 1469: "in oppido dicto Okrzeya.” Stanowiła wtedy własność Macieja Grotha, podkomorzego ziemi lubelskiej. Z dokumentów, przechowanych w archiwum domowem Cieciszowskich, widzimy, że w X VI w. i na początku XVII w. osada ta była własnością, Samborzeckich. Z akt ziemskich stężyckich dowiadujemy się, że w 1563 i 65 r. dziedzicem O. był Mikołaj Samborzecki, poseł lubelski (I 1; I, 71). W 1566 jest dziedzicem O. i Okrzejewskiej Woli Paweł, syn Mikołaja. Następnie należała do Leśniowolskich. Według regest. pobor. z 1664 r. (Ak. grodz. Stęż.. 22 do 208) O., miasto pow. stężyckiego, składało się z części królewskiej, na której było 59 mk., i z części ssty czerskiego, liczącej 80 mk. Na probostwie było 6 dusz. Część królewska należała do starostwa Ryki, miała 6 dm., płaciła 7 flor., część starosty czerskiego miała 9 dm. i dawała podymnego 4 fl. 15 gr. Lustracya z 1653 r. podaje: „miasteczka połowica przez J. W. niegdy Jerzego Ossolińskiego, kanc. w. k., od panów Samborzeckich kupiona, potym per commutationem anui 1633 za wieś Śmierdzinę, w wojew. sendom., do dzierżawy Ryczkiej przyłączona. Druga zaś medietas tegosz miasteczka jure hereditario sukcesorom J. W. Leśniowolskiego, wwdy podlas., należy. Czynsz dają z domów goły mieszczanie po zł. 10. Wolne palenie i szynkowanie gorzałki dla zapomożenia tego miasteczka zubożałego pozwalamy; od banie na rok dawać będą po fl. 1 gr. 18.”

Po wojnie szwedzkiej lustr. z 1663 r. donosi: „medietas miasteczka spectat J. M. P. Firlejów. In medietate K. J. M. łanów wymierzonych niemasz. Mieszczanie póki Kozacy miasta były niespaliły, płacili annuatim fl. 400. Teraz nie masz domów jeno siedm.” Lustr. z 1765 r. podaje: „Na stronie król domów circiter 18: dają ogółem z domów i łanów zł. 291.” Po wygaśnięciu Leśniowolskich w linii męzkiej, dostała się O. Janowi i Jędrzejowi Firlejom, urodzonym z Leśniowolskiej, a gdy i ci zmarli w młodych leciech bezdzietnie, wzięli dobra w r. 1683 dwaj Rostworowscy i siostra ich Katarzyna, żona Kazimierza Cieciszowskiego, starosty mielnickiego. Odtąd drogą, układów rodzinnych O. z przynależytościami stała się własnością Cieciszowskich, i z wyjątkiem części należącej do dóbr królewskich, pozostała w posiadaniu tej rodziny aż do naszych czasów. Kościół fundowany w r. 1469 przez Grotha, był pierwotnie drewniany i skąpo uposażony. Fundator dał tylko drzewo na budowle plebańskie, dwie łąki, „starą, sadzawkę”, oraz prawo połowu ryb w innych sadzawkach, „wszakże tylko siecią, mniejsza, czyli włóczkiem.” Według wizytacyi bisk. Radziwiłła z końca X VI w.

(Bukowski Hist. Reform. I, 681), kościół tutejszy zostawał zdawna w ręku różnowierców. Paweł Samborzecki powrócił go katolikom i zapisał 200 zł. dla kościoła. Wdowa po nim, choć heretyczka, zobowiązała się, wypłacić te sumę, byle użyto ją na naprawę, kościoła i przysłano godnego proboszcza.

Kościół zgorzał w 1726 r. i odtąd przez lat kilkadziesiąt nabożeństwo parafialne odprawiano w tymczasowej kaplicy. Dopiero Adam Cieciszowski, pisarz w. kor., zostawszy w r. 1781 dziedzicem O., począł się krzątać około wzniesienia kościoła. Zamiar jego wykonała wdowa po nim, Teresa z Lelewelów, ciotka historyka Joachima, który dzieckiem często przebywał w O. i nawet czas jakiś uczył się u tamecznego proboszcza, Leopolda Moroza, pijara. Kamień węgielny świątyni położył dnia 7 lipca 1790 r. ówczesny biskup kijowski i czernihowski Kacper Kazimierz Cieciszowski. W 1790 r wyprowadzono nad ziemię fundamenta; w roku następnym ukończono ściany i pokryto dachem, a w r. 1793 wprowadzono do niej nabożeństwo. Uroczysta konsekracya kościoła pod wezwaniem ś. Apostołów Piotra i Pawła, dokonana przez Kacpra Cieciszowskiego, naówczas bisk. łucko-żytomierskiego, odbyła się w sierpniu 1806 r. Obecny na uroczystości autor „Świątyni Sybilli", ks. Jan Woronicz, naówczas kanonik kijowski i sędzia generalny dyccezyi chełmskiej i lubelskiej, upamiętnił ten obchód pięknym wierszem, niezamieszczonym w pośmiertnem dzieł jego wydaniu. Proboszczem został wspomniany wyżej ks. Moroz (+1831 r). Po nim objął probostwo ks. Antoni Gutman, dziekan stężycki.

W świątyni znajduje się kilka pamiątek, godnych uwagi znawcy i miłośnika przeszłości. W wielkim ołtarzu, obraz Wniebowstąpienia Pańskiego pochodzi z kościoła ks. dominikanów obserwantów w Warszawie, wznoszącego się niegdyś na miejscu późniejszego domu Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Drugi obraz, wystawiający Najśw. Maryę Pannę z Dzieciątkiem, naturalnej wielkości, jest dziełem Smuglewicza, a darem biskupa Cieciszowskiego. Prócz tego są jeszcze cztery inne obrazy dobrego pendzla, oraz misterna grupa rzeźbiona z drzewa, wyobrażająca Ukrzyżowanie, starodawna pamiątka rodziny Cieciszowskich. W grobach kościelnych i w katakumbach przy kościele spoczywają prochy wielu osób z rodziny Cieciszowskich. W r. 1805 złożono tam zwłoki Konstancyi z Jauchów Lelewelowej, matki fundatorki kościoła, a babki historyka Joachima; w r. 1815 spoczęła w cieniu wzniesionej przez siebie świątyni Teresa z Lelewelów Cieciszowska; w r. 1873 pochowano tamże Stefanię z z Cieciszowskich Sienkiewiczową, matko autora „Ogniem i mieczem".

Okrzejska Wola, wś i fol., pow. łukowski, gm. Gułów, par. Okrzeja, ma 33 dm., 285 mk.; ob. Okrzeja. W reg. pobor. z 1664 r. praedium in quo manet nblis Drezner, żona, 2, służby folwarcznej 4, in villa personae plebeiae utr. sexus reperiuntur 48 (nie ma subditi). Akt. gr. Stęż. 22-200. Według regestru podymnego 1661, dm. włośc. 9, z nich podymnego 4 fl. 15. gr. (tamże 301). W 1648 r. należy do Prokopa Leśniowolskiego, kaszt., podlas. ssty niemonowskiego (18-31), później do Franc. Leśniowolskiego, ssty brańskiego, a po jego śmierci do syna. Andrzeja (1658 r.).

Okszów, wś i fol. i Okszówek, os., pow. chełmski, gm. Olchowiec, par. Chełm, odl. 3 w. od Chełma. posiada browar piwny Z. prod. roczną do 3000 rs. W 1827 r. O. miał 12 dm., 60 mk., Okszówek zaś l dm., 15 mk. Fol. O. w 1873 r. rozl. mr. 482: gr. or. i ogr. mr. 188, tak mr. 95, pastw. mr. 70, lasu mr. 92, nieuż. mr. 36; bud. z drzewa 14. Wś O. ma os. 17, z gr. mr. 166.

Okuninka, wś, pow. włodawski, gm. Włodawa, par. Orchówek, posiada szkołę początkową ogólną, 48 dm., 284 mk., ziemi 2041 mr.

Olbientka, rzeczka, ob. Janów (t. lit, 417).

Olbięcin, w dok. *Olbięcin*, wś i fol., pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Dzierzkowice, odl. 7 w. od Kraśnika, 28 w. od Janowa, 17 w od Wisły. Posiada gorzelnią, młyn wodny, pokłady kamienia wapiennego. W 1827 r. było tu 6l dm., 292 mk. Leży śród wyżyny wznoszącej się średnio do 600 stóp npm. i falującej się w pasmo wzgórz wapiennych, zwanych górami Olbięckiemi. Przez O. przechodzi drogi bita z Kraśnika do Rachowa nad Wisłą, która od Kraśnika zstępując ze szczytu wzgórza znacznej wyniosłości i wijąc się wężykowato po nad kotliną, w której czesi wsi O. jest zabudowany, odsłania piękny widok. W tejże kotlinie z pod gór biją liczne źródła, które dają początek rzeczce zwanej Tuczyn, która płynąc z O. przez Liśnik Mały i Wielki, dalej przez Gościeradów, Mniszek, pod Kosinem wpada do Sanny a z nią do Wisły pod Janiszowem. Siła bijących źródeł jest tak znaczną, że obficie zasilają stawy i sadzawki urządzone dla hodowli ryb przez właściciela dóbr O. Też źródła wody o niskiej temperaturze, podały myśl urządzenia hodowli pstrągów. Wody te przepływając przez stawy dworskie, przy ujściu do rzeki, w koryto uregulowane i sprostowane, nie dalej jak o kilkaset kroków od źródeł, obracają już młyn dworski. Wzgórze przeciwległe, na którem stoi dwór dziedzica, od strony wsi Liśnik Mały, porosłe pięknemi dębami. Dwór otoczony przez obszerny i starannie utrzymywany ogród. Gospodarstwo rolne urządzone wzorowo przez obecnego właściciela Tadeusza Kowalskiego, znanego agronoma, który nabywszy ten majątek w stanie zupełnego opustoszenia, pracą swą i kierunkiem racyonalnym doprowadził do stanu kwitnącego.

Dobra O. lit. A B składały się w 1884 r. Z. fol.: O. i Dąbrowa, wsi: U., Dąbrowa, Dębniak al. Dębowiec i Wólka Olbięcka. rozl. mr. 1522: fol. O. gr. or. i ogr. mr. 703. łąk mr. 43, lasu mr. 281, wody mr. 4, nieuż. mr. 30, razem mr. 1061; bud. mur. 7, z drzewa 20; płodozmian 15-polowy. Fol. Dąbrowa gr. or. i ogr. mr. 284, past. mr. 11, lasu mr. 152, nieuż. mr. 14, razem mr. 461: bud. mur. 2, z drzewa 5; płodozmian 17-polowy; las w części urządzony w kolei 40-letniej. Wś O. ma os. 41, z gr. mr. 656; wś Dąbrowa os. 40, z gr. mr. 379; wś Dębniak al. Dębowiec os. 10, z gr. mr. 166; wś Wólka Olbięcka os. 10, z gr. mr. 166. Do dóbr tych należała przyległ. Góry, na znacznej wysokości położona, która w większej części odprzedaną została drobnym właścicielom. Założyli oni na tej przestrzeni kolonie zwane obecnie Kowalin i fol. Leonówka. Pozostała część gruntów dworskich wcieloną została do głównego folwarku. Kaplica dworska, zbudowana w ogrodzie w XVIII w., przy której do 1860 r. stale był utrzymywanym zakonnik kapucyn z konwentu lubelskiego. O. jest starożytną osadą, wspomnianą w Paprockim jako gniazdo Olbięckich h. Janina. W XVII i XVIII w. był własnością Wybranowskich, mających w Kraśniku swe groby rodzinne. W początku XIX w. przeszedł do Kaczkowskich, później do Gintowtów, wreszcie od Romana Okulicza Kozaryna, który te dobra nabył na licytacyi po Gintowtach, odkupił za 52,000 rs. obecny właściciel. W r. 1787 d. 7 czerwcu Stanisław August powracając z podróży do Kaniowa, w towarzystwie Dłuskiego, podkomorzego lubelskiego, i Popiela, kasztelana sandomierskiego, przybył do O., należącego wtedy do Wybranowskiego, skarbnika lubelskiego, gdzie wstąpił do

domku umyślnie na przyjęcie dostojnego gościa zbudowanego, ponieważ dwór był nieco opodal. Tam podziękowawszy gospodarstwu za przygotowanie dla siebie śniadanie, a mianowicie za dobre utrzymanie dróg, kontynuował swą podróż przy biciu z armat (Naruszewicz: Dyaryusz podróży). Miejsce to, gdzie stał ów domek umyślnie zbudowany, dotąd ukazują miejscowi, wśród dębów rosnących na podgórzu. W 1656 r. Rakoczy, ks. siedmiogrodzki, spiesząc z za Wisły dla połączenia się z Karolem Gustawem, oczekującym na niego pod Urzędowem i Kraśnikiem, pod wsią O. ujrzał pierwsze zastępy szwedzkie, wysłane na jego spotkanie i połączeni najezdnicy, aby uświęcić tryumf dnia tego, zrabowali do szczętu dworzec ówczesnych właścicieli i puścili z dymem cały folwark. Głębokie i dobrze zachowane piwnice, pozostałe dotąd, wskazują miejsce gdzie stał ów dworzec zniszczony. *R. Prz.*

Olbięcka Wólka, wś włośc., pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Dzierzkowice. Wchodziła w skład dóbr Olbięcin.

Olbięcki Majdan, ob. *Dąbrówa* (I, 922).

Olchowiec 1.) wś, fol. i dobra, pow. chełmski, gm. i par. Olchowiec. odl. 18 w. od Chełma. Posiada kościół paraf, murów. Cerkiew parafialna pounicka, erygowana w 1768 r., została w bieżącem stuleciu rozebraną. Młyn wodny, pokłady torfu i wapna. W 1827 r. było tu 49 dm., 385 mk. Dobra O. składały się w 1873 r. z fol.: O. i Terenin, nomenklatury Buża i wsi O.; rozl. mr. 2635: fol. O. gr. or. i ogr. mr. 807, łąk mr. 424, past. mr. 71, lasu mr. 534, nieuż. mr. 52, razem mr. 1988; bud. mur. 4, z drzewa 23; fol. Terenin gr. or, i ogr. mr. 441, łąk mr. 48, past. mr. 141, nieuż. mr. 16, razem mr. 646; bud. z drzewa 5; las nieurządzony. Wś O. ma os. 54, z gr. mr. 940. W 1457 r. Tatarzy spalili istniejący już w O. kościót i ztąd nową erekcyą uzyskują Śmietankowie, dziedzice O. W 1789 r. nowy murowany kościół wzniósł Józef Komorowski, dziedzic Święcicy. O. par., dek. chełmski, 1168 dusz. O. gmina, należy do sądu gm. okr. I-go w Cycowie, st. p. Siedliszcze, ma 23,574 mr. obszaru i 4,737 mk. W skład gm. wchodzą następujące wsie: Aleksandrówka, Busowno, Bekiesza os., Bachus, Chylin, Hatysko, Koziagóra, Leonówka, Olchowiec, Pniewno, Święcica, Tarnów, Władysławów.

2.) **O.,** wś i fol., pow. krasnostawski, gm. Żółkiewka, par. Gorzków. Wś ma 28 dm., 275 mk. rz.-kat. W 1827 r. było tu 21 dm., 143 mk. W 1867 r. fol. O. rozl. mr. 1910: gr. or. i ogr. mr. 500, łąk mr. 75, past. i zarośli mr. 265, lasu mr. 1000, nieuż. mr. 70. Wś O. os. 27, z gr. mr. 413.

3.) **O.,** wś, pow. biłgorajski, gm. Babice, par. rzym.-katol. Łukowa, wsch. obrządku Babice. Br. Ch.

Olchówka, wś, pow. włodawski, gm. Turna, par. obrz. wschod. Sosnowica. Posiada gorzelnię, z produkcyą na przeszło 30,000 rs., 22 dm. 158 mk., ziemi 937 mr. W 1827 r. było tu 19 dm., 122 mk.

Olempin al. *Olimpin*, fol., pow. nowo-aleksandryjski, gm. i par: Markuszów, odl. od Puław 18 w. Rozl. mr. 522: gr. or. i ogr. mr. 432, łąk mr. 45, pastw. mr. 18, nieużyt. mr. 27; bud. z drzewa 9; płodozmian 4 i 14 polowy; fol. ten w 1878 r. oddzielony od

dóbr Markuszów.

Olesin 6.) **O.,** wś, pow. nowo aleksandryjski, gm. i par. Kurów. Leży w okolicy Klementowic.
7.) **O.** al. *Sułoszyn*, fol., pow. lubartowski, gm. i par. Kock, odl. 14 w. od Lubartowa, rozl. mr. 605: gr. or. i ogr. mr. 224, łąk mr. 129, pastw. mr. 2, lasu mr. 219, nieuż. mr. 31; bud. z drzewa 6; płodozmian 6 i 7 polowy; las nieurządzony. Fol. ten w 1874 r. oddzielony od dóbr Skromowska Wola.
8.) **O.,** przyległ. dóbr Kryłów, pow. hrubieszowski.
9.) **O.,** wś i fol., pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków.

Oleśniak 1.) fol. nad Wisłą, pow. kozienicki, gm. Góra Puławska, par. Góra Jaroszyńska, odl. od Kozienic 28 w, ma 2 dm., 1 mk., ziemi 86 mr. Należy do dóbr Klikowa.
2.) **O.,** pow. nowo-aleksandryjski, gm. i par. Gołąb.

Oleśniki 1.) wś i folw., pow. krasnostawski, gm. i par. Fajsławice, ma 85 osad, 1406 mr. ziemi włośc, i 1463 mr. fol w. rządowej. W 1827 r. było tu 78 dm., 421 mk.

Olszanka
2.) **O.,** wś, pow. lubelski, gm. i par. Krzczonów. W 1827 r. było tu 39 dm., 304 mk 3.) O., fol. nad rzeczką b. n., pow. krasnostawski gm. i par. Łopiennik, odl. 12 w. od Krasnegostawu. W 1885 r. wraz z attyn. Leśniczówka, rozl. mr. 914: gr. or. i ogr. mr. 319, łąk mr. 17, past. mr. 4, lasu mr. 559, nieuż. mr. 15; bud. mur. 4, z drzewa 12; płodozmian 9-polowy, las nieurządzony; młyn wodny. Fol. ten w r. 1879 oddzielony od dóbr Krzywe.
4.) **O.,** wś i fol., pow. krasnostawski, gm. Czajki, par. grec. obrz. Bończa. Ma 37 osad włośc. 754 mr. ziemi włośc. Fol. należy do dóbr Kraśniczyn. Jest tu szkoła początkowa ogólna.
5.) **O.,** wś włośc., pow. krasnostawski, gm. i par. Turobin, ma 17 osad, 311 mr. ziemi. Wchodziła w skład dóbr ordynacyi Zamoyskich.
6.) **O.** al. *Olszanki*, wś, pow. bialski, gm. Zabłoć, par. Kodeń, ma 41 dm., 414 mk., ziemi 1093 mr. W 1827 r. było 43 dm., 258 mk. Wchodziła w skład dóbr Kodeń.

Olszewnica
2.) **O.** *Wielka*, wś i fol., pow. radzyński, gm. i par. Kąkolownica, ma 69 dm., 504 mk., ziemi 2067 mr. W 1827 r. było tu 57 dm., 309 mk. Istnieje tu na folwarku hodowla jedwabników, dla których założono plantacye morw. Poprzednio była tu cukrownia.
3.) **O.** *Mała*, wś, pow. radzyński, gm. i par. Kąkolewnica, odl. 10 w. od Radzynia, ma 4 dm., 48 mk. Fol. **O.** *Wielka* lit. A. al. *Stanisławów*, z wsią O. Małą, rozl. w 1873 r. mr. 251: gr. or. i ogr. mr. 104, łąk mr. 44, pastw. mr. 10, lasu mr. 79, nieuż. mr. 20; bud. z drzewa 9; las nieurządzony. Wś O. Mała os. 5, z gr. mr. 56.
4.) **O.,** fol., os. włośc., i O. *Jankiew*, fol., pow. radzyński, gmina Biała, parafia Ułan, fol. ma 4 dm., 16 mk., ziemi 500 mr., zaś os. włośc. 23 dm, 326 mk., 53mr. ziemi. W 1827 r. było tu 31 dm., 211 mk. O. Jankiew, fol., ma 3 dm., 8 mk., 68 mr.

Olszowiec
3.) **O.,** wś, pow. lubelski, gm. i par. Bychawa. W 1827 r. było tu 14 dm., 90 mk.
4.) **O.,** fol., pow. nowo-aleksandryjski, gm. i parafia Markuszów, odl. 19 w, oj Puław. fol. O. rozl. mr. 313: gr. or. i ogr. mr. 239. łąk mr. 46, pastw. mr. 7, nieuż. mr. 21; bud. z drzewa 6; płodozmian 12 polowy. Fol. ten oddzielony od dóbr Markuszów.

Olszówka
7.) **O.,** pow. lubelski, gm. Bełżyce, par. Matczyn. *Br. Ch*.

Olszyn, wś, fol. i leś. os. pow. konstantynowski. gm. Rokitno, par. kat. Janów, obrz. grec. Pratulin. Wś i fol. ma 34 dm., 305 mk., ziemi 2058 mr.; os. leś. l dm., 2 mk., ziemi 3 mr. W tem obszar dworski zajmuje 1222 mr. i należy do ks. Hohenlohe. W 1827 r. było tu 49 dm., 287 mk. *Br. Ch*.

Omelno, fol., pow. radzyński, gm. Szóstka, par. Ostrówki, ma 1 dm., 6 mk., ziemi 150 mr.

Opatki, wś, pow. lubelski, ob. *Jastków*. Była to własność, klasztoru sieciechowskiego, zamieniona z Dobiesławem Kochanowskim na Ciszycę. (pow. iłżecki).

Opoka
2.) **O.,** wś, pow. nowo-aleksandryjski (puławski), gm. Nowa Aleksandrya (Puławy) par. Końsko-Wola. W 1827 było tu 15 dm, 109 mk.

3.) **O.** Wielka al. Duża, wś i fol. nad Wisłą niedaleko ujścia Sanny, pow. janowski, gm. Kosin, par. Świeciechów, sąd gm. Gościeradów, st. poczt. i tel. Rachów, odl. od Janowa 42 w., od Kraśnika 21 w., od Rachowa 2 w. Leży na stromym brzegu niziny nadwiślańskiej. Wś ma obecnie 57 dm., 402 mk. kat. Włościanie posiadają gruntów 637 mr. oraz w. zamian za serwituty otrzymali w 1885 r. lasu 208 mr. 76 pr., pastwiska nadwiślańskiego 20 mr, wód i nieuż. 70 mr. 268 pr. Budowli dworskich mur. 1, drew. 33; oszacowane od ognia na 14550 rs. W 1827 r. było tu 20 dm., 149 mk. Dobra O. Wielka maja Obecnie ogólnej rozległości włók 63 mr. 10. Składają się: z głównego folwarku O., mającego gr. or. 396 mr., łąk 148 mr., past. 10 mr., lasu 416 mr.; z fol. Michalin gr. or. 397 mr. i lasu 60 mr.; z fol. Józefin gr. or. 167 mr. i lasu 157 mr.; wreszcie należące do dóbr O. kolonie czynszowe 12-letnie, Wymysłów mają osad zabudowanych 49, gr. or. 498 mr. z karczunków po wyciętym lesie powstałe. Nadto znajduje się wiatrak, kamieniołomy; grunta marglowe, gliniaste, urodzajne. O. jest starożytną osadą, gniazdem rodu Opockich h. Leliwa, obecnie wygasłego. W XVII w. należała do Rzeczyckich, od początku XIX w. do Strusińskich, później Jasieńskich, wreszcie do Henryka Niwińskiego od 1877 r.

4.) **O.** *Mała* al. *Opoczka*, wś i fol. nad rz. Wisłą, pow. janowski, gm. Kosin, par. Świeciechów, odl. 1 w. od Rachowa. Wś ma 13 dm., 117 mk. kat., 150 mr. Fol. jako majątek poduchowny przeszedłszy na własność rządu sprzedany został w 1879 r. Kazumowskiemu sędziemu pokoju, który grunta rozparcelował. Obecnie jest tu 27 osad kolonistów, 311 mr. obszaru. Według Długosza (Lib. Ben. I, 389) O. (Minor Oppoka) wś w par. Szwycchów, stanowiła własność kapituły sandomierskiej. Było tu 6 łanów kmiecych płacących po pół grzywny czynszu, dających po 2 koguty, 30 jaj, 2 sery i po jednym dniu na tydzień sprzężajnej robocizny. Karczma z rolą płaciła grzywnę czynszu. Przewóz na Wiśle czynił pięć grzywien. Był także folwark kapitulny. Dziesięcina z łanów kmiecych należała do biskupa krakowskiego. *Br. Ch.*

Opole
3.) **O.,** osada wiejska, przedtem mko i dobra, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Opole. Leży śród równiny nad stawem i strumykiem b. n., odl. 41 w. od Lublina, 35 w. od Puław, 15 w. od Józefowa nad Wisłą. A 10 w. od Wisły. Posiada kościół paraf, murowany, synagogę, dom schronienia dla ubogich, szkole początkową ogólną, sąd gm. okr. V, urząd gminny, st. poczt, i telegr., koszary wojskowe, cukrownię, 2 garbarnie, 4 fabryki sukna, 221 dm. (36 murów.), 3611 mk. (2479 żydów). W 1827 r. było tu 194 dm., 1807 mk.; w 1862 r. 183 dm. (28 murów.) i 2354 mk. (1587 żydów). O. jak większa cześć wsi i miast w dzisiejszej gub. lubelskiej, zawdzięcza swe powstanie przybyszom z Małopolski. Według Długosza i akt miejscowych, w połowie XV w. dziedzicem O. był Jan z Konar i Słupcy (w sandomierskiem) h. Rawa. Rawitowie i Szreniawici posiadają w XV w. liczne wioski w okolicy O. Prawdopodobnie Słupeccy uzyskali dla O. przywilej miejski, Długosz zwie je oppidum, i założyli parafią. W XV w. istnieje kościół par. drewniany (Lib. Ben. II, 545). W 1478 r. ów Jan z Konar potwierdza przywileje nadane przez przodków osadzie, rozszerza je i uzyskuje u Kazimierza Jagiellończyka nadanie jarmarków i inne dogodności. W XVI w. Stanisław Slupecki, kaszt, lubelski przyjmuje kalwinian i

przemienia kościół paraf, w O. na zbór. Dopiero w 1617 r. Feliks Słupecki, także kaszt, lubelski wróciwszy do katolicyzmu, oddał kościół, zaopatrzywszy go w sprzęty i przybory. Żona jego pozostała jednak przy kalwinizmie i utrzymywała dla siebie, służby i Szkotów mieszkających w O. kaznodziejów kalwińskich. Tomasz i Andrzej Węgierscy byli tu kaznodziejami. Lecz i kasztelanowa w 72 r. życia przyjęta katolicyzm.

W początku XVIII w. O. przeszło w ręce Tarłów. Jan Tarło wwda sandomierski sprowadził tu pijarów w 1706 r. a w 12 lat później oddał im kościół i parafią. Ks. Ignacy Konarski, pijar założył tu szkołę rzemieślniczą. W umyślnie wzniesionym budynku umieścił 16 rzemieślników z warsztatami. Sprowadził najlepszych stolarzów, ślusarzów. garbarzów, sukienników i tkaczów za pięcioletnią umową, obowiązującą ich nauczać tych rzemiosł. Przy tem dozwolono im sprzedawać wyroby po dowolnej cenie. Wybierali oni z pomiędzy siebie seniora, który sądził spory i dostarczał potrzebne materyały za funduszu wspólnej kasy. Sejm 1764 r. zatwierdził tę instytucyą, która po wyczerpaniu się pierwotnych funduszów, upadła. Wdowa po Janie Tarło, Zofia z Krasińskich wyszła powtórnie za Antoniego Lubomirskiego. Ona to wzniosła w O. okazały pałac w stylu francuskim z pięknym ogrodem. Zgromadziła też bogatą bibliotekę, zbiory dzieł sztuki, starożytności, gabinet fizyczuy. Odwiedzał tu właścicieli i Stanisław August w 1787 r. jadąc do Kaniowa. Rozalia z Lubomirskich Rzewuska, na którą przeszło O. zbiory te porozdawała szkołom publicznym, pałac darowała rządowi, a dobra sprzedała w 1854 r. Kazim. Wydrychiewiczowi. Pałac przerobiono na koszary i pozbawiono dawnych ozdób.

Kościół obecny wystawiony został, podobno przez Tarłę na miejsce dawnego w 1670 r. Zbudowany na wzór kościołów pijarskich, mających krużganki boczne niższe od nawy. W wielkim ołtarzu jest obraz przedstawiający św. Ignacego Lojolę, pochodzący z kościoła jezuitów w Płocku. Znajduje się tu kilkanaście nagrobków a między innemi: Barbary z Leszczyńskich Słupeckiej (+1054), córki tejże także Barbary (+1704), Elżbiety z Branickich Tarłowej wojewodziny sandom. (+1740), Jana Tarły fundatora (+1750), Anion. Lubomirskiego kaszt, krakow, (+1782), Zofii z Krasińskich Lubomirskiej (+1793), Rozalii z Chodkiewiczów Rzewuskiej (gilotynowanej w Paryżu 1794), Stanisława Rzewuskiego (+1831). O. posiadało długo średnie szkoły. Po upadku szkoły rzemieślniczej założyli pijarzy w 1799 r. swój konwikt. Istniała tu następnie szkoła obwodowa (pod kierunkiem pijarów zapewne) która ogłaszała drukiem od 1834 do 1840 r w Warszawie swe ,,Akty uroczyste zamknięcia roku szkolnego” (Katal. Bibl. Cesar. w Petersburgu, Russica, 315). W 1879 r. nawiedził O. wielki pożar.

Dobra O. przeszły w ostatnich czasach w ręce Kleniewskich. Istnieje tu staranne gospodarstwo rolne i przemysłowe. W 1883 r. wzniesiono i puszczono w ruch cukrownią, która w 1883/84 r. wyprodukowała za 62,450 rs., młyn amerykański przerabia rocznie do 30,000 korcy zboża; prócz tego istnieją dwa młyny wodne, tartak, cegielnia. Rozległe stawy posłużyły do zaprowadzenia gospodarstwa rybnego. Dobra opolskie składały się z 6 odrębnych hypotecznych działów: 1) Opole al. Janiszkowice, 2) Niezdów, 3) Kluczkowice, 4) Łaziska, 5) Wrzelów, 6) Szczekarków.

Ostatni nabywcy, bracia Kleniewscy, rozdzielili je na dwie połowy. Do pierwszej należą: Janiszkowice i Niezdów. Zarząd dóbr mieści się w Niezdowie. Część I tych dóbr O. al. Janiszkowice składała się w 1876 r. z fol. Janiszkowice, Górna owczarnia i Zajączków; nomenkl.: Kulig i Ruda; os. miejskiej O. Rozl. mr. 4284: kol. Janiszkowice gr. or. i ogr. mr. 246, łąk mr. 75, past. mr. 144, lasu mr. 3098, nieuż. mr. 26, razem mr. 3589; bud. mur. 5, z drzewa 8; płodozmian 11-polowy; fol. Górna Owczarnia gr. or. i ogr. mr. 106, past. mr. 2, nieuż. mr. 5, razem mr. 133; bud. z drzewa 4; płodozmian 6-polowy; fol. Zajączków gr. or. i ogr. mr. 246; łąk mr. 197, past. mr. 13, wody mr. 70, lasu mr. 14, nieuż. mr. 30, razem mr. 582; bud. mur. 2, z drzewa 19; płodozmian 4-polowy; las urządzony, Osada O. os. 286, z gr. mr. 816; wś Janiszkowice os. 19, z gr. mr. 283; wś Zagrody os. 23, z gr. mr. 435; wś Trzebiesza os. 17, z gr. mr. 339; wś Grabówka os. 7, z gr. mr. 33; wś Pomorze os. 6, z gr. mr. 89; wś Wola Rucka os. 11, z gr. mr. 78; wś; Zadole os 32, z gr. mr. 227; wś Lipniak os. 8, z gr. mr. 122; wś Kazimierzów os. 12, z gr. mr. 181. Szczegóły do innych części dóbr opolskich się odnoszące, podane są pod właściwymi nazwami. O. par., dekanat nowoaleksandryjski: (puławski) 5650 dusz. O. gmina należy do sądu gm. okr. V w miejscu, ma 9504 mr. obszaru i 6266 mk. W skład gm. wchodzą wsie: Cwiętalka, Ciepielówka, fol. Dębina, Elżbieta, Grabówka, Grobla, Janiszkowice, Jankowo, Kazimierzów, Kaliszany, Kluczkowice, Kulik, Lipniak, Niezdów, Pomorze, Ruda-Maciejewska, Trzebiesza, Wola-Rudzka, Wrzelowice, Zadole, Zagrody.

5.) **O.,** dwór, wś i dobra, pow. włodawski, gm. i par. Opole, odl. 27 w. od Włodawy. Posiada kościół par. murowany, cerkiew pounicką; szkołę początkową ogólną, 83 dm., 489 mk., ziemi 4310 mr. W 1827 r. było tu 75 dm., 360 mk. Cerkiew i parafia gr. obrządku, erokcyi niewiadomej. Już w 1511 r. przez Wasyla Kopcia odnowiona. Obecna pochodzi z 1821 r. Kościół i parafia erygowana w 1643 r. przez Aleksandra Ludwika Kopcia, dziedzica O. Obecny murowany wzniesiony po 1812 r. a drewniany oddany był unitom przez bisk. Skarszewskiego. Dobra O. należały od XVI w. do Kopciów, w XVIII w. przeszły do Sierakowskich, w początku XIX w. do Szlubowskich, 1874 do Zaleskich, 1880 do Zabielły. Starożytna figura murowana przed kościołem nosi datę 1646 r.

Obecnie dobra O. składały się w 1875 r. z fol.: O., Szlubów, Załuzie, nomenkl. Michałów, wsi; O., Kusiły i Gołowin. Rozl. mr. 3234: fol. O. z awulsem Michałów gr. or. i ogr. mr. 733, łąk mr. 544, past. mr. 152, lasu mr. 896, nieuż. mr. 143, razem mr. 2478, bud. mur. 12, z drzewa 18, płodozmian 10-polowy; fol. Załuzie gr. or. i ogr. mr. 226, łąk mr. 158, past. mr. 10, nieuż. mr. 23, razem mr. 417; bud. mur. 1, z drzewa 8; fol Szlubów gr. or. i ogr. mr. 311, łąk mr. 17, past. mr. 2, nieuż. mr. 3, razem mr. 339; bud. mur. 1, z drzewa 6; płodozmian 9-polowy; las nieurządzony. Wś O. os. 60, z gr. mr. 964; w. Rusiły os. 37, z gr. mr. 1441; wś Gołowin os. 20, i gr. mr. 499. Fol. O. poproboszczowskie rozl. mr. 121: gr. or. i ogr. mr. 98, łąk mr. 22, nieuż. mr. 1; bud. z drzewa 2. O. parafii, dek. włodawski, 537 dusz. O. gmina graniczy z gminami: Horodyszcze, Romanów, Wyrzyki i Krzywowierzba, ma 2860 mk. i 17206 mr. obszaru, sąd gm. okr. I i st. poczt. w os. Wisznice o 13 ½ w. W skład gminy wchodzą: Antopol, Bojary, Feliksy, Grabówko, Hołowno, Kalinka, Koniaki, Michałów, Mosty, Niecielin, Piechy, Podedworze, Rusiły, Sytyta, Szlubów i Załuzie. *Br. Ch*

2.) **O.,** wś, pow. włodawski. Tu się urodził 21 stycznia 1808 r. Bronisław Trętowski.

Opolska Ruda, os. młyn., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Opole. Młyn amerykański z produkcyą na 19,520 rs. (1880 r.).

Ostrów, os. wiejska, przedtem mtko, nad n. Tyśmienicą, pow. włodawski pni. i par. Ostrów. Leży w nizinie nadrzecznej, bagnistej, w pobliżu granicy pow. włodawskiego i lubartowskiego, odl. 48 w. od Włodawy, 37 w. od Lublina, 21 w. od Lubartowa. Żadna droga bita nie łączy O. z pobliskiemi miastami. Obecnie O. posiada kościół paraf, murowany, cerkiew pounicką drewnianną, synagogę, szkołę początkową ogólną, sąd gm. okr. II, urząd gminny, stacye pocztową (od 1883 roku), browar, garbarnią, aptekę, 307 dm., 4,749 mk., w tej liczbie 1796 katol., 907 prawosł., 2037 żydów. Ulice niebrukowane. Do osady należą przedmieścia Jamy i Bujki i 3873 mr. ziemi. W 1827 r. było 312 dm., 2350 mk.; w 1800 r. 398 dm. (2 mur.), 2813 mk. (957 żydów). Najdawniejszą wzmiankę o O. spotykamy w Lib. Ben. Dług. (II, 570). Już w połowie XV w. istniał tu kościół par. drewniany. Wś sama należała zapewne do Tęczyńskich. Jan Tęczyński, wojew, sandomierski, zamienił O. przed 1548 r. na inne dobra koronne.

W 1548 r. wś ta uzyskała przywilej na lokacye miasta na prawie niemieckim. Zygmunt I-szy na sejmie w Piotrkowie, przywilejem z dnia 25 stycznia 1548 r. wś Ostrów wynosi do rzędu miast; granice jej rozszerza przez nadanie Woli Kolechowskiej, Jam i Bujek. Prawo magdeburskie na wieczne czasy nadaje, targi tygodniowo w sobotę zaprowadza, wójtowi łaźnią i 3 jatek wybudować pozwala, poleca łącznie z ławnikami sądzenie spraw miejskich. Dnia 28 paźd. 1554 r. Zygmunt August przynależne parczewskiemu starostwu 6 korcy owsa znosi, od cła uwalnia; w 1566 r. nadaje przywilej na propinacye, ustanawia pobieranie mostowego i groblowego i miarę do mierzenia zboża wprowadza. Lustracya z 1564 r. wykazała 275 dm. i licznych rzemieślników; regestra poborowe z 1569 r. podają, iż O. płacił 8 fl. szosu a 32 fl. czopowego (Pawiński, Małop., 400, 407). W 1578 r. 29 stycznia Stefan Batory przywilejem dozwala wolnej propinacyi i wyrabianie innych likworów, mostowe i groblowe utwierdza; 1589 r. 15 kwietnia Zygmunt III też przywileje umacnia. W 1633 r. 28 lutego w Krakowie Władysław IV przywileje poprzedników swoich utwierdza, a 1 marca 1637 roku mieszczan ostrowskich od opłaty targowego w Parczewie uwalnia. W 1649 r. 29 czerwca. Jan Kazimierz poprzednie przywileje potwierdza.

W 1660 r. Ostrów cały zgorzał. 1669 r. 27 listopada Michał Wiśniowiecki, oprócz potwierdzenia przywilejów powyższych, smołę, w ratuszu sprzedawać pozwala. W 1681 r. 1 lipca Jan III przy poprzednich przywilejach, 3 jarmarki ustanawia i smołę mieszczanom sprzedawać dozwala. W 1700 r. 10 czerwca August III przywileje Jana III i innych królów wiecznemi czasy utwierdza; 1779 r. 6 lut. Stanisław August jarmarki miesięczne ustanawia a 1789 r. 21 lipca ogranicza wolność żydów.

Przed 1442 r. par. O. należała do Łęcznej i dopiero w tym roku dziedzic Theodoricus wyjednał u Zbigniewa Oleśnickiego, bis. krakowskiego, pozwolenie na wybudowanie kościoła drewnianego, który przez biskupa Jakóba Krokowskiego konsekrowany, a fundacya parafii w 1601 r. 27 marca w Warszawie przez Zygmunta III potwierdzoną została. W 1755 r. Mikołaj Krzyniecki Trebuwolski, dziedzic Borejowa, Brzeżnicy Bychowskiej i Babianki, w miejsce drewnianego wzniósł kościół murowany w kształcie krzyża, p. wezw. Niepokalanego Poczęcia i św. Wawrzyńca, z obrazem Matki Buskiej cudami słynącym. Śmierć Krzynieckiego niedozwoliła wykończyć wnętrza, wówczas proboszcz Jan Józef Szumla, jezuita, wzniósł Z. własnego funduszu ołtarz imienia Jezus, wnętrze kościoła wymalował, a Mateusz Głodrowski, prebendarz ostrowski,

ołtarz Pana Jezusa ukrzyżowanego wystawił. Biskup Rajmund Jezierski w 1762 *r.* konsekrował nową świątynie; Pius VI odpusty nadaje w 1793 r. W 1877 roku kościół ten składką parafian z zewnątrz odrestaurowany został.

Prócz kościoła parafialnego w Ostrowie w 1638 r. wybudowany był kościółek św. Ducha drewniany, z zakrystyą murowaną, który dla starości w r. 1790 rozebrano. Została tylko zakrystya, którą obecnie użyto na skład towarów. O. par., dek. włodawski, 6036 dusz. Gm. O. graniczy z gm. Tyśmienica i Uścimów, ma 4092 nik., 7058 mr. obszaru, s. gm. okr. II w miejscu. Gminę stanowi sama osada O. z przedmieściami Bujki i Jamy.

30.) **O.,** wś, pow. nowoaleksandryjski l (puławski), gm. Kamień.

31.) **O.,** wś i ful. nad rz. U rzędówką, pow. janowski, gm. Urzędów, par. Popkowiec, odl. 10 w. od Kraśnika a 35 w. od Lublina. Wś ta poprzednio należała do przyległych dóbr Popkowice i w księgach hipot. dotąd nosi nazwę Popkowice-O. Jest tu 38 dm., 448 mk. rz.-kat. I9 żydów. W 1827 r. było tu 26 dm., 200 mk. Włośc, posiadają 570 mr. gr. or. Dobra O. wraz Z. fol. Mazurów mają obszaru 1129 mr. Główny fol. O. posiada gr. or. 437 mr., ogr. 8 mr., łąk 35 mr., pastw. 14 mr., wód i nieuż. 10 mr. Fol. Mazurów założony przez ojca dzisiejszego właściciela, ma gr. or. 321 mr., pastw. 2 mr., oraz lasu 289 mr. Lasy sosnowe. Grunta ciężkie gliniaste, lecz urodzajne. Do dóbr O. dawniej na należała wś Ewunin, obecnie uwłaszczona.
Jest to starożytna osada, którą jeszcze Bolesław Wstydliwy nadał klasztorowi franciszkanów w Zawichoście. W XV w. należała do par. Borów. Było tu 9 łanów kmiecych, płacących po fertonie czynszu i dających po 30 jaj, 2 koguty, 4 korce owsa i 3 żyta z łanu. Dziesięcinę, wartości do 10 grzywien, dają scholastryi sandomierskiej. Była tu karczma z rolą i młyn ze stawem. Graniczyła wieś z Pstrągami, Borowem, Kosincm i Zawichostom (Długosz, Lib. Ben., III, 314). Trzy pierwsze wsie wraz z Ostrowem stanowiły w XVI w. jedną całość dóbr (Pawiński, Małop. 370). Dobra te wraz z Popkowicami i Skerczycami w XVI w. należały do Bystramów, z których ostatni podarował całą fortunę swoją Mikołajowi Rejowi z Nagłowic, poecie, który podług t radycy i posiadał wśród obszernych lasów, śród których fol. Ostrów został założony, myśliwski dwór, gdyż jak opowiada Trzecieski rad zabawiał się myśliwstwem. W końcu XVIII w. O., oddzielony od dóbr Popkowice, należał do Smoczyńskich. Od sukcesorów Ewy Smoczyńskiej, która założyła wieś Ewunin, nabył w 1820 r. Andrzej Mazurkiowicz. Dwór w O. posiadł piękny ogród owocowy, ozdobiony sadzawkami, urządzonemi na przepływającej od Wilkołaza rzeczce Urzędówce. Budowli dworskich: mur. 1, drewn. 37, ubezpieczonych od ognia na rs. 72,850, młyn wodny, cegielnia. Od dóbr Ostrów oddzielono w 1878 r. las Niwką zwany, włók 7, oraz las za Ewuninem, zwany Zamajdanie, włók 4, odprzedano drobnym właścicielom. (R. Prz.).

33.) **O.,** fol., pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Krasnystaw, ma 1684 mr. obszaru, wchodzi w skład dóbr Krupe.

34). **O.,** wś, pow. chełmski, gm. i par. Dorohusk, ma 41 os., 582 mr. Wchodziła w skład dóbr Dorohusk. Dobra O., w r. 1869 oddzielone od dóbr Rakołupy, składały się w 1885 r. z folw. O., Czarnołazy i Kukawka, rozl. mr. 2284: fol. O. gr. or. i ogr., mr, 571, łąk mr. 142, pastw. mr. 57, lasu mr. 709, nieużyt. mr. 33, razem mr. 1512; bud. mur. 5, z drzewa 22; płodozmian 9 polowy; fol. Carnołazy gr. or. i ogr. mr. 99. pastw.

mr. 18, lasu mr. 49, nieuż. mr. 5, razem mr. 171; bud. z drzewa 4; fol. Kukawka gr. or. i ogr. mr. 299, łąk mr. 45, pastw. mr. 92, lasu mr. 153, nieuż. mr.12, razem mr. 601; bud. z drzewa 11; płodozmian 10 polowy; las urządzony, wiatrak.

35.) **O.,** pow. chełmski, gm. Cyców, par. Puchaczów.

36.) **O.,** wś i fol., pow. chełmski, gm. Rakołupy, par. rzym.-kat. Wojsławice, wsch. Obrz. Rakołupy, odl. 19 w. od Chełma. W 1827 r. było tu 19 dm., 84 mk.

37.) **O.** *Wielki* i **O.** *Szlachecki*, wś, pow. lubartowski, gm. Chudowola, par. Rudno. Według Lib. Ben. Długosza (III, 261) wś O. major w par. Rudno, nad rz. Wieprz, była własnością Jana Mantula i Mścisława h. Nowina, zaś O. minor, w par. Kock (Koczsko) własnością Mściszka h. Nowina. Obecnie fol. O. Wielki i Mały rozl. w 1874 r. mr. 428: gr. or. i ogr. mr. 113, łąk mr. 108, pastw. mr. 100, nieuż. mr. 39; bud. z drzewa 12.

39.) **O.,** kol., pow. konstantynowski, gm. Swory, par. Huszlew, odl. 23 w. od Janowa, ma 1 dm., 5 mk., 105 mr. obszaru, w tem 80 mr. ornej roli. Należała do dóbr Krasna.

40.) **O.,** wś, pow. konstantynowski, gm. Pawłów, par. Janów, ma 44 dm., 312 mk., ziemi 1245 mr. W 1827 r. było tu 34 dm., 172 mk.

Orchówek, os. miejska, przedtem miasteczko, pow. włodawski, gm. Włodawa, par. Orchówek, leży niedaleko Bugu, w nizinie nadrzecznej, w odl. 2 w. od Włodawy, w pobliżu jeziora mającego 10 mr. obszaru i wodę żółtą, gorzką. Posiada kościół paraf, mur., cerkiew, skołę począt. 83 dm., 688 mk. i 3387 mr. ziemi do mieszczan należącej. W 1827 r. było tu 80 dm., 431 mk., a w 1862 r. 81 dm. (2 mur.) i 493 mk. Przeszłość tej osady mało znana. W początkach XVII w. należał O. do Iwickich, potem do Drohojowskich. Teofila z Leszczyńskich Drohojewska założyła tu klasztor augustyanów i zbudowała drewniany kościół. Przeor klasztoru kś. Koterba wzniósł ze składek w 1780 r. nowy murowany kościół o dwóch wieżach. Klasztor augustyanów zniesiony został w 1864 r. Cerkiew pounicką wzniosła 1673 r. Teofila Drohojewska. Osada sama jako miasteczko miała w obecnem stoleciu wspólny zarząd z pobliską Włodawą. Jarmarki nie bywały tu wcale, tak że O. Niczem się od wsi nie różni. Należał w ostatnich czasach do dóbr Aug. hr. Zamoyskiego. *Br. Ch*.

S **Orchówek**, r. 1564 Orchow, mstko, powiat włodawski. W r. 1564 „Orchow oppidum" ma parafię rz.-kat. Płaci szosu 1 grzyw. (fl. 3 gr. 6), od 3 bań gorzałcz. po gr. 24, od młyna gr. 24, od 7 rzem. po gr. 4, od 2 rybaków po gr. 6. Cerkiew ruska istnieje. Wś Orchow stary płaci od 6 ¾ łan. W dok. z r. 1502 występuje Krupski z O., r. 1578 Brandys.

Orchowiec, wś i fol., pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków. W 1827 r. było tu 40 dm., 273 mk. Fol. O. z wsiami: O., Majdan Gliniska i Majdan Bogusław, rozl. w 1866 r. mr. 1163: gr. or. i ogr. mr. 750, łąk mr. 24, lasu mr. 355, zarośli mr. 18, nieuż. mr. 16. Wś O. os. 66, z gr. mr. 668; wś Majdan Gliniska os. 13, z gr. mr. 91; wś Majdan Bogusław os. 15, z gr. mr. 109.

Orle Gniazdo, wś i os. fabr., pow. łukowski, gm. i par. Radoryż. Jest tu tartak parowy.

Orlicz, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Markuszów, par. Garbów, ma 5 os., 148 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 6 dm., 59 mk. Wchodziła w skład dóbr Garbów.

S **Orłów**, wś, pow. krasnostawski. W r.1396 należała do Dymitra, marszałka nadwor. Należała przedtem do pow. horodelskiego, a odtąd wcielona do chełmskiego W r. 1564 Hieronim Trojan płaci tu od 10 ½ łan., 2 zar., 3 zagr. bez roli, popa i cerkwi. Andrzej Trojan od 1 łanu, 2 zagr. z rolą. Jest też Wola orłowska (dziś Wólka) mająca 6 łan.

Orłów 4.) **O.** *Drewniany* i **O.** *Murowany*, dwie wsie i dobra, pow. krasnystawski, gm. Izbica, par. Krasnystaw. W pięknem położeniu nad doliną przerżniętą przez rzkę Kalinówkę (Wolicę). Jest tu cerkiew pounicka, młyn parowy z produkcyą do 60,000 rs. (1880 r.), szkoła początkowa, stacya doświadczalna agronomiczna (obecnie zakładana). O. Drewniany ma 34 dm., 289 mk. (22 żyd.), O. Murowany 23 dm., 198 mk. W 1827 r. O. Drewniany miał 21 dm., 187 mk., O. Murowany 15 dm., 102 mk. Dobra te należały do hr. Kajetana Kickiego, który umierając zapisał je (1878 r.) Towarzystwu Osad Rolnych, dla założenia z dochodów tych dóbr licznych instytucyi, mających na celu oświatę, dobrobyt i umoralnienie ludności wiejskiej w samych

dobrach i w ich okolicy. Po zatwierdzeniu zapisu w 1881 r., Towarzystwo Osad Rolnych odbierając w swą administracyą oceniło wartość majątku na 140,470 rs. a po odtrąceniu pasywów na 130,550 rs. Zarówno niepomyślny stan gospodarstwa, wymagający nakładów na ulepszenia, jak i przeszkody niedające się pokonać, nie pozwalają i na dłuższy czas nie pozwolą wykonawcom testamentu zastosować się do woli testatora i utworzyć projektowane przezeń instytucye. Szczegółowe sprawozdanie stanu dóbr w chwili ich objęcia podaje ,,Rocznik Towarzystwa Osad Rolnych" z 1881 r. Dobra O. Drewniany składały się w 1868 r. z fol.: O. Drewniany, Maryanka i Dworzyska, wsi: O. Drewniany, Dworzyska, Topola, Wólka Orłowska i Wał, rozl. mr. 2507: gr. or. i ogr. mr. 964, łąk mr. 214, past. mr, 144, lasu mr. 896, zarośli mr. 190, nieuż. mr. 99; las urządzony. Wś O. Drewniany os. 28, z gr. mr. 484; wś Dworzyska os. 18, z gr. mr. 230; wś Topola os. 20, z gr. mr. 270; wś Wólka Orłowska os. 27, z gr. mr. 500; wś Wał os. 12, z gr. mr. 165. O. Murowany składał się z fol.: O. Murowany i Kryniczki; wsi: O. Murowany, Majdan i Kryniczki, rozl. mr. 1799: gr. or. i ogr. mr. 545, łąk mr. 80, past. mr. 114, lasu mr. 843, zarośli mr. 144, nieuż. mr. 73. Wś O. Murowany ob. 20, z gr. mr. 249; wś Majdan os. 8, z gr. mr. 130; wś Kryniczki os. 31, z gr. mr. 473. *Br. Ch.*

Orłowska Wólka, wś, pow. krasnostawski, gm. Izbica, par. Krasnystaw. Leży przy ujściu Wolicy (Kalinówki) do Wieprza, ma 27 osad, 527 mr. ziemi włośc. Wchodziła w skład dóbr Orłów.

Ornatowice, wś i fol., pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec, odl. 23 w. od Hrubieszowa a 6 w. od Wojsławic, ma młyn wodny. W 1827 r. było tu 29 dm., 201 mk. Fol. O. rozl. mr. 1010: gr. or. i ogr. mr. 554, łąk mr. 129, lasu mr. 312, nieuż. mr. 15; bud mur. 2, z drzewa 15; las nieurządzony. Wś O. os. 38, z gr. mr. 466.

Ortel 1.) *Królewski*, wś i fol. (A i B) nad rz. Bielawą, pow. bielski, gm. Kościeniewicze, par. rz.-kat., Łomazy, wsch. obrz. Ortel, odl. od Biały 14 w., posiada cerkiew drewnianą niewiadomej erekcyi, istniejącą już w 1680 r. szkołę początkową, 104 dm., 736 mk. W 1827 r. było tu 66 dm., 265 mk. Była to wś rządowa, dawna królewszczyzna, należąca do starostwa Łomazy. Mieszkało tu kilkanaście rodzin Tatarów, którym w nagrodę służby wojskowej dano te folwarczki. Główną cześć ludności stanowią wieśniacy Rusini. Wś urządzona kolonialnie, ciągnie się 4 wiorsty wzdłuż drogi wysadzonej drzewami. Fol. lit. A rozl. w 1873 r. mr. 523: gr. or. i ogr. mr. 332, łąk mr. 118, past. mr. 62, nieuż. mr. 11; bud. mur. 1, z drzewa 12. Wś O. Królewski lit. A os. 12, z gr. mr. 267. Kol. O. lit. B rozl. mr. 216: gr. or. i ogr. mr. 155, łąk mr. 34, past. mr. 15, lasu mr. 2, nieuż. mr. 10; bud. z drz. 14. Wś O. Królewski lit. B C D os. 6, z gr. mr. 61.

2.) **O.** *Książęcy* al. *Radziwiłłowski*, fol. i wś, pow. bialski, gm. Sidorki, par. obrz. wsch. Ortel Książęcy, odl. o 1 w. od O. Królewskiego w stronie płn.-zach., po za rzeką Zielawą, na której są trzy mosty; ma cerkiew drewnianą pounicką, 10 dm., 147 mk., ziemi 1132 mr. W 1827 r. było tu 3 dm., 29 mk. Cerkiew i parafia erokcyi niewiadomej, lecz 1626 r. przez dziedziców wsi Kulikowskich ponowionej.

Orzechów 2.) **O.** *Stary*, wś i **O.** *Nowy*, wś, pow. włodawski, gm. Uścimów, par. Sosnowica, odl. 42 w. od Włodawy a 7 w. od Ostrowa. Są tu dwa jeziora (ob. Domasznie), pokłady tortu, młyn wodny. O. Stary ma 23 dm., 203 mk.; O. Nowy zaś 47 dm., 512 mk. Leżą między jeziorami Domasznie i Lejny. Dobra O. składały się w

1876 r. z fol. O. Nowy, awulsu Czarnoladzice, os. młyn. Bobryk; wsi O. Stary i O. Nowy, rozl. mr. 3109: gr. or. i ogr. mr. 765, łąk mr. 344, past. mr. 135, wody mr. 175, lasu mr. 1616, nieuż. mr. 74; bud. mur. 2, z drzewa 25; las nieurządzony. Wś O. Stary os. 20, z gr. mr. 649; wś O. Nowy os. 51, z gr. mr. 1890.

S 2.) **O.** Stary, wś, pow. włodawski. W dok. z r. 1252 własność klasztoru sieciechowskiego. W r. 1564 „Orzechow uterque" wieś szlachecka. Sosnowscy płacą tu od 6 ½ łan., 2 zagr. Prawdopodobnie klasztorowi nadane było samo jezioro tylko, podobnie jak i poblizkie jezioro Uściwierz (Ostfisz), należące do tejże grupy. Klasztor pozbył się następnie tych odległych i niedogodnych posiadłości.

Oś, wś nieistniejąca obecnie, wymieniona pod 1638 r. w erekcyi par. Michów, w pow. lubartowskim.

Oserdów, rus. *Oserdiw*, wś, pow. sokalski, 24 klm. na płd.-zach. od Sokala, 5 klm., na płn.-zach. od sądu pow. i urz. poczt w Bełzie. Na płn. leży Chłopiatyn, na płn.-wsch. Myców, na wsch. Przemysłów, na płd.-wsch. Bełz, na płd.-zach. Tuszków, na zach. Budynin. W płn. stronie wsi powstaje struga i płynie środkiem obszaru, a na granicy płd. wpada do innego potoku, nadpływającego od płn. Złączone te strugi wpadają po za obrębem wsi, w Bełzie, do Rzeczycy, dopływu Sołokii. Zabudowania wiejskie leżą w płn. stronie obszaru (cerkiew 270 mt.). Na płd.-wsch. leży karczma Warszawianka al. Warszawa. Włas. więk. ma roli or. 203, łąk i ogr. 16, past. 8 lasu 42 mr.; w ł. ran. roli or. 848, łąk i ogr; 87, past. 2 mr. W r. 1880 było 393 mk. .w gminie, 27 na obsz. dwor. (między nimi 42 obrz. rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Bełzie, gr.-kat. w miejscu, dek. bełski, dyec. przemyska. Do par. tej należą Chłopiatyn i Przemysłów. We wsi jest cerkiew p. w. ś. Jerzego, szkoła filialna i gorzelnia. *Lu. Dz.*

Oseredek, pow. biłgorajski, gm. Majdan Sopocki, par. Józefów Ordynacki.
Osiczyna, wś, pow. hrubieszowski, gm. Grabowiec, par. rz.-kat. i wschód, obrządku Skierbieszów.

Osina 4.) **O.,** pow. janowski, gm. i par. Wilkołaz.

Osinnik, ob *Kraśna*, pow. konstantynowski (IV, 620).

Osińska Wola, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Żyrzyn, par. Końsko-Wola. Była to wś rządowa.

Osiny
19.) **O.,** wś i fol., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Żyżyn. W 1827 r. było tu 77 dm., 246 mk. W XV w. należała ta wś do par. Końskowola, dziedzicem jej był Marcin Koński h. Rawa. Łany kmiece dawały dziesięcinę par. w Gołębiu, wartości 7 grzyw., fol. zaś dawał miejscowemu plebanowi (Dług., Lib. Ben., II, 571),

20.) **O.,** pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Godów, par. Chodel.
21.) **O.,** kol., pow. janowski, gm. i par. Wilkołaz, odl. 42 w. od Janowa. Był to folwark wchodzący w skład dóbr Kłodnica Dolna. Obecnie rozparcelowany, ma 23 osad, 51 bud. drewn. i około 390 mr. obszaru. Gleba gliniasta.
24.) **O.,** os., pow. radzyński, gm. Zelizna, par. obrz wschod. Przegaliny, 2 dm., 11

mk., 111 mr.

25.) **O.,** w dok. Oszyny Nowa, wś i fol., pow. łukowski, gm. Mysłów, par. Wilczyska, odl. 20 w. od Łukowa, ma 16 dm., 173 mk. W 1827 r. było tu 12 dm., 111 mk. Według regestr. pobor. z 1552 r. wś O., własność Mysłowskich, miała 5 osadników (Pawiń.: Małop., 402). Obecnie fol. O. w r. 1882 oddzielony z obszaru dóbr Mysłów, rozl. mr. 822: gr. or. mr. 60, lasu mr. 747, nieuż. mr. 15; bud. z drzewa 5; las nieurządzony.

Oskie Łąki, przylegl. wsi Dębiny, w pow. lubartowskim.

Osmolice 1.) w dok. *Ossmolicze*, wś i fol. przy zbiegu rz. Bychawki z Bystrzycą, pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Krężnica Jara, odl. 14 w. od Lublina. W 1827 r. było tu 34 domów, 337 mk. Według Lib. Ben. Długosza (I, 199) dziedzicem wsi, należącej do parafii Krząsznycza (Krężnica), był Mikołaj z Prawiednik (w tejże parafii) h. Buncza, sędzia lubelski. We wsi było 27 łanów kmiecych, dających dziesięcino archidyakonatowi lubelskiemu, wartości do 20 grzywien; konopnej niemający nie dają; pięć karczem, ogrodziarze dziesięciny roli, młyn także bez roli, dwór (curia militaris) z folwarkiem dającym dziesięcinę pleban. w Krężnicy Jaroskiej. Sołtys mający cztery łany i karczmę z rolą, także daje dziesięcinę plebanowi. Verdum przejeżdżając przez O. w końcu XVII w. widział tu wielki zamek nad jeziorem, z którego wypływa Bystrzyca i wysoką mogiłę starodawną (Liske: Cudzoziemcy, 115). W 1875 r. dobra O. składały się z fol.; O., Leśniczówki i Iżyce, wsi: O. i Iżyce; rozl. dominialna mr. 2711: fol. O. gr. or. i ogr. mr. 471, łąk mr. 85, past. mr. 55, wody mr. 8. lasu mr. 1413, nieuż. mr. 34, razem mr. 2067; bud. mur. 7, z drzewa 26; fol. Leśniczówka gr. or. i ogr. mr. 346, łąk mr. 55, past. mr. 6, wody mr. 2, nieuż. mr. 4, razem mr. 413; bud. mur. 4, z drzewa 3; fol. Iżyce gr. or. i ogr. mr. 181, łąk mr. 41, past. mr. 4, wody mr. 2, nieuż. mr. 3, razem mr. 231; bud. z drzewa 3; płodozmian 4, 9 i 11-polowy; las urządzony. Wś O. os. 48, z gr. mr. 968; wś Iżyce os. 10, z gr. mr. 115.

Osmół, przyl. dóbr Bruss, pow. włodawski.

Osowa
3.) **O.,** wś i fol. nad rz. Ossówką, pow. lubelski, gm. Bychawa, par. Bychawka, odl. 21 w. od Lublina. W 1827 r. było tu 25 dm., 152 mk. Fol. O. rozl. mr. 723: gr. or. i ogr. mr. 584, łąk mr. 9, past. mr. 1, lasu mr. 109, nieuż. mr. 21; bud. z drzewa 22; płodozmian 4-polowy; las nieurządzony. Wś O. os. 18,z gr. mr. 186.

Osówek, pow. janowski, gm. i par. Potok Wielki.

Osiowa 3.) O., wś, pow. włodawski, gm. Sobibór, par. rz.- kat. Uhrusk, obrz. wsch. Kossyń. Posiada szkołę początkową ogólną, 91 dm., 651 mk., 3509 mr. W 1827 r. było tu 60 dm., 413 mk.
4.) O., wś, i O. Tatarszczyzna, os., pow. radzyński, gm. Żelizna, par. obrz. wschod. Przegaliny, rz.-kat. Wohyń, ma 109 dm., 697 mk., ziemi 2536 mr. W 1827 r. było tu 89 dm., 498 mk. O. Tatarszczyzna ma l dom, 7 mk, 150 mr.

Ossowińska Wola, wś i fol., pow. łukowski, gm. i par. Wojcieszkowo, gorzelnia, browar. Dobra O. Wola mają 2599 mr. obszaru.

Ossówka 4.) **O.,** wś i fol., pow. konstantynowski, gm. Witulin, par. Bordziłówka, odl. 7 w. od Janowa, ma 28 dm 216 mk. W 1827 r. było tu 27 dm., 155 mk. Fol. i wś O. rozl. mr. 1069: gr. or. i ogr mr. 708, łąk mr. 137, past. mr. 81, lasu mr. 132, nieuż. mr. 11; bud. mur. 1, z drzewa 13; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś O. os. 31, z gr. mr. 634. O. leży na samej granicy b. wojew. podlaskiego i brzeskiego, należała niegdyś do hrabstwa Witulińskiego. W XVIII w. rezydencya Adama Wężyka, szambelana J. K. M., a następnie wdowy po nim Teofili z Ossolińskich. Później mienie to przeszło do Kowalskich a 1854 nabył je Kazimierz Mleczko, żonaty z Kowalską. Stare cmentarzysko pogańskie, dopiero od kilku lat zaorane.

Ossówno 2.) **O.,** wś i fol., pow. radzyński, gm. Sitno, par. Kock, ma 34 dm., 298 mk., 616 mr. W 1827 r. było 57 dm., 208 mk.

Ossowska Wola, wś, pow. lubelski, gm. Bychawa, par. Bychawka.

S **Osthfysch** i *Osthwisz* u Długosza, dziś Uściwierz, jezioro w pow. włodawskim. Nadane wraz z osadą nadjeziorną, klasztorowi sieciechowskiemu. Za czasów Długosza wieś opustoszała, a zostało tylko bogate w ryby jezioro (L. B., II, 267, 270).

Ostrów (w oddzielnym pliku)

Ostrówek 18.) **O.,** wś i fol., pow. lubartowski, gm. Tarło, par. Czemierniki, odl. 10 w. od Lubartowa, posiada gorzelnię i wiatrak. W 1827 r. było i tu 20 dm., 161 mk. Fol. O. z wsią t. n., Luszawa i Kamienna Wola miał w 1884 r. rozl. dominialnej mr. 1334: gr. or. i ogr. mr. 725, łąk mr. 180, lasu mr. 393, nieuż. mr. 37; bud. mur. 7, z drzewa 22; płodozmian 9 i 11-polowy; las nieurządzony. Wś O. os. 23 z gr. mr. 496; wś Luszawa os. 59, z gr. mr. 1449; wś Kamienna Wola os. 24, z gr. mr. 487.
19.) **O.,** fol., pow. hrubieszowski, gm. Mołodyatycze, par. rz.-kat. Trzeszczany, wsch. obrządku. Mołodyatycze.
20.) **O.,** wś, pow. krasnostawski, gm. Izbica, par. Tarnogóra, ma 11 dm., 131 mk., 91 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 10 dm., 51 mk.

21.) **O.** al. *Ciechanki*, fol. nad rz. Wieprzem, pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Łańcuchów, odl. 40 w. od Chełma, leży śród błot zwanych od tej wsi Ostrowskiemi, posiada gorzelnię, produkującą za 35,000 rs. i pokłady torfu. W 1827 r. było tu 23 dm., 184 mk. Fol. O. al. Ciechanki, w r. 1878 oddzielony od dóbr Łańcuchów, rozl. mr. 3813: gr. or. i ogr. mr. 1101, łąk mr. 1002, past. mr. 145, lasu mr. 1332, zarośli mr. 109, nieuż. mr. 124; bud. mur. 1, z drzewu 30; płodozmian 6 i 7-polowy; lasy urządzone w kolei 99 i 120-letniej.

Ostrówki 3.) **O.,** wś i fol., pow. radzyński, gm. Szóstka, par. O., odl. 5 w. od Radzynia. Posiada kościół par. drewn., 102 dm., 844 mk. i 5431 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 136 dm., 681 mk. O. należą do dóbr Międzyrzec. Kościół i parafą założył tu około 1650 Łukasz Opaliński, marsz. nadw. kor., i żona jego Izabella, hrabianka na Tęczynie; odbudowany w 1743 r. O. par., dek. radzyński, 659 dusz.

4.) **O.,** przyległ. dóbr Kotarze, pow. włodawski. *Br. Ch.*

Ostrowskie, błota w dolinie Wieprza, przy wsi Ostrówek. w pow. chełmskim.

Ostrowski Majdan, pow. chełmski, ob. Majdan Ostrowski.

Ostrzyca, wś i fol. nad rzeczką b. n., dopł. Wieprza, pow. krasnystawski, gm. Izbica. par. Tarnogóra, ma 53 dm., 413 mk., 684 mr. włośc, i 800 mr. dwor. Fol. należy do dóbr Tarnogóra. W 1827 r. było tu 30 dm., 181 mk.

Osuchy, wś, pow. biłgorajski, gm. i par Łukowa. W 1827 r. było tu 21 dm., 180 mk.

Oświatówek, pow. radzyński, gm. i par. Biała, 1 dm., 5 mk., 2 mr.

Oszczów al. *Hoszczów*, wś, pow. tomaszowski. gm. Dołhobyczów, par. Oszczów. Leży wypasie granicznym, o pół mili od Dołhobyczowa, 6 mil od Tomaszowa, 5 od Hrubieszowa, na wyżynie wzgórkowatej. Ma kościół drewniany, wystawiony pierwotnie 1468 r. pod wezw. ś. Barbary i ś. Leonarda przez Krystyna z Oszczowa, Jana z Uniatyna, Mikołaja z Siekierzyniec, Jana z Choroszczyc i Rulikowa, braci. Obecny kościół drewniany wystawił 1730 r. proboszcz miejscowy Marcin Żerosławski, odnowił go w 1825 r, Wincenty Rulikowski, dziedzic O. Kościół pięknie położony na górze, otoczony wysokiemi lipami i jesionami. Parafia obejmuje 1511 dusz rz.-kat. we wsiach: Oszczów, Honiatycze, Pawłowice, Dołhobyczów, Mołczany, Suszów, Poturzyn, Wilków, Żabcza, Wólka Poturzyńska, Horoszczyn, Kadłubiska, Podhajce. Wś O. mr. 106 dm., 829 mk., w tem 345 rzym.-kat. W 1827 r. 94 dm., 655 mk. Gruntu 1622 mr., lasu 70 mr. Cerkiew drewniana, dawniej filia Dołhobyczowa, erekcyi niewiadomej, nad drzwiami data 1755 r. Szkółka początkowa ogólna. Folw. O. z dworem ma 15 dm., 709 mr. gr., 500 mr. lasu. Położenie górzyste, piękne widoki, gleba żyzna, popielatka. Dwór i włościanie plantują buraki do cukrowni w Poturzynie. Dominium O. należało do Malewskich, Rulikowskich, dziś Rozwadowskiego. *X. S.*

Otrocz, wś włośc., pow. janowski, gm. Chrzanów, par. rz.-kat. Batorz, grec. obrządku w miejscu, odl. 14 w. od Janowa, w położeniu wyniosłem, gleba uboga. Ma 102 dm., 912 mk, przeważnie wsch. obrządku. W 1827 r. było 85 dm., 542 mk. Cerkiew drewniana wzniesiona przet ordynata Jana Zamoyskiego przed 1756 r., z filią w Tarnawie. Do cerkwi należy 126 mr. roli. W 1881 r otwarto we wsi szkołę początkową ogólną. Pod wsią O. bierze początek rzka Łada. Włościanie trudnią się wyrobem dziegciu i pszczolnictwem. Wś ta należała do ordynacyi zamoyskiej. *R. Prz.*

Otrusza, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn.

Owczarnia

5.) **O.,** fol. dóbr Karczmiska, pow. nowoaleksandryjski (puławski).
6.) **O.** albo *Górny Folwark*, fol. dóbr Józefów, pow. nowoaleksandryjski.
7.) **O.,** pow. lubartowski, gm. Samoklęski, par. Garbów.
8.) **O.,** fol., pow. janowski, gm. Urzędów, paraf. Popkowice.

Owieszanka, fol., pow. radzyński, gmina Szóstka, par. Radzyń, 1 dm., 8 mk., ziemi 130 mr.

Oziemkówka, wś i fol., pow. łukowski, gm. i par. Miastków, ma 21 dm., 219 mk. W 1827 r. było tu 14 dm., 141 mk. Dobra O. składały się w 1866 r. z fol. O., Gościewicz i Filipówka, wsi O., Gościewicze, Filipówka i Brzuska Wola. Rozl. domin, wynosiła mr. 2240: gr. or. i ogr. mr. 1118, łąk mr. 140, lasu mr. 710, nieuż. mr. 182. Wś O. os. 14, z gr. mr. 338; wś Gościewicze os. 5, z gr. mr. 21; wś Filipówka os. 10, z gr. mr. 324; wś Brzuska Wola os. 11, z gr. mr. 191.

Ożarów
5.) **O.,** wś i fol., pow. lubelski, gm. Jastków, par. Garbów, odl. 17 w. od Lublina, o 2 w. od Nałęczowa, at. dr. żel. nadwiśl., 5 w. od traktu bitego warszawsko-lubelskiego. Wś ma os. 23 i 501 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 20 dm., 146 mk. Większa własność, dawniej dziedzictwo podkomorzego Dłuskiego, później hr. Grabowskich, od r. 1884 własność W. hr. Łosia, obejmuje 1200 mr. w glebie pszennej, składa się z trzech fol.: Ożarów, Maryanka, Olgów. Fol. O. płodozmian 10-polowy, 500 mr.; Maryanka płodozmian 12-polowy, 300 mr. i Olgów płodozm. 8-polowy 200 mr. i 200 mr. łąk, pastwisk i lasu, w kulturze od lat 20; cegielnia, propinacya, wiatrak; bez serwitutów. W 1884 r. fol. O. zgorzał ze szczętem, lecz został odbudowany. Chów anglo-arabskich koni, owczarnia, obora holenderska i schwitz, na przestrzeni 100 mr. świeżo założono gospodarstwo rybne (karpie), obszerny ogród. Grunta O., fol. Maryanka, dotykają toru dr. żel. nadwiślańskiej (według opisu W. Łosia).
6.) **O.,** wś, pow. lubartowski, gm. Samoklęski, par. Garbów. W 1827 r. 20 dm., 146 mk. Br. Ch.

Ożarowskie błota, zajmują w pow. lubelskim, w stronie zachodniej od Lublina, wązki a długi na kilka mil jar, wrzynający się w lubelskie płaskowzgórze. Najszerszą jest ta błotna dolina pod Ożarowem. Poczynają się ono na obszarze fol. Maryanka i ciągną się przez Ożarów, Mosznę, Moszenki, Sieprawki, Sieprawice, Jastków, zajmując obszar kilku tysięcy morgów. Właściciel Moszny pracował bez powodzenia nad osuszeniem tych błot, które powstały z braku naturalnego odpływu dla wód a być może iż są pozostałością po istniejącym tu kiedyś jeziorze. Część tych błot została świeżo zalaną przez zakładające się w Ożarowie gospodarstwo rybne. Błota te u swojego początku przedstawiając wklęsłość, trudno są do zniwelowania. Pokrywa je nierozerwalny kożuch mchu, po którym w wyjątkowo suchych lalach można by przejść suchą nogą. Na błotach, w miejscach suchszych, rodzi się trawa twarda i kwaśna; cała jednak przestrzeń nie przynosi żadnej korzyści; gdzieniegdzie rośnie karłowata sosna lub brzoza. Gnieżdżą się tu dubelty i bekasy. Rankami i wieczorami począwszy od wiosny do późnej jesieni wznosi się nad tą przestrzenią ciężka i wilgotna mgła. Osuszeniu błota dałoby znaczny obszar łąk i możność eksploatowania bogatych pokładów torfu. Że dawniej pracowano nad ich osuszaniem, dowodzą cisnące się wzdłuż błota ślady kanału. Na dość znacznej przestrzeni wstrzymują one komunikacyą, która jest przeprowadzoną przez kilka trzęsących się grobel, zalewanych w jesieni i na wiosnę. Osuszenie tych błot podniosło by o 30% wartość majątków, do których one należą. Najwięcej obszaru przypada na Ożarów, Mosznę, Moszenki. *W. Ł.*

Pachole, wś, pow. włodawski, gm. Krzywowierzba, par. Opole, ma 00 dm., 380 mk., 2303 mr. ziemi.

Palikije, w dok. *Palykygye*, wś. i fol., pow. lubelski, gm. i par. Wojciechów, odl. 14 w. od Lublina, posiada młyn wodny i pokłady kamienia wapiennego. W 1827 r. było 35 dm., 202 mk. Dziedzicem wsi w XV w. był Zbigniew Szczekocki h. Odrowąż. Z 11 łanów kmiecych idzie dziesięcina dla archidyakonatu lubelskiego wartości do 10 grzyw., z 30 innych łanów na stół biskupa krakowskiego, ale w pieniądzach po 6 skotów z łanu. Ówczesny dziedzic założył tu dwór (curia militaris) i z ról kmiecych utworzył folwark, dający dziesięcinę biskupowi z 4 ½ łanów. Inny dziedzic Metelski miał 2 ½ łanów, sołtys 4 łany; były tu dwie karczmy i ogrodziarz bez roli. Wszyscy dawali dziesięcinę bisk. krakowsk. (Długosz, I, 200). Wś należała do par, Wojciechów. Według regestr. pobor, z 1531 r. wś P. stanowiła całość ze wsiami: Wojciechów, Baski (Bąntki r. 1543), Maski. Wójt Brzostek miał w P. 3 łany (Pawiński, Małop, 358). Obecnie fol. P. rozl. mr. 1652: gr. or. i ogr. mr. 1245, łąk mr. 9, pastw. mr. 22, lasu mr. 353, nieuż. mr. 23; bud. mur. 13, z drzewa 24 płodozmian 12, 15 i 16-polowy; las urządzony. Wś P. osad 44, z gr. mr. 1005.

Paluchów al. *Paluchów*, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Kurów, ma 270 mr. obszaru. Wchodzi w skład dóbr Kurów. W 1827 r. było tu 9 dm., 54 mk.

Pałecznica 2.) **P.,** wś i fol. nad rz. Wieprzem, pow. lubartowski, gm. Tarło. par. Lubartów, odl. 6 w. od Lubartowa. W 1827 r. było 39 dm., 206 mk. Fol. i wś P. rozl. mr. 1364: gr. or. i ogr. mr. 540, łąk mr. 154, past. mr. 63, lasu mr. 571, zarośli mr. 12, nieuż. mr. 24, las nieurządzony. Fol. ten został podobno rozparcelowany w 1881 r. Przedtem należał do dóbr Lubartów do 1860 r. Wś P. ma os. 49, z gr. mr. 1215. *Br. Ch.*

Panasówka al. *Poręby*. os. leś. i karczma, pow. zamojski, gm. i par. Terespol.

Panieńska Wólka, wś, pow. zamojski, gm. i par. Zamość.

Panieńszczyzna, wś, pow. lubelski, gm. Jastków, pow. Garbów.

Panków, wś, pow. tomaszowski, gm. Tarnowatka, par. rz.-kat. Krasnobród, gr.-kat. Tarnowatka. Posiada cerkiew pounicką, szkołę początkową ogólną, 50 dm., 519 mk., w tem 116 obrz. łac., gruntu 876 mr., lasu 112 mr. Gleba piaszczysta, ludność rolnicza, 4-ch pasieczników. *X. F. S.*

S **Panków**, wś nad Wieprzem, pow. tomaszowski. W r. 1565 wś w ststwie bełzkiem, miała 10 kmieci na półłankach. Hutnik dawał z huty czynszu zł. 6 gr. 12, do tego 500 szklenic i szyb co potrzeba do dworu. Kniaź. Ogółem dochodu zł. 33 gr. 22.

Pankracowice, w dok. *Pancraczowicze*, wś nieistniejąca obecnie, w par. Wąwolnica, pow. nowoaleksandryjski (puławski). W XV w. dziedzicami wsi są: Jan, Dobiesław, Mikołaj i Piotr h. Rawa. Pleban w Wąwolnicy otrzymuje z łanów kmiecych i folwarcznych dziesięcinę wartości do 20 grzywien (Długosz II, 569). Według reg. pobor. z r. 1531 P. miały trzech właścicieli: Andrzej Wronowski (łan 1), Mateusz

Wronowski (2 łany), Krzysztof Mystowski i Jan Ożarowski (2 łany), ob. (Pawiński, Małop., 357). *Br. Ch.*

S **Pankracowice**, r. 1676 Pankracewice, są to dzisiejsze: Kraczewice, wś w gm. Karczmiska, pow. nowoaleksandryjski (Puławy). W r. 1676 były tu cztery części: dwie Poniatowskich, Drzewieckiego i Uniszowskiego. Płacono pogłówne od 161 poddanych, 14 osób szlach., 17 dworskich.

Papiernia 12.) **P.,** os, pow. łukowski, gm. Białobrzegi, par. Kock, 1 dm., 2 mk.

Par, wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Tomaszów, o 2 mile od Tomaszowa, leży w pasie granicznym, śród lasów. Ma 74 dm., 687 mk. rzym.-kat., 1184 mr. obszaru. Ludność dosyć oświecona, zabiegła, zajmuje się rolnictwem i przemytnictwem. Jest tu posterunek straży granicznej a przed 30 laty była huta szklana.

Parafianka, wś, pow. nowo-aleksandryjski (puławski), gm. i par. Żyżyn. W 1827 r. było 19 dm., 167 mk.

Parchatka, u Długosza *Parchwatka*, wś nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski, gm. Nowo-Aleksandrya, par. Włostowice. Leży między Puławami a Kazimierzem, odl. 5 w. od Puław, ma 199 mk. W 1827 było tu 21 dm., 173 mk. W 1880 r. spaliła się cała wieś. W XV w. dziedzicami byli Jan i Mikołaj Skowiescy h. Rawa. Z łanów dawnych szła dziesięcina dla klasztoru Ś-to Krzyskiego, z łanów później wykarczowanych, po za górą płacono dziesięcinę pieniężną, po 6 groszy, biskupowi krakowskiemu (Długosz L. B., II 564). Według ksiąg pobor. Z r. 1531 Włostowice, Ossiny, Parchowatka, w par. Konskowola, należały w połowie (15 łan i młyn) do Andrzeja Tenczyńskiego (Pawiński, Małop., 359). *Br. Ch.*

Parczew (w oddzielnym pliku)

Pardysówka, wś, pow. biłgorajski, gm. Aleksandrów, par. Józefów Ordynacki, W 1827 r. było 50 dm., 146 mk.

Parośla, wś, pow. bialski, gm. Zabłoć, par. Sławatycze, ma 14 dm., 120 mk., 158 mr. ziemi.

Parszywa Góra, dość znaczna wyniosłość w pow. nowoaleksandryjskim (puławskim), w lasach józefowskich, miedzy Boiskami a Chruśliną, krzewami porosła. W 1803 r. widownia kilku potyczek.

Parypsie al. *Parypsy*, wś, pow. chełmski, gm. Staw, par. obrządku wschodniego Chełm. W 1827 r. było 21 dm., 156 mk.

Pasieczno
2.) **P.,** os., pow. tomaszowski, gm. i par. Tomaszów, leży tuż pod miastem, ma 6 dm., 41 mk., 90 mr. obszaru.
3.) **P.,** mylnie Piaseczno, wś, pow. tomaszowski, gm. Dołhobyczów, par. rz -kat. Kryłów a wsch. obrz. Hołubie. W 1827 r. było tu 16 dm., 106 mk.

Pasieka
7) **P.,** pow. chełmski, gm. i par. Wojsławice.
8.) **P.,** wś i fol., pow. janowski, gm. Brzozówka, par. Modliborzyce, odl. 12 w. od Janowa a 18 w. od Kraśnika Leży śród wzgórz, w glebie gliniastej, urodzajnej. Obszar ten niegdyś pokrywały lasy bukowe, ślady których dotąd pozostały. Dotąd również utrzymuje się tu pszczolnictwo. Wś ma obecnie 21 osad włośc., 152 mk. rz.-kat. i 380 mr. Fol. P., do którego dawniej należała wś zarobna Majdan Wielgusów, dziś Antolinem zwana i fol. Węgliska, po oddzieleniu części gruntów na parcelacyą (około 150 mr.), ma obecnie 862 mr., w tem gr. or. 570 mr., łąk 21 mr., ogr. 2 mr., wód stojących 1 mr., past. 10 mr. oraz lasu bukowego 257 mr. Są tu 4 dm., 10 budyn. drewn., piec wapienny. Dobra P. stanowiły dawniej jedną całość z dobrami Wierzchowiska. w XVII, XVIII i XIX w. należały do rodziny Wiercińskich, od nich przeszły około 1840 r. do Kochanowskich h. Korwin, potomków jednego z braci Jana z Czarnego-lasu, w ręku których dotąd pozostają.

9.) **P**-*Księża*, wś i fol.. pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Kraśnik, odl. 2 w. od Kraśnika. Leży śród wyniosłych wzgórzy, w glebie gliniastej, urodzajnej, ma 37 dm. włośc., 240 mk. rz.-kat., 410 mr. Fol. P. ma rozl. 285 mr., w tem ziemi ornej 240 mr., ogr. 2 mr , łąk 30 mr., nieuż. 10 mr., wód zarybionych karpiami 3 mr. Fol. i wś P. Księża, jako cześć dóbr Rzeczyca Księża, nadanych klasztorowi kraśnickiemu kanoników regularnych lateraneńskich w XVII w., do 1864 r. pozostawały w posiadaniu tegoż klasztoru, który prowadził wzorowe gospodarstwo i otrzymywał znaczne dochody. Po kasacie klasztoru, zajęty na rzecz skarbu, sprzedany został fol. P. komisarzowi włościańskiemu Kowalewskiemu. Nieopodal od dworu, na wyniosłości nad łąkami, znajdują się doskonale zachowane okopy, Szwedzkiemi zwane, albowiem w 1657 r. Gustaw Adolf ze wszech stron naciskany przez Polaków pod wodzą Czarnieckiego i Lubomirskiego, zająwszy stanowiska około Kraśnika i Urzędowa, wyczekiwał nadejścia posiłków Rakoczego. Jakoż połączywszy się z nim, rozpoczęli Szwedzi dalsze, kroki wojenne, a wtedy Kraśnik i cała okolica ogniem i mieczem zniszczoną została. 10.) P., wś i fol., pow. konstantynowski, gm. Chlebczyn, par. kat. Górki, wsch. obrz. Chłopków, poczta Łosice. Wś ma 13 dm., 87 mk. i 26 mr. obszaru; fol. należy do dóbr Hruszniew.

11.) **P.,** fol., pow. konstantynowski, gm. Witulin, par. Bordziłłówka, 1 dm., 12 mk., 720 mr.
12.) **P.,** os., pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. Górki, ma 2 dm., 9 mk., 15 mr.

Pasieki 1.) wś i folw., pow. tomaszowski, gm. Tomaszów, par. rzym. kat. Tomaszów, obrz. wschód. Łosiniec, odl. 10 w. od Tomaszowa a 4 w. od granicy galicyjskiej, ma 48 dm., 316 mk. (140 katol.). W 1827 r. było 16 dm., 105 mk. Wieś ta leży wśród lasów i otrzymała swą nazwę od bartników i pasieczników, pierwotnych mieszkańców. Dziś zaledwie kilkudziesięciu ich się znajduje. Gruntu ornego ma 1197 mr., glebę piaszczystą. Do granic tej wsi rozciągały się grunta i zarośla należące przed 40 laty do miasta Tomaszowa, obecnie są tu lasy należące do Ordynacyi Zamojskiej. Ludność zajmuje się uprawą roli i zarobkiem w Tomaszowie. Folw. stanowi własność Ordynacyi Zamojskiej; ma gruntów ornych 109 mr. Gleba w części

piaszczysta popielata.

Paskudy, wś i fol., pow. łukowski, gm. Skrzyszew, par. Ulan, ma 60 dm., 402 mk. W 1827 r. było 44 dm., 290 mk. Według ksiąg pobor. pow. łukowskiego z r. 1531 wś Paskudy w par. Ulan, miała posiadaczy: Stanisław ze synami (1 łan). Zagrobowie, Stankowie, Kozostanowie (1/2 łana). W 1552 r. Stanisław i Paweł Kasza posiadają 1 łan, Zagrobowie ¾ łana. W r. 1580 mieszka w części P. Mateusz Sobol. Z połowicy wsi, którą sam orze, płaci fl. 2 gr. 15, od zagrody bez roli gr. 4; Mikołaj z Aleksym Frankonie od 2 włók, które sami orzą, fl. 1; Stanisław Zagroba, Grzegorz Zakrzewski i od inszych uczestników gr. 15. Suma fl. 4 gr. 4 (Pawiński, Małop., str. 380, 400, 426). Obecnie fol. P. ma rozl. mr. 982: gr. or. i ogr. mr. 477, łąk mr. 96, pastw. mr. 47, lasu mr. 112, zarośli mr. 138, nieuż. mr. 112; fol. ten w 1861 r. nabyty został przez 9 właścicieli. Wś P. os. 20, z gr. mr. 211. *Br. Ch.*

Passów, fol., pow. krasnystawski, gm. Rybczewice, par. Częstoborowice.

Paszenki, wś, pow. radzyński, gm. i par. Jabłoń, posiada cerkiew pounicką filialną, wzniesioną w 1717 r. przez Firlejów, 45 dm., 375 mk., 56 osad, 1515 mr. ziemi. W 1827 r. było 38 dm., 330 mk. Wchodziła w skład dóbr Kolano.

Paszki Małe, wś, i P. *Duże*, wś, pow. radzyński, gm. Biała, par. Radzyń. P. Małe mają 34 dm., 289 mk., 940 mr. ziemi. W 1827 r. było 28 dm., 166 mk. P. Duże mają szkołę początkową, 59 dm., 498 mk., 1556 mr. ziemi W 1827 r. było 58 dm., 364 mk. Według reg. pobor. pow. łukowskiego z r. 1553 wś szlach. P., w par. Radzyń, miała 1 ½ łan i młyn (Pawiński, Małop., str. 382, 393). *Br. Ch.*

Paszkoł, jezioro we wsi Skryhiczyn, pow. hrubieszowski, gm. Białopole, ma 22 mr. rozl. i do 18 stóp głębokości. Leży w zlewie Buga.

Patok 3.) **P.,** kol., pow. łukowski, gmina i parafia Radoryż.

Paulinów 7) **P.,** fol., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Wąwolnica, odl. 21-w. od Puław, ma 6 budynków i 210 mr. obszaru.

Pawlichy, wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Księżopol. W 1827 r. było 14 dm., 100 mk.

Pawluki, wś, pow. bialski, gm. par. Sławatycze, ma 12 dm., 94 mk., 303 mr. ziemi.

Pawłów
11.) **P.,** wś, pow. lubelski, gm. Piotrowice, paraf. Kiełczewice.
12.) **P.,** osada miejska, pow. chełmski, gmina i par. Pawłów, odl. 40 w. od Lublina, 21 w. od Chełmna a 7 w. od Rejowca, st. dr. żel. nadwiśl. Posiada kościół par. drewniany, cerkiew, urząd gminny, szkołę począt. 113 dm., 768 mk. (11 żydów). Utrzymuje się tu przemysł garncarski, oparty na pokładach dobrej gliny. W 1827 r. było 99 dm., 541 mk., w 1861 r. 90 dm., 624 mk. Co do początku Pawłowa, to jakkolwiek F. M. Sobieszczański (Enc. Powsz. wielka) twierdzi, iż założonym był przez biskupa chełmskiego Piaseckiego i od imienia jego wziął nazwę, to przecie dokument pergaminowy z 1456 r., nadający miasto Sawin biskupom chełmskim, wspomina, iż takowi posiadają już od 1416 r. miasto Pawłów; drugi zaś przywilej tegoż Sawina,

nadany w 1554 r. przez bisk. Dziadulskiego, podaje iż swobody dozwolone mocą jego, spisane są na wzór przywilejów Pawłowa. Piasecki zresztą tylko cztery lat był biskupem chełmskim (od 1640 - 1644 r.). Fundatorem kościoła paraf. był podobno bisk. Piasecki; cerkiew parafialna unicka założoną była w 1663 r. P. par., dek. chełmski, 4419 dusz. P. gm. należy do s. gm. okr. III w Rejowcu, st. p. Siedliszcze, ma 12294 mr. obszaru i 4839 mk. W skład gminy wchodzą, Borowica, Czechówkąt, Ewopol, Elżbiecin, Józefów, Józefin, Kanie, Krasne, Korowica, Liszno, Leszczanka, Majdan Krypkowski, Marynin, Pawłów; fol. Wola Żulińska, Wólka Kańska, Zalesie, Zachan, Żulin.

13.) **P.,** wś, pow. chełmski, gm. Staw, par. Pawłów. W r. 1827 było 9 dm., 42 mk.

14.) , wś, i , os., pow. konstantynowski, gm. Pawłów, par. Janów, odl 3 w. od Janowa. Posiada szkołę początkową i urząd gminny. P. Stary ma 38 dm., 288 mk., 497 mr. ziemi; P. Nowy, wraz z os. Pawłów, 56 dm., 381 mk., 1144 mr. ziemi. W 1827 r. było 67 dm., 340 mk. Wś ta wchodziła w skład dóbr rząd. Janów. P. gm. graniczy z gm. Zakanale, Bohukały, Janów i Rokitno, ma 2560 mk. i 9587 mr. obszaru, należy do s. gm. okr. I w os. Janów, gdzie jest też st. poczt. W skład gm. wchodzą: Bubel-Granne, B.-Łukowiska, Buczyce-Nowe, B.-Stare, Jakubki, Janów przysiółek, Kajetankia Klonowniczka, Ostrów, Pawłów-Nowy, P.-przysiółek, P.-Stary, Wierzchlesie, Wygoda i Zaborek. S **Pawłów** 1.) mstko, pow. chełmski. Na miejscu starego drewnianego kościółka, stanąć ma nowy murowany, odpowiedni do potrzeb parafii liczącej do 7000 dusz. W r. 1564 płaci miasto szosu gr. 24, od 10 rzem. po 2 gr., od koła młyn. gr. 12, bani gorzał. gr. 24, cerkiew fl. 2. Istnieje tu już kościół parafialny. Gmina P. w r. 1890 miała 6132 mk. Śród ludności stałej było: 3982 praw., 2263 katol., 26 prot., 226 żyd.

Pawłówek 4.) **P.,** wś i fol., pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Kiełczewice. *Br. Ch.*

Pawłowice 6.) **P.,** wś, pow. tomaszowski, gm. Dołhobyczów, par. Oszczów, leżąca w pasie granicznym galicyjskim, w ziemi żyznej, ma 32 dm., 284 mk. (z nich 11 rz.-kat.), 579 mr. gruntu, 30 mr. lasu. Ludność rolnicza. Fol. należy do dom. Oszczowa. W 1827 r. było 31 dm . 209 mk. Cerkiew par. drewn., erekcyi niewiadomej, istniała już w 1748 r., obecna pochodzi z 1764 r.

Pawłówka 2.) **P.,** wś, pow. tomaszowski, gm. Majdan Górno, par. Rachanie, odl. 7 w. od Tomaszowa, ma 32 dm., 227 mk., w tem 195 obrz. łac., 228 mr. gruntu. We wsi 2 cieśli, 6 tkaczy, 6 kołodziejów, 1 stolarz, 2 łyżkarzy, 1 garncarz. Włościanie mają pasieki, około 70 uli. Jest też tu folw. 200 morgowy.

Parczew al. *Parczów*, miasto nad rz. Piwonią, przy ujściu strum. Konotopa, pow. włodawski, odl. 48 w. od Włodawy, 28 w. od Radzynia a 52 w. od Łukowa i tyleż prawie od Lublina, najbliższych stacyi kolejowych. Leży śród płaskowyżyny obfitującej w jeziora i błota i pozbawionej dróg bitych. Posiada kościół par. drewniany, cerkiew murowaną, szkołę począt. ogólną, urząd miejski, st. p. Należy do sądu pokoju okr. IV we Włodawie. Istnieje tu mały browar, mydlarnia, kilkanaście sklepików i 4 jarmarki do roku. Miasto posiada 345 dm., 5269 mk. i 8336 mr. ziemi do mieszczan należącej. W 1827 r. było 417 dm., 2725 mk.; w 1860 r. było 363 dm. i 4219 mk. (2619 żydów). Obecnie przeważa ludność żydowska. Jest to starożytna osada, leżąca na krańcu Małopolski, na granicy miedzy dyecezyą łucką a krakowską i przy trakcie z Litwy do Krakowa.

To pograniczne i przydrożne położenie czyniło osadę nie tylko dogodną stacyą w czasie przejazdów dworu królewskiego ale i punktem zbornym dla wspólnych narad panów litewskich i małopolskich. Pierwszą wzmiankę o P. czyni Długosz pod 1235 r. W 1401 Wład. Jagiełło wydał dla P. przywilej miejski, z nadaniem prawa niemieckiego i odpowiedniem uposażeniem w ziemi. Na zjeździe w Horodle w 1413 r. przeznaczono P. na miejsce wspólnych zebrań. Jednocześnie król założył tu parafią i wzniósł kościół.

Według Długosza (Lib. Ben., II. 548) w połowie XV w. istniał tu kościół drewniany pod wezwaniem Wniebowzięcia N. Panny. Do parafii zaś należały wsie: Szyemyon (Siemień), Milanów, Milków, Glinny Stok. Według regestr. Pobor. z 1531 r. należą do par. jeszcze: Wola Siemieńska, Wola Żydowa, Kostry, Zminne i Wirzbówka. Istnieje takie wtedy w P. cerkiew wschodniego obrządku, gdyż ,,Popo Parczoviensis" płaci 15 gr. poboru. Płacą pobór też wójt i młynarz z młyna. Miasto samo uwolnione było od drugiej raty poboru w 1531 r. („Gaudet libertate a Regis majestate eis concessa"). Najazd tatarski około 1544 r. spustoszył osadę ogniem i rabunkiem. Nie wystarczały dla obrony drewniane parkany oraz wały z rowami, któremi P. był wtedy otoczony. Odnawiając spalone przywileje, pozwolił król wcielić, do miasta wieś Stary Parczew, nadał mieszczanom łaźnię; dochody z wagi, postrzygalni i od palących gorzałkę, przeznaczył na odbudowanie ratusza i ustanowił tu skład soli wiezionej na Litwę.

Rewizya starostwa parczewskiego z 1564 r. podaje w mieście 33 piekarzów płacących 2 grzywny i 36 gr. poboru, 17 szewców (2 grzyw. i 40 gr.), 14 garncarzy (1 grzyw. 8 gr.). W 1569 r. płaci P. 16 fl. szosu i 86 fl. czopowego, co świadczy o znacznym zbycie wódki. W tym rokn czy też nieco wcześniej pożar zniszczył miasto, jak to zaznaczają księgi poborowe (Małopolska, Pawiński).

Rozwój pomyślny miasta w XV i pierwszej połowie XVI w. polegał na ruchu podróżnych i zjazdach. Z wielu odbytych tu zjazdów ważniejszym był w XV w. zjazd za Kazimierza Jagiellończyka w 1434 r. statut Aleksandra wyznaczał P. naprzemiany z Lublinem na miejsce zebrań. Pod miastem znajdował się dworzec królewski drewniany. W czasie sejmu lubelskiego w 1554 r. przebywała tu królowa Katarzyna. Ostatni sejm w P. odbył się w 1564 r. Król przyjmował tu posła cesarskiego i legata Commendoniego, który uzyskał u królu przyjęcie uchwał soboru trydenckiego.

Z przeniesieniem sejmów i stolicy do Warszawy, P. stracił swe znaczenie. W XVII w.

upada to miasto zarówno w skutek klęsk wojennych jak i utraty głównych warunków bytu. Lustracya z 1659 r. podaje 4 piekarzów płacących 26 gr., 3 szewców (26 gr.), 1 garncarza, kuśnierza i kowala. Wzrosła za to ludność żydowska, która uzyskała potwierdzenie danych przywilejów w 1633 i nowy przywiej Jana Kazimierza w 1654 r., pozwalający budować się, handlować, bić bydło a nawet warzyć piwo i miody na własną potrzebę. W 1659 r. było 4 piekarzów żydów, 3 rzeźników i 6 bań gorzałczanych. Prócz pożaru który w 1881 r. zniszczył P., brak komunikacyi, odosobnione położenie w ubogiej i nieludnej okolicy, utrudnia pomyślny rozwój miasta. Z przeszłości miasta nie pozostał żaden zabytek. Kościół par. kat. pochodzi z 1796 r. a cerkiew po wstała z greko unickiej murowanej cerkwi, wzniesionej na miejscu dawnej w 1858 r.

P. parafia, dek. włodawski, ma 5928 dusz. Dekanat parczewski b. dyecezyi podlaskiej obejmował 10 parafii: Opole, Orchówka, Ostrów, Parczew, Sławatycze, Sosnowica, Uhrusk, Wereszczyn, Wisznica, Włodawa. Prócz tego kościoły i klasztory: augustyanów w Orchówku, paulinów we Włodawie. Dek. parczewski b. greko-unickiej dyecezyi chełmskiej , w 1863 r. dzielił się na 10 parafii: Kolechowice, Lejno, Ostrów, Parczew, Sosnowica, Uścimów, Woreszczyn, Wereszczyńska Wola, Wołoska Wola i Wytyczno. Parczewskie sstwo niegrodowe mieściło się w wdztwie i pow. lubelskim. Podług lustracyi z r. 1600 składało się z miasta Parczewa, miasteczka Ostrowa i wsi: Uhnin, Dębowa Kłoda, Białe, Okalów, Nietarchy, Bednarzówka, Laszki, Cichostów, Wola, Obradów, Zminna, Uścimów, Krasne, Kolechowice, Babianka, Ruda Korbutowa, Drozdówka, Wólka Świętowa i Dębie. W r. 1771 posiadał je Roch Kossowski, podskarbi nadworny koronny, opłacając zeń kwarty złp. 5,653 gr. 25, a hyberny złp. 1187 gr. 15. Ze ststwa tego po 1815 r. utworzono ekonomią Parczew.

Dobra stanowiące ekonomią Parczew uległy podziałowi, w skutek którego dobra Uścimów nadane zostały w 1837 r. tytułem majoratu generałowi Nabokowowi i dobra Uhnin, także jako majorat, gen. majorowi Kruzenszternowi. W skutek tego dobra rządowe Parczew składały się w 1854 r. z folw. Dębowa Kłoda rozl. mr. 456; fol. Bednarzówka mr. 499; lasy mr. 5575, odpadki mr. 27; probostwo w Ostrowie mr. 132; miasto Ostrów mr. 46; miasto Parczew; młyn Prokop mr. 20; wybraniectwo Makoszka mr. 196; wsie: Dębowa Kłoda mr. 2562, Bednarzówka mr. 490, Makoszka mr. 278, razem mr. 10286. Majorat Uścimów składają folw.: Uścimów mr. 1050, Jedlanka mr. 780, Parczów mr. 610, Krasne mr. 890, Tyśmienica mr. 576, Drozdówka mr. 24, Rudka mr. 172, Gościniec mr 62, Grudek mr. 21, gruntów leśnych mr. 176, lasy mr. 5143; młyny: Kozera mr. 38, Królik mr. 94, Rudka mr. 43, Gościniec mr. 42, Górny mr. 33, Kokura 109, Buradów mr. 369; probostwo Uścimów mr. 117; wójtostwo Uścimów mr. 28, wójtostwo Krasne mr. 212, sołtystwo Uścimów mr. 135; wsie: Uścimów mr. 2740, Maśluchy mr. 798, Jedlanka mr. 1611, Drozdówka mr. 890, Gościniec mr. 98, Rudka Korybutowa mr. 484, Laski mr. 1068, Krasne mr. 3999, Tyśmienica mr. 3245, Gródek mr. 112, Buradów mr. 315, razem mr. 25674. W skład majoratu Uhnin wchodzą folw.: Uhnin mr. 996. Białka z Jeziorem mr. 257, lasy mr. 1348; sołtystwo Uhnin; wójtostwo Białka mr. 56; wybrannictwo Białka mr. 203; pustkowie Sójka mr. 70; wsie Uhnin mr. 2585, Białka mr. 1720, Nietiachy mr. 508, razem mr. 7743. *Br. Ch.*

S **Parczew**, miasto, pow. włodawski. W r. 1890 miał 5594 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności było 229 praw. 1 prot., 3204 żydów. Katolicy stanowili 42,6%.

Piaski

54.) **P.,** w dok. *Pyassek* al. *Giełczew*, os. miejska nad rz. Giełczew, pow. lubelski, gm. i par. Piaski, odl. 22 w. od Lublina, leży śród wzgórz, nad stawem utworzonym przez rzeczkę Giełczew, przy zbiegu dróg bitych z Lublina do Chełma i do Krasnegostawu prowadzących. Posiada kościół par. katol. murowany, kościół ewang. murowany, synagogę., dom modlitwy, dom schronienia dla starców i kalek (?), szkołę począt., sąd gminny okr. III, urząd gminny, st. poczt., garbarnią, fabrykę octu, krochmalnią 2 olejarnie; 113 dm. (33 mur.). 2773 mk, (2030 żyd.). 784 mr. gruntu rozdzielonego na 215 osad. W 1827 r. było tu 105 dm. i 909 mk.; w 1862 r. 112 dm. i 1733 mk.

Jest to dawna osada, założona zapewne przez małopolskich kolonistów. Powstała ona zapewne później niż przyległa Giełczew i stanowiła zapewne z początku jedną z części obszaru Giełczwi. Długosz (Lib. Ben., II, 548) wymienia „Pyassek alias Gyelczew" i nazywa je miastem, mającem już wtedy kościół paraf. drewniany, p. w. św. Mikołaja. Całą parafią zajmowały wsie szlacheckie, złożone z drobnych cząstek: Kozice, Gardzienice, Brzezice i t. d. Giełczew także się dzieliła na części (Dobrogosty i Postrumyensky). Piasek widocznie dawniej był też częścią jej obszaru. Obszar miejski zajął także część wioski zwanej Pogorzały Staw, położonej zapewne nad brzegiem stawu, jaki tworzy rzeczka Giełczew miedzy wsią t. n. a Piaskami.

Według reg. pobor, z 1531 r. wś Pogorzały Staw istnieje i składa się z 3 łanów wójtowskich, młyna i łanów kmiecych, których liczba podana z 4-ch przyległych wsi razem (Pawiński,. Małop. 353). Według Balińskiego (Star. Polska. 2-gie wyd., t. III, 191), którego wiadomości dość ostrożnie przyjmować należy, w XV w. P. przeszły w ręce Pawła Bogusława Orzechowskiego, podkom. chełmskiego, kalwina, po nim zaś mieszkał tu syn jego Stanisław, podkom. lubelski, gorliwy reformator. Po Orzechowskich P. przeszły do Suchodolskich, żarliwych socynianów.

Zapewne już Orzechowscy wznioślі tu zbór reformowany. Wypędzonych z Lublina socynianów przyjął Suchodolski i zbudował im tu zbór i szkołę. Kaznodzieją pierwszym był Marcin Krowicki, który tu zmarł. Po nim nastąpił Andrzej Wiszowaty (wnuk Socyna przez, matkę), który w 1638 r. jedzie za granicę jako nauczyciel z synem Andrzeja Suchodolskiego, Adamem. Tenże Adam wróciwszy z zagranicy przestał opiekować się socynianami, sprzyjając więcej kalwinom, których zasady zaszczepiła w nim matka, Podlodowska, gorliwa kalwinka. W 1645 r. socynianie przenieśli swą siedziby do Siedlisk (około 10 w. na płd.-wsch.). Zbór kalwiński (obecnie luterański) przetrwał do dziś pomimo skarg zanoszonych do trybunału koronnego (w 1723 i 1744 r.), domagających się zamknięcia zboru. Jest to świątynia murowana z wieżą kwadratową. Pomiędzy tym kościołem a dawnym zborem socyniańskim, w pobliżu dawnego dworu Suchodolskich (na płn. od miasta), mieścił się cmentarz, na którym spoczywali liczni ziemianie należący do obu wyznań. Dziś grobowce uległy zniszczeniu.

W końcu XVIII w. P. należały do Suchodolskiego, ststy omelnickiego; około 1860 r. do Bobrowskiego. P. par., dek. lubelski, 4209 dusz. P. gm. należy do sądu gm. okr. III w miejscu, ma 22678 mr. obszaru i 6452 mk. W skład gminy wchodzą wsie: Bobry fol., Brzezice z fol., Brzeziczki z fol., Emilianów z fol., Giełczew, Józefów, Kębłów z fol., Ludwinów, Młodziejów, Majdan-Brzezicki, Siedliski z fol., Siedzów, Wola-Piasecka.

Dobra P. Wielkie składały się w 1871 r. z fol. Kębłów, Bobry i Emilianów; os. Piaski Wielkie; wsi: Kębłów, Stary Kębłów al. Bobry, Giełczew; kol.: Józefów i Emilianów, rozl. dominialna mr. 3211; las urządzony. Wś Kębłów os. 19, z gr. mr. 385; wś Stary Kębłów al. Bobry os. 14, z gr. mr. 12; wś Giełczew os. 12, z gr. mr. 192; kol. Józefów os. 13, z gr. mr. 186; kol. Emilianów os. 19, z gr. mr. 229.

S **Piaski**, mstko, pow. lubelski. W r. 1429 właścicielem wsi Pogorzały Staw, na której obszarze powstało to miasteczko był Jakób Dłuto, fundator kościoła w Częstoborowicach. W r. 1531 właścicielami P. byli: Paweł Troszczyński i Mikołaj Starorzecki. Oni to prawdopodobnie założyli parafię i zbudowali kościółek drewniany. W tymże roku miasto daje szosu fl. 1 gr. 10. Następnie przeszły P. w ręce Orzechowskich z ziemi chełmskiej.

Paweł Bogusław Orzechowski, podkom. chełmski, żarliwy kalwin. Syn jego Stanisław, podkom. lubelski wzniósł nowy murowany zbór i założył przy nim cmentarz. Po nich przeszły P. do Suchodolskich h. Janina. Andrzej Suchodolski kalwin, został następnie socynianinem i przyjąwszy wygnanych z Lublina współwyznawców wystawił niedaleko dworu, nowy zbór aryański, którego ruiny dotąd się przechowały. Gdy tutejsi socynianinie przenieśli się do Siedlisk, Adam Suchodolski przyjął kalwinizm i na miejsce starego zboru wystawił nowy.

Zbór ten obrócili następnie katolicy na kościół parafialny. W r. 1676 P, płacą pogłówne od 240 mieszczan z komornikami i 61 żydów. Płaci tu Suchodolski „concionator aulicus” od 5 osób z rodziny i 4 dwor., w Woli od 60 poddanych, Kębłowie od 53 a w Giełczwi od 14 dwor. i 35 poddanych. Do końca XVIII w. P. należą do Suchodolskich, potem z kolei: Bobrowskiego, Tenenwurzla, Drojeckich.

Pelasin, fol., ob. Łańcuchów, pow. chełmski.

Pełczyn, wś, pow. lubelski, gm. Jaszczów, par. Biskupice. W 1827 r. było 32 dm., 200 mieszkańców.

Perechód, wś, pow. włodawski, gm. Romanów, par. Wisznice, ma 30 dm., 307 mk., 7639 mr. ziemi. W 1827 r. było 24 dm., 144 mk.

Perechrestje, kol., pow. chełmski, gm. Turka, par. ew. Lublin.

Peredyło, wś, pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. rzym. -kat. Janów, wschod. obrz. Konstantynów, ma 6 dm., 123 mk., 286 mr. ziemi: W 1827 r. było 15 dm., 105 mk., wchodziła w skład dóbr Konstantynów.

Peresołowice, wś i fol., pow. hrubieszowski, gm. Mołodziatycze, par. rz.-kat. Grabowiec, wsch. obrz. Peresołowice, odl. 14 w. od Hrubieszowa. Posiada cerkiew par. pounicką, szkołę począt. ogólną, młyn wodny, wiatrak, staw, pokłady torfu. W 1827 r. było tu 35 dm., 223 mk. Tutejsza cerkiew niewiadomej erekcyi. Obecna wzniesiona z drzewa w 1770 r. Należały do niej filie w Gdeszynie i Bohutyczach. Wykopane tu półmiski i talerze z herbami i cyframi opisał E. Rastawiecki (Bibl. Warsz. 1850, V, 146). W 1872 r. fol. P., oddzielony w 1867 r. od dóbr Dobromierzyce, rozl. mr. 609: gr. or. i ogr. mr. 387, łąk mr. 57, lasu mr. 140, wody mr. 8, nieuż. mr. 24; bud. mur. 1, z drzewa 24; płodozmian 5-polowy; las urządzony. Wś P. os. 40, z gr. mr. 449: os. młyn. mr. 18 oraz grunta cerkiewno mr. 33. *Br. Ch.*

Perespa al. P. *Majdan*, wś i fol. nad rz. Jarochą, dopływem Huczwy, pow. tomaszowski, gm. Kotlice, par. Tyszowce (wsch. obrz. Perespa), odl. 35 w. od Tomaszowa a 7 w. od Tyszowiec. Posiada cerkiew par. pounicką, erekcyi niewiadomej. Istniała przed 1674 r. W 1805 r. nową wzniósł Rafał Horodyński, dziedzic P. Po pogorzeli w 1877 r. nowa murowana. We wsi jest szkoła początkowa ogólna, 82 dm., 825 mk., z nich 232 rz-kat., gruntu749 mr., łąk 431, lasu 143 mr. Gleba gliniasta. Ludność rolnicza. Fol. P.-M. ma 329 mr. gruntu, 336 mr. łąk, 1356 mr. lasu. Do niego też, należy fol. Marysin, 380 mr. gruntu, 142 mr. łąk. Na fol. P. jest dwór, ogród, gleba żyzna, borowina, łąki torfowe, wapniak niewydobywany. Było to niegdyś dziedzictwo Horodyńskich, Dobrzelewskich. W 1827 i. było 101 dm. i 807 mk. *X. S.S.*

S **Perespa**, r. 1563 *Przispa*, wś, pow. tomaszowski. W r. 1565 wś ta w ststwie tyszowieckiem, miała 29 kmieci na półłankach. Dawali po 30 gr. i 4 kor. owsa, karczma zł. 12 gr. 24, zagr. 7 po gr. 6. Ogółem zł. 89 gr. 1. Do gumna folwarcz. zwieziono, po oddaniu dziesięciny: żyta kóp 217, pszenicy 236, jęczmienia 20, owsa 290, grochu 2 ½.

Perespelne, jezioro w dobrach Stulno, w pow. włodawskim. Leży w zlewie Bugu, ma 44 mr. obszaru. Wody jego odpływają do jeziora Kaszyniec.

Pereszczówka, wś, pow. radzyński, gm. Żerocin, par. Drelów. W 1827 r. było 41 dm., 237 mk. obecnie 32 dm., 238 mk., 786 mr.

Perkowice, wś, pow. bialski, gm. Sidorki, par. Ortel Książęcy, ma 35 dm., 229 mk., 548 mr. ziemi. W 1827 r. było 16 dm., 123 mk.

Petryłów, wś, pow. chełmski, gm. Bukowa, par. Sawin, posiada szkołę początkową ogólną, 939 mr. ziemi włośc. W 1827 r. było 35 dm., 208 mk. P. wchodził w skład dóbr rząd. Chutcze.

S **Petryłów**, wś, pow. chełmski. Wś ta w starostwie chełmskiem wraz z Chodczem (Chutcze) zostawała r. 1565 w dzierżawie Florjana Krajewskiego. Przy niej świeżo zasadzono Wolę (dziś Wólka petryłowska). Wieś miała 15 kmieci na półłankach, od nich, prócz czynszu, dani miodowej ćwierci 4, wartości zł. 19 gr. 6. Zagrodn. było 5 wolnych od czynszu do r. 1567. Ogółem dochodu zł. 64 gr. 12. Wola miała 7 kmieci na półłankach, którzy mieli wolność do r. 1565. Istniała tu ruda, z której dawano czynszu grzyw. 13 i kilka wozów żelaza, ale panowie Hańscy i Uhrowieccy niedawno „gwałtem ją skazili i niedopuszczają jej mieć ni budować panu Krajowskiemu". W borze było 24 dających 5 ćwierci miodu wartości zł. 24.

Petryłowska Wólka, wś, pow. chełmski, gm. Bukowa, par. Sawin. Wchodziła w skład dóbr rząd. Chutcze.

Piaseczno
2.) **P.,** jezioro w pow. lubartowskim, we wsi Kaniewola śród lasów, w zlewie Wieprza, ma 140 mr. obszaru; łączy się z jez. Brzeziczno małym strumykiem.
3.) **P.,** jez. w pow. włodawskim, koło kol. Rozpucie, w zlewie rz. Wieprza, w okolicy jeziora Łukie.
7.) **P.,** wś i fol. nad Bugiem, pow. tomaszowski, gm. Dołhobyczów, par. Kryłów, odl. 1 ½ mili od Dołhobyczowa a 42 w. od Tomaszowa, leży w punkcie zetknięcia się gub. wołyńskiej, Galicyi i gub. lubelskiej. Wś ma 79 dm., 548 mk., z nich 20 kat., 1007 mr. roli ornej, 104 mr. lasu; gleba popielatka. Kol. ma 1237 mr. roli, 820 mr. lasu, młyn. Własność niegdyś Jeżewskich, obecnie Eust. Swieżawskiego. Fol. P. odłączony w 1871 r. od dóbr Hołubie.

Piasek
10.) **P.,** pow. chełmski, gm. Krzywiczki, par. Chełm.
11.) P**.,** pow. chełmski, gm. i par. Wojsławice.
12.) **P.,** osada wieczysto - czynszowa, pow. chełmski, na obszarze dóbr Dorohusk.
13) **P.,** przedmieście Krasnobrodu.

Piaski
49.) **P.,** pow. lubartowski, gmina i parafia Kamionka.
50.) **P.,** pow. lubartowski, gm. Czemierniki, par. Kock.
51.) **P.,** pow. chełmski, gm. Krzywiczki, par. Kumów. W 1827 r. był 1 dm., 3 mk.
52.) **P.,** przedm. Lublina.
53.) **P.,** przedm. Kraśnika.
54.) **P.,** w dok. Pyassek al. Giełczew (w oddzielnym pliku)

55.) **P.** *Ruskie*, wś, fol. i dobra nad rz. Wieprzem, pow. zamojski, gm. Nielisz, par.

Zamość Stary, odl. 10 w. od Zamościa, posiada cerkiew fil. pounicką, niewiadomej erekcyi. Na obszarze folwarcznym jest gorzelnia parowa o sile 28 koni, przerabiają a dziennie 100 korcy kartofli (największa w gubernii). Wartość produkcyi w kampanii zimowej z 1879 i 80 r. wynosiła 239,265 rs. Są także w dobrach P. dwa młyny wodne, młyn amerykański, pokłady torfu. W 1827 r. było w P. 68 dm. i 400 mk. Dobra P. Ruskie składały się w 1885 z fol.: P. Ruskie, Zamszany i Podstary Zamość; os. Leśniczówka, nomenkl. Rudnica; wsi: P. Ruskie. Nowa Wieś i Wólka Nieliska. Rozl. dominialna wynosiła mr. 2562; fol. P. Ruskie gr. or. i ogr. mr. 248. łąk mr. 103, past. mr. 33, lasu mr. 412, wody mr. 65, nieuż. mr. 17, razem mr. 908; bud. mur. 3, z drzewa 9; płodozmian 9- polowy. Fol. Zamszany: gr. or. i ogr. mr. 481. łąk mr. 42, past. mr. 58, lasu mr. 142, nieuż. mr. 15, razem mr. 738: bud. z drzewa 6; plodozmian 4 i 8-polowy. Fol. Podstary Zamość gr. or. i ogr. mr. 542, łąk mr. 96, past. mr. 58, lasu mr. 170, wody mr. 36, nieuż. mr. 15, razem mr. 916; bud. z drzewa 8; płodozmian 10-polowy, las nieurządzony. Wś P. Ruskie os. 47, z gr. mr. 658; wś Nowa Wieś os. 12, z gr. mr. 117; wś Wólka Nieliska os. 10, z gr. mr. 70.

56.) **P.** Szlacheckie, wś i kolonie, pow. krasnostawski, gm. Gorzków, par. Tarnogóra, odl. 8 w. od Krasnegostawu. W 1827 r. było tu 57 dm., 318 mk. Obecnie jest 22 os. włość, i 764 mr. włość, i 1814 mr. dawnego folwarku, rozdzielonych na drobniejsze części. Pozostały większy folwark miał w 1877 r. rozl. mr. 612: gr. or. i ogr. mr. 393, łąk mr. 18, lasu mr. 121, nieuż. mr. 17; bud. mur. 2, z drzewa 11; las nieurządzony; pokłady kamienia wapiennego.

58.) **P.,** fol., pow. bialski, gm. Kostomłoty, par. Kodeń. Niezamieszczony w spis. urzęd.
59.) **P.,** wś, pow. łukowski, gm. i par. Tuchoiwicz, ma 9 dm., 67 mk., 21 mr. ziemi.

Piątakowizna, przyległ. dóbr Jaroszowice, w pow. lubelskim.

Piechy, fol. i dobra, pow. włodawski, gm. i par. Opole, odl 29 w. od Włodawy. Fol. ma 10 dm., 87 mk. i gorzelnią. Należał niegdyś do dóbr Opole. Od Szlubowskich przeszedł w posiadanie Piotrowskich, następnie Zaleskich. Dobra P. składały się w 1879 r. z fol.: P., Niecielin i Mosty, wsi: Mosty, Grabówka i Bojary Rozl. mr. 3390: fol. P. gr. or. i ogr. 455 mr., łąk 116 mr., pastw. 65 mr., lasu 1009 mr., nieuż. 41 mr., razem 1686 mr.; bud. mur. 7, z drzewa 9; płodozmian 5-o polowy, Fol. Mosty: gr. or. i ogr. 550 mr., łąk 353 mr., pastw. 23 mr., lasu 185 mr., nieuż. 18 mr., razem 1129 mr.; bud, mur. 3, z drzewa 5; płodozmian 5-o polowy. Fol. Niecielin: gr. or. i ogr. 410 mr., łąk 2 mr., pastw. 58 mr., lasu 90 mr., nieuż. 15 mr., razem 575 mr.; bud. mur. 1, z drzewa 4; płodozmian 5-o polowy. Las urządzony. Wś Mosty os. 33, z gr. 944 mr.; wś Grabówka os. 44, z gr. 921 mr.; wś Bojary os. 17, z gr. 498 mr.

Pielaki, wś, pow. hrubieszowski, gm. Jarosławiec, par, Uchanie. W 1827 r. było 28 dm. 145 mk.

Pielgrzymka, wś i fol., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Rybitwy, par. Opole. Wś ma 9 os. i 157 mr. .gruntu, ful w. zaś wchodzi w skład dóbr Mazanów,

Pieniany, wś. pow. tomaszowski, gm. Rachanie, par. (obrz. wschód.) Pieniany. Ma 48 dm., 381 mk., w tem 78 rz.-kat., 775 mr. gruntu, 54 mr. lasu. Ludność rolnicza. Fol. należy do dóbr Pukarzów hr. Fredry. Cerkiew parafialna drewniana, pounicka, erekcyi niewiadomej. Obecna z 1757 r.; filie: Podlodów o 1 w. i Hopkie o 3 w. *X. F. S.*

Piesia Wola (w 1827 r: *Piesza Wola*), wś i fol., pow. włodawski, gm. Turna, par. Wołoska Wola, odl. 24 w. od Włodawy, ma gorzelnię, cegielnię, pokłady torfu, 63 dm., 616 mk. W spisie z 1827 r. wś Piesza Wola ma 75 dm., 508 mk. W 1885 r. fol. i wś Piesia Wola z attyn. Ludwiczyn, miał rozl. dominialnej mr. 2446: gr. or. i ogr. mr. 894, łąk mr. 463, past. mr. 230, lasu mr. 841, nieuż. mr. 18; bud. mur. 3, z drzewa 16; gospodarstwo 4-polowe, las nieurządzony. Wś P. Wola os. 88, z gr. mr. 2175. *Br. Ch.*

S **Piesia Wola,** wś, pow. włodawski. W r. 1564 są tu drobne działy: Andrzejowskich, Dietiuków, Chojeńskich. Siedzą oni też w przyległych wsiach: Andrzejów, Bruss, Witwiczno, Wołosza.

Pikule, wś, pow. janowski, gm. Kawenczyn, par. Janów (7 w.). Leży śród lasów Ordynacyi w której skład wchodziła, ma 12 dm., 85 mk 183 morg.

S . 2.) **P.,** osada leśna nad pot. Białą, dopływem Bukowy, pow. janowski, gm. Kawęczyn, par. Janów. Jest tu fabryka wojłoków. W 1827 r. było 8 dm., 56 mk.
Pilaszkowice, w XVI w. *Pyelaskowice*, wś, fol. i dobra nad rz. Giełczew, pow. krasnostawski, gm. Rybczewice, par. Częstoborowice. Leżą przy drodze łączącej os. Żólkiewkę z os. Piaski, odl. 28 w. od Krasnegostawu, w malowniczem położeniu na wyniosłej krawędzi jaru, który wyżłobiła śród wyżyny lubelskiej rzeczka Giełczew. Jest tu piękna rezydencya właściciela z odwiecznym parkiem, gorzelnia, młyn wodny, około 1000 mk. W 1827 r. było 79 dm., 456 mk. Są tu pokłady kamienia wapiennego. Dobra F. składały się w 1880 r. z fol.: P., Chodołówka, Zygmuntów al, Zygmuncin i Popów, wsi P. i Bazar. Rozl. dominialna 2304 mr.: fol. P. gr. or. i ogr. 349 mr., łąk 41 mr., pastw. 9 mr., lasu 88 mr., nieuż. 34 mr., razem 516 mr.; bud. mur. 10, z drzewa 21; płodozmian 7-o polowy. Fol. Chodołówka gr. or. i ogr. 289 mr., łąk 2 mr., pastwisk 1 mr., lasu 179 mr., nieuż. 10 mr., razem 481 mr.; bud. mur. 2, z drzewa 6; płodozmian 10 polowy. Fol. Zygmuntów al. Zygmuncin gr. or. i ogr. 641 mr., past. 9 mr., lasu 238 mr., nieuż. 32 mr., razem 920 mr.; bud. mur. 2, z drzewa 7: płodozmian 11 i 12 polowy. Fol. Popów gr. or. i ogr. 319 mr., łąk 25 mr., pastw. 29 mr., nieuż. 14 mr., razem 387 mr.; bud. mur. 1, z drzewa 6; płodozmian 5 polowy; las nieurządzony. Wś P. os. 98, z gr. mr. 3006; wś Bazar os. 40 z gr. mr. 110. Według registrów pobor. z 1569 r. P. miały 6 łanów i młyn.

Była to wś królewska, którą nabył drogą zamiany Jan Tenczyński, wojewoda sandomierski, marszał. nadworny, dziedzic, przyległych dóbr Kraśnik. Następnie w XVII w. przeszły w ręce Sobieskich, których rodzina miała swe siedziby w ziemi stężyckiej i nazwę swą przybrała od wsi Sobieszyna (pow. garwoliński, par. Drążgów) nie zaś od Sobieskiej Woli, która w XVI w. nosiła nazwę Giełczowskiej Woli i dopiero z chwilą przejścia w ręce Sobieskich zmieniła nazwę w XVII w. Regestra poborowe z 1569 r. wykazują Sobieskich jako częściowych dziedziców we wsiach Lendo Mniejsze, Sobieszyn i Budziska. W okolicy tej mieszkali też i Podlodowscy h. Janina. Byli to

koloniści małopolscy, którzy posuwali się stopniowo ku wschodowi, pociągani przez bogatą glebę, i piękną przyrodę Czerwonej Rusi. Zasługi rycerskie Marka Sobieskiego, chorążego nadwornego za Batorego i Zygmunta III, utorowały drogę rodzinie tej do zamożności i znaczenia. Zostawszy właścicielami P. Sobiescy wznieśli tu obszerny dom murowany, z piętrem drewnianym. Korytarz dzielił dom na dwie połowy, mające po 6 pokoi jednej wielkości, z drzwiami wychodzącymi na korytarz. W domu mieściła się też kaplica. Być może iż budowla ta miała być pierwotnie klasztorem a później obrócono ją na dwór.

Jan III przebywał tu letnią porą i jego zamiłowaniu do ogrodów zawdzięcza niewątpliwie swą ozdobność park otoczony szpalerami lipowemi. Rzędy lip otaczały również dziedziniec, rozłożony na wyniosłym pagórku. Z dziedzińca wązki jar prowadzi do części wsi zwanej Bazarkiem, ponieważ Jan III osadził tu rodziny pozostało po zasłużonych a poległych żołnierzach. Osadnicy ci byli wolni od pańszczyzny i mieli prawa mieszczan, przez króla nadane. Po Janie III przeszły P. do jego syna Jakuba a następnie do Szembeków. W ostatnich czasach posiadał te dobra senator Braunschweig, od którego nabył je w 1879 r. hr. Władysław Mielżyński. Przy wznoszeniu nowego dworu poniszczono wiele pamiątek. Zostały tylko stare drzewa parku i stara kuchnia z piecem wielkich rozmiarów. *Br. Ch.*

S **Pilaszkowice**, wś, pow. krasnostawski, ma 227 dm. Jan Tenczyński, wojew. sandomierski nabywszy P. drogą zamiany za Tyśmienicę i Ostrów, pozostawił je w dzierżeniu Sebastyana Sobieskiego, który jeszcze r. 1564 trzymał tę wieś w sumie zastawnej 1656 fl. Syn jego Jan trzymał dalej tę wieś w zastawie 1035 grzyw. Po długich sporach ostatecznie P. zostały własnością Sobieskich, którzy wznieśli tu dwór murowany z kaplicą, zniszczony przez pożar r. 1794.

Pilikalnia, zaśc., pow. nowoaleksandryjski, gm. Antuzów (7 w.).

Piłatka, wś, pow. janowski, gm. Chrzanów, par. Batorz, odl. 18 w. od Janowa. Do r. 1864 wchodziła w skład dóbr ordynacji Zamojskich. W r. 1880 miała 36 os., 311 mk. rz.-kat. Leży na wyżynie bezwodnej, z glebą gliniastą, poprzerywanej parowami.

S **Piłatka**, pow. janowski, gm. Chrzanów, par. Batorz

Piotrawin, mylnie *Piotrowin*, u Długosza *Pyotrawin*, wś i fol. nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Kamień, par. Piotrawin. Leży na prawym brzegu Wisły, naprzeciw Solca, pomiędzy Kazimierzem a Józefowem, odl. 37 w. od Puław. Posiada kościół par. murowany, kaplice, pokłady kamienia, fabrykę serów. W 1827 r. był P. wsią duchowną, miał 50 dm., 331 mk., obecnie jest 360 mk. i binduga na Wiśle. Długosz obszernie w dwu miejscach opisuje tę wś (Lib. Ben., II, 511, 512, 561-3 i III, 270). Według legendy, która powstała zapewne w początku XIII w., pod wpływem wzmagającej się czci dla zamordowanego biskupa i uzdrowień doznawanych przy jego grobie, miał tę wieś sprzedać Stanisławowi ze Szczepanowa, bisk. krakowskiemu, niejaki Piotr ,,miles". Po jego śmierci krewni zaprzeczyli biskupowi prawa własności, co wywołało sprawę sądową, w której biskup, niemający widocznie piśmiennego dokumentu kupna, miał powołać się na świadectwo zmarłego i wskrzesiwszy nieboszczyka uzyskał z ust jego w sądzie w obec króla, przyznanie praw własności. Po śmierci biskupa dobra jego prywatne uległy niewątpliwie konfiskacie i P. stał się wsią książęcą. Odbywał się tu pobór cła, które ks. Henryk

sandomirski nadał klasztorowi sieciechowskiemu. Z posunięciem granic pobór ten ustał.

Władysław Łokietek nadał ją biskupom krakowskim przywilejem, którego oryginał za Długosza znajdował się w skarbcu katedry. Z dawna już istniał we wsi kościół parafialny drewniany, pod w. św. Tomasza. Kościół ten obchodził pamiątkę, męczeństwa św. Stanisława i przeniesienia jego zwłok odpustami, które w XV w., ściągały tłumy pielgrzymów. Zbigniew Oleśnicki czcząc w swym poprzedniku nie tylko świętego ale i przedstawiciela pokrewnych dążeń kościelno-politycznych, wzniósł w P, nowy, murowany, sklepiony kościół, pod wez. św. Tomasza i Stanisława w 1441 r. W XV w. P. był ludną dość i zamożną wsią. Liczono tu 30 łanów kmiecych, płacących dziesięcinę plebanowi miejscowemu, wartości do 30 grzywien. Pleban miał 5 łanów kmiecych, 3 karczmy, dające po 3 fertony czynszu, 2 ogrod, bez roli, folwark swój i dwór z ogrodem. Kmiecie plebana dawali mu po 12 grzywien rocznie. Biskupi mieli swój folwark, ogrodziarza i trzy karczmy. Verdum w swej podróży po Polsce w końcu XVII w. widział tu gmach „Collegium canonicorum,” piękny z grubemi murami i wieżami (Liske, Cudzoziemcy w Polsce, 109).

W 1704 r. P. był widownią ważnego epizodu z wojny, jaką toczył August II ze Szwedami. Król ten cofając się przed gener. szwedzkim Reuschildem, przeprawił się po ustawionym moście przez Wiśle pod Solcem i przy pomocy swej artyleryi zdołał następnie most rozebrać i zająć bezpieczne stanowisko w P. W kilka dni potem, 9 kwietnia, wybuchł w obozie tak gwałtowny pożar, iż 33 ludzi a w tej liczbie lekarz nadworny, marszałek dworu i radca gabinetowy Vitzleben i szambelan Pflug stracili życie, a cała kancelarya królewska, część taboru i 90 koni spłonęło. Dnia 2 wrześ. 1787 r. Stanisław August w podróży do Kaniowa zatrzymał się dla obejrzenia kościoła. Obecnie prócz kościoła wzniesionego przez Oleśnickiego, przechowała się jeszcze starożytna kaplica, wzniesiona. wedle tradycyi, na grobie wskrzeszonego Piotra, którego grobowiec z zatartym napisem pokazują w kaplicy. W kaplicy tej znajduje się obraz noszący cechy szkoły bizantyńskiej a przedstawiający w trzech częściach sceny z życia świętego. Naprzeciw Piotrowina, na przeciwnym brzegu Wisły, uboga mieszkanka Solca Józefa Lichocka, wzniosła kościółek św. Stanisława, w miejscu dawnej kaplicy. P. jako majątek poduchowny, przeszedł na własność rządu i został sprzedany około 1870 r. Cywińskiemu za 60,800 rs. Obszar wynosił 1524 mr. P. par., dek. nowoaleksandryjski, 3010 dusz. Dobra P, poduchowny składały się w 1885 r. z fol.: Piotrowin i Kępa Piotrowińska, rozl. mr. 1347: fol. P. gr. or. i ogr. mr. 534, pastw. mr. 60, lasu mr. 45, w odpadkach mr. 93, nieuż. mr. 180, razem mr. 912; bud. mur. 7, z drzewa 12; fol. Kępa Piotrowińska gr. or. i ogr. mr. 233, łąk mr. 164, nieuż. mr. 38, razem mr. 435; bud. z drzewa 4, las nieurządzony; płodozmian 6 i 10 polowy. O P. pisał Konstanty Wolicki (Bibl. Warsz., 1841, t. III, 229). *Br. Ch.*

S **Piotrawin** al. *Piotrowin*, w dok. *Pyotrawin*, wś, pow. nowoaleksandryjski (Puławy). W dok. z r. 1252 śród włości i dochodów klasztoru sieciechowskiego wymieniono: „theloneum in Pyotrawin a Jacza qui cognominatus erat dux”. W r. 1310 Władysław Łokietek nadaje książęcą wieś P. w kasztelanii zawichojskiej, katedrze krakowskiej (Kod. kat. krak., I, 42, 151). W r. 1674 podano w par. P., w pow. radomskim, wś Komorę celną dającą pogłówne od 179 dusz. We wsi P. w pow. lubelskim płacił pogłówne Szymański, pisarz solny od 2 osób z rodziny i 2 dwor. Zapewne pierwotnie włość ta obejmowała oba brzegi Wisły i dlatego w reg. pob. z r. 1674 podano jedną

część p. n. Komora celna w pow. radomskim, a druga w pow. lubelskim.
Piotrków, wś i fol., pow. lubelski, gm. Piotrków, par. Krzczonów, odl. 23 w. od Lublina. Tu ma swe źródła rzka Czerniejówka. W 1827 r. było 37 dm., 230 mk. P. gm. należy do sądu gm. okr. II w os. Bychawa, st. p. Piaski, ma 20,611 mr. obszaru i 4307 mk. W skład gminy wchodzą: Chmiel wś i fol., Czerniejew. wś i fol., Jabłonna, wś i fol., Majdan-Wolnica, Majdan Nowy, Piotrków, wś i fol., Piotrkówek Stary, Piotrkówek Nowy, Skrzynice.

S **Piotrków** 1.) wś, pow. lubelski, ma 350 dm.W r. 1674 we wsi tej (w par. Chrzczonów) płaci Jan Potocki pogłówne od 5 osób z rodziny, 11 dwor., 265 poddanych, 5 żydów.
2.) P., ob. Piotrkowo.

Piotrówek 1.) pow. włodawski, gm. Dębowa Kłoda, par. Parczew. Nie zamieszczony w ostatnich opisach urzędowych.

Piotrowice
10.) **P.** al. P. *Małe*, wś i fol. nad rz. Bystrzycą, pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Bychawka, odl. 17 w. od Lublina, posiada młyn wodny, cegielnią, piec wapienny, pokłady kamienia wapiennego i torfu. W 1827 r. było 29 dm., 135 mk, W 1878 r. fol. P. z os. Kajetanówką i Cegielnią, z wsią P. i Bystrzycą miał obszaru dominialnego 1888 mr.: gr. or. i ogr. 933 mr., łąk 103 mr., pastw. 6 mr., łanu 754 mr., zarośli 17 mr., wody 14 mr., nieuż. 61 mr.; bud. mur. 6, z drzewa 25; płodozmian 8 i 12-polowy; las urządzony. Wś p. Małe os. 21, z gr. 320 mr., wś Bystrzyca os. 39, z gr. 773 mr. Według reg. pobor. pow. lubelskiego z r. 1531 we wsi P., w par. Krężnica, posiadał Stanisław Zbrożek ½ łana, Szymon Pieróg miał 1 łan, Jan Pierog 1 łan, Stanisław Koth ½ łana, Andrzej Sadurski ½ łana, Jan Głowacz ½ łana, Piotr Byk ¼ łana, Stan. Babry ¼ łana, Andrzej Wiskowicz ¼ łana (Pawiński, Małop., 364). P. były własnością i siedzibą Kajetana Koźmiana, poetę, autora Ziemiaństwa i Czarneckiego. Rodzice jego mieszkali w pobliskiem Gałęzowie on zaś osiadł od 1830 r. w P. i tu mieszkał aż do zgonu (1856 r.). Bogaty księgozbiór, jaki tu zgromadził, dostarczył synowi poety Andrzejowi materyału do ogłoszonych przezeń: „Wyciągów piotrowickich” (Wrocław, 1842-45, 2 zeszyty). P. należy do sądu gm. okr. II w os. Bychawa, st. poczt. Lublin. Ma 22,246 mr. obszaru i 4169mk.

11.) **P.** *Małe*, wś i fol., pow. nowo-aleksandryjski (puławski), gm. Drzewce, par. Wąwolnica, odl. 20 w, od Puław, leży przy linii dr. żel. nadwiśl., o 6 w. od Nałęczowa W 1827 r. należały do par. Garbów, miały 20 dm., 115. mk. Według reg. pobor. pow. lubelskiego z r. 1531 we wsi P., w par, Wąwolnica, miał Stanisław i Łukasz Denko pół lana, Paweł Żelazko ¼ łana, Leonard Ostrowski 1 łan. Tomasz ¼ łana (Pawiński; Małop., 309). W 1885 r. fol. P. Małe rozl. 525 mr.: gr. urn, i ogr. 414 mr., łąk 20 mr., pastw. 3 mr., lasu 70 mr., nieuż. 18 mr.; bud. z drzewa 12; płodozmian 5-polow y. Wś P. Małe os. 21, z gr. 533 mr.

12.) **P.** *Wielkie*, wś i fol., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Garbów, odl. 28 w. od Puław. W 1827 r. było 36 dm., 202 mk. W 1880 r. fol. P. Wielkie, z wsiami P. Wielkie,. Kupin, Sługocin, Pociecha (I i 2) miał rozl. dominialnej 1206 mr.: gr. or. i ogr. 893 mr., łąk 86 mr., lasu 187 mr., w odpadkach 11 mr., nieuż. 29 mr.; bud mur. 4, z drzewa 33; las nierządzony. Wś P. Wielkie os. 32, z gr. 494 mr.; wś Kupin os. 7, z gr.

77 mr.; wś Sługocin os. 5, z gr. 99 mr.; wś Pociecha 1 os. 5, z gr. 42 mr.; wś Pociecha 2 os. 5, z gr. 150 mr.
Piotrowińska Kępa, wś nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski (puławski), ma 52 mk. Ob. Kępa Piotrowińska.

Pipisówka, wś, pow. lubartowski, gm.i par. Firlej, ma 63 osad, 902 mr. obszaru. Należała do dóbr Lubartów. W 1827 r. było 27 dm., 114 mk., wś należała do par. Lubartów.

Pisklaki, wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Łukowa.

Piszczac, os. miejska, przedtem miasteczko i dobra, nad rzeką Piszczanka, pow. bialski, gm. i par. Piszczac, odl. 2 w. od Chotyłowa st. dr. żel. warsz.-terespolskiej, 18 w. od Biały, posiada kościół par. katolicki, cerkiew pounicką parafialną, szkołę początkową ogólną, urząd gminny, 188 dm., 1808 mk. (1/3 żydzi), 294 os. i 3270 mr. ziemi. W 1827 r. było 118 dm., 1041 mk.; w 1862 r. 108 dm. i 1471 mk. Ludność mieszana: Polacy, Rusini i żydzi. P. należał dawniej do dóbr królewskich, starostwa kijowieckiego. Już w XVI w. istniał kościół katolicki par. i cerkiew, fundacyi królewskiej. Zygmunt August uposażył cerkiew w 1570 r. i potwierdził jej przywileje. W zniszczonem w czasie wojny szwedzkiej miasteczku na nowo ufundował Michał Korybut parafią katolicką w 1671 r. P. przechodzi następnie na własność Radziwiłłów (linii Bialskiej).

Ks. Radziwiłłowa, kanclerzyna w. litew., wzniosła tu nowy, dotąd stojący kościół paraf. w 1731 r. Gdy w 1840 r. pożar zniszczył cerkiew unicką, nabożeństwo dla wiernych obu obrządków odbywało się w kościele katolickim. Ludność osady trudni się rolnictwem, ogrodnictwem i bednarstwem. P. par., dek. bialski, ma 1024 dusz. W 1801 r. było w par. 8200 gr.-kat., 2891 rzym.-kat., 866 izrael. i 25 mahometan. P. gmina należy do s. gm. okr. I w Horbowie, ma 2256 mk. i 3175 mr. W skład gm. wchodzi osada P. i folwark t. n., mający 12 dm., 53 mk. Folw. ten, zwany też Chotyłów, z wsią Wyczółki, miał w 1885 r. rozl. dominialnej mr. 1203: gr. or. i ogr. mr. 678, łąk mr. 188, pastw. mr. 100, lasu mr. 187, nieuż. mr. 50; bud. z drzewa 17; las nieurządzony, są dwa wiatraki. Dobra powyższe dawniej stanowiły większy obszar, który w znacznej części został rozprzedany pomiędzy częściowych nabywców. Wś Wyczółki os. 27, z gr. mr. 461. *Br. Ch.*

Piwonia, rzka, wypływa w pow. włodawskim z łąk pod wsią Sosnowiec, a przyjąwszy z praw. brzegu kilka strmieni, płynie w kierunku północnym przez Mściska, Nietiachy, Bednarzówkę, pod Chmielowem, przyjąwszy od praw. brzegu strumień od Wichałowa, skręca na zachód, przepływa przez, pow. radzyński pod Przewłoką, wraca w pow. włodawski, płynie pod Parczowem i w pow. radzyńskim pod wsią Siemień wpada z praw. brzegu do Tyśmienicy na północ jez. Siemieńskiego. Długa 25 wiorst. W samym Parczowie przyjmuje z lew. brz. Konotopę. *J. Bliz.*

Planta , 2.) **P**., w., pow. radzyński, gm. Brzozowy Kąt, par. Wohyń, odl.25 w. od Międzyrzecza, ma 9 dm., 50 mk., 1160 mr. obszaru. Należy do dóbr Wohyń.

Plebania Wola, wś i fol. nad rz. Konotopą, pow. włodawski, gm. Dobowa Kłoda, par. Parczew. Wś ma 54 dm., 393 mk., 548 mr. ziemi a wraz z fol. Borki 938 mr.; gleba żytnia. W 1827 r. było 46 dm., 236 mk. Wś ta dawniej była własnością probostwa parczewskiego.

Pliszczyn, wś i fol. nad rzką Dyską, pow. lubelski, gm. Wólka. par. Bystrzyca, odl. 8 w. od Lublina. Występuje tu opoka kredowa. Na fol. gorzelnia, młyn amerykański, pokłady kamienia wapiennego. W 1827 r. było 76 dm., 584 mk. Według reg. pobor. pow. lubelskiego z r. 1531 wś Plisczin i Baszki, w par. Bystrzyca, miały 7 ½ łan., 1 młyn. Łysaków i Pliszczyn, należące do Żukowskiego, miały 3 ½ łan., 2 młyny (Pawiński, Małop., str. 349, 450). Dobra Plisczyn składały się w 1885 r. z fol. P., awulsów Boduszyn i Zapowiedź, wsi: P., Łysaków, Łagiewniki i Zagrody. Rozl. dominialna 1626 mr.: gr. or. i ogr. 1195 mr., łąk 114mr., pastw. 40 mr., lasu 235, nieuż. 42 mr.; bud. murow. 17, z drzewa 16; płodozmian 7, 11 i13 polowy. Wś P. os. 40, z gr. 499 mr.; wś Łysaków os. 31, z gr. 469 mr.; wś Łagiewniki os. 15, z gr. 254 mr; wś Zagrody os. 11, z gr. 110 mr. *Br. Ch.*

Pliszków al. *Plisków*, wś i fol., pow. chełmski, gm. Rakołupy, par. rz. katol. Kumów, gr. obrz. Rakołupy, odl. 15 w. od Chełma, posiada pokłady kamienia wapiennego i budowlanego, wiatrak. W 1827 r, było 24 dm., 112 mk. Dobra P., oddzielono w 1885 r. od dóbr Rakołupy, składały się. z fol.: Plisków, Leśniowice i Wierzbica. Rozl. 2850 mr.: fol. P. gr. or. i ogr. 411 mr., łąk 93 mr., pastw. 3 mr., lasu 234 mr., nieuż. 12 mr., razem 755 mr.; bud. mur. 4, z drzewa 6; płodozmian 6 i 12 polowy: fol. Leśniowice gr. or. i ogr. 503 mr., łąk 66 mr., pastw. 2 mr., lasu 1316 mr., nieuż. 33 mr., razem 1920 mr.: bud. mur. 4, z drzewa 11; płodozmian 7 polowy; fol. Wierzbica gr. or. i ogr 107 mr.. łąk 63 mr., pastw. 1 mr., nieuż. 4 mr., razem 175 mr.; bud. mur. 1, z drzewa 8; płodozmian 4 i 6 polowy; las urządzony. *Br. Ch.*

Pławanice, wś i fol., pow. chełmski, gm. Turka, par. r. g. Pławanice, r. l. Świerze, odl. 12 w. od Chełma. Posiada cerkiew parafialną, niewiadomej erekcyi, wznowioną z drzewa w 1799 r. przez Stefana Baranowskiego, dziedzica wsi, a w 1828 na nowo z muru zbudowaną. Szkoła początkowa ogólna. W 1827 r. było 41 dm., 216 mk. W 1885 r. fol. i wś P. i wś Majdan Kołodno; ma rozl. domin. mr. 800: gr. or. i ogr. mr. 381, łąk mr. 152. Pastwisk mr. 136, lasu mr. 116, nieuż. mr. 15; bud. z drzewa 18; las nieurządzony. Wś P., os. 40, z gr. mr. 773; wś Majdan Kołodno os. 6, z gr. mr. 80. *Br. Ch.*

Płonka 1.) wś i fol., pow. krasnostawski, gm. Rudnik, par. Płonka, odl. 21 w. od Krasnegostawu, posiada kościół paraf. drewniany, mały browar, młyn wodny, cegielnią, pokłady kamienia wapiennego. Wś ma 64 osad i 729 mr. W 1827 r. było 38 dm., 307 mk. P. wchodziła w skład dóbr sstwa krasnostawskiego (ob. t. IV, 643). W 1885 r. fol. P. rozl. 1707 mr.: gr. or. i ogr. 829 mr., łąk 72 mr., pastw. 10 mr., lasu 584 mr., odpadki 183 mr., nieuż. 29 mr.; bud. mur. 7, z drzewa 25; las nieurządzony. P. par., dek. krasnostawski, 2320 dusz.

S **Płonka** 1.) wś, pow. krasnostawski. W r. 1564 posiada kościół par. Płaci od 7 ¼ łan., 9 zagr., 2 kom., 2 rzem. Rozległą parafię składają wsi drobnej szlachty przeważnie. Ob. *Siennica*.

Płonki, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Kurów, par. Klementowice, ma 70 os. i 1226 mr. obszaru. Wchodziła w skład dóbr Kurów; istniała już na początku XV w. (por. *Klementowice*).
Płonszowice al. *Płuszowice*, u Długosza *Plonyschewycze*, w XVI w. *Plonissovicze*, *Plowuszewice*, wś i dobra, pow. lubelski, gm. Jastkow, par. Lublin, odl. 10 w. od Lublina. W 1827 r. było tu 29 dm. i 231 mk.; obecnie wś P. ma 62 osad i 582 mr. Dobra P. zostały w 1884 r. rozdzielone na kilka części. Do dóbr tych należała wś Dąbrowica. Fol. P. rozl. 448 mr.: gr. or. i ogr. 367 mr., łąk 27 mr., lasu 42 mr., nieuż. 11 mr.; bud. mur. 3, z drzewa 7. Kol. P. lit. A. rozl. 105 mr.: gr. or. i ogr. 82 mr., łąk 5 mr., lasu 16 mr., nieuż. 2 mr.; bud. z drzewa 4. Kol. P. lit B. rozl. 116 mr.: gr. or. i ogr. 96 mr., łąk 1 mr., lasu 19 mr., nieuż. 1 mr.; bud. mur. 1, z drzewa 4. Kol. P. lit. C. rozl. 95 mr.: gr. or. i ogr. 80 mr., łąk 3 mr., lasu 11 mr., nieuż. 1 mr.; bud. z drzewa 4. Kol. P. lit. D. rozl. 133 mr.: gr. or. i ogr. 115 mr., łąk 2 mr., lasu 15 mr., nieuż. 2 mr.; budowli z drzewa 11. Kol. P. lit. H. rozl. 72 mr.: gr. or. i ogr. 63 mr., lasu 6 mr., nieuż. 3 mr.; bud. z drzewa 9. W połowie XV w. dziedzicem P. był Piotr Firlej sędzia ziemski lubelski. We wsi było 20 łanów dających dziesięcinę archidyakonowi lubelskiemu po 6 gr. z łana co czyniło 5 grzywien. Folwarku, karczmy i zagrodników nie było (Długosz L .B., I, 201). Według reg. pobor. pow. lubelskiego z r. 1531, wsie: Dambrowicze i Plonissouicze miały 8 łan., 1 młyn. (Pawiński, Małop., 348). *Br. Ch.*

Płoskie, wś i dobra, pow. zamojski, gm. Mokre, par. Wielącza, okr. sądowy Żdanów. Leży przy trakcie bitym 2 rzędu (Uściług-Zawichost), odl. od Zamościa 5 w., od Szczebrzeszyna 16 w. Wś dzieli się na dwie części i przy nich dwa folwarki; ma 8 dm. dwor., 57 włośc., 665 mk., w tem 527 kat., 83 prawosł., 55 żyd.; obszaru 1285 mr., z których przypada na wieś część lit. A 1009, na kol. 243 i osadę poproboszcz. 33 mr. W 1827 r. było 55 dm., 382 mk. Fol. lit. A, leżący na końcu wsi od Zamościa i P. Partykularz, na drugim końcu od wsi Zawady, należą do dóbr ordynacyi Zamoyskich Białowola (ob. Kąty, t. III, 945). Wś zabudowana w rząd na przestrzeni 1 wiorsty, ma glebę gliniastą lecz urodzajną, łąk dostatek, lasu nie ma zupełnie. Przy obleganiu Zamościa poniosła ludność wiele strat.
S 2.) **P.,** wś, pow. zamojski. W r. 1564 w par. Szczebrzeszyn. płaci od 15 ½ łan., 2 zagr., 3 zagr. bez roli, 2 kom., pop.

Płotycze 1.) jezioro w pow. włodawskim,; na obszarze dóbr Wereszczyn, leży o wiorstę na płn. od wsi Dębowiec. Jest ono resztką rozleglejszego jeziora, którego pozostałością jest obszar błot okalających obecne jezioro. Dokoła błot ciągną się rozlegle lasy. Jezioro to należy do całej grupy jezior otaczających Wolę Wereszczyńską.
2) **P.,** jezioro w pow. włodawskim, o 4 w. na płn. od wsi Stulno, leży śród rozległych błot łączących się z błotnistą doliną Bugu, od którego oddalano jest o 6 w. Obszar jeziora podawany jest na 36 m. *Br. Ch.*

Płudy
2.) **P.,** wś, pow. łukowski, gm. Jakusze, par. Trzebieszów, 11 dm., 73 mk., 213 mr. ziemi, W 1827 r. było 10 dm., 49 mk. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531

wś Płody, w par. Trzebiessów, miała 1/2 łan. Marci Zambki ¼ łan. W r. 1552 we wsi Płody miał Marcin Krasuski ¼ łan., Mikołaj i Stanisław posiadali dwa pół łanki. W r. 1580 Paweł Krasuski i od sąsiadów swych z włóki, co sami orzą, płacił gr. 15, Leonard Płodowski od 2 włók co sami orzą fl. 1. Summa fl. 1 gr. 15. (Pawiński, Małop. str. 386, 393, 309, 421, 424).
3.) **P.,** wś i os., pow. radzyński, gm. Biała, par. Radzyń; wś ma 24 dm., 229 mk., 720 mr. ziemi; os. 1 dm., mk., 1 mr. W 1827 r. było 19 dm.,175 mk. Według reg. pobor. pow. łukowskiego z r. 1552 wś Pludy miała 17 osad. W r. 1580, wś Płudy leżała w par. Kozirynek.

Płusy 2) **P.,** wś. pow. biłgorajski, gm. Księżpol, par. rz.-kat. Tarnogród. Posiada cerkiew pounicką, dawniej filią par. Księżpol. Wś P. wchodziła w skład dóbr ordynacyi Zamoyskich. W 1827 r. było 76 dm., 485 mk. *Br. Ch.*

Pniówek, wś i folw., w dolinie rz. Łabuńki, pow. zamojski, gm. i par. Zamość, odl. od Zamościa 6 w., ma 4 dm. dwor., 29 włośc.. 104 mk. kat., 174 prawosł. Folw. P. należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich (ob. Horyszów), włośc. zajmują 688 mr. Gleba urodzajna, lasu niema. W 1827 r. należała do par. Lipsk, miała 30 dm., 208 mk.

Pniowno, al. *Pniewno*, wś, pow. chełmski, gm. i par. Olchowiec, posiada cerkiew, dawniej unicką. Na obszarze wsi, śród łąk błotnistych, jezioro mające 24 mr. obszaru. W 1827 r. było 34 dm., 240 mk.
Pobereżany al. *Latoszyn* (*Łotoszyn*?), wś nad Bugiem, pow. hrubieszowski, gm. i par. Hrubieszów. Stanowi prawie przedmieście Hrubieszowa. Wchodzi w skład Towarzystwa rolniczego hrubieszowskiego, założonego przez Staszyca. Istniała tu olejarnia znacznych rozmiarów, krochmalnia, a obecnie młyn parowy z prod. na 94,000 rs. (1880 r.). W 1827 r. było 37 dni., 233 mk. P. były wsią królewską i wchodziły w skład dóbr starostwa hrubieszowskiego. *Br. Ch.*

Pobołowice, wś, pow. chełmski, gm. Żmudź, par. obrz. rz.-kat. Kumów, gr.-kat. Pobołowice, posiada cerkiew par. pounicką, szkołę początkową ogólną. W 1827 r. było 32 dm 219 mk.

Poczekajka 1.) pow. lubelski, gm. Zemborzyce.
2) **P.,** pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Kraśnik.

Poczesne al. *Pacześnie*, przyległość dóbr Nieszawa, w pow. nowoaleksandryjskim (puławskim).

Podbór 2.) **P.,** wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Tyszowce, odl. 5 w. od Tyszowiec, ma 29 dm., 179 mk. (81 rz.-kat.), 272 mr. gruntu; gleba popielatka, ludność rolnicza. W 1827 r. 27 dm., 146 mk.

Podborcze 2) **P.,** wś i fol., pow. zamojski, gm. Radecznica, par. Mokrelipie, odl. od Zamościa 42 w., od gm. 5 w., ma 12 os., 297 mr. urodzajnej ziemi i 98 mk. kat; fol. należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich, Gorajec (ob.).
3.) **P.,** pow. chełmski, gm. Krzywiczki, par. Chełm.

Podbórz, fol. i os. nad rzką Kurówką i Bielkową, pow. nowoaleksandryjski (puławski),

gm. i Par. Kurów. Należy do dóbr Kurów. Na obszarze Podborza są w górach bogate pokłady dobrego żwiru.

Podborze 2.) **P.,** pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Godów. par. Chodel.
3.) **P.** al. *Leśniczówka*, pow. nowoaleksandryjski (puławski). gm. Wronów.

Poddubeczno, pow. włodawski, gm. i par. grec. obrz. Hańsk. Nie zamieszczone w ostatnich spisach urzędowych.

Podgaj 3.) **P.,** pow. krasnostawski, gm. Zakrzów, par. Targowisko.

Podgórz 2.) **P.,** wś i fol., pow. nowo-aleksandryjski (puławski), gm. Rogów, par. Wilków. Wś ma 26 os. i 279 mr.; fol.9 bud., 568 mr. Należy do dóbr Dobre. Są tu pokłady marglu i kamienia wapiennego, wiatrak.
3.) **P.,** ob. *Podgórze*. *Br. Ch*.

Podgórze 17.) **P.,** wś nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Rogów, par. Wilków, odl. 16 w. od Puław, ma 131 mk. Na obszarze tej wsi wody jezior Kłodnickiego, Rybackiego i Szczekarkowskiego spływają do rz. Chodel, uchodzącej w pobliżu do Wisły. Są tu pokłady kamienia wapiennego. W XV w. P., w par. Wylków, własność Mateusza i Jana h. Lewarth i Stanisława Obeczyalya, miała 4 łany kmiece, z których szła dziesięcina, wartości około 2 grzyw., dla klasztoru św. Krzyża. Dwa fol. szlacheckie płaciły dziesięcinę plebanowi w Wilkowie (Długosz, L. B., III, 248). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś P., w par. Wilków i Mączimyerz (Mięcmierz), miały 2 łany;. Jan Grabionka posiadał 1 łan (Pawiński, Małop., 357, 368). W 1880 r. fol. P. i Dąbrówka, oddzielono od dóbr Polanówka, rozl. mr. 1809: gr. or. i ogr. mr. 821, łąk mr. 91, past. mr. 36, wody mr. 154, lasu mr. 640, nieuż. mr. 78; bud. mur. 5, z drzewa 11.

18.) **P.,** wś, pow. nowo-aleksandryjski (puławski), gm. Wola Czołnowska, par. Baranów.
19.) **P.,** pow. lubartowski, gm. Chudowola, par. Rudno.
20.) **P.,** fol., pow. chełmski, gm. Żmudź, par. rz.-kat. Kumów, gr.-kat. Żmudź. W 1827 r. było 3 dm., 18 mk.
21.) **P.,** przedmieście Hrubieszowa.
Podgranicznik, fol., pow. krasnostawski, gm. Rybczewice, par. Piaski, ma 785 mr. obszaru; należy do dóbr Gardzienice.

Podhajce, wś i fol., pow. tomaszowski, gm. Czerkasy, gar. Łaszczów, leży pod Łaszczowem. Wś ciągnie się wzdłuż stawu, który dzieli ją od Łaszczowa, ma 30 dm., 296 mk., z nich 131 rz.-kat.; gleba piasek z popielatką; obszar włośc, ma 260 mr. roli i 80 mr. łąk, obszar dwór. 428 mr. roli, 144 mr. łąk, 31 mr. wody i 43 mr. past. i lasu. W 1827 r. było tu 11 dm., 87 mk. Fol. P. należy do dóbr Łaszczów. *S. S.*

Podhajczyki al. *Podgajczyki*, wś i fol., pow. tomaszowski, gm. Dołhobyczów, par. Oszczów, odl. milę od Dołhobyczowa. Wś ma 17 dm., 155 mk., z nich 48 rz.-kat., 209 mr. gruntu, 10 mr. lasu. Gleba czarnoziem. Fol. należy do dóbr Hołubie, Eust. Świeżawskiego. W 1827 r. 15 dm., 68 mk.

Podhorce 1.) wś i dwór nad rz. Huczwą, pow. hrubieszowski, gm. Werbkowice, par. Podhorce (obrz. wschód.), odl. 17 w. od Hrubieszowa, posiada cerkiew parafialną pounicką, gorzelnię z prod. roczną na 36,000 rs., dwa młyny wodne. W 1827 r. należy do par. Hrubieszów, ma 78 dm., 436 mk. Cerkiew i parafią gr. unicką założył tu 1641 r. Stanisław Góźdź, dziedzic, i osadził bazylianów. Obecna pochodzi z XIX w., drewniana; należała do niej filia w Gozdowie. Dobra P. były własnością Wojciechowskich, a następnie Wydżgów. W 1885 r. składały się z fol. P. i Leopoldów, nomenkl. Wygoda, wsi P.; rozl. mr. 1641: fol P. gr. or. i ogr. mr. 367, łąk mr. 189, past mr. 27, lasu mr. 369, nieuż. mr. 41, razem mr 993; bud. mur. 4, z drzewa 33; płodozm. 9 i 13-polowy; fol. Leopoldów gr. or. i ogr. mr. 538, łuk mr. 41, lasu mr. 59, nieuż. mr. 10, razem mr. 648; bud. mur. 2, z drzewa 7; płodozm. 9-polowy; las nieurządzony. Wś P. os. 78, z gr. mr. 1196.

S **Podhorce** 1.) wś, pow. hrubieszowski. W r. 1531 w par. Trzeszczany. Płacą od 6 ¼ łan. cerkiew pusta, młyn o 1 kole. W r. 1578 Gożdz płaci tu przez wójta od 8 łan., 8 zagr. z rolą, kuśnierza, szewca, 6 komor.
2.) **P.,** wś i kol., pow. tomaszowski, ma 260 dm. W r. 1531 należy do par. w Gródku. Miakicki i Szczyrbowie mają tu 41/2 łan. i młyn o 1 kole.

S 2.) **P.,** wś, kol. i fol., pow. tomaszowski, gm. Majdan Górno, par. rz.-kat. Gródek, wsch. obrz. Podhorce, odl. 9 w. na wsch. od Tomaszowa, leży śród najwyższego tarasu wyżyny tomaszowskiej, nad rz. Huczwą mającą w pobliżu swe źródła. Do wzgórza Medno (wzn. 800 st.) jest przywiązane podanie, że tam było niegdyś miasto i zamek, do szczętu zniszczone przez Tatarów w XIII w. Ma 73 dm., 600 mk., w tem 401 rz.-kat., 6 izr. Cerkiew parafialna pounicka, dawniej filia par. Typin, istniała już w 1725 r. W 1870 r. fol. P. rozl. mr. 1487: gr. or. i ogr. mr. 525. łąk mr. 81, lasu mr. 856, zarośli mr. 14, nieuż. mr. 12; las. nieurządzony. Wś P. os. 96, z gr. mr. 942. W 1874 r. założoną została na obszarze dóbr P. kolonia przez ludność przybyłą z Galicyi, ma ona 156 dm., 1047 mr. gruntu, 190 mr. lasu. We wsi i kol. mieszka: 6 cieśli, 30 tkaczy, 4 kołodziei, 4 szewców, 1 rymarz, 6 stolarzy, 1 garncarz, 6 stelmachów, 6 traczy, 6 bednarzy, 2 kowali. Włościanie mają 10 pasiek, do 100 uli. Lud więcej przemysłowy niż rolniczy, ziemia żyzna. W 1827 roku było 84 domów, 519 mieszkańców; wś należała do parafii Typin. *F. S.-Br. Ch.*

Podhuszczka, wś i fol., pow. zamojski, gm. i par. Skierbieszów, leży w płn. stronie powiatu, śród lasów, odl. od Zamościa 20 w., ma 3 dm. dwor., 7 włośc.; ludn. kat. 68, prawosł. 21. Fol. P. w 1880 r. oddzielony od dóbr Skierbieszów; rozl. mr. 788: gr. or. i ogr. mr. 264, łąk mr. 69, past. mr. 3, lasu mr. 386, wody mr. 56, nieuż. mr. 10; bud. z drzewa 12; las urządzony. Do włościan należy 83 mr. Własność Joszta. W 1827 r. było 20 dm., 71 mk. Por. Majdan Podhuszczka i Huszczka Wielka i Mała. Żuk.
Podizdebno, fol., pow. krasnostawski, gm. Rybczewice, par. Częstoborowice. Wchodzi w skład dóbr Ćzęstoborowice.

Podklasztor 3.) **P.,** wś nad rz. Wieprzem, śród lesistej wyżyny na płd.-wsch. granicy pow. zamojskiego, gm. i par. Krasnobród, odl. 1 w. od Krasnobrodu a 21 w. od st. p.-tel. Zamość, ma 237 mk., kat. 231, prawosł. 6. W 1827 r. było 31 dm., 179 mk. P. wraz z wsią Ruskie do 1864 r. stanowiły majętność klasztoru dominikanów w Krasnobrodzie, obecnie dzieli się na: P. poklasztorny, wś, 26 os., gruntu 325 mr.; P., os. młyńska, 11 mr. i P., karczma, 2 mr.

Na terytoryum P., w miejscowości zwanej pierwotnie „Borek”, śród lasu, przy wytryskujących w różnych punktach pięknych zdrojach, uznanych przez pobożnych za uzdrawiające (zdrój przy kaplicy św. Rocha), stoi kościół paraf, i były klasztor (ob. Krasnobród), oraz 8 kapliczek rozrzuconych po różnych punktach Borku. Do par. Krasnobród w P. (dek. zamojski), oprócz os. Krasnobród należą: P., Adamów, Boża Wola, Bondyrz, Bliżów, Feliksówka, Guciów, Husiny, Huta-Stara, Hucisko, Hutki, Hutków, Jacnia, Kaczorki, Malewszczyzna, Potoczek, P. Rachodoszcze, Ruskie, Suchowola, Szewnia i Trzepieciny, wsie pow. zamojskiego; ościenne wsi pow. tomaszowskiego: Antoniówka, Ciotusza, Huta-Tarnawacka, Łuszczacz, Majdan Wielki, Majdanek Zielony, Niemirówek, Pańków, Szur, Tarnawatka, Wólka-Husiny i Zaborcze, razem 8429 wiernych. Ostatnim przeorem klasztoru był o. Ludwik Turzyniecki, dominikanin (+1876).

Podklasztor jest siedliskiem urzędu wójta gminy Krasnobród, skutkiem czego nazwa gminy Krasnobród zamieniona na „Podklasztor”, lecz to pierwotne miano znów przywróconem zostało w końcu 1883 roku. W skład obecnej gminy Krasnobród w P. wchodzą: os. Krasnobród, włączona do tej gm. z mocy postanowienia komitetu urządzającego w królestwie polskiem z d. 19 (31) grudnia 1869 r. i wsi: Brudek, Hucisko, Hutki, Huta-Stara, Górniki, Jacnia, Kaczorki, Malewszczyzna, Majdan Nepryski, Nowawieś, P., Potok Senderki al. Senderki, Ruskie, Szopowe, Turzyniec i Wólka-Husińska, które należą do sądu gm. III okr. w Zwierzyńcu. Gm. Krasnobród ma kasę pożyczkowo-wkładową, kościół, cerkiew i aptekę w Krasnobrodzie, dom przytułku dla starców i kalek w P., 2 szkółki elementarne w Krasnobrodzie i Majdanie Niepryskim, 20 tkaczy i 8 kowali, oraz w Potoku-Senderki i Górniki są łomy kamienne piaskowca i wapiennika.

Obszar gm. Krasnobród wynosi 17256 mr., t. j. ziemi ornej 8454 mr., łąk 962 mr., nieużytki zajmują 72 mr., pod budowlami 254 mr., rzeki i błota 386 mr. i lasu 7128 mr. Gleba ziemi przeważnie piaszczysta, sadów niewiele, pszczół pni 325. Na polach P. Wilczkowski Władysław, starosta widzki i zwinogrodzki, za Jana Kazimierza w r. 1672 wsławił się zwycięstwem Tatarów, gdyż na czele dwóch husarskich chorągwi uderzył na wroga, a obskoczony od hordy, stoczył walną bitwę i odebrał zrabowane łupy. Stąd też Jan Sobieski, wówczas marszałek i wielki hetman koronny, w 7000 konnicy, dnia 6 października 1672 r., rozpoczął jedną z najświetniejszych kampanii, goniąc Tatarów ku Narolowi, o której i przebytych już potyczkach zawiadomił króla krótkim listem, przepraszając, „że na takim pisze papierze, bo to się dzieje w polu (Borek) na bębnie, bez taboru i pod nieprzyjacielem”.

Baliński w Starożytnej Polsce, (t. 2, str. 1130), opierając się na Geografii Kuropatnickiego, pisze: że królowa. Marya Kazimiera, wracając z Żółkwi do Warszawy, zaskoczona niespodziewanie przyspieszonem rozwiązaniem, w oberży pod klasztorem dominikańskim miała powić królewicza Konstantego. Władysława w 1680 roku, i że w tej karczmie czas swej słabości przebyła. *T. Z.*

Podległe

25.) **P.,** pow. janowski, gm. Annopol, par. Kraśnik. Jest to przedmieście Kraśnika.

26.) **P.,** wś i fol.. pow. zamojski, gm. Radecznica, par. Mokrelipie, odl. 39 w. od Zamościa, leży na płn.-zach. granicy powiatu, w lesistej okolicy, przy strumyku, dopływie rzeki Por (Pur), na którym ma młyn wodny o 1 kamieniu, ma 4 dm. dwor.,

38 włośc. lutln. katol. 355, prawosł. 4. żyd. 4, ziemi 670 mr. fol. należ, do dóbr Gorajec (ob. II, 692). W 1827 r. było tu 28 dm., 196 mk.
27.) **P.,** pow. chełmski gm. Żmudź, par. rz. –kat. Kumów, gr. obrz. Żmudź.

Podlipie
4.) **P.,** pow. lubelski, gm. Wólka Tatarska, par. Kijany. W 1827 r. należało do par. Mełgiew, miało 8 dm., 48 mk.
5.) **P.,** przyległość dóbr Krzesimów, w pow. lubelskim.

Podlodów 2.) P., wś i folw., pow. tomaszowski, gm. Czerkasy, par. Gródek. Odl. 16 w. od Tomaszowa, przy granicy galicyjskiej, na wyniosłem płaskowzgórzu , ma 54 dm., 301 mk., w tem 119 r. l. W 1827 r. było 43 dm., 312 mk. Cerkiew drewniana. Szkółka początkowa. Ludność rolnicza. 1 stolarz, 1 mularz, 2 kowali, 3 tkaczy, 1 cieśla. Obok folw. nasypy, mówią że to były wały opasujące kościół aryański. Według tradycyi, odkopano tu niegdyś trumnę metalową (?) i cynowe naczynia. Od r. 1878 jest w P. fabryka mączki i krochmalu z kartofli, produkująca rocznie 20000 pudów mączki; w 1880 r. wartość produkcyi 34.200 rs. Przy fabryce młockarnia. Gleba żyzna, na folwarku owczarnia zarodowa; lasu brak. Cerkiew tutejsza, filia par. Pieniany, zbudowana 1752 r. Dobra P. składały się. w 1874 r. z fol. i wsi: P, lit. A i P. lit. CD. Rozl. dominialna 817 mr. Fol. P. lit. A gr. or. i ogr. mr. 400, łąk mr. 102, lasu mr, 7, nieuż. mr. 8, razem mr. 517; bud. z drzewa 4; płodozmian 8-polowy; fol. P, lit. CD gr. or. i ogr. mr. 203, łąk mr. 92, nieuż. mr. 5, razem mr. 300; bud. z drzewa 23; płodozmian 8 polowy; są pokłady torfu. Wś P. lit. A os. 23, z gr. mr. 208; wś P. lit. B os. 12, z gr. mr. 171; wś P. lit. CD os. 12, z gr. mr. 130.

3.) **P.,** wś i fol. nad rz. Wieprzem, pow. łukowski, gm. Serokomla, par. Łysobyki, odl. 35 w. od Łukowa, ma 10 dm., 133 mk.; browar i dwa młyny wodne. W 1827 r. należy do par. Drążków, ma 8 dm., 82 mk. Według reg. pob. pow. stężyckiego z 1569 r. wś Podlodów, w par. Przethoczao al. Łysobyki, własność Grzegorza Podlodowskiego, miała 13 półłanków i 1 zagr. (Pawiński, Małop., 333). Według akt. ziem. stężyc. w 1648 r. właśc. Stefan Podlodowski (18- 22); umiera w Podlodowie 1653 r. Pozostała po nim wdowa Helena Teresa z Rusieckich skarży się na Jerzego Kochanowskiego i jego żonę Zofię, a córkę tegoż Stefana Podlodowskiego, że przyjechawszy w chwili jego śmierci, zabrali wszystkie ruchomości i zostawili ją tylko przy dożywociu Blizocina (20 - 214). W 1664 r. właśc. Jakub Krassowski, kaszt. podlaski, i brat jego Mateusz (22 - 210). Według reg. Pobor. we dworze i we wsi 81 poddanych (Akt. stęż., 22 - 202). Na sejmie warsz,. 1775 r. wysadzona została komisya dla ostatecznego zakończenia sprawy między Sobieszynem i Podlodowem (Vol. leg., VIII, 384). Fol. P. z wsiami: P., Podlodówek i Wola Blizocka miał w 1885 r. rozl. dominialnej 1470 mr.: gr. or. i ogr. mr. 750, łąk mr. 123, past. mr. 86, lasu mr. 284, wody mr. 53. nieuż. mr. 47, przestrzenie sporne mr. 127; bud. murow. 6, z drzewa 35; płodozmian 13-polowy; las nieurządzony. Wś P. os. 6, z gr. mr. 3; wś Podlodówek os. 21, z gr. mr. 279; wś Wola Blizocka os. 48, z gr. mr. 751. *Br. Ch.*

Podlodówek
1.) wś, pow. łukowski, gm. Syrokomla, par. Łysobyki, ma 12 dm., 130 mk., 282 mr. ziemi. W 1827 r. należała do par. Drążgów, miała 13 dm., 105 mk.
2.) **P.** al. *Podlodówka*, wś, pow. lubartowski, gm. i par. Rudno, ma 4 os., 84 mr. Wchodziła w skład dóbr Lubartów.

Podluta, os., pow. włodawski, gm. Hańsk, par. rz.-kat. Sawin, gr. obrządku Hańsk. Niezamieszczona w ostatnich spisach.

Podłychów, fol., pow. janowski, gm. Zaklików, par. Potok Wielki, ma 1 dm., 3 budynki, 128 mr. Należy do dóbr Zdziechowice.
Podmajdan, os., pow. biłgorajski, gm. Wola Rożaniecka, par. Tarnogród. Jest to przysiółek Tarnogrodu, mieszczący rogatkę celną na granicy od Galicyi.

Podole 8.) **P.,** kol., pow. lubelski, gm. Bełżyce, odl. 24 w. od Lublina. W 1886 r. utworzono na terytoryum dóbr Bełżyce 24 kolonii, noszących jedną wspólną nazwę.

Podolszynka, wś i fol., pow. biłgorajski, gm. i par. Krzeszów. Należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich.

Podosie 1.) wś włośc., pow. łukowski, gm. Jarczew, par. Wilczyska, ma 29 dm., 261 mk., 454 mórg. Wchodziła w skład dóbr Jarczew.

Podpałecznica, pow. lubartowski, gm. Tarło, pow. Syrniki. W 1827 r. było 5 dm., 27 mk.

Podpolichno, pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Rzeczyca Ziemiańska.

Podrusów, wś, pow. biłgorajski, gm. Majdan Sopocki, par. rz.-kat. Józefów, gr. obrz. Majdan Sopocki. Należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich.

Podstary Zamość, fol., pow. zamojski, gm. Nielisz, par. Stary Zamość.

Podstawie
1.) Część dóbr Hańsk, w pow. włodawskim, oddzielona z całości w 1879 r. Ob. *Hańsk*.
2.) **P.,** pow. chełmski, gm. i par. Wojsławice.

Podtopole, wś i fol. nad rz. Łabuńka, przy ujściu do rz. Topornicy, pow. zamojski, gm. i par, Zamość, odl. od Zamościa 3 w., od os. Nowy Zamość 1 w., ma 4 dm. dwór., 7 włośc., 102 mk. katol.; młyn wodny o 2 kamieniach od r. 1846; gruntów dwor. 235 mr., włośc. 45 mr. Gleba urodzajna, łąki obfite. P. należało niegdyś do ks. franciszkanów zamojskich, następnie przeszło na rzecz skarbu w wieczystą dzierżawę, obecnie stanowi własność sukcesorów generała Szrejdera. *T Z.*

Podwierzbie 1.) wś i fol w. nad rz. Wieprzem, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Irena, par. Bobrowniki. Leży tuż pod Bobrownikami. Wś ma 12 osad po 20 mr.; fol. P. należy do dóbr Dęblin, ma 360 mr. W 1827 r. było 15 dm., 110 mk.

Podwysokie 1.) wś i fol., pow. zamojski, gm. i par. Skierbieszów, leży na płn.-wsch od granicy powiatu, nad strumykiem Ołtyką, odl. od Zamościa 26 w., ma 5 dm. dwór., 21 włośc., 138 mk. katol., 42 prawosł.; młyn wodny. Obszaru włośc. 252 mr., dwor. (własność Poplewskiego) 602 mr., w tem 339 mr. roli, 169 mr. lasu, 54 mr. łąk. W 1827 r. 19 dm., 124 mk. Położenie faliste, okolica lesista, ziemia urodzajna, pokłady kamienia wapiennego; st. poczt. Chomęciska. Fol. P. oddzielony został w

1880 r. od dóbr Wysokie.

Podzamcze
12.) **P.,** fol., pow. lubelski, gm. i par. Bychawa.
13.) **P.,** wś i fol., pow. lubartowski, gm. Ludwiń, par. Łęczna. Leży pod Łęczną, ma szkołę początkową prywatną. Fol. należy do dóbr Łęczna. W 1827 r. było 17 dm., 96 mk.
14.) **P.,** os. należąca do dóbr starostwa hrubieszowskiego (ob. tom III, 185).
16.) **P.,** kol. fabr., pow. zamojski, odl. od Zamościa 21 w. Jest tu fabryka kafli porcelanowych trzech gatunków, 7 prod. roczną na 8,550 rs., obecnie (1886 r.) nieczynna; fabryka gontów, wyrób patyczków do zapałek i fabryka mebli giętych (uprzywilejowanego wynalazku Żarskiego) i posadzek. Wchodzi w skład dóbr Krasnobród. *Br. Ch.-T. Ż.*

Potok *Wielki*, wś i fol. nad strum. Stanką, dopływem Sanny, pow. janowski, gm. i par. Potok Wielki. Leży śród lesistych obszarów wyżyny lubelskiej (dochodzącej tu do 955 stóp wznies.), na prawo od drogi z Kraśnika od Janowa, w odległości 50 w. od Lublina, 16 w. od Janowa i 15 w. od Kraśnika. Środkowa wyżyna zaczyna się obniżać ku dolinie Sanu a spływające ku niej wody powyżłabiały w wyżynie głębokie jary. Na obszarze P. są łomy kamienia muszlowego gruboziarnistego, zwanego ciosem chełmskim, pokłady opoki białej i marglu, glina iłowata niebieska. P. Wielki składa się obecnie z kilku wsi oddzielnych i folwarków tworzących jedną rozległą osadę, mającą przeszło 600 dm. i do 5000 mk. Znajduje się tu kościół par. murowany, szkoła początkowa gminna, szkółka niemiecka, sąd gminny okr. III, urząd gminny, kilka sklepów. Ten wzrost ludności wywołany został rozparcelowaniem znacznej części obszaru między osadników niemieckich i polskich, z Galicyi przybywających.

Okolica P., zaludniająca się obecnie, przedstawiała poprzednio rozległy obszar leśny, z porozrzucanemi śród niego osadami i grupami osad. Do P. należało jeszcze w XVIII w . 23,000 mr. przeważnie lasu. Wieś ta jest starożytną osadą, jak to stwierdzają spotykane na jej obszarze mogiły i okopy, zwane szwedzkimi. W połowie XV w. istniał tu już kościół par. drewniany; wieś była dziedzictwem szlachty h. Gryf. Prócz łanów kmiecych i folwarcznych były karczmy i zagrodnicy; dziesięcina z pól wszystkich, wartości do 20 grzyw., szła dla miejscowego plebana. Do par. należała wś Wąglno, dająca dziesięcinę z łanów kmiecych scholastryi sandomierskiej a z folwarków plebanowi w Potoku (Dług., Lib. Ben., II, 503). Według regestr. pobor. pow. urzędowskiego z 1531 r. siedzieli tu częściowi posiadacze: Andrzej Chamiec (4 łany i młyn), Marcisz (2 łany), Czissicky z braćmi (½ łanu), Mnyski (1/3 łanu i młyn), Jarosz (1 łan), Marek (1 łan), Krzysztof Chamiec i Branwica (4 łany i młyn). W skład parafii wchodziły: Trzydnik, Rzęczyca, Lichów, Stojęszyn, Wąglno (Węglin), Blinów.

Według wizytacyi Radziwiłła, bisk. krak., w końcu XVI w. kolatorami są: Mikołaj Potocki i inni, plebanem zaś Stanisław Koniecki (Bukowski, Hist. Reform., I, 686). Obecny kościół murowany miał według tradycyi powstać z przerobionego zamku a prawdopodobnie zbudowany był umyślnie tak, by służył za warownią dla ludności. Wzniesiony z ciosowego kamienia, ma okna z jednej strony, drugą zaś boczną ścianę ślepą; szerokość kościoła niezwykła w stosunku do wysokości. Front i dzwonica zaopatrzone w blanki. Ze szczegółami podanymi przez Długosza i z powyższymi danymi nie zgadzają się wiadomości jakie o kościele tym podaje F. M. Sobieszczański (Enc. Org.) w opisie Potoka. Powiada on, że kościół jest budowlą ostrołukową, przypominającą kościół w Stobnicy, że został wzniesiony w 1372 r. jak o tem ma świadczyć napis nad drzwiami do zakrystyi, wymieniający datę założenia, naszwisko założyciela i jego herb, których jednakże nie podano w opisie. Ołtarze mają pochodzić z XVI w.

Istnieje miejscowa tradycya jakoby dziedzicami dóbr byli w XV i XVI w. jacyś Carynowie, których zamek stał na górze. „Kameń” nad łąką Warszą, pod wsią Łysakowem. Ruiny te porosłe lasem istniały podobno jeszcze przed kilkudziesięciu laty. W skarbcu kościoła znajdują się drzwi żelazne mające pochodzić z tego zamku. W XVII w. nastąpiło rozpadnięcie się dóbr na części zostające w posiadaniu Karskich (Łysaków, Potoczek, Stawki), Potockich, Trzcińskich, Soltyków (Potok Stary). Wolski, dziedzic Potoczka, założył na początku bieżącego stulecia na wykarczowanych lasach

wieś Dąbrówkę a syn jego Dąbrowicę. Józef Sołtyk, kaszt. zawichoski, złożył w XVIII w. przy granicy Rozwadowa osadę leśną Świdry, której ludność obowiązana była do pomocy w polowaniach i strzeżenia lasów.

Dobra P. Wielki przed oddzieleniem Potoczka i Stawek miały w 1788 r. 23,000 mr. i tworzyły dwa wielkie działy. Jeden ciągnął się od granicy Rzeczycy Księżej po rzekę Sannę, obejmował pola orne, łąki, na wyniosłościach lasy a w środku ogromną wieś Potok Wielki z kilku folwarkami i osadami, drugi zaś od rz. Sanny do granicy Galicyi stanowił obszar leśny, zwany „Bór Niedzielny", ponieważ był on wspólną własnością przyległych wsi i folwarków a zostawał pod administracyą dziedziców Potoka Wielkiego. W tych lasach powstała wspomniana osada Świdry. Dopiero w 1843 r. obszar ten został rozmierzony i podzielony pomiędzy właścicieli przyległych folwarków. Lasy Potockie po za rzeką Sanną, na gruncie piaszczystym są przeważnie sosnowe, lecz na wzgórzach od strony wsi Zdziechowice i Łychów była dawniej knieja, obejmująca 500 mr., zwana Lipic, gdzie rosły same lipy, liczono w niej przeszło 600 barci pszczelnych. Dziś w tem miejscu są pola orne włościan.

P. Wielki obecnie dzieli się na kilka oddzielnych majątków, odróżnianych w księgach hypotecznych literami. I tak części A. B., inaczej zwane P. Sołtyk, albo P. Stany Duże i Małe, należały do Sołtyków, ostatecznie do Prósyńskich, z tych P. Stany Duże ma około 4000 mr. W 1869 r. nabyty na licytacyi i w całości rozparcelowany. Do tejże części należy wś Popielarnia z 4 osad. włośc. P. Stany ma 67 osad włośc., 852 mk., 600 mr. ziemi. P. Wielki Stany Małe lit. B. al. Stanki do ostatnich czasów utrzymał się w ręku Prószyńskich, przez których w znacznej części rozparcelowany, pozostał tylko folw. mający 404 mr. (w tem 104 mr. lasu i 85 mr. zarośli). Na rozparcelowanych obszarach powstały kolonie: Osinki, Niemrawy, Pustki,. P. Wielki lit. C. stanowi oddzielny folwark pod nazwą P. Niwiński, ma 40 mr. 126 pr., w tem 248 mr. gr. or., 88 mr. lasu. Młyn wodny na rz. Sanka, oddzielna propinacya. Do tej części należy 17 os. włośc.,178 mk., 480 mr. P. Wielki lit. D. stanowi oddzielny folw., dawniej Michałowskich, Rozenwerthów, obecnie Lachmanów. Ma 416 mr., w tem 288 mr. roli ornej, 80 mr. lasu. Nadto do tejże części należy przestrzeń lasu Bór zwanego, obejmująca 855 mr.

Z przestrzeni leśnej w ostatnich czasach oddano na czynsze wieczyste około 300 mr., na których założoną została wieś Ossówek. Do tej części należy 12 os. włośc., 146 mk., 450 mr. P. Wielki lit. E., dawniej Herburtów a ztąd zwana Herburtowizną, później Miękińskiego, Pawełkiewiczów; jest to folw. mający około 270 mr. obszaru. Tu należą 3 os. włśc. z 33 mk. i 54 mr. ziemi. P. Wielki lit. F., inaczej Wolą Potocką zwany, ma 766 mr. obszaru; należał dawniej do dóbr Łysakowa. W ostatnich czasach w całości rozparcelowany pomiędzy włościan z Galicyi przybyłych. Jest to 14 os. i 135 dusz. P. Wielki lit .G. zwany Wyszomirski, należał do Wyszomirskich, sprzedany ostatecznie niemcom anabaptystom i przez nich rozparcelowany, ma 18 os. kol., 221 dusz i 68 mr. obszaru. Osadnicy ci gospodarują dobrze, pobudowali porządne kolonie, otworzyli szkołę niemiecką, lecz bardzo powoli się polonizują. P. Wielki lit. H. al. Trzcińszczyzna stanowi oddzielny folw., mający przeszło 120 mr. Nadto jest jeszcze P. Plebania, dawny proboszczowski, mający 215 mr. obszaru, przez rząd sprzedany drogą licytacyi za 5850 rs. w 1875 r. Nabywca folw. Wasiljew, naczelnik powiatu, w 1885 r. zbudował nowy dom, w którym obecnie mieści się sąd gminny. Do części Lechmanów lit. D. należała część zwana Sługoszczyzna rozparcelowana między

miejscowych włościan. Wreszcie część P. Wielki lit. J., zwana Radwanówką, ma przestrzeni 660 mr. W 1878 r. sprzedaną została na parcelacyą kolonistom z Galicyi.

Parafia P. Wielki składa się dziś z następujących wsi i osad: P. Wielki, Potoczek, Majdan Potoczkowski zwany Grójec, Łysaków, Majdan Łysakowski, Dąbrówka, Dąbrowica, Brzeziny, Zarajec, Stojeszyn, Bór, Świdry, Maleniec, Gwizdów, Węglin, Węglinek, Huta Józefów, Popielarnia i Stawki. Obejmuje 6375 dusz. Do kościoła w Potoku Wielkim obecnie należą filie: Blinów i Rzeczyca Ziemiańska, dawniej należała Rzeczyca Kościelna, obecnie w Galicyi. W kościołach tych byli komendarze, wikaryusze, a proboszcz P. Wielkiego nosił tytuł Praepositus. P. Wielki gmina, należy do sądu gm. okr. III w miejscu. Oddzieloną została od gm. Modliborzyce (ob.).

Pogonów 1.) wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Baranów, par. Żyżyn. W 1827 r. było 29 dm. 239 mk. Według reg. pobór, pow. lubelskiego z r. 1531 wś Pogonów. w parafii Końskowola, wraz z Niebrzegowem, Horyszowem i Żyrzynem, miały 20 łanów i młyn (Pawiński, Małop. 359).

Pogorzały Staw, wś nieistniejąca obecnie, w pow. lubelskim. Weszła w skład os. Piaski Wielkie. Wspomina ją Długosz (L. B., II. 548). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś Pogorzałystaw, Camblów (Kębłów), Gelczew, Siedliska, w par. Piasek, miały 3 łany; młyn o 2 kołach (Pawiński, Małop., str. 353).

Pogórze, przedmieście Hrubieszowa (ob.).

Pogranicznik 1.) kol., pow. chełmski gm. Turka, par. ew. Lublin.

Pogwizdów
2.) **P.** al. *Pojzdów*, *Poizdów*, wś, pow. łukowski, gm. Białobrzegi, par. Kock. odl. 30 w. od Łukowa, ma 42 dm., 309 mk. W 1827 r. było 49 dm., 299 mk. Wchodziła w skład dóbr Kock. Według reg. pobor. pow. radomskiego z r. 1568, wsie: Pogwizdów. Białobrzegi, Boczkowice i Stoczek, własność Dobiesława z Białobrzeg, płaciły poboru 1 grzyw., 30 gr. W r. 1569 wieś Pogwizdów (Poizdów) w par. Koczko, własność Stanisława Zerzyńskiego, miała pół łana. Część Andrzeja Zerzyńskiego pół łana (Pawiński, Małop., 333, 477). W 1885 r. fol. Poizdów z przyl. Pysznyług i wsiami: P., Stoczek i Skarbicierz, miał rozl. domin. mr. 1039: gr. or. i ogr. mr. 709, łąk mr. 264, lasu mr. 53, nieuż. mr. 13, budowli z drzewa 26; płodozmian 11-polowy; las nieurządzony. Wś P. os. 53, z gr. mr. 649; wś Stoczek os. 36, z gr. mr. 498; wś Skarbicierz os. 14, z gr. mr. 316. *Br. Ch.*

Pojzdów (*Poizdów*), pow. łukowski, ob. *Pogwizdów*.

Pohoryle, *Pohorylec* al. *Puhorylce*, wś, pow. włodawski, gm. Romanów, par. Wisznice, ma 41 dm., 383 mk., 890 mr. ziemi. Wchodziła w układ dóbr Motwice.

Pohulanka
11.) **P.,** os., pow. radzyński, gm. Suchowola, par. Parczew, ma 5 dm., 28 mk., 80 mr. ziemi.
13.) **P.,** os., pow. bialski, gm. Sitnik, par. Biała, ma 1 dm., 4 mk., 2 mr. ziemi.

Pokinianka
1.) wś i fol. (A i B), pow. konstantynowski, gm. Rokitno, par. rz.-kat. Pratulin (Janów), r. g. Klonownica, dl. 12 w. od Janowa, ma 7 dm., 36 mk., 610 mr. ziemi. W 1827 r. 5 dm., 16 mk.; należała do par. Pratulin. W 1886 r. fol. P, rozl. mr. 540: gr. or. i ogr. mr. 482, łąk mr. 24, past. mr. 1, lasu mr. 27, nieuż. mr. 6; bud. z drzewa 18; płodozmian 9-polowy.
2.) **P.,** pow. konstantynowski, gm. Rokitno, par. r. g Kijowiec. Nie pomieszczona w ostatnich spisach.

Pokrówka (*Pokrywka*, *Pokrzywka*), wieś, pow. chełmski, gm. Krzywiczki, par. Chełm, posiada szkołę początkową ogólną, młyn wodny. W 1827 r. było 30 dm., 193 mk.

Polano, pow. zamojski, gm. i par. Frampol.

Polanówka 1.) wś, fol. i dobra, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Rogów, par. Wilków, odl. 3 w. od rz. Wisły, posiada pokłady kamienia wapiennego, młyn wodny, tartak, wyrób sera. W 1827 r. było 10 dm., 50 mk. Dobra P. składały się w 1866 r. z fol. Polanówka, nomenklatur: Dobre, Kępa al. Kołek i Bażantarnia, wsi: P, al. Rogów, Wólka, Wilków, Zastawie Polanowskie; rozl. dominialna mr. 2491: gr. or. i ogr. mr. 614, łąk mr. 309, past. mr. 211, lasu mr. 1157, nieuż. mr. 200; bud. mur. 10, z drzewa 34; płodozmian 6, 7 i 10-polowy; las nieurządzony. Wś P. al. Rogów os. 68, z gr. mr. 1064; wś Wólka os. 40, z gr. mr. 420: wś Wilków os. 10, z gr. mr. 61; wś Zastawie Polanowskie os. 54, z gr. mr. 256.
2.) **P.,** fol. nad rz. Bystrzyca., pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par. Krężnica, odl. 14 w. od Lublina, ma pokłady wapienia. Fol. ten w 1882 r. oddzielony został od dóbr Prawiedniki, rozl. mr. 816: gr. or. i ogr. mr. 549,łąk mr. 70, past. mr. 8, lasu mr. 138 odpadki mr. 37, nieuż mr 14; bud mur. 4, z drzewa 7; płodozmian 11 polowy; las nieurządzony. *Br. Ch.*

Polany
3.) **P.,** wś, pow. tomaszowski, gm. Krynice, par. Łabunie. Leży przy szosie, o 2 mile od Tomaszowa i Zamościa, ma 48 dm., 270 mk. (261 obrz. łac.), 535 mr. gruntu, 40 mr. lasu. Ludność rolnicza, 3 tkaczy. Folw. należy do Kryniczek Kurmanowicza. Cegielnia. Gleba popielatka. W 1827 r. było 39 dm., 229 mk.
4.) **P.,** pow. tomaszowski, gm. i par. Rachanie. *Br. Ch.*

Polatycze, wś i fol. nad rz. Bug. pow. bielski, gm. Kobylany Nadbużne, par. Terespol, odl. 30 w. od Biały; leży na granicy cesarstwa, ma 24 dm., 153 mk. W 1827 r. 21 dm 129 mk. W 1886 r. fol. P. (w l876 r. oddzielony od dóbr Kobylany Nadbużne miał rozl. mr. 476: gr. or. i ogr. mr. 235, łąk mr.190, past. mr. 30, nieuż. mr. 21; bud. z drzewa 12.

Polesie
16.) **P.,** fol., pow. tomaszowski, gm. Majdan Górny, par. Tomaszów, odl. 4 w. od Tomaszowa. W 1855 r. rozl. mr. 457: gr. or. i ogr. mr. 209, łąk mr. 36, past. mr. 3, lasu mr. 197, nieuż. mr. 12; bud. mur. 1, z drzewa 5; las nieurządzony, pokłady kamienia wapiennego, cegielnia. Fol. ten oddzielony został od dóbr Majdan Górny.

Poletyłówka, pow. chełmski, gm. Rakołupy, par. Kumów.

Polichna 1.) *Górna*, wś i fol. i 2.) **P.** *Dolna*, wś i fol., pow. janowski, gm. Brzozówka, par. Modliborzyce, odl. 16 w. od Janowa a 12 w. od Kraśnika, leży przy szosie kraśnicko-janowskiej. Wś P. Górna ma35 osad, 328 mk. katol. i 492 mr, W 1827 r. P. Górna i Dolna miały 68 dm., 468 mk. Fol. P. Górna posiadał ogólnej przestrzeni 789 mr. 196 pręt., w tem ogród. owoc. 7 mr. 296 pr., warzywnych 1 mr. 104 pr., gruntu orn. 561 mr. 209 pr., łąk 21 mr. 73 pr., łanów sosnowych 73 mr. 54 pr., past. 102 mr. 197 pr., wód zarybionych 1 mr. 106 pr., pod budowlami 4 mr. 45 pr., granic, dróg i nieużytków 15 mr. 252 pr. Gleba gliniasta, sapowata, położenie równe lecz na znacznej wyniosłości, stąd trudność o wodę studzienną, jednakże pokład iłowaty

nieprzepuszczalny, daje możność robienia sadzawek, utrzymujących wodę deszczową nawet w czasie najgorętszego lata. Dobra P. Górne, razem z Polichną Dolną stanowiły w zeszłym wieku własność rodziny Wiercieńskich, a do połowy bieżącego wieku Dolińskich. W 1879 r. sprzedano całe dobra kolonistom z Galicyi przybyłym, a w części miejscowym włościanom, po 1200 rs. za włókę. Stąd powstało około 40 nowych kolonii. Wś P. Dolna ma 34 osad, 256 mk. katol., 517 mr. Fol. P. Dolna, z niwą zwaną Zawady, a stąd hypotecznie zwany Polichna Zawady, posiadał ogólnej przestrzeni 915 mr. 3 pr., po odłączeniu dla włościan w 1875 r. w zamian za serwituty 90 mr. pastwiska. Niwa przy szosie położona zawiera kamień wapienny muszlowy, z którego dawniej wypalano wapno. Również niwa pod wsiami Szustarką i Brzozówką posiada doskonalą glinę na cegłę i inne wyroby; jeszcze przed 10 laty cegielnia dostarczała wybornej cegły, używanej na najdelikatniejsze ornamentacye i grzemsy. Dziś istnieje, lecz produkcya małoznacząca. Dobra P. Dolna, wraz z sąsiednią Polichną Górną stanowiły w zeszłym wieku i do połowy bieżącego jedną całość. Następnie P. Dolna należała do Gruszeckiego, potem Przegalińskiego, który nabył ją na licytacyi w 1874 r. za 17000 rs., a w 1878 r. rozparcelował w całości miedzy włościan miejscowych i przybyłych z Galicyi, którzy utworzyli tu 38 osad. *R. Przeg.*

Policzyzna, wś, fol. i dobra, pow. lubelski, gm. i par, Krzczonów, odl. 25 w. od Lublina. Pokłady kamienia wapiennego, młyn wodny. W 1827 r. było 27 dm., 230 mk. Ob. Majdan Policki (V, 908). Dobra Policzyzna składały się w 1879 r. z fol.: P., Marysin i Pustelnik, wsi: P. i Majdan Policki, rozl. dominialna mr 934: fol. P. gr. or. i ogr. mr. 455, łąk mr.20, lasu mr. 137, nieuż. mr. 41, razem mr. 703; bud. mur. 3, i drzewa 12; płodozmian 11-polowy; fol. Marysin gr. or. i ogr. mr. 77, nieuż. mr, 2; bud. z drzewa 5; płodozmian 10-polowy; fol. Pustelnik gr. or. i ogr. mr. 148, past. mr. 1, nieuż. mr. 3; bud. z drzewa 4; płodozmian 10-polowy, las nieurządzony. Wś P. os. 21, zgr. mr. 321; wś Majdan Policki os. 7, z gr. mr. 73.

Polinów 1.) fol., pow. konstantynowski, gm. i par. Łosice, ma 3 dm., 28 mk., 87 mr. ziemi. 2.) P., fol., pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. Janów, odl. 5 w. od Janowa, ma 2 dm., 21 mk. Fol. ten w r, 1877 oddzielony od dóbr Komarno, rozl. mr. 591: gr. or. i ogr. mr. 545, łąk mr. 24, past. mr. 6, zarośli mr. 5, nieuż. mr. 11; bud. mur. 3, z drzewa 6; płodozmian 4 i 8 polowy.

Polinowska Wólka, wś, pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. Janów, ma 26 dm., 349 mk.. 919 mr. obszaru.

Pólko 7.) **P.,** fol., pow. lubartowski, gm. Niemce, par. Dyss. Wchodzi w skład dóbr Kozłówka.

8.) P., fol., pow. janowski, gm. i par. Zaklików, ma 5 bud., 234 mr. roli, 10 mr. łąk. Należy do dóbr Zdziechowice.

Polny Młyn 1.) wś. pow. lubartowski, gm. i par. Kamionka. W 1827 r. był 1 dm., 9 mk.

Polod, *Połod* (?), fol., pow. włodawski, gm. Wyryki, par. Włodawa, ma 5 dm., 7 mk., 2105 mr. obszaru. W 1827 r. 3 dm., 11 mieszkańców.

Polska Wola, wś, pow. radzyński, gm. Rudzienko, par. Wiśniew.

Polubicze, wś i fol., pow. włodawski, gm. Horodyszcze, par. obrz rz.-kat. Rossosz, wsch. obrz. Horodyszcze, odl. 28 w. od Włodawy, ma 118 dm., 1034 mk , szkołę początkową ogólną. W 1827 r. było 86 dm., 548 mk. W r. 1874 fol. P. z przyległ. Mierzwinek rozl. mr. 2993: gr. or. i ogr. mr. 713, łąk mr. 606, past. mr. 630, lasu mr. 874, nieuż. mr. 150; bud. mur.3, z drzewa 27; płodozmian 7 i 8 polowy; las nieurządzony; pokłady torfu. Wś P. osad 76, z gr. mr. 2743.

Połoski, wś i fol., pow. bielski, gm. Połoski, par. rz -kat. Piszczac, gr. obrz. Połoski, odl. 21 w. od Biały, posiada cerkiew paraf, pounicką, szkołę począt. ogólną, 104 dm., 749 mk. W 1827 r. było 98 dm., 610 mk. W 1866 r. fol. P, rozl. mr. 792: gr. or. i ogr. mr. 288, łąk mr. 105, past. i zarośli mr. 373, nieuż. mr. 26. Wś P. os. 28, z gr. mr. 648. W 1870 r. fol. P. lit. B rozl. mr. 525: gr. or. i ogr. mr. 205, łąk mr. 120, past. mr. 74, zarośli mr. 86, nieuż. mr. 40; budowli z drzewa 6. Wś P. os, 18, z gr. mr. 289. P. gmina należy do sądu gm. okr. III we wsi Kobylany Nadbużne, st. poczt. Kodeń. Gmina ma 15410 mr. obszaru i 1934 mk. W skład gminy wchodzą: Choroszczenka, Chotyłów, Dobrynka, Kupony, Piszczac, fol. P., Trojanów, Wołoszki i Zagórów.

Pomian 1.) os. fabr., pow. chełmski, gm. i par. Pawłów. Jest tu gorzelnia, fabryka drożdży, młyn, krochmalarnia; obszaru 5 mr. Należy do dóbr Żulin.

Pomianów, fol., pow. hrubieszowski, odl. 35 w. od Hrubieszowa. W 1885 r, rozl. mr. 273: gr. or. i ogr. mr. 262, łąk mr. 6, nieuż. mr. 5; bud. z drzewa 7.

Pomorze 1.) wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Opole. W 1827 r. 9 dm., 50 mk.

Poniatowa 1.) wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gmina Godów, par. Chodel. W 1827 r. było 41 dm., 269 mk. W XV w. Poniatów, wś w par. Chodel, miała folwark i łany kmiece, z których dziesięcinę płacono do Kładnicy (Długosz, Lib. Ben., t. II, 547). Według reg. pobor. pow. lubelskiego z r. 1531, wś Poniatowa, w par. Kłodnica, miała 11 cząstkowych właścicieli nieposiadających kmieci, z tych jeden miał cały las, 7 po pół i 3 po ćwierci łanu; prócz tego na części Canimiri był jeden łan (Pawiński, Małop., 358 i 370). 2.) P., pow. lubelski, dawna nazwa wsi *Skrzynice* (ob.).

Ponigwoda, u Długosza *Ponykwoda*, właśc. *Ponikwoda*, fol., pow. lubelski, gm. i par. Lublin, odl. 1 w. od miasta. Wspomina ją Długosz (Lib. Ben. III, 459) jako graniczącą z Lublinem, Jakubowicami i Świdnikiem. fol. ten. W 1884 r. rozl. 251 mr.: gr. or. i ogr. 206 mr., łąk 28 mr., pastw. 7 mr., nieuż. 10 mr.; bud. mur. 7, z drzewa 5; płodozmian 8-o polowy; cegielnia.

Ponikiewska Wola, wś, pow. krasnostawski, gm. Zakrzew, par. Targowisko.

Ponikwy, wś, pow. krasnystawski, gm. Zakrzew, par. Targowisko. W 1827 r. było 37 dm., 222 mk., par. Batorz.

Pońków Sołtysy, pow. tomaszowski, gm. Tarnowatka, par. Krasnobród.

Poperczyn, wś, pow. krasnystawski, gm. i par. Żółkiewka, ma 26 dm., 257 mk.

katol., 400 mr. Obszaru; gleba popielatka. W 1827 r. było 20 dm., 121 mk.

Popielarnia 3.) **P.,** pow. janowski, gm. i par. Potok Wielki.

Popielniki, pow. chełmski, gmina i parafia Pawłów.

Popielniki al. *Majdan Józefin*, wś, pow. chełmski, gm. Pawłów. Należała do dóbr Krasne.

Popkowice al. *P. Przedkościelne*, wś i fol. nad rz. Urzędówką, pow. janowski, gm. Urzędów, par. Popkowice, odl. 38 w. od Janowa, 35 w. od Lublina a 10 w. od Kraśnika. Posiadają kościół paraf. murowany, sąd gm. okr. II, fabrykę mączki kartoflanej, z produkcyą na 6000 rs., gospodarstwo folwarczne staranne, 85 dm. (11 dwor.), 824 mk. (21 żydów). W 1827 r. było 54 dm., 602 mk. Według reg. pob. pow. urzędowskiego z r. 1531 było w P. cztery łany. cząstki szlacheckiej, bez kmieci (Pawiński, Małop., str. 374). Obecnie dobra P. Przedkościelne mają ogólnej przestrzeni 1794 mr., w tem fol. tegoż nazwiska 1572 mr., fol. Antoniówka, założony około 1870 r., 222 mr.; do włościan należały 1064 mr. W 1884 r. obszar fol. P. rozpadał się na: 5 mr. ogr. warzyw. i 8 mr. owocowych, gr. or. 656 mr., łąk polnych 68 mr., pastw. 5 mr., lasów urządzonych 699 mr., karczunków 55 mr., zarośli 9 mr., wód 7 mr., pod budowlami 6 mr., dróg i granic 32 mr., nieuż. 21 mr.; fol. Antoniówka: gr. or. 176 mr., lasów urządzonych 42 mr. Gleba gliniasta ciężka, z podłożem trudno przepuszczalnem; gospodarstwo płodozmienne 12-o polowe Łąki irygowane, lasy urządzone z porębami 90 letnimi, drzewostan stanowi przeważnie sosna podszyta leszczyną i osiką. Lasy obfitują w zwierzynę, jak sarny i zające, nad którą rozciągnięta opieka. Gospodarstwo rybne (hodowla karpi) na sadzawkach zasilanych wodą rz. Urzędówki. W XV w. istniał tu kościół paraf. drewniany p. w. św. Krzyża. Patronami kościoła byli: Jan Czyżowski a po jego śmierci Jakub i Zaklika Międzygórscy h. Topor. P. wraz z sąsiedniemi Skórczycami miały 150 łanów kmiecych, dających dziesięcinę scholastryi sandomierskiej po 6 gr. z łanu, ogółem 14½ grz. Między łanami kmiecemi było 12 łanów folwarku rycerskiego, dającego dziesięcinę pleban. w P. wartości do 6 grzywien. Były też dwie karczmy i dwa młyny bez roli. Pleban miał dwa łany i łąki (Długosz, Lib Ben., I, 342 i II, 512). W XVI w. należały P. do rodziny Bystramów, z których ostatni Paweł przekazał te dobra, ze zgodą króla, Mikołajowi Rejowi z Nagłowic. Wtedy siedzibą właścicieli były Skorzyce pod Urzędowem, gdzie stał zamek drewniany, obszar zaś obecnie zajęty przez dobra Popkowice Przedkościelne i Ostrów pokrywały lasy. W XVII w. dobra P. przeszły na własność Piaseckich h. Janina i w rękach potomków tego rodu dotąd pozostają. Obecny kościół murowany p. w. św. Trójcy, wzniesiony w XVII w., konsekrowany w 1667 r. przez Oborskiego, bisk. sufragana krakowskiego, odnowiony w 1855 r. P. par., dek. janowskiego, obejmuje: Popkowice, Ostrów, Ewunin, Skorczyce, Leszczynę, ogółem 2400 dusz rz.-katol. 2.) P. Ostrów, pow. janowski, ob. Ostrów.

Popkowice, wś, pow. janowski. Podczas gdy Długosz oznacza liczbę łanów kmiecych w P. i przyległych Skórzycach na 150 (w drugim opisie na 136) to w reg. pob. z r. 1531 podano tylko 4 łany. W r. 1676 Mat. Strzyżowski płacił tu od 2 osób z rodziny i 184 poddanych a sędzia ziemski lubelski od 28 poddanych. Tenże sędzia za Skórzyc od 71 poddanych, 8 dwor., 2 szlach.
Popławy 2.) **P.,** pow. chełmski, gm. i par. Wojsławice. W 1827 r. było 4 dm., 15 mk.

Jestto przyległość Wojsławic. 3.) P., fol. i kol., pow. zamojski, gm. i par. Skierbieszów, ma 2 dm. W 1883 r. fol. P. oddzielony od dóbr Iłowiec A., rozl. 214 mr.: gr. or. I ogr. 154 mr., łąk 40 mr., lasu 18 mr., nieuż 2 mr.; bud. z drzewa 3; pokłady torfu. 4.) P., dawniej Popławki, wś, pow. łukowski, gm. Celiny, par. Trzebieszów, 27 dm., 141 mk., 768 mr. ziemi. W 1827 r. było 29 dm., 145 mk. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 wś Popławki, w par. Trzebieszów ,miała 1 łan, i młyn. W r. 1552 wś szlach. Popławy 1¾ łan.; w r. 1580 P., własność Piotra Popławskiego, od 10 włók co sami orzą 5 fl., od 4 zagród bez roli gr. 16, od koła młyńskiego gr. 12, razem 5 fl. 28 gr. (Pawiński, Małop. str. 385, 399, 422).

Popów 6.) **P.,** wś i fol. nad Wisłą, pow. janowski, gm. Annopol, par. Świeciechów, odl. 50 w. od Janowa a 30 w. od Kraśnika, ma 12 os. włośc., 207 mk. Fol. P. należał do kapituły krakowskiej; obecnie sprzedany przez rząd. Obszar folw. 150 mr., w tem 30 mr. łąk nadwiślańskich.
7.) **P.,** fol., pow. krasnystawski, gm. Rybczewice, par. Czestoborowice.

Poraj 4.) P., fol. pow. hrubieszowski, ob. *Fifiłówka*.

Poręby 13.) **P.** al. *Panasówka*, fol. i dobra, pow. zamojski, gm. Terezpol, należą do ordynacyi Zamoyskiej i składają sięz fol. Bukownica, Wolaniny, Lipowiec, Tereszpol i Hedwiżyn, mających obsz. 19,936 mr., w tem ziemi ornej 433, lasu 19,563 mr.

Porosiuki, wś, pow. bialski, gm. Sitnik, par. Biała, ma 18 dm., 146 mk., 316 mr. W 1827 r. 10 dm., 63 mk.

Posadów, wś i dobra, pow. tomaszowski, gm. Telatyn, par. Posadów (wschod. obrz.) i Rzeplin (rz.-kat.). Leży na płaskowzgórzu tomaszowskim, przy samej granicy od galicyi (1/2 mili odl.), odl. 28 w. od Tomaszowa, 7 w. od Łaszczowa; st. poczt. Tyszowce. Posiada cerkiew paraf. mur., szkołę początkową ogólną, 130 dm., 807 mk. (132 rz.-kat., 4 izrael.). W 1827 r. było 99 dm., 537 mk. Obszar ogólny 2873 mr., w tem 1684 mr. włośc., 1189 mr. dwors. Włościanie maja roli 1194 mr., łąk 294 mr., past. 43 mr., lasu 57 mr., pod osadami I ogrodów 96 mr. Gleba czarnoziem, po wzgórzach glinka przepuszczalna, bardzo głęboko rodzajna. Gospodarstwo rolne u włościan dość zaniedbane, jakkolwiek rozpowszechnia się uprawa buraków dla cukrowni w Poturzynie. Włościanie trzymają dużo koni, nie wiele bydła i owce. Za serwitut leśny otrzymali 57 mr. lasu. Obszar dworski ma gr. or. 670 mr., ogr. i pod budynkami 26 mr., łąk 218 mr., lasu 264 mr., nieuż. 11 mr. Gospodarstwo na dwóch folwarkach płodozmienne. Dobra te w r. 1721 nabyte zostały od Konstntyna Bołżeckiego przez Jerzego Geschawa, który w 1732 oddał je w posagu córce Barbarze, żonie Jana Zelskiego. W 1759 r. jako posag przechodzą do Maryanny z Zelskich Stawskiej. Drogą spadku przechodzą w 1832 r. na własność Skrzyńskich. W pobliżu wsi jest nasyp okrągły (kopiec), jak zwykle Szwedom przypisywany, dalej o 500 kroków od wsi jest na półtora-morgowej przestrzeni tak zwane zamczysko, opasane podwójnym wałem. W 1837 r. znaleziono tu szyszak, naramiennik, ostrogę i takowe przesłano do gabinetu archeologicznego w Krakowie. W 1858 r. wykopano tu siekierkę kamienną, a w 1877 drugą siekierkę na polu zwanem Rokitno, gdzie stoi dom straży granicznej. Przy kopaniu rowu znaleziono w garnku glinianym dwa kolczyki, kółko z grubego srebrnego drutu skręcone a 1878 r. w zamczysku kulę kamienną granitową, średnicy 9 ctm. Przedmioty te odsyłano zawsze do Krakowa.

Naprzeciw zamczyska, w lesie Rochaj zwanym, jest kurhan 3 sąż. wysoki, na nim rosną dęby, dokoła mnóstwo małych mogił. Lud zowie to grobem wodza i rycerstwa. Cerkiew tutejsza pounicka, niewiadomej erekcyi; obecną wznieśli 1824-1826 r. dziedzice Horochowie.

Pościsze, wś włośc. i os., pow. radzyński, gm. Misie, par. Międzyrzec. Wś ma 52 dm., 330 mk., 786 mr. ziemi; os. 1 dm., 4 mk., 3 mr. W 1827 r. 56 dm., 262 mk.

Posiołek 3.) P. *Józefów*, pow. biłgorajski, gm. Aleksandrów, par. Józefów.
Potocka Wola, wś i kol., pow. janowski, gm. i par. Potok Wielki. Stanowiła część dóbr Potok Wielki (ob.); obecnie rozparcelowano obszar dworski.

Potoczek
2.) **P.,** wś, pow. zamojski, gm. Suchowola, psr. kat. Krasnobród, wsch. obrz. w miejscu. Leży w górzystej i lesistej okolicy, o 21 w. na płd.-wsch. od Zamościa; ma 2 dm, dwor., 37 włośc. z obszarem 519 mr.; ludn. 147 mk. kat., 165 prawosł. We wsi jest cerkiew drewn. gontem kryta, zbudowana kosztem rządu w 1870 r., dla parafii obejmującej 654 dusz. W 1827 r. było 36 dm., 243 mk. Cerkiew tutejsza, dawniej gr.-unicka, erekcyi niewiadomej, miała filią w Szewni (o 4 w.).

3.) **P.,** wś i folw. nad rzeką Sanną, pow. janowski, gmina i parafia Potok Wielki, odl. 64 wiorst od Lublina a 13 w. od Janowa, posiada pokłady torfu i wapienia, krochmalnią, gąciarnią, smolarnią, węglarnią, cegielnią, piec wapienny, tartak, dwa młyny, gospodarstwo rybne. Wś ma 24 dm., 530 mk., w tej liczbie 298 kat. (128 męż., 170 kob.); w 1827 r. było 40 dm., 267 mk. Do włościan należy około 400 mr. ziemi w glebie gliniasto-piaszczystej. Dobra P. mają 4086 mr. 130 pr. obszaru i składają się z dwóch części: fol. P. ma 710 mr., resztę stanowią lasy, pod ogólną nazwą „Bór" a w tej przestrzeni mieszczą się role wykarczowane, łąki, wody zarybione. Fol. P. składa 511 mr., roli or., 100 mr. łąk nawodnionych, 32 mr. past., 41 mr. wód zarybionych, 19 mr. nieuż. zadrzewionych. Na fol. jest 14 bud. mur., 53 drewn. oszacow. na 45,590 rs. Dwór murowany.

Druga część dóbr (Bór) składa się: z 238 mr. gr. or. poleśnych, 75 mr. łąk torfowych, 19 mr past. i 2456 mr. lasów urządzonych. Wód zarybionych było w 1885 r. 523 mr. 60 pr., wreszcie nieuż. po części zadrzewionych 65 mr. Do dóbr należały wsie: Potoczek, Maleniec, Brzeziny i Dąbrówka. Gleba gliniasta, z przymieszką piasku, silnie nawożona, wydaje obfite plony. Fol. Potoczek może służyć za wzór gospodarstwa przemysłowego, zaprowadzonego tu przez właściciela (Adama Przanowskiego), inicyatora spółki rybackiej i stowarzyszeń wzajemnego poręczenia od ognia. Nabywszy te dobra w 1870 r., dokupił przyległe obszary leśne, a nadto później bór Wyszomirski i Nowiński. Lasy te (sosnowe) na piaszczystym gruncie, poprzecinane smugami łąk bagnistych, torfowych, pozbawione starodrzewu, podzielone na poręby 90-letnie, przerznięte liniami prostemi, okopane rowami, stanowią piękny przykład gospodarstwa leśnego.

Wielką zasługą właściciela jest uporządkowanie bagien i moczarów leśnych, z których utworzył około 600 mr. stawów zarybionych karpiami morawskimi. Najrozleglejsze obecnie w królestwie gospodarstwo rybne, rozpoczęte w 1879 r. (z doch. 1225 rs.), daje obecnie do 8000 rs. rocznego dochodu. W 1884/5 r.

gospodarstwo rolne dało 6313 rs., rybne2364 rs., leśne 2301 rs., cegielnia 176 rs., wapniarka 76 rs., młyn w Potoczku 341 rs., młyn na dębinkach 316 rs., tartak 664 rs., krochmalnia 1437 rs., gonciarka 106 rs., smolarnia 10 rs., węglarnia 27 rs.; ogólny dochód 14,135 rs., który rozdzielony na całość dóbr daje dochodu 3 rs. 45 kop. z każdej morgi, zaś z samego fol. Potoczek 9 rs. 75 kop. z morgi. Krochmalnia zatrudnia kilkunastu robotników, przerabia jedynie miejscowe kartofle. Dobra P. stanowiły dawniej część dóbr Potok Wielki, należały w XVII i XVIII w. do Karskich, później Wolskich, Wybranowskich. Wolscy zbudowali w końcu zeszłego wieku kaplicę w ogrodzie, dotąd utrzymywaną. Obecny właściciel wzniósł murowany dwór i założył ogród owocowy, obfitujący w szlachetne gatunki drzew owocowych i krzewów. *R. P*
.

Potok 15.) **P.** *Górny* al. *Ordynacki*, wś i fol., pow. biłgorajski, gm. i par. Potok Górny. Leży w południ. części powiatu, śród płaskowzgórza, niedaleko granicy od Galicyi, o 2½ w. na lewo od drogi z tarnogrodu do Krzeszowa. Zabudowania wsi ciągną się kilkowiorstową linią, utworzoną przez 182 osad. We wsi jest kościół par. katolicki, murowany, założony wraz z parafią w 1581 r. przez Stefana Batorego. Obecny murowany pochodzi z 1743 r. Cerkiew par., dawniej greko-unicka, niewiadomej erekcyi, istniała do 1839 r. Gdy popadła w ruinę przeniesiono parafią do Lipin. Obecnie zapewne odbudowana. Jest we wsi sąd gm. okr. III, szkoła początkowa. W 1827 r. było 187 dm. i 1188 mk. P. Ordynacki par., dek. biłgorajski (dawniej tarnogrodzki), ma 4390 dusz. P. Górny, gmina, należy do sądu gm. okr. II w miejscu, st. p. tarnogród. Ma 23,266 mr. i 6418 mk. W skład gminy wchodzą: Dąbrówka, Jedlinki, Kulno, Lipiny Dolne, Lipiny Górne, Naklik, Potok Plebański, Potok Słoboda, Potok Górny, Szyszków, Zagrodki, Zagrody Naklickie.

16.) **P.** *Lachman, P. Mekciński, P. Niwiński, P. Plebania, P. Stanki, P. Stany, P. Trzcińszczyzna, P. Wyszomirski*, ob. *Potok Wielki*.

17.) **P.** *Senderki* wś i fol., pow. zamojski, gm. Krasnobród (ob. Podklasztór), par. Józefów-Ordynacki, leży w płd. stronie pow., odl. 31 w. od Zamościa, w wyniosłem położeniu śród lasów, ma 3 dm. dwor., 25 włośc., 169 mk. katol., 373 mr. gruntów włośc. Fol. należy do dóbr Krasnobród. Na gruntach wsi są łomy kamieni młyńskich, wapienia i piaskowca. W Józefowie Ordynackim wyrabiają z tego kamienia nagrobki oraz kamienie młyńskie i żarnowe.

18.) **P.** *Wielki* (oddzielnym pliku)

S **Potok górny**, wś, pow. biłgorajski, ma 282 dm. W reg. pob. z XVI w. nie podana. Zapewne założona na obszarze ststwa krzeszowskiego przez Zamojskich. Gmina P. górny ma 7105 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności (7442) było w 1890 r. 2758 praw., 4550 katol., 134 żydow.

Potoki 1.) fol., pow. chełmski, gm. Bukowa Wielka, par. Uhrusk, odl. 21 w. od Chełma. Fol. ten oddzielony od dóbr Łukówek Górny, rozpadł się na trzy części: lit. A ma 60 mr., lit. B 95 mr., lit. C 100 mr. 2.) P., fol., pow. hrubieszowski, gm. Moniatycze. Fol. ten oddzielony od dóbr Stepankowice, w 1880 r. mr. 101: gr. or. i ogr. mr. 72, łąk mr. 28, nieuż. mr. 1; bud. z drzewa 7; płodozmian 9-polowy.

Poturzyn, wś, fol. i dobra, pow. tomaszowski, gm. Poturzyn, par. Oszczów, gr.-kat.

Poturzyn. Leży śród płaskowzgórza (wznies. 770 do 800 st. npm.) tomaszowskiego, w odl. ¾ mili od granicy galicyjskiej, 7 w. od st. poczt. w Dołhobyczowie, 40 w. od Tomaszowa, 30 w. od Hrubieszowa, posiada cerkiew paraf. pounicką, niewiadomej erekcyi, szkołę początkową ogólną, urząd gminny, cukrownią, wiatrak. na folwarku piękna rezydencya właścicieli, z parkiem i oranżeryami; w pobliżu obszerna sadzawka, trzypiętrowy gmach cukrowni założonej w 1847 r. przez Tytusa Wojciechowskiego, dziedzica dóbr. Dokoła cukrowni liczne domki robotników i administracyi fabrycznej. Produkcya fabryki uległa znacznym zmianom. Podczas gdy w 1872/3 r. była czynna tylko 27 dni, wyprodukowała 4860 pudów mączki z 648 berkow. buraków, to w 1880 r. produkcya miała 125,000 rs. wartości. W tym czasie przerabiała średnio do 70,000 korcy buraków rocznie. Robotnicy w liczbie do 400 przybywają przeważnie z Galicyi. Wś i folw., prócz osady fabrycznej, ma 99 dm., 853 mk. (147 kat. i 706 wsch. obrz.); w 1827 r. było 58 dm., 384 mk. Dobra P. składały się w 1884 r. z fol. P. Żabcze, Witków i Wólka Poturzyńska, z obszarem 3627 mr. Fol. P. miał 900 mr. Poturzyńskie ststwo niegrodowe, w wdztwie i pow. bełskim, podług spisów podskarbińskich z r. 1773 obejmowało Poturzyn i Żabce z przyległościami, oderwanemi od ststwa sokalskiego. W tym czasie posiadała je Franciszka Trębińska, opłacając zeń kwarty złp. 2000 gr. 2, a hyberny złp. 607 gr. 15. Rząd austryacki zamienił je w 1802 r. za dobra Tustanowice, jako obejmujące warzelnie soli, a dziedziczne Eleonory hr. Ostrorogowej. Do ststwa sokalskiego należała też wś Poturzyca w pow. sokalskim. P. gmina należy do sądu gm. ok. IV, st. p. Dołhobyczów, ma 13,564 mr. obszaru i 4,047 mk.

S **Poturzyn**, r. 1565 *Botarzin*, r. 1578 *Potarzin*, wś, pow. tomaszowski. W r. 1565 wś ta w ststwie bełzkiem, oddana była w dożywocie Stanisławowi Zamojskiemu, stcie bełzkiemu i jego żonie. Wieś miała 25 kmieci na półłankach i 1 na ćwierci. Każdy dawał po gr. 12, owsa 6 korcy, pszenicy 2, żyta 2, kapłonów 2, jaja 20. Zagrodników 7, z tych 2 wolni od czynszu i tywon. Karczmarz dawał zł. 20, pop gr. 20. Kmiecie robili na folwarku po 3 dni na tydzień. Ogółem zł. 126 gr. 6½. W r. 1578 pani Chełmska płaci tu od 6½ łan., 4 zagr., 4 kom., popa. Wś należała do par. w Bełzie. Do gumna fol. w P. zwieziono r. 1564: żyta kóp 950 (z 4 kóp otrzymywano 3 korce miary bełzkiej po gr. 15), pszenicy kop 90 (z 2 kop 1 korzec po gr. 18), jęczmienia kop 200 (z kopy 1 korzec po gr. 12), owsa 900 (z 2 kop 2¼ korca po gr. 6), tatarki 40 (2 kopy daja jeden korzec po gr. 10), prosa 1½ stoga, grochu 2½ brogów z tego korcy 15 po gr. 28. Ogółem z P. i Żabczego dochodu czystego było zł. 807 gr. 8. Ob. Igołomia. Gmina P. w r. 1890 miała 5045 mk. Śród stałej ludności było: 4244 prawosł., 593 katolik. i 16 żydów.

Poturzyńska Wólka, wś, pow. tomaszowski, gm. Poturzyn, par. Oszczów. Położona śród lasu, ma 17 dm., 157 mk., w tem 18 rz.-kat.; 185 mr. roli or., 34 mr. łąk, 16 mr. lasu. Ludność rolnicza. Fol. do Poturzyna należący ma 74 mr. roli or., 55 mr. łąk, 521 mr. lasu. Gleba popielatko-gliniasta.

Powały, wś i fol., pow. łukowski, gm. Mysłów, par. Wilczyska, odl. 28 w. od Łukowa, mają 6 dm., 118 mk. W 1827 r. było 7 dm., 58 mk. Fol. P. w r. 1873 oddzielony został od dóbr Ciechomin, ma rozl. mr. 324: gr. or. i ogr. mr. 207, łąk mr. 21, past. mr. 60, lasu mr. 28, nieuż. mr. 4; bud. mur. 1, z drzewa 8; płodozmian 8-polowy. Wś P. os. 11, 137 mr. Według reg. pobor. pow. stężyckiego z 1569 r. wś Powali, własn. Ciołka, miała 6 półłanów (Pawiński, Małop., 330). W 1648 i 1649 tenuta Stanisława Skorkowskiego, sędziego ziem. Według reg. podymn. z 1661 r. 20 dm. włość. płaci 10 flor.; w 1664 r. 88 poddanych obojga płci (Akta Stężyckie).

Poważe, wś, pow. łukowski, gm. i par. Łuków, ma 19 dm., 206 mk., 171 mr. W 1827 r. 9 dm., 57 mk. Wś ta leży tuż pod Łukowem i stanowiła część dóbr rząd. i majoratu Łuków.

Poznań, wś, pow. łukowski, gm. i par. Serokomla, 9 dm., 52 mk., 212 mr. ziemi.

Poznańska Wólka, kol., pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek, ma 8 dm., 65 mk., 153 mr. W 1827 r. było 6 dm., 39.

Pożarów, wś nad Wieprzem, pow. lubartowski, gm. Firlej, par. Kock. W 1827 r. 31 dm., 92 mk. W XV w. P. (par. Kock) należy do biskup. płockiego. Z trzech łanów kmieci, płacono dziesięcinę wartości 3 grzyw. probostwu w Kocku, zaś za dziesięcinę konopną dawano proboszczowi 4 koguty. Biskup płocki pobierał czynsz po fertonie z łanu (Długosz, Lib. Ben., I, 629, 631 i II, 566).

Pożóg, wś i folw., pow. nowo-aleksandryjski (puławski), gm. Nowo-Aleksandrya, par. Końskowola. Leży niedaleko Klementowic, st. dr. żel. nadwiślańskiej. Część obszaru folwarcznego, mająca 396 mr., należy do instytutu agronomiczno-leśnego w Puławach. W XV w. ?? w par. Końskowola, była własnością Marcina Konińskiego h. Rawa. Były tu łany kmiece, fol. rycerski, z których dziesięcinę wartości 12 grzywien płacono do Końskowoli (Długosz, L. B., II, 571). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wsie: Pożóg, Witowicze, Chrzuchów i Siedlcze, w par. Końskowola, miały 17 łan., 1 młyn (Pawiński, Małop., 359).

Pratulin, wś i folw. nad rz. Bugiem, pow. konstantynowski, gm. Bohukały, par. Pratulin (wschod. obrz.), odl. 16 w. od Janowa, ma 13 dm., 170 mk.; w 1827 r. było 43 dm., 306 mk. Jest tu cerkiew parafialna, kościół par. katolicki zamknięty został w 1876 r. Na obszarze folw. gorzelnia, olejarnia, wiatrak, pokłady torfu. P. pierwotnie zwał się podobno Hornow, nazwę tę nosił jeszcze w 1478 r. W 1686 r. Tomasz z Nasiłowa Ostrowski odbudował stary kościół i założył parafią; nowe uposażenie kościoła uczynił w 1787 r. Jan Potocki, dziedzic. W 1838 r. Tomasz Mostowski wzniósł kościół murowany p. w. św. Piotra i Pawła. Cerkiew greko-unicka, niewiadomej erekcyi wspomniana w wizytach z 1738, 1751, 1757, nowo wybudowana 1852 r. Założycielem miasta (w 1732 r.) miał być Józef Fran. Sapicha. Joahim Potocki, ststa trembowelski, uzyskał u Augusta III przywilej na jarmark dwutygodniowy, który poraz pierwszy odbył się w 1761 r. Miasto nie mając warunków bytu nie mogło się rozwijać, ztąd osada zachowała charakter wsi. W 1861 r. parafia P. (dek. kodeński) obejmowała 1850 dusz obrz. grec., 251 obrz. łaciń., 324 katol., 14 mahometan i 62 żydów, ogółem 2309. Dobra Pratulin składały się w 1886 r. z folw.: P. i Zaczopki, z

awulusem Krynica, rozl. mr. 2275; folw. P. gr. or. I ogr. mr. 587, łąk mr. 359, pastw. mr. 104, lasu mr. 63, nieuż. mr. 182, razem mr. 1295, bud. mur. 11, z drzewa 35; płodozmian 12 polowy; folw. Zaczepki z przyl. Krynica gr. or. i ogr. mr. 629, łąk mr. 47, pastw. mr. 8, lasu mr. 278, nieuż. mr. 18, razem 980; bud. mur. 4, z drzewa 17; płodozmian 12 polowy, las nieurządzony. W skład dóbr wchodziły: wś P. os, 8, z gr. mr. 7, wś Bohukały os. 56, z gr. mr. 1019, wś Zaczopki os. 52, z gr. 994, wś Łagi os. 46, z gr. mr. 452.

Prawda 3.) P., fol., pow. tomaszowski, gm. Kotlice, par. Dub, odl. 30 w. od Tomaszowa. Fol. ten powstał z gruntów należących do probostwa Dub, ma rozl. mr. 401: gr. or. i ogr. mr. 296 łąk mr. 54, lasu mr. 39, nieuż. mr. 12; bud. mur. 3, z drzewa 3, las nieurządzony. 4.) P., wś, fol. i majorat rząd., pow. łukowski, gm. Prawda par. Stoczek, odl. około 30 w. od Łukowa, 31 dm., 210 mk. (14 żydów). W 1827 r. 19 dm., 122 mk. Dobra P. stanowiły własność rządową. W 1835 r. z dóbr tych wydzielono na majorat gen. Gołowina folw.: Prawda mr. 780, Borek mr. 112, Januszówka mr. 144, lasy mr. 2961; młyny: Dąbek mr. 6, Okuń mr. 60, Sniczek mr. 69, Ozimek mr. 105; sołtystwo Kinówka mr. 61, razem mr. 4298. Należały też wsi: P. os. 17, z gr. mr. 561; Wólka Poznańska os. 6, z gr. mr. 198; Kobiałki os. 22, z gr. mr. 713; Jamielnie os. 42, z gr. mr. 1293; Kiecikowa os. 18, z gr mr. 6060; Ruda os. 7, z gr mr. 165; Kisielek os. 31, z gr. mr. 1023; Wola Kisielska os. 23, z gr. mr. 815; Kadzidła os. 6, z gr. mr. 173; Mizary os. 40, z gr. mr. 982; Błażejki os. 13, z gr. mr. 421; Wólka Różańska os. 15, grun. mr. 408; Borki os. 5, z grun. mr. 119; Rosy os. 13, z gr. mr. 535; Toczyska os. 43, z grun. mr. 985; Soćki os. 10, z grun. mr. 328; Zabiele os. 24, z gr. mr. 882; Zgorznica os. 30, z gr. mr. 1192; Januszówka 1-sza os. 4, z gr. mr. 156; Januszówka 2-ga os. 15, z gr. mr. 78; Róża 1-sza os. 88, z gr. mr. 2684; Róża 2-ga os. 19, z gr. mr. 47. Wydzielono na majorat Iwowe dla gen. Gorłowa wś Chromin mr. 801 i wś Łopacianka mr. 587. Pozostało przy skarbie folw.: Jamielnik mr. 751, Lipniak mr. 716, Zwola mr. 631, Sucha Wola mr. 331; młyny: Komar mr. 4 i Grobla; obszar leśny mr. 1574; os. Stoczek mr. 313; wsie: Lipniak mr. 127, Jedlanke mr. 2067, Zagoździe mr. 919, Jamielnik mr. 1127, Szyszki mr. 920, Zwola mr. 846, Sucha Wola mr. 238. P. gmina należy do sądu gm. we wsi Miastków Kościelny (odl. 13 w.), narząd gm. w os. Stoczek, st. poczt. Łuków (30 w.), Siedlce (36 w.) i Zelechów. Gmina P. graniczy z gminami: Mysłow i Miastków, ma 5729 mk. (1881), w tej liczbie 2839 męż., 2890 kob.; co do wyznania 5198 katol., 528 żyd. i 3 prawosł. Obszar wynosi około 24,000 mr. (12,914 dzies.), w tem 14,000 mr. ornej ziemi a reszta pod łąkami, lasami, budynkami. Gleba żytnia, rodzi żyto, owies i kartofle; sieja też pszenicę, jęczmień, proso i groch. Znajduje się w gminie 283 koni, 2420 bydła, 3850 owiec, 826 świń. Jedyna szkoła począt. w Stoczku liczy do 100 dzieci. W skład gminy wchodzą: Błażejki, Borki, Dębek, Dąbina, Jamielne, Jamielnik, Januszówka, Kadzidło, Kapica fol., Kienkówka, Kisielek, Kisielska-Wola, Kochany, Kebiałki, Mizary, Okoń, Poznańska Wólka, Prawda, Possy, Róża, Różańska-Wólak, Ruda, Rudnik, Sućki, Stoczek, Toczyska, Zabiele, Zaskwira i Zgórznica.

S **Prawda**, wś i dobra, pow. łukowski. Dawna własność biskupów poznańskich. Wchodziła w skład całego klucza dóbr w których biskupi założyli miasteczko: Stoczek (Sebastyanów). W r. 1576 „Prawda Episcopi” w par. Sebastyanów, płaci od 16 łan.

Prawiedniki, w XV w. *Prawydlnyki*, ws nad rz. Bystrzycą, pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par. Krężnica Jara, odl. 13 w. od Lublina, ma młyn wodny, pokłady kamienia wapiennego i torfu. W 1827 r. było 24 dm., 163 mk. W 1885 r. fol. P. rozl.

mr. 524: gr. or. i ogr. mr. 329, łąk mr. 48, past. mr. 1, lasu mr. 130, nieuż. mr. 16; bud. mur. 2, z drzewa 8; płodozmian 5, 6 i 7-polowy, las nieurządzony. Wś P. os. 21, z gr. mr. 568. Wspomina tę wieś Długosz, lecz nie daje jej opisu (Lib. Ben., II, 540). Toż samo reg. pobor. pow. lubelskiego z 1531 r. wymieniają nazwę tylko, bez żadnych szczegółów (Pawiń., Małop., 354).

Prawiedniki, r. 1437 *Prawidlniki*, wś, pow. lubelski. Mikołaj z P. podsędek lubelski w dok. z r. 1437 (Kod. dypl. pol III, 411). W r. 1676 wś ta należy do par. Zemborzyce. Teodor Kiełczowski płaci tu od 6 osób z rodziny, 19 dwor., 117 poddanych.

Prawno, wś nad rzeką Stróżą i Podlipie, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Rybitwy, par. Prawno, posiada kościół par. drewniany, 37 osad, 332 mr., młyn i tartak. W r. 1827 18 dm., 343 mk. Wś wchodziła w skład dóbr Mazanów. Założona prawdopodobnie przez Sienińskich. Ani Długosz, ani regestra pobor. z XVI w. nie wymieniają P. Kościół i parafią erygował tu w 1614 r Jan Abraham z Sienna Sieniński, dziedzic Mazanowa i Krasnego. Obecny pochodzi z XVIII w. Dykcyonarz Echarda nazywa P. miasteczkiem (w dopełnieniach); spis z 1827 r. podaje P. jako miasto, P. par., dek. nowoaleksandryjski (dawniej chodelski), 1111 dusz.

Prawno, wś, pow. nowoaleksandryjski (Puławy). W r. 1675 „oppidum” płaci pogłówne od 97 mieszczan i 21 żydów.

Prehoryłe al. *Prehoryły*, wś i dwór nad rz. Bug pow. hrubieszowski, gm. i par. Kryłów. Leży tuż pod os. Kryłów, w stronnie połudn. i stanowi niejako jej przedłużenie. Posiada cerkiew filialną, pounicka. W 1827 r. było tu 112 dm., 737mk.

Profeska Wólka, wś przy ujściu rzeki Kurówki do Wisły, pow. nowo-aleksandryjski (puławski), gm. Nowa Aleksandrya, par. Włostowice. Fabryka krochmalu i mąki kartoflanej, założona około 1880 r. przez. przemysłowca holenderskiego.

Prokopie Majdan, pow. lubartowski, gm. Syrniki, par. Ostrów.

Prychód, pow. krasnystawski, gm. i par. Łopiennik.

Pryszczowa Góra, kol., pow. lubartowski, gm. Samokleski, par. Krasienin, ma 27 os., 862 mr., 249 mk. (1885 r.). Powstała na obszarze dóbr Krasienin.

Przechodzisko, wś i os., pow. radzyński, gm. Zagajki, par. (obrz. wschodn.) Drelów; os. ma 1 dm., 4 mk., 2 mr.; wś 30 dm., 226 mk., 1185 mr. W 1827 r. było 43 dm., 233 mk.

Przedmieście 2.) **P.,** os., pow. krasnystawski, gm. i par. Turobin.

Przegaliny Wielkie, wś i dobra (lit. A. i B) i **P**. *Małe*, wś, pow. radzyński, gm. Żelizna, par. rz.-katol. Komarówka, odl. 21 w. od Radzynia. Dobra P. lit. B. mają gorzelnię parową, cegielnię z wyrobem drenów, pokłady torfu, staranne gospodarstwo rolne. Istniała tu produkcya miodu do picia. We wsi znajduje się cerkiew, poprzednio unicka, erekcyi niewiadomej. Od 1680 r. miała trzy zadania: Jana III, Zarnaków i Kierdejów; w 1820 r. na nowo wzniesiona z drzewa. Obecnie P. Wielkie lit. A. mają 32 dm., 268 mk..; lit. B. 51 dm., 314 mk.; P. Małe 33 dm., 235 mk. W

1827 r. P. Wielkie 62 dm., 407 mk. a P. Małe 29 dm., 138 mk. Par P. należała do dekanatu wisznickiego. W 1886 r. dobra P. Wielki lit. A. składały się z fol. P. i Brzeziny al. Syczówka, rozl. 822 mr.: gr. or. i ogr. 505 mr., łąk 198 mr., pastw. 6 mr., lasu 81 mr., nieuż. 33 mr.; bud. mur. 7, z drzewa 21; płodozmian 7-o i 14-o polowy, las nieurządzony. Wś P. lit. A. os. 55, z gr. mr. 977; wś P. Małe, os. 6, z gr. mr. 967. P. Wielkie lit. B. składały się z fol. P. Wielkie B., rozl. 886 mr.: gr. or. i ogr. 527 mr., łąk 95 mr., pastw. 55 mr., lasu 166 mr., odpadki 18 mr., nieuż. 26 mr.; bud. mur. 8, z drzewa 26; płodozmian 11-o polowy, las nieurządzony. Wś P. Wielkie B. os. 25, z gr. mr. 607; wś Wólka Komarowska os. 29, z gr. mr. 600.

Przejma 2.) P., fol., pow. tomaszowski, gm. Tarnowatka, par. Krasnobród.

Przemysławice, przyległ. dóbr Kosmów, w pow. hrubieszowskim.

Przeorsk, wś i dwa folw., pow. tomaszowski, gm. Majdan Górno, par. wschod. obrz. Przeorsk, rzym.-kat. Chodywańce, odl. 1 milę od Tomaszowa, leży przy granicy galicyjskiej, ma 68 dm., 482 mk. (157 rzym.-kat.). W 1827 r. było 65 dm., 319 mk. We wsi cerkiew drewniana, dawna filia par. Korhynie, niewiadomej erekcyi, szkoła początkowa ogólna, 4 tkaczy, 2 kołodziejów, młyn pokłady kamienia wapiennego i gipsu. Fol. P. lit. A. w 1872 r. rozl. mr. 1521: gr. or. i ogr. mr. 434, łąk mr. 112, pastw. mr. 145, lasu mr. 675, zarośli mr. 148, nieuż. mr. 7; bud. z drzewa 10; las urządzony w kolei 60-letniej. W r. 1870 z przestrzeni powyższej z zarośli odsprzedano mr. 93. Wś P. lit A., os. 40, z gr. mr. 596. Fol. P. lit. B. z awulsem Przewłoka rozl. w 1884 r. mr. 1047: gr. or. i ogr. mr. 465, łąk mr. 58, pastw. mr. 187, lasu mr. 270, w odpadkach mr. 11, nieuż. mr. 5, przestrzeń sporna mr. 51; bud. z drzewa 13; las nieurządzony.

S **Przeorsk**, dawniej *Przeworsko*, wś, pow. tomaszowski. W r. 1531 wś w par. Chodywańce, płaci od 2 łan., 1½ łan. pustego, pop. młyn pusty. W r. 1578 podany w par. łac. Uhnów. Marcinowski Adrian płaci tu od 10 łan., 4 zagrodn., 2 kom., pop.
Przeszkoda 3.) **P.,** wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Tyszowce, odl. 5 w. od Tyszowiec, mu 5 dm., 57 mk.; 40 mr. gruntu.

Przewale, wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Tyszowce, odl. pół mili od Tyszowiec, ma 32 dm., 156 mk., w tem 80 rzym.-kat., ludność rolnicza, gruntu 324 mr., gleba popielatka. Folw. ma 380 mr. gruntu, 855 mr. lasu; własność Józefa Głowskiego. W 1827 r. było 34 dm., 232 mk. Dykc. geogr. Echarda (t. III, dopełnienie) podaje Przewały, miasto w ziemi chełmskiej.

S **Przewale**, wś, pw. tomaszowski. W r. 1565 był to folwark w ststwie tyszowieckiem. Zwieziono do Gumna z Przewal, z miejskich pól i Mikulina żyta kóp 579, pszenicy 80, jęczmienia 30, owsa 270, grochu 24½, prosa 12. Mylnie odniesiono do P. (t. IX) świadectwo Dykc. Echarda ściągające się do wsi Perewały w pow. włodzimierskim.

Przewłoka 2.) **P**. al. *Przywłoka*, wś i cztery fol. nad rz. Piwonią, pow. radzyński, gm. Milanów, par. Parczew, odl. 33 w. od Radzynia. Wś ma 39 dm., 505 mk.; fol. A. 10 bud., 5 mk. folw. B. 3 dm., 7 mk. W 1827 r. było w ogóle 51 dm., 332 mk.; wś należała do par. Gęś. W 1872 r. folw. P. lit. A. rozl. mr. 1173: gr. or. i ogr. mr. 523, łąk mr. 132, pastw. mr. 32, lasu mr. 388, w wieczystych dzierżawach mr. 30, nieuż. mr.

68; bud. z drzewa 21; mlyn wodny. Wś P. os. 23, z gr. mr. 380. W 1881 r. folw. P. lit. A. al. Korona rozl. mr. 387: gr. or. i ogr. mr. 163, łąk mr. 66, pastw. mr. 24, lasu mr. 113, nieuż. mr. 21; bud. z drzewa 10; las nieurządzony. Folwark ten oddzielony został od dóbr Przewłoka lit. A. W 1882 r. folw. P. lit. A., zwany Litwa al. Welinów, rozl. mr. 302: gr. or. i ogr. mr. 158, łąk mr. 36, pastw. mr. 13, lasu mr. 91, nieuż. mr. 4; bud. z drzewa 5; las nieurządzony. W 1886 r. folw. P. lit. B. Litwa rozl. mr. 373: gr. or. i ogr. mr. 179, łąk mr. 45, pastw. mr. 22, lasu mr. 76, w odpadkach mr. 43, nieuż. mr. 8; bud. z drzewa 11; las nieurządzony. Wś P. B. os. 7, z gr. mr. 163. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś Przewłoka, w par. Parczów, własność Mikołaja Chojeckiego, miała 1 łan, 1 młyn (Pawiński, Małop., 362). Dobra P. były w ostatnich czasach własnością hr. Scipio de Campo, po Firlejach (ob. *Jabłoń*). Rzeka Piwonia, która stanowiła tu niegdyś granicę wdztwa brzeskiego, dzieli ten majątek na dwie części, jedna zowie się P. Korona a druga P. Litwa.

Przewłoka Wola, folw., pow. radzyński, gm. Milanów, par. Parczew, ma 2 dm., 6 mk., 120 mr.

Przewodów, rus. *Perewodiw*, wś, pow. sokalski, 24 klm. na zach. od Sokala, 14.6 klm. na płn.-zach. od sądu pow., urz. poczt., st. kol. i tel. w Bełzie. Na płn. leżą Liski, na zach. Żniatyn i Chłopiatyn, na płd. Budynin, na płd.-zach. Wasylów Wielki (pow. rawa Ruska), na płn.-zach. Radków (w królestwie polskiem). Wody z całego obszaru zbiera pot. Kamień i płynie na zach do Radkowa. Zabudowania wiejskie leżą w płn. stronie obszaru (252 mt.). Na zach. od nich leży lesniczówka Dąbrowa. Na płd.-zach. wznosi się wzgórze Przewodów do 263 mt. (znak triang.). Własn. więk. (Jana Krzyżanowskiego) ma roli or. 504, łąk i ogr. 100, pastw. 52, lasu 180 mr.; włas. mn. roli or. 1029, ąk I ogr. 163, pastw. 4, lasu 4 mr. W r. 1880 było 120 dm., 682 mk. w gminie: 5 dm., 37 mk. na obsz. dwor.; 40 rzym.-kat., 656 gr.-kat., 23 izrael.; 38 Polaków, 668 Rusinów, 13 Niemców. Par. rz.-kat. w Żniatynie, gr.-kat. w Liskach. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. jednokl. i kasa pożyczk. z kapit. 604 zł. w. a. *Lu. Dz.*

Przybysławice 7.) **P.,** wś i fol., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Garbów. Fol. należy do dóbr garbów, posiada gorzelnie z produkcyą na 50,000 rs. Wś ma 74 os., 1234 mr. W 1827 r. miała 59 dm., 459 mk.; spis ówczesny podaje P. w par. Markuszów. W XV w. P., wś królewska w par. Garbów, ma 20 łanów kmiecych, płacącą dziesięcinę snopową klasztorowi Ś.-Krzyża wartości około 10 grzyw., 2 karczmy i 1 zagr, bez roli. Był tam dwór i fol. królewski, z których płacono dziesięcinę kościołowi S. Trójcy na zamku lubelskim (Długosz, L. B., II, 543 i III, 246). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś P., w par. Garbów, miała 6 łan., 1 młyn (Pawiński, małop., 349). Według taryfy starostw (Płata wojska z 1771 r.) dzierżawa P. należy do ks. Michała Czartoryskiego, kanclerza w. ks. lit., z małżonką. Płaci on kwartę 1696 zł. 26 gr. W 1716 r. hyberna wynosiła 458 zł. 21 gr.

Przychody 4.) **P.,** pow. lubartowski, gm. Chudowola, par. Rudno.

Przychodziec, folw., pow. hrubieszowski, gm. i par. Moniatycze, odl. 7 w. od Hrubieszowa. Folw. ten, mający 131 mr. obszaru (w 1872 r.), został oddzielony od dóbr Czartowice i rozparcelowany na kolonie.

Przyjałkowszczyzna, część folw. Jaślików, w pow. krasnostawskim.

Przykory 4.) **P.,** wś, pow. łukowski, gm. i par. Miastków, ma 17 dm., 172 mk., 405 m. W 1827 r. 13 dm., 85 mk.

Przyłuki, folw., pow. radzyński, gm. Tłuścice, par. Międzyrzec, ma 4 dm., 12 mk., 594 mr.

Przymiarki 3.) **P.,** pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn.
4.) **P.,** wś, pow. biłgorajski, gm. Księżpol, par. Tarnogród (wsch. obsz. Księżpol). Należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich.
5.) **P.,** wś, pow. chełmski, gm. Cyców, par. Puchaczów.
6.) **P.,** pow. krasnostawski, gm. Turobin, par. Czernięcin.

Przytoczno, wś nad rz. Wieprzem, pow. łukowski, gm. Serokomla, par. Łysobyki, odl. 35 w. od Łukowa, leży tuż pod osadą Łysobyki, która wchodziła w sklad dóbr Przytoczno. Wś ma 59 dm., 507 mk., młyn wodny, pokłady torfu. W 1827r. 69 dm., 455 mk. Dobra P. Składały się w 1886 r. z fol. P. i Wojciechów, rozl. mr. 2050: fol. P. gr. or. i ogr. mr. 235, łąk mr. 287, past. mr. 242, wody mr. 19, nieuż. mr. 17, razem mr. 800; bud. mur. 3, z drzewa 23; fol. Wojciechów gr. or. i ogr. mr. 400, past. mr. 27, lasu mr. 799, nieuż. mr. 24, razem mr. 1250; bud. mur. 2, z drzewa 7. W skład dóbr wchodziły poprzednio: os. Łysobyki os. 253, z gr. mr. 1680, wś Przytoczno os. 67, z gr. mr. 710; wś Walentynów os. 20, z gr. mr. 282. W XV w. Mikołaj z Ostrowa, woj. sandomierski, na obszarze tej wsi, na części zwanej Łysobyki, zakłada w 1498 r. miasto. Regestra pob. z XVI w. podają przy nazwie Przytoczno „seu Lissobiki”. Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1508 część P., Krampa, Lagustów, własność Kacpra Jarczowskiego, płaciły 2 grzyw. gr. 6. Część P. Charlow, własność Schyrka i Zofii Stanowy, płaciły 1 grz. gr. 12. W 1569 r. P., w par. Przethoczno al. Lissobiki, miało 14 łan., 9 zagr., 10 komor. (Pawiń., Małop., 332, 477). W 1648 P., Łysobyki, Charlew, Krempa, Krzówka, Lendo, Czarno, Budziska, Sobieszyn i Wola Sobieska należą do Ząbskich (Ak. stęż., 18-36). Według reg. podymnego z 1661 r. było dm. włośc. 33, z nich podymnego 16 fl. 15 gr. W reg. pob. 1664 r. fol. P., należący do księdza Jank Zbąskiego, służby pleb. 9, poddanych 145. Praedium trans flumen Wieprz dictam Konty osób 2, służby folw. 3, we młynie osób 8 (Ak. gr. stęż., 22-202). W 1671 r. P. i Charłów należą do Stanisława Zbąskiego, kanonika gnieźn., warszaw. i łowickiego, sekretarza J. K. M. (24-8).
Psia Górka 2.) **P. G**., pow. janowski, gmina i par. Urzędów.

Pstrążnice, w XII w. *Pistranici* w XVI w. *Pstrągi*, wś nieistniejąca obecnie nad rz. Sanną, w dawnym pow. urzędowskim, par. Borów (pow. janowski). Dochody z tej wsi (dziesięciny) nadane były już w XII w. kolegiacie sandomierskiej (ob. t. VIII, 661). Według Długosza wieś tę nadał Bolesław Wstydliwy klasztorowi św. Andrzeja w Krakowie (klaryskom). Były tam 3 łany km., z których dawano rocznie po 1 fertonie, 30 jaj, 2 koguty, 4 korce owsa i 3 jęczmienia. Ze wszystkich pól kmiecych dawano dziesięcinę snopową i po 4 pęki konopi scholasteryi sandomierskiej. Wartość dziesięciny wynosiła 3 grzywny (Lib. Ben., I, 332; II, 505 i III, 311).

Pszonka
1.) os. nad rz. Tyśmienicą z lewego brzegu, pow. lubartowski, gm. i par. czemierniki. Przewóz przez rzekę.
2.) **P.-**radzyński, gm. Suchowola, par. Czemierniki, ma 3 dm., 18 mk., 2 mr.

Puchacze, wś, leś. os., pow. radzyński, gm. Zerocin, par. Dolha (wschod. obrządku); wś ma 14 dm., 80 mk., 429.; leś os. 1 dm., 2 mk., 8 mr. W 1827 r. było 13 dm., 65 mk.

Puchaczów al. *Puhaczów*, os. miejska, dawniej miasteczko i dobra nad rz. Świnką, pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Łęczna, leży o 7 w. na wschód od Łęczny, przy drodze bitej z Łęczny do Włodawy, odl. 35 w. od Chełma, posiada kościół par. murowany, filią Łęczny, szkołę początkową, 105 dm., 1035 mk. (522 zyd.). W 1827 r. było 103 dm., 555 mk.; 1864 r 95 dm., 871 mk. Do osady należy 1592 mr. Ludność uboga, trudni się rolnictwem i drobnym handlem. Na obszarze dworskim istniała około 1870 r. huta szklana, gorzelnia, browar, dwa młyny, smolarnia, terpentynarnia. Są też pokłady torfu, gliny wapiennej. P. był pierwotnie częścia wsi zwanej „Łęczna Mniska" a należącej do benedyktynów w Sieciechowie. Długosz w opisie Łęczny nic o P. nie wspomina. Wymienia on tylko pięć jezior na obszarze Łęczny: Osthwisz, Ostwiszek minus, Nadrib, Rikoczew, Teszaczin. Przez wieś płynęła rzeka Swaczyca. Łęcznę wraz z innemi wsiami dal klasztorowi (w XII w. ?) niejaki „Jaxa dux enjus stirps est ignota", jak się wyraża Długosz. jaksa ów posiadał i nadał klasztorowi jeszcze kilka wsi w tej okolicy (Długosz, L. B., III, 266-268). Ciekawe to świadectwo posuwania się kolonizacyi małopolskiej ku wschodowi. W 1527 r. opat klasztorny Maciej uzyskał przywilej na założenie na obszarze Łęczny miasta mającego się zwać Puhaczowem. Nowa osada otrzymała prawo niemieckie, trzy jarmarki, targi. W 1533 r. utworzono tu parafią. na miejsce drewnianego obecny murowany powstał w 1778 r. za staraniem opata Prokopowicza. W kościele znajduje się obraz M. Boskiej słynący z cudów.

Werdum w swej podróży po Polsce w końcu XVII w. powiada o P.: „ Otwarte miasto, ma drewniany zamek z fosą, należy do opactwa sieciechowskiego". W 1819 r., po zniesieniu klasztoru, P. wraz z dobrami przeszedł na własność rządu i został sprzedany prywatnym nabywcom. W 1880 r. pożar zniszczył osadę. P. par., dek. chełmski, 3311 dusz. Dobra P. składały się w 1870 r. z fol.: Wesołówka, Brzeziny, Turowola; nomenkl.: Malinówka, Kępa, Skłopotów, rozl. mr. 5973; gr. or. i ogr. mr. 933, łąk mr. 651, wody mr. 258, lasu mr. 2504, zarośli mr. 35, w osadach i wieczystych dzierżawach mr. 1533, nieuż. mr. 58; bud. mur. 2, z drzewa 47; płodozmian 9 i 13-polowy, las nieurządzony. W skład dóbr wchodziły poprzednio: os. P. os. 190, z gr. mr. 1592; wś Brzeziny os. 48, z gr. mr. 692; wś Starawieś os. 25, z gr. mr. 346; wś Zawadów Stary os. 5, z gr. mr. 118; wś Szpica os. 21, z gr. mr. 511; wś Huta al. Zawadów os. 26, z gr. mr. 253; wś Turowla os. 49, z gr. mr. 802.

Pucharki, fol., pow. tomaszowski, gm. Tarnowatka, par. Krasnybród.

Puchowa Góra, folw., pow. radzyński, gm. i par. Jabłoń (wschod. obrz.). 3 dm., 32 mk., 1279 mr. Wchodzi w skład dóbr Kolano.

Pukarzów 2.) **P.,** wś i dobra, pow. tomaszowski, gm. Rachanie, par. Łaszczów, odl. 20 w. od Tomaszowa, posiada gorzelnię z roczną produkyą do 70,000 rs., 61 dm., 540 mk. (485 rz.-kat.). W 1827 r. należał do par. Rachanie, miał 49 dm., 328 mk. Właścicielem dóbr około 1880 r. był hr. Fredro, Moratyn i Hopke, rozl. mr. 2166: fol.

P. gr. or. i ogr. mr. 463, łąk mr. 100, past. mr. 1, lasu mr. 296, nieuż. mr. 28, razem mr. 888; bud. z drzewa 47; fol. Moratyn gr. or. i ogr. mr. 439, łąk mr. 60, past. mr. 4, nieuż. mr. 11, razem mr. 514; bud. z drzewa 18; fol. Hopke gr. or. i ogr. mr. 366, łąk mr. 87, lasu mr. 303, nieuż. mr. 8, razem mr. 764; bud. z drzewa 10, las nieurządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś P. os. 58, z gr. mr. 701; wś Wólka Pukarzowska os. 42. z gr. mr. 715; wś Moratyn os. 46, z gr. mr. 845; wś Hopke os. 31, z gr. mr. 488.

Pukarzowska Wólka, wś, pow. tomaszowski, gm. Rachanie, odl. 21 w. od Tomaszowa. Ma 76 dm., 419 mk., w tem 295 rz.-kat., 722 mr. gruntu, 46 mr. lasu. Stolarz i tkacz. Fol. należy do Pukarzowa, gleba pszenna. W 1827 r. 44 dm., 232 mk.

Pulki, zaśc., pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol., o 72 w. od Nowoaleksandrowska.

Pulankowice, wś. pow. janowski, gm. Wilkołaz, par. Kraśnik. W 1827 r. było 16 dm., 101 mk.

Puławska Wieś, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Nowaaleksandrya, par. Włostowice. Stanowi przedmieście Puław (ob.).

Puławy (w oddzielnym pliku)

Pur al. *Por*, rzeczka, poczyna się w pow. krasnostawskim, pod Turobinem, płynie ku południowi pod wsią Czernięcinem, wchodzi w pow. zamojski, od Radecznicy przybiera kierunek płn.-wschodni, płynie przez Mokre Lipie, Sułów i pod Nieliszem wpada z lewego brzegu do Wieprza. Długa 22 w. Pomiędzy Radecznicą i Mokrem Lipiem przyjmuje z prawego brzegu strumień płynący od południa z pod Czarnego stoku i Gorajca. *J. Bliz.*

S **Pustothew**. W reg. pob. ziemi chełmskiej z r. 1564 podana jako wieś z kościołem par. łacińskim. Do par. należały: Olszanka, Ostrów i Rakołupy. Dziś te wsi należą do par. Surchów, Wojsławice i Kumow. Możnaby się domyślać iż P. jest druga nazwą wsi Horodysko sąsiadującej z Rakołupami. Kościół i parafia upadły tu zapewne i wtedy to w w. XVII powstała parafia w Surchowie.

Pustki, fol., pow. radzyński, należy do dóbr Jabłoń, ma 412 mr.

Puszcza 1.) **P.,** wś włośc., pow. chełmski, gm. Żmudź, par. Kumów (wsch. obrz. Klesztów), ma 10 os., 116 mr. W 1827 r. 8 dm., 59 mk. Wchodziła w skład dóbr Klesztów. 12.) P. Solska, wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Puszcza Solska, posiada kościół parafialny murowany, poklasztorny, urząd gminny. W 1827 r. było 21 dm., 170 mk. Wchodziła w skład dóbr ordynacyi Zamoyskich. W 1603 r. osiedlili się tu franciszkanie i zbudowali kaplicę, w 1644 r. powstał kościół, klasztor i utworzoną została parafia. Obecny kościół pochodzi z XVIII w. P. Solska par., dek. biłgorajski (dawniej tarnogrodzki), 7041 dusz. P. Solska gm. należy do s. gm. okr. 1 st. poczt. w Biłgoraju; W skład gminy wchodzą: Bojary, Cecynpol, Dąbrowica, Dąbrowskie Zagrody, Dyle, Edwardów, Gromady, Gromadzki Majdan, Ignatówka, Kajetanówka,

Nadrzecze Sedlaki, Rapy Bojarskie, Rapy Dylańskie, Rożnówka, Wola.

Puszki, kol., pow. chełmski, gm. Turka, par. ew. Lublin. Mieszkają tu Niemcy ewangelicy. Jest to osada wieczysto czynszowa, należąca do dóbr Dorohusk.

Puszno 1.) *Godowskie*, wś włośc., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Godów, par. Chodel, ma 55 os., 1019 mr. obszaru. W 1827 r. było 11 dm., 73 mk. Wchodziła w skład dóbr Godów. 2.) P. Skokowskie, wś i fol., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Godów, par. Chodel, odl. 35 od Puław, ma kamień wapienny. W 1827 r. było 25 dm., 116 mk. W 1875 r. fol. Puszno Skokowskie rozl. mr. 295: gr. or i ogr. mr. 231, lasu mr. 55, os. karcz. mr. 1, nieuż. mr. 8; bud. z drzewa 5.

Putnowice 1.) wś i fol., pow. chełmski, gm. i par. Wojsławice, odl. 25 w. od Chełma, posiada szkołę począt. ogólną, pokłady wapna, piec wapienny, wiatrak. W 1827 r. było 24 dm., 95 mk.; należała do par. Świerze. W 1877 r. fol. P. rozl. mr. 1258: gr. or. i ogr. mr. 495, łąk mr. 251, past. mr. 18, lasu mr. 469, nieuż. mr. 25; bud. mur. 2, z drzewa 17; płodozmian 8 i 11-polowy; las urządzony w kolei 100-letniej. Wś P. os. 41, z gr. mr. 852; wś Wólka Putnowska os. 23, z gr. mr. 222.
2.) P., wś pow. hrubieszowski, gm. Jarosławice, par. Uchanie, posiada cerkiew pounicką, dawniej filią par. Busno. W 1827 r. było 9 dm., 43 mk.; par. Hrubieszów. Wś ta wraz z młynem Busieniec wchodziła już na początku XVII wieku w skład starostwa hrubieszowskiego (ob. t. III, 184).

Putniowicka Wólka, wś, pow. chełmski, gm. i par. Wojsławice. Wchodziła w skład dóbr Putnowice (ob.).

Putyk, kol., pow. janowski, gm. Brzozówka, par. Modliborzyce, odl. od Janowa 10 w., ma obszaru 300 mr. Był tu folwark, obecnie w całości rozparcelowany przez ostatniego właściciela Czarnowskiego. W r. 1880 było 5 dm., 41 mk.; obecnie 18 osad, 147 mk. Według podania ludowego mieli tu ponieść klęskę Tatarzy w czasie najazdu w 1241 r., jednocześnie z porażką pod Kraśnikiem.

Pysznyług, pow. łukowski, gm. Białobrzegi, par. Kock Nie pomieszczony w ostatnich spisach urzędowych.

Puławy, urzęd. (od 1846 r.) *Nowa Aleksandrya*, os. miejska, główny punkt pow. nowoaleksandryjskiego (puławskiego) gub. lubelskiej, leży nad Wisłą z praw. brzegu, pod 51°25’ płn.-szer. i 21°57’ wschod. dług. od Greenwich, wznies. 351 st. n. p. m., odl. 4 w. od st. kolei nadwiślańskiej Nowa-Aleksandrya zwanej. 46 w. od Lublina a 125 w. od Warszawy, przy drodze bitej idącej z Lublina do Radomia. P. należą do par. we Włostowicach, posiadają kościół filialny (dawna pałacowa kaplica) katolicki, cerkiew prawosł. w gmachu instytutu rolniczo-leśnego, synagogę, szpital powiatowy św. Karola na 13 łóżek, instytut rolniczo-leśny, szkołę początkową, urząd powiatowy, urząd gminny, zarząd żandarmeryi na dwa powiaty (puławski i lubartowski), urz. pocz. i telegr., st. dr. zel. nadwiślańskiej (Nowa Aleksandrya), o 4 w. od osady. Pod względem sądowym gmina P. należy do s. gm. w Celejowie.

Z zakładów przemysłowych istnieje tu browar piwa bawarskiego, fabryka machin i narzędzi rolniczych z prod. na 3,000 rs. Na Wiśle przystań dla spławu drzewa i zboża, tudzież przewóz promem na drodze bitej z Lublina do Radomia. Osada ma 121 dm. (35 mur.) i 3342 mk. (1878 r.), oprócz studentów i wojska. W tej liczbie było 2505 żydów, którzy mają, prócz synagogi, 10 domów modlitwy i 8 hederów. Wyżyna lubelska tworzy tu na przestrzeni między Puławami a Kazimierzem malowniczą panoramę stromo spuszczających się ku Wiśle i pokrytych bujną roślinnością stoków, poprzerywanych zbiegającymi ku rzece głęboko werzniętymi jarami. Pas wybrzeża w samej dolinie rzecznej użyźniony zarówno przez osady wiślane jak i przez spłukiwanie z wyżyny cząstki, dzięki swej glebie i południowo-zachodniej wystawie pod osłoną wyniosłej krawędzi wyżyny, przedstawia, w okolicy Kazimierza zwłaszcza, najprzyjaźniejsze warunki do hodowli drzew owocowych, która tu od stu lat się pomyślnie rozwija.

Wisła przerznąwszy się z trudem przez najwynioślejszy taras północnej części wyżyny lubelskiej (objęty dolinami Kurówki i Chodla, z malowniczą doliną Bochotnicy w środku), zmienia powyżej Kazimierza swój kierunek wschod.-płn. na płn.-zach. i odsypuje na prawym brzegu rozszerzającą się stopniowo dolinę nadrzeczną, śród której rozłożyła się wieś Włostowice i przechodzi droga z Puław do Kazimierza. W punkcie gdzie znowu przybliża się krawędź wyżyny do koryta Wisły, i to z obu brzegów, gdzie przechodzi przez Wisłę stary trakt radomsko-lubelski z przewozem przez rzekę, rozłożyły się Puławy. Sama nazwa, przypominająca formą pokrewne nazwy osad nadrzecznych: Bielawy, Żuławy, tudzież Pulwy (Pólwy), Pulazie, oznacza prawdopodobnie łęgi nadrzeczne. Zarówno żyzny brzeg prawy Wisły jak i doliny rzeczek: Kurówki, Chodla i Bochotnicy, wcześnie zostały zaludnione przez osadników małopolskich.

Założenie Kazimierza w XIV w. jako ogniska dla handlu zbożowego na Wiśle, świadczy o pomyślnem rozwoju rolnictwa w tych okolicach. W XV w. Wąwolnica, Kurów, Kazimierz są miastami, Końskowola wsią, nadbrzeżne wsie: Włostowice, Parchowatka już istnieją. We Włostowicach jest kaplica filialna par. w Jaroszynie (Góra Puławska); o Puławach Długosz, opisujący tutejsze parafie, nie wspomina. Końskowola i wszystkie wsie do tej parafii należące są za czasów Długosza własnością Końskich (konynsky) h. Rawa, którzy zapewne byli pierwszymi kolonizatorami tego obszaru (L. B. II, 571). Do nich należą tu Włostowice, Parchowatka i Skowieszyn, od którego zwą się tez Skowieskimi (L. B. II, 563, 4).

jeszcze w 1531 r. Marcin Skowieski posiada na Skowieszynie i Parchowatce trzy łany, lecz druga połowa tej ostatniej, Włostowice, Osiny a zapewne i Końskowola są już w 1531 r. własnością Tęczyńskich. Andrzej Tęczyński według regestr. poborow. (Pawiń., Małop., 359) ma tu 15 łanów i młyn. Co do Włostowic utrzymuje się na miejscu tradycya, jakoby miały one kiedyś prawo miejskie. Wskazują miejsce gdzie stał ratusz. Rybacy mieli przywilej podobno na utworzenie cechu. Gabryel Tęczyński, woj. lubelski, ożenił się z księżniczką Barbarą Zbaraską, córka Stefana († 1586), woj. trockiego, i drugiej jego żony Doroty Firlejówny (J. Bartosz., Encykl. Orgel., XXVIII, 931). Tą drogą zapewne przeszła Końskowola z całym kluczem dóbr do Zbaraskich na początku XVII w.

Z Końskowoli wyrusza na wiosnę 1622 r. Krzysztof Zbaraski z licznym orszakiem by odprawić głośne poselstwo do Turcyi (ob. Przeważna legacya, Twardowskiego). Po śmierci obu braci Zbaraskich ogromny ich majątek przeszedł na Wiszniowieckich. Z wdową po Dymitrze Wiszniowieckim, synu Janusza, koniuszego koronnego, ożenił się Lubomirski Józef Karol, marszał. w. kor. za Augusta II. Zapewne ten związek spowodował przejście dóbr końskowolskich do Lubomirskich, po których w posagu otrzymał je Adam Sieniawski, syn hetmana, stronnik Augusta II. Niewiadomo czy Lubomirscy czy też Sieniawski przeniósł rezydencyą z Końskowoli do malowniczo położonych Puław. Karol XII przeprawiwszy się z przeciwległej za Wisłą Góry (Puławskiej), spalić kazał swym żołnierzom zamek Sieniawskich. Ostatnia z Sieniawskich Zofia odbudowała zniszczona siedzibę. Wyszła ona za mąż za Denhoffa, hetm. pol. litew., a po jego śmierci oddała swą rękę ks. Augustowi Czartoryskiemu, woj. ruskiemu, w 1731 r. Olbrzymie dobra rozrzucone po całym kraju i burzliwe życie polityczne nie pozwalały książęcej parze urządzać stałej, jednej siedziby, na którą najwięcej się nadawały Puławy.

Dopiero syn woj. ruskiego ks. Adam, generał ziem podolskich, ożeniony (1761 r.) z Izabellą Flemingówną, założy tu stałą rezydencyą i stworzy w niej ognisko życia umysłowego i towarzyskiego, wywierające przez pół wieku wpływ na literaturę i obyczaje. Księżna Izabella, wcieliwszy w Powązkach swe upodobania artystyczne i pojęcia, znalazła w Puławach, które od 1784 r. stają się stałą rezydencyą domu książęcego, nowe pole do swej ulubionej działalności i sposobność do odtworzenia dojrzalszych teraz już pojęć i podnioślejszych, miłością kraju nacechowanych uczuć. Pobyt w Anglii obudził w niej upodobanie do swobodnej przyrody. Po wymuszonej piękności Powązek, znalazła w Puławach piękno wytworzone przez szczęśliwą kombinacyą przyrodzonych czynników (bujna roślinność niziny nadwiślańskiej, malowniczą rozmaitość wzgórz i dolin, obfitość wody), które należało tylko umiejętnie wyzyskać dla stworzenia harmonijnej całości. Pałac uległ rozszerzeniu przez dobudowanie oficyn. W 1784 r. odbył się ślub księżniczki Maryi z ks. Ludwikiem Wirtemberskim a w kilka lat potem nieszczęśliwa małżonka powraca do domu rodzicielskiego. Dla niej to w dolnej części parku nad łachą wiślaną wzniesiono pałacyk nazwany „Marynki”.

W 1792 r. generał Kachowski zajął z korpusem swym (20,000 ludzi) P. i okolicę. W 1794 r. dwukrotnie uległy zajęciu przez wojska i zupełnemu przytem zniszczeniu. Młodzi książęta jako zakładnicy wyprawieni zostali do Petersburga. W 1796 r. ks. Izabella powraca do swej siedziby, w której zastaje tylko nagie mury i stos połamanych mebli, posągów, cacek. Praca nad restauracyą gmachu, nad klejeniem i

uzupełnianiem poniszczonych przedmiotów, rozbudza u księżny upodobania antykwarskie; uczucia narodowe, rozbudzone żywo przez świeże wypadki i przebyte cierpienia, nadają tym upodobaniom kierunek. Realizacyą tych dwóch zespolonych uczuć będzie świątynia Sybilli i domek gotycki. Pierwsza mianowicie z tych budowli, zdobiąc park swymi klasycznymi kształtami, poświęcona zostanie na muzeum pamiątek narodowych, które pomieści rozlicznej natury i wartości (pamiątkowej, artystycznej i archeologiczno-historycznej) przedmioty, zebrane przez ks. Izabellę w jej podróżach po kraju i zagranicą lub też nadsyłane z różnych stron do jej zbiorów.

Zniszczenie dokonane w 1794 r. wyjdzie na dobre Puławom, bo da pole księżnie Izabelli do rozwinięcia całej energii organizatorskiej w przekształceniach i uzupełnieniach, nacechowanych wykwintnym smakiem i poważną myślą. Pierwotna rezydencya, dzieło Sieniawskich czy Lubomirskich, miała charakter zamku obronnego z basztami od strony Wisły. Dotąd jeszcze ta część budowli przechowała w części swój pierwotny charakter. Kamienne schody, w dwa skrzydła załamane, schodziły się na pierwszem piętrze. Przed pałacem rozległy prostokątny dziedziniec, otoczony fosą, z bramą wjazdową i mostem. Po obu stronach dziedzińca stały cieplarnie. Księżna dobudowała teraz pawilon dla męża. Przed pałacem stały posągi przedstawiające dwie postacie „Jerozolimy wyzwolonej”: Kloryndę i Tankreda, tudzież popularną tak wówczas Pamelę.

Na lewo, w niewielkiej odległości od pałacu, na krawędzi wzgórza górującego nad Wisłą i drogą wiodącą do przewozu na tej rzece, wzniosła księżna kaplicę w stylu klasycznym (Panteon), na prawo od pałacu, również na krawędzi wyniosłości wznoszącej się nad niziną nadwiślańską, stanęła „Świątynia Sybilli” (na wzór świątyni w Tivoli), której kamień węgielny położono 1798 r. Plany tych budowli tworzył nadworny budowniczy Piotr Aigner. Urządzenie wspaniałego parku uzupełniało tę świetną całość. Choć naturze zostawiono tu swobodę i dozwolono w dolnej części parku rozrastać się olbrzymim topolom nadwiślańskim, zdumiewającym wysokością i rozmiarami pni, za to górna część parku musiała się nagiąć do wymagań ówczesnego smaku, który odbił się w okazałych strzyżonych szpalerach, labiryntach, sztucznych grotach itp.

Stosunek przyjazny, jaki łączy młodego księcia Adama z cesarzem Aleksandrem I, sprowadza Puławom wizytę monarszą. W 1805 r. cesarz rossyjski bawi tu przez trzy tygodnie, prowadząc ztąd układy z Austryą i Prusami o wspólne działanie przeciw Napoleonowi. Po raz drugi, lecz na krótko, przybywa tu cesarz Aleksander w 1814 r. Królestwo sascy, objąwszy tron księstwa warszawskiego, goszczą tu w 1810 r. Książe Adam, generał ziem podolskich, umiera, a syn jego Adam, minister spraw zagranicznych cesarza Aleksandra I, kurator szkół okręgu wileńskiego, żeni się w 1827 r. z ks. Sapieżanką i prowadzi dalej dzieło rodziców, utrzymując w Puławach ognisko umysłowego życia i obyczajowej ogłady. na wytworzenie tego ogniska złożyły się tu liczne czynniki.

Zarówno książe generał jak i syn jego posiadali gruntowne, wszechstronne wykształcenie i uzdolnienie literackie. Książe generał prócz komedyi i ulotnych pism, ogłosił cenione w swoim czasie „Myśl o pismach polskich”. Syn przewyższył ojca, wykazując w bezimiennie ogłoszonym „Bardzie polskim” (1795 r.) obok gorącego patryotyzmu uzdolnienie i natchnienie, stawiające go obok współczesnych

śpiewaków uczuć narodowych. Zarówno „Żywot Niemcewicza” jak i świeżo ogłoszone w języku francuzkim „Pamiętniki”, wykazały wysokie uzdolnienie umysłowe i literackie w innych też kierunkach. Księżna generałowa, twórczyni „Sybilli”, autorka „Pielgrzyma w Dobromilu” i „Myśli o ogrodach” i córka jej Marya, torująca swą „Malwiną” (1816) drogę rozwojowi polskiej powieści a „Powieściami wiejskiemi” literaturze ludowej, przyczyniały się niemniej do potęgowania blasku tego ogniska, jakie tworzyło zespolenie tylu rozumnych i szlachetnych dusz.

Pokarmu umysłowego dostarczała bogata biblioteka i zbiory naukowe, których zamożność podwoiła się, gdy w 1818 r. sprowadzono do Puław zbiory Czackiego z Porycka. Od 1785 r. bibliotekarzem i zarazem nauczycielem młodych książąt jest uczony filolog Groddeck. Od 1818 r. zarządza biblioteką przybyły z Porycka Gołębiowski Łukasz, później Karol Sienkiewicz. Szereg pisarzów, którzy bądź stale, bądź czasowo goszczą w P., biorąc udział w tutejszym życiu i ulegając jego wpływom, rozpoczyna Kniaźnin, którego pieśni i cała działalność poetycka jest odbiciem stosunków, obyczajów, zabaw, pojęć i uczuć towarzystwa puławskiego. Przez krótki czas bawił tu Franciszek Karpiński. W blizkiem sąsiedztwie Puław po 1794 r. otrzymują, nie przypadkowo przecie, probostwa dwaj poeci: w Górze Puławskiej a następnie w Końskowoli – Zabłocki, komedyopisarz, pracujący dawniej w kancelaryi ks. generała (poprzednio w Końskowoli jest proboszczem Piramowicz, zasłużony pracownik w działalności komisyi edukacyjnej), w Kazimierzu zaś osiada na probostwie Woronicz, któremu urządzone przez ks. Izabellę muzeum pamiątek narodowych, podsunęło myśl do „Świątyni Sybilli”.

Utrzymując tradycyą dworów polskich z XVI wieku, Czartoryscy przyjmują chętnie młodzież z rodów pańskich i szlacheckich, przybywającą tu dla odbywania lub kończenia edukacyi. Ks. generał pojmując poważne obowiązki wychowawcy, urządza rodzaj szkoły dla młodzieży męskiej a następnie pensyonatu dla panien (ubogich i sierot przeważnie). Młodzież uczy się początkowo razem z młodymi książętami, ale gdy ci wyjadą do Petersburga w 1796 r., szkoła nie przestanie istnieć. Kształcą się między innymi: Dominik Radziwiłł, Sapiecha, Rembieliński, Rudomina, Sieheń, Dembowski Leon, Haller z Bardyowa. Istnieje także szkoła dla nauczycieli elementarnych i szkoła organistów. Pensyonatem panien (liczącym zwykle do 30 uczennic) kieruje Bernatowiczowa, matka autora „Pojaty”, który się tu wychowuje (ojciec jego rządcą dóbr). W pensyonacie tym kształci się matka Klementyny Tańskiej (Hofmanowej), a ojciec jej Ignacy jest po Kniaźninie nadwornym poetą puławskim. Niemcewicz w P. układa plan „Jana z Tęczyna” a Franciszek Morawski pisze przedmowę do „Katalogu zbiorów Świątyni Sybilli”.

Jednym z czynników życia umysłowego i edukacyi młodzieży jest teatr a raczej amatorskie przedstawienia, urządzane z okazyi obchodów rodzinnych, przy uczestnictwie młodzieży dworskiej. Dla tego teatru napisał Kniaźnin, prócz innych, zarówno „Matkę Spartankę” jak „Cyganów”, a później Tański tworzył okolicznościowe obrazki. Około 1830 r. pojawia się w P. drukarnia, z której wychodzi kilka książek, a między innemi pierwszy przekład proza „Hernaniego” W. Hugo i jeden tom „Pamiętników o dawnej Polsce” Niemcewicza. W 1830 r. wychodziło tu pismo peryodyczne miesięczne p. t. „Skarbiec dla dzieci”. P. są miejscem urodzenia Gołębiowskiego Seweryna, historyka, i Belkego Gustawa, naturalisty.

Wojna 1831 r. dotknęła kilkakrotnie P. Dnia 26 lutego i z 1 na 2 marca oddziały polskie z kolumny Kossakowskiego i korpusu Dwernickiego, przeszedłszy Wisłę po lodzie, atakowały z powodzeniem rossyjskich dragonów a następnie, po ich zniesieniu, inny oddział jazdy zajmujący P. Odznaczył się tu szczególnie Juliusz Małachowski, szef batalionu a następnie podpułkownik strzelców. W kilka miesięcy później młody ks. Wirtemberski, syn ks. Maryi, prowadząc przeciwległym brzegiem Wisły oddział wojsk rossyjskich, przesłał puławskiemu parkowi i pałacowi porcyą armatnich kul. Niepomyślny przebieg kampanii zniewolił ks. Czartoryskiego, zajmującego wysokie stanowisko w ówczesnym rządzie, do opuszczenia kraju. Bibliotekę i zbiory puławskie wywieziono w 1831 r. po za granicę kraju. Utworzyły one później bibliotekę polską w Paryżu, obecnie przeniesioną wraz ze zbiorami dzieł sztuki i pamiątek do Krakowa.

Po roku 1831 P. zniszczone kilkakrotnym pobytem wojsk, zaczęły zwolna zamieniać się w pustkę. Dobra zostały przez rząd zajęte i w części sprzedane (w r. 1836) a w części wypuszczone w dzierżawę. Pałac i park pozbawione opieki, niszczały. W 1842 r. powstał zamiar przeniesienia tu szkoły guwernantek w Warszawie istniejącej, z przekształceniem takowej na instytut panien, mający zostawać pod opieką cesarzowej. Przebudowano więc pałac puławski odpowiednio celowi, pod kierownictwem budowniczego Ankiewicza i otworzono w 1844 r. instytut nazwany „Maryjskim”. Inspektorem zakładu był Bartoszewicz Dominik, prof. języka polskiego Teodozy Sierociński, wychowaniec liceum krzemienieckiego, a sekretarzem przez czas jakiś Kazimierz Kaszewski. W ciągu 18-ltniego istnienia zakładu w Puławach, ukończyło nauki do 200 uczennic.

W 1846 r. rozporządzeniem rządowem nazwę Puław zmieniono na Nową Aleksandryą. W 1862 r. przeniesiono instytut Maryjski do Warszawy, do budynku przy ulicy Wiejskiej, w którym mieścił się dawniej zniesiony instytut szlachecki, w Puławach zaś otwarto instytut politechniczny, złączony z rolniczo-leśnym, nowo zorganizowany staraniem margrabiego Aleksandra Wielkopolskiego, reformatora edukacyi publicznej w królestwie. Inst. rolniczy mieścił się dotąd w Marymoncie pod Warszawą.

Dla instytutu politechnicznego w Puławach zgromadzono na razie dość znakomite zbiory pomocnicze (gabinety) do nauk przyrodniczych i inżynierskich, a mianowicie: pozostałe po byłej szkole farmaceutycznej warszawskiej 9zbiór mineralogiczny); po instytucie szlacheckim (przyrządy do wykładu matematyki i nauk przyrodniczych); po instytucie w Marymoncie (przyrządy chemiczne, zbiory mineralogiczno-geognostyczne, zoologiczne i leśne, oraz bibliotekę); po gimnazyum realnem warszawskiem (przyrzady chemiczne, mineralogiczno-geognostyczne, fizyczno-matematyczne i bibliotekę); oddano także z komisyi rządowej przychodów i skarbu oraz spraw wewnętrznych wszelkie modele różnych wynalazków, oraz mostów, szluz i t. p. przedmiotów inżynierskich, także rudy krajowe.

Wykłady nauk w instytucie politechnicznym trwały w r. 1862 jeden miesiąc, poczem uczniowie w liczbie 500 rozjechali się z Puław na święta Bożego Narodzenia. W r. 1863 lekcye przeciągnęły się do pierwszych dni lutego, następnie w skutku opuszczenia zakładu przez młodzież (około 500 uczniów), lekcye zostały zawieszone a wreszcie instytut został zamknięty. Około 1865 r. powstał projekt założenia

instytutu technicznego w Łodzi. Z tej przyczyny część przyrządów do wykładu chemii i fizyki, oraz wszelkie dublety ze zbiorów mineralogiczno-geognostycznych puławskich przewieziono do Łodzi.

W r. 1869 otwarty został w Puławach instytut gospodarstwa wiejskiego i leśnictwa, z wykładem wszystkich nauk w języku rossyjskim i etatem w sumie 48,000 rs. Stanowisko dyrektora, inspektora a także nauczyciela języka i literatury rossyjskiej, oraz prawa i ekonomii politycznej powierzono Rossyanom; inne katedry zajęli dawniejsi profesorowie szkoły marymonckiej i innych zakładów w królestwie. Stopniowo jednak wszystkie katedry pozajmowali nauczyciele ruskiego pochodzenia. Jeszcze instytutowi politechnicznemu nadano dla pomocy naukowej dwa folwarki: Końskowolę i Górę Puławską za Wisłą. lecz w dwa lata później, dla ułatwienia administracyi, odebrano Górę Puławską, a w zamian nadano Pożóg, sąsiedni z Końskowolą i Kępę Puławską al. Mokradki, graniczącą z Puławami.

Obecnie instytut posiada 1400 mr. ziemi ornej, 220 mr. łąk i 56 mr. pod budynkami gospodarskimi i ogrodami. W pierwszym roku istnienia instytutu było 36 uczniów, w drugim 47, w trzecim 56. W latach 1880 do 1886 liczba studentów wynosiła od 200 do 220. W r. 1886 grono nauczycielskie składało się z 14 prawosławnych i 1 katolika, a studentów uczęszczało 120 prawosławnych i 85 innych wyznań. Biblioteka instytutu składała się 8,000 dzieł, obejmujących około 20,000 tomów, z tych większość znaczna rossyjskich. Czytelnia studencka została w 1884 r. zamkniętą. W r. 1874 urządzono produkcyą gazu oświetlającego z nafty surowej dla potrzeb laboratoryum chemicznego, które należy do najobszerniejszych w naszym kraju i może pomieścić 60 do 80 pracujących. Przy instytucie istnieje tez i obserwatoryum meteorologiczne, z którego trzykrotne codzienne obserwacye przesyłają się co miesiąc do głównego obserwatoryum w Petersburgu.

P. doczekały się obszernej monografii, którą opracował Ludwik hr. Dębicki i wydał p. t. „Puławy, monografia życia towarzyskiego, politycznego i literackiego (1762-1830), na podstawie archiwum ks. Czartoryskich w Krakowie” (Lwów 1887-1888 r., 4 tomy z rycinami). Prócz licznych utworów poetycznych (Kniaźnina, Woronicza, Tańskiego, istnieje nawet niemiecki poemat wydany w Lipsku 1829 r. p. t. „Erinnerungen an Pulawy”), odnoszą się do przeszłości P. następujące druki: ”Poczet pamiątek zachowanych w domku gotyckim w Puławach” (Warszawa 1828); opisy P. w „Rozrywkach”, Hofmanowej i „Kalendarzyku politycznym” za 1830 rok. Opisy obecnych P. z licznymi rysunkami podawał „Tyg. Ilustr.” (w 1868 r., Nr. 35 i 36; 1869 r., t. II, str. 200; 1877 r., t. IV, str. 158, 163, 178); O stacyi meteorol. ob. „Bibl. warsz.” z 1881 r. opracował prof. R. Berdau).

Powiat, którego centrum są Puławy, urzędowo *nowo-aleksandryjskim* nazwany, powstał w 1867 r. z części (17 gmin) dawnego pow. lubelskiego. Graniczy on od wschodu z lubartowskim i lubelskim, od płd. z janowskim, od zach. Wisła oddziela go od pow. iłżeckiego i kozienickiego, a od płn. z garwolińskim i częścią łukowskiego; część granicy tworzy Wieprz. Obszar powiatu wynosi 30.20 mil kwadr.; zajmuje on zach.-północny narożnik gubernii. Wyżyna lubelska dociera tu do samego koryta Wieprza (Baranów 568 st. npm.) i Wisły (miedzy Zastowem a Puławami), opadając stromemi ścianami (Puławy 352 st.). Najwyższy taras tej wyżyny mieści się w trójkącie, którego krańcowymi punktami są: Puławy, Miłocin (st. dr. żel. nadwiśl.

Nałęczów) i Kazimierz. Wzniesienia (nieoznaczone a karcie sztabowej) dochodzą tu prawdopodobnie do 800 st.; liczne jary poszarpały wyżynę na pasmo malowniczych wzgórz, porośniętych bujną liściasta roślinnością. Środkiem tego trójkąta płynie rzeczka Bochotnica, tworząca bogatą w malownicze krajobrazy dolinę, w której mieszczą się: Nałęczów (zakład kąpielowy), Celejów, Wąwolnica i Bochotnica (przy ujściu rzeki t. n. do Wisły).

Lesiste stoki stromo opadającej wyżyny ku tej dość szerokiej kilkomiowej długości dolinie, nadają krajobrazowi charakter górskiej okolicy. Naturalnemi granicami tego centralnego tarasu na obszarze powiatu są rzeczki: Kurówka (dopływ Wisły poniżej Puław) i Chodelka (wpadająca pod Zastowem); okrążają one dwoma łukami od północy i południo-wschodu centralny taras i sprowadzają jego wody. Południową część powiatu wypełnia przeważnie dolina Wisły, która wszedłszy w obszar powiatu pod wsią Biasonią, wrzyna się jakby wązką zatoką w głąb wyżyny aż pod Prawno. Przy Rybitwach, nad tą zatoką leżących, wzniesienie wyżyny sięga 622 st. npm. W dalszym biegu rzeki wyżyna opada stromo ku Wiśle. Kaliszany, Piotrowin i Kamień, starożytne osady, leżą na wązkim pasku niziny nadrzecznej. Po za Kamieniem znowu dolina Wisły wrzyna się szeroką zatoką, sięgając aż pod Opole. Koryto rzeki rozszczepia się na dwie, a dalej na trzy odnogi, tworząc liczne kępy, wyspy i łach. Nizina nadwiślańska tworzy tu trójkąt, którego dwa boki (Kamień-Opole, Opole-Zastów) mają do 17 w. w linii powietrznej. Srodkiem doliny przepływa rzeka Chodel, odprowadzająca wody stoków przyległego płaskowzgórza.

Północna część powiatu przedstawia też rozległą nizinę, utworzoną przez złączenie się dolin Wisły i uchodzącego do niej przed Dęblinem Wieprza. Śród tej doliny leży przy zbiegu obu rzek forteca Iwangród, a w pobliżu, o 10 w. w górę Wisły, Gołąb, miejsce pamiętnego zjazdu szlacheckiego i konfederacyi w 1672 r. Pod względem geologicznym obszar powiatu jak i cała wyżyna lubelska spoczywa na formacyi kredowej, której dolne piętro stanowi wapień glaukonitowy (występujący w okolicy Puław). Górne warstwy stanowią utwory trzeciorzędowe (loes i piaski).

Gleba powiatu, odpowiednio do zmiennych warunków układu powierzchni, o ile jest żyzną w dolinach nadwiślańskich, o tyle ubogą (piaszczysta przeważnie) na wyżynach. Rozległa dolina między Kamieniem, Opolem a Zastowem posiada żyzną glebę, sprzyjającą uprawie buraków cukrowych (cukrownia w Opolu) i hodowli bydła. Wązki pas wybrzeża między Zastowem a Puławami, dzięki żyznej glebie i położeniu osłoniętemu od wiatrów półn.-wschod. przez stromą ścianę wyżyny, sprzyja hodowli drzew owocowych (jabłka i śliwki głównie), których produkt spławiany bywa tak zw. galarami do Warszawy, a obecnie przerabiany w założonej świeżo w Kazimierzu fabryce przetworów owocowych. Gleba półn. niziny uboższa, obfituje w łąki i sprzyja uprawie kartofli, ztądto w Profeskiej Wólce, między Puławami a Gołębiem założono, zwinięta obecnie, wielką fabrykę syropu i krochmalu z kartofli.

Cały obszar powiatu w niedalekiej przeszłości rozpadał się na kilka wielkich posiadłości. Kolonizacya małopolska, posuwająca się doliną Wisły i dolinami jej dopływów, rozpoczęła się tu zapewne już w XIII w. i wytworzyła jak później na Czerwonej Rusi, wielką przeważnie własność. Południową część stanowił obszar rozległych ziem opolskich (Tarłów), środkową końskowolsko-puławskie dobra (Czartoryskich), północną Dęblin.Bobrowniki (Mniszchów), Dęblin, Puławy i

Końskowola przeszły drogą konfiskaty na własność rządu; dobra opolskie rozpadły się na kilka mniejszych, lecz mimo to jeszcze rozległych kluczów. Wielka własność dotąd ma stanowczą przewagę na tym obszarze. Ztąd przemysł rolniczy rozwinął się tu pomyślniej niż w innych powiatach gubernii lubelskiej, a miast we właściwem znaczeniu słowa nie ma w powiecie. Kazimierz był miastem w przeszłości: P., Końskowola, Kurów, Opole i inne miasteczka, są to właściwie wsie z targami, centra wszelkich dóbr, niemające ani w przeszłości, ani obecnie cech miejskich i h.

Zakłady przemysłowe Opola opierają się głównie na produkcyi rolnej rozległych dóbr. Jest tu cukrownia z produk. na 310,000 rs., młyn amerykański (33,000 rs.). Gorzelnie w Kluczkowicach i kamieniu produkują za 25,000 rs., browary w Puławach i Kazimierzu za 70,000 rs.; garbarnia w Kazimierzu za 13,370 rs., papiernia w Rybitwach za 7,000 rs., fabryka sukna włościańs. w Końskowoli wyrabia za 8,000 rs. a fabr. narzędzi rolniczych w Markuszowie za 8,000 rs. We wsi Irenie istniały wielkie fabr. żelazne z prod. roczną do 400,000 rs., lecz pożar w 1883 r. zniszczył takowe. Czy zostały odbudowane i w ruch puszczone, niewiadomo.

Z przemysłów drobnych zasługuje na uwagę: wyrób obręczy w Kazimierzy i drobne warsztaty sukienne, wyrabiające sukno grube w Końskowoli. Ogółem produkcya roczna większych zakładów wynosiła w 1886 r. 525,000 rs.. Prócz tego istniało w powiecie 105 młynów wodnych i wiatraków, 7 tartaków, 15 cegielni, 2 terpentynarnie i 7 olejarni. W Garbowie prowadzi się znacznych rozmiarów gospodarstwo rybne. Ludność powiatu, która w 1867 r. wynosiła 68,874 dusz, wzrosła w 1883 r. do 96,915 (46,588 męż., 50,327 kob.). Miast w powiecie nie ma, są tylko drobne osady miejskie: Puławy, Końskowola, Kazimierz, Baranów, Opole, Wąwolnica, Józefów i osada forteczna Iwangród (Dęblin). Szkół początkowych jest 20 w osad. i wsiach: Puławy, Iwangród (forteca), Baranów, Bobrowniki, Gołąb, Idalin, Kamień, Kazimierz, Klementowice, Końskowola, Kurów, Józefów, Braciejowice, Wawolnica, Markuszów, Opole, Włostowice, Wronów, Zakrzew, Żyrzyn.

Głównemi drogami komunikacyjnemi są: Wisła, stanowiąca zachodnią granicę powiatu; Wieprz, przerzynający część północną; kolej żel. nadwiślańska (na przestrzeni 46 w.), mająca na obszarze powiatu trzy stacye: Iwangród, Nowo-Aleksandrya i Nałęczów. Droga bita 1 rzędu (państwowa) warszawsko-lubelska, wchodzi w obszar powiatu pod Moszczanką i przez Kurów i Garbów dąży do Lublina. Z niej wychodzą odnogi: z Moszczanki do Iwangrodu i z Kurowa na Końskowolę, Puławy, przez Wisłę do Radomia. Drogi bite gubernialne (2 rzędu) składają się z kilku kawałków drogi wzdłuż Wisły prowadzonej (Iwangród – Gołąb i około Józefowa).

Pod względem kościelnym powiat stanowi dekanat tejze nazwy, składający się z parafii: Baranów, Bobrowniki, Bochotnica, Garbów, Gołąb, Kazimierz (z filią Karczmiska), Klementowice, Końskowola, Kurów, Markuszów, Opole (filia Kluczkowice), Piotrowin, Rybitwy (z filiami Józefów i Prawno), Wąwolnica, Wilków, Włostowice (z filią w Puławach), Żyrzyn. Pod względem sądowym powiat dzieli się na 5 okręgów sądów gminnych: Żyrzyn, Kurów, Kazimierz, Polanówka i Opole. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 19 gmin: Baranów, Celejów (urzad gminny w Strychowicach), Garbów, Godów, Gołąb, Irena, Kamień, Karczmiska, Kazimierz, Końskowola (osada miejska), Kurów, markuszów, Nowo-Aleksandrya (Puławy), Opole, Rogów, Rybitwy, Szczekarków, Wąwolnica, Żyrzyn.

Puławy, urzęd. *Nowa Aleksandrya*, mstko. centr powiatu nowoaleksandryjskiego, gub. lubelskiej. W r. 1890 miały 10,480 mk. Powiat miał wedle spisu jednodniowego z 9 lutego 1897 r. 143,168 mk. (77,238 męż., 65,930 kob.), zaś wedle wykazów urzęd. 135,793 mk., (67,334 męż., 68,459 kob.). Na jeden klm. 86,4 mk. na ludność 11 miasteczek przypadało 37,649 mk. Biblioteka i zbiór pamiątek nie były po r. 1831 przewożone do Paryża jak mylnie podano w spisie Puław. Obecnie stanowią one muzeum ks. Czartoryskich w Krakowie.

Rabalce, os. w dobrach Wojciechów, pow. janowski.

Rachanie, wś, fol. i dobra, dawniej miasteczko, pow. tomaszowski, gm. i par. Rachanie, leży śród wyżyny, wznies. 818 st. npm., odl. 10 w. od Tomaszowa, posiada kościół par. kat. murowany, cerkiew pounicką, dawniej filialną, dom przytułku dla kalek (?). Na obszarze folwarku gorzelnia z prod. roczną do 70,000 rs., dwa młyny wodne. Według Enc. Orgel. (XXI, 844) R. miały (około 1862 r. ?) 710 mk. (22 żyd.). W 1827 r. 122 dm., 831 mk. Jest to dawna osada w ziemi bełzkiej. Pod r. 1341 jest wzmianka o erekcyi probostwa w R., które już jako miasto, oddane zostały 1436 r. przez Kazimierza, ks. mazowieckiego i ruskiego Mikołajowi, Lach de Brzewuśna, z obowiązkiem dostarczenia kopijnika z łucznikami uzbrojonymi na każdą wypraę wojenną w ziemiach ruskich. Zygmunt I w 1509 r. nadaje miastu na prośbe Trajana Rachańskiego, chorążego bełzkiego, przywileje na jarmarki na św. Magdalenę i św. Marcina. Pierwszy Trajan Rachański wszedł w zupełne posiadanie dóbr jako właściciel. Z rąk jego poszło miasto w posiadanie Cetnerów, którzy założyli piękny ogród a fundowali w tymże kaplicę, wznieśli zamek, pałacem zwany. Obszerne lochy, do dziś istniejące a niektóre zawalone, tudzież wystające mury, świadczą o istnieniu budowli charakteru obronnego. Po Cetnerach przeszły w drugiej połowie XVII w. w ręce Czarnkowskich a z kolei Rostkowskich, Rzeczyckich, Fredrów a obecnie hr. Starzyńskiej. parafia i kościół drewniany powstały 1341 r. W pobliżu ogrodu, po spaleniu przez Tatarów, wybudowano inny z drzewa p. w. św. Anny, który istniał półczwarta wieku. Michał Czarnkowski w 1701 r. wybudował nowy p. w. św. Trójcy, z kaplicą murowaną, w której umieszczono obraz św. Anny. W tem miejscu do dziś stoi na podmurowaniu figura kamienna matki Boskiej. W 1744 r., w odległości 100 kroków od dawnego kościoła, wybudowała z drzewa nowy Anna Rostkowska, starościna wiska i tyszowiecka, tudzież obszerny dom na mieszkanie dla księży komunistów (Bartoszkami zwanych), sprowadzonych w 1794 r. Mieszkali tu oni do r. 1777 (por. *Grodysławice*). W pobliżu tego kościoła Adam i Anna Rostkowscy złożyli 1769 r. fundamenta na kościół murowany, do dziś istniejący, a 1797 r. dopiero Aryadna z Krasickich Rzeczycka, przy staraniu ówczesnego proboszcza Ant. Mokrawskiego, dokończyła; konsekr. w 1798 r. p. w. Przemien. Pańskiego. Po przejściu tej części kraju pod panowanie austryackie, miasteczko uległo zamianie na wieś. Dobra R. składały się w 1866 r. z fol. R. i Michalew, rozl. mr. 2339: gr. or i ogr. mr. 849, łąk mr. 228, past. mr. 29, lasu mr. 1140, nieuż. mr.93. Wś R. os. 124, z gr. mr. 1148; wś Michalew os. 50, z gr. mr. 681. R. par., dek. tomaszowski, 1647 dusz.

S **Rachanie** 1.) mstko, wś, pow. tomaszowski. W r. 1531 “Rachanye oppidum” płaci szosu 3 fl., pop z cerkwi gr. 15, koło młyń. gr. 6. W r. 1578 chorąży bełzki płaci tu przez burmistrza i rajcow szosu fl. 4, od 9 łan. miej. fl. 1, od popa fl. 2, od wyszynku wódki gr. 12, od 2 kół korzecznych po gr. 12, od koła zw. folusz gr. 15, od 14 towarz. różnych rzemiosł po gr. 4, od żydów po fl. 1 z głowy, od 2 bań gorzał. po gr. 24, od 12 rzem. po fl. 1, od 6 przekupniów po gr. 15, od 9 kom. po gr. 6.
2.) **R**., *Werch Rachanie*, ob. *Werchanie*.

Rachodoszcze, wś, fol. i dobra nad rz. Wieprz, pow. zamojski, gm. Suchowola, par. Krasnobród (wschod. obrz. Lipsko), odl. 13 w. od Zamościa, w okolicy lesistej, ma szkołę początkową, 34 os., 381 mk. (299 kat., 77 prawosł., 5 żyd.). W 1827 r. było 33 dm., 204 mk., należała do par. Suchowola. Dobra Rachodoszcze składały się w 1875

r. z folw. R., Zalesie, nomenkl. Pasieka i Czarnowoda, rozl. mr. 1649: fol. II, gr. or. i ogr. mr. 250, łąk mr. 52, wody mr. 3, razem mr. 283; bud. mur. 1, z drzewa 13; płodozmian 12-polowy; fol. Zalesie gr. or. i ogr. mr. 281; budowli z drzewa 7; w nomenkl. Pasieka i Czarnowoda gr. mr. 17, nadto w lasach mr. 1046; las nieurządzony. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś R. os. 34, z gr. mr. 514; wś Feliksówka os. 25, z gr. mr. 348; wś Boża Wola os. 27, z gr. mr. 421; wś Suchowoda os. 101, z gr. mr. 1901; wś Gutkowo os. 65, z gr. mr. 810; wś Wólka Husina os. 30, z gr. mr. 582; wś Nowe Sioło al. Nowa Wieś os. 14, z gr. mr. 77. Dobra R. stanowiły dawniej część dóbr Adamów, hr. Tarnowskich, w ostatnich czasach własn. Załusków.

Rachów 1.) wś, os., fol. i dobra nad Wisłą, z praw. brzegu, pow. janowski, gm. Annopol, par. Świeciechów, odl. 42 w. od Janowa. Lezy na krawędzi wyżyny lubelskiej, po nad doliną Wisły, w miejscu schodzą się trzy trakty z różnych stron gubernii lubelskiej (od Józefowa, Lublina na Urzędów i Kraśnik), zmierzające do przeciwległego brzegu i dalszych okolic gub. radomskiej. Z tego powodu istnieje tu przewóz i przystań dla statków, st. poczt., mały browar i przeszło 500 mk. W 1827 r. 28 dm., 218 mk. R. graniczy z przyległą i na jego obszarze założona osadą miejską Annopolem (ob.), którą zwykle nazywają Rachowem. w połowie XV w. R. należy do par. Świeciechów, jest własnością w połowie Jana Czyżewskiego h. Półkozic a w drugiej należy do Piotra i Mikołaja Rachowskich h. Bilina. Z 15 łan. kmiec., płacono dziesięcinę archidyakonatowi zawichostskiemu wartości 15 grzyw. Z 5 łan. kmiec., i folw. rycerskiego dziesięcinę wartości 6 grz., dawano plebanowi w Świeciechowie. Była też karczma z rolą, zagr. z rolą, z których płacono dziesięcinę częścią archidyak. zawichostkiemu, częścią do Świeciechowa (Długosz, L. B., II, 511). Według reg. pobor. pow. lubelskiego z r. 1531 wś Rachów, w par. Swiecziechów, miała 13 łan. (Pawiński, Małop., 356). Przy uregulowaniu granic między Austryą a Rzeczpospolitą po pierwszym rozbiorze pas graniczny przeszedł nieco na płd.-wschód od Rachowa. Dobra R. al. Annopol składały się w 1886 r. z fol. R., nomenkl. Łęk. Leśniczówka Rachowska, fol. Stary i Kopanina, rozl. mr. 3455: gr. or. i ogr. mr. 1636, łąk mr. 126, past. mr. 67, lasu mr. 1194, nieuż. mr. 432; bud. mur. 16, z drzewa 26; płodozmian 11-polowy, las nieurządzony, pokłady wapna. W skład dóbr poprzednio wchodziły: os. Annopol os. 113, z gr. mr. 164; wś Rachów os. 14, z gr. mr. 157; wś Jakubowice os. 8, z gr. mr. 78; wś Wólka Sucha os. 5, z gr. mr. 44; wś Chamówka os. 5, z gr. mr. 72.

Rachowska Huta, os. fabr., pow. janowski, gm. Annopol, par. Świeciechów. Huta szklana z prod. do 5000 rs. rocznie.

Raciborowice 2.) **R**., wś i fol., pow. hrubieszowski, gm. Białopole, par. Moniatycze (wschod. obrzadku Buśno), odl. 20 w. od Hrubieszowa, posiadała cerkiew fil. par. Buśno, szkołę począt. ogólną. W 1870 r. istniały na obszarze folw.: młyn wodny, dystylarnia, piec wapienny, cegielnia. Znajdują się tu pokłady marglu i torfu. W 1827 r. było 18 dm., 158 mk. W pobliżu R. wypadnie prawdopodobnie st. dr. żel. projektowanej od chełma, do połączenia z linią galicyjską Lwów-Bełzec. W 1870 r. fol R. rozl. mr. 2186: gr. or. i ogr. mr. 506, łąk mr. 338, past. mr. 58, lasu mr. 903, zarośli mr. 207, nieuż. i wody mr. 74; bud. mur. 5, z drzewa 35; las urządzony. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś R. os. 37, z gr. mr. 255; wś Zaporze os. 15, z gr. mr. 180; wś Kormanowo os. 18, z gr. mr. 229.

Radawczyk, folw. i dobra, pow. lubelski, gm. Konopnica, par. Niedrzwica, odl. 14 w.

od Lublina, posiada młyn wodny, pokłady torfu. W 1827 r. było 24 dm., 171 mk. Dobra Radawczyk składały się w 1874 r. z folw. R., Boboszów, attyn. Konopnica D., rozl. mr. 1834; folw. R. gr. or. i ogr. mr. 799, łąk mr. 52, nieuż. mr. 47, razem mr. 898; bud. mur. 3, z drzewa 24; płodozmian 6 i 9-polowy; folw. Boboszów gr. or. i ogr. mr. 469, łąk mr. 47, lasu mr. 410, nieuż. mr. 19, razem mr. 936; bud. z drzewa 5; płodozmian 4-polowy; las nieurządzony. .

Radawiec *Wielki*, wś, fol. i dobra, i *R. Mały*, wś i fol., pow. lubelski, gm. i par. Konopnica, odl. 12 w. od Lublina. Są tu pokłady wapienia i kamienia budowlanego; wiatrak i gorzelnia (1873 r.). W 1827 r. było 49 dm., 503 mk. Długosz w opisie par. Konopnica wylicza jako trzy oddzielne wsi: “Radawiec Hectoris, R. Puczkonis, R. Pszczonczyn”, nie podając żadnych szczegółów (L. B., II, 540). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś Radawiecz miała w części Kacpra 6½ łan., 1 młyn; Mateusz Puczek 1½ łan.; Lodza 1½ łan.; Andrzej Piotrowski ¾ łan.; Spicuth 1½ (Pawiński, Mało., 348). Dobra Radawiec Wielki lit. AB. składały się w 1873 r. z folw. R. Wielki, R. Mały i Pawlin, rozl. mr. 2752; fol. R. Wielki gr. or. i ogr. mr. 690, łąk mr. 26, lasu mr. 478, nieuż. mr. 43, razem mr. 1237; bud. mur. 6, z drzewa 11; płodozmian 12-polowy; fol. R. Mały gr. or. i ogr. mr. 684, łąk mr. 74, lasu mr. 91, nieuż. mr. 22, razem mr. 871; bud. mur. 4, z drzewa 3; płodozmian 12-polowy; fol. Pawlin gr. or. i ogr. mr. 608, łąk mr. 16, nieuż. mr. 21, razem mr. 644; bud. mur. 2, z drzewa 1; las urządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś R. Wielki os. 58, z gr. mr. 1292; wś R. Maly os. 8, z gr. mr. 55; wś Radawczyk os. 5, z gr. mr. 53; wś Sporniak os. 10, z gr. mr. 118.

S **Radawiec**, wś, pow. lubelski. piotr Pszonka z R. w dok. z r. 1437 (kod. dypl. pol. III, 412).

Radcze, wś, pow. radzyński, gm. Jabłoń, par. Radcze (wsch. obrz.), posiada cerkiew parafialną pounicką, drewnianą, fundacyi Maryi z Wodzickich Seipionowej w 1797 r., szkołę początkową. 107 dm., 820 mk., 2018 mr. W 1827 r. było 80 dm., 520 mk. R. par. należała do dekan. wisznickiego.

Radecznica, wś, pow. zamojski, ob. *Radecznica* (t. IX, 379) i *Rodecznica* (t. IX, 652).

Radecznica al. *Rodecznica*, wś, fol. i klasztor, pow. zamojski, gm. Radecznica, par. Mokrelipie, odl. 14 w. od Szczebrzeszyna. W malowniczem położeniu, na górze otoczonej lasem, wznoszą się po za wsią gmachy dawnego kościoła i klasztoru bernardynów, słynnego z odpustów i obrazu św. Antoniego, obecnie zamienionego na klasztor prawosławny. W 1883 r. wzniesiono tu pomnik na cześć cesarza Aleksandra II. W 1827 r. wś miała 43 dm., 245 mk. Fol. R. należy do klucza Górajec, dóbr ordynacyi Zamoyskich. Klasztor i kościół założył tu Mikołaj Swirski, bisk. sufragan chełmski, w 1667 r., początkowo z drzewa a wkrótce potem przystąpił do wznoszenia murowanych gmachów, które poświęcono w 1695 r. Swiątynią zdobił przysionek na kolumnach wsparty, do którego wchodziło się po kilkudziesięciu stopniach. W ołtarzu wielkim był obraz św. Antoniego głośny z cudów. W lesie w pobliżu kościoła znajduje się studzienka ze źródłem, przy którem miał się święty objawić i stąd woda posiada lecznicze własności w różnych chorobach. Odpusty tutejsze ściągały tłumy pobożnych. W 1869 r. zamknięto kościół i zamieniono go na cerkiew, naprzód unicką, potem prawosławną. W 1886 r. założono tu klasztor

prawosławny celem przeciwdziałania propagandzie katolickiej. Opis R. podał “Tygod. Illustr.” z 1861 r. (t. III, 179).

Radków 2.) **R**., nazwa części wsi Bychawka, w pow. lubelskim.
3.) **R**., wś i fol. nad pot. Kamień (dopływ Huczwi), pow. tomaszowski, gm. Poturzyn, parafia Rzeplin (wschod. obrządku Telatyn), odl. 18 w. od Tomaszowa, a 7 w. od Poturzyna, leży na granicy od Galicyi, przytyka do wsi Liski i Przewodowa w pow. sokalskim. Wody płyną od Przewodowa i Lisek, wznoszących się do 279 mt. n. p. m. Posiada cerkiew drewnianą, pounicką, filia par. Telatyn. Erekcya nieznana, obecna cerkiew wzniesiona 1730 r. Wś ma 58 dm., 372 mk.; 1827 r. było 47 dm., 319 mk. Dobra R. w końcu XVIII w. własność Iwanieckich, od 1811 r. Pawłowskich, od których 1870 r. nabył Jan Komornicki. W 1871 r. fol. R. rozl. mr. 884: gr. or. i ogr. mr. 329, łąk mr. 48, lasu mr. 500, nieuż. mr. 7; bud. mur. 2, z drzewa 13, las nieurządzony. Wś R. miała os. 30 z gr. mr. 654.

Radlin 2.) **R.**, wś i fol., pow. lubelski, gm. i par. Chodel, odl. 28 w. od Lublina, posiada tartak, wiatrak, pokłady kamienia wapiennego i opoki. Staranne gospodarstwo folwarczne, piękny ogród angielski. W 1827 r. 35 dm., 214 mk. Wspomina tę wieś Długosz ale jej nie opisuje (L. B., II, 545). Według reg. pobor. pow. lubelskiego z r. 1531 wś R., w par. Ratossin, miała 4 łany (Pawiński, Małop., 358). Dobra R., po rozdziale w r. 1880 dopełnionym, składały się się z fol. R. i przyl. Stasin rozl. mr. 1565: gr. or. i ogr. mr. 848, łąk mr. 12, past. mr. 2, lasu mr. 655, nieuż. mr. 48; bud. mur. 15, z drzewa 20; płodozmian 6, 8, 10 i 15-polowy, las nieurządzony. W skład dóbr wchodziły przed 1864 r. wsi: R. os. 27, z gr. mr. 484; Łopiennik os. 11, z gr. mr. 240; Zakącie os. 7, z gr. mr. 53; Majdan Stary al. Radliński os. 27, z gr. mr. 196; Ludwinów os. 41, mr. 317; wś Kazimirów os. 10, mr. 84.

Radomirka, wś i fol. nad rzką Giełczew al. Radomirką, pow. krasnostawski, gm. i par. Wysokie. Znana jest zwykle pod drugą nazwą *Giełczew* (ob.). Wś ma 115 osad. 3079 mr. włośc.; folw. należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich.

Radoryska Huta, wś włośc., pow. łukowski, gm. i par. Radoryż, ma 28 os., 607 mr.; wchodziła w skład dóbr Radoryż.

Radoryska Wólka, wś włośc., pow. łukowski, gm. i par. Radoryż, ma 25 os., 472 mr.; wchodziła w skład dóbr Radoryż.

Radoryż 1.) *Szydłowski*, wś i folw. nad rz. Białowodą, pow. łukowski, gm. i par. Radoryż, odl. 22 w. od Łukowa, posiada urząd gminny, młyn wodny, tartak, cegielnię, gorzelnię (1871 r.), 50 dm., 450 mk. W 1827 r. było 12 dm., 100 mk. Na obszarze R. bierze początek rzeczka Białowoda, al. Mała Bystrzyca, dopływ Bystrzycy, wpadającej powyżej Tchórzewa do Tyśmienicy. Dobra R. składały się w 1871 r. z folw. R. i nomenkl. Orle Gniazdo, rozl. mr. 3185: gr. or. i ogr. mr. 796, łąk 176, past. 223, lasu 1244, zarośli 236, wody 101, nieuż. 79, zrośli (w nomenklaturze Orle Gniazdo) mr. 33; bud. mur. 13, z drzewa 33; płodozmian 7 i 11 polowy; las nieurządzony. W skład dóbr wchodziły poprzednio: Wś R. os. 29, z gr. mr. 222, wś Wielgolas os. 10, z gr. mr. 152; wś Wólka Radoryska os. 25, z gr. mr. 472; wś Cisownik os. 24, z gr. mr. 458; wś Huta Radoryska os. 28, z gr. mr. 607; wś Laski os. 15, z gr. mr. 225; wś Wierzcholina os. 5, z gr. mr. 83.

2.) **R**. *Kościelny*, ws, pow. łukowski, gm. i par. Radoryż, posiada kościół par. drewniany. 25 dm., 249 mk., 686 mr. ziemi. Wchodził w skład dóbr Krzywda. W 1827 r. było 24 dm., 195 mk. W połowie XV w. wś Radorzysz Wielki (Magna), w par. Tuchowicz, własność Jana Pękosławskiego h. Habdank, miała łany km., z których dziesięcinę snopową i konopną, wartości 10 grzyw., dawano bisk. krakowskiemu. R. Mały (Parva), w par. Wojcieszków, własność Mikołaja Sobieskiego h. janina, miała łany km., z których dziesięcine snopową i konopną, wartości 4 grzyw., dawano bisk. krakowskiemu (Długosz, L. B., t. II, str. 558, 561). Według reg. pob. pow. łukowskiego, z r. 1531, wś Radorzis magna, w par. Tuchowicz, miała 7 ½ łan, 1 młyn. W r. 1552 wś R., w par. Tuchowicz, własność Zofii Radorziskiej, miała 7 osad. Część Gabryela Radorziskiego miała 7 os., koło 1. W r. 1580 wś R., własność Piotra Goiczskiego, który płacił od 2 ½ włók osiadłych fl. 2 gr. 15, od 2 zagród bez ról gr. 8; p. Janowa Morawczowa od półpiętej włóki ze wszystkich wsi fl. 4 gr. 15; p. Mikołaj Radorziski infra. summa fl. 7 gr. 8 (Pawiński, Małop., 378, 393, 430). Kościół parafialny crygował w 1588 r. Jan Czyszkowski, obecny wzniósł Jezierski w 1735 r. R. par., dek. łukowski, 1434 dusz. R. gm., należy do s. gm. okr. II w Tuchowiczu, st. p. w Żelechowie, graniczy z gm. Wojcieszków, Gułów, Jarczew i Mysłów, ma 2,274 mk. i 10,723 mr. obszaru. W skład gm. wchodzą: Budki, Cisownik, Drozdak, Finkówka, Huta, Józefinów, Kożuchówka, Krzywda, Laski, Radoryska Huta, Radoryska Wólka, Radoryż Kościelny, R. Szydłowski, Wielgolas, Wierzcholina.

Radoryżec, wś nieistniejąca obecnie, w par. Okrzeja (pow. łukowski). Według reg. pob. pow. stężyckiego z r. 1569 we wsiach: Cisownik (Cisownik) i Radorzirzec, w par. Okrzeya, Krystyan Sobieski posiadał w Ratorirzu 9 półłanków, w Radorzirzu piętnaście półłanków (Pawiński, Małop., 333).

Radostów 3.) **R**., wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Mircze, par. Nabroż, odl. 28 w. od Hrubieszowa, osiada cerkiew drewnianą pounicką, filią par. Wiszniew. Dawniej była osobna parafia w dek. tyszowieckim. W 1887 r. folw. R. rozl. mr. 593: gr. or. i ogr. mr. 513, łąk mr. 51, lasu 4, odpadki mr. 6, nieużytki mr. 19; bud. mur. 10, z drzewa 19, płodozmian 16-polowy. Wś R. os. 63, z gr. mr. 557. Por. *Łykoszyn*.

Radwanówka, kol., pow. janowski, gm. i par. Potok Wielki. Był tu folwark, część dóbr Potok Wielki (lit. J), który został rozparcelowany po 1864 r. (ob. t. VIII, 868).

Radianów 3.) **R.**, kol. włośc., pow. chełmski, gm. Bukowa, ma 207 mr. obsz.

Radziejów, kol., pow. hrubieszowski, gm. Białopole, par. ew. Lublin.

Radzięcin, w XV w. *Radzanczyn*, wś i fol., pow. zamojski, gm. Goraj, par. Radzięcin. Leży w górzystej okolicy, nad rz. Ładą, o 46 w. na zach. od Zamościa i o 3 w. na połud. od Goraja. Najbliższa st. poczt. Frampol. Posiada kościół par. mur., szkołę początkową, młyn wodny, 63 dm., 527 mk. rz.-kat. W 1827 r. 53 dm., 310 mk. Ludność trudni się oprócz uprawy roli pszczolnictwem. Murowany dwór, z ogrodem nad stawem, w pobliżu rzeki, nosi nazwę zamku. Starożytna ta osada nadaną została w 1377 r. przez Ludwika Węgierskiego wraz z zamkiem królewskim Goraj i innemi włościami podskarbiemu królestwa Dymitrowi i bratu jego Iwanowi, dziedzicom z Klecz (Star. Pol., II, 1156). W połowie XV w. R. należy do par. Goraj (Długosz, Lib.

Ben., II, 576). Według regestrów pobor. z 1581 roku R. wraz z Wolą mają 12 łanów i młyn (Pawiński, Małop.,355). Dziedzice wsi Gorajscy założyli tu zbór kalwiński.

Po Gorajskich posiadali te dobra Potoccy, pod których opieką odbył się tu synod kalwiński 1666 r. W 1771 r. wyrok trybunału nakazał Suchodolskim, dzidzicom wsi, zwrócić zbiór katolikom z całem uposażeniem (kś. Bukowski, Hist. Reformacyi, I, 411). Na miejsce starego, drewnianego zapewne kościoła, wzniósł w 1758 r. dziedzic wsi Marek Antoni hr. Butler w 1758 (1715 ?) r. obecny murowany kościół p. w. św. Kazimierza. Konsekracya nastąpiła dopiero w 1794 r., dopełnił jej kś. J. K. Lenczewski, bisk. i sufr. lubelski. Obecnie do parafii należy kościół fil. w Frampolu. W 1870 r. fol. R. rozl. mr. 1253: gr. or. i ogr. mr. 543, łąk mr. 62, past. mr. 275, lasu mr. 154, zarośli mr. 131, nieuż. mr. 88. Wś R. os. 46 z gr. mr. 825; wś Albinów os. 3, z gr. mr. 90; wś Średniówka os. 20, z gr. mr. 459. R. par., dek. zamojski (dawniej zaklikowski), 2869 dusz. W skład par. wchodzą: Aabramów, Abramowska Wólka, Hosznia, Majdan Teodorówka, Jędrzejówka, Średniówka, Komodzianka, Smoryń, R. i Radzięcka Wola.

Radziecka Wola al. *Sworyń*, wś, pow. zamojski, gm. Frampol, par. Radzięcin, odl. 6w. od Frampola a 40 w. od Zamościa, ma 55 dm., 514 mk. kat. Ziemia urodzajna, położenie płaskie, liczne sadki owocowe, zamożność średnia. W 1887 r. fol. R. Wola al. Smoryń rozl. mr. 753: gr. or. i ogr. mr. 486, łąk mr. 56, lasu mr. 198, nieuż. mr. 13; bud. mur. 1, z drzewa 22, las nieurządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś R. Wola os. 55, z gr. mr. 994; wś Komodzianka os. 40, z gr. mr. 851.

Radzyń, urz. *Radin*, w XVI w. *Kozirynek*, miasto powiat. gub. lubelskiej, leży pod 51°46’2” szer. płn. i 40°17’3” dług. wschod. od Fer. nad rzeką Białką praw. dopływem Tyśmienicy. Odl. 60 w. od Lublina, 210 w. od Warszawy, 25 w. od Łukowa st. dr. żel. warsz.-tersp. a 27 w. od Międzyrzecza. Połączony drogami bitymi z obu powyższymi miastami. W odl. 10 w. ku wschodowi od R. leży os. miejska Wohyń. R. położony jest śród płaskowzgórza dość wyniosłego, pokrytego do niedawna rozległemi lasami i bagnami.

Miasto założone zostało na obszarze wsi królewskiej Biała, należącej do ststwa Kazimierskiego, przez Grota z Ostrowa, podkomorzego lubelskiego, za przywilejem Kazimierza Jagielończyka w 1468 r. Grotowie h. Rawa mieli w tych stronach liczne włości w XV w. Ostrów z którego się pisali, leży dziś w pow. włodawskim na płd. od Parczewa. Miasto nosio pierwotnie nazwę Kozirynek (obrębu leśnego zapewne). Długosz wymienia Kozirynek jako “oppidum” mające kościół par. drewniany p. w. św. Trójcy (Lib. Ben., II, 559). W 1552 r. wś królewska Biała ma 37 osad, Kozirynek 16 os. i 2 koła młyńskie (Pawiński, Małop., 393).

Wsi Radzyń wykazy poborowe z XVI w. nie wymieniają, za to wymieniają: “Kozirynek antiquus” były więc widocznie różne części tego pierwotnego obrębu leśnego, z których jedna dla odróżnienia nosiła dodatkowa nazwę Radzyń. Jeszcze w 1552 “oppidum Kozyrynek” płaci szosu 12 fl. (Łuków wtedy daje 10 fl.). W 1580 r. występuje w wykazach pobor. “oppidum Radzyn” lecz parafia nosi nazwę Kozirynek. Adam Goszcz rajca Radzinsky od domów szosu według starych kwitów dał fl. 25 gr. 18, od 16 włók bez dziesięciny fl. 8, od 5 bani gorzalcz. fl. 4, od 4 piekarek fl. 2, od 2 komornic gr. 12, od 3 szewców fl. 1 gr. 15, od balwierza fl. 1, od pra?ola fl. 1, od 5 co szynkuja gorzałką za kwartunki fl. 2 gr. 15, p. Bartosz Kazanowski z strony dziesięciny fl. 8. Summa fl. 57. Ze wsi Kozirynek dał Jakub Iszdelsky od włók z wojtowskimi fl. 10, od zagrody bez roli gr. 4, od 2 komornic gr. 4. Summa fl. 10 gr. 8.

Kazanowski Bartłomiej, sędzia łukowski uposażył parafią w 1534 r. funduszem na 4 mansyonarzów i dwu kościelnych z których jeden miał pełnić obowiązki nauczyciela, drugi zakrystyana. Reg. pobor. z 1580 wymieniają “oppidum Budzin" widocznie osada przylegała do Radzynia z której podsędek Kazanowski dał szosu fl. 1 gr. 18, od 2 komornie gr.8.od 2 kół młyn. gr. 24 (Pawiński, Małop., 423). Miasto wraz z przyległymi wsiami pozostawało jako dzierżawa królewska w posiadaniu Mniszchów w końcu XVI w. Kościół paraf. W Kozirynku zostawał podobno przez 40 lat w rękach protestantów i dopiero za Stefana Batorego zwrócił go katolikom Mikołaj Miszach. Za Jana Kazimierza posiadał je Henryk Denhoff, pułkownik królewski. Następnie zostawało w ręku Antoniego Szczuki. Podkanclerzego litewskiego, po którym przeszło na Maryą z Kąckich Potocką, żonę Eustachego, gener. artyleryi litewskiej, który wzniósł tu okazały pałac w połowie XVIII w. Pałac ten dotąd istniejący składa się z głównego korpusu z dwupiętrową salą, kaplicą i rotundą ośmioboczną. Po obu skrzydłach ciągną się pawilony. Na dziedziniec pałacowy prowadzą dwie bramy z wieżami. Zdobne z herbami Pilawa i Brochwicz, tudzież posągami przedstawiającymi Herkulesa, Tezeusza i Samsona. Ściany pałacu zdobiły portrety królów polskich naturalnej wielkości.

Od Potockich dobra przeszły w 1799 r. do ks. Sapieżyny (z domu Zamojskiej), która w

1831 r. odstąpiła je Szlubowskim. Kościół par. obecny wzniesiony został w 1641 r. przez Mniszchów już na obszarze Radzynia, w miejsce dawnego istniejącego we wsi Kozirynku. Jest to budowla sklepiona w stylu włoskim. W kaplicy M. Boskiej starożytny obraz na drzewie malowany. W kościele znajduje się grobowiec marmurowy bez napisu z posągami leżącymi rycerza i niewiasty. Mają to być fundatorowi kościoła. Oficyny pałacowe już za rządu austryackiego (miedzy 1795 a 1809 r.) użyte zostały na pomieszczenie władz powiatowych.

R. jest miejscem urodzenia znakomitego skrzypka i kompozytora Karola Lipińskiego. Ojciec jego był tu dyrektorem pałacowej kapeli. Obecnie znajduje się w mieście kościół par. murowany. cerkiew, synagoga, szpital św. Kunegundy (obecnie św. Georgia) na 16 łóżek, obsługiwany od 1885 r. przez siostry czerwonego Krzyża, szkoła początkowa męzka (100 uczn.), szkoła żeńska (20 uczen.), sąd pokoju okr. I, sąd gminny okr. IV (należące do zjazdu sędziów pokoju w Biały), urząd powiatowy, kasa powiatowa, urząd miejski, st. urz. poczt. i tel., 241 dm. (26 murow.),8 ulic, 2 place, 4471 mk. (1513 katol.,45 prawosł.,2790 żydów. Do mieszczan należy 2796 mr. Ziemi. Miasto przedstawia się ubogo. Domy parterowe (3 o piętrze), oświetlenie skąpe kilku latarniami naftowymi, bruki zaniedbane.

Jedyną fabryka jest mały zakład wyrabiający narzędzia rolnicze i młyn parowy pod miastem. Głównym artykułem handlu mąka Ozdobą miasta jest starannie utrzymany kościół (nowe okna kolorowe, malowane, rzeźbione piękne stalle, posadzka marmurowa, nowe ołtarze i organy), tudzież piękny park i pałac dziedziców dóbr. R. par., dek. radzyński , ma 7878 dusz. Opis R. podał Tyg. Ilust. 1860 r. (II,537).

Dobra Radzyń składały się w 1886 r. z fol.: Kozirynek al. Gubernia, Marynin, Adamki z awulsem Biała, nomekl.: Feliksówka, Radoryż, Gradowiec, Skrzynka, attyn. Oprawy, rozl. mr.4535: fol. Kozirynek al. Gubernia gr. or. i ogr.632, łąk mr. 173, pastw. mr. 2, lasy mr. 185, nieuż. mr. 50; bud. mur. 11, z drzewa 17; płodozmian 8-polowy; fol. Marynin gr. or. i ogr. mr. 609, łąk mr. 25, pastw. mr. 9, lasu mr.104, nieuż. mr. 20; bud. mur. 5, z drzewa 5; płodozmian 9-polowy; fol. Adamki z awulsem Biała gr. or. i ogr. mr. 677, łak mr. 180, past. mr. 2, lasu mr.1740, nieuż. mr. 54; bud. mur. 3, z drzewa 20; płodozmian 4 i 7 polowy; las nieurządzony. W skład dóbr wchodziły poprzednio: Miasto R., os. 446 z gr. mr. 2404; wś Kostunin al. Głębne os. 17 z gr. mr. 41; wś Jaśki os. 8, z gr. mr. 5; wś Rabsztyn os. 7, z gr. mr. 8; wś Ruda os. 4, z gr. mr. 15; wś Olszewnika os 27, z gr. mr. 561; wś Płudy os. 19, z gr. mr. 731; wś Białki os. 36, z gr. mr. 801; wś Biała os. 50, z gr. mr. 1172; wś Kozirynek os. 33, z gr. mr. 281; wś Zabiele os. 20, z gr. mr. 352; wś Wola Chomejska os. 31, z gr. mr. 621.

Radzyński powiat gub. Siedleckiej, utworzony w 1867 r. z 16 gmin dawniejszego powiatu t. n. (z drugiej połowy powstał włodawski), ma 29.21 mil kwadr. (1434.36 w. kw.) obszaru. Graniczy od płn. z konstantynowskim i bialskim, od wschody z bialskim i włodawskim, od południa z włodawskim i lubartowskim (w części granicę stanowi Tyśmienica), od zach. z łukowskim i częścią siedleckiego. Obszar powiatu przedstawia lesiste dawniej, dziś obfite w mokradle płaskowzgórze, utworzone z pokładów napływowych. Przez obszar powiatu w części płd.-wschodniej przechodzi linia działu wodnego między Bugiem a Wieprzem. Główną rzeką jest Trzna, która wszedłszy z pow. łukowskiego płynie z zachodu na wschód-północ koło Międzyrzecza. Wody z płd. części powiatu prowadzi do Wieprza Tyśmienica z dopł. Białką (z pod

Radzynia). Słabe nachylenie poziomu, utrudniając odpływ wód, sprzyjało wytwarzaniu się, zwłaszcza w epoce gdy puszcze pokrywały powierzchnią, zbiorników stojących wód, których działanie wytworzyło rozległe pokłady torfów, dochodzące na lini działu wodnego miedzy Tyśmienica a Krzna do 4 sążni grubości (koło Łuzek i Przegalin). Ten błotnotorfiasty obszar na 6 wiorstowej długości nieprzedstawia najmniejszego spadku.

Z ogólnego obszaru powiatu, wynoszącego 291,555 mr. (Pamiat. Zniżka siedl. Gub. Za 1887 r. podaje 251,137 mr.) zajmują: pola orne 164,204 mr., łąki 33,000 mr., past. 47,322 mr., lasy 21,251 mr., wody, błota i nieuż. 19,196 mr., zabudowania i ogrody 6582 mr. Gleba przeważnie sapowata choć nie brak i obszarów glinkowatych, wydających pszenicę. Na suchszych, wynioślejszych miejscach porozkładały się nieliczne choć rozległe stosunkowo osady wiejskie. Wielka własność przeważa.

Dobra Międzyrzecz (Potockich) mają 41,530 mr., Radzyń (Szlubowskich) 11,268 mr., Suchowola (Kickich) 5760 mr., Milanów (Uruskich 5657 mr., Żelizna (Zabiellów) 5494 mr., Wohyń (Brzozowskich) 4819 mr., Siemień, Bezwola, Branica, Kąkolewnica, Ustrzesz mają od 3000 do 4500 mr. (obszary włościańskie tych dóbr nie są tu wliczone). Za to posiadłości od 500 do 2500 mr. jest zaledwie 17 (w 1877 r.). W ogóle obszar większej własności (106 folw.) należy do 40 właścicieli, posiadających 152.418 mr. Z tego tylko 17 folwarków , mających 21.393 mr., zostaje w dzierżawie. Do włościan (149 wsi) należy 124.723 mr., do miast i osad miejskich 14.414 mr.

Gospodarstwo rolne wymaga tu znacznych nakładów dla wydobycia plonów z opornej gleby. Dobra Utrzesz i Przegaliny Wielkie przeprowadziły wydrenowanie. Większa część łąk i pastwisk, wydających lichą i kwaśną trawę potrzebuje koniecznie osuszenia, które tu musi być przeprowadzone współcześnie na znacznym obszarze.. W 1886 r. wysiano; 16.320 korcy pszenicy, 35.017 kor. żyta, 17.148 kor. owsa, 7.457 kor. jęczmienia, 5868 kor. gryki, 3925 kor. innych zbóż, 57.300 kor. kartofli. Zebrano: 65.500 pszen., 124.530 żyta, 138.108 owsa, 55.927 jęczm., 34.308 gryki, 23.590 innych zbóż,543.830 kart. i 990.000 cent. siana. Hodowlę bydła utrudnia brak dobrej paszy. Wyróżnia się poprawnem bydlem obora w Suchowoli (ks. Czetwertyńska). Ogółem jest 6405 wołów i buhai, 10.170 krów, 6016 jałowizny i 3185 cieląt; koni jest 11.247, z tego u właścicieli większych 2136, u włościan 8522, w miastach 589. Bez wad było 3582. Hodowla owiec rozwija się pomyślnie. Ogólna ilość poprawnych i włościańskich wynosi 70.198. Najznakomitszą maja dobra Radzyń (4300 sztuk), inne znaczniejsze znajduja się w dobrach: Utrzesz, Branica, Suchowola, Milanów, Planta, Przegaliny, Międzyrzecz.

Ogrodnictwo w dość pomyślnym stanie, dzięki wzrastającej dbałości o produkcyą owoców w ogrodach większych posiadłości i u amatorów ogrodnictwa (po miastach i probostwach). Pszczelnictwo znajduje się też na drodze postępu: większa część pasiek założona w ostatnich latach, ztąd rezultaty produkcyi jeszcze nie wielkie. Jedwabnictwo na małą skalę prowadzone jest w Olszewnicy (Al. Błociszewski), z produkcyą kilkunastu funtów jedwabin rocznie. Gospodarstwo rybne jedno tylko na wielkim stawie i kilku sadzawkach rozpłodowych w Siemieniu. Staw ten, mający 1200 mr., jest zbiornikiem wód dających początek Tyśmienicy. Hodują się w nim karpie; każdy spust daje 10.000 rs. dochodu.

Przemysł fabryczny jest właściwie gałęzią przemysłu rolniczego, gdyż polega na przerabianiu produktów rolnych w młynach, gorzelniach i małych browarach. Młyny parowe istnieją; w Międzyrzeczu 2 (hr. Potockiej przerabiający 60.000 korcy i Szym. Papierni 40.000 kor.), pod Radzyniem (Szl. Kleptisz. 40.000 kor.), w Żeliznie (wydzierżawiony, daje 150 rs. miesięcznie). Młyny wodne walcowe: w Borkach, Borowem, Czechu, Rudzie, Siemieniu, wydzierżawione przez żydów (od 800 do 2200 rs.), przerabiają od 2500 do 7000 kor. rocznie. Jest jeszcze 6 młynów zwykłych. Wiatraki istnieją w prawie każdej wsi a między niemi tylko jeden holenderski, walcowy pod Międzyrzeczem. Gorzelnie, w liczbie 11 (Bojanówka, Branica, Kąkolownica, Maryanka, Milanów, Olszownica, Przegaliny, Rudzienice, Suchowola, Utrzesz, Żelizna), przerobiły w 1886 r. 780.000 pud. kartofli i 39.000 pud. słodu, wyrobiły zaś 13 milionów stopni (Tralesa). Przeważna część okowity idzie za granicę.

Browar w Bezwoli przerabia 1690 kor. słodu, produkuje do 15,000 antałków piwa i daje zysku czystego do 6,000 rs. Prócz tego istnieją 4 garbarnie. Jedna z obrotem rocznym do 40,000 rs. i trzy małe, fabryka mielonej kości pod Międzyrzeczem z prod. Na 4000 rs., fabryka zapałek w Międzyrzeczu z prod. Do 15,000 rs. rocznie (80 rob.), wreszcie fabryka obsadek do piór stalowych w Międzyrzeczu (50 rob.), spalona niedawno, odbudowuje się na nowo. To ostatnie miasto, stanowiące główne ognisko handlowe i przemysłowe powiatu, posiada dwa zakłady sortowania czyszczenia szczeciny, puchu pierza i skórek zajęczych, sprowadzanych tu z Cesarstwa a wyprawianych ztąd po przerobieniu za granicę. Głównymi przedmiotami handlu wywozowego są: okowita, mąka, tudzież tuczne woły (od 40 do 100 sztuk przy każdej gorzelni), barany i świnie.

Główną linią komunikacyjną jest droga żel. warsz.-terespolska, przerzynająca powiat na długości 29 w. (stacya w Międzyrzeczu). Szosa państwowa warszawsko-brzeska na długości201/3 w. a oprócz tego drogi 1-rzędu z Radzynia do Międzyrzecza. Łukowa i Lublina mają 38 w.: dróg 2-rzędu jest 301 w. Ludność powiatu wynosi 72.607. w tej liczbie: 35.423 katol., 23.160 prawosł., (b. unitów), 503 protest., 13.521 żydów. W miastach (Radzyń i Międzyrzec) mieszka 15.937. W 1887 r. urodziło się 1216 chłop., 1325 dziew., umarło 868 męż., 954 kob. W 1878 r. było 67.462 mk. (32.003 kat.,23.352 prawosł., 617 prot., 11.490 żyd.). 1886 r. było na obszarze powiatu 33.567 budynków. Domów mieszkalnych: w miastach 284 murow. I 516 drewn., we wsiach i folw. 28 murow., 6380 drew.; zabudowań gospodar. W miastach 5 mur., 846 drewn.; we wsiach 40 murow., 25.468 drewn. Ubezpieczenie rządowe od ognia tych budowli wynosiło 4.706.690 rs. (1,395,670 rs. w miastach i 3.311.020 we wsiach).

Zakładów naukowych średnich powiat nie posiada, są tylko szkoły początkowe w liczbie 24. Z tych ważniejsze są: 2-klasowe w Międzyrzeczu i Wohyniu i żeńskie w Radzyniu i Międzyrzeczu. Uczyło się w nich 607 chłopców.

Pod względem kościelnym powiat stanowi dekanat katolicki, obejmujący pięć parafii: Radzyń, Międzyrzecz, Komarówka, Ostrówki, Wohyń i jeden kościół filialny z prawem parafii w Kąkolewnicy. Ludność katolicka powiatu należy we wsiach pogranicznych do parafii obrębie sąsiednich powiatów (Ulan, Czemierniki, Parczew, Rososz, Biała, Trzebieszów). Dekanat (błahoczynie) prawosławny składa się z 16 parafii: Radzyń, Rusko-Wola, Międzyrzec Stary, Międzyrzec Nowy, Drelów, Dołha, Witoraż,

Kolembrod., Szóstka, Bezwola, Wohyń, Rudno, Radcze, Gęś, Jabłoń (z filią Paszenki). Synagogi: 2 mur. W Radzyniu, 2 mur. W Międzyrzecu i 1 drew. W Wohyniu.

Szpital św. Kunegundy (od 1888 r. św. Georgia) w Radzyniu, obsługiwany od 1885 r. przez siostry Krzyża Czerwonego. Szpital w Milanowie na 16 łóżek, fundacji Wandy hr. Koboga, obsługiwany przez siostry miłosierdzia. Szpital żydowski w Międzyrzeczu , murowany, obszerny, lecz ubogi w fundusze.

Pod względem sądowym powiat składa się z 2 okręgów sądów pokoju: Radzyń i Międzyrzecz i 4 okręgów sądów gminnych: Stołpno (sąd w Międzyrzeczu), Przegaliny, Cichostów i Biała. Pod względem administracyjnym powiat rozdziela się na dwa miasta: Radzyń (4640 mk.), Międzyrzecz (11,297 mk.) i 15 gmin: Biała (4719 mk.), Brzozowy Kąt (3547 mk.), Jabłoń (4572 mk.), Kąkolewnica (5020 mk.), Lisia Wólka (5164 mk.), Milanów (2972 mk.), Misie (2488 mk.), Siemień (3534 mk.), Sitno (2162 mk.), Szóstka (3221 mk.), Suchowola (3702 mk.), Tłuściec (3754 mk.), Zahajki (3257 mk.), Żelizna (3845 mk.), Zerocin (3038 mk.). (Dane statystyczne odnoszące się do miasta i powiatu zebrał na miejscu p. Levittoux).

Rulikówka, część wsi Świtarzowa, w pow. Sokalskim, na praw. Brzegu pot. Karbowa, na płd.-wschód od wsi Świtarzowa. Na wsch. R. obszerne błota, śród których wpada do Karbowa pot. Szeroka al. Pasówka.

Rury, przedmieście Lublina, pow. lubelski, gm. Konopnica, par. Lublin, składa się z 4ch folwarków i wsi. Ciągnie się ono w przedłużeniu ulicy Namiestnikowskiej za rogatkami rurskiemi, nad Bystrzycą. Nazwa pochodzi od wodociągów, które tu urządziło miasto w 1535 r. Nazwa ta objęła z czasem folwarki duchowne, które na gruntach miejskich powstały w pobliżu wodociągów. W regestrach pobor. z 1676 r. w opisie par. Lublin wymieniono:. "Rel. patrum Soc. Jesu fundus in Canalibus, a personis ibidem existentibus 53. :Monialium regulae s. Brigitae fundus (osób 106). Bonifratellorum praedium gener. succamerarius Podniesiński (osób 31)". Folwarku szpitalnego (św. Ducha) nie podają, regestra. Dziś folwarki te noszą nazwy: R. Bonifraterskie (własność szpitala św. Jana Bożego), R. św. Ducha, R. Pojezuickie (wś i fol.), R. Powizytkowskie, R. Brygidkowskie. W 1827 r. było tu 57 dm., 331 mk. W 1884 r. fol. R. lit. A rozl. mr. 338: gr. or. i ogr. mr. 276, łąk mr. 26, past. mr. 22, wody mr. 2, nieuż. mr. 12; bud. 8, z drzewa 10; cegielnia, pokłady torfu I kamienia wapiennego. Wś Rury Pojezuickie os. 32 z gr. mr. 261. do R pojezuickich należał też fol. Konstantynów (ob.).

Rusiny al. *Rusiły*, wś właśc., pow. włodawski, gm. i par. Opole, ma 41 dm., 204 mk., 334 mr. W 1827 r. 35 dm., 144 mk.

Ruska Wieś, wś, włośc., pow. łukowski, gm. Białobrzegi, par. Kock, ma 21 dm., 204 mk., 334 mr. W 1827 r. 17 dm., 109 mk. Wchodziła w skład dóbr Kock.

Ruska Wola al. *Ruskowola*, wś, pow. radzyński, gm. i par. Kąkolewnica, posiada cerkiew paraf. Punicką, erygowaną (w XVIII w.) przez dziedzica wsi Filipa Szaniawskiego. Wś ma 83 dm., 639 mk., 2216 mr.; os. 1 dm., 4 mk., 3 mr. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kąkolownica. W 1827 r. 73 dm., 378 mk. W 1552 r. wś królewska Ruska Wola, w par. Trzebieszów (pow. łukowski), miała 34 osad. W 1580 r. Jan Ronieszowski płaci od 15 włók osiadłych fl. 15, od 6 komornic bez bydła gr. 12, od 2 kół walnych fl. 1 gr. 18. Suma fl. 17 (Pawiń., Małop., 397, 419).
2.) **R.** *Wola* al. *Ruskowola*, wś włośc., pow. lubartowski, gm. i par. Syrniki. W 1827 r. było 91 dm., 615 mk. W 1881 r. spłonęła cała wieś.

Ruskie, wś, pow. zamojski, gm. i par. Krasnobród, odl. od Zamościa o 25 w. na wsch.-połud., ma 40 osad, 264 mk.-kat., 486 mr. włośc. i 1 dm. Dwor. (Turzynice) z 2 mr. Dawniej wraz z wsią Podklasztor należała do klasztoru dominikanów krasnobrodzkich. W r. 1827 r. było 22 dm., 127 mk.

Ruskie Piaski, wś i dobra nad rz. Opornicą, pow. zamojski, gm. Nielisz, ma 48 osad, 442 mk. kat., 15 prawosł. I 10 żyd. W 1885 r. zgorzała tutejsza wielka gorzelnia. Ob. *Piaski* 55.)

Ruski Kąt, pow. chełmski, gm. Cyców, par. Puchaczów.
2.) **R.,** *Kąt*, pow. lubartowski, gm. i par. Syrniki.

Ruszów, wś, pow. zamojski, gm. i par. Łabunie, odl. 13 w. od Zamościa, posiada szkołę początkową, 57 dm., 524 mk., w tem 512 r. l., 970 mr. roli or., 80 mr. lasu. Gleba borowina. Ludność rolnicza. Folw. R. należy do Łabuń.

Ruszowski Majdan, wś, pow. zamojski, gm. i par. Łabunie, o 2 mile od Zamościa, w okolicy górzystej, gliniastej, ma 45 dm., 305 mk. (w tem 299 rz.-kat.), 540 mr. gruntu, 82 mr. lasu. Ludność niezamożna, rolnicza.

Rutka 6.) **R.** *Wołoska*, wś, pow. tomaszowski, gm. Majdan Górno, par. Tomaszów, odl. pół mili od Tomaszowa, ma 37 dm., 252 mk. (230 rz.-kat.), 444 mr. roli, 37 mr. lasu. Ludność rolnicza, 3 tkaczów, wielu przemytników. Gleba popielatka z piaskiem, w części borowinka. Folw. ma 381 mr. roli, 260 mr. lasu. Własność Bujalskiego.

Rybackie, jezioro na obszarze wsi Podgorze, w pow. nowoaleksandryjskim, gm. Rogów. Wody jego uprowadza rzeka Chodel do pobliskiej Wisły.

Rybaki 4.) **R.,** wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Szczekarków, par. Opole. W 1827 r. było 18 dm., 118 mk.

Rybczewice, w XVI w. *Ripczowice*, wś, fol. i dobra, pow. krasnostawski, gm. Rybczewice, par. Częstoborowice, odl. 24 w. od Krasnegostawu. W 1827 r. było 50 dm., 410 mk. W 1887 r. dobra R. składały się z fol.: R., Passów i Karczów, rozl. mr. 1870: gr. or. i ogr. mr. 1129, łąk mr. 44, lasu mr. 572, w odpadkach mr. 89, nieuż. mr. 36; bud. mur. 14, z drzewa 20; płodozmian 10 i 11-polowy, las nieurządzony, pokłady kamienia wapiennego. Wś R. os. 73, z gr. mr. 1247. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 w R. (par. Częstoborowice) część Czepelowskiej 11/2 łan., część Kleczewskiego 11/2 łan., 1 młyn; część Piotra Ripczowskiego 1/2 łan. (Pawiński, Małop., 335, 363).

Rybie 3.) **R.** i *Majdan Rybie*. Kol., pow. chełmski, gm. Rejowiec, rozl. 412 mr.

Rybitwy 4.) **R.,** wś włośc. nad rzką Strożą (u Długosza Wiśnica), niedaleko jej ujścia do Wisły, pod os. Józefowem, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Rybitwy, posiada kościół parafialny murowany, 496 mk., 23 osad, 642 mr. W 1827 r. było 35 dm., 256 mk. Wchodziła w skład dóbr Józefów. W połowie XV w. istniał tu już kościół par. drewniany p. w. WW. Św. Dziedzicem wsi był Mikołaj Morawiec h. Powała. Miał on 6 łanów km., 2 zagrod. Z rolą. Dziesięcinę wartości do 5 grzyw., dawano klasztorowi św. Krzyża na Łysej Górze. Do proboszcza należały role, łąki i dwie karczmy z rolą. Folw. dawał dziesięcinę, wartości do 3 grzyw., plebanowi miejscowemu równie jak i łan kmiecy świeżo wykarczowany (Długosz, L. B., II, 556 i III, 249, 250). W 1531 r. R. z Ostrowem, Nieszawa i innemi folw. miały 12 łan., 2 młyny (Pawiński, Małop., 375). Kościół i parafią erygował podobno 1487 r. Andrzej h. Rawa, ale była to już druga erekcja. Obecny wzniesiony z muru przed 1767 r. Wielki ołtarz starożytny. R. par., dek. nowoaleksandryjski (dawniej chodelski), 2467 dusz.

Rybitwy, wś, pow. nowoaleksandryjski (Puławy). Istniał tu w w. XVI zbór kalwiński, przy którym był ministrem Grzegorz Kamocki.

Rybnica 2.) **R.,** wś i fol. nad pot. B. n., dopływem pobliskiej Tanwi, pow. biłgorajski,

gm. Majdan Sopocki, par. Tomaszów i Majdan Sopocki (wsch. obrz.), odl. 1 w. od granicy od Galicyi, 2 mile od Tomaszowa, 5 mil od Biłgoraja i Zamościa, śród lasów, w wyniosłem położeniu. Ma 28 dm., 212 mk. (71 rz.-kat.), gruntu ornego 451 mr. W 1827 r. 18 dm., 132 mk. Rozległy staw rybny nadał nazwisko wsi. Folwark należy do ordynacyi zamojskiej, ma 90 mr. roli, przy nim młyn i tartak wodny. Lasy sosnowe i jodłowe dobrze utrzymane obfitują w starodrzew i zwierzynę (sarny). Ludność, oprócz rolnictwa trudni się przemycaniem okowity. W okolicy tej wsi w lesie znajdują się wielkie kopce i sypane wały. Podanie głosi iż w czasie napadów tatarskich cała ludność uciekała w te lasy. Gleba w ogóle piaszczysta, ludność uboga z powodu odległości od miast i braku zarobku. O kilka wiorst od wsi leży nad Tanwią t. z. Łysa Góra. Tanew płynąc granicą od Galicyi, skalistym korytem, tworzy małe wodospady.

Rycice 2.) **R.,** wś włośc., pow nowoaleksandryjski (puławski), gm. Irena, par. Stężyca, leży w bagnistych nizinach, w pobliżu ujścia Wieprza do Wisły, ma 18 osad włośc., po 6 mr. ziemi zajmujących. Wieś założył około 1840 r. ks. Paskiewicz na obszarze dóbr donacyi Dęblin, przenosząc tu włościan ze wsi Modrzyce, zajętej na fortecę Iwangród. Na obszarze wsi jest stacya dr. żel. nadwiślańskiej, z której bierze początek odnoga iwangrodzko-łukowska, łącząca Iwangród z Brześciem Litewski. Ztąd również bierze początek kolej iwangrodzko-dąbrowska. Do dworca kolei przeprowadzoną jest od fortecy szosa, spotykająca się z szosą dochodzącą do Moszczanki tu łączącą się z traktem bitym lubelsko-warszawskim.

Ryczki, wś włośc., pow. biłgorajski, gm. Huta Krzeszowska, par. Krzeszów. Na jej obszarze bierze początek rzka Brzeżnica. Wchodziła w skład dóbr ordynacyi Zamoyskich.

Ryczywół, wś włośc., pow. janowski, gm. Wilkołaz, ma 12 os., 102 mr. Wchodziła w skład dóbr Kłodnica. W 1827 r. było 11 dm., 59 mk.

Ryczyska, wś i fol., pow. łukowski, gm. Miastków, par. Zwola, odl. 30 w. od Łukowa, ma 24 dm., 206 mk. Fol. ma 745 mr. (1870 r.): wś 31 os., 356 mr. W 1827 r. było 18 dm., 192 mk.

Ryszki 2.) **R.** al. *Ryzka,* wś i fol., pow. łukowski, gm. i par. Łuków, ma 30 dm., 237 mk., 705 mr. ziemi. W 1827 r. 32 dm., 251 mk. Fol. R. Fałki rozl. mr. 419: gr. or. o ogr. mr. 204, łąk mr. 4, lasu mr. 170, zarośli I past. Mr. 11, nieuż. Mr. 30. Wś R. os. 19, z gr. Mr. 169. W 1531 w. wś Riski, w par. Łuków, własność szlachty zagrodowej: Pietrasów, Gozdziejów, którzy mieli 1 łąn. Część Mikola i Dąbka 1/2 łanu. W 1552 r. wś szlach. Części Piotrassowiąt, Goseciewiąt 1 łan; część Stanisława i braci 1/4 łanu; część Sandwiczów 1/4 łanu. W r. 1580 Jakub Risowski płacił od siebie i od uczestników swych z połowicy wsi od 4 włók, które sami orzą, fl. 2, od zagrody gr. 4. P. Jan Liskowski od 2 włók, które sam orze, fl. 1, od zagr. Bez roli gr. 4. Summa fl. 1 gr. 16 (Pawiński, Małop., 381, 391, 410).

Rzeczyca 1.) *Księża*, fol, pow. janowski. Ostatecznie jako własność poduchowna rozstał rozparcelowany. Ma 18 os., 170 mk. Wieś t. n. została złączona z Rz. Ziemiańską.
2.) **Rz.** *Ziemiańska*, wś i fol., pow. janowski. Obszar dworski został rozparcelowany r. 1897. Powstało 32 osad, mających 250 mk.

2.) **Rz.,** w dok. *Reczicea,* wś, pow. nowoaleksandryjski (Puławy). W dok. Z r. 1254 śród włości klasztoru zwierzynieckiego, leżących w okolicy Wietrznej Góry (Kazimierza).

5.) **Rz.,** wś i fol. nad rzką Bystrą, pow. nowoaleksandryjski, gm. Karczmiska, par. Kazimierz, odl.21 w. od Puław, ma młyn wodny i tartak, leży w malowniczej okolicy, w pobliżu Celejowa. Fol. ten wraz z leśnictwem Uściąż miał 2422 mr. (2092 mr. lasu) i wchodził w skład dóbr Karczmiska (ob.). Wieś ma 42 os., 846 mr. W 1827 r. było 39 dm., 219 mk. W 1878 r. fol. R., oddzielony od dóbr Karczmiska, rozl. mr. 1204: gr. or. i ogr. mr. 267, łąk mr. 7, wody mr. 4, lasu mr. 907, zarośli mr. 6, nieuż. mr. 13; bud. z drzewa 16, las nieurządzony. W połowie XV w. Rz., w par. Kazimierz, własność królewska, nie płaciła dziesięciny klasztorowi św. Krzyża, lecz par. w Kazimierzu. Wartość dziesięciny wynosiła 10 grzyw. (Długosz, L. B., II, 553, t. III, 250). W 1531 r. było tu 8 łanów i 1 młynarski. W 1569 r. wś Rz., w par. Potok, składała się z 7 części szlach. Po 1 łanie i 2 po pół łana (Pawiński, Małop., 357 i 373).

6.) **Rz.** *Ziemiańska*, wś i fol., pow. janowski, gm. Trzydnik par. Rzeczyca, odl. 22 w. od Janowa, około 7 w. od Kraśnika, śród wyżyny wzgórkowatej obfitej w lasy i stawy. Posiada kościół par. drewniany, młyn wodny, cegielnię, pokłady kamienia. Por. *Potok* 18.) W 1827 r. było 63 dm., 536 mk., par. Potok. Dobra Rz. Ziemiańska składały się w 1885 r. z fol. Rz. Ziemiańska i Górny, rozl. mr. 1052: gr. or. i ogr. mr. 730, łąk mr. 49, past. mr. 38, lasu mr. 200, nieuż. mr. 35; bud. mur. 5, z drzewa 22; płodozmian 10-polowy, las nieurządzony. Wś Rz. Ziemiańska od 91, z gr. mr. 1589; wś Wola Trzydnicka os . 26, z gr. mr. 420. Rz. Należała do dóbr królewskich Góraj i Kraśnik, nadanych w 1377 r. przez Ludwika Węgierskiego Dymitrowi, podskarbiemu, i bratu jego Iwonowi (Kod. Małop., II, 310, 312). W nadaniu powiedziano: “dimidia villa dieta Rzeczica”. Dobra te drogą wiana przeszły do domu Terczyńskich, którzy ufundowawszy przy kościele kraśnickim kanoników regularnych, nadali im na uposażenie część Rzeczycy. Ztąd powstała dzisiejsza Rz. Księża. Długosz w opisie par. Charzowice wymienia Rz. (utraque) a pod par. Potok podaje Rz. Wydzyna i Rz. Kośmiany. W 1531 r. jedna część Rz. (w par. Charzowice) jest własnością Dignartha, ma 3 łany i młyn o 2 kołach, gruga (par. Potok) własność Koźmiana, ma 4 łany i młyn (Pawiński, Małop., 375, 376). W 1722 r. Aleksander Suchodolski, podcz. lubelski, dziedzic Rz., zbudował kościół drewniany, dotąd stojący. Konsekracji dopełnił w 1722 r. bisk. Kajetan Sołtyk. Uposażenie kościoła stanowiły dwa łany ziemi przy drodze do Trzydnika, zwanej niemiecką, i procent od 8,000 zlp. Lokowanych na Rz. Do kościoła należały: Rz. Ziemiańska, Łychów Szlachecki i Trzydnik. Później przybyły: Wola Trzydnicka (Piotrowszczyzna), Łychów Gościeradowski i Trzydniczek. Zapewne dopiero w XIX w. z filii (Potoka) utworzono oddzielną parafię. Rz. Ziemiańska par., dek. janowski (dawniej zaklikowski), 1916 dusz.

7.) **Rz.** *Księża,* wś , pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Kraśnik. Na jej obszarze ma źródła jeden z dwu strumieni tworzących rzkę Karasiówkę, dopływ Sanny (dopł. Wisły). W 1827 r. było 59 dm., 316 mk. W połowie XV w. Rz., w par. Kraśnik, własność klasztoru w Kraśniku, miała 18 łan. km., z których płacono czynszu po 16 gr. klasztorowi. Nie odrabiano dni w tygodniu, tylko na wiosnę i zimę uprawiano role folwarczne. Były tam 2 sadzawki i młyn. Klasztor dostawał 2 miarki a młynarz trzecią. Kmiecie dawali klasztorowi jeszcze 2 koguty, 2 sery, 30 jaj. Dziesięcinę snopową, wartości 10 grzyw., dawali plebanowi w Pniewie. Jan Lutko, bisk. Krakowski, założył

kościół par. w Pniewie i uposażył go dziesięciną (Długosz, L. B., 500, 575, III, 174). W 1531 r. wś Rz. Księża, w par. Kraśnik, miała 31/2 łan. (Pawiński, Małop., 374).

8.) **Rz.,** wś nad rz. Ladą, pow. zamojski, gm. i par. Frampol, odl. 5 w. od Frampola, o 44 od Zamościa, ma 46 osad włośc., 54 dm., 490 mk. kat., szkołę początkową i 428 mr. rozl. (według innych danych 662 mr. roli i 101 mr. łąk). W 1827 r. było 54 dm., 336 mk. Rz. Wchodziła w skład dóbr Kąty.
9.) **Rz.,** wś włośc., pow. radzyński, gm. Misie, par. Międzyrzec: wś ma 63 dm., 359 mk., 453 mr.;os. 1 dm., 3 mk., 3 mr. W 1827 r. było 56 dm., 270 mk.

Rzeczyca 1.) znaczny strumień, biorący początek we wsi Wieszczycy, pow. tomaszowski. Płynie łąkami na wschód, między Łubczem a Szatynem rozdziela się na dwa ramiona, tworząc tuż nad granicą galicyjską stawek i pod osadą Gęsią Wolą wpływa na obszar wsi Rzeczycy (pow. Rawa Ruska), od której bierze miano. Następnie zwraca się na płd.-wsch. i wchodzi na obszar Tarnoszyna, gdzie od praw. Brzegu zabiera pot. Korytnicki. Odtąd płynie znowu na wsch. przez Szczepiatyn, Korczmin, gdzie tworzy rozległy staw, następnie przez Machnówek, Worochtę i Tuczków, a opłynąwszy Bełz, po wschod. Jego stronie, pod wsią Górą wpada do Zołokii (Sołokii). W górnym biegu zwie się Szlatynówką, w obrębie Korczmina lud zowie go *Swynoryja.* Długość biegu czyni 33 klm., z czego na pow. tomaszowski przypada 5 klm. Spad wód wynosi: 235 mt. (przejście granicy); 224 mt. (powyżej Rzeczycy); 214 mt. (ujście Korytnickiego pot.); 207 mt. (Worochta); 203 mt. (na Zabłociu, przedm. Bełza); 201 mt. (ujście). Dno namuliste.

Rzepka, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Gołąb.

Rzeplin 2.) **Rz.,** wś i fol., pow. tomaszowski, gm. Telatyn, par. Rzepin, odl. 25 w. od Tomaszowa. Leży śród lesistej i wzgórkowatej wyżyny tomaszowskiej, na granicy od Galicyi. Z obszaru Rz. płynie strumień uchodzący pod Zimnem do Haczwy (z praw. brzegu). We wsi kościół par. katol. Murowany i cerkiew filialna (par. Posadów), 582 mk. (411 prawosł.) i 1012 mr. ziemi włośc.; cegielnia na folwarku. W 1827 r. 59 dm., 408 mk. fol. Rz. W 1873 r. rozl. mr. 557: gr. or. i ogr. mr. 248,łąk mr. 53, lasu mr. 145, nieuż. Mr. 11; bud. z drzewa 13; las nieurządzony. W lesie niedaleko od wsi znajduje się 10 mogił w krąg ustawionych. Miejscowość przy mogiłach od wschodu nazywa się Okopy a na zachód Żałobnia, gdzie też są mogiłki. Miał tu stać obóz turecki. Przy kopaniu pagórka w 1879 r. znaleziono kości, a na kostce palca obrączkę z drutu srebrnego. Całą tę przestrzeń pokrywają lasy dębowe. Obecny kościół par. p. w. św. Jana Chrze. wzniesiony z muru w 1797 r. przez kś. Siekierczyńskiego, dziekana tyszowieckiego a konsekrowany przez bisk. Gołaszewskiego. Wielki ołtarz (bez obrazu) przeniesiony tu z Radecznicy w 1869 r. Parafię i kościół założyć mieli w 1403 r. bracia Prandotowie z Radzanowa, dziedzice Rz. I okolicznych wsi, kościół ten podobno w XVI w. był zajęty na zbór aryański. Dopiero około 1600 r. czterej bracia Lipscy, po śmierci rodziców swoich (socynianów), przywrócili go katolikom. W 1770 r. uległ rabunkowi. Przy kościele jest dzwon ofiarowany 1654 r. przez Jana Lipińskiego, dziedzica wsi a zarazem i proboszcza miejscowego. Rz. Przeszło 300 lat był w rękach Lipskich h. Grabie z Lipego; z czterech braci, którzy kościół przywrócili katolikom, dwóch było księżmi-proboszczami: Andrzej, biskup łucki a potem krakowski (+ 1681) i Jan archidiakon płocki; trzeci z nich Adam, pułkownik Lisowczyków; czwarty Kacper zginął pod Cecorą. Dobra Rz. Należą dziś do Komarnickich. Gleba dobra

czarnoziemna. Lud tutejszy zachował swe odwieczne zwyczaje. Przy pogrzebach np. płaczliwym a śpiewającym głosem opowiadają żal swój (“zawodzą”). Kiedy umarły leży w domu, rodzina sprasza krewnych i sąsiadów, częstują się przy umarłym i zawodzą żale. Wyprowadzając ciało z domu, stukają trzy razy trumną o próg, następnie nakrywają trumnę płótnem i kładą na wierzchu bułkę chleba dla biednych. Rz. par. dek. tomaszowski (dawniej tyszowiecki), ma 1500 dusz. W skład par. wchodzą: Rz., Posadów, Telatyn, Żulice, Rutków, Nowosiółki, Wasylów, Netreba, Łachowce.

Rzeszczynka, w spisie z 1827 r. *Zeszczynka*, wś, pow. włodawski, gm. Romanów, ma 51 dm., 394 mk., 1200 mr. Wchodziła w skład dóbr Wisznice. W spisie z 1827 r. podana z fol. Sapiechów i Żuławy, miała 46 dm., 260 mk. Parafia była w miejscu.

Rzeszów 2.) **Rz.,** os. młyn. W majoracie rząd. Krasnystaw (ob. t. IV, 643).

Rzymki, wś włośc., pow. łukowski, gm. Skrzyszew, par. Ulan, ma 23 dm., 185 mk., 640 mr.

Rozalin 8.) **R.,** pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Karczmiska, par. Opole.

Rozięcin, wś, pow. chełmski, gm. i par. Wojsławice.

Rozkopaczew, wś, pow. lubartowski, gm. i par. Syrniki. Na obszarze wsi jez. Matycz. W 1827 r. wś duchowna, w par Ostrów, ma 57 dm., 350 mk. W 1531 r. wś R., w par. Ostrów, miała 3 łan., 1 młyn (Pawiński, Małop.,351). Piotr Czerny, chorąży lubelski, dziedzic Kijan, zakładając w 1618 r. klasztor bernardynek w Lublinie, dał im R. za uposażenie.

Rozłopy al. *Rozłupy*, wś, pow. zamojski, gm. Sułów, par. rz.-kat. I prawosł. Szczebrzeszyn, odl. 27 w. na zachód od Zamościa a 3 w. od Szczebrzeszyna. Leżą w pięknej równinie, na stoku płaskowzgórza szczebrzeskiego. R. mają 484 mk. (260 katol., 224 prawosł.): 1827 r. było 42 dm., 255 mk.: obszaru obejmują 1118 mr. w 45 osad. I 36 mr. (2 os.) poproboszczowskich. Gleba lekka, urodzajna, pastwiska i łąk nie ma. Wchodziły w skład dóbr Rodaczek, należących do ordynacyi Zamoyskich.

Rozpłucie (*Rozpucie*?), wś, pow. lubartowski, gm. Ludwin, par. Kijany, posiada szkołę początkową ogólną.

Rozpucie, kol.., pow. włodawski, leży między jeziorami Bikcze i Piaseczno.

Rozwadów 1.) wś nad rz. Bystrzycą (dopł. Tyśmienicy), pow. łukowski, gm. i par. Ulan, niepomieszczona w ostatnich spisach urzędowych. W 1827 r. było 19 dm., 117 mk. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 we wsi Roswadów Magna, w par. Ulan, Stan. Paskawiata miał 1/2 łan., Jakub Ługowski i Kowalkowie 1/2 łan., Borkatowie 1/2 łan. Część Missowia 1/2 łan. W 1552 r. posiadali tu missowie dwie ćwierci, Paskowięta 2/4 łan., Kowalkowie 3/4 łan., Biskup i Borkach 2/4 łan. (Pawiński, Małop. 386 i 400). Z czasem obszar pierwotny rozpada się na drobniejsze części. W 1580 r. jest już R. Stary z którego Andrzej Modrus i od sąsiadów swych, od 6 włók, które sami orzą, fl. 3. Summa fl. 3. Na części zwanej R. Sędki siedzą w 1552 r. Andrzej Rozwadowski (1/2 łan.), Dziewulski (2/4 łan.), Franczek i Bębenek (2/4 łan.). Na części R. Setki siedzą: Jakub Rozwadowski z połowicy wsi od 3 włók, które z sąsiady orze, fl. 1 gr. 15, Jan Kozik od 3 ćwierci, jednej osiadłej a dwu pustych, gr. 121/2. Summa fl. 1 gr. 271/2. Wreszcie w części R. Marnoty w 1580 r. siedzą: Jan Kozik od półwłóczka osiadłego gr. 15, Maciej Laski od siebie i uczestników swych od 2 włók, które sami orzą, fl. 1, od zagrody bez roli gr. 4. Summa fl. 1 gr. 19 (Pawiński, Małop. 386, 400, 401, 427).

Rozwadówek, fol., pow. lubartowski, gm. i par. Syrniki. Wchodził w skład dóbr Wola Skromowska, stanowiących część dóbr kockich. W 1827 r. 10 dm., 61 mk., par. Kock.

Rozwadówka, wś i fol., pow. włodawski, gm. Romanów, par Wisznice, odl. 25 w. od Włodawy, posiada szkołę początkową ogólną, cerkiew parafialną punicka, 74 dm., 705 mk. W 1827 r. 67 dm., 452 mk., par. Rozwadówka. W 1887 r. fol. R. rozl. mr. 1307: gr. or. i ogr. mr. 583,łąk mr. 107, past. Mr. 95, lasu mr. 243, nieuż mr. 9; bud. Mur. 11, z drzewa 13; płodozmian 8-polowy, las nieurządzony, cegielnia. Wś R. os. 83, z gr. mr. 1915. Cerkiew i parafia erekcji niewiadomej. Obecną fundował w 1779 r.

ks. Ksawery Sapieha. Ws i fol. wchodziły w skład dóbr Wisznice i na początku obecnego stulecia zostały oddzielone i nabyte przez Jasieńskich a później przeszły do Zaborowskich.

Róża 3.) **R.,** wś, pow. biłgorajski, gm. Majdan Sopocki, par. Krasnobród, ma 17 os., 118 mr. obszaru. Wchodziła w skład dóbr Ciotusza.
4.) **R.,** wś nad rzeką Różanką, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek łukowski, ma 94 dm., 770 mk., 2562 mr. W 1827 r. było 74 dm., 434 mk. W XVII w. wchodziła w skład ststwa Latowicz. W 1863 r. d. 23 czerwca oddział Lelewela poniósł tu porażkę.

S **Róża,** wś, pow. łukowski. W r. 1576 "Roza" wś w par. Sebestyanowo (Stoczek) miała 32 łan. km.

Różaniec, wś i fol., pow. biłgorajski, gm. Wola Różaniecka, par. Tarnogród, leży przy granicy od Galicyi, śród wyżyny wznies. 818 m. npm., posiada cerkiew punicką drewnianą niewiadomej erekcji, która 1811 r. była filią par. Babice, od 1842 r. oddzielną parafią tworzyła. Fol. R. główny zwany, należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich, ma 1198 mr. (484 mr. roli). W 1827 r. 206 dm., 1433 mk.

Różaniec, r. 1565 *Rozeniecz*, wś nad rz. Lubinią, pow. biłgorajski, ma 318 dm. W r. 1565 wś ta w ststwie zamechskim świeżo osadzona, miała 20 kmieci na półłankach, którym już wolność wyszła i 26 wolnych jeszcze przez lat 20, którym już las wymierzono "ku kopaniu". Pop. bartników 6, oprócz tego z okolicznych wsi mieli kmiecie swe barcie w lasach Różanieckich jako to z Kniezpola (Księżpol), Cekowa, Ułazowa. Ogółem miodu kunników 45 wartości zł. 35. Ogólny dochód zł. 76 gr. 11/2.

Różaniecka Wola, wś, pow. biłgorajski, ob. *Wola Różaniecka*.

Różanieckie Przedmieście, część Tarnogrodu, w pow. biłgorajskim.

Różanka 2.) **R.,** wś i fol. nad Bugiem, pow. włodawski, gm. i par. Włodawa, odl. 7 w. od Włodawy, posiada cerkiew paraf. Punicką, szkołę początkową, piękny pałac z parkiem, 103 dm., 863 mk., 2282 mr. W r. 1827 było 104 dm., 651 mk. Jestto dawna siedziba Pociejów. Tu w 1541 urodził się Adam Hippacy Pociej, metropolita kijowski, jeden z głównych sprawców unii brzeskiej w 1595 r. Ludwik Pociej, hetman w. litewski, jeden z najbogatszych panów litewskich, wzniósł w R. istniejący dotąd pałac. Istnieje jednakże tradycja, jakoby Piotr W. bawiąc w czasie wojny z Karolem XII w sąsiedniej wsi Pocieja (Stawki) i zdziwiony skromnością rezydencyi magnackiej, miał następnie hetmana zabrać ze sobą na cały rok do Petersburga, a tymczasem wystawić mu kazał w Różanie okazały pałac. Gmach ten w stylu włoskim spoczywał na wielkich dwupiętrowych piwnicach. Dół zawierał 24 pokoi sklepionych. Wspaniała sala, przez dwa piętra sięgająca, zajmowała środek gmachu. Od strony rzeki ciągnął się ganek 40 łokci długi a pięć szeroki, na marmurowych arkadach wsparty. Odrzwia i kominki wszystkie były też z marmuru. Nad dachem wznosiła się miedziana, pozłacana brama z herbem Pociejów. Zniszczony przez pożar (około 1850 r.), pałac ten został odbudowany przez hr. Augusta Potockiego, dziedzica R. Pamiątek przeszłości ni dzieł sztuki nie ma wcale. Cerkiew we wsi wraz z parafią założył w 1757 r. Antoni Pociej. W 1845 r. wzniesiono murowaną. Szczegóły podaje Antoni Wieniarski w artykule: "Rożanka i Włodawa" (Biblioteka Warsz., 1860 r., III, 433).

Różańska Wólka, wś włośc, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek, ma 15 dm., 108 mk., 314 mr.. W 1827 r. 14 dm., 86 mk.

Rożdżałów, wś, pow. chełmski, gm. Krzywiczki, par. Kumów, wsch. obrz. Chełm. Posiada szkołę początkową ogólną. W 1827 r. było 49 dm., 310 mk.

Rożki 4.) **R.** *Udryckie*, folw. i kol., pow. zamojski, gm. Stary Zamość, odl. 7 w. od Zamościa. Kolonia powstała na 100 mr. ziemi nabytej z majątku Udrycze. Folw. R. Udryckie, w r. 1885 oddzielony od dóbr Udrycze, rozl. mr. 300: gr. or. i ogr. mr. 209, łąk mr. 59, lasu mr. 30, nieuż. mr. 3; bud. z drzewa 3.
5.) **R.,** wś i folw., pow. krasnostawski, gm. i par. Żółkiewka, odl. 26 w. od Krasnegostawu, posiada szkołę początkową, gorzelnią, browar, cegielnią, pokłady kamienia wapiennego, 30 dm., 289 mk. rz. kat. W 1827 r. było 27 dm., 126 mk. W 1886 r. folw. R. oddzielony od dóbr Żółkiewka, rozl. mr. 1356: gr. or. i ogr. mr. 729, łąk mr. 29, pastw. mr. 3, lasu mr. 582, nieuż. mr. 13; bud. mur. 9, z drzewa 15; płodozmian 9-polowy; las nieurządzony.

Rożnówka, wś i folw., pow. biłgorajski, gm. Puszcza Solska, par. Biłgoraj, posiada browar z prod. Roczną do 2000 rs. W 1827 r. było 14 dm., 86 mk.

Rubie, wś i *R.,* majdan, pow. chełmski, gm. Rejowiec, par. Depułtycze (wsch. obrz.). W 1827 r. było 20 dm., 77mk., par. Pawłów.

Ruda 55.) **R.** *Maciejowska*, wś włośc., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gmina Opole, par. Chodel, ma 9 os., 53 mr.; stanowiła przyległość dóbr Komarzyce i wchodziła w skład dóbr Godów. Część zapewne tejże wsi wchodziła w skład dóbr Maciejowice, miała 8 os., 105 mr. Spis wsi z 1827 r. podaje, iż R. Maciejowska, par. Chodel, była wsią suprymowaną (poklasztorną?) i miała 40 dm., 227 mk.

56.) **R.,** wś włośc. nad rzką Białą, pow. janowski, gm. Kawęczyn, par. Janów, odl. 2 w. od Janowa, ma 36 dm., 319 mk. (311 rz.-kat. I 8 żyd.). Gleba piaszczysta, rozległe bagniste łąki w dolinie rzeczki obfitują w ptastwo wodne. We wsi źródła żelaziste. Wś wchodziła w skład dóbr ordynacyi Zamoyskich.

57.) **R.,** wś i dwa folw. (A i B) nad rzką Uherką, pow. chełmski, gm. Świerze, apr. Uhursk, wsch. obrz. Ruda, odl. 12 w. od Chełma, posiada cerkiew par. punicką, szkołę początkową ogólną, hutę szklaną. W 1827 r. 40 dm., 201 mk. Por. *Huta Rudzieńska*. Cerkiew drewniana i parafia erekcji niewiadomej, 1790 r. przez Stan. Augusta potwierdzone. W 1822 r. fol. R. lit. A rozl. mr. 664: gr. or. i ogr. mr. 341, łąk mr. 235, wody mr. 19, lasy mr. 32, zarośli mr. 25, nieuż. mr. 21; bud. mur. 4, z drzewa 17; pokłady torfu. Wś R. os. 47, z gr. Mr. 1346; wś Rudka os. 30, z gr. mr. 1052. Fol. R. lit. B, w r. 1881 oddzielony od dóbr Ruda lit. A, rozl. mr. 595: gr. or. i ogr. mr. 223, łąk mr. 123, lasu mr. 221, w odpadkach mr. 14, nieuż. mr. 14; bud. z drzewa 13, las nieurządzony.

Ruda 1.), r. 1565 *Ruda nizna* i *R. wissa*, wś, pow. chełmski. W r. 1564 dwie wsi w ststwie Chełmskiem. R. górna płaci od 161/2 łan., 9 kom., 1 włóczęga, 1 rzem., cerkiew. R. dolna od 151/2 łan., 4 zagr., 2 kom. W r. 1565 dwie wsi te Ruda niższa i wyższa wchodziły w skład ststwa chełmskiego. R. niższa miała 17 dworzyszcz, 4

zagr., młyn, karczmę. R. wyższa 17 kmieci, przeważnie bartników, młynarz, karczma z browarem, pop. Ogółem dochodu dawały zł. 98 gr. 20. W tem 3 ćwierci za zł. 14 gr. 12.

58.) **R.,**wś, pow. biłgorajski, gm. Sól, par. Puszcza Solska i Sól (wsch. obrz.).
59.) **R.** al. *Karolówka*, fol. dóbr Kąty, pow. zamojski.
60.) **R.** *Wołoska*, wś i fol., pow. tomaszowski, gm. Majdan Górny, par. Tomaszów, odl. 5 w. od Tomaszowa; ma pakłady wapna i torfu. W r. 1874 folw. R. Wołoska rozl. mr. 616: gr. or. i ogr. mr. 279, łąk mr. 113, past. mr. 8, wody mr. 38, lasu mr. 145, zarośli mr. 18, nieuż. mr. 9; bud. z drzewa 15. Wś R. Wołoska os. 32, z gr. Mr. 490.

61.) **R.** *Żelazna*, wś i fol., pow. tomaszowski, gm. Majdan Górny, par. Chodywańce, odl. 6 w. od Tomaszowa, na granicy od Galicyi, ma 10 dm., 116 mk. (77 rz.-kat.), gruntu 139 mr. (116 mr. roli), częścią borowina i piaski. Fol. z 3 domami ma 411 mr. obszaru, w tem 180 mr. roli, 120 mr. lasu. Młyn i staw. Własność Szeptyckiego. Ludność rolnicza. W 1827 r. było tu 11 dm., 42 mk.
65.) **R.,** wś nad rzkąRóżanką, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek, ma młyn wodny, 8 dm., 63 mk., 149 mr. W 1827 r. 6 dm., 43 mk. W 1580 r. we wsi R., w parafii Tuchowicz, Szczęsny Iwanowski od p. sędziego łukowskiego ziemskiego pobrał od włóki osiadłej fl. 1, od 3 zagród bez ról gr. 12, od 2 kół młyńskich gr. 24. Summa fl. 2 gr. 6. (Pawiński, Małop., str. 430).

66.) **R.** *Babska* al. *Łukowska*, wś włośc. i fol., pow. łukowski, gm. Stanin, par. Wojcieszków, odl. 16 w. od Łukowa, ma młyn wodny, pokłady torfu, 16dm., 112 mk. W 1827 r. 8 dm., 57 mk. W 1872 r. fol. R. rozl. mr. 630: gr. or. i ogr. mr. 261, łąk mr. 84, past. mr. 54, lasu mr. 159, nieuż. mr. 72; bud. z drzewa 15; płodozmian 8-polowy, las nieurządzony. Wś R. os. 13, z gr. mr. 119. Według regestrów poborowych pow. stężyckiego z r. 1569 wieś Ruda, par. Wojcieszków z Adamowem, własność Jana Sobieskiego, miała 3/4 łanu (Pawiński, Małop., str. 338).

67.) **R.** *Radzyńska*, wś i folw. nad rzką Czarną, pow. łukowski, gm. Białobrzegi, par. Serokomla, odl. 28 w. od Łukowa. W 1887 r. folw. Ruda Radzyńska rozl. mr. 226: gr. or. i ogr. mr. 136, łąk mr. 38, pastw. mr. 9, lasu mr. 34, nieuż. mr. 9; bud. mur. 6, z drzewa 8; płodozmian 6-polowy. Wś R. Radzyńska os. 23, z gr. mr. 610. W 1580 r. wś R. (w par. Kocz) jest własnością Pawła Klembowskiego, który płacił od 10 półwłoczków fl. 5, od 2 kół młyn. Gr. 24, od piły koła jednego gr. 15. Suma fl. 6 gr. 9 (Pawiński, Małop., 424).
70.) **R.,** pow. Radzyński, gm. Biała, par. Ulan, 6 dm., 18 mk., 16 mr.

Rudcze, jezioro, w pow. chełmskim, gm. Cyców, na obszarze folw. Garbatówka

Rudka 11.) **R.,** os. karcz. i włośc., pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Krasnystaw, wschod. Obrz. Krupe. R. gmina należy do sądu gm. okr. IV w Krasnymstawie, urz. gm. we wsi Siennica Różana. Gmina ma 4427 mk. (2824 Polaków i 1603 Rusinów). W skład gminy wchodzą: Bzite, Brykowiec, Elźbiecin, Kassyan, Kozieniec, Kostusin, Krupe, Krupiec, Maciejów, Oleśnica, Ostrów, Rudka, Siennica Nadolna, Siennica Różana Siennica Królewska, Toruń, Wierzchowina, Vincentów, Wola Siennicka, Zagroda, Złośnica, Żdżanne.

12.) **R.** al. *R. Kozłowska*, wś włośc., pow. lubartowski, gm. Niemce, par. Dyss, ma 39 osad, 905 mr. W 1827 r. 35 dm., 274 mk. Wchodziła w skład dóbr Kozłówka. W 1531 r. wś R., w par. Dys, miała 51/2 łan. (Pawiński, Małop., str. 348).
13.) **R.** *Kijańska*, wś włośc., pow. lubartowski, gm. Ludwin, par. Ostrów, ma 4 os., 44 mr. W 1827 r. był 1 dm., 21 mk. Wchodziła w skład dóbr lubartowskich.

14.) **R.,** *Gołembska*, wś, pow. lubartowski, gm. Samoklęski, par. Rudno; 12 os., 149 mk. i 156 mr. obszaru (1886 r.). Należała dawniej do dóbr lubartowskich. W 1827 r. było 7 dm., 48 mk.
15.) **R.,** wś nad rz. Wieprzem, pow. zamojski, gm. Zwierzyniec, par. Szczebrzeszyn, odl. Od Zamościa (na płd.-zach.) 321/2 w., od Zwierzyńca 1 w. Posiada szkołę począt., 63 os., ziemi włośc. 312 mr., dwor. 8 mr., 258 mk. katol., 95 prawosł., 78 żyd. W 1827 r. było31 dm., 231 mk.
16.) **R,** os., pow. chełmski, gm. Krzywiczki, par. Chełm; smolarnia i cegielnia.

17.) **R.** *Łowecka*, kol. Włośc., pow. chełmski, gm. Bukowo, par. Sawin, ma 12 os., 360 mr., młyn wodny. W 1827 r. było 13 dm., 81 mk. Wchodziła w skład dóbr Łowcza.
18.) **R.,** wś włośc., pow chełmski, gm. Świerze, par. Uhrusk. W 1827 r. było 31 dm., 215 mk.
19.) **R.** *Korybutowa*, wś pow. włodawski, gm. Uścimów, par. Ostrów, 19 dm., 139 mk., 348 mr. Wś ta wchodziła w skład ststwa parczewskiego w 1660 r. Następnie należała do dóbr rząd. Parczew, miała 484 mr.

20.) **R.,** wś i fol. nad rzką Grabarką (dopł. Trzny), pow. konstantynowski, gm., par. i okr. Sąd. Huszlew, poczta Międzyrzec. Ma 25 dm., 216 mk. 451 mr. włość. Folw. należy do dóbr Kobylany. W 1827 r. było tu 21 dm., 120 mk. R. wraz ze wsią Mierzwice stanowiła królewszczyznę i Stanisław August żałobie te wsie w dożywotnie władanie pułkow. Józefowi Byszewskiemu, a po jego śmierci w 1792 r. Tomaszowi Aleksandrowiczowi, wojew. Podlaskiemu. Później została własnością rządową.

Rudki 6.) **R.,** os. fabr., pow. janowski, gm. Brzozówka, odl. 5 w. od Kraśnika, w pobliżu wsi Zaleszówka. Zarząd dóbr ordynacyi Zamoyskich założył tu w 1874 r. fabrykę przetworów żywicznych z pni sosnowych. Os. fabr. Ma 4 dm., 48 mk., 36 mr. roli po wykarczowanym lesie. Produkcya roczna dochodzi do 10,000 rs. wartości. Pracuje stale 12 robotników, prócz wykopujących pnie.

7.) **R.** al. *Rudka,* os., pow. bialski, gm. Sikorki, par. Biała, wsch. obrz. Dobudów, ma 1 dm., 2 mk., 15 mr. W 1827 r. 2 dm., 7 mk.
8.) **R.,** os., pow. hrubieszowski, gm. Białopole, par. Dubienka.
9.) **R.,** fol., pow. tomaszowski, gm. Kotlice, par. Dub. Wchodzi w skład dóbr Dub.
10.) **R.,** ob. *Rutki*.

Rudnia 2.) **R.,** wś i fol.Nad rzką Uherką, pow. chełmski, gm. Bukowa, paraf. Uhrusk, odl. 15 w. od Chełma, wieś ma 60 mr. włośc. W 1827 r. było 2 dm., 24 mk., par. Sawin. Folw. ten r. 1873 oddzielony od dóbr Łukówek Piękny, rozl. mr. 227: gr. or. i gr. mr. 79, łąk mr. 62, pastw. mr. 47, lasu mr. 30, nieuż. mr. 9; bud. z drzewa 7; las nieurządzony.

Rudnicka Wola i *R. Wólka*, wś, pow. janowski, gm. i par. Wilkołaz. W 1827 r. R. Wola

miała 13 dm., 69 mk.: R. Wólka 4 dm., 19 mk.

Rudnik 12.) **R.,** wś i fol., pow. lubelskim, gm. Wólka, par. Kalinowszczyzna, odl. 3 w. od Lublina. W 1884 r. fol. R., 1869 r. oddzielony od dóbr Jakubowice Murowane, rozl. mr. 563: gr. or. i ogr. mr. 446, łąk mr. 1, past. mr. 36, lasu mr. 71, nieuż. mr. 8; bud. z drzewa 9; płodom. 9-polowy; las nieurządzony. Wś ma 14 os., 214 mr. Wspomina tę wś już Długosz (L. B., II, 537). W 1531 r. wś Jakubowice (Murowane) i Rudnik, w par. Lublin, płaciły z 5 łanów 2 fl. (Pawiński, Małop., 347),

13.) **R.** *Szlachecki,* wś i fol., pow. janowski, gm. i par. Wilkołaz, leży przy drodze bitej z Lublina przez Kraśnik do Janowa prowadzącej, odl. 35 w. od Janowa. W pobliżu wsi znajdują się błota zwane Jazy. W r. 1827 było 12 dm., 89 mk. Fol. rozl. 490 mr.: gr. or. i ogr. mr. 422, łąk mr. 8, lasu mr. 41, nieuż. mr. 19; bud. z drzewa 13; las nieurządzony. Wś miała w 1876 r. os. 24, z gr. mr. 294. W połowie XV w. wś R. (par. Kiełczewice), założona świeżo na leśnych obszarach Zakrzewa, Bystrzycy i Sudołu, należała do klasztoru koprzywnickiego. Było tu 20 łanów kmiecych dających za czynsz po fertoniei z każdego łanu dawano dwa korce zboża miary i dwa na ozimy wysiew, prócz tego po dwa koguty, 10 jaj, jeden ser i wołową dań. Płacono klasztorowi za dziesięcinę po 8 groszy, z łanu sołtysiego też 8 groszy. Karczma sołtysia z rolą płaciła 1 grzywnę. Karczma klasztorna z rolą płaciła 1 grzywnę a za dziesięcinę 6 szerokich praskich groszy. Dwa folw. szlach. Dawały dziesięciną pleb. w Wilkołazie (Długosz, L. B., t. III, str. 385, 386, 394, 397). W 1531 r. mieli tu Lassota i Gotard 2 łany, Jan Rudnicki 1 łan (Pawiński, Małop., 366).

14.) **R.,** zwany przez lud *R. Złodziejski,* wś, pow. janowski, gm. i par. Zakrzówek. W 1827 r. było 33 dm., 221 mk. Wś ta wchodziła w skład dóbr ordynacyi Zamoyskich.

15.) **R.** *Niższy*, wś, fol. i dobra, pow. krasnostawski, gm. Rudnik, par. Płonka, odl. 19 w. od Krasnegostawu, posiada urząd gminny. W 1827 r. było 75 dm., 414 mk. Dobra R. Niższy lit. B i D składały się w 1875 r. z folw.: R. Niższy z Pszonkowizną i Kozyry, rozl. mr. 838: fol. R. z Pszonkowizną gr. or. i ogr. mr. 325, łąk mr. 15, past. mr. 9, lasu mr. 165, nieuż. mr 24; bud. z drzewa 17; płodozmian 17-polowy; fol. Kozyry gr. or. i ogr. mr. 210, past. mr. 8, lasu mr. 74, nieuż. mr. 8; bud. z drzewa 6; las nieurządzony, pokłady kamienia wapiennego. Wś R. Niższy os. 19, z gr. mr. 195; wś Potażnia os. 3, z gr. mr. 35; wś Suszeń os. 17, z gr. mr. 164. Gmina R. należy do s. gm. okr. II w Żółkiewce, tamże ST. poczt. W skład gm. wchodzą: Bzowie Gorny, Bzowie Dolny, Borów, Bobrowszczyzna, Kozyry, Kaszuby, Łapiguz, Majdan-Borsuk, Majdan Borowski, Majdan Kobylański, Majdan Łuczycki, Majdan Średni, Mościska, Maszów Mniejszy fol., Maszów Średni, fol., Maszów Szlachta, Płonka, Potażnia, Równianki, R. Niższy, R. Wyższy, R. Górny, R. Królewski, Suchelice, Suszeń, Urszulin Mały.

16.) **R.** *Wyższy*, fol. i wś, pow. krasnostawski, gm. Rudnik, par. Płonka, odl. 21/2 w. od Krasnegostawu. Zapewne do R. Wyższego należą R. Górny i R. Królewski. W 1870 r. fol. R. lit. A rozl. mr. 463: gr. or. I ogr. Mr. 286, łąk mr. 28, lasu mr. 101, past. I zarośli mr. 32, nieuż. mr. 16. Wś R. os. 8, z grun. Mr. 4; wś Potażnia os 8, z grun. Mr. 104; wś Majdan Średni os. 9, z grun. Mr. 121.
17.) **R.,** wś, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Miastków, 31 dm., 235 mk., 661 mr. W 1827 r. było 3 dm., 11 mk.

Rudniki 14.) **R.,** fol., pow. krasnostawski, gm. i par. Płonka, odl. 21 w. od Krasnegostawu. W 1873 r. fol. R. lit. E. z częścią Bobrowszczyzna na Maszewie rozl. mr. 125: gr. or. i ogr. mr. 94, łąk mr 6, lasu mr. 20, nieuż. mr. 5; bud. z drzewa 5; las nieurządzony.
15.) **R.,** wś włośc., pow. radzyński, gm. Zagadki, par. Międzyrzec, ma 6 dm., 44 mk., 201 mr. W 1827 r. było 4 dm., 22 mk.

Rudno 9.) **R.,** wś i fol., pow. lubartowski, gm. i par. Rudno, odl. 17 w. od Lubartowa, posiada kościół par. murow., urząd gminny. W 1827 r. było 21 dm., 228 mk. R. wchodziło w skład dóbr Lubartów. Za czasów gdy należały te dobra do banku polskiego fol R. miał roli or. mr. 208, łąk mr. 26, pastw. mr. 49, nieuż. mr. 23, lasu mr. 177, ogółem mr. 483. We wsi było 27 os., 367 mr. W 1876 r. fol. ten, oddzielony od dóbr Lubartów, rozl. mr. 740: gr. or. i ogr. mr. 210, Łączę wyrazy szacunku mr. 26, past. mr. 5, lasu mr. 424, zarośli mr. 44, nieuż. mr. 30; las nieurządzony; bud. mur. 2, z drz. 13. W XV w. istniał tu już kościół par. p. w. św. Mikołaja i św. Jakuba apost. Wieś składała się z dwóch części R. Wielkie i Małe i była też Wola do Małego Rudna (Rudzienko ?; Długosz, L. B., II, 543, 556). W 1531 r. wś R. major, par. Rudno (1504 r. al. Mychów), miała w części Prasińskiego 1/2 łanu, 1/2 młyn. W części Grotonisa 1/2 łanu, 1 młyn. Istniała też kuźnica (officina minera) Bieleckiej; płaciła 9 gr. Filip Krupa miał z bratem 1 łan (Pawiński, Małop., 349). Obecny kościół wystawił 1785 r. ks. Paweł Sanguszko. R. par., dek. lubartowski, 5520 dusz. R. gmina należy do s. gm. okr. II w Stalewnie, st. poczt. w Lubartowie. W skład gminy wchodzą: Aleksandrówka, Białki, Elźbietów, Gawłówka, Gołąb, Giżyce, Garbów, Justynów, Krupy, Lipnik, Młynisko, Podlodówek, Rawa, Rudno, Stanisławów, Stasin, Wieluń, Wilhelmów, Wólka, Wypicha, Zofianówka. W gminie jest 3655 mk. (1870 r.), dwa kantoraty ewang. (Justynów i Giżyce), młyn wodny z tartakiem, trzy smolarnie, dwa wiatraki, olejarnia.

10.) **R.,** przyległość dóbr Klesztów w pow. chełmskim, gm. Żmudź. Około 1870 r. istniała tu gorzelnia.
11.) **R.,** wś i os. włośc., pow. radzyński, gm. Brzozowy Kąt, par. Komarówka, wsch. obrz. Rudno, posiada cerkiew paraf. Punicką. Wś ma 166 dm., 1128 mk., 3499 mr.; os. 2 dm., 4 mk., 2 mr. W 1827 r. było 155 dm., 777 mk. Cerkiew paraf. Erygowana przed 1550 r. Stanisł. August w 1782 r. potwierdził jej nadania; od 1818 r. nowa drewniana. Należała do Dekan. wisznickiego.

Rudy 3.) **R.,** wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Nowa Aleksandrya, par Końskowola, leży tuż pod Końskowolą. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś R., w par. Końskowola, miała z Młynkami i Końskowolą 15 łan. i 1 młyn (Pawiński, Małop., 359).
4.) **R.** *Zagrody*, wś, pow. biłgorajski, gm. Sól, par. Puszcza Solska wsch. obrz., Sól. W 1827 r. było 29 dm., 259 mk.

Rudzicze, r. 1508 *Rudzycze*, wś w par. Wilczyska (pow. łukowski), obecnie nie istnieje. W r. 1508 Benedykt Jarczowski posiadał Jarczów, R. i Gołęłazy). W r. 1569 we wsi Wola Rudzicze Jarczowski miał pół i ćwierć łana, Trojanowski z bracią 9 półłanków. W r. 1661 siedzą tu Trojanowscy na drobnych działkach i Łęski. Obecnie znikła czy też zmieniła nazwę.

Rudzieniec, fol. i dobra, pow. radzyński, gm. Jabłoń, par. Gęś, odl. 24 w. od Radzynia, ma 13 dm., 68 mk. W 1827 r. 8 dm., 33 mk. Dobra R. (własność ks. Maryi Czetwertyńskiej) składały się w 1887 r. z fol. R. z awulsem Wandopol, Łubno, Gęś i Amelin, rozl. mr. 4548: fol. R. z awulsem Wandopol gr. or. i ogr. mr. 1050,łąk mr. 329, past. mr. 11, lasu mr. 983, w os. mr. 5, nieuż. mr. 77; bud. mur. 3, z drzewa 31; płodozmian 11-polowy; fol. Amelin gr. or. i ogr. mr. 318. łąk mr. 158, past. mr. 73, w os. mr. 22, nieuż. mr. 11; bud. z drzewa 8; fol. Gęś gr. or. i ogr. mr. 277, łąk mr. 120, past. mr. 13, lasu mr. 174, w os. mr. 48, nieuż. mr. 12; bud. z drzewa 14; fol. Łubna gr. or. i ogr. mr. 783, łąk mr. 64, nieużyt. Mr. 21; bud. mur. 1, z drzewa 9, płodozmian 9-polowy; las nieurządzony, gorzelnia, cegielnia, wiatrak. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś Radcze os. 105, z gr. mr. 2204; wś Gęś os. 132, z gr. mr. 2619.

Rudzianka 3.) **R.,** wś i fol., pow. lubartowski, gm. Chudowola, par. Michów. W 1827 r. było 26 dm., 153 mk., par Rudno.

Rudzianka Wola, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Opole.

Rakołupy, wś, fol. i dobra, pow. chełmski, Gm. Rakołupy, par. rz.-kat. Kuniów, odl 18 w. od Chełma, posiada cerkiew paraf. punicką, szkołę początkową ogólną. Na folw. Gorzelnia parowa, z prod. Roczną wartości do 50.000 rs., dwa młyny wodne. W 1827 r. było 54 dm., 286 mk. Dobra Rakołupy składały się w 1886 r. z fol. R. i Nowy Folwark, nomenkl. Mańkowszczyzna, rozl. mr.2392: fol. R. gr. or. i ogr. mr.526, łąk mr. 185, pastw. mr. 2, lasu mr. 756, nieuż mr. 51, razem mr.1920; bud. mur. 24, z drzewa 54; płodoznian 13-polowy; Fol. Nowy gr. or. i ogr. mr. 376, łąk mr. 44, lasu mr. 41, nieuż. mr. 11, razem mr. 472; bud. mur. 1, z drzewa 4; płodoznian 9-polowy, las urządzony w kolei 80-letniej. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś R. os. 32, z gr. mr. 336; wś Horodysko os. 44, z gr. mr. 794; wś Majdan Leśniański os. 27, z gr. mr. 490; wś Ostrów os. 40, z gr. mr. 612; wś Majdan Ostrowski os. 53, z gr. mr. 955; wś Janówka os. 22, z gr. mr. 219; wś Kukawka os. 18, z gr. mr. 293; wś Majdan Kukawski os. 14, z gr. mr.130; wś Plisków os. 41, z gr mr. 844; wś Pilotówka os. 11, z gr. mr. 30; wś Leśniewice os. 36, z gr. mr. 687; wś Czarnołozy os. 11, z gr. mr.257; wś Siennica Różanna os.48, z gr. mr.1130; wś Wola Siennicka os. 34, z gr. mr. 813; wś Wesołówka os. 8, z gr. mr. 37; wś Złośnica os. 6, z gr. mr. 52, wś Kozieniec os. 15, z gr. mr. 231; wś Browarówka os. 11, z gr. mr. 5. Od dóbr R. oddzielono w 1869 r. dobra Ostrów. R. gmina należy do s. gm. okr. IV we wsi Żmudź. st. pocz. Wojsławice. urz. gm. w Horodysku. W skład gm. wchodzą: Czarnołazy, Horodysko, Janówka, Kasiłan, Kukawka, Kukawski Majdan, Kuniów, Leśniewice, Leśniowicki Majdan, Ostrów, Ostrowski Majdan, Plisko, Pilotówka, Rakołupy, Sielec.

Rakołupy, wś. pow. chełmski. W r. 1564 wś ta w par. “Pustothew” płaci od 13 łan., 10 zagr., 1 rzem., cerkiew.

Rakówka 2.) **R.**, wś, pow. janowski, gm. Kosin, par. Borów.
3.) **R.,** wś, pow. biłgorajski, gm. Księżpol, par Łukowa, wsch. obrz. Chmielek.

Rapy *Dylańskie* i *R. Bojarskie.* wś, pow. biłgorajski, gm. Puszcza Solska, par. Biłgoraj. R. Dylańskie mają 8 os., 91 mr., wchodziły a wskład dóbr Dyle, zaś R. Bojarskie stanowią część wsi Bojary. W 1827 r. było 8 dm., 54 mk.

Rataj Ordynacki, wś, i *R.Suprymowany*, os., pow. janowski, gm. Kawęczyn, par. Janów.

Ratajska Wólka, wś nad rz. Białą, pow. janowski, gm. Kawęczyn.

Ratcze, jezioro, na płn.-zach. Od wsi Garbatówka, w pow. chełmskim, gm. Cyców. Znajduje się śród błot i lasów, na wschód od większego jez. Uścimierz.

Ratoszyn 2.) **R.,** wś i fol., pow. lubelski, gm. i par. Chodel, leży tuż pod osadą Chodel, posiada kościół drewniany, filią par. Chodel .Wś ma 93 os., 1691 mr.; fol. 3283 mr.:1263 roli, 1871 lasu, 48 mr. wody (stawy). R. wchodził a skład dóbr Chodel. W 1827 r. było 40 dm. 227 mk. Kościół paraf. Istniał w R. już w połowie XV w. a wieś należała do Grothka Baluna (Długosz, L. B., 11,544,545). Wś rządziła się prawem niemieckim; w 1531 r. spotykamy tu 1 łan wójtowski. Łany kmiece w liczbie 10 i młyn należą do Maciejowskiego, dziedzica Chodla (Pawiński, Małop.,358). Po wzniesieniu kościoła w Chodlu Maciejowscy uzyskali przeniesienie parafii do tej miejskiej osady w

1541 i odtąd kościół w R. został filialnym, choć parafia dotąd nosi nazwę ratoszyńskiej, należy do dek. lubelskiego, ma 1936 dusz.

Ratyczów, wś i fol., pow. tomaszowski, gm. Czerkasy, par, Łaszczów, wsch. obrz. Żerniki, odl. 24 w. od Tomaszowa, ma 44 dm., 267 mk. (10 rz.-kat.). Cerkiew drewn. Młyn, staw, ludność rolnicza. Folw. R. należy do dom. Żerniki (Świeżawskich). Cerkiew tutejsza niewiadomej erekcyi, filialna paraf. Żerniki; obecna z 1837 r. W 1827 r. R. miał 36 dm., 206 mk. W 1881 r. fol. R. rozl. mr. 324: gr. or.i ogr. mr. 258, łak mr. 44, lasu mr. 11, nieuż. mr. 11; bud. mur. 3, z drzewa 8; jest młyn, pokłady torfu. Wś R. os. 39, z gr. mr. 385.

Rawa, 2.) **R.,** wś, dawniej miasteczko nad rzeką Mininą (dopł. Wieprza) pow. lubartowski, gm. i par. Rudno, leży pomiędzy Michowem, Łysobykami i Firlejem, ma 43 osad, 498 mr. obszaru. W 1827 r. było 27 dm., 204 mk. Długosz mówi o parafii Rudno i wylicza składające ją wsie: Ostrów Wielki, Węgielce, Rudno Wielkie i R. Małe z Wolą, Wolice, Samoklęski (Sawoklaushy). W tej okolicy mieszkali Rawitowie jak w Starościnie i Ożarowie (L., B., 11,543-556). Być może iż który z nich albo założonej nowo osadzie dał nazwę herbu albo też zmienił dawniejszą nazwę (z tych wsi których dziś nie spotykamy). Kiedy ta Rawa, założona nie wcześniej zapewne , jak w końcu XV w., uzyskała przywilej miejski, niewiadomo. Musiała wzrastać dość szybko kiedy w 11569 r. płaci 24 fl. Szosu (pobliski Michów tylko 4 fl., Parczów 16 fl., Chodel 4 fl.). Regestra pobor. Z 1531 r. nie wymieniają Rawy w liczbie wsi wchodzących w skład par. Rudno, widocznie już była Rawa miastem i prawdopodobnie posiadała kościół parafialny. Zapewne już wtedy weszła w skład rozległych dóbr jakie posiedli w tych stronach Firlejowie. Wzmianka Węgierskiego o zborze w Rudnie odnosi się do pobliskiej Rawie wsi kościelnej. Być może iż po zajęciu kościoła w Rudnie na zbór, nabożeństwo dla katolików odbywało się w Rawie co mogło trwać prawie do połowy XVII w. (Łukaszewicz, Dzieje kośc. helw. w Małopol., 404). Nie mając warunków pomyślnego rozwoju. śród całej grupy drobnych miasteczek, zdala od głównych dróg, R. zatraciła z czasem charakter miasta i stała się wsią. Znikł zrujnowany kościół a z nim parafia, jeżeli takowa istniała. Inwentarz dóbr Lubartowskich z 1788 r. wymienia miasteczko Rawę (ob. Lubartów,t. V. 380). Ani Dyke. Geogr. Erharda ani Staroż. Polska nie wspominają o tej zapomnianej osadzie.

Rąblów, wś i fol. i R. *Nowy* wś włośc., pow. nowo-aleksandryjski (puławski), gmina Celejów, par. Wąwolnica. W 1827 r. było 26 dm., 164 mk. R., folw. dobr. Celejów, ma 1630 mr. obszaru, w tem 454 mr. roli i 1093 mr. lasu. Do włościan należy 427 mr. Nowy Rąblów, wś włośc., wchodząca a skład dóbr Kazimierz, ma 17 os., 237 mr. Według, reg. pob. Pow. lubelskiego z r. 1531, wś Rąblów, w par. Wąwolnica, miała w części Mikołaja Słowińskiego 11/2 łan.; Piotr Przylog, opiekun dzieci Marcina, 1/2 łan., Piotr Przylog 1 łan, Stan. Podgajny 1/4 łan (Pawiński, Małop., 358,369).

Rechtów, pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Kiełczowice

Rejowiec, 1.) os. Miejska, przed 1867 r. miasteczko, pow. chełmski, gm. Rejowiec, par. rz.-kat. Pawłów. Leży śród wyżyny lubelskiej sięgającej a okolicy do 800 st. npm., w dolinie rzeki b. n., uchodzącej z praw. Brzegu do Wieprza. Droga bita z Chełma do Krasnostawu przechodzi przez R. Droga żelazna nadwiślańska ma stacyą t. n. o 4 w. od osady. R. odl. 16 w. od Chełma, 55 w. od Lublina, 227 w od Warszawy

(koleja żel.), posiada cerkiew prawosławną, synagoge, sąd gm. okr. III, urząd gm., szkołę początkową. st, poczt., aptekę, fabrykę wyrobów z miedzi, dwie garbarnie , olejarnią, pałac dziedziców z ogrodem 424 dm., 1408 mk. (1060 żyd.). Odbywa się tu 6 jarmarków. W 1827 r. było 100 dm., 603 mk.; 1858 r. było 99 dm. (19 murow.), 1159 mk. (802 żyd.);kasa miejska miała dochodu 266 rs. 53 kop. Obszar miejski zajmuje 321 mr. R. założony został przez Mikołaja Reja, który za żoną Zofią Kościeniową z Sędziszowa otrzymał (w 1540 r.) dobra: Kobyle i Siennicę (część zapewne jedną). Na obszarze Kobyla, posiadłości składającej się zapewne z samych lasów, z nieliczną ludnością, żyjącą z przemysłu leśnego głównie, ten energiczny gospodarz i kolonizator zakłada miasteczko (Rejowiec) a zapewne też i wieś (Wólka Rejowiecka). Dziś osada miejska zajmuje 321mr., Wolka 632 mr. a wieś Kobyło 389 mr., dołączywszy do tego obszar drobnych osad (wś Rybie, Wereńce), wynoszący 600 mr. i obszary folwarczne, wypadnie iż pierwotna rozległość dóbr Kobyle wynosiła do 7000 mr.

W 1547 r. Zygmunt I wydał przywilej lokacyjny dla miasta Rejowca , nadając prawo niemieckie, dwa jarmarki i 10 lat wolności. Zdaje się, iż wraz z miastem założył tu Rej zbór Kalwiński, łącząc propagandę religijną z działalnością kolonizatorską. Swą gospodarczą działalność rozszerza Rej w różne strony ziemi lubelskiej, chełmskiej i halickiej. Za żoną przypadły mu dwie dzierżawy królewskie: Stajne (w pobliżu Rejowca) i Plisków pod Rakołupami (na płn. od Wojsławic); w 1542 r. wydzierżawia od Oduowskiego Mikołaja; Ochotnicę, Stoczek i Stothlicze (część dóbr Dyss w lubartowskiem pow.), 1545 r. nabywa od Tęczyńskiego Andrzeja Ostrów (w Chełmskiem) a oprócz tego w ziemi halickiej wydzierżawia i nabywa : Srzednie i Dubowicę, Kołodziejów i Temerowce a w 1548 r. w ziemi lubelskiej oddaje mu Paweł Bystrom: Popkowice i Skórzyce. Po 1550 r. działalność Reja przenosi się na obszar Małopolski. Obok dziedziczonych po ojcu nabywa tu rozliczne posiadłości i w 1554 r. zakłada miasto Okszę a w niej zbór kalwiński. Oba te centry działalności Reja zostają w ręku jego potomków do końca XVII w. W 1681 r. R. należy do Bogusława Reja, a ministrem przy zborze był Paweł Nemorecki. W ostatnich latach tego stulecia zbór istniał jeszcze ale brakowało wiernych i patrona, ztąd nie było środków na utrzymanie ministra.

W 1720 r. Rzewuscy, właściciele R., wystawili cerkiew unicką i uposażyli parafią. W 1796 r. rozpoczęto budowę murowanej cerkwi, którą wykończyli dziedzice R. Ossolińscy. Z kolei dobra te przechodziły do rąk ks. Woronieckich (około 1853 r.) a wreszcie do Lubieńskich. W lesie dóbr R. na wzgórzu stoi budowla piramidalnego kształtu, zwana przez lud “grobisko”. Opis R. podał Tyg. Illustr. Z 1863 r. (VIII, 282). Dobra Rejowiec składały się w 1881 r. z folw. R., Adamów, Kadzin i Kostunin, rozl. mr. 5539: fol. R. gr. or. i ogr. mr. 574, łąk mr. 244, pastw. mr. 190, lasu mr. 1830, nieuż. mr. 132, razem mr. 2972; bud. mur. 18, z drzewa 33 płodozmian 4, 5 i 7-polowy; fol. Adamów gr. or. i ogr. mr. 359, łąk mr. 40, pastw. mr. 5, lasu mr. 276, nieuż. mr. 35, razem mr. 715; bud. mur.1, z drzewa 11, płodozmian 10-polowy; fol. Kadzin gr. or. i ogr. mr. 212, łąk mr. 1, lasu mr. 466, nieuż. mr. 14, razem mr. 693; bud. mur. 2, z drzewa 4; płodozmian 4-polowy; fol. Kostunin gr.or. i ogr. mr. 465, łąk mr. 152, pastw. mr. 33, lasu mr. 489, nieuż. mr. 19, razem mr. 1158; bud. mur. 4, z drzewa 6; płodozmian 4, 8 i 10-polowy; lasy nieurządzone; młyn wodny i cegielnia, pokłady wapna, torfu. W skład dóbr wchodziły poprzednio: os. R. os. 97, z gr. mr. 321; wś Wólka Rejowiecka os. 32, z gr. mr. 632; wś Kobyle os. 38, z gr mr. 389; wś Rybie os.

27, z gr. mr. 336; wś Majdan Rybie os. 9, z gr. mr. 80; wś Kadzinek os.5, z gr. mr. 23; wś Wereśce os. 9, z gr. mr. 161. R. gmina należy do s. gm. okr. III w os. Rejowiec, ma 4846 mk. W skład gm. wchodzą: Aleksandrya, Aleksandrówko, Adamów fol., Budki, Gruszów, Gruszów-Majdan, Felczyn, Kadzinek fol., Klementynów, Kobyle, Krzywowola, Niedziałowice, Rybie, Rybie-Majdan, Stary-Majdan, Siedliszki, Tomasówka, Wańkowszczyzna, Wereńce, Wańkowszczyzna, Zyngerówka.

Rejowiecka Wólka, wś, pow. chełmski, gm. i par. Rejowiec. Wchodziła w skład dóbr Rejowiec (ob.)

Rochaj, las w pow. tomaszowskim, na obsarze Posadowa.

Rodecznica, al. *Radecznica*, wś i fol., pow. zamojski, gm. Rodecznica, par. Mokre, odl. 14 w. Szczebrzeszyna i 62 w. od Lublina, ma 63 dm. (6 dworsk.) i 372 mk. (6 praw., 8 żyd.), 30 os. włośc. mających 424 mr. i 27 os. na ziemi poklasztornej, mających 72 mr. Pierwotnie R. zostawała w posiadaniu Swirskich, część obszaru przeszła następnie w posiadanie bernardynów a reszta przeszła w skład ordynacyi Zamoyskich, do której należy i dziś fol. R. Szczegóły historyczne odnoszące się do kościoła i klasztoru podane powyżej, ob. Radecznica. Tu dodajemy jako uzupełnienie: Malowniczość swego położenia zawdzięcza R. otaczającym ją wyniosłościom a zwłaszcza najwyższej górze zwanej dawniej Łysą al. Jasną, na której wzniesiono klasztor. U stóp góry wytryska kilka obfitych zdrojów, spływających za pośrednictwem pot. Czarnostockiego do pobliskiego Puru. Obfitość wody i żyzność gleby wywołały bujną roślinność w lasach, łąkach i bogatych sadach owocowych. Klasztor bernardynów istniał tu do 1864 r. Po kasacyi obraz św. Antoniego przeniesiono do kościoła w Łabuniach, inne obrazy i aparaty rozdzielono pomiędzy rozmaite kościoły, a na to miejsce urządzono tu cerkiew greko-unicką. Nstępnie zniesiono mury klasztorne, przerobiono kościół na cerkiew prawosławną, którą poświęcono w 1880 r, p. w. św. Antonia Pieczerskiego, z zachowaniem dawnego odpustu w dniu 13 czerwca. W 1882 r. zniesiono parafią, a cerkiew w 1889 r. przemianowano na cerkiew krzyżową, domu bisk. chełmskiego. W tymże roku odnowiono dwie kaplice w lesie i wystawiono pomnik żelazny z wizerunkiem św. Aleksandra Newskiego na cześć cesarza Aleksandra II. R. gmina należy do s. gm, okr. IV w Gorajcu, ma 14,572 mr.188 pr. ziemi ornej, 7591 mr. 25 pr, łąk, 1580 mr. 108 pr. nieuż., 2414 mr. 262 pr. pod zabudowaniami, 578 mr. 293 pr. wód, 371 mr. błota i 1392 mr. 200 pr. lasu. Gleba po największej części glinkowata, w Zaporzu i Zaburzu jest kamień zwany opoką,. Ludność składa się z 4382 kat., 218 prawosł. i 45 żyd., razem 4645 mk. W gminie są, dwa młyny wodne i w niektórych wsiach ogrody owocowe, przeważnie śliwkowe sady, z których najpiękniejszym i najobfitszym tak co do ilości drzew jak i do rozmaitości gatunków jest ogród pobernardyński przy cerkwi w R. T, Ż.

Rogalew 2.) **R.,** wś włośc., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Celejów, par. Wąwolnica, ma 15 os., 87 mr. Wchodziła w skład dóbr Kazimierz.

Rogallec, wś nieistniejąca obecnie, w par. Łańcuchów (pow. chełmski). Wspomina ją Długosz (Lib. Ben., II, 547). Według Reg. Pob. Z 1531 r. leżała w pow. lubelskim i wraz z Wolą i Zakrzowem miała 8 łanów (Pawiński, Małop., 352).

Rogalów 2.) **R.,** wś nieistniejąca obecnie, w par. Wąwolnica (pow. puławski). W połowie XV w. własność Jana Bogalewskiego h. Nabra, miała łany kmiece i folwark. Ze wszystkich ról płacono dziesięcinę plebanowi w Wąwolnicy, wartości 3 grzyw. Była też karczma i zagrodnicy (Długosz, Lib. Ben., III, 257). Według Reg. Pob. Pow. lubelskiego z r. 1531 były tu dwa łany, należące do szlachty mniemającej kmieci (Pawiński, Małop., 369).

Rogatka 1.) os., pow. bialski, gm. Lubienka, par. Łomazy.
2.) **R.,** wś, pow. hrubieszowski, gm. Białopole, par. Dubienka; posiada szkołę początkową ogólną.

Rogów 9.) **R.,** wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Rogów, par. Wilków. W 1827 r. było 50 dm., 354 mk. W połowie XV w. R., wś w par. Wilków, była własnością Mikołaja Kazimierskiego h. Rawa, miała 13 łan. km., z których dawano dziesięcinę, wartości 10 grayw., klasztorowi św. Krzyża. Zbigniew Oleśnicki, bisk. Krakowski, domagał się tej dziesięciny na rzecz biskupstwa, lecz Jarosław, bisk. Laodycejski, i Jan, proboszcz z Obrazowa, oficjał sandomierski, rozstrzygnęli to sprawę na korzyść klasztoru św. Krzyża. Z folw. płacono dziesięcinę do Wilkowa (Długosz L. B., III, 251). R. gmina należy do sądu gm. okr. IV w Kolanówce, st. poczt. Kazimierz, urząd gm. w Rogowie. W skład gminy wchodzą: Dąbrówka fol., Dobre, Męćmierz, Podgórz, Kolanówka, Rogów, Uściąż, Wólka, Zagajnie, Zastów Polanowski, Zastów Karczmiski.
10.) **R.,** wś i fol., pow. hrubieszowski, gm. Miączyn, par. Grabowiec (wsch. obrz. Miączyn). W r. 1827 było 32 dm., 180 mk.

Rogoźnica, wś, pow. radzyński, gm. Tłuściec, par. Międzyrzec, odl. 30 w. od Radzynia a 1 w. na płn.-wschód od Międzyrzecza, ma 42 dm., 309 mk., 2273 mr. W 1827 r. było 48 dm., 270 mk. W dniu 29 sierpnia 1831 r. zaszła tu walka miedzy częścią korpusu Romariny a korpusem Rosena, Gołomina i Szuszeryna.

Rogożniczka, wś i fol., pow. radzyński, gm. Żerocin, par. Biała, odl. 32 w. od Radzynia, ma 37 dm., 218 mk. W 1827 r. było 25 dm., 150 mk. Wykazy urzęd. podają ogólny obszar na 2206 mr., tymczasem wedle spisu Tow. Kred. Ziem. W 1880 r. folw. Rogoźnica Mała al. Rogoźniczka rozl. mr. 212: gr. or. i ogr. mr. 124, łąk mr. 42, past. mr. 19, lasu mr. 15, nieuż. mr. 12; bud. z drzewa 10. Wś R. os. 35, z gr. mr. 601.

Rogoźnik 5.) **R.** al. *Roguźno*, wś, pow. biłgorajski, gm. Sól, par. Puszcza Solska, Wsch. obrz. Sól.
6.) **R.,** *Rogóźno* al. *Raguźno* , wś, fol. i kol., pow. tomaszowski, gm. i par. Tomaszów. Wś R. leży tuż pod Tomaszowem, ma 60 dm., 504 mk. (304 rz.-kat.), 872 mr. ziemi; folw. R. ma 9 dm., gorzelnią z prod. Do 20,000 rs., browar, 546 mr. ziemi ornej; należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich. R. kol., odl. 1/2 mili od Tomaszowa, założona w połowie zeszłego wieku przez osiadłych tu Niemców, ma 18 dm., 186 mk. rz.-kat. Na obszarze folwarku stoi słup murowany, 8 łokci wysoki a 2 łok. szerokości w ścianach mający. Przechowywane na miejscu dokumenta świadczą, iż R. istniał już w XV w. Tu urodził się Wasilewski Edmund, poeta, twórca Krakowiaków i Katedry na Wawelu.

Rogoźno, jezioro na obszarze dóbr Dratów, w gm. Łęczna, pow. lubartowski, jedno z grupy kilku jezior, leży śród płaszczyzny piaszczystej i bagnistej, ma 107 mr. obszaru

i do 78 stóp głębokości. Wznies. o 9 stóp nad pobliskie jezioro Dratowskie.

Rokicina, nazwa części obszaru gruntów Kraśnik, pow. janowskim.

Rokicka Wólka, wś, pow. lubartowski, gm. Łuck.

Rokitno, 4.) **R.,** wś, fol. i leś. os., pow. konstantynowski, gm. i par. Rokitno, odl. 10 w. od Janowa, posiada cerkiew paraf. Punicką, szkołę początkową ogólną, urząd gminny. Wś. i fol. mają 79 dm., 506 mk., 1755 mr. ziemi włośc. i 1312 folw.; leś os. 1 dm., 5 mk. W 1827 r. było 58 dm., 317 mk., par. Piszczac. R. wchodziło w skład dóbr rząd. Derło i Kornica a poprzednio ststwa łosickiego. Kościół i parafią obrz. unickiego erygował 1699 r. August II. Obecna cerkiew drewniana z 1859 r. R. gm. graniczy z gm.: Bohukały, Witulin, Pawłów l Janów, ma 3470 mk. i 20,552 mr. obszaru. Należy do s. gm. okr. I w Janowie, tamże st. pocz. W gminie znajdują się trzy szkoły: Cieleśnica, Michałki i R., gorzelnia w Klonowicach, browar i gorzelnia w Cieleśnicy. W skład gm. wchodzą: Awuls, Błonie, Cieleśnica Horodnica, Klonowaci, Lipnica, Michałki, Nowinki, Olszyn, Pokinianka, Rokitno, Serwin, Szarowicze.
5.) **R.,** wś i fol., pow. lubartowski, gm. Łuck, par.Bystrzyca, odl. 9 w. od Lubartowa. Wś ma 32 os. i 402 mr.; folw. 933 mr. (1873 r.). W 1827 r. należała do par. Serniki, miała 29 dm., 154 mk. Istniała już w połowie XV w. i należała do par. Bystrzyca (Długosz, L. B., II, 576). Według Reg. Pob. Pow. lubelskiego z r. 1531 miała 21/2 łan. (Pawiński, Małop., 350).
6.) **R.,** wś, pow. tomaszowski, gm. Czerkasy, par. Łaszczów.

Rokitów, pow. krasnostawski, gm. i par. Turobin. W 1827 r. było 25 dm., 171 mk.

Role, wś, pow. łukowski, gm. Celiny, par. Łuków, ma 61 dm., 345 mk., 1187 mr. W r. 1827 było 59 d., 286 mk. Według reg. pob. Pow. łukowskiego z r. 1531 wś szlachecka Role (Rogale, w r. 1533) w par. Łuków, miała w jednej części 1/2 łanu, w drugiej 2 łany. W r. 1580 Stanisław Rola płacił wraz z sąsiadami od 8 włók, które sami orzą, fl. 4, od 3 zagród na rolach gr. 18, od zagrody bez roli gr. 4, od komornicy bez bydła gr. 2. Suma fl. 4 gr. 24 (Pawiński, Małop., 382, 392, 412).

Romanów 17.) **R.,** folw. i wś, pow. lubelski, gm. i par. Krzczonów, folw. ma 860 mr., wchodzi w skład dóbr Jabłonna, wś ma 4 os., 58 mr., wchodziła w skład dóbr Kozarzów.
18.) **R.,** wś i folw. nad rz. Wieprz, pow. krasnostawski, gm. Krasnystaw, par. Tarnogórz, odl. 7 w. od Krasnegostawu. W 1827 r. było 27 dm., 157 mk. W 1871 r. folw. R. lit. A. rozl. mr. 520: gr. or. i ogr. mr. 4, lasu mr. 131, nieuż mr. 3; bud. mur. 1, z drzewa 13; las nieurządzony. Wś R. os. 22, z gr. mr. 143.

Romanów 21.) **R.,** folw. i dobra, pow. włodawski, gm. Romanów, par. Wisznice, odl. 21 w. od Włodawy, w pobliżu Bugu, posiada piękną rezydencją ze starożytnym ogrodem, obserwatorium meteorologicznym, biblioteką kaplicą, 10 dm., 59 mk. Spis z 1827 r. podaje 48 dm., 270 mk. i par. Międzyrzec (zapewne wliczono tu ludność przyległych wsi). Dobra R. składały się w 1874 r. z folw.: R., Chmielita i Dąbrowa, wsi: Czeputka, Wygnanka i Sosnówka, rozl. mr. 4794: folw. R. gr. or. i ogr. mr. 720, łąk mr. 249, pastw. mr. 186, lasu mr. 3200, nieuż mr. 54, razem mr. 4408; byd. mur. 8, z drzewa 40; płodozmian 9-polowy, folw. Chmielita gr. or. i ogr. mr. 103, łąk mr. 97,

pastw. mr. 3, nieuż mr. 11; bud. z drzewa 7; płodozmian 6-polowy; folw. Dąbrowa gr. or. i ogr. mr. 157, lasu mr. 12, nieuk mr. 4; bud. z drzewa 5; płodozmian 8-polowy; las urządzony, pokłady torfu, 2 cegielnie, wiatrak. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś Czeputka os. 38 z gr. mr. 1068; wś Wygnanka os. 29, z gr. mr. 718; wś Sosnówka os. 72, z gr. mr. 1478.

Była to dawna posiadłość Sapiehów, którzy wznieśli tu drewniany, piętrowy pałac, na murowanych sklepieniach (1580 r.) i założyli ogród. W końcu XVIII w. ks. Teodora z Jabłonowskich Sapieżyna z synem Aleksandrem sprzedała te dobra Malskim. Błażej Malski wystawił na dawnych sklepieniach murowaną rezydencją, a matka żony jego Konstancya Nowowiejska wzniosła kaplicę w stylu włoskim. Od Malskich przeszyte dobra w ręce Kraszewskich. Tu w młodości przebywał Józef Ignacy Kraszewski, a brat jego Kajetan, znany z prac literackich i naukowych, jest obecnym właścicielem tej pięknej siedziby. Ogród przechował jeszcze piętno włoskich ogrodów Xvi w. w swym układzie. Strzyżone szpalery i niebotyczne świerki są jego główną ozdobą. Zasługą obecnego posiadacza jest utworzenie obserwatorium i bogatego księgozbioru.

Obserwatorium astronomiczne urządzone w r. 1857 posiada wielki refraktor Stainheila z Monachium, lunety i instrumenta Starkego i Ploessla z Wiednia, Leverboursa z Paryża, Mortiusa z Berlina itd., zbiór narzędzi do obserwacji meteorologicznych. Biblioteka liczy około 10,000 tomów z dzału nauk przyrodniczych fizyki, literatury, historyi. Jest tu prawie kompletny zbór herbarzy, wiele kronik, rzadkich druków, dokumentów, i oddzielny zbiór autografów, zebrany staraniem Bogusława Kraszewskiego, syna Kajetana. Zbiór oryginalnych współczesnych portretów z XVI, XVII i XVIII w. obejmuje przeszło 80 rzadkich i ciekawych wizerunków, między innymi: Bony, Batorego, Czarnieckiego, Krzysztofa Radziwiłła i jego żony Sobieskiej, Karola Radziwiłła panie kochanku, Stanisława Jabłonowskiego, Kazimierza Puławskiego, księdza Marka, Bohdana Chmielnickiego, generała Madalińskiego, Adama Ponińskiego (Bacciarelli), Frzderzka Augusta (Vogel) i bardzo wiele innych zasługujących na uwagę. W kaplicy znajduje się kielich pięknej roboty z XVII w., oraz krucyfiks hebanowy z figurką z kości słoniowej, nadzwyczaj piękny, przywieziony z Saragossy przez jednego z legionistów. Opis R. mieszczą: “Kłosy” (Nr 578 z 1876 r.), “Przyroda i Przemysł (1880 Nr 13), “Złota Księga” Żychlińskiego (I, 100). R. gmina graniczy z gm. Horodyszcze, Opole i Wyryki, ma 3705 mk. i 2442 mr. obszaru, urząd gm. we wsi Sosnowce, s. gm. okr. I i st. pocz. W os. Wisznice. W skład gm. wchodzą: Aleksandrowo, Chmielita, Czeputki, Dąbrowo, Dybów, Lipinki, Kotwica, Perechod, Pohoryle, Romanów, Rozwadówka, Rzeszczynka, Sapichów, Sosnówka, Wygnanka i Żuławy.

Romanówka 3.) **R.,** wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Krynice.

Romaszki, wś i dwór, pow. włodawski, gm. Horodyszcze, par. Roskosz, odl. 46 w. od Włodawy, ma 46 dm., 346 mk. W 1827 r. było 28 dm., 183 mk. W 1880 r. fol. R. rozl. mr. 1546: gr. or. i ogr. mr. 448, łąk mr. 296, past. Mr. 169, lasu mr. 594, nieuż mr. 39; bud. mur. 3, z drzewa 16, las nieurządzony, pokłady torfu. Przedtem (1880 r.) odłączono fol. Aleksandrówka mr. 113, Bronisławów mr. 110. Wś R. os. 48 z gr. mr. 583.

Rońsko, wś i folw., pow. krasnostawski, gm. i par. Krasnystaw. Folw. ma 523 mr.; wś

6 os., 185 mr. Wchodziła w skład dóbr ststwa krasnostawskiego a obecnie majoratu rządowego Krasnystaw al. Rońsk. W 1827 r. było 6 dm., 40 mk.

Roskosz 3.) **R.,** fol. i dobra nad rz. Kamionką, pow. konstantynowski, gm. Witulin, par. i st. p. Biała, odl. 4 w. Biały Radziwiłłowskiej, posiada pałacyk, piękny park, gorzelnią, browar, wiatrak, 9 dm., 69 mk. W 1827 r. było 3 dm., 29 mk. Był tu niegdyś pałacyk myśliwski, bażantarnia i zwierzyniec, założone przez Radziwiłłów. Początek dała prawdopodobnie Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa, siostra Jana III. Radziwiłłowie dali te dobra jednemu ze sług swoich Michałowskiemu. Obecnie własność hr. Izabelli Mielżyńskiej. Dobra R. i Hrud składały się w 1880 r. z folw. R. z awulsem Kajków, Owczarnia, Zielony i Hrud, rozl. mr. 3170: fol. R. i Kajków gr. or. i ogr. mr. 602, łąk mr. 210, pastw. mr. 9, lasu mr. 69, nieuż mr. 42, razem mr. 932; bud. mur. 8, z drzewa 19; płodozmian 6 i 12-polowy; folw. Owczarnia gr. or. i ogr. mr. 266, łąk mr. 21 lasu mr. 214, nieuk mr. 10; bud. mur. 1, z drzewa 5; płodozmian 7 i 12-polowy; folw. Zielony gr. or. i ogr. mr. 464, łąk mr. 100, pastw. mr. 4, lasu mr. 823, nieuż mr. 120; bud. mur. 2, z drzewa 2; płodozmian 9-polowy; folw. hrud gr. or. i ogr. mr. 150, łąk mr. 62, nieuż. mr. 4; bud. mur. 2, z drzewa 1; las nieurządzony. Os. Hrud (dawniej miasto) os. 100, z gr.mr. 756.

Roskoszówka, wś, pow. hrubieszowski, gm. Jarosławiec, par. Uchanie, posiada szkołę początkową. W 1827 r. 67 dm., 293 mk.

Rostoka 5.) R., wś i fol., pow. chełmski, gm. Żmudź, par. Kumów, wsch. obrz. Rakołupy, odl. 21 w. od Chełma, posiada cerkiew pounicką filialną. W 1827 r. 14 dm., 145 mk. W 1886 r. folw. R. rozl. mr. 480: gr. gr. i ogr. mr. 378, łąk mr. 79, wody mr. 1, zarośli mr. 22, nieuż mr. 8; bud. mur. 1, z drzewa 8. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś R. os. 36, z gr. mr. 745; wś Dryszczów os. 48, z gr. mr. 1291, wś Syczów os. 10, z gr. mr. 210; wś Żmudź os. 55, z gr. mr. 959; wś Lipinki os. 30, z gr. mr. 699; wś Ksawerów os. 24, z gr. mr. 227. Rostockie ststwo niegrodowe, w wdztwie Raskiem, ziemi chełmskiej, podług spisów podskarbińskich z r. 1716 obejmowało dwie wsie: Rostoka i Lipinki z przyległościami, które w r. 1771 posiadał Jan Zamoyski, ordynat ststwa lubelski, opłacając zeń kwarty zlp. 790 gr. 11, a hiberny zlp. 1369 gr. 20. Dyke. Geogr. Echarda nazywa R. miastem. Rząd austriacki dobra te sprzedał i odtąd stały się prywatną własnością.

Rowiny, wś i folw.., pow. włodawski, gm. Horodyszcze, par Wisznice, ma 37 dm., 284 mk., 3162 mr., w tem 927 mr. włośc. W 1827 r. było 22 dm., 138 mk. Wieś R. wchodziła w skład dóbr Curyn.

Rowisko, kol. Czynszowa, pow. włodawski, na obszarze dóbr Lejno.

Równianki, fol., pow. krasnostawski, gm. Rudniki, par. Płonka, odl. 25 w. od Krasnegostawu. Folw. R. w 1872 oddzielony od dóbr Wierzbien, rozl. mr. 548: gr. or. i ogr. mr. 370, łąk mr. 29, lasu mr. 140, nieuż. mr. 9; bud. z drzewa 15; płodozmian 11-polowy, las nieurządzony.

Sidorki, wś włośc. Przy ujściu rzki Grabarki do Krzny, pow. bielski, gm. Sidorki, par. Biała, odl. 41/2 w. od Biały, posiada urząd gm., 36 dm., 269 mk., 1219 mr. W 1827 r. wś S., własność funduszu edukacyj, miała 16 dm., 139 mk. S. gm. graniczy z gm. Sitnik, ma 17,166 mr. obszaru, 5000 mk. Należy do sądu gm. okr. I we wsi Horbów, st. p. w Biały. W skład gm. wchodzą: Białka, Czosnówka, Dokudów, Grabanów, Julków, Kozula, Marynin,Ortel Książęcy, Perkowica, Plebańska Wólka, Rutka, Sielczyk, Sidorki, Woskrzenice Małe i W. Wielkie.

Siedlanów, wś i fol., pow. radzyński, gm. Lisia Wólka, par. Radzyń (odl. 6 w.), ma 28 dm., 285 mk., 1574 ogólnego obszaru. Fol. S. odłączony od dóbr Branica, rozl. mr. 1211: gr. or. i ogr. mr. 306, łąk mr. 361, pastw. mr. 73, lasu mr. 455, nieuż. mr. 16; bud. z drzewa 19; płodozmian 6 I 7-polowy; las urządzony. Własność Szlubowskich a naspępnie Stefanii ze Szlubowskich Rulikowskiej.

Siedliki, wś, pow. włodawski, gm. Tyśmienica, ma 10 dm., 55 mk., 113 mr.

Siedliska 11.) **S.** *Wielkie*, wś włośc., pow. lubartowski, gm. i par. Kamionka, posiada szkołę początkową, 45 os., 1319 mr. obszaru. W 1827 r. było 45 dm., 377 mk. Wchodziła w skład dóbr Kozłówka.

12.) **S.** al. *Siedliszcze*, wś i fol. nad małym dopł. Wieprza z lew. brzegu, pow. krasnostawski, gm. i par. Fajsławice, odl. 18 w. od Krasnegostawu, leżą na prawo od drogi bitej z Lublina do Krasnegostawu, w pobliżu Fajsławic. Posiadają szkołę początkową, gorzelnię, wiatrak, piec wapienny, pokłady wapienia i kamienia budulcowego, do 1000 mk. W 1827 r. było tu 104 dm., 670 mk. Dobra S. składały się w 1886 r. z fol. S. al. Wzgórze, Marysin i Ksawerówka, attyn. Sierocizna, rozl. mr. 2529: fol. S. al. Wzgórze gr. or. i ogr. mr. 462, łąk mr. 30, past. mr. 31, lasu mr. 397, nieuż. mr. 15; bud. mur. 14, z drzewa 8; płodozm. 9-pol.; fol. Marysin gr. or. i ogr. mr. 694, łąk mr. 9, lasu mr. 44, nieuż. mr. 11; bud. mur. 4, z drzewa 4; płodozm. 10-pol.; fol. Ksawerówka gr. or. i ogr. mr. 796, past. mr. 32, nieuż. mr. 8; bud. mur. 5, z drzewa 5; płodozm. 12-pol., las nieurządzony. Wieś S. os. 109, mr. 2134. W połowie XV w. istniała już wś S. w par. Piaski Wielkie al. Giełczew (Długosz, L. B., II, 549). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś S., w par. Piaski, miała 11/2 łan. Czarna Janowa z Siedlisk 1 łan. (Pawiński,Małop., 353, 363). Dziedzic wsi Mikołaj Suchodolski, przyjąwszy naukę Fausta Socyna, uczynił swój dom ogniskiem szerzącej się tu sekty. Liczni wyznawcy zjeżdżali się na wspólne modlitwy, odprawiane w budynku nad strumieniem, służącym przedtem czy też później za browar. Wieś przybrała charakter miasteczka; odbywały się w niej targi. Kaznodzieją był tu Andrzej Lubieniecki, który zmarł w S. 1622 r. pod opieką Rupniewskiego, swego zięcia, pełniącego obowiązki kaznodziei. Z kolei przebywał tu Krzysztof Lubieniecki a następnie Andrzej Wiszowaty, wnuk Socyna. W czasie wojen kozackich opuścił on S. i schronił się do Gdańska. Po nim był kaznodzieją Ciachowski (Czachowski?), przy którym kształcił się Stanisław Lubieniecki, syn Krzysztofa, historyk reformacyi w Polsce. Zbór aryański przestał istnieć około 1658 r. Suchodolscy wynieśli się do Siedmiogrodu.

13.) **S.,** wś i fol., pow. zamojski, gm. Wysokie, par. kat. Wielącza, odl. 8 w. od Zamościa. Posiada cerkiew paraf., szkołę początkową, 128 dm., 960 mk. (34 kat. I 10

żyd.), 1645 mr. roli żyznej. W 1827 r. 94 dm., 487 mk. Fol. należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich, do klucza Bortatycze. Obecna cerkiew par. murowana wzniesiona została w 1863 r. przez ordynacyę Zamoyskich w miejsce dawnej drewnianej, niewiadomej erekcyi; odrestaurowana została kosztem rządu w 1875 r.
14.) **S.,** pow. biłgorajski, gm. Majdan Sopocki, par. Józefów.

15.) **S.,** wś i trzy folw. (A, B i C), pow. łukowski, gm. i par. Wojcieszków, ma 34 dm., 257 mk. W 1827 r. par. Tuchowicz, 27 dm., 134 mk. W 1877 r. fol. S. lit. A. rozl. mr. 228: gr. or. i ogr. mr. 139, łąk mr. 15, lasu mr. 71, nieuż. mr. 3, bud. z drzewa 8, las nieurządzony. Fol. S; lit. B. rozl. mr. 232: gr. or. i ogr. mr. 136, łąk mr. 15, lasu mr. 79, nieuż. mr. 2; bud. z drzewa 8, las nieurządzony, pokłady torfu. Fol. S. lit. C. rozl. mr. 162: gr. or. i ogr. mr. 90, łąk mr. 12, lasu mr. 58, nieuż. mr. 2; bud. z drzewa 6, las nieurządzony. Folwarki te powstały z podziału dóbr Siedliska, do których należała wś S., mająca os. 43, mr. 557. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 wś S., w par. Wojcieszków, miała 3 łany. W r. 1552 we wsi szlach. S., należącej do Gosczskich, było 22 osad. W 1580 r. S. należą do par. Tuchowicz. P. Maciejowa Goisczka z półwłóczka osiadł. płaci gr. 15, Marcin Goisczki od pani matki swej od łanu osiadłego fl. 1, p. Stanisław z części Piotrowskiej od 3 półwłóczków osiadł. fl. 1 gr. 15 a to z Woli Gaszieczcy i Zieleńca. Suma fl. 2 gr. 15 (Pawiński, Małop., 379, 402, 429).

Siedliska, wś, pow. krasnostawski, ma 202 dm.

Siedlisk 3.) **S.,** fol., pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec, wchodzi a skład dóbr Grabowiec.

Siedliszcze 1.) os. miejska, wś, fol. i dobra, pow. chełmski, gm. Siedliszcze, par. Pawłów, odl. 48 w. od Lublina, 25 w. od Chełma, około 10 w. od Rejowca (st. dr. żel. nadwiśl.). Osada miejska posiada cerkiew prawosł., synagogę, szkołę początkową, urząd gm., kasę wkładowo-zaliczkową, fabrykę narzędzi rolniczych (małych rozmiarów), garbarnię, olejarnię, 6 ulic, 110 dm. (4 murow.), 899 mk. (w tem 650 żyd.); istniała tu st. poczt. przy drodze bitej z Lublina do Chełma. W osadzie odbywa się 6 jarmarków. Ludność zajmuje się wyrobem bryczek i sani, sprzedawanych na jarmarkach w Łęcznie. W 1827 r. było 104 dm., 670 mk. Na obszarze fol. S. jest gorzelnia, dwa młyny wodne. Dobra S. składały się w r. 1884 z fol. S. i Marynin, rozl. mr. 2166: fol. S. gr. or. i ogr. mr. 541, łąk mr. 287, past. mr. 33, lasu mr. 890, nieuż. mr. 79; bud. mur. 12, drewn. 40; płodozm. 5 i 7-polowy; fol. Marysin gr. or. i ogr. mr. 329, łąk mr.4, nieuż. mr. 3, bud. mur. 2, drewn. 8, płodozmian 11-polowy, las nieurządzony. Wś S. os. 48, mr. 1109ł wd Janowice os. 13, mr. 164; wś Majdan Zahorodyski osad 25, mr. 1045. W połowie XVIII w. dobra te należały do Węglińskich. Wojciech Węgliński, podstoli, założył miasteczko S. i zbudował w 1764 r. cerkiew. Cerkiew ta, odbudowana kosztem rządu w 1869 r. uległa pożarowi w 1882 r. wraz z osadą. W 1859 r. przyłączono do par. S. par. Chojeniec. S. gm. należy do sądu gm. okr. III w os. Rejowiec, ma 21,246 mr obszaru, 4538 mk. (1870). W skład gminy wchodzą: os. S., wsi: Anusin, Borowa, Brzeziny, Chojno Stare, Chojno Nowe, Chojeniec, Dobromyśl, Dorohucz, Janowica, Korybutowa Wola, Lipówka (fol.), Majdan Zahorodyski, Siedliszcze, Szluza (os.), Wojciechów.

2.) **S.,** wś i fol. nad Bugiem, pow. włodawski, gm. Bytyń, par. Uhrusk. W niewielkiej odległości z drugiej strony rzeki leży miasteczko Opalin w pow. włodzimierskim. S.

ma 57 dm., 544 mk., 1749 mr. obszaru. W 1827 r. 54 dm., 368 mk.

3.) **S.** *Bramowe*, wś i dobra nad rzką Wełnianką, pow. hrubieszowski, gm. Białopole, par. Dubienka, r. gr. Buśno, odl. 28 w. od Hrubieszowa, posiada gorzelnię z prod. Na 64,000 (1880 r.), młyn wodny, tartak. W 1827 r. 35 dm., 222 mk. Dobra S. Bramowe składały się w 1884 r. z fol. S. Bramowe i attyn. Tuchanie, rozl. mr. 3971: gr. or. i ogr. mr. 674, łąk mr. 539, past. mr. 158, lasu mr. 934, nieuż. mr. 57, w osad. Mr. 3, w odpadkach mr. 835 i wydzielano za serwituty włościanom mr. 772; bud. mur. 3, drewn. 50, las nieurządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś S. Bramowe os. 42, mr. 702 (bez dodanych za serwituty); wś Radziejewo os. 52, mr. 978; wś Kajetanówka os. 21, mr. 281; wś Rogatki os. 30, mr. 476, wś Grobelki os. 8, mr. 72; wś Rogatki Majdan Nowy os. 18, mr. 201.

Siedliszcze 1.) mstko, pow. chełmski. W r. 1564 istnieją wsi: Siedliszcza Korbutowe razem z Janowicą i “Siedliscza Episcopales”, należą do par. Pawłów. Płacą od 13 łan., 12 zagr., 2 zagr. bez roli, 2 rzem., 3 rybaków.

2.) **S.,** r. 1564 *Siedliszcza*, wś, pow. włodawski. W r. 1564 wś ta w ststwie chełmskim płaci od łan.20, zagr. 3, kom. 3, rzem. 2. W r. 1565 wś ta w ststwie chełmskim miała 29 kmieci na różnych obszarach, pustych dworzyszcz 6, garncarz dawał z dworzyszcza gr. 12 i 180 garnców pospolitych do zamku. Zagrodn. 5 po gr. 8 do 12, karczmarzów starych 5, z tych trzej po gr 30, dwaj po gr. 40. Karczmę nową, mostowe i browar arendował żyd za zł. 51 gr. 16 rocznie. Miodu bartnicy dawali ćwierci 7 rączka1, wartości zł. 35 gr. 6. Były też barcie puste z których miód brano wprost do dworu. Na rzece Bugu robią 2 rybitwi na zamkową żywność. Bobry się też czasem pokazują. Ogółem było zł. 124 gr. 18.

Siedliszczki 1.) wś i fol., pow. lubelski, gm. i par. Piaski, odl. 23 w. od Lublina. W r. 1827 było 16 dm., 146 mk. W 1877 r. folw. S. rozl. mr. 1331: gr. or. i ogr. mr. 370, łąk mr. 121, past. mr. 23, lasu mr. 792, nieuż. mr. 25; bud. mur. 3, drewn. 8, las nieurządzony. Wś S. os. 17, mr. 169.
2.) **S.,** fol. I wś, pow. chełmski, gm. Rejowiec, par. Pawłów. Fol. jest majoratem rząd., nadanym gener. Sobolewskiemu, rozl. 200 mr.; włościanie mają 154 mr. W 1827 r. 35 dm., 145 mk.

Siekierzyńce, wś, pow. tomaszowski, gm. dołhobyczów, par. Oszczów, r. g. Dołhobyczów, ma 16 dm., 118 mk. (102 r. l.), 185 morg.

Sielce 8.) **S.,** w XVI w. *Syedlcz*, *Siedlecz*, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Kurów, par. Końskowola. W 1827 r. było 88 dm., 360 mk. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wsi S., Pożog i inne, w par. Końskowola, miały 17 łan., 1 młyn (Pawiński, Małop., 359).

Sielec 9.) **S.,** dawniej podobno *Siedliska*, wś i fol., pow. chełmski, gm. Rakołupy, par. Kumów, r. g. Sielec, odl. 9 w. od Chełma. Posiada cerkiew, szkołę początkową, dwa młyny wodne. W 1827 r. 53 dm., 309 mk. Dobra S. składały się z 1884 r. z fol. S. i Emilin, rozl. mr. 1800: fol. S. gr. or. i ogr. mr. 819, łąk mr. 104, lasu mr. 602, nieuż. mr. 27; bud. mur. 9, drewn. 19; płodozmian 8 i 9-pol., las nieurządzony; fol. Emilin gr. Or. I ogr. mr. 210, lasu mr. 33, nieuż. mr. 5; bud. drewn. 3; płodozm. 6 pol. W skład

dóbr poprzednio wchodziły: wś S. os. 60, mr. 1129; wś Wola Sielecka os. 8, mr. 30; wś Kasiłan os. 27, mr. 255. Jest to dawna siedziba Rzewuskich, którzy mieli tu niewielki murowany , wałami wzmocniony zamek. Tu przebywał po powrocie z Kaługi i tu zakończył życie Wacław Rzewuski, hetman polny kor. i jeden z najwcześniejszych dramatopisarzów XVIII w. 10.) **S.,** fol., pow. tomaszowski, gm. Krynice, par. Dzierzążna, odl. 14 w. od Tomaszowa i Zamościa, ma 10 dm., 83 mk., dwór z obszernym ogrodem angielskim i owocowym, na wzgórzu malowniczo położony. Naprzeciw są wyniosłe wzgórza, lasami pokryte lub uprawne a wśród nich łąki przerznięte bystrym strumieniem. Wsi tu nigdy nie było, tylko dwór i folwark. Gleba popielatka, sprzyjająca uprawie pszenicy i buraków. Niegdyś własność Debolich, obecnie Makomaskiego. Dobra S. składały się w 1866 r. z fol. S., Dąbrowa i Majdan al. Teofilówka, rozl. mr. 1353: gr. or. i ogr. mr. 750, łąk mr. 34, past. mr. 117, lasu mr. 309, zarośli mr. 125, nieuż. mr. 18. Sam fol. S. 834 mr. roli, 250 mr. lasu. W skład dóbr wchodziły: wś Dąbrowa os. 45, mr. 365; wś Karolówka os. 9, mr. 76; wś Majdan os. 58, mr. 689. Cerkiew paraf. (dek. Dubienka) erygowała powtórnie 1693 r. Zofia z Żurowic Daniłowiczówna Dąmbska. 11.) **S.** al. *Sielce*, wś i fol., pow. bialski, gm. Sidorki, par. Biała, ma 38 dm., 372 mk., 877 mr. W 1827 r. 28 dm., 215 mk.

Sielecka Wólka, wś włośc., pow. chełmski, ob. *Sielec.*

Sielecki Majdan, wś włośc., pow. tomaszowski, gm. Krynice, par. Dzierążnia, ma 55 dm., 377 mk. katol. i 21 prawosł., 750 mr. obszaru.

Siemice, os. młyn., pow. tomaszowski, gm. Tyszowce, par. Wożuczyn.

Siemień al. *Siemieńskie*, jezioro, zwykle *Siemieński Staw* zwane, zajmuje płd.-wschodnią krawędź pow. radzyńskiego, na granicy pow. włodawskiego. Tworzy je właściwie rzeczka Tyśmienica, która nadchodząc od płd. z pod Ostrowa, rozlewa się między wsią Tyśmienicą a Siemieniem w rozległe kilkowiorstwowe jezioro, mające 1192 mr. obszaru.

Siemień 1.) wś, pow. tomaszowski, gm. Tarnowatka, par. Wożuczyn. W 1827 r. 53 dm., 312 mk.

2.) **S.,** u Długosza *Szemyan*, w 1531 r. *Syemyan*, wś i fol. nad rz. Tyśmienicą, przy jej wyjściu z wielkiego jeziora (stawu) Siemieńskiego i niedaleko zejścia się jej z Piwonią, pow. radzyński, gm. Siemień, par. Parczew, odl. 20 w. od Radzynia, ma 51 dm., 268 mk., młyn wodny. W 1827 r. 30 dm., 295 mk. W 1871 r. fol. S. pozostały po rozdziale dóbr. t. n., rozl. mr. 3195: gr. or. i ogr. mr. 662, łąk mr. 223, past. mr. 98, wody mr. 1192, lasu mr. 789, zarośli mr. 117, bagna mr. 57, nieuż. mr. 59; bud. mur. 6, drewn. 22; płodozm. 15-polowy, las urządzony w kolei 90-letniej. W skład dóbr wchodziły poprzednio wsi: S. os. 37, mr 189; Wólka Siemieńska os 20, mr. 369; Tulniki os. 21, mr. 172; Wola Tulnicka os. 21, mr. 477; Gródek os. 16, mr. 326; Działyń os. 36, mr. 524; Juliopol os. 50, mr. 867; Przymus os. 8, mr 99; Sewerynówka os. 38, mr. 631; Budki al. Nadzieja os. 31, mr. 346. Od dóbr S. odłączone zostały dobra Brwinów (ob.). Już w połowie XV w. S. należał do par. Parczów (Długosz, L. B., 548). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531, wś Siemień i Wola Siemieńska, w par. Parczów, miały 4 łany i młyn (Pawiński, Małop., 350). S. gmina graniczy z gm.: Suchowola, Milanów, Lisiawólka, Brzozowy Kąt i Żelizna, ma 12,361 mr. obszaru i 2890 mk.

Należy do sądu gm. okr. III w Ciechostowie, st. p. Parczew. W gminie 2 szkoły początk.: Działyniu i Juliopolu. W skład gminy wchodzą: Amelin, Działyń, Gródek, Juliopol, Kopicha (Brwinów), Łupki, Nadzieja, Przymus, Sewerynówka, Siemień, Siemieńska Wólka, Tulniki, Tulnicka-Wólka, Wierzchowiny i Władysławów.

Siemieńska-Wólka, wś i fol. nad rz. Tyśmienicą, pow. radzyński, gm. Siemień, par. Czemierniki, odl. 18 w. od Radzynia. W r. 1871 fol. S.-Wólka, oddzielony od dóbr Siemień, rozl. mr. 657: gr. or. i ogr. mr. 356, łąk mr. 159, past. mr. 4, zarośli mr. 72, wody mr. 11, bagna mr. 38, nieuż. mr. 18; bud. drewn. 8; płodozm. 8-pol. Ob. *Siemień*.

Siemierz, wś i fol. (lit. A i B), pow. tomaszowski, gm. Komarów, par. Wożuczyn, odl. 21 w. od Zamościa i Tomaszowa a 7 w. od traktu bitego. W wyniosłem położeniu, śród górzystej wyżyny, ma 47 dm., 319 mk. (278 r. k., 11 izrael.); ludność uboga. Prócz uprawy roli wyrabia z drzewa łyżki, szufle i t. p. Są w S. dwa folw. Pierwszy, na wschód położony, Stanisł. Nowickiego i spadkobierców, drugi, na zachód, Wysoczańskich. W 1885 r. fol. S. lit. A rozl. mr. 302: gr. or. i ogr. mr. 219, łąk mr. 20, lasu mr. 59, nieuż. mr. 4; bud. Drewn. 7; płodozm. 12-pol., las nieurządzony. Wś S. lit. A os. 30, mr. 198; wś S. lit. B os. 42, mr. 312. Fol. S. lit. B rozl. mr. 323: gr. or. i ogr. mr. 282, łąk mr. 14, lasu mr. 24, nieuż. mr. 3; bud. z drzewa 12; płodozm. 12-polowy. W 1827 r. było tu 53 dm., 312 mk.

Siemnice 1.) wś, pow. tomaszowski, gm. Tyszowce, par. Wożuczyn, odl. 7 w. od Tyszowiec (st. poczt.), 19 w. od Tomaszowa. Leży śród płaskowzgórza, ma glebę żyzną, 38 dm., 255 mk. (44 r. g.), 305 mr. obszaru. Na gruntach włościańskich przy drodze stał jeszcze w 1876 r. dąb suchy, olbrzymiej grubości, w środku którego była wydrążona kapliczka, mogąca sześciu ludzi pomieścić. Cała okolica posiadała takie dęby, dziś zostało tylko 50 mr. lasu dębowego. Ten olbrzymi dąb został w 1876 r. przez burzę wywrócony. Pozostały tylko wokoło fundamenta. Miejsce to dotąd otacza lud poszanowaniem. Folw. ma obszaru 605 mr. roli or., 116 mr. łąk, 50 mr. lasu. Do fol. należy Celestynka. Obok dworu młynek i stawek. Własność Dobrzelewskich, dziś Bronisława Heleor.

Siennica 2.) **S.,** mylnie *Sinica*, rzka w pow. krasnostawskim, bierze początek pod Wierzchowinami, na granicy pow. chełmskiego, płynie ku zachodowi przez Żdżanne, Zagrodę, Siennicę, Różanę Królewską i Nadolną, tworzy w nich obszerne stawy i za ostatnią z tych wsi, na płn. od Krasnegostawu, uchodzi od praw. brzegu do Wieprza. Długa 20 w.

3.) **S.** *Królewska*, wś i fol., pow. krasnostawski, gm. Rutka, par. Siennica Różana. Fol., majorat rząd. (657 mr.), należy do dóbr donacyjnych Białka. Wś posiada szkołę początkową, 53 os., 1513 mr. W 1827 r. 83 dm., 618 mk. We wsi staw i młyn wodny. Wś ta wchodziła zdawna w skład ststwa krasnostawskiego.

4.) **S.** *Nadolna*, wś i fol., pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Krasnystaw, przy drodze bitej z Krasnegostawu do Rejowca, nad wielkim stawem z kotlinie, posiada szkołę początkową, młyn wodny, browar (z prod. Do 5000 rs.), 45 os. włośc., 649 mr. roli i 996 mr. roli folw. W 1827 r. 49 dm., 302 mk. Wś ta została około 1540 r. własnością Mikołaja Reja , który ją otrzymał za żoną (ob. *Rejowiec*).

5.) **S.** *Różana*, wś i fol., pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Siennica Różana. Nazwę otrzymała zapewne od mnóstwa dzikich róż, krzewiących się po polach. Posiada kościół paraf. murow., szkołę początkową, 58 os. włośc. i 1163 mr. W 1827 r. 56 dm., 294 mk. Dobra S. Różana, w r. 1869 oddzielone od dóbr Rakołupy, składały się (w 1874 r.) z folw.: S. Różana i Boruń al. Wola Siennicka, rozl. mr. 4720: fol. S. Różana gr. or. i ogr. mr. 611, łąk mr. 140, past. mr. 10, lasu mr. 3563, nieuż. mr. 72; bud. mur. 7, drewn. 14; płodozm. 5, 8 i12-pol., las urządzony; fol. Boruń al. Wola Siennicka gr. or.i ogr. mr. 181, łąk mr. 117, past. mr. 2, nieuż. mr. 24; bud. mur. 4, drewn. 6; płodozm. 8 i 9 pol., młyn wodny, pokłady torfu I wapna. W 1884 r. od dóbr powyższych oddzielono częściowymnabywcom mr. 133. S. jest gniazdem rodziny Siennickich, do której należały okoliczne wsie, jak np. Bończa, nazwana od herbu tej rodziny. W S. są ślady dawnego zameczku. Kościół rzym.-kat. praf. Obecny wzniesiony z muru 1840 r. przez b. dziedzica wsi kasztelana Poletyłłę. Lud religijny i zamożny, ziemia urodzajna. S. Różana par., dek. krasnostawski, 2036 dusz.

Siennicka Wola 3.) **S. W.,** wś i os. młyn., pow. krasnostawski, gm. Rudka, parafia Siennica Różana.

Sieprawice, w Xv w. *Szyeprawicze major* i *minor* wś i fol., pow. lubelski, gm. Jastków, par. Grabów, odl. 13 w. od Lublina. W 1827 r. 11 dm., 98 mk. W 1881 r. fol. S. rozl. mr. 611: gr. or. i ogr. mr. 434, łąk mr. 111, lasu mr. 48, nieuż. mr. 18; bud. drewn. 22; płodozmian 14-pol., las nieurządzony, cegielnia. Wś S. os. 12, mr. 150; wś Zofiówka os. 4, mr. 41. W połowie XV w. S. minor (dziś Sieprawki) miały łany kmiece, z których dziesięcinę dawano pleb. w Garbowie. S. major. Wś szlach., miała łany kmiece, dające dziesięcinę do Grabowa (Długosz, L. B., II, 543). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś S. major i minor w par. Garbów, miały 5 łan. (Pawiński, Małop., 349).

Sieprawki, w XV w. *Szyeprawice minor*, wś i fol., pow. lubelski, gm. Jastków, par. Grabów, odl. 12 W. od Lublina. W 1827 r. 4 dm., 38 mk. W 1885 r. fol. S. rod. mr. 355: gr. or. i ogr. mr. 244, łąk mr. 13, past. mr. 44, lasu mr. 18, nieuż. mr. 6; bud. mur. 5, drewno 11; płodozm. 14-polowy. Wś S. os. 8, mr. 25. Por. *Sieprawice*.

Siestrzytów, pow. lubelski, ob. *Siestrzewitów*.

Siewałka, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Godów, par Chodel.

Sięciaszka, w 1552 r. *Sieciaszka*, 1580 *Seaciaszka*, wś włośc., pow. łukowski, gm. i par. Łuków, 82 dm., 612 mk., 1910 mr. W 1827 r. 74 dm., 419 mk. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1552 wieś królewska Sieciaszka, w par. Łuków, miała 40 osad. W 1580 r. p. Marcin Jaszewski, sługa starościński, od 14 włók osiadł. płaci fl. 14, od włóki bojarskiej fl. 1, od 6 zagród z rolami fl. 1 gr. 6, od 2 komornic bez bydła gr. 4. Suma fl. 16 gr. 10 (Pawiński, Małop., 300, 408).

Sigielki, wś, pow. biłgorajski, gm. Krzeszów.

Sitaniec, wś, kol. I fol., pow. zamojski, gm. Wysokie, par. Sitaniec, leży w dolinie, nad rz. Łabuńką, przy trakcie bitym 1-go rzędu z Lublina do Tomaszowa, odl. 5 w. od

Zamościa, st. poczt. Chomęciska (o 11 w.), st. dr. żel. Rejowiec (o 48 w.). S. wś z kol. ma 8 dm. dwors., 57 włośc., 736 mk. (31 prawosł.), ziemi ornej i łąk 1861 mr. S. poproboszczowski, wś i kol. lit. A, ma 27 os. włośc. i 185 mr.; lit. B. 26 os., 78 mr. W obu częściach 337 mk. (5 praw., 12 żyd.); fol. S., własn. Iwana Rozmaińskiego, ma 2 dm. i 170 mr; ogółem jest obecnie w S. 1073 mk., w 1827 r. było 92 dm., 817 mk. Gleba urodzajna, popielatka,czarnoziem, a przeważnie zyzna glinka, łąki obfite, lasu nie ma. Folw. Wolica Sitaniecka należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich baratycze Łapiguz. Kościół p. w. św. Bartłomieja apost. Istniał już wraz z parafią przed r. 1485; obecny, zbudowany z drzewa pochodzi z 1698, konsekrowany przez Deodata , biskupa lwowskiego obrządku ormiańskiego w czerwcu 1799 r. Do par. S. (dek. Zamojski) należą Ciołki, Borowizna, Hyża, Jarosławiec, Sitaniec, Sitno, Stabrów, szopinek, Łapiguz, Udrycze i Wysokie, razem 3619 dusz. O starożytności osady świadczą liczne kurhany poza wsią i w pobliskim lasku. Lasek ten, własność ordynacyi Zamoyskich, jest obecnie ulubionym miejscem wycieczek dla mieszkańców Zamościa.

Sitnik, wś i fol., pow. bielski, gm. Sitnik, par. Biała, ma 31 dm., 318 mk., 1308 mr. W 1827 r. 22 dm., 145 mk. Dobra S., własność ks. Maryi Hohenlohe, mają 3489 mr. obszaru. S. gmina, pow. bialski, graniczy z gm. Sidorki, ma 2196 mk., 14086 mr. obszaru. Sąd gm. okr. I w Horbowie, st. poczt. w Biały (o 73/4 w.). W skład gm. wchodzą: Cicibór, Ciciborek, Jagodnica, Józefek, Łukowce, Pohulanka, Porosiuki, Sitnik, Sławaciszek, Starzyniec, Terebela, Worgule wś, W. dwór, Wygoda i Zaberbecie.

Sitno 5.) **S.,** wś włośc., pow. radzyński, gm. Sitno, par. Radzyń, ma 16 dm., 145 mk., 307 mr. W 1827 r. 10 dm., 59 mk. S. gmina graniczy z gm.: Biała, Suchowola i Lisiawólka, ma 7999 mr. obszaru, 1754 mk. Sąd gm. okr. IV w Biały o 51/2 w., st. poczt. Radzyń o 6 w., szkoła początkowa. W skład gminy wchodzą: Borki, Izabelin, Lichty, Maruszowiec, Ossówno, Sitno, Starawieś, Tchórzówek i Wrzosów.

6.) **S.,** wś włośc., pow. radzyński, gm. Żerocin, par. Międzyrzec, ma 23 dm., 129 mk., 560 mr. W 1827 r. 27 dm., 141 mk.

7.) **S.,** wś i fol., pow. zamojski, gm. Zamość, par. katol. Sitaniec, cerkiew paraf. w miejscu, odl. od Zamościa 10 w., od st. poczt. i tel. w Nowym Zamościu 8 w. i od st. dr. żel. Rejowiec 56 w. Ma 15 dm. dwor., 133 włośc., 1073 mk. (228 rz.-kat. i 8 żyd.). W 1874 r. obszar dwor. obejmował 2031 mr. (864 mr. roli, 882 lasu), włośc. 1727 mr. Prócz tego os. karcz. 1 dm., 3 mr. Cerkiew par. p. w. św. Włodzimierza, z drzewa, gontami kryta, zbudowana kosztem rządu w 1875 r., w miejsce starej (z 1718 r.), niewiadomej erekcyi i szkoła początkowa. Do domin. S., własności Kornelego Malczewskiego, które ma pałac piętrowy murowany, piękny ogród owocowo-spacerowy, pasiekę, młyn wodny o 2 kamieniach, zbudowany 1862 r. na strumieniach tworzących tu rz. Łabuńkę, należą: Ciołki, Kornelówka i Ludwinówka, mające od r. 1874 oddzielne księgi hipoteczne. Od r. 1857 do r. 1886 była tu gorzelnia z roczną produkcyą na 6134 rs. Gleba urodzajna, łąki obfite.

Sitno 1.) wś, pow. zamojski. W r. 1564 S. z Wolą w par. Sitaniec, płacą od 491/2 łan., 4 zagr., 2 rzeź., pop i cerkiew.

Skarbicierz, w 1569 *Skarbierzysz*, w XVII w. *Skarbiciesz*, wś włośc., pow. łukowski, gm. Białobrzegi, par. Kock; ma 13 dm., 119 mk., 327 mr. Wchodziła niegdyś w skład dóbr kockich. Według reg. pob. pow. stężyckiego z r. 1569 wś Skarbierzysz leżała w parafii Koczko (Pawiński, Małop., 333).

Skarbina, pow. lubartowski, gm. Ludwin, par. Łęczna.

Skawin, fol., pow. lubelski, gm. Bełżyce, par. Matczyn.

Skibice 2.) **S.,** wś i fol., pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec, odl. 20 w. od Hrubieszowa. Fol. S., w r. 1873 oddzielony od dóbr Szystowice, rozl. mr. 383: gr. or. i ogr. mr. 319, łąk mr. 31, past. mr. 26, nieuż. mr. 7; bud. drewn. 10.

Skierbieszów, wś, fol. i dobra po obu brzegach rzki Kalinówki (Woucza, Wotyka), pow. zamojski, gm. i par. t. n., sąd gm. 2 okr. W Starym Zamościu, odl. o 20 w. na płn. od Zamościa, 25 w. od Krasnegostawu, 77 w. od Lublina, 42 w. od Rejowca (st. dr. żel.) i 46 w. od Hrubieszowa. Leży śród płaskowzgórza, w dolinie rzeki, składa się z trzech części oddzielonych przez rzekę a połączonych mostem, wzniesionym w 1876 r. Dokoła wsi ciągną się pokryte lasami liściastemi (buki, graby, dęby). Posiada kościół par. kat., cerkiew, szkołę początkową, dom przytułku dla 4 starców, urząd gm., młyn wodny, cegielnię, staw na rzece, 170 dm., 1266 mk. (206 prawosł., 56 żyd.). W 1827 r. było 161 dm., 802 mk. S. był w XV w. własnością bisk. chełmskich, którzy tu często przebywali. Przy końcu XVII i na początku XVIII w. w skład dóbr stołowych bisk. chełmskich wchodzą: Skierbieszów, Kumów, Pawłów i Sawin, oraz wsie: Cieszyn, Kumów, Haliczany, Pobołowice, Wolawce, Kozia-góra, Łyszczyce i Siedlisko. Biskupi pewnie wznieśli tu obronny zamek. Na miejscu zamku stoi dziś murowany dwór właścicieli a pod nim znajdują się rozległe podziemia z chodnikami podziemnemi, w różnych kierunkach naokół byłego zamku. Chodniki niektóre mają wyjścia dotąd zachowane w odl. 3/4 w. od dworu. Dotąd też przechowały się ślady dawnego wału otaczającego osadę.

Parafię i kościół (na lewym brzegu rzeki) założyć miał Jan (z Opatowie), biskup chełmski w 1426 r. (według innych podań Jakub Buczacki w 1502 r.). Obecny murow. Kościół, p. w. Wniebowz. Matki Boskiej, pochodzi zapewne z XVIII w., konsekrowany został w 1743 r. przez bisk. Szembeka. Znajdował się tu także szpital dla ubogich, który spłonął na początku obecnego wieku. Maciej z Łomży, bisk. chełmski, uzyskał u Jana Olbrachta przywilej na lokacyę miasta na prawie niemieckiem, z targami tygodniowemi i jarmarkami. W 1540 r. Zygmunt I wydaje dla S. przywilej na pobór mostowego: od wozu parokonnego 1 szeląg, w 3 konie i więcej 1 grosz, od wołu szeląg, od 3 owiec lub kóz 1 obol (Lustr. II., 62). Położona śród lasów, zdala od głównych traktów, nie mogła się ta osada rozwijać pomyślnie. Po pierwszym rozbiorze S. przeszedł pod panowanie austryackie. Dobra biskupie przeszły na własność rządu, a następnie S. został własnością hr. Dunin Borkowskich, którzy postarali się o zmianę S. na wieś. W 1885 r. fol. S. (własność Mościckich) rozl. mr. 1405: gr. or. i ogr. mr. 483, łąk mr. 112, past. mr. 25, lasu mr. 766, nieuż. mr. 19; bud. mur. 4, drewn. 13; płodozm. 13-polowy, las urządzony, pokłady kamienia wapiennego i budulcowego. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś S. os. 177, mr. 1677; wś Podhuszczki os. 7, mr. 83; wś Majdan os. 27, mr. 275; wś Drewniki os. 14, mr. 233; wś Marcinówka os. 11, mr. 149; wś Suchodębe os. 5, mr. 40; wś Dulniki al.

Adelina os. 3, mr. 10; wś Wójtowstwo os. 4, mr. 43. Par. S. (dek. zamojski) składają wsi pow. hrubieszowskiego: Osiczyna i Wolica Uchańska; pow. zamojskiego: Cieszyn, Dębowiec, Drewniki, Huszczka, Iłowiec, Lipiny, Łaziska, Monastyrek, Marcinówka, Podwysokie, Skierbieszów z Majdanami, Suchodębie, Sławęcin, Sulmice, Wiszenki, Wysokie i Zabytów.

Liczy ogółem 2721 dusz; w 1874 r. było 3300 dusz. W skład gminy S. wchodzą: Skierbieszów, Barszczówka przys., Świdy leśnicz. i wsie: Cieszyn, Drewniki, Dulnik, Hajowniki, Howice, Lipiny, Łaziska; majdany: S., Żukowski i Szorcowiecki, Marcinówka, Podhuska, Podwysokie, S., Sławęcin, Suchodębie Skierbieszowskie, Łaziski Szorcówka, Wójtowstwo i Wysokie. Gmina należy do sądu gm. I okr. w Starym Zamościu, st. poczt. Zamość. Ma obszaru 14,117 mr. (ziemi orn. 6898 mr., łąk 1781 mr., pod budynkami 306 mr., nieuż. 178 mr., rzeki i błota 46 mr. i lasu 409 mr.). Gleba przeważnie gliniasta z piaskiem, potem popielatka i glina ceglasta. W gminie 2 cerkwie par. (S. i Sulmice), kościół katol., 3 szkoły począt. W niektórych wsiach są pasieki od 5 do 50 pniów. Dwa stawy (Monastyrek i S.), 6 młynów wodnych zwyczajnych i 2 cegielnie. Ludność gminy wynosiła w 1879 r. około 3800 dusz (1200 prawosł., 100 żyd.).

Skierbieszów, wś, pow. zamojski, ma 232 dm. W r. 1564 “Skierbeszow oppidum” płaci szosu grzyw. 41/3 od rzem. 18 po gr. 4, komor. 14 po gr. 2, od 2 bań gorz. po gr. 24, 2 kół waln. po gr. 12, cerkiew 2 fl., od 6 żydów pogłowne po 1 fl.

Sabaudya, kol., pow. tomaszowski, gm. i par. Tomaszów, pod Tomaszowem. Założona 1840 r. przez osadników niemieckich na wykarczowanych gruntach ordynacyi Zamojskiej: ma 17 dm., 137 mk., 299 mr. roli, 80 mr. lasu. Grunt górzysty, popielatka. Ludność pracowita i porządna.

Sadłowice 2.) **S.,** w XV w. *Schawlowycze*, fol. i wś, pow. kozienicki, gm. Góra Póławska, par. Góra Jaroszyńska, odl. od Kozienic 38 w., ma 4 dm., 30 mk., 120 mr. dwors., 15 włośc. W 1827 r. był 1 dm., 5 mk. Wieś ta była własnością bisk. krakowskich. Biskup Iwo, z opatem sieciechowskim Mikołajem zamienił S. i Garno na Jaksice i Lędziny. W połowie XV w. wś S., w par. Góra Jaroszyńska, należała do klasztoru sieciechowskiego, miała 3 km. Łany, z których płacono po fertonie, 30 jaj i 2 koguty; dzierżawca odrabiał z łanu jeden dzień w tygodniu; odrabiano także powabę dla klasztoru; 4 zagr. z rolą nie płaciło czynszu tylko odrabiali 1 dzień w tygodniu. Był też folw. klasztorny, z którego nie płacono dziesięciny. Wszystkie role kmiece dawały dziesięcinę, wartości 3 grzyw., klaszt. sieciechowskiemu, a dziesięcinę konopną oddawano po jednym pęku (Długosz, L. B., II, 563 i III, 266 i 290).

Sadurki 2.) **S.,** wś i folw., pow. nowoaleksandryjski, gm. Wąwolnica, par. Ochotnica, odl. 21 w. od Puław. Folw. S., w r. 1882 oddzielony od dóbr Nałęczów, rozl. mr. 347: gr. or. i ogr. mr. 323, łąk mr. 15, nieuż. mr. 9; bud. mur. 3, z drzewa 9; płodozmian 15-polowy. Według reg. pob. pow. lubelskiego, z r. 1531 wś Sadurki w par. Bochotnica, miała 1 łan. Część Jana Sadurskiego Klimontowicza 1/2 łan., Jan Tomaszowicz 1/4 łan., Mikołaj Dzetrzych 1/4 łan. (Pawiński, Małop., 368).

Sady 5.) **S.,** pow. zamojski, ob. *Mielnikowszczyzna*.

Sahryń, wś i fol., pow. hrubieszowski, gm. Miętkie, par. r. l. Tyszowce, r. g. Sahryń, odl. 14 w. od Hrubieszowa, posiada cerkiew paraf., szkołę początkową, fabrykę krochmalu kartoflanego, piec wapienny, cegielnię (w r. 1875). W 1827 r. 84 dm., 576 mk. Fol. S. rozl. w 1875 r. mr. 1784: gr. or. i ogr. mr. 717, łąk mr. 132, lasu mr. 891, nieuż. mr. 44; bud. mur. 14, drewn. 36; płodozmian 4 I 8-polowy. Wś S. os. 84, mr. 1288. Cerkiew drewn. niewiadomej erekcyi (dek. tyszowiecki), istniała już 1780 r. Należały do niej filie: Turkowice (o 5 w.) i Miętkie (o 3 w.).

Sajbudy, fol., pow. radzyński, gm. Zelizna, par. Komarówka, odl. 24 w. od Radzynia, ma 1 dm., 12 mk., rozl. mr. 168: gr. or. i ogr. mr. 92, łąk mr. 73, nieuż. mr. 3; bud. drewn. 6; płodozmian 10-polowy (1886 r.).

Sajczyce al. *Szajczyce*, pow. chełmski, gm. Staw, par. Czułczyce. W 1827 r. wś rząd. Szajczyce, w par. Turczyce, miała 29 dm., 201 mk. W 1664 r. wchodziła w skład królewszczyzny Nowosiółki, będącej częścią starostwa chełmskiego (ob. t. VII, 278).

Sajczyce, r. 1564 *Isayczyce*, wś, pow. chełmski. W r. 1564 płacą od 51/4 łan., 7 zagr. z rolą, 2 czynsz. W 1565 wś w ststwie chełmskiem, miała 11 dworzyszcz, z których dawano po gr. 10 i półtory rączki miodu, zagr. 9. Ogółem fl. 19 gr. 6.

Sajówka, wś włośc., pow. bialski, gm. Międzyleś, par. Sławatycze; wś ma 27 dm.,

207 mk., 551 mr.; os. 1 dm., 2 mk., 291 mr. W 1827 r. 19 dm., 139 mk., par Hanna.

Salomin, wś i fol., pow. janowski, gm. i par. Gościeradów, odl. 26 w. od Janowa, 18 w. od Kraśnika a 12 w. od Rachowa (st. pocz.). Fol. S. powstał na wykarczowanych lasach w końcu zeszłego wieku, należy do dóbr Gościeradów. Wś ma 28 os., 153 mk. kat., 420 mr.; fol. ma 387 mr. W 1827 r. 5 dm., 19 mk. Gleba gliniasta, żyzna. Dokoła lasy sosnowe.

Samoklęski, w XV w. *Sowoklansky,* wś, fol. i dobra na rzką Mininą (dopł. Wieprza), pow. lubartowski, gm. Samoklęski, par. Kamionka. Położenie zaklęsłe. Obfitość wody pobudza silną wegetacją drzew, wydatną zarówno w alejach sadzonych parku dworskim, jak w lasach liściastych. S. leżą przy trakcie z Lubartowa do Markuszewa, o 23 w. od Lublina, 12 w. od Lubartowa, 13 w. od Markuszewa. S. posiadają urząd Gm., pałac z parkiem. W 1827 r. było 41 dm., 331 mk., należały do par. Rudno. Dobra S. i Syry (nazwa hypoteczna) obejmują 2968 mr. ziemi dwors. i 1168 mr. ziemi włośc. Fol. S. (płodozmian 8-pol.), Ożarów (płodom. 7-pol.) i Dymcin z Kępą mają ogółem ziemi orn. i ogr. 1024 mr., łąk mr. 280, lasu mr. 1566, pod wodą mr. 36, pod drogami, rowami i budynk. mr. 62.

Gruba warstwa gleby urodzajnej leży na podłożu przeważnie piaszczystem, czasami bywa spód nieprzepuszczalny. Dla odprowadzenia zbytecznej wody rozpoczęto roboty około obniżenia poziomu wody w rz. Mininie, płynącej przez łąki S. Lasy składają się z obrębów: Kryjamy, Wielki Las, Wykiełek, Zalesie, Borek i Laski, z których zasługuje na uwagę Obr. Kryjamy (450 mr.), odwieczny las jesionów, dębów i olsz na bagnie. Do dóbr należą 2 młyny i tartak wodny na rz. Mininie, duża cegielnia, propinacja i t. d. Dwór murowany skrzydłami powiększony: park założony przez ks. Izabelę Czartoryską, przypomina rysunki w dziele tejże o ogrodach i zawiera rzadkie a mimo to niepospolitych rozmiarów rodzaje drzew i krzewów. Park ten dawno słynął jako jeden z piękniejszych w Lubelskiem (“Statystyka wdztwa lubelskiego”, J. Lubowieckiego, Lublin 1824. str. 15). Oranżeria zawiera stuletnie drzewa cytrynowe, laurowe i pomarańczowe.

We dworze znajduje się między innemi zbiorami znaczna i stara biblioteka oraz systematyczny zbiór numizmatów polskich (obecnie sztuk 4750). Długosz w opisie par. Rudno wymienia wieś: Sowoklansky (L. B., II, 557). Wieś ta i Syry (dawniej Serowa Wola) należały 1462 r. do Jana Ożarowskiego, w 1496 r. do syna jego Felicjana, od roku zaś 1559 do 1610 do Andrzeja Ożarowskiego, który je 1610 r. sprzedał Gabryelowi Terczyńskiemu. Tegoż córka Zofia, żona Jana Daniłowicza, podst. w. kor., zeszedłszy bezpotomnie przekazała siostrze swej stryjecznej Izabeli z Tenczyńskich Łukaszowej Opalińskiej, marszałkowej nadw. kor., sukcesyą całej fortuny, a z nią i S.
Synowie Izabeli Jan i Stanisław Opalińscy po śmierci rodziców w r. 1668, dzieląc się dobrami, wydzielili siostrze swej Zofii Stanisławowej Lubomirskiej w sumie posagowej dobra konińskowolskie (Końskowola) oraz S. i Syry. Zofia Lubomirska zostawiła córkę Elżbietę Helenę, która zaślubiona Adamowi Mikołajowi z Granowa Sieniawskiemu, kasztel. krakowskiemu, nie tylko dobra konińskowolskie i S. ale i inne posiadłości Tenczyńskich wniosła po bezpotomnem zejściu Jana Stanisława i Joanny Opalińskich w dom Stanisławskich. Nareszcie i S. i Sery wraz z całą fortuną Sieniawskich przez ostatnią z rodu Maryę Zofię Sieniawską 1°Denhoffową, 2° voto ks. Augustowę

Czartoryską. woj. Ruską, przeszły w dom Czartoryskich (Archivi Generalis Czartoryseiani. Lib. VI. Minimenta originalia ad villas Samoklęski et Sery sese referentia Oleszycciis A. D. 1799; systematycznie ułożone i zkatalogowane fascykuły od r. 1460 do 1700 w archiwum samoklęskiem).

W roku 1824 nabył S. od ks. Adama Czartoryskiego Jan Weyssenhoff. gen. dyw. wojsk polskich. Zmarł w r. 1848, zostawiając majątek synowi Włodzimierzowi, który zeszedł bezpotomnie w r. 1857, a S. objęła siostra jego Helena z Weyssenhoffów Woyniłłowiczowa. Ta ostatnia zapisała S. synowcowi swemu Józefowi Weyssenhoffowi, które je odziedziczyłw r. 1880. Gmina S. leży w płd.-zach. części pow. lubartowskiego, przerznięta wartką rzeką Mininią, która tu obraca 5 młynów i tartak i przyjmuje z lew. strony strumień Jabłonkę w ogrodzie dworskim S. W gm. jest jeden kościół paraf. murowany w Krasieninie. Wsi: S. i Syry należą do par. Kamionka, inne do par. Krasienin, Garbów i Rudno. Ogólny obszar gminy wynosi 12,900 mr. W skład gminy wchodzą: 1) dobra Samoklęski (3 fol. i lasy); 2) wś S., z której część stanowi os. Lucyanów, os. 44 mr. 567; we wsi urząd gminny; 3) wś Syry os. 38, mr. 601; szkoła elem.; 4) dobra Starościn (2 fol. i las, par. Starościn); 5) wś Starościn os. 28, mr. 338, szkoła elem.; 6) wś Zofijan os. 21, mr. 325; 7) wś Biadaczka os. 17, mr. 171; 8) wś Kruk os. 12, mr. 77; 9) fol. Krasienin, ziemi orn. mr. 160, lasu mr. 30; 10) fol. Krasienin Poduchowny mr. 92; 11) fol. Kawka ziemi orn. mr. 210, lasu mr. 30; 12) kol. Krasienin os. 9, mr. 489; 13) kol. Majdan Krasieniński os. 44, mr. 804; 14) kol. Wólka Kras. os. 9, mr. 135; 15) kol. Ossówka os. 43, mr. 827; 16) fol. Maziarka os. 2, mr. 432; 17) kol. Pryszczowa Góra os. 27, mr. 862; 18) wś Krasienin os. 30, mr. 489, szkoła elem.; 19) wś Wola Krasienińska os. 20, mr. 414; 20) wś Wólka Kras. os. 13, mr. 160; 21) wś Majdan Kras. os. 10, mr. 140; 22) fol. Kierzkówka ziemi orn. Mr. 261, lasu mr. 64; 23) wś Kierzkówka os. 15, mr. 256; 24) Rudka Gołębska os. 12, mr. 156; 25) wś Amelin os. 29, mr. 211. Folwarki te, wsi i kolonie przed r. 1864 należały do następnych całości: 1-3 do dóbr Samoklęski, 4-8 do dóbr Starościn, 9-17 rozkolonizowane dobra Krasieniu; 18- 21 wsi do dóbr Krasienin; 22-24 części dóbr lubartowskich; 25-ta do dóbr Garbów. Ludność gminy w r. 1886 wynosiła 4970 głów (2442 męż., 2528 kob.); podług wyznań: katolików 4418, prawosł. 16, ewang. 453, żydów 83. Gmina Samoklęski należy do I okr. sądow. w Kamionce.

Samowicze 1.) wś i fol. nad rz. Bugiem, pow. konstantynowski, gm. Bohukały, par. Malowa Góra, odl. 24 w. od Janowa, ma 21 dm., 118 mk. W 1827 r. było 14 dm., 80 mk., par. Terespol. Folw. S. Nepelskie, oddzielony od dóbr Neple, rozl. mr. 326: gr. or. i ogr. mr. 164, łąk mr. 67, past. mr. 79, wody mr. 4, nieuż. mr. 2; bud. mur. 1, z drzewa 8. Wieś S. os. 18, mr. 305.

Sapiechów, właściwie *Sapiehów*, fol., pow. włodawski, gm. Romanów, par. Wisznice, odl. 30 w. od Włodawy a 10 w. od Sławatycz, 6 dm., 36 mk. W 1886 r. S. rozl. mr. 857: gr. or. i ogr. mr. 539, łąk mr. 60, past. mr. 9, lasu mr. 233, nieuż. mr. 16; bud. Mur. 2, z drzewa 24; płodozmian 7-polowy, las nieurządzony. Do folw. należały poprzednio wsi: Przechody os. 26, mr. 808, Lipinki os. 31, mr. 593, Rzeszczynka os. 70, mr. 1216. Fol. S. założył ks. Aleksander Sapieha wraz z obok położonym Aleksandrowem wchodziły w skład dóbr wisznickich.

Sapy 2.) **S.,** pow. janowski, gm. Chrzanów, par Goraj.**Sarnów**
5.) **S.,** wś i fol. nad rzką Bystrzycą, pow. łukowski, gm. Łuków, par. Tuchowicz, odl. 7

w. od Łukowa, posiada młyn wodny, 33 dm., 283 mk. W 1827 r. było 30 dm., 193 mk. Dobra S. składały się w 1885 r. z folw.: S., Dobra Dola i Borowina, attyn. Podgórze al. Podborze, rozl. mr. 2103: fol. S. gr. or. i ogr. mr. 338, łąk mr. 116, past. mr. 33, lasu mr. 624, nieuż. mr. 25; bud. Mur. 4, z drzewa 20; płodozm. 7-pol.; folw. Dobra Dola gr. or. I ogr. mr. 285, łąk mr. 12, past. mr. 8, lasu mr. 85, nieuż. mr. 25; bud. Z drzewa 3; płodozm. 7-pol.; fol. Borowina gr. Or. I ogr. Mr. 312, łąk mr. 58, lasu mr. 147, nieuż. mr. 15; bud. z drzewa 7; płodom. 10-pol., lasy nieurządzone. Wś S. os. 38, mr. 592; wś Kierzków os. 14, mr. 328; wś Szczygły os. 6, mr. 130. W połowie XV w. wś Sarnów (par. Tuchowiec) miała łany kmiece, z których dziesięcinę snopową i konopną, wartości 4 grzyw., dawano pleb. w Tuchowcu. Był też folwark (Długosz, L. B., II, 559). Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 wś S. miała 3 łany. W r. 1555 S., wś szlach., własność Goskich, miała 20 osad., 1 rzem., 1 kom. W 1580 r. płaci p. Piotr komornik od 2 włók osiadł. Fl. 2, p. Adam od 2 włók osiadł.fl. 2, suma fl. 4 (Pawiński, Małop., 378, 393, 430). W 1531 r. Sarnowska Wola miała 3 łany, 1 młyn. W r. 1562 miała 22 osad (Pawiński, Małop., 378, 393).
6.) **S.,** ob. *Sarnowo.*

Sawin, w 1504 r. *Schawin*, os. miejska, pow. chełmski, gm. Bukowo, par. Sawin, odl. 15 w. od Chełma, 62 w. od Lublina, 12 w. od st. dr. żel. Uhursk. Przez S. przechodzi zwyczajna droga pocztowa idąca od Chełma do Włodawy a w pobliżu osady przeprowadzono linią dr. żel. łączącej Chełm z Brześciem. S. znajduje się śród piaszczystej i bagnistej równiny, której wody kilka drobnych strumieni uprowadza do rzki Uherki (dopł. Bugu). Osada obecnie posiada kościół par. kat., cerkiew paraf., szpital na 6 ubogich, dom modlitwy żydowski, sąd gminny okr. II, urząd gm. z kasą wkład. Zaliczkową, st. poczt., 170 dm. (1 murow.), 1162 mk. (około 150 żydów). W 1827 r. było 97 dm., 520 mk. Ludność trudni się rolnictwem, wyrobem wozów i sami, które sprzedają po okolicznych miasteczkach. Do mieszczan i osady należy 7555 mr., lecz przeważną część obszaru zajmują błota i nieużytki. Są jednak kawałki z glebą gliniastą, pszenną. W ostatnich latach przekopano dwa kanały dla odprowadzenia wód stojących.

Początek swój zawdzięcza zapewne S. położeniu przydrożnemu (przy drodze z Chełma do Włodawy). Biskupi chełmscy, otrzymawszy w uposażeniu Kumów i Pobołowice (na południ. Od Chełma), Pawłów (na zachód), uzyskali z kolei w 1456 r. nadanie (przez Kazim. Jagiellończyka) rozległego bagnistego i zapewne niezaludnionego obszaru, którego centrem był Sawin, drobna osada. Może jednocześnie uzyskali dla tej osady przywilej miejski z prawem magdeburskim. Najazd tatarski w 1502 r. zniszczył tworzące się miasteczko. Król Aleksander przeznaczył cło od soli pobierane w S. dla kościoła w Chełmie (Lustr. 4-59). Biskup Maciej Kościelski w 1506 r. uzyskał (dochowany dotąd) dokument, wznawiający przywilej lokacyjny. Po nowym spustoszeniu przez Tatarów, Zygmunt I potwierdził w 1537 r. prawo miejskie i uwolnił mieszkańców od juryzdykcyi starostów, nadając wójtom prawo sądzenia i karania zbrodniarzy. Nadał też król osadzie targi i jarmarki. Zygm. August w 1559 r. uwolnił mieszczan S. rozwożących towary od wszelkich ceł. Stanisław August przywilejem z 27 sierpn. 1783 r. ustanowił ośm jarmarków. Prócz tego przechowywali mieszczanie S. do ostatnich czasów cały szereg potwierdzeń królewskich i nadań biskupich od końca XVIII w.

Do 1839 r. pozostał S. posiadłością biskupią a następnie przeszedł na własność

rządu. Od 1795 do 1810 r. wraz z Nową Galicyą zostawał pod panowaniem austryackiem. Biskup Dziaduski założył w 1545 r. parafią i wzniósł kościół drewniany. Obecny, murowany, wystawiony został w 1740 r. przez Barbarę Dłużewską, kasztel. chełmską. Odnowiony w 1884 r. Cerkiew prawosławna wzniesiona kosztem rządu w 1871 r. Dawniejsza cerkiew drewniana miała dzwon z datą 1649 i kopią erekcji z 1626 r. Stała ona w innej części miasta i została rozebrana w 1872 r. Biskupi chełmscy mieli tu swój dworzec, którego ślady po za osadą, na wzgórzu otoczonem kanałem. S. par. rzym.-katol. Obejmuje 18 wsi i liczy 3006 dusz; par. prawosł. liczy 1305 dusz (Wiadomość o S. podał w "Noworoczniku lubelskim" za 1846 r. J. K. Łazowski, który dostarczył również danych do powyższego opisu).

Sawki, wś, pow. radzyński, gm. Zagadki, par. Międzyrzec; wś ma 19 dm., 137 mk., 453 mr.; os. 1 dm., 1 mr. W 1827 r. było 16 dm., 98 mk.

Sąsiadka 2.) **S.,** wś, pow. zamojski, gm. Sułów, par. Mokrelipie, w 4 okr. s. gm. w Gorajcu. Odl. od Zamościa 24 w., 5 od Radecznicy, ma 38 os., 341 mk. kat. (189 kob.), 1311 mr. obszaru. Gleba żyzna, łąki dobre. Przy każdej osadzie włośc. jest sad owocowy. Wś ta wchodziła poprzednio w skład klucza Bodaczów, dóbr ordynacyi Zamoyskich.

Sąsiadka, r. 1563 *Sączieska*, wś, pow. zamojski. Wieś ta dotąd u ludu nosi nazwę Sączieska. Znajdują się tu starożytne okopy czworokątne w pobliżu których wykopują mieszkańcy w znacznej ilości różne przedmioty jak: miecze, ostrogi, naczynia gliniane. W r. 1564 wś ta w par. Lipie, płaciła od 31/2 łan., 5 zagr. z rolą i 1 bez roli. W tej parafii leżały dobra Latyczyńskich: Latyczyn i Górajec.

Sąsiadka, r. 1569 *Sącieszka*, wś, pow. zamojski. Tu prawdopodobnie znajdował się zbór kalwiński, który Łukaszewicz za Węgierskim umieszcza we wsi "Sadzawka". Niedaleko ztąd leży wieś Lipie (Mokrelipie) w której także istniał zbór przez Latyczyńskich założony.

Ściegienne, jezioro pod wsią Drozdówką, w pow. włodawskim, ma 55 mr. obszaru. Przepływa przez nie rz. Piwonia (dopł. Tyśmienicy).

Seluble, jezioro w dobrach Hańsk, pow. włodawski, leży w zalewie Bugu, ma 29 mr. obszaru.

Sembidy, pow. janowski, gm. i par. Potok Wielki.

Serafin 1.) pow. lubartowski, gm. Chudowola, par. Rudno.

Serebryszcze, wś i fol., chełmski, gm. Krzywiczki, par. rz.-kat. Chełm (odl. 7 w.). Posiada cerkiew par., erygowaną w 1751 r. przez dziedziców wsi Łopuskich, szkołę początkową, pokłady kredy. W 1866 r. istniał tu browar, gorzelnia, cegielnia i piec wapienny. W 1827 r. było 76 dm., 418 mk. Dobra S. składały się w 1866 r. z folw. S. i Antonin, rozl. mr. 5522: gr. i ogr. mr. 810, łąk mr. 722, lasu mr. 692, past. i zarośli mr. 1507, nieuż. mr 1971. W skład dóbr poprzedniowchodziły: wś S. os. 58, mr. 808; wś Gdola os. 10, mr. 394; wś Gotówka os. 8, mr. 194.

Serniawa al. *Sieniawy*, wś, pow. chełmski, gm. Bukowa, par. Sawin. W 1827 r. 10 dm., 67 mk.

Sernicka Wola Al. *Syrnicka Wola*, wś, fol. i dobra nad rz. Wieprzem, pow. Lubartowski, gm. i par. Serniki, odl. 4 w. od Lubartowa, posiada gorzelnię, młyn wodny. Dobra S. Wola składały się w 1881 r. z folw.: S. Wola, Serniki i Czerniejów, nomenkl. Marysin, rozl. mr. 4502: gr. or. i ogr. mr. 2119, łąk mr. 326, past. mr. 323, wody mr. 21, lasu mr. 1200, zarośli mr. 323, nieuż. mr. 181; bud. mur. 8, z drzewa 55, las nieurządzony, pokłady torfu. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś S. Wola os. 187, mr. 2033: wś Serniki al. Syrniki os. 31, mr. 397; wś Ruskowola os. 119, mr. 1408; wś Chlewiska os. 28, mr. 383; wś Czerniejów os. 23, mr. 273; wś Podpałecznica os. 5, mr. 118.

Serniki, wś, pow. lubartowski, ob. *Syrniki*.

Sernisko, jezioro w pow. biłgorajski, na obszarze wsi Lipiny, ma 10 mr. obszaru i 18 stóp głębokości. Wody jego uchodzą do Tanwi.

Serock 2.) **S.,** wś i fol. nad rz. Wieprz, pow. lubartowski, gm. i par. Firlej, graniczy z os. Firlej, posiada fabrykę stali zwaną Serocka stalownia. Na obszarze S. dwa jeziora. Dobra S. stanowiły własność b. banku polskiego i wchodziły w skład dóbr Lubartów. Od 1880 r. przeszły na własność prywatną. Fol. S. miał w 1880 r. 352 mr. roli or., 125 łąk, 344 past., 62 nieuż., 280 lasu, 378 mr. jeziora. Wś S. 71 osad, 712 mr.

Serokomelska Wólka, wś i fol., pow. łukowski, gm. i par. Serokomla, ma 20 dm., 188 mk., 682 mr. Wchodzi w skład dóbr Serokomla.

Serokomla 1.) 1552 r. *Szerokomlya*, osada miejska na rzką Czarna, uchodzącą z praw. brzegu do Wieprza, pow. łukowski, gm. i par. Serokomla, odl. 24 w. na płd.-zach. od Łukowa, około 6 w. na płd.-zach. od Kocka (st. poczt.), a do 8 w. od st. dr. żel. (Iwangród-Łuków) w Krzywdzie. Posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, urz. gminny, 96 dm., 968 mk., 2942 mr. ziemi należącej do mieszczan. W 1827 r. było 93 dm., 652 mk. Nazwisko osady (od herbu będącego odmianą Habdanka) wskazuje na jej późne założenie a może tylko i przekształcenie pierwotnej nazwy (zapewne Hordzież) przez nowoprzybyłego z za Wisły osadnika. W tych stronach spotykamy całą grupę takich osad, z nowemi nazwiskami rodowemi lub herbowemi (Wieniawa, Rawa, Firlej). Przywilej miejski dla osady uzyskał około 1540 r. Kijeński, sędzia ziemski lubelski. W regestr. Pobor. z1552 r. powiedziano o S. “ex eodem oppido noviter locato et adhueque libertate gaudente percepte sunt mare. 2 gr. 24” Pawiń. Małop., 404). Pozostała po wydzieleniu miejskiego obszaru część wsi wraz z przyległemi (Czarna, Chodzieża (Hordzież), Kepie) należały w 1580 r. do Kijeńskiego (Kyemsky?). Mieli tu jednak część swą Firlejowie. “Jakub Czegula z części panów Firlejów od 3 wł osiadł. Fl. 3, soszu duplo fl. 2 gr. 10” (Pawiń., Małop., 425).

Zdaje się, że pierwotnie była to wś królewska; erekcyę parafii i kościoła przypisuje miejscowa tradycya królowi (Władysławowi?) i odnosi do 1444 r. Dykc. Erharda nazywa S. “dobrami lennemi”, które na prawie dziedzictwa nabył w 1775 r. Ignacy Scipio, podstoli w. ks. litew., za aprobacyą sejmową. Scipio założył tu piękny ogród, wystawił pałac, za rzeką niedaleko od miasta. Po głośnej ruinie majątkowej

Scypionów, posiadających liczne dobra w Lubelskiem, S. przeszła w ręce L. Estreichera. Pałac popadł w ruinę i został w znacznej części rozebrany. Kościół obecny pochodzi z 1760 r. Dziś S. należy do rzędu najbiedniejszych osad miejskich; targi i jarmarki się nie odbywają, ludność zajmują się rolnictwem i wyrobem płótna. Dobra S. Hordzież składały się w 1886 r. z folw. Hordzież, rozl. mr. 577: gr. or. i ogr. mr. 313, łąk mr. 41, past. mr. 4, lasu mr. 129, w odpadkach mr. 47, nieuż. mr. 43; bud. mur. 5, z drzewa 17; płodozm. 6 pol., las nieurządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: os. S. os. 135, z gr. mr. 2770; wś Wólka Serokomelska os. 20, z gr. mr.771; wś Hordzież os. 38, z gr. mr. 827; wś Czarna os. 11, z gr. mr. 251; wś Zakępie os. 26, z gr. mr. 693. S. par., dek. łukowski (dawniej międzyrzecki), 1273 dusz. S. gm., graniczy z gm. Białobrzegi i Łysobyki, ma 3695 mk. i 12,906 mr. obszaru. Sąd gm. okr. V w os. Adamów (o 71/2 w.). W skład gm. wchodzą:Bielany, Bronisławów, Budziska, Charlejów, Czarna, Ernestynów, Hordzie, Józefów, Krzówka, Leonardów, Kotwica, Poznań, Serokomla, Serokomelska Wólka, Sobieska, Zakępie i Zarzecze.

2.) **S.,** u Długosza *Sirokomla*, wś nad Wisłą, naprzeciw Kazimierza (pow. kozienicki), posiadała w XV w. kościół par. murowany p. w. św. Małgorzaty, fundacyi Bodzanty, bisk. Krak., który uposażył go dziesięcinami biskupiemi ze wsi Kijany. Wieś sama należała do Mikołaja Janowskiego h. Serokomla. Dziesięciny dawano klasztorowi św. Krzyża ze 7 łan km., wartości do 5 grzyw. (Długosz, L. B., II, 552). Gdy na obszarze wsi powstało w XVI w. miasto nazwane Janowiec (od pobliskiej wsi Janowice), nazwa Serokomla wyszła z użycia. Wydawca Długosza mylnie odnosi powyższe szczegóły do miasta Serokomli w łukowskiem.

Serwin, folw., pow. konstantynowski, gm. Rokitno, par. Klonowica (r. g.), ma 10 mk., 1389 mr. Wchodzi w skład dóbr Cieleśnica.

Sewerynów 9.) **S.,** fol., pow. chełmski, gm. Cyców.
11.) **S.,** fol. dóbr Jabłoń, pow. radzyńskim.

Sewerynówka 1.) wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Godów, par. Chodel,
2.) **S.,** pow. chełmski, gm. Turka, par. Dorohusk. Jestto przyległ. Dóbr Kamień.
3.) **S.,** fol., pow. radzyński, gm. i par. Jabłoń, 1 dm., 5 mk.,wchodzi w skład dóbr Kolano.

Sędki 2.) **S.** al. *Setki,* wś i fol. (A. i B.) nad rz. Bystrzycą al. Świder, pow. łukowski, gm. i par. Ulan, odl. 10 w. od Łukowa, ma 24 dm., 237 mk. W 1827 r. było 25 dm., 138 mk. W 1874 r. fol. S. Majnoty lit. A. rozl. mr. 310: gr. or. i ogr. mr. 184, łąk mr. 41, pastw. mr. 33, lasu mr. 45, nieuż. mr. 7; bud. z drzewa 8. Wś S. Majnoty os. 24, mr. 323. Fol. S. Majnoty lit. B., oddzielony od dóbr S. Majnoty, rozl. mr. 330: gr. or. i ogr. mr. 203, łąk mr. 48, pastw. mr. 17, lasu mr. 55, wody mr. 1, nieuż. mr. 5; bud. z drzewa 1. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 we wsi Sadki, w par. Ulan, część Leonarda 1/2 łanu, Dzewski, Biczek i Babenek 1/2 łanu, Andrzej Rozwadowski 1/3 łanu. (Pawiński, Małop., 386).

Sęków, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn, odl. 28 w. od Włodawy. Nazwę tę nosi pięć folwarków świeżo utworzonych na obszarze dóbr Wereszczyn i od nich oddzielonych. W 1883 r. fol. S., oddzielony od dóbr

Wereszczyn, rozl. mr. 92: gr. or. i ogr. mr. 51, łąk mr. 21, past. mr. 3, lasu mr. 16, nieuż. mr. 1; bud. drewn. 4. Fol. S. A rozl. mr. 115: gr. or. i ogr. mr. 68, łąk mr. 28, lasu mr. 18, nieuż. mr. 1; bud. drewn. 3, las nieurządzony. Fol. S. B rozl. mr. 146: gr. or. i ogr. mr 77, łąk mr. 39, past. mr. 2, lasu mr. 28, nieuż. mr. 1; bud. drewn. 5. Fol. S. C rozl. mr. 118: gr. or. i ogr. mr. 59, łąk mr. 34, past. mr. 2, lasu mr. 22, nieuż. mr. 1; bud. drewn. 7. Fol. S. D rozl. mr. 117: gr. or. i ogr. mr. 49, łąk mr. 43, past. mr. 2, lasu mr. 22, nieuż. mr. 1; bud. drewn. 5.

Składów, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Baranów, par. Michów. W 1827 r. było 12 dm., 61 mk. Na obszarze wsi było około 1858 r. kilka jezior, zwanych ogólnie Wieprzyska. Są to pozostałości po wylewach Wieprza.

Skoki 4.) **S.,** wś włośc., pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Gołąb. Leży pod Iwangrodem; na obszarze wsi stoi fort. W 1564 r. wchodziła w skład ststwa stężyckiego, z którego wydzieliło się gołębskie. Por. *Gołąb*. W 1827 r. 16 dm., 113 mk.
5.) **S.,** wś włośc., pow. lubartowski, gm. i par. Czemierniki. Posiada szkołę począt. od 1881 r., 38 os. i 1199 mr. Wchodziła w skład dóbr Czemierniki. W 1827 r. 39 dm., 234 mk.

Skoków 2.) **S.,** wś i fol., pow. nowoaleksandryjski, gm. Godów, par. Opole, leży pod Opolem; posiada hutę szklaną, cegielnię, młyn wodny. W 1827 r. 32 dm., 268 mk. W 1878 r. fol. S. rozl. mr. 974: gr. or. i ogr. mr. 527, łąk mr. 70, past. mr. 40, lasu mr. 288, nieuż. mr. 49; bud. murow. 5, drewn. mr. 21, las nieurządzony; z obszaru folwarcz. W 1879 r. odprzedano mr. 200 po wyciętym lesie. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś S. os. 56, mr. 647; wś Puszno os. 29, mr. 335; wś Emilcin os. 22, mr. 357; wś Stanisławów os. 5, mr. 17; wś Leonin os. 6, mr. 25; wś Zosin os. 12, mr. 195; wś Ludwików os. 6, mr. 291. W połowie XV w. S., wś w par. Opole, własność Skokowskiego h. Bończa, miała 8 łan. km., z których dziesięcinę snopową, wartości 7 grzyw., płacono klasztorowi św. Krzyża. Fol., młyn, 4 karczmy, 4 zagr. z rolami, płaciły dziesięcinę snopową plebanowi w Opolu (Długosz, L. B., II, 545). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś S., w par. Opole, miała 21/2 łan., 1 młyn (Pawiński, Małop., 356).

Skokówka, dawniej zamek w ziemi chełmskiej, obecnie wzgórze piaszczyste ze śladami i szczątkami budowli, na lew. brzegu rz. Topornicy (Wieprzca), pod miastem Zamościem, przy gościńcu do Żdanowa, śród łąk na płd. od Zamościa. Od mostu na rz. Łabuńce (Kalinowica), po za którym łączy się ona umyślnie przekopanym kanałem z rz. Topornicą, kierując się obok tego kanału gościńcem żdanowskim w górę rz. Topornicy, w odległości 1000 kroków leży dawna Skokówka, której nazwisko dziś się zaciera. Idąc dalej o 65 kroków od lewego brzegu rzeki spotykamy wschodni róg widocznego jeszcze nasypu, na którym stał parkan okalający zamek. Płd.-zachodni róg leży w odległości 200 kroków od rzeki. Gdy Zamość był fortecą, rumowisko S. znajdowało się w obwodzie twierdzy, a po zniesieniu tejże w r. 1867 przeszło pod zarząd inżynieryi wojennej. Jeśli ułożony obecnie (1888 r.) plan rozparcelowania obszaru pofortecznego zostanie zatwierdzonym, S. przejdzie na wyłączną własność miasta. Od lat kilkudziesięciu mieszkańcy korzystają z zasobów białego i miałko-ziarnistego piasku, z jakiego składa się wzgórze Skokówki. W wieku XVI rzeczka Topornica (Wieprzec) przepływała koło Skokówki ze strony zachod. a Łabuńka (Kalinowica) od płn.-wschodu, schodziły się one w obszernym stawie na płn.-zachód od wzgórza. Na wzgórzu z trzech stron oblanym wodą wznieśli zamek dziedzice okolicznych dóbr, przybysze z sieradzkiego Zamościa, Zamojscy. Nazwę swego gniazda przenieśli na osadę założoną zapewne na obszarze włości zwanej Skokówką. Z poszukiwań czynionych przez piszącego wnosić można, iż zamek był krytym różno-barwną dachówką, wypaloną w kwiaty a mur okalający zamek był wzniesiony z opoki i cegły, tworzył on kwadrat z 2 bocznemi od wschodu i zachodu,

wystąpieniami w trójkąt na zewnątrz, wklęśnięciem od płd. do wnętrza. W Skokówce d. 1 kwietnia 1541 r. ujrzał światło dzienne Jan Zamojski, kanclerz i hetman, założyciel Zamościa Nowego, fundator wspaniałych świątyń i akademii. On to wzniósł nowy okazały zamek na S., jak świadczy przywilej lokacyjny: "zbudowawszy *przeciw dawnego* zamku nowy nad stawem", a jednocześnie osadził miasto na nowem zupełnie miejscu, na płn.-zachód od zamku, po za stawem. Przechodził tędy trakt, którym Erazm Otwinowski, wracając z podróży poselskiej z Konstantynopola w r. 1557, przejeżdżał od Bełza na S. i Turobin do Liśnik. Obecnie staw zamkowy stał się łąką, rzeka Topornica płynie nie po zachodniej lecz po wschodniej stronie wzgórza Skokówki i przez kanał łączy się z Łabuńką.

Skomielno, jezioro w pobliżu wsi Orzechów, w pow. włodawskim, leży w zlewie Wieprza, w zaklęsłej nizinie, śród bagien. Woda rudawej barwy. Ma do 100 mr. obszaru i 10 do 16 st. głęb.

Skomorochy 1.) *Wielkie*, wś i fol. (lit. A. i B.) nad rzką Czechówką, pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec, odl. 28 w. od Hrubieszowa, posiada młyn wodny. W 1827 r. S. Wielkie miały 26 dm., 164 mk. W 1872 r. fol. Skomorochy Wielkie lit. A. i Filipin rozl. mr. 441: gr. or. i ogr. mr. 245, łąk mr. 69, wody mr. 2, lasu mr. 116, nieuż. mr. 8; bud. Z drzewa 21; las urządzony. Wś S. Wielkie lit. B. rozl. mr. 316: gr. or. i ogr. mr. 210, łąk mr. 22, lasu mr. 76, nieuż. mr. 8; bud. z drzewa 12; płodozmian 8-polowy; las nieurządzony. Wś S. Wielkie os. 7, mr. 69.

2.) **S.** *Małe*, wś i fol., pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec, odl. 35 w. od Hrubieszowa, młyn wodny. W 1827 r. 38 dm., 188 mk. W 1888 r. fol. S. Małe lit. A. rozl. mr. 381: gr. or. i ogr. mr. 295, łąk mr. 41, lasu mr. 9, w odpadkach mr. 32, nieuż. mr. 4; bud. z drzewa 10. Wieś S. Małe os. 15, mr. 104. Fol. S. Małe lit. B. D. F. C. rozl. w 1875 r. mr. 314: gr. or. i ogr. mr. 253, łąk mr. 22, pastw. mr. 1, lasu mr. 34, zarośli mr. 2, nieuż. mr. 2; bud. z drzewa 6.

Skorczyce, wś i fol. nad rzką Urzędówką, pow. janowski, gm. Urzędów, par. Popkowice, odl. 3 w. od Urzędowa, 38 w. od Janowa. S. mają 42 dm., 511 mk. rz.-kat., młyn wodny i tartak. W 1888 r. fol. S. rozl. mr. 1447: gr. or. i ogr. mr. 716, łąk mr. 66, past. mr. 8, lasu mr. 574 (sosnowy i liściasty), wody mr. 11, nieuż. mr. 74; bud. drewn. 16, las nieurządzony. Wś S. os. 18, mr. 398: wś Majdan Leszczyno os. 47, mr. 713. W 1827 r. było 27 dm., 175 mk. Gleba gliniasta urodzajna, z podłożem marglowatem. S. wraz z sąsiednimi Popkowicami (ob.) w połowie XV w. były własnością Jana Ciszowskiego, miały 136 łan. płacących po 6 gr. scholasteryi sandomierskiej. Był tam folwark rycerski, z którego płacono dziesięcinę plebanowi w Dzierzkowicach, także karczma i zagrodnicy (Długosz, L. B., I, 342 i 513). Następnie należały w części do Bystramów. Ostatni z tego rodu Paweł Bystram, podstoli urzędowski, ustpił tych dóbr Mikołajowi Rejowi z Nagłowic, który urządziwszy dla siebie zameczek myśliwski, zjeżdżał tu na łowy. Według reg. pob. pow. urzędowskiego z 1531 r. wsi Skorczyce i Popkowice płacą od 4 łan. Część Jakuba Skorczyckiego "stat inter carentibus colonis", miała młyn o 1 kole. W r. 1569 Jakub Skorczycki płaci od 1 łanu (Pawiński, Małop., 373, 374). W XVIII w. należały do Skorupskich, na początku bieżącego stulecia przez małżeństwo przeszły w dom Hemplów. W 1657 r. Karol Gustaw, król szwedzki, naciskany przez Czarnieckiego i Jerzego Lubomirskiego, przybył tu z nad Sanu i zająwszy Kraśnik oraz Urzędów,

okopał się na górze skorczyckiej (zwanej Psia górka) i przez parę tygodni oczekiwał na przybycie Rakoczego. Z tej epoki pozostały szczątki okopów, Szwedzkiemi zwanych.

Skorczycka-Leszczyna al. *Majdan Leszczyna*, wś. pow. (349) ?? , ma 65 osad., 425 mk. Ob. *Majdan Skorczycki* (t. V, 910) i *Skórczyce* (t. X).

Skordjów 1.) *Skordyów*, fol. i wś, pow. chełmski, gm. Turka, par. Świerze, odl. 16 w. od Chełma. Fol. S., w r. 1877 oddzielony od dóbr Dorohusk, rozl. mr. 405: gr. or. i ogr. mr. 167, łąk mr. 147, past. mr. 16, lasu mr. 75; bud. drewn. 14; płodozm. 7-pol., las nieurządzony, pokłady marglu wapiennego, torfu. Wś S. Ostrów 12 os., 69 mr.; wchodziła w skład dóbr Dorohusk. 2.) **S.** *Majdan*, wś i fol., pow. chełmski, gm. Turka, par. r. l. Dorohusk, r. g. Berdyszcze. W 1827 r. 23 dm., 145 mk.

Skordjówka, rzka w pow. chełmskim, płynie pod wsiami Skordjów i Klesztów, uchodzi do rzki Udal, lew. dopł. Bugu.

Skorudnica, wś włośc., pow. włodawski, gm. Turno, par. Wola (r. gr.), ma 57 dm., 143 mk., 935 mr.

Skorupniki, wś, pow. lubelski (ob. *Jastków*); nazwa wątpliwa, niepomieszczona w spisach urzędow. i na mapie wojen.-topogr. Może tylko część wsi Jastków.

Skowieszyn 1.) wś, też *Skowierzyn*, w XV w. *Szkoyerzin*, 1531 *Skowyessin*, pow. nowoaleksandryjski, gm. Karczmiska, par. Kazimierz, ma 22 os., 81 mr. Wchodziła w skład dóbr Kazimierz. Dawniej wieś królewska. Podobno na obszarze S. założone zostało miasto Kazimierz. Według reg. pob. pow. urzędowskiego z r. 1531 wś Skowieszyn i Skowierzynek miała 1 łan (Pawiński, Małop., 375).

2.) **S.** al. *Kowieszyn*, al. *Sobielżyce*, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Nowa Aleksandrya, par. Włostowice. W 1827 r. było 51 dm., 319 mk. W połowie XV w. S. wś w par. Jaroszyn, własność Jana Mikołaja h. Rawa, miała 11 łan. km., z których dziesięcinę snopową i konopną, wartości 9 grzyw. Płacono klaszt. św. Krzyża. Karczma, zagrodnicy, folwark, płaciły ze wszystkich ról dziesięcinę “in gonithwam” klasztorowi św. Krzyża. Dziedzic usunąwszy kmieci urządził na ich rolach folwark (Długosz, L. B., II, 563, III, 59, 71, 72, 245). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś S. i Parchowathka (Parchatka) w par. Jarossin, własność Marcina Skowieskiego miały 3 łany (Pawiński, Małop., 359).

Skowieszyn, u Dług. *Skowyszin*, wś, pow. nowoaleksandryjski (Puławy), par. Kazimierz. Należał pierwotnie z całą grupą wsi okolicznych do klasztoru na Zwierzyńcu pod Krakowem. Za Długosza istniała jeszcze tradycya domku (cella), który zamieszkiwali bracia premonstratensi zarządzający tymi dobrami i stała kaplica drewn. p. w. św. Jana, do której w dzień tego świętego zbierali się tłumnie pobożni. Pustoszone przez napady tatarów i litwinów włości, klasztor zwrócił, drogą zamiany i stały się odtąd królewskimi. Na obszarze S. powstał folwark królewski, należący do grodu w Kazimierzu (L. B., III, 59, 71).

Skrobacki staw, w pow. lubartowskim, ob. *Lipniak* 2.).

Skrobaka, os. młyn. pow. lubartowski, gm. Chudowola, par. Michów. Według Lib. Ben. Łaskiego (I, 354) młyn ten na bagnie, założony był i podarowany kollegiacie uniejowskiej przez Piotra, plebana uniejowskiego i wikaryusza archidyakonatu.

Skrobonosz, wś i fol., pow. chełmski, gm. Staw. ob. *Krobonosza*.

Skromowice, wś i fol., pow. lubartowski, gm. Firlej, par. Kock. W 1827 r. było 20 dm., 128 mk. Fol. S. oddzielony został przed 1873 r. od dóbr Skromowska Wola. Wspomina tę wieś Długosz jako leżącą w par. Kocko (L. B., II, 567). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531. Stan. Skromowski płacił tu od 1 łanu (Pawiński, Małop., 349). S. wchodziły w skład dóbr Kocko.

Skromowska Wola, wś i fol. nad rz. Wieprzem, pow. lubartowski, gm. Firlej, par. Kock, odl. 18 w. od Lubartowa, graniczy z osadami Firlejem i Kockiem, posiada szkołę początkową ogólną, gorzelnią, wiatrak, cegielnią, pokłady torfu, przewóz na rzece. W 1885 r. fol. Skromowska Wola i Rozwadówek rozl. mr. 1801: gr. or. i ogr. mr. 834, łąk mr. 355, pastw. mr. 122, lasu mr. 404, nieuż. mr. 86; bud. mur. 6, z drzewa 37; płodozmian 6 i 7-polowy; las nieurządzony. Wś Wola Skr. Os. 68, mr. 982; wś Sułoszyn os. 42, mr. 552; wś Łukowiec os. 68, mr. 814; wś Pożarów os. 36, mr. 553. Poprzednio w skład dóbr wchodził folw. Skromowice; ogólny obszar wynosił 2364 mr. (1064 mr. roli, 534 mr. łąk, 555 mr. lasu). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531, ze wsi S. Wola, Sułosin, Łukowiec, Piotr Krakowczyk, kaszt. Chełmski płacił od 3 łan., 1/2 młyna, Sympark od 1 łan., 1/2 młyna (Pawiński, Małop., 349). Dobra te stanowiły część dóbr Kockich. W 1844 r. wykopano tu starożytne pieniądze polskie z XI w.

Skruda 4.) **S.,** fol. Czemierniki, w pow. lubartowskim.

Skrudki, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Żyżyn.

Skryhiczyn, wś i fol. nad Bugiem, pow. hrubieszowski, gm. Białopole, par. Horodło (r. l.) i Dubienka (r. gr.), odl. 24 w. od Hrubieszowa. We wsi jezioro Paszkoł. W 1827 r. było 29 dm., 173 mk. W 1874 r. fol. Skryhiczyn rozl. mr. 3092: gr. or. i ogr. mr. 416, łąk mr. 269, pastw. mr. 136, lasu mr. 2213, nieuż. mr. 58; bud. mur. 1, z drzewa 38; las nieurządzony. Wś S. os. 44, mr. 635; wś Józefów os. 10, mr. 80.

Skrzynice, w XV w. *Skrzinycze*, 1490 r. *Crzinycze*, wś i fol., pow. lubelski, gm. Piotrków, par. Abramowice. Fol., majorat rząd., wchodzący w skład majoratu Czerniejów, ma 1370 mr.; wś 93 os., 2251 mr. W 1827 r. było 76 dm., 668 mk., par. Czerniejów. W połowie XV w. wś “Skrzimycza al. Ponyatowa”, w par. Abramowice, własność braci i sióstr zakonu św. Brygidy w Lublinie, nadana przez Władysława Jagiełłę, miała 18 łan. km. Płacących czynszu po fertonie (al. 12 gr.). Każdy kmieć winien na folwarku klasztornym wysiać kłodę własnego owsa, miary lubelskiej, i drugą kłodę żyta (dwa korce) klasztornego, na roli którą sam uprawi a następnie zebrać i zwieźć zboże. Wolni są od podymnego (zwanego tu królewstwo) i stacyi królewskiej. Dwie karczmy z ogrodami płacą po 3 fertony czynszu każda a czterej zagrodnicy po fertonie. Sołtys ma 2 łany wolne, sadzawkę, służy klasztorowi na własnym koniu, gdzie go poślą. Kmiecie dają jeszcze klasztorowi po serze, dziesięć jaj, dwa koguty, a na Wielkanoc cietrzewia i kapłona. Pleban w Abramowicach

dostaje tylko kolędę po groszu z łanu. Dziesięcinę z ról kmiecych i sołtysich, wartości do 10 grzyw., pobierał pleban w Górach pod Sandomierzem. Zboże musieli mleć w młynie klasztornem w Czerniejowie. Odbierali jeszcze powabę i kosili łąkę klasztorną w Czerniejowie (Długosz, L. B., III, 306, 307). W 1531 r. wś Crzinicze, w par. Abramowice, własność klasztorna ma 7 łanów (Pawiński, Małop., 354).

Skrzyniec, wś, fol. i dobra, pow. lubelski, gm. Bełżyce, par. Chodel, odl. 28 w. od Lublina, posiada pokłady kamienia wapiennego, trzy młyny wodne. W 1827 r. było 15 dm., 170 mk. Dobra Skrzyniec obejmowały w 1884 r. mr. 1895, ulegały parcellacyi na kolonie, mające po 10 do 40 mr. Obecnie fol. S. lit. ABF, rozl. mr. 515: gr. or. i ogr. mr. 436, łąk mr. 7, lasu mr. 64, nieuż. mr. 8; bud. mur. 4, z drzewa 13; las nieurządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś S. lit. A. os. 5, mr. 61; wś S. lit. B. os. 12, mr. 97; wś Majdan Skrzyniecki os. 15, mr. 158; wś Wierzchowiska os. 11, mr. 103; wś Chrzanów os. 6, mr. 38; wś Łączki os. 4, mr. 103.

Skrzynka 5.) **S.,** cegielnia, pow. radzyński, gm. Biała, par. Radzyń.

Skrzypny Ostrów, os. i fol., pow. tomaszowski, gm. Tarnawatka. Parowy tartak z produkcyą na 2,000 rs. i smolarnia z prod. na 5,000 rs.

Skubicha, pow. lubelski, gm. i par. Konopnica.

Skwarka 1.) wś, pow. biłgorajski, gm. Majdan Sopocki, par. Tomaszów, leży śród lasów piaszczystych, ma 43 dm., 512 mk., 460 mr. Ludność rolnicza.

Slipcze, r. 1565 *Sliepcze*, wś, pow. hrubieszowski. W r. 1565 wś ta w ststwie hrubieszowskiem miała 20 kmieci na półłankach, karczmarza dającego 32 zł. czynszu, 10 zagr., tywon, pop. Ogółem zł. 58 gr. 12. Do gumna folwarcznego zwieziono: żyta kop 860, jarego 10, skopnego 60, owsa pospołu ze skopczyzną 730, tatarki 212, jęczmienia 50, prosa 40, grochu brogów 2 i skopnego 7 wozów.

Ślipcze, wś i fol. nad rz. Bugiem, pow. hrubieszowski, gm. Mieniany, par. Ślipcze (r. g.) i Hrubieszów (r. lat.), odl. 7 w. od Hrubieszowa. Posiada cerkiew paraf., szkołę początkową. Ludność trudni się wyrobem płótna grubego. W 1827 r. 65 dm., 423 mk. Dobra Ś. Składały się w 1886 r. z folw. S. i Wołynki, rozl. mr. 998: fol. Ś. gr. or. i ogr. mr. 252, łąk mr. 33, lasu mr. 97, nieuż. mr. 63; bud. mur. 2, z drzewa 20; fol. Wołynka gr. or. I ogr. mr. 467, łąk mr. 38, nieuż. mr. 49; bud. mur. 2, z drzewa 5; las nieurządzony. Wś Ś. os. 50, mr. 690. Cerkiew erekcyi nieznanej; obecna zbudowana około 1760 r. Do par. należą kaplice we wsiach Mieniany i Czumów.

Sładków, pow. janowski (t. III, 427), mylnie zamiast *Słodków.*

Sławacinek, wś i fol., nad rz. Krzną, pow. bialski, gm. Sitnik, par. Biała, ma 42 dm., 408 mk., 3920 mórg. W 1827 r. było 43 dm., 344 mk. Fol. S. stanowi własność szpitala św. Karola w Biały. Tu podobno przemieszkiwał ojciec K. Wł. Wóycickiego, trzymając S. prawem zastawu od ks. Dominika Radziwiłła.

Sławatycze, os. miejska i dobra nad rz. Bugiem, w okolicy bagnistej, pow. bialski, gm. i par. Sławatycze, odl. 35 w. od Biały, leży naprzeciwko miasteczka Domaczowa

(na praw. brzegu Bugu, w pow. brzeskim gub. Grodzieńskiej). Os. ma kościół par. kat. drewniany, cerkiew par., szkołę początkową, sąd gm. okr. IV, st. poczt., aptekę, lekarza, kilka garbarni, gorzelnię, browar, młyn, wiatrak, cegielnię (zakłady te prócz garbarni należą do dóbr ks. Hohenlohe), 256 dm., 2388 mk. (przeważnie żydów), 326 os. i 2663 mr. należących do mieszczan. W 1827 r. było 249 dm., 1602 mk. Około 1864 r. istniała tu fabryka sukna (Torenza), było 207 dm. i 1923 mk. Dwa jarmarki do roku. Dobra S. składały się w 1885 r. z fol.: Kuzawka, Jabłeczna, Dołhobrody, Lack, Zaszków, Holeszów, nomenkl. Ostrowo; rozl. mr. 8910: gr. or. i ogr. mr. 3448, łąk mr. 1677, pastw. mr. 506, lasu mr. 2663, zarośli mr. 312, wody mr. 38, nieuż. mr. 266; bud. mur. 4, z drzewa 113; płodozm. 4, 6 i 9-pol.; las nieurządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: miasto S. os. 326, mr. 2663; wś Pawłówki os. 9, mr. 371; wś Dołhobrody os. 142, mr. 3879; wś Holeszów os. 105, mr. 3461; wś Zaszków os. 21, mr. 356; wś Sajówka os. 26, mr. 612; wś Jabłeczno os. 51, mr. 1040; wś Hanna os. 102, mr. 3807; wś Danice os. 34, mr. 1196; wś Terebiszka os. 19, mr. 220; wś Pniska os. 3, mr. 70; wś Porosłe os. 15, mr. 160; wś Liszka os. 72, mr. 1009. S. w XVII w. przeszły od Leszczyńskich do Radziwiłłów i stanowią odtąd część dóbr bialskich. Kościół drewniany, p. w. Michała Arch., wystawiony w r. 1761 przez ks. Mich. Kazim. Radziwiłła, wojew. wileńs., hetm. w ks. lit. Księgi metryk sięgają roku 1684. Pierwszym proboszczem był ks. Jan Fr. Wilski r. 1685. Na rynku wprost kościoła zwraca uwagę wzgórze nad brzegiem Bugu, usypane w regularny kwadrat, którego każdy bok ma po dwieście przeszło łokci, wysokość znaczna, wierzch zupełnie płaski, jak pod budowę gmachu przygotowany. Tradycya niesie, że wzgórze to sypać kazał ks. Karol Radziwiłł w czasie głodu, dla dania zarobku ludziom i przeznaczył to miejsce na budowę wspaniałego kościoła. Cerkiew paraf. p. w. Opieki M. Boskiej założył 1698 r. ks. Karol Radziwiłł. Hieronim Radziwiłł, chorąży lit., polując w r. 1754 w przyległych lasach przez dni pięć, zabił 87 łosiów, 38 dzików, 10 sarn, 40 zajęcy i 26 lisów. Po Radziwiłłach dobra przeszły do ks. Wittgensteinów a od nich do ks. Hohenlohe. Por. *Biała, Jabłeczna, Kuzawa.* S. par., dek. bialski. S. gm., graniczy z gm. Kodeń i Międzyleś, ma 6150 mk. i 23039 mr. obszaru. Sąd gm. okr. IV w miejscu, urząd gm. we wsi Hanna. W skład gm. wchodzą: Dańce, Dołhobrody, Holeszów, Hanna, Janówka, Kuzawka, Lack, Pawluki i Sławatycze.

Sławatycze, pierwotnie *Sołowiatycze*, wś nad Bugiem, pow. włodawski. R. 1499 nadane Wołoszynowi Urszulowi, który r. 1516 zapisał S. Bohowitynowiczowi.

Sławęcin 6.) **S.,** wś, pow. zamojski, gm. i par. Skierbieszów, odl. od Zamościa na płn.-wsch. 21 w., ma 9 os. włość., 127 mr. ziemi, 90 mk. (10 rz.-kat.) i cerkiew drewnianą, zbudowaną 1886 r., w kształcie krzyża, nad źródłem, w którem miał ukazywać się obraz Matki Boskiej. Poświęcenia dopełnił bisk. lubelski prawosławny Fławjan.
7.) **S.,** os. młyń., tamże, należy do domin. Łaziska (ob.), ma 1 dm. dwor. przy młynie o 2 kam. na strumyku bez nazwy, i 25 mr.
8.) **S.,** wś, pow. zamojski, gm. i par. Zamość (odl. 14 w.), ma 2 os. i 40 mr. Fol. S. wchodzi w skład dóbr Horyszów-Polski, należących do ordynacyi Zamoyskich. W 1827 r. było 8 dm. 49 mk.
9.) **S.,** przedmieście Hrubieszowa.

Sławianki, nazwa pasma piaszczystych wzgórz w pow. janowskim, koło Modliborzyc.

Sławin, wś i fol., pow. lubelski, gm. Konopnica, par. Lublin (odl. 4 w.). W 1827 r. było 27 dm., 198 mk. W 1884 r. fol. S. rozl. mr. 251: gr. or. i ogr. mr. 205, łąk mr. 11, past. mr. 21, lasu mr. 6, nieuż. mr. 8; bud. mur. 5, z drzewa 2; płodozm. 8 pol.; pokłady wapna. Wś S. os. 16, mr. 178; wś Wola Sławińska os. 6, mr. 129; os. Dąbrówka os. 1, mr. 5; os. Zimne Doły os. 1, mr. 3. S. wspomniany jest w liczbie posiadłości Dzierzka (Dirskonis), kanon. u św. Floryana w Krakowie i brata jego Hostasyusza, którym Władysław Łokietek pozwala w 1330 r. ich wsi przenieść z prawa średzkiego na magdeburskie (Kod Małop., II, 275). W połowie XV w. S., wś w par. Lublin, własność Mikołaja Dzika h. Doliwa, miała w jednej części 8 łan. km., z których płacono dziesięcinę wartości 7 grzyw., archidyakonowi lubelskiemu, druga część 7 łan. płaciła dziesięcinę wartości 6 grzyw., pleb. w Meglewie. Fol. rycerski płacił dziesięcinę parafii w Lublinie (Długosz, L. B., I, 201 i II, 537). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś S. płaciła poboru od 3 łanów i młyna o 2 kołach. W 1676 r. S. był własnością Andrzeja Dydyńskiego. We wsi było 51 poddanych (Pawiński, Małop., 347 i dod. 29a).

Sławinek, wś, fol. i zakład kąpielowy nad rzką Czechówką al. Dąbrowicą (dopł. Bystrzycy), pow. lubelski, gm. Konopnica, par. Lublin. Leży na zach.-płn. od Lublina (4 w.), po za Wieniawą (przedmieściem Lublina), na lewo od drogi bitej warszawsko-lubelskiej, w małej kotlinie otoczonej wzgórzami. Są tu pokłady wapienia i źródła wody żelazistej, zbliżonej składem do źródeł Nałęczowa (odl. o 16 w.). S. leży pomiędzy Sławinem i Sławińską Wolą. Fol. ma 663 mr. (472 mr. roli, 27 łąk, 16 past., 130 lasu, 18 nieuż.), wieś zaś 13 os., 169 mr. W 1827 r. było 18 dm., 110 mk. S. powstał zapewne dopiero w XVIII w. na obszarze Sławina. Na początku obecnego stulecia należał do Heislera, bankiera lubelskiego od którego nabył w 1819 r. Paweł Wagner; od jego sukcesorów nabył tę posiadłość w 1879 r. Stanisław Mędrkiewicz. Na źródła tutejsze pierwszy zwrócił uwagę Paweł Wagner, na żądanie którego poddał je analizie aptekarz Hincz. Rozbiór i próby przez lekarzy czynione wykazały właściwości lecznicze wody, skutkiem czego urządzono przy źródłach łazienki. Lekarz lubelski Wilhelm Wilson, stwierdziwszy na sobie skuteczność kąpieli, ogłosił swe obserwacye w 1859 r. i nadał rozgłos zakładowi, jaki otwarto w 1860 r. Przeważną część gości stanowili i dotąd stanowią mieszkańcy Lublina, dojeżdżający tu omnibusem na kąpiele. Brak mieszkań i wygód jest powodem, że mała tylko liczba osób przybywa tu z dalszych stron. W ostatnich latach dopiero, kiedy rozwój Nałęczowa odebrał gości Sławinkowi, zaczęto wprowadzać ulepszenia w urządzeniu kąpieli i mieszkań.

Źródła tutejsze wypływają z pokładów szarego, wapienno-glaukonitowego marglu, należącego do formacyi kredowej. Według badań i analizy dokonanej w 1881 z. przez p. Ant. Orłowskiego, ówczesnego asystenta katedry chemii w instytucie agronomicznym w Nowej Aleksandryi, źródło główne, przy stałej temperaturze 7-6° R., dostarcza na godzinę 2620 litrów wody. Głównemi częściami składowemi są: dwuwęglan wapniowy (0,351), magnowy (0,100), dwuwęglan tlenku żelaza (0,040), bezwodnik kwasu krzemowego (0,038). Ciał organicznych było 0,024. Drugie źródło, zwane “Kazimiera”, ma podobny bardzo skład. O źródłach tych i ich lekarskiem znaczeniu pisali: “Gazeta warszawska” z 1854 r. (Nr 193), “Tygodnik lekarski” z 1856 r. (“S. i jego wody mineralne”, str. 193), Karpiński (aptekarz) “Rozbiór wody żelaznej sławinkowskiej” (“Tyg. lekar.” z 1857 r., Nr 20). Wilh. Wilson “O wodach mineralnych żelaznych w S.” (“Tyg. lekar.” z 1859 r., Nr 177-180). Antoni Orlowski “Rozbiór chemiczny wód mineralnych w S.” (Lublin, 1882 r.). Prócz tego opisy S. z widokami

podał “Tyg. Illustr.” (z 1880 r., Nr 229) i “Kłosy” (1889 r., sierpień).

Sławińska Wola, wś i fol., pow. lubelski, gm. Konopnica, par. Lublin (odl. 5 w.). W r. 1885 fol. S. Wola, w r. 1881 oddzielony od dóbr Sławin, rozl. mr. 1094: gr. or. i ogr. mr. 750, łąk mr. 9, past. mr. 38, lasu mr. 239, w odpadkach mr. 25, nieuż. mr. 33; bud. mur. 4, drewn. 24, las nieurządzony, pokłady kamienia wapiennego i budulcowego, młyn wodny. Wś włośc. ma 6 os., 129 mr. W połowie XV w. S. Wola, w par. Lublin, własność Mikołaja Dzika h. Doliwa, miała w jednej połowie wsi 22 łan., z których płacono dziesięcinę wartości 15 grzyw., archidyakonii lubelskiej. Z drugiej połowy, mającej 10 łan., dziesięcinę wartości 8 grzyw., dawano plebanowi w Meglewie (Długosz, L. B., I, 201; II, 538). Zdaje się, że wieś ta łączona była w jednę całość ze Sławinem. Spisy poborowe z XVI w. nie wymieniają jej, dopiero w spisie z 1676 r. przy wsi Sławin, należącej wtedy do Andrzeja Dydyńskiego, wymieniono wsi: Czechów i Wola Sławińska z 26 poddanymi (Pawiń., Małop., dodat. 29a).

Słodków 3.) **S.,** wś, pow. janowski, gm. Brzozówka, par. Kraśnik (o 3 w.), odl. 25 w. od Janowa. Wieś rozciąga się na wzgórzach, nad doliną rzeczki Stróży, biorącej początek ze źródeł pod fol. t. n. i biegnącej ku Kraśnikowi wzdłuż drogi bitej kraśnicko-janowskiej. Wś ma 135 os. włość., 987 mk. rz.-kat.; 275 mr. W 1827 r. było 90 dm., 610 mk. Gleba gliniasta urodzajna. S. należał (do 1864 r.) do ordynacyi hr. Zamoyskich. Włościanie odznaczają się zamożnością, utrzymują znaczne pasieki oraz zajmują się furmaństwem. W reg. pobor. Z 1676 r. podany Sladkow ze Strożą, własność kasztel. halickiego, płacił od 200 poddanych (z obu wsi) i rodziny administratora (3 osoby), ze służbą z 7 osób złożoną (Pawiński, Małop., 26a dodat.).

Słotwiny, wś i fol., pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Karczmiska, odl. 14 w. od Puław. W 1827 r. 39 dm., 263 mk. W 1880 r. fol. S. lit. A rozl. mr. 657: gr. or. i ogr. mr. 351, past. mr. 7, lasu mr. 242, zarośli mr. 36, nieuż. mr. 20; bud. drewn. 12; płodozm. 4-pol., las nieurządzony, pokłady kamienia wapiennego. Wś S. os. 19, mr. 461. Folw. S. wchodził w skład ststwa kazimierskiego w 1660 r. Według reg. pobor. Z 1679 r. mieszka tu 26 częściowych właścicieli (Słotwińscy przeważnie). Zwykle w pobliżu dawnych grodów spotykamy osady drobnej szlachty (Pawiński, Małop., 23a dodat.).

Sługocin 2.) **S.,** wś i fol. nad rzką Dyską, pow. lubelski, gm. Jastków, par. Garbów, odl. 14 w. od Lublina. W 1827 r. było 6 dm., 38 mk. W 1870 r. fol. S. rozl. mr. 322: gr. or. i ogr. mr. 208, łąk mr. 21, past. mr. 26, lasu mr. 56, nieuż. mr. 10; bud. z drzewa 8; płodozm. 10-pol.; las nieurządzony; cegielnia. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś S. os. 26, mr. 214; wś Moszenka os. 11, mr. 9; wś Wysokie os. 16, mr. 213. W połowie XV w. częściowi posiadacze dawali dziesięcinę snopową i konopną pleban. W Garbowie (Długosz, L. B., II, 542). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531, Mat. i Jan Kośmińscy płacą od 1/4 łana, Piotr i Andrzej od ½ łana, Jan Dziehna od ¼ łana, Jan od ½ łana, Mikołaj Czyrniowski od ½ łana. W 1676 r. mieszkają tu również częściowi właściciele: Strzałkowski, dwu Wysockich, Michowski i Sługocki. Michowski jeden ma 20 ludzi w służbie, inni od 2 do 4 (Pawiń., Małop., 348, 362 i 18a dodat.).

Słupeczno, wś włośc., pow. krasnostawski, gm. i par. Wysokie, ma szkołę początkową, 19 osad, 397 mr. W 1827 r. 17 dm., 150 mk. Wchodziła w skład dóbr ordynacyi Zamoyskich.

Słupie 1.) wś, pow. janowski, gm. i par. Modliborzyce. W 1827 r. 19 dm., 154 mk. Zdaje się, że jestto ta sama wieś, którą pod nazwą “Slup Dlothowa” podaje Długosz i Regestra pobor. pow. urzędowskiego z 1531 r. Istniał tu wtedy kościół paraf. Dziedzicem wsi w połowie XV w. był Dlotho h. Syrokomla. W 1531 r. Dlotho płaci od 3 łan. i młyna, zaś Bystram od 2 łan. i młyna. W 1676 r. wś ta pod nazwą Słupia należy do par. Modliborzyce. Proboszcz modliborzycki (dzierżawca?) płaci od 9 poddanych i sługi szlachcica a z drugiej części od 9 poddanych (Pawiński, Małop., 374 i 32*a* dodatki).

Smogorzów 1.) wś i fol., pow. kozienicki, gm. Góra Puławska, par. Oleksów, odl. od Kozienic 26 w., ma 19 dm., 230 mk. W 1827 r. było 17 dm., 137 mk. W 1886 r. fol. S. rozl. mr. 73. Poprzednio należały wsi: wś S. os. 18, mr. 285; wś Żabianki os. 7, mr. 90; wś Kuroszów os. 15, mr. 224; wś Leokadyów os. 48, mr. 722; wś Anielin os. 20, mr. 385; wś Pająków os. 15, mr. 387. Według reg. pob. pow. radomskiego z r. 1508, Smogorzów, Żarnów, Byrdzana i inne, własność Gabryela Gniewosza, płaciły poboru 1 grzyw. 46 gr. S. Zawady i inne, własność Stan. Wąssowicza, płaciły poboru 3 grzyw. W r. 1569 Anna Gniewoszowa miała tu 5 łan., 2 komor. (Pawiński, Małop., 318, 475, 476).

Smolarnia 23.) **S.,** pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Rybitwy.
24.) **S.,** pow. lubelski, gm. i par. Mełgiew.
25.) **S.,** os., pow. bielski, gm. Sidorki, par. Biała.
26.) **S.,** os., pow. bielski, gm. Lubienka, par. Łomazy.
27.) **S.,** os., pow. konstantynowski, gm. Bohukały, par. Pratulin, 1 dm., 3 mk.
28.) **S.,** pow. konstantynowski, gm. Swory, par. Huszlew, ma 5 dm., 24 mk., 67 mr.
29.) **S.,** pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. Janów.

Smoligów, wś i fol., pow. hrubieszowski, gm. i par. Kryłów, odl. 21 w. od Hrubieszowa. W 1827 r. było 33 dm., 203 mk. Fol. S., oddzielony od dóbr Kryłów, rozl. (w 1885 r.) mr. 440: gr. or. i ogr. mr. 259, łąk mr. 119, lasu mr. 48, nieuż. mr. 14; bud. mur. 5, z drzewa 9; płodozm. 6-pol., las urządzony w kolei 40-letniej. Wieś ma 41 os., 581 mr.

Smólsko 3.) **S.,** wś, pow. biłgorajski, gm. Sól, par. Puszcza Solska (r. l.) i Sól (r. gr.).

Smoryń al. *Wola Radzięcka*, fol., pow. zamojski, gm. i st. p. Frampol, par. Radzięcin, odl. od Zamościa na zach. 46 w. od Frampola 7 w., ma 3 dm., 998 mr. przestrzeni i browar piwny, z roczną produkcyą na 3070 rs.; własn. Brandta. Na terytor. S. i sąsiedniej wsi Radzięcka Wola (ob.) są łomy kamienia dziurkowatego, służącego do budowy kominów, ścian a przeważnie szosy.

Smugi 4.) **S.,** fol., pow. lubelski, gm. Jastków, par. Dys, odl. 7 w. od Lublina. W 1887 r. fol. S. i Zawadówka, oddzielony od dóbr Jakubowice Konińskie, rozl. mr. 296: gr. or. i ogr. mr. 288, łąk mr. 2, nieuż. mr. 6; bud. z drzewa 6; płodozm. 10-pol.

Smuszka, os., pow. bielski, gm. Sidorki, par. Biała.

Śniadówka, 1676 r. *Smiodówka*, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Baranów. W 1827 r. 21 dm., 137 mk. W reg. pob. z 1676 r. wś Smiodówka, w par. Baranów, płaciła od 70 poddanych (Pawiń., Małop., 2*a* dod.).

Śniatycka 1.) *Kolonia*, kol., pow. tomaszowski, gm. Komarów, par. Dub i Śniatycze. Powstała na obszarze dóbr Śniatycze około 1872 r. Ma 42 dm., 508 mk. (458 r. l., 40 r. gr., 10 żyd.). Ludność trudni się rolnictwem i rzemiosłami (3 szewców, kowal, 3 stolarzy, 2 bednarzy, 2 kołodziei, 4 cieśli, 5 mularzy, 3 garbarzy, tkacz). Osadnicy są przybyszami z Morawii przeważnie. Gleba żyzna, czarnoziemna.
2.) **S.** *Wola*, wś, pow. tomaszowski, gm. Komarów, par. Dub i Śniatycze, ma 10 dm.,

67 mk., 140 mr. ziemi; gleba borowinowa.
3.) **S.** *Wolica*, kol., utworzona na obszarze Śniatycz w 1874 r., ma 25 dm., 269 mk. rz.-kat.

Śniatycze, wś i fol., pow. tomaszowski, gm. Komarów, par. r. l. Dub, r. gr. Śniatycze, odl. 14 w. od Zamościa, 28 w. od Tomaszowa. Posiada cerkiew paraf. p. w. św. Jana Chryzostoma, szkołę początkową, 71 dm., 526 mk. (396 rz.-kat. i 13 izrael.). W 1827 r. było 72 dm., 486 mk., par. Łabunie. Fol. S. w 1886 r. rozl. mr. 1194: gr. or. i ogr. mr. 516, łąk mr. 385, past. mr. 190, lasu mr. 76, nieuż. mr. 27; bud. drewn. 20; las nieurządzony, 2 młyny. Dobra te poprzednio obejmowały mr. 4500: obszar ten uległ zmniejszeniu w skutek częściowych parcelacyi, z których wytworzyły się nowe nomenklatury. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś S. os. 86, mr. 978; wś Wola Śniatycka os. 22, mr. 460. Cerkiew paraf., niewiadomej erekcyi, istniała już w r. 1722. W 1838 r. stanęła nowa kosztem dziedzica dóbr hr. Antoniego Załuskiego.

Snopków, wś i fol. nad rzką Dys, pow. lubelski, gm. Jastków, par. Lublin, odl. 7 w. od Lublina. Staranne gospodarstwo folwarczne, piękna stadnina. W 1827 r. było 37 dm., 223 mk. Dobra S. składały się z fol.: Snopków, Helenów, Marysin i Natalin, rozl. mr. 2703: gr. or. i ogr. mr. 1816, łąk mr. 113, pastw. mr. 20, lasu mr. 729, nieuż. mr. 25; bud. mur. 11, z drzewa 18; płodozm. 10, 11 i 12-pol.; las nieurządzony, wiatrak. Wś S. os. 24, mr. 359. W połowie XV w. wś S., w par. Lublin, miała łany km., folwark rycerski, z których płacono dziesięcinę snopową i konopną , wartości 4 grzyw., kościołowi w Lublinie (Długosz, L. B., II, 539). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś Snopków Rafaelis miała 6 łan., 1 młyn. Część S. Jacobi 4 łany i młyn (Pawiń., Małop., 347).

Sobianowice, w XV i XVI w. *Sobianowicze*, wś i fol. nad rz. Bystrzycą, przy ujściu Dyski, pow. lubelski, gm. Wólka Tatarska, par. Bystrzyca, odl. 11 w. od Lublina. W 1827 r. 17 dm., 180 mk. W 1885 r. fol. S. rozl. mr. 1148: gr. or. i ogr. mr. 816, łak mr. 159, past. mr. 1, lasu mr. 123, nieuż. mr. 49; bud. mur. 8, drewn. 18; płodozm. 5 I 11-pol., las nieurządzony, młyn wodny, podkłady kamienia budulcowego. Wś S. os. 22, mr. 184. Długosz wymienia tę wś w par. Bystrzyca (Lib. Ben., II, 575). W 1531 r. S. płaciły od 4 łanów. W 1676 r. Jan Gajowski płaci od 3 osób we dworze i 61 poddanych, a Katarzyna Górska od 15 poddanych (Pawiński, Małop., 349 i 12*a*).

Sobibór, wś i fol., pow. włodawski, gm. i par. prawosł. Sobibór, rz.-kat. Orchówek, odl. 11 w. od Włodawy, posiada cerkiew paraf., szkołę początkową, sąd gm. okr. IV, 105 dm., 812 mk., 2618 mr., cegielnię. W 1827 r. 89 dm., 553 mk. Dobra S. należały do bernardynek w Brześciu. Cerkiew par. eryg. 1637 r. Benigna Ruszkowska, przełożona klasztoruw Brześciu. W 1844 r. odnowioną została. Dobra S. stanowią całość z dobrami Żłobek, mają 4427 mr. S. gm. graniczy z gm.: Bytyń, Hańsk, Wyryki i Włodawa; urząd gm. we wsi Zbereże; st. p. i urząd pow. we Włodawie. Gmina ma 2616 mk., rozl. 17968 mr. W obrębie gminy 3 szkoły początkowe: Sobibór, Zbereże i Ossowa. W skład gminy wchodzą: Ossowa, S., Zbereże i Żłobek.

Sobieska, wś i fol., pow. łukowski, gm. Serokomla, par. Wola Gułowska, odl. 26 w. od Łukowa , 15 dm., 130 mk. W 1827 r. było 10 dm., 91 mk., par. Drążgów. W 1886 r. fol. S. rozl. mr. 313: gr. or. i ogr. mr. 231, łąk mr. 9, past. mr. 23, lasu mr. 38, w odpadkach mr. 8, nieuż. mr. 4; bud. z drzewa 7; płodozm. 6-pol.

Sobieska Wola, wś i fol. nad rz. Radomirką, pow. krasnostawski, gm. Żółkiewka, par. Krzczonów, ma 90 dm., 875 mk. rz.-kat., młyn wodny, 111 osad włośc. W 1827 r. 67 dm., 433 mk., par. Częstoborowice. Wieś ta w XVI w. nosiła nazwę Giełczewska Wola, należała do par. Chrzczonów. W 1531 r. płacono tu od 2 łan., młyna o 2 kołach. Mikołaj, wójt dziedziczny, płacił od trzech ćwierci łana. W XVII w. przeszło na własność Sobieskich, którzy zmienili nazwę wsi. W 1676 r. Sobieska Wola, w par. Chrzczonów, płaci od osób we dworze i poddanych w ilości 137 głów (Pawiń., Małop., 353 i 14*a* dod.). Pokazują dotąd szczątki dworu, który miał wystawić Jan Sobieski. Por. *Pilaszkowice.* W 1883 r. fol. S. Wola, z nomenkl. Antoniówka, rozl. mr. 672: gr. or. i ogr. mr. 457, łąk mr. 27, past. mr. 98, wody mr. 8, lasu mr. 51, nieuż. mr. 31; bud. mur. 5, z drzewa 14; las nieurządzony, pokłady kamienia wapiennego. Antoniówka ma 240 mr. Wś S. Wola os. 111, mr. 2564.

Sobieszczany, dwie wsi (A. i C.) i trzy fol. (A., C., J.), pow. lubelski, gm. i par. Niedrzwica, odl. 24 do 26 w. od Lublina. W 1827 r. było 50 dm., 296 mk. Fol. S. lit. A. w 1873 r. rozl. mr. 794: gr. or. i ogr. mr. 646, łąk mr. 15, past. mr. 14, lasu mr. 107, nieuż. mr. 12; bud. z drzewa 13; las nieurządzony; wiatrak. Wś S. lit. A. os. 25, mr. 115. Fol. S. lit. C. w 1885 r. rozl. mr. 256: gr. or. i ogr. mr. 173, łąk mr. 7, lasu mr. 70, nieuż. mr. 6; bud. mur. 2, z drzewa 14; płodozm. 4 i 8-pol.; las nieurządzony. Wś S. os. 42, mr. 99. Fol. S. lit. J. rozl. mr. 287: gr. or. i ogr. mr.241, łąk mr.12, lasu mr. 28, nieuż. mr. 6; bud. z drzewa 9. W 1531 r. obszar S. (par. Niedrwicza) należy do 25 właścicieli z dobrej szlachty, mających od ćwierci do 2 łanów (Pawiń., Małop., 365).

Sobieszczany, wś, pow. lubelski. W roku 1676 składa się z 40 działków szlacheckich, na których siedzą Sobieszczańscy, Skarbkowie i inni. Płacą pogłówne od 120 osób z rodzin właścicieli i 40 ludzi dworskich.

Sobokląski al. *Sowokląski*, dawne nazwy wsi Samoklęski, w pow. lubartowskim.

Soból al. *Sobole*, wś, pow. tomaszowski, gm. Tyszowce, par. Łaszczów, ma 21 dm., 207 mk., 267 mr. roli, 21 mr. lasu. Ludność rolnicza. Gleba popielatka. Wchodziła w skład dóbr Czartowiec.

Sobole 1.) wś i fol. bad Bystrzycą, zwaną też Świder i Staninka, pow. łukowski, gm. i par. Ulan, odl. 12 w. od Łukowa, 25 dm., 380 mk., 1493 mr. ziemi. W 1827 r. 33 dm., 93 mk. Fol. S. lit. A B D rozl. w 1885 r. mr. 1573: gr. or. i ogr. mr. 691, łąk mr. 118, past. mr. 99, lasu mr. 619, nieuż. mr. 46; bud. mur. 2, drewn. 30; las nieurządzony, pokłady torfu, młyn wodny. Wś S. os. 38, mr. 431. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 we wsi S. (par. Ulan) Jakub i Eliasz płacą od ½ łanu, Jan Bogufał od ¼ łanu, Albert z ½ łanu, Katarzyna, Zofia i Anna z ¼ łanu i młyn. W r. 1552 Jan Ryskowski płacił od 8 osad. W r. 1580 p. Wojciech Sobol o od sąsiadów swych od 4 włók, które sami orzą, fl. 2, od zagrody bez roli gr. 4, od szewca Wojciecha gr. 8, p. podstarości od 2 włók osiadłych fl. 2, Stanisław Tiburczi z bratem od półwłoczka, co sami orzą, gr. 71/2 , Tomasz z panem Kozikiem od półwłoczka gr. 71/2. Summa fl. 4 gr. 27 (Pawiński, Małop., 386, 400, 427).

Sobolew 2.) **S.** al. *Sobolów*, wś, pow. lubartowski, gm. Firlej, par. Rudno, leży na północ od Lubartowa. Wchodziła w skład dóbr lubartowskich, ma 30 osad, 342 mr. W 1827 r. 18 dm., 222 mk.

Sochy, wś okolona lasem, pow. zamojski, gm. i par. prawosł. Terespol, rz.-kat. Gorecko, odl. na płd. od Zamościa 361/2 w., ma 627 mr. piaszczystej ziemi, 27 osad, 45 mk. prawosł. i 170 rz.-kat.

Soćki, wś włośc., pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek, ma 13 dm., 111 mk., 301 mr.; tartak parowy (1876 r.).

Sójka, os. nad rz. Górznicą, pow. włodawski, gm. Dębowa Kłoda.

Sokołówka 2.) **S.** wś i fol., pow. zamojski, gm. i par. Frampol, leży w obrębie pasu pogranicznego, o 9 w. od Frampola, o 44 w. od Zamości, ma 27 dm., 226 mk. kat., 8 prawosł.; 24 osad włośc., z obszarem 245 mr. W 1827 r. 26 dm., 150 mk. Folw., własność Lewentala, ma 390 mr. roli, 1200 mr. lasu. Browar wyrabiający piwo zwyczajne (1200 rs. rocznej produkcyi) i młyn wodny o 2 kamieniach, przerabiający rocznie 1160 czetw. Ziarna.

Sokule 4.) **S.,** nad rz. Krzną, pow. radzyński, gm. Kąkolewnica, par. Biała, ma 18 dm., 112 mk., 528 mr
5.) **S.,** wś, pow. radzyński, gm. Żerocin, Biała; wś ma 35 dm., 246 mk., 330 mr.; uroczysko 1 dm., :2 mk., 4 mr. W 1827 r. 33 dm., 175 mk.

Sól 1.) wś i fol., pow. biłgorajski, gm. i par. r. g. Sól, r. l. Puszcza Solska, odl. 5 w. od Biłgoraja. Posiada cerkiew par., sąd gm. I ok., urząd gm., gorzelnię z prod. do 20,000 rs. i browar z prod. do 3360 rs. W 1827 r. 229 dm., 1814 mk. Cerkiew par. (dek. szczebrzeszyński), erekcyi niewiadomej, istniała już 1782 r. Od 1838 r. filia par. Majdan Księżopolski. S. gmina, należy do sądu gm. okr. V w miejscu, st. p. w Biłgoraju, ma 35,695 mr. obszaru i 6819 mk. (1870 r.). W skład gm. wchodzą: Banachy, Biedaczew Stary i Nowy, Brodziaki, Ciosny, Dereźnia (Dziera,żnia) Solska, D. Majdan, D. Zagrody, Jachosze, Korczew, Łazory, Majdan Nowy, Majdan Stary, Margole, Okrągło, Pszczelno, Ruda Solska, Ruda Zagrody, Rogale, Rogoźno, Smulsko, Sól.

Sołokija at. *Zołokija*, rzeka, bierze początek pod Szarą Wolą, na płn.-zach. od Tomaszowa, w pow. tomaszowskim; płynie na płd.-wschód; na płn.-wschód od Tomaszowa przyjmuje z praw. brzegu strugę od Rogóźna; opływa miasto od wschodu i podąża przez obszar Łaszczówki i Przeorska, zasilając w obu wsiach znaczne stawy. Pod osadą Leliszką wchodzi w pow. rawski (Rawa Ruska), granicą gm. Lubyczy i Żurawiec podąża na płd.-wschód, przyjąwszy pod wólką lubycką Netrebą od pr. brzegu pot. Krynicę, następniezrasza obszar Tyniatysk, gdzie również od praw. brzegu zabiera pot. Łukawicę (od Lubyczy). Poniżej Mostów Małych przyjmuje z praw. brzegu pot. Prudnik (Pruśnik); tu nagle zwraca się S. na wschód aż po wś Kornie, a odtąd na płn.-wschód. W tym kierunku płynąc zrasza obszar Wierzbicy, Poddubiec i Uhnowa.

W płn. stronie Uhnowa zwróciwszy się na wsch., podąża przez Karów, następnie granicą gm. Korczowa i Stajów (od płn.), a Domaszowa i Ostobuża (od płd.); minąwszy obszary Domaszowa, Woronowa, Tchlowa, wchodzi na płd. obszar Belza, w pow. sokalskim, ztąd w kierunku wschodnim przechodzi na obszar wsi Góry, gdzie od lew. brz. przyjmuje pot. Rzeczycę, poczem granicą gm. Żużla (od płn.), a Góry i

Waniowa (od płd.) podąża do Głuchowa i Ostrowa, a ztąd do Krystynopola, poniżej któregow płd.-wsch. stronie wpada do Bugu od lew. brzegu. Na obszar Krystynopola wpływa S. kilku ramionami, które się łączą w odległości półtora klm. Od ujścia. Dolina S. jest przeważnie bagienna i moczarowata. Błota poczynają się pod mstkiem Uhnowem i ciągną się w dół aż po Krystynopol, zajmując przestrzeń 10000 morg. żyznej gleby wzdłuż gmin: Uhnowa, Nowodworu, Domaszowa, Korczowa, Stajów, Ostobuża, Woronowa, Tchlowa, Prusinowa, Witkowa, msta Belza, Góry, Żużli, Żabcza Murowanego, Waniowa, Głuchowa i Ostrowa, i tworząc bagnisko zarosłe trzciną, zielskiem, chwastami, rzęciną, tak że śród tej gąszczy trudno koryta samej rzeki doszukać.

Rozpoczęte już r. 1830 roboty około osuszenia tych bagien, kilkakrotnie przerywane, ukończono dopiero r. 1859 z uregulowaniem kanału rzeki i, zniesieniem jazów młynowych. Kanał ciągnie się od gm. Stajów po Bełz na przestrzeni 9 klm. Długość biegu wynosi 84 klm., z czego na powiat tomaszowski przypada 15 klm. Prąd wody leniwy. Spad wskazują liczby: 253 mt. (przy wejściu w pow. rawski); 243 mt. (powyżej ujścia Łukawicy); 236 mt. (uj. ście Prudnika); 232 mt. (pod Korniami); 223 mt. (pod Wierzbica,); 212 mt. (pod Uhnowem); 204 mt. (pod Ostobużem); 200 mt. (pod Beł. zem); 198 mt. (ujście). W wodach S. koło Bełza żyją ryby: karaś, kleń, kobel, lin, miętus, okoń, piskorz, węgórz. Dawniej pojawiał się sum; zaginął jednak od lat 24.

Rzeka ta wraz z przyległemi jej bagniskami i jeziorkami posiadała niegdyś europejską sławę z obfitości pijawek. Dom kupiecki z Hamburga Van der Mosten et Co posiadał nad rzeką na gruntach wsi Domaszowa magazyny pijawek, składające się z dwu wielkich basenów, wyłożonych szczelnie na dnie i po bokach dębowemi dylami. Kanaliki do przepływu wody opatrzone były gestemi drewnianemi siatkami. Baseny owe zapełnione były pijawkami, łowionemi bezpośrednio przez nadzorcę pijawczarni i kupowanemi za bezcen od okolicznych mieszkańców, następnie wielkiemi partyami spławione były do Krystynopola i do Bugu, a ztamtąd do Gdańska. Dziś po usunięciu prawie z medycyny pijawek, handel niemi ustał zupełnie, a z pijawczarni domaszowskiej pozostały tylko 2 doły błotniste po basenach.

Sulów, wś i folw., pow. janowski, gm. i par. Zakrzówek, odl. 12 w. od Kraśnika, 28 w. od Janowa; ma 47 osad włośc., 317 mk., 800 mr. W 1827 r. było 57 dm., 386 mk. Folw. wchodzi w skład dóbr donacyjnych (gen. Trepowa) Zakrzówek, obejmuje 420 mr. Gleba gliniasta urodzajna. Pod wsią, ze wzgórzy biją silne źródła, tworzące rz. Bystrzycę. W potwierdzeniu posiadłości klasztoru koprzywnickiego w 1279 r. przez Filipa, legata papiezkiego, wymieniono “Sulicetow”; w potwierdzeniu Leszka, księcia krakowskiego, z 1284 r. spotykamy formę “Su1ichechow” (Kod. Małop., II, 114, 155). Widocznie pierwotna forma nazwy była odmienną od dzisiejszej i brzmiała może Sulichow, Sulichowice, już jednak w dokum. z 1277 r. mamy skróconą formę “Sulow”, a w akcie z 1284 r. “Suleiow” (Kod: Małop., r, 110, 123). W połowie XV w. wś S. własność klasztoru koprzywnickiego, należała do par. w Kraśniku. Było tu 28 łanów km., dających klasztorowi po fertonie, 10 jaj, ser, 2 koguty, 2 korce owsa i wołu z łanu każdego rocznie. Obowiązani byli dawać podwody do Pokrzywnicy, uprawić pod zasiew 2 kor. jarzyny i 2 oziminy i zasiać takowe. Trzej ogrodziarze nic nie płacą lecz odrabiają, dzień w tygodniu. Dziesięcinę dają kmiecie i ogrodziarze i młyn (1/2 łanu) klasztorowi, z połowy łanów snopową, z połowy drugiej pieniężną, po 4 gr. z łanu

(albo 3 szerokie gr.). Sołtys ma 2 łany dawne i 2 ½ nowo dodane, sadzawkę i 2 karczmy, z których daje po 1 grzyw. czynszu a z łanów dziesięcinę klasztorowi. :Młyn płaci 2 grzyw. czynszu (Długosz, L. B., II, 501 i III, 389). W r. 1531 wsi: Sułów, Zakrzów, Bystrzyca, w par. Kiełczowice, miały 12 ½ łan., 1 młyn. W 1569 r. we wsi S., w par. Krśnik, płacił wójt dziedziczny Jan Kobilski od 1 1 / 2 łanu (Pawiń., Małop., 355, 372).

Sułoszyn, wś, pow. lubartowski, gm. Firlej, par. Kock, odl. 14 w. od Lubartowa; ma 42 osad, 552 mr. Wchodzi w skład dóbr Skromowska Wola, pierwotnie zaś wchodziła w skład dóbr Kock. Folw. nosi nazwę Olesin (ob.) W 1827 r. wieś miała 56 dm., 364 mk. Wspomina tę wś Długosz (L. B., II, 567). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 S., Łukowiec, Skromowska 'Wola, w par. Kocko, własność Piotra Krakowczyka, kaszt. chełmskiego, miały 3 łany, 1/ 2 młyn. Część Symparka 1 łan, ½ młyn. W 1676 r. jest we wsi 56 poddanych (Pawiński, Małop., 349 i 25 a).

Sułów 1.) wś i folw, nad rz, Pór, pow. zamojski, gm. Sułów, par. Szczebrzeszyn, odl. od Zamościa na zach. 26 w., od Szczebrzeszyna na. płn. o 8 ½ w., od st. dr. żel. Rejowiec 54 W. :Ma 48 os., 362 mk. kat., 779 mr. ziemi ornej i łąk obfitych; urząd gm. W 1827 r. 37 dm., 252 mk. Fol. S. dawniej należał do probostwa w Szczebrzeszynie. Obecnie własność prywatna, ma 5 dm. i 683 mr. Położenie równe. Przez łąki przepływa. rz. Pór, zabierając drobne strumyki. W skład gminy S. wchodzą wsi: Bodaczów, Deszkowice, Gaj Gruszczański, Gruszka Zaporska, Kitów, Klemensów (pałac rezydencyonalny ordynatów Zamoyskich, z kaplicą), Michałów, Mokrelipie, Rozłopy, Sąsiadka, S., Sułwek, Sułowiec, Tworyczów, Zakładzie i Zrebce oraz Nowiny przys. Gmina S. należy do sądu gm. IV okr. w Gorajcu. Ma 6315 mk., w tej liczbie 445 praw., 5 prot., 42 żyd. Zajmuje 16,518 mr. (ziemi or. 10,442 mr., łąk 2449 mr., zabudowania 120 mr., nieużyt. 478 mr., wody 49 mr, błota 40 mr. i lasu 2940 mr.). Gleba lekka, popielatka, w części czarnoziem, najwięcej gliny. Przez wschod. część gm. przepływa. Wieprz w półn. Pór.

Sułówek, wś, pow. zamojski, gm. Sułów, par. Szczebrzeszyn, odl. od Zamościa 27 w. Ma 17 os., 177 mk. kat., 380 mr. włośc. oraz 30 mr. na prawach dwors. W 1827 r. było 18 dm., 124 mk.

Sułowiec, wś i folw. nad rz. Pór, pow. zamojski, gm. Sułów, par. i poczta Szczebrzeszyn, odl. od Zamościa 26 w.; ma 253 mk. kat. 8. lit. A. ma 4 dm. i 395 mr. dwor., 26 os., 260 mr. włośc. i S. lit. B. ma 1 dm., 199 mr. dwor. i 13 os., 121 mr. włośc. Obszar dwor. należał do Sawickich, dziś wł. Huskowskiego. Dawniejszym jeszcze dziedzicem S. miał być Dzierżanowski Michał h. Grzymała, konfederat barski.

Sumin, 3.) **S.,** jezioro na półn. od wsi Garbatówka (ob.), w pow. chełmskim, gm. Cyców. Leży śród błot i lasów, na wschód od jez. Ratcze. Nad jeziorem kol. włośc. powstała. na obszarze fol. dóbr Garbatówka.
3.) **S.,** kol. włośc. nad jez. t. n., pow. chełmski, gm. i par. r. g. Cyców, r. l. Wereszczyn, ma 101 mr. obszaru. Powstała na obszarze fol. należącego do dóbr Garbatówka. 4.) S., wś, pow. tomaszowski, gm. Tarnawatka, par. Tomaszów (odl. 1 1 / 2 mili), przy szosie, nowozałożona, ma 8 dm., 30 mk., 80 mr.; gleba popielatka. 5.) S., fol., pow. tomaszowski, gm. Krynice, par. Krasnobród, odl. 24 w. od Tomaszowa. Fol. ten, oddzielony od dóbr Niemirówek lit. A., rozl. (1880 r.) 225 mr, (71 mr. roli, 72

mr, łąk i 76 mr. lasu).

Surchów, wś, fol. i dobra nad rzką b. n., pow. krasnostawski, gm. Czajki, par. Surchów, odl. 10 w. od Krasnegostawu. Posiada kościół par. murowany, wzniesiony w 1824 r. przez Pawła Cieciszowskiego, dziedzica. Pierwotny kościół i parafią założyli 1676 r. Stanisław i Maryanna Brzeziccy. We wsi szkoła początkowa. Do folw. należy młyn wodny. W 1871 r. istniała gorzelnią. W 1827 r. 27 dm., 206 mk. Dobra S. składały się w 1871 r. fol. S., Augustówka i Dzierżawka, rozl. mr. 2967: fol. S. gr. or. i ogr. mr. 504, łąk mr. 140, past. mr. 15, łanu mr. 1598, zarośli mr. 25, nieuż. mr. 63; bud. mur. 11, drewn. 7; fol. Augustówka gr. or. i ogr. mr. 379, łąk mr. 68, past. mr. 3, nieuż. mr. 19; bud. mur. 2, drewn. 2; płodozm. 10-pol.; fol. Dzierżawka gr. or. i ogr. mr. 126, łąk mr. 15, nieuż. mr. 12; bud. drewn. 2; płodozm. 6-pol., las nieurządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś Surchów os. 42, mr. 522; wś Majdan Surchowski os. 29, mr. 592; wś Łukaszówka os. 13, mr. 169; i Franciszkowce os 15, mr. 181. S. par., dek. krasnostawski, 2825 dusz. *Br. Ch.*

Surchowski Majdan, wś włość., pow. krasnystawski, gm. Czajki, par. Surchów. W 1827 r. 24 dm., 129 mk. Ob. *Surchów*.

Surmacze 1.) wś nad rz. Krzną, pow. radzyński, gm. Żerocin, par. Dołha (r. gr.), 6 dm., 58 mk., 222 mr. W spisie z 1827 r. wś nazwana jest Surmasze, ma 3 dm., 34 mk., należy do par. Międzyrzecz.
2.) **S.,** wś, pow. biłgorajski, gm. Księżpol, par. Tarnogród.

Susiec, wś. pow. biłgorajski, gm. Majdan Sopocki, par. Tomaszów (odl. 2 ½ mili). Leży śród lasu, w piaszczystej okolicy. Posiada kościół murowany filialny, 74 dm., 559 mk. (49 r. gr.), 1311 mr. ziemi ornej. O ½ mili od wsi, w lesie, wśród niedostępnych z trzech stron bagien, wznosi się zarosła lasem góra, Zamczyskiem zwana. Podanie głosi, iż aby zniszczyć ten zamek. Tatarzy sypali groch moczony w wódce, a gdy gołębie usnęły, chwytali je przywiązując hubkę zapaloną i puszczali do zamku, który tym sposobem został zapalony. Zamek ten istniał za czasów konfederacyi Tyszowieckiej 1656 r. Przy zamku stał kościółek filialny z drzewa, w 1818 roku rozebrany. Obecny wzniesiono w 1862 r., o ½ mili od zamku, przy wsi w lesie do ordynacyi Zamoyskich należącym. Przy kopaniu fundamentów znajdowane liczne czaszki i kości ludzkie. O 1 ½, mili od S., w lesie przy samej granicy od Galicyi, otoczona z trzech stron bagnami, wznosi się Lisia Góra, pamiętna stoczoną tu walką. Okolica wsi lesista (przeważnie lasy sosnowe), grunt po części piaszczysty, po części kamienisty. Włościanie, pomimo nieurodzajnej gleby, chodują wiele bydła i owiec, dzierżawiąc w ordynacyi t. z. leśne pustki i łąki. Przytem trudnią się hodowlą pszczół i posiadają bogate pasieki. Wś sama należała do dóbr ordynacyi Zamoyskich.

Suszeń, wś włośc., pow. krasnostawski, gm. Rudnik, par. Płonka, ma 17 os., 165 mr.

Suszka al. *Suszki*, os., pow. biłgorajski, gm. Biszcza, par. (r. g.) Lipiny.

Suszno, wś i fol., nad Bugiem pow. włodawski, gm. i par. Włodawa (o 8 w. na płd.), posiada szkołę początkową, 85 dm., 757 mk., 2729 mr. W 1827 r. było 122 dm., 749 mk.

Suszów, wś i fol., pow. tomaszowski, gm. Poturzyn, par. (r. l.) Oszczów, posiada

cerkiew paraf, drewnianą, 49 dm., 409 mk. (18 rz.-kat., 4 izr.). Wś ma 409 mr. roli or., 74 mr. łąk, 41 mr. łanu. Gleba popielata, urodzajna, ludność rolnicza. Fol. S. należy do dóbr Dołhobyczów, ma 300 m r. roli or., 37 mr. łąk, 15 mr. lasu. W 1827 r. było 43 dm., 385 mk. Cerkiew tutejsza, filia par. Nowosiółki, erekcyi niewiadomej, istniała już 1691 r. Por. *Nowosiółki Pokropiwne* 4.) (VII, 278).
Suszyzna al. *Suszyn*, tartak, pow. łukowski, gm. Jarczew, par. Wilczysko.

Swaryczew, wś, pow. tomaszowski, gm. Kotlice, par. Dub, ma 3 dm., 38 mk. rz.-kat., 74 mr. Ludność rolnicza. Fol. S. należy do dóbr Dub. *X S. S.*

Świątkowska Wólka, wś, pow. łukowski. gm. i par. Łuków, ma 20 dm., 188 mk., 758 mr.

Świder 1.) rzeczka, prawy dopływ Wisły, powstaje z połączenia kilku strumieni uprowadzających wody leśne płn.-zach. części płaskowzgórza, między Stoczkiem, Parysowem a Wodyniami, w pow. łukowskim. Strumień wypływający z bagien na wschód od Stoczka, pod wsią, Różą (ztąd zwany Różanką), nosi na karcie woj. topogr. (Sek. XVIII, 1) nazwę Świdra. Z nim łączy się pod os. Stoczkiem Rudnia z pod Gościewicz (koło Miastkowa w łukowskim) i strumień płynący od płd. ze wsi Świder (gm. Mysłów w pow. łukowskim). Strumień ten niewątpliwie uważać należy za początek samej rzeczki. Pod Latowiczem uchodzi z praw. brzegu Wodynka. (od Wodyń w pow. siedleckim). S. podąża w kierunku zach., przyjmuje pod Transborem z lew. brzegu strumień (Jalina?) biorący początek pod Łukowcem, o 2 w. na zach. od Parysewa, a pod Starogrodem z praw. brzegu Piasecznę, podąża ku zach. na Majdan, Radachówkę, Sufczyn, przyjmuje z praw. brzegu Sienniczkę (od Cegłowa i Siennicy), od Kołbieli skręca na północ, od Dobrzyńca zwraca się ku płn.zach. na Gliniankę, Kopki, Wólkę Mlądzką, połączywszy się pod Mlądzem z Mienią, prowadzącą wody z lasów płaskowzgórza Mińskiego, skręca ku płd.-wschod., przerzyna linią dr. żel. nadwiślańskiej o 2 w. na płn. od stacyi Otwock, przepływu pod założoną tu pod lasem osadą utworzoną z licznych willi i domków służących za letnie mieszkania dla Warszawian, i skręciwszy jeszcze więcej ku płd., uchodzi do Wisły pod wsią Świdry Małe, o 3 w. na płn. od Karczewia. Strumień (jedne z ramion S.) płynący od wsi Róża bierze początek w pobliżu wypływu rzki Krzny (dopł. Bugu), z bagien leśnych Jata zwanych. Spadek wód wynosi w przybliżeniu od źródeł do ujścia około 250 stóp. Długość ogólna około 10 mil. Pęd wody bystry, głębokość bardzo zmienna. Dno piaszczyste. Obfitość raków i drobnych ryb. Poszukiwania archeologiczne w dolinie S. prowadził dr. Leon Dudrewicz (ob. Gaz. Warsz. Nr 101 z 1875 r.).
2.) **Ś.,** nazwa górnego biegu rzki Bystrzycy, dopł. Tyśmienicy. Ob. *Bystrzyca* 2). *Br. Ch.*

Świder, wś włośc. przy źródłach głównego ramienia rzeczki Świder, pow. łukowski, gm. Mysłów, par. Wilczyska. ma 15 dm, 164 mk., 245 mr. Wchodziła w skład dóbr Jagodne. W 1827 r. 9 dm., 46 mk., par. Zwola.

Świderki, *Świderka*, wś nad rzką Bystrzycą (Świder), pow. łukowski, gm. i par. Łuków, ma 19 dm., 252 mk., 405 mr. W 1827 r. 26 dm., 145 mk., par. Tuchowicz.

Świdniczek, w XV w. Świdnik Koniński, wś, pow. lubelski, gm. Wólka, par. Kalinowszczyzna (przedmieście Lublina), ma 12 os., 222 mr. W chodziła w skład dóbr

Jakubowice. W 1827 r. 15 dm., 101 mk. W połowie XV w. wś, w par. Lublin, własność Kazimirskiego h. Rawa, miała łany km., karczmy, zagr., folw., z których dziesięcinę, wartości 6 grzyw., płacono plebanowi w Jaroszynie (Długosz, L. B., II, 537). Wchodził Ś. W skład dóbr ordynacyi Ostrogskich w 1618 r. (ob. t. VII, 686). *Br. Ch.*

Świdnik 1.) *Duży* i *Ś. Mały*, dwie wsi i fol., pow. lubelski, gm. Wólka, par. Kalinowszczyzna, odl. 8 w. od Lublina, przy linii dr. żel. nadwiślańskiej, między Lublinem a Minkowcami. Wzn. 660 st. npm. W 1827 r. 30 dm., 237 mk., par. Czwartek. S. Duży jest własnością szpitala św. Wincentego w Lublinie; ma 3298 mr. obszaru. Władysław Jagiełło nadaje r. 1392 Piotrowi z Moszny sołtystwo dziedziczne we wsi królewskiej Świdnik Wielki (major); otrzymuje on dwa łany z łąkami, karczmę wolną, szósty denar z czynszów, trzeci denar z kar sądowych. Ma on lokować tę wieś na prawie niemieckiem, średzkiem (była dotąd na polskiem). Kmiecie mają płacić po 12 gr. pragskich rocznie, sołtys obowiązany do służby wojennej na koniu ,(Kod. dypl. pol., I, 261). W połowie XV w. S. Duży, w par. Lublin, własność prebendy na zamku lubelskim, miała łany km., karczmy, zagr., folw., z których dziesięcinę snopową i konopną, wartości 6 grzyw., płacono prebendzie zamku lubelskiego. S. Mały miał także łany km., zagr., karczmy, z których dziesięcinę, wartości 4 grz., dawano temuż prebendarzowi (Długosz, L. B., II, 537). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś S. major miała 6 łan. i 2 sołtysie a płaciła 2 fl. 12 gr. S. minor miała 13 łan. i płaciła 1 fl. (Pawiński, Małop., 347). Świdnickie ststwo niegrodowe, w pow. lubelskim, podług lustracyj z r. 1602 obejmowało wsi: Świdnik Wielki i Mały, z folwarkami i wójtowstwem. W r. 1771 posiadała je Maryanna z Zielińskich Puławska, opłacając kwarty złp. 639 gr. 15, a hyberny złp. 62 gr. 24. *Br. Ch.*

Świdniki wś, folw. i dobra, pow. hrubieszowski, gm. Miączyn, par. r. l. Grabowiec, r. gr. Świdniki. Posiada cerkiew par., szkołę początkową, dom przytułku dla starców (fundusz?), dwa młyny wodne. W 1827 r. 59 dm., 337 mk. Cerkiew par. erekcyi niewiadomej. Dobra R. składały się w 1885 r. z fol. Ś. i Rogów, rozl. mr. 2091: fol. Ś. gr. or. i ogr. mr. 608, łąk mr. 131, lasu mr. 967, nieuż. mr. 30; bud. mur. 5, drewn. 20; płodozm. 8-pol., las nieurządzony; fol. Rogów gr. or. i ogr. mr. 241, łąk mr. 99, nieuż. mr. 14; bud. drewn. 9; płodozm. 10-pol. Wś Ś. os. 66, mr. 695; wś Rogów os. 28, mr. 201. *Br. Ch*.

Świdno 3.) **S.,** wś i folw., pow. nowoaleksandryjski, gm. Godów. par. Chodel, odl. 14 w. od Nowej Aleksandryi (Puław). W 1827 r. 21 dm., 148 mk. W 1886 r. fol. Ś. rozl. mr. 793: gr. or. i ogr. mr. 556, łąk mr. 4, past. mr. 4. lasu mr. 219, nieuż. mr. 10; bud. mur. 2, drewn. 12; las nieurządzony, wiatrak. Wś Ś. os. 9, mr. 144. W połowie XV w. Ś., w par. Kłodnica, miało łany km., folw., z których dziesięcinę snopową i konopną dawano pleban. w Kłodnicy (Długosz, L. B., II. 547). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 płacono tu od 5 łan. i ½ łanu sołtysiego (Pawiński. Małop., 369).

Świdry 4.) **S.,** fol. i Ś. *Mlaleniec*, wś, pow. janowski, gm. i par. Potok Wielki, odl. 18 w. od Janowa. W 1874 r. fol. S. rozl. mr. 1601: gr. or. i ogr. mr. 70, łąk mr. 16, past. mr. 2, lasu mr. 1452, zarośli mr. 20, wody mr. 4, nieuż. mr. 37; bud. z drzewa 18; las urządzony, pokłady torfu, tartak, smolarnia i cegielnia.

5.) **Ś.** dawniej **Ś.** *Wielkie* i *Małe*, wś i fol, pow. łukowski, gm. i par. Łuków (odl. 4 w.), ma 59 dm., 451 mk., 1145 mr. (wtem 138 mr.folw.). W 1827r. było 54 dm., 238 mk. W r. 1531wś Ś. Wielkie, w par. Łuków, miała 3 łany. S. Małe w części Abramowiąt 1

łan. W r. 1552 płacą tu: Abramowięta, Mikołajowięta, Rafałowięta z 1 łanu, Kamienta od 1 łanu, Kuziej 1 łanu, Michałowięta z 1 łanu. R. 1580 Stanisław Maneto z czwartej części wsi Większych Świdrów od 4 włók, które sarni orze fl. 2. P. Maciej Kuziej z obojga Świdrów z części drugiej od 4 włók, które sam orze z uczestnikami swemi, fl. 2. P. Stanisław Świderski z części Waglowski od 4 włók, które sami orzą, fl. 2, od 4 zagród bez ról gr. 16, od 2 komornic bez bydła gr. 4, od koła dorocznego gr. 12, od folusza gr. 15. P. Stanisław Koczowik z części Abramowskiej od 4 włók, które sami orzą fl. 2. od 5 zagród bez ról gr. 20. r. Piotr Goisczki od zagrody bez roli gr. 4. Summa fl. 10 gr. 11 (Pawiński, Małop., 381, 391,410).

Świeciechów, jezioro, w pobliżu wsi t: n., w dolinie Wisły. w pow. janowskim. Jest to odlew Wisły, ztąd zwane łachą wiślaną a niekiedy starem korytem. Podług Długosza źródła bijące we dnie jeziora czynią je trwałem, czasem także zasila je wodami Wisła, o wiorstę płynąca. Obecnie należy do folw. Świeciechów, jest bardzo rybnem, obfituje w karpie i węgorze, lecz z powodu głębokości połów wielce utrudniony. Dawniej niewątpliwie większą, miało rozległość, obecnie ma przeszło włókę obszaru.
Świeciechów 2.) wś i fol. nad rz. Wisłą, pow. janowski, gm. Annopol, par. Świeciechów, odl. 6 mil od Janowa. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, 202 osad włośc., 24 kolonii na ziemi folw., 1485 mk. rz.-kat., 1495 mr. folw. i 1473 mr. włośc. W 1828 r. było 140 dm., 856 mk. Jest to starożytna osada, zapewne targowisko nadrzeczne. Już w 1223 r. istnieje tu kaplica, której dochody służą za uposażenie jednego z kanoników. sandomierskich (ob. Kod. Małop., II, 31). Uposażeniem utworzonej tu parafii była wś Popśw, nazwana, jak objaśnia Długosz, od swego przeznaczenia. Druga w pobliżu leżąca wś nosiła nazwę Świątniki (w XV w. Wola Świeciechowska) lecz znikła zniesiona przez Wisłę. Uposażenie pierwotne kaplicy zostało oddane archidyakonatowi zawichoskiemu, któremu podobno jakiś czas służyło prawo kollacyi co do parafii świeciechowskiej.

W XV w. S. należał do bisk. krakowskich, którzy mieli tu swój folwark, dwór i prawo kollacyi. Kościół drewniany p. w. św. Mikołaja. We wsi było 14 łan. km., 8 karczem, 2 zagr. z rolą. Dziesięcinę, wartości do 14 grzyw., pobierał pleban, który posiadał też we wsi swe role i łąki. Zbigniew Oleśnicki dokupił od Wilhelma, Pawłowskiego Godziemby poblizką wieś Świątniki, przez Wisłę zniszczoną i włączył jej obszar do nowo założonej „in cruda radice” Woli Swieciechowskiej (Długosz, L. B, I, 193. 195, 198, 323, 332,389, II, 510). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 było 13 łan. (Pawiń., Małop., 356). Biskup Sołtyk wzniósł 1764 r. na miejscu drewnianego nowy kościół murowany, p. w. św. Małgorzaty i Antoniego Opata, i sam go konsekrował. Według innych kościelnych źródeł wybudował go ks. Michałowski w 1790 r. Do par. S., w dek. janowskim (dawniej urzędowskim), należały poprzednio: os. Annopol, wsi: Świeciechów, Wałowice, Popów, Bliskowice, Baraki, Chamówka, Jakubowice, Opoka Duża, Opoczka, Rachów i Wólka Rachowska, ogółem dusz 4350, lecz w 1886 r. kaplicę w Annopolu zamieniono na kościół filialny i utworzono nową filialną parafię Annopol, do której przydzielono: os. Annopol, wsi: Opokę Dużą, Opoczkę, Jakubowice i Rachów, przez co liczba dusz w parafii zmniejszyła się do 2500.

Kościół, p. w. św. Małgorzaty i Antoniego Opata, jest budowlą okazałą, wysoką, w stylu włoskim, obecnie kosztem mieszkańców pokryty został blachą cynkową. Fol. Ś., do którego należał fol. Piotrawin, do 1864 r. zostawał w dzierżawnem posiadaniu różnych osób, trzymających go od kapituły krakowskiej; po 1864 r. przeszedł na

własność rządu i w 1872 został sprzedany przez licytacyą Maurycemu Ejgerowi, który pozostawiwszy przy dworze 5 włók, w tem włókę jeziora, utworzył folw. hypotecznie nazwany „Świeciechów część 1”, resztę gruntów sprzedał kolonistom. W 1885 r. po przymusowym rozdziale wspólnych pastwisk nadwiślańskich, część tychże, w ilości 6 ½ włók, nabył Tadeusz Ejdziatowicz, właściciel dóbr Słupi, na przeciwnym brzegu Wisły, który założył tu folw. („Świeciechów część II al. Rózin”) i takowy wcielił do dóbr Słupi. Lasy świeciechowskie, obfitujące w starodrzew sosnowy, przestrzeni 1762 mr., zostają dotąd pod administracyą rządową. Grunta gliniasto-wapienne, urodzajne, łąki wyborowe. *R. Prz.-Br. Ch.*

Świercze 3.) **Ś.,** wś, pow. łukowski, gm. Celiny, par. Łuków, ma 14dm., 77 mk., 137 mr. W 1827 r. 36 dm., 264 mk., par. Czemierniki. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1552 Ś., wś drobnej szlachty, miała dwie ćwierci łanu. W r. 1680 p. Stanisław Świercz i od sąsiad swych od 5 włók, które sami orzą, płaci fl. 2 gr. 15, od koła młyńskiego dorocznego gr. 12, od zagrody bez roli gr. 4, zagrodnik na roli i 2 komornice opustoszeli, na co z tych jeden chłop spustoszał. Summa fl. 3 gr. 1. We wsi S. Borki (par. Zbuczyn), od 6 włók fl, 3 (Pawiński, Małop. 391, 418 i 414).

Świerczyna 6.) **Ś.,** wś, pow. janowski, gm. Zakrzówek, parafia Bożawola. *Br. Ch.*
Świerszczów 1.) wś, folw,. i dobra, pow. chełmski, gm. Cyców, par. Swierszczów (r. gr.), odl. 32 w. od Chełma. Posiada cerkiew par. drewn., szkołę początkową, wiatrak, cegielnię. Była poprzednio gorzelnia i smolarnia. W 1827 r. 39, dm., 331 rok., par. Wereszczyn. Dobra S. składały się w 1889 r. z fol. Ś. i Zagórze, rozl. mr. 3441: gr. or. i ogr. mr. 776, łąk mr. 308, past. mr. 427, lasu mr. 1754, nieuż. mr. 176; bud. mur. 8, drewn. 28; płodozm. 8, 9 i 10-pol., las nieurządzony, wiatrak. Fol. Glina, oddzielony od dóbr S. rozl. mr. 604: gr. or. i ogr. mr. 312, łąk mr. 123, past. mr. 26, lasu mr. 127, nieuż. mr. 15; bud. murow. 2, drewn. 1; las nieurządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły wsi: S. os. 56, mr. 881; Garbatówka os. 26, mr. 579; Kopana os. 39, mr. 827; Sumin os. 5, mr. 110; Borysik os. 7, mr. 132; Małkowo os. 22, mr. 284. Cerkiew erekcyi niewiadomej, w 1795 r. powiększona. Dobra Ś. należały już w XVIII w. do Rulikowskich.

S **Świerszczów**, wś, pow. chełmski. W roku 1564 należy do par. Olchowiec. Ma 6 działów szlach. Między niemi jest „Sors Joan Czerski a Rohozice a Nicol. Rey exempta” mający 1 ½ łan., 2 zagr., cerkiew. Przy wsi była Wola Świerszczowska, mająca w 4 działach 10 ½ łan.
2.) **Ś.,** wś i folw. nad rz. Huczwą, pow. hrubieszowski, gm. Dziekanów, par. Hrubieszów (odl. 2 w.). W 1827 r. 26 dm., 152 mk. W 1885 r. fol. Ś. rozl. mr. 482: gr. or. i ogr. mr. 302, łąk mr. 92, past. mr. 4, lasu mr. 75, nieuż. mr. 9; bud, mur. 3, drewno 13; płodozm. 8-pol., las nieurządzony. Wś Ś. os. 22, mr. 291. Wś ta istniała już w XVI w. *Br. Ch.*

Świerze
3.) **Ś.,** os., wś, folw. i dobra nad Bugiem. pow. chełmski, gm. i par. Świerze, odl. 23 w. od Chełma, 90 w. od Lublina, na połowie drogi miedzy Opalinem a Berdyszczami. Najbliższa st. dr. żel. nadwiślańskiej w Dorohusku. Osada posiada przystań na Bugu, kościół par. kat. drewniany, cerkiew par., synagogę, szkołę początkową 2-klas., urząd gm., 6 jarmarków, 26 dm., 480 mk. (315 żyd.). Ludność wsi wynosi zapewne dwa razy tyle, wnosząc z liczby osad (121). W 1827 r, targowisko przy przystani miało 38

dm., 310 mk.; wś 110 dm., 546 mk. Na obszarze dóbr znajdują nic następne zakłady przemysłowe: gorzelnia przerabiająca do 20,000 korcy kartofli rocznie, 2 młyny wodne, wiatrak, cegielnia, piec wapienny, smolarnia. Znajduje sio tu kamień wapienny i pokłady torfu. Dobra Ś. składały się w 1885 r. z fol.: K., Okopy, Zamieście, Żalin i Dobryłów, rozl. mr. 10,639: fol. Ś. gr. or. i ogr. mr. 117, łąk mr. 955, past. mr. 503, lasu mr. 4078. w odpadkach mr. 163, nieuż. mr. 1687; bud. mur. 11, drewnian. 20; płodozm. 4-pol.; fol. Żalin gr. or. i ogr. mr. 175, łąk mr. 74, past. mr. 316, nieużytki mr. 3; bud. drewno 10; fol. Dobryłów gr. or. i ogr. mr. 153, łąk mr. 33, past. mr. 69, lasu mr. 25; fol. Okopy gr. or. i ogr. mr. 644, łąk mr. 302, past. mr. 175, lasu mr. 30, nieuż. mr. 95; bud. mur. 3, drewno 28; fol. Zamieście gr. or. i ogr. mr. 549, łąk mr. 190, past. mr. 286, nieuż. mr. 16; bud. mur. 5, drewno 12 W skład dóbr wchodziły wsi: Ś. os. 121, mr. 2499; Okopy os. 28, mr. 682; Wólka Okopska os. 34, mr. 535; Żalin os. 22, mr. 534; Dobryłów os. 7, mr. 18; Ludwinów os. 7, mr. 163: Holendry os. 2, mr. 35. Kościół kat. i cerkiew erekcyi niewiadomej, 1757 r. przez Przyłuskich, dziedziców dóbr Ś., potwierdzonej. R. 1859 ustanowiono tu 6 jarmarków. Ś. par dek. chełmski, 1461 dusz. Ś. gmina, ma 22,367 mr., 6752 mk. (3085 praw., 635 żyd.). Sąd gm. okr. II w Rudnie.

S **Świerze**, mstko i wś, pow. chełmski. R. 1469 Wołczko przedstawia nadania królewskie na różne włości na Podolu tudzież: „Swirze in Chelmensi, Permywolky in Leopoliensi". Prócz tego posiadał w chełmskiem wsi: Camyona i Drohowsko (Dorohusk). W r. 1569 S. oppidum z kościołem par. łac. płaci szosu 2 grzyw., od 8 kom. po gr. 4, 6 rzem. po gr. 4, od 2 bań gorzał. po gr. 24, od 3 kół młyn. po gr. 24, od 14 żydów fl. 14.
4.) **Ś.,** wś włośc., pow. radzyński, gm. Suchowola, par. Czemierniki; ma 26 dm., 270 mk., 648 mr. Mikołaj Pszonka „de Swirsze" występuje w dokumencie z 1475 r. (Kodeks dypl. pol., III, 451). Według regestrów poborowych pow. lubelskiego z r. 1531 we wsi Świrze, w parafii Czemierniki, Krzysztof Pszonka płacił od 3 ½ łan., 1 młyn. (Pawiński, Małop., 350).

Świeżawka fol., pow. zamojski, należy do dóbr ordyn. Zamojskich, Horyszów Polski.

Święcica 3.) **S.,** wś, fol. i dobra, pow. chełmski, gm. i par. Olchowiec, odl. 18 w. od Chełma, posiada cerkiew filialną, należącą do par. Bezek, szkołę początkową. W 1827 r. było 57 dm., 344 mk. Dobra, Święcica składały się w 1877 r. z fol. S. i Pniewno, rozl. mr. 2679: fol. Ś. gr. or. i ogr. mr. 512, łąk mr. 223, past. m r. 90, lasu mr. 654, nieuż. mr. 27; bud. z. drzewa 18; fol. Pniewno gr. or. i ogr. mr. 381, łąk mr. 78, pastw. mr. 171, lasu mr. 501, nieuż. mr. 42; bud. z drzewa 10; lasy nieurządzone, pokłady torfu. Wś Ś. os. 63, mr. 991; wś Pniewno os. 51, mr. 817; wś Sewerynów os. 21, mr. 323. Dobra S. i Olchowiec należały w XVIII w. do Komorowskich. *Br. Ch.*
Świnie, wś, śród lasów, pow. janowski, gm. i par. Modliborzyce; ma 7 dm.

Świnka 2.) **S**. al. *Jagielnica*, rzka, bierze początek z bagien, w okolicach Cycowa, w pow. chełmskim, uprowadza wody jezior i mokradli leżących na linii działu wodnego Bugu i Wieprza, w okolicy Olchowca i Bussowna, płynie pod Puchaczowem, łączy się z Jagielną (od praw. brzegu), prowadzącą wody jeziora Dratowskiego i uchodzi z. prawego brzegu do Wieprza pod Łęczną.

Swory, wś włośc., pow. konstantynowski. gm. i par. r. g. Swory, r. l. Biała, posiada

cerkiew paraf., urząd gm., szkołę początkową, 132 dw., 876 mk., 3446 mr. W 1827 r. było 80 dm., 540 mk. Cerkiew par. (dekan. międzyrzecki) erygował r.1603 ks. Krzysztof Radziwiłł. S. gmina graniczy z gm. Huszlew i Witulin, 15532 mr. obszaru, 2537 mk.; sąd gm. okr. IV w Huszlewie, st. p. Biała. W gminie znajduje się gorzelnia i cegielnia w Woronicach, browar w os. Sycyna, smolarnia w os. Grabance, młyn i folusz w os. Muszyki, i 5 kuźni. W skład gm. wchodzą: Boczenka, Całujki, Franopol, Grabanka, Karolinów, Kownaty, Krasno, Krzymowskie, Makarówka, Mosty, Miszyki, Ostrów, Smolny-piec, Sycyna, Waśko-Wólka, Władysławów, Woronice i Zawadki. Br. Ch.

Świnoryja, potok, dopł. Sołokii, ob. *Rzeczyca* 1.)

Sycyna 2.) **S.,** wś i os., pow. konstantynowski, gm. i par. r. g. Swory, r. l. Huszlew; wś ma 25 dm., 254 mk., 846 mr.; os. 5 dm., 19 mk., 4 mr. Istniał tu w ostatnich latach mały browar piwny. W 1827 r. było 27 dm. 203 mk. *Br. Ch.*

S **Syczyn**, r. 1564 Syczin, wś, pow. chełmski. W r. 1564 należy do par. Olchowiec, ma 15 ¼ łan., 6 zagr., 2 kom., 1 rzem., cerkiew.

Sygiełki, wś nad łachą Sanu, pow. biłgorajski, gm. i par. Krzeszów. Leży na płd.-wschód od Krzeszowa (odl. 6 w.), o 3 w. od Sanu, na skraju wyniosłego brzegu doliny rzecznej, nad łachą (jeziorem), utworzoną przez wody spływające z wyżyny, ma 25 osad. Łączy się z przyległą wsią Bystre (od płn.) i z Łazowem(od płd.). *Br. Ch.*

Syrnicka Wola, wś, pow. lubartowski, gm. i par. Syrniki. Istniała już w 1531 r. w par. Krężnica Jara; r. 1676 siedzi tu Drohojewski, który płaci od 15 dworskich i 235 poddanych, i Latoszyński od 5 osób ze służby dwor. (Pawiński, Małop., 43 a).

Syrniki, w XV w. Zyrniki, 1676 Serniki, wś i folw., pow. lubartowski, gmina i parafia Syrniki, na prawym brzegu Wieprza, o 5 w. na płd.-wschód od Lubartowa, posiada kościół paraf. murowany, szkołę początkową, urząd gm., gorzelnię (z prod. do 60,000 rs.). Istniała też przez jakiś czas cukrownia. W r. 1827 było 42 dm, 288 mk. R. 1330 Władysław król pozwala posiadłości Dzierzka, kanonika krakow., i jego brata (Hostasius ?) przenieść z prawa średzkiego na magdeburskie. W liczbie tych wsi są i S. (Kod. Małop., II, 275). W połowie XV w. S. należą do par. Bystrzyca (Długosz, L. B., II, 576). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś Syrniki, Syrnicka Wola, Ossmolicze, Prawiedniki i inne, w par. Krężnica Jara, miały 21 łan. i młyn. W 1676 r. Drohojewski płaci ze S. od 56 poddanych (Pawiński, Małop., 354 i 43a). Kościół i par. erekcyi niewiadomej, istnieje już r. 1603. Obecny wystawił 1766 r. Eust. Potocki. S. par., dek. lubartowski, 2758 dusz. S. gmina. należy do sądu gm. okr. IV w Łęczny, st. poczt. w Lubartowie. Obszar gminy wynosi 15,725 mr., ludność 3827 dusz. W skład gminy wchodzą: Brzostówka, Czerniejów (wś i folw.), Gilowice os., Kaznów, Kępa os., Marysin folw., Nowa Wieś, Prokop os., Ruskowola, Syrniki, Syrnicka. Wola, Zabłocka Wólka, Zawieprzycka Wólka. *Br. Ch.*

Syrniki, pow. lubartowski, ob. Żernik (t. XIV, 784).

Syry al. *Sery*, wś, pow. lubartowski, gm. Samoklęski, par. Kamionka, ma os. 38, mr.

601, mk. 690 (r. 1886); 1827 r. 35 dm., 288 mk., par. Rudno. W 1887 r. znaleziono tu w ogrodzie za chatą, na miejscu gdzie stała stara wieś, gliniane naczynie ze srebrną monetą oraz ryngraf miedziany z orłem i wizerunkiem N. p, M. Częstochow. Wykopalisko składało się z 286 sztuk, z których 54: ortów kor. 1621-24 r., 41 ortów gdańskich 1609- 1626 r., 97 szóstaków kor. 1623-27 Zygmunta III-go, 11 ortów kor. Jana Kazimierza 1651-1653 r, Reszta talary i półtalary zagraniczne, przeważnie hiszpańskie i holenderskie, t. zw. „lewkowe", z wyjątkiem jednego talara koron. z 1633 r. *J. E. W.*

Sytyta, os., pow. włodawski, gm. i par. Opole, 1 dm., 3 mk.

Szachy, wś i os., pow. radzyński, gm. Żerocin, par. Dołhe (r. gr.); wś ma 21 dm., 165 mk., 450 mr.; os. 1 dm., 4 mk., 2 mr. W 1827 r. było 17 dm., 118 mk.

Szadurki, wś pod Nałęczowem, ob. Sadurki.

Szajczyce, wś, fol. i os. młyn., pow. chełmski, ob. *Czułczyce* i *Sajczyce*.

Szajdówka, os., pow. radzyński, gm. Milanów, par. Włodawa, 1 dm., 3 mk., 3 mr.

Szalenik, fol. należący do Lubyczy Kameralnej, w pow. Rawa Ruska.

Szaniawy, dawna okolica szlach., pow. łukowski, gm. i par. Trzebieszów. W obrębie jej leżą wsi i folw.: a) S., Matysy, wś i folw., ma 23 dm., 186 mk. W 1827 r. 29 dm., 150 mk. W pobliżu przystanek dr. żel. warsz.-terespolskiej, odl. 10 w. od Łukowa a. 80 od :Brześcia. Fol. St. rozl. mr. 996: gr. or. i ogr. mr. 394, łąk mr. 119, past. mr. 162, lasu mr. 270, nieuż. i place mr. 51; bud. mur. 1, drewno 20. Wś os. 21, mr. l99. b) Sz. Poniaty, wś i fol w., ma szkołę począt., 57 dm., 333 mk., 1542 mr., wtem 360 mr. folw. W 1827 r. 41 dm., 213 mk. c) Sz. Ryndy, wś i fol w., mają 24 dm., 169 mk., 78 mr. W 1827 r. 15 dm., 89 mk. Jest to dawne gniazdo Szaniawskich. W XVI w. było więcej części z oddzielnemi nazwiskami. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 w części Sz. Matysy Jan i inni Ryszkowscy płacą od 1 łanu, w części Sz. Poniaty płacą Pudelkowie od 1 łanu, w części Salomony tylko od 1/2 łanu, a w części Rindy też od 1/2 łanu. W 1552 r. już obszar uprawny się zwiększa. Sz. Matysy dają od 1 łanu i ćwierci, Poniaty od 1 łanu, Rindy od 2 ćwierci a Salomony od 3 ćwierci. Widocznie przemysł leśny, bartnictwo, hodowla bydła stanowiły główne źródło dochodów. Rolnictwo rozwija się dopiero w drugiej połowie XVI w. Według reg, pob. z r. 1580 w części Sz. Gzary, w par. Trzebieszów, Krzysztof Saniawski płaci i od sąsiad swych od 6 włók, które sami orzą, fl. 3, od 2 zagr. bez ról gr. 8, od 5 komornic bez bydła gr. 10, zagrodnik trzeci spustoszał. Suma fl. 3 gr. 18. W części Sz. Matysy Sebastyan Pliska z uczestnikami swymi od 5 włók, co sami orzą fl. 2 gr. 15; Piotr Pesko i z bracią swą od lasznickiej włóki i z czwarciny gr. 25, od ogrodnika bez roli gr. 4, od komornicy bez bydła gr. 2. Suma fl. 3 gr. 16. W części Sz. Poniaty Wojciech Saniawski i od sąsiad swych od 15 włók, co sami orzą, fl. 2 gr. 15, od 6 komornic bez bydła gr. 12, od 4, zagród bez ról gr. 16. Suma fl. 3 gr. 13, W części Saniawy Rindi Andrzej Rinda i od sąsiad swych od 6 włók, które sami orzą, fl. 3, od zagrody na roli gr. 6. W części Sz. Salomony Stanisław Olszewski z pół wsi od 3 włók, co sami orzą, fl. 1 gr. 15, od 3 zagród bez ról gr. 12; Szczęsny Gzara i Oleksy z inszymi uczestnikami od 3 włók, co sami orzą fl. 1 gr. 15, od zagrody bez roli gr. 4, od komornicy bez bydła gr. 2. Suma fl. 3 gr. 18 (Pawiński, Małop., 385, 399, 419). *Br. Ch.*

Szara Wola, wś, pow. tomaszowski, gm. Tarnawatka, par. r. l. Tomaszów, r. g. Łoziniec, odl. o 7 w. na płn.-zach. od Tomaszowa, w bagnistej dolinie, śród wyżyny dochodzącej tu do 1000 stóp, ma 87 dm., 800 mk., w tem 440 r. l., 1052 mr. gruntu. Cerkiew była unicka, drewniana, grunt popielaty i gliniasty, ludność rolnicza, 5 włościan ma pasieki (razem 60 uli), 1 kowal, 1 tkacz. W 1827 r. 79 dm., 530 mk. *X. F. S.*

Szarajówka al. *Szaryjówka* folw., pow. biłgorajski par. Łukowa. Leży na zachód od Łukowy, na wzn. 702 st. npm., ma 7 dm. Wchodzi w skład dóbr ordynacyi Zamoyskich.

Szatarka, niekiedy zwana *Szastarka*, wś, pow. janowski, gm. Brzozówka, par. Kraśnik, odl. 17 w. od Janowa, leży na lewo od drogi bitej z Kraśnika do Modliborzyc, śród lesistej wyżyny, sięgającej w okolicy wsi .do 1000 st. npm. Na płd. graniczy ze wsią Polichna. W lasach Sz. rosną w znacznej ilości modrzewie. Wieś ma 46 os., 420 mk. rz.-kat., 617 mr. Gleba gliniasta, sapowata. Należała do dóbr ordynacyi Zamoyskich.

Szczałb al. *Szczałbia* al. *Mikołajów*; folw., pow. łukowski, gm. i par. Wojcieszków, odl. 16 w. od Łukowa, ma 11 dm., 85 mk. W 1827 r. 10 dm., 90 mk. W 1886 r. fol. Szczałb, oddzielony od dóbr Burzecka Wola, rozl. mr. 239: gr. or. i ogr. mr. 115, łąk mr. 22, past. mr. 17, lasu mr. 76, nieuż. mr. 8; bud. drewn. 3; pokłady torfu. Ślady starożytnej rezydencyi i park zdziczały, w las zamieniony. Kaplica drewniana, cudami słynąca; odpusty przez wszystkie piątki w maju gromadzą tysiące pobożnych. W 1569 r. wś „Szczalba", w pow. stężyckim, oraz Burzec, były własnością Jana Radziejowskiego. Płaci on w Szczałbie od 1 łanu, 3 ogr. a Marcin Lyczenski od 2 półłan. i 2 zagr. (Pawiń., Małop., 338). *Br. Ch.*

Szczebrzeszyn (w oddzielnym pliku)

Szczecin 3.) **Sz**., wś i fol, na stokach wyżyny lubelskiej (wzn. do 900 st. npm.), opadającej ku rozległej nizinie schodzących się dolin Sanu i Wisły, pow. janowski, gm. i par. Gościeradów, odl. 4 mile od Janowa a około 6 w. na płd od Gościeradowa. Fol Sz. (417 mr.) należy do dóbr Gościeradów. Wś ma 72 osad, 632 mk. rz.-kat. i 1140mr. Gleba piaszczysta; kamień wapienny. W 1827 r. było 48 dm., 313 mk. Wydawcy Kod. dypl. pol. (t. I, 79) objaśniają mylnie wieś „Tczcino" w akcie uposażenia klasztoru w Zawichoście przez ks. Bolesława Wstydliwego r. 1257 za dzisiejszy Szczecin, kiedy jest to niewątpliwie Tuczyno, wś której nazwę nosi rzka Tuczyn, płynąca pod Gościeradowem. Wieś sama, jak to zresztą objaśnia Długosz (L. B., III, 329), zmieniła nazwę na Mniszek (w sąsiedztwie Szczecina) Inne nazwy wsi poblizkich, nieodgadnione przez wydawców Kodeksu, dadzą się łatwo objaśnić: „Kostrów" jest to Ostrów, „Postrusnicy" Pstrągi (dziś nie istniejące, znano w XVI w.) a „Hośno" jest to Kosin. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1681 wsi: Szczecin i Kliczkowice, w par. Opole, miały 2 łany i młyn. W r. 1676 Sz., w par. Gościeradów, należy do Wacława Góreckiego i Koneckiego, którzy płacą od 101 poddanych, 8 służby dwor. i 5 osób szlach. (Pawiński, Małop.. 366 i 22a). *Br. Ch.*

Szczecka Wólka, wś, pow. janowski, gm, i par. Gościeradów; przylega do wsi Szczecin (na płd.), ma 24 dm., 537 mr.

Szczekarków 1.) wś, folw. i dobra nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski (Puławy), gm. Szczekarków, par. Wilków, odl. 24 w. od Puław. posiada fabryką sera na sposób szwajcarski, wyrabiającą za 4000 rs. rocznie, młyn wodny. Na obszarze wsi jezioro, którego wody spływają do rzki Cbodel. W 1827 r. 40 dm., 267 mk., par. Opole. Dobra Sz., dawniej wchodzące w skład dóbr opolskich, składały się w r. 1888 z fol.: Sz. i Wilków, attyn.: Sosnowa i Brzozowa, rozl. mr. 1697: fol. Sz. gr. or. i ogr. mr. 528, łąk

mr. 265, past. mr. 530, w odpad. mr. 6, nieuż. mr. 70; bud. mur. 8, drewn. 29; płodozm. 9-pol.; fol. Wilków gr. or. i ogr. mr. 233, łąk mr. 8, w odpad, mr, 8, nieuż. mr. 49; bud. mur. 1, drewn. 5; płodozm. 10-pol. W układ dóbr poprzednio wchodziły wsi: Sz. os. 39, mr. 300; Kłodnica os. 34, mr, 356; Kąty os. 22, mr. 126; Szkuciska os. 9, mr. 60; Czarna os. 4, mr. 17; Zarudki al. Siedlisko os. 20, mr. 90; Drągi os. 4, mr. 30; Urządków os. 11, mr. 87; Wilków os. 25, mr. 152; Machów Stary i Nowy os. 28, mr. 156. W połowie XV w. Sz., w par. Wilków, własność Choteckich h. Nabra, miała 4 łany km., z których dziesięcinę snopową i konopną, wartości 3 grzyw., dawano klasztorowi św.-krzyzkiemu. Była także karczma, zagrodnicy i folwark, który dawał dziesięcinę snopową (Długosz, L. B., II, 554; III, 243). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wsi Sz. i Wrzątków (Urządków), w par. Wilków, miały 1 ½ łanu. W r. 1676 kasztelan połoniecki płacił tu pogłówne od 118 poddanych, 11 dworskich, 2 szlach. służby, 5 osób z rodziny (Pawiński, Małop., 357 i 48a). Sz. gmina ma 8862 mr. obszaru, 4208 mk. (56 żyd.). Należy do sądu gm. okr. IV w Polanówce, st. poczt. w Kazimierzu, urz. gm. w U rzędkowie. W skład gminy wchodzą: Brzozowa, Czarna, Czarna Kościelna, Dratów, Drągi, Kąty, Kępa Chotecka, Kłodnica, Kosiorów, Lubomirka, Machów Stary i Nowy, Majdany, Niedźwiada, Nieciecz, Rybaki, Szczekarków, Szkuciska, Wilków Opolski, Wilków Polanowski, Trzciniec, Urzędków, Wrzelów, Zarudki, Żmijowiska, Żuławie.

2.) **Sz.,** wś i folw. nad rz. Wieprzem, pow. lubartowski, gm. Łucka, par. Lubartów (odl. 4 w.). W 1827 r. 27 dm., 201 mk. W 1876 r. fol. Sz., oddzielony od dóbr Lubartów, rozl. mr. 1127: gr. or. i ogr. mr. 354, łąk mr. 269, past. mr. 140, lasu mr. 281, nieuż. mr. 83; bud. mur. 4, drewno 13, las nieurządzony, młyn wodny. WŚ Sz. ma 32 os., 582 mr. Długosz wymienia tę wś (w par. Bystrzyca), nie podając opisu (L. B., II, 575). Według reg, pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś Sz., w par. Bystrzyca, miała 4 ½ łan., 1 młyn. W r. 1676 Sz., w par. Lewartów (Lubartów), ma 55 poddanych (Pawiński, Małop., 350 i 28 a). *Br. Ch.*

Szczelatyn *Kołomyje*, wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec, posiada gorzelnię, z produkcyą na 28,000 rs., 9 os., 81 mr. Wchodziła w okład dóbr Grabowiec.

Szczepanki 1.) fol., pow. łukowski, gm. Jakusze, par. Trzebieszów, 3 dm., 9 mk., 168 mr. ziemi. W 1827 r. było 3 dm., 25 mk. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 płacono we wsi Sz., par. Trzebieszów, od ½ łanu W r. 1652 płacił Leonard od ½ łanu, Walenty z ¼ łanu. R 1580 Stanisław Głuchowski z połowicy wsi od 2 włók, co sami orzą, fl. 1, od zagrody bez roli gr. 4; Bartosz Lenartowicz od drugiej połowy wsi od 2 włók, co sami orzą, fl. 1. Suma fl. 2 gr. 4 (Pawiński, 386, 399, 421).

Szczepiatyn, wś, pow. Rawa Ruska, 30 klm. na płn.-wschód od Rawy, 10 klm. na płn.-wsch. od Uhnowa (sąd pow.), tuż na. płn. od urz. poczt. w Korczowie. Na wsch. leży Korczmin, na płd. Korczów, na zach. Tarnoszyn, na płn.-zach. Ulhuwek, na płn.-wsch. Krzewica. Przez wieś płynie pot. Rzeczyca, dopł. Sołokii. W dolinie jej leżą zabudowania (203 mt. wzn.). Na płn. wzgórze Szczepiatyn (232 mt,). Własna więk. ma roli or. 403, łąk i ogra 101, past. 2, lasu 311 mr.; wł. mn. roli or. 589, łąk i ogr. 170, past. 2 mr. W 1880 r. było 81 dm., 537 mk. w gminie, 7 dm., 48 mk. na obsz. dwor. (469 gr.-kat., 101 rz.-kat., 15 izr.; 550 Rusinów 14 Polaków, 21 Niemców). Par. rz.-kat. W Uhnowie, gr.-kat. w Korczowie. We wsi jest cerkiew p. w. św. Trójcy i szkoła filialna.

Szczęśniki al. *Szcześniki*, wś nad jez. Lawskiem, pow. włodawski, gm. Hańsk, par. Sawin, ma 23 dm., 129 mk., 675 mr. W 1827 r. 11 dm., 98 mk. Wchodziła w skład dóbr Hańsk.

Szczuchnia, folw., pow. lubartowski, ob. *Chuda Wola*.

Szczuczki, wś i fol., pow. nowoaleksandryjski, gm. Karczmiska, par. Wojciechów, odl. 36 w. od Puław. W 1885 r. folw. Sz. rozl. mr. 1145: gr. or. i ogr. mr. 629, łąk mr. 30, past. mr. 9, lasu mr. 455, nieuż. mr. 22; bud. mur. 5, i drzewa 12; płodozm. 9-pol.; las urządzony, młyn wodny. Wś Sz. os. 17, mr. 246.

Szczygły Dolne i **Sz**. *Górne*, wś i fol. nad rz. Bystrzycą, pow. łukowski, gm. i par. Łuków (odl. 9 w.), mają 17 dm., l9l mk. W 1827 r. było 20 dm., 50 mk. W 1873 r. fol. Sz. rozl. mr. 987: gr. or. i ogr. mr. 503, łąk mr. 60, past. mr. 12, lasu mr. 373, nieuż. mr. 39: bud. mur. 1, z drzewa 14; płodozm. 9-pol., las nieurządzony, młyn wodny z foluszem, pokłady torfu. Wś Świderki os. 23. mr. 404. W XVI w. siedziała tu na całym obszarze szlachta zagrodowa. Zaludnienie wzrosło dopiero przy końcu tego wieku. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 we wsi Szczygły, w par. Łuków, płacono w jednej części od ½ łanu w drugiej od ¾ łanu. Z części Sz. Mediocres Mikołaj Myszka od 1 łanu. W r. 1552 Sz. Stare płacą od 2 łanów. W r. 1580 wś Szczygły, Stara Wieś i Dębniaki leżą w par. Łuków. P. Marcin Wrona sam od siebie i od uczestników swych od półtora włók, które sami orzą, płaci gr.22 ½. P- Szczęsny Widlicza z ostatka tej wsi od dwu poddanych na półwłóczka winien. P. Stanisław Cholewka z Mikołajem Domaszewskim od włóki, którą sami orzą, gr. 15. P. Jan Mikołajewicz od 4 włók, co sami orzą, fl. 2. Summa fl. 3 gr. 7 ½. Według reg. pob. z r. 1552 wś szlach. Sz. Pasternaki miała 3 ½ łan. W 1580 r. P. Marcin Pasternak Broda od siebie i od sąsiad swych od 3 włók, które sami orzą, fl. 1 gr. 15. Suma fl. 1 gr. 15 (Pawiński, Małop.,381, 391, 411). *Br. Ch.*

Szelągowa góra, wyniosłość w lasach Celejowa, pow. nowoaleksandryjski.

Szelibudy, przyl. dóbr Kołacze, w pow. włodawskim.
Szeliga, wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Huta Krzeszowska. Wchodziła w skład dóbr ordynacyi Zamoyskich.

Szewnia, wś i fol., pow. zamojski, gm. Suchowola, par. kat. Krasnobród, r. gr. Potoczek. Odl. od Zamościa na płd. o 14 w. Ma 4 dm. dwor., 59 os. włośc., 574 mk., 434 prawosł., 130 kat., 10 izrael. i 660 mr. W 1827 60 dm., 384 rok. Kol. Sz. należał do dóbr Adamów. We wsi cerkiew drewniana, niewiadomej erekcyi należąca do par. Potoczek, i szkoła początkowa (od r. 1887). Najbliższa st. poczt. I tel. Zamość. *Żuk.*

Szklarnia 1.) wś. Pow. janowski, gm. i par. Modliborzyce.
2.) **Sz.,** pow. janowski, gm. Kawęczyn, par. Janów.

Szkucisko, wś, pow. nowoaleksandryjski (Puławy), gm. Szczekarków, par. Opole. W 1827 r. było 10 dm., 76 mk.

Szlatyn, wś i folw. nad rz. Rzeczycą (dopływ Sołokii), pow. tomaszowski, gm.

Jarczew, par. Gródek, odl. 2 1/3 mili od Tomaszowa, przy linii granicznej od Galicyi, ma 51 dm., 402 mk. (160 r. 1.), 562 mr. Cerkiew drewniana, nieznanej erekcyi; młyn. Ziemia żyzna, brak lasu, ludność rolnicza, 2 tkaczy. Folw. jest częścią dóbr Łubcze, własność Bilińskiego. W 1827 r. było tu 54 dm., 256 mk.

Szlatynówka, nazwa dawana niekiedy rz. Rzeczycy (dopł. Sołokii).

Szlatyńska Wola, wś, pow. tomaszowski, gm. Jarczów, par. Gródek.

Szlubów 2.) **Sz.,** folw. dóbr Opole, w pow. włodawskim.

Szmokotówka, wś, pow. włodawski, gm. Turna, par. Hola (r. gr.), ma 14 dm., 56 mk., 570 mr.

Sznury 1.) wś, pow. tomaszowski, gm. Majdan Górno, par. Tomaszów, dotyka miasta, ma 15 dm., 186 mk. r. l., 253 mr. gruntu. Gleba w części popielatka, sap. Ludność rolnicza, trudni się też przemytnictwem; 1 tkacz. W 1827 r. było 9 dm., 41 mk. Wchodziła w skład dóbr Łaszczówka.

Szopinek, wś i fol. (ordynacyi Zamoyskich), pow. zamojski, gm. Zamość (o 5 w.), par. Sitaniec (5 w.). Ma 2 dm. dworu., 31 os. włośc., 261 mk. kat., 528 mr. ziemi or. i łąk. W 1827 r. 6 dm., 71 mk. Od r. 1880 młyn wód. o 2 kam. na strumyku płynącym od Stabrowa, własność włościanina Fr. Kozaka. Por. Horyszów. *T. Żuk.*

Szorcówka, wś nad rzką Kalinówką. pow. zamojski, gm. i par. Skierbieszów, odl. od Zamościa 20 w., ma os. 16, mk. kat. 146 i ziemi orn. 183 mr. W 1827 r. 17 dm., 61 mk. Fol. Majdan Szorcówka należy do folw. Iłowiec lit. B. *T. Żuk.*

Szostaki 2.)**Sz**., wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Łukowa. W 1827 r. 5 dm., 49 mk.

Szóstka 2.) **Sz.,** wś, pow. radzyński, gm. i par. r. gr. Szóstka, odl. 10 w. od Międzyrzecza. Posiada cer par. drewnianą, szkołę początk., sąd gm. okr. II, 92 dm., 520 mk., 2426 mr. W 1827 r. 94 dm., 443 mk. Gleba żytnia, urodzajna. Cerkiew erygował r. 1551 Stefan Zbaraski, wojew. trocki. Obecna z r. 1758 Sz. gmina należy do sąd. gm. okr. II, st. pocz. w Międzyrzeczu. Graniczy z gminami: Kąkolownica, Misie, Zagajki, Lisia Wólka, Żerocin i Zelizna, ma 3232 mk. i 16613 mr. obszaru. W skład gm. wchodzą: Aleksandrówka, Anielki, Augustówka, Dziaduchy, Łuziecka Wólka, Omelne, Ostrówki, Trzykopce, Turów, Szóstka, Worsy i Wygnanka. *Br. Ch.*
Szozdy, wś okolona lasem, pow. zamojski, gm. i par. r. gr. Tereszpol, kat. Gorecko. Odl. na płd. od Zamościa w. 36, mają 19 os., 215mk. (47 prawosł.), 361 mr. ziemi piaszczystej. W 1827 r. było 22 dm., 112 mk.

Szperówka, fol. na przedmieściu Szczebrzeszyna. .

Szpica, w r. 1543 *Stpicza*, pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Puchaczów. W 1827 r. 5 dm., 130 mk. W połowie XV w. wieś ta (w par. Łęczna), własność klasztoru sieciechowskiego, miała 9 łan. km., z których płacono czynszu klasztorowi 8 skotów, 30 jaj. 2 koguty, 2 sery, 2 korce owsa; odrabiano własnym pługiem jeden dzień w tygodniu; 3 karczmy z rolą płaciły 2 i pół grz. Wszystkie role dawały dziesięcinę

snopową wartości 9 grz. a konopną po jednym pęku. Z dwóch łanów sołtysich płacono dziesięcinę do Sieciechowa (Długosz, L. B., III, 267, 273). w r. 1531 wś Szpica, Łęczna i Wola, w par. Łęczna, miały 7 ½ łan., 1 młyn; w Sz. były 2 łany wójtowskie (Pawiński, Małop., 352, 3C3). Br. Ch.

S **Szpica**, w dok. *Stipicza*, wś. pow. chełmski. W dok. z r. 1252 własność klasztoru sieciechowskiego.

Szpikołosy, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. i par. r. l. Hrubieszów, r. g. Dyakonów. Posiada cerkiew, która była parafialną do 1792 r., następnie stanowiła filię par. Dyakonów; obecna pochodzi z 1801 r. W 1827 r. 47 dm., 225 mk. Dobra Sz. składały się w r. 1841 z fol. Sz. i Białoskóry, rozl. mr. 1019. Jest to dawna wieś królewska. Władysław Jagiełło uposażając w r. 1400 kościół paraf, w Hrubieszowie, nadał, między innemi, dziesięciny z fol. w Szpikołosach. Cześć wsi tej przeszła następnie na własność prywatną (może nadana była miastu), bo w akcie sprzedaży ststwa hrubieszowskiego w r. 1800 wymieniono cześć Sz., zwącą starościńską (ob. Hrubieszów, III, 180 i 185). *Br. Ch.*

S **Szpikołosy**, r. 1578 Spikłosy, wś, pow. hrubieszowski. W r. 1578 wojewoda bełzki (tenże w Dyakonowie) płaci przez wójta wsi, od 15 ½ łan., 18 zagr. z rolą, 1 szewca, 5 kom. Ubogich, popa. Ob. Dyakonów.

Szubienica, attyn. dóbr Grabowiec, w pow. hrubieszowskim.

Szum al. *Bzdzina*, rzeczka, poczyna się pod wsią Górniki, w pow. biłgorajskim, na płn.-zach. od Józefowa, na granicy z pow. zamojskim. Płynie w kierunku zach.-płd. przez Górecko Wielkie i Małe i naprzeciwko wsi Szóstaki wpada z praw. brzegu do Tanwi. Długa 15 w. Przyjmuje z lew. brzegu rzeczkę Niepryśkę. J. Bliz

Szuminka, wś, pow. włodawski, gm. i par. Włodawa. ma 47 dm., 415 mk., 961 mr. W 1827 r. 40 dm., 321 mk.
Szumów, wś, pow. nowoaleksandryjski (Puławy), gm. i par. Kurów, ma 12 os., 198 mr. Wchodziła w skład dóbr Kurów. w 1827 r. było.12 dm , 118 mk.

Szur 1.) wś nad rz. Wieprzem, pow. tomaszowski, gm. Tarnawatka, par. Krasnobród, śród lasu na piaskach, ma 8 dm., 60 mk. r. l., 115 mr. Ludność rolnicza, trudni się też obróbką drzewa i wywózką. Jest tu przejazd przez Wieprz, wązkiem korytem płynący.

Szychowice, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. i par. Kryłów, odl. 14 w. od Hrubieszowa. Posiada cerkiew par. drewnianą, szkołę początkową, młyn wodny. W 1827 r. 74 dm., 549 mk., par. Oszczów. Dobra .Sz. składały się 1885 r. z fol.: Sz., Grafka i Rulikówka, rozl. mr. 1615: gr. or. i ogr. mr. 1058, lak mr. 232, lasu mr. 263, nieuż. mr. 62; bud. mur. 21, drewn. 36, las urządzony. Wś Sz. os. 70, mr. 1166. Według tradycyi gr.-un. cerkiew fundował Antoni Leszczyński, dziedzic. Obecna z r. 1767. Należała do niej filia w Małkowie (o 2 w.). Dobra Sz.. dawniej własność Leszczyńskich, od początku XIX w. przeszły drogi spadku do Rulikowskich.

Szydłówka, wś, pow. konstantynowski, gm. Olszanka, par. Hadynów, ma 48 dm., 344 mk., 1101 mr. obszaru. W 1827 r. 53 dm., 285 mk.

Szyktorska Buda, wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Dołhobyczów.

Szymańszczyzna Kaudya, folw. oddzielony od dóbr Sobieszczany, w pow. lubelskim, gm. i par. Niedrzwica, rozl. 120 mr.

Szystowice, wś i fol. nad rz. Kalinówką, pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec, odl. 25 w. od Hrubieszowa. W 1827 r. było 28 dm., 108 mk. Dobra Sz. składały się w 1884 z folw. Sz. i Szerokie, rozl. mr. 1194: gr. or. i ogr. mr. 688, łąk mr. 79, past. mr. 1, lasu mr. 397, odpadki mr. 10, nieuż mr. 19; bud. mur. 1, z drzewa 23;płodozm.8 i 12-pol., las urządzony, pokłady wapna, młyn wodny, cegielnia. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś Sz. os. 30, mr. 247; wś Henrykówka os.9,mr. 67; wś Skibice os. 16, mr. 244.

Szyszki 5.) **Sz.-***Koło*, wś, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Tuchowicz, ma 25 dm., 217 mk., 1220 mr. W 1827 r. było 21 dm., 138 mk. *Br. Ch.*

Szyszków 4.) **Sz**., wś i folw., pow. biłgorajski, gm. i par. Potok Górny, leży śród wyżyny, wzn. 659 st. npm, W 1827 r. 11 dm., 67 mk., par. Kulno (r. gr.). *Br. Ch.*

Szczebrzeszyn, w dok. *Scebresinum*, miasto nad rz. Wieprzem z lew. brzegu, pow. zamojski, pod 50° 41' szer. płn. i 40° 37' dłg wsch., przy trakcie bitym Zawichost-Uściług, w nadrzecznej nizinie, zamkniętej od zachodu stromym stokiem t. z. gór szczebrzeskich, a właściwie poszarpanego głębokiemi jarami płaskowzgórza lubelskiego, dochodzącego na obszarze między Gorajem a Sz. od 1000 do 1500 st. npm. Dolina Wieprza wzn. około 700 stóp. Rzeka ta dopiero pod Krasnymstawem spławną być zaczyna. Wieprz pod Sz. ma do 7 sążni szerokości; w czasie wylewów pokrywa. woda łąki na ½ w. szerokości. Są tu na nim dwa mosty na grobli łączącej Sz. ze wsią Urody. Sz. odległy od Zamościa na płd.- zach. o 20 w., od Janowa ordynackiego 42 ¾ Biłgoraja 32 ½ Krasnegostawu 40, st. dr. żel. nadwiślańskiej w Rejowcu o 59 ½, Lublina 105 i od Zwierzyńca o 12 w.

Posiada kościół par. kat. mur., kościołek mur. św. Leonarda na cmentarzu, dwie cerkwie, synagogę i dwa domy modlitwy, szpital św. Katarzyny ogólny, ze stałym lekarzem, dom schronienia, szkołę począt. 2. klas, urz. miejski, st. poczt. a od r. 1887 i tel., notaryusza, aptekę i 38 sklepików. Z zakładów fabrycznych jest młyn wodny o 8 kamieniach, cylindrowo-amerykański, z produkcyją na 27,000 f s., folusz i fabryka sukna czarnego i siwego dla włościan, z prod. 900 rs. rocznie. Mieszczanie zajmują się przeważnie rolnictwem, żydzi zaś handlem i faktorstwem. Szewców jest 18, kowali 8, serwetników 2, stolarzy 2, rymarz 1 i po kilku krawców, ślusarzy, tkaczy, bednarzy, garncarzy i garbarzy, produkcya których zaledwo zaspakaja miejscowe potrzeby. W malowniczem położeniu, pełne zieleni mto Sz., składa się przeważnie z parterowych, drewnianych, w części murowanych dworków, z ogródkami, zabudowanych w rynek i tworzących kilka wązkich ulic (Szkolna, Turobińska, Klasztorna, Cerkiewna, Parkowa, Zatylna i Biłgorajska), niezabrukowanych, prócz ulicy Zamojskiej, przez która prze prowadzona szosa łącząca SZ. z Zamościem i Zwierzyńcem. Pośród rynku stoi obszerny dom piętrowy mur., zwany Oberżą, w części którego do r. 1876 mieścił się sąd pokoju okr. zamojskiego.

Z zamku, spalonego w 1583 r., i dawnych murów miejskich, pozostały tylko małoznaczne ruiny. Resztki pozostałej bramy miejskiej użyte zostały r. 1840 przy budowie nowego ratusza, a z zamku została tylko jedna baszta. Miasto otoczone było wałami. Sz.., z trzema przedmieściami: Błonie, Zamojskie, ciągnące się wzdłuż Wieprza po Bodaczów, i Zarzecze al. Szperówka, z fol. t. n., od r. 1876 należy do sądu pokoju okr. I w Zamościu. Obszar miejski zajmuje 4565 mr. 236 pręt., w tem ziemi or. 3319 mr., łąk588 mr., nieuż. 104 mr., pod budyn. 548 mr. . i wody 5 mr. Dawne jurydyki Sz. są: Pofranciszkańska, składa się z części dworskiej (dziś własność L. Sajkiewicza), ma 109 mr. i części B włośc. (18 osad, 81 mr.). Po-proboszczowska, na prawach włośc., część lit. A. ma 5 os., 30 mr. i lit. C 63 os., 132 mr. G1eba ziemi gliniasta, na pokładzie opoki i kredy. Łąki obfite; lasu miasto nie posiada. W 1827 r. Sz. miał 499 dm., 3233 mk.; 1832 r. było3453 1683 żyd.); 1875 r. 4753 mk.; 1878 r. 433 mk.; 1860 r. 4018 mk. (2162 rz.-kat., dm. (66 mur.) i 4750 mk.; 1881 r. 463 dm. (42 mur.), 5064 mk. (2667 izrae1.); 1885 r. 433 dm. (39 mur.), 5129 mk. (2381 izrae1.); 1888 r. 448 dm. (54 mur.), 5264 mk. (2398 izrae1.); 1890 r. było 5418 mk.(912 prawosł., 2429 żyd.). Dochód kassy miejskiej wynosił w 1878 r. 2544 rs. 46 ½, kop. a 1887 r. 2191 rs.

Sz. należy do rzędu starszych osad w dawnej ziemi chełmskiej. Należał on

prawdopodobnie do rzędu zameczków, broniących osad zajmujących dolinę Wieprza. Sięga zapewne czasów Kazimierza W. W akcie nadania Kraśnika i Goraja r. 1377 przez króla Ludwika Dymitrowi i Iwanowi (Kod. Małop., III, 310) nie ma mowy o Szczebrzeszynie. Władysław Jagiełło, potwierdzając nadanie poprzednika, przywilejem w Krakowie 1388 r. wydanym, Dymitrowi z Goraja, uczynił wieczyste nadanie całego okręgu szczebrzeszyńskiego, z juryzdykcyją nad mieszkańcami („super vassal los districtum ejusdem"). Paprocki podaje, iż widział dokument wydany 1399 r. Przez tegoż Dymitra, zaczynający się tak: „Nos Demetrius de Goraj et in Szczebrzeszyn hacres". Aktem tym nadawał niejakiemu Cedzikowi Próchańskiemu wsi: Gruszkę i Zaporze „ratione servitii in terra Chelmensi" (obie wsi w okolicy Szczebrzeszyna). Po wygaśnięciu potomstwa Dymitra dobra przeszły, drogą wiana, w dom Leliwitów z Tarnowa, Różyców z Krzepic i Toporczyków z Tęczyna. Sz. dostał się Janowi Amorowi Tarnowskiemu. Podobno prawo miejskie nadał Sz. Władysław, ks. opolski, w czasie swych rządów na - Rusi.

Jagiełło w potwierdzeniu nadania dla Dymitra, udzielił miastu pewne swobody. Tarnowski Jan ustanowił w Sz. r. 1472 jarmark na św. Agnieszkę, uwalniając kupczących od cła i myta. Przywilej ten potwierdzili r. 1520 ówcześni dziedzice SZ. Piotr i Stanisław Kmitowie h. Szreniawa. Po nich Górkowie stali się panami SZ. Oni to wznieśli cerkiew, zapewne na miejscu dawniejszej, tudzież przekształcili kościół par. rz.-kat. na zbór kalwiński, przy którym urządzili szkołę. Przebywali tu wtedy czasowo: Stanka.r i Cruciger. Andrzej Górka przywilejem z r. 1560 w piątek przed św. Maciejem danym, przedmieszczanom Błonia i Zarzecza zapewnił używanie prawa magdeb., na wzór miasta, oddawna tem się rządziło. oraz pobór dochodów miejskich uporządkował. Ten Andrzej z Górki, kaszt. międzyrzecki, ststa gnieźnieński, wałecki i jaworowski, był prawdziwym feudalnym baronem na całą okolicę. Na zamku w Sz. odprawiały się sądy lenne dla powiatu, tak ziemskie jako i grodzkie, p. t. dziedziców Sz. a szlachta mającą w nim swoje posiadłości. była ich wazalami. Feudalizm ten trwał jeszcze w całej mocy w końcu XVI w. Gdy bowiem Jan Zamoyski nabył pewną wieś w pow. szczebrzeskim od Anny Niedźwiedzkiej hrabia z Górki, przez wzgląd na powagę jaką nabywca miał w kraju. uwolnił go od swej juryzdykcyi.

Pierwszych dni września 1583 r. w zamku Sz. wybuchł w nocy pożar, tak gwałtowny. że ststa zamkowy z rodziną. ledwo się uratował. Zgorzały wtenczas wszystkie akty i dokumenty. Prosił więc Górka króla Stefana o odnowienie przywilejów z juryzdykcyi nad wazalami, co wsparł dowodami i prejudykatami z różnych akt sądowych. Przekonawszy się o słuszności żądań i prawdziwości przedstawionych dowodów, król 12 grudnia 1583 r. dał w Lublinie przywilej konfirmacyjny i odnawiający dawne. Przezeń Andrzej Górka i prawi jego sukcesorowie otrzymali uznanie na wieczne czasy dziedzictwa zamku, miasta i całego powiatu, z wolnością wykonywania juryzdykcyi nad wazalami sobie podległymi, oraz odprawowania sądów lennych, podług dawnego zwyczaju, jako był dotąd zachowywany ł z terminami "in utroque foro, tam Terrestri quam Castrensi" i utrzymywania akt autentycznych, wyłączając Sz. od wpływu wszelkich sądów krajowych i urzędów, a nawet trybunału. Z akt magistratu mamy wiadomości o następujących jeszcze przywilejach:

1) Przywilej Andrzeja Górki, dziedzica Sz., wydany 1586 r. przed św. Mateuszem, którym ponawia nadanie mstu prawa magdeb., w miejsce oryginału spalonego na zamku w 1583 r., a zarazem uwalnia mieszkańców od reparacyi grobli i transportu

zboża, za co czynsz podnosi i zobowiązuje przedmieszczan do odbywania powinności w naturze, t. j. do bronowania 6 dni i zwożenia po 10 kóp zboża do stodół dworskich z połowy każdego łanu. Jednocześnie zabrania żydom wykupywania po wsiach towarów, nadaje moc radnemu sądzić żydów wrazie nieprzybycia do ratunku ognia i za długi. Wreszcie zobowiązuje starszych zgromadzeń do zdawania rachunków z młyna, z którego trzecią część dochodu przeznaczył dla kasy miejskiej, jak niemniej dochód z mostowego, miar, wag i kramów. Urzędników miejskich od wszelkich ciężarów w naturze zwolnił i oddał radnym do wykarczowania łąkę zwaną które Radziecką 2 mr. przestrzeni mającą, w miejsce zajętej na dwór innej łąki przy młynie.

2) Stanisław Górka, syn Andrzeja, przywilejem swym z d. 9 stycznia 1595 r. poprzedni przywilej zatwierdził, z dodatkiem, aby przedmieszczanie z każdego półłanka bronowali po 6 dni i po 10 kóp zboża zwozili, przy opłacie czynszu po 12 groszy z półłanka, a mieszczanie po 20 gr. z półłanka, którzy to ostatni od tych robót w naturze zwolnieni zostali.

3) Przywilej Zygmunta III z d. 25 marca1597 r., mocą którego wzbroniono żydom pobieranie podatków i dzierżawę czopowego.

4) Przywilej Jana Zamoyskiego, hetmana i kancl. w. kor., z d. 27 sierp. 1598 r. zatwierdzający te wszystkie poprzednie przywileje msta Sz. oraz dozwalający wolnego wrębu w lasach dziedzica Sz. na budowle i opał; znoszący opłatę od sycenia miodu. oraz dozwalający zamienić przez opłatę po 10 gr. zamiast korca. osepu owsa, o ile dwór owsa w naturze potrzebować nie będzie.

5) Przywilej Tomasza Zamoyskiego z d. 26 sierpnia1629 r.. zatwierdzający miastu Sz. wszystkie dawniejsze przywileje.

6) Przywilej tegoż Tomasza Zamoyskiego z d. 26 czerwca 1643 r., dozwalający mieszkańcom budować się na pustych placach.

7) Przywilej króla Michała Korybuta z d. 25 sierpnia 1673 r., dozwalający mieszkańcom kurzenia i sprzedaży wódki, za opłatą od bani po złp. jednemu i gr. 3, oraz zatwierdzający dawne przywileje miasta Sz.

8) Przywilej Jana Zamoyskiego z d. 21 maja1700 r., dozwalający mieszkańcom prowadzić szynki w domach własnych i kurzyć wódkę, za opłatą po trzy złp. od kadki.

9) Przywilej króla Augusta II z d. 12 lipca 1729 r., ustanawiający trzy nowe jarmarki: na św.. Jan Chrzciciel, na Wniebowzięcie N. M. Panny i na św. Mikołaj.

Cechy Sz. posiadają oryginalne przywileje, nadane przez Jana Zamoyskiego 1661 i 1694 r. sukiennikom, szewcom i bednarzom. które wyrażają jednobrzmiące obowiązki uczniów. czeladzi, majstrów, przepisują obchody wyzwolin, przyjęcia majstrowstwa, opłatę od tychże, wymiar kar za. nieposłuszeństwo, niemniej za przekupstwo; pozwalają w czasie jarmarków od. przyjezdnych rękodzielników z podobnemi towarami małą kwotę do skarbonki pobierać, jakoteż od partaczów,

wreszcie zabraniają na jedną milę od Sz. obcym towary zakupione i rękodzieła prowadzić. Miasto Sz., jako rządzące się prawem niemieckiem, miało swoje sądy miejskie, złożone z wybieralnych landwójta i ławników oraz jus gladii, lecz akta tychże sądów zaginęły.

Od Górków Sz. przeszedł (między, 1595 a 1598 r.) w posiadanie kanclerza Jana Zamoyskiego, który go wcielił do swej ordynacyi. Szczebrzeszyn i roztaczająca się u jego podnóża płaszczyzna, w której nikną\ zasłaniające go od zach.-płd. ramiona góry, pamiętnemi są z następnego dziejowego faktu. Gdy konfederacyę gołąbską potwierdził reces lubelski (10 listop.), zawieszający jej obrady do Warszawy 4 stycznia 1673 r., zwycięzkie (nad Tatarami) wojsko hetmana Sobieskiego, z królem na czele, zawiązało przeciw konfederacyi gołąbskiej konfederacyę szczebrzeszyńską (23-24 listop. 1672 r.) w obronie władzy hetmańskiej i wolności tamtą zachwianych. Podpisali ją: hetman polny a stryj króla i chorągwie królewskie. Przy pierwszym rozbiorze Rzpltej Sz. przeszedł pod panowanie Austryi i wtedy zabrano przywileje miejskie i przewieziono do Lwowa.

Kościół i par. rz.-kat. założył tu podobno Dymitr z Goraja r. 1397. Zabrany na zbór, został zwrócony katolikom za staraniem Zamoyskiego r. 1593. Obecny kościół murowany, z wieżą nad przysionkiem, p. w. św. Mikołaja, wzniesiony został w latach 1610 1620 przez Mikołaja Kiślickiego, pierwszego dziekana-infułata kollegiaty zamojskiej, proboszcza szczebrzeszyńskiego; konsekracyi dopełnił Jerzy Zamoyski, bisk. chełmski, 1620 r. trzeciej niedzieli po Zielono Świątkach. Niewielki rozmiarem, przez dodanie kilku skarp, jakiemi został wzmocniony na zewnątrz, zmienił nieco pierwotną strukturę. W zewnętrznej, podkowiastej ścianie presbiteryum, zwróconej frontem do ulicy Zamojskiej, jest nisza, z obrazem św. Mikołaja alfresko. Na umieszczonej niżej obrazu płycie kamiennej, z kilkoma herbami, jest napis łaciński, bardzo zatarty. W kilku ołtarzach nowe obrazy pendzla Rafała Hadziewicza. Dzwonnica osobna.

Na cmentarzu, za miastem na górze, stoi kościołek p. w. św. Leonarda, wzniesiony w 1812 r. Obraz św. Leonarda uważa lud za cudowny. Do par. kat., dekan. zamojskiego, należy msto Sz. z przedmieściami Błonie, Zamojskie i Zarzecze, oraz wsi: Brody, Czarnystok, Deszkowice, Kawęczyn, Kawęczynek, Kulików, Lipowiec, Michałów, Obrocz, Rudka., Sułów, Sułówek, Topólcza., Trzęsiny, Wywłoczka, Zwierzyniec (z kapelanią), Żurawnica, Źrebce, fol. Bodaczów, razem 9307 dusz; 1874 r. było 8234 a 1879 r. 8511 dusz. Cerkiew Uspenja (Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny), murowana, fundacyi Górków, których zwłoki przechowały się dotąd w grobach podkościelnych, została odnowioną kosztem rządu w r. 1868 i później w r. 1876. Parafia r. gr. do r. 1867 należała do dekanatu t. n. Proboszcz i dziekan (ostatni Al. Górski) mieszkał w pob1izkiej cerkiewnej wsi Rozłopy. Obecnie należy do dek. zamojskiego. W r. 1869 liczono 242 męż. i 238 kob., razem 480 dusz. Druga cerkiew przerobioną została w r. 1888 z kościoła św. Trójcy przy klasztorze sióstr miłosierdzia św. Wincentego a Paulo. Kościół ten, z wyniosłą wieżą nad przysionkiem, do którego wchodzi się po kilkunastu stopniach z ciosowego kamienia, fundował pierwotnie dla klasztoru franciszkanek Jan Zamoyski, nadając łan pola i obszerny ogród, który jednocześnie z budowlą klasztoru opasa ny został po rz. Wieprz wysokim murem. Data wzniesienia i konsekracyi nie dała się odszukać. Po kasacyi franciszkanek kościół i klasztor oddano franciszkanom z Zamościa, a ich wspaniałą świątynię, za

rządów austryackich, zabrano na koszary. Klasztor ten krótko istniał, bo r. 1783 był już opustoszałym. Chylący się tym sposobem ku upadkowi gmach obrócono na szpital i takowy wraz z kościołem w r. 1812 oddano siostrom miłosierdzia, sprowadzonym z Zamościa, które przybyły tu1784 r. i zajęły gmach i kośc. po bonifratrach(obecnie klub miejski), dziedzicząc zarazem 31,000 zł. pol. lokowanych na państwie łabuńskiem, które wypłacało im rocznego procentu po zł. pol. 800.

Siostry miłosierdzia posiadały do r. 1864 dominium Wólka Panieńska, Ka1inowice i inne odziedziczone po bonifratrach, franciszkankach i franciszkanach. Utrzymując się odtąd z ofiarnośoi publicznej, zmniejszały stopniowo personel zakonny, tak iż w r. 1874 było 5 sióstr, a przy zamknięciu kościoła i klasztoru w r. 1883 tylko trzy. Szpital św. Katarzyny dla 30 chorych, pierwotnie 1812 r. nie był tak obszernym. Dopiero Andrzej hr. Zamoyski, ówczesny prezes rzeczonej instytucyi, mając sobie powierzony znaczny fundusz, w r. 1845 rozszerzył go przez urządzenie w gmachu klasztornym obszernych sal, jednej na dole i dwóch na piętrze. Z mocy prawa (1870 r.) o zakładach dobroczynnych szpital ten w r. 1870 przeszedł pod zarząd rady opiekuńczej pow. zamojskiego, z ramienia której ustanowiono intendenta, przy szarytkach zaś pozostał tylko obowiązek dozorowania chorych, powierzony od 10 maja 1883 r. elżbietankom W r. 1879 urządzono tu ambulans dla przychodzących chorych, z wydawaniem biedniejszym bezpłatnych lekarstw.

Oprócz 3 mr. 150 pręt. ogrodu owocowego nad Wieprzem, szpital posiada (1887 r.) kapitały: w warszawskim kantorze banku państwa rs. 39,990 kop. 3 na 4% proc., na hipotekach rs.11517 i u skarbu ma rs. 1981 kop. 99, razem rs. 53,489 kop. 2. Według budżetu za 1887 r. dochód wynosił rs. 623::1, zaległość rs. 4551, wydatki rs. 5969. Jednocześnie z rozszerzeniem szpitala (1845 r.) hr. Zamoyski założył przy nim szkołę w dwóch salach z pokoikiem, obecnie mieszkanie intendenta. Egzystujący tu od r. 1845 dom schronienia dla. 6 ubogich starców i kalek, również fundacyi Andrzeja br. Zamoyskiego, posiada (1888 r.) 38 mr. 76 pr. ziemi ornej i łąk i 792 rs. kapitału. Z dzierżawy pola i łąk ma rocznego dochodu rs. 137 a z domu rs. 50. Według sprawozdania za r. 1887 dochód wynosił rs. 250, wydatki rs. 130. Biedni izraelici mają tu sklepik pod Nr. 14, zapisany 1880 r. przez Ic. i Berka Feldmanów, przynoszący rs. 50 rocznego czynszu. Na urządzenie ochrony dla dzieci rada opiekuńcza powiatu posiada fundusz rs. 4819.

Głośne swojego czasu szkoły szczebrzeskie były niejako dalszym ciągiem akademii zamojskiej. Gdy bowiem w r.1809 Zamość zamieniono na twierdzę a gmachy akademickie, później liceum, ostatecznie szkoły wojewódzkiej, zajęto na użytek wojskowy, Stanisław hr. Zamoyski urządził w Sz. szkołę, która przechodząc różne fazy i zmiany nazwy: liceum, szkoła wyższa wydziałowa, potem wojewódzka i ostatecznie gimnazyum imienia Zamoyskich, przetrwała do r. 1852. Za gmachy szkół zamojskich, z mocy układu pod d. 11 maja 1819 r. zawartego, ordynacya dostała: Gruszkę Zaporską, Podlesie, Zaporze i Gaj oraz Branewkę wartości rs. 75,000, które, jako dobra allodyalne hr. Zamoyskiego, wydzielone były na własność gimnazyum imienia Zamoyskich. Układ ten, tyczący się trzymania szkół, przestał zobowiązywać, ponieważ nowym układem z kuratorem okręgu nauk. warszawskiego z dnia 1 (13) maja 1848 r., objętym ukazem cesarza Mikołaja I z d. 6 (18) lipca t. r., ordynacya Zamoyskich hipotecznie zabezpieczyła wieczystą opłat po rs. 6000 rocznie na wspomnianą szkołę, ustępując zarazem główny gmach, dwie boczne przeciwległe

oficyny i 30 mr. gruntu na rzecz takowej, pozbywając się praw kuratoryi i nadzoru, dotąd ordynatowi służących, z pozostawieniem tylko kuratoryi honorowej dziedzicznej. Szkoła sama została wkrótce zamkniętą. Uiszczane dotąd owe 6000 rs. rocznie pomieszczane są w budżecie państwa jako dochód głównego zarządu zakładów wojenno-naukowych pod pozycyą “zasiłków ze specyalnych źródeł”.

Kapitał szkoły, lokowany na ordynacyi a częścią, w banku, wynosił rs. 10935. Gmach główny z oficynami i ogrodem stanowił własność rządu i służył za koszary. Należy do zarządu gmachów wojskowych okręgu warszawskiego i mają stałego intendenta. Z profesorów szkoły wyróżnili się: Kowalski Franc. wierszopis i prozaik, Kudasiewicz Adolf, gramatyk, Kukolnik Bazyli, Rychter Ignacy, bibliograf, Sierociński Teodozy, gramatyk i pedagog, Zienkowski Jan, agronom, Zochowski Józef, naturalista. Szkoły tutejsze dzięki niskiej opłacie (24 zł. rocznie), taniości utrzymania i doborowi nauczycieli były zawsze przepełnione uczniami. Gimnazyum tutejsze ogłaszało drukiem w Warszawie od 1834 do 1844 r. “Akta uroczyste zamknięcia roku szkolnego”. Jednocześnie istniała 4-klas. pensya żeńska prywatna Teofili Reder. Zwinięcie tych zakładów podkopab dawniejszy dobrobyt miasteczka.. Sz. jest miejscem urodzenia wielu uczonych, między któremi celniejszym był: Bazeusz Wojciech, gram. łaciński XVI w., Brandt Józef, artysta malarz, Kohen (Isachar Ber.), uczony talmudzista XVI w. i Siestrzyński Jan, lekarz filantrop, pedagog i jeden z pierwszych polskich litografów.

Szczebrzeski dekanat dyec. chełmskiej dzielił się poprzednio na 13 parafii: Biłgoraj. Branew, Kossobudy, Lipsko, Otrocz z filią w Tarnowie, Potoczek z filią w Szewni, Siedliska z filią w Bortatyczach, Sól z filią w Majdanie Księżopolskim, Suchowola z filią w Krasnobrodzie, Szczebrzeszyn, Terespol, Topólcza i Złojec.

Talczyn, wś i folw., pow. łukowski, gm. Białobrzegi, par. Kock. Wś ma 42 dm., 437 mk., 702 mr.; folw. ma 3207 mr., należy do dóbr Kock. W 1827 r. 65 dm., 400 mk. W połowie XV w. wś T., w par. Kock, własność biskupa płockiego, miała 12 łan. km., z których płacono czynszu po 1 fertonie biskupowi płockiemu. Wszystkie łany km. dają dziesięcinę snopową, wartości 6 grzyw., pleb. w Kocku. W miejsce dziesięciny konopnej dawano po 2 koguty (Długosz, L. B., I, 631; II, 566). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś T., w par. Kocko, miała 6 łan. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1552 wś T. należała do ststwa kaźmierzowskiego, miała 22 os. drobnej szlachty. W r. 1580 Paweł Klebowski płaci od 12 półwłoczków osiadł, fl. 6 (Pawiński, Małop., 340, 392, 425). *Br. Ch.*

Tama i *Dębniak*, wielkie błoto śród płaskowzgórza na obszarze pow. łukowskiego, między wsiami: Tuchowicz, Jeleniec, Stanin i Jonnik. Obszerną przestrzeń pokrywają tu doły i jeziora ze stojącą wodą, trzęsawiska, mokradle porosłe olszyną i wierzbą, mokre łąki i pastwiska. Największe topiele, tak zwane Jonnickie topiele, są koło wsi Jonnika. Wody tych błot odprowadza leniwo płynąca rzeczka Stanówka (Pam. fizyogr., I, 195).
2.) **T.,** os. młyn., pow. łukowski, gm. Stanin, par. Tuchowicz. Leży śród błot, z których wypływa rzka Stanówka.

Tarchówka, przyległ. dóbr Czemierniki, w pow. lubartowskim.

Targowisko 1.) w XV w. Targowiska, fol. i os., pow. krasnostawski, gm. Zakrzów, par. Targowisko, odl. 35 w. od Krasnegostawu, posiada kościół par. drewniany. W r. 1827 T. Poświętne miało 5 dm., 46 mk., T. Szlacheckie 8 dm., 70 mk. W r. 1884 fol. T. rozl. mr. 620: gr. or. i ogr. mr. 426, łąk mr. 18, past. mr. 9, lasu mr. 62, nieuż. mr. 105; bud. mur. l, drewn. 10; płodozm. 10-pol., las nieurządzony. Wś Boćkowo os. 7, mr. 143; wś Podgaje os. 4, mr. 82. Pierwszy kościół miał tu poświęcać, wedle tradycji, św. Stanisław, bisk. krakowski. Obecny odnowiony w r. 1868. W połowie XV w., wś T. blizko Wysokiego, miała kościół p. w. św. Tomasza, była własnością Mikołaja z Tarnawy; były tu łany km., z których dziesięcinę płacono plebanowi w Targowiskach (Długosz, L. B, II, 502, 503). W 1532 r. Targowisko i Zakrzew płacą od 2 łan. (Pawiń., Małop., 353). Parafię tę składają głównie wsi drobno szlacheckie (Tarnawa i Tarnawka, Gałęzów). W r. 1676 w Tarnawie jest 37 części szlach. W Targowisku płacą: Mateusz Domański od siebie, żony i 3 dworskich; Jałowicki „venator Volhyniae” od 2 sług i 18 poddanych i Fran. Gruszecki od 6 poddanych (Pawiński, Małop., 44a). T., par., dek. krasnostawski, 3190 dusz.

Tarkawica, r. 1330 *Tarkawice*, w r. 1531 *Tharkowicza*, wś. pow. lubartowski, gm. Czemierniki, par. Kock, leży śród wyżyny rozciągającej się na praw. brzegu Wieprza, ponad błotnistą doliną, utworzoną przy ujściu Tyśmienicy pod wsią Górka (odl. 3 w. na zach.-płn.). Fol. ma 55 osad; część wsi T. należała do dóbr Dębica. Wymieniona w liczbie posiadłości Dzierzka, kan. krakow., i brata jego Hosttazyusza, podczasz. krakow., które w r. 1330 Łokietek przenosi z prawa średzkiego na magdeburskie (Kod. Małop., II, 275). Według Długosza wś U należała w połowie do bisk. płockiego, w połowie do króla; miała 7 łan. km., z których 3 i pół opłacały po 1 fertonie czynszu biskupowi. Wszystkie role tak królewskie jak biskupie płaciły dziesięcinę snopową biskupowi krak,. wartości 7 grzyw.; zamiast dziesięciny konopnej dawano 4 koguty

(Długosz, L. B., I, 632, II, 566). W r. 1531 wś „Tharkowicza” płaci od 4 łan.; r. 1676 daje pogłówne od 66 poddanych, dworu nie ma (Pawiń., Małop., 349 i 25a). *Br. Ch*

Tarło, wś, fol. i dobra nad strumieniem t. n., praw. dopł. pobliskiego Wieprza, pow. lubartowski, gm. Tarło, par. Lubartów, odl. 13 w. od Lubartowa, leży na wyżynie towarzyszącej praw. brzegowi Wieprza (odl. 3 w;), o 3 w. na wsch.-płn. od Szczekarkowa, o 10 w. na zach. od miasteczka Ostrowa. Wś ma 68 osad i 839 mr.; wchodziła w skład dóbr Lubartów. Posiada urząd gminny. W 1827 r. było 45 dm., 356 mk., par. Ostrów. Dobra T. składały się 1876 z fol. T. i Klementynów, oddzielono zostały od dóbr Lubartów, rozl. mr. 1866: fol. T. gr. or. i ogr. mr. 758, łąk mr. 114, past. mr. 101, lasu mr. 127, nieuż. mr. 34; bud. mur. 2, z drzewa 11, las nieurządzony, cegielnia; fol. Klementynów gr. or. i ogr. mr. 583, łąk mr. 67, pastw. mr. 62, nieuż. mr. 19. Folwark ten w r. 1882 odłączony został hypotecznie. T. gmina należy do sąd. gm. okr. III we wsi Ostrówek, st. pocz. Lubartów. W skład gm. wchodzą: Berejów, Brzeźnica Bychawaka, Brz. Książęca, Chlewiska, Górka Lubartowska, Klementynów, Niedźwiada, Pałecznica, Podpałecznica, Tarło, Zabiele. Ma 4223 mk. (99 prawosł., 44 żyd.).

Tarnawa, 3.) **T.** wś i folw. nad rz. Por, pow. krasnostawski, gm. i par. Torobin. Leży o 3 w. na zach.-płn, od Turobina, na skraju rozległej lesistej wyżyny, ciągnącej się na zach. brzegu rzeki. Wieś rozłożyła się długą 5 wiorstową linią (89 osad) po nad podmokłą doliną Poru. W 1827 r. było 66 dm., 537 rok., par. Łęczna.(?).Fol. T. należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich, klucza Godziszów. Obejmuje 403 mr. (300 mr. roli, 85 mr. łąk). *Br. Ch.*

2.) **T.,** wś, pow. krasnostawski. W r. 1561 w par. Turobin. Z działu „tenutae Zaporski” płacono od 13 ½ łan., 1 kom., dział Stanisława „comitis a Gorka” od 16 ¼ łan., 4 zagr., 1 kom., cerkiew.

Tarnawntka, wś, folw. i dobra nad rz. Wieprzem, pow. tomaszowski, gm. Tarnawatka, par. Tarnawatka (r. gr.) i Krasnobród (rz.-kat.), leży śród wyżyny tomaszowskiej, sięgającej na płn. od wsi do 1000 st. npm., o 7 w. na płn. od Tomaszowa, około 4 w. od źródeł Wieprza, przy drodze bitej wiodącej do Tomaszowa, o 10 w. od granicy Galicyi. Posiada cerkiew par. drewn., szkołę początk., sąd gm., urząd gm., kilku rzemieślników, 54 osad, 714 mk. (164 rz.-kat., 15 żyd.), dwór z obszernym ogrodem. Na obszarze dóbr (hr. Dzieduszyckiego) znajdowały się w r. 1870: tartak parowy, tartak wodny, dwie terpentynarnie, piec wapienny, wyrób kamieni młyńskich. Łomy kamienia oolitowego. Dobra T. składały się r. folw.: T., Pucharki, Zielone, Przejma, Werechanie, Majdan i Wieprzów, nomenkl.: Skrzypny Ostrów, Pauczne, Huta Szklana, rozl. mr. 14,504: fol. T. gr. or. i og. mr. 280, łąk mr. 294, wody mr. 3, nieuż. mr. 22, w osad. mr. 1; bud. mur. 9, drewn. 34; płodozm. 8-pol.; fol. Pucharki gr. or. i ogr. mr. 362, past. mr. 6, zarośli mr. 39, w osad. mr. 1, nieuż. mr. 8; bud. mur. 1, drewn. 7; fol. Zielone gr. or. i ogr. mr. 376, past. mr. 1, w osad. mr. 1, zarośli mr. 1, nieuż. mr. 8; bud. drewn. 11; fol. Przejma gr. or. i ogr. mr. 544, łąk mr. 3, past. mr. 11, zarośli mr. 11, nieuż. mr. 24; bud. mur. 1, drewn. 5; fol. Werechanie gr. or. i ogr. mr. 132, łąk mr. 21, past. mr. 1, wody mr. 3, nieuż. mr. 11; bud. mur. 1, drewn. 14; fol. Majdan gr. or. i ogr. mr. 77, łąk mr. 12, w osad. mr. 1, nieuż. mr. 2; bud. drewn. 8; fol. Wieprzów gr. or. i ogr. mr. 48, łąk mr. 7, past. mr. 2, os. mr. 1, nieuż. mr. 6; bud. drewn. 8; płodozm. wszędzie 8-pol. Lasy obejmują mr. 12,185, urządzone w kolei 120-letniej. W skład dóbr poprzednio wchodziły wsi: T. os. 58, mr. 1056; Zielone os. 44, mr. 610; Huta ot. 22. mr. 176; Łuszczec os. 49, mr.

661; Majdan Mały os. 56, mr. 718; Majdan Duży os. 92, mr. 1550; Pańków os. 40, mr. 835; Werechnnie os. 27, mr. 288; Wieprzowe Jezioro os. 27, mr. 313; Szur os. 7, mr. 124. Gleba przeważnie popielatka, z piaskiem pomieszana. Lasy obfitują w różne rodzaje drzew liściastych, jak buki, dęby, graby, przeważają jednak sosny. Tartak parowy w Wieprzowie, oprócz brusów, balów i tarcic sosnowych, dostarcza dwucalowych łat bukowych do fabryki mebli giętych w Wojciechowie. Gorzelnie sąsiednie zużyły wielkie ilości bukowego drzewa. Łasy tarnawackie stanowią w powiecie jedyne źródło budulcu i opału. Cerkiew i parafie erygował r. 1679 Jan III. W XVIII w. była we wsi Niemirówce (o 3 w.) cerkiew fil. Dzii należy filia Pańków (o 2 w.). Tarnawackie ststwo niegrodowe, w wojew, i pow. bełzkim, podług spisów podskarbinskich obejmowało wsi: Tarnawatka, Pańków, Wierechanie, Wieprzów, Majdan Zielony, Łuszczec z Hutą, Szur Nowy, Majdan Wielki i Mały, które posiadała Aniela z Uniechowskich Zamoyska, wdowa po Tomaszu Zamoyskim, wwdzie lubelskim, opłacając zeń kwarty złp. 4532 gr. 24. Na sejmie z r. 1764 Stany Rzpltej nadały dożywocie tego ststwa ordynatowi Zamoyskiemu, wraz z ststwem płoskirowskiem i dzierżawą Wieprzowe Jezioro. *Br. Ch.*

S **Tarnawatka**, wś, pow. tomaszowski. Według lustracji i r. 1565 w ststwie bełzkiem, miała 24 kmieci na półłankach, 1 na ćwierci, ½ łan. pusty, zagr. 16, bartników 11 (rączek 22 wartości zł. 55), karczmarz, młynarz, kniaź, komornicy. Ogółem zł. 106 gr. 19.

Tarnawka, wś i kilka folw., pow. krasnostawski, gm. Zakrzów, par. Targowisko, odl. 35 w. od Krasnegostawu, około 7 w. na płn. od Tarnawy, w dolinie śród lesistej wyżyny, pomiędzy Zakrzowem a Starą Wsią. W 1827 r. 55 dm., 363 mk. W 1889 r. fol. T. lit. A rozl. mr. 739: gr. or. i ogr. mr. 593, łąk mr. 23, lasu mr. 102, past. mr. 7, nieuż. mr. 14; bud. mur. 1, drewn. 14; płodozm. 9-pol., las nieurządzony, pokłady wapna. Wś T. lit. A os. 15, mr. 150. W r. 1877 fol. T. lit. B rozl. mr. 321: gr. or. i ogr. mr. 243, łąk mr. 3, lasu mr. 60, nieuż. mr. 8; bud. drewn. 7; pokłady wapienia. W r. 1884 fol. T. lit. C rozl. mr. 367: gr. or. i ogr. mr. 276, łąk mr. 8, past. mr. 6, lasu mr. 65, nieuż. mr. 12; bud. mur. 1, drewn. 16; płodozm. 10-pol. Wś T. lit. C os. 22, mr. 392. Fol. T. lit. E K rozl. mr. 272: gr. or. i ogr. mr. 196, łąk mr. 10, lasu mr. 54, w odpad. mr. 8, nieuż. mr. 4; bud. drewn. 11; płodozm. 9 i 10-pol. Wś T. os. 12, mr. 122. Fol. T. lit. EK część I al. Mojżeszyn rozl. mr. 153: gr. or. i ogr. mr. 152, nieuż. mr. 1; bud. drewn. 5. Fol. T. lit G rozl. mr. 241: gr. or. i ogr. mr. 188, łąk mr. 2, past. mr. 4, lasu mr. 28, w odpad. mr. 50, nieuż. mr. 5; bud. drewn. 7. W połowie XV w. wś T., w par. Targowiska, miała wielu posiadaczy. Z łanów km. płacono dziesięcinę rozmaicie; z czwartej części dawano dziesięcinę, wartości 10 grzyw., plebanowi w Targowiskach (Długosz, L. B., II, 502). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531, Czerny płacił tu od 1 ½ łanu (Pawiński, Małop., 354). Prócz tego 21 częściowych posiadaczy nie mających kmieci, posiadali po ½ łanu przeważnie. *Br. Ch.*

Tarnogóra, z przedmieściem Izbicą, osada miejska, dawniej miasteczko, na lew. brzegu Wieprza, pow. krasnostawski, gm. Izbica, par. Tarnogóra, odl. 10 w. na płd. od Krasnegostawu. Leży na wyżynie, wchodzącej ostro zakończonym przylądkiem w dolinę podmokłą Wieprza. Na samym cyplu togo przylądka, stanowiącego jakby naturalną groblę śród mokrej niziny, leży Tarnogóra, połączona mostem z leżącą na przeciwnym brzegu Izbicą, przez którą przechodzi droga bita z Krasnegostawu do Zamościa, przeprowadzona praw. brzegiem doliny Wieprza. Osada ma kościół par. murowany, szkołę początkową, dom przytułku dla 8 kalek i starców, wielki młyn

amerykański, filie fabryki mebli giętych Wojciechów, 162 dm. (2 mur.), 1182 mk. (26 żydów), 1600 mr. ziemi należącej do mieszczan. W 1827 r. 139 dm., 751 mk. Przy osadzie folwark. Urząd gm. i kasa wkładowo-zaliczkowa mieszczą się w Izbicy, gdzie także odbywają się jarmarki (6 do roku). Na obszarze dóbr młyn wodny, gorzelnia, browar, pokłady wapniaka (z. domieszką gliny) i torfu. Ludność Izbicy, wynoszącą przeszło 2000, stanowią sami żydzi. Najbliższe urzędy poczt, w Krasnymstawie i Chomęciskach (na płd.). Jan Tarnowski, kasz., krak. i hetman, otrzymał od Zygmunta I w r. 1548 przywilej na założenie miasta Tarnogóry na obszarze wsi Ostrzyce, należącej do ststwa krasnostawskiego. Przywilej ten nadawał osadzie 20-letnią wolność, prawo niemieckie, targi i jarmarki. W 1552 r. T. jest w ręku Jana, Ocieskiego, kancl. kor. (Lustr. 4—40). Zygmunt August w r. 1553 a Batory r. 1582 potwierdzają przywileje osady. Jan Tarnowski założył tu kościół i parafią w r. 1544. W 1570 r. było tu podobno 220 domów. Wojny w XVII w. niszczyły nieraz osadę. Kościół obecny, szpetnej architektury, pochodzi podobno z końca XVII w.

Tarnogórskie starostwo niegrodowe, w wojewódz. ruskiem, ziemi chełmskiej, podług metryk koronnych powstało w pierwszej połowie XVI w. jako cześć ststwa krasnostawskiego. W r. 1771 posiadał je Antoni Granowski z żoną Antoniną z Wolstejnów, opłacając kwarty złp. 1606 a hyberny złp. 876 gr. 20. W niektórych spisach podskarbińskich zaliczano to sstwo do wojew. bełzkiego. T. par., dek. krasnostawski, 3672 dusz. Dobra T., własność Czyżewskich, składały się w r. 1887 z fol.: T., Maliniec, Ostrówek al. Ostrzyca, attyn. Mchowska Pustka, rozl, mr. 3247: fol. T. gr. or. i ogr. mr. 65. łąk mr. 76, pastw. m. 27. wody mr. 7, lasu mr. 1725, w osad. mr. 10, nieuż. mr. 24; bud. mur. 9, z drzewa 7: płodozm. 9-pol., las nieurządzony; fol. Maliniec gr. or. i ogr. mr. 339, past. mr. 1,nieuż. mr. 56; bud. mur. 1, z drzewa 10; płodozm. 9-pol.; fol. Ostrewek al. Ostrzyca gr. or. i ogr. mr. 705, łąk mr. 111, pastw. mr. 38, wody mr. 2, las i zarośla mr. 15, nieuż. mr. 47; bud. mur. 9, z drzewa 14: płodozm. 12-pol. W skład dóbr poprzednio wchodziły: miasto T. os. 190. mr. 1769; miasto Izbica os. 181, mr. 17; wś Izbica os. 43. mr. 347: wś Ostrzyce os. 34, mr. 544: wś Ostrówek os. 7. mr. 97; wś Mehy os, 11. mr. 176. *Br. Ch.*

S **Tarnogóra**, mstko, pow. krasnostawski. Według lustracyi z r. 1565, dawnych czasów odeszło od starostwa krasnostawskiego i zostawało w dzierżawie Andrzeja Dembowskiego wojew. bełzkiego. Miała w tym roku domów i placów 207 ½, ogrodów albo folwarków miejskich 161 (czynsz po 1 gr.), łąki za cerkwią rozdzielone na 30 sztuk (po gr. 5), role po obu stronach Wieprza łanów 35 ¼, obszarów 11. Szewców 6, rzeźników 5, gorzałki palenie w arendzie zł 20, myto grobelne i mostowe zł. 20 i soli tołpiatej 50,000 (tysiąc wart 4 gr.). Ogółem dochodu zł. 101 gr. 25 ½. Staw wielki co trzy lata spuszczany dawał zł. 900 Młyn o 6 kołach, którego dochód oceniono na zł. 220. Do gumna folwarcznego zwieziono: żyta ozimego kóp 580, jarego 30, pszenicy ozimej 80, jarej 24, jęczmienia 20, owsa 541, tatarki 60, konopi 12, Ob.: Spraw. hist. sztuki, t. V

Tarnogród, osada miejska, dawniej miasteczko, śród wyżyny lubelskiej, w okolicy bezleśnej, wzn. około 700 st. npm., nad strumieniem t. n. (lewy dopł. Tanwi), w pow. biłgorajskim, gm. i par. Tarnogród. Odl. 6 w. od granicy pow. jarosławskiego i wsi Majdan Sieniawski, około 3 mil na płn. od Sieniawy, 18 w. od Biłgoraja, 260 w. od Warszawy. Przy osadzie trzy przedmieścia: Błonie, Bukowskie i Płuskie. Posiada cerkiew par. murowaną i drugą drewnianą, kościół par. murowany, synagogę murowaną i dom modlitwy żydowski, szkołę 2-klas. początkową, dom przytułku dla

starców, sąd gm. okr. III, urząd gm. z kasą wkład, zaliczk., stac. poczt., rogatkę celną pod osadą we wsi Podmajdanie, 620 dm. (16 mur.), 5436 mk. (2374 żydów), 6 jarmarków do roku, około 60 sklepów w osadzie. Do osady należy 3580 mr. ziemi. Ludność trudni się rolnictwem, w części płóciennictwem, wielu wychodzi na roboty do Warszawy. W 1827 r. było 690 dym., 3941 mk. a 1858 było 507 dm. (13 mur.), 4113 mk. (1715 żyd.), dochód kasy miejskiej wynosił 1146 rs. a wysokość ubezpieczenia domów od ognia 78,080 rs.

Miasto założone zostało w 1567 r., za przywilejem Zygm. Augusta, na obszarze należącym do starostwa krzeszowskiego, za staraniem starosty Stanisława Tarnowskiego. Osadzeniem miał zajmować się podstarości Floryan Słonka. W r. 1569 w Lublinie król wydał nowy przywilej dla miasta, zabraniający osiedlać się żydom. Stefan Batory dozwolił w r. 1580 (5 stycz.) żydom budować tu domy i trudnić się handlem. R. 1588 miasto wraz ze starostwem krzeszowskim weszło w skład ordynacyi Zamoyskich. W r. 1715 dnia 26 listop. zebrała się tu szlachta z pobliskich województw (wołyńskiego i bełskiego przeważnie) i zawiązała w miejscowym kościele konfederacyę pod laską Stanisława Leduchowskiego, podkom. wołyńskiego, dla uwolnienia kraju od ucisku wojsk saskich. Data założenia cerkwi i parafii rz.-kat. nieznana. Zapewne istniały już w chwili zakładania miasta. W r. 1863 tarnogrodzki dekanat (r. gr.) dyecezyi chełmskiej obejmował parafie: Biszcza, Chmielek, Korchów, Krzeszów, Księżpol z filią w Płusach, Kulna, Lipiny, Obsza, Różaniec, Tarnogród i Zamch. Obecny kościół rz.-kat. pochodzi z XVII w. T. par., dek. biłgorajski, ma 6110 dusz. T. gmina obejmuje tylko samą osadę t. n. *Br. Ch.*

Tarnów
4.) **T.,** wś, folw. i dobra, pow. chełmski, gm. Olchowiec, par. Wereszczyn, odl. 21 w. na płn. od Chełma a 7 w. na wschód od Wereszczyna, na wzgórzach otaczających błotnistą dolinę, stanowiącą dno opadłego niedawno jeziora, którego szczątki jeszcze istnieją. Wody doliny uchodzą za pomocą rzki Uherki. Naprzeciw T. od płd.-zach. leży Tarnowska Wola. Wś ma 48 os., cerkiew par. drewnianą; do folw. należy młyn wodny, cegielnia, piec wapienny. W 1827 r. 46 dm., 343 mk. Dobra T. w r. 1871 składały się z folw.: T. i Wólka Tarnowska, rozl. mr. 3637. Następnie, w skutek częściowych odprzedaży, w r. 1875 fol. Tarnów miał tylko mr. 1067: gr. or. i ogr. mr. 427, łąk mr. 192, past. mr. 28, lasu mr. 387, wody mr. 10, nieuż. mr. 31; bud. mur. 7, drewn. 14; las urządzony, pokłady torfu, wapna. Wś T. os. 43, mr. 1151; wś Wola al. Wólka Tarnowska os. 64, mr. 1619; wś Hatyska os. 2, mr. 46. Na rozparcelowanym obszarze dóbr powstał fol. Aleksandrówka (mr. 265) i kolonie, mające od 25 do 45 mr. obszaru. Cerkiew par. erygował Maksym. And. Fredro, kaszt, lwowski, dziedzic T. Erekcya r. 1646 oblatowana.
5.) **T.** (ob. *Imbramowice*), mylnie, za: *Tarnowa*. *Br. Ch.*

Tarnowola, wś, pow. biłgorajski, gm. Aleksandrowo, par. (r, g.) Majdan Sopocki, rz.-kat. w Józefowie. W 1827 r. 26 dm., 150 mk., par. Górecko. Dobra T. i Brzeziny rozl. (w r. 1839) mr. 816. Wś T. os. 18, mr. 269; , wś Brzeziny os. 25, mr. 439. *Br. Ch.*

Tarnowska Wola 3.) wś, pow. chełmski, gm. Olchowiec, par. Wereszczyn; leży na płd. od Tarnowa (ob.). W 1827 r. 53 dm., 340 mk. *Br. Ch.*
Tartaczek, os., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Markuszów.

Tartak
13.) **T.,** os., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Markuszew.
14.) **T.,** os., pow. lubartowski, gm. Niemce, par. Dyss.
15.) **T.,** os., pow. lubartowski, gm. i par. Czemierniki.
16.) **T.,** fol., pow. chełmski, gm. i par. Wojsławice. Istniała tu gorzelnia (około r. 1870), z prod. do 7000 rs. rocznie.
18.) **T.,** os., pow. bielski, gm. Sidorki, par. Biała.
19.) **T.,** os. młyn., pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. Janów, 1 dm., 6 mk. Należy do dóbr Konstantynów.

Tarzymiechy, wś i fol. nad Wieprzem (praw. brzeg), pow. krasnostawski, gm. Tarnogóra, par. Stary Zamość, odl. 14 w. od Krasnegostawu, ma 81 dm., 599 mk. (10 żyd.). Istniała tu jakiś czas cukrownia. W 1827 r. było 105 dm., 618 mk. Dobra T. składały się w r. 1882 z fol. T. i Szajówka, rozl. mr. 1807: fol. T. gr. or. i ogr. mr. 770, łąk mr. 125, past. mr. 26, lasu mr. 201, nieuż. mr. 34; bud. mur. 10, z drzewa 14; las nieurządzony; fol. Szajówka gr. or. i ogr. mr. 409, łąk mr. 51, past. mr. 179, nieuż. mr. 12: bud. mur. 3, z drzewa 14; płodozm. 12-pol. Wś T. os.65, mr. 891.

S **Tarzymiechy**, wś, pow. krasnostawski. W r. 1684 wś ta w par. Płonka, ma 5 działów (Sarnickich, Tarzymieskich, Zamojskich) w ogóle 6 ½ łan., 12 zagr., 3 zagr. bez roli.

Tatary
2.) **T.,** wś i fol. nad rz. Bystrzycą, pow. lubelski, gm. Wólka, par. Kalinowszczyzna. Leży poza Bystrzycą, naprzeciw Kalinowszczyzny, przedmieścia Lublina; młyn amerykański, z produkcyą roczną wartości do 420,000 rs., łomy opoki wapiennej. W 1827 r. było 31 dm., 196 mk. (ob. t. V, 427). Dobra T. i Felin w r. 1886 rozl. mr 948: gr. or. i ogr. mr. 561, łąk mr. 240, past. mr. 100, w odpadkach mr. 15, nieuż. mr. 33, bud. mur. 3. z drzewa 16; płodozm. 10-pol. Dobra te w r. 1888 zostały rozdzielone na fol. Tatary rozl. mr. 652 i fol. Felin mr 282. Wś T. os. 26, mr. 400. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 były 3 łany (Pawiński, Małop., 347).

Tchórzew 1.) w r. 1827 Tchórzew Ziemiański, wś i folw. nad rzką Bystrzycą (dopł. Tyśmienicy), pow. łukowski, gm. Białobrzegi, par. Kock; ma 94 dm., 617 mk. Folw., odłączony w r. 1870 od dóbr Kock, ma 469 mr.; wś posiada 32 os., 469 mr. W 1827 r. było 59 dm., 371 mk. Por. Kock. Według reg. pobor. pow. łukowskiego z r. 1531 we wsi Tchórzów antiquus, w par. Kocko, Zemborzecki płacił od 2 łan. Inni posiadacze od 2 i pół. W r. 1552 we wsi T. Z. Zielińska miała 16 osad; Samborzecki od 4 os., 2 kół młyn. Tchórzewska Wola miała 13 os., Tchórzów szlachecki 2 osad. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1552 w. Tchórzów Stary w par. Kock, w części Zofii Zieleńskiej miał 10 os., Samborzecki 4 osad. W r. 1580 p. Jan Lubek od siebie i uczestników swych płaci od 4 wł., co sami orzą, fl. 2; p. Bernat z części bernatowskiej od 2 włók, co sami orzą, fl. 1, od 2 zagród z rolą gr. 12; z części Rabetków od włók co sami orzą gr. 15; Bartosz Siarmka od półtory włóki, które sami orzą, gr. 22 i pół; p. Paweł Klebowski od panów Firlejów od 6 półwłóczek osiadł, fl. 3. Summa fl. 7 gr. 19 ½ (Pawiński, Małop., 379, 384, 392, 424).

Tchórzewek, wś, folw. i dobra nad rz. Tyśmienicą, pow. radzyński, gm. Sitno, par. Kock, odl. 10 w. od Radzynia; ma 43 dm., 437 mk. W 1827 r. 25 dm., 157 mk. Dobra T. al. Stara Wieś składały się w r. 1886 z fol. Stara Wieś al. Tchórzewek i Marynin, rozl. mr. 1267: fol. Stara Wieś al. Tchórzowok gr. or. i ogr. mr. 444, łąk mr. 167, past. mr. 55, nieuż. mr. 36; bud. mur. 2, drewn. 10; płodozm. 8-pol.; fol. Marysin gr. or. i ogr. mr. 413, łąk mr. 7, past. mr. 59, lasu mr. 76, nieuż. mr. 10; bud. mur. 2, drewn. 6, wiatrak. Wś T. os. 30, mr. 492; wś Stara Wieś os. 40, mr. 430. *Br. Ch.*

Teklin 7.) T., wś, pow. lubelski, gm. Krzczonów, par. Bychawa, ma 19 os., 215 mr. Jest to dawny Majdan, należący do Kosarzowa Górnego. Ob. Kosarzów. *Br. Ch.*

Telatyn, wś, folw. i kol., pow. tomaszowski, gm. i par. r. gr. Telatyn, r. l. Rzeplin, odl. 26 w. od Tomaszowa, 14 w. od Tyszowiec, posiada cerkiew paraf, drewnianą, szkołę początkową, urząd gm. z kasą pożycz., 130 dm., 1026 mk. (80 r. l.) i 1626 mr. ziemi włośc. Kolonia, utworzona z gruntów dwors. w 1870 r. przez osadników Mazurów z pow. bocheńskiego i tarnowskiego, ma 110 dm., 560 mk., 906 mr. gruntu, 100 mr. lasu. Około 100 pni pszczół. Po rozparcelowaniu obszaru dworskiego (należącego do Teodora Kaszowskiego) pozostał obszar folwarczny około 240 mr. Cerkiew par., erekcyi niewiadomej: obecna pochodzi z r. 1761. Do par. należą filie: w Radkowie o 5 w. i Dutrowie o 4 w. T. gmina należy do sądu gm. okr. IV w Poturzynie, st. poczt, w Dołhobyczowie. Gmina ma obszaru 16920 mr. (9893 mr. dwors., 7027 włośc.), 610 osad włośc., 5797 mk. (3959 prawosł., 1355 kat., 15 żyd. śród stałej ludności). W gminie znajduje się 7 cerkwi, 1 kościół kat., 5 szkół począt., kasa wkładowo-zaliczkowa z kapit. około 3000 rs. W skład gminy wchodzą: Dutrów, Lugowce, Łykoszyn, Posadów, Rzeplin, Stara Wieś z przys. Borsuki, Telatyn, Żulice. *Br. Ch.*

Telatyn, włość w dobrach kniaziów Czetwertyńskich. Położenie jej nieznane. Może będzie to wieś t. n. w pow. tomaszowskim. Por. *Niemirów*. (t. VII, 91).

Telekały, wś, w par. Majdan Księżpolski (dziś pow. biłgorajski). Podana w spisie z r. 1827 (19 dm., 100 mk.). W nowszych spisach urzędowych i na karcie wojenno topograficznej niepomieszczona.

Teodorów 22.) **T.,** wś, pow. łukowski, gm. Jarczew, par. Wilczyska, ma 12 dm., 108 mk., 206 mr. Wchodziła w skład dóbr Jarczew.

Teodorówka
4.) **T.,** wś. i folw., pow. zamojski, gm. Frampol, par. Radzięcin, o 7 w. od Frampola, o 28 od Zamościa, ma 474 mk. kat., 11 izr., 65 os. włośc., 4 dm. dwors. Wś ma 935 mr., folw. 337 mr. roli. or., 319 mr. lasu. Przed 1880 r. obszar folw. było dwakroć większy; w r. 1889 znów oddzielono na kolonie 111 mr. Ziemia urodzajna, pola faliste. Właściciel T. Eust. Pogorzelski; dawniej Pnchałowic. W 1827 r. było 54 dm., 290 mk.
5.) **T.,** folw., pow. biłgorajski, gm. Puszcza Solska, par. Biłgoraj. Leży o 3 w. na wsch. od Biłgoraja, śród lasów.
Teofilówka 1.) fol., pow. hrubieszowski, gm. i par. Werbkowice.

Teosin, kol., pow. chełmski, gm. Turka, par. ew. Teosin. Posiada kościół par. ewang. dla mieszkających tu i w okolicy kolonistów niemieckich. Gmina Turka na 9710 mk. ma 3567 protestantów. Kolonia ta powstała na obszarze dóbr Dorohusk.

Teptiuchów al. *Teptiuków*, wś i fol. nad rz. Bugiem i uchodzącą do niego Huczwą, pow. hrubieszowski, gm. Dziekanów, par. r. gr. Gródek, r. l. Hrubieszów (odl. 4 w.). W 1827 r. było 24 dm., 137 mk. W r. 1885 r. folw. rozl. mr. 459: gr. or. i ogr. mr. 227, łąk mr. 210, past. mr. 1, nieuż. mr. 21; bud. mur. 4, z drzewa 13. Wś T. os. 28, mr. 274.

Teratyn, wś i fol., pow. hrubieszowski, gm. Moniatycze, par. Uchanie, posiada cerkiew par., szkołę początk. i st. poczt, w punkcie krzyżowania się traktów z Lublina na Chełm do Hrubieszowa i z Krasnegostawu do Horodła (nad Bugiem). W 1827 r. było 59 dm., 376 mk. W r. 1866 fol. T. rozl. mr. 1743: gr. or. i ogr. mr. 546, łąk mr. 171, lasu mr. 858, nieuż. mr. 168. Wś T. os. 96, mr. 990; wś Miedniki os. 25, mr. 498; wś Mojsławice os. 23, mr. 396. Cerkiew paraf. nieznanej erekcyi, w r. 1845 odnowiona przez Tad. Turkułła. *Br. Ch.*

Terebella, w spisach urzęd. dwa folw. T. Stara i T. Nowa, wś i fol. nad rz. Białką, pow. bielski, gm. Sitnik, par. Biała (odl. 6 w.), 22 dm., 185 mk. W 1827 r. było 17 dm., 120 mk. Fol. T. rozl. mr. 420: gr. or. i ogr. mr. 158, łąk mr. 158, lasu mr. 91, nieuż. mr. 13; bud. z drzewa 12; płodozm. 10-pol.; las nieurządzony. Wś T. os. 18, mr. 537; wś Cicibór Wielki os. 36, mr. 526; wś Cicibór Mały os. 13, mr. 357.

Terebin i *Terebiniec*, dwie wsi i dwa folw. przyległe, nad potokiem, dopł. Huczwy, pow. hrubieszowski, gm. Werbkowice, par. (r. g.) Terebin. Leżą przy trakcie z Hrubieszowa na Tyszowce do Tomaszowa. Terebiniec o 1 w. na zach.-płn. od Terebina. Posiadają cerkiew paraf., szkołę początkową. W 1827 r. T. miał 112 dm., 837 mk.; Terebiniec 24 dm., 265 mk., par. Hrubieszów. Dobra Terebiniec lit. A składały się w r. 1866 z fol. Terebieniec i Strzyżowiec, rozl. mr. 3368. Wś T. os. 100, mr. 987; wś Strzyżowiec os. 31, mr. 329. Wś Terebiniec wchodziła w skład dóbr Metelin. Cerkiew par. istnieje już od 1779 r.; erekcya nieznana. Do T. niegdyś należała filia Gozdów.

Terebiska, wś, pow. bielski, gm. Zabłoć, par Sławatycze, ma 14 dm., 119 mk., 210 mr. W 1827 r. 21 dm., 137 mk., par. Jabłeczna.

Teremiec, folw., pow. hrubieszowski, gm. Białopole, par. Strzelce (r. gr.). Ma 766 mr. (496 mr. roli, 236 mr. łąk), należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich, klucza Strzelce.

Terenin 2.) **T.,** folw. dóbr Olchowiec, w. pow. chełmskim.

Teresin
10.) **T.** al. *Tereszyn*, os. i wś, pow. lubelski, gm. i par. Konopnica; os. należy do dóbr Konopnica, wś ma 7 os., 62 mr. W 1827 r. 12 dm., 78 mk.
11.) **T.,** kol., pow. chełmski, gm. Żmudź, par. r. l. Kumów, ew. Lublin; ma 30 os., 380 mr. Powstała na obsz. dóbr Leszczany.
12.) **T.,** wś, pow. chełmski, gm. i par. Wojsławice.
13.) **T.,** folw., pow. chełmski, gm. i par. Olchowiec.
14.) **T.,** folw., pow. hrubieszowski, gm. Białopole, odl. 26 w. od Hrubieszowa, ma piec wapienny i cegielnię. W 1885 r. fol. T., oddzielony do dóbr Białopole, rozl. mr. 1281: gr. or. i ogr. mr. 589, łąk mr. 131, lasu mr. 543, nieuż. mr. 18; bud. mur. 1, drewn. 14; płodozm. 5 i 8-pol., las urządzony. *Br. Ch.*
Terespol, miasto nad rz. Bugiem (z. lewego brzegu) naprzeciw Brześcia Litewskiego, pow. bialski, gm. Sławatycze, par. Terespol, odl. 34 w. od Biały, około 7 w. na zach. od Brześcia a 194 w. od Warszawy. Posiada kościół par. mur., cerkiew par., szkołę początkową, młyn parowy, st. dr. żel. warsz.-terespolskiej, st. poczt, i tel., 133 dm. i 1786 mk., 3393 mr. ziemi. Według ksiąg ludność stała wynosi 3927, lecz w tej cyfrze mieści się 2373 nieobecnych (60%), którzy zapewne przebywają przeważnie w pobliskim Brześciu, dającym większe pole do pracy i zarobku. Śród stałej ludności żydzi stanowią 91,7%, katolicy 5,6%, prawosł. 2,3%, protestanci 0,3%. W r. 1827 było 170 dm., 1366 mk. Miasto leży w błotnistej dolinie Bugu, na płn.-wschód od wsi Błotkowa, na której obszarze zostało założonem. Wś ta należała do ekonomii, brzeskiej dóbr królewskich i posiadała dworzec królewski, nawiedzany dość często przez panujących w czasie podróży lub odbywających się w pobliskim Brześciu aktów politycznych. Na początku XVII wieku miał tu stanąć okazały pałac, otoczony pięknemi ogrodami (Starowolski, Polonia). W czasie sejmu r. 1653 „królowa za miastem stanęła, w pałacu królewicza Karola, bisk. płockiego, Błotków zwanym, który się jej tak podobał, że postanowiła tam rezydować podczas sejmu”, jak opowiada Albrecht Radziwiłł w Pamiętniku.

Przy końcu XVII w. posiadaczami czy też posesorami Błotkowa są Słuszkowie. Józef Bogusław Słuszka, kasztelan wileński, z żoną Teresą Gosiewską, wznoszą tu w 1697 r. kościół p. w. św. Trójcy i osadzają przy nim dominikanów. Słuszka zapewne uzyskał przywilej miejski dla osady, która zdawna rozwijała się przy tutejszym dworcu. Na cześć żony nazwał miasteczko Terespolem. Istniała tu zdawna cerkiew (filia Łobaczowa), niewiadomej erekcyi, którą odnawia Pociej w r. 1745. W 1757 r. otrzymało miasteczko jarmarki: na Wniebowstąpienie tygodniowy, a jednodniowe na św. Bartłomiej i 4-tą niedzielę Adwentu. Kupcom udzielono trzyletnią wolność od opłat za skład towarów, paszę wołów i koni na pastwiskach miejskich. Miasto w tym czasie jest własnością Jerzego Fleminga, woj. pomorskiego, który urządziwszy sobie okazałą rezydencyę, cały dwór skompletował z Niemców. Kierował on ztąd sejmikami brzeskiemi. W miasteczku osiadło wielu sprowadzonych przez niego Niemców,

ewangielików. Konfederaci barscy zająwszy dobra Fleminga w r. 1769, nałożyli kontrybucyę, na tutejszych Niemców. Następnie dobra przeszły w posiadanie ks. Adama Czartoryskiego. Od r. 1832 dobra rządowe, rozdzielone w r. 1865 na donacye.

Parafią tutejszą zarządzali dominikanie do r. 1797. Klasztor istniał do r. 1864. Kościół spłonął w r. 1827 a w r. 1885 przeniesiony został na inne miejsce. W obrębie parafii liczono w 1861 r. na 3953 dusz: 1500 r. gr., 270 r. lat., 3 prot., 18 mahom., 2162 żyd. Około r. 1870 było w parafii do 400 rz.-kat. Po utworzeniu królestwa w r. 1815 istniała tu przez lat kilkadziesiąt komora celna, na granicy od cesarstwa. Na pamiątkę wybudowania szosy z Warszawy do Brześcia wzniesiono tu pomnik żelazny. Dnia 7 września 1867 otwartą została droga żelazna warszawsko-terespolska (długa 193 w. 338 saż.), którą następnie przedłużono do Brześcia (długości 5,75 w.) i otwarto 1 marca 1870 r. Stacya w Terespolu utworzoną została w stronie zach. od miasta, które z powodu wzniesienia fortów na lew. brzegu Bugu posuwać się musiało w kierunku zachodnim. W okolicy T., na obszarze wsi Lebiedziów, na wydmach piaszczystych, znajduje się cmentarzysko z licznemi kościotrupami, nazywane przez lud Szwedzkiem. *Br. Ch.*

S **Tereszpol**, wś, pow. zamojski, ma 352 dm.

Tęczki, wś, pow. łukowski, gm. Jakusze, par. Trzebieszów, ma 59 dm., 341 mk., 1076 mr.
Tłuściec 1.) wś i os., pow. radzyński, gm. Ttuściec, par. Międzyrzec (odl. 32 w.), ma urząd gm., 64 dm., 407 mk., 1149 mr.; os. ma1l dm., 3 mk., 248 mr. W 1827 r. 73 dm., 390 mk. T., gmina graniczy z gm. Misie, Zahajki, Szóstka, Żerocin i Kąkolownica, ma 19,900 mr., 4163 mk. (2749 praw., 1440 rz.-kat. i 39 żyd.); sąd gm. okr. I w Stołpnie o 12 w., st. poczt. Międzyrzec. W skład gminy wchodzą: Długołęka, Galasy, Koszeliki, Kożuszki, Krzewica, Krzymoszyce, Krzymowska-Wólka, Łuby, Łuniew, Łukowisko, Manie, Przyłuki, Rogoźnica, Tłuścież, Zasiadki, Zawiersze, Żabce i Żarki.
2.) **T.,** ob. Tłuszcz.

Toczyska 1.) wś, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek, ma 46 dm., 338 mk. (11 żyd), 925 mr. W 1827 r. było 30 dm., 179 mk. W r. 1660 wchodziła w skład ststwa Latowicz.

Tokary 6.) **T.,** wś włośc., pow. krasnostawski, gm. i par. Turobin, r. g. Otrocz, ma 55 os., 735 mr. Wchodziła w skład dóbr ordynacyi Zamoyskich. W 1827 r. 57 dm., 326 mk.

Tomaszów (w oddzielnym pliku)

Tomaszowice, wś i folw., pow. lubelski, gm. Jastków, par. Garbów, odl. 10 w. od Lublina, 7 w. od Nałęczowa (st. dr. żel.), leży na wznieś. 709 st. npm., ma 42 dm., 318 mk., pałac dziedziców i wiatrak. W 1827 r. miała 25 dm., 167 mk. Fol. T. rozl. mr. 1304: gr. or. i ogr. mr. 981, łąk mr. 47, past. mr. 72, lasu mr. 163, nieuż. mr. mr. 41; bud. mur. 1, drewn. 22; płodozm. 8-pol., las nieurządzony; wiatrak. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś T. os. 26, mr. 436; wś Gutanów os. 36, mr. 483; wś Moszna os. 23, mr. 288; wś Ożarów os. 23, mr. 501. W połowie XV w. Tomaszowice Kowalskie w par. Garbów, miały łany kmiece, z których dziesięcinę płacono pleb. w Garbowie

(Długosz, L. B., II, 543). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531, T. „de sorte Jozeph et Joan. filiastri łan. 2 ½", z ról uprawianych przez samą szlachtę od Andrz. Synowicza od 1 łanu, Kowalski od ¼ łanu. W r. 1676 Stan. Borowski, łowczy lubelski, od 4 osób we dworze i 56 poddanych i N. Sikorski od 2 osób i 3 dworskich (Pawiński, Małop., 348, 362 i 18a). T. w XVIII w. przeszły do Dłuskich, z tych ostatnia Anna Dłuska wystawiła istniejący pałac z kolumnadą frontową. Od Dłuskich przeszły do hr. Grabowskich. Jadwiga z Grabowskich Pieniążkowa (+1885 r.) zapisała dobra mężowi.

Tomaszówka 1.) fol., pow. lubelski, gm. i par. Niedrzwica, odl. 21 w. od Lublina, ma 526 mr. (385 mr. roli, 127 mr. lasu, 4 mr. łąk i 10 mr. nieuż.). Oddzielony od dóbr Niedrzwica.
2.) **T.,** kol., pow. chełmski, gm. Rejowiec, par. ew. Lublin, ma 15 ob., 210 mr. Kolonie utworzone na rozparcelowanem obszarze dóbr Krzywowola. Koloniści Niemcy.

Tomaszpol, fol., pow. włodawski, gm. Wyryki. ma 2 dm.
Topola 6.) **T.,** wś, pow. krasnostawski, gm. Izbica, par. Krasnystaw, ma 38 dm., 319 mk. (8 żyd.), 243 mr. (według innych danych 270 mr.). Wchodziła w skład dóbr Orłów. W 1827 r. 12 dm., 85 mk. *R. M. Wit.—Br. Ch.*

Topólcza, wś nad rz. Wieprzem, pow. zamojski, gm. Zwierzyniec, par. r. l. Szczebrzeszyn, r. gr. w miejscu, odl. 29 w. na płd.-zach. od Zamościa a 6 w. od Szczebrzeszyna, ma 65 os. włośc., 476 mk. (239 prawosł.), 927 mr. ziemi or. i łąk. W r. 1827 było 60 dm., 283 mk. Ma cerkiew drewn., gontem krytą, niewiadomej erekcyi, wzniesioną r. 1758 i szkołę początkową. Cerkiew odrestaurowana kosztem rządu w r. 1867. Położenie górzysto-faliste, gleba urodzajna, łąki nadrzeczne obfite. *T. Żuk.*

Topornica, zwana też Toporówką, rzeka, w pow. zamojskim. Powstaje z połączenia się strugi płynącej od wsi Wieprzec, w gm. Mokre, i drugiej płynącej od wsi Lipsko. Strugi te łączą się pod folw. Topornica. Przepływając miedzy wsiami Mokre i Zdanów, w kierunku wsch.-płn. dąży T. pod Zamość, łączy się z Łabuńką pierwszą, gdzie też zmieniwszy kierunek na płn.-zach., pod Bortatyczami przybiera Łabuńkę drugą i ubiegłszy około 25 w. po za wsią, Wólka-Nieliska, gm. Nielisz, tworzy pod fol. Ruskie Piaski, staw, z którego wychodzi dwoma odnogami i wpada z praw. brzegu do Wieprza. Niektórzy nazwę Łabuńka przenoszą na T. a Topornicę uważają za jej dopływ. *T. Żuk.*

Topornica, fol. nad rzką t. n., pow. zamojski, gm. i par. Zamość, odl. od Zamościa 9 w. Należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich Horyszów. W 1827 r. było tu 8 dm., 17 mk.

Toruń, fol. (ob. Rudka, pow. krasnostawski), mylnie za: Boruń.

Trawniki
2.) **T.,** w XVI w. Trawnik, wś i fol. nad rz. Wieprzem, pow. lubelski, gm. Jaszczów, par. Biskupice, odl. 33 w. od Lublina, posiada stacyą dr. żel. Nadwiślańskiej, odl. 190 w. od Warszawy. W 1827 r. było 36 dm., 240 mk. Długosz wspomina wś „Trawnik"' w par. Czemierniki, lecz nie podaje opisu (L. B., II, 551). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś Trawnik, w par. Czemierniki, miała w części Pełki 1 łan (Pawiński, Małop., 350).

Trąbaków, fol., pow. chełmski, gm. Krzywiczki, par. Chełm. Wchodził w skład ststwa chełmskiego. Leży pod miastem, w stronie płd.-zach.

Trębaczów

4.) **T.,** wś i folw. nad rz. Wieprz, pow. lubelski, gm. Mełgiew, par. Łęczna, odl. 19 w. od Lublina, posiada łomy wapienia i opoki, gorzelnię z produkcyą roczną na 135,000 rs. W 1827 r. 13 dm., 111 mk. Dobra T., oddzielone zostały od dóbr Łęczna, składały się w r. 1887 z fol.: T., Zofiówka i Witaj, rozl. mr. 1635: fol. T. gr. or. i ogr. mr. 647, łąk mr. 139, past. mr. 40, nieuż. mr. 50; bud. mur. 3, drewn. 16; płodozm. 15-pol.; fol. Zofiówka gr. or. i ogr. mr. 395, łąk mr. 3, nieuż. mr. 16; bud. mur. 5, drewn. 14; płodozm. 10-pol.; fol. Witaj gr. or. i ogr. mr. 340, nieuż. mr. 5; bud. mur. 1, drewn. 4; płodozm. 11-pol. Wś ma 17 os., 415 mr. Już w r. 1477 Petrus „de Trambaczów”, podsędek ziemi chełmskiej, podpisuje współczesny dyplomat (Hist. praw. słow., VI, 413). Według aktów podskarbińskich z r. 1531 wś Trębaczów zawiera 3 ½ łan., w r. zaś 1775 liczy 14 kominów i wchodzi w skład dóbr Łęczna, dziedzictwa het. w. k. Franc. Ksaw. Branickiego, a w posesyi zastawnej ks. Sapieżynej, wwdziny mścisławskiej (Akta podskar., Nr. 25). W r. 1879 nabył ją od L. Grabowskiego obecny właściciel Jan Bloch. *Br. Ch. – M. Wit.*

Tomaszów, miasto pow. gub. lubelskiej, leży pod 50° 27' 3" szer. płn. i 41° 2' 8" dłg. wsch. od F., w błotnistej kotlinie, śród płaskowzgórza, sięgającego o 5 w. na wsch.-płn. od msta we wzgórzach otaczających Majdan Górno (zwanych Białe góry) do 1000 st., też samą prawie wysokość (980 st.) przedstawiają wyniosłości o 8 w. na płd.-zach. pod wsią Maziły. Okolica T. stanowi węzeł wodny, i którego rozchodzą się wody w różne strony. W stronie płn.-płn.-wsch. od miasta (o 5 w.), we wsi Wieprzowe Jezioro, znajdują się źródła Wieprza, z lasów otaczających te wieś od zach., pod os. Justynówką, bierze początek Huczwa, płynąca na wsch. do Bugu, o 5 w. na zach.-płn. od miasta, w Szarej Woli, ma swe źródła Sołokija, dążąca na płd.-wsch. do Bugu, o 7 w. na zach.-płd. ze wsi Łosiniec podąża pot. Łosiniecki do Tanwi.

Miasto samo leży w kotlinie, wzniesionej około 850. st. n. p. m. (w przybliżeniu), wody okolicznej wyżyny prowadzi pot. zwany Kossowy Rów, biorący początek o 5 w. na zach.-płn. od miasta pod wsią Rogoźnem, który, przy szerokości 4 st., w czasie wylewu dochodzi do 180 st., podąża on w kierunku wsch.-płn. do Sołokii, opływającej T. od strony wsch. Na potoku są trzy mosty, jeden na szosie od Zamościa, dwa miejskie (długości około 15 łokci). W stronie płd.-wsch. otaczają miasto łąki, stawy (w dolinie Sołokii), grunta piaszczyste, w stronie płn. -wsch. rozpoczynają się grunta urodzajne, czarnoziemne. Z innych stron lesiste wzgórza. Odl. T. wynosi od Warszawy 267 w., od Lublina 116 w., od Zamościa 32 w., od granicy austryackiej 5 w. Obszar gruntów mieszczańskich wynosi 3170 mr., w tem 1794 mr. roli, 174 mr. łąk, 600 mr. pastw, wspólnego, 157 mr. wód i nieuż., 414 mr. pod ogrodami i budowlami, 31 mr. pod placami i ulicami.

Miasto posiada obecnie cerkiew (wzn. 1889 r.), kościół par. rz.-kat., synagogę, szkołę 2-klas. miejską, sąd pokoju okr. IV, komorę celną, dom przytułku dla starców, zarząd akcyzy, kasę powiat., urz. powiat., urz. poczt. i tel., urz. gminny z kasą pożycz., magistrat. Szpital powiat, ma być dopiero zbudowany. Ulice miasta są: Rynek, Św.-Jurska (z cerkwią), Sokalska, Kościelna (z kościołem i probostwem), Lwowska (z komorą i pocztą), Wróbla, Celna, Hotelowa, Solna, Św. Tekli. Praga, Piekarska, Mydlarska, Jatkowa. Krasnobrodzka, Wałowa. Faryniarska, Bednarska, Wodna, Furmańska, Zamojska. Rymarska, Rachańska, Błotna. Cztery przedmieścia: Rogoźniańskie, Łosinieckie, Kozie i Sokalskie. Dwie studnie miejskie i 20 prywatnych. Ulice niebrukowane, zaopatrzone w drewniane chodniki. Domy przeważnie drewniane, w rynku piętrowe, w bocznych ulicach otoczone ogrodami. Z większych budowli, prócz kościołów, znajdują się: koszary straży pogranicznej (na 400 osób) i stajnie kozackie (na 300 koni). Po dawnym klasztorze trynitarzy zostały pokaźne jeszcze ruiny.

Ludność ogólna wynosi 7277 głów, w tem: 2053 kat., 986 prawosł., 4238 żyd.; 3444 męż., 3833 kob. Cały handel (przeszło 60 sklepów) zostaje w ręku żydów, fabryk nie ma wcale. Do chrześcian należy 1 piekarnia i cukiernia z restauracyą. Dawniej prowadzono tu dość znaczny handel miodem i wyrabianemi z niego wiśniakami i maliniakami; dziś zboże i drzewo są głównemi artykułami. Jarmarków 6 w ciągu roku, we środy: po Trzech Królach, św. Stanisławie, św. Bartłomieju, św. Tekli, św. Łukasza, św. Marcinie. Do r. 1866 płaciło miasto czynsz w ilości rs. 324 kop. 59 ½ do ordynacyi Zamoyskich, która dotąd posiada w mieście prawo propinacyi. Dotąd przechowały się szczątki dawnych obwarowań, wałów ziemnych w stronie zach.-płn.,

wsch.-płd. i płn.-zach. Z rzemiosł najwięcej są rozwinięte: tkactwo, szewstwo i kuśnierstwo. W 1819 r. było 2568 mk.; 1827 r. 445 dm. i 2824 mk.; 1860 r. 3587 mk. (915 r. lat., 503 r. gr., 2117 żyd.), 44 dm. mur., 402 drewn. Miasto T. założone zostało na gruntach wsi Rogoźno około 1590 r. przez Jana Zamoyskiego, hetm. i kancl. w. kor., który od herbu swego nazwał je „Jelitowo", gdy zaś (10 kwietnia 1594 r.) narodził mu się syn Tomasz z czwartej żony Barbary Tarnowskiej, Zamoyski przywilejem swym z 1595 r. nową osadę, zmienił na „Tomaszów" (ob. Enc. Powsz. Orgel., p. wyr. Zamojski).
Przywilej lokacyjny, obecnie zaginiony, potwierdził Tomasz Zamoyski, woj. kijowski, podkom. kor., 25 maja 1621 r. Oznacza on granice miasta, powinności i daniny tak dla skarbu ordynacyi Zamoyskich, jako też dla kościołów obydwóch obrządków. Przywilej ten został zatwierdzonym przez Zygmunta III d. 7 paźdz. t. r., gdy tenże król stał obozem pod Tomaszowem przez parę tygodni, zbierając pospolite ruszenie na wyprawę przeciw Turkom, stojącym pod Chocimem. Przywilej ten (Metr. kor., 167, s. 48 i Star. Polska, II. 1242) brzmi:

„Gdy powziąłem był zamiar założenia miasta Tomaszowa i wkrótce ujrzałem je z łaski Bożej wzrastające, uznaję przeto za rzecz stosowną to wszystko co przeze mnie dla ogólnego dobra miasta ustanowione i ogłoszone było, podać niniejszem pismem do potomności. Nadajemy mieszczanom grunta (tu opisanie granic), uwalniając ich od czynszów i wszelkich opłat do lat 15, po których upływie wnosić będą do mego skarbu po 5 groszy z domów rynkowych, od ulicznych i na przedmieściu po 4 gr., proboszczowi zaś wszyscy bez różnicy po 2 gr.; posiadający role płacić mają po grzywnie bieżącej monety i liczby pols., dawać korzec owsa, 2 kapłony, 2 sery i 12 jaj a kościołowi 6 gr. z łanu, 2 korce żyta i korzec owsa. Dochód z łaźni przeznaczam na użytek miasta; pozwalamy także ratusz zbudować, z drewnianemi do koła budami do sprzedawania masła, kaszy, oleju i innych żywności, a że jatki z łojem i woskiem niemały przynoszą pożytek, przez nikogo przeto otrzymywane być nie mogą, tylko przez miasto. Przyrzekamy wyjednać u króla jarmarki na św. Stanisław, św. Bartłomiej i na Trzy Króle, targi zaś co poniedziałek. Stanowię: aby z grona mieszczan, mąż uczciwego zachowania się i mający posiadłość, w obecności wysłanego z ramienia mego, corocznie wybierany był poborca (quae-stor), płatny od miasta, któryby miał staranie nie tylko o dochodach miejskich, ale i podatki dla Rzpltej wybierał. Wójt i rajcy na każdy tydzień pobierać będą po 15 gr., burmistrz złoty, pisarz zaś roczną płacę; co się zostanie z dochodów obracane być ma na naprawę, wałów i budowli do miasta należących. Obywatele rządzić się będą, prawem magdeburskiem, a magistrat składać się ma z katolików i unitów. Zobowiązuję mieszczan zbudować własnym nakładem kościół parafialny w przeciągu lat trzech, pod utratą praw i swobód, lub pod karą dowolną na rzecz mego skarbu. Oprócz naprawy grobli przy stawie, uwalniam ich od ciężarów, robocizn, podwód i wszelkich powinności."

Zygmunt III, zatwierdzając ten przywilej, ustanowił skład soli z żup ruskich, pod obowiązkiem utrzymywania dróg w należytym stanie. Następnie na prośbę Tomasza Zamojskiego Władysław IV nadaje w Turobinie d. 1 listop. 1634 r. prawo pobierania mostowego czyli grobelnego od każdego konia lub wołu po pół grosza, a to na poprawę dróg i mostów a zarazem uwolnił mieszkańców, na wzór innych miast ruskich, od opłaty mostowego, brukowego i innych tego rodzaju opłat wewnątrz państwa. Wojska szwedzkie zajęły T. d. 12 marca 1656 r., w dwa dni potem Szwedzi

ponieśli porażkę pod Jarosławiem. Najazd szwedzki a następnie morowe powietrze wyludniły miasto i zubożyło.

Za rządów Jana Zamoyskiego, wnuka hetmana, żona tegoż Katarzyna z Ostrogskich urządzała cechy w T. i nadała im przywileje, zaś król Michał Korybut we Lwowie d. 29 paźdz. 1671 r. potwierdził mieszkańcom prawo pobierania mostowego czyli grobelnego, bez wyjątku od każdego konia lub wolu po 3 gr., niemniej uwolnił miasto i przedmieścia do niego należące od forszpanów, podwód, posłańców i innych podobnych powinności, a zarazem, na wzór innych miast ruskich w ziemi bełzkiej, uwolnił T. od wszelkich tak zwanych exakcyi, t. j. mostowego, brukowego i t. p. wewnątrz państwa. Oryginały przywilejów tych na pergaminie znajdują się w archiwum miejscowego magistratu.
Jan III często przejeżdżając przez T. do Żółkwi, zwykle wypoczywał tu w domu ordynata Marcina Zamoyskiego, który w T. ufundował klasztor i kościół ks. trynitarzy, zwanych wtedy redemptorystami. Jadący z powrotem w czerwcu 1755 r. poseł turecki zaproszony od ks. trynitarzy, wjechał do klasztoru przy biciu z moździerzy i odgłosie muzyki; po uprzejmem powitaniu, dziękowano mu za świadczone łaski oo. redemptorom, znajdującym się w państwie otomańskiem. W odpowiedzi poseł zapewnił, że i nadal wszelki wzgląd będzie miany na zakonników, poświęcających się wykupowi niewolników.

Miasto T. należało do wojew. bełzkiego, z którem w r. 1772 przeszło pod panowanie Austryi, dopiero w 1810 r. odzyskane, wcielone do księstwa warszawskiego. Ustanowiono tu podprefekturę dla pow. zamojskiego, a od 1867 r. stał się T. centrem powiatu tomaszowskiego, nowo utworzonego z części pow. zamojskiego i niektórych gmin pow. hrubieszowskiego. Za rządów austryackich mieścił się tu chwilowo cyrkuł.

Autor geografii Galicyi z r. 1786 pisze o T.: „Miasto do ordynacyi Zamojskich należące, niegdyś ozdobione prześlicznym kościołem trynitarzy, przy klasztorze jest studnia, która gdy mają być lata żyzne z brzegów nie wylewa, gdy zaś ma być nieurodzaj, głód lub jakowa na kraj kieska, obficie wylewając, rzeczkę formuje. Wreszcie jest kościół drewniany, wybornej struktury, dokąd przeniesiono cudowny obraz Matki Boskiej od trynitarzów; był w T. cyrkuł, dla którego domy pomurował ordynat, teraz pustkami stoją”.

Kościół i klasztor trynitarzy istniał do początku XVIII w., uległ ruinie po kasacyi klasztoru. Kościół paraf., p. w. Zwiastowania N. M. P., pierwiastkowe erygowany przez Tomasza Zamoyskiego w 1627 r. (przy nim proboszcz i 3 wikaryuszów), następnie odrestaurowany w 1727 r. przez Michała Zamoyskiego, zbudowany jest z drzewa modrzewiowego i posiada bardzo kunsztowne wiązanie. Do niego przeniesiono sprzęty i obrazy oraz relikwie św. Feliksa z kościoła trynitarzy. W wielkim ołtarzu pomieszczony jest obraz N. P. Maryi, uważany za cudowny, w bocznych św. Wojciecha i św. Tekli. Pod górką około placu, gdzie stał kościół trynitarzy, znajduje się dotąd źródło ocembrowane a przy niem mała kapliczka a obrazem św. Wojciecha. Pierwiastkowa kaplica w tem miejscu zbudowaną została kosztem Jana Domańskiego i zniszczona przez Szwedów w 1656 r. Data założenia cerkwi i parafii nieznana. W XVIII w. były jeszcze 2 inne cerkwie.

Tomaszowski powiat gub. lubelskiej utworzony został z płd. połowy dawnego pow.

hrubieszowskiego (18 gmin) i części pow. zamojskiego (gm. Rogoźno), zajmuje on płd.-wsch. cześć obszaru gubernii. Graniczy od płn. z pow. hrubieszowskim, od wschodu na małej przestrzeni Bug oddziela go od pow. włodzimierskiego (gub. wołyńskiej), dalej Wareżanka (dopł. Bugu) stanowi z przerwami część wschod. granicy od pow. sokalskiego, od płd. graniczy z pow. bełzkim, rawskim (Rawa Ruska) i cieszanowskim, od zach. z biłgorajskim i zamojskim. Obszar powiatu obejmuje 25,08 mil kwadr. Stanowi on część płd. wyżyny lubelskiej, dochodzącej tu w wyniosłym grzbiecie miedzy Tomaszowem a Józefowem najwyższego wzniesienia, sięgającego we wzgórzu pod Łuszczaczem (o 13 w. na zach.-płn, od Tomaszowa) do 1080 st. npm. Taką samą wyniosłość spotykamy pod wsią Zielone (o 4 w. na płn.-wsch. od Łuszczacza).
Tomaszów, Komarów, Zamość i Józefów (w pow. biłgorajskim) leżą na granicach tego wyniosłego tarasu (rozciągającego się i w obrębie przyległych powiatów), w punktach gromadzenia się wód spływających z wyżyny i rozchodzących się w różnych kierunkach. Głównym węzłem wodnym są okolice Tomaszowa, w pobliżu którego mieszczą się źródła Wieprza (dopł. Wisły), Huczwy (na wschód do Bugu), Sołokii (na płd. do Bugu) i Łosinieckiego potoku (dopł. Tanwi). Jak cała wyżyna lubelska tak i większa cześć obszaru pow. tomaszowskiego spoczywa na formacyi kredowej, stykającej się tu z grzbietem mioceńskim (lwowsko-tomaszewskim); w zach. części w pobliżu Tomaszowa i w kilku punktach środkowej części obszaru występują warstwy trzeciorzędne (średnie ogniwo).

Pokłady wapna hydraulicznego Spotykamy pod Tyszowcami, w Dobużku i Mikulinie; dotąd nie są eksploatowane. Kamieniołomy pod Łaszczowem i Tomaszowem dostarczają materyału na fundamenty i do całych budowli. Najnowszą formacyą są znaczne pokłady torfu w okolicach wsi: Hopkie, Honiatycze i innych. Gleba przedstawia się w ¾ obszaru jako popielatka lub czarnoziem, zresztą jest urodzajna, tłusta glinka, borowina a tylko gdzieniegdzie piasek lub sapy. Brak głazów narzutowych i żwirów uniemożliwia budowy dróg bitych a tłusta gleba przy deszczach zamienia się w grzęzkie błoto. Falisty układ powierzchni, przy obniżaniu się poziomu w kierunku od półn.-zachodu ku wsch.-płd., nadał przeważnie tenże sam kierunek jarom i dolinom obszaru, zwłaszcza w płd.-wsch. połowie. Zbierające się w nich wody wytworzyły, obok potoków i rzeczek, dość liczne stawy i jeziora, zanikające stopniowo w miarę wycinania lasów. Zbiorniki takie spotykamy pod Przeorskiem (niedaleko płd. granicy), Wożuczynem (w dorzeczu Huczwy), Łaszczowem, Żulicami, tudzież w płn. części pod wsiami Krynice i Kryniczki jezioro (600 mr.), będące resztką rozległego zbiornika, stanowiącego dziś podmokłą dolinę.

Z ogólnego obszaru powiatu, wynoszącego 225574 mr. jest pod uprawą około 136,000 mr., lasy zajmowały w 1880 r. 64560 mr. (46355 lasów pryw. nieurz., 7676 mr. urządz., 3812 mr. wyciętych i nieobsianych, 1345 mr. obsianych, 5344 danych włościanom za służebności, 28 mr. należących do osad miejskich). Około ¾ obszaru t. j. 136000 mr. należy do większej własności, reszta do włościan, ale jeśli odtrącimy lasy, to obszary ziemi większej i mniejszej własności będą prawie równe. Większa własność tworzy 97 fol., należących do 65 właścicieli (ztych 14 wydzierżawią swe posiadłości). Z pomiędzy folwarków cztery należą do dóbr ordynacyi Zamojskich a trzy do kategoryi poduchownych; majoratów rządowych niema. Znaczny obszar; bo około 34000 mr., obejmują kolonie należące do osadników przybyłych z dalszych stron, z Galicyi mianowicie.

Żyzność ziemi sprzyja uprawie żyta, pszenicy, owsa i kartofli, wreszcie buraków cukrowych. Uprawia się tez łubin, rzepak, groch, koniczyna, len, konopie, wyka, szporek. Głównym przedmiotem zbytu są: żyto i pszenica. Ogrodnictwo, mimo przyjaznych warunków, mało rozwinięte. W r. 1880 sady dworskie zajmowały 280 mr., włościańskie 272 mr. Pszczelnictwo także nie przedstawia objawów należytego rozwoju. Dość rozwiniętą jest hodowla owiec(w większych gospodarstwach), których jest do 50000 sztuk i bydła rogatego (30000). Piękne stadniny są w Turkowicach i Żulicach. Hodowla świń i drobiu w zaniedbaniu.

Przemysł fabryczny, dość ubogo się przedstawiający, zostaje w ścisłym związku z rolnictwem, przerabiając produkty rolne i leśne. Najważniejszy fabryką jest cukrownia w Poturzynie, zajmująca do 400 robotn. i produkująca za 423000 rs. rocznie; dalej idą trzy gorzelnie (34 robot.) z prod. na 277760 rs., mały browar (7 rob.) z prod. na 3211 rs., krochmalnia (7 rob.) z prod. 2000 rs., młyn parowy (6 rob.) z prod. na 30000 rs., 42 młynów i wiatraków (63 rob.) z prod. na 36675 js., 4 tartaki (29 rob.) z prod. na 19000 rs. 4 olejarnie z prod. na 560 rs., 2 terpentyniarnie (26 rob.) z prod. na 1800 rs., 13 cegielni (30 rob.) z prod. na 4425 rs. Ogólna suma produkcyi niedochodzi 800000 rs. Przemysł rękodzielniczy domowy u ludu ogranicza się na wyrabianiu sprzętów i tkanin na własną potrzebę. Rzemiosła po miastach słabo rozwinięte. Szewctwo kwitnie w Tyszowcach a bednarstwo w Komarowie.
Ludność powiatu w 1889 r. wynosi 86806 (42463 męż., 44343 kob.), w tem 4309 niestałych mieszkańców. Śród ludności stałej (z doliczeniem 3007 nieobecnych a zapisanych do ksiąg) było 39000 prawosł., 35870 katol., 14 prot. i 10620 żyd. (12,4%): W 1867 r. ludność powiatu wynosiła 55631; w 1882 r. 75815. Jedynym miastem jest Tomaszów (7277 mk.), prócz tego są cztery osady (dawne miasteczka): Tyszowce (5300 mk.), Komarów (2760 mk.), Łaszczów (2595 mk.), Jarczów (do 1000) i 153 wsi i folwarków.

Stan oświaty niski, przy braku cyfr można w przybliżeniu przyjąć iż około 20% umie czytać i pisać. Ponieważ kolonizacya tego obszaru zaczęła się stosunkowo późno, jak zwykle na lesistych wyżynach, przeto śród ludności spotykamy mieszaninę, plemienną i wyznaniową, obok jedności językowej, z nieznacznemi tu i ówdzie różnicami.

Szkoły. W r. 1883 istniały szkoły początkowe: w Tomaszowie 2-klas. ogólna, w Tyszowoach i Poturzynie 2-klas. i 38 1-klas. we wsiach: Antonówka, Chodywańce, Dołhobyczów, Dutrów, Dzierążnia, Dub, Gołąb, Honiatyn, Jarczów, Krynice, Kotlice, Łaszczów, Łosiniec, Łubcze, Majdan Górny, Niewirków, Nowosiołki, Nabróż, Oszczów, Posadów, Podlodów, Przeorsk, Perespa, Pańków, Śniatycze, Starosielsk, Steniatyn, Telatyn, Tynin, Tarnowatka, Wożuczyn, Wakijów, Witków, Zimno, Zwiartów, Żorniki, Żulice.

Pod względem kościelnym obszar powiatu dzieli się na dwa okręgi (błagoczynia) prawosławne. Do pierwszego nałożą parochie: Chodywańce, Czartowiec, Cześniki, Dub, Grodysławice, Komarów, Łosiniec, Pieniany, Perespa, Przeorsk, Śniatycze, Szlatyn, Tarnowatka, Tomaszów, Typin; do drugiego: Dołhobyczów, Hołubie, Klątwy, Łaszczów, Nabróż, Nowosiółki, Pawłowice, Posadów, Poturzyn, Staresioło, Telatyn, Tyszowce, Wakijów, Żerniki, Żulice. Dekanat tomaszowski rz.-kat. dyec. lubelskiej

układa się z 12 parafii: Chodywańce, Dub, Dzierążnia, Gródek, Łaszczów, Nabróż, Oszczów, Rachanie, Rzeplin, Tomaszów, Tyszowce i Wożuczyn. Dawniejszy dekanat dyecezyi chełmskiej składał się z 8 parafii: Chodywańce z filiami w Jarczowie i Jurowie, Łosiniec z filiami w Maziłach i Szarejwoli, Przeorsk z Korhyniem, Sopot i Ciotuszą, Szlatyn z Wereszczycą, Tarnawatka z Pańkowem, Tomaszów z Wieprzowem Jeziorem i Typin z Nedeżowem i Podhorcami.

Pod względem sądowym powiat tworzy jeden okrąg sądu pokoju (dla Tomaszowa) i cztery okręgi sądów gminnych: Tarnowatka, Komarów, Łaszczów, Dołhobyczów, należące do II okr. zjazdu sędziów w Zamościu. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na jedno miasto i 13 gmin wiejskich: Czerkasy, Dołhobyczów, Jarczów, Komarów, Kotlice, Krynice, Majdan Górny, Poturzyn, Rachanie, Tarnawatka, Telatyn, Tomaszów, Tyszowce. Opis powiatu pod względem ekonomiczno-statystycznym, z dodaniem niektórych szczegółów etnograficznych skreślił B. J. Koskowski w pracy „Powiat Tomaszowski” (z 5 rycinami), pomieszczonej w dodatku kwartal. do „Przeglądu Tygodn.” (z r. 1891, t. IV). Br. Cli.

Turka 1.) wś i folw. nad rzką Bystrzycą, pow. lubelski, gm. Wólka, par. Bystrzyca, odl. 8 w. od Lublina. Posiada młyn amerykański z prod. na 55,000 rs., pokłady wapienia. W 1827 r. 29 dm., 200 mk. W r. 1887 fol. T. rozl. mr. 615: gr. or. i ogr. mr. 511. łąk mr. 40, past. mr. 8, lasu mr. 26, nieuż. mr. 30; bud, mur. 10, drewn. 11; płodozm. 6. 10 i 12- pol., las nieurządzony. W ś T. os. 38, mr. 242. Wspomina ją Długosz, jako należącą do par. Bystrzyca (L. B., II, 576). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 miała 1 łan (Pawiński, Małop., 350).

2.) **T.,** wś, pow. chełmski, gm. Turka, par. r. l. Dorohusk, r. g. Berdyszcze, odl. 21 w. od Chełma, 3 w. na płd. od Dorohuska, na wyniosłościach ponad bagnistą doliną rzeczki b. n. (Sienicy ?), lew. dopł. Bugu, posiada szkołę począt,., urz. gm., 52 osad, 1253 mr. Wchodziła w skład dóbr Dorohusk. W 1827 r. 52 dm., 536 mk., par. Turobin. Gmina T. należy do sądu gm. okr. IV w os. Żmudź, st. p. w Dubience. Gmina ma 20,910 mr. obszaru i 8842 mk. (4412 praw., 1608 kat., 3507 prot. i 123 żyd., śród ludności stałej). Z zapisanych do ksiąg ludności stałej w ilości 9710, jest 1323 (13%) nieobecnych. W skład gminy wchodzą: Andrzejów, Berdyszcze, Barbarowin, Czerniejów, Dorohusk, Husynne, Ignaców, Kamień, Kolenczyce, Majdan Kołodeń, Kąty, Kozły, Konotopy, Kroczyn, Ladyniska, Łysobyki, Michałowin, Mosiejów, Myszkowiec, Ostrów, Pławanice, Puszki, Suchomina, Skordyów, Teosin, Turka. Udalec, Zaliszcze, Zanowinie, Zanowiny.

Turkułówka, folw., pow. hrubieszowski, gm. i par. Moniatycze.

Turna, wś i folw., pow. włodawski, gm. Turna, par. Hola (r. g.) i Sosnowice (r. l.), odl. 25 w. od Włodawy, ma 28 dm., 314 mk. W 1827 r. 56 dm., 260 mk. Fol. T. w r. 1886 rozl. mr. 1177: gr. or. i ogr. mr. 785, łąk mr. 121, past. mr. 34, lasu mr. 208, nieuż. mr. 29; bud. drewn. 8; las nieurządzony. Wś T. os. 29, mr. 750. T. gmina graniczy z gm. Dębowa-Kłoda, Krzywowierzba, Wyryki, Hańsk, Uścimów i Wola Wereszczyńska, urząd gm. we wsi Zamołodycze, urząd pow. i st. poczt, we Włodawie o 21 w. Ma 7508 mr., 7958 mk. (5525 prawosł., 835 kat., 611 prot., 496 żyd. Sąd gm. okr. III we wsi Wereszczyńska Wola. W skład gm. wchodzą: Bohutyn, Bruss, Czerniejów, Dębiny, Górki, Hola, Kropiwki, Laski, Leśniów, Ludwiczyn, Maryanka, Nowiny, Olchówka, Piesia Wola, Skorodnica, Sosnowica, Szmokotówka, Turno, Wołoska Wola, Zamołodycze.

Turobin 1.) os. miejska, dawniej miasteczko, pow. krasnostawski, gm. i par. Turobin, leży przy trakcie z Lublina do Janowa i Zamościa., odl. 49 w. od Lublina. 35 w. od Krasnegostawu, około 40 w. od Zamościa, 12 w. od Żółkiewki (st. poczt.), posiada kościół par. murowany, cerkiew murowaną, wzniesioną w r. 1882, synagogę, dom modlitwy, dom przytułku dla kalek (?), szkołę początkową, 7 chederów, urząd gm. z kasą wkładowo-zaliczkową, aptekę, 366 dm. (15 mur.), 3949 mk. (1883 r.), w tej liczbie 1548 żydów. W 1827 r. było 344 dm., 2026 mk. Ludność trudni się wyrobem kożuchów. Do nadanych w 1377 r. Dymitrowi, podskarbiemu króla Ludwika, i bratu jego Iwanowi, rozległych obszarów w okolicy Góraja i Kraśnika, dołączył w r. 1380 Jagiełło T. z przyległemi wsiami. Było to zapewne targowisko. Przywilej lokacyjny miejski Władysława Jagiełły otrzymał T. w r. 1420 na prośbę. Dobrogosta z Szamotuł, któremu wniosła w posagu T. żona jego, a wnuczka Dymitra z Goraja, Elżbieta. Kościół paraf. pierwotny wzniósł tu podobno dziedzic miasta w r. 1430. Obecny,

murowany, pochodzi zapewne z XVI w. Na początku XVI w. T. znajdował się w posiadaniu Świdwów, z których bracia Andrzej i Wincenty odnowili przywilej lokacyjny r. 1510. gdyż poprzedni zgorzał podczas napadu Tatarów r. 1509. Za Zygmunta Augusta T. był w posiadaniu Górków, którzy tutejszy kościół farny zamienili na zbór kalwiński w r. 1570 i przy nim urządzili szkołę dla współwyznawców. Szkoła ta istniała do końca XVI w., t. j. do czasu, gdy hetman i kanclerz Jan Zamoyski, nabywszy T., wcielił go do swojej ordynacyi. Zbór i szkoły upadły. W r. 1595 Stan. Gomoliński, bisk. chełmski, kościół odebrał, a w r. 1630, po zupełnem wyrestaurowaniu, świątynia na nowo konsekrowaną została przez bisk. Świrskiego. Wspomniany kościół zgorzał w końcu XVII w., a w r. 1713 został na nowo odbudowany i poświecony. Były tu jeszcze dwie kaplice: św. Floryana i św. Ducha (szpitalna) z r. 1401. T. jest miejscem urodzenia dra teologii Pawła Rzeczyckiego, po którym w kościele farnym pozostał dar jego, obraz pięknego pendzla, przedstawiający „Zdjęcie z krzyża". Urodził się tu uczony prawnik Jan Turobiński, prof. akademii krakowskiej. Proboszczom w T. był Stanisław Staszyc. W pobliskim Czernięcinie przemieszkiwał Szymonowicz. T. par., dok. krasnostawski, 5312 dusz. T. gminu należy do sądu gm. okr. I w Wysokiem; st. p. w Żółkiewce. Gmina ma obszaru 18,893 mr. i 9481 mk. (280 praw. i 1803 żyd. śród stałej ludności).**Turów**
4) **T.,** wś i folw., pow. radzyński, gm. Szóstka, par. Ostrówki, leży przy szosie z Międzyrzeca do Radzynia, w niskiem położeniu. Spis urzędowy podaje tylko folw., mający 7 dm., 60 mk. i 1300 mr., pomija wieś, która według karty woj. topogr. ma 72 osad. W 1827 r. 64 dm., 829 mk., par. Radzyń. Według reg. pobor, pow. łukowskiego z r. 1531 wś T., w par. Radzyń, miała 3 łany osadzone przez kmieci, łan wójtowski bez kmieci. W r. 1552 wś T., własność „multorum nobilium", miała 40 osad, 5 osad wójtowskich. W r. 1580 płaci p. Andrzej Kaznowski od 3 półwłóczków fl. 1 gr. 16; p. Guth od swych 1 ½ włóki osiadł. i od 1 pustej fl. 1 gr. 15 ½; od komornicy bez bydła gr. 2; od Jana Branickiego z włóki i z czwarciny fl. 1 gr. 7 ½: od zagrody bez roli gr. 4; p. Turowski od 6 włók osiadł. fl. 6. Summa fl. 10 gr. 14 (Pawiński, Małop., str. 378, 882, 393, 483).
5.) **T.,** ob. *Turowo*. *B. C.*

Turowiec, wś, pow. chełmski, gm. i par. Wojsławice, posiada cerkiew parafialną, 23 os., 600 mr. Wchodziła w skład dóbr. Leszczany. W 1827 r. było 10 dm., 94 mk.

Turowo-wola al. *Turowola*, wś, pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Puchaczów. Leży tuż na zach. od Puchaczowa. Na obszarze wsi jezioro (23 mr. obszaru), otoczone błotami. Wś ma 49 os., 802 mr. Wchodziła w skład dóbr Puchaczów. W 1827 r. było 15 dm., 110 mk.

Turyna, leśniczówka i gajówka w Ulhówce, pow. Rawa Ruska.

Turze Rogi, wś, pow. łukowski, gm. Celiny, par. Łuków, ma 29 dm., 224 mk., 713 mr. W 1827 r. było 24 dm., 180 mk. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 wś szlach. T., w par. Łuków, miała 1 łan, l młyn. W r. 1580 p. Mikołaj Kostrzibała od siebie i od sąsiad swych, od 4 włók, które sami orzą, fl. 2, od zagrody bez roli gr. 4, od koła młyńskiego dorocznego gr. 12, u Króla starego komornica gr. 2. Summa fl. 2 gr. 18 (Pawiński, Małop., 382, 392, 411).

Turzec al. *Turzy Ostrów*, wś i fol., pow. łukowski, gm. Tuchowicz, par. Stoczek, odl.

21 w. od Łukowa, ma 8 dm., 78 mk. W 1827 r. było 10 dm., 87 mk. W r. 1887 fol. T. rozl. mr. 555: gr. or. i ogr. m r. 425, łąk mr. 10, past. mr. 4, lasu mr. 91, nieuż. mr. 25; bud. drewn. 12; płodozm. 14-pol.; las nieurządzony. W ś T. os. 20, mr. 132. Według reg. pob. pow. stężyckiego z r. 1569 wś Turzy Ostrów, w par. Wilczysko, miała 5 pół. łan. (Pawiński, Małop., 336). *Br. Ch.*

Turzyniec 1.) wś i os. młyn. nad rz Wieprzem, pow. zamojski, gm. Zwierzyniec, par. Szczebrzeszyn, odl. od Zamościa w. 31, ma 48 os. włośc., 467 mk. (w tem prawosł. 250, izrael. 5), ziemi i łąk mr. 1129. Młyn wodny o 4 kamieniach (od r. 1840), z produkcyą na rs. 1000 rocznie. Do młyna należą 2 dm. dwor. i 7 mr., oraz nieczynna obecnie cegielnia, należąca do ordynacyi Zamoyskich. W 1827 r. było 63 dm., 256 mk., par. Topolka.
2.) **T.,** os. młyń. pod Krasnobrodem, nad rz. Wieprzem, gm. i par. Krasnobród. *T. Żuk.*

Turzystwo al. *Lipiny*, folw. i dobra, pow. łukowski, gm. Gułów, par. Gułowska Wola, odl. 29 w. od Łukowa. Co do ludności ob Lipny. W 1827 r. 16 dm., 90 mk., par. Radzanów. W r. 1887 fol. T. al. Lipiny z nomenkl. Helenów rozl. mr. 1715: gr. or. i ogr. mr. 1013, łąk mr. 82, lasu mr. 577, nieuż. mr. 43; bud. mur. 8, drewn. 26; płodozm. 10 i 11 pol., las nieurządzony, cegielnia, pokłady torfu. Wś Hordzieszka al. Gordziszki os. 28, mr. 262; wś Lipiny os. 29, mr. 393; wś Kołożatki al. Konorzatka os. 8, mr. 128. Według reg. pob. pow. stężyckiego z r. 1569 wś Turzystwo, w par. Wojcieszków i Adamów, własność Rusieckiego, miała 5 łan. (Pawiński, Małop., 338). *Br. Ch.*
Tuszów, wś i fol., pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Bychawka, odl. 18 w. od Lublina, ma młyn wodny, pokłady wapienia. W 1887 r. było 35 dm., 262 mk. W r. 1886 fol. T. rozl. mr. 683: gr. or. i ogr. mr. 534, łąk mr. 44, past. mr. 4, lasu mr. 78, nieuż. mr. 23; bud. mur. 6, z drzewa 15; płodozm. 14-pol.; las nieurządzony. Wś T. os. 30, mr. 301. Długosz wymienia wś Tuszew w par. Bychawa (L. B., II, 546). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś T. minor miała w części Jana Bychawskiego ½ łanu; Przedbor 2 ½ łan., 1 młyn. Siedmiu posiadaczy, niemających kmieci, płaciło od 4 ¾ łan. W r. 1676 siedzi tu kilku właścicieli. Bieniewska płaci pogłówne od 27 poddanych, 6 dworskich i 3 osób szlach.; Kosmiński od 12 dworskich, 3 szlach; Piskowski Paweł od siebie i żony; Tuszowski Paweł od 4 dwor., siebie, żony i brata: Kazimierz Iżycki od siebie, żony i 7 dwor. (Pawiń., Małop., 354, 365, 11a). *Br. Ch*.

Tuszówek, fol., pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Bychawka, odl. 18 w. od Lublina. Fol. ten, oddzielony w r. 1886 od dóbr Tuszów, rozl. mr. 370: gr. or. i ogr. mr. 293, past. mr, 11, lasu mr. 64, nieuż. mr. 2; bud. drewn. 3; las nieurządzony.

Tuszyn 3.) T., fol., pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec.

Tutka, rzeczka, lewy dopł. Tanwi, bierze początek z połączenia kilku strumieni spływających z wyżyny (w pow. biłgorajskim) leżącej na dziale wodnym Tanwi i Sanu i dążących jarami, śród których rozłożyły się wsi: Potok i Jedlinki, płynie ku płn.-zach. przez Lipiny, przyjmuje strumienie z pod Krzeszowa (od praw. brz.) i uchodzi na obszarze Sierakowa do Tanwi z lew. brzegu. Długość biegu około 15 w. Dolina rzki błotnista i lesista, brzegi niskie.

Tworyczów, wś i fol. nad rz. Pór, pow. zamojski, gm. Sułów, par. kat. Mokrelipie,

praw. Szczebrzeszyn, odl. od Zamościa na zach. w. 27,ma 4 dm.dwor., 36 włośc., 398 mk. kat., 7 prawosł. i 11 izrael., obszaru 854 mr. i młyn wodny o 3 kamieniach, z produk. na rs. 325. W r. 1827 było 28 dm, 208 mk. Fol. T. należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich Bodaczów i Gaj Gruszczański. Dawniej był siedliskiem urzędu gm. t. n. St. pocz. Szczebrzeszyn. Gleba urodzajna, łąki obfite. Na obszarze wsi kilka drobnych jezior. *T. Żuk.*

Tyniec 3.) T., folw. nad rz. Wieprzem, pow. lubartowski, gm. i par. Czemierniki, odl, 12 w. od Lubartowa. młyn wodny, pokłady torfu. W r. 1879 fol. T. oddzielony od dóbr Ostrówek, rozl. mr. 280: gr. or. i ogr. mr. 172, łąk mr. 73, zarośli mr. 21, nieuż. mr. 14.; bud. drewn. 6. *Br. Ch.*

Typin, wś, pow. tomaszowski, gm. Majdan Górno, par. Gródek, odl. 1 milę od Tomaszowa; 46 dm., 377 mk. (120 r. l.), 459 mr. Ludność rolnicza, 2 cieśli, 6 tkaczy, 1 kołodziej, 2 traczy, 1 szewc, 1 bednarz, 1 kowal. Pasieki (80 uli). Ziemia żyzna. W r. 1827 było 43 dm., 243 mk. Folw. ma 624 mr. gruntu, 488 mr. lasu. Cerkiew z drzewa wzniesiona 1825. Istniała już w r. 1700. Erekcya nieznana. Należały do niej filie: Podhorce i Nedeżów. Pod lasem wielka mogiła, zwana Szwedzką. *X. F. S.*

Typiński Majdan al. Pawłówka, wś, pow. tomaszowski, gm. Majdan Górno, par. Rachanie, odl. 1 milę od Tomaszowa, ma 32 dm, 188 mk., 228 mr. Ludność rolnicza, gleba popielatka. Folw. ma 200 mr. gruntu ornego.

Tyśmienica, rzeka, powstaje z połączenia kilka drobnych strumieni prowadzących wody jezior i błot pow. włodawskiego i lubartowskiego, odpływy jez. Krzeń w dobrach Zezulin i jez. Motyczn pod Rozkopaczewem, w pow. lubartowskim (około 10 w. na płn. od Łeczny). Grupa jezior w okolicy Uścimowa zapewne także zasila odpływami ten zbiorowy odpływ, który dążąc na płn. okrąża od wschodu Kolechowice (pow. włodawski) i dąży do Ostrowa bagnistą doliną, której towarzyszą z prawego brzegu liczne jeziora. O 6 w. na płn. od Ostrowa przepływa koło wsi Tyśmienica, od której bierze nazwę. O 2 ½ w. po za tą wsią rzeka rozlewa się w wielki staw Siemieński, mający do 8 w. długości (od płd. ku płn.) i 1 do 1 ½ w. szerokości. Wypłynąwszy ze stawu pod wsią Siemień (pow. radzyński), zwraca się. na płn.-zach., dąży przez Wólkę Siemieńską, Zminne, Jezioro, płynąc doliną podmokłą, w części lesistą, przepływa między wsią Skoki (lewy brzeg) i Świerze (prawy brzeg). Za Skokami zwraca się ku zach. łukiem wygiętym ku płn., płynie koło Niewęgłosza. Licht, Wrzosowa, Tchórzewa, skręca ku płd.-zach., płynie doliną błotną i pod wsią Górki (o 7 w. na wschód-wsch.-płd.) łączy się z Wieprzem. Właściwie Wieprz uchodzi do T., która traci odtąd swe miano i płynie dalej pod nazwą Wieprza. Z dopływów przyjmuje: Piwonię (pod wsią Siemień) i Jedlankę, uchodzącą do stawu siemieńskiego pod wsią Tulniki. *Br. Ch.*

S **Tyśmienica**, rzeka, dopł. Wieprza, przyjmuje z praw. brz. dopływ Bystrzycę al. Białkę na obszarze wsi Tchórzew.

Tyśmienica, wś i fol w. nad rz. Tyśmienicą (z lew. brzegu), pow. włodawski, gm. Tyśmienica, par. Ostrów (odl. 7 w.), odl. od Włodawy 49 w. We wsi urząd gm., 78 dm., 726 mk., 3767 mr. Folw. (1218 mr.) należy do rzecz. tajn. radzcy Nabokowa, właściciela poblizkich dóbr Uścimów. W 1827 r. 72 dm., 413 mk. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś T., w par. Bystrzyca, miała 3 łany, 2 młyny (Pawiński,

Małop., 350). T. gmina graniczy z gminami: Parczew, Dębowa-Kłoda, Ostrów i Uścimów, ma 11,632 mr. obszaru, 2980 mk. Śród stałej ludności (2840) jest 2100 prawosł., 708 katol., 34 żyd. Sąd gm. okr. II w Ostrowie, st. poczt, w Parczewie. W skład gminy wchodzą: Babianka, Buradów Gródek, Kolechowice, Królewski-Dwór, Laski, Siedliki i Tyśmienica. *Br. Ch.*

Tyszowce (w oddzielnym pliku)

Tytusin, folw. dóbr Nowosiółki, w pow. chełmskim.

Trojaczkowice, wś, pow. lubelski, gm. i par. Konopnica. W 1827 r. 6 dm., 36 mk.

Trojanów 6.) T., wś i folw., pow. bialski, gm. i par. (r. g.) Połoski, r. l. Piszczac, odl. 21 w. od Biały. Spis z r. 1827 nie podaje tej wsi; spis urzędowy najnowszy (Pamiatn. Kn. z r. 1877) podaje tylko folw. t. n., z 5 domami, bez oznaczenia ilości mieszkańców. W 1885 r. fol. T. rozl. mr.1388: gr. or. i ogr. mr. 500, łąk mr. 224, past. mr. 172, lasu mr. 466, nieuż. mr. 26; bud. z drzewa 10; płodozm. 4-pol.; las nieurządzony; wś T. os. 35, mr. 710.

Trojnia, os., pow. lubartowski, gm. i par. Firlej.

Trościanka, wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec, par. r. gr. Tuczępy. W 1827 r. 16 dm., 133 mk.

Trup, las koło wsi Tuchowicz, w pow. łukowskim, nad rz. Bońkówką. Przy nim stare okopisko zwane Zameczek (Pamięt. fizyogr., t.I, 193).

Trupieńka, strumień płynący pod Rejowcem, w pow. krasnostawskim, i uchodzący z praw. brzegu do Wieprza.

Trzcianki, mylnie *Trzcionki*, wś i fol., pow. kozienicki, gm. Góra Puławska, par. Janowiec, odl. od Kozienic 39 w., ma 35 dm., 287 mk., 900 mr. dwors., 349 mr. włośc. W 1827 r. było 27 dm., 138 mk., par. Kazimierz.

Trzciniec
6.) **T.,** wś, pow. lubelski, gm. i par. Chodel.
7.) **T.,** wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Szczekarków, par. Opole. W 1827 r. 23 dm., 136 mk.
8.) **T.,** wś, pow. lubartowski, gm. Łuck, par. Lubartów (odl. około 5 w.), ma 23 os., 443 mr. Wchodziła w skład dóbr Łuck. W 1827 r. 20 dm., 119 mk.
9.) **T.,** wś włośc., pow. lubartowski, gm. Wielkie, par. Michów, ma 17 os., 382 mr. Należała do folw. Ciotcza. Osada T. powstała z połączenia uwłaszczonych osad, rozl. mr. 128: gr. or. i ogr. mr. 114, łąk mr. 6, lasu mr. 5, nieuż. mr. 3; bud. drewn. 6.

Trzciniec 1.) wś i fol., pow. lubartowski, ob. *Ciotcza* (t. I).

Trzcińszczyzna, folw., oddzielony z obszaru dóbr Potok Wielki, w pow. janowskim. W 1888 r. folw. ten rozl. mr. 150: gr. or. i ogr. mr. 123, łąk mr. 14, lasu mr. 4, w odpadkach mr. 6, nieuż. mr. 3; bud. drewn. 6.

Trzebieski Majdan, os., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Godów, par. Opole. Leży przy wsi Trzebiesza.

Trzebiesza, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Opole, ma 17 os., 339 mr. Wchodziła w skład dóbr Opole. W 1827 r. było 12 dm., 119 mk. Według regestrów pogłównego z r. 1676 wś T., wchodząca w skład dóbr Opole, należących do kasztelana połanieckiego, płaciła od 46 głów poddanych (Pawiński, Małop., 34a).
Trzebieszów, wś i fol. (majorat rząd.), pow. łukowski, gm. i par. Trzebieszów, leży

przy trakcie z Łukowa do Międzyrzecza, odl. 12 w. od Łukowa, 27 w. od Siedlec, posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, sąd gm. okr. III, urząd gm., 99 dm., 961 mk., 4166 mr. obszaru. W r. 1827 było 74 dm., 450 mk. Z dawnej królewszczyzny wydzielono w r. 1836 majorat dla generała majora Ottona v. Burmeister. W skład majoratu wszedł folw. T. z obszarem 1366 mr., lasu 703 mr., sołtystwo 104 mr., młyn wodny, wiatrak i folwark proboszczowski 226 mr. Wś T. miała 1489 mr. Pozostałą resztę królewszczyzny stanowiły: fol. i wś Obelniki (fol. 244 mr., wś 80 mr.) i 712 mr. lasów. T. jest starą osadą. Już w r. 1430 istnieje tu parafia, plebanem jest ks. Jan. Fundatorem kościoła był podobno Władysław Jagiełło, W r. 1529 plebanem jest Adam, 1595 Czuryłło Krzysztof, 1659 Leżeński Mikołaj, 1724 Barański Antoni. Ludność parafii stanowi przeważnie drobna szlachta, mieszkająca we wsiach: Szaniawy, Krasusy, Płudy, Wierzejki, Kurów, Karwów, z których wyszły licznie rozrodzeni Szaniawscy, Karwowscy, Kurowscy, Wierzejscy, Krasuscy. Na miejscu starego kościoła z r. 1724, spalonego przez piorun w r. 1855, wzniósł z własnych funduszów i ze składek ks. Radzikowski w r. 1863 nowy, murowany p. w. św. Rycerzy. Jako położony na trakcie z Wilnu do Krakowa, T. był stacyą podróżną i noclegową niekiedy dla panujących w ich częstych podróżach zwłaszcza od połowy XV do połowy XVI wieku. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 wś kościelna T. miała 6 łanów, 2 młyny, 2 łany plebana, 1 łan dziedziczny wójtowski. W r. 1552 wś królewska T. miała 44 osad, młyn; siedzieli tu: obelnicy, młynarze, stał młyn o 4 kołach. W części szlacheckiej pleban miał 12 osad.; był też 1 łan wójtowski. W 1580 r. Bzowski ze strony dziedzicznej od 22 włók osiadłych płaci fl. 11; p. Piotr Kosierski. sługa jego mości pana starościca oddał bez dziesięciny fl. 11, od 4 zagród, na rolach gr. 24, od 5 komornic bez bydła gr, 10, a ostatek spustoszał gr. 10. Summa fl. 23 gr. 2 (Pawiński, Małop., str. 379, 385, 397, 398, 419). T. par., dek. łukowski, około 9000 dusz. T. gmina, graniczy z gm.: Jakusze i Gołąbki, ma 6177 mr. obszaru, 1994 mk. (śród stałej ludności 10 prawosł., 13 prot., 93 żydów). Gmina należy do sądu gm. okr. III i st. pocz. w Łukowie. W skład gminy wchodzą: Obelniki, Rogale, Szaniawy, Sz.-Matysy i Trzebieszów. *Br. Ch.*

Trzeciaków, wś, pow. lubelski, gm. i par. Mełgiew. W spisach pobor. z XVI i XVII w. niewymieniona. W 1827 r. 15 dm., 105 mk.

Trzepieciny, wś, wśród lesistej wyżyny, pow. zamojski, gm. Suchowola, par. Krasnobród (odl. 3 w. od Zamościa), na płd. w. 21; ma 9 os., 86 mk. kat. i 167 mr. W 1827 r. miała 11 dm., 71 mk., pow. Suchowola. *T. Ż.*

Trześniów al. *Trzeszniów*, wś. pow. lubelski, gm. Wólka, par. Kalinowszczyzna (przedmieście Lublina). W r. 1827 wś duchowna, w par. Czwartek, ma 19 dm., 151 mk. W połowie XV w. połowa wsi należała do klasztoru św. Stanisława (dominikanów) w Lublinie. Ta część była kupioną i nadaną klasztorowi przez brata Filipa, później biskupa kijowskiego, który dał również piękny ornat i kielich. Druga połowa należała do szlachty. Na części klasztornej nie było kmieci lecz tylko osadnicy (coloni), uprawiający ziemię na rzecz klasztoru. Dziesięcinę z obu połów pobierał kościół św. Michała w Lublinie (Długosz, L. B., III, 559). W 1676 r. własność klasztoru dominikanów w Lublinie; mieszka tu 21 poddanych (Pawiński, Małop., 29a). *Br. Ch.*

Trzeszczany, wś i fol., pow. hrubieszowski, gm. Mołodziatycze, par. Trzeszczany (r.

l.), posiada kościół par. drewniany z r. 1687 (nieznanej erekcyi), browar z produkcyą do 1000 rs. rocznie. W 1827 r. było 66 dm., 428 mk. W r. 1867 fol. T. rozl. mr. 2092: gr. or. i ogr. mr. 836, łąk mr. 217, lasu mr. 1026, nieuż. mr. 13. Wś T. os. 91, mr. 734; wś Drogojewka os. 28, mr. 271. T. par. dek. hrubieszowski, 1655 dusz.

S **Trzeszczany**, wś, pow. hrubieszowski. W r. 1578 płaci z 4 działów różnych właścicieli, od 4 ½ , łan., od 14 zagr., 6 kom. Pleban Kaczkowski z plebanii, od 1 łanu, 2 rzem., 2 kom. Istniała więc tu już parafia.
Trzeszkowice, w XV w. *Sthrzeszkowice*, w XVII w. *Strzeszkowicze*, wś i fol. nad rzką b. n., pow. lubelski, gm. i par. Mełgiew, odl. 14 w. od Lublina. Posiada pokłady wapienia, młyn wodny ulepszony. W 1827 r. było 37 dm., 267 mk. W r. 1873 fol. T. z atyn. Józefów rozl. mr. 1470: gr. or. i ogr. mr. 817, łąk mr. 124, past. mr. 3, lasu mr. 476, nieuż. mr. 50; bud. mur. 9, z drzewa 16; las nieurządzony. Wś T. os. 27, mr. 308. Wspomina tę wieś Długosz w opisie par. Mełgiew (L. B., II, 551). W spisie pobor, z r. 1670 podany jako dziedzic Jakub Brodowski, który płaci od 6 osób z rodziny, 12 dworskich, 101 poddanych i 4 żydów (Pawiń., Małop., 30a).

Trzęsiny, wś i folw., pow. zamojski, gm. Radecznica, par. Szczebrzeszyn, odl. 46 w. na zach. od Zamościa, ma 10 os., 95 mk. (50 prawosł.) i obszaru 196 mr. Gleba urodzajna. Fol. T. należy do dóbr Górajec. Z pagórka, zwanego Górą Trzebińską, wydobywa się piaskowiec wapienny. Z niego były wzniesione mury twierdzy Zamościa.

Trzydnicka Wola, w XVII w. Trzynska Wola, wś, pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Rzeczyca. W r. 1676 Jan Wronowski płacił tu od 9 d wors. i 42 poddanych; Aleks. Chobrzyński od 14 dwors. i 40 poddan. i Rzeczycka od 2 osób (Pawiński, Małop., 41a).

Trzydnik
1.) *Wielki* al. *Trzcinnik*, wś i fol. i *T. Mały* al. *Trzydniczek* al. *Trzcinnik*, w XV w. *Trzennyk*, 1531 r. *Trzinnik*, wś i fol. przy źródłach rzeczki Jędrzejówki, pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Rzeczyca Ziemiańska, odl. od Janowa 25 w., od Kraśnika 8 W. Wś posiada urząd gm., 43 osad, 296 mk. W 1827 r. było 48 dm., 280 mk. (w obu Trzydnikach). T. Wielki, wś, ma 698 mr. Dobra T. składają się z fol. T., rozl. 596 mr. (483 roli, 62 łąk, 47 lasu, 3 mr. wody), z fol. zwanego Górny, rozl. 417 mr. (380 roli, 17 łąk, 20 mr. lasu) oraz z folw. Dębińszczyzna, rozl. 518 mr., w tem gruntu or. 431, łąk 37, lasu 50 mr. Młyny, stawy zarybione, gorzelnia z produkcyą na 30,000 rs. Dobra T. rozdzielone zostały hypotecznie na trzy części i zostają w posiadaniu Ludwika Domańskiego, który je nabył na licytacyi w 1888 r. W ś tę pod nazwą „Trzennyk” wspomina Długosz w opisie par. Potok. W reg. pobor. z r. 1531 podani są częściowi właściciele tej wsi: Andrzej Ossowski płaci od 1 łanu, Jan Jakusz od 2 ½ łan., Michał Tworzyjan od 2 łan., Krzysztof Biedrzychowski od 1 łanu i Koźmian (Cosmyan) z T. i Rzeczycy od 4 łan. i młyna. W r. 1569 siedzi 6 właścicieli (z innemi już nazwiskami), mających 5 łanów. W r. 1676 mieszka tu cały szereg częściowych właścicieli, niemających poddanych, tylko Stanisław Olbięcki płaci od 39 poddanych i 8 dworskich, a Wojciech Kazimirski od 9 poddanych i dworskich. Obok kilku Trzcińskich spotykamy i Trzynskich, widocznie więc i wtedy wahała się nazwa wsi między formami Trzynnik i Trzcinnik (Pawiński, Małop., 376 i 40a). W XVIII w. posiadali T. Wybranowscy, później Puchała i Grabowski. Jeszcze w r. 1827 wś

należała do par. Potok. Grunta gliniaste, trudno przepuszczalne.

2.) **T.** *Mały* al. *Trzydniczek* ma 17 osad włok i 280 mr. ziemi, 165 mk. Fol. T. rozl. 516 mr. (396 mr. roli, 33 łąk, 1 past., 72 lasu i 14 mr. nieuż.). Fol. ten stanowił część dóbr T. Wielki; w początku bieżącego wieku oddzielony, zostawał w posiadaniu Gębskich, później Joachima Moczulskiego. Grunta gliniaste, urodzajne, z podłożem trudno przepuszczalnem. T. gmina należy do sądu gm. okr. l w Gościeradowie, st. poczt. w Kraśniku. Gmina. ma 24,088 mr. obszaru i 5332 mk. Śród stałej ludności jest 9 praw., 1 prot. i 55 żyd., zresztą, katolicy. W skład gm. wchodzą wsi: Agatówka, Budki, Dębowiec, Dębińszczyzna, Dąbrowa fol., Góry fol., Liśnik, Łychów Szlachecki i Gościeradowski, Majdan Dąbrowa, Majnogóra fol., Owczarnia fol, Olbięcin, Pasieka, Rzeczyca, Rz. Ziemiańska, Trzydnik Wielki i Mały, Węglin, W ęglinek, Wola Trzydnicka, Wólka Olbięcka. *R. Prz.-Br. Ch.*

Tuchowicz, wś, folw. i dobra nad rzeczką Stanówką, pow. łukowski, gm. i par. Tuchowiec, odl. 12 t, od Łukowa. Posiada kościół par. murów., sąd gm. okr. II, urz. gm., 33 dm., 331 mk. W 1827 r. 38 dm., 331 mk. Dobra T. składały się w r. 1885 z fol. T. i Celiny, nomenkl.: Zameczek, Jarząbek i Warkocz, rozl. mr. 2167: gr. or. i ogr. mr. 526, łąk mr. 419, past. mr. 24, lasu mr. 1154, nieużyt. mr. 44; bud. mur. 3, drewn. 25; płodozmian 4 i 8-pol., las nieurządzony, wiatrak, pokłady torfu. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś T. os. 20, mr. 117; wś Józefów os. 22, mr. 758; wś Celiny os. 17, mr. 409; wś Jonnik os. 10, mr. 435; wś Antonin os. 61, mr. 656. Według reg. pob. z r. 1531 osada ta jest miastem. „Oppidum Tuchowicz" płaci jako pierwszą ratę pobor. 2 grzyw. Posiada już parafię. W mieście jest młyn (własność szlachecka) i drugi pod miastem. W 1552 r. dziedzicem jest Kanimir (Kanimier). Miasto płaci 3 grzyw. (4 fl. 24 gr.), tyle co Siedlce. W r. 1580 Bartosz Tchorzowski, sługa p. Kanimierów od 6 włók osiadł. (pod miastem) fl. 6, p. Jan Kaimier ze wszystkiego miasteczka fl. 8. Summa fl. 14. Rodzina Kanimierów rozsiadła się w okolicy T.; Stanisław Kaimier posiada Celin. Jedynak Kaimier mieszka w Niedźwiedzim Kierzu i posiada Płozy al Szyszki i części w Jedlance i Jamielniku. Jan Frocz, Jakub i Michał mają także swe wioski. Parafia jest bardzo rozległą, obejmuje miasto i 38 wsi (Pawiń., Małop., 378, 388, 393, 403, 429). Zdaje się, że już dawno (w XVII w.), w skutek rozwoju Siedlec i Łukowa, miasteczko przekształciło się w skromną wieś. Kościół i parafię erygowali tu w początku XVI w. bracia Kanimierowie, ostatni drewniany wystawił w r. 1748 Hieronim Krasiński, dziedzic. Obecny, murowany, stanął w ostatnich czasach. T. par., dek. łukowski, 3690 dusz. T. gmina, graniczy z gm.: Wojcieszków, Stanin, Mysłów i Prawda, ma 18,843 mr. obszaru, 3921 mk: (53 żyd.). W skład gm. wchodzą: Aleksandrów, Antonin, Borowina, Celiny, Gozd, Jedlanka, Józefów, Kierzków, Lipniak, Niedźwiadka, Samów, Szyszki, Tuchowicz, Turzec, Tomaszów, Warkocz, Zagoździe, Zastawie i Zastawska-Wólka. *Br. Ch.*

S **Tuchowicz**, u Długosza Tuchowyeczi, wś, pow. łukowski. Starożytna ta osada wcześnie otrzymała prawo miejskie. Już za Długosza jest miastem (oppidum) posiadającem kościół par. drewniany p. w. św. Maryi Magdaleny. Dziedzicem był Gromek h. Zgraja. Dziesięcinę wartości do 10 grzyw, pobierał pleban (Dług. L. B. II, 558).

Tuczapy, zapewne *Tuczępy*, wś i folw. nad rzką b. n., dopł. Huczwy, płynącą od Starej Wsi, pow. hrubieszowski, gm. Mietkie, par. Nabroż, odl. 21 w. na płd.-płd.-zach. od Hrubieszowa a 6 w. na wschód od Tyszowiec. Posiadały w r. 1870 dystylarnię,

cegielnię, piec wapienny, wiatrak. Pokłady marglu wapiennego i torfu. W r. 1827 wś T., w par. Rzeplin, miała 100 dm., 630 mk. W r. 1875 folw. T. rozl. mr. 2139: gr. or. i ogr. mr. 880, łąk mr. 300, wody mr. 20, lasu mr. 850, zarośli mr. 20, w osadzie mr. 3, nieuż. mr. 66; bud. mur. 8, drewn. 28; las urządzony. Wś T. os. 63, mr. 662; wś Lipowiec os. 8, mr. 17; wś Mołożów os. 16, os. 243. *Br. Ch.*

Tuczępska Wola al. *Wólka*, wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec, ma 25 os., 398 mr. W 1827 r. 42 dm., 112 mk. Wchodziła w skład dóbr Tuczępy.

Tuczępy 2.) **T.** al. *Tuczempy*, wś i folw. nad strumieniem b. n., praw. dopł. Kalinówki (praw. dopł. Wieprza), pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec, odl. 28 w. od Hrubieszowa, posiada cerkiew paraf, nieznanej erekcyi, pokłady wapienia. W 1827 r. 20 dm., 112 mk. Dobra T. składały się w r. 1885 z fol. T. i Tuszyn, rozl. mr. 1746: gr. or. i ogr. mr. 894, łąk mr. 73, past. mr. 28, lasu mr. 677, w odpadkach mr. 60, nieuż. mr. 14; bud. mur. 17, drewn. 30; płodozm. 6 i 8 pol., las urządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś T. os. 26, mr. 354; wś Wólka al. Wola Tuczempska os. 25, mr. 398; wś, Majdan os. 43, mr. 549; wś Wierzbica os. 4, mr. 27.
Tuczno al. *Tuczna*, wś, pow. bialski, gm. Międzyleś, par. Huszcza, ma 142 dm., 921 mk., 3062 mr. W 1827 r. było 152 dm., 843 mk.

Tuczyn al. *Tuczyna* al. *Olbiętka*, rzeczka, w pow. janowskim, bierze początek ze źródeł pod wsią Olbięcinem, płynie przez Liśnik Mały i Duży, Gościeradów, Mniszek i pod Kosinem wpada do Sanny. Długość biegu 3 mile. W przebiegu swym tworzy kilka stawów oraz obraca młyny we wsiach: Olbięcinie, Liśniku Dużym, Wólce Gościeradowskiej, Gościeradowie, Kopijówce, Mniszku, Kotówce. Nazwę otrzymała od wsi Tuczyn, która zmieniła swą nazwę na Mniszek. *R. Przeg.*

Tuligłowy, os. młyn. nad rz. Wieprzem, pow. krasnostawski, gm. i par. Krasnystaw. Leży na prawym brzegu Wieprza, o 8 w. na płd. od Krasnegostawu, przy wsi Małochwiej. Posiada młyn amerykański z produkcyą roczną na 60,000 rs. W 1827 r. było 2 dm., 11 mk., par. Dorohusk.

Tuliłów, w spisie z 1827 r. i na mapie woj.-topogr. Tulitów, wś i folw., pow. radzyński, gm. Zagajniki, par. Międzyrzec. Leży o 2 w. na zach. od Międzyrzeca, ma 48 dm., 290 mk., 1381 mr. (w tem 896 mr. włość.). Folw. wchodzi w skład dóbr Międzyrzec. W 1827 r. 41 dm., 232 mk. Spis urzęd. osad gub. siedleckiej z r. 1887 podaje drugą wieś t n., w gm. Szóstka (a więc też pod Międzyrzecem), mającą 62 dm., 691 mk., 1441 mr. Wsi tej nie podają dawniejsze spisy i nie oznaczają mapy sztabowe.

Tulnicka Wola, wś, pow. radzyński, gm. Siemień, par. Parczew, ma 25 dm., 198 mk , 439 mr. W 1827 r. 17 dm., 128 mk. Wchodziła w skład dóbr Siemień.

Tulnickie, jezioro w pow. radzyńskim, jest to tylko inna nazwa wielkiego stawu Siemieńskiego, utworzonego przez Tyśmienicę. Wś Tulniki leży na zach. odnodze tego stawu, tworzącej jakoby odrębne jezioro, przy ujściu rzeczki Jedlanki. Ogólny obszar tego stawu wynosi 4 w. kw. Por. *Siemieński staw*.

Tulniki, wś i folw. nad jeziorem t. n., pow. radzyński, gm. Siemień, par. Czemierniki,

odl. 22 w. od Radzynia, ma 25 dm., 157 rm., 1680 mr. W r. 1827 było 16 dm., 167 mk., par. Parczew. T. wchodziły w skład dóbr Siemień. Fol. T. z nomenkl. Władysławów w r. 1868 oddzielony od dóbr Siemień, rozl. mr. 1220: gr. or. i ogr. mr. 274, łąk mr. 129, past. mr. 59, lasu mr. 481, przestrzenie sporne mr. 246, nieuż. mr. 31; bud. drewn. 12; las nieurządzony, młyn. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś Tulniki, w par. Czemierniki miała 2 łany, 2 młyny; w r. 1676 Jan Sieniński płaci pogłówne od siebie i Branicki także a Stępkowska od siebie, 1 osoby z rodziny, 2 głów szlach., 7 sług dwors. i 35 poddanych (Pawiński, Małop., 350 i 16a).

Tyszowce, osada miejska (od r. 1868), dawniej miasteczko nad rz. Huczwa, (Hoczew) z praw. brzegu, śród płaskowzgórza tomaszowskiego, pow. tomaszowski, gm. i par. Tyszowce, odl. 28 w. na płn.-wschód od Tomaszowa, 115 w. od Lublina, 21 w. na wsch. od bitego traktu z Lublina na Zamość do Tomaszowa. Połączone traktem z Hrubieszowem. Na przeciwległym brzegu Huczwy leży wś Podbór. Przedmieściami T. są: Dębina i Zamłynie. Okolica lesista. Osada posiada trzy cerkwie, kościół par. katolicki, synagogę, dom modlitwy żyd., szkołę początkową 2-klas., urz. gm. z kasą wkładowo-zaliczkową, st. pocz., aptekę, 43 sklepów, 5 jarmarków, 465 dm. (przeważnie drewniane), 4250 mk. (1930 żydów, reszta prawosławni i katolicy w równych ilościach). Do mieszczan należy 2617 mr. ziemi. Ludność trudni się rolnictwem, szewstwem i wyrobem kożuszków, sprzedawanych na jarmarkach miejscowych.

Dobra T. (własność Józefa. Głogowskiego) składały się w r. 1886 z os. Tyszowce, folw. Klątwy, Mikulin i Przewale, rozl. 4575: folw. Klątwy gr. or. i ogr. mr. 301, łąk mr. 202, lasu mr. 1586, w odpadkach mr. 95, nieuż. mr. 223; bud. drewno 18; płodozm. 8-pol.; fol. Miku1in gr. or. i ogr. mr.573, łąk mr. 107, w odpadkach mr. 86, nieuż. mr. 30; bud. drewn. 11; fol. Przewale gr. or. i ogr. mr. 377, łąk mr. 86, lasu mr. 879, w odpadkach mr. 12, nieuż. mr. 18; bud. drewno 14; lasy urządzone. W osadzie T. budowli z drzewa 6, młyn wodny, cegielnia. W skład dóbr wchodziły: miasto (osada) Tyszowce os. 489, mr. 2617;. wś Mikulin os. 40, mr. 594; wś Klątwy os. 38, mr. 467; wś Przewale os. 34, mr. 306; wś Podbór os. 19, mr. 257; wś Zubawice os. 82, mr. 1039. Na Huczwi stoi młyn na stawie, przy którym nasyp zwany „Zamczysko”.

Główna cerkiew paraf. drewniana, erekcyi nieznanej, potwierdzonej w 1760 r. przez Augusta III. Do niej należą, dwie filialne, drewniane, na przedmieściach Dębinie i Zamłyniu. Kościół par. katolicki, murowany, p. w. św. Leonarda, wzniesiony został w r. 1870 kosztem parafian. Parafia i kościół istniały już w XVI w., erekcya nieznana. Nieznany również i początek miasta. Władysław ks. mazowiecki, chcąc podnieść podupadłe miasto (depopulata civitas), nadaje mu w r. 1453 wolny wręb w lasach książęcych, rybołówstwo w Huczwi, łąkę zwaną Siedlec (Schedlech) i znosi odumarszczyznę. Zniszczoną przez Tatarów osadę zwalnia Aleksander Jagiellończyk w r. 1502 na lat 10 od podatków. Ligenzowie, trzymający to starostwo, usiłowali podobno odebrać mieszczanom prawa. miejskie i zamienić ich w kmieci. Dopiero Zygmunt August r. 1555 położył temu koniec, nadając miastu też prawa, jakie miały inne miasta, pozwalając osiedlać się żydom (1566) i ustanawiając jarmarki w 1569 r. Lustracya z r. 1571 znalazła w T. domów miejskich 218, szlacheckich i księżych kilkanaście, piekarzy 27 i wielu rzemieślników.

Skromne miasteczko uczynił głośnym doniosły fakt dziejowy: Konfederacya zawiązana tu w dniu 29 grudnia 1655 r. przeciw Szwedom, którzy pod wodzą awanturniczego Karola Gustawa zajęli prawie bez oporu cały kraj i w ciągu trzech zaledwie miesięcy, mając 17000 wojska. Obrona Częstochowy sprowadziła reakcyą. Hetmanowie obaj, wielki Potocki i polny Stan. Lanckoroński, którzy opuszczają, obóz generała szwedzkiego Douglasa, uprowadzają wojsko kwarciane pod T. i tam ogłaszają konfederacyą, mającą, na celu usunięcie z kraju Szwedów. Prócz obu hetmanów wybrani zostali komisarzami ze strony wojska: Krzysztof Tyszkiewicz, woj. czernihowski, Jędrzej Potocki, oboźny kor., Jacek Szembek, ststa bohusławski,

Stanisław Domaszewski, Wacław Lanckoroński, pułk., Samowski, towarzysz. Województwa w miarę przystępowania miały wybierać po jednym komisarzu. Idea, w imię której zawiązała się konfederacya, wznieciła niezwykłe podniesienie się uczuć we wszystkich niemal klasach narodu. Ślub wykonany we Lwowie przez Jana Kazimierza (1 kwiet. 1656 r.) był najwybitniejszym wyrazem tego podniosłego nastroju. Szwedzi będą, zmuszeni opuścić kraj tak łatwo i szybko zajęty.
Klęski wojenne sprowadziły upadek osady. Lustracya z r. 1665 zastała T. zniszczone, w r. 1765, znowu po kilkokrotnych pogorzelach, miasteczko składa się przeważnie z pustek. W r. 1827 było 391 dm., 1977 mk.

Tyszowiecki dekanat dyec. chełmskiej dzielił się dawniej na 17 parafii: Czartowiec z filią, Mratyn, Dołhobyczów z Horoszczycami i Oszczowem, Grodysławice z filiami: Rachanie i Werechanie, Klątwy z Mikulinem, Łaszczów, Nabróż z Łykoszynem, Nowosiółki z Suszowem i Wasylowem, Pieniany z filiami: Hopkie i Podlodów, Posadów z Rzeplinem, Poturzyn z filiami w Witkowie i Zaborczu, Sahryń z Miętkiem i Turkowicami, Starawieś, Telatyn z Dutrówem i Radkowem, Tyszowce z filiami Dębina i Zamłynie, Wiszniów z Radostowem i Wereszynem, Żerniki z filiami Ratyczów i Zimno, Żulice z Kmiczynem i Steniatynem. T. par., dekan. tomaszowski, 2548 dusz.

Tyszowieckie starostwo niegrodowe leżało w wojew. bełzkiem, pow. grabowieckim. Podług lustracyi z r. 1628 składało się z miasta: T. i wsi Mikulin, Przewała, Perespa z przyległościami, które na sejmie z r. 1768 zamieniono z Mierami na sstwo hermanowskie (ob. Hermanówka). Odtąd więc to sstwo przestało istnieć; ostatecznie posiadali je Jan Mier wraz z żoną Maryą z Tarnowskich, opłacając kwarty złp. 6100, a hyberny złp. 611 gr. 24. *Br. Ch.*

S **Tyszowce**, mstko, pow. tomaszowski. W r. 1890 gmina T. złożona z mstka T. i wsi: Celestynka, Czartowiec Wielki, Czermno, Czartowczyk, Kazimirówka fol., Klątwy, Kołaicha fol., Mikulin, Przewale, Podbór, Przeszkoda, Siemnice, Soból, Wakijów, Zubowice, miała 9596 mk. Śród stałej ludności było: 4351 praw., 3254 katol., 1 prot., 2146 żydów. W r. 1565 miasto płaciło od 40 łan., 2 prętów i 1 obszaru. Z łanu po gr. 15. Placów było 221. Miasto było otoczone parkanem. Śród właścicieli placów wymienieni: „pop piatnicki, pop przeczisczki” i pleban małowski. Popów było trzech: miejski, Zamłyński, Dombowski, dawali po zł. 1. Na ostrowie było 7 ogrodów. Wójtostwo. Z ról pustych do zamku przynależących było czynszu zł. 26 gr. 28. Piekarzów było 32, szewców podług przywileju danego im r. 1563 w Piotrkowie nie może być więcej jak 16. Laźnia czyniła zł. 19 gr. 6, Browar zamkowy w arendzie zł. 19 gr. 6. Słodownia zł. 19 gr. 6. Żydów żonatych gospodarzów i komorników trzymających „rzeźnictwo jateczne” było 42. Dawał każdy po kamieniu łoju szmelcowanego wartości gr. 33. Targowe do zamku po 1 gr. od bydlęcia zabitego czyni średnio zł. 10 rocznie. Ogółem zł. 315 gr. 27 den. 15. W skład ststwa wchodziły wsi: Klątwy, Mikulin i Przyspa. Dochód, po potrąceniu wydatków, zł. 1798 gr. 22.

Uchanie, os. miejska, dawniej miasteczko, nad strum. t. n., jednym ze źródłowych ramion Wełnianki (dopł. Bugu pod Dubienką), pow. hrubieszowski, gm. Jarosławiec, par. Uchanie, odl. 21 w. na zach.-płn. od Hrubieszowa, a 7 w. na wsch. od Wojsławic (st. poczt.), 28 w. od Rejowca (st. dr. żel. nadwiślań.). Leży na pochyłości wzgórz, sięgających w pobliżu osady do 910 st. npm. Gleba żyzna, sprzyja uprawie owoców (sady śliwkowe). Osada posiada cerkiew, kościół par. katol., synagogę, szkołę początkową, 130 dm. (4 mur.), 2113 mk. *(w* połowie żydów). Do mieszczan należy 639 mr., rozdzielonych na 254 osad. Rzemieślników bardzo mało; krawców 13, szewców 8, stolarzy 5, ślusarzy 2, cieśli 4, tkaczy 2, rymarzów 2, mechaników 2, kotlarz. Jarmarków 6 do roku. W r. 1827 było 180 dm., 867 mk.; 1864 r. 132 dm. (7 mur.) i 1812 mk.

Zawiązkiem osady była wieś królewska, której połowę nadał wieczyście Kazimierz Jagiellończyk r. 1470 w Radomiu Pawłowi Jasieńskiemu (z Jasieńca), kasztel. sandom., stcie bełzkiemu i chełmskiemu. Tenże król na prośbę Pawła Jasieńskiego pozwala r. 1484 w Piotrkowie wynieść tę wieś na miasto i usuwając zachowywane dotąd prawa polskie i russkie, nadaje magdeburskie. Targi co środa a jarmarki na św. Wojciech i Wawrzyniec ustanawia. Król Aleksander potwierdza te przywileje r. 1504 w Krakowie i uwalnia mieszczan na lat 16 od czynszów i czopowego. W r. 1550 otrzymują, przywilej przeznaczający cło grobelne na naprawę mostu (Lustr., 4, 40). Zygmunt III potwierdzając przywileje r. 1596, dodaje jarmark na Wniebowzięcie i targi przenosi na poniedziałki. Przywilejem z r. 1603 pozwala na wzniesienie ratusza, domów zajezdnych, pobór placowego, targowego i dodaje jarmark na Zielone Świątki. Władysław IV w 1640 r. zatwierdzając przywileje, dozwolił mieszczanom swobodnego handlu w całym kraju.

Kiedy U. przeszły od Jasieńskiego do Uchańskich, niewiadomo. Jasieński zmarł r. 1489, mając lat 56, pochowany we Włocławku. Ponieważ wś Uchań pod Łowiczem została założoną dopiero przez arcybiskupa Uchańskiego, przeto nie można jej uważać za gniazdo, od którego rodzina przybrała nazwisko. Trzeba przypuścić, iż albo wraz z Jasieńskim siedzieli już na drugiej połowie U. przodkowie arcybiskupa albo też że dopiero po nabyciu U. na początku XVI w. przybrali od dóbr nazwisko. Rodzina ta, h. Radwan, pochodziła z Mazowsza. Gniazdem ich była wieś Rusiec pod Nadarzynem koło Warszawy. Wywodzili się zaś ze Służewa pod Warszawą i dodawali w podpisach tytuł: “comes de Służewo”.

Z potwierdzenia nadań tej rodziny przez Zygmunta Augusta widać, iż w XVI w. poprzybierali rozmaite nazwiska od siedzib. Obok Uchańskich są Nadarzyńscy, Magnuszewscy, Jakaccy. Na Rusi spotykamy Tomasza Uchańskiego, łowczego bełzkiego, brata biskupa. Brat Tomasza Jakub, zostawszy w r. 1538 kanonikiem chełmskim a r. 1550 biskupem tej katedry, starał się widocznie wraz z bratem o utworzenie, za przykładem tylu innych, fortuny pańskiej na Rusi. W tamtych stronach powstaje teraz cały szereg miast i miasteczek przy rezydencyach pańskich: Rejowiec, Zamość, Sieniawa, Goraj i inne.

Według lustracyi z r. 1550 zostają U. w posiadaniu Arnolfa Uchańskiego, łowczego bełzkiego, później wojew. płockiego. Otrzymało miasto cło grobelne na naprawę mostu (Lustr., 4, 46, 65). U. posiadają zamek (arx), będący rezydencyą dziedziców.

Jakub Uchański, jeszcze będąc biskupem chełmskim, zakupił od Jakuba Snopkowskiego, wojskiego chełmskiego, Hajownicką Wolę (zapewne i Hajowniki), tudzież Wysokie, leżące na płd. od Skierbieszowa (dobra bisk. chełm.), dość daleko od Uchań. Dbając o podniesienie miasta biskup i brat jego Arnolf, wojew. płocki, obdarzają kościół w U. bogatemi aparatami, złożonymi jednakże dla bezpieczeństwa w zamku i uposażają probostwo połową wsi Wysokie i karczmami w mieście.

We wsi Uchanie zdawna zapewne należy do kościoła “Poświętne” (sanctuarium), na którem siedzi 5 kmieci. W r. 1581, gdy proboszczem jest kś. Sebastyan Brzozowski, dziekan gnieźn., dokonywa Jakub Uchański, arcyb., zmiany w uposażeniu. Odbiera kościołowi karczmy w U. i pół Wysokiego Uchańskiego a daje w zamian dalej położoną Wolę Hajownicką i pół Wysokiego Hajownickiego. W akcie tej zamiany, datowanym z Łowicza, potwierdzonym przez króla, przelewa arcybiskup prawo patronatu koleją lat na Pawła Uchańskiego, ststę drohobyckiego, syna Tomasza, i synów Arnolfa: Stanisława, Jakuba, Jana i Arnolfa (Wierzbowski, Uchańsciana, II, 360-363).

Paweł Uchański, później wojewoda bełzki, żonaty z Anną Herburtówną, umiera w 1590 r. odbywając poselstwo do Konstantynopola. Jedyna córka jego Helena wychodzi za Mikołaja Daniłowicza i wnosi U. w posagu Daniłowicz umiera r. 1624, podobno pochowany był w U., które odziedziczył syn Jan Mikołaj, żonaty z Heleną Opalińską i powtórnie z Zofią Tęczyńską. Zmarł r. 1650 w Lublinie bezpotomnie. Dobra U. przechodzą na braci jego. Daniłowicze zapewne, wraz z przebudową kościoła, wystawili okazałe pomniki grobowe Pawła i Stefana Uchańskich. Starowolski w r. 1632 oglądał tu piękny zamek, otoczony ogrodami. W 1788 r. obszerny pałac stał pustkami i w części był zrujnowany. W r. 1810 rozebrano mury i cegły użyto na budowę gorzelni i browaru.

Miasteczko samo rozwinąć się nie mogło dla braku odpowiednich warunków. Jeszcze w r. 1763 dziedzicem U. jest Józef Daniłowicz, poczem dobra przechodzą do Potockich. Następnie szybko i często zmieniały U. dziedziców. Byli niemi: Kuszel, Rozenberg, Sieniuta-Baliński, Popławski (do 1839 r.), hr. Poletyłło (do r. 1853), zięć jego Szydłowski (do r. 1877), wreszcie ks. Lubomirski. Pozostały dotąd szczątki starego zamku, wzniesionego podobno jeszcze przez Pawła Jasieńskiego. Zamek ten oparł się najazdowi Tatarów, którzy w r. 1549 splądrowali kościół i klasztor w U. Dziś w sąsiedztwie ruin stoi pałacyk, wzniesiony r. 1874 przez dziedzica dóbr Szydłowskiego.

Kościół. Założyciel miasta Paweł Jasieński rozpoczął w r. 1482 budowę kościoła, ukończoną w r. 1484. Konsekracyi dopełnił Jan Kazimirski, bisk. chełmski. Przy kościele osadzono paulinów reguły św. Augustyna. Po najeździe Tatarów i spustoszeniu kościoła zakonnicy, widocznie ubogo uposażeni, opuścili kościół i przenieśli się w inne strony. Jakub Uchański, arcyb. gnieźn., dziedzic U., ustanowił tu proboszcza i uposażył go w r. 1575. Prócz proboszcza ustanowił on jeszcze 4 mansyonarzy. Jan Mikołaj Daniłowicz przebudował i rozszerzył kościół w r. 1625, jak o tem świadczy napis nad drzwiami frontowemi. Ta przebudowa nadała kościołowi jego obecną postać.

Jest to budowla w stylu cechującym ówczesne kościoły jezuickie. Fronton z dwoma

małemi wieżami, wewnątrz jedna nawa ze sklepieniem beczkowym, po bokach dwie kaplice ośmioboczne, nakryte kopułkami. Część kapłańska, wewnątrz ozdobiona sztukateryami, między ozdobami są i herby dziedziców. Kościół ma ośm ołtarzy. Ołtarz wielki mieści rzeźbiony z drzewa wizerunek Chrystusa na krzyżu; na sklepieniu są dawne malowidła tajemnic Różańca Ś-go. Ołtarz w kaplicy K. Maryi, o którym jest podanie, iż malował go niejaki Piasecki który, ociemniawszy ślubował, że gdy wzrok odzyska, da dwa obrazy jeden do Uchań drugi do Sokala. W kaplicy tej na sklepieniu o tle niebieskim z złotemi gwiazdami są herby z gipsu: Herburt, Radwan, Oksza. Wymalowany też jest wyższy i niższy zamek uchański, jakoteż król w szkarłacie i śmierć z kosą. Drzwi do kaplicy a jour z żelaza kute a nad niemi orzeł trzymający w szponach żółwia.

Ołtarz św. Anny w kaplicy przy mensie, ma antepedium starożytne ze skóry; na sklepieniu o tle białem są herby: Herburt, Oksza, Sas, Radwan. Ołtarz św. Antoniego Padewskiego, włoskiego pędzla piękne malowidło, nieznanego artysty. Ołtarz św. Stanisława Kostki z obrazem, który miał być z Rzymu sprowadzony. W czasie napadów szwedzkich płótno u dołu rozdarte, twarz nietknięta. Ołtarz św. Mikołaja i św. Franciszka nie przedstawiają nic godnego uwagi. Ołtarz Zmartwychwstania na płycie alabastrowej piękna bardzo płaskorzeźba, r. 1750 przez Stanisława Leniewskiego, kaszt, wołyńskiego, dziedzica Drohiczan, ufundowana. Dawniej była umieszczona w grobach pod kaplicą N. P. Maryi, obecnie po wyreperowaniu 1859 r. przez Hegla w Warszawie, w kaplicy.

Relikwiarz umieszczony w ołtarzu zamykanym w szafie starożytnej, w 1863 r. odnalezionej i odnowionej. Relikwiarz ten rzeźbiony, mieści w środku obraz N. P. Maryi na blasze miedzianej (napiersnik) srebrną kryty, podarowany przez Tadeusza Błędawskiego, pułk. (+1823), towarzysza Kościuszki w Ameryce. Organ na chórze przy którym dwie statuy wielkie, snycerskie. Oprócz. tych relikwii stoją na wielkim ołtarzu pod szkłem dwie głowy, jedna jakoby św. Atanazego, doktora kościoła, druga św. Flawii Domicelli. Głowy te miał przywieźć z Rzymu Paweł Uchański, sprawując poselstwo do Grzegorza XIII, przekupiwszy zakrystyana, który je wydał. Na sklepieniu w nawie kościoła są herby: Herburt, Sas, Radwan, Oksza. Nad zakrystyą jest loża z kominkiem, w której na dewocyi i rozmyślaniu przepędzała dnie i nocy Anna Uchańska, wdowa po zmarłym w Konstantynopolu Pawle Uchańskim.

Mauzoleum w kościele uchańskim należy do najpiękniejszych pomników tego rodzaju, w kraju. Od strony północnej, w nawie kościoła, we wspaniałych ramach kamiennych mieszczą się w naturalnej wielkości marmurowe postacie na wezgłowiach, Pawła Uchańskiego w zbroi rycerskiej i Anny Uchańskiej w habicie. Postać Uchańskiego, z mitrą u stóp oparta na wezgłowiu, cała z jednej bryły wykuta, ma nad sobą dwie marmurowe tablice *z* napisami: “Illustr. et magnifico Domino D. Paulo Uchański comiti de Służewo in Uchanie Dno Palatino Bełzen. Gnesnen. Drochobyczenq. capteo, pietate, prudentia, magnitudine animi conspicuo”. Na drugiej: “Post Deum patriam, post hanc amicos imprimis curanti, commoda publica privatis fortunis praeponenti jurium libertatuq. comunium super custodi promotor!”. U dołu pod postacią: “Qui sumptibus propriis, legationes Ordinvm ad Imp. Maximil. rege electu Stephani regis ad papam Gregorium, Grogorianam rursus ad regem laudabiliter obivit cum Sigismundo 3, ad limina regni pactorum, conventorum transactor fuit cumq. Privato milite stipatus ad solivum, regui deduxit ad Imp.

tandem Turc. legatus opers tanto, cum generali exercitus, Turcici, ad Danubium inchoato Constantinopoli moritur immaturus MDLXXXX aetatis XLII, civis non cupidus, senator non ambitios. Anna Fulstina, coniunx, cum lacrymis posuit".

Obok postaci pomieszczona płaskorzeźba (w środku jest ślad miejsca gdzie był złoty krzyż, przez Szwedów wyrwany), Płaskorzeźba przedstawia pochód (13 osób), w strojnych ubiorach, z hiszpańskimi kołnierzami i w infułach, prawdopodobnie ma to być przybycie z Rzymu r. 1580 od Grzegorza XIII i doręczenie Batoremu w katedrze wileńskiej od Papieża poświęconego miecza. Poniżej jest postać cała z marmuru (w czasie napadu Szwedów uszkodzona) Anny z Fulsztyna Uchańskiej, w stroju zakonnym, z różańcem na piersiach. Tablice pod tą postacią nie mają napisu. U góry są herby Sas i Herburt, nadto na szczycie Chrystus do słupa przywiązany.

Od strony południowej w nawie kościoła umieszczone są posągi rycerzy w zbroi, z ciosowego kamienia. Pierwszy ma dwa miecze, buławę, pod nim napis: "Hic jacet magnificus Paulus Uchanski (może Arnolf, gdyż napis jest późniejszy podobno) comes a Służewo vir bonus pietatiq. praeditus. Melior est dies mortis die nativitatis". Powyżej druga postać rycerza w zbroi, z buławą w ręku, z napisem uszkodzonym: "Illust. magnif. Stephanus Uchański comes de Służewo ... vir in Deum, Pa... sub. vivens XII ... requiescat." Postacie i ozdoby z ciosowego kamienia.

W kaplicy św. Anny w ścianie wmurowana jest płyta marmurowa z herbem Trzy Rzeki i napisem: "Generosae ac Nobilissimae faeminae Zophiae de Blozew inclita ac toto orbi Christiano celebrima Barziorum prosapia oriundac ac ejusdem familiae ultimo sanguini generosi viro Stanislao Lasc in Neledew viri clarissimi coniugi pudicissimae Anna de Fulstin Uchańska Palatina Belzensis sorori ex avunculo desideratissimae ob singularem in se liberosque suos amorem multis testimoniis beneficiisq. contestato hoc monumentum inscriptum cordi lapide etia. Ob. A. D. MDCVII die 7 Junii vixit annis".

W prezbyteryum, nad drzwiami do zakrystyi, na płycie marmurowej jest napis upamiętniający konsekracyą kościoła po sprofanowaniu przez Szwedów; "Anno Domini MDCXCIII in die Dnica II octobris hanc Basilicam consecravit, Ills ac Reds Hiacinthus Święcicki Eppus Chelmensis in honorem Dei Omnipotentis et B. V. M. Assumptae in coelum. et SS. Joannis Baptistae Joannis Evangeliste et S. Annae cura et sumptu Perillust. et Adm. Reverendi. Domini Joannis Cieszkowski".

Na odrzwiach piaskowcowych od strony północnej jest od strony cmentarza wyryty rok 1718. Pod kaplicą Matki Boskiej jest grób pokryty płytą marmurową z herbami Uchańskich i Daniłowiczów. W grobie znajduje się trumna miedziana ze szczątkami Pawła Uchańskiego. W trumnach z drzewa spoczywają: Stanisław Leniewski, Baliński, b. dziedzic, Piotr Targowicki, fundator ołtarza M. Boskiej. Jest też grób pod nawą kościoła zamurowany.

Parafią U. (dek. hrubieszowski) składają: osada Uchanie, wsi: Wola Uchańska, Rozkoszówka, Pielaki, Bokinia, Wysokie, Aurelin, Jarosławiec, Putnowice, Busieniec, Białowody. Drochiczany, Glińska, Teratyn, Miodniki, Białopole Busno, Putnowice Majdan, Bogdanówka, ogółem 3126 dusz. Opis kościoła i rysunek grobowca Uchańskich podał "Tyg. Illustr." z r. 1871, Nr 174.

Cerkiew i par. gr.-kat. (dek. grahowiecki) erygował tu 1761 r. Stan. Potocki, dziedzic. Należała do niej filia w Jarosławcu. U. są miejscem urodzenia (w r. 1817) Karola Balińskiego, poety. Dobra U. składały się w r. 1872 z fol.: U., Dąbrowa, Feliksów, Stupnik i Władzin, rozl. mr. 3438: fol. U. gr. or. i ogr. mr. 339, łąk mr. 33, past. mr. 33, lasu mr. 1416, nieuż. mr. 24; bud. mur. 5, z drzewa 18; fol. Dąbrowa gr. or. i ogr. mr. 333, past. mr. 32, nieuż. mr. 2; bud. drewn. 3; fol. Feliksów gr. or. i ogr. mr. 420, nieuż. mr. 16; bud. mur. 4, drewn. 5; płodozm. 8 i 9 -pol.; fol. Stupnik gr. or. i ogr. mr. 224, łąk mr. 175, nieuż, mr. 13; bud. mur. 1. drewn. 5; fol. Władzin gr. or. i ogr. mr. 280, łąk mr. 95, nieuż. mr. 3; bud. mur. 1, drewn. 10, lasy urządzone.

W skład dóbr poprzednio wchodziły: os. Uchanie es. 254, mr. 630; wś Starawieś al. Wola Uchańska os. 26, mr. 481; wś Bokini al. Bokinia os. 13, mr. 261; wś Pielaki os. 17, mr. 240; wś Rozkoszówka os. 77, mr. 825; wś Aurelin os. 20, mr. 359. (Opis kościoła i dane historyczne zebrał i podał ks. St. Skurzyński, dawniejszy proboszcz w U. część historyczną uzupełnił Br. Ch.).

S **Uchanie,** mstko, pow. hrubieszowski. W reg. pob. z 1564 podane jako wieś z kościołem paraf., płaciły od 15 łan. km., 6 zagr. z rolą, 8 zagr. bez roli, 3 rzem., pop bez kościoła ruskiego.

Ubrodowice, wś nad strum. t. n. (dopł. Bugu), pow. hrubieszowski, gm. i par. Moniatycze, leży o 12 w. na płn. od Hrubieszowa, przytyka do Stepankowic, do których należała. Ma 39 os., 689 mr. W 1827 r. było 41 dm., 240 mk. *Br. Ch.*

Uchanie (w oddzielnym pliku)

S **Uchańka**, wś, pow. hrubieszowski, paraf. Bialopole, par. Dubienka. W 1827 r. miała 52 dm., 349 mk.

Uchanka, wś, pow. hrubieszowski.. W roku 1585 vś ta leżała w ststwie horodelskiem, miała 14 kmieci. Krzysztof Krupski ststa horodelski, wtedy już nieżyjący oddał tę wieś w zastaw Tomaszowi Uchańskiemu.

Udalec al. *Udalce* wś i os. młyn., pow. chełmski, gm. Turka, par. Kumów i r. gr. Chełm. Młyn wodny. Należała do dóbr Kamień, fol. Józefin. Wś ma 6 os., 26 mr.; r. 1827 wś miała 3 dm., 26 mk.; os. młyn. 1 dm., 4 mk.

Udrycze, wś i folw., pow. zamojski, gm. Stary Zamość, par. Sitaniec, odl, od Zamościa na płn.-wsch. 9 w. i od st. pt. Chomęciska 5 w. U mają 8 dm. dwor., 92 włośc., 880 mk. kat., 48 praw., 5 izr. W 1827 r. było 99 dm., 567 mk. Obszar włośc. wynosi 1520 mr., dworski 1025 mr., t. j. ziemi mr. 566, łąk 89, lasu i nieuż. 370. Do dóbr U. należały dawniej wsi: Dębowiec i Witowiec. Z domin, powstały nowe nomenklatury: Kopanina Udrycka 100 mr., Rożki Udryckie. 298 mr., Odpadki Udryckie 99 mr. i Udrycka Kopanina A, 40 mr. Należą do cząstkowych właścicieli. Dominium U. (dawniej Kickich, dziś Zawadzkiego) prowadzi gospodarstwo wzorowe, ma ogród owocowy, rybołówstwo w 3-ch kanałach, gospodarstwo rybne, młyn wodny, wiatrak. Pokład torfu na przestrzeni 36 mr., zagłębiony na 3 ½ mt. Budowle dwor. oszacowane na rs. 10,650. Sady przeważnie śliwkowe, które dają dobry dochód włościanom. Czarnoziem lekki, urodzajny. Położenie faliste. *T. Żuk.*

Uher, folw. i dobra nad rzką Uherką (dopływ. Bugu), pow. chełmski, gm. Rejowiec, par. Chełm (odl. 17 w.), posiada łomy kamienia wapiennego, młyn wodny i wiatrak. W r. 1827 było 3 dm., 26 mk. Dobra U. składały się w r. 1884 r. fol. Uher i Ludwinin al. Nowiny, rozl. mr. 2418: fol. U. gr. or. i ogr. mr. 579, łąk mr. 237, lasu mr. 443, nieuż. mr. 22; bud. mur. 18, drewn. 25; płod. 4. 5 i 12 pol.; folw. Ludwinia al. Nowiny gr. or. i ogr. mr. 162, łąk mr. 34. lasu mr. 291, nieuż. mr. 5: bud. drewn. 4, lasy nieurządzone; w odpadkach gruntów mr. 645. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś Depułtycze Ruskie os. 28, mr. 752; wś Weremowice os. 42, mr. 1012; wś Zagroda os. 29, mr. 503. *Br. Ch.*

Uherka, rzeczka, lewy dopł. Bugu, bierze początek z lasów w okolicy wsi Dopułtycze (około 9 w. na płd.-zach. od Chełma), płynie ku płn. na fol. Uher, opływa mto Chełm od zach., podąża dalej ku płn. na Okszów, Stanków, Horodyszcze, Zarzecze, Czułczyce, płynąc podmokłą doliną o niewyraźnych brzegach, o parę wiorst na wschód od Sawina przyjmuje kilka strumieni z lew. brzegu i kręcą ku wsch., płynie przez Rudę, Rudkę, zwraca się ku płn. i pomiędzy Siedliszczami a Uhruskiem uchodzi do Bugu z lew. brzegu. Długość biegu 40 w. Z praw. brzegu przyjmuje rzkę Gdolę a z lewego Garkę pod Horodyszczem. *Br. Ch.*

Uhnin al. *Unin*, wś i folw. donac., pow. włodawski, gm. Dębowa Kłoda. par. Perczew, ma 78 dm., 634 mk. praw., 4797 mr. Cegielnia, młyn i wiatrak. W 1827 r. 61 dm., 349 mk. W r. 1660 wś ta wchodziła w skład ststwa parczewskiego. W r. 1837 dobra Uhnin nadane zostały jako majorat rząd. gener. Kruzensternowi. W skład majoratu wchodzą: folw. Uhnin 996mr., Białka z Jeziorem 257 mr., lasy 1348 mr., sołtystwo Uhnin, wójtowstwo Białka 56 mr., wybraniectwo Białka 203 mr., pustka Sojka 70 mr.; wsi: Uhnin 2585 mr., Białka 1720 mr., Nietiachy 508 mr. Według danych z r. 1842 wś U. miała 64 os., 2720 mr., Białka 26 os., 1258 mr., Nietiachy 22 os., 519 mr. *Br. Ch.*

Uhrusk, pierwotnie „*Huhrusko*, *Huhrowsko*”, wś, fol. i dobra nad rz. Bugiem, i U. Kniaźne, fol., pow. włodawski, gm. Bytyń, par. Uhrusk, odI. 30 w. od Włodawy, o 18 w. na płn.-wsch. od Chełma, posiada kościół par. murowany, cerkiew par. murow., szkołę początk., st. dr .żel. na linii Chełm-Brześć, 37 dm., 316 mk., dwa młyny wodne, cegielnią. W 1827 r. było 34 dm., 145 mk. Dobra U. składały się w r. 1885 z fol. U. i Roźniówka, rozl. mr.2374: fol. U. gr. or. i ogr. mr. 525, łąk mr 146, past. mr. 8, lasu mr. 666, nieuż. mr. 53; bud. mur. 2, drewno 29; fol. Roźniówka gr. or. i ogr. mr. 417, łąk mr. 121, past. mr. 2, lasu mr. 392, nieuż. mr. 45; bud. drewn. 8; lasy nieurządzone. Wś U. os. 27, mr. 338; wś Wola Uhruska os. 20, mr. 545; wś Mszanka os. 10, mr. 245; wś Zastawie os 9, mr. 178. Fol. U. Kniaźne al. Józefów, oddzielony od dóbr Uhrusk, rozl. mr. 900: gr. or. i ogr. mr. 100, łąk mr. 42, lasu mr. 743, nieuż. mr. 15; bud. drewn. 12; las nieurządzony, huta szklanna. Jest to starożytna osada. Daniel, ks. halicki, założył tu według latopisu hypacowskiego gród i osadził biskupa na początku XIII w. Rozwój Chełma odebrał tej osadzie jej znaczenie kościelne i polityczne. Jeszcze Dykc. Geogr. Echarda nazywa Uhrusk miastem. Cerkiew paraf. istniała tu zdawna. W r. 1661 potwierdza dawną. erekcyą Barbara Krasińska. W 1849 r. stanęła nowa murowana. Kościół par. katolicki fundowała r. 1654 Barbara z Nosków Krasińska; obecny murowany pochodzi z r. 1807. Możnaby się domyślać, że Marcin Huhrowiecki „de Huruszko”, łowczy chełmski, mąż Anny, córki Mikołaja. Reja, wymieniony w księgach sądowo grodu chęcińskiego w akcie z r. 1569 (Kniaziołucki, Materyały do biografii M. Reja, Nr 787), jest dziedzicem Uhruska, którego nazwa mogła pierwotnie brzmieć „Huhrusk” a może „Huhrowsko”, jak podaje Jul. Bartoszewicz w Encykl. Orgel. W artyk. „Chełm”. Było to gniazdo Huhrowieckich. W późniejszej formie „Uhrusk” osada dała podobno początek nazwie rodziny Uruskich. W ostatnich czasach właścicielem U. był Leon Matuszewski, który zaprowadził w dobrach wzorowe gospodarstwo. U. par., dek. włodawski 2109 dusz. *Br. Ch.*

S **Uhrusk**, r. 1664 *Uhrowsko*, wś, pow. włodawski. W r. 1564 wieś Uhrowska wraz z Wolą w pow. chełmskim, płaci od 22 ½ łan., 3 zagród, 1 włóczęgi, 1 rzem,, od 2 żydów, cerkiew We wsi jest parafia rz.-kat. W r. 1578 siedzi tu Krzywczycki, lecz połowa parafii (pięć wsi) należy do Uhrowieckich.

S **Uhrusk**, wś, pow. włodawski. Istniał tu zbór kalwiński przy; którym w w. XVII był ministrem Jan Dąbski.

Uhruska Wola, wś, pow. włodawski, gm. Bytyń, par. Uhrusk, ma 26 dm., 243 mk., 598 mr.

Ujazdów

3.) **U.,** folw. dóbr Hańsk, w pow. włodawski
4.) **U.,** wś i folw. nad rz. Wieprzem, pow. zamojski, gm. i par. Nielisz, leży na płn. granicy powiatu, o 21 w. od Zamościa, o 7 w. od st. p. Chomęciska, ma 65 dm., 490 mk. rz.-kat. W r. 1827 było 31 dm., 162 mk. Dobra U., własność Bentkowskich, składały się w r. 1884 z fol. U. i Staw Ujazdowski, attynen. Płonka, rozl. mr. 1669: fol. U. grunta or. i ogr. mr. 451, łąk mr. 61, past. mr. 14, lasu mr. 306, nieuż. mr. 22; bud. mur. 3, drewn. 14; płodozm. 14-pol.; fol. Staw Ujazdowski z attyn. Płonka gr. or. i ogr. mr. 259, łąk mr. 82, past. mr. 10, lasu mr. 433, nieuż. mr. 26; bud. drewn. 13; lasy nieurządzone, młyn wodny, cegielnia. Wś U. os 36, mr. 534; wś Staw os. 22, mr. 238. Br. Ch.

Ujazdówek 2.) **U.,** folw., pow. lubartowski, gm. Chudowola, par. Rudno.

Ujście 2.) **U.,** folw. dóbr Gorajec, w pow. zamojskim.
Ulan, wś nad rzką Bystrzycą i jej dopływem Stanówką, pow. łukowski, gm. i paraf. Ulan, odl. 14 w. od Łukowa, posiada kościół par. murowany, 24 dm., 247 mk., 1372 mr. W 1827 r. było 32 dm., 172 mk. W połowie XV w. istniał jar. tu kościół drewniany, p. w. św. Małgorzaty. Wś była królewską (Długosz, L. B., II, 560). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś kościelna Ułan miała 3 łany, młyn o 2 kołach. W r. 1552 wś szlach. Ulan wiała 4 osad. Pleban 4 osad. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1580 we wsi kościelnej Ulan płacił Tchórzewaki od pani Rachaniskiej od 8 ½ włók osiadłych fl. 8 gr. 15, od włóki wójtowskiej fl. 1, a druga spustoszałała, od 6 zagród na roli fl. 1 gr. 6, od 2 rzemieślników gr. 8, od półwłóczka pustego gr. 6, od kowala gr. 15, od bani gorzałczanej gr. 12. Summa fl. 11 gr. 28 (Pawiński, Małop., 380, 380, 400, 425). Kościół i parafia niewiadomej erekcyi, istniały już r. 1440. Obecny murowany pochodzi z r. 1771; wzniósł go pleban Ign. Rudzieński. U. par., dek. łukowski, 4100 dusz. Gmina Ulan graniczy z gm. Skrzyszew i Wojcieszków, ma 15403 mr. obszaru i 3252 mk. Sąd gm. okr. IV w os. Łuków Poduchowny, urząd gm. we wsi Sędki. W skład gm. wchodzą: Domaszewnica, wś i fol., Domaszewska-Wólka, Malcanów, Rozwadów, Sędki, Sobole, Stok, Ulan, Ulański-Zarzyc i Zofibór. *Br. Ch.*

Ulatowizna, przyległ. dóbr Jaroszewice, w pow. lubelskim.

Ulhówek, wś, pow. rawski, 30 klm. na płn.-wsch. od Rawy Ruskiej (sąd pow.), 12 klm. na płn.-wsch. od st kol. i urz. poczt. w Uhnowie. Na wsoh. leży Krzewica, na płd.-wschód Szczepiatyn, na płd. Tarnoszyn, na zach. Rzeczyca. Płn. część przypiera do Rzeplina i Żerników w pow. tomaszowskim. Płd. kraniec wsi przepływa pot. Korytnicki, zwany w dalszym biegu Rzeczycą (dopł. Sołokii), a część płd.-zach. jego mały dopływ. Na płd. wzgórze „Dębowa Góra” (231 mt.). Własn. więk. ma roli or. 592, łąk i ogr. 136, past. 7, lasu 112 mr.; wł. mn. roli or. 1194, łąk i ogr. 399, past. 124 mr. W r. 1880 było 184 dm., 1005 mk. w gm., 7 dm., 57 mk., na obsz. dwors. (967 gr.-kat, 81 rz.-kat., 14 izr.; 987 Rusinów, 61 Polaków, 14 Niemców). Par. rz.-kat. w Uhnowie, gr.-kat. w miejscu, dek. uhnowski. Do par. należy Tarnoszyn. We wsi jest cerkiew p. w. św. Mikołaja, szkoła etatowa l-klas. i kasa pożycz. gminna z kapit. 1388 złr. *Lu. Dz.*

Ułów, r. 1565 *Uchlowo*, wś, pow. tomaszowski. Według lustracyi wdzwa bełzkiego z roku 1565 „uroczyszcze Uchlowo” przy którem było jeziorko zw. Niedźwiedzie, leżało w punkcie gdzie schodziły się w stronie zachodniej granice Wierzch-Rachau

(Werechanie) i Wieprzowego jeziora. Należało do obszaru Wierzch-Rachania.
S 3.) **U.,** wś.i fol., pow. tomaszowski, gm. i par. Tomaszów. W 1827 r. było 30 dm., 172 mk., par. Józefów. *Br. Ch.*

Uniszowice, wś i folw., pow. lubelski, gm. i par Konopnica, odl. 6 w. od Lublina. W r. 1827 było 12 dm., 137 mk. W r. 1875 fol. U. rozl. mr. 682: gr. or. i ogr. mr. 560, łąk mr. 28, past. mr. 5, lasu mr. 79. nieuż. mr. 10; bud. mur. 4, drewn. 6; płodozm. 14 pol., las urządzony. Wś U. os. 17, mr. 29. Długosz (L. B., II, 540) wymienia tę wś w par. Konopnica. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1631 wś U. miała 1 łan i młyn. W r. 1670 Samuel Mikułowski, podstarości i sędzia grodowy radomski płaci tu od 10 dworskich i 24 poddanych a Przygocki od siebie i żony (Pawiński, Małop., 348 i 25a). *Br. Ch.*

Urszulin
7.) **U.,** wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Krzczonów. Fol. U. wchodzi w skład dóbr Kozarzów al.. Kosarzew,. Wś. U. ma 22 os., 319 mr.
8.) **U.,** wś, pow. krasnostawski, gm. Fajsławice, ma 8 os., 70 mr.
10.) **U.,** wś, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn, odl. 21 W. od Włodawy, położona śród rozległych bagien, ma 8 dm., 55 mk., 69 mr. W 1827 r. 7 dm., 31 mk., par. Andrzejów. Za ks. warszawskiego zamierzano założyć tu miasto i na mapach zaczęto U. oznaczać jako miasto. Z tego też powodu „Słownik geogr.” Szymanowskiego i Lisickiego nazywa U. miastem, nie podaje jednak żadnych danych statystycznych. Wś ta wchodziła w skład dóbr Andrzejów.

Urządków, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Szczekarków, par. Wilków. Ludność trudni się, obok rolnictwa, wyrobem sukna. W 1827 r. 14 dm., 87 mk., par. Opole. Wspomina tę wś Długosz (L. B., II, 555) w par. Wilków. W r. 1531 Szczekarków i Urządków płacą od 1 ½ łanu; r. 1676 U. wchodzi w skład dóbr kasztelana połanieckiego. We wsi jest 40 poddanych do opłaty pogłównego (Pawiński, :Małop., 357 i 48a).

Urzędów (w oddzielnym pliku)

Urzędówka, też Suką zwana, rzeczka, bierze początek ze źródeł spływających z lesistych wyniosłości wyżyny lubelskiej, otaczających wś Wilkołaz, w pow. janowskim. Płynie w kierunku zach. przez Wilkołaz, Zalesie, Ostrów, Popkowice, Skórczyce, Góry, odtąd skręca ku płd.-zach. do Urzędowa i płynie dalej koło Benczyna, doliną śród lesistych wyniosłości do Dzierzkowic, gdzie uchodzi z praw. brzegu do Stróży (praw. dopł. Wisły). Stróża niekiedy bywa w dalszym biegu zwana U. Dawniej tworzyła liczne stawy. W Skórczycach przyjmuje strumień z praw. brzegu. Długość biegu około 18 w.

Uściąż, w r. 1676 *Usciądz*, wś, pow. nowo-aleksandryjski, gmina Rogów, parada Kazimierz ma 18 osad, 470 mr. Wchodziła w skład starostwa kazimierskiego. Leśnictwo Uściąż (przeszło 2000 mr. lasu) należało do fol. Rzeczyca, wchodzącego w skład dóbr Karczmiska. W 1827 r. 17 dm., 109 mk. Długosz wymienia wś U. w par. Kazimierz (L. B., II, 554). W r. 1676 zostaje wś w posesyi Polanowskiego, chorąż. sanockiego (wraz z Karczmiskami i Rzeczycą); płaci on tu od 28 poddanych (Pawiński, Małop., 22a). *Br. Ch.*

Uście 1.) wś, pow. zamojski, gm. Rodecznica, par. Mokrelipie. Przez wś płynie potok uchodzący do pobliskiego Poru. Wś odl. od Zamościa na zach.-płn. 30 w., od Szczebrzeszyna 11 w., ma 5 os., 68 mk. kat., ziemi or i łąk mr. 117. W 1827 r. 11 dm., 50 mk.
2.) **U.,** wś nad rzką Bukową, która tu przyjmuje rzkę Rakowę, pow. biłgorajski, gm. Huta Krzeszowska, par. Janów. W 1827 r. 20 dm., 131 mk., par. Biała

Uścimów, wś, fol. i dobra (majorat) nad jeziorem t. n., pow. włodawski, gm. Uścimów, par. r. l. Ostrów, r. g. Uścimów, odl. 46 w. od Włodawy, 14 w. od Parczewa, posiada cerkiew par. drewnianą, szkołę początkową, urząd gm., 87 dm., 775 mk., 6203 mr. W 1827 r. było 84 dm., 500 mk. Długosz wymienia już U. w par. Ostrów (L. B., II, 576). Była to wś królewska. W 1531 płaci od 5 łan. W r. 1676 pogłówne tu dają od 274 poddanych (Pawiń., Małop., 35a). U. i przyległe wsi i fol. wchodziły w skład ststwa parczowskiego, które po śmierci ks. Radziwiłła, hetm. w. lit. (ojca ks. Karola), dane było w r. 1762 Kossowskiemu, podskarbiemu nadw. kor. Po r. 1792 U. z kilku folwarkami dany był, jako dobra narodowe, za zasługi gen. Haumanowi, a gdy ten zmarł w r. 1829, dobra trzymała dożywotnio żona (Elżbieta ze Skalskich) aż do r. 1833. Gdy przeszły następnie na skarb, oddane zostały jako donacya gen. Nabokow. W r. 1854 obszar folwarków, lasów i młynów wynosił 10804 mr. (5143 mr. lasu) a wraz z włościańskiemi gruntami przeszło 25000 mr. Szczegółowy skład dóbr i rozległość pojedynczych folw. i wsi podana w artykule Parczów (t. VII, 864). Jest tu stary piękny dworzec po podskarbim Kossowskim, ogród z wielkim smakiem założony, kondygnacyami zbiegający do brzegów obszernego jeziora. Rezydencya bardzo piękna i wygodna, obecny dziedzic nie był w niej nigdy; puszczana jest w dzierżawę. Cerkiew paraf. erygował Karol Daniłowicz r. 1658. Obecna pochodzi z r. 1799. U. gmina, graniczy z gm. Tyśmienica, Ostrów, Dębowa-Kłoda, Turno i Wereszczyńska-Wola, ma 17761 mr. obszaru i 3765 mk. (2228 praw., 1413 kat., 107 żyd.). Sąd gm. okr. II w os. Ostrów (o 8 w.), st. pocz. w Parczowie. W skład gm. wchodzą: Bobrzyk, Drozdówka, Głębokie, Gościniec, Jedlanka, Krasne, Kozyra, Maśluchy, Orzechów Nowy, O. Stary, Rudka. *Br. Ch.*

Uścimowskie, jezioro, w dobrach t. n., pow. włodawskim, leży na obszarze działu wodnego między Tyśmienicą (dopł. Wieprza) a Trzną (dopł. Bogu). Liczne jeziora pokrywające ten obszar, przy nieznacznych różnicach w poziomie, niemając stałych dopływów ni wyraźnych odpływów, nikną stopniowo przez parowanie, zwłaszcza przy wycinaniu lasów pokrywających kiedyś cały obszar. Grupy drobnych jezior są zwykle szczątkami większych zbiorników, które dla braku dopływów porozdzielały się na drobne, powoli niknące jeziorka. Dokoła jeziora U. spotykamy trzy drobniejsze: Głębokie, Czarne i Uścimowiec. Wody ich za pomocą rowów i mokradli odpływają do Tyśmienicy. Obszar jeziora U. wynosi około 100 mr. *Br. Ch.*

Uściwierz, zapewne *Uścimierz*, jezioro, w pow. włodawskim, w dobrach Nadrybie, śród całej grupy drobnych jezior wytworzonych widocznie z jednego wielkiego przez opadnięcie wód. Dwa najbliższe, oddalone o niecałą wiorstę, są: Ratcze (od wschodu) i Bikcze (od płn.-zach.). Brzegi jezior niskie, bagniste i piaszczyste. Od zach. i płn. rozlegle bagniste lasy. Szerokość jeziora wynosi około 2 w. i długość prawie tyleż. Obszar jeziora wraz z pobliskiemi drobnemi: Cieszacin, Uściwierzyk, Nadrybek wynosi

596 mr. Głębokość dochodzi 7 mt. Wody spływają do Wieprza za pośrednictwem Świnki a może i Tyśmienicy. *Br. Ch.*

Uśmierz, część gminy „Waręż miasteczko”, w pow. sokalskim, jest tu folwark, gorzelnia, tartak i młyn.

Ustrzesz, wś i folw., pow. radzyński, gm. Lisia Wólka, par. Radzyń (odl. 5 w.), posiada gorzelnię parową, z zacierem 50 korcy, młyn, fabrykę drenów. 38 dm., 388 mk. W r. 1827 było 35 dm., 263 mk. W r. 1886 fol. U. rozl. mr. 2012: gr. or. i ogr. mr. 1019, łąk mr. 723, past. mr. 89, lasu: mr. 113, nieuż. mr. 68; bud. mur. 8, drewn. 32; płodozm. 13 pol., las urządzony. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1552 wś szlach. Ustrzesz Nowa, w par. Radzyń, miała 16 osad. W r. 1580 p. Andrzej Kazanowski płaci od 2 włók osiadł, fl. 2, od. trzeciej części tanu osiadłego gr. 10, od zagrody bez roli gr. 4, komornic dwie spustoszały. Summa fl. 2 gr. 14 (Pawiński, Małop., 393, 423). *Br. Ch.*

Utrówka, wś i os., pow. radzyński, gm. Żerocin, par. (r. gr.) Dołhe; wś ma 8 dm., 69 mk., 162 mr.; os. 1 dm., 3 mk., 5 mr. W 1827 r. 9 dm., 46 mk., par. Międzyrzec.

Urzędów, w 1356 r. *Urzendów*, 1531 *Urządów*, osada miejska, dawniej miasto nad rz. Urzędówką., w pow. janowskim, odl. 45 w. od Lublina, 40 w. od Janowa a 10 w. od Kraśnika. Składa się z głównej osady, zabudowanej na lekkiej pochyłości spadającej ku płn.-zach., oraz czterech przedmieść: Benczyn na płn.-zach., Mikoszewskie na. zach., Rankowskie na płn.-wsch. i Góry na. płn. od rynku. Przedmieścia te rozłożyły się na wzgórzach okalających dolinę, którą płynie rz. Urzędówka, przybywająca od wschodu ze wsi Skorczyce. Przerzyna ona terytoryum miejskie w kierunku płd.-zach. i wchodzi w lasy Dzierzkowickie. Wyniosłości w okolicy U. sięgają do 900 st. npm. Dolina rzeki jest błotnistą, krzakami wikliny zarosłą, w górnej części tworzy błonie stanowiące wspólne pastwisko mieszczan. Jeszcze w XVIII w. istniał tu wielki staw, nazywany jeziorem. Rzeka. dochodzi tu od 3 do 5 sąż. szerokości, przy głębokości 1 do 2 stóp, lecz na wiosnę rozlewa do 12 sąż. W okolicy U. występują margle liasowe, zwane tu opoką urzędowską. W obrębie miejskim znajdują się trzy mosty na U., główny na trakcie lubelskim ma długości 25 łokci.

Do 1837 r. dochód z mostowego należał do miasta. Drugi na grobli łączącej rynek z przedm. Benczyn, długi 13 łok. Na tejże rzece w obrębie miejskim istnieją trzy młyny na grobli miejskiej, największy o 3 kamieniach, niegdyś królewski, obecnie donacyjny i dwa mniejsze prywatne. Z innych zakładów przemysłowych jest miodosytnia z produkcyą do 500 rs., wiele ręcznych warsztatów tkackich oraz 14 pieców garncarskich, w których mieszkańcy wypalają proste gliniane wyroby, rozwożone na jarmarki okoliczne, z roczną produkcyą do 3000 rs. Do wyrobów tych nadaje się miejscowa wyborna glina garncarska. Nadto są dwa piece wapienne z produkcyą do 600 rs. Kwitnie tu uprawa warzyw, a szczególniej ogórków, rozwożonych na targi okoliczne.

Rozległość gruntów miejskich dawniej była znaczną: terytoryum miejskie graniczyło: na płn. z dobrami Moniaki, Wierzbica i Radlin, na wsch. z wsią starościńską Dzierzkowice, na zach. te Skorczycami, na płd. z dobrami ordynacyi Zamoyskich. Ponieważ miasto należało do ststwa urzędowskiego, mającego rezydencyę w Dzierzkowicach, z powodu ciągłego wdzierania się starostów w prawa miejskie, utraciło las, wiele gruntów i folwark Wójtowszczyznę, nabyty przez miasto w XVI w. od sukcesorów Pawła Bystrama ze Skorczyc. Folwark ten, stanowiący uposażenie landwójta, zabrany został i wcielony do starostwa w końcu XVII w.

Podług mapy z r. 1788, sporządzonej przez geometrę, król. Terleckiego a zatwierdzonej przez komisyą ziemską zjazdową w 1790 r., ogólna rozległość gruntów miejskich wynosiła 5710 mr. nowopolskich, w tem było: ornych 4353 mr., ogr. 117 mr., łąk 68 mr., past. 330 mr., zarośli 540 mr., pod wodami 33 mr., nieuż. 155 mr., a nadto pod budowlami 66 mr., wreszcie kościół i cmentarz 3 mr., rynek, ulice i place 45 mr. . Nadto należały do miasta do ostatnich czasów: 1) fol. proboszczowski bez poddanych (162 mr.), po 1864 r. rozprzedany częściowym posiadaczom; 2) prebenda (60 mr.), stanowiąca uposażenie służby kościelnej, również sprzedana przez rząd; 3) grunta miejscowego szpitala (przytułku 202 mr.), sprzedane w 1883 przez radę gubernialną dobroczynności publicznej częściowym posiadaczom za 9500 rs.; 4) place wałowe (9 mr.), z których czynsze do 1866 r. wpływały do kasy miejskiej, obecnie uwłaszczone.: 5) posiadłości donacyi Dzierzkowice w obrębie miasta położone (28 mr.)

Ogólna przestrzeń miejska do 1886 r. wynosiła 6176 mr. Lasu własnego miasto U. nieposiadało, miało wolny wręb w lasach dzierzkowickich, które to prawo w XVIII w. przez starostów zakwestyonowane, stało się powodem długoletniego procesu, do 1866 r. ostatecznie nieukończonego. Propinacya miejska dawniej wyłącznie do U. należała lecz z czasem powstały w mieście szynki starościńskie, i obecnie osada dzieli się dochodem propinacyjnym z donacyą Dzierzkowice, posiadającą 3 szynki w U. Osada zaś z wydzierżawienia swoich miała dochodu w 1860 r. 540 rs., obecnie dochód około 1500 rs.

Do 1866 r. mieszkańcy U. opłacali (pierwotnie dla starostwa później dla donacyi Dzierzkowice) łanowe rocznie po 6 rs. 88 ½ kop. Prócz tego wnosili ofiary obywatelskiej 430 rs. 34 ½ kop. i liwerunku 378 rs. 94 ½ kop. oprócz innych ogólnych ciężarów miejskich. Ludność ogólna w 1820 r. wynosiła 1614 głów; r. 1827 było 293 dm., 1812 mk.; 1860 r. 1925 mk.; w 1883 r. ludność podniosła się do 2696 mk. wskutek rozprzedaży gruntów poproboszczowskich i szpitalnych. Obecnie (1889) wynosi: męż. 1439, kob. 1578, ogółem 3017 dusz, w tej liczbie żydów 242, których w 1860 r. było zaledwo jedna rodzina (Morgenbesserów), 12 dusz licząca. Na mocy przywilejów królewskich w U. żydom osiadać i budować się nie było wolno. Domów w r. 1860 było mur. 3, drewn. 209, obecnie (1889) mur. 4, drewn. 225 i dworskich czyli donacyjnych 3, ubezpieczonych od ognia na sumę 118420 rs.

Ulice główniejsze, oprócz rynko, noszą nazwy: Podwalna, Placowa, Podstawna, Szewcka, Kowalska i Krakowska, niebrukowane. Istnieje dotąd 5 cechów rzemieślniczych: szewcki, garncarski, krawiecki, powroźnicki i tkacki, dawniej był jeszcze rybacki, gdyż pod miastem znajdował się obszerny staw rybny, i Gwagnin w swej kronice Sarmacyi Europejskiej pisze, że U. „miasto drzewiane rozłożyste nad jeziorem”. Pomimo trudnej komunikacyi, dla braku dróg bitych, osada powoli wznosi się i rozwija, ku czemu dopomagają licznie uczęszczane jarmarki, odbywające się w poniedziałki: po pierwszej niedzieli postu wielkiego, po niedzieli przewodniej, po Bożem Ciele, po św. Wawrzyńcu, po św. Łukaszu i po św. Mikołaju. Do miasta należy dom, gdzie mieści się szkoła elementarna, szopa na pomieszczenie narzędzi ogniowych, nadto przytułek dla ubogich posiada dom własny drewniany, w którym mieści się 12 starców, utrzymywanych z procentów od sumy rs. 9500 deponowanej w banku za sprzedane w 1883 r. grunta szpitalne. Projektowanym był w U. szpital, lecz dla braku stałych funduszów nie został zatwierdzonym, chociaż na pomieszczenie go wzniesiono w 1884 r. z ofiar publicznych i darów obywatelskich nowy budynek. Istnieje też w U. szkoła początkowa, urząd gminny z kassą wkładowo-zaliczkową, st. pocz.

Miasto U. było niegdyś miejscem obronnem. Podług opisu sporządzonego na miejscu w 1860 r., na podstawie opisów i lustracyi znajdujących się w byłem archiwum lubelskiem, U. był od strony płd.-wsch. opasany wałem ziemnym, na wałach wznosiły się mury z wieżami, na jednej z trzech bram wchodowych zbudowany był ratusz z zegarem. Po za wałami znajdowały się fossy i przekopy oraz palisady drewniane. Wysokość wałów i kierunek takowych dawne lustracye tak opisują: z wnętrza miasta od poziomu na 3 sążnie, od pola z dna fossy na 5 sążni wysokości, wał ten zaopatrzonym był w bastyony ziemne, od bramy południowej Krakowskiej idąc ku

wschodowi, pierwszy bastyon był o 70 sążni, od tego drugi w prostej linii o 75 sążni, dalej od tego bastyonu, będącego narożnikiem, wał skracał się ku północy w winkiel mający 28 sążni, wreszcie załamywał się. ku zachodowi i formował bateryę na wzgórzu, gdzie stoi dziś kościół parafialny. Z tylu tych wałów blizkie bagna grzązkie i rzeczka wzbraniały przystępu, zaś ku stronie wsch.-płn. broniły miasta wzgórza. Dziś nie ma śladu tych obwarowań, pamiątką po nich jest nazwa ulicy Pod walnej, idącej wzdłuż dawnych wałów na około miasta.

Pierwotny kościół paraf., p. w. św. Mikołaja papieża, wniesiony z drzewa przez Władysława Jagiełłę w 1425 r., znajdować się miał nieopodal dzisiejszego kościoła. Jednocześnie utworzono parafią. Przywilej erekcyjny zaginął w czasie napadu tatarskiego w XV w., o czem ślad znajdujemy w metrykach koronnych z 1680 r., gdzie mowa o zgorzałych przywilejach dawniejszych. Kościół ten spalony został przez Kozaków w 1648 r., następnie odbudowany około 1660 r., dotrwał do połowy XVIII w. Rozebrany około 1750 r. a na jego miejscu ks. Józef Marszałkowski, rodem z U., proboszcz oporyszewski, kanonik wojnicki wzniósł 1755 r. własnym kosztem obecny kościół murowany. Fundator sam zmarł w U. 18 marca 1777 r. i pochowany w grobach kościelnych; na jego pamiątkę wmurowano tablicę marmurową w ścianę zewnętrzną kościoła przy drzwiach wchodowych. W 1880 r. za staraniem wikaryusza księdza Hery, kosztem parafian kościół z gruntu został odnowiony, blachą cynkową pokryty i przez ks. Kazimierza Wnorowskiego, bisk. lubelskiego, w 1884 poświęcony p. w. św. Mikołaja i św. Otylii, patronki miasta. Piękna ta świątynia, stojąc na wzgórzu panującem nad rynkiem, swemi wieżami (dwie frontowe, trzecia na sklepieniu kościelnem) przyozdobia wielce osadę. Wewnątrz obszerny i ozdobny, posiada w wielkim ołtarzu obraz św. Otylii, u góry obraz św. Mikołaja, w dwóch bocznych św. Stanisława i św. Antoniego, św. Kazimierza i Niepokal. Poczęcia N. P. Maryi, w ostatnich czatach umiejętnie odrestaurowane.

Przy końcu grobli wiodącej z rynku na przedmieście Benczyn stał dawniej kościółek drewniany św. Elżbiety, również fundacyi królewskiej, spalony przez Szwedów w 1657 r. Dziś w tem miejscu stoi kapliczka drewniana. Wreszcie przy ulicy Krakowskiej stał jeszcze murowany kościółek p. w. św. Ducha, wzniesiony wraz z szpitalem przez mieszczan w 1447 r. i przez nich gruntami uposażony. Kościół ten również przez Szwedów w 1657 r. złupiony i spalony, stał pustką do ostatnich czasów, wreszcie przed kilkoma laty rozebrany, a cegły z niego utyto na wzniesienie budowli dla projektowanego szpitala. Po za miastem przy lesie dzierzkowickim nad źródłem, znajduje się kaplica drewniana św. Otylii, pochodząca z początku bieżącego wieku. Tłumy ludu zbierają się tu dla używania wody ze źródła, mającej leczyć cierpienie oczów. Nieopodal od tego miejsca znajdują się też na wzgórku piaszczystym ruiny dawniejszej kaplicy murowanej św. Otylii, fundacyi niewiadomej, oraz na przyległym cmentarzu grzebalnym jeszcze jedna kaplica murowana.

Dzieje. W sfałszowanym dokum. z r. 1356 król Kazimierz zastrzega, między innemi, pobór cła: „in nostris villis et praesertim in taber nis dictis Urzendow” (Kod. Małop., III, 377). Było tu wtedy targowisko z karczmami, istniejące na obszarze królewskiej wsi Skórczyce. Targowisko to Władysław Jagiełło w r. 1405 podniósł na stopień miasta na prawie magdeburskiem, na wzór Lublina. Pierwotnie król przyłączył do miasta wś Skórczyce, która opłacała dla miasta czynszu z łanu po 12 szer. groszy i

dla plebana w U. dziesięciny po 6 groszy corocznie na św. Marcin. Oddzielna ta jurydyka przez długi czas zostawała w posesyi rodziny Bystramów, a ostatni tego rodu Paweł Bystram ustąpił tę wś z Popkowicami Mikołajowi Rejowi z Nagłowic, poecie, poczem od miasta oddzieloną została i obecnie stanowi osobną majętność. Od sukcesorów tegoż Pawia Bystrama miasto nabyło oddzielny fol. Wójtowszczyznę, który stanowił uposażenie landwójta, zanim nie został bezprawnie wcielonym do starostwa. Kazimierz Jagiellończyk w 1457 r. potwierdzając przywilej Władysława Jagiełły postanowił, aby odtąd miedzy Zawichostem ku Lublinowi aż do Bełżyc z jednej, zaś z innych stron w promieniu na cztery mile od Urzędowa żadne inne miast; nie było zakładanem.

Zygmunt I przywilejami swemi popierał rozwój osady. I tak: 1507 r. uwolnił miasto od podatków na lat 10; 1522 r. nadał prawo pobierania mostowego; w 1527 r. dozwolił pobierania trzeciej miarki z młyna królewskiego pod miastem istniejącego; 1533 r. uwolnił miasto od podwód dla wojska, ustanowił trzy jarmarki w dni poniedziałkowe po niedzielach: wstępnej, przewodniej i po święcie Bożego Ciała; nadał także wolność palenia gorzałki za opłatą od bani po 1 zł. i 18 gr.; w 1535 r. uwolnił miasto od opłaty szosu, t. j. placowego od domów budowanych przez mieszczan na placach królewskich; w 1543 r. dozwalając miastu nabyć od sukcesorów Pawła Bystrama fol. Wójtowstwo, posiadanie takowego miastu na wieczne czasy zapewnił; wreszcie w 1544 zatwierdzając opłatę gorzałczaną na wieczne czasy, dochód ten przeznaczył na naprawę murów miejskich.

Zygmunt August 1549 r. zatwierdził wszelkie dawniejsze przywileje królewskie; w 1559 r. zatwierdził ugodę, o pomiar gruntów miejskich, zawartą między miastem U. a ówczesnym dzierżawcą ststwa Janem Firlejem, woj. krakowskim, a urazem uwolnił mieszczan od innego nadal pomiaru i wtedy okazało się, że miasto z przedmieściami posiadało 90 łanów; wreszcie tenże król w 1566 r., przywilejem swym wydanym podczas sejmu w Lublinie, oddał na potrzeby miejskie dochód z postrzygalni, wagi, z kramów i zabronił żydom osiedlać się w U.

Za panowania Zygmunta Augusta U., jako królewszczyzna, zostawał w dożywotniej dzierżawie księżnej Katarzyny Olelkowiczowej Słuckiej i wtedy miasto było w stanie kwitnącym. Rewizorowie królewscy znaleźli w U. piekarzów 25, jatek rzeźniczych 10, szynków 26, szewców 20. Dochód ogólny z miasta wynosił 168 grzyw. 42 szelągi i 4 ½ denarów (Baliński i Lipiński, Staroż. Polska). Wówczas po za miastem, wałami i fosami otoczonem, ku wsi Dzierzkowicom urządzony był wielki zwierzyniec królewski, dobrze ogrodzony, mający ¾ mili obwodu i obfitą zwierzynę. Miasto było dobrze zabudowanem.

W 1572 r. po zgonie Zygmunta Augusta, w czasie bezkrólewia, stany koronne wyznaczyły w U. pobyt dla posła cesarskiego Wilhelma Rosenberga, bogatego pana czeskiego, i ten przebywał tu do czasu elekcyi Henryka Walezyusza, w towarzystwie dodanego mu do boku woj. lubelskiego Stanisława Maciejowskiego. Ztąd kierował agitacyą zmierzającą ku wyniesieniu na tron polski nie tyle jednego z synów Maksymiliana, jak samego posła, podającego się za kandydata Piasta.

Pomyślny stan U. trwał i za Stefana Batorego, który w 1581 r. nakazał odbywać w U.

roki ziemskie przez trzy dni corocznie, zaczynając od czwartku po Wielkiejnocy, oraz w 1588 r. potwierdził miastu wszystkie dawniejsze przywileje i zabronił osiedlać się żydom, którzy jednakże pod protekcyą starostów przełamywali ten zakaz, w skutek czego mieszczanie zwracali się ze skargami do króla. Zygmunt III w r. 1616, dekretem swym wydanym na imię starosty, surowo nakazał, aby żydów w U. nie utrzymywał, zaś Władysław IV w 1646 r. do dawnych jarmarków dodał 3 nowe: na św. Wawrzyniec, św. Łukasz i św. Mikołaj.

Następnie za Jana Kazimierza różne kieski spadły na szczęśliwe dotąd miasto. W 1648 r., gdy Bohdan Chmielnicki oblegał Zamość, a jego oddziały plądrowały aż po Wisłę, U. też ucierpiał. Szwedzi pod wodzą Karola Gustawa w 1657 r. miasto zrabowali i w perzynę obrócili. Za klęskami wojennemi przyszło w ślad morowe powietrze, które wtedy po raz pierwszy do U. zawitało. Szwedzi przez kilka tygodni zajmując U., oczekiwali w okopach na wzgórzach skórczyckich na zbliżającego się z za Wisły swego sprzymierzeńca Rakoczego i w okolicach U. nastąpiło połączenie się obu wojsk. Okopy te i wały, nazywane Szwedzkiemi, dotąd widoczne w miejscowości zwanej Psią Górką, pod Majdanem Skórczyckim al. Leszczyną. Lecz już w 1653 r., po napadzie kozackim a przed inkursyą szwedzką, miasto znajdowało się w upadku. Lustracya z 1653 r. wymownie o tem świadczy. Z 83 domów w mieście i na wale, oprócz przedmieść, zostało 37 mieszkalnych a 40 łanów miejskich leżało odłogiem i po części zarosło. W mieście znaleziono 1 rzeźnika, 6 piekarzów, 1 prasoła (handlarza soli), 2 szewców, 2 kuśnierzy i 1 krawca. Krawcy, dodają lustratorowie, mieli swój osobny przywilej od Zygmunta Augusta z r. 1564 „który w sobie continet ten między inszemi punkt, aby żaden ad contubernium nie był przypuszczany heretica pravitate infectus”. Podług tejże lustracyi z 50 bań gorzałczanych zaledwie 12 pozostało.

Targi odbywały się w sobotę, ale opłata z nich targowe, Sochaczka zwane, od soch, na których towary na targu rozwieszano, na rzecz dzierżawcy starostwa zaledwo 15 florenów wynosiło z powodu zniszczenia miasta. Pomimo to w 1653 r. na wojnę przeciw Kozakom mieszczanie urzędowscy, dla powiatowego żołnierza województwa lubelskiego sami przysłali wóz parokonny i pachołka, chociaż podług prawa dla pospolitego ruszenia obowiązani byli dostawiać jeden wóz wojenny łącznie z mieszczanami soleckiemi. W zwierzyńcu królewskim zwierzynę powybijano, tak, że zaledwo kilka sarn pozostało. W r. 1676 do opłaty pogłównego naliczono w U. 249 mieszczan wraz z komornikami.

Michał Korybut w 1669 r. potwierdził prawo poboru trzeciej miarkiz młyna królewskiego; Jan III w 1681 r., August II w 1703 r., August III w 1738 r. i Stanisław August w 1766 r. zatwierdzali i odnawiali dawniejsze przywileje miasta. U. od czasów Kazimierza Jagiellończyka był stolicą pow. urzędowskiego, w wojew. lubelskiem, rozciągającego się od Bełżyc pod Lublinem aż do rz. Sanu, na szerokość od Wisły aż do granic wojew. ruskiego i ziemi chełmskiej. Wybierał ten powiat dwóch posłów na sejmy, na sejmikach odbywanych w Lublinie. Nadto od czasu Zygmunta III U. stanowił ststwo niegrodowe, z rezydencyą ststy we wsi Dzierzkowicach, gdzie stał zamek starościński, po którym na wzgórzach widoczne są dotąd ślady ruin oraz pod niemi obszerne, na wpół zawalone lochy.

Starostwo było jednem z bogatszych. Należały do niego, oprócz miasta U., wsi:

Dzierzkowice, Księżomierz i obszerne lasy. Ststwo zostawało w 1648 r. w posiadaniu Jerzego Rzeczyckiego. Na sejmie z r. 1667 stany Rzeczypospolitej nadały te dobra na własność Teodorowi Denhofowi, podkomorzemu koron. Następnie znów stało się własnością narodową, którą w r. 1771 posiadał Kajetan Potocki, rotmistrz chorągwi pancernej, opłacając zeń kwarty złp. 2878 gr. 20 a hyberny złp. 2049 gr. 6. Ostatnim starostą był Ignacy Potocki, marszałek w. lit., zmarły w 1809 r. Ci magnaci wyręczali się w zarządzie starostwa swoimi podstarościmi i oni to dopuszczali się różnych nadużyć względem mieszczan.

Od roku 1726 U. był stolicą ziemstwa i siedliskiem sądów ziemskich. Księgi ziemskie mieściły się na zamku w Dzierzkowicach. Gdy miasto do czasów Stanisława Augusta rządziło nie samo, na mocy prawa magdeburskiego, miało landwójta i ławników wybieralnych, posiadało „jus gladii”, a księgi miejskie zachowywały się w ratuszu i po upadku kraju wraz z mieczem zostały odesłane do Lublina, a następnie do głównego archiwum akt dawnych w Warszawie.

U. wydał kilku ludzi zasłużonych: Marcin z U., lekarz nadworny Jana Tarnowskiego, wydał znany „Herbarz” i wiele dzieł lekarskich; Jan Michałowicz, uczeń i pomocnik Wita Stwosza, znakomity rzeźbiarz, krakowski, twórca wspaniałego pomnika bisk. Padniewskiego w katedrze krakowskiej (zbudowanego w 1572 r.); wreszcie Józef z U., prof. akademii krakowskiej z XVI w., o którym Paprocki w swym Herbarzu pisze: „in naturali seurationali philosophia facile princeps”. Leon Ulrich, wyborny tłómacz Szekspira, także urodził się w U., gdzie jego ojciec był pocztmistrzem. Z dóbr rząd. U. w r. 1835 wydzielono na majorat dla generała Gejsmar następująco nomenklatury: fol U. mr. 28; fol. Dzierzkowice mr. 428; fol. Krzywie mr. 404; fol. Zalesie mr. 444; lasy mr. 6427; wójtowstwo U. mr. 127; 5 wybraniectw w Dzierzkowicach mr. 463; probostwo Dzierzkowice mr. 360; ogółem 8672 mr., oraz wś Dzierzkowice os. 259, mr. 6361: wś Ludmiłówka os. 96, mr. 574. Przy dobrach rząd. U. pozostało: fol. Księżomierz mr. 868 i 2 sołtystwa mr. 191; lasy mr. 1387; prebenda św. Anny w Wilkołazie mr. 55; wś Księżomierz mr. 2230; msto U. (obszar nieoznaczony).

Dzisiejsza gmina U. składa się z osady U. z przedmieściami, wsi: Boby, Majdan Bobowski, Kozarów, Skórczyce, Majdan Skórczycki al. Leszczyna, Popkowice, Ostrów, Ewunin, Moniaki, Majdan Moniacki, Wierzbica; kolonie: Białawoda, Mikołajówka, Kondratów. W 1890 r. miała 20,466 mr. obszaru i 7021 mk. Śród stałej ludności było 7 prawosł. i 260 żyd. Parafia U. obejmuje 3650 wiernych i składa się z tychże samych miejscowości co gmina., za wyłączeniem: Skórzyc, Leszczyny, Popkowic, Ostrowa i Ewunina, które stanowią odrębną parafię rzymsko-katolicką w Popkowicach. *R. Przegaliński.*

Wagram, fol., pow. łukowski, gm. Gołąbki, odl. 10 w. od Łukowa, ma 2 dm., 5 mk. W r. 1888 fol. W. z nomenklaturą Pulków rozl. mr. 1383: gr. or. i ogr. mr. 182, łąk mr. 88, past. mr. 3, lasu mr. 1084, nieuż. mr. 26; bud. drew. 15; las nieurządzony, pokłady torfu.

Wakijów, wś i os. młyń. nad rz. Huczwą, pow. tomaszowski, gm. i par. Tyszowce, o milę od Tyszowiec, w ziemi żyznej, ma 38 dm., 258 mk., wtem 90 r. l., 760 mr gruntu, 30 ml'. lasu. Cerkiew z drzewa, szkółka, młyn. Ludność rolnicza; 2 cieśli i 2 tkaczów. W r. 1827 było 45 dm., 275 mk. Wś wchodziła w skład dóbr Czermno. Cerkiew paraf. (dawniej dekan. grabowiecki), erekcyi nieznanej, istniała już r. 1752. Filia w Honiatyczach o 3 w.

Walentynów, 9.) W., wś, pow. lubelski, gm. i par. Krzczonów.
10.) W., wś, pow. łukowski, gm. Łysobyki, 18 dm., 141 mk.) 281 mr. ziemi.

Walercin, 2.) W., folw.dóbr Bzita w pow. krasnostawskim.

Walina, wś, pow. razyński, gm. Brzozowy Kąt, par. Komarówka, ma 60 dm., 418 mk., 1286 mr. W 1827 r. było 49 dm., 331 mk., par. Królówbród.

Wał 2.) W., wś nad Wieprzem (praw. brzeg), pow. krasnostawski, gm. Czajki, par. Krasnystaw, ma 15 dm., 111 mk. (16 żyd.), 165 mt. Wchodziła w skład dóbr Orłów. W 1827 r. było 8 dm., 57 mk.

Wałki, łan między Moniakami a Dzierzkowicami, w pow. janowskim. Ob. Dzierzkowice.

Wałowice 2.) W., wś, fol. i dobra nad. Wisłą, pow. janowski, gm. Annopol, par. Świeciechów, odl. 42 od Janowa, 9 w. od Józefowa, 70 w. od Lublina; mają 37 dm., 347 mk. we wsi i 6 z. dm., 52 mk. na folw. Dwór murowany, piękny ogród, gorzelnia parowa z rektyfikacyą okowity, chów bydła poprawnego, produkcya buraków dla cukrowni w Opolu. W 1827 r. było 45 dm., 271 mk. Dobra W. składały się r. 1886 z folw. W. i Kępa Wałowicka. Rozl. mr. 1641: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 492, łąk mr. 2, pastw. mr. 4, lasu mr. 398, nieuż. mr. 33; bud. mur. 4, drewno 9; płodozm. 8-pol, las nieurządzony; fol Kępa Wałowicka gr.or. i ogr. mr. 196, łąk mr. 82, past. mr. 202, wody mr. 223, lasu mr. 10; bud. drew. 2, pokłady wapna. Wś. W. os. 16, mr. 309; wś Sta- sin os. 13, mr. 182. W skład dóbr W. wchodzi kępa Wałowska, utworzona przez rozdzielenie się koryta Wisły na dwie odnogi. Na kępie tej, mającej bogatą glebę, prowadzi się gospodarstwo intensywne, poświęcone produkcyi buraków i innych roślin przemysłowych. Gorzelnia parowa założoną została w r. 1891, wraz z raktyfikacyą i dystylarnią.. Grunta górne, marglowato-gliniaste, a w części piaskowe, gospodarstwo wzorowe. Dobra W. dawniej należały do klucza grabowieckiego, z główną rezydencyą we wsi Grabówce, gdzie stał murowany dworzec właścicieli wśród rozległych ogrodów; po zgonie ostatniej właścicielki Heleny Moszyńskiej w r. 1802 oddzielone, przechodziły do rąk Daniszewskioh, Kamińskich, Baczyńskich. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś W. i Szczepanów, w par. Sieciechów, płaciły od 4 łan. (Pawiński, Małop., 356). W XVI w. należą do dóbr Grabówka, własności Sienińskich (ob. t. II, 779). W r. 1676 dziedzic wsi, podkomorzy chełmski, płaci

pogłówne od żony, 3 córek, 2 ze służby szlacheckiego rodu, , 16 nieszlach., 10 żydów i 188 poddanych (Pawiński, Małop., 93a).

Wanda, wś, pow. Chełmski, ob. *Bachus*.

Wandalin, 3.) W., wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Rybitwy, ma 72 os., 14119 mr. Należała do dóbr Józefów. Utworzona zapewne w ostatnich czasach; w spisie z r. 1827 nie pomieszczona.

Wandopol, folw., pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. r. l. Janów, r. g. Gnojno, odl. 7 w od Janowa, ma 2 dm., 18 mk., 1276 mr. (612 roli, 76 łąk, 566 lasu i 21 nieuż.); bud. mur. 2, drew. 6. Folw. ten oddzielony został w r. 1877 od dóbr Konstantynów.

Wandów 3.) **W.**, folw., pow. łukowski, gm. Mysłów, par. Wilczyska, odl. 25 w. od Łukowa. Folw. ten z attyn. Osinki oddzielony został w r. 1882 od dóbr Mysłów. Rozl. 926 mr. (169 mr. roli, 16 łąk, 52 pastw., 682 lasu nieurządzonego, 12 nieuż.), 10 bud. drewn.

Wandzin 3.) W., fol w., pow. lubelski, gm. i par. Bychawa, odl. 26 w. od Lublina. Oddzielony od dóbr Bychawa, miał w 1885 r. 316 mr. obszaru (281 roli, 23 łąk, 9 pastw., 3 nieuź.) i 5 bud. drewno Pokłady wapienia. 4.) W., folw. nad rz. Wieprz, pow.lubartowski, gm. Łuck, par. Lubartów, oddzielony w r. 1881 od dóbr Łuck, ma 296 mr. obszaru. 5.) W., folw. dóbr Chyżowice, w pow. hrubieszowskim, ma 456 mr. obszaru.

Wańkowszczyzna, kol., pow. chełmski, gm. Rejowiec, par. ew. Lublin.

Warkocz, os. leśna, pow. łukowski, gm. i par. Tuchowicz, ma 2 dm.,19 mk., 269 mr. Lasu i 7 mr. Roli. Wchodzi w skład dóbr Gozd.

Wasilew al *Wasilów*, w spisie z r. 1827 *Wasylów* wś, pow. tomaszowski, gm. Poturzyn, par. r. l Rzeplin, r. g. Nowosiółki. Posiada cerkiew drewnianą, filialną do par. Nowosiołki, wzniesioną, podobno 1680 r., 73 dm., 602 mk., wtem 73 r. 1., 10 izr.; 536 mr. roli, 74 mr. łą,k, 70 mr. lasu. Ludność rolnicza; 1 bednarz, 3 tkaczy, 2 szewców, 1 stolarz. Fol., własność Epsteina, ma 500 mr. roli, 78 mr. łąk, 203 mr. lasu, 2 wiatraki. W r. 1827 było 64 dm., 428 mk.

Wasylów al. *Wasylów Wielki*, wś, pow. rawski (Rawa-Ruska), 34 klm. na płn.-wsch. od Rawy-Ruskiej, 16 klm. na płn,-wsch. od sądu pow. w Uhnowie, 14 klm. na płn.-zach. od st. kol, urz. poczt. i tel. w Bełzie. Na zach. leży Krzewica, na płd. Korczmin i Machnówek, na wsch. Budynin i Przewodów (wszystkie w pow. sokalskim), na płn.-zach. Rzeplin (pow. tomaszowskim). Własn. większa (konwentu sakramentek we Lwowie) ma roli orn.518, łąk i ogr. 97, pastw. 58, lasu 139; wł. mn. roli orn. 1,099, łąk i ogr. 205, pastw. 31, lasu 2 morg. W r. 1880 było 134 dm., 843 mk. w gminie, 9 dm., 43 mk. na obsz. dwor. (712 gr.-kat, 165 rzym.-katol., 9 izr.; 841 Rus., 45 Pol.) Par. rzym. kat. w Żniatynie, gr.-kat. w Budyninie. We wsi cerkiew p. w. Narodz. N, M. P., szkoła etat., młyn i gorzelnia.

Wąwolnica 1.) w dok. z r. 1377 Wanwelnicza, osada miejska, dawniej miasto, nad rz. Bystrą al. Trypą, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Drzewce, par. Wąwolnica. Leży w dolinie rzeki, śród wyżyny lesistej, poszarpanej licznemi jarami, ciągnącej się od Wisły (w okolicy Kazimierza) ku Lublinowi. Na dnie rzeki występują, już pokłady wapienne, podczas gdy przyległe wzgórza są gliniaste. Odl. 28 w. od Lublina, 14 w. na wschód-płd. od Kazimierza nad Wisłą, 8 w. od Nałęczowa (st. dr. żel.), 9 w. od Kurowa. Posiada kościół par, murowany, szkołę początkową., urząd gm., 1,15 dm.,1693 mk. (r.1883), w tej liczbie 628 żyd. W r. 1827 było 141 dm.,1132 mk.; r. 1857 było 145 dm. (6 mur.), 1426 mk. (404 żydów). Dochody miasta wynosiły w 1857 r. 1160 rs. 69 kop. Podanie miejscowe głosi, jakoby Krakus po wzniesieniu grodu na Wawelu, przybył tu Wisłą i założywszy na. wzgórzu oblanym wodą gród, nazwał go Wąwelnicą. Prawą jaka się mieści w tej tradycyi jest fakt małopolskiego pochodzenia pierwotnych kolonistów tych stron i wczesnego założenia grodu dla osłony tych odległych kresów państwa piastowskiego, Przy grodzie osadzono w okolicy milicyę grodową, której pamiątką są wsi drobnej szlachty i nazwa poblizkiej wsi Strzelce. Wkrótce potem, a może i współcześnie, osadzono w grodzie benedyktynów sprowadzonych z klasztoru Świętokrzyzkiego. Przy grodzie założyli oni kościołek p. w. św. Maryi Magdaleny. Żyzna dolina. rzeczki Bystrej zaludniła się zapewne dość szybko a przy grodzie powstało targowisko, które za Kazimierza W. otrzymuje prawo miejskie. Już w dok. r. 1377 wydanym dla mieszczan lubelskich, czytamy: “ex utraque parte vie que ducit in civitatem Wanwelnicza” (Kod. Małop., III, 312). W połowie XV w. miasto posiada oddzielny kościół par. murowany, p.w. św. Wojciecha. pod zarządem klasztoru św. Krzyża (“monasterio iucorporatam”). :Miasto jest królewskiem. Dziesięcinę z łanów mieszczan, wartości do 20 grzyw., pobiera proboszcz w Wąwolnicy, mający też swe grunta i łąki. Przedmieście, także królewskie, posiadało 75 łanów, dających dziesięcinę “praeposito monasterii in Wanwelnicza”, wartości do 50 grzyw. Na przedmieściu tym stoi kościół parafialny, p. w. św. Maryi Magdaleny, macierzysty (matrix) względem kościoła. w mieście (Długosz, L. B., II, 568). W obrębie parafii było 17 wsi zamieszkanych przez szlachtę małopolską, przeważnie (Okszyce, Szreniawici, Jastrzębczyki, Rawici, Prusowie itp.). Ze wsi tych, dziesięcina szła najczęściej dla klasztoru Swiętokrzyzkiego. Wysoka wartość dziesięciny świadczy o zamożności mieszkańców. Zdaje się jednak, że rozwój Kazimierza i Lublina przyczynił się do stopniowego upadku W. Przytem za Kazimierza Jagielończyka. W. z wsiami należącemi do grodu oddaną, zostaje drogą, zastawu w ręce prywatne. W połowie XVI w. pożar niszczy całą, osadę. Według reg. pobor. z r1569 miasto nie dało wcale szosu.

W r. 1569 król polecił Janowi Firlejowi, dzierżawcy starostwa, odbudowanie miasta na innem miejscu i uwolnił mieszkańców na lat 6 od podatków, ceł. Mimo to miasto się już nie podniosło zapewne. W r. 1676 pogłówne płaci Gałęzowski od 79 mieszczan. Około r. 1860 przechowywało się w archiwum miejskiem 36 sztuk oryginalnych przywilejów i potwierdzeń, poczynając od r. 1374. Z dawniejszego kośioła św. Maryi Magdaleny pozostały tylko ruiny. Istniał on do r. 1849. Kościół par., p. w. św. Wojciecha, z kamienia wzniesiony, zatracił cechy pierwotne wskutek przerobień. Znajduje się w nim obraz Narodzenia M. Boskiej, pochodzący z dawniejszego kościoła. Benedyktyni posiadali prawo patronatu do 1819 r. Z dawnego ratusza pozostały tylko ślady fundamentów i szczątki piwnic. W magistracie tutejszym (a około r. 1880 w urzędzie gminnym) przechowywały się dwie stare pieczęcie, z których jedna miała napis: “8. civitatis de Kunigisberg” a druga “8. oppidi

Vavelnicensis”. W. par. dek. nowoaleksandryjski (dawniej kazimierski), 5594 dusz. W. włączona została do gminy Drzewce (ob. Drzewcza), która od r. 1880 otrzymała nazwę: Wąwolnica, lecz ostatnie spisy urzęd. podają tę gminę p. n. Drzewce. Należy ona do sądu gm. okr. V w Celejowie, urząd gminny w Wąwolnicy. st. poczt. w Kurowie. Gmina ma 13760 mr. obszaru i 5639 mk. (5 prawosł. i 851 żyd.). W gm. istnieje gorzelnia, kopalnia kamienia wapiennego, cegielnia, tartak. olejarnia, dwa młyny. W skład gm. wchodzą.: os. Wąwolnica i wsi Buchałowice, Drzewce, Łopatki, Bronice Chruszczew, Cynków, Czesławice, Charz, Strzelce, Sadurki, Nałęczów, Bochotnica Kościelna, Antopol, Piotrowice Małe. Wąwolnickie starostwo niegrodowe, w woj ew. lubelskiem, pow. urzędowskim, podług lustracyi z r. 1764, składało się z miasta Wąwolnicy i z wsi: Charz, Mareczki, Bartłomiejowice i Zawada. W r. 1771 posiadał je Stanisław Małachowski, wraz z żoną, Maryą, z Potockich, którzy opłacali kwarty złp. 1687 gr. a hyberny złp. 441 gr. 17. Przez pewien czas posiadała je też królowa Bona.

Wązkie, jezioro w zlewie Wieprza, w dobrach Wereszczyn, pow. włodawskim. Ma 120 mr. Obszaru. Płytkie muliste, śród bagien położone.

Welinów, 2.) **W**. al. *Litwa*, folw. na boszarze majoratu Przewłoka, w pow. radzyńskim; ob. *Przewłoka*.

Wełnianka, rzeczka, bierze początek w pow. hrubieszowskim, na półn. od osady Uchanie, płynie w kierunku półn.-wschod. przez Bokinię, przyjmuje z lew. brzegu strumień od Krasnego, podąża następnie przez Busieniec, Busno, Siedliszcze i za Dubienką, uchodzi trzema odnogami do Bugu z lew. brzegu. Długa 24 w. Uprowadza ona wody błotnego i lesistego obszaru, zajmującego półn. część pow. hrubieszowskiego**.**

Werbkowice, wś, folw. i dobra nad rz. Huczwą, pow. hruhieszowski, gm. Werbkowice, par. prawosł. Werbkowice, rz.-kat. Grabowiec, odl. 12 w. od Hrubieszowa. Wś posiada cerkiew par. drewniuną szkołę początkową, urząd gm. Na obszarze folw. gorzelnia, młyn amerykański o sile 50 koni, młyn zwyczajny, owczarnia, gospodarstwo rolne staranne, produkcya torfu od r. 1872, z pokładu mającego do 10 st. grubości, na obszarze 600 morg. W r.1827 było 60 dm., 346 mk. Cerkiew paraf. erygował r. 1690 Aleksander Łaszcz i żona jego Katarzyna z Firlejów. Dobra W. składały się w r. 1889 z folw.: W., Elżbiecin i Teofilówka, rozl. mr. 2206: fol. W. gr. or. i og. mr. 585, łąk mr. 195, pastw. mr. 50, lasu mr. 43, nieuż. mr. 84; bud. mur. 14, drew. 30; płodozm. 10-pol.; fol. Elżbiecin gr. or. i ogr. mr. 313, łąk mr.. 169, pastw. mr. 21, nieuż. mr. 11; bud. mur. 2, drew. 8; płodozm. 10-pol.; fol. Teofilówka gr. or. i ogr. mr. 174, łąk mr. 139, pastw. mr. 177, lasu mr. 217, nieuż. mr. 23; bud. mur. 3, drew. 9; płodozm. 10-pol.; las nieurządz. Wś W. os. 62, mr. 796; wś Kotorów os. 48, mr. 606; wś. Konopne os. 19, mr. 464. W. gmina należy do sądu gm. okr. IV we wsi Miętkie, st. pocz. w Hrubieszowie. Gmina ma 20037 morg. obszaru i 6690 mk., wtem 5758 prawosł., 820 rz.-kat., 118 żyd. W skład gm. wchodzą wsi i folw.: Alojzów fol., Biała os., Dąbrowa os., Elżbiecin fol., Gozdów, Gołota os. karcz., Hostynne, Konopne, Kotorów . Leopoldów fol., Łotów, Łysa Góra fol., Majdan, Krynki, Malice, Podgórze, Podhoryszów os., Strzyżewice, Terebin, Terebiniec, Teofillówka fol.

S **Werbkowice**, wś, pow. hrubieszowski. W r. 1578 we wsi “ Wierpkowice” płaci

Strabowski i Mirecka od 3 łan., 5 zagr., 1 rzem., 4 kom. W 1890 gmina W. miała 6696 mk. stałych, w tej liczbie 5758 praw., 820 kat. i 118 żyd.

Werechanie, właściwie *Werachanie*, wś i fol., pow. tomaszowski, gm. Tarnawatka, par. r. l Rachanie, r. gr. Grodysławice, leży o 12 w. na wschód-płn. od Tomaszowa, śród lesistej wyżyny (wzn. okolo 700 st.),pomiędzy Rachaniami (od wsch.) i Hutą Tarnawacką (od zach.). Posiada, cerkiew drewnianą, filią par. Grodysławi ce, erygowaną r. 1680. Obecna pochodzi z r. 1767. WŚ ma 31 dm., 432 mk. (w tej liczbie 180 prawosł., 20 izr.), 27 os., 298 mr.; folw. wchodzący w skład dóbr Tarnawatka. ma 168 mr. Na folw. jest tartak wodny i smolarnia. W r. 1827 było 58 dm., 371 mk., par. Łabunie. WŚ ta wchodziła w skład ststwa tarnawackiego: ob. Tarnawatka.

S **Werechanie.** r. 1565 *Wierzch-Rachanye*, wś nad rzką Rachanką, pow. tomaszowski. Przyległa. do dóbr Rachanie W chodziła w skład ststwa bełzkiego, Drogą zamiany za Damianice (pod Niepołomicami) przeszła w posiadanie Oleśnickich w początkach W. XVI. Nabywszy W. założyli tu Oleśniccy folwark i zmienili powinności, umniejszając danin w zamian za. dodane roboty na folwarku. Wedle lustracyi z r. 1565 po tej zmianie było 35 kmieci na półłankach, 10 zagr. (przedtem 38), bartników 9 (miodu rączek 16 ½ wartości zł. 41 gr. 7 ½), komorników 7 (przedtem 20), pop. karczmarz, kniaź. Suma dochodu zł. 106. Młyn zł. 80 i staw co trzy lata zł. 60. W r. 1578 płaciła od wójtostwa, 9 łan, km., 8 zagr., popa, 2 kom. z bydłem, 2 rzem., 4 kom. Por. Rachanie. W wielkich lasach przylegających do tej wsi zbierano czerwiec w w. XVI. Dochód z opłat za prawo zbierania dochodził 6 zł.

Werechliszcze, osada nie pomieszczona w nowszych wykazach. Spis z r. 1827 podaje ją w pow. radzyńskim, w par. Koszyn (zapewne Wohyń, bo wsi Koszyn niema). Osada ta miała 3 dm., 10 mk.

Weremowice, wś, pow. chełmski, gm. Krzywiczki, par. r. g. Depułczyce, r. l. Chełm, ma młyn wodny. W 1827 r. było 39 dm., 122 mk.

Wereszcze *Wielkie* i W. *Małe*, niekiedy Werśce,dwie wsi. Pow. chełmski, gm. Rejowiec, par. r. g. Spas i pawłow r. l. Chełm. Wsi te leżą przy linii dr. żel. Nadwiśl., o 10 w. od Rejowca (ku Chełmowi). W. Wielkie mają 836 mr., W. małe 132 mr. Szkoła początkowa. W 1827 r. W. Wielkie miały 39 dm., 219 mk., a W. Małe 11 dm., 48 mk.

S **Wereszcze**, wś, pow. chełmski. W r, 1565 wś ta w ststwie chełmskiem miała 12 dworzyszcz na prawie wołoskiem osadzonych. Siedzący tu wołochowie płacili tylko czynsz od bydła jakie chowali. Kniaź z kilku barci dał miodu półtory rączki. Powinnością osadników było jechać z listy, woły gnać i po złodzieja jechać. Dochodu było zł. 7 gr. 28 ½.

Wereszczyn 1.) wś i fol., pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn, odl. 28 w. od Włodawy, a około 26 w. na płn., w linni powietrznej od Rejowca (st. dr. żel. nadwiśl.) a około 3 w. na płd. od szosy idącej z Lublina na Łęczną do Włodawy. Wieś leży na wyniosłości stanowiącej niejako wyspę śród okolicznych nizin błotnistych. Około 10 w. na płn.-zach. od W. leży Wola Wereszczyńska. W. posiada cerkiew paraf., kościół par. drewniany, szkołę początkową, 51 dm., 492 mk. Na obszarze W. jezioro, mające do 12 mr. obszaru. W r. 1827 było 44 dm., 293 mk. W

r. 1885 fol. W. lit. A., powstały z podziału dóbr Wereszczyn, rozl. mr. 179: gr. or. i ogr. mr. 87, łąk mr. 50, past. mr. 3, lasu mr. 34, nieuż. mr. 5; bud. z drzewa 8; las nieurządzony. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś W. os. 45, mr. 585; wś Józefin os. 8, mr. 178; wś Kozubata os. 10, mr. 188; wś Zabrodzie os. 20, mr. 450; wś Dębowiec os. 17, mr. 290; wś Przymiarki os. 7, mr. 212; wś Zastawie os. 10, mr. 354. Przed rozdziałem obszaru folwarcznego było w W. (wraz z obszarem włośc.) 2612 mr. Obecnie obok drobniejszych części, kolonii, istnieją jeszcze większe folwarki: fol. W. lit. B. rozl. 238: gr. or. i ogr. mr. 80: łąk mr. 103, past. mr. 4, 1asu mr. 45, nieuż. mr. 6; bud. mur. 2, drew. 3, fol. W. lit. C. rozl mr. 309: gr. or. i ogr. mr. 143, łąk mr. 87, past. mr. 5, lasu mr. 62, nieuż. mr. 12; bud. mur. 2, drew. 8; las nieurządzony. Wieś ta jest starodawną siedzibą rodu Wereszezyńskich h. Korczak, Około połowy XV w. siedzi tu niejaki Fedor Wereszczyński, ożeniony z Małgorzatą Sosnowską; h. :Nałęcz. Jeden z jej braci był władyką; chełmskim a drugi, obrządku rz.-kat., był oficyałem chełmskim. Ciekawe bardzo dzieje Andrzeja, syna Fedora, i rywalizacyi obu wujów o wpływ na duszę siostrzeńca opowiada syn Andrzeja, Józef, opat sieciechowski a potem biskup kijowski, kaznodzieja i pisarz polityczny. W domu Andrzeja Wereszczyńskiego bywał jako gość Mikołaj Rej, posiadający tu rozległe dobra, otrzymane za żoną. Szczegóły jaskrawe o Reju podał Józef Wereszczyński w broszurze “Gościniec pewny niepomiernym moczygębom” (Kraków, 1585). Szczegóły o swej rodzinie podaje tenże pisarz w dziełku: “Wizerunek nakształt kazania uczyniony” (r. 1585). Przedrukował ten ustęp wydawca “Pism politycznych” biskupa kijowskiego (“Biblioteka Turowskiego”). Kościół i parafią erygowała Zofia Tyszkiewiczowa wdzina trocka. Obecny pochodzi z r. 1782. Cerkiew założył dziedzic wsi Seweryn Wereszczyński. W. par., dek. włodawski (dawniej parczewski) 2578 dusz.

S **Wereszczyn**, wś, pow. włodawski. W r. 1565 wś ta należy do par. Sawin, składa się z 7 działów należącycb do Wereszczyńskich, Unieszowskich, Czerniawskich, Siedliskich. Największy dział ma Mikołaj Rej płacący od 4 łan., 6 zagr., 2 zagr. bez roi,2 rzem., popa, zaś w Woli Wereszczyńskiej płaci od 3 łan., 1 zagr.

2.) **W.,** pow. hrubieszowski ob. *Wereszyn*.

Wereszczyńska Wola, wś nad jez. Dołhe, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn. Leży o 10 w. na płn.-zach. od Wereszczyna, otoczona wieńcem jezior, śród bagien i trzęsawisk. Jeziora te otaczają wieś ze strony płd.-zach. i zach. Znaczniejsze z nich są: Karaśne, Łukie, Blizne, Dołhie, Dolne. We wsi cerkiew paraf. drewniana, nieznanej erekcyi, istniejąca już 1740. Obecna zbudowana po r. 1840. Wieś liczy 55 dm., 181 mk., 1754 mr. W r. 1827 było 43 dm., 272 mk. Wereszczyńska- Wola gmina, graniczy z gm. Uścimów, Turno i Hańsk, ma 7267 mk. (3383 praw., 2070 kat., 1211 ewang., 285 żyd.), rozl. 32845 mr. Sąd gm. okr. III i st. pocz. we wsi Wołoska Wola, o 5 w. W skład gm. wchodzą: Daleki kąt, Dębowiec, Dominiczyn, Helenin, Jagodno, Jędrzejów, Józefin, Komarówka, Kozubata, Lejno, Lipniak, Łomnica, Łysocha, Małków, Michelsdorf, Przymiarki, Selików, Urszulin, Wielkopole, Wicencin, Wereszczyn, Wereszczyńska Wola, Wujek, Wytyczno, Wytycka Wola, Zabrodzie, Zagłębokie, Załęcze, Zamłyniec, Zastawie, Zawadówka, Zeńki i Zbójno.

Wereszyn, niekiedy też *Wereszczyn*, wś i fol., pow. hrubieszowski, gm. Kryłów, par.

r. l. .Nabróż, odl. 21 w. od Hrubieszowa, posiada cerkiew drewnianą paraf., szkołę poczatkową. Istniała tu dawniej plantacya tytuniu. W 1827 r. było 52 dm.,357 mk., par. Gródek. W r. 1876 fol. IV. rozl mr. 1005: gr. or. i ogr. mr. 518, łąk mr. 139, lasu mr. 320, nieuż. mr. 28; bud. mur. 4, drew. 12; płodozml. 4 i 9-pol.; las urządzony, pokłady torfu. Wś, W. os. 63, mr.795. Cerkiew, filia par. Wiszniów, erekcyi niewiadomej.

Wesoła, 17.) os., pow. janowski, gm. Annopol., par. Świeciechów.

Wesołówka 9.) **W**., wś i fol., pow. Chełmski, gm. Brzeziny, par. Puchaczów. Gorzelnia produkująca za 22400 rs. rocznie. Nie podana w spisie z r. 1827.
10.) **W**., os., pow. Krasnostawski, gm. Rudka, par. Siennica Różana.
11.) **W**., kol. utworzona na obszarze dóbr Niszów, w pow. Chełmskim, gm. Swierze.

Węgielce, wś, pow. Lubartowski, gm. Chudawola, par. Rudno. 1-a część ma 2 os., 28 morg.; wchodziła w skład dóbr Łukowaci; druga część ma 7 os. 118 morg., wchodziła w skład dóbr Chudawola. W 1827 było 17 dm., 111 mk., par. Kock. Wymienia tę wś Długosz (L. B., II, 556) w par. Rudno. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś miała 2 łany. W r. 1676 Jan Czapliński płaci pogłówne od siebie i 30 poddanych (Pawiński, Małop., 349 i 43a).

Węgielce, wś. pow. Lubartowski, ob. *Chuda Wola* (t. I). W r. 1676 wś W. ma 30 poddanych.

Węglin 1.) folw., pow. lubelski, gm. Wieniawa, par. Konopnicka, odl. 6 w. od Lublina. Ma pokłady wapienia, dwa piece wapienne, cegielnie. W r. 1885 folw. W.- Konopnica rozl mr. 1278: grn. orn. i ogr. mr. 984, łąk mr. 37, pastw. mr. 48, lasu mr. 177, nieuż. mr. 32; bud. mur. 6, drew. 18; płodozm. 12-pol, las urządzony.
2.) **W**., w XVI w. *Waglno*, wś i folw. przy zbiegu rzeczki Karasiówki z Jędrzejówką, pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Potok, odl. 25 w. od Janowa. Folw. wchodzi w skład dóbr Gościeradów (ob.), ma 3 dm., 6 budyn., 520 morg., 62 mk.; wś ma 16 os., 377 morg. Gleba gliniasta, łomy kamienia. W 1827 r. było 51 dm., 123 mk. W połowie XV w. wś ta należała do par. Potok, była własnością Jana Mikołaja Kaczki, który miał 4 łany km., a z nich dziesięcinę, wartości 2 grzyw. płacono, scholastykowi sandomierskiemu; dwa folw. rycerskie dawały dziesięcinę plebanowi w Potoku (Długosz, L. B., I, 332 i II, 504). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 płacono tu od 1 1/3 łana i młyna. W r. 1569 były drobne części obejmujące razem 5 łan. R. 1676 łowczy rawski płaci pogłówne od 17 poddanych. Mikołaj Iżycki od siebie, brata, sługi szlach. i 29 poddanych, Piotr Dębliński od siebie, żony, brata, służącego i 24 poddan. (Pawiński, Małop., 373, 376, 40a).

Węglinek 1.) wś, pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Potok, odl. 20 w. od Janowa. Wchodziła w skład dóbr Gościeradów, ma 16 os., 269 morg., 152 mk. W 1827 r. było 8 dm., 66 mk.
2.) **W**. al. *Majdan*, wś, pow. janowski, gm. Zakrzówek, par. Boża Wola, ma 18 dm., 306 morg. Gleba sapowata, gliniasta. Należała do dóbr Studzianki. W 1827 r. było 15 dm., 75 mk.

Węgliska, wś i folw., pow. janowski, gm. Brzozówka, par. Modliborzyce, odl. 12 w. od

Janowa. W. wchodziły dawniej w skład dóbr Pasieka. Folw. rozl. mr. 516; w tem 429 mr. roli, 75 mr. zarośli, 7 mr. lasu (w r. 1882); obecnie rozparcelowany na 23 osad. Wś ma 18 dm., 142 mk. Gleba gliniasta, żyzna. Wś ta zapewne dość świeżo powstała na obszarze leśnym dóbr Wierzchowiska.

Wiatrak 7.) **W**., os., pow. janowski, gm. Annopol, par. Świeciechów.

Widliczyna *Wola*, wś nieistniejąca obecnie. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1552 we wsi Wola Widliczyna, w par. Łuków, Widliczowa płaciła od 13 osad. (Pawliński, Małop., str. 391).

Wielącza, wś i fol., pow. zamojski, gm. Mokre, par. Wielącza, odl. 12 w. od Zamościa a 8 w. od Szczebrzeszyna. Leży na krawędzi płn. Płaskowzgórza panującego po nad doliną Wieprza, do którego uchodzi mały strumień, oddzielający W. od przyległych Niedzielisk. Wraz za wsiami Zawadą i Bodaczowem, których dotyka swemi krańcami, rozłożyły się zabudowania W. jedną długa linią (7 w.) wzdłuż traktu z Zawichosta do Uściługa. W. obecnie dziel się na: W. Ordynacką, mającą 94 osad i 2126 mr. i W. Plebańską 15 osad, 167 mr. Ludność ogólna 1040 mk. rz.-kat. Fol. W. Poproboszczowski, własność porucznika Iwanowa, ma 175 mk. a fol. ordynacki Wincentówka, z pustek po czynszownikach, liczy 82 mr. We wsi jest kościół par. kat. Murowany, w stylu ostrołukowym, p. w. św. Stanisława, wzniesiony w r. 1826 przez Stanisława ordynata Zamoyskiego, a konsekrowany w r. 1832 przez Józefa Marcelego Dzięcielskiego, bisk. Lubelskiego. Pierwotny kościół i parafię założyć mieli Górkowie w XVI w. R. 1655 Jan Zamoyski wzniósł nowy kościół murowany. Szkoła początkowa, zbudowana r. 1853 kosztem ordynacyi dla wsi: Bogaczów, Niedzieliska, W. i Zawada. Pierwszym nauczycielem był zasłużony wielce w sprawie oświaty Michał Łukowski († 1873 r.), który nauczał nie pobierając żadnego wynagrodzenia od r. 1856 do r. 1865 a odtąd po przejściu szkół ludowych pod opiekę rządu do r. 1869 za roczną płacą rs. 120 jako nominowany nauczyciel. Z szkółki tej wyszło kilku księży, prowizorów, urzędników, urzędników, a kilku po ukończeniu progimnazjum w Zamościu powróciło do pracy na roli. Wś ta została oczynszowaną przez Andrzeja Zamojskiego. Par. W. (dok. Zamojski) składają wsi: Bogaczów, Klemensów, Niedzieliska, Kąty, Płoskie, Siedliska, W., Wieprzec, Wólka Wieprzecka, Kosobudy i Zawada. Liczy ogółem 4845 dusz (1893 r.), w r. 1874 było 2283 a 1879 r. 3821 wiernych.

Wielącza, wś, pow. zamojski. W r. 1564 leży w par. Szczebrzeszyn. Płacą tu od 27 łan., 7 kom. Wójtostwo ma 2 łan. 2 zagr.

Wielgolas 4.) **W**., wś pow. łukowski, gm. i par. Radoryż, ma 10 dm., 91 mk., 164 mr. Nie wymieniony w dawnych spisach i spisie z r. 1827.
5.) **W**., folw., pow. lubartowski, gm. Wielkie, par. Rudno.

Wielki Las 4.) **W. L.**, kol., pow. lubelski, gm. Bełżyca, odl. 23 w. od Lublina. Oddzielona od kol. Leśniczówka, ma 52 mr. (34 roli).

Wielkie Jezioro 3.) **W.**, jezioro, które do r. 1861 istniało na obszarze dóbr Lejno, w pow. włodawskim. Miało do 280 mr. obszaru. Osuszone przez spuszczenie wód do jez. Orzechowo, którego wody uprowadza rzeczka Jedlanka (dopł. Tyśmienicy). Na obszarze jeziora W. powstały łąki.

4.) **W.,** jezioro w pobliżu wsi Sosnowica, w pow. włodawskim. Leży w zlewie Tyśmienicy, ma do 86 mr. obszaru. Dookoła bagna i lasy.

Wielkie, wś i fol., pow. lubartowski, gm. Wielkie, par. Rudno, odl. 18 w. od Lubartowa, w pobliżu Michowa, posiada szkołę początkową, urząd gm. W 1827 r. było 47 dm., 240 mk. W r. 1886 fol. W. rozl. mr. 463: gr. Or. I ogr. mr. 235, łąk mr. 61, lasu mr. 147, nieuż. Mr. 20; bud. Mur. 6, drew. 12; płodozm. 10 i 11-pol.; las nieurządzony. Od dóbr powyższych w r. 1886 oddzielono fol. Izabelmont mr. 731 i fol. Glinnik mr. 374. Do dóbr poprzednio należały: wś W. os. 55, mr. 925; wś Glinnik os. 43, mr. 825; wś Abramów os. 63, mr. 1257; wś Łąkoć os. 7, mr. 15. Dobra te przed r. 1882 należały do Iżyckich, od których sukcesorów nabył w r. 1882 Gross. W. gmina, należy do sądu gm. okr. I w Michowie, st. pocz. w Kurowie. Gmina ma 16263 mr. obszaru i 3947 mk. Prócz 45 żydów sami katolicy.

Wielkolas 2.) **W.**, wś i folw., pow. lubartowski, gm. Wielkie, par. Rudno. W r. 1873 folw. W. rozl. mr. 910: gr. orn. i ogr. mr. 684, łąk mr. 109, past. mr. 2, lasu mr. 105, nieuż. mr. 10; bud. drew. 13, płodozm. 8-pol.; wś W. os. 39, mr. 995. R. 1531 ma 5 łan., w 1676 r. 192 mk. Dziedzic; Zbąski.

Wielkopole 3.) **W.**, wś, folw. i dobra nad rz. Żółkiewką, pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków, odl. 10 w. od Krasnostawu. Posiadają młyn wodny, tartak, pokłady wapienia. W 1827 r. było 19 dm., 154 mk. Dobra W. składały się w r. 1886 z folw. W. i Felicyan, rozl. mr. 1616: gr. orn. i org. mr. 279, łąk mr. 57, pastw. mr. 176, lasu mr. 279, nieuż. mr. 117; bud. mur. 4, drew. 29; płodozm. 8 i 11-pol.; las nieurządzony. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś W. os. 18, mr. 342; wś Wiśniewo os. 23, mr. 457; wś Zamostek os. 13, mr. 244; wś Góry os. 10, mr. 211.

4.) **W.**, folw., pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn, odl. 28 w. od Włodawy. Oddzielony od dóbr Wereszczyn, folw. ten rozpadł się na kilka części. W r. 1885 część lit. A rozl. mr. 210: gr. orn. i ogr. mr. 104, łąk mr. 57, pastw. mr. 4, lasu mr. 44, nieuż. mr. 1; bud. drew. 6. Drugaż część tegoż folw. rozl. mr. 234: gr. orn. i ogr. mr. 104, łąk mr. 79, pastw. mr. 4, lasu mr. 45, nieuż. mr. 2; bud. mur. 1, drew. 3. Część lit. B rozl. mr. 234: gr. orn. i ogr. mr. 144, łąk mr. 4, pastw. mr. 4, lasu mr. 45, nieuż. mr. 2; bud. drew. 6; lit C rozl. mr. 148: gr. orn. i ogr. mr. 60, łąk mr. 55, pastw. mr 3, lasu mr. 28, nieuż. mr. 2; bud. drew. 6

Wielobycz, wś i fol. nad rzeką Żółkiewką, pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków, odl. 8 w. od Krasnegostawu, leży na wzn. 890 st. npm., ma pokłady wapienia. W 1827 r. było 13 dm., 80 mk. Dobra W. składały się w r. 1885 z fol. W. i Olesin, rozl. mr. 637: gr. orn. i ogr. mr. 266, łąk mr. 65, pastw. mr. 15, lasu mr. 283, nieuż. mr. 8; bud. mur. 1, drew. 11; płodozm. 9-pol.; las nieurządzony. Wś W. os. 10, mr. 61; wś Olesin os. 15, mr. 137.

Wieniawa 2.) **W.**, przedmieście Lublina; leży przy szosie warszawskiej, na obszarze gm. Konopnica, w pobliżu Sławinka. Posiada 100 dm., 2025 mk. (1883 r.), w tej liczbie 1787 żyd. Znajduje się tu sąd gm. okr. IV, urząd gm. Konopnica, synagoga, dwa domy modlitwy żydow., 2 garbarnie, 2 fabryki octu, olejarnia. W r. 1827 było 63 dm., 486 mk. W. podobno powstała około r. 1400 na obszarze folwarku należącego do Jana Krydlera, mieszczanina lubelskiego. W r. 1419 były tu winnice należące do

mieszczan. R. 1532 posiadał W. Jan Lubomelski. Według regestru pogłównego z r. 1676 było tu 37 mk. (Pawiński, Małop., 29a).

Wieniawka, folw. dóbr Horodło, w pow. hrubieszowskim.

Wieprzec, wś i folw. w kotlinie okolonej lasami, ciągnącej się z płd. od Kosobód, pow. zamojski, gm. Mokre, par. Wielącza i Lipsko, odl. 9 w. od Zamościa, ma 8 dm. dwor., 107 włośc., 373 mk. (205 prawosł.). W r. 1827 było 31 dm., 176 mk. Obszaru włośc. 1160 mr. gleby piaszczystej z małą domieszką borowiny, łąk niewiele, puszkowemi, częścią chrząstkowemi zwanych, o licznych źródłach, dających początek rz. Topornicy. Folw., mający 796 mr. (505 mr. roli i 143 mr. łąk), wchodzi w skład dóbr ordynacyi Zamoyskich. Por. *Kąty* 31).

Wieprzec, wś, pow. zamojski. W r. 1564 wś ta w par. Zdanów płaci w dziale pani Liskiej od 5 łan., 4 zagr., Andrzeja “comitis in Górka” od łan. 12 ½, 2 zagr. bez roli, 1 kom., cerkiew, dział wójtostwa dziedzicz. 2 ½ łan., 7 zagr. bez roli. Wola Wieprzecka od 14 ½ łan., 4 kom.

Wieprzecka Wola, wś i folw., pow. zamojski, gm. Mokre, par. Wielącza.

Wieprzów, folw., pow. tomaszowski, gm. Tarnowatka, par. Tomaszów. Należy do dóbr Tanowatka. Znajduje się tu tartak parowy.

Wieprzowe jezioro, zbiornik wód stanowiących źródłowisko rz. Wieprza, pomiędzy dwoma wsiami t. n., w pow. tomaszowskim, śród wyniosłego płaskowzgórza. Obszar jezioro wynosi 6 mr. Gromadzi się tu woda ze źródeł i w niewielkiej odległości od samego jeziora tworzy moczary, z których rowem płynie do Krasnobrodu i tam łączy się z odpływem jeziora Krynickiego. Por. *Wieprz.*

S **Wieprzowe Jezioro**, wś i folw. nad jeziorem t. n., w pow. tomaszowskim. Składa się z dwu części. Jedna część leży w gm. i par. Tarnowatka i wchodziła w skład dóbr Tarnowatka (ob.), ma ona 35 dm., 350 mk. (w tem 103 rz.-kat.), 367 mr. roli. Jest tu fabryka krzeseł, dwie pasieki, bednarz, kowal, tartak. Druga część w gm. i paraf. Tomaszów, zwana Ordynacką, ma 30 dm., 207 mk. (59 r.-gr.), 300 mr. włośc, i 230 mr. folw. należącego do ordynacyj Zamoyskich. W r. 1827 pierwsza część miała 21 dm., 150 mk. i leżała w par. Łabunie, druga 18 dm., 112 mk.

Wierciszów, wś i folw., pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Bychawka, odl. 14 w. od Lublina. W 1827 r. było 15 dm., 93 mk. W r. 1885 dobra W. składały się z folw.: Wierciszów i Bychawka Dychawka, rozl. mr. 1004: fol. W. gr. orn. i ogr. mr. 477, łąk mr. 12, pastw. mr. 5, lasu mr. 206, nieuż. mr. 7; bud. mur. 1, drew. 18; płodozm. 12-pol.; las nieurządzony; folw. Bychawka C gr. orn. i ogr. mr. 259, łąk mr. 23, lasu mr. 8, nieuż. mr. 7; bud. drew. 11; pokłady wapienia. Wś W. os. 14, mr. 191; wś Bychawka C os. 12, mr. 161. R. 1876 Gruszecki płaci tu od 33 głów.

S **Wierciszów**, w dok. *Wirchichew,* wś, pow. lubelski. Sobiesław z W. w dok. z r. 1307 (Kod. kat krak., 1, 150). Reg. pob. z w XVI nie wymieniają tej wsi. W r, 1676 płaci tu Piotr Gruszecki od 33 poddanych i 5 osób z rodziny swej.

Wierszczyca, wś. pow. tomaszowski, gm. Jarczów, par Gródek, o 1 milę od Tomaszowa. Rozciąga się śród płaskowzgórza, ma 50 dm., 377 mk. (w tem 237 r. l.), 581 mr. gruntu i łąk. Cerkiew drewniana, filia par. Szlatyn. Fol. stanowi własność spadkobierców Horodyskiej, ma 498 mr. gruntu or., 37 mr. lasu; gleba żyzna,

czarnoziem, borowinka, przeważnie popielatka. Włościanie uprawiają rolę i mają kilka pasiek (60 uli).

Wierzba. *Ordynacka* i *Plebańska,* dwie wsi. pow. zamojski, gm. i par. Stary Zamość, odl. od Zamościa 15 w., a od Starego Zamościa 1 w. Leżą przy trakcie lubelsko-lwowskini. *W. Ordynacka* ma 3 dm. dwor., 45 włośc., 537 mk. (17 prawosł.), obszaru 820 mr.; *W. Plebańska* al. *Poproboszczowska* ma 7 dm., 235 mk. kat. i 107 mr. Karczma z zajazdem i kancelarya gminy Stary Zamość, ma 3 dm., 12 mk. Gleba urodzajna. Wś zasłonięta lasem od północy. W r. 1827 było w obu wsiach 51 dm., 371 mk.

Wierzbica 9.) **W.**, wś i folw., pow. janowski, gm. Urzędów, par. Boby, odl. Od Lublina 50 w., od Janowa 42 w., od Urzędowa 5 w. Wś ma 26 dm., 216 mk., 395 mr.; folw. ma 2 dm. mur., 7 drew., 240 mr. W r. 1827 było 16 dm., 102 mk. Gleba gliniasta, łomy piaskowca, cegielnia. W skutek układu o służebności w 1879 r. włościanie z obszaru dworskiego otrzymali lasu 38 mr., gruntu ornego 34 mr. W r. 1531 wś W., w par. Urzędów, miała 2 łany. W r. 1676 Aleks. Wierzbicki płaci tu od siebie, żony i 12 poddanych. Mają też części: Węglińska i Zbigniewski (Pawliński, Małop., 374 i 6a).

10.) **W.**, wś, pow. janowski. Do niej zapewne się odnosi akt z r. 1294 nadający “Stepbano Ungaro... utrasque villas Wirwitzy nuncupatas, in terra Sandomirie ultra aquas Visle sita” (Kod. mal., II, 195). Ziemia sandomierska obejmowała wtedy niewątpliwie i obszary prawego brzegu Wisły.
11.) **W.**, wś i folw. nad rzeką Wierzbką, pow. krasnostawski, gm. Rudniki, par. Płonka, odl. 24 w. od Krasnegostawu, ma pokłady wapienia, młyn wodny. W 1827 r. było 59 dm., 322 mk. W r. 1884 folw. W. rozl. mr. 1239: gr. orn. i ogr. mr. 997, łąk mr. 78, pastw. mr. 7, lasu mr. 134, nieuż. mr. 23; bud. mur. 2, drew. 24; płodozm. 11-pol.; las nieurządzony. Wś W. os. 32, mr. 379; wś Kuszaby os. 17, mr. 404.
12.) **W.**, folw., pow. chełmski, gm. i par. Wojsławice.
13.) **W.**, os., pow. chełmski, gm. Rakołupy, par. Kumów.
14.) **W.**, wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec.
15.) **W.**, folw., pow. hrubieszowski, gm. i par. Moniatycze.

Wierzbie 7.) **W.** al. *Wierzba* al. *Wierzbica,* wś i folw., pow. zamojski, gm. i par. Łabunie, odl. na płd. od Zamościa o 12 w., leży w nizinie, ma 2 dm. dwors., 43 włośc., 319 mk. kat., rozl. 686 mr. włośc. W r. 1827 było 35 dm., 183 mk. Młyn wodny i folw. należą do dóbr Lubunie lit. A (ob.).

Wierzbówka 3.) **W.**, wś i fol., pow. radzyński, gm. Milanów, par. Parczew, odl. 24 w. od Radzynia, ma 37 dm., 385 mk., browar piwny. W 1827 r. było 17 dm., 114 mk. W r. 1884 fol. W. rozl. mr. 521: gr. or. i ogr. mr. 302, łąk mr. 52, lasu mr. 148, nieuż. mr. 19; bud. mur. 2, drew. 13; płodozm. 6-pol.; las nieurządzony. Wś W. os. 20, mr. 298. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś W., w par. Parczów, miała 8 łan. W r. 1676 płaci tu chorąży nowogródzki od 26 poddanych (Pawiński, Małop., 350 i 36a)

Wierzcholina 1.) wś, pow. łukowski, gm. i par. Radoryż, 5 dm., 32 mk., 86 mr.

Wierzchoniów, wś, pow. nowoaleksandryjski, gmina Celejów, parafia Kazimierz, ma 267 mr. Wchodziła w skład dóbr Celejów. W 1827 r. było 20 dm., 141 mk. W połowie

XV w. wś W., w par. Kazimierz, własność Piotra Kurowskiego h. Srzeniawa, miała 11 łan., z których dziesięcinę, wartości 9 grz., dawano klasztorowi św. Krzyża. Sołtystwo także dawało klasztorowi. W drugim opisie zwie Długosz właściciela Kurozwęckim (L. B., II, 553 i III, 250). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś W. i Bochotnica, w par. Kazimierz, miały 4½, łan., 1 młyn, 1 łan szlachecki bez kmieci. W 1676 r. jest we wsi 67 poddanych, należy zapewne, jak i Bochotnica, do kasztelana połanieckiego (Pawiński, Małop., 357. 367, 22a).

Wierzchowina 3.) **W.**, wś, folw. i dobra u źródeł rzeki Rentowni al. Łętowi (dopł. Wieprza), pow. krasnostawski, gm. Żółkiewka, par. Chłaniów, odl. 28 w. od Krasnegostawu, ma 61 dm., 604 mk. rz.-kat. Ludność rolnicza; we wsi kowal, stolarz, bednarz, tkacz. W 1827 r. było 59 dm., 311 mk. Wś ta jest miejscem urodzenia Antoniego Wieniarskiego (d. 21 stycz. 1823 r.), autora wielu obrazków z życia ludu miejskiego i wiejskiego. Podobno pierwotna nazwa brzmiała “Wierzchłaniowa”, jak o tem ma świadczyć erekcya parafii Chłaniów z r. l305 oraz inne późniejsze akty kościelne i sądowe. W ostatnich czasach właściciel dóbr W. Koszarski na obszarze po wyciętym lesie założył folw. Koszarsko (w r. 1882) i oddzielił z dóbr osobny folw. Borowiny. Dobra W. składały się w r. 1890 z folw.: W. i Koszarsko, nomenklatur Borowina i Wąż, rozl. mr. 1823: folw. W. gr. orn. i ogr. mr. 804, łąk mr. 72, lasu mr. 320, nieuż. mr. 27; bud. mur. 4, drew. 18; płodozm. 7-pol.; folw. Koszarsko gr. orn. i ogr. mr. 459, lasu mr. 128, nieuż. mr. 13; bud. drew. 3; lasy urządzone; młyn wodny. Wś W. os. 57, mr. 771; wś Majdan Wierzchowiński os. 14, mr. 152.
4.) **W.**, ob. *Wierzchowiny.*

Wierzchowiny 2.) **W.**, wś, pow. łukowski, gm. Skrzeszew, par. Ułan, ma 37 dm., 248 mk., 931 mr. W 1827 r. było 26 dm., 212 mk. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 wś szlachecka W., w par. Ułan, płaciła od 1 łanu. W r. 1552 miała ¾ łan. W r. 1580 p. Grzegorz Wierzchowski płacił z części Dworakowskiej od włóki jednej i z czwarciny, którą sami orzą, gr. 20; Mateusz Janowicz od siebie i od inszych uczestników swych od 2 włók i trzeciej włóki dwie części gr. 40, suma fl 2 (Pawiński, Małop., 386, 400, 426).

3.) **W.** al. *Wierzchowina,* wś, pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Siennica Różana. W r. 1827 było 28 dm., 129 mk., par. Kumów.
4.) **W.**, wś i folw., pow. radzyński, gm. Siemien, par. Czemierniki, odl. 18 w. od Radzynia, 33 dm., 340 mk. W r. 1827 było 29 dm., 227 mk., par. Kock. W r. 1886 folw. W. rozl. mr. 890: gr. orn. i ogr. mr. 90, łąk mr. 38, pastw. mr. 12. lasu mr. 703, zarośli mr. 37, nieuż. mr. 12. Wś W. os. 33, mr. 871; wś Anielin os. 20, mr. 326; wś Łubka os. 10, mr. 136.

Wierzchowiska 3.) **W.**, wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Bełżyce, odl. 26 w. od Lublina a 5 w. od Bełżyc, mają 23 dm., 208 mk. Obecnie na rozparcelowanym folwarku powstało 43 osad. W r. 1827 było 21 dm., 136 mk. W r. 1873 wś W. lit. B rozl. mr. 786: gr. orn. i ogr. mr. 458, łąk mr. 4, pastw. mr. 7, lasu mr. 304. nieuż. mr. 12; bud. mur. 1, drew. 12; płodozm. 7-pol.; las nieurządzony; pokłady kamienia budowlanego. Wś W. lit. B os. 21, mr. 260. Wspomina, tę wieś już Długosz w opisie par. Bełżyce (L. B., II. 570). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 Walenty Sobieski miał tu 2 łany, 1 młyn. W r. 1569 Matczyński i inni płacą od 2 łan. R. 1676 Mierzejewski płaci pogłówne od 10 poddanych a Dzierżek od siebie tylko (Pawiński,

Małop.. 358, 372 i 4a). W XVIII w. własność Łochowskich, a następnie z kolei Zubrzyckich. Czarneckich, Wilsona, Jahołkowskiego, Gorczyckiego, ostatecznie nabyte przez Tenenwurcla z Lublina, sprzedane w 1885 r. kolonistom za 47000 r., następnie w 1891 r. powtórnie nabyte na licytacji przez tegoż Tenenwurcla i odprzedane tymże kolonistom z udziałem banku włościańskiego.

4.) **W.**, w.ś i folw., pow. lubelski, gm. Piaski, par. Mełgiew, odl. 14 w. od Lublina, ma pokłady wapienia, młyn wodny. W 1827 r. było 36 dm., 297 mk. W r. 1890 folw. W. rozl. mr. 2492: gr. orn. i ogr. mr. 1107, łąk mr. 48, pastw. mr. 2, lasu mr. 914, w odpadkach mr. 368, nieuż. mr. 53; bud. mur. 15, drew. 26; płodozm. 19 i 11-pol.; las urządzony. Wś W. os. 39, mr. 624. Wspomina te wś Długosz w par. Meglew (L. B.. II, 551). Według reg. pob. pow. lubelskiego *z* r. 1531 w części Borysa było tu 4½ łan., 1 młyn. R. 1676 Andrzej Wierzchowski płaci od 13 poddan. i 4 osób z rodziny, Daniel Iżycki od 11 dworskich i 3 z rodziny, Gabryel Iżycki od 13 poddan. i 2 z rodziny (Pawiński, Małop., 351 i 31a).

5.) **W.**, wś i folw. przy źródłach rzeki Sanny, pow. janowski. gm. Brzozówka, par. Modliborzyce, odl. 7 w. od Janowa, 65 w. od Lublina; wś ma 86 dm., 735 mk.; folw. 3 dm. mur.. 7 drew. i 10 budynków. Browar piwny (od r. 1886) wyrabia dobre piwo bawarskie, z produkcya roczną na 50000 rs. Na obszarze W. łomy wapienia i piaskowca. W 1827 r. było 104 dm., 416 mk. W r. 1886 folw. W. i awuls Dolny rozl. mr. 2901: gr. orn. i ogr. mr. 1377, łąk mr. 39. pastw. mr. 34, lasu, przeważnie liściastego, mr. 755, nieuż. mr. 695; bud. mur. 8, drew. 19, las nieurządzony. Wś W. os. 91, mr. 1880. Wspomina tę wieś Długosz w opisie par. Potok (L. B., II, 575). Według reg. pob. pow. urzędowskiego z r. 1531 wś W., w par. Słupia, miała 7 łan., 1 młyn. R. 1676 wś W., w par. Modliborzyce, należy do Tomasza Innocentego Zaporskiego, skarbnika lubelskiego, który płaci pogłówne od 167 poddanych, 16 dworskich i 2 z rodziny (Pawiński, Małop., 374 i 32a). Dobra W. w XVIII w. należały do rodziny Więrcieńskich, następnie Kochanowskich, Bogdańskich, obecnie Jana Michelisa.

Wierzchowiska, pow. janowski. Tu prawdopodobnie a nie w dwu innych wsiach t. n., w pow. lubelskim, istniał zbór kalwiński, przy którym r. 1602 był ministrem Jan Radziszowski.

Wierchszczyca, folw., pow. tomaszowski, ob. *Wierszczyca.*

Wierzejki, wś. pow. łukowski, gm. Jakusze, par. Trzebieszów, ma 48 dm., 321 mk.. 913 mr. W r. 1827 r. było 40 dm.. 200 mk. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 we wsi W., w par. Trzebieszów, mieszkała drobna szlachta. Andrzej i inni Bolkowie płacą od ½ łanu, Jan i inni Witowięta 1/6 łanu, Stanisław Wdowicz i Jan Opas ½ łanu, Marcin, Mateusz i inni ½ łan. W r. 1552 Bolkowie mają 1/4 łana, Mateusz z braćmi dwie ćwierci łanu, Urbanowicz dwie ćwierci Wójtowięta (Pawiński, Małop., 385, 399, 421).

Wieszczyca, w spisie z r. 1827 *Wierzeżyca,* wś i folw. przy źródłach rzeki Rzeczycy (dopł. Sołokii), pow. tomaszowski, gm. Jarczów, par. Gródek, odl. 14 w. od Tomaszowa. W r. 1827 było 46 dm., 215 mk. W r. 1882 folw. W. rozl. mr. 574: gr. orn. i ogr. mr. 433, łąk mr. 42, pastw, mr. 2, lasu rar. 87, nieuż. mr. 10; bud. drew, 5;

las nieurządzony.

Wiktoryn 3.) **W.**, pow. nowoaleksandryjski, gm. Godów, par. Chodel.
4.) **W.,** folw. utworzony na gruntach podmiejskich Lublina, na przedmieściu Czwartek. Rozl. 94 mr., ma 2 bud. mur., 7 drew.

Wilamów 3.) **W.**, os. karcz, przy tracie pocztowym z Janowa do Frampola, pow. janowski, gm. Kawęczyn. Należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich.

Wilanów 2.) **W.**, karczma, pow. biłgorajski, gm. Kocudza, par. Janów.
3.) **W.**, ob. *Willanów.*

Wilczanka, wś i fol., pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Żyrzyn. W r. 1827 było 18 dm., 78 mk. W r. 1670 wś ta należy do par. Gołąb. Jezuici z kolegium krakowskiego płacą tu pogłówne od 31 poddanych, Jau Żyrzyński od 2, panny Źyrzyńskie od 2, Stanisław Źyrzyński od 5 (Pawiński, Małop., 20a).

Wilczopole, wś i folw., pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par. Abramowice, odl. 9 w. od Lublina. Folw., mający 1959 mr. obszaru, został rozparcelowany w r. 1887 na 19 części. Większe folwarczki mają: 194, 264, 150, 114, 79, 61, 263, 79 mr. Wieś ma 37 os., 465 mr. W 1827 r. było 51 dm., 365 mk. Wieś tę wspomina już Długosz w opisie par. Abramowice (L. B., II, 540). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś W. miała 14 posiadaczy, 10 i pół łan. szlach. i 3 łany km. W r. 1676 Adam Pszczółka Wilczopolski płaci tu pogłówne od 4 osób z rodziny, 13 służby dwor., 28 poddanych, 2 żydów, St. Iżycki od 29 poddan., Fran. Wilczopolski Pawłowicz od 1 służ. szlach. i 12 poddan., Prandota Wilczopolski od 1 służ. szlach., 17 poddan., Gruszecki od 2 szlach. i 20 poddan. i dwór. Prócz tego mieszkały tu trzy wdowy i trzech ze szlachty z rodzinami, bez poddanych (Pawiń.. Małop.. 354, 364, 2a).

Wilczyska, wś i folw. nad rzeką Krupą, pow. łukowski, gm. Mysłów, par. Wilczyska, odl. 35 w. od Łukowa, a pół mili na płn. od Żelechowa, mają 25 dm., 459 mk., kościół par. drewniany, dom przytułku dla 12 starców i kalek. W 1827 r. było 26 dm., 212 mk. W r. 1870 folw. W. rozl. mr. 2043. Do dóbr należały poprzednio: wś W. os. 35, mr. 476; wś Łomnica os. 14, mr. 435; wś Krupa os. 5, mr. 47; wś Gózdek os. 17, mr. 285; wś Baczków os. 8, mr. 100. Jest to stara osada w dawnej ziemi stężyckiej. Kościół i parafia istniały już r. 1505, gdy właścicielem dóbr był Jan Ciołek. R. 1569 wś należy także do Ciołka, który płaci tu od 22 łan. (Pawiński, Małop., 335, 476). Obecny kościół wzniesiony był r. 1759. Królewicz Władysław udając się w 1617 r. do wojska przeciw Turkom działającego, odprowadzany przez rodziców i siostrę, przybył tu 9 kwietnia. Podejmował gości dziedzic dóbr Jan Gostomski, wojewoda inowrocławski, a ofiarował on stu uzbrojonych pieszych, których swoim kosztem miał utrzymywać przez czas wojny. Dnia 11 kwietnia, pożegnawszy rodziców, wyruszył Władysław do Lublina, a Zygmunt III wrócił do Warszawy. W kilkanaście lat później Starowolski opisuje zamek tutejszy, jako z majętności obywatelskich ziemi stężyckiej pierwsze trzymający miejsce co do pięknej budowy “arx primum inter omnes nobilium villas locus habet, quoad elegantiam fabricae”. Złupili go i spalili Szwedzi 1655 r. W. par., dek. łukowski (dawniej łaskarzewski), 4394 dusz.

Wilczyska, wś, pow. łukowski. Gostomski dziedzic zabrał tutejszy kościół na zbór

kalwiński. Hieronim Gostomski, w-wda pozn., wrócił go katolikom.

Wilczysko, os., pow. radzyński, gm. Lisiawólka, par. r. l. Wohyń, r. g. Bezwola, ma 1 dm., 6 mk., 3 mr.

Wilhelmów. 5.) **W.**, pow. lubartowski, gm. i par. Rudno.

Wilkojatka, nazwa strumienia, w pow. łukowskim, dającego początek rzeczce Bystrzycy (dopł. Tyśmienicy). Zapewne nazwa ta ma związek z nazwą bagna Jata.

Wilkołaz 1.) w dok. *Wilkolas,* wś przy źródłach rzeki Urzędówki, pow. janowski, gm. i par. Wilkołaz, przy drodze bitej lubelsko-kraśnickiej, odl. od Lublina 40 w. a od Kraśnika 12 w., od Janowa 41 w., st. poczt. Kraśnik. We wsi ze źródeł pod folw. Górnym wypływa strumień, który w dalszym biegu ku os. Urzędów przybiera nazwę Urzędówki i pod Dzierzkowicami wpada do Stróży al. Wyznicy. Grunta gliniaste, ciężkie lecz urodzajne, pokłady kamienia i opoki. Dwa oddzielne folwarki, należące do ordynacyi Zamoyskich, pod nazwą W. Górny i W. Dolny, pierwszy ma 840 mr., drugi 670 mr. Zostają w dzierżawie; folw. W. poduchowny (265 mr.), należy do Niecieckiej. Wś ma 209 dm., 1900 mk. i 2075 mr. ziemi oraz w zamian za serwituty wydzielano na własność włościan z lasów ordynackich 400 mr. W r. 1827 było 142 dm., 1011 mk. Dobra W., należały do dominium Kraśnik i łącznie z temże stanowiły kolejno własność Gorajskich, Teczyńskich, ks. Olelkowiczów Słuckich, gdy zaś ta ostatnia rodzina w końcu XVI w. wygasła, W. wraz z Kraśnikiem wcielonym został do ordynacyi Zamoyskich z tej przyczyny, że Anna Ossolińska, córka Doroty z Teczyńskich Ossolińskiej, była pierwszą żoną Jana Zamoyskiego, hetmana w. kor. (ob. *Kraśnik).* W połowie XV w. jest to wś kościelna między Urzędowem i Bychawą, własność królewska, ma łany km., karczmy król. z rolą, zagr. z rolą, folw. królewski, z których dziesięcinę, wartości 10 grzyw., dawano plebanowi. Były tam także 3 łany duchowne, karczma z rolą, która płaciła czynszu 1 grzyw. (Długosz, L. B., II, 551, 552). Według reg. pob. pow. lubelskiego w r. 1531 wś W. płaci od 4½ łan. a Wola Wilkołazka od 10 łan. i młyna. W r. 1676 ze wsi W. płaci pogłówne Jerzy Szornel, sędzia ziemski lubelski, od siebie, żony, 4 córek, pani Dydyńskiej, 3 osób z rodziny, 15 dworskich, 3 żydów i 476 poddanych.(Pawiński, Małop., 355 i 47*a).* Pierwotna erekcya kościoła paraf, podług wizyty kś. Skarszewskiego, biskupa lubelskiego, z r. 1801 sięga 1440 r., lecz obecnie istniejący kościół murowany, p. w. św. Jana Chrz., zbudowany został r. 1653 kosztem Zamoyskich, jak o tera przekonywa napis wykuty w ścianie na łuku prezbiteryum, lecz gdy skutkiem starości groził upadkiem, najpierw w 1824 r. a następnie w 1867 r. odrestaurowano go kosztem parafian i ordynata Tomasza Zamoyskiego. Opis kościoła pomieścił Wł. K. Zieliński w Tyg. Illustr. z 1868 r. (I, Str, 52). Parafia W. (dek. janowski) posiada do 3000 dusz. W skład tejże wchodzą wsi: Wilkołaz, Kłodnica Górna, Kłodnica Dolna, Kępa, Białowody, Emilków, Osiny, Ryczydół, Wólka Rudnicka, Rudnik Szlachecki, Zalesie. Gmina W. ma 4036 mk. (19 praw., 20 prot., 75 żyd.), i rozległości 15896 mr., zawiera w sobie też same miejscowości co i parafia a nadto wieś Pułankowice, należącą do par. Kraśnik. W. posiada szkołę elementarną, dom schronienia dla starców, przy kościele ufundowany.

2.) **W.**, wś. w par. Rudno, podana w spisie z r. 1827 (było 29 dm., 140 mk.), jest to właściwie Wielkolas (Wielgolas), w pow. lubartowskim. Ob. *Wielkolas.*

Wilków 12.) W. *Opolski* i **W.** *Polanowski,* dwie wsi nad rzeką Chodel, pow. nowoaleksandryjski, gm. Szczekarków, par. Wilków. Posiada kościół par. murowany i dom schronienia dla ubogich. W r. 1827 było 11 dm., 98 mk. W połowie XV w. Wilków, wś kościelna między Solcem a Kazimierzem, należała w połowie do Kazimirskiego h. Rawa, a w drugiej połowie do Jana Drzewieckiego, miała 3 łany km., z których dziesięcinę, wartości 2 grzyw., płacono klasztorowi św. Krzyża. Folw. dawał dziesięciny pleban. w Wilkowie. Były 2 karczmy, role i łąki należące do parafii (Długosz, L. B., II, 545, 555). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 płacono tu od 1 łanu. R. 1676 w części klasztornej było 39 poddanych a Tomasz Głuski miał 28 (Pawiński, Małop., 257 i 47a). Obecny kościół wzniesiony podobno przez Głuskich, dziedziców wsi, zapewne w końcu XVII w. W. par., dek. nowoaleksandryjski (dawniej chodelski). 4812 dusz.

Wincencin, wś, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn, 23 dm., 151 mk., 481 mr. W 1827 r. było 10 dm., 85 mk., par. Andrzejów.

Wincentów 21.) **W.**, folw., pow. lubartowski, gm. Łuck, par. Lubartów , leży w pobliżu Lubartowa (o 3 w.), przy trakcie do Kocka. Utworzony r. 1870 na obszarze dóbr Lubartów. Przy ich wyprzedaży przez bank polski nabyły w r. 1882 za rs. 88355. Poprzednio jeszcze obszar ten należał do dóbr Szczekarków. W r. 1876 miał obszaru 1577 mr. (711 mr. roli, 230 łąk, 190 pastw., 281 lasu, 110 zarośli, 55 nieuż.); bud. drew. 12. Po r. 1882 rozkolonizowany został. Osiedli tu Niemcy.
22.) **W.** *Majdan,* wś, pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Krasnystaw, ma 18 os., 175 mr. Wchodziła w skład dóbr Krupe.

Wincentówek, folw., pow. lubelski, gm. i par. Bychawa.

Wirniki 3.) **W.**, wś, pow. sokalski, 20 klm. na zach. od Sokala, 12 klm. na płn. od sądu pow. i urz. pocz. w Bełzie. Na płn. leżą Chochłów i Liwcze, na wsch. i płd. Rusin, na zach. Dłużniów. Przez wieś płynie rzeka Młynówka. W r. 1880 było 28 dm., 168 mk, w gm. (155 gr.-kat., 3 rz.-kai., 18 izr., wszyscy narod. Ruskiej). Par. rz.-kat. w Warężu, gr.-kat. w Dłużniowie. We wsi jest szkoła 1-klas.

Wirkowice, r. 1564 *Wyrpkowice,* wś, pow. zamojski. W r. 1564 wś ta w par. Tarnogóra, płaci od 10 łan., 7 zagr., 1 zagr. bez roli, 2 czynsz, 3 kom., 1 rzem., cerkiew.

S **Wirkowice**, wś i folw., pow. zamojski, gm. Nielisz, par. Stary Zamość. Folw. W. wchodzi w skład klucza Nielisz, dóbr ordynacyi Zamojskich. W 1827 r. było 100 dm., 674 mk.

Wieprz, prawy dopływ Wisły w królestwie polskim. Źródła jego leżą w gubernii Lubelskiej, pow. tomaszowskim, gm. Tarnawatka we wsi Wieprzów, zwanej także Wieprzowem Jeziorem. Tu w pobliżu dworu leży niewielkie jezioro, zasilane podziemnemi źródłami; tylko ba wiosnę, w czasie tajania śniegów lub po wielkich deszczach, drobne ruczaje spływają z okolicznych wzgórzy bezpośrednio do jeziora. Wyniosłość, ciągnąca się ku Tomaszowu na południe i Podhorcom na wschód, wzniesioną jest średnio 250 mt. npm. i dosięga w Białej Górze, na północ-wchód od Tomaszowa 296 mt. Ta to wyniosłość służy zarazem za grzbiet wododziałowy i za węzeł źródłowy dla Wieprza, Huczwi i Sołokii (noszącej tu nazwę Sokółki); jest ona równie jak i cała okolica, gęstemi borami pokryta, co ma ważne znaczenie dla gospodarki wodnej:- bowiem wilgoć dłużej się przechowuje i równomierniej w ciągu roku zasila wodą sąsiednie strumienie. Wypłynąwszy z jeziora, Wieprz, jako wątła struga, zwraca się ku północo-wchodowi, dążąc przez podmokłe łąki, częstokroć zatapiane, między Tarnawatką a Pańkowem, do wsi Majdan Wielki i Ruskie. Tu łączy się z nim z prawej strony potok wypływający z dość znacznego jeziora między Krynicami a Polanami. Wzmocniona rzeka przepływa mały staw Turzyniec, gdzie pierwszy młyn obraca i wchodzi w granice powiatu zamojskiego, płynąc na osadę Krasnobród i wieś Hutki: w obu tych miejscowościach W. również przepływa stawy i porusza młyny. Za Hutkami we wsi Kaczorkach wpada z prawej strony potok od Suchowoli i Potoczka.

Od Kaczorek W. wchodzi w głęboką dolinę, z obu stron pagórkami obstawioną; pagórki te spadają dość nagle, poorane tu i owdzie jarami, a u ich stóp rozłożyły się mianowicie wioski Bondyrz i Guciów na lewym, a Trzepieciny na prawym brzegu. Minąwszy wioski Obrocz i Rudkę, gdzie wyniosłości lewego brzegu urywają się chwilowo, Wieprz dosięga Zwierzyńca Ordynackiego i tu od wsi Bukownicy przyjmuje z lewej strony bezimienną strugę. Od źródeł aż do Zwierzyńca W. miał kierunek biegu północno-zachodni, odtąd zwraca się ku północno-wchodowi i kierunek ten z nieznacznemi zboczeniami aż do Krasnegostawu zatrzymuje. Wsie i osady nadbrzeżne są znaczne i gęsto rozrzucone; trzymają się one już to zdala od koryta, jeśli brzegi są niskie, najczęściej łąkowe, już też wznoszą się nad samym brzegiem, jeśli ten jest twardym lądem. W samym Zwierzyńcu wzgórza przysuwają się ze stron obu, tworząc jedną z najpiękniejszych miejscowości, jakie W. w swoim biegu przypływa. Jest to zarazem wyłom, przez który rzeka utorowała sobie drogę i zniewolona przez napotkane wyniosłości, dotychczasowy kierunek biegu zmieniła. Zwierzyniec, Wywłoczkę i Turzyniec rozcina W. na dwoje, dalej zaś wsie odsuwają się od łożyska, leżą tu: Topoleza, Kawęczynek, Kawęczyn i Błonie na lewym, a Żórawnica, Bród kolonia, Bród wołoski, Bród średni i Bród stary na prawym brzegu; śród łąk, nieco bagnistych, ciemnieją gdzieniegdzie kępy olszyny i niewielkie gaje drzew liściastych.

Dopiero w Szczebrzeszynie W. znowu płynie tuż przy twardym brzegu na lewej stronie, prawą bowiem zajęła szeroka na wiorstę równina, mocno przejęta wilgocią i często zalewana. Między Szczebrzeszynem a Brodem starym rzeka opuszcza pasmo wyniosłości, ciągnących się z południo-wschodu na północo-zachód od Krasnobrodu ku Gorajowi i wydobywa się na równinę płynąc ku wsi Bodaczów. Tu nakrywa ją most stały i przecina trakt bity z Zamościa na Szczebrzeszyn (most), i Zwierzyniec (most) do Biłgoraja. W dalszym biegu rzeka pozostawia na prawym brzegu piękny park i

pałac w Klemensowie a na lewym wieś i folwark Michałów, przepływa środkiem wsi Deszkowice i przez rozległe łąki błotniste podąża do jeziora Nieliskiego przy wsi Nielisz, przyjąwszy wprzód z lewej strony najznaczniejszy dotąd swój dopływ Pur, płynący od Turobina i wpadający do W-a poniżej wsi Nawóz.

Z Nieliskiego jeziora W. wychodzi jako rzeka dość znaczna i stale w wodę zasobna, przyjmuje z lewej strony Łętownię v. Łętówkę mija na lewo wieś Staw, poniżej której wpada znaczny strumień Topornica al. Łabuńka od prawej strony, będący odpływem szeregu jezior (w Wysokim, Krzaku, Piaskach Ruskich), poczem dosięga Ujazdowa i Wirkowic na lewym brzegu, a Tarzymiechów, gdzie tworzy pierwszą większą wyspę, na prawym. Na krótkiej przestrzeni między Stawem a Tarzymiechami dolina W-a zwęża się znacznie, otoczona stromemi dość wyniosłemi brzegami, zwłaszcza na lewej stronie, koryto zaś przerzuca się kolejno z pod lewego zbocza na prawe. Z obu stron otwierają się ku tej dolinie wąwozy, któremi po roztopach wiosennych i po większych deszczach dopływa woda do rzeki.

Poniżej Tarzymiechów W. rozlewa się na szerokiej równinie, płynie leniwo i wchodzi w granice pow. krasnostawskiego. Dwa bliźnie miasteczka Izbica i Tarnogóra są tu pierwszemi osadami, które W. oddziela od siebie; Izbica po prawej stronie leży na nizinie u stóp niewielkiego wzgórza, gdy tymczasem Tarnogóra wznosi się na wyniosłości, wkraczającej na-kształt półwyspu w równinę nadwieprzańską, ciągnącą się pasem 1-2 w. szerokim śród łąk i bagien aż do Krasnegostawu. Na lewym brzegu leżą tu wioski: Romanów, Dworzyca i Latyczów, na prawym Wał, Wólka Orłowska i Zastawie. Tu pod Wólką wpada do W-a strumień Wotyka v. Wolica a pod Zastawiem strumień od Surhowa i Brzezin, oba, jak wiele dopływów Wieprzańskich, przepływające przez liczne jeziora i stawy; z lewej zaś strony pod samym Krasnystawem rzeka Żółkiewka, przychodząca od osady t. im. i oddzielająca Krakowskie Przedmieście od Zażółkwi.

W Krasnymstawie oba brzegi znacznie zbliżają się ku sobie, co nadało temu punktowi ważne znaczenie komunikacyjne, tembardziej, że W. staje się odtąd nie tylko spławnym, ale przy odpowiednim stanie wód i żaglowym. Tu też krzyżują się drogi bite do Rejowca, Lublina i Zamościa oraz zwyczajne gościńce do Wojsławic i Żółkiewki. Od Krasnegostawu rozpoczyna się trzeci główny kierunek biegu rzeki ku północo-zachodowi, i trwa bez większych zboczeń aż do połączenia się z Tyśmienicą w okolicy Kocka. Cała ta przestrzeń, z nielicznymi wyjątkami, przedstawia równinę jednostajną, niezbyt żyzną i miejscami słabo zaludnioną. Poniżej Krasnegostawu W. przyjmuje z prawej strony Sinicę v. Sniennicę, przerzyna piękne łąki, oddziela Stężycę od Wincentowa i odtąd aż do wsi Siestrzewitowa tworzy granicę powiatów krasnostawskiego krasnostawskiego chełmskiego. Na lewym brzegu leżą tu krasnostawskie osady: Łopiennik Ruski, pod którym wpada strumień do Izdebka, dalej Dobrzyniów, Oleśnicki ze strumieniem od Siedlisk, Trawniki i Ciemierniki, gdzie rzekę przecina plant drogi żelaznej nadwiślańskiej, wreszcie Bazar, Połczyn i Siestrzewitów, gdzie wpada znaczny strumień Giełczewski v. Giełczew, tak nazwany od wsi pod którą ma źródła; na brzegu prawym lesistym leżą wsi chełmskie, w ogóle rzadkie: Borowica ze strumieniem przychodzącym od Zulina, Majdan Krypków i Dorohucza, gdzie przechodzi trakt bity od Lublina na Piaski do Chełma.

Od Siestrzewitowa na Łysołaje do Jaszczowa W. płynie całkowicie w powiecie

krasnostawskim, poczem wchodzi na krótko do powiatu chełmskiego, dążąc na Milejów, wprost którego wpada od prawego brzegu struga z Ostrowskiego stawu, dalej na Łańcuchów, Wolę Łańcuchowską, Zakrzew, Ciechankę i Trębaczew do Łęczny. Wszystkie te wsi leżą na lewym brzegu, prawy zaś poczynając od Dorohuczy jest na długości trzech mil prawie zupełnie osad ludzkich pozbawiony. Poniżej Woli Łańcuchowskiej W. przyjmuje od lewej strony potok od Bystrzejowic i Mełgwi, przepływając przez kilka stawów i jezior, zaś w Łęcznej z prawej strony Świnkę, płynącą wąskim jarem od Puhaczowa. Pod Ciechanką płaskie dotąd brzegi wznoszą się i rzeka wchodzi w wąwóz o dość stromych zboczach, płynąc tak aż do ujścia Bystrzycy pod Zawieprzycami; na jej lewym brzegu leżą wsi: Podzamcze, Nowogród, Stoczek, Kijany i Spiczyn, ten ostatni wypełnia widły rzeczne, Bystrzycy i Wieprza, na prawym zaś Witaniew, Ziółków i Kijany Dolne.

Powiat chełmski rzeka opuszcza poniżej Woli Łańcuchowskiej i odtąd aż do Stoczka tworzy granicę powiatów: krasnostawskiego krasnostawskiego lubartowskiego: teraz wchodzi całkowicie w obszar tego ostatniego. Minąwszy Zawieprzyce, rozłożona malowniczo na prawym wyniosłym brzegu, W. płynie leniwo śród płaszczyzn łąkowych, częścią bagnistych, zostawiając wioski: Jawisz, Rokito, Wólkę Rokicką, Baranówkę i Łuckę na lewym a Czerniejów i Syrniki na prawym brzegu. Od Lubartowa, który dla zalewanej często równiny, odsunął się na wiorstę od lewego koryta rzeki, Wieprz podąża do Górki Lubartowskiej, gdzie go przecina trakt z Lubartowa do Parczewa, minąwszy wcześniej Chlewiska na prawej stronie a na lewej Szczekarków, którego wyniosłość na kształt wyspy wznosi się z równiny przyległych łąk i gajów. Dalej rzeka rozdziela na dwoje wieś Leszkowice, mija Luszawę i Żórawieniec na prawym brzegu, pozostawia zdala Serock i osadę Firlej na lewym, wkracza w okolicę suchszą i na Tarkawicę podąża do wsi Górka, gdzie z prawej strony przyjmuje największy swój dopływ Tyśmienicę. Ta zbiera wody z większej części wyżyny Łukowsko-Radzyńskiej i wzmacnia rzekę główną tak dalece, że nawet podczas niskiego stanu wody spław na niej jest odtąd możliwy.

Od ujścia Tyśmienicy aż poniżej Łysobyk, W. stanowi granicę powiatów lubartowskiego i łukowskiego, i zarazem rozpoczyna ostatnią część swego biegu w kierunku zachodnim, z lekka ku południowi odchylonym. Godnem jest uwagi, że na całej przestrzeni między uściami Bystrzycy i Tyśmienicy, czyli na sześciomilowej długości, W. nie przyjmuje żadnych zgoła dopływów, gdyż za takie nie można poczytać drobnych, przygodnie tylko wodę posiadających strug, jakie tu i ówdzie pływają. Przyczyną tego są dwie rzeki, a mianowicie Minina na zachodzie i systemat Tyśmienicy na wschodzie, obie płyną równolegle do Wieprza i zabierają mu znaczniejszą część wód; odgrywają tu one tę samą rolę, jaką względem Bugu odgrywa systemat Prypeci i sam Wieprz.

Od Górki, leżącej na prawym wyniosłym brzegu, rzeka przepływa między Skromowicami a Kockiem, którędy przechodzi trakt Lubartowsko-Radzyński, przyjmuje od prawego brzegu rzekę Czarną idącą od osady Serokomli, a od lewego strumień wypływający z łąk Serockich i biegnący równolegle do rzeki głównej. W dalszym biegu W. wstępuje w nizinę sapowatą, bagnistą, zupełnie płaską, nie pozbawioną jednak miejsc suchszych, na których powstały wsie i miasteczka, niekiedy nad samem łożyskiem rzeki. Takiemi są: Ruska wieś, Bożniewice, Zakalew, Mściska, Ostrów Wielki i Łysobyki na prawym, a Giżyce, Krupy, Ostrów Szlachecki,

Węgielce i Drewnik na lewym brzegu. Pod Łysobykami W. przyjmuje z obu stron dopływy: od północy strumień z Charlejowskiego lasu, płynący na Krepę i Stoczek, a od południa rzekę Mininę, mającą źródła w pobliżu wsi Niemce, na zachód od Zawieprzyc i przepływającą znaczne jezioro zwane Młyńskim Stawem.

Poniżej Łysobyk W. opuszcza powiat lubartowski i na pięciowiorstowej przestrzeni przez Blizocin i Składów tworzy granicę między powiatem nowo-aleksandryjskim a łukowskim, poczem, aż do wsi Sarny takąż granicę miedzy nowo-aleksandryjskim a garwolińskim. Pod Sobieszynem, wsią położoną na prawym brzegu, W. przyjmuje z północy znaczny strumień od Podlodowa, a idący od Grabowa i przepływający kilka stawów, poczem oddziela osadę Baranów, leżącą na lewym brze-gu od wsi Drążgowa. Dolina rzeki jest tu do 4 wiorst szeroka i błotnista, tak, że wsie Pogonów, Wilczonka i Skrodki na lewym brzegu a Żabianka, Białki i Korzeniów na prawym odsunęły się na 1 1/2 do 2 w. od koryta; tylko dwór w Osmolicach jak na wyspie leży prawie nad samą rzeką. Dopiero pod Sarnami, gdzie od prawej strony przybywa potok od Zalesia Zakrzewskiego i Ryków, gdzie przechodzi trakt Lubelsko-warszawski po moście, zbudowanym przez Feliksa Pancera, inżyniera i gdzie W. wkracza całkowicie w obszar powiatu nowo-aleksandryjskiego, dolina zwęża się znacznie, brzegi stają się twardsze i osady zbliżają się do samego niemal łożyska. Leżą tu z lewej strony Kośmin, Niebrzegów i Nieciecz, a z prawej Podwierzbie i osada Bobrowniki.

Pomiędzy Massowem i Skokami przecina rzekę poraz drugi plant kolei Nadwiślańskiej, aż wreszcie w obrębie fortów twierdzy Iwangrodzkiej W. dosięga Wisły jednolitem korytem. Począwszy od Baranowa aż do ujścia, towarzyszą obu brzegom drobne jeziorka; są to albo tak zwane „Wietrzyska” będące pozostałościami wylewów, podczas których woda wypełniła poboczne zagłębienia gruntu, albo też ślady dawnego koryta W-a. Długość całkowita rzeki podawaną bywa zwykle na mil 27, czyli wiorst 189, jest to cyfra znacznie mniejsza od rzeczywistej. Wymierzona cyrklem na mapie wydanej przez wojskowy instytut geograficzny w Wiedniu w skali 1:750,000 odległość źródeł od ujścia, z pominięciem mniejszych zakrętów, wynosi już 220 km. czyli około 209 w.; przy użyciu zaś mapy z r. 1839 w skali 1:126,000 i pominięciu zbyt drobnych zakrętów, długość ogólna wynosi 229 w. a mianowicie: od źródeł w Wieprzowem jeziorze do Krasnobrodu 16 w., do Zwierzyńca 35, do Szczebrzeszyna 46, do Izbicy i Tarnogóry 74, do Krasnegostawu 86, do Łęcznej 131, do Lubartowa 154, do Kocka 180, do Łysobyk 193, do Baranowa 203, do Bobrownik 220, do ujścia 229 w., przy uwzględnieniu zaś najdrobniejszych zboczeń i zakrętów długość ta mogłaby podnieść się o 21/2 do 3% tak, iż długość 235 w. byłaby do rzeczywistej najbardziej zbliżoną. A ponieważ powietrzna odległość wynosi 170 w., przeto stosunek rozwoju koryta jak 170:235 czyli prawie jak 5 : 7.

Głębokość wynosi średnio 4 stopy; przy większym przyborze wody, co dzieje się na wiosnę (zwłaszcza po śnieżnych zimach), oraz po długotrwałych deszczach, poziom wody w korycie podnosi sio o 5-6 stóp, i wówczas miejscowości o brzegach płaskich zalewane są na znacznych przestrzeniach (1-2 wiorst szeroko) a komunikacya przeciwnych brzegów przerwaną. W dolnym biegu, mianowicie między ujściem a Łysobykami, podniesienie się poziomu wody niekoniecznie zależy od przyboru samego Wieprza i jego dopływów, ale i od przyboru Wisły, ta bowiem wlewa się w niżej naówczas od swego poziomu położone koryta swych dopływów, a tamując

swobodny odpływ ich wód, podnosi tem samem ich poziom.

Szerokość rzeki wynosi średnio do 15 sążni; w górnym biegu do Izbicy szerokość ta dochodzi średnio do 5 sążni, w okolicy Krasnegostawu do 10, poniżej Łęcznej do 15. między Kockiem a uściem do 20. W. zamarza średnio w końcu listopada, puszcza w połowie marca; lody odchodzą spokojnie; większe zatory powstają tylko w dolnym biegu, a i to rzadko. Samo koryto znajduje się przeważnie w gruncie tęgim, gliniastym i te ma zaletę, że nie dzieli się na ramiona, nie tworzy wysp i zbyt drobnych nie posiada zakrętów. Te właściwości Wieprza ułatwiłyby wielce uregulowanie jego koryta, a prace w tym celu przedsięwzięte nie tylko uczyniłyby żeglugę prawidłową, ale zarazem podniosłyby wartość gruntów przyległych i łąk oraz oddałyby kulturze znaczne, dziś stosunkowo mało produkujące obszary.

Dolinę, którą płynie W. można pod względem geologicznym rozdzielić na dwie części: od źródeł do Izbicy i od Izbicy do ujścia. Pierwsza należy do formacyi kredowej a mianowicie kredy górnej, druga jest aluwijalną. Do doliny tej ostatniej części przysuwają się, mniej lub więcej blisko, utwory starsze; kredę górną spotykamy na prawym brzegu wprost Krasnegostawu oraz między Sienicą a Dorohuczą, na lewym przy ujściu Giełczewskiego potoku, na obu w okolicy Łęcznej, wreszcie na lewym przy ujściu; dolna glina lodowcowa występuje sporadycznie w okolicy Łysołajów, po obu stronach i pod samą Łęczną przed ujściem Świnki z prawej strony. Loess zalega lewy brzeg doliny od Tarnogóry aż do ujścia Giełczwi, zaś piaski dyluwialne niższą część biegu, poczynając od Zawieprzyc na prawym a od Łucki pod Lubartowem na lewym brzegu.

Obszar z którego W. uprowadza wody do Wisły dotąd obliczanym nie był, wynosić on może w przybliżeniu około 9000 w. kw., stanowi zatem mniej więcej 18-tą część całego dorzecza Wisły; co się zaś tyczy linii wododziałowej, ta, jak to często dzieje się na równinach, nie wszędzie jest wyraźną, jak np. między systematami Tyśmienicy z jednej, a Krzny i Włodawki z drugiej strony. W ogólnym swym układzie W. wykazuje wiele analogii z Bugiem, powtarzając nietylko wszystkie jego zakręty, ale i zasadnicze kierunki pojedynczych, części biegu. Szczególnie uderza to w ostatnich dwóch sekcyjach każdej rzeki: na Bugu od Brześcia do Broku i od Broku do ujścia, na W-u zaś, od Krasnegostawu do Kocka i od Kocka do ujścia. Pod względem handlowym W. ani dawniej nie miał ani obecnie nie ma większego znaczenia, chyba tylko lokalne a i to w bardzo ograniczonym zakresie. Przyczyna tego leży w bliskiem sąsiedztwie dwóch dróg wodnych: Wisły i Bugu, płynących w tymże samym kierunku i spełniających toż samo zadanie. Mimo to Wieprz, choć do skromniejszego przeznaczony obszaru, mógłby z większą niż dotąd korzyścią służyć do spławu miejscowych produktów leśnych i rolniczych, gdyby był należycie uregulowany i uzdolniony do żeglugi przez czas wolny od lodów. Jednakże prócz drobnych prac, przedsięwziętych tu i ówdzie, raczej dla ochrony brzegów od zalewu, aniżeli dla uporządkowania komunikacyi, nic w tym celu nie przedsiębrano. Wprawdzie w 1829 r. istniał zamiar połączenia Łęcznej z Włodawą, czyli W-a z Bugiem, dla skrócenia drogi statkom idącym z tej ostatniej rzeki ku Warszawie; projektowano mianowicie zużytkować bagna i jeziora, rozrzucone hojnie na drodze połączenia, lecz projekt ten, jak wiele innych, do skutku nie doszedł.

Nie ulega wątpliwości, że istniejąca droga żelazna Nadwiślańska wraz z odnogą do

Łukowa odciągają dziś Wieprzowi pewną część produktów, jednakże z uregulowaniem koryta stosunki łatwo zmienić się mogą; gdzie bowiem chodzi o taniość transportu bez jednoczesnego warunku szybkości, tam droga wodna zawsze mieć będzie wyższość nad żelazną. Dowodem tego są najbogatsze w drogi żelazne państwa, jak Anglia, Belgia lub Stany Zjednoczone, gdzie ruch na uspławnionych rzekach i kanałach jest podziśdzień bardzo ożywiony i naciskowi kolei parowych lub elektrycznych nie uległ.

Wisła. *I. Opis rzeki, charakterystyka dorzecza i łożyska*. Źródła W. leżą pod 40o 36-37' szerokości północnej a 36° 40-41' długości wsch, od F. na wysokości 1125 mt. npm. a według mapy Kummersberga 3519 st. paryz., w księstwie cieszyńskiem, na półn. stokach Beskidu, o jakie 20 klm. na płn.-wsch. od wąwozu Jabłonki, w pobliża źródeł Olszy (systemat Odry), na płn.-zach. stokach góry Baraniej.

Rzeka ta powstaje z dwóch strumieni źródłowych: *Czarnej i Białej Wisełki*. Czarna wypływa z jeziorek, leżących na różnych poziomach zachodniego stoku góry Baraniej, sączy się najpierw przez czarną próchnice i spływa małemi strumykami. Z powodu wielkiej ilości tych strumyków W. rozrasta się szybko, a ubiegłszy wiorstę, staje się tak szeroka, że ją trudno przeskoczyć. Już odtąd służy ona do spławu drzewa i w tym celu jest uregulowana za pomocą szluz. Z początku płynie w kierunku płd.-zach., następnie płn.-wschód., opływając lewym brzegiem stopy gór: Karolówki (930 mt.), Beskidku (763 mt.) i Głębca (820 mt.), prawym zaś stopy góry Czarnej, i tym, sposobem tworzy półkole, którego średnicę stanowi W. Biała, druga rzeka źródłowa. W. Biała wypływa z licznych źródeł na płn.-zach. stokach góry Baraniej i zachodnich góry Magórzańskiej, na wysokości 948 do 1011 mt.; dążąc ku wschodowi tworzy kilka wodospadów, do 15 mt. wysokich. Tę to Wisełkę nazywają niekiedy Białka i uważają za właściwy początek W. Z doliny W., przez wklęśnięcie Kabalonki, znajdującej się na zachód Głębca, prowadzi droga do Węgier. Liczne ślady szańców w pobliżu tej drogi dowodzą, iż miała ona strategiczne znaczenie.

Po złączeniu tych rzek płynie W. ku płn.-wsch., przepływa najrozleglejszą na Szląsku austr. wś Wisłę, dążąc ku Ustroniowi (zakład żętyczny); pod tą wsią staje się już spławną. Wody obu tych rzek źródłowych płyną długi czas we wspólnem korycie, nie mieszając się ze sobą: można odróżnić przezroczysty pas Białej i mętny Czarnej W. Do Ustronia połączona rzeka przepływa trzy mile wzdłuż wygodnej szosy. Na tej przestrzeni przyjmuje z prawej strony Malinkę płynącą równolegle do Wisełki Białej; z lewej zaś strony Kopidłą, mającą kierunek z płd.-zachodu ku płn.-wschodowi (przy końcu ku północy) i Dziechcin z kierunkiem z płd.-zachód, ku płn.-wschód. We wsi Ustroniu zabiera W. z prawej strony wody górskich potoków; Dobki, Jaszowca, Gościeradowca i wielu innych pomniejszych rzeczek. Z lew. brzegu ze stoków gór Wielkiej i Małej Czantory, potoki: Suchy Poniwiec i Żabiniec. Poniżej wsi Ustronia połączona rzeka przyjmuje już nazwę Wisły i tu się kończy właściwy obszar jej źródłowisk. Na tem obszarze znajdują się góry lesiste, budynki rybackie i myśliwskie (W. jest zarybioną pstrągami, łososiami).

Dalej płynie W. coraz bardziej ku północy doliną znacznie już rozszerzoną, dążąc do Skoczowa. Niedochodząc tej osady, W. przyjmuje z prawej strony bystrą Bronicę. Kierunek biegu jest odtąd już północny aż ku Strumieniowi (opływa to miasto od wschodu, tworząc granicę miedzy Szląskiem austryackim a pruskim). Dotąd płynie W. w kamienistym rozdole, mając charakter górskiego potoku; koryto jej jest tu szerokie zaledwie 10 sążni. Od Strumienia zwraca się pod kątem prostym ku wschodowi i dostaje się po raz pierwszy na szerokie równiny.

Po lewej stronie rozciąga się kraj dzielący Karpaty od wyżyny Tarnowickiej oraz systemat W. od systematu Odry (dział wodny nieznaczny). Po prawej, nieco opodal, widnieją góry, nad któremi w okolicy Kęt panuje wyniosłość „Wielką Puszczą” zwana.

Po obu brzegach ciągną się wzdłuż małe jeziorka. Tu wpada do Wisły z prawej strony rzeczka Biała; ma ona bieg prawie równoległy do kierunku W. od Ustronia do Strumienia. Rzeczka ta stanowi granicę polityczną między Szląskiem austryackim i Galicją. Jest ona pierwszym większym dopływem, jaki W. przyjmuje od praw. brzegu. Źródła swe ma na podgórzu powyżej wsi Bystrej, płynie wprost z płd. ku północy; w biegu swoim dzieli miasto Bielsk od Białej i wpada pod Kaniowem do W.
W miejscu, gdzie W. opuszcza Szląsk, poziom jej sięga do 230 mt. npm.; płynie jeszcze kawałek na wsch., skręca później ku płn. na Oświęcim. Pod tym miastem przepływa *Soła*, uboczna W.: rzeczka ta powstaje z kilku potoków, płynących z pod Beskidu i łączących się pod wsią Rajczą w jedną rzekę, która płynie z południa na północ na Żywiec, a przyjąwszy z prawego brzegu dopływ *Koszarawę*, zaczyna być spławną. Płynie dalej na Kęty i Oświęcim, gdzie zwraca się ku wschodowi i pod wsią Piekłem wpada do W. Dolina Soły jest ścieśniona i skalista. Naprzeciw Soły wpada do W. z lewej strony *Czarna Przemsza*. Jest to pierwsza większa rzeka, jaką W. przyjmuje z lewej strony; ma ona kierunek z płn. ku płd. Źródła jej znajdują się pod wsią Bzowem (pow. olkuski), niedaleko źródeł Warty (systemat Odry) a poniżej Gorzowa uchodzi do W. Od ujścia *Brynicy* stanowi granicę polityczną między Szląskiem pruskim a królestwem polskiem. Do Czarnej Przemszy wpada z lewej strony *Biała Przemsza*, której źródła przytykają do źródeł *Pilicy*, z prawej zaś strony *Brynica*, której źródła zbliżają się do *Małapanwi* (systemat Odry); stanowi ona także granice polityczną między Szląskiem i królestwem polskiem aż do ujścia do Przemszy. Czarna Przemsza od połowy swego biegu jest już spławna dla galarów.

Na północo-wschód Oświęcima przechodzi przez W. most kolejowy, a drugi na północ tegoż miasta pod Czarnuchowicami; w tym miejscu znajduje się także prom. Odtąd płynie W. wprost ku wschodowi na Zator, gdzie z prawego brzegu przyjmuje *Skawę*. Rzeka ta bierze początek na płn. stokach Babiej Góry, ma kierunek północny (z małym zboczeniem ku wschód.), płynie ku Suchej, gdzie zaczyna być spławną, następnie mija Wadowice i Zator. Od ujścia Skawy W. ścieśnia się coraz bardziej, ścianki i skałki opuszczają się nagle ku wodom a w miejscach, gdzie góry są niższe i niezbyt zbliżone, rozścielają się nad samemi wodami, łęgi gęsto wiklami porosłe a za niemi ciągną się otwarte, wesołe zabrzeża. Powyżej Tyńca przybiera W. z prawego brzegu *Skawinę*, która wypływa dwoma potokami z pod Lanokorony i wsi Polanki; powyżej Radzieszowa potoki te łączą się ze sobą i powstała stąd rzeka po krótkim biegu północnym, przeważnie, łąkami, wpada do W.

Około Tyńca (gdzie zbudowany był klasztor na wysokiej, prostopadle do W. spadającej skale) i Piekar znajduje się na W. prom. W. przechodzi tu przez bramę jury krakowskiej, dalej zaś aż ku Krakowowi płynie szerokim rozdołem pośród jury, oblewając w drodze po lewej stronie leżącą wyniosłość Bielany, a nieco dalej po prawej Krzemionki (grota Twardowskiego i piec do wypalania wapna). Wprost Krzemionek na lewym brzegu Wisła oblewa stopy Sikornika, na którym trochę w oddali widnieje usypany kopiec Kościuszki, otoczony u podstawy czerwonemi murami fortu. Poniżej Sikornika, na wstępie do Krakowa, W. przyjmuje kanał przekopany od *Rudawy*, ze znacznym spadkiem, obracający młyn Zwierzyniecki. Nieco dalej przechodzi przez W. most kolei żelaznej. Tuż za tym mostem, prawie pod samym Wawelem, wpada do W. sama Rudawa, mająca źródła swe w jurze krakowskiej a płynąca z płn.-zach. na płd.-wschód, pod Wawelem skały jurajskie znowu przysuwają się do rzeki, brzegi w tem miejscu łączy most drogowy. Nieco dalej na Ludwinowic,

naprzeciw kościoła św. Stanisława na Skałce, W. przyjmuje podgórską strugę *Wilgę*, biorącą początek na północy góry Przewódki. Struga ta płynie ku północy na Janowiec, potem na zachód a skręcając się wreszcie na północ mija Swoszowiec (źródła siarczane i zakład kąpielowy) i wpada do W.

Pod Krakowem wznosi się poziom W., na 210 mt., rzeka dosięga tu 80 mt. szerokości i staje się spławną dla małych statków (powyżej miasta chodzą po niej tylko galary). Od Krakowa W. zbacza lekko ku płn.-wsch. i ten kierunek zachowuje aż do ujścia *Sanu*. Dolina W. następnie się rozszerza, przyczem góruje brzeg prawy; w milowej odległości od rzeki występują spiętrzające się wyniosłości wyżyny olkuskiej, z których wypływa kilka strumieni, jak *Prądnik*, biorący początek około wsi Sułoszowej i przepływający malowniczą dolinę Ojcowską. Prądnik płynie z północo-zach. ku płd.-wsch. Prądnik na mapie austryackiego general. sztabu nosi w dolnym biegu nazwę *Białucha*. O mile poniżej Krakowa pod mogiłą Wandy (fort), wpada z lewej strony do W. *Dłubnia*, a nieco niżej z prawego brzegu pod Szczurowem pot. *Srawa*.

Pod Ujściem Solnem przyjmuje W. z prawej strony *Babę*, biorącą początek ze strumieni spływających z płn.-wsch. stoków Babiej góry, a częścią z płn. stoków góry Biernatki. Kierunek jej biegu jest z płd. ku płn., płynie koło Myślenic na Dobszyce i Gdów. Odznacza się nagłemi przyborami wody. Nieco dalej wpada z lewej strony Szreniawa. Przed ujściem jeszcze tej rzeki spuszczają się znowu stoki wyżyny ku W. i oddalają się znowu lekkim łukiem na milę. Toż samo dzieje się jeszcze na ujściu *Nidy* (lewy dopł. W.), w okolicy Połańca i Sandomierza. Na tym obszarze pod Ławami wpada z lewej Nidzica, która płynie od Rogowa i Książa, z płn.-zach. na płn.-wschód na Skalbmierz. Z prawego brzegu przyjmuje tu W. ważny dopływ, jakim jest Dunajec, powstający w Tatrach z dwu źródeł (Czarny i Biały), łączących się na płn.-wsch. stronie Nowego Targu. Źródłowe strumienie Dunajca są bardzo obfite w wodę i mają znaczny spadek. Po ich złączeniu Dunajec staje się już rzeką spławną (w niektórych porach roku), skręca na wschód i przyjmuje Białkę, mającą źródłowiska w wysoko leżących jeziorach Tatrzańskich. Między Starym i Nowym Sączem *Dunajec* przyjmuje *Poprad*, za pośrednictwem którego systemat W. rozszerza się na płd. stoki Tatr i zbliża się do systematu Dunaju. Źródła Popradu leżą na Węgrzech, w pobliżu źródeł Wagu. Po przyjęciu Popradu Dunajec płynie ku północy i uchodzi poniżej Nowopola, naprzeciw Opatowa, do W. (przewóz).

Nieco dalej W. przyjmuje, z lewej strony *Nidę*; jest to największy z dotychczasowych lewych dopływów. Źródła ma koło Moskorzewa, w pobliżu Pilicy (dopływ lewy W.), płynie na Okszę, Sobków, Pińczów, Wiślicę do Nowego Korczyna, za którym wlewa się do W. Dolina Nidy należy do najpiękniejszych w naszym kraju, posiada malowniczy układ i żyzną glebę. W. płynąc ciągle w kierunku płn.-wschodnim przyjmuje z lewej strony pod Zawadą rzeczkę *Czarną*, a nieco dalej z prawegu brz. Wisłokę, która źródła swe ma pod samym Beskidem, na zachód od przełęczy Duklańskiej, płynie koło Żmigrodu, Osieka, Jasła, gdzie zaczyna być spławna; dalej na Pilzno, Dębicę i Mielec i wpada do W. naprzeciwko dużej wiślanej kępy, na której leży wś Ostrowy.

Na przestrzeni od Zawady do Zawichosta wpada z lewej strony do W. sześć krótkich potoków, z tych najważniejsze są: *Baranek* i *Opatówka*, wpadająca do W. poniżej Słupczy. Ostatnim karpackim a zarazem ostatnim prawym dopływem w górnym biegu W. jest *San*. Wypływa on pod samym Beskidem, powyżej wsi Sianek, niedaleko

źródeł rzeki Stryja (systemat Dniestru). Kierunek Sanu w górnym biegu jest północno-zach., pod Dynowem skręca się na wschód, płynąc na Rzeszów; od Medyki powraca do pierwotnego kierunku i łączy się z W. pod kątem prostym naprzeciw wsi Szczytniki. Największym jego lewym dopływem jest Wisłok. Pod Rzeszowem zaś przyjmuje z prawej strony rzekę Wiar, która jest tylko o 3 mile oddalona od Dniestru. Poczynając od Medyki ciągnęły się brzegami Sanu rozległe bory sosnowe, których szczątki dziś jeszcze mają pozór puszcz. Z powodów wylewów W. i Sanu ten ostatni zmienia często swe koryto. Obszar trójkątny leżący między W. i ujściem Sanu jest zabagniony. San jest ważny dla spławu drzewa.

Na całej dotychczasowej przestrzeni (pomijając Szląsk) lewy brzeg W. jest znacznie wyniesiony a miejscami nagi, stromy i skalisty, na prawym zaś brzegu, począwszy od ujścia *Raby*, rozściela się równina porosła lasami sosnowemi, przechodząca w poprzek Dunajca, Wisłoki aż do Sanu (nizina Galicyjska). W głównej dolinie między rozległemi zabrzeżami leży niby druga głębsza dolina, którą sama W. płynie. W miękiej ziemi W. wyżłabia sobie coraz nowe łożysko, a opuszczone, tak zwane Wiśliska, tworzą jeziora, strugi i bagna, porosłe olchą i łozą. Na tej przestrzeni spotykają się też liczne wyspy, porosłe nadwiślańską topolą, dębina lub olbrzymią wikliną. Już od Krakowa, a nawet powyżej tegoż, W. zdatna byłaby do prawidłowej żeglugi, gdyby została uregulowaną, gdyż najmniejsza głębokość wynosi na tej przestrzeni 3 stopy. Od *Nidy* począwszy, nizina zalegająca obszary praw. brzegu występuje i na lewym brzegu i ciągnie się szerokim pasem wzdłuż rzeki oddalającej się od wyżyny Małopolskiej, oba brzegi leżą tu na jednakowym niskim poziomie.

Pod Sandomierzem W. podchodzi pod samą krawędź wyżyny Małopolskiej. Miasto samo zbudowane jest na górze, a ściany tej wyżyny, wyniesione 30 mt. nad poziom W. (a 200 mt. npm.), spadają ku rzece gliniastemi wzgórzami. Na zboczach tych gór pojawia się rzadka roślina: parolist wschodni (Zygophyllum Fabago L.); jest to jedyne stanowisko tej rośliny na całą Polskę i płn.-zachodnią Europę. Roślina ta według Wagi została sprowadzona z Hiszpanii przez jezuitów do ustalenia nadwiślańskich piasków (Łapczyński, Pamięt. Fizyogr.). Zbocza te, zwrócone ku płd.-wschód., były niegdyś podobno pokryte winnicami. Poniżej Sandomierza wyniosłości odsuwają się od brzegów a wracają znowu przy wsi Kamień Plebański. Powstałą ztąd dolinę nadrzeczną zapełniają łąki, pastwiska i łacha wiślana. We wsi Kamieniu wzgórza nadrzeczne znacznie są wyższe niż w Sandomierzu, sięgają bowiem do 40 mt. nad poziom W., a tak blisko przysuwają się do rzeki i tak są u podstawy spadziste, że przy nieco większej wodzie przejście po brzegu jest nie możliwe. Przez dwa kilometry ciągną się te strome spadzistości nad samym brzegiem, opierając się skutecznie naporowi fal Wisły, gdyż woda nie ma tu do czynienia z gliną, jak zwykle w Sandomierskiem, ale, wyjątkowo, z obnażonemi łupkami sylurskiemi.

Gdzie się kończy obnażenie skał a na brzegu znowu występuje glina, widać zaraz ślady słabej oporności zboczy wyżyny, bo nadrzeczne wzgórza nagle pod kątem prostym cofają się w głąb, ciągnąc się w znacznej od koryta odległości. Na wybrzeżu zaś rozkłada się nowa nadwiślańska nizina, na której leży wieś Kamień Mściowski. Strome zbocza łupkowe zwane bywają niewłaściwie „górami" Pieprzowemi. Płynąc Wisłą można je dobrze obserwować; nad szaremi łupkami widać obrywy gliniaste, których zbocza są przez erozyę poszarpane, nagie lub skąpo porosłe. W obrębie Sandomierza znajduje się wielki wąwóz, stromy i pokryty roślinnością, prowadzący ku

wiślanej łasze, zwanej Wisełką. Na wzgórzu spadającym stromo ku W. stoi zamek, oddzielony od sąsiednich wyniosłości wąwozem. Z powodu żyzności gruntu, a ztąd i większego zgęszczenia ludności, żegluga jest tu ożywiona; statki parowe odchodzą co dwa dni do Puław. Handel zbożem jest też znaczny; z Sandomierza wychodzi średnio rocznie 100,000 korcy zboża do Warszawy i Gdańska.

Od ujścia Sanu W. zaczyna swój bieg średni, na którym, płynąc z początku w kierunku północnym, przerzyna się przez wyżynę południowej Polski, a później, w kierunku północno-zachodnim płynie przez nizinę środkową. W części pierwszej do Iwangrodu (Dęblina) Wisła przerzyna się między wyżyną Małopolską i Lubelską, mijając Rachów, Józefów, Kazimierz i Puławy. Na tej przestrzeni obie wyżyny to oddalają się, to zbliżają w kilku miejscach ku W.; np. pod Zawichostem i Piotrowicami brzeg lewy jest wysoki, prawy niski. Pod Rachowem zaś wyżyna Lubelska przysuwa się z prawej strony do rzeki, a brzeg lewy jest niski. Osada leży na wyniosłej krawędzi wyżyny amfiteatralnie ponad doliną W. Schodzą się tu trzy trakty z różnych stron (od Józefowa i Lublina na Urzędów i Kraśnik). Z powodu tych traktów istnieje tu przewóz i przystań dla statków (przeprawa gener. Kreutza w r. 1831).

Pod wsią Nowe Dębno wyżyna Małopolska znów zbliża się do W. i towarzyszy jej brzegom, z nieznacznemi oddaleniami, aż poniżej wsi Dorotki. Od Piotrowic (powyżej Rachowa) do Dorotki ciągnie się dolina W. łukowatym pasem (blisko 3 w. szeroki), wśród którego koryto rzeki wije się, zbliżając to do jednego to drugiego brzegu doliny. Przy końcu tego pasa, nieco powyżej Wesołówki, W. dzieli się na dwa ramiona. Pod Dorotką ramię lewe płynie u stóp wyżyny Małopolskiej, pod Wałowicami ramię prawe oblewa stopy wyżyny Lubelskiej. Poniżej Dorotki oba ramiona łączą się w jedno koryto i rzeka płynie w znacznie szerszej już dolinie ku Józefowowi. Osada ta leży na opoce kredowej, dostarczającej materyału na budowle. Prowadzi tu trakt pocztowy z Opola do Annopola. Ludność tutejsza zajmuje się przewoźnictwem.

Od Józefowa wyżyna Lubelska spada stromym zboczem ku W. a starożytne osady: Kaliszany, Piotrowin i Kamień leżą na wąskim pasku niziny nadbrzeżnej. Po lewej stronie dolina W. rozkłada się szerokim pasem aż ku Solcowi.

Na tej przestrzeni powyżej Zawichosta, pod Winiarami, uchodzi z lewej strony do W. *Opatówka* albo *Łukawa*, biorąca początek na północnych stokach Łysej Góry; płynąc z zachodu na wschód, mija w drodze Opatów. Prawie w połowie odległości między Zawichostem i Annopolem wpada do W. z prawej strony *Sanna*. Wypływa ona z pod wsi Wierzchowic, przy samym już prawie ujściu natrafia na stare łożysko W. i płynie takowem aż do ujścia. Pod Pawłową Wolą, naprzeciw Kaliszan, wpada do W. z lewej strony *Kamienna*. Rzeka ta powstaje z dwóch strumieni źródłowych, złączonych pod Mroczkowem i płynąc w kierunku wschodnim łączy się z W. Bieg jej jest bystry, spadek znaczny, obfitość wody wielka, dostarcza też siły poruszającej licznym zakładom górniczym.

Poniżej Solca W. dochodzi bardzo blisko ku stokom wyżyny Małopolskiej a oddala się od Lubelskiej, w którą wrzyna się szeroką nizinową zatoką, ciągnącą się aż pod Opole. Zatoka ta tworzy trójkąt, Którego wierzchołkami są: Kamień, Opole i Zastów, Środkiem tej zatoki przepływa rzeka *Chodel*, odprowadzająca wody stoków przyległej

wyżyny do W. pod Zastowem. Gleba w tych okolicach jest odpowiednia do zmiennych warunków układu powierzchni, jest żyzną w dolinach nadwiślańskich., uboga na wyżynach (przeważnie piaszczysta). Rozległa dolina miedzy Kamieniem, Opolem i Zastowem posiada żyzną glebę, sprzyjającą uprawie buraków cukrowych (cukrownia w Opolu).

Pod Kamieniem koryto W. rozczepia się na dwa, dalej na trzy ramiona, tworząc liczne kępy, wyspy i łachy. Pod wsią Pole jarontowskie, mniej więcej w połowie drogi miedzy Kamieniem i Zastawem Korczyńskim, wszystkie ramiona łączą się w jedno i W. przyjmuje tu z lewej strony Iłżankę, która bierze początek miedzy Szydłowcem a Wąchockiem; płynie przez lasy i kierując się ku wschodowi, uchodzi pod Chotczą Dolną. Dolina po prawej stronie W. poniżej ujścia Chodla zwęża się a zbocza wyżyny Lubelskiej przysuwają się do rzeki i ciągną się wzdłuż jej brzegów aż do ujścia Wieprza. Brzegi na tej przestrzeni tworzą nadzwyczaj malowniczą ścianę, stromo opuszczającą się. ku Wiśle. Wzniesienia dochodzą tu do 800 stóp npm., liczne jary poszarpały wyżynę na pasmo wzgórz porośniętych bujną liściastą roślinnością. Szczególniej malowniczą jest okolica poniżej ujścia Chodla na prawym brzegu W., w której leży miasto Kazimierz, otoczone górami. Ponad domami miejskiemi wznosi się zamek, zbudowany na górze oddzielonej od innych wąwozem. Wyżej jeszcze ponad zamkiem na drugim szczycie stoi strażnica, która według podania służyła jakoby za latarnię dla statków na W., Kazimierz bowiem był dawniej ważnym portem rzecznym. Śladem tych czasów są też wielkie spichrze, stojące obecnie pustkami, gdyż koryto W. odwróciło się od nich, pozostawiając za sobą piaszczystą równinę. Otwarcie kolei nadwiślańskiej odwróciło również w części ztąd ruch zbożowy.

Po drugiej stronie Wisły, nieco powyżej Kazimierza, widnieją zwaliska zamku w Janowcu. Poniżej Kazimierza wpada z prawej strony do W. bystra Bochotnica, tworząca dolinę bogatą w malownicze krajobrazy (leżą tu: Bochotnica, Nałęczów i Wąwolnica). Po przyjęciu *Bochotnicy* W. przerzyna się przez północny taras wyżyny Lubelskiej i płynie krętym biegiem ku Nowoaleksandryi, oddalając się coraz bardziej od wyżyny; doliną nadrzeczną idzie droga z Kazimierza do Nowoaleksandryi. Dolina w tym miejscu obfituje w sady owocowe, dostarczające Warszawie (drogą wodną) jabłek, gruszek i śliwek. W tym punkcie Wisłę znów ścieśniają z obu stron wyżyny, dochodzące aż do samej rzeki. Tu przekracza rzekę stary trakt radomsko-lubelski z przewozem, tu rozłożyła się na prawym brzegu dawna rezydencja Sieniawskieh i Czartoryskich. Odtąd wyniosłości lewego brzegu odbiegają daleko, pozostawiając brzegi niskie. Wyniosłości prawe też odbiegają, ale brzeg, choć niezbyt wysoki, pozostaje stromy, jednak już bez rumowisk kredowych jak dotąd; brzeg ten jest ziemisty, składa się z piasku lub gliny. W pobliżu tego stromego brzegu biegnie też główny prąd rzeki.

Poniżej Nowoalsksandryi przyjmuje W. z prawej rzekę *Kurówkę*, ograniczającą z płn. kredową wyżynę Lubelską. Pod Iwangrodem W. przyjmuje z prawej strony rz. Wieprz, która wypływa w płd. najwyższej części wyżyny Lubelskiej z niewielkiego jeziora (pod wsią Wieprzowe Jezioro). Płynie, on równolegle do Bugu, z początku przez krainę bardzo malowniczą aż do Krasnegostawu, odkąd wstępuje w kraj równiejszy i zaczyna być spławny. Od Iwangrodu Wisła zmienia swój kierunek z północnego na północno-zach. i zachowuje tenże aż do Modlina. Pod Iwangrodem W. się zwęża na małej przestrzeni a brzegi są sztucznie utrwalone brukiem z głazów erratycznych. Tu

przekracza W. most koliei iwangrodzko-dąbrowskiej (drugi most kolei nadwiślańskiej znajduje się w pobliżu na Wieprzu). W. od Iwangrodu wstępuje na nizinę dyluwialną i aluwialną. Brzegi są odtąd w ogóle niskie, szczególniej ze strony prawej, z lewej zaś zniżają się przeważnie w okolicy szerokiego ujścia Pilicy. Poniżej Dęblina, pod Stężycą, W. dzieli się na ramiona i tworzy liczne kępy. W pobliżu Maciejowa przyjmuje z prawej strony rz. *Okrzejkę*, nieco dalej pod Ryczywołem z lew. brzegu rz. *Radomkę*. Wypływa ona na płd. od Skrzynna w pow. koneckim i biegnie w kierunku z płd.-zach. na płn.-wschód przeważnie lasami. Między Ryczywołem a Maciejowicami znajduje się prom: połączenie poprzeczne dwóch wzdłuż W. prowadzących wielkich dróg z Lublina i Radomia do Warszawy. Na połowie drogi między Ryczywołem a Mniszewem uchodzi do W. z prawej strony rz. *Wilga*.

Pod samym zaś Mniszewem W. przyjmuje największy swój lewy dopływ *Pilicę*. Rzeka ta wypływa pod osadą t. n. z wyżyny olkuskiej (w pobliżu źródeł Warty), początkowo kierunek jej jest północny, w pobliżu Tomaszowa skręca się prawie pod kątem prostym ku wschodowi a niedaleko ujścia pod Białobrzegami zwraca się ku płn.-wschodowi i uchodzi powyżej Mniszewa do W. Dopływy jej zbliżają się bezpośrednio do źródeł Warty (a zatem do systematu Odry) i częścią do Nidy. Ważniejsze jej dopływy są: Luciąża, Wolborka i Drzewica. W biegu swym oblewa: Koniecpol, Przedbórz, Sulejów, Inowłódz i Nowe Miasto. Koryto Pilicy leży na samym grzbiecie wyniosłości stanowiącej dział wodny Wisły i Warty. Powyżej Góry Kalwaryi z lewej strony W. przyjmuje rz. Czarną, poniżej Karczewa z prawej strony Świder, płynący pod Otwockiem, powyżej Siekierek znów z lewej rz. Jeziornę.

Poniżej Siekierek W. przepływa pod Warszawą. Warszawa rozłożyła się na grzbiecie i stokach wyniosłego lewego brzegu W. Długość W. wśród miasta wynosi 7 1/2 wiorst. Prawy brzeg zajęła Praga. Brzeg warszawski opada dość stromym zboczem ku W., przeciwny brzeg wznosi się bardzo nieznacznie. Od strony zachodniej okrążała dawniej Warszawę rzeka Drna, uchodząca do W. na obszarze Półkowa (dziś obszar cytadeli). Uprowadzała ona wody całego szeregu sadzawek i jezior, szczątków rozległego jeziora, jakie istniało w okolicy dzisiejszych rogatek Powązkowskich. Rzeka ta obracała szereg młynów. Warszawa zawdzięcza szybki swój rozwój położeniu nad wielką drogą wodną, w punkcie środkowym między ujściami kilku najważniejszych dopływów, jak *Wieprz*, *Pilica*, *Narew* z *Bugiem* i *Bzura*.

O znaczeniu Warszawy i najstarszych osad nadwiślańskich w tym punkcie, jak również o kępie zwanej Saską, pouczyć mogą szczegóły podane już w opracowaniach: Saska kępa i Warszawa. Tu zasługuje na zaznaczenie istnienie znikłej od dawna kępy, Półkowską zwanej, która leżała na Wiśle wprost dzisiejszej ulicy Mostowej i nosiła nazwę od wsi Polków (na praw. brzegu Wisły, dziś obszar jej zajęty przez fort). Wisła płynęła dawniej u samej krawędzi płaskowzgórza warszawskiego, pod zamkiem. Zmieniony nurt W. zniszczył, zapewne dopiero w XVIII w., kępę Półkowską (złożoną z dwu wysepek i i utworzył szeroki dość pas niziny nadbrzeżnej pod Starą Warszawą.

Za Pragą na prawym brzegu W. ciągną się piaski, mokradła i borki sosnowe, z lew. brzegu wzniesienie wzrasta w kierunku płn.-zach. i tworzy obszar (koło Woli) suchy, gliniasty, pokryty gęstą szachownicą sadów czereśniowych, podszytych agrestem, porzeczkami oraz warzywami. Poniżej od strony Pelcowizny W. płynie pod dawną

wsią Golędzinowem (dziś fort należący do cytadeli). Nieco dalej przy lewym brzegu W., naprzeciw Potoku, Rudy i Marymontu, znajduje się piękna kępa. Zapewne jest to „Ostrów Golędzinowski”, wspomniany przez Klonowicza. Poniżej kępy podnosi się brzeg lewy i porasta rzadkim lasem, śród którego bieleją wieżyce klasztoru i kościoła kamedułów na Bielanach. Za Bielanami przy lewym brzegu odrywa się ważkie ramię W. ze szmaragdowym odblaskiem wód, zwane Ciemną Łachą.

Dalej na lewym brzegu W. widać między drzewami dwór w Młocinach, niegdyś letniej rezydencji Bruehla. Na przeciwległym brzegu widać Tarchomin z wieżyczką kościelną. Klonowicz wspomina o Ostrowiu Burakowskim, zmytym widocznie przez nurt rzeki, podrywającej dotąd strome brzegi. Dalej ku Jabłonnie prawy brzeg jest płaski a na lewym, choć niezbyt wysokim, sterczą korzenie drzew podmytych nurtami W. Gdzieniegdzie w stromym brzegu widać małe otworki, jakby nory przez krety wydrążone, są to ziemne gniazda jaskółek, zwanych grzebulkami. Wprost Jabłonny istnieje dotąd kępa, o której wspomina Klonowicz. W okolicy Łomnej znajduje się głęboka warstwa napływowa, przepełniona muszlami wód naszych. Roślinność na wybrzeżu tu bogata. Dziki chmiel, poplątany z bujnym ostem, kolczaste ciernie („ciarki"), z głogiem, łoziną i wierzbą

W dalszym biegu W. zbliża się do Modlina i przyjmuje największy a przytem dwuimienny dopływ *Narew-Bug*. Połączona ta rzeka nosi u ludu na prawym brzegu nazwę Narwi a na lewym Bugu; dwuimienność znajduje więc podstawę realną. Źródła Bugu wypływają pod wsią Werchobużem, rzeka płynąc zrazu ku zach.-płn. na Biały Kamień, Busk do Kamionki Strumiłowej, wykręca się ztąd ku północy i choć często zbacza, zachowuje jednak ten sam kierunek na największej części biegu swojego. Pomija Krystynopol, Sokal, Hrubieszów, dalej Uściług, Dubienkę, Opalin, Włodawę, Kodeń i Brześć Litewski; tu skręca się ku północo-zachodowi, płynie na Niemirów, Drohiczyn pod Ner. Tutaj zbacza ku zachodowi na Brok i łączy się pod Serockiem z Narwią. Narew, rzeka wód leśnych. wypływa na granicy puszczy Białowieskiej z kilku strug leśnych około wsi Borki. Z początku płynie ku północo-zachodowi na Suraż, a dalej w wielkich zakrętach ku północy i powyżej Tykocina skręca się znów ku zachodowi na Łomżę, Nowogród i Ostrołękę. Odtąd skręca się ku poludniowemu-zachodowi na Pułtusk i płynąc dalej w kierunku południowym aż do Zegrza (już wraz z Bugiem), wraca się odtąd ku zachodowi aż do ujścia. Pod Zegrzem koryto Narwi-Bugu zbliża się do koryta W. pod Jabłonną i z tego powodu projektowany jest na tej linii kanał dla skrócenia drogi z W. na Bug-Narew.

Rzeka połączona płynie jeszcze jakiś czas na zachód i wpada pod murami twierdzy Nowogeorgiewska (Modlina) do W. Dorzecze Narwi rozszerza systemat W. najdalej na wschód. Za pomocą tego dwuramiennego dopływu systemat W. łączy się przy pośrednictwie kanałów (augustowskiego i dnieprowo-buskiego) z systemami Niemna i Dniepru. Przy ujściu Narwi do W. znajduje się wydłużony półwysep, na którym powstało miasteczko Nowy-Dwór. Leży ono w niekorzystnem miejscu, gdyż co lat kilkadziesiąt nawiedzane jest przez powódź, która niszczy osadę. W bieżącym wieku klęska ta przypadła w latach: 1813 i 1889. Nowy-Dwór określić można słowami Klonowicza, którego na pierwszy rzut oka uderzyć musiały tak samo jak nas dzisiaj wielkie wydmy piaszczyste: „Dwór na piasku". O ile widok Nowego-Dworu wśród tego piasku jest posępnym, o tyle ujście Narwi do W. tworzy niezwykłą, i wspaniałą panoramę. Na wyniosłym prawym brzegu Narwi i W. czerwienieją olbrzymie mury

potężnej twierdzy. Przez Narew rzucony jest most wiszący na linach drutowych, a w cyplu między W. i Narwią wrzyna się śmiało między nurty tych rzek, wiecznie ich falami opłukiwany, olbrzymi wielopiętrowy spichrz, tak zbudowany, że statki ze zbożem mogą bezpośrednio podpływać do jego ścian. Narew-Bug wpływając do W. zachowuje jeszcze na małej przestrzeni ciemny kolor swych wód, a później miesza je z białawym kolorem wód Wisły.

Ujście Bugu jest punktem nadzwyczaj ważnym pod względem komunikacyi. Tu zbliżają się liczne rzeki spływające promienisto ze wszystkich stron: Wisła. Narew-Bug i Wkra, poboczna Bugu-Narwi, do której wpada przy samym prawie ujściu do W., co dowodzi niskiego położenia tej okolicy. Rzeki te tworzą na znacznej przestrzeni liczne wycinki kołowe, których środkowym punktem jest forteca, panująca nad wszystkiemi drogami jednako, podczas gdy połączenie między pojedyńczemi wycinkami jest bardzo utrudnione. Na tym polega znaczenie twierdzy i projektowanego przez Napoleona I „polskiego trójkąta fortec" (Modlin-Serock-Praga). Tuż poniżej fortecy znajduje się prom na W. Pod Zakroczymem również jest prom, na którym w r. 1806 przeprawiali się Francuzi. Tu znajduje się na W. duża kępa, zwana Grocholska, a nieco dalej również wielka kępa Zakroczymska.

Brzeg lewy poniżej Warszawy obniża się stopniowo i przechodzi w rozległą nizinę, pokrytą dotąd jeszcze przez lasy stanowiące resztki rozległej puszczy Kampinoskiej, ciągnącej się do ujścia od lew. brzegu rz. Bzury (naprzeciw Wyszogrodu), płynącej leniwo szeroką błotnistą doliną, o słabo wzniesionych brzegach. Bzura zbliża systemat W. do systematu Odry za pośrednictwem Warty (Neru). Wypływa ona z wyżyny Łódzkiej, płynie na płn., pod Łęczycą zwraca się na wschód a poniżej Łowicza znów na północ. Poniżej ujścia Bzury nadbrzeżna nizina zwęża się, a pomiędzy Radziwiem i Brwilnem występują wyniosłe, stromo dość opadające ku Wiśle zbocza. Śród przyległej wyżyny (wzniesionej do 200 st. ponad poziom Wisły) spotykamy w obrębie powiatu gostyńskiego i włocławskiego dość znaczną liczbę jezior, których wody spływają do Wisły (Zdworskie, Bialskie, Szczawińskie, Lucieńskie, Łąckie, Mozdzierskie, w ogóle na obszarze pow. gostyńskiego 13 jezior, z obszarem około 2000 mr.). Prócz tego spotykamy tu rozległą kotlinę wielkiego jeziora, które ciągnęło się na 30 wiorst w kierunku od wschodu ku płn.-zach. pod Kowal, przy 6 wiorstowej szerokości. Pozostałością tego wielkiego zbiornika, który po wycięciu lasów pokrywających wyniosły obszar okoliczny, tracił przez parowanie i odpływ ku Wiśle swe wody, jest jezioro Wielkie, drobne jeziorka i rozległe błotniste lasy koło Kowala i Kłótna, w pow. włocławskim.

Pomiędzy tą kotliną a doliną Wisły ciągnie się na obszarze dzisiejszego pow. włocławskiego (a w części już i gostyńskiego) pas wyżyny pokrytej licznemi kotlinkami jeziornemi lub błotnistemi i grupami wzgórz piaszczystych. Obniża się ona stopniowo ku Wiśle. Dotąd przeważną cześć tego obszaru pokrywają lasy i zarośla. Drobne strumienie, jak Osetnica (Skrwa) pod Brwilnem, Zuzelka pod Wistką, uprowadzają wody tego obszaru do Wisły.

Od ujścia Bugu-Narwi kierunek W. zmienia się na zachodni aż do punktu poniżej Wyszogrodu; tu W. zwraca się ku płn.-zach. i pod Włocławkiem przyjmuje kierunek prawie północny do Torunia, a wreszcie znowu bardziej zachodni do ujścia *Brdy*. Na tej całej przestrzeni prawa krawędź doliny znacznie przewyższa lewą. Pierwsza

występuje przeważnie tuż nad rzeką, podczas gdy lewy brzeg jest pokryty na znacznych przestrzeniach bagniskami lub lasami. Wzniesienia oddalone są od brzegów na 15 do 20 klm. Rzeka zmienia tu często swą szerokość i tworzy liczne, długie, piaszczyste kępy, które ciągną się prawie nieprzerwanie jedna za drugą zaczynając od punktu powyżej Czerwińska aż do Torunia. Najznaczniejszymi z nich na tej przestrzeni są: Wychodzka, Wyszogrodzka.

Wprost Zakrzewa leży duża kępa Karolińska; pod Ośnicą dwie duże wyspy: Tokarska i Ośnicka, dzielą W. na trzy ramiona, a prąd idzie pośrodku tych wysp wąskim pasem. Pod Płockiem, który wznosi się malowniczo na wysokim prawym brzegu, wyspa taka ułatwia przeprawę. Prócz tego znajduje się tu most, rozbierany na zimę. Poniżej pod Włocławkiem spotykamy też most, również roz-bierany na zimę. Włocławek posiada ważną przystań zbożową i wielką liczbę spichlerzy zbo-żowych, gromadzących plony żyznych Kujaw i ziemi dobrzyńskiej. Pod Włocławkiem W. przyjmuje z lew. brzegu *Zgłowiączkę* z *Wiślanówką* a z prawego, poniżej Płocka, *Skrwę* pod Biskupicami, prowadzącą wody z płd. stoku wyżyny pojeziorza bałtyckiego, *Mień* al. *Lipiankę* naprzeciw Nieszawy.

Rzeczka *Zgłowinczka*, uchodząca do Wisły pod Włocławkiem, stanowi dziś odpływ jeziora zw. *Orle* al. *Głuszyńskie* (w pow. nieszawskim), a w odległej przeszłości prawdopodobnie odprowadzała ona przelewające się ku Wiśle wody Gopła podczas wezbrań wiosennych. Jezioro to zajmowało przy daleko wyższym stanie wód obszar daleko rozleglejszy niż dziś. Jedną z jego odnóg była tak zw. Bachorza, dziś rozległa łąka, z sączącym się śród niej strumieniem (dopł. Zgłowinczki). Łąka ta, wzn. około 280 .st. npm., gdy otaczające ją wyżyny sięgają do 300 st., ciągnie się łukiem wygiętym ku płn.-wschód, na długości 24 wiorst od Gopła do Brześcia Kujawskiego, szerokość jej dochodzi wiorsty. Kanał wykopany w r. 1858 (długi na trzy mile) osuszył około 4000 mr. tej łąki. Zważywszy, że poziom Wisły pod Włocławkiem sięga dziś 146 st. npm., trzeba przypuścić, iż w epoce przedhstorycznej zarówno poziom tej rzeki jak i poziom wód w jeziorze musiały być znacznie wyższe. Przy takich warunkach możliwą była komunikacya wodna między *Gopłem* a Wisłą, co niewątpliwie wpłynęło na tak wczesny rozwój kultury nad Gopłem, znaczne zaludnienie Kujaw i wytworzenie w tych okolicach centru orgauizacyi państwowej pierwotnej Polski.

Część Kujaw ciągnąca się nad W. od Włocławka ku Aleksandrowu jest znacznie nad rzeką wzniesiona i spada ku niej poczęści stromemi, poczęści łagodnemi zboczami. Zbocza te od Włocławka do Nieszawy trzymają się dość blisko rzeki, ale za Nieszawą oddalają się stopniowo od W. i dopiero, zatoczywszy łuk około 19 klm. rozciągły, znowu się do niej, już po za granicą pruską, przysuwają. W. na tej przestrzeni nie płynie po linii prostej, ale także zatacza łuk skierowany w odwrotnym do łuku zbocza wygięciu; tym sposobem między zboczami i rzeką tworzy się dość obszerna nizina, której największa szerokość wynosi około 5 klm. Nizinę tę nazwiemy *Ciechocińską*, gdyż osada Ciechocinek zajmuje jej środek. Cała ta nizina ma grunt piaszczysty a poczęści torfiasty.

Spodnie warstwy tworzą pokłady trzeciorzędowe a jeszcze głębiej jurajskie. Te ostatnie występują na różnych głębokościach (jak to wskazują otwory świdrowe), ztąd wynika, że przed osadzeniem się formacyi trzeciorzędowej musiała tu istnieć wzgórkowata kraina jurajska, osady trzeciorzędowe pokryły ją i wyrównały, a

nareszcie i te osady zostały pokryte przez warstwy piaszczyste dyluwialne i aluwialne. Z wyjątkiem okolicy Nieszawy, gdzie nadbrzeże jest niezarosłe, dalej przez całą prawie długość Ciechocińskiej niziny gęste zarośla pokrywają brzeg wiślany. Kępy porosłe ciągną się przy brzegu jedna za drugą, oddzielone od lądu t. zw. „żyłami wiślanemi". Łach i różnej wielkości zagłębień, zalewanych w czasie wezbrań a potem wysychających, spotykamy bardzo wiele.

Z powodu osadzania mułu przez coroczne wylewy, nadbrzeże wzdłuż Słońska posiada żyzność prawie taką jak na Żuławach. Zarośla w znacznej części są pokryte starannie prowadzonemi plantacyami wierzbiny, przeznaczonej na rozmaite cele. Zarośla tworzą gąszcze tak zwarte, że w niektórych miejscach nie podobna się przez nie przecisnąć. Nie dość bowiem, że wierzbowy pręt przy pręcie cisną się obok siebie tłumnie niby konopie, ale są jeszcze powiązane i pomotane przez sznury dzikiego chmielu i sznurki wielkiego powoju (Convolvulus sepium L.), albo wyki ptasiej (Vicia Cracca L.). W dole jeżyny bronią przystępu.

Środkowy punkt niziny, Ciechocinek, słynie źródłami słonemi i warzelniami soli, przy których urządzono zakład kąpielowy bardzo uczęszczany. Słone źródła tutejsze znane są od dawna. Nasycając solanką grunta, wytworzyły warunki sprzyjające rozrostowi roślin tak zwanych salinowych. Warunki obecne dla rozrostu tych roślin coraz korzystniejszemi się stają. W miarę rozwijania się zakładu leczniczego coraz większa masa solanki, wydobyta z głębi ziemi a następnie zużyta na kąpiele, rozlewa się po bliskich miejscowościach. Powtóre, po zbudowaniu w r. 1871 wału ochronnego, Ciechocinek nie bywa już zalewany przez W., więc powodzie nie spłukują soli z gruntów i nie zabierają słonych wód, nagromadzonych w licznych rowach, połach i kałużach (Kazimierz Łapczyński. „Kilka szczegółów o roślinności jawnokwiatowej niziny Ciechocińskiej". 1880).

Poniżej Ciechocinka wpada do W. z lewej strony Tężyca, a nieco dalej pod Złotoryą, z prawej Drwęca, 135 klm. długa, wypływająca z jeziorka przy Drwęcku, w pow. ostródzkim; kierunek jej jest prawie równoległy do kierunku W. od ujścia Brdy. Jest to ostatnia rzeka, którą w średnim biegu przyjmuje W. a zarazem ostatni dopływ prowadzący wody pojezierza Bałtyckiego. Poniżej Drwęcy a nieco powyżej fortecy Torunia, gdzie wyniosłości zbliżają się na chwilę do rzeki i ułatwiają przeprawę (most kolejowy), W. zmienia kierunek z płn.-zach. prawie na zachodni i w tym kierunku płynie przez krainę lekko falistą (nizina Toruńska), korytem szerokim na 2 ½ do 3 klm., dosięga najbardziej na zachód posuniętego punktu (ujście Brdy) i zbliża się do Noteci, od której jest oddzielona tylko smugą bagien i nieznacznym działem wodnym. W ogóle działy wodne na nizinie środkowej są nieznaczne, co jest w związku z niedawną geologiczną przeszłością tej krainy i zmianami, jakim uległy płynące po niej rzeki. Obecny bieg Wisły, podobnie jak i rzek północno niemieckich, zgadza się tylko częściowo z kierunkiem pierwotnych dolin rzecznych. Pomimo, iż dyluwialne grzbiety, ciągnące się pomiędzy wielkiemi dolinami równoleżnikowemi, są pokrajane przez liczne doliny poprzeczne, da się jednak odnaleźć główny kierunek prastarych rzek, mianowicie w szerokich nizinach, które obecnie posiadają tylko nieznaczne rzeki, albo też są zupełnie zapiaszczone.

Kierunek rzek prastarych był głównie zachodni i zachodnio-północno-zachodni; kierunku tego trzymały się cztery wielkie rzeki, które razem łączyły się w obszarze

dolnej Elby i jako jednolita rzeka wlewały się do morza Północnego. Najdalej na północ wysunięta stara dolina W., lub jak ją Berendt nazywa dolina Toruńsko-Eberswaldska, brała, według Girarda, początek w nizinie, którą obecnie Bug przepływa, ciągnęła się od połączenia Bugu z Narwią wzdłuż niziny połączonej rzeki aż do W., która płynie tą doliną od Modlina do Fordonu. Pod tym miastem dzisiejsza W. skręca się w kierunku płn.-płn.-wschodnim i przerzyna się przez wyżynę Pojezierza bałtyckiego, w dolinie początkowo wąskiej, o stromych zboczach.

Właściwe przedłużenie starej doliny W. ciągnie się przez Bydgoszcz, Nakło, Kistrzyń, wzdłuż Noteci i Warty aż do dzisiejszej Odry. Od Kistrzynia do Nieder Finow płynęła Stara W. doliną Odry. Północna wyżyna wysyła pod Alt-Kuestrinchen wzgórzysty przylądek w nizinę Odry; przylądek ten łączył się pierwotnie z wyspą Neuenhageńską, ale następnie został od niej odcięty przez dzisiejsza Odrę, która tutaj, podobnie jak W. pod Fordonem, skręca nagle na płn.-płn.-wschód. W tej dolinie wyłomowej Odra płynie ku Szczecinowi. Od Niederfinow stara W. płynęła wzdłuż niziny kanału Finow przez Eberswalde w zachodnim kierunku razem ze starą Odrą do doliny Elby pod Hawelberg. Dolina starej Odry, zwana przez Berendta doliną Warszawsko-Berlińską, ciągnie się wzdłuż nizin Bzury i Neru, dalej wzdłuż Warty do Mosiny, aby przez bagna Obrzańskie dosięgnąć dzisiejszej Odry, wzdłuż której ciągnie się do kanału Fryderyka Wilhelma, łączącego Odrę ze Spreą.

Następnie dolina starej Odry biegnie wzdłuż doliny Sprei, aby przez Berlin, Spandau, Neuen Friesack, w płn.-zach. kierunku dosięgnąć do doliny Toruńsko-Eberswaldskiej. Przez ten system wielkich dolin dyluwialnych nizina Polska wraz z Niemiecką zostały podzielone na mniej więcej równoleżnikowe smugi. Doliny te według Berendta tworzyły podczas cofania się lodowca Skandynawskiego wielkie rynny, które posuwały się ku północy razem z cofającą się krawędzią lodowca. Wschodnio-zachodni a względnie płd.-wsch., płn.-zach. kierunek wielkich dolin wynikł prawdopodobnie, według Berendta, z utworzenia się bruzdowatych zapadnięć (Grabenversenkungen), które wyznaczyły kierunek wodom wielkich rzek dyluwialnych. Po ustąpieniu lodów, masy wód zapewne wskutek zapiaszczenia koryta Elby otworzyły sobie drogę na północ jako: Odra i Wisła, które oddzieliły się prawie w kierunku prostopadłym od dawnej głównej doliny.

Te nowe łożyska przedstawiają głębokie doliny erozyjne, ze stromemi zboczami. Szczególniej uwydatnia się to w dolinie W. Pytanie, jaka była przyczyna odwrócenia rzek od pierwotnych łożysk było powielekroć roztrząsane przez geologów i geografów. Już Girard zajmował się zboczeniem W. pod Fordonem, zwrócił on uwagę, że dzisiejsze koryto poniżej Fordonu jest zbyt wązkie w porównaniu do szerokiej doliny ciągnącej się od Torunia na Bydgoszcz i Nakło, tak iż nosi charakter doliny pobocznej. Przy wysokim stanie wody W. musiała dążyć do utworzenia drogi na północ, przez co stare jej łożysko między Brdą i Notecią stawało się powoli martwem ramieniem i uległo poczęści zapiaszczeniu pod wpływem *Noteci*, wreszcie W. wernęła się tak głęboko, że porzuciła zupełnie swe dawne łożysko. Według Berendta potoki spływające z krawędzi cofającego się lodowca wytworzyły w kierunku ku płd. lub płd.-zach. głębokie rynny, które później zostały zużytkowane przez Odrę i W. Im głębszemi stawały się te wyżłobienia, tym bardziej były one zużytkowane przez wysoko wezbrane wody głównych dolin, szczególniej wtedy, gdy lodowiec cofnął się tak daleko, iż przestał tamować odpływ wód ku północy. W ten sposób wielkie

główne doliny dyluwialne uległy zwolna zapiaszczeniu, w miarę jak krawędź lodowca posuwała się na północ (ob. Wahnschafte, Die Ursachen der Oberflaechengestaltung der Norddeutschen Flachlandes, 1891).

W miejscu, gdzie od ujścia Brdy zaczyna się dolny bieg W., rzeka załamuje się prawie pod kątem prostym ku płn.-wsch. i zachowuje już ten kierunek, z lekkiemi zboczeniami łukowatemi, aż do Piekła, gdzie zaczyna się delta. Na tej przestrzeni W. dosięga 2 1/2 do 8, a nawet 12 klm. szerokości i płynie między stromemi, malowniczemi brzegami; tu bowiem przerzyna się przez wał Pojezierza bałtyckiego i tworząc trzeci i ostatni wyłom, mija Fordon (most kolejowy o 18 arkadach, 1325 met. długi), Chełmno, Grudziądz (most kolejowy), Nowe, Gniew. Zbocza doliny przedstawiają się malowniczo, jako nieprzerwany szereg uprawnych wzgórz, pokrajanych przez erozyą a niekiedy stromo spadających. Między temi wyniosłościami rozpościera się szeroka nizina, z niezliczonemi równoległemi kanałami, których brzegi obsadzono drzewami. Śród niziny tej błyszczy wązka wstęga W., z sunącemi się po niej żaglami statków. Po nad tem wznosi się (do 60 mt.) stromy, miejscami niedostępny, brzeg. Prawie prostolinijnie biegnącą górną krawędź jego przerywają niekiedy głębokie doliny rzek, ku W. spływających.

Na przestrzeni wyłomu krawędzie wyniosłości to z jednej to z drugiej strony przystępują do samej rzeki i w tych punktach przekraczają rzekę drogi i wznoszą się wyżej wspomniane miasta, Kwidzyn jednak leży amfiteatralnie na krawędzi wyniosłości, zdała od W. Wskutek tego pas nizinny nadwiślański, zawarty między krawędziami wyżyny, rozpada się na kilka części; za wyżej wspomnioną niziną Toruńską idą: Chełmińska i Świecka, a dalej Nowska i Kwidzyńska. Pierwszą rzeką, jaką W. przyjmuje w swym dolnym biegu jest Brda. Źródła jej wysuwają systemat W. najdalej na zachód: bierze ona początek z jeziora Krępsko w Pomeranii, płynie z północy na płd. wielkiemi zakrętami, przepływa kilka jezior, podchodzi ku Bydgoszczy, tu załamuje się pod kątem prostym ku wschodowi i wpada z lewej strony do W. pod Fordonem. Brda ma długość 150 klm., silny spadek, łączy się kanałem Bydgoskim (130 klm. długim) z Notecią, t. j. systematem Odry.

Z tejże samej strony, poniżej miasta Świecie, uchodzi do W. *Czarna Woda* (Schwarzwasser), która powstaje z licznych strumieni spływających z wysokiej okolicy na płn.-zachód od Kościerzyny, tworzy jezioro Wdzidzkie, przepływa puszczę Tucholską i po 120 klm. biegu, głównie ku płd.-wschod., uchodzi do W. Poniżej Grudziądza wpada do W. z prawej strony rz. Ossa, w której, według podania, Bolesław Chrobry miał wbijać słupy żelazne. Rzeka ta (50 klm. długa) wypływa na zachód od jeziora Jerierzyckiego. Kanał Trynka, podobno przez Kopernika urządzony, prowadzi wodę tej rzeki do Grudziądza. Pod Nowem uchodzi z lewej strony 90 klm. długa *Mątawa*, wyginająca się łukiem otwartym ku północy, w dolnym swym biegu płynie ona równolegle do W. Największa odległość od W. w tej części biegu nieprzenosi pół mili. W. jest w tym miejscu ujęta tamami, wiele poprzecznych przekopów, któremi lewy brzeg W. osuszono, przypiera do Mątawy. Z tej samej strony pod Gniewem (Mewe), przyjmuje W. *Wierzycę*, 100 klm. długa, wypływającą z okolicy Kościerzyny.
Rzeka ta ma silny spadek, płynie w kierunku płd.-wschodnim.

Poniżej Gniewa, pod wsią Piekło (dawniej nieco powyżej) W. dzieli się na dwa

ramiona i zaczyna się delta (Żuławy). To co nazywamy deltą W. jest genetycznie dalszym ciągiem rozpoczynających się już powyżej Kwidzyna osadów rzecznych, które wypełniły dawną zatokę morską, wkraczającą tu niegdyś ostro w ląd; była to dawna Świeża zatoka (Frischhaf), daleko większa od dzisiejszej. Początek tworzenia się tej delty pod zasłoną mierzei, to jest pasa piaszczystego dzielącego zatokę od morza, sięga momentu, w którym wyżej wspomniana dyluwialna Prawisła otworzyła sobie drogę na północ poniżej Fordonu. Muł przynoszony przez ten nowo utworzony kanał wypełnił południowo-zachodnią szerszą część zatoki, podczas gdy część węższa płn.-wschodnia dotąd jeszcze pozostała pod wodą. Na podstawie grubości osadów delty, spoczywających na dyluwialnym podłożu, próbowano oznaczyć czas, w którym W. otworzyła sobie drogę na północ; rachunek wydał 5000 lat. Byłaby to więc przeszłość stosunkowo niedawna (ob. Lullies Landeskunde von Ostund Westpreussen, 1893). Wytworzony w ten sposób obszar napływowy ma kształt trójkąta z wierzchołkiem pod wsią Piekło i podstawą łukowatą na wybrzeżu morskiem (zatoka Gdańska).

Obszar ten jest poprzerzynany przez liczne odnogi W. i inne małe rzeczki, które przyniosły tu swe osady. W. dzieli się, jak wyżej wspomniano, na dwa ramiona, z których prawe, Nogat, płynie na płn.-wschód przez Malborg (most kolejowy) i wpada licznemi odnogami do zatoki Świeżej, lewe zaś ramię, pod nazwą Leniwki al. Wisły, płynie prawie w kierunku północnym przez Tczew (most kolejowy) i o trzy mile na płd.-wschód od Gdańska dzieli się znów na dwie odnogi. Na prawo ku wschodowi płynie obecnie bardzo zapiaszczona Szkorpowa (Elbinger Weichsel), wpadając podobnie jak Nogat licznemi ujściami do zatoki Świeżej; na lewo zaś na zachodnio-północ-zachód płynie Wisła Gdańska (Danziger Weichsel), która wskutek zatoru lodowego r. 1840 utworzyła sobie nową przerwę pod wsią Górki (Neufaehr); Gdańska zaś W. miedzy Wisłoujściem i Nowym Portem (Neufahrwasser), również dosięgała morza. Wskutek utworzenia się nowego ujścia dolna cześć W. Gdańskiej stała się ramieniem martwem, oddzielono je za pomocą tamy pod Górkami (Neufaehr) od właściwej W., a za pomocą szluzowego kanału pod Plehnendorf na nowo połączono i przez to utworzono dla Gdańska wyborny port rzeczny, zabezpieczony od kry i wylewów. Ujście pod Neufaehr staje się coraz płytsze, więc W. ma otrzymać nowe ujście sztuczne, o 10 klm. na wschód, pod wsią Einlage.

Ponieważ wskutek utworzenia się nowego ujścia pod wsią Górki i silniejszego ztąd spadku Skarpawa stała się dla żeglugi za płytką, więc dla utrzymania komunikacyi wodnej między Gdańskiem a Elblągiem i Królewcem zbudowano 1845-1850 kanał (Weichselhaffkanal). Kanał ten wychodzi z W. pod Czerwoną Budą, przechodzi w pobliżu Nowego Dworu (Tiegenhof), użytkowuje z rzeki Tugi i innych rzeczek, uchodzi pod Stobbendorf do zatoki Świeżej. Nogat mając bieg krótszy od Leniwki ma przeto większy spadek od tej ostatniej; większa masa wód spływająca Nogatem sprowadzała zalew jego brzegów. Dla odwrócenia niebezpieczeństwa powodzi od nizin nad Nogatem postanowiono skierować więcej wody na Leniwkę; dla tego w 1847-1853 r. Nogat został zatamowany pod Montauerspitze a o 4 mile poniżej, pod wsią Piekło, został zbudowany kanał od Leniwki do Nogatu. Zamierzony skutek po części otrzymano: przy średnim stanie wody idzie przez Nogat tylko 1/3 a przy niskim tylko 1/13 całej masy wód wiślanych. Przy wysokim stanie jednak trudno przewidzieć jak się wody rozdzielą.

Dyluwialne wysokości, ograniczające aluwialny obszar delty, spadają ku niej stromo od zachodu i wschodu, na północy zaś rozciąga się morze Bałtyckie, obwałowane łańcuchem odsypisk, który na płn.-wschód wkracza na mierzeję Fryzką, oddzielając zatoką Świeżą od morza. Te dyluwialne wyniosłości po lewej stronie. W. tworzą jej strome wybrzeża, mianowicie od Słońcy Małej do Tczewa na linii mającej około 111/3 klm. długości a 30 mt. wysokości. Na prawym brzegu Nogatu wyniosłości te tworzą stromo podmytą górę -Judenberg (na płn. od wsi Białej Góry) i wysokie wybrzeża Nogatu od Sadlna do Galgenberg (na wschód od Malborga), na linii 16 klm. długiej i w południowej części na 51 mt. wysokiej. Tak ograniczony obszar aluwialny delty dzieli się na następujące części: a) na lewo od Leniwki, między Tczewem i Gdańskiem: Żuławy Gdańskie (Danziger Werder), mające 321 klm. kw.; b) między Leniwką i Wisłą gdańską, zatoką Świeżą i Nogatem: Wielkie Żuławy Malborskie, mając 580 klm. kw.; c) między W. gdańską i Skarpawą oraz odsypiskami nadbałtyckiemi: Mierzeja Gdańska (die Danziger Binennehrung), 41 klm. kw. Wschodnia jej część nazywa się Starą, zachodnia zaś, dopiero w ostatniem stuleciu otamowana, Nową; d) na prawo od Nogatu między Białą górą i Judenbergiem nizina wsi Rosenkranz (Rosenkranzerniederung) 23 klm. kw.; e) na prawo od Nogatu poniżej Malborga: Małe Żuławy (Kleine Werder). Część ta ciągnie się daleko na wschód w głąb kraju jako zatoka nizinowa, obejmująca płytkie jezioro Drużno i razem z tą zatoką ma obszaru 417 klm. kw.

Oprócz powyższych otamowanych obszarów należą jeszcze do delty W. niziny prawej strony Nogatu (Uśnicka nizina przy wsi Uśnice), wyspy leżące u ujść (Kępy), a na koniec po lewej stronie Nogatu tak zwiane „Einlage", które od wezbrań letnich są ochronione tylko niskiemi tamami, podczas gdy właściwi tama zimowa ciągnie się dalej na zachód.

Grunt wszystkich tych obszarów składa się z mułu wiślanego i przedstawia równinę prawie poziomą, wśród której wznoszą się gdzieniegdzie nieznaczne kopułowate lub grzbietowe wyniosłości dyluwialne i staroaluwialne; i tak na Żuławach Gdańskich pod wsią Grabiny-Zameczek (Herrengrebin), na prawym brzegu Motławy, wznosi się 1500 mt. długi 500 mt. szeroki i do 10 mt. wysoki grzbiet, w części lesisty. Na wielkich Żuławach Malborskich wznosi się mniej obszerne ale dość strome, do 121/2 mt. wysokie, wzgórze pod Tragheim. Największa wyspa dyluwialna wznosi się na Małych Żuławach, ma 3 klm. długości i do 1 szerokości, na niej leżą liczne wsi. Z wyniosłości staroaluwialnych wznoszą się liczne na Wielkich Żuławach i mieszczą na sobie wsi. Najstromiej i najwyżej wznosi się Galgenberg pod Schoenenberg. Te wszystkie piaszczyste wyniosłości, ważne jako nadające się do zakładania osad, znane są u rolników pod nazwą Brenner, gdyż w czasie lata rośliny wysychają ta od słońca.

Prócz powyższych wyniosłości napotykają się tu inne, innego pochodzenia: dopóki w krainie tej nie było żadnych grobli i W. zalewała ją bez przeszkody, grubsze materyały osadzały się obficiej w pobliżu rzek, niż dalej; wskutek tego powstały wyniosłości, ciągnące się wzdłuż brzegów, a środek kraju leży niżej; to nam wyjaśnia dlaczego w siodła Wielkich Żuław, między Leniwką i Nogatem, rzeczki: Tuga, Panieńska łacha i Stubna łacha (Jungfersche Lachę i Stubasche Lache) oraz Linau płyną samodzielnie do zatoki. W Żuławach Gdańskich wody te zbiera Motława, a w Małych Żuławach Tuja (Thiene) i Elbing. Prócz tego Żuławy Wielkie mają pochylenie ku północy, Małe Żuławy na płn.-wschód, a Żuławy Gdańskie na północ, widocznie z

tych samych przyczyn, dla których nastąpiło wzniesienie się wybrzeży rzecznych, podczas gdy części od rzeki oddalone zostały powstrzymane w rozwoju. Wskutek tego na obszarze aluwialnym mieszkańcy rozróżniają Żuławy od Nizin: pierwsze leżą wyżej, drugie niżej od powierzchni morza; pierwsze mają naturalny spadek ku morzu, drugie potrzebują sztucznego odwadniania za pomocą pomp i machin.

Taki obraz przedstawia dziś delta Wisły. Jest to kraina żyzna, poczęści uprawna, poczęści pokryta łąkami, przecięta rzeczkami o brzegach obwałowanych, usiana licznemi wioskami. Inną jednak zupełnie była w początkach osadnictwa. Pokrywały ten obszar bowiem bagna i jeziora pozostałe po niezupełnym wypełnieniu zatoki. Do ostatnich czasów sądzono, że kraina ta wtedy dopiero została zaludniona, gdy zakon krzyżacki przedsięwziął regulacyą rzek, ale przeczą temu znalezione tu ślady osad z epoki neolitycznej (ob. Die Ansiedlungen im Weichsel-Nogat Delta von dr. Paul Thomaschky).
W obszarze delty W. otrzymuje jeszcze dość znaczne dopływy. Przy samym oddzieleniu się Nogatu wpada doń z prawej rz. *Liuna* (Liebe) 85 klm. długa. Powstaje ona z kilku strug jeziornych, płynie podobnym analogicznie do Mątawy biegiem, t. j. wygina się łukiem otwartym ku północy, od Kwidzyna dąży. na północ równolegle do W. i uchodzi do martwej odnogi *Nogatu*, służącej za przystań. Na przestrzeni gdzie *Liwna* płynie równolegle do W. przypierają do niej poprzeczne przekopy, osuszające prawy brzeg W., która jest tu ujęta, tamami. Z lewej strony wpada do W. rz. Motława, 45 klm. długa, wypływająca na zachód Tczewa i płynąca do Gdańska, gdzie tworzy część portu. Motława płynie z południa na północ wzdłuż cięciwy łuku *Leniwki* i dlatego statki chodzą po niej do Gdańska, prostując drogę, a dostając się na nią przekopem, łączącym Leniwkę z Motławą (W. Pol, Północny wschód Europy). Z Motławą od lewej strony łączy się *Radunia*, długa 80 klm., wypływająca z grupy jezior na zachód od Kartuzów; nosi ona charakter rzeki górskiej. Radunia uchodziła dawniej powyżej Gdańska pod Pruszczem, ale w r. 1455 została przeprowadzoną wprost do Gdańska.

Powstanie Gdańska było uwarunkowane podsunięciem się dyluwialnych wyniosłości Pomorza ku W. Prócz tego korzystnym dla osady był zbieg Motławy z Radunią. Obie te rzeki, różniące się między sobą, są jakby przedstawicielkami dwu różnych obszarów, schodzących się właśnie w punkcie zajętym przez Gdańsk. Z niziny przychodzi powolna Motława, przynosi wody leniwe, ale głębokie, płynące w brzegach niepewnych, przyczynia się więc do obwarowania miasta; z wyniosłości pojezierza płynie czysta, górska Radunia, która bystrym swoim biegiem porusza młyny, a przede wszystkiem daje miastu dobrą wodę do picia, czego nie można powiedzieć o mętnej Motławie. Te okoliczności uwarunkowały powstanie Gdańska, na dalszy zaś jego rozkwit wpłynął zbieg dróg, prowadzących z zachodu na wschód, z płd. na północ oraz zetknięcie się żeglugi rzecznej z morską. Nie korzystnem dla Gdańska było, że Nogatem niegdyś zbyt wiele wody spływało a przez to Leniwka stawała się mało spławną; Gdańszczanie uskarżali się na to już za czasów krzyżackich. Kiedy Władysław IV zamierzał w r. 1637 zaprowadzić cła morskie, Jerzy Ossoliński zagroził Gdańszczanom, że jeżeli się na cła nie zgodzą, to rząd skieruje główny bieg W. do Elbląga i tam przeniesie rynek i port handlowy. Do tego jednak nie przyszło, przeciwnie upust pod Białągórą reguluje jak wiadomo odpływ Nogatu w ten sam sposób, jak go urządziła komisya z ramienia Rzeczypospolitej wyznaczona.

Do systematu W. należy właściwie także i rz. *Elbląg* (Elbing); jest to 10 klm. długi odpływ jez. *Drużno* (Drausen) do zatoki Świeżej. Rzeka Elbląg jest poczęści ostatnim ogniwem kanału Elbląsko-Oberlandskiego. Kanał ten zużytkowujący wiele jezior, stanowi linię żeglowną, 190 klm. długą, miedzy któremi 40 klm. przypada na same kanały. Dla wyrównania różnic poziomu, obniżono poziom niektórych jezior, zaś przez niżej leżące jezioro Abizgar została usypana szeroka grobla i w niej dopiero wykopany kanał, o dwa metry wyższy od pozioma jeziora i wreszcie z powodu znacznej różnicy poziomu (106 mt.) między jeziorami Pinnau i Drużno założono 5 równi pochyłych, od 14 do 25 mt. wysokości. Z pomocą siły wody, wozy, statki i tratwy przewożą się po lądzie pod górę i na dół. Tylko kanał Moryssa w Pensylwanii ma podobne urządzenie (Tomaschky i Lullies, 1. c).

W. uchodząc do morza przynosi mnóstwo materyału lądowego, a natrafiwszy na wiatr płn., który ta przeważnie panuje na wiosnę i w lecie (t. j. w czasie gdy rzeka unosi najwięcej materyałów ziemnych), słabnie i osadza materyał zabrany z lądu na dnie morskim; tym sposobem tworzą się mierzeje czyli nasypy, które z czasem wynurzają się z pod wody i piętrzą pod działaniem wiatru, tworzącego z nich odsypiska. Tak powstała *mierzeja Fryska* (poczęści przy pomocy Pregoły), oddzielająca zatokę Świeżą od morza oraz mierzeja Helu, otaczająca zatokę Gdańską (Pucką) od północy. Tę ostatnią mierzeję W. rozpoczęła usypywać jeszcze w czasie, gdy prawie wszystka jej woda uchodziła do zatoki Gdańskiej; mierzeja ta byłaby z czasem zamknęła całkiem zatokę, pozostawiając tylko mały przejazd jak w mierzei Świeżej pod Piławą, ale gdy coraz więcej wody zaczęło uchodzić Nogatem do zatoki Świeżej, brakło nurtowi W. siły i materyału dla dokończenia poczętego dzieła a odsyp Helu niema dziś charakterystycznej cechy mierzei, bo nieodgradza zatoki morskiej, lecz pozostał wąskim półwyspem.
W. niedokończywszy budowy Helu, wróciła się główną masą wód do zatoki Świeżej i pomogła Pregole utworzyć mierzeję tej zatoki. Siły, które nadały zatoce Gdańskiej i Świeżej ich formy obecne, są bez przerwy czynne i za dni naszych, a rezultatem ich działania będzie ciągła przemiana tych zatok. Tymczasem siły te pracują nad zamuleniem i zasypaniem zatoki Puckiej i Świeżej, zatoki te staną się zapewne kiedyś lądem bagnistym, który ręka ludzka zamieni na urodzajne łąki. Gdy to nastąpi, wtedy W. i Pregoła skierują cały materyał ziemny do właściwej zatoki Gdańskiej i zaczną tu tworzyć nowe mierzeje (Kozłowski, Pamiętnik Fizyograficzny, t. IV).

W. jest największą z rzek wpadających do Bałtyku. Długość W. rzeczywista od źródeł do ujścia wynosi według Szystowskiego (Pamięt. Fizyogr., t. VII) 999 w. a w szczególności część od źródeł do wsi Morgi 201·87 w., część pograniczna między Galicyą a królestwem polskim od wsi Morgi do Zawichosta 175 w., część od Zawichosta do granicy pruskiej 390·96 w. Część ostatnia od granicy do ujścia 231·42 w. Według inżyniera Krościńskiego (Przegląd Techniczny, 1893 r.) długość W. wynosi 1060 w. (1127 klm.). Powyżej wymienione części wynoszą: 279 w. (297 klm.), 175 w. (186 klm.), 388 w. (412 klm.), 218 w. (232 klm.).

Prędkość wody w rzece zmienia się odpowiednio do stanu poziomu wody: w średnim stanie wynosi w najbystrzejszej żyle, prądzie albo warcie (fahrwatter) około 2 stóp na sekundę, podczas zaś silnych powodzi ma dochodzić 8 stóp.

Długość W. w linii powietrznej, łączącej źródła z ujściem, wynosi 500 w., tak iż rozwinięcie rzeki, t. j. długość rzeczywista, jest dwa razy większą od powyższej odległości. Obszar dorzecza wynosi 198,285 klm. kw., a mianowicie w Szląsku i Galicyi 43,776 klm. kw., w granicach królestwa polskiego 121,183 klm. kw., w granicach Prus 33,326 klm. kw. Wisła więc po Renie (225,000 klm. kw.) posiada największe dorzecze ze wszyst-kich rzek niziny niemiecko-polskiej. Całe dorzecze W. jest ku wschodowi wydane tak, że jeżeli po-ciągniemy linię z południa ku płn., od źródeł do ujścia, to cały obszar rzeki przypadnie na wschodzie a w zacięciu tego kolana, które W. robi ku wschodowi, legła Noteć i Warta gałęziami swemi. Zwykle oznaczają, mówi Pol, koniec górnej W. o 5 do 6 milowym biegu na Szląsku a to dlatego, że tutaj zbiegła w krainę zapadłą i zwolniała w spadku. Powód ten nie jest wszakże, jak sądzi Pol, dostatecznym: trzeba tu bowiem zwrócić uwagę na jakość wód, na rodzaj onych. Często zdarza się. że znamiona, cechujące górny bieg, dają się spostrzegać na dolnym lub odwrotnie. To samo da się i tutaj powiedzieć. Przestrzeń ta, którą W. przechodzi podmokłem zapadliskiem na Szląsku jest mała i niknie w porównaniu z dalszym biegiem. Wybrzeża osuszają się znowu w Krakowskiem, łoże jej jest znowu kamieniste, woda nabiera więcej spadku a obustronne jej dopływy są wodami górskiemi. Tym sposobem górny bieg W. aż do Sanu rozciągnąć należy.

Średni spadek rzeki wynosi na wiorstę przeszło 1 mt. (1125/999 al. 1135/1060). Spadek rzeki jest największy w górnej jej części, następnie ciągle się zmniejsza i dochodzi do swego minimum przy ujściu, jak to przekonywa poniższa tablica, ułożona na zasadzie niwelacyi dokonanej przez inżyniera Keppena w r. 1826:

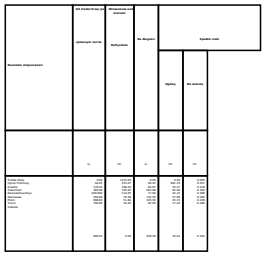

Na górnym swoim biegu W. otrzymuje z prawej strony rzeki i potoki, których źródła biją z pod turni tatrzańskich i Beskidu. Charakterystyczną jest rzeczą, iż rzeki biorące początek w wewnętrznych, starszych, krystalicznych górach, tworzą sobie ku W. wyłomy w młodszych, zewnętrznych, głównie piaskowcowych fałdach karpackich. Prawdopodobnie rzeki te działały jak piły w tartaku na kloc, wrzynając się coraz głębiej w stopniowo wznoszącą się przed niemi przegrodę w postaci wału górskiego (teorya wyłomów Tietzego). Do takich rzek należy Dunajec oraz Poprad. Wody karpackie odpierają koryto W. ku lewemu brzegowi, t. j. ku wyżynie Małopolskiej. Lewe dopływy górnej W. wypływają z wyżyny Małopolskiej; wierzchołki Przemszy stykają się prawie z wierzchołkami Pilicy i tym sposobem rzeki te wraz z W. zamykają ten obszar wyżyn, których najwyższemi częściami są pasma Krakowsko-Wieluńskie i Łysogórskie i z których biorą początek lewe dopływy górnej W. (a poczęści i średniej). Kierunek tych dopływów jest głównie południowy, a poniżej Nidy wschodni. Kierunek ten utrzymuje się aż do Pilicy, która ma kierunek podwójny: w dolnym biegu wschodni a w górnym północny.

Poniżej Pilicy a głównie poniżej Warszawy, dopływy lewe mają kierunek północny do

Brdy. W dolnym zaś biegu kierunek lewych dopływów jest znów wsch. a poczęści płd.-wsch. Kierunek dopływów prawych aż do Sanu jest północny, następnie podwójny: północny i zachodni aż do ujścia Bugu; potem południowy, południowo-zachodni i zachodni. Na średnim biegu W. otrzymuje dopływy największe, mianowicie z prawego brzegu. Są to wody leśne, rude, kawowe lub czarne. Już Krakówka, Tanew, Bukowa, ostatnie rzeki, które od prawego brzegu wpadają do Sanu, są początkiem tych wód leśnych; szczególniej typową pod tym względem jest Narew, płynąca z głębin puszczy Białowieskiej. Na dolnym biegu na koniec otrzymuje W. stateczne dopływy jeziorne, które poziom jej wód utrzymują nawet w czasie posuchy na jednostajnej wysokości.

Koryto W. kamieniste, jak wspomnieliśmy, w górnym biegu, jest zresztą przeważnie piaszczyste, brzegi najczęściej płaskie i łatwo ulegające podmyciu; wskutek tego napotykamy w jej łożysku mnóstwo ławic piaszczystych, bardzo ruchomych wobec bystrego biegu rzeki i łatwo przenośnych. Ulegając zmiennym prądom wody układają się one w korycie nieprawidłowo i czy-nią główny nurt nadzwyczaj krętym i niestałym. Nieraz mała na pozór przyczyna, np. gałęź tkwiąca we dnie, sprowadza zmiany w korycie rzecznym, tworzy z biegiem czasu ławę. Dno jest tak zmienne, że często tam gdzie w jednym roku ława piaszczysta sterczy 8 stóp nad 0, w następnym roku powstaje jama na 20 stóp głęboka. Jamy takie są wynikiem działania wirów tworzących się podczas wezbrań. Powodzie wywołują też przerzucanie się prądów z jednego brzegu na drugi, nawet zmiany łożyska („Wisła jak Bóg, jednemu bierze drugiemu daje"). Przy pracach nurkowych w r. 1889 przy ujściu Narwi inżynier Słowikowski napotkał na dnie znaczne nierówności (brózdy, jamy, góry), ze stromemi ścianami; jest to skutek wirów, działających na materyał różnej spójności. Osobliwością dna są też napotykane śród piasku gniazda błota, zwane *żygawką* albo *żygawicą*, rodzaj małych wulkanów błotnych. Inżynier Słowikowski przypuszcza, że w takich miejscach musiał być zgromadzony materyał drzewny, który z czasem zmurszał.

W łożysku W. napotykają się często wyspy, które leżą najczęściej między bocznem korytem W. i głównem czyli między tak zwana Łachą i Samicą, albo też na ujściach dopływów W. Wyspy te są dwojakie: jedne pokryte oddawna dębiną i topolami nadwiślańskiemi, z gruntem rędzinnym nazywają się „*ostrowami*"; drugie, składające się z piasku i żwiru lub rumowiska, porastające z czasem wikliną i wierzbiną, nazywają się „kępami". Im bliżej ujścia tym częstsze i większe są wyspy.

II. Stosunki hidrologiczne i komunikacyjne. Zamarzanie

W. przedstawia wiele ciekawych zjawisk. Czasami rzeka wcale nie zamarza, jak to się trafiało w latach: 1791, 1796, 1843, 1852, 1881, 1884, 1885; średnio jednak pokrywa się lodem w drugiej połowie grudnia a zwalnia od lodów w początku marca. Zamarzanie zaczyna się w ten sposób, iż w miejscach zacisznych gromadzi się dużo igiełek lodowych tak, iż wreszcie wydaje się, iż W. toczy nie wodę lecz jakąś masę ciastowatą; mówi się wtedy, iż płynie śnieżyca, tłoka, lepa lub śriż, szryż. Prócz tego tworzy się również lód na dnie rzeki (lód denny, Grundeis). Tworzenie się igieł lodowych, które stanowią osnowę śnieżycy, występuje energicznie po zachodzie słońca. Na dnie rzeki tworzy się warstwa miękkiej, gąbczastej, na kształt mchu masy

lodowej, której grubość dochodzi dwóch i więcej stóp. Taki kożuch lodowy daje się z łatwością krajać zapuszczonym wiosłem a nawet sam się od dna odrywa i wypływa na powierzchnię kawałami, które lud miejscami nazywa „Sowami".

Gdy zwierciadło rzeki pokryje się skorupą lodową, lód z dna wraz ze śnieżycą „wstaje", t. j. lody podnoszą się ku zwierciadłu i gromadzą się pod świeżo utworzoną warstwą lodową, a dalszy proces zamarzania odbywa się prawidłowo, t. j. warstwa lodu pod działaniem mrozu grubieje. Śnieżyca rozpostarta początkowo nieprawidłowo pod taflą lodu z czasem staje się jak lud mówi „wylizaną", t. j. pod działaniem większej niż na dnie prędkości jest ona rozwleczona i w niektórych tylko miejscach do lodu przywrze, i przymarznie. Przy wydobywaniu tafli lodowych z W. można zauważyć, że w wielu z nich górna warstwa jest czysta i przezroczysta, dolna zaś jest biała, porowata, zabrudzona i składa się z kryształów, które z czasem wstają z dna rzeki. Jeżeli śnieżyca nagromadzi się w znacznej ilości na powierzchni wody, to przy silnych mrozach może się poskupiać i przymarznąć. Tafla lodowa jest wtedy u góry nierówna i chropowata, biaława, a spód przezroczysty i zbity. Przy żegludze, gdy wczesna zima zaskoczy statki na rzece, wtedy zdarza się, że tłoka tak podbije z pod spodu cały statek, że ten nie pływa, ale spoczywa na warstwie zbitej masy śnieżystej, do samego dna rzeki sięgającej.

Na kilka dni przed puszczaniem lodów woda stopniowo łagodnie się wznosi, lód pod wpływem promieni słonecznych i deszczów kruszeje, pęka, łamie się; W. zrywa okowy lodowe. Przy ruszaniu lodów powstaje trzask i łomot, tafle lodowe ocierają się o siebie, stają na sztorc i t. d. Nieraz natrafiwszy na płytsze miejsce, zatrzymują się i piętrzą w je-dną wielką masę lodową, która wrazie wąskości koryta może utworzyć zator, t. j. tamę lodową. Gdy koryto jest szerokie i głębokie wówczas nie tworzy się zator, lecz na brzegach rzeki powsta-je wał lodowy, sięgający dna i sterczący ponad rzeką na kilka stóp. Takie samorodne „morza lodowe" można obserwować corocznie w okolicach Siekierek a także powyżej i poniżej warszawskiego smoka wodociągowego. Na mieliznach powstają często odosobnione góry lodowe i poziom rzeki musi się znacznie podnieść a słońce dobrze przygrzać, zanim się te masy lodowe ruszą.

Tworzenie się wyżej wspomnianych zatorów, sprowadzających straszne klęski, wynika z kilku przyczyn: najprzód ztąd, że ujście W. leży o 5 stopni dalej na północ niż źródło, oraz, że w górnym biegu rzeka i jej dopływy płyną bystrzej; z tych dwóch przyczyn, klimatycznej i mechanicznej, lody w górnym biegu puszczają prędzej niż w dolnym, gdzie przytem W. wcześniej zamarza i pokrywa lodowa potęguje się od kry jesiennej, napływającej z górnego biegu. Na tym ostatnim trzeba 8 do 10 dni mrozu, a nadto jeszcze panującego wschodniego wiatru pod wodę, aby się W. lodem pokryła. Inne przyczyny tworzenia się zatorów są lokalne: krętość, zwężenie i płytkość łożyska w danym miejscu. W miejscach takich tafle lodowe zatrzymują się, zarywają w piasek, nasuwają się jedne na drugie i podsuwają jedne pod drugie i tym sposobem tworzą tamę poprzeczną, sięgającą do dna rzeki.

Wał taki rośnie szybko na wysokość oraz w szerz i wzdłuż ciągnąc się nieraz na kilka i kilkanaście wiorst w górę rzeki. Zatory powodują nagłe wylewy, zmiany koryta i wielkie zniszczenie. Z początku tamę taką można zniszczyć dynamitem, inaczej

trzeba czekać silnego przyboru, aby zator sam się rozpłynął. W r. 1885 z powodu zatoru poniosło śmierć 102 osoby, 126 wsi zostało zalanych, tysiące domów zniesionych (Słowikowski, Pamięt. Fizyogr., t. XII). Szczególniej niebezpiecznemi są zatory dla okolic Nogatu. Lód Nogatu dosięga Haffu, który jest płytki, a jego skorupa lodowa trzyma się dłużej niż Nogatu; miedzy tą skorupą a dniem pozostaje mało miejsca na lód, przychodzący z Nogatu. Kto widział tylko w lecie W. przepełnioną mieliznami, leniwie płynącą, ten z trudnością zdoła sobie wyobrazić wspaniały widok, jaki rzeka ta przedstawia w czasie puszczania lodów, gdy toczy szeroko rozlane fale, mętne, spienione, pokryte trzaskającemi krami. W peryodzie 9 letnim od 1877 do 1885 r. lody pod Zawichostem ruszyły: najpóźniej 19 marca 1883 r., najwcześniej 26 stycznia 1884 r. Rzeka stanęła najpóźniej 26 stycznia 1882 r., najwcześniej 21 listopada 1882 r. Pod Warszawą ruszały lody najpóźniej 24 marca 1881 r., najwcześniej 26 stycznia 1887 r.; stanęły najpóźniej 16 stycznia 1885 r., najwcześniej 17 listopada 1879 r. Pod Płockiem ruszyły najpóźniej 14 marca 1879 i 1883 r.. najwcześniej 11 stycznia 1885 r.; stanęły zaś najpóźniej 11 stycznia 1879 r., najwcześniej 23 listopada 1870 r.

Powodzie W. mają miejsce z początkiem wiosny i w połowie lata. Powodzie wiosenne są skutkiem gwałtownego tajenia śniegów i puszczania lodów na górnej W. i jej dopływach. Podczas ciepłej znowu pory roku, najczęściej w końcu czerwca i na początku lipca, chmury z nad oceanu, gnane przez wiatry północno-zachodnie („morkę") na Karpaty, ochładzają się na ich szczytach i oddają wilgoć, która pod postacią deszczu zasila potoki górskie i razem ze śniegiem, topniejącym, na wyższych szczytach, daje początek wylewom letnim, znaczniejszym częstokroć od wiosennych. W ogólności długotrwałe wiatry północno-zachodnie są zwiastunami możliwej powodzi. Podług opinii mieszkańców nadwiślańskich przepowiednią powodzi jest też pojawienie się „wron morskich", rybitw, mew. Płynąca piana czyli tuk zwana „Śmietana", jest już następstwem powodzi; płynie ona najobficiej wtedy gdy nadchodzi szczyt czyli wierzch wody, t. j. najwyższa fala w danej powodzi. Kolor piany najprzód się pojawiający jest biały, następnie przechodzi w żółtawy. Wprawne oko flisaka potrafi uchwycić pierwsze fale nastąpić mającej powodzi. Po wierzchu wody ukazują się wtedy tu i ówdzie jakby plamy, błonki, kożuszki, pochodzące zapewne z uniesionych w górnym biegu ław piaszczystych, drobnych pyłków lub cząstek organicznych. Jest to niejako pleśń oderwana przez podnosząca się wodę od swych łożysk. Fale unoszą również drzewa z poderwanych brzegowi części zrujnowanych chat.

Pod Warszawą pojawiają się często po wylewach warstwy grubego żwiru, z daleka naniesionego przez wodę. W. wylewa niekiedy jeszcze trzeci raz, ale słabiej znaczcie, w jesieni. Najniebezpieczniejszemi dla rolników są powodzie letnie, w czerwcu i lipcu, czyli tak zwana „Świętojanka" i „Jakubówka". Wiosenne zaś wylewy, w marcu i na początku kwietnia, znane pod nazwą „Krakówek" są poniekąd dobrodziejstwem dla powiśla, albowiem zalewają one pola oziminą zasiane lub jeszcze pustkami stojące i jak wylewy Nilu osadzają muł rzeczny („madę"), znakomicie użyźniający. Wszakże przy znaczniejszym przyborze wody zdarza się odwrotnie, t. j. że W. urodzajne pola zanosi piaskiem. Mada pokrywa nieraz po powodzi jałowe odtoczyska i piaski warstwą na 2 do 4 stóp grubą. Na tym świeżym gruncie puszczają się wierzby, wikliny i topole, a jeszcze z końcem roku mada zmienia się w bujną łąkę.

Podczas znaczniejszych wylewów Wisły w bieżącym stuleciu wzniesienie poziomu wody pod Warszawą wynosiło: dnia 29 kwietnia r. 1813 woda doszła 21 stóp ponad 0 wodowskazu; d. 13 marca r. 1838 dosięgła 18·97 st.; d. 28 sierpnia r. 1839 do 20·65 st.; d. 25 marca r. 1841 do 18·06 st.; d. 27 lipca r. 1844 do 21·75 st.; d. 4 kwietnia r. 1845 do 18·13 st.; 24 czerwca r. 1884 do 17·21 st. (0 wodowskazu warszawskiego jest wzniesione nad poziom morza Bałtyckiego na 36,085 sąż. al. 252,595 st. ang., czyli 76,989 mt.).

Rozwój żeglugi na W. natrafia na przeszkody z powodu mielizn (haki, haczyska), głazów podwodnych (rafy), zatopionych pni drzew (wilki) i zmienności nurtu. W wielu miejscach rzeka jest tak zamulona, że nurt spławny przyjmuje kierunek prostopadły do ogólnego kierunku koryta, a nawet nieraz wprost przeciwny, t. j. w górę, co przytrafia się naturalnie tylko na nieznacznej przestrzeni. Spotykają się miejsca gdzie droga spławna jest tak wąska i płytka, że statki zmuszone są płynąć gęsiego i bezustannie z wielką trudnością omijać mielizny. Przyczem częstokroć na nich osiadają, zagradzając drogę innym. Sternicy oryentują się po barwie wody, miejsca ciemniejsze są głębsze, zaś „przesiewanie się wody", t. j. jest lekkie falowanie, oznacza mieliznę.

Wytknięcie drogi spławnej znakami na W. jest sprawą bardzo trudną, gdyż obok zmienności nurtu, tratwy, które nie mogą trzymać się wszystkich zakrętów nurtu, przechodząc obalają spotykane po drodze wiechy i wszelkie znaki ostrzegające. Żegluga po W. możliwą jest tylko przy poziomie sięgającym do 3 st. ang. Z chwilą obniżenia się poziomu do 2·5 żegluga w górę statków ładownych odbywa się tylko na dolnej części rzeki poniżej Warszawy. Statki zaś holowane z Warszawy w górę rzeki nie przewożą ładunków, lecz idą próżne, ażeby później przyjąwszy ładunek na przystaniach skorzystać z mogącego nastąpić przyboru wody i do czasu powtórnego jej opadnięcia doprowadzić ładunek do miejsca przeznaczenia.

Przewóz ładunku odbywa się głównie na galarach, prostokątnych statkach (rodzaj promu) o dnie płaskim, pogłębiających się średnio na półtory stopy. Na ładunek składają się przeważnie: sól, węgiel kamienny i płody rolnicze. Prócz tego spotykamy jeszcze statki lepszej konstrukcyi, berlinki i parowce. Materyały drzewne spławiają, tratwami, olbrzymich nieraz rozmiarów. Czas żeglugi na W., zależny od zamarzania i puszczania lodów, wynosi średnio od 238 do 256 dni. Według wykazów ministeryum komunikacyi ruch statków na Wiśle, w granicach Królestwa przedstawia następujące dane i cechy charakterystyczne. Spław drzewa tratwami odbywa się naturalnie tylko w dół rzeki. Tratwy zaczynają się pojawiać miedzy Sandomierzem a Zawichostem (koło tej przystani przeszło w 1879 r. 285 tratew, w 1880 r. 478, w 1881 r. 578), po drodze przybywa ich tak, że pod Warszawą przechodzą w ilości dwa do trzech razy większej niż pod Zawichostem (w r. 1879 było pod Warszawą 1380, w 1880 r. 1156, w 1881 r. 1234), cześć pewna służy do zaopatrzenia Warszawy, pozostała ilość wyrusza w dalszą drogę (w 1879 r. 1001, w 1880 r. 1153, w 1881 r. 800), by wzrosnąć przez nadpływ tratew z Narwi-Bugu, tak że przez Nieszawę przechodziła dwa razy większa ilość tratew niż wychodziła z pod Warszawy (1803 w r. 1879, 2107 w r. 1880, 2182 w r. 1881).

Co do statków, to podczas gdy pod Korczynem przechodziło od 108 do 190, to do

Warszawy przechodziło średnio około 1200, z tego większa połowa zostawiała tu swój ładunek, tak że w dalszą drogę płynęło od 500 do 600, dopiero od ujścia Bugu-Narwi wzrastała ich ilość, a przez Nieszawę wyszło do Prus w 1879 r. 1893, w 1880 r. 1504, w 1881 r. 1254. Statki płynące w górę rzeki dążyły głównie do Warszawy i przybywały z Prus. W r. 1879 przeszło przez Nieszawę 892, do Warszawy 996, z tych 126 miało przeznaczenie wyżej Warszawy; r. 1880 przez Nieszawę przeszło 981, do Warszawy przybyło 1340, r. 1881 przybyło z Prus 843 do Warszawy 914, z tego 232 w dalszą poszło drogę. Według danych zaczerpniętych z dziełka: „Die deutschen Wasserstrase" (Berlin, 1885) pod Toruniem w latach od 1873 do 1883 przechodziło średnio rocznie w dół rzeki 1,220,000 tonn różnych materyałów i produktów (w r. 1876 najwyższa cyfra 1,898,042, najmniej w r. 1879, bo 833,392 tonn), w górę rzeki przewożono średnio po 55,000 tonn (najwięcej w 1880 r. 87,172 tonn, najmniej 32,935 tonn w r. 1873).

W. ułatwiając komunikacyę w kierunku podłużnym, utrudnia ją w kierunku poprzecznym, stanowi ważną przeszkodę dla wojsk maszerujących w kierunku równoleżnikowym. Wprawdzie w zimie zamarza ona i wtedy przeszkoda znika, ale lód nie zawsze jest dość mocny, a przytem trafiają się nagłe odwilże i lody spływają niekiedy po dwa i trzy razy w ciągu zimy.

Dla umożliwienia stałej komunikacyi między obu brzegami zbudowano mosty i zaprowadzono promy przewozowe. Mosty na W. znajdują się w następujących punktach: most szosowy i most. kolejowy pod Zabrzegiem na płn.-zachód Oświęcima, most kolejowy pod Czarnuchowicami na płn. Oświęcima, dwa mosty drogowe i most kolejowy pod Krakowem, most kolejowy pod Iwangrodem, most drogowy i kolejowy pod Warszawą (w projekcie drugi drogowy naprzeciw Alei Jerozolimskiej), most drogowy łyżwowy pod Płockiem, most drogowy łyżwowy pod Włocławkiem, most drogowy i most kolejowy pod Toruniem, most kolejowy pod Kordonem, most drogowy pod Chełmnem, most drogowy i most kolejowy pod Grudziądzem, most drogowy pod Nowem, most drogowy pod Gniewem, most. kolejowy pod Tczewem, most kolejowy pod Malborgiem.

Z powyższych mostów najnowszym (bo w r. 1893 otwarty) jest most pod Fordoniem, największy w środkowej Europie, gdyż długi na 1325 mt. Most pod Grudziądzem ma 1092 mt. długości, pod Toruniem 971, pod Tczewem 875 mt. a pod Warszawą tylko 446 mt. Koszta budowy mostu fordońskiego wynosiły przeszło 8 milionów marek.

Przewozy promem: o trzy klm. na płn.-stachód dworca w Dziedzicach, na drodze z Pszczyny do Bielska, przy moście kolejowym pod Czarnuchowicami, o 6 klm. na płn.-zachód od Zatora, miedzy Pasieką i Podlesiem, miedzy Piekarami i Tyńcem, pod wsią Morgi, pod Opatowcem przy ujściu Dunajca, pod Sandomierzem, pod Zawichostem, pod Annopolem (Rachowem) na drodze z Opatowa do Lublina, pod Solcem na drodze z Iłży i Radomia do Lublina, pod Nowo-Aleksandryą na dawnej drodze pocztowej miedzy Radomiem i Lublinem, pod twierdzą Iwangrodem, między Ryczywołem i Maciejowicami, połączenie poprzeczne między dwiema drogami nadbrzeżnemi od Radomia i Lublina do Warszawy, między Magnuszewem i Tarnowem a 9 klm. powyżej Pilicy na drodze z Radomia do Garwolina, pud Górą Kalwaryą, połączenie poprzeczne, pod Karczewem na drodze z Piaseczna do Siennicy; pod

Siekierkami o 8 klm. powyżej Warszawy, między Warszawą i Pragą, miedzy Burakowem i Morysinem, na południe Jabłonny poprzeczne połączenie między szosami prowadzącemi z Warszawy i Pragi do Nowogieorgiewska, pod Zakroczymem (przejście Francuzów w 1806 r.), między Dobrzykowem i Rydzynen. (przejście Francuzów w 1806 r.), pod Dobrzyniem, pod Nieszawą.

Użytkowanie brodów jest bardzo trudne z powodu zmiennego stanu wody i koryta. Bród powyżej Czerwińska, gdzie W. rozlewa najszerzej w granicach Królestwa (1200 mt.), ma 2 mt. głębokości; wśród rzeki leżą liczne wyspy, dzielące ją na trzy ramiona, brzegi są łagodne i dostępne.

III. Regulacya.

W wielu miejscach spotykamy ślady robót w celu umocnienia brzegów, dokonanych jeszcze w wieku przeszłym. Służą one za dowód odwiecznej walki człowieka z nurtem rzeki. Regulacją rzek w ogólności nazywa się utrwalenie brzegów, urządzenia łatwego przepływu lodów, aby uniknąć zatorów, a także utworzenie i utrzymanie stałej głębokości, koniecznej dla spławu. Roboty regulacyjne w prawdziwym słowa tego znaczeniu zjawiają się na W. i przyjmują bardziej odpowiedni kierunek dopiero w drugiej połowie naszego wieku, a mianowicie od r. 1864, po zawarciu między rządami rossyjskim i austryackim konwencyi, co do jednoczesnej regulacyi W. na przestrzeni 175 wiorst stanowiących granice pomiędzy pomienionemi państwami. Motywy, któremi się rządziła Austrya przy zawarciu pomienionej konwencyi, wyjaśniono w protokole konferencji międzynarodowej 13 czerwca 1864 r.

Istotę ich stanowi: a) olbrzymie straty, dochodzące w obszernej i urodzajnej dolinie W. do 225,000 złr. rocznie przez mieszkańców nadbrzeżnych prawego brzegu ponoszonych, czy to skutkiem zatorów lodowych i ciągłych powodzi, czy z powodu bezustannego obrywania się ziemi, mogą być usunięte tylko przy pomocy uregulowania koryta rzeki, jak również i sypania wałów ochronnych na jej brzegach; b) budowa szosy w dolinie W. wskutek braku niezbędnych ku temu materyałów kamiennych pociągnęłaby za sobą nieobliczone wydatki, gdy tymczasem uspławnienie rzeki może dostarczyć krajowi najtańszej i najwygodniejszej drogi do przewozu płodów rolniczych produkcyi miejscowej; c) na podstawie badań nad rzeką Dniestrem, rząd austryacki postanowił uregulować koryto pomienionej rzeki do granicy rossyjskiej przy wsi Okopach, a ponieważ przy tej miejscowości aż do morza Czarnego na przestrzeni 700 wiorst, Dniestr niewymagałby znacznych ofiar materyalnych na polepszenie spławności, przeto utworzona tym sposobem droga wodna 1100 wiorst długości mająca, po uregulowaniu rzek W. i Sanu, mogłaby być połączona z systemem tych ostatnich za pomocą oddzielnego kanału, który miałby zaledwie 60 w. długości. Korzyści wynikające z bezpośredniej komunikacyi między morzem Baltyckiem a względnie Gdańskiem i Warszawą z jednej strony, a Galicyą, Rossyą południową, Odessą i morzem Czarnem z drugiej są oczywiste i mogą wywrzeć wpływ bardzo dostatni na produkcyjność państw ościennych, tudzież na międzynarodowe ich stosunki handlowe.

Przyczyny, które skłoniły rząd austryacki do zajęcia się kwestyą uregulowania W. bez zaprzeczenia mają charakter międzynarodowy i będąc w zupełności równoznaczne

dla Rossyi zniewoliły i to państwo do zawarcia konwencyi z r. 1864 i do przyjęcia czynnego udziału w robotach regulacyjnych na rzeczonych 176 wiorstach rzeki W., a także na 18 wiorstach pogranicznej części Sanu. Jednym z powodów specjalnych, powiększających znaczenie regulacji W., było podjęte przez rządy austryacki i praski i wykonane wspólnemi siłami uregulowanie Czarnej Przemszy, w pobliżu której położone są kopalnie węgla w Dąbrowie. Węgiel krajowy po uspławnieniu W. stanie się przystępnym dla większej części Królestwa.

Na zasadzie przeprowadzonych studyów przyjęto następujące główne podstawy regulacyi Wisły: 1) od Zawichosta do Nieszawy, W. w zależności od czterech jej wielkich dopływów: Sanu, Wieprza, Pilicy i Narwi z Bugiem, da się podzielić na cztery następujące części: a) od Zawichosta, t. j. cokolwiek niżej ujścia rzeki Sanu do W., do ujścia rzeki Wieprza, długość 110 w., licząc po istniejącym nurcie; b) od ujścia Wieprza do rz. Pilicy 65·25 w.; c) od ujścia Pilicy do rz. Narwi 91·5 w.; d) od ujścia Narwi do granicy pruskiej 166·5 w. Normalna głębokość, przy szerokości nurtu około 350 st. ang. przyjęta: dla dwu pierwszych części 4 st., dla trzeciej 5 st., a dla czwartej 7 st. Głębokości te mierzy się na wodowskazie warszawskim. 2) Normalna szerokość koryta rzeki dla letniego stanu wody, czyli odległość między budowlami wodnemi przyjęta: dla pierwszej części 1050 st. ang., drugiej 1086 st. ang., trzeciej 1120 st. ang., czwartej 1190 st. ang. 3) Odległość między wałami ochronnemi, których wysokość określono na 24·5 st. ang., przyjęto: dla pierwszej części 2555 st. ang., drugiej 2800 st. ang., trzeciej 2940 st. ang., czwartej 3500 st. ang.

Co do 4-go. Projektowanie kierunków normalnych linii (tras) i wyznaczenie kierunków wałów ochronnych opiera się na następującem rozumowaniu: Przy krętym kierunku nurtu, przy zapchaniu koryta rzeki mnóstwem mielizn i wysp oddzielnych, a także przy znacznej liczbie oddzielnych odnóg, sprostowanie kierunku rzeki robotami regulacyjnemi potrzebowałoby przede wszystkiem przemieszczenia istniejącego koryta rzeki częstokroć na znaczne odległości, co wywołałoby potrzebę przerzucania ogromnych ilości piasku i ziemi, trzebaby wykonać wiele przekopów i zbytnio oddalać budowle regulacyjne od brzegów; wykonywać je przy znacznych głębokościach, osobliwie przy nadmiernie długich poprzecznych trawersach. Na skutek znowu znacznego sprostowania nurtu przy zwiększonym spadku, otrzymałoby się większe prędkości, wymagające zbyt silnych budowli regulacyjnych i bardzo niekorzystne dla holowania statków. Przy takich warunkach regulowanie rzeki pociągnęłoby za sobą potrzebę ogromnych nakładów i ogromnego czasu, a przy znacznych ilościach piasku, jakie musiałaby rzeka przenosić i mogłaby nieprawidłowo w korycie układać, pomagałoby się tworzeniu lodowych zatorów.

Dla uniknięcia wszystkich powyżej przytoczonych ewentualności, przyjęto trzymać się przeważnie głównego koryta rzeki i istniejącego nurtu. Ponieważ najczęściej przy normalnych poziomach wody łoże i nurt główny trzymają się więcej wysokich brzegów rzeki, przyjęto, aby jedna z tras zawsze po takich przechodziła brzegach, przerzucając się z jednej na drugą stronę rzeki. Wskutek tego wypada, aby przedewszystkiem brzegi umocowane zostały i w następstwie w system robót wejść mogły.

Kierunek wałów ochronnych zastosowany został do kierunku tras wybranych, z

większemi sprostowaniami i z zastosowaniem się do kierunku wód wielkich. Inne specjalne szczegóły projektu musimy tu pominąć.

Projekt regulacyi W. w granicach Królestwa rozpatrywany był w r. 1870 przez komisje międzynarodową, złożoną z przedstawicieli Rossyi, Prus i Austryi i uznany został jako w zupełności odpowiedni i zgodny z zasadami przyjętemi na austryackiej i pruskiej W. Takowy projekt polecony przez radę ministeryum komunikacyi, w r. 1889 przez ministra komunikacyi zatwierdzony i przy wykonaniu robót regulacyjnych jako miarodajny przyjęty został.

Roboty regulacyjne na W. między Zawichostem i granicą pruską prowadzone są w wielu punktach, w miarę udzielania stosownych kredytów, lecz sumy asygnowane bywają w rozmiarze nieznacznym, i dlatego o systematycznej regulacji rzeki myśleć dziś prawie nie można. Wykonywane roboty mają jedynie charakter umocowania brzegów w miejscach najbardziej zagrożonych i tam, gdzie właściciele nadbrzeżnych majątków z pomocą przychodzą.
IV. Nazwa.

Najdawniejszy ze wspominających o Wiśle pisarzów, geograf rzymski Pomponius Mela, żyjący w pierwszym wieku po Chr., nazywa Wisłę: Visula. Późniejszy nieco Pliniusz, w swojej Historyi naturalnej, używa formy Vistula a obok tego przekształconej w wymawianiu ludu formy Visculus. Grecki geograf Ptolomeusz przejął od rzymskich pisarzów nazwę, którą pi-sze Ouistoula. Formy te, od których poszła francuzka nazwa: Vistule, pozwalają przypuszczać iż pierwotna nazwa brzmiała Wistła (Vis pierwiastek, tło przyrostek). Jak w wyrazach: masło (mastło) i wiosło (wiostło) tak i w nazwie Wisła wypadło pierwotne t. Podczas gdy jeszcze w pieśni anglosaksońskiego pielgrzyma z VIII w. spotykamy formę Wistla, to w opisie Wulfstana z IX w. już użyto formy Wisle a Konstanty Porfirogeneta pisze: Bislas. Dzisiejsza niemiecka forma Weichsel powstała bardzo późno, bo zapewne przy schyłku wieków średnich. Ponieważ pierwiastek vis znaczy: moczyć, rozlewać, rozpływać, można więc domyślać się w nazwie Wisla znaczenia rozlewająca się. Wywód Kadłubka, nazywającego Wisłę Vandalus, jakoby od imienia Wandy, dałby się objaśnić chyba przez litewski wyraz vanduo, znaczący woda.

W taki sposób objaśniają nazwę „Wisła” współcześni nasi lingwiści: Jan Karłowicz i nieżyjący już Jan Hanusz (ob. Prace filologiczne, t. I). Czy forma „Wistła" jest pierwotną, co ona właściwie znaczy i dlaczego nie powtarza się w innych nazwach rzek słowiańskich, o tem nie pouczają nas wspomniani badacze, nie znajdując świadectw ni wskazówek rzucających światło na te kwestye. Zestawiwszy jednakże dość liczne dane, nieuwzględnione przez obu uczonych, możemy dojść jeżeli nie do stanowczego rozwiązania kwestyi to, w każdym razie do wskazówek rozświetlających takową.

Pierwszy Długosz, we wstępie geograficznym do swej Historyi powiada, że Wisła „a nationibus orientalibus Polonis vicinis, ab aquae candorem Alba aqua... nominatur”. Klonowicz zaś, niekoniecznie za Długoszem, lecz z tradycyi zapewne posłyszanej gdzieś na Powiślu, powiada w przedmowie do „Flisa”, iż starzy Słowianie zwali te rzekę „Biełaa Woda”, ztąd (jest to zapewne domysł poety) Niemcy od białości Weisel a Polacy zaś z niemieckiego Wisłą. Długosz zaś domyśla się, że Wisła znaczy tyle co

„wisząca” (pendens). W języku serbskim i chorwackim znajduje się przymiotnik: „bistar, bistra, bistro", znaczący: jasny (limpidus) wedle słownika Wuka Karadzicza. Nazwy rzek „Bistra” i „Bistrica” oznaczają więc nie szybkość biegu wody lecz jej jasną barwę. Wiadomo powszechnie, iż nazwy: Bystra i Bystrzyca noszą liczne rzeczki i strumienie. Obok formy: Bystrzyca spotykamy też równoznaczną zapewne formę: Wystrzyca (może Wistrzyca) w nazwie rzeczki zwanej dziś po niemiecku Weistritz a płynącej pod Świdnicą na Szląsku.

Drugi raz ta forma pojawia się w starożytnej nazwie strumienia uchodzącego pod Gdańskiem do Wisły a zwanego dziś: Striessbach. Świętopełk, ks. pomorski, nadaje r. 1247 klasztorowi w Oliwie ,,aquam que dicitur Wstrisza cum molendinis duobus” (Kod. pomor. Perlbacha). W nadaniu Mestwina z r. 1283 czytamy: „Bisseker (Biesiekierz) cum pratis ejusdem ville circa Vislam sitis inter duos rivulog Stritzam videlicet et Bealstinam”. W kilku jeszcze dokumentach powtarza się ta skrócona widocznie forma nazwy: Stritza (Stryca za: Wystryca). Podobne skrócenie spotykamy w często powtarzanej w dokumentach pomorskich nazwie dopływu Wieprza pomorskiego (Wipper), zwanego w dok. z r. 1248 Vettra a już w r. 1269 piszą tę nazwę: Thra (dziś jest to rzeczka Grabów). Analogia takich siostrzanych par w nazwach, jak: Bystra i Bystrzyca, Wisła i Wiślica (zapewne pierwotna nazwa Nidy), pozwala domyślać się obok istniejącej nazwy Wystrzyca (Wistryca) i zatraconej formy „Wistra”, będącej pierwotną nazwą królowy rzek naszych. Forma ta zostawałaby w ścisłem pokrewieństwie ze starożytną, znaną już Herodotowi nazwą dolnego Dunaju, brzmiącą Istros po grecku a Ister po łacinie. Hanusz widzi w tej nazwie pierwiastek vis, i sądzi że nazwa brzmiała właściwie „Wister”.
Jeżeli przez analogią do form: Bistryca i Wistryca przyjmiemy formy: ,,Bistra” i „Wistra” za równoznaczne, wtedy staną się nam zrozumiałemi twierdzenia Długosza i Klonowicza, jakoby starożytni Słowianie nazywali Wisłę „Białą wodą”. Przymiotnik ,,bistra” tłumaczy Karadzicz przez „Klar” niemieckie a więc odpowiada mu staropolski przymiotnik „jasny”, znaczący tyle co „biały” (Jasna góra, jasne włosy, jasny dzień). Klonowicz w „Żalach” na zgon Kochanowskiego określa Wisłę jako „białawą”. Przykładem współczesnego istnienia jednoznacznych niewątpliwie a różnobrzmiących form są nazwy rzek: Ostrawa i Osława, Ostrawica i Osławica, Strawa, Srawa i Sława (Sława, Schlawe). Na żuławach gdańskich znajduje się wieś zwana dziś Scharfenberg, która w starych dokumentach nosi stale nazwę: Bystra i Bistra. Zestawiono powyżej wskazówki pozwalają przypuszczać iż forma „Wistła” powstała z dawniejszej, pierwotnej, brzmiącej: „Wistra” a równoznacznej z nazwą „Bistra”, znaczącą: *Jasna woda*.

Kwestya nazwy Wisły łączy się z ważną i ciekawą kwestyą pierwotnego zaludnienia jej brzegów i dorzecza. Jeżeli powyżej rozwinięte przypuszczenie co do pierwotnej formy nazwy „Wisła” zdoła się utrzymać, to związek tak bliski starożytnych nazw Wisły i Dunaju świadczyć będzie o związku plemiennym mieszkańców zajmujących podówczas wybrzeża i okolice przy ujściu obu ważnych tak dróg wodnych środkowej Europy.

V. Zaludnienie brzegów i znaczenie dziejowe.

Rzymscy pisarze wspominają o Wiśle z tego jedynie powodu, iż uważają tę rzekę za granicę między obszarami zajętymi przez Giermanów i Sarmatów. Dzisiejszemu

czytelnikowi nasuwa się zwykle na myśl teraźniejsze pojęcie granicy, jako linii zetknięcia się dwu państw czy plemion. Przy takim pojmowaniu rzeczy wypadałoby przypuścić, że siedziby Germanów sięgały do lewego brzegu Wisły, podczas gdy na prawym rozciągały się obszary sarmackie. Na Słowian więc niema miejsca. Otóż należy pamiętać, że w tych odległych czasach siedziby ludzkie mieściły się po nad wodami, wzdłuż wybrzeży rzek lub dokoła jezior i że zwykle oba brzegi rzeki zajmowało to samo plemię. Rzeka wtedy tylko mogiła rozgraniczać plemiona, gdy jej brzegi były niezaludnione. Granicę stanowiło w takim razie nie koryto rzeki ile całe lasami pokryte i niezaludnione dorzecze.

Można domyślać się, iż taka puszcza, rozgraniczająca grupy różnoplemiennych siedzib, miała także nieliczną naturalnie ale mieszaną co do pochodzenia ludność. Jakie plemiona rozgraniczało dorzecze Wisły za czasów Tacyta, dokąd sięgały siedziby Germanów, a gdzie mieściły się wówczas plemiona słowiańskie, tego chyba nigdy się na pewno nie dowiemy. Nieliczna ludność, jaka mieściła się po brzegach Wisły i tułała po puszczach jej dorzecza, stała na niskim stopniu rozwoju, jak o tem świadczą ubogie ślady jej kultury, przechowane w odkrywanych teraz grobach. Dopiero na wyższym stopnia kultury, przez pracę włożoną w uprawę ziemi, powznoszone budowle, utorowane drogi, pobudowane grody, groble, mosty, plemię pewne zawiązuje ścisły stosunek z ziemią na której mieszka i uprawnia tem jej posiadanie. Czasowe zajmowanie przez tułające się gromadki myśliwców lub rybaków nie może mieć znaczenia dla historyi. Dopiero stała ludność nadaje trwałe nazwy rzekom, górom, osadom, dopiero zorganizowane dla osiągnięcia wyższych celów społeczeństwo wysuwa zajmowany przez nie obszar na widownię dziejową.

Dla plemion słowiańskich, gdy się pojawią w dziejach około 5 wieku po Chr., dolina Wisły ma znaczenie przeważnie granicznego pasa między wschodnią a zachodnią Europą. Środek ciężkości przypada dla tych plemion na obszary między Odrą a Wartą. Jornandes (około 552 r. po Chr.) raz uważa Wisłę za granicę między Germanią a Scytyą a dalej nieco powiada, że od źródeł Wisły ku północy rozsiadło się na rozległej przestrzeni ładne plemię Winidów, zaś nad brzegiem morza, do którego trzema uściami Wisła się wlewa, mieszkają ,,Vidivarii", będący mieszaniną różnych plemion. Dość wysoki stopień kultury osiągnięty przez Pomorzan przypisać trzeba niewątpliwie bardzo naturalnym u mieszkańców okolic nadmorskich domieszkom obcej ludności: skandynawskiej, giermańskiej i prusko-litewskiej. Wulfstan w opisie swej podróży morskiej (przed r. 900) powiada, że kraj Wendów ciągnie się aż do ujścia Wisły, która dzieli ziemię należącą do Estów (Witland) od kraju Wendów (Veonodland).
Król Alfred w opisie Europy wymienia na wschód od ziemi Morawian (Maroaro) ziemię wiślańską (Visleland), a współczesny geograf bawarski (866-890) obok Węgrów (Ungare), umieszcza Wiślan (Vuislane) i Ślęzan (Sleenzane). Z tych świadectw możnaby wnosić, co zresztą jest widocznem, że zaludnienie brzegów Wisły przez plemiona słowiańskie i wytworzenie się wyższej kultury nastąpiło może jednocześnie, po części w dolinie górnego biegu (okolice Krakowa i Wiślicy) i w dolnym biega przy ujściu (Gdańsk i Pomorze nadwiślańskie). W środkowym biegu Wisły, po za linią Narwi, spotkamy na prawym brzegu Mazurów, a dalej ku zachodowi mieszaną płomiennie ludność późniejszej ziemi dobrzyńskiej i chełmińskiej, podczas gdy z lewego brzegu rozsiada się, także mieszanego pochodzenia Kujawianie. Wybrzeża rzeki w dolnym biegu zajmą zdawna Pomorzanie, którzy w sprawie zaludnienia

brzegów Wisły i rozszerzenia tam wyższej kultury odegrają wybitną rolę. Zarówno fakt, że jeszcze w połowie XII w. po obu brzegach Wisły na przestrzeni od Krakowa do Torunia ciągnęły się pierwotne puszcze, z nielicznemi nadwodnemi osadami ludzkiemi a licznemi dość jeszcze koloniami bobrów, jak i odnalezione dotąd stosunkowo ubogie i rzadkie cmentarzyska i grodziska, świadczą, że pierwotna ludność składała się z drobnych, różnoplemiennych zapewne grup, wiodących życie leśne, zajętych polowaniem i rybołówstwem.

W dziejach zasiedlenia doliny Wisły odróżnić można w epoce przedhistorycznej, kończącej się tu właściwie dopiero w połowie wieku XII, dwa peryody. Pierwszy, w którym po puszczach nadwiślańskich błąkają się nieliczne różnoplemienne gromadki ludności żyjącej z myśliwstwa i rybołówstwa. Jedynemi przedstawicielami kultury bywali tu rzadko pojawiający się przemysłowcy rzymscy lub greccy, próbujący przedzierać się ku brzegom Bałtyku i zawiązujący po drodze stosunki wymiennego handlu z ludnością puszcz nadwiślańskich. Wykopaliska, nieliczne zresztą, monet rzymskich z epoki cesarstwa (w okolicach Warszawy) są pamiątką tych stosunków. Rozwój kultury i życia politycznego śród Słowian zachodnich i nadbałtyckich wywoła posuwanie się tych plemion od brzegów Odry i Warty ku Wiśle. Rzeka ta tworzy w swym biegu wielki łuk zwrócony swą wypukłością ku wschodowi. Otóż środkowa, najdalej ku wschodowi i wsch.-płn. zwrócona część łuku, najpóźniej zostanie dosiągniętą przez ten ruch kolonizacyjny w kierunku od zachodu ku wschodowi, kiedy na krańcach zachodnich łuku wcześnie bardzo nastąpi zasiedlenie obu brzegów i rozszerzenie się ludności na dalszych obszarach prawego brzegu (ziemia chełmińska, dobrzyńska, Mazowsze).

Możnaby z pewnem prawdopodobieństwem przyjąć IX wiek za granicę między peryodem dzikości pierwotnej a okresem rozpoczynającej się nad brze-gami Wisły pierwotnej kultury, której krzewicielami staną się Pomorzanie. Rozwój wyższej kultury u Słowian nadbałtyckich, mieszkających w pobliżu ujścia Wisły, wywołał właściwą wielu ludom nadmorskim dążność do rozszerzania działalności handlowej i kolonizacyjnej na dalsze okolice. G. Ossowski w swych Objaśnieniach do mapy archeologicznej Prus zachodnich, twierdzi na podstawie zbadania kilkuset wykopalisk, że przedmioty znajdywane nad brzegami Wisły aż po ujście Wieprza świadczą o tożsamości rozpostartej tu kultury, w porównaniu zaś z zabytkami wielkopolskimi przedstawiają liczne odrębności.

Zdanie to znajduje potwierdzenie w innych, wymowniejszych i bardziej przekonywujących zabytkach przeszłości, jakiemi są nazwy najdawniejszych osad rozłożonych nad Wisłą i jej dopływami w średnim biegu. Jeżeli rozpatrzymy rozmieszczenie następnych osad: Arciechowo, Arciszew, Bałdów, Barchów, Biesiekiery, Brodno, Bruss, Chrosna, Czersk, Czerwińsk, Dęblin, Gardlino, Garczyn, Gledzianów, Gołąb (i liczne pochodne), Iłów, Izbica, Jaktorów, Jeżów, Kiełpin, Kochów, Kosmaczewo, Kossakowo, Liw, Morzyczyn, Nieszawa, Paplin, Parlin, Płochocin, Płock, Popów, Raciąż, Radzyń, Radzymin, Serock, Sierpc, Służewo, Świeciechów, Szczecin, Stężyca, Tarchomin, Tarczyn, Trębki, Urzuty, Warszawa, Warszewice, Węgrów, Wyszogród, Zegrze, Zuzela, to w szeregu tym, mieszczącym przeważnie stare osady nadrzeczne, grody i targowiska w znacznej części, spotykamy nazwy jakich daremnie szukalibyśmy w Małopolsce, na Szląsku lub południowej połowie Wielkopolski

Nazwy powyższe są właściwe jedynie obszarom Pomorza nadwiślańskiego, północnej części Wielkopolski, wybrzeżom Wisły i jej dopływów, w środkowym przeważnie biegu. Nazwa rzeki: Wieprz jest zapewne powtórzeniem nazwy pomorskiej, brzmiącej dziś: Wipper. Nazwy rz. Liw i Wkra są pochodzenia pomorskiego. Najdalszą i najciekawszą z nazw. w których można upatrywać pamiątkę kolonizacji pomorskiej i roznoszonej z północy wzdłuż Wisły kultury, byłaby nazwa Krakowa, spotykana tylko na Pomorzu i Rugii. Dzisiejsza forma tych nazw: Krokow (w pow. wejherowskim i na Rugii) powstała ztąd, iż w pierwotnej było zapewne a pochylone. Kadłubek przystępując do skreślenia pozbieranych w Krakowie i Sandomierzu tradycyi o przybyciu Krakusa z dalekich stron, wspomina na początku kroniki o wojnach Polaków z ludami zamorskimi "Cismarinas undique nationes sed etiam Danomarchicas insulas suae coniecerunt ditioni", a dalej mówi o wzięciu do niewoli króla Hanuta.

Inni kronikarze opowiadają o władaniu synów Leszka na Rugii, Pomorzu, wojnach Wizimira z Duńczykami, podczas gdy brat jego Popiel włada Polanami. Jaką drogą te tradycye dostały się do Krakowa i przyjęły się tam jako narodowe, choć nie lokalne, o tem pouczyć nas może rozpatrzenie się w całym szeregu grodów i targowisk rozmieszczonych po brzegach Wisły i jej dopływów. Pomorzanie nie doszli do jedności państwowej, jak o tem świadczy arabski podróżnik Al Bekri, ale mogli poprzednio puszczać się na zdobywcze wyprawy. Rozsiedleni nad morzem, wielkiemi rzekami i jeziorami, wytworzyli kulturę opartą na rozwiniętym kulcie religijnym, przemyśle ł handlu wodnym a pod względem politycznym tworzyli podobno federacją licznych osad i okręgów. Jak dzisiejsi przemysłowcy szukają śród na pół dzikich plemion Afryki i Azyi korzystnych rynków wymiany a dla ochrony swych składów i kantorów zmuszeni są budować forty, starając się przytem przez układy z dowódzcami plemion zawiązywać stosunki pokojowe i zyskiwać swobodę handlu i bezpieczeństwo dla karawan, w podobny zapewne sposób postępowali żeglarze i kupcy pomorscy w stosunkach z różnemi grupami ludności, rozsiedlanej śród puszcz dorzecza Wisły.

Jak się przedstawiały te pierwotne stosunki handlowe kupców pomorskich i niemieckich zapewne, z ludnością puszcz nadwiślańskich o tem nas pouczyć może, przez analogią, ustęp, w którym Stryjkowski, idąc za kroniką Duisburga, opowiada o zawiązaniu stosunków przez kupców z Lubeki z Łotyszami, zamieszkującymi puszcze nad Dźwiną. „Roku pańskiego 1160, acz kalendarz liflandzki pisze 1111, kupcy z Lubku i z zamorskich krain, którzy w rozmaite strony dla zysku żeglować zwykli, gdy się przybili wiatrem z trafunku w północny port odnogi morza Bałtyckiego, gdzie teraz w Liflanciech Dunamund, obaczyli Łotwę, lud prosty, leśny i gruby. A iż pospolicie woszczyny, które z miodów wyciskali, jako insze śmieci z domów wymiatali, tedy Niemcy onych śmieci darmo w okręty nabierając, niewymowny zysk miewali i często zaś w większej liczbie okrętów do Łotwy przyjeżdżali, woszczyny u nich darmo bierząc a miody, bydła i skóry, których tam hojność wielka była, lada za co, jako u dzikiego ludu, kupowali albo wymieniali".

Cofnijmy się wstecz o dwa lub trzy wieki a znajdziemy i nad Wisłą podobne stosunki. Kupcy pomorscy, przy rozwinięciu się stałych już stosunków handlowych z ludnością obszarów nadwiślańskich, pozakładali tu stacye handlowe, w których urządzone były stałe składy soli (pamiątką tego trzy Solce nad Wisłą: bydgoski, warszawski, iłżecki) a obok tego targowiska, które, przy większym zaludnieniu brzegów, istniały zwykle po dwa naprzeciw siebie z obu brzegów, jak: Solec i Kamień, Warszawa i Targowo,

Kochów i Swierze, Wyszogród i Kamień, Stężyca i Sieciechów.

Przy składach i targowiskach powznoszono obronne grodziska, koło których skupiała się różnoplemienna ludność w osadach leśnych, pasterskich, rybackich, rolniczych. Przy kilku starych i ważnych osadach nadwiślańskich znajdujemy miejscowości (dziś wsi ludne) noszące nazwę: Kamień. Spotykamy takie osady: pod Sandomierzem, naprzeciw Solca iłżeckiego, naprzeciw Warszawy, naprzeciw Wyszogrodu i pod Kwidzynem. Oprócz nazw Solec i Kamień powtarzają się w starych osadach nadwiślańskich kilkakrotnie nazwy: Wyszogród i Nieszawa. Że kolonizacya i kultura pomorska sięgała aż pod Kraków, ogarniając oba brzegi Wisły, to przekonywają nas, między innemi, nazwy osad otaczających Opatowiec, położony naprzeciw ujścia Dunajca do Wisły. Sama osada, już w XI w. ważne targowisko nadrzeczne („cum foro, taberna et transito navali et duobus tabernis in Wisla"), nadana była klasztorowi tynieckiemu i wcześnie bardzo zmieniła swą nazwę pierwotną, nieznaną nam dzisiaj. Że była to osada pomorska o tem świadczą leżące w pobliżu starożytne wioski. Spotykamy tu wieś Urzuty, nadaną klasztorowi tynieckiemu, a noszącą nazwę starej osady leżącej śród żuław gdańskich, zwanej dziś Sperlingsdorf (ztąd Perlbach mylnie wnosi, iż „Vruthi" w dwu różnych aktach z 1308 i 1310 pisanych w Krakowie i Malborgu, ma być omyłką zamiast ,,Vrubly"), starej zaginionej wsi z pod Żnina na Pałukach i dwu starych wsi w dawnej ziemi czerskiej (jedna należy do potomków Gotarda ze Służewa w XIV w.).

W innych częściach kraju nie spotykamy tej nazwy. Oprócz tego w pobliżu Opatowca mieszczą się osady: Dęblin, Wyszogród i Parchocin. Nad brzegami Narwi, Bugu, Bzury, Liwa, Wieprza, Sanu nawet, zwłaszcza w dolnym biegu tych rzek, spotkamy liczne osady noszące w swych nazwach wyraźne ślady pochodzenia pomorskiego. Zapewne tradycyjnie przechowane wspomnienia odległych stosunków posłużyły Kadłubkowi za podstawę do przypisania jednej założycielce (Julii, siostrze Cezara) zarówno Lubusza (nad Odrą) jak Lublina. Nazwa ,,Lublin", choć w tej formie nie pojawia się na Pomorzu (jest tylko Lublewo), ale znajduje pokrewne co do formy nazwy w osadach: Modlin, Parlin, Dęblin, których pochodzenie pomorskie jest wielce prawdopodobnem. W najdawniejszych czasach głównym przedmiotem handlu przywozowego na Wiśle była sól, sprowadzana przez przemysłowców nadbałtyckich aż z wybrzeży francuzkich. Choć później produkcya kopalń w Wieliczce i Bochni zaopatrywać zacznie Małopolskę i dalsze obszary w sól kamienną, krajową, to mimo zakazów wydawanych przez królów i sejmy, sól morska, do której nawykli mieszkańcy nadwiśla nie przestanie wchodzić drogą wodną.

Wcześnie bardzo, zapewne już w końcu XII w., zacznie się posuwać, drogami utorowanemi przez Pomorzan, kolonizacya niemiecka, popierana przez stosunki handlowe. Po okresie pomorskim nastąpi okres szerzenia się kultury niemieckiej. Prawo niemieckie i język niemiecki posuwać się będą w górę Wisły aż po sam Kraków, w którym ten prąd niemiecki idący z północy spotka się z drugim, posuwającym się przez Szląsk od zachodu. Zarówno w miastach pomorskich jak i osadach nadwiślańskich wcześnie bardzo pojawią się liczni kupcy i rękodzielnicy niemieccy, chętnie przyjmowani dla kultury jaką z sobą przynosili. Przedmiotem handlu przywozowego jest, prócz soli, żelazo i sukno, wywozu: bursztyn, futra, wosk.

Przy uposażeniu klasztoru czerwińskiego (w połowie XII w.?) nadano mu, między

innemi dochodami, cło od każdego 19 statku. Ponieważ cło płaciły statki wtedy gdy się zatrzymywały i wyładowywały towar, sól lub sukno, przeto można ztąd wnosić o dość żywym ruchu na Wiśle i targowisku czerwińskim. Swiętopełk, władzca Gdańska, wydaje około r. 1227 dla kupców Lubeki dokument określający warunki handlu. Większy statek naładowany suknem (burnit vel frizol) płacił 10 grzyw, cła, jeżeli był solą naładowany dawał dwie miary (pundones, punth), mniejszy statek jedną. Od wozu z suknem, jednokonnego 1 grzyw, i łokieć sukna do grodu, od całej karawany wozów 5 łokci albo pół grzywny srebra. Wracające statki płaciły cło w Gdańsku po 11/2 grzyw, od większego a 3 fertony od mniejszego statku. Kazimierz, ks. kujawski, nadaje r. 1252. kanonikom katedry włocławskiej cło od statków Wisłą przychodzących, i dochód z targowego.

Jeszcze w XIII wieku W., mimo posuwającej się kolonizacyi obszarów prawego brzegu, jest, w średnim biegu mianowicie, kresową osłoną Polski piastowskiej. Prusacy, Jadźwingi, Litwini, Ruscy, Tatary, w swych napastniczych wyprawach ścierają się pod nadwiślańskimi grodami ze śpieszącym na obronę granic rycerstwem. W ciągu wieku XII i XIII toczą się na całej prawie linii Wisły częste i krwawe boje. Kolonizacja posuwająca się dolinami prawych dopływów W. w średnim biegu, wzdłuż brzegów Narwi, Bugu, Wieprza, Sanu i ważniejszych dopływów tych rzek, jak: Liw, Bystrzyca, Tyśmienica, przesunie stopniowo linią kresowych bojów ku wschodowi i umożliwi spokojny rozwój kultury w dolinie Wisły.

Po okresie kolonizacyi i kultury pomorskiej nastąpi okres kolonizacyi i kultury niemieckiej, która w XIII w. zapanuje na brzegach Wisły od Gdańska do Krakowa. Gdańsk od najdawniejszych czasów, jako ważne targowisko przy ujściu znacznej drogi wodnej do morza, posiadał ludność mieszaną, różnoplemienną, śród której Niemcy stanowili zapewne dominujący kulturą i przewagą materyalną, pierwiastek. Mestwin, ks. pomorski, powierzając w r. 1271 zamek i miasto („castrum et cisitatem”) w opiekę margrabiom brandeburskim, wymienia jako składowe części ludności: „Theutonicos burgenses”, po nich Prusaków a w końcu dopiero wiernych Pomorzan. Wcześnie musieli tu Niemcy przynieść swe urządzenia. W akcie z r. 1274 mowa jest o sołtysie i rajcach (scultetus et consules).

Obok kupców i osadników obcych pojawiają się nad brzegami Wisły w ciągu XII i XIII wieku liczne instytucye kościelne, wprowadzające tu również obcą przeważnie ludność i obcą kulturę. Tyniec, Kraków, Brzesko, Opatowiec, Koprzywnica, Sandomierz, Zawichost, Sieciechów, Czersk, Warszawa, Czerwińsk, Płock, Włocławek, Toruń, Chełmno, Tczew, Oliwa, Gdańsk, oto szereg miejsc, w których od końca XI do połowy XIII powstają liczne klasztory, kollegiaty, katedry. Benedyktyni mają klasztory w Tyńcu (Krakowie), Sieciechowie, Płocku; kanonicy regularni w Brzesku (Hebdowie), Czerwińsku i Warszawie; cystersi w Koprzywnicy, Pelplinie i Oliwie; dominikanie w Gdańsku, Chełmnie, Toruniu, Płocku, Sandomierzu, Krakowie; franciszkanie w Krakowie i Włocławku; klaryski w Zawichoście i Krakowie; benedyktynki (cysterki) w Toruniu. Najstarsze parafialne kościoły miejskie w Toruniu i Warszawie są p. w. św. Jana Chrzciciela a w Gdańsku, Tczewie, w Tychnowach pod Kwidzynem, Chełmnie, Toruniu, Warszawie i Krakowie spotykamy starożytne kaplice lub kościoły p. w. św. Jerzego. Jeżeli teraz zważymy, że wszystkie te instytucye uposażone zostały licznemi posiadłościami, leżącemi bądź nad Wisłą bądź w pobliżu rzeki, że duchowni obcego

przeważnie pochodzenia ściągali chętnie osadników obcych, głównie Niemców, to możemy wytworzyć sobie pojęcie o doniosłości oddziaływania takich centrów na zaludnienie i kulturę obszarów okolicznych.

Biskup Piotr zakładając r. 1237 nową osadę miejską w Płocku oświadcza „Omnes habitatores civitatis sive Theutonicos, sive Polonos iudicet scultetus" a ks. Ziemowit wprowadzając r. 1254 prawo niemieckie do wsi biskupstwa płockiego, tak wzywa w akcie osadników: „Accedant itaque securi hospites de quacunque natione ad incolendas terras dicti Episcopatus" i obiecuje dalej, że ,,gaudebunt pleno jure theutonico cujuscunque provincie vel civitatis prout ipsimet elegerint" (Kod Maz., 19). Potężne poparcie pozyska kolonizacya i kultura niemiecka w zakonie krzyżackim, który, otrzymawszy rozległe obszary na prawym brzegu Wisły, osiedli się tu w r. 1230. Wkrótce rozpoczną oni zaprowadzać instytucye i prawa niemieckie w miastach nadwiślańskich: Chełmnie i Toruniu (w r. 1233). Urządzenia tych miast, Chełmna zwłaszcza, posłużą książętom i biskupom polskim za wzór przy urządzaniu, za przykładem krzyżaków, innych miast, posiadających także znaczny procent ludności niemieckiej.

Prawo niemieckie otrzymuje Kwidzyn w r. 1235; w Płocku urządzenia niemieckie spotykamy już w r. 1237. „Seultetus de Drobin" pojawia się w akcie z r. 1239. Tczew otrzymuje prawo niemieckie r. 1260, Kraków i Warszawa po r. 1260 zapewne, w Gdańsku wymienia akt z r. 1274 sołtysa i rajców, Sandomierz w r. 1286 dostaje prawo niemieckie, Czersk wprawdzie posiada akt nadania tegoż prawa z r. 1386, ale częściowo instytucye niemieckie miał zapewne już w połowie XIII w.

Mimo rozwoju Gdańska kupcy Lubeki utrzymują ciągle zdawna zawiązane stosunki handlowe na całym obszarze Polski. Władysław Łokietek wydaje im w Kaliszu r. 1298 dwa przywileje na swobodny handel wodny i lądowy i pozwala urządzić w Gdańsku kantor i skład towarów (Kod. Wielkop., Nr. 792, 793). Opanowanie Gdańska i Pomorza nadwiślańskiego przez Krzyżaków w r. 1308 wywrze wielki wpływ na rozwój handlu i osad nadwiślańskich. Krzyżacy spełnili wprawdzie włożony na nich obowiązek osłony linii Wisły od napadu Prusaków i Litwinów lecz nie na korzyść Polski ale na własną obrócą otrzymane rezultaty. Energiczna, umiejętna i skrzętna gospodarka zakonu zaludni obszary jego posiadłości różnoplemiennymi przybyszami z różnych stron Niemiec i Polski (Mazowsza głównie). Powstanie tu około 1400 wsi czynszowych.

Rozwój rolnictwa i przemysłu wywoła ożywiony ruch handlowy na Wiśle i wpłynie na szybki rozwój Gdańska i Torunia. W 1343 r. powstaje najważniejsza część późniejszego Gdańska, t. zw. Rechtstadt, ze wspaniałym kościołem P. Maryi, ratuszem, Artushofem. Wody Raduni ujęte w dwumilowy kanał dostarczały motoru wielkim młynom zakonu. Istnieje też most na Wiśle, o którym spotykamy wzmianki już. w r. 1247. Kiedy do r. 1369 Lubeka góruje jeszcze nad Gdańskiem co do rozmiarów ruchu handlowego, to już w r. 1383 Gdańsk jest najważniejszym portem na całym Bałtyku. Ryga, Królewiec i Szczecin nie wyrosły wtedy jeszcze ze swego dzieciństwa. W r. 1393 przybywa do Gdańska 300 okrętów z Anglii, Francyi i Hollandyi po zboże dla dotkniętych nieurodzajem krajów zachodniej Europy.

Jednocześnie rozumne rządy Kazimierza W. i ruch kolonizacyjny wywołał podniesienie rolnictwa i przemysłowo-handlowej czynności ludności miejskiej. Król buduje kanał od

Bochni do Wisły dla ułatwienia spławu soli, urządza w Kazimierzu składy na zboże. Ruch handlowy wywołuje podniesienie się drobnej lecz w wybornym punkcie położonej osady nadwiślańskiej: Warszawy, która się ukazuje na kartach dziejów w r. 1339 jako dość ludne, ruchliwe, handlowe miasteczko, mające już kilka kościółków, szkołę, a śród ludności przemysłowców i rzemieślników niemieckiego przeważnie pochodzenia. Po Gdańsku, liczącym na początku XV w. około 30000 mieszkańców, najludniejszymi miastami nadwiślańskiemi są: Toruń i Kraków, mające od 12 do 15000, podczas gdy Warszawa zapewne nie przechodziła 3000.

Na wzrost Torunia wpłynęła polityka handlowa Zakonu, który nadał w r. 1365 temu miastu obowiązujące wszystkich kupców prawo składu towarów (Stapelrecht). Wszelkie towary wchodzące na Gdańsk do Prus i przeznaczono na wywóz do innych krajów musiały być składane na pewien czas w Toruniu, zkąd dopiero rozchodziły się po całej Polsce i krajach sąsiednich. Kazimierz W. udzielił jeszcze w r. 1345 kupcom pruskim prawo wolnego handlu w całem państwie, bez żadnych opłat. Tym sposobem kupcy toruńscy posiedli niejako monopol handlu przywozowego (drogą morską) w całej Polsce.

Gdańsk znowu był głównym punktem składowym i targowiskiem dla handlu wywozowego. Kraków pozostanie tylko centrem dla handlu lądowego. Wielkie korzyści, jakie ciągnęło z tego handlu mieszczaństwo Torunia i Gdańska, były zapewne ważnym bodźcem do przechylenia się na stronę Polski podczas wojny, jaką przez kilkanaście lat toczy Kazimierz Jagiellończyk z Zakonem. Gdańsk utrzymywał wtedy po 15000 żołnierzy zaciężnych i wydał do 700,000 grzyw, srebra na koszta wojenne ale uzyskał za to w r. 1454 przywilej Kazimierza Jagiellończyka, nadający miastu najszerszy samorząd i swobodę handlu. Gdańszczanie mogli utrzymywać swą fortecę, zamykać lub otwierać port wiślany, zawierać układy z innemi państwami, wyprawiać poselstwa. Toruń również otrzymał w nagrodę usług oddanych Polsce w czasie wojny rozległe przywileje (prawo bicia monety, własną załogę) i różne korzyści.

Traktat toruński (z r. 1466) łącząc w jedną całość państwową z Polską obszary obu brzegów dolnego biegu Wisły od Torunia po Gdańsk, otworzy nową erę w rozwoju handlu i kultury na wybrzeżach i w dorzeczu Wisły. Rozszerzenie granic państwa od wschodu zabezpieczając obszary prawego brzegu od klęsk wojennych, wywoła szybki wzrost zaludnienia i produkcyi rolniczej i przemysłowej. Następstwem tego będzie ożywienie ruchu handlowego na Wiśle i pomyślny wzrost miast nadwiślańskich, koncentrujących handel zbożowy okolicy. Korczyn, Sandomierz, Kazimierz, Warszawa, Płock, Włocławek, Nieszawa staną się ożywionemi targowiskami. Żywioł niemiecki rozpłynie się w tych miastach pod wpływem kultury i kolonizacyi polskiej.

Kopernik i Dantyszek, obok wielu innych mniej wybitnych postaci, są przedstawicielami wysokiej kultury, jaka na podstawie dobrobytu, pod wpływem humanizmu rozświetlającego mgliste wybrzeża Bałtyku, rozwinie się śród mieszczaństwa prusko-pomorskiego. Po obu brzegach Wisły, począwszy od Sandomierza, wznosić się będą w miastach nadrzecznych liczne murowane spichrze, kryte dachówką. Miasta zabudowywać się zaczną murowanemi, ozdobnemi, kilkupiętrowemi kamienicami, o czerwonych dachach, według jednego typu, cechującego przechowane dotąd zabytki tych czasów w starych domach Gdańska,

Torunia, Warszawy, Kazimierza, Krakowa.

Już od XV wieku stopniowe zaludnianie obszarów leśnych na wyżynach wododziałowych, i związany z tem rozwój handlu na traktach lądowych, przechodzących zwykle grzbietami działów wodnych, wywoła zmiany w kulturze cechującej dolinę Wisły i wprowadzi do jej rozwoju nowe czynniki, zmieniające warunki bytu osad nadrzecznych. Dotychczasowa jedność kultury, łączność interesów, mimo różnorodności plemiennej śród ludności nadwiślańskiej, zaczną zanikać a natomiast, obok ustalającej się jedności narodowej, wytworzy się coraz ściślejszy związek miast nadrzecznych z dalszemi, zaludnionemi teraz, okolicami kraju, dla których staną się one targowiskami handlowemi, centrami sądowemi i ogniskami kultury.

Po okresie przewagi wpływu niemieckiej zapanuje w dolinie Wisły kultura polska. Polonizacya mieszczaństwa niemieckiego a nawet szlachty niemieckiej w dawnych posiadłościach krzyżackich, dokona się z wielką szybkością. Watzelrodowie, Wejherowie, Heidensteinowie będą się czuć Polakami. Wiele rodzin zmieni nazwiska niemieckie na polskie. Rozwój miast zastawać będzie w ścisłym związku z postępami kolonizacyi i rolnictwa ale dotąd tylko, dopóki włożenie na kmieci rosnących ciągle, ciężarów (robocizn i opłat) i ograniczenie im swobody ruchu nie odbije się coraz szkodliwiej na przemyśle miejskim przez zmniejszanie się odbytu na miejscowe wyroby. Z drugiej zaś strony nadana szlachcie swoboda od ceł przywozowych i wywozowych, pozbawi kupców miejskich bogatszych odbiorców, zatamuje rozwój przemysłu i rękodzieł krajowych i skoncentruje cały ruch handlowy w Gdańsku, do którego panowie i szlachta będą bezpośrednio wysyłać zboże i inne produkty a równocześnie zaopatrywać się tam w zbytkowne zagraniczne produkty i wyroby.

Na sejmach w drugiej połowie XVI wieku słyszymy często bardzo upominania się a nawet i zapadające uchwały w sprawie oczyszczenia rzek spławnych, już to z przyrodzonych przeszkód, już z jazów, młynów pływających i t. p. przez ludzi powznoszonych zawad dla żeglugi. Brak środków materyalnych, zdolnych techników a nade wszystko nieudolność do zorganizowaniu zbiorowej działalności większych rozmiarów, sprawiały, iż mimo częstego ponawiania, uchwały te nie sprowadzały pożądanych rezultatów.

Ruch rozwijający się na drogach lądowych przecinających Wisłę wywoła potrzebę budowania na niej mostów. Wprawdzie już w dokumentach z XIII w. spotykamy wzmianki o moście pod Gdańskiem, ale zapewne odnosi się to do Motławy nie do Wisły, choć w dokumentach wyraźnie wskazano most gdański (pons danensis), jako granicę przestrzeni, w której na Wiśle ma być pobierane cło od statków.

Na średnim biegu pierwszy most, czasowy jednak, zbudowany był w r. 1409, przed wojną z Krzyżakami, pod Kozienicami przez „mistrza Jarosława, biegłego w swym rzemiośle”, a pod nadzorem starosty radomskiego. Spuszczony częściami na Wisłę, ustawiony został dla przeprawy wojska polskiego pod Czerwińskiem. Mistrz krzyżacki, według Długosza, nie chciał wierzyć, by Polacy zdolni byli wystawić taki most i przeprawić wojsko z całym taborem. Po skończonej przeprawie wysłano most, łyżwowy widocznie, do Płocka, by tam pozostał do dalszego rozporządzenia. Ruch

wielki na traktach handlowych rozchodzących się z Torunia, wywołał potrzebę budowy stałego mostu, który w czasie od r. 1497 do 1500 wzniesiono kosztem miasta.

Znaczenie polityczne i handlowe Warszawy skłoni Zygmunta Augusta do zbudowania (1568-1573), z wielką starannością, okazałego mostu, na palach dębowych, pod nową stolicą kraju. Kochanowski aż trzema fraszkami upamiętnił ten fakt, mający związek ze sprawą zjednoczenia politycznego, przeprowadzonego przez króla na sejmie lubelskim r. 1569.

Rewolucya ekonomiczna sprowadzona przez odkrycie Ameryki i napływ wielkich ilości złota, wywarły doniosły wpływ, przez podniesienie cen zboża i innych przedmiotów, na gwałtowny wzrost produkcyi rolnej i przemysłu leśnego w Polsce. W ciągu wieku XVI wywóz zboża i ruch handlowy wzrasta niezmiernie. Pożar niszczy w r. 1536 około 340 spichrzów w Gdańsku, przypuszczając, że wszystkich było około 500 i rachując po 80 łasztów zboża na każdy, otrzymamy w przybliżeniu cyfrę 40,000 łasztów wywożonego zboża. Wywóz innych przedmiotów przedstawiał średnio wartość równą cenie zboża. Ogółem wiec wywóz przez Gdańsk przedstawiać mógł wartość 2,400,000 korcy zboża. Przy końcu wieku XVI, kiedy Klonowicz w swym „Flisie" opisuje żeglugę po Wiśle i brzegi jej usiane zamożnemi, dobrze zabudawanemi miastami, wreszcie zapchaną okrętami Motławe pod Gdańskiem, wywóz zboża dosięgał zapewne 100,000 łasztów.

Bezimienny autor „Uwag nad uwagami" (r. 1789) podaje w tabelce wywozu z portów polskich, iż w r. 1618 przybyło do Gdańska z kraju na wywóz 128,789 łasztów. Inne źródła (por. Korzon, Wewn. dzieje Polski. II, 5) podają tę samą cyfrę na r. 1648, podczas gdy Cellarius na ten sam rok oblicza na 116,000 łasztów. Wojny nieustanne w drugiej połowie XVII i na początku XVIII, zmniejszenie ludności, ucisk ludu i upadek mieszczaństwa sprowadzą, obok ogólnego zubożenia, zmniejszenie znaczne produkcyi rolnej i ruchu handlowego. W pierwszej połowie XVIII w. spławiano przeciętnie co rok po 26,000 łasztów, dopiero w r. 1765 cyfra ta wzrasta do 51,487, by w r. 1781 spaść na 9,667 łasztów. Tak gwałtowny spadek cyfr wynikł ze zmian politycznych, jakie zaszły w r. 1772.

Część wybrzeży Wisły, prócz Torunia i Gdańska, przeszła pod panowanie pruskie. Oba te miasta pozostały odcięte od reszty kraju i otoczone ścisłym kordonem. Wysokie cła, pobierane przez komory pruskie, powstrzymały ruch handlowy. Gdy poprzednio od stu łasztów pszenicy płacono cła w Fordoniu 76 dukatów, rząd pruski podniósł opłatę na 375 dukatów. W podobnym stosunku (prawie pięciokrotnie) zwiększono cła zarówno od wprowadzanych jak i wyprowadzanych przez Gdańsk produktów i towarów.

W ciągu XVIII w. najludniejsze poprzednio miasta nadwiślańskie upadają stopniowo Kraków i Sandomierz, Płock i Włocławek, a wreszcie Toruń i Gdańsk. Jedna Warszawa tylko wskutek nagromadzenia licznych rezydencji magnackich, pobytu dworu, częstych sejmów, rośnie szybko i stanie się przy końcu wieku, około r. 1790, stotysięcznym miastem, podczas gdy Kraków spadnie do 10,000. Wypadki r. 1794 i podział z r. 1795 oddadzą połowę Wisły, od Gdańska po ujście Pilicy, pod władzę Prus a drugą połowę, do źródeł, Austryi. W r. 1807 traktat tylżycki odda środkowy i część

dolnego biegu Wisły, od ujścia Pilicy po Grudziądz, nowo utworzonemu księstwu warszawskiemu. Na obszarze tym jedna Warszawa posiadać będzie około 70,000 ludności, bogaty niegdyś Toruń ma w r. 1806 tylko 9,000 mk., Płock 2,700, Włocławek 2,300, Dobrzyń 1,000, Nieszawa 1,200, Chełmno 4,000.

W r. 1809 Austrya ustąpiła po wojnie z księstwem część swych świeżych posiadłości a z niemi razem cały bieg Wisły po ujście Sanu, poniżej zaś ujścia tej rzeki brzeg lewy z Krakowem a z prawego okrąg koło Krakowa po Wieliczkę. W tej części miasta nadbrzeżne przedstawiały się w bardzo smutnym stanie. Sandomierz zniszczony przez świeżo toczące się tam boje i szturmy, Kraków wyludniony i zubożały. Gdańsk ciężkie przejdzie teraz koleje w czasie długiego oblężenia i zajęcia przez wojska francuzkie (1807-1814). Traktat wiedeński w r. 1815 zmieni znowu i ureguluje na dłuższy czas stosunki polityczne w dolinie Wisły. Cały niemal środkowy bieg rzeki należeć będzie odtąd do nowo utworzonego królestwa polskiego, od Nieszawy zaś do ujścia zostanie pod władzą Prus. Traktat zapewnił swobodną żeglugę na całej rzece i jej dopływach i swobodny handel na całym obszarze bez względu na granice polityczne (art. XXII do XXX). Postanowienia te jednak nie weszły nigdy w wykonanie. Żegluga na Wiśle dotąd zostaje przeważnie w ręku Niemców. Polscy flisacy stanowią tylko obsługę na tratwach i galarach idących w dół rzeki i wyprawianych przez przedsiębiorców Niemców lub żydów. Berlinki przychodzące z dołu rzeki są wyłącznie własnością Niemców.

Zawiązane około r. 1848 przez hr. Andrzeja Zamoyskiego Towarzystwo żeglugi parowej zaprowadziło, oprócz parostatków osobowych, statki parowe przewozowe i holownicze dla transportowania towarów. Gdy spółka ta upadła, powstały w ostatnich czasach przedsiębiorstwa prywatne, które dla braku odpowiednich kapitałów i przy trudnościach jakie przedstawia spław na Wiśle, przy małej wodzie i korycie nieuregulowanym, nie mogą się należycie rozwinąć. Powolny postęp robót regulacyjnych na średnim biegu Wisły nie pozwala oczekiwać w bliskiej przyszłości polepszenia stanu rzeczy i przywrócenia tej wielkiej drodze wodnej dawnego jej znaczenia w rozwoju handlu i kultury.

VI. Literatura.

Najpierwszy opis biegu Wisły i jej dopływów skreślił z wielką starannością Długosz na początku swej Historyi polskiej. Po nim opisał Wisłę i jej brzegi, ale tylko na przestrzeni od Warszawy do ujścia Motławy pod Gdańskiem, Klonowicz we „Flisie” (r. 1595). Krótką, ale trafną charakterystykę W. i innych rzek polskich skreślił Morsztyn w wierszu p. t. „Rzeki”, stanowiącym cześć „Kanikuły”.

Wszystkie opisy Polski od wieku XVI do połowy XIX zajmują się polityczno-statystyczną stroną. Piękny przykład dany przez Długosza nie znalazł naśladowców. Największe rozmiarami dzieło geograficzne Łubieńskiego zajmuje się tylko geografią polityczną Polski. Surowiecki Wawrzyniec w swej rozprawie „O rzekach i spławach krajów ks. Warszawskiego” (r. 1811) nie mówi o Wiśle. Geografia wschodniej części Europy (Wrocław 1825) zbywa tę rzekę kilkowierszową wzmianką.

Dopiero Wincenty Pol, wstępując w ślady Długosza, podobnie jak i ten historyk,

gorącą miłością kraju zastępujący brak specyalnych studyów, pierwszy rozpoczął pracować nad geografią Polski i w swej „Hydrografii" (w dziele „Północny wschód Europy" r. 1851) przedstawił szczegółowo stosunki dorzecza Wisły. Pierwszym specyalnym, ale dla celów technicznych, badaczem Wisły był Wilhelm Kolberg, inżynier zarządu komunikacji (od r. 1840) który rezultaty swych obserwacji i poszukiwań pomieścił w rozprawie „O uspławnieniu Wisły" („Roczniki gospodarstwa krajowego"), obszernem dziele p. t. „Wisła, jej bieg, własności i spławność" (część I zostaje w rękopisie, część II wyszła z druku r. 1861 w Warszawie) i treściwem opracowaniu pomieszczonem w Encyklop. Orgelbranda (t. XXVII). O źródłach W. pisał Ludwik Zejszner „Podróż do źródeł Wisły" (Bibl. Warsz., 1850 r.) i Bogumił Hoff w dziełku „Początek Wisły i Wiślanie" (Warszawa, 1888 r.). Zbiór widoków z nad brzegów W. z objaśnieniami wydał Oskar Fiat p. t. „Brzegi Wisły od Warszawy do Ciechocinka" (Warszawa, 1859, z 2 mapami i 6 widokami).

Ważnemi dla poznania W. są prace pomieszczone w „Pamiętniku fizjograliczny" Słowikowskiego Józefa: „Stan wody na Wiśle pod Warszawą od r. 1860 do 1880" (w tomie I) i „Charakterystyka Wisły" (w tomie XII), tudzież Szystowskiego M. „Roboty regulacyjne na Wiśle w granicach królestwa polskiego" (t. VII). Kwiciński „Rzeka Wisła" (Przegląd Techn., r. 1893). O handlu Gdańska i ruchu spławnym na Wiśle pomieścił obszerną pracę w „Niwie" (z r. 1876) Ed. Wasilewski i Jan Bloch w artykule „Dawne nasze porty na Bałtyku" (,,Ekonomista" z r. 1879). Wychodzące w Warszawie pod redakcyą J. Karłowicza, czasopismo etnograficzne ,,Wisła" pomieściło też kilka rozpraw i opisów odnoszących się okolic nadwiślańskich, skreślonych przez B. Hoffa, Z. Glogera i innych.

O rezultatach poszukiwań archeologicznych na brzegach Wisły pouczyć mogą wydawane w Warszawie (1873 i 1882 r.) „Wiadomości archeologiczne" i „Mapa archeologiczna Prus zachodnich" z tekstem objaśniającym, wydana przez G. Ossowskiego (Kraków, 1881). Z dzieł ogłoszonych przez niemieckich uczonych zasługując na uwagę obszerna, zbiorowo opracowana, opisowo-historyczna monografia, z rycinami, p. t. ,,Die Weichsel", wydana pod redakcyą dr. Franza Brandstaettera 1855 r. w Kwidzynie (Marienwerder), tudzież przez tegoż autora wydane dzieło: ,,Land und Leute des Landkreises Danzig" (1872 r.). Niektóre ważniejsze rozprawy wspomniane były już wyżej w części I niniejszej pracy.

Wiski 1.) wś, pow. bielski, gm. Kościeniewicze, par. Huszcza, ma 67 dm., 389 mk., 2256 mr. W 1827 r. było 74 dm., 396 mk.
2.) **W.**, wś i folw., pow. radzyński. gm. Brzozowy Kąt, par. Komarówka, 43 dm., 327 mk., 1632 mr. ziemi. W 1827 r. było 37 dm., 207 mk, par. Rudno. Dobra W. i Planta, z miastem Wohyń, wsiami: Wiski, Walina, Osowa, Wornice, Brzozowy Kąt, Derewiczne, Rudno, były w r. 1833 własnością ordynata Zamoyskiego, następnie sukcesorów Elizy Brzozowskiej, rozległość ogólna wynosiła mr. 17649. W skład dóbr wchodziły: miasto Wohyń os. 375, mr. 3003; wś. W. os. 40, mr. 703: wś Walina os. 63, mr. 1415; wś Osowa os. 109, mr. 2459; wś Wornice os. 20, mr. 327; wś Brzozowy Kąt os, 77, mr. 1494; wś Derewiczna os. 97, mr. 2010; wś Rudno os. 171 mr. 3564.

Wisłowiec, wś, pow. zamojski, gm. i par. Stary Zamość, odl. od Zamościa na płn. 18 w., ma 51 dm., 343 mk. katol., 345 mr. Lasy zasłaniające wieś od północy sprzyjają rozwojowi sadownictwa. W r. 1827 było 41 dm., 264 mk.

Wiśniów 1.) ob. *Wiśniewo.*
2.) **W.**, wś, pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków. W 1827 r. było 20 dm., 122 mk.

Wiśniówka 1.) strumień, powstaje ze źródeł i wód łącznych na obszarze Guzówki, w pow. łukowskim, i na folw. Celej uchodzi do Świdra w górnym jego biegu.

Wiszenki, wś i folw. należący do dóbr ordynacyi Zamojskich Stary Zamość, pow. zamojski, gm. Stary Zamość, par. Skierbieszów, leży na płn. granicy powiatu, odl. od Zamościa 29 w., ma 5 dm. dwór., 11 włośc., 154 mk.. (134 prawosł.), 413 mr. folw., 216 mr. włośc. Leśnej okolicy zawdzięcza sadownictwo, przeważnie na hodowli wisien oparte. Gleba urodzajna. W r. 1827 było 25 dm., 154 mk.

Wisznice, osada, wś i folw. nad rz. Zielawą (dopł. Krzny), pow. włodawski. gm. Horodyszcze, par. Wisznice, odl. 28 w na płn.-zach. od Włodawy i 28 w. na płd. od Biały. Posiada cerkiew paraf, kościół katol. paraf, drewniany, sąd gm. okr. 1, szkołę początkową, urząd gm., urząd poczt., 121 dm., 1782 mk., 3360 mr. W r. 1827 było 178 dm., 603 mk. Ludność przeważnie żydowska. Trzy jarmarki do roku. Dobra W. składały się w r. 1869 z folw.: Wisznice, Wygoda, Małgorzacin, Zacisze, attyn. Malczyn, miasta Wisznice, rozl. mr. 4470: gr. orn. i ogr. mr. 2022, łąk mr. 449, lasu mr. 890, pastw, i zarośli mr. 906, nieuż. 207. Miasto W. os. 143, mr. 1492. W. stanowią dawną posiadłość Sapiehów. W r. 1579, z podziału majętności uskutecznionego w Wilnie między synami Pawła Sopiehy, wojew. nowogródzkiego, dobra W. dostały się najmłodszemu Andrzejowi. Stanowiły je naówczas, prócz dworu i miasta Wisznic, folwarki i sioła: Rozwadówka, Sosnówka, Motwica, Dołholiska, Pohorylec, Dance, Zabołotie i Lepniaki. (Metr. Litew., Ks. zap., 64. f. 57). W 1588 r. Andrzej Sopieha sprzedaje dobra te bratu rodzonemu Mikołajowi. (M. L., Ks. zap., 73, f. 284), który założył tu cerkiew parafialną. Podział fortuny między dziećmi wojew. witebskiego, dokonany w 1614 r., przysądził dobra W. Krzysztofowi, podczaszemu w. ks. lit., który w r. 1630 fundował tu kościół drewniany, dotąd istniejący, i jako parafialny hojnie uposażył (Nies., IV, 33). Gdy w r. 1637 zmarł w Padwie i tam czasowo pochowany postał, ciało jego przewiezione następnie było do Wisznic i w erygowanej świeżo świątyni spoczęło na zawsze (Sapiehowie, p. Ożarowskiego, I, 224). Po bezpotomnej śmierci brata, Wisznice objął Mikołaj, kaszt, wileński. W r. 1707

uchwalono na sejmiku w Brześciu; ,,lubo mko Wisznice wdy mińskiego Władysława Sapiehy, z powodu ogromnego zniszczenia i ruiny przez ogień nie powinnoby ciężarom podlegać; ale kiedy tak gwałtowne kontrybucye, za obradą niniejszą żadnych dóbr nie ekscipują, przeto te dobra zarówno z nami uczestniczą..., przeto pomienione dobra, według abjuracyi i conflagracyi, a teraz według kwitu contrybucyi szwedzkiej podymnego, którego tenże Imci p. wda z dóbr swoich zapłaci, z dymów 323, a terciam partem reducendo, z dymów 107 importować Imci p. wda do Imci p. Poborców powinien" (Akt. wileń., IV, 354).

Wspomniany w powyższem laudem sejmikowem Władysław Józafat Sapieha, pisał się zazwyczaj "hrabin na Wisznicach i Niesuchojezach". On to w r. 1715 wyrobił u króla Augusta II następujący przywilej na jarmarki, aby podnieść podupadłe miasteczko. "Mając wzgląd i miłościwe baczenie na podupadłe mko Wisznice, przez ogień, z dopuszczenia Boskiego, i różne wojska zrujnowane, usilną przytem prośbą W. Wład. Sapiehy, wdy brzeskiego, dziedzicznego pana mianowanego mka W., w ststwie brzesko-litewskiem leżącego, dla zasług nie tylko osobistych, ale zacnych w Rzpltej i doświadczonej życzliwości antenatów, circa fidele obsequium majestatu respektując, umyśliliśmy w temże mku W. jarmarki dwa: 1) na św Jana, ruskiego kalendarza; 2) na św. Marcina, kalend. rzymskiego, dawniejszy jarmark, na święto św. Jura, kalend. ruskiego, approbując dotychczas odprawujące się, przydać i naznaczyć" (Metr. L., Ks. zap., 155, f. 756). Wdowa po Władysławie († 1732), Krystyna z Sanguszków Sapieżyna, wdzina brzeska, z synami: Karolem i Ignacym, potwierdzają d. 5 czerwca 1749, przed księgami grodu brzeskiego, wspólnie dany fundusz wisznickiej cerkwi (Akt. Wileń., III, 20).

"Hrabstwo wisznickie" z okolicznemi wsiami i folwarkami przeszło od Sapiehów drogą sprzedaży, w r. 1801 dokonanej przez ks. Teofilę Jabłonowską i syna jej Aleksandra ks. Sapiehę, w inne ręce, podzielone na części rozpadło się w ostatnich czasach. Na cmentarzu pod miasteczkiem mury okrągłego kościółka wyprowadzone pod gzems i w tym stanie pozostawione od dawnych lat (z końca w. XVIII). Fundusz na ten kościół lokowany na dobrach wisznickich przez Sapiehów w ilości złp. 40,000 przepadł. Na cmentarzu spoczywają zwłoki matki J. Ig. Kraszewskiego, Zofii z Malskich Kraszewskiej, jak również Anny z Nowomiejskich Marskiej i Błażeja Marskiego, rodziców Zofii z Marskich, oraz Konstancyi z Morochowskich Nowomiejskiej, babki. Piękny obraz włoskiego pędzla znajduje się w głównym ołtarzu kościoła. W. par., dek. włodawski (dawniej parczewski), 779 dusz. Wisznicki dekanat dawnej dyec. chełmskiej, dzielił się na 13 parafii: Bezwola, Gęś, Horodyszcze, Jabłoń z fil. Paszenki, Kolembród, Korczówka, Przegaliny, Radcze, Rudno, Rzeszczyńki, Wisznice**,** Wohyń.

Wiszniów 1.) wś i dwa folw., pow. hrubieszowski, gm. Mircze, par. Nabróż, odl. 21 w. od Hrubieszowa. Leży na wznieś. 803 st. npm. Posiada szkołę początkową, cerkiew paraf. W r. 1827 było 78 dm., 393 mk. Folw. W. lit. B. rozl. mr. 815: gr. orn. i ogr. mr. 557, łąk mr. 82, lasu mr. 152, nieuż. mr. 24; bud. mur. 8, drew. 16; płodozm. 6 i 16-pol.; las urządzony. W i. 1885 W. lit. A rozl. mr. 768: gr. orn. i ogr. mr. 460, łąk mr. 94, lasu mr. 201, nieuż. mr. 13; bud. mur. 3, drew. 15; płodozm. 7 i 10-pol.; wiatrak; las urządzony. Wś W. os. 24, mr. 426. Cerkiew paraf. (dek. tyszowiecki) istniała już 1669 r. Należały do niej filie: Radostów i Wereszczyn.

Witaniów, wś na wzgórzu nad Wieprzem z praw. brzegu, pow. lubartowski, gm.

Ludwiń, par. Łęczna (odl. 1 w.), od Lubartowa 30 w., ma 50 dm., 420 mk., 605 mr. Wchodziła w skład dóbr Łęczna. W 1827 r. było 23 dm., 118 mk., par. Kijany. W r. 1531 należy do par. Nowogród. Pani wojewodzina z Łęczny płaci tu od 1 ½ łana a Skoda od 11/2 łana (Pawin., Małop.). Z chwilą wzniesienia w Kijanach kościoła paraf, w 1598 r. W. przyłączono do niego, gdyż oba to majątki jednego miały właściciela. Był nim Piotr Czerny, który na akcie fundacyi klasztoru bernardynek w Lublinie w r. 1618 podpisuje się jako dziedzic Kijan, Stoczka, Nowogrodu i Witanowa (Monografia Lublina, K. W. Zielińskiego). Regestra pogłównego z wojew. lubel., zestawione w 1676 r., wymieniają w W. dusz 53. Wchodząc w skład dóbr Łęczna, wraz z niemi zmieniał właścicieli: Teczyńskich, Firlejów, Noskowskich, Szeptyckich. Od tych ostatnich w r. 1774 nabył Ksawery Branicki, hetman w. kor. (Vol. leg., VIII, 183). Tabella dymów w kluczu łęczniańskim, sporządzona w roku następnym, notuje w W., posiadłości zastawnej ks. Sapieżyny, wojewodziny mścisławskiej, dymów 25 (Akt. podskarb., Nr 25). W r. 1792 widzimy klucz cały w posiadaniu tej rodziny. W ostatnich czasach (1879) od Grabowskich nabywa dobra Jan Bloch.

Witków 1.) wś, pow. tomaszowski, gm. Poturzyn, par. Oszczów, o pół mili od Poturzyna, miejscowość górzysta, gleba popielatka i glinka. Ma 80 dm., 706 mk., w tem 110 r.l., 685 mr. gruntu, 78 mr. łąk, 146 mr. lasu, W r. 1827 było 53 dm., 228 mk. Cerkiew drewniana, filia par. Poturzyn. Data założenia nieznana. Szkoła początkowa, sąd gm. okr. V. Ludność rolnicza; 1 bednarz, 2 tkaczy, 1 krawiec, 1 szewc, 1 kowal. Folw. W. należy do Poturzyna i ma 380 mr. roli ornej, 90 mr. łąk, 976 mr. lasu. Jest to stara osada. Należy ona w r. 1396 do Demetryusza (Dymitra), marszałka królew. Oddaną została ks. Ziemowitowi w zamian za Sieliszcze.

Witoldów 8.) **W.,** folw., pow. chełmski, gm. i par Wojsławice.
9.) **W.**, folw., pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. Janów, 3 dm., 12 mk., 1194 mr. Wchodzi w skład dóbr Konstantynów.
10.) **W.**, fol., pow. łukowski, gm. i par. Tuchowicz, odl. 3 w. od Łukowa, rozl. 121 mr. Oddzielony od dóbr Niedźwiedzi Kierz.

Witoraz, zapewne *Witoradz,* wś i fol., pow. radzyński. gm. Żerocin, par. r. g. Witoraz, posiada cerkiew paraf., założoną r. 1605 przez Lwa Sapiehę, kancl. w. ks. lit. Obecna, drewniana, z r. 1739. Fol. ma 34 dm., 292 mk., 3364 mr.; wś 1 dm., 3 mk., 2 mr. W 1827 r. było 39 dm., 247 mk., par. Biała.

Witoszyn 2.) **W.**, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Celejów, par. Kazimierz, ma 239 mr., młyn wodny. Wchodziła w skład dóbr Celejów. W 1827 r. było 13 dm., 108 mk. W połowie XV w. wś W., w par. Kazimierz, własność szlachty h. Wieniawa, miała 2 łany km., z których dziesięcinę dawano klasztorowi św. Krzyża. Była tam karczma z rolą. Dwa fol. i 2 inne łany dawały dziesięcinę pleb. w Kazimierzu (Długosz, L. B., II, 553 i III, 244). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś W., w par. Kazimierz, własność Kruszczowskiego, miała 1 łan, 1 młyn. R. 1676 Mateusz Chomicki płacił od 1 osoby z rodziny i 11 dworskich. Poddanych nie podano (Pawiński, Małop., 367 i 22a).

Witowice 3.) **W.,** w XIII w. *Uneuitouicy, a* więc *Uniewitowice,* wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Nowa Aleksandrya, paraf. Końskowola. Na obszarze wsi obfite pokłady żwiru. W 1827 r. było 37 dm., 232 mk. W akcie z r. 1279

potwierdzającym uposażenie klasztoru w Koprzywnicy, podano w liczbie wsi dających dziesięcinę klasztorowi "Unevitovicy", które wydawca Kod. Małop. (II, 144 i 155) uważa za niedającą się odgadnąć nazwę. Tymczasem są to niewątpliwie późniejsze Witowice, następnie zamienione z klasztorem św. Krzyża. Bawi tu r. 1360 dn. 25 sierp. Kazimierz W. w gronie dostojników (Kod. Małop., III, 140). W połowie XV w. wś W., w par. Witowska Wola (potem Końskowola), własność Konińskiego h. Rawa, miała 22 łany, z których dziesięcinę snopową i konopną, wartości 15 grzyw., dawano klasztorowi św. Krzyża. Folw. i zagr. płacili dziesięcinę pleban, w Woli Witowskiej. Niektóre role dawały dziesięcinę bisk. krakowskiemu, inne klasztorowi (Długosz, L. B., II, 571 i III, 246). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś W. leżała w par. Końskowola. W r. 1676 płacono pogłówne od 56 poddanych (Pawiński, Małop., 359).

Witulin, wś i folw. nad rzeką Białą (Kamionką ?), pow. konstantynowski, gm. i par. rz.-gr. Witulin, rz.-kat. Bordziłówka, poczta Biała, odl. 12 w. od Janowa, posiada cerkiew par., szkołę początkową, ma 61 dm., 492 mk. W 1827 r. było 39 dm., 247 mk. Cerkiew paraf, (w dekan. łosickim) erekcyi niewiadomej, została odbudowana w r. 1666. W r. 1887 folw. Witulin, z przyl. Pasieka, rozl. mr. 1746: gr. orn. i ogr. mr. 980, łąk mr. 228, pastw. mr. 154, lasu mr. 330, w odpadkach mr. 11, nieuż. mr. 43; bud. mur. 13, drew. 12; płodozm. 9 i 10-pol.; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś W. os. 60, mr. 913. Dobra W., które pierwotnie składały ,się z wsi: W. Osówka, Nosów, Bukowice, Nosowska Wólka, Komarno, Kozierady (dziś Konstantynów), kupione zostały w r. 1642 od Koniecpolskich przez Jana z Dąbrowy Firleja, wojew. sandomierskiego, zostawały chwilowo w posiadaniu jego zięcia Krzysztofa Sapiehy, podczaszego w. ks. litew., ale już w roku następnym nabył je Krzysztof Piekarski, woj. brzeski. Posiadał on W. przeszło 40 lat; w r. 1669 oddał zięciowi Sawickiemu, którego syn, kasztelan brzeski, .sprzedał je w 1688 r. Janowi Pieniążkowi, woj. sandomierskiemu. Jedyna jego córka Marya Kazimiera, między innemi, wniosła w 1700 r. mężowi swemu Karolowi hr. Siedlnickiemu h. Odrowąż, po którym odziedziczył je Karol Józef Siedlnicki, podskarbi województwa podlaskiego. Pamiątką po Krzysztofie Piekarskim jest dotąd istniejący ogród, a po Siedlnickim dwór, który zbudował około r. 1720, na miejscu spalonej dawnej rezydencyi. W dworze tym niekiedy tylko w porze letniej przebywał, mieszkał bowiem w nieistniejącym już dziś pałacn w Ostromęczynie, później zaś przeniósł się do założonej przez siebie wspaniałej rezydencyi w sąsiednim Konstantynowie. Po śmierci jego W. objął Kazimierz Wężyk z Wielkiej Rudy, on to dom tutejszy wykończył; jednym z jego synów był znany poeta Franciszek Wężyk, urodzony w W. dnia 7 paźdz. 1785 r. Ogród tutejszy sięga czasów Jana Kazimierza, ciągnie się wzdłuż rzeczki Bialki, która odgraniczała tu Koronę od Litwy. Przechowały się po Wężyku jeszcze meble i portrety niektórych znakomitych osób. Opis W. podał W. Łoski w Tygod. Illustr. z r. 1877. W. gmina, graniczy z gm.: Rokitno, Zakanale, Kornica, Huszlew i Swory, ma 16672 mr. obszaru i 3080 mk. ('2415 prawosł., 718 kat., 16 żyd.). Sąd gm. okr. II we wsi Horoszki, urząd gm. we wsi Leśno. W skład gm. wchodzą: Bordziłówka Stara i Nowa, Bukowice, Droblin, Hrud, Kajków, Klukowszczyzna, Koszelówka, Lewiczyzna, Leśna, Maryampol, Nosów, Nowinki, Owczarnia, Osówka, Pasieka, Roskosz, Witulin i Zielony folw.

Władysławin, fol., pow. krasnostawski, gm. Rudnik, par. Chłaniów, odl. 24 w. od Krasnegostawu. Oddzielony w r. 1876 od dóbr Bzowiec lit. A, ma 438 mr. roli. 103

mr. łąk, 83 mr. pastw., 204 mr. lasu, 49 mr. w odpadkach, 12 mr. nieuż., 17 bud. drew., las nieurządzony.

Władysławów 30.) **W.**, folw., pow. lubelski, gm. i paraf. Krzczonów.
31.) **W.**, fol., pow. krasnostawski, ob. *Władyslawin.* W., wś. pow. biłgorajski, gm. Kocudza, par. Goraj. Należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich.
33.) **W.**, wś, pow. chełmski, gm. i par. Olchowiec.
36.) **W.**, folw. dóbr Kodeń, w pow. bialskim, ma 12 bud. (1 mur.), 913 mr. obszaru, gorzelnia.
39.) **W.**, folw., pow. radzyński. gm. Siemień. par. Czemierniki, odl, 22 w, od Radzynia, ma 3 dm., 6 mk., 303 mr. Oddzielony od dóbr Tulniki.

Władzinek, folw., pow. krasnostawski, gm. Izbica, par. Tarnogród.

Władziów, wś. pow. lubelski, gm. Chrzczonów, par. Bychawa, ma 8 os., 53 mr. Wchodziła w skład dóbr Kazarzów al. Kosarzów.

Włodawa, miasto powiatowe gub. siedleckiej, nad rz. Bugiem (z lew. brzegu), przy ujściu Włocławki, leży pod 51° 32’ 1” szer. półn. a 41° 13’ 3” dług. wschod., w punkcie zbiegu granic trzech gubernii: siedleckiej, grodzieńskiej i wołyńskiej. Na przeciwnym brzegu Bugu leży os. Włocławka a na lewym brzegu w pobliżu osada Orchówek, łączona dawniej z W. w jedną całość administracyjną. Odl. 209 w. Warszawy, 56 w. od Radzynia, 73 w. od Lublina Przez W. przechodzi linia kolei żelaznej łączącej Chełm z Brześciem.

Miasto posiada cerkiew paraf., kościół paraf. katol. murowany, synagogę, sad pokoju okr. IV. szkołę 2-klas. męską i 1 -klas. żeńska, urząd powiatowy, magistrat, szpital, urz. poczt.. st. dr. żel. Głośnemi niedawno jeszcze były tutejsze jarmarki na bydło, konie i owce. Na św. Michał spędzano tu do 20,000 samych wołów z Wołynia i Ukrainy. Obecnie jest w W. około 333 dm.. przeważnie, drewnianych, i 8132 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 774 prawosł., 708 katol. i 6704 żydów. W r. 1827 było 489 dm., 3162 mk.; 1857 r. 600 dm. (27 mur.) i 6026 mk. (4480 żyd.). Do miasta należy 2825 mr. ziemi. Cerkiew paraf. erygował tu r. 1564 Roman Fedorowicz Sanguszko. W r. 1842 wzniesiono murowaną świątynię Kościół par. katol. został założony r. 1596 przez ks. Sanguszkową.

Powstanie parafii było wcześniejszem od fundacyi klasztoru paulinów, sprowadzonych r. 1694 z Częstochowy przez Ludwika Pocieja, hetmana w. lit., który przyłączył probostwo do klasztoru i uzyskał potwierdzenie swej fundacyi na sejmie z r. 1717. Zakonnicy na miejsce dawnego, drewnianego zapewne, kościółka zaczęli budować okazałą murowaną świątynię, którą dopiero po 60 latach ukończyli w r. 1780. Budowla ta, w stylu rococo, przypomina kościół w Lubartowie. W kościele wiszą portrety Ludwika Pocieja i ks. Adama Czartoryskiego, generała ziem podolskich. Klasztor istniał do r. 1864 i do tego czasu paulini zarządzali parafią i kościołem. Ciekawym zabytkiem budownictwa jest synagoga, z końca XVII w. pochodząca.

Dobra W. składały się w r. 1871 z folw.: Różanki, Augustów, Stawki, Suszno, Koralówka, Gucin, Dobropol, Adamki, Tomaszpol, Adampol, Połod, Zosiny, Kapłonosy, Wyryki, Marysin, Elizin, Suchawa, Okóninka, Irkuck. Ogólna rozległość wynosi mr. 36,098: w tem lasów urządzonych mr. 16,932. Browar piwny, 6 młynów wodnych, wiatrak, tartak, folusz, 3 cegielnie. W skład dóbr wchodziły poprzednio: miasto Włodawa os. 596, mr. 2912; miasteczko Orchówka os. 144, mr. 3335; wś Suszno os. 103, mr. 1989; wś Różanka os. 104, mr. 1469; wś Szuminka, os. 48. mr. 1049; wś Konstantyn os. 13, mr. 560; wś Stawki os. 54. mr. 1152; wś Koralówka os. 99, mr. 1857; wś Kapłonosy os. 106, mr. 2234; wś Krasówko os. 81, mr. 1908; wś Wyryki os. 157, mr. 2738; wś Suchawce os. 88, mr. 1952; wś Żdżarki os. 5, mr. 639; wś Lubień os. 53, mr. 1382; wś Żuków os. 49, mr. 1368; wś Iwanki os. 3, mr. 325; wś Luta os. 35, mr. 1626; wś Okóninka os. 51, mr. 1418. Dobra W. w r. 1507 były własnością Kryńskich, miasto zaś osadzone zosłało nieco później przez kn. Ongulszkowicza, który dał od siebie następujący przywilej; „Ks. Fedor Andrzejewicz Ongulszkowicz, marszałek wołyńskiej ziemi, ststa włodzimirski, daje znać tym moim listem, iż jeszcze nieboszczyk ojciec mój P. Andrzej Aleksandrowicz Ongulszkowicz, posiadał miasto Włodawę, i dał był mieszczanom swój list, według którego mieli się sprawować i rządzić; a iż oni powiedzieli przedemną, iż ten list ojca mego u uich zginął podczas

nasłania Bożego ognia, na to więc dałem im drugi mój list. Co ja na ich czołobitnią uczyniłem: według którego mają się oni rządzić i sprawować w tem mieście naszem Włodawie prawem magdeburskiem, tak jako i po innych miastach książęcych i pańskich. I na to dałem ten list z moją pieczęcią. Pisań w Włodawie r. P. 1540, 18 marca."

Jednakże nigdy to miejsce nie otrzymało przywileju królewskiego na prawa miejskie, dziedzice tylko utrzymywali raz nadane swobody. Z tych książęta Sanguszkowie posiadali ją około r. 1596, potem zaś W. dostała się Leszczyńskim, którzy tu założyli zbór helweckiego wyznania razem ze szkołą. Za dziedzictwa Rafała Leszczyńskiego, woj. bełzkiego, odprawili tu kalwini koronni i litewscy 21 wrześ. r. 1634 zjazd, celem zaprowadzenia jednostajności w obrządkach. Za czasów Chmielnickiego, Kozacy r. 1648 wycięli tu kilka tysięcy żydów, zgromadzonych z całej okolicy dla bezpieczeństwa. W napadzie tym spaliło się prawie całe miasto, a zarazem i kościół reformowany. Był wówczas pastorem jego Andrzej Węgierski, autor „Historyi kościołów reformowanych słowiańskich", dziedzicem zaś dóbr Rafał Buczacki; obaj ujść zdołali, lecz Węgierski w tej klęsce stracił piękny swój księgozbiór.

R. 1694 Ludwik Pociej, później hetman w. lit. i wda. wileński, nabył W. i wiele się do jej pomyślności przyczynił. On to na mocy przywileju Augusta II, z 7 sierp. r. 1726 zaprowadził jarmark na konie, bydło i owce. Ale był tu już w użyciu daleko większy jarmark na św. Michał, nadany przywilejem Jana III; August III zaś przywilejem 21 listop. 1746 r. ustanowił trzeci jarmark dwutygodniowy, poczynający się w dzień św. Bartłomieja. Antoni Pociej, synowiec Ludwika, sprzedał dobra włodawskie r. 1745 Jerzemu Flemming, podskarbiemu w. lit., po którym odziedziczyła je Izabela Czartoryska, generałowi ziem podolskich. Po niej zaś przeszły dobra na Zamoyskich. W. par., dekanat t. n. (dawniej parczewski), 2330 dusz. W. gmina wiejska, należy do sądu gm. okr. IV we wsi Sobibór, graniczy z gm. Wyryki i Sobibór, urząd gm. we wsi Szuminka, od urzęd. pow. i st. poczt. we Włodawie o 41/2 w. odl. Gmi-na ma 28226 mr. i 4989 mk. (4832 praw., 301 katol., 7 prot., 35 żyd). W skład gm. wchodzą: Augustów, Dąbropol, Hucin, Irkuck, Konstantyn, Koralówka, Okóninka, Orchówek, Różanka, Stawki, Suszno, Szuminka.

Najdawniejszy opis W. ogłosił po łacinie Venceslaus Węgierski: Descriptio oratoria Vlodaviae urbis celeberrimae, in finibus Lithuaniae et Minoris Poloniae sitae. Francofurti ad Viadrum 1634. Tyg. Illust. z r. 1870 (str. 69-76) podał opis okolic W. a w r. 1871 (T. VII, 20) opis miasta. Ant. Wieniarski pomieścił w Bibl. Warsz. z r. 1860, (T. III, 433) pracę „Włodawa i Różanka".

Włodawski powiat, utworzony w r. 1867 z połowy dawniejszego powiatu radzyńskiego, zajmuje płd.-wschodnią część obszaru gub. siedleckiej. Obszar powiatu wynosi 39·49 mil kw., co do rozległości jest on trzecim z 84 powiatów Królestwa. Tylko maryampolski i sejneński mają większy jeszcze obszar. Graniczy od płn. z pow. bialskim od wschodu rz. Bug oddziela go od pow. kowelskiego, od płd. graniczy z pow. chełmskim i lubartowskim, od zach. z lubartowskim i radzyńskim. Obszar powiatu przedstawia płaskowzgórze pochylające się nieznacznie ku wschodowi i zachodowi, a więc ku dolinom Bugu i Tyśmienicy. Przez środek powiatu przechodzi dział wodny tych rzek. Do Bugu uchodzą z obszaru powiatu: Włodawka, Uherka z Gdolą i Garką i Zielawa (dopł, Krzny). Włodawka prowadzi wody z grupy jezior około

Wereszczyna. Południowo-zachodnia część obszaru mieści liczne jeziora, otoczone bagnami. Leniwo odpływające wody tych zbiorników zabiera w części Piwonia, uchodząca do Tyśmienicy.

Z jezior ważniejsze są: Dratowskie, Wereszczyńskie, Uściwierz, Wielkie, Bikcze, Piaseczno, Brzeziczno, Uścimowskie, Orzechówek. Obszar jezior wynosi 0·22 mil kw. Obszar wód i błot dochodzi podobno 7000 włók, a wiec obejmuje około połowy powierzchni powiatu. W takich warunkach wytworzyć się tu mogła głównie wielka własność. Największa z posiadłości, dobra włodawskie, obejmuje 36,098 mr. (w tem do 17,000 mr. lasu), Hańsk ma 10,544 mr., Stulno 8,183 mr., Romanów 4,844 mr. Ogółem 23 dóbr posiada przeszło 2,000 mr., 18 majątków od 1,000 do 2,000 mr. Przy niezbyt przyjaznych warunkach dla rozwoju rolnictwa, rozwinąć się tu musiała hodowla bydła, gospodarstwo rybne i przemysł leśny. Brak kolei żelaznych, dróg bitych (jedna szosa z Chotyłowa do Włodawy), utrudniał rozwój produkcyi rolnej i przemysłu fabrycznego. W ostatnich latach dopiero przecięła obszar powiatu linia kolei żelaznej łączącej Chełm (dr. żel. nadwiślańska) z Brześciem litewskim. Bug, jakkolwiek jest spławnym, nic nadaje się do regularnej żeglugi z powodu nieuregulowania koryta.

W r. 1878 było w powiecie 65 zakładów przemysłowych zatrudniających 297 robotników i produkujących rocznie za 235,738 rs. Były to przeważnie drobne zakłady, związane w części z gospodarstwem rolnem, a mianowicie: 9 gorzelni, 7 browarów, 10 olejarni, 9 cegielni, 2 smolarnie, tartak, 2 młyny parowe, 19 garbarni, mydlarnia, 2 farbiarnie, fabryka serów.

Wysiew wynosił 4,106 czetw. pszenicy, 20,501 cz. żyta, 12,400 cz. owsa, 6,168 cz. jęczmienia, 4,868 cz. gryki, 1,860 cz. innych ziarn, 28,974 cz. kartofli. Zbiór siana wydał 1,344,232 pudów. Żyto, owies, kartofle i siano są więc głównemi produktami powiatu. Ludność, wynosząca w 1867 r. 55,669 dusz, wzrosła w r. 1890 do 83,474 (w tem 3,701 niestałych mieszkańców). W miastach 13,726 mk., w gminach wiejskich 69,748 mk. Co do wyznań śród stałej ludności jest: 50,397 prawosł. (1,003 w miastach a 49,394 w gminach), 15,290 katol. (3,254 w miastach), 2,624 prot. (2,623 w gminach), 15,516 żydów (9,908 w miastach). Co do gęstości zaludnienia zajmuje powiat trzecie miejsce od końca śród 84 powiatów Królestwa. Na 1 klm. kw. przypada 38·4 mk., gdy w sejneńskim i augustowskim tylko 36, a średnio w kraju 73·7. Zakładów naukowych średnich niema w powiecie, są tylko niższe. Jedna szkoła począt. 2-klas. męska, szkoła 1-klas. żeńska w miastach i 46 szkół początkowych we wsiach i osadach: Brus, Hola, Psia Wólka, Sosnówka, Wołoska Wola, Bytyń, Kossyń, Uhrusk, Wisznice, Horodyszcze, Dębica, Polubicie, Wyryki, Łuków, Kapłonosy, Krasów.

Włodawa, miasto. Rostworowski Jan: “Jeziora łęczyńsko-włodawskie” (Pam. Fizyogr., t. II).

Włodawka, rzeczka, lewy dopł. Bugu, powstaje z kilku strumieni i odpływów jeziornych, śród łąk otaczających wsi: Urszulin, Andrzejów i Wytyczno, płynie w kierunku północno-wschodnim, pod wsią Iwanki przyjmuje z praw. brz. Krzepiankę (Krzewiankę), rozdziela się na boczne koryta i dopiero za wsią Starzyzna, powyżej Suchowoli, płynie jednym korytem i pod Włodawą uchodzi do Bugu. Długość biegu

wynosi około 27 w. Prócz Krzewianki przyjmuje kilka strumieni, które noszą podobno nazwy: Skoradnica, Lutówka, Tarasienka (Enc. Org., XXIV, 45).

Włoki 1.) pow. lubartowski, gm. Niemce, par. Dys.

Włoska Wola, pow. włodawski, ob. *Wołoska Wola**.***

Włostowice 3.) **W.,** wś nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski (puławski), *gm.* Nowa-Aleksandrya, par. Włostowice, leżą miedzy Puławami a Bochotnicą. Posiadają kościół par. murowany, szkołę początkową, około 1000 mk. W 1827 r. było 105 dm., 712 mk. W połowic XV w. wś ta należy do paraf. Jaroszyn (dziś Góra Puławska), na przeciwległym brzegu Wisły, posiada kaplicę drewnianą, w której pleban z Jaroszyna odprawia nabożeństwo. Dziedzicem wsi był Jan Koniński h. Rawa. We wsi było 11 łan. km., karczmy, folwark, dające dziesięcinę, wartości do 11 grzyw., kościołowi w Jaroszynie (Długosz, L. B., II, 564). W r. 1531 W. Osiny i Parchowatka w połowie, własność Andrzeja Tęczyńskiego, dawały pobór od 15 łan. 1 młyna. Należały do par. Końskowola. W r. 1676 wś kościelna W. daje pogłówne od 245 poddanych i 12 żydów. Zdaje się, że wś stała się teraz małym targowiskiem przy przewozie przez Wisłę (Pawiński, Małop. 359 i 48a). Stara kaplica, istniejąca już w XV w. została zamieniona na kościół parafialny staraniem Opalińskich w r. 1661. Wyznaczyli oni fundusze na utrzymanie proboszcza. W r. 1801 odbudowali kościół z gruntu Czartoryscy. Do kościoła tego należy kościół filialny w Puławach. W r. 1656 na obszarze W. stoczył Czarnecki walkę ze Szwedami. W. par., dek. nowoaleksandryjski (dawniej kazimierski), ma do 4000 dusz.

Wnętrzne, wś i fol., pow. łukowski, gm. Mysłów, par. Wilczyska, odl. 21 w. od Łukowa, ma 14 dm., 232 mk. W 1827 r. było 25 dm., 179 mk. W r. 1882 fol. W. rozl. mr. 1433: gr. or. i ogr. mr. 539, łąk mr. 99, past. mr. 79, lasu mr. 692, nieuż. mr. 24; bud. drew. 18; płodozm. 14-pol.; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś W. os. 33, mr. 533. W r. 1552 wś szlachecka Wnętrzne, w par. Wilczyska, należy do Mysłowskich, którzy płacą ztąd od 15 osad. (Pawiński, Małop., 482).

Wohyń, osada miejska, dawniej miasteczko, i dobra nad rz. Piwonią, w pow. radzyńskim. gm. Lisia Wólka, par. Wohyń, odl. 10 w. od Kadzynia, 130 w. od Warszawy. Posiada kościół par. murowany, szkołę 2 kl. męską, cerkiew, dom przytułku dla starców, 240 dm., 2480 mk., 5194 mr. ziemi. W r. 1827 było 228 dm., 1181 mk.; 1864 r. 264 dm.. 2145 mk. Domy drewniane. W r. 1881 pożar zniszczył 100 domów. Jest to stara osada, od której otrzymał nazwę “trakt wołyński”, zaliczony w r. 1576 do Korony, podczas gdy Litwini uważali go za przynależność Litwy. W r. 1576 W. jest dzierżawą królewską. W r. 1690 rozgraniczono dobra Wohyń i Radzyń. Wohyń zaliczono do wojew. brzeskiego a Radzyń do ziemi łukowskiej. Kiedy przeszedł W. na własność prywatną, niewiadomo, może dopiero w XVIII w. Położona w pobliżu Parczewa, osada otrzymała prawo miejskie zapewne w XVI w., może współcześnie z założeniem parafii przez Zygmunta I, w r. 1537. Data założenia cerkwi nieznana. Jan Kazimierz wydał dla niej w r. 1661 przywilej na posiadanie nadanego gruntu. Należała do dekanatu wisznickiego. Kościół paraf., pierwotnie drewniany, spłonął r. 1794; teraźniejszy murowany stanął kosztem parafii w r, 1844. Dobra W. były w ostatnich czasach własnością Brzozowskich, poprzednio Celińskich i Dąbrowskich. W r. 1827 wójtowstwo wohyńskie stanowiło odrębną osadę, mającą 17 dm., 99 mk. W. par., dek. radzyński 1638 dusz. Dobra W. mają 4819 mr.

Wojciechów, wś, pow. lubelski. Dziedzic wsi Stanisław Spinek wyznawca aryanizmu, wspólnie z Orzechowskimi zburzył r. 1560 kościół parafialny i zabrał należące do plebana dochody, następnie wystawił osobny zbór murowany i obwarowany, dotąd przechowany. Spinek zmarł r. 1578, odnaleziono niedawno jego kamień grobowy, Po zniesieniu kościoła wieś włączono do par. Bełżyce. Teodor Orzechowski, podstoli lubelski, żarliwy kalwin, wrócił do katolicyzmu i r. 1725 zbudował w W. kościół katolicki dotąd istniejący (Tyg. illustr., r. 1900, u. 39). Opis kościoła i świątyni aryańskiej z rysunkami podała “Wisła" (r. 1903, z czerwca).

18.) **W.,** wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Wojciechów, odl. 21 w. od Lublina a 5 w. od Nałęczowa (st. dr. żel. nadwiślań.). Posiada kościół par. drewniany, urząd gm., 78 dm., 807 mk. (w r. 1882), 1268 mr. ziemi ornej folw., 82 mr. łąk, 32 ogr. i zabud., 641 mr. lasu wysokopiennego a 200 mr. zalesionych, 75 mr. zarośli, 17 mr. stawów, 65 mr. past. i dróg, 8 mr. do probostwa należących, 1806 mr, włościan., 210 mr. lasu pod służebnościami. Fol. Ignaców ma 2 dm., 22 mk., 707 mr. ornej ziemi. Do dóbr przedtem należały wsi: Maszki 42 dm., 383 mk., 1107 mr. włośc.: Gaj duży 8 dm., 92 mk., 72 mr.; Gaj mały 9 dm., 82 mk., 188 mr. W r. 1827 wś W. miała 63 dm., 549 mk. Są tu zwaliska zamku, wystawionego w zeszłym wieku przez Morskich. W narożniku budowli zamkowej mieści się budynek nierównie dawniejszy, który podobno w XVI w. stanowił zbór aryański. Obecnie służy za spichlerz i lamus. Opis budowli tej z ryciną podał Tyg. Illustr. z r. 1869 (t. IV, 16). połowie XV w. istniał tu już kościół paraf.: dziedzicem wsi był Jan Szczekocki h. Odroważ (Długosz, L. B., II, 575). W r. 1531 wś kościelna W., ze wsiami Baśki (Batki), Maski i Palikuje, płaci od 32 łan. i 4 kół. R. 1676 Paweł Orzechowski płaci pogłówne od siebie, dwojga dzieci, 4 kobiet szlachcianek, 6 krewnych, 62 dworskich, 237 poddanych (Pawin., Małop., 358, 3a). W. par., dek. lubelski, 2854 dusz. W. gmina należy do sądu gm. okr. I, st. poczt. w Bełżycach. Gmina ma 12913 mr. obszaru i 3114 mk. Śród stałej ludności jest 1 praw., 9 prot., 3 żyd. W skład gminy wchodzą: Chmielnik Gaj Nowy i Stary, Góra, Ignatów, Maszki, Miłocin, Palikije, Sworniak, Wojciechów.

19.) **W.,** fol. i os. fabr., pow. krasnostawski, gm. Czajki, par. Surhów. Fol. ten, należący do dóbr Krośniczyn, ma 11 bud. mur., 6 drew., 515 mr. (295 mr. roli). Założoną tu została przed r. 1880 fabryka mebli giętych, której materyału dostarczają okoliczne lasy liściaste, bukowe, przeważnie. Fabryka ta, początkowo własność hr. Poletyłły, posiadacza dóbr Krośniczyn, przeszła następnie na własność spółki. W r. 1880 pracowało tu 210 robotników a sprzedaż roczna przynosiła około 200000 rs. Lasy okoliczne należą do dóbr ordynackich. Na obszarze W. jest dość rozległe jezioro. Ob. “Kłosy” z r. 1883, No 958.

20.) **W.** al. *Zakrzyże,* fol., pow. krasnostawski, gm. Żółkiewka, par. Krzczonów, odl. 28 w. od Krasnegostawu. Fol. ten, oddzielony od dóbr Sobieska Wola w r. 1883, rozl. mr. 380: gr. or. i ogr. mr. 276, łąk mr. 14, pastw, mr. 15, lasu mr. 57, nieuż. mr. 17; bud. drew. 8; płodozm. 9-pol., pokłady wapienia.

21.) **W.**, wś i fol., pow. janowski, gm. Brzozówka, par. Modliborzyce, odl. od Lublina w. 60, od Janowa w. 10, od Modliborzyc w. 4. W. leży na wyniosłem wzgórzu, obfitującem w łomy kamienia wapiennego. Wś ma 17 dm., 812 mk., gr. or. 317 mr., oraz za służebności otrzymała lasu 72 mr. Folw. W., obecnie rozparcelowany między kolonistów, którzy w 1891 r. kupili takowy z pomocą Banku włościańskiego, za

wyłączeniem obszaru 84 mr. 142 pręt. pozostałych przy dworze pod nazwą Wojciechów A. B. Koloniści nabyli ogółem 642 mr., w tem gr. or. 549 mr., lasu 83 mr., nieuż. 40 mr. Gleba gliniasta, urodzajna. W r. 1827 było 27 dm., 185 mk. Ludność wiejska utrzymuje sady wiśniowe i jabłkowe, dające dość znaczny dochód. Około r. 1874 istniał tu piec wapienny.
22.) **W.**, wś, pow. włodawski. gm. i par. Hańsk, 31 dm., 23 os., 188 mk., 465 mr. Wchodziła, w skład dóbr Kulczyn.

Wojcieszków, wś, folw. i dobra nad rz. Bystrzycą, pow. łukowski, gm. i par. Wojcieszków. odl. 18 w. od Łukowa, posiadają gorzelnię przerabiającą do 24000 kor. kartofli, cegielnia, tartak i młyn. W spisie z r. 1827, mylnie nazwany "Woyniszków", miał 35 dm.. 272 mk. Dobra W. składały się w r. 1885 z fol.: W., Nowinki, Zofiówka i Dąbrowa, rozl. mr. 3674: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 781, łąk mr. 181, pastw. mr. 4, lasu mr. 368, nieuż. mr. 47; bud. mur. 12, drew. 28; płodozm. 11-pol.; fol. Nowinki gr. or. i ogr. mr. 341, nieuż. mr. 5; bud. mur. 1, drew. 4; fol. Zofiówka gr. or. i ogr. mr. 748, łąk mr. 82, past. mr. 8, lasu mr. 158, nieuż. mr. 21; bud. mur. 4, drew. 8; folw. Dąbrowa gr. or. i ogr. mr. 544, łąk mr. 59, pastw. mr. 3, lasu mr. 315, nieuż. mr. 9; bud. drew. 3; lasy nieurządzone. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś W. os. 32, mr. 212; wś Starawieś os. 49. mr. 196; wś Wola Burzecka os. 39, mr. 378; wś Wola Bystrzycka os. 52, mr. 607; wś Wola Bobrowa os. 13, mr. 227; wś Szczałb os. 14. mr, 188; wś Oszczepalin os. 37. mr. 524; wś Nowinki os. 13, mr. 16. W połowic XV w. istniał już tu kościół par. drewniany, p. w. św. Trójcy i św. Barbary, założony przez Zbigniewa Oleśnickiego, bisk. krak. i uposażony rolą i łąkami. Byl on filią kościoła w Tuchowiczu. Dziedzicem wsi był wtedy Piotr Ciołek Bieliński. Dziesięcinę, wartości do 4 grzyw., pobierał biskup krakowski (Długosz, L. B.. II, 560). Kościół i parafię erygowali podobno w r. 1437 bracia Berezińscy. dziedzice wsi. Obecny, drewniany, pochodzi z r. 1769. Dykcyonarz Echarda nazywa W. miastem. Post-Lexikon Crusiusa z r. 1802 podaje W. jako targowisko (Marktflecken) z kościołem i zamkiem. W. par., dek. łukowski, 3166 dusz. W. gmina, graniczy z gm. Gułów, Serokomla i Białobrzegi, ma 21626 mr. obszaru i 4767 mk., śród ludności stałej jest 40 prot. i 134 żydów. Sąd gm. okr. V w os. Adamów o 5 ½ w., st. pocz. i dr. żel. Luków o 17 w. W skład gminy wchodzą: Bobrowa Wola, Bużec, Bużecka Wola, Bystrzyca, Bystrzycka Wola, Filipina, Jadwiga, Jasnosz, Nowinki, Osowińska Wola, Oszczepalin, O.-Suchy, Siedliska, Starawieś, Szczalb i Wojcieszków.

S **Wojcieszków**, wś, pow. łukowski. W r. 1569 wieś królewska w ststwie stężyckiem płaci od 4 łan. i 1 kom. Istnieje już wtedy miasteczko dające szosu dwojakiego z dziesięciną fl. 4, od komor. gr. 16, od garnca gorzałcz. gr. 24, czopowego fl. 6 gr. 2. W r. 1791 liczono tu 250 głów. W reg. pob. z r. 1569 podano: "Parochia Woiczieskow cum Adamow". W tej parafii "Woiczieskow villa Dzykowa" od 7 1/4 łan. Cześć więc wsi była szlachecką.

Wojcleszyn 3.) **W.**, folw. dóbr. Matczyn, w pow. lubelskim, ma 374 mr. obszaru.

Wojsławice 8.) **W.,** osada miejska i wś, pow. chełmski, gm. i par. Wojsławice, odl. 77 w. od Lublina, 22 w. od Chełma, posiada kościół paraf, murowany, cerkiew, dom modlitwy żydowski, dom przytułku dla starców, urząd gm., szkołę początkową, urz. poczt., aptekę, 6 jarmarków, fabrykę maszyn i narzędzi rolniczych, browar, gorzelnię, 145 dm., 2323 mk. (w tem 1633 żyd.). W r. 1827 było 114 dm., 678 mk. Wś W. miała

1827 r. 62 dm., 338 mk. Dobra W. składały się w r. 1889 z fol.: W., Tartak, Witoldów, nomenkl. Zarowie i osady Wojsławice, rozl. mr. 5615: fol. W. gr. or. i ogr. mr. 1044, łąk mr. 91, past. mr. 59, lasu mr. 3388, nieuż. mr. 102; bud. mur. 40, drew. 66, płodozm. 10-pol., lasy urządzone; fol. Tartak gr. or. i ogr. mr. 431, łąk mr. 141, past. mr. 10, nieuż. mr. 33; bud. mur. 4, drew. 23; fol. Witoldów gr. or. i ogr. mr. 256, łąk mr. 56, nieuż. mr. 5; bud. mur. 2, drew. 21. W dobrach istnieją 2 gorzelnie, browar, 3 młyny, 2 wiatraki, cegielnia, piec wapienny, garbarnia, olejarnia, fabryka narzędzi rolniczych. W skład dóbr poprzednio wchodziły: miasteczko W. os. 144, mr. 557; wś W. os. 77, mr. 864; wś Huta al. Placydopol os. 42, mr. 647; wś Rozięcin al. Ponikły os. 26, mr. 335; wś Stary Majdan os. 38, mr. 739; wś Nowy Majdan os. 79, mr. 1422; wś Popławy os. 5, mr. 70. Jest to dość dawna osada. Kościół paraf, istniał już w XVI w. Około r. 1680 W. należały do Stefana Czarneckiego, pisarza koron., synowca wodza. Może on założył to miasteczko. W ostatnich czasach należało do hr. Poletyłłów. W. gmina należy do sądu gm. okr. IV we wsi Żmudź, st. pocz. i urz. gm. w Wojsławicach. Ma 17212 mr. obszaru i 7766 mk. Śród stałej ludności jest 2669 praw., 18 prot. i 1828 żyd. W skład gm. wchodzą: os. Wojsławice i wsi: Alojzów, Huta, Krasne, Majdan Nowy i Stary, Popławy, Putnowice, Rozięcin, Tartak, Teresin, Turowiec, Wojsławice, Wólka Putnowska, Wygnańce.

9.) **W.**, ob. *Fojsławice**.** 2.) W., mstko, pow. chełmski. W r. 1564 płaci szosu fl. 32, od 7 koł młyn. korzecz. po gr. 12, od 2 bań gorzałcz. po gr. 24, od żydów wogóle fl. 25. Istnieje tu kościół par. łaciński.*

Wojszyn, wś i folw. nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. Oblasy, par. Janowiec, odl. od Kozienic 38 w. Przy wsi przystań na Wiśle. Wś ma 59 dm., 436 mk., 495 mr. dwór., 43 os. i 927 mr. włośc. W r. 1827 było 41 dm., 291 mk. W r. 1873 folw. W. i Trzcianki, oddzielony od dóbr Kazimierz, rozl. mr. 1549: gr. or. i ogr. mr. 545, pastw. mr. 40, zarośli mr. 771, wody mr. 94, nieuż. mr. 9l; bud. mur. 4, drew. 8. Pokłady wapienia. W r. 1660 wchodziła wś w skład dóbr ststwa kazimierskiego. R. 1676 ks. Lubomirska płaci tu pogłówne od 1 osoby ze służby i 63 poddanych.

Wójtowstwo 26.) **W.** al. *Dębina,* fol dóbr Dzierzkowice. w pow. janowskim.
27.) **W.**, pow. hrubieszowski, gm. i par. Hrubieszów.
28.) **W.**, wś, pow. zamojski, gm.. i par. Skierbieszów, w pobliżu rzki Wotyki, w płn.-wsch. stronie powiatu, odl. od Zamościa w. 20. ma 4 dm., 34 mk., 4 4 mr. Położenie faliste śród lasów.
30.) **W.**, wś. pow. łukowski, gm. i par. Łuków, 12' dm., 147 mk., 212 mr., ob. *Łuków* (t. V. 882).
31.) **W.** al. *Zgórznica.* fol. nad rz. Świder, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek, odl. 29 w. od Łukowa. Dwa młyny wodne i 158 mr. obszaru (121 roli, 17 łąk, 11 lasu, 9 nieuż.), 12 bud. drewn. 32.) **W.** *Wohyń,* w, pow. radzyński, gm. Lisia Wólka, par. Wohyń, ma 15 dm., 145 mk., 376 mr. 33.) **W.** *Ostrowiec*, fol., pow. bialski, gm. i par. Huszlew, odl. 20 w. od Biały, ma cegielnię, 292 mr. (184 roli, 50 łąk, 51 pastw.).

Wola 10.) **W.**, wś, pow. biłgorajski, gm. Puszcza Solska, par. Biłgoraj. W 1827 r. było 24 dm., 98 mk.
13.) **W.**, *Abramowska*, pow. zamojski. W r. 1827 było 21 dm., 140 mk. Ob. *Abramów*.
21.) **W.** *Batorska*, właściwie *Botorska*, wś, pow. janowski, gm. Chrzanów, par. Batorz. W spisie z r. 1531 podana tylko wś kościelna Bothorz (7 łan. km. i młyn). Ob. *Batorz*.

2.) **W.** *Biała*, dziś *Białowola*, wś, pow. zamojski. W r. 1564 należy do par. rz. kat. Zdunów ma 2 3/4 łan. Stanowi przyległość Lipska.
36.) **W.** *Blizocka,* wś, pow. łukowski, gm. Serokomla, par. Łysobyki, ma 44 dm., 338 mk., 751 mr., szkołę początkową. W r. 1827 było 34 dm., 254 mk. Por. *Podlodów* i *Radom* (t. IX, 408).
42.) **W.** *Bobrowa,* wś, pow. łukowski, ob. *Bobrowa Wola.* W r. 1827 było 8 dm., 64 mk. 11.) **W.** *B.*, wś, pow. zamojski.
12.) **W.** *Brzuska,* pow. łukowski, ob. *Brzuska Wola* (t. I). 13.)
W. *Bychawska***,** wś. W r. 1670 daje pogłówne od 44 poddanych.
9.) **W.** *B.,* wś i fol., pow. janowski. 14).
48.) **W.** *Boniecka,* wś, pow. krasnystawski, gm. Czajki, par. Bończa. Należy do wsi Bończa.
58.) **W**. *Brzozowa,* wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Komarów. W 1827 r. było 49 dm., 319 mk. Ob. *Brzozowa Wola.*

61.) **W.** *Burzecka,* wś i fol., pow. łukowski, odl. 16 w. od Łukowa. W 1569 r. nosi nazwę "Wolia Wipnicha" lecz ma wspólnych właścicieli ze wsią "Burzecz" (Bużec?). Ob. *Burzecka Wola.* W r. 1879 fol. Wola Burzecka z awulusem Mikołajew al. Szczałb, w r. 1879 oddzielony od dóbr Wojcieszków rozl. mr. 1631: gr. or. i ogr. mr. 693, łąk mr. 288, past. mr. 109, lasu mr. 508, nieuż. mr. 33; bud. drew. 11, las nieurządzony. Wś ma 39 os., 378 mr.

62.) **W.** *Bychawska,* wś i fol. nad rzką Kosarz, pow. lubelski, gm. i par. Bychawa, odl. 21 w. od Lublina. W 1827 r. było 24 dm., 162 mk. W r. 1877 fol. Wola Bych. rozl. mr. 1172: gr. or. i ogr. mr. 964, łak mr. 42, past. mr. 141, wody mr. 4, nieuż. mr. 21; bud. drew, 16, młyn wodny i pokłady wapienia. Do folw. należały poprzednio: wś Wola Wielka os. 14, mr. 288; wś Olszowiec os. 30. mr. 772; wś Leśniczówka os. 6, mr. 8. Spisy pobor, z r. 1531 nie podają tej wsi. W r. 1676 wś Wola Bychowska al. Zadubie daje pogłówne od 44 poddanych.

64.) **W.** *Bystrzycka,* fol., pow. łukowski, gm. i par. Wojcieszków. odl. 19 w. od Łukowa. 37 dm., 361 mk., 3216 mr. ziemi. W r. 1879 fol. Wola Bystrz. z awulusem Otylin, oddzielony w r. 1874 od dóbr Wojcieszków. rozl. mr. 1191: gr. or. i ogr. mr. 958. łak mr. 147, past. mr. 37, nieuż. mr. 49; bud. drew. 19; płodozm. 9-pol., pokłady torfu. Wś Wola Bystrz. ma 52 os., 607 mr. W r. 1531 wś "Wola Bistrziczka" ma 1/2 łanu i 1 młyn. R. 1552 siedzą tu na drobnych działach Gościcy al. Gojscy (piszą ich: Gosczsky i Goysczki), mający 21 osad. Siedzą oni też w Bystrzycy i Siedliskach (Pawiń., Małop., 379, 402, 409).

71.) **W.** *Chomejowa* al. *Chomiejowa,* wś i folw.. pow. radzyński, gm. Biała, par. Ulan, odl. 10 w. od Radzynia. Dobra Wola Chomiejowa składały się w r. 1885 z fol.: Wola Chom., Olszewnica i Broncin, nomenklatur: Ruda i Borowe, rozl. mr. 3263: fol. Wola Choru. gr. or. i ogr. mr. 186, łąk mr. 66, past. mr. 57, lasu mr. 606, nieuż. mr. 24; bud. drew. 15; fol. Olszewnica gr or. i ogr. mr. 573. łąk mr. 117. past. mr. 126, lasu mr, 498, nieuż. mr. 51; bud. mur. 4, drew. 14; płodozm. 9-pol.; fol. Broncin gr. or. i ogr. mr. 300, la.su mr. 647. nieuż. mr. 12; bud. mur. 1, drew. 3, lasy nieurządzone. W dobrach jest gorzelnia, dwa młyny wodne z foluszem, pokłady torfu. Wś Wola Chom. os. 31. mr. 621; wś Olszewnica os. 27, mr. 561; wś Ruda os. 4. mr. 15. Ob. *Chomejowa Wola*.

76). **W.** *Chuda,* wś i fol., pow. lubartowski, par. Rudno, ob. *Chudowola* 2). W r. 1676 płaci tu pogłówne Jan Czapliński od 3 dwor. i 15 poddanych (Pawiń., Małop., 42a).
78.) **W.** *Ciechomska,* pow. łukowski, ob. *Ciechomie.*
87.) **W.** *Czołnowska,* wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Baranów. Nosi nazwę od wsi Czołna (ob.). W r. 1676 daje pogłówne od 24 poddanych. W 1827 r. było 21 dm., 160 mk.
89.) **W.** *Czułczycka,* pow. chełmski, ob. *Wólka Czułczycka*.
92.) **W.** *Dereźniańska,* pow. biłgorajski, gm. i par. Sól. Leży przy wsi Dereźnia.
104.) **W.** *Domaszewska,* pow. łukowski, ob. *Wólka Domaszewska*.

117.) **W.** *Gałęzowska,* wś i fol. nad rzką Samicą (dopł. Bystrzycy), pow. lubelski, gm. i par. Bychawa, odl. 30 w. od Lublina, ma pokłady wapienia i kamienia budowlanego, wiatrak, smolarnią, 54 os., 700 mk. W r. 1827 było 38 dm., 239 mk. W r. 1885 fol. Wola Gał. rozl. mr. 1491; gr. or. i ogr. mr. 1056, łąk mr. 30, past. mr. 68, lasu mr. 290, nieuż. mr. 48; bud. mur. 11, drew. 21; płodozm. 9 i 10-pol, las nieurządzony. Wś Wola Gał. os. 55, mr. 1021. W spisach pobór, z r. 1676 wś Gałczow, zamieszkała przez drobną szlachtę, podaną jest w par. Targowisko a druga część, zapewne późniejsza “Wola”, w par. Bychawa. Zofia Silnicka płaci tu pogłówne od 3 osób szlach., 7 dworskiej służby, 64 poddanych i 2 żydów; Jan Rucki od 3 osób i Jan Dąbrowa od 3 osób z rodziny i 7 dworskich (Pawiń., Małop., 10a).

118.) **W.** *Gardzienicka,* wś, pow. krasnostawski, ob. *Gardzienice*.
121.) **W.** *Gęsia,* wś, pow. łukowski, par. Okrzeja. W nowszych spisach nie podana. W r. 1827 miała 7 dm., 81 mk.
122.) **W.** *Gęsia,* pow. tomaszowski, ob. *Wola Szlatyńska*.

141.) **W.** *Grodecka*, wś. pow. tomaszowski. ob. *Gródecka Wola*. W 1827 r. było 30 dm., 161 mk. 140.) **W.** *Gułowska*, wś. pow. łukowski, ob. Gułowska Wola. Wymieniona w spisie z r. 1508 obok Gułowa. W reg. pobór. pow. stężyckiego z r. 1509 wś ta, w par. Wojcieszków (z Adamowem), własność Rusieckiego, ma 13 półłanków (Pawiń., Małop. 338 i 477). W r. 1548 Hieronim Rusiecki, chorąży sandomierski, wystawił tu mały kościółek drewniany, a raczej kaplicę i utrzymywał przy niej kapłana zakonnego. Około r. 1660 nowi dziedzice dóbr Krasińscy obok dawniejszej kapliczki wznieśli okazałą świątynię murowaną. W bardzo pięknym wielkim ołtarzu umieszczono obraz Boga Rodzicy, słynny cudami, przeniesiony z kaplicy. Nadto fundatorowie za pośrednictwem bisk. krak. Andrzeja Trzebickiego erygowali tu konwent kś. karmelitów, dawnej obserwancyi z nowicyatem dla młodych zakonników. Parafia zostawała także pod zarządem tychże karmelitów, ale jako kapelanów przysyłanych z Krakowa z konwentu na Piaskach. Dnia 28 list. 1864 r. nastąpiła suppressya klasztoru. Dnia 11 kwiet. 1869 r. kościół przemieniony został na parafialny (ob. Przegl. Katol, Nr. 41 z 1886 r.).

152.) **W.** *Hajownicka*. Istniała w XVI w. i należała do kościoła w Uchaniach. Zapewne zlała się w jedną całość ze wsią Hajowniki, w pow. zamojskim. Ob. *Hajowniki* i *Uchanie*.
155.) **W.** *Idzikowska*, wś. pow. krasnostawski, ob. Idzikowska Wola. W 1827 r. było 44 dm., 268 mk.
174). **W.** *Kamienna*, pow. lubartowski, ob. *Kamiennowola*.
40.) **W.** *Kątecka*, pow. zamojski, ob. Kąty (t III). 44.) W. Krzywa, wś, pow. chełmski,

ob. Krzywowola (t. IV). W r. 1565 wś w ststwie chełmskiem miała 13 dworzyszcz, 6 zagród. Ogółem dochodu zł. 31 gr. 23.
188.) **W.** *Kisielska*, wś, pow. łukowski, par. Stoczek. Ob. Kisielska Wola. W r. 1827 wś rząd., ma 22 dm., 135 mk. Jest to dawna posiadłość bisk. poznańskich. W r. 1576 ma wś 9 łan.
197.) **W.** Kolechowska, wś, przy wsi Kolechowice, w pow. włodawskim. Nadana była r. 1548 na własność miasta Ostrów (ob.).

204.) **W**. *Korybutowa*, wś i fol. nad rzką Mogilnicą, pow. chełmski, gm. Siedliszcze, par. Pawłów, odl. 28 w. od Chełma. W 1827 r. było 35 dm., 182 mk. W 1871 r. fol. Wola Koryb. rozl. mr. 1234: gr. or. i ogr. mr. 366, łąk mr. 184, pastw. mr. 160, lasu mr. 466, zarośli mr. 20, wody mr. 11, nieuż. mr. 27; bud. drew. 20; las urządzony, młyn wodny. Wś Wola Kor. os. 40, mr. 1175; wś Borowo os. 5, mr. 54. Dobra te w r. 1865 oddzielone zostały od dóbr Siedliszcze.

220.) **W.** *Krasienińska*, wś, pow. lubartowski, gm. Samoklęski, par. Krasienin. Wchodziła w skład dóbr Krasienin, ma 19 os., 421 mr. W r. 1676 płacono pogłówne od 23 poddanych.
248.) **W.** *Lipska*, wś, pow. zamojski, gm. Mokre, par. Lipsko. Nie podana w nowszych spisach urzęd. Stanowi przyl. Topornicy. W r. 1827 było 32 dm., 162 mk.
249.) **W.** *Lisowska*, wś, pow. lubartowski, gm. Łuck, par. Lubartów. Postała przy wsi Lisów. Spisy pobor, z r. 1676 nie podają tej wsi w par. Lubartów. Lisów wś ma 50 poddanych.
255.) **W.** *Łabuńska*. al. Wólka, wś i fol. należący do dóbr Łabunie. Odl. na połud. od Zamościa 10 w., ma 5 dm. dwor., 67 włośc, 4 mk. praw., 473 kat., 6 żyd., razem mk. 483 i 526 mr. obszaru. W r. 1827 było 49 dm., 340 mk. Pod koniec XVI w. istniała już i leżała na płd.-zach. granicy ziemi chełmskiej, pow. krasnostawskiego.

282.) **W.** *Mała*, pow. lubelski, ob. *Mała Wola* 2.).
283.) **W.** *Mała*, pow. biłgorajski, ob. *Mała Wola* 3.).
291.) **W.** *Miastkowska*, wś i fol., pow. łukowski, ob. *Miastków* i *Miastkowska Wola*. W r. 1827 było 25 dm., 173 mk. R. 1576 Jan Lasocki płacił od 13 łan. km. i 5 łan. km. zajętych pod folwark. Wś leżała w pow. czerskim (Pawiń., Mazowsze, 221). W r. 1885 fol. Wola Miast., r. 1876 oddzielony od dóbr Miastków Kościelny, rozl. mr. 1045: gr. or. i org. mr. 442, łąk mr. 71, pastw. mr. 2, lasu mr. 515, nieuż. mr. 13; bud. drew. 11; las urządzony. Wś ma 20 os., 445 mr.

294.) **W.** *Mieczysławska*, pow. lubartowski, gm. Łuck, ob. Mieczysławska Wola.
309.) **W.** *Mysłowska*, wś i fol., pow. łukowski, par. Wilczyska. W r. 1827 było 23 dm., 169 mk. W r. 1885 folw. Wola Mysł. Al. Górki, w r. 1882 oddzielony od dóbr. Mysłów, rozl. mr. 618: gr. or. i ogr. mr. 291, łąk mr. 136, pastw. mr. 28, lasu mr. 148, nieuż. mr. 15; bud. mur. 1, drew. 10; płodozm. 12-pol, las urządzony, pokłady torfu. Wś ma 35 os., 106 mr. Ob. *Mysłów* i *Mysłowska Wola*. W r. 1531 wś Wola Mysł., w par. Wilczysko, pow. lubelskim, ma 7 łan.; r. 1552 własność Morawców i Mysłowskich, ma 23 os. (Pawiń., Małop., 380, 402).

317.) **W.** *Niemiecka*, wś, pow. lubartowski, par. Dys, ob. *Niemiecka Wola*. R. 1676 płacono tu pogłówne od 37 poddanych. W r. 1827 było 43 dm., 274 mk., par. Bystrzyca.

331.) **W.** *Obszańska*, wś i fol., pow. biłgorajski, gm. Babice, par. Łukowa, r. g. Obsza. Leży w płd. Części powiatu, w pobliżu granicy od Galicyi. Ob. *Obsza*. W r. 1827 było 116 dm., 722 mk.
332.) **W.** *Okrzejska*, wś i fol., pow. łukowski, par. Okrzeja. W r. 1827 było 26 dm., 208 mk. Ob. *Okrzeja* i *Okrzejska Wola.*
339.) **W.** *Osińska,* wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Żyrzyn, par. Końsko-Wola. W r. 1676 wś ta, w par. Końskowola, daje pogłówne od 19 poddanych. W r. 1827 było 30 dm., 209 mk., par. Włostowice.

341.) **W.** *Ossowińska*, wś i fol. i dobra, pow. łukowski, gm. i par. Wojcieszków, odl. 21 w. od Łukowa, ma 56 dm., 412 mk. W r. 1827 było 39 dm., 248 mk., par. Kock. Dobra Wola Ossow. składały się w r. 1835 z folw. Wola Ossow. i Oszczepalin, przyległości Filipiny i Jadwiga rozl. mr. 911, łąk mr. 105, past. mr. 54, lasu mr. 435, nieuż. mr. 34; bud. mur. 14, drew. 25; płodom. 7 i 8-pol; fol. Oszczepalin z przyl. Jadwiga gr. or. i ogr. mr. 655, łąk mr. 76, lasu mr. 266, nieuż. mr. 42, obszar sporny mr. 13; bud. mur. 15, drew. 9; płodozm. 9-pol, lasy nieurządzone, pokłady torfu. Wś Wola Ossow. os. 79, mr. 736; wś Oszczepalin os. 64, mr,. 569. W r. 1531 wś Wola Ossow. w par. Kock, płaciła od 1/2 łanu. R. 1552 płaci stąd wojewoda ruski. R. 1581 daje Paweł Klebowski od 10 półwłóczków osiadłych fl 5 (Pawiń., Małop., 379, 392, 425).

342.) **W.** *Ossowska*, pow. lubelski, gm. Bychawa, par. Dychawka. Nie podana w spisach pobor. Z XVI i XVII w. i w spisie z r. 1827.
344.) **W.** *Ostrowska*, wś w par. Markuszew (pow. lubartowski). W spisach pobor. Z XVII w. nieznana, nie pomieszczona też w nowszych spisach urzędowych. W r. 1827 było 10 dm., 52 mk.
368.) **W.** *Piasecka*, wś i fol., pow. lubelski, gm. i par. Piaski, odl. 21 w. od Lublina. W r. 1827 było 20 dm., 173 mk. W r. 1887 fol. Wola Pias. rozl. mr. 993: gr. or. i ogr. mr. 742, łąk mr. 28, past. mr. 63, lasu mr. 139, nieuż. mr. 21; bud. mur. 7, drew. 17; płodozm. 9 i 11 pol.; las nieurządzony, pokłady kamienia budowlanego I wapiennego. Wś Wola Pias. os. 34, mr. 490. 375.) W. *Piesia* al. *Piesza*, wś, pow. włodawski, ob. Piesia
392.) **W.** *Ponikiewska* al*. Wólka*, wś, pow. krasnostawski, gm. Zakrzów, par. Targowisko. W r. 1827 wś Wólka Ponikowska miała 17 dm., 109 mk. Spisy pobor. Z XVII w. nie podają tej wsi.

395.) **W.** *Potocka*, wś i fol., pow. janowski, gm. i par. Potok Wielki. Wś ma 14 dm., 130 mk., 360 mr. Fol., obecnie rozkolonizowany posiadał 395 mr. w r. 1868. Ob. *Potok Wielki*.
410.) **W.** *Przybysławska*, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), par. Garbów. W r. 1676 płaconu tu pogłówne od 60 poddanych. Do wsi tej wcielono drugą Wolę w tejże parafii istniejącą (Pawiń., Małop., 18a), ob. *Przybysławska Wola*.
425.) **W.** *Radzięcka*, wś i fol., pow. zamojski, par. Radzięcin, ob. *Radzięcka Wola*. Według reg. pob. pow. lubelskiego lubelskiego z r. 1531, wś Radziecka Wola w par. Góraj miała 12 łan i młyn (Pawiń., Małop., 355).

442.) **W.** *Rożaniecka*, właściwie *Wólka Różaniecka*, wś, pow. biłgorajski, gm. Wola Różaniecka, par. Tarnogród. Leży śród lesistej wyżyny, o 5 w. na płd. od Tarnogrodu, a 3 w. na zach. od Różańca, 24 w. od Biłgoraja, w pobliżu granicy od Galicyi, ma 16 dm. Gmina Wola Różan. należy do sądu gm. okr. III w Tarnogrodzie (st. p.), urząd.

gm. w Różańcu, ma 14148 mr. obszaru i 4308 mk. Śród ludności stałej jest 1290 praw. i 55 żyd. W skład gm. wchodzą: Bolesławie fol. Jamieńszczyzna, Luchów Dolny i Górny, Różaniec, Różaniecka Wola i Zagrody.
446.) **W.** *Rudnicka*, pow. janowski, par. Wilkołak, ob. *Rudnicka Wola*.
447.) **W.** *Rudzka*, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Opole. W r. 1827 r. było 13 dm., 118 mk.
449.) **W.** *Ruska*, pow. radzyński, ob. *Ruska Wola* 1.)
850.) **W.** *Ruska,* pow. lubartowski, ob. *Ruska Wola* 2.) 457.)

457.) **W.** *Sernicka* al. *Sernicka,* w par. Serniki, ob. *Syrnicka Wola.* W r. 1676 we wsi Wola Sernicka w części Drohojewskiego, dawano pogłówne od 14 dworskich i 235 poddanych. Latoszyński płacił od 5 osób z rodziny i 1 dworskiego (Pawiń., Małop., 43a). W r. 1827 wś Wola Syrnicka miała 149 dm., 987 mk.
459.) **W.** *Siemieńska,* ob. *Siemieńska Wólka.* W r. 1827 wś Wola Siemiańska w par. Parczew, miała 15 dm., 148 mk., obecnie Wólka Siem., w gm. Siemień ma 25 dm., 133 mk., 1778 mr.
463.) **W.** *Siennicka,* wś, pow. krasnystawski, par. Siennica. ob. *Siennicka Wola* 3.) W r. 1827 było 35 dm., 216 mk.

468.) **W.** *Skromowska,* wś i fol., pow. lubartowski, par. Kock, ob. *Skromowska Wola.*
470.) **W.** *Sławińska,* wś i fol., pow. lubelski, par. Lublin, ob. *Sławińska Wola.* Fol. ten po rozparcelowaniu ma obecnie 483 mr. obszaru.
473.) **W.** *Sniatycka,* pow. tomaszowski, ob. *Sniatycka Wola.*
475.) **W.** *Sobieska,* pow. krasnostawski, par. Chrzczonów. ob. *Sobieska Wola.*
478.) **W.** *Sosnowa,* wś i dobra, pow. janowski, par. Boiska, ob. *Sosnowa Wola*.
480.) **W.** *Średnicka,* pow. zamojski, ob. *Średnie* 1.)

481.) **W.** *Stankowa,* pow. lubartowski, ob. *Nowa Wieś* 66.)
495.) **W.** *Studziańska,* wś i fol., pow. krasnostawski, par. Targowisko, ob. *Studziańska Wola.* W r. 1531 wś Wola w par. Botorz, wraz ze Studziankami i Stawczem ma 17 łan. R. 1676 Wola, w par. Batorz, daje pogłówne od 123 poddanych (Pawiń., Małop., 374 i 8a). W r 1827 było 27 dm., 191 mk., par. Boża Wola.

502.) **W.** *Sucha,* wś i dobra, pow. zamojski, par. Krasnobród, ob. *Suchowola* 4.)
503.) **W.** *Sucha,* wś, pow. łukowski, par Zwola. Nie pomieszczona w nowszych spisach urzęd. Ob. *Suchowola* 5.). W r. 1576 w pow. czerskim, w par. Zwola, istnieje już Sucha Wola (Pawiń., Mazowsze, 221).
504.) **W.** *Sucha,* wś, pow. radzyński, par. Czemierniki, ob. *Suchowola* 6.)
514.) **W.** *Świqtkowska,* wś, pow. łukowski, ob. *Świqtkowska Wólka.* W r. 1827 miała 8 dm., 46 mk., par. Tuchowicz.
516.) **W.** *Świerzowska,* wś, pow. chełmski, par. Świerze. W r. 1827 ma 17 dm., 94 mk. Będzie to zapewne Wólka Okopska, której spisy z r. 1827 nie podają.
520.) **W.** *Syrnicka,* wś, pow. lubartowski, gm. i par. Syrniki. ob. *Syrnicka Wola,* par. *Wola Syrnicka.* 526.) **W.** *Szlatynska* al. *Gęsia,* wś, pow. tomaszowski, gm. Jarczów, par. Gródek, leży przy wsi Szlatyn. na samej linii granicznej od Galicyi.
535.) **W.** *Tarnowska,* pow. chełmski, ob. *Tarnowska Wola* 3.).

541.) **W.** *Trzydnicka* al. *Piotrowszczyzna,* wś i folw., pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Rzeczyca. Odl. od Janowa 30 w., od Kraśnika. 10 w. Wś ma 47 dm., 465 mk. Gleba

gliniasta, urodzajna, łomy piaskowca, młyn wodny, staw zarybiony. Ob. *Trzydnicka Wola.* W r. 1884 folw. Wola Trzyd., oddzielony w r. 1872 od dóbr Rzeczyca Ziemiańska, rozl. mr. 367: gr. or. i ogr. mr. 328, łąk mr. 5, lasu mr. 9, nieuż. mr. 15; bud. drew. 11. Do włościan należy 411 mr. Folw. ten miał poprzednio znaczniejszy obszar, uszczuplony przez parcelacyę.

542.) **W.** *Tuczępska* al. *Wólka,* wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowice, ob. *Tuczępska Wola,*
543.) **W.** *Tulnicka,* wś, pow. radzyński, par. Parczew, ob. *Tulnicka Wola.*
545.) **W.** *Uchańska,* wś, pow. chełmski, par. Uchanie, ob. *Uchańska Wola.* W r. 1827 było 35 dm., 231 mk.
546.) **W.** *Uhruska,* wś, pow. włodawski, par. Uhrusk, ob. *Uhruska Wola.* W r. 1827 było 29 dm., 100 mk.
551.) **W.** *Wereszczyńska,* wś, pow. włodawski, ob. *Wereszczyńska Wola*.
579.) **W.** *Wołoska,* wś i fol., pow. włodawski, gm. Turna. par. Sosnowica, odl. 20 w. na zach.-płd. od Włodawy. Posiada cerkiew paraf., szkołę początkową, 60 dm., 473 mk., młyn wodny. W r. 1827 było 40 dm., 273 mk. Folw. Wola Woł. z kol. wieczysto-czynszow.: Czerniów i Maryanka, rozl. w r. 1885 mr. 2084: gr. or. i ogr. mr. 210, łąk mr. 247, pastw. mr. 38, w kolon. czynsz, mr. 1574, nieuż. mr. 14; bud. mur. 1, drew. 19. Wś Wola Woł. os. 48, mr. 1660; wś Dębiny os. 15, mr. 195; wś Nowiny os. 28, mr. 348.

585.) **W.** *Wytycka* al. *Wólka,* wś, pow. włodawski. gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn, ma 15 dm., 163 mk., 453 mr. W 1827 Wólka Wytycka ma 9 dm., 76 mk.
603.) **W.** *Zastawska,* wś, w par. Tuchowicz (pow. łukowski). W r. 1827 miała 8 dm., 46 mk. Obecnie nie istnieje. Spisy pobor. z XVI w. nie podają wsi tej nazwy.
612.) **W.** *Żabia,* wś, pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par. Abramowice. W r. 1676 wś Żabia Wola, w par. Zemborzyca, ma dwa działy. Teod. Kiełczewski płaci od 59 poddanych a Jan Żuchowski od 3 osób z rodziny i 4 dworskich (Pawiń., Małop., 49a).
613.) **W.** *Żabia,* wś, pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Krężnica. W r. 1827 było 27 dm., 163 mk.
618.) **W.** *Żółkiewska,* wś, pow. krasnostawski, ob. *Wólka Żółkiewska.*
620.) **W.** *Żulińska,* wś, pow. chełmski, gm. i par. Pawłów.

Wolaniny-Ratwica, wś na płd.-zach. granicy pow. zamojskiego, gm. Zwierzyniec, par. Gorecko, odl. od Zamościa 47 w., od Biłgoraja 6 w., ma 12 dm , 300 mk. kat., 26 praw., 225 mr.

Wolawce, wś, pow. chełmski, gm. Żmudź, par. r. l. Kumów, r. g. Leszczany. W r. 1827 było 31 dm., 200 mk.

Wolica 24.) **W.**, wś i fol., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Szczekarków, par. Opole, odl. 28 w. od Puław. W r. 1676 Aleks. Myśliszewski płaci tu pogłówne od 56 poddanych i dworskich (Pawiń., Małop., 34a). W r. 1827 były dwie części, jedna miała 22 dm., 78 mk., druga 32 dm., 194 mk. W r. 1889 folw. W. lit. A. rozl. mr. 529: gr. or. i ogr. mr. 441, łąk mr. 29, pastw. mr. 21, lasu mr. 28, nieuż. mr. 10; bud. drew. 9, młyn wodny. Wś W. os. 46, mr. 405, wś Rozalin os. 10, mr. 132, wś Anielin al. Leszczyniec os. 8, mr. 78.

25.) **W.**, wś i folw. nad rz. Sanną, pow. janowski, gm. i par. Modliborzyce, odl, 8 w. od Janowa a 2 w. od Modliborzyc, ma pokłady wapienia i opoki, młyn wodny, 60 dm., 463 mk. W r. 1827 było 58 dm., 334 mk. W r. 1885 folw. W. z nomenklaturą Helenów rozl. mr. 1585: gr. or. i ogr. mr. 661, łąk mr. 89, pastw. mr. 26, lasu mr. 668, w odpadkach mr. 90, nieuż. mr. 51; bud. mur. 3. drew. 22; płodozm. 10 i 11 pol., las urządzonym w r. 1891. Wś Wolica os. 58, mr. 972. W r. 1885 oddzielono w skutek sprzedaży 86 mr. z obszaru folwarcznego.

26.) **W.**, folw. dóbr Krośniczyn, w pow. krasnostawskim.
27.) **W.**, wś, pow. lubartowski, gm. Wielkie, par. Kurów, ma 56 os., 1111 mr. Wchodziła w skład dóbr Dębiny.
28.) **W.** *Brzozowa,* wś, pow. tomaszowski. gm. i par. Komarów, o 24 w. od Tomaszowa, o 21 w. od Zamościa, ma 52 dm., 420 mk., w tem 178 r. l., 584 mr. roli ornej, 132 mr. łąk, 204 mr. lasu. Grunt żyzny czarnoziem, włościanie rolnicy; cieśla 1, kowal 1. Os. Młyn, ma 148 mr., młyn wodny. Wchodziła w skład dóbr Komarów.
29.) **W.** *Nadgórecka,* wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Hrubieszów. W r. 1827 było 17 dm., 77 mk.

30.) **W.** *Podhorecka,* wś i fol., pow. hrubieszowski, gm. i par. Hrubieszów (odl. o 2 w.). W r. 1827 było 17 dm., 77 mk. W r. 1884 folw. Wolica Podhor. rozl. mr. 353: gr. or. i ogr. mr. 227, łąk mr. 81, lasu mr. 37, nieuż. mr. 8; bud. mur. 9, drew. 4, pokłady torfu. Wś Wolica os. 34, mr. 205.
31.) **W.** *Sitaniecka,* wś i fol. przy trakcie lubelsko-lwowskim, pow. zamojski, gm. Wysokie, par. Sitaniec, odl. od Zamościa 7 w., ma 4 domy dwor., 20 włośc, 220 mk. katol., 15 praw., 241 mr. włośc; folw. należy do dóbr ordynacyi Bortatycze. Ob. *Wysokie*.
32.) **W.** *Średnica,* wś, pow. zamojski, ob. *Średnie* 1.).
33.) **W.** *Uchańska, pow.* hrubieszowski, gm. Grabowiec, par. Skierbieszów. W r. 1827 było 20 dm., 108 mk.

Wólka 12.) **W.,** w. r. 1827 *Wólka Jakubowicka,* wś. pow. lubelski, gm. Wólka, par. Czwartek (Lublin), odl 6 w. od Lublina. Wchodziła w skład dóbr Jakubowice, ma urz. gm., 7 os., 140 mr. W r. 1827 miała 5 dm., 47 mk. Gmina Wólka należy do sądu gm.

okr. III w Piaskach, urząd gm. w Wólce, st. poczt. tel. i dr. żel. w Lublinie. Gmina ma 21545 mr. obszaru i 6105 mk. Śród ludności stałej jest 87 praw., 20 prot., 24 żyd. W skład gminy wchodzą: Biskupie Nowe i Stare, Boduszyn, Bystrzyca, Dąbrówka, Długie, Firlejowszczyzna, Gajdów, Jakubowice, Łagiewniki, Łysaków, Łuszczów, Nowogród, Pliszczyn, Rudnik, Sobianowice, Świdniczek, Świdnik Duży i Mały, Tatary, Trześniów, Turka, Wólka, Wasilianówka, Zadębie, Zawadów.

13.) **W.**, w r. 1827 *Wólka Dobrska,* wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Rogów, par. Wilków. W r. 1676 płacą tu pogłówne od 55 poddanych. Zdaje się, że tą wieś podaje spis z r. 1827 p. n. Wólka Dokrska (?), zapewne Dobrska (od wsi Dobre), w par. Opole. Jedna część ma 21 dm., 152 mk., druga 12 dm., 97 mk.
14.) **W.**, folw. dóbr Jabłonna, w pow. lubelskim, ma 758 mr.
25.) **W.** *Abramowicka,* pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par. Abramowice. W r. 1827 było 21 dm., 140 mk.
26.) **W.** *Abramowska,* wś, pow. zamojski, gm. Goraj, par. Radzięcin, odl. 55 w. na zach. od Zamościa, leży w górzysto-lesistej okolicy. Ma 240 mk. rzym.-kat., 30 osad. 694 mr. ziemi ornej. Gleba po części piaskowata, żytnia. W r 1827 było 30 dm., 146 mk.

31.) **W.** *Batorska,* dawniej *Botorska,* wś, pow. janowski, gm. Chrzanów, par. Batorz, ma 34 dm., 307 mk, 587 mr. W r. 1827 było 28 dm., 156 mk. Należała do ordynacyi Zamoyskich, teraz uwłaszczona. Grunta ciężkie gliniaste, sapowate; położenie wzgórzyste. W r. 1676 Stan. Zamiechowski, dziedzic Botorza, płaci w Wólce Botorskiej od 28 poddanych.
44.) **W.** *Białecka* al. *Wola,* wś, pow. lubelski, gm. Jaszczów, par. Milejów. Istniała już w r. 1676 i stanowiła jedną całość ze wsią Białka, w której Marek Lebkowski płacił od 6 osób z rodziny, 8 dworskich i 59 poddanych. Leżała w par. Biskupice. W r. 1827 było 9 dm., 64 mk.
37.) **W.** *Biska,* wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Biszcza. Łączy się zapewne z wielką i ludną wsią Biszcza, mająca do 3000 mk. Ob. *Biszcza.*

48.) **W.** *Cycowska,* wś, pow. chełmski, gm. i par. Cyców. Wchodziła w skład dóbr Cyców (ob.). W r. 1827 było 12 dm., 61 mk., par. Olchowiec.
51.) **W.** *Czarnostocka,* wś, pow. zamojski, gm. Radecznica, par. Szczebrzeszyn, odl. 35 w. od Zamościa, 14 w. od Szezebrzeszyna, ma 11 dm., 110 mk. katol. i 208 mr.
54.) **W.** *Czernięcka,* wś, pow. krasnostawski, gm. i par. Turobin. Należała do wsi Czernięcin. W r. 1827 było 16 dm., i 14 mk.
56.) **W.** *Czułczycka,* wś i fol., pow. chełmski, gm. Staw, par. Czułczyce. W r. 1827 było 7 dm., 48 mk. Ob. *Czułczyce.*

63.) **W.** *Dobrska,* w spisie z r. 1827 mylnie: *Dokrska,* wś. pow. nowoaleksandryjski (puławski), ob. *Wólka.*
64.) **W.** *Dobryńska,* wś i fol., pow. bielski, gm. Dobryń, par. Malowa Góra, ma 40 dm., 358 mk., 1358 mr. W r. 1827 było 31 dm., 244 mk.
65.) **W.** *Domaszewska,* wś i fol. nad rz. Bystrzycą, pow. łukowski, gm. Ulan, par. Łuków (odl. 10 w.), ma 26 dm., 271 mk. W r. 1827 było 19 dm., 113 mk. W r. 1892 Wólka Dom. rozl. mr. 645: gr. or. i ogr. mr. 503, łak mr. 32, pastw. mr. 2, lasu mr. 73, w odpadkach mr. 21, nieuż. mr. 14; bud. mur, 1, drew. 14, las nieurządzony, pokłady torfu, młyn wodny. Wś Wola Dom. os. 31, mr. 296. W r. 1531 Wola Domaszewska ma

1 łan km. Wś w r. 1580 stanowi jedną całość z Domaszewnicą (Pawiński, Małop., 377, 410).

75.) **W.** *Gołębska,* dawniej *Wola Gołęba,* wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Gołąb. W r. 1827 było 26 dm., 149 mk. W r. 1679 wś Wola Gołębia, wraz ze starostwem gołąbskiem nadaną była Marcinowi Oborskiemu, staroście liwskiemu. W r. 1789 już nosi nazwę *Wólka Gołąbska.* Ob. *Gołąb.*
81.) **W.** *Gościeradowska,* wś, pow. janowski. gm. i par. Gościeradów, ma 24 dm., 197 mk., 304 mr. Wchodziła w skład dóbr Gościeradów. W r. 1827 było 23 dm., 162 mk.
88.) **W.** *Horyszowska,* wś, pow. zamojski, gm. i par. Zamość. Ob. *Horyszów Polski.*
89.) **W.** *Husińska* al. *Husiny,* pow. zamojski, gm. Podklasztor, par. Krasnybród. Ob *Husińska Wólka.* W r. 1827 było 31 dm., 184 mk.

91.) **W.** *Injułacka.* wś. pow. zamojski, gm. i par. Zamość (odl. 4 w.). Jest to dawna posiadłość proboszczów kolegiaty zamojskiej. Składa się dziś z 3 części: a) wś i folw. (Siergiejewa) ma 2 dm. dwor., 20 dm. Włośc., 171 mk. (10 praw., 10 żyd.), 125 mr. folw.; b) cegielnia, z prod. na 1400 rs., ma 10 mk.; c) młyn parowy, z prod. na 7200 rs., ma 2 dm., 12 mk., 1 mr. Stały tu koszary, przerobione na fabrykę zapałek, która spłonęła r. 1878.
92.) **W.** *Jabłońska,* folw., pow. lubelski, gm. Piotrków, par. Bychawka.
94.) **W.** *Jakubowicka,* wś, pow. lubelski ob. *Wólka* 12.).

101.) **W.** *Kańska,* wś i fol. nad rz. Wieprz, pow. chełmski, gm. i par. Pawłów, odl. 31 w. od Chełma. W r. 1827 było 38 dm., 286 mk. W r. 1885 folw. Wólka Kańska, część dóbr Kanie, rozl. mr. 1992: gr. or. i ogr. mr. 558, łąk mr. 236, pastw. mr. 241, lasu mr. 922, nieuż mr. 36; bud. mur. 6, drew. 20; płodozm. 13 pol.; las urządzony, gorzelnia.
107.) **W.** *Kątna,* wś, po,w. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Markuszew, ma 21 os., 638 mr. Wchodziła w skład dóbr Garbów. W r. 1676 płacono pogłówne od 20 osób. W r. 1827 było 21 dm., 141 mk.
108.) **W.** *Kępska,* pow. janowski, gm. i par. Wilkołaz.

109.) **W.** *Kijańska Stara* i *Nowa,* wś i fol., pow. lubartowski, gm. Ludwiń, par. Kijany, odl. 21 w. od Lubartowa. W r. 1827 było 14 dm., 130 mk., par. Ostrów. Dobra Wólka Kijańska, w r. 1879 oddzielone od dóbr Kijany składały się w r. 1885 z folw. Wólka Kij. i Radziec, rozl. mr. 3103: folw. Wólka gr. or. i ogr. mr. 449, łąk mr. 497, pastw. mr. 99, lasu mr. 1169, nieuż. mr. 24; bud. mur. 3, drew. 17; płodozm. 12 pol.; folw. Radziec gr. or. i ogr. mr. 350, łąk mr. 284, pastw. mr. 4, lasu mr. 206, nieuż. mr. 21; bud. mur. 4, lasy nieurządzone, cegielnia, pokłady torfu. Wś Wólka Kij. Stara ma 11 os., 16 mr., Wólka Nowa 18 os., 403 mr.

121.) **W.** *Kolczyńska,* wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski). W r. 1827 było 11 dm., 76 mk.
122.) **W.** *Kolońka,* też *Kulenska,* wś, pow. biłgorajski, gm. Biszcza, par. Tarnogród.
123.) **W.** *Komrowska,* wś, pow. radzynski, gm. Żelizna, par. Komarowka, r. g. Przegaliny. Ob. *Komarowska Wólka.* W r. 1827 było 30 dm., 167 mk.
124.) **W.** *Komaszycka,* też *Komska* i *Kolaska,* wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Godów, par. Chodel. Nazwę otrzymała od wsi Komaszyce, zwanej dziś Komarzyce. W r. 1827 było 11 dm., 175 mk.

127.) **W.** *Konopna,* wś, pow. łukowski, par. Trzebieszów, ob. *Konopna Wólka.*

130.) **W.** *Karczowska,* wś i fol., pow. bialski, gm. Lubienka, par. r. gr. Korczówka, ma l6 dm., 96 mk. Ob. *Korczówka.* W r. 1827 Korczowska Wólka, w par. Łomazy, ma 9 dm., 52 mk.
131). **W.** *Kościeniewicka,* pow. bialski, gm. i par. Kościeniewicze, odl. 21 w. od Biały, ob. *Kościeniewicka Wólka.* W r. 1827 Wola Kościen. miała 18 dm., 128 mk. W r. 1885 folw. Wólka Kośc, z awulusem Pogar, rozl. mr. 899: gr. or. i ogr. mr. 361, łąk mr. 104, pastw. mr. 25, lasu mr. 385, nieuż. mr. 24; bud. drew. 20, las nieurządzony. Wś Wólka Kośc. os. 22, mr. 335.

138.) **W.** *Krasienińska,* wś, pow. lubartowski, gm. Samoklęski, par. Krasienin. W r. 1827 było 13 dm., 95 mk.
146.) **W.** *Krzymowska,* wś, pow. radzynski, par. Międzyrzec, ob. *Krzymowska Wólka.* W r. 1827 było 25 dm., 127 mk.
151.)**W.** *Kusze,* wś, pow. biłgorajski, gm. Huta Krzeszowska, par. Krzeszów. Spisy z r. 1827 nie podają tej wsi.

154.) **W.** *Lesiecka,* wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Garbów. Powstała przy wsi Leśce (Leszcze).
158.) **W.** *Leszczańska,* wś i folw., pow. chełmski, gm. Żmudź, par. r. l. Kumów, r. g. Leszczany, odl 18 w. od Chełma. W r. 1875 istniał tu piec wapienny, fabryka terpentyny za pomocą suchej destylacyi drzewa. W r. 1827 Leszczańska Wola miała 23 dm., 90 mk. Dobra Wólka Leszcz., oddzielone w r. 1875 od dóbr Wojsławice, składały się z folw.: Wólka i Maziarnia**,** rozl. mr. 1625: folw. Wólka Leszcz, gr. or. i ogr. mr. 182, łąk mr. 7, nieuż. mr. 8; bud. mur. 3, drew. 10; płodozm. 8 i 9 pol.; folw. Maziarnia gr. or. i ogr. mr. 266, łąk mr. 65, lasu mr. 1086, nieuż. mr. 11; bud. mur. 1, drew. 14; las urządzony, pokłady wapna i torfu.

163.) **W.** *Łabuńska,* pow. zamojski, ob. *Wola Łabuńska.* W r. 1827 było 49 dm., 340 mk.
165.) **W.** *Łańcuchowska,* dawniej *Wola,* wś, pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Łańcuchów. Wieś tę, p. n. Wola Łańcuchowska, w par. Łańcuchów, wymienia Długosz (L. B., II, 547). W r. 1827 było 29 dm., 181 mk.
173.) **W.** *Łosiniecka,* wś, pow. tomasowski, ob. *Łosiniecka Wólka.* W r. 1827 było 73 dm., 436 mk.
175.) **W.** *Łukowska,* w par. Łukowa (dziś pow. biłgorajski). W nowszych spisach urzęd. nie podana. W r. 1827 miała 22 dm., 147 mk.
176.) **W.** *Łużecka,* wś. pow. radzyński, gm. i par. Szóstka, ma 47 dm., 252 mk., 1105 mr.; os. leśna 1 dm., 6 mk., 2 mr. W r. 1827 było 43 dm., 212 mk.

2.) **W.** *Kulońska***,** r. 1589 *Wola Kulnieńska,* wś, pow. biłgorajski. Wchodziła w skład ststwa krzeszowskiego, miała r. 1589 łan. 16, wójtostwo z 6 osadn., 1/4 karczm., pop, młyn, 17 zagr., 12 kom. ubogich. Ob. *Kulońska Wólka* (t. IV) i *Kulno.*
183.) **W.** *Michowska* al. *Ostrowska,* wś, pow. lubartowski, gm. Rudno, par. Michów. Wchodziła w skład dóbr Michów, ma 9 os., 208 mr.
185.) **W.** *Miejska,* przedmieście miasta Zamościa.

193.) **W.** *Nadrybska.* kol., pow. chełmski, gm. Cyców, par. Puchaczów, ma 213 mr.

Na obszarze wsi jezioro Ciesacin (Szecieczyn).
195.) **W.** *Nieliska,* wś i folw. nad rz. Wieprzem, pow. zamojski, gm. i par. Nielisz, odl. 18 w. od Zamościa, ma 14 dm., 145 mk. (80 katol.), 78 mr. dwor. i 80 włośc.
200.) **W.** *Nowodworska,* wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), par. Końskowola, ob. *Nowodworska Wólka.* Zapewne ta sama wieś wymienioną jest w spisie z r. 1676 jako Osińska Wola, z której płacą od 19 poddanych (Pawiń., Małop.. 26a).

201.) **W.** *Okopska,* pow. chełmski, gm. i par. Swierze. Ob. *Wola Swierzowska* i S *wierze* 3.). Wchodziła w skład dóbr Swierze, ma 34 os., 535 mr.
203.) **W.** *Olbięcka,* wś, pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Dzierzkowice. Ob. *Olbięcin*.
205.) **W.** *Orłowska,* wś przy ujęciu rzki Wolicy do Wieprza, pow. krasnostawski, gm. Izbica, par Krasnystaw, przy szosie z Lublina do Tomaszowa, ma 34 dm., 249 mk., 422 mr. W r. 1827 było 20 dm., 165 mk.
5.) **W.** *Orłowska,* rok 1564 *Wola Orłowska,* pow. krasnostawski, ob *Orłów*.

211.) **W.** *Panieńska,* wś i folw. nad rz. Łabuńką, pow. zamojski, gm. i par. Zamość (odl. 4 w.), leży przy trakcie lubelsko-lwowskini, ma 16 dm., 140 mk. katol., 147 mr. dwor. i 141 włośc. Dawniej własność klasztoru bonifratrów, później szarytek w Zamościu, szpitala św. Katarzyny w Szczebrzeszynie. dziś Kwiatkowskiego.
230.) **W.** *Plebańska,* wś i folw., pow. bialski, ob. *Plebańska Wólka* 2.).

235.) **W.** *Polinowska,* wś, pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. Janów, r. g. Konstantynów, ma 26 dm., 380 mk., 919 mr. W r. 1827 było 17 dm., 169 mk.
236.) **W.** *Ponikiewska,* ob. *Wola Ponikieiwska.*
238.) **W.** *Poturzyńska,* pow. tomaszowski, gm. Poturzyn, par. Oszczów, ob. *Poturzyńska Wólka.* W r. 1827 było 12 dm., 87 mk.
241) **W.** *Poznańska,* kol. i folw. nad rz. Świder, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek, ma 15 dm., 108 mk, 314 mr. Folw. należy do majoratu rząd. Prawda.
243.) **W.** *Profeska.* wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), par. Włostowice, ob. *Profeska Wólka.* W r. 1827 było 27 dm., 178 mk.

251.) **W.** *Pukarzowska,* pow. tomaszowski, ob. *Pukarzów* i *Pukarzowska Wólka.*
252.) **W.** *Putnowicka,* pow. chełmski, par. Turowice, ob. *Putnowice.*
255.) **W.** *Rachowska*, pow. janowski, ob. *Sucha Wólka.*
257.) **W.** *Radoryska,* wś, pow. łukowski, ob. *Radoryska Wólka.*
258.) **W.** *Radzięcka,* pow. zamojski, par. Radzięcin, ob. *Radzięcka Wola.* W r. 1827 było 48 dm., 293 mk.

261.) **W.** *Ratojska,* wś, pow. janowski, gm. Kawęczyn, par. Janów, ma 47 dm., 444 mk. Wchodziła w skład dóbr Ordynacyi. W r. 1827 było 39 dm., 216 mk., par. Biała.
262.) **W.** *Rejowska* al. *Rejowiecka,* wś, pow. chełmski, gm. i par. Rejowiec, ma 632 mr. W r. 1827 było 31 dm., 133 mk., par. Pawłów.
264.) **W.** *Rokicka,* wś i folw. nad rz. Wieprzem, pow. lubartowski, gm. Łuck, par. Lubartów (odl. 7 w.). W r. 1827 było 16 dm., 167 mk. W r. 1879 fol. Wólka Rok. rozl.mr. 1032: gr. or. i ogr. mr. 514, łąk mr. 106, past. mr. 27, lasu mr. 341, nieuż. mr. 44; bud. drew. 23, las nieurządzony, dwa młyny wodne. Wś Wólka Rok. os. 35, mr. 269.

266.) **W.** *Rozwadowska,* wś, pow. lubartowski, gm. Firlej, par. Kock. Zapewne leży

przy fol. Rozwadówek, który wchodzi w skład dóbr Wola Skromowska.
268.) **W.** *Różaniecka,* pow. biłgorajski, ob. *Wola Różaniecka*.
269.) **W.** *Rożańska,* wś, pow. łukowski, ob. *Różańska Wólka*.
271) **W.** *Rudnicka,* pow. janowski, par Wilkołaz, ob. *Rudnicka Wola.* Obie wsi Wola i Wólka mają 31 dm., 267 mk., 437 mr. Wchodziły w skład dóbr ordynacyi. W r. 1827 Wólka miała 4 dm., 19 mk.

277.) **W.** *Serekomelska,* wś, pow. łukowski, gm. i par. Serokomla, ob. *Serekomelska Wólka.* W r. 1827 było 11 dm., 92 mk.
278.) **W.** *Siemieńska,* wś, pow. radzyński, par. Czemierniki, ob. *Siemieńska Wólka*.
207.) **W.** *Osowska,* folw., pow. lubelski, gm. i par. Bychawa, odl. 21 w. od Lublina. Oddzielony od dóbr Ossowa, ma 180 mr. obszaru.
294.) **W.** *Sucha,* pow. janowski, ob. *Sucha Wólka*.

297.) **W.** *Świątkowa,* wś, pow. łukowski, gm. i par. Łuków, ma 20 dm., 188 mk., 758 mr.
298.) **W.** *Świętowa,* wchodziła w r. 1660 w skład ststwa parczewskiego, ob. *Parczew* (t. VII, 864).
302.) **W.** *Szczecka,* wś, pow. janowski. gm. Gościeradów, par. Borów, ma 30 dm., 220 rak., 479 mar. Należała do dóbr Gościeradów. W r. 1676 płacą tu pogłówne od 29 poddanych (Pawiń., Małop., 8).

306.) **W.** *Tarnowska,* wś, pow. chełmski, par. Wersazczyn, ob. *Tarnowska Wola*.
310.) **W.** *Tuczępska,* pow. hrubieszowski, ob. *Tuczępska Wola*.

321.) **W.** *Wieprzecka,* wś i folw., pow. zamojski, gm. Mokre, par. Wielącza, r. gr. Kosobudy, odl. 14 w. od Zamościa, ma 3 dm. dwor., 40 włośc., 474 mk. (80 kat.), 673 mr, włośc. Folw. należy do dóbr ordynackich Białowola. Ob. *Kąty.* W r. 1827 było 24 dm., 368 mk., par. Kossobudy.
322.) **W.** *Wierzbicka,* wś, dziś złączona w jedną całość ze wsią Moniaki, w pow. janowskim. W r. 1676 wś Wólka, w par. Boby, miała 6 cząstek szlacheckich, z których jedna tylko dawała pogłówne od 26 poddanych, inne były bez poddanych, a tylko ze służbą dworską (Pawiń., Mał., 6a).
332.) **W.** *Wytycka,* ob. *Wola Wytycka*.

333.) **W.** *Zabłocka,* wś, pow. bialski, gm. Zabłoć, par. l. r. Kodeń, r. g. Zabłoć, ma 29 dm., 216 mk., 1442 mr. W r. 1827 Wola Zabłocka ma 21 dm., 143 mk.
334). **W.** *Zabłocka,* wś i folw., pow. lubartowski, gm. i par. Syrniki, ma 411 mr. dwor. i 23 os., 309 mr. włośc. W r. 1827 miała 24 dm., 161 mk. R. 1676 Wólka Zabłoczna. Jakub Nietyksa daje tu pogłówne od 3 osób z rodziny i 25 dwor. i poddanych.
342.) **W.** *Zamojska,* w par. Zamość. Zapewne weszła w skład miasta Zamościa. W r. 1827 miała 12 dm., 49 mk.
343.) **W.** *Zastawska,* wś i folw., pow. łukowski, gm. i par. Tuchowicz, odl. 12 w. od Łukowa, ma 10 dm., 90 mk. W r. 1885 fol. Wólka Zast. rozl. mr. 474: gr. or. i ogr. mr. 215, łąk mr. 34, pastw. mr. 5, lasu mr. 213, nieuż. mr. 6; bud. drew. 9; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Wólka Zast. os. 14, mr. 84.

345.) **W.** *Zawieprzycka,* wś, pow. lubartowski, gm. Syrniki, par. Ostrów. W r. 1827

miała 22 dm., 105 mk.
349.) **W.** *Złojecka,* wś, pow. zamojski, gm. Wysokie, par. Nielisz, r. gr. Złojec, odl. 16 w od Zamościa, ma 34 dm. włośc., 1 dwor., 320 mk. (100 katol.), 533 mr. obszaru. W r. 1827 było 23 dm., 144 mk., par. Szczebrzeszyn.

352.) **W.** *Żółkiewska,* wś, folw. i dobra, pow. krasnostawski, gm. i par. Żółkiewka, odl. 24 w. od Krasnegostawu, mają dwa młyny wodne, piec wapienny, cegielnią. W r. 1827 było 16 dm., 112 mk. Dobra Wólka Żółk. składały się w r. 1873 z folw.: Wólka Żółk. i Makowska, rozl. mr. 2433: folw. Wólka gr. or. i ogr. mr. 873, łąk mr. 89, pastw. mr. 195, wody mr. 14, lasu mr. 250, nieuż. mr. 41; bud. mur. 6, drew. 16,; płodozm. 8 pol.; folw. Makowiska gr or. i ogr. mr. 445, pastw. mr. 16, lasu mr. 496, nieuż. mr. 13; bud. drew. 2, lasy nieurządzone, pokłady torfu, wapna. Wś Wólka os. 10, mr. 132; wś Średnie Zabuże os. 40, mr. 361; wś Poperczyn os. 29, mr. 441.

Wołajowice, wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Moniatycze. W 1827 r. było 23J dm., 163 mk.

Wołkowiany, wś, pow. chełmski, gm. Żmudź, par. r. l. Kumów. r. g. Pobołowice, ma 29 os., 864 mr. Wchodziła w skład dóbr Klesztów. W r. 1827 było 27 dm., 160 mk.

Wołkowyje, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Werbkowice, par. Trzeszczany, odl. 10 w. od Hrubieszowa. W 1827 r. 27 dm., 129 mk. W r. 1889 folw. W. rozl. mr. 663: gr. or. i ogr. mr. 440, łąk mr. 136, pastw. mr. 49, lasu mr. 15, nieuż. mr. 22; bud. mur. 3, drew. 17; płodozm. 9 pol. Wś W. os. 24, mr. 290.

Wołoska Wola, pow. włodawski, ob. *Wola Wołoska*.

Wołosów, os. młyn., należąca do dóbr Leszczany, w pow. chełmskim, gm. i par. Wojsławice.

Wołoszki, wś, pow. bialski, gm. Połoski. par. r. gr. Kopytów, ma 7 dm., 47 mk., 146 mr.

Wołowska Wola, pow. włodawski, ob. *Wola Wołoska.*

Worgule, wś i folw., pow. bialski, gm. Sitnik, par. Biała (odl. 11 w.) ma 49 dm., 470 mk. W r. 1827 było 32 dm., 210 mk. Dobra W. składały się w r. 1884 z folw. W. i Jagodnica, oraz przyl. Ludwinów, Zaberwecze al. Sobszczyzna i las Florya rozl. mr. 2641; folw. W. z przyl. Ludwinów gr. or. ogr. mr. 623, łąk mr. 134, pastw. mr 231, lastu mr. 330, nieuż. mr. 24; bud. mur. 6, drew. 19; płodozm. 6, 8 i 9 pol.; folw. Jagodnica z przyl. Zaberwecze al. Sobszczyzna gr. or. i ogr. mr. 650, łąk mr. 296, pastw. mr. 328, nieuż. mr. 25; bud. mur. 7, drew. 14; las urządzony, pokłady torfu. Wś W. os. 53, mr. 1115; wś Jagodnica os. 20, mr. 1.

Woroblin, wś i folw. nad rz. Bug, pow. konstantynowski, gm. Bohukały, par. Pratulin, odl. 12 w. od Janowa, 25 w. od Biały, ma 21 dm., 178 mk. W r. 1827 było 13 dm., 102 mk.; w 1791 r. było 123 mk. W r. 1886 folw. W. rozl. mr. 708: gr. or. i ogr. mr. 195, łąk mr. 160, pastw. mr. 164, lasu mr. 205, nieuż. mr. 84; bud. drew. 25; płodozm. 6 pol., las w części dębowy, nieurządzony, cegielnia. Wś W. os. 17, mr. 273. Wś W. w Xvi w. należała w części do Czyżewicza w części do Łosowicy, majątków leżących po drugiej stronie Buga. W r. 1569 było dokonane rozgraniczenie między temi częściami. W części czyżewickiej, należącej do Bohdana Kuczuka Czyżewskiego i brata jego Aleksandra Kuczuka Łazuckiego, było 6 gospo-pól i sianożęci, pozostawiając resztę dla gospodarzy z części łosowickiej, będącej wówczas w zastawie od Jerzego Ilinicza u Mikołaja Kiszki, wojew. podlaskiego, a przez Ilinicza darowanej Stanisławowi Mogilnickiemu (ob. *Łosowica).* Lasu i łąk w nim dla "wielkiej wody" nie dzielono, pozostawiając je we wspólnem używaniu. W r. 1597 Semen Aleksandrowicz i Anna z Telatyckich Kuczukowie Łazuccy sprzedali schedę swą w Łazukach i Woroblinie Wasylowi Aleksandrowiczowi Kuczukowi Łazuckiemu. Do drugiej połowy XVIII w. część włościan w W. odrabiała pańszczyznę do Łosowicy, cześć do Czyżewicz, a dwóch do Krzyczewa. W r. 1752, po nabyciu Łosowicy przez Jana Grotthusa, ustała pańszczyzna do Czyżewicz, a w 1758 r. Ksawery Hornowski, dziedzic Krzyczewa, dwóch swoich chłopów odprzedał małż. Grotthusom za złp. 4000. W r. 1767 Grotthusowie dobra Łosowica z wsią Rudawcem, a także Woroblin zbyli Józefowi Dulębie, którego synowiec Józef Dulęba, w r. 1814 sprzedawszy Łosowice Joachimowi i Annie z Iwaszkiewiczów Bryndzom, w dniu 15 lipca t. r. sprzedał im także wieś Woroblin za 100,000 złp. We wsi W. nie było wówczas jeszcze folwarku, tylko las i większa cześć łąk były w używaniu dworu, reszta gruntów była podzielona miedzy włościan, bardzo podupadłych po wojnie z 1812 r. Pozostawiono tu 10 gospodarzy, innych przeniesiono do Łosowicy i z pustek utworzono folwark. Dopiero w r. 1858, po nabyciu W. w drodze działów przez Ludwika Bryndzę, ustał stosunek z Łosowicą.

Woroniec 1.) wś i folw. nad rz. Krzną, pow. konstantynowski, gm. Sfory, par. Biała, odl. 21 w. od Janowa, ma 6 dm., 71. mk. W dobrach jest gorzelnia, młyn wodny i folusz. W 1827 r. było 2 dm., 6 mk. Dobra W. składały się w r. 1885 z folw. W. i Frampol, attyn. Mirsk, Kostnin i Muszki, rozl. mr. 3551: folw. W. gr. or. i ogr. mr. 1070, łąk mr. 361, pastw. mr. 161, lasu mr. 1168, nieuż. mr. 46; bud. mur. 4, drew. 35; płodozm. 8 i 13-pol., las nieurządzony; fol. Frampol gr. or. i ogr. mr. 511, pastw. mr. 223, lasu mr. 4, nieuż. mr. 7; bud. drew. 7. Wś Sycyna os. 34, mr. 873; wś Swory os. 127, mr. 3414. Właścicielem dóbr w r. 1885 był ks. Świętopełk Mirski.
2.) **W.**, wś i fol., pow. radzyński, gm. Brzozowykąt, par. Komarówka, ma 35 dm., 222 mk., 639 mr. W 1827 było 25 dm., 154 mk., par. Kolembród.

Worsy, wś i folw., pow. radzyński, gm. i par. Szóstka, ma 65 dm., 433 mk., 1330 mr. W r. 1827 było 62 dm., 289 mk.

Wotyka, rzeczka w pow. hrubieszowskim, ob. *Kalinówka*.

Wożuczyn, wś i folw. pow. tomasowski, gm. Komarów, par. Wożuczyn, r. gr. Czortowice, odl. 18 w. od Tomaszowa, 3 mile od Zamościa, w malowniczym położeniu śród wyżyny, której wody zlewają się tu w wielki staw, najobszerniejszy w powiecie. Wś posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, dom przytułku dla starców, sąd gminny, gorzelnię, młyn, pałac dziedziców z pięknym ogrodem, 81 dm., 570 mk. (156 praw., 18 żyd.). W r. 1827 było 103 dm., 549 mk. W 1884 r. fol. W. rozl. 1756 mr.: gr. or. i org. mr. 902, łąk mr. 168, pastw. mr. 15, lasu mr. 540, przestrzenie sporne mr. 42, nieuż. mr. 89; bud. mur. 17, drew. 28; płodozm. 8 i 10 pol, las urządzony. Wś W. 65 os., 558 mr., wś Kozia Wola 13 os., 56 mr., wś Karczew 11 os., 19 mr. Na obszarze wsi starożytne mogiły, zwane przez lud “szwedzkiemi” al. “Szwedami”. Kościół i parafię założono tu podobno w XV w., ale został zniszczony przez Tatarów. Nowy kościół wzniósł 1595 r. Jakub Wożuczyński. Obecny, murowany, wybudował 1792 r. dziedzic wsi Wilhelm hr. Mier, kaszt. słoński, generał gwardyi kor. On również wystawił na miejscu dawnego obronnego dworu, na górze otoczonej fossą i murem, pałac z salą teatralna, dotąd istniejącą i parkiem, w którym były pourządzane szpalery, labirynty, korytarze i arkady ze strzyżonych w różne kształty świerków. W święta Mier z całym dworem i muzyką przepływał staw, udając się do kościoła. Mier posiadał prócz W. starostwo tyszowieckie, Komarów i Krynice. Dobra te zajmowały obszar mający około 6 mil długości a 4 szerokości Całość ta rozpadła się w końcu XVIII w. Z rąk Mierów przeszedł W. do Wapińskich a następnie do Wydżgów, którzy starannie utrzymywali pałac i park. W. par., dek. tomaszowski około 2,700 dusz.

Wrąblów, u Długosza *Wramblów,* pierwotna nazwa wsi Rąblów, w pow. nowoaleksandryjskim (puławskim), w par. Wąwolnica. Za czasów Długosza wś ta, w par. Wąwolnica, własność Jakuba h. Nabra, miała 11 łan. km., folwark rycerski, z których dziesięcinę, wartości czterech grzyw., płacono klasztorowi św. Krzyża. Według drugiego opisu Długosza karczma, zagród i trzy folwarki dawały klasztorowi, wartości 8 grzyw., inne role kościołowi w Wąwolnicy (Długosz, L. B., t. II, 569; III, 248). Ob*. Rąblów*.

Wręblina, 2.) **W.**, wś i fol., pow. łukowski, gm. i par. Stanin, ma 15 dm., 136 mk., 222 mr. Fol. i 9 os., 278 mr. włośc. Wchodziła w skład dóbr Gąska. W 1827 r. było 9 dm., 65 mk., par. Tuchowicz. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1552 wś Wróblina Nowa, wś szlachecka, w par. Wojcieszków, miała 3 osad. (Pawiński, Małop., 402).

Wronów, 3.) pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Gołąb. W r. 1872. było 25 dm., 163 mk., par. Końskowola.
4.) **W.**, wś i folw. nad rz. Bełczącą, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Godów, par. Chodem, odl. 35 w. od Puław, ma młyn wodny, pokłady wapna, gorzelnię parową (w r. 1870?), szkołę początkową. W r. 1827 było 41 dm., 265 mk. W r. 1884 folw. W. rozl. mr. 1179: gr. or. i org. mr. 589, łąk mr. 6, pastw. mr. 5, lasu mr. 132, nieuż. mr. 47; bud. mur. 12, drew. 13; płodozm. 12 pol., las nieurządzony. Do folw. należały

poprzednio wsi: W. os 66, mr. 782; Książ os. 11, mr. 164; Osiny os. 16, mr. 315; Lipiny os. 9, mr. 171; Sielawka os. 23, mr. 445; Sewerynówka os, 14, mr. 244; Zofiówka os. 5, mr. 153; wś Dębiny os. 41, mr. 259; Adelin os. 18, mr. 352; os. Wiktorya os. 4, mr. 147. W połowie XV w. dziedzicami wsi , należącej do par. Kłodnica, byli Toporczykowie: Dobiesław, Andrzej i Żegota. Łany kmiece dawały dziesięcinę pleb. w Kłonicy (Długosz, L. B. II, 546). W r. 1676 we wsi Wronów płaci Feliks Szaniawski, pisarz ziemski lubelski, od. 2 osób z rodziny, 9 dworskich dworskich 99 poddanych (Pawiń., Małop., 12a).

Wronowice 2.) **W.**, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Miętkie, par. Tyszowice, odl. 15 w. od Hrubieszowa, mają dwa młyny wodne. W r. 1827 było 41 dm., 237 mk. W r. 1886 dobra W. składały się z folw. W., Kożuchy i przyl. Leśniczówka, rozl. mr. 1290: gr. or. i ogr. mr. 607, łąk mr. 180, past. mr. 187, lasu mr. 253, nieuż. mr. 163; bud. mur. 3, drew. 25; las nieurządzony. Wś W. os. 29, mr. 343; wś Kożuchy os. 9, mr. 28.

Wrotków, wś nad rz. Bystrzycą, pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par. Lublin (odl. 1 ½ w.). Posiada młyn amerykański *z* produkcyją na 96000 rs., 64 osad, 1212 mr. Wchodziła w skład majoratu rząd. Czerniejów. W r. 1827 było 66 dm., 362 mk. W r. 1531 wś W., w par. Lublin, ma 2 ½ łan. km. R. 1676 Sierakowski, cześnik, płaci tu pogłówne od 23 poddanych, a kasztelan bełzki od 44.

Wrotkowski Majdan al. *Nowa Osada,* wś, pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par. Lublin, ma 12 os., 44 mr.

Wrzelów, wś, folw. i dobra nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Szczekarkuw, par. Opole, odl. 25 w. od Puław. W r. 1827 było 58 dm., 328 mk. Dobra W. składały się w r. 1885 z folw.: W., Dratów, Nieciecz, Brzozówka, nomenklatury Grabowiec, rozl. mr. 2067: folw. W. gr. or. i ogr. mr. 250, łąk mr. 130, w odpadkach mr. 4, nieuż. mr. 21; bud. mur. 3, drew. 17; płodozm. 9 pol.; folw. Dratów gr. or. i ogr. mr. 285, łąk mr. 104, pastw. mr. 147, lasu mr. 9, nieuż. mr. 24; bud. drew. 5; folw. Nieciecz gr. or. i ogr, mr. 118, łąk mr. 99, nieuż. mr. 11; bud. drew. 5; folw. Brzozówka gr. or. i ogr. mr. 410, łąk mr. 34, pastw. mr. 273, w odpadkach mr. 62, nieuż. mr. 87; bud. mur. 2, drew. 15. Wś W. os. 39, mr. 219, wś Majdany os. 26, mr. 156, wś Lubomirka os. 23, mr. 107, wś Rybaki os. 20, mr. 174. W połowie XV w. dziedzicem wsi, leżącej w par. Opole, był Mikołaj Wrzelowski. Było tu 7 łan. km., dających dziesięcinę, wartości do 6 grzyw., klasztorowi na Łysej Górze; folw. rycerski dawał pleb. w Opolu (Długosz, L. B., II, 545). W spisach pobor. z 1531 W. wraz z Kliczkowicami i Szczecinem podano jako płacące od 2 łan. km. i 1 młyna. W r. 1676 wojew. Kijowski płaci tu pogłówne od 98 dusz (Pawiń., Małop., 356 i 34a).

Wrzelowiec, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Opole, par. Kluczkowice. W r. 1827 było 34 dm., 197 mk. W spisach pobor. dawniejszych nie podany.

Wrzelowiec, wś, pow. nowoaleksandryjski. W reg. pob. z r. 1676 we wsi Wrzelow, w par Opole płaci wojewoda kijowski od 98 dworskich i poddanych. Kiedy założono tu miasto, które nominalnie istniało do r. 1824, niewiadomo.

Wrzosów 2.) **W.,** wś i fol. nad rz. Bystrzycą, pow. radzyński, gm. Sitno, par. Radzyń (odl. 9 w.), ma 28 dm., 227 mk. W 1827 r. było 43 dm., 237 mk. W r. 1885 fol. W.

rozl. mr. 1683: gr. or. i ogr. mr. 610, łąk mr. 306, past. mr. 49, lasu mr. 597, w odpadkach mr. 92, nieuż. mr. 29; bud. mur. 2, drew. 16; las nieurządzony, wiatrak, cegielnia. Wś W. os. 39, mr. 317. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1552 Wrzosów, wś szlachecka, w par. Kock, miała osad. 11 (Pawiń., Małop., 392). 3.) **W.**, także *Wrozów,* wś, w par. Biała (dziś pow. janowski), istniała na początku obecnego wieku (Post Lexikon Crusiusa z r. 1802). W r. 1827 miała 47 dm., 235 mk. Obecnie nieznana. Może weszła w obręb Janowa.

Wspólne 1.) jezioro w pow. włodawskim, ob. *Terebycz*.
2.) **W.**, jezioro w pow. nowoaleksandryjskim (puławski), na obszarze gm. Gołąb, niedaleko zbiegu Wisły i Wieprza, ma 50 mr. obszaru (ob, t. II, 665).

Wychalów, w spisie z r. 1827 *Wichalów,* wś, pow. włodawski, gm. Krzywowierzba, par. Opole, ma 65 dm., 448 mk., 1627 mr. W r. 1827 wś rząd., w par. Kodeniec, ma 59 dm., 331 mk.

Wyczółki 6.) **W.**, wś i folw., pow. bielski, gm. Kościeniewicze, par. Piszczac, odl. 21 w. od Biały, ma 32 dm., 284 mk., 1118 mr., w tem 665 mr. dwor. W. wchodziły w skład dóbr Piszczac i Chotyłów. W r. 1827 było 23 dm., 152 mk.

Wygnańce, wś i folw., pow. chełmski, gm. i par. r. l. Wojsławice, par. r. gr. Turowice, odl. 24 w. od Chełma, ma młyn wodny, smolarnię, znaczną pasiekę (200 ulów ramowych), szkołę początkową. W r. 1827 było 18 dm., 84 mk. Dobra W., od r. 1854 oddzielone od dóbr Wojsławice, miały w r. 1880 rozl. mr. 3103: gr. or. i ogr. mr. 831, łąk mr. 179, lasu mr. 2040, nieuż. mr. 53; bud. mur. 6, drew. 34; płodom. 9 i 13 pol.; las urządzony, pokłady torfu i wapna. Wś W. wchodziła w skład dóbr Leszczany, ma 30 os., 530 mr.

Wygnanka 3.) **W.** al. *Regulacja*, folw., pow. łukowski, gm. Białobrzegi, par. Kock, wchodzi w skład dóbr Kock. 4.) **W.**, wś, pow. włodawski, gm. Romanów, par. Wisznice, ma 31 dm., 304 mk., 679 mr., podług innych danych 29 osad, 718 mr. W r. 1827 było 28 dm., 201 mk., par. Kotwica. 5.) **W.**, wś, pow. radzyński, gm. Szóstka, par. Radzyń, ma 40 dm., 274 mk., 373 mr. W r. 1827 było 34 dm., 167 mk., par. Międzyrzec.

Wygnanowice, wś i folw., pow. krasnostawski, gm. Rybezewice, par. Częstoborowie, odl. 25 w. od Krasnegostawu. W Krasnegostawu. 1827 było 17 dm., 116 mk., par. Piaski. W r. 1892 folw. W. rozl. mr. 362: gr. or. i ogr. mr. 306, łąk mr. 31, pastw. mr. 12, nieuż. mr. 13; bud. mur. 7, drew. 7; płodozm. 12 pol. Wś W. os. 20, mr. 124. Według reg. pobor. pow. lubelskiego z r. 1531 wś W., par. Piasek, miała 1 ½ łanu. Czarna Janowa ze Siedlisk płaci od 1 łanu. R. 1676 Jakub Jaślikowski płaci pogłówne od 6 osób z rodziny swej i 25 dworskich dworskich poddanych (Pawiński, Małop., 363 i 38a).

Wygoda 61.) **W.**, folw. dóbr. Jastków, pow. lubelski.
62.) **W.**, os., pow. lubelski, gm. Wólka, par. Kijany.
63.) **W.**, os., pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par. Abramowice.
64.) **W.**, przyl. dóbr Kurów, w pow. nowoaleksandryjskim (puławski).
65.) **W.**, os. karcz., pow. janowski, gm. Chrzanów.

66.) **W.**, os. we wsi Grabówce, gm. Annopol, pow. janowski.

67.) **W.,** folw., pow. chełmski, gm. Olchowiec, par. Tarnów, odl. 24 w. od Chełma. Folw. W., w r. 1871 oddzielony od dóbr Tarnów, rozl. mr. 663: gr. or. i ogr. mr. 327, łąk mr. 59, pastw. mr. 42, lasu mr. 221, nieuż. mr. 14; bud. mur. 1, drew. 6, las nieurządzony.
68.) **W.**, os., pow. zamojski, gm. Zwierzyniec, par. Szczebrzeszyn.
69.) **W.**, os. karcz., pow. hrubieszowski, gm. i par. Horodło.
70.) **W.**, kol., pow. hrubieszowski, gm. Werbkowice, par. r. l. Grabowiec, r., gr. Werbkowice.
74.) **W.**, os., pow. bielski, gm. Sitnik, par. Biała.
75.) **W.**, os., pow. włodawski, gm. Dębowa Kłoda, par. Parczew.
78.) **W.**, os., pow. konstantynowski, gm. Swory, par. Biała.

Wylany 2.) **W.**, w XVI w. *Vilany Ruda* i *Wylony,* wś, pow. łukowski, gm. Jakusze, paraf. Trzebieszów, ma 28 dm., 191 mk., 328 mr. W 1827 r. było 24 dm., 124 mk. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 w części Wilama było ½ łan., 1 młyn. W r. 1552 Wylany wś szlachecka, miała dwa półłanki, 1 koło młyńskie. W r. 1580 p. Paweł Wyleziński płaci od sąsiad swych od 4 włók co sami orzą fl. 2, od zagrody z rolą gr. 6, a drugi uciekł. Summa fl. 2 gr. 6 (Pawiń., Małop., 385. 399, 422).

Wylęgi 2.) **W.**, wś i fol., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Celejów, par. Kazimierz, odl. 18 w. od Puław. W 1827 r. było 13 dm., 92 mk. W r. 1880 fol. W. rozl. mr. 228: gr. or. i ogr. mr. 145, łak mr. 5, pastw. mr. 11, lasu mr. 59, nieuż. mr. 8; bud mur. 1, drew. 6; pokłady kamienia wapiennego. Wś W. os. 21, mr. 171.

Wymyśle 6.) **W.**, fol., pow. radzyński, gm. Lisia Wólka, par. Wołyń, ma 1 dm., 11 mk., 1022 mr.

Wymysłów 74.) **W.**, folw. dóbr Dęblin, pow. nowoaleksandryjski (puławski). Fol. ma 419 mr. (6 mr. ogrodu, 184 roli, 50 łąk). Zabudowania folwarczne stoją na wyniosłości panującej nad doliną Wieprza. Wedle podania istniał tu podobno zbiór aryański.
75.) **W.**, folw., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Karczmiska, par. Wąwolnica, odl. 25 w. od Puław. Folw. ten w r. 1873 oddzielony od dóbr Niezabitów, rozl. mr. 281, gr. or. i ogr. mr 276, nieuż. mr. 5; bud. drew. 2; gospodarstwo 4 pol.
76.) **W.** al. *Wyrwas,* os. w dobrach Kamień, pow. nowoaleksandryjski, gm. Kamień.
77.) **W.**, os., pow. nowoaleksandryjski, gm. Godów, par. Chodel.
78.) **W.**, os., pow. janowski, gm. Kosin, par. Świeciechów.
79.) **W.**, pow. lubartowski, gm. Samoklęski, par. Mełgiew.

Wymysłów, kol., pow. janowski. Powstała na obszarze dóbr Opoka Duża, ma 63 dm., 450 mk.

Wypnicha al. *Wypnichy,* wś, pow. lubartowski, gm. Rudno, par. Michów. Wchodziła w skład dóbr Lubartów, należących do b. Banku polskiego, ma 47 os., 637 mr. Obszar dworski należał do fol. Gołąb. W 1827 r. było 30 dm., 191 mk.

Wyrębki, miejscowa nazwa wsi Suchodoły, w pow. janowskim.

Wyrwas al. *Wymysłów,* wś i kol., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Kamień, par. Piotrawin.

Wyryki 1.) zapewne *Wyrzyki,* wś i folw., pow. włodawski, gm. Wyryki, par. Włodawał leża o 10 w. na zachód od Włodawy przy trakcie do Parczewa, zajmują znaczny obszar składający się z oddzielnych części. Główna część, wieś Wyryki, leży w środku, na zachód od niej folw. Wyryki i część wsi: Wola, na płn.-wsch. Połockie (t. j. Połockie Wyryki), na wschód Adampolskie Wyryki i folw. Adampol. Ogółem W. mają 173 dm., 1289 mk., 6124 mr. We wsi zarząd gminy. W r. 1827 wś Wyryki Potok i Wola, w par. Lubień, miała 168 dm., 901 mk. W. gm. graniczy z gm. Włodawa, Sobibór, Hańsk, Krzywowierzba, Turno, Romanów i Opole, ma 29261 mr. i 5477 mk. Sród stałej ludności jest 4883 prawosł., 609 katol., 50 żyd. Sąd gm. okr. IV w Sobiborze (o 20 w.), st. p. Włodawa. W skład gm. wchodzą: Iwanki, Kapłonosy, Krasówko, Lubień, Luta, Suchawce, Wyryki i Żuków.
2.) **W.**, ob. *Wyrzyki*.

Wysokie 2.) **W.**, wś, pow. lubelski, gm. Jastków, par. Bochotnica. R. 1827 było 4 dm., 20 mk., par. Garbów. W połowie XV w. wś W., w par. Garbów, miała łany km., z których dziesięcinę płacono pleban. w Garbowie (Długosz, L. B. II, 542). Według reg. pobor. pow. lubelskiego z r. 1531, wś Wysokie, w. par. Garbów, w części Górnego i Wysockiego, miała 1 łan, inne części 3/4 łanu (Pawiński, Małop., 361). W r. 1676 administrator oficyała łukowskiego płaci tu pogłówne od 1 osoby z rodziny i 9 dworskich (Pawiń., Małop. 18a).

3.) **W.**, wś i folw., pow. zamojski, gm. i par. Skierbieszów, leży na płn.-wsch. granicy powiatu, w lesisto-falistej okolicy, nad strumykiem Ołyką, odl. od Zamościa 26 w., ma 3 dm. dwor., 7 włośc, 90 mk. kat., 40 praw. Obszar dwor. ma roli 260 mr., łąk 50, lasu 101, razem 411 mr., 89 mr. włośc. Z dom. W. oddzielono folw. Podwysokie. W r. 1827 było 16 dm., 109 mk. Część tej wsi nadaną była jako uposażenie kościołowi w Uchaniach (ob. t. XII, 736).

4.) **W.**, wś i folw. nad rz. Topornicą, pow. zamojski, gm. Wysokie, par. kat. Sitaniec, praw. Bortatycze, odl. od Zamościa 7 w., st. p. Chomęciska 12 w., ma 4 dm. dwor., 41 włośc, 272 mk. kat., 80 praw., 47 izrl., obszaru 581 mr. urodzajnej gleby i łąk, młyn wodny amerykański o 4 kamieniach i staw na rz. Topornicy. W r. 1827 było 33 dm., 185 mk., par. Wielącza. Folw. W. i młyn należy do dóbr ordynacyi Bortatycze, które z folw. Borowina, Wolica Sitaniecka, Zarudzie i Złojec liczą 4253 mr. obszaru, w tem roli 2477 mr., łąk 433, lasu 1043 mr. Urząd gm. W. położony pomiędzy Wolicą Sitaniecką a wsią W. stanowi przysiołek W., odl. od traktu lubelsko-lwowskiego 2 w. W skład gm. W. wchodzą: Białobrzegi, Borowina Sitaniecka, Bortatycze, Łapiguz, Siedliska, Sitaniec, Wolica Sitaniecka, Wólka Złojecka, W., Zarudzie, Złojec. Gmina należy do sądu gm., II okr., w Starym Zamościu. Ma obszaru 6142 dzies., w tem ziemi orn. 4100, łąk 1950, wygon, i nieuż. 590, pod budynkami 200, rzeki i błota 80, lasu 122 dzies. Gleba przeważnie gliniasta, potem czarnoziem i piasek, łąki dobre. W gm. W. kościół par. w Sitańcu, 3 cerkwie par. i 3 szkoły początkowe (Bortatycze, Siedliska, Złojec). Ludność gminy wynosiła w r. 1889 około 5418 dusz (2693 praw., 65 izrl.) a 1893 r. 5502 dasz (praw. 2735, izrl.77).

5.) **W.**, wś, pow. hrubieszowski, gm. Grabowiec, par. Skierbieszów. W r. 1827 było 7

dm., 49 mk.
6.) **W.**, wś i folw., pow. radzyński, gm. Zahajki, par. Międzyrzec, ma 26 dm., 158 mk., 1005 mr. W r. 1827 było 19 dm., 127 mk.

Wysokie Lubelskie, wś, dawniej miasteczko, folw. i dobra, pow. krasnostawski, gm. i par. Wysokie, odl. około 5 mil na płd. od Lublina, 35 w. na zach. od Krasnegostawu, a przeszło milę na płn. od Turobina, w malowniczym położeniu, ponad doliną wrzynającą, się w płaskowzgórze lubelskie, posiada kościół par. murowany, synagogę, szkołę początkową, sąd gm. okr. I i urząd gminy, gorzelnię, browar, około 4000 mk. W r. 1827 dawne miasteczko miało 65 dm., 452 mk., wś 53 dm., 384 mk. Najbliższa st. poczt w Żółkiewce (około 7 w.). Jest to starożytna osada, położona na płd. krańcu dawnego pow. lubelskiego. Przywilej miejski dla osady miał uzyskać od Kazimierza W. w r. 1368 dziedzic Łukasz z Górki. Według opisu Długosza w połowie XV w. była to: ”vila vel potius oppidum”, mająca kościół par. drewniany, p. w. Wniebowzięcia N. M. P. Maryi i św. Wojciecha, założony r. 1417 przez Jana z Bidzin, chorążego sandomierskiego, i konsekrowany przez Wojciecha Jastrzębca, biskupa krakowskiego. Kościół otrzymał od fundatora dwa łany roli, łąki, ogród, dwór, w dolinie, zwanej Chłopi Dół. W połowie XV w. dziedzicem wsi i patronem kościoła był Jan z Kaszowa h. Janina. Łany folwarczne dawały plebanowi dziesięcinę wartości do 4 grzyw. We wsi Wysokie, odrębnej od miasteczka, dziesięcinę z decyzyi kapituły i biskupa Jastrzębca dawano plebanowi w W., wartości do 6 grzyw. Pierwotnie więc pobierał z całej osady dziesięcinę biskup krakowski (Długosz, L. B., II, 602). W r. 1505 Łukasz Bidziński, po zniszczeniu osady przez Tatarów, uzyskał od Zygmunta I przywilej potwierdzający dawne nadania.

Według reg. pobor. z r. 1531 ze wsi W. de sorte uxoris olim d. Luca, od 1 łanu, 2 młyn. de sorte Cassowski, ½ łanu, wójt dziedziczy 1 łan. Miasto płaciło połowę poboru i szóstą część w sumie 1 grzyw. 16 gr. (Pawiń., Małop., 353, 364, 388). Kaszowscy założyli tu zbór (zapewne zajęli kościół katolicki), przy którym był kaznodzieją Jakub Sadurski. Od r. 1645 dobra przeszły do Lubienieckich, którzy również zbór podtrzymywali. W r. 1676 płaci z miasta pogłówne od 35 mieszczan Kazimierz Domaszowski, a od 32 mieszczan Ludwik Jeziorkowski. Ze wsi W. płaci Jeziorkowski od 44 głów i 1 osoby z rodziny a Domaszewski od 36 poddanych, 5 dworskich i 3 osób z rodziny (Pawiń., Małop., 48a). Od r. 1760 aż do 1839 zostają dobra w ręku Jabłonowskieb, od których nabył Kajetan Karnicki. Księżna Jabłonowska rozpoczęła w r. 1800 budowę kościoła dokończonego w r. 1809. Ołtarz wielki umieszczono w środku świątyni a za nim siedzenia dla kolatorów. W r. 1822 W. zostały zamienione na osadę wiejską. Na miejscu dzisiejszego pałacu stać miał zamek, w którym Lubienieccy jakoby podejmowali Jana Kazimierza. W ostatnich czasach, na mocy osobnego ukazu dobra W. wcielone zostały w skład ordynacyi Zamoyskich.

Dobra W. składały się w r. 1886 z folw.: Wysokie, Łosień, Nowydwór, Zofiówka, Giełczów, Kajetanów, wsi: Wysokie al Drogany, Słupeczno, Majdany al. Maciejowo Nowe, Majdany al. Maciejowo Stare, Zabłocie, Giełczew, Radomirka, Wysokie Osady, rozl. mr. 8468: gr. or. i ogr. mr. 4351, łąk mr. 280, lasu mr. 3603, pastw, i zarośli mr. 139**,** nieuż. mr. 95. Były 2 gorzelnie, browar, 3 młyny wodne, wiatrak, cegielnia, smolarnia, piec wapienny. Wś. W. al. Drogany os. 70, mr. 1228, wś Słupeczno os. 19, mr. 406, wś Majdany al. Maciejowo Nowe os. 34, mr. 402. wś Majdany al. Maciejowo

Stare os. 21, mr. 446**,** wś Zabłocie os. 6, mr. 162, wś Giełczew oa. 112, mr. 3147. wś Radomirka os. 4, mr. 114, wś Wysokie Osady os. 48, mr. 778, W. par., dek. krasnostawski, około 2000 dusz. W. gmina, należy do sądu gm okr. I w miejscu. Gmina ma 23,456 mr. obszaru i 5841 mk. Śród stałej ludności jest 272 prawosł. i 352 żydów. W skład gm. wchodzą wsi i folwarki: Biskupie, Dograny, al. Wysokie, Giełczew, Guzówka, Józefin, Kajetanów, Łosin, Maciejów Stary i Nowy, Nowy Dwór, Radomirka, Słupeczno, Stasin, Tarnawa, Wysokie, Zabłocie i Zawada.

S **Wysokie Lubelskie,** wś, dawniej miasteczko w pow. krasnostawskim. Dobra W. składają się z fol.: Wysokie, Słupno, Nowydwór, Zofijówka, Giełczew i Kajetanowi, os. Wysokie i wsi: Dograny, Słupeczno, Maciejów Stary i Nowy, Giełczew – należały do wojewodziny bracławskiej Anny z Sapiehów ks. Jabłonkowskiej. Odstąpiła je bratu swemu, który został kanclerzem litewskim. Miała tylko na W. zastrzeżone dożywocie. Opis i dzieje W. mieści “Księga Świata” z r. 1859.

Wysokiny, dawniej *Wysokinin*, dawna nazwa wsi, w pow. łukowskim, która obecnie wyszła z użycia. Na obszarze W. powstały istniejące dotąd pod odrębnemi nazwami wsi: Maciejowice, Jakusze i Łęczki. W spisie z r. 1827 podano: Wysokiny Maciejowice 33 dm., 146 mk., W. Jakusze 26 dm., 134 mk. i W. Łęczki 56 dm., 264 mk. Por. *Jakusze, Tęczki* (tak podają nowsze spisy) i *Maciejowice.* Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 wś W., w par. Trzebieszów, miała ½ łan., Maczewiata ½ łanu, Paskowska ¼ łanu. W. Maciejowice (Wissokinin) w par. Trzebieszów, miały 1 łan, 1 młyn. W. Łączki, wś, miała 1 łan. W r. 1552 wś W. Jakusze miały 1 łan. W. Maciejowice miały 4 łan., 4 osad. W r. 1580 wś W. Łęczki miała 1 łan. P. Wawrzyniec Wysokiński i od 4 sąsiad swych od 5 włók, które sami orzą, fl. 2 gr. 15; od pięciu części dwu kół młyńskich i od zagrody bez roli gr. 14. We wsi W. Maciejowice super Grochówka p. Krysztof Sulan z Koszmiderem od włóki co sami orzą gr. 15. Summa gr.15. W. Jakuse p. Jan Ziemek od 8 włók co sami orzą fl. 4, od 3 zagr. bez ról 12 gr., od 1 ½ koła młyń. 18 gr. Summa fl. 5. W. Łęczki p. Wawrzyniec Wysokiński i od sąsiad swych od 5 włók, które sami orzą, fl. 2 gr. 15, od pięciu części 2 kół młyń. i od zagrody bez roli gr. 14, p. Jan Wiaczkowicz z części Jagustinowskiej, od włóki co sam orze, gr. 15 i od szóstej części dwu włók gr. 2. Suma fi. 3 gr. 16 (Pawiński, Małop., 379, 385, 398, 399, 420 i 422).

Wyszczynka *(Wycinka?),* os., pow. radzyński, gm. Milanów, par. Parczew.

Wytycka Wola, wś, pow. włodawski, ob. *Wola Wytycka*.

Wytyczno al. *Wytyckie,* także *Wielkie,* jezioro w dobrach Wytyczno, pow. włodawski, w okolicy lesistej, bagnistej. Obszaru ma do 450 mr. Nad brzegiem jeziora starożytna mogiła, jakoby *z* czasów konfederacyi barskiej. Por. *Lawskie* i *Lejno*.

Wytyczno, wś i folw., pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn, odl. 21 w. od Włodawy, ma cerkiew parafialną, 47 dm., 432 mk. W r. 1827 było 41 dm., 261 mk. W r, 1884 folw. W. al. Czerników rozl. mr. 2460: gr. or. i ogr. mr. 321, łąk mr. 650, pastw. mr. 71, lasu mr. 434, zarośli mr. 91, nieuż. i jeziora mr. 893; bud, mur. 1, drew. 19, las nieurządzony, pokłady torfu, wiatrak. W. leży prawie na granicy pow. chełmskiego, tu kończy się formacya kredowa, a tylko margiel bardzo obficie występuje w głębszych pokładach. Gleba przeważnie żytnia, znaczne lasy, bogate

pokłady torfu i obszerne jezioro znajdują się w tym majątku. Dwie mogiły znajdują się w granicach W., jedna pod lasem koło jeziora, druga przy granicy Lubowieża, na folw. Helenin. Dobra W., mające 2725 mr. obszaru, należały dawniej do Kałuskich.

Wywłoczka, wś i os. młyn. nad rz. Wieprzem, pow. zamojski, gm. Zwierzyniec, par. r. l. Szczebrzeszyn, r. g. Topólcza. Wś leży przy trakcie z Uściługa do Zawichostu, wśród lasów ordynacyi, odl. od Zamościa 32 w., ma 2 dm. dwor., 40 mk. włośc.; 260 kat., 207 praw., obszaru 853 mr. W r. 1827 było 52 dm., 296 mk.

Wywłóczka, r. 1564 *Wywłoczica,* wś, pow. zamojski. W r. 1564 leży w par. Szczebrzeszyn, płaci od 17 ½ łan., 5 zagr., 6 zagr. bez roli, 6 kom.

Wyżłów 1.) wś, pow. sokalski, 20 klm. na płd.-zach. od Sokala, 8 klm. na płu. od sądu pow. i urz. poczt, w Bełzie. Na płn. leżą Dłużniów i Rusin, na wsch. Rusin i Wierzbiąż, na płd. Cebłów i Przemysłów, na zach. Myców. Płn.-wsch. część przepływa pot. Młynówka. Wieś tworzy jedną gminę katastralną z Mycowem. W r. 1890 było 52 dm., 272 mk. w gm., 3 dm., 31 mk. na obszarze dwor. (278 gr.-kat., 19 rz **-**kat., 16 izrl.; 266 Rus., 37 Pol.); Par. rzym.-kat. w Żniatynie, gr.-kat. w Dłużniowie.

Wyżnianka, wś i folw. nad rzką Stróżą al. Wyżnicą (Wyżnianką), pow. janowski, gm. Dzierzkowice, par. Kraśnik, odl. od Janowa 34 w., od Kraśnika 7 w. Rzeczka Stróża biegnąc doliną przy folwarku Wyżniańce, dawniej tworzyła wielki staw, mający 80 mr. obszaru, obfitujący w ryby, szczególniej karpie, znane pod nazwą wyżnianieckich. Obecnie staw ten zamieniony został na łąki, które ordynacya wydzierżawia. Wieś dawniej należała do ordynacyi Zamojskich, obecnie uwłaszczona, ma 38 dm., 320 mk., ziemi ornej 615 mr. Folw. W., należący do ordynacyi, ma 7 bud. drew. i 572 mr. (490 roli i 80 mr. łąk). Młyn wodny, należący do ordynacyi zostaje w dzierżawie. Gleba gliniasta, wapienna, urodzajna. W r. 1827 było tu 14 dm., 123 mk. W połowie XV w. wś ta, w par. Kraśnik, miała 24 łany km., z których dawano dziesięcinę snopową i konopną scholastryi sandomierskiej. Folwark rycerski, sołtystwo z 2 łanami i młyn płaciły dziesięcinę pleban. w Kraśniku (L. B., I, 340, II, 500).

Wyżnica, strumień, biorący początek pod wsią Budzyniem, w pow. janowskim, płynie przez wieś Wyżnicę i uchodzi do Stróży w Dzierzkowicach. Stanowi on właściwie ramię źródlane tej rzeczki i ztąd nosi często jej nazwę.

Wyżnica, wś i folw. nad rzką Stróża al. Wyżnicą, pow. janowski, gm. Dzierzkowice, par. Kraśnik, odl. 32 w. od Janowa, 5 w. od Kraśnika. Dawniej należała do ordynacyi hr. Zamoyskich. Folw. W. stanowi własność ordynacyi, wcielony do tejże łącznie z dobrami Kraśnik i Wilkołaz. Folw. ma 1 dm. mur., 3 drew., 560 mr. roli, 72 łąk. Gleba rędzinno-wapienna, bardzo urodzajna. Wś ma 54 dm., 493 mk., gruntu ornego 713 mr. W r. 1827 było 20 dm., 194 mk. W r. 1377 Ludwik, król węgierski i polski nadaje W. z innemi dobrami braciom: Dymitrowi i Iwanowi, dziedzicom Klecia (Kod. Małop., 111, 310). W połowie XV w. wś W., w par. Kraśnik, miała 8 łan. km., z których dziesięcinę, wartości 8 grzyw., dawano wiceschołastryi sandomierskiej (Długosz, L. B., 1, 340; II, 500). Według reg. pobor. pow. urzędowskiego z r. 1531 wś Wyżnica (Wiśnicza) i Suchinia, w par. Kraśnik, miały 8 łan., 1 młyn. W r. 1676 wś Wyżnica, w par. Kraśnik, daje pogłówne od 56 osób. Katarzyna Borkowska płaci od siebie, panny szlachcianki i 3 dworskich (Pawiń., Małop., 374 i 26a).

Wzgórze, wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Bełżyce. Wchodziła w skład dóbr Bełżyce. W pobliżu leży wś Podole. W r. 1827 było 47 dm., 323 mk. W r. 1676 Paweł Orzechowski płaci pogłówne od 17 poddanych, Jan Małszewski od 34 poddanych i dworskich i 3 z rodziny, Oszczepalski od 2 osób nieszlacheckiego pochodzenia (Pawiń., Małop., 3a).

Zalesie 48.) **Z.,** fol., pow. lubartowski, gm. Niemce, par. Dys, odl. 17 w. od Lubartowa. W r. 1890 fol. Z. rozl. mr. 274: gr. or. i ogr. mr. 66, łąk mr. 52, past. mr. 10, lasu mr. 134, nieuż. mr. 12; bud. drew. 8; las nieurządzony. Wś Giżyce os. 51, mr. 52; wś Karolin os. 6, mr. 27.
49.) **Z.,** wś i os. mlyn. nad rz. Urzędówką, pow. janowski, gm. i par. Wilkołaz, odl. 38 w. od Janowa, 10 w. od Kraśnika, ma 39 dm., 238 mk., 513 mr. Gleba pszenna. Młyn wodny należy do dóbr ordynacji Zamojskich. Łomy kamienia (opoki). W 1827 r. było 21 dm., 131 mk.
50.) **Z.,** fol. dóbr Dzierzkowice, w pow. janowskim, odl. 12 w. od Kraśnika, ma 530 mr. (100 lasu), 2 dm. Powstał około r. 1860 po wyciętym lesie.
51.) **Z.,** przyl. dóbr Chrzanów Szlachecki, w pow. janowskim.
52.) **Z.,** fol. dóbr Urzędów, w pow. janowskim, ma 444 mr.
53.) **Z.,** wś, pow. krasnostawski, gm. Czajki, par. Bończa. W 1827 r. było 6 dm., 25 mk.
54.) **Z.,** wś, pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Łańcuchów, ma 12 os., 213 mr. Wchodziła w skład dóbr Łańcuchów.
55.) **Z.,** wś, pow. chełmski, gm. i par. Pawłów, ma 9 os., 110 mr. Należała do dóbr Krasne. W r. 1827 było 7 dm., 44 mk.
56.) **Z.,** majdan na obszarze dóbr Kanie, pow. chełmski, ob. *Końska Wólka*.
57.) **Z.,** os., pow. zamojski, gm. Suchowola, par. Krasnybród.

60.) **Z.** al. *Z. Szlacheckie*, wś i fol., pow. łukowski, gm. i par. Łuków, ma 51 dm., 376 mk., 1389 mr. Składa się z kilku części. W 1827 r. było 48 dm., 240 mk. W r. 1531 Paweł Okniński płaci od 1 łanu km., Zalescy zaś w kilku siedzą na półłanku. W r. 1552 jest 12 osad, „multorum nobilium", a Marcinowięta siedzą bez kmieci na 1 łanie. R. 1580 p. Jan Dziecinka i od sąsiad swych od 6 włók, które sami orzą, wnosi fl. 3, od 8 zagród na rolach fl. 1 gr. 18, od 4 zagród bez roli gr. 16. Summa fl. 5 gr. 4 (Pawiń., Małop., 377, 381, 391, 413).

65.) **Z.,** wś i fol. nad rz. Krzną, pow. bielski, gm. Dobryń, par. r. l. Piszczac, r. g. Horbów, odl. 15 w. od Biały, ma 23 dm., 164 mk. W 1827 r. wś miała 16 dm., 89 mk.; fol. 9 dm., 68 mk. W r. 1886 fol. Z. z attyn. Krumpholców i Zosin rozl. mr. 1119: gr. or. i ogr. mr. 670, łąk mr. 253, pastw. mr. 4, lasu mr. 162, nieuż. mr. 30; bud. mur. 3, drew. 25; płodozm. 7 i 8-pol.; las nieurządzony, pokłady torfu, wiatrak. Wś Z. os. 19, mr. 44. Istniała tu dawniej st. poczt, na trakcie głównym z Warszawy do Brześcia Litewskiego, między Białą a Brześciem, odl. 2 mile od Biały. Ob. *Horbów.* Z. wchodziło w r. 1664 w skład ststwa knyszyńskiego al. leśnickiego w ziemi bialskiej. Według Aktów Podskarb. w r. 1789 należało Z. do Brygidy Brzeskiej. Podatek „Ofiary" wymienia w r. 1791 „Z. w par. Horbowskiej, Attynencya hrab. Bialskiego J. O. X. Radziwiłła, wwdj wileń. w posesyi zastawnej p. Kiernocickiego, ma dymów 11" (Akta Pod-skarb.).

Zalewsze, wś, pow. bielski, gm. Zabłoć, par. r. l. Kodeń, r. g. Zabłoć, ma 8 os., 170 mr. Wchodziła w skład dóbr Kodeń. W 1827 r. miała 6 dm., 43 mk.

Zalisocze, kol., pow. chełmski, gm. Turka, par. ew. Zalisocze. Istnieje tu par. ewangielicka dla licznych kolonii niemieckich. W samej gminie Turka mieszka do 4000 protestantów. Kolonia ta założoną została na obszarze dóbr Dorohusk.

Zaliszcze, wś i fol., pow. włodawski, gm. i par. Opole, ma 47 dm., 380 mk., 2049 mr. W 1827 r. było 30 dm., 148 mk. W r. 1871 fol. Z. rozl. mr. 1028: gr. or. i ogr. 351, łąk mr. 277. past. mr. 87, lasu mr. 294, nieuż. mr. 19; bud. mur. 3, drew. 7; las urządzony. Wś Z. os. 36, mr. 1076.

Zalutyń, wś i fol., pow. bialski, gm. Kościeniewicze, par. r. l. Piszczac, r. g. Kościeniewicze, odl. 14 w. od Biały. W 1827 r. było 4 dm., 31 mk. W r. 1877 fol. Z. lit. AB. rozl. mr. 324: gr. or. i ogr. mr. 179, łąk mr. 27, pastw, mr. 39, lasu mr. 74, nieuż. mr. 5; bud. mur. 1, drew. 14; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś Z. os. 3, mr. 58.

Załawki, os., pow. włodawski, gm. Turna, par. r. g. Hola. Nie podana w nowszych spisach urzęd.

Załozie al. *Załuzie*, fol. dóbr Opole, w pow. włodawskim, ma 417 mr.

Załucze 1.) **Z.,** pow. lubelski, gm. i par. Niedrzwica, odl. 21 w. od Lublina. W r. 1884 fol. Z., oddzielony od dóbr Niedrzwica Mała al. Kościelna, rozl. mr. 492: gr. or. i ogr. mr. 287, łąk mr. 2, lasu mr. 7; nieuż. mr. 196, bud. mur. 1, drew. 3; płodozm. 14-pol.; las nieurządzony, pokłady kamfenia. Z ogólnej przestrzeni w r. 1890 odprzedano mr. 68.

2.) **Z.** i **Z.** *Nowe*, dwie wsi, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn. Leży między jeziorami: Łukie, Bikcze i Uściwierz. Z. ma 74 os., 858 mk. (784 katol., 74 ewang.). We wsi jest szkoła początkowa. Osady włościańskie mają od 6 do 30 mr. obszaru, ogółem 1108 mr. nadanych przy uwłaszczeniu i 153 mr. trzymanych na prawie wieczysto-czynszowem. Gleba piaszczysta, w części popielatka. Ludność tru-dni się uprawą roli, zarobkowaniem po sąsiednich folwarkach i wyrobem bryczek (wózki węgierskie), których sprzedają po 60 i więcej rocznie w Łęcznie i Warszawie. Z. Nowe powstało już po 1864 r. przez wypuszczenie w wieczystą dzierżawę czynszową gruntów dworskich. Ma 81 mk. (46 ew., 35 katol.), 834 mr. Gleba piaszczysta, w części czarnoziem.

Zamch, może *Zamoch*, mylnie *Zamek*, wś i dwa folw. nad rz. Neteczą (Wirową), lew. dopł. Tanwi, pow. biłgorajski, gm. Babice, par. r. l. Łukowa, r. gr. Zamch. Wieś leży śród wyżyny (dolina Neteczy wzn. 209 mt. nad p. m.), na samej granicy od Galicyi, około 20 w. (w linii powietrznej), na wsch.-wsch.-płd. od Tarnogrodu. Rzeczka Netecza płynie szeroką doliną stanowiącą wschodni kraniec wsi. O kilka wiorst na płn. od Z. uchodzi do Tanwi. Na zach. ciągnie się długą linią wielka wieś Obsza z Wolą Obszańską, od płd. leży folw. Łomy, należący do Z. i przytykający do granicy pow. cieszanowskiego. Wś ma cerkiew par. murowaną, pochodzącą z r. 1843, niewiadomej erekcyi, 204 dm. i do 2000 mk. W r. 1827 było 204 dm., 1248 mk.

Folwarki należą do dóbr ordynacyi Zamoyskich. Zawiązkiem osady był zapewne dwór myśliwski z osadą straży leśnej w wielkiej puszczy królewskiej, należącej pierwotnie do grodu bełzkiego. Kochanowski opowiada w swej „Dryas zamechska” dzieje kolonizacyi tych stron. W poprzednich wiekach, zapewne w końcu XIV, wielki obszar

puszcz nad Sanem (po Tanew), otrzymał na własność Iwan Kustra z Krze-szowa (na zach. krańcu pow. biłgorajskiego). On to miał założyć Leżajsko (prawo miejskie dostało r. 1397) „tu Łukową założył a we Pszy panował". Obsza więc przyległa Zamchowi była rezydencją Kustry, który pojawia się jako świadek przy dok. Wład. Opolczyka z r. 1386, zwany tam: Jaśko Kustra. Po wygaśnięciu rodu cały ten obszar wrócił w posiadanie królewskie i przeszedł pod rządy starostów. Wtedy to jeden z Pileckich przebywając jako starosta w Z. upamiętnił się w ustach ludu wytresowaniem niedźwiedzi, które używał do zaprzęgu („na niedźwiedziech jeździł"). W tych czasach może bawił tu Jagiełło i ztąd (6 list. 1425) datował dwa przywileje dla mieszczan lwowskich (Akta grodz, i ziem., t IV, LXXV i LXXVI).

Pileccy posiadali to starostwo jeszcze r. 1543, w którym Mikołaj de Pilcza, kasztel. lwowski i tenutaryusz dóbr król. Zamech, otrzymuje pozwolenie na wykup sołectwa we wsi Zamech. Po Pileckich otrzymał starostwo Stanisław Zamoyski, kaszt. chełmski, za zasługi podczas wyprawy pod Radoszkowiczami (1568 r.). Po nim sta-rostwo to otrzymał syn, Jan Zamoyski, który podejmował w Z. Stefana Batorego (8 maja 1578 r.), przybyłego na łowy. Zjechał tu wte-dy Jan Kochanowski i witał króla łacińskiemi wierszami: „Pan Zamchanus i Dryas Zamchana", tudzież polskim wierszem (w przeróbce z łaciny) „Dryas Zamechska". Wedle słów poety w tych puszczach było „mnóstwo srogie" grubej zwierzyny (niedźwiedzie, dziki, sarny). Starostwo zamechskie, w ziemi przemyskiej leżące, nadane zostało na sejmie r. 1588 na własność Janowi Zamoyskiemu, wraz ze starostwem krzeszowskim, w nagrodę za zwycięstwo pod Byczyną. Przy ustanowieniu ordynacyi w r. 1589 weszły te dobra w skład takowej. We wsi Z. urodził się r. 1803 Rafał Hadziewicz, malarz, znany z licznych prac treści religijnej. W r. 1864 pożar zniszczył tu 259 budynków.

Zameczek 4.) **Z.** al. *Zamek*, folw., pow. łukowski, gm. i par. Tuchowicz, odl. 10 w. od Łukowa. W r. 1885 folw. Z., oddzielony od dóbr Tuchowicz, rozl. mr. 120: gr. or. i ogr. mr. 73, łąk mr. 36, lasu mr. 11, nieuż. mr. 1; bud. drew. 4, pokłady torfu. Na obszarze folwarku znajduje się okopisko śród błot i łąk nad rz. Bońkówką. Ma ono kształt kolisty i otoczone jest rowem szerokim 22 mt. a 3 głębokim. Pole po drugiej stronie błot leżące się dotąd zwie „na zamku" lub „stary zamek" (Pam. fizyogr., I, 192).

Zamiana al. *Zamiany*, wś i fol., pow. tomaszowski, gm. i par. Tomaszów (odl. 1/2 mili). Istnieje od r. 1830, otrzymała nazwę od. zamiany folwarku we wsi Skwarce, należącego do kościoła w Tomaszowie. Włościanie, przeniesieni zostali tam przez zarząd ordynacyi Zamoyskich na wykarczowane grunta, zaś folwark z odpowiednią ilością gruntu wystawiany i oddany kościołowi. Wś ma 17 dm., 101 mk., 105 mr. Folwark od 1806 r. skarbowy, ma 163 mr. roli i 25 mr. łąk.

Zamieście 2.) **Z.,** wś, pow. chełmski, gm. i par. Swierze.

Zamłyniec, wś, pow. włodawski, wchodzi w skład dóbr Lejno. Ma 6 os., 22 mr.

Zamostek, wś, pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków. W 1827 r. było 9 dm., 65 mk.

Zamszany, folw., pow. zamojski, gm. Nielisz, par. Stary Zamość.

Zamłodycze, wś.i folw., pow. włodawski, gm. Turno, par. r. l. Opole, r. g. Hola, mają 28 dm., 282 mk., 1680 mr. W r. 1827 było 29 dm., 193 mk.

Zabełcze, wś nad Wisłą, pow. janowski, gm. Kosin, par. Borów, odl. 30 w. od Janowa a 3 w. od Zawichosta, ma 23 dm., 188 mk., 120 mr. Wś ta wchodziła w skład ststwa zawichoskiego i aż do początku obecnego stulecia leżała na lewym brzegu Wisły, która płynęła poprzednio tak, iż oddzielała Z. od Kosina, lecz około r. l820 zmieniła kierunek i odłączyła Z. od dawnej ziemi sandomierskiej. Mimo to do r. 1867 zalicza-no Z. i Janiszów do pow. sandomierskiego (da-wnego).

Zaberbecze al. *Zaberbecie*, folw., pow. biel-ski, gm. Sitnik, par. Biała, ma 1 dm., 4 mk., 350 mr.

Zabiele 1.) wś i folw., pow. lubartowski, gm. Tarło, par. Ostrów. Folw. należał do dóbr Brzeźnica Książęca, wchodzących w skład dóbr Lubartów, ma 510 mr. Wś ma 363 mr. W 1827 r. było 25 dm., 132 mk.
2.) **Z.,** wś nad rz. Świder, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek Łukowski, ma 26 dm., 190 mk., 780 mr. W 1827 r. było 20 dm., 103 mk. R. 1576 Andrzej Gozliński płaci tu od 10 zagród. (Pawiń., Mazowsze, 221).
3.) **Z**., wś, pow. radzyński, gm. Biała, par. Radzyń, ma 32 dm., 257 mk., 827 mr. W 1827 r. było 22 dm., 162 mk. W r. 1531 wś Zabiele, w par. Kozirynek (Radzyń), miała w części Piotra i Mikołaja Modrzewka 1, łan, 1/2 młyna, Jan Pawłowicz płaci od 1/2 łanu i 1/2 młyna. W r. 1552 Jan Pawłowicz od 2 ćwierci łanu i 1 koła a Mikołaj Modrzewski od 1 łanu. W r. 1580 Stan. Zabielski i od sąsiad od 7 włók, co sami orzą, fl. 3 gr. 15, od 7 zagród bez ról gr. 28, od 2 zagr. na rolach 12 gr., od koła walnego dziedzicznego gr. 24. Stan. Ostrowski z włóki, co sam orze, gr. 15. Suma fl. 6 gr. 4 (Pawiński, Małop., 382, 393, 424).

Zabłoć 1.) wś i folw., pow. bielski, gm. i par. r. g. Zabłoć, r. l. Kodeń, posiada cerkiew para-fialną, 82 dm., 707 mk. Folw. Z., wchodzący w skład dóbr Kodeń, ma 788 mr., wś 72 os., 1973 mr. a Wólka Zabłocka 30 os., 519 mr. włośc, i 662 dwor. W r. 1827 było 77 dm., 528 mk. Z. gmina graniczy z gm. Międzyleś, ma 17187 mr. obszaru i 3597 mk. (3172 praw., 482 kat. i 4 żyd.), sąd gm. okr. IV w Sławatyczach, st. p. Kodeń. W skład gm. wchodzą: Dobromyśl, Jabłeczna, Jabłeczyński Monastyr, Leniuszki, Liszna, Olszanka, Porośle (Parośla?), Pniska, Suhry, Szóstaki, Terebiska, Zabłoć, Zabłocka Wól-ka, Zalewsze i Zygmuntów.
2.) **Z.,** ob. *Zabłocie*.

Zabłocie 9.) Z., *Duże* i *Małe*, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Markuszew, ma 21 os., 625 mr. Wchodziła w skład dóbr Markuszew. W r. 1827 było 23 dm., 138 mk. W r. 1676 płacono tutaj pogłówne od 51 poddanych. 10.) Z. al. Medardowo, fol., pow. krasnystawski, gm. Wysokie, par. Chłaniów, odl. 22w. od Krasnegostawu. W r. 1875 fol. Z. oddzielony od dóbr Bzowiec lit. B., rozl. mr 508: gr. or. i ogr. mr. 317, łąk mr. 103, pastw. mr. 5, wody mr. 1, lasu mr. 73, zarośli mr. 5, nieuż. mr. 9; bud. drew. 5, las nieurządzony, pokłady torfu i kamienia.

Zabłocka Wólka 1.) pow. lubartowski, par. Syrniki, ob. Wólka Zabłocka.
2.) **Z. W**., pow. bialski, par. Kodeń, ob. *Wólka Zabłocka* i *Kodeń*.

Zaborce, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Mołodziatycze, par. r. l. Grabowiec, r. gr. Bereście, odl. 21 w. od Hrubieszowa. Posiada cerkiew filialną, młyn wodny,

wiatrak. W r. 1827 było 36 dm., 197 mk. W r. 1888 folw. Z. rozl, mr. 474: gr. or. i ogr. mr. 392, lak mr. 68, nieuż. mr. 14; bud. mur. 2, drew. 14, pokłady torfu.

Zaborcze, wś, pow. janowski, gm. Dzierzkowice, par. Boiska, odl. 49 w. od Janowa, ma 8 dm., 47 mk., 94 mr. Do r, 1864 należała do dóbr Sosnowa Wola.

Zaboreczno, os. nad jez. Krynice, w pow. tomaszowskim, gm. Krynice.

Zaborek 1.) os. młyn., pow. konstantynowski, gm. i par. Janów, ma 1 dm., 3 mk., 121 mr.
2.) **Z.,** os., pow. konstantynowski, gm. Pawłów, ma 3 dm., 7 mk., 108 mr.

Zaborze 10.) Z., wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Karczmiska, par. Wąwolnica, ma 7 os., 24 mr. Wchodziła w skład dóbr Kazimierz.

Zabrodzie 5.) Z., wś, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn. 21 dm., 109 mk., 396 mr.

Zabruzdy, w XVI w. *Zabrozdy*, wś i fol., pow. łukowski, gm. i par. Miastków, ma 13 dm., 168 mk., 1130 mr. W 1827 r. było 13 dm., 87 mk. W r. 1576 wś Zabrozdy, w par. Miastkowo, miała trzy działy. Miastkowscy płacą od 1/2 łanu km., Walenty i Jan od 1 łanu, Andrzej Warszewicki od 41/2 łan. km. (Pawiń., Mazowsze, 221).

Zabuchanie, os., pow. włodawski. gm. Wyryki, par. Włodawa.

Zaburze, zapewne Zaborze, wś i fol., pow. zamojski, gm. Radecznica, par. Mokrelipie. Fol. wchodził w skład dóbr Górajec. W 1827 r. miała 59 dm., 318 mk.

Zabytów, wś nad rzką Kalinówką, pow. zamojski, gm. Stary Zamość, par. Sulmice r. gr. W 1827 r. było 24 dm., 135 mk., par. Skierbieszów.

Zachajki 1.) al. *Zahajki*, wś i fol., pow. włodawski, gm. Krzywowierzba, par. Opole, ma 36 dm., 363 mk. W r. 1827 było 49 dm., 182 mk., par. Horodyszcze. W r. 1867 fol. Z., w r. 1862 oddzielony od dóbr Horostyta, rozl. mr. 1400: gr. or. i ogr. mr. 339, łąk mr. 189, lasu mr. 461, past. i zarośli mr. 279, nieuż. mr. 132, las urządzony. Wś Z. os. 33, mr. 794.
2.) **Z.,** ob. *Zahajki*.

Zacisze 13.) Z., folw., pow. włodawski, gm. Horodyszcze, par. Wisznice, odl. 34 w. od Włodawy. W r. 1885 folw. Z. lit. A. oddzielony r. 1870 od dóbr Wisznice, rozl. mr. 457: gr. or. i ogr. mr. 196, łąk rar. 126, past. mr. 36, lasu mr. 89, w odpadkach mr. 5, nieuż. mr. 5; bud. drew. 8; płodozm. 6 pol., las nieurzadzony.

Zaczopki, wś i fol., pow. konstantynowski, gm. Bohukały, par. Pratulin. Wś ma 52 dm., 423 mk., 758 mr. Folw. wchodzi w skład dóbr Pratulin. W r. 1827 było 41 dm., 207 mk.

Zadębie 2.) Z., wś i fol., pow. lubelski, gm. Wólka, par. Kalinowszczyzna, odl. 4 w. od

Lublina. W 1827 r. 6 dm., 44 mk., par. Czwartek. W r. 1885 fol. Z. r. 1869 oddzielony od dóbr Jakubowice Murowane rozl. mr. 1124: gr. or. i ogr. mr. 731, łak mr. 61, pastw. mr. 37, lasu mr. 266, nieuż. mr. 29; bud. mur. 5, drew. 9; płodozm. 5 i 10 pol., las urządzony, pokłady kamienia wapiennego. Wś ma 4 os., 54 mr. Z, wraz z Jakubowicami wchodziło dawniej w skład dóbr lubartowskich.

Zadole 5.) **Z.,** wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Opole, par. Kluczkowice.

Zadubce, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. i par. Moniatycze, odl. 10 w. od Hrubieszowa. W r. 1827 było 45 dm., 266 mk., par. Trzeszczany. Władysław, ks. mazowiecki i bełzki, uposażając około połowy XV w. klasztor dominikanów w Hrubieszowie, nadał mu wieś Zadubce. Nadanie to potwierdził Zygmunt I w r. 1527. W r. 1633 dochody z tej wsi prze-znaczono dla klasztoru w Poznaniu. Dobra Z. składały się w r. 1886 z folw. Z. i Wierzbica, rozl. mr. 1371: gr. or. i ogr. mr. 726, łąk mr. 225, lasu mr. 306, nieuż. mr. 14; bud. drew. 17, las nieurzadzony, pokłady wapna. Wś Z. os 55, mr. 548.

Zadubie, wś, pow. lubelski, ob. Wola Bychawska.

Zadubie 1.) wś, pow. lubelski, gm. i par. Bychawa. W r. 1827 było 21 dm., 120 mk.
2.) Z., fol., wchodził w skład dóbr rząd. Pachole, w pow. włodawskim.
3.) **Z.,** ob. *Zadubce*.

Zadworne, fol., pow. radzyński, gm. Zahajki, par. Drelów, ma 4 dm., 10 mk., 300 mr.

Zadworze, wś i fol., pow. krasnystawski, gm. i par. Krasnystaw. Fol. Z. al. Krasnystaw, rozl. mr. 379, wchodzi w skład majoratu rząd. barona Fryderyksa. Wś ma 10 os., 56 mr. W 1827 r. było 12 dm., 67 mk.

Zadworzyszcze, wś, pow. tomaszowski, gm. Kotlice, par. Dub. Założona 1860 r. za dworem, od czego nazwę wzięła. Ma 8 dm., 64 mk., w tem 28 r. l.; 68 mr. Ludność rolnicza.

Zagacie, folw., pow. bielski, gm. Kostomłoty, par. Kodeń, ma 1 dm., 11 mk., 432 mr. Dawniej własność kościoła w Kodniu.

Zagaje 10.) **Z.,** os., pow. lubelski, gm. i par. Niedrzwica.
17.) **Z.** *Małe*, pow. nowoaleksandryjski, ob. Nowa Osada.

Zagajne, os., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Rogów, par. Wilków. Skorowidz Zinberga podaje tę osadę p. n. *Zagajdzie*.

Zagórze 22.) Z. folw., pow. janowski. gm. i par. Zaklików. 23) Z., fol., pow. chełmski, gm. Cyców, par. Świerszczów.

Zagościniec 2.) **Z**., al. *Maciejówka*, folw., pow. bielski, gm. Kościeniewicze, par. Piszczac, odl. 14 w. od Biały, ma 2 dm., 3 mk., 250 mr. (140 roli. 47 łąk, 17 pastw.,

19 lasu, 39 zarośli, 2 wody. 5 nieuż.). Oddzielony został od dóbr Kościeniewicze przed r. 1875.

Zagoźdź 2.) Z., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Baranów. W r. 1827 było 9 dm., 67 mk.

Zagoździe, wś, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Tuchowicz, ma 24 dm., 177 mk., 773 mr. W r. 1827 było 21 dm., 136 mk. Według reg. pobor. pow. łukowskiego z r. 1531 wś Z., w par. Tuchowicz, miała 4 łany. W r. 1552 było 18 osad.; r. 1580 p. Fracz Kaymier od 6 półwłóczków osiadłych 3 fl., od 2 pustych gr. 10. Suma fl. 3 gr. 10 (Pawiń., Małop., 373, 394, 429).

Zagrobcine, wś, pow. krasnostawski, par. Fajsławice. Według spisu z 1827 r. było 14 dm., 90 mk. Nowsze spisy nie podają tej osady.

Zagrobie, wś, pow. krasnostawski, gm. i par. Turbin.

Zagroda 3.) **Z.,** wś nad rzką Uherską, pow. chełmski, gm. Krzywiczki, par. Dopułtycze, posiada szkołę początkową, browar. W r. 1827 było 38 dm., 237 mk., par. Chełm.
4.) **Z.,** os., pow. chełmski, gm. Pawłów.
5.) **Z.,** wś, pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. r. l. Siennica Rożana, r. gr. Żdzinne, ma szkołę początkową. W r. 1827 było 29 dm., 159 mk., par. Kumów.

Zagródki, wś, pow. biłgorajski, gm. Potok Górny, par. r. l. Potok, r. gr. Lipiny. W 1827 r. było 46 dm., 278 mk.

Zagrody 10.) **Z.,** os., pow. lubelski, gm. Wólka, par. Bystrzyca.
11.) **Z.,** wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Żyrzyn. W 1827 r. było 23 dm., 227 mk. 12.) **Z.,** wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Opole. W r. 1827 było 28 dm., 204 mk. W r. 1676 kasztelan połaniecki, dziedzic dóbr Opole, płaci tu od 67 poddanych.
13.) **Z.,** wś, pow. zamojski, gm. i par. Goraj, ma 28 dm., 270 mk., w tem 255 r. l.; 890 mr. roli żyznej. Ludność rolnicza. Do ordynacyi Zamojskich należy tu bez folwarku 514 mr. gruntu, 476 lasu. W r. 1676 płacił tu pogłówne Paweł Chyliński od siebie, żony, członka rodziny, dwu chłopców, 5 dworskich sług, 39 poddanych (Pawiń., Małop., 21a).
14.) **Z.** *Dąbrowice*, folw., pow. biłgorajski, gm. Puszcza Solska. Należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich.
15.) **Z.** *Dereżniańskie*, folw., pow. biłgorajski, gm. Sól, par. r. l. Puszcza Solska. Należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich.
17.) **Z.** *Janowskie*, wś, w nowszych spisach nie podana. Według spisu z r. 1827 leży w pow. tarnogrodzkim (dziś janowski), w par. Biała (dziś nie istnieje ta parafia), miała 7 dm., 46 mk. Weszła zapewne w skład miasta Janowa.
18.) **Z.** *Lubartowskie*, wś i fol., pow. lubartowski. Fol. ma 670 mr., wchodził w skład dóbr Lubartów. W r. 1827 było 15 dm., 171 mk.
19.) **Z.** *Łukowieckie*, wś, pow. lubartowski, gm. i par. Firlej, ma 15 os., 251 m Wchodziły w skład dóbr Lubartów. W r. 1827 było 8 dm,, 53 mk., par. Lubartów.
20.) **Z.** *Malińskie*, wś i folw. nad rzką Ładą, w wyniosłem położeniu, pow. zamojski,

gm. i par. Goraj. Graniczą z os. Goraj, odl. 62 w. na zach. od Zamościa. Osad włośc. 26, ziemi ornej 447 mr., 269 mk. (13 praw.). Gleba glinka popielata, z rzadka pomieszana z piaskiem, urodzajna. Przed uwłaszczeniem włośc. wś należała do klucza Goraj dóbr ordynacyi Zamoyskich. Folw., należący do ordynacyi, ma 1104 mr. obszaru i 4 dm. dwor. Leży o 1/2 w. od Goraja, nad stawem, utworzonem z kamienia i wapna. Materyał ten mógł być nagromadzonym tylko ręką ludzką, co naprowadza na domysł, że tym właśnie miejscem egzystował kiedyś zamek Gorajskich. W r. 1827 Z. Malińskie miały 20 dm., 145 mk.
24.) **Z.** *Rudy*, wś, pow. biłgorajski, ob. *Rudy* 4).

Zahajki al. *Zagajki*, wś i os., pow. radzyński, gm. Zahajki, par. r. l. Międzyrzec, r. g. Drelów, odl. 27 w. od Radzynia, ma urząd gminy, 40 dm.. 370 mk., 1088 mr.; os. 1 dm., 4 mk., 3 mr. W r. 1827 było 36 dm., 240 mk. Z. gmina należy do sądu gm. okr. I w Stołpnie, st. poczt, i dr. żel. w Międzyrzeczu. Ma 21548 mr. obszaru i 3145 mk., w tem 2948 praw. i 245 katol. W skład gm. wchodzą: Brzoza, Drelów, Kwasówka, Łużki, Przeszkodzisko, Rudniki. Sawki, Stołpno, Tuliłów, Wysokie, Zadwornie, Zahajki i Zapowiednik.

Zahorodyski Majdan, pow. chełmski, gm. Siedliszcze, par. Pawłów. W 1827 r. było 21 dm., 101 mk.

Zaborów, wś i fol., pow. bielski, gm. Połoski, par. Kodeń, odl. 28 w. od Biały, ma 49 dm., 325 mk. W 1827 r. było 26 dm., 229 mk. W r. 1885 folw. Z. rozl. mr. 1345: gr. or. i ogr. mr. 433, łąk mr. 151, past, mr. 154, lasu mr. 576, nieuż. mr. 31; bud. mur. 1, drew. 11; las nieurządzony; wiatrak. Wś Z. i Wołoszki os. 45, mr. 1258.

Zajączków 4.) Z., fol., pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Opole, odl. 36 w. od Puław, ma cegielnią i pokłady wapienia. W r. 1827 było 4 dm., 23 mk. W r. 1888 folw. Z., oddzielony od dóbr Opole, rozl. mr. 508: gr. or. i ogr. mr. 205, łąk rar. 14, pastw. mr. 9, lasu mr. 263.

Zakalew, wś, pow. łukowski, gm. Białobrzegi, par. Kock, ma 27 dm., 238 mk , 579 mr. W 1827 r. było 33 dm., 231 mk. W r. 1569 wś należała do par. Kock; dwaj Zerzyńscy mieli tu po pół. łan. km. i 1 kom. (Pawiń., Małop., 333). Następnie wchodziła w skład dóbr Kock.

Zakalinki, wś i fol., pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. r. l. Janów, r. gr. Konstantynów, odl. 10 w. od Janowa, ma 26 dm., 342 mk. W 1827 r. było 19 dm., 197 mk. W r. 1885 fol. Z., w r. 1877 oddzielony od dóbr Konstantynów, rozl. mr. 1490: gr. or.. i ogr. mr. 773, łąk mr. 71, past. mr. 12, lasu mr. 618, nieuż. mr. 16; bud. mur. 10, drew. 7; płodozm. 8 i 10-pol., las nieurządzony. Wś ma 22 os., 886 mr.

Zakanale, wś, pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. r. l. Janów, r. gr. Konstantynów, odl. 8 w. od Janowa, ma urząd gm., 23 dm., 360 mk., 49 osad, 955 mr. Wchodziła w skład dóbr Konstantynów. W 1827 r. było 25 dm., 226 mk. Z. gmina należy do sądu gm. okr. II w Horoszkach, urząd pocz. w Janowie, ma obszaru 17923 mr. i 4424 mk. Śród stałej ludności było: 2995 prawosł., 630 katol. i 1505 żydów. W skład gm. wchodzą: Antolin, Buda, Gnojono, Dubicze, Kaźmierów, Komarno, os.

miejska Konstantynów, Koszelówka, Nosowska Wólka, Pasieka, Peredyło, Polinow, Polinowska Wólka, Smolarnia, Stasiówka, Sulinki, Tartak.

Zakącie, pow. lubelski, gm. Chodel, par. Urzędów.

Zakępie, wś, pow. łukowski, gm. i par. Serokomla, ma 21 dm., 204 mk., 629 mr. W 1827 r. było 12 dm., 75 mk. W r. 1552 wś szlachecka, w par. Wojcieszków, miała 8 osad. W r. 1580 we wsi Kempye, w par. Serokomla, płaci Krzysztof Kyemsky od 8 półwłóczków osiadłych fl. 4 (Pawiń., Małop., 402. 425).

Zaklików, osada miejska, dawniej miasteczko, nad rz. Sanną, pow. janowski, gm. i par. Zaklików. Leży śród lesistej okolicy, o 21 w. od Janowa, 20 w. od Kraśnika, 7 w. od granicy Galicyi i przykomórka Łążek Zaklikowski, 18 w. od Wisły przy Zawichoście. Z. połączony jest z granicą drogą bitą przechodzącą przez osadę fabryczną Irena, o 3 w. odległa. Szosa, ta zbudowaną została około 1860 r. z żużli fabrycznych i tymże materyałem dotąd bywa odnawiana. Z. jest połączony z Kraśnikiem telefonem przeprowadzonym w r. 1892, lecz służącym jedynie do użytku straży pogranicznej. Przepływająca pod Z. rzeczką Sauna tworzy obszerne rozlewisko, obecnie zużytkowane przez urządzenie stawów, w których przed kilku laty zaprowadzono gospodarstwo rybne na przestrzeni około 300 mr., zostające pod zarządem Warszawskiej Spółki rybackiej, której prezes (Adam Przanowski) jest współwłaścicielem dóbr Zaklików. Hodują się tu przeważnie karpie morawskie wywożone do Warszawy. Cała kotlina rzeki Sanny pod Z. aż do fol. Antoniówka nosi dotąd nazwę Stawisko. Wyżej położone miejscowości nadrzeczne obecnie zamieniono na łąki irygowane, zasilane wodą przepływającą od rzeki Sanny systemem kanałów starannie utrzymywanych.

Wśród tych Stawisk znajduje się wyniosłość zwana Zamczyskiem, gdyż. dawniej stał tu zameczek obronny, stanowiący rezydencyę właścicieli Z. Dotąd są widoczne ślady wałów miejsce to okalających. Obecnie zarosły olszyną i wikliną Na rzece Sannie pod samym Z. stoi dworski młyn turbinowy o 4 kamieniach, dalej cegielnie. Na drodze kraśnicko-zaklikowskiej na rzece Sannie przed kilkoma laty zbudowano most kamienny, z balustradą żelazną, kosztem około 5000 rs., z funduszów skarbowych i miejskich. Kościół parafialny murowany, p. w. św. Trójcy, zbudowany w XVI w. przez ówczesnych właścicieli dóbr Z. Annę z Grodeckich i Piotra Gniewoszów, konsekrowany w 1609 r. przez biskupa krakowskiego Piotra Tylickiego, a około 1880 r. odrestaurowany kosztem parafian, za staraniem proboszcza. Na dawnym cmentarzu grzebainym znajduje się kilka grobowców cisowych, a w tej liczbie piękny grobowiec zmarłego w 1827 r. i tu pochowanego Józefa Puchały, kasztelana, dziedzica dóbr Z., oraz dzwonnica murowana czworokątna w formie baszty, w niej dwa dzwony znacznych rozmiarów.

Osada Z. posiada 232 dm. (8 murowanych), innych zabudowań i stodół – 175. Oprócz rynku Z. ma 4 ulice główne: Sandomierska, Janowska, Kraśnika i Lipska. W środku rynku stoi budynek drewniany mieszczący narzędzia ogniowe. W bocznych ulicach znajduje się synagoga żydowska i dom modlitwy, szkoła elementarna, apteka, urząd gminny posterunek straży pogranicznej i posterunek żandarmerii. Ludność wynosi 2300 dusz (1180 męż. i 1120 kob.), w tej liczbie żydów 960 dusz. W r. 1827 było 139

dm., 964 mk. Ludność katolicka odznacza się niezwykłą w miasteczkach inteligencją, zaradnością i zamiłowaniem porządku. Ludność ta trudni się kamieniarstwem, wyrobem gwoździ i mularstwem. Mularze corocznie na wiosnę opuszczają osadę i udają się do Warszawy i innych miast dla zarobków i dopiero w końcu jesieni powracają do domów przynosząc często znaczne zarobki. Wielu z nich uprawia grę na różnych instrumentach, ztąd w zimowej porze tworzą orkiestry grywające po dworach okolicznych. Kobiety pozostające w domach zajmują się uprawą roli na małych działkach miejskich, hodują różne ogrodowizny na sprzedaż lub tkają płótno na domowych warsztatach.

Cały handel znajduje się w rękach żydów, utrzymujących tu do 100 sklepików i kramnic. Towar w nich lichy, dawniej zasilany kontrabandą z Galicyi. Gruntów mieszczańskich osada ma 382 mr.; gleba przeważnie piaszczysta lub podmokła, jednakże wskutek silnego nawożenia i dobrej uprawy daje dobre plony i ceny ziemi pod osadą dochodzą do 500 rs. za morgę i wyżej. Rezydencya i zarząd właścicieli dóbr Z. mieszczą się we wsi Zdziechowice, odl. 3 w. od Z. Dwa cmentarze chrześciański i żydowski, są oba starannie ogrodzone i zadrzewione. Dom schronienia dla starców i kalek przy kościele parafialnym, uposażony kapitałem dającym rocznie 42 rs. procentu. Przywileju erekcyjnego Z. nie posiada, gdyż takowe zaginęły, znanym jest tylko jeden przywilej z 1593 r. przez Marcina Gniewosza dziedzica dóbr nadany, powołujący się na poprzednie przywileje Stanisława Zakliki, przez Zygmunta Augusta i Zygmunta III potwierdzone, podług których mieszkańcy Z. mają nadane na własność role, łąki i ogrody i część lasów dworskich od strony południowej na przestrzeni 500 morgów. Lasy te w czasach późniejszych zostały przez dziedziców samowolnie odebrane, a mieszkańcom osady Z. przyznano służebności leśne i pastwiskowe w lasach dziedzicznych. Początek osady odnieść należy do czasów Władysława Jagiełły i ówczesnej kolonizacji leśnych przestrzeni nad Sanem.

Nazwę osadzie dał ród Zaklików h. Topor a mianowicie ta gałąź, która się pisała „z Czynowa” położonego w pobliżu na obszarze ziemi sandomierskiej. Wspomniany wyżej Stanisław Zaklika był synem sławnego bojownika kresowego Hieronima z Wojsławic, który podłóg ówczesnej pieśni „gnał Tatarów od granic”. Później władał dobrami syn tegoż Stanisława Zygmunt, kasztelan bełzki, żonaty z Anną Koniecpolską. Po wygaśnięciu tego rodu dobra przeszły we władanie możnego rodu Gniewoszów h. Kościesza, piszących się z Dalewic w sandomierskim. Piotr Gniewosz był fundatorem kościoła a syn jego Marcin, podkomorzy lubelski, wydał dla Z. wspomniany wyżej przywilej r. 1593. W r. 1676 płaci tu pogłówne 75 mieszczan i 19 żydów. Ogólna więc ludność mogła dochodzić (z dziećmi) do 150 dusz. Ze dworu płaci Załuski, łowczy rawski od 4 osób.

Około połowy XVIII w. dobra przeszły w ręce Małachowskich. W r. 1780 osada ma 130 domów. Małachowscy sprzedali dobra Puchałom. Po Józefie Puchale przeszły na żonę i jej rodzinę Szlubowskich, od których nabyła dobra obejmujące około 500 włók w r. 1872 spółka obywatelska za 102,000 rs. 'Dobra Zaklików Zdziechowice składały się w r. 1885 z fol. Zdziechowice Zaklików, Karkówka, Józefów, Antoniówka, Łążek, attyn. Leśne: Dubisz, Zarogi, Kamienna, Góra rozl. mr. 11377: fol. Z. Zdziechowice gr. or. i ogr. mr. 399, łąk mr. 153, past. mr. 200, zarośli mr. 20, wody mr. 10, nieuż. mr. 83; bud. mur. 7, drew. 26; płodozm. 6 i 9-pol.; fol. Karkówka gr. or. i ogr. mr. 583, past.

mr. 51, nieuż. mr. 15; bud. drew. 11; płodozm. 12-pol.; fol. Józefów gr. or. i ogr. mr. 435, pastw. mr. 10, zarośli mr. 2, nieuż. mr. 9; bud. mur. 1, drew. 8; fol. Autoniówka gr. or. i ogr. mr. 166, łąk mr. 63, past. mr. 3, lasu mr. 93, wody mr. 38, nieuż. mr. 13; bud. mur. 1, drew. 6; folw. Łążek gr. or. i ogr. mr. 71, łąk mr. 41, zarośli mr. 9, wody mr. 11, nieuż. mr. 10; bud. drew. 19; w lasach mr. 8684, wody w lasach mr. 12 i w nieuż. mr. 193, razem mr. 8889; lasy urządzone. Pokłady wapna, gorzelnia, fabryka żelaza a w Irenie, trzy młyny wodne, cegielnia, piec wapienny, fabryka gontów. Wś Zdziechowice os. 115, mr. 1875; wś Łążek Zaklikowski os. 29, mr. 594; wś Irena os. 90, mr. 151. Parafia Z. obejmuje całą gminę, z wyłączeniem wsi Łysaków, liczy 3600 dusz. Do kościoła należy kaplica św. Jana Nepomucena, stojąca pod folw. Autoniówką. Gmina Z. należy do sądu gm. okr. III w Potoku, st. pocz. w Rachowie, Gmina ma 22800 mr. obszaru i 6623 mk. Śród stałej ludności jest 3 prawosł. i 1343 żydów (przeważnie w osadzie Z.). W skład gminy wchodzą: Zdziechowice wś z fol. Józefów, Karkówka, Antóniówka, Łążek Zaklikowski, Łysaków, Baraki, Lipa, Goliszowiee, Podłychów, Maziarnia, Belkowszczyzna, os. miejska Zaklików i os. fabr. Irena.

Zakłodzie, wś i folw., pow. zamojski, gm. Sułów, par. Mokrelipie. Folw. należy do dóbr Bodaczów, wchodzących w skład ordynacyi Zamoyskich; młyn wodny. W r. 1827 było 34 dm., 151 mk.

Zakościelne, przedmieście mstka Urzędowa w pow. janowskim. Ma 60 dm., 400 mk.

Zakręcie, przedmieście Krasnegostawu.

Zakrzew 12.) **Z.,** wś, pow. łukowski, gm. Skrzyszew, par. Ułan, ma 40 dm., 275 mk.. 964 mr. W r. 1827 było 31 dm., 281 mk. Według reg. pobor. pow. łukowskiego z r 1532 wś Z., w par. Ułan, miała 1 łan kmiecy i dwa półłanki. W r. 1580 p. Wojciech i Stanisław Tworkowie z Tworkowskiej części, od 2 włók, które sami orzą, płacą po gr. 15; Marek z Marcinem i Piotroska od 2 włók, które sami orzą, 1 fl. i od trzeciej osiadłej 1 fl. Suma 3 fl. (Pawiń., Małop., 401, 426).
14.) **Z.,** dawniej Zakrzów; wś i folw. nad Wieprzem, z lew. brzegu, pow. lubelski, gm. Mełgiew, par. Łęczna. Wieś składała się z trzech części: największa rozłożyła się wzdłuż łąk nadwieprzańskich, druga na wzgórzu przy skrzyżowaniu się dróg do Łańcuchowa i Mełgwi, trzecia, najmniejsza, składa się z pięciu chat. Stoi tu młyn amerykański. Fol. wchodzi w skład dóbr Krzesimów; wś miała w 1866 r. 39 os., 418 mr. W r. 1827 było 28 dm., 143 mk. R. 1676 Zbigniew Suchodolski płacił tu pogłówne od 42 poddanych (Pawiń., Małop., 27a).
15.) **Z.** al. *Zakrzów*, wś nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski gm. Kamień, par. Piotrowin, ma 84 dm., 591 mk. Leży śród rozległej doliny Wisły z praw. brzegu. Długosz powiada, iż znajduje się na wyspie. Być może, iż wtedy jedno z ramion, na jakie się tu Wisła dzieli okrążało wś od wschodu. Dziś istnieje tylko łacha, która jednak tylko poniżej Zakrzewa łączy się z Wisłą. W r. 1827 było 39 dm., 297 mk., par. Chotcza. W połowie XV w. wś Z., w par. Chotcza (na przeciwnym brzegu Wisły), własność klasztoru św. Krzyża, miała 7 łan. km., z których płacono czynszu po 17 gr., 30 jaj, 2 koguty, 1 ser. Zagr. płacił 10 gr. Z każdego łanu dawano korzec chmielu. Wszystkie role dawały dziesięcinę, wartości jednej grzywny, klasztorów św. Krzyża. Odrabiano jeden dzień w tygodniu (Długosz, L. B., II, 567 i III, 241).
16.) **Z.,** wś i folw., pow. krasnostawski, gm. Zakrzewo, par. Targowisko, odl. 42 w. od

Krasnegostawu, posiada szkołę początkową, urząd gminy. W r. 1827 było 49 dm., 336 mk. W r. 1870 folw. Z. rozl. mr. 2700: gr. or. i ogr. mr. 1315, łąk mr. 95, pastw. mr. 20, lasu mr. 1215, zarośli mr. 20, nieuż. mr. 35; bud. mur. 4, drew. 23, gospodarstwo 4 pol., las nieurządzony, smolarnia. Wś Z. os. 65, mr. 1093; wś Budy os. 5, mr. 49. Według reg. pobor. pow. lubelskiego z r. 1531 wś Z. leżała w par. Targowisko. W r. 1670 mają tu działy: Mateusz Domański (6 poddanych), Jałowicki, łowczy wołyński (30 poddan.). Franc. Gruszecki (30 poddan.), Jan Łukawski (bez poddanych, 2 osoby służby). Gmina Z. należy do sądu gm. okr. I. we wsi Wysokie, urz. poczt, w os. Żółkiewka. Gmina ma 18069 mr. obszaru i 4734 mk. Śród stałej ludności jest 259 praw., 43 prot. i 80 żydów. W skład gminy wchodzą: Annów, Boćków, Budy, Feliksów os. karcz., Gwardyjówka folw., Podgaj, Ponikły, Stara Wieś, Stara Wieś Majdan, Stasin folw., Stawce, Targowisko, Targowa, Wola Studziańska, Wólka Ponikiewska, Zakrzew.
17.) **Z.,** ob. *Zakrzów*.

Zakrzówek 7.) Z., wś, folw. majorat rząd., Z. Nowy, folw., i Z. Fabryczny, os. fabr. nad rz. Bystrzycą, pow. janowski, gm. i par. Zakrzówek, odl. 38 w. na płd.-zach. od Lublina, 34 w. na płn. od Janowa, 10 w. od Kraśnika. Rzeka Bystrzyca bierze początek w pobliżu Z., we wsi Sulowie. Droga bita łączy Z. z szosą lubelsko-kraśnicką w Wilkołazie (o 7 w.). Wś Z. posiada kościół par. murowany, p. w. św. Mikołaja, szkołę początkową, urząd gm., urząd poczt. w Kraśniku, 130 dm., 1416 mk., 1827 mr. obszaru (roli, łąk i ogrodów). W r. 1827 było 46 dm., 405 mk. Z. Donacyjny, dobra nadane w r. 1862 generałowi Trepow, obejmują folwarki: Zakrzówek, Rudnik i Sulów z częścią lasów rządowych, ogółem 2460 mr. W r. 1875 gen. Trepow nabył na licytacyi 4000 mr. lasów rządowych i z tego odprzedał 120 mr. Towarzystwu akcyjnemu cukrowu Zakrzówek, resztę Karolowi Martensowi, bankierowi hamburskiemu. Na tych przestrzeniach powstały: Z. Nowy i Z. Fabryczny.

Z. Nowy, folw., w r. 1888 miał 1105 mr. obszaru (490 roli, 3 łąk, 589 lasu, 23 nieuż.), 11 bud. mur., 20 drew., młyn wodny. W r. 1889 nabył go od Martensa za 90000 rs. Tadeusz Kiciński i w części rozparcelował na kolonie, tak, że obecnie folw. ma 530 mr. roli, 6 łąk, 240 lasu, 8 ogrodu, 27 pastw. Z. Poduchowny, dawna własność proboszczów miejscowych, nabyty na licytacji r. 1869 przez Czyżowa, obejmuje 265 mr. roli, 18 łąk, 3 ogr. i 10 pastw. Z. Donacyjny, dobra składają się z folw. Zakrzówek (750 mr. roli, 47 łąk, 16 ogr., 73 pastw.), Rudnik (352 roli, 9 łąk, 61/2 ogr., 17 pastw.), Sulow (270 roli, 28 łąk, 3 ogr., 44, pastw.) Do dóbr należy 1057 mr. lasu urządzonego. Budowle ubezpieczone od ognia na 28000 rs. Towarzystwo kredytowe ziemskie przyznało 600000 rs. pożyczki. Z. Fabryczny powstał w r. 1875 na obszarze 120 mr. nabytych od gen. Trepowa i 77 mr. poprzednio nabytych przez Towarzystwo akcyjne, które wzniosło tu trzypiętrową cukrownię, tudzież do 30 domów, magazynów i koszar dla robotników. Koszt ogólny wynosił do 800000 rs. Fabryka była czynną do r. 1885, w którym nastąpiło bankructwo, skutkiem czego zakłady przeszły na własność b. Banku polskiego. W r. 1890 Bank wystawił fabrykę na licytacyę, oszacowawszy na 420414 rs. Ostatecznie nabył ją kijowski przemysłowiec Sachs za 102000 rs. i na nowo urządziwszy, puścił w ruch w r. 1892. Obecnie przerabia się tu rocznie do 150000 korcy buraków.

Wszystkie dzisiejsze Zakrzówki powstały na obszarze Zakrzowa, wsi którą już akt z r.

1277 wymienia w liczbie posiadłości klasztoru koprzywnickiego (Kod., Małop., I, 110). Zapewne klasztor ufundował tu parafią ale dopiero w XVII w. Jeszcze w r. 1569 wś Zakrzówek należy do par. w Kraśniku, ma 3 łany (Pawiń., Małop., 372). Dopiero w spisach z r. 1676 spotykamy Zakrzew wieś z kościołem paraf. Opat koprzywnicki płaci tu od 3 dwor. szlach., 7 dwor. sług i 17 poddanych. Do par. należą: Rudnik, Sulów i Bystrzyca (Paw., Małop.. 49a). Po kasacyi klasztoru w r. 1819 nabył Z. ks. Adam Czartoryski. Od r. 1832 przeszły dobra na własność rządu. Z. par., dek. janowski, 3860 dusz. Z. gmina należy do sądu gm. okr. II, w Polkowicach, st. poczt, w Kraśniku. Gmina ma 19994 mr. obszaru i 6253 mk. Śród stałej ludności jest 42 praw., 53 prot. i 169 żydów. W skład gm. wchodzą: Boża Wola. Bystrzyca, Cieślanki, Dębina, Dąbrowa os., Józefin, kol., Marszałszczyzna, folw., Majdan Skotnik al. Grabina, Rudnik, Świerczyna, Studzanki, Sulów, Węglin, Węglinek, Zakrzówek.

8.) **Z.,** ob. Zakrzewek.

Zakrzyże, pow. krasnostawski, ob. *Wojciechów* 20).

Zamość 1.) *Stary,* wś i dobra nad strumykiem bez nazwy, dopł. Topornicy, przy trakcie bitym z Lublina do granicy Galicyi, pow. zamojski, gm. i par. Zamość Stary, odl. od miasta Zamościa na płn. 16 w., od Krasnegostawu 23 w., od Lublina 69 w., od Rejowca 42 w. Posiada kościół par. murowany, sąd gm. okr. II, urząd gminny, st. p. w sąsiednich Chomęciskach. Obecnie wś ma 6 dm. dwor., 22 os. włośc, 361 mr. roli i łąk i 340 mk. (19 prawosł. i 5 izrael.) Wś pokościelna, zw. Wierzba Plebańska, ma 10 dm., 70 mr. i 226 mk. kat. Fol. poproboszczowski, własność radcy koleg. Tichowieza, ma 1 dm. i 140 mr. W r. 1827 było 44 dm. i 360 mk. Dobra Z. Stary z folw. Borowina, Chomęciska, Monastyrek, Sulmiec i Wisienki wchodzą w skład ordynacyi Zamoyskich, zawierają 11812 mr. Kościół parafialny p. w. Wniebow. N. M. P., w r. 1551 zamieniony został na zbór kalwiński przez Stanisława Zamoyskiego, kasztelana chełmskiego, ojca Jana, który następnie po odnowieniu go w r. 1592 oddał do użytku katolikom. Konsekracyi przeto podług rytuału rz.-kat. dopełnił Stanisław h. Jelita Gomuliński, biskup chełmski, w 1593 r. W r. 1844 został odrestaurowany. Istnieje też tu dom przytułku dla starców, utrzymujący się z procentu od kapitału rs. 1695 i z dzierżawy łąki do tego domu należącej.

Do par. (dek. zamojski) należą: Chomęciska Duże i Małe, Krasne, Majdan Sitaniecki, Ruskie Piaski, Zamość Stary, Wierzba, Wirkowice i Wisłowiec, tudzież Tarzymiechy, w pow. krasnostawskim, ogółem 4534 dusz (1888 r.). W r. 1874 było 4164 a 1879 r. 4679 dusz. W skład gm. Z. Stary wchodzą wsi: Borowina, Chomęciska Duże, Małe i Szlacheckie al. Poczta, Dębowiec, Gruszka Duża i Mała, Krasne, Majdan Sitaniecki, Monastyrem, St. Zamość, Sulmice, Udrycze, Wisłowiec, Wiszenki, Wierzba Ordynacka i Plebańska i Zabytów. Gmina zajmuje przestrzeń 16890 mr. 237 prętów, w tem ziemi or. 11078 mr. 37 pręt., łąk 1501 mr. 98 pręt., wód, błota i nieuż. 1324 mr. 122 pręt., pod budyn. 691 mr. 280 pręt.; lasy: ordynackie 2087 mr., udryckie 217 mr. Glebę stanowi czarnoziem, w części piasek i glinka.

W gminie są dwie cerkwie (Monastyrek i Sulmice), kościół katol., szkoła, młyn wodny, rybołówstwo i wzorowe gospodarstwo w Udryczach, liczne pasieki (od 10 do 60 uli) i sady (od 1 do 20 mr.). Sąd gm. należy do zjazdu sędziów pokoju w Zamościu. Z tutejszej młodzieży włościańskiej utworzył Karol Namysłowski znaną w kraju orkiestrę. Wieś ta stała się gniazdem możnego i głośnego rodu, który od niej podobno przybrał nazwisko. Paprocki Bartosz, który pisząc i wydając w r. 1584 swe „Herby rycerstwa”, nie żywił jeszcze późniejszej nienawiści ku Janowi Zamoyskiemu a przy stosunkach z dworem królewskim i Gorajskimi, mógł mieć z dobrych źródeł wiadomości o rodzie głośnego już wtedy hetmana i polityka, podaje następujące szczegóły, które uzupełniamy danymi z „Herbarza” Duńczewskiego. W r. 1447 niejaki Tomasz z Łaźnina (Łazin, dziś w pow. łowickim, par. Oszkowice, w XVI w. mieszka tu drobna szlachta Łazińscy, siedzący i w przyległych wsiach) nabywa od Andrzeja Piwo wś Zamoście i Wierzbie, w ówczesnym wojew. bełzkiem. Akt sprzedaży potwierdza Władysław, ks. mazow. i ruski. Tomasz ten, człowiek przedsiębiorczy widocznie i pełen sił, żył przeszło 100 lat. Energię swą przekazał potomkom, którzy znalazłszy na obszarach Rusi warunki dogodne dla działalności rycerskiej i kolonizatorskiej, rozwinęli niepospolitą czynność i uwydatnili różnorodne zdolności. Zapewne syn tego Tomasza, Maciej służy w wojsku węgierskiem za króla Matyasza i walczy z Tatarami za Olbrachta.

W aktach grodzkich przemyskich podano, iż Mikołaj Rej okazał list sądowy sędziego i podsędka ziemskich chełmskich z 1508 r., którym Elżbieta, żona Macieja Zamoyskiego, Stanisław alias Czeder, Paweł i Olechno, bracia rodzeni de Zapoborze (może Zaborze al. Zaburzę, dziś pow. zamojski) et Kobyle, wszystkie części dziedziczne, które na nie po Pawle Chełmczyk, wuju i po Barbarze Rzeszowskiej, siostrze ich ciotecznej, dziedziczkach wsi Kobyle, Rybie, Stajne i Wola Kobylska, w tych to wsiach przypadły za 660 zł. sprzedali wiecznie i na wieki (Materyały do biografii Reja, zebrane przez Kniaziołuckiego, No 731). Z trzech synów jego: Paweł siedzi w Piaskach, Jan w Wierzbiu a Więczesław w Żukowie (około 3 mil na wschód od Z. Starego). Syn tego Więczesława Piotr posiada Niewirków (o 1 1/2 mili na płd. od Żukowa). Razem z rozrostem rodziny idzie rozrost posiadłości. Nie siedzą na półłankach jak ich przodkowie wielkopolscy, lecz nabywają czy zakładają niekiedy odrębne, rozległe siedziby w okolicy pierwotnego gniazda. Jan, syn Pawła z Piasków, dochodzi godności rotmistrza.

Najwybitniejszemi postaciami są jednak dwaj synowie Floryana, który, według aktu ordynacyi, skreślonego przez Jana Zamoyskiego, był także jakoby synem Tomasza. Tytułują się oni “de Zamoszcze in Tworyczow haeredes” (Tworyczow o 4 mile na zach. od Z.) i mają prócz tego wiele innych nabytych później widać włości. Ojciec ich był żonaty z Anną z Komorowa (Komarów, dziś w pow. tomaszowskim). W r. 1480 zapisano oprawę jej posagu w Krasnymstawie. Drugą żoną była Jadwiga z Uhrynowa. Starszy z braci Mikołaj, naprzód rycerz potem ksiądz, kanonik krakowski, proboszcz tarnowski, referendarz i sekretarz Zygmunta I, żyje w bliskich stosunkach z Tarnowskimi i Teczyńskimi.

Drugi z braci Szczęsny, pan „na Skokówkach” (które tu dobra nabył wraz z bratem), podkomorzy i sędzia chełmski, wojski bełzki, walczy z Tatarami pod Chmielnikiem. W czasie nieobecności pana Tatarzy napadają na dwór w Skokówkach, odpiera ich sługa dworski Ścibor z Sitańca. Zygmunt I daje Szczęsnemu w r. 1528 przypadłe na króla po bezpotomnym zgonie Obermunta, stolnika chełmskiego, dobra i sumę na wsi Płonce. Miał prócz tego Szczęsny sumy na Hruszowie i Łabuńkach. Wraz z bratem Mikołajem wydają w Sułowie (o 4 mile na zach. od Z., w pobliżu Klemensowic, dzisiejszej rezydencyi ordynatów), w r. 1524 przywilej na wójtowstwo Janowi Sarnickiemu. Przy akcie obecni są: Mikołaj Górajski Stanisław i Jan Huhrowieccy. Żonaty ze Smokówną, córką Stanisława z Golczycy (Giełczwi?) a powtórnie z Anną Uhrowską, której posag zapisany r. 1528 w Krasnymstawie. Z pierwszej żony miał synów: Stanisława, Floryana i Mikołaja, którzy w r. 1548 dzielą się ojcowizną w Krasnymstawie. Syn Szczęsnego, Stanisław († 1572 r. w 53 roku życia) służy wojskowo od 17 roku, w nagrodę zasług otrzymuje starostwo bełzkie i zamechskie, kasztelanią chełmską. Żeni się z Anną Herburtówną z Mizińca (Miżyniec w pow. przemyskim) i z niej urodził się w r. 1541 w Skokówkach syn jego, późniejszy hetman i kanclerz. Rej, który jako właściciel wielkich, dóbr w chełmskim, był prawie że sąsiadem Zamoyskiego, poświęca mu w swym „Zwierzyńcu” 1562 r.) jeden ośmiowiersz („Stanisław Zamościki). Wspólność pojęć religijnych zwiększała sympatye poety, bowiem Stan. Zamoyski był wyznawcą kalwinizmu i urządził zbór w Zamościu Starym. Po Herburtównie miał jeszcze dwie żony: Laszczównę i Orzechowską. Rej wysławia jego rycerskość i powiada, że choć był „domowego

ćwiczenia” ale niedalby się oszukać żadnemu „Włoskowi”. Inne gałęzie rodu Jelitczyków miały w tych stronach swych przedstawicieli. Stanisław z Gomólina (pod Piotrkowem) jest biskupem chełmskim w końcu XVI w.

2.) **Z.,** miasto powiatowe w gub lubelskiej, do r. 1366 forteca, leży pod 50° 42' 8" szer. płn. i 40° 52' 9" dług. wsch. od F., śród płaskowzgórza lubelskiego, wzniesionego tu około 700 st. n. p. m., nad dwoma rzeczkami: Topornicą od płn. i zach. i uchodzącą tu do niej od płd. Łabuńką. Rzeczki te tworzyły tu dawniej rozległe stawy i łąki. Przywilej erekcyjny miasta z 1580 r. nazywa rzkę Topornicę: Wieprzec. Równina, śród której leży Z., otoczona jest dokoła wyniosłościami, wzn. 748, 767 do 867 st. n. p. Miasto składa się z dwu części: właściwego Z. i Nowej Osady, leżącej o 1 1/2 w. na płd.-wsch, powstałej poza obrębem dawnych fortyfikacyi. Na północ od miasta, w odległości 1/2 w. leży przedmieście Lubelskie a około 3 w. na wsch.-płn. przedmieście Majdan. W pobliżu miasta istnieją trzy wólki: Miejska (przy Nowej Osadzie), Panieńska (dawniej własność zakonnic) i Infułacka. Miasto przecina szosa lubelsko-tomaszowska. Odl. od Warszawy 241 w., od Lublina 83 w., od Janowa 56 w., od Tomaszowa i granicy galicyjskiej 29 w. Najbliższa stacya dr. żel. nadwiślańskiej w Rejowcu odl. 54 w.

Miasto obecnie posiada dwie cerkwie, kościół par. rzym.-kat., dwie synagogi i dwa domy modlitwy żydowskie, szpital powiatowy św. Łazarza na 20 chorych, szpital żydowski na 16 łóżek, dom przytułku dla 20 starców i kalek, zjazd sędziów pokoju okr. II dla gubernii lubelskiej, sąd pokoju okr. I dla miasta Zamościa, urząd powiatowy i kasę powiat., zarząd żandarmeryi na dwa powiaty (zamojski i biłgorajski), magazyn prowiantowy, wielkie koszary wojskowe, urząd miejski, urz. poczt, i tel., progimnazyum męskie, progimnazyum żeńskie, trzy szkoły początkowe. Pierwotny obszar nadany miastu przez Zamoyskiego wynosił 60 łanów. Według pomiaru z r. 1857 było 65 włók i 5 mr. Z tego było pod siedzibami 4 włók 20 mr., pod rolą i ogrodami 53 wł., pod placami i ulicami 7 wł., pod kościołami i cmentarzami 16 mr. Do miasta prowadzą trzy bramy (pozostałe po zburzeniu fortecy) Lubelska, Tomaszowska Tomasowska Szczebrzeska, z ciosu i muru, z siedmiu bastyonami zdobnemi w płaskorzeźby. Rynek czworokątny, z pięknym ratuszem zabudowany jest dokoła dwupiętrowemi kamienicami z podsieniami na filarach. Prócz tego było w 1860 r. 12 ulic: Brukowana. Kolegiacka, Sadowa. Śusarska, Stolarska, Franciszkańska, Ordonanshauzowa, Ormiańska, Żydowska, Lubelska, Bazyliańska i Ratuszowa. Ulice są przeważnie wązkie i krótkie, bruk mają z kamieni i cegieł.

Miasto od dawna posiada kanały, które w części uległy uszkodzeniom. W r. 1884 miał Z. 167 dm. murow. i 336 drew., 7260 mk. (5009 żyd.). W r. 1890 było 9235 mk. (bez wojska), w tej liczbie 4154 męż. i 4693 kob. Co do wyznania było śród zapisanych do ksiąg stałej ludności 637 prawosł., 2390 rzym.-kat., 10 prot. i 5270 żyd. W r. 1893 było 10204 mk. w ogóle (z niestałą ludnością), w tej liczbie 836 praw. (398 męż., 438 kob.), 2915 rzym.-kat. (1350 męż., 1565 kob.), 21 prot., 6432 żyd. (3090 męż. i 3342 kob.). Przebywa tu zwykle pułk piechoty, brygada artylerii i dywizya kozaków.Komunikacyę z koleją żelazną (w Rejowcu) utrzymuje odchodząca codziennie karetka pocztowa na 10 osób i liczne powozy i bryczki, głównie żydowskie. Ruch handlowy przywozowy kieruje się głównie na Lublin. Z zakładów przemysłowych istnieją: browar (4 robot. i 6750 rs. prod.), 3 cegielnie (16 rob. i 3200

rs.), mydlarnia (4 rob. i 5530 r.s.), 3 młyny i wiatraki (9 rob., 7800 rs.), fabryka rządowa klinkieru (cegły do budowy dróg i bruków) zajmuje 71 robot, z prod. na 23260 rs., fabryka bryczek (3 rob., 1200 rs.), wody sodowej (4 rob., 200 rs.). Ogółem jest 12 zakładów, zatrudniających 111 robot. i produkujących za 47940 rs. Sklepy w mieście (prócz dwu) i cały handel detaliczny i hurtowny zostaje w ręku żydów. Chrześcianie, głównie na przedmieściach, zajmują się szewstwem, ciesielstwem, bednarstwem, mularstwem.

Około r. 1800, gdy za rządu austryackiego skoncentrowały się tu różne urzędy powiatowe i wojskowe, przy tem szkoły, ludność wedle tradycyi miała jakoby dochodzić 12000. Po przebyciu oblężeń w r. 1809 i 1813, po przeniesieniu władz i szkół miasto podupadło. W r. 1827 było 358 dm., 4709 mk.; 1858 r. było 105 dm. murow., 301 drew. i 4802 mk. (1822 Pol., 2239 izrael., 21 innej narod.). Domy były ubezpieczone od ognia na 233880 rs. a kasa miejska miała dochodu rs. 4252 kop. 72. W r. 1859 było 139 rzemieślników i 152 mieszczan rolników, 87 kupców i kramarzy, 7 duchownych, 16 urzędników. W r. 1860 było 103 dm. murow., 300 drew. W tej liczbie było 370 parterowych, 68 jednopiętrowych, 16 dwupiętrowych. Gmachów rządowych było 23, miejskich 4. Nieruchomości były. ubezpieczone od ognia na 460580 rs. (w tem gmachy wojskowe na 222780 rs.). Cechów było pięć: stolarski, kowalski, ślusarski, szewski i rzeźnicki. Miały one przywileje nadane przez Jana Zamoyskiego w r. 1590 a potwierdzone przez cesarza Franciszka II w r. 1796. Istniało też zgromadzenie kupców. Targi odbywały się co środa i piątek a jarmarki 6 razy do roku.

Prócz miasta istnieje jeszcze gmina wiejska nosząca nazwę Zamość. Należy ona do sądu gm. okr. I w Zdanowie, zarząd gminy mieści się w przedmieściu Zamościa, zw. Nowa Osada. Gmina ma 17596 mr. obszaru i 6641 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 2893 prawosł. i 133 żydów. W skład gminy wchodzą wsi: Ciołki, Horyszów Polski, Hyża, Janowice, Jarosławiec, Joannówka, folw., Kalinowice, Kornelówka, Pniówek, Podkarpie, Podtopole, Sitno, Sławęcin, Stabrów, Szlakówka, os., Szopinek, Topornica, Wólka Infułacka, Wólka Panieńska, Wólka Horyszowska, Żdanów. Obszar dzisiejszego Z. stanowił na początku XVI w. wieś zwaną Skokówka al. Skokówki. Możnaby domyślać się z nazwy, iż założycielem osady był jeden z Bończów Skokowskich, siedzących w XV w. w Skokowie, pod Opolem lubelskim. Z aktu przytoczonego przez Paprockiego widać, iż w r. 1471 Bończa Tomasowski, rotmistrz, jest kolegą Macieja Zamoyskiego. Pierwszym znanym właścicielem Skokówki jest Szczęsny Zamoyski, syn Floriana a dziad Jana. Być może, iż on tu zbudował obronną rezydencję na wzgórzu, okolonym od wschodu i zachodu przez rzeczki: Topornicę i Łabuńce, łączące się następnie u stóp wzgórza w rozległy staw w stronie płn.-zachodniej. Obronność ta pozwoliła odeprzeć napad Tatarów (za Zygmunta I). W tym zameczku ujrzał światło dzienne 1 kwietnia 1541 r. Jan Zamoyski. Objąwszy po śmierci ojca (1573 r.) liczne włości postanowił założyć w pięknej dolinie obu rzeczek miasto i zarazem okazałą rezydencyę. Śród młodszych rodów możnowładztwa polskiego wytwarza się dążność do zakładania nowych rezydencyi z nazwami pierwotnych gniazd rodowych. Już około 1580 r. zaczynają się na obszarze Skokówki roboty koło budowy nowego zamku na rezydencyą, kościoła i wytkniętego według z góry ułożonego planu miasta, do którego ściągają z dalszych stron osadników. Przybędzie tu zwłaszcza wielu Ormian. Już Klonowicz w „Roxolanii” wydanej r. 1584 w Krakowie, opiewa rosnące w jego oczach miasto, wznoszące się

wtedy budowle na pomieszczenie przyszłych instytucyi.

Przywilej lokacyjny wydał Jan Zamoyski r. 1580 w Jarosławcu. Nadawał nim miastu prawo niemieckie, zwalniał wieczyście od wszelkich robocizn a od podatków na lat 25. Apelacyą od wyroków sądu miejskiego zanosić pozwolił do magistratu lwowskiego. Po upływie lat swobody mieli płacić dziedzicowi z łanu po 20 gr. a na kościół 6 gr., z poczwórnej roli 10 gr. dziedzicowi, 3 na kościół, z każdego domu w mieście 6 gr. dziedzicowi, 2 na kościół, z przedmieść po 4gr. dziedz. a 2 kościołowi. Opłaty wnoszono na św. Marcin. Nadanie to potwierdził Stefan Batory 28 lut. 1585 r., dodając przytem trzy jarmarki i targi tygodniowe. Kupców z miast większych, przybywających tu na jarmarki, zrównano co do praw z kupcami lubelskimi i toruńskimi. Drogę handlową ze Lwowa i Wołynia wytknięto na Zamość, w którym ustanowiono skład towarów przywożonych z Wołynia, wojew. bełzkiego i ziemi chełmskiej, oraz prowadzonych z Gdańska i innych stron Polski. Mieszczan uwolniono od wszelkich ceł, nawet pogranicznego, za co mieli płacić do skarbu po 300 zł. rocznie po 10 latach. Od podatków byli wolni na lat 15.

Co do praw miejskich zrównano Zamość ze Lwowem i cechom nadano też prerogatywy, jakich używały lwowskie. Za herb nadał król miastu św. Tomasza. Zygmunt III potwierdził ten przywilej na sejmie w Warszawie 12 kwietnia 1589 r. i nadał drugi dzień targowy w tygodniu. Tak wielkie swobody i przywileje ściągnęły tu licznych osadników i wielu zamożniejszych kupców i przemysłowców. Obwarowanie miasta zapewniało bezpieczeństwo. Ztąd wzniesiono wkrótce wiele murowanych domów i sklepów. Założono t. zw. giełdę dla przybywających tu kupców, okazały ratusz z wieżą ośmioboczną.Jan Zamoyski nadał r. 1589 Ormianom przywilej udzielający im te swobody, jakie mają obywatele miasta i prawo wyrobu i sprzedaży trunków. W r. 1601 nadał miastu prawo pobierania opłat od palenia wódki, z łaźni, od wagi i miar miejskich. Zygmunt III w r. 1613 zatwierdził dawne przywileje i wydał nowy, nakazujący, by czopowe i dochody miejskie były pobierane i arendowane tylko przez chrześcian, mieszczan lub oficyalistów dziedzica, z wyłączeniem żydów. Władysław IV w r. 1635 nadał pobór opłaty mostowego i grobelnego. W r. 1646 tenże król dodał jeszcze czwarty jarmark. Jan III w r. 1689 a August II w 1732 r., potwierdzając dawne przywileje, dodali każdy po jednym jarmarku rocznie. Wreszcie w 1760 r. Józef Klemens Zamoyski, ordynat, dozwolił mieszczanom wolnego wrębu na opał i budowlę w lasach ordynacyi. Pozwolenie to, cofnięte w r. 1824, zamienione zostało w ostatnich czasach na służebność, której podobno dotąd nie uregulowano.

Dla różnoplemiennej ludności, ściągniętej przez swobody miejskie, powstały liczne świątynie. Obok kościoła parafialnego, zamienionego w r. 1600 na kolegiatę, powstaje cerkiew obrządku wschodniego, potem unicka, cerkiew ormiańska, początkowo drewniana, od r. 1633 okazała murowana, wreszcie w r. 1593 akademia (poprzednio już istniała szkoła). Wraz ze szkołami rozwija od r. 1593 swą czynność drukarnia. Dla wspierania rękodzielników uboższych ufundował Zamoyski „Monspietatis”, t. j. lombard z kapitałem 10000 zł. Do pomyślnego rozwoju miasta przyczyniło się utworzenie z rozległych dóbr Zamoyskiego ordynacyi, zatwierdzonej na sejmie r. 1589. Zamość stał się centrem interesów tego obszaru dóbr i główną siedzibą ordynatów. Tu przebywa często i umiera w r. 1605 Jan Zamoyski, tu również kończy życie syn jego Tomasz w r. 1638.

Pierwszą klęską, jaka spadła na miasto, był wielki pożar, który w r. 1633 zniszczył kolegiatę i wiele domów. W lat piętnaście, r. 1648, Bohdan Chmielnicki, przy udziale Tatarów, oblega Zamość i zarówno bombardowaniem murów ze 60 dział, jak i wynikłym z oblężenia głodem i morem, nęka ludność. Miasto broniło 600 piechoty niemieckiej pod wodzą Ludwika Wejhera, starosty wałeckiego, i straż mieszczańska. Elekcya Jana Kazimierza (21 list. 1648 r.) i list wyprawiony przez nowego króla do Chmielnickiego skłoniły go do zaprzestania kroków wojennych i odstąpienia od miasta za okupem 20000 zł. po czteotygodniowem oblężeniu. Miał on swą główną kwaterę w Łabuńkach (o mile od Zamościa) i zamierzał wyprawić ztamtąd 40000 Tatarów ku Warszawie. Karol Gustaw pokonawszy w r. 1656 Czarneckiego pod Gołębiem, obiegł Zamość, którego bronił Jan Zamoyski, wnuk kanclerza. Mimo ponętnych obietnic króla szwedzkiego (obiecywał mu tytuł książęcy) nie chciał poddać Szwedom miasta i wytrzymał dwudniowe bombardowanie Douglasa. Szwedzi, odstąpiwszy, poszli w kierunku Jarosławia.

Gdy Jan Kazimierz odebrał w tymże roku Warszawę, przysłał na pobyt do Z. liczne grono znakomitych jeńców szwedzkich (feldmarszałek Wittenberg, kilku generałów, ośmiu pułkowników). Eskortował ich Mikołaj Ostroróg. Rakoczy Rozłożywszy się obozem pod Kraśnikiem, w kwietniu 1657 r. wzywał listownie Jana Zamoyskiego do połączenia się z nim i wydania jeńców. Mimo odmowy Szwedzi nie próbowali oblegać Zamościa. W r. 1658 nowy pożar sprawił wielkie straty. Nawet działa forteczne uszkodzone przez ogień trzeba było na nowo odlewać. Po śmierci bezpotomnej Jana Zamoyskiego ordynacya przeszła na pewien czas do Wiśniowieckich (siostra Jana, Gryzelda, była żoną Jeremiasza Wiśniowieckicgo a matką Michała, króla), lecz Zamoyscy, przy poparciu Jana Sobieskiego uzyskali w r. 1670 przelanie praw na drugą linią, w osobie Marcina Zamoyskiego, który w sam dzień św. Jana Chrzc. wjechał do Zamościa, by objąć dobra.

W r. 1705 zajął Z. Mazepa, idący na pomoc Augustowi II. W czasie konfederacji tarnogrodzkiej Z. odgrywa dość ważną rolę. Dnia 29 grudnia 1715 r. zdobywają twierdze wojska saskie pod wodzą Fleminga. W r. 1720 z inicyatywy Lwa Kiszki, metropolity kijowskiego, odbywa się tu synod, mający na celu urządzenie kościoła ruskiego. Zasiada na nim nuncyusz papieski Hieronim Grimaldi, metropolita, sześciu biskupów, dziesięciu archimandrytów i ihumenów bazyliańskich, dziesięciu dziekanów i wielu świeckich delegatów. Przyjęto tu wyznanie wiary, zatwierdzone przez Urbana VIII. Klasztory wszystkie włączono do reguły bazyliańskiej. Uchwały synodu potwierdził Benedykt XIII. Przy pierwszym rozbiorze Rzeczypospolitej Z przeszedł pod panowanie Austryi i został miastem obwodowym (cyrkułowym). Akademię zamieniono na liceum a twierdze objęły władze wojskowe.W czasie kampanii prowadzonej przez księstwo warszawskie z Austrią w r. 1809 Zamość z łatwością został zdobyty, gdyż mimo usiłowań pułkownika Pulszky'ego, komendanta twierdzy, garnizon liczący do 3000, lecz złożony z rekrutów galicyjskich, nie stawiał oporu i Pulszky ranny musiał się poddać. Wtedy to po skończeniu kampanii cały obwód zamojski po San wcielono de księstwa warszawskiego. Zamość na nowo został umocniony. W r. 1813 r. przebył nowe siedmiomiesięczne oblężenie. Komendant twierdzy generał Maurycy Hauke kapitulował 22 grudnia. W czasie oblężenia wybijano tu dla braku pieniędzy, monetę ze sreber zabranych z kościoła franciszkanów. W r. 1816 rząd królestwa polskiego nabył od hr. Zamoyskich miasto i fortecę drogą zamiany na dobra rządowe. Forteca uległa wtedy przebudowie,

odpowiednio do nowszych wymagań sztuki wojennej.

Ze zmianą pojęć i stosunków forteca straciła swe dawniejsze znaczenie i ostatecznie w r. 1866 została zniesiona. Zamość zachował tylko swe znaczenie jako centr powiatu, uszczuplonego przy nowym podziale kraju w r. 1807. przez utworzenie nowego pow. biłgorajskiego. Już za rządu austryackiego na potrzeby wojskowe pozajmowano gmachy poznoszonych klasztorów: franciszkanów, reformatów, sióstr miłosierdzia a także pałac dawny ordynatów, seminaryum, gmachy akademii (w r. 1809), za które w zamian rząd królestwa dał w r. 1819 ordynacyi odpowiedniej wartości dobra: Gruszkę Zaporską, Zaporze, Podlesie, Gaj i Branewkę. Szkołę wtedy przeniesiono do Szczebrzeszyna. Ormiański kościół uległ temuż losowi. Ormianie tutejsi, gdy Zamość stracił swe przywileje handlowe, poprzenosili się w inne strony. Zajmowali się oni, miedzy innemi, wyrobem safianów.

W r. 1816 Niemcewicz zwiedzając Zamość, znalazł tu tylko małą szkółkę, świeżo otworzoną przez bazylianów. Drukarni, ni księgarni nie było. Handel upadł. Jedynemi kupcami byli żydzi, utrzymujący nędzne kramy z drobiazgami. Pokazywano mu wtedy oficynę, w której zakończył życie Zamoyski. Były w niej cztery małe, sklepione pokoiki, mające po 7 łokci długości a do 3 szerokości. Pałac ordynatów, wystawiony w XVIII w. przez architekta Catellego, za Tomasza Zamoyskiego, starszego brata Andrzeja, stał spustoszały. Na dziedzińcu widział mnóstwo dział różnego kalibru a między innemi wielką armatę, ofiarowaną Janowi Zamojskiemu przez miasto Rygę, za obronę przeciw Szwedom. Z dawnych świątyń przechowała się kolegiata i kościół po bazyliański. Pierwszy, wystawiony razem z założeniem miasta, jest budowlą obszerną, o trzech nawach, lecz bez okazałości. W kaplicy, po prawej ręce wielkiego ołtarza, mieści się grobowa tablica wielkiego kanclerza z napisem: „Hic situs est Joanes Zamoyski”. Na jednym z filarów umieszczono nagrobek poety i profesora akademii zamojskiej Szymona Szymonowicza († 1629 r.). Ma też nagrobek drugi profesor akademii i medyk hetmana Szymon Birkowski. Z rodziny Zamojskich spotykamy tu nagrobek Floryana syna Wacława, kasztelana chełmskiego i Zofii Pszonkówny, zmarłego r. 1638 w 27 roku życia. Prócz tego wymienia, jeszcze Niemcewicz tablicę grobową Tomasza Oleśnickiego, który poniósłszy ciężką ranę pod Cecorą, walczył jeszcze w r. 1621 pod Chocimem i zmarł w 22 roku życia.

Groby rodzinne Zamojskich mieszczą się pod kaplicą (z praw. strony wielkiego ołtarza). Na przedzie stoją tu cztery trumny: Jana Zamoyskiego († 8 czer. 1605 r.), Tomasza, syna Jana (ur. 1 kwiet. 1594 r., † 8 stycznia 1638 r.), Marcina, ordynata, podskarb. kor. (ur. 1637, † 4 czerwca 1689), Andrzeja, ordynata, kanclerza w. kor. (ur. 12 paźdz. 1717 r., † 10 lutego 1792 r.). W drugiej piwnicy liczne trumny ze zwłokami innych członków tej rodziny. Przy wielkim ołtarzu na ścianie odmalowane przez Wojciecha Gersona w naturalnej wielkości wizerunki: Jana Zamoyskiego i syna jego Tomasza. Z obrazów w ołtarzach zasługuje na uwagę Zwiastowanie N. Panny uważane za dzieło Carla Dolce. W drugiej kaplicy po prawej ręce jest św. Mikołaj a nad nim piękny bardzo obraz, przedstawiający Wniebowzięcie N. Panny. W wielkim ołtarzu św. Tomasz marnej wartości. Cyboryum srebrne zdobią herby: Zamojskich, Radziwiłłów, Tarnowskimi i Batorych. Skarbiec kościoła posiada różne relikwie przywożone z Rzymu, kosztowne monstrancye, kielichy, ornaty, dary rodziny Zamoyskich. Jest także koszulka, którą miał podobno w czasie koronacyi Batory.

Kościół wschodniego obrządku wystawili w r. 1589 osiedli tu kupcy greccy. Oddano go następnie w r. 1706 pod zarząd bazylianom. Paryarcha carogrodzki w r. 1643 własnym kosztem odnowił w nim obrazy. Obecnie jako cerkiew prawosławna został przerobiony i odnowiony. Dawny kościół franciszkański już za rządu austryackiego został przerobiony na koszary. Zewnętrzne mury zachowały swe kształty. Dawny pałac ordynatów mieści obecnie szpital wojskowy.Zapewne wraz z założeniem miasta powstała szkoła, do której Zamoyski wezwał r. 1589 znanego poetę Klonowicza na kierownika. Później dopiero powstał w umyśle fundatora zamiar utworzenia wyższego zakładu naukowego. W r. 1593 otworzył tu akademię, jako filią krakowskiej. Akt fundacyjny wydał dopiero r. 1601. Klemens VII potwierdził tę fundacyą i zrównał co do praw nadawania tytułów: doktora filozofii, obojga praw, medycyny i notaryusza, z innemi akademiami. Biskupi chełmscy otrzymali godność kanclerzy akademii. Profesorów wezwano głównie z akademii krakowskiej. Przy organizacyi zakładu pomagał Zamojskiemu znany poeta Szymonowicz, który następnie zajął stanowisko profesora. Zygmunt III, niechętny Zamojskiemu, nie zatwierdził fufndacyi. Na utrzymanie szkoły przeznaczył fundator dochód ze wsi Bukowina (wynoszący do 1000 zł.), resztę dodawano z funduszów ordynacyi. Dochód roczny najwyższy wynosił 13000 zł. Kapitały akademii skutkiem zapisów wzrosły do 197000 zł. w r. 1664. Na kursie niższym były trzy katedry: retoryki, poezyi i syntaksy, gramatyki, na kursach wyższych była 7 profesorów „publicznych”, wykładających: prawo cywilne, prawo polskie, logikę z metafizyką, filozofię moralną, fizykę, matematykę i wymowę.

Pierwszym rektorem był Melchior Stephanides. Szkoła ta jednak nie mogła się rozwinąć należycie, zarówno dla braku zdolnych profesorów, szczupłych funduszów, jak i dla małej liczby kształcącej się młodzieży. Zamość leżał w środku rozległego obszaru, na którym się rozwinęła wielka własność. Młodzież magnacka kształci się za granicą. Średniej szlachty i zamożniejszego mieszczaństwa nie ma tu prawie wcale. Ztąd liczba uczniów dochodzi co najwyżej do 118 w r. 1608, by spaść do 36 w r. 1616. Przy akademii istniały dwie bursy dla młodzieży: jedna bursa „indigentium” spłonęła w r. 1627 i nie została odbudowaną, druga, uposażona w r. 1677 przez dziekana kolegiaty Wawrzyńca Staringeta, od niego nosiła nazwę. Uczniowie początkowo mieli się dzielić na pięć narodów: polski, litewski, ruski, prusko-inflancki, cudzoziemski, co jednak się nie utrzymało. W r. 1648, gdy wdowa po Tomaszu Zamoyskim, Katarzyna z ks. Ostrogskich, założyła przy akademii seminaryium duchowne, akademia rozdzieliła się na 4 wydziały: teologiczny (5 katedr), prawny (5 katedr), lekarski (jedna, dwa razy tylko była obsadzona) i filozoficzny (5 katedr). Na życzenie Tomasza Zamoyskiego w r. 1745 biskup neopolitański, infułat ołycki Wojciech Laskarys zajął się reformą akademii. Było wtedy 12 profesorów lecz tylko 6 wykładało. Dochód wynosił 7277 zł. Rząd austryacki w r. 1773 zniósł akademią. Miała ona swe kolonie, z tych jedną w Ołyce.

Z istnieniem akademii wiązała się ściśle działalność drukarni, istniejącej tu od. r. 1593. Bandtke wylicza aż 14 drukarzy kierujących tym zakładem. Pierwszy Marcin Łęski wydał między innemi „Statut” Herburta (1597 r.), „Sielanki” Szymonowicza (1614 r.). Następca jego Wolbromczyk - dzieło Erazma Syksta „O cieplicach we Szkle” (1617 r.) i dramat Szymonowica „Pentesilea” (1618). Później wychodzą tu kalendarze (od r. 1681), które zyskają wielki rozgłos, gdy redagować je zacznie Stanisław z Łazów Duńczewski, astronom zamojski (od 1728 do 1773 r.). Jeszcze w r.

1803 i 1804 wydał tu Kukolnik „Dziennik ekonomiczny zamojski”. Z druków zamojskich zasługuje na uwagę: „Stemmata Samosciorum ab Joannę Samoscio conscriptum et filio dicatum", Samosciis, 1609. Jest to genealogia Zamoyskich na 14 kartach, z 11 wizerunkami, wydana przez Ad. Burskiego.

Najdawniejszy opis Zamościa mieści dzieło „Theatrum urbium”, wydane przez Jerzego Brauna (1593-1615. w 6 tomach, w Kolonii). Opis ten, skreślony przez greka Jerzego Douza, który jadąc do Kostantynopola, odwiedzał Zamojskiego w jego rezydencji, podał Niemcewicz w „Podróżach historycznych" (str. 164). Współcześni poeci, jak Klonowiczw „Roksolanii" (1584 r.) i Szymonowicz w wierszu „Imagines diaetae Zamościanae” (z 1594 r.), pisanym z powodu obchodu wesela Jana Zamoyskiego z Barbarą Tarnowską (ogłoszony w Zamościu 1604 r.), dostarczają nam także pewnych szczegółów tyczących się miasta i życia, jakie się w nim rozwijało. W 1596 r. bawi w Z., sekretarz kardynała Gaetano i w dzienniku poselstwa wspomina o bogatym zbiorze, ksiąg i rękopisów w bibliotece kanclerza (Niemcewicz, Zbiór pamiętników o dawnej Polsce, t. II). Z nowszych spisów i opracowań, prócz „Starożytnej Polski”, w której podano pierwszy zarys historyi Z., spotykamy opisy z rycinami w Tygodn. Ilustr. z r. 1871 (t. VIII, str. 88) i w r. 1878 opis K. Strzeleckiego (t. V, 275), z rycinami (kolegiata, wnętrze kolegiaty, kościół pofranciszkański i ratusz), wreszcie w Tyg. powszechnym z r. 1882 (No. 21). W r. 1883 ogłosił A. Budiłowicz w piśmie „Chołm., warsz. eparch. wiestniku” rozprawę, wydaną też oddzielnie, pod tyt.: „Ruskaja prawosł. starina w Z.” Do dziejów szkół zamojskich odnoszą się druki: „Academiae Samoscianae recens institutae intimatio, cum Dan. Hernianni carmine iu candem academiam, Rigae, 1595. Ustawy akademii zamojskiej z opisaniem różnych nauk ku pożytkowi Polskiej młodzi ściągających się zebrane a teraz przy otwarciu nowego konwiktu... do publicznej wiadomości podane. Typ. univ. zamoiscensis (6 kart). Monumentum primarii lapidis queni Joannes Zamoyski cum genitrice Catharina ducissa Ostrogii, in Zamoscensis Academiae erigi coeptae fundamento deposuit, 1639 r.*Zamojska ordynacya* utworzoną została w r. 1589 przez Jana Zamoyskiego, kanclerza i hetmana w. kor., z dóbr należących do niego i potwierdzoną została w tymże roku na sejmie warszawskim Aktem zeznanym przed trybunałem lubelskim Zamoyski określił bliżej zasady przechodzenia ordynacyi drogą sukcesyi w linii męzkiej, wyposażania córek, opieki nad nieletnimi ordynatami, przechodzenia na dalsze linie w razie wygaśnięcia głównej. Według aktu w skład ordynacyi weszły następujące dobra: Zamość (twierdza i miasto), założony na gruntach dóbr Kalinuwice i Skokówka, nabytych przez dziada założyciela, Feliksa, podkomorzego chełmskiego, i Mikołaja, referendarza koronnego (do zamku w Skokówce należały też inne jeszcze wsi i folwarki); Tworyczow, dobra z przyległościami, Sulmice Mokro w ziemi chełmskiej, Janowice, Stabrów, Jarosławiec, Sepin (Szopinek dzisiejszy?), część Horyszowa łąckiego, Rogożno i Wieprzowe Jezioro z dobrami w pow. bełzkim, Krzeszów i miasto Tarnogród ze wsiami i dobrami, zamek i wieś Zamech w ziemi przemyskiej. Sejm warszawski z r. 1590 potwierdził tę ustawę.

W tymże roku Jan Zamoyski aktem dopełniającym wcielił do ordynacyi Stary Zamość na życzenie bezdzietnego i nad grobem już stojącego starca Floryana Zamoyskiego (wuja hetmana), właściciela tych dóbr, chorążego chełmskiego. W r. 1591 po śmierci Floryana Zamoyskiego wydaje hetman nowy akt, określający prawa do ordynacyi bocznych linii i do liczby wyznaczonych w pierwszym akcie opiekunów ordynacyi dodaje Andrzeja Batorego, kardynała i biskupa warmińskiego i Krzysztofa Radziwiłła,

wojewodę wileńskiego i hetmana w. ks. litew. W 1593 r. po wstąpieniu w nowe związki małżeńskie (z Barbarą Tarnowską), wydaje hetman trzeci akt dopełniający, w którym powtarzając, skład dóbr ordynacyi, wymienia Szczebrzeszyn nabyty od Ogórków (Andrzej, kasztelan nakielski, Piotr, podkomorzy poznański, tudzież Stanisław i Jan z Czarnkowa, bracia). Czwartym aktem dodatkowym z r. 1601 wciela hetman do ordynacyi miasto Turobin z wsiami i folwarkami, wś Białe z przyległościami, Zwolę i Kocudzę w ziemi lubelskiej, a wybierając się na wyprawę do Inflant, syna Tomasza przeznacza na następcę a wyżej wymienione wsi na uposażenie młodszego syna Tomasza. Piątym aktem, wydanym 1604 r., odwołuje te rozporządzenie jako naruszające całość ordynacyi i wciela do takowej świeżo nabyte posiadłości, jako to: zamek i miasto Kraśnik z przedmieściami i wsiami: Suchynia, Wyżnica z folwarkami, Wyżnianka, Budzyń, Kawęczyn, Stróża, Słodków, Blinów z folwarkami, Batorz z folwarkami, Zdziłowice z folw., Ponikwy, Żabia Wola, Otrocze, Wilkołaz z folw., Wymysł, Zalesię, Wola Wilkołazka z folw., część wsi Rudniczek w ziemi lubelskiej, Horyszow w ziemi bełzkiej, cześć dóbr Nawóz i działy w Chomęciskach, w ziemi krasnostawskiej.

Akt cesarza Józefa II potwierdzający ordynacyą (która przeszła wtedy pod panowanie Austryi), wylicza następujące posiadłości, rozdzielone na klucze dóbr: dobra Zamojskie (Zamość miasto ze wsiami: Wólka Zamojska, Siedliska, Janowice); Sitanieckie (Sitaniec z Wolicą, Zabytów, Majdan Sitaniecki, Huszczka Wielka i Mała, Stabrów, Szopinek, Sulmice, Monastyr, Wiszenki, Bortatycze); Lipskie (Lipsko, Wola Lipska, Topornica, Zarzecze, Białowola, Pniówek, Kalinowice); Horyszowskie (Horyszów Polski z Wolą i Jarosławiec); Starozamojskie (Stary Zamość, Wierzba, część Chomęcisk, Złojec, Wólka Złojecka, Nawóz, Kulibów, Wirkowice, Zarudzie); Zdanowskie (Zdanów, Białobrzegi, Mokre, Płoskie, Wieprzec, Wola Wieprzecka, Kossobudy); Szczebrzeskie (Szczebrzeszyn z przedmieściami, Niedzieliska, Wielącza z Zawadą, części w Bodaczowie, Topólcza, Kawęczyn Wielki, Żurawnica, Kawęczyn Mały, Michałów i Klemensów, Rozłopy, Deszkowice, Bród Stary i Wataski); Latyczyńskie (Latyczyn, Zaburzę, Radecznica); Górajeckie (Górajec, Czarnystok, Chłopków, Lipowiec z Wólką); Tworyczowskie (Tworyczow, Kitów, Źrebce); Mokrolipskie (Mokrelipie, Zakłodzie, Uście, Sąciaszka, dziś Sąsiadka); Huciskie (Hucisko i Ułów); Rybnickie (Rybnica, Susiec al. Huta Susiecka, Grabowica, Kunki); Józefowskie (miasto Józefów i wsi: Pardysówka, Majdan Nepryski, Górniki, Długi Kąt, Podrusów, Hamernia, Izbice al. Nowiny, Majdan Sopocki); Zamechskie (Zamech, Olchowiec, Borowiec, Krzyszychy, Kozaki i Głuchy, Obsza z Wolą, Babieć); Łukowskie (Łukowa z Wolą, Szostaki, Ostrówek, Lipowiec al. Budziarze, Korchów); Rożanieckie (Różaniec z Wolą i Plusy); Tarnogródzkie (miasto Tarnogród z Majorostwem al. Wójtowstwem); Potockie (Potok Górny z Przysadką, Gozd, Potok Dolny z Zagrodą, Dąbrówka); Naklickie (Naklik, Kulna, Zawady i Giecki, Szyszków); Krzeszowskie (Krzeszów z przedmieściami i wsi: Krzeszów Górny z Podolszynką, Krzeszów Dolny i Pokoje, Bystre, Huta Krzeszowska, Sieraków, Ruda Dymarska, Żuk, Suszki, Kamionka, Hucisko z Wolą); Lipińskie (Lipiny z Borowiną, Jedlinki i Babie, Brzozowiec, Jasiennik); Biskie (Biszcza z Wolą, Kawęczyn); Księżpolskie (Księżpol, Drażdże i Króle, Majdan Księżpolski, Kupczaki, Brodziaki, Zanie i Zynie, Budziarze); Zwierzynieckie (Zwierzyniec i Budziarze, Terespol i Budziarze, Górecko z Kościółkiem, Trzeputniak i Budziarze, Obrócz); Tomaszowskie (miasto Tomaszów z przedmieściami i wsi: Rogożyno, Szara Wola, Łosiniec i Zawadki, Wólka Losiniecka, Pasieki, Maziły, część w Wieprzowem Jeziorze); Piskorowickie (wieś Piskorowice); Turobińskie (miasto Turobin

z przedmieściami i wsi: Rokitów, Olszanka, Majdan Turobiński, Grudki, Tokary i Olendry, Huta, Tarnawa, Biskupie Ponikwy z Wolą, Czernięcin z Wólką, Żurawie, Byki, Żabno i Guzówka); Kraśnickie (miasto Kraśnik z przedmieściami i wsi: Wyżnica, Wyżnianka, Budzyń, Suchynia, Stróża, Słodków, Blinów, Majdan Blinowski, Wilkołaz, Wólka Rudnicka, Zalesię); Gorajskie (miasto Goraj z wójtowstwem i przedmieściami, oraz wsi: część w Chrzanowie, część w Branwi, Łada, Malinie, Dzwola, Hosznia i Bononia); Janowskie (miasto Janów i przedmieścia, wsi: Biała, Godziszów z wójtowstwem, Krzemień, Lipa, Wólka Ratajska, Kocudza); Batorskie (Batorz z Wólką, Otrocz, Zdziłowice, Majdan Batorski); Solskie (Sól, Bidaczów, Dąbrowica, Ciosmaki).Pozwolono też wcielić do ordynacyi dobra stanowiące uposażenie liceum zamojskiego (dawnej akademii) a mianowicie: Chmielek z Rakówką, Zawadką i Bukowiną. Na mocy układu z komisyą rządową wyznań i oświecenia w r. 1819 z wynagrodzenia za gmachy szkolne w Zamościu, zajęte na potrzeby wojska i ocenione na 500000 złp., zakupiono dobra: Gruszka Zaporska, Podlesie, Zaporze, Gaj i Branewka a w r. 1823 na mocy układu z komisyą skarbu, jako wynagrodzenie za przejście miasta Zamościa na własność rządu, ordynacya otrzymała dobra: Stawce z częściami na Czernięcinie i Żabnie, Nielisz z częściami: Włostowszczyzna, Przemiarki i Strzeleczyzna, części po trynitarzach w Tomaszowie i pałac w Warszawie przy ulicy Senatorskiej No. 472. Cesarz Mikołaj I ukazem z r. 1848 potwierdził wcielenie tych dóbr do ordynacyi, również jak i wymienionych powyżej posiadłości szkół zamojskich (potem szczebrzeszyńskich), które stanowić mają zupełną własność ordynacyi.

Ordynacya pozostawała w posiadaniu bezpośrednich potomków hetmana do śmierci jego wnuka Jana, woj. sandomierskiego († 7 kwiet. 1665 r.), pierwszego męża Maryi Kazimiery d'Arquien (potem Sobieskiej). Zmarł on bezpotomnie a ponieważ siostra jego Gryzelda Konstancya wyszła za Jeremiego Wiśniowieckiego († 1651), przeto Wiśniowieccy po wygaśnięciu linii hetmańskiej objęli ordynacya wbrew ustawom i po długich sporach i procesach za poparciem Jana Sobieskiego, dobiła się praw młodsza linia Zamoyskich i w r. 1676 w sam dzień św. Jana Chrzciciela objął Zamość i ordynacyą Marcin Zamoyski. Według ustawy hetmana w razie zupełnego wygaśnięcia Zamoyskich w linii męzkie, ordynacya przejdzie na tego z Jelitczyków, który się ożeni z Zamoyską i przyjmie to nazwisko.

Uwłaszczenie ludności wiejskiej po r. 1864 zmniejszyło wielce olbrzymi obszar dóbr ordynackich. Przy ordynacyi pozostały tylko folwarki i znaczne obszary leśne, obciążone jednak służebnościami. Połujański w swem „Opisaniu Lasów królestwa polskiego” (Warszawa, r. 1854) wylicza następne obszary leśne w dobrach ordynacyi: Deraźnia Solska (130 dziesięcin), Kocudza (6151 dz.), Lipiny (925), Lipa (10012), Łążek (2136), Księżpol (4412), Aleksandrówka (224), Batorz (1896), Budzyń (890), Stróża 1641), Słodków (1211), Biszcza (409), Bukowa (2101), Ciosny (12513), Wilkołaz (772), Czarnystok (1000), Deszkowice (900), Kossobudy (7169), Lipsko (7500), Latyczyn (900), Nielisz (533), Obrocz (2789), Sochy (11713), Zwierzyniec (1396), Stawce (674), Tarnawa (2032), Żabno (1527). Ogółem było 83856 dzies., czyli około 160000 mr. Główny zarząd dóbr mieści się w Zwierzyńcu. Folw. są wypuszczane w dzierżawę. Dla zużytkowania produktów leśnych założono w Zwierzyńcu fabryki posadzek i mebli, tartak, fabrykę bryczek. Ustawy ordynacyi ogłoszone były drukiem po raz pierwszy w Zamościu r. 1692, powtórnie w r. 1752 p. t. „Ordinatio bonorum hereditarium domui Zamoscianae” i po raz trzeci w Warszawie r. 1867 p. t. „Statuta ordynacyi Zamoyskiej od r. 1589do 1848 r.”

Zamojski powiat gub. lubelskiej utworzony został w r. 1867 z 13 gmin dawniejszego powiatu zamojskiego (z drugiej połowy powstał pow. biłgorajski), dwu gmin dawnego pow. hrubieszowskiego (Sitno i Łabunie), 1 gminy pow. krasnostawskiego (Skierbieszów). Obszar wynosi 32·44 mil kwadr. Graniczy od płn. z pow. krasnostawskim, od wschodu z hrubieszowskim i tomaszowskim, od płd. z tomaszowskim i biłgorajskim, od zach. z biłgorajskim a w części i z janowskim. Obszar powiatu jest częścią wyżyny lubelskiej, spoczywającej na formacji kredowej, na której rozłożyły się wapienie i piaskowce miejscami. Wierzchnie warstwy stanowią gliny loessowe, którym obszar ten zawdzięcza żyzność gleby i bogatą roślinność (lasy liściaste). W warstwach loessu wody powyżłobiały głębokie jary i doliny o zaokrąglonych brzegach. Główną rzeką na obszarze powiatu jest Wieprz, płynący w płd. części, od wschodu ku zachodowi a skręcający pod Zwierzyńcem ku północy. Dopływami Wieprza na obszarze powiatu są: z lew. brzegu Pór a z praw. Topornica (dawniej Wieprzec) i Kalinówka al. Wolica.

Powiat cały leży za pośrednictwem Wieprza w dorzeczu Wisły, jedynie tylko okolice Goraja (w zach. części) wysyłają swe wody przez rzeczkę Ładę do Tanwi a z nią do Sanu. W dolinach rzek wzniesienie wynosi średnio około 700 st. npm. Gdy rozległa równina w dolinie rzeki Topornicy dokoła Zamościa zaledwie przechodzi 700 st. wznieś., to o 12 w. na płd. od Zamościa, przy kol. Feliksówka, wyniosłości dochodzą 1123 st. npm. Pod Niedzieliskami (około 12 w. na zach.) wzn. 854 st., na wschód pod Horyszowem 848 a nieco dalej pod Żukowem 941 st. Gleba sprzyja roślinności. W lasach spotykamy dęby i lipy obok drzew iglastych a rola nadaje się w wielu miejscach do uprawy pszenicy. W r. 18?0 było w powiecie lasów prywatnych nieurządzonych 52728 mr., urządzonych 34216 mr., zasianych po wycięciu 2230 mr., wyciętych a nie zadrzewionych 2670 mr., oddanych włościanom za służebności 4083 mr. Przeważna część obszaru leśnego należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich.Pod względem urodzajności gleby powiat należy do uboższych w gubernii. Bogaty jest w lasy i łąki, za to mniej obfituje w żyzne role. Część płd.-zach. zajmują przeważnie lasy ordynacyi. Lasy dóbr Krasnobród przedstawiają mnóstwo malowniczych widoków. Lasy bukowe spotykamy w Łabuniach i okolicy Zamościa, dębowe i sosnowe koło Kaczorki. Piękne łąki nadrzeczne sprzyjają hodowli koni i bydła tudzież owiec. Większa własność dzieli się na 106 folwarków, mających od 600 do 700 mr. Z tych 36 pozostaje pod zarządem samych właścicieli, reszta w dzierżawie.. Z wyjątkiem kilku, pozostałe folwarki należą do ordynacyi Zamoyskich. Włościanie mają 132728 mr., rozdzielonych na 6009 osad. Na osadę wypada średnio po 22 mr. Rolnictwo tudzież chów bydła i koni stanowi główne zajęcie włościan. Użytkowanie z płodów mineralnych dostarcza nieco zajęcia ludności.

W płd. części powiatu obfitość gliny sprzyja rozwojowi garncarstwa, we wsi Senderkach dobywają piaskowiec dla wyrabiania kamieni młyńskich, w Bukownicy wypalają wapno. Obfite pokłady torfu w dolinie Wieprza i jego dopływów nie są użytkowane. Kamieni narzutowych nie spotykamy na obszarze powiatu. Obfitość drzewa umożliwiła rozwój, choć dość słaby, przemysłu drzewnego, jak wyrób gontów w Krasnobrodzie, tartak i fabryka mebli giętych w Zwierzyńcu, bednarstwo w okolicy Zamościa. W ogóle na obszarze powiatu było w 1892 r. 65 fabryk, zajmujących 467 robotn. i produkujących za 346857 rubli. Prócz podanych już w opisie Zamościa zakładów było w powiecie: 4 browary (33 robotn., 46800 rs.), 5 cegielni (34 rob. 8950

rs.), 35 młynów wodnych i wiatraków (74 rob., 52115 rs.). 1 młyn parowy (13 rob., 1800 rs.), 1 piec wapienny (4 rob., 2962 rs.), 2 tartaki (wodny i parowy, 46 rob. 12100 rs.), 2 smolarnie (6 rob. 1290 rs.), 1 fabryka mebli giętych (112 rob., 170000 rs.), 1 fabryka bryczek (19 rob., 2000 rs.), zakład wyrobów z piaskowca (15 rob., 900 rs.). W wykazie tym pominięto fabrykę posadzek w Zwierzyńcu, gontów w Krasnobrodzie i wartość produkcyi oznaczono za nisko.

Ludność powiatu z 66357 mk. w r. 1867 wzrosła do 87731 w r. 1883 a w r. 1892 doszła do 107937. W tej liczbie było 20256 prawosł., 13486 żyd. Z ogólnej cyfry ludności przypada na dwa miasta (Zamość i Szczebrzeszyn) 16784 mk. a na gminy wiejskie 91153. W miastach na 100 mężczyzn przypada 107 kobiet, we wsiach zaś 101 kobiet. Na 1000 mieszkańców w r. 1892 przypadało 8·23 (największy procent w całej gubernii), 43·2 urodzeń i 29·3 zgonów. Na 100 urodzeń było 8·2 nieprawych w miastach a 3·7 we wsiach.

Pod względem kościelnym, dekanat zamojski dyecezyi lubelskiej składa się z 12 parafii: Frampol, Góraj, Krasnobród, Łabunie z filią Komarów, Mokrelipie, Radzięcin, Sitaniec, Skierbieszów, Stary Zamość, Szczebrzeszyn, Wielącza z filią Nielisz i Zamość. W r. 1862 dekanat zamojski dyecezyi chełmskiej dzielił się na 9 parafii: Czaśniki z filią Niewirków, Hołyszów Polski, Komarów z filią Dzierażnia, Miączyn z filią Zawałów, Sitno, Skierbieszów z filią Łaziska, Śniatycze, Sulmice, Zamość z filią Łabunki. Obecnie dekanat zamojski praw. obejmuje parafie: Boratyczne, Horyszów Polski, Kosobudy, Lipsko, Łabuńki, Potoczek, Radecznica, Siedliska, Sitno, Skierbieszów, Sulmice, Suchowola, Szczebrzeszyn, Topolcza, Terespol, Zamość, Zlojec.

Zakładów naukowych było w 1883 r. na obszarze powiatu 30, a mianowicie, prócz podanych już wyżej w opisie Zamościa, była w Szczebrzeszynie szkoła 2-klas. i 24 szkół początkowych w osadach i wsiach: Adamów, Barchaczów, Brody, Bondyrz, Frampol, Góraj, Iłowiec, Kalinowo, Łabunie, Łaziska, Majdan Niepryski, Radzięcin, Rahodoszcz, Ruszów, Rzeczyca, Siedliska, Skierbieszów, Suchowola, Sulmice, Tereszpol, Topolcza, Wielącza, Złojce. Pod względem sądowym powiat dzieli się na jeden okrąg sądu pokoju dla miasta Zamościa i cztery okręgi sądów gminnych: Żdanów, Stary Zamość, Zwierzyniec i Gorajec; pod względem administracyjnym powiat dzieli się na dwa miasta: Zamość i Szczebrzeszyn i 14 gmin wiejskich: Frampol, Góraj, Łabunie, Mokre, Nielisz, Podklasztor, Radecznica, Skierbieszów, Stary Zamość, Sulów, Suchowola, Tereszpol, Wysokie, Zamość, Zwierzyniec. W skład gmin tych weszły dawne miasteczka: Frampol, Góraj, Krasnobród.

Opis pow. zamojskiego, skreślony prymy Bol. Koskowskiego, pomieszczony został w dodatku miesięcznym do „Przeglądu tygodniowego” (z r. 1894, tom I). Do niniejszego opracowania dostarczył danych statystycznych do Zamościa Starego T. Żukowski a R. Przegaliński wykaz przywilejów miasta Zamościa i dane statystyczne z r. 1860. *Br. Ch.*

S **Zamość**, miasto. W r. 1900 ma 11,269 mk., powiat zaś 122,505. Obecny ordynat hr. Maur. Zamojski podejmuje gruntowną restauracyę kolegiaty i znajdujących się w

podziemiach grobów rodzinnych. Do dziejów akademii, miasta i rodziny Zamojskich podaje wiele ciekawych szczegółów przechowany w rękopisie (w Bibliot. Zamojskich) pamiętnik Rudomicza, profesora i rektora Akademii a zarazem lekarza, odnoszący się do drugiej połowy w. XVII. Nosi on tytuł „Ephemeros seu Diarium privatum”. Inny ważny rękopis dla dziejów Akademii ogłosił Wadowski Jan Ambroży ks.: „Wiadomość o profesorach akademii zamojskiej. Rękopis z w. XVII, wydał i wstępem zaopatrzył”. Warszawa, 1899, 1900, str. 341. Historyę akademii opartą na przechowanem dotąd archiwum tej instytucyi opracował Kochanowski Jan K.: „Dzieje Akademii Zamojskiej (1594-1784)”. Kraków 1900, str. 345 i XCVIII. Podano tu w dodatku spis druków zamojskich. Do dziejów Z. odnoszą się prócz tego świeższe opracowania: L. Giatman: „Z dziejów Z.” (czasy saskie), „Słowo”, r. 1900, z września. Rolle M.: „Zamość i jego obrońcy; Urywek z dziejów roku 1831” (Dzien. Pozn., r. 1392. n. 7 - 12). I. W.; „Zamość” (Tyg. Powsz., n. 21, r. 1882). L. M. Potocki: „Z. i jego instytucye” (Rękopis złożony Akad. Umiej. w Krakowie). Statuta ordynacji zamojskiej zostały wydane po raz czwarty w Warszawie r. 1902.

Zanie 1.) wś, pow. biłgorajski, gm. i par. r. g. Księżpol, r. l. Puszcza Solska. Wchodziła w skład dóbr ordynacji Zamojskich. W r. 1827 było 19 dm., 105 mk., par. Majdan Księżopolski.

Zaniówka, wś i os., pow. radzyński, gm. Milanów, par. Gęś. Wś ma 34 dm., 212 mk., 662 mr.; os. 1 dm., 2 mk., 1 mr. Należała do dóbr Jasionka Ruska. W 1827 r. było 29 dm., 191 mk.

Zaniże, wś, pow. hrubieszowski, gm. Białopole, par. r. l. Moniatjcze, r. g. Buśno. W r. 1827 było 14 dm., 104 mk.

Zańków 1.) wś i folw., pow. bielski, gm. Międzyleś, par. Sławatycze, ma 26 dm., 178 mk., 333 mr. W r. 1827 było 10 dm., 71 mk., par. Jabłeczna.
2.) **Z.**, folw., pow. bielski, gm. Zabłoć, ma 1 dm., 12 mk., 250 mr.

Zanocin, folw., pow. włodawski, ob. *Bruss.*

Zanowinie, wś i folw., pow. chełmski, gm. Turka, par. r. l. Świerze, r. g. Hussynne. Fol. Z. al. Łysobyki, wchodzi w skład dóbr Husynne. Wś ma 10 os., 270 mr. W 1827 r. było 11 dm., 70 mk.

Zaolszyn, folw., pow. konstantynowski, gm. Zakanale, ma 1 dm., 6 mk., 15 mr.

Zaolszynie, wś, pow. łukowski, gm. Krasuse, par. Trzebieszów, ma 32 dm., 216 mk., 431 mr.

Zapole 6.) **Z.**, fol., pow. włodawski, gm. Romanów, par. Wisznice, odl. 35 w. od Włodawy. W r. 1887 fol. Z., oddzielony r. 1884 od dóbr Sapiechów, rozl. mr. 272: gr. or. i ogr. mr. 183, łąk mr 62, past. mr. 2, lasu mr. 17, nieuż. mr. 8; bud. drew. 7.

Zaporze, wś i fol., pow. zamojski, gm. Radecznica, par. Mokrelipie. Fol. Z. wchodzi w skład dóbr Gorajec. W 1827 r. było 43 dm., 240 mk. Według Paprockiego Dymitr z Goraja nadał Z. i Gruszkę w r. 1399 niejakiemu Cedzikowi Prochanskiemu (ob. *Szczebrzeszyn,* t. XI, .827).

Zapowiadka al. *Zapowiedek,* nazwa miejscowa w dobrach Czemierniki, pow. lubartowski.

Zarajec 1.) *Potocki* al. *Błojce,* wś, pow. janowski, gm. i par. Potok Wielki, odl. 15 w. od Janowa, powstała w obecnym stuleciu, ma 18 dm., 430 mr.
2.) **Z.** *Stojeszyński,* wś, pow. janowski, gm. i par. Modliborzyce, odl. 13 w. od Janowa. Powstała w obecnym stuleciu na obszarze lasów należących do Stojeszyna, ma 19 dm., 197 mk., 410 mr.

Zaraszów, wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Bychawa, odl. 26 w. od Lublina. W 1891 r. folw. Z. r. 1886 oddzielony od dóbr Gałęzów rozl. mr. 700: gr. or. i ogr. mr. 488, pastw. mr. 2, lasu mr. 196, nieuż. mr. 14; bud. mur. 4, drew. 12; płodozm. 11 pol.; las nieurządzony. Wś Z. ma 22 os., 217 mr. W r. 1827 było 11 dm., 54 mk.

Zarębczyzna al. *Zarębizna,* folw., pow. krasnostawski, gm. i par. Turobin, ma 216 mr. obszaru (183 roli, 33 łąk). Należy do dóbr Godziszów, wchodzących w skład ordynacyi Zamoyskich.

Zarowie, kol. czynszowa, w pow. włodawskim, ob. *Lejno.*

Zarubka, os., pow. chełmski, gm. Cyców, par. Świerszczów.

Zarudki, wś nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski, gm. Szczekarków, par. Wilków, ma 135 mk. Binduga. W r. 1827 było 29 dm., 128 mk.

Zarudnie, kol., pow. chełmski, gm. i paraf. Świerze, odl. 14 w. od Chełma. Są to kolonie różnej wielkości, od 19 do 59 mr., utworzone około r. 1880 na obszarze folwarcznym.

Zarudzie, wś i fol., pow. zamojski, gm. Wysokie, par. Nielisz. Fol. należy do klucza zwierzynieckiego w dobrach ordynacyi, ma 447 mr. Por. *Łapiguz.* W 1827 r. było 25 dm., 150 mk., par. Szczebrzeszyn.

Zarzecze 10.) **Z.,** przedmieście miasta Kraśnika.
11.) **Z.**, fol., pow. zamojski, gm. Mokre, par. Zamość. Wchodzi w skład dóbr Mokre.
12.) **Z.** al. *Zarzyce,* wś i os. młyn., pow. chełmski, gm. Staw, par. Czułczyce. Wchodziła w skład dóbr Czułczyce. W 1827 r. było 12 dm., 68 mk.
13.) **Z.**, wś, pow. łukowski, gm. Serokomla, par. Wola Gułowska, ma 5 dm., 33 mk., 82 mr.

Zarzycz 1.) *Łukowski* w XVI w. *Zarzecze,* wś nad rzką Krzną, pow. łukowski, gm. Gołąbki, par. Łuków, ma 38 dm., 273 mk., 915 mr. W r. 1827 było 32 dm., 157 mk. W r. 1531 Zarzecze Gatki, w par. Łuków, drobna szlachta płaci tu od 1 łanu. R. 1552 jest 1 łan, 2 półłanki, 1 koło młyńskie. R. 1580 Gabriel Czajka Zarzecki od swego działu i od sąsiad swych od 8 włók, które sami orzą, fl. 4, od 5 zagród bez ról gr. 20, od zagr. z rolą gr. 6, od komornicy bez bydła 2 gr. Suma flor. 4 gr. 28 (Paw., Małop., 382, 392, 412).

2.) **Z**. *Ulański,* wś na wzgórzach ponad doliną Bystrzycy, poza którą leży wś Ulan, pow. łukowski, gm. i par. Ulan, leży w pobliżu Radzynia, ma 32 dm., 256 mk., 738 mr. W 1827 r. było 21 dm., 118 mk. W r. 1531 i 1552 Z., w par. Ulan, płaci od 1/4 łan. Tchórzowski. 1580 Tchórzewski od p. chorążyny od 2 kół młyn. dorocznych gr. 24, od folusza gr. 15, Jan Kapturek od włóki gr. 15 (Paw., Małop., 387, 425).

Zasiadki, wś i fol., pow. radzyński, gm. Tłuściec, par. Międzyrzec. Wś ma 30 dm., 314 mk., 886 mr.; os. 1 dm., 2 mk., 294 mr. W 1827 r. było 48 dm., 184 mk.

Zaskwira, os. młyn. nad rz. Świder, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek. Leży pod Stoczkiem. W 1827 r. było 6 dm., 34 mk.

Zastawie 4.) **Z.**, kol., pow. lubelski, gm. i par. Bełżyce, odl. 24 w. od Lublina. Są to kolonie utworzone na obszarze należącym do dóbr Bełżyce. Jest ich kilkanaście, mają od 14 do 56 mr. obszaru.

5.) **Z.**, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Markuszew, ma 10 os., 395 mr. Wchodziła w skład dóbr Markuszew.
6.) **Z.**, kol., pow. krasnostawski, gm. i par. Krasnystaw. Mieszkają tu koloniści żydzi.
7.) **Z.**, w XVI w. *Zastawy,* wś, pow. łukowski, gm. i par. Tuchowicz, odl. 14 w. od Łukowa, ma 28 dm., 241 mk. W 1827 r. było 18 dm., 106 mk. W r. 1893 fol. Z. z awulusem Tomaszów al. Piaski rozl. mr. 1115: gr. or. i ogr. mr. 477, łąk mr. 117, past. mr. 18, lasu mr. 411, w odpadkach mr. 75, nieuż. mr. 17; bud. mur. 1, drew. 19; płodozm. 7-pol., las nieurządzony, pokłady torfu, wiatrak. Wś Z. os. 39, mr. 344; wś Tomaszów os. 6, mr. 21. W r. 1552 Kanimirowie płacą tu od 19 osad. R. 1580 Fracz Kaymier od 5 1/2 włók osiadłych fl. 5 gr. 15, wójt przysiągł jako więcej nie masz (Pawiń., Małop., 394, 429). Ci Kanimirowie posiadali Tuchowicz i 8 wsi w tej parafii.
8.) **Z.**, wś, pow. włodawski, gm. Bytyń, par. Wereszczyn, ma 9 dm., 90 mk., 202 mr. W 1827 r. było 9 dm., 39 mk.
9.) **Z.**, wś, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Uhrusk, ma 20 dm., 94 mk., 216 mr. W 1827 r. było 8 dm., 60 mk.

Zastawska Wólka, pow. łukowski, ob. *Wólka Zastawska.*

Zastów 2.) **Z.** *Karczmiski* i **Z.** *Polanowski,* w XVII w. *Zaszczytów,* dwie wsi, pow. nowoaleksandryjski, gm. Rogów, par. Wilków. Leżą na praw. brzegu Wisły o 8 w. na płd. od Kazimierza. Z. Karczmiski leży w głębokiej dolinie wytworzonej przez koryto rzki Chodla, uchodzącego tu do Wisły a Z. Polanowski na rozległej kępie wiślanej. Jest tu obecnie do 900 mk. Ludność trudni się hodowlą śliwek i jabłek w licznych sadach. Wś Z. Karczmiski al. Karczmiska Zastowskie ma 123 os., 662 mr. Ludność obu wsi wynosi do 1000 dusz. W 1827 r. było 124 dm., 665 mk. W połowie XV w. dziedzicami wsi byli Jan i Mikołaj Kazimirscy h. Rawa. Z rol i łanów km. nie oddzielonych, na których siedziało 20 kmieci, dawano dziesięcinę, wartości 1 grzyw., klasztorowi św. Krzyża na Łysej górze. Dziesięcinę tę odebrano klasztorowi, niewiadomo kiedy i oddano bisk. krakowskim (Długosz, L. B., III, 249). W reg. pogłównego z r. 1676 podano “zaszczytów” w par. Wilków, jako mający 146 poddanych (Paw., Małop., 47a). Obszar dworski w Z. Polanowskim był niedawno własnością Sakina a w Z. Karczmiskim Wessla. Z. wchodził w skład dóbr Karczmiska. Opis sadów tutejszych pomieścił “Ogrodnik polski” (z r. 1879, No. 10).

Zaszczytów, dawna nazwa wsi Zastów, w pow. nowoaleksandryjskim (puławskim) i drugiej wsi t. n. w pow. krakowskim.

Zawada 32.) **Z.**, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Celejów, par. Wąwolnica, ma 8 os., 208 mr. Wchodziła w skład dóbr Kazimierz. W r. 1827 było 7 dm., 66 mk. Długosz opisuje te wieś trzykrotnie i z różnemi szczegółami. Dziedzicem wsi był Jakub Chotecki h. Nabra. Wś miała siedem łanów km., z których dziesięcinę, wartości do 6 grzyw., dawano klasztorowi św. Krzyża na Łysej górze. W drugim opisie nie podaje liczby łanów i ocenia dziesięcinę ze wsi i folw. na 4 grzyw., w trzecim podaje wartość dziesięciny od kmieci na 4 grzyw, a z folwarku, dającego kościołowi w Wąwolnicy, na 2 grzyw. Była też karczma i zagrodnicy (L. B., II, 509 i III, 255, 256). W r. 1531 we wsiach Z. i Celejów płacą od 3 1/2 łan. km. i młyna (Paw., Małop., 357). 33.) **Z.**, os., pow. krasnostawski, gm. i par. Wysokie.
34.) **Z.** al. *Tarkawica,* wś i folw., pow. lubartowski, gm. i par. Czemierniki. Folw. ten, w r. 1864 oddzielony od dóbr Ostrowek z Tyńcem, miał w r. 1867 obszaru 889 mr.;

wś Z. os. 69, mr. 1182. Co do przeszłości ob. *Tarkawica.*
35.) **Z.**, wś i folw., pow. zamojski, gm. Lipsko, par. Wielącza. Stanowi wraz z Bodaczowem i Wielącza jedną wielką wś, której zabudowania ciągną się linią do 7 w. długości mającą. Folw. Z. wchodzi w skład dóbr Mokre. W r. 1827 było 157 dm., 1101 mk.
36.) **Z.**, ob. *Zawady.*

Zawadka 6.) **Z.**, wś, pow. biłgorajski, gm. Księżpol, par. r. l. Łukowa, r. g. Łosieniec. W r. 1827 było 89 dm., 486 mk., par. Chmielek.

Zawadaki 3.) **Z.**, wś i fol., pow. tomaszowski. gm. Jarczów, par. Rachanie, odl. 1 1/2 mili od Tomaszowa, ma 40 dm., 145 mk., 372 mr. Ludność rolnicza a śród niej 1 tkacz, 1 kołodziej, 1 kowal. Fol. ma 4741 mr. roli i 26 mr. lasu. W r. 1827 było 16 dm., 75 mk., par. Chodywańce. Wś leży w pasie granicznym, ma glebę piaszczystą, w części borowinę.
4.) **Z.**, wś i fol., pow. tomaszowski, gm. i par. Tomaszów (odl. o 2 mile). Wś leży o 1/2 w. od granicy Galicyi, ma 17 dm., 139 mk. (47 praw.), gruntu mr. 264. Gleba piaszczysta. W tej wsi znajduje się kancelarya leśnictwa ordynacyi Zamojskiej. Fol. Z. ma 92 mr.

Zawadówka 1.) fol. dóbr Jakubowice Końskie, w pow. lubelskim, gm. Jastków, ma 262 mr. 2) **Z.**, wś, pow. chełmski, gm. Krzywiczki, paraf. Chełm, leży przy linii dr. żel. nadwiślańskiej, o 3 w. od stacyi w Chełmie. W 1827 r. wś duchowna, miała 14 dm., 94 mk. 3.) **Z.**, wś, fol. i dobra, nad jeziorem Łukie i rzką Piwonią al. Jedlonką, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn, r. gr. Wola Wereszczyńska, odl. 30 w. od Włodawy, ma 16 dm., 160 mk. W r. 1827 było 9 dm., 61 mk. Fol. ma 884 mr. i 729 mr. puszczonych na prawie wieczystej dzierżawy kolonistom. Na obszarze fol. cegielnia. Wś ma 13 os., 681 mr. i 70 mr. dzierżawionych na prawie wieczysto-czynszowem. Łąki obszerne. Lud zamożny. Gleba gliniasta. Na obszarze Z. jezioro Łukie. W skład dóbr Z. wchodziły, prócz fol. Z., wsi: Z., Załucze, Nowe Załucze, Wujek. Ogólny obszar wynosił 3402 mr.

Zawady 25.) **Z.,** wś, w par. Kutno (dziś pow. biłgorajski). W nowszych spisach nie podana. W r. 1827 miała 10 dm., 60 mk.

Zawalina, wś i fol., pow. łukowski, gm. Jarczew, par. Wilczyska, ma 23 dm., 210 mk., 840 mr. (120 mr. włośc). Wś wchodziła w skład dóbr Jarczew.

Zawałów, niekiedy *Zawalów,* wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Miączyn, par. r. l. Grabowiec, r. gr. Zawałów, odl, 28 w. od Hrubieszowa, posiada cerkiew paraf., szkołę początkową, młyn wodny. W 1827 r. było dm., 556 mk. W r. 1873 fol. Z. lit. A. rozl. mr. 1409: gr. or. i ogr. mr. 669, łąk rar. 255, lasu mr. 463, nieuż. mr. 22; bud. drew. 21, las nieurzadzony. Wś Z. os. 43, mr. 407.

Zawieprzyce, wś, fol. i dobra nad rz. Wieprzem z praw. brzegu, pow. lubartowski, gm. Spiczyn, par. Kijany, odl. około 17 w. na wsch.-płn. od Lublina (w linii powietrznej), 16 w. od Lubartowa. Z. leżą na wyniosłym brzegu doliny Wieprza, w punkcie gdzie wyniosłość dotyka samego koryta rzeki naprzeciw ujścia Bystrzycy (lew. dopł. Wieprza), tworzącej dość obszerną dolinę śród płaskowzgórza lubelskiego.

Na przeciwnym brzegu Wieprza leżą: Jawidz, Spiczyn i Kijany. Na obszarze dworskim znajduje się dwór z pięknym parkiem i kaplicą, ruiny zamku, gorzelnia, dwa młyny wodne, tartak, binduga na Wieprzu. Produkcya gorzelni wynosiła w r. 1880 do 120000 rs. W r. 1827 było 79 dm. i 905 mk., obecna ludność zapewne doszła co najmniej do 1500. Długosz podaje, iż biskup krakowski Bodzanta fundując kościół w Serokomli (Janowiec nad Wisłą), uposażył go dziesięcinami biskupimi ze wsi Kijany. Przy zbyt wielkim oddaleniu Kijan pińczowskich można odnieść to do Kijan nadwieprzańskich.

Już w połowie XV w. istnieje w pobliskiej Bystrzycy (nad rz. Bystrzycą) kościół par: drewniany. W liczbie wsi wchodzących w skład parafii nie podaje Długosz Zawieprzyc. Dopiero w reg. pobor. z 1531 występują Spiczyn i Zawieprzyce w par. Bystrzyca, z ogólną liczbą 6 łan. km. a jednocześnie w par. Nowogród (później przeniesionej do Kijan) podano dział Wągleńskiego w Zawieprzycach (3 łany km.). W 1545 r. siedzą tu Zawieprzscy h. Janina. R. 1599 Fryderyk Zawieprzski odstępuje Z. Adamtusowi Ciecierskiemu. W r. 1649 Zofia Katarzyna z Dąbrowicy Firlejówna, z pierwszego męża Adamowa Noskowska, podkomorzyna lubelska, z drugiego Brochowska, wypuszcza Z., jako pani oprawna tych dóbr, na lat trzy Stanisławowi Ciecierskiemu. W r. 1662 wnuczka tejże z pierwszego męża, Anna Noskowska, żona Mikołaja Firleja, ustępuje praw do Z. i Wólki Zawieprzyckiej Józefowi Gorajskiemu. R. 1671 Józef na Ruchniku Górajski sprzedaje Z. Atanazemu Miączyńskiemu, rotmistrzowi J. K. M. W spisie pogłównego z r. 1676 (Paw., Małop., 24a) podano pod Zawieprzycami: “gn. Athanasius Miączyński colonellus S. R. M. a persona fam. L, cons. ips. 1, subd. 65”; z Wólki Zawieprzyckiej płacił od 10 dusz. W r. 1794 Ignacy Miączyński odprzedaje dobra Aleksandrowi Morskiemu, podkom. przemyskiemu. Wreszcie w r. 1818 drogą sprzedaży przechodzą Z. w ręce hr. Ostrowskich.

Po wyjeździe hr. Ostrowskiego za granicę dobra te zostawały (od r. 1832) pewien czas pod zarządem skarbu i były puszczone w dzierżawę. Wtedy spłonął tutejszy zamek. Następnie powróciły do rąk hr. Ostrowskich, w których posiadaniu dotąd pozostają. Z tego zarysu, opartego na dokumentach zostających w posiadaniu obecnego właściciela dóbr, widzimy, iż żaden Granowski nie miał tu swej rezydencyi, więc romans Bronikowskiego, który rozgłosił tak nazwę Zawieprzyc, oparty jest na zmyślonych szczegółach i nazwach. Zamek tutejszy zawdzięczał swój początek zapewne Firlejom. Verdum przejeżdżający przez te strony w r. 1672 notuje w swym dzienniku, iż widział w Kijanach “wielki zamek ciężko zbudowany, przy nim mała wieś z kościołem”. Być może iż odnosi się to do zamku zawieprzyckiego, bo niema śladu istnienia zamku w Kijanach, które leżąc po obu brzegach Wieprza stykają się z Zawieprzycami. Że jeden z dziedziców Z., może ów Atanazy Miączyński, przywiózł sobie z wyprawy wiedeńskiej piękną greczynkę, za którą podążył wierny kochanek a wreszcie szukający jej brat, że wszyscy troje mieli znaleźć śmierć z ręki zazdrosnego o swój skarb właściciela Z., o tera, prócz romansu Bronikowskiego, świadczy podanie utrzymujące się w ustach ludu okolicznego i freski na kopule kaplicy stojącej dotąd. Nieznany malarz przedstawił tu porwanie zbrodniarza przez dyabłów, uwożących go w kolasce i zadających następnie rozliczne tortury. Kaplica w kształcie rotundy, z kopułą, znajduje się w dobrym stanie i prócz owych fresków posiada piękny obraz włoskiego pędzla przedstawiający Chrystusa (“Ecce homo”). Ruiny, nie otoczone opieką należytą, niszczeją.

Dobra Z. składały się w r. 1890 z folw.: Z., Wólka Zawieprzycka, Spiczyn, Charlęż i jawisz, rozl. mr. 6990: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 405, łąk mr. 216, past. mr. 94, lasu mr. 957, nieuż. mr. 38; bud. mur. 9, drew. 27; fol. Wólka Zawieprzycka gr. or. i ogr. mr. 399, łąk mr. 115, lasu mr. 922, nieuż. mr. 21; bud. mur. 2, drew. 14; fol. Spiczyn gr. or. i ogr. mr, 245, łąk mr. 113, past. mr. 42, nieuż. mr. 17; bud. mur. 2, drew. 16; fol. Charlęż gr. or. i ogr. mr, 715, łąk mr. 153, past. mr 23, lasu mr. 800, nienż. mr. 22; bud. mur. 9, drew. 9; fol. Jawidz gr. or. i ogr. mr. 491, łąk mr. 112, past. mr. 138, lasu mr. 911, nieuż. mr. 40; bud. drew. 28, lasy urządzone. Wś Z. os. 87, mr. 1125; wś Wólka Zawieprzycka os. 30, mr. 327; wś Spiczyn os. 47, mr. 586; wś Charlęż os. 55, mr. 488; wś Jawidz os. 81, mr. 1088. (Danych o przechodzeniu majątku z rak do rąk dostarczył hr. Juliusz Ostrowski). Opisy Z. i rycinami mieszczą “Tyg. Ilustr.” z r. 1862 (t VI, 206) i “Kłosy” (t. XV, 87).

Zawiszówka, fol., pow. janowski, gm. Dzierzkowice, odl. 38 w. od. Janowa, należy do dóbr Dzierzkowice, ma 46 morg.

Zawodów *Nowy* i *Stary,* wś, pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Puchaczów. W 1827 r. było 3 dm., 15 mk.

Zawoinka, fol. dóbr Suchowola, w pow. radzyńskim, ma 3 dm., 9 mk. Ob. *Suchowola.*

Zawólcze, las na obszarze Gościeradowa, w pow. janowskim.

Zażółkiew, wś i fol. majorat rząd., pow. krasnostawski, gm. i par. Krasnystaw. W 1628 r. wchodziła w skład ststwa krasnostawskiego. W 1827 r. było 11 dm., 84 mk.

Zbereże, wś nad rz. Bugiem, pow. włodawski, gm. Sobibór. par. r. gr. Zbereże, r. l. Uhrusk. Posiada cerkiew parafialną, szkołę początkową, urząd gm., młyn wodny. W r. 1827 90 dm., 604 mk. R 1661 wchodziła w skład ststwa stuleńskiego. data założenia cerkwi nieznana. Ob. *Stulno*.

Zbędowice, wś i fol., pow. nowoaleksandryjski, gm. Nowa Aleksandrya, par. Kazimierz. W 1827 r. było 20 dm., 101 mk. W połowie XV w, wś królewska Z., w par. Kazimierz, miała łany km., z których dziesięcinę, wartości 8 grzyw., dawano klasztorowi św. Krzyża. Folw. i inne role dawały dziesięcinę kościołowi w Kazimierzu (Długosz, L. B., II, 553, III, 246). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś Sbadowicze. w par. Kazimierz, miała 2 1/2 łan. W r, 1676 płacono tu od 44 poddanych (Pawiński, Małop., str. 357 i 22a).

Zbójno 3.) **Z.**, wś, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn, ma 6 dm., 86 mk., 93 mr. Wchodziła w skład dóbr Łomnica.

Zbulitów *Wielki,* wś, i *Z. Mały,* wś i os. nad rzką Piwonią, pow. radzyński, gm. Lisia Wólka, par. Radzyń. Z. Wielki ma 32 dm., 324 mk., 675 mr.; Z. Mały 15 dm., 119 mk., 317 mr. i os. 3 dm., 2 mk., 1 mr. W 1827 r. Z. Wielki miał 32 dm., 252 mk.; Z. Mały 13 dm., 88 mk., należał do par. Bezwola. Rzeczka przerzynająca obszar Z. stanowiła dawniej granicę między wojew. lubelskiem a brzeskiem. Włościanie w jednej i drugiej części wsi do dziś dnia mają nieco odmienne ubiory. Czapki rogatywki noszą po

stronie, która należała do dawnego wojew. lubelskiego; w drugiej części zaś okrągłe. Od strony wojew. brzeskiego po prawej stronie gościńca zdala, pod lasem, znajduje się kamień, którego tylko cześć powierzchni równo z ziemią dopatrzeć można; na nim widać pojedyncze litery skróconego napisu cerkiewno-słowiańskiego. Sposób umieszczenia i położenia kamienia, jak niemniej dość wyraźne litery pozwalają uważać ten zabytek za znak graniczny, położony niegdyś przez komisarzy rozgraniczających. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1552 Zbulitów, wieś szlachecka, wraz z Braniczą miała osad. 33. W r. 1580 we wsi Zbulitów (Zbilitów) p. Jasewski Marcin, sługa jegomości pana starościn, od 6 włók fl. 6, od półwłoczka pustego gr. 5, od zagrody z rolą gr. 6, od komornicy bez bydła gr. 2. Summa fl. 6 gr. 13 (Pawiń., Małop., 393, 423).

Zdanów 2.) **Z.** al. *Żdanów,* wś, pow. zamojski, gm. i par. Zamość. Wchodziła w skład dóbr ordynacyi. W 1827 r. 23 dm., 174 mk.

Zdanówka, fol., pow. bielski, gm. Międzyleś, par. Kodeń, ma 1 dm., 4 mk., 510 mr. Wchodzi w skład dóbr Kodeń.

Zdrapy, wś, pow. lubelski, gm. i par. Bychawa. W 1827 r. było 15 dm., 95 mk. W r. 1676 płaci tu p. Wioteska pogłówne od służącego i 32 poddanych (Paw., Małop., 8a).

Zdunkówka, os., pow. radzyński, gm. Suchowola, par. Czemierniki, ma 1 dm., 2 mk., 2 mr.

Zdunkowska Wola, wś, pow. radzyński, gm. Suchowola, par. Czemierniki. Ob. *Wola Zdunkowska,* mylnie podana w pow. radzymińskim.

Zdziecbowice, wś, fol. i dobra nad rzką Karasiówką (praw. dopł. Sanny), pow. janowski, gm. i par. Zaklików. Leżą tuż pod Zaklikowem, mają 116 dm., 720 mk., 975 mr. Rzeczka Karasiówka tworzy tu rozległe stawy zarybione, mające do 200 mr. obszaru. Na rzece dwa młyny. W r. 1827 było 67 dm., 457 mk. Fol. Z. Poduchowne, należące przed r. 1864 do probostwa w Zaklikowie, ma 96 mr. nadanych włościanom. Jest tu 14 dm. i 67 mk. Co do obszaru dóbr ob. *Zaklików.* Już w połowie XV w. istniał tu kościół par. drewniany. Wieś sama, własność Czyżowskiego h. Półkozic, miała 5 łan. km., z których dziesięcinę dawano scholastryi sandomierskiej, wartości 6 grzyw. Inne łany kmiece dawały dziesięcinę bisk. krakowskiemu. Fol. rycerski łany sołtysie i niektóre łany kmiece dawały dziesięcinę kościołowi w Zdziechowie (Długosz, L. B., I, 195, 332 i II, 494, 504). Według reg. pob. pow. urzędowskiego z r. 1531 wś Z. miała 11 łan., 1 młyn. Wójtowstwo dziedziczne 1 łan. W r. 1676 płacono we wsi Z., w par. Zaklików, pogłówne od 143 dusz (Paw., Małop., 372, 375, 49a). Zapewne z czasem, po założeniu Zaklikowa, parafia, przybrała nazwę zaklikowskiej. Dalsze dzieje kościoła podano z dziejami Zaklikowa.

Zdziłowice al. *Zdzylowice,* r. 1377 *Dzilonicze,* w XV w. *Zylowycze,* 153L r. *Zdowycze,* wś nad rz. Białką, pow. janowski, gm. Chrzanów, par. Batorz, odl. 18 w. od Janowa, leży u stóp wzgórz ciągnących się od Batorza, ma 163 dm., 1572 mk., 1800 mr. ziemi ornej. Należała do dóbr ordynacyi Zamoyskich. W 1827 r. było 125 dm., 773 mk. Ludwik król węgier. i polski, nadaje r. 1377 braciom Dymitrowi i Iwanowi wraz z innemi dobrami (Goraj i Kraśnik) wś “Dzilonicze” (Kod. małop., III, 310).

Długosz wymienia w par. Batorz wieś “Zylowycze” (L. B., II, 576). Według reg. pob. pow. urzędowskiego z r. 1531 wś “Zelowicze”, w par. Batorz, miała 4 łan. (Pawiń., Matop., 374).

Zdziłowice, wś, pow. janowski, ma 254 dm.

Zdzisławek, fol., pow. krasnostawski, gm. Rybczewice, par. Częstoborowice.

Zdzisławice, pow. biłgorajski, gm. Kocudza, par. Janów.

Zemborzyce, ws i fol. nad rz. Bystrzycą z lew. brzegu, pow. lubelski, gm. i par. Zemborzyce, leży o 7 w. na płd. od Lublina, posiada kościół par. drewniany, urz. gm., młyn amerykański produkujący za 75000 rs. rocznie, piękny ogród i pasiekę na obszarze folwarku, 147 osad włośc, i 1212 mr. włośc. Fol. Z. wchodzi w skład dóbr Czerniejów, stanowiących majorat gen. Rydygiera (od r. 1835). Na obszarze Z. istnieją folwarki: Józefówka i Wolframówka. W 1827 r. było 132 dm., 1664 mk. Data założenia kościoła i parafii nieznana. W połowie XV w. istniał tu już kościół par. drewniany p. w. św. Marcina. Wieś była królewską. Miała 14 łan. km., 8 karczem, młyn, dających dziesięcinę bisk. krakowskiemu. Pleban miał swą rolę i łąki. Widocznie istniało tu już zdawna targowisko nadrzeczne. W skład parafii wchodziła wś “Raphycze” (Rawicze?), która następnie zmieniła widocznie nazwę. Może będzie to Żabia Wola. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś miała 18 łan., 1 młyn. W r. 1676 Jadwiga Niezabitowska, kasztelanowa bełzka, płaci tu pogłówne od siebie, 4 kobiet szlachcianek, 2 dworzan szlach, 18 służby dwor., 8 osób z plebani, 1 z folw. i 50 poddanych. Stanisław Wojsza od 1 osoby szlach. i 33 poddanych (Pawin., Małop., str. 360). Z., par., dek. lubelski, około 1600 dusz. Filia w Krężnicy Jarej. Z. gmina, należy do sądu gm. okr. IV w Wieniawie, poczta i st. dr. żel. w Lublinie. Gmina ma 26283 mr. obszaru i 6816 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 12 prawosł., 282 prot. i 558 żydów. W skład gminy wchodzi osada miejska Głusk i wsi: Abramowice, Ćmiłow, Dziesiąte, Dominów, Głuszczyzna, Miętów, Majdan Miętowski, Prawiedniki, Wrotków, Majdan Wrotkowski, Wilczopole, Zemborzyce, Żabia Wola, tudzież osady: Bronowice, Kaleń, Kośminek, Nowiny, Pociecha.

Zemborzyce, wś, pow. lubelski, ma 311 dm.

Zembrów 2.) **Z.,** folw. oddzielony od dóbr Dyle, w pow. biłgorajskim.

Zembry, dawniej *Krasusze Zembry,* wś, pow. łukowski**,** gm. Krasusze, par. Trzebieszów, ma 60 dm., 416 mk., 1061 mr. W r. 1827 wś Krasusze Zembry ma 52 dm., 301 mk. W r. 1580 Kraszusza Zembry i Wola Zembrowa, w par. Trzebieszów, pow. łukowskim. Mieszka tu szlachta zagrodowa nie mająca kmieci. Płacą od 13 1/2, włók, 15 zagród, i komornicy bez bydła. Ogółem fl. 8 gr. 20 (Paw., Małop., 421).

Zezulin, wś i fol., pow. lubartowski, odl. 22 w. od Lubartowa. W r. 1886 fol. Z. rozl. m. 673, gr. or. i ogr. mr. 435, łąk mr. 42, pastw. mr. 26, lasu mr. 157, nieuż. mr. 13. Bud. murow. 1, drew. 13. Las nieurządzony. Wsie: Z. os. 37, mr. 621, Ziołków os. 20, mr. 185, Grądy os. 8, mr. 57 i Krzczeń os. 2. mr. 67.

S **Zezulin,** wś i kol., pow. lubartowski, gm. Ludwiń, par. Kijany. Na obszarze dóbr jeziora: Krzeń, Gumieniec i Łąkoszyn. We wsi dom modlitwy baptystów. W 1827 r. było 57 dm., 238 mk. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś Zezulin i Ziołków, w par. Nowogród, miały 7 1/2 łan. R. 1676 Brodowski płaci od siebie, żony, 48 poddanych w Z. i 37 w Ziołkowie. Wieś należy do par. Kijany (Pawiń., Małop., 352 i 23a).

Zgniła Struga, wś, pow. lubelski, gm. Jaszczów, par. Biskupice, ma 9 os., 124 mr. Wchodziła w skład dóbr Jaszczów.

Zgórznica, wś nad rz. Świder, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek Łukowski, ma 34 dm., 298 mk., 1004 mr. obszaru, dwa młyny wodne. W 1827 r. było 32 dm., 181 mk. Ob. *Wójtowstwo* 31). W r. 1313 Trojden, ks. czerski, daje Z. Krystynowi, wojew. czerskiemu (Kod. Maz., 38). W r. 1576 wś Zgornicza, w par. Sebestianowo (Stoczek), pow. czerskim, płaci od 8 łan. km. i 2 łau. wójtow. (Pawiń., Maz., 221). W r. 1660 wchodzi w skład ststwa latowickiego.

Zgórzyński, fol., pow. nowoaleksandryjski, gm. Celejów, par. Wąwolnica.

Zieleniec 6.) **Z.**, fol., pow. radzyński, gm. Milanów, par. Parczew, ma 3 dm., 58 mk., 1107 mr. Wchodził w skład dóbr Milanów.

Zielone 4.) **Z.**, wś i fol. pow. tomaszowski, gm. Tarnawatka, par. Krasnobród, odl. 14 w. od Tomaszowa, i m 46 dm., 391 mk., w tem 18 r. gr., gruntu ornego 580 mr., śród lasów. Mimo piaszczystej gleby malowniczy przedstawia widok na wzgórzu, u stóp którego wstęga łąk i lasów, nazwę wsi nadają. Ludność rolnicza. W spisie z r. 1827 podana w par. Łabunie, miała 46 dm., 308 mk.

Zielonka 24) **Z.** *Górna,* wś i fol. i *Z. Dolna* al. *Elżbiecin,* fol., pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Rzeczyca, odl. 22 w. od Janowa, 10 w. od Kraśnika. Fol. Z. Górna w r. 1872 oddzielony od dóbr Rzeczyca Ziemiańska rozl. mr. 522: gr. or. i ogr. mr. 363, łąk mr. 11, past. mr. 15, lasu mr. 104, w odpadkach mr. 17, nieuż. mr. 12; bud. drew. 5, las nieurządzony, pokłady kamienia. Obecnie sprzedany kolonistom, przy udziale Banku włościańskiego i rozdzielony na 28 osad. Wś Z. Górna ma 6 os., 61 mk., 92 mr. Z. Dolna, folw. ma 148 mr. Wchodził w skład dóbr Rzeczyca Ziemiańska do r. 1879.

Zielony Kąt 1.) wś, pow. łukowski, gm. Serokomla, par. Gułowska Wola, ma 6 os., 77 mr. Wchodziła w skład dóbr Lendo.
2.) **Z. K.**, wś, pow. łukowski, gm. i par. Łysoboki, ma 6 dm., 32 mk., 99 mr.

Zienki, wś nad rz. Piwonia, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Sosnowica, ma 31 dm., 242 mk., 1603 mr. Wchodziła w skład dóbr Łomnica. Na obszarze wsi znajdują sie jeziora: Dolne al. Zienkowskie i Cycowe, w pobliżu zaś jez. Moszne. W 1827 r. było 25 dm., 250 mk.

Zimno, wś, pow. tomaszowski, gm. Rachanie, par. r. l. Łaszczów, r. gr. w miejscu, odl. 3 mile od Tomaszowa, ma 76 dm., 689 mk., wtem 113 r. l., gruntu ornego 1219 mr., lasu 124 mr., grunt urodzajny, w części czarnoziem. Ludność rolnicza. Cerkiew drewniana z r. 1743. Stanowiła filią par. Żerniki. Szkółka, młyn, staw, gorzelnia z prod. roczną na 84000 rs. Folwark, własność hr. Fredro, ma razem z Wólką Pukarzowską, Pukarzowem, Pienianami i Moratynem 2086 mr. W r. 1827 było 77 dm., 514 mk. Dobra. Z. składały się w r. 1885 z fol.: Z., Pieniany i Wola Gródecka rozl. mr. 2301: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 638, łąk mr. 172, past. mr. 9, nieuż. mr. 24; bud. drew. 24; fol. Pieniany gr. or. i ogr. mr. 217, łąk mr. 55, nieuż. mr. 8; bud. drew. 15; fol. Wola Gródecka gr. or. i ogr. mr. 382, łąk mr. 90, past. mr. 2, lasu mr. 684, nieuż. mr. 19; bud. drew. 21, las nieurządzony, trzy młyny wodne. Wś Z. os. 67, mr. 1219, wś Pieniany os. 45, mr. 775; wś Wola Gródecka os. 28,mr. 397.

Zimnowoda, rzeczka, w pow. janowskim, dopł. rz. Tuczyna, na obszarze Liśnika.

Zingerówka, wś, pow. chełmski, gm. i par. Rejowiec, ma 226 mr.

Ziołków, wś i fol. nad rz. Wieprz, pow. lubartowski, gm. Ludwiń, par. Kijany, odl. 20 w. od Lubartowa, ma pokłady wapienia, młyn i tartak. W 1827 r. było 27 dm., 186 mk. W r. 1886 fol. Z. rozl. mr. 790: gr. or. i ogr. mr. 650,. łąk mr. 24, past. mr. 16, lasu mr. 55, nieuż. mr. 45; bud. mur. 3, drew. 11; płodozm. 8-pol. Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1531 wś Ziołków, w par. Nowogród, wraz z Zezulinem miała 8 1/2 łan. W r. 1676 Brodowski, dziedzic Zezulina, płaci w Z. pogłówne od 37 poddanych (Pawiń., Małop., 352 i 23a).

Ziunin, fol., pow. lubelski, gm. Krzczonów, par. Bychawa, odl. 21 w. od Lublina, ma 141 mr. (109 roli), młyn wodny.

Zjawienie, miejscowość, w pow. zamojskim, pod wsią Lipskiem. Znajduje się tu źródło. Ob. *Feliksówka* i *Lipsko* 2).

Złojec, wś i fol., pow. zamojski, gm. Białobrzegi, par. Nielisz, posiada cerkiew paraf., szkołę początkowa,. Fol. ma 618 mr. obszaru i wchodzi w skład klucza zwierzynieckiego dóbr ordynacji Zamojskich. Ob. *Łapiguz.* W 1827 r. było 49 dm., 318 mk., par. Szczebrzeszyn.

S **Złojec,** r 1564 *Złociec,* wś, pow. zamojski. W r. 1564 leży w par. Szczebrzeszyn. Płacą tu od 17 1/4 łan., 2 zagr. bez roli, 7 kom. 2 rzem , pop.

Złośnica, wś, pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Siennica Różana. W 1827 r. było 7 dm., 38 mk.

Złota Rzeka, prawy dopł. Sana, bierze początek w Woli Różanieckiej, w pow. biłgorajskim, płynie granicą Galicyi i królestwa polskiego aż do Słobody, zkąd podąża granicą Podługu, Dąbrowicj Wielkiej i Małej a Brzyskiej Woli, tworząc granicę powiatu jarosławskiego i łańcuckiego, dalej przez Ożannę Wielką, Dornbach, Tarnawiec w pow. łańcuckim. Uchodzi do Sanu z praw. brzegu pod Kulnem, w pow. biłgorajskim. Uważaną niekiedy bywa za dopływ lewy Luchówki, stanowiącej właściwie ramię źródłowe Złotej rzeki. Od wsi Bukowiny w pow. biłgorajskim nosi niekiedy miano Bukowinki. Długość biegu dochodzi 24 klm. (Karta wojs., 4, XXVII).

Zminne, wś i fol. nad rz. Tyśmienicą, pow. radzyński, gm. Suchowola, par. Parczew, odl. 20 w. od Radzynia, ma 27 dm., 230 mk. W 1827 r. było 26 dm., 178 mk. W r. 1885 fol. Z. rozl. mr. 1050: gr. or. i ogr. mr. 477, łąk mr. 79, past. mr. 58, lasu mr. 403, nieuż. mr. 33; bud. drew. 17; las nieurządzony, wiatrak. Wś Z. os. 25, mr. 678. Do dóbr Z. należał poprzednio fol. Okalew. W r. 1668 Z. wchodziło w skład ststwa parczewskiego.

Zmysłówka, os., pow. krasnostawski, gm. Gorzków, par. Surchów.

Zna, może *Cna,* rzeczka, prawy dopływ Krzny. Będzie to zapewne strumień płynący od Drelowa, na Żerociu, Dołhę, w kierunku płn.-wschodnim.

Zniatyn al. *Żniatyn,* wś, pow. sokalski, 23 klm. na zach. od Sokala, 12 klm. na

płn.-zach. od sądu pow. i urz. pocz. w Bełzie. Na płn.-zach. leżą Liski, na płn.-wsch. Hulcze, na płd.-wsch. Dłużniów, na płd. Chłopiatyn, na zach. Przewodów. Własn. więk. ma roli or. 411, łąk i ogr. 45, pastw. 38, lasu 315 mr.; wł. mn. roli or. 721, łąk i ogr. 103, past, 6 mr. W r. 1890 było 115 dm., 641 mk. w gm., 7 dm., 69 mk. na obsz. dwor. (475 gr.-kat., 177 rz.-kat., 58 izr.; 620 Rus., 90 Pol.). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. bełzki, archidyec. lwowska. Parafią założył w r. 1789 Jakub Hadziewicz. Do par. należą: Budynin, Chłopiatyn, Dłużniów, Korczmin, Kościaszyn, Krzewica, Liski, Myców, Przewodów, Wasylów Wielki i Wyżłów. We wsi jest kościół murowany, konsekrowany w r. 1790, odnowiony r. 1874. Par. gr.-kat. w Hulczu. We wsi jest cerkiew, szkoła 1-klas. i kasa poż. gm. z kapit. 395 złr. O parafii łacińskiej i gr. kat. ob. “Diło” (1884. Nr 84).

Zofiampol, fol., pow. biłgorajski, gm. Sól, par. Puszcza Solska.

Zofian, wś, pow. lubartowski, gm.. Samoklęski, par. Garbów, ma 21 os., 325 mr. Wchodzi w skład dóbr Samoklęski.

Zofianka 2.) **Z.**, wś i fol., pow. nowoaleksandryjski, gm. Karczmiska, par. Wąwolnica. Wchodziła w skład dóbr Kazimierz. Wś ma 23 os., 217 mr.
3.) **Z.** *Górna* i *Dolna,* dwie wsi, pow. janowski, gm. Kawęczyn, par. Janów, odl. 5 w. od Janowa, przy szosie z Janowa do Frampola. Z. Górna ma 35 dm., 296 mk.. 418 mr.; Z. Dolna 13 dm., 121 mk., 207 mr. Wchodziły w skład dóbr ordynacyi Zamojskich.

Zofianówka, wś, pow. lubartowski, gm. i par. Rudno. Wchodziła w skład dóbr lubartowskich, ma 15 os., 262 mr.

Zofibór al. *Zofibórz,* ful. nad rzką Wilkojatką al. Bystrzycą, pow. łukowski, gm. Ulan, par. Łuków, ma kościół poklasztorny drewniany, 2 dm., 56 mk., 257 mr. W 1827 r. 2 dm., 8 mk. Jan Domaszowski, ststa łukowski, założył tu w r. 1710 klasztor dominikanów. Inne źródła mienią założycielem Franc. Nowosielskiego w r. 1721. Być może iż uzupełnił on dzieło pierwszego fundatora.

Zofin, fol., pow. hrubieszowski, ob. *Chyżowice* (t. I).

Zofin, fol, dóbr Chyżowice, w pow. hrubieszowskim.

Zofiówka 11.) **Z.**, wś, pow. lubelski, gm. Jastków, par. Bochotnica.
12.) **Z.**, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Godów, par. Chodel.
13.) **Z.**, przyl, dóbr Łoczna, w pow. lubartowskim.

Zosin 5.) **Z.** al. *Zosinek,* fol., pow, lubelski, gm. Chodel, par. Katoszyn, odl. 28 w. od Lublina. W r. 1880 folw. Z., oddzielony od dóbr Radlin, rozl. mr. 420: gr. or. i ogr. mr. 296, lasu mr. 122, nieuż. mr. 2; bud, mur. 2, drew. 1; las nieurządzony.
6.) **Z.**, pow. nowoaleksandryjski, gm. Godów, par. Opole.,
7.) **Z.**, fol., pow. krasnostawski, gm. Rudnik, par. Płonka.
8.) **Z.**, fol. dóbr Fajsławice, w pow. krasnostawskim, ma 476 mr.
10.) **Z.**, fol., pow. włodawski, gm. Wyryki, ma 2 dm., 8 mk., 150 mr.
11.) **Z.**, wś, pow. rypiński, gm. Sokołowo, par. Działy, odl. 23 w. od Rypina, ma 8 dm.,. 84 mk., 238 mr.

Zrebce al. *Zrebce, Źrebce,* wś, pow. zamojski, gm. Suchawola, par. Szczebrzeszyn. W r. 1827 było 28 dm., 138 mk.

Źródliska, os. młyn., pow. łukowski, gm. Gułów, par. Okrzeja.

Zubowice, wś, pow. tomaszowski, gm. Tyszowce, par. Dub, o 1 mile od Tyszowiec, 24 w. od Tomaszowa a 28 w. od Zamościa, ma 100 dm., 840 mk., w tem 170 r. l. Cerkiew parafialna, szkółka. Gleba popielatka. Ludność rolnicza, 2 kowali, 3 tkaczy. Na obszarze dwor. tartak parowy. W 1827 r. było 79 dm., 678 mk. Dobra Z. składały się w r. 1885 z fol. Z. i Janówka, z nomenklaturą Przeszkody i Zubów, rozl. mr. 2468: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 609, łąk mr. 391, lasu mr. 856, przestrzenie sporne mr. 66, nieuż. mr. 83; bud. murow. 2, drew. 25; płodozm. 8-pol.; fol. Janówka gr. or. i ogr. mr. 427, nieuż. mr. 30; bud. mur. 10; płodozm. 9-pol., las nieurządzony. Wś Z. os. 82, mr. 1039.

Zwiartów, wś. pow. tomaszowski, gm. Krynice, par. Wożuczyn, odl. 20 w. oJ Tomaszowa i tyleż od Zamościa, w pięknem położeniu, na pochyłości płaskowzgórza. Posiada 80 dm., 378 mk. (19 r. gr.), w tem 8 żydów. W r. 1827 było 46 dm., 324 mk., par. Dzierążnia. W r. 1870 fol. Z. rozl, mr. 975: gr. or. i ogr. mr. 399, łąk mr. 91, lasu mr. 448, zarośli mr. 16, wody mr. 2, nieuż. mr. 19; bud. mur. 10, drew. 17; las bukowy, urządzony, pokłady tortu i kamienia budowlanego. W r. 1880 dziedzic dóbr Ed. Makomaski założył tu fabrykę mielenia kości. Obfitość źródeł umożliwiła wystawienie małego młyna wodnego. Poprzedni właściciel Stan. Deboli urządził piękny ogród. Dwór i zabudowania folwarczne murowane.

Zwiartówek, wś, pow. tomaszowski, gm. Komarów, par. Wożuczyn. odl. 21 w. od Tomaszowa i Zamościa na wschód, o milę od traktu bitego, ma 32 dm., 274 mk., w tem 90 r. l., 5 izr. Folw. należy do dóbr Wożuczyn. W r. 1827 było 31 ma.. 172 mk. W r. 1884 fol. Z. rozl. mr. 686: gr. or. i ogr. mr. 326, łąk mr. 64. lasu mr. 274, nieuż. mr. 22; bud. mur. 3, drew. 1; płodozm. 10 i 12-pol., las urządzony, młyn wodny. Wś Z. os. 35, mr. 373.

Zwierzyniec 14.) **Z.**, fol., pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Siennica Różana.
15.) **Z.**, wś i osada fabr. nad rz. Wieprz, pow. zamojski, gm. Zwierzyniec, par. Szczebrzeszyn, r. gr. Topolcza, odl. 24 w. na zach.-płd. od Zamościa a 20 w. na wsch.-płn. od Biłgoraja. Najbliższa stacja drogi żel. nadwiślańskiej w Rejowcu, odl. około 60 w. Z. znajduje się w malowniczem położeniu śród lesistego płaskowzgórza, śród którego wody powyżłabiały liczne wąwozy. Rzeczka b. n., uchodząca do Wieprza, tworzy wielki staw, nad którym rozłożyła się osada. Na wyspie śród stawu stoi kościół, będący filia par. Szezebrzeszyn. W osadzie znajduje się sąd gm, okr. III, urząd gm., urząd poczt., szkoła początkowa 2 klas., zarząd dóbr ordynacyi Zamoyskich, hotel z restauracyą, apteka, browar, fabryka posadzek i mebli, fabryka bryczek i tartak, tudzież kilka sklepów. Zarządzający dobrami ordynacji ma tu swą rezydencyą w pałacyku, prócz tego jest kilkadziesiąt pięknych domków z ogródkami, stanowiących mieszkania urzędników i oficyalistów tudzież przemysłowców. W r. 1880 było 12 dm. mur., 22 drew., 440 mk. W 1827 r. 17 dm., 320 mk. Odbywają się tu targi tygodniowe. Zakłady fabryczne należą do ordynacji. Tartak i fabryka posadzek przerabiają drzewo z rozległych lasów ordynacji. Z. jest też centrem oddzielnego klucza dóbr ordynackich do którego należą folwarki: Guciów, Kawęczyn,

Kossobudy i inne. Zawiązkiem osady był dworzec myśliwski, zbudowany nad stawem, już w XVII w., na obszarze lasów należących do wsi Rudki, leżącej po przeciwnej stronie Wieprza, Verdum przejeżdżając przez te okolice w r. 1672 widział tu wielki zwierzyniec otoczony wysokim płotem, mający 4 mile obwodu. Mieścił on jelenie, sarny, łosie, dziki. Śród ogrodu na wodzie stał pałacyk (Lusthaus), należący do matki króla Michała (Liske, Cudzoziemcy w Polsce, 35).
16.) **Z.**, nazwa lasu między Trzędowem a Dzierzkowicami w pow. janowskim. Istniał tu niegdyś zwierzyniec. Ob. *Dzierzkowice* (t. II, 286).

Zwola 4) **Z.,** wś i fol., pow. łukowski, gm. Miastków, par. Zwola, posiada kościół par. drewniany, ma 47 dm., 421 mk , 1800 mr. W 1827 r. było 27 dm., 159 mk. Kościół i parafią erygował r. 1529 dziedzic wsi Jan Zwolski. Spisy pobor. z r. 1576 wymieniają wieś kościelną Zwola, w pow. czerskim, nie podają jednak żadnych szczegółów o właścicielach i osadnikach. Z. par., dek. łukowski, dawniej łaskarzewski, 1266 dusz.

Zygmuncin, fol., pow. krasnostawski, gm. Rybczewice, par. Częstoborowice.

Zygmuntów 11.) **Z.,** fol., pow. lubartowski, gm. i par. Czemierniki. 12.) **Z.**, fol., pow. krasnostawski, gm. Rybczewice, par. Częstoborowice, odl. 20 w. od Krasnegostawu. W r. 1887 fol. Z., oddzielony od dóbr Pilaszkowiec, rozl. mr. 920: gr. or. i ogr. mr. 742, łąk mr. 2, past. mr. 11, lasu mr. 145, nieuż. mr. 20; bud. mur. 2, drew. 8; płodozm. 11 -pol.: las nieurządzony, pokłady wapienia. 13.) **Z.,** fol., pow. bielski, gm. Zabłoć, par. Kodeń, ma 1 dm., 10 mk., 882 mr. Wchodzi w skład dóbr Kodeń.

Zyngarówka, wś, pow, chełmski, gm. Rejowiec, par. Pawłów, ma 21 os., 317 mr. Wchodziła w skład dóbr Krzywowola. W 1827 r. Z. Majdan ma 20 dm., 204 mk.

Zyzulin al. *Zezulka,* os., pow. włodawski, gm. Bytyń, par. Uhrusk.

Żabce 2.) **Ż.**, wś i fol., pow. radzyński, gm. Tłuścień, par. Międzyrzecz, ma szkołę początkową, 41 dm., 270 mk., 1175 mr. W 1827 r. było 41 dm., 206 mk.

Żabcze, wś, pow. tomaszowski, gm. Poturzyn, par. Oszczów, o pół mili od Poturzyna. Wś leży na dwu stokach gór ku sobie zwróconych, mając w dole łąki i ogrody. Ma 60 dm., 379 mk., w tem 20 r. l.; 650 mr. roli or., 45 mr. łąk, 63 mr. lasu. Ludność rolnicza. Cerkiew, filia par. Poturzyn, zbudowana z drzewa, nieznanej erekcyi. Fol. Z. należy do dóbr poturzyńskich i ma 351 mr. roli, 45 mr. łąk, 97 mr. lasu. W r. 1827 było 42 dm., 264 mk.

S **Żabcze,** wś, pow. tomaszowski. W r. 1565 wś ta w ststwie bełzkiem miała 13 kmieci na półłankach i 10 na ćwierciach. Karczmarz dawał zł. 2 gr. 12. Suma dochodu zł. 76 gr. 6. W r. 1578 podana w par. Bełz. Pani Chełmska płaci tu od 5 łan., 1 zagr., 5 kom. ubogich. Sebastyan Rulikowski od 2 zagr.

Żabia Wola 2.) **Z. W.**, wś i fol. nad rz. Bystrzycą, pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Krężnica Jara, odl. 14 w. od Lublina. W r. 1827 miała 27 dm., 163 mk. Posiada pokłady wapienia, wiatraki cegielnię. W r. 1885 fol. Ż. W. rozl. mr. 1161: gr. or. i ogr. mr. 588, łąk mr. 74, past. mr. 5, lasu mr. 469, nieuż. mr. 25; bud. mur. 7, drew. 18; płodozm. 8 pol., las urządzony. Wś Ż. W. os. 37, mr. 543.
3.) **Ż. W.**, ob. *Wola Żabia.*

Żabików 2.) **Z.,** wś i fol., pow. radzyński, gm. Biała, par. Radzyń (odl. 3 w.), ma 25 dm., 246 mk. W 1827 r. było 31 dm., 202 mk. W r. 1880 fol. Ż. rozl. mr. 934: gr. or. i ogr. mr. 629, łąk mr. 123, past. mr. 21, lasu mr. 128, nieuż. mr. 33; bud. mur. 4, drew. 21; płodozm. 8-pol., las nieurządzony. Wś Ż. os. 42, mr. 222; wś Bedlne os. 24, mr. 298. Według reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1531 wś Ż., w par. Radzyń, miała 1 1/2 łan.; r. 1552 było 21 osad. W r. 1580 podsędek łukowski daje od 3 włók osiadłych fl. 3 (Paw., Małop., 378, 393, 423).

Żabno, wś i fol., pow. krasnostawski, gm. i par. Turobin. Folw. należy do ordynacyi Zamojskiej, ma 890 mr. rozl., w tem łąk, w połowie mokrych, 95, reszta pod pługiem. Grunta pszenne, w 3/4 borowina (rędzina) czerwona, miejscami czarna, na łąkach w 1/4 płowizna iłowata. Ku płd. od folw. leży uroczysko Kleparz, znane z legendy, którą przed laty A. Wieniarski ogłosił. Lasy żabieńskie łączą się z lasami Wysokiego i tworzą ogromną przestrzeń, niezależną od folw. Ż. W r. 1827 było 50 dm., 360 mk.

Żabokruki, wś nieistniejąca obecnie, leżała podobno na obszarze dzisiejszej wsi Modryniec, w pow. hrubieszowskim.

Żakowola, wś. pow. radzyński, gm. i par. Kąkolewnica, ma 74 dm., 607 mk., 1825 mr.; os. leś. 1 dm., 4 mk., 3 mr. W 1827 r. było 56 dm., 269 mk., par. Radzyń. Reg. pob. pow. łukowskiego z r. 1580 podają w par. Trzebieszów; “Dąbrówka atque Żakowawola, in delacione” (Paw., Małop., 422).

Żalin, wś i fol.. pow. chełmski, gm. i par. Świerze. Fol. ma 568 mr., wchodzi w skład dóbr Świerze, wś ma 22 os., 534 mr. W 1827 r. było 19 dm., 114 mk.

Żanecin 2.) **Ż.**, fol. dóbr Mełgiew, w pow. lubelskim, ma 350 mr.
3.) **Ż.**, folw., pow. włodawski, gm. Sosnowica, oddzielony od dóbr Bruss, miał w 1878 r. 362 mr.

Żary 3.) **Ż.,** wś, pow. biłgorajski, gm. Biszcza, par. r. l. Tarnogród, r. gr. Lipiny. Należała do dóbr ordynacyi Zamoyskich.

Ždanów, pow. zamojski, ob. *Zdanów.*

Żdżanne*,* wś i fol., pow. krasnostawski, gm. Rudka, .par. r. l. Siennica Różana, r. gr. Żdżanne, odl. 12 w. od Krasnegostawu. Posiada cerkiew parafialną, szkołę początkową, młyn, smolarnią, kopalnią torfu, sklep wiejski. W 1827 r. było 41 dm., 180 mk., par. Kunów. Cerkiew erekcyi nieznanej. Obecna wzniesiona z muru r. 1804 przez Barbarę Smorczewską, Dobra Ż. składały się w r. 1885 z fol.: Ż., Wierzchowiny i Zwierzyniec, awulsów: Toruń i Pułanki, rozl. mr. 2769: fol. Ż. z awulsem Toruń gr. or. i ogr. mr. 797, łąk mr. 154, lasu mr. 1405, wody mr. 14, w odpadkach mr. 317, nieuż. mr. 25; bud. mur. 20, drew. 26; płodozm. 7 i 16-pol.; folw. Wierzchowiny gr. or. i ogr. mr. 441, łąk mr. 52, lasu mr. 900, nieuż. mr. 8; bud. mur. 3, drew. 20; fol. Zwierzyniec z awulsem Pułanki gr. or. i ogr. mr. 430, łąk mr. 58, lasu mr. 159, nieuż. mr. 7; bud. mur. 1, drew. 9; las nieurządzony, pokłady torfu i wapienia. W dobrach znajdują się dwie cegielnie, fabryka terpentyny, fabryka dachówki i dwa młyny wodne. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś Ż. os. 53, mr. 604; wś Zagroda os. 36,mr. 576; wś Majdan Maciejów os. 21, mr. 244; wś Majdan Kostunin os. 10, mr. 73; wś Wierzchowiny os. 50. mr. 690.

Żdżanne, r. 1564 *Zżdżane,* wś, pow. krasnostawski. Wspom. w dok. z r. 1464. W r. 1564 płacą tu od 15 łan., 4 zagr., 2 rzem., cerkiew. W.r. 1578 własność Uhrowieckich.

Żdżar 2.) **Ż.** al. *Zdżary,* pow. łukowski, gm. Dąbie, par. Łuków, ma 27 dm., 228 mk., 763 mr. ziemi. W r. 1827 wś rządowa, 19 dm., 143 mk. W r. 1580 we wsi Zdżar p. Piotr Kozierski, sługa jegomości starościn, od 4 włók i z dziesięciną osiadłych fl. 4, od zagród i z roli gr. 6, od 2 komornic bez bydła 4 gr. a trzy włóki jako puste przysiągł. Suma fl. 4 gr. 10.(Paw., Małop., 409).

Żdżareckie al. *Zdziareckie,* jezioro pod wsią Żdżarka, w dobrach Hańsk, pow. włodawskim. Leży w zlewie Bugu, płytkie, błotne, ma 26 mr. obszaru.

Żdżarka 1.) al. *Zdżarki,* wś nad jeziorem, pow. włodawski, gm. Hańsk, par. r. l. Sawin, r. g. Hańsk, ma 41 dm., 260 mk., 25 os., 2122 mr,, szkołę początkową. Wchodziła w skład dóbr Hańsk. Por. *Puliny.* Na obszarze wsi jezioro zw. Żdżareckie. W r. 1827 było 29 dm., 237 mk.
2.) **Ż.**, ob. *Zdziarka.*

Żdżarki 3.) **Ż.**, pow. włodawski, ob. *Żdżarka* 1).

Żdżary 15.) **Ż.**, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Irena. par. Bobrowniki. W 1827 r. miała 22 dm., 151 mk. W r 1569 we wsi Żdżar, w pow. stężyckim, było 5 półłanków km. (Paw., Małop., 331).
16.) **Ż.**, pow. łukowski, ob. *Żdżar.*

17.) **Ż.**, pow. włodawski, ob. *Zdżarka.*

Żegotów, fol., pow. krasnostawski, gm. Rybczewice, par. Piaski, ma 598 mr. Należy do dóbr Gardzienice.

Żelazna Ruda, pow. tomaszowski, ob. *Ruda* 61).

Żelebskie, os. leś., w pow. zamojskim, w lesie do dóbr Kąty należącym.

Żeliszki, os. młyn., w dobrach Jarczów, pow. tomaszowski.

Żelizna, wś i fol., pow. radzyński, gm. Żelizna, par. Wohyń i Kolembród, odl. 24 w. od Radzynia, ma 43 dm., 383 mk. W dobrach jest gorzelnia wielka, młyn parowy, tartak, wiatrak, cegielnia, smolarnia, eksploatacya torfu. Uprawa chmielu. W 1827 r. było 57 dm., 318 mk. Dobra Ż. w r. 1868 połączone zostały z dobrami: Kolembród, nomenklaturą Pustosz i Kozły. Następnie r. 1895 oddzielono fol. Kolembród z nomenklaturą Pustosz, rozl. mr. 3839, dobra Kozły mr. 911, zaś przy dobrach Żelizna pozostało obszaru mr. 1666: gr. or. i ogr. mr. 608, łąk mr. 354, pastw. mr. 5, lasu mr. 652, nieuż. mr. 47; bud. mur. 14, drew. 30; płodozm. 7-pol., las urządzony. Wś Ż. os. 50, mr. 700; wś Kolembród os. 77, mr. 1565; wś Kozły os. 68, mr. 1138. Ż. gmina graniczy z gm. Milany, Jabłoń i Brzozowy-Kąt, ma 17841 mr. obszaru i 4201 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 2606 praw., 1290 kat., 3 prot. i 432 żyd. Sąd gm. okr. II we wsi Szóstka, urz. gm. we wsi Komarówka. W skład gm. wchodzą: Brzeziny, Kolembród, Komarówka, Komarowska Wólka, Osiny, Ossowa, Przegaliny, P.-Małe, Sajbudy, Żelizna i Żulinki.

Żerdź 2.) **Ż.**, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Żyrzyn. W 1827 r. było 27 dm., 198 mk. W r. 1676 we wsi Żerdź, w par. Gołąb, płaci kollegium jezuickie krakowskie pogłówne od 16 dusz, i czterech Żyrzyńskich od 19 głów (Paw., Małop., 20a).

Żernica al. *Zeszczynka,* rzeczka, w pow. bialskim, prawy dopł. Zielawy. Płynie na zach.-płn. przez wś Łubianko i uchodzi na płn. od Łomaz pod Dokudowem.

Żerniki 7.) **Ż.**, jest to prawdopodobnie pierwotna nazwa wsi Syrniki, w pow. lubartowskim. Do tych Ż. możnaby odnieść akt, którym r. 1424 Stanisław z Ż. zamienia swą część w tej wsi z Mikołajem ze Zwoli. W r. 1430 w Sandomierzu sprzedaje te wieś Mikołaj z Ostrowa Andrzejowi ,,de Cronow" (Kod. dypl. pol., III, 386 i 393). Ob. *Syrniki.*

8.) **Ż.**, wś i fol., pow. tomaszowski, gm. Czerkasy, par. Łaszczów, odl. 3 mile od Tomaszowa, przy granicy galicyjskiej, ma 92 dni., 605 mk., w tem 51 r. l., 828 mr. gruntu. W r. 1827 było 73 dm., 394 mk. Cerkiew paraf, drewniana, szkółka, posterunek straży pogranicznej. Ziemia żyzna, w części piaszczysta. Ludność rolnicza. Dwór z obszernym ogrodem dzikim. Dominium Ż., własność Swieżawskich, obejmuje z folw. Ratyczew 1158 mr. gruntu; lasu brak. Są też w Ż. trzy osady drobnej szlachty, mające razem 51 mr. Cerkiew paraf, erygował r. 1694 Paweł Zbychalski, dziedzic wsi. W r. 1793 nową wznieśli Batajkowie. Do niej należały filie: Zimno i Ratyczów.
4.) **Ż.**, wś i fol., pow. tomaszowski. W r. 1894 fol. Ż. miał 735 mórg (553 roli, 166 łąk),

wś 71 os., 864 morg.

Żerocin, wś i fol., pow. radzyński, gm. Żerocin, par. Międzyrzec, odl. 29 w. od Radzynia, posiada urząd gminny, 76 dm., 500 mk., 3562 mr. W 1827 r. było 67 dm., 428 mk., par. Dołhe. Ż. gmina, należy do sądu gm. okr. I w Stołpnie, st. p. w Radzyniu. Graniczy z gm. Zahajki, Misie, Szóstka i Tłuścież, ma 21,659 mr. obszaru i 3009 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 2327 prawosł., 604 katol., 15 żyd. W skład gm. wchodzą: Byk, Danówka, Dołha, Leszczanka, Muszyki, Obelniki, Pereszczówfca, Puhacze, Rogożniczka, Sitno, Sokule, Szczyżówka, Sarmacze, Szachy, Utrówka i Wiczyż.

Żłobek al. *Żołobek,* wś i fol., pow. włodawski, gm. i par. Sobibór, ma 29 dm., 291 mk., 6005 morg. Młyn wodny i folusz. W 1827 r, było 28 dm., 164 mk. Dobra Ź. wchodziły w skład dóbr Sobibór.

Żmijowiska, wś. nad rz. Chodel, pow. nowoaleksandryjski, gm. Szczekarków, par. Wilków, ma 25 os., 395 mr., wchodziła w skład dóbr Dobre. W 1827 r. 1-a część miała 2 dm., 58 mk., druga część 22 dm., 134 mk. W r. 1676 płacono pogłówne w jednej części od 35 głów, w drugiej kasztelan połaniecki od 13 głów (Paw., Małop., 47a i 48a).

Żmudż, r. 1565 *Żmodz,* wś, pow. chełmski. Wieś ta wraz z Drzyszczowem (Dzisczow) w ststwie chełmskiem leżąca, miała w r. 1565, 14 dworzyszcz dających po zł. 4, owsa korcy 8 i ogółem wszyscy za prawo mielenia w cudzych młynach zł. 25, a przytem miarki słodowe do zamku, wartości zł. 10. było też półtora dworzyszcza na którym siedział Stanisław Huricz z bracią, libertowany przez króla. Ogółem dochodu zł. 165.

2.) **Ż.**, wś. fol. i dobra. pow. chełmski, gm. Żmudź, par. r. l. Kumów, r. g. Żmudź, odl. 20 w. od Chełma, posiada cerkiew paraf., szkołę początkową, sąd gm. okr. IV, urząd gm., browar, piec wapienny, cegielnią, młyn wodny, pokłady wapienia. W r. 1827 było 75 dm., 394 mk. Dobra Ż., w r. 1869 oddzielone od dóbr Rostoka, składały się w r. 1879 z fol. Ż., Podlasie, Rudno i attyn. Dryszczów i Podgórze, rozl. mr. 1501: fol. Z. gr. or. i ogr. mr. 357, łąk mr. 16, lasu mr. 158, nieuż. mr. 24; bud. mur, 5, drew. 14; płodozm 5-pol.; fol. Podlasie gr. or. i ogr. mr. 491, lasu mr. 47, nieuż. mr. 38; bud. mur. 1, drew. 2; fol. Ruduo gr. or. i ogr. mr. 322, łąk mr. 37, pastw. mr. 11; bud. mur. 2, drew. 4; las nieurządzony. W r. 1887 odzielono z dóbr 50 mr. Ż. gmina, należy do sądu gm. okr. IV, st. poczt, w Dryszczowie. Gmina ma 24,687 mr. obszaru i 6516 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności było w 1890 r. 4527 praw., 1459 katol., 1044 prot. i 33 żyd. W skład gm. wchodzą: Annopol, Antonin, Bielin, Horysławiec, kol. Dryszczów, Haliczany, Janin, Kazimierówka, Klesztów, Koczów, Ksawerów, Leszczany, Lipinki, Mołodutyń, Maryampol, Podgórze, Pobołowice, Polesie, Rudno, Rostoka, Stanisławów, Syczów, Wolawce, Wólka Leszczańska, Wołkowiany, Wołosów, Żmudź.

Żółkiew, wś i fol. nad rzką Żółkiewką, pow. krasnostawski, gm. i par. Żółkiewka. Leży śród płaskowzgórza lubelskiego, sięgającego w okolicy do 840 st. npm., na zach. od osady Żółkiewka, około 10 w. na płd. od Sobieskiej Woli a 24 w. od Krasnegostawu, posiada szkołę początkową, 11 dm., 94 mk. W r. 1827 było 19 dm., 124 mk. Jest to starodawne gniazdo rodu Żółkiewskich, podobno przybyłych tu z Mazowsza. Na obszarze Ż. założyli oni r. 1592 miasteczko nazwane: Żółkiewka. Jeden

z nich Stanisław, później wojewoda bełzki, zakupił znaczne dobra w ziemi lwowskiej i tam na obszarze wsi Winnik syn wojewody, także Stanisław, głośny hetman, założył przy końcu XVIw. miasto i zamek warowny, który nazwał: *Żółkiew*.

Żółkiewka, rzeczka, wypływa na obszarze wsi Żółkiew, w pow. krasnostawskim, ze stawu stanowiącego zbiornik wód spływających z okolicznych wyżyn, płynie w kierunku płn-wsch. przez Olchowiec, Gorzków, Niemienice i uchodzi do Wieprza z praw. brzegu pod Krasnymstawem, ubiegłszy 28 w. Niedaleko ujścia na praw. brzegu rzeczki leży wieś Zażółkiew.

Żółkiewka, osada miejska, przed r. 1868 miasteczko, nad rz. Żółkiewką, pow. krasnostawski, gm. i par. w miejscu. Odl. 21 w. na zach. od Krasnegostawu, leży na wapiennym płaskowzgórzu, ma kościół par. murowany, synagogę murowaną, dom przytułku dla ubogich, szkołę początkową, sąd gm. okr. II, urząd gm., urząd poczt, i tel., aptekę, 137 dm. (w tem dawny ratusz, sklepy i zajazd murowane), 1529 mk. (1031 żyd.). W r. 1827 było 99 dm., 757 mk. W r. 1886 fol. Ż. al. Żółkiew, z nomenklaturą Markiewiczów, rozl. mr. 1017: gr. or. i ogr. mr. 557, łąk mr. 28, past. mr. 24, lasu mr. 241, wody mr. 45, w odpadkach mr. 105, nieuż. mr. 16; bud. mur. 8. drew. 17; płodozm. 10 i 14-pol., las nieurządzony, młyn wodny i staw. W skład dóbr wchodziły: Miasteczko Żółkiewka os. 104, mr. 459; wś Żółkiew os. 17, mr. 109; wś Huta os. 20, mr. 96; wś Antoniówka os. 43, mr. 748; wś Rożki os. 34, mr. 684. Pierwotnie była to wieś założona przez Żółkiewskich, siedzących w przyległej Żółkwi. Wznieśli tu oni kościół parafialny, który w XVI w. został zamieniony na zbór. Dopiero w r. 1609 dziedzice Ż. Żółkiewscy na nowo uposażyli parafią i zwrócili katolikom.

W r. 1770 nowy kościół murowany, p. w. św. Wawrzyńca, wzniósł dziedzic Ż., Tomasz Stamirowski, kasztelan i starosta krasnostawski, Silne mury ze sklepieniem oparły się zniszczeniu, jakiem zepsuty dach gontowy groził. Wnętrze kościoła malowane przez Gabryel Sławińskiego, który po ukończeniu umieścił napis przy drzwiach kościelnych do dziś istniejący “Ja największy grzesznik Gabryel Sławiński upraszam czytelnika łaskawego Ojcze nasz i Zdrowaś Marya do miłosierdzia Bożego R P. 1776 m. p. p. d. 8 Septembris. Kościół ten w Niedzielę 6 po Wielkiejnocy staraniem fundatora razem z dzwonami d. 27 maja 1781 r. konsekrowany przez JMC. Aloizego Witolda Aleksandrowicza, biskupa chełmskiego. W zakrystyi na ścianie napis upamiętnił bytność Stanisława Augusta: “Roku pańskiego 1787 dn. 5 czerwca Stanisław August król polski z domu Poniatowski powracając z Kaniowa przez Żołkiewkę na Kraków do stolicy swojej Warszawy stanął na spoczynek nocny w zamku Wólki Żółkiewskiej u J. W. Tomasza Starosty Krasnostawskiego Dziedzica Dóbr Żółkiewskich i fundatora Kościoła tego, w którym kościele nazajutrz słuchał nabożnie klęcząc Mszy S. przez X. Jacka Kosmiderskiego plebana tego miejsca miancy o godzinie 7 zrana a po tej tenże Najjaśniejszy Pan ruszył ku Kraśnikowi”. Kościół od fundamentu z cegły wystawiony, ma w presbyteryum posadzkę marmurową, w nawie pod posadzką groby fundatorów. Sklepienia i ściany mają malowidła, przedstawiające Apostołów i obrazy (dawnego pędzla) św. Tomasza i Franciszka. W prezbyteryum stoi rzeźbiona chrzcielnica. Kościół cały wewnątrz i zewnątrz odnowiony r. 1876 i w miejsce gontów blachą żelazną pokryty. Przy kościele poważna dzwonnica. Cmentarz kościelny murem opasany. Rosnące tu lipy były ręką fundatora sadzone. W skład par. wchodzą: os. Żółkiewka i wsi: Żółkiew, Wola Żółkiewska, Rożki, Antoniówka, Huta Średnia Wieś, Zaburze, Gany, Poperczyn, w ogóle 2525 dusz. Należy do dekan.

krasnostawskiego.

Żołobek, wś, pow. włodawski, ob. *Żłobek.*

Żółtańce, wś i folw., pow. chełmski, gm. Krzywiczki, par. Chełm, posiada szkołę początkową. Folw. stanowi majorat rządowy. W1827 r. było 22 dm., 152 mk.

Żuk *Siary* i *Nowy,* wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Huta Krzeszowska. Wchodziły w skład dóbr ordynacyi Zamoyskich. W r. 1827 było 18 dm., 127 mk.

Żuki 2.) **Ż.**, wś, pow. bielski, gm. Międzyleś, par. Zabłoć, ma 39 dm., 258 mk., 777 mr. W r. 1827 było 21 dm., 147 mk. Wchodziła w skład dóbr Kodeń.
3.) **Ż.**, wś, pow. bielski, gm. Kostomłoty, par. r. l. Kodeń, r. gr. Dobratycze, ma 7 dm., 82 mk., 110 mr. W 1827 r. było 6 dm., 39 mk. Wś wchodziła w skład dóbr Dobratycze.

Żuków 9.) **Ż.**, ws, folw. i dobra nad bezim. dopł. Bystrzycy, pow. lubelski, gm. i par. Krzczonów, odl. 28 w. na płd.-wschód od Lublina, posiadają młyn wodny, gorzelnią, pokłady wapienia. W 1827 r. było 56 dm., 397 mk. Dobra Ż. składały się w r. 1887 z folw.: Ż., Walentynów, Zastawie al. Ignasin, nomenklatury Zaścieżki, Józefów i Felicyanów. Rozl. mr. 2243: gr. or. i ogr. mr. 1516, łąk mr. 54, pastw. mr. 45, lasu mr. 596, nieuż. 32; bud. mur. 17, drew. 23; płodozmian 10 i 11 polowy, las urządzony. Wś Ż. os. 50, mr. 912; wś Walentynów os. 15, mr. 99. Długosz wspomina wieś Żuków jako pograniczną ze wsią Skrzynice i Bystrzejowice. Ż. nie był wtedy rozgraniczony (L. B., III, 307). Według reg. pob. pow. lubelskiego z r. 1547 wś królewska Ż., w par. Chrzczonów, miała 2 łany. W r. 1676 płaci tu pogłówne Więckowski od 4 osób z folw., 6 ze sołtystwa i 60 poddanych; Hipolit Snitowski od 6 osób z rodziny, 11 dwor. i poddanych; Wierzbicki od 2 z rodziny i 2 dwor.; Drozdowski od 2 z rodziny, 1 służącego (Paw., Małop., 353 i 15a).

10.) **Ż.**, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Miączyn, par. r. l. Skierbieszów (Grabowiec), r. gr. Świdniki, odl. 28 w. od Hrubieszowa; posiada szkołę początkową gminną. W r. 1827 było 51 dm., 280 mk. W r. 1892 folw. Ż. z nomenklaturą Stanisławka rozl. mr 1376: gr. or. i ogr. mr. 635, łąk mr. 45, lasu mr. 689, nieuż. mr. 7; bud. mur. 7, drew. 15; płodozmian 10 polowy, las urządzony. Wś Ż os. 72, mr. 636 , wś Stanisławka os. 43. mr. 418.

12.) **Ż.**, wś, pow. włodawski, gm. Wyryki, par. r. gr. Rożanka, ma szkołę początkową, 47 dm., 389 mk., 1248 morg. W 1827 r. było 41 dm., 251 mk.
13.) **Ż.**, ob. *Żukowo.*

Żulice, wś i fol., pow. tomaszowski, gm. Telatyn, par. r. l. Rzeplin, r. g. Żulice, odl. 3 w. od Łaszczowa, 35 w. od Tomaszowa i tyleż od Zamościa, posiadają cerkiew par. murowaną, szkołę początkową, 49 dm., 324 mk. (149 rz.-kat.), 486 mr. włośc, 730 dwor. (110 lasu), staw zarybiony, młyn. W dobrach piękna stadnina. W 1827 r. było 45 dm., 250 mk., par. Nabroż. W r. 1869 fol. Ż., rozl. mr. 805: gr. or. i gr. mr. 450, łąk mr. 15, pastw. mr. 55, zarośli mr. 110, nieuż. mr. 75. Wś Ż. os. 42, mr. 533: wś Kmiczyn, os. 56, mr. 646. Cerkiew tutejsza nieznanej erekcyi. Obecna pochodzi z r. 1827. Do niej należały filie: Kmiczyn i Steniatyn. W r. 1796 Paweł Makomaski nabył

dobra te od Hadziewicza. W r. 1827 Wincenty Makomaski wystawił tu kaplicę rz.-kat. z grobami rodzinnemi. Po r. 1870 kaplicę przyłączono do cerkwi.

Żulin 2.) **Ż.**, wś, fol. i dobra nad Wieprzem, pow. chełmski, gm. i par. Pawłów, odl. 5 w. od Rejowca (st. dr. żel. nadwiślań.), a 20 w. od Chełma, posiada cerkiew par., szkołę, trzy młyny wodne, fabrykę drożdży prasowanych, krochmalnią, gorzelnią i papiernią, wyrabiająca gorsze gatunki papieru. W 1827 r. było 99 dm., 715 mk. Dobra Ż. składały się w r. 1873 z fol.: Ż., Marynin, Zahań, Elżbiecin i Borowica, i nomenklatury Osówka, rozl. mr. 6980: fol. Ż. gr. or. i ogr. mr. 744, łąk mr. 392, pastw. mr. 117, wody mr. 137, lasu mr. 4142, nieuż. mr. 288; bud. mur. 10, drew. 29; płodozm. 6-pol.; fol. Marynin gr. or. i ogr. mr. 293, nieuż. mr. 12; bud. mur. 3, drew. 2; płodozm. 10-pol.; fol. Zahań gr. or. i ogr. mr. 238, pastw. mr. 5, nieuż. mr. 28; bud. mur. 3, drew. 3; fol. Elżbiecin gr. or. i ogr. mr. 332, nieuż. mr. 8; bud. drew. 8; fol. Borowica gr. or. i ogr. mr. 175, łąk mr. 1, pastw. mr. 51, nieuż. mr. 17; bud. mur. 3, drew. 9; lasy nieurządzone, pokłady torfu i wapna. W skład dóbr poprzednio wchodziły: wś Ż. os. 25, mr. 467; wś Borowica os. 36, mr. 430; wś Wola Żulińska os. 36, mr. 565; wś Józefów os. 8, mr. 122; wś Zagrody os. 41, mr. 423. Zakłady fabryczne stanowią osadę odrębną, zw. Pomian (5 mórg obszaru), sprzedaną w r. 1883 za 15000 rs. Dobra całe mają w części lit. A. 3312 mr. (1777 roli, 241 mr. wód zarybionych, 386 mr. łąk nad Wieprzem, 551 mr. lasu). Część lit. B. ma 3177 mórg. lasu, z tego 1800 mórg. uwolniono od serwitntów kosztem 10501 rs. W r. 1883 dobra te nabył od hr. Frań. Łubieńskiego za 295002 rs. nieżyjący obecnie Ludwik hr. Krasiński. Cerkiew tutejsza, niewiadomej erekcyi, otrzymała w r. 1797 zatwierdzenie swych nadań przez małżonków Krasińskich.

3.) **Ż.**, fol., pow. lubartowski, gm. Niemce, par. Dys, odl. 18 w. od Lubartowa. W r. 1885 fol. Ż., r. 1882 oddzielony od dóbr Ciecierzyn, rozl. mr. 197: gr. or. i ogr. mr. 189, pastw. mr. 6, nieuż. mr. 2; bud. drew. 7.

Żulin, wś i dobra, pow. chełmski. W r. 1564 Ż. z Wolą, należą do par. Pawłów. Siedzą tu Żulińscy na 4 działach. Płacą od 21 3/4 łan., 7 zagr., 3 zagr. bez roli, 1 kom., pół łana popa.

Żulinki, fol., pow. radzyński, gm. Żelizna, par. Komarówka, odl. 20 w. od Radzynia, ma 4 dm., 25 mk. W r. 1884 fol. Ż. al. Żulin, r. 1872 oddzielony od dóbr Przegaliny Wielkie, rozl. mr. 477: gr. or. i ogr. mr. 304, łąk mr. 57, pastw, mr. 3, lasu mr. 87, nieuż. mr. 26; bud. drew. 13; płodozm. 4 i 8-pol.; las nieurządzony, pokłady torfu, cegielnia.

Żuława, fol., pow. włodawski, gm. Romanów, par. Wisznice, odl. 36 w. od Włodawy, ma 4 dm., 14 mk. Fol. Ż., oddzielony od dóbr Sapiechów, rozl. mr. 674: gr. or. i ogr. mr. 250, łąk mr. 149, pastw. Mr 20, lasu mr. 241, nieuż. mr. 12; bud. mur. 1, drew. 7; las nieurządzony, pokłady, torfu.

Żułów, fol. dóbr Krośniczyn, w pow. krasnostawskim, ma 473 mr.

Żuraw 3.) **Ż.,** pow. lubartowski, gm. Syrniki, par. Lubartów. Nie podana ta nazwa w nowszych spisach.
4.) **Ż.**, ob. *Żurawie.*

Żurawie 2.) **Ż.**, wś nad rz. Pór, pow. krasnostawski, gm. Turobin, par. Czernięcin. W 1827 r. było 37 dm., 253 mk.

Żurawieniec 6.) **Ż.**, wś i fol., pow. lubartowski, gm. Luszawa, par. Czemierniki. W r. 1866 fol. miał 1030 morg, wieś 14 os., 479 morg. obszaru. W r. 1827 było 13 dm., 68 mk., par. Ostrówek (?).

Żurawiniec 3.) **Ż.**, obręb leśny we wsi Kanie, pow. chełmski.

Żurawlów, wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec. W 1827 r. było 15 dm., 94 mk. Wieś tę nadał jako uposażenie kościołowi par. w Grabowcu Ziemowit, ks. mazow., który otrzymał w posagu za żoną ziemię bełzką.

Żurawnica, wś, pow. zamojski, gm. Zwierzyniec, par. Szczebrzeszyn. Ludność wsi wyróżnia się przymiotami charakteru. W 1827 r. było 64 dm., 321 mk., par. Topolcza.

Żurawnice, wś, pow. lubelski, gm. i par. Mełgiew, ma 22 os., 402 mr. Wchodziła w skład dóbr Mełgiew.

Żyłki al. *Żyłka,* wś nad pot. Krynicą, praw. dopł. Sołokii, pow. tomaszowski, gm. Jarczów, par. Tomaszów (odl. 7 w.), leży przy pasie granicznym galicyjskim, ma 7 dm., 80 mr. gruntu piaszczystego, 70 mk.; posterunek straży granicznej. W r. 1827 wś Żyłki. w par. Chodywańce, ma 11 dm., 74 mk. Wchodziła w skład dóbr Jarczów.

Żyłki Kozły, wś. pow. łukowski, gm. Skrzyszew, par. Ulan, ma 30 dm., 218 mk., 733 mr. Kościół par. w Ż. erygował r. 1675 ks. Wojciech Rejmiński, proboszcz w Gołębiu, i Stan. Zyrzyński, dziedzic w Ż. W r. 1848 stanął nowy kościół murowany, kosztem parafian. Ż. par., dek. nowoaleksandryjski, około 2600 dusz. Ż. gmina należy do sądu gm. okr. I w miejscu, ma 13286 morg. obszaru i 5152 mk. Śród zapisanych do ksiąg stałej ludności jest 4 praw., 2 prot. i 33 żyd. W skład gm. wchodzą: Borysów, Jaworów, Kośmin, Kotliny, Osiny, Parafianka, Skrudki, Strzyżewice, Wola Osińska, Wilczanka, Zagrody, Żerdź, Żyrzyn.

Żyrzyn, niekiedy *Żyżyn,* wś, folw. i dobra nad rz. Wieprzem, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Żyrzyn, odl. 12 w. od Puław, posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, sąd gm. okr I i urząd gm., młyn wodny, cegielnią, dwa wiatraki, gospodarstwo rybne (łącznie z dobrami Kock, własność spółki rybackiej, mającej tu 1300 mr. stawów i sadzawek). W r. 1827 było 48 dm., 397 mk. Istniała tu dawniej stacya pocztowa na drodze bitej z Warszawy do Lublina. Dobra Ż. składały się w i. 1871 z fol.: Ż. Górny, Ż. Dolny, Wilczanka, Kotliny i Jaworów, nomenklatur: Skrudki, Zagrody, Koniecpol, Parafianka, Żerdź, Borysów, Pogonów, Płowaś, rozl. mr. 9443: gr. or. i ogr. mr. 2561, łąk mr. 492, pastw. mr. 374, lasu mr. 4961, zarośli 579, wody mr. 75, osady leśne mr. 15, nieuż. mr. 386; bud. mur. 18, drew. 112, lasy nieurządzone; gospodarstwo 3-pol Była tu gorzelnia, browar piwny i dwie sraolarnie. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś Ź. os. 39, mr. 706; wś Kotliny os. 24, mr. 405; wś Zagrody os. 23, mr. 482; wś Żerdź os. 43, mr. 774; wś Pogonów os. 41, mr. 660; wś Borysów os. 38, mr. 742; wś Wilczanka os. 22, mr. 458; wś Jaworów os. 15, mr. 362; wś Skrudki os. 24, mr. 243; wś Parafianka os. 21, mr. 393. Według reg. pobor. pow. lubelskiego z r. 1531, wsi: Żyrzyn, Niebrzegów, Pogonów i

Borzyszów, w paraf. Końskowola, płaciły razem od 20 łan. i 1 młyna. W r. 1676 wś Ż. należy do par. Gołąb. Część wsi, własność kolegium jezuitów, płaci pogłówne od 62 poddanych, w 3 częściach Żyrzyńscy płacą od 4 poddanych, 13 dworskich i 2 żyd., Truskowski od 5 poddanych i 8 we dworze (Pawiń., Małop., 359 i 20a).

Żyznów 2.) **Ż.**, pow. zamojski, gm. Suchowola, par. Krasnybród.

Siedlecka gubernia utworzoną została w r. 1867 z czterech powiatów stanowiących północną połowę, dawnej gub. lubelskiej a mianowicie: siedleckiego, bialskiego, radzyńskiego i łukowskiego i z części pow. stanisławowskiego gub. warszawskiej. Obszar gubernii zarówno pod fizycznym jak i etnograficznym względem stanowi przejściowe ogniwo miedzy północną i południową połową królestwa. Granicami gubernii są: od wschodu rz. Bug, dzieląca ją od gub. wołyńskiej i grodzieńskiej, od południa graniczy z gub. lubelską, przyczem znaczną cześć granicy stanowią rzeki: Tyśmienica i Wieprz (część pow. radzyńskiego i prawie całą granicę połud. łukowskiego), połud.-zachod. i zachodnią granicą płynie Wisła, dzieląca (aż pod Górę. Kalwaryą) od gub. radomskiej i warszawskiej. Poza Górą Kalwaryą obszar gub warszawskiej przechodzi na prawy brzeg Wiały i tworzy pow. nowomiński, przytykający od półn. i zachodu do gub. siedleckiej, i pow. radzymiński, przytykający do zachód, granicy gubernii.

Północny kraniec gubernii oddziela rz. Bug od gub. łomżyńskiej. Długość granic wodnych wynosi 451 wiorst. Obszar gubernii obejmuje 260·33 mil kwadr. al. 14,334·1 klm. al. 12,595·6 wiorst kwadr. Niezbadany dotąd pod względem geologicznym obszar ten stanowi cząstkę pasa środkowych nizin. Jest to lekko pofalowana równina, utworzona przez. grube warstwy napływowe z glin i piasków złożone, śród których występują w licznych zagłębieniach torfy, wytwory niedawnej jesz-cze epoki, kiedy wielkie lasy, bagna, jeziora i wolno wlokące się i szeroko rozlewające rzeki, zalegały przeważną część obszaru. Żwiry, głazy narzutowe dość obfite w dolinie Liwca, zęby i kły mamuta, kości jelenia kopalnego, spotykane w kilku miejscach tego obszaru, stwierdzają udział, jaki brały te ziemie w ogólnych przekształceniach północno-wschodniej Europy. Środkową część gubernii, w kierunku od półn. ku południowi, przerzyna pas wyniosłości stanowiący jakby kręgosłup, o który opiera się sieć układu wodnego. Północna połowa tej wyniosłości stanowi płaskowzgórze, sięgające do 600 stóp npm. między Kossowem, Sterdynią, Sokołowem i Miedzną. Na zach.-płd. od Kossowa sięga wznieś. 547 st., na płd. pod Telakami 592 st., na płn.-zach. od Sokołowa 539 st., na płn. od Miedzny pod Wrotnówkiem 580 st. Nad doliną Bugu, okrążającą łukiem (od płn.-wschodu) to płaskowzgórze, wznoszą się krawędzie wyżyny na 500 do 530 st.

Dolina Bugu na lewym brzegu ma do 7 w. szerokości. Z tego północnego płaskowzgórza wpływają do Bugu: Cetynia i Sterdynka ku wschodowi, Kosówka (Czarna struga) ku północy i Ugoszcz ku zachodowi. Do Liwca zaś w kierunku zach.-połud. płyną: Grochowski potok (pod Węgrowem) i Miedzianka. W południ. połowie gubernii środkowy pas wyniosły rozszerza się w rozlegle płaskowzgórze łukowskie, sięgające od 560 do 600 st. npm. pomię-dzy Łukowem, Stoczkiem, Adamowem i Żelechowem. Centralnym punktem jego jest leśne bagnisko Jata. Wody ztąd rozchodzą się na wszystkie strony do różnych rzek: Krzna (Trzna) dąży na wschód (pod Neple) do Bugu, Kostrzyn i Muchawka na płn. do Liwca, Bonkówka do Stanówki (Bystrzycy i Wieprza), Tyśmienica na zach.-płd. do Wieprza i mała struga do Świdra (i Wisły). Trzecie, podrzędną rolę grające, płaskowzgórze występuje w płn.-wschód, krańcu gubernii między Sarnakami, Łosicami i Janowem. Wznies. sięga tu do 500 st. Wyżyna dochodzi prawie do koryta Bugu.

Wody tego płaskowzgórza uprowadzają dwie rzeczki: Tuczna z pod Łosic do Bugu

powyżej Drohiczyna i Białka na połud. do Krzny (pod Białą). W środkowem zakląśnieniu pomiędzy temi trzema płaskowzgórzami bierze początek Liwiec (pod osadą Mordy) i w dolinie tej rzeki leży główne miasto obszaru: Siedlce. Jak Liwiec płynący od połud. ku północy do Bugu, jest główną rzeką zachodniej połowy obszaru gubernii, tak znowu Krzna, płynąca do Bugu w kierunku płn.-wschod., jest najważniejszą rzeką wsch.-południ. obszaru. Liwiec ma około 120 klm. długości, Krzna około 80 klm. Obie są niespławne. Liwiec wprawdzie rozporządzeniem rządowem z 1867 r. uznany został za rzekę spławną (od Węgrowa), lecz dla niestałych brzegów, zmiennego biegu i licznych młynów uspławnienie okazało się niemożliwem. Krzna zaś, od Woskrzenic począwszy, nadaje się tylko do spławu drzewa. Za to na wszystkich granicach płyną wielkie spławne rzeki. Płd.-wschodnia część gubernii, obejmująca pow. włodawski i część bialskiego, przedstawia w swej połudn. połowie płaskowzgórze bagniste, usiane licznemi jeziorami i pochylające się nieznacznie w części wschod. ku dolinie Bugu a w zachod. ku dolinie Wieprza. Obszar ten etanowi niejako przedłużenie zachodnie Polesia wołyńskiego. Wody wielkiej grupy jezior w okolicy Wereszczyna uprowadza do Bugu rzeka Włodawka; ku zachodowi prowadzi wody tegoż obszaru Piwonia do Tyśmienicy a ku północy Zielawa do Trzny.Obszar ogólny gubernii wynosi: 2,368,362 mr., z tego przypada: na ziemie orną 1,200,855 mr., łąki 323,153 mr., pastwiska 166,220 mr., lasy 423,325 mr., osady i ogrody 131,865 mr. wody, nieużytki, drogi 125,865 mr. (w 1885 r.). Obszar lasów od 1876 roku zmniejszył się o 57,638 mr., zato obszar ziemi ornej wzrósł o 40,000 mr. Z obszaru lejnego należało do rządu (poduchownych, majorackich i dóbr rządow.) 69335 mr., do instytucyi rozmaitych 29,776 mr., do osób prywatnych 324,214 mr. Łąki, przeważnie w dolinie Bugu i Liwca tudzież mniejszych dopływów, wydały w 1885 roku 11,323,148 pudów siana, wartości półpiąta miliona rubli.

Wysiew wynosił w 1885 r.: żyta 130,440 czet., pszenicy ozimej 72,055 cz., jarej 2,132 cz., owsa 119,909 cz., jęczmienia, 50,724 cz., gryki 30,629 cz., kartofli 334,604 cz. Zebrano: żyta 731,341 cz., pszenicy ozimej 321,491 cz., jarej 9,683 cz., owsa 522.320 cz., jęczmienia 225,045 cz., gryki 121,404 cz. Buraki cukrowe uprawiają w powiecie sokołowskim dla cukrowni w Elżbietowie i pow. garwolińskim dla Mniszewa. Ogrodnictwo mało rozwinięte. Jedynie w wielkich majątkach (Maciejowice, Stara Wieś, Konstantynów) przy wielkich nakładach i umiejętnem kierownictwie powalały ogrody bogate w wyborowe gatunki owoców. Hodowla pszczół rozszerza się pomyślniej. Większe pasieki znajdują się we wsiach: Jartypory, Mrozowa Wola. Maciejowice, Pogwizdów, Podlodówek, Ruchna, Sąsiadka (kolonia, pow. łukowski), Terespol, Tulczyn, przeważnie w pow. łukowskim i węgrowskim, Gospodarstwo rybne zaprowadzono w kilku większych majątkach jak: Ryki, Śiemień, Droblin, Nosków, Roskosz, Witulin, Borowie, Kamionna, Kock, Miastków, Przytoczno. Prócz tego rybołówstwo odbywa się na jeziorach pow. włodawskiego (Sobiebór, Uścimów, Wola Wereszczyńska) i na pogranicznych wiotkich rzekach.

Przemysł fabryczny łączy się ściśle z rolnictwem, którego płody głównie przerabia. Prócz licznych drobnych młynów wodnych i wiatraków, istnieje na obszarze gubernii 328 fabryk, z produkcyą roczną na 4,192,687 rubli. Główną gałęź przemysłu stanowi gorzelnictwo. W 1885 r. 59 gorzelni wyprodukowało 43,633,453 stopni okowity. Z tej ilości zużyto na miejscu 14,500,000, wy-wieziono do Warszawy i cesarstwa przeszło 22 milionów stopni, za granicę zaś 5,381,863 stopni. Cukrownia Elżbietów pod Sokołowem wyprodukowała za 400,000 rs., zatrudniała 400 robotników. Z większych

fabryk zasługują na uwagę: huta szklana Czechy w Trębkowskiej Woli (pow. garwoliński), z produk. na 150,090 rs. (310 robotn.), młyn parowy w Międzyrzecu (prod. 90,000 rs.), fabryka drewnianych ćwieczków do obuwia w Biały (36,000 rs., 130 rob.), fabr. zapałek (15,000 rs., 80 rob.), fabr. obsadek do piór stalowych (obie w Międzyrzecu). W ogóle na obszarze gubernii znajdują się: 2 fabr. wódek (63,000 rs., 12 rob.), 41 browarów (221,345 rs., 173 rob.), 3 miodosytnie (5420 rs., 3 rob.), 8 hut szklanych (157,810 rs., 317 rob.), 38 garbarni (81,245 rs., 85 rob.), 7 fabryk sera (6,475 rs., 9 rob.), 55 cegielni (40,569 rs., 155 rob.), 14 mydlarni (20,871 rs., 17 rob.), 15 fabryk sukna grubego (8140 rs., 30 rob.), 10 fabryk octu (11,050 rs., 14 rob.), 22 olejarni (9,430 rs., 43 rob.), 1 farbiarnia (2,455 rs., 7 rob.), 1 gisernia dzwonów (1,600 rs.), 3 terpentynarnie (7,760 rs., 0 rob.), 7 tartaków (36,870 rs., 58 rob.), 11 smolarni (3,550 rs., 25 rob.), 1 gwoździarnia (160 rs.), 2 fabr. narzędzi rolniczych (6,750 rs., 16 rob.). 4 napojów gazowych (1.700 rs., 4 rob.), 1 odlewnia żelaza (3500 rs., 6 rob.), fabr. obsadek do piór stalowych (1.500 rs., 21 rob.), zakład wypalania kości (72,000 rs., 2 rob.), 8 młynów parow. (106,410 rs., 46 rob.).

Z tych fabryk 162 są własnością katolików, 187 należy do żydów, 7 do ewangelików. Pracuje w nich 2.148 robotników (1934 męż., 79 kob., 240 chłopców i 95 dziewcząt), prócz togo 184 obcych poddanych. Według dawniejszych wykazów urzędowych (około 1878 r.) było w gubernii 198 młynów wodnych (z prod. Na 201,077 rs.), 30 konnych (z prod. 115,715 rs.) i 242 wiatraków (229,515 rs.) Drobny przemysł włościański kwitnie jedynie w Maciejowicach (mężczyźni sprzęty drewniane, kobiety tkackie wyroby a dzieci plecionki ze słomy na kapelusze). W Węgrowie kobiety wyrabiają koronki sprzedawane w Warszawie (do 5,000 rs.). Świadectw na prowadzenie handlu wydano w obrębie gubernii 6097, z tych 4774 żydom, 179 prawosławnym, 24 cudzoziemcom.Co do środków komunikacyjnych gubernia siedlecka, dzięki swemu położeniu, jest stosunkowo bogato uposażona. Półn.-zach. jej krawędź (pow. węgrowski) przerzyna droga żel. warsz.-petersb. na długości 23 w. (st. Łochów); droga żel. warsz.-teresp. przechodzi środkiem gubernii (stacye: Kotuń, Siedlce, Łuków, Międzyrzec, Biała, Terespol) na długości 136 w.; droga żel. nadwiślańska przecina płd.-zach. część gubernii (pow. garwoliński, stacye: Pilawa, Sobolew) na długości 50 w. Prócz tego trzy drugorzędne linie dróg żel. łącza ze sobą powyższe główne: łukowsko-iwanogrodzka (ze stacyami: Łuków, Krzywda, Leopoldów) na długości 54 w w obrębie gubernii, droga żel. brzesko-chełmska idąca w pobliżu wschod. granicy gubernii na Uhrusk, Włodawę, Stradecz do Brześcia litewskiego i siedlecko-małkińska, łącząca Siedlce z Małkinią (st. dr. żel. warsz.-petersb.) a przechodząca przez Sokołów, Kostki, Treblinkę. Droga bita państwowa, warszawsko-brzeska, idzie od Kałuszyna przez Siedlce, Międzyrzec, Białą do Terespola (na długości 122 w.), warsz.-lubelska (na Garwolin), przecina gubernię na długości 38 w. Drogi bite gubernialne I rzędu są: siedlecko-lubelska (przez Łuków i Radzyń) 60 w., z Siedlec do Łochowa (Sokołów, Węgrów) 712/3 w., Siedlce-Garwolin (przez Stoczek) 66 w., Siedlce-Łosice (przez Mordy) 66 w., Łuków-Sobolew (przez Zelechów) 56 w., Radzyń-Miedzyrzec 254/5 w., Janów-Biała 19 w., Chotyłów-Włodawa (przez Piszczac) 74 w., Węgrów-Kałuszyn (przez Liw) 234/5 w., Biała-Łomazy 151/2 w., dojazd do Pilawy (st. dr. nadwiśl.) 21/2 w.

Ogółem dróg bitych gubernialnych I i II rzędu 412 w., dróg zwyczajnych 1950 w., dróg wodnych (rzecznych) 401 w. W gubernii jest 1 kantor pocztowy gubernialny, 3 powiatowe, 6 oddziałów poczt., 15 stacyi poczt. i 7 stacyi telegr. rządowych (prócz

kolejowych). Urzędy pocztowe i telegraficzne wcielone zostały od 1 kwietnia 1886 r. do grodzieńskiego okręgu poczt.-telegr. Instytucyami kredytowemi (dla włościan) są kasy wkładowo-zaliczkowe, istniejące od 1869 r. W dniu 1 stycz. 1886 r. było 78 kas (na 94 gmin), z kapitałem 66,782 rs. W ciągu 1886 r. przybyło 13 kas. Podatki przynosiły: gruntowy 435,518 rs., podymne 274,462 rs., kwaterunkowy 55,555 rs., szosowy 102,834 rs., transportowy 12,329 rs., assekuracya nieruchomości 407,532 rs., ubezpieczenie inwentarza (od księgosuszu) 3,587 rs., składka na urzędy gminne 109,485 rs., na sądy gminne 48,706 rs, na szkoły 34,375 rs., na dodatkowe utrzymanie straży ziemskiej 4864 rs. Ogółem 1,488,932 rs. Na obszarze gubernii spotykamy obok wielkiej własności, występującej prawie we wszystkich powiatach a głównie w radzyńskim, włodawskim, konstantynowskim, bialskim a w części w łukowskim i węgrowskim, średnią własność w siedleckim, garwolińskim, drobne szlacheckie wioski w dolinie Liwca i jego dopływów, podczas gdy wielka własność, jak zwykle, zajmuje płaskowzgórza.

Z majątków obciążonych pożyczką towarzystwa kred. Ziemskiego 16 otrzymało wyżej 50,00 rs., dobra mające od 3000 do 25,000 rs. Pożyczki stanowią 72%, niżej 3000 rs. 15% a wyżej 25,000 rs. 13%, ogółu majątków stowarzyszonych. Około 120 majątków ma więcej niż 2000 mr. a 240 ma od 500 do 2000 mr. Najobszerniejszymi majątkami są: Międzyrzec (44,503 mr.) w pow. radzyńskim (hr. Potockiej), Włodawa (34,671 mr.) hr. Zamoyskiego, Kołodzież (18,153 mr.) hr. Zdzisława Zamojskiego, Radzyń (41,268 mr.) Szlubowskich. Do 51,243 osad włościańskich należy 1,080,014 morg. Z tych 31,281 osad miało przyznane służebności leśne a 31,884 służebności pastwiskowe. Drogą ugody 15,347 osad zrzekło się leśnych a 13,983 pastwisk. służebności, za co otrzymały 78,635 mr. Instytucji filantropijnych i sanitarnych posiada gubernia bardzo mało: 9 drobnych szpitali i kilka ochron, dwa domy przytułków (w Siedlcach i Żelechowie).

Naukowe zakłady są: 2 gimnazya klasyczne (Siedlce, Biała od 1873 r.), seminarium nauczycielskie (Biała), 246 szkół początkowych, 23 ewangel., 5 cerkiewnych, 5 niedzielnych (rzemieślniczych), 8 szkół prywatnych. Do szkół niedzielnych uczęszczało 121 chłopców, do ewangelickich (kantoratowe) 771 dzieci, do szkół prywatnych 457 dzieci. Ludność gubernii w chwili jej utworzenia obliczano na 455,495 głów, w 1874 r. było 526,727 mk., w 1878 r. 600,021 (291,244 męż., 308,797 kob.). Co do wyznań to było wtedy: 358,905 katol., 141,502 prawosł., 89,044 żyd., 10,389 ewang. i reform., 108 mahometan i 78 roskolników. W dniu 1 stycznia 1886 r. było 652,986 mk. (318,833 męż., 334,153 kob.); co do wyznań: 389,980 katol., 143,083 prawsoł., 13,598 ewang. i reform., 372 baptystów, 106,454 żydów, 105 mahometan i 194 innych wyznań. Co do stanów, wykazano: szlachty cesarstwa, osobistej, urzędników 503 osób, szlachty królestwa 6,866, duchowieństwa 883, kupców 3,829, mieszczan 129,004, włościan 398,355, kolonistów 42,072, cudzoziemców 2821, żołnierzy urlopowanych i za-pasowych 15,945, innych stanów 52,624. Pod względem kościelnym, prawosławni tworzą 112 parafii rozdzielonych na 7 okręgów (błahoczynie): włodawski (dwa), konstantynowski, radzyński, bialski (dwa) i siedlecki.Najludniejsza parafia Kodeń obejmuje 3434 dusz, najmniejsza Leśna 34 dusz. Katolicy należą do dyecezyi lubelskiej (dawniej podlaska) i dzielą się na 115 parafii, tworzących 9 dekanatów. Jednakże, parafie Wiśniew, Wierzbno, Oleksin i Czerwonka w pow. węgrowskim należą do dekan. mińskiego archidyce. warszawskiej, zaś Kamieńczyk i Kamienna do dek. radzymińskiego tejże archidyecezyi. Pod

względem sądowym sąd okręgowy w Siedlcach obejmuje swą juryzdykcyą cala gubernie. Sądy pokoju (miejskie) i gminne tworzą dwa okręgi, z dwoma zjazdami sędziów w Siedlcach (powiaty: siedlecki, sokołowski, węgrowski, garwoliński, łukowski) i Biały (bialski, radzyński, włodawski. konstantynowski). Sądy pokoju istnieją w miastach: Siedlec. Sokołów. Węgrów, Garwolin, Żelechów, Łuków, Międzyrzec, Radzyń, Włoda-wa, Biała. Przy nich mieszczą się oddziały hypoteczne (dla hypotek miast i osad). Pozostałe miasta zaliczone są, do jednego z tych sądów (Parczew do Włodawy, Terespol do Biały).

Gminy wiejskie dzielą się na 40 okręgów sądów gminnych. Pod względem administracyjnym gubernia dzieli się. na 9 powiatów: garwoliński (103,360 mk.), łukowski (84,667), włodawski (75,922), radzyński (71,176), węgrowski (68.591), siedlecki (68,195), bialski (64,563), sokołowski (61,941) i konstantynowski (55,850). Na obszarze gubernii jest 12 miast: Siedlce (13,606 mk.), Biała (8174), Węgrów (7670), Sokołów (6729), Luków (6210), Włodawa (6970), Garwolin (4029), Radzyń (4471), Międzyrzec (11,297), Żelechów (5058), Parczew (6,000), Terespol (3649). Z 36 osad, dawnych miasteczek, mają około 3000 mk. i wyżej: Mordy, Kock, Łomazy, Kodeń, Sławatycze, Ostrów, Janów, Łosice. Osady te włączone są do gmin wiejskich, któ-rych w gubernii jest 143. Oddzielnych miejscowości zaludnionych (wsi, kolonii, folw., osad) jest do 2700.

Gubernia siedlecka miała 675,176 mk. (86,215 w miastach i 586,961 w miasteczkach i wsiach). Śród zapisanych do ksiąg stałych (702,074) było 46,067 nieobecnych. Co do wyznań ludności stałej było: 156,856 praw. (pow. bialski 42,275, włodawski 50,397, konstantynowski 30,823, radzyński 24,838, sokołowski 6165), 415,383 katol., 12,591 prot. (węgrowski 2465, włodawski 2624, garwoliński 2981, łukowski 1673) i 116,943 żydów (64,526 w miastach). Katolicy stanowili 59,2% W r. 1897 prawosławni stanowili 22,05%. W dniu 14 stycznia 1903 r. naliczono w gubernii 905,415 mk. z nieobecnymi i wojskiem. Produkcja fabryczna na obszarze gubernii wynosiła 1897 r. 3,616,400 rub., w. 303 zakładach przy 2310 robotnikach. W r. 1894 na obszarze gubernii było 523,023 dz. włościańskich, 163,899 dz. szlachty zagrodowej, 48,483 dz. do miasteczek, 23,553 do miast, 477,008 dz. większej własności, 20,785 dz. skarbowych, 12,434 dz. rolnych właścicieli. Z ogólnej przestrzeni 1,269,185 dz. przypadało na ogrody i budowle 37,526 dz., role orne 639,357, łąki 155,511, pastwiska 112,995, lasy 262,287, nieużytki 61,509 dz.

Polska. (*Obraz geograficzny Polski historycznej*). Polska jako pojęcie polityczne nie istnieje obecnie, a choć istniała przez wiele stuleci, to jednak, nawet jako pojęcie historyczno-polityczne, nie jest ona ściśle określoną (toż samo powiedzieć można o pojęciu etnograficznem, do którego powrócimy przy końcu). Jak w ogóle byt oraz losy państw i narodów zawisły w znacznej części od warunków fizyko-geograficznych tak też i tutaj nieistnienie politycznego — i nieokreśloność historyczno-politycznego (i etnograficznego) pojęcia Polski zależą od nieokreślności jej pojęcia fizyko-geograficznego. A jednak fizyko-geograficzne pojęcie kraju musi być zawsze punktem wyjścia dla umiejętnego krajoznawstwa, musi być kanwą, na której geograf snuje nieskończenie różnobarwny, a zarazem jednolity obraz przyrody i człowieka, jako wzajemnych funkcyi. W danym razie kanwa taka prawie nieistnieje, u przynajmniej brak jej niektórych ram; tym trudniejsze tu zadanie dla geografa: musi on tworzyć sobie po części ramy sztuczne lub przynajmniej brać na nie materyał niezupełnie wytrzymujący umiejętną geograficzną krytykę. Niemniej jednak o ramy to postarać się tu musimy, musimy, wprawdzie nie zupełnie naukowo, ale stanowczo zdefiniować owe nieokreślone z natury fizyko-geograficzno pojęcie Polski.

W samej nazwie „Polska", to jest „kraina pol", równin, kampania par exellence, tkwi niestety pojęcie czegoś nieograniczonego; a nieograniczoność ta uwarunkowana plastyką terenu, która skazała nas na krajobrazową monotonię, wzmaga się jeszcze przez geograficzne położenie tej „kampanii": Polska posiada mianowicie położenie centralne w Europie: linie od Portugalii do Uralu i od Krety do Nordkapu przecinają się na terytoryum Polski; Polska więc jest nietylko „krainą pól" ale oraz „krainą przejściową" i to w dwóch kierunkach: ze wschodu na zachód i z południa na północ. W pierwszym kierunku jest to zupełnie swobodne przejście od niziny sarmackiej do germańskiej (brama Nadwiślańska, 70 mil szeroka); przypomina to zupełnie położenie Belgii na przejściu od niziny germańskiej do francuskiej i wywołało w obu podobne objawy dziejowe: oba kraje były bojowiskami ras (Grunwald, Waterloo).

W drugim kierunku przejściowy charakter Polski jest mniej wybitnym, tutaj też znajdujemy pewien punkt oparcia, pewną podstawę operacyjną do wynalezienia poszukiwanej przez nas definicji fizyko-geograficznego pojęcia Polski. Idąc mianowicie na północ, spotykamy ściśle określone, naturalne brzegi Bałtyku, na południe – „graniczny słup" Karpat. Lecz i tutaj z jednej strony brzegi Bałtyku skręcają się nagłym, nawet złamanym, łukiem ku północy, z drugiej łuk Karpat skręca się symetrycznie ku południowi. Na północy więc stoi otworom droga ku światowi skandynawskiemu (zatoka Fińska jest wąska i krótka, łatwa do obejścia, zresztą zamarza), tymbardziej, że i cały Bałtyk nie jest szeroki i zamarza (walki ze Szwedami, projekta polskiej floty, Czarniecki w Danii).

Na południu zaś Karpaty, nie dochodząc do morza Czarnego, przedstawiają swobodną drogą (brama Dunajska, którą już Rzymianie usiłowali zamknąć za pomocą wałów) ku światowi muzułmańskiemu i Wołoszy (walki Polaków i Rosyan z Turkami i Wołoszą, niestałość granic z tej strony, Bukowina, „tamulus Polonorum", niegdyś w mocy tureckiej). Droga ta jednak jest wąska (15 mil szerokości), bo dalszy ciąg naturalnej południowej granicy spotykamy niebawem w wybrzeżach drugiego granicznego morza —Czarnego. Ale za to i w swym zachodnim krańcu Karpaty skręcają się na południe, nie dosięgając Sudetów i pozostawiając swobodną drogę ku

drugiemu, rakuskiemu, południu (brama Morawska); tędy idą liczne drogi i koleje żelazne od Dunaja do systematów Odry i Wisły (fortece; Ołomuniec, Kraków), tutaj projektują kanał między Odrą i Dunajem (Morawą); tędy w starożytności szedł handel bursztynem i futrami ku krajom dunajskim; tędy wkraczały na południe ludy północne (Mongołowie, Polacy, Rosyanie); tu leżą słynne pola bitew; tu chwiała się granica między Czechami i Polską, jak później między Prusami i Austryą: tędy Austrya rozszerzyła swą władzę na zakarpacką Galicyę, a chwilowo i dalej na średnią Wisłę (bitwa pod Raszynem). Nawet we środku karpackiego łuku, w pobliżu najwyższej części tych gór graniczną ścianę skalistą przerywa wyłom węgierskiego Popradu i otwiera drogę (Spiż) do naszych „bratanków".

Mimo jednak że wszystkie przerwy i braki, kontury północy i południa są zarysowane, nasze nieokreślone pojęcie „kraju przejściowego" zaczyna się wyjaśniać, nabierać form. Ale co począć z zachodem i wschodem? tu już przyrodzone stosunki opuszczają nas prawie w zupełności i zmuszają do oparcia się o linie, które z granicznego stanowiska są prawic konwencyonalne, w zimie zaś w naszym klimacie stają się całkiem konwencyonalne — to jest — o linie rzeczne. Zresztą cokolwiek by można zarzucić granicznym kwalifikacyom rzek, są one w każdym razie przy najmniej kartograficznie ściśle skreślone.Idąc od centrum naszego obszaru, to jest od ,,bramy Nadwiślańskiej" na zachód spotykamy rzekę Odrę, która źródliska swe posiada w bramie Morawskiej, zatem wychodzi z zachodniego krańca naszej południowej „podstawy operacyjnej". Rzeka ta, z powoda twych błotnistych brzegów miała nawet niegdyś dla Polski strategiczne znaczenie, a Fryderyk Barbarosa wyrzekł, iż ona „Poloniam velut murus ambit". Dotąd prawy brzeg Odry zowie się „polskim", lewy ,,niemieckim". Idąc na wschód od „bramy Nadwiślańskiej" nie spotykamy nawet takiej wskazówki: niema rzeki, która by, wypływając ze wschodnich stoków Karpat, zdążała do Bałtyku; tutaj nasz ,,obszar przejściowy", jak powiedzieliśmy, opuszcza południową podstawę górską i po krótkiej przerwie (brama Dunajska) wstępuje na morską; sięga więc od Bałtyku do morza Czarnego, nabiera wschodnio-europejskiego typu.

Na tej daleko szerszej niż poprzednia (brama Nadwiślańska) przestrzeni musimy więc szukać nie jednej, lecz dwóch rzek, które, biegnąc ku dwóm morzom w strony przeciwne, zbliżałyby się swemi górnemi częściami i jak najbardziej zamykały wschodnią linię. Za takie dwie rzeki możemy uważać Dniepr i Dźwinę zachodnią lub Dniepr i Łowat-Newę — ów nestorowy „welikij wodnyj put' iz Wariag w Greki". Linia ta jednak nie jest zamknięta absolutnie (jeżeli pominiemy nowsze sztuczne zamknięcie przez Berezyński systemat kanałów): między Dźwiną i Dnieprem jest wolne przejście — to „brama Rossyi", którędy odbywały się stosunki wojenne, którą ostatnio przekroczyli Polacy, wierząc, że „bóg wojny otoczon chmurą półkow, tysiącem dział zbrojny", odepchnie fale wschodu; ale niestety ten „bóg", o sercu kamiennem, nie wiedział, czy ci, co ,,robią wszystko przez entuzyazm, a nie przez system" — „potrafią być narodem"; zresztą spotkał on dwa nowe nieznane sobie żywioły: najprzód „błoto", później „mróz" i choć nie szedł do Moskwy ,,najkrótszą drogą przez Pułtawę", jak mu doradzał pewien rossyjski patryota, to jednak nie uniknął losu swego wielkiego poprzednika: zamykająca „bramę Rossyi" błotnista Berczyna stała się drugą Piłtawą.

Tym sposobem doszliśmy do definicyi naszego pojęcia, pojęcia owego kraju, co się

ciągnie „od ruskich rzek wybrzeży aż po Tatrów pierś jałową, po dziedzinę Krakusową i po Odrę, po Żuławy… a pośrodku Wisła bieży”. Do określenia tego głównemi liniami oparcia były Karpaty i dwa morza: ,,na szczytach Karpat, mówi poeta, usiadł ptak słowiański i jednem skrzydłem uderzył o Bałtyk, drugiem o morze Czarne”, cienie tych skrzydeł na zachodzie i wschodzie wahały się w ciągu dziejów w pobliżu wytyczonych przez nas linii rzecznych.

Z powyżej określonego fizyko-geograficznego pojęcia kraju możnaby prawie *a priori* wysnuć jego losy dziejowe. Polska położona na przejściu do wschodniej Europy, którą w wiekach średnich uległa etnograficznie i politycznie wpływowi Azyi, broniła reszty naszej Części Świata od stepowych barbarzyńców, była politycznym równoważnikiem takich utworów, jak mur chiński, wał Trajana i t. p. W funkcyi tej na wschodzie Europy, na przejściu niejako do Azyi, Polska zajmowała takie stanowisko jak Hiszpania na południo-zachodzie, na przejściu do Afryki; i jedna i drugą skazaną została na wiekowe walki z „niewiernymi”, które odbiły się analogicznie na charakterze i dziejach obu narodów. Walki te zidentyfikowały miłość ojczyzny i przywiązanie do religii, nadały przewagę kaście kapłańskiej i rycerskiej ze szkodą innych warstw narodu, wyrobiły w kaście rycerskiej tę nieograniczoną dumę i pogardę dla innych stanów, którą oddziałała fatalnie na rozwój ekonomiczny kraju. Polska jednak w porównaniu z Hiszpanią byłą w gorszych warunkach: pozbawiona tak wybornej strategicznej granicy, jaką posiada Hiszpania (Pireneje), uległa ona silnemu naciskowi i od zachodu. Tym sposobem Polska stanowiła polityczny przesmyk, groblę między falami ludów wschodnich, które zajęły później miejsce „niewiernych” i dążyły ku zachodowi, a odbitemi od wybrzeży Atlantyku falami ludów germańskich z ich „Drang nach Osten”.

Dążenie państwa wschodnioeuropejskiego na zachód, do stosunków handlowych z Europą zachodnią natrafiło w Polsce polityczną zaporę; drogi okólne przez morze Lodowate, a potem przez Czarne (do którego trzeba było przebić po części polityczny, turecko-tatarski, po części fizyczny, stepowy przesmyk) były długie, niedogodne lub politycznie zamykane (Bosfor), więc stąd parcie w najdogodniejszym kierunku na polityczny przesmyk polski i szwedzki, stąd przebicie „okna” do Bałtyku (Petersburg); stąd istm polski atakowany przytem i z zachodu, osłabiony przez wojny kozackie został politycznie spłukany. Chwilami tylko, gdy w zachodniej Europie Niemcy lękają się widma panslawizmu, odzywają się tu i owdzie podstępne głosy o „odbudowaniu ściany”.

Charakterystyczną jest rzeczą, iż obrona dwóch odsłoniętych politycznych frontów zachodniego i wschodniego tak absorbowała siły narodu, iż nie był on w stanie utrzymać nawet swych naturalnych północnych i południowych granic morskich oddzielonych zresztą od centrum kraju niedogodnymi dla komunikacyi pasami. Wzdłuż północnej morskiej granicy pas jeziorny bagnisty i lesisty, zamieszkany przez wojownicze plemiona litewskie, utrudniał dostęp do morza i zmusił do wezwania pomocy Krzyżaków; z jednej strony silniej parły tu fale germańskie, mające dzięki Bałtykowi zasłonięte lewe skrzydło oraz ułatwioną komunikacyę morską; z drugiej Szwedzi, dążący z północy, pragnący północno-europejskie morze śródziemne uczynić „szwedzkiem jeziorem”. Wprawdzie Piotr W. wyrąbawszy „okno” do Bałtyku, obrócił wniwecz te ich zamiary, ale Polska zyskała na tem tylko zmianę przeciwnika, który wzdłuż południowych brzegów Bałtyku podał rękę fali germańskiej.Wzdłuż

południowej morskiej granicy pas stepowy, wypalony latem przez słońce, niedozwolił utrzymać brzegów morza, nad któremi osiadły ludy stepowe z Azyi, w ostatku Tatarzy, oraz wkraczający przez bramę Dunajską Turcy. Dniepr pozwalał jednak czasami strażnikom Polski, Kozakom, przedzierać się przez ten podwójny fizyczny i polityczny przesmyk, pokrywać flotami „czajek" fale Euxinu i rzucać postrach nawet na południowe jego wybrzeża. Tylko jedne Karpaty w swej północnej części stanowiły silną granicę, którą dotrzymano do ostatka, ale nawet ta nasza „twierdza" miała swe strony ujemne: góry te skręcając się w zachodniej części na południe, pozostawiały wolną drogę Austryi, przez bramę Morawską, we wschodniej zaś części skręcają się też na południe i zwijając się w gotyckie J, nietylko że pozostawiają drogę z południa przez bramę Dunajską, ale, prócz tego, stanowiąc puklerz dla Węgier i odbijając fale ludów stepowych, płynących ze wschodu, zmuszały je do zalewania Polski, która już tak przywykła stawiać im czoło, że nawet w razie gdy fale to minęły Polskę i dostały się do Węgier, to i wtedy Polacy zużywali swe siły w bezpotrzebnych zapasach (odsiecz Wiednia).

Rezultatem tych wszystkich warunków było topnienie owej ,,grobli" zewsząd, wyjąwszy część strony południowej, gdzie północne Karpaty stanowiły silny punkt oparcia; dotąd łuk galicyjski, ów polski Piemont (Pede montium) rozpięty wzdłuż północnego podnóża Karpat, zachował jeszcze cień politycznej niezależności, a nawet etnograficznie dość obca Bukowina, oddzielona Karpatami od reszty dunajskiego państwa, cięży swem geograficznem położeniem ku temu łukowi, staje się „dependencyą Galicyi". Zresztą Polska istnieje dziś tylko jako pojęcie etnograficzne; jest to niby mielizna, pozostała po spłókaniu politycznej „grobli", mielizna, którą fale starają się pogłębić.

Rzecz godna uwagi, ze ów polityczny upadek państwa, jako niemającego silnych podstaw geograficznych, był przeczuwany przez pewnego polskiego pisarza (1) już w XVI stuleciu. „Owo zewsząd, mówi on, do Polaków pola i drogi nieprzyjacielowi wyborne, przestronne; ma na czem nieprzyjaciel przedniejszą mocą swoją, jezdą turecką poczynać; postąpi, nastąpi, pójdzie, wynijdzie, żywności, jeńców nabierze gdzie chce i jako obce. W samych rękach naszych, w piersiach i gardłach naszych munitia nasza; to nasze góry, to nasze wody, to zamki, mury i wały polskie"..... "Gdy inne państwa są obronne wodą, mają porty warowne, góry niedostępne, my nic" mówi dalej, i przepowiada stąd możność rozszarpania Polski przez sąsiadów. Przytaczamy tutaj ten pogląd pisarza z przed paru wieków, ażeby okazać, że wspomniana przez nas wyżej "apriorycznośćˮ geograficznych wywodów nie jest bynajmniej pozorną.

Powyżej ograniczony przez nas "obszar przejściowy" przedstawia pod względem konfiguracyi poziomej formę sześciokąta z powginanemi bokami, tak, iż rozszerza on się w trzech kierunkach, a mianowicie: z zachodu na wschód, albowiem Bałtyk i Karpaty odbiegają od siebie symetrycznie; z północo-wschodu na południo-zachód, albowiem tak samo łukowato odbiegają od siebie Bałtyk i Dniepr; i nakoniec z południo-wschodu na północo-zachód, gdyż w tym kierunku odbiegają od siebie Dniepr i Karpaty. Odwrotnie, sześciokąt nasz posiada trzy zwężenia: zachodnie, północno-wschodnie i południowo-wschodnie. Zwężenie zachodnie obejmuje bramę Nadwiślańską (prowincye pruskie, król. polskie, zachodnia Galicya). Zwężenie północne — Litwę, Żmudź, Białoruś, Inflanty, Estonię, dawną Rzeczp. Pskowską i

część Nowogródzkiej. Zwężenie południowe — Wołyń, Podole (ze wschodnią Galicyą i Bukowiną), Ukrainę, Noworossyę, Besarabię, Mołdawię.

Na zetknięciu się tych trzech trzonów leży brózda Polesia. Ostatnie zwężenie południowe między południowo-wschodnim biegiem Dniepru i południowo-wschodnim biegiem Karpat do delty Dunaja przedstawia się jako najprawidłowszy trzon, podczas gdy wybrzeże Bałtyku posiada nierówności, niby guzy (róg Estonii i Kurlandyi, zatoki Rygska, i Gdańska), tak, iż sześciokąt nasz uważany w kierunku z południo-wschodu na północno-zachód robi ogólne wrażenie karłowatego pnia starej wierzby, pochylonego na północo-zachód, zgrubiałego, nabrzmiałego u góry. Patrząc okiem bardziej geometrycznem, niż artystycznem, można sześciokąt nasz uważać juko złożony z dwóch czworokątów: jednego mniejszego zachodniego (czworokąt karpacko-bałtycki), który się ciągnie od Odry na zachodzie do Niemna, Bugu i źródeł Dniestru na wschodzie i jest wzdłuż przerżnięty Wisłą, stanowi bramę Nadwiślańską; drugiego większego, wschodniego bałtycko-czarnomorskiego. Pierwszy nosi jeszcze charakter zachodnio-europejski, drugi — już wschodnio-europejski.

Jak przy wyznaczaniu konturów poziomych Karpaty stanowiły nasz główny punkt oparcia i główny fizyczny motyw do nadania naszemu obszarowi przejściowemu pewnych cech indywidualnych, cech, które choć z trudem, pozwalają na uważanie tego obszaru za samodzielną fizyczną krainę, tak przy uważaniu układu pionowego są one też głównym motywem, a przynajmniej jedynym takim, który naszemu „płaskiemu” krajowi udziela lokalnie silniejszych kontrastów terenu, udziela prawie alpejskiego krajobrazowego wdzięku.

Karpaty, góry przeważnie piaskowcowe, ciągną się silnie wygiętym łukiem otwartym ku południowi, opartym na złamanej dwa razy cięciwie Dunaju i rostrzępiającym się na końcach. Kształt ich poziomy możnaby z tego względu porównać do hantli, której kule tworzy na południo-wschodzie wyżyna Siedmiogrodzka, spadająca stromo, niby mur warowni, ku nizinie dolnego Dunaju; kulę północno-zachodnią tworzy wyżyna Polsko-Słowacka z najwyższem granitowem jądrem systematu — Tatrami. Karpaty zawdzięczają swe powstanie sfałdowaniu warstw w epoce trzeciorzędowej, przy końcu eocenu; albowiem znaczna część sfałdowanego karpackiego piaskowca należy do eocenu (i kredy), podczas gdy warstwy neogeniczne (miocen, pliocen) już nie brały udziału w fałdowaniu. Przez warstwy piaskowca eocenicznego i kredowego przebiły się wylewy teszenitu wybuchowej skały, podobnej do dolerytu lub diabasu, która wywołała liczne zjawiska metamorfizmu. Tangoncyalne parcie, które wyniosło Karpaty, działało z południo-zachodu na północo-wschód. Powstające fałdy zastały na swych krańcach archaiczne granitowe utwory: Sudety na północo-zachodzie i płytę Podolską na połnoco-wschodzie; sparły się na tych przeszkodach, podczas gdy we środku wygięły się swobodnie w luk i udzieliły fałdującej siły warstwom dalej na północ leżącym. Na północo-zachodzie warstwy archaiczne oparły się fałdowaniu (brama Morawska między Karpatami i Sudetami); na północo-wschodzie zaś parcie musiało wgiąć płytę podolską ku dołowi i utworzyło podłużną dolinę (Ueberwallungsthaeler Richthofena, Heteroptygmatische Thaeler Loewla), po której płynie Dniestr, Prut i Seret. Rzeki te nie dosięgają na dnie granitów w tej podkarpackiej dolinie, dosięga ich dopiero Dniestr w swym dalszym biegu po wyżynie

podolskiej (1).

Po stronie południowej (wewnętrznej) karpackiego łuku nastąpiło rozciągniecie warstw, a stąd pęknięcie i zapadnięcie ku „gładkim jak morze” równinom Węgier (zjawiska wulkaniczne np. góry Hegyalla i t. p. genetycznie różne od Karpat, ale orograficznie złączone z niemi w jeden systemat). Po południowej stronie karpackiego łuku nie spotykamy więc odpowiednich północnym symetrycznych fałd: tu wszystko się zapadło i sterczą tylko szczątki, tylko ruiny krystalicznego jądra (np. Tatry), które niegdyś stanowiło najwyżej podniesioną oś gór. Tym sposobom Karpaty podobnie jak Alpy, Apeniny i t. p. należą do tak zwanych gór fałdowych asymetrycznych lub heteromorficznych, gdyż przeciwne ich stoki nie przedstawiają symetryi (2). Charakterystyczną jest rzeczą, iż rzeki, biorące początek w tych wewnętrznych starszych krystalicznych górach, tworzą sobie ku północy wyłomy w młodszych zewnętrznych, głownie piaskowcowych fałdach; prawdopodobnie rzeki te działały jak piły w tartaku na kloc, wrzynając się coraz głębiej w stopniowo wznoszącą się przed nimi przegrodę w postaci wału (teorya wyłomów Tietzego); do takich rzek należy Dunajec oraz Poprad, który, biorąc początek na południowym stoku gór, prowadzi z Węgier do Polski (tędy wino węgierskie szło na „wychowanie” do Polski).

Jak Karpaty, tak tym bardziej równina rozciągająca się u ich północnego i półn.-wschodniego stoku oraz wypełniająca oznaczone przez nas ramy, jest krainą młodą. Równina ta stanowi część wielkiej europejskiej równiny, która się ciągnie od Pirenejów do Uralu, a zatem część tęgo pasa Europy, który najdłużej był pokryty morzem. Podczas gdy skandynawska i brytańska północ Europy już w kambryjskim peryodzie stanowiła ląd, środkowy pas równin Europy aż do miocenu, a w małej część, nawet do pliocenu włącznie był pokryty wodą, a właściwie bywał pokryty wodą, albowiem rozkład elementu płynnego i stałego ulegał tu ciągłym wahnieniom. Od czasu do czasu wynurzała się z morza to błotnista kraina dżunglowa (górny węgiel), to ląd z wielkiemi jeziorami (początek dyasu), to archipelag wysp, który to ukazywał się, to znikał pod wodą (epoka mezozoiczna). Na początku epoki trzeciorzędowej (eocen) nastąpiła faza lądowa, podobnie jak przy końcu węgla i na początku dyasu; wzniosły się Karpaty, Alpy i Pireneje. Ale w czasie następnego oligocenu znów znaczne obszary były pod morzem, a na błotnistych jego wybrzeżach rosły bujne lasy, które dały materyał na pokłady węgla brunatnego. W peryodzie neogenicznym (miocen, pliocen) morze zaczęło znów szczupleć, pozostawiając w swych zatokach pokłady soli (Wieliczka, Bochnia). W ciągu miocenu zalewało ono jednak jeszcze południową część naszego obszaru: Wołyń, Podole, Galicye, Lubelskie i t. d. („morze Sarmackie”), łączyło się na południo-zachodzie cieśniną Morawską (brama Morawska) z kotliną Wiedeńską (zatoką Helwecko-germańskiego morza), na południo-wschodzie zaś z zatoką Pannońską (Węgry). Przy końcu pliocenu zatoki te wysłodzone przez rzeki zmieniły się w słodko-wodne jeziora, a morze Sarmackie zeszczuplało do dzisiejszego Czarnego (i Kaspijskiego). Dopiero więc przy końcu pliocenu nasz obszar wynurzył się już ostatecznie z morza i otrzymał obecne kontury.

Ważną cechą całej epoki trzeciorzędowej było *zróżniczkowanie się klimatów.* W dawniejszych epokach geologicznych, gdy wewnętrzne ciepło ziemi było zapewne głównym czynnikiem klimatycznym, na całej ziemi panował jednakowy klimat. Ślady

olbrzymiej roślinności węglowego (i jurajskiego) peryodu znaleziono tak w pobliżu równika w Indyach jak i w pobliżu bieguna na Szpicbergu. Stosunki te przetrwały, jak się zdaje, jeszcze przez ciąg eocenu: środkowa Europa posiadała w owym peryodzie florę i faunę zwrotnikową. Ale już w miocenie miejsce tej flory zwrotnikowej zajęła podzwrotnikowa, a przy końcu pliocenu - flora dzisiejsza, flora pasa umiarkowanego. Zjawiska tego nie można wyjaśnić czem innem, jak stopniowem obniżaniem się temperatury. Podobne obniżanie miało miejsce i w innych krajach średnich, a szczególniej wyższych szerokości geograficznych północnej półkuli: przy końcu peryodu kredowego rosły jeszcze w krajach północnych rośliny, których pokrewne dziś nie wychodzą po za zwrotniki; podczas środka epoki trzeciorzędowej wiecznie zielone lasy rosły w północnej Grenlandyi, gdzie dziś ciągnie się nieprzejrzany całun lodowy. Taka zmiana klimatu nie miała jednak miejsca w pasie międzyzwrotnikowym, można więc twierdzić, że w epoce trzeciorzędowej proces oziębiania się klimatu wyszedł z okolic biegunowych, i że stopniowe obniżanie się temperatury w środkowej Europie było lokalnym objawem ogólnego procesu, mianowicie wędrówki izoterm ku równikowi.

Przyczyna tego zadziwiającego zjawiska nie jest dostatecznie wyjaśniona, ale za jego pomocą wyjaśnia się doskonale dzisiejszy geograficzny rozkład flory i fauny. Z wędrówką izoterm ku równikowi wędrowały też flory i fauny: po zwrotnikowej nastąpiła podzwrotnikowa i borealna. Pierwiastkowo każda z tych flor i faun, ograniczona do okolic bieguna, była jednolitą, wędrując jednak w skutek oziębiania się klimatu ku równikowi, rozchodziła się na różne lądy, oddalała, odosobniała i stąd różniczkowała (1). Jedna flora po drugiej osiedlała się podczas epoki trzeciorzędowej w środkowej Europie i jedna ustępowała przed drugą ku południowi, aż na początku peryodu diluwialnego nastąpiła flora dzisiejsza, ale nie na długo; albowiem klimat ulegał dalszemu oziębianiu się, tak, iż cała prawie Europa, a przede wszystkiem cały prawie nasz kraj został pokryty jednym całunem lodowym. („epoka lodowa”). Było to olbrzymie rozprzestrzenienie, spotęgowanie dzisiejszych stosunkowo miniaturowych lodowców. W skutek bowiem chłodniejszego i wilgotniejszego klimatu ówczesnego izochiony, t. j. linie równej wysokości granicy widocznych śniegów, miały położenie bardziej południowe w porównaniu z dzisiejszemi (tak np. w Karpatach była wtedy izochiona 1500 mt., t. j. dzisiejsza skandynawska, podczas gdy obecna izochiona karpacka jest 2200 mt.) (2). W skutek tego góry europejskie stały się centrami zlodowacenia, które rozprzestrzeniło się na okoliczne równiny; najpotężniejsze jednak takie centrum stanowiła wyżyna Skandynawska: lodowce rozeszły się z niej promienisto, pokrywając równiny Europy aż do gór średnich Niemieckich, północnych okolic Karpat i (mniej więcej) czarnoziemnego obszaru Rosyi. Był to na olbrzymią skalę dzisiejszy krajobraz grenlandzki; pośród tej lodowej pokrywy tylko tu i owdzie sterczały szczyty niektórych gór, jak np. Harzu i naszych Sandomierskich, niby grenlandzkie „nunatakar”.

Ta potężna pokrywa lodowa uchroniła ląd od tych kształtujących czynników, które działały przedtem i działają obecnie, mianowicie od erozyi, płynących wód oraz od wietrzenia i denudacyi atmosferycznej; ale za to z drugiej strony same lodowce wywarły swój właściwy kształtujący wpływ na tym obszarze swego rozprzestrzenienia. Pozostawiły one swe ślady w szramach, jakie za pomocą wmarzniętych okruchów kamiennych wyżłobiły na skałach napotkanych po drodze; szramy takie znaleziono na syluryjskich wapieniach wysp Dago i Moha oraz Estonii,

na dolomitach dewońskich okolice Pskowa (3). Oprócz jednak tych drobnych śladów lodowce pozostawiły jeszcze inne, ważniejsze dla morfologii powierzchni ziemi; olbrzymie masy wielkich głazów (głazy erratyczne) i drobnego materyału (moreny) zostały zabrane z miejsca wyjścia lodowców i osadzone po drodze: a ponieważ oba te działania: zabieranie i osadzanie odbywały się nie wszędzie jednakowo, stąd też obszar dawnego zlodowacenia otrzymał właściwą nierówną powierzchnię, charakteryzującą się obfitością jezior.

(1) Porówn. A. Penck w Unser Wissen von der Erde, II, str. 106 i nast.).
(2) Porówn. Verhandlungen des Vierten deutschen Geographentages, 1884, S.79, oraz mapę izochionów tamże. Heim, Gletscherkun. de, 1885, S. 19. Partsch, Die Gletscher der V orzeit in den Karpathen, 1882, S. 5).

(3) J. Siemiradzki, Pamiętnik fizyogr., II C. Grewingk, Erlaouterungen zur Geognoastischen Karte Liv.-Est. und Kurlands, 1879, str. 31).

Zlodowacenie epoki lodowej podlegało jednak oscyllacyom, to jest, można powiedzieć, że było kilka zlodowaceń oddzielonych od siebie peryodami względnie korzystniejszych warunków klimatycznych (periody interglacyalne)(1). Równocześnie morza, t. j. linia brzegowa ulegała też zmianom, był czas, np. gdy morza Baltyckie i Niemieckie nie istniały, a Europa miała większą rozciągłość na północno-zachodzie, mianowicie do dzisiejszej batometrycznej linii 200 metrowej (mielizna wielkobrytańska). Tym sposobem do termicznych oscyllacyj klimatu dołączały się jeszcze hydrologiczne: klimat chwiał się nie tylko między arktycznym i borealnym, ale także między morskim i kontynentalnym. Klimat kontynentalny, suchy, panował mianowicie w ostatnim peryodzie interglacyalnym, kiedy *w południowej części naszego obszaru, uwolnionego od lodów, utworzyły się pokłady wietrzanego "eolskiego" utworu, gliniastego loessu.* Właśnie ta wietrzna geneza loessu (Richthofen), jako też zawarte w nim szczątki ówczesnej fauny, świadczą o panowaniu wówczas klimatu wysoce stepowego. Wody spływające z południowej krawędzi topniejących lodów zebrały się w wielką rzekę ("Prawisła") i *napływami wód słodkich ograniczyły z północy rozpostarcie loessu.* Najdłużej leżały lody na obszarze ciągnącym się na północ od tej napływowej doliny, dlatego nie pokrył on się lessem, ani, jako wyniośliejszy, nie stał się łożyskiem wód płynących, lecz pozostał *typową krainą morenową* (tylko tu i ówdzie poprzerywaną osadami rzecznemi i jeziornemi).

W interglacyalnych peryodach rozwijała się znów flora i fauna, zjawił się nawet "pan stworzenia", człowiek. Nakoniec po różnych oscyllacyach, po ustąpieniu lodów, po epoce lodowcowej nastąpił obecny peryod utworów aluwialnych: torfów, piasków nadrzecznych wewnątrz lądu, a nad brzegami morza peryod tworzenia się kos piaszczystych (Nehring), które zamykają jeziora nadbrzeżne (Haffy). Wielkie rzeki wypełniają spokojne Haffy mułem i tworzą żyzne żuławy. Piasek lądowy i morski staje się często igraszką wiatrów i daje materyał do nowszych eolskich utworów, to jest diun. Oswobodzona ostatecznie od lodów równina zaczęła się trwale ożywiać, otrzymała dzisiejsza florę i faunę. Osiedlenie te nowe odbywało się z dwóch stron: z połud.-zachodu, od równin Francyi i od południo-wschodu, od równin czarnomorskich; stąd pochodzi między innemi mieszany, przejściowy charakter flory i fauny naszego kraju.

Osady lodowcowe, któremi obdarzyła nas Skandynawia, pokryły wszędzie prawie warstwy starszych formacyi, tembardziej, że warstwy te, wyjąwszy niektóre okolice (Karpaty, góry Sandomierskie), nie uległy zbyt wielkim dyslokacjom i nie wytworzyły

zbyt nierównego terenu, którego wyniosłości mogłyby licznie wysterczać nad grubą warstwą diluwialną. Stosunki takie wystawiają cierpliwość geologa na ciężką próbę i niezmiernie utrudniają badania kraju, nie ma bowiem licznych obnażeń skał starszych i trzeba tworzyć niejako sztuczne obnażenia za pomocą otworów świdrowych. Stosunki te jednak mają nie tylko teoretyczno-naukową, ale i praktyczno-ekonomiczną niezgodność, utrudniają one bowiem nie tylko naukowe badania pokładów geologicznych, ale także i eksploatacyą *skarbów mineralnych.* Tylko bardzo sporadycznie napotykają się na obszarze naszego kraju starsze formacye. Obnażenia te są to albo wyniosłości sterczące po nad diluwium, bądź to pierwotnie (np. góry Sandomierskie), bądź w skutek późniejszej denudacji (np. kreda nad Niemnem, sylur i dewon w północno-wschodnim rogu naszego obszaru); albo też są one odsłonięte przez głęboką erozyą rzek, jak np. w dolinach rzek podolskich i ukraińskich, które werznęły się aż do dewonu, syluru, a nawet do archaicznych granitów i gnejsów. Zwarciej nieco występują starsze formacye (węgiel, tryas, jura, kreda) tylko w południo-zachodnim kącie naszego obszaru, między Wisłą i Odrą, gdzie osady morza trzeciorzędowego nie pokryły wszystkich miejsc, lub gdzie zostały później usunięte przez denudacją; zresztą i tu te starsze formacye często ukrywają się pod cieńszą lub grubszą warstwą lessu. Okolice tych obnażeń starszych formacyi lub przynajmniej ich niegłębokiego zalegania są bardzo ważne pod względem ekonomicznym, dostarczają one bowiem skarbów mineralnych. Górnicza kraina szląska i południo-zachodnia część królestwa Polskiego (“kraina Cyklopów”) dostarcza węgla kamiennego, żelaza, cynku, ołowiu, marmuru i t. d.: okolice Chełma i Grodna dostarczają kredy; w jarach podolskich sięgających syluru, znajduje się marmur pełen trylobitów (dolina Smotrycza pod Kamieńcem Podolskim) oraz kule fosforytów (np. dolina Uszycy). Dalej na wschód, gdzie występują formacye archaiczne, dostarczają gliny porcelanowej, labradorytów i żelaza (Krzywy Róg). Formacja trzeciorzędowa jest dość uboga w skarby mineralne, ale w każdym razie dostarcza ona węgla brunatnego, np. w dorzeczu Warty, bursztynu w Samlandyi i t. d. Formacye wybuchowe, bardzo rzadko występujące na jaw na naszym obszarze (bazalt na Szląsku, porfir w Krakowskiem, porfiryt na Wołyniu), dostarczają materiału na bruki i szose. Czasem zresztą i bardzo głęboko zalegające formacye mogą za pośrednictwem źródeł mineralnych objawić się na powierzchni i przynosić ekonomiczną korzyść, np. źródła słone Inowrocławia, Ciechocinka i doliny Niemna bijące z zagłębia formacyi jurajskiej (a być może, że starszej jeszcze), którego krawędzie wychodzą na jaw dopiero na skrajach naszego obszaru (grzbiet krakowsko-wileński, ujście Odry i Popielany). W ogóle jednak w okolicach, gdzie starsze formacye leżą głęboko pod warstwą diluwium, tam wielki brak skarbów mineralnych, mieszkańcy muszą się kontentować tylko gliną (na cegły, garnczki, kafle), torfem na opał, oraz głazami narzutowymi, granitowymi i gnejsowymi (do budowy szos, bruków, podmurowań, kanałów) lub wapiennymi (wypalanie wapna na Pojezierzu).

Ciekawą jest rzeczą, że nawet ze względu na pochodzenie głazów narzutowych kraj nasz nosi charakter przejściowy, podczas gdy w Niemczech, zaczynając mniej więcej od Odry znajdujemy wyłącznie głazy skandynawskie (w znaczeniu ściślejszem), z Rossyi od linii Ryga-Mińsk wyłącznie finlandzkie, to pośród tych dwóch granic

napotykają się pomieszane tak jedne, jak drugie(1). Drugą ciekawą rzeczą nie tylko pod naukowym ale i praktycznym względem *jest południowa granica glasów narzutowych.* Granica ta według nowszych badań idzie od bramy Morawskiej na południe Krakowa, Przemyśla, na północ Lwowa, przez północną część Wołynia, gdzie ciągnie się równolegle do Prypeci, od Styru do Owrucza; stąd skręca na południo-wschód równolegle z Dnieprem, który następnie przecina między ujściami Sury i Siołu(2). Granica ta nie jest jednak jeszcze zupełnie pewną: według p. Dunikowskiego np. sięga ona dalej na południe; geolog ten znalazł mianowicie głazy granitowe, syenitowe i kwarcowe na Podolu nad górnym Bohem, które uważa za eratyczne, gdy tymczasem Nikitin sądzi, że są one utworem miejscowym, pochodzącym z archaicznego podkładu pokrytego loessem. Dawniej granicę głazów prowadzono daleko bardziej na północ; tak np. na mapie Pusch'a(3) przechodzi ona w królestwie Polskiem przez Częstochowę, Przedbórz, wzdłuż (mniej więcej) rzeki Kamiennej, na południe Puław, na północ Lublina, przez Chełm i Włodawę za Bug. Ta dawna granica, jakkolwiek teoretycznie błędna, ma jednak pewno praktyczne znaczeni, ponieważ na północ od niej kamienie eratyczne występują obficiej i są używane jako materyał budowlany na szose, bruki, kanały, podmurowania, pomniki, znaki graniczne, płoty. Stan dróg po za tą granicą, w okolicach posiadających tylko wapień na szosy (np. większa część Lubelskiego; stąd w Zamościu fabryka klinkieru, twardych cegieł używanych na szosy) lub nieposiadających żadnego kamienia (np. Hrubieszowskie, Sandomierskie) jest opłakany: pył jak mąka, błoto jak śmietana, smoła i t. p., oto przyjemności podróżującego zewnątrz granicy głazów erratycznych. Naturalnie, że z biegiem czasu, w skutek ciągłego zużywania, głazy eratyczne znikają; w niektórych miejscach są one już tak wyczerpane, że np. na Szeszupą mieszkańcy wyciągają je mozolnie z dna rzeki(4).

W związku z wyżej wyłożoną genezą naszej równiny, idzie jej *pionowe ukształtowanie* , jej orograficzny podział, mianowicie na trzy pasy równoleżnikowe. *Pas południowy wyżyn lessowych*, urozmaicony w zachodniej części przez silniejsze tektoniczne procesy (góry Sandomierskie): *pas środkowy niskich błotnistych dolin*, gdzie zbierają się wody wstrzymano w swym swobodnym odpływie przez dwa pasy wyżyn; *pas wyżyn północny wyżyn morenowych, jeziornych (Baltyckie Pojezierze).* Jeżeli do tych trzech orograficznych działów dodamy wyżej już wzmiankowane Karpaty oraz podrzędne bardzo co do obszaru *wąskie, niskie rąbki nadbrzeżne (pomorza: Czarnomorskie, Baltyckie),* to otrzymamy całkowity orograficzny skład naszego przejściowego obszaru.

Wielki europejski dział wód, trzymający się w zachodniej Europie głównie gór, na naszym obszarze tylko w zachodniej jego części, ciągnie się jeszcze po górach (Karpatach), dalej zaś, mianowicie między źródłami baltyckiego Sanu i czarnomorskiego Dniestru, zstępuje on na równinę, której już nie opuszcza, ciągnąc się na połnoco-wschód aż do Uralu. I w tym względzie więc obszar nasz nosi piętno przejściowe i to nie tylko dla tego, że dział wodny schodzi tu z gór na równinę, ale i dla tego, że, co zatem idzie, wschodnia część naszej równiny posiada już rzeki podwójnego stoku, jak w ogóle nizina wschodniej Europy, podczas gdy zachodnia część naszej równiny posiada rzeki tylko jednego stoku, jak w ogóle nizina zachodniej Europy. Działem tym obszar nasz został podzielony na *dwa stoki: północno-zachodni (zlewisko Baltyckie) i południowo-wschodni (zlewisko Czarnomorskie). Znaczenie rzek, ich rolew rozwoju dziejowym państw i narodów zależą w znacznej części od*

charakteru i od dziejowego znaczenia ich ujściowych mórz, musimy więc najprzód uczynić choć przelotną wzmiankę o znaczeniu tych ostatnich.

Morze Baltyckie “północne śródziemnie” zamknięto od oceanu podwójną groblą Jutlandyi Jutlandii Skandynawii oraz grupą wiążących je wysp, połączonego niedogodnemi cieśninami, które łatwo obwarować i ocalić (Helsingoer), nie miało i nie ma wielkiego handlowego znaczenia (tembardziej, iż zamarza ono z powodu swej małej słoności). Dawniej, gdy handel w ogóle nie przeniósł się był jeszcze na szerszą arenę oceanu, gdy wystarczały ciaśniejsze ramy mórz śródziemnych, morze Baltyckie stało się ogniskiem hanzy (Gdańsk, Szczecin, Wisby, Ryga). Hanza miała tu takie znaczenie, jak rzeczypospolite włoskie (Wenecya, Genua) na morzu Śródziemnem. Ale odkrycie wielkich dróg wodnych przeniosło handel na szerszą arenę i zgotowało upadek miast włoskich jak i hanzy. Przedtem jeszcze był Bałtyk areną wojowniczych wypraw Normanów (założenie państwa Ruskiego i Litewskiego); następcami Normanów byli tu Szwedzi, którzy dążyli do zawładnięcia całem morzem, jak niegdyś Rzymianie morzem Śródziemnem; opanowali oni Finlandyą, Estonią, Inflanty, Kurlandią, Pomeranią, chcieli zawojować Danią i tym sposobem opanować cieśniny (Karol Gustaw), uczynić Bałtyk “szwedzkim jeziorem”; dla tego to Polska była sprzymierzeńcem Danii (wyprawa Czarnieckiego, przepływanie cieśnin). Szwecya Szwecja tych swoich dążeniach spotkała się z dwoma państwami lądowemi, dążącemi też do upragnionej “Talassy”: z Rossyą i Brandenburgiem, zawiązkiem państwa Pruskiego. Piotr W. wybił otwór do Bałtyku i opanował jego wybrzeża wschodnie, Prusacy zaś – południowe. Chociaż jednak tym sposobem wybrzeżami Bałtyku podzielił się cztery państwa, to etnograficznie rzecz biorąc, morze to jest jeziorem germańskiem.

(1) J. Siemiradzki, w Pamiętniku Fizyogr., t. II
(2) S. Nikitin, w Petermann's Mitteilungen, 1886, str. 257
(3) Pamiętnik Fizyogr., t. I

(4) Wszechświat, 1887, Nr. 13.

Dla Polski morze Baltyckie miało szczególniej małe znaczenie; Polacy, naród par excellence lądowy, oddzielony przytem z początku od Bałtyku przez wojownicze ludy prusaków, dali się przez wojownicze ludy Prussów, dali się ubiedz innym narodom (Duńczykom, Szwedom , Niemcom, Rossyanom) w opanowywaniu tego morza i ciągnięciu zeń handlowych korzyści. Wprawdzie Władysław IV miał wyborne plany w tym względzie: chciał on np. osadzić Kozaków zaporoskich, tych rycerzy “Borystenu” na Dźwinie zachodniej i innych rzekach bałtyckich, pokryć tym sposobem Bałtyk kozackiemi “czajkami” i oprzeć się dążeniom Szwedów, lecz plan ten nie przyszedł do skutku.

W przyszłości Bałtyk zyska bezwątpienia na handlowem znaczeniu, gdyż Niemcy, mający swą flotę na morzu Baltyckiem i Niemieckiem, usiłują ustanowić między nimi związek w obrębie państwa Niemieckiego, aby zerwać zależność od tych, co posiadają klucze do cieśnin bałtyckich. Niemcy zamierzają mianowicie przebić południową część półwyspu Jutlandzkiego kanałem, a kanał ten przyniesie też korzyść okrętom handlowym, skracając ich dłuższą i niebezpieczną drogę okólną około przylądka Skagen (“Cmentarz okrętów”) oraz wybrzeża “Żelaznego”.

Morze Czarne w dziejach powszechnych miało większe znaczenie niż Bałtyk, ale dla Polski pozostało ono też prawie bez znaczenia z powodów fizycznych i politycznych,

jakeśmy to już wspomnieli. W starożytności i wiekach średnich morze Czarne było ogniwem drogi handlowej z morza Śródziemnego do Azyi (morze Czarne, Azowskie, Don, dolna Wołga, morze Kaspijskie), a miasto Tana leżące na tej drodze (przy ujściu Donu) stało się "północną Aleksandryą". Prócz tego jednak ruchu handlowego zachodnio-wschodniego, który pozostał prawie bez wpływu na kraje północne, miało morze Czarne i dla tych ostatnich znaczenie, mianowicie dla ich stosunków z południem. Morze Czarne leży bowiem podobnie jak zatoka Lińska w przerwie górskiej równoleżnikowej (?) Starego Świata (między Karpato-Bałkanem i Kaukazem); do tych stosunków pomagają wielkie południkowe rzeki wpadające do morza Czarnego (Czarnego naszym obszarze Dniepr a po części i Dniestr). Już w starożytności morze to odwiedzali Grecy (wyprawa Argonautów), a liczne ich kolonie na brzegach Scytyi zjednały mu nazwę "gościnnego" (Pontus Euxinus); za pośrednictwem Dniepru Grecy prowadzili handel z wybrzeżami Bałtyku (bursztyn).

Przez wieki średnie stepowi barbarzyńcy owładnęli brzegami tego morza i odcięli odeń kraje północne; mimo to lądy północne dążyły od dawna ku temu morzu, ku tej bramie na południe, ku tej "drodze do Konstantynopola" (Waragowie, książęta ruscy, państwo rossyjskie). Lecz dążenie to przez długi czas nie mogło osiągnąć trwałego rezultatu, t. j. opanowania wybrzeży morza, zawładnęli niemi, jak się rzekło, dążąc od wschodu ludy azjatyckie, ostatnio Tatarzy i Turcy. Główną podporą ich panowania na wybrzeżach północnych był prawie wyspowy przyrostkowy półwysep Krym ("forteca"), połączony z dalszym lądem tylko wąskim przesmykiem, który łatwo było przekopać fosą i obwarować (Perykop). Przytem pas stepowy, obrębiający z północy wybrzeża tego morza, jak nie dopuścił wiewiórki do lasów Krymu, tak też utrudniał północnym narodom dostęp do tego morza i do opanowania tatarskiego gniazda – Krymu (Mikołaj Jazłowiecki, plan podbicia Krymu). Jedynemi drogami były tu rzeki (Dniestr, Dniepr i t. d.), to też Turcy u ujść tych rzek pozakładali warownie (Akerman, Oczków, Azów), których zadaniem było wstrzymać wyprawy przedsiębrane na morze z północy. Korsarskie republiki kozackie na wyspach Dniepru (Zaporoże) i Donu, owe najbardziej na południe wysunięte forpoczty ludów północnych, przedzierały się wprawdzie lub przekradały około tych warowni a nawet zdobywały je i pokrywały swemi "czajkami" morze Czarne, rzucały postrach na Stambuł, Sinopę i Trebizond, ale były one za słabe do trwałego opanowania wybrzeży, ich wyprawy miały charakter korsarski.

Dopiero gdy za plecami Kozaków, wraz z chyleniem się Polski do upadku, wzrosła potęga lądowa, która w spadku po żeglarskich Normanach otrzymała ideę dążenia ku południowi, t. j. gdy wzrosło państwo rossyjskie pod Piotrem W., udało się ludom północnym owładnąć północnemi wybrzeżami morza Czarnego, zdobyć Krym. Równocześnie idea dążenia ku południowi przybrała wyraźniejsze formy: chodzi mianowicie o schwycenie kluczy do Czarnego morza, o "złamanie krat kontynentalnego więzienia", o otworzenie sobie drogi na morze Śródziemne. Ale i inne narody, mające też interesa na morzu Śródziemnem, patrzyły i patrzą z obawą na postępy "północnego niedźwiedzia"; wojna krymska wstrzymała je na czas pewien, nowe parcie ku tej stronie zostało powtórnie wstrzymane (traktat w S. Stefano); bo jak Dniepr z północy, tak Dunaj z zachodu ściąga interesy narodów ku morzu Czarnemu.

Oba nasze morza są dla stykających się z niemi kontynentalnych narodów, jak "dwie

komnaty, których klucze znajdują się w obcych rękach”.

Ku tym dwom “zamkniętym komnatom” zmierzają wszystkie *rzeki* naszego obszaru. Do zlewiska Baltyckiego, po stoku północno-zachodnim płyną: Odra z dwuramiennym dopływem Wartą-Notecią. Wisła z dwuramiennym dopływem Bugiem-Narwią, Niemen z Wilią i Dźwiną zachodnią (pomijając drobniejsze). Do zlewiska Czarnomorskiego po stoku południowo-wschodnim płyną: Dniestr, Boh, Dniepr (pominąwszy diwie dunajskie rzeki drugiego rzędu, Seret i Prut).

Odra miała dla Polski prawie wyłącznie tylko graniczne znaczenie, albowiem dzieli się ona w wielu miejscach na liczne ramiona i posiada brzegi błotniste, co utrudnia przeprawę. Punkta, gdzie wynioślejsze, suchsze równiny zbliżają się obustronnie do rzeki, lub gdzie liczne ramiona łączą się w jedno, miały, jako punkta przeprawy, od dawna ważne strategiczne i handlowe znaczenie (np. Frankfurt, Wrocław). Prawymi jednak swymi dopływami Odra sięga serca Polski i zbliża do systematu Wisły (Warta do Bzury, Noteć do Brdy); kierunek tych dopływów byłby ułatwił bez wątpienia rozprzestrzenianie się polonizmu na linii Odry, gdyby potężne fale germańskie nie parły w kierunku przeciwnym i nierozprzestrzeniały się w kierunku wschodnim zamieniając błotniste doliny tych dopływów (szczególniej Noteci) w urodzajne niwy. Odra jest ważną arteryą dla południowo-zachodniej, górniczej części naszego obszaru; kierując się na północo-zachód , nie przechodzi ona w swym biegu znacznych zmian klimatu (w Europie ku zachodowi klimat staje się łagodniejszym) i dla tego nie cierpi tak od zatorów lodowych, jak jej towarzyszka Wisła, kierująca się wprost na północ.

Wisła wypływa w punkcie zwrotu zachodnich Karpat ku południowi, w pobliżu źródłowisk granicznej Odry. Ażeby dosięgnąć Bałtyku, Wisła musiała pokonać wiele, choć niewysokich przeszkód; przerzyna się ona przez Polskę jurą pod Tyńcem i Krakowem (Krzemionki i Sikornik), przez lubelską kredę, na koniec przez Pojezierze. W skutek tego otrzymała ona kształt Sowaty, przyczep ujście przypadło pod tym samym południkiem co i źródła; ale w skutek wygięć rzeczywista długość stała się w dwójnasób większa od owej południkowej powietrznej linii, łączącej źródła z ujściem. Dorzecze Wisły jest jądrem, sercem Polski, a fizyczno-historyczny rozwój tej rzeki jest niejako emblematem polityczno-historycznych losów Polski. Wisła, jak Polska miała daleko świetniejszą przeszłość niż teraźniejszość: przez (?) bagien ciągnących się na zachód Torunia, zajęta obecnie przez kanał Bydgowski, Wisła spływała niegdyś za pośrednictwem Noteci do Odry, która również nie płynęła na północ, lecz przez dolinę Haweli dosięgała Elby i z nią dosięgała morza. Ale ujście tej olbrzymiej “Prawisły” przypadło znacznie dalej niż dzisiejszej Elby, mianowicie aż koło wysp Szetlandzkich (gdyż płytkie morze Niemiecki nie istniało jeszcze, tak, iż ta dawna Wisła przyjmowała z lewej Ren i rzeki angielskie jako danniki (podobieństwo ryb w rzekach Anglii i przyległego kontynentu) (1). I czymże jest dzisiejsza drobna Wisła w porównaniu z ową potężną Prawisłą, której wielki germański Ren był tylko pokornym lennikiem! Zejście Wisły do dzisiejszej skromnej roli odbyło się, jak niektórzy sądzą, w skutek erozyjnego działania rzek nadbrzeżnych morza Baltyckiego: rzeki te posuwając wciąż w tył swe źródła, przedłużając swe doliny (“wsteczna erozja Löwla”) (2) dosięgnęły nakoniec dwiema dwiema tych okolic Prawiły; w pewniej chwili wody tej ostatniej rzuciły się w tak przygotowane łożyska i wtedy Wisła oddzieliła się od Odry i Elby. Wisła i Odra wpadają w tych punktach wybrzeża Bałtyku, które

najbardziej wginają się ku południowi, albowiem te dwie rzeki nadbrzeżne, które wpadały niegdyś do tych zatok, musiały mieć najkrótszy bieg, a stąd i najsilniejszy spadekze wszystkich rzek nadbrzeżnych, zatem siła ich erozji była największa; prócz tego miały one najkrótsze linie do przecięcia. Według innych wodom Prawiły utorowała drogę erozja potoków spływających z krawędzi ustępujących ku północy lodów epoki lodowej; albo nawet wprost rozpęknięcia w skorupie lodowej, która przedtem tamowała wodom swobodny odpływ na północ (Berendt).

Wyłomowa dolina Wisły i jej delta, zalewane w czasie wysokiego stanu wody (dla tego miasta leżą na krawędzi wyniosłości ograniczających dolinę), stanowią żyzne żuławy (chów koni i bydła, krowy żuławskie). Mieszkańcy starają się tamami chronić bujne niwy od zalewów, ale Wisła często przerywa te tamy i niszczy swe własne dary. Najstraszniejsze zalewy powstają w skutek zatorów, to jest w skutek sparcia się lodów na dolnej Wiśle, które pochodzi stąd, że górna Wisła, częścią z klimatycznych, częścią z mechanicznych przyczyn (większa bystrość wody), prędzej puszcza niż dolna. Żuławy poprzerzynane są kanałami i groblami, a ponieważ wody z powodu płaskiego gruntu nie maja tu prawie żadnego spadku, więc mnóstwo tu wiatraków, wiatraków których jedne mielą zboże, inne poruszają pompy, wylewając zbyteczną wodę z kanałów; cały kraj robi wrażenie Holandyi, a i mieszkańcy (Niemcy) też pracowitością, systematycznością i czystością przypominają Holendrów. Z dwóch głównych ramion Wisły, Nogatu (do zatoki Fryskiej) i Leniwki (do zatoki Gdańskiej), ostatnie przy ujściu dzieli się jeszcze na dwa podrzędne ramiona w kształcie litery *T* i prawem wpada do zatoki Fryskiej.

Lewe dopływy Wisły w górnym jej biegu wypływają głównie z gór Sandomierskich i Polskiej Jury i mają kierunek południowy (dopiero Opatówka, już poniżej ujścia Sanu, ma kierunek wschodni), głębokie łożyska oraz szybki bieg (głównie Nidzica, poruszająca mnóstwo młynów). Dalej lewe dopływy przyjmują kierunek wschodni aż do Pilicy (dolnej), jeszcze dalej od Pilicy (górnej) do Brdy jest kierunek północny. W pozostałej części Wisły kierunek dopływów jest znów wschodni, nieco ku południowo-wschodowi. Dopływy z kierunkiem północnym (t. j. od Pilicy do Brdy) w połączeniu z Wartą i jej również na północ zmierzającymi dopływami (Prosna, Ner) mają ważne znaczenie strategiczne, albowiem drogi lądowe, idące z zachodu na wschód, muszą je przekraczać po brodach i mostach. Szczególniej ważną jest linia błotnistej Bzury (Łowicz, Sochaczew – punkta przepraw). Paskiewicz, który w 1831 r. przeprawiwszy się przez Wisłę powyżej Torunia, zdążał ku Warszawie od zachodu, spodziewał się napotkać silny opór na linii Bzury, ale Polacy zaniedbali jej obsadzić; awangarda kozacka zajęła Łowicz bez wystrzału.

Prawe dopływy górnej i średniej Wisły mają kierunek północny i stają się coraz większe w miarę posuwania się na wschód, t. j. w miarę jak obszar między Karpatami (skręcającymi na południe) i rzeką główną (skręcającą na północ) powiększa się. Aż do Sanu włącznie dopływy te biorą początek w Karpatach, a płynąc przez krainę łatwo wypłukiwanego karpackiego piaskowca i podlegając silnym wylewom wiosennym, przynoszą one Wiśle masy piasku i wpływają na tworzenie się mielizn(1). Nie karpacki już (równie jak Wieprz) Bug jest ostatnim z dopływów tego kierunku; w

swym północnym biegu ścieśniony obustronnie (jak i Pilica) dorzeczami sąsiednimi (Wieprza i Prypeci), nie posiada znacznych dopływów; w dolnym brzegu skręca się on już ku zachodowi i tu przyjmuje z północo-wschodu płynącą Narew z Biebrzą (kanał Augustowski). Połączona rzeka przyjmuje jeszcze z północy Wkrę, której błotnista dolina wrzyna się głęboko w grzbiet Baltyckiego Pojezierza i stawia trudną do pokonania zaporę nieprzyjacielowi, wkraczającemu z zachodu (walki Francuzów z Rossyanami i prusakami w 1806 r.). Rzeki te wraz z Wisłą nadają okolicom Warszawy i Modlina ważne strategicznie znaczenie: drogi wodne zbiegają się tutaj na kształt promieni wachlarza roztoczonego więcej niż na 180°; pojedyńcze rzeki rozcinają dookoła obszar kraju na oddzielne wycinki kołowe, których wierzchołki zbiegają się koło Modlina i między którymi komunikacya jest utrudniona z powodu rzek o błotnistych dolinach; na tem polega znaczenie strategiczne Modlina oraz dawnego polskiego trójkąta fortec Modlin-Serock-Praga. Dopływy dolnej Wisły są nieznaczne, ale, podsycane przez liczne jeziora, obfitują w wodę.

Wisła przedstawia typ przejściowy między rzekami niziny sarmackiej i rzekami niziny germańskiej: rzeki pierwszej maja podwójny stok ku dwom morzom, tymczasem rzeki germańskiej niziny posiadają jeden tylko stok północny. Wisła bezpośrednio nie posiada odpowiedniej rzeki południowego stoku i tylko za pośrednictwem Sanu, który zbliża się do Dniestru, nabywa ona po części wschodnio-europejskiego typu.

Wisła mając jako *arterya komunikacyjna* ważne znaczenie handlowe (spław zboża i drzewa do Gdańska), nie miała jako taka ważnego znaczenia dziejowego (jak np. Dniepr), tylko w 1831 r. Rossyanie używali jej jako drogi wodnej do działań wojennych, sprowadzając z Gdańska prowianty i materyały do budowy mostu powyżej Torunia, w celu przeniesienia wojny na lewy brzeg Wisły. Miała ona natomiast ważne historyczne znaczenie jako *tama,* przegroda rozciągająca się w poprzek bramy nadwiślańskiej, w poprzek dość uczęszczanej drogi wojennej. Gdy w 1806 r. Rossyanie zniszczyli most pragski, wielka armia Napoleona miała dość kłopotów z przeprawami (mimo pory zimowej). Brody i punkta przeprawy przez tę rzekę maja ważne znaczenie; ale brody są niebezpieczne z przyczyny zmian w stanie wody oraz zmian w samem łożysku.

Z brodów i przepraw ważne są następne: powyżej Torunia pod Osiekiem, gdzie przeprawił się Paskiewicz, przenosząc wojnę na lewy brzeg Wisły; przeprawę ułatwiły liczne wyspy na rzece, które można było podczas przeprawy obwarowywać i od jewdnej do drugiej budować mosty. Podobne stosunki zachodzą powyżej Czerwińska, gdzie liczne wyspy dzielą rzekę na trzy ramiona (tędy przeprawił się w 1410 r. Jagiełło ciągnący na Krzyżaków); z innych przepraw ważniejsze są pod Zakroczymem (Francuzi w 1806), pod Maciejowicami (Kościuszko 1794), pod Kozienicami, gdzie Wisła ma tylko 400 kroków szerokości (tędy miał zamiar przeprawić się Dybicz, ale gwałtowny atak Polaków na aryergardę Rozona pokrzyżował ten atak). W zimie, gdy rzeka pokryje się lodem, przestanie być ową “tamą” (choć czasem sprawia niemiłe niespodzianki z powodu nagłych odwilży); w 1831 r. generał rossyjski Kreutz przeszedł Wisłę po lodzie pod Puławami, przeniósł wojnę na lewy brzeg Wisły i zdobył Radom; w ślad za nim pośpieszył też po lodzie (pod Górą) generał Dwernicki z pod Stoczka i Kreutz musiał cofnąć się napowrót przez Wisłę kładąc deski i słomę na osłabiony już lód (pod Kozienicami, gdzie Wisła bardzo wąska). Równocześnie prawie Polacy, przeszedłszy po lodzie pod Puławami znieśli stojący tamże oddział rossyjski i

cofnęli się za Wisłę(2).

Niemen jest rzeką Litwinów, jak Wisła Polaków, faliste jego skręty przypominają pełznącego węża ze wzniesioną głową (delta). Wypłynąwszy z okolic pobliskich Berezynie, zwraca się ku zachodowi dwoma łukami; w okolicach Grodna zbliża się tylko na jedną milę do Biebrzy i zdaje się ku niej zdążać, lecz następnie nagłym zwrotem skręca się ku północy i przerywa Baltyckie Pojezierze, w brzegach wysokich malowniczych, pośród "łąk zielonych i pagórków leśnych", których zbocza wieńczą amfiteatralnie zbudowane wsie i miasteczka; gdzie niegdzie widać ślady zamków obronnych i mogiły poległych bohaterów Litwy, świadczące o dawnem znaczeniu Niemna jako rzeki granicznej (Pullen, litewski Sagunt). Dno Niemna na tej przestrzeni pełne jest kamienistych zapór i skał podwodnych lub sterczących nad wodą (rafa Balwierz, Rumszycki Olbrzym, Czartowa Łaźnia i t. d.). Niemen tworzy tu bardzo liczne drobne zakręty, silnie powyginane. "Rzeka ta, mówi Długosz, wykręca się tak wężykowato, że nieraz żeglarze po całodniowej żegludze biorą ogień z ogniska wczorajszego, zakrętami rzeki zbliżonego" (1). Najznaczniejszy z tych zakrętów, zwany "buchtą", kształtu wyszczerbionego topora zwróconego ostrzem ku zachodowi, znajduje się w połowie drogi od Merecza do Kowna, między Puniami a Birsztanami. Właściwie "buchtą" zowie się tylko północna część tego zakrętu, tworząca rodzaj pętlicy, 50 klm. długiej, między Niemaniunami i Żydejkunami, których odległość prosta tylko 6 klm. wynosi ("półwysep Birsztański") (2).

Buchta posiada wiele cech charakterystycznych, zasługujących na uwagę geografa: grunt piaszczysty nie dostarcza dość środków utrzymania dla tutejszych mieszkańców, lecz inne warunki jej położenia, które zapewniają lub zapewniały obfite zyski niegodziwe, ściągały tu od dawna liczną ludność i nadawały jej wiele cech ujemnych. Niegdyś mianowicie szumiały tu puszcze pełne wąwozów i kryjówek, przez te puszcze szedł trakt reński i ku Warszawie; to też buchta była wtedy siedliskiem rozbójników, którym szlachta tutejsza przewodziła dziedzicznie (Jefimowicz i Piotrowicz ścięci w Wilnie za Stanisława Augusta). Następnie cechy te złagodniały: rozbójnictwo znikało, a miejsce jego, dzięki Niemnu oraz bliskości granicy polskiej i pruskiej, zastąpiła kradzież koni i przemytnictwo, wczem znowu szlachta tutejsza niepoślednie trzymała miejsce; buchta była punktem składowym zagranicznych towarów. Tego rodzaju zajęci wyrobiły w tutejszych mieszkańcach wielką przebiegłość, spryt, zręczność i delikatność zmysłów; buchta miała swoich Mohikanów i Fradiawolów. Jeden jeszcze warunek dostarczał środków wyżywienia dla mieszkańców jałowej buchty, mianowicie liczne, niebezpieczne dla żeglugi zakręty i tak zwane "odyńce" (głazy erratyczne) w tej części Niemna, o które często rozbijają się wiciny i zamoczone zboże dostaje się za bezcen mieszkańcom; jest to rodzaj "strandgutu", tembardziej, że sternicy podmówieni przez brzegowców czasem umyślnie wywołują rozbicia statków. Kształt pętlicowaty buchty, stanowiącej półwysep, tylko wąską szyją łączący się z lądem, wywołał niegdyś w leżących tu Birsztanach powstanie znakomitego myślistwa królewskiego, łatwo bowiem było spędzać na ten półwysep, jakby do worka, mnóstwo zwierza z okolicy dla łowów królewskich; dotąd część buchty zowie się zwierzyńcem (3).

Przy końcu tego swojego północnego biegu Niemen przyjmuje z prawej strony Wilią, która “dno ma przejrzyste i niebieskie lica”; cechę tę, którą poeta unieśmiertelnił ukochaną rzekę, przyjmuje ona jednak w pobliżu “ swego oblubieńca”: z początku bowiem płynie ona w łożysku błotnistem, śród podmokłych łąk (“Wilia bołociana”), dopiero dalej żłobi sobie coraz głębsze łożysko i ma dno kamieniste i wodę przezroczystą (“Wilia kamienista”). Na pewnej przestrzeni (do Kiernowa) wysokie zbocza doliny przypierają tak bezpośrednio do rzeki, że nie pozostawiają miejsca na łąki i pastwiska, z tego powodu chów bydła w tej części doliny byłby prawie niemożebny, gdyby na jej dnie płytkim i kamienistym nie rosła ścieląca się roślina, zwana mowrą (Ranunculus aquatilis), dająca wyborną paszę; bydło pasie się tutaj na rzece “jakby na łące” (4).

Jak Wilia tak w ogóle dopływy Niemna żłobią sobie głębokie łożyska w wyżynie, ale erozya ich nie sięgnęła jeszcze tak głęboko, jak erozya rzeki głównej, to też niektóre w kaskadach spadają ku Niemnowi, są miniaturami górskich potoków (liczne młyny wodne niezbędne w tych głębokich i lesistych, zatem bezwietrznych dolinach). Taki charakter dolin rzecznych, które wydają się jakby otoczone górami, nie tylko nadaje im wiele romantycznego wdzięku, ale także zapewnia cieplejszy klimat (sady owocowe, nawet winogrona) niż na okolicznej wyżynie. Bujność roślinności, obfitość kwiatów przyczynia się jeszcze bardziej do wdzięku tych dolin, do nadania krajobrazom litewskim tego poetycznego uroku, który Mickiewicz odtworzył w swych nieśmiertelnych pieśniach. Dolina Wilii odznacza się szczególniej malowniczością (okolice Wilna, Ponary, dolina Kowieńska “najpiękniejsza w świecie”, siedlisko litewskiej Wenery, Aleksoty).

Dolny Niemen od ujścia Wilii zwraca się na zachód i płynie w brzegach niskich, śród łąk; północne jego dopływy Niewiaża i Dubissa zbliżają się do wachlarzowatego systemu rzeki Lawena-Aa (Dźwina zachodnia) i do Windawy (kanał Windawski w celu odwrócenia handlu niemnowego od Kłajpedy i Królewca do Windawy). Przy ujściu Niemen tworzy żyzną deltę dzieli się na odnogi, z których południowa łączy się z kanałem Dece, a stąd z Preglem, tak, iż Królewiec na równi z Klajpedą może być uważanym za port ujściowy Niemna.

---

(1) W. Pol, Zasługi Długosza pod względem geografii, w Roczniku Tow. Nauk. Krakowskiego 1852, XXII.
(2) K. Łapczyński, w Pamiętniku Fizjograficznym, VI.
(3) St. Morawski, Od Merecza do Kowna, w Tece Wileńskiej, 1858.

(4) Tyszkiewicz, Wilia i jej brzegi, Drezno, 1870, str. 125, 126.

Co do *dziejowego znaczenia* Niemna, to zdaje się, iż posłużył on, podobnie jak wiele rzek w Europie (Elba, Ren, Sekwana, Loara, Guadalkwiwir), Normannom za drogę do wniknięcia we wnętrze lądu i zasłużenia podwalin państwowych Litwy (mity o Palemonie, Nemonie i t. d.); sięgali oni zdaje się w górę Dubissy, Wilii i zakładali miasta (Tyrki i Velni skandynawskich sag to na pewno Troki i Wilno) (1). Później miał Niemen znaczenie rzeki granicznej między “wiecznie głodnym krzyżackim gadem” i pogańską Litwą (“Niemen oddziela Litwinów od wrogów”), był nowym Rubikonem, którego przejście było hasłem wojny (“i ci i owi pilnują przeprawy”). Dla tego to brzegi i wyspy Niemnowe były usiane licznemi warowniami, które Krzyżacy i Litwini burzyli w zawody i na gruzach zburzonej warowni nieprzyjacielskiej wznosili nową swoją; stąd warownie te nosiły zwykle podwójne nazwy, niemieckie i litewskie, w miarę tego, której stronie służyły w danej chwili za obronne stanowisko. Zaczynając od Bagnety< krzyżackiego grodu poniżej ujścia Jury, który służył Krzyżakom za punkt

wyjścia ich wypraw na Litwę i postępując w górę Niemna, napotykamy między innemi następujące niegdyś warowne punkta: Jurborg naprzeciw ujścia Jury, Wielona, Bissena na wyspie przy ujściu Dubissy, Nowe Kowno na wyspie przy ujściu Wilii, Punie przy ujściu Puniały, Merecz przy ujściu Mereczanki i Grodno (Martena), gdzie Niemen w skutek zwrotu prowadzi we wnętrze kraju.

Szczególniej ważnemi były zamki, leżące u ujść prawych dopływów Niemna, gdyż doliny ich stanowiły dla Krzyżaków drogi do Litwy, podobnie jak doliny prawych dopływów Renu – dla Rzymian i Francuzów do wnętrza Niemiec. Największe znaczenie miało Kowno (dziś znów obwarowane), jako leżące u wejścia do doliny Wilii, która stanowi główną arteryą Litwy, i nad którą leżały stolice przenoszące się coraz dalej w górę rzeki przed zagonami Krzyżaków (Kiernów, Troki, Wilno). Wyprawy krzyżackie wychodziły zwykle z Ragnety, częścią lądem, częścią na statkach w górę Niemna. Wojsko płynące na statkach budowało w odpowiednich miejscach mosty dla przep[Rawy wojska lądowego; robotom tym Litwini starali się przeszkodzić, czyniąc wycieczki ze swych nadniemeńskich zamków i puszczając z nurtem Niemna ciężkie kłody drzewa, które druzgotały budowy Krzyżaków. Tym sposobem “ojciec Niemen” przy pomocy licznych warowni stanowił pewną tamę dla łupieskich zagonów krzyżackich, nie tylko “oddzielał” lecz i bronił “Litwinów od wrogów”.

Dźwina zachodnia bierze początek z tego samego węzła hydrograficznego Europy wschodniej, z którego wypływa między innemi i Dniepr. W biegu swym zwraca się najprzód ku południo-zachodowi (Bieszenkowicze) i zbliża do Dniepru (brama Rossyi między Witebskiem i Smoleńskiem); następnie jednak w kierunku północno-zachodnim przerzyna, w malowniczych brzegach, tworząc porogi (znaczenie Dyneburga i Jakobsztatu jako przystani nadporogowych, gdzie przeładowują towary), północne pasmo wyżyn. Bieg jej odbywa się tutaj na linii łamanej, która składa się z czterech części o kierunku naprzemian północno-zachodnim i zachodnio-północno-zachodnim. Uchodząc na płaskiem, piaszczystem, ubogiem w porty wybrzeżu, koncentruje w sobie cały prawie jego ruch handlowy, podobnie jak np. Garonna (znaczenie handlowe Rygi). Dźwina przez Ułłę łączy się z systematem Dniepru (kanał Berezyński), przez rzekę zaś Bolder-Aa, której obfity w rzeki systemat rozgałęzia się na południe, na kształt roztoczonego wachlarza, zbliża się (za pomocą Laweny) do Niewiary, a dział wodny jest tu tak nieznaczny, ze w czasie wysokiego stanu wód następuje czasowa bifurkacya (2). Bolder-Aa stała się dopiero w historycznych czasach rzeką drugiego rzędu, gdy samodzielnie jej poprzednie ujście pod Szlokiem zostało zatamowane diunami.

Dźwina zachodnia już w odległej starożytności pod nazwą Eridanu, pośredniczyła w handlu bursztynem przez zbliżenie swe w okolicach Witebska do Dniepru (w okolicach Orszy, Sarum Ptolemeusza). Wprawdzie ujście Dźwiny jest znacznie oddalone od dzisiejszego bursztynowego Eldorado, to jest Samlandyi, ale bursztyn mogli stamtąd przywozić morzem (albo lądem) do ujścia Dźwiny; a zresztą i same okolice Dźwiny mogły być naonczas bogatsze w bursztyn (do dziśdnia znajdują bursztyn w okolicach Połągi i jeziora Angern). Później Normanowie w swych wyprawach korsarskich w górę wielu rzek europejskich nie pominęli i Dźwiny, albowiem znajdujemy o niej wzmiankę w skandynawskich sagach (Dina). Następnie posłużyła ona za drogę rozprzestrzenienia władzy książąt ruskich (Bogwold) z centralnego Wałdajskiego obszaru (miasta: Witebsk, Płock, Gersike, Kokeinos); lecz w

swem rozprzestrzenianiu w dół Dźwiny natrafili oni później na przeciwny prąd niemiecki. Dźwina, służąc jako droga rozprzestrzeniania się niemieckiej kolonizacyi w Inflantach i Kurlandyi, wywarła ona stanowczy wpływ na historyą, cywilizacją i etnograficzne stosunki tych krain. Najprzód kupcy bremeńscy, prowadzący na Bałtyku handel z Gotlandem, zagnani burzą do ujścia Dźwiny, pomknęli w górę tej rzeki i za jej pośrednictwem zawiązali na początku XII wieku stosunki handlowe z tutejszymi autochtonami, a zaraz potem niemieccy krzyżowcy, wylądowawszy tu i założywszy nad Dźwiną Rygę oraz wiele warownych zamków, rozszerzali w górę rzeki ogniem i mieczem, jak hiszpańscy conquiatadorowie, religijny, społeczny i państwowy despotyzm; a chociaż obecnie państwo ich już nie istnieje, to jednak zapuścili się oni w kraju tym tak głębokie korzenie, iż żywioł niemiecki jest tu panującym (Dorpat, “północny Heidelberg”). Następnie Dźwina nabrała znaczenia jako rzeka graniczna między Polską z jednej, a Rossyą i Szwecyą drugiej strony; to też wiele miast i miejscowości wzdłuż niej leżących było przedmiotami sporów, lub polami bitew dla tych narodów (Wieliż, Witebsk, Ułła, Połock, Dyneburg, Liksna, Kreuzburg, Kokenhausen, Uexküll, Kirchholm, Ryga).

Do dziś dnia Dźwina wraz z Dnieprem stanowi drugą linią obronną Rossyi od zachodu (Dyneburg, Bobrujsk, Kijów), jak niegdyś stanowiła pierwszą linią obronną Polski od wschodu. Ta ogromna wodna linia, ciągnąca się od zatoki Ryskiej do Odeskiej, tylko w jednem miejscu, jak wiadomo doznaje przerwy, mianowicie tam, gdzie górne części Dźwiny i Dniepru, przed przyjęciem swych głównych kierunków, płyną w kierunku południowo-zachodnim równolegle do siebie. Przerwa ta jednak (po części zamknięta Cerezyną) nie jest zbyt wielką (między Witebskiem i Orszą 11 mil), tak, iż oddawna przewożono tędy towary z Dniepru i odwrotnie; stąd znaczenie handlowe Smoleńska i Witebska; do dziśdnia główną podstawą bytu mieszkańców nieurodzajnej gubernii Smoleńskiej jest przewożenie towarów z Dniepru na Dźwinę, a w związku z tem wyrób wozów i łodzi. W tej przerwie, jak wspomnieliśmy, leżało miasto Sarum, grające ważną rolę w handlu bursztynem; później Smoleńsk już na początku XIII wieku prowadził za pośrednictwem Dźwiny handel z Rygą i Gotlandem. Ta przerwa w wodnej granicy między krajami dawnej Polski i Rossyą, miała, jak wspomnieliśmy już, ważne znaczenie wojenne. Dla tego Witebsk, Orsza, Wieliż, Smoleńsk, Biełoj, Duchowszczyna, Dorohobuż i inne miasta, leżące w tej bramie, pamiętane są w historyi wojen.

Dniestr wypływa z Karpat w pobliżu Sanu (projekt kanału łączącego Dniestr z systematem Wisły) i płynie równolegle do Karpackiego łuku. Rzeka ta wryła się głęboko w grzbiet wyżyny, z początku do dewonu, dalej na wschód do syluru, a jeszcze dalej ku południowi aż do granitowego archaicznego podkładu. Malownicze skaliste ściany doliny, ciągnące się w pobliżu rzeki, posiadają jaskinie, w których kryli się niegdyś rozbujniecy oraz odprawiali swe nabożeństwa prześladowani starowiercy (1); obecnie jaskinie te służą tylko za schronienie pastuchom podczas niepogody. Na przestrzeni jednak od Sambora do Niżniowa ściany doliny znacznie się oddalają i Dniestr płynie śród szerokiej łąkowej i błotnistej doliny, stanowiącej bujne pastwiska dla wypasowych wołów (“cielce śnieżne wypasają błonia Dniestrowi pobrzeżne”). Płynąc po skalistem dnie, Dniestr tworzy porogi Jampolskie, które długi czas

stanowiły wielkie utrudnienie w żegludze, ale które w ostatnich czasach zostały wysadzone prochem. Dniestr tworzy bardzo liczne drobne, ale nagłe zakręty, które nieraz przedłużają drogę do ośmiu razy.

Dopływy Dniestru prawe, to jest karpackie, są to burzliwe górskie potoki, które unoszą mnóstwo rumowiska, zapychającego rzekę główną. Dopływy lewe stepowe płyną równolegle do siebie i żłobią sobie jak i rzeka główna głębokie łożyska, tworzą stawy, poruszają młyny. W tych wąwozach leżą wsie i miasta wśród sadów i winnic (w południowej części dorzecza).

Dniestr przepływa w ogóle krainę bogatą, krainę pszenicy, do której ku południowi dołącza się kukurydza, tytoń i wino; ale prócz usuniętej przeszkody porogów, rzeka ta posiada jeszcze drugą niedogodność dla żeglugi i handlu, mianowicie ujście do bardzo płytkiego limanu; drzewo, które za pośrednictwem Dniestru spływają z lesistych Karpat do bezleśnych stepów południowej Rossyi, też przyczynia się do utrudnienia żeglugi, albowiem zatonięte kłody wpływają na tworzenie się mielizn. Mimo te niedogodności Dniestr był za czasów rzeczypospolitej genueńskiej ważną drogą handlową: Genueńczycy za jego pośrednictwem sprowadzali zboże i mieli nad Dniestrem swoje faktorye (Akerman, Bendery, Chocim). Za Jagiellonów polskie zboże szło Dniestrem do Konstantynopola, a nawet do Cypru, ale w końcu XV wieku Turcy i Tatarzy, opanowawszy wybrzeża morza Czarnego, przecięli te stosunki handlowe. Później Wenecyanie pragnęli zawiązać tędy stosunki handlowe (zboże) z Polską, ale porog Jampolski odstraszył ich od tego. Następnie żegluga i handel na Dniestrze odbywały się bardzo nieregularnie. W 1788 i 1789 r. Austryacy użyli Dniestru w celach wojennych, mianowicie sprowadzili na statkach zapasy i materyały wojenne do obleganego i zdobytego Chocima. Obecnie, gdy poróg Jampolski jest usunięty, Dniestr po przekopaniu kanału między nim a Sanem, stałby się ogniwem ważnej drogi handlowej przecinającej w poprzek ląd Europy między morzem Czarnem i Bałtykiem; zboże z dorzecza Dniestru mogłoby prędzej dosięgnąć Londynu przez Gdańsk niż przez Odessę i Gibraltar, którą to ostatnią drogą nie może współzawodniczyć ze zbożem amerykańskiem.

Dniestr był niegdyś rzeką graniczną między Polską i Turcyą, wiele krwi polskiej i tureckiej przelało się nad jego brzegami (klęska cecorska!); po obu jego stronach wznosiły się naprzeciw siebie dwie ważne twierdze: turecka – Chocim i polska – Kamieniec Podolski, zbudowany na niedostępnej skale, niby na platformie kolumny (Podolska Konstantyna). Z powodu głębokości swej doliny i bystrości biegu rzeka ta jest trudna do przeprawy; dla tego dogodniejsze pod tym względem miejsce pod Żwańcem, było świadkiem wielu wydarzeń wojennych.

Pomijając analogiczne z Dniestrem rzeki: *Seret* i (zubożony przezeń w karpackie dopływy) *Prut*, które, posuwający na wschód swą deltę Dunaj zagarnął do swej klienteli; oraz wyżynową rzekę *Boh*, którą “snują srebrne szarfy po granitach”, tworzy liczne progi i tylko przy ujściu posiada znaczenie, z powodu głębokiego limanu (Nikołajew “rossyjski Tulon”), przechodzimy do najważniejszej z naszych rzek czarnomorskich, trzeciej co do wielkości w Europie, to jest do Dniepru.

Dniepr płynie esowato ze wspólnego źródłowiska wielu rzek sarmackich – wyżyny Wałdajskiej. Przepływając pas nizin środkowych, Dniepr zasila się obfitemi wodami z

lasów błot (Berczyna, Prypeć, Soż i Desna); prawe z tych dopływów zbliżają Dniepr do systematów Wisły, Niemna oraz Dźwiny i zostały połączone z niemi za pomocą kanałów. Dalej przerzyna Dniepr granitową wyżyną Ukrainy, gdzie żegluga w skutek porogów natrafiła na przeszkody, okoliczność ta wywołała szereg charakterystycznych autropo-geograficznych objawów. Potrzeba przeładowywania towarów i przeprowadzania statków przez niebezpieczne porogi, wywołała powstanie Kremieńczuga, dnieprowskiej Szatfuzy, oraz rozwój sternictwa; częste rozbijanie się statków wywołało podobnie jak na niebezpiecznych wybrzeżach morskich, zwyczaj rabowania towaru (Strandgut). Już w starożytności taż sama potrzeba przeładowywania i przewożenia po części drogą lądową towarów wywołała powstanie tu greckiego miasta Metropolis albo Miletopolis(2).

Gdyby nie porogi, mówi Kohl, kto wie z jaką siła i jak daleko handel i cywilizacya starożytnych Greków byłyby się utrwaliły wzdłuż Dniepru i jaki opór mogłyby były postawić barbarzyństwu wędrówki ludów. W średnich wiekach okolice porogów obsadzili Pieczeniegi i Połowcy, ażeby napadać na kupców ryskich obnoszących towary i łodzie około wodospadów (śmierć Światosława). Nie dziw więc, że wyspa Chortyca, leżąca poniżej porogów, była miejscem ofiar dziękczynnych za szczęśliwe przebycie porogów (dnieprzańska Elefantyna)(3). Po opuszczeniu porogów Dniepr wstępuje na nadbrzeżną nizinę czarnomorską, płynie śród podmokłych lasów (“pławni”), dzieli się na odnogi i tworzy labirynt wysp (Zaporoże), które były schronieniem korsarskiej rzeczypospolitej kozackiej (dnieprzańscy Flibustjerzy), siedliskiem swobody Akropolem Ukrainy. Główny punkt oparcia stanowiła tu wyżej wspomniana Chortyca, “naturalna warownia broniona ze wszech stron przez masy granitowe, które nie pozostawiają prawie nic do zrobienia człowiekowi, aby ją uczynić niezdobytą”(4).

(1) Afanssiew, Pojezdka w jużnuju Rossiju.
(2) J. N. Sadowisk, Drogi handlowe greckie i rzymskie, I, 20, 38, 80.
(3) W. Nałkowski, Systemat Nilu. Ateneum, 1884.

4) Hommaire de Hell Voyage, I, str. 242.

Dniepr przepływa 9° szerokości, wijąc się około 50° południka i mimo przerwy na linii porogów, posiada bardzo ważne *handlowe i historyczne znaczenie.* Łączy on okolice bardzo różniące się między sobą pod względem swych płodów, a mianowicie: bogate w lasy lecz płonne (od źródeł do Desny); bogatsze w zboże lecz bezleśne (Ukraina); płonne i bezleśne lecz bogate w sól i ryby (pomorze czarnomorskie). Handlowe znaczenie Dniepru otrzymuje jeszcze większe rozmiary przez zbliżenie się tej rzeki i po części połączenie jej kanałami z wielkiemi systematami innych rzek niziny Sarmackiej: za pomocą Prypeci i Berczyny Dniepr zbliża się i łączy kanałami z systematami Wisły, Niemna i Dźwiny zachodniej, w skutek czego jest on takiem samem południowem przedłużeniem trzech północnych dróg wodnych w europie wschodniej, jak Rodan (kanały łączą z Loarą, Sekwaną i Renem) w Europie zachodniej; a że prócz tego Dniepr, podobnie jak dolny Rodan, płynie w przerwie górskiej osi dzielącej Europę na północną i południową, stanowi więc taki sam łącznik północy z południem na wschodzie Europy jak Rodan na zachodzie. To też w okolicach ujścia tych rzek, nad morzem Czarnem i zatoką Lyońską powstały wcześnie greckie kolonie (Olbia, Massilia) i stąd Grecy poznali północ Europy (Herodot, Pyteas); kupcy greccy udawali się w górę Borystenu przez Prypeć na Bug i Wisłę lub przez Prypeć i Jasiołdę na Szczarę i Niemen lub wreszcie do górnego Dniepru, do

tego punktu, gdzie rzeka ta najbardziej zbliża się do Dźwiny (Eridanu), gdzie dziś leży Orsza a w starożytności leżało miasto Sarum; stąd przewlekano towary na Dźwinę. Głównym celem tego ruchu handlowego było dostanie bursztynu znad brzegu Bałtyku w zamian za sól czarnomorskich limanów.

Następnie, na początku wieków średnich, Dniepr przy pomocy zbliżonego doń systematu Łowati-Newy służył za drogę wojenną dla chciwej łupu skandynawskiej północy do nęcącego bogactwy bizantyjskiego południa (“put iz Wariag w Greki”). Książęta wariago-ruscy (Askold i Dir, Oleg, Igor, Jarosław) rozszerzywszy swe panowanie między plemionami sławiańskiemi wzdłuż dorzecza Dniepru, puszczali się z jego nurtem do bogatego Carogrodu i powracali obciążeni łupami. Z czasem te stosunki wojenne zmieniły się na przyjazne i handlowe; tym sposobem Dniepr pośredniczył w stosunkach Rusi z Grekami, od których pierwsza otrzymała promyki oświaty wraz z religia greckiego obrządku. Gdyby nie było Dniepru, to historya ludów niziny sarmackiej byłaby inną i nie tylko ze względów religijnych i wszelkich płynących stąd konsekwencyi. Dniepr mianowicie jest geograficzna przyczyną, a przynajmniej warunkiem dzisiejszego dążenia Rossyi na półwysep Bałkański, wpływu je na losy jego i skrzyżowania się jej interesów z interesami innego państwa sąsiedniego, które druga potężna czarnomorska rzeka, Dunaj, prowadzi na tą samą arenę. Pierwiastkowym ogniskiem tych wywołanych, a przynajmniej ułatwionych przez Dniepr stosunków Rusi z Grekami, punktem wyjścia flot wojennych i handlowych do Carogrodu stał się Kijów “drugi Carogród”, leżący we środku dorzecza Dniepru, powyżej ujścia jego największych dopływów, gdzie krzyżują się drogi z północy na południe i ze wschodu na zachód.

Bogactwa Kijowa, wypływające z jego stosunków handlowych musiały być olbrzymie, kiedy Chrobry “ozłocił niemi Polskę, a Śmiały zniewieściał ze swą rycerską drużyna wśród rozkoszy tej “nowej Kapay”. Później ognisko to przeniosło się ku ujściom Dniepru, do czarnomorskich portów, a na bramie Chersoniu był wcale wymowny napis “droga do Konstantynopola”. Po zajęciu wybrzeży Morza Czarnego przez Tatarów i Turków Dniepr utracił znaczenie drogi wojennej i handlowej na południe (wyjąwszy Dniepr dolny dla wypraw Zaporożców); natomiast nabył później znaczenia rzeki granicznej między Polską z jednej, a z Rossyą i Tatarami z drugiej strony; nie stanowił on wprawdzie wybitnej granicy strategicznej (szczególniej w zimie), wielkiej tamy dla wzajemnych napadów i z tego powodu granica polityczne nie zawsze i nie wszędzie biegła z jego korytem; zawsze jednak w lecie stanowił on pewną linię obronną, dla tego wyprawy wojenne odbywały się przeważnie w zimie, gdy Dniepr zamarza. Linia ta została wzmocniona warowniami. W skutek tego granicznego znaczenia Dniepru w większem lub mniejszem odeń oddaleniu leżą liczne pobojowiska (Dorohobuż, Smoleńsk, Orsza, Szałów, Mohylew, Bychów i t. d.). Ponieważ w środkowej części tej linii obronnej bagna Polesia, przypierające do prawego brzegu rzeki, czynią ją na tej przestrzeni niedostępną i główne drogi ciągnące się wzdłuż północnej lub południowej granicy tych bagien przecinają Dniepr pod Smoleńskiem i Kijowem, przeto miasta te miały najważniejsze na dnieprzańskiej linii strategiczne znaczenie i były szczególniejszymi przedmiotami sporów. Kijów, dnieprzańska Moguncya, leży u wejścia do dorzecza Desny (Siewerszczyzna), które, posuwając dorzecze Dniepru daleko na wschód do samego centrum niziny Sarmackiej (Moskwa), podobnie jak Men – dorzecze Renu do centrum Niemiec, było najczęstszym przedmiotem granicznych sporów i polem zaciętych walk (Czernihów,

Siewierz, Starodub, Poczep, Briańsk, Nieżyt, Baturyn, Konotop, Putywl, Głuchów, Siewek); granica też tutaj była najchwiejniejsza: państwo Witolda sięgało dorzecza Oki (Ugra).

Poniżej Kijowa już zaczynają się skały w łożysku rzeki i bystry prąd wody, co wraz z licznemi warownemi zamkami (Trechtemirów, Kaniów, Czerkasy, Kremieńczuk, Kudak) nadawało tej części Dniepru charakter szczególniej obronny; jeszcze dalej linia porogów stanowiła naturalną obronę. Dolny Dniepr, napełniony niedostępnemi i obwarowanemi przez Kozaków wyspami Zaporoża, stanowił fossę trudną do przybycia; w tej części rzeki niezmiernie ważnym punktem strategicznym, warowną bramą między zachodem i wschodem, był bród Tawański, przez który przeprawiali się Tatarzy w pochodach na Polskę. Wiadomo, że po okropnej klęsce nad Worsklą, gdy Polsce groziło straszne najście tatarskie, Witold z garstką niedobitków wstrzymał u brodu Tawańskiego całą potęgę Edygi. “Gdyby sam Tamerlan, odpowiedział on Jagielle, chcącemu przysłać posiłki, ze wszystkiemi wojskami wschodu, pokusił się o przeprawę przez Dniepr, byłbym w stanie powstrzymać go u Tawani” (1). Po zajęciu tego kraju przez Turków, zbudowali oni nad tym brodem fortecę Kyzykermen (obecnie Berysław, na trakcie czumackim do Krymu).

Dniepr przedstawia wiele analogii z Renem: każda z tych rzek jest w odpowiedniej sobie części Europy drugą co do wielkości: Dniepr po Wołdze, Ren po Dunaju; obie, dzięki swemu kierunkowi i znakomitej długości, proporcyonalnej do wschodniej i zachodniej części lądowego pnia Europy, łączą północ z południem, a przy pomocy sztucznych połączeń przerzynają w poprzek lądowy pień Europy, łącząc morza północno-europejskie z południowo-europejskiemi. Obie płyną z krain lesistych do bezleśnych (Polesie – Ukraina, Schwarzwald – Holandia). Obie w średnim biegu przepływaja kotliny, będące śladem dawnych jezior (kotlina Polesia, kotlina Wyższego Renu), a następnie, po przyjęciu swych największych dopływów (Desna, Men), toruja sobie drogę przez skaliste wyżyny (wyżyna Ukrainy, wyżyna łupkowa Reńska), śród malowniczych skał, tworząc katarakty lub prądy i tutaj przyjmują pomniejsze równoległe dopływy, przerzynające się w głębokich dolinach ku rzece. Te części biegu obu rzek, przedstawiające pewnie niedogodności, były opanowywane przez zbójeckie bandy w celu łupienia przepływających statków lub przewożonych lądem towarów (Pieczeniegi, Połowcy – Burgrafowie). Obie rzeki łączą się na ujściach ze znacznemi dopływami stanowiącemi niejako samodzielne systemata rzeczne (Boh, Maas). Obie maja wielkie handlowe i wojenne znaczenie. Obie są znane jako rzekigraniczne niegdyś między współzawodniczącemi państwami, a przeto jako przedmioty sporów, najprzód politycznych, które nieraz obficie zrumieniły ich fale krwią wojowników, a po wtóre – sporów naukowych co do jedności lub różnicy w przyrodzie obu ich brzegów. Obie nareszcie są owiane urokiem historycznej i legendowej poezyi. Dla tych wszystkich analogii Dniepr, ów patriarcha rzek ruskich, zasługuje na miano sarmackiego Renu.

Wszystkie rzeki naszego obszaru pod względem swej *ekonomii hydrologicznej* (wahnień w poziomie wód) należą już do typu rzek Europy wschodniej (typ D Wojejkowa)(1) z prawidłowemi wylewami, zależnemi od topnienia śniegu na

równinach; tyko diwe rzeki gór granicznych, Wisła i Dniestr maja, podobnie jak rzeki kaukaskie, przymieszkę typu B (Wojejkowa), t. j. posiadaja jeszcze drugie wylewy, zależne od topnienia śniegu w górach.

Klimat. Jak pod względem geograficznego położenia tak i pod względem klimatu obszar Polski przedstawia krainę *przejściową*, mianowicie pomiędzy oceanicznym zachodem i kontynentalnych wschodem Europy. Podczas gdy na południe Polski kontynentalny stepowy wschód, pod osłona Alp i Karpat (od północy), sięga w dawna morską zatokę Węgier aą do Wiednia i tam urywa się nagle w obec alpejskiego charakteru Europy zachodniej. Podczas gdy na dalekiej "wysokoskalnej" skandynawskiej północy odwieczna granitowa grobla, niczym kadłub wywróconego okrętu okrętu-olbrzyma na grobie Wikinga-Olbrzyma, dzieli wąski i długi półwysep na dwa zupełnie różne klimatyczne światy: oceaniczną, mglistą, zachodnio-europejską Norwegię i kontynentalną, pogodną, wschodnio-europejską Szwecję; to na obszarze między Karpatami i Skandynawią wszelki dział zanika, daremnie wzrok i myśl szuka jakiegoś nagłego przejścia, jakiejś dzielącej ściany. Przez lukę między wyżyną Skandynawską i Karpatami, zajętą przez bramę Nadwiślańską, południowy Baltyk i południowy róg Szwecyi, przedziera się ku wschodowi wpływ oceaniczny i tworzy krainę klimatyczną przejściową; wpływ ton sięga najdalej w stronie północnej, dzięki Baltykowi: prowincye Nadbaltyckie, a szczególniej przyległa im wyspa Oesel posiada klimat łagodny i odpowiednią mu bujną roślinność (lasy dębowe, jesionowe, akacye, drzewa owocowe, nawet winogrona i orzechy włoskie).

Wiadomo, że to wdzieranie się wpływu oceanicznego z zachodu na wschód w miejscach gdzie nie ma gór, to urywanie się jego na ścianach górskich, w ogóle wszystkie zmiany klimatyczne, jakie napotykamy w pozaśródziemnomorskiej Europie, postępując od zachodu ku wschodowi i południo-wschodowi, zależą od dwóch panujących w tej części Europy *wiatrów,* zachodniego i wschodniego (wraz z siąsiedniemi kierunkami kompasu), co znów zależy od położenia barometrycznych minimów i jego zmian, stosownie do pory roku. W czasie zimy, gdy słońce przechodzi na południe równika, wtedy w okolicy Islandyi oraz Szpicbergu powstaje znaczne minimum barometrycznego ciśnienia, czyli środek cyklonu; w skutek tego wzmaga się siła południowo-zachodniego prądu, który wieje od azorskiego maximum i wraz z Golfsztromem przynosi Europie ciepłe i wilgotne powietrze; ale wiatr ten w miarę posuwania się ku wschodowi tracie własności: osusza się i oziębia, staje bardziej kontynentalnym. Miana ta w bramie Nadwiślańskiej odbywa się stopniowo; dopiero w pobliżu Karpat od 50° szerokości, szczególniej zaś odtąd, gdzie wał karpacki skręca się na południo-wschód i tworzy dzielącą ścianę, tam zaczyna się przejście nagłe: południowo-wschodnia część naszego obszaru nie korzysta z łagodzącego wpływu wiatru południowo-zachodniego. Tutaj sięga ze wschodu aż do Karpat, do wschodniej Galicyi wpływ centralno azyatyckiego maximum, czyli antycyklonu ("wielka oś kontynentalna" Wojejkowa), który wywołuje tu wiatry wschodnie i północno-wschodnie i rozszerza aż dotąd charakter stepów Kirgizkich z ich srogiemi mrozami (aż dotąd sięga właściwa Azyi ujemna anomalia termiczna stycznia)(2) i straszliwemi zamieciami śnieżnemi (buran). Śniegu wypada tu ogólnie mało (z powodu suchości klimatu), a okoliczność ta pozwala wyganiać bydło na paszę i w zimie, oraz wpływa korzystnie na szybki przyrost temperatury na wiosnę, gdyż na topnienie śniegu nie zużywa się wiele ciepła.

W czasie lata następuje gwałtowna zmiana: zimowe centralno-azyatyckie maximum zmienia się w letnie minimum, ponieważ zaś równocześnie azorskie maximum przesuwa się za słońcem (wraz z przesunięciem pasa ciszy i pasatów) nieco ku północy, a nad morzami północno-europejskiemi ciśnienie podniosło się nieco, więc na miejsce prądu południowo-zachodniego powstaje w lecie zachodni i północno-zachodni, dążący ku południowo-wschodniemu minimum. Zwrot też zaczyna się już w maju, gdy ciśnienie w północno-europejskich morzach, w skutek topnienia lodów i śniegów, jest największe; stąd powstają owe zgubne dla rozwijającej się roślinności przymrozki majowe (“Pankracy, Serwacy i Bonifacy”), które jednak mają miejsce tylko wtedy, gdy powietrze posiada małą wilgotność, w przeciwnym bowiem razie, t. j. gdy przed obniżeniem temperatury do 0° nastąpi skroplenie, uwolniony cieplik uchroni od mrozu (1). Te wiatry zachodnie i północno-zachodnie dostają się w Europie środkowej i wschodniej do coraz bardziej rozgrzanych obszarów, wznoszą się w górę i wyładowują swą wilgoć; stąd *deszcze* w tej części Europy są przeważnie letnie, z tym większą przewagą (nad zimowemi), im dalej na wschód, podczas gdy w nadbrzeżnej Europie zachodniej w skutek oziębienia się lądu w jesieni, gdy morze jest jeszcze ciepłe, padają przeważnie deszcze jesienne; tylko wzdłuż wybrzeży Bałtyku deszcze jesienne sięgają daleko na wschód, tak iż jeszcze prowincye Nadbaltyckie maja deszcze jesienne prawie tak obfite jak letnie. Dżdżystość klimatu wywołała tu zwyczaj suszenia zboża na tak zwanych “perepletach”, które sięgają na Białoruś i Litwę.

Ku wschodowi, jak powiedzieliśmy, rośnie przewaga deszczów letnich nad zimowymi, ale ilość opadów w ogóle zmniejsza się (gdyż wiatry coraz bardziej się osuszaja); podczas jednak gdy z powodu ściany skandynawskiej przejście od obfitych deszczów Norwegii (2 mt., a może nawet 3 mt.) do suszy Szwecyi (Sztokholm 400mm.) jest nagłe, to na naszym obszarze zmniejszenie ilości deszczu ku wschodowi jest tak powolne, iż nieraz zacierają je słabe różnice wzniesienia lub zalesienia; i tak Berlin ma 590 mm., Poznań 510, Warszawa 580, Pińsk 610, Moskwa 550. bliżej ku północnemu stokowi Karpat deszcze się zwiększają (Kraków 630, Lwów 680), ale dalej na południo-wschód, gdzie wiatry przychodzą bardziej już osuszone, opady się zmniejszają: Kijów ma 510, a Odessa już tylko 400 mm. Stąd w tej południowo-wschodniej części kraju pogoda nieba (zachmurzenie tylko 1/2, podczas gdy w reszcie kraju 2/3), susza, ubóstwo wód płynących (arbuzy, “źródła roślinne”), bezleśność, stepy, podczas gdy w reszcie obfitość błot i lasów; w tej ostatniej wycinanie i karczowanie lasów oraz odwadnianie (błota Pińskie!), w stepowej – projekt nawodnienia i zalesienia. Promienie stepowego słońca, padające z pogodnego nieba, dogrzewają silnie, wypalają trawy stepowe i nadają im płową barwę, na koniec zamieniaja step w pylną równinę i wywołują właściwe pustyniom miraże (“majaki”). Słońce to i ludziom daje się we znaki: “trzykroć promiennie i ciepłe” rzucało ono “żar nieczuły” zarówno na drużynę kniazia Igora (wyprawa na Połowców), jak Ina niedobitków puławskich, uchodzących do Turcyi.

Przypatrując się bliżej stosunkom temperatury naszego przejściowego obszaru, spostrzegamy, iż leży on między rocznemi izotermami +10°C (która przechodzi przez Odessę) i +5° (która przechodzi przez Estonię); Warszawa więc ze średnia

temperaturą 7½° trzyma tutaj środek. W miarę posuwania się na wschód, izotermy zbaczają ku południowi, t. j. średnia temperatura roczna ubywa. Dalej kraj nasz leży między izotermami lipca +22° (która przechodzi jednak nieco na północ Odessy) i +16° (która przechodzi przez wybrzeża Kurlandyi i Estonii); izoterma Warszawy +19° stanowi znów środek. Izotermy lipca w miarę posuwania się na wschód zbaczają nieco ku północy, t. j. im dalej na wschód, tem lato jest cieplejsze, co wynika z bardziej kontynentalnego charakteru wschodu Europy. Tak np. izoterma lipcowa 19° wznosi się od Berlina przez Warszawę do Moskwy; ostatnia leży o 3°szerokości dalej na północ niż pierwszy. Co do izotermów styczniowych to Polska leży między izotermą -8°(która zresztą przekroczywszy Dniepr pod Mohylewem, ciągnie się dalej na południe już po lewej stronie rzeki) i izotermą 0°, której nie dosięga. Na półwyspie Skandynawskim oraz na południe naszego obszaru obie te izotermy bardzo się zbliżają, zaś na szerokości geograficznej naszego obszaru są bardzo oddalone (izoterma 0° przechodzi po za Berlinem i Wiedniem), co pokazuje, że tu obniżenie temperatury ku wschodowi odbywa się powolnie. Izoterma Warszawy -4° znów stanowi środek (nie zupełnie jednak, gdyż izoterma 0° leży już zewnątrz naszego obszaru). Izotermy stycznia na obszarze Polski tak zbaczają ku południowi, iż ciągną się wprost z północy na południe (skutek to ciepłego Golfsztromu, oblewającego Europę z północy); tak np. izoterma Warszawy (-4) przechodzi na południu przez Cherson, na północy przez wyspy Alandzkie i południową Szwecyę; ujścia Dniepru i Dniestru mają taka samą zimę jak południowa Szwecya, a morze Czarne zamarza po brzegach zarówno jak i Baltyckie.

Jednakże w pobliżu morza Czarnego, a nawet Karpat, od 50°szerokości, izotermy styczniowe zaczynają już przyjmować kierunek bardziej zgodny z równoleżnikami, gdyż tu ustaje już wpływ północno-europejskiego minimum (wiatrów południowo-zachodnich); wiatry wschodnie, przemagające w tym pasie (na południe 50°), roznoszą tu wszędzie jednakowe zimno od wschodu na zachód. Podobny przebieg jak izotermy lipca i stycznia mają tak zwane izotery, t. j. izotermy lata, i izochimeny, t. j. izotermy zimy. I tak np. izotera +16,5° idzie od Gdańska w pobliżu Królewca, Tylży ku północno-wschodowi (na północ Dyneburga), +17,5 idzie od Torunia do Wilna, +18 – przez Wrocław i Warszawę +18,2 – przez Kraków i południową część Królestwa. To zboczenie izoterów ku północy (jak i iztermów lipcowych) jest nieznaczne, tak iż w lecie temperatura ubywa dośc prawidłowo ku północy, Królestwo np. ma w południowej części lato o 1° cieplejsze niż w północnej (2). Zgodnie z tym przebiegiem izoterm następuje początek wiosny (kwitnienie lilaku – Syringa Vulgais); i tak: w południowej części kraju, w pasie sięgającym na północ do Warszawy, wiosna następuje w pierwszej połowie maja; dalej na północ do Kurlandyi – w drugiej połowie maja; w guberniach Nadbałtyckich – dopiero w pierwszej połowie czerwca (3). Izochimeny biegną znów podobnie jak izotermy styczniowe: na północ 50° szerokości biegną one z północy na południe, ale już w Galicyi, albo właściwie na południe linii biegnącej od Krakowa przez Sandomierz, Hrubieszów na Pińsk, zaczyna się już skręcanie izochimen ku wschodowi; i tak np. izochimena -2°·6, przechodząc od Królewca na południe, a nawet południo-zachód między Toruniem i Płockiem, w pobliżu Kalisza do Krakowa, tu skręca się na wschód do Tarnopola; podobnie izochimena -3°·5, ciągnąca się od Tylży w pobliżu Warszawy i Kielc, w Galicyi skręca się na wschód do Brodów. Izochimena -1°·7 idzie od Elbląga na zachód Bydgoszczy, przez Poznań, Wrocław ku Galicyi, gdzie skręca się na zachód (południo-wschód) do Kołomyji i Czerniowic. W Galicyi więc zima jest jednakowa na

jednych równoleżnikach, dalej na północ zaś zima jest coraz surowsza im dalej ku wschodowi; w Królestwie np. różnica między Kaliszem i Brześciem wynosi 2°2, zima więc w Kaliskiem jest o 2° łagodniejsza niż w Podlaskiem i Lubelskiem (4).

Pod względem *termicznej amplitudy*, która jest niejako wykładnikiem kontynetalności klimatu, Polska stanowi naturalnie obszar przejściowy, mianowicie od amplitudy niżej 20° (na zachód Berlina) do amplitudy wyżej 30° (na wschód Moskwy). Jako granice klimatyczną między oceaniczną Europą zachodnią i kontynentalną wschodnią przyjmuje Wojejkow(1) izoamplitudę 23°, która ciągnie się mniej więcej wzdłuż Wisły; tak iż według tego zachodnia część królestwa polskiego na lewo od Wisły (wraz z południową częścią Szwecyi) należy do Europy zachodniej (środkowej), wschodnia zaś część wraz z Galicyią, Bukowiną, Prusami wschodniemi i t. d. należy do Europy wschodniej (jak i Wołoszczyzna oraz Węgry). Część południowo-wschodnia naszego obszaru, na wschód od Karpat, odznacza się szczególnie wielką amplitudą (Odessa 26·3), większa niż na tym samym południku dalej na północ, choć amplituda w niższych szerokościach powinna być mniejsza. Obszar ten zasłonięty od zachodu górami posiada wszelkie cechy najbardziej kontynentalnego klimatu(2). Godnem jest na koniec zaznaczenia, że obszar nasz dotyka na wschodzie (Smoleńsk) linii zamarzania rtęci, t. j. dotyka obszaru, gdzie termometr w zimie schodzi do -40° i niżej.

Polska zajmuje też po części stanowisko przejściowe pod względem trwania, wprowadzonego świeżo przez Supana(3), klimatycznego pojęcia *peryodów ciepła.* Leży ona mianowicie w pasie, gdzie mrozy (średnia temperatura dnia poniżej 0°) trwają 4 mies., podczas gdy w okolicach Dźwiny i Dniepru zaczyna się pas 5-cio miesięczny, a na zachodniej linii, łączącej górną Odrę z dolną Wisłą – pas 3-ch miesięczny. Skracanie się tego peryodu następuje jednakże jeszcze w innym kierunku, mianowicie ku południo-wschodowi, gdzie sam rąbek wybrzeża morza Czarnego ma też peryod 3-ch miesięczny. Co do peryodu ciepła (powyżej 10°) i gorąca (powyżej 20°), to obszar nasz zachowuje się jednakowo z krajami na zachód i wschód leżącymi (jest to zgodne z biegiem izoter); mianowicie zaś leży głównie w pasie 6-cio miesięcznym ciepła; północna część (dolna Wisła, cały Niemen, górny Dniepr) leży już w pasie 5-cio miesięcznym, a Estonia w 4-ro miesięcznym. Okolica zaś dolnego Dniepru, Dniestru i Prutu do Kamieńca i Czerniowic mają peryod 7-mio miesięczny. C do periodu gorąca, to tylko południowo-wschodnia stepowa część należy do niego, zaczynając od Lwowa, przez Kamieniec, Berdyszów, ujście Prypeci: peryod ten trwa tutaj w miarę posuwania się ku południowi 1, 2 i 3 miesiące. Godną jest uwagi ta okoliczność, żę z północną granicą tego pasu gorąca zgadza się mniej więcej granica czarnoziemu, zaś z północną granicą peryodu ciepła 7-mio miesięcznego – linia uprawy wina we wschodniej Europie.

Flora przedstawia też wiele *cech przejściowych*, co wynika po części z przejściowego charakteru klimatu, po części z warunków rozprzestrzenienia się tutaj organizmów po epoce lodowej. W miarę jak pokrywa lodowa ustępowała z naszego obszaru ku północy, zaczął on się ożywiać różnemi tworami, które wędrowały z jednej strony od południo-wschodu, od wybrzeży morza Czarnego, z drugiej od południo-zachodu, od

równin Francyi. Przez obszar nasz przechodzi np. z północy na południe granica buku, który nie znosi zbyt kontynentalnego klimatu i dla tego nie posuwa się dalej na wschód: granica jego ciągnie się od Fryszhafu, w pobliżu prawego brzegu Wisły (najbardziej na wschód ciągnie się ku Lubelskiemu, gdzie stanowi podstawę fabrykacyi mebli giętych) do doliny Dniestru, którą połowi i dalej prawym jego brzegiem (Bukowina!) ciągnie się ku morzu Czarnemu. Linia uprawy winorośli dla wina, dzięki pogodnej jesieni (która w zachodniej Europie jest dżdżysta), na naszym obszarze dosięga najpółnocniejszego punktu swego rozprzestrzeniania, bo 53° szer. w Poznańskiem (okolice Babimostu); dawniej zaś sięgała jeszcze dalej na północ, bo aż do Malborga, gdzie mistrze krzyżaccy wytłaczali wino. Granica wina posiada w ogóle dążność cofania się z biegiem czasu ku południowi w skutek doskonalenia się środków komunikacyi, a więc i dowozu lepszych win z południa, mimo to jednak, z powodu wysokich ceł na wina, powstał w ostatnich czasach projekt założenia winnic na wapiennych zboczach wyłomu Wisły w wyżynie Lubelskiej. Obecna granica wina Poznańskiego skręca się ku Karpatom i ciągnie się wzdłuż doliny Dniestru, a następnie przechodzi na dolny Dniepr (silna operacya stepowego słońca). Zresztą cały obszar Polski leży w sferze rozprzestrzeniania zwykłych drzew leśnych, jak dąb, lipa, sosna, brzoza i t. d. Tylko jodła nie dosięga na północ morza Baltyckiego, a nawet w średnich częściach kraju znajduje się tylko na wynioślejszych miejscowościach; i tak, według p. Łapczyńskiego, na północo-zachód Łukowa rozciąga się lesiste “Łukowskie płaskowzgórze”, węzeł hydrograficzny rzek spływających do Buga, Wieprza i Wisły; tu w skutek większego wyniesienia poziomu rośnie jodła.

Z innych wynioślejszych miejscowości środkowej części kraju rośnie jodła około Łodzi, Zgierza, Rawy i Brzezin (4). Modrzew, ów północny cedr, podobnie cenny na budulec jak jego libański krewniak i podobnie znikający, był niegdyś u nas bardzo rozpowszechniony i dostarczał trwałego materiał na owe tradycyjne “dworki” i “kościółki”; obecnie jest rzadki i występuje głównie w południowej części kraju wspólnie z jodłą (np. w górach Świętokrzyskich). Odwrotnie niż jodła zachowuje się brzoza, która (wraz z jadalnemi jagodami) ku północy jest coraz częstsza, podobnie jak i sosna; ta ostatnia na Podolu znika, pozostawiając miejsce głównie lasom dębowym, które będąc rozrzucone rzadkiemi kępami śród niezmierzonych równin, noszą parkowy charakter. Dalej Polska leży również w obszarze rozprzestrzenienia zwykłych drzew owocowych (jabłka, gruszki, wiśnie, śliwki; lecz dereń tylko na Podolu). W obszarze zwykłych zbóż; tylko kukurydza ogranicza się do części południowo-wschodniej (wyjąwszy niewielką ilość w ogrodach), ryż zaś całkiem tu nie wkracza.

Pod wpływem uprawy pierwotny krajobrazowy charakter kraju stepowy czy lesisty lub bagnisty ulega zmianie, przetwarza się w szachownicę

Ale na naszym obszarze przetworzenie to nie doszło jeszcze tak daleko jak

w europie zachodniej, jednakże znów dalej niż w Europie wschodniej: podczas gdy w Poznańskiem, na Kujawach, lasy zostały już dawno prawie wyniszczone. Gdy w Płockiem znikają resztki lasów, pozostawiając lotne piaski, a grube pnie wyciętych drzew “sterczą jak cmentarne pomniki”, świadcząc, iż tu dawniej były lasy masztowe (1); to we wschodniej i północno-wschodniej części (Polesie, Litwa, Białoruś) “zielona szata lasów dowodzi lepiej, niż pisana historia młodzieńczości kultury człowieka”. I w tym względzie więc obszar nasz zachowuje charakter przejściowy.

Lasy są, a szczególniej były, ważnym geograficznym warunkiem w życiu naszego kraju: jak gdzie indziej góry, tak w naszym płaskim kraju lasy stanowiły schronienie przed wrogiem, fortecę naturalną, punkt oparcia wojny podjazdowej. Nawet pojedyncze wiekowe drzewa jak świadczy Szajnocha (2), służyły za warownie, były “inkasztelowane”; przypomina to ó pierwotny sposób wojowania ludów leśnych, jaki Livingston spotykał w kraju Maniuemów (3), a Nachtigal w Sudanie: ludzie chronią się tam przed razziami ze swym dobytkiem na rozłożyste drzewa, na których w tym celu układają pomosty. W Serbii lasy Szumadyi były również ochroną narodowości, “każde drzewo było tam żołnierzem”, a “kto ścinał drzewo, zabijał Serba” (4). Lasy były tez u nas, jak gdzie indziej góry, schronieniem rozbójników: “zbój Świętokrzyski”, z okolicy gdzie ochonie leśnej dopomagają jeszcze niewielkie góry, stał się u nas przysłowiowym, jak we Włoszech “bandyta Kalabryjski”. Dawna obfitość lasów była dalej podstawą rozwoju bartnictwa; powstał u nas osobny język techniczny i prawo bartne; były owe złote czasy, gdy “piło się własny miodek przy obiedzie”. Z tego samego powodu (a po części i charakteru rycerskiego Polaków) rozwinęło się łowiectwo (nawet Kobiety przyjmowały w nim udział), wytworzył się bogaty język łowiecki, prawo leśne, ciężary na kmieciach (obławy), surowe kary za zabicie zwierzyny, a na wielko-pańskich dworach liczne zastępy łowczych, strzelców i psiarnie (5); dotąd jeszcze zgraje psów zalegających pańskie pokoje po wsiach, są prawdziwą plagą mniej zapalonych czcicieli Dyany.

Lasy dostarczały, a po większej części i dziś dostarczają materiału opałowego w życiu codziennem i na fabrykach (obecnie pod tym względem miejsce drzewa zaczyna zastępować węgiel kamienny i torf w miarę jak lasy przerzedzają się), a także materyału budowlanego, polska była “drewniana”, a chociaż Kazimierz W., wedle znanego wyrażenia, pozostawił ją “murowaną”, to jednak dotąd po wsiach i małych miasteczkach (na wschodzie – i w większych) drzewo jest głównym materyałem budowlanym; stąd to tak straszne pożary, szczególniej we wschodniej części (Brześć Litewski, Grodno, Mińsk). Dawna obfitość lasów była przyczyna, iż przyzwyczailiśmy się uważać je za niewyczerpany żywioł (“nie było nas, był las, nie będzie nas, będzie las”), za cos takiego jak woda i powietrze, będące wspólną własnością wszystkich (stąd tak zakorzenione u nas kradzieże leśne). Przy takiem zapatrywaniu lasy musiały szybko przerzedzać się pod ciosem siekiery; z początku było to objawem dodatnim, miało znaczenie cywilizacyjne (i dotąd je ma w części wschodniej), ograniczało życie łowieckie na korzyść rolnictwa, zmieniało puszczę w krainę kultury; ale obecnie w zachodniej części kraju tępienie lasów posunęło się za daleko. Dla pomyślności kraju normalny procent lasów powinien być tym większy, im kraj ma położenie bardziej kontynentalne i bardziej północne; albowiem lasy umiarkowują klimat, a drzewo ogrzewa w czasie surowej zimy. Norma taka dla naszego kraju ma być 25% (6), a zachodnia część kraju nie dosięga już tej normy; tutaj więc dalsze wycinanie lasów przynosi szkodę, nie tylko bowiem zmniejsza zasoby naturalne

kraju, nie zawsze wynagradzając to uprawą zboża (często obszary wyciętych lasów zmieniają się w lotne piaski); ale prócz tego zmniejszając ilość drzewa, zwiększ zarazem jego potrzebę: wycinając bowiem lasy, pogarszamy klimat kraju, czynimy tak, jakbyśmy go przenosili coraz bardziej na wschód.

Fauna. Niektóre cechy przejściowe, jakie przedstawia fauna, wynikają po części z przyczyn wymienionych wyżej dla flory, po części zaś stąd, że wycinanie lasów, a równocześnie i tępienie lub wypieranie zwierzyny postępuje tak chronologicznie jak i topograficznie w miarę postępu cywilizacyi, a więc (w Europie) z zachodu na wschód. Wiele też zwierząt wytępionych w zachodniej Europie zachowało się jeszcze na obszarze Polski, szczególniej we wschodniej części tego obszaru. Tak np. łoś (cervus alces) znajduje się tylko we wschodniej, a mianowicie północno-wschodniej części obszaru; dalej na zachód został już wytępiony. Toż samo odnosi się do polatuchy (pteromys volans). Bóbr, wpływający swemi budowlami na hydrograficzne stosunki kraju, dawniej częstszy u nas ("strój bobrowy", "kapelusze kastorowe"), dziś uchronił się jeszcze tylko na Polesiu, głównie w obszarze lewych dopływów Prypeci. Wydra, wytępiona w Niemczech przez wycinanie lasów, regulacyę rzek i osuszanie błot, utrzymała się jeszcze u nas i dalej na wschód do Uralu. Dawniej pospolity u nas niedźwiedź ("niedźwiedzie łapy", jako przysmak; "akademia Smorgońska") utrzymał się tylko na północo-wschodzie oraz w górach południowych (w Karpatach dotąd, w górach Śt.-Krzyskich był do 1840 r.), również w Karpatach utrzymał się ryś, świstak (arctomys marmosa), kozica albo giejza (antilope rupicapra), zaś w puszczy Białowieskiej żubr (bison europaeus). Do również pospolitych dawniej, a dziś bardzo rzadkich u nas zwierząt należy borsuk ("torby borsucze", tłuszcz na leki), oraz chomik, niszczący zboże i dla tego tępiony. Wiele zwierząt zostało na całym naszym obszarze wytępionych zupełnie i żyje dopiero dalej na wschód za Dnieprem, np. rosomak (gule borealis), który w przeszłym stuleciu żył na Litwie, Wołyniu i Podolu; toż samo perewiaska (musteila sarmatica), bobak (arctomys bobac) i suhak (antilope saiga) (7).

(1) A. Połujański, Opisanie lasów, t. I.
(2) Jadwiga i Jagiełło.
(3) Petermann, Mitteilungen, 1875.
(4) E. Reclus, Geographie Universelle, I.
(5) A. Połujański, Opisywanie lasów, I, str. 204 i nast.
(6) B. Aleksandrowicz, Obecny stan lasów w królestwie polskiem, 1880.

(7) A. Wałecki, Pamiętnik Fizyogr., I.

Niektóre zwierzęta nie sięgają na zachód po za obszar Polski, nie w skutek wytępienia, ale dla tego, że nie znoszą wilgotnego klimatu Europy zachodniej; są to mianowicie zwierzęta stepowe, które i na naszym obszarze ograniczone są tylko do części południowo-wschodniej, jak na przykład jaszczurka stepowa, wąż stepowy, jak suseł, który stepów Podola sięga w Hrubieszowskie; odmiana zaś jego żyjąca w węgrzech dostaje się podobno do Galicyi wyłomem Popradu (1). Stepowemi zwierzętami są też dropie, owe strusie podloskie, na które polują konno z chartami; w Królestwie są one rzadkie. Południowo-wschodniej części kraju właściwy też jest czerwiec polski, polska koszenilla, która niegdyś dostarczała obficie materiału farbiarskiego, dziś ma tylko miejscowe znaczenie dla tamtejszego ludu. Stepowym tworem par excellence jest szarańcza, która była dla Polski emblematem stepowych barbarzyńców ("zgniećmy szarańczę" był okrzyk bojowy Polaków); boi się ona wilgoci Europy zachodniej, a lubi słoneczne stepy czarnomorskie (i pusty węgierskie), gdyż do swego rozwoju potrzebuje suchości i wczesnych letnich upałów. Gdy się jednak już rozwinie i jest bardzo liczna, wówczas stepy nie wystarczają jej do pożywienia i

wtedy wędruje; przez Bessarabią, Galicyą dochodzi do Szląska (jak niegdyś Tatarzy) i Marchii; wyjątkowo tylko sięga dalej na zachód, nawet do wysp Brytańskich, ale wilgotny klimat zachodniej Europy tępi jej jaja i nie pozwoli szarańczy rozwijać się; tylko w Niemczech zdarza się to czasami, gdy czerwiec jest wyjątkowo ciepły i pogodny, ale bardzo rzadko, gdyż izoterma czerwcowa 20° (konieczna do rozwoju szarańczy) dopiero we wschodniej Europie dosięga szerokości Niemiec; charakterystyczną jest rzeczą, że we wschodnich Niemczech możliwość rozwoju szarańczy sięga tak daleko na północ, jak uprawa winorośli dla wina (2). Do granicy wschodniej tego naszego stepowego obszaru (dolny Dniepr) dotyka nawet zachodnia granica rozprzestrzeniania się “okrętu pustyni”, baktryjskiego wielbłąda.

Jak jedne zwierzęta na naszym obszarze nie rozprzestrzeniają się zbyt daleko na zachód bądź z powodu ich wytępienia, bądź z powodu zmniejszenia się kontynentalności klimatu, tak znowu inne zwierzęta nie mogły się rozprzestrzenić daleko na wschód z klimatycznych lub innych jakichś nieznanych powodów. I tak niektóre ślimaki nielubiące suszy (np. helix nemoralis) nie idą dalej na wschód jak granica buku. Jeleń (cervus elaphus) przechodzi nizbyt daleko na wschód po za linię buku, mianowicie do Dźwiny, Berezyny i Dniepru (3). Sarna (capreola vulgaris) nie sięga zbyt daleko po za linię jelenia, za Dźwinę i za Dniepr. Tak sarna jak jeleń, a za nimi i wiewiórka są to przytem zwierzęta leśnie, które nie mogły rozprzestrzenić się na południowo-wschodni pas stepowy i dostać do lasów Krymu (4). Daniel (cervus dama) znajduje się już tylko w stanie półludzkim hodowany w parkach. Niewiadomą jest rzeczą, dla czego bocian nie sięga na północ za linią Dźwiny, wyjąwszy Inflanty Polskie; nie może to pochodzić z klimatycznych względów, bo np. na Oeselu klimat, jak nadmieniliśmy, jest bardzo łagodny.

Ze zwierząt licznie rozpowszechnionych w naszym kraju geograficzny interes przedstawiają krety i mrówki leśne, jako pewne krajobrazowe, a nawet po części geologiczne czynniki. Krety, budując swe kopce, brudzą zielone kobierce łąk i niszczą je; podkopując grunt małe te miniery, ułatwiają cyrkulację wodzie, torują jej drogę, przyczyniają się tym sposobem do tworzenia wyrw, niszczenia dróg i t. p. Mrówki leśne, owe północne termity, budują też wielkie kopce, dostarczające miry krajowej (żywica sosnowa przesiąkła mrówczaną wonią), używanej przez wieśniaczki w Trzy Króle.

Z innych licznie rozpowszechnionych zwierząt wiele splotło się z przysłowiami, podaniami, baśniami naszego ludu, jak np. zając będący przedmiotem śpiewek i dykteryjek myśliwskich (“siedzi sobie zając pod miedzą”). Wilk, postrach owiec (“wilk syty i owca cała”), a często i ludzi (“Wilkołaki”), gra w miniaturze podobna rolę w ekonomii naszego kraju jak tygrys w Indyach. Niedoperze, puszczyki, piskorze, jaszczurki, padalce, turkucie, skorki, kołatki, owe “zegary śmierci” (“tik tak, tik tak”) i t. p. są też przedmiotami wielu baśni.

Prócz wyżej wymienionego wilka, do szkodników dających się człowiekowi we znaki, należą: podstępny lis, łasica, tchórz, kuna, jastrząb, kania – osławieni wrogowie ptactwa domowego.

Z wielu naszych znanych zwierząt domowych największy geograficzny interes przedstawia *koń*, albowiem wywarł on pewien wpływ na charakter i dzieje narodu; na

konia spada część naszej minionej chwały narodowej. Chów koni był niegdyś w Polsce bardzo rozwinięty, jako w kraju kresowym, gdzie trzeba było często “iść w taniec” z Tatarami; wytworzyła się nawet, jak niektórzy sądzą osobna rasa koni polskich. Polacy byli kawalerzystami par excellence, co według słów wieszcza “jak oczerety łamali bagnety”. Polska kawalerya zasłynęła w historyi wojen jako husarze, lisowczycy, krakusi, ułani; zwyciężała wielokroć liczniejszego wroga na polach Kirchholma, i Raszyna, z Czarnieckim przepływała rzeki i cieśniny morskie z Kozietulskim zdobywała niedostępne skały Samosierry, z Dwernickim wykonywała szarże, których szalona brawura napełnia podziwem obcych historyków.

Po ogólno-geograficznym przeglądzie całego wyżej ograniczonego obszaru, przypatrzmy się teraz poszczególnym jego częściom składowym, poszczególnym geograficznym indywiduom czyli krainom i postarajmy się uchwycić ich najcharakterystyczniejsze, naj bardziej typowe geograficzne cechy.

Jakkolwiek na obszarze naszej równiny przejściowej fizyko-geograficzne zróżniczkowanie jest słabe, geograficzne indywidua nie przedstawiają takich odrębnych cech fizycznych, takich wybitnych kontrastów, jakie spotykamy na obszarach z bardziej urozmaiconą plastyką terenu; to jednak, włączywszy pograniczne Karpaty, wziąwszy jeszcze tu i owdzie do pomocy względy etnograficzne i dziejowe, możemy na obszarze naszym wyróżnić następujące działy i poddziały. 1. **Kraina Karpacka i Podkarpacka**. 2. *Pas południowy wyżyn*, a mianowicie: a) *Wyżyna Szląska*, b) *Małopolska*, c) *Lubelska*, d) *Podolska z Pomorzem Czarnomorskiem*. 3. **Pas środkowy Wielkich Dolin**, a mianowicie a) *Polesie*, b) *Podlasie*, c) *Południowe Mazowsze*, d) *Kujawy*, e) *Poznańskie*. 4. **Pas północny wyżyn**: a) *Białoruś i Litwa z przyległem wybrzeżem Bałtyckim*, b) *Prusy* (na prawo od Wisły) *z północnem Mazowszem i przyległem wybrzeżem Bałtyku*, c) *Pomorze* (na lewo od Wisły).

1. Kraina Karpacka i Podkarpacka. Część tylko wielkiego Karpackiego łuku (wraz z rozgałęzieniami jego strony zewnętrznej) należy do naszego obszaru, mianowicie od zwrotu na południe w bramie Morawskiej, od zwrotu na zachód w bramie Dunajskiej. Jest to szereg fałd złożonych przeważnie z kredowego i eocenicznego piaskowca, które spływaja łagodnie ku Wiśle, a stromej ku Dniestrowi. Najdalej na północ sięgają one między Wisłą i Sanem, mianowicie do linii Kraków, Bochnia, Tarnów, Rzeszów, Jarosław (linia kolei żelaznej), pozostawiając dalej na północ w widłach między Wisłą i Sanem piaszczystą nizinę. Ku Dniestrowi i Prutowi spadek jest krótszy, a liczne górskie dopływy tych rzek okrajały owe fałdy erozyjnemi, głębokiemi i wąskiemi dolinami, nadając temu Karpackiemu Dagestanowi charakter dziki i niedostępny.

Dzięki wspomnianym wyżej wyłomom rzecznym (Dunajca i Popradu), przerywającym Karpackie fałdy i otwierającym żywiołowi polskiemu drogi na południe, możemy do obszaru naszego wcielić leżącą już na południe głównego Karpackiego łuku najwyższą część systematu – Tatry.
Tatry, jak wiemy, są uchronionym od zapadnięcia szczątkiem krystalicznego jądra

Karpat, z którego szczytów denudacya usunęła pokrywające je pierwotnie warstwy młodsze. Ta część jądra nie tylko uniknęła zapadnięcia, ale zachowała najwyższe szczyty całego systematu (przeszło 2600 m.); zapadnięcie więc nie przyjęło w Karpatach tak wielkich rozmiarów jak np. w Apeninach, gdzie rangę najwyższego szczytu całego systematu osiągnął najwyższy szczyt warstw osadowych młodszych (Gran Sasso) (1). Tatry więc sterczą jak skalista warownia śród jednej doliny otaczającej góry niby fosą i porozdzielanej tylko nieznacznemi działami wodnemi (Thalwasserscheide) rzek: Dunajca, Popradu, Orawy i Wagu. Po nad krainą lasów (Regle), wznosi się tu kraina łąk alpejskich (Hale; Połoniny we wschodnich Karpatach), gdzie „wiatr przewiewa uronione orle pióra", gdzie latem tętni życie pasterskie. Po nad krainą hal strzelają dziko w obłoki nagie krystaliczne szczyty czyli turnie (Gerlach, Łomnica i t. d.), sięgające po nad granice wiecznych śniegów. Ale nie znaczny obszar gór sięgających po nad tę granicę oraz wielka stromość szczytów nie sprzyjają zbieraniu się wielkich mas śniegu. Z tego powodu Tatry pozbawione są alpejskiej krasy lodowców, posiadają jednak pełne wdzięku jeziora („morskie oczy") u stóp turni w krainie hal.

Z lotu ptaka uważane Tatry przedstawiają się jakby grzbiet pacierzowy z odbiegającemi odeń żebrami: żebra te są szczątkami oszczędzonemi przez erozyę, która wyrzeźbiła poprzeczne doliny dzielące owe „żebra". Południowe żebra, t. j. gałęzie gór są potężniejsze: w nich, a nie w głównym grzbiecie leżą najwyższe szczyty łańcucha; to pokazuje, że erozya od strony południowej była energiczniejsza, tak, iż dział wodny został przesunięty poza najwyższą linię grzbietu, na stronę północną. Ten dział wodny zamyka stromą ścianą górny koniec każdej poprzecznej doliny; doliny te odznaczają się zadziwiającym układem tarasowatym: spadek ich dna przerywa się mianowicie dwa razy przez strome ściany, które są oddzielone od siebie przez trzy tarasy: górny i średni — płaskie, a trzeci, dolny silniej pochylony. Na dwóch wyższych tarasach leżą zwykle, wspomniane już poprzednio,górskie jeziora, zatamowane bądź groblą, morenowa, bądź progiem skalistym (2). Powstanie jezior tamowych morenowych jest w związku z tarasowatą budową dolin. Lodowiec wypełniający taką dolinę (Tatry przy dawnej izochionie 1500 m. posiadały znaczne lodowce) przy nieznacznej miąższości (np. wycieńczony lodowiec w periodzie znikania) nie jest w stanie pokonać nagłego spadku i przebyć go bez rozdarcia; pęka on, kruszy się i spada lodową lawiną na niższy taras; tutaj może on skupić się w nowy lodowiec („lodowiec odrodzony"), który posuwać się będzie do nastepnej krawędzi. Jeżeli niższy taras jest krótki, to podczas peryodu ubywania ów „odrodzony" lodowiec, izolowany, pozbawiony odżywiania, zniknie szybko, ale na wyższym tarasie lodowiec długo jeszcze utrzyma się w posiadaniu krawędzi tarasu (gdyż miał on pierwotnie siłę sięgnąć poza krawędź, tworzył bowiem i zasilał lodowiec „odrodzony"), i załamując długo tę krawędź, miał czas osadzić tam znaczną kotwicową morenę, która tamuje jezioro (3).

Jeziora leżące na najwyższym tarasie niekoniecznie są zatamowane moreną; leżą one otoczone w półkole skałami (niby brwiami) w tak zwanych cyrkach. Są to kotliny z dnem prawie płaskiem, którego najniższą część zajmuje zwykłe jezioro (np. Morskie Oko), zatamowane w swym odpływie progiem skalistym. Dno to otacza stromą ścianą skalistą, zataczająca część koła tak, iż cyrk wygląda jak część niezamkniętego i zwróconego podstawą ku górze stożka ściętego. Utwór taki morfologicznie podobny do wulkanicznej kaldery, genetycznie jest zupełnie od niej różny. Kotliny takiej nie

mogły też wyżłobić płynące wody, gdyż dno jej jest płaskie lub wgłębione miednicowato; musi to być produkt erozyi lodowców. Przypuszczenie to jest tem prawdopodobniejsze, że l° cyrki leżą na dawnej granicy firnu tak w Tatrach jak w Pirenejach i Skandynawii (tak zwane Botner); 2° to wszelkie znane czynniki geologiczne są tu wykluczone prócz jednych lodowców. Dość znaczna głębokość niektórych jezior nie stanowi absolutnego zaprzeczenia teoryi erozyjnej; albowiem pierwiastkowo mogły one być bardzo płytkie, ale wtedy zamarzały do dna a przez kolejne zamarzanie i rozmarzanie skaliste dno ulegało rozkruszaniu; gdy później nastąpil period zwiększania się lodowców, lodowiec, natrafiwszy na grunt tak przygotowany, wyprzątnął rumowisko z dna jeziora i poglębił je (4). Richthofen przypuszcza, że lodowiec w takim cyrku mógł przyjąć ruch wirowy, co powiększyłoby jego siłę erozyjną; tym sposobem objaśnia się okrągły zwykle kształt jeziornych miednic na dnie cyrku (5)

.

Godną jest uwagi rzeczą, iż to jeziora tatrzańskie zgromadziły się głownie we wschodniej części Tatr, podczas gdy część zachodnia z powodu obfitszych opadów utraciła już ów „wdzięk młodości"; dawne jeziora tej części wypełniły się rumowiskiem i mułem, spłynęły — „wygasły".

Musimy tu zaznaczyć, iż bynajmniej nie przez, nieuwagę lecz z umysłu odstępujemy od wyjaśnienia, jakie powyższemu zjawisku usiłował dać znany nasz fizyk i meteorolog prof. Dziewulski (1), a odstępujemy dla tego, że wyjaśnienie p. Dziewulskiego jest zupełnie fałszywe. P. Dziewulski wychodzi z zasady: gdzie wiele deszczu, tam wiele jezior. Jest to zasada tak zwanego zdrowego rozumu, ale ten rozum niestety często zawodzi: wszakże według niego słońce obraca się około ziemi, a jednak rozum krytyczny zaprzecza temu. Rozum krytyczny zaprzecza również zasadzie, że obfitość deszczów wywołuje obfitość jezior, albowiem rzecz ma się wprost odwrotnie. Gdyby p. Dziewulski choć raz porównał mapęrozkładu deszczów z mapą rozkładu jezior, toby się łatwo mógł przekonać, że np. na południowym stoku Himalajów, gdzie spada największa ilość deszczów na ziemi, nie ma ani jednego znaczniejszego jeziora; podczas gdy dalej na północ prawie bezdeszczowa Azya centralna jest pełną jezior. Podobne zjawisko występuje prawie wszędzie, choć może w mniej jaskrawej formie. Zjawisko to tłumaczy się bardzo prosto: obfitość deszczów rodzi obfitość potoków, które z jednej strony szybko wypełniają jeziora rumowiskiem i mułem, z drugiej – przez wzmocnioną erozyą pogłębiają łożyska odpływów jeziornych i tym sposobem uskuteczniają naturalne spuszczanie jezior.

Zamiast więc zasady p. Dziewulskiego, nauka stawia wprost przeciwną: im góry bardziej obfitują w deszcze, tem są uboższe w jeziora. Zasada ta jest tak ogólną, ze wyjątek z niej zupełnie uprawnia geografa do wniosku o niedawnej zmianie klimatu (suchego na dżdżysty lub odwrotnie) lub o młodzieńczym wieku jezior (np. w skutek niedawnego pokrycia lodowcami).

Postawiwszy fałszywe twierdzenie, p. Dziewulski musiał dla jego uzasadnienia uciekać się do dość wątpliwego przypuszczenia o rozkładzie opadów w Tatrach, oraz do naciąganego objaśnienia tego rozkładu. Mianowicie p. Dziewulski przypuszcza, że

wschodnia część Tatr jest obfitsza w opady od zachodniej, a to z powodu, że (w tem miejscu gdzie najwięcej jezior) ma kierunek od południo-wschodu na pónoco-zachód, co wywołuje prostopadłe uderzanie panujących wiatrów, wznoszenie, walkę ich i stąd obfitsze skroplenie.

Najprzód co do przypuszczenia o rozkładzie opadów, to jest ono jak rzekliśmy, dość wątpliwe, albowiem znane jest prawo, że góry Europy obfitsze są w opady po stronie zachodniej, niż po wschodniej, która stanowi tak zwany „Regenschatten"; Tatry więc w każdym razie musiałyby stanowić niezwykły wyjątek.

Powtóre, co do objaśnienia tego wyjątkowego zjawiska, to wznoszenie się wiatru pólnocno-wschodniego i południowo-zachodniego po stokach gór wywołuje bezwątpienia czasami skroplenie; ale przyczyna ta ma miejsce głownie w zimie (gdy wiatry te panują), a przytem działa słabo, gdyż zimowe opady w tych stronach są ubogie. Wzgląd więc p. D. ma małe znaczenie. Nie dość na tem: p. D. nie zwrócił uwagi na to, że wiatr północno-wschodni jest ubogi w parę, a w zimie w Tatrach, otoczonych głębokiemi dolinami, w których gromadzi się zimne powietrze, ubywanie ciepła ku górze musi być bardzo powolne, a czasami nawet zupełnie nie ma miejsca; wiatr zaś południowo-zachodni, musi ulegać foehnowemu osuszaniu, bo na drodze swej do wschodnich Tatr przechodzi na wiele niższe Alpy Liptowskie, na których znaczną część swej wilgotności tracić musi. Nadto główne opady mają miejsce w Tatrach w lecie, a w tej porze przemagają wiatry nie północno-wschodnie, ani południowo-zachodnie, lecz północno-zachodnie, jak to p. D. mógł się każdej mapy izobarów łatwo przekonać; a więc wiatr przynoszący główne opady wieje nie w kierunku równoległym do owej części Tatr najbardziej obfitującej w jeziora. Na koniec: na drodze tego, niosącego główne opady, wiatru północo-zachodniego do wschodnich Tatr leży najwyższa część karpackiego łuku otaczającego Tatry (Babia Góra), na tej drodze więc wiatr północno-zachodni na Alpach Liptowskich. Jednem słowem mnóstwo warunków składa się na to, ażeby ten łańcuch, gdzie jest najwięcej jezior, odbierał najmniej opadów.

Ale przypuśćmy, że powyżej przytoczone przez nas warunki, istniejące niezaprzeczenie, nie są dostateczne do wywołania mniejszej ilości opadów w Tatrach wschodnich, niż w zachodnich, przypuśćmy, że np. większa wysokość wschodnich Tatr lub inne jakieś względy lokalne, pomimo powyższe warunki, wywołują tu większą obfitość opadów niż w Tatrach zachodnich. To i tak fakt ten nie stanowiłby bynajmniej tryumfu teoryi p. D.; nie wyjaśniałby on bynajmniej rozkładu jezior w Tatrach, lecz zaciemniał go raczej, zmuszałby do uważania tego rozkładu za zjawisko wyjątkowe (według tego cośmy powyżej powiedzieli); wtedy dla wyjaśnienia tego musielibyśmy uciec się do przypuszczenia zmiany klimatu; mianowicie przypuszczenia, że dawniej klimat zachodnich Tatr byt wilgotniejszy niż wschodnich, wywołał zniknięcie jezior w pierwszych, a potem dopiero stał się suchszy. Przypuszczenie znaczniejszego osuszenia się klimatu zachodnich Tatr jest nawet bardzo prawdopodobne (niezależnie od tego czy dziś Tatry zachodnie są suchsze od wschodnich, czy nie), albowiem z silnego zboczenia izochionów epoki lodowej na mapie Pencka mamy prawo wnosić, ze w epoce tej linia śnieżna w zachodnich Tatrach leżała niżej, a więc tu byty obfitsze opady niż we wschodnich; w skutek tego zachodnia część Tatr posiadała potężniejsze lodowce i stąd uległa silniejszej denudacyi, silniejszemu zniżeniu (przyczem jeziora wygasły);a w skutek tego

zniżenia obecnie ma być może mniej opadów, niż bardziej oszczędzona od denudacyi wyższa część wschodnia.

Gdyby więc nawet przypuszczenia p. D., że zachodnia część Tatr ma obecnie mniej opadów niż wschodnia, było prawdziwe, to i wtedy ani przytaczana przez p. D. przyczyna tego zjawiska, ani wynikająca jakoby z tego zasada: gdzie więcej dzeszczów, tam więcej jezior, nie mogłaby się utrzymać, sprzeciwia się bowiem ogólnie uznanym zasadom nauki (2).

Obok jezior drugiem świadectwem dawnych lodowców, nadającem niektórym częściom Tatr właściwy krajobrazowy charakter, są moreny. Geograf wrocławski Partsch(2), który badał zjawiska lodowcowe w Tatrach, tak maluje nam tatrzańskie krajobrazy morenowe: “Jeżeli z dzikich skalistych kotlin wysokich gór, które, zamiast dawnych błyszczących firnów, diś kryją ciemne zwierciadła jezior, zstąpimy niżej do tej krainy, gdzie lodowce działały przeważnie budowniczo, gdzie, umierając, pozostawiły w spuściźnie wyszłe z ich łona rumowisko, to przed nami roztoczy się inny, łatwiejszy do zrozumienia krajobraz".

“Desor odmalował nam tak powabny obraz krainy morenowej, że nie bez obawy przychodzi mi odtwarzać moje zupełnie odmienne wrażenie. Ale różnica ta nie należy bezwątpienia w naszej subiektywnej wrażliwości, lecz, rzeczywiście w przedmiotach, któreśmny widzieli. Desor maluje uwieńczone winnicami wzgórza, powabne, opasano willami i ogrodami stawy Brianza; moja droga prowadziła zdala od rozproszonych chat górali, nawet zdala od udeptanych ścieżek, przez samotnie leśne do pustynnych obszarów zasypanych głazami, gdzie skapy kobierzec mchu, borówek i kosodrzewiny budzi tylko niezadowolenie, pokrywając zdradziecko doły między rozsypanymi głazami. W Tatrach i Górach Olbrzymich pola morenowe stanowią najbardziej ponure, najbardziej unikane przez podróżnika okolice. W tem leży powód, ze są one tak mało znane. Wszystkie ścieżki górskie omijają tu kamieniste pustynie, a gdzie je muszą przechodzić tam czynią to po najkrótszej drodze.

Ukształtowanie powierzchni tych pustyń morenowych jest pełne zmiany, a jednak jednostajne. Składają się one z licznych, prawie równoległych i jednako wysokich wałów rumowiska, porozdzielanych wąskiemi bruzdami rónoległemi lub rozbieżnemi. Rzadko tylko napotyka się jedna potężna para wałów morenowych, niby zrzucona skóra olbrzymiego węża jako pomnik zmarłego lodowca.

Szczególny interes krajobrazowy przedstawia także dolna granica pól morenowych. Gdzie deszczowe potoki nie zniszczyły moren końcowych, tam występują one jako potężne wzgórza, spadające na zewnątrz i półkolisto ku łagodniejszym zboczom gór. Inne jest ukształtowanie gruntu po stronie wewnętrznej: czasem znajdujemy tu lekko wgłębione suche pole głazów, czasem płytką, ulegającą powoli storfieniu kałużę; w niektórych razach znaczne górskie jezioro, klejnot górskiego krajobrazu. Dawnym lodowcom Vologny zawdzięczają Wogezy swą najpiękniejszą wodna ozdobę: “sans Gérardmer et un peu de Nancy, que serait la Lorraine?” A najbardziej powabny i najwspanialszy alpejski krajobraz tatrzański podziwiamy na końcowych morenach

podpierających wodne rezerwoary jeziora Czorber i Rybiego.

Powabne zwierciadła takich jezior, które podwajają każde wspaniałe zjawisko konturu i światła śród dzikiego górskiego krajobrazu, są w stanie wynagrodzić podróżnikowi ową surową bezdrożność, ową ponurą bezpłodność krainy morenowej.

Rodzi się teraz pytanie, czy ta niegościnność naszej krainy morenowej, tak różna od alpejskiej skreślonej przez Desora, nie jest czasem niepożądanym darem klimatu naszych wyższych szerokości? Nie sądzę; zdaje mi się raczej, że z rozmiarami zjawisk lodowcowych i z odległością moren od miejsca pochodzenia ich materyału skalnego, zmieniają się ich własności. Zaledwie zasługujące na nazwę moren wały, które tworzą się na dolnej granicy małych pól firnowych z głazów zesuwających się po zlodowaciałej skorupie, układają się z wielkich skalnych odłamów prawie bil drobniejszego materyału. Im niżej zstępujemy po obszarze lodowców, tem bardziej w układzie moren występuje drobny materyał aż do delikatnie sproszkowanego mułu; nakoniec wielkie głazy występują tylko pojedynczo pośród drobnego materyału. Ta zmiana składu moreny wynika nie tyle z wpływu czynników atmosferycznych na jej materyał, jak raczej z domieszki tych odłamków skalistych, które śród lodowca i pod nim uległy starciu na drobniejsze lub przynajmniej stały się tak kruche, że naspnie łatwo uległy rozpadowi. Według tego można w ogóle powiedzieć, że bardzo małe lodowce dają najgrubszy, a wielkle — najdrobniejszy materiał morenowy.

Tutaj leży bezwątpienia główna przyczyna różnicy między gościnniejszemi, bogatszemi w roślinność leśną, uprawnemi morenami na skraju Alp, a kamienistemi, dostępnemi tylko dla nikłej roślinności, dla kosodrzewiny, morenami Gór Olbrzymich i Tatr. Im potężniejsze było zlodowacenie w przeszłości, tem lepiej przygotowało ono grunt dla przyszłej pracy człowieka.

Prócz Tatr ślady lodowców w Karpatach znaleziono jeszcze tylko na Czarnohorze; niektórzy jednak(2) przypuszczają, że w epoce lodowej całe Karpaty były zlodowacone i że lodowce ich łączyły się u stóp tych gór z lodowcem skandynawskim; brak zaś śladów tego zlodowacenia upatrują i w tej okoliczmości, że w czasie przedlodowym Karpaty w skutek energicznego wietrzenia pokryły się masami gliny (Berglehm), która nie nadając się do zachowania śladów lodowcowych. Moreny powierzchowne tworzyły się tylko w pierwszej fazie zlodowacenia, następnie zaś, gdy ono przyjęło znaczne rozmiary, powierzchowne moreny przestały się tworzyć (podobnie jak w Grenlandyi, gdzie powierzchowne moreny nie mają z czego powstać, ponieważ rzadko gdzie szczyt góry sterczy jeszcze nad powierzchnią lodów); moreny zaś denne zostały utworzone z drobnego gliniastego materyału i następnie pod wpływem wody uległy zmianom, które zatarły ich i tak niezbyt wyraźny morenowy charakter.

Karpaty fałdując się i wynurzając z morza trzeciorzędowego, zmuszały je do ustępowania, ale w zagłębieniach między fałdami pozostawały jego zatoki i tutaj osadzały się owe bogate neogeniczne pokłady gipsu i soli (Wieliczka i Bochnia w zachodniej Galicyi; Kałusz, galicyjski Stassfurt, we wschodniej), w podobny sposób jak to dzisiaj osadzają się np. na dnie zatoki Karabogas. Obok soli w przedgórzach wschodniej części Karpat występują w piaskowcach eocenicznych i kredowych źródła nafty; jest to polska Pensylwania (Swoboda Rungurska, Borysław, Gorlice). Same

Karpaty (z Tatrami) są ubogie w skarby mineralne, dla tego górale mało zajmują się przemysłem, a głównie hodowlą bydła i gospodarstwem mlecznem na halach i połoninach (juhasy, bace, bacówki, watahy, żętyca); przytem we wschodnich Karpatach jako suchszych, hodują więcej owiec, w zachodnich, wilgotniejszych — więcej bydła. Górale wschodnich Karpat, Huculi, trudnią się dla tego przemysłem wełnianym (wyrób koców, dywanów i t. p.).

Skąpa przyroda krainy zmusza górali karpackich, podobnie Jak alpejskich i innych, do wędrówek za zarobkiem na równiny (druciarze, kosarze), a niegdyś zmuszała nawet do rozbójnictwa; Czorsztyn był niegdyś punktem oparcia różnych wodzów rozbójniczych i powstańczych (Rogala, Fryc, Napierski), a Biecz znowu był miastem katów. Dawni słynni rozbójnicy żyją dotąd śród górali jako postacie legendowe, owiane urokiem poezyi. Taką postacią u górali tatrzańskich jest Janosik, a Hucułów — Dobosz. Huculi, owi karpaccy Czerkiesi, dotąd jeszcze zachowali z owych czasów wielką zręczność w rzucaniu toporkiem; oni to głównie wśród niedostępnych skał i puszcz Bukowiny i Pokucia tworzyli groźne niegdyś bandy opryszków, którzy sprawiedliwie mogli mówić o sobie: “gdzie góry i lasy, gdzie doły i jamy, tam nasza *fortec,* tam dom''. W przeszłem stuleciu opryszki trzymali cały kraj jakby w oblężeniu, a ich watażkowie do dziśdnia żyją w pieśniach i opowiadaniach ludu. Niektórzy z nich, jak owi włoscy bandyci, lubili nawet odznaczać się rycerskością i wspaniałomyślnością (znany jest wypadek z Doboszem i Karpińikim). Żydzi dopomagali opryszkom w napadach na dwory i miasta; od tego czasu zaczyna się też przewaga żydów na Pokuciu i ich bogactwo. Obywatele niepewni życia i mienia opuszczali swe dobra, wydzierżawiając je żydom za lichą cenę; żydzi zaś nie lękali się napadu opryszków, z któremi ich bliższe łączyły stosunki (1).

Nie tylko jednak dla rozbójników górzyste Karpaty miały ochronne znaczenie: stały się one twierdzą słowiańską, ochroną narodowości słowiańskiej przed nawałą hord węgierskich, które zalały nizinę Panonii.

Etnograficzna mapa tej krainy odtwarza wiernie mapę orograficzną: granica ludów słowiańskich i Magyarów jest też granicą gór i nizin południowych (2). Tylko przez obniżenia w Karpatach przedzierali się liczni zdobywcy głównie do bogatej krainy Węgierskiej. Przez drogę prowadzącą z doliny Stryja do Munkacza, wkroczyli Węgrzy do Panonii (“gościniec Magyarski"), przez wyłom Popradu wtargnął Baty. Później nieco Nogaj szedł prawdopodobnie przejściem Duklańskiem (którędy też Maciej Korwin wkroczył do Galicyi, a później Rossyanie - do Węgier) Teleubuga zaś, udawszy się inną jakąś drogą, zbłąkał się śród gór w zimie i utracił całą armię (3).

2. **Południowy pas wyżyn**. Pas ten, wyjąwszy góry Kielecko-Sandomierskie, nigdzie nie wznosi się do 500 m. (w Krakowskiej Jurze, w okolicach Lwowa i w górach Awratyńskich około 450 m.). Gdy lodowce, pokrywająca niegdyś nizinę europejską do Karpat i gór średnich Niemieckich, zaczęły się cofać, pozostawiły po sobie wzdłuż północnego podnóża tych gór błotnistą krainę, rodzaj tundr sybirskich. Klimat Europy był wtedy suchy, albowiem sięgała ona wtedy znacznie dalej na północo-zachód do linii batomerycznej 200 metrowej; Alpy i Karpaty były wtedy wyższe (bo jeszcze

denudacya nie miała czasu ich zbliżyć), stąd działały one bardziej osuszająco na wiatr południowo-zachodni; podczas gdy wiatr północno-zachodni osuszał się przez skroplenie na zimnej powierzchni skorupy lodowej (podobnie jak np. nad prądem Peruwiańskim i Bengueli, po za któremi dla tego ciągną się pustynie). Stąd ta błotnista kraina zmieniła się wkrótce w stepową i pokryła się pyłem (Loess), tem grubiej im dalej na wschód, gdyż im dalej na wschód, tem dłużej trwał ten peryod stepowy; nad morzem Czarnem trwa on dotychczas, podczas gdy dalej na zachód ustąpił miejsca klimatowi wilgotniejszemu; ale że niegdyś nawet w Niemczech były stepy, to o tem przekonywamy się z kopalnych kości zwierząt stepowych, tamże znachodzonych. Zmiana klimatu wprowadziła tu nowy czynnik geologiczny, jednostajna kraina loessowa została pokrajana przez erozyjne doliny rzek.

W skład tego pasu wyżyn loessowych wchodzą: a) *Wyżyna Szląska,* b) *Małopolska,* c) *Lubelska,* d) *Podolska.*

a) *Wyżyna Szląska.* Szląsk stanowi południowo-zachodni kąt naszego obszaru i jest krainą przejściową, pozbawioną wybitnych granic. Odra w swej górnej części, zaledwie poczęta, nie stanowi ważnej granicy: Sudety za Odrą zaczynają się słabo wzniesionym wyżynowym grzbietem (Jasienik, Gesenke); na południe zaś między górna Wisłą i Odrą prowadzi droga do bramy Morawskiej. Przejściowość ta odbija się w charakterze dziejowym; Szląsk należał niegdyś do Czech, był kością niezgody między Czechami i Polską, a potem między Prusami i Austryą; jest krainą bitew i fortec. Nie dziw, że stosunki etnograficzne noszą tu charakter przejściowy; element polski miesza się na południu z morawskim, na zachodzie z niemieckim. Tu jest jedyne miejsce, gdzie element polski przechodzi po za linię Odry; i my też w traktowaniu Szląska musimy wyjątkowo wybiedz nieco po za nasze ramy.

Północny, archaiczny (gnejsy) wał czeski na południo-wschód od szczytu Altvater (1500 m.) rozpłaszcza się w szerokie paleozoiczne (szarawaka) wyżynowe pasmo (Jasienik) 600-700 m. wysokości, które nie dosięga Karpat i tym sposobem pozostawia między obu systematami obniżenie (między Odrą i Beczwą, dopływem Morawy tylko 280 m.) stanowiące wygodną drogę między północą i południem Europy, ową wyżej wspomnianą bramę Morawską. Na północ systematu Sudetów rozciągają się paleozoiczne, szarowakowe przedgórza (np. Sobótka czyli Zobtenberg 720 m.), które zniżając się stopniowo, przechodzą nareszcie w szeroką dolinę Odry czyli tak zwaną “Szląską zatokę”. Dolina ta stanowi granicę między systematem Sudetów i “Górno-Szląską płytą” (Szląską wyżyną) oraz drogę z niziny germańskiej do dorzecza Dunaju. Odgałęzienia Sudetów (gór Katzbach) Kazbach jednej strony, a płyty szląskiej (góry Trzebnickie) z drugiej – zbliżając się z obu stron do Odry przy ujściu Katzbachu, zamykają prawie zatokę Szląską od niziny germańskiej (znaczenie Lignicy w historyi wojen); tutaj znajduje się wyłom Odry. Gdyby rzekę tę zatamować tu tylko do wysokości 284 metry, to zmieniłaby ona Szląską zatokę w jezioro, które odlewałoby swe wody bramą Morawską do systematu Dunaju (4) (projekt kanału między Odrą i Morawą).

Na prawo od Szląskiej zatoki rozciąga się *Szląska wyżyna*, zlewająca się z wyżyną

Małopolski w jednę całość, w jednę wyżynę południowo-zachodniej Polski; wyżyna ta wciska się klinem między Sudety i Karpaty, oddzielając się od pierwszych doliną Odry, od drugich doliną Wisły. Wyżyna Szląska zaczyna się między źródłowiskami OPdry i Wisły, jako błotnista równina do 300 m. wysokości. Na północ wyżyna ta pochyla się z wolna ku dolinie Malapany i za nią ciągną się już tylko niewysokie rozgałęzienia, wkraczające w nizinę i tworzące działy wodne między Odrą i Prosną, Prosną i Wartą. Dopiero na wschód od tej rzeki znajdujemy orograficzną granicę (zresztą tylko w południowej części wyraźną) wyżyny Szląskiej od wyżyny Małopolskiej, mianowicie stromą krawędź Krakowskiej Jury (góry Krakowsko-Wieluńskie), dosięgającej około 450 m. wysokości.

Wyżyna Szląska, jak pod względem orograficznym tak i tektonicznym, stanowi sprzeczność z systematem Sudetów, od którego oddziela ją brózda Odry. Brózda ta powstała prawdopodobnie przez zapadnięcie, które następnie pokryło się osadami trzeciorzędowemi, a nakoniec diluwialnemi. Podczas gdy w Sudetach, jak w górach Europy środkowej i zachodniej, widzimy liczne i znaczne dyelokacye, tak, iż warstwy wyprowadzone ze swego pierwiastkowego poziomu zostały spiętrzone w góry, to w wyżynie Szląskiej ciągnie się, właściwa Europie wschodniej, pozioma płyta, składająca się przeważnie z warstw mezozoicznych (1). Jednakże istnieje pewien lubo słaby tektoniczny związek między wyżyną Szląską i Sudetami: do sfałdowanych łupków dewońskich i kulmskich Jasieniku dotyka zgodnie (konkerdant) formacya węgla produkcyjnego; u stóp gór formacya ta uległa sfałdowaniu, ale nieco dalej dyslokacya znika, a młodsze warstwy formacyi węglowej występują w miąższości 1000 m., jako prawie zupełnie poziomy fundament wyżyny Szląskiej, na którym spoczywają ogniwa tryasu: pstry piaskowiec, wapień muszlowy i kajper. Wapień muszlowy, jak wspomnieliśmy, tworzy stromy spadek na północ rzeki Kłodnicy i posiada w zachodniej części, w górze św. Anny, najdalej na wschód w Europie wysunięty wylew bazaltu (używany na szose i bruki). Na wschód wapień muszlowy ciągnie się do Olkusza, za którym zaczyna się już jura. Na wapieniu muszlowym w północnej części wyżyny leży kajper (gliny brunatno-czerwone i węgiel brunatny, do kamiennego podobny, np. w Porębie, Mrzygłodzkiej pod Siewierzem), który z powodu swego gliniastego składu nie wywiera wielkiego wpływu na plastykę kraju. Toż samo stosuje się do leżącego już niezgodnie (dyskordant) na tryasie, dolnego oddziału jury, która stanowi niewysoki i nieurozmaicony dział wodny między Odrą i Warta, zupełnie przeciwnie jak górna, biała jura, która stanowi stromą granicę wyżyny Szląskiej ale należy jak właściwie do wyżyny sąsiedniej Małopolskiej. W niektórych jednak miejscach występują i śród wyżyny Szląskiej dyslokacje, tak np. w okolicy Beuthen i Koenigshuette formacya węglowa została podniesiona na poziom wapienia muszlowego i tylko dla tego nie występuje na powierzchnię, że uległa znacznemu spłókaniu. Spłókanie to miało miejsce już późnym periodem trzeciorzędowym. Na równienie między Jasienikiem, wyżej wspomnianą krawędzią wapienia muszlowego (nad rz. Kłonicą) i piaskowcem karpackim (okolice Cieszyna) na formacyi węglowej leży ingressya morza trzeciorzędowego, którego osady ciągną się i dalej wzdłuż północnych stoków Karpat.

Osady te składają się u spodu z niebieskawego piaszczystego marglu, a powyżej z pstrego iłu; w pierwszym znajdują się muszle, dowodzące, że niegdyś zatoka miocenicznego morza Śródziemnego rozciągała się aż dotąd, tak, iż Szląsk należał wtedy do Europy śródziemnej; wielki europejski dział wodny nie należał wtedy, jak

dziś, między Sudetami i wyżyną górnego Szląska: przesmyk lądowy między Leobschuetz i Kosel dzieli północno-europejskie osady trzeciorzędne od śródziemno-morskich. Ten miocen górno-szląski spoczywa na nadzwyczaj nierównej powierzchni kamienno-węglowej, wypełnia on nieraz do 200 m. głębokie doliny tej ostatniej, między któremi znowu w niektórych miejscach oszczędzone przez denudacyę wyniosłości kamienno-węglowe wyglądaja na powierzchnię ziemi. Tak więc w miejscu tem był niegdyś ląd urozmaicony przez erozyą, który następnie został pokryty przez osady trzeciorzędowe (2). Utrzymanie się tej urozmaiconej powierzchni starego lądu pod nowszemi osadami morskiemi świadczy, że te ostatnie osadzały się w spokojnej zatoce o słabem falowaniu, czyli są, jakeśmy powiedzieli, ingressyą; gdyby bowiem w miejscu tem rozciągało się niegdyś morze otwarte o silnem falowaniu, to wtedy ów stary ląd byłby uległ tak zwanej abrazyi, to jest zgładzeniu, zestrychowaniu przez fale morskie i utwory trzeciorzędowe spoczywałby na równej powierzchni kamienno-węglowej; stanowiłyby nie ingressyą lecz tak zwaną właściwą transgressyą (3). Obecnie ten stary ląd kamienno-węglowy wraz z trzeciorzędową ingressyą stanowi, jak wiadomo, płaski dział wodny między Odrą i Wisłą.

Następnie cała ta kraina początku diluwialnego peryodu została pokryta całunem lodowym ze Skandynawii, który wdarł się nawet na góry otaczającego ją z południa sudeckiego wału do wysokości 400 a nawet 500 m. Osady lodowcowe występują tu w kształcie pojedynczych, rzadko rozrzuconych kamieni erratycznych, niekiedy tylko przyjmuja kształt gromadnych osadów morenowych, nie wywierają więc znacznego wpływu na ukształtowanie powierzchni. Tylko w północnej części kraju, już na granicy środkowego pasa nizin, ciągnie się szereg 20 – 30 m. wysokich wzgórzy żwirowych, bezpłodnych, pokrytych lasami (np. wzgórza Trzebnickie); wzgórz te zostaly osadzone podczas cofania się krawędzi lodowcowej (4). W niższych miejscach występuje tu loess, który stanowi bezleśne, najżyźniejsze, najdawniej i najgęściej zaludnione obszary rolne; podczas gdy wyższe, niepokryte loessem części kraju, oraz pokryte piaskami diluwialnemi, jak północna część wyżyny Szląkiej, są lesiste (pod Olkuszem jednak występują zupełnie nagie, lotne piaski, jako “polska Sahara”). Te lesiste okolice zostały poźniej zaludnione i dla tego tak w południowych górach i w północnym pasie diluwialnym wzgórzy siedzi ludność niemiecka, na loessie zaś słowiańska (polska lub zgermanizowana); okoliczność ta objawia się w nazwach miejscowości, które są w pierwszym razie czysto niemieckie, w drugim zniemczone słowiańskie.

Starsze formacye Szląska obfitują w skarby mineralne, czyniące Szląsk jedną z najbardziej przemysłowych i najbogatszych krain Europy. Metale szlachetne, w które obfitowały niegdyś archaiczne skały Sudetów, zostały już prawie zupełnie wyczerpane, ale na wyżynie Szląskiej w wapieniu muszlowym mieszczą się olbrzymie pokłady żelaza (pokłady żelaza w król. Polskiem między Bolesławiem i Pankami należą po części do brunatnej jury), ołowiu i galmanu (kopalnie Olkuskie zalane niegdyś wodami jurskiej rzeki Baby, ginącej w piaskach, są obecnie osuszone). Wapień muszlowy leży na węglu kamiennym tak, iż nieraz jedna kopalnia dostarcza wszystkich czterech produktów, co niezmiernie ułatwia ektploatacyę. Objętość węgla szląskiego (wraz z przyległemi okolicami górniczemi królestwa polskiego i Galicyi) obliczają na 100 kilometrów sześciennych (5).To nagromadzenie skarbów mineralnych wywołuje tu prawdziwie amerykański wzrost miast i zgęszczenie ludności (okolice miast: Koenigshuette, Katowice, Mysłowice, Dąbrowa, Jaworzno).

b) ***Wyżyna Małopolska*.** Wyżyna ta, jak wiadomo, zaczyna się na zachodzie grzbietem Polskiej, mianowicie Krakowskiej jury, która spada stromo ku wyżynie poprzedniej.

α) *Krakowska jura albo grzbiet Krakowsko-Wieluński*. Grzbiet ten jest utworzony przez wychodnie warstw białej jury, mających upad na północo-wschód i ginących dalej w tym kierunku pod warstwami młodszemi (kreda, trzeciorzędowe, diluwialne). Linia rozciągania tych warstw idzie od Krakowa (Krzemionki, Sikornik) przez Ogrodzieniec (Podzamcze 450 m.), Częstochowę (Jasna Góra) do Wielunia. Tylko w południowej części wychodnie te mają charakter grzbietu górskiego, za Częstochową zaś zlewają się z okolicznemi równinami, a za Wieluniem giną zupełnie pod formacjami młodszemi środkowego pasa nizin. Jura ta składa się z wapieni amonitowych i spongitowych z konkrecyami krzemiennemi, które dawniej używane byty na skałki do strzelb i na krzesiwka. W południowej części tej jury około Krakowa znajdują się wyspy formacji dewońskiej (1) (np. czarny marmur w Dębniku pod Krzeszowicami, dostarczający materiału do krakowskich kościołów), oraz starsze od jury wylewy porfiru i melafiru (używane na szose i bruki), jak np. w Alwernii, Tęczynie, Krzeszowicach oraz pod Gołonogiem w królestwie polskiem, gdzie porfir tworzy kopułowate wzgórze śród piasku diluwialnego.

Nagie białe ściany Krakowskiej jury wznoszą się, podobnie jak jury Szwabskiej i Frankońskiej, stromo z otaczających równin i poszczerbione są wąskiemi wąwozami, ubogiemi w wodę, zasypanemi przez piasek diluwialny. Charakterystycznem jest zjawisko, iż rzeka Warta, płynąca z początku wzdłuż zachodniego stoku jury, nagle około Częstochowy zwraca się na wschód i tworzy sobie wąski skalisty wyłom na wschodni stok. Warta zachowuje się tu tak samo, jak Mozella względem jury Lotaryngskiej. Zjawisko to pochodzi zapewne ze skłonności jury do tworzenia szczelin i jaskin, przy czem powstają czasami podziemne działy wodne i podziemne bifurkacje (np. między Dunajem i Renem); z czasem te podziemne kanały, rozszerzane przez wodę, występują na jaw. W jurze Krakowskiej, równie jak w jurze Niemieckiej, znajdują się groty stalaktytowe ze szczątkami zwierząt diluwialnych i człowieka przedhistorycznego (Olsztyn, Ojców, Mników i t. d.). Jak w Szwabskiej jurze strome skały zostały uwieńczone zamkami (Hohenzollern, Hohenstaufen), tak również i w jurze Krakowskiej; spotykamy tu Tyniec, Wawel, Tęczyn, Ojców, Piaskową Skałę, Rabsztyn, Ogrodzieniec, Smoleń, Olsztyn, Częstochowę. W tej ostatniej wznosi się wprawdzie tylko klasztor (Jasnogórski), ale był on też niegdyś zamkiem obronnym, był nietylko “polską Mekka”, ale i polskim Akropolem, ostatnią ucieczką przed wrogiem (Kordecki, Puławski). Obok tych, dziś już po większej części nieużytecznych, lecz tylko estetycznych (ruiny) prac człowieka, piętrzą się prozaiczne piece wapienne.

Do najpiękniejszych okolic Krakowskiej jury i w ogóle całego kraju należy kanion Ojcowski: pośród równiny, pokrytej w części lasem, podróżny staje nagle przed głęboką skalistą szczeliną, na dnie której ciągnie się po części łąkowa, po części uprawna smuga, skrapiana wąskim, ale bystrym i szumiącym strumieniem (Prądnik). W wielu miejscach skaliste białe ściany doliny spadają pionowo, bezpośrednio ku

łąkowemu dnu; tu i owdzie z tej ściany wyskakują ku dolinie skaliste przylądki, niby najbardziej wysunięte forty jakiejś warowni olbrzymów. Prócz przylądków spotykamy tu i wyspy skaliste pośród doliny; są to zaoszczędzone przez erozyę szczątki dawnej jednolitej wyżyny; z nich najgodniejszą uwagi jest tak zwana “maczuga Krakusa” albo “pałka Herkulesa” pod Pieskową Skałą. Pośród skał i grot tej polskiej Dalekarlii znalazł polski Gustaw Waza schronienie przed pogonią wrogów.

W dolinie Krakowskiej jury, dokoła kryjącego “smoczą jamę” Wawelu, poniżej wyłomu Wisły, gdzie ona staje się żeglowną, zaległ “gród Krakusa”, dawna stolica Polski. Ze szczytu, wieńczącej grzbiet jurajski Kościuszkowskiej mogiły roztacza się wspaniały widok na rozłożony u stóp lśniący, różnobarwny Kraków, na zielone, równie jak bilard “błonia”, miniaturę stepu, na jaśniejące śród ciemnego lasu Bielany, na białe, strome skały Krzemionek, na modrą tu jeszcze królowę rzek naszych, “całującą Wawelu stopy”, na ginące w błękitnej dali Karpaty… Wśród bezobłocznego dnia letniego ta cudowna panorama zdaję się owiewać nas ciepłem i świetlanem tchnieniem nadśródziemnomorskiego południa.

β) *Systemat gór Kielecko Sandomierskich* stanowi północna-wschodnią krawędź wyżyny Małopolskiej, jak grzbiet Krakowsko-Wileuński – południowo-zachodnią. Systemat ten składa się z kilku mniej więcej równoległych łańcuchów, ciągnących się w kierunku od ZPnZ na WPdW, od okolic Przedborza nad Pilicą do okolic Sandomierza nad Wisłą. Na południe góry te spadają stromo, na północ zaś łagodnie przechodzą za pomocą pagórkowatej krainy za linią Skierniewice-Radom w torfowatą nizinę Małopolski (w kącie między Pilicą a Wisłą), należącą już do środkowego pasa wielkich dolin. Jest to tylko część leżąca w okolicy źródeł rzek: Kamiennej, Opatówki, Pokrzywiani, Czarnej i Nidy posiada wybitny orograficzny charakter (najwyższy łańcuch, Św.-Krzyzki, wznosi się przeszło na 600 m.). Na wschód zaś linii Opatów Klimontów tracą one zupełnie charakter gór, kończą się orograficzne i ciągną się dalej tylko geognostycznie, jako wyżyna złożona z tych samych warstw geologicznych, która pod Sandomierzem spada ku Wiśle stromą krawędzią jako tak zwane (niewłaściwie) “góry” Pieprzowe.

Formacye geologiczne, wchodzące w skład tych gór ciągną się prawie równoległemi taśmami, symetrycznie rozłożonemi po obu stronach osi, składającej się z najstarszych formacyi syluru i dewonu; po obu stronach tej osi idą symetrycznie ogniwa tryasu, a na koniec jury. Jednakże taśmy młodszych formacyi, będąc równolegle między sobą niosą dokładnie takiemi względem dwóch najstarszych formacyi syluru i dewonu: podczas gdy te ostatnie ciągną się z ZPnZ na WPdW, to pierwsze ciągną się z PnZ na PdW.

Jeżeli dzięki Puschowi i kilku późniejszym badaczom wiemy nieco o formacyach wchodzących w skład tych gór, jeżeli znamy ich skład petrograficzny (sylur—łupki ilaste, dewon—dolomity, kwarcyty i piaskowce, tryas—iły czerwone, piaskowiec biały, np. Kunowski, jura-wapień); to za to niewiele wiemy o *tektonice* i *genezie* tych gór, co najbardziej obchodzi geografa.

Góry Kielecko-Sandomierskie powstały w skutek sfałdowania warstw w czasie między jurą i kredą, gdyż ta ostatnia leży u stóp gór poziomo (część środkowa powstała, być może, dawniej, przed tryasem, albowiem w niektórych miejscach tryas ma leżeć

poziomo). Ze szczytów gór warstwy młodsze zostały spłukane i odsłoniły starsze formacye aż do dolnego dewonu (kwarcyt), w dolinach zaś erozya sięgnęła aż do syluru (łupki). Jako fałdowe, góry Kielecko-Sandomierskie różnią się od typu gór środkowej Europy, należących głównie do gór uskokowych (Verwerfungsgebirge i Horstgebirge) i zbliżają się do typu gór nadśródziemnomorskich.

Część środkowa gór Kielecko-Sandomierskich, stanowiąca jądro tych gór, przedstawia mianowicie dwa antyklinalne siodła (1) (góry Św.-Krzyskie i Chęcińskie), rozdzielone synklinalną niecką (Kielecko Łagowską). Siodła te składają się ze skał formacyi sylurskiej i dewońskiej; mianowicie szczyty składają się z dewońskich kwarcytów, a młodsze od nich dolomity występują w synklinalnej niecce oraz po zewnętrznej stronie, to jest na północnej stronie gór Świętokrzyskich w górach Bodzentyńskich i na południowej stronie gór Chęcińskich (marmury). Podczas fałdowania grzbiety siodeł w skutek rozciągnięcia warstw musiały wzdłuż popękać i pokruszyć się, wody wypłókały te pokruszone części i tym sposobem na grzbiecie każdego siodła utworzyła się dolina antyklinalna, która podzieliła każde siodło na dwie części, na dwa grzbiety izoklinalne z przeciwnemi upadami warstw; północny grzbiet z północnym upadem i południowy — z południowym. Północne antyklinalne siodło rozpadło się na dwa łańcuchy: północny, Łysogórski (ze szczytami Św. Katarzyny i Łysa Góra czyli Św.-Krzyska, przeszło 600 m.) oraz południowy, Opatowski, nieco niższy od poprzedniego (góra Witosławska 450 m.) i wybiegający nieco dalej na wschód. Oba te grzbiety rozdzielone są podłużną antyklinalną doliną Nowej Słupi (260 m.), zasypaną rumowiskiem kwarcytowem (“naturalny bruk”), które leży na iłach syluryjskich i stanowi zapewne pozostałość owego pokruszenia grzbietu. Siodło południowe, Chęcińskie (350 m.), składa się też z dwóch łańcuchów, z których południowy wybiega też nieco dalej na wschód. Tym sposobem wschodnia część gór Kielecko-Sandomierskich składa się tylko z dwóch łańcuchów, podczas gdy ku zachodowi liczba ich rośnie; widocznie stosnki pokruszenia i wypłukiwania dolin podłużnych musiały być tam bardziej skomplikowane przytem liczne wyłomy rzek dzielą te łańcuchy poprzecznie na drobne kawałki, niby ustawine oddziały wojska.

We wschodniej części gór Kielecko-Sandomierskich (na wschód linii Opatów-Klimontów) starsze formacye syluryjskie i dewońskie, pokryte wapieniem trzeciorzędowym (źródło Kadłubka pod Karwowem, osadzające tuf wapienny) i loessem, ciągną się dalej (choć góry znikają), jako płaska wyżyna, spadająca stromem zboczem “gór” Pieprzowych ku Wiśle. Nie są to naturalne góry, lecz stromy spadek wyżyny zbocze to przedstawia wielki naukowy interes, może nas bowiem pouczyć o składzie petrograficznym i tektonice wyżyny ciągnącej się na wschód gór Kieleckich, ale jest ono niezmiernie trudne do badania, jako bardzo strome i pokryte rumowiskiem skalnem, osuwającym się pod nogami. Obecnie wejście na “góry” Pieprzowe stało się nieco łatwiejszym, gdyż zaczęto łamać tam kamienie na szosę do Galicyi (2). Zbocza te składają się z łupków glinianych, kwarcytów i zlepu kwarcytowego; warstwy są silnie dyslokowane, prawie postawione; formacyą swoją (sylur i dewon), upadem (PnW) i rozciąganiem z zachodu na wschód wyżyna ta stanowi widocznie geologiczne przedłużenie gór Kieleckich.

Tutaj stajemy przed nowym tematem geograficznym: mamy wyżynę z powierzchnią równą, a silnie dylokowanemi warstwami; utwór którego monotonia orograficzna jest w sprzeczności z rozmaitością tektoniczną. Sądzimy, że utwór ten nie może należeć do innej kategoryi jak do wyżyn morskiego zestrychowania (Abrasionstlaeche), która w danym razie została pokryta trzeciorzędową transgresyą; jest to utwór podobny np. do wyżyny łupkowej Reńskiej. Niegdyś mianowicie orograficzna budowa była tu inna, była zgodna z tektoniką; utwór ten stanowił i orograficznie dalszy ciąg gór Kieleckich. Ale ta wschodnia część gór musiała być wystawiona na silne falowanie morza trzeciorzędowego z północo-wschodu, podczas gdy część zachodnia musiała być osłonięta lądem, z południa zaś była tu spokojna zatoka ze słabem falowaniem. Falowanie z północo-wschodu musiało najsilniej działać na północny łańcuch każdej wyżej wspomnianej pray łańcuchów, podczas gdy każdy południowy łańcuch znajdował się niejako za wałem ochronnym; tym się zapewne tłumaczy dla czego w obu parach południowe łańcuchy wybiegają dalej na wschód niż północne; może zresztą abrazya nastąpiła już w peryodzie kredy, ale kredowa transgressya została spłukana przed osadzeniem się trzeciorzędowej.

Ciekawą było rzeczą jak zachował się wielki skandynawski lodowiec diluwialny przy spotkaniu z najwyższą na obszarze równin polskich wyniosłością gór Św.-Krzyskich. Kwestyi tej dotknął p. Siemiradzki w krótkich sprawozdaniu ze swej wycieczki w góry Św.-Krzyskie (3). Na północnym stoku gór Św.-Krzyskich zalega olbrzymie rumowisko kwarcytowe; według p. Siemiradzkiego rumowisko to jest lokalna, czołową moreną diluwialnego lodowca, który, płynąc z północy, natrafił na góry Św.Krzyskie, kruszył kwarcyty i pchał je przed sobą pod górę; nie mógł jednak przekroczyć gór i rozdzielił się na dwa ramiona, które następnie połączyły się na południe od gór i tam pozostawiły osady moreny dennej z głazami narzutowemi skandynawskiemi. Brak głazów skandynawskich na wyniosłościach gór Św.-Krzyskich tłumaczy się tem, że głazy te należały do moreny dennej, która nie moła się wydostac tak wysoko.

W kwestyi tej pragniemy tu zrobić pare uwag nie dla tego, abyśmy absolutnie nie podzielali poglądów p. Siemiradzkiego (którego zasługi w podjęciu wielu kwestyi geologiczno-geograficznych w naszym kraju należycie cienimy), ale dla tego, że pragnęlibyśmy wywołać dokładne zbadanie tej nader ciekawej kwestyi.

Najprzód więc twierdzenie p. Siemiradzkiego iż rumowisko to nie może pochodzić „od innego czynnika z wyjątkiem wulkanizmu wykluczonego w tym wypadku”, nie wydaje nam się zupełnie ścisłe. Rumowiska takie pokrywają np. w Iranie grzbiety gór, które zdają się być zupełnie zagrzebane w rumowisku; spotykamy je także na Uralu i w innych miejscach, gdzie nie są one wynikiem ani wulkanizmu, ani lodowców, lecz pochodzą z rozpadania się skał w skutek nagłych zmian temperatury, lub też zmian jej w pobliżu 0°, wówczas bowiem w pomoc przychodzi zamarzająca w szczelinach woda. Rumowisko to zreszta znajduje się jako „naturalny bruk” w dolinie Nowej Słupi, zatem na południe gór Łysogórskich, gdzie i działanie lodowca jest „wykluczone”. Na koniec nieprawdopodobną jest rzeczą, aby sam lodowiec był w stanie uczynic tak straszne spustoszenie w twardych kwarcytach.

Sądzimy więc, że lodowiec diluwialny zastał już te rumowiska, przygotowane przez inny czynnik, powyżej wymieniony, i mógł bez wątpienia przeć je pod górę, jako czołową morenę; i tutaj jednak zachodzi pewna wątpliwość: jeżeli wydźwignął on

część tego rumowiska aż na szczyt gór, to musiał posuwać się po tej części rumowiska która leży niżej; tak więc część musiała się zmienić w morenę denną, a jako taka powinna ulec zmianie, rozkruszeniu, rozdrobnieniu i zaokrągleniu kantów; czy taka różnica rumowiska na niższych częściach gór od rumowiska na grzbiecie istnieje, p. Siemiradzki nie wspomina. Brak moreny dennej skandynawskiej na niezbyt wysokich górach Św.-Krzyskich budzi też pewien sceptycyzm wobec tego, że np. lodowiec wypełniający niegdyś dolinę Innu był w stanie przenieść swą morenę denną przez Alpy Bawarskie. Co zaś na koniec do oszlifowań, napotkanych przez p. Siemiradzkiego, to w tej krainie Śwista i Pośwista mogą one być też produktem erozyi wiatru, unoszącego drobne okruchy kwarcytu.

Góry Świętokrzyskie są pokryte lasami (jodły, buki, modrzewie) tu i owdzie jednak znajduja się szczyty “łyse” (Łysogóry), pokryte rumowiskiem, gdzie dawni poganie oddawali cześć słowiańskim Eolom – Świstowi i Poświstowi. Obecnie, wedle wierzeń ludowych, będących zapewne wspomnieniami dawnych czasów harcuja tam na miotłach czarownice podobnie jak na niemieckim Brokenie, gdzie też dawniej oddawano część bóstwom pogańskim.

Górzystość i lesistość uczyniła krainę gór Kielecko-Sandomierskich wielkim rezerwoarem wód. Rzeki spływające z tych gór, póki płyną po kwarcytach, mają wodę czystą jak kryształ, gdy zaś wejdą na teren wapienny, mętnieją. Rzeki te płyną po części w dolinach podłużnych, po części wyłamuja się w poprzek łańcuchów gór głównie ku stronie południowej, z której widocznie erozya była silniejsza; ta strona otrzymywała prawdopodobnie więcej odpadów niż północna i wsteczna erozya rozcinała łańcuchy jeden za drugim, przesuwając dział wód na północ; rz. Czarna Nida np., biorąca początek na północnym stoku Łysogór, nie płynie na północ lecz zwraca się ku południowi i przerzyna w poprzek wszystkie łańcuchy leżące na południe Łysogór. W skutek takiego procesu erozyi, działy wodne są nieznaczne, leżą po większej części śród dolin, a nie na grzbietach gór (Thalwasserscheide). Mimo to jednak, wiele rzek ma silny spadek i służy za motory (Kamienna, Czarna, Drzewca), a że kraj posada przy tem obfitość lasów i rudy żelaznej (w jurze i kajprze), więc rozwinął się tu przemysł żelazny (Ostrowiec, Bodzechów, Klimkiewiczów, Starachowice, Bzin, Blizn, Ruda Malenieczka i t. d.), który jest tym ważniejszy dla okolicy że grunt po większej części skalisty i piaszczysty np. koło Rakowa, w Koneckiem, Opoczyńskiem) nie daje dość środków utrzymania (“korzec wsiejesz, kopę zbierzesz, kopa korzec daje”). Nawet okolice pokryte loessem, jakna wschód nowej słupii, nie są urodzajne, gdyż loess leży tu na podglebiu nieprzepuszczalnem złupków ilastych (sylurskich) i w skutek tego jest zimny, sapowaty: na polach wzgórzystych pośród pszenicy dają się napotykać kępy trzciny (1). Ponieważ lepsze kawałki gruntu w dolinach są zajęte pod uprawę, więc bydło tutejsze musi szukac sobie pastwisk na górach i piąć się po pochyłościach; z tego powodu nabyło ono pewnych właściwości, które tworzą zeń osobna rasę czy też odmianę (2). Mieszkańcy, oprócz zajęć w zakładach przemysłowych oraz skąpego rolnictwa i hodowli zajmuja się także drobnym przemysłem, głównie drzewnym (podobnie jak i w Scharzwaldzie), jako to wyrobem gontów, lasek, kobiałek, trepów z drewnianymi podeszwami (kamienistość gruntu), a dawniej też i chodaków z lipowego łyka (3).

γ) *Wyżyna Nidy (Miechowsko-Stopnicka).* Jest to obszar zawarty między grzbietem Krakowskiej jury na zachodzie, górami Kielecko-Sandomierskiemi na północo-wschodzie i Wisłą na południu i południo-wschodzie, i przerżnięty Nidą. Na obszar ten rzuciły w ostatnich czasach jasne światło badania naszych geologów, szczególniej p. Kontkiewicza, który umie wybornie wiązać genetycznie kwesye geologiczne z geograficznemi. Wyżyna ta, średnio na 250 m. wzniesiona, podwyższa się na zachód i półn.-wschód ku górom granicznym wkraczając zatokowato w podłużne doliny gór kieleckich (które były niegdyś półwyspami śród morze trzeciorzędowego), zaś na południo-wschód obniża się ku Wiśle i spada ku niej stromą (60 m.) wysoka krawędzią. Wody spływające ku Wiśle poryły tę wyżynę głębokiemi dolinami i zmieniły w niektórych miejscach w kraj pagórkowaty, erozyjny; tak np. dolina Nidy przy ujściu znacznie się rozszerza i tworzy nizinę, śród której sterczą skaliste wzgórza, będące oszczędzonemi od spłukania szczątkami wyżyny. Pod względem geologicznym (1) obszar ten stanowi zagłębie jurajskie, wypełnione młodszemi formacjami: kredową trzeciorzędową i diluwialną.

Formacya kredowa występuje jako margiel kredowy senoński, zwany tu “opoką"; margiel ten pokryty jest młodszemi i.formacyami, ale w niektórych miejscach, głównie wzdłuż lewego brzegu Nidy oraz w północnej i zachodniej części obszaru na zachód Nidy, występuje na jaw i w skutek zwietrzenia na powierzchni daje bardzo żyzny grunt, zwany “rędziną". W pobliżu wychodnich jury margiel ten obfituje w krzemionkę, po części w postaci bulw, po części zaś jest nią przeniknięty w całej masie; w skutek tego nabiera on znacznej twardości i bywa używany na szosy.

Formacya trzeciorzędowa, mianowicie mioceniczna, spoczywa na bardzo nierównym, choć poziomo leżącym pokładzie marglu kredowego: otwory świdrowe wykazały, że różnice poziomu marglu kredowego dochodzą 100 m. Formacya mioceniczna wypełnia te nierówności i wkracza na północy do dolin podłużnych między łańcuchami gór Kieleckich. Stąd wnosimy, że obszar ten w czasie eocenu stanowił ląd, który uległ silnej erozyi; następnie podczas miocenu była tu miedzy górami Kielcekiemi i Karpatami zatoka o słabem falowaniu, tak, iż osady jej wypełniły doliny bez abracyi, utworzyły ingressyą, podobnie jak to dziś dzieje się np. na obniżającem się wybrzeżu dalmacyi, w której międzygórskie doliny wkracza Adryatyk. Skład tutejszej formacyi trzeciorzędowej odpowiada starszym piętrom kotliny Wiedeńskiej, t. j. śródziemnemu i sarmackiemu, podczas gdy młodszych (piętra kongeryi i belwederskicgo) brak.

Ze skał piętra śródziemnego szczególniej zasługują na uwagę gliny łupkowe (“zasolone"), dające źródła słonawe i źródła nafty (Wójcza); w czasie upałów, poprzedzonych deszczami, na gruntach takich tworzą się białe wykwity soli. Zjawisko to łatwo objaśnić: woda zaskórna posiada rozpuszczoną sól, po silnych deszczach woda deszczowa przenika przez grunt aż do wody zaskórnej i miesza się z nią; wtedy sól przez diffuzyę dodaje się na powierzchni gruntu; gdy potem nastaną upały, wilgoć ulotni się, a sól skrystalizuje i pokryje ziemię nalotem. Zjawisko takie znane też jest między innemi w chińskiej prowincyi Kansu, gdzie z tego powodu rolnicy uważaja deszcz za klęskę, a wilgoci dostarczają gruntowi sztucznem nawadnianiem, który nie przenika tak głęboko w grunt jak woda deszczowa (4). Obecność źródeł słonych dała powód do przypuszczenia, że będzie tu można znaleźć pokłady soli jak w Wieliczce, ale choć wiercono tu do głębokości 1500 stóp przez formacyę

trzeciorzędową, kredową i jurę, jednak nie osiągnięto rezultatu.

Do tej samej formacyi należy tu gips, ciągnący się po obu stronach Nidy. Gips zajmuje wierzchołki wzgórzy, a niższe części składają się z opoki. Wiślica jest zbudowana na gipsie i tu znajdują się jego łomy; wydobyty gips idzie Wisłą do Warszawy na roboty sztukateryjne, w miejscu zaś miele się na mączkę w umyślnie na ten cel zbudowanych młynach i używa na nawóz. Gips ulega łatwo wypłukaniu, to też w miejscach jego zalegania dają się napotykać na powierzchni gruntu lejkowate zapadnięcia oraz groty; najpiękniejsza grota znajduje się niedaleko Buska: mały strumyczek wyżłobił tam sobie w gipsie podziemny kanał ze 100 m. długi, którym wygodnie przejść można. W gipsach znajduje się siarka, powstała w skutek zwietrzenia gipsu w obecności ciał organicznych (w Czarkowych nad Nidą i niedaleko Proszowic na Szreniawą).

Wapień lejtański zajmuje topograficznie najwyższe punkta wśród osadów trzeciorzędowych: tworzy on pasmo wzgórzy, ciągnące się wzdłuż lewego brzegu Nidy (na północ pasma gipsowego) w okolicy Pińczowa i stąd ciągnie się na południo-wschód do Buska i Nowej Stopnicy, poprzerywany pokryciami diluwialnego piasku i loessu. Świeżo z ziemi wyjęty wapień ten jest miękki i daje się łatwo obrabiać w bloki; po wyschnięciu twardnieje i daje wyborny materyał budowlany (łomy koło Pińczowa). Wapień ten leży na marglu kredowym, z marglu tego pod Pińczowem wypływa kilka źródeł wybornej wody, która rozprowadzona rurami po mieście zaopatruje mieszkańców w wodę, a przy tem bije fontanną na rynku.

(1) J. Siemiradzki, Wszechświat, 1887.
(2) B. Wydżga, Wszechświat, 1887, Nr 10.
(3) Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, II, str. 212, 213, 219.

(4) S. Kontkiewicz, Pam. fiz., t. II; A. Michalski, Pam. fiz., t. IV.

Margiel nuliporowy wypełnia zatoki (podłużne doliny) gór Kieleckich, gdzie w wielu miejscach ziemia jest zasypana kulami nuliporowemi. Margiel ten po zwietrzeniu daje urodzajną ziemię i dla tego tam, gdzie w wielu miejscach ziemia jest zasypana kulami nuliporowemi. Margiel ten po zwietrzeniu daje urodzajną ziemię i dla tego tam, gdzie występuje wyspami śród piasku diluwialnego (np. w okolicach Rakowa), tworzy prawdziwe oazy śród pustyni. Piętro sarmackie uległo tu znacznej denudacyi, składa się ono z piaskowca i konglomeratu utworzonego z kawałku wapienia i krzemieni, które pochodzą ze skał jurajskich, tworzących południowy łańcuch gór Kieleckich.

Z utworów diluwialnych występuje tu piasek (około Rakowa), miejscami porosły sosnowemi lasami, glina piaszczysta z głazami narzutowemi, po części granitowemi ze Skandynawii (nie tak jednak częstemi jak dalej na północ Kamienną) i kwarcytowemi z gór Kieleckich. Na koniec typowy loess w południowej i południowo-wschodniej części obszaru w Proszowskiem, Skalbmierskiem, Stopnickiem, Sandomierskiem i Opatowskiem, gdzie już wkracza w obręb powyżej skreślonego systematu gór Kieleckich.

Loess, pozbawiony kamienie, jako utwór “eolski”, łatwo ulega wypłukującemu działaniu wody, a że kraina ta przedstawia przy tem wyżynę spadającą stromo ku Wiśle, więc w ciagu wieków stała się kraina erozyi. Wody deszczowe i rzeczne, spływając bystro ku Wiśle, poryły w miękkim gruncie głębokie, do 60 m. (1) wąwozy

(“koryta”), o właściwych loessowi prostopadłych ścianach. “nad rzeką Łukawą, koło wsi tegoż nazwiska, przedstawia się, mówi Jastrzębowski, cudowny widok: niezliczone mnóstwo wąwozów, wijących się w różnych kierunkach i wzajemnie się przecinających, tworzy z ziemi wyniosłości tak różnej postaci i wielkości, że całe to miejsce podobne jest do zaczarowanego miasta, jakie zwykle lud w swej wyobraźni maluje. W wyniosłościach tych można upatrzyć kształty ołtarzów, piramid, kopców, mogił, rozwalonych morów i budynków” (2). Jest to więc nasz Monument Kanion, “cmentarz olbrzymów” w miniaturze, jeżeli nie materyałem, to wyglądem podobny do kalifornijskiego.

Wyglądem zaś i materyałem kraina ta cała przypomina zbadaną przez Richthofena chińską krainę loessową. Gliniasty muł, unoszony przez wody do Wisły, nadaje je płową barwę; jest to więc “rzeka żółta”, polska Hoang-ho. Muł ten Wisła osadza poniżej na płaskich wybrzeżach i tworzy urodzajne “powiśla" (np. Kozienickie, dar Wisły, Egipt w miniaturze). Dla powstrzymania niszczącego, spłukującego działania wód, mieszkańcy w poprzek owych “korytek” grodzą płoty i sadzą wierzby, które z czasem rozrastają się i tworzą lasy, kryjące się całkowicie w głębi wąwozów tylko nieznacznie wystające nad ogólną powierzchnią wyżyny; są to więc nasze “lasy galeryowe”, które Schweinfurth tak pięknie opisał w swej podróży do “serca Afryki” (3). Drogi w tym kraju glin i wąwozów są bardzo uciążliwe z przyczyny błota, pyłu, wyrw i obsuwania się ścian wąwozów; na pogłębienie dróg prócz wody wpływają tu i wiatry, unosząc rozkruszony przez koła pył. Lasów tu brak ale żyzność loessu wywołuje rozwój rolnictwa (“Sandomierka”) cukrownictwa, a zarazem zgęszczenie ludności (4).

c) ***Wyżyna Lubelska*** leży na wschód Małopolskiej, między Wisłą i Bugiem. W najspodniejszej znanej części składa się ona z formacyi kredowej, mianowicie podstawę stanowi wapień glaukonitowy zielonawo-szary, zwany “siwakiem” i należący do gaultu; nad nim leży “opoka”, należąca do cenomanu, która pod Zamościem i Chełmem przechodzi w kredę piszącą, należącą do senonu (5). Nad formacyą kredową leży trzeciorzędowa, składająca się z wapienia (wypalanie wapna) piętra śródziemnego i sarmackiego, np. w Zamojskiem i Janowskiem; z piaskowców używanych na żarna i szosy, np. w Senderkach i około Chełma; zniesiona już dziś twierdza w Zamościu też z piaskowców była zbudowana. W północnej części wyżyny formacja trzeciorzędowa uległa denudacyi i występuje tylko wyspami śród formacyi kredowej (okolice Chełma i Lublina) (6). Górną warstwę gruntu stanowi loess.

Rzeki, należące przeważnie do systematu wyżynowej rzeki Wieprza, pożłobiły w Lubelskiej wyżynie głębokie malownicze doliny, których krawędzie jednak w skutek wpływu wód atmosferycznych nabrały kształtu zaokrąglonych, łagodnych; w skutek tego wyżyna pod wpływem erozyi zmieniła się w malowniczą krainę wzgórkowatą, falistą. Ku Wiśle jednak wyżyna Lubelska spada bardzo stromemi i malowniczemi (np. Puławy, Rachów) zboczami wapiennemi, na których projektują założyć winnicę, jak to w podobnych warunkach ma miejsce nad Donem. Obecnie pod osłoną tych zboczy od wiatrów północno-wschodnich rosną liczne sady owocowe (śliwki węgierki). Wyżyna Lubelska obfituje w lasy tak liściaste (buki, dęby, lipy), jak i wyniosłe sosnowe, i stanowi kontrast z leżącemi dalej na północ podmokłemi i piaszczystemi nizinami Podlasia, gdzie przemagają nikłe lasy sosnowe i brzozowe.

Do najbardziej malowniczych dolin wyżyny Lubelskiej należy dolina Bystrzycy w okolicach Lublina (Sławinek, miejsce kąpielowe), gdzie wyniosłości wyżyny panują nad szmaragdowym kobiercem łąk; na wyniosłościach tych osiadł stary Lublin, wyglądający z daleka jak różnobarwny kląb śród ogrodowego gazonu. Dolina Bystrzycy była pierwszym kolonizacyjnym szlakiem Małopolan, gdy jeszcze resztę wyżyny pokrywały nieprzebyte lasy (7). Tu niegdyś była najbogatsza część kraju, kwitnąca życiem towarzyskiem, kipiąca wesołością ("Rzeczpospolita Babińska"). Najwznioślejsza południowa część wyżyny najbardziej obfituje w lasy i posiada rozwinięty przemysł leśny (tartaki, gonty, zapałki; meble gięte w Wojciechowie, przetaki i sita w Biłgoraju).

Południowo-wschodni kąt wyżyny, kraina Hrubieszowska jest uboga w lasy (eksploatacya torfu nad błotnistą rzeką Huczwą), ale posiada grunt wyjątkowej żyzności: jest to północno-zachodnia forpoczta południowo-rossyjskiego czarnoziemnego pasa, a zarazem i suplika. Nawet historycznie kraina ta jest związana z południową krainą stepową: tu dochodziły widać często wojenne szlaki tatarskie, albowiem nad Bugiem leżą tu zwaliska warownego zamku (Kryłów), zbudowanego niegdyś dla ochrony tej krainy od najść stepowych barbarzyńców.

---

(1) Dokuczajew, Kartografiia russkich poczw.
(2) Oskar Kolberg, Sandomierskie.
(3) G. Schweinfurth, Im lierzen von Afryka.
(4) Powiaty sandomierski i opatowski są najgęściej zaludnione z całej gubernii radomskiej (ob. Materiały dla statisticzeskago opisania Radomskoj gubernii, 1881).
(5) J. Siemiradzki, Pamiętnik Fizyogr., VI.
(6) J. Trejdosiewicz, Pam. Fizyogr., I i III.

(7) B. Chlebowski, Słownik Geograficzny, V, str. 433.

d) ***Wyżyna Podolska.*** Wyżyna ta stanowi resztę południowego pasa wyżyn od Sanu i Bugu na zachodzie do Dniepru na wschodzie. Odznacz się ona nadzwyczaj prostą budową tektoniczną-geologiczną budową: składa się bowiem z warstw poziomych od najdawniejszych do najnowszych formacyi, jakkolwiek brak u niektórych porządkowych numerów formacyi, które bądź to nie mogły się całkiem osadzić w czasie lądowych peryodów, bądź zostały później usunięte przez denudacyę. Górna warstwę stanowi bardzo żyzny loess, który uczynił wyżynę Podolską krainą "par excellence" rolniczą, krainą "płynącą mlekiem i miodem". To też Podole było tem dla Polaków, czem dla osadników amerykańskich "kraina dalekiego Zachodu". Polacy osiadali tu chętnie "dla żyznej gleby i harców z Tatarami". To osadnictwo polskie było prawdziwym doborem energii i męstwa: na kolonistów idą tylko ludzie bardziej rzutcy i energiczni a ciągłe walki z nowemi warunkami (w danym razie z Tatarami) potęgują jeszcze bardziej te przyniesione przymioty.

Plastyka tej krainy odpowiadałby w zupełności tektonice, t. j. przedstawiałaby wszędzie płaszczyznę gładką jak morze, gdyby nie było tu rzeźbiarskiego czynnika wód płynących, które werżnęły się grzbiet wyżyny aż do najstarszych formacyi w głębokich, stromych wąwozach - typowych kanionach. Zresztą właśnie z powodu tego kanionowego charakteru wąwozy te zmieniają tylko lokalnie krajobraz, widoczne są tylko z lotu ptaka, ale dla podróżnika śródstepu są on zupełnie ukryte: "wzrok błądzi jak rozpacz, nie sparłszy się na nic" po niezmierzonej równinie, i dopiero stanąwszy na samej krawędzi wąwozu spostrzegamy u naszych stóp przepaść z urozmaiconą miniaturą krajobrazu górskiego, ze srebrną wstęgą rzeki i nanizanymi na nią, niby perły stawami. Te głębokie wąwozy utrudniają tu komunikacyę, dla tego szlaki tatarskie trzymały się zwykle działów wodnych. Nieznająca terenu obca kawalerya mogła na tych zdradliwych równinach znaleźć niejedną niespodziankę, podobnie jak nieustraszeni napoleońscy kirasyerzy na

polach Waterloo.

Wyżynę Podolską dzielą zwykle na dwie części, różniące się nieco od siebie, a rozdzielone rzeką Zbruczem, która stanowi zarazem polityczna granicę między Galicyą na zachodzie i Rossyą na wschodzie. Część zachodnia (galicyjska) wyżyny Podolskiej nie posiada w najgłębszych nawet dolinach skał archaicznych (granitów i gnejsów), które występują na jaw w części wschodniej (rosyjskiej), bądź to w skutek tego, że rzeki tej części werznęły się głębiej, bądź że podkład granitowy leży tu wyżej, bądź że młodsze formacye ku wschodowi ulegają wyklinowaniu; nawet Dnieprowi pokład granitowy nie posiada zupełnie pokrycia późniejszych formacyi osadowych: bezpośrednio leży na nim wietrzny loess.

α) *Zachodnia (galicyjska) część wyżyny Podolskiej*. Wyżyna ta na północo-zachodzie, na dziale wodnym między Sanem i Bugiem, łączy się z wyżyną Lubelską (Roztocze, wąski pas wyżyny pokrajany przez erozję); na wschód zaś stąd oddziela się od niej kotliną górnego Bugu, podobną pod względem przyrody do niziny w widłach Wisły i Sanu, t. j. pokrytą diluwialnemi piaskami, głazami erratycznemi i torfowiskami, śród których górny Bug płynie leniwo w łożysku błotnistem, porosłem wikliną, dzielącem się na liczne ramiona.

W północno-zachodniej części wyżyny Podolskiej najgłębiej z odsłoniętych formacyi leżącą jest kredowa (senon), składająca się z marglu czyli opoki, zawierającej konkrecye krzemienne (które wypłókane pokrywają rumowiskiem doliny rzek) i skamieniałości Belemnitella Mucronata, uważane przez lud prosty za “strzałki piorunowe”. Margiel ten w północnej części obnaża się na wyniosłej krawędzi, którą wyżyna Podolska spada ku kotlinie górnego Bugu; są to tak zwane Woroniaki i Gołogóry – góry erozyjne, po części stołowe, utworzone przez pokrajanie wyniosłej krawędzi wyżyny (około 450 m.) głębokiemi jarami (“debrami”) potoków. Obnażenia opoki leżą na bardzo różnych poziomach, stąd widać, że podkład kredowy uległ silnej erozyi, zanim jeszcze został pokryty ingressyą trzeciorzędową.

Spoczywająca na opoce formacya trzeciorzędowa należy do piętra śródziemnego i zawiera między innemi twardy wapień lithotaminowy (kuleczki wodorostów morskich), używany jako materyał budowlany; wapień ten leży albo bezpośrednio na opoce, albo oddzielony jest odeń tylko cienkiemi pokładami węgla brunatnego i piasku. Po nad wapieniem leży piaskowiec i piasek. Wapień lithotaminowy stanowi taras ku krawędzi wyżyny spadającej ku kotlinie Bugu; taras ten powstał w skutek niszczącego działania lodowca diluwialnego na wyższe miększe warstwy wyżyny; lodowcowi przypisują (Łomicki) też wyżłobienie kotliny górnego Bugu, gdzie z pod osadów lodowcowych sterczą bezpośrednio tu i owdzie szczątki opoki, podczas gdy pośrednie między temi formacyami warstwy trzeciorzędowe uległy denudacyi (1). Na piętrze śródziemnem miejscami leży niezmyte jeszcze piętro sarmackie, składające np. malownicze Toutry albo Miodobory (“podolska Szwajcarya”), t. j. góry ciągnące się miedzy Seredem i Zbruczem i przechodzące następnie ma jego lewy brzeg. Zbity, twardy wapień tutejszy (serpulowy albo tarnopolski) używany bywa na szuter drogowy; na nim leżą jeszcze bryły wapienia rafowego mszywiołów (bryozoa), dowodzące, że na Podolu po peryodzie sarmackim nastąpił nie słodkowodny, jak w kotlinie wiedeńskiej, lecz nowy morski (2).

Formacya trzeciorzędowa na Podolu obfituje w gips, który się ciągnie głównie od Lwowa do Dniestru i wzdłuż łożyska tej rzeki, gdzie tworzy malownicze zbocza. Gips, ulegając łatwo wypłukaniu, jest przyczyną powstawania wielu pieczar (np. w Bilczu nad Seredem), Seretem których niegdyś mieszkańcy tutejsi kryli się przed Tatarami, żyjąc jak Troglodyci; obecnie pieczary te służą za naturalne piwnice, owczarnie i t. p. Przez zapadanie się sklepień tych pieczar powstają na powierzchni gruntu lejkowate doliny ("werteby"), po części napełniane wodą , po części suche, z właściwą fauną ślimaczą. W związku z gipsami (rozkład w obec ciał organicznych) są źródła siarczane, np. na zachód Lwowa (3).

Na formacyi trzeciorzędowej spoczywa typowy loess z rurkami włoskowatemi, konkrecyami wapiennemi (Loesskindel)i kośćmi zwierząt diluwialnych; kości te po każdym silnym deszczu wypłókane, wychodzą na jaw i są w wielkim poszanowaniu ludu, jako kości świętych i olbrzymów (4). Utwory trzeciorzędowe i loess wyrównały nierówny podkład kredowy prawie jak stół; południe spotyka granicę w błękitnej smudze Karpat; zresztą widnokrąg jest zewsząd otwarty, szczególniej zaś ku wschodowi, skąd w lecie powiewa "gorące tchnienie Azyi".

---

(1) M. Łomnicki, Słownik Geograficzny, V, str. 498.
(2) S. Olszewski, Sprawozd. Kom. fizyogr., 1876, str. 169.
(3) M. Dunin Wąsowicz, Sprawozdania komisyi fizyogr., 1881, str. 233.

(4) E. Dunikowski, Petern. Mitteil., 1881.

Ważnym morfologicznym momentem tej stołowej wyżyny są równoległe doliny, wyżłobione przez rzeki, płynące do Dniestru z północy na południe i dzielące wyżyne na wąskie i długie parcelle. Rzeki te, biorące początek blisko północnej krawędzi wyżyny, płyną z początku śród brzegów niskich, ale im dalej na południe, tym głębiej wrzynają się w grzbiet wyżyny, z początku do formacyi trzeciorzędowej, daje do kredy, następnie, bliżej Dniestru, przez kredę do piaskowców dewońskich (Old red), które nadają tutejszym krajobrazom nadrzecznym barwę Czerwoną (Ruś "Czerwona"); na koniec – do wapieni sylurskich.

Zbocza każdej z tych dolin erozyjnych są asymetryczne, to jest nie jednakowo strome; jeżeli mianowicie podróżujemy w poprzek tych dolin z zachodu na wschód, to spotykamy najprzód łagodną pochyłość, po której zstępujemy ku rzece; przeszedłszy za nią, natrafimy na stromą ścianę drugiego zbocza doliny; wydostawszy się po niem na wierzchowine, zstępujemy znów po łagodnej pochyłości ku drugiej rzece, by za nią spotkać znów strome zbocze i t. d. Jednem słowem parcelle międzyrzeczne porzedstawiaja się morfologicznie jakby szeregi diun ze stromemi spadkami odwietrznemi i łagodnemi podwietrznemi. To dziwne na pozór przez sweą rytmiczność zjawisko wyjaśnia się bardzo prosto przez stopniowe powiększanie się głębokości owych dolin z zachodu na wschód (albowiem Dniestr, ku któremu doliny te zdążają, płynie z zachodu na wschód, każdy więc bardziej wschodni punkt Dniestru leży niżej, a stąd każdy bardziej wschodni dopływ posiada silniejszy spadek, a więc i silniejszą erozyę). W skutek tego bowiem dopływy trzeciego rzędu, spływające z grzbietów owych parcelli w dwie strony ku dwóm dopływom Dniestru, mają one jednakowe spadki: dopływy wschodnie mają spadki większe, niż dopływy zachodnie, a stąd wschodnia strona parcelli (zachodnie zbocze dopływu Dniestrowego) ulega silniejszemu spłukaniu, które dąży do przesunięcia działu wodnego na wierzchowinie ku zachodowi, zachodowi to tym bardziej, że powierzchnia zbocza wschodniego (parcelli), a stąd i ilość spadającej nań wody

deszczowej jest większa od zachodniego. Tym to sposobem powstaje tak zboczy parcelli jak i zboczy dolin (1).

Zbocza strome przedstawiają obnażenia różnych formacyi od trzeciorzędowej do sylurskiej, z wyjątkiem pośrednich od węgla do jury włącznie; zbocza zaś łagodne pokryte są loessem. Loess więc jest w swem umiejscowieniu, zależny od ukształtowania dolin; stąd Hilber (2) wnosi, że doliny rzek podolskich utworzyły się przed osadzeniem loessu. Hilber nie wspomina nic o drukowanej w tymże samem czasopiśmie (3) pracy p. Dunikowskiego, w której uczony ten twierdzi, że Dniestr (a więc i jego dopływy) jest jedną z najmłodszych rzek w Europie, że mianowicie wiek jego nie sięga za alluwium; albowiem napływy karpackie leżą na północ od Dniestru, na loessie, utworze okresu diluwialnego; w okresie wiec tym Dniestr nie mógł jeszcze istnieć, gdyż nie byłby przepuścił na północ napływów karpackich. Nie dość na tem: jeszcze w 1874 r. p. Olszewski (4) zastanawiał się nad dawnością dolin dopływów Dniestru i przyszedł do przekonania, że są one podiluwialne: “przypuśćmy jednak, mówi on, że jary te istniały, nim się glina (loess) na całej przestrzeni Podola osadziła, to w czasie osadzania takowej istniejące jary zostałyby zasypane, a cała wyżyna pięknie wyrównana, stałaby się jednostajnym i nieprzerwanym stepem. Nowo więc spływające wody deszczowe lub jakiekolwiek inne, które by na dawny jar przypadkiem natrafiły, płynęłyby nim samym, inne zaś poczęłyby dopiero pracować i dążyć do tego, by do tej samej dojść głębokości jaru, jaką tamte po łatwem usunięciu miału diluwialnego osiągnęły. Jary więc podolskie musiałyby oakzywąć bez względu na ich wielkośc różne głębokości, czego jednak wcale nie spostrzegamy, a głębokość ich zależy tylko od ilości wody, która tę lub inną rzekę stanowi.

Zresztą obecne stosunki przekonywają nas, że rzeki ciągle koryta swe zniżają, unosząć przy tem wszelką zaporę, jeżeli zaś gdziekolwiek w korycie łat gliny się znajduje, nie udowodni to jeszcze wcale istnienia jaru przed osadzeniem się gliny; mogłaby ona być poźniej zaniesioną lub z góry zsuniętą”. Nie tak sądzi p. Bąkowski: na tej zasadzie, zę loess w jarach leży na szturze rzecznym, p. Bąkowski, jak i Hilber twierdzi, że łożysko Dniestru istniało już przed okresem diluwialnym (5). Jeżeli kwestya dosatnia się loessu na zbocza i dno jarów jest sporną, to zdaje się, że znajdowanie się napływó karpackich na północ Dniestru byłoby argumentem rozstrzygającym: kto nie chce przyjąć wniosku zakwestionować. Dunikowskiego, musi zakwestyonować karpackie pochodzenie wzmiankowanych napływów.

Do tych jarów podolskich przywiązana jest przeważnie drzewna roślinność i siedziby ludzkie, podczas gdy wierzchowiny przedstawiają bezleśne i puste równiny z falującemi łanami zboża (pszenica, kukurydza) i traw stepowych (“step Pantalichy” między Seredem i Zbruczem), które zresztą coraz bardziej ustępują miejsca kulturze. Przez te krainy prowadził niegdyś wojenny szlak z tureckiego południa (brama Czarnomorska) do wnętrza Polski, stąd leżą tu liczne pola bitew z Połańcami i Wołoszą, Wołoską krajobraz często ozdabiają zwaliska zamków obronnych (Trębowla, Zbaraż, Przemyśl i t. d.

β) *Wschodnia (rossyjska) część wyżyny* Podolskiej (właściwie Podole, Ukraina i

południowy Wołyń). Przedstawia ten sam układ formacyi i powierzchni co i poprzedna wyżyna, ale spotykamy tu jednak, jak już wspomnieliśmy, i pewne różnice od krainy poprzedniej; do różnic tych zaliczamy: występowanie skał wybuchowych, odsłonięcie podkładu archaicznego, bardziej zwarte występowanie czarnoziemu, który w części zachodniej zjawiał się tylko wyspowo, na koniec częstsze występowanie nie tkniętych jeszcze przez kulturę stepów.

Skała wybuchowa występuje w północnej części wyżyny (na Wołyniu), gdzie formacya trzeciorzędowa została spłukana i osady diluwialne leżą bezpośrednio na kredzie (podobnie jak na sąsiedniej ku zachodowi wyżynie Lubelskiej); mianowicie na północ Równego w kolanie rzeki Horynia. Skała ta, uważąna dotąd za bazalt, jest pokryta warstwami kredowemi i piaszczystemi, obnażeń naturalnych niewiele, ale są sztuczne w kamieniołomach, dostarczających materyału na szosy i bruki. Barwa kamienia czarna, wpadająca w granatowy (“siny kamień”), przez rozkład na powierzchni zmienia się w brunatną i szarą; skała dzieli się na słupy sześciokątne, przeważnie pionowe, zewnętrznie więc przypomina bazalt, ale jest starsza i nie zawiera oliwinu. Według p. Pfafiusa (1) jest to augitowy porfiryt.

Skały archaiczne, granity i gnejsy (a śród nich piękne labradoryty) występuja u we wschodniej części bezpośrednio pod loessem, lessem rzeki wyżłobiły sobie łożyska w tym archaicznym podkładzie: Dniestr, Boh, Dniepr, Teterew, Słucz i t. d. “po granitach srebrne szarfy snują” i tworzą porogi. Z rozkładu granitów powstała ziemia porcelanowa, która dała podstawę do słynnej niegdyś fabrykacyi porcelany w Korcu i Baranówce. Ten archaiczny wołyńsko-podolski podkład loessu uważa Richthofen podobnie jak Skandynawię, za powierzchnia abrazyi, nie pokryta przez trangressyę morską, lecz tylko przez wietrzany utwór loessu, który dalej na zachód leży, jak wiadomo, na młodszych formacjach osadowych.

Loess tutejszy przetworzył się w górnej warstwie na *czarnoziem*; o powstaniu czarnoziemu, o warunkach jego geograficznego rozprzestrzenienia, długo prowadzono spory. Według Ruprechta czarnoziem utworzył się z gnijącej wiekami roślinności stepowie przy współudziale pewnych warunków klimatu oraz natury i plastyki gruntu. Na północ obszaru czarnoziemnego obszerne wody i lasy iglaste nie sprzyjały utworzeniu się czarnoziemu; grunt tam pagórkowaty, piaszczysty, ciężki gliniasty lub błotniasty, alluwialny. Osad roślinny ulega tam więc spłukaniu z gruntu nierównego, nierównego równiny znów są zwykle zalewane przez rzeki lub stanowią dna jezior dawnych. Trawy są mniej bujne. Na koniec gnicie wobec wilgoci przy niższej temperaturze odbywa się inaczej i nie sprzyja wytwarzaniu się czarnoziemu: zeschłą roślinność unoszą wiatry. Zresztą i w samym obszarze czarnoziemnym czarnoziem posiada przerwy: nie ma go w dolinach rzek zalewanych oraz na błotach, nie ma go na wzgórzach, gdzie ulega splukaniu, nie ma go też w wielu miejscach roboty stepowych minie rów – suslików i bobaków. W takich miejscach śród czarnoziemu występują plamy szare; plamy te pochodzą stąd, że gryzonie kopia nory i wyrzucają stożkowe kupki ziemi (supliki na 1 stopę, bobaki na 1 arszyn); kupki te przez działanie wód atmosferycznych lub przez orkę ulegają zrównaniu, a ponieważ składają się z gliny, często słonej, więc tworzą szare słone wyspy śród czarnoziemu (2).

Czarnoziem tutejszy podobnie jak pokrewny mu południowo-indyjski regur

(cottonsoil) stał się z krainy stepowej krainą rolniczą, klasyczną ziemią pszenicy, buraków (cukrownictwo) i ogrodnictwa (Zofijówka, “warenia" kijowskie, owoce suszone, nalewki). Grunt dla rolnictwa jest jeszcze w wielu miejscach tak dziewiczy, że nie potrzebuje nawozu; gnój wyrzucają tu w wąwozy, a postępowi rolnicy, chcący nawozić pola, spotykają się z zabobonnym oporem wieśniaków; “z rolą, mówi Pol, człek się tam nie kłopi: słomę pali, nawóz topi”. Żyznośc czarnoziemnego gruntu ściągnęła tu jakeśmy powiedzieli od dawna polska kolonizacyę mimo wciąż grożącego niebezpieczeństwa od Tatarów podobnie jak ciągła groźba żyznych okolic wulkanicznych nie odstrasza człowieka od gęstego osiedlania się tamże. Kolonizacya ta obok wyżej wymienionych jasnych, miała i ciemne strony. Podobnie jak na równinach Lombardyi, Wołoszczyzny, Egiptu i t. d. jak w ogóle na bardzo żyznych równinach, tak i tutaj rozwinął się wielki ucisk pracującego ludu: klasyczna kraina pszenicy, była również klasyczna kraina pańszczyzny, gdzie, jak mówi niezbyt radykalny Pol: “tysiąc pługów na obszarze, orze ziemię, gdy pochyła pan każe”; gdzie “nieposłuch chłopu *trumną*”; gdzie “o głodzie i po dobie drży przy koniu kozak w bramie” i gdzie z tego powodu “służba pana szczerość kłamie”. Są to wszystko warunki i objawy, które znalazły uwieńczenie w krawaej łunie wojen kozackich, a poetyczne odtworzenie w ponurem tle “Zamku Kaniowskiego”.

Obok rolnictwa kwitnie tu jeszcze hodowla bydła (woły ukraińskie), która, im dalej na południe, tem z przewagą stepów bierze przewagę nad rolnictwem. W tym samym kierunku znikają właściwe tej krainie parkowe lasy liściaste (często z pasiekami) i ograniczają się tylko do dolin rzecznych (stąd budowle kamienne, stąd słoma na opal, stad zamiast stodół gołe sterty śród pola, zamiast płotów rowy; stad pszczoły stają się “Troglodytami"), ale i tych ilość zmniejsza się ku południowi; tylko czasowe wody wypłókuja tu jary zwane “bałkami", które w skutek wstecznej erozyi wydłużają się i działają osuszająco na i tak już suchy klimat; albowiem powiększają powierzchnię, na którą spada dana ilość deszczu, powiększają powierzchnię parowania, odsłaniają podziemne żyły wodne i działają jak dreny (3). Działalność mieszkańców im bardziej na południe, tem bardziej skierowywa się ku zaoszczędzeniu i zgromadzeniu wody (podobnie jak w Europie nadśródziemnomorskiej). Strumienie w głębokich dolinach za pomoca tam zmieniają się na szeregi stawów, które są podstawą bytu człowieka: one swą wilgocią użyźniają okoliczne grunta. Na brzegach ich rosną oczerety i łozina kryjące zwierzynę i dający materyał na opał i ogrodzenie, w wodzie są ryby, woda daje napój dla stad bydła, a stadając z tamy obraca młyny.

Kraina ta nie posiada dogodnych dróg (szczególnie nie posiadała przed rozwojem kolei żelaznych), albowiem rzeki, płynące po granitach, tworzą porogi, a drogi lądowe za lada deszczem zmieniają się w morze błota (“łyżka wody, ceber błota”); toteż powstał tu stan furmanów “czumaków”, którzy na wozach przez woły ciągnionych (jak Boerowie w stepach Afryki) wożą pszenicę do portów morza Czarnego, a przywożą na powrót sól z limanów; wóz czumaka był “okrętem” tego “suchego oceanu”. Obok tego rozwinął się tu handel jarmarczny (“kontrakty kijowskie”).

W historyi wojen obszerne równiny Podola, Wołynia i Ukrainy zasłużyły sobie na

nieszczęsną sławę: leżąc na wielkiej drodze narodów z Azyi do Europy (na nizinę Węgierską lub bramę Nadwiślańską), w miejscu zetknięcia się dawnych państw: Polski, Rossyi i Turcyi, w pobliżu Krymu, tego gniazda Tatarów, były one podobnie jak równiny Lombardyi, Flandryi, Szampanii i t. p. wielkiem bojowiskiem narodów, a zarazem polem nieustannych drobnych harców i "tańców" z Tatarami, krainą, której duch, według słów poety, był tak "bystry, trzeźwy, czujny jak na czatach błysk oszczepu". Życie człowieka nie było tu trwalsze od życia tych traw stepowych, które tratowane przez kopyta tatarskich hufców zmieniały się w "czarny szlak". To też wielkie bojowisko narodów stało się "wielkim mogilnikiem", ponad którym w powiewie stepowego wiatru zda się unosić "jęk tych spod trawy, co śpią na zwiędłych wieńcach swej dawnej sławy".

Mogiły stały się tu drogowskazami, stały się strażnicami, z których możnabyło objąć szerszy horyzont tego płaskiego kraju i dostrzec zawczasu oznaki zbliżania się wroga – tumany pyłu lub łuny pożarów. Sam sposób wojowania, taktyka, nosiła tu, że tak powiemy, cechę geograficzną: Kozacy, nie znajdując śród równin żadnej naturalnej zasłony lub punktu oparcia, formowali się w "kosz", to jest między wozami, zupełnie tak samo ja Boerowie w stepach Afryki ("Wagenburg"). Najkrwawsze walki odbywały się nad pogranicznym z Turkami Dniestrem, w jego pobliżu rozciągają się pola cecorskie "gdzie Żółkiewskiego spotkał los okrutny", wznosi się na skalistem stromem zboczu Smotrycza, jak druga Konstantyna i Kamieniec Podolski, dawna kresowa warownia Polski naprzeciw tureckiego niegdyś Chocima (Chodkiewicz; Kącki, nowy Mucyusz Scevola). W tych wiekowych bojach nasi rycerscy przodkowie usiali nieprzejrzane stepy Ukrainy i Podola kośćmi swemi i zrosili krwią. Kości ich nawet już zniknęły, ale pierwiastki, które ich składały, trwają dotąd: falują one teraz w zielonem morzu traw stepowych, szumia w bujnych złotokłosych niwach, unoszą się w wonnem, drżącem powietrzu stepowem... Tak i surowa, żywiołowa siła dawnych bojowników nie zginęła, one się tylko przeobraża, przebywa ciężką fazę przejściową do nowych warunków bytu.

γ) *Pobrzeże Czarnomorskie*. Wyżyny Podola i Ukrainy zniżają się ku morzu Czarnemu i przybierają coraz wybitniejszy stepowy, a po części nawet pustynny charakter; okolice ujścia Dniepru leżą na jednej izonefie (linia równego średniego zachmurzenia) z pustynną Kastylią (1). Granitowy podkład znika, ustępując miejsca piaskom, dającym tylko pastwisko dla bydła. Promienie słońca wypalają w lecie trawy, a nagi, spieczony grunt wywołuje wspomniane miraże ("majaki") i tumany pyłu. "Szarańcza tęcze kirowe rozwija". Posucha sieje zniszczenie śród stad bydła, które w zimie ginie znów od śnieżnych zamieci i gołoledzi. Tylko same wybrzeża mórz i rzek dają człowiekowi pewniejszą postawę bytu w rybołówstwie (rozwój Kozaczyzny) i wydobywaniu soli (limany). To pobrzeże czarnomorskie przedstawia największą na naszym obszarze etnograficzna pstrociznę, po części z ludów azyatyckich, które w swych wędrówkach do Europy (brama Kaspijska) znalazłszy przyrodę podobną do ojczystej, założyły tu drugą ojczyznę; po części z ludów Bałkańskiego półwyspu (brama Czarnomorska); po części z ludów handlowych wybrzeża nadśródziemnomorskiego (Odessa). Morze Czarne jest płytkie u brzegów i nie posiada zatok, porty są limanowe (Cherson, Nikołajew, Akerman). Tylko jedna Odessa, dawna kolonia grecka dla handlu bursztynem leży na samem wybrzeżu morza, ale ma port sztuczny, z wielkim trudem zbudowany i utrzymywany. Leży ona na wgięciu wybrzeża jako wspólny port ujściowy Dniepru, Dniestru i Dunaju, na

drodze z Europy północnej do śródziemnej (czarnomorska Marsylia).

3. **Środkowe pasmo nizin albo wielkich dolin.** Jest to bruzda, która się ciągnie między północnem i południowem pasmem wyżyn, zwężając się ku zachodowi. Bruzda ta była zbiorowiskiem wód, spływających z topniejącej krawędzi lodowej; nie stanowi ona jednej niziny, lecz składa się z pasem szerokich dolin, wzdłuż których płyną rzeki, we wschodnio-zachodnim kierunku, zanim zdołają sobie otworzyć przez pasma wyżyn wyjście do którego z mórz (Prypeć, dolny Wieprz z Tyśmienicą, dolna Pilica, Barcz, Niemen powyżej Grodna, Biebrza, Narew, Bzura, Warta od Koła, Obra, Wisła od Modlina do Torunia, Noteć, dolna Warta). Doliny te są daleko szersze niż płynące w nich rzeki, które, według obrazowego wyrażenia Berendta, wyglądają "jakby mysz w klatce, z której lew uciekł"; tym "lwem" były dawne wielkie rzeki, zasilane wodami z topniejącej krawędzi lodowej; w miare jak krawędź lodowa topniała i cofała się na północ, rzeki też wędrowały, pozostawiając "puste klatki"(2). Te smugi dolin są rozdzielone smugami stosunkowo wynioślejszych płaszczyzn, porozcinanych na oddzielne płaty poprzecznemi dolinami (tam gdzie wschodnio-zachodni kierunek rzek przechodzi chwilowo na północny).

Doliny są podmokłe (stąd często roboty osuszające, np. nad Odrą, Notecią, Bzurą, Prypecią), lesiste, torfowate, wyjątkowo tylko nad wielkiemi rzekami użyźnione mułem np. "powiśla" (żyzna nizina Kozienicka). Wynioślejsze płaszczyzny zaś mają niekiedy grunt żyzny, gliniasty i posiadają jeziora (np. żyzna okolica jezior goplańskich). Działy wodne w tych smugach wielkich dolin są nieznaczne, w czasie wysokiego stanu wody powstają peryodyczne bifurkacye; to dało możność połączyć rzeki licznemi kanałami, obok naturalnych dróg wodnych południkowych utworzyć po części sztuczna drogę wodną wschodnio-zachodnią (Prypeć łączy się z Bugiem, Niemen z Biebrzą, Wisła z Notecią, Bzura z Nerem i Wartą i t. d.). Pas ten najbardziej daje się zastosować do pojęcia polski jako kraju płaskiego, z krajobrazową monotonią (bo nawet stepy mają urozmaicenie w jarach). Błotnistość tego płaskiego kraju, która dawniej przed osuszającemi pracami człowieka występowała daleko wybitniej, stanowiła ochronę od nieprzyjaciela. Słowianie, jak mówi Jornandes, mieli "paludes silvasque pro civitatibus" ("Wasserburgen"); dotąd obronnośc wielu fortec tutejszych, jak Kostzyń, Brześć Litewski i t. d. na wodnym elemencie polega. Błotnistość też zmuszała, a po części dotąd zmusza, lud do używania osobnego obuwia: łapci, postołów, Kurpi, chodaków ("szlachcic chodaczkowy") (3). Mały spadek wód wywołał tu jak w Holadyi wielką obfitość wiatraków (okolice Warszawy, Wschowy, Rawicza i t. d.), a tam gdzie wielkie lasy pozbawiły i tego motoru, człowiek musi uciekać się do młynków ręcznych (np. Polesie). Gdzie więc trafi się tu wyjątkowo rzeka z większym spadkiem, tam jest ona gęsto obsadzona młynami (np.Liwiec).

W tym pasie wielkich dolin, idąc ze wschodu na zachód, spotykamy następujące krainy: *Polesie, Podlasie, Mazowsze (południowe), Kujawy, Wielkopolska (Poznańskie, Kaliskie).* Pierwsza jest *kotliną Prypeci,* druga i trzecia – *kotliną średniej Wisły,* czwarta (po większej części) i piąta *kotliną średniej Warty.* Prócz tego pas ten sięga w trzech miejscach wzdłuż dolin rzecznych zatokowato we wnętrze południowego

pasma wyżyn; są to mianowicie: *kotlina górnego Bugu, kotlina w widłach rzek Wisły i Sanu, kotlina* (“zatoka”) *Szląska,* o którycheśmy już poprzednio wspominali i które charakterem swej przyrody różnią się znacznie od otaczającego je pasma wyżyn, a zbliżają do pasma wielkich dolin.

a) *Polesie* jest to par excellence błotnista kraina, trójkątnego kształtu, zwrócona wierzchołkiem (Brześć Litewski) na zachód, zachód podstawą oparta na wschodzie o Dniepr. Boki północny i południowy utworzone są przez dwa główne pasma wyżyn, północne (gałęź jego na południu górnego Niemna) i południowe; osią zaś podłużną tego trójkąta jest rzeka Prypeć. Orograficznie kraina ta przechodzi jednak na wschód za Dniepr i sięga tam do centralnej wyżyny Moskiewskiej, podczas gdy na zachodzie oddziela się od Podlasia głównym europejskim działem wodnym (łączącym tu południowe pasmo wyżyn z północnem), który jednak jest tu błotnisty, niewyraźny; na nim leży puszcza Białowieska, stanowiąca ważny węzeł hydrograficzny oraz ostatnie schronienie znikających już żubrów. W 1831 r. pod osłoną tej puszczy udało się zewsząd osaczonemu przez nieprzyjaciół, nowemu Ksenofontowi, Dębińskiemu, wykonać szczęśliwie swój słynny odwrót z Litwy.

Podłoże błót Polesia stanowi zbita niebieskawo-szara glina nieoznaczonego wieku (1), na niej we wschodniej części Polesia leży diluwium, w zachodniej zaś najprzód, leży kreda a na tej dopiero diluwium, ale i kreda ta zdaniem p. Choroszewskiego jest też diluwialną, t. j. leży na miejscu wtórnem, przyniesiona z północy przez lodowiec. Starsze formacye występują tylko około Owrucza, mianowicie archaiczne granity i trzeciorzędowe piaskowce.

Genezę Polesia można sobie przedstawić ja następuje: po osadzeniu się formacyi archaicznej, Polesie musiało długo stanowić ląd, albowiem starsze z poarchaicznych formacyi nie osadziły się lub też zostały spłukane W peryodzie trzeciorzędowym było tu ze a gdy przy końcu tego peryodu równiny Europy wynurzyły się z wody, głębsze Poles pozostało jeziorem trzeciorzędowem i wtedy zarysowały się już dzisiejsze kontury tej krainy. Następnie w peryodzie diluwialnym Polesie pokryło się naturalnie skorupą lodowcową, która po stopnieniu pozostawiła drugie jezioru interglacyalne; wspomniana powyżej niebieskawo-szara glina jest właśnie zapewne osadem tego interglacyalnego jeziora. Drugie zlodowacenie znów pokryło Polesie lodami, po ich stopnieniu powstało po raz trzeci, jezioro, na dno którego opadły gliny, piaski i głazy lodowcowe i które znalazło następnie odpływ ku morzu Czarnemu. W miarę bowiem pogłębiania się łożyska Dniepru w granitach Ukrainy i osadzania mułu na dnie jeziora, znikało ono i znikło w końcu zupełnie, przyczep Polesie przyjęło dzisiejszą błotnistą fazę która a współudziałem człowieka z kolei też znikać zaczyna.

Błota Polesia są dwojakie (Rehman): jedne, wyższe, są torfowe, lesiste; drugie, niższe, w obszarze zalewów rzecznych, są łąkowe, bezleśne. Tylko wzdłuż samych brzegów rzek rosną wikliny i wierzby, tworzące gęsty szpaler, a w zwężeniach rzek nawet roślinne tunele. Obok wierzb wielkie olchy zapuszczają w wodę swe poplątane korzenie; są to mangrowiowe wybrzeża północy. Przyczyną tego podwójnego charakteru błot jest według p. Rehmana brak rośliny sphagnum na obszarach podległych zalewom: roślina ta ginie od wody posiadającej cząstki mineralne, a taką jest właśnie woda rzeczna; podczas gdy okolice wynioślejsze, niepodlegające zalewom rzek, otrzymują wody czyste z deszczów i śniegów.

Wśród błot łąkowych leżą, niby wyspy, wynioślejsze, suchsze, piaszczyste przestrzenie; po części stanowiące wydmy, po części porosłe lasem. Wyspy te są siedliskiem człowieka, który tu sieje też zboże. Komunikacya między temi wyspami, a więc wsiami i polami ornemi, jest niezmiernie utrudniona: do bardzo bliskiej wsi trzeba obić niekiedy długą drogę okolną przez suchsze obszary lub układać na błotach groble z okrąglaków ("nakot"). Nawet zimą komunikacya przez błota nie zawsze jest zapewniona; jeżeli bowiem śnieg upadnie przed nastaniem mrozów, to błota pod ciepłą szatą nawet w zimie nie zamarzają (2). W przeciwnym jednak razie niedostępne w lecie łąki stają się w zimie dostępne dla eksploatacyi i po lodzie odbywa się kośbasiana.

Jedyną dogodną komunikację w czasie lata stanowią tu liczne rzeki systematu Prypeci; rzeka ta jest jedyną arteryą wiążącą Polesie z Kijowszczyzną (nieszczęsne poselstwo Drewlan na łodziach do Olgi); za jej pośrednictwem Kijowianie rozszerzyli tu swe kolonie (Turów), wiarę chrześcijańską i panowanie, jakkolwiek dawni mieszkańcy tej krainy, Drewlanie pod osłoną niedostępnej przyrody uparcie bronili swej niepodległości (śmierć Igora). Z drugiej strony Prypeć łączy ten kraj z zachodem i północo-zachodem, zbliża się bowiem znacznie do systematu Wisły i Niemna (nieznaczne działy wodne, kanały); stąd odwieczne handlowe znaczenie Pińska (Leinum Ptolemeusza). Prypeć z jej dopływami jest typem rzeki błotnej o powolnym, niezdecydowanym, rozramieniającym się biegu (podobnie jak Sprea w Spreewaldzie). Nieznaczny spadek wód nie nadaje się do poruszenia młynów wodnych, a drugiej strony lesistość osłabiła siłę wiatru ("woda stoi, wiatr nie wieje"), stąd weszły tu w użycie młynki ręczne.

Błotnistość i lesistość, zmniejszając gorąco lata i pozwalając na długie leżenie śniegów, uczyniło Polesie takiem schroniskiem dla dawnej roślinności epoki lodowej, jakiem są wysokie góry. Spotykamy tu mianowicie wiele roślin z owej epoki, które w sąsiednich suchszych i cieplejszych okolicach wyginęły, a utrzymały się tylko na dalekiej północy lub w górach; spotykamy rośliny polarne i alpejskie. Najciekawszym takim zabytkiem epoki lodowej jest azalea pontyjska, roślina alpejska, która obecnie żyje tylko w górach Kaukazu i Małej Azyi. Zawędrowała ona na Polesie w epoce lodowej albo z Kaukazu przez pobrzeże morza Czarnego i Podole, które naówczas musiały ulegać ogólnemu charakterowi epoki lodowej i mieć klimat zimniejszy, umożliwiający tej roślinie wędrówkę: lub też może roślina ta rosła dawniej na Bałkanach i Karpatach i tą drogą dostała się na Polesie (3).

(1) A. Rehman, Ateneum, 1886; W. Choroszewski, Pamiętnik Fizyogr., I.
(2) Pamiętnik Fizyogr., I, str. 76.

(3) A. Rehman, Ateneum, 1886.

Kraina błot oraz błotnistych rzek i lasów jest też krainą łosiów, żubrów, niedźwiedzi, bobrów, wydr, żółwi, pijawek, ryb, szczególniej piskorzy (wjunów), kaczek, żab, bocianów, dokuczliwych dla bydła owadów, szczególniej "pińskich słowików" – komarów; krainą ociężałych, febrycznych kołtunowatych Poleszuków; krainą obiecaną znachorów.

W takiej błotnistej krainie rolnictwo musi być naturalnie mało rozwinięte, "lud po puszczach mało sieje, jeno lasem się zabawia"; przemysł leśny, polowanie i rybołóstwo stanowią główną podstawę bytu mieszkańców (hodowli bydła wiele

przeszkadzają dokuczliwe owady). Szczególniej charakterystycznem jest tu zbieranie jaj kaczych: na wiosnę mieszkańcy wyprawiają się na to gromadami, powrót z połowu jest dniem uroczystym (jak gdzie indziej winobranie lub połów śledzi): w każdej chacie przyrządzają wtedy jajecznicę i każdego częstują darmo. Zbieranie miodu i wosku z dzikich barci dawniej przynosiło znaczny dochód: wosk szedł aż do Bizancyum. Przemysłem leśnym zajmują się głownie tak zwani "budnicy", po większej części wychodźcy z Mazowsza; palą oni smołę, węgiel i potaż. Obok nich "rudnicy" zajmują się wytapianiem żelaza z rudy błotnej; żydzi, licznie tu osiedli, zajmują się kowalstwem i utrzymywaniem karczem; sprytny żyd karczmarz, to patryarcha i doradca ciemnego Polaszuka.

Niektóre okolice Polesia, wyjątkowo żyzne, jak np. okolice dawnej kolonii Kijiowian – Turowa, przedstawiając inne warunki bytu, posiadają też i ludność różną od ociężałego, ponurego typu Poleszuków, ludność rolniczą, zamożną i wesołą (1).

Ogólny błotnisty charakter Polesia w ostatnich czasach zaczął ulegać stanowczej zmianie pod wpływem ręki człowieka: zaczęto osuszać błota kanałami, przez co obszary porosłe dawniej trzciną i sitowiem zamieniają się w bujne łąki trawiaste, kraj staje się otwartym dla komunikacyi. Polesie, jako błotnista bruzda, dzieliło dawniej zupełnie Litwę od Podola, dzieliło więc też zupełnie nieprzyjacielskie armie, maszerujące z zachodu na linię Dniepru. Karol XII nie mógł się przedrzeć na południe przez to "non plus ultra", a gdy wódz napoleoński Reynier, maszerujący na Mińsk, otrzymał rozkaz przeniesienia wojny na Wołyń, musiał się wracać i obchodzić trójkąt poleski drogą przez Słonim, Prużany, Kobryń, Ratno, Kowel (2). Stąd znaczenie strategiczne przeprowadzonej w nowszych czasach kolei poprzek Polesia od Baranowicz do Równa, która łączy dwa rozdzielone przedtem pola wojenne. Z osuszeniem błot Polesie coraz bardziej traci swe dawne strategiczne znaczenie, ale za to staje się dostępniejsze dla promieni cywilizacyi. Ze zmianą stosunków fizycznych i człowiek tutejszy, który dotąd zachował wiele cech pierwotnych, musi też uledz zmianie.

b) *Podlasie* (wraz z południową częścią *Mazowsza* i północną *Małopolski*) rozciąga się na zachód od Polesia i w jego pobliżu nosi podobny błotnisty charakter, który jednak ku zachodowi słabnie. Najbardziej błotnisty charakter ma smuga jeziorna ciągnąca się od się od Buga go Wieprza (od Włodawy do Łęczny); jeziora tamtejsze odlewają swe wody po części do jednej, po części do drugiej rzeki. Był plan skorzystania tej linii dla przeprowadzenia kanału i skrócenia tym sposobem drogi z Bugu na Wisłę. W nowszych czasach wzięto się do uregulowania tych jezior i osuszenia błot; zresztą i same jeziora te pokrywają się kożuchem i zmieniają w trzęsawiska.

Na północ od tej linii i linii dolnego Wieprza do linii kolei warszawsko-terespolskiej rozciąga się kraina eksploatacyi torfów, polska kraina Fenów(Otwock, fabryka wojłoku roślinnego i proszku dezinfekcyjnego; torf tutejszy leży na pokładzie pelitu diatomowego czyli trypli). Na północ stąd dolina Liwea jest polskim Emmenthalem: posiada rozwiniętą hodowlę bydła (na łąkach po części irrygowanych) oraz wyrób serów na wielką skalę ("ser Ronikierowski"). Obszary wynioślejsze Podlasia są przeważnie piaszczyste, na nich zachowały się tu jeszcze dość znaczne lasy sosnowe (Otwock, Miłosna, Nowo Mińsk, Mrozy, letnie mieszkania Warszawiaków); toteż spotykamy tu dość liczne huty szklane (np. Cechy). Na międzyrzeczu Narwi i Bugu

oraz nad Biebrzą piaszczyste wyniosłości sterczą jak wyspy śród rozległych błot, stanowiąc równie jak na Polesiu jedyne punkta zamieszkania. Według Sarmaticusa (3) na południowym brzegu Narwi, niedaleko od miasteczka Wizny, wznosi się śród błot wyniosłość stanowiąca zupełną wyspę; na wyspie tej wznosi się pałac, który z lądem suchym, t. j. ze zboczem doliny Narwi łączy się tylko za pomocą grobli; w czasie wylewów ta wyspa błotna staje się wyspą rzeczną. Do mostu przez Narew pod Łomżą prowadzi grobla na kilometr długa. Tylko w zimie po lodzie i śniegu komunikacye są dogodne; w zimie też 1831 r. część armii rossyjskiej maszerowała na Warszawę długim półwyspem między Narwią i Bugiem, gdy w tem nagła odwilż otoczyła armię wodą i błotami i zatrzymała jak w saku; trzeba było cofać się w górę Bugu, gdzie lód pod Brokiem i Nurem jeszcze choć słabo się trzymał i przebywać go po deskach i słomie (4).

Wobec takiego charakteru gruntu na Podlasiu spotykamy tu znaczne obszary niezdatne do uprawy (“nieużytki”); stąd śród wieśniaków rozwinęła się hodowla prostych owiec; owca stanowi tu takie bogactwo wieśniaka jak gdzieindziej np. renifer lub wielbłąd; dotarcza ona wełny na sukmany, spodnie i czapki oraz skór na kożuchy (wyrób kożuchów w Sokołowie, Żelechowie i Garwolinie). Najbliższe okolice Warszawy (Mazowsze) są monotonną gliniastą równiną (wysokość Warszawy tylko 110m.); “nadwiślańska syrena” leży wśród pozbawinej wszelkiego uroku prozaicznej krainy cegielni, kafli i wiatraków. Za to leży ona zarazem u zbiegu dróg widnych i lądowych, jest “gwiazdą” kolei żelaznych. Z tego powodu Warszawa posiada ważne handlowe i strategiczne znaczenie, była widownią krwawych walk i szturmów; a grunt gliniasty, nadający się nie tylko do cegieł i kafli, ale także do sypania stromych wałów i redut, pomagał oblężonym do obrony.

Na zachód Warszawy spotykamy krainę cukrownianią, ciągnącą się pasmem aż na Kujawy; a na południe od niej krainę wielkiego przemysłu przędzalno-tkackiego (Żyrardów, Łódź “polski Manchester” i t. d.). Przemysł ten, stworzony przez Niemców, którzy tu osiedli, znalazłszy niezaludnioną lesistą okolicę, znajduje się w bardzo słabym związku z geograficznymi warunkami kraju, z jego surowymi płodami (rolnictwa lub hodowli), przerabia w znacznej części surowe lub przygotowane do fabrykacyi płody sprowadzane z zagranicy lub Rossyi, podtrzymywany jest przez wysokie cła i niski kurs rubla, nosi cechę sztuczną. Okolice Bzury (jak i dalej na zachód leżącego Neru oraz Warty) znów noszą charakter błotnisty, dostarczają torfu i przypominają Podlasie. Że taki sam charakter posiada nizina Małopolski leżąca w widłach Pilicy i Wisły (okolice Drzewiczki i Radomski), nadmieniliśmy już powyżej. Wyjątek stanowi tu tylko żyzny pas Kozienickiego powiśla.

---

c) *Kujawy.* Kraina bezleśna, czarnoziemna, podobna do Hrubieszowskiego, zarówno kwitnąca rolnictwem (i cukrownictwem); “wszystkiego tam poddostatkiem, niczego nie braknie, tylko drewek każdy łaknie”. Jestto miniatura krainy stepowej, gdzie na opał używają słomy (“graboń”) lub torfu, gdzie pola grodzą nie płotami lecz rowami, gdzie mieszkania są ceglane (liczne cegielnie) lub ulepione z gliny. Jakby dla dopełnienia analogii kraina ta miała też swego rodzaju Tatarów w postaci Krzyżaków (bitwa pod Płowcami). Czarnoziem kujawski wkracza w Poznańskie, w okolice Gopła i

Inowrocławia, gdzie równie jak w Ciechocinku są warzelnie soli oraz kąpilel. Sól (chlorek sodu) inowrocławska dostarcza materyału do fabryki sody w tem mieście. W sąsiedztwie soli znajduje się tam gips, uzywany w Poznańskiem na użyźnianie pól.

Kraina jezior goplańskich jest niezmiernie ciekawa przez swe hydrograficzne metamorfozy, jakim uległa w czasach historycznych. Niegdyś cała ta okolica stanowiła, jak się zdaje, jedno wielkie jezioro, którego Gopło, Ślesińskie, Gosławickie i t. d. są tylko szczątkami, pozostałemi w zagłębieniach dna po obniżeniu się poziomu wód. Jezioro to odlewało swe wody w jedną stronę na północ nie tylko do Noteci, jak obecnie, ale i do Wisły, jak tego zdają się dowodzić smugi podmokłych dolin, ciągnące się obecnie ku Warcie i Wiśle. Jeszcze za czasów Długosza, Gopło, owe "morze polskie", było znacznie większe niż dzisiaj: początek jego był u źródeł Noteci, a koniec na północy pod zamkiem Szarleje (1). Między Gopłem i Wartą Długosz wymienia dwa tylko jeziora: Ślesińskie i Lubstowskie; z pierwszego wypływała rzeka Goplenica i wpadała do Warty. Dziś Gopło jest krótsze, a między nim i Wartą znajduje się w jednej linii nie jedno Ślesińskie (które za Długosz też było większe), lecz w jego miejsce trzy mniejsze jeziora (Melno, zmniejszone Ślesińskie i Gosławskie), a w okolicy wiele jezior pomniejszonych i bagien; wszystkie te jeziora i bagna mają smugi dolin przypierające do Gopła a albo sączą doń bezpośrednio swe wody, albo rozlewają się w bagna, mając spadek na dwie strony, ku Gopłu i ku Warcie. Dawna Goplenica też przedtawia obecnie błotnistą dolinę, ciągnącą się od jeziora Gosławickiego ku Warcie. Przyczyną tej metamorfozy wstecznej, tego przeniesienia głównego spadku wód na północ ku Noteci, oraz zanikania jezior, było zapewne podnoszenie się dna, a stąd i poziomu wód Warty w skutek osiadania piasku i mułu. Poziom ujścia Goplenicy tym sposobem ciągle się podnosił; sparte z południa wody owego wielkiego Pragopła zyskiwały coraz większą przewagę na północ, koryto Noteci, zapchane przedtem przez zatopione pnie drzew, musiało się tym naporem wód nieco oczyścić, pogłębić i tym sposobem poziom wód jeziornych zaczął się zniżać, jezioro zaczęło się rozpadać na części, a Goplenica, dawny odpływ ku Warcie, wyschła.

W związku z temi fizycznemi dziejami krainy rozwijały się dzieje zamieszkującego ją człowieka. Wspomniany wyżej rozlew wód na różne strony uczynił Pragopło ogniskiem żeglugi i handlu, a Wartę główną komunikacyjną arteryą dawnej Polski. Statki, płynące Wartą i zbierające się na Gople, mogły wybierać dowolnie drogę czy to na Odrę do Szczecina (Julinu), czy na Wisłę do Gdańska. Toteż okolica ta, obronna przytem wodą, stała się ogniskiem Polski, a stolica jej Kruszwica była miastem wielce handlowem. Otoczona wodą, miała położenie obronne a zarazem panowała nad Pomorzem i Prusami, a zatem nad handlowemi drogami do Bałtyku. Nie dziw też że Marcin Gallus nazywa ją "divitiis et militibus opulens". Ale stopniowe obniżanie się wód i powstałe stąd przerwy w komunikacyi sprowadziły zanik Kruszwicy i innych miast, które tym warunkiem komunikacyi oraz obronnemu położeniu śród jezior i bagien zawdzięczały swe znaczenie; ognisko państwa Polskiego przeniosło się gdzieindziej.

d) *Wielkopolska* składa się z czterech dolin rzecznych, zwróconych głównie ku zachodowi: Noteci, Warty (poniżej Koła), Obry i Baryczy (Barcz) oraz z dwóch – zwróconych ku północy: Warty (powyżej Koła) i Prosny. Warta i w części swej poniżej Koła zwraca się chwilowo na północ i przerzyna doliną poprzeczną wynioślejsze i

suchsze pasmo, dzielące dwie smugi dolin podłużnych; w tem miejscu, z powodu wyższych i suchszych brzegów przeprawa przez rzekę jest najdogodniejsza i temu zawdzięcza Poznań swe znaczenie jako twierdza pierwszorzędna, broniąca drogi do Berlina. Dolina Warty, obfitująca w węgiel brunatny, jedyną prawie obok torfu kopalinę tego kraju, posiada dość żyzne gliniaste grunta, podczas gdy Obra i Noteć płyną śród obszarów piaszczystych (wyjąwszy wspomnianą już przy Kujawach okolicę goplańską), które ku Odrze łączą się ze sobą i jednają ciągnącej się dalej na zachód Brandenburgii miano “piaseczniczki”. Piaski te były dawniej podstawą hutnictwa szklannego, które jednak upadło z powodu wyniszczenia lasów. Same nadrzeczne smugi Obry i Noteci są błotniste, a raczej były błotniste przed uregulowaniem tych rzek. Noteć, która płynęła pośród wielkich lasów, była zawalona drzewami, tamującemi swobodny odpływ, a przez to ulegała wielkim wylewom (“Nil polski”) i zabagniła wciąż swą dolinę. Błotnista dolina Noteci stanowiła trudną do przebycia tamę dla lądowych komunikacyi komunikacji północy na południe; była też ona linią obronną Polski od Pomorza, a nieliczne brody, przez które szły drogi były obwarowane. Po uregulowaniu i uspławnieniu Noteci bagna te zamieniły się w bujne łąki i stały się siedzibą kolonistów niemieckich, trudniących się przemysłem nabiałowym.

Żegluga na Noteci i Gople zaczęła się ożywiać: statki parowe i żaglowe spławiają zboże do Szczecina i Gdańska (przez kanał Bydgowski, którego przekopaniu Bydgoszcz zawdzięcza swój bystry wzrost) oraz zaopatrują cukrownie nadgoplańskie w surowy materyał materiał rozwożą ich produkty. Obra płynęła również śród błot, w których się gubiła, dzieliła na liczne odnogi, podlegała bifurkacyi, spływając częścią do Odry. Obecnie rzeka ta też została uregulowana, błota w części przynajmniej osuszone i zamienione w bujne łąki z hodowlą bydła, koni i owiec. Błotnisty charakter ma też dolina Baryczy (dopływ Odry), która bierze początek bardzo blisko Prosny na niewyraźnym błotnistym dziale wodnym. Błotnistość doliny Baryczy miała dawniej znaczenie obronne, tu było niegdyś gniazdo łupieskich raubitterów (Bartosz z Odolanowa), a w 1848r. szukali tu punktu oparcia powstańcy poznańscy (1).

---

4. Północny pas wyżyn (wraz z pobrzeżem Baltyckiem). Pas ten ciągnący się wzdłuż wybrzeży Baltyku, pod względem wysokości ustępuje nieco południowemu; okolica Suwałk wznosi się do 300 m., malowniczy Turmberg pod Gdańskiem – 300 m., a najwyższe punkta okolic Nowogródka i Mińska, dosięgające prawie wysokości wyżyny Wałdajskiej (350 m.), jeszcze są o 100 m. niższe od okolic Lwowa i Ogrodzieńca. Pasmo to na północo-wschodzie (Estonia) i na zachodzie (Pomorze) dochodzi prawie bezpośrednio do wybrzeży Baltyku, pośrodku zaś pozostawia szerszą nieco, błotnistą nizinę nadbrzeżną (Parnaska, Ryska, Mitawska i Pruska, obejmująca ujściowe obszary Niemna, Pregla i Wisły). I na tym jednak nadbrzeżnym obszarze spotykamy półwyspowo lub chociaż wyspowo rozrzucone wyniosłości, nieraz bardzo malownicze, np. Liońska Szwajcarya, Samlandya, oddzielona wyspowo bifurkacyą Pregla i t. d. Tu należy też góra Birety, wyniosłość nieznaczna. Lecz jako leżąca śród niziny i na wybrzeżu morza, czyniła ona tak wielkie wrażenie na okolicznych mieszkańcach, że uważali ją za miejsce święte (Wajdelotki, litewskie Westalki, utrzymywały tu wieczny ogień, Znicz) i dotąd nawet uważają, z tą różnicą, że miejsce dawnego Znicza zajęła

chrześciańska kaplica (1). Sam rąbek wybrzeża jest otoczony diunami; po wewnętrznej stronie diun rozlewają się jeziora nadbrzeżne (haffy).

Pasmo północne swym *krajobrazowym charakterem i genezą* różni się znacznie od południowego; podczas gdy ostatnie, pominąwszy sfałdowanie gór Kielecko-Sandomierskich, przedstawia powierzchnie pierwotnie równą, nierówności zaś, jakie się tam znajdują zbyt wierzchni, zostały utworzone przez wody płynące (doliny i góry erozyjne, góry jako szczątki wyżyny oszczędzone przez denudacyę), to pasmo północne przedstawia liczne, choć nieznaczne nierówności, przedstawia powierzchnię falistą nieznacznej amplitudy, utworzoną przez wzgórza kopułowate, elipsoidalne lub wałowe, między tóremi leżą liczne kotliny i doliny, zajęte przez liczne jeziora (“Pojezierze”) lub bagna. Nierówności te, a raczej wzgórza, nie są tu wymodelowane, jak na południu, z tego samego materyału, co ich podstawa, lecz są to pasożyty skandynawskie, osiadłe na obcem sobie ciele słowiańskiem, są to, usypane przez lodowce, moreny. Wprawdzie pokrywa lodowa sięgała, jak wiadomo, dalej na południe, ale jedynie północne pasmo południowe, ani nie uległo w tym stopniu działaniu wód płynących, jak pasmo wielkich dolin. Tylko nad niektóremi, głęboko w grzbiet wyżyny werzniętemi, rzekami charakter morenowy uległ zmianie, nabrał krajobrazowego wdzięku (“Liwońska Szwajcarya”, Ponary, dolina Kowieńska i t. d.). Poprzeczne doliny wyłomowe Dźwiny, Niemna i Wisły dzielą to pasmo wraz z niziną nadbrzeżną na kilka części, które jednak niewiele różnią się między sobą pod względem przyrody, gdyż krajobraz morenowy występuje wszędzie w jednakowej formie; tylko tam, gdzie występują tu i ówdzie na jaw starsze formacye, spotykamy niejakie różnice.

Jakkolwiek bowiem pojedyńcze faliste wyniosłości na grzbiecie północnego pasma, nadające mu krajobrazowy charakter, zostały uwarunkowane przez osady diluwialne, morenowe, to ogólna geneza całej tej krainy, jako wyniosłego pasa, została uwarunkowana prócz tego nierównością starszego podkładu, który został następnie zasypany osadami diluwialnemi; lodowce złożyły tu swe moreny na wyniosłym postumencie. Różnice więc między różnemi częściami tego, dość zresztą jednostajnego pasma, polegają właśnie głównie na wysterczaniu wynioślejszych części tego postumentu na wybrzeżach rzek i wybrzeżach morza.

W północno-wschodniej części (Estonia, Pskowskie, Inflanty, Kurlandya) spotykamy tu mianowicie starsze formacye: sylur, dewon, jurę, które przez wyspy ciągną się do południowej Szwecyi. Występowanie tych starszych formacyi wywołuje tu wapienne porogi na rzekach (Narowa, Dźwina, (?)), znikanie potoków, zapadliny gipsowe (“Święta dziura”), podniesienia gruntu w skutek pęcznienia gliny syluryjskiej pod wpływem wody; spęczniała glina ulega następnie łatwo wypłukaniu i warstwy podniesione zapadają się; czasami powstaje stąd łudzące podobieństwo wulkanu (np. “krater” Sall na Oeselu) (2). Dalej z tych starszych formacyi biją źródła siarczane oraz słone, sięgające wzdłuż doliny Niemna daleko na południe (Birsztany, Druskieniki), gdzie już te starsze formacye leżą głęboko, pokryte młodzsemi. W miejscach, gdzie wapień sylurski (echinosferytowy) dochodzi do wybrzeży morza, jak w Estonii i na wyspie Oesel, tam tworzy on strome ściany, zwane klintem; klint ten (będący rezultatem zburzenia krawędzi syluryjskiego zagłębia, po części przez diluwialny lodowiec finlandzki, po części przez aluwialne fale zatoki Fińskiej) (3) tylko gdzieniegdzie pozostawia nadbrzeżną równinę, na której mogą się pomieścić osady

ludzkie (naprzykład Rewel). Klint Oeselu czyni tę wyspę bardzo niedostępną, łatwą do obrony; to też była ona niegdyś groźnem gniazdem korsarzy (Otylia), którzy rzucali postrach na całe wybrzeża Baltyku; tylko zamarzanie fosy (cieśniny), dzielącej tę naturalną warownię od lądu, ułatwiło Kawalerom Mieczowym jej zdobycie (4). Na drugim końcu, na Pomorzu, pasmo północne znów zbliża się do wybrzeży morza (ale starsze formacye, z wyjątkiem okolic ujścia Odry (jura), nie występują).w grubernii grodzieńskiej i sąsiednich wychodnie kredy tworzą wyniosłości (odbija się to w nazwach miejscowości: Miały nad Niemnem, Mielnik nad Bugiem).razem z wychodniami kredy dają się tu napotykać wychodnie trzeciorzędowe, mianowicie oligocenu; tworzy je osad morski, mianowicie piasek zielony glaukonitowy, który jednak w miejscach wychodnich został rozłożony, wypłukany, utracił barwę zieloną, a nabrał białej.

Warstwy glaukonitowe ciągną się też na Litwie, w północnych guberniach królestwa polskiego nie zawiera ani bursztynu, ani lignitu (ten ostatni występuje dopiero na lewo od Wisły); jest tylko lignit diluwialny, niezdatny do eksploatacyi. Bursztyn zaś ostrołęcki leży w piaskach aluwialnych. Doliną, którą wypełniły piaski bursztynowe, płyną rzeki: Orzyc, Omalew, Rosoga, Szkwa (prawe dopływy Narwi); rzeki spływając z diluwialnych wzgórzy, które Prusach zawierają bursztyn, wypłókiwały go wraz z piaskiem i iłem, unosiły i osadzały w dolinie.

Wśród piasków bursztynowych leżą tu pokłady rudy błotnej, osadzonej też przez wypłókanie żelaza z warstw trzeciorzędowych trzeciorzędowych diluwialnych. Rudy tej używają tu mieszkańcy jako budulcu (na cegły) (1). W formacyi trzeciorzędowej występuje bursztyn w Samlandyi, owem bursztynowem Eldorado, gdzie na stromem wybrzeżu widać pod diluwium obnażenie węgla brunatnego, pod niem piasku glaukonitowego, glaukonitowego jeszcze niżej, po większej części już pod poziomem morza – leży warstwa bursztynowa. Bursztyn musiał tu być przyniesiony przez wody za szwedzkiej północy i osadzony.

Diluwium północnego pasma, spoczywające na tych starszych formacyach, tworzy wyżej wspomniane faliste wyniosłości, składające się za żwiru i gliny piaszczystej; czasem występuje lotny piasek, tworzący diuny i nawet wzgórza kształtu podkowy, podobne do tak zwanych “barchanów” turańskich (okolice Druskienik). W zagłębieniach zaś leżą pokłady innej gliny, ciągliwej, czerwonej, posiadającej mniej piasku (2). Głazów erratycznych więcej znajduje się w pierwszych utworach niż w ostatnim. Prócz tej gliny znajduja się w zagłębieniach torfowiska i jeziora. Trzy te formy są ze sobą w genetycznym związku: jeziora zarastające zmieniają się w torfowiska, nie zarastające zaś, lecz tylko zniżające swój poziom i spływające w skutek pogłębienia odpływu, osadzają na dnie ową ciągliwą, marglową, urodzają glinę, która z tego powodu odznacza się uwarstwieniem i tem różni się od czysto lodowcowych utworów. Glina ta, wypłókana z lodowcowej marglowej, zawiera wapień, który czasem tworzy wydzieliny, jak w loessie. Prócz tego, mechanicznego osadzania się wapna, osiadają na dnie jezior warstwy wapienne lub marglowe organicznego pochodzenia (“kreda jeziorna”); utwór tego rodzaju pod Drohiczynem przyjmowano błędnie za kredę. Woda źródlana zawiera tu też wiele wapna i

inkrustuje, a przepływając przez piaski żwiry, tworzy z nich twarde piaskowce i zlepieńce, używane na kamienie młyńskie.

W południowej części północnego pasma oraz na północ odeń, na nizinie Nadbałtyckiej, osady diluwialne tracą typowy charakter krainy morenowej. W południowej części gub. grodzieńskiej niema tych charakterystycznych falistych wzgórzy, zagłębień i jezior; kraj jest równiejszy i przedstawia ślady działalności wód płynących, które wypłókały glinę z miejsc wyniośleјszych i osadziły ją w dolinach; stąd żyzność tych ostatnich, a bezpłodność pierwszych, które zawierają pozostałe od spłókania piaski i żwiry, i są zwykle porosłe sosnowemi lasami. Na północ od Pojezierza niziny Nadbałtyckie (dolnego Niemna, Dubissy, Jury i t. d.) składają się z żyznych glin marglowych, z których górna jest czerwona, dolna szara; pierwsza po wyschnięciu łatwo się kruszy i obsuwa, stąd utworzone przez nią zbocza dolin są łagodne; gdy jednak rzeka werznie się głębiej, w glinę szarą, natenczas zbocza zaczynają być strome, a glina czerwona tworzy ich górny skośny gzyms.

Wspominając już po wielokroć *jeziora*, wypełniające zagłębienia między morwowemi wzgórzami i jednające przez swą gromadność północnemu pasmu wyżyn nazwę “Pojezierza”, są po większej części w genetycznem związku z dawnem zlodowaceniem tego kraju, jednakże nie wszystkie one powstały w jednakowy sposób. Jeden z nich mogły powstać przez wyżłobienie lodowcowe, drugie wprost przez nierówne usypanie moren, inne przez zatamowanie doliny osadem lub ruchem tektonicznym gruntu. Dalej – przez zmianę kierunku rzeki, wywołana w skutek zniknięcia mas lodowych, które swem przyciąganiem mogły wywierać wpływ na kierunek biegu wody (Reversionsseen Pencka). Przez wodospady strumieni lodowcowych, które u stóp wyniosłej lodowej krawędzi wybijały zagłębienia (Evorsionsseen Geinitza). Nakoniec – dzięki tak zwanym “martwym lodowcom”, t. j. wielkim oderwanym masom lodu, które lokalnie pozostały tu i owdzie po ogólnym cofnięciu się pokrywy lodowej, jako oszczędzone do czasu od stopnienia “świadki”. Taki “martwy lodowiec” otacza się z czasem rumowiskiem i mułem osadzanym przez lodowcowe potoki po stopnieniu pozostawia napełnione wodą zagłębienie niby odcisk (3).

Istnienie tutejszych jezior jest jeszcze o tyle w związku z lodowcami, że z powodu pokrycia lodowcowego erozya rzek trwa tu stosunkowo niedawno i dla tego jeziora nie zdołały jeszcze spłynąć. W każdym jednak razie ilość ich ciągle się zimniejsza, bądź przez wyżej wspomniane zarastanie, bądź przez osadzanie mułu na dnie i spływanie. Spływanie jezior tutejszych odbywa się czasem i nagle; tak np., w 1836 r. znaczne jezioro Sałaty całe spłynęło do Niemna, a z wielkiego jeziora pod miasteczkiem Jeziory w gub. grodzieńskiej też niewiele by się zostało, gdyby usunięto groblę koło tamecznej papierni. Pośrednio można obserwować zniżanie się poziomu jezior na wapiennych martwicach jeziornych, które znajdują się powyżej dzisiejszego poziomu wód (4).

Rozmaitość pochodzenia jezior wyraża się w ich chaotycznem nagromadzeniu, w ich najróżnorodniejszych kształtach: jedne leżą w wydłużonych dolinach, inne w kotlinowatych zagłębieniach, to okrągławych, to znów wybiegających zatokowato w rożne strony, co nadaje jeziorom nieraz dziwaczne postrzępione kształty (np. jeziora Spirding, Loeventin, Mauer i t. d.).

Jeziora te, oraz bagna, utrudniają komunikacye lądowe; rozkład elementu płynnego (w ogóle wilgotnego) wilgotnego suchego ma tu we względzie komunikacyjnym większe znaczenie, niż łagodne nierówności gruntu; przesmyki międzyjeziorne odgrywają tu taką samą komunikacyjną rolę, jak gdzieindziej przesmyki międzygórskie, np. przesmyk między jeziorami Loeventin i Mauer, przez który prowadzi ważna droga ze wschodu do kraju Mazurów; jest to “Isthmus von Loetzen”, zamknięty fortyfikacjami. Cieśniny jeziorne (zwężenia jezior), jako łatwiejsze punkta przepraw, mają również komunikacyjne znaczenie; nad niemi też powstają miasta (np. Nikolajken) (5). Zresztą w zimie wszystko staje się tu elementem stałym, przeszkody komunikacyi znikają; dla tego to wyprawy Krzyżaków i Polaków w te strony odbywały się zwykle w zimie; podobnież wyprawa Napoleona I (bitwa pod Eylau).

---

(1) A. Gideroyé, Pam. Fizyogr., VI.
(2) Tamże.
(3) A. Heim, Gletscherkunde, str. 541, 542.
(4) A. Gideroyé, Pam. Fizyogr., VI.

(5) F. Hahn, Die Staedte der norddeutschen Ebene, 1885, str. 26.

Jeziora tutejsze są zarazem ważną podstawą bytu mieszkańców (w piaszczystej Kaszubii – prawi jedyną) z powodu rybołówstwa oraz hodowli ptactwa wodnego; hodowla ryb w Prusach stoi na wysokim stopniu, a uniwersyteckie miasto tej krainy jeziornej, “miasto czystego rozumu” – Królewiec, posiada katedrę ryboznawstwa.

Prócz falistych morenowych nierówności i jezior, trzecią cechą odróżniającą Pojezierze (na ten raz niziną Nadbaltycką) od południowego pasa stepowego jest *lesistość,* która na równi z bagnistością chroniła dawnych mieszkańców od wrogów (podobnie jak w pasie wielkich dolin). Szczególniej Litwa zawdzięczała lasom swe długie samodzielne istnienie, swój wytrwały opór potędze Zakonu (kęski Krzyżaków pod Miednikami), rozwój pogańskiej mitologii, której ślady przetrwały dotąd w zabobonności Litwinów (zabobonnym był nie tylko Jagiełło, ale i Mickiewicz); a nareszcie i rozwój poezyi: “Ja ileż wam winienem o rodzinne drzewa; błahy strzelec uchodząc szyderstw towarzyszy za chybioną zwierzynę; ileż w waszej ciszy upolowałem dumań” – śpiewa wieszcz litewskich borów.

Prócz Litwinów Litwinów poprzednio wzmiankowanych Poleszuków, wpływ lasów nie uwydatnił się nigdzie w takim stopniu, jak na drobnym ludzie Kurpiów, zamieszkujących lasy dorzecza Narwi, na przejściu od Pojezierza ku nizinie środkowej. Kurpie są ludem leśnym par excellence. Kurpie, trudniący się łowiectwem i bartnictwem, stanowili w swych niedostępnych lasach niezależną prawie republikę, używali więcej wolności, niż reszta naszego rolniczego pańszczyźnianego ludu; to też nie napotyka się prawie u nich wąd właściwych ludom niewolniczym, jak obłuda, kłamstwo, pochlebstwo, podejrzliwość i t. p. Pod ochroną lasów długo też utrzymywał się śród Kurpiów poganiam, oraz właściwa, szczególniej ludom leśnym, zabobonność i wiara w czary; mieli oni rodzaj szamanów albo proroków. Obyczaj krwawej zemsty (vendetta Korsykanów, krwina południowych Słowian) też długo się u nich utrzymywał. Życie łowieckie uczyniło z Kurpiów bardzo celnych strzelców: “strzelać jak Kurp” weszło w przysłowie. Wyćwiczeni w strzelaniu, zamiłowani w wolności, zaprawieni do zemsty, zręczni w urządzaniu zasieków i zasadzek leśnych (nawet w dziuplach drzew), stawiali oni w swych puszczach silny opór najeźdźcom, zadali klęskę nawet niezwyciężonym zastępom Karola XII i później jeszcze wielokrotnie dawali dowody swego męstwa (Konwa, Andrzej Homer Kurpiów). Obecnie dawne ich

męstwo i zręczność wykazują się tylko jeszcze e przemytnictwie; zresztą oddają się oni spokojnym zajęciom, wyrabiają różne rzeczy z drzewa, perłowej macicy (np. guziki) (1) i łyka (np. łapcie); zbierają bursztyn, łowią ryby, furmanią, udają się do miast za zarobkiem i t. d. W miarę znikania lasów, Kurpie coraz bardziej utracają cechy swej odrębności i zmieniają się w rolników. Zmian warunków przyrody zmienia i człowieka; a jak w tym razie, to człowiek zmienia przyrodę i z tego powodu sam z kolei ulega zmianie; tak to skomplikowanym jest wzajemny związek między człowiekiem a przyrodą.

Grunt północnego pasma w ogóle nie odznacza się żyznością (wyjąwszy gliniastą nadbaltycką nizinę Inflant, Żmudzi, Prus z deltami Niemna i Wisły, które jednak dopiero przez liczne odwadniające kanały stały się żyzne i zamieszkałe); stąd silna emigracya emigracja niektórych okolic (Pomorze i Prusy) do Ameryki, ułatwiona zresztą położeniem nadmorskiem. Spotykamy tu często nawet lotne piaski, jak np. w kącie Niemna, w okolicach Druskienik; jak u Kaszubów (gdzie są one do pewnego stopnia ochroną narodowości, nie nęcą bowiem kolonistów niemieckich). W piaszczystych okolicach ważną podstawą bytu mieszkańców jest “gryka jak śnieg biała” oraz obfitość grzybów (“Grzybobranie”) i ryb. Prócz nieurodzajności gruntu zły wpływ na rolnictwo ma tu dżdżyste lato, które, w północo-wschodniej części pasma i w nadbałtyckiej nizinie, zmusza do używania tak zwanych “perepletów” albo “przeplotów” do suszenia zboża; składają się one z trzech słupów pionowych, z otworami, w które wkładają się okrąglaki, podobnie jak to ma miejsce w drążku gimnastycznym; tylko że zamiast jednego drążka, przesuwanego wyżej lub niżej w różne otwory, jest tu takich drążków kilkanaście, jeden nad drugim tak, iż całość tworzy jakby wysoki płot z okrąglaków. do utrzymania słupów w położeniu pionowem dopomagają liczne podpórki pochyłe. na takich szczeblach zawieszają się małe snopki, aby pod wpływem przewiewu i promieni słonecznych szybko wysychały; utkany snopkami pereplet wygląda zdała jak olbrzymia rozwieszona mata słomiana. Zamiast perepletów lub obok nich, używają też niekiedy rosochatych sośniaków, wetkniętych pionowo w ziemię.

Pereplety takie widzieliśmy w morenowej okolicy jeziora Lepelskiego (2); ciekawą rzeczą byłoby wyznaczyć granicę geograficznego rozprzestrzeniania perepletów, które są pewną funcyą klimatu. Schweinfurth widział podobne pereplety u ludu Bongo w dorzeczu Bahr el Gazalu, gdzie służą do suszenia sezamu. Rosochatych pni drzew do suszenia zboża używają też w Karpatach. Zboże, które nie doschło na perepletach, suszy się w tak zwanych “osieciach” (osieti); są to budynki drewniane, składające się z dwóch części: w jednej jest piec i otwór w ścianie dla wyjścia dymu oraz belki góry; na tych belkach zawieszone snopy suszą się w dymie; bruda część służy do młócenia zboża. Stąd zboże tutejsze (gub. witebska) dzieli się na gorsze “syromołotoje” i lepsze droższe “osiecznoje”. Nieurodzajność gruntu, oraz dżdżystość, wywołały w niektórych okolicach wielką biedę śród ludu, szczególniej na Białorusi, owej wschodnio europejskiej Irlandyi (Irlandii 1847 r. bandy chłopów napadały na dwory); idą oni na flis (“ławnicy”), najmują się do kopania kanałów, wychodzą nieraz daleko za zarobkiem przy budowach kolei; ości ich, mówi Nekrasow, bieleją wzdłuż szyn kolei żelaznych.

Żyzne obszary Nadbałtyckiej niziny dzielą te nieurodzajne obszary Pojezierza od równie nieurodzajnego rąbka wybrzeża Baltyku, które jest zasypywane piaskiem

diun. Człowiek stara się tu walczyć ze skąpą przyrodą: utrwala diuny oraz użyźnia je roślinami, wyrzucanemi na brzeg przez morze. Diuny oddzielają w wielu miejscach od morza zatoki, jeziora nadbrzeżne czyli haffy i wtedy służą jako drogi lądowe, bo choć piaszczyste, to jednak mają tą dogodność, że oszczędzają przepraw przez rzeki, a właściwie zamieniają liczne przeprawy na jedną – przez przerwę mierzei, łączącą haff z morzem i stanowiącą wspólny kanał dla wielu rzek, uchodzących do haffu. Na takich piaszczystych mierzejach utrzymała się ludność pierwotna, po części Dzięki za wszystko i nieurodzajności gruntu, po części pewnemu odosobnieniu, i tak, na Helu mieszkają Kaszubi, na mierzei Kurońskiej – Kuronowie (potomkowie dawnych Prusaków); Liwowie, lud fiński – na pasie piaszczystym około przylądka Domesnes, oddzielonym, jeśli nie przez haff, to przez zastępujący go obszar błotnisty i lesisty. Są to ludy par excellence rybackie, prócz tego zajmują się połowem bursztynu, a czasami i Strandgut przynosi im niespodziankę w postaci przedmiotów z rozbitego okrętu.

Z powodu diun wybrzeża Baltykusą niedostępne i ubogie w porty; tylko ujścia rzeczne bezpośredio lub za pośrednictwem haffów, posiadających łączne kanały, są wyjątkami, i dla tego u nich koncentruje się żegluga, powstały bardzo handlowe miasta (Ryga, Windawa, Klajpeda, Królewiec, Elbląg, Gdańsk, Szczecin). Między niemi Klajpeda, z powodu płytkiego kanału w mierzei i zawiewania tegoż piaskiem, niema wielkiego znaczenia, tymbardziej, że dzięki bifurkacyi Pregla żegluga z Niemna może iść do Królewca, który jest właściwym ujściowym portem Niemna. Sam jednak Królewiec mógł powstać dopiero wtedy, gdy mierzeja Fryska została przerwana, mianowicie w XIII wieku. Zawistni Gdańszczanie, obawiając się powstającego współzawodnictwa, starali się zatkać kanał prze zatopienie okrętów; później kanał ten został zawiany lotnym piaskiem; ale w XVI wieku utworzył się nowy kanał pod Piławą, istniejący dotąd. I o ten kanał Królowiec musiał również prowadzić walki z Gdańskiem (1).

Gdańsk, leżący u bezpośredniego ujścia wielkiej rzeki (Hel nie domyka zatoki), jest miastem bardzo dawnem, założonem może przez Normanów. Przez połączenie swoje za pomocą Szkarpówki z zatoką Fryską (a przez Pregel i z Kurońską) był on też portem Niemna (Gdańszczanie mieli kantory handlowe w Kownie) (2). Drogi tej użyli w nowszych czasach Francuzi dla przeprowadzenia artyleryi oblężniczej z Gdańska do obleganej Rygi przez Niewiażę (3); ale gdy ta okazała się za płytka, udano się w górę Wilii (4). Gdańsk obecnie dał się prześcignąć Szczecinowi, następcy starosłowiańskiego Julinu, portowi Berlina oraz górno-szląskiej krainy górniczej. Gdańsk bowiem będąc portem dorzecza Wisły, portem Polski, zależał zawsze od losów tej ostatniej; z jej upadkiem, z zamknięciem granicy do dorzecza średniej Wisły i zaprowadzeniem ceł, Gdańsk upadł, tymbardziej, że Wisła, zwracając się główną masą swych wód do Nogatowi (który, jako krótszy, ma większy spadek), zubożyła Leniwkę, a prócz tego, ta ostatnia utworzyła sobie nowe ujście do morza, tak, iż Gdańsk znalazł się obecnie nad martwem ramieniem rzeki, służącem za port (5). Wejścia do haffów rzek ujściowych i bezpośrednie ujścia są obwarowane

(Swinnemuende, Piława, Klajpeda, Weichselmuende, Duenamuende).

Nieobwarowanie wejścia do haffu Libawskiego wystawiło w 1855 r. flotę handlową rossyjską na wielkie straty, albowiem Anglicy spuścili z wojennych okrętów łodzie kanonierskie, wdarli się na haff i zrabowali stojącą tam flotę (6). Postępy diun, zasypując ujścia haffów i ujścia rzeczne (np. Kurlandzkiej An), zmniejszają liczbę dogodnych portów; Kurlandia np. miała ich niegdyś daleko więcej i wtedy panowała na morzach, miała kolonie w Afryce i Ameryce (książe Jakub – Kurlandzki Henryk Żeglarz). Toż samo stosuje się do wybrzeży Pomorza, między ujściem Odry i Wisły: nad licznemi rzekami i nad licznemi małemi haffami leżą tu miasta obumarłe, które jednak niegdyś należały do hanzy i prowadziły ożywiony handel; ale piasek zasypuje wyjścia z tych haffów, które nie przyjmują wielkich rzek, mogących sobie torować drogę do morza i łączących je z wnętrzem lądu. Większe rozmiary dzisiejszych okrętów też wpłynęły na upadek tych miast, z których najlepiej jeszcze stosunkowo trzyma się Kołobrzeg przy ujściu Persanty (7).

---

(1) Guthe-Wagner, Lehrbuch der Geographie, II, str. 543.
(2) J. N. Sadowski, Na dziś, II, str. 282
(3) Materiały dla geografii i statistyki Rossii – Kowenskaja gub., Afanasiewa, str. 78; Brzegi Nieważy przez J. B., Wilno, 1873, str. 8, 59.
(4) Sarmaticus, Von der Weichsel zum Dniepr, str. 234.
(5) A. Penek w Unser Wissen von der Erde, II, str. 578.
(6) Materiały dla geogr. i statist. Rossii – Kurlandskaja gub., Oranowskiego, str. 94.

(7) A. Penek, Unser Wissen von der Erde, II, str. 576

*

*   *

Określony powyżej i scharakteryzowany pod względem fizyko- i antropo-georaficznym obszar przejściowy, przedstawia pod względem politycznym, a szczególniej etnograficznym, wielką pstrociznę, która wynika z przejściowego charakteru kraju, ale która w obec jego charakteru płaskiego nie posiada geograficznych warunków trwałości, jak to np. ma miejsce w górzystym Kaukazie. Płaski ustrój powierzchni nie daje drobnym narodom państwom chronienia, geograficznym, płaskim, przejściowym obszarze, międzynarodowa walka o byt odbywała się i odbywa z wielką zaciętością, która znalazła wyraz tak licznych walkach orężnych, jako też i w pokojowych “legalnych” środkach międzynarodowej walki. Na takiej równinie różnice etnograficzne zacierają się szybko, narody słabsze, mniej energiczne, mniej wytrwałe, mniej zacięte znikają, jak wyspy z miękkich mas ziemistych pod ciągłym naporem fal wzburzonego oceanu.

W obszarze tym *Rossya* wkracza zachodniemi guberniami i forpocztą *królestwa polskiego* (liczne fortece) między Prusy i Austryą. *Prusy* długim ramieniem wzdłuż Bałtyku (*Pomerania, Prusy zachodnie, Prusy wschodnie*) posunęły się w przeciwną stronę aż za Niemen, niby sięgając po *gubernie Nadbaltyckie*. *Austrya*, przekroczywszy Karpaty, wsunęła się tu łukiem *Galicyi i Bukowiny*, który dopełnia jeszcze *Rumunia* za pomocą *Mołdawii.*

Pstrocizna etnograficzna odpowiada po części tylko politycznej i jest jeszcze większą: *Niemcy, Polacy, Litwini, Estowie, Biało- i Mało-rusini, Wielkorossyanie. Rumuni, różne drobne napływowe narodowości* (liczne szczególniej na Pomorzu Czarnoleskiem) żyją na tym obszarze obok siebie lub przenikając się wzajemnie; z ostatnich najliczniejsi *Żydzi* występują wszędzie tam, gdzie i Polacy; jest to pewien rodzaj etnicznej symbiozy, oparty na niezaradności, rozrzutności i rycersko-pańskiej bucie z jednej, a sprycie, chciwości i uniżoności z drugiej strony.

Z tej pstrocizny widzimy, że etnograficzne pojęcie Polski jest o wiele szczuplejsze od tych raz, jakeśmy dla techniczno-literackich względów, utworzyli po części sztucznie, z fizycznych wprawdzie materiałów, ale przy wyborze których kierowaliśmy się po części historyczno-politycznemi motywami.

Polska etnograficzna tworzy obszar bardzo nieregularny, oparty na południe o Karpaty, a na północ rozciągający się między narodowością niemiecką z jednej, a ruską i litewską z drugiej i dosięgający w jednem miejscu, mianowicie na piaszczystych Kaszubach, morza Baltyckkiego. Głównie jądro narodowości mieści się w dorzeczu Wisły oraz górnej i średniej Warty; tylko na górnej Odrze obszar etnograficznej Polski przechodzi za tę rzekę, zresztą nigdzie jej nie dosięga nawet.

Linia graniczna tego obszaru nie jest wybitna i ulega zmianom (stąd i pojęcie etnograficzne Polski jest też nieokreślone). Na zachodzie linia ta jest silnie poszarpana: spotykamy tu wyspy i półwyspym, odrywane uderzeniami fal germańskiego morza. Na wschodzie wyspy polskie są rozsiane śród narodowości litewskiej i ruskiej; SA to, że użyjemy geologicznego porównania, impregnacya etniczne śród skał litewskich i ruskich; impregnacye, które w swoim czasie wywołały metamorfozę etniczną, to jest polonizacye. Na równinach, jak powiedzieliśmy, granice ulegają zmianom, a obecnie zmiany te dokonywają się w sensie dla na ujemnym. Na zachodzie fale germańskiego morza coraz bardziej zalewają nas (wykupywanie ziemi w Poznańskiem); a prócz tego, “impregnacye” zaczynają same ulegać metamorfozie, zmateamorfizowane zaś przez nich części – remetamorfozie. Nacisk germański umieszczony we środku Europy, ścieśniony z południa górami a z północy morzem, wylewa się na zachód (do Francyi) i na wschód (“Drang nach Osten”) w bramę Nadwiślańską, niby płyn w doświadczeniu Pascala. Ten nacisk germański zaciążył dziś jak miecz Brennusa na szali naszych losów i wywołał obawy o utrzymanie naszego narodowego bytu. Obawy te wyraziły się nawet w programie możliwego odstrychnięcia się od zachodu, zasklepienia w “swojskości”. Pomysł taki jest z jednej strony dowodem wielkiego zwątpienia w żywotność narodu, z drugiej – nawet, przy jego żywotności, musiałby doprowadzić do zguby; odstrychnąć się tak i zasklepić, byłoby to stwarzać sztucznie warunki wyspowe (bez strategicznej korzyści wyspowego odosobnienia), najniekorzystniejsze w walce o byt, byłoby to chcieć wziąść na siebie role takich wyspowych istot, jak kangury, dronty, Maorysi i t. d., które w zetknięciu z organizmami zahartowanemi w szerszej walce o byt, zginęły już albo giną. Gdyby jeszcze kraj nasz był odosobniony przez samą przyrodę, był jaką górską krainą, w rodzaju Abisynii, Kafiristanu i t. p. i miał byt polityczny, to w takim razie naród tak zasklepiony mógłby przetrwać długo, jak mumia, jako “żyjąca skamieniałość”, jako archeologiczny zabytek ku uciesze przyszłych badaczy starożytności.

Ale losy umieściły nas na równinie, zasklepienie się więc zgotowałoby nam rychłą zgubę, chcąc mieć szansę zwycięstwa, musimy z jednej strony przyswajać sobie zdobycze zachodniej wiedzy bezustannie i szybko, promienie jej w drodze do nas nie powinny się opóźniać, jak owe promienie gwiazd dalekich, przynoszące nam obraz dawno już minionej przyszłości. Tym bowiem tylko sposobem będziemy w posiadaniu odpowiednich narzędzi walki, oraz będziemy w stanie utrzymać przy sobie najlepsze, najwyższe duchowo jednostki narodu, które, w przeciwnym razie, czując się obcymi, niezrozumianymi, nieocenionymi śród swego otoczenia, porzucałyby swą

narodowość dla innej, o wyższej kulturze, kulturze, kulturze tym sposobem naród nasz ulegałby wciąż ujemnemu wybrakowywaniu i stałby się w końcu przedmiotem ogólnego lekceważenia i pogardy. Z drugiej strony musimy się starać tak przez rozwijanie uczuć, jako też przez podnoszenie dobrobytu o wzmożenie żywotności.

Pamiętajmy, że to jest jedynie środkiem utrzymania naszego bytu, bo na równinach, pozbawionych granic naturalnych, tylko wytrwała praca wykreśla etnograficzne granice.

Wacław Nałkowski.

Geografia historyczna. Cechy charakterystyczne obszaru ziemi dawnej Polski musiały odbić się i na organizmie państwowym, jaki się na tym obszarze wytwarzał, stąd trudności, jakie przedstawia fizyczne określenie Polski, powtarzają się, zwiększone jeszcze brakiem danych, w pracy nad geografią historyczną. Nie posiadając dostatecznej ilości świadectw i faktów, by można było z ich pomocą odtworzyć zarówno obraz rozsiedlania się ludności polskiej w pierwotnej epoce dziejów, jak i wyjaśnić ugrupowanie osad w pewne okręgi kościelne, wojenne, sądowe, administracyjne, i wskazać zmiany, jakie w tem ugrupowaniu zachodziły, poprzestaniemy na zgrupowaniu chronologicznem świadectw historycznych, zaznaczających byt lub powstanie osad pojedynczych, czy też grup całych. Osady te choć mogły istnieć od wielu wieków, byt swój, dziejowy zaczynają od chwili, w której świadectwo piśmienne kroniki lub dokumentu nadaje im niejako chrzest dziejowy, wprowadzając na widownię.

Kolebką tworzącego się państwa polskiego były siedziby Polan, rozrzucone po obu brzegach Warty i sięgające popod Odrę, Noteć i Wisłę. Pobrzeża tych rzek zaludniały od niepamiętnych czasów plemiona słowiańskie, wśród których Polanie z nad Warty najwybitniejsze zajęli stanowisko. Starożytność tych siedzib ginie w pomroku wieków; świadczą o niej wydobywane z wnętrza ziemi popielnice z popiołami, odkopywane groby kamienne, mogiły i śmietniki, wznoszące się nad poziom ziemi grodziszcza, odkrywane ślady mieszkań nawodnych i żyjące dotąd w ustach ludu podania. Obfitość takich zabytków przeszłości przekonywa nas o gęstem stosunkowo zaludnieniu tych obszarów na długie wieki przed wystąpieniem państwa polskiego na widowni dziejowej. Odwieczne lasy, puszcze, jeziora, strumienie bez wyraźnych koryt i rozległe bagna pokrywały tę przestrzeń, zanim mieszkaniec jej, w nieustannej walce z światem roślinnym i zwierzęcym, karczując lasy, wysuszając bagniska, bijąc trakty, stawiając mosty i prostując koryta rzek, nie zamienił jej powierzchni na łąki bujne i pola urodzajne. Od tych pól poszła nazwa Polan, należących do Słowiańszczyzny lechickiej czyli zachodnio-północnej, która na pięć wieków przed Chrystusem sięgała ku zachodowi poza Łabę i zajmowała w środkowej Europie przestrzeń znana powszechnie pod nazwa Germanii. Od VI do VIII wieku naszej ery posiadali ci Słowianie całą Łabę jeszcze, wyjąwszy ujścia jej i okolicy Dziewina czyli Magdeburga.

Nazwa Germanii znaną już była Rzymianom kilka wieków przed Chrystusem, ale pojęcie Germanii, pod względem granic i plemienności, nigdy nie było jasne i dziś jeszcze w świecie uczonym sporną stanowi kwestyą. Wisła, po obu swych brzegach od niepamiętnych czasów osiedlona plemionami słowiańskiemi, nie rozgraniczała nigdy obcych sobie narodów; Ptolomeusz dopiero, za wskazówkami Maryna z Tyru, biorąc Wisłę za linię wytyczną, rozdzielił nią Sarmacyą od Germanii. Ludy mieszkające między Wisłą i Renem nazwano Germanami, bez względu na rzeczywistą ich plemienność, a Niemcy czyli Teutoni, tępiąc i pochłaniając owe ludy, przywłaszczyli sobie wyłącznie z biegiem czasu nazwę Germanów. Stąd wyłoniło się mylne mniemanie, jakoby to obszary, których cząstkę zajmowali także Polanie z nad Warty, pierwotnemi były siedzibami Niemców, wypieranych ku zachodowi przez Słowian; a gdy to mniemanie stało się u Niemców współczesnych pomnikiem naukowym, stworzono sobie teoryę stopniowego odzyskiwania zabranych rzekomo krajów. Nowsze tymczasem badania wykazawszy, że potężny lud starożytnej Germanii Swewowie, byli raczej Słowianami a nie Szwabami niemieckimi, usunęły tej

teoryi podstawę. I nadnoteckich Buguntów (Burgundów) usiłuje szkoła niemiecka przywłaszczyć sobie dla zachwiania pewnika o pierwotnem słowiańskiem zaludnieniu pobrzeży Warty i Noteci. Porzecza te znane były starożytnym ludom; tędy szły drogi handlowe od morza Śródziemnego do Baltyku; tu istniały targowe stacye podróżujących kupców. I Ptolomeusz znał Polan, których siedziby, z powodu niedokładnych o biegu Wisły wiadomości, oznaczył na prawem Powiślu. Kosmografia jego, na zajętej przez Polan przestrzeni, wymienia osady Kalisz, Setidawa i Limiosaleion; pierwsza z nich, według dochodzeń J. N. Sadowskiego, leży na właściwem miejscu, druga przypada na miejsce Żnina, a trzecia, na prawem pobrzeżu Noteci, w okolicy Szamocina. Po Ptolomeuszu minęły wieki, zanim świat zachodni zetknął się z tym krajem dziewiczym, a pierwszem takim zetknięciom zaznaczył się początek dziejów polskich.

Na widownię dziejową wyprowadza Polan z nad Wisły w r. 963 książe Mieszko, pierwsza w dziejach naszych postać historyczna. Wiadomość o państwie Mieszki, pisana w języku łacińskim, przechował nam Widukind, współczesny mnich niemiecki. Zachodnie tylko krańce państwa Mieszkowego historycznie są zbadane; sięgały one na lewem porzeczu Odry aż do Sprowy, Łeknicy i Stobrawy, która poniżej Lubusza wpada do Starej Odry czyli Odrzycy, i zaganiały całą ziemię; Lubską z krajem niezbadanych dotąd Licikawików. Mieszko pokonany dwukrotnie przez niemieckiego komesa Wichmana, przyrzekł Niemcom daninę z krainy popod Wartę.

Stolicą królewską był Poznań, gdzie w r. 968 założono biskupstwo t. zw. polskie, graniczące na zachodzie z braniborskiem. Ostrów, gdzie, jak niesie podanie (ob. t. VII, 709), Dąbrówka wystawiła kościół N. M. Panny, wspominają późniejsze kroniki. Między 986 i 988 r. Bolesław, syn Mieszka, wspólnie z żoną swoją Judytą założyć mieli klasztor na Tyńcu; w r. 990 zabrał Mieszko Bolesławowi czeskiemu Niemczę z nad Nisy Łużyckiej, powyżej Gąbina (Guben) i nieokreślony bliżej kawał ziemi. Tam przeto, na Łużycach, czyli na Dolnym Szląsku, wypada szukać południowych krańców państwa Mieszkowego. Od północy rozgraniczała Noteć Polan od Pomorzan; o granicach zaś wschodnich nic pewnego nie wiemy. Roku nadania (965 – 996) papieżowi Gniezna z obszarem kraju, określonym granicami Baltyku, Prus, Rusi czy Podlasia (Chrobacyi?), Krakowa, ziemi Milczan, Odry i niezbadanej dotąd Alemury, niepodobna ściśle oznaczyć, a ponieważ miedzy rokiem 965 i 996 przypada śmierć Mieszka I, wyłuszczone w tym zagadkowym dokumencie granice odnosić się także mogą do panowania Bolesława Chrobrego. Z nazwą Polan i Polonii, wyrażającemi naród osiadły nad brzegami Warty, tudzież kraj i tworzące się tam państwo, spotykamy się w kronice Dytmara merseburskiego i w żywociarzach św. Wojciecha. Znaleziony w Majkowie pod Kaliszem pieniążek, na którym odczytano “Polon...”, pochodzić ma z czasów panowania Mieszka. Kruszwica należy do rzędu naszych miast otoczonych mrokiem legendowym.

Bolesław Chrobry, odziedziczywszy szczupłe dzierżawy po ojcu, rozszerzył ich granice i stworzył z nich obszerne państwo. W r. 992, gdy mu zagrażała wojna z Ruscianami czyli Chorbatami, posuwał dalej ku południowi podboje, rozpoczęte przez Mieszka wzięciem Niemczy z nad Nisy Łużyckiej, i oderwał od państwa czeskiego wszystkie ziemie szląskie; r. 994 miał podbić Pomorze. Do tego mniej więcej czasu odnosimy zawojowania całej Chorbacyi czyli kraju od ujścia Wagu do Dunaju i Ciepłej rzeki do Cisy, rozciągającego się ku północy popod ujście Pilicy do Wisły. W r. 997 przybył św.

Wojciech do Gniezna, wstąpiwszy do Międzyrzecza wielkopolskiego; Chrobry wysłał go Wisłą do Gdańska, którego był panem. Po śmierci męczennika wykupił ciało jego i złożyć je kazał w Trzemesznie, skąd je przeniesiono do Gniezna. W 999 r., po śmierci Bolesława czeskiego zajął Kraków; r. 1000 ustanowił arcybiskupstwo gnieźnieńskie, z biskupstwami krakowskiem, wrocławskiem i kołobrzeskiem, a później założył biskupstwa lubuskie (nad Odrą), płockie l kamieńskie na Pomorzu baltyckiem. Od r. 1002 do 1018 toczy krwawe wojny z Niemcami, zajmuje Budziszyn, Strzelę i Myszny nad Łabą, dociera do Białego Halsztrowa i do Soły (Saale), burzy Strzelę, zabiera Morawy, Łużyce i ziemię Milczan, opanowuje Czechy, pustoszy okolice Głomacza i Mogilina na lewem Połabiu, traci następnie Czechy i ziemię Milczan z Budziszynem, którą znów odzyskuje, burzy Lubuszę i kusi się kilkakrotnie o Myszny. Miejsce męczeństwa pięciu pustelników, dokonanego za panowania Bolesława Chrobrego w r. 1003, oznacza się zwykle w okolicy Bieniszewa i Kazimierza Biskupiego; jeden z uczni św. Romualda miał wówczas żyć na pustelni pod Oławą na Szląsku.

W r. 1005 Henryk II, cesarz niemiecki, najeżdżając państwo polskie, przeprawił się przez Odrę pod Krośnem i posunął na Międzyrzecz ku Poznaniowi. Po raz pierwszy wtedy zbrojna stopa niemiecka kroczyła wrogo po ziemi polskiej. W 1010 r. obsaczał tenże Henryk Głogowę nad Odrą, a r. 1017 Niemczę nad Ślężą. W r. 1018 stanął pokój w Budziszynie, mocą którego utrzymał się Chrobry przy Poważu (część zakarpacka Chrobacyi), od Karpat wzdłuż Ciepłej rzeki aż do jej ujścia do Cisy, a stąd ku zachodowi do Dunaju; zatrzymał także Morawy, Szląsk, ziemie Milczan i Dziedoszan, Łużyce i ziemię Lubuską po obu brzegach Odry, która od Czedna (Zehden) do Kamienia nadbałtyckiego zakreślała zachodnie krańce państwa jego. Północną granicę, od ujścia Odry do ujścia Wisły, tworzył Bałtyk z miastami nadbrzeżnemi Kamień, Kołobrzeg i Gdańsk; Wisła oddzielała Pomorze od Prus aż do ujścia Osy; odtąd ciągnęła się dalej granica północna aż do Jaćwieży (Podlasie), ku źródłom Narwi. Jaćwież, wciskająca się klinem popod Brześć Litewski, między Ruś a Mazowsze, stanowiła północno-wschodnią granicę państwa polskiego. Tegoż roku (1018) opanował Chrobry na wschodzie Ruś z Kijowem i zajął grody Czerwieńskie. Prócz wymienionych powyżej osad wspominają kroniki nasze o Gieczu wielkopolskim, znacznym za Bolesława Chrobrego grodzie. Wiślicę wspominają legendy dziejowe. Chrobry, jak już wspomniano (986-8), wystawił dla cystersów klasztor na Tyńcu; jemu też przypisują założenie klasztorów w Sieciechowie i na Łysej Górze. Najdawniejszy przywilej (1105), uposażający klasztor tyniecki, jest podrobiony, jak to nowsza wykazała krytyka. Jeżeli tego rodzaju dokumenta służyć nie mogą na poparcie istnienia tej lub owej osobistości, stosunków rodzinnych, społecznych i państwowych, pomijać ich nie może geografia historyczna, skoro jej tylko zależy na stwierdzeniu bytu wspomnianych tam osad. Wieki bowiem mijały zanim nazwa osady wymienioną została w przywileju łacińskim, a i z takich nazw, razem z odnośnym dokumentem, drobna tylko cząstka przechowała się do naszych czasów. To też bez względu na to, czy je Chrobry, czy Krzywousty, czy kto inny nadał klasztorowi, czy dokument jest prawdziwy, czy podrobiony, wyliczamy je poniżej, nie wątpiąc o istnieniu ich w XI wieku.

Osady te są: Tyniec, Pozowice, Kaszów, Czułów, Wojków, Prądnik, Sidzina, Chorowice, Radziszów i Wieliczka pod Krakowem; Kolanów, Łapczyce, Cichowice, Sobolów, Mikłuszowice i Okulice pod Bochnią,; Kargów pod Radłowem; Tarnów Pawęzowem lub Pogwildowem; Pilzno (!); Tuchów z Lubuszową; Zakliczyn nad

Dunajcem i Zdonia; Śmilno w okolicy Sączów; Siepietnica, Umieszcz, Szebnie, Krajowice l Biezdziedza pod Jasłem; Brzostek z Januszkowicami, Kleciem i Dęborzynem; Opatowiec, Książnica pod Koszycami i Dolany nad Wisłą; Opatkowice (Ścieklec) pod Proszowicami; Łętkowice i Gruszów w okolicy Słomnik i Skalmirza. Prócz tych osad wymienia odnośny przywilej miasta: Siewierz i Bytom na Górnym Szląsku.

W r. 1025 powstać miało biskupstwo kujawskie ze stolicą w Kruszwicy. W 1028 r. Mieszko II najeżdża wschodnią część Saksonii a w dwa lata potem burzy przeszło sto grodów między Łabą a Sołą (Saale). Około tego czasu odpadają od państwa polskiego grody Czerwińskie, Poważe z Haliczem Głowackim (Gacs), Morawy i część Pomorza. W 1031 r., po drugiej wyprawie Konrada II, cesarza niemieckiego, na Polskę, stanął pokój, w skutek którego Mieszko utracił Łuzyce i, jak się domyślają historycy niemieccy, ziemię Milczan z Budziszynem. Wątpliwym przywilejem z tegoż roku, wystawionym w Ołomuńcu dnia 10 marca, Brzetysław, książe morawski, nadaje olomunieckiemu kościołowi św. Piotra dzięciecinę z pod Gródka opawskiego (Graetz) i 50 łanów morawskich, leżących nad Opawą, w granicach państwa polskiego. W 1035 r., podczas bezkrólewia, przenosi się biskupstwo wrocławskie do Smogorzewa, a następnie do Rujczyna (Ritschen); r. 1037 odrywa się Mazowsze od Polski a następnego roku wpadają Czesi do Polski, burzą Kraków, Wrocław, Poznań, Giecz i Gniezno, opanowując prawie cały kraj. W r. 1041, za Kazimierz I, Brzetysław czeski, zrzekłszy się Polski, zatrzymał Szląsk z Wrocławiem; r. 1042 Kazimierz pokonał Mazowsze i przyłączył je mów do Polski, Szląsk zaś pozostał ziemią sporną. Około r. 1044-1050 aprowadził Kazimierz do kraju benedyktynów i, jak niesie podanie, założył dla nich klasztor w Lubiążu na Szląsku, który w 1054 r. wraz z Wrocławiem wrócił podjego panowanie.

Od strony południowego Szląska szła w r. 1059, za Bolesława Śmiałego, granica polska koło Gródka i Opawy; w wątpliwym z tego roku dyplomacie występuje kasztelan gródecki, custos termini Polonici; w dwa lata potem (1061) Bolesław II obsaczał ten Gródek i szturmował bezskutecznie. W 1065 r. założył w Mogilnie wielkopolskiem klasztor benedyktynów, którego uposażenie przypisują niektórzy Bolesławowi Kędzierzawemu. Nadane klasztorowi tumu osady i wymienione w odnośnym przywileju miejscowości, które mu składały rożne daniny, grupują się w sposób następujący. Na Mazowszu, sęgającem ku północy popod Osę, prawy dopływ Wisły, a ku południowi popod Pilicę: Bielsk, Bolimów, Chełmno, Chrzanów (między Błoniem a Grodziskiem), Ciechanów, Czerwińsk, Dobrzyń z nad Wisły, Grudziądz, Grzebsk, Kamion (przy ujściu Bzury), Kosów (pod Nadarzynem), Kromnów (naprzeciw Czerwińska), Łążyn (na północo-zachód od Torunia), Maków, Nasielsk, Płock, Pułtuskk, Rypin, Serock, Sierpc, Steklin, Szreńsk, Welerych (?). Wizna, Wyszogród i Zakroczym; w Sieradzkiem: Rozprza, Spicynirz i Wolborz; w Sandnmirskiem: Żarnów; na Kujawach, sięgających ku północy do Pomorza: Sokołowo pod Brześciem, Dalkowo. Ściborze i Liszkowo pod Inowrocławiem. Gocanów i Opatowo pod Kruszwicą, Gołębin pod Lubrańcem, Przypust pod Nieszawą, Osielsk pod Bydgszczą (Askaukalis), Kryte i Rybitwy pod Pakością, Raciążek i pobliski Słońsk, Ciechrz id Strzelnem i Włocławek; w Poznańskiem i Kaliskiem: Kwieciszek z Chwalęcinem, Wójcin pod Wilczynem. Marczewo pod Słupcą, Kochowo pod Powidzem, Bogdanowo, Boguszyn, Bystrzyca, Chabsko, Czarnotul, Domanin, Leśnik, Mogilno, Olsza, Padniewo, Radencze (?), Raniglów, Strzelec, Szczeglin, Seubinek, Wiecanów,

Wszedzim i Żabno. W r. 1068 zbiera się wojsko czeskie w miejscu Dobeniną zwanem, nad granicą polską, w okolicy Nachodu.

W 1069 r. wprowadza nasz Bolesław Izasława do Kijowa; Ruś kijowska pozostawiła w pewnym stosunku zależności do państwa polskiego. W 1075 r. pokonaliśmy Pomorzan nad rz. Sar (Rego, Rzecza?); r. 1078 szła granica polska koło Gródka opawskiego, ta sama może, o której wspomniano pod rokiem 1059. w 1079 r. Bolesław Śmiały zabija biskupa krakowskiego Stanisława na Skałce pod Krakowem. W r. 1086, za panowania Władysława Hermana, mienił się Wrocisław Królem czeskim i polskim. W 1089 r. stać miał zamek Władysława polskiego w Grodzisku (Grooditzberg) na Szląsku, tudzież inne w okolicy Bolesławia, Hafnowa, Lwowa i Złotoryi. W 1092 r. napadł Władysław na Szczecin, pokonał Pomorzan pod Drzeniem (Dreisen) i utracił tegoż roku Nakło nad Notecią; podczas wojny z Czechami pustoszy Brzetysław czeski lewe porzecze Odry, od Rujczyna (Ritschen) popod Głogowę, oszczędzając Niemczę nad Ślężą, burzy Wartę, grodziszcze polskie nad Nisą, a poniżej Warty zakłada Kamieniec. Około tego czasu Władysław, syn Bolesława, otrzymuje od Czechów prawem lennem ziemię Kłodzką, a królewicz Bolesław zdobywa nieznany nam bliżej Międzyrzecz na Pomorzu. W 1096 r. podczas wojny domowej zburzono Kruszwicę. Władysław Herman dzieli państwo swoje między synów, zatrzymując grody stołeczne: Bolesław otrzymał Sandomierz, Kraków i Wrocław, a Zbigniew resztę z Głogową na Szląsku; obaj książęta podczas wyprawy na Sieciecha i Sieciechów połączyli swe siły zbrojne w Żarnowie opoczyńskim. Około tego czasu opanował młody Bolesław w wojnie z Pomorzanami gród Santok (Sątok) przy ujściu Noteci do Warty. W 1097 r. był Brześć Litewski w ręku Polaków, którzy go stracili niebawem. W r. 1102 Bolesław Krzywousty zdobył Białogród pomorski nad Prośnicą (Persante).

W 1103 r. odbył się pod Sądową Wolą (Sandewalde), w okolicy Wąsosza i Baryczy, na Szląsku, pojedynek między Zbigniewem a nieznanym nam bliżej rycerzem, którego król wynagrodził miasteczkiem Poniecem. W 1104 (1107) Krzywousty zdobył Kołobrzeg nad Bałtykiem pomorskim, a Skarbimirz zamczysko byty w okolicy Wołcza i Tuczna (nie Bytom nad Odrą, jak chcą niektórzy). Borzywój czeski odstąpił Kamieńca nad Nisą Bolesławowi naszemu, które, gdy zgorzało Koźle na Szląsku, odbudował je niebawem; niebawem w tym mniej więcej czasie powstał kościół w Rudzie wieluńskiej Krzywousty bawiąc w Kamionie wieluńskim (In loco vocabulo lapis), dowiaduje się o zamierzanych na niego z kilku stron zamachach, chwyta za oręż i zdobywa Kalisz, Spicymistrz, Łęczycę i Gniezno na Zbigniewie, który pokonany, przyrzekł zburzyć zamek Gall (Gawłów?) na Mazowszu. W r. 1107 Otto, książę na Ołomuńcu, nadał ołomieckiemu kościołowi św. Wacława ośm łanów ziemi nad Osołobłachą (w pow. Głubczyckim); tegoż roku Bolesław nasz zdobył Czarnków nad Notecią.

W 1108 r. Piotr Włost założył klasztor augustyanów w Górce szląskiej, pod Sobótką, gdzie podobno wystawił zamek. Morawianie kuszą się o zajęcie Koźla, bronionego przez wojsko polskie, które zdobywa Racibórz na Szląsku; Ujście i Weileń, grody nadnoteckie, wpadają w ręce Krzywoustego, który następnego roku odzyskał Nakło nad Notecią. Tegoż roku 1109 Henryk V, cesarz niemiecki, ciągnie pod Lubisz nadodrzański, który, niewiadomo jakiem prawem, darować miał arcybiskupowi magdeburskiemu; następnie posuwa się pod Bytom Dolny, skąd, odparty przez

załogę polską, ciągnie dalej wzdłuż Odry ku Głogowie i Wrocławowi, gdzie, o czem wątpią niektórzy, strasznej doznał klęski na Psiem Polu. Około r. 1110 Maurus, biskup krakowski, poświęcił kościół w Brzeźnicy, której miejsce zajął dziś Jędrzejów krakowski. Około 1113 r. stanął klasztor benedyktynów w Lubiniu wielkopolskim; około 1120 r. Radost, biskup krakowski, przekazał kościołowi w wspomnianej właśnie Brzeźnicy, dziesięciny z wsi: Miernice, Prząćław, Konary, Mnichów, Mniszek, Węgleniec, Borowa (pod Krzęcicami) w oklicy Jędrzejowa, Wodzisławia i Książa Wielkiego, tudzież tudzież nieznacznej nam bliżej Przekopy i z Łoniowa z pod Koprzywnicy sandomierskiej. W r. 1122 – 23, Krzywousty zdobywszy Szczecin i Nakło nad Pienią, podbił Pomorze za odrzańskie czyli ziemię Luetyków, zwane Dacyą u niektórych pisarzy średniowiecznych. W 1124 r. Otto, biskup bamberski, apostołując na Pomorzu, zwiedził Starogród szczecinski nad Iną, Pyrzyce (Pieritz), Kamień nadbałtycki, Gardziec czy Grodzisk (Garz) i Lubin nad Odrą, następnie (1125 – 27) Kłodno nad Rzeczą (Kloetikau a. d. Rega), Białogród, Kołobrzeg, Dymin nad Pienią, Wałgoszcz, Uznę (Usedom), Choćków (Guetzkow), wyspę Wkrę (Verania!) i Renę (Ruegen). Około tego czasu założył Krzywousty biskupstwo solińskie na Pomorzu. W r. 1126 znajduje się Kłodzko w ręku Czechów; r. 1132 Świdwa, biskup kruszwicki, poświęcił klasztor norbertanek w Strzelnie kujawskim, założony przez Piotra Włosta; r. 1135 Połowcy zburzyli Wiślicę.

W 1136 r. papież Innocenty II, potwierdzając posiadłości arcybiskupów gnieźnieńskich, wymienia kilkadziesiąt osad, z których znaczniejsza część po raz pierwszy wspomnianą jest w dokumentach; posiadłości te leżą przeważnie na obszarze objętym miastami: Nakło nadnoteckie, Łekko, Szrem, Dolsk, Milicz, Bralin, Bytom górnoszląski, Małogoszcz, Sandomierz, Solec nadwiślański, Skrzynno i Łowicz. Z innych miast wylicza potwierdzenie papieskie: Żnin nad Gąsawką, Żerniki nad Wełną, Ląd nad Wartą, Dąbie, Łęczyce, Uniejów, Spicymirz, Turek, Kalisz, Sieradz, Rozprze, Wolborz i Żarnów opoczyński. Najgęściej osiedlone były okolice Żnina, Uniejowa, Sieradza i Kalisza; w milowym mniej więcej promieniu od Żnina istniały już wówczas: Wrzosy, Brzyskorzystew, Dochanowo, Górzyce, Sielec, Biskupin, Grochowiska, Głowy, Chomiąża, Łysinie, Pniewy, Skarbnica, Białożowin, Podgórzan, Rydlewo, Góra, Wilczkowi, Dobrylewo, Chomętowo, Podolin i Sędowo, tudzież nieznane już Czaple i Sweprawice; pod Kaliszem: Ilno, Pruszków (?), Łaszków, Rajsko, Goszczanów i Dębisko; pod Sieradzem: Jarocice, Sędziejewice, Monice, Bronczyn i Tądów; w okolicy Kniejowa, Dąbin, Turka i Spicymirza: Charchów Księży, Miłkowice, Miłkowska Wólka, Kaszów, Klonów, Jankowie, Tur, Smolsk, Przykuna, Turkowice, Malanów i Chełmno; po lewym brzegu Prosny: Domanin, Myślników, Sieroszewice i Sowina; po prawym brzegu Baryczy: Chestram; po lewym brzegu Warty: Danków i Ruda Wieluńska; pod Bytomiem górnoszląskim szukamy Wierszowa; w okolicy Krakowa leżały Babice, Rudawa i Szreniawa; tam szukamy też nieznanych dziś Radlic i Treblowic; poniżej Krakowa, po lewym brzegu Wisły, leżały Chruszczyna, Królewiec i Jurków; pod Sandomierzem istnieć miała Manina; pod Małogoszczą posiadali arcybiskupi gnieźnieńscy Cierno, Konieczno i Chrzęstów; pod Rozprzą: Parzno i Kluki; pod Łęczycą: Gołębice i Leżnicę; u źródeł Noteci: jeziora Brdowskie, Bzdeze (!), Chotle i Przedeckie; na Kujawach wsie: Jerzmanowo, Drwalewo, Zbrachlin (?), Konary, Bachorce, Konarzewo i Chełmce; na lewym brzegu Noteci: Imiołki (?), Rybitwy, Ostrów, Imielno (?), Leśniewo, tudzież Kłębowo bliżej Śremu. Z rzek wymienia przywiedziony dokument: Cienię i Swędrniętm które razem wpadają do Prosny, Ołoboczkę, lewy dopływ Prosny, Barycz, prawy dopływ Odry, Ner i Wełnę, prawe

dopływy Warty, Gąsawkę, lewy dopływ Noteci, Plitwicę, która z Rokitką prawego brzegu wpada do Noteci, Pilicę i Przeginię, lewe dopływy Wisły.

W r. 1137 Piotr Włost otrzymał od Bolesława Krzywoustego za rzekę św. Stefana przeszło 5000 łanów ziemi, należących do wsi: Kostomłoty (Kostenblut) na Szląsku, którą następnie przekazał klasztorowi Sw. Wincentego w Wrocławiu. W r. 1139 Krzywousty podzielił państwo swoje między synów: Władysław otrzymał Kraków, Sieradz, Łęczycę, Szląsk i Pomorze; Bolesław: Mazowsze, Kujawy, ziemie Dobrzyńską, Chełmińską i Michałowską; Mieszko: Gniezno, Poznań i Kalisz, a Henryk: Lublin i Sandomierz. Za panowania Bolesława Krzywoustego odpadły od państwa polskiego Morawy, Spiż i Poważe na południu, a grody Czerwieńskie na południowym wschodzie, na północnym zaś zachodzie przybyły zaodrzańskie ziemie Lutyków.

O układzie obszaru ówczesnego państwa polskiego pod względem administracyjnym i kościelnym niemamy dotąd dokładnych danych. Nie ulega wątpliwości, że pojawiające się na przestrzeni państwa tego osady, grupowały się zdawna w pewne dzielnice, powiaty i okręgi; pod tym względem w Polsce istniał prawdopodobnie ten sam prastary układ, jaki spotykamy u lepiej znanych Słowian lechickich. Pierwiastkiem osiedlania była u nich rodzinna dziedzina; zbiorowisko zaś takich dziedzin tworzyło osadę. W środku osady zaostawiano wolne miejsce, gdzie zgromadzali się osadnicy bądź dla odprawiania obrzędów religijnych, bądź dla załatwiania spraw wspólnych, sądów, targów, zabaw i innych, rozwijających się z każdem stuleciem potrzeb.

Własność ziemi była pierwotnie wspólną. Grupa takich osad stanowiła żupę, których których Polan nie spotykamy; natomiast pojawiają się u nich Opola (ob. Opole) w podobnem jak żupy słowiańskie znaczeniu. W dokumentach spotykamy po raz pierwszy wzmiankę o Opolu pod r. 1181, a może już po r. 1136, w bulli papieża Innocentego, jeżeli wymienione w niej z licznymi osadnikami Opole wyrażąć miało nie miejscowość tej nazwy, lecz całą grupę, objętych przez okrąg opolny. Obok osad wiejskich istniały też zdawna grody, obronne stanowiska, zwykłe siedziby wyrastających z gminu starostów, które z czasem stawały się stolicami okolicznych okręgów. Ale jak o obszarach opoli pierwotnych, tak i o przestrzeni okręgów grodowych nie przechowały nam źródła dziejowe żadnych szczegółów; z nazwą kasztelanii spotykamy się później, jak również z podziałami kościelnemi. Ścisłe rozgraniczenie opol i okręgów grodowych nie było możliwem przez długi czas, zapewne dla braku podstaw, jakiemi mogły być ściśle określone granice pojedynczych osad, co dopiero po wytworzeniu się osobistej dziedzicznej własności i zwiększonem zaludnieniu, stało się możebnem i potrzebnem. Łacińskie nazwy: provincia, districtus, bagus i t. p. zacierały pojęcia rodzinnego opola, a castrum, castellum, urbs i civitas nie zawsze wyrażały pierwotne grody. Dokument z r. 1136 n. p. wspomina o “prowincyi" żnińskiej. Ścisłych granic Mazowsza, Kujaw, Pomorza, Prus i Szląska dopatrzeć się jeszcze nie można (ob. S. Smolki: Mieszko Stary i jego wiek).

Po śmierci Krzywoustego rozpadło się państwo polskie w skutek działów. W r. 1140 papież Innocenty II potwierdził posiadłość biskupstwa pomorskiego aż do rzeki Łeby. Około tego czasu Elżbieta, pierwsza żona Mieszka Starego, nadała klasztorowi lubińskiemu Słupię, wieś w okolicy Buku i Stęszewa, Wisława posiadłość swoją w

mieście Przemęcie, a Tomasz wieś Popowo pod Krzywiniem. Władysław II zmienił Sobocie (Zottwitz) z pod Oławy na połowę Trzebnicy. Sandomierzanie pokonali tegoż Władysława nad Pilicą. Uposażenie klasztoru brzeźnickiego czyli jędrzejowskiego przypada na rok 1154. W r. 1142 Mieszko Stary nadał kościołowi poznańskiemu pobliską wieś Lusowo, a księżna Salomea Pradziejów kujawski klasztrorwi mogilnickiemu. Na prawym brzegu Warty stanął na Lądzie, obok grodu, klasztor cystersów, uposażony w r. 1145 przez Mieszka Starego, osadami rozłożonemi po obu brzegach rzeki. Tuż pod Lądem, ku wschodowi, stał kościół św. Mikołaja, gdzie później rozwinął się Lądek, i leżały Dolany. W okolicy Zagórowa pyzdrskiego i Rychwała otrzymał klasztor: Szetlewo, Grabienie z Komornikami, Rzgów z Świątnikami i Oborami; pod Koninem nad Wartą Morzysław (Morsko), Chorzeń i Sławsko z Rybakami; w okolicy Dąbia i Brudzewa kolskiego Wilamów (Wyrazowo), Łękę (Staralanca) i Kwaskowo (Kwiatków?); na Kujawach, w pobliżu Chodcza i Lubrańca: Choceń i Kłobię. Potwierdzenie klasztoru trzemaszeńskiego z tegoż roku (1145) wyprowadza na widownię następujące osady: Kamieniec, Myślątkowo, Ostrowie, Popielewo i Siedluchę pod Trzemesznem; Palędzie pod Mogilnem; Wielatów i Osikowo (?) pod Dębicami; na Kujawach Sierakowo, Mirosławice i Włostowo pod Kruszwicą, Pikutkowo pod Brześciem i Grabinowo pod bobrowniami; nieco dalej, ku zachodowi: Gąsawę, Szelejewo, Oćwiekę, Komnatowo, Jabłowo, Załachowo, Januszkowo i łoskuń; w Łęczyckiem: Górę św. Małgorzaty, Lubnice pod Piątkiem i Prawęcice pod Kazimierzem; w Sieradzkiem: Inowłódź i Sulejów; w Sandomierskiem: Końskie, Przedbórz, Waśniów, Korczyn kielecki i Jeżów z pod Waśniowa; w Krakowskiem Stojanowice (?) pod Skalmirzem; tudzież nieistniejące już Zbar, Pustwin, Robaków, Żelisławice, Chorelin i Ostrów. Z wód wymienia odnośny przywilej Brdę, lewy dopływ Wisły, i jezioro Lubin pod Trzemesznem oraz inne, na gruntach wsi nadanych. W dwa lata później (1147) przybyło klastorowi Węglewo pod Koninem. Tegoż r. 1147 podbił Bolesław Kędzierzawy Prusaków, którzy uznali zwierzchnictwo Polski.

Ustanowione przez księcia Bolesława i Idziego, bisk. tuskulańskiego, granice biskupstwa włocławskiego, potwierdził papież Eugeniusz II w r. 1148. z odnośnego dokumentu dowiadujemy się, że biskupi włocławscy posiadali grody Gdańsk, Wolborz i Łagów sandomierski, tudzież kościół N. M. Panny w Zawichoście. Następnego roku (1149) potwierdza Bolesław Kędzierzawy następujące posiadłości kościoła N. M. Panny i klasztoru św. Wincentego Wincentego Wrocławiu: miejscową kaplicę św. Marcina, kaplicę św. Benedykta w Lignicy z przynależnościami,targowisko w Kostomłotach (Kostenblut), karczmy w Pełcznicy pod Kątami (Canth), tudzież wsie Grabiszyn (Graebschen), Opatów (Ottwitz), Żorawin (Saravin) i Świątniki (Sveccino, Schwentnig) pod Wrocławiem; miasto Oławę z pobliskiemi Sobocicami (wspomniane pod 1139 r.) i Wierzbnem (Wuerben), Staszów (Tatosov, Stachau) pod Niemczą, Rudnik (Rudne, Rudnich) pod lignicą, Szymanowice (Chense, Schoenbach) i Wijewo (Viehau) pod Kostomłotami; Sokolniki (Zuckelnik) pod Kątami, Górzyca (Gurtach) pos Strzeliłem, Tachowo (Tassov, Totschen, Dachowo?) w górach Trzebnickich, Trzcinica (tristenie, nie Chrościn, jak objaśniaja niektórzy) pod Kępnem, w ziemi wieluńskiej, Wawrzeńczyce nad Wisłą, pod Proszowicami, nieznane nam bliżej Zaspy w dyecezyi krakowskiej (Cod. Dipl. Sil., VII), które niektórzy odnoszą do Kępina pod Strzeliłem, i młyn na Dobrej rzece, która pod Psiem Polem wpadła do Widawy. Klasztor N. M. Panny na Piasku w Wrocławiu posiadał tam jeden kościół, a drugi na górze Sobótce; pierwszemu z nich składały dziesięcinę Jaroszów (Jarischau), Lusina (Luessen),

Pastuchów (Puschkau) i Rusko (Rausze) pod Strzygłowem, tudzież Strzygoń (Striegelmuchle) pod Sobótką, a drugiemu Ujazd (Mois) pod Kostomłotami, Ciężkowice (Kaltenbrunn) pod Świdnicą i Stzrebielów (Stroebel) z pod Sobótki.

Około tego czasu zmarł Piotr Włost czyli Dunin, t. zw. pan na Skrzynnie i Książu, wystawiwszy swoim kosztem 70, jak mówi podanie, kościołów. Za czasów Długosza, pominąwszy Kraków, Kalisz i Wrocław, żyły jeszcze w pamięci narodu nazwy następujących osad, gdzie stanąć miały owe kościoły: Strzelno (pod 1132) na Kujawach, Kłobucko, Skrzynno (1136), Skrzyńsko, Żarnów (1096), Siewierz (1025), Pajęczno, Ruda wieluńska (1104), Chełmce w Kaliskiem (?), Wierciszów czyli Pińczów, Łęczyca (1104), Kije, Opatów, Ptkanów pod Opatowem, Chełm (Chalino?) nad Rabą, pod Bochnią, Chlewiska i Kościele pod Inowrocławiem, Zwierzyniec i Kazimierz pod Krakowem, Kazimierz Biskupi (1003), Mstów, Konin, Kotłów, Nowogród (Naumburg?) na Szląsku, Rąbin, Czerwona Wieś i Lubin (1113, Lawin) pod Krzywiniem, Tulce pod Środą, Giecz (992-1025), Krobia kościańska i Jeżów mazowiecki. Podanie, jakoby tenże Piotr ustawić kazał słup kamienny w Koninie z nad Warty, na półdrogi z Kalisza do Kruszwicy, nie ma podstawy historycznej. W r. 1153 zakłada Zbilut w Łeknie wielkopolskiem klasztor cystersów i wspólnie z innymi dostojnikami uposaża go następującymi włościami, leżącemi przeważnie na Pałukach: Bukowie, (?), Koninek, Krośno, Ochocza, Pokrzywnika, Rgielsko, Straszewo, Bartodzieje i nieznany dziś Slosin pod wągrowcem; Czerlin, Olesno i Morałowo pod Gołąńczą; Dąbrowa, Kaczkowo i Turza pod Żernikami; Targowisko i Załachowo (1145) pod Łabiszynem; Dębogórka i Panigródz pod Kcynią; Bliżyce i Łoskuń (1145) pod Skokami; Gościeszyn pod Rogowem, Mokronosy pod Łeknem, Mątwy pod Inowrocławiem, Głojków pod Kruszwicą, i Wierzenica pod Poznaniem. Albert, biskup pomorski, potwierdzając nadanie Racibora, księcia na Sławnie, dla klasztoru założonego w Słupiu z nad Pieni (Stolpe an der Peone), przekazuje klasztorowi temu dziesięcinę “de tota provinicia Grozwin”.

Następnego roku (1154) ksiądz Henryk, syn Bolesława Krzywoustego, sprowadza do Polski Kawalerów maltańskich św. Jana Jerozolimskiego i nadaje im w okolicy Buska, Pińczowa i Wiślicy dobra Zagojskie, składające się z Owczar, Kobylnik, Winiar i Kotnik, tudzież Włoszczowę i Borszowice pod Pińczowem, karczmy w Czechowie, Bobry w Małogoszczy (1136) i Kijach i dziesięciu włościan z Chrobrzy. Jan, arcyb. gnieźnieński, uposażając klasztor cystersów cystersów Brzeźnicy czyli Jędrzejowie, darował im wsie pobliskie: Brzeźnicę (1110), Rakoszyn, Potok, Łysaków, Łątczyn, Raków, Tarszawę i Chorzewę, i przekazał im dziesięciny z Danowic, Czaczowa (Caców), Brzeźna i Brzegów Brzegów tejże okolicy, z Złotnik, Rębierzyc, Lasochowa, Skotnik (?), i Żarzyc pod Małogoszczą, tudzież z Hołudzy aelowskiej. W r. 1155 pojawiają się posiadłości klasztoru czerwieńskiego (w Płockiem): Parlin, Kąsin i Garwolewo pod Czerwińskiem (1018), Zakrzewo w ziemi płockiej, nad Wisłą, Gocłowo pod Bodzanowem, Skołatowo pod Płońskiem, Kargoszyn pod Ciechanowem, Skrzeszewo pod Serodzkiem, Łomna w pobliżu Warszawy, na lewem Powiślu, Kromnów (1065) naprzeciw Czerwieńska i Kochów pod Maciejowicami, na prawym brzegu Wisły, w księstwie sandomierskiem.

Garnica biskupstwa wrocławskiego szła wtedy od Cieszyna ku północy na Opawę, wzdłuż dzierżaw czeskich, następnie na Głogowę, Górę (Guhrau), Wąsosz, Stramborek i Mielicz; granicy wschodniej z owych czasów nieznany. Posiadłości

biskupów wrocławskich na Szląsku leżały w okolicach Grodkowa, Żeganina, Góry, Głogowy, Stramborka, Goszcza, Trzebnicy, Środy czyli Nowego Targu, Wrocławia, Strzelina i Oławy. Bulla papieska z dnia 23 kwietnia 1153 r. (1154 r. w Kod. Wielkop.) wymienia między temi posiadłościami grody: Rujczyn (1035), Cieszyn, Gródek opatowski (1031 Golenziceske Gradice), Odmuchów, Wart (1093), Niemcza (1017) nad Ślężą, Gródek świdnicki (Grandin, Gramolin, Gracditz) nad bystrzycą, Strzałów, Świdnica, Wleń (Laehn), Grodzisko (1089), Sobolice (Zedelsdorf) pod Żeganiem, Głogowa (1010), Życz (Seitsch) pod Górą i Mielicz (1136); włości zaś biskupie rozłożone były: Drogocice, Kroszczyn (Kroschen) i Jaskotelle (Jaeschkittel) pod Grodkowem, Więzów nad Oławą z pobliskiemi Graduszowicami i Zborowicami (Spurwitz), Górzyce (Guhrwitz) pod Sobótką, Kąty w nowatorszczyźnie z pobliskiemi Strzygonowicami (Paschwitz), Pobzin (Pombsen) w Jaworszczyźnie (Jauer), Góra pod Wolą Sądową (Sandovel), Grochowiska (Grochwitz) pod Głogową, Żmigród (Schmiegrode) i Charbice (Karbitz) pod Starmborkiem, Cześń (właściwiej Cieszyn) pod Goszczem, Skotniki (Skotschenin), Cerekwica, Sulisławice (Wischawe) i Biskupice (Bischwitz) pod Trzebnicą, Lisowice (Onerkwitz) pod Nowym Targiem, Szczytniki (Scheitnig), Odrowice (Oderwitz), Smardzowice (Schmortsch), Turów (Thauer), Suchlice (Tschauchelwitz), Biskupice, Zieluń (Klein Saegewitz) i Żurawin (1149, Rothsuerben) pod Wrocławiem; Jelenie (Jelline) pod Strzelinem, Okrzesice (Unchristen) pod Oławą, kawał ziemi pod Koźlem, wieś nad Drabiną i niezbadane dotąd Cochetov, Wsevilci, Rendisscvici, Brischevici, Borstechig i Gelenow. Poza granicami Szląska posiadali biskupi wrocławscy wieś pod Kaliszem, Niałek pod Wolsztynem wielkopolskim, Sławno pod Radomiem i nieznane nam bliżej Zcriovo (Triowo) pod Pajęcznem. Przy oznaczeniu tych posiadłości wspomniane są w odnośnym dokumencie: Muchobór pod Wrocławiem, Borek pod Strzelinem, Goszcz (Goschuetz), Góra Ruzowa (Ruitowa), tudzież rzeki Oława, Widawa, Ślęża i Żorawica, dopływ Ślęży.

W r. 1157, ustępując przed nawałnicą niemiecką burzy wojsko polskie Bytom znad Odry (1109) i Głogowe (1010), a Bolesław Kędzierzawy upokarza się przed cesarzem Fryderykiem Rudobrodym pod Krzyckiem, w ziemi Wschowskiej, lub, jak objaśniają inni pok Krzyszkowem, w okolicy Poznania. Jaksa de Copnic (Coptnic), zdobywca Braniboru (Brandenburg), Nieskopanicy wielkopolskiej, lecz z Kopytnika braniborskiego (Koepnick) pochodził. Następnego roku (1158) miał Bolesław Kędzieżawy obwarować Lwów Szląski (Loewenberg). Mainowany przez tegoż Bolesława biskupem pomorskim Wojciech (Adelberd), potwierdził w Uźnie (Usedom) r. 1159 posiadłości klasztoru Grobskiego (Grobe), nadane przez Racibora, księcia na Sławinie i Przybysławę małżonkę jego, t. j. gród Uźnę i wieś Groblę w dzielnicy uzneńskiej, wieś pod Widuchową (Viddechov) na prawym brzegu Odry, powyżej Szczecina, Rochowice, Choryń (Corine), Żelichów (Zelechoa, Selechow) i tzrecią część Słaborowic (Slavboriz) w dzielnicy szczecińskiej, Dębłowice (Dobloviz) w ziemi Grozwin, Pustochów (Pustochov) nad Baltykiem wdzielnicy śliwińskiej (Slivvin, Sliuuin), zależnej od grodu Kamieńskiego, wsie Pobłocie (Poblote) i Wsielub (Svelubc, Zwielipp) w dzielnicy kołobrzeskiej, różne myta na Prośnicy (Parsandi) i na Radwie, która do niej wpada pod Karolinem (Koerlin), Rybołóstwa na Tyśmienicy (Thicminize) i Krzepnicy (Cripinice), która płynie pod Dębogórą (Dambagora), w ziemi szczecieńskiej. W Uźnie istnieła już wówczas kasztelania.

Około tego roku powstać miała kolegita w Opolu szląskiem. W r. 1161 Bolesław

Kędzierzawy nadał klasztorowi czerwińskiemu wieś Pomiechowo pod Płońskiem, Parlin (1155) z Radoszewicami pod Czerwińskiem i inne, wspomniano już wyżej. Pod r. 1162 występuje Jaśko, czyli Jaksa z Miechowa, dokąd był sprowadził Bożogrobców. Do tego też czasu sprowadzić wypada nadanie Eudoksyi halickiej, drugiej żony Mieszka Starego, która klasztorowi miechowskiemu przekazała na własność dobra Grodziskie, po lewym brzegu Prosny, w okolicy Chocza i Pleszewa. W skład dóbr tych wchodziły: Rokutów, Modłowa, Sierszew i Janków (Kuczkowski), współczesne atoli z Grodziskeim istnienie tych osad nie da się poprzeć dokumentami. Jaksa nadał Miechów z przyległymi Zagórzycamik i Komorowem, a Świętosław i Stefan darowali Goszczę Dolną i Górną na południe od Słomnik. Getko, biskup krakwoski (1166-1185), przekazał dziesięciny z tych wsi, tudzież z Skaryszowa, podliskich Modrzejowic (Modrelane), Krępy i Zdinechowic (objaśnionych jako Zdyszowice z pod Żarnowa opoczyńskiego), w archidyecezyi gnieźnienskiej. Zdinechowice te i Smyechowicze, wspomniane w III ks. Lib. Ben. Długosza, zdają się być Miechowicami, należącemi niegdyś do par. Nasieciechowice i składającemi dziesięcinę kanonikom krakowskim: wieś ta dziś już nie istnieje w okolicy Miechowa.

Dokument patryarchy jerozolimskiego z r. 1198 wymienia jeszcze następujące posiadłości klasztorne: Chełm (1149) na prawym brzegu Raby i Nieszkowice (Kod. Wielkop., Nr 2020), lub prawdopodobniej Moszczenicę (Długosz, Lib. Ben., III, 28) pod Bochnią, sól w Przebieczanach pod Wieliczką i w Sidzinie (1025) z pod Skawiny, karczmę Studziankę, wspomniany wyżej Skaryszów, między Radomiem a Iłżą, Rzepin nad Świśliną, na południe od Wierzbnika, Samogoszcz na prawym brzegu Wisły, w okolicy Maiciejowic i Łaskarzewa, wieś bezimienną pod Kijami (1154) w pobliżu Pińczowa i Chmielnika; Rzytno pod Pławnem, dane przez Kagnimira, który je był wziął w zamian za Borownę i Comeow (Comeon u Długosza), objaśnone z pewnem nieprawdopodobieństwem Borownią z nad kamionki, w oklicy Ćmielowa i Chomejową Wolą z pod Adamowa i Radzynia lubelskiego; Białobrzeże (Belobreze), wieś, której dziesięciny nadać miał klasztorowi miechowskiemu Wojsław de Richeboc w r. 1190 i której historyce niemieccy szukają pod Bytomiem górnoszląskim, podczas gdy Długosz (Lib. Ben., III, 7 i 28) wymienia ją pod parafią Mstyczów, jako dar Włodzimierza, brata Leonarda; Łętkowice (1025) z pod Słomnik, Jaksice nad Szreniawą, pod Miechowem, Rzeplice pod Proszkowicami (?), Imbamowice nad Dłubnią, w okolcy Miechowa i Skały, Gorysławice pod Wiślicą, Czarkowy nad Nidą, pod Korczynem, Hołudzę (1154) nad Żebrówką, w okolicy Szczekocin i Lelowa; wieś bezimienną, którą wzięto w zamian za Gościradów z pod Racgowa lubelskiego, Gołkowice pod Skałą krakowską. Bieganów w okolicy Szczekocin i Secemina, wieś Bawoł, na której miejscu stoi obecnie część Kazimierza krakowskiego (1149); dwie wsie w dzielnicy wreocławskiej, nadane przez Wojsława, brata Gedki, biskupa krakowskiego, które ten biskup wziął w zamian za Groskowie (Groszkowice u Długosza) i Sclavono (Zdanow), objaśnione Groszowicami i Sławicami (?) z pod Opola szląskiego (Sławno pod Radomiem z r. 1155 ?). Dzierzków czy Dzierzkówek z pod Skaryszowa, dany przez Ottona z Wierzbicy, Karczowice pod Żarnowcem i wieś koło Rudy wieluńskiej.

Około r. 1162 Bolesław Kędzierzawy odstąpił Szląska synom Władysława II, nie zrzekając się zwierzchnictwa i zatrzymując sobie tam kilka, nieznanych nam dokładnie, grodów: Bolesław Wysoki otrzymał Wrocław, Mieczysławowi dostał się Racibórz, a Konradowi Głogowa z ziemią lubuską, która już nie wróciła do Polski; sam

Lubusz odpadł nieco później. W r. 1164 rozpoczął Bolesław Wysoki budowę klasztoru lubiąskiego na Szląsku, którego pierwotne założenie przypisuje się zwykle Kazimierzowi I (1044–1050). Pod Chełmnem z nad Wisły pojawia się Niemiec Vichfried, dziedzic znacznych dóbr, które książe Kazimierz zwalnia od różnych ciężarów państwowych. W odnośnym dokumencie występuje wojewoda mazowiecki. O uposażeniu klasztoru mogilnickiego z r. 1165 wspomniano już powyżej pod r. 1065.

W r. 1166 należał Starkowiec z nad Ochli, pod Kobylinem, do klasztoru lublińskiego. Tegoż roku uskuteczniła się też zamiana wsi Złotej i Łojowic na Skotniki, Świeżyca i las Radowąż, w okolicy Sandomierza i Koprzywnicy, między Maryą, żoną Bolesława Kędzierzawego, a kapitułą krakowską. Gedko, biskup krakowski, przekazał klasztorowi jędrzejowskiemu dziesięciny z następujących osad: Ujazd pod Iwanikami, Błonie i Zarzecze Błotniste (?) pod Koprzywnicą, Skowrono pod Pińczowem, Kamieńczyce, Dzierżążnia i Buszków pod Skalmierzem i Działoszycami, Tropiszów między Krakowem i Nowem Brzeskiem, Biała Wieża pod Zarnowcem, Grębałów pod Krakowem, Pożdzień (?) pod Szydłowcem, Mierzawa, Brynica Mokra i Sucha, Skroniów i Warzyn pod Jędrzejowem, tudzież Konary (!) między Niegosławicami a wsią Budziwoja.

Z klęską, jakiej w r. 1166 doznał w Prusiech Henryk sandomierski, ustało też zwierzchnictwo Polski nad Prusami, w scisłem tego pojęcia znaczeniu. Do r. 1168 i w następnych latach przybywały klasztorowi grobskiemu na Uźnie różne włości, których nazwy pierwotne, pod wpływem szerzącej się tam niemczyzny, od wieków już poszły w zapomnienie. Nadanie Kazimierza, księcia pomorskiego, z r. 1170 wymienia kościół w Trzebiatowie (Treptow), jezioro Nitlose (?) i jedenaście osad nad Rzeczą (Rega), jako to: Gąbin (Gunbin), Bystrowice (Wistrovcce), Mirosławice (Miroslavece), Wysów (Wischov), Karczyn (Karcene), Darzów (Darsuve), Brzozomoście (Brosamuste), Drozdów (Drosdowe), Kinów (Kynowe), Charchów (Harchovne) i Strzegocin (Strigotine). Gedko, Biskup krakowski, miał wystawić kościół w Kielcach w r. 1171. Około tego czasu pisał się Bogusz, syn Piotra z Charbielina, wsi leżącej w okolicy Szmigla i Przemętu. O klasztorze św. Wawrzeńca w Kościelnej Wsi pod Kaliszem wspominają źródła dziejowe między r. 1170 a 1180.

Klasztor słupski z nad Pieni na Pomorzu nabył do r. 1171 wieś Mokle w dzielnicy wkrzańskiej, Górkę w ziemi Grzowin, Ruzowe w okolicy Kołobrzega, Primziz, Parpatno (Paprotnica?), Scetluciz i Woscetino w ziemi międzyrzeckiej (na Pomorzu), Połużyce, Kwilowe i Chabowe w dzielnicy Choćkowskiej, 12 grzywien na karczmie w Dyminie (1127) nad Pienią i 6 grzywien na karczmie w Choćkowie, posiadłość i karczmę w Drabowie, tudzież wies Janową czyli Janów. Wieś Woscetino (Woscetino w r. 1176) leżała między lasem Selasne, jeziorem Poleki i miejscowością zwaną Parkumi. W tym mniej więcej czasie toczyły się między kasztelanem wiskim (Wizna nad Narwią, na wschód od Łomży) a biskupem płockim o Karsy, wieś leżącą na zachód od Drobina, spory, w skutek których zamordowano biskupa w pobliskich Biskupicach (ob. E. Calliera, szkice geogr.-hist , 90-3). Wątpliwym dokumentem z dnia 31 sierpnia 1173 r. Nadał klasztorowi lędzkiemu wieś Wrąbczynek z warzelniami soli i innemi użytkami. Pobliski Wrąbczyn istniał już wówczas. Klasztor oo. Cysterów w Kolbaczu (Colbas) nad Płonną (Ploene), na południo. wschód od Szczecina pomorskiego, posiadał prócz Kolbacza wsie Reków, Reptów, Dąbie (Dam) nad Odrą, naprzeciw

Szczocina, i Sosnów (villam teutonicorum Soznow).

Bolesław Wysoki nadał w r. 1175 klasztorowi lubiąskiemu: przewóz na Odrze z mytem, w pobliżu Kóz (Kozy, Koitz), gościniec wiodący do Chomiąży (Camoese) i Nowego Targu (Novum Forum), karczmę pod Wrocławiem w "Nabitim" i na Czepiniu (Scepin), który z biegiem czasu zlał się z miastem, wieś Żorawin (Sorawin) nad Widawą i różne posiadłości na Olbinie (Elbing), przedmieściu Wrocławia; tudzież wieś pod Brzoźcem w okolicy Oławy, Dobrogostowo pod Strzelinem, Bogunowo między Wrocławiem i Strzellinem, Wilczyn (Oderwilxen) i Brzezinę (Bresa) pod Urazem, Grodkowo (Gutschdorf) pod Strzygłowem, Marcinowice (Merzdorf) pod Sobótką, Krajewo (Crayn) pod Lignicą, Wierzbnice (Wuerbitz) pod Bytomiem z nad Odry i Brzostów (Brostau) pod Glogową; nieco później dostał sięklasztorowi Bogdanów (Neuhof am Striegauer Wasser) pod Kotomłotami. Tegoż roku powstał klasztor cystersów w Oliwie nad Baltykiem pomorskim, w pobliżu Gdańska, a książe Kazimierz, bawiąc w Trzebiatowie (1170), przekazał klasztorowi grobskiemu wieś Śladkowice (Schlatkow bei Guetzkow) pod Choćkowem.

Uposażenie klasztoru sulejowskiego, dokonane w r. 1176 przez Kazimierza Sprawiedliwego, wyprowadza na widownię dziejową następujące osady: Strzelce, Dąbrowa, Piotrów z Szczepanowem, Biała, Łęczno, Milejów, Stobnica i Ściborze (?) pod Sulejowem (1145); Bałdrzychów, Góra Bałdrzychowska, Busina, Krępa, Puczniów i Mianów w okolicy Poddębic i Lutmirska; Cienia i Pasturów (?) pod Blaszkami, Tadów (1136) pod Wartą sieradzką, Domiechowice pod Bełchatowem i nieznana nam "Ecclesia Sancti Blasii". W skażonym przywileju Mieszka Starego z mylną datą 1103 (Kod. Wielkop.. Nr 33), odnoszącym się do klasztoru mogilnickiego, występują: wojewoda kujawski, kasztelan kruszwicki i Albertus de Dyes [?] (z Dysa lubelskiego?). Rzeczonemu klasztorowi przybyły następujące osady: Opatowice, Pścinno, Skibin, Szóstka i Bytoń w okolicy Radziejowa i Piotrkowa kujawskiego, Zdunowy (?) pod Służewem, tudzież niezbadane dotąd Ochle i Sambor. Odnośny dokument wymienia też Kwieciszewicę, lewy dopływ Noteci. Następnego roku Konrad i Mejko, bracia Stoigniewa, oddali oddali klasztorowi lubiąskiemu dziedzictwo swoje Słup z przyległościami, leżące pod Jaworowem szląskim, nad Bystrą Nisą, w zamian za inne wsie klasztorne. Książe pomorski Sambor nadał w r. 1178 klasztorowi oliwskiemu wsie: Salkowice (Salkowitz), Kłębin (Clambovi, Clambin), Starków, Stanowo i Sincimis (!), które znikły, i Gręzlewo (Grenzlau) pod Oliwą, które dotąd istnieje, tudzież dziesięciny z Mrzezina pod Puckiem i z Raciąża (Reetz) w okolicy Chojnic i Tucholi; nadto pozwolił klasztorowi temu łowić ryby na Warznicy (Barsizke), odnodze Wisły, i młyny stawiać na Bystrzycy (Stricza, Piztriza, Striossbach), która poniżej Gdańska wpada do Wisły. Klasztor sulejowski nabył drogą zamiany Straszków pod Kołem i Zielenin pod Wartą sieradzką. Świętopełk, książe pomorski, poświadcza dokumentem z dnia 27 grudnia 1180 r., uważanym za podrobiony, że kasztelania słupska na pomorzu od niepamiętnych czasów należy do książąt polskich i wchodzi w skład archidyecezyi gnieźnieńskiej (Perlbach, Pom. Urk., No 7 i Kod. Wielkop., No 78, pod r. 1281). Tegoż roku (1180) urodził się bł. Czesław Odrowąż w Wielkim Kamieniu pod Strzelcami opolskiemi. Kawalerowie Maltańscy nabyli w r. 1181 wieś Grobnik pod Głubczycami na Szląsku.

W r. 1182 zmarł w Dobrowie pod Kołem, nad Wartą, w swem gnieździe rodzinnem bł. Bogumił, arcybiskup gnieźnieński, który dziedzictwem swojem uposażył kościół

dobrowski. Po śmierci jego dostały się te dobra wraz z kościołem klasztorowi łekneńskiemu. Dobra te składały się z następujących wsi: wspomniane powyżej Dobrowo, Kwiatków, Janiszew, Kolnica, Koźmin i głowy pod Brudzewem kolskim, Dąbie łęczyckie(1136), Chełmno, Leszno, Rzuchów, Ostrów, Karszew i Krzewo pod tem Dąbiem, Szadów (Księży) pod Turkiem, Grabów łęczycki, Sławęcin i Biesiekiery pod tem Grabowem, tudzież niezbadane dotąd Grabiewo i Komorowo w tych okolicach. Leszek, książe mazowiecki, uposażając katedrę włocławską w r. 1185, nadając jej gród Słońsk (1065) na lewym brzegu Wisły, pod Raciążkiem, z przyległośćiami, kościół w Gniewkowie, Kowal pod Brześciem kujawskim, Kurów w pobliżu tego Kowala i różne dochody w Nowym Włocławku, czyli w Inowrocławiu. W tym czasie pojawiają się też osady Bodziaków pod Kietrzem i Ołdrzyszów (Oderzów) pod Sudzicami na Szląsku. Zyrosław, wojewoda mazowiecki, potwierdza uposażenie kościoła N. M. Panny “in suburbio Plocensi” (ob. Ledebur, Allg. Archiv). W 1186 nabył klasztor lędzki wsie: Jaroszyn i Marcinkowo, dziś Kowalewem zwane, w okolicy Lądka, Goliny i Słupcy; istniały tam już wówczas osady: Policko, Gołków, Wierzbno, Kamień i Rokitnica, stacya książęca; między Kamieniem a Polickiem rozciągała się dolina, wśród której płynął Wierzbiec, dopływ Powicznicy, która wpada do Warty, a na nim stał most “Smogozei”.

Biskupstwo kamiońskie na Pomorzu posiadało w tym czasie wioskę pod grodem Lubieniem (lebbin) w pobliżu Wolina, wsie “Trestingow, Soramizt, Lusta, Kampenze”, Sułomin (Szulomino), Zelazno (szelazo), “ville Viteuze” w ziemi choćkowskiej, połowę Brzeskowa w ziemi pyrzyckiej, karczmy między rzekami Świnią i Swantuntz z jazami na nich, Ujście (Uscht) z wsią Lewen, łan jeden we wsi Szolbino i całe pustkowie, które rozciągało się od Świni po za jezioro Gardino i wieś Charnititz. Klasztor kołbacki nabył tegoż roku miejscowość “Broda” na Pomorzu. W sporach z Krzywosądzem o kaplicę św. Bernarda w r. 1178 przysądzono biskupowi płockiemu wieś Crow (Cisów?), leżącą prawdopodobnie w pobliżu Plocka. Następnego roku (1188) pojawia się skarboszewo w okolicy Wrześni, Słupcy i Mielżyna. Około tego czasu pobierają Kawalerowie maltańscy dziesięciny z dzielnicy kostrzyńskiej, na wschód od Poznania. Żyrosław, biskup wrocławski, w Oleśniczce, pod Oleśnicą, na Szląsku, przekazał Kawalerom maltańskim kościół w Warcie szląskiej i dziesięciny z tejże Warty, oraz wsie: Piława (Peilau) pod Rychbachem, Dzbanów (Banau) pod Wartą, Służow (Schlause) pod Ziębicami, Tyniec Wielki (Tiuz) nad Ślężą, pod Strzelinem, Wilków (Wilkau) pod Niemczą, Glinice (Gleinitz) pod Sobótką, Gościsław (Gosciziav Camerariorum w r. 1203) i Młodoszewice (Medozeviz w r. 1203) w okolicy Tyńca Wielkiego, Borowa i Sobótki. Kazimierz Sprawiedliwy, zwróciwszy tegoż roku kapitule krakowskiej dzielnicę chropską (Chropensium provinciam), zastrzegł sobie prawo polowania w Chropach, dzisiejszych Pabianicach, i na Kalinie pod Rzgowem.

Około r. 1190 Dzierżysław, brat biskupa polskiego Wita, sprowadziwszy augustynów z Witowa, pod Piotrkowem Trybunalskim, do Buska sandomierskiego, zapisał dobra swoje pod pewnemi warunkami w jednej części żonie, a w drugiej założonemu przez siebie w Busku klasztorowi. Dobra te składały się z następujących osad: Busko między Pińczowem a Stobnicą, Nosów i Piotrów pod Waśniowem, Taczępy w okolicy Szydłowa i Słobnicy; Bezdruovo (Berdecovo w Lib. Ben. Długosza, IIf, 85), Rechovo, Corenovo (Korzenyowo), Przemislovo (Przemiłowo), Visloca i Viznica, szukane w granicach sandomierskiej ziemi, nie wiadomo gdzie umieścić.

W r. 1191 poświęcił Piotr, arcyb. Gnieźnieński, kolegiatę N. M Panny w Sandomierzu, uposażoną kaplicami z odnośnemi dochodami w Żarnowie opoczyńskim (1065), Połańcu, Zawichościc (1148), Sieciechowie (1096) i Swierzu (Zwrisow) na lewym Powiślu, poniżej Kozienic, dochodami z targów w nieznanym dziś Łukosinie i dziesięcinami z następujących włości: Sokolniki, które zlały się z miastem Sandomierzem, Andruszkowice, Życina (Żyć?), Pomisl, Rybaki czy Rybitwy (Piscatores), Winiary, Kobierniki, Gołędice i Bogorya pod Sandomierzem; Grocholice, Kochów, Kaczyce, Kurów i Pęcławice (Policovici), między Włostowem i Lipnikiem (na niemieckich mapach Peklawice) w okolicy Opatowa i Ćmielowa; Linów i Maruszów, na lewem Powiślu, na północ od Zawichosta; Ostrówek i Pstrągi (Pistrasnici) pod Zawichostem, na prawem Powiślu; Zaduszniki pod Baranowem sandomierskim, Polichna pod Modlibierzycami, Bliskowice, Dobieszów i Gronowo z Świątnikami (Wola Swięciechowska w Lib. Ben. Długosza, I, 332 i II, 510), Sielce pod Żarnowem opoczyńskim, Mąkosy, Lisów, Bartodzieje, Jankowice i Goryń nad Radomką, Młodnica, Pierzchnica, Rajec, Margansko (?), Pilsne (?), Piotrowice (Petrovo), Klonów, Malczów, Niemianowice, Bogusławice i Grzmucin w trzymilowym promieniu od Radomia. W dokumentach odnoszących się tu spotykamy pod 1191 r. Nazwę “kasztelania” po raz pierwszy; z rozebranego tu atoli, pod względem geograficznym, przywileju, niepodobna wyrozumieć, czy cały obszar, na którym rozsiane były wymienione w nim osady, jedne tylko tworzyły kasztelanię. Z tytułem kasztelana spotykamy się wcześniej, zwłaszcza w kronikach, np. z kasztelanem wiskim około 1172 r., z kasztelanią chełmińską w r. 1138; kasztelan kruszwicki spotyka się w wątpliwym dokumencie z r. 1176, a kasztelania słupska na Pomorzu w r.1180; na Szląsku zaś występuje kasztelan kłodzki już w r. 1169. Z wojewodą mazowieckim spotykamy się pod r. 1163, a z kruszwickim pod r. 1176.

Klasztor jędrzejowski nabył w roku 1192 Niegosławice pod Wodzisławiem krakowskim w zamian za Buszków (1166) z pod działoszyc. Skutkiem zachwiania się zwierzchnictwa Polski nad Pomorzem, ulegało ono wpływom niemieckim; stosunki z Pomorzem zaodrzańskim zerwały się na zawsze. Wojny prusko-litewskie prowadzono z rozmaitem powodzeniem. Kazimierz Sprawiedliwy zdobył tegoż roku na Jadźwierzy Drohiczyn nad Bugiem, pustosząc Podlasie.

W r. 1193 papież Celestyn III potwierdzając posiadłości klasztoru św. Wincentego w Wrocławiu z r. 1149, wymienia, prócz ówczesnych, następujące jeszcze osady: Widawę pod Wrocławiem, nieznane nam bliżej Świątniki, dar księcia Władysława, i niezbadane dotąd: Nascrenove (Na Skrzynowie?), Odrica, Gorac, Plagodina i Muncasov. Posiadłosci zaś klasztoru N. M. Panny na Piasku w Wrocławiu przedstawiają się w r. 1193 w sposób następujący: Mstów nad Wartą, pod Częstochową, karczmy w Lelowie nad Białką i Kromołowie u źródeł Warty, w Krakowskiem, Smardy (Schmardt) pod Kluczborkiem, Zarzysk (Zarist) i Borki (Borek) pod Oleśniem, Oleśniczka (1189, Klein Oels) pod Oleśnicą, Boleszyn (Pollentschine ?) pod Trzebnicą (?), Masłowice (Masselwitz), Muchobór(1154, Mochbern), Gajowice (Gabitz), Smardowice (1154, Schmortsch), Blizanowice (Pleischwitz), Janików (Janckau), Prochów (Brocke), i Broników (Brunchowo) pod Wrocławiem; Budziszów (baudis) w okolicy Jawora i Kostomłotów, Jaroszów (1149, Jarischau) i Rusko (1148, Rausko) pod Strzygłowem; Wiry (Wyry, Wierau), Pastuchów (1149, Puschkau), Bystrzyca (1149, Weistritz), Lubowo (?), Gródek (Gracditz), Gogolewo (Goglau), Domanice (Demano, Demanze) pod Świdnicą; Gola (Golay, Selay, Guhle), Mianów

(Tymanon, Timanov, Mohnau), Strzebielów (1149, Strobis, Stroebel), Ciężkowice (1149, Kaltenbrunn), Zebrzydów (Seiferdau), Rogów (Rogau-Rosenau), Tyniec Mały (Tiuz), Górka (Mone, Gurke), Winnagóra (Weinberg), Strzygoń (1149, Striegelmuehl), Chwałków (vill ad molendinum, Qualkau), Strzelce (Strehlitz) i Biała (Klein Bielau) pod Sobótką świdnicką. PP. norbertanki w Strzelnie na Kujawach posiadają w tym czasie Cieńcisko pod Strzelnem, Gopło pod Kruszwicą, Bielsko między Wilczynem a Gębicami, Strużewo pod Osięcinami, na Kujawach, Ostrowite (Kapitulne) pod Kleczewem, Sarbicko pod Tuliszkowem, Srodoń po lewym brzegu Wisły. W Gostynińskiem, Radomin między Rypinem a Dobrzyniem z nad Drwęcy, nieznane nam bliżej Kłodawę i Krosny, tudzież inne, wymienione już powyżej osady.

Nad Mozgawą, rzeczułką dwumilową, która płynie od Sielc na Wodzisław krakowski i naprzeciw Niegosławic, o półtorej mili na południe od Jędrzejowa, wpada do Mierzawy, stoczył w r. 1195 Mieszko Stary z stronnikami Leszka Białego krwawą, nierozstrzygniętą stanowczo bitwę. Nad tą rzeczką rozwijały się już wówczas Mieronice (1120). Staraniem Mieszka, księcia na Opolu, i żony jego Ludmiły, stanął w r. 1196 w Rybniku na Szląsku klasztor pp. norbertanek. W r. 1197 należy Miasteczko (Lewin) na pograniczu oseskiem do grodu Kłodzkiego. Grzymisław, jeden z książąt pomorskich, nadał w r. 1198 Kawalerom maltańskim w Świeciu, przy ujściu Czarnej rzeki do Wisły, poniżej Gdańska, na Pomorzu, Starogród (Preussisoh Stargard) z całą tegoż grodu ziemią, rozciągającą się miedzy drogą handlową do Gdańska, zwaną traktem Grzymisława (via domini Grimizlavi) a Wierzycą (Ferse), dopływem Wisły, aż do Komorowa (Kamerau) pod Skarszewami; dał im toż Komorowo z nieistniejącem już tam Równinem (Reveninow), aż do granicy Pogutek, z lasami, łąkami, jeziorami i rzeczką Wietrznicą (Vethrica, Fietze), która poniżej Skarszew wpada do Wierzycy; przekazał im także na własność leżące wówczas poetkami wsie Szczodrów (Schadrau) i Czarnocin pod Skarszewami, część Wierzycy od zamka Wysokiego popod Jaroszewy, Wietrznicę aż do ujścia Rudkownioy (Ruckownitza), kościół w Lubieszewie (Liebschau) pod Tczewem z dziesięcinami z wsi Biała i Taszewo (Tesev, Taschau) pod Świeciem, i z całej, w tych okolicach, ziemi jatłońskiej (Jatlunensis provincia). W wątpliwym z tego roku (1198) dokumencie, nadającym wieś Rykoszyn (Ricosino, Rokoschin) pod wspomnianym powyżej Starogrodem i określającym ściślej granice tamecznych posiadłości Kawalerów maltańskich, zachodzą jeszcze: wieś Wyszyno (Wischin), droga z Starogrodu do Tczewa, rzeczki Jastrzębia (Jastrimba), Miłkownica (Milechownica) i Retyma (Recima), dopływ Wierzycy, jeziora Krąg (Crang, Krangon-See), Ostrowite, Zduńsko (Stenco, Stenzco) i Retymie, błoto Białe (alba palus), oraz nieokreślone bliżej miejscowości Chocholce i Licocrew (Lytocrew, Lutokrzew?).

Istniejącemu już (1170-80) w Kościelnej Wsi (Kościół) pod Kaliszem klasztorowi św. Wawrzeńca przekazał Mieszko Stary wątpliwym dokumentem z mylną datą 1209 na własność rzeczoną wieś z obszarami, ciągnącemi się od Dobrca przez poła, gaje, błota i (asy aż do Malinia (Malinna w Kod. Tyn., Malnina w Kod. Wielkop.) pod Pleszewem, od Malinia zaś do Prosny, wzdłuż (lewego) brzegu jej popod Kuchary Podłężne. Na tem lewem porzeczu Prosny otrzymał klasztor Głogowę nad Ołoboczką pod Raszkowem i Krzywosądów w pobliżu Pleszewa; pod Kaliszem leżały: Piotrów, Nędzerzew nad Swedrnią i Kliszewo, istniejące jeszcze około 1620 r., miedzy Kaliszem i Stawiszynem Rusów, pod Koainem Lisiec, a pod Wartą sieradzką Góra i Kraków. Pod r. 1200 wspomniany jest Bartłomiej, dyakon z Borowa, nad Ślężą, w

pobliżu Strzelina. Jarosław, biskup wrocławski, przekazał kościołowi w Pozarzycach (Hoch-Poseritz) pod Świdnicą, wsie Jaworów (Jauernin), Cisek (Tissech, Tschechen, Tscheschen) i Piotrowice (Peterwitz) w okolicy Strzygłowa i Świdnicy, w miejsce innych wsi, jako to: Osiek (Ossig) pod Kostomłotami, Włostowice (Losswitz) pod Wołowem, Scharino (?), Łopiennica (Laubnitz) i Kamieniec (Ystebcha, Grunau-Camenz) pod Ząbkowicami. Tenże biskup sprowadziwszy do Szląska mnichów porteńskich (Pforta), nadał im między Głogówkiem a Głupczycami wieś Jarosław, następnie Kazimierzem zwaną i darowaną klasztorowi lubiądzkiemu; przed śmiercią (1201) zapisał biskupstwu wrocławskiemu ziemię niszańską (Nissensis terra). Około tego czasu założyła św. Jadwiga kościół w Sadlnie (Zadul) pod Ząbkowicami, a jakiś wątpliwy Masław, ks. na Oświęcimiu, wystawić miał kościół w Kętach z nad Soły. Do posiadłości klasztoru lubiązkiego przybyły około 1201 r. Rataje (Rathau) i Zagórzyce (Sagritz) pod Lubiążem, Rusko (Rauske) na zachodo-północ od Nowego Targu, Ujazd (Oyas) pod Legnicą, Andrzejów (Andersdorf) pod Głogową, Kliszów graniczący z W ęgrzynowem (Pfiaumendorf) pod Trzebnicą, Oporowo (Opperau) pod Wrocławiem, Łąka (Schoenfeld) pod Strzelinem i nienazwana wieś pod Brzożcem (1175).

Klasztor św. Wincentego w Wrocławiu nabył w tym czasie kościoły N. Maryi Panny w Łozinie (Lossen) pod Trzebnicą, św. Piotra w Toszku (Tost), św. Jakuba w Żukowie (Zuckau) pod Gdańskiem, na Pomorzu i św. Maryi Magdaleny w Trzcinicy, w ziemi wieluńskiej, z przynależnościami, tudzież osady: Kowale (Kowalewo, Kawallen) i Widawę pod Wrocławiem, Golegin (Ottwitz) nad Ślężą pod Strzelinem, Dobre (Doeberle) pod Oleśnicą, Repty (Repten) pod Górami Tarnowskiemi, niezbadane Comasovo i nieznane nam bliżej Strzelce i Vosglovec (Węgłowiec ?), a następnie ziemię między rzekami Osobłogą (Hotzen plotz) a Stradomią, (Stradune) aż do ich ujścia do Odry. Tegoż roku (1201) zmarł Bolesław Wysoki w Leśnicy (Lissa) nad Bystrzycą w pobliżu Wrocławia. Za panowania jego otrzymał kmieć Glambo kawał karczowiska, na którem później stanęły Głębowice (Glambach) pod Ziębicami.

Po Bolesławie Wysokim nastąpił Henryk Brodaty, zapalony niemczyciel Szląska. W miejsce grodów słowiańskich powstają pod jego opieką miasta, rządzące się prawem niemieckiem. Sprowadzanych do kraju osadników niemieckich obdarzano ziemią i zwalniano od ciężarów państwowych} pozostawiając im samorząd, który w osadach z ludnością, polską zamieniał się stopniowo na niewolę. Zachodnio-północna połać Szląska tracić zaczęła swe znamiona słowiańskie, ustępując przed niemczyzną, szerzoną przez klasztory i popieraną przez ks. Henryka i następców jego. Z biegiem czasu odpadł Szląsk od Polski i stracił charakter kraju polskiego; południowa tylko część jego i połać wschodnia, pograniczna, przechowały dotąd ludność polska., zmieszaną gęsto z Niemcami. Po śmierci Mieszka Starego (1202) nie korzystają następcy jego z zwierzchnictwa nad Szląskiem, który rozczłonkowany z czasem na drobne księstwa, dobijał się udzielności.

Klasztorowi lubiązkiemu składały w tym czasie dziesięciny Gliniany (U-glinav, Gleinau) na prawym brzegu Odry, pod Lubiążem, Sławków (Zlavcove) po lewym brzegu, w tejże okolicy; Stuchowo (Schuetzeadorf), Lasowice (Laeswitz), Kierz (Na-Kesru, Kzer?) i U-masua (Mazen, Maserwitz) w Nowotarszczyźnie, Konary (Kunem), Moczydlnica (Moenchmotschelnitz), Panki (Pantken) i Białek (Belkawe) pod Wieńcem wołowskim, Wołów Stary i Krzywy (Alt Wohlau i Krumm Wohlau), Miączyce

(Moudschuetz) i Grodzanów (Grossen) pod Wołowem, Duninów (Dohuau), Janowice (Gross-Jaenowitz) i Bielowice (Bolkowice? Bellwitzhof) pod Lignicą, Malice (Malitsch), Chełmiec (Kolbnitz) i Brochłowice (Brechelshof) pod Jaworem, Rusinowiee (Ruschdorf ?) i Kwiatkowice (U-uatka, Altlaest) pod Parchowicami, Gałowice (Gallowitz) nad Ślężą, pod Wrocławiem, Ugódka Brzuchatego (?) i inne. Nieco później darował Wilczek, kasztelan lubiązki, klasztorowi część Osiecznicy (Guentcrsberg und Mueuchsdorf) na Sarbii (Zarbia), w okolicy Krośna z nad Odry, którą, odgraniczyli Stefan, kasztelan żegański, i Mirosław, wojski krośnieński. Prócz wspomnionych Wilczka i Stefana występują w odnośnym przywileju kasztelanowie Głogowy, Bolesławia (Bunzlau), Lignicy, Nowego Grodu (Naumburg) i Sądowej Woli (Sandewaide). Następnego roku (1203) Cypryan, biskup wrocławski, przekazał kościołowi w Trzcinicy (1149) dziesięcinę z Komorzna (Reinersdorf) pod Byczyną. Jako świadkowie aktu tego piszą się Mikołaj z Kochłów (w Ostrzeszowskiem) i Sławosz z nieznanego nam bliżej Opola (Opul)

Podrobiony dokument Konrada Mazowieckiego z r. 1203 wylicza posiadłości biskupów płockich, które im nadane były przy fundacyi lub wkrótce po założeniu biskupstwa. Najnowsze w tej mierze poszukiwania Dra Kętrzyńskiego (Castellaniae Eccl. Plocensis) stwierdzają. istnienie tych osad długo przed r. 1203. Według dokumentu tego rozciągała się kasztelania pułtuska po obu brzegach Narwi, od Zambsk do Wierzbicy (3½ mili w linii powietrznej), między dzsiejszymi miasteczkami Maków, Nasielsk, Serock i Wyszków. Na prawym brzegu Narwi leżały: Gnojno, Chmielewo, Lipa, Kleszewo, Górki, Kaczyce, Lubienica, Karniewko, Dzierżenin i Wierzbica; na lewym zaś brzegu znamy tylko Ponikiew i Zambski Brzegi średniej i dolnej Pełtwy (Pełty), prawego dopływu Narwi, tak były gęsto osiedlone, że dotąd żadna inna znaczniejsza osada tam nie znalazła miejsca dla siebie; rzeczka te oblewała Karniewo, Byszewo, Czarnostowo, Szwelice, Gościejewo, Głodno i Przemiarowo. Nad strugą Osiecką, która łączy się s Pełtwą, istniały Osiek, Kozłowo, Porzewo, Przewodowo, Gromino, Moszyno i Białowieża; miedzy tą strugą a Pełtwą, o milę na północ-zachód od Pułtuska, leżało Pękowo. Tuż pod Pułtuskiem stały Górki z Jeżewem, a nieco dalej ku zachodowi Płocochowo, Bulkowo, Czyczyce (Sysici, Syssky, oznaczone na mapach współczesnych, graniczą z Skorznicami) i Skorznice. Nad Wilczenicą, która płynie od Rembkowa, osiadły: Winnica, Skarzyce, Gołądkowo i Koziegłowy; nad strugą wreszcie, która miedzy Wierzbicą a Dzierzeninem uchodzi do Narwi, o 3/4 mili na północ-zachód od Serocka, rozwijało się Pobyłkowo. Na lewem porzeczu Narwi, na wschód od Pułtuska, leżały Bartodzieje, Psary, Obryte i Gródek; nad strumieniem wyszkowskim Komorowo, Pniewo i Drwały, a między Pniewem i Pułtuskiem Gładczyn i Gładczynek.

Na zakreślonym tu obszarze istniały prócz tego osady, które albo znikły, albo zlały się z innemi, albo pisownię i nazwy swoje zmieniły do niepoznania. jako to: Coyvszici, Lubyda, Sdemyci, Myrino, Rokyssky (Cocosky), Vysnovo, Pancovnyca (Pocownici), Włecz, Koźmin, Słuchowo, Lyseniica (Jssewici), Peltew (Pelovo), Kosowo, Tamonow (Camonowo), Kowale, Sancewo, Malence, Chotowo, Mogilno, Lubieniczka, Stepocino, Cerino; Popowice, Vadków (Varcovo), Stovnie (Btoyme) i Maliszewo pod Obrytami, które istniało jeszcze w r. 1650. Liczba tych niezbadanych dotąd osad wyrównywa, jeżeli nie przewyższa liczbę dzisiejszą. Do kościoła zambskiego należały Chmielewo i Cerino, do kościoła św. Maryi Magdaleny (w Pułtusku) Płochowo, a do wielkiego kościoła N. M, Panny: Popowice, Górki, Jadkow i Stovnie. Drugą kasztelanią jest

castrum Brensk czyli Brańszczyk na prawym brzegu Bogu, na wschód-południe od Pułtuska, z nastepującemi osadami: Turzyn pod Brańszczykiem, Wyszków poniżej, Tuchlin na wschód, Bielino o 21/2i mili na północ-zachód od grodu, Mętne, Góra i Brenyca (Brennica), do której należały Osuchowo o 2 mile na północ-wschód od Brańszczyka, przy trakcie Białostockim, i Długosiodło Mniejsze w pobliżu Większego. Tu odskakuje tekst przywileju o 20 prawie mil na południe od Brzańszczyka popod Lublin, wymieniając Kock z nad Wieprza, w ziemi Pogost; potem wraca na Mazowsze i wylicza castrum Brok, na prawym brzegu Bugu, na wschód od Pułtuska i Brzańszczyku.

Do grodu brockiego należały Chmielowo i Nieskurze przeszło 2 mile na wschód-północ od Broku, Małkiń nad Bugiem, na wschód, Udrzyń na zachód i Naguszewo na północ od grodu tego, Komorowo (Camerarii) na północ od Ostrowa łomżyńskiego, tudzież nieznane nam bliżej Tworzymirzyce. Gródek, Błonie, Bodziszewice nad Bugiem, istniejące jeszcze w r. 1347, Crose (Cruse, Krusze pod Zambrowem ?), Neostraze (Neostruse), Gamblovo (Camblovo, Kębłów ?), Sdzijmirze (Sdimire), Cyrmcovici (Crucovici), Ochlopyca (Chlopica), Krzykosy (Trykosy ?) i Seradzenyci (Starvici). Czwartą kasztelnią jest castrum Svantsko czyli Swięck nad Brokiem, między czyżewem a Wysokiem Mazowieckiem, z osadami: Wyszonki o 2½ mili na południe-wschód od Święcka, Gródek na prawym brzegu Nurca, o 2¼ mili na południe-wschód od Świeckai pograniczny Kuczyn (Cucici), Lubowicz na północ od Gródka i Kuczyna, Płonka o 4 mile na wschód-północ od Świecka, Luniewo na północ Ciechanowca, Moczydly na południe-wschód od Wysokiego Mazowieckiego, toż Wysokie na wschód-północ od Świecka, Leśniewo o 3 mile na płn.-wschód tegoż grodu (pod Czyżewem u Kętrz.), Gostkowo na zachód Czyżewa, toz Czyżewo na południe-zachód od swego grodu, Jasienica między Czyżewem i Ostrowem, Wysomirz Ostrowem i Zambrowem, niezbadane Brochove (Grochove), Lucowo (Lalove), Wansa, Bogdane (Bogamici), Godrevycii (Bognevici), Syrane (Sirane), Benevo, Nurczyn, Vendrzovo (Wendexovo), Coscina (Gostina), Sydovo (Żytowo ?), Miłkowo, Gumniska, Gołkowo, Crostcovo, Bracesenici, Svytenicza (Svycenica), Nowosiedlica, Niewiadowo, Lamgevo (Zamnevo), Beadecce, Osiek, Wronie, Samowo (Szumowo u Kętrz.), Przymierze, Barłożnica, drugie Grochove, Krerowo i Kebla (te dwie ostatnie osady należały do kościoła święckiego. Kościół w Żużlu nad Narwią, o 3 mile na południe-zachód od Święcka, posiadał: Buże (Bucce), Suchinicovo (Suchymcino), Kozany (Cosane), Wojno nadane przez Krystyna Pomianowicza, Koskowo o 4½ mili na północ-zachód od Żużla i na południe od Śniadowa, Lubotyń między Ostrowem a Śniadowem i Kłosowo (Głosovo), nadane przez Bogusza Degnowicza.

Na lewem porzeczu Wkry posiadali biskupi płoccy cztery działy w Szreńsku nad Mławką, na północ od Radzanowa, wieś Ościłowo między Wkrą a Łydynią, na zachód Ciechanowa, Luberadz nad Łydynią, na północ od Sochocina, zamieniony na różne działy Baboszewa, i Czarnowo (Carnov castrum cum Ostrov) na prawym brzegu Narwi, na wschód-północ od Modlina; na prawym brzegu Wkry mieli Joniec i Seumlin poniżej Sochocina; nad strugą która płynie od Wróblewa i pod Gadowem wpada do Wkry leżały Postruże, Woźniki i Wrońsko; między tą strugą a Wisłą Gostolin na północ-zachód od Zakroczymia; Sobokleszcz na wschód od Płońska, Łbowo na zachód od Zakroczymia, zamieniona na Kożolino z pod Raciąża; Brody na południe, Dłużnewo z nad Raciążki na północ, Baboszewo i Sokolniki na zachód-północ od Płońska; Gutkowo na północ, Kraszewo na zachód-północ, Kożolino, Gralewo, Cywiny,

Wyszachowo i Góra na południe od Raciąża. Naokoło Drobina rozłożyły się: Wrogocin, Młodochowo, które później w r. 1456 biskup Paweł nadał kanonikom płockim (Młotkowo u Kętrzyńs.), Bogucin, Karsy (Carsco 1172), Biskupice (1172 u Kętrz.), Chabowo, Petrykozy, Gawrony i Setropie (Wszetropie); Chrościno, Podmarszczyn i Kadłubowo między Płońskiem a Bodzanowem; Łętowo, Mąkolin, Dobra, Gromica i graniczące z niemi Rakcice (Rasici, Ratszewo u Kętrz.), w pobliżu Bodzanowa, ku wschodowi; Wyszogród (1065) na prawym brzegu Wisły; na zachód Czerwińska, i Murkowo na północ od Wyszogrodu; Gąsewo, Niesłuchowo i Łagiewniki (Stepanewo, Lagenariorum) pod Budzanowem ku zachodowi; Ciotkowo i Czerniewo na południe-wschód, a Ciachcin na południe od Bielska.

Naokoło Płocka, na prawem Powiślu, leżały: Imielnica, Podolszyce, Wodzymin (Wodzimin), Borysewo, wieś św. Marcina pod Niegłosami, Dźwierzno, Konary na Trzepowie, Draganie, Biała, Dziarnowo, Sikorz nad Skrwą i Uniejowo na trakcie do Dobrzynia z nad Wisły; następnie: Ułtowo (Olthovo) na wschód, Ciechanowo (Ciechanów nad Łydynią u Kętrz.) na zachód, Siemienie i Śmiełowo na północ, Lelice (Levici), Bonisław, Kuchary, i Białobrzezica (Balebresica apud Cucharios juxta Banzislaw) na północ-zachód od Bielska; nieco dalej rozwijały się: Trzebuń, Karwosiek (Kapitulny), Dzięgielewo, Golejewo, Czarnomino i Łukoszyno ku zachodowi od Bielska, między Płockiem a Sierpcem; Kuniewo i Goleszyn na południe, Żytowo nad Sierpienicą, na południo-wschód, Śmiedzianowo, Babiec (Piaseczny) na płn.-wschód i Ryszewo pod Sierpcem; Ruziec (Rusck castrum.... in Pomezania, która tu wyraża ziemię chełmińską) przy ujściu Rużca do Drwęcy, pod Dobrzyniem, na pograniczu ziemi chełmińskiej; Działyń na południe od Ruźca i Opoki (Opogy) poza granicami biskupstwa płockiego, na Kujawach, na zachód-południe od Służewa; tudzież niezbadane dotąd: Sobieszyce (Sobieszczki ?), Scesevo (Sochocin-Czyżewo ? na północ od Czerwińska), Dąbio (Dambe), Strzqua (wieś nad Skrwą), Skrobowice, Sastovice (Sasovici) cum lacu, Ostrów przy grodzie czarnowskim (Carnov), Jasieniec (Jasenesk castrum), Racevo (Bacevo), Siromyce, (Syromich, Zeromice ?), Brodovo, Lulyno (Lalino), Minino, Sobkowo, Marsowo, Plav i Horediz (?). Myta pobierali biskupi w Gródku nad Nurem, w Święcku, Nieskurzu, Broku, Brańszczyku i Wyszkowie; sokolnictwa (nidus talconis) posiadali: w Brańszczyku, Płonce, Rydzewie, Ponikwiu, Jasieńcu i Łętowie. W zestawieniu tem nie odróżnialiśmy wsi kapitulnych od biskupich.

Za ówczesne granice biskupstwa płockiego uważać można w przybliżeniu: na zachodzie przestrzeń od Ruźca z nad Drwęcy popod Dobrzyń z nad Wisły; od południa: prawy brzeg Wisły od tegoż Dobrzynia do ujścia Narwi, Narew do ujścia Bugu i prawy brzeg Bugu do ujścia Nurca; od ujścia tego popod Narew (w okolicy Suraża i Tykocina) ciągnęła się granica wschodnia, a północną tworzyła prawdopodobnie też Narew aż popod Rożan, skąd szła dalej na Szreńsk do Ruźca z nad Drwęcy.

Na Pomorzu słupskiem pojawia się w roku 1205 gród Dzierzłów (Ruegenwalde) przy ujściu Wieprza (Wipper) do Bałtyku. Wątpliwym dokumentem z tego roku nadał tam książe Świętopełk biskupowi kamieńskiemu wieś Żorawią (Zirava) i Żuków (Sukow) w ziemi dzierzłowskiej (Dirlova), z lasem Żorawim (Zirav-las) w pobliżu Wieprza. W r. 1206 Wincenty, proboszcz sandomierski, nadaje klasztorowi sulejowskiemu wsie Okalinę i Gojców pod Opatowem. Pełka, biskup krakowski, przy zamianie

Wawrzeńczyc (1149) przekazał klasztorowi św. Wincentego w Wrocławiu dziesięcinę z Woźnik (Woischnik) pod Lublinem, na Szląsku, a klasztorowi w Busku sandomierskiem dziesięciny z Wojczy (Woecha) pod Pacanowem, Winiar (1154 ?) pod Buskiem i z Balina (?). Joannes, magister kościoła płockiego, układa się w r.1207 z jakimś Gernoldem o wystawienie młyna w Breśnie (?). Pierwszym biskupem Prus, których granic ówczesnych ściśle określić niepodobna, był jakiś Godfryd; po nim nastąpił ruchliwy i głośniejszy w dziejach naszych Krystyn. D. 16 kwietnia 1208 r. bawił Władysław Odonicz w Santoku, grodzie przy ujściu Noteci do Warty, a następnego roku (1209), będąc w Głogowie z nad Odry, darował klasztorowi trzebnickiekiemu wsie Pyschino i Bratostowo wraz z wodą i bobrami aż do miejsca, gdzie rzeka Syrcha wpada do Wielkiej Wody (miejscowości tych szuka Mosbach pod Książem Wielkopolskim, a wydawca Kod. Wielkop. pod Kaliszem i Gnicznem) klasztorowi zaś lubiąskiemu dał wieś Lubogoszcz (Laubegast) z jeziorami Tuczno (Schlawer See) i Radzichowo (Raedchen See) w okolicy Wschowy i Sławy szląskiej. Książe pomorski Mestwin nadał tegoż roku norbertankom żukowskim wsi położone między Radomią (Raduna, dopływ Motławy) a nieznaną nam bliżej Słupnicą (Stolpa): Żuków pod Gdańskiem, tudzież Myślęcin (Mislieyn), Sulisław (Sulislave) i Barchlin (Burcline), dziesięciny z Rębiechowa (Ramkau) i Siemirowa (Wszemirowa ?, Schmierau), jazy na Olszycy (Wolsucyn), ramieniu Wisły, i jeziora Garzno (Garzczyńskie, Lappalitzer See) i Brodno pod Kartuzami; księżna zaś Świnisława dała klasztorowi temu Oksywie nad Bałtykiem, posiadłość swoję w Białogrodzie z pod Lęborka, wieś Bełchów (Bolszewo, Bohlschau) pod Wejherowem i Grabów na lewym brzegu Wisły, między Świeciem a Fordoniem.

Władysław Odonicz bawiąc w Borzykowej, wsi w okolicy Kurzelowa i Koniecpola, nadał dnia 20 lipca 1210 r., podczas odprawianego tam synodu biskupów polskich, Winemarowi, opatowi portońskiemu, różne włości w ziemi przemęckiej, celem założenia klasztoru oo. Cystersów, jako to: miejscowość Virchnie z przyległymi jeziorami i gajami aż do granic Głogowy z nad Odry, tudzież wsie Domnice, koło Bukowiec jeden i drugi z Rozwarewem, Górsko, Osłonin i Siekowo pod Przemętem, Kluczewo pod Wielichowem, Radomirz i Mochy z Ptowem pod Kębłowem i Przyczynę pod Wschową; w dzielnicyszremskiej przekazał mu Księginki pod Dolskiem, a pod Radą wieś luńską Dzietrzniki; Zbramirz zapisał mu Skomlin pod Bolesławem wieluńskim. Prócz tego dał Odonicz opatowi różnych chłopów w Dzietrznikach, Domnicach i “Dyznik” (Dłużyna ? z pod Przemętu). Dzielnica więc przemęska, jak z nadania tego wynika, rozciągała się między Kębłowem, Wielichowem, Szmiglem i Wschową. Odonicz odnośnym przywilejem pierwszy wprowadził do Wielkopolski prawo niemieckie. Komes Sławnik (Zlaveniens) zastawił w r. 1211 klasztorowi w Łęknie wieś Durowo pod Wągrowcem i nieistniejący już Słosin z jeziorami Bielsko (Durowskie) i Steklno (Kobyleckie), tudzież z wszelkiemi przyległościami, łąkami i gajami, jako to: Kawczy Las (Cavciies), Krowi Kierz (Cronekis, Crovekis) i Świnie Błota (Sviniblota). Władysław Odonicz nadał kościołowi N. M. Panny w Wrocławiu wieś Muchlin (Mechlin) pod Dolskiem, z jeziorem w pobliżu Szremu. W r. 1212 Wincenty, biskup krakowski, odnowił w Mikulinie z pod Jeżowa mazowieckiego nadanie wsi Gajcowa i graniczącego z Okaliną Czernikowa, na południe od Opatowa między świadkami aktu tego pisze się Gaweł z Koniuszy, wsi leżącej pod Proszowicami. Radwan, wobec Goworka, kasztelana krakowskiego, Racibora z Dłubny i innych świadków, odstąpił Bieżanowa z pod Wieliczki wdowie po bracie swoim. Władysław Odonicz nadał Krystynowi, biskupowi pruskiemu, wieś Ceków pod Koźminkiem

kaliskim; w odnośnym przywileju występują kasztelanowie: rodzki i szromski. Około tego czasu pewien Sławosz darował w Korczynie (Nowe Miasto Korczyn) klasztorowi biskupiemu wieś Słaboszów nad Nidzicą, pod Działoszycami.

Następnego roku (1213) Władysław Odonicz nadał klasztorowi łekneńskiemu wsie: Pińsk pod Szubinem, Dębogórze (1153) pod Keynią i Grylewo z jeziorem Grylewcem, pod Gołańczą; w odnośnym dokumencie występują między świadkami kasztelanowie poznański i wieleński (Filehno nad Notecią). Wśród osad składających dziesięciny klasztorowi łędzkiemu, pojawiają się Cienin, Sługocin i Radolina w okolicy Lądka i Goliny. Kanclerz Iwo, późniejszy biskup krakowski, darował klasztorowi sulejowskiemu posiadłość swoję Dobre (Dobrech) pod Radziejowem, na Kujawach. Celem założenia klasztoru pp. Cysterek nadał Odonicz miejscowość zwaną Ołobokiem i część Prosny z bobrami, od Zadowic, wsi leżącej na prawym brzegu Prosny, wprost ujścia Ołoboczki, do miejsca gdzie Nbarycz oddala (!) się od Prosny, tudzież wolne targi w Baryczy, nieistniejącej już dziś osadzie. Prócz tego przekazał tworzącemu się klasztorowi Tykadłów pod Stawiszynem, Żydów pod Kaliszem, wieś Pole leżącą Kokaniem i Jastrzębnikami w tejże okolicy, Kaliszkowice Ołobockie (Raclavi villam iuxta Caliscoviz). Staw między Opatówkiem a Błaszkami, Kulig z pod koźminka, wzięty w zamian za Chotynin z pod Bolesława wieluńskiego, niezbadaną dotąd wieś Wrosle i nieznane nam bliżej Pentscovo (Pieniążkowo u Długosza i innych). Wierzbięta, syn Klemensa, wniósł Conarovo, Gribovo, Druscovo, które z biegiem czasu zlały się w jedną osadę: Wielowieś (objaśnione odmiennie w Kod. Wielkop. Nr. 81 i Indeks) i Namysłaki (Mislacovo) pod Ołobokiem. Między świadkami występuje opat zwierzyniecki (de Svernicia). Przy wcielaniu prebendy Kije do katedry kieleckiej pojawiają się: Podłęże, Samostrzałów, Rębów, Gołuchów i nieznane nam bliżej Niedźwiedzie w okolicy Pińczowa, Sobkowa i Chmielnika. Piotr, syn Sławnika, odstąpił klasztorowi łekneńskiemu Rakowa pod Łeknem i Gromadna pod Keynią w r. 1214.

W sporach biskupa kujawskiego z norbertankami w Strzelnie przysądzono klasztorowi dziesięciny z osad: Rzadkwin i Książ pod Strzelnem, Sokolniki w pobliżu Strzelna i Kruszwicy, Jeziory pod Wilczynem, Węgierce pod Pakością, Podryń pod Izbicą kujawską, Dlotowo Knasc (objaśnione Dłutowem w Płockiem), “Makowiki quorum Cruciferi partem tenent” (Mąkowisko? w pow. Bydgoskim) i inne, wspomniane już powyżej. Otłoczyn na lewym brzegu Wisły, pod Raciążkiem, pozostał przy biskupie kujawskim. Wątpliwym dokumentem z tegoż roku (1215) nadał Sulisław, ks. pomorski, klasztorowi oliwskiemu wsie Ostrowite (Osterwieck) między Tczewem a Gdańskiem nad Motławą, Skowarcz (Schoenwarling) na trakcie tczewsko-gdańskim, Dzierzążno pod Kartuzami i nieistniejace już Warzyn (Wasino) pod Żukowem i Pławno (Plavano) w pobliżu rzeczki Radomi.

W r. 1216 sprzedaje proboszcz trzemeszeński klasztorowi strzelneńskiemu wieś Młodjewo, pod Strzelnem, która znikła po r. 1361. Ksiażę Władysław, syn Mieszka Starego, darował klasztorowi łekneńskiemu jezioro Chocienisko, a nieznany nam bliżej Świętosław zapisał klasztorowi temu wieś Bracholin pod Łeknem; reszta dóbr Swiętosława pozostała przy rodznie jego, jako to: Siedleczko pod Łeknom, Zabiczyn i Redgoszcz między Łeknem a Mieściskiem, Białośliwie (?) i Moracino, objaśnione Morakowem (r. 1153). Biskup pruski Krystyn otrzymał w darze ziemię lubawską granicząca, od zachodu z ziemią chełmińską. W r. 1218 posiadali poznańscy

kawalerowie św. Jana Jerozolimskiego wsie: Miłostowo pod Lwówkiem, Obiezierze pod Obornikami, Lipnicę pod Ostrorogiem, Suchylas, Wielkie, Andrzejów i Wyganów pod Poznaniem, z których dwie ostatnie przestały istnieć po roku 1333; dziesięciny składały im: Kostrzyn, Górka, Glinka, Kleszczew, Ruszcza i Czerlejno pod Kostrzynem, Koszuty między Bninem a Środą, Jagodno i Sanniki pod Pobiedziskami, Wierzyca pod Czorniejewem i Wargowo pod Obornikami. Klasztorowi łekneńskiemu przybyły: Tarnowo pod Łeknem, Rościnno pod Skokami, Słopanowo i Kobylniki pod Obrzyckiem. Tegoż roku występują, opat wąchocki, proboszcz siedlemiński z pod Jarocina wielkopolskiego, i Wojciech, syn Jana z Ohalina, wsi leżącej pod Dobrzyniem z nad Wisły. Następnego roku (1219) pojawiają się Brzesko krakowskie i Donaborów z pod Kępna ostrzeszowskiego, a w r. 1220 Glew pod Igołomią w Krakowskiem. Klasztor oliwski nabył w tych czasach Barnowiec wzamian za Juszków pod Gdańskiem, Starzyn wzamian za Pucko z nad Baltyku, Chmieino (Chmellen) pod Kartuzami, Rumnę (Rahmel), Zarnowiec (Sarnowitz), Warzkowo (Warschkau) i Głowin (Gowin) pod Wejherowem, tudzież nieistniejącą już Trzcinicę (Tristitza) w poblizu Gdańska. Do r. 1221 przybył klasztorowi sulejowskiemu Swieciochów pod Sulejowem. Między świadkami odnośnego dokumentu występują Piotr z Kępina, leżącego między Milejowem a Rozprzą, Stefan do Bełna (!), Mikołaj, tratwarz z Piotrkowa później trybunalskim zwanego, tudzież kapelanie z Błogiego (pod Sulejowem) i z Sławna opoczyńskiego.

W niezbadanej dotad miejscowości Thossoc (Tosie?) Konrad mazowiecki, wobec kasztelanów wiskiego i sochaczewskiego i innych dostojników, potwierdził nadanie komesa Obiecana, który klasztorowi czerwińskiemu zapisał wieś swoję Glinki, pod Makowem, później Obiecanowem przezwaną. Tenże Konrad w Wiskitkach sochaczewskich darował temuż klasztorowi wieś Koskowo w okolicy Zambrowa i Śniadowa, następnego zaś roku (1222) w Trojanowie sochaczewskim oddał pod juryzdykcyą opatów czerwińskich do roli przykutych włościan Łomny (1155) pod Warszawą i Brochowa pod Sochaczewem. Odnośny przywilej wspomina o Sieklukach sandomierskich a między świadkami występują: Tomasz z Rojkowa (pod Zduńską Wolą) i kapelan z Gąbina gostynińskiego.

Do składających dziesięcinę klasztorowi łekneńskiemu osad przybyły: Gołańcza, na trakcie z Wągrówcą do Keyni, Łukowo pod Gołańczą, Kamieniec i Łaziska w okolicy Wągrówca. Konrad mazowiecki nadał w nieznanem nam “Lonyz” Krystynowi, biskupowi pruskiemu, 24 zamków i 100 wsi, rozłożonych w ziemi chełmińskiej, między Wisłą a Drwęcą, czyli między Chełmnem, Toruniem, Golubniem, Brodnicą, Biskupcem i Grudziądzem; odnośny atoli przywilej następujące nam tylko przechował nazwy grodów tych i osad: Grudziądz (1056) na prawym brzegu Wisły z pobliskiem Pokrzywnem i Tuszewem; Ruda i Klęczkowo miedzy Grudziądzem a Chełmnem; Kolno, Wapcz, Krusin, Ujście (Uść), Grubno, Starygród, Bieńkówka, Kiełp (Kilp), Jeleniec i Płutowo pod Chełmnem; Czarze, Gzin, Unisław, Pień, Ostroninę k., Bolimin i Pędzew między Chełmnem a Toruniem; Toruń i pobliskie Papowo; Mirakowo, Warszewice, Trzebcz i Zajączkowo pod Chełmżą; Turzno między Toruniem a kowalewem; Kowalewo i pobliskie: Bielsk, Chełmonie i Mlewiec; Koziełek (Cymbark) i Osieczek pod Wąbrzeżnem; Wieldząc, Mgowo, Buk, Zelnowo, Jabłonowo i Dębiniec pod Radzyniem; Mileszewy, Wądzyń, Bobrowo i Niewierz pod Brodnicą; Partęciny, Płowęż i Ostrowite pod Biskupcem; nieistniejące: Głęboki gród pod Radzyniem, Postolsko pod Toruniem, Pasieczno i lasy Gruth (Gruta) pod Grudziądzem;

niezbadane dotąd Naroczne, Vezwino, Polanche, Nesnavgowiz, Nedalino i Poyesch (ob. Kętrzyńskiego: O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich).

Tegoż roku (1222) na wiecu odbytym przy moście Kamiennym nad Szreniawą, Leszek Biały przysądził Iwonowi, biskupowi krakowskiemu, posiadłość w Pełczyskach, Wiślicą, do której rościł sobie prawa Baran, syn Pucisława. Między wiecownikami występują: Bogusław z Brzeźna, pod Sobkowem, Bogusław z koniuszy, pod proszowicami, Mir de Sudisov (Suliszów ?), synowie Pawła z Tarszczka, pod Będzinem, i kapelan Ruszczy krakowskiej. W tych czasach istnieć miał kościół p. w. Św. Elżbiety w Obrze babimoskiej. W r. 1223 zatwierdzonym w Brzeźnie przywilejem nadał Krystyn do Chrosna biskupowi pruskiemu Krystynowi wsie swoje dziedziczne: Tarchomino i Grodcowo. Wymienione w tym dokumencie miejscowości objaśnia Perlbach (Pomm. Urk., 18) równobrzmiącymi osadami w ziemi chełmińskiej, aczkolwiek ich nazwy przypominają Chrosnę pod Mińskiem mazowieckim. Tarchomin pod Warszawą, Gordkowo pod Wyszogrodem mazowieckim i Brzeźno pod Bobrownikami, a treść aktu, spisanego w obec książąt Leszka, Konrada mazowieckiego, Henryka szląskiego i innych, nie sprzeciwia się pomieszczeniu tych osad na Mazowszu. W kilka dni później, w tym samym zapewne Brzeźnie i w obec tych samych świadków, darował Konrad mazowiecki temuż biskupowi wsie: Sarnowo (Szarne) między Chełmnem a radzyniem, Rudnik (Rudky) i Tuszewo (Naroczniki) pod Grudziądzem.

Przywilej,mocą którego książe Ziemomyśl nadaje trzy włości Kawalerom gwiazdowym w Inowrocławiu, należy pod r. 1268; takich bowiem Kawalerów nie było tam w r. 1223. Około tego czasu Mirosława i Ingarda, księżne pomorskie, przekazały klasztorowi mogilnickiemu kościół św. Jana w Kołobrzegu z pobliską wsią Przecimin (Pretmin). Kruk (Crucco), za zezwolenim Konradamazowieckiego, darował wieś swoją Kosobudy Krystynowi, biskupowi pruskiemu, inni sprzedali mu Radzyń z ziemi chełmińskiej, a książe Leszek dał mu wieś Małymnow, na innym miejscu Malyninow zwaną. Do r. 1224 przybyły znów klasztorowi oliwskiemu wsie: Pierwoszyn, Kosaków, Mosty i Dębogórze w okolicy Oksywia i Wejherowa, nie istniejące już tam Kiedrzyn (Kedrino), Kochów, Niemiechó (Nimichov), Sięcina (Senchina) i Zbychowa, tudzież nadane mu w Tymawie nad Gniewnem przez księcia Sambora wieś Radostów i 10 łanów na Rajkowie, w okolicy Tczewa i Starogrodu gdańskiego. Klasztor żukowski nabył Łętkowo (Landichow) pod Lęborkiem, na Pomorzu. W tym mniej więcej czesie istniała osada Lipa (Tilia, Liep) na Mierzei Elbląskiej.

W maju r. 1124, na wiecu w Korytnicy, w okolicy Szydłowa, Kurozwęk i Rakowa, występują kasztelanowie: sandomierski, wiślicki, małogoski, sądecki, połaniecki i lubelski. W czerwcu t. r. odbył się wiec w “Rozegroh” (Gorzków?), na którym znajdowali się między innymi: Pawlik de Melcha (z Mielca ?), Marcinek z Łętkowic, pod Słomnikami, kapelan z Daleszowic (opoczyńskich?), Bogdanek z Bieradzic (Siraz) pod Proszowioami, Wojciech, syn Stefana, z Mstyczowa, pod Zarnowcem; Mścisław z Gorzkowa (Grozoov), pod Koszycami, Wacławek z Probołowio (Pobrolovic) pod Wiślicą, Damian, syn Marcina de Wilca (Wilga?) i kapelan z Książnic (Ksenic) pod Koszycami. Drugi egzemplarz odnośnego dokumentu wymienia jeszcze Radosława z Starego Radomia (Radoma), Budziwoja z Ujazdu, pod Iwaniskami, Wogena z Borzykowej, pod Chmielnikiem, Marcina de Lisobarga (I) i Wawrzeńca z Bolechowic kieleckich. We wrześniu t. r. darował Odonicz Krzyżakom 500 łanów ziemi w okolicy

Czaplinka, nad jeziorem Izbiczno (Pielburger See) i nad wypływającą z niego Piłą, która wpada do Głdy. Około tego czasu odbył się tez wiec “super Sychodnas” (!), na którym Leszek Biały przysądził Iwonowi, bisk. krakowskiemu, dziedzicowi Końskich, prawo łowienia bobrów na. rzece Czarnej, w okolicy Bobkowa. Władysław, książe na Ujściu z nad Noteci, bawiąc w Kcynie, z wrócił klasztorowi trzemeszeńskiemu wieś Chomiąże (1136) pod Gąsawą.

W r. 1225 nadał Władysław Odonicz klasztorom lubiąskiemu i henrykowskiemu na Szląsku znaczny obszar ziemi na Krainie, przy wielkim trakcie, wiodącym z Nakła nadnotockiego do Sławna pomorskiego, w okolicy Więcborka (ob. E. Oalliera: Szkice geogr.-histor ., 84-9), Wincenty zaś, arcybiskup gnieźnieński, przekazał im dziesięciny z tego obszaru. Podane w odnośnym przywileju Thanino jest Toninem, wsią, leżą,ca, na wschód od Więcborka, rzeczka Bruchovniza dopływem Kamionki, która wpada do Brdy, Camena zdaje się oznaczać tą, Kamionkę, a Conawi błota Koniawy pod Sępolnem; Biała Wieża (Belevese) i jeziora Pezachne i Sikore nie dadzą się bliżej określić. Poznańskim Kawalerom św. Jana jerozolimskiego przybyły: Krzesiny pod Poznaniem i Drożyn pod Grodziskiem. Wyprawieni na. Prusaków t. zw. Bracia dobrzyńscy strasznej doznali klęski w okolicach Brodnicy z nad Drwęcy. Konrad mazowiecki sprowadza do Polski Krzyżaków, obiecując im ziemię chełmińską,. Około tego czasu odpadł od Polski Lubusz, na lewym brzegu Odry, stolica ziemi lubuskiej, a Leszek Biały utracił Przemyśl na Rusi Czerwonej. Leszek ten sprowadził osadników Niemców pod Kielce i Tarczek, zwane kasztelaniami.

W r. 1227 Barnim, książe pomorski, i Mirosława, matka jego, nadali tworzącemu się w Białobogu (Belbuk) pod Trzebiatowem, na Pomorzu, klasztorowi 9 wsi w dzielnicy kołobrzeskiej, trzy w pyrzyckiej i jedną, t. j. Nieckowo (Nesekow), w pobliżu Słupska. Klasztor tyniecki nabył Grójec pod Krzeszowicami krakowskiemi i wieś Orłów, w Cieszyńskiem, między Frysztatem, Boguminem i Ostrawą Polską. W marcu r. 1228 Grzymisława, wdowa po Leszku Białym, bawiąc w Skaryszowie, zwróciła biskupowi kujawskiemu prawo polowania w lasach kasztelanii wolborskiej, objętych rzekami: Pilica, Pirsna, Sraba (Strawa ?), Wolborka i Jesni (Tesni na innem miejscu). Wspomniana w odnośnym dokumencie wieś Bielewicze zdaje się odpowiadać dzisiejszym Białkowicom, na zachód od Wolborza. W kwietniu t. r. Władysław Odonicz darował klasztorowi lubiąskiemu 3000 łanów ziemi pod Bytomiem i Lubowicami (Lubczosko) w ziemi wieleńskiej, w okolicy Wałcza i Tuczna.

W maju 1228 r. nadał Konrad mazowiecki Krzyżakom ziemię chełmińską, i wieś Orłów, leżącą, na północo- wschód od Inowrocławia, a w lipcu dał kawalerom Chrystusa, tak zw. Dobrzyńcom, Dobrzyń z nad Wisły (castrum et ecclesias) i ziemię między Kamienicą, strugą, powstającą, w pobliskiem Sobowie i uchodzącą do Wisły opół milki powyżej Dobrzynia, a Chełmicą (Culmenica), rzeczułką., która płynie od Wychowa i o półtorej mili na zachód od Dobrzynia, pod Kulinem, wpada do Wisły (usque in Prusciam. Theiner, Monum., I, 17). Prócz tego otrzymali ci kawalerowie część Dąbia (Quercus, Kwercę?), wsi leżącej na lewym brzegu Wisły, naprzeciw Dobrzynia, i Sadłowice (Bedlce, Szadłowice) pod Inowrocławiem, na Kujawach; biskup zaś mazowiecki przekazał im posiadłość swoją w Dobrzyniu z dziesięcinami, składanemi przez Niemców, osadzonych na jednej z kęp dobrzyńskich; kanonicy wreszcie włocławscy odstąpili im praw swoich do Wysocina (Wissino), na północ od Osięcin i Brześcia kujawskiego. W tym czasie istniał już klasztor cystersów w Mogile,

na wschód od Krakowa

W sierpniu t. r. Kazimierz, książe na Opolu, wynagradzając Klemensa, wojewodę opolskiego, brata Wierzbięty, za daną przy obwarowywaniu Opola pomoc, nadał mu Niemodlin (Falkenberg) na Szląsku, Czeladź w Siewierszczyźnie od ujścia Osety do Brynicy aż do mostu Gawła (usque in pontem Gauli), Zator, Smolice nad Wisłą, przy ujściu Skawy, pod Zatorem, Rozkochowice (1). Broszkowice (Roscovice, Zbroszkowice, Proszkowice) przy ujściu Soły do Wisły, pod Oświęcimem, i Zagórze pod Będzinem, z temi samemi prawami, jakich używają, posiadłości klasztoru zwierzynieckiego (Sverinoiensis ecclesie); oraz wsie naroczników książęcych: Posiłów, Grubzów (1025) i Mąkocice pod Proszowicami, Czuszów między Proszowicami a Skalmierzem, Radziemice pod Słomnikami, niezbadane dotąd Radicow, Lutovici, Kargow, Gościradzice, Cicovici, Pridrunsici i Prisorudici (Przy Sieradzicach), których, zdaniem naszem, szukać należy między Szreniawą, i Nidzica. Niektóre z tych osad przekazał później Klemens klasztorowi w Staniątkach. Nadto uzyskał Klemens wolne bobrołówstwo na Wiśle od ujścia Chełchy, pod Mętkowem, poniżej Chrzanowa, do ujścia Okleśny czyli Potoku Regulickiego, pod wsią “Okleśna” na wschód-północ od Zatoru, tudzież od ujścia Skawy do Wielkiego przewozu, Bobry na Okleśnej i na Chechle należeć też maja. do Klemensa aż do granic posiadłości komosa Chocimirza od strony Chrzanowa. Odnośny przywilej księcia Kazimierza wspomina także o wsi Zalas (Zalesce) z pod Krzeszowic. Między świadkami występują, kasztelanowie (szląscy): bytomski, opolski, oświęcimski, kozielski, raciborski, cieszyński i mikułowski. We wrześniu t. r. przekazał biskup krakowski klasztorowi dłubneńskiemu (Imbramowice) dziesięciny z Iwanowic, Trzyciąża i Przogini w okolicy Skały krakowskiej. Tegoż roku (1228) odbył się zjazd dostojników polskich w Cieni (Cena) pod Opatówkiem (in die coenae Domini w Kod. Małop.).

Dnia 27 stycznia 1229 r. przysądza Henryk Brodaty klasztorowi tynieckiemu wieś Grodziec w pobliżu Będzina i Czeladzi; papież Grzegorz IX zatwierdza posiadłości klasztorne: Wisłoka, nad Wisłoką, w okolicy Brzostka, która już dziś nie istnieje, Dunajec, później Opatkowicami, obecnie Zakliczynem zwaną, i Białą przy ujściu Białej do Dunajca, pod Tarnowem, a późniejszym nieco przywilejem: Dąbrowę nad Olszą, Kocowąż (Koczobez), Cierlicko, Ostrawę, Wierzbicę, Zabłocie, Zuków i Lutynię (Lacbanty, Polnisch Leuthon) w okolicy Cieszyna, Ostrawy, Bogumina i Frysztata, tudzież po prawym brzegu Olszy, która wpada do Odry, na Szląsku t. zw. pruskim, ku południowi od Wodzisławia, wsie: Górzyce (Gorczyce), U chylsko (Ulczysko na mapie Chrzanowskiego) i Golkowice.

Podrobiona bulla z dnia 26 maja t. r. wymienia jeszcze następujące osady, które należały do togo klasztoru, lub mu składały daniny: Sciejowice nad Wisłą, naprzeciw Tyńca, Wołowice między Tyńcem a Czernicbowem, Pisary, Babice i Stara Wieś, z których powstało z biegiem czasu miasteczko Skawina pod Krakowem, Opatkowice, Nowa Wieś i nieistniejące już Wilkowice pod Skawiną,; Czernicbów nad Wisłą, między Skawiną, a Zatorem, Balioe i Smierdząca (Czumdeca, Smirducha. na innem miejscu) na zachód od Krakowa; Łączany na prawym brzegu Wisły, na wschód od Zatora, Byczyna pod Chrzanowem, Będzin nad Czarną, Przemszą., w Siewierszczyźnie, Chmielnik między Bukiem a Pierzchnicą, Sulisławice nad Szreniawą., pod Żarnowcem; W ojciecbów pod Skalmierzem, Trątnowice pod Słomnikami, Maciejów i Swiącice pod Książem Wielkim, Karwin pod Proszowicami, Grudzyny pod Pińczowem,

Urzuty i Piotrowice przy ujściu Nidzicy do Wisły, między Opatowem i Koszycami; Igołomia między Nowem Brzeskiem a Krakowem, Bodzanów pod Wieliczką, Podłęże (ob. pod r. 1238) między Wieliczką, a Niepołomicami, Dąbrowica pod Bochnią, Stradomka między Bochnią a Łapanowem, Podolany na prawym brzegu Raby, pod Gdowem; Rudka po lewym brzegu Dunajca, między Wojniczem a Radłowem; Chrząstówka w okolicy Jasła, między Frysztakiem a Jedliczami; Mielec nad Wisłoką, poniżej Rzochowa; niezbadane dotąd Petrkowo, Besada i Sulistrigevo (Szulystrzygowo u Długosza, Lib. Ben., III, 218, Strzegowa ?); Grodessewo i Crochovici zdają się być. Radziszowem i Krajowicami. Odnośny dokument wspomina o Skawinie, która powyżej Tyńca wpada do Wisły. Klasztorowi dłubneńskiemu przybyły w tym czasie: Grodzisko i Sieciechowice pod Skałą, Tyczyca pod Żarnowcem, Michałówka pod Jangrotem, w Olkuskiem, tudzież nieznane w tej okolicy: Rataje, Brzeźno i Lenartowice. Sambor na Lubiszewie i Swiętopełk na Gdańsku, książęta pomorscy, nadali t. r. klasztorowi oliwskiemu ziemię gniewską (terram Gymen cum tota Wansca), rzekę Wierzycę aż do Węgromadnicy (Wangromadisza), dopływu jej, i aż do Wołcią,ży (Wolcinsz), strugi płynącej na północ od Gniewu. Między świadkami aktu tego występują kasztelanowie Lubiszewa i Rudna z pod Peplina. Około tego czasu nabył klasztor żukowski wieś Guzów (Gieskow) pod Kołobrzegiem. Kawalerowie św. Jana posiadali wówczas na Pomorzu: Starogród szczeciński i pobliskie Koło (Colow), Wilkowo (Wulkow), Kąkolczyn (Koeselitz), Sadłów (Zadelew), Kłępin (Klempin), Zalotino (Sallontin) i Srachto (Zartzig), tudzież Tychów, Gumienice (Gumenz) i Gogolew (Jugelow) pod Sławnem, Kozłów (Chotzlow) i Leśnice pod Lęborkiem (?).

Biskup płocki, z obawy, ażeby w obec sąsiedztwa Prusaków nie zatarła się pamięć o posiadłościach biskupich w okolicy Świecia (Svece), grodu stojącego na wschód-północ od Brodnicy, naprzeciw ujścia Branicy do Drwęcy, wyjednał sobie t. r. (1229) u Bolesława mazowieckiego przywilej, wymieniający te posiadłości, jako to: Łążki (Lanscus, Łęck) między Lidzbarkiem a Działdowem, Miesiączkowo (Mesentcovo), Górzno (Gozno) w równej prawie odległości od Lidzbarka i Brodnicy, "Sopino cum lacu", Gółkowo (Golcowo) pod Górznem, Grązawy (Gremsewo) na wschód od Brodnicy, Jastrzębie (Jastrimbe) między Górznem a Brodnicą, tudzież Jeżewo (Yessewo), Kleptewo (Cleptevo), Kowalewo, :Mycino, Brzezie (Brese), Czatowo, Mazovse cum lacu (Mazowsze pod Kikołem ?), Pogorosove (Pogorzalewo w r. 1348), Karwowo (Carvowo), Hosutowo i :Mokre, które w tej okolicy nie istnieją, i których może dalej, po za obrębem sąsiedztwa Prusaków szukać należy. Prócz tych osad posiadali biskupi płoccy: jezioro Bryńsko (Brensco) na wschód od Górzna. Wspomniana w odnośnym dokumencie rzeka Brennitia, dziś Branica, właściwie Brynicą od jeziora tego zwać się powinna. Na wiecu, odbytym “in transitu Pylcze de Wyrzbycza”, t. j. pod Wierzbicą, w okolicy Żarnowca i Pilicy, występują kasztelanowie czchowski i wojnicki. Konrad mazowiecki wystawił Krzyżakom na lewym brzegu Wisły, naprzeciw Torunia, twierdzę, która, oni Vogelsang, a współcześnicy Polacy Folsąg nazwali.

W styczniu r. 1230 odstępuje w Włocławku biskup pruski Krystyn ziemię chełmińską Krzyżakom. Granice tej ziemi zakreślają: Drwęca od miejsca gdzie opuszcza Prusy, t. j. między Brodnicą a Kurzętnikiem, aż do ujścia swego do Wisły, Wisła w dół aż do ujścia Osy (poniżej Grudziądza) i Osa ku źródłom swoim aż do granicy Prus, czyli po pod Biskupice. Konrad mazowiecki nadał Krzyżakom Nieszawę (Starą), gród na

lewym brzegu Wisły, naprzeciw Torunia, później Dybowem zwany, z pobliskiemi wsiami: Nieszawa (Niszowe, Nissove), Nieszawka (Nissoveca, :Nisoka), Oskolino (Ozchotillo?) i Oksola (Occola ?). Tak zwana Pomezania, rozciągająca się na północ od Osy wzdłuż Wisły ku morzu Baltyckiemu, była krajem pruskie m i dotąd nie zlała się z Polską. Dnia 29 stycznia 1230 r. komes Bronisz nadał opatowi łanińskiemu (Lebnin) wieś swoją, dziedziczna. Gościkowo w okolicy Lubrzy (Liebenau) i Międzyrzecza wielkopolskiego, z obszarem ziemi rozciągającym się od doliny "Gnymar" do Paklicy, dopływu Obry, dla założenia tam klasztoru cystersów, pod nazwą, Paradyża, i tegoż samego dnia zapisał klasztorowi temu cały swój majątek, złożony z następujących dóbr: Zaborów, Zakrzew, Sroczewo, Cbrząstów i Konarskie pod Książem wielkopolskim, Polwica i Kotowo pod Zaniemyślem, Górka pod Szremem i nieistniejący już dziś Olbrachtów. :Między swiadkami pisze się Czesław z Brodnicy, wsi leżącej pod Szremem.

Biskup płocki Gunter, pozwalają,c Arnoldowi z Opola (de Opulla) założyć klasztor "in confinio castri Zvintmensis" (I zdaje się być błędem pisarskim i oznaczać albo Szpethal albo Dobrzyń, gdzie rozwijało się wówczas biskupstwo płockie i dokąd sprowadzano osadników niemieckich), przekazał mu składane przez Niemców dziesięciny z 600 łanów holenderskich między rzekami Chełmicą (1228, Cholmeniza) a Koprzywnicą (Copriwiniza), prawdopodobnie jednym z prawych dopływów Wisły, między Dobrzyniem a Bobrownikami. Około tego czasu Konrad mazowiecki, zwracając kościołowi włocławskiemu Chełmce (1136) i sprzedając mu Kicko w okolicy Piotrkowa i Radziejowa na Kujawach, wspomina w odnośnym przywileju o zamianie Bąkowa i Batkowa, pod Inowrocławiem, i o nadaniu Witowic (Wileoczice!), graniczących z Kickiem i Chełmcami. Bolesław sandomierski, bawiąc t. r. w Gąbinie rawskim (Gombin), darował jakiegoś Chyrnę z braćmi biskupowi kujawskiemu, patronowi kościoła N. M. Panny w Łagowie sandomierskim z nad Łagownicy.

Książe Władysław w lutym r. 1231 nadał prawo niemieckie wsi "Murzynów" (Morrn) pod Skwierzyną, należącej do katedry wrocławskiej. W odnośnym przywileju występuje kasztelan zbąszyński. Władysław Odonicz przekazał klasztorowi łekneńskiemu wsie: Obrę, Jasieniec i Krutle pod Wolsztynem, Lutolek Mokry pod Zbąszyniem, Górkę, Gromadzin i Godlewo, nie zbadane dotąd, tudzież wolne rybołówstwo na Obrze i Dojcy, dopływie jej, dla założenia w Obrze klasztoru benedyktynów. Między świadkami pisze się Wincenty z Szamotuł. Konrad mazowiecki zwolnił poddanych wsi biskupów poznańskich, położonych w ziemiach sochaczewskiej, czerskiej i skrzyńskiej, od różnych ciężarów państwowych, tudzież darował kościołowi poznańskiemu wieś Ślesin pod Żychlinem mazowieckim. Biskup kujawski Michał zamienił w Zgierzu wieś biskupią Barkowice pod Sulejowem na Lubotyń z pod Babiaka kujawskiego, należący dotąd do klasztoru sulejowskiego. Miłosława, wdowa po Goworku, nadała Mogilany krakowskie Teodorowi, wojewodzie krakowskiemu. Tegoż roku bawił Konrad mazowiecki w Warce nad Pilicą. Krzyżak Herman Balke przerzuca się na prawy brzeg Wisły i stawia zamek w Starym Toruniu, wojsko zaś jego burzy trzy grody: Rogowo na wschód-północ, Pigrzę (Pipinssee, Pipinowe jezioro) na. północi trzeci, nieznany, poniżej Torunia. Bulla Grzegorza IX z r. 1232 wspomina o zjeździe książąt mazowieckich w Przaszny szu (? Prasna) nad Węgierką, na północ-zachód od. Pułtuska. Biskupstwo płockie nabyło w tym czasie Radziejów na Kujawach. Co do zmiany w losach Dobrowa z nad Wisły, ob. wyżej (pod r. 1182).

Dnia 1 lipca r. 1232 biskup poznański Paweł odstępuje gruntów, na których stanął klasztor lędzki, wziął w zamian wieś Zajezierze w ziemi biechowskiej, między Wrześnią, a Miłosławiem, i Księginki w ziemi szremskiej, na południe od Dolska; w określaniu granic wymienione są dwa ostrowia Parsk i Sostna na Warcie, pod Lądkiem. Między proboszczem miechowskim a opatem mogilnickim stanęła ugoda co do Krzesławic, graniczących z Mogiłą. W sierpniu t. r. nadał Władysław Odonicz wsiom: Upuszczew pod Kaliszem i Ziemięcin pod Dobrą takie prawa, jakich używa wieś Góra (1l98, Spiczinagora) z pod Warty sieradzkiej; około tego czasu darował także Templaryuszom wieś “Cinitlo” z wioską bezimienną. i jeziorem Rogów, tudzież Oporzyn i “Moclisov”, należące do wsi Żoń (Zun) w okolicy Budzynia, Margonina, Gołańczy i Łekna, Wielka, Wieś (Batzlow) w okolicy Bledzewa, Kwarczan (Quartschen) nad Mizłą (Mizzla), która wpada do Odry poniżej Kistrzyna czyli raczej Kościerzyna, i Koźmin z pod Babiego Mostu (Bomsta). W odnośnych przywilejach występują między świadkami kasztelanowie: bniński i starogrodzki (pod Kobylinem). Klasztorowi sulejowskiemu przybyły dziesięciny z Zagórzan pod Nowem Miastem Korczynem, Sokoliny pod Wiślicą, Przeczowa pod Połańcem, Smogorzewa pod Stobnicą, Kamienia w Krakowskiem, i z Grodziszcza, młyna pod Straszkowem kolskim. Konrad mazowiecki obdarza różnemi przywilejami wsie: Zbląg (Soblacz) pod Brześciem kujawskim, i Niemojowo pod Chodczem, nadane poprzednio Kawalerom św. Jana.

Krzyżacy wznoszą w miejscu późniejszego Starego Grodu zamek i zakładają miasto Chełmno (na prawym brzegu Wisły); książę Kazimierz nadaje im Rojewo (Rogowo) z przyległościami, sięgającemi popod rowy grodzkie Inowrocławia. Pod rokiem 1232 występuje w dyplomatach wielkopolskich Naroch z Wielunia (Wilem), zamczyska niegdyś pod Gozdowem, i kapelan z Lichenia, wsi leżącej na południe od Ślesina konińskiego. Na dniu 24 lutego 1233 r. Ekbert, proboszcz dobrzyński, przekazał kościołowi mogunckiemu (Mainz) gród dobrzyński z nad Wisły i Makowo (Mackgowe, Mokowo), odległe o milę na północ od grodu, wraz z 400 łanami, i jedną trzecią część ziemi dobrzyńkiej między Mienią (Mene), która wprost, Nieszawy (Nowej) wpada do Wisły, a Wisłą (Wzele), czyli przestrzeń 24 mile długą i 12-15 mil szeroką. W kwietniu t. r. darował Władysław Odonicz klasztorowi lędzkiemu dziedzictwo swoje Calpino que suo titulo antiquitatis sic est vocata, przyległe jezioro Sychowo i działy swoje w Pobiedziskach. Na wiecu, który się odbył dnia 18 lipca t. r. nad Niesobem (mylnie Notecią, objaśnionym), dziś Janicą zwanym i uchodzącym z lewego brzegu pod Wieruszowem do Prosny, Rożek, syn Dzierżykraja, nadał klasztorowi lubiąskiemu wieś Rzetnię (Sitna w Kod. Wielkop., alias Sohmechtenheyn (I) w Regestach szlacheckich Gruenhagena), leżącą w okolicy Ostrzesszowa i Kępna, w ziemi kaliskiej, która wówczas dotąd sięgała.

Podczas wyprawy na Prusy książęta Konrad mazowiecki, Kazimierz kujawski, Henryk Brodaty, Władysław Odonicz, Swiętopełk i Sambor pomorscy, w przymierzu z Krzyżakami, wzmocniwszy niedawno wystawiony zamek kwidzyński i założywszy miasto Kwidzynę na prawem Powiślu, poniżej Grudziądza, stoczyli walną bitwę, w której poległo 5000 Pomezańczyków, nad rzeką Dzierżgonią, uchodzącą, na zachód od Pasłęka do jeziora Drużno. Na wiecu w Chełmnie (krzyżackiem), na którym znajdowali się Henryk Brodaty, arcybiskup gnieźnieński i biskup wrocławski, dnia 2 października t. r., zwrócił Konrad mazowiecki kościołowi wrocławskiemu wieś Thanowo (I) z nad Wisły. Władysław Odonicz, bawiąc w grudniu t. r. w Żninie, zamienił wsie swoje Szydłów pod Trzemesznem i Łososniki pod Wielatowem oraz

jezioro pod Ostrowitem (trzemeszeńskiem) na Palędzie (1145), wieś klasztorną, z pod Mogilna. Między świadkami aktu tego pisze się Drogomirz, syn Piotra z Słupów (pod Szubinem). Dnia 28 grudnia t. r. nadali Krzyżacy miastom: Chełmno i Toruń prawo niemieckie; Toruń otrzymał na Wiśle kępy Górsko (Gurzk), Verbzke (Wierbskie!) i Lisske (Łyską! kępę).

Tegoż roku Władysław Odonicz, bawiąc w Drzeniu nad Notecią nadał klasztorowi kołbackiemu na Pomorzu wsie swoje dziedziczne: Trzebiny (Treben) i Dobropole (Dobberphul) z jeziorem Sawina (Zovina) pod Chocznem (Arnswalde). Odnośny przywilej opisuje granice nadanych obszarów w sposób następujący: od Trzebin ku Rzeplinowi (Repplin) jezioro Stuki (Stuke, Stutz-See); stąd idzie granica prosto do długiej góry, przypierającej do Trzebin, potem przez jezioro Karskie (Cartzke, Plagesee?), wśród bagien aż do rowu, znajdującego się między jeziorami Kluki (Klukem, Klueken-See) i Sovina (Rovin w Kod. Rzyszcz., II, 592): od rowu tego przez Słonicę (Zloniza), która wpada do Małej Iny i tak w dół Iny, z drugiej strony, aż do sadów; tu zwraca się granica przez jezioro Brzezina (Brizina) do Dziadziego Krza (Diadu-Ker); stąd przez bagna Smardy (Smardin) aż do jeziora Głębokiego (Glambok); tu zwraca się przez pagórki ("Svineromogulitz" do rzeczki Rudnicy (Rutilza, na innem miejscu Rutniza), która wpada do Małej Iny, i stąd do wspomnianego powyżej jeziora Stuki. W Sanoku tenże Władysław, odnawiając nadanie z r. 1228 na rzecz klasztoru lubiąskiego, wspomina o jeziorze Lubowickiem (Lupzesko) pod Tucznem i o puszczy sięgającej popod Wieleń z nad Noteci. Wymieniony w dyplomatach z t. R. gród Unezir czy Vnezir na Mazowszu, będzie to zapewne Unierszysz w Mławskiem.

W sporach między klasztorami tynieckim a św. Wincentego w Wrocławiu zapadł na dniu 6 lutego 1234 r. wyrok polubowny, że opat wrocławski zwróci klasztorowi św. Wawrzeńca w kościelnej wsi pod Kaliszem dobra Ciążyń z pod wrocławia (Czense, później Czanchin, Causchin i Sansin, obecnie Tschansch, w Kod. zaś Wielkop., Nr 160: Gzense objaśnione jako Książ Wielkopolski) z przyległościami, wyjąwszy Święcina czyli Świętnik (Zvencino, Schwentnig pod Wrocławiem, a w Kod. Wielkop. objaśnione jako Świączyn z pod Książa); opat atoli wrocławski będzie mógł zamienić te dobra, jeżeli zdoła odzyskać Hoscno sive Vlodimir, t. J. Choczno (Arnswalde na Pomorzu). Między sędziami znajdował się proboszcz z Skalmierza krakowskiego. Dnia 22 września t. r. stanęła między Władysławem Odoniczem a Henrykiem Brodatym ugoda, mocą której rz. Warta stanowić będzie granicę odnośnych dzierżaw, Szrem atoli, aczkolwiek leżał na prawym brzegu rzeki, oddany będzie Borzywojowi, namiestnikowi Henryka; grody nadnoteckie Nakło, Ujście, Czarnków, Wieleń i Drzeń pozostały przy Władysławie, a Santok przypadł Henrykowi. Dnia 13 grudnia t. r. bawił w Grójcu mazowieckim Konrad, książe łęczyński, który w tym mniej więcej czasie zwolnił od nastawy mieszkańców wsi biskupów kujawskich, zwanej (Kod. Rzysz., II, 14) Sarinziz (Zarzęcice ?). Bolesław Wstydliwy, książe sandomierski, nadał w Brzegu Wysokim, pod Przemazą, na południe od Modrzejowa kasztelanowi bytomskiemu Klemensowi wieś Szyce (Sicha) pod Krakowem. Henryk Brodaty potwierdza zamianę wsi Mirów pod Częstochową, którą Klemens, kasztelan Rujczyna szląskiego, dał Iwonowi za Lubnicę z pod Bolesławca wieluńskiego. Między świadkami występuje kasztelan brzeski (Brzesko w Krakowskiem). Książe ten, bawiąc w Dankowie (z 1136 r.) wieluńskim, nadał Teodorowi, wojewodzie krakowskiemu, prawo osadzenia Niemców w lasach nad rzekami: Ostrowianką (Ostrowska), wpadająca do Dunajca

poniżej Nowego Targu, nad Dunajcem, Dunajcem Czarnym, Rogożnikiem i Lebiodnicą (Lipietnicza), dopływami tegoż Dunajca, nad Stradomską i Słoną, które uchodzą do Raby, tudzież nad nieznanemi nam bliżej w tej okolicy Ratajnicą i “Nodelsca”; biskup zaś krakowski Wisław pozwolił temu wojewodzie wystawić kościół w Ludzimirzu, na zachód od Nowego targu,. Wincenty, syn Dyonizego (Chirissii) z Lubczy, wsi leżącej między Pińczewem a Książem Wielkim, sprzedał klasztorowi jędrzejowskiemu dział swój w Strzeszkowicach (Skoruszkowicz, objaśnione w Kod. Małop. Nieistniejącemi Skoruszkowicami), graniczących z Konarami, Piotrkowicami, Przyłękiem i Olbraczycami, na wschód od Wodzisława krakowskiego. Odnośny dokument spisano w miejscowości Kyniesc (!). Krzyżak Herman Balke wystawił zamek w Radzyniu, w ziemi chełmińskiej.

Władysław Odonicz zamienił w r. 1235 Górki Dąbskie i Zagajne (Gorka cum sorubus Spandowo, Bartovicho et Wroblowo) na Lednicę (Pomorium iuxta castrum in Gnezdna), która z biegiem czasu zlała się z miastem Gnieznem. Gród gnieźnieński stał nad jeziorem Jelonek. Nieco później zwrócił Odonicz kościołowi gnieźnieńskiemu wsie Sławno pod Kłeckiem i Włókno pod Skokami, które stryj jego Władysław był sobie przywłaszczył. W Ludzimirzu pod Nowym Targiem krakowskim, stanął klasztor staraniem Teodora, wojewody krakowskiego, który go uposażył wsią Goduszą (na zachód-północ od Tymbarka), od ujścia Glińca do Stradomki aż do granic posiadłości komesa Zdzisława i pewną częścią graniczącego z Goduszą Gruszowa. Kościół poznański nabył Jerzykowo (Vehne !) pod Pobiedziskami, należące do kasztelanii ostrowskiej (Ostrów na jeziorze Lednica), tudzież Minikowo (Nincovo) pod Poznaniem z następującymi działami: Sulino, Świerczewo (Svirchevow), Wierzbice, obecnie Wildą zwane, Gołęcin, Gościnowo i Smochowiec. Klasztorowi oliwskiemu na Pomorzu przybyły osady: Gołozdów (Golusdcho, Gluckau, Klukowo) na zachód-północ od Gdańska i nieistniejące już Gardline i Przybrodowice (Pribrodowicz, Priebitz ?) pod Żarnówcem, tudzież jezioro Zaspa na północ od Gdańska. W odnośnym dokumencie wspomniane między innemi jezioro Kiełpińskie (Chołpin) pod Gdańskiem, rzeka Reda wpadająca do Bałtyku na południe od Pucka, struga nadbrzeżna Swelina pod Kolebkami na północ od Gdańska, Piaśnica, odpływ jeziora żarnowieckiego i strumyk Wariwod (Warzywoda ?) “magnaet parva” na Mierzei Elbląskiej. Na dniu 17 października t. r. (1235) stanęła między Krzyżakami a Konradem mazowieckim ugoda, mocą której Krzyżacy odstępują Dobrzynia za obszary nieszawskie (Nieszawa Stara naprzeciw Torunia) na lewem powiślu, ½ mili szerokie, od lasu sosnowego ku Kujawom i 2 mile długie od wsi Brzozy (Brego) ku północy; w ręku Krzyżaków pozostaną także młyny w lesie sosnowym, warzelnia soli w Słońsku (1065) i wsie Sadłowice (Siedlce), Orłów i Rojewo (Rogow) pod Inowrocławiem. Książe kujawski Kazimierz nadał kościołowi włocławskiemu wieś Unome (? Unono w r. 1252), dziesięciny z nieznanych nam bliżej: Muchów, Trebcowo (Trzebuchów ?) i Borianowo, połowę karczem kruszwickich i decimum caseum (bryndza) apud Scornichos (?), mylnie miże odczytane zamiast Scotnichos, coby z pewnem prawdopodobieństwem naprowadziło na Skotniki (Zabłotne) na wschód od Kruszwicy, należące niegdyś do kapituły włocławskiej.

Krzyżacy pod d. 29 stycznia 1236 r. nadali zamek, zwany Kwidzyńskim, w ziemi pomezańskiej, Niemcowi Theodorico de Dypenow pod warunkiem, ażeby zamku tego nie sprzedał żadnemu Polakowi ani Pomorczykowi. Henryk Brodaty, mieniący się księciem krakowskim i t. d., potwierdza nadanie wsi Zambrisk (!) i laskowo (Lascovo,

Latzkow), w tak zwanej Marchii, na rzecz klasztoru kołbackiego. Synowie Sulisława odstąpili klasztorowi jędrzejowskiemu pobliskiej wsi Potok. Świętapełk pomorski nadał klasztorowi św. Wojciecha (Sancti Adalberti ad quercum) w Gdańsku wsie Pieleszewo (Pelassow) nad Redą, na wschód, Góra na zachód od Wejherowa, Słono (Slounen) w tejże (?) okolicy, Trąbki między Gdańskiem a Skarszewami, na północ-zachód od Tezewa i nieistniejący już Koźmin (Cosminino) pod Gdańskiem. Komes Przybigniew wspólnie z matką swoją Wojciechą i żoną Zdzisławą nadali klasztorowi paradyskiemu Rusinowo pod Świebodzinem i potrzebną do wystawienia młyna wodę w Gostyniu, wsi dziedzicznej, leżącej prawdopodobnie nad Paklicą, pod Paradyżem, w okloicy Bledzewa; między świadkami występują pleban z Szcańca (Stans) i kapelan Wilchelm z Bukówca; obie te osady leżą pod Brojcami wielkopolskiemi.

Na dniu 2 lipca t. r. (1236) podzielił Konrad mazowiecki dzierżawy swoje między synów: Bolesławowi dostało się Mazowsze a Kazimierzowi Kujawy z częścią ziemi dobrzyńskiej, ograniczoną posiadłościami grodu włocławskiego, na prawem Powiślu, grodem Kikołem i okolicą jego, miejscowością zwaną Kamień (na wschód od Kikoła, w okolicy Makowca), jeziorem Ruzowsko (pod żalami) i wypływającym z niego Ruźcem aż do ujścia jego do Drwęcy (Orciancha, mylnie Drvancha)., w pobliżu Golubia i (drugiego) Dobrzynia; między świadkami aktu tego występują kasztelanowie spicymirski i czerski. Proboszcz krakowski Wit sprzedał klasztorowi miechowskiemu wieś swoję Smroków (Zmrocow), leżącą w okolicy Słomnik i Miechowa. Dnia 26 grudnia t. r. (r. 1237 w Kod. Wielkop.) darował Świętopełk pomorski arcybiskupowi gnieźnieńskiemu wsie: Orle (Orel, Orzeł) na północ-zachód od Kamienia nakielskiego, przy trakcie do Chojnic, Kruszew, który już nie istnieje i Mochle, których nazwa przechowała się dotąd w pobliskiem jeziorze; granice nadanych obszarów tworzyły: Mostek, Palice-błota, Góry (dzisiaj Ogorzeliny, Gochrsdorf między Kamieniem a Chojnicami), Żórawie-błoto (Sorave-bloto), Cololens (Koło Łęcka ?) i Kamień (Kamoni-iaz) nad Kamionką, z którą zlewa się wspomniane wyżej jezioro Mochle. W tym roku (1236) piszą się w Wielkopolsce Teodoryk z Głożewa (Glasow pod Międzychodem), Jan z Koławy (Colva pod Międzyrzeczem), Dzierzywój z Glińska (Leimnitz pod Świebodzinem), Janusz i Jarota z Widzimia (Vidsim, Vitin) czyli Chorzemica, wsi leżącej pod Wolsztynem.

Władysław Odonicz nadał kościołowi gnieźnieńskiemu Grzegorzew pod Kołem, a klasztorowi kołbackiemu na Pomorzu wieś Warzyn (Warsin) pod Chocznem; biskup zaś poznański Paweł przekazał klasztorowi henrykowskiemu na Szląsku część Dębnicy (1136) pod Gnieznem i dziesięciny z Sierakowa pod Rawiczem. W styczniu r. 1237 nadał Władysław Odonicz Januszowi, kanclerzowi arcybiskupa gnieźnieńskiego Fulkona, wieś Ostrowite pod Trzemiesznem, później Prymasowskiem zwaną, potem dał kościołowi poznańskiemu pobliskie Plewska, a w maju t. r. kawalerom św. Jana Chrzciciela dziedzictwo swoje Korytowo (Kuertow) pod Chocznem (Arnswalde), pozwalając osadzić tam Niemców na prawie niemieckim. Odnośny przywilej określa granice nadanego obszaru w sposób następujący: od rzeki Basi (Bossia, Poessnig) do lasu “Starzyca” (Stariz) i do jeziora Obiezierze (Obeser, Boviser-See) i do jeziora Kolno (Procolno, Klohn-See), i do Iny małej rzeki, i do lasu Smolarz (Smoler); do Wielkiej Iny, gdzie do niej wpada Sowienica (Soveniza, Stoebenitz, Sobienica ?, Stobnica ?), i do rzeki Drawy (Dravanz, Drage, dopływ Noteci), i do Konotopia (Konotope, Konotop See, jezioro) aż do jeziora Zamiecie (Semite, Zamitten). Konrad

mazowiecki przekazał mistrzowi Bruno i braciom dobrzyńcom Drohiczyn (1191) podlaski, z obszarami między Bugiem a Nurcem aż do granic Rusi. Klasztorowi w Lubiniu wielkopolskim przybyły: wieś Cichowo pod Dolskiem i wyspa pod miastem Krzywiniem, którą mu darował Wizoń, syn Mikołaja z pobliskiej Czerwonej Wsi (de Rufa Eccelesia). Wojewoda krakowski Teodor nabył Rogóżnik, wieś leżącą nad Dunajcem, w Nowotarszczyźnie krakowskiej. Pakosław, kustosz kielecki (Kilciensis), zapisał synowcom wieś swoją dziedziczną Żeromin, pod Gzami, na zachód-północ od Pułtuska; między świadkami znajdują się Jakub de Cumnin et Olricus de Siger (?). Biskup płocki rozszerza swoją stolicę, wcielając niektóre przyległości do miasta, któremu różne nadaje przywileje. Odnosnym przywilejem wymienia Ostrog, Liskowo i Sestkowo, nieznane dziś. Tegoż roku zachodzą spory graniczne między klasztorem sulejowskim a dziedzicami wsi Vochrz (!).

W r. 1238 Lewosz i Krzyszko sprzedali wieś swoją Krzyszkowice, na zachód-północ od Wieliczki, wojewodzie krakowskiemu Teodorowi; między świadkwmi piszą się: Andrzej z Morawicy (na zachód Krakowa), brat Żegoty. Kawalerowie św. Jana Jerozolimskiego (morawscy) nabyli Gostyń (Gostino, Jestin) i Myślin (Meslino, Moetzlin) pod Kołobrzegiem, na Pomorzu. W sprawie pobierania cła zawarł Kazimierz kujawski pod dniem 29 czerwca t. r. traktat z Krzyżakami w Pyszkowie (Piskowe) pod Chodczem na Kujawach. Klasztorowi strzelneńskiemu przysądzono posiadłość wsi Kupienin, Ostrów, Dąbie i nieznanego na Komorowa, w okolicy Chełmna, wsi kościelnej przy ujściu Neru do Warty, powyżej Koła. Biskup poznański Paweł przekazał klasztorowi trzebnickiemu dziesięciny z wsi Chociulo (Kutschlau) pod Ołobokiem (Muchlbach) w okolicy Świebodzina (Schwiebus); między świadkami pisał się Mikołaj z Glinki (pod Poznaniem). Na dniu 30 listopada t. r. zebrał się w Inowrocławiu sąd polubowny, który ustanowił wynagrodzenie szkód, jakie biskupowi kujawskiemu był wyrządził Świętopełk, książe na Gdańsku; w odnośnym wyroku wymieniono między innemi: Gruczno po lewym brzegu Wisły, na zachód-południe od Swiecia, Parchanie na wschód i Dobrogoszczyce na północ-zachód od Inowrocławia. Przy zawarciu traktatu z dnia 15 lutego t. r. między księciem Władysławem a Krzyżakami w sprawie pobierania cła, występują między świadkami kasztelanowie de Ozgowe (Rzgów ?) i obrzycki (Oberyz, Obrzycko nad Wartą, na północ-zachód od Poznania), w dyplomacie pomorskim z dnia 17 czerwca t. r. kasztelanowie świecki (Świecie) i wyszogrodzki (Wyszogród przy ujściu Brdy do Wisły) a w dyplomacie kujawskim z dnia 29 lipca kasztelan bydgodzki (Budegace, Bydgoszcz).

Na wiecu, który odbył się tegoż roku w Bobrownikach wieluńskich, nad Wartą, Wiola, księżna kaliska i rudzka, zezwala na zaprowadzenie prawa niemieckiego w Lubnicy (1234) pod Bolesławcem i w Konarzewie (1213, objaśninem tejże nazwy wsią z pod Krotoszyna w Kod. Wielkop.), które z biegiem czasu zlało się w jedną całość z Wielowsią, pod Ołobokiem, na lewym brzegu Prosny. Z Karnej, wsi leżącej pod Babimostem, pisali się Andrzej i Dobiesław. W tym roku (1238) istniał już kościół w Szczyrzycach (pod Tymbarkiem), dokąd z Ludzimirza (1234) przeniesiono klasztor cystersów. Stanął też klasztor pp. Benedyktynek w Staniątkach, wsi leżącej pod Niepołomicami, między Bochnią a Wieliczką. Założyciel klasztoru tego, kasztelan krakowski Klemens (z Ruszczy), przekazał mu między innemi: Niemodlin, Czeladź, Smolice, Zagórze będzińskie, Rozkochowice i Kargów, które w r. 1228 był otrzymał od Kazimierza, księcia na Opolu, tudzież Szyce, darowane mu w r. 1234 przez Bolesława Wstydliwego.

Uposażenie klasztoru staniątkowskiego wyprowadza na widownię osady: Libiąż, Zagórze, Lipowiec, Rozkochów i Bąbice (1136) pod Chrzanowem, ku południowi, Laszewice na północ Chrzanowa, Jaworzno między Chrzanowem a Modrzejowem, Ciężkowice na południe-zachód od Sławkowa, Długoszyn nad Jaworznem i Podłęże nad Czarną Przemszą, w pobliżu Modrzejowa; Kęty wspomniane już powyżej pod r. 1200 i karczmę Witów pod Siewierzem; Pleszów (? Plachov, Plechov w r. 1243) na wschód od Krakowa; Zakrzów, Zakrzowice, Podłęże (ob. pod r. 1220), Słomiróg, Górka, która stała w miejscu dzisiejszego Czyżewa (ob. Długosz, Lib. Ben., III, 285) i Zagórze w okolicy Niepołomic, Bodzanowa i Wieliczki; Łęczkowice w równej odległosci od Bochni, Gdowa i Niepołomic; Dobranowice pod Wieliczką, Witkowice (? Wisovici, później Widovici) między Wieliczką a Dobrzycami, Doluszyce i Wiśnicz na południe od Bochni, Chranów na wschód-południe od Wiśnicza, Brzeźnica między Bochnia, Brzeskiem i Wiśniczem, nie istniejąca już Łopienka (Lopanka, później Lopenka i Lepianka; u Długosza, Lib. Ben., III, 280, Lyopyanka) z źródłami słonemi; między Brzeźnicą a Łopienką rozciągała się dolina “Przysieki” (Priseki) z winnicą, a gościniec wiódł opodal Mogilic do Krzeczowa, odległego o ½ mili od Brzeźnicy, ku północy; na lewem Powiślu posiadał klasztor wsie: Birków pod Proszowicami, Przemęczany i Gnatowice w okolicy Słomnik i Proszowic, Ostrów pod Kościelcem, między Skalmierzem a Proszowicami. Baulouice (objaśnine jako Bolowiec al. Bolowice, folw. z pod Skalmierza nieznanemi Długoszowi, prędzej Wolwanowice pod Kościelcem) i Roków na wschód od Wadowic (?).

Klasztor żukowski na Pomorzu nabył w tym czasie wieś Zęblewo (Sambloc) na południo-zachód od Wejherowa. Poznańskim kawalerom świętego Jana jerozolimskiego przebyły: Wierzchucin pod Wronkami, Skórzęcin pod Pobiedziskami, Pogorzelica pod Pyzdrami i wieś świętojańska (villa in territorio ecclesie domus Hospitalis), w miejscu której rozwijało się później przedmieście św. Jana pod Poznaniem. Władysław Odonicz nadał Templaryuszom wsie: Czechów (Zechow) w okolicy Santoka, Krężno (Cranchino, Hohen-Carzig) w okolicy Drzenia, Tuczępy pod Drzeniem (Tuchampe apud Driessch, Tucząp pod Międzychodem według kod. Wielkop.), Myślibórz (Mezlibori, Muetzelberg) na wschód-południe od Pyrzyc (Pyritz), w ziemi pyrzyckiej (Pirch), i nieznaną nam bliżej Venabniza super aqua Lutina, należąca do grodu czarnstowskiego.

Doprowadziwszy do tego roku (1238) badania nasze nad pierwotnem osiedlenim ziem polskich i wchodzących w skład państwa polskiego, uzupełnimy ten obraz pobieżnym przeglądem późniejszych zmian terytoryalnych i donioślejszych w historyi naszej wypadków, o ile one wchodzą w zakres badań geograficznych.

Do osiedlania przestrzeni polskich przyczyniły się klasztory, kościoły, możnowładcy i dostojnicy nasi sprowadzając osadników Niemców i wykluczając ich z pod praw krajowych. Niewinna ta na pozór igraszka z ogniem, mająca cel lub pozór dźwigania dobrobytu krajowego, stała się z biegiem wieków groźniejszą dla państwa i szkodliwszą dla żywiołu słowiańskiego, aniżeli burza, która gotowała się na południowym wschodzie.

Od Kijowa zdobytego w dniu 6 grudnia 1240 r., poruszały się dwoma szlakami niezliczone zastępy Tatarów, zaznaczając swe zagony krwią i pożogą; pod Lublinem wkroczyły w granice ówczesnego księstwa krakowskiego i zburzyły Sandomierz dnia

13 lutego 1241 r. Jeden ich oddział szedł na Sieradz i Łęczyce, a drugi, na Kraków, Opole i Wrocław ciągnął pod Lignicę. Tu stoczywszy walną bitwę na Dobrem Polu (Bonus Campus, Wahlstatt) w dniu 9 kwietnia t. r., wracają Tatarzy żółwim krokiem do siedzib swoich. Z przystępnych i znanych nam źródeł niepodobna ułożyć sobie jasnego poglądu na ruchy tej zamieci tatarskiej; zdaje się przecież, że główna nawałnica toczyła się od Sandomierza wzdłuż lewego brzegu Wisły ku Krakowowi, i że w czasie pochodu tego odrywały się od rdzennej siły drobniejsze oddziały, bądź dla łupów, bądź dla spotkania się z zbrojnym przeciwnikiem. Włodzimierz, wojewoda krakowski, zebrawszy rycerstwo polskie w Kalinie (Długosz, Hist., II, 266), w pobliżu Miechowa i Książa Wielkiego, wyruszył przeciw najeźdźcom, z którymi starł się niepomyślnie pod Wielkim Turskiem (Pomn. Dz. pol., III, 358 i Długosz), na lewem Powiślu, między Osiekiem i Połańcem. Klęski podobnej doznało rycerstwo nasze w dniu 18 marca t. r. pod Chmielnikiem, na zachód od Sandomierza, między Buskiem, Pińczowem, Pierzchnicą i Szydłowem; o trzeciej klęsce, wątpliwei, pod Tarczkiem nad Ponikłą, w okolicy Bodzęcina i Szydłowca, w której poledz miał wojewoda krakowski, wspomina Katalog Biskupów krakowskich (Pomn. Dz. pol., III, 358).

Dnia 25 maja 1243 r. Bolesław Wstydliwy, pokonawszy Konrada mazowieckiego pod Sudołem (Suchdol, Suchodol, Suchodoły), w pobliżu Jędrzejowa krakowskiego, ku zachodowi, odzyskał Kraków i Sandomierz, które z podbitem Podlasiem, tworzyły księstwo krakowskie. Państwa polskiego wówczas nie było, księciem polskim mienił się ten lub ów książe, bez względu na doniosłość i prawowitość tytułu tego; współzawodnictwo o hegemonię nie ustawało. Pałający zemstą za doznaną pod Sudołem klęskę, zmierzył się jeszcze Konrad mazowiecki z Bolesławem Wstydliwym i pokonał go w r. 1246 pod Jaroszynem, Zarzyszow w Kronice Bognchw. i w Roczniku franciszkańskim (Pomn. Dz. pol., II, 564 i III, 49), Jarosin, Jaroczin, Jarezow, Yarosyn w Rocznikach Trzaski, Sędziwoja i Małopolskim (II, 564, 858, 877 i III, 168, 169), Zarziszow alias Jaroschin u Długosza (Zarzszyn ? na wschód od Książa Wielkiego). Dnia 23 czerwca 1262 r. zginął w Ujazdowie (pod Warszawą) Ziemowit, książe mazowiecki, z ręki Swarny, siostrzeńca Daniela halickiego, a w dniu 9 sierpnia t. r. pokonali Prusacy Mazowszan pod Długosiodłem, między Bugiem a Narwią, w okolicy Broku i Kamieńczyka (Krou. Godysł. W Pomn. Dz. pol., II, 588). W r. 1265 założył Leszek Czarny nad Kłęką, o 20 staj na zachód od Radomska, miasto Brzeźnicę (Starą), którą w r. 1287 przeniósł o 2 staje powyżej i nazwał Brzeźnicą Nową. Pod r. 1266 występuje posądzony w r. 1282 o zdradę stanu biskup krakowski, Paweł z Przemykowa, wsi leżącej na lewym brzegu Wisły, na wschód-północ od Koszyc. W r. 1279 umarł Bolesław Wstydliwy.

Polska ówczesna, czyli raczej rzesza książąt polskich, składała sięz wspomnianego por r. 1243 księstwa krakowskiego, mazowieckiego, kujawskiego, z ziemi chełmińskiej, gdzie już na dobre gospodarowali Krzyżacy, ze schołdowanego Pomorza nadbałtyckiego, między Odrą a Wisłą, iż odszczepiającego się Szląska, od Krośna do Cieszyna. Na zachodzie graniczyły z Polską: Pomorze zaodrzańskie z wyspą Raną, Uzną, Wołgoszczem i Szczecinem, ziemia lubuska, tworzące się z zaborów niemieckich marchie i Czechy; na południe: Morawy i Węgry z Spiżem; na wschodzie: Ruś z Przemyślem, Lublinem i Brześciem; na północy: Prusy i Sudawy.

Krzyżacy, pod pozorem nawracania pogan do wiary chrześcijańskiej, wytępiwszy prawie całą ludność Prus, przerzucili się na lewe Powiśle i zagarniali schołdowane

Polsce Pomorze. Lew, książe na Haliczu i Kijiowie, wtargnąwszy do księstwa krakowskiego na czele licznych zastępów ruskich, litewskich i tatarskich, doznał od znacznie słabszego Leszka Czarnego strasznej klęski w dniu 23 lutego 1280 r. pod Goźlicami, na północ-wschód od Klimuntowa, w Sandomierskiem. Leszek Czarny, niepokojony przez Jadźwie i Litwę na kresach dzierżaw swoich, przedsięwziął w r. 1282 wyprawę wojenna. i zniósł zastępy ich do szczętu u rzeki Narwi, na Podlasiu: na pamiątkę zwycięstwa tego wystawił kościół pod wezw. św. Michała w Lublinie, który dotąd nie przestał być punktem spornym między Rusią a Polską. Następnego roku (1283) pokonał Leszek powtórnie Litwinów pod Równem, Da południo-zachód od Jadowa, na Mazowszu Dnia 2 sierpnia 1285 r. tenże Leszek rozbił, z pomoca, Węgrów, zbuntowane zastępy, któremi dowodził Konrad II mazowiecki, pod Bogucicami, wsią leżącą na prawym brzegu Raby, naprzeciw Mikłuszowic, w okolicy Bochni i Ujścia Solnego; w r. 1288 rozpędził Tatarów pod Sączem.

W r. 1202 dostała się Polska pod panowanie czeskiej znikło na chwilę państwo polskie w ścisłym tych wyrazów znaczeniu; zachwiała się narodowość polska.; Wielkopolska miała ocalić jedno i drugie. Przemysław II ogłasza się w r. 1295 królem całej Polski; po kilkumiesięcznem panowaniu, napadnięty w dniu 8 lutego roku następnego (1296) w Rogoźnie wielkopolskiem przez margrafów brandeburskich, zginął na pobliskich Porąbkach po mężnej obronie Władysław Łokietek pokonany przez Bogusława, księcia pomorskiego, w bitwie stoczonej r. 1298 między Bytowem a Dzierżłowem (Ruegenwalde), odstąpił mu cześć Pomorza. Zdobyty w r. 1302 Lublin pozostał już na zawsze przy Koronie polskiej. W roku 1303 Leszek kujawski zastawia Krzyżakom ziemię michałowską, którą im w 6 lat później sprzedaje brat jego Przemysław. Po śmierci Wacława III, króla czeskiego. który berło polskie dziedziczył po ojcu, poddała się w r. 1306 Wielkopolska Henrykowi, ks. Szląskiemu na Głogowie. W r. 1311 kupują Krzyżacy od Waldemara, margraf, brandeburskiego, Pomorze kaszubskie, do którego margrafowie rościli sobie jakieś wątpliwe prawa. Podczas najazdu Krzyżaków na ziemie polskie w 1331 r. okopali się mieszkańcy okoliczni Zaniemyśla, Kurnika i Środy wielkopolskiej dla schronienia się przed grabież niemiecką na kilka mil, od Kępy zaniemyskiej aż pod Głuszynę, o milę ha południe od Poznania, i rozbili do szczętu oddział krzyżacki pod Polwicą, wsią graniczącą z Zaniemyślem. Główne siły Krzyżaków pokonał Władysław Łokietek pod Płowcami, na Kujawach, między Osięcinami a Radziejowem, w dniu 27 czerwca t. r.; następnie zwołał do Chęcin, miasteczka leżącego pod Kielcami, wiec, na który zjechała się moc dostojników i rycerstwa polskiego.

Przy śmierci Łokietka, w r. 1333, połączone były pod jednem berłem Wielkopolska z Małopolską, sięgającą od Krakowa na Sandomierz i Lublin po za Drohiczyn podlaski; Mazowsze tworzyło udzielne ksiąstewko; Pomorze i Kujawy z ziemią dobrzyńską zawojowali Krzyżacy; Szląsk odpadł już całkiem od Polski. W r. 1335 zrzekł się Kazimierz Wielki praw swoich do Szląska, przyznał Janowi, królowi czeskiemu, zwierzchnictwo nad księstwem płockiem, a Pomorze zostawił Krzyżakom "na odpuszczenie grzechów"; Krzyżacy zaś mieli zwrócić Koronie polskiej Kujawy i ziemię dobrzyńską, które przez długie lata jeszcze zostały ziemią. sporną. Stosunki z Krzyżakami stawały się coraz nieznośniejszej zamiast przemówić do ich przekonania “mieczem lub maczugą” uciekano się do sądów polubownych, papieskich i t. p. Na dniu 4 lutego 1336 r. zebrał się jeden z takich sądów w kościele św. Jana w Warszawie, skromnej jeszcze na ówczas osadzie. Wyroki tych sądów nie zwykły były

sprowadzać zmian terytoryalnych.

W r. 1340 odziedziczył król Kazimierz znaczną część księstwa halickiego czyli Rusi Czerwonej, którą wcielił do państwa swego. Ugodą, zawarta.. pod dniem 8 lipca 1343 r., ustąpił król Kazimierz Krzyżakom ziemię chełmińską i michałowską, a Pomorze zostawił im prawem hołdowniczem; w r. 1344 przywrócił do Korony ziemię wschowską, zabraną przez książąt szląskich; w r. 1349 zdobył część Wołynia z Łuckiem i Włodzimierzem, następnie Brześć litewski i Chełm. Na dniu 27 grudnia 1355 r. Ziemowit, książę mazowiecki, złożył hołd królowi polskiemu w Kaliszu. Dnia 29 kwietnia 1358 r. rozgraniczono w Grodnie Litwę od Mazowsza. W lipcu 1359 r. kusi się król Kazimierz o Wołoszczyznę gdzie wojsko jego zniesione zostało do szczętu. Mocą ugody, zawartej w r. 1366, pozostały przy Koronie polskiej: Krzemieniec, Boreml, Olesko, Beh, Grabowiec, Chełm, Szczebrzeszyn, Łopatyn, Łuck i Włodzimierz z odnośnemi okręgami.

Umierając Kazimierz Wielki w r. 1370 zostawił następcom ustalone w podstawach swoich państwo polskie; na wschodzie graniczyło ono z w. ks. litewskiem, sięgającem od Pohgi z nad Baltyku do ujścia Dniestru do morza Czarnego; na północy: z shołdowanem Pomorzem i z Prusami, t. zw. krzyzackiemij na zachodzie: z margrabstwem brandeburskiem, Czechami i Węgrami; na południu z Wołoszczyzną, której posiadanie było wątpliwe. Drogi handlowe szły z Pomorza do Wrocławia na Poznań, Szrem i Poniecj z Torunia na Bydgoszcz, Kwieciszew, Pyzdry i Mielicz, druga na Radziejów, Konin, Kalisz i Ostrzeszów; przez Brześć kujawski, Łęczycę, Opoczno do Sandomierza i Węgier; przez Czchów, Kazimierz i Lublin na Wołyń. Po śmierci Kazimierza Wielkiego, nie czując silnego ramienia, sąsiedzi z wszech stron szarpać zaczęli Polskę.

Zmiany terytoryalne za panowania króla Ludwika były tylko chwilowe. Bullą papieską z r. 1375 ustanowiono arcybiskupstwo rzymsko-katolickie z stolica, w Haliczu, przeniesiona, następnie do Lwowa, i z biskupstwami przemyskiem, chełmskiem i włodzimierskiem; król Ludwik założył w Kamieńcu biskupstwo podolskie, ulęgające poprzednio biskupom krakowskim.

Dnia 16 lutego 1386 r. odbył się w Krakowie ślub Władysława Jagiełły, a w dniu 4 marca koronacya na króla polskiego. Jadwiga, córka Ludwika, wniosła w posagu królestwo polskie w. ks. litewskiemu. Tak zespolone Polska z Litwa, jedne odtąd tworzą, państwo. Litwa, zbliżona tym sposobem do zachodu, zrzeka się z czasem posłannictwa swego na wschodzie i tonie w Polsce, -i z Polską. Wielkie księstwo litewskie składały wówczas: Żmudź, Litwa w ścisłem tej nazwy znaczeniu, Czarna Ruś, część Białej Rusi, Pińszczyzna czyli Polesie wołyńskie, wschodnia część Wołynia, część księstwa halickiego, Podole i Ukraina po obu brzegach Dniepru, sięgając a do morza. Czarnego. Z znaczniejszych na tej przestrzeni osad wymieniają, się: Miedniki, Uciany, Ejragoła, Kowno, Troki, Wilno, Olszany, Krewie, Zasław, Mińsk, Traby, Nowogródek, Grodno, Wiłkomierz, Mejszagoła, Niemenczyn, Hajna, Obolce, Pińsk, Ostróg i Kijów, a nad morzem Czarnem: Koczubej, Oczaków i Tehinia. Z królową Jadwigą wróciła do Polski Ruś Czerwona, którą Ludwik był wcielił do państwa węgierskiego. Po koronacyi królestwo objeżdżali dzierżawy swoje. Na Litwie odbywał się chrzest, powstawały kościoły, a w Wilnie Jagiełło ustanowił biskupstwo. W Lwowie dnia 27 września t. r. złożył przysięgę wierności Piotr, hospodar multański.

W łonie tak stworzonego państwa polsko-litewskiego istniały jeszcze drobne, zależne ksiąstewka; n. p. darował Jagiełło ziemię drohicką, Januszowi, księciu mazowieckiemu, w r. 1390; wielki książę litewski Witold oddał w r. 1393 Żytomierz i Kijów ks. Kirgielle, który do tej dzierżawy przyłączył Zwinogród i Czerkasy; ziemię wieluńska, trzymał od króla Ludwika Władysław opolski, którego w r. 1396 wyparł się Jagiełło.

Dzieje XIV wieku zamyka klęska, jakiej w zapasach z Tatarami doznał w. ks. litewski Witold nad rzeką Worsklą lewym dopływem dolnego Dniepru. Tenże Witold zdobył w r. 1401 Dźwinogród czyli Dyneburg w Inflantach, a w r. 1403 całe księstwo smoleńskie, które wcielił do Litwy. Dnia 18 maja 1404 r. stanęła w Raciążu ugoda z Krzyżakami, mocą której mieli posiąść Zmudź, a ziemię dobrzyńską, za wykupem 40 tysięcy złotych czerwonych wydać Polsce. W r. 1408 wyparł Witold Krzyżaków ze Zmujdzi. W dniu 15 lipca 1410 r. odniósł król Władysław Jagiełło wiekopomne zwycięstwo nad Krzyżakami pod Grunwaldem (Zielone Pole, Gruenfeld), o milę na północ-wschód od Dąbrowna (Gilgenburg), na :Mazowszu pruskiem. Na miejscu, gdzie rozstrzygło się to zwycięstwo, wystawiono kaplicę, a dzień 15 lipca uchodził za uroczysty. Dnia 10 października t. r. rozbiło rycerstwo polskie oddział Krzyżaków pod Koronowem nad Brdą o 3 mile na północ od Bydgoszczy, i ciągnących na pomoc Krzyżakom kawalerów inflanckich pokonała garstka Polaków pod Golubiem nad Drwęcą, na północo-zachód od Torunia. Zygmunt, cesarz niemiecki, król węgierski, zastawił Władysławowi Jagielle Spiż za 50 tysięcy grzywien w r. 1412.

Około tego czasu dźwignięto biskupstwo kijowskie i ustanowiono metropolię kijowską. W r. 1417 powstało biskupstwo żmujdzkie z stolicą w :Miednikach; r. 1422 Krzyżacy ustępują Nieszawy (Starej, pod Toruniem), Orłowa, :Murzynowa i Nowej Wsi, w okolicy Inowrocławia. Dnia 7 stycznia 1429 r. odbył się wielki zjazd w Łucku, na Wołyniu, na którym usiłowano rozłączyć Litwę od Polski i Witolda zrobić udzielnym królem litewskim.

W r. 1431 wojsko polskie rozbiło oddział Krzyżaków i kawalerów inflanckich pod Dąbkami, w okolicy Wyrzyska wielkopolskiego; w dniu 30 listopada 1432 r. starł się Fedko, książę ostrogski, stronnik Świdrygiełły, w. księcia litewskiego, z wojskiem polskiem na Podolu pod Kopystyrzynem (Kopesterzyn), osadą leżącą na północ-zachód od Murachwy, między rzeczkami: Murachwą i Muszkatówką.

W r. 1448 wraca do Korony polskiej księstwo oświęcimskie, oderwane od Czech; w r. 1443 Zbigniew Oleśnicki, biskup krakowski, nabył księstwo siewierskie i przyłączył do biskupstwa krakowskiego; t. r. Eliasz, hospodar wołoski, złożył hołd wierności królowi polskiemu; w r. 1454 poddają, się Prusy królowi Kazimierzowi, a stany pruskie przysięgają. mu wierność w Toruniu; Elblągu i Królewcu; dnia 17 września 1462 r. pobił Piotr Dunin Krzyżaków pod Puckiem, nad Baltykiem, na północ od Gdańska; w dniu 26 grudnia 1463 r. poddaje się temu Duninowi obsadzony załogą, krzyżacką, Gniew, na lewym brzegu Wisły, na południe od Gdańska; d. 15 września 1466 r. poddały się wspomniane pod r. 1454 Chojnice na Pomorzu. Wkrótce potem zakończyła się 2-letnia wojna pruska przymierzem Polski z Krzyżakami, mocą którego Prusy wschodnie do Krzyżaków, zachodnie zaś (włącznie Pomorza kaszubskiego) do Korony należeć będą., a w. mistrz krzyżacki hołdować ma królowi polskiemu. Krzyżacy przenieśli stolicę swoją z Malborka do Królewca.

W r. 1475 wcielono do Korony księstwo sochaczewskie, na którem dotąd jeszcze siedzieli książęta mazowieccy; w r. 1480 Iwan, książe moskiewski, oderwał od Litwy część Rusi Białej; r. 1484 Turcy zabrali Kilie i Białogród, porty nad morzem Czarnem; w r. 1489 odniósł królewicz Jan Olbracht świetne zwycięstwo nad Tatarami pod Kopystrzynem (1432) na podolu; w r. 1490 odpadła od Litwy Siewierszczyzna ruska; w r. 1491 Władysław, król czeski i węgierski, odstąpił księstwa opawskie i karniowskie Olbrachtowi, który w r. 1494 nabył księstwo zatorskie. Dnia 24 stycznia 1495 r. przyłącza Jan Olbracht do Korony ziemię płocką, a ziemię warszawską, zakroczymską i wyszogrodzką zostawia prawem dożywocia Konradowi, księciu mazowieckiemu; dnia 26 października 1497 r. poniosło wojsko polskie straszną klęskę na Bukowinie, zdobytej w r. 1482 przez Stefana, hospodara multańskiego.

W r. 1500, za Jana Olbrachta, sięgała Polska od Bałtyku do morza Czarnego. W skład państwa polskiego czyli raczej polsko-litewskiego wchodziły: Żmujdź, Prusy, Warmia, Pomorze kaszubskie z Bytowem i Lęborkiem, Wielkopolska, Kujawy, Mazowsze, Podlasie, Litwa w ścisłem tej nazwy znaczeniu, Ruś Czarna, część Rusi Białej z Mścisławiem, Smoleńskiem, Orszą, Witebskiem, Ułą i Połockiem, Polesie wołyńskie, Wołyń, Małopolska z Zatorem, Siewierzem, Oświęcimiem, Opawą i Karniowem, Ruś Czerwona, Podole i Ukraina po obu stronach Daiepru; zwierzchność Polski nad Wołoszą i Multanami z Bukowiną ulegała różnym drganiom. Na północy graniczyła ówczesna Polska z Kuronią, Inflantami i Pakowszczyzną, na wschodzie z w. Księstwem moskiewskiem, na południu z Tatarami, Turcyą i Węgrami, z na zachodzie z Szląskiem, margrabstwem branderburskiem i księstwami pomorskiemi. Wisła od Oświęcimia, Niemen, Dniepr od Smoleńska, Boh, Dniestr, Prut i Seret od źródeł swoich do ujść swobodnie płynęły w dzierżawach polsko-litewskich. Odepchnięta zaś od Odry Polska, dzielić się musiała dolną Notecią i Wartą z obcoplemiennym zaborcą. Dźwina oblewała Witebek, Ułę i Połock. Dziesna (Desna) poniżej Putywla wiła się na granicy ukraińsko-moskiewskiej, którą opuszczając poniżej Czernihowa, toczyła swe wody do Dniepru. I Worskla i Psoł (Psioł) szukały tam ujść swoich, przepłynąwszy tę granicę. Donice i Samara oddzielały na pewnej przestrzeni Ukrainy od posada tatarskich, które Oczakowem i Budziakiem odpierały Polskę od morza Czarnego. Tam, między Oczakowem a Białogrodem przypierała Polska z portem swoim Koczubejem (Kaczubej, Hadży-bej) do morza. Dunaj wreszcie, od ujść Seretu i Prutu ku wschodowi, na kilkomilowej przestrzeni, rozgraniczał Polskę od dzierżaw otomańskich.

W r. 1503 Stefan, hospodar wołoski, oderwał od Polski Pokucie, t. j. Część południową ziemi halickiej, między Dniestrem a Karpatami; zwrócił je wprawdzie następnego roku, lecz potem je znów zawojował. Dnia 6 sierpnia 1506 r. Michał Gliński pamiętną nadał klęskę Tatarom pod Kleckiem, na Rusi Czarnej, na zachód od Słucka; dnia 28 kwietnia 1512 r. wojsko polskie odniosło świetne zwycięstwo nad Tatarami pod Lopuszną, na południe-wschód Wiśniowca, na Wołyniu. W 1513 r. wcielono księstwo zatorskie do Korony. Dnia 8 września 1514 r. poniosło wojsko moskiewskie dotkliwą klęskę pod Orszą nad Dnieprem, na południe od Witebska; d. 7 grudnia 1515 r. rozbito oddział Tatarów pod Międzybożem, przy ujściu Bużka do Bohu, w Latyczowskiem, na Podolu; dnia 19 kwietnia 1518 r. poniosło wojsko polskie klęskę od Tatarów pod Sokałem, nad Bugiem, na wschód-północ Bełza, na Rusi Czerwonej.

W r. 1523 król Zygmunt I dał Janowi Bonarowi starostwo rabsztyńskie i oświęcimskie,

a Łobzów z pod Krakowa puścił mu w zastaw; pod dniem 2 kwietnia 1525 r. zamienił Prusy wschodnie (krzyżackie) w księstwo lenne; dnia 26 sierpnia 1526 r., po śmierci ostatniego z książąt mazowieckich, przeniósł się do Warszawy; Jerzemu i Barnimowi, książętom pomorskim, wypuścił w lenną dzierżawę powiaty bytowski i lęborski. Dnia 25 stycznia 1527 r. Konstanty książe Ostrogski poraził Tatarów pod Kaniowem, na prawym brzegu Dniepru, na południe-wschód od Kijowa, na Ukrainie; dnia 22 sierpnia 1530 r. Jan Tarnowski, hetman w. kor., pokonawszy Wołochów pod Obertynem, na Rusi Czerwonej, na południe-wschód od Halicza, wyparł ich z Pokucia (1503). W r. 1535, podczas wojny moskiewskiej, poddały się zamki Homel nad Sożem, przy ujściu Ipucia, na północ od Kijowa, i Starodub w Siewierszczyźnie ruskiej. Smoleńsk pozostał przy Moskwie.

W sierpniu 1545 r., przy rozgraniczaniu Korony od księstwa pruskiego, wystawiono w Boguszach, na północ od Grajewa, murowany słup z herbami Litwy i korony polskiej i z odnośnym napisem łacińskim; w r. 1549 występuje starosta samborski, kasztelan bełski, Piotr Boratyński; w r. 1551 burzą Tatarzy Bracław nad Bohem, na wschód od Kamieńca, na Podolu, a Mikołaj Sieniawski, hetman polny kor., schołdował Multany; w r. 1561 poddają się Zygmuntowi Augustowi Inflanty z Kuronią; w r. 1563 odpada Połock, zdobyty Iwana Wasilewicza; w r. 1564 wcielono księstwa oświęcimskie i zatorskie do Korony, a wojsko polskie, na polach iwanowskich, pod Czasznikami, na południe-zachód od Witebska, świetne odniosło zwycięstwo nad wojskiem moskiewskiem pod wodzą kniaxia Szujskiego; t. r. występuje Jan Chodkiewicz, pan na Szkłowie, Myszy, Bychowie i Hłusku, starosta żmujdzki. W r. 1566 kardynał Hozyusz, sprowadziwszy do kraju jezuitów, założył pierwsze w Polsce kolegium jezuickie w Braniewie (Braunsberg) na Warmii. Dnia 21 lipca 1567 r. Roman ks. Sanguszko, hetman polny lit., pobił wojska moskiewskie pod Czasznikami i odzyskał Ułę, przy ujściu Uły do Dźwiny, na południe-wschód od Połocka, a w dniu 11 grudnia t. r. zdobywa wojsko polskie Wieliż nad Dźwiną, na północ-wschód od Witebska.

Na dniu 11 sierpnia 1569 r. dokonała się w Lublinie unia Litwy z koroną polską. Do Korony przyłączono Wołyń, Podole, Ukrainę i Podlasie; Inflanty należeć miały wspólnie do Korony i do Litwy; Żmujdź, Ruś Czarna i Biała zostały przy Litwie. Podział tak obszernego Państwa uskuteczniał się i ustalał stopniowo. Cała ta przestrzeń pod względem administracyjnym podzieloną była na województwa, powiaty i ziemie, a te posługiwały się podziałem kościelnym na parafie.

Pod nazwą Korony rozumiano Wielkopolskę i Małopolskę. Wielkopolska dzieliła się na województwa: poznańskie(1020), kaliskie(1040), sieradzkie (1210), łęczyckie (1210), brzesko-kujawskie (przed r. 1220), inowrocławskie (1400), płockie (1217), mazowieckie (1163), rawskie (1140), pomorskie (1454), malborskie (przed r. 1480) i chełmińskie (1465). Warmią rządził biskup z tytułem książęcym. (Liczby podane w nawiasie przy odnośnych nazwach wyrażają rok, pod którym herbarze nasze wykazują pierwszych wojewodów; niektóre z tych liczb nie wytrzymują dzisiejszej krytyki). Województwo poznańskie mieściło w sobie powiaty: poznański, wałecki z starostwem drahimskiem i ziemię wschowską; wojew. kaliskie powiaty: kaliski, pyzdrski, koniński, nakielski, kcyński i gnieźnieński; wojew. sieradzkie powiaty: sieradzki, piotrkowski, szadkowski, radomski i ziemię wieluńską, podzieloną na powiaty wieluński i ostrzeszowski; wojew. łęczyckie powiaty: łęczycki, brzeziński, orłowski i inowłodzki; wojew. brzesko-kujawskie powiaty: brzeski, kowalski,

przedecki, kruszwicki i radziejowski; wojew. inowrocławskie (gniewkowskie) powiaty: inowrocławski, bydgoski, i ziemię dobrzyńską; wojew. płockie powiaty: raciąski, płoński, bielski, sierpecki, szreński i mławski; wojew. mazowieckie ziemie: warszawską, czerską, wiską, wyszogrodzką, zakroczymską, ciechanowską, łomżyńską, różańską, liwską i nurską; wojew.rawskie ziemie: rawską, gostyńską i sochaczewską; wojew. pomorskie powiaty: gdański, nowski, tczowski, świecki, tucholski, człuchowski, mirachowski, pucki, kościerski, skarszewski, lęborski i bytowski; wojew. malborskie powiaty: malborski, sztumski, kiszporski i elbląski; wojew. chełmińskie ziemię chełmińską i michałowską.

Małopolska dzieliła się na województwa: krakowskie (1010), sandomierskie (1120), lubelskie (1478), podlaskie (1437), ruskie (1437), bełskie (1436), podolskie (1569), bracławskie (przed r. 1571), kijowskie (1471) i wołyńskie (przed r. 1570). Wojew. krakowskie zamykało w sobie powiaty: krakowski, sądecki, biecki, proszowski, ksiąski, czchowski, lelowski, szczyrzycki, starostwo spiskie, księstwa oświęcimskie, zatorskie i siewierskie; wojew. sandomierskie powiaty: sandomierski, wiślicki, pilzeński, opoczyński, chęciński i ziemię sieciechowską, rozdzieloną na powiaty: stężycki i radomski; wojew. lubelskie ziemię lubelską i łukowską i powiat urzędowski; wojew. podlaskie ziemie: drohicką, mielnicką i bielską; wojew. ruskie powiat krasnostawski, ziemie: lwowską, żydaczewską, przemyską, sanocką, halicką i chełmską; wojew. bełskie powiaty: bełski, buski, grabowiecki, horodelski i lubaczewski; wojew. podolskie powiaty: kamieniecki, latyczowski i czarnogrodzki; wojew. bracławskie powiaty: bracławski, winnicki i żwinogrodzki; wojew. kijowskie powiaty: kijowski, owrucki i żytomierski; wojew. wołyńskie powiaty: łucki, włodzimierski i krzemieniecki.

Litwa dzieliła się na księstwo żmujdzkie i województwa: wileńskie (1389), trockie (1413), witebskie (1506), mińskie (1569), nowogródzkie (1499), brzeskie (1569), smoleńskie (1440), połockie (1505) i mścisławskie (1369). Po roku 1569 powstały: województwo inflanckie (1588) i czernichowskie (1635); istniejące w pierwszych wiekach wojew. gnieźnieńskie wskrzeszono w r. 1768. Zmujdź w miejsce wojewodów miała starostów swoich i dzieliła się na 28 drobnych powiatów, z których wybitniejsze w dziejach miejsce zajmowały: rossieński, szawelski, telszewki i retowski. Województwo wileńskie mieściło w sobie powiaty: wileński, oszmiański, lidzki, wiłkomierski i brasławski; wojew. trockie powiaty: trocki, grodzieński, kowieński, upicki; wojew. witchskie powiaty: witebski i orszański; wojew. mińskie powiaty: miński, mozyrski i rzeczycki; wojew. nowogródzkie powiaty: nowogródzki, słonimdki i wołkowyski; wojew. brzeskie powiaty brzeski i piński.

Wobec tego podziału zacierały się stopniowo lub zatarły się już zupełnie okręgi kasztelańskie, jakich dopatrzeć się można, zwłaszcza w Wielkopolsce, za czasów piastowskich. Kasztelanie powstawały i nikły stosownie do potrzeb lub wymagań czasu. W r. 1569 34 kasztelanów większych i 49 mniejszych z następującymi siedzibami: Kraków (1120), Wilno (1413), Troki (1420), Poznań (1232), Sandomierz (1025), Kalisz (1146), Wojnicz (1217), Gniezno (1316), Sięradz (1081), Łęczyca (1191), Żmujdź (1569), Brześć Kujawski (1222), Kijów (1569), Inowrocław (1402), Lwów (1438), Wołyń (1569), Kamieniec (1436), Smoleńsk (przed rokiem 1569), Lublin (1230), Połock (około r. 1569), Bełz (1436), Nowogród (około r. 1569), Płock (1222), Witebsk (1573), Czersk (1224), Podlasie (1569), Rawa mazowiecka (1377),

Brześć Litewski (około r. 1569), Chełmno (1476), Mścisław (około r. 1569), Elbląg (1466), Bracław (1569), Gdańsk (1466), i Mińsk (1569). Po r. 1569 powstali kasztelanowie więksi: wendeński (Kieś), parnawski i dorpacki (Dorpat), w miejsce których mianowano kasztelana inflanckiego (1609); w r. 1633 powstała kasztelania czernihowska a później mazowiecka (1768). Siedziby kasztelanów mniejszych były następujące: Sącz, Międzyrzecz wielkopolski, Wiślica, Biecz, Rogożno wielkopolskie, Radom, Zawichost, Ląd, Szrem, Zarnów, Małogoszcz, Wieluń, Przemyśl, Halicz, Sanok, Chełm, Dobrzyń, Połaniec, Przemęt, Krzywiń, Czchów, Nakło, Rozprza, Biechów, Bydgoszcz, Brzeziny, Kruszwica, Oświęcim, Kamień, Spicymirz, Inowłódź, Kowal, Santok, Sochaczew, Warszawa, Gostynin, Wizna, Raciąż, Sierpioc, Wyszogród, Rypin, Zakroczym, Ciechanów, Liw, Słońsk, Lubaczew, Konary sieradzkie i Konary kujawskie. Później powstały kasztelanie: buska (1764), łukowska, owrucka i żytomierska w r. 1775. I starostwa straciły z biegiem czasu swe znaczenie pierwotne, składając się w końcu z dowolnego kompleksu dóbr skarbowych, któremi rozporządzał król.

Pod względem kościelnym, rzymsko-katolickim, podzieloną była polska na dwie archidyecezye: gnieźnieńską i halicką (przeniesioną z czasem do Lwowa), tudzież na dyecezye: krakowską, kujawską (Włocławek), poznańską, wileńską, płocką, warmińską (Święta Góra, Heisberg), łucką, przemyską, żmujdzką, chełmińską, chełmską, kijowską, kamienicką, inflancką i smoleńską od r. 1638. Dyecezye biskupie składały się z dekanatów, a te z parafii. Biskupów bakońskich na Wołoszy mianował król polski aż do r. 1796. Biskupstwa innowierców nie ustaliły się przed r. 1569.

W okresie czasu między r. 1500 a 1572, obejmującym trzy panowania, t. j. Aleksandra, Zygmunta I i II, odpadły od Rzpltej polskiej: Smoleńsk i Połock na północno-wschodniej połaci, odrywały się na południu wątpliwe Multany z Bukowiną i wrócił do Tatarów nadmorski Oczaków; Przybyły natomiast Inflanty z Kuronią na północy, Czernichów, Starodub, i Nowogród siewierski na wschodzie. Po obu brzegach dolnego Dniepru, u porochów, pojawiają się Kozacy, później Zaporożcami zwani.

Po śmierci Zygmunta Augusta odbył się tłumny zjazd przedelekcyjny Kaskach, o 5 mil na zachód-południe od Warszawy, w okolicy Błonia i Sochaczewa. Dnia 5 kwietnia 1573 r. odbyła się elekcya Henryka Malezyusza pod Kamieniem, nieistniejącą już dziś wsią w pobliżu Pragi warszawskiej. Odnośne pacta conventa zalecały królowi odzyskanie Narwy estońskiej, nad zatoką Fińską. W r. 1576 zakłada król Stefan Batory nad Sejmem, lewym dopływem Dziesny, na wschód od Czernichowa, na wschodnich krańcach państwa swego, mieścinę, którą od imienia swego nazwał Baturynem i przeznaczył na siedzibę atamanów kozackich. W r. 1577 zajmuje Inflanty Iwan Wasilewicz, car moskiewski. Następnego roku król Batory organizuje Kozaków, dał im zamek Trechtymirów czyli Czerechczymerów, na prawym brzegu Dniepru, w okolicy Chodorowa i Perejasławia; dnia 21 października t. r. odniosło wojsko polskie nad mazowieskiem zwycięstwo pod Kiesią (Wenden) w Inflantach, na wschód-północ od Rygi.

Sejm z r. 1579 potwierdził ordynacyę ks. Radziwiłów na Ołyce i Nieświeżu; w dniu 31 sierpnia t. r. król Batory odzyskał Połock; około tego czasu Mikołaj Mielecki, wojewoda podolski, zdobył zamek Sokół przy ujściu (?) Niszczy do Dryscy

(Sokaliszcze ?), o milę na południe od Klasic, a zamek Susza, na południe-zachód od Uły i o ½ mili na północ-zachód od Boczejkowa, poddał mu się w dniu 6 października. Podczas wojny moskiewskiej wojska polskie zająwszy w r. 1580 Uświat, Wielkie Łuki, Jiezierzyszcze, Zawołocie i Toropiec, poruszyły się następnego roku ku północy pod Ostrów i Psków W r. 1582 na dniu 15 stycznia stanął za pośrednictwem jezuity Possewina rozejm w Zapolu nad Lowatem, o przeszło ośm mil na północ od Wielkich Łuków; Moskwa ustąpiła z Inflant a król Batory zwrócił jej zabrane zamki; z Inflantami przybyły Dorpat i Parnawa; Połock, Wieliż i Jezierzyszcze zostały przy Polsce. Dnia 3 grudnia t. r. ustanowił Batory biskupstwo na całe Inflanty z stolicą w Kiesi (Wenden). Przy śmierci króla Stefana Batorego w r. 1586 dosięgała Polska szczytu swej potęgi.

W r. 1587, gdy arcyksiążę Maksymilian z hufcami swymi podstąpiwszy pod zamek olsztyński, wzywał dowódcę Kaspra Karlińskiego do poddania się, odpowiedział tenże grzmotem dział, który rozproszył wojsko pretendenta do korony polskiej; Olsztyn leży na południe-wschód od Częstochowy. Podobnież przywitał Maksymiliana Gabryel Kołubek, dowódca zamku rabsztyńskiego pod Olkuszem. W r. 1596 dnia 18 marca przeniesiono stolicę państwa polskiego do Warszawy z Krakowa; w r. 1600 król Zygmunt III, jako równoczesny król szwedzki, odstąpił Polsce Estonii z wyspą Ozylią (Oesel). Stąd wynikła wojna tak zw. inflancka z Karolem, księciem sudermańskim. Szwedzi nienapotkawszy od razu na silny opór, opanowali prawie całe Inflanty. Wtem zebrało się też wojsko polskie i w zapasy z najazdem. Dnia 3 stycznia 1601 r. Dębiński-Rawicz, wojewoda czy kasztelan parnawski, rozbił oddział Szwedów pod Karkusem (Karkhus, Karchusia), zamkiem leżącym między Felinem i Dorpatem, a następnie w d. 7 stycznia t. r. pod Kiesią (Wenden), na północ-wschód od Rygi, zapędziwszy nieprzyjaciela na słabe lody Gojwy (Gawija, Treider-Aa), gdzie mnóstwo Szwedów potonęło. Dnia 23 czerwca t. r. odniósł zwycięstwo nad Szwedami ks. Radziwiłł, w hetman lit., pod Kokenhuzen, na prawym brzegu Dźwiny, na wschód-południe od Rygi; w dniu 8 grudnia t. r. hetman Zamoyski odzyskał Wolimirz (Wolmar) nad Gojwą, na północ od Kiesi, a następnie Felin, na wschód od Parnawy, i inne zamki. Tegoż roku ustanowioną została ordynacya Myszkowskich na Pińczewie nad Nidą.

W r. 1602 oczyszczono Inflanty od nieprzyjaciół, którzy usadowili się w Estonii. Tam pociągnął z wojskiem polskiem hetman Zamoyski i obsaczył twierdzę Biały Kamień (Weissenstein, na północ-wschód od Parnawy), która mu się poddała w d. 27 września t. r. Szwedów zdążających tej twierdzy na odsiecz, pobił Żółkiewski pod Rewlem czyli Koływaniem, nad zatoka Fińską, na północ od Parnawy. W ręku Szwedów zostawały jeszcze: Parnawa, Rewel, Narwa i Dorpat. W r. 1604 Karol Sudermański odnawia zawieszoną na chwilę wojnę; hetman Chodkiewicz gromi Szwedów pod Białym Kamieniem; Ryga i Dyament (Duenamuende), twierdza nad zatoką Rygską, przy ujściach Dźwiny i Muszy, odpierają napady Szwedów. Wojnę tę prowadzono z różnem powodzeniem; Polacy utrzymali się dotąd przy Inflantach. Następnego roku (1605) w dniu 27 września odniósł J. K. Chodkiewicz, w. hetman litewski, świetne zwycięstwo nad Szwedami pod Kircholmem, na prawym brzegu Dźwiny, na południe-wschód od Rygi; w r. 1609 na dniu 19 lutego odzyskał Parnawę nad zatoką Rygską; następnie spalił Szwedom flotę, pobił ich pod Rygą i raz jeszcze oczyścił z nich Inflanty.

Dnia 29 września t. r. (1609) stanął król Zygmunt II pod Smoleńskiem i rozłożył

sięobozem. Oliwczeńko przywiódł w tym czasie królowi 3000 kozaków zaporoskich, którzy pochwycili Czernihów, Poczep, Brańsk siewierski, Kozielsk (na południe-wschód od Kalugi), Mosalsk (Massalsk) i Drohobuż. W owym też czasie stał książe Rożyński obozem w Tuszynie, rezydencyi Dymitra Samozwańca, o 12 staj od Moskwy, a książe Sapioha z swoimi hufcami w ławrze św. Ttrójcy. W r. 1610 deputacya moskiewska, z Michałem Sołtykowem na czele, poddaje państwo moskiewskie pod opiekę Zygmunta III; dnia 4 lipca t. r. hetman Stanisław Żółkiewski odniósł zwycięstwo nad wojskiem moskiewskiem pod Kluszynem (Clussinia), na zachód od Możajska; Rżew, Możajsk i Zubków i inne zamki okoliczne poddały się Zygmuntowi III; dnia 31 sierpnia t. r. stanął Żółkiewski pod Moskwą. W r. 1611 d 13 czerwca zdobyło wojsko polskie Smoleńsk. Następnego roku w d. 22 października poddały się szczątki wojska polskiego w Moskwie oswobodzonej.

W r. 1513 zatwierdził sejm złożenie biskupstwa smoleńskiego. Moskwa kusi się o Smoleńsk, lecz porażona przez hetmana Chodkiewicza na dniu 24 marca 1615 r. i niepokojona z wszech stron przez Aleksandra Gosiewskiego, odstępuje od oblężenia. Wyprawa turecka hetmana Żółkiewskiego spełzła na rozejmie zawartym dnia 26 września 1617 r. w Jarudze, miasteczku leżącym na lewym brzegu Dniestru, o 2½ mili na zachód-północ od Jampola bracławskiego. Polska zrzec się miała zwierzchnictwa nad Wołoszą, ustąpić z Chocimia i z ziemią zrównać Berszadę, mieścinę leżącą nad Bernadynką, prawym dopływem Bohu, o 2 mile na północ od Olhopola. Jeden z książąt zbaraskich, dziedzic Berszady, spalił ją “aby oszczędzić narodowi wstydu”. Pokój jarudzki zowią też niektórzy buszańskim od pobliskiego miasteczka “Busza”, przy spływie Buszy z Murachw. Tegoż roku (1617) wpadła twierdza Dyament w ręce Szwedów, w skutek zdrady Wolmara Farensbacha.

Rozpoczęta t. r. wojna moskiewska zakończyła się rozejmem na lat 14 i 6 miesięcy, zawartym w Dziewulinie (Deulino, w pow. Dmitrowskim gub moskiewskiej) na dniu 11 grudnia 1618 r.; przy Polsce zostały Smoleńsk, Biała (Biełoj, Biełyj, Bielsk ? nad Obszą, na północ-wschód od Smoleńska), Rosławl o 9 mil na wschód od Mścisławia, Drohobuż nad Dnieprem, między Smoleńskiem a Wiazmą, Sierpiejsk na południe od Mosalska, Trubczewsk (Trubeckum) o 9 mil na wschód od Starodubia, Nowogród siewierski “cum territoriis tam cis quam trans fluvium Dziesnam sitis”, Czernihów, Monatyryszcze (Monasterscum) nad Udajem, na południe-zachód od Borzny, Morowsk (Moromkum) nad Dziesną na północ od miasta Osteru, Starodub, Poczep (Poczapovia) nad Sudościa, między Starodubiem a Brańskiem siewierskim, Popowa Góra (Popona gora, bopowa ? pod Biełojem), Nowel, Siebież, Krasne, na południe od Smoleńska, Toropiec o 9 mil na wscód-północ od Wielkich Łuków, i Wieliż z ziemią wieliską; Moskwie zaś zwrócono: Borysów (Borysowo, Borrisovum) na południe od Możajska, Kozielsk nad Zyzdrą, na połud.-zachód od Kaługi, Możajsk (Mosalsk ?), Meszczowsk (Mescerscum) na zachód-południe od Kaługi i Wiazmę “cum adjecentibus agris” St. Kobierzycki, Hist. Vladisl., 607).

Powtórną wojnę z Turcyą, w czasie której doznało wojsko polskie na dniu z 6 na 7 października 1620 r. strasznej klęski na błoniach cecorskich, na prawym brzegu Prutu, w pobliżu Jass, na Wołoszy, pamiętnych zgonem hetmana Żółkiewskiego, zakończyło walne zwycięstwo nad Turkami pod Chocimiem w dniu 28 września 1621 r. Za podstawę pokoju chocimskiego, zawartego dnia 6 – 9 października t. r., posłużył traktat jarudzki z r. 1617, z niektóremi na korzyść polską poprawkami. Chocim leży

na prawym brzegu Dniestru, o 2½ mili na południe od Kamieńca podolskiego, w pobliżu Żwańca.

Podczas wojny tureckiej wylądowali Szwedzi w Parnawie w sierpniu r. 1621, zalewając wojskiem swojem Inflanty. Gustaw-Adolf, król szwedzki, wkroczywszy do Kuronii, opanował w r. 1622 Mitawę, którą mu niebawem odebrało wojsko polskie. Osadzona w Dorpacie załoga polska trapiła Szwedów wojną podjazdową. Zawarty z Szwedami rozejm pozostawił strony wojujące na zajętych stanowiskach. W czerwcu r. 1625 pojawia się Gustaw-Adolf na czele licznych zastępów nad Dźwiną; zamki pobliskie poddają się po słabym oporze; hufce Stanisława Sapichy idą w rozsypkę; Szwedzi wkraczają do Żmujdzi i zajmują Birże Radziwiłłowskie; w Estonii zdobywaja Dorpat; prócz Dyneburga czyli Dźwinogordu całe prawie Inflanty znów były w ręku Szwedów. Gustaw-Adolf, zostawiwszy tam część wojskaswego, przerzuca się z główną siłą do Prus; dnia 2 lipca 1626 r. wylądował pod Piławą, na zachód od Królewca; następnie zajął Braniewo, Narzyce, Elbląg, Malbork, Tczew, Dzierzgów, Gniew i Sztum; w ciągu dni 20-stu opanował prawie całe Prusy polskie. Na Ukrainie, uganiając się z Tatarami, Stefan Chmielecki zadał im dotkliwą klęskę pod Białą Cerkwią, na południe-zachód od Kijowa, w dniu 24 września t. r. Następnego roku (1627) dnia 20 stycznia pobił hetman Koniecpolski Szwedów pod Czarnem czyli Hamersztynem, na zachód od Człuchowa, na Pomorzu, a w dniu 2 kwietnia t. r. odebrał im Pucko nad Bałtykiem; dnia 2 czerwca t. r. kusi się Gustaw-Adolf o Gdańsk; w lipcu t. r. potyka się Koniecpolski z Szwedami pod Tczowem.

Wojna szwedzka toczyła się dalej z różnem stron wojujących powodzeniem; dnia 12 lutego 1629 r. rozbili Szwedzi oddział wojska polskiego pod Górznem, na wschód-północ od Torunia; w czerwcu odniósł hetman Koniecpolski nad nimi zwycięstwo pod Trzcianą (Trzciano, Honigfeld), o milę na zachód-północ od Prabuty i o 1½ mili na południe od Sztumu; walka ta rozciągała się między Sztumem, Nową Wsią i Trzcianą. Na dniu 26 września t. r. (1629) stanął rozejm na sześć lat z Szwedami w Starym Targu (Altmark), mocą którego pozostały przy Szwecyi brzegi morskie w Prusach i to co była zdobyła w Inflantach; Malbork i Sztum powierzono opiece elektora brandeburskiego, któremu Prusy wschodnie dostały się już poprzednio na dziedzictwo lenne. W październiku t. r. pobił Stefan Chmielecki Tatarów pod Bursztynem nad Zgniłą Lipą, na południe od Rohatynia, na Rusi Czerwonej.

Rozpoczęta oblężeniem Smoleńska wojna moskiewska, zakończyła się rozejmem, zawartym dnia 15 czerwca 1634 r. nad Polanówką, dopływem Osmy, w Polanowie, o 3 mile na południe-zachód od Wiazmy. “Zgodzono się na zupełne zapomnienie przeszłości. Związek braterski i przyjaźń wzajemna łączyć miały obudwóch monarchów, ich następców i obadwa narody. Władysław IV zobowiązał się zwrócić Moskwie dany mu przywilej na cara i przyznał Michałowi tytuł samodzierżcy Rusi moskiewskich. Michał zrzekł się wszelkich uroszczeń do Rusi, należących “z dawna” do Polski i Litwy, a w szczególności do księstw: smoleńskiego, siewierskiego i czernichowskiego, już odstąpionych rozejmem dziewulińskim”. Odnośny traktat, streszczony w Inwentarzu Rykaczewskiego na str. 129-130 według Du Mont’a (corps diplomatique, I, 235), wyklucza z ugody dziewulińskiej (1618 r.) castrum Siepisko (Sierpiejsk ?) i pomija Toropiec; zachodzące zaś w nim “Mitrensko Myzrowskie” wymienione jest zamiast Monastyryszcz i Morawska. Między wspomnianem

Polanowem a Siemlewem ciągnęła się wówczas granica polska.

Tegoż roku (1634) hetman Stanisław Koniecpolski, rozłożywszy się obozem pod Kamieńcem podolskim, przepędził stąd Turków na prawy brzeg Dniestru. Założone t. r. starostwo niegrodowe hadziackie przeznaczone było na uposażenie buławy hetmańskiej; Hadziacz leży pod Psołem, lewym dopł. Dniepry, na południo-wschód od Romn. W krainie zadnieprskiej. Ustawą z r. 1635 wystawiono, dla powstrzymania swawoli Zaporożców, na prawym brzegu Dniepru, u pierwszego progu dnieprowego, w pobliżu ujść Mokrej Sury i Samary, twierdze: Kudak (Stary), na południo-wschód od Ekateryniosławia i Kudaka Nowego, które tam powstały w późniejszych czasach. Rozejm z Szwedami przedłużono na lat 26 w Sztumskiej Wsi (Stuhmsdorf) pod Sztumem, dnia 12 września t. r. Szwedzi ustępują z Prus, a w Inflantach zostają przy poprzednich zdobyczach swoich. Po śmierci Bogusława XIV, ostatniego z książąt słupskich na Pomorzu, lennika polskiego, wcielono w r. 1637 Bytów i Lębork z odnośnemi powiatami do Korony polskiej, odn. do województwa pomorskiego.

Z rokiem tym rozpoczynają się niepokoje i wojny kozackie. Król Władysław IV, wracając w r. 1639 z Wilna do Warszawy, założył przy spływie Szyrwinty z Szeszupą, naprzeciw Szyrwint, na północ od Wierzbołowa i Wiłkowyszek, przy granicy pruskiej, miasteczko, od imienia jego Władysławowem, później Nowem Miastem (Neostadt) zwane. Dnia 30 stycznia 1644 r. odniósł hetman Stanisław Koniecpolski zwycięstwo nad Tatarami pod Ochmatowem (Achmatow) nad Bahwą czy Burtą, lewym dopływem Tykicza Górnego, o 5½ mili na północ od Humania. Na żądanie Moskwy podjęto ściślejsze odgraniczenie Siewierszczyzny ruskiej, przyczem ustąpiono Trubczewsk z odnośnym powiatem. Król Władysław IV bierze w r. 1645 od cesarza Fryderyka III w zastaw księstwa opolskie i raciborskie, na Szląsku, które w kilkanaście lat później (1663) wykupił cesarz Leopold. Za odstąpiony Moskwie Trubczewsk otrzymała Litwa w r. 1646 starostwa łojowskie i lubeckie (lubieckie), po obu brzegach Dniepru, na zachód-północ od Czernichowa, liczone dotąd do Korony polskiej. Dnia 2 czerwca 1652 r. doznało wojsko polskie pod hetmaństwem Marcina Kalinowskiego dotkliwej klęski od Kozaków Chmielnickiego pod Batowem (Batóg), na południe od Ładyżna, w wojew. bracławskiem. W dniu 20 września 1654 r. poddał się Smoleńsk Moskwie, która opanowała Mohilew, Połock, Newel i Witebsk; tegoż roku poddaje się też carowi Aleksemu Michałowiczowi w Perejasławiu Bohdan Chmielnicki, a z nim odpada na zawsze od Polski cała Ukraina zadnieprska i Siewierszczyzna aż po za Starodub.

W r. 1655 wkraczają Szwedzi do Wielkopolski, a województwa poznańskie i kaliskie prechodzą na ich stronę w Ujściu, przy spływie Głdy z Notecią; w dniu 8 sierpnia t. r. wojsko moskiewskie zajęło Wilno, książe zaś Radziwiłł poddał się Szwedom. Sejm warszawski t. r. w nagrodę okazanej podczas wojen kozackich wierności uwolnił od podatków na lat 20 mieszczan Starego Bychowa, własności niegdyś Chodkiewiczów, na Białej Rusi, nad Dnieprem, na południe od Mohilewa. Wojna szwedzka toczy się w granicach Rzpltej z rożnem powodzeniem stron walczących. Karol Gustaw nadaje Prusy w lenność elektorowi brandeburskiemu na mocy traktatu, zawartego z nim na dniu 12 stycznia 1656 r., później przekazuje mu województwa poznańskie, kaliskie, łęczyckie, sieradzkie i ziemię wieluńską, a w końcu znosi prawo lenne z Prus i Wrmii. W dniu 3 listopada t. r. zawarł Jan Kazimierz z Aleksym Michałowiczem, carem moskiewskim, przymierze w Niemieżu, wsi leżącej na wschód-południe od Wilna. Przy końcu t. r. wkracza Rakoczy, książe siedmiogrodzki, w granice Rzpltej, zajmuje Stryj,

Przeworsk Przemyśl i t. d.

Dnia 1 kwietnia 1657 r. zjechali się: Karol Gustaw i Rakoczy w Modliborzycach (Moidlbositze w Poffendorfa De Reb. a Car. Gust gestis), między Iwaniskami a Opatowem, na zachód-północ od Sandomierza. Tu miał powstać projekt rozbioru Polski. Małopolskę, Ruś, Mazowsze, Podlasie i Ukrainę przeznaczono Rakoczemu, Wielkopolskę i Kujawy elektorowi brandeburskiemu, a Prusy poolskie, Pomorze kaszubskie, Kuronię, Inflanty i Estonię królowi szwedzkiemu; Litwą miano dzielić się z carem moskiewskim. Na dniu 19 września t. r. stanęła ugoda między Janem Kazimierzem a elektorem brandeburskim w Iławie (Wehlau), przy ujściu Łyny do Pregoli, na wschód-południe od Królewca, potwierdzona drugim traktatem, zawartym w Bydgoszczy dnia 5-6 listopada t. r. Ugody te zwalniały książąt pruskich od hołdu, elektorowi zaś brandeburskiemu dawały Bytów i Lębork w lennictwo, a Drahim i Elbląg w zastaw; Prusy miały wrócić do korony polskiej po wygaśnięciu wszystkich linii domu brandeburskiego. W miejsce Elbląga, znajdującego się dotąd w ręku Szwedów, zajął elektor Braniewo i Narzyce na Warmii. Starostwo drahimskie, nie wykupione nigdy, nie wróciło już do Polski. W r. 1658 car Aleksy Michałowicz domaga się korony polskiej.

Dnia 16 września t. r. stanęła w Hadziaczu (1634) umowa z Kozakami pod buławą Jana Wyhowskiego; województwa: bracławskie, kijowskie i czernichowskie miały stanowić księstwo ruskie i być przypuszczone do unii z Polską i Litwą; metropolicie kijowskiemu i władykom łuckiemu, lwowskiemu, przemyskiemu, chełmskiemu i mścisławskiemu zapewnione być miały odpowiednie miejsca w senacie, a starostwo czehryńskie przywiązane do buławy zaporożskiej. W r. 1658 rozgościło się wojsko moskiewskie na Litwie; Szwedzi spustoszyli Mitawę; Jan Kazimierz odebrał im Toruń w dniu 17 listopada t. r., a Czarniecki Stefan uganiał się z nimi poza granicami Rzpltej. Wojna szwedzka zakończyła się traktatem zawartym w Oliwie, nad Bałtykiem, dnia 3 maja 1669 roku; Polska odstąpiła Szwedom Estonię z wyspą Ozylią (1600) i Inflanty po pod Kiwiksztę, prawy dopływ Dźwiny; Szwedzi zwrócili Polsce Elbląg, Malbork i Sztum. Z południowo-wschodniego odłamu Inflant utworzono województwo odn. księstwo inflanckie, znane dotąd pod nazwą Inflant polskich. Wojna moskiewska i niepokoje kozackie trwały dalej. Doroszenko, pułkownik kozacki, poddał Turkom Ukrainę zadnieprską w r. 1666; w listopadzie t. r. poniosło wojsko polskie klęskę od Tatarów pod Batowem (1652).

Pod dniem 30 stycznia r. 1667 stanął rozejm z Moskwą na lat 13 w Andruszowie (Androsowo), wsi leżącej o 4½ mili na północno-zachód od Mścisławia i o 2½ mili na południo-zachód od Dosugowa, w pobliżu ujścia Horodnianki (Gorodenka) do Wiechry, która poniżej Mścisławia wpada do Sożu. " A które horody i ziemie, brzmi odnośny ustęp tego traktatu, w tej przeszłej wojnie, są od Korony polskiej i W. X. Lit. Zawojowane i zostają pod władzą i dzierżeniem J. Cars. W., to jest Smoleńsk ze wszystką siewierską ziemią i z horodami i z ujazdami, które z tego kraju od witebskiego i od połockiego i od Inflant, od lucyńskiego ujazdów do Smoleńska, jako to: Drohobuż, Newel, Siebież, Krasno, także i Wieliż, lubo z dawna do województwa witebskiego należący, z swojemi miejscami i ujazdami. A z drugiego kraju, gdzie są siewierskie horody, około Czernichowa, wszystkie horody i ziemie, jakiemikolwiek nazwiskami i uroczyszczami nazwane, zostawać mają wszystkie w stronie Jego Cars. Wiel. A w stronie J. Kr. Mci od Dniepru co pod Kijowem i przez wszystek ten kraj do

Putyrowskiej (!) granicy, żadnego horodu, ani miasta, ani włości, przez teraźniejsze przymierne lata od teraźniejszego czasu i dnia należeć będzie: – nie przechodząc jednak granic województw połockiego i witebskiego i mścisławskiego, także i powiatów orszańskiego, mozyrskiego, rzeczyckiego i bracławskiego, także i inflanckiej granicy, tak jako się w sobie te granice i w dawnem swem ograniczeniu przed wojną miały, i ze wszystkiemi ujazdami, wsiami i włościami z obu stron rzek Dniepru i Dźwiny i innych będącemi, do tychże województw i powiatów, które w dzierżeniu J. Kr. Mci i Rzpltej zostają, należącemi; wyjąwszy Wieliża, który dla pokoju świętego od województwa witebskiego odłączony i w stronę J. Car. Wiel. Tym traktatem do lat przymiernych zostawiony jest. A wzwyż Dniepru, co się mianują Zaporohy i tamoczni Kozacy, w jakich oni tam obronach, ostrowach i siedliskach swoją żyją, mają być w posłuszeństwie pod obroną, pod wysoką ręką obudwóch w. Hospodarów naszych, na spólną Ich usługę od następujących, czego Boże uchowaj, bisurmańskich sił. ...A miasto Kijów z Pieczarskim monastyrem, z posadą i okolicznemi pobliższemi monastyrami i z paśniami onych, które monastyrskie mieszkające ludzie mają w polach, tak też i ludzie leśna, wchody na wszelką domową potrzebę, z tamtę stronę Dniepru, na której Kijów zostaje, nie więcej nad milę, aby ukontentowaniem w gruntach i lasach, horodowym i monastyrskim ludziom tak od okolicznych, jako i od chrześciańskich ludzi wypełniono będzie i dotrzymano, przez czas niżej o sprowadzeniu ludzi ratnych J. Cars. Wiel. Z tegoż horodu Kijowa i o powróceniu onegoż z tymiż miejscami wyrażonemi, w stronę J. Kr. Mci umuwiony i opisany. A z zawojowanych horodów i ziem ustąpione są w stronę J. Kr. Mci horody i miasta: Witebsk, Połock, Dynembork (Dźwinogród), Lucyn, Rzeżyca, Marienhaus ze wszystkiemi Inflantami południowemi i ze wszystkiemi z tych horodów wszystkich mianowanych, ujazdami z dawna do nich należącemi, oprócz Wieliza, z dawna do Witebska należącego... Te wzwyż mianowane ustąpione horody: Połock, Witebsk, Dynembork z Inflantami i inne horody wyżej rzeczone, z inszemi miejscami i ujazdami, Uświatem, Surażem, Jezierzyszczem, mają być oddane w stronę J. Kr. Mości i Rzeczypospolitej w roku teraźniejszym..... A sam Kijów horod z temiż monastyrami Pieczarskim i inszemi przy Kijowie zostawionemi okolicznościami, także z armatą starą, z którą przedtem Kijów w stronę J. C. Wtwa objęty, i prowiantem na ten czas tamże będącym w J. Kr. Mości i Rzeczypospolitej ma być oddany i oczyszczony, przed pierwszą o wieczny pokój kommissyą, w tych przymiernych leciach przypadającą, to jest we dwie lecie od teraźniejszego traktatu..... A jeśli han Krymski tom wzgardzi i w sąsiedztwie wspólnym przyjacielem być nie chce, i wojny swojej skutecznie nie zaniecha, tedy tam w Ukrainie, jako i w Kijowie i w Zaporohach, i inszych Ukraińskich horodach, po oba pół rzeki Dniepra, oboje wojska tak Korony polskiej i W. X. Lit. Jako i państwa J. C. Wstwa Moskiewskiego z Ukraińskiemi tamecznemi ludźmi, przeciw ordzie i hańskim siłom zawsze gotowe być mają i odpór dawać jako spólnemu nieprzyjacielowi będą”..... (L. Hubert, Pam. Histor., I, 108-116).

Kijów nie wrócił już do Polski; sądy ziemskie przeniesiono do Zytomierza, który od r. 1686 uważano za stolicę województwa kijowskiego. Elektor brandeburski nie doczekawszy się wykupu starostwa drahimskiego, zastawionego mu w r. 1657, zajmuje takowe w r. 1668.

Na południowych kresach Rzpltej wywiązuje się w r. 1672 wojna turecka; w dniu 29 sierpnia poddaje się kamieniec podolski, a pod dniem 17/18 października zawiera Polska pokój z Turkami w Buczaczu, na północ od Jazłowca. Podole przechodzi pod

panowanie tureckie, obie Ukrainy otrzymują Kozacy pod zwierzchnictwem Turcyi, a Rzplta polska obowiązuje się płacić sułtanowi 22000 złotych czerwonych haraczu. Na Ukrainie przeddnieprskiej utraciła Polska między innemi: Humań, Kudak, Czehryn, Korsuń, Kryłów, Czerkasy i Kaniów. Polska, aczkolwiek znajdowała się już wówczas na pochyłości, która ją ostatecznie doprowadzi do upadku, znieść przecierz nie mogła doznanego w Buczaczu upokorzenia. Uchwalono tedy nową wojnę z Turkami.

W dniu 11 listopada 1673 r. odniósł Jan Sobieski świetne zwycięstwo nad nimi pod Chocimiem, a Wołosza poddała się Polsce. Sobieski opatrzywszy w załogi Chocim, Suczawę multańską i Pokucie, tudzież poruczywszy czuwanie nad Kamieńcem podolskim, zajętym dotąd przez Turków, wrócił do Lwowa dla rozdzielenia hiberny. Sieniawski odebrał Turkom na Podolu Międzybórz, Satanów, Jarmolińce, Zinków (Zienków) i Bar. Wojna turecka rozgrywa się z różnem powodzeniem na Podolu. Następnego roku (1674) zalewają zastępy muzułmańskie Ukrainę, Podole, Ruś i Pokucie. Sobieski na chwilę oczyszcza kraj z tej powodzi; w roku zaś 1676, odniosłszy znaczne zwycięstwo nad Turkami pod Żórawnem, po prawym brzegu Dniestru, na zachód-północ od Halicza, na Rusi Czerwonej, zawarł tam z nimi ugodę, mocą której Turcy zwrócili Polsce Ukrainę przeddnieprską, zatrzymując sobie Podole po pod Strypę, dopływ Dniestru i Bóżek (Bużek), dopływ Bohu, z Kamieńcem, Barem, Jazłowcem i Międzybożem. Na Ukrainie przeddnieprskiej zajęło wojsko moskiewskie, podczas wojny tureckiej, Czehryn, na zachód od Kryłowa, przy spływie Irklejca z Taśminą, dopływem Dniepru.

W r. 1677, przy sposobności przedłużenia na lat 13 rozejmu andruszowskiego, odzyskała Rzplta Wieliż, Newel i Siebież. Podczas wyprawy pod Wiedeń w r. 1683 wróciła cząstka Ukrainy do Polski. W r. 1684 odzyskało wojsko polskie zajęty przez Turków Jazłowiec, nad Olchowem, dopływem Strypy, na zachód-południe od Czortkowa, na Podolu.

W r. 1686 zawarto z Moskwą pokój wieczysty; za podstawę rokowań przyjęto traktat andruszowski z różnemi niekorzystnemi dla Polski dodatkami; Zaporoże do ujścia Taśminy i Kijów z utworzonym przez Stuhnę, Unawę i Irpień kątem przechodziły pod panowanie carów moskiewskich; prawe porzecze Dniepru od Stajek (na zachód-południe Perejasławia) do ujścia Taśminy, z zamkami: Rzyszczew, Czerechczymerów (Trechtymirów), Kaniów, Moszny, Czerkasy i Czehryn pozostawiono w opustoszeniu do późniejszych, przewidzianych snać już wówczas, układów; granica polska w tych okolicach poczynać się miała od Pawołoczy i Białej Cerkwi. Traktat ten zwany jest grzymułtowskim od Krzysztofa Grzymułtowskiego, wojewody poznańskiego, którego król Jan Sobieski upoważnił do zawarcia przymierza tego. Stolicą województwa kijowskiego stał się Żytomierz, jak już wspomniano powyżej.

Pacta conventa z r. 1697 obowiązywały nowo obranego króla Augusta II do odzyskania kosztem swoim Kamieńca podolskiego i do odebrania oderwanych od Polski ziem.Pomimo powodzeń króla Jana w Multanach w r. 1691 i kilku zamachów na Kamieniec podolski, nie zdołano odebrać go Turkom; dopiero pokój zawarty w r. 1699 w Karłowicach słowackich, przywrócił go Polsce wraz z Podolem i częścią Ukrainy przeddnieprskiej. Podstawę rozgraniczenia Polski od Turcyi stanowiły rzeki: Dniestr, Jahorlik (Jagorłyk), Kodyma i Siniucha. Dniestr odgraniczał Polskę od dzierżaw

otomańskich począwszy, od wsi Pieczarnej na Zaleszczyki, Mielnicę, Żwaniec, Uszycę, Mohilów (Mohylow), Jampol, Kamionkę, Ruszków i Rybnicę pod Jahorlik, do ujścia rzeki tejże samej nazwy; Jahorlik, w górę aż po za Lubomirkę i ujście Honoraty; odtąd szła sucha granica po pod Bałtę, przy której pozostawiono w stronie południowej przestrzeń około ½ mili kwadratowej; Kodyma, poniżej Bałty, od wsi Bendżary aż do ujścia swego do Bohu pod Koniecpolem; potem Boh, na przestrzeni około milowej, aż do ujścia Siniuchy pod Bohpolem; wreszcie Siniucha w górę aż do dopływu dwóch Tykiczów z Wysią powyżej Targowicy Ukraińskiej; odtąd, wzdłuż Wysi, Złotopol do Czehrynia część Ukrainy zabranej prze Turków w r. 1672. Rzplta zwróciła Turcyi zajęte w Multanach stanowiska.

W r. 1700 zawiera August II przymierze z Danią i Rossyą; wypowiada Szwedom wojnę i wyprawia się do Inflant, gdzie wprawdzie odzyskał miasta, lecz skąd go niebawem wypłoszył Karol XII, król szwedzki. Dnia 18 stycznia 1701 r. koronuje się w Królewcu elektor brandenburski i mianuje się odtąd królem pruskim. Wojna z Karolem XII nie wywołała żadnych zasadniczych zmian terytorialnych w Rzpltej; zawojowana przezeń Kuronia wróciła do dawnego w obec polski stosunku lenności. W r. 1721 Piotr Wielki przyjął tytuł cesarza rosyjskiego, który mu gabinety europejskie przyznały.

W czasie bezkrólewia po Auguście III, w r. 1763 wkroczyły wojska rosyjskie do Warszawy w celu podtrzymania wolności, “ a laquelle tous les membres qui composent la nation ont un droit egal et incontestable”. W r. 1700 Austrya opanowała Spiż. Państwo polskie już samodzielnie istnieć nie umiało. Upadek i rozbiór stał się kwestyą czasu. To też państwa ościenne zawierają dnia 14/25 lipca 1772 r. odnośne co do rozbioru traktaty: Rossya bierze Inflanty polskie i części województw połockiego i witebskiego po prawym brzegu Dźwiny; tak, że Dźwina od wsi Wiarzyszcze (między Ułą a Witebskiem), gdzie schodzą się granice województw witebskiego i połockiego, stanowić odtąd będzie “granicę naturalną” między państwami polskiem i rosyjskiem; potem, wzdłuż granicy połocko-witebskiej aż do miejsca, gdzie spływają granice trzech województw, t. j. Połockiego, witebskiego i mińskiego; od punktu tego pociągnie się linia prosta aż do miejsca zwanego “Ordwa”, w pobliżu źródeł Druci, a stąd wzdłuż tejże Druci aż do ujścia jej do Dniepru; tak, że całe województwo mścisławskie po obu brzegach Dniepru i dwie kończyny województwa mińskiego “powyżej i poniżej” wojew. mścisławskiego po tej stronie Dniepru i granicy nowej należeć będą do cesarstwa wszech Rusi; od ujścia wreszcie Druci stanowić będzie Dniepr, wyjąwszy Kijowa z okręgiem przeddnieprskim, granicę polsko-rossyjską.

Król pruski zabiera całe Pomorze kaszubskie (Pomerellie), wyjąwszy Gdańsk z odnośnym okręgiem, powiaty wielkopolskie po prawym brzegu Noteci od kresów Nowej Marchii aż do Wisły, w okolicy Fordonia i Solca (na wschód od Bydgoszczy); tak, ażeby cała Noteć należała do króla pruskiego i stanowiła granicę polsko-pruską; Jego pruska Mość “nie chcąc wystąpić z słusznemi pretensyami swemi do niektórych powiatów, graniczących z Szląskiem i Prusami”, a zrzekając się Gdańska, zabierze “sposobem kompensaty” resztę Prus polskich, czyli innemi słowy województwo malborskie z Elblągiem, biskupstwo warmińskie i województwo chełmińskie, wykluczając z tego zaboru tylko miasto Toruń.

Jej cesarska Mość austryacka zabiera prawy brzeg wisły od Szląska aż po za

Sandomierz i ujście Sanu; stąd pociągnie się linia prosta na Frampol, Zamość i Hrubieszów do Bugu i do rzeczywistych granic Rusi Czerwonej, stanowiących zarazem granicę Wołynia i Podola; wzdłuż tych kresów pójdzie granica polsko-austryacka aż pod Zbaraż, a stąd w linii prostej do Dniestru, wzdłuż rzeki Podhorce (Zbrucz), która rozdziela zachodnią część Podola; wreszie, zwykłe granice między Pokuciem a Multanami. Zabór ten nazwano “Galicyą i Ludomeryą”.

Rzplta traktatami, zawartemi z ościennemi państwami pod dniem 18 września 1773 r. przyjmuje ten podział, a sejm potwierdza traktaty w dniu 12 kwietnia 1775 r. Dla ułatwienia Polakom nabywania różnych towarów zagranicznych urządził t. r. król pruski stacye kupieckie w Kłajpedzie, Tylży, Królewcu, Elblągu, Bydgoszczy, Szczecinie, Drzeniu (Driemen) i Wrocławiu. Aczkolwiek traktat rozbiorowy państwu austryackiemu był oznaczył granicę ziem odstąpionych na prawem Pobuzu granicami Rusi Czerwonej, które też stanowią granicę Wołynia i Podola, Jej cesarska Mość zwraca Rzpltej na mocy umowy zawartej w Warszawie dnia 9 lutego 1776 r. obszary, jakie dotąd zajmowała na prawym brzegu Bugu od Uściługu do miejsca, gdzie ta rzeka opuszcza “Galicyę”; tak, że Bug odtąd tworzyc będzie granicę “naturalną” od miejscowości Honbek (!) aż do miejsca, gdzie opuszcza granicę austryacko-polską; nadto, zwraca J. C. M. Całą przestrzeń od Mazurowiec (Muszyrowce), o milę na północo-wschód od Zbaraża, do Gontowej wsi (na południe od obu Oleksińców), tudzież całą przestrzeń ciągnącą się od Strzemilec (na zachód od Beresteczka, przy ujściu Sudyłówki do Styru), na Stojanów (na południe od Drużkopola) do Tartakowa (na wschód od Sokala); potem odstępuje obszarów między obecną granicą “galicyjską” a linią pociągniętą powyżej Starego Zamościa na Wojsławice do Bugu, z uwzględnieniem granic starostwa dubieńskiego (Dubienka); granica poniżej ujścia Sanu do Wisły, ustanowiona w Kosinie (na południe-wschód od Rachowa), cofnięta będzie o kilka staj do Popowic; stąd pociągnie się do rzeczki Tucznej (Tense), wzdłuż której pójdzie aż do miejsca, gdzie opuszcza województwo lubelskie, a potem, wzdłuż granicy tegoż województwa aż do Podhajec; wreszcie, odstępuje cesarzowa miasto Kazimierz (Górny), leżące naprzeciw Krakowa, na wyspie tworzącej prawe pobrzeże starej Wisły; cesarzowa zatrzymuje połowę koryta Wisły wsztystkiemi wyspami aż do zakreślonych tą umową granic.

Na mocy umowy, zawartej w Warszawie dnia 22 sierpnia t. r., zwraca król pruski Rzpltej to co był objął kordonem swoim w Wielkopolsce, na lewem pobrzeżu Noteci, z tem atoli zastrzeżeniem, że leżące na tem porzeczu przynależności dóbr, miast, grodów i wsi z prawego porzecza pozostaną pod panowaniem pruskiem, jako też miasta, grody i wsie leżące na lewym brzegu Noteci i przypierające do tej Rzeki, jako to: Wieleń, Czarnków, Ujście, Chodzież, Margonic, Gołańcz, Kcyń i Szubin z przynależnościami; miejscowości te służyć będą za granicę prusko-polską; nadto, zwróci król pruski w województwach gnieźnieńskiem, kaliskiem i brzesko-kujawskiem wszystko co nie jest objęte przestrzenią: Szubin, Zuin, Gąsawa, Mogilno i Wielatowo (Wilatowo); miejscowości te będą należały do króla pruskiego i tworzyły granicę prusko-polską; ta linia graniczna przedłużoną będzie (skręcając z Wielatowa ku wschodowi) wpoprzek jeziora Gopła i pójdzie między Małym Rudzkiem (Rusz) a Jurkowem (Guskowoo) po pod Piotrków (kujawski), który wraz z Rudzkiem Małym i Jurkowem należeć będzie do Polski; stąd pociągnie się granica (ku północy) do Skotnik (na wschód od Kruszwicy), a następnie do Wisły; Jego pruska Mość zwróci także wszystko, co była zagarnęła na lewym brzegu Drwęcy, od jej ujścia do Wisły aż

do spływu z Pisią (czyli raczej z Branicą, która z Pisią wpada do Drwęcy. Tekst odnośnego traktatu: “Ou celle-ci conjointement avec la Rypnica (!)” nie jest jasny). Też Pilica (odn. Branica) posłuży następnie za metę aż do dawnych granic województwa chełmińskiego, rozciągając ziemię michałowską i Prusy wschodnie z jednej, a ziemię dobrzyńską i województwo płockie z drugiej strony.

W 1780 r. dokonano ściślejszego rozgraniczenia południowej Ukrainy przeddnieprskiej od t. zw. Nowej Rossyi, na przestrzeni od Bohopola kątem rozwartym ku wschodowi na Semłyk (Skałowe) do Kryłowa. Za podstawę rozgraniczenia tego przyjęto: Siniuchę od ujścia jej do Bohu w górę do spływu dwóch Tykiczów z Wysią, Wyś w górę po pod Złotopol do Hulajpola, Irklejec od źródeł do ujścia do Taśminy i Taśminę od spływu tego do ujścia jej do Dniepru. Sucha granica szła na przestrzeni od Hulajpola na Złotopol, Wasilówkę, Nierubajkę i Krasnosiołkę do źródeł Irklejca (ob. Dzieło Kommis, gran. między Ukrainą polską i Nowo-Rossyą... przez Ign. Ihnatowskiego, Warszawa, 1871, i rozprawę E. Calliera: Rozgraniczenie Ukrainy polskiej od Nowej Rossyi, zam. w Warcie, 1886 r.)

W r. 1793 dnia 16 stycznia wkraczają wojska pruskie do Wielkopolski; dnia 24 lutego zajmuje król pruski miasto Gdańsk, a w dniu 9 kwietnia wchodzą wojska rossyjskie do dzierżaw polskich; cesarzowa Katarzyna II zapowiada drugi podział Polski.

Traktat między Polską a Rossyą z dnia 2/13 lipca t. r., potwierdzony przez sejm grodzieński na dniu 11/22 lipca, zakreśla następującą granicę polsko-rossyjską: Od Drui, osady leżącej na lewym brzegu Dźwiny, przy ujściu Drujki (na wschód-południe od Dźwinogrodu), na Narocz (jezioro lub wieś nad rzeką tejże nazwy, na zachód-północ od Wilejki) i Dąbrowę (Dubrawa, na północ od Rakowa mińskiego) wzdłuż granicy (wschodniej) wojewodztwa wileńskiego; potem, na Stołbce (Stołpce, na północ od Nieświerza, Nieśwież (między Nowogródkiem a Słuckiem), Pińsk, Kuniew (na Wołyniu, nad Wilią, dopł. Horynia, na południo-zachód od Ostroga), między Wyszogródkiem (Wyżgródek, na północo-wschód od Zbaraża) a Nową Groblą (na zachód-południe Bazalii) do granicy “galicyjskiej”, wzdłuż której do Dniestru, a wzdłuż Dniestru do ujścia Jahorlika, ówczesnej granicy rosyjskiej.

Traktatem zawartym między Polską a Prusami w Grodnie dnia 25 września t. r. odstępuje Rzplta królowi pruskiemu zajęte przezeń w styczniu t. r. ziemie, zgadzając się na zakreślenie następującej granicy: Począwszy od kresów Szląska ku wschodowi o milę poniżej (ku północy) Częstochowy aż do Pilicy powyżej (ku południowi) Koniecpola, gdzie uchodzi płynąca od Lelowa rzeczka Biała (Białka pod Wąsoszem); potem, wzdłuż Pilicy (mijając Przedbórz, Snlejów i Inowłódź) aż do Grotowic (o 10 staj na wschód-północ od Inowłodza); stąd pociągnie się linia prosta na Sochaczew, pozostawiająca o pół mili na lewo (zachód) Rawę (mazowiecką); o milę stamtej strony (na północ) Rawy skręci granica prostym kątem (ku zachodowi) do Skierniewki, zwanej także Jeżówka, i pójdzie wzdłuż tej rzeczki aż do jej ujścia do Bzury, a wzdłuż Bzury do Wisły, naprzeciw Wyszogrodu; od Wyszogrodu do Działdowa (nad Wkrą czyli Działdówką, w Prusiech) linia prosta stanowić będzie dalszą granicę. Prawe więc brzegi Pilicy, Skierniewki czyli Jeżówki i Bzury pozostaną przy Polsce, a lewe ich brzegi do Prus należeć będą. Prócz tego odstępuje Rzplta królowi pruskiemu miasta Gdańsk i Toruń. Król pruski zaś, wywzajemniając się za to wszystko, zrzeka się praw (!) swoich do ziem: “Serreie” (Sereje, na Litwie, między

Grodnem a Kownem) i “Taurogie” (Taurogi, nad Jurą niemnową, na północ-wschód od Tylży), na Żmujdzi.

W r. 1795 podzieliły się Polską trzy państwa ościenne. Odtąd przestała istnieć Polska w dotychczasowym znaczeniu. Przy Rossyi zostały: Podole, Ukraina, Wołyń, Polesie wołyńskie, Litwa po prawym brzegu Niemna, Żmujdź, Inflanty i Kuronia. Do “Galicyi” austryackiej dołączono Małopolskę z południową kończyną Podlasia. Krolowi pruskiemu dostaly się Wielkopolska, Mazowsze, Podlasie, część Litwy po lewym brzegu Niemna, Warmia, Prusy i Pomorze kaszubskie.

Obszary wchodzące w skład Rzpltej zajmowali Polacy, Rusini, Litwini, Żmujdzini, Łotysze, Niemcy, Tatarzy, Cyganie, Czesi i Morawcy, tudzież wytępione plemiona Jadźwieży, Prusaków i innych, co do narodowości; poganie, chrześcianie, katolicy, unici, dyzunci, protestanci, ormianie, mahometanie i żydzi, co do wyznań. Stosunek tych odcieni nie da się odtworzyć wobec dzisiejszego stanu odnośnych badań. R. d’Erkert’a Atlas Etnograficzny (St.-Petersbourg, 1863), wyobrażający Polskę przedrozbiorową, oparty jest na liczbach z nowszych czasów, w których z każdym prawie dniem znaczne dokonywają się zmiany na niekorzyść wyznań i narodowości.

W różnych okresach upadku swego liczyło państwo polsko-litewskie w przybliżeniu:

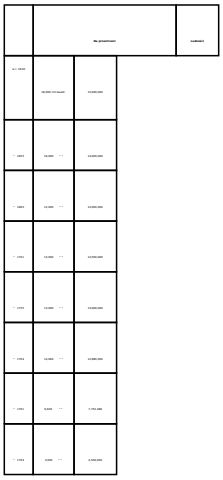

(Plater, Atlas Hist. De la Pologne; I Lelewel, Geogr.)

W r. 1460 liczyła Polska z Litwą 14,500,000 ludnosci, na przestrzeni 17,500 mil kwadr.

Szczegółowem opisywaniem Polski zajmowali się: Długosz (przed r. 1480), Jan Krasiński (1574 i 1852), M. Kromer (1577, 1588 i 1853), Gwagnin (1578, 1611 i 1860), Stan. Sarnicki (1585), Szymon Starowolski (1632 i 1733), Andr. Cellariusz (1659), Obraz polski z r. 1705 spolszczył X. Godebski (1869), Wł. Łubieński (Świat, 1740 r. i w końcu zeszłego wieku), Nowe Ateny (1754, str. 287-422), J. Bielski (Widok, 1763), A. F. Buesching (1768), Sirisa (Polens Ende 1797), T. Święcki (1816, 1828 i 1861), F. Andrysowicz (1842), M. Baliński i T. Lipiński (1843), Lelewel (1859), J. Szyc (1861) i L. Tatomir (1868).

(*Uzupełnienia i poprawki zamieszczone będą przy końcu litery P*).

Edmund Callier.

Polskie królestwo. – Podział. Rozległość, ludność i stosunki ekonomiczne. – Podział administracyjny od czasu ustanowienia królestwa w r. 1815 do tej pory dwukrotnie ulegał zmianom kardynalnym. Zrazu podzielono kraj na 8 województw: krakowskie (z 4-ma obwodami, do których należało 9 powiatów), sandomierskie (z 4 obw. i 9 pow.), kaliskie (z 5 obw. i 11 pow.), lubelskie (z 4 obw. i 10 pow.), płockie (z 6 obw. i tyluż pow.), mazowieckie (z 7 obw. i 15 pow.), podlaskie (z 4 obw. i 8 pow.), augustowskie (z 5 obw. i 7 pow.); w ogóle 39 obwodów a 75 powiatów. Podział ten przetrwał aż do r. 1846, w którym, w miejsce zniesionych województw, ustanowiono tylko 5 gubernii: radomską (z krakowskiego i sandomierskiego), lubelską (z lubelskiego i podlaskiego), warszawską (z mazowieckiego i kaliskiego), płocką i augustowską. Gubernie te podzielono na 39 powiatów. W 1867 r. wrócono znowu do podziału na mniejsze jednostki administracyjne i ustanowiono 10 gubernii: warszawską, kaliską, piotrkowską (z części dawnego województwa kaliskiego, mazowieckiego i krakowskiego), radomską, kielecką, lubelską, siedlecką, płocką, łomżyńską (z części województwa płockiego i augustowskiego) i suwalską; te gubernie podzielono na 85 powiatów, a po wcieleniu powiatu górno-kalwaryjskiego do grójeckiego, zostało 84 powiatów, podzielonych na 1,298 (1876 r.) gmin, obejmujących 29,419 wsi i osad. Największą liczbę wsi i osad liczy gubernia warszawska (4,204) i suwalska (4,189), a najmniej lubelska (2,022) i kielecka (2,099).

Rozległość królestwa wedle dawnych pomiarów aż do r. 1874, urzędowo nawet, przyjmowaną była na 2,216 mil kwadr. Tymczasem, nowy pomiar topograficzny, za pomocą ulepszonych narzędzi dokonany po roku 1870, pod przewodnictwem pułkownika Strelbickiego wykazał, że rozległość królestwa wynosi rzeczywiście 2,312.20 mil kw. = 127,316.4 klm. kw., zajmuje więc szóstą część obszaru Rzeczypospolitej, która w 1772 r. miała 13,300 mil kw. (Korzon). Z ogólnej przestrzeni tej pojedyńcze gubernie zajmują: lubelska 305.78 mil kw. = 16,831.7 klm. kw.; warszawska 264.46 mil kw. = 14,562.2 klm.; siedlecka 260.33 mil = 14,334 klm.; suwalska 227.95 mil =12,550.9 kl.; radomska 224.33 mil = 12,352.6 klm.; piotrkowska 222.45 mil = 12,249 klm.; łomżyńska 219.51 mil = 12,086.9 klm.; kaliska 206.55 mil = 11,373 klm.; płocka 197.55 mil = 10,877.7 klm. i najmniejsza kielecka183.29 mil = 10,092.6 klm. kw.

Zaludnienie królestwa, po jego ustanowieniu, w r. 1816 obliczono tylko na 2,732,324 mk., co daje 21 mk. na klm. kw. Do r. 1830 ludność ta szybko wzrastała; w 1827 r. wynosiła już 4,032,335, w 1829 r. 4,137,634. Wypadki 1830 i 31 r. powstrzymały wzrost dalszy a nawet sprowadziły znaczny ubytek; w końcu 1831 r. liczono tylko 3,762,000 mk. Odtąd aż do 1846 r. ludność wzrastała i w tym roku dosięgła 4,867,129. Wypadki polityczne i epidemia cholery w latach 1847, 1848,1849, 1852, 1854 i 1855 wstrzymały ten postęp i sprowadziły ubytek tak, że w 1855 r. było tylko 4,673,869 mk. W roku 1860 liczono 4,840,466 mk.; w 1865 r. 5,336,240 mk.; w 1875 r. było 6,638,500 mk.; w 1885 r. 7,691,421 mk.; w 1886 r. liczono 7,851,699 mk., co odpowiada przeciętnej gęstości zaludnienia prawie 62 mk. na 1 klm. kwadr.

Od czasu ustanowienia królestwa ludność tegoż potroiła się niemal. Gęstość zaludnienia pojedyńczych gubernii rożni się znacznie. Wyłączając nawet główne miasto Warszawę, która z początkiem 1887 r. liczyła 439,174 mk., gubernia warszawska miała 956,137 mk., to znaczy 65 na klm. kw.; najgęściej zaludniona gub.

Piotrkowska 906,914 mk., t. j. 74 na klm. kw.; kaliska 794,419 mk., t. j. 69 na klm.; kielecka 654,377 mk., t. j. 64 na klm.; radomska 669,759 mk., t. j. 54 na klm.; lubelska 903,662 mk., t. j. 53 na klm.; płocka 565,326 mk., to jest 52 na klm.; suwalska 620,043 mk., t. j. 49 na klm.; łomżyńska 575,004 mk., t. j. 47 na klm.; wreszcie siedlecka 638,820 mk., t. j. 44 na klm. Nadmienić tu trzeba, że istotne każdoczasowe zaludnienie kraju, wyższem jest od cyfr podanych, w urzędowych bowiem obliczeniach nie jest braną w rachunek ludność niestała, tak z cesarstwa jak i z za granicy przybyła, a liczba jej w samej gub. Piotrkowskiej np. w r. 1885 wynosiła 133,310 osób, w czem 29,704 cudzoziemców. W roku 1827 liczono w królestwie 453 *miast* i *miasteczek*; po zamienieniu w 1869 r. wszystkich mniejszych na osady, obecnie, wraz z Warszawą, istnieje 115 miast, a zaludnienie ich w 1885 r. wynosiło 1,227,643 mk., czyli że ludność miejska stanowiła prawie 16% ogólnego zaludnienia kraju.

Etnograficzne i *wyznaniowe* stosunki nie dają się ściśle określić dla braku pewnych cyfr. Stosunki plemienne w wykazach statystycznych bywają albo pomijane, albo też tendencyjnie zmieniane przez wstawienie dowolnych cyfr. Toż samo bywa często ze stosunkami wyznaniowymi. Na podstawie przybliżonych do prawdy danych można przyjąć, iż 79% ludności stanowią katolicy, 14% żydzi a 7% przypada na inne wyznania. Najdokładniejsze względnie cyfry możemy podać odnośnie do ludności żydowskiej, której wzrost niezmiernie szybki stanowi ciekawe zjawisko. Podczas gdy w 1831 r. na tysiąc mieszkańców przypadało tylko 99 żydów, w r. 1846 stosunek ten już wzrósł do 114, w r. 1856 do 122 a w r. 1885 do 141, w którym to roku ogólna liczba żydów w królestwie wynosiła 1,087,204. Miasta szczególniej i osady (b. miasteczka) koncentrują w sobie ludność żydowską. W 1885 r. na ogólną ludność miast (1,227,643) na żydów przypadało 601,279, to znaczy 47.06%. Na 788,868 mieszkańców osad (b. Miasteczek) 343,062 żydów, czyli 44.78%.

Pośród wiejskiej ludności żydzi stanowią tylko 5.25%. Z pomiędzy gubernii największy procent żydów wpośród ludności liczą gubernie: łomżyńska, suwalska i siedlecka (16-17%); najmniejszy kaliska i kielecka (9-10%); miasto Warszawa 32%. *Stosunek płciowy* między ludnością królestwa długi czas był niekorzystniejszym niżeli w większej części krajów Europy; w 1867 r. 106.76 kobiet na 100 mężczyzn a jeszcze w 1876 r. odpowiadał 106.5 kobietom na 100 mężczyzn, w ostatnich latach wszakże poprawia się, tak że w r. 1884 liczono na 100 mężczyzn już tylko 104.5 kobiet. Co do podziału ludności wedle *zajęć* nie ma dokładnych danych, zanotować tu możemy tylko, że robotników zajętych w przemyśle fabrycznym całego kraju w r. 1884 liczono 128,645, a w rzemiosłach Warszawy współcześnie 38,266.

Dla oznaczenia stosunku, w jakim obszar królestwa dzieli się ze względu na sposób użytkowania ziemi, brak również ściślejszych danych odnośnie do całego kraju. Odsyłając czytelników po szczegóły podane, o ile się znalazły w źródłach, w opisach pojedyńczych gubernii i powiatów królestwa, tu zaznaczamy, że obszar królestwa (rachując 167 mórg polskich na kilometr kwadr.) wynosi okrągło 21,284,000 mr. Lasy zajmują obecnie 4,907,685 mr., to jest 23%, jeziora (według Strelbickiego) 58,840 mr., pastwiska 936,450 mr., łąki1,921,203 mr. (985,232 dzies.) Ilość gruntów ornych, nieużytków, pod miastami, budowlami, drogami, rzekami i bagnami, nie obliczono dotąd dokładnie dla całego kraju. Cyfry średnie zbiorow zboża i kartofli (w dziele Poznańskiego), przedstawiające około 80 milionów korcy, pozwalają przyjąć około 12

mórg ziemi ornej. Z obszaru całego według J. Górskiego, wypada na większą własność prywatną 8,500,000 mr., na mniejszą 8,932,000 mr. Na obszarze większej własności mieści się 3,141,000 mr. Lasu. Wykazy ministeryalne (około 1876 r.) podawały obszar ziemi ornej w królestwie na 8,943,262 dzies., t. j. 17,332,209 mr.; cyfra ta niemożliwa, nawet gdyby pod nią rozumieć cały obszar użytkowej ziemi z łąkami i pastwiskami.

Wedle wykazów urzędowych za trzechlecie 1874-76, wysiew ogólny *zbóż* w królestwie wynosił 4,614,000 do 4,721,000 czetw., nadto kartofli 3,795,000 do 3,919,000 czetw.; zbiór zaś zbóż wszelkiego rodzaju 19,715,000 do 21,766,000 czetw. Wartość tej produkcyi rolnej, odpowiednio wysokim cenom ówczesnym, szacuje Poznański na 200 do 231 milionów rubli. Nadto buraków cukrowych w kampanii 1875/6 zebrano 1,794,027 berkowców (w kampanii 1881/2 przerobiono 2,729,144 berk.), co po ówczesnej cenie rs. 1 kop. 20 za korzec 6-pud., oszacowane było na 3,588,000 rubli. Tytuniu r. 1876 wyprodukowano 3,886 pud., wartości 15,544 rubli. Oprócz zbóż i wymienionych roślin, wartość siana i traw zebranych w czasie 1874-76 r. szacowano na 65 do 69,000,000 pud., co po ówczesnej cenie 30 kop. Za pud, odpowiadało wartości do 20,000,000 rubli.

Tym sposobem ogólna produkcya rolna królestwa w r. 1876, wedle ówczesnych cen, przedstawiała wartość 238.071.000 rubli. Cyfra ta ogólna, bez wątpliwości jest na obecne czasy za niska, jużto z powodu, że urzędowe źródła zazwyczaj niższą ilość tak wysiewu jak i zbioru podają od rzeczywistej, jak również z powodu prawdopodobnego zwiększenia się od lat 10-ciu w ogóle przestrzeni rolnej, ale nie posiadamy żadnych danych nowszych do jej ogólnego sprostowania. Możemy tu przytoczyć tylko jako wskazówkę, o ile od r. 1876 do 1885 podniosła się produkcya rolna i w jakim mianowicie kierunku, że ilość ogólna zbioru zbóż w gub. Warszawskiej od r. 1876 do 1885 wzrosła o 4%, kartofli zaś o 53%; w przecięciu zaś z 7 gubernii zbóż o 18%, kartofli o 24%, ale ceny znowu się obniżyły, tak, że suma wartości produkcyi rolnej, przez Poznańskiego wystawiona, o ile bezwzględnie nie jest za wysoką, małej tylko od r. 1876 uległa zmianie.

Inwentarz domowy w r. 1876, wedle Poznańskiego, przedstawiał następne cyfry: bydła rogatego sztuk 2,746,575, cieląt 323,308, owiec 5,813,413, świń 1,538,746, kóz 20,691, koni 1,049,713. Wartość inwentarza wynosiła rs. 261,179,619, a dochód z niego 126,059,000 rubli (cyfra przypuszczalna).

Lasów obszar ogólny w r. 1879 wynosił 4,907,665 mr., w tem wyrąbanych i niezadrzewionych 538,800 mr. Z tej ogólnej przestrzeni na lasy urządzone gospodarczo przypadało 2,569,703 mr. (52.4%), a na lasy rządowe i pod dozorem rządu pozostające 1,418,726 mr. 6,400,625 (29.3% ogólnej przestrzeni). To znaczy, że przez ciąg 52 lat od r. 1827-1879, wliczając przestrzeń niezadrzewioną, ubyło lasów 2,031,760 mr., a w ostatnich siedmiu latach, skutkiem zamiany służebności, przestrzeń leśna nowemu jeszcze umniejszeniu ulec musiała, tak że w żadnym razie obecnie więcej niż 20% ogólnej przestrzeni kraju za przestrzeń leśną liczyć nie można.

Przemysł królestwa, zwłaszcza przemysł fabryczny, w ostatnich 20-stu latach ogromne poczynił postępy. Podstawa tegoż kopalnictwo węglowe, w ostatnich 10-ciu

latach, w czwórnasób pomnożyło produkcyą swoją. Podczas gdy w r. 1876 z kopalni prywatnych i istniejących wówczas skarbowych wydobyto węgla kamiennego 27,387,660 pudów, produkcya węgla kamiennego w samem zagłębiu dąbrowskiem nad granicą Szląska w r. 1885 dosięgła 108,075,009 pud., a nadto węgla brunatnego z kopalni „Joanna" pod Porębą Mrzygłodzką wydobyto 1,207,488 pud. Najznaczniejszemi między kopalniami węgla kamiennego w królestwie były: dwie kopalnie spadkobierców Kramsty: „Jerzy" i „Ignacy", które same w r. 1885 wydostały 38,349,360 pud. Dalej trzy kopalnie dąbrowskie, niegdyś rządowe, a obecnie eksploatowane przez towarzystwo franko-włoskie, z produkcyą w r. 1885 an 20,453,720 pud.; między niemi szczególną wydajnością odznacza się w ostatnich latach dopiero już przez prywatne towarzystwo odkryta a z każdym rokiem wyższą produkcyą okazująca kopalnia „Paryż", która w r. 1885 wydała już 13,136,672 pud. Zaznaczyć tu należy, że towarzystwo franko-włoskie, pierwsze do naszego kopalnictwa węglowego, w miejsce dotychczas stosowanego systemu t. zw. „rabunkowego", wprowadziło ulepszony system „podsadki", który dokładniej dozwala wyzyskiwać pokłady węgla.

Trzecie miejsce w produkcyi węgla zajmuje pięć kopalni hr. Renardów (w pobliżu wsi Sielce i Strzyżowice, na granicy Szląska), z produkcyą (w 1885 r.) 15,027,818 pud. Czwarte z rzędu są cztery kopalnie Warszawskiego Towarzystwa kopalni węgla, z ogólną produk. (1885) 12,103,552 pud. Oprócz tych głównych przedsiębiorstw, obejmujących 15 kopalni, czynnemi w 1885 r. było jeszcze (oprócz kopalni „Joanny" brunatnego węgla) 12 mniejszych a wszystkie (27) w r. 1885 zatrudniały 137 maszyn parowych o sile 8,507 koni i 7,816 robotników. Kopalni rud żelaznych (w r. 1882) znajdowało się w królestwie 118; w gub. Radomskiej 82, w piotrkowskiej 25, w kieleckiej 6 i w kaliskiej 5. Z pomiędzy nich w 1883 r. było czynnych tylko 76 kopalni, które wydobyły rudy razem 9,817,617 pudów. Z powodu braku materyałów opałowych na miejscu i ta niewielka ilość rud żelaznych nie została w kraju przetopiona, lecz około 400,000 pud. w r. 1883 wywieziono do Prus, wyłącznie z kopalni w powiecie wieluńskim i w okolicach Częstochowy, gdzie istniejące niegdyś wielkie piece pozostają bezczynnemi. Wielkich pieców w r. 1883 istniało w królestwie 45, ale czynnych pomiędzy nimi było tylko 32 i te przetopiły rudy 8,045,038 pudów, a surowca wytopiły 2,723,840 pud. Wzrost znaczny produkcyi przestawiają wielkie piece w gub. Piotrkowskiej, w okolicach Dąbrowy, zwłaszcza piec w zakładach „Huty Bankowej", podczas gdy produkcya pieców w gub. Radomskiej, do 1883 przynajmniej, z każdym rokiem malała.

Liczba hut, czyli właściwych fabryk żelaza, przerabiających surowiec na żelazo użytkowe wszelkiego rodzaju, do r. 1883, z powodu braku odpowiednich komunikacyi między kopalniami węgla i żelaza, a stąd braku materyału opałowego, również nie wzratsała. W r. 1883 czynnych było podobnych zakładów tylko 34, z czego 13 w gub. radomskiej posiadało: 24 fryszerek, 26 pieców pudlingowych i 15 szwejsowych; 13 w gub. piotrkowskiej posiadało: 12 fryszerek, 30 pieców pudlingowych i 15 szwejsowych, w gub. kieleckiej było tylko 13 fryszerek; w guber. lubelskiej jeden zakład z 6 piecami pudlingowymi i 3 szwejsowymi. Wszystkie zakłady razem wyrobiły w 1883 r. żelaza 1,759,121 pud. i blachy żelaznej 41,767 pudów, razem 1,800,888 pudów; w r. 1882 ogółem tylko 1,619,902 pudów. Między górniczemi zakładami żelaznemi w królestwie główne miejsce zajmują obecnie: „Huta Bankowa" w pow. Będzińskim, zakłady Starachowickie w opatowskim, zakłady rządowe w rejowie,

Bzinie, Mroczkowie i Mostkach; zakłady prywatne: Chlewiska, Blizin i Ruda Maleniecka w gub. radomskiej. Fabrykacyą stali w r. 1883 zajmowały się dwa zakłady: jeden na Nowej Pradze pod Warszayą o 4 piecach systemu Bessemera, drugi w Hucie Bankowej w powiecie będzińskim, o 8 piecach systemu Martinsa. W r. 1883 fabryki te wyrobiły: stali 3,434,834 pud. i szyn 2,081,382 pud. (w czem Nowa Praga stali 2,752,562 i szyn 1,618,138 pud., resztę Huta Bankowa). We wszystkich zakładach żelaznych królestwa w r. 1884, wedle statystyki urzędowej zajętych być miało 7,600 robotników.

Kopalni galmanu czyli rudy cynkowej w r. 1883 znajdowało się w powiecie olkuskim: 3 rządowe i jedna prywatna, w pow. będzińskim 2 rządowe i 2 prywatne. Pierwsze wydobyły galmanu 4,940,497 pud., drugie 135,150 pud. Ale z hut cynkowych 3 tylko w pow. będzińskim było czynne i dostarczyły cynku 223,825 pud. (w r. 1882 – 272,799 pud.). Chwilowy ten ubytek produkcyi cynku przypisać należy konjunkturom handlowym, skutkiem których znajdowało się w stagnacyi największa huta cynkowa spadkobierców Kramsty. W r. 1880 produkcya ogólna w hutach królestwa dosięgała już 417,000 pud. Czynnej kopalni rudy miedzianej nie ma obecnie w królestwie; istnieją tylko trzy prywatne walcownie blachy miedzianej w gub. piotrkowskiej, a mianowicie największa o 5 piecach w Osinach pod Głównem (z produkcyą w 1883 r. 15,150 pud.) i pomniejsze: Koniecpol i Kolumna. Siarki rodzimej kopalnia wraz z rafineryą jedna tylko w r. 1883 była w Czarkowy nad Nidą i dostarczyła produktu 3,100 pudów. Glinki ogniotrwałej liczne kopalnie znajdują się w pow. będzińskim i olkuskim, jakoteż w gub. radomskiej, ale o ich produkcyi żadnych danych nie ma. Do bogactw mineralnych królestwa należą także wielkie pokłady marmuru w okolicach Chęcin, a założona przed niewielu laty fabryka parowa Rephaua i S-ki pod Kielcami, eksploatuje takowe racyonalniej i na większą skalę, niżeli poprzednio kamieniarze miejscowi. Warzelnia soli w Ciechocinku, ze znajdujących się tamże źródeł solanki, wywarza w ostatnich latach po 30,000 pud. rocznie. Wartość ogólna wytworu przemysłu górniczego i kopalnianego w królestwie za r. 1884 przyjąć można w przybliżeniu na 18,000,000 rubli.

Poważne miejsce pośród przemysłowości fabrycznej królestwa zajmują *fabryki przerabiające metale*, a zwłaszcza *fabryki machin*, *narzędzi* i *aparatów*. Fabryk tych w r. 1884 statystyka urzędowa wylicza 151, zajmujących około 5,760 robotników, z ogólną sumą produkcyi 9,839,920 rubli. Największe z pomiędzy nich znajdują się w Warszawie i jej okolicy. Pierwsze miejsce zajmuje tu najdawniejsza, bo jeszcze w r. 1818 założona przez braci Ewansów, fabryka akcyjnego Towarzystwa przemysłowego Lilpop, Rau i Loewenstein. Fabryka ta w dwóch zakładach swych w Warszawie zużywa pracę 25 motorów, o sile kilkuset koni i zajmuje do 3000 robotników. Oprócz maszyn parowych i innych wszelkiego rodzaju, jako też maszyn i narzędzi rolniczych, wyrabia także wagony i platformy dla dróg żelaznych, a także podejmuje się olbrzymich konstrukcyi żelaznych, jak świadczą zbudowane przez nią mosty na Wiśle pod Iwanogrodem i inne na drogach żelaznych. Drugą fabryką tej grupy są mechaniczne zakłady firmy Bormann, Schwede i Temler, zatrudniające do 300 robotników, a których przedmiotem produkcyi są głównie aparaty dla fabryk przemysłu wiejskiego, przeważnie miedziane.

Z nowszych fabryk w tym dziale przemysłowców Warszawy wymienić się godzi:

fabrykę machin, kotłów parowych i odlewów pod firmą: Scholtzo, Repphan i S-ka (od r. 1885 istniejącą), a zatrudniającą 400-600 robotników. Fabrykę machin i odlewów Rudzkiego i S-ki (założoną w 1885r.), zatrudniającą około 400 robotn. Fabrykę wyrobów żelaznych B. Hantkego (od r. 1872), zatrudniającą do 450 robotn. Fabrykę maszyn, kotlarnię i odlewnię pod firmą: Ortwein, Markowski i Karasiński, założoną w r. 1877. Fabryke Gerlacha i S-ki założoną w r. 1876, której specyalnością jest wyrób maszyn pomocniczych, jak: tokarnie, heblarnie, gwinciarki, kuźnie polowe i t. p. Między specyalnemi fabrykami narzędzi ogniowych i pomp na wymienienie zasługują w nowszych czasach założone fabryki: Troetzera jako też Borenta, Adolpha i Stopczyka. Ze specyalnych fabryk maszyn i narzędzi rolniczych na uwagę zasługuje fabryka towarzystwa akcyjnego (niegdyś Z. Ostrowskiego i S-ki), założona w r. 1868 a zatrudniająca 400 robotników, jako też nowsza fabryka Rehfelda, Dubeltowicza i S-ki, założona w r. 1875, zatrudniająca 120 robotników. Specyalną także w swoim rodzaju, wyrobowi naczyń emaliowanych i cynowanych poświęconą jest fabryka wyrobów metalowych towarzystwa “Wulkan”, niegdyś przez K. Mintra założona, zatrudnia ona do 150 robotników.

Z podmiejskich fabryk wyróżnia się założona w r. 1881 w Pruszkowie fabryka konstrukcyi żelaznych i kotłów Rudnickiego i Kuczyńskiego, już w r. 1884 zatrudniająca około 200 robotników. Specyjalnością jej jest wyrób wszelkiego rodzaju aparatów dla przemysłu wiejskiego jako też wszelkich potrzeb dla dróg żelaznych. Z fabryk prowincyonalnych w tym dziale odznaczają się: fabryka kotłów i budowy mostów, dopiero w r. 1880 założona pod firmą W. Fitzner i K. Gamper w Sielcach przy Sosnowicach, w pow. będzińskim, już w r. 1884 zatrudniająca do 200 robotników, i na wielką skalę prowadzona fabryka odlewów żelaznych i emaliowanych w Porębie Mrzygłodzkiej pod Zawierciem, której produkcya roczna wynosi do 400,000 rubli. Poza fabrykacyą machin, narzędzi i aparatów, przerób metali w Warszawie w ostatnich latach rozwinął się także w czworakim kierunku, a mianowicie jako fabrykacya *mebli żelaznych*, *wag*, *kas ogniotrwałych* i *wyrobów drucianych*. Rozwiniętą także specyalnością przemysłu warszawskiego jest *fabrykacya wyrobów platerowanych i z nowego srebra*.

Tą gałęzią przemysłu w r. 1884 zajmowało się 5 fabryk o 1000 przeszło robotnikach a ich ogólna produkcya przenosiła 400,000 rubli wartości. Najważniejszemi w tym dziale są fabryki: Norblina i S-ki, od r. 1883 połączona z najdawniejszą, bo od r. 1809 istniejącą fabryką Bucha, zatrudniająca 500 robotników, i Frageta (z r. 1824), zatrudniająca do 300 robotników. Doliczając do działu tego pomniejsze rodzaje fabrykacyi, przy których przerób metali gra znaczną rolę, jak: fabryki powozów (15 w Warszawie i 2 w Lublinie), lamp (4 w Warszawaie o 440 robotnikach), broni (3 w Warszawie), instrumentów i t. p., ogólnie za rok 1883 przyjąć można, że *przerobem metali* w kraju zajmowało się 192 zakładów fabrycznych (z czego około 50 większych), z ogólną sumą produkcyi 14,300,000 rs.

Przemysł *przędzalno-tkacki* rozwinął się na wielką skalę także w ostatnim trzydziestoleciu. Głównem jego ogniskiem jest Łódź wraz z sąsiedniemi miastami: Zgierzem, Ozorkowem, Pabianicami i Tomaszowem rawskim, ale w ostatnich latach wytworzyło się drugie ognisko nad samą granicą Szląska, w pow. będzińskim, w Sosnowicach i okolicy. Poza temi dwoma ogniskami poważne miejsce zajmuje fabryka Żyrardow w pow. błońskim (od 1833 r.). Fabryka ta zrazu prowadzona przez

Bank Polski, w r. 1857 odstąpiona została przez tenże dzisiejszym właścicielom Hielle i Dietrich. Obecnie fabryka żyrardowska składa się z przędzalni lnu o 21,000 wrzecionach, z 2-ch tkalni mechanicznych o 2,100 warsztatach tkackich, z tkalni rocznej za 168 warsztatami, z 3-ch blicharni, farbiarni, drukarni i apretury a nadto z fabryki wyrobów pończoszniczych (samej zatrudniającej około 700 robotników), przędzalni wełny o 3,600 wrzecionach i przędzalni bawełny o 15,000 wrzecion. Wszystkie te zakłady poruszane są motorami porowemi o sile 2,500 koni i zatrudniają do 8,00 robotników. Cyfra produkcyi wynosi około 5,000,000 rubli. Oprócz tego istnieje jeszcze kilka mniejszych fabryk bielizny stołowej w Łodzi. Przemysłem *bawełnianym* w 1884 r. zajmowało się w Łodzi 134 zakładów o 12, 512 robotnikach, z wytworem 28,905,470 rs.; 6 fabryk w Zgierzu o 384 robotnikach, z wytworem 602,400 rubli i 6 podobnych w Pabianicach o 2,000 robotnikach z wytworem 3,116,000 rubli; nadto przeszło 3,000 warsztatów ręcznych w pow. łódzkim i łaskim, po większej części dla powyższych fabryk pracujących.

W okręgu sosnowickim w powiecie będzińskim statystyka urzędowa na rok 1884 wylicza 6 fabryk bawełnę przerabiających, o 3,317 robotnikach, z wytworem blisko 6,000,000 rubli (dwa razy wyższym niż w roku poprzednim, podczas gdy przemysł bawełniany okręgu łódzkiego nic się przez ten rok nie powiększył). Poza tem przemysł bawełniany zajmował jeszcze w Ozorkowie dwie wielkie przędzalnie o 547 robotnikach, z wytworem 657,000 rubli i w Zawierciu wielką fabrykę perkali towarzystwa akcyjnego, zatrudniającą 2,550 robotników, z wytworem do 3,000,000 rubli. Z pomiędzy fabryk przerabiających bawełnę największemi są: zakłady towarzystwa Szajblera w Łodzi, które w r. 1885 posiadały 232,000 wrzecion mechanicznych, 3,600 krosien a robotników zatrudniały 5,500, przy sile maszyn parowych 4,520 koni. Początek tych olbrzymich obecnie zakładów datuje się od r. 1854, gdy Karol Szajbler założył w Łodzi przędzalnię o 6,000 wrzecion. Do wielkich także fabryk bawełnianych w kraju zaliczyć należy: przędzalnię i tkalnię perkali przeważnie białych Izr. Poznańskiego w Łodzi, założoną dopiero w 1873 r. a w 1884 r. liczącą już 72,000 wrzecion i 2,000 krosien, poruszaną siłą maszyn o 3,080 koni i zatrudniającą 2,990 robotników, jako też fabrykę perkali przeważnie kolorowych, drukowanych i kretonów towarzystwa akcyjnego w Zawierciu, posiadającą obecnie 51,336 wrzecion, 912 krosien samotkackich i 9 dużych maszyn do natłaczania (drukowania), poruszanych siłą maszyn o 1500 koniach i zatrudniająca przeszło 2500 robotników. Do większych zakładów fabrycznych w tej gałęzi należą jeszcze: fabryki Heintzla i Kunitzera, jako też Geyera i Grohmana w Łodzi i H. Zacherta w Zgierzu.

Mniej pomyślnie od przemysłu bawełnianego rozwija się najdawniejszy w kraju przemysł *wełniany*. Oprócz Łodzi z powiatem, gdzie w r. 1884 istniało 72 zakłady fabryczne tu należące, o 3,647 robotnikach, z ogólną sumą produkcyi 6,405,000 rubli, i Zgierza z produkcyą 392,000 rubli, fabryki kortów osiedliły się w Tomaszowie Rawskim, gdzie ich liczono 65, o 1,510 robotnikach z produkcyą 2,572,000 rubli, fabryki sukna i folusze w gub. kaliskiej, gdzie ich liczono 10 o 962 robotnikach, a produkcyą 752,350 rubli. Do najznaczniejszych fabryk z tej gałęzi przemysłu zaliczyć należy: w r. 1824 założoną fabrykę *sukna* w Opatówku pod Kaliszem, niegdyś Piedlera, teraz Nitschego, o 580 robotnikach, z wartością produkcyi do 360,000 rubli; fabrykę sukna Repphanów w Kaliszu, najdawniejszą w kraju, bo jeszcze w r. 1817 założoną, o 269 robotnikach, z produkcyą 270,000 rubli. Fabryki *kortów* w Zgierzu (w liczbie 6) i w Tomaszowie Rawskim (w liczbie 19-stu) mieszczące się, prowadzone są

na mniejszą skalę; do największych między nimi zaliczyć należy: fabrykę Borsta (założoną w r. 1848) i Meyerhoffa (założona w r. 1861) w Zgierzu, jako też Hentschkego i Halperna w Tomaszowie Rawskim. Z pomiędzy łódzkich fabryk wełnianych na uwagę zasługuje fabryka tkanin wełnianych, fantazyjnych, jak serwety gobelinowe, chustki i kołdry Ludwika Meyera; fabryka ta w r. 1884 zatrudniała już dwie maszyny parowe o sile 25 koni i 350 robotników. Między fabrykami wyrabiającymi tkaniny wełniane, półwełniane i półjedwabne, odznaczają się fabryki pabianickie: braci Baruchów (do 900,000 rubli obrotu rocznego), R. Kindlera (do 1,000 robotników, z obrotem do 1,500,000 rubli) i Krussego i Endera.

Szybko rozwijają się także przędzalnie przędzy tak zwanej *wigoniowej*, od lat kilku dopiero powstałe: Szena w Sielcach przy Sosnowicach (od r. 1879), w r. 1882 zajmująca już 625 robotników i posiadająca 12,000 wrzecion, a wysokości rocznej produkcyi podająca na 1,250,000 rubli i Kinrecla w Zgierzu o 11,000 wrzecionach, z produkcyą 1,000,000 rubli. Szczególnie szybkim wzrostem cieszą się świeżo powstałe w kraju przędzalnie *wełny czesankowej*, to jest długiej, które cały materyał surowy sprowadzają z zagranicy a i wyrób swój przeważnie wysyłają do cesarstwa, u nas w kraju bowiem dotąd jedna tylko fabryka Wienera w Łodzi wyrabia tkaniny wełniane gładkie z wełny czesankowej na ubrania i pokrycia mebli, i posiada dopiero 300 warsztatów. Przędzalni wełny czesankowej na wielka skalę posiadamy już trzy w królestwie: pierwszą z nich założył Distel w Sosnowicach w roku 1878; przędzalnia ta w r. 1884 zatrudniała już 352 robotników, a sumę swej produkcyi doprowadziła do 2,100,000 rubli. Równie wielką jest podobnaż przędzalnia Allerd Rousseau i S-ki z Łodzi od r. 1879. Trzecią wreszcie na niemniej wielką skalę w r. 1883 założyła spółka angielska Briggs i Passelt w Markach o 9 wiorst za Pragą.

Tkactwo *jedwabne* bardzo słabe stanowisko zajmuje wpośród przemysłu królestwa, wobec konieczności sprowadzania materyału surowego z zagranicy a silnie już rozwiniętego tego rodzaju tkactwa w cesarstwie. Oprócz kilku fabryk wstążek jedwabnych, założonych w nowszych czasach w Warszawie i Łodzi, jedna tylko fabryka J. Lista w Łodzi wyrabia tkaniny czysto jedwabne, a wartość roczna jej wytworu nie przekracza kilkukroć sto tysięcy rubli. Wyroby *pończosznicze*, zaliczone także do przemysłu tkackiego, na wielką skalę dostarcza tylko fabryka żyrardowska (za 700,000 rubli rocznie); w Warszawie zaś i Lublinie istnieje nadto kilkanaście drobnych pracowni ręcznych. W ogóle *przemysł przędzalno-tkacki* w królestwie 1884 r. zatrudniał więcej niż 200 fabryk większych i około 3,500 drobnych zakładów fabrycznych, a ogólna wartość (pomimo panującej stagnacyi) przekraczała 63,000,000 rubli, w czem przemysł bawełniany przedstawiał 45,500,000 rubli, wełniany 13,500,000 a lniany około 3,000,000 rubli.

Fabrykacya papieru i t. p. i obić papierowych w ostatnich latach znacznie się w królestwie rozwinęła i lubo duże ilości papieru do druku książek sprowadzane są jeszcze z pobliskich papierni w cesarstwie, dużo też papieru tu wyrobionego wychodzi do cesarstwa. Ogółem wartość produkcyi papieru, bibuły i t. p. za rok 1884 przyjąć można na 1,850,000 rubli. Najznaczniejsze papiernie w tym czasie: Soczewka w powiecie gostyńskim, założona jeszcze w r. 1842, poruszana turbinami wodnemi o sile 220 koni i maszynami parowemi o takiejże sile, a zatrudniająca do 500 robotników; wyrabia rocznie do 2,500,000 funtów papieru w wyższych przeważnie gatunkach, wartości około 540,000 rubli. Drugą papiernią, założoną w r. 1862, która

od 1874 r. należy do towarzystwa akcyjnego i odtąd rozwija się szybko, jest Mirków (pow. wieluński). Motorami tej papierni są dwie turbiny o sile 500 koni, cztery maszyny parowe o sile 27 koni. Zatrudnia ona 500 robotników, a wysokość produkcyi swojej w r. 1883/4 doprowadziła do 3,363,500 funtów wszelkiego rodzaju papieru, wartości 775,000 rubli. Do większych papierni należą dalej: “Pilica” w Sławniewie pod Pilicą, jeziorna (niegdyś przez Bank Polski założona, a dziś własność prywatna Karola Roczlera), i papiernia Saengerów w Pabianicach. Prócz tych większych jest jeszcze do dziesięciu drobniejszych papierni w różnych okolicach kraju, papier czerpany i bibułę wyrabiających.

Fabryk *tektury*, przeważnie masę drzewną za materyał surowy używających, jest kilka, niebardzo znacznych, w pow. będzińskim i częstochowskim. Fabryk *obić papierowych* w Warszawie jest trzy, w Częstochowie jedna; największą z nich (z produkcyą do 700,000 rubli) jest fabryka Franaszka, dawniej Vetterów, założona jeszcze w r. 1829 w Warszawie.

Garbarstwo na małą skalę jest jedną z najrównomierniej po całem królestwie rozrzuconych gałęzi przemysłu. Obok 25 garbarni warszawskich o 1199 robotnikach, z wytworem 4,666,750 rubli, statystyka urzędowa zaznacza jeszcze około 300 drobnych zakładów garbarskich, po całym kraju rozrzuconych, z ogólną produkcyą do 1,600,000 rubli. Z warszawskich gubernii najznaczniejsze były: fabryka pod firmą Tebler i Szwede, od r. 1819 istniejąca, a od r. 1879 będąca własnością towarzystwa akcyjnego, z dwoma maszynami parowemi o sile 40 koni, zatrudniająca 350 robotników, której obrót roczny dosięga 1,800,000 rubli. Fabryka braci Pfeiffer od r. 1854, z wyrobem do 1,300,000 rubli rocznie. Fabryka braci Szlenker, od r. 1846, z produkcyą roczną milion rubli przekraczającą. Trzy te największe garbarnie skóry większych zwierząt do przerobu przeważnie sprowadzają z Ameryki południowej i Oceanii, skóry z mniejszego bydła pozostawiając drobniejszym zakładom krajowym. Fabryk *białoskórniczych*, wyłącznie w Warszawie, w r. 1884 znajdowało się 18, o 71 robotnikach, z ogólną produkcyą wynoszącą do 200,000 rubli.

Hut szklanych w królestwie, po całym kraju rozrzuconych, w r. 1886 liczono 29, o 1462 robotnikach, z ogólną sumą produkcyi 2,104,790 rubli. Najpiękniejsze szkła i kryształy dostarcza najdawniejsza, do jeszcze w r. 1802 pod Garwolinem założona huta “Czechy” Hordliczków. Wysokość jej produkcyi rocznej dosięga 860,000 rubli, posiada maszynę parową o sile 15 koni i zatrudnia 186 robotników. Na wystawie z r. 1885 odznaczoną została nagrodą huta w Zawierciu (pow. będziński) za wyrób wszelkich gatunków szkła kryształowego, wazonów i lamp. Huta ta założona pierwotnie w 1857 r. otwarta na nowo w 1885 r., w t. r. posiadała szlifiernię poruszaną maszyną parowa o sile 40 koni i zatrudniała 140 robotników. Trzecią z rzędu fabryką, dostarczającą średnich gatunków szkła, jest huta pod firmą E. Leubertach w Klonowie (pow. sieradzki). Posiada ona 3 lokomobile o sile 24 koni, 3 piece hutnicze do topienia szkła, zatrudnia 300 robotników i dostarcza wyrobu za 300,000 rubli rocznie. Do większych hut krajowych należy jeszcze: huta Scholtzego, Kijewskiego i S-ki w Targówku za Pragą, i hr. Krasińskiego w Starej Wsi, w pow. węgrowskim. W Warszawie istnieje także kilka pomniejszych fabryk *zwierciadeł*, zajmujących się tylko podlewaniem czyli emaliowaniem zwierciadeł, do których szyby sprowadzane są z Belgii. Zatrudniają one 46 robotników i produkują za 200,000 rs.

Z pomiędzy około 600 *cegielni*, rozrzuconych po całym kraju, z których kilkadziesiąt znajduje się pod Warszawą, jako najznaczniejsza na wymienienie zasługuje cegielnia Granzowa w Kawęczynie za Pragą, wyrabiająca rocznie do 12 milionów sztuk cegły, oprócz daąchówek i drenów. Roczna suma jej produkcyi wynosi 150 do 200,000 rubli. W Dąbrowie górniczej istnieje także specyalna fabryka *cegły ogniotrwałej* W. Lesickiego. W 1886 r. w Brzostowej, pod Ćmielowem (pow. opatowski), otwarto fabrykę *rur glinianych glazurowanych*. Fabryk *kafli* jest kilkanaście w Warszawie, Mszczonowie, w gub. siedleckiej i lubelskiej, ale produkcya ich jest bardzo ograniczoną. Z właściwości fabryk wyrobów ceramicznych istnieje w królestwie 6 fabryk *fajansu*: 2 we Włocławku, w Nowym Dworze, w pow. łowickim, w Iłży i Ćmielowie (ta ostatnia wyrabia także i porcelanę); wszystkie one należą do kategoryi średnich zakładów fabrycznych, a produkcya żadnego nie przechodzi 100,000 rs. Rocznie. Najgodniejsza uwagi w tym dziale przemysłu jest fabryka *majolik*, w r. 1881 założona przez ks. Radziwiła w Nieborowie (pow. łowicki), zatrudniająca około 100 robotników i do 20 artystów i artystek malarzy, a swoją produkcyę roczną oblicza ona na 100,000 rubli. Z pokrewnych gałęzi na zaznaczenie zasługuje fabryka *cementu* krajowego w Grodźcu (pow. będziński), własność Ciechanowskiego, istniejąca od r. 1857, zużywa siłę 150 koni parowych, zatrudnia do 500 robotników i wyrabia około miliona pudów cementu rocznie, przy obrocie do 400,000 rubli. Kilka fabryk *gipsu* w Warszawie, mają produkcyą małoznaczącą. Zakładów wypalających *wapno* znajduje się w kraju kilkadziesiąt, w gub. piotrkowskiej, lubelskiej i radomskiej, między niemi najznaczniejszemi są wapielnie Sulejowskie, w pow. piotrkowskim, posiadające piec nowego systemu Rumforda i produkujące rocznie do 100,000 korcy. Ogółem suma wartości wytworu tej gałęzi przemysłu za rok 1884 ustanowić się daje w przybliżeniu na 4,000,000 rubli.

Mydlarni i *fabryk świec* na większą skalę istnieje w Warszawie i jej okolicy kilkanaście, nadto po kilka lub kilkanaście drobniejszych po wszystkich guberniach. Ogólna ich produkcya w 1884 r. dosięga zaledwie 2,000,000 rs. Największym zakładem w tej grupie jest fabryka świec stearynowych Jana Hocha w Grochowie, za Pragą, założona w r. 1840, poruszana motorem parowym i zatrudniająca około 130 robotn. Roczny jej obrót w r. 1884 wynosił już o 671,000 rs. Drugą jest fabryka świec Stearynowych i mydła Scholtzego w Szopach Niemieckich, o 55 robotn., z produkcyą do 300,000 rs. W samej Warszawie istnieje kilka fabryk mydła toaletowego i kosmetyków jak: warszawskie laboratoryum chemiczne Hipolita Majewskiego, fabryka Pulsa i trzy inne pomniejsze. *Wosk pszczelny* na świece i inne wyroby, tudzież miód, przerabia kilka małych fabryk w Warszawie i Lublinie, ale zupełnie nową gałęź przemysłu krajowego od razu znaczniejsze sumy wytworu przedstawiającą, stanowią dwie od lat kilku dopiero założone fabryki dla przeróbki *wosku ziemnego*, sprowadzanego z Galicyi, na cerczynę i parafinę, zastępujące wosk pszczelny. Jedna z nich Gartenberga, Lauterbacha i S-ki w Strzomieszycach roczną sumę produkcyi za r. 1884 podała na 1,200,000 rs.; druga Reichora, Openhoima i S-ki w Sosnowicach, dopiero w r. 1884 założona, przy pomocy maszyny parowej zatrudniała od razu 120 robotników, a swój obrót roczny oblicza na 600,000 rs.

Wyrób *przetworów chemicznych* zaczyna się rozwijać dopiero. Oprócz dawnej (z 1822 r.) fabryki Kijewskiego i Schotzego w Warszawie, która produkcyą swą doprowadziła do 400,000 rs. Rocznie, istnieje druga świeżo założona w Sosnowcu. Do specyalnych fabryk tego działu na większą nieco skalę zaliczyć należy: zakłady E.

Wornera w Warszawie, wyrabiające ultramarynę i farby chromowe, jako też polewy na kafle i kwas octowy, tudzież fabrykę Spiessów w Tarchominie, za Pragą, która oprócz farb olejnych i lakierów, dostarcza nawozów sztucznych. Drugą znaczną fabryką farb olejnych i lakierów jest w r. 1880 dopiero założona w Helenówku, pod Pruszkowcem, fabryka W. Karpińskiego i W. Lopperta, która nadto pierwsza w kraju wyrabiać zaczęła farby drukarskie. Na zaznaczenie także zasługuje specyalna fabryka farb cynkowych Kramstów, w pow. będzińskim. Produkcya jej roczna dosięga 120,000 rs., a w specyalności swej jest ona jedyną na całe królestwo i Rossyę. Znaczna jest także fabryka farb olejnych i lakierów Krauzego w Warszawie.

Rozwinęło się także w Warszawie przedsiębiorstwo *asfaltowe*, przerabiające rocznie do 2,200 tonn tego zagranicznego materyału surowego, już to na chodniki, już też na dachy, do którego to ostatniego celu tektura w zwojach dotąd sprowadzaną być musi z zagranicy. Fabryk *gazu* na większą skalę, oświetlających całe miasta, znajduje się dotąd cztery: w Warszawie, Łodzi, Kaliszu i Lublinie, a wartość ich wytworu ogólna wynosi do 800,000 rs. rocznie, w czem samej warszawskiej fabryki rs. 680,000. Fabrykacya *zapałek* w królestwie zajmuje 7 zakładów, ale suma ich produkcyi dotąd jest małoznaczną. Najlepsze wychodzą z fabryki Bieńkowskiego za Pragą, i z fabryki w Mszczonowie. Zapałki zaś t. zw. szwedzkie dotąd wyrabia jedna tylko fabryka Gelich i Hocha w Częstochowie, ale w pośledniejszym gatunku. Wypalarni *kości,* czyli fabryk t. zw. węgla kościanego, którego tak znaczne ilości zużywają cukrownie, istnieje w kraju kilka, przeważnie w gub. kaliskiej i piotrkowskiej, ale wartość ich wytworu do bardzo małoznaczących zaliczyć trzeba. Ogólną sumę wytworu fabryk zaliczonych do właściwego przemysłu chemicznego, za rok 1884 przyjąć możemy na 2,400,000 rs.

Pomimo znacznego rozwoju wielu gałęzi przemysłu krajowego, główny dział przemysłowości stanowiły fabryki przerabiające płody gospodarstwa wiejskiego i drzewo. A w dziale tym, aż do kampanii z r. 1883 3,pierwsze miejsce zajmowało *cukrownictwo*. Liczbę ogólną cukrowni w królestwie w r. 1884 statystyka urzędowa podaje na 42, z ogólną wartością wytworu 17,316,528 rs. Najważniejsze między temi zakładami miejsce zajmuje 19 cukrowni w gub. warszawskiej, które przerobiły w ostatniej kampanii 27,203,312 pudów buraków i dostarczyły 2,801,312 pudów rafinady i mączki cukrowej. Współczesne spotęgowanie produkcyi w cukrowniach królestwa, jako tez Ukrainy i Podola, wywołało nadprodukcyą i sprowadziło przesilenie na całym rynku cukrowym polsko-rossyjskim. Największą fabryką w kraju jest cukrownia “Ostrowy” (akcyjna), w pow. kutnowskim, założona w 1843 r., zatrudniająca 1060 robotników, która w ostatniej kampanii przed przesileniem dostarczyła cukru za 1,193,220 rs. Leonów, w pow. gostyńskim (z r. 1845), zatrudniający 665 robotników, dostarczył za 858,000 rs. Józefów (pow. błoński), cukrownia z rafineryą, założona w r. 1865, a zatrudniająca 1020 robotników, dostarczyła za 828,000 rs. Do większych cukrowni dalej, których produkcya roczna przekracza 500,000 rs., należą: Sanniki, Młodzieszyn, Dobrzelin, Łyszkowice, Konstancya, Czersk, Oryszew i Walentynów w gub. warszawskiej i Elżbietów w siedleckiej; żadnej zaś z pozostałych 30-tu produkcya roczna nie była mniejszą od 100,000 rs. W kampanii z r. 1880/1 wszystkie cukrownie królestwa, wówczas w liczbie 40, przerobiły buraków 2,091,069 berkowców, czyli dziesięć razy tyle pudów, w kampanii z r. 1883/4 przerobiły buraków 3,353,625 berkowców, a cukru dostarczyły 2,847,993 pudów.

Liczba *gorzelni* w królestwie, w skutek uciążliwych opłat i przepisów akcyznych, zmniejszyła się znacznie. W 1844 r. liczono 2094., w 1867 już tylko 1675, w r. 1876 było 618, a w r. 1884, wraz z dystylarniami w gub. lubelskiej, nie oddzielonymi od gorzelni w statystyce urzędowej, tylko 390. Za to istniejące gorzelnie są fabrykami wielkich rozmiarów, z ulepszonymi urządzeniami, gdy przed tem przeważały drobne, proste zakłady. W r. 1880 istniejące gorzelnie wypędziły spirytusu razem 2,348,664 wiader. Do grupy tej przemysłu zaliczyć także wypada 15 dystylarni warszawskich, które w 1884 r. dostarczyły produktu za 3,135,235 rs., i 7 fabryk wódek słodkich i likierów w gub. warszawskiej. Ogólną sumę produkcyi zakładów przemysłowych w tej grupie statystyka urzędowa za r. 1884 podaje na 19,120,099 rs., ale nie należy zapominać, że poważną część tej wartości stanowi policzony w cenie wysoki podatek akcyzny. Na wystawie z r. 1885 wielkim złotym medalem odznaczoną została gorzelnia w Jeziorku, w Łużyńskiem, która od r. 1883 przerobiona na parową, połączona została z dystylarnią.

Z warszawskich dystylarni, a zarazem fabryk wódek słodkich, wielkością i doskonałością wyrobu odznaczają się: Karszo-Siedlewskiego, pod firmą K. Szneider i Fel. Jankowskiego. *Browarów* i *miodosytni* w r. 1884 liczono w królestwie 339, o 1,966 robotnikach, z ogólną sumą produkcyi co najmniej 7,500,000 rs. Co do wysokości wytworu główną grupę stanowią browary warszawskie, w liczbie 19, z których największe trzy browary Hermana Junga same przerabiają rocznie do 385 tysięcy pudów jęczmienia i wyrabiają piwa do 1,200,000 wiader. Doskonałością wyrobu odznacza się browar W. Kijoka i S-ki, produkujący rocznie przeszło 300,000 wiader. Na czele browarów prowincyonalnych stoi, bez zaprzeczenia, browar w Drozdowie, pod Łomżą (Franciszka Lutosławskiego). Wyrób jego, znajdujący zbyt w cesarstwie, corocznie rozchodzi się w wartości 160,000 rs. Z innych browarów prowincyonalnych do najznaczniejszych należą: Stumpfa w Kielcach, Vettera w Lublinie i Krauzego w Radzikowie pod Błoniem.

Młynów parowych w królestwie w r. 1884 istniało około 60, z produkcyą około 4,000,000 rs.; młynów wodnych, konnych i wiatraków około 8,000 z ogólną sumą produkcyi przeszło 25,000,000 rs. Do najznaczniejszych zakładów młynarskich w kraju należą: zakłady przemysłowo-zbożowe Kropiwnickiego i S-ki, posiadające oprócz olbrzymich piekarń w Warszawie i Słodowcu pod Marymontem, dwa wielkie młyny parowe: jeden w Zegrzynku nad Narwią, drugi w Słodowcu. Dalej zakłady młynarskie Bekermana we Firleju pod Radomiem i kilka młynów parowych warszawskich. Z innych fabryk do tej grupy przemysłu należących, na zaznaczenie zasługują: warszwska fabryka *makaronów* Krzymuskiego i fabryka *biszkoptów*, na sposób angielski, Józefa Sztengla.

Wyrobem i rektyfikacyą *oleju* w r. 1884 zajmowało się 10 fabryk parowych, z produkcyą około 1,000,000 i około 400 drobnych wiejskich olejarni (przeważnie na lewym brzegu Wisły), z produkcyą nie przechodzącą 300,000 rs. Do największych zakładów w tej grupie w r. 1884 należą: olejarnia parowa Strahla i Krinsa w Małobędziu przy Sosnowicach, przerabiająca rocznie do 156,000 pudów różnych oleistych nasion i owoców. Olejarnia i rafinerya parowa Bekermana w Firleju pod Radomiem, i warszawskie olejarnie: Schellera i Meyera, Sikorskiego, Kociołkiewicza.

Fabryk *krochmalu*, a zwłaszcza *mączki kartoflanej* i jej przetworów w r. 1884

znajdowało się w kraju już do 30, między niemi najznaczniejsze były: nieczynna obecnie wielka fabryka syropu kartoflanego w Piotrkowie, druga tegoż właściciela pod Puławami, i fabryka krochmalu “Mieczków” w Dobieszkowie, przerabiajaca 40 do 50 tysięcy kartofli rocznie, i w najnowszych czasach na wielką skalę założona fabryka mączki i syropów pod Nowym Dworem w gub. warszawskiej. Fabryki *cykoryi*, w liczbie siedmiu w r. 1884, zmnajdowały się: we Włocławku, w Warszawie i w Łabędziu pod Działoszycami(ta ostatnia przerabiała surowy materyał wyprodukowany na własnych plantacyach).

Fabryki *tabaczne* w pośród przemysłu Warszawskiego pokaźne zajmują miejsce, lubo w ostatnich latach działalność ich wzrastać przestała a kilka większych zamknięto. W 1884 r. było ich 10, o 2191 robotnikach, z ogólną produkcyią przeszło 3,000,000 rs.; w 1880r. było 13, z produkcyą 4,274,000 rs. Specyalną gałęź przemysłu, dopieru od roku 1879 w Warszawie zasczepioną przez hr. Ludwika Krasińskiego, stanowi fabryka *wyrobów rogowych*, zrazu przez kilku majstrów instruktorów, ze Szkocyi umyślnie sprowadzona, a dziś zatrudniająca do 200robotników krajowców, którzy na 18 warsztatacach, parą poruszanych,wyrabiają do 500 tuzinów grzebieni dziennie, prócz innych drobniejszych wyrobów z rogu, szyldkretu kości słoniowej. Fabryka *szczotek* na większą skalę jedna w Warszawie dotąd Feista, zatrudnia do 100 robotników. Przerobem drzewa sposób fabryczny, oprócz 200 około tartaków w różnych guberniach, których wartość ogólną produkcyi przyjąć można w przybliżeniu na 1,000,000 rs., zajmowało się nadto w 1884 r. 17 fabryk parowych, których ogólnąprodukcyą także co najmniej na 1,000,000 przyjąć można.

Do najważniejszych zakładów fabrycznych tej kategoryi zaliczyć należy fabryki *mebli giętych*, z których pierwsza w r. 1871 założona w Wojciechowie, w Lubelskiem, zatrudniała w r. 1884 jużdo 800 robotników, miała także swój zakład pomocniczy w Warszawie i wyprodukowała do 170,000 sztuk różnych mebli, wartości około 360,000 rs. Druga podobna założona w r. 1875 przez Branca i Pischera w Warszawie, zatrudnia już 300 robotników, a wartość swej produkcyi rocznej podaje na 300,000 rs. Do znaczniejszych fabryk, przerabiających drzewo, należą dalej: warszawska fabryka fornierów Szokalskiego Żarskiego i S-ki, założona w r. 1875; faabryka posadzek w Zwierzyńsu w ordynacyi Zamoyskiej. Nakoniec wypada nam jeszcze zrobić wzmiankę o kilku rodzajach fabrykacyj mieszanych, w Warszawie zwłaszcza rozwiniętych, tu należą: fabgryki *fortepianów*, w liczbie5 w Warszawie i 2 w Kaliszu. Tu także należą 2 fabryki warszawskie *organów*, 22 fabryk *kwiatów sztucznych*, jedna *bilardów*. 5 *guzików* i dopiero w r. 1883 założona na Pradze pierwsza fabryka krajowa *łodzi* Terleckiego.

W ogóle przemysłem fabrycznym w królestwie w r. 1884 zajętych było do 15,000 zakładów, w tej liczbie 1790 fabryk wielkich, a wartość ich produkcyi dosięgała 200,000,000 rs. Jeżeli do tego dodamy kilka tysięcy drobnych warsztatów *przemysłu domowego* po wsiach i osadach, między któremi tkackie, zwłaszcza w gub. piotrkowskiej i kaliskiej, wcale pokaźne miejsce zajmują, a nadto wartość wytworu *rzemiosł* krajowych (w samej Warszawie za r. 1884 szacowaną na 31,508,200 rs.), to dojdziemy do wniosku, że wytwórczość przemysłowa królestwa w roku 1884 przewyższyła już sumę 250,000,000 rs., a więc dorównała już wartości produkcyi rolnej (bez dochodów z inwentarz żywego). Dziś więc niemamy prawa nazywać królestwa krajem czysto-rolniczym.

Handlem w królestwie w r. 1876 zajętych było 29,962 pryncypałów wszelkich kategoryi, opłacających świadectwa na prawo handlu i 17,219 subiektów obu klas, t. j. Razem 47,181 ludzi, czyli 7 na tysiąc ówczesnej ludności kraju. Cyfry te są oparte na wykazach urzędowych dochodów z opłat za świadectwa na prawo handlu, liczbę wszakże handlujących znacznie podwyższyć wypadnie, jeżeli dodamy do nich niezliczone mnóstwo drobnych handlarzy i agentów, żadnej kontroli, a stąd i opłatom nie podlegających. Co do handlu zbożem, Poznański za r. 1876 wylicza, że z ogólnej sumy zbioru 21,766,146 czetw., wywieziono za granicę 1,509,945 czetw., t. j. 7½%, a po potrąceniu użytego na odsiew ziarna, do wewnętrznego handlu przeszło 15,534,491 czetw., co po średniej cenie za ów rok przyjętej na 8 rs. 50 kop za czetw., czyli 5 rs. 18 kop. Za korzec, odpowiadać będzie sumi 132,043,000 rs. Tym sposobem handel wewnętrzny zbożem na jednego mieszkańca dosiegałby 18 rs. 43 kop., nadto z ogólnej sumy w tym roku zebranych kartofli, po strąceniu zużytych na odsiew i w przybliżeniu na przerób przez gorzelnie, do handlu wewnętrznwgo przeszło 12,000,000 czetw., co po cenie 1 rs. 80 kop. za czetwert, czyli po 1rs. 10 kop. za korzec, co odpowiada sumie 21,600,000 rs. Z zebranego siana, po potrąceniu spożytego na miejscu na karm inwentarzy, w handel wewnętrzny, z doliczeniem słomy, przeszło do 6 milionów pudów, co po 30 kop. za pud średniom odpowiada 1,800,000 rs. wartości.

Z ogólnej ilości 184,927,812 stopni spirytusu, otrzymanego w r. 1876, potrąciwszy 42,412,033 stopni wywiezionych za granicę, wypadnie iż do handlu wewnętrznego przeszło 142,515,779 stopni, co licząc po średniej cenie z akcyzą 10½ kop. za stopień, da nam ogólną sumę 14,964,000 rs. Handel wewnętrzy piwem za r. 1876 oblicza Poznański na 3,359,251 rs., cukrem na 7,702,486 rs., olejem na 570,795 rs., drzewem (po potrąceniu wywiezionego za granicę) na 14,194,477 rs., mięsem (po wliczeniu wprowadzonego bydła z sesarstwa) na 41,475,000 rs., rybami w przybliżeniu na 1,000,000 rs., metalami i innemi kopalnemi produktami na 7,250,447 rs., fabrykatami (manufakturami), po odliczeniu z produkcyi krajowych tego co wywieziono do sesarstwa i za granicę, na 21,172,545 rs., wełną na 3,924,045 rs., wyrobami rzemieślniczego i domowego przemysłu na 34,641,506 rs. Z zestawienia cyfr tych szczegółowych wypadnie, że ahndel wewnętrzny królestwa w r. 1876 ogółem dosięgał sumy 305,697,552 rs., to znaczy średnio 45 rs. na jednego mieszkańca.

Wartość obrotów jarmarcznych w miastach i osadach królestwa wynosić miała w 1870 r. 10,729,550 rs., w roku zaś 1876 tylko 10,324,876 rs. Specyalnie zaś warszawskiego jarmarku na wełnę w r. 1870, przy przywozie 35,854 pudów (po średniej cenie 32 rs.), 1,147,323 rs.; w r. 1876 zaś, przy przywozie 47,519 pudów (przy średniej cenie 30 3/7 rs.), 1,471,209 rs. Co do handlu zewnętrznego, oblicza p. Poznański, że w r. 1876 wywieziono z królestwa za granicę towarów ogółem za 47,921,873 rs., z czego przez komory niemieckie za 44, 391,000 rs, przez austryackie za 3,53,000 rs. Główną pozycyę w tych ogólnych sumach zajmowały naturalnie artykuły żywności, przedewszystkiem zboże, za 23,496,114 rs.; surowe i wpółobrobione materyały (wełna, drzewo i t. d.) za 19,598,044 rs., bydło za 3,276,653 rs.; za resztę wyroby i różne towary. Przywóz z za granicy oblicza Pozański za tenze rok na 59,748,840 rs., a główne pozycye wpośród niego zajmuje bawełna, wartości 6,366,000 rs.), metale i relsy (5,012,000 rs.), przędza bawełniana (4,210,000 rs.), wyroby metalowe (4,284,000 rs.), maszyny i narzędzia (3,171,000

rs.), wełna (3,409,000 rs.), sól (2,780,000 rs), węgiel kamienny 92,400,000 rs.), wyroby wełniane (2,439,000 rs.), jedwab (2,094,000 rs.), herbata (1,983,000 rs.), owoce i frukta (1,410,073 rs.), nafta (1,355,000 rs.), wyroby bawełniane (1,737,000 rs.), wyroby lniane (1,416,000 rs.). W obec szybkiego postepu w ostatnich dziesięciu latach naszego przemysłu, a zwłaszcza przędzalno-tkackiego i wyrobów z metali, możemy przypuszczać z wielkim prawdopodobieństwem, że w obecnym przywozie do królestwa znacznie się obniżyły pozycye szczegółowe, a stąd i bilans targowy z za granicą, który w r 1876 wynosił jeszcze przewyżkę porzywozu na 11,826,967 rs., znacznej uległ zmianie, o ile znowu z drugiej strony na obnizenie wartości wywozu królestwa nie wpłynęły obniżone od lat 10-ciu ceny zboża.

Co do handlowych obrotów królestwa polskiego z cesarstwem, za r 1876, Poznański, na zasadzie wykazów handlowych dróg żelaznych do cesarstwa prowadzących, wylicza, że z królestwa do cesarstwa wywieziono towarów za 56,310,165 rs., przywieziono zaś stamtąd za 23,428,487 rs., co daje przewyzkę wywozu na 32,881,678 rs. na korzyść królestwa. Tranzytowy handel przez królestwo za r. 1876 oblicza ogółem na 45,131,460 pudów towarów. Ruch ten wzrósł jeszcze do tego czasu przez otwarcie nowej linii tranzytowej, a mianowicie drogi żelaznej Nadwiślańskiej.

Kredyt i banki. Kredyt hypoteczny ziemski aż do roku bieżącego udziela w królestwie jedno tylko centralne na cały kraj towarzystwo kredytowe ziemskie. Instytucya ta z końcem ostatniego półrocza obrachunkowego, to jest z dniem 13 listopada 1886 r., na 8,075 dobrach ziemskich posiadała ogółem wierzytelności rs. 113,880,065, z czego nieumorzonych było 104,420,160 rs. Z pomiędzy 8075 dóbr ziemskich, pożyczkami towarzystwa obciążonych, najwięcej, bo 1499, znajdowało się w oddziale dyrekcyi szczegółowej warszawskiej, 1162 w płockiej, 1122 w kaliskiej, najmniej, bo 342 w łomżyńskiej i 379 w suwalskiej. Wysokość pożyczek towarzystwa wynosiła od 100 do 226,150 rs. Tę ostatnią najwyższą sumę otrzymały jedne tylko dobra w oddziale kaliskim. Półroczna rata poborowa towarzystwa w pierwszym półroczu 1886 r. dosięgała 2,558,972 rs., a wysokość funduszu, stanowiącego ogólną własność towarzystwa, z dniem 13 listopada 1886 r.-7,628,899 rs., w czem, oprócz funduszu rezerwowego, w gotowiźnie i papierach procentowych w sumie 6,832,803 rs., odpowiadającej 6% ogółu wierzytelności towarzystwa, mieści się wartość nieruchomości i ruchomości do niego należących, w sumie rs. 796,095.

Kredyt hypoteczny miejski, ułatwiony w królestwie dopiero od r. 1870 przez zaprowadzenie towarzystwa kredytowego miasta Warszawy, a kilka lat potem podobnegoż towarzystwa w mieście Łodzi, od roku zeszłego rozszerzył się przez zaprowadzenie podobnych towarzystw w miastach prowincyonalnych. Towarzystwa kredytowe miasta Lublina i Kalisza pomyślnie działają już od roku zeszłego, a w Płocku, Piotrkowie i innych miastach, przeważnie murowanych, znajduja się już w związku. Towarzystwo kredytowe miasta Warszawy, po koniec roku rachunkowego 1885/6, udzieliło ogółem na 2351 nieruchomości 39,209,400 rs. pożyczek, z czego nieumorzonych było 33,261,671 rs. Półroczna rata poborowa w r. 1886 wynosiła 1,426,098 rs., a kapitał zasobowy towarzystwa z dniem 30 września 1886 r. wynosił 2,976,452 rs. i był wyższym nad normalnie przepisaną wysokość na 1/14 część sumy ogólnej pożyczki o rs. 175,781, skutkiem czego przewyzka ta użytą została na ulgę ½ procentową dla stowarzyszonych przy najbliższej racie, co już rok drugi z

rzędu ma miejsce. Towarzystwo kredytowe m. Łodzi, po koniec roku rachunkowego 1885/6, wydało pożyczek 6,136,60? rs. na 6,327,500 rs. Towarzystwo miasta Lublina i Kalisza dotąd sprawozdań swoich nie ogłosiły, a pożyczek wydało lubelskie do 1,200,000 rs., a kaliskie do 500,000 rs. Tym sposobem listów zastawnych towarzystw kredytowych w ogóle w r. 1887 znajdowało się około na 150,000,000 rs. Kredyt handlowy aż do r. 1886 ułatwiał przedewszystkiem w r. 1828 założony rządowy Bank polski w Warszawie, który swą działalność na prowincyą rozwinął po r. 1860, otworzywszy 10 filij swoich we wszystkich miastach gubernialnych (prócz Siedlec i Suwałk), a nadto w Łodzi, Włocławku i Częstochowie.

W przedostatnim roku swego istnienia (1884) Bank polski rozwinął działalność swoją do takich granic, że ogólny obrót wszystkich jego operacyj wynosił 1,017,204,321 rs. Weksli w tym roku zeskontował w centralnej instytucyji w Warszawie na 30,240,480 rs. i w filiach prowincyonalnych na 38,659,716 rs., czyli razem na 68,900,197 rs. Oprócz tego na otwarte kredyty, zabezpieczone papierami publicznemi, udzielił pożyczek razem 42,246,259 rs., na zastaw papierów publicznych 1,025,549 rs. i towarów 1,857,782 rs., na rachunki przekazowe wniesiono 26,359,532 rs. Bank polski rozwinąwszy osobisty kredyt do powyższych obszernych granic, od r. 1870 stopniowo zwijał zrazu bardzo rozszerzone kredyty hypoteczne i przemysłowe, tak że pierwsze w r. 1884 wynosiły już tylko 5,721 rs, a drugie62,660 rs. Z rokiem 1886 w miejsce tak zasłużonej krajowi instytucyi, zaprowadzone zostały kantory, czyli oddziały Petersburskiego Banku Państwa, o których działalności w królestwie dotąd niemamy żadnych szczegółowych wiadomości.

Banków prywatnych akcyjnych, założonych między rokiem 1870-1872, jest w Warszawie cztery i w Łodzi jeden.

Z pomiędzy nich na zasadach akcyjności założone:

1) Bank handlowy w Warszawie (o 6 milionach rubli kapitału zakładowego, z odziałem w Petersburgu), w oddziale warszawskim w r. 1886 miał całkowitego obrotu wszystkich operacyj na 465,173,321 rs. Weksli w walucie krajowej zdyskontował sztuk 45,673 na 28,885,851 rs., nadto w walucie obcej na 5,313,186 rs. Pożyczek na zastaw papierów publicznych i towarów udzielił 11,230,007 rs. Kapitałów na lokacyi w ciągu roku miał 9,555,840 rs., a nadto na rachunki przekazowe wniesiono w ciągu roku 26,525,877 rs. Fundusz rezerwowy banku tego z końcem r. 1886 wynosił 1,027,170 rs., a dywidendy za 1886 r. dał akcyonaryuszom 7%.

2) Bank dyskontowy warszawski (o 2 milionach rubli kapitału zakładowego) całkowitego obrotu wszystkich operacyj w ciągu roku 1886 miał 214,267,502 rs. Weksli miejscowych i zamiejscowych w walucie krajowej zdyskontował w ciągu roku na 6,984,980 rs. i weksli zagranicznych nabył za 7,950,325 rs. Pożyczek na zastaw papierów, towarów i t. d. W ciągu roku wydał 1,990,131 rs. Kapitałów na lokacyi w ciągu roku miał 4,939,295 rs., na rachunki przekazowe w ciągu roku wpłynęło 3,725,818 rs. Fundusz rezerwowy banku tego z końcem r. 1886 wynosił 299,009 rs., a dywidendy za r. 1886 dał akcyonaryuszom 6½%; i

3) Bank handlowy łódzki, o jednym milionie rubli kapitału zakładowego.

Na zasadach wzajemności założone:

1) Warszawskie towarzystwo wzajemnego kredytu z końcem roku liczyło 2718 członków, którzy złożyli kapitału obrotowego rs. 1,193,747 i poręczyli rs. 10,743,723 rs., przyznanego więc kredytu mieli na 11,937,470 rs. Całkowity obrót wszystkich operacyi towarzystwa tego za r. 1886 wynosił 56,850,399 rs. Weksli skupiło towarzystwo to w ciągu roku sztuk 20,470 na 11,650,186 rs. Pożyczek na zastaw papierów i towarów udzielono w ciągu roku 122,105 rs. Kapitałów na lokacyi w ciągu roku posiadało 3,326,480 rs., a na rachunki przekazowe wpłynęło 8,258,670 rs. Funduszu rezerwowego i zapasowego z końcem r. 1886 posiadało towarzystwo 312,339 rs., dywidendy członkom swoim od kapitału obrotowego udzieliło 7%.

2) Kasa pożyczkowa przemysłowców warszawskich z końcem r. 1886 liczyła 5157 członków mających wkładu 321,350 rs. Pożyczek na weksle, zastawy i t. p. razem w ciągu r. 1886 udzieliła kasa 3,650,755 rs. Kapitałów na lokacyi posiadała w ciągu roku rs. 1,494,376, na rachunki przekazowe złożono 609,370 rs. Kapitał zasobowy z końcem 1886 r. wynosił 144,200 rs., dywidendy uczestnikom udzieliła 7%.

Na wzór warszawskiej kasy przemysłowców potworzyły się w ostatnich czasach podobne instytucye także w Radomiu i Lublinie, ale dotąd sprawozdań nie ogłaszały. Na wzajemności oparte są także drobne instytucye kredytowe, tak zwane stowarzyszenia zaliczkowo-wkładowe, od lat kilkunastu funkcyonujące: w Grójcu, Kutnie i Wiskitkach.

Kredytem włościańskim, jak dotąd, zajmują się tylko kasy zaliczkowo-wkładowe gminne, jakich z początkiem 1881 r. na 1300 gmin w kraju istniało już 841, z ogólnym kapitałem zakładowym 648,616 rs. Liczba kas tych z każdym rokiem się zwiększa i wynosi już więcej niżeli 1000, a niektóre gubernie, jak np. lubelskie, posiadają już kasy takie we wszystkich gminach. W gub., warszawskiej z początkiem r. 1886 na 154 gminy było już 122 kas.

Kas oszczędności w królestwie, dawnej organizacyi, założonych między r. 1843-62 przez b. Dyrekcyą ubezpieczeń, jest 18, a mianowicie: w Warszawie przy Magistracie, we wszystkich miastach gubernialnych, jako też w niektórych większych powiatowych, jak: w Łodzi, Włocławku, Częstochowie, Łęczycy, Hrubieszowie, Biały, Mławie i Sandomierzu. Kasy te, oprócz warszawskiej przy Magistracie, która z początkiem r. 1887 liczyła 39,384 uczestników, a 1,758,657 rs. nagromadzonego przez nich kapitału, jak przekonywają w r. 1878 zebrane o nich szczegółowe wiadomości, rozwijają się bardzo powolnie, po kilkuset (prócz płockiej, więcej niż 1000 uczestników liczącej), a niektóre po kilkadziesiąt ledwie liczą uczestników.

Z rokiem 1861 warszawskie towarzystwo dobroczynności pozakładało t. zw. *kasy groszowe*, na wzór angielskich Penny-Banków, gromadzące drobnemi składkami oszczędność ludową, a na procent przelewające ją do kasy głównej p[rzy Magistracie. Instytucye, te obecnie w liczbie kilkunastu czynne, znaczny udział przyjmują w rozwoju głównej kasy przy Magistracie. W ostatnich latach Petersburski Bank Państwa, przy zaprowadzonych w miejsce b. Banku polskiego i jego oddziałów kantorach swoich, podobno także otworzył kasy oszczędności, ale rozwój, a nawet istnienie tychże, podobnie jak całej działalności Banku państwa w królestwie, nie jest

znanem publiczności. Oprócz kas oszczędności, do poważniejszych instytucyi przezorności należą jeszcze: *kasy zjednoczenia* czyli *emerytalne*, *kasy wsparcia* i *zabezpieczenia* przy krajowych drogach żelaznych, jako też *kasy przezorności i pomocy*, potworzone dla urzędników i oficyalistów przy bankach prywatnych i innych towarzystwach akcyjnych i wzajemnych. Ubezpieczeniem na życie, tą koroną instytucyi przezorności na Zachodzie, dotąd w królestwie po zniesieniu b. Dyrekcyi ubezpieczeń, żadna miejscowa instytucya się nie zajmuje.

Asekuracyą w królestwie, oprócz zaprowadzonych, po zniesieniu b. centralnej dyrekcyi ubezpieczeń dla całego kraju, rządowych instytucyi wzajemnego ubezpieczenia obowiązkowego budynków od ognia, bez zadnego rzeczywistego związku między sobą prowadzonych przez 10 rządów gubernialnych, które w r. 1885 ubezpieczały w ogóle w całym kraju, prócz Warszawy, 776,993 nieruchomości na 362,436,540 rs., w czem 767,288 w wartości niższej od 5,000 rs., a 9,755 w wyższej. Ilość nieruchomości obowiązkowo ubezpieczonych, a zatem i budowli w ogóle, między gubernie rozdziela się jak następuje: lubelska 106,823, piotrkowska 9,129, radomska 91,367, kielecka 81,928, warszawska 78,050, kaliska 72,446, siedlecka 69,572, suwalska 65,747, łomżyńska 62,963 i płocka 49,963. W Warszawie ubezpiecza budowle sam Magistrat. Na cały kraj istnieje jedno tylko towarzystwo miejscowe, a mianowicie Warszawskie towarz. Ubezpieczeń od ognia. W ostatnich szesciu latach doszło już do 2,000,000 rs. rocznego dochodu z premii, z czego pewna, niewielka stosunkowo, cześć przypada na zabezpieczenia przyjmowane w wielkich miastach cesarstwa. Głównem zaś polem działalności towarzystwa jest królestwo i sąsiednie gubernie cesarstwa. Wszelkie inne dziedziny asekuracyi eksploatowane są dotąd w królestwie przez obce tylko agentury, nie ogłaszające szczegółowych sprawozdań o działalności swojej.

Towarzystw akcyjnych po 1870 r. powstało w kraju kilkadziesiąt: oprócz towarzystw dróg żelaznych i banków, jedno towarzystwo ubezpieczeń, a z pomiędzy przemysłowych: kilkanaście towarzystw cukrowniczych, dwa górnicze, jedno prowadzące łaźnie i łazienki w Warszawie, dwa dla fabrykacyi stali, a w ostatnich latach kilkanaście także wielkich przedsiębiorstw fabrycznych, dotąd prywatnych, przekształciło się na towarzystwa akcyjne: jak zakłady żelazne Lilpopa i Raula, fabryki Szajblera i inne w Łodzi, fabryki Żyrardowskie i inne.

Komunikacye. Z końcem 1886 r. znajdowały się w ruchu w granicach królestwa następne drogi żelazne: warszawsko-wiedeńska, główna linia z Warszawy do granicy wiorst 288, odnoga za Skierniewice do Łowicza wiorst 19.68 Ząbkowic do Sosnowic wiorst 16.75, razem wiorst 324.68. Warszawsko-bydgoska, główna linia z Łowicza do Aleksandrowa wiorst 130.72 Odnoga z Aleksandrowa do Ciechocinka wiorst 7.20, razem wiorst 137.92. Fabrycznołódzka z Koluszek dołodzi wiorst 26. Warszawsko-terespolska wiorst 193.67. Nadwiślańska, główna linia w granicach królestwa od Dorohuska do Mławy wiorst 361, odnoga Iwangrodu do Łukowa wiorst 57 i droga obwodowa w okół Warszawy wiorst 27, razem wiorst 445. Iwangrodzko-dąbrowska, główna linia wiorst 279, odnoga z Koluszek do Ostrowa wiorst 148, razem wiorst 427, nadto z drogi petersbursko-warszawskiej – z Łap do Warszawy i z Kowna do Wierzbołowa wiorst 242, z brzesko-grajewskiej od stacyi Mońki do Grajewa wiorst 28 i terespolsko-brzeska wiorst 8.36; razem w ruchu dróg żelaznych było wiorst 1883, co odpowiada blisko 0.8 wiorstom na milę kw.,

zamieniając zaś przestrzeń królestwa 2312 mil kwadr. Na worsty kwadr. = 111,874 kwadr. wiorstom, wypadnie jedna wiorsta drogi żelaznej średnio na 61 wiorst kwadr. w stosunku zaś do zaludnienia jedna wiorsta drogi żelaznej na 4,191 mieszkańców. Obok dróg znajdujących się już w ruchu, wykończają się i będą czynne jeszcze w roku bieżącym (1887): dwie odnogi drogi iwangrodzko-dąbrowskiej, z Dąbrowy do granicy pruskiej i austryackiej (razem około 29 wiorst) i odnoga drogi terespolskiej z Siedlec do Małkini (wiorst 62), jako też linia z Chełmna do Brześcia (wiorst 107).

Dróg szosowanych znajduje się w królestwie: traktów 1-go rzędu (wszystkich pobudowanych przed r 1845, kiedy nie było jeszcze dróg żelaznych w kraju) wiorst 2,159.2? pobudowanych kosztem 2,282,735 rs., czyli średnio po 3837.77 rs. za wiorstę; traktów 2-giego rzedu, do r. 1876 wytkniętych, znajdowało się 4,229.38 wiorst. Od tego czasu przybyło kilkaset wiorst szos już to wykończonych, już to w budowie znajdujących się, jako drogi podjazdowe do stacyj nowootwartych od tego czasu dróg żelaznych: nadwiślańskiej i iwangrodzko-dąbrowskiej. Nadto dróg lądowych między-wioskowych w r. 1876 liczono wiorst 35,755 i pocztowych gruntowych 2.328 wiorst. Komunkacyj wodnych w r. 1876 liczono rzek spławnych w granicach królestwa wraz z kanałem augustowskim wiorst 3,073, w czem dla statków tylko 2490 wiorst, co daje na jedną kwadratowa milę przestrzeni wiorst 1.3, a na sto wiorst kwadratowych 2.75 wiorst. Od tego czasu komunikacye wodne krajowe żadnej bodaj poprawie nie uległy. Razem ulepszonych komunikacyi w kraju (licząc w to drogi żelazne, drogi wodne i trakty szosowane) znajdowało się z końcem r. 1886 około 11,560 wiorst, to znaczy średnio 5 wiorst na każdą milę kwadr. przestrzeni.

Źródła: *Fr. Rodecki*, Obraz geograficzno-statystyczny królestwa polskiego (1830); *Wolski*, Statystyka królestwa polskiego w Encyklopedyi Orgelbranda (1867); *Załęski W.*, Statystyka porównawcza królestwa polskiego (1876); *Bonzemer J.*, Instytucye przezorności w królestwie polskiem z początkiem r. 1878 (1878); *Poznański J.,* Proizwoditielnyja siły carstwa polskago (1880); *Aleksandrowicz Bron.*, Obecny stan lasów i sadów owocowych w królestwie polskiem (1870, w Ekonomiście); Banzemer J., Obraz przemysłu w kraju naszym (1886); Dmochowski L., W sprawie ubezpieczeń nieruchomości (w Niwie z r. 1887).

Dr J. Banzemer.

Polska. Rozległy, bo przeszło 16,000 mil kw. Obejmujący obszar dawnej Polski, nie był, do końca istnienia Rzeczypospolitej, przedmiotem badań systematycznych, badań dla celów naukowych. Niedostawało ddo takiej pracy ludzi i instytucyi, nie odczuwano nawet, przez długie wieki, potrzeby bliższego zaznajomienia się z krajem, jego przyrodą i ludnością. Pierwsze silniejsze rozbudzenie się świadomości narodowej, pod wpływem walk z Krzyżakami, musiało wywołać, w nielicznych naturalnie duszach, zainteresowanie się zarówno przeszłością kraju, jak jego stanem współczesnym. Z tego zainteresowania się wynikły pomnikowe dzieła Długosza i memoryał Ostroroga. Wielka kronika Długosza rozpoczyna opowieść dziejową obszernym opisem geograficznym, zajmującym do 40 stron druku i zdumiewajacym ilością nagromadzonych szczegółów, dokładnością danych i racyonalnem oparciem spisu na stosunkach hydrograficznych (podział na dorzecza). Praca Długosza leżąc w rękopisie, nie była znaną przez długi czas ogółowi. W lat 40 po ukończeniu kroniki ukazuje się świetne na swój czas dziełko Miechowity: “Tractatus de duobus Sarmatiis” (Kraków, 1517)., które w licznych wydaniach łacińskich i przekładach na główniejsze języki (polski z r. 1535) rozchodzi się po całej Europie, zyskując sobie ogólne uznanie. Po tym świetnym początku, krajoznawstwo polskie popada w wielowiekowy zastój.

Rozwój życia politycznego, zainteresowanie się Polską w zachodniej Europie, wywołane elekcyami królów, pobudziło do ogłaszania opisów łacińskich (Kromera, Krasińskiego i Starowolskiego), przeznaczonych dla cudzoziemców przeważnie i uwzględniających przedewszystkiem stosunki polityczne, kościelne i charakterystykę kulturalną. Stopniowe zrywanie związków z życiem umysłowem Zachodu i obniżanie się poziomu potrzeb duchowych, wywoła zanik życia umysłowego. Pierwsze prace z zakresu krajoznawstwa w wieku XVIII, zawdzięczamy cudzoziemcom, głównie Niemcom osiadłym po miastach większych, w Warszawie mianowicie. Lekarz niemiecki Erndtel, wydaje w r. 1730 w Dreźnie, dzieło: “Varsavia physiceillustrata” oparte na własnych obserwacjach i poszukiwaniach. Głośny w wieku XVIII geograf niemiecki Bueschiug, w swem dziesięciotomowem dziele “Die Erdbeschriebung” (Hamburg, 1754-92), pomieścił obszerny opis Polski, który wyszedł w przekładzie polskim w Lipsku i Dreznie w r. 1768.

Kompilacyjnego charakteru prace jezuity Rączyńskiego z pierwszej połowy w. XVIII, poświęcone przyrodzie polskiej, zostają w związku z szerzącem się wtedy śród niemieckiego mieszczaństwa miast pruskich, upodobaniem do zbierania zarówno osobliwości natury, jak książek i rekopisów. Pierwszym badaczem flory pruskiej będzie także ksiądz, pochodzenia mieszczańskiego, popularny tak długo przez swe dzieła Kluk. Jednocześnie Rizzi Zaunoni, włoch z pochodzenia, kolejami ruchliwego zycia przerzucony do Niemiec i Angli, układa z materyałów zebranych ze staraniem ks., Józefa Al. Jabłonowskiego, w ciągu lat 20, pierwszą szczegółową mapę Polski, w 25 arkuszach i takową wydaje kosztem księcia w Paryżu r. 1772.

Dopiero podniesienie się oświaty wskutek reformy szkół i obudzenie dążeń reformatorskich, rozszerzy w umysłach przekonanie o potrzebie poznania kraju i jego zasobów. Reformatorzy polityczni pierwsi uczują potrzebę poznania dokładnych danych, tyczących się rozległości, ludności, produkcyi rolnej, handlu, bogactw mineralnych. Bogata literatura polityczna epoki sejmu wielkiego i ówczesne

czasopisma przepełnione są rozprawami o stanie rolnictwa, przemysłu, handlu, zaludnieniu i stosunkach społecznych. Niestety, autorzy tych prac, zmuszeni są w swych wywodach opierać się na bardzo ubogich, niedokładnych wielce danych. Najgorliwszy z reformatorów Staszyc, dzięki swemu naukowemu przygotowaniu, sam się weźmie do pracy nad poznaniem kraju pod względem geologicznym (Ziemiorództwo Karpat) i statystycznym (O statystyce Polski). Pierwszą próbą wszechstronnego opisu kraju, zbiorową pracą, był polecony duchowieństwu parafialnemu i wedle ułożonej instrukcyi (a raczej kwestyonaryusza), wykonany między rokiem 1784 a 1799, opis wszystkich parafii, przechowujący się dotąd w rękopisie, w bibliotece sztabu generalnego w Petersburgu. Wobec szybko następujących przewrotów i wstrząśnień politycznych nie ma czasu na pracę systematyczną, do której brak przygotowania naukowego.

Upadek Rzeczypospolitej, zamykając arenę życia politycznego, zwróci dopiero poważniejsze umysły do poszukiwań naukowych, zachęci do tworzenia zbiorów, bibliotek, instytucyj naukowych. Jednocześnie zaś w prowincyach zajętych przez Prussy, wprowadzenie nowych porządków i połączone z niemi obliczenia statystyczne, ułatwią wykonanie najgruntowniejszego i najobszerniejszego opisu znacznej części dawnej Polski, którego autorem był Holseche, dyrektor departamentu białostockiego. Dzieło jego wyszło w Berlinie, w latach 1800-1807, p. t. “Geographic und Statistik von West-Sued und Neuost Preussen”. Geografię Księstwa Warszawskiego wydał w Poznaniu r. 1805 Jerzy Benjamin Flatt, który, jak sam oznajmia w przedmowie, “dopiero niedawno nauczył się języka polskiego”, mimo to uważał się za Polaka i stwierdził to duchem ożywiającym całą pracę, poprzedzoną dość obszernym zarysem dziejowym doprowadzonym do r. 1807. Utworzenie Księstwa Warszawskiego a następnie Królestwa Polskiego, pobudziło do badań krajoznawczych. Staszyc bada karpaty i Tatry i rezultaty prac swoich ogłasza od r. 1805, w szeregu rozpraw pomieszczonych w rocznikach Tow. Przyjaciół Nauk “O ziemiorodztwie gór dawnej Sarmacyi a później Polski”. Jednocześnie interesując się żywo jako polityk i patryota stosunkami społecznemi i ekonomicznemi, ogłasza swą rozprawę “O statystyce Polski” (1807 r.). Wawrzyniec Surowiecki wydaje częśćpierwszą niedokończonego dzieła: “O rzekach i spławach krajow. Ks. Warszawskiego” (1811 r.).

Do rozjaśnienia naukowych podstaw badań krajoznawczych, przyczynia się Jan Śniadecki swem znakomitem dziełem: “Geografia czyli opisanie matematyczne i fizyczne ziemi” (1806 r.) i Lelewel swemi studyami nad historyą geografii i geografią historyczną (“Pisma pomniejsze geogr. Histor.”, 1814 r.). Siarczyński Franc. Ogłosiwszy, uzupełniony co do rzeczy polskich, przekład trzytomowego “Dykcyonarzyka geograficznego” Echarda (1782 r.) i następnie obszerną trzytomową “Geografię” (1790-1794), zamierzył opracować szczegółową geografię Polski, lecz dzieła tego na wielkie rozmiary zakreślonego nie wykończył. Rękopisy tej pracy przechowały się w bibliotece Ossolińskich we Lwowie. Jednocześnie, powolniej znacznie, posuwały się badania kraju pod względem fizycznym. Łatwiejsze zadania (badanie flory i fauny) miały liczniejszych przedstawicieli, trudniejsze (geologia) leżały odłogiem. W r. 1829 Pusch Jerzy ogłasza w “Słowianinie” (osobno, Warszawa r. 1830) “Geognostyczny opis Polski”, wydany nadtępnie po niemiecku w obszerniejszych znacznie rozmiarach: “Geognostische Beschreibung von Polen” (Stuttgart i Tuebingen, t. I, 1831, str. 388, t. II, 1836, str, 695 z atlasem). Badania

geologiczne na całym obszarze ziem polskich prowadzą przez trzy ćwierci wieku XIX uczeni niemieccy lub z niemieckich rodzin pochodzący.

Polscy pracownicy ogłaszają prace z zakresu geografii historycznej, historyi miast, opisy oparte na danych statystycznych. Niemcewicz (“Podróże historyczne”), Święcki, Gawarecki, Baliński i Lipiński, Edward Raczyński, Łukaszewicz, Sobieszczański, Wajnert, Bartoszewicz, Rulikowski, Rolle, Stecki, oto wybitniejsi pracownicy na tem polu od 1800 do 1880. Starannem i bogatem zestawieniem różnorodnych danych jest “ Obraz geogr. Statystyczny Królestwa Polskiego” ułożony przez Franciszka Rodeckiego (Warszawa, 1830). Wydawany przez warszawskie obserwatoryum astronomiczne “Kalendarz” (od r. 1837-1860) mieści dość obfite materyały do klimatologii i hydrografii Królestwa. Czasopisma ilustrowane jak: “Przyjaciel ludu” (w Lesznie), “Księga świata”, wreszcie “Tygodnik ilustrowany” i “Kłosy” zawierają liczne opisy miejscowości, zabytków. W r. 1862 odział Nauk przyrodniczych Towarz. Naukowego krakowskiego, powziął zamiar opracowania powszechnej fizyografi ziem polskich. Jako przygotowanie do tego wielkiego zadania opracował i ogłosił r. 1862 prof. J. Majer, późniejszy prezes Akad. Umiejętności: “Literaturę fizyografii ziemi polskiej”, t. j. Bibliografię krajoznawczą doprowadzoną do końca r. 1861. Staranny spis uwzględniający zarówno osobne książki i rozprawy po czasopismach, zarówno pracę Polaków, jak i cudzoziemców wykazał 1280 prac z przeciągu pięciu stuleci. Tymczasem wydana świeżo przez E. Roemera bibliografia krajoznawcza ostatniego dziesięciolecia wieku XIX, objęła około 7000 opracowań.

Ten nagły rozwój badań krajoznawczych rozpoczął się w ostatniej ćwierci zeszłego stulecia. Złożyły się na to różne warunki. Z jednej strony poważne zainteresowanie się młodego pokolenia zarówno przyrodą jak przeszłością kraju, a z drugiej rosnąca ilość naukowo przygotowanych pracowników (w Galicyi mianowicie) i powstanie licznych instytucyj i stowarzyszeń, popierających i organizujących pracę naukową.

W r. 1876 zaczyna wychodzić we Lwowie “Kosmos”, organ Tow. przyrodników im. Kopernika, r. 1881 pojawia się w Warszawie pierwszy tom “Pamiętnika Fizyograficznego”, a r. 1882 powstaje “Wszechświat”, organ koła przyrodników. W Krakowie wychodzą “Roczniki komisyi fizyograficznej” prowadzącej dzieło zamierzone w r. 1861 przez dawne Towarz. Naukowe krakowskie. Obok tego rozkwit badań dziejowych nadaje nowy kierunek geografii historycznej wchodzącej na tory naukowe za sprawą Adolfa Pawińskiego i Al. Jabłonowskiego, ogłaszających od r. 1883 częściami “Polskę wieku XVI”. Założona w r. 1887 “Wisła”, staje się pod redakcyą J. Karłowicza organem badań ludoznawczych. We Lwowie powstaje kwartalnik “Lud” organ Towarz. Krajoznawczego. Poszukiwania archeologiczne i badanie zabytków sztuki dawnej zostały do pewnego stopnia zorganizowane i mają w Krakowie i Warszawie swe specyalne wydawnictwa. Można więc oczekiwać, iż rezultaty tak pomyślnie rozwijającej się pracy, pozwolą w niedługiej przyszłości dać odpowiedź na wiele ważnych pytań, oczekujących dotąd na rozwiązanie. Takimi pytaniami są między innemi: rozległość i ludność dawnej Polski w różnych epokach i obecna ilość Polaków.

Według obliczeń Pawińskiego i Al. Jabłonowskiego, pomieszczonych we wstępach do ogłoszonych dotąd w zbiorze “Źródeł dziejowych regestrów poborowych pojedynczych prowincyj Rzeczypospolitej z drugiej połowy XVI wieku, miały obszaru

wtedy: Wielkopolska z Kujawami 1051 mil kw. (825,000 mk.), Małopolska 1013 (688.000), Mazowsze 578 (590,000), Ukraina (wojew. kijowskie i bracławskie) 3162 mil kw. z tego 740,70 na prawym brzegu Dniepru a 1260,87 na lewym, czyli t. zw. Zadnieprze. Prócz tego dzikie pola niżowe i oczakowskie 1537 mil, razem więc 4700 mil kw. Sam powiat kijowski z Zadnieprzem obejmował 2003 mil a lepiej zagospodarowane powity zachodnie: owrucki, żytomierski, winnicki i bracławski 1163 mil. Wołyń 742 mil a Podole 348 mil kw. Wojew. lubelskie 200 mil. Ludność Ukrainy przypuszczalna wynosiła 545,280 co w stosunku do 2812 mil obszaru zaludnionego wynosi 194 na milę. Wołyń miał 293,780, t. j. 397 na mili a Podole 97,736 mk., t. j. 280 na mili. Lubelskie do 82,000 czyli około 400 na mili kw. Całość państwa przy obszarze przenoszącym 16 tysięcy mil kw. posiadała, w tym stosunku, , w ostatnich latach rządów Zygmunta Augusta, co najwyżej 6,000,000 mieszkańców.

Podawane na podstawie dowolnych kombinacyj, więcej niż dwa razy większe cyfry (t. VIII, 688), nie mają żadnych podstaw. Polska piastowska z czasów Łokietka nie miała prawdopodobnie miliona ludności. Pomyślny rozwój w epoce Jagielońskiej mógł podnieść w końcu w. XV zaludnienie do czterech najwyżej milionów. Niepomyślne warunki w ciągu w. XVII i połowy pierwszej XVIII sprawiły, iż wzrost ludności z częstymi wahaniami się postępował bardzo wolno. “Geografia powszechna” Wyrwicza z r. 1772 oznacza ludność państwa (przed rozbiorem) na ośm milionów. Dziś na obszarach, które w różnych czasach wchodziły w skład państwa polskiego mieszka około 50 milionów. Najdawniejszymi świadectwami, na których geograf i statystyk mogą się oprzeć, są akty uposażeń biskupstw, klasztorów, kościołów, działów książęcych, rozgraniczeń, nadań, a także przesyłane do Rzymu sprawozdania z poboru świętopietrza. Najdawniejszy spis parafii z czasów Łokietka, odnaleziony świeżo w archiwum watykańskiem, ukaże się zapewne niezadługo w wydawnictwach Akademii Umiej. w Krakowie. Długosz prócz swej wybornej i dość szczegółowej geografii Polski z połowy w. XV (na początku “Kroniki”) podał w swej “Księdze uposażeń” (Liber Beneficiorum) szczegółowy i bogaty w różne dane opis wszystkich osad w całej decezyi krakowskiej. Mniej bogaty w szczegóły opis archidyecezyi gnieźnieńskiej z początku w. XVI mieści “Liber Beneficiorum” Łaskiego.

Zawarty w lustracyach i regestrach materyał posłużył do opracowania nieskończonego jeszcze a na wielkie rozmiary podjętego dzieła mającego przedstawić “Polskę wieku XVI”. Dzieło to wchodzące w skład wydawnictwa “Źródeł dziejowych” rozpoczęte pod kierownictwem Al. Jabłonowskiego i Adolfa Pawińskiego, objęło dotąd w dziewięciu wydanych tomach: Wielkopolskę (2 tomy), Małopolskę (2 tomy), Mazowsze, Ukrainę (2 tomy), Wołyń, Podole, Ruś Czerwoną. Do poznania stanu kraju w wieku XVI dostarczają bogatego materyału lustracye (zaczynające się już od drugiej połowy w. XV) i regestra poborowe. Niektóre lustracye jak np. starostw ruskich za Zygmunta Augusta wykonane są z taką ścisłością, systematycznością wzorową, że przedstawiają nadzwyczaj wierny i pełny obraz stosunków ekonomicznych i społecznych na obszarze Rusi Czerwonej.

W drugiej połowie w. XVII pojawiają się spisy pogłównego dajace cyfry ludności wsi i miast, przytem zaczyna się przy kościołach parafialnych prowadzenie księgi chrztów i zgonów. Obliczeniem ludności Polski w różnych epokach jej dziejów zajmowali się: A. Pawiński i Al. Jabłonowski we wstępach do oddzielnych części dzieła: “Polska wieku XVI”.T. Korzon w “dziejach wewnętrznych”. Kleczyński Józef: “P. w cyfrach” (na

podstawie dzieła Korzona: “Dzieje wewnętrzne”) Przegl. pol. 1892, t. 105 Tenże “Spisy ludności w Rzeczyposp. Polskiej” R. Ak. Um. W. hf. 1893, t. 30? Czerkawski wł.: “Metoda statystyki historycznej polskiej” (Referat na Zjazd histor. r. 1900, w “Pamiętniku” zjazdu). Sprawą obliczenia współczesnej ludności polskiej pierwszy zajął się Filip Sulimierski, redaktor pierwotny niniejszego “Słownika”. W pracy pomieszczonej w “Ognisku” (książka zbiorowa, Warszawa, 1882), obliczył on ludność polską na 12 milionów. Z większą ścisłością ponowił tę pracę w r. 1887 (“Wisła”, t. I), Edward Czyński (Merczyng), który naliczył bez emigrantów po za obrębem kraju przebywających, 12½ milionów. L. Straszewicz w rozprawie “Ilu nas jest” (“Miesięcznik” Kuryera polskiego, r. 1900, styczeń) oblicza ludność polską w końcu w. XIX na 18-19 milionów. Talko-Hryncewicz w rozprawie “Polski” (“Ruskij antropoł. Zurnał”, 1901 r. i osobna odbitka Moskwa, 1901 r.), oblicza ludność polską w r. 1900 na 20 milionów, z tego 10,486,000 w państwie rosyjskiem, a mianowicie 7,885,250 w Król Polskiem, 2,100,750 w guberniach półn.-zach. I południ.-zach. I 500,000 w innych guberniach. W Austryi mieszka 4,270,000, a w Niemczech 3,627,000, w Ameryce 1,600,000 i 50,000 w różnych krajach Europy.

W wydawanym obecnie przy “Gazecie Polskiej” dziele “Opis ziem zamieszkanych przez Polaków”, Bol. Kosowski oblicza ludność polską na 19,105,000, z czego przypada na cesarstwo rosyjskie 9,900,000 (w Król. Polsk. 7,300,000), na Austryę 3,665,450, Niemcy 3,510,385, Amerykę półn. 1,500,000, Amerykę południową 105,000, in. Kraje 50,000. Według podanych przez pisma peryodyczne wyników pracy prof. Czerkawskiego: “Badania nad ilością Polaków i ich ugrupowaniem” przedstawionej Akad. Umiejęt. W Krakowie, było w r. 1900 ogółem 21,111,347 Polaków. Z tego w Europie przeszło 19½ milion., w Azyi 93,000 w Ameryce 1½ miliona. Doliczyć tu można jeszcze pewną część żydów polskich (1,827,000). Król. Polskie ma bez żydów, 7,650,000 Polaków, inne części Rosyi europejskiej 4,705,000. Cesarstwo niemieckie w przybliżeniu 3,600,000, państwo austryackie 3,600,000, inne kraje Europy 54,000.

Biorąc pod uwagę, iż przy obecnej cyfrze zaludnienia Król. Polskiego (10½ miliona), ludność polską można liczyć na 8½ mil., cyfra ogólna 21 mil. Jaką podaje prof. Czerkawski, chociażby niektóre częściowe obliczenia jego były za wysokie, jest bardzo bliską rzeczywistości. Kwestyą oznaczenia granic etnograficznych zajmował się Al. Parczewski w pracy: “O zbadaniu granic i liczby ludności polskiej na kresach obszaru etnograficznego polskiego” (Referat na Zjeździe histor., 1900 r.).

Prócz wymienionych powyżej prac odnoszą się do obszaru dawnej Polski następne: Finkel Ludwik: “Bibliografia historyi polskiej”, Lwów (część II, od str. 535 mieści bibliografię opisów Polski i podróży po jej obszarze). Strzelecki Adolf “Materyały do bibliografii etnograficznej” (1878 o 1891), Lwów, 1900 str. 212. E. Romer: “Spis prac odnoszących się do fizyografii ziem polskich za lata 1899 i 1900 z indeksem dziesięciolecia (1891-1900)”, Lwów, 1903. Siemiradzki i Dunikowski: “Szkic geologiczny Król. Polsk., Galicyi i krajów przyległych” (Pam. Fizyogr., 1891, t. II). Karłowicz J.: “O imieniu Polaków i Polski” (Pam. Fizyogr., t. I, 1881), Dzieduszycki Wojciech: “Wiadomości starożytnych o geografii ziem polskich” (Rozpr. i Spraw. Wydz. hist. fil. Akad.Umiej., t. XIX, Kraków, 1887 r.). Bobrzyński M.: “Obraz pierwotnej Polski” (Niwa, t. XII, r. 1877). Rostafiński J.: “Polska z czasów przedhistorycznych pod względem fizyograficznym i gospodarskim”, Kraków, 1886

(“Rocznik zarządu Akad. Umiej. krak.”). Dzieło St. Smołki: “Mieszko Stary i jego wiek” mieści obraz Polski z pierwszej połowy w. XII. Polskie Królestwo ma 2319.99 mil kw. obszaru, czyli 1111,867 wiorst kw., 127,309 klm., 12,730,919 hektarów, 22,738,980 morgów i 11,653,011 dzies.

Ludność Królestwa w dniu 1 stycznia 1890 r, według szczegółowego obliczenia dokonanego przez komitet statystyczny wynosiła 8,256,562 głów. W tej liczbie 1,464,807 w miastach, a 6791,755 we wsiach i miasteczkach. Sród ludności zapisanej do ksiąg stałych, w liczbie 8,188,148 wykazano nieobecnych 684,041. Co do wyznań, było śród stałych mieszkańców: 393,885 praw., 6,214,504 katol., 445,013 prot., 1,134,268 żydów. Katolicy stanowili więc 75.9%. Stosunek wyznaniowy ludności niestałej (746,461), jest nieznany. Wedle spisu ogólnego z r.1897 znajdowało się 2,400,097 mk. a więc przez lat 7 przyrost wynosił olbrzymią cyfrę: 1,212,949. Co do wyznań było: 6,987,467 katolików, 688,084 prawosł. (wraz z wojskiem), 418,970 protest., 1,316,576 żydów. W miastach liczono 2,055,892, w gminach wiejskich 7,345,205. Ludność 32 miast liczących więcej, niż 10,000 mk. wzrosła od r. 1872 z 653,986 do 1,560,621. W osadach miejskich (miasteczkach) włączonych do gmin wiejskich było w 1893 r. 731,357 mk., w tej liczbie 374,791 żydów (48%), 24,509 prawosł. (3.1%) i 16,495 prot. (2.1%).

Średnia gęstość zaludnienia wynosiła w r. 1897 na 1 klm. 75.3 mk., największa w gub. piotrkowskiej (15.9 na 1 klm.), najmniejsza w suwalskiej (47.2). Największy procent żydów przypada na gub. warszawską (18.12%), najmniejszy (8.59%) na kaliską. Średnio na cały kraj 14.94%. Ludność prawosławna w r. 1892 stanowiła średnio 5%, najwięcej w gub. lubelskiej (20.3) i siedleckiej (22.7). Protestanci w r. 1897 stanowili 4.45%, najwięcej w gub. piotrkowskiej (9.53) i kaliskiej (7.45), najmniej w radomskiej (4.05) i kieleckiej (0.33). W r. 1892 na 487,886 protestantów mieszkało 360,468 w gminach wiejskich, a więc byli to koloniści, rolnicy. Według ogłoszonych przez pisma peryodyczne danych z dnia 14 stycznia 1903 r. ludność wynosiła do 11,779,492. Niewątpliwie jednak wliczono tu zapisanych do ksiąg a nieobecnych, których cyfra od r. 1890 musiała urosnąć do 800,000, a także wojsko, ztąd wypadła cyfra wyższa od obliczenia z r. 1890 o 2,700,000 a od rzeczywistej różniąca się o milion zapewne.

Ponieważ przyrost ludności w ciągu lat 25 (od r. 1872 do 1897) wynosił około trzech milionów, przeto w ostatnich szcześciu latach nie mogło przybyć więcej, jak 800 tysięcy w przybliżeniu. W każdym razie obecna cyfra ludności dochodzi dziesięciu i pół milionów.

W r. 1894 było 3,500 szkół początkowych, z tych 550 (120 prywat.) w miastach, pozostałe we wsiach. Sród szkół wiejskich było 266 kautoratów ewang., 31 szkół „gramotnosti”, 44 prywatnych, 51 fabrycznych i kolejowych, 76 rządowych. Szkół gminnych jednoklasowych było było 2450. jedna szkoła przypadała na 38.8 wiorst kw., na 10 wsi i na 2423 mk. Na tysiąc chłopców od lat 7 do 14 190 a na tysiąc uczęszczających kończyło szkołę 31. Na 1000 dziewcząt uczęszczało 84. Chederów żydowskich było 4617 w 114 miastach i 353 miasteczkach.

Wzrastający w ostatniej ćwierci w. XIX przemysł fabryczny, przy współczesnym szybkim nadzwyczaj zwiększaniu się ludności, wywołał ogromną przewagę wartości

produkcyi fabrycznej nad rolniczą. Ta ostatnia przytem, z powodu powolnego bardzo postepu rolnictwa i przewagi drobnej, o małej wydajności, własności rolnej, nie wystarcza dziś już na potrzeby miejscowej ludności, pokrywającej dowozem z dalszych stron a nawet z Ameryki, swe potrzeby. W r 1897 przemysł fabryczny Królestwa przedstawiało 4800 zakładów fabrycznych głównych i 585 dodatkowych. Wartość ogólna produkcyi wynosiła 505,307,000 rb. Wartość zużytego materyału opałowego 10,835,400 rb. Robotników było 343,733, których zarobki wynosiły 42,284,800 rb. Pierwsze miejsce w przemyśle zajmowały zakłady przerabiające materyały włókniste (bawełna, wełna, jedwab i t. p.) z produkcyą 251 mil., zatrudniające 115,181 rob., drugie miejsce przeróbka metali (72 mil. Prod. I 24,427 rob.), trzecie miejsce przemysł górniczy (56 mil. I 528 rob.). Przemysł fabryczny skoncentrowany jest głównie w gub. piotrkowskiej (300 mil.) i warszawskiej (139 milionów, po nich idą: radomska (20 mil.), kaliska (13 mil.), lubelska (12mil.) i kielecka (7 mil.), cztery pozostałe przedstawiają razem sumę 11 milionów rb.

Badaniem kraju pod względem fizycznym zajmuje się niewielkie grono młodszych przyrodników i dwie skromnie uposażone instytucye: pracownia geologiczna przy Muzeum przemysłu i rolnictwa pod kierownictwem Jana Lewińskiego i obserwatoryum meteorologiczne w gmachu tegoż Muzeum w Warszawie, w połączeniu z kilkunastu stacyami w różnych punktach kraju (głównie przy cukrowniach). Obok tego powstało niedawno skromnych rozmiarów obserwatoryum astronomiczne, w gmachu szkoły technicznej Wawelbega, przeniesione z Płońska, gdzie urządził je nieżyjacy już lekarz Jedrzejowicz. Rezultaty spostrzeżeń i dokonanych poszukiwań pomieszczone są w „Pamiętniku fizyograficznym” i „Wszechświecie”. Świeższe wydawnictwa i opracowania odnoszące się do Królestwa są nastepujące: Załęski Witold: „Królestwo polskie pod względem statystycznym”. Część I Ludność, rolnictwo, górnictwo i finanse. Część II Statystyka zajęć i przemysłu: Warszawa, 1900 i 1901r. Bogate zbiory różnorodnych danych mieszczą wydawane przez urzędowy komitet statystyczny, w języku rosyjskim: „Trudy warszaw.statist. komiteta”, Warszawa (dotąd 18 zeszytów).

Koło młodszych pracowników zajmujących się badaniem stosunków społecznych i ekonomicznych ogłosiło już trzy części zbiorowego wydawnictwa „W naszych sprawach” i zasila swemi pracami „Ekonomistę”, kwartalnik wychodzący od lat trzech w Warszawie. Znaczna część pomieszczanych tam prac, mieści dane objaśniające obecny stan i świeżą przeszłość Królestwa. Odnoszą się tu także prace: Daszyńska Z.: „Ze statystyki rolniczej ludności Król. Polsk.” (Ateneum, 1893 r., t. 70). Donimirski A.: „ Parycelacya w Król. Pol.” (Biblioteka Warsz., 1895, t. 220). Tenże: „ Kolonizacya niemiecka” (Bibl. Warsz., 1892., t. 203.). Koszutski Stan.: „Rozwój przemysłu wielkiego w Król. Polskiem”, Warszawa 1901 r., 108 str. Radziszewski H.: ”Zarys rozwoju przemysłu w Król. Pol.”, Warszawa. Tenże: „Zaludnienie Król. Polskiego” („Ekonomista”, 1903 r., t. I). Żukowski Wład.: „Bilans handlowy gubernij Król. Polskiego”, część II. Warszawa 1902 r. De Verdmon Jacques Leonard: „Krótka monografia wszystkich miast i miasteczek i osad w Królestwie Polskiem” Warszawa, 1902 r., str. 330. Krynicki K. „Rys geografii Król. Polskiego”, wyd. drugie, Warszawa, 1902 r., str 297 z 215 rycinami, 6 mapami i 5 planami, mapą Królestwa. S. „Opisanie Król. Polskiego”, cz. I. „Przyroda kraju” Warszawa, str. 152.Al. Janowski: „Wycieczki po kraju”, serya IV – Warszawa, 1902 r (Przewodnik dla zwiedzających kraj). Ant. Bobiński i Bazewicz: „Przewodnik po Królestwie Polskiem”. Warszawa, 1900-1902, 2

tomy i mapa. (jest to spis alfabetyczny miast osad i wsi z dodaniem wskazówek informacyjnych.) Opisy i opracowania odnoszące się do części kraju, pojedynczych powiatów i miejscowości, wymieniono pod odnośnemi nazwami.

Borki 22.) **B.,** wś, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek, ma 3 dm., 70 mk., 84 morg. W 1827 r. 6 dm., 34 mk.

Chrząchów i **Chrząchowek**, u Długosza *Crzochow* i *Kroszowek* dwie wsi w pow. nowoaleksandryjskim (Puławy). Należały w XV w. do Piotra Konińskiego i dawały dziesięcinę (około 9½ grz.) bisk. Krak. (L. B. H, 571). W r. 1676 Chrzochów płaci pogłówne od 90 poddanych, Chrzochówek od 58.

Czernięcin, wś, pow. krasnystawski. W r. 1564 ma kościół par., 30½ łan. Km., 3 zagr., 5 kom., 3 włóczęg., 4 zagr. bez roli. Jan Zamojski nadał tę wieś dożywotnio Szymonowiczowi, który tu zapewne pisał swą “Nais Purską” i inne sielanki. W drugiej połowie w. XVIII probostwo w Cz. otrzymuje Stanisław Staszyc.

Godziszów, wś, pow. janowski. Rozległa wieś ma 409 dm. W r. 1531 Godzessow (roku 1533 Gosdzessow), wś w par. Biała, płaciła od 11 łan. Wójt tutejszy, Jan Piezkowski od 1 łan i 1 młyna.

Hruszów, wś, pow. krasnostawski. W roku 1565 należała do ststwa krasnostawskiego, miała 12 kmieci, 4 zagrod. Dochód wynosił zł. 9 gr. 12.

Neledew, r. 1531 *Nieldow*, r. 1578 *Nieledew*, wś, pow. Hrubieszowski. W r. 1898 powstaje tu cukrownia, z kapitałem zakładowym 600,000 rb. W r. 1531 wieś ta w par. łac. Trzeszczany, płaci od 9 łan., pop. Młyn o 1 kole. W r. 1578 Stan. Łaszcz przez wójta płaci od 6 łan., 17 zagr. z rolą, 10 bez roli, 5 rzem., 11 kom. Z bydłem, 15 ubogich, pop. W spisie z r. 1827 “Nieledwo” ma 55 dm., 801 mk.

Putnowice, wś, pow. hrubieszowski. W r. 1565 wś ta należała w połowie do ststwa hrubieszowskiego, w połowie zaś do Katarzyny z Tęczyna Barziny. Na części królewskiej było kmieci 9, zagrod. 6, pop. Browar w arendzie zł. 9 gr. 18. Ogółem zł. 24 gr. 17½. Połowa stawu dawała co czwarty rok ze spustu zł. 32. Połowa młyna zł. 14. Do gumna folwarku zwieziono: żyta kóp 330, pszenicy 370, owsa 300, jęczmienia 57, prosa 40, grochu pół broga.

Rudnik 1.) *szlachecki*, wś i fol., pow. janowski, gm. Wilkołaz. Obszar fol. Obecnie rozparcelowany między kolonistów. Wiadomości historyczne podane przy tej miejscowości (t. IX, 932) odnoszą się do drugiego R. zw. Złodziejskim a właściwie zakrzowskim, który był własnością klasztoru koprzywnickiego. 2.) R. *Zakrzowski*, *Złodziejskim* też zwany, wś, pow. janowski, gm. Zakrzówek. Należał do dóbr Zakrzew, a nie wchodził nigdy w skład dóbr ordynacyi Zamojskich. Obecnie obszar dworski rozparcelowany między włościan, . Wś ma 121 osad i do 1000 mk. Należała niegdyś do klasztoru koprzywnickiego. Opis podany przez Długosza, mylnie pomieszczono przy R. szlacheckim.

Stryjów, r. 1565 *Stryow*, wś, pow. krasnostawski. W r. 1565 wś w ststwie krasnostawskiem, miała 27 kmieci na półłankach, 6 na ćwierciach, dwie ćwierci puste, karczmarzów 2, wójt na pół łanku, zagrod. 3. Ogółem dochodu zł. 34 gr. 25. Do gumna fol. Zwieziono: żyta ozimego kóp 491, jarego 54, pszenicy ozimej 80, jarej 20, jęczmienia 12, owsa 462, tatarki 20, prosa 13, grochu 10. Krów dojnych było 28,

jałowic dojnych 13, nieuków 18, gęsi 70, kapłonów 25, kur 70. Czeladź składali: urzędnik, dworka, 2 dziewki, pasterz.

Wola 57.) W. *Plebania*, wś, pow. włodawski, ob. *Plebania Wola* (t. VIII). 67.) W. *Strzeszkowska*, wś, pow. lubelski, ob. *Strzeszkowska Wola* (t. XI). 77.) W. *Żukowo* al. *Wola Żukowa*, też *Żukowola*, pow. radzyński, ob. *Żakowola* i *Kąkolewnica* (t. III, 940).